

INNOVATION AND GLOBAL ISSUES CONGRESS IV

Lara, ANTALYA November 22-24, 2018

CONGRESS BOOK

EDITORS

Prof. Dr. Nurettin BİLİCİ

Ragıp PEHLİVANLI

www.inglobe.org

inglobetr

inglobetr

inglobetr

inglobe_tr

INNOVATION AND GLOBAL ISSUES ACADEMY

November 22-24, 2018

Lara / Antalya / TURKEY

CONGRESS BOOK

EDITORS

Prof. Dr. Nurettin BİLİCİ

Ragıp PEHLİVANLI

www.inglobe.org

congress@inglobe.org

(+90) 312 911 0799

inglobetr

inglobetr

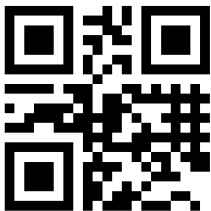

inglobetr

All rights of this book belongs to editors. Can be used by giving reference. Scientific and ethical responsibilities of the writings belong to authors and copyright belongs to InGlobe editors. The authors are responsible for the correctness of the content and resources of the writings.

Copyright © 2018

Innovation and Global Issues Congress. All rights reserved.

9 786058 125328 5 >

CONGRESS ID

Name of Congress

Innovation and Global Issues Congress VI

Multidisciplinary Sciences

Type of Participation

Davetli ve Çağrılı / Keynote and Invited

Date and Place

22-23-24 Kasım 2018

Lara / Antalya / TÜRKİYE

President

Prof. Dr. Nurettin BİLİCİ

Head of Board

Ragıp PEHLİVANLI

General Coordinator

Dr. Betül HAYRULLAHOĞLU

Organizator

InGlobe Academy

Platform

Akdeniz University

Uzbekistan National Institute of Fine Arts and Design

OSH State University

Regularity Board

Prof. Dr. Nurettin BİLİCİ

Prof. Dr. Akramjon YULDASHEV

Prof. Dr. Fatih BAŞBUĞ

Prof. Dr. Kanat CANUZAKOV

Prof. Dr. Roza AMANOVA

Prof. Dr. Suat KOLUKIRIK

Assoc. Prof. Ajla ŠKRBIĆ

Assoc. Prof. Aydın ZOR

Assoc. Prof. Elbeyi PELİT

Assoc. Prof. Birol AKGÜL

Assoc. Prof. Selim Hilmi ÖZKAN

Assoc. Prof. Sayyora ZAKIROVA

Assoc. Prof. Umida ZUNNUNOVA

Spec. Araz ASLANLI

Executive Board

Ragıp PEHLİVANLI

Dr. Betül HAYRULLAHOĞLU

Büşra YILMAZ

Canberk PEHLİVANLI

Dr. Fulya KÖKSOY

Gulshat SHAIKENOVA

Karlygash ASHIRKHANOVA

Mariana MANKO

Ali Burak ULUÇAY

Nazia Binte FARHAD

ÖNSÖZ / FOREWORD

SCIENTIFIC ADVISORY BOARD

PROF. DR.	ROZA	AMANOVA	MANAS UNIVERSITY
PROF. DR.	ALİ	AYATA	BİLECİK ŞEYH EDABALİ UNIVERSITY
PROF. DR.	STALBEK	BAKTIGULOV	MANAS UNIVERSITY
PROF. DR.	FATİH	BAŞBUĞ	MANAS UNIVERSITY
PROF. DR.	TSENDİN	BATTULGA	NATIONAL UNIVERSITY OF MONGOLIA
PROF. DR.	NURETTİN	BİLİCİ	ÇANKAYA UNIVERSITY
PROF. DR.	VEYSEL	BOZKURT	İSTANBUL UNIVERSITY
PROF. DR.	ALICJA	BRODZKA	WROCLAW UNIVERSITY OF ECONOMICS
PROF. DR.	KANAT	CANUZAKOV	MANAS UNIVERSITY
PROF. DR.	EKREM	CAUSEVİC	UNIVERSITY OF ZAGREB
PROF. DR.	ELİF SİBEL	ÇAKAR	KIRKLARELİ UNIVERSITY
PROF. DR.	MAHMUT	ÇELİK	MACEDONIA GOCE DELÇEV UNIVERSITY OF ŠTIP
PROF. DR.	ORHAN	DENİZ	YÜZÜNCÜ YIL UNIVERSITY
PROF. DR.	ALİ	DUYMAZ	BALIKESİR UNIVERSITY
PROF. DR.	NEVİN GÜNGÖR	ERGAN	HACETTEPE UNIVERSITY
PROF. DR.	HARUN	GÜNGÖR	ERCİYES UNIVERSITY
PROF. DR.	MÜBARİZ	HASANOV	OKAN UNIVERSITY
PROF. DR.	FADIL	HOCA	MACEDONIA INTERNATIONAL VISION UNIVERSITY
PROF. DR.	URKIMBAEVA DUYSENGUL	ISAEVNA	ABYLAYKHAN UNIVERSITY
PROF. DR.	NAZIM	İBRAHİM	SAINTS CYRIL AND METHODIUS UNIVERSITY OF SKOPJE
PROF. DR.	AMİNA	JESEKOVİC	INTERNATIONAL UNIVERSITY OF SARAJEVO
PROF. DR.	İRFAN	KALAYCI	İNÖNÜ UNIVERSITY
PROF. DR.	ŞENOL	KANTARCI	AKDENİZ UNIVERSITY
PROF. DR.	MXIA	KHAKHUTAİSHNİLİ	BATUMİ SHOTA RUSTAVELI STATE UNIVERSITY
PROF. DR.	SUAT	KOLUKIRIK	AKDENİZ UNIVERSITY
PROF. DR.	DURSUN	KÖSE	MEHMET AKİF ERSOY UNIVERSITY
PROF. DR.	ALEV	KURU	GAZİ UNIVERSITY
PROF. DR.	REMZİ	KILIÇ	ERCİYES UNIVERSITY
PROF. DR.	MARIYA	LEONTIK	MACEDONIA GOCE DELÇEV UNIVERSITY OF ŠTIP
PROF. DR.	KEREM HATEMOĞLU	MEMMEDLİ	BAKÜ STATE UNIVERSITY
PROF. DR.	İRFAN	MORİNA	KOSOVO UNIVERSITY
PROF. DR.	ADİLE	NAZEROVA	AZERBAIJAN EDUCATION INSTITUTE
PROF. DR.	LEONID	NAKOV	SKOPJE UNIVERSITY
PROF. DR.	SERİK	OMİRBAYEV	NORTH KAZAKHSTAN STATE UNIVERSITY
PROF. DR.	KEMAL	ÖKTEM	HACETTEPE UNIVERSITY
PROF. DR.	SULEYMENOVA JARKINBIKE	NUAYKIZI	KAZAKH STATE WOMEN'S TEACHER TRAINING UNIVERSITY
PROF. DR.	ZEKİ	PARLAK	MARMARA UNIVERSITY
PROF. DR.	HAMİT	PEHLİVANLI	KIRIKKALE UNIVERSITY
PROF. DR.	ŞERAFETTİN	SEVİM	DUMLUPINAR UNIVERSITY
PROF. DR.	İNGA	SHAMİLİSHVİLİ	BATUMİ SHOTA RUSTAVELI STATE UNIVERSITY
PROF. DR.	YURİSTANBEK	SIGAYEV	MANAS UNIVERSITY
PROF. DR.	MUSTAFA	TALAS	ÖMER HALİSDEMİR UNIVERSITY
PROF. DR.	LİLE	TANDİLAVA	BATUMİ SHOTA RUSTAVELI STATE UNIVERSITY
PROF. DR.	NANA	TSETSKHLADZE	BATUMİ SHOTA RUSTAVELI STATE UNIVERSITY
PROF. DR.	MUSTAFA	TAŞLIYAN	KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM UNIVERSITY
PROF. DR.	CEYLAN GAZİ	UÇKUN	KOCAELİ UNIVERSITY

PROF. DR.	M. DEMET	ULUSOY	HACETTEPE UNIVERSITY
PROF. DR.	AHMET	UZUN	AKDENİZ UNIVERSITY
PROF. DR.	MUSTAFA	ÜNAL	ERCİYES UNIVERSITY
PROF. DR.	H. GÜÇLÜ	YAVUZCAN	GAZİ UNIVERSITY
PROF. DR.	MUSTAFA	YILDIRAN	AKDENİZ UNIVERSITY
PROF. DR.	MEHMET ZEYDİN	YILDIZ	YÜZÜNCÜ YIL UNIVERSITY
PROF. DR.	BÜLENT	YILMAZ	BİLECİK ŞEYH EDABALI UNIVERSITY
PROF. DR.	MELİHA	YILMAZ	GAZİ UNIVERSITY
ASSOC. PROF.	ÇAĞATAY	AKENGİN	GAZİ UNIVERSITY
ASSOC. PROF.	BİROL	AKGÜL	ERCİYES UNIVERSITY
ASSOC. PROF.	MEHMET	AKSARAYLI	DOKUZ EYLÜL UNIVERSITY
ASSOC. PROF.	MUSTAFA	AKSOY	MARMARA UNIVERSITY
ASSOC. PROF.	MÜSLÜME	AKYÜZ	CUMHURİYET UNIVERSITY
ASSOC. PROF.	SELAHATTİN	AVŞAROĞLU	NECMETTİN ERBAKAN UNIVERSITY
ASSOC. PROF.	SİBEL MEHTER	AYKIN	AKDENİZ UNIVERSITY
ASSOC. PROF.	MİRA	BALTYMOVA	AKTOBE STATE UNIVERSITY
ASSOC. PROF.	MEHMET HANEFİ	BAYRAM	AKDENİZ UNIVERSITY
ASSOC. PROF.	AHMET	BAYTOK	AFYON KOCATEPE UNIVERSITY
ASSOC. PROF.	TAMER	BUDAK	İNÖNÜ UNIVERSITY
ASSOC. PROF.	TUBA	BÜYÜKBEŞE	HASAN KALYONCU UNIVERSITY
ASSOC. PROF.	EREN	ÇAŞKURLU	GAZİ UNIVERSITY
ASSOC. PROF.	HACER MUTLU	DANACI	AKDENİZ UNIVERSITY
ASSOC. PROF.	ORHAN	ELMACI	DUMLUPINAR UNIVERSITY
ASSOC. PROF.	OKTAY	EMİR	ANADOLU UNIVERSITY
ASSOC. PROF.	MURAT	ERCAN	BİLECİK ŞEYH EDABALI UNIVERSITY
ASSOC. PROF.	TAMER	EREN	KIRIKKALE UNIVERSITY
ASSOC. PROF.	BİROL	ERKAN	UŞAK UNIVERSITY
ASSOC. PROF.	KEMAL	EROL	YÜZÜNCÜ YIL UNIVERSITY
ASSOC. PROF.	CEREN	GİDERLER	DUMLUPINAR UNIVERSITY
ASSOC. PROF.	EVREN	GÜÇER	GAZİ UNIVERSITY
ASSOC. PROF.	MUSTAFA	GÜLEÇ	ANKARA UNIVERSITY
ASSOC. PROF.	SERKAN	GÜNEŞ	GAZİ UNIVERSITY
ASSOC. PROF.	BERRİN	GÜZEL	ADNAN MENDERES UNIVERSITY
ASSOC. PROF.	ANARBEK	IBRAYEV	MANAS UNIVERSITY
ASSOC. PROF.	KASIM	KARAMAN	ERCİYES UNIVERSITY
ASSOC. PROF.	MELTEM	KATIRANCI	GAZİ UNIVERSITY
ASSOC. PROF.	SELAHATTİN	KAYNAK	ONDOKUZ MAYIS UNIVERSITY
ASSOC. PROF.	İBRAHİM	KILIÇ	AFYON KOCATEPE UNIVERSITY
ASSOC. PROF.	EMİNE	NAS	SELÇUK UNIVERSITY
ASSOC. PROF.	KİŞİBAEV KACIMUHAN	ORAZOVIŞ	KAZAKH STATE WOMEN'S TEACHER TRAINING UNIVERSITY
ASSOC. PROF.	ASIM	MEMMEDOV	GENCE STATE UNIVERSITY
ASSOC. PROF.	AİDOS	MUKHATAYEV	KAZAKH STATE WOMEN'S TEACHER TRAINING UNIVERSITY
ASSOC. PROF.	ELBEYİ	PELİT	AFYON KOCATEPE UNIVERSITY
ASSOC. PROF.	BENEDEK	PEN	MACARİSTAN BUDAPESTE EÖTVÖS LORAND UNIVERSITY
ASSOC. PROF.	FATİH	SARAÇOĞLU	GAZİ UNIVERSITY
ASSOC. PROF.	AJLA	SKRBIC	UNİVERSITY OF TRAVNIK
ASSOC. PROF.	EDİNA	SOLAK	ZENİCA UNIVERSITY
ASSOC. PROF.	HASAN HÜSEYİN	SOYBALI	AFYON KOCATEPE UNIVERSITY
ASSOC. PROF.	VECHİ	SÖNMEZ	YÜZÜNCÜ YIL UNIVERSITY
ASSOC. PROF.	FİKRET	SÖZBİLİR	ARTVİN ÇORUH UNIVERSITY
ASSOC. PROF.	İBRAHİM	SUBAŞI	MARMARA UNIVERSITY
ASSOC. PROF.	JANAR	SUINZHANOVA	AHMET YESEVİ UNIVERSITY

ASSOC. PROF.	KONIRBAEVA SARAŞ	ŞAHİKIZI	KAZAKH STATE WOMEN'S TEACHER TRAINING UNIVERSITY
ASSOC. PROF.	ÜMRAN	TÜRKYILMAZ	GAZİ UNIVERSITY
ASSOC. PROF.	OKYAY	UÇAN	ÖMER HALİSDEMİR UNIVERSITY
ASSOC. PROF.	SEYİT BATTAL	UĞURLU	YÜZÜNCÜ YIL UNIVERSITY
ASSOC. PROF.	ELVAN	YALÇINKAYA	ÖMER HALİSDEMİR UNIVERSITY
ASSOC. PROF.	DİLEK	AKBULUT	GAZİ UNIVERSITY
DR.	ADİL	AKINCI	KIRKLARELİ UNIVERSITY
DR.	YALÇIN	ARSLANTÜRK	GAZİ UNIVERSITY
DR.	ALİ	AVAN	AFYON KOCATEPE UNIVERSITY
DR.	BARIŞ	AYTEKİN	KIRKLARELİ UNIVERSITY
DR.	ORKİDE	BAKALIM	UŞAK UNIVERSITY
DR.	EMRE VADİ	BALCI	UŞAK UNIVERSITY
DR.	HAKAN	BOZ	UŞAK UNIVERSITY
DR.	DOĞAN	BOZDOĞAN	GAZİOSMANPAŞA UNIVERSITY
DR.	SELÇUK	BUYRUKOĞLU	ÖMER HALİSDEMİR UNIVERSITY
DR.	YASİN	ÇAKIREL	KIRKLARELİ UNIVERSITY
DR.	OĞUZ	ÇETİN	ÖMER HALİSDEMİR UNIVERSITY
DR.	FETHİ	DEMİR	YÜZÜNCÜ YIL UNIVERSITY
DR.	MEHRİBAN	EMEK	ADIYAMAN UNIVERSITY
DR.	METİN	EREN	YÜZÜNCÜ YIL UNIVERSITY
DR.	NEZİRE DERYA	ERGUN ÖZLER	DUMLUPINAR UNIVERSITY
DR.	İFFET	KESİMLİ	KIRKLARELİ UNIVERSITY
DR.	NABİ	AZEROĞLU	ÖMER HALİSDEMİR UNIVERSITY
DR.	EBRU BİLGEN	KOCATÜRK	KIRKLARELİ UNIVERSITY
DR.	MUSTAFA	METE	GAZİANTEP UNIVERSITY
DR.	ÖZGE TUÇE	GÖKALP	KIRKLARELİ UNIVERSITY
DR.	GÖKHAN	OFLUOĞLU	BÜLENT ECEVİT UNIVERSITY
DR.	MUSTAFA	ÖZALP	BOZOK UNIVERSITY
DR.	ERCAN	ÖZEN	UŞAK UNIVERSITY
DR.	BAYRAM	POLAT	ÖMER HALİSDEMİR UNIVERSITY
DR.	SERKAN	SABANCI	SİİRT UNIVERSITY
DR.	EMİNE	ŞAHİN	GAZİANTEP UNIVERSITY
DR.	MEHMET RECEP	TAŞ	YÜZÜNCÜ YIL UNIVERSITY
DR.	MUSTAFA	TAYTAK	UŞAK UNIVERSITY
DR.	SALİH	TİRYAKI	UŞAK UNIVERSITY
DR.	MALİK	YILMAZ	ATATÜRK UNIVERSITY
DR.	ÖZCAN	ZORLU	AFYON KOCATEPE UNIVERSITY
DR.	HANİFE	AKGÜL	ERCİYES UNIVERSITY
DR.	MÜKERREM	ATALAY ORAL	AKDENİZ UNIVERSITY
DR.	ERHAN	AYDIN	UŞAK UNIVERSITY
DR.	ABDULAZİZ	ELWALDA	MISURATA UNIVERSITY
DR.	BETÜL	HAYRULLAHOĞLU	UŞAK UNIVERSITY
DR.	FULYA	KÖKSOY	BATMAN UNIVERSITY
DR.	ABDULLAH	TEKBAŞ	CONSTITUTIONAL COURT

CONTENTS

Content Analysis of Presentations of Congress “Congress of Innovation and Global Issues”	1
<i>Selin AYGEN ZETTER</i>	1
The Effect of Selected Macroeconomic Variables on the Stock Price Development in Food Industry	9
<i>Jana ŠIMÁKOVÁ, Daniel STAVÁREK, Tomáš PRAŽÁK, Marie LIGOCKÁ</i>	9
Teaching Initial Features of Graphic Art Through the Use of Modern Technique and Technologies.....	16
<i>Berikbol R. R, Ömer ZAIMOĞLU</i>	16
The Importance of Innovative Development in Ensuring Competitiveness of Azerbaijan’s Economy	21
<i>Asim MEMMEDOV</i>	21
According to Liquidation Requests Placing Immigrants in Afyon and Isparta Province	38
<i>Ayşegül ŞENTÜRK</i>	38
Examining the Leadership Knowledge, Skills, and Abilities of U.S. Army Veterans: Implications for Career Transitions	50
<i>Michael KIRCHNER, Mesut AKDERE</i>	50
Alienation, Emigration and Escape in Maurice Blanchot’s <i>The Infinite Repetition</i>.....	54
<i>Ümran TÜRKYILMAZ</i>	54
The Causal Relationship between Islamic Stock Markets and Conventional Counterparts.....	63
<i>Pınar EVRİM MANDACI, Özge BOLAMAN AVCI</i>	63
A Research on the Determination of the Factors Effecting the Company Selection by Exporter and Freight Forwarders of the Liner Shipping Company	71
<i>Mehmet MARANGOZ, Tuğçe Merve İNAK ÖZBERK</i>	71
Testing the Accuracy of Determination of Urban Fields from Göktürk-2 Satellite Images.....	93
<i>Gülcan SARP, Kadir TEMURÇİN, Yolcu ALDIRMAZ, Emre BAYDOĞAN</i>	93
According to Liquidation Requests Placing Immigrants in Antalya Province.....	101
<i>Ayşegül ŞENTÜRK</i>	101
Informations on the Assignment Process of Mustafa Kemal Pasha to Samsun in Ali Fuat Cebesoy's Memories	113
<i>Ali ÇİFTÇİ</i>	113
The Geopolitical Position of Caucasus and the Importance of Regional Developments for Turkey	117
<i>Ali AYATA</i>	117
Forecasting Turkish Manufacturing Industry’s Sales Income and Export by Genetic Algorithm Based Grey Model-GAGM (1, 1)	128
<i>Selahattin KAYNAK , Miraç EREN</i>	128
Turizmde Sürdürülebilirlik Kapsamında Cittaslow ve Toplum Temelli Turizm İlişkisinin Kavramsal Olarak İncelenmesi.....	135
<i>Ahmet BAYTOK, Özcan ZORLU, Ali AVAN</i>	135
Negotiation Process in European Union and Turkey Relations	146
<i>Ali AYATA</i>	146
Практические Занятий По Определению Микробиологического Исследование Мяса Коз.....	159
<i>Кулатаев Б.Т., Сургебаева С.Т., Мырзалиева С.Е.</i>	159
E-Finance Applications	163
<i>Haşim BAĞCI, Rahmi BAKI</i>	163

Strategies for Spreading Classical Music Across the Society in the 21st Century	170
<i>H. Zeynep ÇİLİNGİR</i>	<i>170</i>
Investigation of The Effect of Emotion Management on Work-Family-Life Balance	176
<i>Emine ŞENER, Musa ÖZATA</i>	<i>176</i>
Energy Policy Modeling: A Literature Review	185
<i>Halil AKBAŞ, Gültekin ÖZDEMİR</i>	<i>185</i>
Qualitative Analysis of SME Approaches to Innovation.....	189
<i>Ali SEVİNÇ, Musa ÖZATA</i>	<i>189</i>
Evaluation of the Effects of Spatial Change in the Construction of Antalya Hotels Area Between 2000 - 2018 Using Remote Sensing Technologies.....	200
<i>Gülcan SARP, Kadir TEMURÇİN, Yolcu ALDIRMAZ, Emre BAYDOĞAN.....</i>	<i>200</i>
Social Media Use of Office Personnel in the Context of Uses and Gratifications Theory	209
<i>Yasemin BİLİŞLİ.....</i>	<i>209</i>
A Study on Career Perception of The Students Who are Educated in Tourism and Travel at the Iskenderun Technical University	220
<i>Fatih ÖZDEMİR, Gülfer ÖZER</i>	<i>220</i>
In the Context of Corporate Governance Value Based Performance Analysis.....	239
<i>Orhan ELMACI.....</i>	<i>239</i>
Education and Art of Pedagogy as a Platform for the Development of the Creative Ability of Students	253
<i>Omer ZAIMOĞLU, Nebessayeva Zhanar ORYNBEKOVNA, Nebessayeva Zhadra LESBEKOVNA</i>	<i>253</i>
Perception of Urban Transformation and Expectation Levels of Urban Dwellers Who Are Inhabiting in Urban Transformation Areas: The Case of Antalya City Center	257
<i>H. Tuğba ÖRMECİOĞLU, İkbal ERBAŞ.....</i>	<i>257</i>
Ўзбек тилида унлилар мўтадиллашуви (нейтрализацияси)	269
<i>Нурманова Д.А.....</i>	<i>269</i>
The Effect of Cash Conversion Cycle on Firm Profitability: An Application on Global Logistics Companies.....	274
<i>Eyyüp Ensari ŞAHİN, Gizem VERGİLİ.....</i>	<i>274</i>
Социально-Психологические Методы Защиты Молодёжи От Различных Информационных Угроз.....	289
<i>Мухтаров Отабек Шухратжанович</i>	<i>289</i>
İslami Otellerin Online Müşteri Deneyimleri ile Karşılaştırılması: Tripadvisor Örneği.....	294
<i>Fikret GÖKÇE, İhsan CORA, Hasan GÖKÇE, Halil SUNAR.....</i>	<i>294</i>
Spatial Analysis of Forest Fires Using Remote Sensing Technologies; A Case of 2017 Mersin-Anamur Forest Fire..	300
<i>Gülcan SARP, Kadir TEMURÇİN, Yolcu ALDIRMAZ, Emre BAYDOĞAN.....</i>	<i>300</i>
Inventory Models with Shortages and Backordering.....	309
<i>Harun SULAK.....</i>	<i>309</i>
Қазақ тіліндегі синтаксистік оралымдар мәселесі және оның жай сөйлемдер мен құрмалас сөйлемдерге қатысы	322
<i>Токтыманова Галия Мухтаровна.....</i>	<i>322</i>
Assisted Reproductive Techniques and Ethical Dilemmas	331
<i>Merve KOÇHAN, Ayşe DELİKTAŞ DEMİRCİ, Kamile KABUKCUOĞLU</i>	<i>331</i>
Цитологическая оценка эффективности методов обеззараживания полости фиброзной капсулы при эхинококкозе печени.....	336
<i>Касымов А.Л., Ахмадалиев С.М., Рахманов Б.Ж., Мамадиев Х.М., Тургунова Д.А., Эгамов С.Ш., Умматалиев Д.А.</i>	<i>336</i>

The Evaluation of Cryptocurrency from the Perspective of Taxation in Turkey: Example of Bitcoin	344
<i>Orçun AVCI.....</i>	<i>344</i>
Искерлік қарым-қатынастағы сөйлеу тілінің прагматикалық ерекшеліктері	351
<i>Шохаева Қ. Н.</i>	<i>351</i>
A Pilot Study to Identify the Components of The Hierarchy of Core Competency	356
<i>Eren DURMUŞ-ÖZDEMİR, Mohammadreza BOROOMAND.....</i>	<i>356</i>
Analysis of the Relationship between Working Capital and Tax	362
<i>Münevver KATKAT ÖZÇELİK.....</i>	<i>362</i>
Bohuslav Martinů and His Music	379
<i>H. Zeynep ÇİLİNGİR.....</i>	<i>379</i>
Strategic Roadmap for Corporate Sustainability: Resource Based Cost Leadership Strategy	386
<i>Orhan ELMACI.....</i>	<i>386</i>
A Research on Agande Tracking of the Social Studies Education Students.....	407
<i>Seyit TAŞER.....</i>	<i>407</i>
School Museum in The History - Contribution to Education and Social Sciences.....	415
<i>Seyit TAŞER.....</i>	<i>415</i>
Urban Transformation as a Problem of Social Belonging	420
<i>İkbal ERBAŞ, H. Tuğba ÖRMECİOĞLU.....</i>	<i>420</i>
Abstract Thinking Capability in Architectural Education: An Evaluation on Architectural Representation of Corporate Identity.....	428
<i>H. Tuğba ÖRMECİOĞLU, İkbal ERBAŞ.....</i>	<i>428</i>
High Voltage Cable Defect Clustering Using Artificial Neural Networks	435
<i>Fatih SERTTAS, Fatih Onur HOCAOGLU.....</i>	<i>435</i>
Examination of the Effectiveness, by Using Aras Method with Dupont Analysis: An Application on the BIST Insurance Index.....	442
<i>Haşim BAĞCI.....</i>	<i>442</i>
Conscientious Objection in Germany and Alternative Service	450
<i>Ömer UĞUR.....</i>	<i>450</i>
Health News in the Context of Health Literacy	457
<i>Yasemin BİLİŞLİ.....</i>	<i>457</i>
Turkey’s University Reality and A Proposal	464
<i>Mahmut BOZAN.....</i>	<i>464</i>
The Evaluation of The Trademen’s and Craftmen’s Levels of the Ownerships of Akhi-Order Values in Kırşehir....	478
<i>Musa ÖZATA, Emine ŞENER.....</i>	<i>478</i>
Forecasting of Hourly Electricity Load Demand by Using Only Past Samples	494
<i>Emre AKARSLAN, Fatih Onur HOCAOGLU.....</i>	<i>494</i>
Эндокринные Расстройства При Депрессивных Состояниях.....	501
<i>М.Л.Аграновский., Р.К.Муминов., Г.А.Азимова., И.Ф.Козимжонов., М.А.Далимова., А.Х.Каримов.....</i>	<i>501</i>
The Issue of Street Children in Baku: The Reasons and Attempts to Find Solutions to the Problem	506
<i>Aida ALIYEVA.....</i>	<i>506</i>
The Azerbaijani Press in the Early Twentieth Century and Its Approach to National Values	515
<i>Günel HUSEYNOVA.....</i>	<i>515</i>

A Research on the Evaluation of the Internships of the Students Who Have Done Internship in Tourism Enterprises	526
<i>Elbeyi PELİT, Faruk GÖKÇE</i>	526
The Comparison of the Crowdfunding and Blockchain Based Funding Method (Initial Coin Offering-ICO) as Fund Collection Tool: Current Situation Analysis	539
<i>Gizem VERGİLİ, Eyyüp Ensari ŞAHİN</i>	539
II. Abdulhamid and Training-Central Authority Relationship	547
<i>Seyit TAŞER</i>	547
The Effects of Developments in Information Technologies on the Audit Profession	552
<i>Metin ALLAHVERDİ</i>	552
Determination of The Thermal Conductivity of Varnished and Exposed Seawater Vapor Sprucewood	563
<i>Cemal ÖZCAN, Hakki Özkan YARAYAN</i>	563
Music Therapy in Different Cultures	570
<i>H. Zeynep ÇİLİNGİR</i>	570
Drug Abuse Among Musicians Related to Stage Fright	578
<i>H. Zeynep ÇİLİNGİR</i>	578
Innovation Center Proposal in the Context of Sme's and Problems in Turkish Industry	586
<i>Hakan GÜRSU</i>	586
A Study on the Evaluation of The Tourist Visits to Beypazarı District by the Overview of the Beypazarı Artisans...	608
<i>Nihat DEMİRTAŞ</i>	608
Modern Status of Ethnocultural Preparedness of Musician-Teacher	623
<i>Гульзада Хусаинова, Даулет Тапенов, Дархан Кожебаев</i>	623
In Vitro Effect of Famotidine Agent on Human Serum Paraoxonase-I Enzyme	643
<i>Esra DİLEK</i>	643
Higher Education System and Teacher Preparation System in Azerbaijan During the Period of the Soviet Union ...	651
<i>Aida ALIYEVA</i>	651
İsmet İnönü's Opinions Regarding the Free Republican Party from His Own Diaries and Memoirs	662
<i>Ali ÇİFTÇİ</i>	662
The Process of Compliance of France's Foreign Policy to the European Union Foreign Policy in the Framework of the Ukraine Crisis	672
<i>Ömer UĞUR</i>	672
Occupational Accidents and Work-Related Diseases: A Study on the Hotel and Restaurant Employees'	681
<i>Nuran AKŞİT AŞIK</i>	681
The Relationship between Marital Adjustment and Women's Health and Problems: A Literature Review	693
<i>Ayşe DELİKTAŞ DEMİRCİ</i>	693
Factors Affecting in Restaurant Selection of Families with Children	698
<i>Nuran AKŞİT AŞIK</i>	698
Лечение Сосудистых Осложнений Во Время Беременности При Сахарном Диабете	710
<i>Юлчибаева Висола Лутфуллаевна, Асранкулова Дилором Бахтияровна, Рахимова Гулнора Фозиловна</i>	710
The Examination of Obesity Tax Theoretically	714
<i>Orçun AVCI</i>	714
Investigation of the Effectiveness of Perinatal Care in Turkey at International Level: A Data Envelopment Analysis Application	721
<i>Ayşe Deliktas DEMİRCİ, Kamile KABUKCUOĞLU</i>	721

Evaluation of The Messages of Atatürk on Modernization and Development in 1923 on Dormitories and Other Speeches	724
<i>Ali ÇİFTÇİ</i>	724
New Approaches for Weed Management	735
<i>Yasin Emre KİTİŞ</i>	735
International Migration and The Sociological Analysis of Syrians in The Temporary Protected Status the Case of Aydın Province	741
<i>Gülden ŞAHİN, Suat KOLUKIRIK</i>	741
Factors Affecting the Development of Health Tourism: Sample of Hatay	753
<i>Halil SUNAR, Fikret GÖKÇE, İsa Serhan CİHANGİR, Fatih ÖZDEMİR</i>	753
“Kelek” in Turkish Literature	763
<i>Kudret SAVAŞ</i>	763
What has the Work of Escher Got to Do with Islamic World?	771
<i>Mustafa GÜLEÇ</i>	771
Spleen Architectonics in Newborns in Case of Congenital Sepsis	783
<i>F.A. URINOV, I.R. ISRAILOV, SH. A. ZIYAYEV, G.G. URINOVA</i>	783
A Comparative Study on The Perception of Democracy of Religious Communities; The Muslim Brothers and Nur Community	789
<i>Mahmut BOZAN</i>	789
The Ideas of Abdurrahman Şeref Bey About Ahmet Mithat	804
<i>Kudret SAVAŞ</i>	804
According to Liquidation Requests Placing Immigrants in Afyon and Isparta Province	811
<i>Ayşegül ŞENTÜRK</i>	811
A Forgotten Narrative of Ahmet Rasim: <i>Tecrübesiz Aşk</i>	823
<i>Kudret SAVAŞ</i>	823
The Causal Relationship between Islamic Stock Markets and Conventional Counterparts.....	829
<i>Pınar EVRİM MANDACI, Özge BOLAMAN AVCI</i>	829
Tax Public Sector Borrowing Requirement Spending on Effect: In Turkey.....	837
<i>Mehmet ÖZGÜN</i>	837
Very Short Term Wind Speed Forecasting with Artificial Neural Networks	855
<i>Emre AKARSLAN, Fatih Onur HOCAOĞLU, Emrah USTUNDAG</i>	855
Білім Берудің Қазіргі Парадигмалары Негізінде М.Әуезовтің Әңгімелерін Оқытудың Ерекшеліктері	862
<i>Абдимомынов Едилбек БАХЫТЖАНОВИЧ</i>	862
Concentration and Competitive Structures of Public Capital Companies	869
<i>Selahattin KAYNAK</i>	869
An Investigation of Competitiveness Index Effect on The Foreign Direct Investment.....	879
<i>Burak ÖZDEMİR</i>	879
Effect of Global Competitiveness Index on the Export of Goods and Services: Evidence From Oecd Countries.....	885
<i>Burak ÖZDEMİR</i>	885
Pýhanı Jańgyrý Bastayyndaǵy Alash Ideasy	892
<i>Qyzatbai MÓLDIR</i>	892
Local Governments in the Way of Becoming a Learning Organization: A Conceptual Framework.....	897
<i>Gökhan KENAR, Mine DEĞİRMENCİOĞLU</i>	897

November 22-24, 2018 Antalya

Congress Book

Тижорат реклама матнининг таркиби: компонентлари.....	914
<i>Бегзодбек Холдаралиевич АБДУЛЛАЕВ.....</i>	<i>914</i>
Research on Nursing Students Emotional Intelligence	920
<i>Ibrahim AKSEL, Yeliz Mohan BURSALI, Sabahat BAYRAK KÖK, Esmâ TEMELOĞLU.....</i>	<i>920</i>
Classification of Cities in terms of Tax Revenues in Turkey by Cluster Analysis	927
<i>Metin ALLAHVERDİ.....</i>	<i>927</i>
Из Истории Западно – Европейской И Русской Вышивки	939
<i>Abizhanova Asem SHAYMERDENOVA, Kanapyanova Raushan H ABDULMUTALYAPOVNA</i>	<i>939</i>
Intonation and Its Peculiarities in Speech of English Language	943
<i>Sarymbetova Almakul AYDASHOVNA.....</i>	<i>943</i>
Innovation and Health Sector: A Meta-Synthesis Study.....	951
<i>Ауға KARAHAH</i>	<i>951</i>
The Effects of Nitrogen and Phosphorus Fertilizer on Dry Matter yield in the Forest Gap Rangeland.....	961
<i>Ауşe GENÇ LERMİ, Suzan ALTINOK.....</i>	<i>961</i>
Determination of Critical Success Factors in Mobile Education Applications and Evaluation with Fuzzy DEMATEL Method	969
<i>Osman PALA</i>	<i>969</i>
Қазақ тілін лингвомәдениеттаным бағытында оқыту әдістемесінде заманауи технологияларды қолданудың тәсілдері.....	980
<i>Жұматаева Зейнеп, Жұматаева Сауле.....</i>	<i>980</i>
Mobile Language Education Application Development and A Mobile Application	986
<i>Osman PALA</i>	<i>986</i>
Cardinality Constrained Portfolio Optimization Based on Entropy and Higher Moments.....	994
<i>Osman PALA, Mehmet AKSARAYLI</i>	<i>994</i>
Ornaments Kazakh People	1003
<i>Gulnaz ANDABAYEVA</i>	<i>1003</i>
Contribution of Arbuscular Mycorrhizal Fungi (AMF) to the Plant Phosphorus Uptake.....	1007
<i>Şahin PALTA, Ауşe GENÇ LERMİ.....</i>	<i>1007</i>
Репродуктив Ёшдаги Аёлларда Бачадон Ортикларини Йирингли –Яллиғланиш Касалликларини (Ташхислаш, Замонавий Даволаш Усуллари)	1018
<i>Їўлчибаева Висола Лутфуллаевна, Аvezова Умида Арислановна, Назирова Зилола Махаммадовна, Касимова Наргиза Арислановна.....</i>	<i>1018</i>
Importance of Legume Forage Crops in Sustainable Agriculture	1022
<i>Ауşe GENÇ LERMİ, Şahin PALTA.....</i>	<i>1022</i>
The Importance of Internal Control System in Tourism Businesses: The Example of Izmir Province Summary	1031
<i>Semih BÜYÜKİPEKÇİ, Gamze ŞENEL.....</i>	<i>1031</i>
The Effects of Autocratic and Democratic Leadership on Education and Development in Organization Culture ...	1040
<i>Tahir AKGEMÇİ, Mehmet SAĞIR, Gamze ŞENEL.....</i>	<i>1040</i>
The Relationship between Borsa Istanbul 100 Index and Industrial Production Index: Symmetric and Asymmetric Causality Test Approach	1052
<i>Mehmet Levent ERDAŞ, Abdullah Emre ÇAĞLAR.....</i>	<i>1052</i>
Effects on Human Capital Index of Greenhouse Gas Emission in Turkey.....	1066
<i>Abdullah Emre ÇAĞLAR, Mehmet Levent ERDAŞ.....</i>	<i>1066</i>

November 22-24, 2018 Antalya

Congress Book

Turkish Education System: Sociological Analysis on the Basis of Critical Paradigm	1075
<i>Murat KESER, Havva Eylem KAYA.....</i>	<i>1075</i>
Directive 2004/38/EC on The Right of Citizens of The Union and Their Family Members to Move and Reside Freely Within the Territory of The Member States	1089
<i>Şule ARSLAN.....</i>	<i>1089</i>
The Poem as A Representation of the Model of The Poetic World in The Language (In the Material Work of akyn-Zhyrau XV-XVIII centuries).....	1098
<i>Абылова Гулнар ЕРЕЖЕПҚЫЗЫ, Abylova Gulnar EREJEPQIZI.....</i>	<i>1098</i>
Extradition in Turkish Law.....	1105
<i>Şule ARSLAN.....</i>	<i>1105</i>
Қазақстандағы урбандалу және индустрияландырудың өзекті мәселелері	1114
<i>Бейсекенова Жанар САРСЕМБЕКОВНА.....</i>	<i>1114</i>
Woman Subject in Gaëlle Josse's <i>Quite Hours</i>.....	1122
<i>Ümran TÜRKYILMAZ.....</i>	<i>1122</i>
The Effect of Multilateral Interdependent Business Relationship on Interpersonal Conflict Dynamics in Organizations: A Pilot Research in Yacht Production Companies in Antalya Free Zone	1131
<i>Fulya ALMAZ.....</i>	<i>1131</i>
Ўзбек ва инглиз тилларида тақлид сўзлар прагматик таҳлили.....	1149
<i>Ғаниева Гулчеҳра Эгамбердиевна.....</i>	<i>1149</i>
Investigation on The Perception of Space in The Photography in The Context of Heteretopia Concept	1154
<i>Eren GÖRGÜLÜ.....</i>	<i>1154</i>
Etik Kodların İçerik Analizi ile Değerlendirilmesi.....	1160
<i>İbrahim AKSEL, Yeliz MOHAN BURSALI, Emine KOLBAŞI, Sabahat BAYRAK KÖK.....</i>	<i>1160</i>
Method in Strategy as Practice.....	1165
<i>Fulya ALMAZ.....</i>	<i>1165</i>
Varlık, Dasein'ın Ölümü ile mi Anlamlandırılır?.....	1174
<i>Ufuk Özen BAYKENT.....</i>	<i>1174</i>
Career Hard Sledding in Corporate Career Management: A Comparison in The Career Path of The Banking Sector	1184
<i>Büşra ERSAVAŞ, Osman Kürşat ACAR, Nesrin KAPLAN.....</i>	<i>1184</i>
An Assessment on The Sukuk Implementations in Turkey and Around the World	1200
<i>Figen BÜYÜKAKIN, Ali KÜÇÜKÇOLAK.....</i>	<i>1200</i>
A Qualitative Research Design.....	1210
<i>Fulya ALMAZ.....</i>	<i>1210</i>
A Study on Determining the Stress Levels of The Y Generation Accounting Professionals and Determining the Effects of Their Working Periods and Income on Competing with Stress: Muğla Case	1218
<i>Ali APALI, Mesut BOZCU.....</i>	<i>1218</i>
Examining of the Studies on Professional Judgement and Professional Skepticism Issues in the Field of Accounting and Auditing	1232
<i>Sadiye OKTAY, Bertaç Şakir ŞAHİN, Serdar BOZKURT.....</i>	<i>1232</i>
Antik Rotaların Turizm Açısından Yeniden Canlandırılması: Kral Yolu-Frig Vadisi için Frig Yürüyüş Yolu Önerisi	1240
<i>Alp YURDAKUL, Hümeyra TÖRE-BAŞAT.....</i>	<i>1240</i>

Directive 2004/38/EC on The Right of Citizens of The Union and Their Family Members to Move and Reside Freely Within the Territory of The Member States	1249
<i>Şule ARSLAN</i>	<i>1249</i>
Investigation of Modern Accounting Approaches That Affects Decision Making	1258
<i>Ali APALI, Yasemin EKER.....</i>	<i>1258</i>
Developing an Approach for Personnel Selection of Companies by a Designed Expert Systems	1264
<i>Rahmi BAKI.....</i>	<i>1264</i>
Effects of International Portfolio Investments on Turkey's Economy with Intensity of Trading, Positive Feedback Trading and Herding Effect	1271
<i>Kartal SOMUNCU.....</i>	<i>1271</i>
Effect of Profitability Rates on Corporate Governance Rating: Panel Data Analysis on BIST Corporate Governance Index (XKURY).....	1283
<i>Fevziye KALIPÇI ÇAĞIRAN, Alp Eren KAYASANDIK</i>	<i>1283</i>
Evaluating the Presentation of Obesity from Consumption Perspective in Internet Journalism	1299
<i>Yasemin BİLİŞLİ.....</i>	<i>1299</i>
The Effect of Managers' Practices in Business Ethics on Organizational Citizenship Behaviors of Employees: A Research in Hotel Establishments.....	1312
<i>Elbeyi PELİT, Nihan YARMACI</i>	<i>1312</i>
Quality Control Processes on Leather Goods Products	1323
<i>Selime MENTES ÇOLAK, Selmin ÖZKAYA</i>	<i>1323</i>
Rethinking Translation Techniques and Strategies Applied when Translating from English to Turkish.....	1333
<i>İlknur SAVAŞKAN.....</i>	<i>1333</i>
Modeling BIST Banking Index Volatility with GARCH Models	1338
<i>Berfu Ece BAYÇELEBİ, Murat ERTUĞRUL</i>	<i>1338</i>
Effective Factors on Edge Painting in Leather Bag Production	1350
<i>Selime ÇOLAK, Pelin DANACIOĞLU, Atakan GEZİCİ.....</i>	<i>1350</i>
Modern Classical Music.....	1361
<i>H. Zeynep ÇİLİNGİR.....</i>	<i>1361</i>
About Development of Critical Thinking of Modern Lecturer in Musical and Pedagogical Direction at University	1367
<i>Гульзада Хусаинова, Инна Кобозева, Наргиза Щерботаева.....</i>	<i>1367</i>
Метафорада тил ва маданият яхлитлиги	1390
<i>Зарипбоева Нафосат МАРАТОВНА.....</i>	<i>1390</i>
Диагностика и хирургическая тактика при ложной гигантской аневризмы общей и наружной артерии левой нижней конечности	1395
<i>Касымов А.Л., к.м.н., Салахидинов С.З., к.м.н., Маткаримов Б.Х. к.м.н., Тургунов А.И. к.м.н., Ахмадалиев С.М., Суюнов Д.М., Зайнобиддинова Д.С.....</i>	<i>1395</i>
Непосредственные результаты хирургического лечения демпинг-синдрома.....	1400
<i>Зайнобиддинова Д.С., Калиш Ю.И., Салахидинов С.З., Ахмадалиев С.М., Суюнов Д.М.....</i>	<i>1400</i>
Means and Actors in Policies Towards Disabled People in Public Service.....	1407
<i>Hatice ALTUNOK, Mustafa ALTUNOK</i>	<i>1407</i>
Vehicle Routing with Savings Heuristic and An Application	1416
<i>Harun SULAK, Nihat ÇETİN, Aykut ÇOMAR, Abdurrahim ERSOY.....</i>	<i>1416</i>
Spatial, Social, Economical, Political Factors and Urban Life Quality.....	1424
<i>Hayriye SAĞIR, Esra ÇELEBİ ZENGİN.....</i>	<i>1424</i>

Technological Solutions to Urban Problems; Smart Municipalism Practices	1432
<i>Esra ÇELEBİ ZENGİN, Dr. Öğretim Üyesi Hayriye SAĞIR.....</i>	<i>1432</i>
Farg’ona Vodiyosining Shimoliy Qismi Tabiiy Landshaftlari va Ularning Ekologik Holati	1446
<i>Naraliyeva N.M., Ibroximova G.A., Madaminov F.M.....</i>	<i>1446</i>
O’zbekiston Respublikasida Xotin -Qizlarning Xalqaro Xuquqiy Muhofazasi	1452
<i>M.SH.Sodiqova, M.B. Abduvalieva, SH.B. Abduvalieva</i>	<i>1452</i>
Ўзбек тилида унлилар мўтадиллашуви (нейтрализацияси)	1459
<i>Нурманова Д.А.....</i>	<i>1459</i>
Pedagogik Kompetentlik, Kreativlik O’qituvchi Faoliyatining Asosi Sifatida.....	1464
<i>Xalimova M. V., Toxirova G.D.....</i>	<i>1464</i>
Қасамёд нутқий жанрининг фалсафий диний хусусиятлари (инглиз лингвомаданияти мисолида).....	1470
<i>Ф.М. Хасанова, М.Анорбоева</i>	<i>1470</i>
Visual Perception in Advertising Photos as an Effective Tool of Consumption Culture.....	1474
<i>Eren GÖRGÜLÜ.....</i>	<i>1474</i>
Istanbul as A Setting in Short Fiction.....	1481
<i>Ufuk Özen BAYKENT.....</i>	<i>1481</i>
An Investigation on The Re-Designing of The Logos of The Ministry of The Republic of Turkey	1487
<i>Eren GÖRGÜLÜ.....</i>	<i>1487</i>
Investigating the Relationships Among Innovative Behaviors, Knowledge Sharing and Organizational Citizenship Behaviors in High-Tech Industry Workers.....	1494
<i>Mehmet AKAN, Serkan DOLMA.....</i>	<i>1494</i>
Move to Stem, Let’s Meet Stem Nature Education and Science School	1504
<i>Ersen YAZICI, Hilal AKTAMIŞ, Emrah HİÇDE, Taner ARABACIOĞLU, Deniz ÖZEN ÜNAL.....</i>	<i>1504</i>
The Camp System of Kazakhstan – The Story of The Tragedy of The Stalinist Repression	1511
<i>Saurykova Zh.S.</i>	<i>1511</i>
Проблемы Модернизации Искусства Как Основа Развития Художественного Образования Республики Казахстан	1517
<i>Сманова Акмарал Смаиловна, Небесаева Жанар Орынбековна</i>	<i>1517</i>
Political Repression in Kazakhstan: Features and Problems	1529
<i>Saurykova Zhanar Sansyzbaevna.....</i>	<i>1529</i>
Educational Paradigm of Kazakhstan: Development Trends and Searches for Solutions.....	1535
<i>Laura KAKIMOVA.....</i>	<i>1535</i>

Content Analysis of Presentations of Congress “Congress of Innovation and Global Issues”

Selin AYGEN ZETTER¹

Abstract

Congresses are important platforms where scientific studies are presented. In recent years, we have seen more congresses especially interdisciplinary. In this study, “Congress of Innovation and Global Issues” interdisciplinary congress papers in the previous three congresses were examined. In the scope of the research, 274 papers published in the full proceedings were included. The papers were examined in terms of the number of authors, the occupational groups of the authors, their universities and the written language and the type of resources used. While examining the papers, it was tried to be evaluated from the keywords and general area themes. It is thought that the results obtained from the research will guide the authors in the next congresses.

Keywords: Congress, Proceedings, Interdisciplinary Congress

JEL Codes: M00, M10

“Congress of Innovation and Global Issues” Kongresinde Sunulan Bildirilerin İçerik Analizi

Özet

Kongreler bilimsel çalışmaların sunulduğu önemli platformlardır. Son yıllarda özellikle disiplinler arası düzenlenen kongreleri daha fazla görmekteyiz. Bu çalışmada, disiplinler arası dördüncüsü düzenlenecek olan “Congress of Innovation and Global Issues” adlı kongrenin ilk üç kongredeki bildirileri incelenmiştir. Araştırma kapsamında tam bildiri kitabında yayınlanan 274 bildiri yer almıştır. Bildiriler yazar sayılarına, yazarların meslek gruplarına, üniversitelerine ve yazılan dil, kullanılan kaynak türü gibi konularda incelenmiştir. Bildiriler incelenirken anahtar kelimelerinden ve genel alan temalarından yola çıkılarak değerlendirilmeye çalışılmıştır. Araştırmadan elde edilen sonuçların bundan sonraki kongrelerde, yazarlara tema ve konularını belirlemede yol gösterici olacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kongre, Bildiri, Disiplinler arası Kongre

¹Dr. Öğr. Üyesi, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO, Antalya, selinaygen@akdeniz.edu.tr

1. Giriş

Kongrelerin son yıllarda artık akademik çalışmaların sunulduğu bir platform olmasından dolayı bu konuda araştırmaların da yapıldığını görmekteyiz (Üzmez & Başpınar, 2017). Literatüre baktığımızda dergilerde çıkan makalelerin (Erbaşı, Cabi, Gümrah, & Hakses, 2017) bibliyometrik analizlerine ilişkin çalışmalar ve kongrelerde sunulan ve yayınlanmış bildirilerin farklı bakış açılarıyla incelendiği görülmektedir. Erbaş ve arkadaşlarının yaptığı çalışmadan baktığımızda Türkiye’de bibliyometrik inceleme çalışmalarının Berkman ve Kozan tarafından ilk 1979 yılında “Amme İdaresi Dergisi’nde Yayımlanan Makaleler Üzerine Bir İnceleme “adlı çalışmayla başladığını göstermektedir. Son yıllarda içerik inceleme ve bibliyometrik çalışmaların daha fazla yapıldığı yine aynı çalışmaya bakılarak söylenebilmektedir. Fakat disiplinler arası kongrelerin incelendiği bir yayına rastlanmamıştır.

Bu çalışmada, dünya çapında akademisyenlerin, bürokratların ve sivil toplum örgütlerinin bilgi ve deneyimlerini paylaşacakları bir platform oluşturarak küresel sorunlara yenilikçi çözümler üretilmesini sağlamak amacıyla 2017 yılından beri düzenlenmeye başlanan Congress of Innovation and Global Issues Kongresi ele alınmıştır.

Kongre, her alandan güncel meseleleri, küresel sorunları ve olayları, yenilikçi yaklaşımlarla ele alan özgün çalışmalara yer vermeyi amaçlamaktadır. İnovasyon ve küresel konular ile her alanda bu tema altında yapılacak çalışmalara kongrede öncelik verilmekle birlikte teknik ve sosyal bilimlerin tüm alanlarında disiplinler arası yapılan çalışmalar kongre kapsamında değerlendirmeye alınmaktadır.

“Congress of Innovation and Global Issues I” kongresi ilk olarak 27-29.Nisan.2017 tarihinde Patara-Antalya’da düzenlenmiştir. İkincisi ise yine aynı yıl içinde 19-21.Ekim.2017 tarihinde Antalya’da düzenlenmiştir. Kongrenin üçüncüsü ise 26-29.Nisan.2018 tarihinde yine Patara-Antalya’da düzenlenmiştir. Kongrenin periyodik olarak yıl içinde iki kere düzenlendiği gözlenmektedir.

Kongrede kabul edilip sunulan bildiriler kongre bildiri özet kitabı, kongre tam metin bildiri kitabında yayınlanabilmektedir. Bu kitapların yanı sıra dergi ve uluslararası ve ulusal kitaplarda da yayın imkânı bulunmaktadır.

2. Analiz ve Bulgular

Çalışmanın kapsamını Congress of Innovation and Global Issues Kongrelerinde sunulan bildirilerden tam metin bildiri kitabında yayınlanmış olan bildirilerin incelenmesi oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklem grubunu ilk üç kongrede sunulmuş ve tam bildiri kitabında basılmış olan 274 bildiri oluşturmaktadır.

Bildiriler incelenirken ilk aşamada bildirilerin kongrelere göre dağılımları incelenmiş olup, yazar sayıları, unvanları ve üniversite bilgileri açısından incelenmiştir.

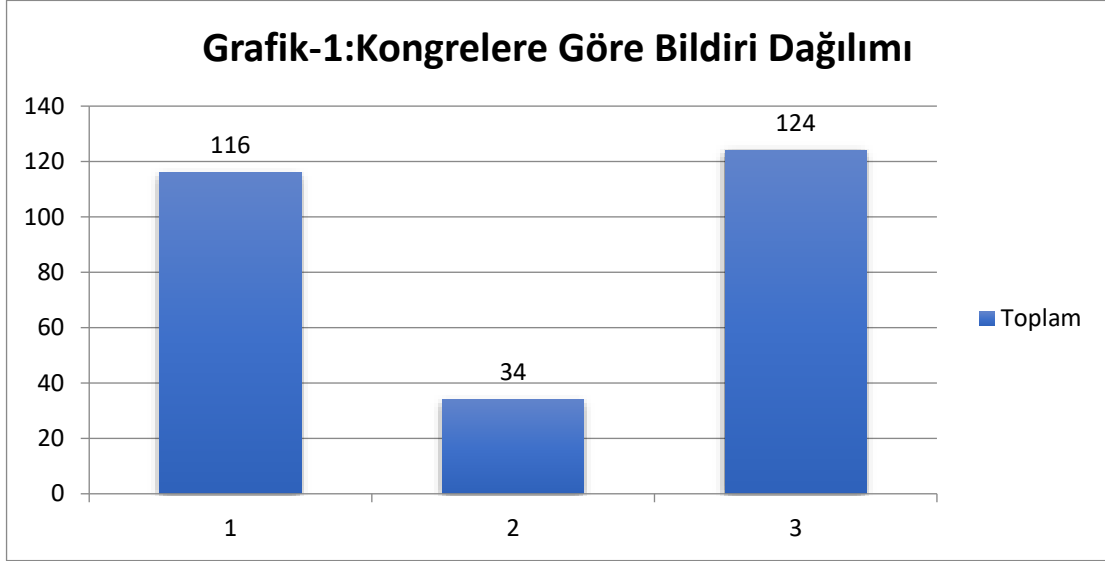
İkinci aşamada ise bildirilerin yayın dili, kaynakça yapısı ve çalışma içerikleri yönünden incelenmiştir.

“Congress of Innovation and Global Issues I” kongresi ilk olarak 27-29.Nisan.2017 tarihinde düzenlenmiştir. 360 civarı bildiri sunumu için başvuruda bulunulmuş bunlardan 300’ü kongre bilim kurulu tarafından sunuma değer bulunmuştur (Ed.Nurettin Bilici R. P., Innovation And Global Issues In Social Sciences, 27-29.Nisan.2017). Tam bildiri kitabında ise 116 bildiri yayınlanmıştır.

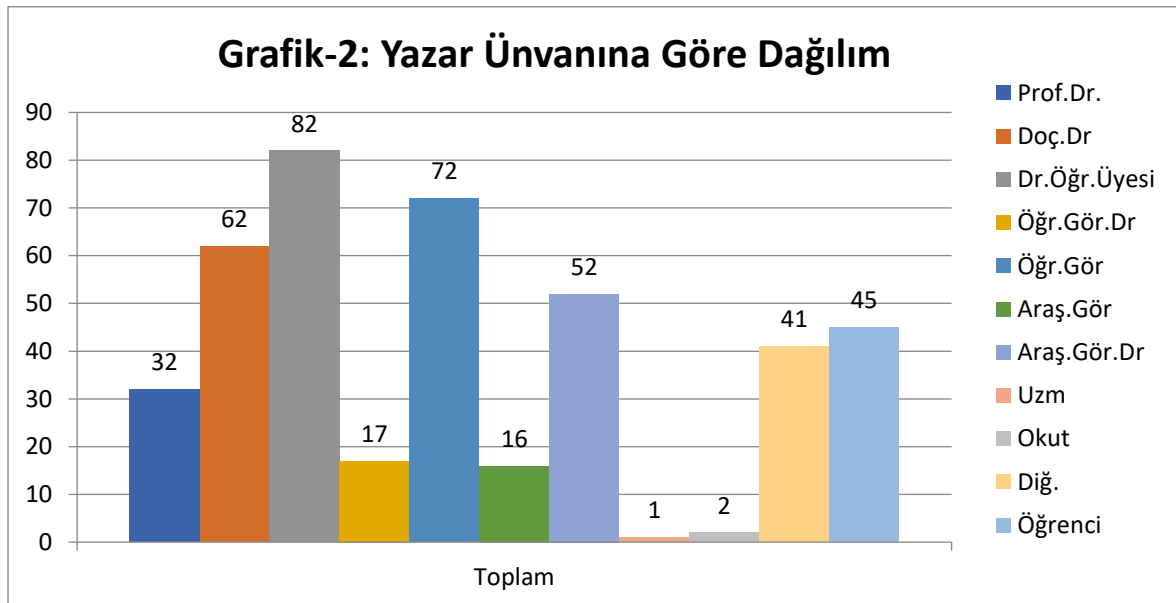
“Congress of Innovation and Global Issues II” Kongresi yine aynı yıl içinde 19-21.Ekim.2017 tarihinde düzenlenmiştir. 170 civarı bildiri sunumu için başvuruda bulunulmuş

bunlardan 130'u kongre bilim kurulu tarafından sunuma değer bulunmuştur (Ed.Nurettin Bilici R. P., 19-21.Ekim.2017). Tam bildiri kitabında ise 34 bildiri yayınlanmıştır.

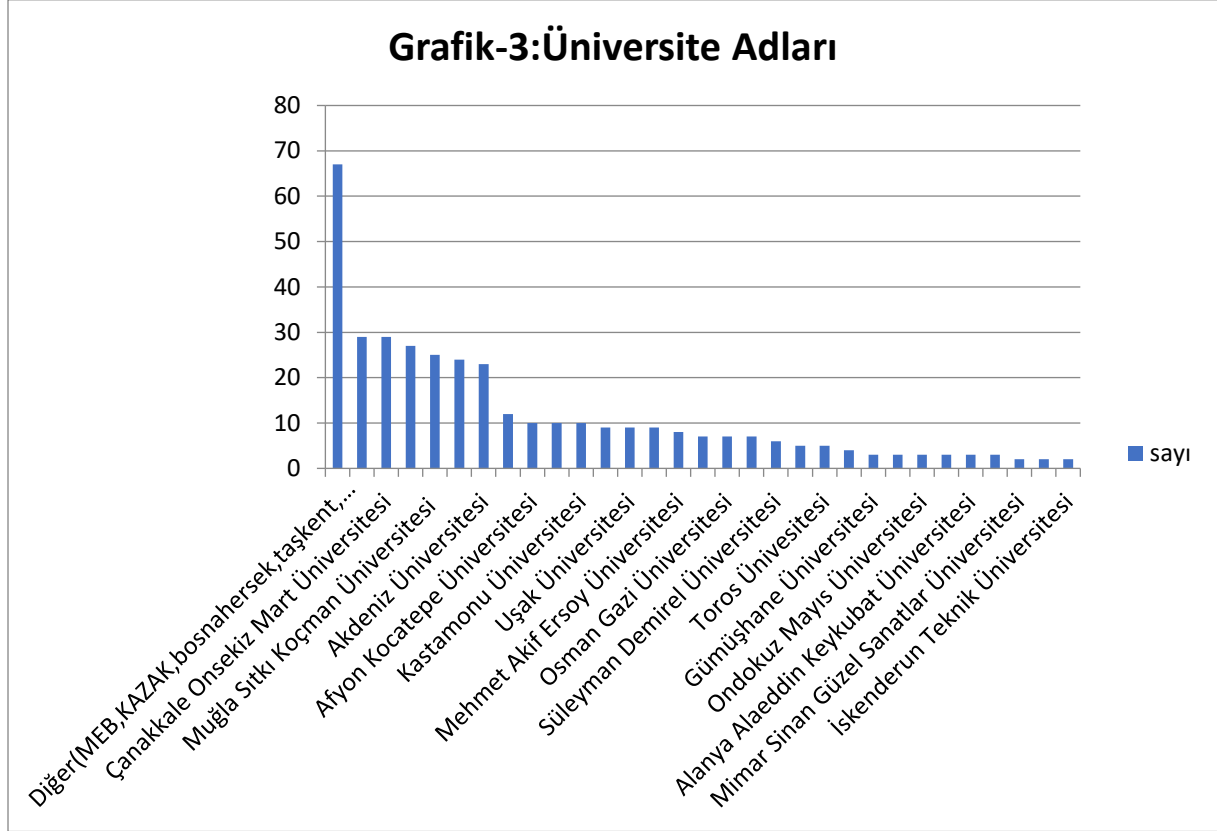
“Congress of Innovation and Global Issues III” Kongresi ise 26-29.Nisan.2018 tarihinde düzenlenmiştir. 200'ün üzerinde bildiri kongre bilim kurulu tarafından sunuma değer bulunulmuştur (Ed.Nurettin Bilici R. P., Innovation and Global Issues in Social Sciences III, 26-29.Nisan.2018). Tam bildiri kitabında ise 124 bildiri yayınlanmıştır.

Grafik-1 incelendiğinde I. kongrede bildiri tam metin kitabında 116 yayının yer aldığı, II kongrede ise aynı yıl içinde yinelenmiş olmasına rağmen tam metin kitabında bu sayının oldukça fazla düştüğü ve 34 yayının yer aldığı görülmektedir. Kongrenin birincisi ve ikincisi arasında tam metin bildiri kitabındaki yayın sayısının azalması 2017 yılında Akademik Teşvik Yönetmeliğinde özet bildiri puanının tam bildiri puanıyla eşit olmasına yorumlanabilir. Grafikte de görüldüğü gibi III. kongrede tam metin bildiri kitabında 124 yayının yer aldığı görülmektedir. Bu sayının artışı iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi Akademik Teşvik Yönetmeliğinin 2018 yılında değişerek artık sadece tam metin bildiriye puan vermesi ve ikincisi artık kongrenin daha fazla akademik camiada duyulması ve yayılmasıdır.

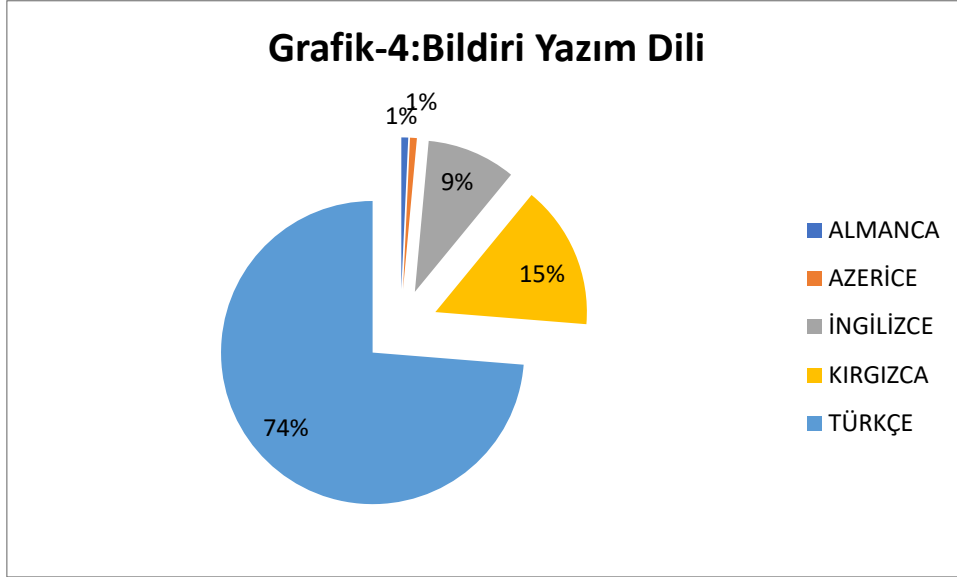

Grafik-2'ye bakıldığında 3 kongrenin tam bildiri kitabının incelenmesi sonucu 274 yayın içerisinde 82 tanesinin Dr. Öğr. Üyesi (Yrd. Doç. Dr.) tarafından, 72 tanesinin Öğr. Gör. Dr, 62 tanesinin Doç. Dr. ve 32 tanesinin Prof. Dr. unvanıyla akademik çalışmalarını yürüten kişiler tarafından yazıldığı görülmektedir.

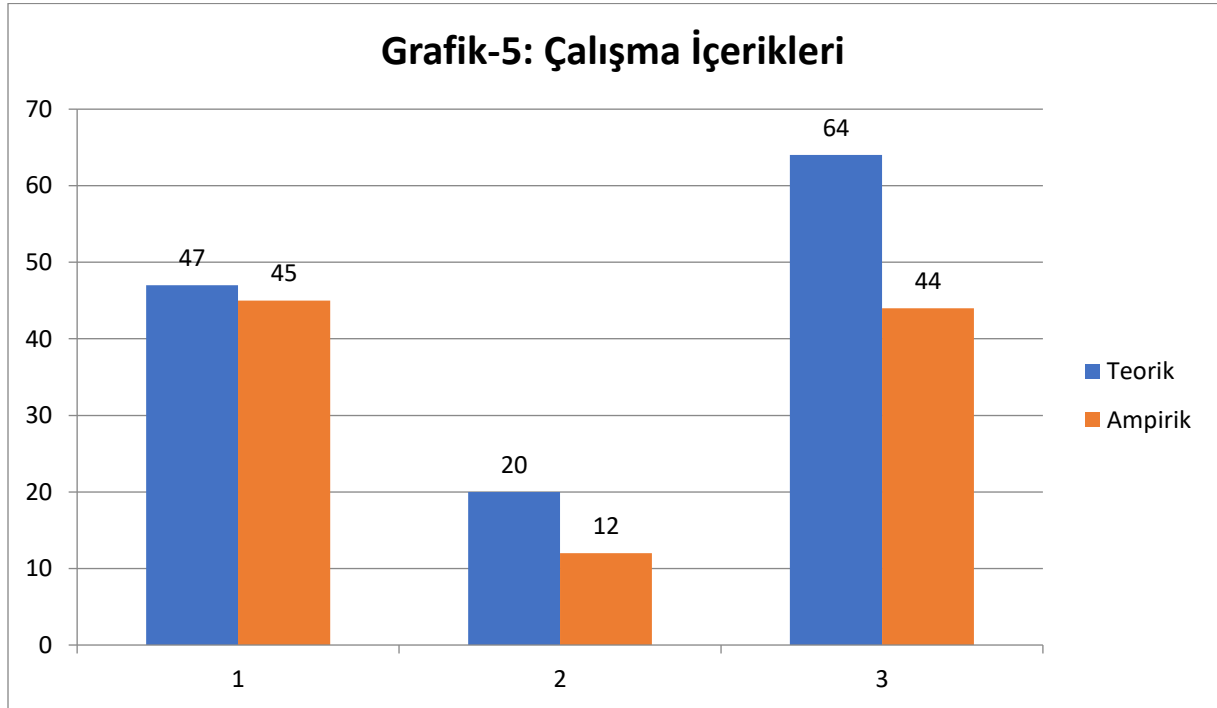

Grafik-3 incelendiğinde verilere göre Diğer başlığı altında (MEB mensupları, Kazakistan, Bosna Hersek, Taşkent, Sanayi Bakanlığı mensupları, İran, Halk Eğitim Merkezi, unvan belirtmeyenler v.b) 67, Gazi Üniversitesi 29, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi 29,

Balıkesir Üniversitesi 27, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi 25, Dumlupınar Üniversitesi 24, Akdeniz Üniversitesi 23, Gümüşhane Üniversitesi 3, Giresun Üniversitesi 3, Ondokuz Mayıs Üniversitesi 3, Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi 3, Alanya Alaeddin Keykubat Üniversitesi 3, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi 3, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi 2, Adana Bilim ve Teknoloji Üniversitesi 2, İskenderun Teknik Üniversitesi 2 bildiri ile kongrelere katılım gösteren üniversiteler arasında yer almaktadır. Kongrede çok farklı üniversitelerden katılım sağlandığı gözlenmektedir. Katılımların daha çok devlet üniversitelerinden olduğunu söylemek mümkündür. Bunu devlet üniversitelerinde kongrenin daha tanınır olmasına bağlamak mümkün olabileceği gibi devlet üniversitelerindeki akademik kadro sayısının vakıf üniversitelerine oranıyla da açıklamak mümkün olabilecektir.

Grafik-4 incelendiğinde kongrede tam metin bildiri kitabında yer alan 202 yayının Türkçe, 42 tanesinin Kazak, Kırgızca (Rusça) ve 26 tanesinin ise İngilizce olarak yayınlandığı görülmüştür. Ayrıca grafikte de görüldüğü gibi Azerice ve Almanca yayınlara da rastlanmaktadır. Bildirilerin sadece 2 tanesi hariç tamamında bildiri özetlerinin bulunduğunu söylememiz mümkündür.

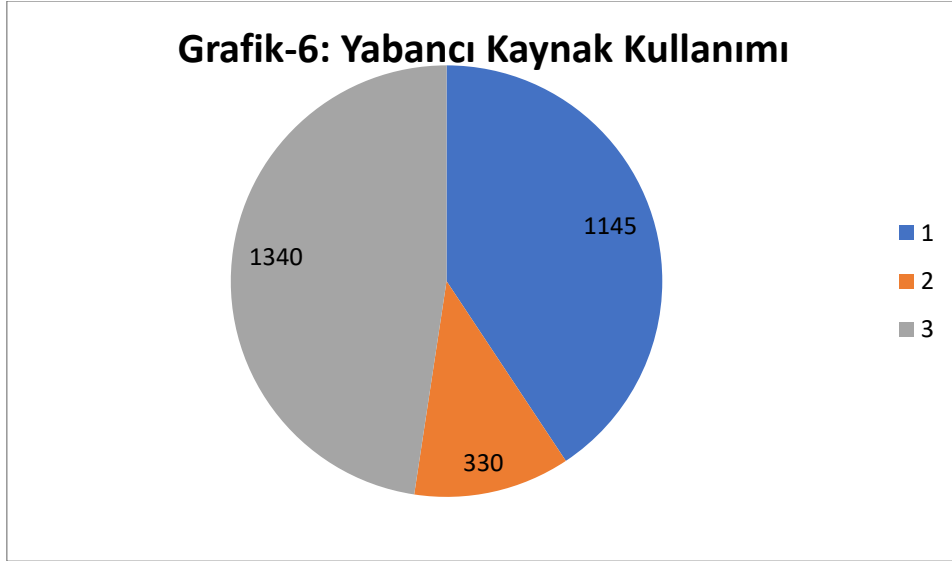

Grafik-5’de de görüldüğü gibi 3 ayrı kongreye de bakıldığında çalışmaların daha çok teorik olarak yazıldığı görülmektedir. I. kongredeki 47 bildirinin teorik, 45 tanesinin ampirik,

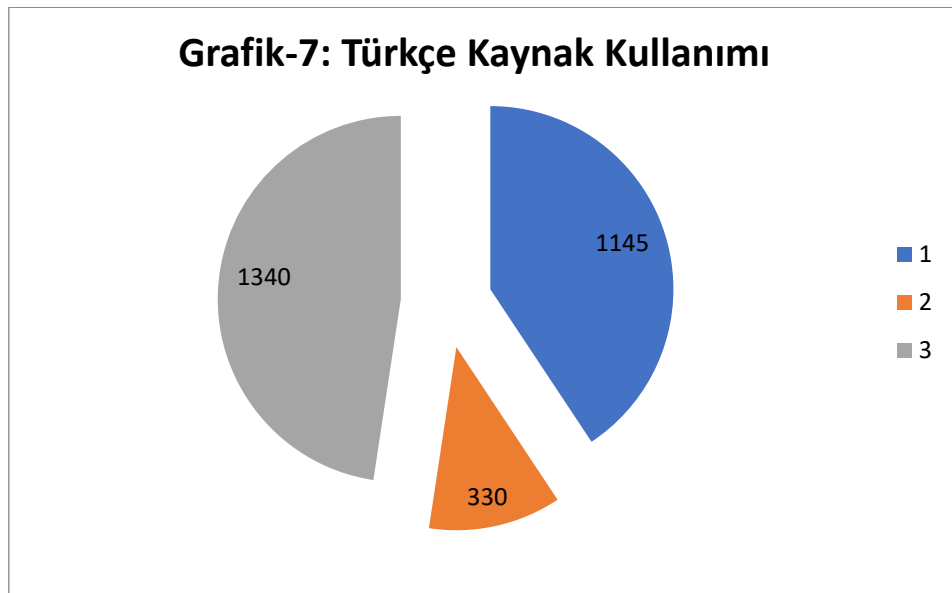
II. kongrede 20 bildirinin teorik, 12 tanesinin ampirik ve III. kongrede ise 64 bildirinin teorik ve 44 tanesinin ampirik çalışmadan oluştuğunu söylemek mümkündür.

Yapılan ampirik çalışmaların yöntemleri sorgulandığında 132 tanesinde yöntemin belirlenmediği görülmektedir. 17 tanesinde frekans dağılımı, diğerlerinde ise korelasyon, t-testi, panel veri analizi, standart sapma, Kruskal Wallis testi, Johansen eş bütünleşme, açılımcı faktör analizi v.b yöntemlerin kullandığını görmekteyiz.

Ampirik olarak yürütülen çalışmalarında 68 tanesinde ölçek kullanıldığı görülmektedir. I. kongredeki ampirik çalışmalardan 38 tanesinde, II. kongredeki ampirik çalışmalardan sadece 9 tanesinde ölçek kullanıldığı ve III. kongrede ise 21 tanesinde ölçek kullanıldığı belirtilmiştir.

Grafik-6'da da görülebileceği gibi 3 Kongrenin sonucuna bakıldığında toplam 2781 yabancı kaynaktan atıf yapıldığı gözlemlenmiştir. 1.kongrede 1111 yabancı kaynağa atıf yapıldığı, 2.kongrede 264 yabancı kaynağa ve 3.kongrede ise 1406 yabancı kaynağa atıf yapıldığı gözlemlenmektedir.

Grafik-7’de gözlemlendiği gibi 3 kongrenin sonucuna bakıldığında toplam 2815 Türkçe kaynaktan atıf yapıldığı gözlemlenmiştir. Bunlardan 1.kongrede 1145 Türkçe kaynağa atıf yapılırken 2.kongrede bu sayısı 330 olarak belirlenmiş ve 3.kongrede ise 1340 Türkçe kaynağa atıf yapıldığı gözlemlenmiştir.

3. Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada Congress of Innovation and Global Issues Kongrelerinde sunulan bildirilerden tam metin bildiri kitabında yayınlanmış olan 274 bildiri incelenmiştir.

I. kongrede bildiri tam metin kitabında 116 yayının yer aldığı, II. kongrede ise aynı yıl içinde yinelenmiş olmasına rağmen tam metin kitabında bu sayının oldukça fazla düştüğü ve 34 yayının yer aldığı görülmektedir. Kongrenin birincisi ve ikincisi arasında tam metin bildiri kitabındaki yayın sayısının azalması 2017 yılında Akademik Teşvik Yönetmeliğinde özet bildiri puanının tam bildiri puanıyla eşit olmasına yorumlanabilir. Grafikte de görüldüğü gibi III. kongrede tam metin bildiri kitabında 124 yayının yer aldığı görülmektedir. Bu sayının artışı iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi Akademik Teşvik Yönetmeliğinin 2018 yılında değişerek artık sadece tam metin bildiriye puan vermesi ve ikincisi artık kongrenin daha fazla akademik camiada duyulması ve yayılmasıdır. Akademik Teşvik Desteği verilmeye başladıktan sonra düzenlenen kongre sayılarında oldukça fazla artış görülmeye başlanmıştır. Buna bağlı olarak yönetmelikte yapılan değişikliklerde bildiri sayısı ve kalitesini de olumsuz etkilemektedir.

3 kongrenin tam bildiri kitabının incelenmesi sonucu 274 yayın içerisinde 82 tanesinin Dr. Öğr. Üyesi (Yrd. Doç. Dr.) tarafından, 72 tanesinin Öğr. Gör. Dr, 62 tanesinin Doç. Dr. ve 32 tanesinin Prof. Dr. unvanıyla akademik çalışmalarını yürüten kişiler tarafından yazıldığı görülmektedir.

3 ayrı kongreye de bakıldığında çalışmaların daha çok teorik olarak yazıldığı görülmektedir. I. kongredeki 47 bildirinin teorik, 45 tanesinin ampirik, II. kongrede 20 bildirinin teorik, 12 tanesinin ampirik ve III. kongrede ise 64 bildirinin teorik ve 44 tanesinin ampirik çalışmadan oluştuğunu söylemek mümkündür.

Ampirik olarak yürütülen çalışmalarında 68 tanesinde ölçek kullanıldığı görülmektedir. I. kongredeki ampirik çalışmalardan 38 tanesinde, II. kongredeki ampirik çalışmalardan sadece 9 tanesinde ölçek kullanıldığı ve III. kongrede ise 21 tanesinde ölçek kullanıldığı belirtilmiştir.

Bu çalışma multidisipliner bir kongre olduğu için anahtar kelimeler açısından baktığımızda bize çok çeşitlilik veren bir yelpaze sunmuştur. Güzel sanatlar, ekonomi, eğitim ve işletme alanlarındaki ağırlıklı çalışmalar göze çarpmaktadır. Çalışmanın bulgularının bundan sonraki çalışmalara örnek olabilmesi hedeflenmiştir.

Kaynakça

Ed.Nurettin Bilici, R. P. (27-29.Nisan.2017). Innovation and Global Issues in Social Sciences. *Innovation and Global Issues in Social Sciences Congress Book* (s. 4). Antalya: www.inglobe.org.

Ed.Nurettin Bilici, R. P. (19-21.Ekim.2017). Innovation And Global Issues in Social Sciences II. *Innovation and Global Issues in Social Sciences II Congress Book* (s. 4). Antalya: www.inglobe.org.

Ed.Nurettin Bilici, R. P. (26-29.Nisan.2018). Innovation And Global Issues In Social Sciences III. *Innovation and Global Issues in Social Sciences III Congress Book* (s. 4). Antalya: www.inglobe.org.

November 22-24, 2018 Antalya

Congress Book

Erbaşı, A., Cabi, A., Gümrah, A., & Hakses, H. (2017). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi'nin Bibliyometrik Analizi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi* , 206-214.

Üzmez, U., & Başpınar, N. Ö. (2017). Ulusal Büro Yönetimi ve Sekreterlik Kongre Bildirilerinin Yazar ve Tema Analiz: 2010-15 Yıllarına İlişkin Bir Değerlendirme. *Electronic Journal of Vocational Colleges* , 35-43.

The Effect of Selected Macroeconomic Variables on the Stock Price Development in Food Industry

Jana ŠIMÁKOVÁ¹, Daniel STAVÁREK², Tomáš PRAŽÁK³, Marie LIGOČKÁ⁴

1. Introduction

Companies in food industry operate in an open system where they are impacted by variety of factors. Except the many internal and external factors, the macro-economy plays an important role in generating the revenue and income of companies in food sector as it can affect the demand for its products, the costs, or other aspects of the business. Hansen (2013) points out the macro-economic factors of food industry performance such as economic growth, interest rates, exchange rate and inflation, but there are a lot of others. The overall prosperity is inevitably tied to the welfare of the entire population, national employment, international trade and whole monetary and fiscal policies. From the individual firm's perspective, macroeconomic factors are critical exogenous variables. When macro-variables are relatively stable, they are typically assumed to be important but more or less static in food industry analysis. Mc. Corkle et al. (1988) stress that the increase in international economic interdependence greater instability, and accelerated rates of change in macro-variables increases their importance, making them critical in any food policy analysis or individual firm decision. This was also confirmed by Siudek and Zawojcka (2012) who state that any changes in the macroeconomic environment are likely to have major effects on agri-food sector, taking as an example of the latest global economic crisis. Furthermore, Mutunga (2014) says about the increased integration and growing macroeconomic fluctuations which require more attention on the link between the "noise" that these fluctuations represent and the company's own development. Management must eliminate the effects of the "noise" to obtain a clear picture of the long term sustainable profits and thus a picture of how the company's competitiveness is promoted (Oxelheim, 2002).

Therefore, the aim of this paper is to examine the effect of the main macroeconomic factors on the stock prices of selected food industry companies listed and traded on the stock exchanges in the European Union (EU). The long-term equilibrium relationships between macro-variables and stock prices in EU food industry was tested by the Johansen test, determining the presence of cointegrating vectors as a Vector Autoregressive (VAR) model. We used a maximum-likelihood-based panel test for the cointegrating rank in panels and Vector Error Correction (VEC) model to test the causation.

2. Methods

The long-term equilibrium relationships between macroeconomic variables and stock prices in EU food industry was tested by the Johansen test, determining the presence of

¹ Ph.D., Silesian University in Opava, simakova@opf.slu.cz, (corresponding author)

² Prof., Silesian University in Opava, stavarek@opf.slu.cz

³ Ing., Silesian University in Opava, prazak@opf.slu.cz

⁴ Ing., Silesian University in Opava, ligocka@opf.slu.cz

cointegrating vectors as a VAR. We used a maximum-likelihood-based panel test for the cointegrating rank in panels. The equation for the VAR model is as follows (Johansen and Juselius, 1990):

$$\Delta Y_{it} = C_0 + \sum_{i=1}^{p-1} \Gamma_i \Delta Y_{i,t-1} + \Pi Y_{i,t-1} + \eta_{it}$$

where Y_t is a vector of non-stationary variables, C_0 is a constant and η_t is the white noise term. ΔY_t means rate of growth or changes. The panel data set consists of N cross-sections observed over T time periods, where i presents the index for the cross-section, t is the index for the time dimension and $j=1, \dots, p$ denote the number of factors in each cross-section. The variables Π and Γ in the matrix contain the value of the cointegrating vectors. The information in the coefficient matrix between the levels of Π is decomposed as $\Pi = \alpha\beta'$, where the relevant elements of the α matrix are adjustment coefficients, and the β matrix contains the cointegrating vectors. The first likelihood ratio for the null hypothesis of the precise r cointegrating vectors against the alternative $r+1$ vector is known as the maximum eigenvalue statistic. The second statistic for the hypothesis of at most r cointegrating vectors against the alternative is known as the trace statistic.

If the factors are non-stationary and are cointegrated, the causation is tested by the VEC model, which is a VAR in first differences with the addition of a vector of cointegrating residuals. Therefore, this VAR system does not lose long-run information. We apply the following VEC model specification:

$$\Delta y_{it} = \Pi y_{i,t-k} + \Gamma_1 \Delta y_{i,t-1} + \Gamma_2 \Delta y_{i,t-2} + \dots + \Gamma_{k-1} \Delta y_{i,t-(k-1)} + u_{it}$$

where Δy_t means rate of growth or changes, u_t denotes a $n \times 1$ vector of unobservable error terms. The variables Π and Γ in the matrix contain the value of the cointegrating vectors.

3. Results

To obtain the relevant results of the effects of selected macro-variables on the stock prices in food industry in EU, we provided the appropriate tests only for countries which have at least 4 companies from the food industry listed on its main stock exchange. Therefore, we included only companies from Austria, Croatia, Cyprus, Denmark, Finland, Germany, Ireland, Italy, Lithuania, Poland, Spain and United Kingdom into models as is seen in Tabel 1. According to literature review, the GDP for economic growth, interest rates and Food Price Index (FPI) as price indicator were chosen as tested macro-variables. The results of cointegration tests are summarized in Table 1.

Table 1. Results of the VAR Model for Companies Traded in Selected Stock Exchanges

Company	Trace Test Stat.	Prob.	Max-Eign Test Stat.	Prob.
Hypothesis of no cointegration - Austria				
ATX_Austria	64.6366	0.0043	39.7399	0.0013
Agrana_Austria	55.7229	0.0354	34.8006	0.0070

Manner_Austria	59.4871	0.0152	35.9167	0.0048
Ottakringer_Austria	68.0885	0.0017	31.8522	0.0184
Schlumberger_Austria	55.6947	0.0356	31.6909	0.0194
Hypothesis of no cointegration - Croatia				
Crobex - Croatia	84.0713	0.0000	54.7390	0.0000
Badel_Croatia	75.1937	0.0002	48.7582	0.0000
Belje_Croatia	113.4447	0.0000	84.8825	0.0000
Termes_Croatia	73.0290	0.0004	50.8355	0.0000
Jamnica_Croatia	93.4096	0.0000	63.2913	0.0000
Puljanka_Croatia	73.8984	0.0003	51.1544	0.0000
Podravka_Croatia	95.1591	0.0000	55.9105	0.0000
Viro_Croatia	77.1033	0.0001	53.0436	0.0000
Zvijezda_Croatia	73.0283	0.0004	52.7459	0.0000
Hypothesis of no cointegration - Cyprus				
Cyprus main and Parallel	58.0674	0.0211	31.7677	0.0189
Blue_Island_Cyprus	78.7554	0.0001	40.2040	0.0011
Renos_Cyprus	63.8140	0.0053	42.1106	0.0005
Hypothesis of at most 1 cointegration relationship - Cyprus				
Blue_Island_Cyprus	38.5514	0.0209	22.4440	0.0477
Hypothesis of no cointegration - Denmark				
OMX index	48.8799	0.1342	24.2178	0.1639
Carlsberg_Denmark	45.7714	0.2225	26.9823	0.0790
Harboes_Denmark	35.1844	0.7141	17.8566	0.5880
Unibrew_Denmark	57.9498	0.0217	29.8206	0.0346
FirstFarms_Denmark	39.2199	0.5099	25.7517	0.1104
Hypothesis of no cointegration - Finland				
OMX Helsinki	44.2838	0.2767	19.7341	0.4328
Atria_Finland	40.4385	0.4486	19.7597	0.4308
Hkscan_Finland	40.6516	0.4381	23.8282	0.1804
Olvi_Finland	59.1724	0.0164	40.6039	0.0009

Hypothesis of no cointegration - Germany				
DAX - Germany	48.9971	0.1315	27.4654	0.0690
Moninger_Germany	54.7888	0.0431	25.7990	0.1090
Schwalbchen_Germany	43.4871	0.3088	19.5727	0.4456
Wasgau_Germany	41.8991	0.3786	22.3115	0.2568
Hypothesis of no cointegration - Ireland				
ISEQ Ireland	36.5257	0.6481	18.7340	0.5138
Diaego_Ireland	56.7865	0.0281	28.0132	0.0591
Glabnia_Ireland	47.8029	0.1611	20.6184	0.3663
Kerry_Group_Ireland	54.8497	0.0426	26.5754	0.0884
Hypothesis of no cointegration - Italy				
FTSE Italia	51.8079	0.0786	36.4222	0.0041
La_Doria_Italy	52.0638	0.0748	27.7382	0.0639
Bioera_Italy	44.0215	0.2870	28.4357	0.0523
Campari_Italy	46.1709	0.2093	27.7807	0.0631
Parmalat_Italy	56.6118	0.0292	35.2133	0.0061
Hypothesis of no cointegration - Lithuania				
Vilnius General	74.1687	0.0003	41.7464	0.0006
Pieno_Lithuania	75.2247	0.0002	41.6220	0.0006
Zemaitijos_Lithuania	75.4137	0.0002	44.2286	0.0002
Vilkyskiu_Lithuania	62.2553	0.0079	36.8422	0.0035
Hypothesis of at most 1 cointegration relationship - Lithuania				
Gubernija_Lithuania	35.7619	0.0434	24.8899	0.0213
Hypothesis of no cointegration - Poland				
WIG Poland	53.9171	0.0417	32.2551	0.0162
Ambra_Poland	57.7591	0.0226	30.2553	0.0303
Atlanta_Poland	45.9952	0.2150	27.6648	0.0652
Colian_Poland	54.8343	0.0427	32.4191	0.0154
Gobarto_Poland	55.1078	0.0403	28.2274	0.0555
Zywiec_Poland	43.8130	0.2954	19.0555	0.4873

Indykpol_Poland	49.6282	0.1177	29.0762	0.0433
Kruszwice_Poland	29.8220	0.9148	13.1762	0.9203
Pepees_Poland	40.8976	0.4261	18.3204	0.5486
Wawel_Poland	44.5910	0.2648	22.9993	0.2197
Wilbo_Poland	54.1494	0.0493	28.5169	0.0410
Hypothesis of no cointegration - Spain				
IBEX Madrid	70.2265	0.0010	41.5756	0.0007
Bodegas_Spain	60.0638	0.0133	31.4881	0.0207
Deoleo_Spain	71.1482	0.0007	33.9901	0.0092
Natra_Spain	63.9429	0.0052	30.7472	0.0261
Hypothesis of at most 1 cointegration relationship - Spain				
Vidrala_Spain	43.4761	0.0051	23.1404	0.0381
Hypothesis of no cointegration - UK				
FTSE - ALL - London	57.3487	0.0248	28.9569	0.0448
British_Foods_UK	47.1426	0.1795	28.5006	0.0513
Finsbury_UK	44.0993	0.2839	21.4710	0.3081
Premier_Food_UK	54.4021	0.0468	31.7307	0.0191
Real_Food_UK	46.6784	0.1933	28.6150	0.0496

Source: author's computations

The results of VEC models, for the cases with at least one cointegration relationship, capture the relationship between the variables, the statistical significance of the resulting relationships, the Johansen cointegration equation and the total VECM model through the F-statistics and the overall variance of the variability of the model. In all 19 models was rejected the zero hypothesis about the statistical significance of the resulting cointegration equation. In these cases, the final model was also statistically significant, but only in two cases it was possible to see that the model explained more than 70% of the total variability (BLUE, REN). When monitoring the statistical significance of the relationship of the individual variables to the stock price, it can be concluded that the GDP and FPI indicators affect stock prices. Table 2 shows the prevailing influence of individual indicators in individual countries. GDP in most cases has a positive effect on stock price developments and, on the other hand, FPI negative. In the case of interest rates, this effect is mixed.

Table 2. Prevailing Effect of Individual Variables Based on VEC Model

Economy	GDP	Interest rates	Food Price Index
Austria	-	+	-
Croatia	+	+	-
Cyprus	+	+	-
Denmark	+	+	-
Finland	+	-	-
Italy	+	-	+
Lithuania	-	-	+
Poland	+	-	-
Spain	+	-	+
UK	-	+	+

Source: author's computations

4. Conclusion

When monitoring the statistical significance of the tested relationship of the macroeconomic variables on the stock prices, it can be concluded that the GDP, inflation indicators and interest rates are in the long run relationship with the stock prices of the majority of selected EU companies from the food industry. Economic growth in most cases has a positive effect on stock price developments as it is an important indicator of the economic situation and therefore of market potential. Contrary, inflation affects stock prices in negative direction as the increasing of input prices could decrease the profits of stock companies. In the case of interest rates the effect is not so clear, but even these effects points the importance of macroeconomic policy in performance in the EU food industry.

Keywords: stock prices, macroeconomic variables, cointegration.

JEL Codes: C58, F62, G19

References

Hansen, H. O. (2013). *Food Economics: Industry and Markets*, Abingdon-on-Thames: Routledge.

Johansen, S. & Juselius, K. (1990). "Maximum Likelihood Estimation and Inference on Cointegration with Applications to Demand for Money", *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 52: 169-210.

Mutunga, S.L. (2002). "Perceived Effects of Selected Macroeconomic Indicators on Sustainable Competitive Advantage in Food and Beverage Firms In Kenya", *European Journal of Business and Management*, 6(30): 97-108.

Oxelheim, L. (2002). "The impact of macroeconomic variables on corporate performance- what shareholders ought to know?", *The Research Institute of Industrial Economics*, Working Paper No. 571.

Mc. Corkle, et al. (1988). *Economics of Food Processing in the United States*, San Diego: Academic Press.

Siudek, T. & Zawojka, A. (2012). "How does the general economy and the agriculture sector performance influence the farm producer support in the OECD countries?", *Agriculture Economics*, 58(3): 101-118.

Teaching Initial Features of Graphic Art Through the Use of Modern Technique and Technologies

Berikbol R. R¹, Ömer ZAIMOĞLU²

Abstract

We consider the works of ancient painters drawn on the stone as an initial features of graphic art. Substantiating opinions of the pictures on the surface of the stone as an initial feature of graphic art are given by archeologist, historian, scientists of art study and culture study. Teaching methods and technologies are considered in art, history, graphic subjects. Teaching method is given through finding concealed figures in the pictures on the surface of the stones, forming possibilities of ethnoartistic culture of future specialists are shown through this method.

Keywords: graphics, culture, art, stone, pictures, ethnoartistic, computer, knowledge, ink, pen, watercolor.

Заманауи Техника Мен Технологияларды Қолдану Арқылы Графика Өнерінің Алғашқы Нышандарын Оқыту

Аңдатпа

Мақалада графика өнерінің алғашқы нышандары ретінде тас бетіндегі ерте дүние суретшілерінің туындыларын қарастырамыз. Осы тас бетіндегі суреттерді археолог, тарихшы, мәдениеттанушы, өнертанушы ғалымдардың графика өнерінің алғашқы нышаны ретінде дәлелдейтін ойлары берілді. Өнер тарих, графика пәндерінде оқыту әдістері мен технологиялар қарастырылған. Тас бетіндегі суреттердегі жасырын обрыздарды табу арқылы оқыту әдісі беріліп, осы әдіс арқылы болашақ мамандардың этнокөркем мәдениетін қалыптастыру мүмкіндіктері көрсетілді.

Кілтi сөздер: графика, мәдениет, өнер, тас, суреттер, этнокөркем, компьютер, білім, тушь, қаламұш, акварель.

Заманауи техника мен технологияларды қолдану арқылы графика өнерінің алғашқы нышандарын оқытуды ұйымдастыру өнер тарихы және графика пәндерінің практикалық сабақтарында оқытылды.

¹ Doctoral student of the 2st year year of the specialty "6D010700- Fine arts and drawing" of the Institute of Arts, Culture and Sports, KazNPU named after Abay, Almaty, Kazakhstan

² Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Department "Traditional Decorative Arts" University of Akdeniz, Turkey, Antalya

Графика өнерінің алғашқы нышандары ретінде тас бетіндегі ерте дүние суретшілерінің туындыларын қарастырып отырмыз. Бұл суреттер бүгінгі күні бейнелеу өнері мамандары тарапынан зерттеуді қажет етеді. Сонымен қатар Осы тас бетіндегі графика өнерінің нышандары туралы археолог, тарихшы ғалымдардың бейнелеу өнеріне қатысты көптеген ойлары бар. А.Медоев «Тасқа бедерленген суреттердің мағынасын ашу әлі де болса ғылымнан гөрі өнерге жақын. Мұнда интуиция және сондай-ақ ассоциациялар жүйесі басты роль атқарады...» [1], - деп жазуы жартас бетіндегі суреттерді бейнелеу өнері туындысы ретінде маңыздылығын және сол тұрғыда зерттеудің қажеттігін білдіреді. З.Самашев «Жартас бетіндегі бейнелер, адамның бейнелеу шығармашылық әрекетінің бір бөлшегі, сондықтан бұл феноменді түсіну және мінездеме беру «Бейнелеу ескерткіштері» контекстінде қарастыру керек» [2, 210б.] - деп өзінің ғылыми еңбегінде тас бетіндегі суреттерді, өрнектермен таңбаларды бейнелеу өнері тұрғысынан қарастыру керектігі туралы ойын білдіреді Ғалымдар З.Самашев, А.Медоев тас бетіндегі ерте дүние суретшілері туындыларын жасауда белгілі бір ойға, сол замандағы наным сенімінен және суретшінің айналадағы қоршаған әлемді көру, сезіну қасиетінен туындаған болғандықтан, олардың туындыларын тек суретші ғана көре, сезіне алатындығын өз зерттеулері нәтижесінде көз жеткізгендей. Осы айтылған ғалымдардың ойларымен бүгінгі күндегі мәдени құндылықтарға деген сұраныс графика өнерінің туындыларын бейнелеу өнері тұрғысынан суретші ғалымдардың зерттеуін қажет ететіндігін көреміз.

Қазіргі студент болашақ бейнелеу өнері маманы сондықтан студенттерді графика өнерінің алғашқы нышандарына қызығушылығын және білімін қалыптастыру мақсатында инавациялық ақпараттық технологиялар арқылы оқыту мол мүмкіндік береді.

М. Тәңірбергенов графикаға оқыту моделі үш кезеңнен құралады:

- графика туралы білімді қалыптастыру;
- графикалық іс-әрекеттің икемділіктері мен дағдыларын қалыптастыру;
- шығармашылық – графикалық қабілеттерді меңгеру [3,181б], - деп өзінің ғылыми еңбегінде көрсетеді.

Біздің ұсынып отырған курсымыз үлгі заманауи технологиялар құралдарын қолдану арқылы графика өнерінің алғашқы нышандарын оқытудың әдістемесі студенттердің бойында біздің зерттеу тақырыбымыз бойынша графика өнері туындыларындағы мәдени құндылықтарды оқытудың маңыздылығын жалпы курс мақсатын жүзеге асыруға мүмкіндік береді.

Оқу үрдісінде графика өнерінің алғашқы нышандарын оқытуда оқытушы студенттерге интер белсенді тақта арқылы оқытушы Қазақстан аумағында табылған алдынала дайындалған слайд көрсетіп петроглифтер туралы ақпарат береді. Суреттің жалпы тарихына және тас бетіндегі суретті салуда ерте дүние суретшілерінің тас бетінің бедерлерін қолдана білгенін туралы ақпарат беріледі. Студенттерге ерте дүние суретшілері өздерінің негізгі ойларын жасырын түрде шығармалаында шебер бере білгендері туралы айтылып масалдар келтіріледі.

Біз мысал ретінде кәсіби суретшілердің шығармаларын көресттік. Кәсіби суретшілерді көрсетуде көздеген мақсатымыз оларды жасырын обырыздар туралы ойымызды бірден қабылдап түсінуге мүкіндік береді. Мұна Қайта өрлу дәуірінің суретшілерінің туындылар арқылы немесе одан бертінгі жылдардағы суретшілердің өз

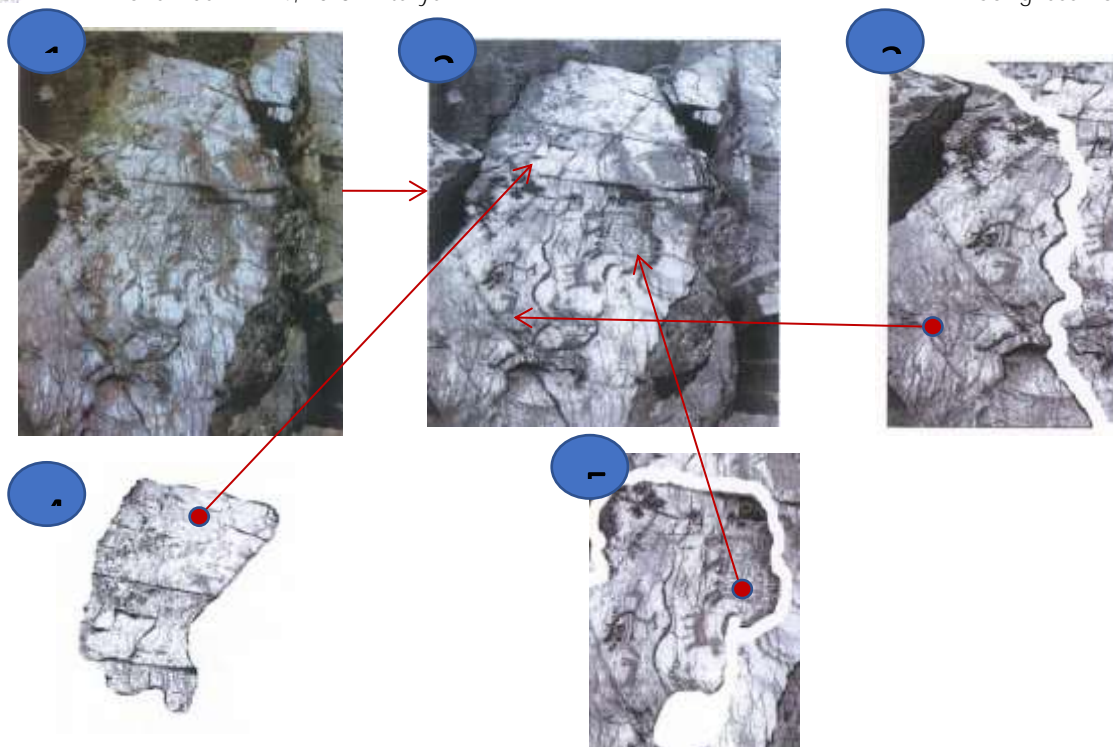
туындыларында жарық пен көлеңкені, сызықпен дақтың мүмкіндіктерін пайдалана отырып жасырын обрыздарды жасаған. Біз Франсис Пикабияның қосымшада көрсетілген «Қалаңдық» атты шығармасын көрсетіп ондағы әйел бейнесінің жасырын түрде бейнеленгенін айтамыз, санымен қатар жапон графика шебері. Шигео Фукуданың көрсетілген қараңыз «Күн» туындысын көрсетіледі [4,7-8б]. Туындыларында суретшілердің жасырын обрыздарды жасағандығын айтып көрсетеміз бұл студенттердің қызығушылығын арттыра түседі. Содан кейін өзіміз таңдаған тас бетіндегі суреттерді көрсетіп ондағы бейнелер туралы ақпарат береміз ғалымдардың болжамдарын айтамыз. Осы аралықта студенттердің интер белсенді тақтадығы фото суретке көздері үйрене бастайды, бұл әдістегі келесі әрекетте көмегін тигізеді. Оқытушы студенттерге ерте дүние суретшілерінің туындыларында жасырын образдардың, жасырын ойдың болуы мүмкін екендігін оны тек суретшілердің көре алатындығын айтады. Оқытушы осы суреттегі жасырын ораздарды көріп ажырата отырып бұл суреттегі ерте дүние суретшісінің ойын суреттің мазмұнын айқындауға болатынын айта отырып, оқытушы алыдын ала сабақ басында студенттерге берілген суреттің электронды нұсқасын өз компьютерінде ашуын сұрайды. Мысал ретінде көрсетілген Ақ-Қайнардан табылған тас бетіне өгіздің және басқа жануарлар бейнеленген ерте дүние адамдарының туындысы», осы туындыны қарастырайық. Суреттердегі жасырын обрыздарды аңқтау үшін студенттің өзінің ішкі биологиялық қасиеттері маңызды орын алады. Оқытушы компьютерлік бағдарламалар арқылы суреттің ақ қара түсті көрнісін жасайды бұл студенттерге суреттегі сызықтармен дақтарды жалпы обрыздарды жақсы көруге мүмкіндік береді 1-шы суретте көрсетілген ақ қара түсті бейнеге қарасақ адам бастарының обрыздарын көруге болады. Суретті түстерден айыра отырып қарау тас бетіндегі графика өнерінің нышандарындағы жасырын обрыздарды айқындай түседі бұл оларды анық көруге мүмкіндік береді. Суреттегі жасырын обрыздарды айқындауда суретті компьютердің мүмкіндігімен әр түрлі ракустарға бұра отырып басқада обрыздарды көруге болады.

«Компьютер – білім беру ісіндегі бұрын шешімін таппай келген жаңа, тың дидактикалық мүмкіндіктерді шешуге көмегі тиетін зор құрал»[5, 20 б].

Графика өнерінің тас бетіндегі нышандарын жай крсетуден біз ұсынған әдістің көмегімен олардың ойын, көңілін оған аудартып жақындата түседі. Осы әдіс арқылы ерте дүние адамдарының туындыларын талдауға кәзіргі таңда техникалық құралдардың мүмкіндігі жеткілікті.

Бұл суреттерде жасырын обрыздарды айқындауда ерте дүние адамдарының тас бетіне бейнелерді салуда тас беттерінің ерекшеліктерін ұтымды қолдана білгендігін көреміз. Тас бетіндегі жасырын обрыздар туралы өнер танушы суретші Н. Өтепбаев өзінің «Скрытые обрызы древнего искусства» атта еңбегінде «Ерте дүние суретшілері қашап салған жануарлар бейнелерін жасады ал екінші планда жасырын түрде адамдардың обрыздарын бейнеледі» [4, 8б.], - деп жасырын обрыздарға қатысты ойын білдірді және осы еңбегінде тасбетіндегі жасырын обрыздарды айқындап практикалық өзінің жұмыстарын ұсынған. Өтепбаевтың еңбегі біздің ұсынып отырған иновациялық әдістеріміздің негізі болып отыр.

«1-сурет» Ақ-Қайнардан табылған тас бетіндегі графика өнерінің алғашқы нышанындағы адам басының жасырын обрыздарды айқындауды оқыту әдісі

Осы әдіс бойынша талдау студенттерден келесіні талап етеді:

- студенттердің арнайы пәндерден білімдері болуын қажет етеді (Сурет, кескіндеме, перспектива, тұстану, композиция);
- Компьютерлік сауаты болуы.

Графика өнерінің алағашқы нышандарын ұлттық мәдени құндылықтары ретінде инновациялық ақпараттық технологиялық құралдар арқыл оқыту өнер туындыларын талдауда мүмкіндіктері зор.

Инновациялық ақпараттық технологиялық құралдар арқыл оқыту нәтижесінде студенттердің бойында келесі қасиеттерді қалыптастыруға мүмкіндік берді:

- студенттердің графика өнері туындыларына деген қызығушылығын тудырады;
- студенттердің тас бетіндегі графика өнерінің нышандарын оқыту ұлт тарихымен мәдениетінен білімдерін қалыптастырады;
- студенттердің кәсіби дағдыларының қалыптасуына ықпал етеді;
- оларды бейнелеу өнері тұрғысынан ғылыми зерттеуге ниеттерін пайда болады;
- болашақ шығармашылық жұмыстарына ой түрткі болып, графикалық туындыларының тақырыбына арқау болады.

Студенттердің этнокөркем мәдениетін қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

Медоев А.Г. Гравюра на скалақ Сары Арки, Мангышлақ. – Алма-Ата: Жалын, 1979. -175с.

Самашов З. Наскальные изображение Казахстана как исторический источник . Диссертация на соискание ученой степени доктора исторических наук 1 том 2010ж. 210-215 бб.

Тнаирбергенов М.Ж. Жоғарғы оқу орындарында графиканы оқытудың теориялық әдіснамалық негіздері пед. ғыл док. диссертация 2010ж.

Утепбаев Н.Н. Скрытые образы древнего искусства – Семей 2013 «Тенгри» 75с.
арщ А.О. Рисунок в средней художественной школе М. 1963г. 420с.

The Importance of Innovative Development in Ensuring Competitiveness of Azerbaijan's Economy

Asim MEMMEDOV¹

Abstract

As it is the case for many other countries, global economic development processes have serious impacts upon Azerbaijan Republic. The flow of influence here is not entirely in one direction and demonstrates itself in many spheres, including socio-economic development, improvement of social and management processes and democratization of society.

The task of enabling sustainable socio-economic development is closely linked, among many other factors, to the initiation of large-scale innovative activities and scientific-technological progress in line with modern standards and continuous implementation of appropriate follow-up activities as a prerequisite of modern Azerbaijan's future development. The use of innovative techniques and major scientific-technological achievements in social, economic and other spheres of life is considered to have positive effects on the predetermination of a long-term strategy of the future tracks of the country, formation of Human Capital, disclosure of Intellectual Capital, effective exploration of new opportunities, advancement of management systems, establishment of information society, promotion of governmental structures, electron government and innovative economy, and finally, manufacturing competitive and scientific products.

This scientific research studies the special features of formation and development of innovation, and its current position in Azerbaijan Republic, and evaluates the impact of innovation on the country's economy.

Keywords: Azerbaijan, Innovation, Economy, Economic competitiveness.

Azərbaycanda İqtisadiyyatın Rəqabət Qabiliyyətliliyinin Təmin Edilməsində İnnovasiya İnkişafının Önəmi

Özet

Beynəlxalq aləmdə gedən iqtisadi inkişaf prosesləri dünya ölkələri kimi Azərbaycan Respublikasına da öz ciddi təsirini göstərməkdədir. Belə təsir biryönümlü olmayaraq, özünü sosial-iqtisadi inkişafda, ictimai və idarə proseslərinin təkmilləşməsində, cəmiyyətin demokratikləşməsində göstərməkdədir.

¹ Doç.Dr., Gence Devlet Üniversitesi, e-posta: asim_gdu@yahoo.com

Azərbaycanın müasir və perspektiv inkişafında davamlı sosial-iqtisadi yüksəlişin təmin edilməsi, ilk öncə innovasiya fəaliyyətinin və elmi-texniki tərəqqinin müasir tələblərə uyğun təşkili və mütəmadi olaraq təkmilləşdirilməsi ilə sıx bağlıdır. İctimai, iqtisadi və sosial həyatda innovasiya fəaliyyətinin və elmi-texniki tərəqqinin nəticələrindən və nailiyyətlərindən istifadə ölkənin perspektiv inkişaf istiqamətlərinin müəyyən edilməsinə, insan kapitalının formalaşmasına və intellektual potensialın üzə çıxarılmasına, bu imkanlardan səmərəli istifadəyə, idarəetmə sisteminin təkmilləşdirilməsinə, informasiyalı cəmiyyətin, dövlət strukturlarının, elektron hökumətin, innovasiyalı inqisadiyyatın qurulmasına, rəqabətqabiliyyətli və elmtutumlu məhsul istehsalının təmin edilməsinə öz müsbət təsirini göstərir.

Bu elmi araşdırmada, Azərbaycan Respublikasında innovasiya fəaliyyətinin formalaşması xüsusiyyətləri, ölkədə innovasiya fəaliyyətinin müasir vəziyyətinin təhlili aparılmış və bu fəaliyyətin iqtisadi inkişafa təsirləri qiymətləndirilmişdir.

Anahtar Kelimələr: Azərbaycan, İnnovasyon, Ekonomi, Ekonomik Rekabet.

1. Giriş

Azərbaycan Respublikasında innovasiya fəaliyyətinin inkişaf zərurəti əsas götürülməklə, onun davamlı olaraq həyata keçirilməsi məqsədilə zəruri hüquqi-normativ sənədlər, qanunvericilik aktları qəbul olunmaqdadır. Belə sənədlərə nümunə olaraq “Azərbaycan Respublikasında kitabxana-informasiya sahəsinin 2008-2013-cü illərdə inkişafı üzrə Dövlət Proqramı”nı, “2009-2013-cü illərdə Azərbaycan Respublikasının ali təhsil sistemində islahatlar üzrə Dövlət Proqramı”nı, “2009-2013-cü illərdə Azərbaycan Respublikasının ali təhsil sistemində islahatlar üzrə Dövlət Proqramı”nı, “Azərbaycan Respublikasında 2009-2015-ci illərdə elmin inkişafı üzrə Milli Strategiya”nı, “Azərbaycan Respublikasında 2009-2015-ci illərdə elmin inkişafı üzrə Milli Strategiyanın həyata keçirilməsi üzrə Dövlət Proqramı”nı, “Azərbaycan Respublikasının inkişafı naminə informasiya və kommunikasiya texnologiyaları üzrə Milli Strategiya”nı, “Elektron imza və elektron sənəd haqqında”, “Elektron ticarət haqqında”, “İnformasiya əldə etmək haqqında”, “Telekommunikasiya haqqında” qanunları, “Azərbaycan Respublikasında rabitə və informasiya texnologiyalarının inkişafı üzrə 2014-2018-ci illər üçün Dövlət Proqramını”, “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyasını, “Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Vətəndaşlara Xidmət və Sosial İnnovasiyalar üzrə Dövlət Agentliyinin yaradılması və dövlət orqanları tərəfindən vətəndaşlara göstərilən xidmətlərin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı tədbirlər haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncam və fərmanlarını göstərmək mümkündür.

Lakin, bütün bu müsbət yönümlü meyillərə baxmayaraq, Azərbaycan Respublikasında innovasiya fəaliyyətinin və elmi-texniki tərəqqinin müasir durumu inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrlə müqayisədə öz zəifliyi ilə nəzərə çarpmaqdadır. Xüsusilə, belə xərclər istər dövlət büdcəsində, istərsə də ayrı-ayrı müəssisə, təşkilat və təsərrüfat subyektlərinin xərclərinin 1%-dən azını təşkil etməkdədir. Həmçinin, bu sahədəki maddi-texniki bazanın, kadr potensialının və infrastruktur sisteminin səviyyəsi də aşağıdır. Ölkənin bu mühüm və aparıcı sahədəki geriliyini aradan qaldırmaq, onun global innovasiya mühiti ilə ayaqlaşmasını, milli inqisadiyyatın rəqabətqabiliyyətliyini təmin etmək üçün daha ciddi addımların atılması xüsusi zərurətdən irəli gəlir.

2. İnnovasiyon fəaliyyət və onun iqtisadiyyatın davamlı inkişafının təmin edilməsində rolu

“İnnovasiya” ingilis dilindən “innovation” sözündən götürülərək, yenilik və innovatorluq mənalarını ifadə edir. Buna baxmayaraq, iqtisadi ədəbiyyatlarda “innovasiya” anlayışına dair müxtəlif fikirlərə rast gəlmək olar. A.Abbasov qeyd edir ki, “innovasiya anlayışı ilk dəfə XIX əsrdə mədəniyyətsünaslıq üzrə elmi tədqiqatlarda bir mədəniyyətin bəzi elementlərinin digər mədəniyyətlərə daxil olmasını ifadə edirdi. Söhbət Avropa mədəniyyətinə Afrika və Asiya cəmiyyətlərinin ənənələrinin daxil olmasından gedirdi”. (Abbasov, 2005: 67)

İnnovasiya – layihənin hazırlanmasında, planlaşdırılmasında, istifadəsində keyfiyyət üstünlüklərinə malik olan yeni məhsul, xidmət və texnologiyalar, habelə yeni təşkilati - iqtisadi forma şəklində ifadə olunan, əvvəlki məhsul və ya təşkilati formalarla müqayisədə əlavə iqtisadi və ya ictimai mənfəəti təmin edən innovasiya fəaliyyətinin nəticəsidir. (Anışın və Dagayev, 2007: 9)

“İnnovasiya” deyildikdə adətən yenilik və ya yeni texnologiyalardan istifadə başa düşülür. Wijnberg innovasiyanı dəyərinin akıcılar tərəfindən müəyyənləşdirildiyi yeni bir əmtəə kimi təqdim edir. (Wijnberg, 2004: 1416) Əslində isə innovasiya daha geniş bir mənə daşıyır. Belə ki, innovasiya qısaca olaraq yeni ideyaların məhsullara, istehsal prosesinə və ya istehsalçı firmanın bazar dəyərini artıracaq hər hansı bir fəaliyyətə tətbiqi kimi xarakterizə olunur. (Greenhalgh və Rogers, 2010: 5) Yəni burada innovasiya dedikdə prosesin iştirakçıları olaraq yeni ideyalar, istehsal olunan məhsul, istehsal prosesi və firmanın bazar dəyəri nəzərdə tutulur. Başqa sözlə, innovasiya üçün yeni ideyalar bir başlanğıcdır. Bu yeni ideyalar istehsal olunan məhsullara və ya istehsal prosesinə tətbiq olunduğu zaman innovasiya prosesi başa çatmış sayılır.

Respublikamızda liberal iqtisadi sistemin qurulması, sahibkarlıq üçün hərtərəfli şəraitin yaradılması, zəngin təbii sərvətlərdən və regionların potensialından səmərəli istifadə, qeyri-neft sektorunun inkişafı, investisiya mühitinin daha da yaxşılaşdırılması, yerli məhsulların rəqabət qabiliyyətliliyinin yüksəldilməsi istiqamətində görülən tədbirlər ölkə iqtisadiyyatının yüksələn xətlə inkişafını təmin edib.

Dünya İqtisadi Forumunun (WEF) reyting qiymətlərinə əsasən 2009-2010-cu illər üçün Azərbaycan 2008-2009-cu illər ərzində üçün illik göstəriciləri ilə müqayisədə öz mövqelərini kəskin surətdə yaxşılaşdırmışdır. Bir il ərzində Azərbaycan Respublikasının müasir beynəlxalq rəqabətqabiliyyətliliyi 134 dövlət arasında 4.10 rəqabətqabiliyyətlilik indeksi ilə tutduğu 69-cu yerdən 4.30 indekslə 51-ci yerə qalxmışdır ki, bu da fikrimizcə, ölkəmiz üçün bu günə görünməmiş, müsbət nəticədir. Müqayisə üçün qeyd edək ki, siyahıda birinci yeri 5.60 indeksi ilə İsveçrə tutmuşdur. Onun ardınca ABŞ, sonra Sinqapur, İsveç, Danimarka, Finlandiya və Almaniya gəlir. Bu onluğu Yaponiya, Kanada və Niderland qapayır. Mənzərənin tamlığı üçün qeyd edək ki, MDB ölkələri arasında Azərbaycan lider mövqe tutur, bütövlükdə postsovet məkanında isə yalnız 4.56 indeksi ilə 35-ci yerdə olan Estoniyanın göstəricilərindən geri qalır. Litva 53-cü, Rusiya 63-cü, Ukrayna 82-ci, Latviya isə 68-ci yerdədir, MDB-nin qalan ölkələri isə, o cümlədən regional Gürcüstan və Ermənistan reyting cədvəlinin sonunda yerləşmişlər. (Yusifov, Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyatının Rəqabət Qabiliyyətliliyinin Yüksəldilməsi Məsələləri. <http://banker.az/az>)

Dünya İqtisadi Forumu (The World Economic Forum - WEF) bu gün yeni metodologiya əsasında hazırlanmış “Qlobal rəqabətqabiliyyətlilik hesabatı – 2018”-i dərc edib. Qlobal trendlərin nəzərə alınaraq metodologiyaya edilən dəyişikliklər çox dərin və hərtərəflidir, bu səbəbdən də WEF bunu “4.0” yeni nəsill metodologiyası adlandırır. Bu isə öz növbəsində “Qlobal rəqabətqabiliyyətlilik hesabatı – 2018”-in yeni nəsill hesabat olduğunu deməyə əsas

verir. Ciddi şəkildə dəyişdirilən metodologiyaya 68 yeni indikator daxil edilib, 114 indikatorndan 84-ü (74 faiz) isə istisna edilib. Beləliklə də 98 indikatorun 70 faizi tamamilə yenidir. Azərbaycan yeni metodologiya üzrə ilk dəfədir ki, qiymətləndirilir. Ölkəmiz Türkiyə, Serbiya, Gürcüstan, CAR və Xorvatiya ilə birgə siyahının ikinci yarısında yer alaraq, 69-cu yerdə qərarlaşıb. “İnfrastruktur”, “Təhsil və bacarıq”, “Biznesin dinamikliyi” indikatoru üzrə Azərbaycan reytingdə mövqeyini yetərincə yaxşılaşdırıb. Hesabatda Azərbaycanın dünyada sosial bərabərliyin yüksək səviyyədə təmin edildiyi ölkə olduğu vurğulanır. Azərbaycan əhalinin enerji təminatı səviyyəsinə görə 100 bal alaraq birinci yeri tutub. Biznesin dinamikliyi reytingində 140 ölkə arasında Azərbaycan 31-ci yeri tutub. Belə yüksək nəticəni Azərbaycan prezidenti İlham Əliyevin apardığı iqtisadi islahatlar sayəsində əldə etmək mümkün olub. Bu indikator çərçivəsində Azərbaycan bir neçə subindikator üzrə: “Biznesə başlamaq üçün lazım olan gün sayı” – 17-ci yer, “Müflislik üzrə hüquqi-normativ baza” – 17-ci yer, “Sahibkarlıq riskləri” – 21-ci yer, “İdeyaların şirkətə təsiri” – 25-ci yeri tutub. (Azərbaycan yüksək sosial bərabərlik ölkəsi adlandırıldı, <https://insider.az/news/2018/azerbaycan-yukse-sosial-beraberlik-olkesi-adlandirildi-yeni-reyting>)

İlk yeni nəsil “Qlobal rəqabətqabiliyyətlilik hesabatı”nın tamamilə yeni yanaşma üzrə və qlobal trendlərin nəzərə alınaraq hazırlanmasına baxmayaraq, Azərbaycan bəzi indikatorlar üzrə yüksək nəticələr əldə edə bilib. Bu nəticələr Azərbaycan üçün gələcəkdə digər indikatorlar üzrə də göstəriciləri yaxşılaşdırmaq üçün yeni imkanlar açır.

VEF indeksləri göstəricilərinin bu dinamikası bu gün Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün nəinki mövcud rəqabət üstünlüklərinin saxlanması üçün önəmli olduğunu, həm də yeni, yüksək texnologiyalara və “biliklərin iqtisadiyyatı”na əsaslanan innovasiyalı iqtisadiyyatın tətbiqi yolu ilə daha yüksək üstünlüklərə keçmək üçün mümkün olan hər şeyi etmək haqqında danışmağa imkan verir. Bununla yanaşı, VEF reytinglərinin təhlili göstərir ki, bunu yalnız uğurlu makroiqtisadi göstəricilər hesabına etmək mümkün olmayacaq. Azərbaycanın müasir iqtisadiyyatının keyfiyyətli artımı ilə hər yeni addım daha çox qüvvə tələb edir və burada ümumi rəqabətqabiliyyətliliyə təsir edən bütün amillərin yalnız tarazlı və kompleks yaxşılaşdırılması bu uğurun zəmini ola bilər.

Azərbaycan iqtisadiyyatının rəqabətqabiliyyətliliyinin artım amillərindən biri ölkənin müasir infrastrukturunun yaradılmasının əsas tərkib hissələri, o cümlədən vergi sistemi, bu prosesin dövlət tənzimləməsinin əsas instrumenti, təkmilləşdirilməsinin davam etdirilməsi zəruridir. Ötən 9 ildə büdcə gəlirləri 14 dəfə artmış, 1,2 milyard manatdan 20 milyard manata yüksəlmişdir. 2011-ci ildə ilk dəfə olaraq Azərbaycanın dövlət büdcəsi 20 milyard ABŞ dollarını keçmişdir. Respublikamızın büdcə gəlirlərinin illik artım tempinin orta hesabla 20 faizdən artıq təşkil etməsi də diqqətəlayiq faktlardan biri kimi vurğulanmalıdır. (www.azstat.org)

Dünya İqtisadi Forumun (DİF) indeks göstəricilərinin müasir dinamikası Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün nəinki mövcud rəqabət üstünlüklərinin saxlanması üçün önəmli olduğunu, həm də yeni, yüksək texnologiyalara və “biliklərin iqtisadiyyatı”na əsaslanan innovasiyalı iqtisadiyyatın tətbiqi yolu ilə daha yüksək üstünlüklərə keçmək və bununla milli iqtisadi təhlükəsizliyimizin təmini üçün mümkün olan hər şeyi etmək haqqında danışmağa imkan verir. Bununla yanaşı, DİF-in reytinglərinin təhlili göstərir ki, bunu yalnız uğurlu makroiqtisadi göstəricilər hesabına etmək mümkün olmayacaq. Azərbaycanın müasir iqtisadiyyatının keyfiyyətli artımı ilə hər yeni addım daha çox qüvvə tələb edir və burada ümumi rəqabətqabiliyyətliliyinə təsir edən bütün amillərin yalnız tarazlı və kompleks yaxşılaşdırılması bu uğurun zəmini ola bilər. ([www.weforum.org/WEF/The Global Competitiveness Report 2011-2012](http://www.weforum.org/WEF/The%20Global%20Competitiveness%20Report%202011-2012))

Ölkənin iqtisadi müvəffəqiyyətinin nəticə göstərici insan inkişafı ilə bağlıdır. Bu baxımdan da, BMT-nin yuxarıda qeyd olunmuş hesabatında dünya ölkələrinin iqtisadi parametrləri ilə yanaşı iqtisadi alətlərin xidmət etdiyi sosial faktorun inkişafı İnsan İnkişafı İndeksi vasitəsilə qiymətləndirilir. Son hesabatda həmin indeksə görə Azərbaycan 187 ölkə arasında 76-cı yeri tutmuşdur. (Azərbaycan Respublikasının 2015-ci il Dövlət Büdçəsi Haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanun Layihəsinə Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatasının Reyi, 2015: 6)

Makroiqtisadi sabitliyin qorunub saxlanması, milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi, dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyanın və iqtisadiyyatın diversifikasiyasının sürətləndirilməsi, qeyri-neft məhsullarının ixracının genişləndirilməsi və ölkənin ixrac qabiliyyətinin artırılması, regionların davamlı və tarazlı inkişafının təmin edilməsi, sosial yönümlü siyasətin davamlılığının təmin edilməsi 2015-2018-ci illər ərzində Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafı siyasətinin prioritet vəzifələri kimi müəyyənləşdirilmişdir. Qarşıdakı 4 il üzrə hazırlanan makroiqtisadi proqnoz göstəriciləri məhz bu prioritetlərin reallaşdırılmasını hədəfləmişdir. (Azərbaycan Respublikasının 2015-ci il Dövlət Büdçəsi Haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanun Layihəsinə Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatasının Reyi, 2015: 9)

Beləliklə, böhrandan sonrakı dövrdə Azərbaycan iqtisadiyyatında daxili investora daha çox diqqət ayırmaq lazımdır. İqtisadi artımın hərəkətverici qüvvəsi kimi xarici investisiyalardan istifadəyə əsaslanan alternativ strategiyaya – öz imkanlarına, xüsusilə də iqtisadi modernləşdirilmənin başlanğıc mərhələlərində əsaslanmaqdır. Daxili bazarda öz problemlərini həll etmək bacarığı global iqtisadi sarsıntılar dövründə rəqabət mövqelərinin saxlanmasının yaxşı təminatıdır. Bundan irəli gələrək, fikrimizcə, hazırda Azərbaycan iqtisadiyyatının təhlükəsizliyinin təkmilləşdirilməsi vəzifələrindən biri milli rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəldilməsi və bunun əsas tərkib hissəsi kimi ölkədə, dünya standartlarına cavab verən infrastrukturunun yaradılmasının təmin edilməsidir.

3. Ölkədə iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətliliyinin təmin edilməsində innovasiyon inkişafının rolu

İqtisadiyyatını innovasiyaya əsaslanaraq inkişaf etdirmək istəyən dövlətlər bu məqsədə yönəlik sənayeləşmə siyasəti həyata keçirməlidirlər. Burada əsas məqsəd sənayedə innovasiyanın tətbiqini və innovativ sənaye məhsullarının istehsalını artırmaqdır. Çünki, bu gün Azərbaycan kimi inkişaf etməkdə olan ölkələrdə iqtisadi inkişafa gedən yol əsas olaraq sənayeləşmədən keçir. Bununla belə, əvvəldə də qeyd etdiyimiz kimi innovasiya prosesi sənayeləşmə xaricində digər iqtisadi sektorlarda da uğurla tətbiq olunmaqdadır. Sənayeləşmə siyasətinin özü də innovasiyaların iqtisadiyyatda tətbiqi və yaradılan əlavə dəyərin təsiri ilə dəyişikliklərə məruz qalaraq zamanla yenilənməyə məcburdur. Yəni, innovasiya əsaslı iqtisadiyyata sahib olmaq istəyən dövlət davamlı olaraq innovasiyaları tətbiq etməli, başqa dövlətlərin təcrübələrini öyrənməli və innovasiyaların iqtisadiyyatda tətbiqinə münbit şərait yaratmalıdır.

Şəkil 3: İnnovasiya əsaslı iqtisadiyyat və dövlət təşviqləri

Kaynak: (Goh, 2005: 6)

Azərbaycanda innovasiya əsaslı iqtisadiyyatın qurulması “Azərbaycan 2020: Gələcəyə Baxış” inkişaf konsepsiyasında da gələcək üçün əsas prioritet sahələrdən biri kimi nəzərdə tutulmuşdur. (Azerbaijan 2020: Look into the Future” Concept of Development) Hazırda isə Milli Elmlər Akademiyası (AMEA) tərkibində Elmi İnnovasiya Mərkəzi (EİM) fəaliyyət göstərməkdədir. Bu mərkəz nəzərdə tutulmuş məqsəd və vəzifələri çərçivəsində innovasiyalarla əlaqəli müxtəlif istiqamətli informasiya xidməti təklif edir və xarici elmi mərkəzlərlə beynəlxalq əməkdaşlıqların qurulmasında da aktiv fəaliyyət göstərir. Bu mərkəz tərəfindən rüblük olaraq “Elm və İnnovasiya” jurnalı da çap olunur və bu sahədə aparılan tədqiqatların nəşr olunması problemlərinin həllində kifayət qədər ciddi rol oynayır. Bundan başqa AMEA tərkibində 18-ə qədər elmi-tədqiqat mərkəzləri fəaliyyət göstərir.

Hazırda fəaliyyət göstərən elmi-tədqiqat mərkəzləri ölkədə innovasiya əsaslı iqtisadiyyata keçid üçün güclü baza hesab oluna bilər. Buna baxmayaraq Azərbaycanın innovasiyalaşma dərəcəsinə görə dünyada heç də arzuolunan yerdə olmadığını Qlobal İnnovasiya İndeksinə (Global Innovation Index) əsasən görə bilərik. 2007-ci ildən sonra iki illik və illik olaraq dünya ölkələrinin innovasiya dərəcəsinə və dünya sıralamasında yerini göstərən bu indeks vasitəsi ilə tam reallığı görmək mümkün olmasa da Azərbaycanda bu sahədə vəziyyətlə əlaqəli müəyyən təsəvvürə sahib olmaq olar. (Dutta ve Lanvin, 2013)

Daha dəqiq deyilsə, 2007-ci ildə Azərbaycan 7 üzərindən 2.40 balla dünya sıralamasında innovasiyalaşma dərəcəsinə görə 64-cü yerdə qərarlaşmışdır. 2008-2009-cu illərdə ölkənin innovasiyalaşma balansı 3.14-ə yüksələrək dünya sıralamasında 57-ci yeri yüksəlmişdir. 2009-2010 nəticələri üçün ciddi bir dəyişiklik baş verməmişdir və dünya sıralamasında əvvəlki yerini qorumuşdur. Bununla belə sonrakı illərdə 100 üzərindən hesablanan innovasiyalaşma dərəcəsinə Azərbaycanın dünya sıralamasında yeri ciddi şəkildə geriləyərək müvafiq olaraq 2011-ci ildə 29.17 balla 88-ci, 2012-ci ildə 30.4 balla 89-cu, və 2013-cü ildə 28.99 balla 105-ci yerdə qərarlaşmışdır. 141 ölkə arasında Azərbaycanın yeri çox aşağıdır. Bununla belə, əhalinin hər milyon nəfərinə düşən tədqiqatçı sayı kifayət qədər yüksəkdir ki, bu da məhsuldarlıq və ya tətbiq probleminin olduğuna işarədir.

Azərbaycan Respublikası yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoymuş və bu mərhələnin əsas hədəfi çoxşaxəli, səmərəli və innovasiya yönümlü iqtisadiyyatın formalaşdırılmasıdır. Bu baxımdan Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012-ci il 29 dekabr tarixli 800 sayılı Fərmanı ilə təsdiq olunmuş “Azərbaycan 2020: Gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyası böyük əhəmiyyətə malik bir strateji sənəd kimi qiymətləndirilməlidir. Bu Konsepsiyasını davamlı inkişafın yol xəritəsi hesab etmək olar. Çünki bu sənəd qarşıdakı illər ərzində Azərbaycan iqtisadiyyatının rəqabət qabiliyyətinin artırılması, bölgələrin tarazlı inkişafı, informasiya cəmiyyətinə keçidin

təmin olunması, insan kapitalının inkişafı, səmərəli sosial müdafiə sisteminin qurulması, institusional islahatların davam etdirilməsi məsələlərini geniş şəkildə əhatə edir. Respublikada ilk növbədə qeyri-neft sektorunun genişləndirilməsi hesabına davamlı iqtisadi inkişafa nail olunmasını, ölkənin ümumi daxili məhsulunun tərkibində və dövlət büdcəsinin formalaşmasında təbii ehtiyatlar amilinin azaldılmasını və qeyri-neft amilinin üstünlüyünün təmin edilməsini qarşısına məqsəd qoymuşdur. Qarşıdakı illərdə aktiv vergi siyasətinə keçidi təmin etməklə qeyri-neft sektorunun, özəl bölmənin, sahibkarlığın hərtərəfli inkişafı, ən müasir texnologiyaları tətbiq etməklə iqtisadiyyatın modernləşdirilməsi prioritet məsələlər kimi qoyulur. Qeyd edək ki, ölkədə çoxşaxəli, səmərəli və innovasiya yönümlü iqtisadiyyatın formalaşdırılması “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyasının başlıca hədəflərindən biridir. Konsepsiyada sosial-iqtisadi həyatın bütün sahələrinin, o cümlədən iqtisadiyyatın ayrılmaz tərkib hissəsi olan vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi tədbirləri də əksini tapmışdır. Hazırkı mərhələdə qarşıda duran əsas vəzifə iqtisadiyyatın şaxələndirilməsini sürətləndirmək, neft gəlirlərinin səviyyəsindən asılı olmayaraq qeyri-neft sektorunun yüksək inkişaf tempini gələcək illərdə də qoruyub saxlamaq və onun ixrac imkanlarını genişləndirməkdən ibarətdir.

“Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyasında ixrac yönümlü iqtisadi model əsas götürülmüş və nəzərdə tutulur ki, bu iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi və strukturunun təkmilləşdirilməsi qeyri-neft ixracının artımına səbəb olacaqdır. Qeyri-neft sənayesinin sürətli inkişafı ilə yanaşı, innovasiya fəaliyyətinin təşviqi və genişləndirilməsi ölkədə biliyə əsaslanan iqtisadiyyatın formalaşması üçün əlverişli zəmin yaradacaqdır. (Rzayev, 2013: 392)

İqtisadi inkişafın təmin olunmasında mühüm məsələlərdən biri qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi, beynəlxalq bazarlara çıxış və müasir texnoloji xidmətlərdən istifadə etməklə məhsulların rəqabətqabiliyyətliliyinin artırılmasıdır. XXI əsrin ilk illərindən başlayaraq sürətlə inkişaf edən və yayılan informasiya və kommunikasiya texnologiyaları, bununla bağlı yeni vüsət almış qloballaşma prosesləri ölkələrin sosial-iqtisadi həyatına ciddi şəkildə təsir etməkdədir. (Semedzade, 2004: 936)

Azərbaycanda fəaliyyət göstərən firma və sahibkarlıq subyektlərinin əksər hallarda həcmcə kiçik olması, böyük olanların isə çox hallarda daxili bazarda rəqabətin yoxluğu və ya zəif olması səbəbilə milli firma səviyyəli innovasiya təşəbbüsləri azlıq təşkil edir. Mövcud təşəbbüslər isə adətən ölkədə fəaliyyət göstərən xarici firmalar tərəfindən reallaşdırılır. Bununla belə, ölkədə orta yaşlı və əsasən xarici ölkələrdə ali təhsil alıb gəlmiş gənclər qrupu mövcuddur ki, yararlanıldığı halda iqtisadiyyatda, xüsusən də texniki sahədə innovasiya təşəbbüslərinin ciddi artması ilə nəticələnə bilər.

Azərbaycanda ilkin araşdırma və ideyalar kifayət qədər mövcuddur. Bununla belə, bu ideyalar bazasında tətbiqi araşdırmaların aparılması sahəsində ciddi problemlərin olduğunu desək yanlışdır. Mövcud innovativ ideyalar əksər hallarda ilkin araşdırma mərhələsindən irəli gedə bilmir. Buna səbəb beynəlxalq informasiya mərkəzlərinə çıxışların çətinliyi və tətbiqi araşdırma aparmaq üçün lazım olan infrastrukturun yaradılmasında qarşıya çıxan maddi-texniki problemlərdir. Hətta tətbiqi araşdırma mərhələsini də keçməyə müvəffəq olan innovativ ideyalar iqtisadiyyata qazandırılmaq üçün lazım olan investisiya qıtlığı səbəbindən sadəcə plan və ya ixtira olaraq qalır.

Innovasiya prosesini və innovasiya əsaslı iqtisadiyyatın üstünlüklərindən bəhs edərkən ağıla gələn suallardan bəlkə də birincisi istehsalatda və iqtisadi inkişafda innovasiyaların rolunun necə yüksəldilməsidir. Daha dəqiq desək, bu məqsədə xidmət edəcək dövlət təşviqlərinin forma və əhatə dairəsinin necə olacağı müzakirə mövzularından biridir. Elmi tədqiqatlara ayrılan vəsaitlərin artırılması ilə bağlı təkliflər daha ciddi əhəmiyyət kəsb

etməkdədir. Bununla belə, innovasiya prosesinin mərhələli analizindən də gördüyümüz kimi elmi tədqiqatlar və belə tədqiqatların nəticələri innovasiya prosesinin sadəcə ilkin mərhələsi içində yer alır və tətbiq olunmadığı müddətdə innovasiya hesab edilmir.

İnnovasiya əsaslı iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsinə xidmət edəcək təkliflər innovasiya prosesi kontekstində bu prosesi sürətləndirən, innovasiyaların tətbiqinə marağı yüksəldən və prosesin irəliləməsinə maneə olan səbəblərin aradan qaldırılmasına hədəflənməlidir. Hər şey mövcud problemlərin həllinə istiqamətlənmiş yeni fikir və ya ideyaların ortaya çıxmasından başladığı üçün atılmalı olan ilk addım ideya sahibi və ya yaradıcı şəxslərin “kəşf edilməsi” və bu insanlar üçün lazımı münbit şəraitin yaradılmasıdır. Misal olaraq, universitet-sənaye əlaqələrinin inkişaf etdirilməsi sayəsində güclü nəzəri biliklərə sahib olan gənclərin və elm adamlarının potensialından effektiv şəkildə istifadə etmək olar. Universitetlərin milli innovasiya sistemləri daxilində effektivliliyi aparılmış araşdırmalarda da öz təsdiqini tapmışdır. (Fagerberg və Srholec, 2008: 1418) Burada əsas amil istehsalçı firmaların ehtiyacları çərçivəsində sifarişlərin universitetlərə verilməsi və eyni zamanda innovasiya ilə məşğul olan insanların lazım olan maddi-texniki baza ilə tam təmin edilməsidir.

Digər həlli vacib olan məsələ ixtisaslaşdırılmış elmi tədqiqat mərkəzlərinin yaradılması, mövcud mərkəzlərin fəaliyyətinin gücləndirilməsi, bu tip mərkəzlərin 24 saat tam və ya yarı aktiv fəaliyyətinin təşkil olunması, tədqiqat aparmaq istəyən, elmi dərəcəsindən asılı olmayaraq istənilən şəxslər üçün bu mərkəzlərin açıq və ödənişsiz olması və beynəlxalq ödənişli database və axtarış sistemlərinə çıxışların təmini vacibdir. Şübhəsiz bu tip mərkəzlərin maddi-texniki bazalarının da olduqca yüksək olması və tədqiqatçılara mərkəzin imkanlarından necə daha effektiv istifadə edə bilməsi ilə bağlı yazılı və şifahi məlumatlandırma imkanlarının olması da olduqca vacibdir.

İnnovasiya yalnız və yalnız yeni ideyaların inkişaf etdirilərək testlərdən keçirildikdən sonra istehsalatda tətbiqi sayıldığı üçün bu məqsədə xidmət edəcək yeni bir mexanizm işlənilməlidir. Yəni əlaqədar təşkilatlar və dövlət bir tərəfdən innovativ ideyaların ortaya çıxması və tətbiqi tədqiqatların aparılması üçün münbit şərait yaratmalı, digər tərəfdən də bu innovativ ideyaların istehsalatda tətbiqinin intensivləşdirilməsi üçün lazım olan mexanizmi işləyib hazırlamalı və effektiv icrasını təmin etməlidir. Bu məqalədə əsas təklif olaraq, qısaca bu məqsədə xidmət edəcək sadə və effektiv bir mexanizm olan Broker-Dövlət Mexanzimi təklifi üzərində durulmuşdur.

Bu mexanizmin əsas məntiqi dövlətin innovasiya prosesində effektiv broker rolunun təşkilidir. Amma buradakı broker anlayışı normal broker anlayışından fərqlənir. Belə ki, brokerlər gəlir məqsədli fəaliyyət göstərən əlaqələndirici şəxslərdən qazanc əldə edir. Broker-dövlət mexanizmində isə tam əksinə əlaqələndirilən digər hər iki tərəf heç bir ödəniş etmədən fəaliyyətlərini birləşdirir. Əlavə olaraq, innovativ ideyaları təklif edən şəxslər dövlət tərəfindən ideyaları qarşılığında maddi təminat da alır. Aşağıda brokerdövlət mexanizminin işləyiş sistemi sxeması təsvir olunmuşdur. Mexanizmin işləyişinin daha yaxşı başa düşülməsi üçün şərh edilməsi məqsədə uyğundur.

Bu mexanizmin əsas iştirakçıları 3 qrupdan ibarət olmaqla, “innovativ ideya sahibi olan şəxslər”, “fərdi sahibkarlar və hüquqi şəxslər” və bu ikisi arasında fəaliyyətlərin əlaqələndirilməsi və innovasiyaların tətbiqinin sürətləndirilməsi funksiyasını daşıyan əsas fiqur olan “dövlət”dir. Yuxarıda da qeyd edildiyi kimi dövlət ilk mərhələdə innovativ ideyaların ortaya çıxması üçün münbit şərait yaratmaq məqsədilə elmi-tədqiqat mərkəzləri yaratmalı, maddi-texniki baza ilə təmin etməli, beynəlxalq informasiya şəbəkələrinə çıxışı təmin etməli və mərkəzlərin fəaliyyətinin gücləndirilməsi məqsədi ilə ölkə daxili universitetlər və araşdırma institutları ilə sıx əlaqələr qurulmasına nail olmalıdır. Ən önəmlisi isə, bu mərkəzlər bütün şəxslərə açıq və istifadəyə pulsuz olmalıdır.

İkinci mərhələdə dövlət innovativ ideya sahibi olan şəxslər və ya qurumların fikirlərini müəyyən miqdarda maddi ödəniş qarşılığında alır və sahibkarlara istehsalatda tətbiq edilmə təminatı qarşılığında pulsuz olaraq təklif edir. Əlbəttə ki, ideya sahibi şəxslərə və ya qurumlara təklif olunan maddi qarşılıq məmnun edici dərəcədə olmalı və gələcək araşdırmalara həvəsləndirici xarakter daşmalıdır. Sahibkarlar isə əldə etdikləri bu ideyaları ehtiyac olarsa ideya sahibi şəxslərlə əməkdaşlıq şəraitində prototiplərə çevirməli və ya tətbiqinə investisiya qoyaraq innovasiyanın istehsalına başlayıb bazara çıxarmalıdır. Bu mexanizmin işləyişində sonuncuüçüncü mərhələdə sahibkarlar innovasiya ilə əlaqədar bazardan və istehlakçılardan gələn irad və təklifləri (feedbacks) analiz edərək ehtiyac olarsa innovasiya sahibi şəxslərə bildirir. Nəticə olaraq da innovasiya üzərində dəyişikliklər edilərək yeni modellər hazırlanır və ya mövcud innovasiya inkişaf etdirilərək yenidən bazara təqdim olunur. Təbii ki bu proses əsnasında yeni innovativ ideya və fikirlərin fikri mülkiyyət haqlarının qorunması, patent məsələləri də məqsədə uyğun şəkildə tənzimlənməlidir.

Azərbaycanda innovasiya fəaliyyətinin planlaşdırılmasının mövcud sistemi üçün səciyyəvi olan cəhətlərə, ilk növbədə aşağıdakıları aid etmək olar:

- innovasiya menecmentinin obyektinə və predmetinə dəyişməsinin tezliyi bir o qədər yüksək olmasa da, innovasiya fəaliyyətinin planlaşdırılmasının mövcud sistemi, əksər hallarda baş verən dəyişikliklərə adekvat reaksiya vermək qabiliyyəti nümayiş etdirmir;
- innovasiya fəaliyyətinin planlaşdırılması zamanı investisiyalar üçün risk ehtimalının yüksəkliyi qəbul edilsə də, həmin riskin xarakteristikaları kifayət qədər tədqiq edilməmişdir;
- innovasiyalı fəaliyyət nəticəsində rəqabət üstünlüyünün əldə edilməsi perspektivlərində qeyri-müəyyənlik yüksəkdir və həmin üstünlüklərin reallaşdırılması imkanlarını qiymətləndirməyə imkan verəcək empirik hesablamalar üçün ilkin məlumat bazası formalaşma mərhələsindədir;
- innovasiya menecmentinin elementlərinin standartlaşdırma və unifikasiya səviyyəsini qabaqcıl xarici təcrübədən iqtibasların keyfiyyəti müəyyənləşdirir.

Sadalanan və digər amillər ölkənin sənayesində innovasiya menecmentinin institusional komponentlərinin, daha dəqiq desək, rəşional təşkilətmənin kəsilməzlik, mütənasiblik, paralellik, ahəngdarlıq və dəqiqlik prinsiplərinin lazımi səviyyədə reallaşdırılmasına neqativ təsir edir.

Dövlətin innovasiya siyasətinin reallaşdırılması birbaşa və dolaylı tənzimləmə metodlarından istifadə etməklə həyata keçirilir. İnnovasiya fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinin birbaşa metodlarına aşağıdakılar aid edilir: (Azerbaycan Respublikası Regionlarının Sosial-İqtisadi İnkisafı Devlet Programı, 2004: 617)

- dövlət büdcəsi hesabına ETTKİ-nin və innovasiya layihələrinin (üstün olaraq ümumdövlət, sahələrarası və sosial təyinatlı fundamental və tətbiqi tədqiqatların) maliyyələşdirilməsi;
- uzunmüddətli perspektivə elm və texnikanın inkişaf proqnozlarının işlənilib hazırlanması, eləcə də innovasiya proseslərinin orta müddətli inkişaf meyllərinin qiymətləndirilməsi;
- dövlət innovasiya infrastrukturunun (yeniliyin yayılması mərkəzləri, məsləhət mərkəzləri, innovasiya birjalari, elmi-texniki kitabxana, informasiya şəbəkələri və s.) formalaşdırılması;
- sənaye mülkiyyətinə hüquqların müdafiəsi, eləcə də elmi-texniki fəaliyyət nəticələrinin verilməsinə hüquqların təmin olunması;

- innovasiya t kliyinin r qab t q d rki fazasında inhisara qarşı tədbirlərin görülməsinin məhdudlaşdırılması;

- iqtisadiyyatın özəl sahibkarlıq sektoru  c n innovasiya menecmenti sferasında kadrların hazırlanması;

- ETTKİ nəticələrin istehsala tətbiqinə yardım göstərmək.

İnnovasiya fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinin dolaylı metodları arasında aşağıdakıları ayırmaq olar: (Kleova ve Dranev, 2001: 172)

-vergi güzəştləri;

- sürətli amortizasiya siyasəti;

- g z ştlı kreditləşmə;

- maliyyə lizinqin  dövlət köməyi;

- fran ayzinqin stimullaşdırılması tədbirləri və s.

4. Sonuç

İnnovasiya fəaliyyəti – bazarda tətbiq olunan yeni və ya t kmill şdirilm ş texnoloji məhsula, müvafiq səmərənin alınması ilə istehsaldə istifadə olunan yeni və ya t kmill şdirilm ş proses  y n ldilm ş elmi-tədqiqat və işləmələrin, elc  də elmi-texniki nailiyyətlərin nəticələrinin alınması və ya transformasiyası ilə bağılı fəaliyyət növüdür. İnnovasiya fəaliyyəti biznes müəssisələrinin uğurla saxlanması və inkişafının əsas şərtlərindən biri sayılır.

İqtisadiyyatın innovasiyalı inkişafı  c n əlverişli mühitin formalaşmasının əsas istiqamətləri aşağıdakılardan ibarətdir:

-Sənayenin effektiv fəaliyyət göstərən sektorunun formalaşması: sənaye müəssisələrinin texniki-texnoloji təzələnməsinin aparılması;

- Sahibkarlıq sektorunda innovasiya aktivliyinin inkişafı və stimullaşdırılması:

- İnstitusal mühitin yaradılması: normativ sənədlərdə, innovasiya strategiyaları v  proqramlarında müxtəlifliyin aradan qaldırılması.

İqtisadi artımın və innovasiya fəaliyyətinin qarşılıqlı əlaqəsi innovasiyanın tətbiqinin nəticələrinin ilə m  y nl şir və XX əsrin son onilliyind n başlayaraq iqtisadi tsiklin nəticələri yeni informasiya-komunikasiya texnologiyalarının əmək m hsuldarlığının, iqtisadiyyatın ümumi səmərəliliyinin y ks ldilm sindəki müsbət təsiri də bu cəhəti təsdiqləyir.

İnnovasiya fəaliyyətinin effektivliyi, ayrı – ayrı innovasiya yönümlü tədbirlərin, makro və mikro səviyyədə hazırlanan innovasiya siyasətinin, müxtəlif innovasiya inkişafı proqramlarının, o cümlədən  mum lk , regional, sahə və.s. proqramların uzlaşdırılmasını, bir – birini tamamlanmasını tələb edir. Belə uzlaşdırılmış fəaliyyətin təminatı isə Milli İnnovasiya Sisteminin formalaşdırılması c r iv sində mümkündür.

Milli İnnovasiya Sistemi konsepsiyası elmi-texniki tərəqqinin iqtisadi rolunun öyrənilməsi sərhədlərindən kənara çıxır, iqtisadiyyatın institusal elementlərinin yeni texnologiyalarla birgə müasir proseslər və məhsulların hazırlanma v  tətbiq edilməsində - inkisafın təmin edilməsində mühüm rol oynadığını deməyə imkan verir, iqtisad elmində yeni innovation paradıqmanı formalaşdırır.

İnnovasiya layihələrinin strateji idarə olunmasının inkişafı perspektivlərini nəzərə alaraq ölkəmizdə elmi-texniki potensialı ilə elmi və texniki nailiyyətlərin maliyyələşdirilməsi

və kommersiyalaşdırılması həcmi arasındakı uyğunsuzluğun aradan qaldırılması iqtisadi inkişafa müsbət təsir edə bilər. Bu mənada Azərbaycan Respublikasında vergilər, amortizasiya, gömrük və s. sistemlərində güzəştlər vasitəsilə innovasiya fəaliyyətinin stimullaşdırılmasına zəruri ehtiyac duyulur.

Beynəlxalq təcrübə əsasında innovasiya inkişafında fundamental və tətbiqi tədqiqatları həyata keçirən təşkilatların və elmtutumlu məhsulların istehsalını həyata keçirən iri korporasiyaların yaradılması rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsalında əhəmiyyətli rol oynaya bilər.

İnnovasiya proseslərinin dinamizmi yüksək keyfiyyətli korporativ idarəetmə standartlarının tətbiqini tələb edir və belə bir idarəetmə sisteminin tətbiqi isə Azərbaycan Respublikasında biznesin təşkilatı–hüquqi təşkilinin təkmilləşdirilməsini – fiziki şəxs kimi sahibkarlıqla məşğul olan təsərrüfat subyektlərinin əksəriyyətinin tədricən hüquqi şəxsə çevrilməsini şərtləndirir.

Kaynakça

- Abbasov, A.B., (2005), *Biznesin Esasları*, Bakü.
- Goh, A. S., *Towards an Innovation-Driven Economy Through Industrial Policy-Making: An Evolutionary Analysis of Singapore*. The Innovation Journal: The Public Sector Innovation Journal, Vol. 10, No.3, 2005.
- Anışin, V.M., Daqayev, A.A., (2007), *İnnovasionny Menedjment*, Moskova, Delo.
- Azerbaijan 2020: Look into the Future” Concept of Development*.
- Azərbaycan Respublikası Regionlarının Sosial-İqtisadi İnkisafı” Dövlət Programı (2004-2008-ci iller)*, (2004), Bakı, Nurlar.
- Azərbaycan Respublikasının 2015-ci il Dövlət Bütçəsi Haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanun Layihəsinə Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatasının Reyii*.
- Azərbaycan Yüksək Sosial Bərabərlik Ölkəsi Adlandırıldı – Yeni Reyting*, 17 Ekim 2018, <https://insider.az/news/2018/azerbaycan-yukse-sosial-beraberlik-olkesi-adlandirildi-yeni-reyting>
- Dutta, S., Lanvin, B. *The Global Innovation Index 2013: The Local Dynamics of Innovation*, INSEAD, 2013.
- EİM-in faaliyyəti və vəzifələri, <http://innovasiya.az/page/number/2.html>
- Fagerberg, J., Srholec, M., (2008), *National Innovation Systems, Capabilities and Economic Development*, Research Policy, Vol. 37.
- Greenhalgh, Ch., Rogers, M., (2010), *Innovation, Intellectual Property and Economic Growth*, Princeton University Press.
- Kleova, S., Dranev, Y., (2001), *Praktika Ekonomičeskoqo Razvitiya Territoriy: Opıt ES i Rossii, İnnovasionnie Sentrı i Naukoqradi*, Moskva.
- Koyre, T., (1989), *Perestreyka: Perexodnie Prosesı i Mexanizmi*. Moskva, Nauka.
- Kriçenko, O. V., (2007), *Optimizasiya Mexanizma Vključeniya Informacionnoy Komponentı V Nasionalnuyu Innovasionnuyu Sistemı Rossii*, Monoqrafiya, Krasnodar.
- Lençuk, E.B., (2007), *İnnovasionny Proses v Perexodnoy Ekonomike*, Avtoref.dis.na.soisk.uç. Stepeni Doktora Ekonomičeskix Nauk, Moskova.

Morqunov, E.V., Snegirev, G.V., (2004), Nasionalnaya İnnovasiyaya Sistema: Suşnost i Soderjanie, Sobstvennost i rınok, No:7.

Musayev, A., (2014), İnnovasiya İqtisadiyyatı ve Vergi Stimullaşdırması, Bakü, Azərbaycan Universiteti.

Rzayev, P., (2013), İqtisadiyyatın Vergi Tənzimlənməsi Mexanizminin Stimullaşdırıcı Rolunun Artırılması İstiqamətləri, Bakü, İktisad Üniversitesi.

Semedzade, Z., (2004), Böyük Yolun Merheleləri: Yarım Asr Erzində Azərbaycan İqtisadiyyatı, Onun Gerçeklikləri ve Perspektivləri. Bakü, Nurlar.

The Bay Area Council Economic Institute, (2008), The Innovation Driven Economic Development Model: a Practical Guide for the Regional Innovation Broker, September.

Wijnberg, N.M., (2004), Innovation and Organization: Value and Competition in Selection Systems, Organization Studies, Vol. 25, No. 8.

www.azstat.org - Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi.

[www.weforum.org/WEF/The Global Competitiveness Report 2011-2012](http://www.weforum.org/WEF/The_Global_Competitiveness_Report_2011-2012) (Dünya İqtisadi Forumunun saytı).

Yusifov, C., Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyatının Reqabet Gabiliyyətliliyinin Yüksəldilməsi Meseleləri. <http://banker.az/az>

O'zbek Tilida Urg'u

Nabieva D.A.¹

Nutq jarayonida har qanday jumlani tashqi tomondan shakllantiruvchi, fonetik jihatdan bir butun qiluvchi vosita bu intonatsiyadir. Intonatsiya butunlik sifatida melodika, nutq tempi, nutq balandligi, pauza, tembr va urg'uni o'z ichiga olishi ko'pchilik tilshunoslar tomonidan e'tirof etilgan. Intonatsiya tarkibida har bir komponent o'z o'rniga va xususiyatiga ega. Bu komponentlarning har birini alohida o'rganish intonatsiyaning mohiyatini tushunishga va uning jumla tuzilishidagi maqomini belgilashga yordam beradi.

Prosodikaning eng munozarali masalalaridan (turkiy tillar va xususan, o'zbek tili uchun) biri urg'udir. Turkiy tillarda urg'uning tabiati va xususiyatlari haqida turkologlarning fikrlari bir xil emas².

A.Abdumuzov so'zning prosodik xususiyatlari haqida fikr yuritib, so'z tarkibida urg'u boshqa fonologik birliklar kabi quyidagi vazifalarni bajarishini ta'kidlaydi:

- 1) konstitutiv, ya'ni so'zning material qismlarini fonemalar birikuvini ta'minlovchi, "tsementlovchi" vosita vazifasini bajaradi.
- 2) distinktiv, ya'ni so'z va morfemalarning ma'nosini farqlaydi.
- 3) delimitativ yoki chegaralash. Urg'u so'zlarning, sintagma va frazalarning chegarasini belgilab beradi.
- 4) rekognitiv, ya'ni urg'u so'z yoki morfemalarni urg'uning o'rniga qarab tanib olish vazifasini bajaradi³.

L.V.Bondarko hamda L.R.Zinderlarning fikricha, urg'uning lingvistik funksiyasi uning urg'uli bo'g'inni ajratishi bilan belgilanmaydi, balki o'z atrofiga so'zning barcha qismlarini birlashtirishi bilan belgilanadi⁴. Demak, so'zning fonetik yaxlitligi uning nafaqat urg'uli bo'g'iniga, balki urg'usiz qismlarining xususiyatlariga ham bog'liq.

Urg'u intonatsiyaning tarkibiy qismi bo'lgani holda, o'zi ham diskret birlik bo'lib, tovush cho'ziqligi yoki miqdori, urg'uli bo'g'inning ajratilishiga yordam beruvchi tovush kuchi, bo'g'in tarkibidagi unlining sifati va tonning balandligi kabi komponentlarning kombinatsiyasidan tashkil topadi. SHuni ta'kidlash joizki, urg'uni tashkil etuvchi komponentlar nisbiy mustaqil bo'lib, so'z tarkibida ularning o'zaro nisbati o'zgarishi mumkin. Urg'u tarkibida qaysi komponentning yetakchiligiga ko'ra urg'u turlarini ajratish mumkin. Agar urg'u tarkibida uni tashkil etuvchi boshqa komponentlarga nisbatan tovush kuchining miqdori ko'proq bo'lsa, bunday urg'u eksplorator urg'u; tovushning miqdoriy belgisi ustun bo'lsa,

¹ Nabieva D.A.- Андижон давлат университети кафедра мудири, филология фанлари доктори, профессор

² Каранг: Щербак А.М. Сравнительная фонетика тюркских языков. Л., 1970; Сравнительно-историческая грамматика тюркских языков. Фонетика. М.: Наука, 1984

³ Абдуазизов А. Ўзбек тилининг фонологияси ва морфонологияси. Тошкент: Фан, 1992.

⁴ Бондарко Л.В., Зиндер Л.Р. Исследование фонетики // Основы теории речевой деятельности. М.: Наука, 1974. С.149.

kvantitativ urg'u; tonning balandligi ustun bo'lsa, muzikal urg'u hisoblanadi⁵. Har bir tilning artikulyatsion-akustik xususiyatlaridan kelib chiqib turli tillarda urg'uning turlari ham turlicha bo'lishi mumkin. Turkologiyada turkiy tillarga ekspirator yoki kvantitativ urg'u xos ekanligi ta'kidlanadi.

U.SH.Baychura uyg'ur tilining melodikasi va so'z urg'usining xususiyatlarini o'rganar ekan, shu vaqtgacha turkiyshunoslikda mavjud turkiy tillarning barchasida urg'uning bir xilligi, turkiy so'zlarning boshida tonik aktsentning, so'z oxirida esa ekspirator (dinamik) urg'uning mavjudligi haqidagi fikrlarni rad etadi. Uning fikricha, urg'u kopponentlarining sifat va miqdoriy munosabatlari uning fonetik pozitsiyasiga bog'liq bo'ladi. SHu bilan birga alohida talaffuz qilingan so'z bilan jumla tarkibidagi so'z urg'usi o'rtasida ham farqni kuzatish mumkin⁶. Bundan ko'rinadiki, so'z urg'usi haqida fikr yuritilganda, nafaqat alohida olingan so'zlar, balki jumla tarkibiga kirgan so'zlardagi urg'uning xususiyatlarini ham e'tiborga olish lozim.

Turkiy tillar, xususan, o'zbek tili urg'usi haqidagi fikrlarni umumlashtirgan holda, ularni ikki guruhga ajratish mumkin. Birinchi guruh tarafdorlari turkiy tillardagi va, xususan, o'zbek tilidagi urg'u, asosan ekspirator urg'u ekanligini e'tirof etadilar va bu urg'u ustiga asosiy tonning ko'tarilishi, ya'ni muzikal urg'u qo'shimcha bo'lishi mumkinligini ta'kidladilar⁷.

Urg'u haqidagi ikkinchi nazariya tarafdorlari esa shu nazariya asoschilari G.Rakket va B.Kollinderga ergashgan holda, turkiy tillardagi urg'u ekspirator emas, balki muzikal urg'u ekanligini ta'kidladilar⁸.

O'zbek tilining aktsentologik xususiyatlari haqida fikr yuritar ekan, prof.M.Mirtojiev o'zbek tili urg'usi haqida yuqoridagi fikrlarga zid holda, uchinchi nazariyani ilgari suradi va o'zbek tilidagi urg'u kvantitativ urg'u ekanligini e'tirof etadi. Uning fikricha, o'zbek tilida leksik urg'u kvantitativ urg'u bo'lib, chetdan o'zlashtirilgan so'zlarning bo'g'inidagi dinamik urg'uni ham o'zgartirib, o'z ta'siriga oladi⁹.

Turkiy tillardagi urg'uning tabiati va xususiyatlari haqida N.A.Baskakovning fikri ham e'tiborga loyiqdir. Uning fikricha, turkiy tillardagi urg'uni ikki planda o'rganish lozim: alohida so'zga nisbatan so'z tarkibidagi biron bo'g'inning kuch bilan ajratilishini ko'rsatuvchi dinamik yoki ekspirator urg'u hamda mantiqiy planda jumla tarkibidagi biron bir bo'lakning mazmuniy ajratilishini ko'rsatuvchi mantiqiy yoki muzikal urg'u¹⁰.

Bundan anglashiladiki, dinamiklik so'z urg'usiga nisbatan, muzikallik esa jumla yoki logik urg'uga nisbatan belgilanadi. Bu o'rinda N.A.Baskakov va U.SH.Baychuralarning fikrlari uyg'un ekanligini ko'rishimiz mumkin. Lekin o'zbek tilida shunday so'zlar mavjudki, ular urg'uli bo'g'inda bo'lishiga qaramay, o'zlarining sifat va miqdor belgilarini yo'qotishi mumkin. Masalan, bir bo'g'indan iborat bo'lgan [b'r], [b'l], [b'z] kabi so'zlarda *i* unlisi urg'u ostida, lekin reduksiyaga uchraydi. Bundan tashqari, [*o'quvchimiz*] (kesimlik formasida) va [*o'quvchimiz*] (egalik formasi) kabi so'zlarning uchinchi bo'g'inida talaffuz kuchining ortiqligi kuzatiladi, lekin oxirgi bo'g'indagi *i* ning miqdoriy belgisi undan oldingiga nisbatan

⁵ Матусевич М.И. Современный русский язык. Фонетика. –Москва: Просвещение, 1976. –С.224-225.

⁶ Байчура У.Ш. Некоторые экспериментальные данные о мелодике речи и словесном ударении в уйгурском языке.//Структура и история тюркских языков. М.: Наука, 1971. С.42.

⁷ Бу хақида қаранг: Баскаков Н.А. Историко-типологическая фонология тюркских языков. –М: Наука, 1988. –С.185-199; Сравнительно-историческая грамматика тюркских языков. Фонетика. М.: Наука, 1984. С.407.

⁸ Ўша асар, ўша бет.

⁹ Миртожиев М. Ўзбек тилида лексик урғу // Ўзбек тили ва адабиёти, №3, 2011. -Б.24-31.

¹⁰ Баскаков Н.А. Историко-типологическая фонология тюркских языков. –М.: Наука, 1988. –С.186.

ortiqroqdek ko'rinadi. Bu kabi so'zlarda urg'u qaysi turga mansub? Urg'u olmaydi deb qabul qilinayotgan elementlar chindan ham urg'u olmaydimi? Yordamchi (ko'makchi va yuklamalar) va oraliq (undov, taqlid va modal so'zlar) so'zlarda urg'uning xususiyati qanday? Bu kabi savollar o'zbek tili misolida o'z yechimini topa olgani yo'q. SHuning uchun o'zbek tilining aktsentual xususiyatlarini chuqurroq tahlil etib, urg'u haqidagi mavjud fikrlarni eksperimental asosda dalillash lozim.

I.A.Kissen o'zbek talabalarga rus tilini o'rgatish jarayonidagi kuzatuvlari asosida quyidagilarni bayon etadi: "Rus tilining urg'usi kuch jihatdan o'zbek tilidagiga nisbatan kuchliroq bo'lib, o'zbek tilida urg'uli bo'g'inlar ovoz kuchining o'zgarishi bilan xarakterlanmaydi va bu bo'g'inlarni alohida kuch bilan talaffuz qilish o'zbeklar uchun xos emas. SHu sababdan rus tilini o'rganayotgan talabalar o'rganishning dastlabki bosqichida urg'uli bo'g'inni yetarli miqdordagi kuch bilan talaffuz qilmaydilar".

Bu ham o'zbek tili urg'usining dinamik ekanligi haqidagi fikrlarni eksperimental asoslash lozimligidan, shu bilan birga, o'zbek tili urg'usining tabiati va xususiyati to'liq yoritilmaganligidan dalolat beradi.

Bizningcha, turkiy tillarning aktsent-ritmik xususiyatlari haqida gap ketganda, ularda yevropa tillardan farqlab turuvchi xususiyat – singarmonizm mavjudligini unutmash lozim. CHunki singarmonistik tillarda so'zlarni fonetik jihatdan shakllantirish (konstitutiv) va ularning chegarasini belgilash (delimitativ) funktsiyalarini urg'u emas, singarmonizm bajaradi. Turkiy tillarning agglyutinativ tabiati asos va qo'shimchalarning chiziqli tartibda o'sib borishiga asos bo'lgan holda, turkiy so'zlarning tovush qobig'iga o'z ta'sirini o'tkazadi. Ya'ni qo'shimcha tarkibidagi unilarning akustik-artikulyatsion belgilari asos unililariga moslanadi. Bu esa, o'z navbatida, so'zning aktsent-ritmik xususiyatiga ta'sir qiladi. Bundan ko'rinadiki, singarmonistik tillarda urg'uning funktsiyasi ikkinchi planga o'tadi. Masalan, umumturkiy [bʏtʏn],[tytʏn] ,[ə'pkin], [qochqin], [buzuq], [uchuq], [ʏzyk] kabi so'zlarda o'zbek tilida urg'uning kuchi sezilmaydi.

V.A.Bogoroditskiy, N.K.Dmitriev va ularning qarashlariga ergashgan tilshunolar singarmonizmga assimilyatsiyaning turi sifatida qaralar-da, aslida singarmonizm A.A.Reformatskiy ta'biri bilan aytganda, "oddiy fonetik hodisa va, ayniqsa, assimilyatsiyaning turigina emas, balki til strukturasiining morfologik sathini ham qamrab oluvchi fundamental struktur-tipologik hodisadir"¹¹.

Singarmonizmning tipologik va aktsent-ritmik ahamiyati dastlab I.A.Boduen de Kurtene tomonidan e'tirof etilgan. Uning fikricha, "turkiy tillardagi unililar uyg'unlashuvi bo'g'inlarni so'zlarga biriktiruvchi tsement vazifasini bajaradi. Ario-evropa tillarida esa bo'g'inlarni so'zlarga biriktirish vazifasi urg'uga yuklatilgan. Bu tillarda alohida bo'g'inlar, tovushlar birikmasi, o'zaklar, suffikslar va umuman qo'shimchalar ulardan biriga xos bo'lgan urg'u vositasida birlashmaguncha bir butun (fonetik shakllangan – D.N.) so'z haqida gapirish mumkin emas. Turkiy tillarda esa agar alohida bo'g'inlar va tovush komplekslari singarmonizmdan qat'i nazar, o'ziga mos unililarni saqlab qolsa, bir nechta bir bo'g'indan iborat alohida so'zlarni, agar unililar uyg'unlashuvi asosida bir biriga "tsementlansa" bitta ko'p bo'g'inli so'zni hosil qiladi¹². Demak, singarmonizm barcha turkiy tillar uchun struktur-tipologik hodisa bo'lib, so'zlarni fonetik jihatdan shakllantiruvchi asosiy vositadir. Bu esa turkiy tillarda singarmonizm bilan urg'uning funktsional jihatdan bir xilligini ko'rsatadi va ba'zi turkologlarning turkiy tillarda urg'uning mavjud emasligi haqidagi qarashlarni ilgari

¹¹ Реформатский А.А. Иерархия фонологических единиц и явления сингармонизма. // Исследования по фонологии. М.: Наука, 1966. С.198.

¹² Қаранг: Сравнительно-историческая грамматика тюркских языков. Фонетика. М.: Наука, 1984. С.435.

surishga asos bo'ladi. Xususan, qozoq tilining aktsent-ritmik xususiyatlarini tadqiq etish jarayonida A.Junusbekov "singarmonizm bilan so'z urg'usining funktsional identikligi qozoq tili sistemasida urg'uning mavjudligini rad etadi"¹³, degan qat'iy xulosa chiqaradi.

Darhaqiqat, singarmonizm va urg'uning so'zni fonetik jihatdan shakllantirish, bir butun qilish, uning chegarasini belgilash kabi funktsiyalari bir xil. Lekin so'z urg'usining singarmonizmdan farqlab turuvchi yana bir funktsiyasi – ma'no farqlash funktsiyasi mavjudligini inkor etib bo'lmaydi. Masalan, o'zbek tilida [olmà] - meva, [òlma] – inkor shakldagi fe'l; [qorishmà] – kimyoviy modda, [qòrishma] – inkor shakldagi fe'l kabi so'zlarda ma'no farqlash funktsiyasini bajaradi (bunday so'zlar o'zbek tilida ko'p emas). SHuning uchun turkiy tillarda urg'u haqida fikr yuritganda, uning singarmonizm bilan munosabatdorligiga e'tibor qaratish lozim. CHunki V.A.Vinogradov to'g'ri ta'kidlaganidek, turkiy tillarda boshqa tillardagi kabi aktsent (prosodik – D.N.) vositalar mavjud bo'lib, ulardan ba'zilar asosiy, qolganlari esa qo'shimcha, fakul'tativdir. Uning fikricha, "turkiy tillarda so'zni tavsiflovchi asosiy vosita singarmonizmdir. Urg'u esa qo'shimcha vositadir. Bunda bir qonutiyatga e'tibor qaratish lozim: singarmonizm qanchalik qat'iylashsa, urg'u shunchalik kuchsizlashadi. Aksincha, singarmonizmning buzilish holatlari qanchalik ko'p bo'lsa, urg'u shunchalik qat'iylashadi"¹⁴.

Yuqoridagi fikrlardan ma'lum bo'ladiki, turkiy tillardagi va, xususan, o'zbek tilidagi urg'uning tabiatini belgilash murakkab va muammoli masalalardan biridir. CHunki o'zbek adabiy tili singarmonizmdan holi, deb qaralsa-da, uning qoldiqlarini ko'plpb uchratishimiz mumkin. Xalq shevalarida esa singarmonizm saqlangan. SHuning uchun muayyan tilning aktsent-ritmik xususiyatlarini tadqiq etish uchun, avvalo, til egalarining nutqini, bundan tashqari, mahalliy dialektlarning aktsentologik xususiyatlarini chuqur o'rganish lozim. Bunda singarmonizmning amal qilish darajasiga alohida e'tibor qaratish juda muhim. SHu bilan birgalikda, alohida talaffuz qilingan so'z hamda jumla tarkibiga kirgan so'zlarning urg'usini tekshirish ham urg'u haqida ratsional xulosa chiqarishga asos bo'ladi.

¹³ Ўша асар. С.439.

¹⁴ Виноградов В.А. сингармонизм и фонология слова // Тюркологические исследования. Фрунзе, 1970. С.108.

Foydalanilgan Adabiyotlar Ro'yhati

Набиева Д.А.- Андижон давлат университети кафедра мудири, филология фанлари доктори, профессор

Қаранг: Щербак А.М. Сравнительная фонетика тюркских языков. Л., 1970; Сравнительно-историческая грамматика тюркских языков. Фонетика. М.: Наука, 1984

Абдуазизов А. Ўзбек тилининг фонологияси ва морфонологияси. Тошкент: Фан, 1992.

Бондарко Л.В., Зиндер Л.Р. Исследование фонетики // Основы теории речевой деятельности. М.: Наука, 1974. С.149.

Абдуазизов А. Ўзбек тилининг фонологияси ва морфонологияси. Тошкент: Фан, 1992.

Бондарко Л.В., Зиндер Л.Р. Исследование фонетики // Основы теории речевой деятельности. М.: Наука, 1974. С.149.

Матусевич М.И. Современный русский язык. Фонетика. –Москва: Просвещение, 1976. –С.224-225.

Байчура У.Ш. Некоторые экспериментальные данные о мелодике речи и словесном ударении в уйгурском языке.//Структура и история тюркских языков. М.: Наука, 1971. С.42.

Бу ҳақида қаранг: Баскаков Н.А. Историко-типологическая фонология тюркских языков. –М: Наука, 1988. –С.185-199; Сравнительно-историческая грамматика тюркских языков. Фонетика. М.: Наука, 1984. С.407.

Ўша асар, ўша бет.

Миртожиев М. Ўзбек тилида лексик урғу // Ўзбек тили ва адабиёти, №3, 2011. - Б.24-31.

Баскаков Н.А. Историко-типологическая фонология тюркских языков. –М.: Наука, 1988. –С.186.

Реформатский А.А. Иерархия фонологических единиц и явления сингармонизма. // Исследования по фонологии. М.: Наука, 1966. С.198.

Қаранг: Сравнительно-историческая грамматика тюркских языков. Фонетика. М.: Наука, 1984. С.435.

Ўша асар. С.439.

Виноградов В.А. сингармонизм и фонология слова // Тюркологические исследования. Фрунзе, 1970. С.108.

According to Liquidation Requests Placing Immigrants in Afyon and Isparta Province

Aysegül ŞENTÜRK¹

Abstract

The Ottoman Empire began to lose its Balkan lands has started to migrate as a result of the massacres, raiding, robbery, religious repression and atrocities of the Balkan states, which emerged as thousands of Turks and Muslims living in these lands as well as Greece, Bulgaria and Serbia. After the Balkan wars, the Ottoman administration adopted the exchange as a fundamental tool against these policies of the Balkan states. Following the acquisition of the need to fight against Greece's victory in Turkey, as well, especially on the concentration of a migration from Turkey to Greece, a forced migration treaty between Greece and Turkey it has been made. During the population exchange realized with this treaty, both countries worked hard to place settlers in appropriate places, to meet their needs and to become consumers from the consumer situation. The records, which are among the first-order sources of the period and whose name is "Combined Population Exchange Commission, Liquidation Requests Catalog" which contains information about the places where the inhabitants came and settled, and the real estate and other properties of the places they came from were classified in the Prime Ministry Republic Archives. With this study, it was aimed to provide statistical information about the new and concrete information about the exchanges and the settlements that were placed in Afyon and Isparta by taking advantage of the Liquidation Requests, especially the local history studies.

Keywords: Afyon, Isparta, Population Exchange, Refugee, Liquidation Request.

Tasfiye Talepnamelerine Göre Afyon ve Isparta İllerine Mübadillerin Yerleştirilmesi

Osmanlı Devleti'nin Balkan topraklarını kaybetmeye başlamasıyla birlikte bu topraklarda yaşayan binlerce Türk ve Müslüman, Yunanistan, Bulgaristan ve Sırbistan gibi ortaya çıkan Balkan devletleri'nin devletleşme ve homojen bir nüfus oluşturma amacıyla yaptıkları katliam, ırza geçme, soygunculuk, dini baskı ve zulümler neticesinde Anadolu'ya göç etmeye başlamıştır. Balkan devletlerinin bu politikalarına karşı Osmanlı yönetimi özellikle Balkan savaşlarından sonra mübadeleyi temel bir araç olarak benimsemiş, bu mübadeleler antlaşma veya zor kullanmayla gerçekleşmiştir. Milli Mücadeleyle zaferin kazanılmasının ardından gerek Yunanistan'dan Türkiye'ye, gerekse de özellikle Türkiye'den Yunanistan'a bir göç hareketinin yoğunlaşması üzerine, Yunanistan ve Türkiye arasında zorunlu bir göç antlaşması yapılmıştır. Bu antlaşma ile gerçekleşen nüfus mübadelesi esnasında her iki ülke de

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Tarih Bölümü, aysegulsenturk@sdu.edu.tr

mübadillerin uygun yerlere yerleştirilmesi, ihtiyaçlarının karşılanması ve tüketici durumdan üretici hale geçmeleri için oldukça çaba sarfetmiştir. Dönemin birinci derecedeki kaynakları arasında yer alan ve adı “*Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri Kataloğu*” olan ve mübadillerin geldikleri ve yerleştirildikleri yerler ile geldikleri yerlerdeki emlak ve diğer menkulleri hakkındaki bilgileri içeren kayıtlar Başbakanlık Cumhuriyet Arşivinde tasnif edilmiştir. Bu çalışma ile de Tasfiye Talepnamelerine göre Afyon ve Isparta’daki mübadele ve mübadillere ilişkin yeni ve somut bilgilerle, bu illere yerleştirilen mübadiller hakkında istatistiki bilgi verilmeye çalışılmış, özellikle de yerel tarih çalışmalarına katkı sağlamak amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Afyon, Isparta, Mübadele, Mübadil, Tasfiye Talepnamesi.

1. Giriş

Osmanlı Devleti’nin kaybedilen savaşlar ve toprak kayıpları sebebiyle zayıfladığı bir dönemde Balkan coğrafyasında önce Yunanistan’ın sonrasında Sırbistan ve Bulgaristan gibi Balkan devletlerinin Avrupa’nın desteği ile bağımsızlığa yürümleri, bu coğrafyada yaşayan Müslüman ve Türk nüfusu olumsuz etkilemiştir (Tevfik, 2014:34). Bu olumsuzluk kendini Anadolu’ya kitleler halinde göç etmek şeklinde göstermiş, Rusya’nın Balkanlardaki Osmanlı hakimiyetini kırmak ve Balkanlardaki tek millet egemenliğini gerçekleştirmek için ortaya attığı ideolojik yaklaşımlar ve 93 harbi sonrası kaybedilen topraklardaki Müslüman Türkler üzerinde kurulan baskı bu göçleri artırmıştır (İpek, 1994:2,5,40). Yeni Balkan devletlerinin daha homojen bir nüfus oluşturma amacıyla Müslüman Türk nüfusuna başlattıkları ve Balkan savaşlarına kadar devam eden katliam, ırza geçme, soygunculuk, dini baskı ve zulüm gibi sebeplerle devam eden göçler sonucu, 1912 sonrası Balkan topraklarında var olan Müslüman nüfus yoğunluğu sona ermiştir (Halaçoğlu 1995:29, McCarthy 2012:184). Öyle ki 1860-1914 yılları arasındaki göçlerle Osmanlı Devleti’nin nüfusu %10 artmıştır (Karpas, 2010:331). Balkan devletlerinin müslüman Türk halkına karşı izlediği göçü teşvik veya göçe mecbur bırakma politikası karşısında Osmanlı yönetimi de milli politikalara yönelmiş, milli kimlik oluşturma amacıyla mübadeleyi çözüm olarak benimsemiştir ki, bu mübadeleler antlaşma veya zor kullanmayla gerçekleşmiştir. Balkan savaşları sonrası Bulgaristan ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan İstanbul Antlaşması’nda olmamakla birlikte, Bulgaristan’dan 48.750 Müslüman, Türkiye’den 46.764 Bulgarın değişimini sağlayan ilk mübadele 1914 yılı içinde gerçekleştirilmiş, Yunan Başbakanı Venizelos’un Aydın vilâyetindeki köylü Rum halkı ile Yunan Makedonyası Türklerinin değişimini önerdiği mübadele fikri ise I. Dünya Savaşı’nın başlaması sebebiyle uygulanamamıştır (Ağanoğlu 2013: 137-142).

2. Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Tasfiye Talepnameleri

Milliyetçilik akımı ile birlikte ulus devletlerin ortaya çıkışı 19 ve 20. yüzyılda göç hareketlerinin artmasına ve mübadele uygulamalarına sebep olmuştur. İnsanların bireysel ya da kitlesel olarak, geçici veya kalıcı şekilde, gönüllü ya da zorunlu olarak bir yerden başka bir yere gitmesi olan göç, (Baklacioğlu, 2010:7), aslında genelde bir zorunluluğun sonucu ortaya çıkan bir harekettir. Çünkü hiç kimse doğduğu ve büyüdüğü memleketi terk etmek istemez. Yeni Balkan devletlerinin uluslaşma politikaları sonucu uyguladıkları baskı ve zulüm politikalarıyla 1800’lerin sonlarında Anadolu’ya doğru göç artarken, 1919-1922 Yunan yenilgisi ve Türk zaferi, Anadolu’da yaşayan binlerce Rumun 15 Mayıs 1919’da İzmir’in işgalinin kendilerine fatura edilmesinden korkarak Yunanistan’a doğru göçlerini başlatmış, ortaya çıkan bu göçmen

sorununu çözmek üzere Milletler Cemiyeti Norveçli doktor F. Nansen’i görevlendirmiştir. Nansen, hazırladığı raporda yaşanan savaş dolayısıyla iki toplumun iç içe yaşamasının zor olacağını belirterek, Yunanistan’da ki Türklerle Türkiye’de ki Rumların değiş tokuş edilmesinin uygun olacağını belirtmiştir (Emgili, 2011:40). Bu değişimi sağlamak üzere I. Dünya Savaşına katılmamış olan devletlerden ve Milletler Cemiyeti’nin seçeceği bir başkanı olan, üç kişilik bir Karma Komisyon kurulurken, Türkiye’de de mübadeleyi planlama ve uygulamayı örgütlemek üzere “*Mübadele İmar ve İskân Vekâleti*” kurulmuştur. Mübadele sürecini işletmek üzere de Muhtelit Mübadele Komisyonu oluşturulmuştur (Arı 2014:71). Ancak yerleşmiş (etabli) kelimesinin Türk ve Yunan taraflarınca farklı yorumlanmasından dolayı bazı sorunlar çıkmak suretiyle iki ülke arasında gerginlik yaşanmış, 1 Aralık 1926’da Atina İtilafnamesi adıyla yapılan yeni antlaşma da sorunu çözmezken, 10 Haziran 1930’da imzalanan Ankara Antlaşması ile yerleşim tarihi ve doğum yeri ne olursa olsun İstanbul Rumları ile Batı Trakya Türklerinin mübadele dışında tutulmasıyla sorun çözümlenebilmiştir. (Fırat 2016:346). Sonuçta; İstanbul Belediye sınırları içine yerleşmiş sayılan Rumlarla, Batı Trakya’nın Türk halkı haricinde, 1923-1930 yılları arası gerçekleşen değişimle Anadolu’da yaşayan bir milyon kadar Rum, Yunanistan’da yaşayan yarım milyon civarı Müslüman Türk ile mübadele edilmiştir (Arı, 2014:113).

1923’te başlayan mübadelede, göç edenlerin durumu ile ilgili ayrıntılı bilgiler Tasfiye Talepnamelerinde bulunmaktadır. Tasfiye Talepnameleri ile ilgili olarak ciddi bir çalışma Ercan Çelebi’ye aittir. “Mübadillerin terk edeceği ya da yanlarında götürebileceği mallar ile ilgili kurallar ve bu malların tasfiyesi ve kıymetlerinin belirlenmesine dair esaslar ‘*Mübadele Sözleşmesi*’ ile belirlenmiştir. Buna göre, mübadiller her çeşit taşınır mallarını beraberlerinde götürmekte veya naklettirmekte serbest olacaklar ve bu sebeple kendilerinden herhangi bir vergi alınmayacaktı. Ancak ‘*emval-i menkûlelerinin tamamını veya bir kısmını beraberinde götürmeye kudretiyab olamayacak olan muhacirîn*’ bunları mahallerinde bırakabilecek, bu halde bırakılacak olan malın bir envanteri çıkarılarak değeri, mal sahibi mübadilin gözü önünde belirlenerek bir ‘*zabit varakası*’ düzenlenecekti. Dört nüsha olarak düzenlenecek olan bu belgenin bir tanesi ‘*memurin-i mahalliye nezdinde*’ kalacak, biri tasfiye işlerini yürütecek olan “*Muhtelit Komisyon’a*”, diğeri mübadilin ‘*hicret ettiği memleketin hükümetine*’, ve sonuncusu da ‘*muhacire*’ verilecekti. Bu belge, mübadillerin Türkiye’ye getirmeleri gereken en önemli belge niteliğini taşımaktaydı” (Çelebi 2006:36). Bu çalışma bu belgelere dayanılarak hazırlanmış olup, belge sayısında 136’dır. Kullanılan Tasfiye Talepnamelerinin tamamının künyesinin atıflarda ve kaynakçada verilmesi oldukça fazla yer kaplayacağından fon kodu, dosya gömleği numarası ve sıra numarası verilmesi uygun görülmüştür. Buna göre kullanılan Tasfiye Talepnamelerinin fon kodu (130.16.13.2) sabittir. Afyon ili Tasfiye Talepnameleri Kutu No: (1-964), Dosya Gömleği No: (5-3736) ve Sıra No:(1-36) numaraları arasında olup, Isparta ili ise Kutu No: (9-1027), Dosya Gömleği No: (1-4115) ve Sıra No: (1-36) numaraları arasında değişmektedir. Tasfiye Talepnameleri atıflarda ve kaynakçada sadece fon kodu esas alınarak gösterilmiştir.

Mübadele meselesine hazırlıksız yakalanan Türkiye, göçmenlerin yerleştirilmesinde her ne kadar -bu bölgelerin yanıp yıkılmış olup olmadığına bakılmaksızın bir an önce tüketici durumdan üretici hale geçmeleri için- geldikleri yörelerin coğrafi özellikleri, iklim ve toprak koşulları, Türkiye’ye gelmeden önceki uğraşları, alıştıkları tarım biçimi, türleri ve uzmanlık dalları (Geray 1970:22, İpek 2000:41) dikkate almışsa da getirilişlerinden başlayarak yerleştirilmeleri ve sonrasında yerleştirildiği bölgenin toplumuna uyum sağlamalarına kadar mübadiller pek çok sorun yaşamıştır (Şentürk, 2018:290). Göçmenlerin beslenme, barınma, taşınma ve sağlık hizmetleriyle ilgilenmek amacıyla kurulan Mübadele İmar ve İskân Vekâleti, henüz nüfus değişimi anlaşması yapılmadan göçlerin başlaması ve mübadillerin iskelelerde toplanması, Edirne’ye yaya veya trenle gelerek yığınların oluşması nedeniyle bu duruma kısa

sürede çözüm bulmak zorunda kalmış, ancak savaştan çıkmış ve yakılmış bir Anadolu, Vekâletin işlerini büyük ölçüde çıkmaza sokmuştur. Bunun üzerine Hilal-i Ahmer Cemiyeti, var olan imkânlarını seferber ederek mübadillere ilk müdahaleyi yapmış ve Vekâlet ile işbirliği içinde çalışmıştır (Erdal 2006:212-213). Bu açıdan bakıldığında göçlerin zorunlu olmasını eleştiren, insani boyutunu ön plana çıkaran görüşler olduğu kadar, milli nüfus ve asker sayısını artırması itibarıyla olumlu değerlendirenler de olmuştur. Örneğin Yaşar Nabi Nayır “Balkanlar ve Türklük” adlı eserinde göçlerin sebeplerini ilk olarak eşkıyadan, düşmandan bunalmış insanların insanca ve korkusuzca yaşamak için, ikinci olarak da milli sınırlar dışında kalan vatanlarını onlar için bir cehennem haline getiren düşmanlıktan kurtulmak olduğunu vurgularken, bu göçlerin Türkiye için milli savunma siyaseti olarak telakki edilmesini gerektiğini belirtmiştir. Şair Yahya Kemal’de mübadeleyi: “Anadolu’ya iki milyon Türk kazandırmak ne olduğunu izah etmek fazladır. Bu Türklerin peyderpey gelmesi, ani hicretlerin felaketlerinden âzâde olarak yerleşmesi; vatanın boşluklarını doldurması müsbet sahada, nasıl bir iş olacağı da kolayca tahmin edilebilir” sözleriyle olumlu olarak değerlendirmiştir (Tevfik, 2014:35).

Mübadillerin yoğun olarak Rum azınlığının önemli bir güç olarak yıllarca yaşadığı yerleşim yerleri olan Balıkesir, Bursa, Çanakkale, Edirne, İzmir, İstanbul, Kırklareli, Manisa, Niğde, Mersin ve Samsun gibi illere yerleştirilmesi amaçlanmış (Emgili 2014:107) ve yerleşimlerini sağlamak üzere on adet alan belirlenmiştir. Bu alanlara göre Afyon; İzmir, Manisa, Aydın ve Menteşe illeri ile birlikte 4. alanda bulunurken, Isparta; Antalya ve Burdur vilâyetleriyle birlikte 8. alanda yer almıştır (Arı 2014:53).

3. Mübadillerin Geldikleri ve Afyon Vilâyetinde Yerleştirildikleri Bölgeler

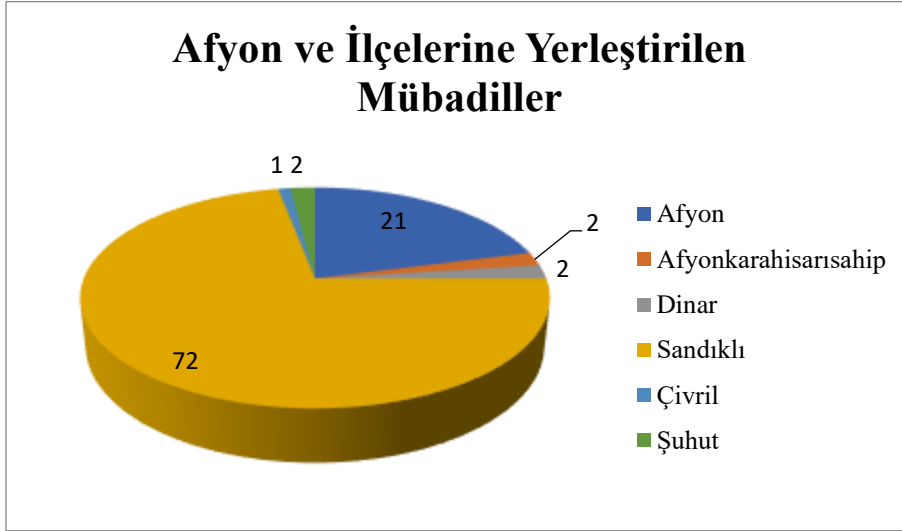
1923-1930 (yoğun olarak 1924-1928) yılları arasında Girit, Manastır, Midilli, Selanik ve Yanya vilayetlerinden gelen mübadiller Afyon’a yerleştirilmişlerdir. Afyon’a gelen mübadillerin sayısı Girit’ten 5, Manastır’dan 2, Midilli’den 1, Selanik’ten 89 ve Yanya’dan 3’tür. Kaydı olan 100 Tasfiye Talepnamesi olup gelen göçmen sayısı da 100’dür. 1923-1930 yılları arasında Afyon merkez ilçeye 21, Sandıklı ilçesine 72, Dinar ilçesine 2, Afyonkarahisarısahip ilçesine 2, Şuhut’a 2 ve Çivril’e 1 mübadil gelmiştir (BCA 130.16.13.2). Afyon’a gelen mübadillerin sayılarına göre yüzdeleri Tablo 1’de belirtilmiştir.

Tablo 1.

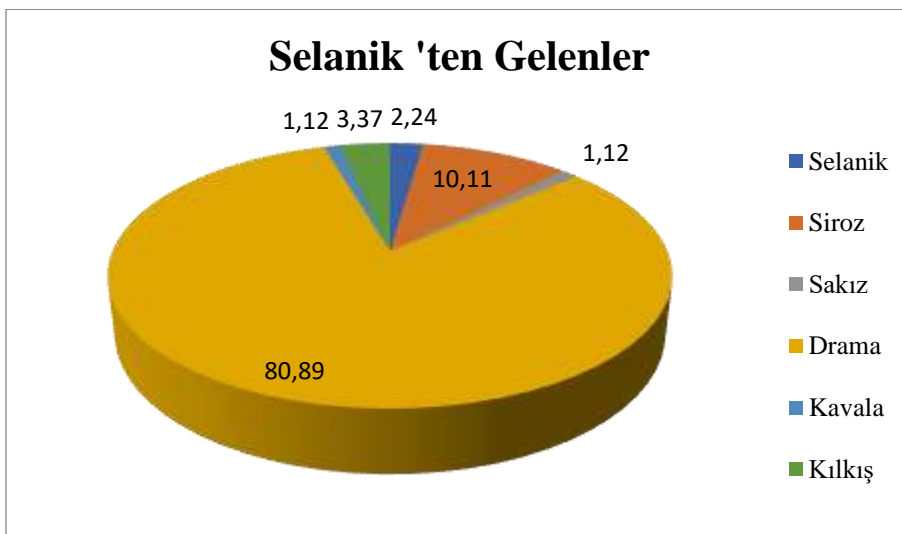
Afyon merkez ilçeye gelen mübadillerin %90'lık bir dilimi Selanik'ten gelenleri oluştururken, en fazla göçmen alan ilçe olan Sandıklı % 72, Dinar % 2, Afyonkarahisarısahip % 2, Şuhut % 2 ve Çivril % 1 olup bu oranlarda Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2.

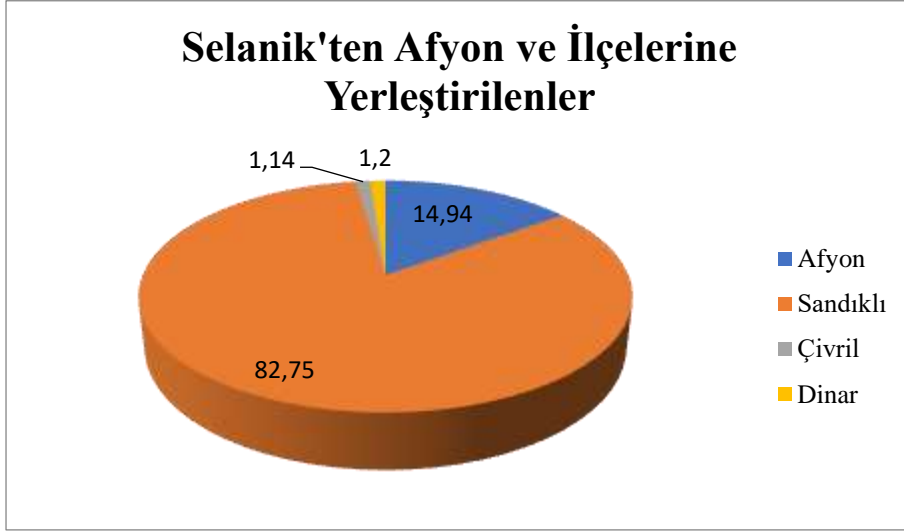
Daha ayrıntılı bir inceleme yapıldığında Afyon vilayetine; Selanik vilâyetinden 2, Siroz sancağından 9, Drama sancağından 72, Kılış'tan 3, Sakız kazasından 1, Kavala'dan 1 ve Cuma kazasından 1 mübadil geldiği anlaşılmaktadır (130.16.13.2). Bazı mübadillerin yer ismi belirtilmemiştir. Bunun nedeni vilayet isminin merkez sancak ve merkez kaza ismini de içermesi sebebiyle kayıtları tutan görevlilerin vilayeti esas alarak, kaza ismini yazmayı gerekli görmemeleri şeklinde açıklanabilir. Selanik vilayetinden gelen mübadillerin kazalara göre dağılımı da Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3.

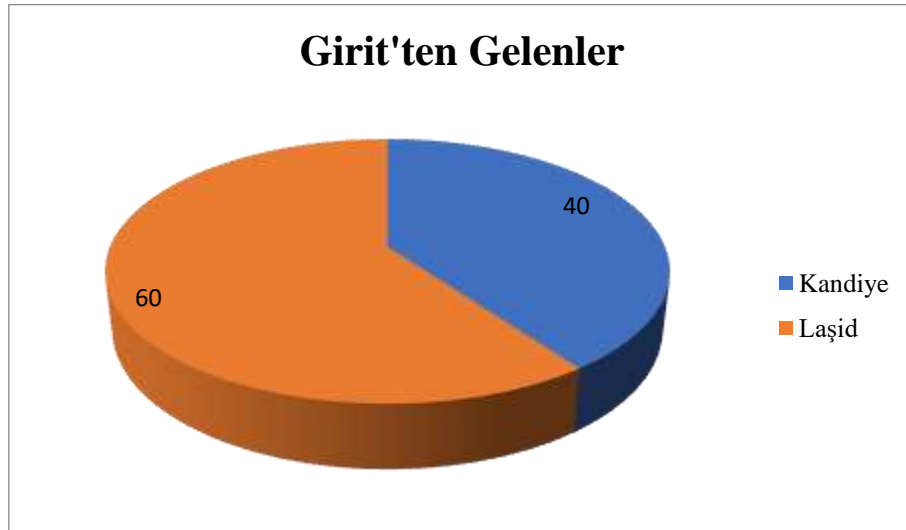
Afyon vilayetine Selanik'ten gelen bu mübadillerin 13'ü Afyon merkez ilçeye, 72'si Sandıklı'ya, 1'i Dinar ve 1 mübadilde Çivril'e yerleştirilmiştir (BCA 130.16.13.2). Bunların yüzdelik dilimi de aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

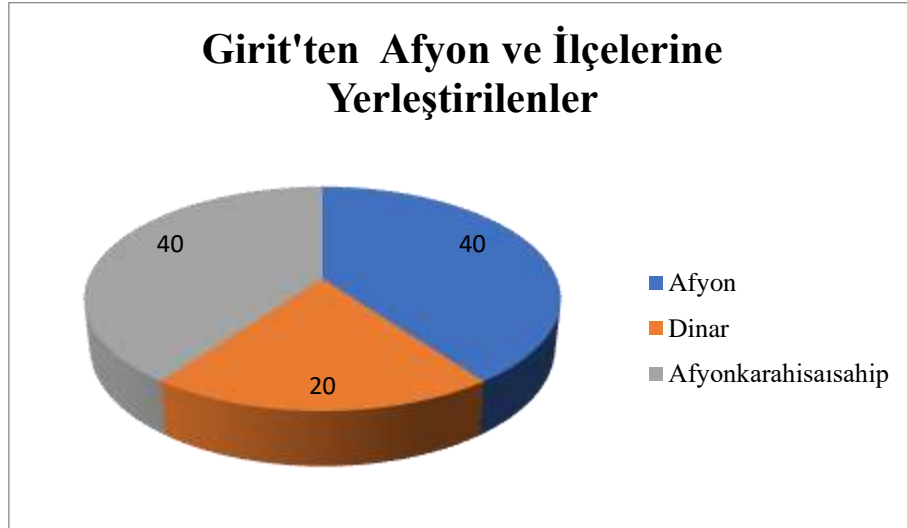
Tablo 4.

Girit vilâyetinden Afyon ve ilçelerine gelen mübadil sayısı ise kayıtlara göre 5'tir. Bunların 3'ü Laşid, 2'si Kandiye kazasından gelmiş, 2 mübadil Afyon merkez ilçeye yerleştirilirken, 1 mübadil Dinar'a 2 mübadilde Afyonkarahisarısahip ilçesine yerleştirilmiştir (BCA 130.16.13.2).

Tablo 5 ve 6.

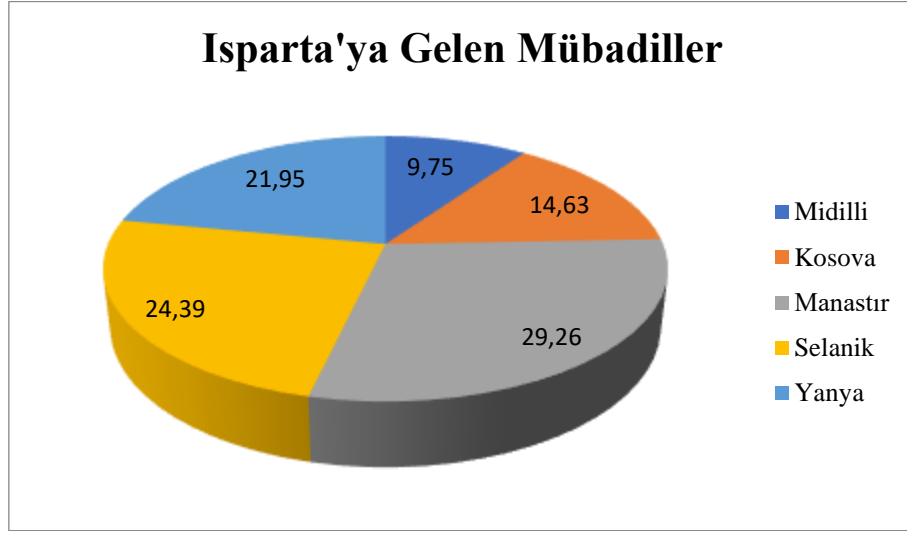
Afyon vilâyetine gelen mübadillerin hangi ilçelere yerleştikleri ifade edildikten sonra Tasfiye Talepnamelerine göre yerleştikleri köy ve mahalleler de tespit edilebilmektedir. Ancak tüm il ve ilçe kayıtlarında mahalle ve köy adı bulunmamaktadır. Buna göre Afyon merkez ilçe İsehisar köyüne 1 göçmen yerleştirildiği görülürken, 66 mübadil Sandıklı'nın Reşadiye köyüne yerleştirilmiştir. Mahalle olarak ise sadece Mecidiye ve Tahtalı isimleri göze çarpmaktadır (BCA 130.16.13.2). Bunlar dışındaki kayıtların köy ve mahalle bilgisi bulunmamaktadır.

4. Afyon Mübadillerinin Meslekleri

Tüm mübadele bölgelerinde olduğu gibi, Afyon'a da farklı toplumsal tabakalara mensup kentli, kasabalı, köylü; ayrıca çiftçi, tüccar, memur, işçi gibi çeşitli mesleklere sahip göçmenler gelmiş olmakla birlikte, gelen Müslümanların büyük kısmı çiftçilikle uğraşan kesimi ve köylüleri oluşturmakta idi (Emgili 2014:110). Önemli olan husus mübadillerin Yunanistan'da yaptıkları işe ve becerilerine uygun bölgelere yerleştirilerek bir an önce üretici hale gelmelerini sağlamaktır. Mübadele gerçekleşmeden önce göçmenlere ait bilgi cetvelleri oluşturularak uygun bölgelere yerleştirilmeleri amaçlanmışsada bu amaç tam olarak gerçekleşmemiştir. Bunun en önemli nedeni ise mübadillerin Yunanistan'da bıraktıkları malları gösteren bildirim belgelerinin düzensiz oluşudur. Afyon'a yerleştirilen ve meslek bilgisi verilen mübadillere bakıldığında çoğunluğun rençber olduğu görülmektedir. Kayıtlara göre Afyon il ve ilçelerine 67 rençber ayrıca 1 çiftçi, 2 memur, 1 marangoz, 1 doktor, 1 gardiyan, 1 mahkeme kâtibi, 1 telgraf çavuşu, 1 kâtip ve 1 fırıncı yerleştirilmiştir (BCA 130.16.13.2).

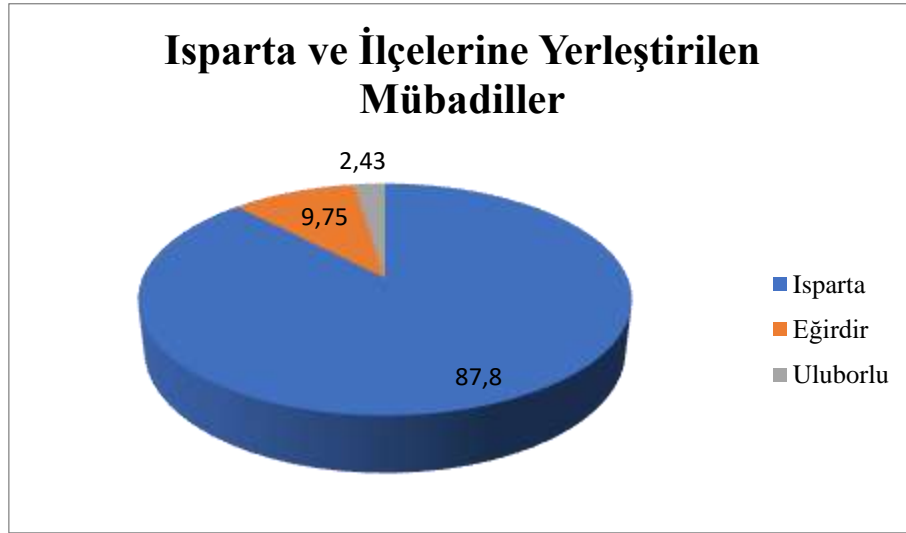
5. Mübadillerin Geldikleri ve Isparta Vilâyetinde Yerleştirildikleri Bölgeler

Daha çok 1924-1928 yılları arasında Girit, Manastır, Midilli, Selanik ve Yanya vilayetlerinden gelen mübadiller Isparta'ya yerleştirilmişlerdir. Isparta'ya gelen mübadillerin sayısı Kosova'dan 6, Manastır'dan 12, Midilli'den 4, Selanik'ten 10 ve Yanya'dan 9'dur. Kaydı olan 32 Tasfiye Talepnamesi olup, gelen göçmen sayısı ise 41'dir. 1923-1930 yılları arasında Isparta merkez ilçeye 36, Eğirdir ilçesine 4 ve Uluborlu ilçesine de 1 mübadil gelmiştir (BCA 130.16.13.2). En fazla mübadil Manastır'dan gelmiştir. Isparta'ya gelen mübadillerin sayılarına göre yüzdeleri Tablo 1'de belirtilmiştir.

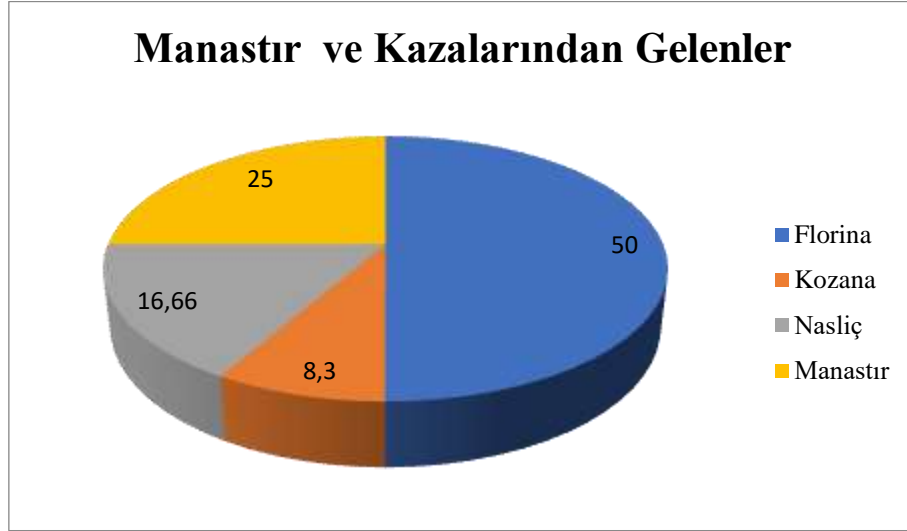
Isparta merkez ilçeye gelen mübadiller %88'lik bir dilimi oluştururken, en fazla göçmen alan ilçe olan Eğirdir % 10 ve Uluborlu % 2,5 olup bu oranlarda Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2.

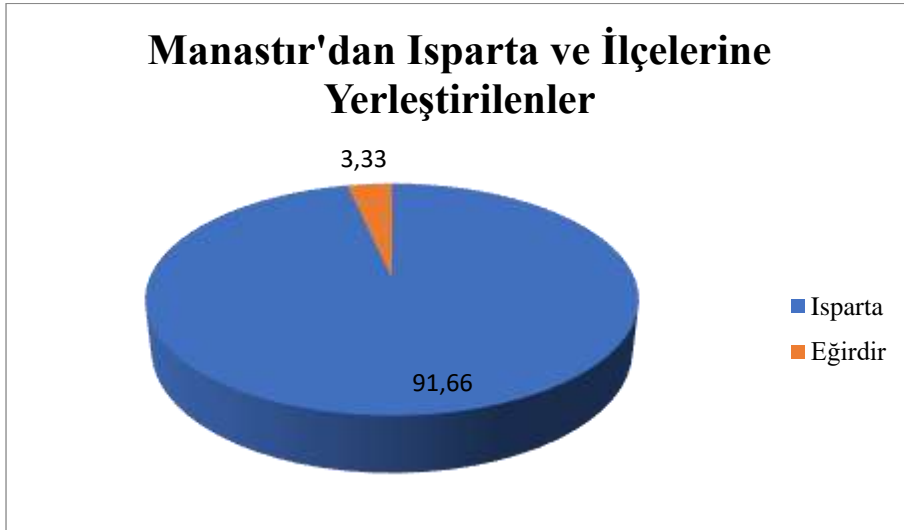
Daha ayrıntılı bir inceleme yapıldığında Isparta vilayetine; Manastır vilâyetinden 3, Florina sancağından 6, Kozana kazasından 1 ve Naslıç'ten 2 mübadil geldiği görülmektedir (130.16.13.2). Manastır vilâyetinden gelen mübadillerin kazalara göre dağılımı da Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3.

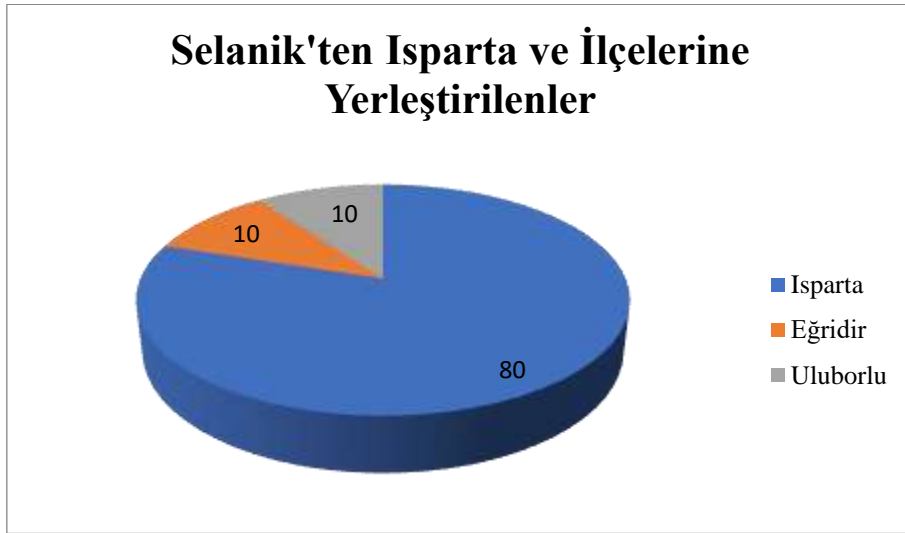
Isparta vilâyetine Manastır'dan gelen bu mübadillerin 11'i Isparta merkez ilçeye yerleştirilirken, 1 mübadilde Eğirdir'e yerleştirilmiştir (BCA 130.16.13.2). Bunların yüzdelerik dilimi de aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 4.

Selanik vilâyetinden Isparta ve ilçelerine gelen mübadil sayısı ise kayıtlara göre 10'dur. Bunların 4'ü Selanik vilâyetinden, 2'si Siroz sancağından, 1'er mübadilde Demirhisar, Petriç, Drama ve Langaza'dan gelmiştir. Bu mübadillerin de 8'i Isparta merkez ilçeye, 1'er mübadilde Eğirdir ve Uluborlu ilçelerine yerleştirilmiştir (BCA 130.16.13.2).

Tablo 5 ve 6.

Isparta vilâyetine gelen mübadillerin hangi ilçelere yerleştikleri ifade edildikten sonra Tasfiye Talepnamelerine göre yerleştikleri mahalleler de tespit edilebilmektedir. Isparta merkez ilçede göçmenlerin yerleştirildikleri mahalle olarak Kale, Sülü Bey, Turan ve Acemler isimleri göze çarpmaktadır. (BCA 130.16.13.2). Bunlar dışındaki kayıtların mahalle bilgisi bulunmamaktadır.

6. Isparta Mübadillerinin Meslekleri

Isparta'ya yerleştirilen ve meslek bilgisi verilen mübadillere bakıldığında 2 memur, 1 öğretmen, 1 vali, 1 avukat ve 1 istinaf azası emeklisi yerleştirildiği görülmektedir (BCA 130.16.13.2).

7. Sonuç

1923-1930 yılları arası özeld e Afyon ve Isparta genelde Türkiye için bakıldığında mübadele göçleri sonucu aynı kültüre sahip bir kitlenin Türkiye nüfusuna eklenmesi, Türkiye'de uluslaşma sürecini olumlu etkilemiştir. Mübadele ile kayıtlara göre Afyon nüfusuna

100, Isparta nüfusuna da 41 yeni nüfus eklenmiştir. Ancak mübadil sayısını sadece Tasfiye Talepnameleriyle açıklamak mümkün değildir. Hiçbir mülkü olmayıp Afyon ve Isparta’da iskân edilenler de dikkate alınacak olursa, bir o kadar mübadilin de bu şekilde geldiği düşünülebilir. Tasfiye Talepnamelerine göre Afyon’a en çok göçmen veren ilin Selanik, Isparta’ya ise Manastır, Afyon’da en çok göç alan ilçenin Sandıklı, Isparta’da ise merkez ilçe olduğu tespit edilmektedir. Ayrıca mübadillerin Afyon ve Isparta’da yerleştikleri birçok idari birimlerin isimlerinin günümüzde de güncelliğini koruduğu görülmektedir. Tasfiye Talepnamelerine dayanarak mübadillerin kimlik bilgileri, geldikleri yerler, Türkiye’de ki yerleşim alanları, sahip oldukları menkul ve gayrimenkul malları ve bu bilgiye dayanarak ekonomik güçleri hakkında bilgi elde etmek mümkündür. Kapsamlı bilgiler sunarak, göç siyaseti üzerine var olan bazı çalışmaları geliştirmeye yönelik olan bu çalışma ile göçmenlerin yerleştirildikleri bölgeye yaptıkları ekonomik ve sosyal katkıları anlamak mümkün olabileceği gibi yerel tarih ile ilgilenen araştırmacılar için de bir referans oluşturması umulmaktadır. Ancak meslekleri belirtilmeyenlerin çoğunluğu oluşturması ve mübadillerin bilgilerini kayıtlara geçiren görevlilerin yaptığı eksik ya da yanlış yazımların bulunması bu alanda yapılacak araştırmalar açısından gözden kaçırılmaması gereken bir noktadır.

Kaynakça

Resmi Yayınlar

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Afyon ve Isparta Vilâyeti Tasfiye Talepnameleri.

Kitap ve Makaleler

Ağanoğlu, H. Yıldırım (2013). Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Balkanların Makus Talihi: Göç, İstanbul: İz.

Arı, Kemal (2014). Büyük Mübadele Türkiye’ye Zorunlu Göç (1923-1925), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.

Baklacioğlu, Nurcan Ö. (2010). Dış Politika ve Göç, İstanbul: Derin

Çelebi, Ercan (2006). “Mübadillerin Yunanistan’daki Mal Kayıtları ve Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri, ÇTTAD, V,12.

Emgili, Fahriye (2014). “Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'nin Türkiye Cumhuriyeti'nin Millî İktisadının Oluşumundaki Etkisi”, Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, 3(18).

Emgili, Fahriye (2011). Yunanistan’dan Mersin’e Köklerinden Koparılmış Hayatlar, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yay.

Erdal, İbrahim (2006) “Türk-Yunan Nüfus Değişiminde Türk Mübadillere Yapılan Yardımlar”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi, C.XXV, Sa:40.

Fırat, Melek (2016). “Yunanistan’la İlişkiler”, Türk Dış Politikası (1919-1980), C.I, Editör: Baskın Oran, İstanbul: İletişim.

Geray, Cevat (1970) “Türkiye’de Göçmen Hareketleri ve Göçmenlerin Yerleştirilmesi”, Âmme İdaresi Dergisi, III/4.

Halaçoğlu, Ahmet (1995). Balkan Harbi Sırasında Rumeli’den Türk Göçleri, Ankara: TTK.

İpek, Nedim (1994). Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.

İpek, Nedim (2000). Mübadele ve Samsun, Ankara: TTK.

Karpat, Kemal H. (2010). Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma Ve Göçler, İstanbul, Timaş.

McCarthy, Justin (2012). Ölüm ve Sürgün, Ankara: TTK.

Şentürk, Ayşegül (2018). "Çanakkale Vilâyetine Mübadillerin Yerleştirilmesi (1923-1930): Tasfiye Talepnamelerine Göre Bir İnceleme ve Değerlendirme". Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı, Yıl:16, Sa:25.

Tevfik, İhsan (2014). İnsan ve Mekan Yüzüyle Mübadele, İstanbul: İnkılap.

Examining the Leadership Knowledge, Skills, and Abilities of U.S. Army Veterans: Implications for Career Transitions

Michael KIRCHNER¹, Mesut AKDERE²

1. Introduction

American businesses and organizations regularly support military veterans after they complete their term of service. Whether because they are trained professionals or considered the ‘right thing to do’, many employers will actively seek to hire veterans. The training service members receive is beneficial for the military as well as the organizations that veterans transition into. Still, the challenge of hiring veterans in non-military organizations persists even with specific hiring initiatives in place. In fact, transitioning into a new career is identified as one of the most pressing obstacles faced by veterans (Schulker, 2017). Hiring managers understand the significance of a college degree on resumes but struggle to distinguish how a veteran’s skills may contribute to the organization. This knowledge gap likely results from at least three issues. Less than one percent of U.S. citizens have served in the military, making it difficult to accurately portray and replicate the training experienced by service members. In addition, education for employers about the training and learning that occurs throughout military service has been minimal. Finally, most research on veterans focuses on areas related to psychological issues, substance abuse, employment challenges and family issues with few studies highlighting the potentially positive attributes associated with a service member (Neill-Harris et al., 2016). Compounding these barriers, service members may not be adequately prepared for their transition to non-military organizations.

A similar obstacle likely exists for veterans around the globe. More than 27 million people serve in the military worldwide and make similar workforce transitions (World Bank, 2015). Upon leaving the military, veterans possess a series of knowledge, skills, and abilities (KSAs) that may be distinct from those who have not served. This research examined the military training experience from the perspective of U.S. Army veterans to gain an understanding of the leadership KSAs acquired over the course of service. Veterans globally, along with training leaders and members of the human resource development (HRD) community in non-military organizations, may benefit from the examination, findings, and resulting implications.

2. Significance

Veterans of the armed forces undergo an extensive training regimen throughout their term of service. One underlying benefit of training relates to the leadership competencies gained, including but not limited to situational awareness, teamwork, integrity, respect, discipline, adaptability, perseverance, and interpersonal communication (Department of the

¹ Assistant Professor, Purdue University-Fort Wayne, kirchnem@pfw.edu

² Associate Professor, Purdue University, makdere@purdue.edu (Corresponding Author)

Army, 2006; Department of the Army, 2015). Though the largest branch of the U.S. armed forces does not explicitly state these attributes are embedded in training, the Army does include many of the competencies in doctrine (2006; 2015). Employers need to consider veterans from a holistic sense and focus on the individuals' abilities as part of their reintegration (Vest, 2012). Schulker (2017) highlighted that veterans have unique experiences and are generally different than civilians. As a result of their training and service time, the attributes acquired by veterans are retained and may be transferable into non-military careers.

Many job descriptions in the U.S. include a list of the knowledge, skills, and abilities (KSAs) necessary for candidates to be successful. Often this section of the posting combines each of the three components that should be referenced by candidates in their application. Successful new hires incorporate the required KSAs in their resumes but are rarely challenged to explain how the attributes were acquired or distinguish them altogether. Veterans seeking employment after service are also expected to highlight their KSAs, though may require training to both identify and describe the attributes.

The conclusion of the wars in Iraq and Afghanistan led to more than 200,000 U.S. service members annually transitioning out over the last several years (Office of the Chairman, 2014). Veterans of the U.S. armed forces have been supported through employer-led hiring initiatives, and seemingly all organizations claim to be military-friendly. Still, veterans struggle to demonstrate the qualities they bring to the workforce. One reason veterans struggle to obtain employment—even with hiring initiatives—may stem from an inability to articulate the KSAs gained through their military service. Many veterans enlisted in the Army soon after graduating high school and never needed a resume. When applying for their first jobs after having served, veterans may lack an understanding of the values in a non-military workforce. Additionally, civilians have minimal context for how soldiers are trained and lack knowledge about the KSAs being developed during military service. This knowledge gap contributes to veteran transition struggles, including unemployment, and presents an opportunity for employers to tap into the hiring of qualified and trained job candidates (Harrell & Berglass, 2012; The Mission Continues, 2012).

3. Methodology

A phenomenological study was conducted to understand veterans' acquisition of and understanding of leadership knowledge, skills, and abilities, as they relate to military service. Phenomenological research examines past experiences, as lived through study participants, and helps make sense of people's thoughts, perceptions, and social activity from experiences (Corbin & Strauss, 2007). Participants explain how they experienced past situations and allows for findings to emerge from reported feelings and perceptions. Phenomenologists use purposive sampling to engage participants with relevant experience from a phenomenon who can communicate their perspectives (Klenke, 2008).

Leadership development is a personal experience and difficult to assess without understanding learner perspectives. Few civilians claim to understand military service or soldier experiences. Still, leader development is an integral component of soldier development and is considered a leading reason for employers to hire veterans (McLean, 2016; Rains, 2008). Army doctrine offers a series of texts related to leadership, though the application of leader development models likely differs from for each service member. Factors such as the environment, trainers, and unit personnel help shape the leader development experience (Marshall, 1994). This study sought to understand how army veterans experienced and conceptualized the leadership knowledge, skills, and abilities attained during service.

3.1. Sampling Strategy

A purposive sample of ten Army veterans was used for the study. Participants were enrolled at a large, urban university and received a request to participate email from the campus' student veteran listserv. More than 1,000 students with a military connection received the notification through two emails sent during a three-week period in December of 2015. The request included information about participation benefits and risks, as well as the study's intent and participation criteria. Participants were offered \$50USD and had the ability to end their participation at any time. A purposive sample was chosen to ensure at least half of the Army's ten job categories were represented. After ten participants were selected, five job categories were represented and data collection was completed. The data analysis suggested no new information should be anticipated, thus completing data collection. Table one provides ten participant profiles. Pseudonyms were used for confidentiality.

Ten post-9/11 U.S. Army veterans were selected based on the following participation criteria:

- Enlisted within five years of obtaining a high school diploma or equivalent
- No formal participation in a leadership development program outside of the military
- Completed term of service within five years of participating in the study
- Received an honorable discharge
- Served at least one year on active duty

4. Conclusion

Strengthening the relationships and knowledge employers have related to military service is critical to a service members' successful transition (Neill-Harris et al., 2016). The years of professional and extensive training provided by the armed forces should be further explored to more appropriately align service member KSAs with non-military careers. Although the mission of the U.S. Army is to develop and deliver a dominant force for the country and its allies, the training experienced by soldiers also prepares them for careers after completion of their service. By re-visioning elements of training and transition programs, military leaders can develop a deeper understanding of the personnel they develop, while veterans and employers alike gain clarity into the KSAs associated with a former member of the armed forces.

Keywords: Leadership Development, Training, KSAs, Career Transitions, Military

JEL Codes: M00, M12, M53

References

- Corbin, J. & Strauss, A. (2007). *Basics of qualitative research: Techniques and procedures for developing grounded theory*. Thousand Oaks, CA: SAGE.
- Department of the Army. (2006). *Field manual 22-100 Army leadership competent, confident, and agile*. Washington, DC: Author.
- Department of the Army. (2015). *Field manual 6-22 leader development*. Washington, DC: Author.
- Harrell, M. C. & Berglass, N. (2012). *Employing America's veterans: Perspectives from businesses*. Center for a New American Society. Retrieved from: http://www.cnas.org/files/documents/publications/cnas_employingamericasveterans_harrellberglass.pdf
- Klenke, K. (2008). *Qualitative research in the study of leadership*. Bingley, UK: Emerald Publishing Group.
- Marshall, G. (1994). *The concise Oxford dictionary of sociology*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- McLean, L. (2016). *7 Reasons Why Companies Hire Veterans*. [Web log post]. GI Jobs. Retrieved from <http://www.gijobs.com/why-companies-hire-veterans/>
- Neill-Harris, K. A., Resnick, S., Wilson-John, W. M., Miller-Stevens, K., Vandecar-Burdin, T., & Morris, J. C. (2016). Assessing partnerships between the military and civilian agencies to meet transitioning service members' needs. *Armed Forces & Society*, 42(3), 585-604.
- Office of the Chairman of the Joint Chiefs of Staff. (2014). *Enabling collaborative support to reintegrate the military family (White paper)*. Retrieved from http://www.jcs.mil/portals/36/documents/core/141103_enabling_collaborative_support.pdf
- Schulker, D. (2017). The recent occupation and industry employment patterns of American veterans. *Armed Forces & Society*, 43(4), 695-710.
- The Mission Continues. (2012). *A new generation of leaders: A report on America's perceptions of Iraq and Afghanistan veterans*. Retrieved from www.missioncontinues.org/uploads/a-new-generation-of-leaders.pdf
- The World Bank. (2015). *Armed forces total personnel*. Retrieved from <http://data.worldbank.org/indicator/ms.mil.totl.pl>
- Vest, B. M. (2012). Citizen, soldier, or citizen-soldier? Negotiating identity in the US national guard. *Armed Forces & Society*, 39(4), 602-627.

Alienation, Emigration and Escape in Maurice Blanchot's *The Infinite Repetition*

Ümran TÜRKYILMAZ¹

Abstract

Maurice Blanchot, who removed the borders among genres in 20th century French literature, is regarded as the master of silent articles. The author, describing today's human being in his work *The Infinite Repetition (Après coup précédé par Le ressassement éternel, 1983)*, demonstrates experiences of emigrant Alexandre Akim, missing his motherland and finding more reasons to miss it.

In this work, Maurice Blanchot represents the inner results of emigration such as losing the soul, depression due to escape, alienation, transformation into an insignificant creature, felt in alms house by Alexandre Akim, who is devoid of freedom. The protagonist, learning that being a foreigner is difficult, learns that getting rid of being a foreigner is difficult, too. Maurice Blanchot asks reader to perceive the imaginary or maybe exceedingly real jigsaw puzzle.

In our study, it is aimed to put forward alienation, emigration and escape themes within the light of philosophy-based examination method.

Keywords: Maurice Blanchot, *The Infinite Repetition (Après coup précédé par Le ressassement éternel, 1983)*, alienation, emigration.

Maurice Blanchot'nun *Sonsuz Yineleme - Sonradan Adlı* Yapıtında Yabancılaşma, Göç ve Kaçış

Özet

Yirminci yüzyıl Fransız yazınında türler arasındaki sınırları kaldıran Maurice Blanchot, sessiz yazıların ustası olarak tanımlanır. *Sonsuz Yineleme - Sonradan* adlı yapıtında çağımız insanını betimleyen yazar, göç ederek geldiği uzamda ülkesini özleyen ve özlemek için her gün daha fazla neden bulan Alexandre Akim'in yaşadıklarını açıklar.

Özgürlükten yoksun olan Alexandre Akim'in, düşkünler yurdunda hissettiği yabancılaşma, köklerinden kopmanın yarattığı göç, kaçışın yol açtığı bunalım ve egemenliği altına girdiği sürgünün doruk noktasına ulaşması sonucunda anlamsız bir varlık haline dönüşmesi imlenir. Yabancı olmanın zor olduğunu öğrenen başkişi, yabancı olmaktan

¹ Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Fransız Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, uturkyilmaz@gazi.edu.tr

kurtulmanın da zor olduğunu anlar. Maurice Blanchot, okuru imgesel belki de fazlasıyla gerçek bir yapbozu algılamaya çağırır.

Çalışmamızda Alexandre Akim'in yaşadığı yabancılaşma, göç ve kaçış izlekleri felsefeye dayalı inceleme yöntemi ışığında ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Maurice Blanchot, *Sonsuz Yineleme-Sonradan*, yabancılaşma, göç.

Yirminci yüzyıl Fransız yazınında türler arasındaki sınırları ortadan kaldıran Maurice Blanchot, sessiz yazıların ustası olarak bilinir. Nietzsche, Heidegger, Rilke, Kafka, Foucault, Derrida ve Sartre ile hem yazınsal hem de politik söylem içerisinde olan Maurice Blanchot, içinde bulunduğu topluma yönelik düşünce ve değerler dizgesini örtük ya da açık bir biçimde serimlemeye çalışır. Okuru büyüleyen yazma edimini farklı ve zengin üslubu aracılığıyla gerçekleştiren Maurice Blanchot, düş ve gerçeği bir araya getirdiği yapıtında sözcüklerin içinde barındırdığı anlamları da etkin bir biçimde sorgular. Pek çok yazar ve düşünür tarafından tartışılan, ele alınan ve günümüze kadar süregelen çok boyutlu bir kavram olan yabancılaşma, göç ve kaçış izlekleri, Maurice Blanchot'nun *Sonsuz Yineleme – Sonradan* adlı yapıtında da etkin bir biçimde irdelenir. Yabancılaşmaya ilişkin kaygı ve sıkıntıların arttığı, göçün her zamankinden daha güncel olduğu günümüz toplumlarında, *Sonsuz Yineleme – Sonradan*, ilgi ile okunan ve tartışılan yapıtlar arasında yerini alır.

Siyasi, iktisadi ve kültürel alanlarda değişim ve dönüşümlerin ön plana çıktığı ve yaşamın her alanında büyük gelişmelerin yoğun olarak yaşandığı yirminci yüzyılda, yazın dünyası da hiç kuşkusuz en çok etkilenen alanlardan biri olmuştur. Söz konusu dönemin belirleyici unsurlarından olan iki büyük dünya savaşı, uzun yıllar devam edecek olan endişe ve ruhsal çöküntüleri de beraberinde getirir. Öte yandan git gide derinleşecek olan bunalımları izleyen yıllarda, bireysel ve toplumsal dönüşümlerin yarattığı sorunlar, köklerinden kopan, güvenini kaybeden, değerlerini yitiren ve özüne uyum sağlamakta zorlanan insanoğlunun acınası varlığını ortaya çıkarır. Böylece kendi bilinç ve yaratıcı güçlerini kaybeden yüzyıl insanı, yoğun bir korkunun yanı sıra yaşamını ciddi bir şekilde etkileyen yabancılaşmayı da yaşar. Bu noktada insani özden uzaklaştıran güçlerin tutsağı haline gelen ve kendi kendini yaratma edimini gerçekleştiremeyen yabancılaşan insan, çoğu zaman yaşamın bütünselliğinden yoksun bir halde göç etmeye zorlanır.

Maurice Blanchot'nun *Sonsuz Yineleme – Sonradan* adlı yapıtında yeni bir ülkeye giden kahraman Alexandre Akim'in, o ana dek bildiği insanlardan ve uzamlardan farklı olan bir çevreye girer girmez sorgulanması ve ardından kendisini yabancı hissettiği bir ortamda çalışmaya başlaması yapıtın satırlarına şöyle yansır:

“Alexandre Akim, dedi müdür (...) Nereden geliyorsunuz? Ülkenizi niçin terk ettiniz? Yolda hırsızlık mı yaptınız? Bu soruların belki de bir yararı vardır (...) Hemen sonra taş ocağına gönderildi ve orada yol arkadaşlarıyla birlikte çalıştı. Dev yapılı, çok çirkin ama kalender, sürekli kaygılı ve heyecanlı gözükten bir adamın gözetimi altındaydılar. İş, kent işçilerinin her gün dağdan söktükleri taşları el arabasıyla geniş bir çukurun içine taşımaktan ibaretti. Güneş altında yapılan, yıpratıcı bir görevdi, yıpratıcı ve yararsız” (Blanchot, 1999: 11).

Kökene antik döneme kadar uzanan baskıcı ve totaliter yapılar, insan üzerinde edilgenleştirici bir rol oynar. Bireysel ve toplumsal düzeyde farklı faktörler tarafından göç

edenlere karşı ayrımcılık uygulamakta ve nefret kaynaklı şiddet edimlerine maruz kalmaktadırlar.

Gittikleri yeni ülkelerde herhangi bir yere ait olarak görülmemeyen, çoğu zaman kalabalık ve sağlıksız uzamlarda yaşamak zorunda bırakılan, uzun sürelerde ve ağır çalışma koşulları altında her tür güvenceden yoksun olarak çalıştırılan göçmenlerin durumu ve süreklilik gösteren göç, tarihsel olduğu kadar güncel bir olgu olarak da karşımıza çıkar. Tıpkı yabancılaştırılan, üzerinde hâkimiyet kurulan ve egemen güçlerin tutsağı haline gelen Alexandre Akim'in geldiği yaşlılar yurdunda olduğu gibi.

“Kente girer girmez, düşkünler yurduna götürüldü yabancı. Yolda muhafızı ona şöyle dedi: “Bana kızacaksınız ama kuraldır. Mutluluk gösterisinden kaçılmaz.”

“Gerçekten de” dedi yabancı. “Peki, bu kadar korkunç nesi var bu düşkünler yurdunun? (...) Bu küçük topluluğun üyeleri arasında hiç arkadaşlık yoktu. Kimi zaman kavgalar patlak veriyordu; ama bu şiddet gösterileri kısa sürüyor ve yerlerini kabalığın karıştığı bir ihtiyatlılığa bırakıyordu” (Blanchot, 1999: 11-12).

Özgürlüğünden yoksun bir durumda başka bir deyişle, sınırlı bir bağımsızlık içinde egemen güçler tarafından acı verici dayatmalara maruz kalan Alexandre Akim, buyruk ve yasaklar dizgesini yadsıyamadığı için uysal davranışlar sergilemeye ve itaatkâr olmaya zorlanır. Savunma hakları ellerinden alınarak düşmanca edimlerle baskı yapılan bu kişiler, özgür iradeleri ile hareket edemezler. Bu noktada mutsuz olmak için pek çok nedeninin bulunduğunu vurgulayan Alexandre Akim, yabancılaşma duvarlarının örüldüğü bu uzamda, kendi acısını çekmeye yazgılı olduğunu şöyle ifade eder:

“-Neyiniz var?” dedi, “insanın kendini bu kadar iyi hissettiği bir ülkede bu ani rahatsızlık niye? Böyle sıkıntılarınız oluyor mu? Hasta ona hınç dolu bir bakış attı. “Bana vahşice davranılmasını sağladınız” dedi alçak bir sesle. “Bir köpek, bir hayvan leşi daha fazla saygı görürdü. Konukseverliğinizi unutmayacağım (...) Defolun başımdan, defolun başımdan (...) Onu bir zindana koydular, burada en iyi şekilde bakılmayı sürdürdü, ancak bir hava deliğinden sadece cılız bir ışık alıyordu; sessizlik o kadar büyüktü ki, bütün dünyadan hepten kopmuş gibi görünüyordu. Hastabakıcı ona güven aşlamaya çalıştı.

“Elbette, özgürlüğünden yoksun kalmak güçtür” diyordu ona. Ama insan hiç özgür müdür? İstenilen şey yapılabilir mi? Ve mutsuz olmak için daha birçok neden var”.

“Teşekkür ederim” dedi Akim. Ama başkasının mutsuzluğu düşüncesiyle beni avutamayacaksınız. Acısını çektiğim şey bana aittir” (Blanchot, 1999: 13-14).

Bu süreç içerisinde kendi isteklerini yerine getiremeyen Alexandre Akim'in, ağır bir dramı yaşadığını algılarız. Yaşamını çekilir kılmak için yazgısına boyun eğme eğilimi içine giren Alexandre Akim, otoriter güçlere bağımlı bir kişi olarak varlığını devam ettirmek zorundadır. Bu noktada yabancılaşmayı derinden yaşayan Akim ve düşkünler yurdundaki arkadaşları, şiddetin yoğunluk kazandığı bu nefret ve sürgün uzamında, kendilerini son derece tedirgin ve rahatsız hissederler. Bunun yanı sıra, yaşamayı ve çalışmayı öğrenmesi gereken göçmenlerin, nefret devinimleri arasında her tür işkenceye maruz kaldıklarını da ifade edebiliriz.

“Gözetmen, genç bir tutukluyu kırbaçlıyordu (...) Akim, bu kırbaçlama işkencesinin ne kadar insanlık dışı olduğunu gördü. Onuncu kırbaçta, kurban bayıldı ve sergilediği şiddetten bitmiş tükenmiş olan cellat, adeta bir zehir kanını ansızın dondurmuş gibi titremeye başladı” (Blanchot, 1999: 22).

Alexandre Akim'in göç edenlerin uyum sağlayamadığı bu iç karartıcı topraklardan ayrılma isteği ile yanıp tutuştuğunu görürüz. Öte yandan yüreğinin parçalandığını hisseden, iç

sıkıntısı ve acı içinde kendini kaybeden Alexandre Akim, yalnızca düşlerinde yaşadığı başka bir uzamda özgür olarak var olmayı isterken, aslında tüm olumsuzluklara eskiden olduğu kişi olabilmek uğruna katlandığını serimler.

“Gerçekten de bir yabancısınız” dedi Louise. “Belki de burada yapıldığı gibi yaşamayı ve çalışmayı öğreneceksiniz, ama kendi ülkenizi unutacak olmanıza şaşarım. Akim yanıt vermedi.

“Kentimizde bu kadar hoşunuza gitmeyen ne? Genişliği mi, çok yüksek evleri mi, dar sokakları mı? Düşkünler yurdu mu tiksinti veriyor size? Ardınızda özlediğiniz birini mi bıraktınız? Size yardım etmek isterdim.

“Yardım edebilirsiniz” dedi Akim yerinden doğrulara. Yeni, beklenmedik bir ifade geçti yüzünden. “Özgür olamamanın ıstırabını çekiyorum. Yeniden eskiden olduğum kişi olmama izin verin” (Blanchot, 1999: 20).

Alexandre Akim’in bilincini ayakta tutabilecek ve ona dayanak sağlayacak olan başkaldırıyı, hiç kuşkusuz özgürlük, sevgi ve adalet gibi değerler adına gerçekleştirmek istediğini görürüz. Bu noktada kahraman, kendi varlığını sağlayabilmek için sürekli seçimler yapar ve böylece özgürlüğünü gerçekleştirir. Özgür olmak, yaşamın anlamsızlığına karşın kendini yaratmak ve aşmak demektir. Aslında Alexandre Akim’in de istediği özgürlük, düşün ve edimlerinin özgürlüğüdür.

“Özgürlüğü kim özlemez ki? Bu denli ağır, bu denli tekdüze bir yaşamda insan boşuna bir umut arıyor. Her şey can sıkıcı, her şey bozulmuş” (Blanchot, 1999: 41).

Maurice Blanchot’nun bakış açısına göre insanoğlu, özgürlük savaşçısı ve her tür anlamın yaratıcısı olmalıdır. Zira insan bu noktada insan, ya yazgısına boyun eğecek ya da eskiden olduğu gibi özgür bir kişi olmasını sağlamak için karşı koyma yolunu seçecektir. Söz konusu karşı koyuş ile özgürlüğünün bilincine ulaşabilecek olan insan, böylece içinde bulunduğu durumun anlamsızlığından kendisini kurtarabilecektir.

Sonsuz Yineleme – Sonradan adlı yapıtta, göç ettiği topraklarda derin bir üzüntü içinde yaşayan Alexandre Akim’in başka bir uzama ait bir insan olmayı hiç istediği vurgulanır. Başka bir ifade ile yeni toplumun değerlerini ve egemen söylemini benimsemeyen Alexandre Akim, uyum sağlayamadığı bir ülkenin parçası olmayı kabullenemez.

“Evin adetlerini anlamıyorum ve bunun sıkıntısını çekiyorum, hepsi bu. Ülkeme dönmeme izin verilsin, sizi en iyi hatıralarla anımsayacağım.

“Bir yabancı o” dedi Louise neşeyle. “Hep böyle düşündüm, hiçbir zaman buralı biri olmayacak”.

“Beni daha ne kadar tutuklu olarak alıkoyacaksınız? diye sordu Akim.

-“Tutuklu mu?” diye yine söze girdi müdür, kaşlarını çatarak. “Niçin tutuklu diyorsunuz? Düşkünler yurdu, bir zindan değil; temizlik gerekçeleriyle birkaç gün dışarı çıkmanı engellendi, ama şimdi kente özgürce gidip gelebilirsiniz” (Blanchot, 1999 : 27).

Ülkesinden uzakta olmanın derin acısını yaşayan Alexandre Akim, kendisini yabancı hissettiği düşkünler yurdunda mutlu olmadığını düşünür. Bu noktadan itibaren Alexandre Akim, yaşanan dışlanmaya, ayrımcılığa, şiddete ve sürgünde oluşuna karşı açıkça tepkisini ortaya koyar.

“Kentte tanıdığım hiç kimse yok” dedi (...) Kendimi yersiz yurtsuz hissediyorum” (Blanchot, 1999: 34).

Görülüyor ki Maurice Blanchot, içinde bulunduğu uzamda özne olma hali askıya alınan Alexandre Akim aracılığıyla göçün acıtan, inciten ve yaralayan yönlerini ortaya koyarken aslında göçün ortaya çıkma ve gelişme süreçlerini de etkin bir biçimde ele almaktadır. Aslında her coğrafyada göçle birlikte yer değiştiren ya da değiştirmeye zorlanan insanların, göç sonrasında uzamlarında çoğu kez hapis gibi yaşadıklarını, geleneklere, göreneklere, değerlere ve yaşam biçimine uyum sağlayamadıklarını söyleyebiliriz. *“Yaşadıkları yeri terk etmek için ne kadar zorlayıcı neden olursa olsun, kendilerine vaat edilen yeni ülkeye gitmek için ne kadar çok can atarlarsa atınsınlar, cennet imgesi kısa bir süre sonra yerini yeni gelenlerin kimliklerinden soyulduğu, sosyal oyuklarından atıldığı ve umutlarından mahrum bırakıldığı bir cehenneme bırakabilmektedir”* (Yalçın, 2017: 61).

Geçmişlerini ve yaşadıkları fiziksel çevrelerini göç ederek kaybeden talihsiz insanlar, yoğun bir sıla hasreti çekerler. Yıllarca sürecek olan üzüntüleri öyle derinleşir ki, ancak varlıklarının sona ereceği an olan ölümün, kendilerine kurtuluş sunabileceğini düşünürler:

“Doğduğum ülke,

Niçin terk ettim seni?

Değilim artık masum

Ve de talihsizim.

Şimdi aşksız,

Sonsuza dek hapis,

Kurtuluşum olacak ölümüm” (Blanchot, 1999: 28).

Sonsuz Yineleme - Sonradan adlı yapıtında Maurice Blanchot, insanın başka bir ülkeye göç ettiğinde kendisini yerleşik olan egemen gruba ve yeni uzama ait hissetmediğini açıkça belirtir. Göç uzamlarında yeni gelenlerin dışlanması sonucunda toplumdaki yerine ilişkin farkındalık sahibi olan göçmenler, zihinlerindeki vatan imgesi ile özdeşim kurarlar. Ancak yazar, göçmenlerin yeni uzamlarını severlerse, ülkelerine geri gönderileceğinden, coşkunluk içinde özgürlük yolunu bulacaklarına inanır. Kök salmış olanlardan farklılaşan göçmen, sürgünü ve yersiz yurtsuzluğu yaşar. Yerleşik öteki’lerle pek çok deneyimi paylaşsa da, yabancı olmanın ve yabancı olmaktan kurtulmanın zorluklarını anlar.

“Bu evde, yabancı olmanın zor olduğunu öğreneceksiniz. Aynı zamanda yabancı olmaktan kurtulmanın kolay olmadığını da öğreneceksiniz. Kendi ülkenizi özlerseniz, burada her gün onu özlemek için daha çok neden bulacaksınız; ama eğer onu unutmayı ve yeni yerinizi sevmeyi başarılırsanız, sizi kendi ülkenize göndereceğiz ve orada, bir kez daha yersiz yurtsuz olacağınızdan yeni bir sürgüne başlayacaksınız” (Blanchot, 1999: 37).

Günümüzde hâlâ aynı yazgıyı paylaşan pek çok insan, kendi ülkelerinin dışında yaşamaya mahkum edilmektedir. Aslında neredeyse tüm toplumlar tarafından düzenin dokusuna uymadığı düşünülen yabancılar yaratılmakta, göç ve sürgün hiç kuşkusuz devam etmektedir.

Sürgün; genellikle toplumsal bakış ortamının sağlanmadığı uzamlarda kaçınılmaz bir son olarak ortaya çıkmaktadır. Yaşanan olayların yeni bir dönemi başlatmasının ardından sürgün süreci belirmektedir. Diğer bir ifadeyle dünyaya bırakılan insan, yaşamını anlamlandırmak için yurt olarak nitelendirebileceği ve yerleşmek istediği yeri arar. Ancak farklı coğrafi uzamlara dağılmak zorunda kalan göçmenler, sonsuza değin mutlu olarak yaşamak isterken, peşlerini bırakmayan trajik sürgün ve göç gerçeği ile karşı karşıya kalırlar.

Sonsuz Yineleme - Sonradan adlı yapıtta “göç eden kişi her zaman göç eden biri olarak kalır. Çıkışın olmadığı yerde kaçmak, dışarının çağrısını yeniden diriltten taleptir” (Blanchot, 1999: 87).

Var olan yaşamını devam ettirmeyi isteyen insan, trajik gerçekler karşısında kendisini anlamdan yoksun bir dünyada sürgün ve yabancılaşmanın içinde bulur. Yapıtta göç ve sürgünü dramatik kılan vurgunun “yurt” kavramına yapılmış olduğunu söyleyebiliriz. Anlamsız bir dünyada sürüklenen, olaylar sonucunda acı çeken ve göç eden insanın umutsuzluğu ve tüm zavallılığı açıkça ortaya konulur. Bu bağlamda göçmenin sürekli olarak sürgünde oluşunun nedeni, güven duyacağı bir dünyaya olan özleminden ileri gelir tıpkı Albert Camus’nün *Sisifos Efsanesi*’nde görüldüğü gibi:

“Kötü nedenlerle de açıklansa, açıklanabilen bir dünya bildik bir dünyadır. Ama tersine, birdenbire düşlerden, ışıklardan yoksun kalmış bir dünyada insan kendini yabancı bulur. Yitirilmiş bir yurdun anısından ya da adanmış bir toprağın umudundan yoksun olduğu için, bu sürgünlük çaresizdir (Camus,1997: 17-18).

Yaşamını güven içinde sürdürme arzusu ile dolu olan göçmenler, varoluşun rastlantısı sonucunda sürgünde yaşamaya yazgılı olduklarını anlarlar. Bir yere ait olarak görülmeyen göçmenler, ülkelerini terk etmelerinden dolayı sonsuza kadar yabancılaşmanın bir nesnesi olurlar. Bu noktada yalnızlığa, umutsuzluğa ve umarsızlığa doğru sürüklenirler.

Alexandre Akim, göç ettiği uzamda yaşadığı yaşlılar yurdundaki ortamına olduğu kadar, yaşadığı topluma da yabancılaşır hatta ondan giderek kopar. Alexandre Akim, artık yabancılaşmış bir insandır, çünkü yaşamın anlamını yitirmesi sonucunda özünden uzaklaşmış ve yabancı bir yaşam benliğine sahip olarak kişiliksizleşmeye doğru sürüklenmiştir. Zira baskı karşısında “hayır” diyebilmekten yoksun olarak kendisine yönlendirilen tüm dayatmaları isteksiz de olsa kabul etmiştir. Özellikle dayatma ve baskılar, Alexandre Akim’in içine hapsediği “öteki” ve “yabancı” kimliğini daha da perçinlemektedir. Onu içinde bulunduğu toplumun duyarlı ve etkin bir öznesi olmaktan git gide uzaklaştırmaktadır.

Marx’ın ifadesiyle “toplum düzeninin belirlediği insanın somut varlığı insanın özüyle çelişmekte; insan özüne yabancılaşmaktadır” (Marx: 1971: 31). Bir başka deyişle egemen güçlerin adeta kölesi haline dönüşen insan, “doyumsuz kalmakta ve birey olarak kendi öz yaşantısını yitirmektedir. Bu sürecin ortaya çıkardığı insan, nevrotik; yani yabancılaşmış bir insan” (Fromm, 2015: 69) olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yabancılaşmayı içinde bulunduğu koşullarla ilişkilendiren Maurice Blanchot, söz konusu olgunun toplumsal boyutunu göz ardı etmeden, insanın psişik yaşamındaki izdüşümlerini de serimlemeye çalışır. Yazar, yaşamın anlamsızlığı karşısında kendisine ve içinde bulunduğu dünyaya karşı yabancılaşan insanın durumunu etkin bir biçimde ortaya koyar zira “insanların tarihi, insanların yabancılaşmalarının tarihidir” (Teber,1990: 154).

Maurice Blanchot, *Sonsuz Yineleme – Sonradan* adlı yapıtın kahramanlarından Alexandre Akim’i, özgür iradede, edimlerinden ve çoğu zaman gelecek hayallerinden yoksun bırakılan, göç etmeye yazgılı ve köklerini geçmişte arayan bir anlayışla ele alır. Yapıtta kendi çelişkileri ve açmazları ile yüzleşmek isteyen Alexandre Akim’in yaşadığı anlamsızlık, yalnızlık ve yabancılaşma, “kişiliğinin parçalanması ve kimlik kaybının ortaya çıktığı bir süreç” (Horney, 1994:167) olarak büyük rol oynar.

Hızlı bir çözülme ve değişimin ortaya çıktığı bir uzamda, yaşamı dayanılmaz boyutlarda olan, kendisini daha fazla güçsüz ve çaresiz hissedenden Alexandre Akim, ereklerine ulaşmasının zorluğunu her an biraz daha yakından görür ve sarsılır:

“Yerin ayaklarımızın altından çekildiğini hissetmiyor musunuz siz?” (Blanchot, 1999: 87).

Kendisini geliştirmek isteyen kahramanın tüm olanakları adeta yok olmuş gibidir. Göç ettiği uzamda, topluma karşı hissettiği güven duygusunun derinden sarsıldığı ve söz konusu bu süreçte, diğer insanlar ile arasında iletişimsizliği yaşadığı görülür. Yaşamı dayanılmaz boyutlarda olumsuzlaşan Alexandre Akim’in, özünün işlevsizleştirilmesi gözler önüne serilir. Bu çerçevede kendi özüyle ve içinde bulunduğu toplumla uzlaşmayan Akim’in yabancılığı gün yüzüne çıkar. Göç uzamında yabancılaştırma düzeyi arttıkça psikolojik sorunların da baş gösterdiğini görürüz. Özgürlük yitimi, baskı ve anlam kaybı nedeniyle yaşam, anlamını yitirir. İnsan, içine düştüğü umutsuzluk sonucu algısal bozukluklar yaşamaya başlar. Bu noktada yabancılaştırma düzeyi arttıkça, uygun dengeyi bulmakta zorlanan, öteki’nden soyutlanan, yalnız kalan ve korku dolu bir dünyada yaşamaya yazgılı insanlar imlenir. Göç eden Alexandre Akim’e karşı uygulanan her tür şiddet ve düşmanlık dolu duygular net bir biçimde aktarılır.

“Müdür, ona şişmiş dudaklarının, yarı kapalı gözlerinin, harap olmuş yanaklarının korkunç derecede klinik bir ifadeye dönüştürdüğü bir çeşit gülümsemeye hitap etti.

“İşte bitti” dedi müdür. “En iyi şekilde atlattığınızı görmekten memnunum (...) Hastabakıcının cezalarını çeken tutukluları tedavi etme hakkı yoktu. Tutuklular beceriksizce, yaralar ve berelenmeler için özel bir tiksinti duyara birbirlerine yardım ediyorlardı.

“Acı çekiyor musunuz?” diye budalaca ekledi müdür. Yabancıların ısrarla kendisine dikilmiş siyah gözlerine, kan içinde kalmış ağızına terden sırılsıklam olmuş ellerine bakıyordu” (Blanchot, 1999: 48-49).

Yabancılaştırma, sürgün, yalnızlık ve şiddetin zorunlu birlikteliğini yaşayan insanı ele alan Maurice Blanchot, yarattığı kahramanı Alexandre Akim aracılığıyla yaşadığı durumdan kurtulup özüne dönmek isteyen çağımız insanını betimler. Alexandre Akim, sürgününden sorumlu olan insanlardan nefret eder:

“Herkes kendisi için yaşıyordu (...) Onlardan nefret ediyordu, çünkü sürgününden onlar sorumluydu” (Blanchot, 1999: 29).

Yirminci yüzyılda, derin bir sarsıntıya uğrayan değerlerin yerine çoğu zaman yeni değerlerin konulmadığı görülür. Böylece hiç bir şeye inanamaz bir duruma geldiği için ne yapacağını bilemeyen ve kendini belirsiz bir akıntıya bırakan Alexandre Akim dikkati çeker. Maurice Blanchot’nun Alexandre Akim’i de insanın bu yanını ortaya koyar. Kendi benliği ile dış dünya arasında çoğu zaman sağlıklı bir bağlantı kuramayan kahraman, yabancılaştırma ve yalnızlığa sürüklendiği bu uzamdan kaçmak ister. Yaşanan bu durum onun tüm benliğini kaplar.

“Korktum (...) Kaçmak istiyordum. Orada kalamayacağımı hissettim” (Blanchot, 1999: 33).

İnsanoğlu, benliğini, bilincini ve kişiliğini yavaş yavaş kaybeder ve anlamsız bir varlık haline dönüşür. Bu noktada insan-toplum ikileminin yansıması halini alan yabancılaştırma ile karşı karşıya kalır. Çağımız insanını betimleyen yazar, göç ederek geldiği yabancı uzamda ülkesini özleyen ve özlemek için her gün daha çok neden bulan Alexandre Akim’in yaşadıklarını açıklar. İnsanların iç dünyasına egemen olan çatışmaların temelini, göç ve yabancılaştırmanın yarattığı kaygıdan kaynaklandığını imleyen Maurice Blanchot, kahramanı Alexandre Akim’i özgürleştirmeye odaklanır.

“Yabancılaştırılmış yaşam tarzından kurtuluş ise bireyin kendi kendisi olmaktan geçmektedir” (Gençtan, 1984: 39).

Sonsuz Yineleme – Sonradan adlı yapıtta yazar, değerleri yıkılmış insanoğlunun kaçınılmaz yalnızlığını, yabancılaşmasını, bunalımını, boğuntusunu, kaygısını, özgür olamayışını, yüzyıllardır süregelen göç, sürgün ve kaçış izlekleri bağlamında ele alır. Maurice Blanchot, roman başkışısı Alexandre Akim’in gizem dolu yaşantısında gerçekleşen bir altüst oluşu serimler. Hiçlik içinde oluştan / varlıktan kaçmanın olanaksızlığıyla karşılaşan Alexandre Akim aracılığıyla çağımız insanını betimleyen yazar, “öteki”ni de etkin bir biçimde yansıtır.

Yüreğinin hiç bir destek bulamadığı bir uzamda Alexandre Akim, kendi ülkesini özler. Maurice Blanchot, başkışının kendi ülkesine gönderildiğinde yersiz yurtsuz olacağına işaret ederken aslında yeni bir sürgüne başlayacağını da açıklamış olur.

“Ülkemden uzak olmanın ıstırabını çekiyorum (...) Niçin böylesi bir aşağılanmaya uğradım? Ne yapmam gerekiyordu? Neyi unuttum?” (Blanchot, 1999:41).

Özgürlükten yoksun olan Alexandre Akim’in, düşkünler yurdunda hissettiği yabancılaşma, köklerinden kopmanın yarattığı göç, kaçışın yol açtığı bunalım ve egemenliği altına girdiği sürgünün doruk noktasına ulaşması sonucunda anlamsız bir varlık haline dönüşür.

Göç ederek geldiği yabancı uzamda Alexandre Akim’in, yeni uzamını ve unutmayı reverse kendi ülkesine gönderilerek orada yeni bir sürgüne başlayacağı etkin bir biçimde ortaya konulur. Yazma edimi aracılığıyla sözcüklerin barındırdığı anlamları irdeleyen Maurice Blanchot, hem yazınsal hem de yaşamsal süreçlere ışık tutar. Okur, göç ve kaçış, sürgün ve kopma, unutmama ve unutulma izlekleri arasında düşlerin bile insanı aldattığı bu uzamdan kaçmaya çalışan Alexandre Akim’e uygulanan iğrenç, vahşi şiddete ve aşağılanmaya tanıklık eder.

“Kim tavsiye etti bu kaçışı size? Özgür olmayacak mıydınız? (...) Ceza, her zamanli gibi hangarda infaz edildi (...) İlk kırbaçtan sonra, Akim bayıldı; ama üçüncüsünde kendine geldi ve fena halde acı çekti. Her bir kırbaç darbesi altında gözetmenin güç toplamasını beklemesi gerekiyordu; yeni bir yaranın yol açtığı ölümü hissedebilmek için yeterince yaşayıp yaşamayacağını bilmiyordu; harap olmuş, aşağılanmıştı. Yaşamını elinden alacak kadar güçlü olan ıstıraplarda canlı bırakılmakla tehdit ediliyordu (...) Celladın ellerinden kurtulup yığıldığında hâlâ hayattaydı Akim” (Blanchot, 1999: 47).

Ülkesinden uzaklaşmış bir insanın hüznünü gösteren Alexandre Akim’in yaşadığı topluma, değerlerine ve dünyaya yabancılaştığı gözlemlenir. Akim yaşlılar yurdunda tek başına kalmıştır. Ülkesinden ayrıldığı için yalnız ve üzgündür. Yaşamını düşünür ve anlamsız olduğu düşüncesine kapılır. İçine düştüğü sıkıntı ve boşluğun etkisiyle yaşlılar yurdu ve kent, hem onu barındıran hem de iletişimden yoksun bırakan bir uzam olur.

“Ey kent dedi dua ederek, “çok geçmeden artık sizinle dilim aracılığıyla iletişim kuramayacağıma göre, başarısızlığa uğrasalar da sözcüklerin yanıt verdiği şu şeylerden sonuna dek zevk almama izin verin. Kaçtım. Alacakaranlık çoktan çökmeye başlamıştı. Kent duman ve bulutlarla istila edilmişti (...) Beni kim mahkum edebilirdi?” (Blanchot, 1999: 60-61).

Romanın başında göç etmiş olan Alexandre Akim’in duygu ve edimlerinde toplumdan soyutlanmış olduğu göze çarpmaktadır. O, bu uzamda artık bir yabancı gibi yaşamaya yazgılıdır. *Sonsuz Yineleme - Sonradan* adlı yapıtında, Alexandre Akim’i alışılmış değer ölçülerine göre yargılamış olanların gözünde, Akim’in farklı bir insan olduğu görüşü doğrulanır. Nitekim, *Sonsuz Yineleme - Sonradan*’da bu gözlemleri doğrulayan izlenimleri sık sık bulabiliriz. Alexandre Akim, başka insanlar arasında geçmişi ve geleceği ile bir yabancıdır. İşte bu durum, başka insanlarla olan ilişkilerini sifira indirger ve içinde bulunduğu toplum ile bağlarını koparır.

“Yabancı”. *Yabancı kimdir? Burada yeterli bir tanım yoktur. Dışarıdan gelir. İyi karşılanır, ama tabii olamayacağı ve onu her şekilde- ölümün eşiğinde- sınava çeken kurallara göre*”(Blanchot, 1999: 86).

Sonuçlandırırken, insanın dünyadaki metafizik durumunu yansıtan Alexandre Akim, göç ettiği uzamdaki değerlerin hiç bir sağlam dayanağının olmadığını görür. Varoluşsal süreklilik içinde göç etmeye zorlanan insan, anlamsız dünyadan kaçmanın olanaksızlığı ile karşılaşır. Bu noktada yeni değerler yaratmaya çalışan kahraman, istemeden benimsemek durumunda kaldığı göç uzamında, yalnızlık ve kopuşu yaşar. Göç ile başlayan yabancılaşma duygusunu aşmak isterken yeni yabancılıklara doğru sürüklenir. Yaşantısında mutsuz olan Alexandre Akim, anlamsızlığın tüm benliğini kapladığını ve her geçen gün yeni göçlere doğru sürüklendiğini açıkça ortaya koyar.

Kaynakça

Horney, K., (1994). *Çağımızın Nevrotik Kişiliği*, (Çev.) Budak S., Ankara: Öteki Yayınevi.

Yalçın, M. G. (2017). *Göç Psikolojisi, Göçmen Gerçeğini Anlamlandırmaya Dönük Bir Sosyal Psikoloji Derlemesi*, Ankara: Pharmakon Yayınevi.

Blanchot, M., (1999). *Sonsuz Yineleme, Sonradan*, (Çev.) Kırkoğlu, S.R., İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.

Camus, A., (1997). *Sisifos Söyleni*, (Çev.) Yücel T., İstanbul : Can Yayınları.

Fromm, E., (2015). *Yeni Bir İnsan Yeni Bir Toplum*, (Çev.)Arat N., Ankara: Say Yayınları.

Gençtan, E., (1984). *Çağdaş Yaşam ve Normal Dışı Davranışlar*, Ankara: Maya Yayınları.

Marx, K., (1971). *Marx'ın Toplum Kuramı, Seçme Metinler*, Ankara: Sevinç Matbaası.

Teber S., (1990). *Politik Psikoloji Notları*, İstanbul: Ara Yayıncılık.

The Causal Relationship between Islamic Stock Markets and Conventional Counterparts

Pınar EVRİM MANDACI¹, Özge BOLAMAN AVCI²

Abstract

This study aims to examine the causal relationship between Islamic stock indices and their benchmarks. We implement Granger Causality test via error correction model by using monthly data from October 2008 to October 2018. We could not find causal relationship between three of the Islamic stock markets and their conventional counterparts indicating diversification benefits for investors. On the other hand we find causal relationship between three Islamic markets and their counterparts.

Keywords: Islamic Indices, Causality and Stock Market

JEL Codes: G10, G15

1. Introduction

Islamic stocks have attracted attention of investors during the last global financial turmoil because of their low correlations with conventional counterparts during that period. These markets attracted attention of investors and practitioners since the Islamic indexes can be viewed as safe havens. There is a strong need to enhance the understanding of the direction of information transmission across the conventional and Islamic indexes to help investors to create successful trading strategies and to maximize the benefits of diversification (Hkiri et al., 2017: 215).

Islamic equity investments have Sharia-based screens that restrict investment in certain industries and favor growth and small cap stocks. By contrast, conventional stock markets prefer value and mid cap stocks, and do not have investment screens (Ajmi et al., 2014: 214). Islamic stocks differ from their conventional counterparties in terms of the role of Shariah³ (Islamic law) screening. The Shariah screening have provided general rules to evaluate whether a particular firm is halal (lawful) or haram (unlawful) for investment (Derigs and Marzban, 2008). The Shariah rules do not allow businesses related to immoral activities (e.g. liquor,

¹ Visiting Professor at UAlbany, NY , Professor, Dr., Dokuz Eylül University, Faculty of Business, Department of Business Administration, pinar.evrım@deu.edu.tr,

² Assistant Professor, Dr, Adnan Menderes University, Faculty of Economics, Department of Business Administration, ozge.bolaman.avci@adu.edu.tr.

³ (i) A company's debt financing is not more than 33% of its capital, (ii) interest-related income of a company is not more than 10% of its total income, and (iii) the composition of account receivables and liquid assets (cash at banks and marketable securities) compared to total assets is minimum at 51% while a few cite 33% as an acceptable ratio.

gambling, etc.), and the most distinct feature of Islamic firms would be the limit of leverage using interest-based debt. The filtering criteria will consequently remove large non-compliant firms from the pool of investable equities, leaving the remaining Shariah compliant investable universe to become smaller and portray more volatile returns (Hussein and Omran, 2005). As a result, Islamic equity markets are less diversified consisting of lower leverage and smaller size stocks of firms. In terms of the real sector grounded Islamic markets, they tend to show traces of reduced exposure in some crises owing to low leverage effect, while the less diversified portfolio nature increases vulnerability in other crises (Rizvi, 2015: 315). Because of their different features when we compare them with their conventional counterparts, the relationship between them might be low, which indicates the opportunities of diversification benefits. Therefore, it is valuable to examine the relationship between the Islamic stocks and their conventional counterparts.

The main aim of this study is to examine the causal relationship between Islamic Equity Markets and their conventional counterparts to investigate whether diversification benefits exist for global investors and portfolio managers. The Broad Market indices that we use in this study consist of DJIM World, DJIM Developed Countries, DJIM Emerging Markets, DJIM Europe, DJIM Asia Pacific and DJIM GCC⁴ indices. In this study, we employ causality via error correction model rather than standard Granger Causality Test. Our study is essential since it aims to contribute the limited literature on Islamic indices.

In this paper Section 1 provides Introduction, Section 2 provides summary of the existing studies, Section 3 provides methodology. Section 4 gives data and empirical results and the last section concludes the paper.

2. Literature Review

There are just a few studies examining causality between Islamic stocks and their conventional counterparts. Among them Hakim and Rashidian (2002) employed the multivariate co-integration to examine the causality linkage between the Islamic and conventional markets represented by the Dow Jones Islamic Market Index (DJIM) and the U.S. Wilshire 5000 Index, respectively and found any significant causality relationship between these markets.

Dewandaru et al. (2014) investigated the contagion during 9 major crises and measured the integration in Islamic and conventional equity markets across different regions (such as Asia-Pacific, the US, Eurozone and the UK) for the period from 1996 to 2012. They employed wavelet decomposition and found incomplete stock market integration with relatively higher fundamental integration for Islamic markets which may be attributable to their real sector allocation nature. Additionally, Islamic markets showed traces of reduced exposure to the most recent global crisis because of their lower leverage nature. They found a weaker short-term integration for Islamic index pairs of EU and U.K., as well as developed and emerging markets.

On the other hand, Majdaub et al. (2016) examined both the long and short-run integration between Islamic and conventional counterparts for France, Indonesia, the UK and the US for the period from September 8, 2008 to September 6, 2013. They used multivariate Asymmetric Generalized Dynamic Conditional Correlation GARCH (AGDCC-GARCH) approach of Cappiello, Engle, and Sheppard (2006) to evaluate the short-run market integration between stock prices. they found weak linkages between the Indonesian market and the

⁴ Gulf Cooperation Council

developed markets for both conventional and Islamic stock prices. However, they observed a strong linkage between the Islamic and conventional indices of developed markets.

Ajmi et al. (2014) used heteroscedasticity-robust linear Granger causality and nonlinear Granger causality tests to examine the links between the Islamic and global conventional stock markets, and between the Islamic stock market and several global economic and financial shocks. They used daily data of Dow Jones Islamic Market (DJIM) index and the S&P stock market indices for the United States, Europe and Asia respectively over the period from January 4, 1999 to October 8, 2010. They found the existence of significant linear and nonlinear causality between the Islamic and conventional stock markets but more strongly from the Islamic stock market to the other markets.

El Alaoui et al. (2015) investigated the co-movement dynamics of different time scales and horizons of Islamic Dubai financial market index returns with their counterpart regional Islamic indices returns such as GCC index, Asean index, developed countries index, emerging markets index and Global Sukuk index between 2006 and 2011 using wavelet methodology. Additionally, they measured the lead-lag relationship between them. They found that investors should move from Dubai to Asian Islamic stock market during the bearish periods and might fly from stock to Sukuk market when time horizon of investment is 8 days. They found that Dubai Islamic market is positively correlated with the GCC and Saudi. It was following GCC and Leading Sukuk market.

Abbes and Trichilli (2015) investigated the dynamic integration between the Islamic developed and emerging markets to explore whether there exist potential diversification benefits. They use 27 developed and emerging markets and found long-run integration for only similar economies. Their Vector Error Correction Model provided a lowest level of short-run integration among European and Asian emerging markets, MENA-Latin American and European- Latin American Islamic stock markets. The integration and causality relations among Islamic stock markets tended to change overtime, especially during the financial crises.

3. Methodology and Data

Causality relationship between variables is examined by using Granger Causality Test which is applied via Error Correction Model.

In this study monthly data is used for the period from September 2008 to October 2018. Logarithm of all indices are used as return. Six Islamic indices and six conventional counterparts that we include in our data set is given in Table 1.

Table 1. Indexes

Broad Market Islamic Index		Conventional Counterpart (Benchmark) Index	
Name	Code	Name	Code
Dow Jones Islamic Market World Total Return Index	DJIM	S&P Global BMI (US Dollar) Gross Total Return	S&P-G

Dow Jones Islamic Market Developed Markets Total Return Index	DJIM-DM	S&P Developed BMI (US Dollar) Gross Total Return	S&P-D
Dow Jones Islamic Market World Emerging Markets Total Return Index	DJIM-EM	S&P Emerging BMI (US Dollar) Gross Total Return	S&P-Em
Dow Jones Islamic Market Europe Total Return Index	DJIM-E	S&P Europe BMI (US Dollar) Gross Total Return	S&P-Eu
Dow Jones Islamic Market Asia/Pacific Total Return Index (USD)	DJIM-A/P	S&P Asia Pacific BMI (US Dollar) Gross Total Return	S&P-A/P
Dow Jones Islamic Market GCC Total Return Index (USD)	DJIM-GCC	S&P GCC Composite total return index in US dollar	S&P-GCC

4. Empirical Results

Our empirical results are presented through Table 2 and Table 7 below:

Table 2. Causality Relationship between Dow Jones Islamic Market World Total Return Index and S&P Global BMI (US Dollar) Gross Total Return

Null Hypotheses	Test Statistics		
	Chi-square	Probability	Conclusion
Dow Jones Islamic Market World Total Return Index does not Granger Cause S&P Global BMI (US Dollar) Gross Total Return Index	4.102529	0.5348	Fail to Reject Ho
S&P Global BMI (US Dollar) Gross Total Return Index does not Granger cause Dow Jones Islamic Market World Total Return Index	3.155793	0.6760	Fail to reject Ho

Table 3. Causality Relationship between Dow Jones Islamic Market Developed Markets Total Return Index and S&P Developed BMI (US Dollar) Gross Total Return

Null Hypotheses	Test Statistics		
	Chi-square	Probability	Conclusion
Dow Jones Islamic Market Developed Markets Total Return Index does not Granger Cause S&P Developed BMI (US Dollar) Gross Total Return Index	3.645394	0.6015	Fail to Reject Ho
S&P Developed BMI (US Dollar) Gross Total Return Index does not Granger cause Dow Jones Islamic Market Developed Markets Total Return Index	3.064456	0.6900	Fail to reject Ho

Table 4. Causality Relationship between Dow Jones Islamic Market Emerging Market Total Return and S&P Emerging Market BMI Gross Return Index

Null Hypotheses	Test Statistics		
	Chi-square	Probability	Conclusion
Dow Jones Islamic Market Emerging Markets Total Return Index does not Granger Cause S&P Emerging Market BMI (US Dollar) Gross Total Return Index	15.75188	0.0063	Reject Ho
S&P Emerging Market BMI (US Dollar) Gross Total Return Index does not Granger cause Dow Jones Islamic Market Emerging Markets Total Return Index	17.96438	0.0151	Reject Ho

Table 5. Causality Relationship between Dow Jones Islamic Market Europe Total Return Index and S&P Europe BMI (US Dollar) Gross Total Return

Null Hypotheses	Test Statistics		
	Chi-square	Probability	Conclusion
Dow Jones Islamic Market Europe Total Return Index does	11.08777	0.0857	Fail to Reject Ho

not Granger Cause S&P Europe BMI (US Dollar) Gross Total Return Index			
S&P Europe BMI (US Dollar) Gross Total Return Index does not Granger cause Dow Jones Islamic Market Europe Total Return Index	13.69492	0.0332	Reject Ho

Table 6. Causality Relationship between Dow Jones Islamic Market Asia/Pacific Total Return Index (USD) and S&P Asia Pacific BMI (US Dollar) Gross Total Return Index

Null Hypotheses	Test Statistics		
	Chi-square	Probability	Conclusion
Dow Jones Islamic Market Asia/Pacific Total Return Index does not Granger Cause S&P Asia Pacific BMI (US Dollar) Gross Total Return Index	13.33711	0.0380	Reject Ho
S&P Asia Pacific BMI (US Dollar) Gross Total Return Index does not Granger cause Dow Jones Islamic Market Asia/Pacific Total Return Index	13.32615	0.0381	Reject Ho

Table 7. Causality Relationship between Between Dow Jones Islamic Market GCC Total Return Index (USD) and S&P GCC Composite total return index in US dollar

Null Hypotheses	Test Statistics		
	Chi-square	Probability	Conclusion
Dow Jones Islamic Market GCC Total Return Index does not	5.4303480	0.4899	Fail to Reject Ho

Granger Cause S&P GCC Composite Total Return Index			
S&P GCC Composite Total Return Index does not Granger cause Dow Jones Islamic Market GCC Total Return Index	4.653073	0.5890	Fail to Reject Ho

According to Granger Causality test which is applied via VECM, causality relationship could not be detected between three Islamic indices and their conventional counterparts such as Dow Jones Islamic Market World Total Return Index and S&P Global BMI (US Dollar) Gross Total Return; Dow Jones Islamic Market Developed Markets Total Return Index and S&P Developed BMI (US Dollar) Gross Total Return; Dow Jones Islamic Market GCC Total Return Index (USD) and S&P GCC Composite total return index in US dollar. This means there is not a short-run relationship between variables which may create an opportunity of diversification in the short-run. Bidirectional causality relationship is found between two Islamic indices and conventional counterparts such as Dow Jones Islamic Market Emerging Market Total Return and S&P Emerging Market BMI Gross Return Index; Dow Jones Islamic Market Asia/Pacific Total Return Index (USD) and S&P Asia Pacific BMI (US Dollar) Gross Total Return Index. A unidirectional causality relationship is detected from S&P Europe BMI (US Dollar) Gross Total Return Index to Dow Jones Islamic Market Europe Total Return Index indicating that conventional stock market leads the Islamic stock market for Europe.

5. Conclusion

In this study, we examine the causal relationship between Islamic indices and their conventional counterparts by using Granger Causality Test which is applied via VECM. Our results indicate that three of six Islamic indexes (DJIM World Total Return Index, DJIM Developed Markets Total Return Index, DJIM GCC Total Return Index) do not have causality relationship with their counterparts which may show an opportunity of diversification in the short run. However, we observe a causality relationship for the rest indicating that there is not an opportunity of diversification. Our results are in consistence with Ajmi et al. (2014), whereas it contrasts with Hakim and Rashidian (2002). The existence of causality also indicates the inefficiency of these stock markets. Despite the growing interest in exploring the relation between conventional indices and Islamic indices, there is still limited number of studies which makes our study essential. For further study cointegration between Islamic and their conventional counterparts could be investigated.

References

Abbes M.B., Trichilli, Y. (2015). “Islamic stock markets and potential diversification benefits”, *Borsa Istanbul Review*, 15(2), pp. 93-105.

Ajmi, A.N., Hammoudeh, S., Nguyen,D.K., & Sarafrazi,S. (2014). “How strong are the causal relationships between Islamic and conventional finance systems?”, *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 28, pp. 213–227.

Derigs, U., Marzban, S., (2008). “Review and analysis of current Shariah-compliant equity screening practices”, *International Journal of Islamic Middle Eastern Finance and Management*, 1 (4), pp. 285–303.

Dewandaru G, Rizvi S.A.R., Masih R., Masih M., Alhabshi S.O. (2014). “Stock market co-movements: Islamic versus conventional equity indices with multi-timescales analysis”, *Economic Systems*, 38, pp. 553–571.

el Alaoui, A., Dewandaru, G., Rosly, S., & Masih, M. (2015). “Linkages and co-movement between international stock market returns: Case of Dow Jones Islamic Dubai Financial Market index”, *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 36, pp. 53–70.

Hakim, S., Rashidian, M., (2002). “Risk and Return of Islamic Stock Market Indexes”, *Paper Presented at the Economic Research Forum Annual Meetings*, Sharjah, UAE.

Hkiri B., Hammoudeh S, Aloui C., Yarovayae L. (2017). “Are Islamic indexes a safe haven for investors? An analysis of total, directional and net volatility spillovers between conventional and Islamic indexes and importance of crisis periods”, *Pacific-Basin Finance Journal*, 43, pp.124–150.

Hussein, K., Omran, M., (2005). “Ethical investment revisited: evidence from Dow Jones Islamic Indexes”, *Journal of Investing*, 14 (3), pp.105–124.

Majdoub J., Mansour W., Jamel J. (2016). “Market integration between conventional and Islamic stock prices”, *North American Journal of Economics and Finance*, 37: pp.36–457.

Rizvi, S.A.R., Arshad, S., & Alam, N. (2015). “Crises and contagion in Asia Pacific–Islamic v/s conventional markets”, *Pacific-Basin Finance Journal*, 34, pp. 315–326.

A Research on the Determination of the Factors Effecting the Company Selection by Exporter and Freight Forwarders of the Liner Shipping Company

Mehmet MARANGOZ¹, Tuğçe Merve İNAK ÖZBERK²

Abstract

National and global competitive market conditions have been pushing companies being customer oriented. It is inevitable that liner shipping companies have to develop their service qualities and optimize the costs with the aim of protecting their competitive advantage and addressing to the wide customer portfolio. Logistics companies and manufacturers are the main customers and active players in a sea transportation. In particular, it is important to determine the criteria to be taken into account in order to ensure that freight forwarders and exporting firms, which play an active role in maritime transport, are able to decide faster, more flexibly and economically in the selection of companies engaged in liner shipping.

The main aim of this study is to identify the liner shipping company selection criteria of logistics and manufacturing companies and also the weights of these criteria. To the aim, as a research environment, expert logistics and manufacturing companies with a long experience duration and located in İzmir and around who accepted the interview requests were chosen. The data was collected through semi structured interviews. At the end of the study, it was aimed to get inputs to the customer oriented marketing strategies of liner shipping companies and also to make the decision making process for customers easier. According to research findings, the most important issue for companies is freight rates.

Keywords: Liner Shipping Transportation, Liner Shipping Transportation Services, Liner Selection Criteria, Basic Logistic Activities.

JEL Codes: M30, N70, R49

İhracatçı Firmaların ve Taşıma İşleri Organizatörlerinin Düzenli Hat Deniz Taşımacılığı Yapan Firma Seçimini Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma

Özet

Günümüzde hem ulusal hem küresel düzeyde rekabetçi pazar koşulları firmaları müşteri yönlü olmaya zorlamaktadır. Düzenli hat deniz taşımacılığı yapan firmaların hem rekabetçi avantajlarını korumak hem de geniş müşteri portföyüne hitap edebilmek adına hizmet kalitelerini geliştirici ve maliyetlerini minimize edici çabalar içine girmeleri kaçınılmazdır.

¹ Prof. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, mehmetmarangoz@mu.edu.tr

² Öğr. Gör., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, tugceinak@mu.edu.tr

Özellikle, deniz taşımacılığında aktif rol oynayan taşıma işleri organizatörleri ve ihracatçı firmaların düzenli hat deniz taşımacılığı yapan firma seçimlerinde daha hızlı, esnek ve ekonomik bir şekilde karar verebilmelerini sağlamak için karar vermede dikkate alınacak kriterleri belirlemek bu çalışmanın önemini ortaya koymaktadır.

Bu çalışmanın amacı ise; deniz taşımacılığında taşıma işleri organizatörleri ve ihracatçı firmaların düzenli hat deniz taşımacılığı yapan firma seçiminde dikkate aldığı kriterleri ve bu kriterlerin ağırlıklarını tespit etmektir. Bu amaç doğrultusunda araştırma çevresi olarak İzmir ve çevresinde kendi alanlarında faaliyet gösteren, deneyimli ve görüşme talebini kabul eden ihracatçı firmalar ve taşıma işleri organizatörleri belirlenmiştir. Veriler yarı yapılandırılmış görüşme formları ile toplanmıştır. Çalışma sonunda elde edilen kriterler ile düzenli hat deniz taşımacılığı yapan firmalar için müşteri yönlü pazarlama stratejilerinde girdi oluşturulmasının yanı sıra müşterilerin karar verme sürecinde de kolaylık sağlanması hedeflenmektedir. Araştırma bulgularına göre firmaların en çok önem verdikleri konu navlun fiyatlarıdır.

Anahtar Kelimeler: Düzenli (Tarifeli) Hat Deniz Taşımacılığı, Hat Taşımacılık Hizmetleri, Hat Seçim Kriterleri, Temel Lojistik Faaliyetler

1. Giriş

1970'li yıllardan sonra dünya ekonomisinin küreselleşme adı altında yeniden yapılanması sonucunda ülkeler arasında dış ticarete önemli oranda artmıştır. Artan dış ticaret, beraberinde ulaştırma faaliyeti için de talep yaratmıştır (Ateş vd., 2010: 84). Ayrıca Dünya ticaretinin yaklaşık %80'i ve Türkiye dış ticaretinin yaklaşık %90'ı deniz yolu taşımacılığı ile yapılmaktadır (Topaloğlu, 2007). Günümüzde mesafelerin ve taşıma hacimlerinin artmasıyla birlikte lojistik sistemlerinde ulaştırma faaliyetlerinin etkinliği ve önemi artmıştır. Uluslararası lojistikte bu etki ve önem çok daha belirgin bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Çünkü uluslararası lojistik sistemleri için taşımacılık kıtalararası ve deniz aşırı boyutta gerçekleşmektedir.

Dünya genelinde teknolojinin gelişmesiyle birlikte, üretim işletmelerindeki maliyet kalemleri arasındaki farklar azalırken, ulaştırma gibi üretim dışı maliyetlerde optimizasyona yönelmeler olduğu görülmektedir (Sevgili ve Nas, 2017: 155). Bu durum bütün ulaştırma türlerinde olduğu gibi denizcilik piyasasında da rekabetin artmasına neden olmakta bu durum navlun piyasalarını da doğrudan etkilemektedir. Ayrıca çok sayıda taşıtanın varlığı, navlun oranlarının belirlenmesinde daha çok taşıyanların söz sahibi olmasına neden olmuştur. Bu sebeple, düzenli hat deniz taşımacılığı yapan firmalar piyasanın genel durumuna göre ve taşıtanların da taleplerini dikkate alarak navlun oranlarını oluşturmaktadırlar (Branch, 1982: 112).

Özellikle, piyasanın genel durumuna bağlı düzenli hat deniz taşımacılığındaki navlun piyasasında da yoğun bir rekabet söz konusudur. Düzenli hat deniz taşımacılığı ise; önceden belirlenmiş ve ilan edilmiş sefer programlarına bağlı olarak belirli limanlar arasında genel yükler için sunulan düzenli hizmetler olarak ifade edilmektedir (Jansson ve Shneerson, 1988: 16). Ayrıca düzenli hat deniz taşımacılığı içerisinde taşıtan olan taşıma işleri organizatörleri ve ihracatçı firmaların deniz taşımacılığının iki önemli aktörü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çalışmanın amacı; deniz taşımacılık sektöründe önemli yeri olan taşıma işleri organizatörleri ve ihracatçı firmaların düzenli hat deniz taşımacılığı yapan firma seçiminde dikkate aldıkları hat seçim kriterlerini tespit etmek ve bu kriterlerin seçim yoğunluğunu değerlendirmektedir.

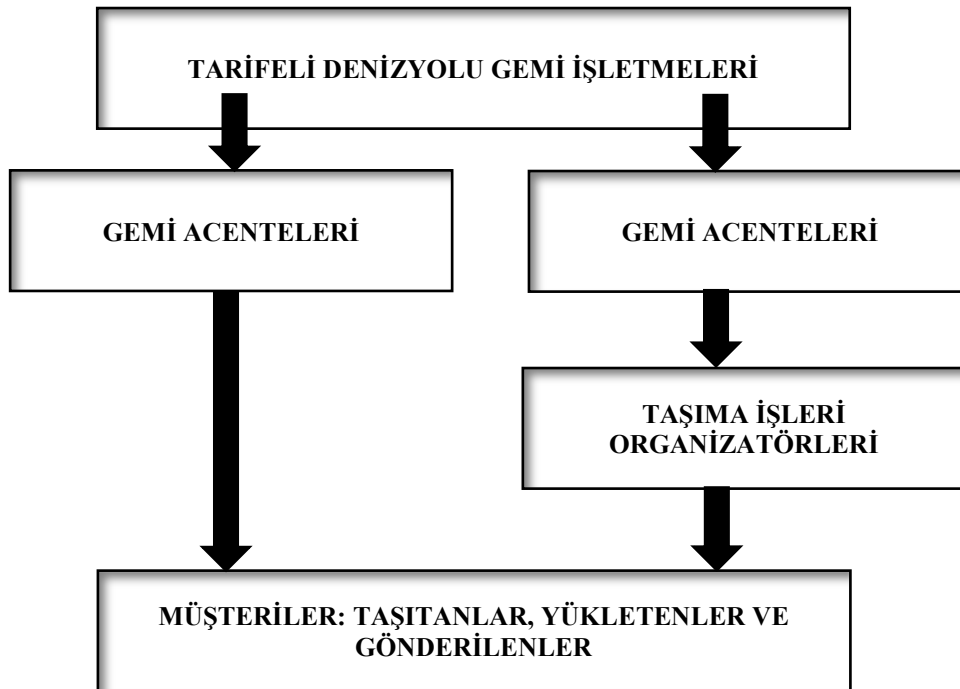
2. Düzenli (Tarifeli) Hat Deniz Taşımacılığı

Düzenli hat deniz taşımacılığı, önceden belirlenmiş limanlar arasında düzenli haftalık veya aylık seferler ile yapılan deniz taşımacılığı şekli olarak ifade edilmektedir (Sezer, 2008: 5). Devci (1996)'a çalışmasında düzenli hat deniz taşımacılığını düzensiz hat deniz taşımacılığından ayıran en önemli özellik olarak, bu taşıma şeklinin genellikle ambalajlanmış (konteyner ve palet) yükler için uygun olduğunu belirtmiştir.

Genel yüklerin taşındığı düzenli hat deniz taşımacılığı, navlun oranlarının sürekli dalgalandığı düzensiz hat deniz taşımacılığına kıyasla, sabit bir tarife ile yüklerin belirli limanlar arasında taşınmasını içermektedir (Stopford, 2009: 65). Bu nedenle düzenli hat deniz taşımacılığı içerisinde iki önemli aktör olan ihracatçı firmalar ve taşıma işleri organizatörleri çoğunlukla bu taşıma türünü tercih etmektedirler.

Uluslararası ticarete düzenli hat deniz taşımacılığı bazı aracı kuruluşların destek hizmetlerini de içeren bir organizasyon içinde gerçekleştirilir. Bu taşımacılık şeklinde iki temel taraf bulunmaktadır. Bunlardan biri yük tarafı, diğeri ise gemi tarafıdır. Yükü, sevkiyat yapılmak üzere teslim eden taraf yükleyen veya taşıyan (shipper) olarak adlandırılır. Diğer taraf ise taşıma işini gerçekleştiren taşıyıcı (carrier) olarak ifade edilir. İkisi arasında aracı kuruluşlar olarak acenta (agent) ve/veya taşıma işleri organizatörleri yer alabilir. Acenta (agent), düzenli hat deniz taşımacılığı yapan firmayı temsilen malın taşıtandan teslim alınmasına ilişkin işlemlerin yürütülmesine yardımcı olur (Kalkan, 2013: 512).

Şekil 1. Düzenli Hat (Tarifeli) Deniz Taşımacılığında Hizmet Dağıtım Kanalının Yapısı

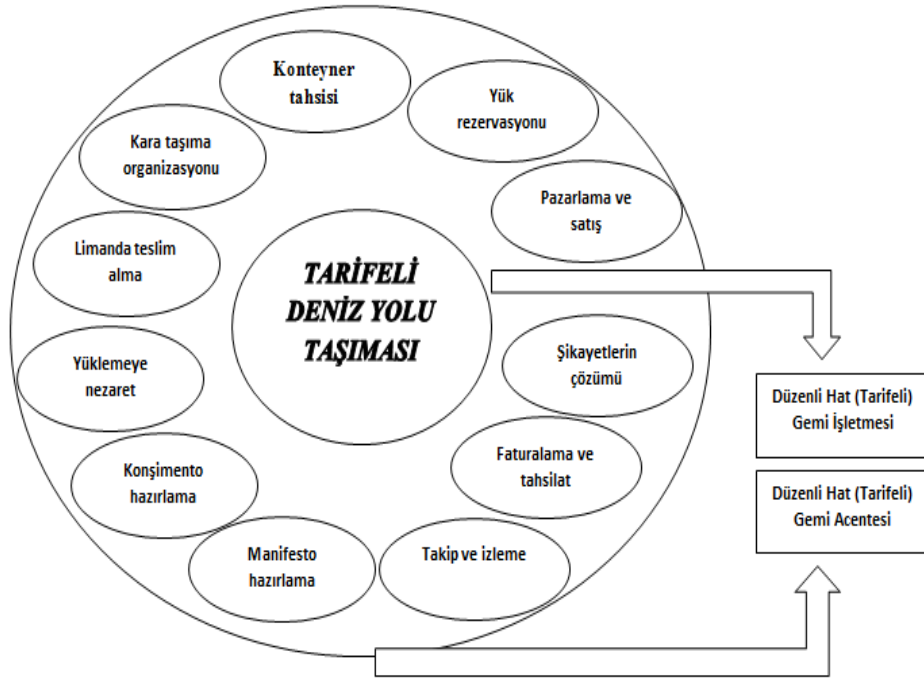
Kaynak: Tuna, 1998: 119.

Şekil 1’de düzenli hat deniz taşımacılığı dağıtım kanalının yapısı ve bu yapı içerisinde kanal üyeleri olarak gemi acenteleri ve taşıma işleri organizatörlerinin yerini görmek mümkündür.

Düzenli hat deniz taşımacılığı içerisinde verilen hizmetin etkin, güvenli ve kaliteli bir

şekilde sunulabilmesi için gemi acenteleri ve acentelik hizmet kalitesi fazlasıyla önem taşımaktadır. Şekil 2’de görüldüğü gibi düzenli hat deniz taşımacılığında iki liman arasındaki deniz yolu taşıması konteyner gemi işletmesi gibi tarifeli olarak çalışan gemi işletmelerince sunulurken, kolaylaştırıcı ve destekleyici nitelikteki hizmetlerin tamamı tarifeli gemi acenteleri tarafından verilmektedir.

Şekil 2. Düzenli Hat Deniz Yolu Taşımacılığında Verilen Hizmetler

Kaynak: Deveci ve Çetin, (2013): 482.

Bu kapsamda düzenli hat gemi acentelerinin üstlendikleri çeşitli roller, işlevler ve hizmetleri şu şekilde sınıflandırılabilir (Deveci ve Çetin, 2002: 483):

- Gemi acentelerinin ticari rolü, işlevi ve hizmetleri,
- Gemi acentelerinin bilgi iletişimi ile dökümantasyonel rolü, işlevi ve hizmetleri,
- Gemi acentelerinin operasyonel rolü, işlevi ve hizmetleri,
- Gemi acentelerinin finansal rolü, işlevi ve hizmetleri,
- Gemi acentelerinin hukuki işlemlerdeki rolü, işlevi ve hizmetleridir.

Kapıdan kapıya taşımacılık felsefesi ile birçok düzenli hat deniz taşımacılığı yapan firmaların depolama ve nihai noktada katma değerli hizmet sunmak adına lojistik organizasyonlara yönelmiştir. Birçok durumda etkin bir hizmet ağı entegrasyonu, taşıma işleri organizatörleri veya lojistik hizmet verenler ile iyi bir koordinasyon yoluyla gerçekleşmektedir. Bu nedenle, taşıma işleri organizatörlerinin düzenli hat deniz taşımacılığındaki yeri ve işlevi oldukça önem taşımaktadır.

3. Taşıma İşleri Organizatörleri ve Düzenli Hat Deniz Taşımacılığı

Taşıma işleri organizatörleri; kara, hava, deniz, demiryolu, nehiryolu, boru hattı veya kombine taşımacılık gibi bütün taşıma türlerinde; sevkiyat, dağıtım, depolama, gümrükleme ve sigorta hizmetlerini gerçekleştiren aktif bir işletme ağına sahip olan ve lojistik hizmet sağlayan kuruluşlardır (Çancı ve Erdal, 2013: 8). Taşıma işleri organizatörleri; Uluslararası Taşıma İşleri Organizatörleri Derneğine göre ise; bir ya da daha fazla taşıma türü kullanılarak gerçekleştirilen taşımaya ilişkin konsolidasyon, depolama, elleçleme, paketleme veya dağıtım olduğu kadar, ilave işlemler ve danışmanlık dahil tüm hizmetler ile eşyanın gümrük beyanının yapılması, sigortalanması, kıymetli evrakların hazırlanması ve ödeminin tahsilatı gibi işlemleri de kapsayan hizmetler zinciri olarak ifade edilmektedir (FIATA, 2018).

Uluslararası literatürde ise taşıma işleri organizatörleri, İngilizce olarak Freight Forwarder (FF) veya International Freight Forwarder (IFF) olarak adlandırılmaktadır. Uluslararası Taşımacılık ve Lojistik Hizmet Üretenleri Derneği (UTİKAD) forwarder işletmelerini Türkçe ‘taşıma işleri organizatörü’ olarak ifade etmekte, Tuna (1994) ‘nakliye müteahhidi’ kavramını, Devci (2006) ise ‘nakliye yüklenicisi’ kavramlarını kullanmaktadır. Uluslararası Taşımacılık ve Lojistik Hizmet Üretenleri Derneği (UTİKAD) forwarder işletmelerini ‘taşıma işleri organizatörü’ olarak ifade ettiği için bu çalışma içerisinde de ‘taşıma işleri organizatörü’ terimi kullanılması tercih edilmiştir.

Tablo 1’de ise 2017 yılına ait taşıma işleri organizatörü ilk 10 firmanın Türkiye pazarındaki paylarını görmek mümkündür.

Tablo 1. Taşıma İşleri Organizatörlüğü Yapan Firmaların Türkiye Pazarındaki Payları

SIRA	TAŞIMA İŞLERİ ORGANİZATÖR FİRMA İSİMLERİ	TOPLAM TAŞIMA MİKTARLARI (2017)	PAZAR PAYLARI
1	Toll Global Forwarding Turkey	19.490.139	9,15%
2	DHL Global Forwarding	17.720.660	8,32%
3	As-Av Uluslararası Nakliyat	15.089.319	7,08%
4	Schenker Arkas Nakliyat	12.357.323	5,80%
5	DSV Hava ve Deniz Taşımacılık A.S.	9.411.740	4,42%
6	Yeditepe Taşımacılık A.S.	7.185.878	3,37%
7	Mars Hava ve Deniz Kargo	7.006.257	3,29%
8	Kuehne + Nagel	6.584.698	3,09%
9	Atılım Uluslararası Nakliyat	6.067.119	2,85%
10	Fedex Trade Network	5.303.682	2,49%

Kaynak: <http://www.iata.org/Pages/default.aspx>, (09.09.2017)

Belirtilen tanımlamalardan da anlaşılacağı gibi düzenli hat deniz taşımacılığı yapan firmalar ve taşıma işleri organizatörleri dış ticarete konu olan fiziksel malların, yurt dışına sevk edilmesi ve diğer temel lojistik faaliyetlerin gerçekleşmesi açısından birbirine bağlı önemli aktörler olarak karşımıza çıkmaktadır.

4. Temel Lojistik Faaliyetler

Lojistik, taşımacılık ve depolama ana faaliyetleri ile paketleme, katma değerli hizmetler, gümrük, sipariş yönetimi, stok yönetimi, sigorta, muayene ve gözetim tamamlayıcı faaliyetlerden oluşan bir fonksiyon olarak belirtilmektedir (Tanyaş ve Düzgün, 2016: 5). Tek ve Karaduman (2012:7)'a göre ise müşteri isteklerini karşılamak üzere ürün, hizmet ve bilgi akışının hammaddenin başlangıç noktasından, ürünün tüketildiği son noktaya kadar olan tedarik zinciri içindeki her iki yöne hareketin etkili ve verimli bir şekilde, depolanması, planlanması, uygulanması ve kontrol edilmesi sürecidir.

Düzenli hat deniz taşımacılığı içerisinde çoğunu taşıma işleri organizatörlerinin gerçekleştirdiği temel lojistik faaliyetleri; uluslararası ve dahili taşımayı gerçekleştirme, ihracat-ithalat işlemleri ve gümrükleme, taşıma türünün belirlenmesi, taşıma yönetimi ve taşıyıcı seçimi, taşıma sözleşmesi ve kapsamının belirlenmesi, taşıma belgelerinin hazırlanması, uluslararası yasal mevzuat ve uygulamalar hakkında danışmanlık hizmeti, sigortalama, depolama ve antrepo hizmeti, elleçleme, ambalajlama, barkodlama ve etiketleme, operasyon ve sevk yönetimi, lojistik maliyet planlaması, dağıtım, stok yönetimi, raporlama, pazarlama, müşteri ilişkileri yönetimi, talep yönetimi, banka işlemleri ve mal bedeli tahsilatı gibi faaliyetler olarak ifade etmek mümkündür (Çancı ve Erdal, 2013: 13).

Tanyaş ve Düzgün (2016:5) ise lojistiği ürün akışı ile ilgili faaliyetleri; taşıma, depolama, paketleme, katma değerli hizmetler ve muayene/ ekspertiz/ gözetim, hizmet akışı ile ilgili faaliyetleri; gümrükleme, stok yönetimi ve sipariş yönetimi/müşteri hizmetleri olarak belirtmiştir.

Sonuç olarak lojistik yönetimi; en yüksek müşteri hizmet düzeyini en düşük lojistik maliyetle karşılamak üzere lojistik faaliyetlerin yönetimidir (Tanyaş ve Düzgün, 2016:5). Bu bağlamda gerçekleştirilen temel lojistik faaliyetler, düzenli hat deniz taşımacılığı içerisinde müşterilerin (ihracatçı firmalar yada taşıma işleri organizatörleri) çalışacakları düzenli hat deniz taşımacılığı yapan firmaları seçerken önemsedikleri kriterleride etkileyeceğini ifade etmek mümkündür.

5. Araştırmanın Metodolojisi

Çalışmada öncelikle kapsamlı bir literatür taraması yapılmıştır. Hat seçim kriterleriyle ilişkili ulusal ve uluslararası düzeyde yapılmış çalışmalar vardır. Fakat uygulama bölümünde, yapılan araştırmalar ve literatür taraması sonucunda taşıma işleri organizatörleri ve ihracatçı firmaların birlikte incelendiği düzenli hat deniz taşımacılığı yapan firmaları seçme kriterleri ile ilgili herhangi bir çalışmaya rastlanmadığı için, bu kriterlerin oluşturulması amacıyla İzmir'de faaliyet gösteren firmalarla görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşme yapılan firmalar seçilirken gönüllülük esas alınmış ve bu firmaların kendi alanlarında faaliyet gösteren firmalar olmasına dikkat edilmiştir.

5.1. Araştırmanın Önemi ve Amacı

Küreselleşmenin dünya ekonomilerini birbirine daha yakın ve bağımlı hale getirdiği

özellikle uluslararası lojistik ve denizcilik sektörü içerisinde sermayenin serbest dolaşımındaki gelişmeler, teknolojiye erişimin kolaylaşması, işletmelerin rekabetçi pazar koşullarına sahip olmasını güçleştirmektedir. Özellikle, düzenli hat deniz taşımacılığı yapan firmaların, hizmet verdiği ihracatçı ve taşıma işleri organizatörü firmaların gereksinimlerini etkin bir şekilde karşılayabilmeleri adına müşterilerine daha hızlı ekonomik, esnek ve katma değerli hizmetler sunması gerekmektedir. Bu bağlamda, deniz taşımacılığında aktif rol oynayan taşıma işleri organizatörleri ve ihracatçı firmaların düzenli hat deniz taşımacılığı yapan firmaları seçim kriterlerini ortaya koymak bu çalışmanın genel amacını oluşturmaktadır.

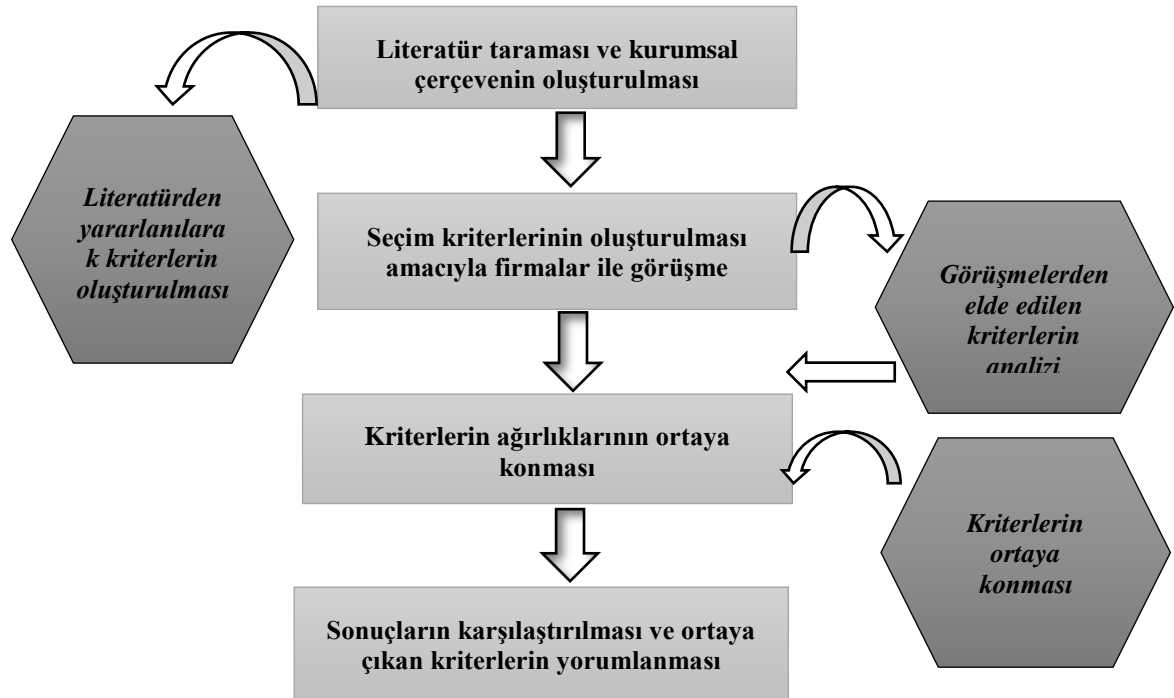
Bu çalışmada, İzmir’de faaliyet gösteren taşıma işleri organizatörleri ve ihracatçı firmalar ile görüşmeler gerçekleştirilerek, çalışmayı planladıkları düzenli hat deniz taşımacılığı yapan firma seçimindeki kriterleri ve bu kriterlerin tercihlerindeki ağırlıklarının tespit edilmesi amaçlanmıştır.

5.2. Araştırmanın Tasarımı

Araştırmanın ilk aşamasında; düzenli hat deniz taşımacılığında aktif rol oynayan taşıma işleri organizatörleri ve ihracatçı firmaların düzenli hat deniz taşımacılık hizmeti veren firmaları seçim sürecinde bakış açılarının ne olduğuna anlayabilmek, güvenilir bilgi edinebilmek ve seçim kriterlerini keşfetmek amacıyla yönelik bir veri toplama yöntemi izlenmiştir.

Bu bağlamda keşfedici araştırmalar için önerilen nitel araştırma yöntemi seçilmiştir. Diğer yandan çalışmada kullanılan nitel yöntem, henüz yeterli ölçüde bilgiye sahip olunamayan bir konu olan düzenli hat deniz taşımacılığı yapan firmaların seçim kriterleri konusunda, derinlemesine bir anlayış geliştirebilmek amacıyla da kullanılmıştır ve nitel araştırmanın yöntemlerinden biri olan yarı yapılandırılmış görüşme yönteminin uygulanmasına karar verilmiştir. Bu kapsamda araştırma süreci Şekil 3’deki gibi oluşturulmaktadır.

Şekil 3. Araştırma Süreci

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 3’de araştırma sürecini görmek mümkündür. Araştırma sürecinde ilk olarak kavramsal çerçevenin oluşturulması için kapsamlı bir literatür taraması yapılmıştır. Ardından

seçim kriterlerinin oluşturulması amacıyla firmalar ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerden elde edilen seçim kriterlerinin ortaya konması ve kriterlerin ağırlıklarının ortaya konmasının ardından sonuçların karşılaştırılması ve ortaya çıkan kriterlerin yorumlanmasıyla süreç tamamlanmıştır.

5.3. Araştırmada Kullanılan Kriterlerin Oluşturulması

Genel hatlarıyla, düzenli hat deniz taşımacılığı, dünyadaki taşımacılık endüstrisi içindeki önemi ve yeri nedeniyle birçok alanda yapılan çalışmalara ve makalelere konu olmuştur.

Özellikle düzenli hat deniz taşımacılığı içerisinde son derece önemli bir konuma gelen kapıdan kapıya konsepti maliyet, servis sıklığı, transit süre, esneklik, zamanında erişilebilirlik gibi faktörlerle uyum içerisinde olmalıdır (Brooks, 1990: 347). Bundan dolayı düzenli hat deniz taşımacılığı yapan firmaların geleneksel müşterilerine sunduğu hizmet minimum maliyet ve etkin kaliteli hizmet alma üzerine gerçekleştirilmek durumundadır.

Konunun önemine bağlı olarak taşıma işleri organizatörlerinin düzenli hat deniz taşımacılığı yapan firmaları tercih etme faktörleri üzerine ulusal ve uluslararası olarak yapılan çalışmaların olduğunu görmek mümkündür. Araştırmacılar (Sevgili ve Nas, 2017; Maloni vd., 2016; Kannan ve Bose, 2011; Sezer ve Saatçioğlu, 2008; Wen ve Huang, 2007; Lu, 2007; Gilmour, 2003; Lu, 2003; Kent ve Parker, 1999; Brooks, 1990) düzenli hat deniz taşımacılığı yapan firmaları seçim faktörlerini yükleyici-taşıyıcı arasında oluşan ilişkisinin önemini vurgulayarak araştırmalarını gerçekleştirmiştir. Bu bağlamda literatürde yapılan çalışmalar ve firma seçim kriterleri Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Taşıyıcı Seçim Kriterlerini İçeren Araştırmalarda Tespit Edilen Faktörler

Yazar Adı, ve Çalışma Yılı	Çalışmanın Adı	Düzenli Hat Deniz Taşımacılığı Yapan Firma Seçim Kriterleri
1 Bardi vd. (1989)	Motor Carrier Selection in a Deregulated Environment	Navlun fiyatı, transit süreye güvenilirlik, toplam transit süre, finansal denge.
2 Brooks (1990)	Ocean Carrier Selection Criteria in a New Environment	Navlun oranları, gemi sefer sıklığı, transit süreye uygunluk, ulaşılabilir ekipman sunulması, müşterilerin taleplerini karşılayabilmek
3 Kent ve Parker (1999)	International Containership Carrier Selection Criteria: Shipper/Carrier Differences	Navlun oranı, transit süreye uygunluk, özel ekipman sunabilmesi, kapıdan-kapıya taşıma hizmeti, finansal denge, gemi servis sıklığı, hasarsız gerçekleşen yükleme ve teslimat, müşteriye hızlı cevap verebilmek ve taleplerini karşılamak.
4 Lu (2003)	The Impact of Carrier Service Attributes on Shipper-Carrier Partnering Relationships: A Shipper's Perspective	E- rezervasyon kullanımı, kontayner yük takip sisteminin etkin kullanımı, hasarsız gerçekleşen yükleme ve teslimat.
5 Lu (2007)	Evaluating Key Resources and Capabilities for Liner Shipping Services	Transit süreye uygunluk, gemi servis sıklığı, zamanında teslimat, Navlun fiyatı, istenilen

			ekipmanın sunulması, kapıdan kapıya servis, müşteriler arası iletişim hızlı cevap alabilmek.
6	Wen ve Huang (2007)	A Discrete Choice Model of Ocean Carrier Choice	Gemi servis sıklığı, Transit süreye uygunluk, e-rezervasyon, kontayner (yük) takip sistemi, uygun ekipman sunulması.
7	Wong vd. (2008)	Evaluation of Factors for Carrier Selection in the China Pearl River Delta.	Navlun oranı, ulaşılabilir ekipman sunabilmek, hasarsız gerçekleşen yükleme, müşteri taleplerini karşılayabilmek, zamanında doğru bilgilendirme.
8	Saatçioğlu ve Sezer (2008)	Taşıma İşleri Komisyoncularının Gemi Acentelerini Tercih Ölçütleri: İzmir Limanı Uygulaması	Navlun fiyatı, transit sürenin kısa olması, iyi hizmet ve ekipman sunulması, gemi seferlerinin düzenli olması, gecikme ve iptallerin olmaması, hat acentası olan ilişkiler
9	Kannan ve Bose (2011)	An Evaluation of Ocean Container Carrier Selection Criteria: An Indian Shipper's Perspective	Düşük navlun fiyatı, fiyat esnekliği, online gemi rezervasyon, esneklik, ulaşılabilir ekipman sağlanması, transit süreye uygunluk, uygun gemi programlarının sağlanması
10	Maloni vd. (2016)	Linking Ocean Container Carrier Capabilities to Shipper-Carrier Relationships: A Case Study	Gemi sefer sıklığı, transit süreye uygunluk, müşteri talep ve isteklerinin tam zamanlı karşılanması, istenilen ekipman sunulması, rekabetçi navlun oranları, finansal denge.
11	Sevgili ve Nas (2017)	Taşıma İşleri Komisyoncularının Gemi Acentelerini Tercih Ölçütleri: İzmir Limanı Uygulaması	Navlun fiyatı, istenilen limana hizmet, kriz anında müşterilerle iletişim ve destek, hizmet kalitesi

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 2’de yapılan çalışmalarda en çok tercih edilen kriterleri görmek mümkündür. Yapılan çalışmalar içerisinde navlun fiyatı, sunulan hizmetin sıklığı, müşterilere hızlı cevap verebilme, transit süreye uygunluk, verimlilik, erişilebilirlik, güvenilirlik gibi faktörler öne çıkmaktadır.

5.4. Araştırmanın Ana Kütlesi ve Örneklem

Araştırmanın ana kütlesi İzmir’de faaliyet gösteren taşıma işleri organizatörü ve ihracatçı firmalardır. Araştırmanın örneklemini ise 10 (on) taşıma işleri organizatörü, 7 (yedi) ihracatçı firma olarak belirlenmiş bu işletmelerle yüz yüze görüşmeler yapılmıştır. Görüşme yapılan firmalar seçilirken, bu firmaların kendi alanlarında çalışan firmalar olması dikkate alınmıştır. Yapılan görüşmeler, yüz yüze gerçekleşmiş olup her bir görüşme yaklaşık bir saat sürmüştür. Görüşmeler ise Aralık 2016 - Kasım 2017 tarihleri arasında görüşmeyi kabul eden firmalarla yapılmıştır.

5.5. Veri Toplama Yöntemi

Nitel araştırmayı, gözlem, görüşme ve doküman incelemesi gibi nitel bilgi toplama yöntemlerinin kullanıldığı, olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma olarak tanımlamak mümkündür Yapılan

nitel araştırmalarda kullanılan görüşme tekniğini kendi içinde yapılandırılmış, yarı yapılandırılmış ve yapılandırılmamış görüşmeler olarak sınıflandırılmaktadır (Yıldırım ve şimşek, 2013: 147-150).

Bu bağlamda yapılan araştırmada, nitel araştırma metodolojisine uygun olan sorulardan oluşan yarı yapılandırılmış görüşme formu hazırlanmıştır. Görüşme formu bölüm 5.3’de açıklandığı üzere literatürden yararlanılarak oluşturulmuştur. Konunun uzmanlarından alınan öneriler doğrultusunda gerekli düzeltmeler yapıldıktan sonra da bir n uygulama çalışması ile görüşme formu son şeklini almıştır. Veri toplama sürecinde kullanılan araç; nakliye işleri organizatörleri ve üretici firmalarla görüşme yapmak olmuştur. Ayrıca, literatür taraması yapılarak ve ikincil verilerden de yararlanılarak seçim kriterleri oluşturulmaya çalışılmıştır. Görüşme için irtibata geçilen firmalara yöneltilen yarı yapılandırılmış görüşme formları açık uçlu sorulardan oluşmaktadır.

5.6. Verilerin Analizi ve Araştırma Bulguları

Literatür taraması ve yapılan görüşmelerden elde edilen ortak görüşler işığında derlenen verilere istinaden seçim kriterleri oluşturulmuştur. Araştırma verilerinin analizinde elde edilen kriterler öncelikle bir sınıflandırılmaya tabi tutulmuş ve sınıflandırılan bu kriterler yorumlanmıştır.

Tablo 3’de ise görüşme yapılan taşıma işleri organizatörleri ve ihracatçı firmalarla ilgili bilgileri görmek mümkündür. Tablo 3 içerisinde firmaların Türkiye ve dünya geneli kaç şubeye sahip oldukları, bünyelerinde istihdam ettikleri kişi sayıları, çalıştıkları bölgelere ait bilgiler, sezonluk veya yıllık olmak üzere iş kapasiteleri ve görüşme yapılan uzmanın şirket içerisindeki pozisyonuna ait bilgiler verilmektedir.

Tablo 3. Görüşme Yapılan Firmalarla İlgili Bilgiler

Firmalar	şubeleri	İstihdam Sayısı	alışılan Bölgeler	Sezonluk/Yıllık İş Kapasitesi	Görüşme Yapılan Kişi Pozisyon	
TAşIMA İşLERİ ORGANİZATÖRÜ FİRMALARI	Firma 1	İzmir, İstanbul, Ankara	Türkiye geneli 2000	Uzakdoğu Avrupa, Akdeniz (Barcelona, Marsilya, Genova limanları vb.	Türkiye geneli yıllık 2500-3000 TEU (Twenty-Equivalent Unit- Konteynerlenmiş yükler için oluşturulmuş bir endüstri standardıdır.)	Lojistik ve Tedarik Zinciri Sorumlusu
	Firma 2	İzmir, İstanbul, Bursa	İzmir ofis 32	Avrupa, Kuzey Afrika, Orta Asya	Türkiye geneli yıllık ortalama 2000 TEU	Lojistik Müdürü
	Firma 3	İzmir, İstanbul, Gemlik, İşkenderun, Mersin	İzmir ofis 10	Uzakdoğu, Avrupa, Çin, Akdeniz, Brezilya	İzmir bölgesi yıllık 2500 TEU, Türkiye geneli 10.000 TEU	Lojistik Departman şefi
	Firma 4	İzmir, İstanbul, Mersin, Ankara	İzmir ofis 15	Akdeniz, Avrupa, Çin, Afrika	Türkiye geneli yıllık ortalama 2000-3000 TEU	Lojistik ve Tedarik Zinciri Sorumlusu

	Firma 5	İzmir, İstanbul, Mersin, Hong Kong, İtalya, Çin	Türkiye geneli 40	Afrika, Uzakdoğu, Avrupa, Akdeniz	Türkiye geneli yıllık ortalama 3000 TEU	Pazarlama Departmanı Sorumlusu
	Firma	İzmir, İstanbul	İzmir ofis 9	Avrupa, Kuzey Afrika, Orta Asya	İzmir, İstanbul yıllık ortalama 1500 TEU	Lojistik Müdürü
	Firma 7	İzmir, İstanbul, Mersin	İzmir ofis 10	Akdeniz, Avrupa (Antwerp, Hamburg, Barcelona), Çin,	İzmir bölgesi yıllık 2000 TEU, Türkiye geneli 80.000 TEU	Lojistik ve Tedarik Zinciri Müdürü
	Firma 8	İzmir, İstanbul, Bursa, Manisa, Aydın	İzmir ofis 12	Avrupa, Ortadoğu, Afrika, Amerika ve Uzak Doğu	İzmir bölgesi yıllık 2500 TEU, Türkiye geneli 30.000 TEU	Pazarlama Departmanı Sorumlusu
	Firma 9	İzmir, İstanbul, Mersin, Adana	İzmir ofis 10	Afrika, Asya, Avrupa, Orta doğu, Kuzey Amerika, Güney Amerika	Türkiye geneli yıllık ortalama 3000 TEU	Lojistik ve Tedarik Zinciri Sorumlusu
	Firma 10	İzmir, İstanbul, Mersin, Londra, Dubai, Şangay Singapur	İzmir ofis 15	Uzakdoğu, Avrupa, Çin, Akdeniz, Brezilya, Kuzey Amerika, Güney Amerika	Türkiye geneli yıllık ortalama 3000 TEU, Dünya geneli yıllık ortalama 400.000 TEU	Lojistik Departman Şefi
İHRACATÇI FİRMALAR						
	Firma 1	İzmir, Manisa Kuru incir, üzüm, pamuk ihracatı	İzmir ofis 8	İngiltere, Avusturya, Kanada, Japonya	Türkiye geneli yıllık ortalama 500-700 TEU	İthalat-İhracat Müdürü
	Firma 2	İzmir, Aydın Kuru incir, üzüm, pamuk ihracatı, yağlı tohumlar	İzmir ofis 6	Kuzey Avrupa, Orta Doğu, Amerika	Türkiye geneli yıllık ortalama 900-1000 TEU	İhracat Departman Şefi
	Firma 3	İzmir, Aydın Kuru incir, dut kurusu, kayısı ihracatı	İzmir ofis 25	Avrupa, Orta Asya	Türkiye geneli yıllık ortalama 850-1000 TEU	İhracat-İthalat Sorumlusu
	Firma 4	İzmir Kekik, Defne, Kuru İncir, Kayısı ihracatı	İzmir ofis 6	Avrupa, Akdeniz	Yıllık ortalama 900 TEU	İhracat Sorumlusu
	Firma 5	İzmir, Manisa Kuru incir, üzüm, pamuk ihracatı	İzmir ofis 8	İngiltere, Avusturya, Avrupa	Yıllık ortalama 200 TEU	İhracat Sorumlusu

	Firma 6	İzmir Kuru meyveler, medikal bitkiler, bakliyat, yağlı tohumlar	İzmir ofis 8	Kuzey Avrupa, Akdeniz	Yıllık ortalama 300-500 TEU	İhracat Departman Şefi
	Firma 7	İzmir Kuru incir, kayısı ihracatı	İzmir ofis 8	Kuzey Avrupa, Orta Doğu, Akdeniz	Yıllık ortalama 300 TEU	İhracat Sorumlusu

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Yarı yapılandırılmış görüşmelerde veri toplama aracı olarak kullanılan görüşme formlarında firmalara üç genel soru yöneltilmiştir. Bunlar;

- ✓ Çalıştığımız hattın beklentileriniz nelerdir?
- ✓ Hatlar arası rekabet düzeyi sizi nasıl etkilemektedir?
- ✓ Hat seçim kriterleriniz nelerdir?

Görüşme yapılan firmalara yöneltilen görüşme sorularının cevaplarını Tablo 4’de görmek mümkündür.

Tablo 4. Görüşme Formundaki Genel Sorular ve Yanıtları

Soru 1	<i>Çalıştığımız hattın beklentileriniz nelerdir?</i>
	Görüşme yapılan firmalar çalışmayı tercih ettikleri düzenli hat deniz taşımacılığı yapan firmalardan öncelikle doğru bilgi akışının sağlandığı, güvenilir ve taahhütlere uygun olan ve istenilen zamanda bir hizmet almak istemektedirler. Bu bağlamda gerçekleştirilen bir yükleme sonrası firmaların yüklemenin durumuyla alakalı hat acentesine geri dönüşleriyle beraber hızlı cevap alabilirlikleri, görüşülen firmalar açısından hizmet kalitesini artırıcı bir etken olarak görülmektedir.
Soru 2	<i>Hatlar arası rekabet düzeyi sizi nasıl etkilemektedir?</i>
	Hatlar arası rekabet düzeyi hem taşıma işleri organizatörü firmaları hem de ihracatçı firmaları olumlu anlamda etkilemektedir. Rekabet arttıkça hat acenteleri çalıştıkları firmaları ellerinde tutabilmek adına, aynı lokasyona gidebilecek düzenli hat deniz taşımacılığı yapan firmalara karşı müşterilerine transit süreyi olabildiğince en kısa sürede tutarak (uğrak yapılabilecek limanları azaltarak), katma değerli hizmet sunmaya çalışmaktadırlar. Ayrıca aynı bölgeye çalışan rakip düzenli hat deniz taşımacılığı yapan firmaların sunduğu navlun fiyatlarının gerisinde kalmamak adına müşterilerine düşük navlun hizmeti sunabilmektedirler.
Soru 3	<i>Hat seçim kriterleriniz nelerdir?</i>
	Görüşme yapılan firmaların tercih ettikleri hat seçim kriterleri sıralaması genel olarak firmaların düzenli hat deniz taşımacılığı yapan firmalardan hız mı, uygun fiyat mı, yoksa kaliteli hizmet mi gibi istediklerine bağlantılı olarak değişkenlik göstermektedir. Bu bağlamda görüşme yapılan firmaların büyük çoğunluğunun verdikleri cevaplara bakılacak olursa; navlun, hattın gücü ve büyüklüğü, gemi sefer sıklığı, iyi hizmet ve ekipman sunulması, gemi seferlerinin düzenli olması, transit sürenin kısa ve aktarmasız olması gibi kriterlerinin hat seçim kriterleri içerisinde önemli olduğunu ifade etmek mümkündür. Bununla beraber hem taşıma işleri organizatörleri hem de ihracatçı firmaların çalışacakları düzenli hat deniz taşımacılığı yapan firmaları belirlerken zamanında ve hasarsız gerçekleşen teslimatın önemi ve konteyner takip sisteminin etkin kullanılması kriterlerinin de önemli olduğunu ifade ettiklerini görmek mümkündür.

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Gerçekleştirilen görüşmeler sonrasında taşıma işleri organizatörleri ve üretici firmalardan elde edilen bilgiler belirlenen kriterlere göre sınıflandırılmıştır. Bu kriterlerden her biri için tercih edilip edilmemesi hem taşıma işleri organizatörleri hem de ihracatçı firmalar için ayrı ayrı gruplandırılıp yorumlanmıştır. Bununla beraber, tercih sıklığı belirlenirken kriteri tercih ettiklerini belirten her işletme için o kriter “X” değeri atanmış ve bunların toplamı ile bir toplam değer bulunmuştur. Kriterler için her bir “X” değeri mülakatta alınan yanıtlara göre hat seçim kriterlerine atanmıştır.

Görüşme formu sorularında taşıma işleri organizatörlerinin ve ihracatçı firmaların düzenli hat deniz taşımacılığı yapan firma seçim kriterlerine vermiş olduğu önem derecesini belirlemek esas alınmıştır. Bu bağlamda araştırma verilerinin analizinde elde edilen veriler öncelikle bir sınıflandırılmaya tabi tutulmuş ve sınıflandırılan bu veriler görüşme yapılan kişilerin yanıtlarına göre derlenerek yorumlanmıştır. Taşıma işleri organizatörü ve ihracatçı firmalarla gerçekleştirilen görüşmelerden elde edilen bilgiler ışığında belirlenen kriterlerin tercih edilip edilmemesini (sıklığı) ayrı ayrı olmak üzere Tablo 5’de görmek mümkündür.

Tablo 5: Hat Seçim Kriterleri ve Firma Tercihleri

KRİTERLER	FİRMALAR														Genel Toplam					
	Taşıma İşleri Organizatörleri											İhracatçı Firmalar								
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	Topla	1	2	3		4	5	6	7	
Navlun Fiyatı	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	10	X	X		X		X	X	5	15
En iyi hizmet ve ekipman sunabilmesi istenilen servis kalitesinin yakalanması (Müşterinin taleplerini karşılayabilmek)	X	X	X	X		X	X		X	X	8	X	X	X	X	X		X	6	14
Hattın gücü ve büyüklüğü /sunduğu imkanlar	X				X						2				X				1	3
Zamanında ve doğru bilgilendirme, takip	X	X						X			3	X					X	X	3	6
Hat acentesi ile Müşteri arası İletişim (Hat acente çalışanlarına anında ulaşılabilirlik ve hızlı cevap alabilmek)	X		X	X	X	X	X	X	X	X	9	X		X	X	X	X	X	5	14
Güvenilirlik (Taşıma emniyeti&Depo emniyeti&Yük ve Konteynerin emniyeti)	X		X								2							X	1	3

KRİTERLER	FİRMALAR														Genel Toplam					
	Taşıma İşleri Organizatörleri										İhracatçı Firmalar									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	Topla	1	2	3		4	5	6	7	
Gemi sefer sıklığı					X		X		X	3			X	X		X		3	6	
Transit süreye uygunluk (Belirtilen sürede taşıma), gecikme ve iptallerin olmaması		X	X		X	X			X	X	6	X	X			X	X		4	10
Transit sürenin kısa olması /Servisin aktarmasız olması (Elleçleme sayısı ne kadar az olursa o kadar iyi)		X		X		X	X	X			5	X		X					2	7
Hasarsız gerçekleşen yükleme ve teslimat (Taşıma-Boşaltma-Elleçleme-Depolama)		X																	X	2
Uygun sağlık, güvenlik ve temizlik prosedürlerinin uygulanması		X									1			X					1	2
Yeterli sigorta kapsamı		X									1									1
Hat acentesinin sunduğu vade		X		X	X						3			X	X				2	5
Hat acentesi ile olan ilişkiler									X	1		X			X	X			3	4

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 5' e göre taşıma işleri organizatörü ve ihracatçı firmaların düzenli hat deniz taşımacılığı yapan firmaları seçerken 1. sırada önem verdikleri seçim kriteri 15 firma tarafından tercih edilen "Navlun fiyatı" olmuştur. "Hat acentesi ile müşteri arası iletişim" ve "En iyi hizmet ve ekipman sunabilmesi istenilen servis kalitesinin yakalanması" kriterleri 14 firma tarafından 2. önem verdikleri kriter olarak seçilirken, "Transit süreye uygunluk, gecikme ve iptallerin olmaması" kriteri ise 10 firma tarafından tercih edilip 3. önem verdikleri kriter olarak ifade edilmektedir.

Bununla birlikte "Yeterli sigorta kapsamı", "Hasarsız gerçekleşen yükleme ve teslimat (Taşıma-Boşaltma-Elleçleme-Depolama)", "Uygun sağlık, güvenlik ve temizlik prosedürlerinin uygulanması" kriterleri taşıma işleri organizatörleri ve ihracatçı firmalar için en az tercih edilen faktörler olarak dikkat çekmektedirler.

Tablo 6’da taşıma işleri organizatörlerinin hat seçim kriterlerinin tercih edilme sıklığını görmek mümkündür.

Tablo 6: Taşıma İşleri Organizatörlerinin Hat Seçim Kriterleri

Hat Seçim Kriterleri	Taşıma İşleri Organizatörleri
	Tercih Edilme Sıklığı
Navlun Fiyatı	10
Hat acentesi ile Müşteri arası İletişim (Hat acente çalışanlarına anında ulaşılabilirlik ve hızlı cevap alabilmek)	9
En iyi hizmet ve ekipman sunabilmesi istenilen servis kalitesinin yakalanması (Müşterinin taleplerini karşılayabilmek)	8
Transit süreye uygunluk (Belirtilen sürede taşıma), gecikme ve iptallerin olmaması	6
Transit sürenin kısa olması /Servisin aktarmasız olması (Elleçleme sayısı ne kadar az olursa o kadar iyi)	5
Toplam	38

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Taşıma işleri organizatörleri için; tüm firmalar tarafından tercih nedeni olarak belirtilen ve tercih edilme sıklığı (frekans değeri) 10 olan “navlun fiyatı” 1’inci sırada, toplam 9 firma tarafından tercih nedeni olarak belirtilen “Hat acentesi ile müşteri arası iletişim” 2’nci sırada, toplam 8 firma tarafından tercih nedeni olarak belirtilen “En iyi hizmet ve ekipman sunabilmesi istenilen servis kalitesinin yakalanması” 3’ncü sırada yer alan kriterlerdir.

Tablo 7’de ise ihracatçı firmalar tarafından en çok tercih edilen hat seçim kriterlerini görmek mümkündür.

Tablo 7: İhracatçı Firmaların Hat Seçim Kriterleri

Hat Seçim Kriterleri	İhracatçı Firmalar
	Tercih Edilme Sıklığı
En iyi hizmet ve ekipman sunabilmesi istenilen servis kalitesinin yakalanması (Müşterinin taleplerini karşılayabilmek)	6
Navlun Fiyatı	5
Hat acentesi ile Müşteri arası İletişim (Hat acente çalışanlarına anında ulaşılabilirlik ve hızlı cevap alabilmek response)	5

Gemi sefer sıklığı	4
Transit süreye uygunluk (Belirtilen sürede taşıma), gecikme ve iptallerin olmaması	4
Toplam	24

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

İhracatçı firmalar için; toplam 6 şirket tarafından tercih nedeni olarak belirtilen “En iyi hizmet ve ekipman sunabilmesi istenilen servis kalitesinin yakalanması” 1. sırada, toplam 5 firma tarafından tercih nedeni olarak belirtilen “navlun fiyatı” 2. sırada, “Hat acentesi ile müşteri arasında iletişim” kriterleri 3. sırada yer almaktadır.

Sonuç olarak, firmaların tercih etme sıklığı birbirine çok yakın olan “En iyi hizmet ve ekipman sunabilmesi istenilen servis kalitesinin yakalanması” kriteri hem taşıma işleri organizatörleri hem de ihracatçı firma için hat seçiminde çok önemli bir kriter olarak belirtmek mümkündür. Bununla beraber, taşıma işleri organizatörleri için “Navlun fiyatı” çalışacakları hattı belirlemede önde gelen bir kriterken, ihracatçı firmalar içinse “En iyi hizmet ve ekipman sunabilmesi istenilen servis kalitesinin yakalanması” kriteri ön plana çıkmaktadır.

6. Araştırma Bulgularının Değerlendirilmesi

İzmir’de faaliyet gösteren 10 taşıma işleri organizatörü, 7 ihracatçı firma toplam 17 firma ile yapılan araştırma sonuçlarına göre düzenli hat deniz taşımacılığı yapan firma seçim kriterlerinin önem derecesi eşleştirildiğinde; navlun fiyatı, hat acentesi ile müşteri arası iletişim, en iyi hizmet ve ekipman sunabilmesi istenilen servis kalitesinin yakalanması ile transit süreye uygunluk, gecikme ve iptallerin olmaması kriterlerinin önemli olduğu görülmektedir. Bu kriterlerin taşıma işleri organizatörleri ve ihracatçı firmalar açısından önemini şu şekilde açıklamak mümkündür.

Navlun fiyatı (taşıma maliyeti): Gemi ile yapılan taşımacılıkta taşıma ücretlerine verilen isimdir. Taşıma hizmeti karşılığında düzenli hat deniz taşımacılığı yapan armatörlere ödenen ücrete denir. Teslim şekline göre navlun satıcıya veya alıcıya ait olabilir. Taşıma işleri organizatörü firmaların çalışacakları düzenli hat deniz taşımacılığı yapan firmaları seçerken navlun faktörü önem derecesi ve ortalaması en yüksek olan bir kriterken, ihracatçı firmalar için ise bu kriter ilk sırada olmasına rağmen tüm ihracatçı firmalar tarafından çok önemli olarak tercih edilmemiştir. Görüşülen firmalar içerisinde ilgili kişilerden alınan genel bilgiye göre taşıma işleri organizatörü firmalar için navlun bedelinin düşük olması kendilerine rekabet avantajı sağlayacağından ötürü hat seçiminde belirtilen en önemli kriterlerden biri olmuştur.

Daha önce bu konuda yapılan çalışmalarda da (Sevgili ve Nas, 2017; Maloni vd., 2016; Kannan vd., 2011; Sezer ve Saatçioğlu, 2008; Wen ve Huang, 2007; Lu, 2007; Çancı ve Erdal, 2003) navlun ve taşıma maliyetlerinin en önemli faktörlerin başında olduğu ifade edilmiştir. Araştırma bulguları literatürü desteklemektedir.

Hat acentesi ile müşteri arası iletişim: Hat acentesi ile müşteriler arasındaki iletişim olarak belirtilen kriter gerek taşıma işleri organizatörleri gerekse ihracatçı firmalar tarafından çalışacakları hattı belirlemede en önemli kriterlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle, ihracatçı ve taşıma işleri organizatörü firmaların çalıştıkları düzenli hat deniz

taşımacılığı yapan firmalar bünyesinde görüşmek istedikleri kişilere istenilen zamanda ulaşmaları, gerekli bilgilerin eksiksiz bir şekilde iletilmesi, operasyonel yada doküman ile ilgili bir sorunla karşılaşıldığında gerekli çözümlerin hat acentesi tarafından tam zamanında, hızlı ve güvenilir bir biçimde sunulması gerekmektedir.

Firmalarla olan görüşmelerden çıkan sonuçlara göre özellikle taşıma işleri organizatörü firmalar için hızlı yanıt ve doğru bilgi aktarımı hizmet kalitelerini doğrudan etkilemektedir. İhracatçı firmalar içinse karşı taraftaki bir alıcının herhangi bir limanda bir problem yaşaması halinde (yükü gümrükten çekememesi, yükün hasarı gibi) İzmir'deki düzenli hat deniz taşımacılığı yapan firma acentesi karşı partnerini konu ile alakalı doğrudan bilgilendirdiği takdirde ihracatçı firmanın sorununun en kısa sürede çözüldüğü ifade edilmektedir. Aynı şekilde, Sevgili ve Nas (2017) İzmir'de hizmet veren taşıma işleri organizatörleri üzerine uyguladığı çalışmada hat acentesi ile müşteri arası iletişim kriterini düzenli hat deniz taşımacılığı yapan firma seçiminde en önemli kriterlerden biri olarak ifade etmiştir. Dolayısıyla bizim bulgularımızda literatürü destekler niteliktedir.

En iyi hizmet ve ekipman sunabilmesi istenilen servis kalitesinin yakalanması:

Talep edilen rezervasyona uygun nitelikte ekipmanın düzenli hat deniz taşımacılığı yapan firmalar tarafından doğru yerde, doğru zamanda, güvenli, hasarsız ve oluşabilecek aksaklıklarında göz önünde bulundurularak ekipmanın sağlanması hem ihracatçı firmalar için hem de taşıma işleri organizatörü firmalar için önemli bir seçim kriteri olarak belirlenmiştir. Bu sayede firmaların yaptıkları üretim hacmine ve cinsine göre kendisine yeteri kadar ve istenilen zamanda ekipman sağlayacak düzenli hat deniz taşımacılığı yapan firmaları seçme eğilimine gittikleri saptanmıştır. Özellikle taşıma işleri organizatörü firmaların ekipman yetersizliği adı altında müşterilerine olumsuz olarak geri dönüş yapmaları halinde onların hem müşteri kaybı yaşamalarına hem de servis ve prestijlerini kötü etkileyeceğinden ötürü hat seçim kriterlerini belirlerken bu etmenin fazlasıyla önem teşkil ettiği yapılan görüşmelerden anlaşılmıştır.

Daha önce bu konuda yapılan çalışmalarda da (Sevgili ve Nas, 2017; Maloni vd., 2016; Sezer ve Saatçioğlu, 2008) en iyi hizmet ve ekipman sunulabilmesi ve istenilen servis kalitesinin yakalanması kriterini en önemli kriterlerden biri olarak belirtilmiştir. Bu çalışma bulguları da literatürü destekler niteliktedir.

Transit süreye uygunluk, gecikme ve iptallerin olmaması: Düzenli hat deniz taşımacılığında gemilerin önceden planlanan rotalara göre verilen tarihlerde limanda olması transit süreye uygunluk anlamına gelmektedir. Bunun aksine geminin belirtilen tarihte gideceği limana varmaması durumunda gönderilen yükün beklemesine, bundan dolayı yaşanacak sorunlara neden olduğu, geminin verilen tarihten erken gelmesinin ise gönderilecek yükün üretim planlarına göre gemiye yüklemesine yetişemediğinden ötürü hem taşıma işleri organizatörleri hem de ihracatçı firmaların çeşitli sorunlarla karşı karşıya kaldığı görüşmelerden anlaşılmıştır.

İhracatçı ve taşıma işleri organizatörleri gibi yük sahibi olan firmaların düzenli hat deniz taşımacılığı yapan firma seçimindeki kriterlerinin belirlenebilmesi ve bu kriterler içerisinde en çok değer verilenlerin tespiti amacıyla yapılan bu çalışma sonucunda “navlun fiyatı (taşıma maliyeti)”, “Hat acentesi ile müşteri arası iletişim”, “En iyi hizmet ve ekipman sunabilmesi istenilen servis kalitesinin yakalanması”, “Transit süreye uygunluk, gecikme ve iptallerin olmaması” kriterlerinin Türkiye’de özellikle İzmir çevresinde ile çalışan firmalar tarafından önemli olduğu tespit edilmiştir.

Bu bağlamda, yapılan literatür taraması sonucunda çalışmalar detaylı olarak incelendiğinde ortaya çıkan kriterlerle ilgili fikir birliği sağlanan ve çalışmayı destekler nitelikte olan hat seçim kriterleri olduğu görülmektedir. Sevgili ve Nas (2017:162) çalışmalarında taşıma

işleri organizatörleri tarafından tercih edilen navlun ve toplam taşıma maliyeti, istenilen yükleme ve boşaltma limanına uğrak yapılması, kriz zamanlarında destek sağlanması, ekipman sağlama, hizmet kalitesi ve ikili ilişkilerin seviyesi faktörlerini en yüksek önem sıralamasına sahip faktörler olarak ifade etmişlerdir. Saatçioğlu ve Sezer (2008:30) ise çalışmalarında taşıma işleri organizatörlerinin, düzenli hat konteyner taşımacılığı yapan firmaları seçerken navlun fiyatı, transit sürenin kısa olması- aktarmasız olması, iyi hizmet ve ekipman sunabilmesi, gemi seferlerinin düzenli olması, gecikme ve iptallerinin olmaması, hat acentesi ile olan ilişkiler olarak belirtilen faktörleri en yüksek öneme sahip faktörler olarak belirtmişlerdir.

Çancı ve Erdal (2003) çalışmalarında taşıma işleri organizatörlerinin düzenli hat deniz taşımacılığı yapan firmaları tercih ederken önem verdikleri faktörleri navlun fiyatı (taşıma maliyeti), zamanında teslimat transit süreye uygunluk, en iyi hizmet ve ekipman sunabilmesi, hat acentesi ile müşteri arası iletişim, taşıma sürecinin güvenliği olarak belirtmişlerdir. Bir başka çalışmada ise; düzenli hat deniz taşımacılığı yapan firma tercihini etkileyen faktörler önem sırasına göre navlun fiyatı, verilen hizmetin sıklığı, gecikme ve iptallerin olmaması, kapasite, uygunluk, doğrudan hizmet, esneklik ve transit süre olarak nitelendirilmiştir (Gilmour, 2003: 172).

Ayrıca, Pearson (1980) çalışmasında İngilterede düzenli hat deniz taşımacılığı yapan firmalarla çalışan yükleyiciler üzerine hat seçim kriterleri olarak performans ve servis kalitesinin önemini vurgulayan bir çalışma yapmıştır. Sonuç olarak seyir güzergâhı ve bilgileri, tahmini varış bilgileri, transit süre, uğrak yapılan limanların düzenli oluşu ve güvenilirliği gibi faktörler yükleyiciler açısından belirleyici faktörler olarak ortaya çıkmıştır. Brooks (1985) ise çalışmasında Kanadalı ihracatçıların hat seçim kriterlerini araştırma konusu olarak ele almıştır.

Araştırma sonucunda büyük yükleyiciler ile küçük yükleyicilerin aldıkları servisle alakalı maliyet hesaplarının farklı olduğu görülmüştür. Çoğu durumda navlun fiyatı (taşıma maliyeti) küçük yükleyici için en önemli seçim faktörüken, büyük yükleyiciler için seyir sıklığı, itibar, transit süre, limanlara doğrudan (aktarmasız) servis alabilmek ve bunun gibi diğer hat seçim faktörleri maliyetten daha önemli kriter olarak ifade edilmiştir.

Bununla birlikte, düzenli hat deniz taşımacılığında genel olarak zaman faktörünün iyi yönetilmesi gerekmektedir. Örneğin, bekleme süresi ve gecikmeler (ekstra maliyetlere yol açtığı için) güvenilirlik ve lojistik maliyetler gibi iki negatif sonuç ortaya çıkarmaktadır. Notteboom (2005: 24)'de çalışmasında düzenli hat deniz taşımacılığı içerisinde bekleme süresi ve gecikmelerin lojistik maliyetler içerisinde ekstra maliyet kalemi olarak ortaya çıktığını belirtmiştir.

Sonuç olarak, düzenli hat deniz taşımacılığı içerisinde, taşıma işleri organizatörleri ve ihracatçı firmalara etkin bir lojistik hizmet sunmak için taşıma maliyeti kadar doğru zamanda hizmet sunma faktörünün de önemi ortaya çıkmaktadır.

7. Sonuç ve Öneriler

Düzenli hat deniz taşımacılığı yapan firmaların denizcilik sektörü içerisinde en önemli fonksiyonlarından biri hem taşıma işleri organizatörleri hem de ihracatçı firmaların müşterilerinden gelen talepleri doğrultusunda onlara en uygun ve ekonomik taşıma hizmetini sunmak olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bununla beraber, düzenli hat deniz taşımacılığı yapan firmaların, çalıştığı taşıma işleri organizatörleri ve ihracatçı firmalardan aldığı yüklerini doğru zamanda, güvenilir bir şekilde en iyi hizmeti sunarak nihai varış yerine ulaştırması, firmaları rakiplerine kıyasla farklı kılmakta ve bir adım öteye taşımaktadır.

Bu bağlamda, çalışmanın sonucunda taşıma işleri organizatörleri için düzenli hat deniz taşımacılığı yapan firma seçiminde “Navlun fiyatı (Taşıma maliyeti)”, “Hat acentesi ile müşteri arası iletişim”, “En iyi hizmet ve ekipman sunabilmesi istenilen servis kalitesinin yakalanması” kriterleri en önemli kriterler olarak öne çıkarken, ihracatçı firmalar için ise bu sıralama “En iyi hizmet ve ekipman sunabilmesi istenilen servis kalitesinin yakalanması”, “Navlun fiyatı (Taşıma maliyeti)”, “Hat acentesi ile müşteri arası iletişim” kriterleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Taşıma işleri organizatörleri ve ihracatçı firmaların düzenli hat deniz taşımacılığı yapan firma tercihini etkileyen kriterleri tercih sıralamalarında farklılıklar olsa da hem taşıma işleri organizatörleri hem de üretici firmaların tercih nedeni olan ilk üç kriterleri paralellik göstermektedir. Bu da firmaların düzenli hat deniz taşımacılığı yapan firmalardan beklentilerinin hemen hemen aynı olduğunu göstermektedir.

Düzenli hat deniz taşımacılığı yapan firmalar bu kriterleri önemseyip eksiksiz ve sorunsuz karşılayacak şekilde yeni düzenlemeler ve planlamalar yaparak müşteri memnuniyeti ve dolayısıyla da iş potansiyellerini artıracaklardır.

Yapılan araştırma neticesinde elde edilen verilerin değerlerinin birbirine çok yakın olmasından kaynaklı bu durum sağlıklı değerlendirme yapmayı engellemektedir.

Bu bağlamda, gelecekteki çalışmalar için aşağıda belirtildiği şekilde araştırmalar gerçekleştirilebilir.

- ✓ Görüşme ve soru formları ile elde edilen seçim kriterleri verileri ışığında bir taşıma işleri organizatörü firma ile gerçek bir problem ortaya konularak, çözüm aşamasında da, Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemlerinden biri olan TOPSİS (Technique for Order Preference by Similarity to Ideal Solution), AHP (Analitik Hiyerarşi Prosesi) gibi uzman karar destek sistemlerinden yararlanılarak uzman görüşleri doğrultusunda her bir kriterin ağırlıkları ve önem dereceleri hesaplanabilir.
- ✓ Belirlenen kriterlerin sıralandığı anket formu ile İzmir’de ya da başka bölgelerde hizmet veren taşıma işleri organizatörleri ve ihracatçı firmalara SPSS programını kullanarak tercih ölçütleri arasında farklılıkları tespit etmek için bağımsız iki grup arası t Testi ve ANOVA teknikleri kullanılarak araştırmalar gerçekleştirilebilir.
- ✓ Bununla birlikte, araştırmanın İzmir’deki belli firmalara uygulanması genelleme yapılmasını engellemektedir. Daha genel sonuçlara ulaşabilmek adına ileride yapılacak olan çalışmaların farklı coğrafi bölgelerdeki taşıma işleri organizatörleri ve ihracatçı firmalara uygulanması önerilmektedir.
- ✓ Denizcilik piyasası içerisinde ulaştırma, katma değerli hizmet, dağıtım sistemi içerisinde yer alan düzenli hat deniz taşımacılığı ve taşıma işleri organizatörleri ile ilgili konularda ülkemizde yapılan bilimsel nitelikteki çalışmaların içeriklerinin genişletilmesi ve verilere dayandırılarak çalışmaların ortaya konması tavsiye edilmektedir.
- ✓ Sürekli gelişim ve değişim gösteren denizcilik sektörü içerisinde gerçekleştirilmesi planlanan düzenli hat deniz taşımacılığı ve taşıma işleri organizatörleri ile ilgili çalışmaların daha sağlıklı, güncel veriler ışığında yürütülmesi adına sektör içerisinde önemli yerleri olan TC. Ulaştırma Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı

(UDHB), Uluslararası Taşımacılık ve Lojistik Üretenleri Derneği (UTİKAD), Uluslararası Taşıma İşleri Organizatörleri Dernekleri Federasyonu (FIATA) ve İstanbul ve Marmara, Ege, Akdeniz, Karadeniz Bölgeleri Deniz Ticaret Odalarına (İMEAK) ait raporlardan faydalanılarak yeni çalışmalar gerçekleştirilebilir.

- ✓ Gelecek araştırmalarda farklı sektörlerde faaliyet gösteren ihracatçı firmaların hizmet alacakları düzenli hat deniz taşımacılığı yapan firmaları hangi amaçla kullandıkları araştırılabilir. Bu bağlamda farklı sektörlerde faaliyet gösteren ihracatçı firmaların uzman görüşleri doğrultusunda hat seçim kriterleri karşılaştırılabilir.
- ✓ Yapılan araştırmalar ve toplanan veriler sonucunda ortaya konmaya çalışılan hat seçim kriterlerinin İzmir’de faaliyet gösteren ihracatçı ve taşıma işleri organizatörü firmalarla görüşmelerinin ardından elde edilmesinden kaynaklı bu durum çalışmanın kısıtını oluşturmaktadır. Bu bağlamda, yapılacak yeni çalışmalar yurtiçi ve yurtdışında faaliyet gösteren firmaların hat seçim kriterlerini belirleyerek, karşılaştıkları sorunlar ve hat seçim kriterlerinin değerlendirilmesi olarak gerçekleştirilebilir.

Kaynakça

Ateş, A., Karadeniz, Ş. & Esmer, S. (2010) “Dünya Konteyner Taşımacılığı Pazarında Türkiye’nin Yeri”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Denizcilik Fakültesi Dergisi*, 2(2): 83-98.

Bardi, E. J., Bagchi, P. K. & Raghunathan, T. S. (1989). “Motor Carrier Selection in a Deregulated Environment.”, *Transportation Journal*, 29 (1): 4–11.

Branch, A. E. (1982). *Economics of Shipping Practice and Management*, New York: Chapman and Hall.

Brooks, M.R. (1985). “An Alternative the Oretical Approach to the Evaluation of Liner Shipping (Part 2. Choice/Criteria)”, *Maritime Policy and Management*, 12: 145–155.

Brooks, M.R. (1990). “Ocean Carrier Selection Criteria in a New Environment”, *Logistics and Transportation Review*, 26 (4): 339-355.

Çancı, M. & Erdal, M. (2003). *Lojistik Yönetimi: Freight Forwarder El Kitabı 1*, İstanbul: Erler Matbaacılık.

Çancı, M. & Erdal, M. (2013). *Lojistik Yönetimi, Uluslararası Taşımacılık ve Lojistik Hizmet Üretenleri Derneği*, İstanbul: Minka Matbaacılık.

Deveci, D.A. (1996). *Uluslararası Deniz Yolu Yük Taşımacılığında Tarifeli Deniz Taşımacılığı ve Türkiye’de Gelişme Potansiyeli*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Deveci, D.A. & Çetin, İ. (2013). “Gemi Acenteleri ve Forvarder İşletmeleri: İşlevler ve Hizmetler”, *Denizcilik İşletmeleri Yönetimi*, (Ed.) Cerit, G., Deveci A. & Esmer, S., İstanbul: Beta Yayıncılık, ss. 471-501.

FIATA (2017). *Freight Forwarding and Logistics Services*, http://fiata.com/uploads/media/CL0406_11.pdf, (15.07.2018).

Gilmour, M.R. (2003) “Some Policy İmplications of Subjective Factors in the Modal Choice for Freight Movements.”, *The Logistics and Transportation Review*, 12: 39–57.

IATA. (2017). <http://www.iata.org/Pages/default.aspx>, (09.09.2017).

Jansson, J. O. & Shneerson, D. O. (1988). *Liner Shipping Economics*, London: Chapman and Hall.

Kalkan, M. (2013). “Uluslararası Ticaret ve Deniz Ulaştırması”, *Denizcilik İşletmeleri Yönetimi*, (Ed.) Cerit, G., Deveci A. & Esmer, S., İstanbul: Beta Yayıncılık, ss. 506-529.

Kannan, V., Bose, S. K. & Kannan, N. G. (2011). “An Evaluation of Ocean Container Carrier Selection Criteria: An Indian Shipper’s Perspective.”, *Management Research Review*, 34 (7): 754–772.

Kent, J. L., Parker, R. S. (1999). “International Containership Carrier Selection Criteria: Shippers/Carriers Differences”, *International Journal of Physical Distribution & Logistics Management*, 43 (8): 959–975.

Long, D. (2016). *Uluslararası Lojistik Küresel Tedarik Zinciri Yönetimi*, (Çev.) Tanyaş, M. & Düzgün, M., Ankara: Nobel Yayınları.

Lu, C. S. (2003). “The Impact of Carrier Service Attributes on Shipper-Carrier Partnering Relationships: A Shipper’s Perspective”, *Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review*, 39 (5): 399–415.

Lu, C. S. (2007). “Evaluating Key Resources and Capabilities for Liner Shipping Services”, *Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review*, 39 (5): 399–415.

Maloni, J. M., Gligor, M. D. & Lagoudis, N. I. (2016). “Linking Ocean Container Carrier Capabilities to Shipper- Carrier Relationships: A Case Study”, *Maritime Policy & Management*, 29 (6): 398–408.

Notteboom, T.E., (2006), “The Time Factor in Liner Shipping Services”, *Maritime Economics & Logistics*, 8: 19-39.

Pearson, R. (1980). *Container Line Performance and Service Quality*, Liverpool: Marine Transport Center, University of Liverpool.

Saatçioğlu, Ö. Y. & Sezer, H. (2008). “Düzenli Hat Deniz Taşımacılığında Nakliye Müteahhidinin Gemi Operatörü Seçimine Çok Ölçütlü Karar Destek Yaklaşımı”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4: 19-46.

Sevgili, C. ve Nas, S. (2017) “Taşıma İşleri Komisyoncularının Gemi Acentelerini Tercih Ölçütleri: İzmir Limanı Uygulaması”, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 13(1): 155-165.

Sezer, H. (2008). *Düzenli Hat Taşımacılığında Nakliye Müteahhidinin Gemi Operatörü Seçimine Çok Kriterli Karar Destek Sistemi Yaklaşımı*, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Stopford, M. (2009). *Maritime Economics. 3rd Edition*, New York: Roudledge.

Tek, Ö. B. ve Karaduman, İ. (2012). *Lojistik Yönetimi: Tedarik Zinciri Bakış Açısıyla-Küresel Yönetimsel Yaklaşım Türkiye Uygulamaları*, İstanbul: Ekonomi Yayınları.

Tuna, O. (1998). *Lojistik bir Hizmet Olarak Konteyner Taşımacılığı ve Dağıtım Kanalı Yapısının Analizi, Çağdaş Denizcilik Stratejileri, İşletme Yönetimi Yaklaşımı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Topaloğlu, H. (2007). *Dış Ticaret Yüklerimizin Taşınmasındaki Terminal Durumları Ve Liman Yeterliliklerinin Değerlendirilmesi*, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İ.Ü. Deniz Bilimleri ve İşletmeciliği Enstitüsü.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri 9. Genişletilmiş Baskı*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Wen, C. H., Huang, J.Y. (2007). “A Discrete Choice Model of Ocean Carrier Choice”, *Journal of the Eastern Asia Society for Transportation Studies*, 7 (1): 795–807.

Wong, P. C., Yan, H. & BAMFORD, C. (2008). “Evaluation of Factors for Carrier Selection in the China Pearl River Delta.”, *Maritime Policy & Management*, 35 (1): 27–52.

Testing the Accuracy of Determination of Urban Fields from Göktürk-2 Satellite Images

Gülcan SARP¹, Kadir TEMURÇİN², Yolcu ALDIRMAZ³, Emre BAYDOĞAN⁴

Abstract

The development of remote sensing technologies and the use of high spatial and spectral resolution satellite images have resulted in high accuracy in determination of urban objects. High accuracy determination of urban objects is important for current and future city planning.

In this study Göktürk-2 Satellite images having 5 m. spatial resolution in multispectral bands and 2.5 m. spatial resolution in panchromatic band have been evaluated to the determination and accuracy of determination of urban areas. In the study, the urban areas were determined from 2.5 meter-sharpened MSS bands using Gram-Schmidt method by using Spectral Angle Mapping (SAM) and Support Vector Machines (SVM) and accuracy tests were performed. According to the results obtained, the classification accuracy of urban areas obtained with SVM was more successful than SAM.

Keywords: Göktürk-2, Spectral Angle Mapping, Support Vector Machines, Object Extraction

JEL Kodu: R19 Other

Göktürk-2 Uydu Görüntülerinden Kentsel Alanların Belirlenme Doğruluğunun Test Edilmesi

Özet

Uzaktan algılama teknolojilerindeki gelişme ve yüksek mekânsal ve spektral çözünürlüklü uydu görüntülerinin kullanılmaya başlanması, kentsel objelerin yüksek doğrulukta belirlenmesine neden olmuştur. Kentsel objelerin yüksek doğrulukta tespit edilmesi güncel ve gelecek şehir planlamaları için önem arz etmektedir.

Bu çalışmada çoklu spektral bantlarda (MSS) 5 m ve pankromatik bantta 2,5 m. mekansal çözünürlüğe sahip Göktürk-2 uydu görüntülerinden kentsel alanların belirlenmesi ve belirlenme doğruluğu değerlendirilmiştir. Çalışmada kentsel alanlar Gram-Schmidt yöntemi ile 2,5 metreye keskinleştirilmiş MSS bantlardan Spektral Açık Haritalama (SAM) ve Destek

¹ Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, gulcansarp@sdu.edu.tr

² Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, kadirtemurcin@sdu.edu.tr

³ Arş. Gör., Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, yolcualdirmaz@sdu.edu.tr

⁴ Y.L. Öğren., Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, emrebay07@gmail.com

Vektör Makineleri (SVM) kullanılarak belirlenmiş ve doğruluk analizleri yapılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre SVM ile elde edilen kentsel alanların sınıflandırma doğruluğu SAM ile elde sonuçlara göre daha başarılı sonuçlar vermiştir.

Anahtar Kelimeler: Göktürk-2, Spektral Açık Haritalama, Destek Vektör Makineleri, Objeler Belirleme

1. Giriş

Multispektral uzaktan algılama teknikleri, son yıllarda spektral özellikleri arasında var olan farklılığa dayalı olarak farklı materyalleri ayırt etmek için yaygın olarak kullanılmaktadır (Hunt vd., 1971). Uzaktan algılanan veriler, yararlı tematik bilgi elde etmek için analiz edilebilir. Bu, verileri bilgiye dönüştürür. Örneğin, temalar arazi örtüsü, su kütleleri ve bulutları içerebilir. Sınıflandırma eğitilmiş, eğitimsiz ve bulanık set sınıflandırma yaklaşımları kullanılarak gerçekleştirilebilir. Eğitilmiş bir görüntü sınıflandırmasında, arazi örtüsü türlerinin bir kısmının kimliği ve yeri, daha önce bir alan çalışması, hava fotoğrafı analizi, haritalar ve kişisel deneyimlerin bir kombinasyonu ile bilinmelidir. Analist, bu bilinen arazi örtüsü türlerinin homojen örneklerini temsil eden, uzaktan algılanan verilerdeki yerleri bulmaya çalışır. Bu alanlar genellikle eğitim alanları olarak adlandırılır, çünkü bu bilinen alanların spektral özellikleri, görüntünün kalan kısmının nihai arazi örtüsü haritalaması için sınıflandırma algoritmasını eğitmek için kullanılır. Her eğitim alanı için ortalama, standart sapma ve kovaryans matrisleri gibi çok değişkenli istatistiksel parametreler hesaplanır. Bu eğitim alanlarının içinde ve dışında her piksel değerlendirilir ve üye olma olasılığının en yüksek olduğu sınıfa atanır (Rashmi vd., 2014).

Uzaktan algılama ve obje belirleme amaçlı yapılan birçok çalışmada eğitilmiş sınıflandırma teknikleri kullanılmıştır. Farklı uydu görüntü sınıflandırma algoritmalarını karşılaştırmak için çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Spektral Açık Haritalama (SAM) ve Destek Vektör Makinesi (SVM) sınıflandırması bu yöntemlere örnek olarak verilebilir. SAM algoritması uzaktan algılama görüntüsü için yaygın olarak kullanılmaktadır. Referans spektrumu ile karşılaştırıldığında minimum veya sıfır spektral açılara sahip piksel, referans vektörle tanımlanan sınıfa atanır. Bununla birlikte, spektral açığa dayalı sınıflandırma eşiği değiştirildiğinde, yanlış nesne tespiti olasılığı artabilir. SAM algoritması, sınıflar birbiriyle çakıştığında iyi çalışmayan doğrusal bir modeldir. Çoğu araştırmacı, yüksek çözünürlüklü uydu görüntülerinden kentsel alanların arazi kullanımını için çok sınıflı SVM sınıflandırmasını kullanmıştır. SVM'ler, sınıflandırma, regresyon ve yoğunluk tahmini problem türlerine çözüm sağlamak için güçlü araçlardır (Sagale & Kale, 2014). Yapılan bu çalışmada SAM ve SVM sınıflandırmalarının kentsel alan objelerinin belirlenmesinde başarısını değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

2. Veri

Göktürk 2 uydusu Türkiye Cumhuriyeti tarihi boyunca yüksek çözünürlüklü görüntü alınması için üretilen ilk uydudur. Göktürk 2 uydusu Pankromatik bantta 2,5 metre siyah-beyaz ve Multispektal bantta 5 metre renkli çözünürlüğe sahiptir (Harita 1) (Wikipedia, 2018). Göktürk-2 uydu sisteminin teknik özellikleri Tablo 1'de sunulmuştur.

Harita 1: Göktürk-2 Uydu Görüntüsü Gerçek (RGB) Ve Yalancı Renk Kombinasyonları (432)

Tablo 1. Göktürk-2 Uydu Sisteminin Teknik Özellikleri

Yörünge:	Güneş Eş zamanlı Yörünge
Yörünge Yüksekliği:	~ 700 km
Dünya Çevresindeki Tur Süresi:	~ 98 dakika
Günlük yer istasyonu Temas Süresi:	~ 40 dakika (gündüz+gece)
Global Gözlem Alanı Kapiliyeti:	Bütün Dünya
Tekrar Ziyaret Zamanı:	2,5 gün (yaklaşık.)
Uydu Kütleli:	< 409 kg.
Görüntü Depolama Kapasitesi:	8 GB + 32 GB
Pan Mekansal Çözünürlük:	2,5 m
Multispektral Mekansal Çözünürlük:	5 m
Tahmini Görev Ömrü:	5 yıl

3. Yöntem

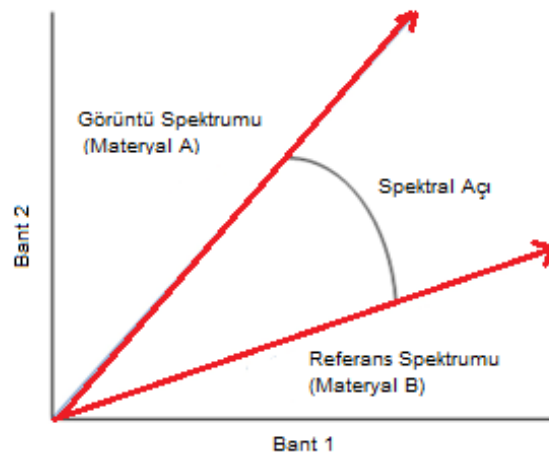
3.1. Görüntü Keskinleştirme

Görüntü keskinleştirme yöntemleri kullanılarak düşük çözünürlüklü multispektral (MSS) bantların renk bilgisi ve yüksek çözünürlüklü pankromatik (PAN) bantların yüksek mekânsal çözünürlüğünü bir araya getirip yüksek mekânsal çözünürlüklü ve renkli görüntülerin elde edilmesi, sınıflandırma, segmentasyon ve obje belirleme gibi çok sayıda uzaktan algılama uygulaması için çok önemli bir konudur (Sarp, 2014). Bu çalışma da arazi kullanım sınıflarının daha kolay yorumlanması ve sınıflandırma doğruluğunun artırılması amacı ile Göktürk-2 uydusunun düşük mekânsal çözünürlüğe sahip MSS bantları ile yüksek mekânsal çözünürlüğe sahip PAN bantı Gram-Schmidt (GS) yöntemi kullanılarak keskinleştirilmiştir.

3.2. Spektral Açık Haritalama (SAM)

SAM, pikselleri referans spektrumlarıyla eşleştirmek için bir n-D açısı kullanan fiziksel tabanlı bir spektral sınıflandırmadır. Algoritma, iki spektrum arasındaki spektral benzerliği, spektrumlar arasındaki açıyı hesaplayarak ve bunları, bantların sayısına eşit boyutsallıktaki bir boşlukta vektörler olarak ele alarak belirler. Bu teknik, kalibre edilmiş yansıtma verisinde kullanıldığında, aydınlatma ve albedo etkilerine nispeten duyarsızdır (Kruse vd. 1993). Tekniğin uygulanması için referans spektrumları, laboratuvar veya saha ölçümlerinden alınabilir veya doğrudan uydu görüntülerinden elde edilebilir. Bir n boyutlu çok-merkezli uzayda bir piksel vektörünün hem büyüklüğü (uzunluğu) hem de alanın koordinat sistemini tanımlayan eksnelere göre ölçülen bir açısı vardır (Richards & Xi, 1996) (Şekil 1).

Şekil 1: Spektral Açık Haritalama (SAM) Kavramı

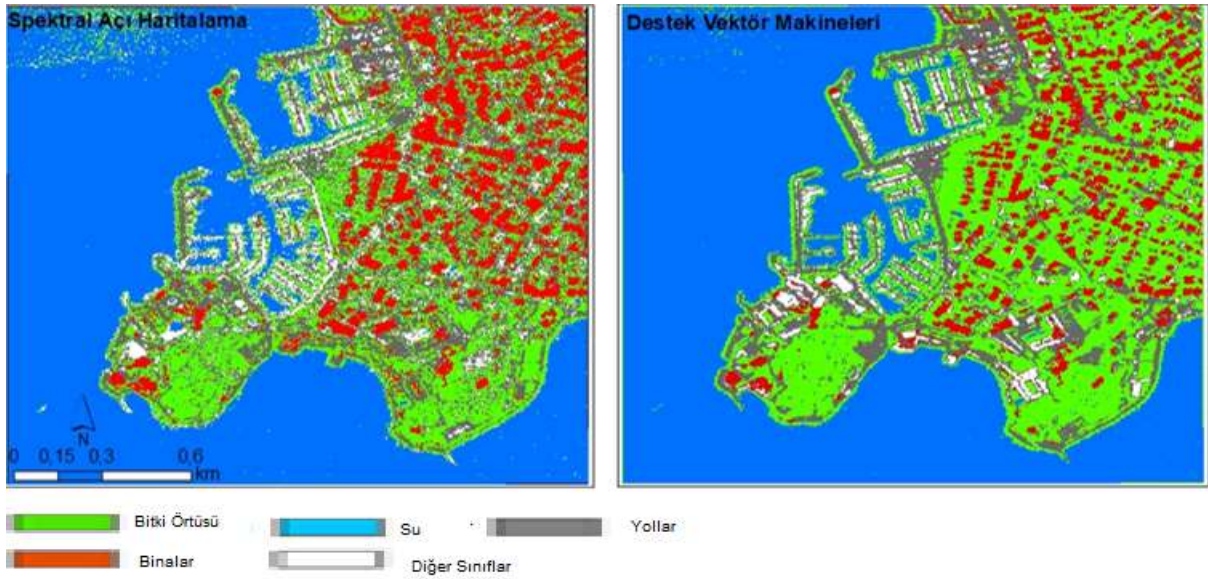

Kaynak: Richards & Xi, 1996

SAM'de, piksel spektrumlarını tanımlamak için sadece açısal bilgi kullanılır; çünkü yöntem, bir gözlemlenen yansıtma spektrumunun çok boyutlu bir alanda bir vektör olduğu ve boyutların sayısının spektral bantların sayısına eşit olduğu varsayımına dayanmaktadır. İki spektrum arasındaki küçük açılar yüksek benzerlik gösterir ve yüksek açılar düşük benzerlik gösterirken, tolerans seviyesinden daha büyük bir açıyla belirlenen maksimum açı eşiği sınıflandırılmamıştır (ENVI, 2008).

Bu çalışmada, SAM, farklı açı değerlerinin incelenmesinden sonra, tüm sınıflar için maksimum eşik değeri olarak tek bir değer olan 0.5 radyan kullanılarak ENVI v4.5 görüntü işleme ortamında uygulanmıştır. Yapılan bu çalışmada N boyutlu uzay, analizde kullanılan Göktürk - 2 uydu görüntüsünün dört yansıtıcı bandı tarafından tanımlanmıştır. Çalışma alanında beş tür ilgi bölgesi (ROI) çıkarılmıştır: Bunlar; bitki örtüsü, bina, su, yollar, ve diğer sınıflardır. Bu ROI'ler, SAM denetimli sınıflandırma sonrasında Göktürk-2 görüntüsündeki alanları tanımlamak için eğitim setleri olarak kullanılmıştır. Elde edilen SAM sınıflandırması sonucu Harita 2'de verilmiştir.

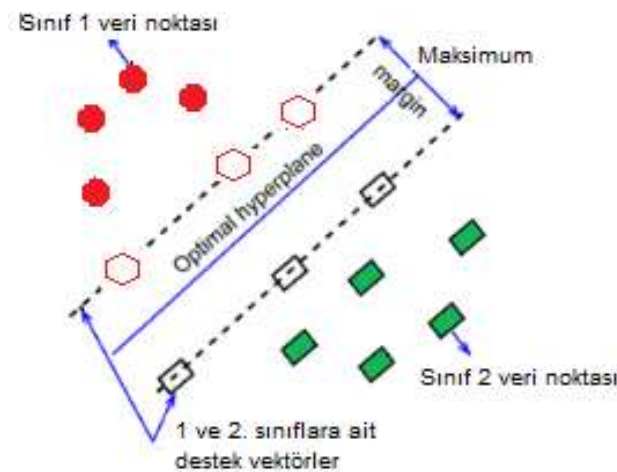
Harita 2: Kentsel alanların SAM ve SVM sınıflandırma sonuçları

3.3. Destek Vektör Makineleri (SVM)

SVM denetimli bir öğrenme sistemidir ve istatistiksel öğrenme kuramındaki son gelişmelere dayanmaktadır (Cristianini & Shawe-Taylor, 2000). Cortes ve Vapnik (1995), ikili sınıflandırma için SVM'yi geliştirmiştir. SVM'nin matematiksel formülasyonu için bir dizi yayın bulunmaktadır (ör. Vapnik 1995; Burges 1998). SVM, sınıfları, sınıflar arasındaki marjı maksimize eden bir karar yüzeyi ile ayırır. Yüzey genellikle en uygun hiperdüzlem olarak adlandırılır ve hiperdüzeye en yakın olan veri noktalarına destek vektörleri denir (Şekil 2). Destek vektörleri, eğitim setinin kritik unsurlarıdır (Boser vd., 1992; Cortes & Vapnik 1995; Foody vd., 2007).

Şekil 2: Lineer destek vektörü makine örneği

Kaynak: (Burges (1998)).

SVM, sınıfların kendilerini tanımlamaktan ziyade sınıfların ayrılmasını optimize eden eğitim verilerine ihtiyaç duyar (Foody & Mathur, 2004). Sınıflandırmada Radyal Temel Fonksiyonu (RBF) kullanarak, doğrusal olmayan sınırlarla sınıf dağılımları, doğrusal ayırma

için yüksek boyutlu bir alana eşlenebilir (Huang vd., 2002). SVM'yi bir Gaussian RBF ile eğitmek için iki parametrenin ayarlanması gerekir: marjı en üst düzeye çıkarmak ve eğitim hatasını en aza indirmek ile çekirdek genişliği arasındaki dengeyi kontrol eden regülasyon parametresi. Küçük bir regülasyon parametresi, eğitim verilerindeki aykırı değerleri göz ardı ederken marjı vurgularken, büyük bir regülasyon parametresi eğitim verisine aşırı yüklenebilir. SVM parametrelerinin kapsamlı bir açıklaması Burges (1998) ve Cristianini ve Shawe-Taylor (2000) 'da bulunabilir. SVM sınıflandırması için SAM için toplanılan eğitim setleri kullanılmış olup elde edilen SVM sınıflandırması sonucu Harita 2’de verilmiştir.

4. Sınıflandırma Sonrası Doğruluk Değerlendirmesi

Doğruluk değerlendirme, sınıflandırma sonuçlarının analiz edilmesinde önemli bir adımdır. Sınıflandırma doğruluğunu ifade etmenin en yaygın yollarından biri, bir sınıflandırma hata matrisinin hazırlanmasıdır. Sınıflandırılmış görüntü üzerinden seçilen rastgele piksellerle referans verilerin karşılaştırılması sonucu, sınıflandırılmış piksellerin ait olduğu sınıflara atanma doğrulukları, sınıflandırma hata matrisinden elde edilir.

Hata matrisinin kolonunda sıralanan veri referans veridir ve yer gerçeği değerlerini göstermektedir. Hata matrisinden hesaplanan kappa katsayısı (K) sınıflandırma doğruluğu analizi için önemli kriterlerden biridir. Bu istatistik, bir sınıflandırma haritasının ve ilgili referans verilerinin birbirleriyle ne kadar iyi uyduğu bir ölçütüdür. Bu anlaşma, hata matrisinin ana diyagonaline ve bir şans sözleşmesine (sıra ve sütun değerleri) dayanmaktadır. K değerinin 0,80'den büyük olması güçlü anlaşma oluşur. K-değerleri 0.40 ile 0.80 arasında düştüğünde orta düzeyde bir anlaşma ve K değerleri daha düşük olan 0.40 ile zayıf bir anlaşma gerçekleşir (Jensen 2005). Genel sınıflandırma doğruluğu (yüzde olarak) ise her bir sınıf doğruluğunun ortalamasıdır. Genel doğruluk, diyagonal (doğru olarak tanımlanmış örnekler) matrisindeki tüm sayıların toplanması ve tüm hataların toplamına bölünmesiyle belirlenir (diyagonalin dışında bulunan sayılar) (Jensen 2005).

Elde edilen sınıflandırma sonuçlarına göre Kappa değeri SAM için 0,76 SVM için ise 0,98 dir. Bu sonuçlar SVM sınıflandırma performansının çok iyi olduğunu göstermektedir. SAM ve SVM için toplam doğruluk değerleri ise % 83,94 ve %98,71' dir (Tablo 2 ve 3)

Tablo 2. SAM Sınıflandırma Doğruluk Değerlendirmesi

Arazi Gerçeği	Bitki Örtüsü	Su	Bina	Yol	Diğer Sınıflar
Bitki Örtüsü	338	0	2	0	0
Su	2	1089	0	0	0
Bina	66	0	66	0	212
Yol	0	0	0	257	0
Diğer Sınıflar	11	0	48	0	32
Toplam	417	1089	116	257	244
Toplam Doğruluk= (1782/2123) 83.94					
Kappa = 0,76					

Tablo 3. SVM Sınıflandırma Doğruluk Değerlendirmesi

Arazi Gerçeği	Bitki Örtüsü	Su	Bina	Yol	Diğer Sınıflar
Bitki Örtüsü	471	0	0	0	0
Su	9	1089	0	0	0
Bina	11	0	278	0	8
Yol	0	0	2	399	2
Diğer Sınıflar	0	0	2	0	375
Toplam	491	1089	282	399	375
Toplam Doğruluk= (2602/2636) 98.71					
Kappa = 0,98					

5. Sonuçlar

Çalışma alanının görüntüsü Harita 1'de gösterildiği gibi SAM ve SVM sınıflandırıcı kullanılarak sınıflandırılmış ve Harita 2'de gösterilen arazi kullanım sınıfları elde edilmiştir. Elde edilen sonuçlar görüntü üzerinden rastlantısal olarak toplanan arazi sınıflarına ait veriler ile karşılaştırılarak sınıflandırma sonuçlarının doğruluğu test edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre Kappa değerleri ise SAM için 0,76 SVM için ise 0,98' dir. Kappa değerlerinin 0,75 üzerinde olması sınıflandırma performansının çok iyi olduğunu göstermektedir. SAM sınıflandırması için genel doğruluk %83,93 ve SVM sınıflandırması için %98,71'dir. Bu nedenle, SVM'nin çalışma alanına ait arazi kullanım sınıflarının belirlenmesinde SAM'a göre daha iyi bir sınıflandırma yöntemi olduğu sonucuna varılmıştır.

Teşekkür

Çalışma, "İstanbul ilinde sanayileşme ve şehirleşme" konulu bir çalışma kapsamında Türk Hava Kuvvetleri'nden (TUAF) alınan Göktürk-2 uydu verileriyle desteklenmiştir.

Kaynakça

Referanslar

Boser B.E., Guyon I.M., Vapnik V.N. (1992). *A training algorithm for optimal margin classifiers*. Proceedings of the Fifth Annual ACM Conference on Computational Learning Theory, Pittsburgh, pp. 144-152.

Burges C.J.C. (1998). *A tutorial on support vector machines for pattern recognition*. Data Mining and Knowledge Discovery, 2: 121-167.

Çınar, E. (2014) GÖKTÜRK-2 Uydu Sisteminin Operasyonel Kabiliyetleri, *Yer Gözlem Uydu Teknolojileri ve Veri Kıymetlendirme Çalıştayı*, 19-20 Mart 2014, Ankara.

Cortes C., Vapnik V. (1995). *Support-vector network*, *Machine Learning*, 20: 273-297.

Cristianini N., Shawe-Taylor J. (2000). *An Introduction to Support Vector Machines and Other Kernelbased Learning Methods*. Cambridge University Press.

ENVI User's Guide (2008). *ENVI on-line software user's manual*, ITT Visual Information Solutions.

Foody G.M., Boyd D.S., Sanchez-Hernandez C. (2007). *Mapping a specific class with an ensemble of classifiers*. International Journal of Remote Sensing, 28 (8): 1733-1746.

Foody, G.M., Mathur, A. (2004). *A relative evaluation of multiclass image classification by support vector machines*. IEEE Transactions on Geoscience and Remote Sensing 42, 1336–1343.

Huang C., Davis L.S., Townshend J.R.G. (2002). *An Assessment of Support Vector Machines for Land Cover Classification*. International Journal of Remote Sensing, 23 (4): 725-749.

Hunt, G.R., Salisbury, J.W. and Lenhoff, G.J. (1971). *Visible and Near Infrared of Minerals and Rocks III. Oxides and hydroxides*. Modern Geology, Vol. 2, p. 195-205.

Jensen, J.R. (2005). *Introductory digital image processing: a remote sensing perspective* - 3rd ed. Prentice Hall. United States of America. 526p.

Kruse, F. A., A. B. Lefkoff, J. B. Boardman, K. B. Heidebrecht, A. T. Shapiro, P. J. Barloon, and A. F. H. Goetz (1993). *The Spectral Image Processing System (SIPS) - Interactive Visualization and Analysis of Imaging spectrometer Data*. Remote Sensing of Environment 44 pp. 145-163.

Rashmi S, Addamani S. Venkat and Ravikiran (2014) *Spectral Angle Mapper Algorithm for Remote Sensing Image Classification*, IJISET - International Journal of Innovative Science, Engineering & Technology, 1 (4).

Richards I.A., Xi J. (1996) *Remote Sensing Digital Image Analysis—An Introduction*. 3rd ed. Springer; Berlin, Germany.

Sagale, D., Kale, A. (2014) *Combining Naive Bayesian and Support Vector Machine for Intrusion Detection System*. International Journal of Computing and Technology, 1 (3), pp. 61-65.

Sarp, G. (2014) *Spectral and spatial quality analysis of pan-sharpening algorithms: A case study in Istanbul*, European Journal of Remote Sensing, 47(1), pp. 19-28,

Vapnik V.N., 1995. *The Nature of Statistical Learning Theory*. New York: Springer-Verlag.

According to Liquidation Requests Placing Immigrants in Antalya Province

Ayşegül ŞENTÜRK¹

Abstract

The Ottoman Empire began to lose its Balkan lands has started to migrate as a result of the massacres, raiding, robbery, religious repression and atrocities of the Balkan states, which emerged as thousands of Turks and Muslims living in these lands as well as Greece, Bulgaria and Serbia. After the Balkan wars, the Ottoman administration adopted the exchange as a fundamental tool against these policies of the Balkan states. Following the acquisition of the need to fight against Greece's victory in Turkey, as well, especially on the concentration of a migration from Turkey to Greece, a forced migration treaty between Greece and Turkey it has been made. During the population exchange realized with this treaty, both countries worked hard to place settlers in appropriate places, to meet their needs and to become consumers from the consumer situation. The records, which are among the first-order sources of the period and whose name is "Combined Population Exchange Commission, Liquidation Requests Catalog" which contains information about the places where the inhabitants came and settled, and the real estate and other properties of the places they came from were classified in the Prime Ministry Republic Archives. With this study, it was aimed to provide statistical information about the new and concrete information about the exchanges and exchanges in Antalya and the settlements that were placed in Antalya by taking advantage of the Liquidation Requests, especially the local history studies.

Keywords: Turkey, Antalya, Population Exchange, Refugee, Liquidation Request.

Tasfiye Talepnamelerine Göre Antalya İline Mübadillerin Yerleştirilmesi

Özet

Osmanlı Devleti'nin Balkan topraklarını kaybetmeye başlamasıyla birlikte bu topraklarda yaşayan binlerce Türk ve Müslüman, Yunanistan, Bulgaristan ve Sırbistan gibi ortaya çıkan Balkan devletleri'nin devletleşme ve homojen bir nüfus oluşturma amacıyla yaptıkları katliam, ırza geçme, soygunculuk, dini baskı ve zulümler neticesinde Anadolu'ya göç etmeye başlamıştır. Balkan devletlerinin bu politikalarına karşı Osmanlı yönetimi özellikle Balkan savaşlarından sonra mübadeleyi temel bir araç olarak benimsemiş, bu mübadeleler antlaşma veya zor kullanmayla gerçekleşmiştir. Milli Mücadeleyle zaferin kazanılmasının ardından gerek Yunanistan'dan Türkiye'ye, gerekse de özellikle Türkiye'den Yunanistan'a bir göç hareketinin yoğunlaşması üzerine, Yunanistan ve Türkiye arasında zorunlu bir göç

¹Dr. Öğretim Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Tarih Bölümü, aysegulsenturk@sdu.edu.tr.

antlaşması yapılmıştır. Bu antlaşma ile gerçekleşen nüfus mübadelesi esnasında her iki ülke de mübadillerin uygun yerlere yerleştirilmesi, ihtiyaçlarının karşılanması ve tüketici durumdan üretici hale geçmeleri için oldukça çaba sarfetmiştir. Dönemin birinci derecedeki kaynakları arasında yer alan ve adı “Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri Katalogu” olan ve mübadillerin geldikleri ve yerleştirildikleri yerler ile geldikleri yerlerdeki emlak ve diğer menkulleri hakkındaki bilgileri içeren kayıtlar Başbakanlık Cumhuriyet Arşivinde tasnif edilmiştir. Bu çalışma ile de Tasfiye Talepnamelerinden yararlanılarak Antalya’da ki mübadele ve mübadillere ilişkin yeni ve somut bilgilerle Antalya’ya yerleştirilen mübadiller hakkında istatistiki bilgi verilmeye çalışılmış, özellikle de yerel tarih çalışmalarına katkı sağlamak amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Antalya, Mübadele, Mübadil, Tasfiye Talepnamesi.

4. Giriş

Göç, bireyin veya bir toplumun siyasi, sosyal, ekonomik gerekçelerle mekânsal yer değiştirme hareketidir. Göçler zorunlu olarak kişilerin veya toplumların göçle yükümlendirilmeleri nedeniyle gerçekleşebileceği gibi kişilerin kendi istekleriyle daha iyi bir refah düzeyi sağlamak amacıyla da gerçekleşebilir (Asar, 2016:22-25). Çeşitli göç olaylarına sahne olan Anadolu, yüzyıllardır Hititler’den Sümerler’e kadar farklı din ve farklı ırklardan birçok topluma ev sahipliği yapmış, bölgedeki etkileşim sonucunda da çok zengin medeniyetler ortaya çıkmıştır. Bölgenin günümüzdeki nüfusu VIII. yüzyılda başlayan ve XVI.yüzyıla kadar da zamanla azalmasına rağmen devam eden Orta Asya göçleri sonucu oluşmuştur. İlk Önce Anadolu’ya yerleşen Orta Asyalı göçmenler Batı Anadolu’nun nüfusunun artmasıyla birlikte, daha sonra Balkanlar’a yerleşmeye başlamışlardır. Kimi kaynaklarda farklı rakamlar verilmesine rağmen çoğu kaynak 1877 öncesi sayımlarda Müslüman nüfusun Balkanlardaki toplam nüfusun yaklaşık %43’üne ulaştığını ifade etmektedir (Karpas, 2010:11,93,173). Ancak 1787-1792 savaşları sonucu Kırım, Kazan, Kafkasya gibi bölgelerden Anadolu’ya yönelik başlayan göçler, 1877-1878 savaşı sonrası özellikle Balkanlardan kitleler halinde Anadolu’ya dönüş şeklinde devam etmiştir. 1877-1878 93 Harbi sonucu kitlesel göçlerin yaşanma sebebi, toprak kayıplarının yanı sıra Rusya’nın Balkanlardaki Osmanlı hakimiyetini kırmak ve Balkanlardaki tek millet egemenliğini gerçekleştirmek için ortaya attığı ideolojik yaklaşımlardır. Kaybedilen topraklardaki Müslüman Türklerden hayatta kalanlar üzerinde kurulan baskı da Anadolu’ya kitlesel göçü tetiklemiştir (İpek, 1994:2,5,40). Çok uluslu Osmanlı İmparatorluğundan milliyetçilik akımında etkisiyle ayrılarak kurulan ulus devletlerde ortaya çıkan “İrredantist” yaklaşımlar da kitlesel göçün nedenlerindedir. Ortaya çıkan yeni devletlerin imparatorluğun veya kendileri gibi yeni ortaya çıkan devletlerin topraklarını elde etme çabaları göçe neden olan irredantist yaklaşımların bir sonucudur (Tekeli 2007:453). 93 Harbi sonucu gerçekleşen kitlesel göçe rağmen devam eden Balkanlardaki Müslüman nüfus yoğunluğu, Balkan savaşları sırasında 93 Harbi sonrasında olduğu gibi uygulanan fiziki, ekonomik, dini baskılar sebebiyle göçleri sürdürmüştür, Balkan Savaşlarının ardından Balkanlardaki Müslüman yoğunluğunu sona erdirmiştir (Halaçoğlu 1995:29, McCarthy 2012:184). Balkan savaşıyla devam eden göç dalgasına, milli kimlik oluşturma amacıyla hareket eden İttihatçıların çabasıyla resmîyet kazanan 1913 Osmanlı-Bulgar Mübadelesi ve 1914 gerçekleşemeyen Osmanlı-Yunan mübadelesi büyük mübadele öncesi önemli denemelerdir (Tevfik, 2014:43). Türk-Bulgar değişiminin görüşülmesi için Kasım 1913 tarihinde Türk ve Bulgar temsilcilerden oluşan komisyon Edirne’de toplanıp, nüfus değişimine yönelik ilk antlaşmayı imzalamışlardır. Sınırın 15 km’lik iki tarafındaki Türk ve Bulgar

unsurlarının durumları göz önünde bulundurularak yapılan antlaşmaya uygun olarak mübadele uygulanmıştır. 46.764 Bulgar ve 48.750 Müslüman mübadele edilmiştir (Ağanoğlu, 2013:137-140). Başka bir sorun da 1914'te Osmanlı Devleti ve Yunanistan arasında yaşanmıştır. Balkan savaşlarının kaybedilmesinin ardından ortaya çıkan siyasi süreç sonrası İttihat ve Terakki'nin "Anadolu'nun Türkleştirilmesi" politikası ile Yunanistan'ın Müslüman Türkleri göçe zorlamasına karşı 200.000 Rum da Yunanistan'a göçe zorlanmıştır (Bozdağlıoğlu, 2014:12). Ardından Venizelos'un Yunanistan Makedonyası'ndaki Türkler'le Aydın'daki Rum'ların değişimini öngören Mayıs 1914 tarihli önerisi, kurulacak komisyonların gecikmesi ve Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması nedeniyle uygulanamamıştır (Tevfik, 2014:45). Mübadele çalışmaları Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla rafa kalkmış olsa da daha sonraki büyük mübadeleye ciddi bir örnek teşkil etmiştir (Bozdağlıoğlu, 2014:12).

5. Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Tasfiye Talepnameleri

Ulus devletlerin ortaya çıkmasının hemen ardından gerçekleşen Birinci Dünya Savaşı ciddi nüfus hareketlerine; çok sayıda insanın hayatını kaybetmesine ve birçok insanın yaşadığı coğrafyayı değiştirmesine neden olmuştur. Lozan Antlaşması öncesinde nüfus yapısı karışık olan bölgelerin coğrafi sınırlarla ayrılması gündeme gelmiş, milli sınırların çizilmesinin ardından da ulus devlet olma gayesi ile ortaya çıkan demografik sorunların çözülmesi gerekli görülmüştür (Emgili, 2014:105). Millî Mücadelenin hemen ardından Yunan kuvvetleri Anadolu'yu boşaltırken İstanbul'daki Rum nüfus yoğunluğu korunmakla birlikte, Anadolu ve Trakya'dan yaklaşık bir milyon Rum da Yunanistan'a göç etmiştir (Oran, 2013:330). Bunun nedeni Millî Mücadele sırasında Yunan ordusunun Anadolu halkına verdiği zarardır. Rumlar bu durumun farkında olup kendilerine bedel ödettirileceğini düşündükleri için savaş sonrası Yunanistan'a akın etmişlerdir. Göç eden insanların kötü durumu Milletler Cemiyetinin de dikkatini çekmiştir (Macar, 2015:174). Yunanistan, kendi açısından ciddi bir sorun teşkil eden bu durumla birlikte olası mübadelenin sınırlarını kendi lehine dar tutmak istemiştir. Ulus devlet olma gayesi ile geniş bir mübadele arzusu taşımaktaki Türk heyetinin mübadele talebinden önce mübadele düşüncesi ise müttefiklerden ortaya atılmıştır (Oran, 2013:330). Lozan görüşmeleri sırasında savaş sonrası ortaya çıkan nüfus sorununun çözülmesi amacıyla Lord Curzon'un önerisi, soruna uluslararası çözüm arayışlarını başlatmış, sorunun hukuki açıdan çözülebilmesi için, Milletler Cemiyeti tarafından görevlendirilen Norveçli Dr. Nansen'in Aralık 1922 tarihli raporuna göre; ortaya çıkan göç sorununun mübadele şeklinde ve bir an önce çözüme kavuşturulması istenmiştir. Sadece mübadele konusunun görüşüldüğü tarihte Nansen'in raporu temel alınarak, kurulacak komisyonlar eşliğinde mübadele çalışmalarının başlanması kararlaştırılmıştır. Mübadeleye İstanbul Rumlarının da dahil edilmesini, değişimin zorunlu olmasını ve mübadelenin barınma sorununun çözülmesi sonrası yapılmasını savunan Türk tarafına karşı, Venizelos göçün isteğe bağlı olmasını istemiştir. Görüşmeler sonucunda 30 Ocak 1923 tarihinde mübadeleye ilişkin protokol imzalanmıştır (Tevfik, 2014:47). Elverişsiz şartlar nedeniyle Mayıs 1923'te yapılması belirlenen mübadelenin, İstanbul'daki Rumlarla Batı Trakya'daki Türklerin mübadele dışında tutularak yapılması kararlaştırılmıştır. Protokolde Kızılhaç örgütünün de mübadele sürecinde gözcülük etmesi istenmiş, ilk mübadillerin de Küçük Asya Rum göçleri sırasında tutuklanan Rum erkeklerden oluşmasına karar verilmiştir (Ürer, 2003:250). Balkan Savaşları sonrası gelenlerde dahil olmak üzere muhacirlerin yerleşme işlemlerini yürütmek ve 13 Ekim 1923 tarihinde nüfus değişimini gerçekleştirmek amacıyla "Mübadele İmar ve İskân Vekaleti" kurulmuştur. 1923 mübadele protokolünden 1926'ya kadar 355.635 Türk ve 189.916 Rum mübadele edilmiştir (Tekeli, 2008:158). Mübadele konusunun ilk bir yıl sorunsuz yürütülmesine rağmen, daha sonra özellikle Batı Trakya'daki Türk nüfusu ile İstanbul'daki Rum nüfusunun yerleşik kabul edilmesine ilişkin maddenin uygulanmasında iki ülkeyi savaşın eşiğine getiren ciddi sorunlar orta çıkmıştır. Sorun, ilgili maddedeki "etabli"

(yerleşik) kelimesinin farklı yorumlanmasından kaynaklanmıştır. Yunanistan maddeyi 1918 öncesi yerleşen bütün Rumların yerleşik sayılması gerektiği şeklinde yorumlarken, neredeyse tüm Rumların mübadele dışında tutulmasını amaçlamış, Türk tarafı ise kimin yerleşik kabul edileceğinin Türk kanunlarına göre şekillenmesini istemiştir (Akin, 2013:80). Mübadele protokolüne aykırı davranış sergileyen Yunanistan'ın bu tutumu neticesinde 1 Aralık 1926 tarihinde imzalanan "Atina İtilafnamesi" ile soruna çözüm aranmış, yapılan değişiklikle Batı Anadolu da yaşayan yaklaşık bir milyon Rum ve Batı Trakya'daki Müslüman Türk halkı mübadeleye tabi tutulmuşlarsa da bu durum soruna kalıcı çözüm sağlamamıştır (Biber, 2015:3). Türkiye ve Yunanistan arasında gerilime sahne olan sorun Milletler Cemiyetinin de gayreti ile ancak 1930 da imzalanan iki ülke arasındaki antlaşmayla çözüme kavuşturulmuştur (Oran, 2013:334).

1923'te başlayan mübadelede, göç edenlerin durumu ile ilgili ayrıntılı bilgiler Tasfiye Talepnamelerinde bulunmaktadır. "Mübadillerin terk edeceği ya da yanlarında götürebileceği mallar ile ilgili kurallar ve bu malların tasfiyesi ve kıymetlerinin belirlenmesine dair esaslar 'Mübadele Sözleşmesi' ile belirlenmiştir. Buna göre, mübadiller her çeşit taşınır mallarını beraberlerinde götürmekte veya naklettirmekte serbest olacaklar ve bu sebeple kendilerinden herhangi bir vergi alınmayacaktı. Ancak 'emval-i menkûlelerinin tamamını veya bir kısmını beraberinde götürmeye kudretiyab olamayacak olan muhacirîn' bunları mahallerinde bırakabilecek, bu halde bırakılacak olan malın bir envanteri çıkarılarak değeri, mal sahibi mübadilin gözü önünde belirlenerek bir 'zabit varakası' düzenlenecekti. Dört nüsha olarak düzenlenecek olan bu belgenin bir tanesi 'memurin-i mahalliye nezdinde' kalacak, biri tasfiye işlerini yürütecek olan "Muhtelit Komisyon'a", diğeri mübadilin 'hicret ettiği memleketin hükümetine', ve sonuncusu da 'muhacire' verilecekti. Bu belge, mübadillerin Türkiye'ye getirmeleri gereken en önemli belge niteliğini taşımaktaydı" (Çelebi 2006:36) . Bu çalışma bu belgelere dayanılarak hazırlanmış olup, belge sayısında 152'dir. Kullanılan Tasfiye Talepnamelerinin tamamının künyesinin atıflarda ve kaynakçada verilmesi oldukça fazla yer kaplayacağından fon kodu, dosya gömleği numarası ve sıra numarası verilmesi uygun görülmüştür. Buna göre kullanılan Tasfiye Talepnamelerinin fon kodu (130.16.13.2) sabittir. Kutu No: (3-1024), Dosya Gömleği No: (2-4097) ve Sıra No:(1-36) numaraları arasında değişmektedir. Tasfiye Talepnameleri atıflarda ve kaynakçada sadece fon kodu esas alınarak gösterilmiştir².

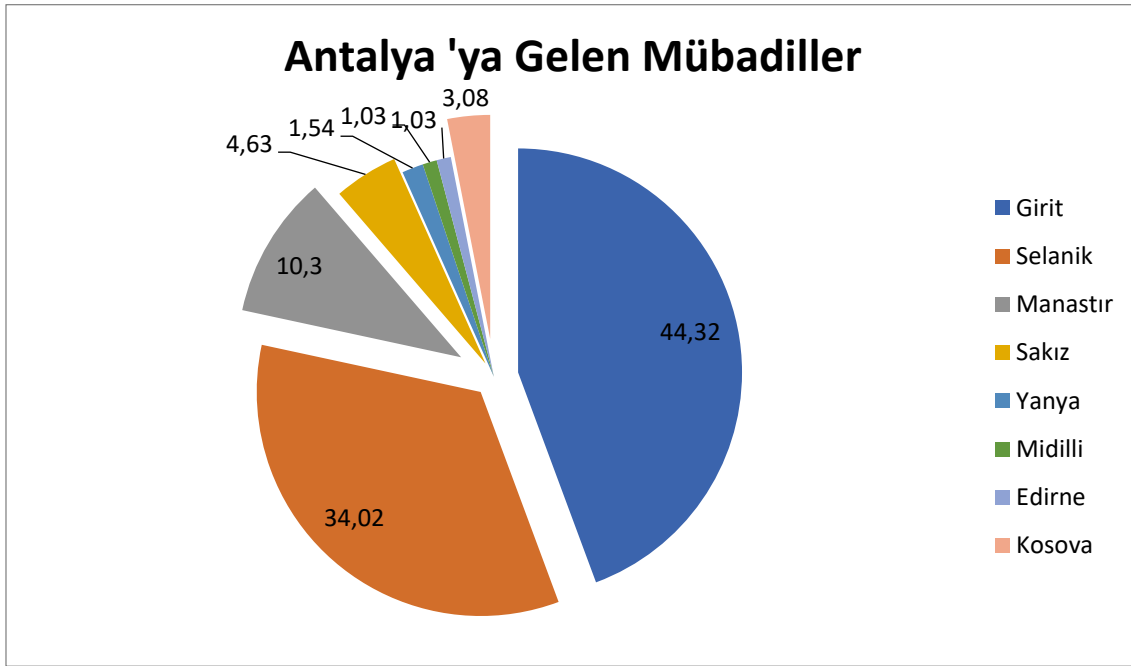
Mübadele meselesine hazırlıksız yakalanan Türkiye, göçmenlerin yerleştirilmesinde her ne kadar geldikleri yörelerin coğrafi özellikleri, iklim ve toprak koşulları, Türkiye'ye gelmeden önceki uğraşları, alıştıkları tarım biçimi, türleri ve uzmanlık dallarını (Geray 1970:22) dikkate almışsa da getirilişlerinden başlayarak yerleştirilmeleri ve sonrasında üretici konuma geçme ve yerleştirildiği bölgenin toplumuna uyum sağlamalarına kadar mübadiller pek çok sorun yaşamıştır. Türkiye'ye gelen mübadiller yoğun şekilde Rum azınlığının önemli bir güç olarak yıllarca yaşadığı yerleşim yerleri olan Balıkesir, Bursa, Çanakkale, Edirne, İzmir, İstanbul, Kırklareli, Manisa, Niğde, Mersin ve Samsun gibi illere yerleştirilmiş olup (Emgili 2014:107), yerleşimlerini sağlamak üzere on adet alan belirlenmiştir. Rumlardan geriye kalan mal, mülk ve arazilere göre belirlenen ancak tam olarak uygulanamayan iskân tasarısına göre Antalya; Isparta ve Burdur vilâyetleri ile birlikte 8. alanda yer almıştır (Arı 2014:53).

3. Mübadillerin Geldikleri ve Yerleştirildikleri Bölgeler

²Türk-Yunan nüfus mübadelesine dair oldukça zengin bir bibliyografya vardır. Bkz. Emgili, "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi Hakkındaki Araştırmalara Bir Bakış", Tarih ve Günce, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi, 1/1, 2017, s.29-54. Ancak bu çalışmanın ana konusu Tasfiye Talepnameleri esas alınarak Antalya'ya yerleştirilen mübadillerin geldikleri yerler, menkulleri ve ekonomik güçleri hakkında bir inceleme ve değerlendirmede bulunmaktadır.

1923-1930 (yoğun olarak 1924-1928) yılları arasında Edirne, Girit, Kosova, Manastır, Midilli, Sakız, Selanik ve Yanya vilayetlerinden gelen mübadiller Antalya'ya yerleştirilmişlerdir. Antalya'ya gelen mübadillerin sayısı Edirne'den 2³, Girit'ten 86, Kosova'dan 6, Manastır'dan 20, Midilli'den 2, Sakız'dan 9, Selanik'ten 66'dır. Kaydı olan 152 Tasfiye Talepnamesi olup bazı talepnamelerde iki, üç ve dört kişinin ismi bulunduğundan Antalya'ya gelen mübadil sayısı 194 olmaktadır. 1923-1930 yılları arasında Antalya merkez ilçeye 175, Elmalı ilçesine 8, Alanya ilçesine 4, Manavgat'a 3, Kaş'a 2 ve Korkuteli ile Kemer'e 1'er mübadil gelmiştir (BCA 130.16.13.2). En fazla göçmen Girit'ten gelmiştir. Mübadillerin sayılarına göre yüzdeleri Tablo 1'de belirtilmiştir.

Tablo 1.

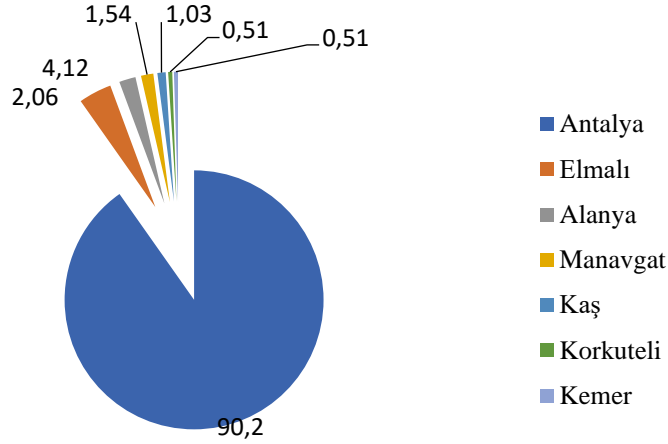

Yukarıdaki tablodan anlaşılacağı üzere çoğunluğu Girit ve Selanik'ten gelen göçmenlerin % 90'nı Antalya merkez ilçeye yerleştirilirken, en fazla göçmen alan ilçe olan Elmalı % 4, Alanya % 2, Manavgat % 1,5, Kaş %1, Korkuteli ve Kemer % 0,51 olup bu oranlarda Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2.

³ Edirne bu dönemde idari taksimat açısından yeni bir düzenleme yapılmadığı için Osmanlı dönemindeki idari yapı esas alındığından bu vilayete bağlı çeşitlikazaların Yunanistan'a ait olması sebebiyle (Öztürk 2016:251) mübadele esnasında kayıtlar bulunmakta olup Antalya'ya 2 kayıt geçmiştir.

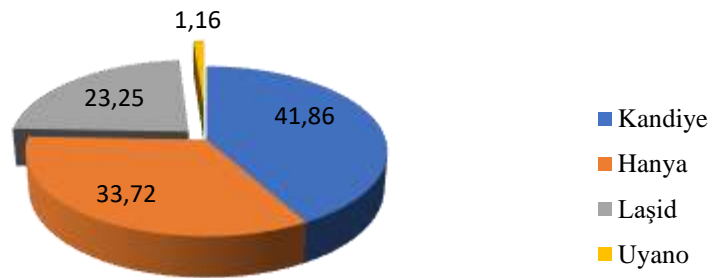
Antalya ve İlçelerine Yerleştirilen Mübadiller

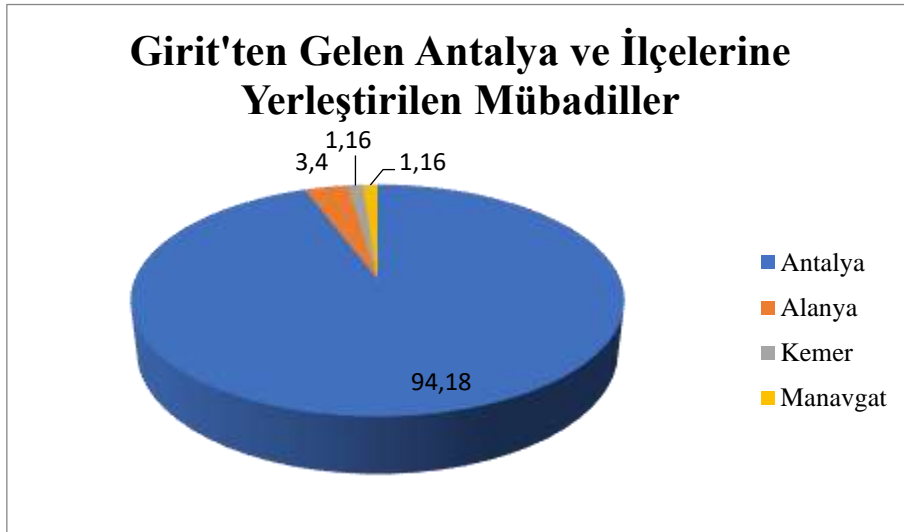
Daha ayrıntılı bir inceleme yapıldığında Antalya vilayetine; Girit ili Hanya sancağından 29, Kandiye'den 36, Laşid'den 20 ve Uyano'dan 1 mübadil geldiği görülmektedir. (130.16.13.2). Bunun nedeni vilayet isminin merkez sancak ve merkez kaza ismini de içermesi sebebiyle kayıtları tutan görevlilerin vilayeti esas alarak, kaza ismini yazmayı gerekli görmemeleri şeklinde açıklanabilir. Girit vilayetinden gelen mübadillerin kazalara göre dağılımı da Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3.

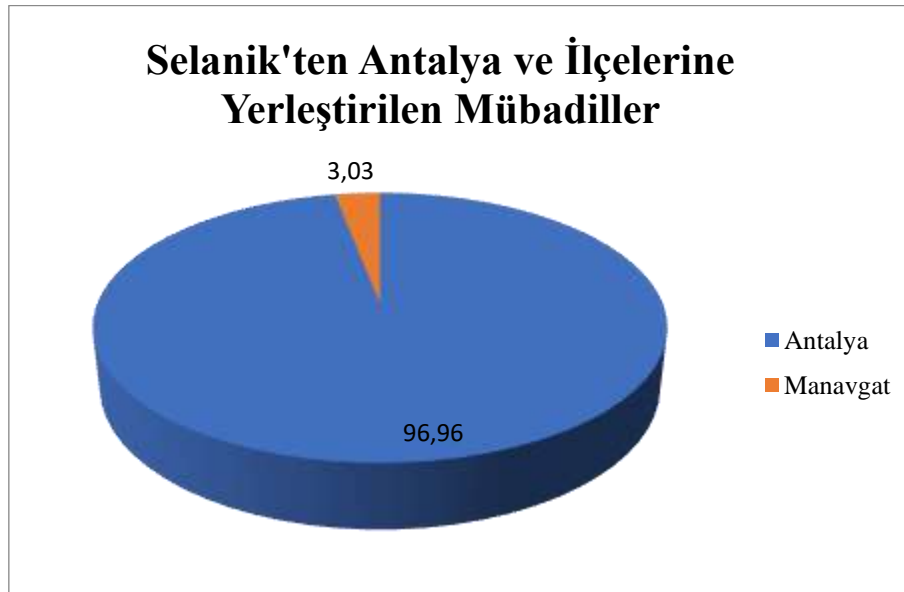
Girit ve Kazalarından Antalya'ya Gelen Mübadiller

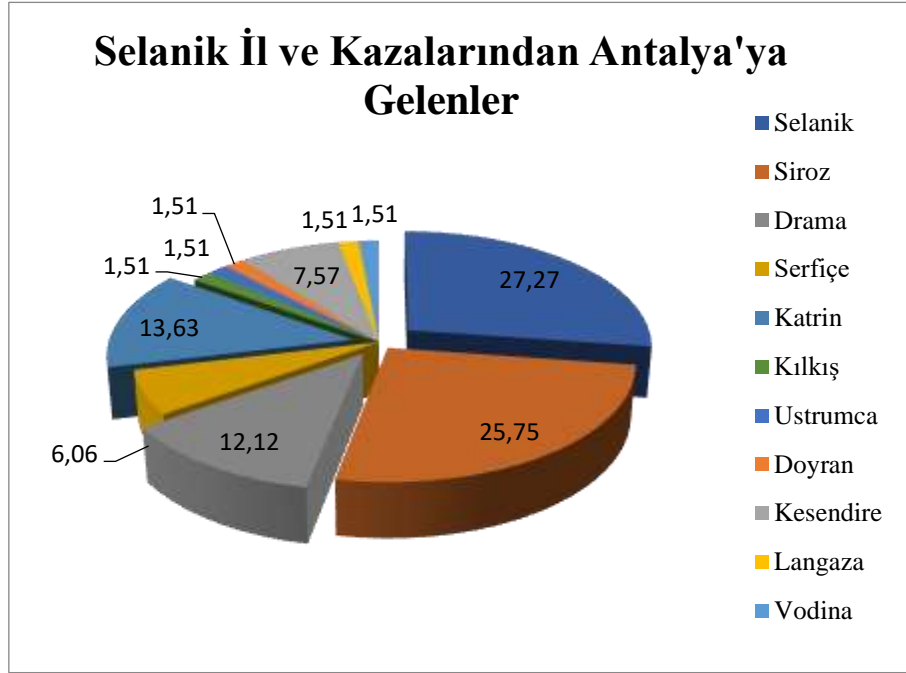

Antalya vilayetine Girit'ten gelen bu mübadillerin 81'i Antalya merkez ilçeye, 3'ü Alanya'ya, 1'i, Kemer ve 1 mübadilde Manavgat'a yerleştirilmiştir (BCA 130.16.13.2). Bunların yüzdelik dilimi de aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 4.

Selanik vilayetinden Antalya il ve ilçelerine gelen mübadil sayısı ise kayıtlara göre 66'dır. Selanik'ten 18, Siroz sancağından 17, Drama kazasından 8, Serfiçe'den 4, Katrin'den 9, Kesendire'den 5, Kılıkış 1, Doyran 1, Langaza 1, Ustrumca 1 ve Vodina'dan 1 mübadil gelmiştir. Bu mübadillerin 64'ü Antalya'ya, 2 mübadil ise Manavgat'a yerleştirilmiştir (BCA 130.16.13.2).

Tablo 5 ve 6.

Antalya vilâyetine gelen mübadillerin hangi ilçelere yerleştikleri ifade edildikten sonra Tasfiye Talepnamelerine göre yerleştikleri köy ve mahalleler de tespit edilebilmektedir. Ancak tüm il ve ilçe kayıtlarında mahalle ve köy adı bulunmamaktadır. Ayrıca köy ve mahalle isimlerinde çok yakın benzerlikler de görülmekte olup, bu durum bu isimlerin söyleyiş ve yazılış hatalarından kaynaklandığını akla getirmektedir. Çünkü aynı isim bazı kayıtlarda köy bazı kayıtlarda mahalle olarak gösterilmiştir. Buna göre Antalya merkez ilçeye yerleştirilen göçmenlerin Osmaniye, Çakallık, Cami-i Cedid, Şeyh Settar, Şeyh Sinan, Meydan ve Hatip Süleyman mahallelerine yerleştirildiği görülmektedir (BCA 130.16.13.2). Bunlar dışındaki kayıtların köy ve mahalle bilgisi bulunmamaktadır.

4. Mübadillerin Meslekleri

Tüm mübadele bölgelerinde olduğu gibi, Antalya'ya da farklı toplumsal tabakalara mensup kentli, kasabalı, köylü; ayrıca çiftçi, tüccar, memur, işçi gibi çeşitli mesleklere sahip göçmenler gelmiş olmakla birlikte, gelen Müslümanların büyük kısmı çiftçilikle uğraşan kesimi ve köylüleri oluşturmakta idi (Emgili 2014:110). Önemli olan husus mübadillerin Yunanistan'da yaptıkları işe ve becerilerine uygun bölgelere yerleştirilerek bir an önce üretici hale gelmelerini sağlamaktır. Mübadele gerçekleşmeden önce göçmenlere ait bilgi cetvelleri oluşturularak uygun bölgelere yerleştirilmeleri amaçlanmışsada bu amaç tam olarak gerçekleşmemiştir. Bunun en önemli nedeni ise mübadillerin Yunanistan'da bıraktıkları malları gösteren bildirim belgelerinin düzensiz oluşudur. Antalya'ya yerleştirilen ve meslek bilgisi verilen mübadillere bakıldığında çoğunluğun memur olduğu görülmektedir. Kayıtlara göre Antalya il ve ilçelerine 10 memur, 1 banka memuru, 1 icra memuru, 1 nahiye müdürü, 1 rüsumat müdürü, 1 polis, 1 komiser, 1 jandarma, 1 gardiyan ayrıca fes boyacısı, saatçi, kahveci, imam, bakkal, kasap, orman müfettişi, duvar ustası, makinist, terzi, kayıkçı, marangoz, emlakçı ve rençber yerleştirildiği anlaşılmaktadır (BCA 130.16.13.2).

5. Sonuç

İster gönüllü ister zorunlu olsun toplumsal yapı üzerinde büyük tesirler oluşturan göç hareketleri beraberinde ekonomik ve toplumsal boyutta sıkıntılar ortaya çıkarabilmektedir. Ancak özelde Antalya genelde Türkiye için bakıldığında mübadele göçleri sonucu aynı dili konuşan, aynı inancı paylaşan ve aynı kültüre sahip bir kitle Türkiye nüfusuna eklenmiştir ve bu da uluslaşma sürecini hızlandırmıştır. Mübadele ile kayıtlara göre Antalya nüfusuna 194 yeni nüfus eklenmiştir. Ancak mübadil sayısını sadece Tasfiye Talepnameleriyle açıklamak mümkün değildir. Hiçbir mülkü olmayıp Antalya’da iskân edilenler de dikkate alınacak olursa, bir o kadar mübadilin de bu şekilde geldiği düşünülebilir. Tasfiye Talepnamelerine göre en çok göçmen veren iller Girit ve Selanik olurken, göçmenlerin çoğu Antalya merkez ilçeye yerleştirilmiştir. Mübadillerin Antalya’da yerleştikleri ilçe isimleri güncelliğini korurken, günümüzdeki mahalle isimlerinde ise bir benzerlik bulunmamaktadır. Tasfiye Talepnamelerine dayanarak mübadillerin kimlik bilgileri, geldikleri yerler, Türkiye’de ki yerleşim alanları, sahip oldukları menkul ve gayrimenkul malları ve bu bilgiye dayanarak ekonomik güçleri hakkında bilgi elde etmek mümkündür. Kapsamlı bilgiler sunarak, göç siyaseti üzerine var olan bazı çalışmaları geliştirmeye yönelik olan bu çalışma ile göçmenlerin yerleştirildikleri bölgeye yaptıkları ekonomik ve sosyal katkıları anlamak mümkün olabileceği gibi yerel tarih ile ilgilenen araştırmacılar için de bir referans oluşturması umulmaktadır. Ancak meslekleri belirtilmeyenlerin çoğunluğu oluşturması ve mübadillerin bilgilerini kayıtlara geçiren görevlilerin yaptığı eksik ya da yanlış yazımların bulunması bu alanda yapılacak araştırmalar açısından gözden kaçırılmaması gereken bir noktadır.

Kaynakça

Resmi Yayınlar

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Antalya Vilayeti Tasfiye Talepnameleri.

Kitap ve Makaleler

Ağanoğlu, H.Yıldırım (2013). Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Balkanların Makus Talihi:Göç, İstanbul:İz.

Akın, Fatih (2013). Türkiye’de Azınlık Politikaları 6-7 Eylül Olayları, İstanbul, Kum Saati Yayınları.

Asar, Aydoğan (2016). Göç Yönetimi, Ankara, Seçkin.

Arı, Kemal (2014). Büyük Mübadele Türkiye’ye Zorunlu Göç (1923-1925), İstanbul:Tarih Vakfı Yurt Yay.

Biber, Tuğba E. (2015). “XX.Yüzyılda Yunanistan’dan Türkiye’ye Türk Göçleri”,Türk Dünyasında Sürgün ve Göç, Yayına Haz: Nesrin Sariahmetoğlu-İlyas Kemaloğlu,İstanbul:Türk Kültürüne Hizmet Vakfı.

Bozdağlıoğlu, Yücel (2014). “Türk Yunan Nüfus Mübadelesi Ve Sonuçları”, Türkiye Sosyal Araştırmaları Dergisi, 3(18).

Çelebi, Ercan (2006). “Mübadillerin Yunanistan’daki Mal Kayıtları ve Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri, ÇTTAD, V,12.

Emgili, Fahriye (2014). “Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'nin Türkiye Cumhuriyeti'nin Millî İktisadının Oluşumundaki Etkisi”, Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, 3(18).

Geray, Cevat (1970) “Türkiye’de Göçmen Hareketleri ve Göçmenlerin Yerleştirilmesi”, *Âmme İdaresi Dergisi*, III/4.

Halaçoğlu, Ahmet (1995). *Balkan Harbi Sırasında Rumeli’den Türk Göçleri*, Ankara: TTK.

İpek, Nedim (1994). *Rumeli’den Anadolu’ya Türk Göçleri*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Karpat, Kemal H. (2010). *Osmanlı’dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, İstanbul, Timaş.

Macar, Elçin (2015). “Yunanistan’dan Anadolu’ya Göç: Nüfus Mübadelesi”, *Türkiye’nin Göç Tarihi*, Derleyenler: M. Murat Erdoğan-Ayhan Kaya, İstanbul: Bilgi Ün.

McCarthy, Justin (2012). *Ölüm ve Sürgün*, Ankara: TTK.

Oran, Baskın (2013). *Türk Dış Politikası*, İstanbul, C.1, İletişim.

Öztürk, Gülin (2016.) *Tasfiye Talepnameleri Işığında Mübadillerin Yerleştirilmesi: Adana Örneği*, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXI/1.

Tekeli, İ. (2007). “Türkiye’nin Göç Tarihindeki Değişik Kategoriler”, *Kökler Ve Yollar Türkiye’de Göç Süreçleri*, Derleyenler: Ayhan Kaya-Bahar Şahin, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Tekeli, İlhan (2008). *Göç Ve Ötesi*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Tevfik, İhsan (2014). *Mübadele*, İstanbul, İnkılap.

Ürer, Levent (2003). *Azınlıklar Ve Lozan Tartışmaları*, İstanbul, Derin.

Informations on the Assignment Process of Mustafa Kemal Pasha to Samsun in Ali Fuat Cebesoy's Memories

Ali ÇİFTÇİ¹

Abstract

In this study, the process of draft Mustafa Kemal Pasha to Anatolia was examined based on the memories of Ali Fuat Cebesoy. When Mustafa Kemal Pasha was sent to Samsun by the Government of Sultan Vahdettin and Damat Ferit Pasha on 19 May 1919, Ali Fuat Cebesoy and his family played a key part in this fact. That is to say, Ali Fuat Pasha and Mustafa Kemal Pasha had friendship while they were students. Mehmet Ali Bey, a member of the Hürriyet and İtilaf Party (HİF) and the Minister of Internal Affairs, affinity relationship by marriage of the Cebesoy family. Ali Fuat Cebesoy's brother Ali Bey married with Mehmet Ali Bey's daughter. This kinship relationship played an important role in the adoption of M. Kemal Pasha by the FEP person to the Government and the Sultan. Mehmet Ali Bey, the Minister of Post Telegraph and then the Minister of Internal Affairs, facilitated a political process which was seen as impossible under normal circumstances in Damat Ferit Pasha Government.

Keywords: Atatürk, Ali Fuat Cebesoy, National Struggle, 19 May 1919, Samsun

Ali Fuat Cebesoy'un Hatıralarında Mustafa Kemal Paşanın Samsun'a Gönderiliş Süreci ile İlgili Bilgiler

Özet

Bu çalışmada Millî Mücadelenin çok önemli isimlerinden olan Ali Fuat Cebesoy'un hatıralarına dayanarak Mustafa Kemal Paşanın Anadolu'ya gönderiliş süreci irdelenmiştir. Mustafa Kemal Paşanın 19 Mayıs 1919'da Padişah Vahdettin ve Damat Ferit Paşa Hükümeti tarafından Samsun'a gönderilişinde Ali Fuat Cebesoy ve ailesinin ayrı bir yeri vardır. Şöyle ki, Ali Fuat Paşa ile Mustafa Kemal Paşanın öğrencilik yıllarına kadar giden arkadaşlıkları vardır. M. Kemal Paşanın Samsun'a gönderilişini Damat Ferit Paşaya kabul ettiren Hürriyet ve İtilaf Fırkası (HİF) üyesi ve Dahiliye Nazırı Mehmet Ali Bey de Cebesoy ailesinin dünürüdür. Ali Fuat Cebesoy'un kardeşi Ali Bey, Mehmet Ali Bey'in kızı ile evlenmiştir. Bu hısımlık ilişkisi M. Kemal Paşanın HİF'li birisi tarafından Hükümete ve Padişaha kabul ettirilmesinde önemli rol oynamıştır. Damat Ferit Paşa Hükümeti'nde önce Posta Telgraf Nazırı, sonra da Dahiliye Nazırı olan Mehmet Ali Bey'in önceden Cebesoy ailesi ile olan tanışıklığı ve hısımlığı normal şartlarda imkansız gibi görülen bir siyasal süreci kolaylaştırmıştır.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, Ali Fuat Cebesoy, Millî Mücadele, 19 Mayıs 1919, Samsun

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniv. -İİBF-SBKY, aciftci@gumushane.edu.tr

1.Giriş

Millî Mücadele tarihinde Mustafa Kemal Paşanın son Osmanlı Padişahı Sultan Vahdettin tarafından ve Damat Ferit Paşa Hükümeti'nce Anadolu'da geniş yetkilerle görevlendirilmesi çok tartışılmış ve konuşulmuştur. Bu konu genellikle Mustafa Kemal Paşaya Anadolu'da verilen görevin mahiyeti, yetkilerinin kapsamı, İstanbul Hükümeti ile ilişkilerinin gelişimi bağlamında ele alınmış ve tartışılmıştır. Ancak Mustafa Kemal Paşanın askeri, fikri ve siyasi kimliği düşünüldüğünde onunla zıt konumda olduğu bilinen Hürriyet ve İtilaf Fırkası (HİF) Hükümeti'nce nasıl olup da böylesine önemli bir görevin kendisine verildiği hususu yeterince tartışılmamıştır. İktidarda bulunan HİF, İTC'nin ezeli rakibi ve onun millici duruşundan uzak olup İngiliz siyasetiyle uzlaşma yanlısıdır. Bu şartlarda Anadolu'da Müslüman halk ile gayrimüslimler arasında ortaya çıkan asayişsizliğe çözüm bulmak üzere İngiltere'nin de baskısıyla bir yetkilinin görevlendirilmesi gündeme gelmiştir. Burada Mustafa Kemal Paşanın adı öne çıkmıştır. Ali Fuat Paşanın okul arkadaşı olan Mustafa Kemal Paşayı Hükümete öneren HİF'li Mehmet Ali Bey, Cebesoy ailesinin dünürüdür. Bu çalışmada Ali Fuat Paşanın, Cebesoy ailesinin oynadığı kritik rol çerçevesinde Mustafa Kemal Paşanın Damat Ferit Hükümetince görevlendirilmesi sürecinde yaşananlara ilişkin hatıraları ele alınacaktır.

2.Cebesoy Ailesinde Ülkenin Durumu Tartışılıyor

Ali Fuat Cebesoy, 1. Dünya Savaşı sonunda 20 Aralık 1918'de İstanbul'a döner. Babası İsmail Fazıl Paşa ile ülkenin durumunu ele aldıkları konuşmalarında kendisi Anadolu'dan haberler anlatırken babası da İstanbul'daki gelişmelerden bahseder (Cebesoy, 2000: 47). İsmail Fazıl Paşa HİF'lilerin, İttihatçı karşıtlığını çok ileri götürmelerinden şikayetçidir. Onların bu davranışlarının ülkenin yararına değil zararına olacağını düşünmektedir.

İsmail Fazıl Paşa, HİF'in önemli şahsiyetlerinden olan Mehmet Ali Bey'le irtibat halindedir. Çünkü, onunla dünürdür. Onun aracılığı ile siyasi görüşlerini HİF'lilere iletmektedir. A. Fuat Paşa, hısımlık ilişkisini kullanarak M. Ali Bey'in iktidarla olan yakınlığından yararlanılabileceğini düşünmektedir.

M. Ali Bey Hükümette görev almadan önce de HİF'te önemli bir mevkie sahiptir. Kızı, A. Fuat Paşanın kardeşi Yüzbaşı Ali Bey'le evlenmiştir. Cebesoy ailesiyle M. Ali Bey arasındaki hısımlık ilişkisini Rauf Orbay hatıralarında yanlılıkla Ali Fuat Paşanın kardeşinin kızıyla M. Ali Bey'in evliliği şeklinde vermektedir (Orbay, 1993: 229).

3.Ali Fuat Paşa Mehmet Ali Bey'i Mustafa Kemal Konusunda Etkiliyor

Bu sırada Ali Fuat Paşa, Mehmet Ali Bey'le yaptıkları bir görüşme sırasında sözün Mustafa Kemal Paşaya geldiğini, M. Ali Bey'in onu şahsen tanımamakla beraber hakkında iyi şeyler işitmiş olduğunu kaydetmektedir (Cebesoy, 2000: 50). M. Ali Bey, HİF iktidarından yana olmakla beraber siyasi çevreler arasında birlik sağlanmasına sıcak bakmaktadır. Ali Fuat Paşa, Mustafa Kemal Paşa isminin, aralarındaki konuşmada nasıl gündeme geldiğini açıklamamaktadır.

Bu görüşme sırasında kendisi askeri yeteneklerinden bahisle Mustafa Kemal Paşaya faal bir vazife verilmesinin ülke yararına olacağını M. Ali Bey'e aktarmıştır. İsmail Fazıl Paşa ile birlikte M. Ali Bey üzerinde M. Kemal Paşa hakkında olumlu bir izlenim oluşturmuşlar ve bir görüşme kararlaştırmışlardır. Mustafa Kemal ile Mehmet Ali Bey'i buluşturacaklardır.

Bu arada Ali Fuat Paşa hatıralarında babası İsmail Fazıl Paşanın Mustafa Kemal'i çok sevdiğini, ona hep öz evlât muamelesi yaptığını kaydetmektedir (Cebesoy, 2011: 54).

4. Ali Fuat Paşa Şişli’de Mustafa Kemal ile Görüşüyor

M. Ali Bey’le olan görüşmelerini M. Kemal Paşaya haber vermek için derhal Şişli’de M. Kemal Paşayı ziyaret eden A. Fuat Paşa onunla memleketin durumunu da ayrıntısıyla ele aldıklarını ifade etmektedir. Ordu ile milletin el ele vererek bir milli mukavemet hareketi yaratılmasını düşündüklerini ifade eden Cebesoy bu amaca varmak için düşündükleri çarelerden birisini M. Kemal’in Hükümette Harbiye Nazırı olması şeklinde ifade etmektedir (Cebesoy, 2000: 53).

5. Mustafa Kemal Paşa Cebesoyların Evinde Mehmet Ali Beyle Tanıştırılıyor

M. Kemal Paşa, bir gün Cebesoyların evine yemeğe davet edilmiştir. Yemekte dünür Mehmet Ali Bey de bulunmaktadır. Buluşma, İsmail Fazıl Paşa tarafından tertiplenmiş ve ikisinin tanışması sağlanmıştır (Orbay, 1993: 229). Ali Fuat Paşa, o akşam Mehmet Ali Bey üzerinde etkide bulduklarını ve ondan bu M. Kemal’e görev verilmesi konusunda yardım sözü aldıklarını belirtmektedir (Cebesoy, 2000: 54-55).

Şişli’de M. Kemal Paşanın evindeki görüşmelerde Ali Fuat, M. Kemal, Rauf Bey arasında Anadolu’da bir mukavemet başlatılması kararı pekişir. Mart 1919’da İstanbul’a gelen ve Şişli’de M. Kemal Paşa ile görüşen Kazım Karabekir de zaten başından beri bu düşüncededir (Karabekir, 2000: 105, 108-109).

6. Mehmet Ali Bey Kabinede

Ali Fuat Paşa, 1919 yılı mart ayı ortalarında İstanbul’dan Konya’ya hareket etmiştir (Özçelik, 1993: 57). Ali Fuat Paşanın başında bulunduğu 20. Kolordu’nun, Şubat 1919’da Ankara’ya nakledilmesi kararı alınmıştır.

4 Mart 1919 tarihinde açıklanan (Jaeschke, 1989:19) ilk Damat Ferit Paşa Hükümeti’nde Mehmet Ali Bey Posta Telgraf Nazırı yapılmıştır. Bundan ümitlenen Ali Fuat Paşa babasına mektup yazarak M. Kemal Paşanın Anadolu’ya tayini konusunda Mehmet Ali Bey’in peşini bırakmamasını istediğini kaydetmektedir (Cebesoy, 2000: 65).

A. Fuat Paşa, İsmail Fazıl Paşanın İzmir’in 15 Mayıs 1919’daki işgalinden önce yazdığı bir mektupta M. Kemal Paşanın Anadolu’da görevlendirileceğini öğrendiğini belirtmektedir.

Bu arada A. Fuat Paşa, D. Ferit Paşa gibi birisinin M. Kemal gibi birisine geniş yetkili bir ordu müfettişliği görevini bilerek vermeyeceğini ifade ederek bu işte M. Ali Bey ve babasının rolünü tekrarlamaktadır. M. Ali Bey’in nazır olduktan sonra D. Ferit Paşaya, M. Kemal Paşaya bir görev verilmesi için çalışmaya başladığını kaydetmektedir.

Bu sırada M. Ali Bey’in Hükümetteki ağırlığını arttıran ve Cebesoyların evinde ve Şişli’de planlanan işleri kolaylaştıran kritik bir gelişme olur. M. Ali Bey, Nisan 1919 başlarında Kabinede Dahiliye Nazırlığı gibi önemli bir nazırlığa getirilir.

A. Fuat Paşa, işgal kuvvetleri komutanlığından bu sıralarda sadrazamlığa gelen bir raporda Samsun ve çevresinde Türklerin Rumlara saldırdığından bahisle İngilizlerin bunun önlenmesini istediğini kaydetmektedir. Sadrazamın kendisinden görüş sormasını fırsat bilen Dahiliye Nazırı M. Ali Bey M. Kemal Paşanın Anadolu’ya geniş yetkilerle gönderilmesini önermiştir (Cebesoy, 2000: 80).

7.Mehmet Ali Bey Mustafa Kemal Paşa ile Damat Ferit Paşayı Buluşturuyor

Dahiliye Nazırı M. Ali Bey, M. Kemal Paşa ile D. Ferit'i buluşturmak için hemen bir öğle yemeği daveti düzenler. Buluşmada Genelkurmay Başkanı Cevat (Çobanlı) Paşa da vardır. Ali Fuat Paşa, bu buluşmada M. Kemal Paşanın Sadrazamın sorularını ona güven verecek ve şüpheye düşürmeyecek şekilde cevaplandırıldığını kaydetmektedir (Cebesoy, 2000: 81). Görüşme M. Kemal Paşa açısından olumlu geçmiştir. M. Kemal Paşa, İstanbul'dan ayrılmadan birkaç gün önce de veda ziyaretleri sırasında Sadrazam D. Ferit Paşa ile onun evinde yine görüşmüştür (Jaeschke, 1991: 115).

Sadrazam, görüşmenin ertesi günü Harbiye Nazırı Şakir Paşaya Samsun'daki hadiselerin tahkik edilmesine M. Kemal Paşanın görevlendirilmesini emretmiştir. 30 Nisan 1919'da M. Kemal Paşa 9. Ordu Kıtaları Müfettişliğine tayin olunmuş, aynı gün Padişah iradesi de çıkmıştır.

M. Kemal Paşa, kendi vazife talimatnamesini istediği gibi hazırlatmış, M. Ali Bey de bunu, Kabinede tartışılmadan Sadrazama imzalatmıştır. Atatürk de Nutuk'ta kendisine verilen görevin başarılmasının makam ve yetki verilmesine bağlı olduğunu söylediğini, talimatnameyi kendisinin yazdığını kaydetmektedir (Atatürk, 1989: 14-15).

Ancak M. Ali Bey'in M. Kemal Paşanın görevlendirilmesinde ona yardımcı olma amacıyla ilgili olarak Rauf Orbay'ın farklı bir değerlendirmesi bulunmaktadır. Orbay, Mehmet Ali Bey'in, M. Kemal Paşanın Samsun görevine yardımcı olurken aslında bunu, mensup olduğu Hükümetin mevkiini kuvvetlendireceğini düşündüğü için yaptığını ifade etmektedir (Orbay, 1993: 231).

Ali Fuat Paşa hatıralarında M. Kemal Paşanın Samsun'a gönderilişinden rahatsız olan İngilizlerin Hükümet üzerinde baskı kurduklarını, HİF çevrelerinde de bu görevlendirmeden Hükümetin sorumlu tutulmaya başlanması üzerine D. Ferit Paşanın zor duruma düştüğünü kaydetmektedir. Bu nedendir, Ferit Paşa, 19 Mayıs 1919'daki yeni kabinesinde, Mehmet Ali Bey'e nazırlık vermemiştir.

Mustafa Kemal Paşa, Samsun'a çıktıktan sonra Ali Fuat Paşa ile ilk temasını 23 Mayıs 1919 tarihinde gönderdiği telgrafla sağlamıştır (Özçelik, 1993: 63).

Kaynakça

- Atatürk, M. K. (1989). *Nutuk*, C. 1, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. Baskı.
- Cebesoy, A. F. (2000). *Millî Mücadele Hatıraları*, İstanbul, Temel Yayınları.
- Cebesoy, A. F. (2011). *Siyasi Hatıralar*, C. 1-2, İstanbul, Temel Yayınları, 3. Baskı.
- Jaeschke, G. (1989). *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi-Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, Çev: ?, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı.
- Jaeschke, G. (1991). *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, Çev: Cemal Köprülü, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı.
- Karabekir, K. (2000). *İstiklâl Harbimiz*, İstanbul, Emre Yayınları, C. 1, 5. Baskı.
- Orbay, R. (1993). *Cehennem Değirmeni-Siyasi Hatıralarım*, C.1, İstanbul, Emre Yayınları.
- Özçelik, A. (1993). *Ali Fuad Cebesoy*, Ankara, Akçağ Yayınları.

The Geopolitical Position of Caucasus and the Importance of Regional Developments for Turkey

Ali AYATA¹

Abstract

Turkish foreign policy gained in importance after the re-emergence of international geopolitics in the 1990s. At the beginning of this new development process, Turkey, even if its contribution is not large, is at least the country that has most affected the members of the Western bloc countries. The aim is to establish, in the natural borders with the Balkan States, the Caucasus, the Black Sea region, the Middle East, the Mediterranean, Central Asia and Europe, which play a very important role in Turkey's foreign policy, security, stability, to build prosperity, friendship and cooperation. Geographically, Turkey is located near the Middle East and the Caspian Sea basin, which today accounts for approximately 70% of the world's total energy resources. With the intention of obtaining the oil and gas reserves of the Caspian Sea, the route that runs from eastern Turkey to the Mediterranean is one of the shortest. Since it is low cost, technologically and because of the environment, it is a suitable choice. For these reasons, Turkey has intensified its efforts to trade in the crude oil and gas reserves of the Caspian Sea in the western market and to realize the East-West Corridor project. The projects of the pipelines connecting the Caucasus with Central Asia and Europe are very important from the point of view of the cooperation of these regions with the West. In the present work I am dealing with the analysis of the geopolitical situation of the Caucasus and the importance of developments from the point of view of Turkey and the international community.

Keywords: Geopolitics, Caucasus, Turkey, Energy.

JEL Codes: F50, F51

Die Geopolitische Situation Des Kaukasus Und Die Bedeutung Der Entwicklungen Aus Sicht Der Türkei

Zusammenfassung

Die türkische Außenpolitik gewann nach der Neuentstehung der internationalen Geopolitik in den 90-er Jahren an Bedeutung. Am Beginn dieses neuen Entwicklungsprozesses ist die Türkei, auch wenn ihr Beitrag nicht groß ist, zumindest das Land, das die Mitglieder der West-Block-Länder am meisten beeinflusst hat. Das Ziel ist es, in den natürlichen Grenzen mit den Balkanstaaten, dem Kaukasus, der Schwarzmeer-Region, Nahost, dem Mittelmeer-Raum,

¹ Prof. Dr., Universität Karamanoglu Mehmetbey, Fakultät für Wirtschaft und Verwaltungswissenschaften
Abteilung für Politikwissenschaften und Internationale Beziehungen E-Mail: aayata@kmu.edu.tr

Zentralasien und Europa, die in der Außenpolitik der Türkei eine sehr wichtige Rolle spielen, Sicherheit, Stabilität, Wohlstand, Freundschaft und Kooperation aufzubauen. Die Türkei liegt geografisch gesehen nahe dem Mittleren Osten und dem Becken des Kaspischen Meeres, wo sich bis heute schätzungsweise 70 % der gesamten Energiequellen der Welt befinden. Wenn man die Absicht verfolgt, die Erdöl- und Erdgas-Reserven des Kaspischen Meeres zu beziehen, ist der Verlauf dieser Strecke, die vom Osten der Türkei bis zum Mittelmeer führt, eine der kürzesten. Da sie mit niedrigen Kosten verbunden ist, aus technologischer Hinsicht und aufgrund der Umgebung, ist sie eine geeignete Wahl. Aus diesen Gründen hat die Türkei die Anstrengungen verstärkt, Handel mit dem Rohöl und den Gasreserven vom Kaspischen Meer auf dem westlichen Markt zu betreiben und das Ost-West-Korridor-Projekt zu verwirklichen. Die Projekte der Pipelines, die den Kaukasus mit Mittelasien und Europa verbinden, sind aus Sicht der Zusammenarbeit dieser Regionen mit dem Westen sehr wichtig. Im Rahmen der vorliegenden Arbeit beschäftige ich mich mit der Analyse der geopolitischen Situation des Kaukasus und die Bedeutung der Entwicklungen aus Sicht der Türkei und für internationale Gemeinschaft.

Schlüsselwörter: Geopolitik, Kaukasus, Türkei, Energie.

1. Einleitung

Die türkische Außenpolitik gewann nach dem Zerfall der UdSSR in den 90-er Jahren und nach der Neuentstehung der internationalen Geopolitik an Bedeutung. Am Beginn dieses neuen Entwicklungsprozesses ist die Türkei, auch wenn ihr Beitrag nicht groß ist, zumindest das Land, das die Mitglieder der West-Block-Länder am meisten beeinflusst hat (Bağcı, 1998: 29-34). Der Mitte der 80-er beginnende Zerfall der UdSSR, ihre offizielle Auflösung Anfang der 90-er und die gleichzeitige Entstehung von fünf unabhängigen türkischen Republiken schufen in der Türkei im ersten Moment ein Gefühl von Freude, Verwunderung, Hoffnung und Begeisterung. Die Türkei hat sich in dieser Situation genau so verhalten, wie sie sich üblicherweise verhalten wird, wenn die Atmosphäre aufgrund der entstandenen „Frühgeburt“ einem Zustand von allgemeiner Begeisterung und Panik gleicht. Nachdem sich in dieser Situation die Ängste der Nachbarn ausbreiteten, waren die dadurch entstehenden Reflexe natürlich ziemlich stark. Aus Sicht der Türkei war die dadurch entstandene Begeisterung, Verwunderung und Unruhe normal und unvermeidlich. Einerseits wurde der während des Kalten Krieges als bedrohliches Element angesehene nördliche Nachbar, die UdSSR, durch den Zerfall aufgelöst und im Kaukasus und Mittelasien entstanden neue Staaten. Die Türkei, jetzt von einem für sie bedrohlichen Element befreit, würde, ob sie wollte oder nicht, bei denen in den in der Region neu entstehenden Formationen einer der bestimmenden Akteure sein (Kissinger, 1992: 15).

Die Türkei liegt geografisch gesehen nahe dem Mittleren Osten und dem Becken des Kaspischen Meeres, wo sich bis heute schätzungsweise 70 % der gesamten Energiequellen der Welt befinden. Wenn man die Absicht verfolgt, die Erdöl- und Erdgas-Reserven des Kaspischen Meeres zu beziehen, ist der Verlauf dieser Strecke, die vom Osten der Türkei bis zum Mittelmeer führt, eine der kürzesten. Da sie mit niedrigen Kosten verbunden ist, aus technologischer Hinsicht und aufgrund der Umgebung, ist sie eine geeignete Wahl. Außerdem findet die Alternative, große Tankschiffe durch den engen und viel befahrenen Bosphorus zu leiten, keinen Anklang. Aus diesen Gründen hat die Türkei die Anstrengungen verstärkt, Handel mit dem Rohöl und den Gasreserven vom Kaspischen Meer auf dem westlichen Markt zu betreiben und das Ost-West-Korridor-Projekt zu verwirklichen. Die Projekte der Pipelines,

die den Kaukasus mit Mittelasien und Europa verbinden, sind aus Sicht der Zusammenarbeit dieser Regionen mit dem Westen sehr wichtig. Die Pipelines, die durch Sicherheit und Handel Gewinn bringend sind, werden diesen Regionen dabei helfen, Stabilität und Wohlstand zu erlangen. In dieser Phase wurde das Projekt der Hauptexport-Pipeline, die Baku mit Tiflis und Ceyhan verbindet, geplant. Durch diese werden auch Mittelasien und Aserbaidschan mit Rohöl versorgt. Mit dem Bau der Pipeline wurde im Jahre 2002 begonnen und sie wurde am 25. Mai 2005 in Betrieb genommen (<http://www.botas.gov.tr/projeler/tumprojeler/btc.asp>).

Neben dem wirtschaftlichen und menschlichen Potenzial, der starken Verteidigungskapazität, der Verhinderung von Ausschreitungen und der Bemühungen um eine aktive Teilnahme bei der Schaffung von Frieden sind die Erfahrungen der besonderen Struktur der Türkei, in der verschiedene Kulturen und Traditionen zusammentreffen, wichtige Eigenschaften, um in der eigenen Region und auch darüber hinaus eine wichtige Rolle spielen zu können. Die Türkei ist ein Land, das über ausreichend Ausrüstung verfügt, um diese Ziele erreichen zu können. Sie setzt mit den befreundeten Staaten und den Alliierten weiterhin eine enge Zusammenarbeit mit dem Ziel fort, für den Nachwuchs eine bessere Welt zu schaffen (http://www.mfa.gov.tr/MFA_tr/DisPolitika/Bolgeler/Kafkasya/GuneyKafkasyailelliskiler/). Die geografische Lage des Kaukasus, die geopolitische Situation, die ethnische und religiöse Struktur der regionalen Politik beeinflussen den Aufbau der wirtschaftlichen und kulturellen Struktur sehr entscheidend. Aus diesem Grund ist es notwendig, die geografische Beschaffenheit, die geopolitische Situation, die ethnische und kulturelle Struktur zu kennen. Im Rahmen der vorliegenden Arbeit beschäftige ich mich mit der Analyse der geopolitischen Situation des Kaukasus und die Bedeutung der Entwicklungen aus Sicht der Türkei und für internationale Gemeinschaft.

2. Die geopolitische Situation des Kaukasus und die ethnische Struktur

Kaukasus ist der Name der Region, die sich zwischen dem Kaspischen Meer und dem Schwarzen Meer befindet. Sie beginnt mit dem Süden der Provinz Astrakahn an der Donau und erstreckt mit 450.000 km² Fläche bis an die Grenzen der Türkei und des Irans (Berkök, 1958: 10). Der Kaukasus dehnt sich zwischen Europa und Asien, vom Mittelmeer bis zum Schwarzen Meer und bis zum Asowschen Meer aus und verfügt über eine Wasserstraße, die die inneren Meere miteinander verbindet und die sich im Ostflügel bis zum Kaspischen Meer erstreckt. Deswegen und auch aufgrund der Erschließung ihrer wichtigen Landpässe ist sie eine Region von strategischer Bedeutung. Aufgrund seiner Lage ist der Kaukasus der Schnittpunkt von vier unterschiedlichen Regionen: China und der Ferne Osten im Osten, Europa im Westen, die Türkei im Süden, der Iran und andere islamische Länder und auch Russland im Norden. Der Kaukasus, der während der Geschichte aufgrund seiner strategischen Bedeutung von unzähligen Besatzungen heimgesucht wurde, besaß aufgrund seiner Lage unter der russischen Krim und des Osmanischen Reiches aus der Zeit, wo die südwestliche Grenze an der Küste des Schwarzen Meeres verlief, eine besondere Stellung. Der Kaukasus, der während der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts politisches Gewicht bei den Beziehungen zwischen Osmanen und Russen gewann, war bis Ende 1920 ein Schauplatz von Auseinandersetzungen zwischen Osmanen, Russen und Iranern (Budak, 1996: 101).

Die Region, die die Kaukasischen Berge vom Nordwesten bis zum Südosten umgibt, war seit Menschengedenken bergig und ein Großteil der Bevölkerung des Kaukasus lebt generell in diesen Bergregionen. Die Bergkette, die sehr hoch ist und sich auf ungefähr 140.000 km² erstreckt, spielte mit ihrer Struktur eine wichtige Rolle für die Bevölkerung, indem sie mit ihren klimatischen und physikalischen Eigenheiten das Leben der Menschen bestimmte. Der Kaukasus war in der Geschichte immer ein Zufluchtsort für Flüchtlinge, deren Länder besetzt

worden waren (Özsoy, 1997: 3). Im Laufe der wechselvollen Geschichte schwankte die Zahl der Volksgruppen – und klarerweise auch die der in diesem Gebiet gesprochenen Sprachen – zwischen 40 und 360 (Baddely, 1989: 22). Genauso wie der Kaukasus aus der Sicht Russlands eine strategisch und wirtschaftlich wichtige Rolle spielt, ist auch eine psychologische Bedeutung vorhanden. Der Kaukasus, der das weiche Herzstück Russlands darstellt, schützt vor Angriffen aus dem Süden Südrußlands. (Alodali & Usta, 2017: 4).

Ein Großteil des kaukasischen Volkes sind sunnitische Moslems. Die Völker des Nordkaukasus sind kulturell und geschichtlich sehr nahe miteinander verbunden. Mitte des 19. Jahrhunderts nach Ende der Politik des russischen Zarenreiches, floh ein bedeutender Teil dieser Völker in das Osmanische Reich. Es wird geschätzt, dass sich momentan ungefähr 7 Mio. Menschen mit kaukasischen Wurzeln in der Türkei befinden. Während der Zeit der Sowjetunion wurde im Südkaukasus eine umfassende Kolonisationspolitik verfolgt. Es wurde versucht, die Wirtschaft und die kulturelle Entwicklung der Völker des Kaukasus zu behindern. Aufgrund der in den 1910'er Jahren stattfindenden Durchsetzung der Bevölkerungspolitik, die eine Veränderung in der Struktur der Einwohner zur Folge hatte, flohen Tausende Bewohner des Kaukasus aus ihrer Heimat (Özsoy, 1997:5). Der Zweite Weltkrieg war für Tschetschenen und Inguschen der Anfang einer schmerzhaften Periode. Am 25. Juni 1946 wurden die autonome Republik der Tschetschenen und der Inguschen liquidiert. Später wurde das Volk dieser Region in den Norden von Russland und nach Kasachstan umgesiedelt. Dadurch wurden Hunderttausende Tschetschenen heimatlos und starben aufgrund von Armut und schlechten Lebensbedingungen. Die russische Bevölkerung, die 1926 in Tschetschenien einen Anteil von 2,6 % hatte, stieg 1949 auf 49 % und sank 1995 auf 6,3 % (Brunode, 1996: 8-9). Die Nationalitäten, die in diesen Regionen des Kaukasus leben, bekamen während der sowjetischen Herrschaft keinen gerechten Anteil an den in ihrer Region gewonnenen Rohstoffen. Aus diesem Grund betrug das Jahreseinkommen der dortigen Menschen sehr viel weniger als das der Menschen, die in anderen Regionen Russlands lebten.

Die Ausbreitung des Islams in dieser Region fand im 9. Jahrhundert statt. Die Orden in der Region besaßen eine wichtige Stärke und eine enorme Bedeutung. Das Verständnis für Religion ist in dieser Region sehr verschieden von der Auffassung des Islam im Iran. Zuallererst gibt es Unterschiede in der Konfession. Die Anzahl derjenigen, die mit Russland kämpfen und die Struktur der Religion in der Region als größte Stärke sehen, ist auch nicht gerade gering. Die 1994 beginnenden Auseinandersetzungen in Tschetschenien, das Problem um Berg-Karabakh, der Krieg zwischen Aserbajdschan und Armenien, die Vorfälle in Georgien waren ein paar von den Anstrengungen, die das imperialistische Russland unternahm, um die Kontrolle über diese Gebiete nicht abgeben zu müssen. Das Vorhandensein einer russischen Bevölkerung in dieser Region war eines der wichtigsten Argumente bei diesen Kriegen (İzzetgil, 2016: 13-14).

3 Die Bedeutung des Kaukasus aus wirtschaftlicher Sicht

Ende des 20. Jahrhunderts wurde bekannt, dass die Regionen nahe dem Kaspischen Meer die Rolle eines wichtigen Rohöl- und Gaslieferanten bekommen würden. Durch diese Veränderung der Situation hatte die Region an Bedeutung gewonnen: Der Westen war aufgrund des dortigen reichhaltigen Vorkommens von Energiequellen gezwungen, sich mit den Problemen der Region näher zu beschäftigen. Die USA und auch Europa hatten auf einmal großes Interesse daran, dass die Ausschreitungen in der Region beendet werden, und arbeiteten daran und auch an der Beseitigung der anderen Probleme. Damit die Region beim Thema Energie mit den westlichen Demokratien zusammenarbeiten kann, wurden großzügig Mittel zur Verfügung gestellt. Aus Sicht der gegenwärtig entwickelten Projekte hat die Türkei eine

wichtige Funktion: Die Türkei kann als vertrauenswürdiger Alliierter des Westens in der sensiblen Beziehung zwischen dem Westen und Asien die Rolle eines Vermittlers übernehmen (Ivanow, 2000: 4).

Seit Mitte des 19. Jahrhunderts ist bekannt, dass der Kaukasus über Rohöl verfügt. Die erste moderne Pipeline wurde von Russland im Jahre 1871 im Becken von Bibi-Eibat eröffnet. Ohne viel Zeit zu verlieren, zeigten die westlichen Firmen Ende des 19. Jahrhunderts Präsenz in der Region. Durch das Öl aus Baku war Russland bis zum Jahre 1902 das Land, das in der Ölförderung weltweit an erster Stelle lag. Anfang des 20. Jahrhunderts wurde die Hälfte des Rohöls der Welt von der Region um das Kaspische Meer bezogen. Während der Periode Stalins wurde der Abbau langsam in die Region Sibirien verlegt. 1958 sank der Anteil des Rohöls aus der Region am Kaspischen Meer an dem russischen Rohölvolumen auf 28 %. Die Sowjetunion wurde 1974 mit der Drosselung der Förderquoten durch die arabischen Länder (OPEC) wieder zu einem der größten Rohöllieferanten der Welt. Aber der Anteil des Rohöls vom Kaspischen Meer fiel weiterhin ab. Bis zum Zerfall der Sowjetunion gewann das Kaspische Meer aufgrund des Öls – und auch des Kaviars – wieder an Bedeutung (Tuncel, 2003: 13). Aserbaidschan unterzeichnete am 20. September 1994 mit einem internationalen Konsortium einen Vertrag. Nach diesem Vertrag, der über 30 Jahre und über eine Summe von 8 Mrd. Dollar abgeschlossen wurde, wird das Konsortium das Gas und das Rohöl Aserbaidschans aus den Provinzen Azeri, Cirak und Günesli in einer Menge von 4,1 Mrd. Barrel Rohöl und 55 Mrd. Kubikmeter Gas abbauen und vermarkten. Russland legte Einspruch gegen diesen Vertrag ein. Russland legte bei der UN ein Dokument vor, in dem es bekannt gab, dass es die einseitigen Veränderung bezüglich des Kaspischen Meeres nicht anerkennen würde. Moskau drohte Aserbaidschan unverhohlen mit seiner militärischen Stärke (Tuncel, 2003: 13).

Die bewiesenen Rohölreserven im Kaspischen Meer betragen 15-40 Mrd. Barrel. Mit den bis jetzt geschätzten Vorkommen zusammen steigt diese Zahl auf 200 Mrd. Barrel an. Das entspricht 1,5 - 4 % der in der Welt nachgewiesenen Reserven. Die bis jetzt noch nicht nachgewiesenen Reserven hingegen regen den Appetit der westlichen Firmen an. Auch wenn 1,5 % als wenig betrachtet werden, kommt das Öl des Kaspischen Meeres nach der Bucht von Basra und dem Öl aus Sibirien an dritter Stelle. Trotzdem gibt es auch Nachteile. Eine Winterperiode, die länger ist als die in der Bucht von Basra, erschwert den Abbau von Rohöl und verteuert ihn. Als dazu noch die Kosten der Vermarktung und des Transports gerechnet wurden, wurde das Rohöl des Kaspischen Meeres noch teurer. Seit dem Zerfall der Sowjetunion bis heute vergingen ungefähr 15 Jahre. Aufgrund dessen, dass die Reserven der asiatischen Länder nicht bekannt waren und dass in Tschetschenien der Krieg begonnen hatte, trat diese Region auf die internationale Bühne (Halbach & Friedemann, 2001: 5). In der Zeit des Sozialismus wurde bezüglich der Region keine Idee weiter verfolgt. Denn die Grenzen dieser Region standen unter sehr strenger Kontrolle. Diese Region, deren Grenzen nicht genau gezeichnet waren, war gezwungen, die Beziehungen zu den Nachbarländern, die im Weltsystem eine aktive Rolle übernahmen, die Sicherheit der Region, die Bedeutung von Politik und Wirtschaft aufgrund der Machtverhältnisse neu zu überdenken. Denn die Veränderungen in diesem Gebiet bezüglich der Zukunft der Energiequellen geben darauf einen Hinweis. Energie ist in unseren Tagen zu einer unverzichtbaren Antriebskraft für die Wirtschaft geworden. Im 21. Jahrhundert werden die Entwicklungen der Wirtschaft und im Sozialwesen grundsätzlich direkt weitergehen. Die Nachfrage des mittel- und langfristigen Wirtschaftswachstums und der Zuwachs der Bevölkerung wird auch langfristig die Zunahme des Energiebedarfs bestimmen (Oral & Özdemir, 2017: 7-8).

Die Weite des Gebietes und der Wert der potenziellen Öl- und Erdgasvorkommen wird die Region zu einer Supermacht machen, die Erdgas und Öl nach Europa und Asien exportiert. Die heute zu beobachtenden Ergebnisse der Entwicklungen zwischen den großen Mächten in

Europa und Asien lassen schlussfolgern, dass dieses „Große Spiel“ auch im 21. Jahrhundert in einer neuen Version aufgeführt wird. Daraus entsteht der Wunsch nach politischer Stabilität dieser Region, die die Balkanstaaten, den Trans-Kaukasus und Mittelasien einschließt, was die Sicherheit der Hauptregionen für Rohöl und Erdgas garantieren würde. Der Wunsch der tschetschenischen Regierung, dass die Einnahmen aus der Förderung und Vermarktung des Rohöls in Tschetschenien bleiben, und der Wunsch der Regierungen Tatarsiens und Baschkiriens, dass ein 50%-iger Anteil der Einnahmen aus der Region an sie geht, steht im völligen Gegensatz zur Haltung Russlands in dieser Frage (Budak, 1996: 10).

Das Gebiet, in der sich der größte Binnensee der Welt, das Kaspische Meer (600.000 km²), befindetet, ist aus Sicht von Rohöl und Erdgas eine wichtige Region. Wie werden das Rohöl und das Erdgas aus dieser Region auf den Weltmarkt gebracht? Hier liegt das eigentliche Problem. Denn die Rohöl- und Erdgasvorkommen befinden sich in entlegenen Regionen, die Streckenführung von Pipelines ist schwierig, weil die Länder entlang möglicher Pipeline-Routen miteinander rivalisieren oder instabil sind. Das behindert die Öffnung dieser Energiequellen für den Weltmarkt. Nach einiger Zeit haben sich zwei alternative Pipeline-Projekte herauskristallisiert. Der Wert des geförderten Erdgas, des Rohöls und etwaiger Verarbeitungsschritte (Raffinerien), die Arbeitsplätze schaffen, realisiert sich nur, wenn es gelingt, das Erdgas, das Rohöl und seine Derivate auf dem Weltmarkt zu verkaufen. Das heißt, das Produkt muss – über Pipelines, Häfen und Schiffe – sicher zum Kunden gelangen. Aufgrund der unterschiedlichen Strukturen der Länder, die das Kaspische Meer umgeben, sind in der Region bei der Öffnung der Rohöl- und Erdgasvorkommen für den Weltmarkt – wie schon oben erwähnt – zwei verschiedene Streckenführungen der Pipelines in den Vordergrund gerückt. Eine dieser Streckenführungen ist die von Baku-Ceyhan, die andere ist die von Baku-Supsa oder die Novorsik-Pipeline. Aufgrund der Tatsache, dass sich im Süden der Region der Iran befindet, erscheint es unwahrscheinlich, dass zukünftig eine dritte, ständig genutzte Pipeline gebaut wird (Sandıklı, Elnur&Gafarlı, 2014: 24).

Der Europäische Energie-Vertrag wurde am 17. Dezember 1991 in Hagre von allen Mitgliedstaaten der EU, allen Ländern Osteuropas und der ehemaligen Sowjetunion – außer von Turkmenistan, drei Mittelmeer-Anrainerstaaten und vier außereuropäischen OECD-Ländern (Japan, USA, Kanada und Australien), insgesamt 48 Ländern, unterzeichnet. Nachdem die Gespräche erfolgreich beendet wurden, wird erwartet, dass Fragen wie die Bedeutung der Energiezusammenarbeit zwischen Ost und West, der Schutz der Investitionen, die Aufhebung der Lieferbeschränkungen, Bedingungen des Transits und des offenen Handels gelöst werden. Die Rohöl- und Erdgasreserven des Kaspischen Meeres sind aus Sicht des Westens von sehr großer Bedeutung und in Zukunft werden sie noch mehr an Bedeutung gewinnen. Bei der Nutzung des Rohöls vom Kaspischen Meer und der Erdgasvorkommen Turkmenistans sind den westlichen Ländern und Russland noch zwei weitere Rivalen erwachsen: der Iran und China (Halbach & Friedemann, 2001: 5).

3.1. Pipelines

Die Erweiterung der Zusammenarbeit zwischen den Ländern des Kaukasus und Mittelasien werden zum regionalen Frieden und zur Stabilität beitragen. In diesem Zusammenhang wird zur Belebung der Wirtschaft in den Ländern des Kaukasus und Mittelasien als kurzfristige wirkende Maßnahme der Abbau der Hydrokarbon-Reserven gefördert. Die Rohöl- und Erdgasreserven des Kaspischen Beckens wurden als Folge des Zerfalls der Sowjetunion mit noch stärkerem Interesse fokussiert. Auch in der Türkei wächst der Energiebedarf. Das Interesse an den Energiereserven auf dem Gebiet der ehemaligen Sowjetunion ist daher groß, und es wurde daher aktiv an einer alternativen Streckenführung für

eine Pipeline gearbeitet, die Erdgas und Rohöl in den Westen leiten soll. Die Türkei, die mit den Ländern der Region geschichtlich und kulturell verbunden ist und auch über eine ausreichende Infrastruktur verfügt, hat sich aufgrund der Reichhaltigkeit der Energiequellen vorgenommen, zwischen den Regionen des Kaspischen Meeres und den Regionen Mittelasiens und Europa eine Brücke zu bilden, wodurch sich auch für sie Gelegenheiten ergeben werden, ihren Energiebedarf zu decken (Öcall, 2005: 98). Um auf die Umstrukturierungen in der Region Asien-Europa eine angemessene Antwort geben zu können, wurde das Projekt des Ost-West-Energiekorridors verwirklicht. Das Ost-West-Energiekorridor-Projekt beruht auf der Struktur der Rohöl- und Erdgas-Pipelines des Trans-Kaspischen Meeres und des Trans-Kaukasus. Die Besonderheit des Ost-West-Korridor-Projektes ist, dass es vorsieht, die Energiequellen des Kaukasus und Mittelasiens dem Weltmarkt durch unterschiedliche und sichere Streckenführungen zu erschließen. Der Ost-West-Energiekorridor schließt folgende Pipelines ein: Baku-Tiflis-Ceyhan Rohöl-Pipeline, Baku-Tiflis-Erzurum Erdgas-Pipeline und die Erdgas-Pipeline, die unter dem Kaspischen Meer geführt wird (Turkmenistan – Türkei – Europa) (Öcall, 2005: 98).

Die unter dem kalten Wasser des Kaspischen Meeres vorhandenen, reichhaltigen Hydrokarbon-Reserven für den internationalen Energiemarkt zu erschließen ist ein Vorhaben, das bereits seit Jahren von der Türkei und der Weltöffentlichkeit mit Spannung und Vorsicht verfolgt wird. Noch eindeutiger gesagt, ist das Projekt der Rohöl-Pipeline Baku-Tiflis-Ceyhan seit 1991 bis heute in der Türkei im Tagesgespräch. Die Länge der Pipeline von Baku bis Ceyhan beträgt 1.774 km, 1.074 km davon verlaufen über türkisches Territorium. Über die Pipeline werden jährlich ca. 50 Mio. Tonnen Rohöl aus Aserbaidschan gepumpt. Es ist beabsichtigt, in Ceyhan einen Seeterminal zu bauen und von hier aus mit Tankern den Weltmarkt zu beliefern. Dieses Projekt ist aus wirtschaftlicher Sicht günstig und garantiert auch eine unterbrechungsfreie Energieversorgung (Sandıklı, Elnur&Gafarlı, 2014: 24).

Um das Projekt der Öl-Pipeline von Baku-Tiflis-Ceyhan umsetzen zu können, wurden 2000 die notwendigen gesetzlichen Grundlagen geschaffen. Der Bau der Pipeline wurde dann nach der planmäßigen Bauzeit von 32 Monaten am 10. September 2002 abgeschlossen. Die offizielle Eröffnungszeremonie der Pipeline Baku-Tiflis-Ceyhan fand am 18. September 2002 mit Sangachal-Baku statt. Das Projekt der Rohöl-Pipeline Baku-Tiflis-Ceyhan wurde aufgrund des Handels zu einem finanziell äußerst attraktiven Projekt. Die effiziente Arbeit des kompetenten Ingenieurteams tat ein Übriges. Das Projekt wird nunmehr als ein Unternehmen der weltweit führenden Rohöl-Firmen fortgeführt. Im Frühjahr 2003 haben die drei beteiligten Länder begonnen, die Struktur der Pipeline Baku-Tiflis-Ceyhan festzulegen. Das Öl von den Ölfeldern Azeri-Cirak-Günesli wird über die Rohöl-Pipeline Baku-Tiflis-Ceyhan auf wirtschaftlichste Weise den westlichen Markt erreichen. Aber auch das Erdgas vom Kaspischen Meer stellt einen wichtigen Teil des Ost-West-Korridors dar, und es ist geplant, dieses Gas über die Baku-Tiflis-Erzurum-Pipeline in die Türkei zu befördern. Die Verträge über diese Pipeline wurden am 12. März 2001 zwischen der Türkei und Aserbaidschan unterzeichnet. Als erster Schritt dieses Projektes ist die Planung einer Streckenführung Kaspisches Meer – Türkei – Griechenland vorgesehen. Die Beteiligung von Kasachstan und Turkmenistan an dem Ost-West-Energiekorridor-Projekt wird die Zusammenarbeit bis nach Mittelasiens sichern (Özkan, 2010: 14).

Während die Türkei ein internationales Energieprojekt verwirklicht, welches sie sich aus politischer und wirtschaftlicher Sicht gewünscht hat, beschließt sie Gesetze zur Deregulierung des eigenen Energiesektors. Die Deregulierung ist notwendig, um die Rolle einer Energie-Brücke zwischen dem Mittleren Osten, dem Becken des Kaspischen Meeres und dem Westen ausfüllen zu können. Die Gesetzgebung der EU für den Energiesektor stand bei der Überarbeitung der Gesetze zum Erdgas-Markt Pate. Auch die Regelung des Elektronikmarktes

wurde an EU-Verhältnisse angepasst. Die Schaffung eines freien Energiemarktes in der Türkei lassen sie zum idealen Partner der EU werden, der die der EU zugänglichen Energiequellen vervielfältigt, wie sich bei schon durchgeführten Projekten der letzten Jahre gezeigt hat. Dies ist erreicht worden, indem der Sicherung der Energieversorgung ein hoher Stellenwert zugeschrieben worden ist. Wenn man die Prognosen zugrundelegt, die der EU eine Steigerung der Erdgasnachfrage in der Höhe von 40 % bis 2020 voraussagen, kann die Türkei in der Befriedigung dieser Bedürfnisse nach der RF, Norwegen und Südafrika die vierte Position einnehmen. Aus Sicht der gewünschten Sicherheit bei der Energieversorgung seitens der EU und der Türkei ist dieses wichtige Thema von der EU-Kommission bei vielen Gelegenheiten mit höchster Priorität behandelt worden. Die Türkei hat schon mit den notwendigen Arbeiten begonnen, um in dem innerhalb der EU verwirklichten Projekt „Gas-Ring Südeuropas“ eine aktive Rolle spielen zu können. Unter anderem wurde mit Projekten begonnen, die den Transport des Erdgases vom Kaspischen Meer über die Türkei bis zu den Balkanstaaten zum Inhalt haben. Der in Verbindung mit diesen Projekten stehende Vertrag zwischen der Türkei und Griechenland wurde von den Regierungen der beiden Länder am 23/02/2003 unterzeichnet (Oral & Özdemir, 2017: 7-8).

4 Die Bedeutung der Entwicklungen aus Sicht der Türkei

Durch die geopolitische Lage der Türkei und aufgrund dessen, dass sie bei den Beziehungen der Zivilisationen aus Osten und Westen einen Knotenpunkt darstellt, verfügt die Türkei über eine wichtige Stellung. Die reichhaltigen natürlichen Ressourcen in der Türkei, im Mittleren Osten, im Iran und in der zerfallenen Sowjetunion bilden aufgrund der Öffnung nach Europa und in die Außenwelt ein wichtiges Asset. Der Zerfall der Sowjetunion Anfang der 90-er Jahre und die auf diesem Gebiet entstandenen unabhängigen Staaten betreffen die Türkei unmittelbar. Diese Nähe ist nicht nur geografischer Natur, geschichtliche Verbindungen zu den dort lebenden Völkern, eine gemeinsame Herkunft, der gleiche Glaube und ähnliche Kultur haben das Interesse der Türkei an diesem Gebiet verstärkt. Auch der Kaukasus ist eine der Regionen, die viele Gemeinsamkeiten mit der Türkei zeigt (Çelikpala, 2010: 5-6). Der grundlegende Bestimmungsfaktor für die interne Entwicklung der regionalen Konstellation ist der Karabakhkonflikt. Von allen anderen Konflikten besteht dieser in der Region schon am längsten. Er beeinflusst auch die türkische und russische Kaukasuspolitik sowie die regionale Gesamtkonstellation und nahm von Beginn an eine Art Sonderstellung in der türkischen Öffentlichkeit und dementsprechend in der türkischen Außenpolitik ein. Dies trifft nicht nur deswegen zu, weil Aserbaidschan eine postsowjetische Turkrepublik ist, deren Bevölkerung in sprachlicher Hinsicht als Türken betrachtet werden kann und mit der die Türkei sowohl kulturell und politisch, als auch bei der kaspischen Pipeline- und Energiepolitik kooperiert, sondern auch aufgrund des Konflikts zwischen Türken und Armeniern, der auf die historische Interpretation bzw. Darstellung der Deportation eines Teiles der armenischen Bevölkerung aus Ostanatolien während der osmanischen Zeit im Ersten Weltkrieg zurückführen ist. In diesem Zusammenhang ist der Konflikt zwischen Aserbaidschan und Armenien ein wichtiger Faktor für die Politik der Türkei bezüglich der postsowjetischen Staaten. Die militärische Auseinandersetzung zwischen Aserbaidschan und Armenien bezeichnet man als Komponente einer umfassenden historischen Konfliktbeziehung zwischen den aserbaidshanischen Türken (Aseris) und den Armeniern und ebenso als einen Aspekt des türkisch-armenischen Gegensatzes (Özkan, 2010: 14).

Es ist äußerst schwierig, im Voraus zu prognostizieren, wie sich der Konflikt zwischen Aserbaidschan und Armenien entwickeln wird. Sicher ist, dass die Pipelinepolitik hierbei ein nicht zu unterschätzender Bestimmungsfaktor bleibt. Insofern könnte die wirtschaftliche

Kooperation als ein zwingender Faktor für die Realisierung eines Friedens beim Karabakhkonflikt betrachtet werden. Die Zukunft der Beziehungen zwischen Aserbaidschan und Armenien wird die Etablierung der Unabhängigkeit der postsowjetischen Staaten im Transkaukasus direkt betreffen: entweder werden die drei postsowjetischen transkaukasischen Staaten sich in der Welt- und Regionalpolitik als souveräne und unabhängige Akteure zeigen können, oder aber sie werden die jahrhundertlange kontinuierliche russische Dominanz weiter hinnehmen müssen. Andererseits wird der Karabakhkonflikt, der zu Recht als ein „eingefrorener Konflikt“ bezeichnet wird, weiterhin die türkisch-armenischen Beziehungen belasten und eine relevante Konstante für die türkische Regionalpolitik bleiben.

Die Probleme im Kaukasus beeinflussen die Türkei auf dem Gebiet der Wirtschaft und Politik, aber auch in der Kultur. Aus wirtschaftlicher Sicht sichert die Leitung der Rohöl- und Gasvorkommen aus Aserbaidschan und den anderen türkischen Republiken über die Türkei große Gewinne. Aus kultureller Sicht führt die Tatsache, dass eine große Gemeinschaft dieser Region moslemischen Glaubens ist, zu einer Annäherung der Türkei an diese Länder. Der Kaukasus hat nicht nur für die Türkei, sondern auch für Russland und den Iran enorme Bedeutung. Auch die USA und die europäischen Länder, denen die Probleme in der Region nicht fremd sind, beobachten diese Region und versuchen, sie im Rahmen ihrer Außenpolitik zu beeinflussen. Der Einfluss ihrer Außenpolitik wird der Wirtschaft der Türkei wichtige Gewinne sichern und ihre politische Stärke erhöhen. Für eine einflussreiche Außenpolitik ist es notwendig, dass das Land aus wirtschaftlicher, politischer und militärischer Sicht stark ist, dass die Politik sich in viele Richtungen orientiert und dass langfristig gedacht wird (Alodali & Usta, 2017: 4).

5 Zusammenfassung

Der Kaukasus, der noch im Jahr 2000 als relativ unbekanntes Gebiet galt, wurde noch Jahre danach als ruhige Region angesehen. Die meisten Staaten, die in der Weltwirtschaft und Weltpolitik Einfluss hatten, befassten sich mit dieser Region. Russland, die Türkei und der Iran stehen an der Spitze dieser Länder. Weitere Länder, die bei manchen Themen ihren Einfluss geltend machen können, sind Aserbaidschan, Armenien, Georgien, Turkmenistan und Kasachstan. Die USA machen als Weltmacht ihren Einfluss in dieser Region geltend. Die europäischen Länder können sich aufgrund der wirtschaftlichen Vorteile von Japan und China nicht aus den in der Region vorhandenen Spannungen heraushalten (Çelikpala, 2010: 5-6). Die ethnische und religiöse Vielfalt in der Region, die geopolitische Situation, die Tatsache, dass sie reich an Energiequellen ist und dass sie eine Tür zu Zentralasien und dem Westen darstellt, führt zu einer schwierigen Situation. Eine der wichtigsten Gründe dafür ist, dass die Frage nicht geklärt werden kann, wo diese Region im neuen, nach Ende des Kalten Krieges entstandenen Machtgefüge einzuordnen ist. Die Tatsache, dass diese Region sich von Russland gelöst hat oder dass sie versucht, sich davon zu trennen, sorgt für ihre Unbestimmtheit im Weltsystem. Diese Region ist für die Türkei von großer Bedeutung. Diese Tatsache beruht nicht nur auf der Entfernung. Zuerst besitzt die Türkei die Nähe zu den Nationen und dem Glauben der Menschen in dieser Region. Die in der Türkei lebende Anzahl von Menschen kaukasischer Abstammung ist sehr hoch. Seit diese Region in den Mittelpunkt des Interesses der Weltöffentlichkeit gerückt ist, hat sie für die Türkei hinsichtlich der Sicherheit eine große Bedeutung. Außerdem möchte die Türkei durch die Pipelines für Erdgas und Rohöl, die auf diese Weise mit Hilfe der Türkei ihren Weg auf den Weltmarkt finden, ihren Anteil am Gewinn erzielen.

Die Türken und die Russen, die schon im Laufe der Geschichte immer wieder gegeneinander gekämpft haben, befinden sich auch heute von neuem in einer Situation, in der

sie sich in einer konsequenten Form bekämpfen. Aus Sicht der Türkei hat Russland in diesem Kampf durch den Einfluss bezüglich Wirtschaft, Militär und politischer Stärke einen Schritt rückwärts gemacht. Die in der Türkei vorhandenen wirtschaftlichen Probleme haben den Einfluss der Türkei verringert. Besonders aus politischen Gründen kann die Türkei die mit den anderen Ländern der Region notwendige Zusammenarbeit nicht sicherstellen. Das ist der Grund dafür, warum die Türkei in diesem Kampf zurückgeblieben ist (İzzetgil, 2016: 13-14). Der wichtigste Trumpf der Türkei hingegen ist, neben der geschichtlichen Verbundenheit zu den Völkern in dieser Region, die Tatsache, dass sie einen vertrauenswürdigen Partner für die USA und die europäischen Länder darstellt. Im Gegensatz zur wirtschaftlichen Betrachtungsweise der Europäer blickt die USA auch aus militärischen Erwägungen heraus auf die Region. Aus diesem Grund steigt die Bedeutung der Türkei noch mehr. In der neuen Weltordnung der USA ist es nun im Gespräch, die Aufgabe, die Israel zugesichert war, an die Türkei abzugeben. Um diese Situation noch besser einschätzen zu können, wird die Türkei ihre Arbeiten fortsetzen. Die Türkei muss bezüglich dieser Region langfristige Pläne und eine ausgleichende Außenpolitik anstreben. Sie sollte versuchen, in dieser Region nicht allein zu bleiben. Deswegen muss sie auch die Beziehungen zu den Nachbarländern in einer positiven Art und Weise lenken: Sie sollte die Verbindungen zu Russland nicht abbrechen lassen. Sie sollte aber auch versuchen, ihre in dieser Region angestrebten Ziele mit Hilfe der USA zu verwirklichen. Die Bedeutung der Türkei wird auch in der EU noch zunehmen. Eine auch diesbezüglich ausgeglichene Außenpolitik wird angestrebt werden müssen.

Quellen

Alodali, M. F., & Usta, Sefa (2017). „Enerji Diplomasisi ve Türkiye“, *Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 19(33), ss. 163-168.

Baddely, John (1989). *Rusların Kafkasyayı İstilas ve Şeyh Şamil* (Çev. Sedat Özen), Kayıhan Yayınları İstanbul.

Bağcı, Hüseyin (1998). „Türkische Sicherheitspolitik – Mittelpunkt des neuen geopolitischen Koordinationssystems“, *Internationale Politik*, Nr. 1/, ss. 29-34.

Berkök, İsmail (1958). *Tarihte Kafkasya*, İstanbul Matbaası.

Budak, Mustafa (1996). „Transkafkasya’da Petrol ve Rus Emperyalizmi“, *Zeitschrift Avrasya Etütleri*, Nr. 1, ss. 58-101.

Brunode, Cordier (1996). „İslamiyetin Kuzey Kafkasyadaki Etnik Milliyetçilik Üzerine Etkisi: Cecenistan ve Dağıstanın Durumu“, *Zeitschrift Avrasya Etütleri*, Cilt: 3, Sayı: 1, ss. 28-40.

Çelikpala, Mitat (2010). „Türkiye ve Kafkasya: Reaksiyoner Dış Politikadan Proaktif Ritmik Diplomasiye Geçiş“, *Uluslararası İlişkiler*, ss. 93-126.

Halbach, Uwe & Friedemann Müller (2001). „Persischer Golf, Kaspisches Meer und Kaukasus – Entsteht eine Region vitaler europäischer Interessen?“ *SWP Studien*.

Ivanow S., Igor (2000). „Neue Prioritäten russischer Außenpolitik“, *Internationale Politik*, 55. Jahrgang, Nr. 8, ss. 65-71.

İzzetgil, Elşan (2016). „Kafkasya’nın Jeopolitiği ve Rusya’nın Bölgeye Yönelik Stratejisi“, *Bölgesel Çalışmalar*, 1(1), ss. 51-85.

Kissinger, Henry (1992). *Die sechs Säulen der Weltordnung*, Siedler Verlag Berlin.

Oral, M., & Özdemir, Ü. (2017). “Küresel Enerji Jeopolitiğinde Türkiye: Fırsatlar ve Riskler”, *Journal of History Culture and Art Research*, 6(4), ss. 948-959.

Öcall, Mehmet (2005). *Die türkische Außen- und Sicherheitspolitik nach dem Ende des Ost-West-Konflikts (1990-2001)*, EB Verlag Schenefeld.

Özkan, Gökhan (2010). “Soğuk Savaş Sonrası Orta Asya Ve Kafkasya Ekseninde Türkiye-Nato-Rusya İlişkileri Ve Türk Dış Politikası’na Yansımaları”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(1), ss. 109-132.

Özsoy, İsmail (1997). *Dağıstanın Sosyo Ekonomik Tarihi*, Kaynak Yayınları İzmir.

Sandıklı, A. İ., & Elnur–Gafarlı, O. (2014). „Kafkasya’daki Gelişmeler ve Türkiye“, *Bilge Adamlar Kurulu Raporu*, Bilgesam Yayınları Ankara.

Tuncel, Gökhan (2003). „Kafkasyadaki Son Gelişmeler ve Bu Gelişmelerin Türkiye Rusya İlişkilerine Etkileri“, *1980–2003 Türkiye’nin Dış, Ekonomik, Sosyal ve İdari Politikaları*, Siyasal Kitapevi Ankara, ss. 117-138.

<http://www.botas.gov.tr/projeler/tumprojeler/btc.asp> (Erişim Tarihi: 11/10/2018)

http://www.mfa.gov.tr/MFA_tr/DisPolitika/Bolgeler/Kafkasya/GuneyKafkasyaileliskiler/ (Erişim Tarihi: 14/10/2018)

Forecasting Turkish Manufacturing Industry's Sales Income and Export by Genetic Algorithm Based Grey Model-GAGM (1, 1)

Selahattin KAYNAK¹, Miraç EREN²

Abstract

The aim of this study is to estimate the trends of sales and export revenues of public, private and foreign capital types operating in different positions in terms of capital ownership in the Turkish manufacturing industry through the Gray model. In the study, the data of the 500 largest firms operating in the Turkish manufacturing industry were analyzed. As a result of the analyzes adressed, it has been determined that the weight of public capital in the Turkish manufacturing industry has gradually decreased and that of foreign and private capital has increased.

Keywords: Manufacturing Industry, Gray Model, Foreign Capital, Private Equity
JEL Codes: H21, H26, K34 (2-3 adet JEL Kodu)

1. Introduction

In the economies of developed countries, manufacturing industry is the most important element of growth, productivity, exports and technology transfer. In Turkey, the weight of the manufacturing sector in the economy has increased with the adoption of free market economy and has become a driving force of the Turkish economy.

Companies operating in the Turkish manufacturing industry show their presence in the status of public, private and foreign capital in terms of capital ownership. However, state-owned firms have been constantly criticized for being behind the private sector in terms of efficiency and competition, and have mostly operated in areas such as energy, transportation, telecommunication, and infrastructure. It has always been argued that foreign-owned firms need to increase their weight in the economy because they accelerate economic growth, create production, employment and competitive environment in developing country economies, also provide the technology transfer and the opportunity to open up to foreign markets. The weight of domestic private firms in the Turkish economy has increased because of the adoption of the open market economy concept, the globalization of the economy and privatization policies.

Knowing which firms in the Turkish manufacturing industry are or will be predominant in their sales income in terms of the ownership of the factors of production (especially capital ownership) is important for researchers, firm owners and those who have the authority to make decisions. It is possible to predict and forecast of the total sales revenue shares of public, foreign and private-owned firms through several models such as regression analysis, time series analysis, artificial neural network, semi-parametric, parametric and nonparametric methods.

¹ Department of Economics, University of Ondokuz Mayıs University Email: selahattin.kaynak@omu.edu.tr

² Department of Economics, University of Ondokuz Mayıs University Email: mirac.eren@omu.edu.tr

However, In order to forecast the future sales of the firms operating in the Turkish manufacturing industry, Since the use of the techniques mentioned in the literature requires a large number of observations, assumptions, and complex input factors; the grey prediction model which provides estimation with limited data set instead of traditional prediction models has been used in this study. Thus, the future sales revenues of different types of capital have been revealed.

In the Data Sets sub-heading of the research, there is information about the data of each capital ownership type according to the total sales income of public, private and foreign-owned firms in the Turkish manufacturing industry in terms of capital ownership between 1993 and 2014. In the Methodology section, titles describing the gray prediction procedure are included. in the finding an results section, In the Turkish manufacturing industry, estimates of the share of sales income of each capital ownership have been obtained. In addition, future forecasts of total sales revenues were found. In the part of the Conclusions, it has been made a number of proposals for researchers, firm owners and political decision-makers on behalf of which capital ownership type sales income is / will be weighted.

2. Data Sets

In the study, dataset consists of the sales and export revenues of the largest 500 foreign, private and public- owned firms operating in the Turkish manufacturing industry between 1993-2014. The obtained data are given in Table 1.

Table 1. Total Income Sales and Export of Capital Ownership Types

	Public		Private		Foreign	
	Revenue Sales (Million TL)	Export (Thousand Dolar)	Revenue Sales (Million TL)	Export (Thousand Dolar)	Revenue Sales (Million TL)	Export (Thousand Dolar)
1993	174.885.406	948.594	68.764.663	3.947.888	330.696.016	623.574
1994	349.758.343	978.822	116.713.513	5.894.643	618.901.998	821.081
1995	534.899.910	570.114	260.785.599	4.577.690	856.687.840	1.059.327
1996	1.012.772.980	774.836	504.354.894	7.046.169	2.452.916.381	1.480.535
1997	2.310.377.930	977.735	1.155.639.311	7.905.400	4.790.810.733	1.535.845
1998	3.536.645.104	853.999	2.057.576.416	7.978.637	7.904.649.954	1.961.806
1999	3.195.791.613	676.344	3.010.522.791	7.678.360	11.983.530.550	2.613.802
2000	6.588.356.573	880.103	4.998.346.414	8.008.901	19.023.606.264	2.768.782
2001	10.882.089.460	1.193.333	8.569.627.591	9.380.592	30.051.579.096	3.485.348
2002	12.450.598.962	784.930	13.614.457.880	11.166.224	45.609.237.026	4.406.495
2003	14.447.461.892	1.053.235	18.999.727.589	15.407.221	61.600.240.859	6.201.428
2004	16.757.765.786	1.205.735	25.949.950.581	21.724.079	83.697.267.855	9.019.668
2005	5.786.082.091	290.230	27.203.108.009	25.271.737	105.153.854.880	10.163.505
2006	6.306.512.702	456.391	36.359.309.192	29.288.519	126.983.688.220	12.662.840
2007	7.355.017.908	466.743	39.553.221.077	35.670.636	139.851.822.678	16.162.515
2008	5.375.583.979	48.153	40.218.878.909	48.487.660	173.917.520.636	15.678.211
2009	5.254.524.454	42.021	38.879.481.106	30.391.519	142.052.171.848	12.619.747
2010	5.881.512.079	48.134	42.586.017.800	35.270.067	178.003.585.511	14.012.531

2011	7.086.169.244	83.216	53.067.814.940	44.291.330	232.228.063.066	14.408.207
2012	7.387.937.383	883.951	55.323.051.965	44.463.528	258.592.759.742	14.158.170
2013	7.927.823.123	902.601	57.841.813.557	43.961.116	281.370.138.368	12.528.879
2014	8.475.577.962	948.170	71.410.318.978	37.324.287	305.796.052.232	13.041.420

Along with the adoption of open foreign economic policies, In Turkish manufacturing industry, both the numbers and sale revenues of private and foreign-owned firms have increased. In addition, along with the adoption of the liberal policy approach in the economy and the acceleration of privatization after 2004, the public sector has left its place to the private sector in many areas.

3. Methodology

3.1. Grey Prediction Model GM (1, N)

Assume that $X_1^{(0)} = \{x_1^{(0)}(1), x_1^{(0)}(2), \dots, x_1^{(0)}(n)\}$ is a sequence of data of a system's characteristics, $X_i^{(0)} = \{x_i^{(0)}(1), x_i^{(0)}(2), \dots, x_i^{(0)}(n)\}$ $i = 1, 2, \dots, N$ sequences of relevant factors, $X_i^{(1)}$ the 1-AGO sequence of $X_i^{(0)}$, $i = 1, 2, \dots, N$.

$$\frac{dX_1^{(1)}(t)}{dt} + a_1 X_1^{(1)}(t) = b_2 X_2^{(1)}(t) + b_3 X_3^{(1)}(t) + \dots + b_N X_N^{(1)}(t) \quad t = 1, 2, \dots, n \quad (1)$$

is called as a whitening equation of a GM (1, N) grey differential equation. The derivative $\frac{dX_1^{(1)}(t)}{dt}$ for the dependent variable is represented as

$$\frac{dX_1^{(1)}(t)}{dt} = \lim_{h \rightarrow 0} \frac{X_1^{(1)}(t+h) - X_1^{(1)}(t)}{h}, \quad \forall t \geq 1 \quad (2)$$

Since the collected data is a time-series data, the sampling time interval between period t and $t+1$ is assumed to be one unit. Then, the derivative $\frac{dX_1^{(1)}(t)}{dt}$ can be approximated to an inverse accumulated generating operation (IAGO) variable $X_1^{(0)}(t)$ of the original dependent time series data as

$$\frac{dX_1^{(1)}(t)}{dt} \approx \frac{X_1^{(1)}(t+1) - X_1^{(1)}(t)}{1} = X_1^{(0)}(t), \quad \forall t \geq 1 \quad (3)$$

After the solution of grey differential equation, the obtained parameter values are placed into the whitening equation of the solution. Thus, the solution of the grey differential equation is

$$\hat{X}_1^{(1)}(t+1) = \left[x_1^{(1)}(0) - \frac{1}{\hat{a}_1} \sum_{k=2}^N \hat{b}_k X_k^{(1)}(t+1) \right] e^{-\hat{a}_1 t} + \frac{1}{\hat{a}_1} \sum_{k=2}^N \hat{b}_k X_k^{(1)}(t+1), \quad \text{where} \quad x_1^{(1)}(0) = x_1^{(0)}(1) \quad (4)$$

When $N = 1$, then the solution of GM (1, 1) is rewritten as

$$\hat{X}_1^{(1)}(t+1) = \left[x_1^{(1)}(0) - \frac{\hat{b}}{\hat{a}} \right] e^{-\hat{a} t} + \frac{\hat{b}}{\hat{a}}, \quad \text{where} \quad x_1^{(1)}(0) = x_1^{(0)}(1). \quad (5)$$

Thus, GM (1, 1) is essentially a kind of exponential prediction model.

After the obtained parameter values are placed into the whitening equation of the solution, the predicted result $\hat{X}_1^{(0)}(t)$ from inverse accumulated generating operation by $\hat{X}_1^{(0)}(t+1) = \hat{X}_1^{(1)}(t+1) - \hat{X}_1^{(1)}(t)$ is obtained and $\hat{X}_1^{(0)}(t)$ is the prediction result for the next observation.

The original grey model uses the least square method to estimate the coefficients. Furthermore, the use of this method requires a large number of data and good behavior of distribution data in order to estimate the parameters. However, when a grey forecasting model uses a limited sampled data (about four sample data), such estimates would result in a significant error. Particularly, for data with obvious fluctuation, the least square method used to estimate the coefficients will have a considerable error [1]. Therefore, both to improve mentioned shortcomings and to provide a better performance prediction, an improved multivariable grey forecasting models GAGM(1, N) solved by genetic algorithm approach with the global search and rapid convergence is more suitable to estimate the grey differential equation coefficients for both improving the relevant shortcomings and providing a better performance prediction.

3.2. Grey model estimation Procedure-Genetic Algorithm Grey Prediction Model, GAGM (1, N)

In order to solve the development coefficient “ a_1 ” and grey input coefficients “ b_1, b_2, \dots, b_N ”, Genetic Algorithm (GA) is adopted to the GM (1, N) model. GA uses crossover, reproduction, and mutation, and evaluates the advantage of model on each generation to produce a better target optimal solution [1]. The performance of solution of the problem is evaluated by a fitness function, which corresponds to the objective function of the optimization problem. The fitness function in this study is Mean Absolute Percentage Error (MAPE), which is defined as the minimum of in sample-average error, which is

$$\min MAPE = \frac{1}{N-1} \sum_{t=2}^N \left| \frac{X_1^{(0)}(t) - \hat{X}_1^{(0)}(t)}{X_1^{(0)}(t)} \right| \times 100 \quad (6)$$

subject to

$$\hat{X}_1^{(1)}(t+1) = \left[x_1^{(0)}(1) - \frac{1}{\hat{a}_1} \sum_{k=2}^N \hat{b}_k X_i^{(1)}(t+1) \right] e^{-\hat{a}_1 t} + \frac{1}{\hat{a}_1} \sum_{k=2}^N \hat{b}_k X_i^{(1)}(t+1), \quad \forall t = 1, 2, \dots, N-1$$

$$\hat{X}_1^{(0)}(t+1) = \hat{X}_1^{(1)}(t+1) - \hat{X}_1^{(1)}(t) \quad \forall t = 1, 2, \dots, N-1$$

4. Finding And Results

4.1. The Forecasting of the Total Sales and Export Revenues of Capital Ownership Types by GAGM (1,1) Procedure

Following the calculation of the proportional estimate of the sector transition structure via the QP-Markov model according to Turkey’s total sales revenue and export, It was benefited from the Genetic Algorithm Grey Prediction Model-GAGM(1,1) procedure for simulation and forecasting total amounts of Turkey’s sales revenue and export . According to the procedure of GAGM (1, 1) model defined in section 3.3 ‘Grey model estimation procedure-Genetic

Algorithm Grey Prediction Model', the parameters values of the sequences data created for the total amount of Turkey's sales revenue and export are

Table 2. Parameter Values of Model Solution

	Parameter values	
	b1	b2
GAGM(1,1)(log(Sales revenue))	-0.005	25.488
GAGM(1,1)(log(Export))	-0.005	17.116

According to the resulted parameters' values, the simulation and forecasting results are

Table 3. Simulation and Forecasting of Sales Revenue

	Years	Real Value of Sales Revenue	Simulative and Forecasting Values	Absolute Percentage Error (%)
Simulation	2005	138.143.044.980	142.128.867.414	2.885
	2006	169.649.510.114	161.650.106.508	4.715
	2007	186.760.061.663	183.962.910.340	1.498
	2008	219.511.983.524	209.523.135.041	4.550
	2009	186.186.177.408	238.754.102.642	28.234
	2010	226.471.115.390	272.280.875.238	20.228
	2011	292.382.047.250	310.670.903.268	6.255
	2012	321.303.749.090	354.757.395.555	10.412
	2013	347.139.775.048	405.343.219.208	16.767
	2014	385.681.949.172	463.466.526.334	20.168
MAPE (%)				11.571
Forecasting	2015		530.242.348.340	
	2016		607.063.964.170	
	2017		695.502.192.004	
	2018		797.382.240.590	
	2019		914.826.255.965	
	2020		1.050.198.174.596	

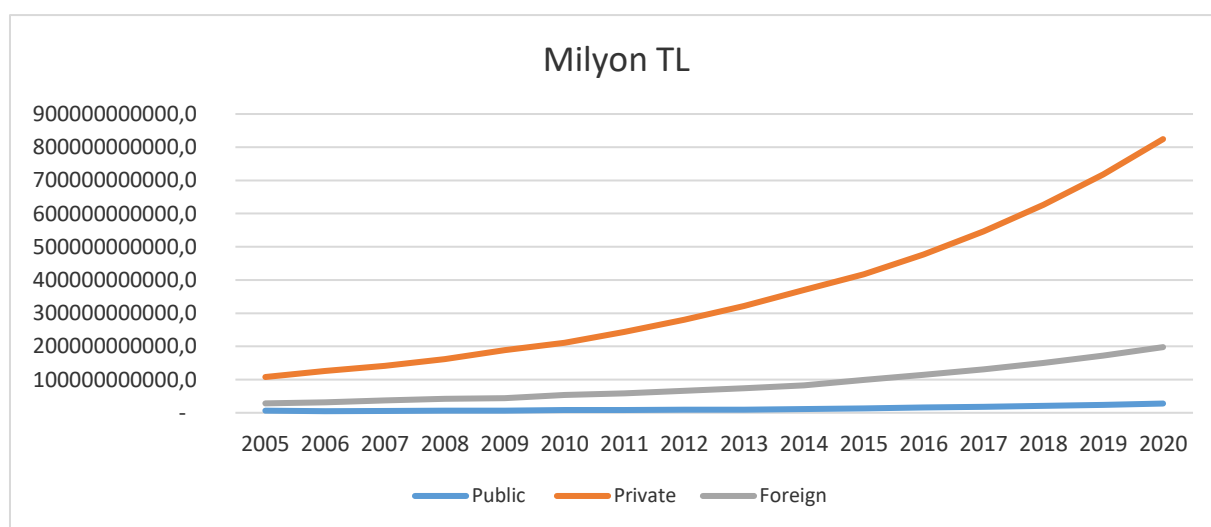
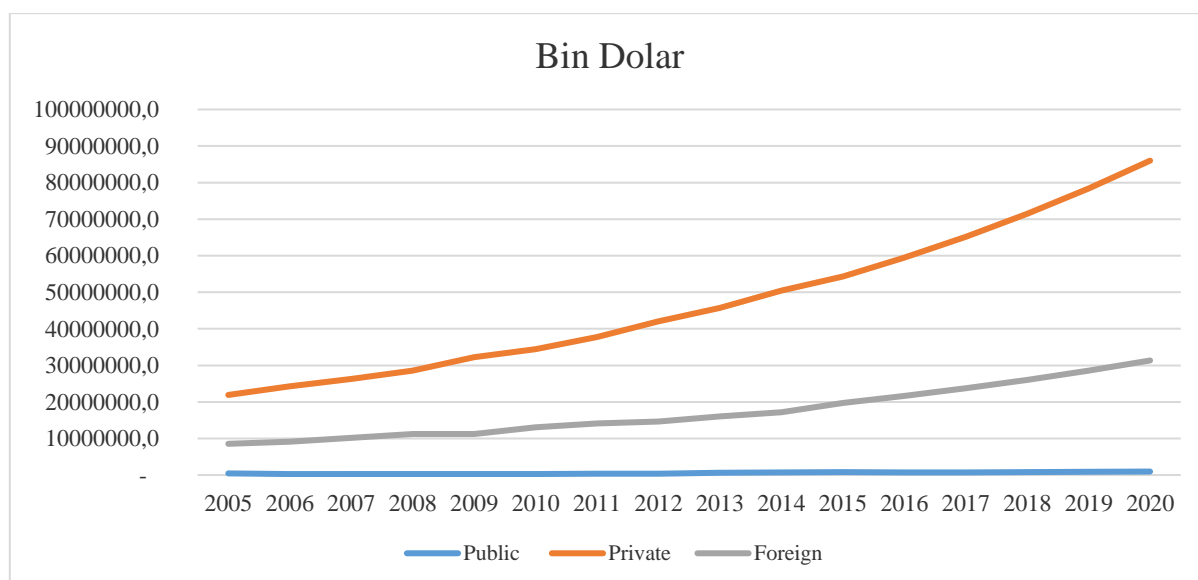

Table 4. Simulation and Forecasting of Export

	Years	Real value of Export	Simulative and Forecasting Values	Absolute Percentage Error (%)
Simulation	2005	35.725.472	30.876.317	13.573
	2006	42.407.750	33.662.668	20.621
	2007	52.299.894	36.718.820	29.792
	2008	64.214.024	40.068.458	37.602
	2009	43.053.287	43.745.530	1.608
	2010	49.330.732	47.774.377	3.155
	2011	58.782.753	52.205.583	11.189
	2012	59.505.649	57.070.620	4.092
	2013	57.392.596	62.413.990	8.749
	2014	51.313.877	68.291.782	33.086
MAPE (%)				16.347
Forecasting	2015		74.753.007	
	2016		81.858.279	
	2017		89.692.705	
	2018		98.316.262	
	2019		107.812.051	
	2020		118.284.110	

[2], interpreted the MAPE results as a convenient way to evaluate the accuracy of an estimate. According to this, MAPE value; If it is under 10%, it is a very accurate forecast, 10% -20% is a good estimate, 20% -50% is a reasonable estimate, 50% is a wrong estimate. So the outcome is that the forecasting for the future of the findings will healthy as well.

5. Conclusion

Forecasting of the economic data of firms operating in Turkish manufacturing sector is very important for firm managers and economic decision-makers in terms of the creation and effective implementation of policies. In addition, given the global economic problems and the ongoing political uncertainties in the region, analysis and accurate estimation of sales income and exports of firms are also important in determining new economic policies. In this study, grey estimation procedure was used to estimate the income and export amount of public, private and foreign firms operating in Turkish manufacturing industry. According to the calculation results, this model shows that sales revenue and the export amount can be estimated.

According to the findings obtained, while the growth rate of foreign capital increases in terms of total exports in Turkish manufacturing industry, the growth rate of firms with private capital will decrease in terms of sales revenue. Growth rates of firms with public capital will decrease both in terms of export and sales revenue.

6. References

L.-C. Hsu, C.-H. Wang, Forecasting integrated circuit output using multivariate grey model and grey relational analysis, *Expert Systems with Applications*, 36 (2009) 1403-1409.

C.D. Lewis, *Industrial and business forecasting methods: A practical guide to exponential smoothing and curve fitting*, Butterworth-Heinemann, 1982.

Turizmde Sürdürülebilirlik Kapsamında Cittaslow ve Toplum Temelli Turizm İlişkisinin Kavramsal Olarak İncelenmesi

Ahmet BAYTOK¹, Özcan ZORLU², Ali AVAN³

Abstract

The aim of this study is to assign the relationship between Cittaslow and Community Based Tourism (CBT) practices by examining the main objectives and principles of Cittaslow philosophy within the scope of sustainability in tourism. Data was gathered by secondary data analysis method. Within this framework, a literature review was conducted on Cittaslow and CBT and a relationship was established between the variables. As a result of the evaluation, it was observed that there was a close relationship between Cittaslow and CBT practices and both of these two variables supported sustainability. However, it was understood that the Cittaslow movement was perceived as imposing a culture. Moreover, paradoxically, it was determined that the creation of the brand and the quality was perceived as the reason for the emergence of some negativity that contradicted the CBT practices such as the disruption of authenticity and locality and commercialization of local resources.

Keywords: CBT Practices, Cittaslow, Sustainability in Tourism

Özet

Bu çalışmanın amacı, turizmde sürdürülebilirlik kapsamında Cittaslow felsefesinin temel amaçları ve ilkelerinin incelenerek Toplum Temelli Turizm (TTT) uygulamaları ile olan ilişkisinin saptanmasıdır. Araştırma amaçlı veriler nitel araştırma yöntemlerinden ikincil veri analizi ile elde edilmiştir. Bu kapsamda öncelikle Cittaslow ve TTT konusunda literatür taraması yapılmış ve değişkenler arasında ilişki kurulmuştur. Genel değerlendirme sonucunda Cittaslow ve TTT uygulamaları arasında yakın bir ilişki olduğu ve her iki uygulamanın sürdürülebilirliği desteklediği görülmüştür. Bununla birlikte Cittaslow hareketinin bir kültürü empoze etme olarak algılandığı anlaşılmıştır. Ayrıca paradoksal olarak marka ve kalite oluşturmasının otantikliği ve yerelliği bozması ve yerel kaynakları ticarileştirme gibi TTT uygulamaları ile çelişen bazı olumsuzlukların ortaya çıkmasının nedeni olarak algılandığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: TTT Uygulamaları, Cittaslow, Turizmde Sürdürülebilirlik

JEL Kodları: L83, R58, Z32

¹ Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Turizm Fakültesi, ahmetbaytok@aku.edu.tr

² Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Turizm Fakültesi, ozcanzorlu@aku.edu.tr

³ Dr. Öğr. Üyesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Turizm Fakültesi, aliavan@aku.edu.tr

1. Giriş

Yerel toplulukların refahını arttırmaya yönelik girişimler, özellikle son yirmi yıllık dönemde rekabetin önemli bir parçası haline gelmiştir. Bu değişimin başlıca nedenleri kitlesel turizm hareketlerinin yıpratıcı etkisinin giderek artması ve turistlerin çevreye olan duyarlılığının, bilgi iletişim teknolojilerindeki hızlı gelişimin de etkisiyle satın alma kararlarında belirleyici bir rol oynamaya başlamasıdır. Günümüzde turizm destinasyonları, sahip oldukları turistik değerleri yerel toplulukların refahını artırma ve rekabet üstünlüğü elde etme anlamında bir güç olarak kullanılmaktadırlar. Bir destinasyonda yer alan turistik değerler; toplulukların refahını arttırmak, kaynakların verimli kullanımına olanak sağlamak, yöre ekonomisine katkı sağlamak ve sürdürülebilirliğe zemin hazırlamak gibi amaçlarla kullanıldığında elde edilen fayda toplumsal bir nitelik taşımaktadır. Söz konusu toplumsal fayda, sahip olunan turistik değerlerin ilk elden kullanıcısı ve koruyucusu olarak nitelendirilebilen yöre halkının turizm faaliyetlerine katılımı ile mümkün olmaktadır. Yerel toplulukların refahını ve sürdürülebilir kalkınmayı hedefleyen politikaların turistik amaçlarla bütünleştirilmesini ifade eden TTT uygulamaları; doğal ve kültürel değerlerin korunması, yerel girişimcilik bilincinin oluşması ve yöresel değerlerin ekonomik çıktılara dönüştürülmesi sürecini ifade etmektedir.

Temel odak noktaları bakımından TTT ile benzerlik gösteren ve temeli yavaş hareket (slow movement) felsefesine dayanan Cittaslow, turizmde sürdürülebilirliği sağlama amacına hizmet eden yaklaşımlardan bir tanesi olarak ele alınmaktadır. Cittaslow hareketi, insanların birbirleriyle iletişim kurabilecekleri, sosyalleşebilecekleri, kendine yeten, sürdürülebilir, el sanatlarına, doğasına, gelenek ve göreneklerine sahip çıkan ama aynı zamanda alt yapı sorunları olmayan, yenilenebilir enerji kaynakları kullanan, teknolojinin kolaylıklarından yararlanan kentlerin gerçekçi bir alternatif olacağı hedefini benimsemektedir. Cittaslow hareketi toplulukların refahını sürdürülebilir temellere göre sağlamakla birlikte; benimsenen politikaların kararlara katılımı ile işlevselleştirilmesini ve sürdürülebilirlik ile ilgili ölçütlerin kendi kendine kontrol edilmesini mümkün kılmaktadır. Diğer bir ifade ile TTT uygulamaları ve Cittaslow hareketi büyük oranda aynı amaçlara hizmet etmekte ve turizmde sürdürülebilirlik bağlamında aralarında etkileşim bulunmaktadır.

TTT ve Cittaslow arasındaki etkileşimden hareketle bu araştırmanın temel amacı, turizmde sürdürülebilirlik kapsamında Cittaslow felsefesinin temel amaçları ve ilkelerinin incelenerek TTT uygulamaları ile olan ilişkisinin saptanmasıdır. Belirlenen amaç doğrultusunda ikinci veri analizi ile kavramsal bir değerlendirme yapılarak şehirler için Cittaslow hareketi, TTT uygulamaları ve sürdürülebilir gelişme ilkeleri doğrultusunda sürdürülebilir turizm geliştirme kapsamında stratejik bir yol haritası sunulması hedeflenmektedir.

2. Kavramsal Çerçeve

Cittaslow Hareketi: Toplumun hızlı yaşamasına (McDonalddlaştırılma) karşı ortaya çıkan yavaş yemek hareketinden geliştirilmiş bir fikir olarak, yavaş yemek felsefesini şehir ve destinasyon ölçeğine geliştiren (Heitmann, vd., 2011:114) Cittaslow hareketi, yerel halka yüksek kaliteli ve daha yaşanabilir bir yer sağlama ve bu yolla yaşam standardını yükseltmeyi ve yerel yönetimleri desteklemeyi amaçlamaktadır (Radstrom, 2011:96; Park ve Kim, 2014). Cittaslow hareketi tüketim odaklı hayatın insanlara mutluluk ve huzur getirmemesi ve insanların kentsel boyutta farklı bir yaşam biçimi aramalarının bir sonucudur. Yaşamın, yaşamaktan zevk alınacak bir hızda yaşanması felsefesini savunan Cittaslow hareketi insanların birbirleriyle iletişim kurabilecekleri, sosyalleşebilecekleri, kendine yeten, sürdürülebilir, el

sanatlarına, doğasına, gelenek ve göreneklerine sahip çıkan ama aynı zamanda alt yapı sorunları olmayan, yenilenebilir enerji kaynakları kullanan, teknolojinin kolaylıklarından yararlanan kentler oluşturmayı amaçlamaktadır (cittaslowturkiye.org/#cittaslow). Küçük şehirlerin küreselleşme ve popüler kültür tarafından asimilasyonuna karşı bir hareket (Korkmaz vd. 2014:5) olarak geliştirilen Cittaslow hareketi yerel ölçekte yavaş sürdürülebilir gelişmeyi destekleyen yerel yönetim modeli ve kentsel sosyal bir harekettir (Heitmann, vd., 2011:116; Nilsson vd. 2011:373; Zawadzka, 2017:97).

1999 yılında Greve in Chianti'nin eski belediye başkanı Paolo Saturnini'nin vizyonu doğrultusunda ortaya çıkan Cittaslow hareketi, Paolo Saturnini'nin yaşam kalitesini yükseltmek amacıyla kentlerin kendilerini değerlendirmelerini ve farklı bir kalkınma modeli ortaya koymaları fikrini ulusal boyuta taşınması ve bu ideallerin kısa zamanda Bra (Francesco Guida), Orvieto (Stefano Camicchi) ve Positano (Domenico Marrone) belediye başkanları ve Slow Food başkanı Carlo Petrini tarafından benimsenmesi ile gelişmiştir (cittaslowturkiye.org/#uluslararası). Cittaslow Birliği nüfusu 50.000 altında olan kentlerin üye olabildiği uluslararası bir belediyeler birliğidir. Birliğe üye olmak için birliğin belirlediği kriterleri gerçekleştirmek için projeler geliştirmek ve uygulamak gerekmektedir. Kentlerin kriterler (*Çevre politikaları (12 kriter), Altyapı politikaları (9 kriter), Kentsel yaşam kalitesi ve politikaları (17 kriter), Tarımsal, turistik, esnaf ve sanatkarlara dair politikalar (10 kriter), Misafirperverlik, farkındalık ve eğitim için planlar (10 kriter), Sosyal uyum (11 kriter), Ortaklıklar (3 kriter) olmak üzere 7 başlıkta 72 kriter*) çerçevesinde yaptığı çalışmalar puanlanmakta ve bir kentin üye olması için 50 ve üzerinde puan alması gerekmektedir (<http://cittaslowturkiye.org/uyelik-sureci-ve-kriterler/>). Günümüzde dünyada 30 farklı ülkede 252 kent birliğin üyesidir (<http://www.cittaslow.org/>).

Cittaslow felsefesinin özü; geçmişin bilgisini en iyi şekilde bulmak ve onu bugünün ve geleceğin en iyi olanaklarıyla kullanmaktır (Korkmaz vd. 2014:5; Hatipoğlu, 2015:21). Yavaşlık hareketi modernlik ve teknolojiyi reddeden bir koruma hareketi değil (Özmen ve Can, 2017:14), küreselleşme ve modernleşme yolculuğunda şehirlerin ruhlarını kaybetmeden küreselleşen dünyaya nasıl uyumlanacaklarına dair kendilerine sordukları soruya bir cevaptır (Miele, 2008:136). Cittaslow hareketi her ne kadar politik açıdan küreselleşme karşıtı bir mesaja sahip olsa da küresel iletişim kaynaklarını yiyecek ve kültürel farklılıklarının tanıtımı ve küresel ağları (networks) uluslararası işbirliğini teşvik etmek amacıyla kullanarak pozitif bakış açısıyla kendini diğer küreselleşme karşıtı gruplardan ayırmaktadır (Heitmann vd. 2011:116).

Cittaslow; yerel ölçekte yavaş sürdürülebilir gelişmeyi teşvik eden ve yerel karar alıcıları, yavaş sürdürülebilir gelişme (ekonomik gelişme, sosyal refah ve çevresel sürdürülebilirlik) çabalarını destekleme konusunda zorlayan bir harekettir (Presenza, Abbate ve Micera, 2015:479). Cittaslow; destinasyon markası olarak kentleri diğer kentlerden farklılaştıran bir araç (Korkmaz vd. 2014) ve Cittaslow markası güçlü pazarlama etkisine sahip bir etikettir (Zawadzka, 2017:104). Ekolojik hareket olarak, destinasyonların daha iyi bir imaja sahip olmasını sağlayan (Korkmaz vd. 2014:9) Cittaslow hareketi; yerel kaynakları koruma, yönetme ve tanıtımda faydalı ve yerel yönetimlerin bağımsız olarak ulaşamayacakları sistematik metodolojinin destinasyona transferini sağlar.

Cittaslow bir kentsel yönetim modeli veya sosyal bir hareket olarak yerel ölçekte önemli bir uygulama olarak görülmekle birlikte literatürde hareketin oluşturulması ve sürdürülmesi konusunda bazı olumsuz görüşlerde bulunmaktadır. Örneğin Semmens ve Freeman (2012) araştırmalarında Cittaslow hareketinin kriterlerini ulusal sürdürülebilir gelişmeyi destekleyen bir olgu olarak görmekle birlikte bazı olumsuz değerlendirmelerde de bulunmaktadır. Araştırmacılara göre Cittaslow hareketinin başarısı mutlu İtalya

kasabalarında mümkün olmakla birlikte, fiziksel çevre, kültürel gelenekler, topluluk uyumu, yerel iş ortamı ve üretimi, kültürel miras, mimari ve iklim gibi idealist Cittaslow kriterleri birçok kasaba için uygun olmayabilir. Diğer bir ifade ile kültürel olarak farklı ülkelerin yapılarına uygun olmama riski bulunmaktadır. Ayrıca Cittaslow hareketi kültürel algılamalar doğrultusunda yavaş gelişme, gerileme veya modernleşmeden uzaklaşma ya da gelişmenin antitezi olarak algılanabilir. Araştırmacılara göre Cittaslow kriterleri kapsamındaki ilave düzenlemeler, faizler, yavaşlığın anlamının tam anlaşılabilmesi ve farklı davranışlar ve çevresel düzenlemelerin düşük gelirli gruplar tarafından öncelikli olarak görülmemesi riskleri bulunmaktadır. Her ne kadar Literatürde Cittaslow ilkeleri (Hatipoğlu, 2015:22) kasabalara belli bir standardizasyonu empoze etmeyen ve yerel ağları destekleyerek kasabaların kendi buldukları yaratıcı yollar ile ilkelere adapte olmalarını destekleyen ve sağladığı bu esneklik ile özgünlüklerini korumalarına devam etmelerini sağlayan bir yapı olarak ifade edilse de Semmens ve Freeman Cittaslow hareketini belli tip ve stildeki (*Avrupa merkezli, mevcut durumları yavaş olan ve sürdürülebilirlik kültürüne sahip*) kasabalar için uygun bir model olarak ifade etmektedirler (Semmens ve Freeman, 2012). Cittaslow hareketine getirilen bir diğer eleştiri sertifikasyon sürecinde ilave gereksiz düzenlemeleri empoze eden gereksiz bir marka olarak görülmesidir (Presenza, Abbate ve Micera, 2015:487). Ekinci (2014) ise cittaslow üyeliğinin yüksek maliyetli bir yatırım olması yanında, aday şehirlerin işlem maliyetleri olarak gürültü, ışık ve elektromanyetik kirliliği azaltma ve arıtma sistemleri gibi çevresel yönetim sistemi kurma zorunluluklarının finansal açıdan sorun oluşturduğunu belirtmekte ve cittaslow hareketi üyeliği sürecinde gerçekleştirilmesi gereken plan ve projelerin uygulanmasının nitelikli insan kaynağı gerektirdiğine vurgu yapmakta, cittaslow hareketinde üyelik ücretinin sadece başlangıç olduğunu belirten araştırmacı, sürdürülebilirlik standartlarına bağlı devamlılık çabalarının, üyeliğin sürdürülmesinde daha hayati rol oynadığına dikkat çekmektedir (Ekinci, 2014: 182).

Cittaslow hareketine getirilen bir diğer eleştiri uygulamanın paradoksal sonuçlar oluşturmasıdır. Cittaslow politikaları sürdürülebilir yerel gelişmenin rol modellerinden birisi olarak görülmekle birlikte, Cittaslow markası yavaş şehirlere yerleşme amaçlı yönelimi arttırarak fiyatların artmasını sağlayabilir. Ayrıca Cittaslow kasabaları beklentileri ve talepleri kasabanın korumaya çalıştığı yer duygusunu değiştirebilecek zengin ziyaretçileri kendine çekebilir. Cittaslow marka oluşturma olarak kabul edilmemekle birlikte Cittaslow üyeliği turistik çekicilik olarak görüldüğünden turizm talebini arttırarak paradoksal olarak yavaş karakterin sürdürülmesini zorlaştırabilir (Nilsson vd. 2011:384).

Toplum Temelli Turizm Uygulamaları: Turizm ürünleri sunumu ile sosyo-ekonomik ve çevresel gelişimin bir aracı olarak görülen TTT (Goodwin ve Santilli, 2009: 4; Vanagas ve Jagminas, 2011: 157) turizmde sürdürülebilirliği sağlamanın etkili bir yoludur (Blackstock, 2005: 39). Dünya Vahşi Yaşam Fonu (World Wildlife Fund-WWF) TTT'yi ekoturizmin bir çeşidi olarak görmekte ve “*yerel halkın üzerinde kontrole sahip olduğu, gelişimine ve yönetimine aktif olarak katıldığı, elde edilen faydanın büyük çoğunluğunun yerel halka kaldığı turizm faaliyetleri*” şeklinde tanımlamaktadır (Denman, 2001: 2). TTT kitle turizminin olumsuz etkilerine bir çözüm olarak ortaya çıkmıştır (López-Guzmán, Borges & Hernandez-Merino, 2013: 131). TTT'nin ortaya çıkışı iki gelişim bağlamında değerlendirilebilmektedir. İlk olarak son yıllarda dünya genelinde görülen sürdürülebilir ve sorumlu turizm faaliyetleri, ikinci olarak korunan alanlar yönetimi ve çevre koruma çabalarında yerel toplum gelişimi ile bio çeşitliliğin korunmasını öngören alternatif yaklaşımların gelişimi TTT'yi ortaya çıkarmıştır (Hiwasaki, 2006: 677).

TTT uygulamaları yerel toplumun ihtiyaçlarını ve elde edecekleri faydaları göz önünde bulunduran bir turizm gelişimini amaçlamaktadır. Bu nedenle TTT yerel halkın katılımını, onların ekonomik, sosyal ve kültürel refahını teşvik eden/arttırmaya çalışan organizasyonların

oluşturulmasını gerekli kılar. Diğer yandan TTT gelişim stratejisi yöredeki diğer turizm aktiviteleri ve yerel ekonominin diğer tamamlayıcı unsurları ile uyumlu olmalıdır (Brohman, 1996: 60). TTT yoksul topluluklardaki tüm gelişim sorunlarını çözememekle birlikte, ilgili topluluklara yaşam tarzlarını çeşitlendirme yönünde önemli bir alternatif strateji sunmaktadır (Mtapuri ve Giampiccoli, 2013: 4). TTT aracılığı ile sürdürülebilirliğin sağlanmasında ise dört faktör oldukça önemlidir. Bu kapsamda TTT gelirleri maliyetlerden daha fazla olmalı, TTT aktiviteleri ekolojik olarak sürdürülebilir olmalı, faaliyetleri ilişkin maliyet ve faydalar tüm yerel girişimciler arasında eşit bir miktarda dağıtılmalı ve etkin bir yönetim organizasyonu oluşturulmalıdır. Ayrıca, oluşturulacak organizasyon tüm yerel üyelerin taleplerini dikkate almalı ve doğru bir yönetim (sahiplik) sistemine sahip olmalıdır (Rozemeijer, 2001; Salazar, 2012: 11). Söz edilen dört temel unsuru dikkate alan iyi yapılandırılmış küçük ölçekli TTT yerel toplulukları güçlendirmekte, yerel halkın doğal kaynakların önemini kavramasını ve kaynakların gelişimini kontrol etmesini sağlamakta, toplumun maliyetler ve gelirlerin eşit dağılımını mümkün kılmaktadır. Dahası bu tür faaliyetler yerel ekonomi için önemli bir tamamlayıcı kalem oluşturmakta ve kitle turizmine bir denge unsuru teşkil etmektedir (Kibicho, 2008: 227). İyi yapılandırılmış ve başarılı TTT uygulamaları aşağıda belirtilen temel özelliklere sahip olmalıdır (Goodwin ve Santilli, 2009: 23);

- Elde edilen gelirlerin/faydaların bireylere ve hane halkına aktarılması,
- Toplumsal faydalar, topluluk tarafından bir bütün olarak kullanılan araçların, yolların, okulların, kliniklerin vb. değerlerin oluşturulması,
- Gelirlerin tüm hane halkına eşit dağıtımını içeren faydaların varlığı
- Çevre/doğa koruma girişimlerinin varlığı ve girişimlerin bütüncül faydaları
- Yerel halk ile ortak girişimler olması ve/veya öngörülen yönetim transferini içeren toplumsal faydalar
- Yerel sahipliğe sahip, yerel halk tarafından yönetilen işletmeler
- Yerel halkın yararını öngören özel sektör girişimleri
- Turizm pazarlaması amaçlı oluşturulmuş ürün ağları
- Daha geniş işbirliğine sahip toplum kuruluşları
- Yerel halkın öncülüğünde özel sektör gelişimi

TTT uygulamalarında bir diğer önemli unsur girişimlere yerel halkın katılımıdır. Nitekim TTT temel olarak topluluk katılımını teşvik etmekte ve daha geniş ölçekli toplumsal faydalar sağlamaktadır (Mgonja vd., 2015: 378). TTT uygulamalarına azami katılımın sağlanabilmesi için yerel halk güven sağlayacak şekilde iyi bilgilendirilmiş ve eğitilmiş olmalıdır. Bu kapsamda TTT yönetimi her anlamda şeffaf ve hesap verebilir nitelikte olmalı ve paydaşlar arasındaki diyalog teşvik edilerek geliştirilmelidir (Stone ve Stone, 2011: 112). Bununla birlikte yerel toplulukların katılımında etkinliğin artırılması için yerel, bölgesel ve ulusal ölçekte ağlar oluşturulmalıdır. Söz konusu bu ağlar topluluk içindeki bağ kurma ilişkilerini güçlendirmekte, TTT gelişim sürecini kolaylaştırmakta ve dış dünya ile önemli ilişkiler ve bağlantılar kurmayı sağlamaktadır (Iorio ve Corsale, 2014: 48-49).

Yerel toplumun katılımını ve etkin ağları öngören başarılı TTT uygulamaları kamu, STK ve özel teşekküllerden oluşan ortak girişimleri de gerektirmektedir. Farklı kesimleri içeren ortak işbirlikleri ile farklı TTT gelişim stratejilerinin uygulanması mümkün olabilmektedir. Ortak girişimlerde yer alan teşekküller (özellikle de özel girişimler) tek sahipli bağımsız işletmeler veya ortak bir organizasyon altında organizasyon yararına faaliyet gösteren küçük ölçekli işletmeler olabilmektedirler. TTT gelişim stratejisinin içeriği fark etmeksizin, farklı TTT aktörleri ortak çıkarlar/faydalar doğrultusunda birbirileri ile bağlantılı ve ilişki içerisinde olduklarıdır. Topluluk (yerel halk) üyelerinin TTT uygulamalarına katılımı da koordinasyon ve TTT girişimlerinde işbirliği sağlama yönünde olmalıdır (Mtapuri ve Giampiccoli, 2013: 7-9).

3. Cittaslow TTT ve Sürdürülebilirlik İlişkisi

Cittaslow hareketi ile ilgili Cittaslow politikaları ve yerel çalışmaların öncelikli yöneliminde turizm ve destinasyon geliştirme yer almaz (Yurtseven ve Kaya, 2011:93; Radstrom, 2011;100; Nilsson vd. 2011:383; Ekinci, 2014: 180; Hatipoğlu, 2015:21). Felsefi açıdan hem Cittaslow hem de yavaş yemek hareketi ticari olmayan bir öze sahiptir. Bu kapsamda Cittaslow hareketi felsefesinin arkasındaki temel hedef turistler değil, yerel halktır (Nilsson vd. 2011:383). Diğer bir ifade ile Cittaslow hareketi doğrudan turizm amaçlı destinasyon geliştirme ve pazarlamayı amaçlamaz. Bununla birlikte Cittaslow hareketi küreselleşmenin olumsuz etkilerini azaltarak ve mekan duygusu ve yerel özgünlükleri koruyarak yerel ölçekte turizmi geliştirmenin en önemli parçalarından birisi olan yerel kimliğin sürdürülmesini sağlar (Park ve Kim, 2014). Ayrıca organik destinasyon imajı turistleri destinasyonu ziyaret etmeye ikna eden önemli bir araçtır. Örneğin Türkiye’deki ilk Cittaslow Birliği üyesi olan Seferihisar ilçesinin hem nüfusu, popüleritesi, hem ziyaret eden turist sayısı ve hem de konaklama üst yapı arzı dramatik bir şekilde artmıştır (Korkmaz vd., 2014:9). Turistler için kentlerin çekicilik ve deneyim formunda ve konukseverlik davranışları göstermedeki niteliklerinin geliştirilmesi Cittaslow politikalarının önemli bir görünüşüdür. Bu nedenle Cittaslow üyeliğinin en açık ekonomik avantajı turizm (Nilsson vd. 2011:376) olarak ifade edilmektedir. Çünkü Cittaslow hareketi destinasyon geliştirme üzerinde etkilidir ve yavaş markası destinasyona kalite itibarı getirir (Yurtseven ve Kaya, 2011:94). Cittaslow markası aynı zamanda kaliteli turisti kendine çeker ve kaliteli turizm gelişimini destekler. Yavaş turizm kapsamında Cittaslow hareketi değerlendirildiğinde sürdürülebilir turizm geliştirmenin yeni bir formu olarak hızlı yaşam stili, ideolojisi ve tüketim alışkanlıklarından uzaklaşmaya dayalı ancak kitle turizminin alternatifi olmayan bir politik tüketim formu (Lowry ve Lee, 2016) olarak ifade edilmektedir.

Sürdürülebilirlik fikri turizm ve destinasyon geliştirmenin merkezinde yer alan bir konudur. Sürdürülebilir gelişmenin credo(amentü)’su olan “Küresel düşün, yerel hareket et” aynı zamanda Cittaslow hareketi içinde geçerlidir (Kwiatek-Soltys ve Mainet,2015:134). Çünkü Cittaslow kriterleri sürdürülebilirliğin 3 E (Environment-Çevre, Economy-Ekonomi, Social Equity-Sosyal Eşitlik)’si ile ilgilidir (Korkmaz vd. 2014:6). Cittaslow sertifikasyonu bu bağlamda daha sürdürülebilir bir gelişmenin uyarıcısıdır (Presenza, Abbate ve Perano, 2015: 56). Cittaslow ve sürdürülebilir turizm geliştirmenin kavramsal felsefeleri değerlendirildiğinde aynı değer ve ilkeleri dikkate aldıkları görülmektedir. Her iki olguda özlerinde hem yerel halk hem de ziyaretçilerin sosyo-kültürel, ekonomik ve çevresel refahlarını amaçlamaktadır (Park ve Kim, 2014). Bu bağlamda Cittaslow kriterleri incelendiğinde %89’unun doğrudan %11’inin ise dolaylı olarak sürdürülebilir gelişme ilkeleri ile ilgili olduğu görülmektedir. Doğrudan sürdürülebilir gelişme ilkeleri ile ilgili olan kriterler kapsamında *çevresel gereklilikler* (Hava ve su kalitesinin korunması, Katı atık yönetimi, Yenilenebilir kaynaklardan enerji üretimi, Genel ışıklandırmayı azaltma, Organik çiftçiliğin geliştirilmesi), *yerel ürünlerin üretimini desteklemek* (El yapımı yerel etiketli ürün üretimini desteklemek, Tat eğitimi ve yiyecek içecek işletmelerinde (eğer mümkünse organik) yerel ürünlerin kullanımını tanıtmak, Yerel ürünlerin satılacağı bölgeler oluşturmak) *Teknoloji kullanımı* (Özel araçların trafiğinin düzenlenmesi, Yerel halk ve turistler için interaktif bilgi teknolojileri hizmeti, Elektrikli sessiz otobüs düzenlemeleri vb.) (Zawadzka, 2017:98-99) sayılabilir. Ayrıca Cittaslow sertifikasyon süreci hem yerel idarecilerin hem de yerel halkın sürdürülebilir gelişme konularında (kültürel miras, doğal çevre ve sosyal sermaye) duyarlılıklarını artırır ve Cittaslow kriterlerinde belirlenmiş ölçütler sertifikasyon sürecinde şehirlerin üstünlük ve zayıflıklarını görmelerini sağlar (Presenza, Abbate ve Perano, 2015:56; Zawadzka, 2017: 100).

Cittaslow, TTT ve sürdürülebilirlik ilişkisinde kritik nokta paydaşların rolüdür. Sürdürülebilirlik bir felsefe olarak ancak bütün paydaşların katılımı ile gerçekleştirilebilecek

bir durumdur. TTT faaliyetlerinin özünü yerel halkın kontrolü, turizm aktivitelerinin gelişim ve yönetimine aktif katılımı ve elde edilen faydanın büyük çoğunluğunun yerel halka kalması oluşturmaktadır. Turizm faaliyetleri bir bölgede yerel halkın kaynakları ekonomik fayda olarak kullanımının alternatiflerinden birisidir. Turizm amaçlı kaynakların kullanımı yoluyla bölgeye ve yerel halka beklenen ekonomik getiri sağlandığında kaynakların korunması ve sürdürülebilir kullanımı daha kolay sağlanabilecektir. Bu noktada Cittaslow hareketinin kriterleri TTT uygulamalarının geliştirilmesini destekleyen önemli bir modeldir. Öncelikle Cittaslow, yerel toplulukların gücünü geri kazandırabilen, dünyadaki 18 düzenlemeden biridir (Zawadzka, 2017:97). Cittaslow ağı (network) aynı zamanda benzer durumdaki kentlere birbirlerinden öğrenme, fikirleri ve bilgiyi paylaşma imkanı sağlayarak (Nilsson, 2011:376; Presenza, Abbate ve Micera, 2015:487; Presenza, Abbate ve Perano, 2015: 56) gelişimlerini desteklemektedir. Cittaslow hareketinin başarısı yerel halk, iş insanlarının ve yerel politik liderlerin katılım entegrasyonu ve işbirliğini gerektirir (Presenza, Abbate ve Micera, 2015:481). Bu TTT uygulamalarının başarılı olmasının ölçütlerinden birisidir.

Cittaslow kriterleri çevre ile ilgili düzenlemeler (Örneğin Agenda 21,) ile uyumludur (Semmens ve Freeman, 2012:7). Ayrıca Cittaslow hareketi kitle turizmini desteklemediği için sürdürülebilir turizm gelişimini destekleyen bir felsefeye sahiptir. Cittaslow, TTT ve sürdürülebilirlik ilişkisinde önemli olan küresel düşünme ve yerel olarak hareket etmek ancak yerel paydaşların bütünlük yaklaşımının parçası olması durumunda başarılabilir. Örneğin Avustralya'daki Goolwa kasabasının üyelik sürecinde yerel halkın Cittaslow üyelik sürecinde aktif katılımının sağlanması ve güçlendirilmeleri sadece üyelik sürecinin başarılı bir şekilde gerçekleştirilmesini değil aynı zamanda turizm amaçlı bölgenin geliştirilmesinde, ekonomik faydaların dağıtımında, yerel girişimciliğin geliştirilmesinde, yerel halkın turizme bakış açılarının değişmesinde ve sürdürülebilirlik için en önemli konulardan birisi olan kaynakların sürdürülebilir kullanımının sağlanmasında yerel kamu idaresi ile yerel halkın bakış açıları arasında bütünlük sağlanmasını mümkün hale getirmiştir (Park ve Kim, 2014:6).

Şekil 1. Cittaslow, TTT ve Sürdürülebilirlik İlişkisi

Kaynak: cittaslow.org; Denman, 2001.

Şekil 1 genel olarak Cittaslow TTT ve sürdürülebilirlik ilişkisini göstermektedir. Temel literatür bilgileri doğrultusunda değerlendirildiğinde, sürdürülebilirlik hem TTT uygulamaları hem de Cittaslow hareketinde önemli bir rol oynamaktadır. TTT bir turizm çeşidi olarak sürdürülebilirlik, sorumlu turizm faaliyetleri, korunan alanların yönetimi ve çevre koruma çabalarında yerel toplum gelişimi ile bioçeşitliliğin korunması konuları ile ilişkilidir. TTT uygulamalarında odak nokta yerel halkın karar süreçlerine katılımının sağlanması ve yerel halkın ekonomik, sosyal ve kültürel refahlarını arttırmaya çalışan organizasyonların oluşturulmasıdır. TTT aracılığı ile sürdürülebilirliğin sağlanmasındaki dört faktör (*TTT gelirleri maliyetlerden daha fazla olmalı, TTT aktiviteleri ekolojik olarak sürdürülebilir olmalı, faaliyetleri ilişkin maliyet ve faydalar tüm yerel girişimciler arasında eşit bir miktarda dağıtılmalı ve etkin bir yönetim organizasyonu oluşturulmalı*) dikkate alındığında tüm unsurların sürdürülebilirlik ölçütleri doğrultusunda belirlendiği görülmektedir. Bu bağlamda TTT uygulamalarının felsefi dayanağını sürdürülebilirliğin oluşturduğu söylenebilir. Benzer şekilde daha öncede vurgulandığı gibi Cittaslow hareketinin 72 kriterini oluşturan 7 konu başlığının % 89'luk kısmı doğrudan kalanı ise dolaylı olarak sürdürülebilirlik ilkeleri ile ilgidir. Cittaslow ve TTT uygulamaları arasındaki ilişkide bir diğer ortak nokta her ikisinde de yerel halkın karar süreçlerine katılımının desteklenmesidir. Yerel kaynakların kullanımında yerel sahiplikli girişimler yoluyla otantiklik ve yerelliğin teşvik edilmesi ve desteklenmesi iki olgu arasındaki bir diğer ilişki noktasıdır. Ayrıca unutulmaması gereken bir diğer önemli husus sürdürülebilirliğin bilimsel ve teknik olmaktan çok politik bir olgu olduğu gerçeğidir. Bu bağlamda Cittaslow hareketi yerel kamu idaresi (Belediye) yoluyla kaynakların sürdürülebilir kullanımında yerel halkın söz sahibi olmasını mümkün kılmakta ve destinasyonda sürdürülebilir turizm gelişimine yerel halkın katılımını Cittaslow hareketi desteklemektedir (Park ve Kim, 2016:355).

4. Sonuç ve Değerlendirme

Sürdürülebilirlik bir fikir olarak turizm ve destinasyon geliştirmenin önemli bir belirleyicisidir. Turizm bağlamında sürdürülebilir gelişmenin temel hedefi çevre ile birlikte yerel halkın ekonomik, sosyal ve kültürel faydalarının korunmasıdır. Diğer bir ifade ile yerel halk sürdürülebilir turizmin merkezinde yer almaktadır (Park ve Kim 2016: 351). Cittaslow ve TTT uygulamaları arasındaki ilişkinin sürdürülebilirlik bağlamında değerlendirildiği çalışmada genel olarak iki kavramın sahip olduğu kriterler ve temel felsefi kökleri ile sürdürülebilirlik kapsamında birbirlerini destekleyici oldukları görülmektedir.

Cittaslow hareketi felsefi olarak küreselleşmenin ortaya çıkardığı hızlı yaşamın oluşturduğu olumsuzluklara karşı olarak yaşamın yaşanması gereken hızda yaşanmasını ve kentlerin kendi özgünlüklerini ve ruhlarını korumasını amaçlamaktadır. Bu doğrultuda yeni bir oluşum olarak hızla gelişen hareketin her ne kadar temel hedefi turizm olmasa da en önemli ekonomik katkı kaynağı turizm sektörü olarak görülmektedir. Cittaslow hareketi bir Uluslararası Belediyeler Birliği üyeliği olarak belli kriterlerin (belirlenmiş) yerine getirilmesini gerektirmektedir. Belirlenmiş olan bu temel kriterler sürdürülebilirliği ve TTT uygulamalarını destekleyen ölçütler içermektedir. Özellikle Cittaslow hareketinin üyelik ve sürdürülme sürecinde yerel halkın katılım ve faydalarının sürekliliğinin sağlanması TTT uygulamaları için hareketi önemli hale getirmektedir.

Cittaslow hareketi bazı araştırmacılar tarafından özellikle farklı kültürel yapıya sahip bölgeler için uygun olmama olasılığı, belli kriterlerin sürekli sağlanması baskısı, üyelik aidatının yüksekliği, elitist olması, kültür empoze eden bir yapı olarak ifade edilmesi olumsuzlukları ile eleştirilmektedir. Bu noktada bir diğer ironik durum Cittaslow hareketinin destinasyonlar için bir marka aracı olarak algılanmasının oluşturduğu olumsuzluklardır.

Cittaslow hareketi bu bağlamda bir kalite göstergesi, imaj unsuru olarak marka değeri oluşturmayı olumlu yönde destekler iken paradoksal olarak talep artışı ile otantikliği bozma potansiyelini barındırmaktadır. Cittaslow şehirlerin ruhlarını ve özgünlüğünü koruma felsefesi üzerine kurulu bir hareket iken artan turist talebi ile neden olduğu kalabalıklık sakinliği, gelir düzeyi yüksek turistlerin yöneliminin neden olduğu fiyat artışları ise yerel halkın ekonomik yönden yaşantısını zorlaştırabilmektedir. TTT uygulamalarında ekonomik faaliyetlerin sürdürülmesi için gerekli ihtiyaçların yerel işletmelerden karşılanması önemli bir husus iken Cittaslow markası artan turist talebinin ihtiyaçlarının karşılanması için dışarıdan kaynak tedarikini zorunlu hale getirerek TTT uygulamaları ile zıtlık oluşturabilir.

Cittaslow ve TTT uygulamaları iyi planlandığı ve yönetildiği takdirde yerel ölçekte sürdürülebilirlik ilkeleri doğrultusunda birbirlerini destekleyici uygulamalardır. Bu çalışmada temel literatür bilgileri doğrultusunda iki kavram arasındaki ilişki ortaya konulmaya çalışılmıştır. Mevcut çalışmanın Cittaslow destinasyonları arasındaki karşılaştırmalı çalışmalar (kriterler doğrultusunda), Cittaslow üyesi destinasyonlar ile üye olmayan benzer özelliklere sahip destinasyonlar arasındaki karşılaştırmalı çalışmalar desteklenmesi gerekmektedir.

Kaynakça

- Blackstock, K. (2005). A Critical Look at Community Based Tourism. *Community Development Journal*, 40(1), 39-49.
- Brohman, J. (1996). New Directions in Tourism for Third World Development. *Annals of Tourism Research*, 23(1), 48-70.
- Denman, R. (2001). *Guidelines for Community-Based Ecotourism Development*. WWF International Publication: Switzerland.
- Ekinci, M. B. (2014). The Cittaslow Philosophy in the Context of Sustainable Tourism Development: The Case of Turkey. *Tourism Management*, 41, 178-189.
- Goodwin, H., ve Santilli, R. (2009). Community-Based Tourism: A Success. *ICRT Occasional Paper*, 11(1), 1-37.
- Hatipoglu, B. (2015). "Cittaslow": Quality of Life and Visitor Experiences. *Tourism Planning & Development*, 12 (1), 20-36.
- Heitmann, S., Robinson, P. ve Povey, G. (2011). Slow Food, Slow Cities and Slow Tourism. İçinde P. Robinson, S. Heitmann ve P. U. C. Dieke (Ed.), *Research Themes for Tourism*. UK: CAB International
- Hiwasaki, L. (2006). Community-Based Tourism: A Pathway to Sustainability for Japan's Protected Areas. *Society & Natural Resources*, 19 (8), 675-692.
- Iorio, M., ve Corsale, A. (2014). Community-Based Tourism and Networking: Visceri, Romania. *Journal of Sustainable Tourism*, 22(2), 234-255.
- Kibicho, W. (2008). Community-Based Tourism: A Factor-cluster Segmentation Approach. *Journal of Sustainable Tourism*, 16(2), 211-231.
- Korkmaz, H., Mercan, O. ve Atay, L. (2014). The Role of Cittaslow in Destination Branding: The Case of Seferihisar. *Current Issues of Tourism Research*, 1, 5-10.
- Kwiatkiewicz, A. ve Mainet, H. (2015). A Qualitative Approach to Small Towns' Local Development. *Miasto w Badainach Geografow*, 2, 123-135.

López-Guzmán, T., Borges, O. ve Hernandez-Merino, M. (2013) Analysis of Community-Based Tourism In Cape Verde. A Study on the Island of São Vicente, *Anatolia*, 24(2), 129-143.

Lowry, L. L. ve Lee, M. (2016). CittaSlow, Slow Cities, Slow Food: Searching for a Model for the Development of Slow Tourism, Travel and Tourism Research Association: *Advancing Tourism Research Globally*. 40.

<https://scholarworks.umass.edu/ttra/2011/Visual/40/> (Erişim: 01.12.2018)

Mgonja, J. T., Sirima, A., Backman, K. F., ve Backman, S. J. (2015). Cultural Community-Based Tourism in Tanzania: Lessons Learned and Way Forward. *Development Southern Africa*, 32(3), 377-391.

Miele, M. (2008). Cittaslow: Producing Slowness against the Fast Life. *Space and Polity*, 12 (1), 135-156.

Mtapuri, O. ve Giampiccoli, A. (2013) Interrogating the Role of the State and Nonstate Actors in Community-Based Tourism Ventures: Toward a Model for Spreading the Benefits to the Wider Community, *South African Geographical Journal*, 95 (1), 1-15.

Nilsson, J. H., Svard, A-C., Widarsson, A. ve Wirell, T. (2011). ‘Cittaslow’ Eco-gastronomic Heritage as a Tool for Destination Development. *Current Issues in Tourism*, 14 (4), 373-386.

Özmen, A. ve Can M. C. (2018). The Urban Conservation Approach of Cittaslow Yalvaç. *Megaron*, 13 (1), 13-23.

Park, E. ve Kim, S. (2014). Enhancing Local Community’s Involvement and Empowerment through Practicing Cittaslow: Experiences from Goolwa, *4th International Conference on Tourism Research (4ICTR)*..

Park, E. ve Kim, S. (2016). The Potential of Cittaslow for Sustainable Tourism Development: Enhancing Local Community’s Empowerment. *Tourism Planning & Development*, 13 (3), 351-369.

Presenza, A., Abbate, T. ve Micera, R. (2015). The Cittaslow Movement: Opportunities and Challenges for the Governance of Tourism Destinations. *Tourism Planning & Development*, 12 (4), 479-488.

Presenza, A., Abbate, T. ve Perano, M. (2015). The Cittaslow Certification and Its Effects on Sustainable Tourism Governance. *Enlightening Tourism, A Pathmaking Journal*, 5 (1), 40-64.

Radstrom, S. (2011). A Place-Sustaining Framework for Local Urban Identity: An Introduction and History of Cittaslow. *IJPP-Italian Journal of Planning Practice*, 1 (1), 90-113.

Rozemeijer, N. (2001). *Community-Based Tourism in Botswana: The SNV Experience in Three Community-Tourism Projects*. Gaborone: SNV Botswana.

Salazar, N. B. (2012). Community-Based Cultural Tourism: Issues, Threats and Opportunities. *Journal of Sustainable Tourism*, 20(1), 9-22.

Semmens, J. ve Freeman, C. (2012). The Value of Cittaslow as an Approach to Local Sustainable Development: A New Zealand Perspective. *International Planning Studies*, 17 (4), 1-23.

Stone, S. L. ve Stone, T. M. (2011). Community-Based Tourism Enterprises: Challenges and Prospects for Community Participation; Khama Rhino Sanctuary Trust, Botswana. *Journal of Sustainable Tourism*, 19(1), 97–114.

Vanagas, N. ve Jagminas, J. (2011). The Potential of Community-Based Tourism Development in Vilnius District Municipality. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*, 4(28), 157-163.

Yurtseven, H. R. ve Kaya, O. (2011). Slow Tourist: A Comparative Research Based on Cittaslow Principles. *American International Journal of Contemporary Research*, 1 (2), 91-98.

Zawadzka, A. K. (2017). Making Small Towns Visible in Europe: The Case of Cittaslow Network-The Strategy Based on Sustainable Development. *Transylvanian Review of Administrative Sciences*, Special Issue, 90-106.

Negotiation Process in European Union and Turkey Relations

Ali AYATA¹

Abstract

Although Turkey's adventure with the European Union began almost a half-century ago, neither Turkey is affiliated to the Union as member nor were thoughts and ambivalence on this issue granted a solution. For years, the membership to the European Union is seen as the key to any kind of problem, a mean of development, and a symbol of greatness in Turkey. Discussions over the harmonization law packages which Turkey adopted in order to comply with Copenhagen Political Criteria can be evaluated as an indicator of ongoing uncertainty that whether Turkey is ready to transfer its national sovereign rights to a higher authority. Besides, the arguments or claims put forward by the EU member states for the membership of Turkey steadily attracts more attention in the European public. Proliferation of these arguments on Turkey, despite they are groundless, can be explained by the fact that Turkey did not adequately work on public opinion. Issues like the beginning of European Union's relations with Turkey, how relations have progressed, and recent developments are examined in this study. The decisions that taken in favour of Turkey in the summits of heads of states or governments constitute the basis of the article. The principles, basis and methods of negotiation under the title of the Negotiation Framework Document, which is adopted in the process, and the stages of negotiation procedures will be examined in detail in terms of Turkey, and the final status of the negotiation chapters will be explained.

Keywords: European Union, Turkey, accession negotiations.

JEL Codes: F53, F55, R11

Avrupa Birliği ve Türkiye İlişkilerinde Müzakere Süreci

Özet

Türkiye'nin Avrupa Birliği ile olan macerası ise neredeyse yarım asra yakın bir zaman önce başlamış olmasına rağmen ne üye olunmuş, nede bu konudaki düşünce ve duyuğu karmaşası bir çözüme kavuşturulmuştur. Yıllardır Türkiye'de her türlü sorunun anahtarı, gelişmenin aracı, büyüklüğün simgesi olarak Avrupa Birliği üyeliği görülmektedir. Türkiye'nin Kopenhag Siyasi Kriterlerine uyum amacıyla çıkartmış olduğu uyum yasa paketleri etrafında şekillenen tartışmalar aslında ülkenin ulusal egemenlik yetkilerinin bir üst otoriteye devredilmesine hazır olup olmadığı konusunda soru işaretlerinin devam etmekte olduğunun bir

¹ Prof. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü aayata@kmu.edu.tr

göstergesi sayılabilir. Bunun yanında Türkiye'nin üyeliğine yönelik AB üyesi ülkelerce ileri sürülen kimi tezler veya savlar gün geçtikçe Avrupa kamuoyunda daha fazla yansıma bulmaktadır. Bu savların çok temelsiz olmasına rağmen yaygınlaşması, uzunca süre Türkiye'nin gereken kamuoyu yönlendirme çalışmalarını yeterince yapmamasıyla da izah edilebilir. Çalışmada Avrupa Birliği'nin Türkiye ile ilişkilerinin başlangıcı, nasıl ilerlediği ve son dönemdeki gelişmeler incelenmektedir. Devlet ya da Hükümet Başkanlarının toplandığı zirveler sonucu Türkiye lehine çıkan kararlar yazımızın temelini teşkil etmektedir. Müzakere süreci ele alınarak bu bağlamda süreç içerisinde kabul edilen Müzakere Çerçeve Belgesi başlığı altında müzakerenin ilkeleri, esasları, usulleri ve daha sonra müzakere usullerinin aşamaları Türkiye açısından ayrıntılı olarak incelenip, Müzakere başlıklarındaki son durum anlatılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, Türkiye, Katılım Müzakereleri.

1. Giriş

İkinci Dünya Savaşının ardından, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Sovyetler Birliği (SSCB) iki yeni güç olarak uluslararası sahnede yerlerini alırken, Avrupa'nın dünyadaki hâkimiyeti sona ermiş ve bölünen kıtanın doğusu sosyalist bloğa dâhil olmuştur. Uluslararası alandaki etkilerinin erozyona uğradığının farkında olan Avrupa liderleri, eski güçlerini kazanabilmek ve kıtada sürdürülebilir bir barışı hâkim kılabilmek amacıyla, ortak hareket etmeleri gerektiğini kısa sürede anlamışlardır. Böylece, savaşta çok büyük kayıplara uğrayan Avrupa ekonomilerini yeniden ayakları üzerinde durabilir hale getirmek ve halkların yaşam düzeyini yükseltebilmek için kaynakları birleştirmenin ne kadar önemli olduğu kavranmıştır. Siyasal ve askeri hedeflere yönelik bütünleşme girişimlerinin başarısızlığı, Batı Avrupa'da federatif anlamda bir bütünleşme için vaktin henüz çok erken olduğunu, devletlerin bu kritik alanlarda egemenliklerini bir üst otoriteye devretmekten kaçındıklarını göstermiştir. Buna karşın, sınırlı bir ekonomik hedefe odaklanan Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'nun (AKÇT) başarısı, egemenliğin basamak basamak ulusal düzeyden bir üst otoriteye aktarılmasını savunan işlevselci yaklaşımın Avrupa bütünleşmesi için çok daha uygun olduğunu ve bütünleşme çalışmalarını ekonomik alanda birleşmenin yararını kanıtlamıştır (Weidenfeld & Wessels, 2011: 65).

1957 yılında yapılan Roma Antlaşmasıyla ekonomik birliktelik perçinlenmiş ve Birlik, Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) adını almıştır. Süreç içerisinde genişleme yaşayan Avrupa Ekonomik Topluluğu geçen zaman zarfında kurumlarında değişiklikler yapmış ve genişlemeye bağlı olarak bünyesinde yeni kurumlar oluşturmuş, var olan kurumların ise yetkilerini artırmıştır. Böylece AKÇT-AET-AB sürecinde kurumların işlevselliği artırılmış ve Birlik kurumlarının karar alma mekanizmaları hızlandırılmıştır. Bir yandan genişleme yaşayan AB, diğer yandan yasal çerçevesini oluşturarak derinlemesine bir ilerleme de yaşamıştır. 1990'lı yıllarda, Soğuk Savaşın ardından, Avrupa Birliği yeni bir genişleme sürecine daha girmiştir. Bu noktadan itibaren genişleme süreci ile AB'nin bütünleşmesi hedeflerinin birbirlerini ne ölçüde etkileyeceği konusu önem kazanmaya başlamıştır. Derinleşme ve genişleme olgularının eş zamanlı bir görünüm sergilemesi AB'yi yeni fırsat ve sorunlarla karşı karşıya bırakmaktadır. Bugüne kadar AB'ye her yeni üye katılımının Birliğin içyapısında ve işleyişinde önemli değişikliklere yol açtığından, ilk defa bu kadar çok sayıda yeni üyenin aynı anda AB'ye tam üye olmasının önemi bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Farklı bir siyasi ve ekonomik sistemden gelen Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerinin AB'nin gerektirdiği niteliklere yönelik dönüşümünü gerçekleştirmek üzere öngörülmüş olan Kopenhag Kriterleri ve Güçlendirilmiş Katılım Öncesi Strateji de bu ihtiyaca cevap oluşturmaya yöneliktir (Karluk, 2013: 145).

Türkiye'nin Avrupa Birliği ile olan macerası ise neredeyse yarım asra yakın bir zaman önce başlamış olmasına rağmen ne üye olunmuş, nede bu konudaki düşünce ve duyu karmaşası bir çözüme kavuşturulmuştur. Yıllardır Türkiye'de her türlü sorunun anahtarı, gelişmenin aracı, büyüklüğün simgesi olarak Avrupa Birliği üyeliği görülmektedir. Türkiye'nin Kopenhag Siyasi Kriterlerine uyum amacıyla TBMM'den çıkartmış olduğu uyum yasa paketleri etrafında şekillenen tartışmalar aslında ülkenin ulusal egemenlik yetkilerinin bir üst otoriteye devredilmesine hazır olup olmadığı konusunda soru işaretlerinin devam etmekte olduğunun bir göstergesi sayılabilir. Bu nedenle de Türk Halkına "AB'nin ne olup ne olmadığına açıkça anlatılması" hususu daha da önem kazanmaktadır (Bernhard, 2007). Bunun yanında Türkiye'nin üyeliğine yönelik AB üyesi ülkelerce ileri sürülen kimi tezler veya savlar gün geçtikçe Avrupa kamuoyunda daha fazla yansıma bulmaktadır. Bu savların çok temelsiz olmasına rağmen yaygınlaşması, uzunca süre Türkiye'nin gereken kamuoyu yönlendirme çalışmalarını yeterince yapmamasıyla da izah edilebilir. Çalışmada Avrupa Birliği'nin Türkiye ile ilişkilerinin başlangıcı, nasıl ilerlediği ve son dönemdeki gelişmeler incelenmektedir. Devlet ya da Hükümet Başkanlarının toplandığı zirveler sonucu Türkiye lehine çıkan kararlar, yani müzakere sürecinin başlatılması yazımızın temelini teşkil etmektedir. Brüksel Zirvesinde alınan kararla birlikte müzakerelerin başlaması sonucu yazımızın ana konusu olan müzakere süreci ele alınarak bu bağlamda süreç içerisinde kabul edilen Müzakere Çerçeve Belgesi başlığı altında müzakerenin ilkeleri, esasları, usulleri ve daha sonra müzakere usullerinin aşamaları Türkiye açısından ayrıntılı olarak incelenip, Müzakere başlıklarındaki son durum anlatılacaktır.

2. Kuruluşundan Günümüze Avrupa Birliği

Ekonomik amaçlı bir örgüt olan AKÇT'nin kurulmasının ardında yatan ana siyasal neden, Fransa ve Batı Almanya arasında uzun süredir devam eden sorunlara çözüm getirmek ve bu iki ülkenin bir daha savaşmasını önlemektir. Bu çerçevede, Fransa planlama örgütünün başkanı Jean Monnet'in fikir babası olduğu ve Dışişleri Bakanı Robert Schuman'ın ismiyle anılan "Schuman Planı", Fransız ve Batı Alman kömür ve çelik endüstrilerini birleştirmeyi önermiştir. 9 Mayıs 1950 tarihinde yayınlanan Schuman bildirgesinde, o dönemin savaş endüstrisinin başlıca girdileri olan kömür ve çeliğin Fransa ve Batı Almanya'daki üretiminin, uluslar üstü yetkilere sahip bir Yüksek Otorite tarafından yönetilmesi çağrısında bulunulmuştur (Hartmann, 2009: 131). Bu girişimin, isteyen tüm Avrupa ülkelerinin katılımına açık olduğu da belirtilmiştir. Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu, 18 Nisan 1951'de Belçika, Almanya, Fransa, Hollanda, Lüksemburg ve İtalya arasında imzalanan Paris Antlaşması ile kurulmuştur. Yine bu ülkelerin imzaladığı 25 Mart 1957 tarihli Roma Antlaşması ile bir başka topluluk daha, Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (Euratom) kuruldu ve bu anlaşmayla, aynı tarihte Avrupa ekonomik Topluluğu (AET) kurulmuş oldu (Weidenfeld & Wessels, 2011: 69). Ancak Roma Antlaşmasında hedef sadece ekonomik değil ulaştırma, ortak tarım, rekabet gibi diğer birçok alanda ortak politikalar oluşturulması, ekonomik politikaların yakınlaştırılması, ekonomik ve parasal birlik kurulması, ortak bir dış ve güvenlik politikası oluşturulmasıdır. Belirtilen bu amaçlara, süreç içerisinde daha sonra imzalanacak olan diğer anlaşmalarla aşamalı olarak ulaşılmaya çalışılmıştır. Şu an itibarıyla, Maastricht Antlaşması (1992) (Avrupa Birliği'ni kuran antlaşma sayılmaktadır), Amsterdam Antlaşması (1999) ve Nice Antlaşması (2003) sonrasında Avrupa Birliği, bazı üyeler dışında parasal birliğe girmiş, Ortak Dışişleri ve Güvenlik Politikasını benimsemiş, Adalet ve İçişlerinde, suça ilişkin konularda Polis ve Hukuk işbirliğine karar vermiştir (Karluk, 2013: 145-146). Bu antlaşmaların her birinin Avrupa bütünleşmesine oldukça önemli katkıları olduğu kuşkusuzdur. Ancak Amsterdam ve Nice antlaşmalarında elde edilen sonuçların mütevazı olması Hükümetler arası Konferans tekniğini sorgulanır hale getirmiştir (Weidenfeld & Wessels, 2011: 87).

AB Liderleri Portekiz'in başkenti Lizbon'da 14 Aralık tarihinde yeni bir Antlaşmaya imza attılar. Reform Antlaşması ya da imzalandığı şehir adıyla Lizbon Antlaşması AB'nin periyodik yenilenme politikasının şimdilik son halkasını oluşturuyor. Antlaşma ile 2004 yılında Roma'da imzalanan AB Anayasası lafzı ile büyük ölçüde yaşamaya devam etse bile ruhu artık uzunca bir süre dirilmeyecek bir şekilde gömüldü. Fransa ve Hollanda halkları tarafından reddedilen Anayasa'nın federal yapıyı çağrıştıran tüm öğeleri Lizbon Antlaşması'nda temizlenmiş oldu. Anayasa taslağına nazaran en önemli değişiklikler kurumsal alanda yapılan değişiklikler olmuştur (Leisse, 2010: 49). Anayasa'da ifade bulan AB başkanlık sistemi 6 aylık dönem başkanlığının yerini alacaktır. AB başkanı 2,5 yıllığına seçilecek ve AB'nin uluslararası arenada daha güçlü bir liderliğe sahip olması sağlanacaktır. Bir diğer önemli gelişme ise yine Anayasa'da AB Dışişleri Bakanı olarak adlandırılan düzenlemenin isim değişikliği yapılmak suretiyle federal bir görünüm arz etmesinin önüne geçilerek AB Dışişleri ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi kimliği korunmuştur. Lizbon Antlaşması ile bunların dışında karar alma süreçlerine ilişkin değişikliklerin yanında Komisyon'daki komiser sayılarının da 2014'den sonra azaltılması gibi değişiklikler yer almıştır (Yıldız, 2015: 26).

AB Anayasasında "Anayasa" kelimesi başta olmak üzere federalizmi çağrıştıran marş ve bayrak gibi unsurlar yeni antlaşmada çıkarıldı. Bu unsurların çıkarılması sembolik öneme sahip olsa da temelinde yatan itiraz nedenleri aslında AB'nin geleceği adına iyimser bir tablo çizilmesine engel oluyor. Zira gelinen aşamada geriye gidip sadece sembolik değerler ile sınırlı kalmıyor. Örneğin daha önce Anayasa'nın ikinci bölümünü teşkil eden Temel Haklar Şartı son hali ile Antlaşma metninin dışında farklı bir metin olarak imzalandı. Bu sayede İngiltere'nin Şart çerçevesinde ortaya çıkacak özellikle sosyal ve ekonomik haklar konusundaki yükleri yüklenmekten kaçınmasının önü açılmış oldu. Burada ilginç olan nokta İngiltere'nin daha önce 29 Ekim 2004 tarihinde Roma'da Anayasa'ya imza atmasına rağmen şimdi önceki duruşundan da geri gitmiş olmasıdır. İngiltere'nin Temel Haklar Şartı'nı onaylamaktan kaçınması, AB'nin temel hak ve özgürlükler ve insan hakları konusunda karşı karşıya kaldığı eleştirileri daha da güçlendirecektir. Anayasa'da yer alan hükümlerle kıyaslandığında siyasi bütünleşme konusunda geri adımlar görülmesine rağmen Lizbon Antlaşması ile genişleme sonucu ortaya çıkan kurumsal sorunlara ve Birliğin dış faaliyetlerinde tutarlılık sağlayacak hususlara ilişkin reformlar genel olarak olumlu karşılanmaktadır. Ulusal parlamentoların yasa yapım sürecine açık bir biçimde dâhil edilmesine, yasama süreçleri ile idari nitelikteki karar alma süreçlerinin ayrıştırılmasına, yasama niteliğindeki işlemlerin daha net düzenlenerek hukuki işlemler arasında bir hiyerarşi kurulmasına yönelik çabalara ve böylece Birliğin yasama süreçlerindeki belirsizliklerin giderilmesine yönelik hükümler, Lizbon Antlaşması'nın AB yasama süreçleriyle ilgili dikkat çeken yönleridir (Leisse, 2010: 51).

Bu arada İrlanda'da 12 Haziran'da halk oylamasına sunulan AB Antlaşması'nın yüzde 53,4 ile reddedilmesi AB'yi bir kez daha kriz noktasına getirdi. Avrupa Anayasası olarak hazırlanmış olan ve temelde, artan üye sayısı ile birlikte daha kolay karar alınmasını sağlamayı amaçlayan belge, 2005 yılında Fransa ve Hollanda halkları tarafından reddedilince AB belki de ilk ciddi krizini yaşamıştı. AB liderlerinin B planı; öncelikle belgenin adını "anayasa" değil "antlaşma" yaparak daha "yumuşak" bir görüntü vermektir (Yıldız, 2015: 32). Sadece ulusal anayasası gerektirdiğinden, İrlanda'nın oylamaya sunacağı belge ile ilgili herhangi bir sorun kalmadığı düşünülüyordu. Belki de AB içindeki en ilginç durum, Hollanda, Fransa ve İrlanda halklarının anayasayı ve sonra AB Antlaşmasını neden reddettiklerinin veya halk oylaması yapılmayan ülkelerin bazılarında belgeye yönelik ciddi bir muhalefetin olmasının nedeninin sorulmaması ve tartışılmamasıdır. Sebep, acaba AB üyesi ülkelerin vatandaşları neden daha fazla entegrasyon istemiyorlar şeklinde bir soru sorulduğunda, ortaya çıkacak cevabın Avrupa elitinin hiç hoşuna gitmeyecek olması mı? Avrupa'daki uyum süreci ortak ve belli hedefler çerçevesinde başlamıştı. Ancak, bugün gelinen noktada bu ülkeleri bir araya getiren Alman

tehdidi, Sovyet tehdidi, ekonomik çöküntü gibi ortak tehlikelerin ortadan kalkmış olması, AB'nin varlık nedenini sorgular hale getirdi. AB eliti tarafından yürütülen uyum sürecinin dışında bırakılan halk, kendilerine sorulduğunda genellikle “hayır” demeyi tercih etti (Leithauser, 2008).

3. Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri

Türkiye'nin AB ile olan macerası, neredeyse yarım asra yakın bir zaman önce başlanmış olmasına rağmen, hâlen üye olunmuş değildir ve bu konudaki düşünce ve duygu karmaşası devam etmektedir. Türkiye'nin AB'ye başvurusu bu kadar eskilere dayanmasına rağmen, hala kimi konularda kafa karışıklığı sürmektedir. Türkiye, Avrupa Ekonomik Topluluğunun 1958 yılında kurulmasından kısa bir süre sonra Temmuz 1959'da Topluluğa tam üye olmak için başvurmuştur. Cumhuriyetin kurulmasından bu yana, hatta daha öncesinden beri, batılılaşma ile modernleşmenin eş tutulması, özellikle İkinci Dünya Savaşından sonra Avrupa kıtasında veya onu merkez alarak kurulan siyasi ve güvenlik oluşumlarının tümüne katılmaya ülkemizi yöneltmiştir. Bu suretle Türkiye, Avrupa Konseyi, OECD ve NATO'ya girmiştir. Aynı neden, Türkiye'yi Avrupa'nın bu en iddialı entegrasyon hareketine karşı kayıtsız kalmamaya sevk etmiştir. Dolayısıyla, Avrupa ile entegrasyonun başlangıçtan itibaren ülkemiz için ekonomikten ziyade politik amaçları olduğu söylenebilir (Aksoy, 2007: 67). Tam üyelik başvurumuza o zamanki adıyla Avrupa Ekonomik Topluluğu tarafından verilen cevapta, Türkiye'nin kalkınma düzeyinin tam üyeliğin gereklerini yerine getirmeye yeterli olmadığı bildirilmiş ve tam üyelik koşulları gerçekleşinceye kadar geçerli olacak bir ortaklık anlaşması imzalanması önerilmişti. Söz konusu anlaşma 12 Eylül 1963 tarihinde Ankara'da imzalanmıştır (Köktaş, Bozkurt & Özcan, 2008: 57).

Normalde Ankara Anlaşmasında, Türk Milletinin yaşam standardının yükseltilmesi amacıyla ilerdeki bir tarihte Türkiye'nin Topluluğa katılmasına yardımcı olacağı belirtilmektedir. 28. maddede ise, *“Anlaşmanın işleyişi, Topluluğu kuran Antlaşmadan doğan yükümlülüklerin tümünün Türkiye tarafından üstlenebileceğini gösterdiğinde, Akit taraflar, Türkiye'nin Topluluğa katılması olanağını incelerler”* denmektedir (Münkler, 2005: 71). Bundan da görüleceği üzere Ankara Anlaşması uyarınca kurulan Türkiye-AB ortaklık ilişkisinin nihai hedefi Türkiye'nin Topluluğa tam üyeliğidir. Oysaki Ankara Anlaşması, Türkiye'yi tam üye değil, ne anlama geldiği belli olmayan ortak üye olarak kabul ediyor ve Türkiye'yi üye yapmayacağını daha işin başlangıcında ortaya koyuyordu. Avrupa Üyeleri tarafından o zamanlar şu gerekçe ileri sürüldü; *“Yunanistan'ın aksine Türkiye büyük bir ülkedir, AET'ye girmesi şart değildir”* derken, Fransa ve İtalya Türkiye'nin kendi ihrac ürünlerinin yerini alacağından çekiniyordu. Üye yapılmak istenmeyen Türkiye'nin, doğu'ya yakınlaşmasından da endişe ediliyor ve bu endişenin giderilmesi için bir “ara formül” bulunmaya çalışılıyordu. Bunun üzerine çeşitli formüller arandı ve buldukları Formül şuydu; Türkiye, ne tam olarak dışarı itilmeli ne de içeri alınmalıdır. Aralık 1964'den sonra yürürlüğe giren Ankara Anlaşması, hazırlık dönemi, geçiş dönemi ve nihai dönem olarak üç devre öngörmüştür (Şen, 2005: 83). Geçiş döneminin sonunda ise gümrük birliğinin tamamlanması planlanmıştır.

23 Kasım 1970 de imzalan ve 1 Ocak 1973 yürürlüğe giren Katma Protokol ile Geçiş Dönemi başlamıştır (Ayata, 2010: 78). Amaç, Gümrük birliğidir. Geçiş döneminde, taraflar arasında sanayi ürünlerini konu alan bir gümrük birliğinin tedricen gerçekleştirilmesi, işçilerin karşılıklı olarak serbest dolaşımının sağlanması, tarım ürünlerinde giderek genişleyecek bir tercihlili ticaret rejiminin uygulanması, Katma Protokolün belirlediği alanlarda Türkiye ile AB arasında mevzuat ve politikaların yaklaştırılması ile şartların elverdiği ölçüde, hizmetlerin serbest dolaşımı süreçlerinin başlatılması öngörülmüştür. Ancak, gerek Ankara Anlaşması gerek Katma Protokol öngörüldüğü şekilde uygulanamamıştır. Bunun sorumluluğunu Türkiye

ile Topluluk arasında paylaşmak gerekir. Ülkemiz 1970'li yıllarda içinde bulunduğu ekonomik krizler ve bazı siyasi tercihlerle Katma Protokol'den kaynaklanan yükümlülüklerini yerine getirmekten kaçınmıştır. Başka bir deyimle, AB ile ortaklık ilişkimizin ve gümrük birliğinin temsil ettiği kalkınma modeli dışarıya açık, bütünleşmeyi öngören bir model iken, 1970'li yılların tamamı boyunca bu modelin tam tersini sembolize eden içe dönük, ithalat ikamesine dayalı politikalar uygulanmıştır (Şen, 2005: 88). Türkiye kendi yükümlülüklerini yerine getirmemeye ve Toplulukla ilişkilere soğuk bakmaya başlayınca, Topluluk da kendi yükümlülüklerini aksatmaya ve ortaklık ilişkisinin geliştirilmesi istikametinde çaba harcamaktan kaçınmaya başlamıştır.

6 Mart 1995'te yapılan 36. Ortaklık Konseyi toplantısında alınan Gümrük Birliği kararı 1 Ocak 1996'dan itibaren yürürlüğe girmiş olup Ankara Anlaşması'nın son dönemini başlatmıştır. Yani 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı, taraflar arasında imzalanan bir anlaşma değil, Ankara Anlaşması'nda üzerinde anlaşılan Gümrük Birliği'nin işleyişiyle ilgili hükümlerin belirtildiği bir belgedir. Buna göre, "Malların Serbest Dolaşımı ve Ticaret Politikası" başlıklı I. Kısımda gümrük vergileri ve eş etkili vergi ve resimlerin kaldırılması; miktar kısıtlamaları ve eş etkili önlemlerin kaldırılması; ticaret politikaları; ortak gümrük tarifesi ve tercihli tarife politikaları; listesi Gümrük Birliği Kararı'na ek olarak verilen bazı işlenmiş tarım ürünleriyle ilgili hükümler yer almaktadır. II. Kısım "Tarım Ürünleri", III. Kısım ise "Gümrük Hükümleri" başlığını taşımaktadır. IV. Kısımda "Yasaların Yakınlaştırılması" başlığı altında fikri, sınaî ve ticari mülkiyetin korunması; rekabet; ticari korunma araçları; dolaylı ve dolaysız vergiler; kamu alımları gibi yasaların ve mevzuatın Topluluk ile uyumlaştırılması gereken alanlar belirtilmiştir. Tek yanlı olarak tam üyelerinkine yakın yükümlülükler üstlenen Türkiye, tam üye olmadan Gümrük Birliği'ne giren ilk ve tek ülkedir (Ercan, 2007: 109).

İlişkiler 13 Ekim 1999 tarihinden itibaren daha da gelişmiş ve Aralık 1999 da Helsinki zirvesinde aldığı karar ile AB Türkiye'yi üyeliğe aday ülke olarak kabul etmiştir. Türkiye son dönemde ciddi bir reform süreci yaşamakta, özellikle hukuk devleti olma ve mevzuatını AB standartlarına adapte etme yolunda önemli bir ilerleme göstermektedir (Seufert & Kubaseck, 2004: 89). Türkiye hiçbir zaman olmadığı kadar AB'ye üyelik konusunda kararlı ve iddialıdır. Aralık 2004 Zirvesi'nde AB'nin Türkiye ile müzakerelere 3 Ekim 2005'te başlama kararı almış olması bu anlamda önemli bir adımdır. Türkiye, demokrasi, laiklik, serbest Pazar ekonomisi, iyi yönetim ve bölgesel işbirliği konusundaki çağdaş standartları Orta Doğu ve Avrasya'nın eşğine taşımaktadır. Türkiye üye olması durumunda, Avrupa Birliği'nin küresel bir güç haline gelmesine imkân sağlayacaktır. Türkiye Asya, Avrupa ve Ortadoğu arasındaki jeopolitik konumu, kültürel kimliği ve potansiyeliyle AB'nin çok geniş bir alanda etkin bir güç olabilmesi için en önemli partnerlerden biridir.

Son dönemde içine kapanan, kendi içinde fikir ayrılığına düşen ve dünyanın kriz noktalarında üstünlük kullanamayan bir birlik görüntüsü veren Avrupa Birliği, Türkiye'nin katılımıyla bu bölgeler üzerinde etkili olabilecektir (Ayata, 2009: 8-9). Türkiye, Avrupa Birliği için yeni ufuklar ve yeni fırsatlar demektir. Soğuk Savaş sonrasında Avrupa Birliği'nin yeni oluşan dengelerde aktif bir aktör olarak yer alamadığı görülmüştür. Küresel bir siyasal oluşuma dönüşmesi beklenen Avrupa Birliği'nin bölgesel bir ekonomik işbirliği örgütü gibi davranması, fonksiyonlarını ve nüfuzunu azaltmaktadır. Yugoslavya ve Irak Krizlerinde görülmüştür ki, şuanda Avrupa Birliği bütünleşmiş ve ortak iradesi olan birlik olmak yerine, farklı siyasi damarların olduğu ve üstünlük mücadelelerinin pasifleştirdiği daha gevşek bir birliktir. Avrupa Birliği acil durumlarda hemen karar alamamakta, gecikmekte, edilgin kalmakta, ortak bir irade ortaya koyamayınca gücü zayıflamaktadır. Basit dengeler ve küçük hesaplardan kurtulup etkinliğini arttırabilmek için Türkiye'nin katacağı vizyon, hareket kabiliyeti ve nüfuz alanları AB'yi rahatlatacaktır.

4. Müzakere Sürecinde Son Durum

AB Müktesebatı, AB Hukuk sistemine verilen addır. Yaklaşık 120 bin sayfadan oluşmaktadır. AB'yi kuran ve daha sonra değişikliğe uğrayan antlaşmaları, aday ülkelerin AB'ye katılırken imzaladıkları katılım antlaşmalarını, Konsey, Komisyon, Avrupa Toplulukları Adalet Divanı gibi Topluluk organlarının çıkardıkları tüm mevzuatı ifade etmektedir. Söz konusu müktesebat, Katılım Müzakereleri Fasılları çerçevesinde 35 başlık altında sınıflandırılmıştır. Avrupa Birliği Bakanlığı, Eylül 2014'te „Türkiye'nin Yeni Avrupa Birliği Stratejisi“ başlıklı bir belge yayımladı. Strateji çerçevesinde Haziran 2015'e kadar olan dönemi ve 2015-2019 dönemini kapsayan iki aşamalı bir Eylem Planı hazırlandı. Eylem Planı, “Birincil Mevzuat Uyum Çalışmaları”, “İkincil Mevzuat Uyum Çalışmaları” ve “Kurumsal Yapılanma ve Diğer Çalışmalar” olmak üzere üç bölümden oluşuyor. Eylül 2014'te aynı zamanda, kurumların tüm yasa çalışmalarında AB Bakanlığı'ndan AB müktesebatına uyum konusunda görüş alması için bir Başbakanlık genelgesi yayımlanmıştır. Türkiye-AB Müzakerelerinde toplam 35 başlık bulunuyor. Toplam 35 başlığın (34+ diğer konular) 8'i Katma Protokol'ün Kıbrıs'a genişletilmemesi nedeniyle AB, 4'ü Fransa nedeniyle askıya alınmıştır (Yıldız, 2015: 35).

4.1. Müzakere Süreci Nedir?

50 yıldan bu yana AB'nin bekleme odasındaki Türkiye ile müzakereler 3 Ekim 2005 tarihinde resmen başladı. Üstünde karşılıklı mutabakata varılan “Müzakere Çerçeve Belgesi”ne (negotiating framework) göre, müzakereler sonucu önceden kestirilemeyen “**ucu-açık**” (open-ended) bir süreç. Sürecin ucu her ne kadar açık olsa da uzmanların vurguladığına göre AB ile müzakere masasına oturan hiçbir ülke şimdiye kadar tam üye olmadan masadan kalkmadı. “Müzakere” teriminin yanlış anlaşıldığını da vurgulayan uzmanlar, müzakere sürecinde aslında AB Müktesebatı'nın (Acquis Communautaire) müzakere edilmediğini, üye olmak isteyen ülkeye uyumunun gerçekleştirildiğini belirtiyor. Müzakere sürecinin dışında AB'nin Türkiye'den birliğe katılmadan önce gerçekleştirmesini istediği bir diğer beklentisi de komşularıyla iyi ilişkiler kurması. Özellikle Yunanistan, Kıbrıs Rum Kesimi ve Ermenistan iyi ilişkiler kurulması gereken komşular arasında başı çekmekte. Ayrıca Ankara'nın, AB'ye üye ülke halklarını kendi lehine çevirmek zorunda olduğu da AB tarafından vurgulanıyor (Karluk, 2013: 149).

8 Temmuz 2011 tarihli Başbakanlık Genelgesi ile Avrupa Birliği makamları ile yapılacak tam üyelik müzakerelerinde Ankara'nın Müzakere Heyeti Başkanlığı ve Baş müzakerecilik görevi Avrupa Birliği Bakanı'na verilmiştir. Mevzuatı uyumlaştırma çalışmaları kapsamında gerçekleştirilen reformların en üst düzeyde takip edilebilmesi ve reformların etkin bir şekilde uygulanmasını sağlamak amacıyla 2003 Eylül ayında Reform İzleme Grubu kurulmuş, grubun ismi 2014 yılında Reform Eylem Grubu olarak değiştirilmiştir. Uygulama alanındaki aksamaların belirlenmesi ve hızla giderilmesi temelinde hareket eden grubun toplantılarına Avrupa Birliği Bakanı ve Baş müzakereci ile Adalet, Dışişleri ve İçişleri Bakanları katılmaktadır (Karluk, 2013: 150). Sivil toplum kuruluşları da müzakere sürecinde aktif rol oynayacaklardır. Ayrıca düzenli olarak sivil toplumun bir araya geleceği zirveler de organize edilecektir.

4.2. Müzakere Sürecinin Aşamaları:

a. Hükümetlerarası Konferans: Hükümetlerarası Konferans, müzakere sürecinde önemli siyasi kararların alındığı bir Avrupa Birliği kurumudur. Konferansa aday ülkenin baş müzakereci ile AB üyesi devletlerin hükümet temsilcileri katılır. Hükümet temsilcileri rutin olarak dışişleri bakanlarından oluşur. Müzakere başlıklarının açılıp kapanması Konferansta ilan edilir. Hükümetlerarası Konferans toplantıları sıkça yapılmaz ancak müzakere süreci başlayan her aday ülke için Hükümetlerarası Konferans yapılmaktadır. Aday ülke statüsünde bulunan Türkiye için ilk Hükümetlerarası Konferans 3 Ekim 2005 tarihinde toplanmıştır ve müzakere sürecinin başlatılması kararı ile müzakere çerçeve belgesi bu toplantıda kabul edilmiştir (Karluk, 2013: 152).

b. Tarama Süreci: Tarama süreci sonunda aday ülke ile AB mevzuatı arasındaki farklılıklar belirlenmekte, müktesebata uyum sürecinin genel itibariyle hatları oluşturulmakta, müzakere sürecinde karşılaşılabilecek sorunlar saptanmakta ve müzakere sürecinin de seyri belirlenmektedir. Avrupa Komisyonu tarafından başlatılan tarama süreci, ilk olarak açılmış olan fasıllar ile ilgili, AB Komisyonu uzmanlarınca hazırlanmış, AB mevzuatı hakkında aday ülkeye bilgi verilmesiyle başlar. Komisyon 35 başlık altında açılan fasıllara ilişkin AB mevzuatı hakkında Hırvatistan ile eş zamanlı olarak Türkiye'ye de bilgi vermiştir. Daha sonra aday ülke, açılan fasılla ilgili yetkilinin başkanlığında toplanan heyet ile birlikte Avrupa Komisyonuna aday ülkenin mevzuatı hakkında ve müktesebata uyum için yapılacak olan çalışmalar hakkında bilgi verir. Avrupa Komisyonu Türkiye'nin müktesebata uyum için hangi çalışmaları yapacağı hakkında aşağıdaki konularda bilgi istemiştir (Yıldız, 2015: 67).

- Türkiye, ilgili fasıldaki müktesebata kabullenmeye hazır mı?
- Türkiye'de ilgili fasıldaki müktesebata uygulamak için yeterli idari yapılara haiz mi? Eğer haiz değil ise bu yapılar ne zaman kurulacak?
- Türkiye'de ilgili fasıldaki müktesebata uygun mevzuat kabul edildi mi? Edilmedi ise ne zaman ilgili fasıldaki müktesebata uygun bir mevzuat kabul edilecek?
- Aday ülke olarak Türkiye ilgili fasıl hakkında derogasyon talep edecek mi?

Her fasılla ilgili tarama bittikten sonra Komisyon, aday ülkenin onayına sunmak üzere, ilgili fasılla alakalı açılış kriterlerinin bulunduğu bir rapor hazırlamaktadır. Komisyonun hazırladığı rapor dört bölümden oluşmaktadır: Genel Düşünceler, Müktesebatın üstlenilmesi, Uygulama Kapasitesi, Yorumlar ve Öneriler. İlgili fasılın açılış kriterleri, Yorumlar ve Öneriler bölümünde bulunmaktadır. Hazırlanan rapor AB Konseyi'ne gönderilir. Konseyin genişleme alt grubuna giden rapor daha sonra onaylanmak üzere Daimi Temsilciler Komitesine gönderilir. Bakanlar Konseyi'nde karar oybirliği ile alınır (Karluk, 2013: 161).

c. Müzakere Pozisyonlarının Hazırlanması: Avrupa Komisyonu'nun hazırladığı tarama sonu raporda müzakerelerin açılması için herhangi bir açılış kriteri öngörür ise bu kriterlerin yerine getirilmesi Türkiye'den beklenir. Ancak müzakere edilecek konu hakkında aday ülke açılış kriterlerini önceden yerine getirdi ise ya da Komisyon herhangi bir açılış kriteri öngörmezse, Komisyon bunu bir değerlendirme raporu ile Konseye bildirir. Komisyonun Konseye sunduğu tarama raporu ya da değerlendirme raporu sonunda, Konsey oybirliği ile ilgili fasılın açılışına karar verir. Açılış kriteri belirlemeyen Komisyon, Türkiye'ye müzakere pozisyon belgesi hazırlaması için bildiride bulunur (Hartmann, 2009: 142). Türkiye'de müzakere pozisyonu belgesi, ilgili fasılın müzakere koordinatörü başkanlığında ilgili bakanlık ya da kamu kurumu temsilcilerinden oluşan çalışma grupları çalışmasıyla ve sivil toplum kuruluşlarının katkısıyla hazırlanır. Son aşamada hazır olan müzakere pozisyon belgesi Baş müzakereci, ilgili Bakan ve İzleme Yönlendirme Komitesi tarafından imzalanarak AB'ne iletilir. Yani kısaca; ilk olarak ülkemiz tarafından "müzakere pozisyonu" hazırlanarak Avrupa Komisyonuna iletilecektir. Komisyon, AB ortak müzakere pozisyonunu hazırlamak üzere ülkemiz müzakere pozisyonunu tüm üye devletlerin görüşlerine sunacaktır. AB Ortak müzakere

pozisyonunun ülkemize ulaştırılmasıyla, iki tarafın pozisyonları üzerinde müzakereler yürütülecektir (Özalp, 2017: 8).

d. Müzakerelerin Sonuçlanması: Müzakere süreci sonunda aday ülke fasıl ile ilgili mevzuat uyumu ve uygulanacak diğer ölçütleri yerine getirdi ise ya da getireceğine dair somut bir planı varsa bu doğrultuda ilgili fasıl geçici olarak kapatılır. Bütün fasıllarda tam olarak anlaşmaya varıncaya kadar geçici fasıllar tekrar açılabilir. Bu yönde AB'nin geçici olarak kapatılan fasılları yeniden açma hakkını saklı tutma hakkı vardır. Geçici olarak kapatılmasının bir diğer sebebi olarakta, müzakere sürecinin uzun bir döneme yayıldığı düşünüldüğünde müktesebatta önemli değişikliklerin yaşanabilmesi olasıdır ya da aday ülke verdiği somut plan üzere hareket etmemiş olabilir ve müktesebata uyum konusunda geri gitmiş olabilir. Bu durumlarda geçici olarak kapatılan fasıllar tekrar açılabilir. Fasılların hiç açılmaması için bütün başlıklar üzerinde anlaşmaya varılması gerekmektedir (Ercan, 2007: 198).

e. Katılım Antlaşması: Türkiye için şu an 35 fasıl üzerine müzakere yapılmaktadır. 35 fasılın hepsinde de mutabakata varıldığı zaman Avrupa Komisyonu taslak halinde Katılım Antlaşması hazırlar. Taslak halindeki antlaşma AB'ne üye ülkeler, aday ülke, Komisyon ve AB Bakanlar Konseyi temsilcilerinden oluşan bir çalışma gurubu tarafından tartışılır. Burada tartışılan taslağa son şekil Hükümetlerarası Konferans'ta verilir ve buradan da Avrupa Parlamentosu'nun onayına sunulur. Parlamento üye tam sayısının bir fazlasıyla yani basit çoğunlukla karar verir. Buradan sonra onaylanan Katılım Antlaşması Konseye gönderilir. Konsey'de oybirliği ile karar verir. Katılım Antlaşması, Parlamento ve Konseyin onayını takiben üye ülkeler ve aday ülke tarafından imzalanır. Son aşama olarak ise aday ülke ve AB'ne üye devletler, imzalanan antlaşmayı kendi ülkelerinde kendi anayasal usullerine göre onayladıktan sonra katılım süreci tamamlanmaktadır ve aday ülke artık AB üye devleti olmaktadır (Karluk, 2013: 167).

5. Sonuç

AB Uyum Yasalarının TBMM'den geçmesi sonrası tüm dikkatler Aralık ayının ilk yarısında Kopenhag'da yapılacak AB liderler zirvesine çevrilmişti. Zirvede AB'nin Türkiye ile müzakerelere 3 Ekim 2005'te başlama kararı almış olması Türkiye'de memnuniyetle karşılandı. Az öncede ifade edildiği gibi, Türkiye'nin AB üyeliğinin kolay olmayacağı ve sorunun sadece Türkiye'nin reformlar konusundaki ciddiyetinden kaynaklanmadığı açıktır. AB'nin de bu konuda ciddi olmadığı ve Türkiye'nin AB kulübüne aidiyeti konusunda üye ülkeler arasında tereddüt, kötü niyet ve hatta husumetlerin bulunduğunu göz önünden uzak tutmamak gerekir. Bu konuda özellikle Kıbrıs konusu, AB'nin samimiyet ve gerçek niyetini yansıtması açısından oldukça önemlidir. Bu hususun, AB içerisindeki Türkiye karşıtlarının olduğu kadar, Türkiye içerisindeki AB karşıtları için de bir kıskırtma ya da güdümlenme aracı olacak şekilde ele alınmaması gerekir. İlgili reformlar Türkiye'nin AB'ye yaklaşmasını amaçlamakta, fakat bu yeterli olmamaktadır. Aynı zamanda, bu reformların gerçek anlamda hayata geçirebileceğinin gösterilmesi gerekir. Son yıllardaki olumlu gelişmelere rağmen özellikle Siyasal Kriterlere ilişkin bazı sorunlar konusunda Türkiye'nin bazı yeni adımlara ihtiyacı vardır. Bu konuda bir takım pürüz ve tereddütlerin olması, sorunların Türkiye'ye özgü nitelikleri ve ülkenin kendine özgü sosyal, siyasal, tarihsel, ekonomik, sosyo-psikolojik ve geostratejik şartlarından kaynaklanmaktadır. Bunda kuşkusuz AB'nin Türkiye'nin hassasiyetlerini zaman zaman gereği gibi algılayamaması ve tutarsız hatta haksız politika ve tutumları da rol oynamaktadır. Terörizm, Türkiye'nin dış politikasına ve AB ile olan ilişkilerine ciddi etkiler yapmaktadır. Avrupa Birliği, eğer Türkiye'yi bir ortak olarak görme konusunda samimi ise, bu konuda

Türkiye'yi dışlayarak veya yumuşak karnı olarak kabul edebileceğimiz noktaları kaşımakla değil, müzakere sürecinde sorunların çözümüne olumlu katkılar yapmak durumundadır.

Türkiye'nin mevcut ekonomik göstergeleri, kişi başına düşen milli gelir enflasyon ve faiz oranları, iç ve dış borçlar miktarı üyelik sürecinde karşılaştığı eleştirilerden birini oluşturmaktadır. Ekonomik sorunlarını çözememiş bir Türkiye'nin Avrupa Birliği içinde uyum sağlayamayacağı, rekabet şartlarını yerine getiremeyeceği ve birliğin genel ekonomik dengesini bozacağı iddia edilmektedir. Öncelikle Türkiye'nin birliğe bugün üye olmadığı, önünde bir süreç durduğu bilinmelidir. Türkiye adaylık sürecinde ciddi bir siyasal ve ekonomik dönüşüm geçirmektedir. Asıl olan Türkiye'nin üyelik döneminde nasıl bir ekonomik tabloya sahip olacağıdır. Türkiye üyelik vizyonuyla ekonomik alanda ciddi bir sıçrama yapacağını hesaplamaktadır. Ortada duran gerçek, birlik üyesi ülkelerin ciddi bir sermaye akışına uğradığıdır. Bugüne kadar birliğe üye olan ülkeler önemli oranlarda sermaye çekmişlerdir. Türkiye AB'ye üyelik vizyonuna sahip olduğu anda hem birlik içinden, hem de çevre ülkelerden sermaye girişine tanık olacaktır. Türkiye'nin üye olan kimi ülkelerin milli gelirlerinden çok geride olduğunu söylemek de haksızlık olur. Türkiye'de milli gelir Romanya ve Bulgaristan'ın üstünde, Polonya'nın çok az altındadır. Türkiye mevcut haliyle bile Avrupa ülkeleriyle rekabet edebilir bir haldedir. Gümrük Birliği'nin Türkiye aleyhine çalışması bile Türkiye'nin rekabet gücünü kıramamıştır. Türkiye ekonomik göstergeleriyle olmasa bile ekonomik potansiyeliyle AB için artı değer üretebilecek bir ülkedir. Türkiye kaynakları, nüfusu ve tüketim potansiyeliyle durağanlaşan Avrupa ticaretine ivme kazandırabilecektir. Öte yandan Avrupa Birliği'nden tamamen dışlanmış bir Türkiye'yi mevcut konjonktür içerisinde hangi durum ve sorunların beklediğini kestirmek güçtür.

Tablo 1: Katılım Müzakerelerinde Mevcut Durum

Açılan ve Geçici Olarak Kapatılan Fasıllar
25. Bilim ve Araştırma (Avusturya: 12 Haziran 2006)
Müzakere Pozisyonunu Vermeye Davet Edildiğimiz ve Müzakere Pozisyonlarımızı Sunduğumuz Fasıllar
17. Ekonomik ve Parasal Politika (MPB: 9 Mart 2007) 26. Eğitim ve Kültür (MPB: 25 Mayıs 2006)
Konsey’de Onaylanıp Açılış Kriteri Belirlenen Fasıllar
1. Malların Serbest Dolaşımı (Kıbrıs açılış kriteri) 3. İş Kurma Hakkı ve Hizmet Sunumu Serbestîsi (Kıbrıs açılış kriteri) 5. Kamu Alımları 8. Rekabet Politikası 9. Mali Hizmetler (Kıbrıs açılış kriteri) 11. Tarım ve Kırsal Kalkınma (Kıbrıs açılış kriteri) 19. Sosyal Politika ve İstihdam 29. Gümrük Birliği (Kıbrıs açılış Kriteri)
Konsey’de Görüşülmesi Süren Fasıllar
2. İşçilerin Serbest Dolaşımı 13. Balıkçılık 14. Taşımacılık Politikası (Kıbrıs açılış kriteri) 15. Enerji 23. Yargı ve Temel Haklar 24. Adalet, Özgürlük ve Güvenlik 30. Dış İlişkiler (Kıbrıs Açılış Kriteri) 31. Dış, Güvenlik ve Savunma Politikası 33. Mali ve Bütçesel Hükümler
Açılan Fasıllar
4. Sermayenin Serbest Dolaşımı (Fransa: 18 Aralık 2008) 6. Şirketler Hukuku (Slovenya: 12 Haziran 2008) 7. Fikri Mülkiyet Hukuku (Slovenya: 12 Haziran 2008) 10. Bilgi Toplumu ve Medya (Fransa: 18 Aralık 2008) 12. Gıda Güvenliği, Veterinerlik ve Bitki Sağlığı (İspanya: 30 Haziran 2010) 16. Vergilendirme (Çek Cumhuriyeti: 30 Haziran 2009) 18. İstatistik (Almanya: 26 Haziran 2007) 20. İşletme ve Sanayi Politikası (Almanya 28 Şubat 2007) 21. Trans – Avrupa Ağları (Portekiz: 19 Aralık 2007) 22. Bölgesel Politika ve Yapısal Araçların Koordinasyonu (Litvanya: 5 Kasım 2013)

27. Çevre (İsveç: 21 Aralık 2009)
28. Tüketicinin ve Sağlığın Korunması (Portekiz: 19 Aralık 2007)
32. Mali Kontrol (Almanya: 26 Haziran 2007)

Kıbrıs'ın ve Fransa'nın askıya aldıkları

1. Malların serbest dolaşımı
3. İş Kurma Hakkı ve Hizmet Sunum Serbestisi
9. Mali hizmetler
11. Tarım ve kırsal kalkınma
13. Balıkçılık
14. Taşımacılık politikası
29. Gümrük birliği
30. Dış ilişkiler

11. Tarım ve Kırsal Kalkınma (AB tarafından da askıya alınan başlıklar arasında). 17. Ekonomik ve Parasal Politika, 33. Mali ve Bütçesel Hükümler ve 35. Kurumlar başlıklı fasıllar ise Fransa tarafından “üyelikle doğrudan ilgili olması” gerekçesiyle engelleniyor. Bu durumda geriye Türkiye'nin ilerleyebileceği çok kısıtlı bir alan kalıyor. Bunlar da Sosyal Politika ve İstihdam, Rekabet Politikası ve Kamu Alımları fasılları. Türkiye bu başlıkları AB'den tam üyelik perspektifi almadan açmak konusunda tereddüt ediyor.

Kaynak: <http://www.abgs.gov.tr/index.php?l=1&p=65>

Kaynakça

Aksoy M. (2007), Die Türkei auf dem Weg in die EU Die Beziehungen zwischen der Türkei und der Europäischen Union - insbesondere von 1990 bis Ende 2004, Frankfurt am Main, Peter Lang Verlag.

Ayata, A. (2009), “Türkiye Usulü Avrupa Birliğine Yakınlaşma”, Akademik Araştırmalar Dergisi, 40, ss. 32–43.

Ayata, A. (2010), Balanceakt der Türkei zwischen der EU und den USA, Dissertation Verlag, Berlin.

Bernhard, M. “EU-Annäherung auf Türkisch“, Wiener Zeitung, 24.12.2007.

Böhm W., “Das falsche Spiel mit Ankara”, Die Presse, 19.12.2007.

Ercan, M. (2007), Die Türkei und Die Europäische Union, Berlin, Verlag dissertation.de.

Gaulhofer K., “Totale Ablehnung des Türkei-Beitritts”, Die Presse, 30.01.2008.

Girardet, K. M. & Nortmann, U. (2005), Menschenrechte und europäische Identität - Die antiken Grundlagen, Stuttgart: Franz Steiner Verlag.

Hartmann, J. (2009), Das politische System der Europäischen Union: eine Einführung, Frankfurt, New York: Campus Verlag.

Karluk R. (2013), Avrupa Birliği Türkiye İlişkileri : Bir Çıkmaz Sokak, Beta Yayıncılık.

Köktaş A., Bozkurt E. ve Özcan M. (2008), Avrupa Birliği Temel Mevzuatı, Ankara, Asil Yayın Dağıtım.

Leiß, O. (2010), Die Europäische Union nach dem Vertrag von Lissabon, Wiesbaden: Verlag für Sozialwissenschaften.

Leithäuser J., Iren sagen Nein „Níl, aber auch ein bisschen Tá“, Frankfurter Allgemeine Zeitung, 13.06.2008.

Michael, M., “Die lätzte Entscheidung in der Türkei”, Der Standard, 24.07.2007.

Münkler, H. (2005), Die Türkei und Europa. Eine geopolitische Herausforderung. In: Gehört die Türkei zu Europa? Helmut König und Manfred Sicking (Hrsg.), Bielefeld, Transcript Verlag.

Özalp, M. (2017). „Die steigende Türkenfeindlichkeit in Europa“, *Journal of International Social Research*, 10(51), ss. 317-327.

Seufert G. ve Kubaseck C. (2004), Die Türkei – Politik Geschichte Kultur, München, Beck Verlag.

Şen F. (2005), Der EU-Beitritt der Türkei als Vollendung eines Europas der kulturellen Vielfalt. In: Gehört die Türkei zu Europa? Helmut König und Manfred Sicking (Hrsg.), Bielefeld, Transcript Verlag.

Yıldız, U. (2015), Avrupa Birliği'nin Dış İlişkileri, Nobel Yayın.

Weidenfeld, W. & Wessels, W. (2011), Europa von A bis Z, 12. Auflage, Baden-Baden: Nomos.

Wolfgang B., “Das falsche Spiel mit Ankara”, Die Presse, 19.12.2007.

URL: <http://www.abgs.gov.tr/index.php?l=1&p=65> (Erişim Tarihi: 23.10.2018)

Практические Занятий По Определению Микробиологического Исследование Мяса Коз

Кулатаев Б.Т., Сиргебаева С.Т., Мырзалиева С.Е.¹

Abstract

The article shows microbiological study of the Kazakh coarse wool goats meat we done in the Ikram farm which located in Almaty city, Kazakhstan, and result of this research are given in this article. Our result has shown that the composition of goat meat is not detected pathogens and recommended the slaughter of animals after the examination of vet doctor in the best animal health conditions.

Keywords: microbes, meat contamination, breed, sheep breedshygiene, unhygienic, gram positive and negative, bacteria.

Аннотация

В статье приведены результаты изучения микробиологических исследований мяса казахских грубошерстных коз разводимых в условиях «Икрам» Алматинской области, анализы показали, что в составе козьего мяса не обнаружены патогенных микробов и рекомендуется проводить убой животных в лучших ветеринарно-санитарных условиях.

Ключевые слова: микробы, мясо загрязненная, породы овец, гигиена, средства личной гигиены, грамм, положительные и отрицательные бактерии.

Introduction

Meat is very important component of human diet which originating of the live animals after slaughtering. Meat is very rich source of protein consumed by humans.

Most meat have high water content corresponding to the water activity approximately 0.99 which is suitable for microbial growth [1].

Meat is considered to be spoiled when it is unfit for human consumption. Meat is subjected to changes by its own enzyme, by microbial action and its fat may be oxidized chemically. Microorganisms grow on meat causing visual, textual and organoleptic changes when they release metabolites [2].

¹ Казахский национальный аграрный университет

Among the factors that affect microbial growth in meat are the intrinsic and extrinsic factors [3], however the factors having the greatest influence on the growth of microorganisms in meat and meat products, the storage temperatures, moisture and oxygen availability [4,5].

Meat, the flesh of animals suitable for use as food has a very high nutritional value and moisture content with pH value of 5.4, could serve as an excellent medium for microbial contamination growth and spoilage[6]. Contaminated raw meat is one of the main sources of food-borne illnesses [7,8]. Almaty is a large city with a population of more than seven million.

Due to overcrowding, poverty, inadequate sanitary conditions, and poor general hygiene, food-borne infections are on rise in the city. Raw meat available in open-air local retail shops without appropriate temperature control is purchased by approximately 23% households.

Meat is highly perishable; the rich source of nutrients of meat provides both pathogenic and non-pathogenic microbes a suitable environment for growth.

The widespread distribution of meat products therefore, makes the consequences of contamination with food poisoning microorganisms more serious.

Aims of the research: The aim of this research is to evaluate the microbiological quality of goat's meat which found in Almaty city.

Materials and Methods

Sample Collection: four samples 500 gram of fresh goat meat was purchased from Ikram Boucher in Almaty Region. The samples were aseptically collected with sterile sampling containers, labeled and transported in ice packed cooler to the laboratory of Japan center of Kazakh National Agrarian University.

They were analyzed immediately on reaching the laboratory. The fresh meat were put under - 5 c temperature in freezer for seven days.

Then we began the laboratory examination of the goat meat for contamination.

For laboratory examination we used the below equipments and materials. Hitter, flask 500ml, test tubes, pitter dish, pipit. Sesser, microscope, thermostat, Agar, NaCL 0, 9% sol, gram staining sol. We cultured meat sample for the colonies of pathogenic, aerobic and anaerobic bacteria. Then gram staining coloring for gram negative and positive microbe's detection.

Table 1: show the exact result of our study

N of Samples	Name of studies / tests	Normative document for studies / test methods	Normal indicator values	1 st Research results / tests	2 nd Research results / tests	Note
	Micro biological indicators					
142	Mesosphelic aerobic and facultative anaerobic micro organism /g, not more	Standard 10444.15-94	1×10^3	$1,6 \times 10^4$	$2,4 \times 10^4$	Exceeding micro org
	Pathogenic, specially Salmonella, 25 g of product	Standard 31659-12	Not allowed	25 g werenotfound	25 g werenotfound	
	(Coliforms)Escherichi acolibacteria	Standard 31747-2012	Not allowed	0,1 g were not found	0,1 g were not found	
	L.monocytogenes	Standard 51921-2002	Not allowed	25 g were not found	25 g were not found	

Results

The results obtained from the fresh meat samples are shown in Table 1. we didn't find pathogen microbes in goat meat during our works.

The high microbial count enumerated from fresh goat meat samples indicated that the meat samples were contaminated. Microorganisms can easily be introduced either in the pre or post processing stages of meat processing. The high coliform count observed from goat meat is assumed to be an indicator of fecal contamination. It is likely that the observed increase of fecal bacteria is due to problem associated with removal of the fleece and its coming into contact with the surface of carcass.

Enumerated the coliform in the majority of the meat samples and suggested that raw meat and meat products should be handled under strict hygienic condition and stored in cool places to avoid contamination and safe guard the health of consumers.

The high microbial load could be from the fleece of goat to the carcass surfaces during hide removal. The area of highest contamination was those sites where cuts were made through the skin. The finding of present study is a reflection of the unhygienic practices of meat processing in the developing countries.

Summary

meat contamination has been observed that the inner tissues of healthy animals are sterile, however, contamination comes from external sources during bleeding, handling and processing. During bleeding, skinning and cutting, the main sources of microorganisms are the exterior of the animal which includes the hide, hooves and hair and the intestinal tract.

The exterior of the animal harbours large numbers and many kinds of microorganisms from the soil, wash water, feed and manure, as well as its natural surface flora and the intestinal contents contain the intestinal organisms. It has also been shown that during handling, contamination comes from carts, boxes or other containers, other contaminated meat, air and personnel.

These resulted in the increase in the microbial load of the fresh goat samples [3, 5].

The fresh goat meat sold to the public in open markets is grossly contaminated with coliform bacteria as well as other bacteria and fungi. This work has revealed that the fresh goat meat sold market is contaminated by both Gram positive and Gram-negative bacteria.

The bacteria isolated were *Pseudomonas* species, *Staphylococcus aureus*, *Bacillus* species, *Streptococcus* species, *Escherichia coli*, *Salmonella* species and *Proteus* species.

This short article was conducted to examine the frequency of contamination in goat meat available in Alamy city of Kazakhstan. The result showed that Goat meats were often contaminated with microorganisms due to unhygienic and poor sanitary conditions.

Most meat have high water content corresponding to the water activity approximately 0.99 which is suitable for microbial Growth. This work has revealed that the fresh goat meat sold market is contaminated by both Gram positive and Gram-negative bacteria.

The bacteria isolated were *Pseudomonas* species, *Staphylococcus aureus*, *Bacillus* species, *Streptococcus* species, *Escherichia coli*, *Salmonella* species and *Proteus* species.

The organisms isolated are in line with the work of Turtura.

They reported that Gramnegative bacteria account for approximately 69% of the cases of bacterial food-borne diseases. The presence of bacteria in meat has been widely reported from different parts of the world, according to my study we did not find pathogen microbes in the goat meat but mesophilic aerobic and facultative anaerobic bacteria were found in the meat. Resulting during slaughtering and cutting the meat, butchers must slaughter animal in better sanitary situations and clean environment.

References

- Rao, V.A., G. Thulasi and S.W. Ruban, 2009. Meat quality characteristics of non-descript buffaloes as affected by age and sex. *World Appl. Sci. J.*, 6: 1058-1065.
- Jackson, D. and C.H. McGowan, 2001. Diet management effects carcass attribution and meat quality of young goat. *Small Ruminant Res.*, 28: 93-98.
- Rombout, F.M. and R. Nout, 1994. Food Microbiology and Hygiene. *Encyclopedia of Human Biology*, Academic Press, 111: 661-665.
- Forest, D.C., D.A. Harold, B.A. Judge and E.A. Robert, 1985. Different Types of Meat and Meat Product Consumed by Nigerians. *Principle of Meat Science*; Pub. W.A. Freeman and Co. Pop, pp: 4-178.
- Frazier, W.C. and D.C. Westhoff, 2004. *Food Microbiology*. 4th Edn., McGraw-Hill Book Company, New York, pp: 218-219.
- Lawrie, R.A., 1985. *Meat Science*. 4th Edn., Pergamon Press, Oxford, pp: 50-56.
- Bhandare SG, Sherikarv AT, Paturkar AM, Waskar VS, Zende RJ (2007) A comparison of microbial contamination on sheep/goat carcasses in a modern Indian abattoir and traditional meat shops. *Food Control* 18: 854-868.
- Podpečan B, Pengov A, Vadnjak S (2007) The source of contamination of ground meat for production of meat products with bacteria *Staphylococcus aureus*. *Slov Vet Res* 44: 25-30.

E-Finance Applications

Haşim BAĞCI¹, Rahmi BAKI²

Abstract

Nowadays, due to increasing competition conditions, enterprises need to create awareness in order to maintain their position and to be important in the sector. A business can raise awareness by proving that having a feature that is not in other companies or that is insufficient in other companies. In order to create this awareness, technology must be utilized. For enterprises, especially in the field of finance, to raise awareness through technology is possible by using financial technology. Different and new applications are constantly being developed about financial technology. For this reason, the use of financial technology in the field of finance will make it easier for companies to gain an advantage over other businesses. Financial technology applications are called electronic finance or e-finance. E-finance applications provides privilege in topics such as protection of investors, immediate access to information, security, electronic commerce and legal regulations.

Keywords: E-finance, E-commerce, Security Applications

JEL Codes: G11, G29, L81

E-Finans Uygulamaları

Özet

Günümüzde işletmelerin artan rekabet koşulları dolayısıyla faaliyette bulunduğu sektörde yerini kaybetmemesi ve sektörde önem sahibi olması için farkındalık yaratması gerekmektedir. Bir işletmenin farkındalık yaratabilmesi; diğer işletmelerde olmayan veya onlarda yetersiz olan bir özelliğin kendisinde var olduğunu kanıtlaması yoluyla gerçekleşmektedir. Bu farkındalığı oluşturabilmek için teknolojiden yararlanılması gerekmektedir. İşletmelerin teknoloji yoluyla farkındalık yaratabilmesi özellikle finans alanında, finansal teknolojiyi kullanmasıyla mümkün olabilmektedir. Finansal teknolojiyle ilgili her gün farklı ve yeni bir uygulama üretilmektedir. Bu nedenle işletmelerin finans alanında finansal teknolojiyi kullanması, diğer işletmelere üstünlük sağlamalarını kolaylaştıracaktır. Finansal teknoloji uygulamalarına, elektronik finans ya da e-finans adı verilmektedir. E-finans

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Aksaray Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sağlık Yönetimi Bölümü, hasimbagci1907@hotmail.com

² Arş. Görevlisi, Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, rahmi.baki@hotmail.com

uygulamaları; yatırımcıyı koruma, bilgiye anında erişim, güvenlik, elektronik ticaret ve hukuki düzenlemeler gibi konularda ayrıcalık tanımaktadır.

Anahtar Kelimeler: E-finans, E-ticaret, Güvenlik Uygulamaları

1. Giriş

Küreselleşmeyle beraber teknolojiadaki ilerleme hızı kazanmış ve bu hız, finans uygulamalarının online ortamda yapılmasına imkan tanımıştır. Online finansal uygulamaların birçok örneği bulunmaktadır. Bu örneklerin tümüne birden FinTech adı verilmekte ve finansal teknoloji olarak ifade edilmektedir. Finansal teknoloji alanındaki yenilikler her geçen gün durmaksızın artmakta ve bu artış hızı beraberinde yeni hukuki düzenlemeleri getirmektedir. Çünkü işletmelerin FinTech uygulamalarına kendilerini adapte ederek piyasalardaki rekabete ayak durmalarını gerekmektedir.

FinTech kavramı, finansal hizmetler sektörünü daha erişilebilir hale getiren, yenilikçi iş modelleri ile teknolojiyi birleştiren şirketleri vurgulamaktadır. Fintech kavramı içinde yer alan uygulamaların ana amacı; finansal hizmetlerin daha hızlı, daha iyi ve daha düşük maliyetle sunulabilmesidir. Finans ve teknoloji aslında sürekli iç içe olan kavramlardır. Ancak Fintech'in son dönemlerde gündeme gelmesinin temel nedeni; dijital dünyanın sunduğu yeni ve geniş olanakların devreye girmesidir. Günümüzde finansal teknoloji girişimlerinin çok fazla gündemde olmasının ve ilgi çekmesinin en büyük nedeni; aslında mobilitedir. Giderek artan mobil kullanım ile internete her yerden erişim imkânı, her sektörde olduğu gibi finans sektöründe de müşterilerin hayatını kolaylaştıran teknolojik çözüm beklentisini beraberinde getirmiştir. Bu beklentiye bankaların yanıtı önce internet şubelerini, ardından da mobil bankacılık uygulamalarını hayata geçirmek olmuştur.

Müşteriler; her an hesaplarına istedikleri yerden erişebilmek, fatura gibi ödemeler için şubeye gitmemek, finansal kararları internet aracılığıyla alabilmek, kısaca vakit hırsızları olarak gördükleri tüm işlemleri mobil ortamdan yapmak istemektedir. Bunun yanında kişiye özgü tavsiye alabilmek, kişiselleştirilmiş bir deneyim yaşamak ve gerektiğinde de bir yetkiliye anında ulaşabilmek, müşterinin diğer beklentileri arasında yer almaktadır. Getirdiği bu yenilikçi çözümlerle, Fintech girişimlerinin çok yakında hayatımızda bankalar kadar önemli bir yer edineceği tahmin edilmektedir. Bu yüzden günümüzde pek çok global banka, finansal teknoloji girişimleri için fon oluşturmaya başlamıştır. Önümüzdeki dönemde, bankaların bu Fintech girişimlerini satın almalarına veya ortaklık kurmalarına hatta kendilerinin de birer Fintech firmasına dönüşecekleri öngörülmektedir. Halihazırda, ülkemizdeki Fintech girişimlerinin başarılı olması için büyümeleri gerekmektedir. Bu noktada gerek melek yatırım sermayesine gerekse de banka desteklerine şiddetle ihtiyaç vardır. Fintech ekosisteminde düzenleyici çalışmalar yavaş ilerlemekte; ancak yine de yakın bir gelecekte bu sektörün sağlam temellere oturacağı tahmin edilmektedir. Şu an bankalar da her ne kadar Fintech dünyasındaki fırsatları görse ve değerlendirse de, planlanan aksiyonların kısa vadede ziyade orta vadede hayata geçeceği görülmektedir. FinTech kullanılmasıyla finans piyasaları online sisteme geçmekte ve finansal işlemler, elektronik finans adı verilen e-finans yoluyla yapılmaktadır.

E-finans, piyasalara direkt olarak etki yapmaktadır. Bu etkilere; hisse senedi, tahvil, döviz ve vadeli işlemler piyasaları örnek olarak verilebilmektedir. E-finansın, piyasalarda değişime neden olması için elektronik ticaretin kullanılması gereklidir. Elektronik ticaret kavramı da e-ticaret olarak adlandırılmakta ve mal ya da hizmet alım-satımının belirli kurallarla bilgisayar üzerinden yapıldığı faaliyetlerin tümü, e-ticaret olarak tanımlanmaktadır. E-ticaret;

tüketiciler, işletmeler ve devlet tarafından kullanılmaktadır. E-ticaretin akış yolu ise işletmeden-işletmeye, işletmeden-tüketiciciye, tüketiciden-işletmeye, tüketiciden-tüketiciciye, işletmeden-devlete ve tüketiciden-devlete biçiminde sınıflandırılmaktadır. Bu akış yolu e-ticaretin dağıtım akışıdır.

E-ticaret yoluyla gerçekleşen e-finansta kullanılan finansal ürün ve hizmetler çeşitlilik göstermektedir. Herkes tarafından kullanılan kredi kartı, elektronik sigorta uygulamaları, kripto para olarak da adlandırılan sanal paralar (günümüzde en çok kullanılanı Bitcoin), elektronik çek uygulamaları, alışveriş vb. işlemlerde mağazaların getirmiş olduğu akıllı kartlar, internet bankacılığı hizmetleri, bankacılık sisteminde yer alan elektronik fon transferi, swift, ATM makineleri ve mobil ödeme teknolojileri, finansal ürün ve hizmetlere örnek olarak verilebilmektedir. Bu ürün ve hizmetlerden tüketicilerin bir kısmı huzursuzluk duymaktadır. Bu huzursuzluğun temel nedeni ise güvenlik sorunu hissetmesidir. Ancak e-finans açısından özellikle internetteki hackerlara karşı alınan birçok güvenlik önlemleri bulunmaktadır. Her ne kadar bu güvenlik önlemleri zaman ilerledikçe yetersiz kalsa da gelişen teknolojiyle farklı yazılımlar kullanılarak sanal casusluk azaltılmaya çalışılmaktadır. Güvenliği artırıcı birçok yazılım programı kullanılmaktadır. Günümüzde en çok kazandırmış ve halen kazandırmakta olan yatırım aracı olan Bitcoin örneği bulunmaktadır. Bitcoin; tüketicinin mevcut durumda herhangi bir biçimde dokunamadığı, gözle görülemeyen sanal bir yatırım aracı olmasına rağmen en çok tercih edilenlerinden biridir. Çünkü Blockchain teknolojisi sayesinde Bitcoin'in alım-satımıyla ilgili güvenlik önlemleri üst düzeyde tutulmuş ve yatırımcılar Bitcoin piyasasına yönlendirilmiştir.

2. E-ticaret Kavramı

Bilgi çağını yaşadığımız günümüz dünyasında toplumlar geçmişte hayal edemedikleri şeyleri yaşamaya başlamıştır. Günümüzde teknolojinin geldiği noktada, bireyler yüz yüze iletişimin yerine cep telefonları ve internet gibi araçları kullanarak iletişime geçmektedir. İçinde bulunduğumuz dönemde insanlık tarihinin en hızlı değişimleri yaşanmaktadır. Bu dönemde pek çok kavram şekil değiştirmiştir. Bilgi çağında insanların tanıştığı kavramlardan biri de elektronik ticaret yani e-ticarettir.

E-ticaret düşünüldüğünün aksine alışverişin ötesinde bir kavramdır. Sanal mağazalardan yapılan alışverişin yanı sıra, arama motorları, sosyal paylaşım siteleri, e-posta sağlayıcıları üzerinden yapılan reklam ve pazarlama da e-ticaretin bir bileşenidir. Bununla birlikte, sigortacılık, lojistik, bankacılık uygulamaları e-ticaret sistemlerinde büyük hacimlerde faaliyet göstermektedir (Sugözü & Demir, 2011: 87).

E-ticaret hakkında literatürde ve iş dünyasında pek çok tanım bulunmaktadır. Dünya Ticaret Örgütü e-ticareti; mal ve hizmetlerin üretim, reklam, satış ve dağıtımlarının telekomünikasyon ağları üzerinden yapılması olarak tanımlamıştır. Elektronik Ticaret Koordinasyon Kurulunun tanımına göre e-ticaret; bireyler ve kurumların açık ağ ortamında (internet) ya da sınırlı sayıda kullanıcı tarafından ulaşılabilen kapalı ağ ortamlarında (intranet) yazı, ses ve görüntü şeklindeki sayısal bilgilerin işlenmesi, iletilmesi ve saklanması temeline dayanan ve bir değer oluşturmayı amaçlayan ticari işlemlerin tümüdür (Parlakkaya, 2005: 168-169; Elmas, 2009: 14).

E-ticaret; bilgisayar ağları aracılığıyla ürünlerin satılması, reklamının yapılması, satıştan sonra teknik destek verilmesi ve ödemelerin yapılması faaliyetleridir. Başka bir tanıma göre e-ticaret; tanıtım, pazarlama, alım-satım, ödeme, satış sonrası işlemler ve bu işlemlerle direkt veya dolaylı olarak ilişkili teknolojik altyapı sağlama, bankacılık, lojistik, sigortacılık,

vergi ödeme, tüketici hakları gibi ticari anlamdaki faaliyetler olarak tanımlanabilir (Kepenek, 2000; Sugözü & Demir, 2011: 87).

E-ticaret günümüz dünyasında bilgi aktarımını kolaylaştıran teknolojik ilerlemenin bir parçasıdır. Kavram para ve ticaret anlayışının yeniden şekillenmesine neden olmuştur. E-ticaretin avantajları konusunda bilinçli olan işletmeler, internetin sonsuz üretkenliğinden faydalanarak küresel platformda ticaret yapma şansına kavuşmuştur. E-ticaretin yaygınlaşması ile birlikte birçok ülke, kuruluş ve uluslararası firma, e-ticaret ve e-ticaretle bağlantılı konular hakkında çalışmalar başlatmıştır.

3. Elektronik Finansal Ürün ve Hizmetler

Finansal hizmetlerin daha kolay, hızlı ve kaliteli biçimde müşterilere aktarımını sağlayan, FinTech kavramıdır. Fintech; finans ve teknolojinin birleşiminden oluşan bir akımdır. Kurumların finansal teknolojiyi takip edebilmeleri için finansal altyapısını bu sisteme uygun hale getirmesi gerekmektedir. Finansal altyapıyı sağlayan işletmelere startup adı verilmekte ve startupper finansal açıdan yenilik ve hizmetlerin merkez dağıtıcılarıdır. Türkiye’de bu hizmeti gerçekleştiren işletmeler farklı alanlarda kurumlara destek olmaktadır. Ödemeye ilgili; ödeme servisi sağlayıcıları, mobil pos-anında ödeme, otomatik yazar kasa-pos, fatura, avans&indirim kartları, para transferi, tahsilat, sipariş görüntüleme ve sipariş önesi ödeme gibi konularda hizmetler verilmektedir. Bankacılıkla ilgili; dijital cüzdan ve dijital bankacılık konularında destek olunmaktadır. Sigortayla ilgili; risk yönetimi, poliçe yönetimi ve karşılaştırma hizmetleri sunulmaktadır. İşletme finansıyla ilgili ise ön muhasebe, e-fatura ve muhasebe konularında altyapı desteği verilmektedir.

Finansal altyapısı yeterli olan veya yeterli düzeye ulaşan işletmeler elektronik finansal ürün ve hizmetleri müşterilere sunabilmektedir. Bu hizmetlerin başlıcaları; e-sigorta, kredi kartı, elektronik para, sanal para, akıllı kart, e-çek, elektronik fon transferi (EFT), Swift, internet bankacılığı, ATM ve mobil ödeme teknolojileridir. Bu uygulamalar içerisinde en az bilinen ve kullanılanları ise elektronik para, sanal para, akıllı kart ve Swift uygulamalarıdır.

Elektronik para; tedavülde olan Euro, dolar, Türk lirası gibi paraların internette kullanımını üzerine geliştirilen dijital bir paradır. Sanal para ise elektronik paranın bir türüdür; ancak sanal para; Bitcoin, Linden doları gibi yasal tedavülü olmayan para birimlerine dayanmaktadır. Akıllı kart (smart kart); karta dayalı bir ödeme aracıdır; ancak kredi kartındaki manyetik şeritlerin yerine özel tasarımı mikro çipi olan plastik bir karttır. Swift uygulaması ise dünya çapında bankalar arası finansal iletişim ağını sağlayan finansal kurumların uluslararası işbirliğidir. Swift sayesinde uluslararası bankacılık hizmetlerine duyulan güven artmaktadır (Fettahoğlu, 2017: 53-86).

4. E-Finansa Güvenlik

İnternet kullanılarak yapılan işlemlerin avantajlarının yanında riskli yönleri de bulunmaktadır. Bu riskler, elektronik ortamdaki tehditleri ifade etmektedir. Tehditlere örnek verirsek; sahte e-postalar yoluyla gönderilen linkler aracılığıyla kişilerin şifre, kimlik ve kart bilgileri ele geçirilebilir, bireylerin bilgisayarlarına yüklenen yazılımlarla o kişinin gerçekleştirdiği tüm işlemlere ait bilgilere Hackerler tarafından ulaşılabilir ve virüs, Truva atı gibi zararlı yazılımlar yüzünden kişiler istem dışı işlemler gerçekleştirebilir.

Elektronik ortamdaki tehditlere geliştirilen önlemler bulunmaktadır. Bu önlemler, e-finans güvenlik uygulamalarıdır. Güvenlik uygulamaları: SET uygulaması, SSL ve TLS

protokolleri, güvenli HTTP protokolü, kayıtlı elektronik posta protokolü, biyometrik teknikler, 3D güvenlik sistemi, blockchain teknolojisi ve diğer güvenlik önlemlerinden oluşmaktadır.

SET uygulaması; kredi kartı şirketlerinin geliştirdiği müşterilerin bilgileri ile banka bilgilerinin doğrulanmasını sağlayan bir uygulamadır. SSL ve TLS protokolleri; bilgilerin güvenli ve doğru adreste saklı tutulmasını sağlayan bir uygulamadır. Güvenli HTTP protokolü; bilgileri sadece kullanıcıların okumasına imkan tanıyacak biçimde şifrelenmesidir. Kayıtlı elektronik posta protokolü; e-posta göndermenin yasal olarak geçerli olduğunu kanıtlamaktadır. Biyometrik teknikler; parmak izi, DNA, retina vb. gibi insan vücudundan faydalanarak kullanılan sistemler bütünüdür. 3D güvenlik sistemi; kredi kartlarıyla yapılan alışverişlerde gerçekleştirilen bir protokoldür. Blockchain teknolojisi; kripto para teknolojisinde kullanılmaya başlanan ancak birçok alanda kullanımı ilerleyen bir veri tabanı sistemidir. Diğer güvenlik önlemleri olarak ise güvenlik duvarı uygulamaları örnek olarak verilebilir (Fettahoğlu, 2017: 87-93).

5. Literatür Taraması

Yapılan literatür taraması sonucunda e-finans ve e-finans uygulamaları hakkında yapılan araştırmalar ve araştırmaların amaçları kronolojik biçimde açıklanmıştır.

Raihan (2001), Bangladeş perspektifinde gelişmekte olan ülkelerde orta ölçekli firmaların e-finans kullanımını, kavramının mevcut durumunu, avantajlarını ve geleceğini tartışmıştır.

Herbst (2001), çalışmasında e-finansın mevcut durumu, büyüme ve gelişim sürecinde karşılaşılan sorunları incelemiştir. Ayrıca e-finans kavramının hükümet politikalarına ve araştırmalarına yönelik etkileri tartışılmıştır.

Kellermann (2002), çalışmasında kablosuz teknolojilerde finansal hizmetlerin sunulmasında gerçekleşen kimlik hırsızlığı, internet korsanlığı vb. elektronik güvenlik risklerini tartışmaktadır. Araştırmada, özellikle bankalarda sistem yöneticilerinin karşılaştıkları güvenlik risklerini, maliyetlerde büyük artışlar olmadan, büyük ölçüde azaltmak için gerçekleştirilebilecek kritik eylemleri ortaya koymaktadır.

Erdoğdu (2002), yaptığı çalışmada e-finans kavramının gelişimini, online aracılık ve online sigortacılık kavramlarını, e-finansın geleceğini belirleyen faktörleri ve yakın gelecekte gerçekleşmesi öngörülen gelişmeleri tartışmıştır.

Schüler (2003), çalışmasında online aracılık perspektifinde Avrupa e-finans piyasasında entegrasyonun önemi, geleceği ve karşılaşılan problemler tartışılmıştır.

Açıkgöz (2005), tarafından yapılan çalışmada e-finansın günümüzde ön plandaki gelişimi olan internet bankacılığının orta ölçekli firmalar tarafından kullanılmama nedenlerini ortadan kaldıracak e-finans kapsamında yeni bir makro model ortaya konmuştur.

Shahrokhi (2008), çalışmasında son on yılda e-finans kavramının büyümesine dair veriler sunulmuştur. Ayrıca e-finans kavramındaki yenilikleri, gelişmeleri, finans ve bilişim sektöründe karşılaşılan problemleri tartışmıştır.

Greiner & Wang (2010), çalışmasında ABD'nin en büyük tüketici kredi piyasası olan Prosper'dan toplanan veriler kullanılarak tüketici kredilendirme pazarları için güven artırıcı mekanizmalar araştırılmış ve ampirik olarak test edilmiştir. Elde edilen bulguların online pazar yeri sağlayıcılarının başarılı kredilendirme pazarları oluşturmalarına yardımcı olması amaçlanmıştır.

Aytar vd. (2011) çalışmasında, bilgi teknolojisi araçlarının iş yaşamında yaygın olarak kullanılmasının finans yönetiminde yeni açılımların kazanılması ve ihtiyaçların belirmesi sonucunu doğurduğunu vurgulamıştır. Bu ihtiyaçlar ve kazanımlar perspektifinde e-finans ve bankacılık uygulamalarının mevcut durumu, avantajları ve Türkiye'deki uygulamaları tartışılmıştır.

Narayanasamy vd. (2011) çalışmasında, e-finansın benimsenmesini etkileyen faktörleri incelemiştir. Araştırmada, Malezya'da e-finans kullanan firmalarda çalışan 100 katılımcı ile görüşülmüştür. Çalışmanın sonucunda güvenlik, gelir ve maliyet boyutları ve küresel teknolojinin e-finans benimsenmesini en çok etkileyen kavramlar olduğu görülmüştür.

Ratten (2012) çalışmasında, kullanıcıların mobile bankacılığı ve e-finansı benimseme niyetini belirleyen faktörler araştırılmıştır. Araştırmada kullanıcıların girişimcilik ve öğrenme eğiliminin mobil bankacılık ile ilgili pazarlama ve bilgiye etkisine odaklanılmıştır. Elde edilen sonuçlar, finans kurumlarının kullanıcılarının e-finans uygulamalarında karşılaştıkları riskleri azaltması amaçlanmıştır.

Yardımcıoğlu & Özer (2012) çalışmasında, internet ve iletişim ağları kullanılarak yapılan e-ticaret ve finansal kurumlar üzerinden gerçekleştirilen e-finans işlemleri ayrıntılı olarak tartışılmıştır.

Groth vd. (2014) araştırmasında, kurumsal açıklamaların piyasa likiditesi üzerindeki etkisini tahmin edebilmesi amacıyla otomatik ticaret motorlarının açıklama ile ilgili likidite şoklarına uygun bir şekilde tepki vermesini sağlayan bir bilgi teknolojisi önerilmiştir.

6. Sonuç

Globalleşmenin etkisiyle artan rekabet koşulları karşısında her işletme kendini geliştirmek ve sektörel yeniliklere ayak uydurmak zorundadır. Bu yeniliklerin başında finansal teknoloji adı verilen FinTech uygulamaları gelmektedir. Finansal teknoloji sayesinde işletmeler; zaman, maliyet, hız gibi birçok avantaja sahip olmaktadır. Bu avantajlar hem kurumlar hem müşteriler için de geçerlidir. Son yıllarda ulusal ve uluslararası ticarete e-finans uygulamaları son derece önem kazanmıştır. Gelişen teknolojik imkanlar sayesinde birçok sektör finansal teknoloji alanındaki yenilikleri takip etmektedir. Çünkü bu yeniliklere uyum, firmanın kazancını oldukça arttırmaktadır. Örneğin; son 10 yılda alışveriş siteleri kullanılarak yapılan tüketim, doğrudan alışverişe göre oldukça yüksektir. Bunun anlamı; müşteriler artık birçok işlemi online olarak gerçekleştirmek istemektedir.

Bu çalışmada e-finans uygulamaları anlatılmıştır. E-finans denildiğinde akla ilk gelen kavram FinTech kavramıdır. Finansal teknoloji olarak adlandırılan bu kavramın temelinde e-ticaret uygulamaları bulunmaktadır. E-ticareti gerçekleştirilen e-finans ürün ve hizmetleri bulunmaktadır. Bu hizmetlerin avantajları ve dezavantajları vardır. Dezavantajları ortadan kaldırmak için ise elektronik finansa güvenlik uygulamaları geliştirilmiştir. Güvenlik uygulamaları yardımıyla müşteri ve kurum bilgilerinin ele geçirilmesi engellenmeye çalışılmış ve taşınan risk minimize edilmiştir. Riski minimize etmenin amacı; e-finans uygulamalarının güvenilir olduğunu tüm dünyaya ispat etmektir.

Kaynakça

Açıkgöz, A. F. (2005). *KOBİ'lerde fon yönetimi ve E-Finans*, Yüksek Lisans Tezi, Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Aytar, O., Erdemir, N. K., & Yeğen, İ. (2011). “E-Finans ve Bankacılık Uygulamalarının Avantajları ve Türkiye Uygulamaları”, Uluslararası 9. Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi, 23-25 Haziran 2011, Bosna Hersek.

Elmas, P. (2009). “Ticaretin Yeni Şekli E-Ticaret Peki Hakkında Ne Biliyoruz?”. İzmir Ticaret Odası Ar-Ge Bülten.

Erdoğan, C. (2002). “Elektronik Finans: Ekonomik ve Diğer Faktörler”. Türkiye Bankalar Birliği, 82.

Fettahoğlu, S. (2017). *E-Finans*, İstanbul: Umuttepe Yayınları.

Greiner, M. E. & Wang, H. (2010). “Building consumer-to-consumer trust in e-finance marketplaces: An empirical analysis”, *International Journal of Electronic Commerce*, 15(2): 105-136.

Groth, S. S., Siering, M., & Gomber, P. (2014). “How to enable automated trading engines to cope with news-related liquidity shocks? Extracting signals from unstructured data”, *Decision Support Systems*, 62: 32-42.

Herbst, A. F. (2001). “E-finance: Promises kept, promises unfulfilled, and implications for policy and research”, *Global Finance Journal*, 12(2): 205-215.

Kellermann, T. (2002). “Mobile risk management: e-finance in the wireless environment”, *Journals of Financial Sector*, 1-28.

Kepenek, Y. (2000). *Ekonomik Yönleriyle Elektronik Ticaret*, İstanbul: Alfa Yayınları.

Narayananamy, K., Rasiah, D., & Tan, T. M. (2011). “The adoption and concerns of e-finance in Malaysia”. *Electronic Commerce Research*, 11(4): 383.

Parlakkaya, R. (2005). “Elektronik Ticaret ve Muhasebe Uygulamalarına Etkileri”. *Selçuk Üniversitesi Karaman İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 5(2): 168-169.

Raihan, A. (2001). “The state of e-finance in developing countries: Bangladesh perspective”, *Improving Competitiveness of SMEs in Developing Countries: Role of Finance*, 22-24 Ekim 2001, İtalya.

Ratten, V. (2012). “Entrepreneurship, e-finance and mobile banking”, *International Journal of Electronic Finance*, 6(1): 1-12.

Schüler, M. (2003). *Integration of the European Market for E-Finance—Evidence from Online Brokerage*. In *The Incomplete European Market for Financial Services*, 155-177, Physica, Heidelberg.

Shahrokhi, M. (2008). “E-finance: status, innovations, resources and future challenges”. *Managerial Finance*, 34(6): 365-398.

Sugözü, İ. & Demir, H.S. (2011). *İnternet Teknolojisi Ve Elektronik Ticaret*. Ankara: Nobel Yayınları.

Yardımcıoğlu, M. & Özer, Ö. (2012) “İletişimin gelişimiyle birlikte hayatımızda yerini alan yeni olgular: E-finans ve e-ticaret”, *New Communication Technologies*, 1224.

Strategies for Spreading Classical Music Across the Society in the 21st Century

H. Zeynep ÇİLİNGİR¹

Abstract

Today, classical music has become an art form which requires a certain level of education and culture in order to be understood and enjoyed. Therefore it is generally listened by the elite class. Thus, classical music institutions has been moving away from the common man and been struggling to find audiences all over the world, which in return has been bringing financial difficulties. As a solution to this problem, many institutions commonly try popularising classical music or presenting it along with other entertainment or art forms that are more popular. However, these attempts are criticised for lowering the quality of the music.

In order to cope with this problem it is possible to find alternative ways that would bring classical music closer to all classes of the society and would make the music more understandable by educating the audiences.

In this presentation, strategies which aim to spread classical music across the society by increasing the level of culture and education will be discussed. Projects that aim this goal will be examined and alternative suggestions will be presented.

Keywords: Society; Classical Music; Culture

JEL Codes: Y90

21. Yüzyılda Klasik Müziği Topluma Yayma Stratejileri

Özet

Klasik müzik günümüzde genel olarak elit kesimin dinlediği, anlayabilmek ve keyif alabilmek için belirli bir eğitim ve kültür seviyesi gerektiren bir müzik türü halini almıştır. Bu sebeple, toplumun büyük bir kesiminden gittikçe uzaklaşmış olan klasik müzik kurumları, tüm dünyada artık dinleyici bulmakta zorlanır hale gelmiş ve maddi zorluklarla boğuşur durumdadır. Bu problemin çözümü olarak müziği popülerize etme, ya da daha popüler başka sanat dalları ile karıştırarak sunma gibi yollara sıklıkla başvurulsa da bunlar müziğin kalitesine zarar verme konusunda eleştiriler alabilmektedirler.

Bu sorunu çözmek için hem müziği topluma yaklaştıracak, hem de toplumu eğiterek bu müziği anlaşılır kılabilecek alternatif yollar kullanılması mümkündür.

¹ Doç. Dr., Anadolu Üniversitesi, Devlet Konservatuarı, zcilingir@gmail.com

Bu sunumda klasik müziğin topluma yayılmasını toplumun kültür ve bilgi seviyesini yükseltme yolu ile başarmayı amaçlayan stratejiler değerlendirilecektir. Bu amaçla yola çıkmış, var olan projelere göz atılacak, bunlara alternatif önerilerde bulunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Toplum; Klasik Müzik; Kültür

1. Giriş

Tarih boyunca klasik müzik farklı kesimlere hitap etmiştir; belirli dönemlerde başlıca dinleyici kitlesini toplumun elit kesimi oluştururken, diğer dönemlerde toplumun tüm sınıflarının yararlandığı bir eğlence veya sanat biçimine dönüşmüştür. Bu dönüşümün, toplumdaki ekonomik dengelerin değişmesi ve bunun sonucunda sanatın destekçilerinin de değişkenlik göstermesi ile yakından ilgisi olmuştur. Örnekle, 17. yüzyılda klasik müzik orkestraları kilise ve sarayların himayesindeyken, 18. yüzyılın başlarında bu kurumların masrafları karşılayamaması sonucunda himaye, yeni oluşan orta-sınıfa geçmiştir.

Günümüzde klasik müzik, genel olarak toplumun eğitimli ve refah düzeyi yüksek üst tabakasına hitap eden elitist bir sanat biçimi olarak görülmektedir. Konser salonlarında belirli bir kıyafet ve davranış protokolü uygulanması, sanatçıların sahnedeysen de bu protokole uygun davranmaları, konser boyunca sessizlik konusundaki aşırı titizlik vb. unsurlar bu elitist yaklaşımın bir parçası olarak ortaya konmaktadır.

Tüm bu klasik müziğe özel protokolün bir taraftan müziğin itibarını yükselttiği, geleneksel olarak uygulandığı gerekçesiyle gerekli olduğu düşünülse de bu "görgü kuralları" toplumun bir kısmını dışarıda bırakmakta, bu müziğin keyfine varmaktan alıkoyabilmektedir. Yani, lüks ve elit ortamlara girmeye alışkın olmayan kesim klasik müziğin icra edildiği ortamlardan çekinebilmektedir.

Ayrıca klasik müzik, dinleyicinin bilgi edinmesiyle çok daha iyi anlayıp keyif alabileceği bir sanat formudur. Özünde kültürümüzün bir parçası olmayan, sonradan Avrupa'dan aldığımız bu müzik türünü anlamak için gerekli kültürel alt yapı toplumumuzda bulunmadığından, belirli bir eğitim ve kültür seviyesini edinmemiş olan dinleyicilerin bu müzikten kısıtlı keyif alabildiklerini varsaymak uzak bir tahmin olmaz.

Klasik müziği günümüzde içinde bulunduğu bu zor durumdan çıkartmak için kurumlar, toplumun ilgisini çekebilmeyi amaçlayan belirli stratejilere başvurmaya başlamışlardır. Konserlere eğlence unsurları dahil etmek, repertuarın bilinen eserlerden oluşturulması ve eğlence müziği çeşitlerinin repertuvara dahil edilmesi bu stratejilerin bazılarıdır. Bu uygulamalar özünde kurumların gelirlerini arttırmayı amaçlar, ancak toplumu klasik müziğe yaklaştırmak yerine, klasik müziği topluma yaklaştırdığı için uzun vadede bu kültüre yarar yerine zarar verebilmektedirler. Bu sebeple, klasik müziği topluma yaymak için doğru stratejilerin seçilmesi önem taşımaktadır.

2. Tarihte ve Günümüzde Klasik Müzik

Klasik müzik, tarihi boyunca elit kesim için bir sanat formu olmak ile herkes için bir eğlence aracı/sanat formu olma arasında gidip gelmiştir.

Bunun başlıca sebebi mali kaynak sağlayıcıların da tarih boyunca değişim göstermesi olmuştur. Mali kaynağı sağlayan kesimin isteklerine göre yapılan müzik de, ortam da değişiklik göstermiştir. Örnekle, 17. Yüzyılda Avrupa'da, operalara ve dini metinlere eşlik etmek

amacıyla kurulan ilk klasik müzik orkestraları sarayların ve kiliselerin himayesi altındaydı. Fakat saray ve kilise müziğindeki gelişmeler halka ağır vergiler halinde yansyordu. 18. Yüzyılın başlarında orkestraların destekçileri mali yükü kaldıramamaya başlayınca, müzik etkinlikleri saraylardan çıkıp şehir ve kasabalara geçmişti. Bu değişikliklerle beraber orkestraların masrafları da yeni oluşan orta-sınıf tarafından karşılanmaya başlanmıştı. Müzik aktivitelerinin halka inmesiyle orkestraların repertuvarları da halkın ve orta sınıfın müzik zevkine göre uyarlanmıştı; saraylarda çalınan dönemin modern bestecilerinin eserleri yerine, daha eski bestecilerin eserleri çalınmaya başlanmıştı (Flanagan, 2012). Yani bir bakıma finansal destek mekanizmasındaki değişiklik halkın beğenisini kazanma çabasına yol açmış, ve bu durum sanatın ilerici özelliğini baltalamıştı.

Orkestralardaki mali sıkıntıların artmasına 19. Yüzyıl senfonik eserlerinin enstrümantasyonlarındaki ciddi büyümenin de katkı sağladığı düşünülebilir. Klasik dönemdeki standart orkestra 40-50 kişiden oluşurken, 19. Yüzyılda bu sayı yaklaşık olarak ikiye katlanmıştı. Artan orkestra elemanı ve enstrüman çeşidi sayısının ve bu artan sayının gerektiği organizasyonların orkestralara ek maddi yük getirmiş olması da kaçınılmazdır.

Günümüze gelecek olursak aşağıdaki tespitleri yapmak mümkündür:

- 20. yüzyılda klasik müzik genel olarak sadece zengin ve/veya eğitilmiş kesime hitap eder bir hal almıştır
- Ekonomik dengelerdeki genel değişimler sonucu sanat kurumları daha çok bağışçılara ve geniş gelirene muhtaç konuma gelmiştir
- Seyircinin sınırlı bir kesimden ibaret oluşu mali olarak ciddi zararlar getirmiştir

Senfoni orkestralarının durumundan da klasik müziğin dünya çapında finansal zorluklar içinde olduğunu görebiliriz. Geçtiğimiz yirmi yıl, dünya çapında, orkestralarda oldukça üzücü durumlara sahne oldu. ABD'nin çeşitli yerlerindeki on bir orkestra (Florida 2003, Birmingham, Alabama 1993, Oakland 1994, Sacramento, California 1996, San Diego 1996, San Jose, California 2002, Tulsa 2002, Honolulu 2009, Louisville, Kentucky 2010, Syracuse, New York 2011, ve Albuquerque, New Mexico 2011) iflasını ilan etti (Flanagan, 2012). New York Filarmoni Orkestrası, Philadelphia Senfoni Orkestrası ve Cleveland Senfoni Orkestrası gibi ABD'nin en büyük orkestraları sezonlarından üst üste zararlar çıktılar (Jones, 2010). Orkestra yöneticilerinin aldıkları önlemler müzisyen maaşlarında ve sosyal güvencelerinde azalmaya, sonucunda da grev ve lokavt gibi yıpratıcı durumlara sebep oldu.

Avrupa'da da durum aynı oranda kötüye gitmekte. Dünyanın en iyi orkestrası seçilmiş olan *Royal Concertgebouw*, Hollanda'daki bütçe kesintilerinden dolayı iki yıl içinde kapanma tehlikesiyle karşılaşabileceğini açıkladı (Kaiser, 2014). Yine maddi problemlerden dolayı, Almanya'nın iki büyük ve köklü orkestrası olan, Stuttgart Radyo Senfoni Orkestrası ile SWR Senfoni Orkestrası'nın birleştirileceği açıklandı (Connolly, 2012). Ünlü opera salonu *La Scala* da, İtalyan hükümetinin desteğini azaltmasının sonucunda dokuz milyon dolar bütçe açığı olduğunu açıkladı (Rohter, 2012).

3. Klasik Müziği Topluma Yayıma Stratejileri

Klasik müziği içinde bulunduğu finansal zorluklardan çıkartabilmek için orkestralar günümüzde çözüm olarak farklı pazarlama stratejileri geliştirmişlerdir. Şimdi halihazırda bulunan stratejilerin bazılarını ve sonuçlarına kısaca göz atacağız.

3.1. Bilindik Öğelerin Sunumu

İnsanların bilip tanıdıkları şeylere daha çok ilgi duyacakları fikri ile klasik müziğin daha tanıdık ve bilindik hale getirilmesini amaçlayan bu stratejide orkestralar sezon programlarına şunları daha yoğun olarak ekleyebilmektedirler:

- Herkesin tanıdığı müzisyenler (bilinen isimlerin orkestralara solist olarak davet edilmesi);
- Herkesin bildiği (Beethoven 5. senfoni, Dvorak 9. senfoni, Tchaikovsky 4. senfoni) gibi eserler;
- Yeni yıl, Sevgililer Günü gibi özel gün konserleri;
- Klasik olmayan programlar (pop müzik konserleri, sinema müzikleri vb.).

Tabii eğlence unsuru eklenmiş konserler, halkın tanıdığı eserler ve müzisyenler dinleyicileri kolayca çekebilmektedir; ancak bunun sonucu olarak aynı solistler, aynı programlar her sezon, her orkestrada tekrar edilmekte ve programlarda çeşitlilik azalmaktadır. Ayrıca, klasik olmayan repertuarın artmasıyla sezon içinde klasik müzik programlarına daha az yer kalmaktadır.

3.2. Sosyalleşme ve Eğlence Unsurlarının Eklenmesi

Özellikle Amerika'da yoğunlukla kullanılan bu stratejiyle kişilerin sosyalleşmelerine ve klasik müziği daha eğlenceli ortamlardan dinlemelerine olanak sağlayacak organizasyonlar yapılmaktadır. Bunlardan bazıları:

- Konser öncesi veya sonrası yemek ve resepsiyonlar
- Konser öncesi şef veya müzisyenler tarafından yapılan anlatımlar
- Film, altyazı veya görsel efektler ve benzeri görsel unsurların konser deneyimine ilave edilmesi
- Konserlerin daha rahat ve insanların sosyalleşebileceği ortamlara taşınması

Bunlara iyi bir örnek *San Francisco Soundbox Series* olacaktır. Bu konser serisinde San Francisco Senfoni Orkestrası, Vegas stili bir gece klübü olarak dizayn edilmiş olan mekanda, gece geç saatte modern repertuarın çalındığı konserler vermektedirler. Biletlerinin satışa çıktıktan sonra 5 dakika içinde satıldığı bu konser serisi, halk tarafından oldukça ilgiyle karşılanmaktadır (Soundbox, n.d.)

Bu konserler klasik müziği insanların sosyal yaşamları için daha çekici bir seçenek haline getirmesi, dinleyicilerin orkestra ve müzikle daha iyi bağlantı kurabilmesini sağlaması açısından iyi bir yol olarak görülebilir. Fakat aynı zamanda, sosyalleşme imkanı ve eğlence unsurları insanların dikkatinin müzikten uzaklaşıp görsel, sosyal ve müzikal unsurlar arasında bölünmesine yol açmakta, saf bir müzik deneyimini zayıflatmaktadır.

4. Alternatif Yapıcı Stratejiler

Yukarıda belirtilen stratejilere alternatif olarak kullanılan, klasik müzik ortamını kaliteyi düşürmeden, dinleme deneyimine zarar vermeden rahatlatmayı, aynı zamanda dinleyici kitlesini eğiterek uzun vadede kalıcı bir büyüme sağlamayı amaçlayan farklı yöntemlerin klasik müziğin geleceği için daha yapıcı olacağı kesindir.

4.1. Boulez'in *Rug Concerts* (Halı Konserleri) Serisi

Bu yönde bir çalışma ünlü orkestra şefi ve besteci Pierre Boulez tarafından 1970'li yıllarda New York Filarmoni Okrestrası'nın şefliğini yaptığı dönemde gerçekleştirilmişti. *New York Times* gazetesinde yapılan haberde konser şu sözlerle anlatılmaktadır:

Filarmoni Konser Salonu'ndaki Halı Konserleri ile ilgili bir sohbet. Pierre Boulez, avant-garde Fransız besteci & şef, orkestradan her bir koltuğu çıkarttı ve mekanı kırmızı halılar ve sünger-lastik yastıklarla doldurdu. Yeni dekor konsere gidenlerin arkalarına yaslanmaları veya yatmaları ve müziği daha rahat bir ruh haliyle dinleyebilmeleri için teşvik etmek üzere tasarlandı. Boulez şöyle yorum yaptı: "Müziğin icrasında o kadar çok formalite var ki dinleyicilerin duygusal olarak dahil olmalarını zorlaştırıyoruz." Filarmoni salonu her yaşta insanla doluydu. Orkestra artık sahnede değildi ve şefi orkestranın arkasından izlemek mümkündü. Akustik çok daha iyiydi: orkestrayı yerinden oynatmakla Boulez, salonda daha iyi bir ses karışımı elde etti (Boutwell & Hiss, 1973).

Boulez'in bu girişimi dinleyiciler tarafından oldukça olumlu karşılanmış ve basında olumlu yorumlar almıştı. Bu yorumlarda dinleyicilerin çoğunun her ne kadar rahat bir ortam hazırlanmış olsa da dikkatle müziği dinledikleri anlatılıyordu (Wise, 2016). Dolayısıyla Boulez'in bu seri ile klasik müzik deneyimine zarar vermeden elitist bariyeri kaldırarak dinleyiciye rahat bir ortam sağlayabildiğini söyleyebiliriz.

4.2. Musica Buffa

Bu yıl içerisinde farklı konservatuvarlardan öğretim elemanları olarak biraraya gelerek oluşturduğumuz *Musica Buffa* başlıklı projede de klasik müziği dinleyici ile ilişki kurabileceğimiz rahat bir ortamda, hem eğlenerek hem de dinleyiciyi bilgilendirerek, müziğin kalitesinden ödün vermeden sunabilmeyi amaçlamaktayız.

Bu amaçla konserlere bir kaç unsurun dahil edilmesini önemli buluyoruz:

- *Bilgilendirme*: Dinleyiciyi sıkmadan, çalınan eserler, eserlerin bestecileri, müziğin tarihi, varsa hikayesi vb. konularda esprili ve samimi bir dille anlatımlar.
- *Eğlence*: Anlatımlar sırasında, çalınan eserlerin arasında espriler, komik interaktif mizansenler.
- *Görsel sunum*: Anlatımlar sırasında verilen bilgilerin daha iyi aktarılmasını sağlayan, anlatımları renklendiren fakat dinleyicinin dikkatinin müzikten uzaklaşmasına sebep olmayacak türden görsel sunumlar.
- *İletişim*: Dinleyiciler ile konser öncesi ve sonrası sohbet, konser deneyimleri hakkında fikir alışverişi ve anket.

Tüm bu unsurları dahil ettiğimiz konserlerimizde dinleyicilerin son derece memnun kaldıklarını, hem eğlendiklerini, hem bilgilendiklerini, hem de müziği sevdiğini görmekteyiz. Konser sonrası yapılan anketlerde de dinleyicilerin hemen hemen tamamının konser deneyimlerini *zevkli, eğlenceli, ilginç, komik, bilgilendirici* olarak nitelendirdiklerini, konser deneyimlerini daha zevkli hale getirdiğini, ilgilerini çektiğini ve beğendiklerini belirttiklerini görüyoruz.

5. Sonuç

Klasik müzik günümüzde gittikçe daha fazla dinleyici kaybeden bir müzik türü haline gelmiştir. Bir yandan klasik müzik projeleri artıyor olsa da halka inip toplumu eğitmeyi, klasik müzik kültürünü yerleştirmeyi, klasik müziğin kalitesinden ödün vermeden müziği olduğu gibi sevdirmeyi amaçlayan projeler maalesef azınlıkta kalmaktadır.

Bu sanatın gelecekte sorunsuz bir şekilde var olabilemesi klasik müziği topluma onu klasik yapan unsurlardan ayırmadan, dinleyiciyi ideal bir klasik müzik deneyiminden uzaklaştırmadan yayabilmekten geçmektedir.

Bunun gerçekleşebilmesi için klasik müzik kurumlarının ve sanatçılarının, toplumun her kesimine bu müziği sevdirecek türden, yaratıcı, kaliteli, toplumu yükseltecek projeler üretmeleri gerektiği düşünülmektedir.

Kaynakça

Boutwell J. & Hiss, A. (1973) *Rug Concerts*, <https://www.newyorker.com/magazine/1973/07/02/rug-concerts>, (10.11.2018).

Connolly, K. (2012). *European Arts Cuts: 'Simple Maths' Forces German Orchestras to Merge*, <http://www.theguardian.com/culture/2012/aug/03/germany-broadcaster-merger-orchestras>, (10.11.2018).

Flanagan, R. J. (2012). *The Perilous Life of Symphony Orchestras: Artistic Triumphs and Economic Challenges*, [Kindle Edition], Amazon.

Jones, S. (2010). *Major Symphony Orchestras in US Face Funding Crisis*, <http://www.wsws.org/en/articles/2010/02/symp-f04.html>, (10.11.2018).

Kaiser, M. (2014). *Crises in Europe*, http://www.huffingtonpost.com/michael-kaiser/crisis-in-europe_b_5860868.html, (10.11.2018).

Rohter, L. (2012,). *In Europe, Where Art is Life, Ax Falls on Public Financing*, http://www.nytimes.com/2012/03/25/world/europe/the-euro-crisis-is-hurting-cultural-groups.html?pagewanted=all&_r=0, (10.11.2018).

Soundbox (n.d.). *About*, <http://sfsoundbox.com/about/>, (10.11.2018).

Wise, B. (2016) *Pierre Boulez's Rug Concerts, Ahead of the Curve*, <http://brianwise.net/pierre-boulez-rug-concerts/>, (10.11.2018).

Investigation of The Effect of Emotion Management on Work-Family-Life Balance

Emine ŞENER¹, Musa ÖZATA²

Abstract

The aim of this study is to investigate the effects of emotion management on the work-family-life balance of employees sector of bank, accounting, finance and insurance. The research was carried out with 193 volunteer workers in Kırşehir. In this study, in order to collect data, "Work-Family Life Balance Scale" developed by Apaydın (2011) and "Emotion Management Competency Scale" developed by Titrek (2004) were used. The data obtained from the scales were analyzed in the statistical package program. According to the results of the study, the majority of the participants are married, bankers, men, aged between 26-30 years. A positive correlation was found between the subscales of work-family-life balance scale and emotion management. According to the results of the regression analysis, one-unit increase in the emotion management scores of the participants leads to an increase of .805 in the work-family-life balance. In addition, emotion management explains 046% of the work-life-family balance. According to the results, it is thought that emotion management at work should be an important variable.

Keywords: Emotion Management, Work-Life Balance, Work-Family-Life Balance, Emotions at Work.

JEL Codes: D23, M10, M12

Duygu Yönetiminin İş-Aile-Yaşam Dengesi Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi

Özet

Bu çalışmanın amacı, banka, muhasebe, finans ve sigorta sektörü çalışanlarının duygu yönetiminin iş-aile-yaşam dengesinin üzerindeki etkisinin araştırılmasıdır. Araştırma, Kırşehir ilinde görev yapan ve 193 gönüllü çalışan ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmada veri toplama amacıyla, Apaydın (2011) tarafından geliştirilen "İş- Aile Yaşam Dengesi Ölçeği" ve Titrek (2004) tarafından geliştirilen "Duyguları Yönetme Yeterlikleri Ölçeği" kullanılmıştır. Ölçeklerden elde edilen veriler istatistik paket programında analiz edilmiştir. Araştırma sonucuna göre, katılımcıların çoğunluğu bankacı, erkek, 26-30 yaş aralığında ve evlidir. Araştırmada kullanılan ölçeklerden iş-aile-yaşam dengesi ölçeğinin alt boyutları ile duygu

¹Dr. Öğr. Üyesi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, esener@ahievran.edu.tr

²Prof., Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, musaozata@gmail.com

yönetimi arasında pozitif yönde bir ilişki tespit edilmiştir. Yapılan regresyon analizi sonuçlarına göre, katılımcıların duygu yönetimi puanlarındaki bir birimlik artış iş-aile-yaşam dengesinde .805'lik bir artışa neden olmaktadır. Ek olarak, duygu yönetimi iş- aile yaşam dengesinin % 046'sını açıklamaktadır. Elde edilen sonuçlara göre, iş yerinde duygu yönetiminin üzerinde durulması gereken önemli değişken olduğu düşünülmektedir.

Anahtar kelimeler: Duygu Yönetimi, İş-Yaşam Dengesi, İş-Aile-Yaşam Dengesi, İş Yerinde Duygular

1. Giriş

Duygu, insanların en temel psikolojik süreçlerinden birisidir. Bireylerin yaşamlarında duyguların oldukça önemli bir yeri olan duyguların günlük yaşantının büyük bir kısmını etkisi altına almaktadır. Duygular, bireylerin kararlarını vermelerinde, faaliyetlerini belirlemelerinde yardımcı olmakta ve gelecekteki davranışlarının biçimlendirilmesinde belirleyici olmaktadır. Kişilerin duygularını yönetebilmesi için belirli özelliklere sahip olması, bu özellikleri geliştirebilmesi ve etkili kullanması gerekmektedir. Ancak uzun yıllar duygular iş hayatında gözardı edilmiş bir değişkendir. Duygulara artan ilgi onun nasıl kontrol edilip, yönetilmesi noktasında birçok araştırmanın ürünü duygu yönetimi olgusunu ortaya çıkarmıştır.

Duygu yönetimi ve iş yaşam dengesi birbiri ile bağlantılı iki kavramdır. Duygu yönetimini gerçekleştiren çalışanlar iş yaşamında daha başarılı olup bu başarıyı hem çevresine hem de ailesine olumlu yönde yansıtmaktadır. İş yaşam dengesinde işverenlerin iş yerinde çalışanlarına daha esnek davranması, çalışanların yaptıkları işlere daha olumlu yaklaşım işi daha iyi benimsemelerini sağlayarak, işe olan duygusal bağlılıklarının artmasına ve onların duygularının yönetilmesine yardımcı olmaktadır.

Yöneticilerin ve bireylerin değişen koşullara ve örgüt yapılarına hızla uyum sağlayabilmeleri, değişimi takip edebilmeleri, bulunduğu ortamdan memnuniyet duyabilmeleri, işine karşı duygusal aidiyet hissedebilmeleri ve iş ortamında duygusal doyum sağlayabilmeleri için, duyguları iyi tanıyabilmeleri, duyguların davranışları nasıl etkileyebileceği, duyguların ifade edilme biçimleri ve duyguların nasıl yönlendirilebileceği konularında daha donanımlı olmalarını zorunlu kılmaktadır (Töremen, 2008). Çalışma yaşamı duygulardan bağımsız olarak düşünülemez. Çalışma yaşamında bireylerden duygularını kontrol etmeleri ve yönlendirmeleri beklenmektedir. Bu çalışmada da duygu yönetiminin iş-aile-yaşam dengesi üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Kavramsal açıklamalardan sonra araştırmaya ait bulgular ve sonuçlar sunulmuştur.

2. Duygu Yönetimi ve İş-Yaşam Dengesine İlişkin Kuramsal Çerçeve

Fizyolojik, bilişsel ve motivasyonel sistemler arasında bağ kuran organize, içsel tepkiler olarak tanımlanan duyguların örgüt yaşamında oynadıkları rol giderek daha fazla dikkat çeken bir konudur. 1950'lerde duygular işyerindeki insanların objektiflikten uzaklaştırma potansiyeli taşıyan faktör olarak görülürken bugün, bunların gerçekliklerine ve etkilerine dikkat çekilmekte ve iş yerinde duygular konusunun ihmal edilmesinin araştırmacı-uygulamacı kopukluğunun bir sonucu olduğu belirtilmektedir (Kalkan, 2008). Ancak günümüzde iş artık yalnızca rasyonel bir süreç olarak değil, çeşitli duygusal etkilerin yadsınamaz roller üstlendiği bir bütünlük olarak değerlendirilmektedir.

Duygular, bireylerin kararlarını vermelerinde, faaliyetlerini belirlemelerinde yardımcı olmakta ve bireylerin gelecekteki davranışlarının biçimlendirilmesinde belirleyici olmaktadır. Duyguların kaynağı, yoğunluğu, türü, bilindiği zaman birey duyguyla davranış arasında bağlantı kurarak duyguları yönetebilecektir (Tutar, 2016). Duygu yönetimi; olumlu veya olumsuz duyguların doğru yöntem ve doğru bir dille yönetebilmektir. Olumsuz duygularını kendi değer yargılarına göre yönetebilen insanlar duygu yönetimini gerçekleştirmiş olur. Duygu yönetimi; duyguları nerede, ne zaman, nasıl ve ne düzeyde kullanacağını bilme ve uygulayabilme yeterliliğidir. Duygu yönetimi insanın kendisinin ve başkalarının duygularını tanıma, algılama ve fark etmesi sonucunda duygularını düzenlemesi ve duygularını iyi yönetebilme becerisidir. Duygu yönetimini gerçekleştirebilen insanlar; duyguların arkasında ne olduğunu fark eder, olumsuz duygularla baş eder ve kendi duygularını çok iyi tanırlar. Goleman (2002)'a göre duyguların yönetimi beş yeterliliği içermektedir. Bunlar; kendini kontrol etme, güvenilirlik, vicdanlılık, uyumluluk ve yenilikçilik (Barutçugil, 2004; Gupta, 2016).

Örgütlerde duygu yönetimini etkileyen öğelerin başında liderler, çalışanlar ve örgüt iklimi gelmektedir. Örgütlerde yetkin, pozitif duygular geliştirebilmek ve duyguları olumlu olarak yönetebilmek için ana öğelerin iyi bilinmesi ve bu öğelerin buldukları rollerin önemini iyi anlaşılması gerekmektedir. Bu öğelerin çalışma ortamında pozitif duygusal atmosfer oluşturabilmeleri için kendilerine ait rolleri yerine getirmeleri ve karşılıklı etkileşim içerisinde olmaları doğru bir duygu yönetimi için gereken unsurlar arasında yer almaktadır

İş gören bireyler ekonomik ve sosyal gereksinimlerini tatmin ederlerken, duygusal olarak da bu ihtiyaçlara ulaşma çabası içerisinde olacaklardır. Çalışma ortamlarında iş gören bireyler genel anlamda ön planda olmak için duygusal gereksinimler arasında; başarıya, ön plana çıkma, iletişim, ekip halinde çalışma, kendini ait hissetme, alınan karara katılım, yeteneklerinin önemsenmesi, ödüllendirme ve yetkilendirilme yer almaktadır. Duygusal olarak temel gereksinimler ve beklentiler, çalışanların farklı ilgileri ve bu ilgilerin yerine getirilme seviyeleri, çalışanların tatmine ulaşmalarında ve örgüte yönelik olumlu düşünceye sahip olmalarında oldukça başarılı olan faktörler arasındadır. İş görenlerin çalıştıkları örgütlere ve örgütlerdeki ilişki durumlarına olan gereksinimleri ile beklentileri arasında olumlu bir ilişki söz konusudur. Örgüt yöneticilerinin çalışanların ihtiyaç ve gereksinimlerini önemsemesi, çalışanların çalıştıkları örgüte karşı duygusal olarak bağlılıklarının artmasına ve çalışanların duygu yönetimine katkı sağlayarak örgütün ve bireylerin gelişmesine ön ayak olmaktadır (Yaylacı, 2006).

İş ve yaşam dengesini birey ve örgütlere yönelik dar bir biçimde düşünmemek gerekir. Yaşam dengesi kişinin yalnızca iş ve aile yaşamını dengede tutabildiğini göstermez. İş ve aile hayatında gerçekleşen sorunlar, bireylerin aile yaşamını olumsuz yönde etkilediği gibi, çalışmış oldukları işlerde ve hatta içinde bulunduğu toplumu da olumsuz yönde etkilemektedir. Bu nedenle iş yaşam dengesi birey, örgüt ve yaşam bakımından önem arz eden konu olarak yer almaktadır. Yaşam dengesi aynı zamanda bireyin seyahat, hobi, sanat gibi sosyal yaşam içerisindeki aktiviteler arasında kendine zaman ayırmasını ve kaliteli yaşam sağlayabilmesidir (Durna ve Babayiğit, 2010).

İş yaşam dengesinde ortaya çıkan bozukluklar çalışma yaşamı açısından incelendiğinde, işe karşı isteksizlik, stres ve zorlanmalara, işin gerektirdiği sorumlulukları yerine getirmeme, düşük enerji ile çalışma, devamsızlık davranışına, işe odaklanamama ve iş kazalarına yol açabilmektedir. Böylece bireyde bu sıkıntılar iş dışı yaşamına da yansımaktadır. İnsanlar bu gibi sıkıntılardan kurtulmak için seveceği bir işi seçmeli, o yolda ilerlemelidir ve mutluluk hissini yakalamalıdır. (Çiğdem, 2016). İş yaşam dengesi kavramı, özel yaşam ve iş yaşamını bir arada götürmeye vurgu yapan yönüyle günümüz çalışanı için çok önemli bir olguya işaret etmektedir. Bu doğrultuda araştırmanın hipotezi aşağıdaki gibi düzenlenmiştir:

Hipotez 1: *Duygu yönetimi ve iş- aile yaşam dengesi arasında pozitif bir ilişki vardır.*

Hipotez 2: *Duygu yönetimi iş-aile yaşam dengesinde etkilidir.*

3. Yöntem

Bu araştırma tanımlayıcı, kesitsel bir araştırmadır. Nicel araştırma deseniyle planlanmış olan çalışmada duygu yönetimi ve iş-aile-yaşam olgusu ilişkisel olarak araştırılmıştır.

3.1. Araştırma Örneklemi

Araştırmada kolayda örnekleme tekniği kullanılarak, Kırşehir’de faaliyet gösteren banka, finans çalışanları ile sigorta ve muhasebe alanı çalışanlarına ulaşılmaya çalışılmıştır. Böylece, Kırşehir ilinde görev yapan ve araştırmaya katılmak isteyen 193 gönüllü çalışan ile gerçekleştirilmiştir.

3.2. Veri Toplama Araçları ve Verilerin Analizi

Araştırmada veri toplama amacıyla, Apaydın (2011) tarafından geliştirilen “İş- Aile- Yaşam Dengesi Ölçeği” ve Titrek (2004) tarafından geliştirilen “Duyguları Yönetme Yeterlikleri Ölçeği” kullanılmıştır. Her iki ölçek de; (5) Tam katılıyorum, (4) Büyük ölçüde katılıyorum, (3) Biraz katılıyorum, (2) Çok az katılıyorum, (1) Hiç katılmıyorum şeklinde sınıflandırılmış Likert tipi ölçeklerdir.

Ölçeklerden elde edilen veriler istatistik paket programında analiz edilmiştir. İş- Aile- Yaşam Dengesi Ölçeği’nin Cronbach Alpha güvenirlik katsayısı .765, Duyguları Yönetme Yeterlikleri Ölçeği’nin ise .569 olarak hesaplanmıştır. Yapılan faktör analizinden her iki ölçeğe ait maddelerin faktör yük değerlerinin .50’nin üstünde olduğu tespit edilmiştir.

4. Bulgular ve Yorumlar

Araştırmadan elde edilen verilerin analizi sonucu oluşturulan tablolar aşağıda sunulmuştur. Tablo 1’de araştırmaya katılanlara ait bazı demografik bilgiler yer almaktadır. Buna göre araştırmaya katılanların; %45,6’sı bankacı, %59.6’sı erkek, %28.5’i 26-30 yaş aralığında %81.9’u daha önce duygu yönetimine ilişkin bir eğitim almamış, 561.1’i ise evli çalışanlardan oluşmaktadır. Araştırma grubunun önemli bir kısmının duygu yönetimine ilişkin daha önce bir eğitim almamış olması çoğunluğu banka çalışanı olan bir grup için dikkat çekici bir bulgudur.

Tablo 1. Araştırmaya Katılanlara Ait Bazı Demografik Bilgiler

Meslek	Sayı	Yüzde	Yaş	Sayı	Yüzde
Bankacı	88	45,6	20-25	32	16,6
			26-30	55	28,5
			31-35	47	24,4
Sigortacı	39	20,2			
Cinsiyet	Sayı	Yüzde	Medeni Durum	Sayı	Yüzde
Kadın	78	40,4	Evli	118	61,1
Erkek	115	59,6	Bekâr	75	38,9
Daha Önce Duygu Yönetimi Eğitimi Alma Durumu				35	18,1
Evet				158	81,9
Havır				193	100,0

Tablo 2’de araştırmaya katılanların duyguları yönetme ölçeğine verdikleri yanıtların ortalama ve standart sapmaları yer almaktadır. Buna göre, katılımcılar ölçek maddeleri içinde “*Dürüst ve açık karakterin, etik değerlerin gerektirdiği biçimde hareket ederim.*” ve “*İş yaşamımda özenli ve ilkeli olarak çalışmalarımı gerçekleştiririm.*” ifadelerinden en yüksek puanı almışlardır.

Tablo 2. Duyguları Yönetmeye İlişkin Ölçek Maddelerinin Analizi

Duyguları Yönetmeye İlişkin Görüşler	Ort.	ss.
1. İş yaşamımda stresli durumda kolaylıkla sakinleşirim.	3,8135	1,82757
2. Kendimi tedirgin eden bir olaydan sonraki baskı ortamında dahi öfke, haset, kin v.b olumsuz duygulardan kurtulmayı başarırım.	4,0674	1,69577
3. Aksiliklere rağmen umudumu yitirmeden ve yılmadan yoluma devam ederim.	4,6269	1,16623
4. Dürüst ve açık karakterin, etik değerlerin gerektirdiği biçimde hareket ederim.	4,9171	,57134
5. Etik olarak hareket etmeyenlere karşı koyarım.	4,4197	1,41238
6. İş yaşamımda özenli ve ilkeli olarak çalışmalarımı gerçekleştiririm.	4,9378	,49610
7. Sorumluluklarını yerine getirirken nesnel davranırım.	4,6891	1,07371
8. İş yaşamımda verdiğim sözleri tutarım.	4,8964	,63708
9. İş yaşamımdaki insanlarla ilişkilerimde vicdanımın sesini önemserim.	3,8187	1,82952
10. İş yaşamımda insanların güvenini kazanmaya çabalarım.	4,7720	,92974
11. İş arkadaşlarıma karşı davranışlarımdan dolayı gerektiğinde özür dilerim.	4,5233	1,29933
12. Sorumluluklarımda gereğine uygun hareket ederim.	4,9171	,57134
13. İş yaşamımdaki insan ilişkilerinde esnek davranışlar gösteririm.	3,9430	1,76832
14. Değişik kaynaklardan yeni düşünceleri araştırmaya ilgi duyarım.	4,3990	1,43302
15. Problemlerin çözümünde yeni çözümler ortaya koyarım.	3,8135	1,82757

Tablo 3’te araştırmaya katılanların iş-aile yaşam dengesi ölçeğine verdiği yanıtların ortalama ve standart sapmaları yer almaktadır. Tabloya göre katılımcılar ölçek maddeleri arasından “*İş endişelerim yüzünden ailemle tam anlamıyla vakit geçiremiyorum.*” “*Ailemde aldığım sorumluluklar nedeniyle işimde de daha ciddi sorumlulukları almaya istekli davranıyorum.*” “*Ailevi yükümlülüklerim, işime yeterli zaman ayırmamı engelliyor.*” İfadelerine yüksek oranda katılmaktadırlar.

Tablo 3. İş – Aile Yaşam Dengesi Ölçeği Analizi

İş – Aile Yaşam Dengesi Ölçeği	Ort.	ss.
1. İşimde ve aile yaşamımda benim için önemli olan kişilerin beklentilerini karşıladığımı düşünüyorum.	1,0622	,24210
2. İş endişelerim yüzünden ailemle tam anlamıyla vakit geçiremiyorum.	4,0000	,88388
3. İşimin ailemle geçireceğim zamandan çaldığını düşünüyorum.	3,2798	1,29279
4. İşim yüzünden ailemle olan planlarımı iptal etmek zorunda kalıyorum.	3,2280	1,34236
5. Ailevi sorunlar zihnimi aşırı meşgul ettiğinden işime odaklanmakta	3,1865	1,34401
6. Ailevi sorunlarım iş performansımı olumsuz etkiliyor.	2,1036	1,17688
7. Hafta içinde ailemle vakit geçirmek için çaba gösteriyorum.	2,1192	1,26297
8. Bütün enerjimi işimin tüketmesinden dolayı aileme yönelik etkinlikleri yapabilecek gücüm kalmıyor.	3,6839	1,18524
9. Çalışma günü sonunda ailemle ilgilenecek bir ruh halinde olmuyorum.	2,7565	1,21953
10. İşimde öğrendiğim bilgi ve beceriler, ailevi yükümlülüklerimi gerçekleştirmemi kolaylaştırıyor.	2,9223	1,33040
11. İşimi iyi yapabilmemin yolunun ailemle olan zamanımı etkili yönetebilmeme bağlı olduğunu düşünüyorum.	3,1917	1,29081
12. İşteki sorunların aile yaşamımda beni hoşgörüsüz yapıyor.	3,5492	1,14515
13. Ailemle iyi vakit geçirdikten sonra işimde iyi bir ruh haliyle çalışıyorum.	2,3834	1,35329
14. Ailemde aldığım sorumluluklar nedeniyle işimde de daha ciddi sorumlulukları almaya istekli davranıyorum.	4,0829	1,06720
15. Ailemle birlikte gerçekleştirdiğim etkinlikler işimi daha iyi yapmamı sağlayacak olan enerjimi kazanmamı sağlıyor.	3,6995	1,32400
16. Ailevi yükümlülüklerim, işime yeterli zaman ayırmamı engelliyor.	4,0155	1,00248
17. Ailemle birlikte olmayı zaman kaybı olarak görüyorum.	2,0259	1,18337

Tablo 4'te araştırmanın ilk hipotezini test etmek amacıyla yapılan korelasyon analizi yer almaktadır. Tabloya göre iş-aile yaşam dengesi ve duygu yönetimi arasında pozitif bir ilişki vardır. Buna göre çalışanların duygu yönetim becerilerinin artması iş-aile yaşam lehine sonuçlar doğuracaktır. Bu sonuç doğrultusunda araştırmanın birinci hipotezi “*Duygu yönetimi ve iş- aile yaşam dengesi arasında pozitif bir ilişki vardır*” kabul edilmiştir.

Tablo 4. Duygu Yönetimi ve İş-Aile-Yaşam Dengesi Alt Boyutları Puanları Arasındaki İlişkinin Analizi

Değişkenler		Duygu Yönetimi	İşin Aileye Etkisi	Ailenin İşe Olumsuz Etkisi
İşin Aileye Etkisi	r	,148*		
	p	,040		
Ailenin İşe Olumsuz Etkisi	r	,246**	,572**	
	p	,001	,000	
Aile-İş Uyumu	r	,154*	,542**	,486**
	p	,033	,000	,000
İş Aile Yaşam	r	,215**		
	p	,003		

*0.05 **0.01

Tablo 5'te araştırmaya katılanların duygu yönetimi düzeylerinin iş-aile-yaşam dengesi üzerindeki etkisini test etmek amacıyla yapılan regresyon analizi yer almaktadır. Tablo 5'e göre, katılımcıların iş-aile-yaşam dengesindeki %046'lık değişim modele dâhil edilen duygu yönetimi tarafından açıklanmaktadır.

Tablo 5. Duygu Yönetiminin İş-Aile-Yaşam Dengesi Üzerindeki Etkisine Ait Regresyon Analizi Sonuçları

Model 1	R=,215	R ² =.046	Düzeltilmiş R ² =.041	SE=6,929	F= 9,219	p=0,00
Model 1	Standardize Edilmemiş Katsayılar		Standardize Edilmiş Katsayılar			
	B	SE	Beta	t	p	
Sabit	18,966	4,983		3,806	,000	
Duygu Yönetimi	,805	,265	,215	3,036	,003	

(Bağımlı Değişken: İş-Aile-Yaşam Dengesi; Belirleyici: Duygu Yönetimi; Durbin-Watson: 1.497)

Tablo 5'e göre, yapılan analizde F (F= 9,219, p: .000) değeri anlamlı bulunduğu için iş-aile-yaşam dengesini duygu yönetimi ile açıklamaya çalıştığımız modelimiz anlamlı bir model olup,

duygu yönetimi puanlarındaki bir birimlik artış iş-aile-yaşam dengesinde .805'lik bir artışa neden olmaktadır. Ek olarak, duygu yönetimi iş- aile yaşam dengesinin %046'sını açıklamaktadır. Ayrıca t değeri de anlamlı bulunduğu için ($p=.000$) duygu yönetimine ait katsayı anlamlıdır. Modelin tahmini sonucu ise;

Model: [*İş-Aile-Yaşam Dengesi*=18,966+.805x*Duygu Yönetimi*] şeklinde olacaktır.

Bu bulgu ile araştırmanın ikinci hipotezi kabul edilmiştir.

5. Sonuç

Duygu yönetiminin iş-aile yaşamına etkisinin araştırıldığı bu çalışmada, katılımcıların çoğunluğunun banka, erkek, evli, 26-30 yaş aralığında ve daha önce duygu yönetimi eğitimi almadığı tespit edilmiştir. Her ne kadar katılımcılar duyguları yönetme ölçeğinden ortalamanın üstünde puan almış olsa da daha önce duygu yönetimine ilişkin sistematik bir süreçten geçmemişlerdir. Çalışmada, iş-aile-yaşam dengesi ve duygu yönetimi arasında pozitif bir ilişki vardır.

Bireyler, içinde bulunduğu duyguları iş yaşantısına yansıtırlar. Duygusal anlamda iyi ya da kötü olmaları çalışma ortamındaki meslektaşlarına karşı davranışlarını etkiler. Dolayısıyla yaptıkları işlerdeki verimlilik üzerinde pozitif veya negatif bir etki yaratır. Çalışanların duygu yönetimini başarıyla gerçekleştirmesi iş hayatına pozitif yansımaya neden olur. Eğer çalışan duygu yönetimini gerçekleştiremezse, iş hayatında verimliliği ve performansı üzerinde olumsuz sonuç doğurur (Shylaja, Prasad, 2017).

Bu sonuçtan hareketle iş yerlerinde duygu yönetimi rutin İKY eğitim programları içerisinde yer almalıdır.

Araştırmanın bir diğer sonucu ise; duygu yönetimi, iş-aile-yaşam dengesi üzerinde etkili olduğudur. Çalışan bir birey iş yaşamında hangi düzeyde olursa olsun iş ve aile yaşamını (sorumluluklarını) dengede tutmak için bir çaba içerisine girer. Yaşam ve iş koşullarının sürekli değişmesi sebebi ile dengeye ulaşmakta çok zorlanıp stres altına girebilir. Yapılan ilk tanıma göre iş yaşam dengesi, bireyin 'hem evdeki hem de işteki sorumluluklarını karşılamaya yetecek zamanının olmasıdır'. Yani bireyin en az rol çatışmasıyla evde ve işte doyumuna ulaşmasıdır.

Bir bireye daha çok iş yükünün verilmesi, merkezi odak noktasının iş olmasını sağlayacaktır. Kendi tercihi ile işine öncelik veren biri için bu durumu bir çatışma olarak görmemektedir. Fakat ailesine daha çok zaman ayırmak isteyen ve bu durum sonucunda strese giren birey için bir çatışma haline gelir. Denge bireylere bırakıldığında çalışanlar iş dışındaki tüm zamanlarını ailelerine ayırmak isteyeceklerdir. Bu durumda da dengeyi bozmuş olup yaşam açısından memnuniyet düşüklüğü meydana gelecektir (Kağnıcıoğlu, 2013).

Bu sonuçtan hareketle;

İş koşulları ve çalışma şeklinin denge lehine olacak biçimde ayarlanabilmesi için gerekli hukuki düzenlemelerin uygulanmasına hassasiyet gösterilmesi gerekmektedir.

İş hukuku çerçevesinde bireyin bütünsel olarak ele alınarak duygu yönetimini olumlu etkileyecek düzenlemeler yapılabileceği düşünülmektedir. Araştırma grubunda yer alan bankacıların çalışma koşulları dikkate alınarak, insan kaynakları bağlamında duygu yönetimi standart eğitim programları içerisinde yer almalıdır.

Ayrıca bundan sonraki çalışmalarda, deneysel desenle kurgulanmış, duygu yönetimi eğitim programlarının kullanıldığı araştırmalarla değişkenler farklı boyutlarda irdelenebilir.

Kaynakça

Apaydın, Ç. (2011). *Öğretim Üyelerinin İşe Bağımlılık Düzeyi İle İş-Yaşam Dengesi Ve İş-Aile Yaşam Dengesi Arasındaki İlişki*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Barutçugil, İ. (2004). *Organizasyonlarda Duygu Yönetimi*, İstanbul: Kariyer Yayınları.
Kaplan, V.D. (2008). *Örgütsel Zekanın Yenilik Yeteneğine ve Fitma Performasına Etkileri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gebze: Gebze İleri Teknoloji Enstitüsü.

Gupta, S, (2016), “Emotional Intelligence and Work Life Balance of Employees in the Information Technology Industry”. *Arabian Journal of Business Management Review*, 6:201.

Kağmıçoğlu, D. D. (2013). “Refah Devleti Modellerine Göre Avrupa Birliğinde İş-Yaşam Çatışması ve İş-Yaşam Dengesi Politikaları”, www.ceis.org.tr/dergi (21.10.2017).

Shylaja P. Prasad, Ch.J. (2017). “Emotional Intelligence and Work Life Balance”, *IOSR Journal of Business and Management*, 19(5): 18-21.

Titrek, O., Bayrakçı M., Zafer, D. (2009).“Okul Yöneticilerinin Duygularını Yönetme Yeterliklerine İlişkin Okul Yöneticisi ve Öğretmenlerin Görüşleri”, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9(18): 55-73.

Tutar, H. (2016). *Davranış Bilimleri Kavramlar ve Kuramlar*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Töremen, F. (2008). “Yönetimde Etkili Bir Yaklaşım: Duygu Yönetimi”, *Kuramsal Eğitimbilim*, 1(1):33-47.

Yaylacı, G. Ö. (2006). *Kariyer Yaşamında Duygusal Zekâ*. İstanbul: Hayat Yayınları.

Energy Policy Modeling: A Literature Review

Halil AKBAŞ¹, Gültekin ÖZDEMİR²

1. Introduction

The external dependence of countries on energy with the ongoing increase of population, development of industry, environmental problems and continuous energy consumption and the reduction in fossil fuel sources leads to developing energy policies that can meet future energy needs. The importance of energy policy modeling, in which policy makers undertake critical tasks in ensuring the sustainability of energy, is increasing day by day.

This research aims to analyze why energy policy modeling is needed and to review the previous studies about system dynamics (SD) approach in energy. It provides an overview of SD methodology in energy policy modeling, including its philosophical framework and technical aspects of modeling and analysis. The scope of this research covers literature review of the SD approach in energy issue and the presentation of importance of building energy policy models with SD approach to help policy makers more effectively for national energy security management in Turkey. Literature review of this research is comprehensively executed without any constraints in energy.

2. System Dynamics

SD is a methodology for modeling and simulation of complex issues and problems. Causal-loop diagrams (CLD) are needed to constitute the structure of a system in SD methodology. A CLD is a visual representation of the feedback loops in a system. A negative feedback loop is a balancing loop to seek to return to an equilibrium situation. A positive feedback loop is a reinforcing feedback loop leading to further change with the presence of an unstable equilibrium. SD model contains stock, flow and constant variables. The relationships of variables are presented with stock and flow diagrams and a CLD. These variables have potential to alter over time. A system of differential equations represent the mathematical formulation of SD models and is solved with simulation models.

2.1. Literature review

Apart from the energy topic, applications of SD discipline cover a wide range of subjects, involving project management (Rodrigues & Bowers, 1996: 213-220), manufacturing systems (Tesfamariam & Lindberg, 2005: 98-117), supply chains (Das & Dutta, 2013: 720-

¹ PhD Student., Süleyman Demirel University, Graduate School of Natural and Applied Sciences, Department of Industrial Engineering, Isparta / Turkey, akbas.halil@yahoo.com (corresponding author)

² Assoc. Prof. Dr., Süleyman Demirel University, Faculty of Engineering, Department of Industrial Engineering, Isparta / Turkey, gultekinozdemir@sdu.edu.tr

722; Orji & Wei, 2015: 1-12), education (Upadhayay & Vrat, 2016: 313-324), sustainability (Nabavi et al., 2017: 312-323), scenario planning (Geum et al., 2014: 37-49) and business strategy (Lee et al., 2015: 159-170). The literature summary of SD modeling in energy is presented in the following paragraphs.

Ullah (2013) presented a dynamic simulation model for a highly complex and dynamic supply and demand system of electricity in Canada. Causal relationships among the system variables in Canada’s electricity system were defined with SD approach for systematic and sustainable policy decisions. By utilizing the developed and validated SD model, it was seen that new investments in electricity generation capacity and efficiency enhancement areas are needed to for a sustainable and balanced electricity supply and demand system in Canada.

Blumberga et al. (2014) used SD approach for sustainable end-use energy policy planning in Latvia. Policy analysis of residential energy efficiency with the limited amount of historical data were done with SD methodology. SD approach was tested with a case study to explore the impact of energy efficiency policies in the residential building sector.

Ahmad et al. (2016) presented a review article based on the important and actual research areas in electricity sector, such as, policy assessment, capacity expansion of electricity generation, financial instruments, demand side management, micro-worlds, etc. Model development with SD was researched and the contribution of SD modeling to electricity sector was highlighted.

Tang & Rehme (2017) presented a model to interpret holistic and strategic policies in Swedish energy market by avoiding both the consideration of specific subjects in narrow areas and the neglect of their effects on holistic energy system. Complex and nonlinear interaction of factors were highlighted with yearly, monthly and hourly time dimensions by including multiple energy sources and considering randomness and seasonal factors. SD approach was used to address the holistic view of energy sector in Sweden to describe strategic decisions.

Energy policy modeling is a dynamic and a long run policy problem changing over time. Dynamic problems have a chronic nature, so they require continuous managerial action and close monitoring. SD approach provides policy makers the ability of taking managerial actions on time by constituting a closed loop and focusing on dynamic problems in a feedback nature. Literature summary of SD in energy policy modeling is given in Table 1.

Table 1. Literature review on energy security and SD

Literature	Aim	Methodology	Application area
Shin et al. (2013)	Designing an energy security management model in order to use for public policy modeling in the Korean gas sector	Quality function deployment and SD	Energy security and gas sector
Saysel & Hekimoğlu (2013)	Discovering the alternative choices with regards to mitigating carbon release at the energy sector in Turkey	SD	Natural gas firing electricity production and carbon release
Aslani et al. (2014)	Investigating the role of renewable energy portfolio with different scenarios for the energy supply dependency and security in Finland	SD	Energy dependency and renewable energy policies
Esmaili & Ahmadian (2018)	Examining the long term behaviors of electricity market with simulation, before investing on wind power and comparing the effectiveness of various incentive models	SD and sensitivity analysis	Wind power investment incentives

4. Conclusion

A comprehensive literature review in project management, manufacturing systems, supply chains, education, sustainability, scenario planning and business strategy and especially in energy and energy policy modeling with SD approach is presented. This overview study presents issues about SD approach in energy policy modeling and identifies some practices of the application of SD approach for energy policy modeling. After presenting the literature summary and explaining the importance of SD approach, literature reviews focused on SD modelling technique in energy security management have shown that SD method is able to provide consistent and useful energy policy models for policy makers in public policy making. SD methodology can be applied to the Turkish energy sector as a future study.

Keywords: System Dynamics, Energy Policy Modeling, Renewable Energy

JEL Codes: C15, C63

References

- Ahmad, S., Tahar, R.M., Muhammad-Sukki, F., Munir, A.B. & Rahim, R.A. (2016). "Application of system dynamics approach in electricity sector modelling: a review", *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 56: pp. 29–37.
- Aslani, A., Helo, P. & Naaranoja, M. (2014). "Role of renewable energy policies in energy dependency in Finland: system dynamics approach", *Applied Energy*, 113: pp. 758–765.
- Barlas, Y. (1989). "Multiple tests for validations of system dynamics type of simulation models", *European Journal of Operational Research*, 42: pp. 59-87.
- Barlas, Y. (2009). "System dynamics: systemic feedback modeling for policy analysis". *Encyclopedia of Life Support Systems*, EOLSS Publishers Company Limited, Oxford, pp. 1131-1175.
- Blumberga, A., Blumberga, D., Bazbauers, G., Zogla, G. & Laicane, I. (2014). "Sustainable development modelling for the energy sector", *Journal of Cleaner Production*, 63: pp. 134–142.
- Das, D. & Dutta, P., (2013). "A system dynamics framework for integrated reverse supply chain with three way recovery and product exchange policy", *Computers & Industrial Engineering*, 66: pp. 720-733.
- Esmaili, M. & Ahmadian, M., (2018). "The effect of research and development incentive on wind power investment, a system dynamics approach", *Renewable Energy*, 126: pp. 765-773.
- Geum, Y., Lee, S. & Park, Y. (2014). "Combining technology roadmap and system dynamics simulation to support scenario-planning: a case of car-sharing service", *Computers & Industrial Engineering*, 71: pp. 37-49.
- Lee, S., Han, W. & Park, Y. (2015). "Measuring the functional dynamics of product-service system: A system dynamics approach", *Computers & Industrial Engineering*, 80: pp. 159-170.
- Nabavi, E., Daniell, K.A. & Najafi, H. (2017). "Boundary matters: the potential of system dynamics to support sustainability?", *Journal of Cleaner Production*, 140: pp. 312-323.

Orji, I.J. & Wei, S. (2015). “An innovative integration of fuzzy-logic and systems dynamics in sustainable supplier selection: A case on manufacturing industry”, *Computers & Industrial Engineering*, 88: pp. 1-12.

Rodrigues, A. & Bowers, J. (1996). “The role of system dynamics in project management”, *International Journal of Project Management*, 14 (4): pp. 213–220.

Saysel, A.K. & Hekimoğlu, M. (2013). “Exploring the options for carbondioxide mitigation in Turkish electric power industry: system dynamics approach”, *Energy Policy*, 60: pp. 675–686.

Shin, J., Shin, W.S. & Lee, C. (2013). “An energy security management model using quality function deployment and system dynamics”, *Energy Policy*, 54: pp. 72-86.

Tang, O. & Rehme, J. (2017). “An investigation of renewable certificates policy in Swedish electricity industry using an integrated system dynamics model”, *International Journal of Production Economics*, 194: pp. 200–213.

Tesfamariam, D. & Lindberg, B. (2005). “Aggregate analysis of manufacturing systems using system dynamics and ANP”, *Computers & Industrial Engineering*, 49: pp. 98–117.

Ullah, H.Q. (2013). “Understanding the dynamics of electricity generation capacity in Canada: A system dynamics approach”, *Energy*, 59: pp. 285–294.

Upadhayay, L. & Vrat, P. (2016). “Analysis of impact of industry-academia interaction on quality of technical education: A system dynamics approach”, *Computers & Industrial Engineering*, 101: pp. 313–324.

Qualitative Analysis of SME Approaches to Innovation

Ali SEVİNÇ¹, Musa ÖZATA²

Abstract

The main purpose of this study is to determine the approaches of enterprises operating in manufacturing sector in Kırşehir and Kırıkkale Organized Industrial Zone. It is possible for the operations to compete in the international markets and to reach their goals by renewing their existing products and systems. In order for enterprises to be effective in international markets and contribute more to the general economy, various public institutions, especially KOSGEB, offer support programs to encourage SME-scale enterprises to innovate. In this respect, the understanding of the perspectives and approaches of the enterprises towards innovation and the design of the state supports in this framework will contribute more to both the enterprise and the general economy. In this study, interviews were conducted, the authorized persons representing the enterprises in the eight industrial-scale SMEs operating in the manufacturing sector in Kırıkkale and Kırşehir. With an average hour time allocated to each of the business officials, interviews were completed in one month. Qualitative research was preferred as a method. The main characteristic of the qualitative research is to reveal the perspectives of the subjects of the research, the worlds of meaning and try to see the world with the eyes of the subjects of the research. At the end of the research, it was seen that the knowledge of innovation concept of the business managers was consistent with the definitions in the literature. It is determined that managers believe that innovation is necessary for the enterprise, but they do not know exactly what to do about innovation. It has been found that there is not enough awareness about innovation in enterprises.

Keywords: SMEs, SME Supports, Innovation

JEL Codes: L61, O30, O31

Kobi'lerin İnovasyona Yönelik Yaklaşımlarının Nitel Analizi

Özet

Bu çalışmanın temel amacı Kırşehir ve Kırıkkale Organize Sanayi Bölgesi metal imalat sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin inovasyona yönelik yaklaşımlarının belirlenmesidir. İşletmelerin uluslararası piyasalarda rekabet edebilmeleri, hedeflerine ulaşabilmeleri mevcut ürün ve sistemlerini yenilemeleri ile mümkündür. İşletmelerin uluslararası piyasalarda etkin olmaları ve genel ekonomiye daha fazla katkı sağlamaları için başta KOSGEB olmak üzere çeşitli kamu kurumları KOBİ ölçekli işletmelere inovasyon

¹ Dr., KOSGEB Başkanlığı Ulus/ANKARA, alisevinc71@gmail.com

² Prof. Dr. Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, İ.İ.B.F. İşletme Bölümü, musaozata@gmail.com

yapmalarını teşvik etmek amacıyla destek programları sunmaktadır. Bu açıdan işletmelerin inovasyona yönelik bakış açılarının ve yaklaşımlarının bilinmesi ve bu çerçevede devlet desteklerinin dizayn edilmesi, hem işletmeye hem de genel ekonomiye daha fazla katkı sağlayacaktır. Bu çalışmada Kırıkkale ve Kırşehir ili organize sanayi bölgesinde, imalat sektöründe faaliyet gösteren KOBİ ölçekli sekiz adet işletmede, işletmeleri temsile yetkili kişilerle görüşüme gerçekleştirilmiştir. İşletme yetkililerinin her biri ile ortalama bir saat zaman ayrılmış, görüşmeler bir ayda tamamlanmıştır. Yöntem olarak nitel araştırma tercih edilmiştir. Nitel araştırmanın temel karakteristiği, araştırmanın öznelerinin bakış açılarını, anlam dünyalarını ortaya koymaya ve dünyayı araştırma öznelerinin gözleriyle görmeye çalışmaktır. Araştırma sonucunda işletme yöneticilerinin inovasyon kavram bilgisinin literatürdeki tanımlara uyumlu olduğu görülmüştür. Yöneticilerin inovasyonun işletme için gerekli olduğuna inandıkları ancak inovasyonla ilgili neler yapılması gerektiğini tam olarak bilmedikleri ve inovasyon konusunda yeterince bilinç gelişmediği saptanmıştır.

Anahtar kelimeler: KOBİ'ler, Kobi Destekleri, İnovasyon

1.Giriş

Literatürde işletmelerin uluslararası piyasalarda rekabet edebilmeleri ve varlıklarını sürdürdürebilmelerinde inovasyon (yenilikçilik-yenilik) faaliyetlerinin çok önemli olduğu ve yenilik yapamayan işletmelerin başarılı olmalarının mümkün olamayacağı dile getirilmektedir. Bu nedenle günümüz rekabet şartlarında inovatif odaklı çalışan; ürün, süreç ve yöntemlerde sürekli yenilik döngüsünü başarılı yöneten işletmeler başarılı olacaklardır. Genel ekonomiye ciddi oranda katkı veren küçük ve orta boy işletmelere (KOBİ) sunulan destek programlarının özünde yaratıcılık ve yenilik olması gerektiği anlaşılmaktadır. Böylelikle destek programı hem işletmeye hem de genel ekonomiye daha fazla katma değer sağlayacaktır.

KOBİ'lerin genel ekonomiye büyük oranda katkısı bulunmaktadır. Ülkede sağlanan istihdam, ihracat, üretim ve yatırımın önemli bir kısmını bu işletmeler sağlamaktadır. KOBİ'lerin dikkate alınmadığı ekonomilerin başarılı olması mümkün görülmemektedir. Bu açıdan KOBİ'lerin dinamik olması, rekabet gücünün artması ve ülke ekonomisine daha fazla katkı vermesi için ekonomi yönetimlerince gerekli önlemlerin alınması gerekmektedir. Rekabet gücünü artırmak içinde kendilerini yenilemeleri zaruri olmuştur. Hedef kitlesi müşterilerine daha iyi hizmet sunması için gerek altyapılarını gerekse hedef kitlelerine sunulan ürün ve hizmetler üzerinde düzenli olarak inovasyon yapmaları zorunlu hale gelmiştir.

İnovasyon işletmelerin ve ülke ekonomilerinin gelişmesi ve büyümesi için çok önemli bir araç haline gelmiştir. Piyasaya yeni ürün sürmede, ürün maliyetinin düşürülmesi, müşteri memnuniyetini sağlamada inovatif yaklaşımlı olunması piyasa koşullarının gereği olmuştur. Sanayi ve hizmet sektöründe yapılan yenilik faaliyetleri, işletmeleri, sektörleri hep ileriye taşıyacak, bu konudaki gelişmeler doğrudan genel ekonomiye yansımaktadır. Yapılan yeniliklerin genel ekonomiye yansımaları istihdam, yatırım ve ihracat artışını beraberinde getirecektir. KOBİ'lerin inovasyon üzerinde yoğunlaşması, işletmelerin rekabet gücünü artırdığı gibi genel ekonomi içerisinde etkinliğini artıracak, ekonomiye sağladığı katkı oranını artışını da beraberinde getirecektir.

1.1.KOBİ Kavramı ve KOBİ'lerin Ekonomi Açısından Önemi

KOBİ'lerle ilgili uluslararası ortak bir tanım bulunmamaktadır. Ülkemizde ise 2005 yılında bütün kurum ve kuruluşların uyacağı KOBİ tanımı yayımlanmış, çalışan sayısı en fazla

250, yıllık net satış hasılatı ise en fazla 25 milyon TL olarak belirlenmiştir (www.resmigazete.gov.tr/18/11/2005). Enflasyon artış, işletmelerin bilançolarındaki yıllık net satış hasılatındaki artış vb. nedenlerle KOBİ tanımında revize yapılması ihtiyaç olmuştur. Bu nedenle KOBİ tanımında 2012 yılında değişikliğe gidilmiş, çalışan sayısı aynı kalmış yıllık net satış hasılatı 40 milyon yükseltilmiştir. (Www.resmigazete.gov.tr/10.9.2012). Ortak KOBİ tanımının yürürlüğe girmesiyle üçüncü defa KOBİ tanımında çalışan sayısı aynı kalmış, yıllık net satış hasılatı 125 milyon TL geçmeyecek şekilde revize edilmiştir. (www.resmigazete.gov.tr/18/6/2018; Erişim tarihi:28.6.2018).

10. Kalkınma planında KOBİ'ler çalışan sayısı bakımından toplam girişimlerin yüzde 99,9'unu, istihdamın yüzde 76'sını, katma değer yüzde 54'ünü, yatırımların yüzde 50'sini ve üretimin yüzde 56'sını oluşturmaktadır. 2012 yılı itibarıyla KOBİ'ler banka kredilerinin yüzde 25'ini kullanmakta ve ihracatın yüzde 60'ını gerçekleştirmektedir. Bu açıdan ekonomi yönetimleri KOBİ'leri önemsemiş, bu işletmelerinin rekabet gücünün artırılmasına yönelik destek politikaları geliştirilmiş, plan ve programlar dizayn edilmiştir. Başta KOSGEB olmak üzere kurumlar tarafından teknolojik seviyelerinin artırılmasına yönelik proje bazlı destekler dizayn edilmiştir (http://www.kalkinma.gov.tr, erişim tarihi:28.6.2018). Tablo 1'de Ülkemizdeki KOBİ'lere ilişkin istatistikler yer almaktadır.

Tablo 1: Girişimcilik ve KOBİ'lere İlişkin Gelişmeler ve Hedefler

	2006	2012	2013	2018
Yeni Kurulan Şirket Sayısı (Bin)	53	39	50	75
Küçük İşletmeler ve Orta Ölçekli İşletmelerin Tüm İşletmeler İçindeki Oranı (%) ¹	1,7	2,4 ²	3,0	4,0
OSB'lerde Faaliyet Gösteren İşletme Sayısı	35.000	41.000	45.000	65.000
Tamamlanan OSB Sayısı	130	153	160	200
KOBİ'lerin İhracat Miktarı (Milyar Dolar)	50 ³	90	100	150
İhracat Yapan KOBİ Sayısı (Bin)	44	50	52	60
KOBİ'lerin Ar-Ge Harcamalarındaki Payı (%)	10,0 ³	14,9 ²	17,0	20,0
TGB'lerde Faaliyet Gösteren Girişim Sayısı	604	2.174	2.500	4.000

Girişimcilik ile ilgili 2006-2018 yılları arasındaki gelişmeler rakamsal olarak Tablo 1'de verilmiştir. Tabloda görüldüğü gibi Girişimcilik ve KOBİ'lerle ilgili rakamlar düzenli olarak artış göstermektedir (https://www.sanayi.gov.tr, erişim tarihi:10.09.2018).

1.2. İnovasyon Kavramı ve İnovasyonun İşletmeler Açısından Önemi

İnovasyon İngilizce kökenli bir kelime olup, TDK sözlüğünde ise bu kavram *yenileşim* olarak Türkçeleştirilmiştir (www.tdk.gov.tr). Literatüründe inovasyon, “bir fikrin pazarlanabilir bir ürün ya da hizmete, yeni veya geliştirilmiş bir üretim ya da dağıtım yöntemine veya yeni bir toplumsal hizmet yönetimine dönüştürmesi” şeklinde tanımlanmaktadır (Arıkan vd., 2003: 23). İnavasyon kavramı, Oslo Kılavuzu'nda ise; “yeni veya önemli derecede iyileştirilmiş bir ürün veya süreç, yeni bir pazarlama yöntemi ya da yeni bir organizasyonel yöntemin işletme içi uygulamalarda, işyeri organizasyonunda veya dış ilişkilerde gerçekleştirilmesi” olarak tanımlanmaktadır (Oslo Kılavuzu, 2005: 50). İnovasyon için yapılan diğer bir tanım ise; “işletmedeki yeni fikirlerin yeni ürün ve hizmete dönüştürülmesi ve pazarlarda yer bulmasını kapsayan bir süreç” şeklindedir (Damanpour ve Wischnevsky, 2006: 272). Ancak farklı disiplinlerde bu kavrama farklı anlamların yüklendiği de görülmektedir.

Örneğin Ekonomi alanında bu kavram; fikirlerin ticari değer haline getirilmesi veya bir firmanın rakiplerinden farklı, katma değer yaratan çalışmaları şeklinde tanımlanırken; İşletme alanında ise tüketicinin ilgisini çekecek yeni ürün/hizmet veya karlılığı artıran verimli yönetim, pazarlama ve üretim yöntemleri geliştirilmesi olarak ifade edilmektedir (Türkçe Ekonomi Sözlüğü, 2008:260). Üretim işletmeleri için ise bu kavram yeni veya iyileştirilmiş ürün ve hizmet olarak tanımlanmaktadır (Foxall, 1988: 231; Akt: Şahin, 2009:260). İnovasyon esas itibarıyla ürün ve hizmetin üretilmesinden, müşteriye sunulmasına kadarki süreçte “yeni fikirleri kullanarak veya mevcut bilgileri çok farklı yollarla uygulayarak ticari bir yarara dönüştüren faaliyetleri kapsamaktadır (Garcia and Calantone, 2002:112; Akt: Kendirli, 2018:15).

Literatürde zaman zaman icat ve yaratıcılık kavramlarının inovasyon olarak nitelendirildiği görülmektedir. Özünde inovasyon icattan farklı bir kavram olup (Achilladelis ve Antonakis, 2001) fikrin ortaya çıkmasından, pazara gelmesine kadar tüm süreçlerin yenilik sonucu farklılaştırılmasına bağlı ekosistemi ifade eder (Elçi, 2007) Yaratıcılık kavramı ise işletmedeki yeni fikirlerin ortaya çıkarılması olup, inovasyon için başlangıç olarak kabul edilmektedir (Ramadani ve Gerguri, 2011: 269).

Adam Smith (1776)'a göre; toplumun modernleşmesi inovasyon ile olmuştur. Schumpeter (1911) göre inovasyon; müşterilerin henüz bilmediği bir ürün üzerinde yeni nitelikler kazandırma ile iyileştirmeler yapmadır. Bu işlemler yeni bir üretim süreci, yeni müşteriler kazanma, yeni hammadde veya yeni yarı mamuller bulunması olarak örnek vermek mümkündür (Öztürk ve Şendoğdu, 2013: 105-106). İnovasyon çalışmaları ürün ve servis kalitesini artırma ve maliyetin düşürülmesinde önemli işlev görmektedir. İşletmelerin rekabet gücü artışına katkı vermekte, işletmelerin büyümesi ve yetkinliğe ulaşmasında etkin rol oynamaktadır (Yeh ve Lin, 2010: 115). İşletmelerin büyümesi ve piyasada varlıklarını sürdürebilmesi inovasyon ile mümkün olabilmektedir. İşletmelerde inovatif ve yaratıcı düşünme ile yönetim becerilerinin birleştirilmesinin önemli farklılık olduğunu ifade eden Drucker, inovasyon olmadan yönetimde ve süreçlerde başarının yeterli olmayacağını, inovasyon olmadan ayakta kalmanın mümkün olamayacağını belirtmiştir. İnovasyonun İşletmelerin yoğun rekabet ortamında girmesiyle yaratıcılık becerileri ve inovasyon performansı büyük önem kazanmıştır (Akçay vd., 2014: 77).

KOBİ ölçekli imalat sektörü işletmelerinde inovasyon ile ilgili çok sayıda sorun olduğu dile getirilmektedir. Bu sorunların en başında pazarlama, algı yönetimi, nitelikli eleman yetersizliği ve yönetim sorunları yer almaktadır (Freel, 2000:61). Ayrıca kaynak eksikliği, inovasyon ile ilgili eleman istihdamının azlığı, ham madde temininde yaşanan güçlükler, bilgi temini, inovasyona karşı bakış açısı, inovasyonun riskli görülmesi, mevzuat düzenlemeleri, finansal durumlar (Hadjimanolis. 1999:561-562), yeniliğin risk barındırması, teknolojik olarak know-how eksikliği, ulaşılması zor ya da pahalı teknolojiler, yeniliğe yeterli zaman ayıramama, yeniliğe gerek duymama, yeniliği pazarlayama ya da ticarete dökememe, dış talep baskısı (müşteriler) ve müşteri ihtiyaçlarının gizliliği gibi faktörler ise dile getirilen diğer sorunlardır (Thom, 1990:183). Yapılan bir araştırmada Çin'deki KOBİ'lerde inovasyonun önündeki engeller; haksız rekabet, finansal erişim yetersizliği, mevzuat, vergiler ve devlet yardımlarının yetersizliği olarak sıralanmıştır (Zhu vd, 2012:1131). İspanya'da KOBİ'ler üzerinde yapılan bir başka araştırmada ise inovasyona karşı büyük engel yönetici ve çalışan direnci olarak belirtilmiştir.

Ülkemizde yapılan araştırmalarda inovasyon için yapılan çalışmaların KOBİ'lere ek külfet getirdiği ve inovasyonun daha çok büyük işletmeler için uygun olduğu görüşü dile getirilirken, ABD ve AB'de en yenilikçi ürün ve hizmetlerin KOBİ'ler aracılığıyla yapıldığı tespit edilmiştir (Ateş, 2006:164; Yavuz, 2007b:115). Bu açıdan bakıldığında İnovasyon KOBİ'lerin özgünlük,

farklılaşma, büyüme ve yeni alanlar açma kapasitesini geliştirerek, rekabet gücünü artıran bir yaklaşımdır (Klein, 2004:4).

1. Yöntem

Bu çalışmanın amacı Kırşehir ve Kırıkkale’de metal imalat sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin inovasyona yönelik yaklaşımlarının tespit edilmesidir. Araştırmada nitel araştırma yöntemi ile gerçekleştirilmiş ve olgubilim deseni kullanılmıştır. Yıldırım ve Şimşek (2008) nitel araştırmayı, “gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi veri toplama tekniklerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma” olarak tanımlamıştır. Nitel araştırmada amaç; araştırmadaki figürlerin bakış açılarını, anlam dünyalarını ortaya çıkarmak ve söz konusu figürlerin durum, olay vb. gözleriyle görmesini sağlamaya çalışmaktır. Seidman (2006) nitel görüşmeyi yaşam öyküsü görüşmesi olarak anlamlandırmış olup “Nitel Araştırmada Görüşme Yapma” adlı eserinde, görüşme yapma gerekçesini şu şekilde ifade etmiştir: “görüşme yapıyorum çünkü diğer insanların öyküleriyle ilgileniyorum” (Karataş, 2016). Nitel araştırmaların çeşitli avantajları bulunmaktadır. Bunlar arasında; çalışmaya dahil olan kişilerin görüşlerinin araştırma raporunda doğrudan sunulabilmesi, araştırmaya az sayıda kişinin katılması ancak toplanan veri miktarının ve ayrıntısının çok fazla olması ve nicel araştırmalara göre daha esnek olması gibi özellikleri yer almaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2008).

Bu araştırmada ise nitel araştırma desenlerinden olgu bilim yöntemi kullanılmıştır. Olgu bilim, katılımcıların belirli bir olgu hakkındaki algılarına ilişkin olarak derin bilgi toplamak amacıyla kullanılan nitel araştırma desenidir. Bu desen bireysel deneyimlere odaklanmakta ve kişisel bilgi ile öznellik paradigmasına dayanmaktadır. Olgular günlük yaşamda tecrübeler, olaylar, durumlar, algılar ve kavramlar gibi çeşitli şekillerde ortaya çıkmaktadırlar. Başka bir deyişle insanlar bu olgulara aşinadırlar. Fakat bu aşinalık insanların olguları tam olarak anlayabildiği anlamına gelmemektedir. Buradan hareketle, olgu bilim deseni de insanların farkında oldukları fakat tam olarak anlayamadıkları ya da ayrıntılı bir bilgiye sahip olmadıkları konulara odaklanmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2008; Demirkıran, 2014).

Nitel araştırmalarda araştırmanın hedeflenen amaca ulaşabilmesi için örneklem seçimi çok büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle ilk olarak Kırşehir ve Kırıkkale’deki metal imalat sanayiinde faaliyet gösteren ve KOBİ niteliği taşıyan tüm işletmeler belirlenmiştir. İlgili illerin Sanayi ve Ticaret Odasına kayıtlarına göre Kırşehir OSB’de metal imalat sektöründe faaliyet gösteren 25, Kırıkkale’de ise 52 işletme olduğu saptanmıştır. Çalışmada inovasyon ile ilgili çalışmaların daha yoğun olduğu varsayımdan hareketle, metal imalat sektöründe faaliyet gösteren işletmeler seçilmiştir. Daha sonra bu işletmelerin iletişim bilgilerine ulaşılarak, işletme yöneticilerinden çalışma ile ilgili görüşme talebinde bulunulmuştur. Görüşme talebine Kırşehir’den 4 Kırıkkale’den ise 6 işletme olumlu yanıt vermiştir. Ancak Kırıkkale’deki işletmelerden 2 tanesinin örneklem seçim kriterlerine uygun olmadığı tespit edildiğinden kapsam dışı tutularak, çalışmanın toplam 8 işletme üzerinde gerçekleştirilmesine karar verilmiştir. Çeşitli düzeydeki işletme yöneticileri ile 3 Eylül-18 Ekim 2018 tarihleri arasında derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler yöneticilerin ofislerinde, yüz-yüze yapılmış ve ortalama 45 dk sürmüştür. Görüşmelerin verimli geçmesi için azami özen gösterilmiştir. Konuşmalar ses kaydetme cihazına kaydedilmiştir. Katılımcılardan ses kayıt cihazı kullanılması için izin istenmiştir. Görüşmede yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Form hazırlanırken literatür bilgilerden, 1 KOBİ uzmanı ve inovasyon konusunda derin bilgiye sahip 1 işletme yöneticisinin görüşlerinden faydalanılmıştır.

Görüşmelerde elde edilen bilgiler yazıya dökülerek metin haline getirilmiş, elde edilen metin küçük kavramsal birimlere ayrılarak kodlanmış ve kodlar ise belli temalar altında

gruplandırılmıştır. Araştırma kapsamında oluşturulan kodlar ve temalar; katılımcıların ifadelerinden, literatürden ve araştırmacılar tarafından belirlenen kavramlardan elde edilmiştir.

Patton (2014)'un ifade ettiği gibi nitel analiz işleminde veriler bulgulara çevrilmektedir. Bu işlemin ise kesin bir formülü yoktur. Araştırmada katılımcıların deneyimleri ile kazanımların düzenlenmesi ile başlanmakta, verilerle çalışılırken, tanımlama, karşılaştırma, açıklamalar yapılmakta, öyküler arasında bağlantılar kurulmakta ve muhtemel varsayımlar çıkarılmaktadır. Katılımcıların anlatımları arasındaki benzerlik ve farklılık örüntüleri incelenmekte ve çeşitlilikler anlaşılmasına çalışılmaktadır (Neuman, 2012; Karataş, 2016).

Çalışmanın veri analizi aşamasında içerik analizi tekniğinden yararlanılmıştır. Öncelikle toplanan veriler kavramsallaştırılarak kodlanmış daha sonrasında ortaya çıkan kavramlara göre sınıflandırma yapılmıştır.

Araştırma kapsamında görüşme yapılan sekiz katılımcıya ait bilgiler aşağıda sunulmuş, kişilerin isimleri yerine kod adı ile tanımlanmaları uygun görülmüştür.

Tablo 1. Katılımcılar Hakkında Bilgiler

No	Firmadaki Görevi	İl	Kişisel Bilgiler
K1	Fabrika Müdürü	Kırşehir	Erkek, 42 yaşında, Lisans Mezunu, 10 yıldır yöneticilik yapıyor.
K2	Yönetim Kurulu Başkanı	Kırşehir	Erkek, 51 Yaşında, Lise mezunu, İşletme sahibi
K3	Yönetim kurulu Başkanı	Kırşehir	Erkek, 48 yaşında, Lisans mezunu
K4	Fabrika Müdürü	Kırşehir	Erkek, 44 yaşında, Lisans mezunu, 7 yıldır yöneticilik yapıyor
K5	Genel Müdür	Kırkkale	Erkek, 38 yaşında, Yüksek lisans mezunu, 8 yıldır yöneticilik yapıyor
K6	Kalite Müdürü	Kırkkale	Kadın, 36 yaşında lisans mezunu, 3 yıldır yöneticilik yapıyor
K7	Yönetim Kurulu Başkanı	Kırkkale	Erkek, 56 yaşında, Lisans mezunu
K8	Fabrika Müdürü	Kırkkale	Erkek, 47 yaşında lisans mezunu, 15 yıldır yöneticilik yapıyor.

Özetle çalışma şu aşamalardan meydana gelmiştir;

- Literatür taraması
- Araştırma amacı ve probleminin belirlenmesi
- Araştırma kapsamında incelenecek işletmelerin belirlenmesi
- Yarı yapılandırılmış soru formlarının hazırlanması
- Görüşmelerin gerçekleştirilmesi
- Görüşme kayıtlarının metin haline getirilmesi ve bilgisayara aktarılması
- Metinlerde yer alan ham verilerin analiz için düzenlenmesi
- Her soruya ilişki katılımcıların görüşlerinin tasnif edilmesi
- Verilerin kodlanması
- Kodlara göre temaların oluşturulması
- Temalar altında yer alan katılımcı görüşlerinin yorumlanması
- Araştırmanın raporlandırılması

3.Bulgular

Çalışmada katılımcılar ile gerçekleştirilen görüşme dokümanlarından elde edilen bulguların analiz edilmesi sonucu ulaşılan sonuçlar Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. Katılımcıların İnovasyon Kavramı ve İnovasyonun Gerekliliğine İlişkin Görüşleri

İnovasyon kavramı	Farklı düşünmek, yeni ürün geliştirmek, iyileştirme yapmak, yenilik yapmak, yaratıcılık, yeni yöntemler geliştirme, rakiplerine göre farklı üretmek, süreç iyileştirme
İnovasyonun gerekliği	Rekabet etmek için çok gerekli, maliyetleri düşürmenin başka yolu yok, standartları tutturmak için gerekli, müşteri ihtiyaçlarını karşılamak ve memnun etmek için gerekli, ayakta kalabilmek için başka çaremiz yok, rakiplere karşı mücadele etmek için gerekli, bu konuda fikrim yok.

Tablo 2’de görüldüğü gibi görüşme yapılan işletme yöneticileri inovasyon kavramını farklı düşünmek, yeni ürün geliştirmek ya da rakiplerine göre farklı üretmek gibi kavramlarla tanımlamaktadır. Bu tanımlar yöneticilerin genel olarak kavramı doğru algıladıklarını ve literatür ile uyumlu bir şekilde tanımladıklarını göstermektedir. İnovasyonun gerekliği hakkındaki görüşleri incelendiğinde ise katılımcıların rekabet edebilme, maliyetleri düşürme ya da müşteri beklentilerini karşılama gibi gerekçelerle inovasyon yapmanın gerekli olduğuna dair görüş bildirdikleri görülmektedir.

Tablo 3. Katılımcıların İnovasyonun Faydaları ve Olumsuz Yönlerine İlişkin Görüşleri

İnovasyonun faydaları	Karımızı artırır, süreçleri iyileştirir, maliyetleri düşürür, işletmeye karşı olumlu algı oluşturur, daha iyiyi ve güzelini yapmamızı sağlar, müşteri beklentilerini karşılamamızı sağlar, rakiplerimize karşı rekabet avantajı sağlar, kaliteyi artırır, marka imajımızı korur ve güçlendirir, çalışanları motive eder, ürün güvenliği sağlar, zaman tasarrufu sağlar, kapasite artırımına yardımcı olur, piyasa ile daha iyi etkileşim içinde olmamızı sağlar.
İnovasyonun olumsuz yönleri	Olumsuz yönü yok, ek maliyeti var, çok zaman alıyor, çalışmalar başarısızlıkla sonuçlanabiliyor, kaynaklar boşa gidebiliyor, bazen piyasadan olumlu tepki alınamıyor, emekler boşa gidebiliyor.

Tablo 3’te katılımcıların inovasyonun fayda ve sakıncalarına ilişkin görüşleri yer almaktadır. Tablo incelendiğinde inovasyon yapmanın işletme karımı artırma, süreçleri iyileştirme, maliyetleri düşürme, müşteri beklentilerini karşılama, üretilen ürünün kalitesini artırma, zaman tasarrufu ve rekabette başarı gibi faydalar sağlayacağı dile getirilmiştir. Sakıncaları hususunda ise ek maliyet getirme, kaynakların boşa gitmesi, başarısızlık gibi görüşler dile getirildiği görülmektedir.

Tablo 4. Katılımcıların İşletmedeki İnovasyon Düzeyi ve İnovasyon Sürecinin Nasıl Çalıştığına Dair Görüşleri

İnovasyon yaklaşımı hangi düzeyde?	İşletmenin inovasyon politikası yok (1), düşük düzeyde (2), orta düzeyde (2) , yeterli (1), ileri düzeyde (2)
İşletmede İnovasyon süreci nasıl çalışıyor?	İnovasyon sürecini bir personele verdik o yürütüyor, İnovasyonu yöneticiler yapmalı bende yönetici olarak bunu sağlamaya çalışıyorum, Hizmet alımı yoluyla inovasyon yapıyoruz Çalışanlarımız prim ve teşvik vererek yapmaya çalışıyoruz Personelden gelen geri bildirimlere önem veriyoruz Bu konuda herhangi bir gayretimiz yok

Tablo 4'te görüldüğü yöneticilerinden 1'i inovasyon politikalarının olmadığını, 4'ü düşük ve orta düzeyde, 3'ü ise yeterli ve ileri düzeyde inovasyon yaklaşımının olduğunu belirtmiştir. İnovasyon sürecinin nasıl işlediği incelendiğinde ise işletme yöneticilerinin; inovasyon sürecini bir personele verdik o yürütüyor, inovasyonu yöneticiler yapmalı bende yönetici olarak bunu sağlamaya çalışıyorum, hizmet alımı yoluyla inovasyon yapıyoruz, çalışanlarımız prim ve teşvik vererek yapmaya çalışıyoruz, personelden gelen geri bildirimlere önem veriyoruz ve bu konuda herhangi bir gayretimiz yok cevaplarını verdiği görülmüştür.

Tablo 5. Katılımcılara Göre İnovasyon Önündeki engeller

İnovasyonun önündeki engeller nelerdir?	Ne yapılacağını bilmemek, nasıl yapılacağını bilmemek, kaynak yetersizliği, uzman eleman yetersizliği, devlet desteğinin yetersizliği, üniversitelerden destek alamamak, örnek alacak işletme sayısının azlığı, KOSGEB desteklerinin yetersizliği, bilgilendirme yapılmaması, konunun önemini kavrayamama, danışmanlık firmalarının gelmemesi, Ankara'ya yakın olmak (Kırıkkale için), Teknokent olmaması (Kırşehir için), Sanayicilere yönelik eğitim toplantılarının yapılması ancak toplantılara katılımın azlığı, günlük işlerden zaman kalmaması, hangi sektörlere ve hangi alanlara yatırım yapılması gerektiğinin bilinmemesi, inovasyona inanmamak

Tablo 5'te katılımcıların inovasyonun önündeki engellere yönelik düşünceleri yer almaktadır. Bu görüşler incelendiğinde katılımcıların; inovasyon konusunda ne yapılacağını bilmemek, kaynak yetersizliği, danışmanlık firmalarından destek alamamak, örnek alınacak işletme sayısının az olması, konunun önemini kavrayamamak ya da üniversitelerden gerekli desteği alamamak gibi görüşleri dile getirdikleri görülmektedir.

2. Tartışma ve Sonuç

Bu çalışmada Kırşehir ve Kırıkkale Organize Sanayi Bölgesi metal imalat sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin inovasyona yönelik yaklaşımlarının belirlenmesi amaçlanmıştır.

Nitel yöntem kullanılarak gerçekleştirilen bu çalışmada sekiz işletme yöneticisi ile görüşme yapılmış ve görüşme sonuçları içerik analizi tekniği kullanılarak değerlendirilmiştir.

Elde edilen bulgular incelendiğinde işletme yöneticilerinin inovasyon kavramını; farklı düşünmek, yeni ürün geliştirmek, iyileştirme yapmak, yenilik yapmak, yaratıcılık, yeni yöntemler geliştirme, rakiplerine göre farklı üretmek ve süreç iyileştirme şeklinde tanımladığı görülmüştür. Derinlemesine yapılan görüşmelerde yöneticilerin kavramı literatüre uygun şekilde tanımlamakla birlikte inovasyon kavramının içeriğini tam olarak bilmedikleri belirlenmiştir. Katılımcıların rekabet edebilme, maliyetleri düşürme yada müşteri beklentilerini karşılama gibi gerekçelerle inovasyon yapmanın gerekli olduğuna dair görüş bildirildikleri görülmektedir. Duru (2014) tarafından yapılan bir çalışmada da benzer sonuçlara ulaşıldığı ve yöneticilerin inovasyon hakkında yeterli bilgiye sahip olmadıkları ve inovasyonun işleri kolaylaştırmak, maliyetleri düşürmek ve daha verimli çalışmak için gerekli olduğunu belirttikleri saptanmıştır.

Katılımcılar inovasyonun; işletme karını artırma, süreçleri iyileştirme, maliyetleri düşürme, işletmeye karşı olumlu algı oluşturma, müşteri beklentilerini karşılama, rekabet avantajı sağlama, kaliteyi artırma, işletme imajını güçlendirme, çalışanları motive etme, zaman tasarrufu sağlama ve piyasa ile daha iyi etkileşim içinde olmayı sağlamak gibi olumlu etkileri olduğunu belirtmiştir. Katılımcılar inovasyonun ek maliyet getirme, çok zaman alması, çalışmaların başarısızlıkla sonuçlanabilmesi, kaynaklar boşa gitmesi, kimi zaman piyasadan olumlu tepki alınamaması ve emeklerin boşa gidebilmesi gibi olumsuz yönleri olabildiğini dile getirmiştir. Damanpour vd. (2009: 652- 653), organizasyonların rekabet, fiyat serbestisi, eş yapılılık, kaynak azlığı ve müşteri talepleri gibi nedenlerle veya farklı yetkinlikler kazanma, ölçeklerini ve hizmetlerin kalitesini artırma gibi organizasyonun içsel tercihi gibi nedenlerle inovasyon yaptıklarını ve dolayısıyla inovasyonların çevreye uyum sağlayabilme, performanslarını sürdürübilme ve artırma amaçlı yapıldığını belirtmektedir. Bu açıdan, inovasyonların işletmelerin yalnızca finansal göstergelerini değil de finansal getirilerini de etkileyen yenilikçilik, pazarlama ve üretim yetkinliklerini de etkilediğini belirtmektedir (Akt: Yavuz, 2010:151). Çalışmadan elde edilen sonuçlar bu bağlamda değerlendirildiğinde, literatür bulguları ile benzerlik göstermektedir.

Çalışmada katılımcılara işletmelerindeki inovasyon düzeyi nedir? sorusu yöneltildiğinde; yöneticilerinden 1'i inovasyon politikalarının olmadığını, 4'ü düşük ve orta düzeyde, 3'ü ise yeterli ve ileri düzeyde inovasyon yaklaşımının olduğunu dile getirmiştir. Sürecin nasıl yürütüldüğüne dair görüşleri incelendiğinde ise bu konuda işletmelerde tutarlı bir yaklaşımın olmadığı ve inovasyon yapmanın ya bir elamana görev verilerek yada personel geri bildirimleri dikkate alınarak gerçekleştiği görülmektedir. Hiçbir işletmede AR-GE biriminin olmadığı belirlenmiştir. Araştırma kapsamındaki işletmelerin küçük işletmeler olması nedeniyle inovasyon konusunu üzerinde yeterince durulmadığı ve işletmelerin bu konuya yeterince önem vermedikleri düşünülmektedir. Örucü ve ark. (2011) yaptıkları bir çalışma sonucunda; çalışan sayısı arttıkça işletmelerin inovasyon yapma başarısının arttığını, inovasyon yapmanın KOBİ'lerin yasal yapısına göre farklılık göstermediğini ve Ar-Ge'ye ayrılan payın inovasyon stratejilerinin belirlenmesinde önemli rol oynadığını ortaya koymuştur.

Çalışmada inovasyonun önündeki engellere yönelik çok sayıda görüş dile getirilmiştir. Örneğin; ne yapılacağını bilmemek, nasıl yapılacağını bilmemek, kaynak yetersizliği, uzman eleman yetersizliği, devlet desteğinin yetersizliği, üniversitelerden destek alamamak, örnek alacak işletme sayısının azlığı, KOSGEB desteklerinin yetersizliği, bilgilendirme yapılmaması, konunun önemini kavrayamama ve danışmanlık firmalarının olmaması bunlardan bazılarıdır. Uzun (2018) inovasyon konusunda başarılı olamayan her yapıda inovasyonu engelleyen dinamiklerin farklılık gösterebileceğini belirterek inovasyonun önündeki ana engelleri;

kurumsal direnç, örgütsel yapı, ön kabuller, pazar taleplerini karşılayamama, yaratıcı düşünememe ve vizyoner lider eksikliği olarak sıralamıştır.

Kaynakça

Achilladelis, B. ve Antonakis, N. (2001). “The dynamics of technological innovation: The case of the pharmaceutical industry”. *Research Policy*, 30 (4): 535-588.

Arıkan C., Akyos Durgut M., ve Göker A. (2003) Ulusal İnovasyon Sistemi, TÜSİAD Yayınları, No. T/2003/10/362, İstanbul.

Çiftçi M., Tozlu E., Akçay A. (2014) Drucker Perspektifinde İnovasyonun İşletmelerin Gelişimi Üzerine Etkisi: Girişimci İşletme, Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, C.5, S.10., ss.76-85

Damanpour, F. ve Wischnevsky, J. D. (2006). Research on innovation in organizations: Distinguishing innovation-generating from innovation-adopting organizations. *Journal of Engineering Technology Management*, 23 (4): 269-291.

Damanpour, F., Walker, M. Richard; Avellaneda, N. Claudia (2009). “Combinative Effects Of Innovation Types And Organizational Performance: A Longitudinal Study Of Service Organizations”, *Journal Of Management Studies*, Vol.46, No.4, 650-675.

Demirkıran M. (2014) “Sağlık Bakanlığı’ndaki Nitelikli Personel Devrinin Nedenlerine ve Önlenmesine Yönelik Nitel Bir Çalışma” Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Duru A.U. (2014) Sağlık Tesislerindeki Yöneticilerin İnovasyon Algısı, Düzce üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Elçi, Ş. (2007). İnovasyon: Nedir, ne değildir? <http://www.focusinnovation.net/inovasyon/inovasyon-nedir,-ne-de%9Fildir.aspx> (12.02.2012)

Freel, M. S., (2000) “Barriers to product innovation in small manufacturing firms”, *International Small Business Journal*, journals.sagepub.com 60-80 p.61

Hadjimanolis A, (1999) Barriers to innovation for SMEs in a small less developed country, Elsevier, 9,9, 1999, 561-570.

Karataş Z. (2016) Çocuk adalet sistemi kapsamında suça sürüklenen çocuklara yönelik uygulamaların nitel analizi, Selçuk Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi

Kendirli Çağırın H. (2018) İşletmelerde Rekabet Tekniği Olarak Yenilik ve Çorum’daki Kobi’lerde Bir Uygulama Çalışması, Çizgi Kitabevi, Konya.

Neuman WL, (2012) Toplumsal araştırma yöntemleri: Nicel ve nitel yaklaşımlar I-II. cilt, 5. Baskı. İstanbul, Yayın Odası.

Oslo Kılavuzu (2005). Yenilik Verilerinin Toplanması ve Yorumlanması İçin İlkeler. (Çev.: TÜBİTAK). Üçüncü Baskı, Ankara: TÜBİTAK Yayınları

Ramadani, V. ve Gerguri, S. (2011). Theoretical framework of innovation and competitiveness and innovation program in Macedonia. *European Journal of Social Sciences*, 23 (2): 268-276

Seidman I, (2006). Interviewing as qualitative research: A guide for researchers in education. New York, Teachers College Press.

Şahin A. (2009) Mersin’de Faaliyet Gösteren Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin Yenilik Faaliyetlerinin Ölçülmesi Doğu Üniversitesi Dergisi, 10 (2), 259-271

Şendoğdu, A., Öztürk Y. E. (2013), KOBİ’lerde İnovasyon Yapma Eğilimi İle İnovasyon Performans Başarı Derecesi Arasındaki İlişkinin Araştırılması, Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi, 2013, Cilt: 6, Sayı: 2, s.104-116

Örücü E., Kılıç R., Savaş A. (2011) Kobi’lerde İnovasyon Stratejileri Ve İnovasyon Yapmayı Etkileyen Faktörler: Bir Uygulama, Doğu Üniversitesi Dergisi, 12 (1) 2011, 58-73.

Uzun, A.K (2018) İnovasyonun Önündeki Engeller, <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/tr/Documents/risk/%C4%B0novasyonun%20%C3%96n%C3%BCndeki%20Engeller.pdf> erişim: 30.11.2018

Yavuz Ç. (2010) İşletmelerde İnovasyon-Performans İlişkisinin İncelenmesine Dönük Bir Çalışma, Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi,5(2): 143-173

Yeh C., Yun Lin, Mavis Y, Ching Chen, (2007) "Does innovation lead to performance? An empirical study of SMEs in Taiwan", Management Research News, Vol. 30 Issue: 2, pp.115-132, <https://doi.org/10.1108/01409170710722955>

Yıldırım A, Şimşek H, (2008). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri, 6. baskı. Ankara, Seçkin Yayıncılık

Zhu Y., Xinhua Wittmann & Mike W. Peng (2012) “Institution-based barriers to innovation in SMEs in China” Asia Pac J Manag (2012) 29:1131–1142

<http://www.kalkınma.gov.tr>

www.resmigazete.gov.tr

<https://www.sanayi.gov.tr>

Evaluation of the Effects of Spatial Change in the Construction of Antalya Hotels Area Between 2000 - 2018 Using Remote Sensing Technologies

Gülcan SARP¹, Kadir TEMURÇİN², Yolcu ALDIRMAZ³, Emre BAYDOĞAN⁴

Abstract

The aim of this study is to evaluate the change of land use due to tourism activities in Belek town from 2000 to 2018 by using remote sensing technologies. In this study firstly, land use classes and changes in these classes were obtained from pansharpened Landsat 7 ETM + (2000) and Landsat 8 OLI-TIRS (2018) satellite images by using supervised classification and change detection methods. Then, the temporal and spatial effects of the changes in land use on land surface temperature (LST), surface humidity and vegetation were evaluated.

Keywords: Land Surface Temperature (LST); Normalized Moisture Difference Index (NDMI); Soil Adjusted Vegetation Index (SAVI), Land Use Classes

JEL Kodları: R14 (Land Use Patterns)

Uzaktan Algılama Teknolojileri Kullanarak 2000 - 2018 Yılları Arasında Antalya Oteller Bölgesinde Yapılaşmanın Mekânsal Değişimin Etkilerinin Değerlendirilmesi

Özet

Bu çalışmanın amacı 2000 yılından 2018 yılına Belek beldesinde turizm faaliyetleri ile meydana gelen arazi kullanımını değişiminin uzaktan algılama yöntemleri kullanarak değerlendirilmesidir. Bu çalışmada ilk olarak 2000 yılına ait Landsat 7 ETM+ ve 2018 yılına ait Landsat 8 OLI-TIRS uydu görüntülerinden arazi kullanım sınıfları ve bu sınıflardaki değişimler keskinleştirilmiş uydu görüntülerinden eğitilmiş sınıflandırma ve değişim belirleme yöntemi kullanılarak elde edilmiştir. Daha sonra yapılaşmaya bağlı olarak arazi kullanımında meydana gelen değişimin arazi yüzey sıcaklığı (LST), yüzey nemliliği ve bitki örtüsü üzerine olan zamansal ve mekânsal etkileri değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Arazi Yüzey Sıcaklığı (LST); Normalize Edilmiş Nem Fark İndeksi (NDMI); Toprağa Ayarlı Bitki İndeksi (SAVI), Arazi Kullanım Sınıfları

¹ Doç.Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, gulcansarp@sdu.edu.tr

² Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, kadirtemurcin@sdu.edu.tr

³ Araş.Gör., Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, yolcualdirmaz@sdu.edu.tr

⁴ Y.L. Öğren., Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, emrebay07@gmail.com

1. Giriş

Ülkelerin gelişmesinde etki eden sanayi, üretim, teknolojik gelişmeler gibi etkenler ülke ekonomilerine katkı sağlamaktadır. Ülkelerin rekabet gücünü artıran bu faaliyetlerin bir diğeri ise “bacasız sanayi” diye adlandırılan turizm faaliyetleridir. Dünyadaki başlıca ekonomik faaliyetlerden biri olan turizm, arazi kullanımı ve arazi örtüsü ile yakından ilgilidir. Tropik bölgelerdeki gelişmekte olan birçok ülke de kendi ekonomisini çeşitlendirmek ekonomik zenginlik ve iş imkânı oluşturmak için turizme bel bağlamıştır (Gössling, 2001; Rico-Amoros vd., 2009). Turistik faaliyetlerin neden olduğu peyzaj üzerindeki insan etkileri, doğal peyzaj öğelerini, işlevlerini ve süreçlerini ve çevresel kaliteyi değiştirmemelidir (Klaučo, vd., 2015). Son yıllarda, kentsel alanlardaki ekosistemler insan faaliyetlerinden çok etkilendiğinden ve dünya nüfusunun neredeyse yarısının ömrü ile yakın ilişki içerdiğinden kentsel arazi kullanımı / arazi örtüsü değişikliğine daha fazla dikkat edilmiştir (Xiao vd., 2006; Haregeweyn vd., 2012). Fakat Türkiye’de doğal ve kültürel kaynakların korunması ve sürdürülebilir kullanımı dikkate alınmadan teşvik edilen kitle turizmi gelişiminin hızla ortaya çıkması orman alanlarında ciddi sorunlara yol açmıştır (Esbah vd., 2010; Kuvan, 2005).

Türkiye Seyahat Acentacıları Birliği’nin 1990-2018 turizm verilerine göre 2018 yılının ilk yarısına kadar 15.968.001 yabancı turist ülkemize turizm amacı ile gelmiştir (TURSAB, 2018). Turizm faaliyetlerinin yoğun gerçekleştiği illerimizin başında ise Antalya gelmektedir. Antalya tarihi ve doğal güzellikleri ile yerli ve yabancı turistlerin ilgisini çekmektedir. Antalya’ya artan talep doğrultusunda da oteller, eğlence mekanları ve yabancı turiste yönelik sportif faaliyetlerin gerçekleştiği golf sahaları inşa edilmiştir. Bu yapılaşma ve gelişme her ne kadar turizm ve ülke ekonomisine katkı sağlasa da çevre üzerinde pek çok olumsuz, geriye dönülemez etkiye neden olmaktadır.

Son yıllarda, coğrafi bilgi sisteminin (CBS) ve uzaktan algılama teknolojilerinin gelişimi, arazi kullanım sınıflarının yüksek mekânsal çözünürlükte ve doğrulukta belirlenmesine imkân sağlamak için güçlü ve etkili araçlar olarak kabul edilmiştir (Fazal, 2000). Genellikle, arazi kullanımının karakterizasyonu, yer tabanlı anketlerin ve sayım verilerinin uzaktan algılanan verilerle entegrasyonunu gerektirir ve mekansal olarak açık arazi kullanımı bilgileri uzaktan algılama teknolojileri tarafından tespit edilebilir (Wang, & Liu, 2013).

Bu çalışmanın amacı 2000 yılından 2018 yılına Belek beldesinde turizm faaliyetleri ile meydana gelen arazi kullanımı değişiminin ve bu değişimin etkilerinin uzaktan algılama yöntemleri kullanarak değerlendirilmesidir.

2. Çalışma Alanı ve Data

Çalışma alanı Türkiye’nin güneyinde Antalya’nın Serik İlçesinin Belek Beldesidir. Belek beldesi küçük bir belde olma özelliği gösterirken turizm faaliyetlerine bağlı olarak gelişmiştir Turizme bağlı olarak gelişen beldede tatil köyleri, oteller ve golf sahaları önemli yer tutmaktadır (Harita 1).

Harita 3: Çalışma Alanı Lokasyon Haritası

Alana ait uydu görüntüleri Amerika Birleşik Devletleri Jeoloji Araştırmaları Kurumun (USGIS) dan 14.07.2018 yılına ait Landsat 8 OLI-TIRS ve 04.07.2000 tarihine ait Landsat 7 ETM+ uydu görüntüleri ücretsiz indirilmiştir. Landsat uydusuna ait özellikler Tablo 1 de gösterilmiştir.

Tablo 4: Landsat 7 ETM Ve Landsat 8 OLI-TIRS Uydusuna Ait Teknik Özellikler

Uydu ve Çekim Tarihi	Sensör Tipi	Spektral Aralık	Bant Numaraları	Çekim Alanı Boyutu (km)	Hücre Çözünürlüğü
L8 OLI (14.07.2018)	Multispektral (MSS)	0.433-1.39 nm	1,2,3,4,5,6,7,9	180x185	30 m
	Termal Kıızıl Ötesi (TIR)	10.6-12.5	10,11		100 m**(30)
	Pankromatik (PAN)	0.50-0.68	8		15 m
**L8 OLI TIRS bandı 100 m. mekânsal çözünürlükte elde edilir, fakat ürünler 30 m mekânsal çözünürlüğe örneklenir.					
L7 ETM (04.07.2000)	Multispektral (MSS)	0.45-12.5 nm	1,2,3,4,5,7	180x185	30 m
	Termal Kıızıl Ötesi (TIR)	2.08-2.35	6		60 m
	Pankromatik (PAN)	0.5-0.9	8		15 m

Landsat uydusu Termal Kıızıl Ötesi (TIR), Multispektral (MSS) ve Pankromatik (PAN) banta sahiptir. Landsat 7 ETM+ uydu görüntüsünün TIR bantı 60m. mekânsal çözünürlüğe sahiptir. Landsat 8 OLI-TIRS uydu görüntüsüne ait TIR bantı ise 100m. mekânsal çözünürlüğe sahip olup 30m. mekânsal çözünürlüğe indirgenmiştir. Landsat uydularının MSS bantları 30m.

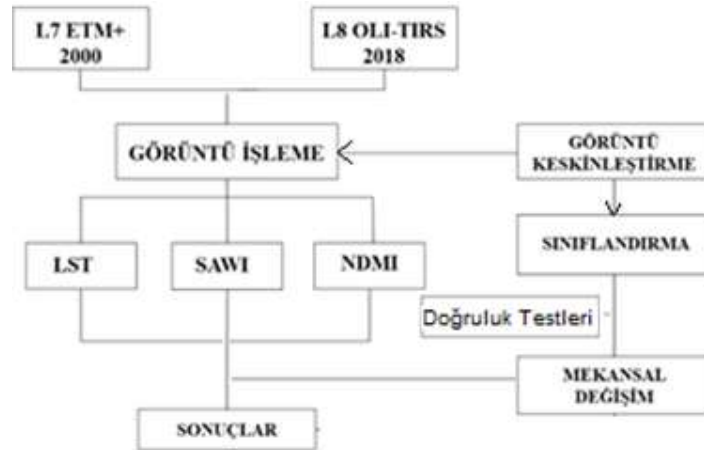
PAN bantı ise 15 m. mekânsal çözünürlüğe sahiptir. 15 metreye keskinleştirilmiş MSS bantların doğal ve yabancı renk kombinasyonları Harita 2 de gösterilmiştir.

Harita 4: Landsat 7 ETM (2000) ve Landsat 8 OLI-TIRS (2018) Uydu Görüntüleri Doğal Ve Yabancı Renk Kombinasyonları.

3. Yöntem

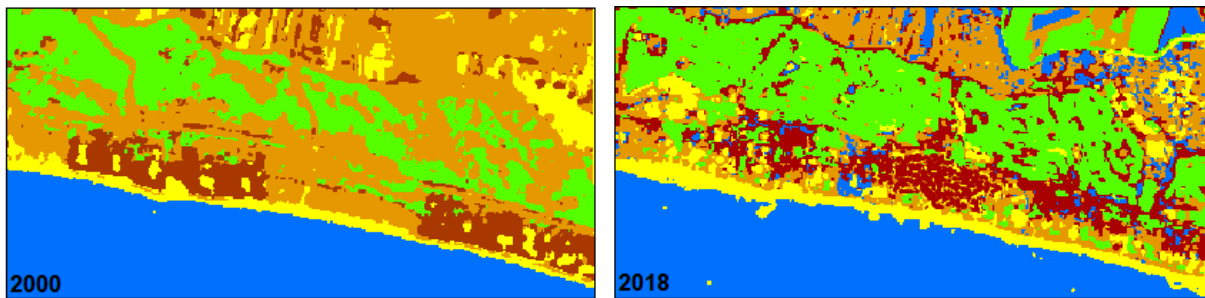
Çalışma dört aşamadan oluşmaktadır. Birinci aşamada Landsat 7ETM+ ve Landsat 8 OLI-TIRS uydu görüntüleri çalışma alanına göre kesilmiş ve uydu görüntüsünün 30 m. mekânsal çözünürlüğe sahip MSS bantlarının renk bilgisi ile 15 metre mekânsal çözünürlüklü PAN bantının mekânsal bilgisi Gram-Schmidt görüntü keskinleştirme yöntemi ile birleştirilerek 15 m. mekânsal çözünürlüğe sahip renkli MSS görüntüler elde edilmiştir (Harita 2). Çalışmanın ikinci aşamasında arazi kullanım sınıfları uzaktan algılama sistemlerinde yaygın olarak kullanılan en büyük olasılık yöntemi algoritması kullanılarak belirlenmiştir ve arazi kullanım sınıflarının doğruluk değerlendirmesi saha verileri kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın üçüncü aşamasında uydulara ait MSS bantları kullanılarak bitki nem fark indeksi (NDMI), toprağa göre ayarlanmış bitki örtüsü indeksi (SAVI) ve TIR bantlarından arazi yüzey sıcaklığı (LST) hesaplanmıştır. Çalışmanın son aşamasında ise 2000 ve 2018 yıllarında arazi kullanım sınıflarında meydana gelen değişimin NDMI, SAVI, LST dağılımına etkisi değerlendirilmiştir. Çalışmaya ait akım şeması Şekil 1 de gösterilmiştir.

Şekil 3:Çalışmaya ait iş akış şeması

4. Analizler ve Değerlendirmeler

4.1. Görüntü Sınıflandırma

Bu çalışmada arazi kullanım sınıflarının belirlenmesi Gram-Schmidt yöntemi ile 15m. mekânsal çözünürlüğe yükseltilmiş 2000 ve 2018 yıllarına ait görüntüler en büyük olasılık yöntemi kullanılarak sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırma yönteminin seçilmesindeki ana neden her bir pikselin sınıflandırılmasında spektral desenlerin hem varyansının hem de kovaryansının değerlendirilmesidir. Bu değerlendirme sırasında nokta kümelerinin normal dağılım gösterdiği varsayılır. Bu varsayım altında sınıf deseninin dağılımı, ortalama vektör ve kovaryans matrisi yardımıyla tanımlanabilir. Herhangi bir pikselin örnek sınıfların hangisine ait olma olasılığı istatistiksel olarak hesaplanır. Çalışmaya ait 2000 ve 2018 yılları görüntü sınıflandırma sonuçları Harita 3’de verilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre 2000 yılından 2018 yılına kadar turizme bağlı olarak gelişen beldede tatil köyleri, oteller ve golf sahaları önemli derecede artmış olduğu gözlemlenmiştir. Bölgede golf sahalarındaki artış yeşil alanların da artmasına neden olmuştur.

Harita 5: 2000 ve 2018 yıllarına ait arazi kullanım sınıfları

4.2. Arazi yüzey Sıcaklığı (LST)

Arazi yüzey sıcaklık değerleri Landsat 8 TIRS sensörlerinin TIR bantlarından derece cinsinden belirlenmiştir. Arazi yüzey sıcaklığının belirlenmesi için ilk olarak görüntüde bulunan sayısal değerler (DN) aşağıda verilen formül kullanılarak spektral radyans değerlerine dönüştürülmüştür.

$$L_{\lambda} = \frac{(LMax_{\lambda} - LMin_{\lambda})}{(QCalMax_{\lambda} - QCalMin)} X(DN - QCalMin) + LMin_{\lambda}$$

Bu formülde L_{λ} spectral radyans değeri, DN hücre değerleri, Lmin ve Lmax termal bandtaki minimum ve maksimum spektral yansıma değerleri, QCalMin ve QCalMax, kalibre edilmiş minimum ve maximum hücre değerleridir (NASA, 2011; Chander & Markham, 2003). Bir sonraki aşamada TIR bandtan elde edilen radyans parlaklık değerleri aşağıda verilen formül kullanılarak sıcaklık değerlerine dönüştürülür.

$$T = \frac{K_2}{\ln\left(\frac{K_1}{L_{\lambda}}\right) + 1}$$

Bu formülde T Kelvin cinsinden sıcaklık değerini, K1 ve K2 değerleri ise TIR bandının kalibrasyon sabitleridir.

Elde edilen sonuçlara göre 2000 yılında LST değerleri 33.68 0C ile 48.93 C⁰ arasında değişim göstermekte iken 2018 yılında LST değerleri 28.16 C⁰ ile 43.54 0C arasında değişim göstermektedir (Harita 4a). Bölgede 2000 yılından 2018 yılına kadar golf sahalarının artmasına bağlı olarak yeşil alanların da artması arazi yüzey sıcaklığının azalmasına neden olurken alanın kuzey doğusundaki yapılaşmalar yüzey sıcaklığında artışa neden olmuştur.

4.3. Normalize Edilmiş Nem Fark İndeksi (NDMI)

NDMI, bitki örtüsü indeksleri ile birlikte kullanılan ve vejetasyon nemi ile ilişkili olan sayısal bir göstergedir (Hardisky vd., 1983). NDMI, bitki örtüsü alanlarındaki nem değişimlerini belirlemek için uydu görüntülerinin yakın kızılötesi (NIR) ve kısa dalga kızılötesi (SWIR) spektral bantları kullanır. Kuraklık takibi ve bitki örtüsü alanlarında nemlilik değişiminin belirlenmesi için NDMI kullanılmaktadır. NDMI, Landsat sensörü için ise verilen formül kullanılarak belirlenir.

$$NDMI = \frac{(Yakın Kızıl Ötesi - Kısa Dalga Kızıl Ötesi)}{(Yakın Kızıl Ötesi + Kısa Dalga Kızıl Ötesi)}$$

Elde edilen sonuçlara göre 2000 yılında NDMI değerleri 0.19 ile -0.58 arasında değişim göstermekte iken 2018 yılında NDMI değerleri 0.38 ile -0.17 arasında değişim göstermektedir. NDMI değerlerinin alandaki mekânsal dağılımlarına göre bölgede 2000 yılından 2018 yılına kadar golf sahalarının artmasına bağlı olarak yeşil alanların da artması nemliliğin azalmasına neden olmuştur (Harita 4b).

4.4. Toprağa Göre Ayarlanmış Bitki Örtüsü İndeksi (SAVI)

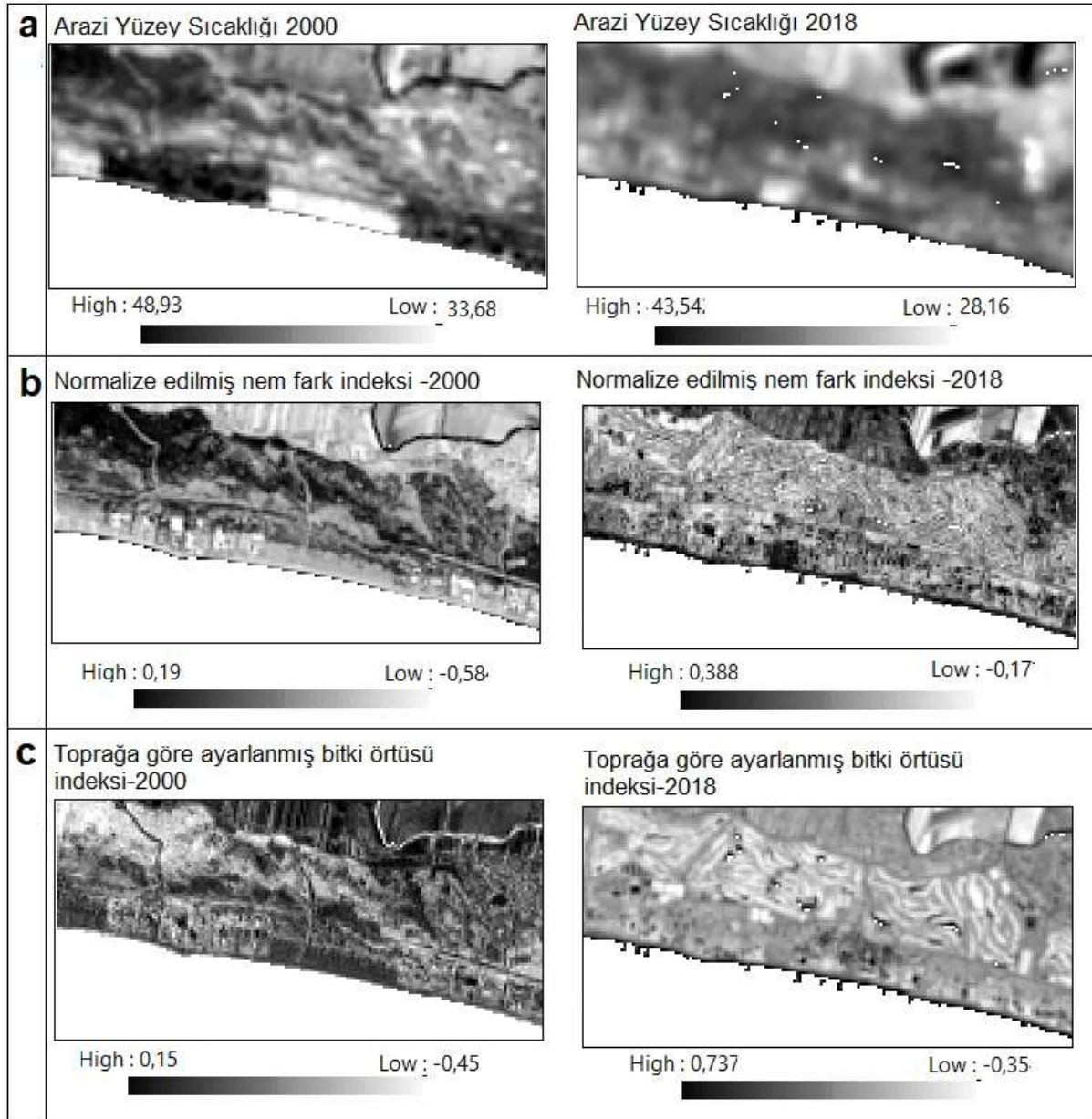
SAVI bitki örtüsünün az olduğu alanlarda toprak parlaklığının etkisini düzeltmek için normalize edilmiş bitki fark indeksinin (NDVI) bir modifikasyonu olarak geliştirilmiştir. NDVI, elektromanyetik spektrumun görünür kırmızı (R) ve yakın NIR bantları kullanılarak üretilen uzaktan algılamanın yapıldığı hedefte canlı yeşil bitki örtüsünün var olup olmadığını belirlemek için kullanılan sayısal bir değerdir. SAVI, NDVI'ye benzer bir şekilde formüle edilmiş olup NDVI'den farkı toprak parlaklık düzeltme faktörünün eklenmiş olmasıdır. Landsat 8 OLI-sensörü için ise SAVI verilen formül kullanılarak belirlenir.

$$((NIR - R) / (NIR + R + L)) * (1 + L)$$

Bu formülde L Toprak parlaklık düzeltme faktörünü temsil etmektedir. Çalışmada L 0,5 olarak alınmıştır.

Elde edilen sonuçlara göre 2000 yılında SAVI değerleri 0.15 ile -0.45 arasında değişim göstermekte iken 2018 yılında SAVI değerleri 0.73 ile -0.35 arasında değişim göstermektedir (Harita 4c). Bölgede 2000 yılından 2018 yılına kadar golf sahalarının artmasına bağlı olarak yeşil alanların da artması arazi yüzey sıcaklığının azalmasına neden olurken alanın kuzey doğusundaki yapılaşmalar yüzey sıcaklığında artışa neden olmuştur.

Harita 6: 2000 ve 2018 yılları Arazi yüzey sıcaklığı (a); Normalize edilmiş nem fark indeksi (b); Toprağa göre ayarlanmış bitki örtüsü indeksi (c)

5. Sonuçlar

Bu çalışmada 2000 ve 2018 yılları arasında Antalya Belek beldesinde turizm faaliyetleri ile meydana gelen arazi kullanımı değişiminin ve bu değişimin LST, NDMI ve SAVI üzerine etkilerinin uzaktan algılama yöntemleri kullanarak değerlendirilmiştir. Bitkisel alanlar Landsat-

8 OLI sensörlünün Görünür Kıızıl Ötesi (VIR) ve NIR bantlarından SAVI indisi kullanılarak çıkarılmıştır. Arazi yüzey sıcaklığı Landsat 7 ETM ve Landsat 8 OLI-TIRS uydusunun TIR bantlarından tespit edilmiştir. NDMI indisleri, bitki örtüsü alanlarındaki nem değişimlerini belirlemek için NIR ve SWIR spektral bantları kullanılarak tespit edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre LST ile NDMI ve SAVI değerlerinin ve mekânsal dağılımlarının 2000 ve 2018 yıllarında alandaki arazi kullanım sınıflarındaki değişime bağlı olarak önemli ölçüde farklılıklar gösterdiği belirlenmiştir.

Kaynakça

Chander, G., Markham, B. (2003). *Revised Landsat-5 TM Radiometric Calibration Procedures and Postcalibration Dynamic Ranges*. IEEE Transactions On Geoscience And Remote Sensing, 41, (11), 2003.

Esbah, H.; Kara, B.; Deniz, B., and Kesgin, B. (2010). *Changing land cover characteristics of a developing coastal town: a case study of Didim, Turkey*. Journal of Coastal Research, 26(2), 274–282.

Fazal, S. (2000). *Urban expansion and loss of agricultural land—a GIS based study of Saharanpur City, India*. Environment and Urbanization, 12(2), 133–149.

Gössling, S. (2001). *The consequences of tourism for sustainable water use on a tropical island: Zanzibar, Tanzania*. Journal of Environmental Management, 61(2), 179–191.

Hardisky, M.A., Klemas, V., Smart, R.M (1983) *The influence of soil salinity, growth form, and leaf moisture on the spectral radiance of Spartina alterniflora canopies*, Photogrammetric Engineering and Remote Sensing, 49 (1983), pp. 77–83

Haregeweyn, N., Fikadub, G., Tsunekawaa, A. Tsuboa, M., Mesheshaa D. T. (2012) *The dynamics of urban expansion and its impacts on land use/land cover change and small-scale farmers living near the urban fringe: A case study of Bahir Dar, Ethiopia*, Landscape and Urban Planning, 106, pp. 149-157.

Klaučo, M., Gregorová, B., Stankov, U., Marković, V., Lemenkova, P. (2015). *Land Planning as a Support for Sustainable Development Based on Tourism: A case Study of Slovak Rural Region*. In: Handbook on Tourism and Management. 1st published. New York: Nova Science Publishers, pp.191-208

Kuvan, Y. (2005). *The use of forests for the purpose of tourism: the case of Belek Tourism Center in Turkey*, Journal of Environmental Management, 75(3), 263–274.

NASA (2011) Landsat 7 Science Data Users Handbook. Landsat Project Science Office at NASA Goddard Space Flight Centre, Greenbelt, 186 (<http://landsathandbook.gsfc.nasa.gov>)

Rico-Amoros, A.M.; Olcina-Cantos, J., and Sauri, D. (2009). *Touristland use patterns and water demand: evidence from the Western Mediterranean*. Land Use Policy, 26(2), 493–501.

TURSAB, 2018 <https://www.tursab.org.tr/> (20.09.2018)

Wang, J. & Liu, Y. (2013). *Tourism-Led Land-Use Changes and their Environmental Effects in the Southern Coastal Region of Hainan Island, China*, Journal of Coastal Research 29 5 1118–1125

November 22-24, 2018 Antalya

Congress Book

Xiao, J.Y., Shen, Y.J., Ge, J.F., Tateishi, R., Tang, C.Y., Liang, Y.Q., Huang, Z.Y. (2006). *Evaluating urban expansion and land use change in Shijiazhuang, China, by using GIS and remote sensing*, Landscape and Urban Planning,. 75 (8) pp. 69–80.

Social Media Use of Office Personnel in the Context of Uses and Gratifications Theory

Yasemin BİLİŞLİ¹

Abstract

Nowadays, the new media is one of the most popular media platforms. Social media, which is one of the new media platforms, has increased its power and has become one of the most important mass media tools of our time. The use of social media has changed the social life, business life, habits and forms of working. In this context, the aim of this study is to determine the satisfaction level of social media usage of office staff working in administrative and medical units of the hospital and to determine the levels of social media usage.

The method for this study included a survey completed by 169 office personnel working in Akdeniz University Hospital. Data were analysed with SPSS software package program, version 22.0. As a result of the study, all the office personnel participating in the study used social media. The reasons for using social media are social environment, entertainment and leisure, relaxation and knowledge acquisition. On average, they spend between 1 and 4 hours on social media.

Keywords: Social Media, New media, Uses and Gratifications Theory.

JEL Codes: L82, M19

Kullanımlar ve Doymalar Yaklaşımı Bağlamında Büro Personelinin Sosyal Medya Kullanımı

Özet

Günümüzde yeni medya en popüler medya platformlarından biridir. Yeni medya platformlarından biri olan sosyal medya ise gücünü sürekli artırarak günümüzün en önemli kitle iletişim araçlarından biri konumuna ulaşmıştır. Bu gelişmeler çerçevesinde, sosyal medya kullanımı gerek sosyal hayatın gerekse iş hayatının birçok alanında, var olan alışkanlıklar ve çalışma şekillerini de değişikliğe uğratmıştır. Bu bağlamda çalışmanın amacı hastanenin idari ve tıbbi birimlerinde çalışan büro personelinin sosyal medya kullanım amacının hangi doymaları elde etmekte olduğunu ve sosyal medya kullanım düzeylerini tespit etmektir.

Araştırma kapsamında Akdeniz Üniversitesi Hastanesinde çalışmakta olan 169 büro personeline anket uygulaması yapılmıştır. Verilerin analizinde SPSS 22.0 paket programı kullanılmış olup, çalışmanın sonucunda çalışmaya katılan büro personelinin tamamının sosyal medyayı kullandıkları; kullanma nedenlerinin başında, sosyal çevre edinme, eğlence ve boş

¹ Öğr. Gör. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO, yasemin@akdeniz.edu.tr.

vakit değerlendirme, rahatlama ve bilgi edinmenin geldiği ve sosyal medyada ortalama 1 ile 4 saat arasında zaman geçirdikleri görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Medya, Yeni medya, Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımı.

1.Giriş

Günümüzde internet neredeyse her insanın ilgi ve faaliyet alanının merkezinde yer almaktadır (Haythornthwaite, C. ve Wellman, B., 2002). İnternette olduğu gibi bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler sosyal yaşantıyı da büyük ölçüde etkilemektedir. Öyle ki bireyler çoğu zaman birbirleriyle iletişimlerini ya da paylaşımlarını gelişen teknolojileri kullanarak gerçekleştirmektedirler. Bu şekilde bireylerin birbirleriyle olan ilişkilerini sanal ortamlara taşıyıp, sürdürmelerine dayanan yapılara sosyal ağ denmektedir (Kuduğ, 2011). Bireylerin sosyal ağ sitelerini kullanmaları çok farklı amaçlar için olabilmektedir. Oldukça geniş bir kesim tarafından kullanılan sosyal ağlar, aynı zamanda bireylerin duygusal, bilişsel ve sosyal gelişimine katkı sağlamaktadır (Nelson vd., 2013, s. 29).

Sosyal ağ siteleri, bireylerin tanıdığı ya da tanımadığı diğer kullanıcılarla iletişim kurma ve sürdürme, fotoğraf, belge, ses kaydı, video, dosya vb. paylaşma, kullandıkları sosyal ağlarda kendilerini tanıtmaya, kişisel bilgilerini, fotoğraf ve videolarını içeren profil sayfası oluşturma ve profillerinden birbirlerinin ilgileri, hobileri, ilişki durumu ve müzik zevkleri hakkında bilgi edinme, yeni arkadaşlıklar keşfetme, eleştiri imkanı, özgürlük ve hak arama ve örgütlenme alanı olma gibi olanaklar sunmaktadır (Ellison vd., 2007: 1143; Nelson vd., 2013: 30; Sözen, 2012:19; Tektaş, 2014: 852; Toprak vd., 2014: 44-54).

Medyanın güçlü etkileri üzerine odaklanan çalışmalardan olan “kullanımlar ve doyumlar” yaklaşımı kitle iletişim araçları kullanıcısının pasifliği yerine izleyicinin aktifliği ve medyayı kullanan bireylerin ondan belli bir doyum sağladığı fikrine dayanmaktadır. Bu çerçevede hizmet sektöründe çalışan bireylerin sosyal medya kullanıp kullanmadığı, kullanıyorsa bu kullanımdan hangi tür doyumları sağladığını araştırmayı amaç edinen bu çalışmada; literatür taraması ve anket tekniği kullanılmıştır. Sosyal medya ve kullanımlar ve doyumlar yaklaşımı araştırmaları alanına yeni katkılar sağlaması beklenen araştırmada veriler; frekans, t testi, doğrulayıcı faktör ve korelasyon analizi yöntemiyle elde edilmiştir.

2.Web 2.0 ve Yeni İletişim Ortamı Olarak Sosyal Medya

Medyanın kurucusu Tim O'Reilly İletişime ve etkinliğe dayalı, bilginin hızlı ve sınırsız bir biçimde paylaşımına olanak tanıyan web ağına, “Web 2.0” adını vermiştir (Kahraman, 2010, s. 13). Web 2.0, internet kullanıcılarının ortaklaşa oluşturdukları bir sistemi tanımlamaktadır. Daha fazla kişi kullandıkça ilerleyen bir yazılım hizmeti sağlamakta olan Web 2.0 uygulamaları, bireysel kullanıcıları içermekte, bireyin kendi veri ve hizmetlerinin başkaları tarafından yeniden tasarlanmasına olanak sağlamakta ve sürekli güncellenmektedir Web 1.0, dünyanın en büyük kütüphanesi olarak görülürken, Web 2.0 dünyanın en büyük kafesi olarak görülmektedir. Bu bağlamda Web 2.0 bireylerin birbirleriyle etkileşim içinde olduğu, sadece okumanın değil katılımın gerçekleştiği bir platformdur (Bat, 2012, s.52). Sosyal medyanın daha çok teknik boyutunu ifade eden Web 2.0 yerini uygulama boyutunda sosyal medya kavramına bırakmaktadır. (Bat, 2012, s. 55).

Ağ toplumunda yaşadığımız düşünüldüğünde, yeni bir çağda olduğumuz gerçeği (Castells, 2005, s.631), teknolojideki gelişmeler insanların hayatını kolaylaştırırken boş

zamanlarının artmasına neden olmuştur. Öte yandan teknolojiadaki gelişmeler bireylerin sosyal yaşam anlayışlarını ve iş yaşamlarını değiştirmektedir. Kullanımlar ve doyumlar yaklaşımı da bireylerin kitle iletişim araçlarını kullanmalarının belli ihtiyaçlarını gidermek amacıyla olduğunu öngörmektedir. Bu bağlamda hizmet sektöründe bilgisayar başında çalışan ve ağlara bağlanabilen mobil cihazlar ile bu cihazlara uygun sosyal medya uygulamalarının her geçen gün artması sonucu sosyal medya kullanma imkânı da artan büro çalışanlarının sosyal medyayı hangi sıklıkla kullandıkları ve ne tür doyumlar sağladıklarının ortaya konması önemlidir.

3.Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımı

Kullanımlar ve doyumlar yaklaşımı kitle iletişim araç kullanıcılarının aktif olma durumunu içerir. Yaklaşımın göre kitle iletişim araçlarını kullanan okuyucu, izleyici ya da dinleyici iletişimde etkindir ve kullandığı kitle iletişim araçlarını nasıl ve hangi durumlarda kullanması gerektiğini bilme yetisine sahiptir. Kullanımlar ve doyumlar yaklaşımı kapsamında yapılan çalışmalar bireylerin kitle iletişim araçlarını hangi gereksinimlerini gidermek üzere kullandığını ve bu gereksinimlerin ne oranda gerçekleştiğini ortaya koymak üzere yapılmaktadır.

Kullanımlar ve doyumlar yaklaşımı, bireylerin medya içeriklerini kendi ihtiyaçları ve istekleri doğrultusunda kullandıkları görüşüne dayanmakla birlikte, bireylerin kendi gereksinimlerini doyurma yöntemlerini şartlandıran ekonomi-politik çevreyi oluşturan sınıfsal koşullar ihmal edilmektedir (Yaylagül, 2010: 71). Bu yaklaşımda bireyler iletişim araçlarını ve içeriklerini seçerken kendi gereksinimlerini göz önünde bulundurmakta ve kendi etkilerini kendileri aramaktadırlar. Bu durum önceki araştırmalardaki bireyleri “Pasif İzleyici” olma durumunun “Aktif İzleyici” olmaya doğru yön değiştirdiğini ortaya çıkarmıştır. Bu yaklaşım bireyleri pasif konumdan aktif konuma alırken bireylerin iletişim alanında kendi enformasyonunun yaratıcısı olduğunu ileri sürer ve iletişim sürecinin merkezine durumu anlama etkinliğini yerleştirir (Erdoğan ve Alemdar 2002, s.188).

İzleyicilerin aktifliği tezine dayanan kullanımlar ve doyumlar yaklaşımı, medya kullanıcılarının gönderici kadar etkin olduğu görüşünü savunmaktadır. Gönderici iletiyi alıcıya iletirken belirli bir amacı olduğu gibi iletinin her alıcı için ifade ettiği farklıdır. Bu durumda ileti her alıcı tarafından aynı anlamda algılanmayacaktır. Medya tarafından iletilen mesaj, izleyicinin ona verdiği anlam ölçüsünde değerli olmaktadır (Fiske, 2003, s. 194-195). Kullanımlar ve doyumlar yaklaşımında, kullanımlar şeklinde ifade edilen kısımda iletişim araçlarını kullanmanın nedenleri sorgulanmaktadır. Bu yaklaşımda doyumlar kavramı ise bireylerin iletişim araçlarını birtakım gereksinimlerini gidermek üzere kullanmalarını ve belli doyumlar elde etmelerini ifade etmektedir (Akçay, 2011: 157,158).

Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımı’na göre elde edilen doyumlar, bireylerin belirli bir medyayı kullanmak suretiyle elde ettiği tatmin olarak kabul edilirken; motivasyonları ya da gereksinimleri ise bireylerin söz konusu medyayı henüz kullanmadan önce o medyayı kullanması sonucunda elde etmeyi umut ettiği doyumlar olarak tarif edilebilir. Bireyin arzu ettiği doyumlar ile elde ettiği doyumlar arasındaki farkın düzeyi bireyin doyum sağlaması ya da doyum sağlamama düzeyiyle yakından ilgilidir. Eğer medya kullanımından dolayı elde edilen doyumlar bireyin beklentilerini beklentileri doğrultusunda karşılar ya da beklentilerin üzerine bir doyum sağlayacak olursa medyanın kullanımı o birey açısından bir tüketim alışkanlığına dönüşebilir. Tersine bir durum gerçekleşirse o halde, medyanın kullanımında azalma olacaktır (Koroğlu, 2014: 19).

Kullanımlar ve doyumlar yaklaşımının kuramsal temelleri ilk olarak 1959 yılında Psikolog Elihu Katz tarafından yazılan makale ile oluşmaya başlamıştır. Bernard Berelson’un

iletişim araştırmaları alanının ölmekte olduğu yönündeki düşüncesine tepki olarak asıl ölmekte olanın iletişim araştırmaları alanı değil ikna araştırmaları olduğunu belirten Katz, “medyanın insanlara ne yaptığı” sorusunun yerine “insanların medya ile ne yaptığı” sorusuna odaklanmasıyla birlikte oluşmaya başlamıştır (aktaran, Balcı ve Ayhan, 2007, s.176). Katz ve Blumler tarafından oluşturulan kullanımlar ve doyumlar yaklaşımı daha sonra Rosengren ve Windahl tarafından geliştirilerek ayrıntılandırılmıştır.

4. Metodoloji

4.1. Araştırmanın Amacı

Çalışmanın amacı Akdeniz Üniversitesi hastanesi idari ve tıbbi birimlerinde çalışan ve sosyal medya kullanan büro personelinin sosyal medya kullanım amacının hangi doyumları elde etmek olduğunu ve sosyal medya kullanım düzeylerini tespit etmek ve bireylerde sosyal medya kullanımının etkilerini Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımı bağlamında incelemektir. Bu doğrultuda yapılan çalışmanın kuramsal çerçevesi ve sosyal medyanın giderek artan toplumsal varlığı ve kullanımı, bu çalışmada aşağıdaki sorulara cevap aramamıza neden oldu.

1. Büro personeli hangi medya araçlarını kullanıyor?
2. Büro personelinin sosyal medya sitelerini kullanma durumları nedir?
3. Büro personelinin sosyal medya sitelerini kullanma amaçları nelerdir?

4.2. Araştırmanın Modeli

Araştırma betimsel bir çalışmadır ve araştırma yöntemlerinden genel tarama modeli kullanılmıştır. Genel tarama modeli, evren hakkında genel bir yargıya varmak amacı ile ya evrenin tümü üzerinde ya da ondan alınacak belli bir grup üzerinde yapılan tarama çalışmasıdır (Karasar, 2002). Araştırmada sağlık sektöründe çalışan büro personelinin sosyal medya kullanım alanları ve düzeyleri ile sosyal medya kullanımından sağladığı doyumlar incelenmiştir. Bu kapsamda, büro personeli tarafından doldurulan anketlerle durum tespitine yönelik betimsel model kullanılmıştır.

4.3. Evren Örneklem

Araştırmanın amacı ve sınırlılıkları doğrultusunda evreni Akdeniz Üniversitesi Hastanesi tıbbi ve idari birimlerde çalışan büro personeli oluşturmaktadır. Hastanenin ilgili birimlerinden örnek kütleye ilişkin veriler toplanmıştır. Bu doğrultuda toplam 236 büro personeli olduğu tespit edilmiştir. Veri toplamak üzere hastane yönetiminden ve ölçeği hazırlayan araştırmacıdan gerekli izinler alındıktan sonra hazırlanan anket formu yüz yüze anket yöntemi ile doldurulmuştur. Veri toplama aşamasında toplam 192 kişiyle görüşülebilmiş, ön inceleme neticesinde anketlerin 169 tanesi örnekleme dâhil edilebilmiştir. Elde edilen örneklemin yeterliliği, çalışmada kullanılacak istatistiksel analiz yöntemi dikkate alınarak değerlendirilmiştir. Örneklem büyüklüğü konusunda birbirinden farklı birçok görüş bulunmaktadır (Akgül ve Çevik, 2005, s.419). Bu görüşler; örneklem büyüklüğünün analiz edilecek değişken sayısının en az 5 katı olması gerektiği, örneklem büyüklüğünün minimum 50, mümkünse 100’den fazla olması gerektiği ve çalışmada kullanılan analiz yöntemine bağlı olarak örneklem büyüklüğünün değişeceği şeklindedir (Albayrak, 2006, s.112). Çalışmada kullanılan örneklemin yeterliliği bu görüşler doğrultusunda değerlendirilmiştir. Bu bağlamda analiz edilecek değişkenin 5 katından fazla olması, 100’den fazla olması bakımından ve ayrıca

kullanılan analiz yönteminin Faktör Analizi olması bakımından kullanılan örneklemin yeterli olacağı kanısına varılmıştır.

4.4. Veri toplama aracı

Sağlık sektöründe çalışan büro personelinin sosyal medya kullanım alanları ve sosyal medya kullanım düzeyleri ile sosyal medya kullanımından sağladıkları faydayı belirlemek amacıyla yapılan bu çalışmada veri toplama aracı olarak Akçay (2011) tarafından geliştirilen ölçek kullanılmıştır. Ölçeğin kullanımı konusunda gerekli izinler araştırmacıdan alınmıştır.

4.5. Verilerin Analizi

Çalışmaya katılmayı kabul eden 169 büro personeline uygulanan anketler, SPSS 22.0 paket programı ile analiz edilmiştir. Tanımlayıcı istatistikler frekans, ortalama, yüzde ve standart sapma değerleri ile sunulmuştur. Çalışmadaki soru gruplarının faktör yapısını tespit etmek amacı ile doğrulayıcı faktör analizi uygulaması yapılmıştır. Boyutların ikili gruplara göre farklı olup olmadığının incelenmesi amacı ile t testi analizi yapılmıştır. Boyutlar arasındaki ilişkinin tespit edilmesi amacı ile korelasyon analizi uygulanmıştır. Çalışmada 0,05'den küçük p değerleri istatistiksel olarak anlamlı kabul edilmiştir. Analiz sonucunda elde edilen bulgular tablolarda sunulmuştur.

4.6. Sınırlılıklar

Araştırma Akdeniz Üniversitesi Hastanesinde çalışmakta olan ve çalışmaya katılmayı kabul eden 169 büro personeli sınırlıdır.

4.7. Bulgular

4.7.1. Güvenilirlik ve Geçerlilik Analizleri

Anket çalışmasında katılımcıların sosyal medya kullanımı ile ilgili 30 adet ifadenin güvenilirliğinin test edilmesi amacı ile Co. Alpha analizi uygulanmıştır. Analiz sonucunda Co. Alpha katsayısı 0,94 olarak tespit edilmiştir. Elde edilen katsayı ölçeğin oldukça güvenilir olduğunu göstermektedir. Bunun sonucu olarak çalışmadan herhangi bir soru çıkarmaya gerek duyulmamıştır. Güvenilirlik analizinin ardından yapı geçerliliğinin test edilmesi amacı ile 30 ifadenin bulunduğu ölçeğe faktör analizi uygulaması yapılmıştır.

Tablo:1 Sosyal Medya Kullanımı ve Elde Edilen Doyumlar Ölçeği

Boyut	Açıklanan Varyans	KMO	Güvenilirlik
Sosyal Çevre Edinme	% 19		
Eğlence ve Boş Vakit Değerlendirme	% 19		
Rahatlama	% 17	0,92	0,94
Bilgi Edinme	% 17		

Faktör analizi sonucunda 4 adet alt boyut tespit edilmiştir. Bu boyutlar sosyal çevre edinme, eğlence ve boş vakit değerlendirme, rahatlama ve bilgi edinme alt boyutları olarak adlandırılmıştır. Bu faktörlerden sosyal çevre edinme faktörü, internette edindiğim arkadaşlarla çevrem genişliyor, tanımadığım insanlarla iletişim kurabiliyorum, yeni arkadaşlar edinebiliyorum, karşı cinsle daha rahat iletişim kurabiliyorum, kendimi daha rahat ifade edebiliyorum ve kendimi olduğumdan farklı gösterebiliyorum şeklindeki altı sorudan oluşmaktadır. Beş sorudan oluşan ikinci faktör; eğlence ve boş vakit geçirme faktörüdür. Bu grupta arkadaşlarımla resim, video ve müzik paylaşabiliyorum, müzik dinleyip video izleyebiliyorum, çeşitli faaliyetler yaparak eğleniyorum, oyun oynuyorum, arkadaşlarımla paylaşımlarına yorum yapıyorum ve böylece onlarla zaman geçirebiliyorum soruları yer almaktadır. Dört sorudan oluşan üçüncü faktör ise rahatlama faktörüdür. Bu grupta; günlük koşuşturma içinde rahatlama sağlıyor, sıkıntılardan uzaklaşmamı sağlıyor, günlük hayattaki stresten uzaklaşmamı sağlıyor, boş zamanlarımı değerlendirebiliyorum soruları bulunmaktadır. Son faktör bilgi edinme faktörüdür ve dört sorudan oluşmaktadır. Bu sorular; bilmediğim olayları öğrenebiliyorum, dünya ve ülke gündemini takip ediyorum, günlük olaylarla ilgili yapılmış yorumları takip ediyorum, herhangi bir durumla ya da zorlukla karşılaştığımda nasıl başa çıkabileceğimi öğreniyorum şeklindedir.

Faktör analizinde hesaplanan KMO örneklem yeterlilik katsayısı 0,92 olarak tespit edilmiştir. Bu katsayı yapılan 169 adet anketin faktör yapısını orta koymak için yeterli sayıda olduğunun göstergesidir. Ayrıca faktör yapılarının anlamlılığının test edildiği Bartlet testi sonucuna göre ($p=0,01$, $p<0,05$) elde edilen boyutlar yapısal olarak anlamlıdır.

Elde edilen dört boyut toplam varyansın yaklaşık olarak %72'sini oluşturmaktadır. Boyutlar incelendiği sosyal çevre edinme boyutunun açıklanan varyans yüzdesi %19, Eğlence ve Boş vakit değerlendirme %19, rahatlama %17, bilgi edinme %17 açıklanan varyans düzeyine sahip olduğu görülmüştür (Tablo 1).

4.7.2. Katılımcıların Özellikleri

Çalışmaya dâhil olan katılımcıların %82'sinin kadın, %18'nin erkek olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların %41'nin 4 saat ve altında, %31'nin 4-8 saat arasında, %17'nin 8-12 saat arasında ve %11'nin 12-24 saat arasında mesai yaptığı tespit edilmiştir. Katılımcıların %45'i sosyal medyayı aktif olarak kullandıkları ifade etmişlerdir. Katılımcıların %92'si günlük 0-2 saat arasında ve %8'nin 2-4 saat arasında sosyal medya kullandığı tespit edilmiştir. Katılımcıların %4'ü forum, %27'si bloglar, %69'u facebook, %1'i ise linkedin sosyal ağlarını kullandığı görülmüştür (Tablo 2).

Tablo:2 Katılımcıların Özellikleri

Cinsiyet	n	%
Kadın	139	82
Erkek	30	18
Günlük Mesai Saatleri	n	%
4 veya Daha Az	69	41

4-8 Saat Arası	52	31
8-12 Saat Arası	29	17
12-24 Saat Arası	19	11
Sosyal Medyayı Etkin Kullanma	n	%
Evet	76	45
Hayır	93	55
Günlük Sosyal Ağlarda Geçirilen Süre	n	%
0-2 Saat Arası	156	92
2-4 Saat Arası	13	8
Sosyal Medya Araçları	n	%
Forumlar	6	4
Bloglar	45	27
Facebook	116	69
Linkedin	2	1

Katılımcıların yaş ortalamasının $30,29 \pm 5,45$ olduğu tespit edilmiştir.

Tablo:3 Katılımcıların Özellikleri

Ölçüm	n	X	s.s.
Yaş	169	30,29	5,45

4.7.3.Sosyal Medya Kullanımına Etki Eden Değişkenlerin İncelenmesi

Tablo 4: Sosyal Medya Kullanımı ve Cinsiyet

Alt boyutlar	Cinsiyet	n	X	s.s.	p
	Kadın	139	2,74	0,50	0,81

Boyut	Cinsiyet	N	Ortalama	Standart Sapma	P değeri
Sosyal Çevre Edinme	Erkek	30	2,72	0,43	
Eğlence ve Boş Vakit Değerlendirme	Kadın	139	3,24	0,57	0,15
	Erkek	30	3,41	0,57	
Rahatlama	Kadın	139	3,26	0,48	0,21
	Erkek	30	3,38	0,52	
Bilgi Edinme	Kadın	139	2,68	0,43	0,17
	Erkek	30	2,81	0,58	

Katılımcıların sosyal çevre edinme, eğlence ve boş vakit, rahatlama ve bilgi edinme boyutlarının katılımcıların cinsiyetine göre farklılık gösterip göstermediğini tespit etmek amacıyla yapılan analiz sonucunda; alt boyutların cinsiyete göre farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Kadın veya erkeklerin sosyal medyayı benzer düzeylerde sosyal çevre edinme, eğlence ve boş vakit değerlendirme, rahatlama ve bilgi edinme amacı ile kullandığı görülmüştür ($p_{\text{SÇE}}=0,81$, $p_{\text{EBV}}=0,15$, $p_{\text{R}}=0,21$, $p_{\text{BE}}=0,17$, $p>0,05$).

Tablo: 5 Yaş, Mesleki Kıdem ve Kurumda Çalışma Süresi Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi

Ölçüm		Sosyal Çevre Edinme	Eğlence ve Boş Vakit Değerlendirme	Rahatlama	Bilgi Edinme
Yaş	r	0,09	-0,04	-0,06	-0,02
	p	0,24	0,62	0,46	0,78

Katılımcıların yaşlarının sosyal çevre edinme, eğlence ve boş vakit değerlendirme, rahatlama ve bilgi edinme boyutları ile anlamlı düzeyde ilişkili olmadığı tespit edilmiştir ($p>0,05$).

Katılımcıların mesleki kıdemlerinin sosyal çevre edinme, eğlence, rahatlama ve bilgi edinme boyutları ile anlamlı düzeyde ilişkili olmadığı tespit edilmiştir ($p>0,05$).

Katılımcıların iş yeri kıdemlerinin sosyal çevre edinme, eğlence, rahatlama ve bilgi edinme boyutları ile anlamlı düzeyde ilişkili olmadığı tespit edilmiştir ($p>0,05$).

Sonuç olarak; katılımcıların yaşları, mesleki kıdemleri ve iş yerindeki kıdem düzeylerinin sosyal medya kullanımına etki etmediği söylenebilir ($p>0,05$).

Tablo: 6 Alt Boyutların Aralarındaki İlişkinin İncelenmesi

		Sosyal Çevre Edinme	Eğlence ve Boş Vakit Değerlendirme	Rahatlama	Bilgi Edinme
Sosyal Çevre Edinme	r	1			
	p				
Eğlence ve Boş Vakit Değerlendirme	r	0,17*	1		
	p	0,03			
Rahatlama	r	0,13	0,80**		
	p	0,09	0,01	1	
Bilgi Edinme	r	0,03	0,22*	0,24*	1
	p	0,69	0,02	0,02	

Alt boyutların aralarındaki ilişkiyi ortaya koymak amacıyla yapılan analizde; katılımcıların sosyal çevre edinme düzeyleri ile eğlence ve boş vakit değerlendirme düzeyleri arasında anlamlı düzeyde, pozitif düzeyde güçlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir ($r=0,17$, $p<0,05$). Sosyal çevre edinme amacıyla sosyal medya kullanan katılımcılar aynı zamanda boş vakit değerlendirme amacı ile de sosyal medyayı kullandıkları tespit edilmiştir.

Katılımcıların rahatlama düzeyleri ile eğlence ve boş vakit değerlendirme boyutları arasında anlamlı düzeyde, pozitif düzeyde güçlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir ($r=0,80$, $p<0,05$). Eğlence amaçlı sosyal medya kullanan katılımcılar aynı zamanda rahatlama amacı ile de sosyal medyayı kullandıkları söylenebilir.

Katılımcıların bilgi edinme düzeyleri ile eğlence ve boş vakit değerlendirme düzeyleri arasında anlamlı düzeyde, pozitif düzeyde, zayıf bir ilişki olduğu tespit edilmiştir ($r=0,22$, $p<0,05$). Bilgi edinme amaçlı sosyal medya kullanan katılımcılar aynı zamanda eğlence ve boş vakit değerlendirme amacı ile de sosyal medyayı kullandıkları görülmüştür.

Katılımcıların bilgi edinme düzeyleri ile rahatlama boyutları arasında anlamlı düzeyde, pozitif düzeyde, zayıf bir ilişki olduğu tespit edilmiştir ($r=0,24$, $p<0,05$). Bilgi edinme amaçlı sosyal medya kullanan katılımcılar aynı zamanda rahatlama amacı ile de sosyal medyayı kullandıkları görülmüştür.

5.Sonuç

Akdeniz Üniversitesi hastanesinde çalışmakta olan büro personelinin sosyal medya kullanımını ve sağladıkları doyumları belirlemek amacıyla yapılan bu çalışmada bireylerin sosyal medya kullanımının dört ana nedenden kaynaklandığı tespit edilmiştir. Bu nedenler; sosyal çevre edinme, eğlence ve boş vakit değerlendirme, rahatlama ve bilgi edinmedir. Katılımcıların sosyal medyayı kullanım amaçları arasında farklılık olup olmadığının tespiti amacıyla yapılan analizlerde sosyal çevre edinme, eğlence ve boş vakit değerlendirme,

rahatlama ve bilgi edinme amacıyla sosyal medya kullanımının benzer oranlarda olduğu tespit edilmiştir.

Çalışmaya katılan personellerin %82'si kadın, %18'i erkektir ve yaş ortalamaları 30'dur. Ayrıca %69'unun facebook kullandığı, sosyal medyada günde 1 ile 4 saat vakit geçirdikleri tespit edilmiştir. Katılımcıların %45'i sosyal medyayı aktif olarak kullandıklarını ifade etmişlerdir. Öte yandan çalışılan birim ve cinsiyete göre sosyal medya kullanımının önemli bir farklılık yaratmadığı, her birimde çalışan ve her iki cinsiyetin de benzer oranlarda sosyal medya kullandıkları ve benzer oranlarda doyum sağladıkları tespit edilmiştir.

Araştırmanın bir hastanenin büro personeli üzerinde yapılmış olması bir sınırlamadır. Araştırmanın sadece bu örneklem üzerinde gerçekleştirilmiş olması, hizmet sektöründe çalışan daha geniş bir büro personeli yelpazesine genelleme yapma kabiliyetini sınırlar. Özellikle, çalışma örnekleminin seçiminde katılımcıların çalıştıkları ortamda sürekli internete erişimin mümkün olması ve yaşları gereği sosyal medyayı aktif olarak kullanıyor olmaları göz önünde bulundurulmuştur. Bu bakımdan araştırmanın, hizmet sektöründe sosyal medya kullanımının nedenlerini araştırmak isteyenlere bir temel oluşturacağı düşünülmektedir.

Tüm bu sonuçlardan hareketle; sosyal medya kullanımının iş doyumunu üzerindeki etkisi göz ardı edilmeden; büro personelinin özellikle mesai saatleri içinde sosyal medya kullanım süresi ve alışkanlıkları ile ilgili bilinçlenmeleri hususunda katkıda bulunulması önerilmektedir.

Kaynakça

Akçay, H. (2011). Kullanımlar ve doyumlar yaklaşımı bağlamında sosyal medya kullanımı: Gümüşhane Üniversitesi üzerine bir araştırma. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 33, 137-161

Akgül, A. ve Çevik, O. (2005). İstatistiksel Analiz Teknikleri, SPSS'te İşletme Yönetimi Uygulamaları, Ankara: Emek Ofset.

Albayrak, A S (2006) Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri, Ankara: Asil Yayın Dağıtım.

Balcı Ş., Ayhan B. (2007). Üniversite Öğrencilerinin İnternet Kullanım ve Doyumları Üzerine Bir Saha Araştırması. Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi, 5 (1), 174-197.

Bandura, A. (1977). Self efficacy: toward a unifying theory of behavioral change. *Psychological Review*, 84, 191-215.

Bat, M. (2012). Dijital Platformda Sosyal Medyanın Stratejik Kurumsal İletişime Etkisi. *Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İzmir*.

Castells, M. (2005). Ağ Toplumunun Yükselişi. Çev. Ebru Kılıç. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Ellison, N.B., Steinfield, C., Lampe, C., (2007). "The benefits of facebook "friends:" Social capital and college students' use of online social network sites", *Journal of Computer-Mediated Communication*, 12, s.1143-1168.

Erdoğan İ & Alemdar K (2002) Öteki Kuram: Kitle İletişime Yaklaşımların Tarihsel ve Eleştirel Bir Değerlendirmesi, Erk Yay., Ankara

Fiske, J. (2003). *İletişim Çalışmalarına Giriş*. (Çev. Süleyman İrvan). Ankara: Bilim ve Sanat.

Haythornthwaite, C., Wellman, B. (2002). *The Internet in everyday life* (pp. 3-41). Oxford: Blackwell.

Kahraman, M. (2010). *Sosyal medya 101: pazarlamacılar için sosyal medyaya giriş*. MediaCat.

Karasar, N. (2002). *Bilimsel araştırma yöntemi*. (11. Baskı.) Ankara: Nobel Yayınları.

Katz, E. (1959). "Mass Communication Research and the Study of Popular Culture: An Editorial Note on a Possible Future for This Journal", *Studies in Public Communication*, 21(6): 1-6.

Köroğlu, İ, Ş. (2014). *Üstün Yetenekli Çocukların Sosyal Medya Kullanım Motivasyonları*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Kurt, H. (2014). Gazetecilik pratiği ve sosyal medya. *Gaziantep University Journal of Social Science*, 13(4), 821–835.

Kuduğ, H., (2011). Sosyal Ağ Analizi Ölçütlerinin İş Ağlarına Uyarlanması, Ege Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir. s.3

Nelson, R., Joos, I. ve Wolf, D. (2013). "*Social Media for Nurses*". New York: Springer Publishing Company, s.29-60.

Sözen, E., (2012). Sosyal medyanın arkeolojisi, *Edibe Sözen (der.), Hepimiz Globaliz Hepimiz Yereliz Dutenberg Galaksi'den Zuckerberg Galaksi'ye*", İstanbul: Alfa Yayınları, s.1-36.

Tektaş, N., (2014). "*Üniversite öğrencilerinin sosyal ağları kullanımlarına yönelik bir araştırma*", *Tarih Okulu Dergisi*, 7, (17), s. 851-870.

Toprak, A., Yıldırım, A., Aygül, E., Binark, M., Börekçi, S., Çomu, T., (2014). "*Toplumsal paylaşım ağı Facebook: görüliyorum öyleyse varım!*", 2. Baskı, İstanbul: Kalkedon Yayıncılık, 9-298.

Yaylagül, L. (2008). *Kitle İletişim Kuramları. Egemen ve Eleştirel Yaklaşımlar*. Dipnot Yayınları.

A Study on Career Perception of The Students Who are Educated in Tourism and Travel at the Iskenderun Technical University

Fatih ÖZDEMİR¹, Gülfer ÖZER²

Abstract

Individuals participating in tourism activities will be able to; they benefit from transportation, accommodation, eating and drinking facilities. These features of tourism highlight their contributions to national economies. In this context, the tourism sector has been a sector where the countries of the world have shown great interest from the past to the present. Because tourism is a labor-intensive sector; the success of the sector, the increase in service quality, and the sustainability of competition depend on the training of the staff. The purpose of this study is; to determine the tourism sector's perceptions about tourism sector, to determine the factors of these perceptions and to determine whether the factors determined differ significantly according to demographic characteristics. Frequency Test, Factor Analysis, Independent Sample T Test and One Way Variance Analysis were used in the analyzes and evaluations were made.

Keywords: Tourism, Tourism Education, Hatay

JEL Codes: I29, Z31, Z32

İskenderun Teknik Üniversitesi'nde Lisans Düzeyinde Turizm Ve Seyahat Eğitimi Alan Öğrencilerin Kariyer Algılamalarına Yönelik Bir Araştırma

Özet

Turizm faaliyetlerine katılan bireyler gidilen destinasyonun; ulaşım, konaklama, yeme-içme ve eğlenme tesislerinden yararlanmaktadırlar. Turizmin bu özellikleri, ülke ekonomilerine katkılarını ön plana çıkarmaktadır. Bu bağlamda turizm sektörü geçmişten günümüze dünya ülkelerinin yoğun ilgi gösterdiği bir sektör olmuştur. Turizmin emek-yoğun bir sektör olması nedeniyle de; sektörün başarısı, hizmet kalitesinin artması, rekabetin sürdürülebilirliği personelin eğitimine bağlıdır. Bu çalışmanın amacı; turizm öğrencilerinin turizm sektörüne ilişkin algılamalarını ortaya koymak, bu algılamaların faktörlerini belirlemek ve belirlenen faktörlerin demografik özelliklere göre anlamlı şekilde farklılaşıp farklılaşmadığını tespit etmektir. Analizlerde Frekans Testi, Faktör Analizi, Bağımsız Örneklem T Testi ve Tek Yönlü Varyans Analizi kullanılmıştır ve değerlendirmeler yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Turizm, Turizm Eğitimi, Hatay

¹Dr. Öğr. Üyesi, İskenderun Teknik Üniversitesi, fatih.ozdemir@iste.edu.tr

²Yüksek Lisans Öğrencisi, İskenderun Teknik Üniversitesi, gulferozer.sbe17@iste.edu.tr

1. Giriş

Turizm; destinasyona ulaşım, konaklama ve destinasyondaki etkinliklerden oluşan bir faaliyetler bütünü olarak tanımlanabilir (Tekin ve Çidem, 2017: 34). Turizm faaliyetlerini gerçekleştiren bireyler gidilen destinasyonun; ulaşım, konaklama, yeme-içme ve eğlenme tesislerinden yararlanmaktadırlar (Kozak vd., 2017). Turizmin bu özellikleri, ülke ekonomilerine katkılarını ön plana çıkarmaktadır. Bu bağlamda turizm sektörü geçmişten günümüze dünya ülkelerinin yoğun ilgi gösterdiği bir sektör olmuştur. Dünya Turizm Örgütü'nün 2020 yılında dünya turizm gelirinin 2 trilyon dolar olacağı yönündeki tahmini; ülkelerin bu pastadan pay alma ve aldıkları payı büyütme çabalarını arttırmıştır (Yıldız, 2011: 54).

Dünya turizm hareketleri bağlamında turist sayılarındaki büyüme bir önceki yıla göre (2016) kıta bazında incelendiğinde; Avrupa ve Afrika'da yüzde 8, Asya ve Pasifik'te yüzde 6, Ortadoğu'da yüzde 5 ve Amerika'da yüzde 3 olmuştur. Avrupa Kıtası 671 milyon, Asya ve Pasifik 324 milyon, Amerika 207 milyon, Afrika 62 milyon ve Ortadoğu 58 milyon uluslararası turist ağırlamıştır. Uluslararası seyahat edenlerin oranının bu yılda da yüzde 4-5 aralığında artacağı öngörülmüştür (UNWTO, 2018). Bununla birlikte Kültür ve Turizm Bakanlığı verilerine göre, 2016 yılında Türkiye'ye gelen yabancı ziyaretçilerin sayısı 30,9 milyon iken, aynı yıl turizm sektörünün elde ettiği toplam gelir yaklaşık 18,7 milyar ABD dolarıdır (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2017). Turizm gelirlerinde 2017 yılında ise, yüzde 29'luk artış yaşanarak Gayri Safi Milli Hasıla içindeki payı 3,1 ve ihracata oranı ise 16,7 olmuştur. 2018 yılında ise Türkiye'nin turizmden elde ettiği gelir ilk 6 ayda 11 milyar 469 milyon 828 bin ABD dolarıdır (Türsab, 2018). Turist sayılarındaki ve turizm gelirindeki bu artışlar istihdama da olumlu bir şekilde yansımaktadır (Ulama vd., 2015: 340). 2018 yılı itibarıyla turizm sektöründe istihdam edilen kişi sayısı 1 milyon 83 bin 695'dir (Tüik, 2018). Bu bağlamda turizm sektörü ülkeye birçok anlamda katkı sağlayan büyük bir sektördür.

Turizmin emek-yoğun bir sektör olması nedeniyle; sektörün başarısı, hizmet kalitesinin artması, rekabetin sürdürülebilirliği personelin eğitime bağlıdır (Duman vd., 2006: 51). Bu bağlamda; turizm endüstrisinin nitelikli emek talebini karşılamak amacıyla her seviyede eğitim ve öğretime ihtiyaç duyulmaktadır (Oktadiana, 2013: 2). Genel anlamda mesleki eğitim; "bir toplumdaki bireylerin meslek sahibi olabilmeleri ve mesleğin gerektirdiği bilgi, beceri ve pratik uygulama yetenekleri kazandırarak, kişinin kabiliyetlerinin fiziksel, entelektüel, duygusal, sosyal ve ekonomik yönlerden geliştirilmesi sürecidir" (Aymankuy ve Aymankuy, 2013: 3). "Türkiye'de turizm eğitimi 1953 yılında Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı ile Kültür Turizm Bakanlığı'nın iş birliği yapması sonucu Ankara ve İzmir Ticaret Liseleri'nde turizm meslek kurslarının açılmasıyla, bazı turizm derneklerinin de tercüman rehberlik kursları düzenlemesiyle başlayıp, otuz yıllık bir dönem içinde de kademeli olarak gelişme göstermiştir" (Tuyluoğlu, 2003).

Yapılan çalışmalarda (Kuşluyan ve Kuşluyan, 2000; Duman vd., 2006) öğrencilerin turizm sektöründe kariyer yapma niyetlerinde etkili olan pek çok etken ortaya konmaktadır. Bu etkenlerden bazıları; turizm sektörüne olan bağlılık, işe olan ilgi, iş bulma, terfi ve kendini geliştirme olanakları, iş arkadaşları ve yöneticilerle olan ilişkiler, vardiya saatleri, özel günlerde çalışma, işin saygınlığı ve statüsü, fiziksel çalışma koşulları, ücret ve ek gelirlerdir (Duman vd., 2006: 53). Ancak turizm sektörü kariyer geliştirme açısından; vardiya saatleri, işin statüsü, gelir düşüklüğü ve personel devir hızı gibi nedenlerle pek tercih edilmemektedir. Bu bağlamda turizm sektörü eğitimli personel israfıyla da ünlenmiştir (Roney ve Öztin, 2007: 5).

Bu çalışmanın amacı; İskenderun Teknik Üniversitesi'nde lisans düzeyinde turizm ve seyahat eğitimi alan öğrencilerin, turizm sektöründe kariyer yapmaya yönelik niyetlerini belirlemek, bu niyetlerine etki eden faktörleri belirlemek ve bu faktörlerin demografik

özelliklere göre farklılık gösterip göstermediğini ortaya koymaktır. Daha önce bu çalışmaya benzer çalışmalar farklı eğitim seviyeleri ve farklı üniversiteler için yapılmış olup, literatürde halihazırda İskenderun Teknik Üniversitesi üzerine böyle bir çalışmaya rastlanılmamıştır. İskenderun Teknik Üniversitesi; lisans düzeyinde turizm ve otel işletmeciliği ile seyahat işletmeciliği eğitimleri vermekte olup, 2018-2019 eğitim öğretim yılı itibarıyla turizm bölümünde 819 aktif öğrenci, seyahat bölümünde ise 467 aktif öğrenci mevcuttur. Her yıl verilen mezun sayısı 100'ün üzerindedir. Bu bağlamda İskenderun Teknik Üniversitesi araştırmaya değer görülmekte ve bu çalışma ile İskenderun Teknik Üniversitesi öğrencilerinin durumunun belirlenmesi amaçlanmaktadır.

2. Literatür Taraması

Duman ve diğerleri (2006) Mersin'de yükseköğretim ve ortaöğretim düzeyinde eğitim alan öğrenciler üzerinde anket yöntemi kullanarak yürüttükleri çalışmada; turizm eğitimi alan lisans, önlisans ve lise öğrencileri, sektörde kariyer yapmak istemekte fakat sektördeki çalışma koşullarını, işin ağırlığını ve mevsimselliğini olumsuz olarak değerlendirmekte bunun yanı sıra; öğrenciler turizm eğitimi almayı isteyerek tercih etmekte ve turizm sektöründe kariyer yapmaya sıcak bakmakta fakat çalışma koşullarının iyileştirilmesi gerektiği sonuçlarına ulaşılmıştır.

Zengin ve diğerleri (2011) Marmara Bölgesinde turizm lisans eğitimi alan öğrenciler üzerine anket yöntemi kullanarak yürüttükleri çalışmanın sonucuna göre; muhasebe departmanında departman tercihinde öğrencilerin cinsiyeti etkili bir unsur değildir yani istatistiksel açıdan anlamlı fark bulunamamıştır. Bunun yanı sıra ön büro, kat hizmetleri, yiyecek-içecek, finansman, satış pazarlama, teknik hizmetler, güvenlik, insan kaynakları yönetimi departmanlarında, departman tercihlerinde istatistiksel açıdan anlamlı fark bulunmuştur. Bu bağlamda; bayanların erkeklere göre İnsan Kaynakları Yönetimi Departmanını daha çok tercih ettikleri, erkeklerin ise bayanlara göre Güvenlik Departmanını daha çok tercih ettikleri anlaşılmaktadır.

Erdoğan ve Yılmaz'ın (2012) 12 farklı üniversitede turizm lisans eğitimi alan öğrencilerin turizm, turist ve Antalya ile ilgili görüşlerini belirlemek üzere anket yöntemini kullanarak yürüttükleri çalışmalarında; turizm eğitimi alan öğrencilerin yerel halktan daha farklı bir bakış açısı geliştiremedikleri sonucuna ulaşmışlardır.

Dinçer ve diğerlerinin (2013) İstanbul Üniversitesi ve Gümüşhane Üniversitesi Meslek Yüksekokullarında turizm eğitimi almakta olan öğrencilerin kariyer planlaması ve turizm sektörüne ilişkin bakış açılarını analiz etmek amacıyla anket yöntemi kullanarak yürüttükleri çalışmalarının sonucunda; öğrencilerin büyük bir çoğunluğunun turizm sektöründe kariyer yapmak istediklerini tespit etmişlerdir. İki üniversite öğrencileri arasında yapılan karşılaştırmada ise; İstanbul Üniversitesi öğrencilerinin Gümüşhane Üniversitesi'nde okuyan öğrencilere göre daha fazla sayıda, turizm programı eğitimine devam etmek istedikleri saptanmıştır. Gümüşhane Üniversitesi öğrencileri ise turizmi bir kariyer olarak seçmiş olduklarından mutlu olmadıklarını ve sektörde çalışma imkanının az olduğunu belirtmişlerdir.

Duran ve Gümüş (2013) lisans düzeyinde turizm eğitimi alan öğrencilerin, duygusal emek deneyimlerinin kariyer tercihlerine etkisini analiz ettikleri çalışmaların sonucunda; turizm öğrencilerinin staj yaptıkları dönemler boyunca yaşadıkları duygusal emek deneyimlerinin çalışma yaşamlarını olumlu ya da olumsuz yüksek oranda etkilediğini ve bu süreçte öğrencilerin duygularını yönetebilme yeteneklerinin sektörel anlamda kariyer tercihlerini etkilediğini saptamışlardır.

Çarıkcı ve Morçin'in (2014) Kafkas Üniversitesi'ne bağlı Sarıkamış Meslek Yüksekokulu önlisans düzeyinde turizm eğitimi alan öğrenciler üzerinde anket yöntemi kullanarak yürüttükleri çalışmalarının sonucunda; öğrencilerin bilgi ve birikimlerini kendi işyerlerini kurmak için kullanma eğiliminde olduklarını tespit etmiştir. Buna ek olarak, bu çalışmada, kariyer değerlerinden yönetsel yetkinlik, teknik yetkinlik ve girişimci yaratıcılık değerlerinin *saf meydan okuma ve hizmete adanmışlık* değerleri ile otonomi değerine etkileri araştırılmıştır. Sonuç olarak yönetsel yetkinlik ve teknik yetkinlik değerlerinin saf meydan okuma ve otonomi değerlerini etkiledikleri ortaya çıkmıştır. Buna göre; yönetsel açıdan yetkin olduklarına inanan turizm öğrencilerinin kendilerini yaptıkları işe daha fazla verebildiklerini ve hizmete adanmışlıklarının daha yüksek olabileceğini saptamışlardır. Bunun yanı sıra yönetsel açıdan yetkin öğrencilerin aynı zamanda kariyerlerinde bağımsızlık arzu ettikleri, kendi iş saatlerini belirleyebilecekleri ve kendi kararlarını alabilecekleri bir kariyer istediklerini bununla birlikte, teknik yetkinliğe sahip öğrenciler için de aynı durum geçerli olduğunu saptamışlardır.

Üzümcü ve diğerleri (2015) Kocaeli Üniversitesi Kartepe Turizm Meslek Yüksekokulu öğrencileri üzerine anket yöntemi kullanarak yürüttükleri çalışmanın sonucuna göre; öğrencilerin turizm sektöründe sosyal güvence ve ücretler konusunda olumsuz bir yargıya sahip olmadıklarını, aldıkları turizm eğitimiyle turizm sektöründe hızlı yükselebileceklerini, yönetici konumuna gelip uzun yıllar çalışabileceklerini düşünmektedir. Bunun yanı sıra en düşük pozitif algı; iş bulma ve çalışma koşullarına ilişkin olduğunu saptamıştır.

Ulama ve diğerlerinin (2015) Sakarya Üniversitesi turizm öğrencileri üzerine anket yöntemi kullanarak yürüttükleri çalışmalarının sonucunda; öğrencilerin turizm endüstrisine yönelik algılamalarının genellikle olumlu olduğunu, öğrencilerin turizm endüstrisinin yapısından kaynaklanan olumsuzlukların farkında olduklarını, bu olumsuzluklara rağmen öğrencilerin genel olarak olumlu algılara sahip olmalarının nedeninin turizm eğitimi almayı isteyerek seçtikleri olduğunu saptamıştır.

Ünal ve Bayram'ın (2015) Ankara Üniversitesi ve Süleyman Demirel Üniversitesi'nde önlisans düzeyinde turizm eğitimi alan öğrenciler üzerinde anket yöntemi kullanarak yürüttükleri araştırmanın sonucunda; öğrencilerin yarısından fazlasının okuduğu alanı severek tercih ettiklerini, çoğunun turizm meslek lisesi çıkışlı olduklarını, sevmedikleri dersleri okumakta zorlandıklarını, uygulama alanlarının çok yetersiz olduğunu, mezuniyet sonrası akademik kariyer yapmak istediklerini fakat iş bulamama ve aileyi geçindirememeye kaygılarını taşıdıklarını tespit etmişlerdir. Ayrıca turizmi geçerli bir meslek olarak gördükleri sonucuna ulaşmışlardır.

Bahçelerli ve Sucuoğlu'nun (2015) Yakın Doğu Üniversitesi'nde lisans düzeyinde turizm eğitimi alan öğrencilerin turizm sektörüne yönelik görüşlerini saptamak amacıyla anket yöntemi kullanarak yürüttükleri çalışmanın sonucunda; öğrencilerin isteyerek turizm eğitimi aldıklarını, mesleklerine ilişkin fikir sahibi olduklarını, bu alanda profesyonel olmak istediklerini, kız öğrencilerin turizm sektörünü, erkek öğrencilere göre daha ilginç ve çalışmaya değer bulduklarını tespit etmişlerdir.

Çuhadar ve Çetintürk'ün (2016) Süleyman Demirel Üniversitesi önlisans düzeyinde turizm eğitimi almakta olan öğrencilerin kariyer algılamalarını analiz etmek amacıyla anket yöntemi kullanarak yürüttükleri çalışmalarının sonucunda; öğrencilerin büyük bir kısmının turizm sektöründe kariyer yapmaya yönelik olarak olumlu bir tavır içerisinde olduklarını tespit etmişlerdir.

Köşker ve Unur'un (2017) tabakalı örnekleme yöntemiyle Türkiye'nin her bölgesinden en çok öğrencisi olan fakülte ve ya yüksekokullardan öğrenciler seçilerek anket yoluyla turizm lisans öğrencilerinin turizm sektöründe çalışma eğilimlerine yönelik tutumlarını ortaya koymak

amacıyla yürüttükleri çalışmalarının sonucunda; kadınların erkeklere kıyasla turizm eğitimi daha çok tercih ettiklerini buna rağmen Antalya'nın Kemer bölgesinde erkeklerin kadınlara oranla daha fazla istihdam edildiğini tespit etmişlerdir. Bunun yanı sıra turizm lisans eğitimi alan öğrencilerin anne ve babaların genellikle ilkokul, ortaokul veya lise düzeyinde eğitim kurumlarından mezun olduklarını, lisans ve lisansüstü eğitim seviyesinde olan ailelerin çocuklarının turizm eğitimi almaya çok sıcak bakmadıklarını belirtmişlerdir.

Günay ve Akıncı'nın (2017) Akdeniz Üniversitesi'nde turizm lisans düzeyinde turizm eğitimi alan öğrencilerin; turizm sektörüne ilişkin tutumlarını ve bu tutumların mezuniyet sonrası kariyer kararlarını ne yönde etkilediğini belirlemek amacıyla yürüttükleri çalışmanın sonucunda; öğrencilerin turizm sektöründe çalışmaya yönelik tutumlarına ilişkin 8 faktör elde edilmiştir. Bu faktörler; terfi imkanları, ücret ve ek gelirler, işin doğası ve çalışma koşulları, sektörde eğitimin rolü, iş arkadaşları ve işe bağlılık, yöneticilerin tutumu, kişi endüstri uyumu ve çalışanlar arası ilişkidir. Bu bağlamda öğrencilerin turizm sektöründe kariyer yapma isteğini en çok etkileyen faktörün; kişi endüstri uyumu olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Daha sonra iş arkadaşları ve işe bağlılık faktörü etkili olmaktadır. Ayrıca çalışmada; 1. sınıfta öğrenim gören öğrencilerin sektörde kalma isteği daha yüksekken 2. sınıf ve 3. sınıfta bu istek azalmakta fakat öğrencilerin stajlarını tamamlamaları ve sektörü her yönüyle tanımaları nedeniyle 4. sınıfta öğrenim gören öğrencilerin sektörde kalma isteklerinde küçük bir artış olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Denk ve Koşan (2017) otel mutfağı çalışanlarının kariyer hedeflerini ölçmek amacıyla, Türkiye Turizm Stratejisi 2023 belgesinde yer alan Kış Koridoru illerinde Kültür ve Turizm Bakanlığı belgeli 49 otel işletmesinde görevli olan mutfak çalışanları üzerinde yüz yüze anket yöntemi kullanarak yürüttüğü çalışmasının sonucunda; otel mutfaklarında çalışan erkek sayısının kadınlardan fazla olduğu, otel mutfağında çalışanların eğitim seviyesinin ortaöğretim olduğu, dil bilgisine sahip olmadıkları, mesleki eğitim almayan mutfak çalışanın %43.4 oranında olduğu, aşçılık eğitimine yönelik önlisans ve lisans programlarından mezun olanların başka alanlara yöneldiği ve %80'inin işinden memnun olduğu sonuçlarına ulaşmışlardır.

3. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı; lisans düzeyinde turizm ve seyahat eğitimi alan öğrencilerin, turizm sektöründe kariyer yapmaya yönelik niyetlerini belirlemek, bu niyetlerine etki eden faktörleri belirlemek ve bu faktörlerin demografik özelliklere göre farklılık gösterip göstermediğini ortaya koymaktır. Yapılan literatür taraması sonucunda turizm eğitimi alan öğrencilerin kariyer beklentileri konusu üzerinde birçok çalışmaya (Kuşlivan ve Kuşlivan, 2000; Duman vd., 2006; Zengin vd., 2011; Erdinç ve Yılmaz, 2012; Dinçer vd., 2013; Duran ve Gümüş, 2013; Çarıkçı ve Morçin, 2014; Üzümcü vd., 2015; Ulama vd., 2015; Ünal ve Bayram, 2015; Bahçelerli ve Sucuoğlu, 2015; Çuhadar ve Çetintürk, 2016; Denk ve Koşan, 2017; Günay ve Akıncı, 2017; Köşker ve Unur, 2017) rastlanılmış olup, İskenderun Teknik Üniversitesi öğrencileri üzerinde yapılan çalışmaya rastlanılamamıştır. İskenderun Teknik Üniversitesi; lisans düzeyinde turizm ve otel işletmeciliği ile seyahat işletmeciliği eğitimleri vermekte olup, 2018-2019 eğitim öğretim yılı itibarıyla turizm bölümünde 819 aktif öğrenci, seyahat bölümünde ise 467 aktif öğrenci mevcuttur. Her yıl verilen mezun sayısı 100'ün üzerindedir. Bu bağlamda İskenderun Teknik Üniversitesi araştırmaya değer görülmekte ve bu çalışma ile İskenderun Teknik Üniversitesi öğrencilerinin durumunun belirlenmesi amaçlanmaktadır. Bu bağlamda çalışmanın amaçlarından biri de İskenderun Teknik Üniversitesi öğrencileri üzerindeki eksikliği gidererek literatüre katkıda bulunmaktır.

4. Yöntem

4.1. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini İskenderun Teknik Üniversitesi Turizm ve Otel İşletmeciliği Yüksekokulu'na kayıtlı Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik ile Seyahat İşletmeciliği programları öğrencileri oluşturmaktadır. 2018-2019 eğitim öğretim yılı itibari ile iki bölüme aktif olarak devam eden ve ders kaydını yapmış olan öğrenci sayısı 707'dir. Ankete katılan öğrenci sayısı 240'tır. Ancak hatalı ve eksik doldurulan 51 anket formu çalışma dışı bırakılıp, 189 anket formu ile analizler gerçekleştirilmiştir. Bu örneklem sayısının evreni temsil edebileceği düşünülmüştür. 30'dan büyük 500'den küçük örnek büyüklükleri birçok araştırma için yeterlidir (Coşkun vd., 2015: 137). Anketler, her iki bölümde de gönüllülük esasına göre yapılmıştır.

4.2. Araç

Bu araştırmada birincil verilerden yararlanılmıştır. Birincil veri toplama tekniklerinden anket yöntemi tercih edilmiştir. Anket yönteminin tercih edilme sebebi; verileri tarafsız olarak toplayıp, istatistiksel analizleri yapabilmeye uygun bir yöntem olarak düşünülmesidir (Coşkun vd., 2015: 80). Anketlerin uygulanması esnasında birebir görüşme yolu kullanılmıştır. Örneklem yöntemi olarak tesadüfi örneklem yöntemi seçilmiştir. Tesadüfi örneklemenin tercih edilmesinin sebebi ise; tanımlanan evrendeki her elemanın, eşit ve bağımsız seçilme şansına sahip olmasıdır (Coşkun vd., 2015: 139).

Araştırma kapsamında kullanılan anket formunun ön test uygulaması 50 kişi üzerinde gerçekleştirilmiş olup, ön test uygulaması sonucunda gerekli görülen düzeltmeler yapıldıktan sonra anket formunun nihai hali elde edilmiştir. Araştırmanın temel aracı olan anket formu büyük ölçüde, konu ile ilgili yapılan araştırmalardan (Pehlivan, 2008; Orhan, 2015; Bilici, 2015) yararlanılarak geliştirilmiştir. Anket 2 bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde; öğrencilerin demografik özelliklerini belirlemeye yönelik sorular sorulmuştur. İkinci bölümde; 5'li likert ölçeği kullanılarak, öğrencilerin kariyer yapma niyetlerine etki edebilecek faktörleri belirlemek amacıyla 32 adet ifade yöneltmiştir. Anket uygulaması 2018 yılının kasım ayında bir hafta boyunca devam etmiştir.

5. Bulgular

Araştırmaya katılan öğrencilerin demografik özellikleri Tablo 1.'de görülmektedir. Buna göre katılımcıların, %68,8'inin erkek, %61,9'unun 17-22 yaş aralığında, %60,8'inin Akdeniz Bölgesi'nde ikamet ettiği, %57,7'sinin turizm ve otel işletmeciliği bölümünde ve %46,'sının 3. sınıfta öğrenim gördüğü tespit edilmiştir. Katılımcıların %69,8'i turizm eğitimini isteyerek seçtiğini belirtmiştir. Katılımcıların %54,5'inin yakını turizm sektöründe çalışmamaktadır. Bunun yanı sıra; katılımcıların azımsanmayacak bir kısmının yakını turizm sektöründe çalıştığı görülmektedir. Bu bağlamda, öğrencilerin bir kısmının turizm sektörünü tanıyarak bu bölümü seçtikleri söylenebilir. Bununla birlikte, katılımcıların %63,5'i turizm sektöründe çalışmış olup, %20,6'sının mezuniyet sonrası çalışma tercihinin, turizm sektörü dışında bir sektör olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların %42,3'ünün 5 yıl sonraki kariyer hedefinin üst düzey yöneticilik olduğu ve %84,7'sinin 15 yıl sonraki kariyer hedefinin yine üst düzey yöneticilik olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Cinsiyet	N	%
Kadın	59	31,2
Erkek	130	68,8
Yaş		
17-22	117	61,9
23 ve üzeri	72	38,1
İkamet edilen bölge		
Akdeniz	115	60,8
Diğer	74	39,2
Bölüm		
Turizm ve otel işletmeciliği	109	57,7
Seyahat işletmeciliği ve turizm rehberliği	80	42,3
Sınıf		
1.	8	4,2
2.	46	24,3
3.	87	46,0
4.	48	25,4
Turizm eğitimi isteyerek mi seçtiniz?		
Evet	132	69,8
Hayır	57	30,2
Turizm sektöründe yakınınız çalışmakta mıdır?		
Evet	86	45,5
Hayır	103	54,5
Turizm sektöründe staj yaptınız mı/ çalıştınız mı?		
Evet	120	63,5
Hayır	69	36,5
Mezuniyet sonrası çalışma tercihiniz?		
Konaklama işletmeleri	37	19,6
Seyahat	26	13,8
Rehberlik	19	10,1
Eğitim kurumları	38	20,1

Turizm sektöründe çalışmayacağım	30	15,9
Diğer	39	20,6
5 yıl sonraki kariyer hedefiniz?		
Üst düzey yönetici	80	42,3
Orta düzey yönetici	78	41,3
Alt düzey yönetici	18	9,5
İş gören	13	6,9
15 yıl sonraki kariyer hedefiniz?		
Üst düzey yönetici	160	84,7
Orta düzey yönetici	19	10,1
Alt düzey yönetici	2	1,1
İş gören	8	4,2
Toplam	189	100,0

Tablo 2. Kariyer Beklenti İfadelerinin Güvenilirliği

Ölçek Boyutu	Madde Sayısı	Alpha Değeri
Kariyer Beklenti İfadeleri	32	0,830

Alfa değeri 0 ile 1 arası değerler alır ve kabul edilebilir bir değer en az 0,7 olması arzu edilir (Coşkun vd., 2015). Bu durumda ölçeğin içsel tutarlılığa sahip olduğu ve ölçek soruları arasında mükemmel yakın bir uyum olduğu ifade edilebilir.

Tablo 3. Kariyer Beklentilerine Etki Eden Faktörler ve Faktör Yükleri

	Faktör 1	Faktör 2	Faktör 3	Faktör 4	Faktör 5	Faktör 6	Faktör 7	Faktör 8	Faktör 9	Faktör 10
İşin Çekiciliği										
1- Turizm endüstrisinde çalışmak eğlencelidir.	0,756									
2- Turizm endüstrisinde yeni insanlarla tanışma olanağı fazladır.	0,549									
5- Çalışma ortamı güzeldir.	0,689									
9- Yeteneklerimi kullanabilme imkânı sağlamaktadır.	0,618									
Çalışan Hakları										
13- Turizmde çalışanların hakları yeterli seviyede gelişmemiştir.		0,759								

14- Turizm endüstrisinde sosyal güvence yetersizdir.	0,827
15- Turizm ile ilgili yasal zeminde boşluklar mevcuttur.	0,791
Kendini Geliştirebilme	
28- Turizm endüstrisinde mesleki gelişim desteklenmektedir.	0,511
29- Kendi işimi kurabilme imkânı mevcuttur.	0,686
30- Turizm endüstrisinde eğitime önem verilmektedir.	0,712
Çalışma Koşulları	
17- Çalışma koşulları aile yaşamını olumsuz etkilemektedir.	0,594
18- Turizm işletmelerinde iş yükü fazladır.	0,743
21- Turizmde düzensiz ve uzun çalışma saatleri vardır.	0,687
Olumlu Özellikler	
25- Turizm endüstrisinin geleceği parlaktır.	0,760
26- Turizm endüstrisi hareketli ve dinamik bir yapıya sahiptir.	0,653
Kariyer Fırsatları	
19- Turizm endüstrisinde yükselmek diğer endüstrilere göre kolaydır.	0,690
20- Turizm endüstrisinde ücretler yüksektir.	0,564
24- Turizm endüstrisinde iş bulmak kolaydır.	0,631
İş Birliği	
27- Turizm endüstrisinde çalışanlar arasında iş birliği vardır.	0,697
Çalışan Kalitesi	
22- Turizm endüstrisinde nitelikli işgücüne önem verilmektedir.	0,578
31- Turizm endüstrisinde	0,801

işletmeler arasında
transfer kolaydır.

Adalet Algısı

23- Turizmde
cinsiyet ayrımcılığı
yoktur.

0,797

Turizm**Sektörünün İmajı**

10- Turizm
endüstrisinde
kurumsallaşmamış
bir yapı vardır.

0,652

11- Turizm
endüstrisinin
toplum nezdinde
olumsuz imajı
vardır.

0,701

**Özdeğerler
(Eigenvalue)**

9,577 9,062 7,403 7,201 5,791 5,785 5,023 4,939 4,703 4,374

Toplam**Açıklanan
Varyans (%)**

63,858

Kaiser-Meyer-**Olkin Örneklemeye
Ölçüm Yeterliliği**

0,760

Bartlett**Küresellik Test**

0,000

Değeri

Başlangıç çözümü matrisi faktörler arasındaki ilişkileri ortaya koymakla beraber değişkenlerin aynı anda birden fazla faktörle korelasyonu olması sebebiyle faktörlerin yorumlanması ve isimlendirilmesi zor olmakta veya mümkün olmamaktadır. Bu durumda matris rotasyona tabi tutularak faktörlere yüksek yüklemeler yapılmakta ve faktörlerin tespit edilmesi kolaylaştırılabilmektedir. Faktör analizi sırasında matris “Varimax” döndürme yöntemine tabi tutulmuş, araştırma örnekleme göz önünde bulundurularak ölçekteki ifadelerden faktör yükü 0,5’ten büyük olanlar dikkate alınmış (Altunışık vd., 2010: 281), faktör yükü 0,5’ten küçük olan ifadeler analizde yer verilmemiş ve ilgili maddeler ölçekten çıkarılmıştır. Bu işlem sonucunda öğrencilerin turizm sektörüne yönelik algılamalarından oluşan 32 ifadeden 8’inin (ölçek maddelerinden 4., 5., 6., 7., 8., 12., 16., 32. maddeler) ölçekten çıkarılmasına karar verilmiştir.

Açıklayıcı faktör analizi sonucunda öğrencilerin kariyer beklentilerinde on faktörün etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Tespit edilen faktörler; “İşin Çekiciliği”, “Çalışan Hakları”, “Kendini Geliştirebilme”, “Çalışma Koşulları”, “Olumlu Özellikler”, “Kariyer Fırsatları”, “İş Birliği”, “Çalışan Kalitesi”, “Adalet Algısı” ve “Turizm Sektörünün İmajı” olarak isimlendirilmiş olup faktörlerin açıkladıkları toplam varyans %63,858 olarak tespit edilmiştir.

Turizm sektörüne yönelik algılamaların ikamet edinilen bölge değişkenine göre anlamlı şekilde farklılaştığı tespit edilmiştir. Tablo 4. incelendiğinde, Akdeniz Bölgesi’nde ikamet eden öğrencilerin; turizm sektörünün olumlu yönlerine, diğer bölgelerde ikamet eden öğrencilere göre daha fazla katıldıkları ve önemsedikleri söylenebilir. Akdeniz Bölgesi’nin sıcak bir iklime sahip olması, turizm sezonunun diğer bölgelere kıyasla daha uzun sürmesine neden olmaktadır. Bu bağlamda bu bölgede ikamet eden öğrenciler, turizm sektörünün içinde daha fazla bulunmaktadır.

Tablo 4. Katılımcıların İkamet Ettikleri Bölge Bakımından Kariyer Algılamalarına Etki Eden Faktörler

Öğrencilerin Kariyer Beklentilerine Etki Eden Faktörler	İkamet Edilen Bölge	Kişi Sayısı	Aritmetik Ortalama	Standart Sapma	Bağımsız Örneklem T Testi	
					t	p
Olumlu Özellikler	Akdeniz	115	4,0609	0,71680	2,366	0,01< α
	Diğer	74	3,7568	0,94450		

Turizm sektörüne yönelik algılamaların okunulan bölüm değişkenine göre anlamlı şekilde farklılaştığı tespit edilmiştir. Tablo 5. incelendiğinde, Turizm bölümünde okuyan öğrencilerin; çalışan haklarına, seyahat bölümünde okuyan öğrencilere göre daha fazla katıldıkları ve önemsedikleri söylenebilir. Bu durumun nedeni, turizm bölümünde okuyan öğrencilerin bölümlerinden dolayı, turizm sektöründe daha bilinçli ve daha gözlemci bir biçimde çalıştıkları olabilir.

Tablo 5. Katılımcıların Bölümleri Bakımından Kariyer Algılamalarına Etki Eden Faktörler

Öğrencilerin Kariyer Beklentilerine Etki Eden Faktörler	Okunulan Bölüm	Kişi Sayısı	Aritmetik Ortalama	Standart Sapma	Bağımsız Örneklem T Testi	
					t	p
Çalışan Hakları	Turizm	115	3,8349	0,98927	3,068	0,00< α
	Seyahat	74	3,4208	0,85970		

Tablo 6'da görüldüğü üzere, öğrencilerin turizm sektörüne yönelik algılamaları; kendini geliştirebilme, kariyer fırsatları ve turizm sektörünün imajı faktörlerine gösterdikleri önem düzeyleri öğrencilerin sınıfları bakımından farklılık göstermektedir. Gruplar arası farkın kaynağını tespit etmek amacıyla çoklu karşılaştırma testlerinden Tamhane uygulanmış 4. sınıfta öğrenim gören öğrencilerin, 3. sınıfta öğrenim gören öğrencilere göre kendini geliştirebilme faktörüne daha fazla önem verdiği tespit edilmiştir. 1. sınıfta öğrenim gören öğrencilerin 2., 3. ve 4. sınıfta öğrenim gören öğrencilere göre kariyer fırsatları faktörüne daha az önem verdiği ve yine 1. Sınıfta öğrenim gören öğrencilerin 4. Sınıfta öğrenim gören öğrencilere göre turizm sektörünün imajı faktörüne daha az önem verdiği tespit edilmiştir. Bunun durum; 1. Sınıfta öğrenim gören öğrencilerin turizm sektöründe çalışma deneyimi yaşamadıklarından ve turizm sektörünü henüz tanımadıklarından kaynaklanabilir.

Tablo 6. Katılımcıların Sınıfları Bakımından Kariyer Algılamalarına Etki Eden Faktörler

Öğrencilerin Kariyer Beklentilerine Etki Eden Faktörler	Sınıf	Kişi Sayısı	Aritmetik Ortalama	Standart Sapma	One Way ANOVA	
					f	p
Kendini Geliştirebilme	1.	8	3,1667	1,12687	3,564	0,01< α
	2.	46	3,4420	0,91908		
	3.	87	3,7050	0,95699		
	4.	48	3,1597	1,03597		
	Toplam		189	3,1597		
Kariyer Fırsatları	1.	8	2,3333	0,56344	2,956	0,03< α
	2.	46	3,0797	0,82607		
	3.	87	3,1801	0,78059		
	4.	48	3,1458	0,74980		
	Toplam		189	3,1111		
Turizm Sektörünün İmajı	1.	8	2,3750	1,02644	2,822	0,04< α
	2.	46	3,0543	0,95585		
	3.	87	3,0632	0,82759		
	4.	48	3,3229	0,93678		
	Toplam		189	3,0979		

Turizm sektörüne yönelik algılamaların turizm eğitimi isteyerek seçip seçmeme durumuna göre anlamlı şekilde farklılaştığı tespit edilmiştir. Tablo 7. incelendiğinde, turizm eğitimi isteyerek seçen öğrencilerin; işin çekiciliği ve olumlu özellikler faktörlerine, turizm eğitimi isteyerek seçmeyen öğrencilere göre daha fazla katıldıkları ve önemsedikleri söylenebilir. Bu durumun nedeni, turizm eğitimi isteyerek seçen öğrencilerin turizm sektörünü tanıyarak seçtikleri söylenebilir. Turizm eğitimi isteyerek seçmeyen öğrenciler adalet algısı faktörüne turizm eğitimi isteyerek seçen öğrencilere göre daha fazla önem vermektedirler. Bunun nedeni ise; turizm sektöründe cinsiyet ayrımcılığı yapıldığını düşünmeleri olabilir.

Tablo 7. Katılımcıların Turizm Eğitimi İsteyerek Seçip Seçmemeleri Bakımından Kariyer Algılamalarına Etki Eden Faktörler

Öğrencilerin Kariyer Beklentilerine Etki Eden Faktörler	Turizm eğitimi isteyerek mi seçtiniz?	Kişi Sayısı	Aritmetik Ortalama	Standart Sapma	Bağımsız Örneklem T Testi	
					t	p
İşin Çekiciliği	Evet	132	4,2045	0,59162	6,678	0,00< α
	Hayır	57	3,5263	0,66090		
Olumlu Özellikler	Evet	132	4,0417	0,80086	2,523	0,01< α
	Hayır	57	3,7105	0,83958		
Adalet Algısı	Evet	132	3,0526	1,36585	2,289	0,02< α
	Hayır	57	3,5682	1,44446		

Turizm sektörüne yönelik algılamaların turizm sektöründe bir yakınının çalışıp çalışmadığı durumuna göre anlamlı şekilde farklılaştığı tespit edilmiştir. Tablo 8. incelendiğinde, turizm sektöründe yakını çalışan öğrencilerin işin çekiciliği ve kendini geliştirebilme faktörlerine daha fazla önem verdiği söylenebilir.

Tablo 8. Katılımcıların Turizm Sektöründe Bir Yakınının Çalışıp Çalışmama Durumu Bakımından Kariyer Algılamalarına Etki Eden Faktörler

Öğrencilerin Kariyer Beklentilerine Etki Eden Faktörler	Turizm sektöründe yakınıız çalışmakta mıdır?	Kişi Sayısı	Aritmetik Ortalama	Standart Sapma	Bağımsız Örneklem T Testi	
					t	p
İşin Çekiciliği	Evet	86	4,1250	0,60966	2,313	0,02< α
	Hayır	103	3,8956	0,73141		
Kendini Geliştirebilme	Evet	86	3,6744	0,92032	2,516	0,01< α
	Hayır	103	3,3172	1,03045		

Turizm sektörüne yönelik algılamaların turizm sektöründe staj yapıp yapmama durumuna göre anlamlı şekilde farklılaştığı tespit edilmiştir. Tablo 9. incelendiğinde, Turizm sektöründe staj yapan öğrencilerin; işin çekiciliği ve olumlu özellikler faktörlerine, turizm sektöründe staj yapmayan öğrencilere göre daha fazla katıldıkları ve önemsedikleri söylenebilir. Bu durum, turizm sektöründe çalışmış olan öğrencilerin turizm sektörünü tanıdıklarından kaynaklanabilir. Bu bağlamda öğrencilerin, turizm sektöründe çalışmayı eğlenceli buldukları, çalışma ortamını beğendikleri, ücreti yeterli buldukları ve turizm sektöründe yükselmenin diğer sektörlerle kıyasla daha kolay olduğunu düşündükleri söylenebilir.

Tablo 9. Katılımcıların Turizm Sektöründe Staj Yapıp Yapmama Durumu Bakımından Kariyer Algılamalarına Etki Eden Faktörler

Öğrencilerin Kariyer Beklentilerine Etki Eden Faktörler	Turizm sektöründe staj yaptınız mı?/Çalıştınız mı?	Kişi Sayısı	Aritmetik Ortalama	Standart Sapma	Bağımsız Örneklem T Testi	
					t	p
İşin Çekiciliği	Evet	120	4,0833	0,67933	2,223	0,02< α
	Hayır	69	3,8551	0,67981		
Kariyer Fırsatları	Evet	120	3,2000	0,73767	1,979	0,05< α
	Hayır	69	2,9565	0,85542		

Tablo 10’da görüldüğü üzere, öğrencilerin turizm sektörüne yönelik algılamaları; işin çekiciliği, kendini geliştirebilme ve çalışan kalitesi faktörlerine gösterdikleri önem düzeyleri öğrencilerin mezuniyet sonrası çalışmak istedikleri alan bakımından farklılık göstermektedir. Gruplar arası farkın kaynağını tespit etmek amacıyla çoklu karşılaştırma testlerinden Tamhane uygulanmış, mezuniyet sonrası seyahat sektöründe çalışmak isteyen öğrencilerin turizm sektöründe çalışmak istemeyen öğrencilere göre işin çekiciliği faktörüne daha fazla önem verdiği tespit edilmiştir. Bunun nedeni, turizm sektörünün doğasının öğrencinin ilgisini çekmemesi olabilir. Mezuniyet sonrası seyahat sektöründe çalışmak isteyen öğrencilerin diğer öğrencilere göre kendini geliştirebilme ve çalışan kalitesi faktörlerine en fazla önemi verdiği tespit edilmiştir. Bu durum, mezuniyet sonrası seyahat sektöründe çalışmak isteyen öğrencilerin eğitim, mesleki gelişim ve kendi işini kurabilme konularını daha fazla önemsemesi ile açıklanabilir.

Tablo 10. Katılımcıların Mezuniyet Sonrası Çalışma Tercihi Bakımından Kariyer Algılamalarına Etki Eden Faktörler

Öğrencilerin Kariyer Beklentilerine Etki Eden Faktörler	Mezuniyet Sonrası Çalışma Tercihi	Kişi Sayısı	Aritmetik Ortalama	Standart Sapma	One Way ANOVA	
					f	p
İşin Çekiciliği	Konaklama İşletmeleri	44	4,1080	0,70174	2,420	0,05< α
	Seyahat	26	4,2692	0,59550		
	Eğitim Kurumları	38	3,9934	0,54984		
	Turizm Sektöründe Çalışmayacağım	30	3,7667	0,74548		
	Diğer	51	3,9118	0,73284		
Toplam		189	4,0000	0,68659		
Kendini Geliştirebilme	Konaklama İşletmeleri	44	3,32	1,111	3,952	0,04< α
	Seyahat	26	4,17	0,694		

	Eğitim Kurumları	38	3,33	0,917	
	Turizm Sektöründe Çalışmayacağım	30	3,36	0,892	
	Diğer	51	3,45	1,022	
	Toplam	189	3,48	0,995	
	Konaklama İşletmeleri	44	3,35	1,009	
	Seyahat	26	3,94	0,683	
Çalışan Kalitesi	Eğitim Kurumları	38	3,29	0,777	2,754
	Turizm Sektöründe Çalışmayacağım	30	3,38	0,795	0,02< α
	Diğer	51	3,44	0,835	
	Toplam	189	3,45	0,859	

Tablo 11’de görüldüğü üzere, öğrencilerin turizm sektörüne yönelik algılamaları; kendini geliştirebilme ve çalışan kalitesi faktörlerine gösterdikleri önem düzeyleri öğrencilerin 5 yıl sonraki kariyer hedefleri bakımından farklılık göstermektedir. Gruplar arası farkın kaynağını tespit etmek amacıyla çoklu karşılaştırma testlerinden Tamhane uygulanmış, 5 yıl sonraki kariyer hedefi iş gören olan öğrencilerin 5 yıl sonraki kariyer hedefi; alt, orta ve üst düzey yöneticilik olan öğrencilere göre işin çekiciliği faktörüne daha az önem verdiği tespit edilmiştir. 5 yıl sonraki kariyer hedefi alt düzey yönetici olan öğrenciler çalışan hakları faktörüne; 5 yıl sonraki kariyer hedefi iş gören olan öğrencilere göre daha fazla önem vermektedir. Bu durum, turizm sektöründe kariyer yapma isteği olan öğrencilerin turizm sektörünün doğasını sevmesi ve turizm sektöründe çalışmaya daha istekli olmasından kaynaklanabilir.

Tablo 11. Katılımcıların 5 Yıl Sonraki Kariyer Hedefleri Bakımından Kariyer Algılamalarına Etki Eden Faktörler

Öğrencilerin Kariyer Beklentilerine Etki Eden Faktörler	5 Yıl Sonrası İçin Kariyer Hedefi	Kişi Sayısı	Aritmetik Ortalama	Standart Sapma	One Way ANOVA	
					f	p
İşin Çekiciliği	Üst Düzey Yönetici	80	4,0313	0,72082	3,189	0,02< α
	Orta Düzey Yönetici	78	4,0513	0,60216		
	Alt Düzey Yönetici	18	4,0417	0,43933		
	İş gören	13	3,4423	1,00080		
Toplam		189	4,0000	0,68659		
Çalışan Hakları	Üst Düzey Yönetici	80	3,68	0,955	2,676	0,04< α
	Orta Düzey Yönetici	78	3,63	0,913		
	Alt Düzey Yönetici	18	4,09	0,782		
	İş gören	13	3,13	1,229		

6. Sonuç

Turizm faaliyetlerini gerçekleştiren bireyler gidilen destinasyonun; ulaşım, konaklama, yeme-içme ve eğlenme tesislerinden yararlanmaktadırlar. Turizmin bu özellikleri, ülke ekonomilerine katkılarını ön plana çıkarmaktadır. Turizmin emek-yoğun bir sektör olmasından dolayı, sektörün başarısı, hizmet kalitesinin artması, rekabetin sürdürülebilirliği personelin eğitimine bağlıdır.

Katılımcıların, %68,8'inin erkek, %61,9'unun 17-22 yaş aralığında, %60,8'inin Akdeniz Bölgesi'nde ikamet ettiği, %57,7'sinin turizm ve otel işletmeciliği bölümünde ve %46,6'sının 3. sınıfta öğrenim gördüğü, %69,8'i turizm eğitimini isteyerek seçtiği, %54,5'inin yakınının turizm sektöründe çalışmadığı, %63,5'i turizm sektöründe çalışmış olup, %20,6'sının mezuniyet sonrası çalışma tercihinin, turizm sektörü dışında bir sektör olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların %42,3'ünün 5 yıl sonraki kariyer hedefinin üst düzey yöneticilik olduğu ve %84,7'sinin 15 yıl sonraki kariyer hedefinin yine üst düzey yöneticilik olduğu tespit edilmiştir.

Gerçekleştirilen faktör analizi sonucunda öğrencilerin kariyer beklentilerinde “İşin Çekiciliği”, “Çalışan Hakları”, “Kendini Geliştirebilme”, “Çalışma Koşulları”, “Olumlu Özellikler”, “Kariyer Fırsatları”, İş Birliği”, “Çalışan Kalitesi”, “Adalet Algısı”, ve “Turizm Sektörünün İmajı” faktörlerin etkili olduğu tespit edilmiştir. Tespit edilen faktörlerin literatürde öğrencilerin kariyer beklentilerine etki eden faktörler ile ilgili çalışmalarla benzerlikler teşkil ettiği ifade edilebilir. Ulama ve diğerleri (2015) gerçekleştirdikleri çalışmalarında, öğrencilerin kariyer beklentilerine etki eden faktörleri; cazibe unsurları, olumsuz özellikler, olumlu özellikler, bireysel nitelikler, çalışma koşulları ve hareketlilik olarak tespit etmişlerdir. Günay ve Akıncı (2017) ise bu faktörleri; terfi imkanları, ücret ve ek gelirler, işin doğası ve çalışma koşulları, sektörde eğitimin rolü, iş arkadaşları ve işe bağlılık, yöneticilerin tutumu, kişi endüstri uyumu ve çalışanlar arası ilişki olarak tespit etmiştir. Özdemir ve diğerleri (2018) ise; staj deneyiminden sonra, öğrencilerin turizm sektöründe çalışmaya devam etmek istememelerinde etkili olan ilk 3 faktörün; sağlık imkanları, işletmenin verdiği ücret ve üstlenilen işi yerine getirebilme faktörleri olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Araştırma sonucunda öğrencilerin sahip oldukları çeşitli özelliklerin kariyer beklentilerinde çeşitli farklılıklara sebep olduğu tespit edilmiştir. Akdeniz Bölgesi'nde ikamet eden öğrencilerin; turizm sektörünün olumlu yönlerine, diğer bölgelerde ikamet eden öğrencilere göre daha fazla katıldıkları ve önemsedikleri tespit edilmiştir. Bu sonuç ilgi çekici olmakla birlikte araştırma örneklemini oluşturan katılımcıların %60,8'inin Akdeniz Bölgesi'nde ikamet ediyor olmaları (bkz. Tablo 1.) göz önünde bulundurulmalıdır. Araştırma sonucunda elde edilen önemli sonuçlardan bir diğeri, mezuniyet sonrası seyahat sektöründe çalışmak isteyen öğrencilerin diğer öğrencilere göre kendini geliştirebilme ve çalışan kalitesi faktörlerine en fazla önemi vermesidir. Bu durum, mezuniyet sonrası seyahat sektöründe çalışmak isteyen öğrencilerin eğitim, mesleki gelişim ve kendi işini kurabilme konularını daha fazla önemsemesi ile açıklanabilir.

Bu araştırma, İskenderun Teknik Üniversitesi Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu ile yapıldığı için sonuçların diğer bölgelerdeki üniversite öğrencilerine genellenmesi mümkün değildir.

Kaynakça

Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S., Yıldırım, E. (2010). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı*. Sakarya: Adapazarı Kitabevi.

Aymankuy, Y., Aymankuy, Ş. (2013). “Turizm İşletmeciliği Eğitimi Alan Öğrencilerin Turizm Sektöründeki İstihdamla İlgili Görüşleri ve Sektördeki Kariyer Beklentileri (Balıkesir Üniversitesi Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu Örneği)”, *Akademik Bakış Dergisi*, (35): 1-21.

Bahçelerli, N., M., Sucuoğlu, E. (2015). “Undergraduate Tourism Students’ Opinions Regarding the Work Conditions in the Tourism Industry”, *ScienceDirect Procedia Economics and Finance* (26), pp. 1130 – 1135.

Bilici, H. (2015). *Turizm Eğitimi Almış Sektör Çalışanlarının Kariyer Beklentileri (Fethiye Örneği)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla: Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Coşkun, R., Altunışık, R., Bayraktaroğlu, S., Yıldırım, E. (2015). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı*. Adapazarı: Sakarya Kitabevi.

Çarıkcı, İ., H., Morçin, S., E. (2014). “Önlisans Turizm Öğrencilerinin Kariyer Değerleri: Sarıkamış Örneği”, *Elektronik Mesleki Gelişim ve Araştırma Dergisi (EJOIR)*, 2(Özel Sayı): 67-81.

Çuhadar, M., Çetintürk, İ. (2016). “Önlisans Düzeyinde Turizm Eğitimi Alan Öğrencilerin Kariyere Yönelik Algıları: Süleyman Demirel Üniversitesi Örneği”, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(17): 51-69.

Denk, E., Koşan, A. (2017).” Otel Mutfak Çalışanları Mesleki Eğitim Seviyeleri ve Kariyer Hedeflerinin Ölçülmesi: Kış Koridoru Analizi”, *Yorum-Yönetim-Yöntem*, 5(1): 55-83.

Diñer, F., İ., Akova, O., Kaya, F. (2013). “Meslek Yüksekokulu Turizm ve Otel İşletmeciliği Programı Öğrencilerinin Kariyer Planlaması Üzerine Bir Araştırma: İstanbul Üniversitesi ve Gümüşhane Üniversitesi Örneği”, *Elektronik Mesleki Gelişim ve Araştırmalar Dergisi*, 1(2): 42-56.

Duman, T., Tepeci, M., Unur, K. (2006). “Mersin’de Yükseköğretim ve Orta Öğretim Düzeyinde Turizm Eğitimi Almakta Olan Öğrencilerin Sektörün Çalışma Koşullarını Algılamaları ve Sektörde Çalışma İsteklerinin Karşılaştırmalı Analizi”, *Anatolia Turizm Araştırmaları Dergisi*, 17(1): 51-69.

Duran, E., Gümüş, M. (2013). “Turizm Lisans Öğrencilerinin Duygusal Emek Deneyimlerinin Kariyer Tercihlerine Etkileri”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(2): 233-251.

Erdiñ, S., B., Yılmaz, G. (2012). “Lisans Düzeyinde Turizm Eğitimi Alan Öğrencilere Yönelik Betimleyici Bir Araştırma: Turizm, Turist ve Antalya ile İlgili Görüşleri”, *13. Ulusal Turizm Kongresi*.

Günay, İ., Akıncı, Z. (2017). “Turizmde Sürdürülebilirlik Açısından Öğrencilerin Sektöre Karşı Tutumlarının Mezuniyet Sonrası Kariyer Planlaması ve Seçimine Etkisi”, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(20): 1-19.

Kozak, N., Kozak, M., A., Kozak, M. (2017). *Genel Turizm İlkeler-Kavramlar*. Detay Yayıncılık: Ankara.

Köşker, H., Unur, K. (2017). “Turizm Lisans Öğrencilerinin Turizm Sektöründe Çalışma Eğilimleri Üzerine Bir Araştırma”, *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 14 (2): 26-41.

Kuşluvan, S., Kuşluvan, Z. (2000). “Perceptions And Attitudes of Undergraduate Tourism Students Towards Working In The Tourism Industry In Turkey”, *Elsevier Tourism Management*, 21(3): 251-269.

Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2018). *Turizm Gelirleri ve Giderleri*, <http://yigm.kulturturizm.gov.tr>, (20.10.2018).

Oktadiana, H., Developing Programs and curricula to enhance entrepreneurial skills and creativity in hospitality and tourism education (in indonesia) http://www.unescobkk.org/fileadmin/user_upload/apeid/Conference/15th_Conference/papers/1118-242-1-SM.pdf (16.10.2017).

Orhan, A. (2015). *Türkiye’de Lisans Düzeyinde Turizm Eğitimi Alan Öğrencilerin Turizm Sektörü İle İlgili Algılarının Çalışma Niyetleri Üzerindeki Etkisinin Belirlenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi.

Özdemir, F., Süslü, C., Özer, G. (2018). “Turizm ve Seyahat Bölümü Öğrencilerinin Staj Döneminde Edindikleri Motivasyonun Herzberg Teorisine Göre Değerlendirilmesine Yönelik Bir Araştırma: İskenderun Teknik Üniversitesi Örneği”. *VII. Ulusal III. Uluslararası Doğu Akdeniz Turizm Sempozyumu Bildiriler Kitabı*: 695-707.

Pehlivan, R. (2008). *Lisans Düzeyinde Turizm Eğitimi Almakta Olan Öğrencilerin Sektör İle İlgili Tutumlarının Mezuniyet Sonrası Kariyer Seçimine Etkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi.

Roney, S., A., Öztin, P. (2007). “Career Perceptions of Undergraduate Tourism Students: A Case Study in Turkey”, *Journal of Hospitality, Leisure Sport & Tourism Education*, 6(1): 4-17.

Tekin, Ö., A., Çidem, G. (2017). “Önlisans Turizm Öğrencilerinin Mutfak Departmanında Kariyere Yönelik Tutumları”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (52), 33-51.

Tuyluoğlu, T. (2003). *Türkiye’de Turizm Eğitiminin Niteliği*”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). 2018. *Turizm İstatistikleri*, <http://www.tuik.gov.tr>, (21.10.2018).

Türkiye Seyahat Acentaları Birliği (TÜRSAB). (2018). *Turist Sayısı ve Turizm Gelirleri*, <https://www.tursab.org.tr>, (20.10.2018).

Ulama, Ş., Batman, O., Ulama, H. (2015). “Lisans Düzeyinde Turizm Eğitimi Alan Öğrencilerin Kariyer Algılamalarına Yönelik Bir Araştırma: Sakarya Üniversitesi Örneği”, *Bartın Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(2): 339-366.

Ünal, İ., Bayram, A., T. (2015). “Önlisans Düzeyinde Turizm Eğitimi Alan Öğrencilerin Memnuniyet Düzeyine Yönelik Karşılaştırmalı Bir Araştırma”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(10): 525-534.

Üzümcü, T., P., Alyakut, Ö., Günsel, A. (2015). “Turizm Eğitimi Alan Öğrencilerin, Mesleğin Geleceğine İlişkin Bakış Açıkları”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(33): 179-199.

November 22-24, 2018 Antalya

Congress Book

World Tourism Organization (UNWTO). (2018). *Bölgesel Turist Sayısı*, <http://www2.unwto.org/>, (20.10.2018).

Yıldız, Z. (2011). “Turizm Sektörünün Gelişimi ve İstihdam Üzerindeki Etkisi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 3(5): 54-71.

Zengin, B., Şen, L., M., Taşar, O. (2011). “Marmara Bölgesinde Turizm Lisans Öğrencilerinin Konaklama Sektöründe Cinsiyete Göre Kariyer Düşünceleriyle İlgili Bir Araştırma”, *International Conference on Eurasian Economies*, Sessions 3b: 217-225.

In the Context of Corporate Governance Value Based Performance Analysis

Orhan ELMACI¹

Abstract

This study covers a model of how ine value-based performance analysis in the context of corporate governance “can be improved. In this study, the main purpose of a company from the perspective of sustainability is that it should create value for all stakeholders of the company. In the first part of the four-part study, in the context of corporate governance, the theoretical framework for appraisal management is set out. In the second chapter, business performance measurement and valuation methods are explained. In the third chapter, the Economic Value Added (EVA), which is an effective approach in value based performance analysis, is briefly explained. In the fourth part of the study, the application results of BİST Informatics sector were revealed. The study was completed with results and recommendations.

Keywords: Value Based Management, Value Based Performance Analysis, EVA Method

JEL Codes: M40, M41.

Kurumsal Yönetişim Bağlamında Değer Tabanlı Performans Analizi

Özet

Bu çalışma “kurumsal yönetişim bağlamında değer tabanlı performans analizi “nin nasıl geliştirebileceğine ilişkin bir modeli kapsamaktadır. Bu çalışma da sürdürülebilirlik perspektifinden bir Şirketin temel amacının şirketin tüm paydaşları için değer yaratması gerektiğini savı Çalışma ikincil kaynaklardan elde edilen bilgiler eleştirel ve tümevarım bir bakış açısıyla değerlendirilerek yazın işleme gerçekleştirilmiştir. Dört bölümlü hazırlanan çalışmanın birinci bölümünde, kurumsal yönetişim bağlamında performans Değerleme yönetimi ile ilgili kuramsal çerçeve ortaya konmuştur. İkinci bölümde, işletme performans ölçümü ve Değerleme yöntemleri açıklanmıştır. Üçüncü bölümde, değer tabanlı performans analizinde etkin bir yaklaşım olan Ekonomik Katma Değer (EVA) kısaca açıklanmıştır. Çalışmanın dördüncü bölümünde, BİST Bilişim sektöründe uygulama sonuçları ortaya konmuştur. Çalışma sonuç ve öneriler ile tamamlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Değere Dayalı Yönetim, Değer Tabanlı Performans Analizi, EVA Yöntemi

¹ Prof. Dr., Dumlupınar Üniversitesi, oelmaci@gmail.com

1.Giriş

Serbest piyasa ekonomisi yenilikçi ve rekabetçi motifler ile ürün odaklıdan bilgi odaklıya evrilirken kurum ve kuruluşların genetik kodları da pozitif yönde etkilemiştir. Böylece İşletmelerin yapısal dokusu eşitlik, şeffaflık, hesap verilebilirlik ve sorumluluk işletmenin olmazsa olmazları haline gelmiştir.

İşletme üst yönetiminin işletme üzerinde kendilerini “hak sahibi” gören paydaşların (pay sahipleri, çalışanları, tedarikçi, müşteri ve diğer toplumsal kurumlar) çıkarları ve amaçları dahilinde yapılıp yapılmadığı, hazırlanan stratejilerin bu misyon ile örtüşüp örtüşmediğini, uygulamaların doğru yönde yapılıp yapılmadığının izlenmesi ve kontrol edilmesinde işletme performansının ölçülmesi ve değerlendirilmesi önem arz etmektedir. “Değere dayalı yönetim” anlayışı çerçevesinde işletmenin ekonomik değer yaratıp yaratamadığı “Değer Tabanlı Performans Analizi” kritik bir öneme sahip. Ayrıca, işletmelerin başarılı olmalarında, rekabet güçlerinin artırılmasında ve pazar paylarının korunmasında da etkin bir performans ölçüm ve değerlendirme sistemi olarak Ekonomik Katma Değer (EVA) yöntemi işletmeye dinamik bir yapı kazandıracakı yadsınamaz bir gerçektir.

Bu çalışma “kurumsal yönetim bağlamında değer tabanlı performans analizi “nin nasıl geliştirebileceğine ilişkin bir modeli kapsamaktadır. Bu çalışmada bir şirketin temel amacının hisse değerinin artması değil şirketin tüm paydaşları için değer yaratması olduğunu/olması gerektiğini savlayan paydaş teorisi yönetim uygulamaları görüşü savunulmaktadır. Çalışma konusu hakkında ülkemizde ve diğer ülkelerde yapılan araştırmalar ve yayınlar kütüphanelerin yanı sıra internet olanaklarından yararlanılarak var olan bilgiler derlenmiştir. İkincil kaynaklardan yararlanılarak elde edilen bilgiler eleştirel ve tümevarım bir bakış açısıyla değerlendirilmiş, ülkemiz koşullarına uygun yorumlar yapılarak kaynakça gösterilerek yazın işlemi gerçekleştirilmiştir. Dört bölümlü hazırlanan çalışmanın birinci bölümünde, kurumsal yönetim bağlamında performans Değerleme yönetimi ile ilgili kavramsal / kuramsal çerçeve (Öncelikli ve Önemli Kavramlar ortaya konmuştur. İkinci bölümde, işletme performans ölçümü ve Değerleme yöntemleri açıklanmıştır. Üçüncü bölümde, değer tabanlı performans analizinde etkin bir yaklaşım olan Ekonomik Katma Değer (EVA) kısaca açıklanmıştır. Çalışmanın dördüncü bölümünde, BİST Bilişim sektöründe uygulama sonuçları ortaya konmuştur. Çalışma diyalektik olarak elde edilen sonuç ve öneriler ile tamamlanmıştır.

2.Kavramsal / Kuramsal Çerçeve (Öncelikli ve Önemli Kavramlar)

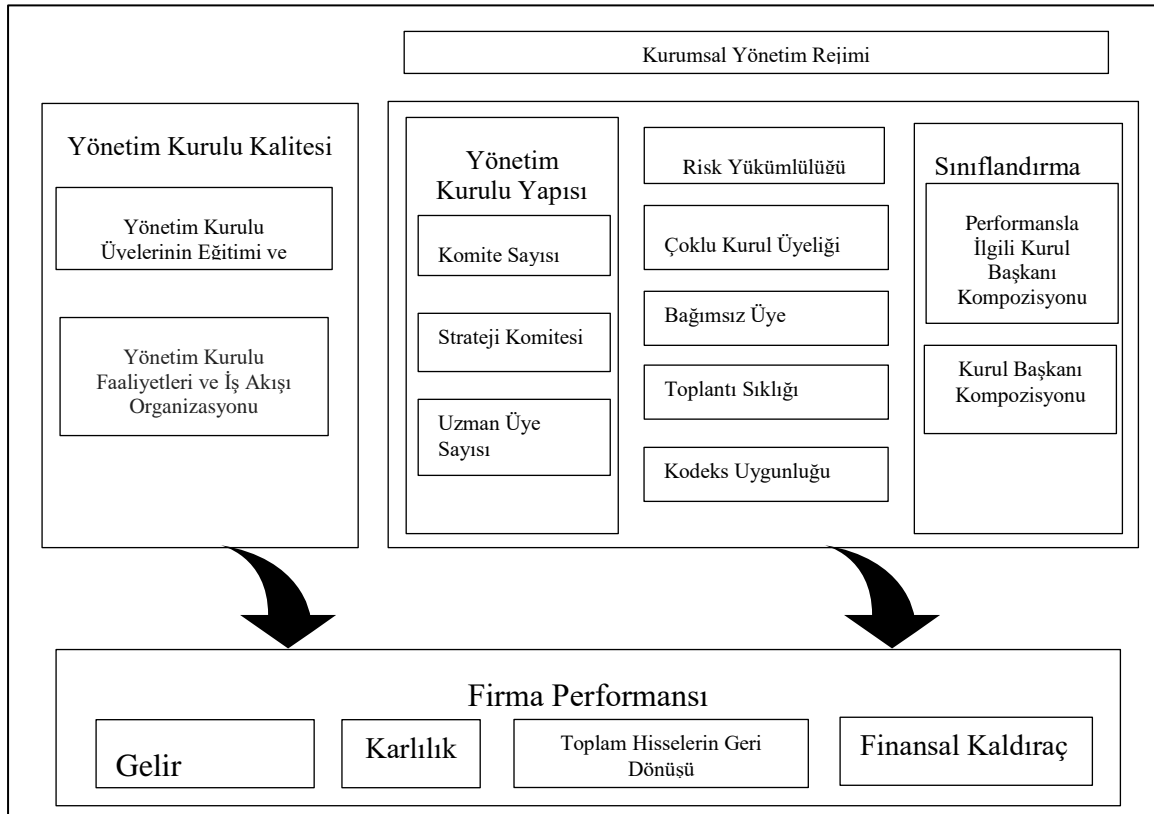
Serbest piyasa ekonomisinin temellinde yer alan şirketlerin sermaye sahiplerine hizmet etmekle sorumlu oldukları görüşü dünyada ortaya çıkan bilgi odaklı temel eğilimler nedeniyle işletmelerin Kamuyu aydınlatma akımı OECD’nin hazırladığı kurumsal yönetim ilkeleri Uluslararası konsensüs dönüşmüştür. Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) Konseyi tarafından ulusal hükümetler, ilgili uluslararası kuruluşlar ve özel sektörle birlikte 1999 yılında hazırlanarak yayımlanan Kurumsal Yönetim İlkeleri, bir dizi standart ve yol gösterici prensipleri kapsıyor. İlkeler bağlayıcı olmamakla birlikte, hükümet ve şirketlerin kendi yönetim anlayışlarını gözden geçirmeleri ve belirlenen standartları hayata geçirmeleri konusunda önemli bir rehber niteliği taşıyor. Bu paradigma değişikliği işletme yazınında da paydaş, şirket sosyal sorumluluğu, sürdürülebilirlik ve çevre kirlenmesi daha fazla ön planda yer almasına ve şirketlerin sadece sermaye sahiplerine karşı sorumlu olmadıkları, bütün “paydaşlarına” karşı sorumlu oldukları görüşünün hakim olmasına neden oldu. Bu paradigma değişikliği ile Şirketlerin paydaşları şirket faaliyetlerinden etkilenen tüm kişiler, zümreler ve çevre olarak tanımlandı. Bir zamanlar şirketlerin tek amacının ortakları için kâr ve değer sağlamak olduğuna inanılırken, yeni yaklaşımlar altında şirketlerin amacının tüm paydaşlarına

değer yaratmak olduğu kabul görmeye başladı. Zaman içinde hem paydaşlar hem de paydaşların şirketlerden beklentileri netlik kazanmaya başladı. 1990'larda Elkington (1997) Üçlü Alt Çizgi (Tripple Bottom Line) anlayışının yayılmasına neden oldu. Bu "Üçlü Alt Çizgi", şirketlerin ekonomik, sosyal ve ekolojik etkilerinin değerlendirilmesini gerektiriyordu. Reinders (2003) "İnsan, Doğa ve Kar prensibi" (People Planet Profit principle) uygulamasının başarılı örneklerini sergiledi. Reinders'in değerlendirmesine göre, şirket sosyal sorumluluğu şirketlerin insan gücüne ve çevreye duyarlı olmasını gerektiriyordu. İlginç olan, şirketlerin çalışanları lehine ve çevre koruması yönünde yaptıkları harcamalar (veya yatırımlar) pek çok kişinin sandığı gibi karı azaltmıyor; hatta karın artırılması için fırsat yaratıyordu. Dünya da ki pek çok şirket insan faktörüne ve çevreye duyarlı hareket ederek kârlarını arttırmıştı (Ertuna, 2012: 8). Bu bağlamda, Kurumsal Yönetim (KY) kurallarının temel amacı dış finansman sağlayıcılara yatırımlarının en iyi şekilde değerlendirildiği ve haklarının korunduğu konusunda güvence vererek şirketlerin dış finansmana erişimini kolaylaştırmak ve nihai olarak şirketlerin değerini arttırarak ekonomik kalkınmaya katkıda bulunmaktır. Şirketlerden beklenen KY politikalarını ve kurallarını oluştururken karar alma yetkisini bu kararları en doğru şekilde verecek kişilere/organlara vermek ve karar yetkisine sahip olanların etkin bir şekilde denetim ve gözetimini sağlamaktır. Bu anlamda bir şirketin KY kuralları, bir yandan şirkette hangi kararların kimler tarafından alınacağını belirlerken, diğer yandan karar alanların kimler ve hangi mekanizmalar tarafından nasıl denetleneceğini ve gözetleneceğini tanımlar (Ararat, Eroğlu, 2017: 3).

Yönetişim sistemi bir ülke özelinde o ülkedeki şirketlerin sevk ve kontrolünde kullanılan güç ve yetkilerin dağılımını belirleyen kurumların bütününden oluşur. Diğer bir deyişle yönetim başlığı altında şirketlerin mülkiyet yapılarını, kaynakların kullanımı ile ilgili karar alma ve denetleme mekanizmalarını, şirketlerle ilgili bilgilerin denetimi ve paylaşımını, karın ve şirketin sağlayabileceği diğer faydaların şirket paydaşları arasındaki dağılımını belirleyen kurumların (yasalar, düzenlemeler, değerler-davranış normları ve diğer formel ve formel olmayan kurumlar) oluşturduğu çerçeve incelenmektedir. Bu açıdan bakıldığında yönetim sistemi ve rekabet gücü (performans) arasındaki ilişkinin karmaşık bir nedensellik göstereceği açıktır (Ararat, Yurtoğlu, 2006: 6). Bir kurumsal yönetim kodu olmayan ülke, şirket ve yatırımcı artık kalmadı. Dünyada değişik yönetim sistemlerinin var olduğunu ve bunlar arasında birden fazlasının ekonomik sonuçlarının olumludur. Ancak farklı yönetim sistemleri, farklı yönetim uygulamaları seçeneklerini üretir. Her şirkette gücü ve bilgiyi ellerinde tutanlar, şirketin içinde faaliyet gösterdiği sisteme dayanarak, yönetsel yetkinin dağılımı, önemli kararların alınış şekli, yöneticilerin seçimi, kaynakların kullanımı ve kârın (veya rantın) dağıtımını konusundaki şirket kurallarını bu seçenekler arasından belirler. Tek tek şirketlerin tercihleri o ülkedeki yönetim sisteminden bağımsız olarak düşünülemez ve sistemin genel kalitesinden fazla bir sapma gösteremez. Ekonomi, finans, hukuk ve siyaset bilimi yazını bu konuda mutabakat içinde görünmektedir. Popüler yönetim yazını yönetim sistemleri yerine ağırlıklı yönetim uygulamalarına odaklanmaktadır. Farklı sistemlerde aynı sonuçlara farklı uygulamalarla erişmek mümkün olabilecek iken popüler yazın en iyi uygulamaları (best practices) mutlaklaştırma eğilimindedir. Oysaki yönetim konusunda giderek artan bilgi birikimimiz sistemlerin ve dolayısıyla kurumların önemine işaret etmektedir. Diğer yandan yönetim uygulamalarının aynı sistem içinde faaliyet gösteren şirketlerin göreceli etkinliği ile ilişkisi olduğu şüphe götürmez. Ancak yönetim uygulamaları ve rekabet gücü arasındaki ilişki daha doğrudan olsa bile bu konudaki teorik çerçeve özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından henüz yeterince güçlü değildir. Kurumsal yönetim tartışmalarında spot ışıklarının şirketlerden yatırımcılara ve pay sahiplerine kaymasıyla birlikte, yatırımcıların davranış standartlarını belirleyen ve 'stewardship codes' veya 'share ownership codes' olarak adlandırılan kodlar yaygınlaştı (https://www.frc.org.uk/investors/uk-stewardship-code). Bu kodlar, yatırımcıların, nihai hak sahipleri adına kendilerine verilen yetkileri özenle kullanmalarını teşvik ediyor ve

esas olarak uzun vadeli tasarrufları yöneten emeklilik fonları ve portföy yöneticilerini hedefliyor.” “Sorumlu yatırımcı/sahiplik normları olarak adlandırabileceğimiz bu kodlara ben kısaca ‘Özen Kodu’ Özen kodları, öncelikle yatırımcıların hak sahiplerinin yatırım ufkunu dikkate alacak şekilde davranmalarını, portföy yöneticilerinin bağımsız bir denetim ve gözetime tabi olmasını ve hangi ilkeleri veya rehberleri (ICGN, UN PRI, veya ulusal kodlar gibi) esas aldıklarını ve özen politikalarını açıklamalarını istiyor” Gerçekten de pek çok ülkede emeklilik fonlarının yönetimi, ulusal özen kodları esas alınarak yönetiliyor. Özen kodlarının kapsadığı esas konu ise yatırım yapılan şirketlerle ilişkilerin dayandığı ilkeler; yani angajman ilkeleri. Bu angajman, şirketlerin işlerine karışmayı değil nihai hak sahipleri adına yatırımcı ile şirket arasında etkin bir iletişimin sağlanmasını amaçlıyor.“ Angajman ilkeleri arasında yatırım yapılan şirketlerin yakinen gözetimi, endişe edilen konularda şirketle diyalog ve iş birliği, oy haklarının özenle ve nihai hak sahiplerinin çıkarlarını gözeterek kullanılması, önemli boyutta finansal kayıp doğurmamak kaydıyla, yatırım yapılan şirketlerin sosyal ve çevre politikalarının ve performanslarının portföy oluşumunda dikkate alınması ile yatırım yapılan şirketlerin yönetim yapılarının iyileştirilmesi öne çıkıyor” özen kodlarının, yatırımcılardan angajman çabaları ve sonuçlarının da düzenli olarak raporlanmasını da istiyor oluşu. Bir bütün olarak bakıldığında hem şirket yönetim kurulları hem de portföy yöneticilerinin ortak bir toplumsal amaca uygun olarak davranışlarının düzenlenmesi çabaları giderek daha ağırlıklı olarak sektör ve yatırımcılar üzerine odaklanıyor. Uzun vadeli yatırımların teşvik edilmesi, ekonomik kalkınmanın, sosyal etkinin ve finansal sistemin dengesinin gözetilmesi ortak amaç olarak kabul ediliyor. Bu amaca ulaşma konusunda ise şirketlerden beklenen etkin, yetkin ve bağımsız yönetim kurullarına sahip olmak; şeffaflığı temel almak ve azlık haklarını korumak iken, portföy yöneticileri ve yatırımcılardan beklenen ise kendilerine emanet edilen varlıkları yönetirken özenli davranmaları ve ortak amacı gözetmeleri gerekmektedir (Ararat, 2016: 14). Firma performansına Kurumsal yönetim etkisi Şekil:1’de gösterildiği gibidir.

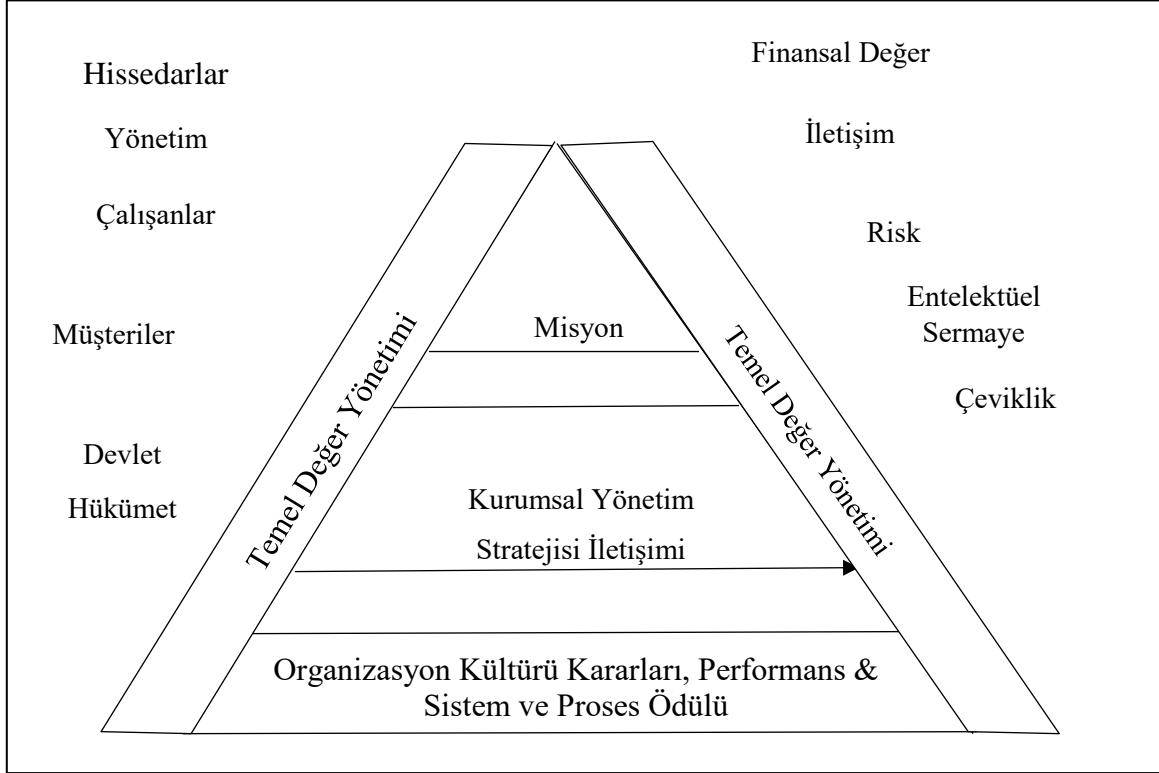
Şekil 1. Firma Performansına Kurumsal Yönetimin Etkisi

Kaynak: Knut, 2016: 91.

Değer Tabanlı Yönetim şunları içerir: i- Değer Yaratmak (büyümeyi ve gelecekteki değeri en üst düzeye çıkarmanın yolları). Bu, hem kısa hem de uzun vadeli şirketler için stratejileri tanımlamayı içerir. ii- Değere göre yönetme (yönetişim, değişim yönetimi, örgüt kültürü, iletişim, liderlik) iii- Ölçme değeri (değerlendirme) Şekil:2 değer tabanlı yönetimin temel unsurları gösterilmiştir.

Şekil 2. Değer Tabanlı Yönetimin Temel Unsurları

Kaynak: Costin ve Robu, 2010: 2.

2.1. İşletme Performansının Ölçümü ve Değerleme Yöntemleri

Kurumsal performans ölçümü, işletmede yürütülen faaliyetlerin temel amaç ve hedeflere ne ölçüde hizmet ettiğinin izlenmesine, iyileştirme gerektiren kritik noktaların zamanında tespit edilebilmesine ve geleceğe yönelik kararların sağlam temellere dayandırılabilmesine olanak sağlayan bir yönetim aracıdır. İşletmelerin performans Ölçümünün gelişim süreci Tablo 1 'de gösterildiği gibidir.

Tablo 1. Literatürde Yer Alan Ölçüm Sistemlerinin Ele Aldığı Performans Ölçüm Boyutları

Referans	Önerilen Performans Ölçüm Sistemi	Boyutlar
JUSE (2011)	Deming Ödülü (Deming Prize) - (DP)	Politikalar, Organizasyon, Bilgi, Standardizasyon, İnsan Kaynakları, Kalite Güvence, Bakım, İyileştirme, Etkiler, Gelecek Planları
Sink ve Tuttle (1989)	Sink ve Tuttle Performans Ölçüm Modeli	Etkililik, Etkinlik, Kalite, Verimlilik, Çalışma Yaşamının Kalitesi, Yenilik, Karlılık

	(Sink And Tutle Performance Measurement Model) - (S & T)	
NIST (2011)	Malcolm Baldrige Ulusal Kalite Ödülleri Modeli (Malcolm Baldrige National Quality Award) - (MBNQA)	Liderlik, Stratejik Planlama, Müşteriye ve Pazara Odaklanma, Ölçme-Analiz ve Bilgi Yönetimi, İnsan Kaynaklarına Odaklanma Süreç Yönetimi, İşletme Sonuçları
Pritchard (1995)	Verimlilik Ölçme ve Geliştirme Sistemi Modeli (Productivity Measurement and Enhancement System) – (PromES)	Hareketler, Ürünler, Değerlendirmeler, Çıktılar, Tatmin İhtiyacı (Motivasyon gücü temelinde)
Edvinsson ve Malone (1997)	Skandia Klavuzu Ölçüm Modeli (Skandia Business Navigator) - (SBN)	Finans, Müşteri, İnsan, Süreç, Yenilenme ve Gelişim Odağı
Fitzgerald ve diğerleri (1991)	Göstergeler ve Belirleyiciler Modeli (The Results and Determinants Framework) - (RDF)	Sonuçlar: Finansal Performans, Rekabet; Determinantlar: Hizmet Kalitesi, Esneklik, Kaynak Kullanımı, Yenilik
Lockamy (1991)	Performans Ölçüm Sistemi Modeli (Performance Measurement System Models)	Maliyet, Kalite, Temin Süresi, Teslim
Lynch ve Cross (1991)	Performans Piramidi Modeli (Performance Pyramid)	Vizyon, Pazarlama, Finans, Müşteri Memnuniyeti, Esneklik, Verimlilik, Kalite, Teslimat, Ürün Zaman Çevrimi, Atık
Kaplan ve Norton (1992)	Dengeli Performans Karnesi Modeli (The Balanced Scorecard) - (BSC)	Finansal, Müşteri, İç Süreçler, Öğrenme ve Gelişme
EFQM (2011)	Avrupa Kalite Yönetim Vakfı Mükemmellik Modeli (European Foundation for Quality Management) - (EFQM)	Girdiler: Liderlik, Çalışanlar, Politika ve Strateji, İşbirlikleri ve Kaynaklar, Süreçler; Sonuçlar: İnsanlarla İlgili Sonuçlar, Müşterilerle İlgili Sonuçlar, Toplumla İlgili Sonuçlar, Anahtar Performans Sonuçları
Spring Singapore (2011)	Singapur Kalite Ödülleri Modeli (Singapore Quality Awards) - (SQA)	Liderlik, Planlama, Bilgi, İnsan, Süreçler, Müşteriler, Sonuçlar
Hronec (1993)	Kuantum Performans Ölçümü Modeli (Quantum Performance Measurement) - (QPM)	Maliyet, Kalite, Zaman
Brown (1996)	Brown'ın Performans Ölçüm Yaklaşımı (Brown's Framework)	Girdiler, Süreçler, Çıktılar, Getiriler
Sveiby (1997)	Bilgi Tabanlı Ölçüm Modeli (Knowledge-Based Measurement Model) - (KBM)	Çalışan Yeterlilikler, İç Yapı ve Dış Yapı gibi üç maddi olmayan duran varlık kategorileri için Büyüme ve Yenileme, Verimlilik, Kararlılık
Kanji (1998)	Kanji'nin Karşılaştırmalı Dengeli Performans Karnesi Modeli (The Comparative Business Scorecard) - (CBS) (Kanji's Business Scorecard) - (KBS)	Paydaş Katkıları, Süreç Mükemmelliği, Organizasyonel Öğrenme, Paydaş Memnuniyeti
Epstein ve Westbrook (2001)	Faaliyet-Kazanç Bağlantı Modeli	Şirket Faaliyetleri, Ürün veya Hizmet Teslimi, Müşteri Faaliyetleri, Ekonomik Etki

	(The Action-Profit Linkage Model) - (APL)	
Neely ve diğerleri (2001)	Performans Prizması Modeli (The Performance Prism) - (PP)	Paydaş Memnuniyeti, Stratejiler, Süreçler, Kapasite, Paydaş Katkıları

Kaynak: Balkan, 2016: 9.

İşletmelerin sürdürülebilirlik ve kurumsal yönetim bağlamında performans ölçümüne yol gösterici temel boyut ve alt boyutlar ise Tablo:**Hata! Başvuru kaynağı bulunamadı.**'de gösterildiği şekilde kurgulanabilir.

Tablo 2. İşletmelerin Sürdürülebilirlik ve Kurumsal Yönetişim Bağlamında Performans Ölçümüne Yol Gösterici Temel Boyutlar

TEMEL BOYUT	Maliyet, Kaynak ve Faaliyet – Sonuç, Çıktı ve Getiri	Çalışanlar ve İşletme Yapısı	Müşteri, Tedarikçi ve Paydaş	Süreç, Politika ve Strateji	Kalite, Hız ve Rekabet Edebilirlik	Sosyal Sorumluluk, Çevre ve Sürdürülebilirlik
ALT BOYUTLAR	Faaliyet ve İş Süreçleri Maliyetleri, Katma Değersiz Faaliyetlerin Maliyetleri, Diğer Maliyet Kaynakları, Etkinlik, Verimlilik, Diğer Finansal Faaliyetler, Hareketler, Ürünler, Değerlendirmeler, Çıktılar, Girdiler, Kazanç, Karlılık, Likidite, Ekonomik Etki, Sermaye Yapısı, Etkililik, Satış-Pazarlama, Pazara Odaklanma	Öğrenme ve Gelişme, Organizasyonel Öğrenme, Yenilenme ve Gelişim Odağı, Gelecek ve Gelecek Planları, Kurumsal Kültür/İklim, Çalışanlar, Çalışan Yeterlilikler, Yapı, İç Yapı ve Dış Yapı, İnsan Kaynakları İşlemleri	Müşteri Seçimi, Müşteri Memnuniyeti, Müşteriye Odaklanma, Müşteri Faaliyetleri, Paydaş Memnuniyeti, Paydaş Katkıları, Tüketici, İşbirlikleri	Politikalar, Organizasyon, Bilgi, Standardizasyon, Bakım, İyileştirme, Etkiler, Planlama, Süreçler, Stratejik Planlama, Ölçme-Analiz ve Bilgi Yönetimi, Süreç Yönetimi, Süreç Mükemmelliği, Çapraz Süreçler, Süreç Sınırları, İç Süreçler, Yenilik, Vizyon, Şirket Faaliyetleri, Büyüme ve Yenileme, Kararlılık, Liderlik, Esneklik	Kalite, Çalışma Yaşamının Kalitesi, Kalite Güvence, Hizmet Kalitesi, Ürün ve Süreçlerin Kalitesi, Temin Süresi, Ürün veya Hizmet Teslimi, Sevkiyat, İşlem Zamanı, Ürün Zaman Çevrimi, Ürün ve Süreçlerin Hızı, Rekabet, Kapasite, Güvenilirlik, Müşteriyle İletişim, Kibar Davranma ve Nezaket	Atık, Çevre, Sosyal Sorumluluk, Sürdürülebilirlik, Dışsal Çevre, İç Çevre Etkileri, Dış Çevre Etkileri, Sorumluluk ve Duyarlılık, Estetik ve Görünüş, Temizlik ve Düzenlilik

Kaynak: Balkan.Arıkan, 2016: 11.

Kurumsal Performans değerlendirme sürecinde iki yaklaşım söz konusudur. Tek boyutta inceleyen ve analiz eden “Fırsat yaklaşımı”, çok boyutlu olarak ele alıp inceleyen ve analiz eden “Kaynak yaklaşımı” “Fırsat Yaklaşımı” tek boyutta kurumsal performans göstergeler ile; işletmelerin ortalamasının üzerinde getiri sağlayıp, sağlamadığı ortaya konmaya çalışılmıştır. Eğer bu göstergelere ulaşılamamışsa, belirlenen hedeflere ulaşmayı sağlayacak kurumsal/rekabetçi stratejileri kullanılmasını öngörmüştür. Bu yöntemlerden ön plana çıkan bazıları:

- Kurosawa'nın Yapısal Yaklaşımı
- Lawlor'un Yaklaşımı
- Gold'un Yaklaşımı
- Çabuk Verimlilik Değerlendirme Yaklaşımı

İşletmenin bir faaliyet dönemini tamamladığında, o faaliyet dönemi içerisinde gerçekleştirdiği faaliyetlerin değerlendirilmesi ve göstermiş olduğu finansal performansın ölçümünde kullanılan ölçütler iki ana başlık altında incelenebilmektedir (Saldanlı, 2006: 3).

- Muhasebeye Dayalı (Geleneksel) Performans Ölçüt Yöntemleri
- Değere Dayalı Performans Ölçüt Yöntemleri

Muhasebeye dayalı performans ölçüt yöntemleri işletmenin muhasebe verilerine dayanmaktadır. Değer yaratma veya hissedar temelli değil işletme faaliyeti temeline dayanmaktadır (Kuğu, 2011: 12).

i-Aktif karlılığı, yatırım karlılık oranı,

ii-Öz sermaye karlılığı

iii-Hisse başına kâr

iv-Fiyat kazanç oranı

v- sermayenin marjinal verimliliği

vi-Hissedar katma değeri

Geleneksel performans ölçüm yöntemlerinde ki noksanlıkların giderilmesi için çok boyutlu performans ölçüm yöntemleri geliştirilmiştir. Çok boyutlu performans yöntemlerinden yaygın olarak kullanılanlar:

- Performans Piramidi
- Performans Prizması
- Balanced Scorecard
- Paydaş Değer Analizi
- Sink&TuttleModeli
- Müşteri Değer Analizi
- Marka Değerleme
- Faaliyet Tabanlı Maliyetleme
- Ekonomik Katma Değer'

Literatürde pek çok, çok kriterli performans ölçüm teknikleri yer almaktadır bunlardan en yaygın kullanılanları:

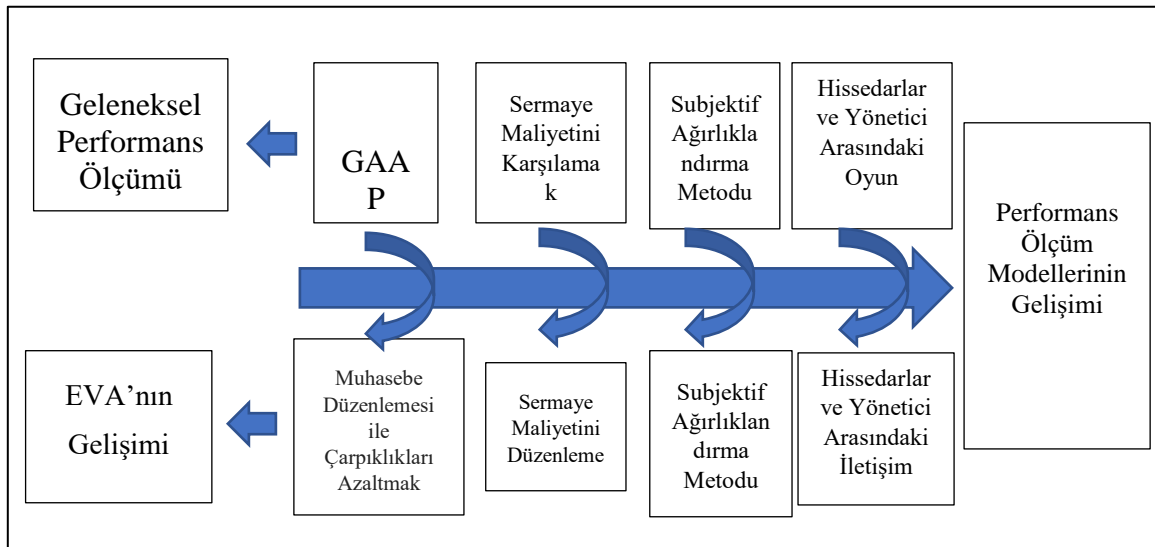
- i. Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP)
- ii. Electree
- iii. Promethee
- iv. Veri Zarflama
- v. Topsis

2.2.Ekonomik Katma Değer (EVA)

Artan rekabet koşulları ve pazar odaklı yönetim anlayışlarının yerini maliyet odaklı yönetim anlayışına bırakması ile birlikte değer tabanlı performans ölçüm sistemleri ortaya çıkmıştır. Değer tabanlı yönetimi destekleyen düşüncenin çıkış noktası, pek çok şirketin

performansını yanlış değerlendiriyor olmasıdır. Geleneksel performans ölçüleri, performans değerlemesinde sermaye maliyetlerini dikkate almadıklarından yaratılan değeri doğru olarak ölçmede yetersizdirler. Değer tabanlı ölçüler ise, kaynakların doğru olarak tahsis edilmesine, işletmenin kendini diğer işletmelerle karşılaştırmasına, sermaye maliyetlerini aydınlatarak yatırım kararlarına odaklanmaya olanak tanır (Hacı Rüstemoğlu vd., 2002: 11). Ekonomik Katma Değer için EVA adı verilen analitik araç ticari olarak 1982 yılında Joel Stern'in kurumsal danışmanlık ekibi tarafından geliştirilmiştir (Grant, 2003: 1). Ekonomik katma değer yöntemini diğer yöntemlerden farkı sermaye maliyetini ön planda tutmasıdır (Schabel, 2004: 8). Geleneksel performans ölçüleri ve EVA'nın karşılaştırmalı görünümü şekil:3'de gösterildiği gibidir: EVA İşletmenin cari dönemde gerçekleştirdiği nakit akımı ile o döneme ilişkin beklenen nakit akımı karşılaştırılması esasına dayanmaktadır. EVA 'nın amacı işletmenin nakit akım tahminlerinin iskonto edilerek işletmenin performansının sürekli ve dönemsel olarak değerinin ölçülmesidir. Hissedar değeri, işletmenin yeni bir yatırım gerçekleştirmeden önceki artış gösteren nakit akımının bugünkü değeri ile duran varlıklara ve çalışma sermayesine yapılan yatırımın bugünkü değeri arasında ki fark olarak da tanımlanmaktadır (Koyuncu, 2010: 50). EVA, şirketlerde değer katmaktan çok, değer yaratmanın yollarını arar. EVA en basit anlamda, yöneticileri hissedar gibi hareket ettiren bir mekanizma; bir şirket performans ölçümüdür, bütün maliyet çıkarıldıktan sonra kalan gerçek ekonomik kâr, yani vergi sonrası faaliyet kârı eksi sermaye bedelidir.

Şekil 3. Ekonomik Katma Değer

Kaynak: Shah vd., 2015: 49.

Değer tabanlı performans ölçüleri arasında değeri doğru olarak ölçmek, işletmede değer yaratma anlayışını yerleştirerek farklı bir kültür yaratmak ve kullanım kolaylığı sağlama açısından en yaygın ölçüt Ekonomik Katma Değer (EVA)'dir. EVA, işletmenin vergi sonrası net faaliyet kârının, o kârı yaratmak için kullanılan sermayenin maliyetinden arındırılarak ulaşılan değerdir. EVA şirket hedeflerinin saptanmasından stratejik planlamaya, bütçelemeden fiyatlamaya, teşvik sistemi oluşturulmasından insan kaynaklarına kadar uzanan bir finansal yönetim sistemidir. Ekonomik katma değer (EVA) mevcut en iyi metriktir.

Ekonomik Katma Değer bir işletmenin yarattığı ya da kaybettiği değerın dönemsel olarak bir yıllık tutarıdır. İşletmenin tümü için hesaplanabileceği gibi her bölüm için ayrı ayrı

da hesaplanabilir. Bölüm bazında ya da ürün bazında hesaplandığında her bir bölüm ya da üretim hattı farklı bir işletme olarak düşünülmelidir. Bölüm ya da ürün bazında hesaplanan EVA her bir bölüm ya da ürünün işletme adına yarattığı ya da kaybettiği değeri gösterir. Böylece ürünler ya da bölümler arasında kıyaslama yapma şansı yaratılır.

Değer Yaratan Faaliyetler (Hacı Rüstemoğlu vd., 2002: 11)

Bir faaliyetin değer yaratması için aşağıdakilerden birini veya birkaçını sağlaması gerekmektedir:

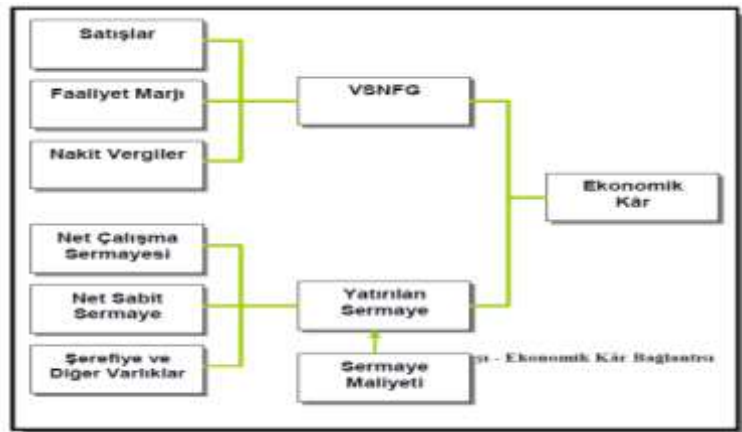
- i- Varlıklardan sağlanan nakit akımlarını artırması,
- ii- Gelirlerde beklenen büyüme oranını yükseltmesi,
- iii- Büyüme döneminin süresini uzatması,
- iv- İndirgenmiş nakit akımlarında kullanılan sermaye maliyetini azaltması.

Değer Yaratmayan Faaliyetler

Bir faaliyet nakit akımlarını, büyüme oranını etkilemiyorsa değerini de etkilemiş olmaz. Örneğin;

- i-Kâr payları ne nakit akımlarını, ne büyümeyi ve dolayısıyla ne de değeri etkiler.
- ii-Stok değerlendirme yöntemlerindeki değişiklik ve amortisman yöntemleri, finansal raporlara göre sınıflandırılmıştır. Büyüme ve değeri etkilememektedir.
- iii-Şirket devralmaları sırasında firmalar, genelde varlıklarını ortak bir fonda toplamayı tercih ederler ve satın alma sırasında ödenen pazar risk primini saklamayı denerler. Bunu başaramadıklarında pazar değeri ile defter değeri arasındaki farkı şerefiye gibi gösterirler. Şerefiyeyi ne kadar sürede yok ederse etsin değeri etkileyici bir fark ortaya çıkmış olmaz.

Şekil 4. Nakit Akışı İle Ekonomik Kâr Arasındaki İlişki

Kaynak: Michael 1997: 18

Şekil 4 nakit akışı ile ekonomik kâr arasındaki bağlantıyı göstermekte, VSNGF ve sermayenin ana yürütücülerinden çıkararak EKD'ye ulanan yolu ortaya koymaktadır. Şekilden sermaye maliyeti çıkarılacak olursa VSNGF ile yapılan sermaye yatırımının arasındaki fark Serbest Nakit Akışıdır.

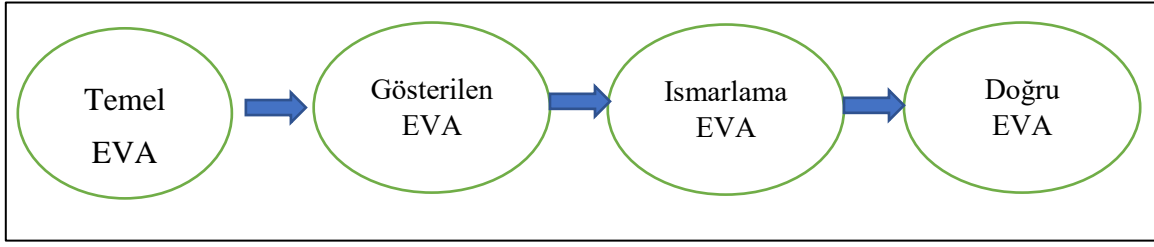
EVA'yı uygulayan şirketlerin asıl beklmeleri gereken fayda, daha yüksek bir piyasa değerine ulaşmaktır. EVA en genel ifadeyle, vergi sonrası net faaliyet kârından, sermaye maliyetinin çıkarılması ile bulunan değerlendirme yöntemidir. EVA şirket hedeflerinin saptanmasından stratejik planlamaya, bütçelemeden fiyatlamaya, teşvik sistemi oluşturulmasından insan kaynaklarına kadar uzanan bir finansal yönetim sistemidir (Hacırüstemoğlu vd., 2002: 11).

Tablo 3. Kurumsal Performans Ölçüm Araçları

GAAP tabanlı Muhasebenin Ayarlandığı Ortak Alanlar	GAAP Tedavisi	Doğal Ayar
Pazarlama ve R&D Giderleri	Gider	Amortisman ve Varlık Kaydı
Vadeli Vergiler	Varlık ve Borç Kaydı	nakit bazında raporlamayı yansıtmak için varlık ve borç kaydı
Satın Alma Niyeti	varlık olarak kayıt; 40 yıla kadar amorti	Özkaynak tutarını yansıtmak için yedek itfa payı
Faaliyet Kiralamaları	Gider	rezerv varlık ve itfa; kayıt yükümlülüğü ve ilgili faiz
Karşılıksız Borçlar ve Garanti Maliyetleri	Tahakkuk eden	nakit bazında raporlamayı yansıtmak için rezerv tahakkukları
LİFO Envanter Giderleri	İzin verilen LİFO	FİFO Dönüşümü
İnşaat Prosesleri	Varlık Kaydı	varlıklardaki değişim
Durdurulan Faaliyetler	Varlık ve Kazanç İçeriği	varlık ve kazanç değişimi

Kaynak: Shah vd., 2015: 51

“Temel” EVA, GAAP işletme karı ve bilançosundan alınan düzeltilmemiş EVA'dır. "Açıklanmış" EVA, Stern Stewart tarafından yayınlanan MVA / EVA sıralamasında kullanılır ve bir kamuya açık muhasebe verilerine düzine standart ayarlamalar. ‘Doğru’ EVA, aşırı sağda muhasebe verilerinin tüm ilgili ayarlarının dikkate alınmasından ve kesin kullanımdan sonra doğru EVA olduğunu Bir şirketteki her bir iş birimi için sermayenin maliyeti. "Özel" EVA, her şirketin geliştirdiği şeydir Organizasyon yapısına, iş karmasına, stratejisine ve muhasebesine özgü EVA tanımları politikalar, yani basitlik ve kesinlik arasındaki dengeyi en iyi şekilde dengeleyen bir politikadır.

Şekil 5. EVA Matrisi

Kaynak: Fabozzi ve James, 2000: 54.

2.3. BİST Bilişim Sektöründe Uygulama Sonuçları

Araştırmanın evreni olarak katma değeri yüksek olduğu varsayılan BIST Bilişim Sektöründe yer alan 14 firmanın 2014-2015-2016 yıllarına ait finansal durum tabloları ve gelir tabloları kendi internet sitelerinden ve KAP (Kamu Aydınlatma Platformu (<https://www.kap.org.tr/tr/>))’dan erişilmiş TOPSİS uygulaması sonucu elde edilen veriler doğrultusunda EVA değeri en düşük olan “ANEL” ve en yüksek olan “LOGO” şirketlerin gerçek EVA değerleri karşılaştırılmıştır. EVA değeri düşük olan işletmelerin AR-GE, pazarlama satış dağıtım ve genel yönetim gideri değerleri de düşük, EVA değeri yüksek olan işletmelerin ise yüksektir. Yatırılan sermaye ve EVA değeri arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır. EVA, yatırılan sermaye üzerinden işletmenin değer yaratıp yaratmadığını göstermektedir. EVA değerinin negatif olması işletmenin değer yaratmadığı gibi yatırılan sermayesini de tükettiği anlamına gelmektedir. Bu durum yatırımcılar açısından ve işletme açısından istenilen bir durum değildir (Çakır, 2018: 68).

Finansal değerlendirme bakımından ele alındığında; işletme yöneticilerine ve hissedarlarına yatırımın projelerinin kabulü veya reddi hakkında, Ağırlıklı Ortalama Sermaye Maliyetinin borç ve öz sermaye maliyetini de içerdiğini düşünerekten kaynak kullanım ve öz kaynak maliyetini göz önünde bulundurarak faaliyetlerini sürdürmesi, işletmenin borç yapısı hakkında ve bölüm bazında uygulandığında işletmenin bölümleri hakkında bilgiler sunmaktadır. Bu bakımdan düşünüldüğünde Ağırlıklı Ortalama Sermaye Maliyetinin işletme için oldukça önem arz etmektedir. Bu değerinin yüksek olması beklenen istenilen bir durum olmamakla EVA değeri açısından da olumsuzluk arz etmektedir (Çakır, 2018: 92).

4. Sonuç

Yönetişim sistemi bir ülke özelinde o ülkedeki şirketlerin sevk ve kontrolünde kullanılan güç ve yetkilerin dağılımını belirleyen kurumların bütününden oluşur. Diğer bir deyişle yönetim altında şirketlerin mülkiyet yapılarını, kaynakların kullanımı ile ilgili karar alma ve denetleme mekanizmalarını, şirketlerle ilgili bilgilerin denetimi ve paylaşımını, kârın ve şirketin sağlayabileceği diğer faydaların şirket paydaşları arasındaki dağılımını belirleyen kurumların (yasalar, düzenlemeler, değerler-davranış normları ve diğer formel ve formel olmayan kurumlar) oluşturduğu çerçeve incelenmektedir. Bu perspektiften yönetim sistemi ve rekabet gücü/performans arasındaki ilişkinin karmaşık bir nedensellik göstereceği açıktır. Daha etkin yönetim yapılarını, adillik, şeffaflık, hesap verebilirlik ve sorumluluk ilkelerini yönetimlerinde uygulayamayan şirketlerin, kendilerinden çok daha büyük ve finansman sıkıntısı olmayan çokuluslu şirketlerle rekabet edebilmesi olası görülmemektedir. Gelecek yıllarda bu ilkeleri uygulayan şirketlerin sürdürülebilirlikleri için gerekli finansmanı düşük maliyetlerle sağlayabilme olasılıkları çok daha yüksektir.

Analiz sonuçları bir bütün incelendiğinde sürdürülebilirlik kapsamında değer yaratma açısından anlamlı sonuçlar ortaya koymuştur. Bu bakımdan yatırımcı açısından sürdürülebilirliğin geliştirilmesi tüm firma performans tüm paydaşlar açısından uzun vadede olumlu sonuçlara neden olacağına da bir göstergesidir. Bu durum araştırma sonuçlarıyla da teyit edilmiştir. Bu yönüyle ülkenin sürdürülebilir kalkınmasına faydalı olmak için yatırımcıların sürdürülebilirlik konusunda bilinçlendirilmesinde değer tabanlı ölçüm sonuçlarına göre davranış geliştirmeleri yönetsel bir gereklilik olarak değerlendirilmelidir. Ayrıca sürdürülebilirliğin firma performans ölçütlerinde ortaya koymuş olduğu katkı gerekçesiyle, ekonomik sistemin olan firmalar arasında sürdürülebilirliğin geliştirilmesine çalışılması ve sürdürülebilirlik uygulamalarının, hisse senedi piyasasının bir zorunluluğu olarak değil, değer maksimizasyonu amacına hizmet açısından bir uygulama olması yönünde ve şirketlerin sektörel bazda değer yaratmada ki yerlerini görebilmekte, rekabet edebilmekte, yönetimin verimliliğini ölçebilmekte ve değer yaratma konusunda ki eksikliklerin nereden kaynaklandığını analiz edebilmesine katkı sağlama yönünden önem arz etmektedir.

Kaynakça

Ararat, M., ve Eroglu, M. (2017). Yönetişim (Kurumsal Yönetim) Kalitesi Açısından İcra ve Kontrol İşlevlerinin Ayrılığı Ve Türkiye'deki Geleneksel Yapılanmaların Şirket Performansına Etkisi (Separation of Execution and Control Functions for Effective Governance and the Effect of Structural Regularities in Turkey on Firm Performance

Balkan, D., ve Arıkan, M. (2016). "İşletmeler İçin Yeni Bir Performans Ölçüm Sistemi Önerisi". Verimlilik Dergisi, (3), 7 – 28.

Boland, L. (2003). *Foundations of Economic Method: A Popperian Perspective*. Routledge.

Çakır, D. (2018). *Bilişim Sektöründe Firma Düzeyinde Karşılaştırmalı Değer Tabanlı Performans Analiz Modeli Ve Ampirik Bir Çalışma*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya: Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Elmacı, O. (2017). "A Model Proposal Concerning Balance Scorecard (BSC) Application Integrated with Resource Consumption Accounting (RCA) In Enterprise Performance Management", *AIM Journal, Industrial Management Institute, International Journal of Organizational Leadership*, Vol. 2, No. 2; 18-24.

Ertuna, Ö. (2012). "Muhasebe İçin Yeni Ufuklar: Sosyal Muhasebe", *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi (MUFİTAD)*, 3, 5-18.

Grant, J. L. (2003). *Foundations of Economic Value Added*, Second Edition, John Wiley & Sons, Inc. Hoboken, New Jersey

Hacıüstemoğlu, R., Şakrak, M., Demir, V. (2002). "Etkin Performans Ölçüm Aracı (EVA) (Ekonomik Katma Değer-Ekonomik Kâr Yaklaşımı)", *Mali Çözüm Dergisi*, Sayı;59. 10-21.

Koyuncu, B., (2010). *Değere Dayalı ve Geleneksel Finansal Performans Ölçütlerinin Karşılaştırmalı Analizi: İMKB'de Bir Uygulama*, Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı

Melsa A. (2016). "Kurumsal Yönetimde Gücümüz Sınırları Aşıyor", *Kurumsal Yönetim Dergisi*, Sayı: 32, s.14

Melsa, A. ve Yurtoğlu, B. (2006). “Yönetişim ve Küresel Rekabet”, *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, cilt 6, sayı 1-2, 5-44

Michael J. M. (2018). “Thoughts on Valuation, Credit Suisse First Boston”, *Equity Research Series*, s. 18.

Michelberger, K. (2016). “Corporate Governance Effects on Firm Performance: A Literature Review”. *Regional Formation and Development Studies*, 20(3), 84-95.

Munteanu, V., Danaita, D., Hurbean, L., ve Bergler, A. (2012). “The Value-Based Management Approach: From The Shareholder Value To The Stakeholder Value”. In *Proceedings of the International Management Conference* (Vol. 6, No. 1, pp. 39-44). Faculty of Management, Academy of Economic Studies, Bucharest, Romania.

Olsen, E. (2003). Rethinking Value-Based Management, Handbook of Business Strategy

Schabel, S., M. (2004), “Investitionssteuerung, Periodenerfolgsrechnung und Economic Value Added”, *Deutscher Universitäts-Verlag/GWV Fachverlage GmbH*, Wiesbaden, s.8.

Shah, R., Haldar, A., Rao, N. (2015). “Economic Value Added: Corporate Performance Measurement Tool”, *Corporate Board: Role, Duties & Composition* / Volume 11, Issue 1,

Education and Art of Pedagogy as a Platform for the Development of the Creative Ability of Students

Omer ZAIMOĞLU¹, Nebessayeva Zhanar ORYNBEKOVNA², Nebessayeva Zhadra LESBEKOVNA³

Modern approaches to the development of creative potential of students - namely, examines the role of art pedagogy in the process of disclosing of creative abilities of students in the educational space of the university. Analyzes the positive and negative conditions affecting the work of students in high school.

Keywords: art pedagogy, creativity, creative activity, educational process.

Анализируются современные подходы к развитию творческого потенциала студента, а именно - рассматривается роль артпедагогике в процессе раскрытия творческих способностей студентов в образовательном пространстве вуза. Анализируются положительные и отрицательные условия, влияющие на творчество студентов в вузе.

Ключевые слова: артпедагогика, творчество, творческая деятельность, образовательный процесс.

Today, in the world community globalization processes taking place in the world situation is changing rapidly and we must be prepared to the new challenges of the time. And that Kazakhstan would be on the brink of new achievements, the head of our state, Nursultan Nazarbayev, in his article "Rukhani Zhangyru" presents the program of action as to us to build a reliable bridge to the future. And the first step in this direction the President of the country sees in the modernization of the public consciousness of the Kazakh society [1].

The main task of modern education is to master the methodology of the creative transformation of the world by experts. The process of creativity includes, first of all, the discovery of a new: new objects, new knowledge, new problems, new ways of solving them. Training cannot be reduced only to the acquisition of skills, it is a means to achieve its highest destiny, self-actualization and self-expression in creativity [2, p.3].

¹ Doctor of Pedagogy, Associate Professor, Head of the Department of Traditional Decorative Arts, Akdeniz University, Turkey, Antalya

² Doctor of Philosophy PhD, South-Kazakhstan State Pedagogical University, Shymkent, Republic of Kazakhstan

³ Head of the Department, Shymkent Agrarian College, Shymkent, Republic of Kazakhstan

In Ancient India, the process of transferring the personal creative qualities of the teacher was not limited to the transfer of information to the student. Creativity was associated with a special state of individual consciousness. This state of consciousness is characterized by the ineffability of thought in verbal form. As soon as an idea takes on a verbal form, it becomes fixed, stable, transcends the limits of individuality, socializes, thereby establishing the limit of individual creativity, in the course of which it is only possible to achieve a new meaning and knowledge. Cognition is seen as the acquisition of new knowledge in the creative act of intuition. In teaching, the creative transfer of the teacher's qualities to the student was pursued. It was this - the creative personality of the teacher - that was the content that was passed on from generation to generation. The understanding of creativity in Eastern culture is closely connected with intuition, which is irrational in its essence. How is it possible to teach intuition, and therefore creativity, and is it possible at all? In the East it is believed that the intuitive ability is only to develop them.

A number of factors that influence the formation of the creative potential of the trainees are known: confidence in oneself, in the ability to solve the problem posed; aspiration to independence in the choice of goals, tasks and ways to solve them; stimulation of positive emotions (joy, surprise, experience of success, etc.), stimulating the process of creativity, the formation of critical thinking and sensitivity to contradictions; the propensity to fantasize and develop imagination; The use of teaching methods that stimulate the installation of an independent discovery of new knowledge [3, p.94].

Creativity - one of the most natural forms of realization of the need to find. Along with it, there are other motives for creativity - the need for self-affirmation, recognition by other members of society, etc. For the creative work of gifted people, the very search for a new one, due to psychophysiological regularities, brings great satisfaction.

Creative is any activity in the course of which the search for problems and solutions is carried out; creative is also an activity that takes the subject out of the framework of existing paradigms. Pedagogy of creativity is the science of the pedagogical system of two types of activity: pedagogical education and self-education of the individual in order to comprehensively and harmoniously develop the creative abilities of both the individual and the collective. Creativity in the pedagogical process is manifested through the development of the creative abilities of the trainees and is formed through the organization of their search activity. Educational and creative activity of students is aimed at solving educational problems, creative tasks and assignments. Educational and creative activities - pedagogically-driven activity carried out mainly on the basis of indirect and long-term management. The success of educational and creative activity often depends not so much on the level of development of formal personalities, as on heuristic, intuitive ways of intellectual activity [4, p. 22].

Art pedagogy (pedagogy of creativity) is a special direction in pedagogy, where education, education, personality development, its correction is carried out by means of various kinds of art. The general features of the art of pedagogy include: the use of visual materials for the educational purposes to master the intellectual and spiritual experience of mankind; interiorization of knowledge, skills, skills, creation of favorable creative conditions for this, joint creativity of the teacher and student.

Art pedagogy solves the following problems:

- facilitates the learning process (in terms of development and activation of the basic mental categories: perception, attention, memory, thinking, imagination) and the teacher and student;

- helps in collecting personal material for interpretations and diagnostic conclusions about the student;
- provides contact between the teacher and students, creates favorable conditions for conducting creative dialogue;
- develops a reflexive culture;
- contributes to the preservation of the integrity of the student's personality;
- Attends students to the spiritual culture of humanity through a unified system of interrelationship of pedagogy, science and art [5, p.7].

The conceptual ideas of art pedagogy include: the idea of humanization, the idea of creativity, the idea of reflexivity, the idea of integrativity.

The idea of humanization implies an ascent to man as the highest value. If this idea is realized, it becomes the principle of pedagogical activity, regardless of the creative, intellectual and other abilities of the student. Belief in the personality of the trainee assumes a great work of the teacher on himself, overcoming his own patterns of perception and evaluation of what is happening, moving away from stereotyped principles.

The idea of creativity is based on the postulate of P. Torrens: creativity is infinite, it involves every feeling: sight, smell, hearing, taste, emotions, extrasensory qualities.

Also P. Torrens singled out four aspects of creativity: - creative environment; - creative personality; - Creative product; - Creative process.

First of all, the creative environment must be safe. This is ensured by the acceptance of the unconditional value of the individual. As a result, a person can be himself, and creatively express himself. There must also be an atmosphere in which there is no external evaluation, as it liberates.

The creative personality must be self-assured, possess the courage and the ability to take risks, do not feel afraid to hear someone else's "other" opinion, be able to recognize their mistakes, stand firm from any situations, be aesthetically developed.

The creative process implies an incentive for the formation and further development of the student. The teacher, skillfully using the principle of spontaneity, does not give concrete solutions, but expands the imagination of the learner, teaches him to listen and trust his own feelings.

Also, in the educational process, the idea of reflexivity should be introduced everywhere. Its features include a person's readiness and ability to creatively comprehend and overcome problem-conflict situations, the ability to acquire new meanings and values, to adapt in unusual interpersonal systems of relations, to set and solve extraordinary tasks.

The idea of integrativity lies in the harmonious combination of all types and forms of organizing diverse creative activities.

The content of the art of a pedagogical seminar-practical lesson is formed on the basis of a two-phase principle: the content of the topic of the lesson is enriched with the content of one or another art-technique that eventually integrates into one another and gives the effect of optimizing the thinking activity, the effect of the content of the lesson on the development of the student's creative abilities.

In order to find oneself, the individual needs to choose and build his own world of values, enter the world of knowledge, master creative ways of solving scientific and life problems, discover the reflexive world of his own "I" and learn how to control it.

Proceeding from the foregoing, it would be advisable to include in the educational process of the university the principles of art pedagogy, which would allow the creative activity of students on the basis of the inter-scientific approach. Art pedagogy borrows some fundamental theories and progressive practical experience of pedagogy, psychology, art, cultural studies, etc. The main reference point is only those pedagogical systems, techniques, technologies that are aimed at personal growth, creating the most favorable conditions for the full development of a person as a person. Therefore, one of the important tasks of art pedagogy in the educational process of the university is to stimulate the creative activity of students in personal self-development and self-improvement.

The possibilities of art pedagogy in the educational process are quite large, they are determined by its determinants and are focused on the activation of creative manifestations of the personality, the realization of its cognitive and information needs in the intellectual and emotional-volitional spheres.

References

- <http://www.akorda.kz/ru>
Begidova SN Theoretical bases of professional-creative development of personality. M .; Maykop: ASU, 2009.
http://kaznpu.kz/docs/doctoranti/Disser_Nebessayeva.
Isaeva Yu. A. Freedom of scientific creativity in humanitarian knowledge. Nizhny Novgorod, publishing house "Strela", 2008.
Kosyakin Yu. V. Fundamentals of didactics for teachers of the distance learning system. M .; MGIU, 2006.
Kukushina S. V. Pedagogical technologies: Textbook for students of pedagogical specialties / ed... Rostov n / a .: 2009.
Fokin Yu. G. Teaching and education in higher education. M.,2008.

Perception of Urban Transformation and Expectation Levels of Urban Dwellers Who Are Inhabiting in Urban Transformation Areas: The Case of Antalya City Center

H. Tuğba ÖRMECİOĞLU¹, İkbal ERBAŞ²

Abstract

The improper physical environment caused by un-planned urban development initiated after 1950's in Turkey has become unsustainable. Hence, today urban transformation of non-urban areas become a fundamental strategy of renovation. Within this context, the concept of urban transformation which was initially seen as a promise of magical recovery, became a disappointment after the results of the practices; because, in contrary to the expectations of people, the practices are not only transforming the physical environment but also the socio-cultural environment. The transformed cities and urban areas transform the urban population living in; and they became alienated from the environment they live in and from the people they live with. In other words, this improvement of physical environment has changed not only the places that are lived in but also the relations in between the citizens who actually became the object of this transformation. The new physical environments of the neighborhoods created new cultural relations while destroying old neighborhood types.

This study aims to reveal the correlations between the expectations and perceptions by examining the perceptions and expectations of the residents of the Güllük neighborhood, which is accepted as one of the possible urban transformation areas in Antalya city center. A survey is conducted on 295 people living in the neighborhood and the results were evaluated in SPSS program. This study intends to share the results obtained by this survey.

Keywords: Urban Transformation, Expectation of Urban Dwellers, Perception of Urban Dwellers

JEL Codes: R58, R59

Kentsel Dönüşüm Alanında Yaşayan Kentlilerin Kentsel Dönüşüm Algısı ve Beklenti Düzeyi: Antalya Kent Merkezi Örneği

Özet

Ülkemizde 1950 sonrasında başlayan plansız kentleşmenin neden olduğu yapılaşma düzeni, günümüzde sürdürülemez bir boyuttadır. Öyle ki bugün kent niteliğine sahip olmayan dokuların kentsel dönüşüm içinde yeniden planlanması temel bir iyileştirme stratejisi haline

¹ Doç.Dr., Akdeniz Üniversitesi, ormecioglu@akdeniz.edu.tr

² Doç.Dr., Akdeniz Üniversitesi, iboyacilar@gmail.com

gelmiştir. Bu bağlamda kentsel dönüşüm kavramı ilk başlarda sihirli bir iyileşme vaadi gibi görülürken, uygulamaların sonuçları tam da bu durumun aksine hayal kırıklığı yaratmıştır. Çünkü yapılan uygulamalar insanların beklentisinin aksine yalnızca fiziksel çevreyi değil, aynı zamanda sosyo-kültürel ortamı da dönüştürmektedir. Dönüştürülen kentler ya da kent dokuları beraberinde yaşayan kentli nüfusu da değiştirmekte; kentli, yaşadığı ortama ve birlikte yaşadığı insanlara yabancılaşmaktadır. Yani, bu fiziksel iyileştirme sadece yaşanılan mekanları değil bu dönüşümün objesi olan kentliler arasındaki ilişkileri de değiştirmiştir. Oluşturulan yeni mahalle dokuları eski komşuluk tiplerini yok ederek yeni kültürel ilişkiler tanımlamıştır.

Bu çalışma Antalya ilinde muhtemel kentsel dönüşüm alanı olarak kabul edilen Güllük bölgesinde mahalle sakinlerinin kentsel dönüşüm algılarını ve beklentilerini inceleyerek, beklenti ve algılar arasındaki ilişkiyi ortaya koymayı hedef almaktadır. Çalışma kapsamında hazırlanan anketle bölgede yaşayan 295 kişinin görüşü alınarak sonuçlar SPSS programında değerlendirilmiştir. Bu çalışma elde edilen sonuçların paylaşımını içermektedir.

Anahtar kelimeler: kentsel dönüşüm, kentli algısı, kentli beklentisi

1.Giriş

Erken Cumhuriyet ile birlikte Ankara ve İzmir gibi kentlerde yaşanan konut sorunu 1950 sonrası Demokrat Parti döneminde gelişen uluslararası ekonomik ortam ve yürütülen politikalarla periferdeki küçük şehirlere de yayılmaya başlamıştır. Küçük kentlerde artan kamu faaliyetleri memur nüfusu arttırdığı gibi aynı zamanda kentte göç olgusunu da tetikleyerek, kentte konut ihtiyacı duyan yeni bir kesim yaratmıştır. Bundan etkilenen Antalya gibi periferdeki kentlerde ise 1970 sonrasında kentleşme olgusu artmıştır (Resim.1).

Resim 1. Bugün artık bulunmayan Antalya Hapishanesi'nin 1927 yılında tamir edilirken resmi ve ileride Güllük Caddesi'ne dönüşecek sokak (Çimrin, 2007)

19. yüzyılda kentin çeperinde sayılan ve hatta başlangıç noktasında Antalya hapishanesinin bulunduğu Güllük caddesi (Çimrin, 2007) ise bu gelişimden en çok etkilenen bölge olmuştur (Resim.1). Burada yapılan konutların bahçe ve pencerelerinde sıkça görülen sardunyalara Antalya'da gül denmesi caddeye adını vermiş ve cadde Güllük Caddesi olarak kayıtlara geçmiştir. 1960'lı yıllarda halen çok küçük bir şehir olan Antalya herkesin birbirini

tanıdığı küçük bir şehir ve kapalı bir topluluktur. Şehre tayin ile dışarıdan gelen memurlara az sayıda kiralık konutun yetmemesi ve bu ailelerin yerli halkından daha modern yaşam alanlarına ihtiyaç duyması ilk kez kentte böyle bir konut sorununu başlatmıştır. 1965 yılında yürürlüğe giren “Kat Mülkiyeti Yasası” (Mutdoğan, 2014) ve konut üretiminde kooperatifleşme ile bu bölgeye orta gelirli çalışan ve memur kesim yerleşmeye başlamış, hatta caddenin ikinci yarısı bölgeye daha sonra adını verecek olan memur kooperatif blokları inşası ile “memurevleri” olarak anılmaya başlamıştır. Bu dönemde kent dışı sayılan bir alanda böyle bir konut bölgesi yaratılması girişiminin en önemli nedeni bu bölgenin şehir merkezinden uzak olması nedeniyle arsa fiyatlarının uygunluğudur. Bu yeni bölgede yapılan apartmanlar mekansal olarak seramik kaplı mutfak ve banyo, otopark ve çocuk parkı düzenlemesi gibi dönemine göre ileri imkanlara sahiptir (Karakök ve diğ., 2018). Dahası, bu konutlar özellikle memurların ödemesi için uygun bir sistemle uzun sürede küçük ödemeler yapabilecekleri şekilde konut kooperatifi modeli ile finanse edilmiştir (Güçlü, 1997).

Ancak bu bölge daha sonra hızla gelişerek kentin hem coğrafi hem de sosyal merkezi haline gelmiş, özellikle cadde üzerindeki ticaret aksı ile 1990’ların sonlarında şehrin Meltem ve Lara bölgelerine büyümesine kadar merkez özelliğini sürdürmüştür. Bu süreden sonra eskiyen yapıların bakımsız kalması, ilk kullanıcıların bir kısmının yeni bölgelere taşınması ile kent merkezinde çöküntü bölgesi haline gelmeye başlamıştır. Ama kentin tam merkezinde bulunması nedeniyle halen ticari olarak aktif durumdadır.

Bu çalışma fiziksel yetersizlikleri ve bina kalitesi nedeniyle sorunları bulunan ve kent merkezinde olması nedeniyle oldukça değerli bir kent parçası olan bölgede, 2012 yılında kabul edilen “Âfet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun” (Resmi Gazete, 2012) ile önümüzdeki yıllarda muhtemel olarak gerçekleşecek bir kentsel dönüşüm konusunda bölgede yaşayan insanların bilinç ve beklenti düzeylerini tespit etmek amacıyla yapılmıştır.

2. Yöntem

Çalışma kapsamında Güllük’de yaşamakta olan semt sakinleri ile anket çalışması yürütülmüştür. Güllük caddesi üzerinde yer alan yapılarda oturan ya da iş yeri bulunan kişilerle yapılan anketler iki bölümden oluşmaktadır. Anketin ilk bölümünde katılımcıların cinsiyet, yaş, eğitim durumu ve gelir düzeyini tespit etmeyi hedef alan sorular hazırlanmış olup, ikinci bölüm ise Güllük bölgesinde yapılması gündemde olan kentsel dönüşüm uygulaması hakkında 5’li Likert (1: Kesinlikle Katılmıyorum, 5: Kesinlikle Katılıyorum) ölçeği ile değerlendirilen sorular içermektedir. Sorular A, B, C ve D grubu olmak üzere 4 alt bölüm altında sorulmuş olup, bu bölümlerde katılımcıların

- A grubu sorularla; semt sakinlerinin kentsel dönüşüm konusundaki algıları,
- B grubu sorularda; semt sakinlerinin bölgeyle ilgili görüşleri,
- C grubu sorularda; semt sakinlerinin bölgedeki muhtemel kentsel dönüşüm uygulamalarından beklentileri,
- D grubu sorularda; semt sakinlerinin bölgedeki muhtemel kentsel dönüşüm uygulamalarının çözmesini bekledikleri fiziksel sorunlar

hakkındaki görüşleri alınmıştır. Çalışma toplam 295 kişi üzerinde yürütülmüştür. Elde edilen veriler SPSS programında analiz edilmiştir.

3. Bulgular ve Değerlendirme

Anket çalışmasına ilişkin olarak öncelikle ankete katılan örneklem profilinin sayısal ve yüzdesel dağılımı değerlendirilmiştir. Ankete katılım sağlayan kişilerin %45,4'ü bayanlardan, %54,6'sı baylardan oluşmaktadır. Araştırma grubunun yaş durumuna bakıldığında %30,2 oranında 20-35 yaş arası genç bireylerden ve %36,3'ünün orta yaşlı bireylerden oluştuğu görülmektedir. Katılımcıların yalnızca %6,8'i 66 yaş ve üzeri olan yaşlı bireylerden oluşmaktadır. Eğitim durumları açısından incelendiğinde bireylerin %30,5'inin önlisans/lisans mezunu, %41,7'sinin lise mezunu olduğu tespit edilmiştir. Gelir düzeyi açısından katılımcıların %47,5 oranında orta gelirli (1501 TL- 3000 TL) ve %33,9 oranında düşük gelirli (1500 TL ve altı) bireylerden oluştuğu belirlenmiştir. Ayrıca katılımcıların yalnızca %43,1'inin mülk sahibi diğerlerinin kiracı olduğu tespit edilmiştir (Tablo.1).

Bu veriler birlikte değerlendirildiğinde bölge sakinlerinin orta ve alt gelir grubundan, ve çoğunlukla 66 yaş altı çoğunlukla lise mezunu kullanıcılardan oluştuğu; bunların yarısından fazlasının ise kiracı pozisyonunda geçici kullanıcılar olduğu tespit edilmektedir. Ev sahipliğinin 66 yaş üzerinde artmakta olduğu durumu ise bize bölgeyle ilgili yapılan tarihi analizlerden bilgi sahibi olduğumuz gibi bu bölgede 1970'lerde başlayan ve 90'larda yaygın olarak orta gelir grubu için apartman dairesi sahipliği imkanından yararlanan eski kullanıcılar olduğunu göstermektedir.

Tablo 1. Örneklem profilinin sayısal ve yüzdesel dağılımı

Cinsiyet	n	Oran (%)
Bay	161	54,6
Bayan	134	45,4
Yaş	n	Oran (%)
20-35 yaş arası	89	30,2
36-50 yaş arası	107	36,3
51-65 yaş arası	79	26,8
66 yaş ve üzeri	20	6,8
Eğitim Durumu	n	Oran (%)
İlköğretim	74	25,1
Lise	123	41,7
Önlisans/Lisans	90	30,5
Lisansüstü	8	2,7
Gelir Düzeyi	n	Oran (%)
1500 TL ve altı	100	33,9
1501 TL- 3000 TL	140	47,5

3001 TL- 5000 TL	41	13,9
5001 TL ve üzeri	14	4,7
Mülkiyet Durumu	n	Oran (%)
Mülk sahibi	127	43,1
Kiracı	168	56,9

A grubu sorularla araştırma grubunun kentsel dönüşüm konusundaki algıları değerlendirilmiştir (Tablo.2). Katılımcıların yüksek oranda kentsel dönüşüm konusunda bilgi sahibi olduklarını belirttikleri ve Güllük'te kentsel dönüşüm yapılmasının gerekli olduğu algısına sahip oldukları tespit edilmiştir. Ancak aynı grubun ev ve mahallelerinden taşınmak konusundaki görüşleri yüksek oranda bunun onları üzeceğini belirtmelerine rağmen önemli bir bölümünün kararsız görüşte olmaları kentsel dönüşümün yaşamlarında yapacağı değişiklik konusunda net bir bilgiye sahip olmadıkları ya da bu sonucu kentsel dönüşüm kavramıyla ilişkilendirmediklerini göstermektedir.

Tablo 2. A grubu sorulara verilen cevapların dağılımı

A1. Kentsel dönüşüm ne demek biliyorum		
	n	Oran (%)
Kesinlikle Katılıyorum	107	36,3
Katılıyorum	127	43,1
Kararsızım	41	13,9
Katılmıyorum	13	4,4
Kesinlikle Katılmıyorum	7	2,4
A2. Güllük'te kentsel dönüşümün yapılmasının gerekli olduğuna inanıyorum		
	n	Oran (%)
Kesinlikle Katılıyorum	107	36,3
Katılıyorum	128	43,4
Kararsızım	43	14,6
Katılmıyorum	11	3,7
Kesinlikle Katılmıyorum	6	2,0
A3. Yakın çevredeki sosyal tesisleri ve açık alanları (park, spor tesisi vb) kullanıyorum		
	n	Oran (%)

Kesinlikle Katılıyorum	49	16,6
Katılıyorum	123	41,7
Kararsızım	29	9,8
Katılmıyorum	66	22,4
Kesinlikle Katılmıyorum	28	9,5
A4. Evimden taşınmak zorunda kalsam üzülürüm		
	n	Oran (%)
Kesinlikle Katılıyorum	69	23,4
Katılıyorum	71	24,1
Kararsızım	65	22,0
Katılmıyorum	58	19,7
Kesinlikle Katılmıyorum	32	10,8
A5. Mahallemden taşınmak zorunda kalsam üzülürüm		
	n	Oran (%)
Kesinlikle Katılıyorum	69	23,4
Katılıyorum	76	25,8
Kararsızım	66	22,4
Katılmıyorum	49	16,6
Kesinlikle Katılmıyorum	35	11,9

B grubu sorularda ankete katılanların kentsel dönüşümü bölgede gerekli görmesine rağmen, konut ve mahalle ölçeğinde değişikliğe karşı olumsuz yaklaşımları çelişkili bir sonuç gibi görülmektedir. Takip eden sorularda ise katılımcıların bireysel ve komşuluk anlamında verdikleri bu cevapların, semt ölçeğinde karşılığı sorgulanmıştır. B grubu sorularla araştırma grubunun semt ölçeğinde bölgeyle ilgili görüşleri alınarak daha geniş ölçekte Güllük bölgesi için bir sosyal aidiyete sahip olup olmadıklarının değerlendirilmesi hedeflenmiştir (Tablo.3).

Elde edilen cevaplara bakıldığında katılımcıların yüksek oranda bölgenin karakterine bağlılık duydukları, yaşadıkları bölgeyle ilgili olumlu fikirleri olduğunu görülmüştür. Sonuçlar araştırma grubunun bölge ile bağıını halen daha sürdürdüğünü ortaya koymaktadır. Güllük'ü yaşamak/çalışmak için güzel bir yer olarak gördüklerini belirten katılımcılar aynı zamanda bölgenin yaşam/çalışma ve alışveriş koşullarını da iyi bulmaktadır. Katılımcıların kentsel dönüşüm sonrasında Güllük'ün mevcut karakterini kaybetmesi durumunda üzüleceklerini bildirmeleri sosyal aidiyetlerinin de bir göstergesidir. Ancak olumlu duygularının bölgenin kentsel hizmetlerden yararlanması konusunda olumsuz görüşlerini yok etmediğini de belirtmek gerekir.

Tablo 3. B grubu sorulara verilen cevapların dağılımı

B1. Kentsel dönüşüm sonrası Güllük mevcut karakterini kaybederse üzülürüm		
	n	Oran (%)
Kesinlikle Katılıyorum	90	30,5
Katılıyorum	65	22,0
Kararsızım	50	16,9
Katılmıyorum	56	19,0
Kesinlikle Katılmıyorum	34	11,5
B2. Güllük yaşamak/çalışmak için güzel bir yerdir		
	n	Oran (%)
Kesinlikle Katılıyorum	89	30,2
Katılıyorum	91	30,8
Kararsızım	51	17,3
Katılmıyorum	54	18,3
Kesinlikle Katılmıyorum	10	3,4
B3. Güllük'te yaşam/çalışma/alışveriş koşulları (ulaşım, lokasyon, ticaret, erişilebilirlik vb) iyidir		
	n	Oran (%)
Kesinlikle Katılıyorum	72	24,4
Katılıyorum	98	33,2
Kararsızım	53	18,0
Katılmıyorum	57	19,3
Kesinlikle Katılmıyorum	15	5,1
B4. Yaşadığım konuttan/çalıştığım iş yerinden mekânsal olarak memnunum		
	n	Oran (%)
Kesinlikle Katılıyorum	59	20,0
Katılıyorum	102	34,6
Kararsızım	73	24,7
Katılmıyorum	42	14,2

Kesinlikle Katılmıyorum	19	6,4
B5. Yaşadığım/çalıştığım bölgedeki kentsel hizmetlerden memnunum		
	n	Oran (%)
Kesinlikle Katılıyorum	34	11,5
Katılıyorum	75	25,4
Kararsızım	74	25,1
Katılmıyorum	72	24,4
Kesinlikle Katılmıyorum	40	13,6

C grubu sorularla araştırma grubunun bölgedeki muhtemel kentsel dönüşüm uygulamalarından beklentileri ile ilgili görüşleri alınmıştır (Tablo.4). Katılımcıların büyük bir çoğunluğu kentsel dönüşüm uygulamalarının fiziksel, sosyal ve ekonomik sorunları çözeceği yönünde görüş bildirmesine rağmen, asıl beklentilerinin uygulama sonrasında bölgenin ekonomik olarak canlanacağı görüşüne dayandığı görülmektedir. Katılımcıların kentsel dönüşümden fiziksel iyileştirmeden çok ekonomik canlanma beklentisinde olması ise dikkat çekici bulunmuştur.

Diğer taraftan katılımcıların %24,7'sinin kentsel dönüşümün fiziksel sorunları çözeceği konusunda, %27,4'ünün sosyal sorunları çözeceği konusunda ve %21,9'unun ekonomik canlanmayı sağlayacağı konusunda kararsız görüş bildirdikleri tespit edilmiştir. Elde edilen bu sonuçlar katılımcıların her ne kadar kentsel dönüşüm hakkında bilgi sahibi olduklarını belirtse de kentsel dönüşümün hedefleri konusunda yeterince bilgiye sahip olmadıklarını göstermektedir.

Tablo 4. C grubu sorulara verilen cevapların dağılımı

C1. Kentsel dönüşüm uygulaması sonrası, bölgedeki fiziksel sorunların çözüleceğine inanıyorum		
	n	Oran (%)
Kesinlikle Katılıyorum	77	26,1
Katılıyorum	93	31,5
Kararsızım	79	26,8
Katılmıyorum	37	12,5
Kesinlikle Katılmıyorum	9	3,1
C2. Kentsel dönüşüm uygulaması sonrası, bölgedeki sosyal sorunların çözüleceğine inanıyorum		
	n	Oran (%)
Kesinlikle Katılıyorum	62	21,0

Katılıyorum	98	33,2
Kararsızım	85	28,8
Katılmıyorum	37	12,5
Kesinlikle Katılmıyorum	13	4,4
C3. Uygulama sonrası bölgenin ekonomik olarak canlanacağını düşünüyorum		
	n	Oran (%)
Kesinlikle Katılıyorum	99	33,6
Katılıyorum	98	33,2
Kararsızım	60	20,3
Katılmıyorum	30	10,2
Kesinlikle Katılmıyorum	8	2,7
C4. Uygulama sonrasında, bölgede yaşayan insanların değişeceğini düşünüyorum		
	n	Oran (%)
Kesinlikle Katılıyorum	54	18,3
Katılıyorum	72	24,4
Kararsızım	73	24,7
Katılmıyorum	62	21,0
Kesinlikle Katılmıyorum	34	11,5
C5. Uygulama sonrasında, çevredeki aileler bu bölgeden taşınırsa ben de burada oturmak istemem		
	n	Oran (%)
Kesinlikle Katılıyorum	28	9,5
Katılıyorum	37	12,5
Kararsızım	70	23,7
Katılmıyorum	80	27,1
Kesinlikle Katılmıyorum	80	27,1

Son grup sorularda ise katılımcıların kentsel dönüşüm konusundaki fiziksel beklentilerinin netleştirilmesi hedeflenmiş ve katılımcıların trafik, otopark, kent estetiği, bina kalitesi, alt yapı gibi bölgede tespit edilen fiziksel sorunların çözümünde kentsel dönüşümün etkisi hakkındaki görüşleri alınmıştır. Buna göre katılımcıların en çok bina kalitesi ve bölgedeki

kent estetiği problemlerine kentsel dönüşümün faydalı olacağını düşündüğü görülmüştür. Trafik, otopark ve alt yapı gibi sorunların kentsel dönüşümle çözüleceği konusundaki fikir de yüksek bir oranla tespit edilmiştir. Ancak her iki soru grubu karşılaştırıldığında, katılımcıların “kentsel dönüşüm” kavramından bina ölçeğinde daha çok beklenti içinde oldukları; kentsel ölçekteki sorunlardan ise bina ölçeğindeki problemler için dönüşümü bir sorun çözüm mekanizması olarak gördükleri tespit edilmiştir.

Tablo 5. D grubu sorulara verilen cevapların dağılımı

D1. Güllük'teki kentsel dönüşümün araç ve yaya trafiği sorunlarını çözeceğini düşünüyorum		
	n	Oran (%)
Kesinlikle Katılıyorum	61	20,7
Katılıyorum	103	34,9
Kararsızım	65	22,0
Katılmıyorum	48	16,3
Kesinlikle Katılmıyorum	18	6,1
D2. Güllük'teki kentsel dönüşümün otopark sorunlarını çözeceğini düşünüyorum		
	n	Oran (%)
Kesinlikle Katılıyorum	69	23,4
Katılıyorum	107	36,3
Kararsızım	71	24,1
Katılmıyorum	38	12,9
Kesinlikle Katılmıyorum	10	3,4
D3. Güllük'teki kentsel dönüşümün kent estetiği sorunlarını çözeceğini düşünüyorum (peyzaj, bina cepheleri, tabela kirliliği vb)		
	n	Oran (%)
Kesinlikle Katılıyorum	96	32,5
Katılıyorum	109	36,9
Kararsızım	56	19,0
Katılmıyorum	28	9,5
Kesinlikle Katılmıyorum	6	2,0
D4. Güllük'teki kentsel dönüşümün bina kalitesi sorunlarını çözeceğini düşünüyorum		

	n	Oran (%)
Kesinlikle Katılıyorum	113	38,3
Katılıyorum	115	39,0
Kararsızım	55	18,6
Katılmıyorum	9	3,1
Kesinlikle Katılmıyorum	3	1,0
D5. Güllük`teki kentsel dönüşümün alt yapı sorunlarını çözeceğini düşünüyorum (su, elektrik, kanalizasyon, yağmur deşarjı vb)		
	n	Oran (%)
Kesinlikle Katılıyorum	77	26,1
Katılıyorum	99	33,6
Kararsızım	82	27,8
Katılmıyorum	27	9,2
Kesinlikle Katılmıyorum	10	3,4

4. Sonuç

Kentsel dönüşüm uygulamalarında göz arda edilen bir değer olarak uygulamanın her türlü etkisinden olumlu ya da olumsuz olarak etkilenecek semt sakinlerinin kentsel dönüşüm kavramı konusundaki algıları ve beklenti düzeylerini değerlendirmeyi hedef alan anket çalışması sonuçları göstermektedir ki kentli yaşamını sürdürdüğü çevreye karşı bir sosyal aidiyet duygusuna sahiptir. Araştırmanın yürütüldüğü Güllük bölgesi her ne kadar ticari ve sosyal açılardan geçmişteki önemini kaybetse de kullanıcılar yüksek oranda bölgenin karakterine bağlılık duymakta ve bu bağlılığın oluşturduğu sosyal aidiyet duygusu kentlinin olumsuz fiziksel koşullara rağmen bölgede yaşamını sürdürme konusunda ısrarcı olmasına neden olmaktadır.

Semt sakinleri açısından kentsel dönüşüm uygulamalarının en olumsuz olası etkisinin kullanıcıların yaşadıkları yeri terk etmek zorunda bırakılması olduğu Sulukule, Fikirtepe vb. örneklerinde açık bir şekilde gözlenmektedir. Ancak bölge sakinlerinin benzer bir durumda kalmaları halinde üzüntü duyup duymayacakları konusundaki kararsız görüşleri aslında kentsel dönüşümün etkileri konusunda yeterince bilgi sahibi olmadıklarının, konuyla ilgili daha çok olumlu bir algıya sahip olduklarının göstergesidir.

Diğer taraftan katılımcıların kentsel dönüşümden beklentilerinin fiziksel iyileştirmeden çok ekonomik canlanma yönünde olması, aynı zamanda beklentilerinin bina ölçeği ile sınırlı kalması ve kent ölçeğindeki faydaların göz arda edilmesi kentsel dönüşüm kavramının temel hedefleri ile çelişki göstermektedir. Bu noktada bulunduğu çevrenin fiziksel sorunlarından çok ekonomik sorunları üzerine bir çözüm getirmesi beklentisi içerisinde olan semt sakinleri uygulama sonrası yeni bir çehreye sahip olacak olan Güllük`te gerek yaratılan yeni sosyal statü

gerekse ekonomik şartlar doğrultusunda yaşamını sürdürebilecek mi sorusunu akla getirmektedir.

Sonuç olarak ulusal ölçekteki kentsel dönüşüm hedefleri ve kentsel dönüşümden etkilenecek olan katılımcıların beklentileri birbirinden farklıdır. Bu bağlamda olası uygulamalarda semt sakinlerinin sosyo ekonomik durumu, dönüşüm sonrası sosyal aidiyete sahip oldukları bölgede yaşamını sürdürebilme potansiyelleri açılarından bir değerlendirme yapılması ve sonuçların kentsel dönüşüm kararlarına yansıtılması bir zorunluluktur. Taşındığı aidiyet duygusuyla o bölgenin geçmişi ve geleceği arasında bir köprü vazifesi görecek olan semt sakinlerinin talepleri dışında gerçekleştirilecek bir uygulama ne yazık ki temel hedeflerin başarılmasını imkânsız kılacaktır.

Kaynakça

Çimrin, H. (2007). *Bir Zamanlar Antalya: Tarih, Gözlem Ve Anılar: Yakın Geçmişe Yolculuk*, Antalya Ticaret ve Sanayi Odası.

Mutdoğan, S. (2014). “Türkiye’de Çok Katlı Konut Oluşum Sürecinin İstanbul Örneği Üzerinden İncelenmesi”, *Ankara, Hacettepe Üniversitesi Sosyolojik Araştırmalar E-Dergisi*, 1-27.

Karakök E., Örmecioğlu, H.T., Şekerci, A. (2018). “To Experience Preservation And Design Of Modern Architecture By Combining Original And New Functionality: Antalya Memur Evleri Example”, *RMB Conference*, Portugal.

Güçlü, M. (1997). *XX. Yüzyılın ilk yarısında Antalya*, Antalya Ticaret ve Sanayi Odası Kültür Yayını.

Resmî Gazete, (2012), Sayı 28309, Tarih 31.05.2012. 6306 Nolu Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun.

Ўзбек тилида унлилар мўтадиллашуви (нейтрализацияси)

Нурманова Д.А.¹

Мўтадиллашув (нейтрализация) тушунчаси тилшуносликка лисоний бирликларга функционал нуқтаи назардан ёндашувчи функционал лингвистика тарафдорлари томонидан киритилди.

Икки реалликнинг муайян шароитда ўзаро фарқли белгиларининг кучсизланиши мўтадиллашув (нейтрализация) саналади. Масалан *боғ*, *боқ* сўзлари икки реаллик саналиб, охирги товушлар жарангли-жарангсизлик белгисига кўра ўзаро фарқланади. Лекин талаффузда *боғ* сўзидаги «ғ» жарангли ундоши сўзнинг охирги позициясида жаранглилик белгисини йўқотади. Натижада *боқ* билан талаффузда бир хил бўлиб қолади.

Мўтадиллашув тушунчаси дастлаб фақат фонологик сатҳ бирликлари учун қўлланилди. Фонологияда эътироф этилган бу тушунча кейинчалик тилнинг бошқа сатҳ бирликлари учун ҳам қўлланила бошланди.

Бугунги кунда лисоний бириликлар зидланиши (оппозицияси) ва бу зидланишлар ўртасидаги зидланиш белгиларининг маълум шароитда йўқолиши, мўтадиллашуви (нейтрализацияси) тушунчалари тилшуносликда катъий ўрин олди.

Фонологик оппозициялар мўтадиллашуви масаласига Н.С.Трубецкой жуда катта эътибор берди. У мўтадиллашувни фонологиянинг тамал тоши деб баҳолайди.²

Ҳар қандай тил фонологик системасининг даврлар ўтиши билан маълум ўзгаришларга учрашида конвергенция (икки фонеманинг бир фонемага бирлашуви) ва дивергенция (бир фонемадан иккинчи фонеманинг ажралиб чиқиши) ҳодисалари марказий ўринни эгаллайди. Конвергенция ва дивергенциянинг рўй беришида мўтадиллашув ҳодисаси муҳим роль ўйнайди. Ҳар икки жараён, албатта, мўтадиллашув орқали юзага чиқади.

Тил сатҳидаги фонологик зидланишлар мўтадиллашувини В.К.Журавлёв эътироф этганидек, мўтадиллашиш қисмлари асосида қуйидагича тасниф қилиш мумкин:

1. Мўтадиллашувчи қисмлар хусусиятига кўра;
2. Мўтадиллашувчи позиция хусусиятига кўра;
3. Мўтадиллашиш хусусиятига кўра.

¹ Нурманова Д.А. Ўзбекистон, Андижон давлат университети доценти, филология фанлари номзоди.

² Трубецкой Н.С. Основы фонологии. Москва: Иностранная литература. 1960. – с. 87.

Мўътадиллашув ҳодисасини ўрганишда икки нарсага эътиборни қаратиш лозим бўлади:

- 1) нутқ артикуляцияси сатҳидаги мўътадиллашув (синхрония);
- 2) икки давр оралиғидаги фонологик ўзгариш – дивергенция ва конвергенция (диахрония).

Бу икки ҳодисани фарқлаш муҳим аҳамиятга эга.

Артикуляция жараёнида маълум позицияда (кўпроқ перцептив кучсиз ва сигнификатив кучсиз позицияларда) фонема вариантлари ўртасидаги фарқланишнинг йўқолиши мумкин. Фарқланишнинг йўқолиши ҳодисаси ундошлар зидланиши доирасида ҳам, унлилар зидланиши доирасида ҳам учраши мумкин.

Унлилар зидланишида тилнинг уч даражадаги (юқори, ўрта ва қуйи) кўтарилиш ва лабланиш-лабланмаслик белгилари асосий (конститутив) белгилари ҳисобланади. Унлилар қатори (олд қатор, орқа қатор) сўз шакл таркибидаги позицияга боғлиқ бўлган белги бўлганлиги учун унлиларнинг асосий белгилари қаторига кирмайди.

А.А.Абдуазизов ўзбек тили унлиларини икки фарқловчи белгисига кўра оппозициясини кўрсатади³. Бунга асосан унлилар қуйидагича оппозицияга киришади.

- (и-у) ёпик, лабланмаган - ёпик, лабланган;
- (и-о) ёпик, лабланмаган - ярим ёпик, лабланган;
- (э-о) ярим ёпик, лабланмаган - очик, лабланган;
- (а-у) очик, лабланмаган - ёпик лабланган;
- (а-ў) очик, лабланмаган - ярим ёпик лабланган.

Кўриниб турибдики, ўзбек тили унлиларининг бир белги асосида фарқланувчи уч оппозицияси, икки белги асосида фарқланувчи олти (унда лабланиш белгиси билан тилнинг кўтарилиш даражаси белгиси бирга олинади) жами 9 та унлилар оппозицияси мавжуд. Агар лабланиш белгиси билан тилнинг кўтарилиш белгиси алоҳида олинса, ўзбек тилида 13 та унлилар оппозицияси мавжуд бўлади.⁴ Лекин бу оппозицияларнинг барчаси мўътадиллашувга олиб келади дегани эмас. Муайян унли фонема маълум унли билан минимал фарқланишга эга бўлса, бошқа унли фонемалар билан зидланиб максимал фарқланишга эга бўлади. Масалан, и фонемаси э, ў, а, о фонемалари билан ҳам зидланиши мумкин. Лекин бу зидланишда бирдан ортиқ белги билан фарқланади: и-э жуфтлигида икки белги фарқловчи белги саналади.

Нутқий жараёнда кўпроқ минимал фарқланиш белгисига эга бўлган фонемаларнинг кучсиз вазиятдаги вариантлари ўзаро мўътадиллашади. Масалан, *кейин-кийин, пулим-пулум, бўйин-бўйун*.

³ Абдуазизов А. Ўзбек тили фонологияси ва морфонологияси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1992. – Б.53.

⁴ Нурмонов А. Ўзбек тили фонологияси ва морфонологияси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1990.

Шуни таъкидлаш керакки, унлилар позицияси ҳақида гап кетганда, кўпчилик туркологлар кўп бўғинли сўзларда унлиларнинг биринчи ва биринчи бўлмаган бўғинларда қўлланиш белгисига диққат қиладилар.⁵

Биринчи бўлмаган бўғинларда унлилар урғунинг ўрни, сўзнинг структур тип, бўғинларнинг миқдори, унлилар гармониясининг мавжудлиги, умлаут ва бошқа бир қатор факторларга боғлиқ ҳолда турли хил ўзгаришларга учрайди. Натижада ана шундай вазиятда бир фонеманинг варианты билан иккинчи фонеманинг варианты ўртасида фарқланиш белгиси кучсизлашади ва мўътадиллашув учун қулай имконият вужудга келади. Биринчи бўғин таркибидаги унли ҳақида фикр юритилганда эса бир бўғинли сўздаги унлининг реаллашув шароити ўзаро маълум даражада фарқ қилади. Бир бўғинли сўзда унли фонетик қуршов таъсирида (комбинатор), маълум ҳудудий белги асосида (диалектал), ёки муайян услуб талаби билан (услубий) турли вариантларга эга бўлса, кўп бўғинли сўзларнинг биринчи бўғинидаги унли буларга қўшимча равишда урғули ёки урғусиз бўғинда жойлашиши, айрим ўзбек шеваларида умлаут асосида ҳам вариантланади. Шунинг учун ҳам бир бўғинли сўзларга нисбатан кўп бўғинли сўзларнинг биринчи бўғинида, кўп бўғинли сўзларнинг биринчи бўғинига нисбатан эса биринчи бўлмаган бўғинларида унлиларнинг вариантланиши бойроқ ва шу билан бирга, мўътадиллашув ҳодисаси ҳам кўпроқ бўлади.

Шунинг учун ҳам биринчи бўғиндаги мўътадиллашув билан биринчи бўлмаган бўғинлардаги мўътадиллашувни фарқли ҳолда кўриб чиқишга тўғри келади.

Ҳозирги ўзбек тили жонли сўзлашувида ёки турли диалектларида кўп бўғинли сўзларнинг биринчи ва иккинчи бўғинларида қуйидаги унлилар зидланиши ўртасида мўътадиллашиш кузатилади:

1) Оғизнинг очилиш даражаси белгисига кўра зидланишнинг мўътадиллашуви.

Э-и. Бу унлилар ўзбек тилининг фонологик системасида кенглик-торлик белгисига кўра зидланади. Маъноли бирликлар таркибида келиб, уларнинг маъносини фарқлаш вазифасини бажаради. Масалан, *эт-«гўшит», «қил»; ит-«хайвон»; эс-«ақл», «эсмоқ»; ис-«ҳид»* каби.

Лекин баъзан сўз таркибида синтагматик муносабатга киришганда бу унлилар ўртасидаги фарқловчи белги кучсизланиб, мўътадиллашув рўй беради. Масалан, *йемоқ-йимоқ (Тошкент шевасида), неча-нича (желовчи шеваларда), эчки-ички (Тошкент), кейин-кийин* ва бошқ.

И-э. Кўп бўғинли сўзларнинг биринчи бўғинида *и* унлиси билан *э* унлиси ўртасида фарқланиш белгисининг йўқолиши натижасида этимологик *и* унлиси *э* тарзида талаффуз этилиши мумкин. Масалан, *ҳисоб-ҳесоп, ҳисобчи-ҳесопчи, ҳисобламоқ - ҳесопламоқ; бир оз-берос (Наманган), тирик – териг (Наманган)* ва бошқалар.

Юқоридаги унлилар зидланиши ўртасида мўътадиллашувнинг содир бўлишига сабаб, бу унлилар ўзаро минимал фарқланиш белгисига эга: ўрта кенглик-торлик белгиларигина фарқловчи белги саналади. Торлик белгисига эга бўлган *и* унлисининг

⁵ Щербак А.М. Сравнительная фонетика тюркских языков. – Ленинград: Наука. 1970. – с.59.

қутбий зидди кенглик белгисига эга бўлган *a* унлиси саналади. Бу белгига кўра зидланишда э қутбий зидланувчи икки чегара аъзолар ўртасида оралиқни ҳосил қилади ва торлик белгисига эга бўлган аъзо билан ҳам, кенглик белгисига эга бўлган аъзо билан ҳам зидланиш хусусиятига эга. Шунинг учун э унлиси *u* унлисига ҳам *a* унлисига ҳам кучли зидланмайди. Чунки уларнинг қутбий зидди эмас. Бу эса э унлисининг *u* унлиси билан ҳам фарқлаш белгисининг маълум шароитда йўқолишига, уларнинг мўътадиллашуви имконият яратади.

Бу унлилар парадигматик қаторда ўзаро ўрта кенглик ва кенглик белгисига кўра зидланади. Бу белги улар ўртасидаги асосий фарқловчи белги саналади. Юқоридаги унлилар бир фонетик қуршов ва бир хил фонетик вазиятда бири ўрнида иккинчиси келиб (контраст дистрибуция) маъно фарқлаш вазифасини бажаради. Масалан, *кел-кал, сел-сал* ва бошқалар.

Лекин ўзбек тилининг диалектлариаро бу фонемалар бир шароитда ўзаро алмашилиб келиб, маъно фарқлаш функциясини йўқотиши мумкин. Натижада бир сўзнинг икки фонетик варианты ҳосил бўлади. Масалан, *мен-ман, сен-сан* ва бошқалар. Бундай лексик вариантларнинг ҳосил бўлиши бир фонетик қуршов ва бир фонетик вазиятдаги зидланувчи унлилар ўртасида зидланиш белгисининг йўқолиши, мўътадиллашув билан боғлиқдир. Бу ҳодиса диахронияда юмшоқ *a* унлисидан э унлисининг ажралиб чиқиши билан ҳам боғланади. Масалан, *аки - экки - икки, сакиз - секкиз, ал-эл* ва бошқалар.

Ўзбек тилининг маълум таракқиёт босқичида бу икки унли фарқланиш белгисига эга бўлмаган. Бир унлининг икки варианты бўлган. Даврлар ўтиши билан улар дивергенция ҳодисаси асосида икки алоҳида-алоҳида фонемага айланади.

Ҳозирги ўзбек тилида нутқ жараёнида э – *a* унлилари ўртасида фарқланиш белгисининг йўқолиши уларнинг ўзаро фарқланиши ўта кучсиз эканлиги билан айрим диалектларда қадимги *a-э* вариантланишининг сақланиб келаётганлиги билан изоҳланади. Масалан, *янги-йенги (Тошкент), кесади – кеседи (Наманган)*.

Кўп бўғинли сўзларнинг биринчи бўғинида ҳам учрайди. Масалан, *калит – кельт* (Наманган), *вазифа – везипа* (Наманган), *балиқ - бэльқ* (Наманган).

A-и. Кенг лабланмаган унли билан тор лабланмаган унлилар зидланишида лаб белгиси умумий, бирлаштирувчи; кенг-торлик белгиси эса фарқловчи белги саналади. Нутқ жараёнида кўп бўғинли сўзларнинг кўпроқ иккинчи бўғинида бу унлилар ўртасидаги фарқланиш белгисининг йўқолиши, мўътадиллашуви мумкин. Масалан, *кичкина – кичкана* (желовчи шеваларда), *насихат – наса:т* (желовчи), *дастурхон – дастархон* (желовчи), *нарироқ - нарароқ, табиат – табаат, фотиҳа – пата:а* ва бошқалар.

Ў–у. Бу унлилар ўзаро ўрта кенглик ва торлик белгисига кўра зидланади. Сигнификатив кучсиз позицияда улар ўртасидаги фарқланиш белгиси мўътадиллашади. Масалан, *ўғлим – у:лум (желовчи), ўғил – у:л (желовчи)*.

2) Лабланган-лабланмаганлик белгисига кўра зидланишнинг мўътадиллашуви.

Э–ў. Бу фонемалар ўзбек тилининг фонологик системасида лабланиш-лабланмаслик белгисига кўра ўзаро зидланади. Биринчиси лабланиш белгисининг йўқлиги, иккинчиси эса борлиги билан фарқланади. Кўп бўғинли сўзларнинг биринчи бўғинида айрим ўзбек шеваларида ва жонли нутқда бу унлилар ўртасида фарқланиш

белгисининг йўқолиб, мўътадиллашуви ва бир хил шароитда ўзаро алмашилиб, маъно фарқламаслиги мумкин. Масалан, *этик-ўтик (Наманган) – ўту: (Тошкент), бедана – бўдана (желовчи), бу ерда – бўтта // бўта (Наманган)*.

И-у. Бу унлилар оғизнинг очилиш даражаси жиҳатидан бир хил белгига эга бўлиб, ўзаро лабланганлик-лабланмаганлик белгисига кўра фарқ қилади ва шу белги маъно фарқлаш вазифасини бажаради. Масалан: *қил - қул, бир – бур* ва бошқалар.

Нутқ жараёнида *и – у* унлилари ўртасидаги зидлик мўътадиллашуви мумкин. Мўътадиллашиш кўпинча кўп бўғинли сўзларнинг иккинчи, қисман биринчи бўғинида рўй беради. Масалан, *о.лунгъзъ-«ўелингизни» (Наманган), оғир-овур (желовчи), оғиз-овуз (желовчи), товук-тўвиқ (желовчи); ким билан-кумман*, ва бошқалар.

Биринчи ва иккинчи бўғиндаги мўътадиллашув натижасида икки бир-бирига зид йўналишдаги ҳодиса юзага чиқади: иккинчи бўғинда биринчи бўғиндаги лаб унлисига ассимиляцияланиш натижасида, биринчи бўғинда эса, аксинча, иккинчи бўғиндаги лаб унлисининг таъсири, ёки биринчи бўғин унлисидан кейин лаб ундошининг таъсирида юзага чиқади.

И-у унлилари ўртасидаги мўътадиллашув туркий тиллар ўртасида ва ўзбек тилининг диалектлариаро бир бўғинли сўзларда ҳам рўй бериши мумкин. Масалан, *туш-тиш «тушмоқ», бит-бут «битмоқ»; қараим ва татар тилларида қул-кил «кулмоқ»*.

Ў-и ўрта кенг лабланган ў унлиси билан тор лабланмаган у унлиси икки белгиси билан ўзаро зидланади: оғизнинг очилиш даражаси белгиси, лабланиш-лабланмаслик белгиси. Бу белгилар юқоридаги унлиларнинг фарқловчи белгилари саналади ва шу белгиларига кўра маъноли бирликларнинг маъносини фарқлаш учун хизмат қилади. Масалан, *қўл-қил, кўр-кир* ва бошқалар.

Ҳозирги ўзбек тилининг шеваларида бу унлилар ўртасидаги фарқланиш белгиси йўқолиб, ўзаро эркин алмашилиш дистрибуцияси муносабатида бўлади. Кучсиз позицияда фонемаларнинг сигнификатив жиҳатдан фарқли белгисининг йўқолиши маъноли бирликларнинг диалектал вариантларини ҳосил қилади. Масалан, *жўяк-жияк (желовчи шеваларда): Кетмимман жияк оламиз (кетмон билан жўяк оламиз)*.

Бир маъноли бирликнинг бундай диалектал вариантлари *ў-и* унлилари ўртасидаги мўътадиллашув натижасида майдонга келади.

Юқоридагилардан кўринадики, кенг лабланмаган унлилар билан ўрта кенг, лабланган ва тор, лабланган унлилар зидлиги кучли саналиб, сигнификатив кучсиз позицияда ҳам, перцептив кучсиз позицияда ҳам фарқловчи белгиларини сақлаб қолади. Мўътадиллашувга кам берилади. Унлиларнинг қолган барча зидланишлари сигнификатив кучсиз (позицияда) вазиятда мўътадиллашувга учраши мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

Абдуазизов А. Ўзбек тили фонологияси ва морфонологияси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1992. – Б.53.

Нурмонов А. Ўзбек тили фонологияси ва морфонологияси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1990.

Трубецкой Н.С. Основы фонологии. Москва: Иностранная литература. 1960. – с. 87.

Щербак А.М. Сравнительная фонетика тюркских языков. – Ленинград: Наука. 1970. – с.59.

The Effect of Cash Conversion Cycle on Firm Profitability: An Application on Global Logistics Companies

Eyyüp Ensari ŞAHİN¹, Gizem VERGİLİ²

Abstract

The word “logistikos” which comes from Greek and passes from French to our language, consists of the combination of English words logic and statistics. Although logistics is a military-oriented concept, it has become an important concept in other disciplines, especially in business. Depending on the rapid development and change experienced in communication, information and transportation sectors, the importance of logistic sector has increased and become one of the locomotive sector in the world. For this reason, the sector should be financially well managed and prepared to all possible risks. Working capital management of firm is very important against the risks which the financial developments bring with. In this study, 50 largest logistics companies which are sorted by “The Journal Of Commerce” were chosen as a sample, only 33 firms data have reached for 2009q1-2017q4 and panel data analysis was performed. Data of study was obtained on Thomson Reuters’ database Datastream. As a result of the study, a negative and significant relationship was found between cash conversion cycle and firm profitability.

Keywords: Logistics, Cash Conversion Cycle, ROA.

JEL Codes: C33, O16, L90.

Nakit Dönüşüm Süresinin Firma Karlılığına Etkisi: Küresel Lojistik Firmaları Üzerine Bir Uygulama

Özet

Yunanca bir kelime olan “*logistikos*” kelimesinden gelmekte olan ve Fransızca’dan dilimize geçmiş olan lojistik kelimesi, İngilizce logic ve statistics kelimelerinin birleşiminden meydana gelmektedir. Lojistik, askeri orjinli bir kavram olmakla birlikte işletme başta olmak üzere diğer disiplinlerde de önemli bir kavram haline gelmiştir. İletişim, bilişim ve ulaştırma sektöründe yaşanan hızlı gelişim ve değişime bağlı olarak tüm dünyada lojistik sektörünün önemi artmış ve ülkelerin lokomotif sektörlerinden birisi durumuna gelmiştir. Bu sebeple sektörün yaşanabilecek tüm risklere karşı özellikle finansal açıdan iyi yönetilmesi ve hazırlıklı

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Hitit Üniversitesi, eyupensarisahin@hitit.edu.tr

² Araştırma Görevlisi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, gizemvergili@mehmetakif.edu.tr

olması gerekmektedir. Yaşanacak finansal gelişmeler ve beraberinde getireceği risklere karşı firmaların işletme sermayesi yönetimi oldukça önem arz etmektedir. İşletme sermayesi; nakit ve nakit benzerleri, alacaklar ve stok unsurundan oluşmaktadır. İşletme sermayesinin ve unsurlarının birçok faktörden etkilenmesi, işletmelerin söz konusu kararlarda özenli davranmalarını ve ayrıntılı analizler yapmalarını gerektirmektedir. Bu çalışmada “The Journal Of Commerce” tarafından yapılan sıralamaya göre dünyanın 50 büyük lojistik firması çalışmanın örnekleme olarak seçilmiş olup, yalnızca 33 firmanın 2009q1-2017q4 yılları verisine ulaşılmış ve panel veri analizi yapılmıştır. Çalışmanın verilerine Datastream Thomson Reuters veri tabanından ulaşılmıştır. Çalışmanın sonucunda nakit dönüşüm süresi ile firma karlılığı arasında negatif ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur.

Anahtar kelimeler: Lojistik, Nakit Dönüşüm Süresi, ROA

1. Giriş

Firmalar genellikle işletme sermayesi yönetimini nakit üretmek için stratejik bir öncelik olarak düşünmektedir. İşletme sermayesi yönetimi kapsamında nakdin, alacakların, stokların ve kısa vadeli borçların yönetilmesi esastır. Bu nedenle özellikle likidite yönetimi dönen varlıklar ve kısa vadeli yabancı kaynaklar yönetimi ile ilgili riskler ve getiriler arasında yoğun bir değişime yol açtığı için finansal yönetimin alanlarından biri olmuştur. Nakit dönüşüm süresi likidite yönetimi ile ilgili riskleri ve getirileri değerlendirmek ve ölçmek için en yaygın kullanılan ölçümdür. Böylece işletme sermayesi yönetiminde kilit faktör olan nakit dönüşüm süresinin önemi de artmaktadır.

Nakit yönetiminde âtıl kalan fonun ihtiyaç duyulduğu zamana kadar kısa vadeli finansal araçlarda değerlendirilmesi, alacakların kısa sürede nakde çevrilmesi, stokların en kısa sürede satılması ve borcun da maliyetinde artış yaratmadan olabildiğince geç ödenmesi temel esastır. İşletmenin faaliyet alanına göre nakit hammaddeye, hammadde işlenerek yarı mamul ve mamule, mamullerin kredili satılması ile alacaklara, alacakların tahsil edilmesiyle tekrar nakde dönüşmektedir. Nakit dönüşüm süresi (NDS) olarak ifade edilen bu durum, işletme sermayesi için kullanılan fonların nakde geri dönüş süresi olarak da ifade edilebilir. Nakit dönüşüm süresi, ilave bir yabancı kaynak yaratıldığı durumda işletmenin nakde ihtiyaç duyacağı süreyi göstermektedir. Bu süre; stokta geçen süre ile ticari alacakların tahsilinde geçen sürelerin toplamından, ticari borçların ödenme süresinin çıkarılmasıyla bulunur. Nakit dönüşüm süresi kısaca, nakit ödemesi ve nakit tahsilatı arasındaki zaman dilimini yansıtır. Nakit dönüşüm süresi üç bileşenden oluşmaktadır: “alacak tahsil süresi”, “stok tüketim süresi” ve “kısa vadeli borç ödeme süresi”. Alacak tahsil süresi bir firmanın tedarik zincirinin alt halkasını (downstream) yönetme kabiliyetini ölçer, stok tüketim süresi üretim ve stok yönetiminin etkinliğini temsil eder; kısa vadeli borç ödeme süresi ise tedarik zincirinin üst halkasının (upstream) yönetiminin etkinliğini göstermektedir (Luo vd., 2009:4). Nakit dönüşüm süresinin olabildiğince kısa olması finansal performans açısından önemlidir. Çünkü işletmelerde nakit dönüşüm süresinin uzun olması kârlılığı düşüren bir sorun olarak kabul edilmektedir.

Tüm sektörleri kapsayan tek bir optimum nakit dönüşüm süresinden bahsedilemez. Her sektörün stok tutma süreleri, alacak tahsilat politikaları ve borç ödeme süreleri ülkeden ülkeye, ölçekten ölçeye, piyasa koşullarına göre farklılık gösterebilmektedir. Ancak nakit dönüşüm süresinin kısa olması tercih edilen bir durumdur. Çünkü firmanın işletme sermayesi unsurlarında daha az nakit bulundurmasını ve ertelenen ödemelere bağlı olarak daha fazla

likiditeye sahip olmasını, hatta net nakit akışlarının bugünkü değerinin yükselmesini ve böylece firma değerinin artmasını sağlamaktadır (Farris vd., 2005:114)

Çalışmamızda lojistik sektörünün nakit dönüşüm süresinin firma karlılığına etkisi ele alınmıştır. The Journal Of Commerce” tarafından yapılan sıralamaya göre dünyanın 50 büyük lojistik firması seçilmiş, tamamında gerekli veriye ulaşılamadığı için bu sayı 33 lojistik firmasıyla sınırlı kalmıştır. 2009q1-2017q4 dönemine ait çeyrekli veriler datastream veri tabanından sağlanmıştır.

2. Literatür Taraması

Literatürde özellikle işletme sermayesi yönetiminin karlılığa etkisi kapsamında pek çok çalışma yer almaktadır. İşletme sermayesi etkinlik ölçümü için nakit dönüşüm süresini ilk defa Gitman 1974 yılında yaptığı çalışmada kullanmıştır (Silva, 2011:4).

Lazarids ve Tryfonids (2006), Atina Borsa’sında işlem gören 131 şirketin 2001-2004 dönemini kapsayan verileriyle çalışma sermayesi yönetimi ve karlılık arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmalarında nakit dönüşüm süresi ve karlılık arasında negatif ilişki olduğunu tespit etmişlerdir.

Gill, Biger ve Mathur (2010), Newyork Borsası (NYSE)’nda işlem gören 88 firma için 2005-2007 dönemini kapsayan verileriyle çalışma sermayesi yönetimi ve karlılık arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmalarında, nakit dönüşüm süresi ile karlılık arasında pozitif ilişki bulmuşlardır.

Meder Çakır (2013), İMKB imalat sektöründe faaliyet gösteren 52 işletmenin 2000-2010 dönemine ait verileriyle, nakit dönüş süresinin işletme karlılığına etkisini panel veri ile analiz etmiştir. Analiz sonucunda imalat sanayi genelinde beklenenin aksine işletmelerin nakit dönüş süresini artırarak karlılıklarını artırabilecekleri ortaya çıkmıştır. Kimya ve taş alt sektörlerinde ise karlılık ile nakit dönüş süresi arasında ters yönlü bir ilişki tespit edilmiştir.

Anser ve Malik (2013), Pakistan’ın Karachi Borsası imalat sektöründe faaliyet gösteren firmaların 2007-2011 dönemleri arasında nakit dönüşüm süresi ile karlılıkları arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Çalışmalarında, nakit dönüşüm süreleri ile hem varlık karlılığı hem de özsermaye karlılığı arasında ters yönlü ilişki bulmuşlardır.

Upadhyay, Sen ve Smith (2015), Washington Eyalet’inde bulunan hastanelerin 2002-2011 dönemini kapsayan verileriyle nakit dönüşüm süresi ve karlılık üzerine yaptıkları çalışmaları sonucunda hastane yöneticilerinin karlılığı artırmak için nakit dönüşüm sürelerini kısaltmaları gerektiği sonucuna ulaşmışlardır.

Topaloğlu ve Nur (2016), Borsa İstanbul (BIST) Kurumsal Yönetim Endeksi’nde faaliyet gösteren 18 şirketin 2010-2014 yılları arasında nakit dönüşüm sürelerinin hem varlık karlılığına hem de özsermaye karlılığına etkisini incelemişlerdir. Analiz sonucunda sadece varlık karlılığı ile nakit dönüşüm süresi arasında anlamlı ve pozitif bir ilişkiye rastlanırken, özsermaye karlılığı ile nakit dönüşüm süresi arasında herhangi bir ilişki tespit edilememiştir.

Öztürk ve Vergili (2018), BIST’ da işlem gören maden firmalarının 2009q4-2015q3 dönemlerine ait verileri ile işletme sermayesi yönetimin karlılık üzerinde etkisini ölçmeye çalışmışlardır. Maden sektöründe işletme sermayesi unsurlarından olan nakit dönüşüm süresi ile karlılık arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.

Topak (2018), BIST Ticaret Endeksi (XTCRT)'nde yer alan şirketlerin 2004-2017 dönemlerine ilişkin verilerle çalışma sermayesi yönetiminin karlılığa etkisini incelediği çalışmada, nakit önüşüm süresinin ROA üzerinde negatif ve istatistiki olarak anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır.

3. Lojistik Sektörü Ve Mevcut Durumu

Literatürde de bahsedildiği gibi İngilizce logic ve statistics kelimelerinin birleşiminden meydana gelen lojistik için uygun tanım “seven rights (yedi doğru)” tanımıdır. Lojistiğin somut ve soyut boyutlarını içeren söz konusu tanıma göre; istenilen ürünün veya hizmetin, istenilen miktarda, uygun şartlarda, gerektiği yerde, doğru zamanda, uygun maliyetle, müşterinin kullanımına sunulmasıdır (Rushton vd, 2014:16). Uluslararası Taşımacılık ve Lojistik Derneği'ne (UTİKAD) göre lojistik, “Ürün ve hizmet yönetimi ve dağıtım süreçlerini içine alan, taşınması başlayan stoklar ile beklemede olan stokların yönetimi ile kullanım ömrü biten ürünlerin yeniden ürün haline dönüştürülmesi işlevini de içine alan, ürünlerin tedarik zinciri süreci boyunca depolanması, taşınması ve elleçleme işlemlerinin planlanması ve gerçekleştirilmesi ile ilgili faaliyetlerin bütünü” olarak tanımlanmaktadır³.

Lojistik kavramı ilk olarak askeri faaliyetler, sonrasında da iş dünyasında kullanılmıştır. Albay Chauncey Baker (1905) lojistiği, askeri araç gereçler ve personelin taşınması, tedarigi, bakım ve onarım faaliyetleri olarak tanımlamıştır⁴. Lojistik sektörünün genel olarak tarihsel süreci aşağıdaki gibi özetlenebilir (Gülenç ve Karagöz, 2008: 77).

Tablo 1. Lojistiğin Tarihsel Gelişimi

AŞAMALAR	YÖNETİM MERKEZİ	ÖRGÜTSEL TASARIM
<u>1960</u> <u>YILLARI</u> Depolama ve Ulaştırma	Satış- Pazarlama- Depolama Stok Kontrol – Ulaştırma Etkinliği	Dağınık Lojistik Faaliyetler Faaliyetler Arası Zayıf Bağlantı
<u>1980</u> <u>YILLARI</u> Toplam Maliyet Yönetimi	Lojistiğin Merkezileştirilmesi Toplam Maliyet Yönetimi Süreç Optimizasyonu Rekabetçi Bir Avantaj Olarak Lojistik	Merkezden Yürütülen Lojistik Faaliyetler Büyüyen Lojistik Otoritesi Bilgisayar Uygulamaları
<u>1990</u> <u>YILLARI</u> Entegre Lojistik Yönetimi	Lojistik Planlama Tedarik Zinciri Stratejileri İşletme Faaliyetleri İle Bütünleşme	Lojistik Faaliyetlerin Genişlemesi Tedarik Zinciri Planlaması Toplam Kalite Yönetimi Lojistik Yönetim Faaliyetleri

³ <http://www.utikad.org.tr> (25.10.2018)

⁴ www.lojistikurk.net (25.10.2018)

	Süreç Kanalları İle Bütünleşme	
<u>2000 YILLARI</u> Tedarik Zinciri Yönetimi	Stratejik Tedarik Zinciri Görüşü	Ticari Ortaklık Sanal Örgütler Talep Değişimleri Benchmarking Ve Yeniden Yapılanma
<u>2005 YILI SONRASI</u> E- Ticaret Zinciri Yönetimi	İnternetin Kullanılması Düşük Maliyet Veri Tabanı Paylaşımı Elektronik Bilgi	Tedarik Zinciri Ağı İle Ortak Ticaret Uygulamaları Örgütsel Hız Ve Ölçülebilirlik

Kaynak: Gülenç ve Karagöz, 2008: 77.

Dünyada hızla büyüyen lojistik sektörü ülke ekonomileri ve dünya ekonomisi açısından son derece önemli olup, önemini her geçen gün daha da artırmaktadır. Globalleşen dünyada ticaretin gelişimi lojistiğe olan talebi artırmıştır. Lojistik süreçlerin firmalar için önem kazanması küresel pazarlarda rekabet üstünlüğü sağlaması bakımından da önem taşımaktadır. Ülke ekonomileri açısından ise ticari ve toplumsal hayata sağladıkları katkı ve GSMH içinde yarattıkları katma değerle önem kazanmıştır. Örneğin, 2016 yılı verilerine göre ABD’de lojistik faaliyetler GSMH’in yaklaşık %7,5’ ini oluşturmaktadır⁵. Müşteri odaklı faaliyetlerin gerçekleştirilmesi günümüzde bilişim tabanlı yönetim uygulamaları ve yaklaşımlarında yaşanan değişimleri hızlandırmıştır (Mentzer vd., 2004: 610). Özellikle tamamlanan süreçlerin katma değer yaratması beklenmekte, katma değeri düşük olan işlemlerin sifıra indirilmesi çabası içine girilerek değer analizi çalışmaları yapılmaktadır. Böylece, lojistik faaliyetlerin işletme faaliyetlerine katma değer sağlayan nitelikte olduğu ve bunların öneminin de giderek arttığı görülmektedir.

4. Araştırma

4.1 Araştırmanın Amacı ve Önemi

Çalışmada küresel ölçekte farklı borsalarda işlem gören ve dünyanın en büyük 50 lojistik firmasından 2009q1 ile 2017q4 dönemi için verilerine ulaşılabilen 33 tanesi için Nakit Dönüşüm Süresi (NDS), Büyüklük ve Kaldıraç ile Karlılık arasındaki ilişkinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Çalışmanın lojistik sektöründe küresel ölçekte faaliyet gösteren firmalara uygulanması çalışmayı literatüre yapacağı katkılardan dolayı önemli kılmaktadır.

⁵ <https://www.selectusa.gov/logistics-and-transportation-industry-united-states> (05.11.2018)

4.2 Araştırma Verileri

Çalışmanın verileri Datastream veri tabanından alınmış olup, lojistik sektöründe faaliyet gösteren dünyanın en büyük 50 lojistik firmasından 2009q1 ile 2017q4 yılları arasındaki çeyrek dönemli verilerine ulaşılabilen 33 firmayı kapsamaktadır. Analize dâhil edilen firmalar Ek-1’de verilmiştir. Ayrıca örneklemeimizi oluşturan dünyanın farklı borsalarında ve farklı risk düzeylerinde işlem gören firmalar farklı risk kategorisinde olduğundan firmalar için kümeleme analizi yapılmıştır. Kümeleme analizinde Dünya Bankası tarafından açıklanan politik risk değerleri kullanılmış olup Ek 2’de verilen Dendogram grafiğine göre firmalar iki farklı risk grubuna ayrılmıştır. Kümeleme analizinde kullanılan politik risk endeksi değerleri Ek 3’te verilmiştir.

Çalışmada bağımlı değişken olarak ROA varlık karlılığı kullanılmış, bağımsız değişken olarak da pek çok çalışmada da kullanıldığı gibi CCC (Cash Conversion Cycle-Nakit Dönüşüm Süresi-NDS), SIZE (Satışların Doğal Logaritması) büyüklük olarak ve LEV kaldıraç oranı kullanılmıştır (Anser ve Malik, 2013; Keskin ve Gökalp, 2016).

Tablo 2: Çalışmada Kullanılan Bağımlı ve Bağımsız Değişkenler

BAĞIMLI DEĞİŞKEN	DEĞİŞKENLER	FORMÜL
BAĞIMSIZ DEĞİŞKEN	ROA	Net Profit/Average Total Assets Net Kar/Ortalama Toplam Varlıklar
	CCC	Cash Conversion Cycle (CCC)= Inventory Holding Period + Receivables Collection Period - Payables Payment Period Nakit Dönüşüm Süresi (NDS)=Stok Tutma Süresi+ Alacakların Tahsil Süresi-Borçların Ödenme Süresi
	SIZE	Natural Log of Sales Satışların Doğal Logaritması
	LEV	Average Total Debt/ Average Total Assets Ortalama Toplam Borç/ Ortalama Toplam Varlık

4.3 Araştırmanın Yöntemi

Panel veri kullanılarak oluşturulan regresyon modelleri, panel veri regresyon (pooled regression) modelleri olarak adlandırılmaktadır. Çalışmada, literatürde sıklıkla kullanılmış olan Panel Regresyon modeli kullanılacaktır. Panel Regresyon, en genel anlamda zaman boyutuna sahip yatay kesit serilerini kullanarak değişkenler arasındaki ilişkilerin tahmin edilmesinde kullanılan bir yöntem olarak tanımlanabilmektedir (Gujarati, 2003:636).

Çalışmada kullanılan Panel Regresyon Modelleri aşağıdaki gibidir:

$$\text{Yüksek Riskli Firmalar ROA} = \alpha_i + \beta_{i1}(\text{CCC}) + \beta_{i2}(\text{LnSize}) + \beta_{i3}(\text{LEV}) + \epsilon_i$$

$$\text{Düşük Riskli Firmalar ROA} = \alpha_i + \beta_{i1}(\text{CCC}) + \beta_{i2}(\text{LnSize}) + \beta_{i3}(\text{LEV}) + \epsilon_i$$

Hem zaman hem de kesit veriler uyarlamasında tahmin yöntemi olarak havuzlanmış regresyon (pooled regresion) ile tahmin aşamasında kullanılabilecek üç yöntem vardır. Bu yöntemler; Klasik Model, Sabit Etkiler Modeli ve Rassal Etkiler Modeli'dir. Bu yöntemler arasındaki temel fark sabit terimlerden kaynaklanmaktadır. Klasik modelde havuzlanmış regresyonun elemanları için aynı sabit terim mevcuttur. Sabit etkiler modelinde her bir kesit için ayrı sabit terim mevcuttur. Fakat eğim katsayıları aynıdır. Rassal etkiler modelinde ise birimlere ait farklılıklar hata terimi içerisinde modellenmektedir (Greene, 2010:360). Klasik model hem sabit hem de eğim katsayılarının birimlere ve zamana göre sabit olduğu modellerdir. Klasik modelde parametre tahmini OLS (EKK) ile yapılmaktadır. Ancak bu durum hata terimi ile açıklayıcı değişkenler arasında yüksek korelasyon ilişkisi doğurmuştur. Bu duruma içsellik problemi denilmektedir (Ünlü vd. 2011). Bu problemi ortadan kaldırmak amacıyla literatürde rastsal ve sabit etkili modeller geliştirilmiştir (Çemrek ve Burhan, 2014: 3). Bu modellerin seçiminde Hausman Testi kullanılmaktadır.

Araştırmanın diğer yöntemi ise Kümeleme analizidir. Kümeleme analizi, farklı ülkede faaliyet gösteren 33 lojistik firmasının homojen bir yapıya kavuşmasını sağlamak ve firmaların karşı karşıya kaldıkları risk boyutuna göre değerlendirme yapmak için kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan risk değerlerinin elde edilebilmesi için on farklı risk unsuru altı farklı risk bölümüne ayrılarak oluşturulan endeks değerleri dikkate alınmıştır. Kümeleme analizi için kullanılan değişkenler ve açıklamaları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 3. Risk Değerleri ve Açıklamaları

RİSK TÜRÜ	AÇIKLAMA
Anayasa ve Hukusal Düzen	Bu başlık altında ülkelere ait • Devlet yönetimi ve politikalara ordunun etkisi• Ülkenin demokratik hesap verebilirliği
Politik İstikrar ve Şiddet	Bu başlık altında ülkelere ait • Hükümet istikrarı• İç karışıklıklar• Dış karışıklıklar• Etnik gerilimler
Hükümet Kalitesi	Bu başlık altında ülkelere ait • Bürokrasi kalitesi
Yatırım Profili	Bu başlık altında ülkelere ait • Ülkenin yatırım profili
Demokratikleşme	Bu başlık altında ülkelere ait • Hukuk Düzeni• Hukukun Üstünlüğü
Yolsuzluk	Bu başlık altında ülkelere ait • Yolsuzluk

Kaynak: <http://info.worldbank.org>.

4.4 Araştırmanın Bulguları

4.4.1 Tanımlayıcı İstatistikler

Bağımlı ve bağımsız değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler panel veri formunda hesaplanmıştır. Sonuçlar aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 4. Tanımlayıcı İstatistikler

	Yüksek Riskli Firmalar				Düşük Riskli Firmalar			
	ROA	CCC	SIZE	LEV	ROA	CCC	SIZE	LEV
Mean	2.3455	2.866	3.567	0.126	4.339	3.351	3.542	-0.456
Median	3.789	1.945	0.412	0.956	2.207	3.500	5.091	0.879
Maximum	10.728	0.063	7.912	4.308	9.257	5.257	4.913	1.345
Minimum	0.3456	0.181	0.401	0.056	0.108	0.090	2.802	0.8756
Std. Dev.	2.5678	1.158	0.934	0.456	1.610	2.696	1.792	0.312
Skewness	-1.4567	-2.235	1.497	-0.713	-1.079	0.050	-2.329	0.5432
Kurtosis	2.0098	0.768	6.040	2.192	2.134	2.412	3.419	3.5678

Tablo 5. Korelasyon Matrisi

	Yüksek Riskli Firmalar				Düşük Riskli Firmalar			
	ROA	CCC	SIZE	LEV	ROA	CCC	SIZE	LEV
ROA	1				1			
CCC	0,795	1			0,789	1		
SIZE	0,858	0,812	1		0,653	0,653	1	
LEV	0,839	0,859	0,763	1	0,921	0,634	0,829	1

4.4.2 Durağanlık Testleri

Bu çalışmada durağanlık testi Augmented Dickey- Fuller, Pesaran and Shin W-stat, Phillips – Perron ve Levin, Lin & Chu testi ile test edilmiştir. Verilerin birinci seviyeden farkları alınarak durağan hale getirilmiştir. Tablo-6’da durağanlık testlerinin sonuçları yer almaktadır. Teste tabi tutulan değişkenlerin gecikme sayısı, Schwarz Bilgi Kriteri kullanılarak belirlenmiştir.

Tablo 6. Değişkenlere İlişkin Durağanlık Testleri

Değişkenler	Augmented Dickey- Fuller		Im, Pesaran and Shin W-stat		Phillips – Perron		Levin, Lin & Chu	
	t istatistik	p değeri	t istatistik	p değeri	t istatistik	p değeri	t istatistik	p değeri
ROA	-3.119	0.0000	-3.087	0.0000	10.001	0.0000	-4.657	0.0000
CCC	-3.239	0.0000	-2.602	0.0000	9.194	0.0000	-3.065	0.0000

SIZE	8.810	0.0000	-4.560	0.0000	6.347	0.0000	-4.713	0.0000
LEV	12.367	0.0000	-10.430	0.0000	-4.490	0.0000	-8.407	0.0000

Tabloda görüldüğü üzere hiçbir değişkenin olasılık değeri 0,05'ten büyük çıkmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Diğer bir ifade ile verilerimiz durağandır. Sonuç olarak “Nakit Dönüşüm Süresinin Karlılık Üzerine Etkisini” incelemeyi amaçladığımız çalışmada verilerin durağan olması bu modelin kurulmasını elverişli hale getirmiştir.

4.4.3 Araştırma Bulguları

Panel veri analizi iki farklı tür göstermektedir. Bunlardan ilki sabit etkiler modeli (fixed effects) olup ikincisi de rassal etkiler modelidir (random effects). Araştırmada Panel Veri Sabit Etkili (Fixed Effect) Modeli kullanılmıştır. Bu modelin seçiminde Hausman Testi kullanılmış ve rassal etkili (random effect) panel veri analizine göre daha uygun sonuç verdiği ortaya çıkmıştır. Hipotezler ise aşağıdaki şekildedir;

H_0 =Rassal Etkili Panel Veri Analizi daha uygun sonuç verir,

H_1 = Rassal Etkili Panel Veri Analizi daha uygun sonuç vermez.

Tablo 7. Yüksek Riskli Firmalar için Hausman Test Sonuçları

Correlated Random Effects – Hausman test			
Test Summary	Chi-Sq. Statistic	Chi – Sq. f.	Prob.
Cross- section random	20.001	9	0.0000

Tablo 8. Düşük Riskli Firmalar Hausman Test Sonuçları

Correlated Random Effects – Hausman test			
Test Summary	Chi-Sq. Statistic	Chi – Sq. f.	Prob.
Cross- section random	34.456	8	0.0000

Tablo 9. Yüksek Riskli Firmalar Panel Veri Analiz Sonuçları

Bağımlı Değişken	ROA			
Metot	Panel Sabit Etkili Model			
Örnekleme yılı	2009q1 – 2017q4			
Variables	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.

C	12.4567	0.3456	3.45	0.003
CCC	-0.00034	0.000056	-3.76	0.002
SIZE	-0.007124	0.003490	-1.09	0.456
LEV	-0.00812	0.0812	4.21	0.987
Adj. R ²	0.78			
F-statistic	12.56			
Prob(F-statistic)	0.0008			
Durbin-Watson	1.879			

Kümele analizi sonucunda Ek 2’de yer alan Dendogram grafiği sonuçlarına göre yüksek riskli kategoride bulunan firmaların düzeltilmiş R² si %78 çıkmıştır. Ayrıca F olasılık değeri (0.000) kurulan modelin anlamlı olduğunu göstermektedir. Yapılan analiz sonucunda ROA ile CCC arasında negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bir sonuç bulunmuştur. Diğer bağımsız değişkenler ile ROA arasında istatistiksel olarak bir ilişki bulunamamıştır.

Tablo 10. Düşük Riskli Firmalar Panel Veri Analiz Sonuçları

Bağımlı Değişken	ROA			
Metot	Panel Sabit Etkili Model			
Örnekleme yılı	2009q1-2017q4			
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	45.8134	0.29064	1.77	0.145
CCC	-0.00234	0.00481	-3.90	0.000
SIZE	-0.01359	0.2209	-0.45	0.654
LEV	0.49212	0.21092	2.06	0.054
Adj. R ²	0.7509			
F-statistic	15.39023			
Prob(F-statistic)	0.0000			
Durbin-Watson	2.0001			

Kümele analizi sonucunda Ek 2’de yer alan Dendogram grafiği sonuçlarına göre düşük riskli kategoride bulunan firmaların düzeltilmiş R² si %75 çıkmıştır. Ayrıca F olasılık değeri (0.000) kurulan modelin anlamlı olduğunu göstermektedir. Yapılan analiz sonucunda ROA ile

CCC arasında negatif ve anlamlı bir sonuç bulunmuştur. Diğer bağımsız değişkenler ile ROA arasında istatistiksel olarak bir ilişki bulunamamıştır. Kurulan iki modelde de literatür ile örtüşen sonuçlar bulunmuştur. Analizde kullanılan firmalar her ne kadar farklı risk kategorilerinde yer alsalar da gelir bazlı yapılan sıralamaya göre en büyük firmalar olması düşük nakit dönüşüm süresini yakaladıklarını göstermektedir. Buna bağlı olarak da firmaların karlılıkları yüksek çıkmaktadır.

5. Sonuç

Firmalar için çalışma sermayesi kapsamında nakit yönetimi çok önemlidir. Nakit dönüşüm süresinin firma karlılığı üzerindeki etkisini ölçmek için panel regresyon analizi kullanılmıştır. “The Journal Of Commerce” tarafından yapılan sıralamaya göre dünyanın 50 büyük lojistik firması içerisinde 2009q1-2017q4 dönemini kapsayan, verilerine eksiksiz ulaşılabilen 33 tanesi üzerine analiz yapılmıştır. Firmaların dünyanın farklı borsalarında işlem görmesi ve farklı risk düzeylerine sahip olması nedeniyle Dünya Bankası tarafından açıklanan politik risk değerleri kullanılarak öncelikle kümeleme analizi yapılmıştır. Örneklemimizi oluşturan lojistik firmaları kümeleme analizi ile düşük riskli ve yüksek riskli firmalar olarak ikiye ayrılarak analize tabi tutulmuştur. Çalışmada bağımlı değişken olarak varlık karlılığı olarak ROA alınmış, bağımsız değişken olarak nakit dönüşüm süresi CCC, satışların büyüklüğü SIZE ve kaldıraç oranı LEV değişkenleri kullanılmıştır. F olasılık değerine göre anlamlı bulunan her iki modelde de varlık karlılığı ROA ile nakit dönüşüm süresi CCC arasında istatistiksel olarak anlamlı ve negatif ilişki bulunmuştur. Bu sonuç literatürdeki pek çok çalışma ile tutarlıdır. Diğer bağımsız değişkenler ile ROA arasında istatistiksel olarak bir ilişki bulunamamıştır. Örneklemimizi oluşturan lojistik sektörü için stok tutma süresi ve alacakların tahsil süresi kısaldıkça ve borç ödeme süresi uzadıkça nakit dönüşüm süreleri kısılacak ve böylece karlılıkları artacaktır. Aksi takdirde nakit dönüşüm süresinin uzaması karlılıklarının azalmasına neden olacaktır. Negatif yönlü ilişkiyi göz önünde bulundurarak uygun nakit yönetimi politikası sergilendiğinde artan karlılıkların yakalanması mümkündür. Değişen dünya ekonomisi, teknolojinin ilerlemesi ve lojistik sektörüne olan ihtiyacın artması ile lojistik firmaları karlılıklarını artırabilmek için sektör için uygun olan en kısa nakit dönüşüm süresini belirleyip uygulamaya koyması gerekmektedir. İlerleyen çalışmalarda nakit dönüşüm süresini oluşturan unsurlar için de analiz yapılarak stok tutma süresi, alacak tahsil süresi ve borç ödeme süresinden hangisinin daha etkili olduğu belirlenerek karlılığı artırmak için stratejiler geliştirilebilir.

Kaynakça

Anser, R., Malik, Q.A. (2013). “Cash Conversion Cycle and Firms’ Profitability-A study of Listed Manufacturing Companies of Pakistan”, *IOSR Journal of Business and Management*, 8(2), 83-87.

Farris II, M. T., Hutchison, P. D., Hasty, R. W. (2005). ” Using Cash-to-Cash to Benchmark Service Industry Performance”, *The Journal of Applied Business Research*, Volume 21, Number 2 113.

Gill, A., Biger, N., Mathur, N. (2010). “The Relationship between Working Capital Management and Profitability: Evidence from The United States”, *Business and Economic Journal*, 10, 1-9.

Gülenç, İ. F., Karagöz, B. (2008). “E-Lojistik Ve Türkiye’de E-Lojistik Uygulamaları”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (15), 73-91.

Keskin R., Gökalp, F. (2016). “Çalışma Sermayesinin Firma Karlılığı Üzerine Etkisi: Panel Veri Analizi”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 17(1), 15-25.

Lazaridis, I., Tryfonidis, D. (2006). “Relationship between Working Capital Management and Profitability of Listed Companies in the Athens Stock Exchange”, *Journal of Financial Management and Analysis*, 19(1), 26-35.

Luo, MM, Lee, JJ-Y & Hwang, Y. (2009). “Cash Conversion Cycle, Firm Performance and Stock Value”, *Current Draft at Workshop*, pp. 1-27

Meder Çakır, H. (2013). “Nakit Döngüsünün Firma Karlılığına Etkisinin Sektörel Analizi”, *Journal of Yasar University*, 30 (8), 4948-4965.

Mentzer, J. T., Min, S., & Michelle Bobbitt, L. (2004). “Toward a Unified Theory Of Logistics”, *International Journal of Physical Distribution & Logistics Management*, 34(8), 606-627.

Öztürk, M.B., Vergili, G. (2018). “The Effects of Working Capital Management on Mining Firm’s Profitability: Emprical Evidence from an Emerging Market. Financial Management from an Emerging Market Perspective”, *Financial Management from an Emerging Market Perspective*, (Ed.) Küçükkocaoğlu, G, Gökten, S., Croatia: IntechOpenChapter 10, 189-204.

Rushton, A., Croucher, P., & Baker, P. (2014). *The Handbook Of Logistics And Distribution Management: Understanding The Supply Chain*, Kogan Page Publishers.

Silva, F. (2011). *Effects of Working Capital Management on the Profitability of Portuguese Manufacturing Firms*, Universidade do Minho, Master Thesis.

Topak, M. S. (2018). “Çalışma Sermayesi Yönetiminin Karlılığa Etkisi: BIST Ticaret Endeksi Üzerine Bir Araştırma”, *Mali Çözüm Dergisi*, 148, 71-93.

Topaloğlu, E.E., Nur, T. (2016).” Nakit Dönüşüm Süresinin Finansal Performansa Etkisi: Kurumsal Yönetim Endeksinde Bir Uygulama, *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, 53, 304-317.

Upadhyay, S., Sen, B., Smith, D.G. (2015). “The Cash Conversion Cycle and Profitability: A Study of Hospitals in the State of Washington”, *Journal of Healthcare Finance*, 41(4), 1-9.

<http://www.utikad.org.tr> (25.10.2018)

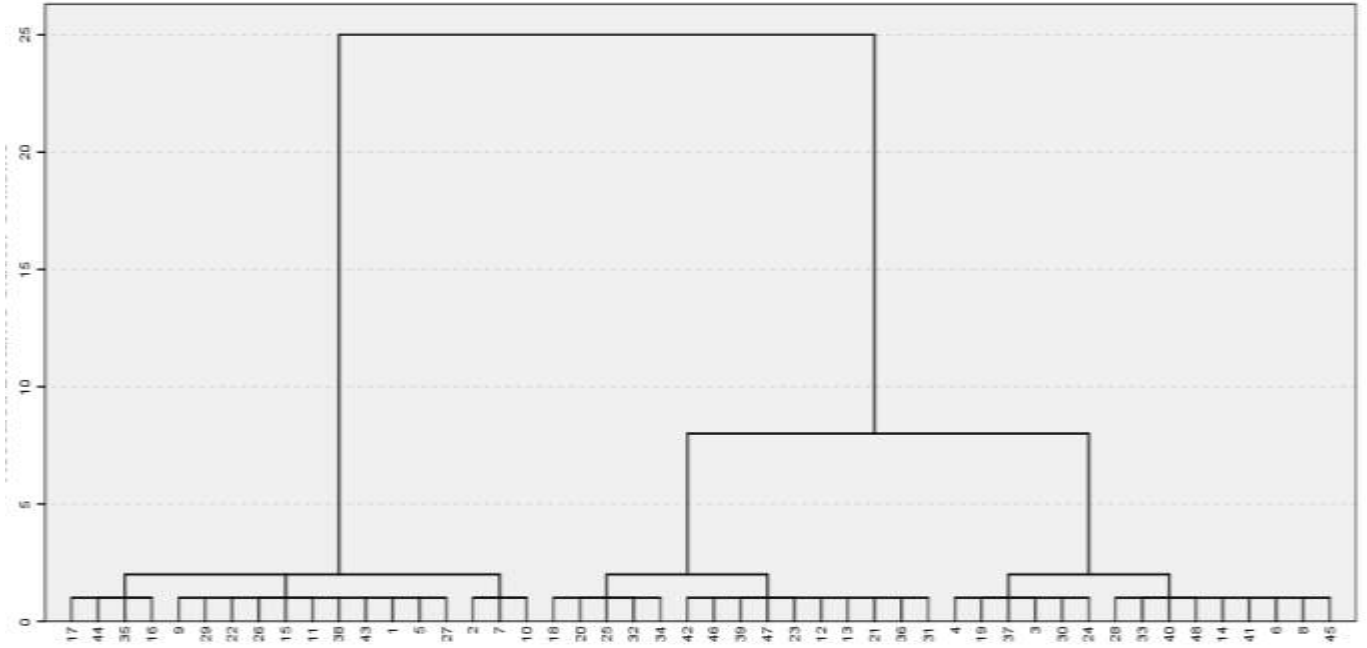
<http://www.lojistik.net/guncel/lojistik-tanimi-tarihsel-gelisimi-1341827844h.html> (25.10.2018)

<https://www.selectusa.gov/logistics-and-transportation-industry-united-states> (05.11.2018).

EK 1: Çalışmada Kullanılan Firmalar

		LOW RISK					HIGH RISK		
	RANK	Firm	Country	Revune (USD Millions)		Rank	Firm	Country	Revune (USD Millions)
1	1	DHL Log.	Germany	30.775	1	5	DSV	Denmark	11.355
2	3	DB Sechenker Log.	Germany	17.738	2	30	Damco	Denmark	2.668
3	11	DACHSER	Germany	6.826	3	8	CEVA Log.	Netherlands	6.994
4	42	Fiege Log.	Germany	1.635	4	12	Sinotrans	China	6.662
5	4	Robinson Worl Wide	USA	13.503	5	37	Kerry Log.	Hong Kong	2.167
6	6	XPO Log.	USA	10.352	6	20	Agility Log.	Kuwait	3.909
7	7	UPS SCS	USA	7.981	7	23	Samsung SDS	S. Korea	3.688
8	10	J.B Hunt	USA	6.828	8	28	Pantos	S. Korea	2.816
9	25	FEDEX	USA	3.294	9	34	CJ Korea Exp.	S. Korea	2.308
10	32	BDP Int.	USA	2.384	10	39	Imperial Log.	S. Africa	1.881
11	36	Transplace	USA	2.181	11	21	Toll group	Australia	3.790
12	46	OIA Global	USA	1.266	12	13	SNCF Geodis	France	5.761
13	49	Mainfreight	N. Zealand	1.227	13	47	Logwin Ag	Luxembourg	1.262
15	45	Wincanton	UK	1.471					
17	2	Kuehna & Nagel	Switzerland	22.572					
18	17	Yusen Log.	Japan	4.183					
19	31	Sankyu	Japan	2.412					
20	33	Nippon Exp.	Japan	2.368					

Ek 2: Kümeleme Analizi Dendogram Grafiği

EK 3: Politik Risk Endeksi Değerleri

ÜLKELER	KOD	Anayasa ve Hukuksal Düzen	Yolsuzluk	Hükümet Kalitesi	Yatırım Profili	Demokratikleşme	Politik İstikrar ve Şiddet
Australia	AUS	1	0,72	1	1	0,92	0,75
China	CHN	0,38	0,62	0,5	0,45	0,58	0,33
Denmark	DNK	1	0,63	1	0,59	1	0,92
France	FRA	0,96	0,57	0,75	0,59	0,83	0,75
Germany	DEU	1	0,77	1	0,91	0,83	0,83
Japan	JPN	0,83	0,75	1	0,95	0,83	0,75
Kuwait	KWT	0,67	0,7	0,5	0,73	0,67	0,5
Luxembourg	LUX	1	0,83	1	0,91	1	0,83
Netherlands	NLD	1	0,79	1	0,86	1	0,83
New Zealand	NZL	1	0,76	1	1	0,92	0,92
South Africa	ZAF	0,83	0,69	0,5	0,55	0,33	0,42

Switzerland	CH E	1	0,81	1	0,95	0,83	0,83
United Kingdom	GB R	1	0,7	1	0,95	0,83	0,83
United States	US A	0,83	0,74	1	1	0,83	0,75
Luxembourg	LU X	1	0,83	1	0,91	1	0,83
Hong Kong	HK	0,38	0,78	0,5	0,64	0,67	0,42

Социально-Психологические Методы Защиты Молодёжи От Различных Информационных Угроз

Мухтаров Отабек Шухратжанович¹

Ключевые слова: Информационно–психологическое воздействие, анализ, Психоаналитическое воздействие, мышление, Нейролингвистическое воздействие.

Каким бы ни было значение эрудированного, здорового, духовно зрелого молодого поколения в развитии общества, не менее важным в воспитании духовно, морально, физически здоровой и достойной молодёжи является роль защиты её от информационных угроз.

По исследованиям психологов, лишь 15-25 % населения воспринимают информацию с критической точки зрения, остальные 75-85 % людей принимают информацию непосредственно и поддаются её влиянию.

Данное явление было изучено ещё мыслителем Востока Абу-Мансуром ас-Солиби, который писал в своей книге «Достойные люди нашего времени»: «Слушать свойственновсем, а постигать могут немногие» [6.85-86].

Американский футуролог Э.Тоффлер отмечал, что НТР имеет волновую специфику [1, 157-158]. Первая волна, связанная с развитием сельского хозяйства, проявлялась 10.000 лет назад. Нарушив форму первобытнообщинного строя, она вызвала к жизни распределение труда и генеалогически организационные структуры. Вторая волна, связанная с развитием промышленности, началась 300 лет назад и создала дотоле не знакомую миру мощнейшую, сконцентрированную социальную систему. Третья волна возникла в 50-е годы XX века и была связана с “информационным взрывом” и ростом информации, в результате чего человек больше не мог управлять её объёмом без помощи новых информационных технологий. Ввиду чего данный процесс был назван технологическим прогрессом. Войны эпохи “первой волны” велись за передел земли, «второй» - за физическую производительность, сражения «третьей волны» проходят за получение знаний и установление контроля за ними. Именно технологическое развитие послужило основой информационных угроз.

В настоящее время по мере проявления феномена, именуемого информационной угрозой, увеличивается и степень его опасности. В античные времена информационная угроза имела достаточно зримый вид военных противостояний, легенд, ложных агитаций. Если в подобного вида угрозах прежних эпох соперники объявляли друг другу войну открыто, то в настоящее время внешние враги оказывают друг на друга влияние виртуально, то есть в невидимой форме. Примером тому служат хакеры и киберпреступники.

¹ Мухтаров О.Ш.- ассистент кафедры психологии Андижанского государственного университета, Узбекистан.

Трансформация за короткий промежуток времени внешнего вида информационной угрозы и – основное – влияние её на слой молодёжи служит основой для перевода её в ранг угрозы информационно-психологической. Так как важной мишенью информационно-психологических угроз является эмоциональное состояние человека.

Распространение лживых домыслов о руководстве государства, организация заговоров в социальной, экономической, религиозной, национальной сферах, провозглашение разрушительных идей и организация массовых выступлений под лживыми лозунгами являются целью информационно-психологической угрозы.

ИПУ (информационно-психологическая угроза) проявляет свои разрушительные идеи в основном посредством СМИ. Каждая вредоносная идея предварительно планомерно изучается и согласно настроению общества определённого государства направляется в соответствии с классификацией по следующим типам:

1. Информационно–психологическое воздействие;
2. Психогенное воздействие;
3. Психоаналитическое воздействие;
4. Нейролингвистическое воздействие;
5. Психотронное воздействие;
6. Психотропное воздействие.

1. Информационно–психологическое воздействие -

данный вид ИПУ представляет собой воздействие путём слова и информации. Данное воздействие в основном направлено на государственные руководящие органы и на общество. Оно нацелено на пробуждение среди населения чувства недоверия, неприязни друг к другу, недовольства местной и центральной властью. Основными орудиями ИП-воздействия выступают запугивание, эмоциональное давление, вызов агрессии. Отбираются слова, оказывающие сильное психологическое воздействие на человека, что – самое основное – завершается предоставлением лживой информации.

2. Психогенное воздействие -

воздействие, проявляющееся в физических формах (с помощью температуры, звука, света и т.д.) и вводящее человека в состояние шока. К примеру, сюда относится распространяемое через Интернет изображение массового истребления или изменение посредством специального оборудования одного государства звука на телефонных линиях другого государства, воздействие цветом и т.д..

3. Психоаналитическое воздействие -

воздействие на подсознание человека. Оно проявляется путём командных слов, изображений, запахов, звуков. Скажем, людьми можно управлять, войдя в их подсознание с помощью передаваемой через СМИ непонятной музыки, звуков. Точнее сказать, данные звуки распространяются в кодифицированном виде.

4. Нейролингвистическое воздействие -

изменение мотивации человека с помощью лингвистических программ.

5. Психотронное воздействие -

способ неосознаваемого воздействия на мышление либо подсознание людей. Данные приёмы кодируют мозг человека посредством высоко- либо низкочастотных генераторов. Ярким примером тому служит вирус “феномен 25-го кадра”, который отрицательно воздействует на психофизиологическую область человека. Отрицательные воздействия осуществляются с учётом всех чувствительных каналов человека [4, 211-215].

6. Психотропное воздействие -

воздействие на психику человека посредством различных медицинских препаратов, химических и биологических веществ. Кроме того, психотропное воздействие оказывает выгрузка особо скользких полимеров на рельсы поезда либо рассыпка высоко соединительных полимеров на пути полёта самолёта.

Важнейшим полем распространения информационных угроз являются СМИ; некоторые кинофильмы, демонстрирующиеся здесь, несут в себе своеобразные эмоциональные вирусы. Один из них – вирус 666 - компьютерный вирус, используемый в 25-м кадре последовательности цветов объёмом 666 байт. Обычно данный вирус приводит к изменению сердечного ритма и артериального давления в малой системе кровообращения – остановке кровообращения в голове и пальцах рук и ног [4, 229-231].

Из психофизиологии известно, что правое полушарие головного мозга человека активизируется в вечернее и ночное время. Но в деятельности правого полушария функция контроля снижена. В результате фильмы, не прошедшие через фильтр информационных каналов государства, становятся причиной причинения моральных увечий.

В 1993 году в пустыне Сомали на небе внезапно проявился образ пророка Исо Масиха. На самом деле этот “образ” представлял собой голографическое изображение, направленное с земли на небо с помощью специального лазерного аппарата. Подобные методы психологического воздействия на приверженцев другой веры считается лишь психотронной угрозой. Религиозно-этнические иллюзии в составе психотронного воздействия на самом деле вызывают вражду между проживающими здесь адептами разных религий. Их истинная цель – посеять в сознании «других» неверие в своей вере и привлечь их к вере «истинной» [4, 201-223].

Доктор психологических наук, полковник в отставке Крысько Владимир Гаврилович в книге “Секрет психологических войн” отметил, что самым удобным средством воздействия на самую уязвимую часть общества – детей – являются мультфильмы. Снятый в 1997 году мультфильм “Карманные чудовища” оказал негативное влияние на более чем 700 японских детей, в результате у них наблюдались случаи эпилепсии и затруднения дыхания. Известный психотерапевт З. Фрейд говорил, что моральные раны, причинённые в детстве, проявляются впоследствии в различных формах у каждого взрослого [1, 337-339]. Американские психологи начиная с XIX века проводят наблюдения за сознанием человека, его психикой и влияющих на него механизмами с точки зрения теории бихевиоризма. Психика – субъективное отражение

объективного мира, продукт высокоорганизованной материи. «Для того чтобы внешние факторы не влияли на психику человека, в психологии следует установить внешние реакции, основанные на простых (врождённых) и сложных (приобретённых) рефлексах» [3, 444-445], - писал русский психолог В.М.Бехтерев.

Исходя из идей Бехтерева, следует сказать, что сейчас становится необходимым непрерывно подвергать анализу внедряемую в общество чуждую ему информацию и на основе данного анализа посредством средств массовой информации разъяснять членам общества истинную сущность разрушительных идей. Не предотвратив данный опасный политический процесс, можно ожидать последствий, превышающих по своей драматичности ядерную войну. В процессе глобализации внедряемые в духовность идеи могут иметь невинный и привлекательный вид, но их реальная основа взрывоопасна. *Именно поэтому каждый гражданин нашего общества, воспринимая информацию, должен её всесторонне анализировать и, осознав тему, идею, цели, преследуемые распространением данной информации, делать для себя правильные выводы.*

Для того чтобы правильно ввести в строй данный механизм защиты от информационной атаки, необходимо формировать, обогащать и развивать в сознании каждого человека здоровую политическую психологию. Осуществление данной работы следует начинать прежде всего с семьи. Как известно, человек приходит на свет в семье, воспитывается в ней; растёт и развивается в махалле; совершенствуется в детском саду и школе. Становится целесообразным осуществлять процесс формирования информационно-психологической безопасности на основании схемы «семья – махалля – детский сад – школа – академический лицей либо профессиональный колледж – вуз». Прежде всего, родители, заботясь о светлом будущем своих детей, должны давать им первоначальные понятия о специфике позиции нашего государства и угрозах, которым она подвергается. Сходы граждан махаллей должны иметь представление о психологическом климате в проживаемых на подведомственных им территориях семьях, проводить непосредственную работу с семьями, в которых сформировалась либо может сформироваться неблагоприятная среда. Педагогические кадры учебных заведений, работники средств массовой информации должны в достаточной степени обладать психологической и политической грамотностью.

Подытожив всё вышесказанное, можно сказать, что обеспечение информационно-психологической безопасности на идеологическом полигоне, формирование политически-психологического мировоззрения, способного противостоять чуждым идеям, становится на сегодняшний день актуальной идейно-психологической задачей, и за осуществление этой работы ответствен каждый член нашего общества.

Литература

Лернер М. Развитие цивилизации в Америке. Образ жизни в Соединенных Штатах сегодня.- М.,1992

Ғозиев Э. Тафаккур психологияси.- Т.: Ўқитувчи,1990

Зуфарова М.Э. Общая психология.- Т., 2008

Винокуров И, Питров Н.Секреты психологической войны.- М., 2003

Турсунов Н. Человек – великое чудо. – Т., 2004

<http://www.press-service.uz>

<http://gov.uz>

<http://www.lex.uz>

<http://www.bdm.uz>

İslami Otellerin Online Müşteri Deneyimleri ile Karşılaştırılması: TripAdvisor Örneği

Fikret GÖKÇE¹, İhsan CORA², Hasan GÖKÇE³, Halil SUNAR⁴

Özet

Dünya genelinde turizm faaliyetlerine katılan kişi sayısı her geçen gün artmaktadır. Bu nedenle özellikle gelişmekte olan ülkeler turizm faaliyetlerinden daha fazla gelir elde etmek amacıyla ziyaretçilerin istek ve beklentilerini karşılama noktasında yeni turistik ürünler geliştirmektedir. Bu turistik ürün ve çeşitlerinden biride helal turizmdir. Bu kapsamda hizmet veren konaklama tesisleri İslami oteller olarak nitelendirilmektedir. Dünyada internet kullanımının artmasıyla online ziyaretçi deneyimlerinin paylaşıldığı siteler ve uygulamalar ön plana çıkmaktadır. Ziyaretçiler gidecekleri destinasyon hakkında nihai kararlarını vermeden önce bu siteler ve uygulamalar aracılığıyla araştırma yapmakta ve bilgi sahibi olmaya çalışmaktadır. Online deneyimlerin paylaşıldığı bu platformlardan biri olan TripAdvisor sitesidir. TripAdvisor sitesinde ziyaretçilerin 500 milyonun üzerindeki yorum ve görüşü yer almaktadır. Yapılan bu araştırmanın amacı; Tripadvisor sitesi aracılığıyla Antalya'daki 4 ve 5 yıldızlı olan İslami oteller hakkındaki ziyaretçi deneyimlerini MAXQDA analiz programı ile olumlu ve olumsuz yönlerini tespit ederek birbirleri ile karşılaştırılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: TripAdvisor, Online Müşteri Deneyimleri, İslami Oteller, Helal Turizm

Abstract

The number of people participating in tourism activities worldwide is increasing day by day. Therefore, developing countries are developing new tourism products to meet the wishes and expectations of the visitors in order to generate more income from tourism activities. One of these touristic products and varieties is halal tourism. Accommodation facilities serving in this context are described as Islamic hotels. With the increase of internet usage in the world, the websites and applications come to the fore where online visitor experiences are shared. Before making final decisions about the destination, the visitors are researching through these websites and applications and trying to be informed. One of those platforms where online experiences are shared is TripAdvisor. TripAdvisor has over 500 million reviews and opinions from visitors. The purpose of this study is to compare the positive and negative aspects of the

¹ İskenderun Teknik Üniversitesi, fikretgokce@gmail.com

² İskenderun Teknik Üniversitesi, Tirebolu Mehmet Bayrak MYO, ihsan.cora@giresun.edu.tr

³ İskenderun Teknik Üniversitesi, Tirebolu Mehmet Bayrak MYO, hasangokce@hotmail.com

⁴ halil.sunar@windowslive.com

visitor experiences of the 4 and 5 star Islamic hotels in Antalya with the MAXQDA analysis program via the Tripadvisor website.

Keywords: TripAdvisor, Online Customer Experiences, Islamic Hotels, Halal Tourism

1.Giriş

1990 yılı sonrasında bilgi ve iletişim teknolojilerinin hızlı gelişimi, insan hayatının her alanında yoğun bir şekilde varlığını hissettirmeye başlamıştır. İnsanların bilgiye daha hızlı ulaşma arzusu, kullanılan akıllı olarak ifade edilen cihazların ve bu cihazlardaki uygulamaların gelişmesini ve kullanımını artırmaktadır. Günümüz tüketicileri, yeni deneyimler ve kazanımlar elde etmek için yenilik arayışlarını karşılayacak alternatifler araştırmaktadırlar (Ha ve Jang, 2013: 155). Bu nedenle tüketici konumunda olan ziyaretçiler gidecekleri destinasyon hakkında önceden araştırma yapmakta ve bilgi sahibi olmaya çalışmaktadır (Ateş vd., 2016: 470). Bu durum yorumların yazıldığı online siteler, uygulamalar ve kullanıcı sayısı her geçen gün artmaktadır. Bu tarz içerikteki uygulamaların destinasyon ve tesislerin ziyaretçiler açısından nasıl algılandığı ve olumlu ve olumsuz yorumlar ile ortaya konulmaktadır. Burada yapılan yorumlar ve değerlendirmeler ziyaretçiler kadar kendilerini müşteriler tarafından nasıl algıladıklarını görmeleri amacıyla işletmeler açısından da son derece önem arz etmektedir. Bu uygulamalardan biride 28 dilde hizmet vermekte olan, aynı zamanda ücretsiz telefon uygulaması olan, kullanıcılarının ziyaret ettikleri yerlere 5 üzerinden puanlama yaptığı, gidilen yerler hakkında deneyimlerin aktarıldığı, tavsiyelerde bulunduğu ve resimlerin paylaşıldığı TripAdvisor sitesidir.

Yapılan bu araştırma ile TripAdvisor adlı internet sitesi aracılığıyla Antalya’da bulunan 4 ve 5 yıldızlı İslami otel olarak hizmet veren konaklama işletmelerinin yorumlarının incelenmektedir. Çalışmanın konusu doğrultusunda 16 konaklama işletmesi araştırmaya dâhil edilmiştir. Online yorumlar MAXQDA programı ile analiz edilerek, oteller hakkındaki yorumlar analiz edilmiş, olumlu ve olumsuz yorumlar değerlendirilerek çözüm önerileri sunulmaktadır.

2.Destinasyon Seçiminde Online Müşteri Deneyimlerinin Rolü ve Önemi

Bilgisayar ve internet teknolojilerinin gelişmesi, insan hayatına etkisi her geçen gün daha da artmaktadır. Turizm sektöründe yenilikçiliği son yıllarda gelişen internet tabanlı akıllı teknolojiler ile önemli ivme kazanmaktadır (Gökalp ve Eren, 2016: 2). Bunun yanı sıra mobil pazarlama aracılığı ile yer, mekân sınırlaması olmadan, geri bildirim oranı ve karşılıklı olarak etkin bir biçimde pazarlama faaliyetleri gerçekleştirilebilmektedir (Kaya, 2010: 217). Global Overview araştırmalarına göre 2017 yılında 7 476 milyar olan dünya nüfusunun %50’sine denk gelen yaklaşık 3 773 milyarı aktif internet kullanıcısı ve %37’sine denk gelen yaklaşık 2 789 milyarı aktif sosyal medya kullanıcı olduğunu belirtmişlerdir (Saçlı vd., 2018: 37). Turizm sektörü açısından bakıldığında turizm kapsamındaki bütün ürünlerin deneyimsel olması ve bu deneyimler ile ilgili bilgi ve yorumların bu ürünleri daha önceden deneyimleyen tüketicilerden sağlanabilmesi online müşteri deneyimlerinin aktarıldığı sosyal medya araçlarıyla sağlanabilmektedir (Manap ve Adzharudin, 2013: 55). Potansiyel bir turist için sosyal medyada turistik deneyimlerin oluşma süreci; satın alma kararını vermeden öncesini kapsayan ön deneyim, hizmet süresince yaşanan deneyim ve hizmet sonrası elde edilen deneyim olmak üzere üç süreçten oluşmaktadır (Milano vd., 2011: 4; Eryılmaz ve Zengin, 2014: 150). Akıllı telefon kullanıcılarının yaklaşık olarak %55’i destinasyonla ilgili bilgi edinebilmek, yaklaşık %50’si

konaklama işletmesi araştırması için mobil cihazlardan yararlanmaktadır (Pınar, 2013). Bu duruma örnek olarak yapılan bir çalışmada 2014 yılında Dubai’de gerçekleştirilen havayolu rezervasyon ve biletlerin yaklaşık %60’ı online olarak gerçekleştirilmiştir (Sürücü ve Bayram, 2016: 2027). Verma vd. (2012) yapmış oldukları çalışmada bir konaklama işletmesi hakkında yapılan olumlu değerlendirmelerin görülmesi, o konaklama işletmesi için bir oda rezervasyonu yapma ihtimalinin %70 ile %80’lere ulaştığını, olumsuz değerlendirmelerin ise oda rezervasyonunun %40 seviyelerinde olduğunu belirtmişlerdir. Potansiyel turistleri destinasyona çekme açısından, online yorumların yapıldığı web siteleri stratejik bir önem arz etmektedir. İnternet aracılığıyla gidilecek yerler ile ilgili deneyimlerin paylaşıldığı web siteleri, potansiyel turistlerin tatil planlarını şekillendirmesinde bilgi kaynağı olmasından dolayı potansiyel müşterilerin satın alma kararlarında etkili olmaktadır (Çiçek vd. , 2013: 2). Sparks ve Browning (2011) çalışmalarında deneyimlerin aktarıldığı platformlarda değerlendirmelerin olumsuz olmasından tüketicilerin daha fazla etkilendiğini belirtmişlerdir. Ziyaretçilerin aktardığı olumlu veya olumsuz deneyimlerin doğru analiz edilmesi ve ziyaretçilerin beklentilerini karşılama ve iyileştirme çalışmaları gibi konular noktasında oldukça önemlidir (Sunar vd., 2018: 1413).

3. Materyal ve Yöntem

Araştırmada İslami otel adı altında hizmet veren konaklama işletmeleri ele alınmaktadır. Türkiye’de bu konseptte çok sayıda otel olması nedeniyle Antalya İli’nde bulunan İslami konseptte hizmet veren konaklama işletmeleri ile sınırlandırılmıştır. Turistik tüketiciler için deneyimlerin aktarıldığı önemli kaynaklardan biri olan TripAdvisor, içerdiği turizm işletmeleri ve değerlendirmeleri ile gerek nicel gerekse nitel araştırma yönünden zenginliği ile yaygın olarak kullanılan turizm ve seyahat alanında önemli bilgi kaynağı durumundadır (Ak ve Sürücü, 2018: 530). Bunun yanı sıra TripAdvisor sitesi yorumlarından yararlanılacağı için ve büyük otellerin müşteri sayısı fazla olduğundan ve doğal olarak daha fazla yorum yapılmasından dolayı araştırma 4 ve 5 yıldızlı konaklama işletmeleri ile sınırlandırılmıştır. Bu sınırlamalar doğrultusunda araştırmaya 16 konaklama işletmesi dâhil edilmiştir.

Yazılı doküman ve belgelerin analizi nitel araştırmada gözlemlerle elde edilen bilgilere destek amacıyla kullanılan bir bilgi toplama yöntemidir (Yıldırım, 1999: 10). Nitel araştırmada toplanan bilgiler de çeşitlilik gösterir. Toplanan bilgiler gözlem notları, görüşme kayıtları, dokümanlar, resimler ve diğer grafik sunumlar şeklinde olabilmekte ve bu yöntemlerle toplanan çeşitli türdeki bilgilerin kodlanması, analizi ve yorumlanması ise sistematik bir yaklaşımı gerektirmektedir (Coffey ve Atkinson, 1996; Wolcott, 1994). Bu nedenle 16 konaklama işletmesinin 19.11.2018 tarihine kadar TripAdvisor’da olan yorumları alınarak Maxqda 2018 programı ile analiz edilmiştir. Yorumlar konaklama işletmesi bazında ayrı ayrı ele alınarak ziyaretçi yorumları olumlu, olumsuz, öneri ve nötr olarak kodlanmıştır. Kodlamalar ile konaklama işletmeleri yorumları kelime bulutları oluşturulmuştur. En çok tekrarlanan ön plana çıkan kelimeler belirlenerek yorumlanmıştır.

4. Bulgular

Araştırmaya dâhil edilen 16 konaklama işletmesinin isimleri etik kurallar gereği gizlenmiştir. Öncelikle araştırmaya dahil edilen 16 konaklama işletmesinin TripAdvisor sitesindeki yorumları konaklama işletmeleri bazında ele alınarak Maxqda 2018 programında olumlu, olumsuz, öneri ve nötr olarak kodlanmış ve analizler gerçekleştirilmiştir. 16 konaklama işletmesi için TripAdvisor’da toplamda 4663 yorum ele alınmış, bu yorumların 3612’si Türkçe olmak üzere geri kalan 1051 yorum ise İngilizce, Almanca ve Rusça’dır. Bu yorumlar, 282 251

sözcükten oluşmaktadır. Bu yorumlar olumlu, olumsuz, öneri ve nötr olmak üzere kodlanmış ve 16 konaklama işletmesinin ortak yönleri belirlenip, genelleme yapılmıştır.

Tablo 1. Araştırmaya Dâhil Edilen Konaklama İşletmeleri Tripadvisor Puanlamaları

TripAdvisor Dereceleri	Sayı	Türkçe	Diğer Diller
Mükemmel	2798	2325	473
Çok İyi	783	535	248
Ortalama	443	300	143
Kötü	232	153	79
Berbat	407	299	108
TOPLAM	4663	3612	1051

Tablo 1 incelendiğinde 16 konaklama işletmesi için Tripadvisor sitesinde 3612 Türkçe ve 1051 yabancı dillerde puanlama yapılmıştır. Araştırmaya dâhil edilen 4663 yorumun yaklaşık %77,4'ünü Türkçe yorumlar, geri kalanı ise diğer dillerdeki yorumlar oluşturmaktadır. Araştırmaya dâhil edilen 16 konaklama işletmesi hakkında genel olarak bakıldığında, Tripadvisor sitesindeki puanlamaların yaklaşık olarak %60'ı mükemmel, %16,7'si çok iyi, %9,5'i ortalama, %4,9'u kötü, %8,7'si berbat olarak deneyimlerini puanlamışlardır.

Tablo 1'de Tripadvisor sitesinde araştırmaya dâhil edilen 16 konaklama işletmesi için Türkçe yorumlar incelendiğinde, Türkçe yorumların yaklaşık olarak %64,3'ü mükemmel, %14,8'i çok iyi, %8,3'ü ortalama, %4,2'si kötü, %8,2'si berbat olarak deneyimlerini puanlamışlardır.

Tablo 1'de Tripadvisor sitesinde araştırmaya dâhil edilen 16 konaklama işletmesi için yapılan yabancı dillerde yapılan yorumlar incelendiğinde, bu yorumların yaklaşık olarak %45'i mükemmel, %23,5'i çok iyi, %13,6'sı ortalama, %7,5'i kötü, %10,2'si berbat olarak deneyimlerini puanlamışlardır.

Tablo 1'den elde edilen bulgular doğrultusunda araştırmaya dâhil edilen 16 islami özellikte hizmet veren konaklama işletmelerine gelen Türklerin yabancılara göre deneyimlerinin memnuniyet düzeyleri daha yüksek olduğu görülmektedir.

Resim1. İslami Konseptte Hizmet Veren Konaklama İşletmelerinin Tripadvisor Yorumlarının Kelime Bulutu

Tripadvisor sitesinde yapılan yorumlarda ön plana çıkan Antalya'daki 16 İslami konseptli konaklama işletmelerinin olumlu yönleri incelendiğinde ziyaretçilerin konaklama işletmelerinde yemeklerin tamamına yakını Türk mutfak kültürünü yansıttığını, çocuklar için kötü örnek teşkil edecek herhangi bir ortamın oluşmaması, havuzların ayrı olması, aile konseptine uygun olması, İslami konseptte hizmet veren konaklama işletmelerine gelen müşterilerin büyük bir bölümü Türk olmasından dolayı olası sorunlara hızlı çözüm üretilmekte ve iletişimin yüksek olması, müşteriler arasında sosyal etkileşimin yüksek olması, personelin ilgi ve alakasının yüksek olması ön plana çıkmaktadır.

Yorumlarda ön plana çıkan Antalya'daki 16 İslami konseptli konaklama işletmelerinin olumsuz yönleri ise; yemek çeşitlerinin az olması, havuzlar ile ilgili denetimin yeterli olmaması, hijyenin sağlanamaması, sosyal aktivitelerin ve animasyonun yetersizliği, çocuk kulüplerinin olmaması veya yetersizliği, konaklama işletmelerinin fiyatlarının yüksek olması, fiyatlara dâhil olan özelliklerin az veya sınırlı olması, plajlardaki organizasyon sıkıntıları, otelin belirli bölümlerinin yoğun ve kalabalık olması, odaların ve mescidlerin yetersizliği ön plana çıkmaktadır.

5. Sonuç ve Öneriler

Sınırsız insan ihtiyaçlarının karşılanması noktasında her sektörde olduğu gibi turizm sektörünü etkilemektedir. Birçok destinasyon ziyaretçi talepleri doğrultusunda çeşitli konseptler oluşturulabilmektedir. Son yıllarda yoğun bir biçimde talep edilen konaklama işletmeleri türlerinden biriside islami konseptli konaklama işletmeleridir. Yapılan bu araştırmada Türkiye'de hizmet veren konaklama işletmelerinin online müşteri deneyimleri ile analiz etmeyi amaçlamıştır. Yapılan araştırma neticesinde islami konseptte hizmet veren konaklama işletmelerinde ön plana çıkan değerler ve/veya özellikler olarak; yemeklerin türü ve çeşitliliği, animasyon faaliyetlerinin etkinliği, fiyat, havuz ve hijyen kriterleri oluşturmaktadır. Bu tip konaklama işletmelerinin müşteriler tarafından aile oteli olarak görmektedir. Konaklama işletmelerinde bazılarında havuzlarda erkek bölmüyle, kadın bölümünün ayrı olması memnuniyet düzeylerini olumlu etkilerken, bazı konaklama işletmelerinde erkek hiç bir şekilde bayanların havuzuna girememekteyken, erkek havuzuna isteyen bayanların girebilmesi ve bununla ilgili bir denetlemenin olmadığını belirtmişlerdir. İslami konseptli konaklama işletmelerinin ön plana çıkan başka bir özelliği ise çocuk kulübü ve animasyon aktivitelerinin büyük önem arz ettiğini belirtmişlerdir. Ayrıca bu konaklama işletmeleri genel olarak mutfaklarında büyük bir bölümü Türk mutfak kültürünü yansıtan yemekler sunmaktadır. Bu durum kendi alışkanlıklarımızı, gastronomik değerlerimizin tanıtılmasında ve gelecek kuşaklara aktarılması konusunda önem arz etmektedir.

Yapılan bu araştırmada öneri olarak ise; islami konsept adı altında hizmet veren konaklama işletmeleri ile ilgili yasal bir düzenleme olmaması nedeniyle bazı konaklama işletmeleri bu durumu fırsat olarak görmektedir. Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından islami konseptte bir standard oluşturulmalı, bu konseptte hizmet veren otellere zorunluluk getirilerek denetim sağlanmalıdır.

Kaynakça

Ak, S. ve Sürücü, Ö. Altunöz. (2018). Termal Otel İşletmelerinin Çevrimiçi Tüketici Değerlendirmeleri Bağlamında İncelenmesi: Tripadvisor Örneği. 19. Ulusal Turizm Kongresi, Afyonkarahisar.

Ateş, A., Kılınç, Ceyhan Ç., Sunar, H. (2016). Analysing Online Customer Experience with Tripadvisor: The Case of Konya, International Youth Science Forum “Litteris Et Artibus”, 24– 26 November 2016, Lviv, Ukraine, 470 -473.

Coffey, A. & Atkinson, P. (1996) Making sense of qualitative data: Complementary research strategies, Newbury Park, CA: Sage.

Çiçek, E. , Pala, U. ve Özcan, S. (2013) Destinasyon Tercihinde Web Sitelerinin Önemi: Yerli Turistler Üzerine Bir Araştırma, Sosyoteknik Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi Yıl:3 Sayı:5

Eryılmaz, B. ve Zengin, B. (2014). Butik Otel İşletmelerinin Sosyal Medya Kullanımına Yönelik Bir İnceleme: Facebook Örneği. Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 4 (2), 42-59. Retrieved from <http://dergipark.gov.tr/iibfdkastamonu/issue/29241/313152>.

Gökalp, E. ve Eren, E. (2016). Akıllı Teknolojilerin Turizm ve Otelcilik Sektöründe Uygulanması, Orta Doğu Teknik Üniversitesi. Ankara.

Ha, J. ve Jang, S. (2013). Variety Seeking In Restoran Choice And Its Drivers. International Journal of Hospitality Management, 32, 155 – 168.

Kaya, İ. (2010). Pazarlama Bi'tanedir!. (1. Basım). İstanbul: Babıalı Kültür Yayıncılık.

Manap, K.A. ve Adaharudin, N.A. (2013). The Role of User Generated Content (UGC) in Social Media for Tourism Sector. The West East Institute, The 2013 WEI International Academic Conference Proceedings, İstanbulTürkiye. 16-19, June.

Milano, R., Baggio, R. ve Piattelli, R. (2011). The Effects of Online Social Media on Tourism Websites. 18th International Conference on Information, Technology and Travel & Tourism. Innsbruck, Austria. 26-28 January

Pırnar, İ. (2013).”Mobil Pazarlama ve E-Turizm”, Gözlem Gazetesi, 22.11.2013. Erişim Tarihi: 20.11.2018, Erişim adresi: <https://www.gozlemgazetesi.com/HaberDetay/251/111669/mobil-pazarlama-ve-e-turizm.html>

Saçlı, Ç., Efe, D., Sunar, H. ve Ersöz, B. (2018). Turizmde Online Müşteri Deneyimleri ile İtibar Yönetimi Arasındaki İlişki ve Örnek Uygulamalar, The Second International Congress On Future Of Tourism: Innovation, Entrepreneurship and Sustainability (Futourism 2018) Proceeding Book 27-29 September 2018 - Mersin/TURKEY ss. 34-40.

Sparks, B. A. ve Browning, V. (2011). The Impact of Online Reviews on Hotel Booking Intentions and Perception of Trust. Tourism management, 32(6), 1310-1323.

Sunar, H., Gökçe, F., Cihangir, İsa S., Summak, M. Erhan ve Sürücü, Ö. Altunöz. (2018). TripAdvisor Aracılığıyla Online Müşteri Deneyimlerinin İncelenmesi: Hatay Örneği, VII. Ulusal III. Uluslararası Doğu Akdeniz Turizm Sempozyumu, Bildiriler Kitabı, 1412-1421, 20-21 Nisan İskenderun.

Sürücü, Ö. ve Bayram, Ali T. (2016). Mobil Pazarlama Ve Turizmde Mobil Teknolojilerin Kullanımı, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 9, Sayı, 9, Şubat.

Verma, R., Stock, D. ve McCarthy, L. (2012). Customer Preferences for Online, Social Media, and Mobile Innovations in the Hospitality Industry. Cornell Hospitality Quarterly, 53(3), 183-186.

Wolcott, H. F. (1994) Transforming qualitative data: Description, analysis, and interpretation, Newbury Park, CA: Sage.

Yıldırım, A. (1999). Nitel araştırma yöntemlerinin temel özellikleri ve eğitim araştırmalarındaki yeri ve önemi. *Eğitim ve Bilim*, 23(112).

Spatial Analysis of Forest Fires Using Remote Sensing Technologies; A Case of 2017 Mersin-Anamur Forest Fire

Gülcan SARP¹, Kadir TEMURÇİN², Yolcu ALDIRMAZ³, Emre BAYDOĞAN⁴

Abstract

Within the scope of this study, the effect of the forest fire which started on 1 July 2017 in the district of Yukarıkükür in the Anamur district of Mersin province and damaged approximately 200 hectares area was spatially investigated by using remote sensing technologies. In addition to that the effects of the fire on the land surface moisture and land surface temperature were evaluated. In the study, Landsat 8 OLI-TIRS satellite images were used which were taken before and after the fire. In the study forest areas, burned areas were defined by using Normalised Burn Ratio Index (NBRI). Soil Adjusted Vegetation Index (SAVI), land surface moisture index (LSMI) were obtained from visible and short wave infrared bands. On the other Land Surface Temperature (LST) obtained from thermal infrared bands of the satellite images.

Keywords: Forest Fire, Normalised Burn Ratio Index (NBRI), Soil Adjusted Vegetation Index (SAVI) Land Surface Temperature (LST)

JEL Codes: R52, R14

Uzaktan Algılama Teknolojileri Kullanarak Orman Yangınlarının Mekânsal Analizi; 2017 Mersin-Anamur Orman Yangını Örneği

Özet

Bu çalışma kapsamında 1 Temmuz 2017 yılında Mersin ili Anamur ilçesi Yukarıkükür mahallesi mevkiinde başlayan ve yaklaşık 200 hektar alanın zarar gördüğü yangının uzaktan algılama teknolojileri kullanılarak mekânsal olarak analiz edilmiş ve buna ek olarak yangının yüzey nemliliği ve arazi yüzey sıcaklığı üzerine etkileri değerlendirilmiştir. Çalışmada yangın öncesi ve yangın sonrasına ait Landsat 8 OLI-TIRS uydu görüntüleri kullanılmıştır. Ormanlık alanda, yanan alanlar normalize edilmiş yanma oran indeksi (NBRI) kullanılarak belirlenmiştir. Toprağa göre ayarlanmış bitki örtüsü indeksi (SAVI) ve normalize edilmiş nem fark indeksi

¹ Doç.Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, gulcansarp@sdu.edu.tr

² Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, kadirtemurcin@sdu.edu.tr

³ Araş. Gör., Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, yolcualdirmaz@sdu.edu.tr

⁴ Y.L. Öğren., Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, emrebay07@gmail.com

(NDMI) uydu görüntülerinin görünür ve yakın kızıl ötesi bantlarından, arazi yüzey sıcaklığı (LST) ise uydu görüntülerinin termal kızılötesi bantlarından elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Orman Yangını, Normalize Edilmiş Yanma Oran İndeksi (NBRI), Toprağa Göre Ayarlanmış Bitki Örtüsü İndeksi (SAVI), Arazi Yüzey Sıcaklığı (LST).

1. Giriş

Doğada bulunan canlılar çevresel felaketlerden etkilenmiş ve etkilenmeye de devam etmektedir. Günümüzde depremler, su taşkınları, volkanik patlamalar insanların yerleşmelerini etkilemekte can ve mal kayıplarına neden olmaktadır. İnsanlara olduğu gibi diğer canlılara etki eden önemli bir çevresel felaket ise orman yangınlarıdır. Ormanlar insanların ve yeryüzünde yaşayan diğer canlıların yaşamına olanak sağlayan oksijeni üretmekte dolayısı ile dünyayı yaşanır kılan varlıkların başında gelmektedir.

Akdeniz ormanları dünyanın orman alanlarının sadece %1,5'ini oluşturmasına rağmen, kendine has yapısal özellikler dolayısıyla çok önemli bir değere sahiptir. Buna ilaveten kuzey yarıküredeki diğer ormanlar ile karşılaştırıldığında zengin bir flora ve faunaya ve yine çok çeşitli çevresel durum ve varyasyonlara sahip olması, Akdeniz ormanlarının odun varlığından çok, toprak koruma, erozyon önleme, su akışının düzenlenmesi, peyzaj değerler ve kalabalık şehir alanlarının mikrokliması üzerinde düzenleyici rol oynaması yönleriyle öne çıkmaktadır (Ertuğrul, 2005).

Ne yazık ki ormanlarımız geçmişten günümüze azalmakta ve yok olma tehlikesi ile karşı karşıyadır. Bu yangınlardan biride 1 Temmuz 2017 yılında Mersin ili Anamur ilçesi Yukarıkükür mahallesi mevkiinde meydana gelmiştir. Bu çalışmada yangın öncesi ve sonrasında, yangın alanında ki meydana gelen yüzey sıcaklık değişimleri incelenmiştir.

Orman yangınlarının tespiti, özellikle küresel karbon çevrimleri ve iklim değişikliği ile ilgili alanlarda, arazi ekosistemi araştırmasında önemli bir süreçtir (Cao vd., 2011; Schroeder vd., 2006, 2012). Uzaktan algılama teknikleri, özellikle yangın anında erişilemeyen alanlarda yanmanın yönünün ve şiddetinin hızlı ve uygun maliyetli bir şekilde değerlendirmek ve izlemek için kullanılan etkin bir araçtır. 1980'lerin ortasından bu yana, orman yangınlarının hem yerel hem de bölgesel ekosistemlerde meydana getirdiği değişimin belirlenmesi amacı ile çok sayıda uzaktan algılama tekniği geliştirilmiştir (Lentile, vd., 2006). İlk yapılan çalışmalar da bitki örtüsü üzerinde orman yangınlarından kaynaklanan ve uydu sensörleri tarafından ölçülen spektral değişikliklere bağlı değişimler incelenirken, daha yakın zamandaki çalışmalar, arazi yüzeyindeki yangının neden olduğu fiziksel değişimleri ekolojik değişimler ile ilişkilendirmektedir. Yanma nedeniyle geniş spektral değişikliklerin gözlemlenmesi, çeşitli spektral indekslerin kullanılmasına yol açmıştır. Normalize Edilmiş Yanma Oranı İndeksi (NBRI), Normalleştirilmiş Fark Bitki İndeksi (NDVI) uzaktan algılanan verilerden yangın şiddetini anlamak için yaygın olarak kullanılmaktadır (Cocke vd., 2005; Smith vd., 2005b; Roy vd., 2006).

Yapılan bu çalışmanın amacı yangın öncesi ve yangın sonrasında ait Landsat 8 OLI-TIRS uydu görüntülerinden elde edilen NBRI değerlerinin normalize edilmiş nem fark indeksi (NDMI), toprağa göre ayarlanmış bitki örtüsü indeksi (SAVI), ve arazi yüzey sıcaklığı (LST) üzerine olan etkilerinin değerlendirilmesidir.

2. Çalışma Alanı ve Veri

Türkiye'nin Akdeniz Bölgesinde yer alan Mersin ili Anamur ilçesi çalışma alanı olarak seçilmiştir (Harita 1). Toplam 820.026 hektarlık ormana sahip olan Mersin ili ülkemizin önemli orman alanlarını bünyesinde barındırmaktadır.

Harita 7:Çalışma Alanı Lokasyon Haritası

Orman yangınının tesbiti ve etkilerinin belirlenmesi amacı ile yangın öncesi ve yangın sonrasına ait (04/07/2017; 01/07/2016) bulutluluk oranı düşük Landsat 8 OLI-TIRS görüntüleri kullanılmıştır (Tablo 1). Çalışmada kullanılan Landsat8 OLI-TIRS görüntüleri USGS sayfasından ücretsiz olarak indirilmiştir.

Tablo 5: Çalışmada Kullanılan Uydu Görüntülerine Ait Teknik Özellikler

Uydu ve Çekim Tarihi	Sensör Tipi	Spectral Aralık	Bant Numaraları	Çekim Alanı Boyutu	Hücre Çözünürlüğü
Landsat 8 OLI 04/07/2017 01/07/2016	Multispektral (MSS)	0.433-1.39	1,2,3,4,5,6,7,9	180x185	30 m
	Termal Kırmızı Ötesi (TIR)	10.6-12.5	10,11		100 m**(30)
	Pankromatik (PAN)	0.50-0.68	8		15 m

**L8 OLI TIRS bandı 100 m. mekânsal çözünürlükte elde edilir, fakat ürünler 30 m mekânsal çözünürlüğe örneklenir.

3. Yöntem

Bu çalışmada USGS den Geotiff formatında meta verileri ile birlikte alınmış olan 04/07/2017 ve 01/07/2016 tarihli Landsat 8 OLI-TIRS uydu görüntüleri kullanılmıştır. Landsat 8 OLI-TIRS uydusunun multispektral bantları 30 m. mekânsal çözünürlüğe sahip olup termal bantları 100 m. mekânsal çözünürlükte elde edilir, fakat ürünler 30 m. mekânsal çözünürlüğe

örneklenir. Landsat 8 verileri orman yangınlarının belirlenmesi ve monitör edilmesi için yeterli uzamsal çözünürlüğe sahiptir ve görüntü kalitesi mükemmeldir.

Çalışma 3 aşamadan meydana gelmektedir. İlk aşama 30 m. mekânsal çözünürlüğe sahip multispektral (MSS) görüntülerin 15 m. Mekânsal çözünürlüğe sahip pankromatik bantlar (PAN) ile görüntü keskinleştirme işlemini oluşturmaktadır. İkinci aşamada çalışma alanına ait Landsat 8 OLI-TIRS uydu görüntülerinin termal kızıl ötesi (TIR) bantları kullanılarak LST, NDMI, NBRI ve SAVI değerleri bulunmuştur. Çalışmanın son aşamasında orman yangınının yüzey sıcaklığı, yüzey nemliliği ve bitki örtüsü üzerinde meydana getirdiği değişimler değerlendirilmiştir.

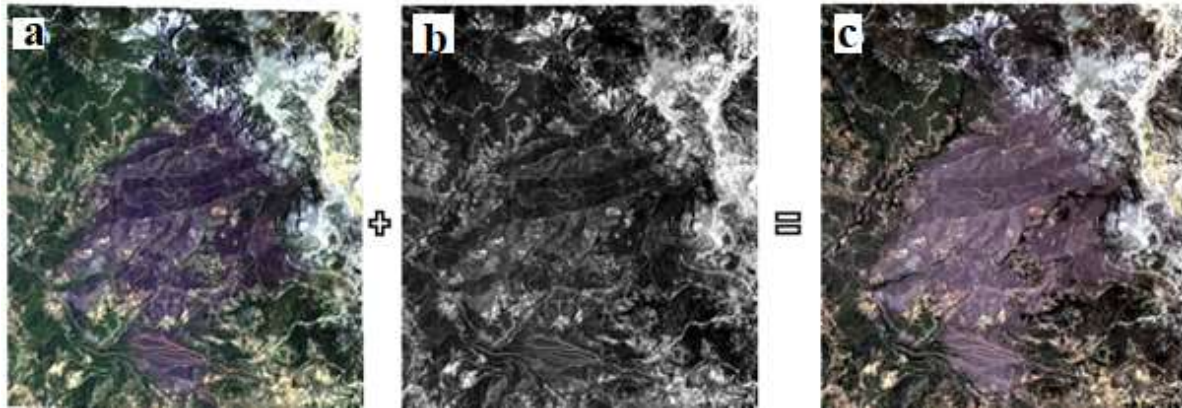
4. Analizler ve Değerlendirmeler

5. Görüntü Keskinleştirme

Düşük çözünürlüklü MSS bantların renk bilgisi ve yüksek çözünürlüklü PAN bantların yüksek mekânsal çözünürlüğünü bir araya getirip yüksek mekânsal çözünürlüklü ve renkli görüntülerin elde edilmesi, sınıflandırma, segmentasyon ve obje belirleme gibi çok sayıda uzaktan algılama uygulaması için çok önemli bir konudur (Sarp, 2014). Etkili bir füzyon tekniği, sadece görüntünün gözle yorumlanabilirliğini artırmak için değil, aynı zamanda foto-analiz, özellik çıkarma, modelleme ve sınıflandırmanın doğruluğunu arttırmak için de yararlı bir araçtır (Yang vd., 2012).

Bu çalışma da arazi kullanım sınıflarının daha kolay yorumlanması ve sınıflandırma doğruluğunun artırılması amacı ile Landsat 8 uydusunun düşük mekânsal çözünürlüğe sahip MSS bantları ile yüksek mekânsal çözünürlüğe sahip PAN bantı Gram-Schmidt (GS) yöntemi kullanılarak keskinleştirilmiştir. Görüntü keskinleştirme sonucunda elde edilen 2017 yılına ait yüksek mekânsal çözünürlüklü renkli görüntüler Harita 2' de verilmiştir.

Harita 8: 2017 Yılı 30 m. Mekânsal Çözünürlüğe Sahip MSS Bant (A). 15 m. Mekânsal çözünürlüğe Sahip PAN Bant 15 M(B). 15m Mekânsal Çözünürlüğe Sahip MSS Bant (c).

5.1. Normalized Burn Ratio Index (NBRI)

NBRI, yanmış alanları vurgulamak ve yanma şiddetini tahmin etmek için geliştirilmiş olan bir indeks olup uydu görüntülerinin yakın kızıl ötesi (NIR) ve kısa dalga kızılötesi (SWIR) spektral bantlarını kullanır. Landsat 8 OLI-TIRS sensörü için NBRI formül (1) kullanılarak belirlenir (Keeley, 2009).

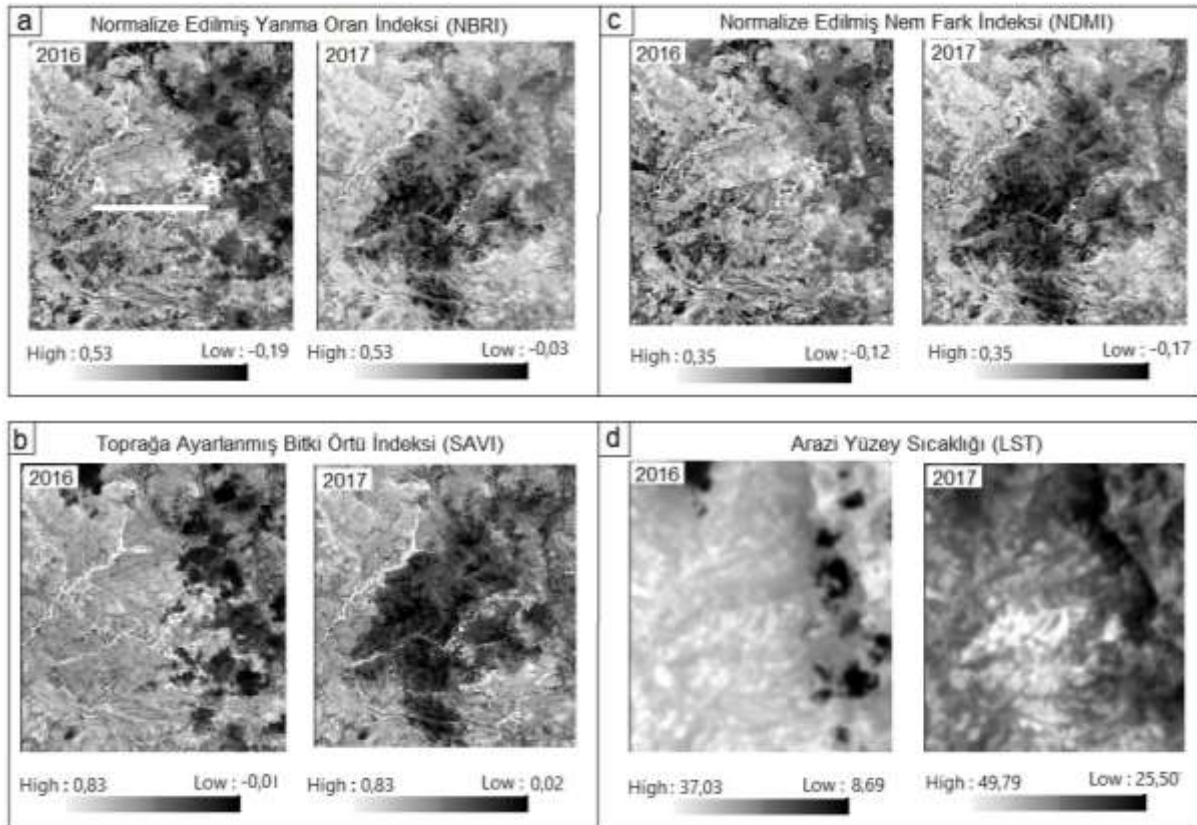
Formül 1: Normalize Edilmiş Yangın Oran İndeksi Formülü

$$NBRI_{L8} = \frac{\text{Band 5} - \text{Band 7}}{\text{Band 5} + \text{Band 7}}$$

Kaynak: Keeley, 2009

Yüksek bir NBRI değeri genellikle sağlıklı bitki örtüsünü gösterirken, düşük bir değer çıplak zemini ve son zamanlarda yanmış alanları gösterir (Keeley, 2009). NBRI uygulanması ile yangın öncesi ve yangın sonrasına ait elde edilen görüntüler Harita 3a' da verilmiştir. 2016 yılında NBRI değerleri – 0,03 ile 0,53 arasında değişim göstermekte iken 2017 yılında NBRI değerleri – 0,19 ile 0,53 arasında değişim göstermektedir.

Harita 9: Yangın Öncesi Ve Yangın Sonrasına Ait Normalize Edilmiş Yanma Oran İndeksi (NBRI) (A); Toprağa Ayarlanmış Bitki Örtü İndeksi (SAVI) (B); Normalize Edilmiş Nem Fark İndeksi (NDMI) (C); Arazi Yüzey Sıcaklığı (LST) (D).

5.2. Toprağa Ayarlanmış Bitki Örtüsü İndeksi (SAVI)

Uydu görüntülerinden, görüntü işleme yöntemleri kullanılarak bitki örtüsünün belirlenmesi için farklı indeksler geliştirilmiştir. Bu indekslerin en yaygın olanı, kırmızı (R) ve kızılötesi (IR) bitki yansımalarını veya oranlardaki parlaklıkları kullanmaktadır (Tucker, 1979). SAVI, bitki örtüsünün az olduğu alanlarda toprak parlaklığının etkisini düzeltmek için normalize edilmiş bitki fark indeksinin (NDVI) bir modifikasyonu olarak geliştirilmiştir. SAVI,

NDVI' ye benzer bir şekilde formüle edilmiş olup NDVI' den farkı toprak parlaklık düzeltme faktörünün eklenmiş olmasıdır (Sarp, Erener., 2017). Landsat 8 OLI-TIRS sensörü için SAVI aşağıda verilen formül kullanılarak belirlenir.

$$SAVI_{LS} = \frac{(Band\ 5 - Band\ 4)}{(Band\ 5 + Band\ 4 + L)} * (1 + L)$$

Bu formülde L toprak düzeltme faktörünü ifade etmektedir. L değeri yeşil bitki örtüsünün miktarına ve yayılımına göre değişmekte olup: bitki örtüsünün çok yoğun olduğu alanlarda “0”, yeşil bitki örtüsünün olmadığı alanlarda “1” değerini alır. Genel olarak L=0.5 değeri çoğu durumda iyi çalışır ve kullanılan varsayılan değerdir (Sarp , Erener , 2017).

SAVI uygulanması ile yangın öncesi ve yangın sonrasına ait elde edilen görüntüler Harita 3b' de verilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre bitki örtüsünün yandığı alanlarda, kömürleşme ile ilişkili olarak görünür-yakın-kızılötesi yüzey yansımalarında (yani 0.4-1.3µm) büyük bir azalma vardır. 2016 yılında SAVI değerleri – 0,01 ile 0,83 arasında değişim göstermekte iken 2017 yılında SAVI değerleri 0,02 ile 0,83 arasında değişim göstermektedir.

5.3. Normalize Edilmiş Nem Fark İndeksi (NDMI)

Normalleştirilmiş nem fark indeksi (NDMI), diğer bitki örtüsü indeksleri (NDVI ve / veya AVI) ile birlikte kullanılan ve vejetasyon nemi ile ilişkili olan sayısal bir göstergedir (Hardisky vd., 1983). NDMI, bitki örtüsü alanlarındaki nem değişimlerini belirlemek için NIR ve SWIR bantları kullanır. Kuraklık takibi ve bitki örtüsü alanlarında nemlilik değişiminin belirlenmesi için NDMI kullanılmaktadır (Sarp, Erener, 2017). Bu çalışmada Landsat 8 uydusu için NDMI aşağıda verilen formül kullanılarak elde edilmiştir.

$$NDMI_{LS} = \frac{(Band\ 5 - Band\ 6)}{(Band\ 5 + Band\ 6)}$$

NDMI uygulanması ile yangın öncesi ve yangın sonrasına ait elde edilen görüntüler Harita 3c' de verilmiştir. 2016 yılında yangın öncesi NDMI değerleri – 0,12 ile 0,35 arasında değişim göstermekte iken 2017 yılında yangın sonrası NDMI değerleri – 0,17 ile 0,35 arasında değişim göstermektedir.

5.4. Arazi Yüzey Sıcaklığının (LST) Belirlenmesi

Bu çalışmada USGS den alınan Landsat 8 uydularının TIR bantları kullanılarak yüzey sıcaklık değişimleri hesaplanmıştır. İlk aşamada görüntüde ki sayısal değerler aşağıdaki formül kullanılarak spektral radyans değerlerine dönüştürülmüştür.

$$L_k = \frac{(LMax_k - LMin_k)}{(QCalMax_k - QCalMin)} * (DN - QCalMin) + LMin_k$$

Bu formülde L_k spectral radyans değeri, DN hücre değerleri, Lmin ve Lmax termal bandtaki minimum ve maksimum spektral yansıma değerleri, QCalMin ve QCalMax, kalibre edilmiş minimum ve maximum hücre değerleri ifade etmektedir (Chander ve Markham, 2003).

İkinci aşamada TIR banttın elde edilen spektral radyans değeri aşağıda verilen formül kullanılarak sıcaklık değeri dönüşürmüştür.

$$T = \frac{K_2}{\ln\left(\frac{K_1}{L_K}\right) + 1}$$

Bu formülde T Kelvin cinsinden sıcaklık değeri, K1 ve K2 değeri ise TIR bantının kalibrasyon sabitleridir.

Elde edilen sonuçlara göre 2016 yılında sıcaklığın en fazla 37 C° olduğu ve genel bir yayılım gösterdiği gözlenirken, 2017 Yılında sıcaklığın en fazla 49 C° ye yükseldiği ve yangın alanında yoğunlaştığı gözlemlenmiştir (Harita 3d). 2016 yılında yangın öncesi LST değeri 8,69 ile 37,03 arasında değişim göstermekte iken 2017 yangın sonrası yılında LST değeri 25,50 ile 49,79 arasında değişim göstermektedir.

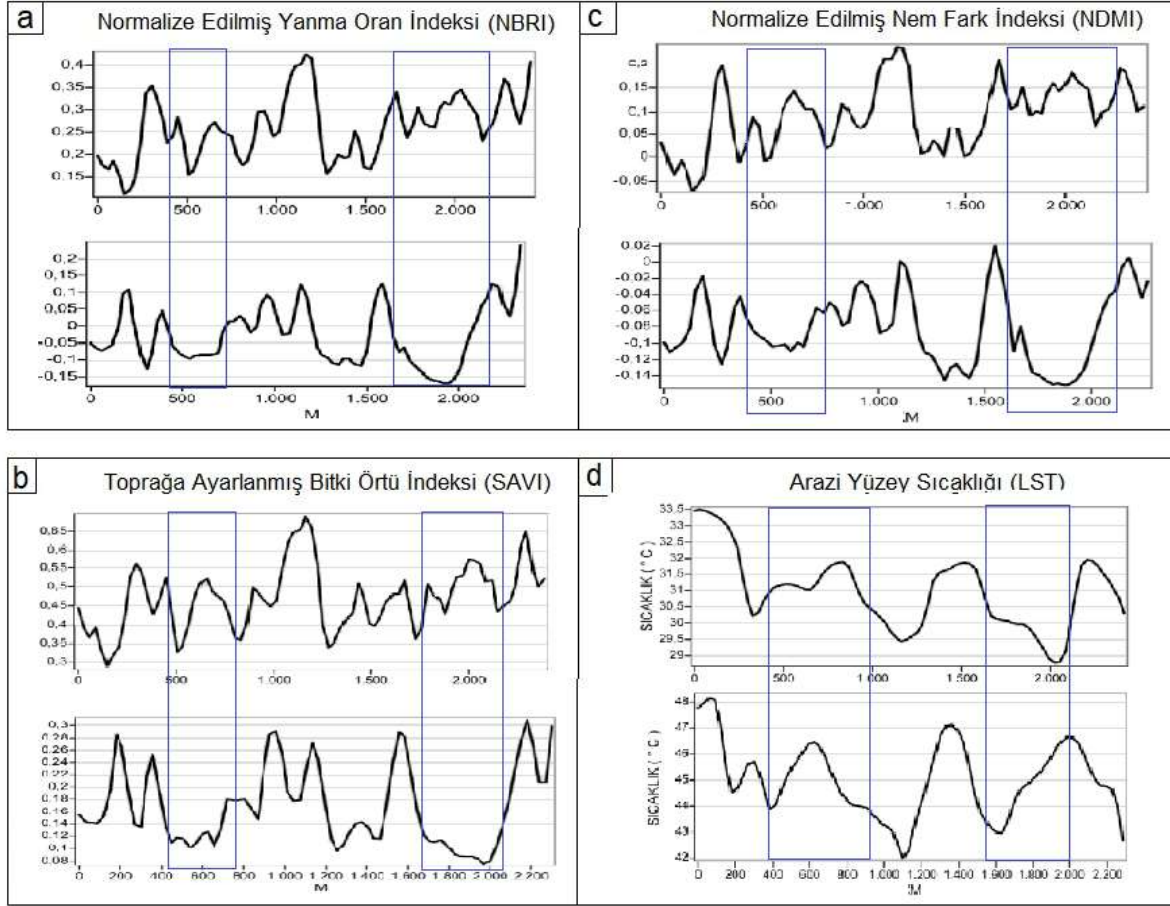
6. Sonuçlar ve Değerlendirmeler

Elde edilen sonuçlara göre orman yangını öncesi ve orman yangını sonrası yüzey nemliliği, bitki örtüsü ve arazi yüzey sıcaklığın mekânsal dağılımında ciddi değişimler meydana gelmiştir.

Orman yangının meydana geldiği alanda çizilen ve Harita 3a'da lokasyonu verilen AB hattı boyunca çizilen yangın öncesi ve yangın sonrası profiller kendi aralarında karşılaştırıldığında NBRI, NDMI ve SAVI profillerinin birbirlerine benzerlik gösterdiği (Grafik 1 a,b,c), LST profillerinin ise bu profillerle ters ilişkili bir değişim gösterdiği gözlemlenmektedir. Yangın öncesi ve yangın sonrasına ait NBRI, NDMI ve SAVI profilleri kendi içerisinde değerlendirildiğinde ise profillerin belirgin farklılıklar gösterdiği gözlemlenmiştir. Özellikle yangın şiddetinin yüksek olduğu alanlarda NBRI değeri düşük olup (Grafik 1a) bu alanlarda yangın sonrasında SAVI değeri yaklaşık 0,5 den 0,08'e kadar azalmıştır (Grafik 1b). NDMI değeri ise yaklaşık 0,15'den -0,14' e kadar azalım göstermiştir (Grafik 1c). Aynı alanda LST değerlerinde yaklaşık 29 C° den 46 C° ye kadar bir artma gözlemlenmiştir (Grafik 1d).

Elde edilen sonuçlar uzaktan algılama teknolojilerin orman yangınlarının belirlenmesi ve sonuçlarının etkili bir biçimde değerlendirilmesi için önem arz ettiğini göstermiştir.

Grafik 1: Yangın Öncesi Ve Yangın Sonrasına Ait Profiller. Normalize Edilmiş Yanma Oran İndeksi (NBRI) Profili (A); Toprağa Ayarlanmış Bitki Örtü İndeksi (SAVI) Profili (B); Normalize Edilmiş Nem Fark İndeksi (NDMI) Profili (C); Arazi Yüzey Sıcaklığı (LST) Profili

Kaynakça

Cao CX, Chen W, Li GH, Jia HC, Ji W, Xu M, Gao MX, Ni XL, Zhao J, Zheng S, et al. (2011). *The retrieval of shrub fractional cover based on a geometric-optical model in combination with linear spectral mixture analysis*. Can J Remote Sens. 37:348–358.

Chander, G., Markham, B. (2003). *Revised Landsat-5 TM Radiometric Calibration Procedures and Postcalibration Dynamic Ranges*. IEEE Transactions On Geoscience And Remote Sensing, 41, (11).

Cocke AE, Fule PZ, Crouse JE (2005) *Comparison of burn severity assessments using Differenced Normalized Burn Ratio and ground data*. International Journal of Wildland Fire 14, 189–198.

Ertuğrul M. (2005). *Orman Yangınlarının Dünyadaki ve Türkiye'deki Durumu*. ZKÜ Bartın Orman Fakültesi Dergisi Yıl: 2005 Cilt:7 Sayı:7

Keeley, J. E. (2009). *Fire intensity, fire severity and burn severity: A brief review and suggested usage*. International Journal of Wildland Fire, 18(1), pp. 116–126.

Lentile L.B., Z.A. Holden, A.M.S. Smith, M.J. Falkowski, A.T. Hudak, P. Morgan, P.E. Gessler, and N.C. Benson. (2006). *Remote sensing techniques to assess active fire and post-fire effects*. International Journal of Wildland Fire 15(3), pp. 319-345.

Hardisky, M., V. Klemas, and R. Smart. (1983). *The Influences of Soil Salinity, Growth Form, and Leaf Moisture on the Spectral Reflectance of Spartina Alterniflora Canopies*. Photogrammetric Engineering and Remote Sensing, 49: 77-83.

Roy DP, Landmann T (2005). *Characterizing the surface heterogeneity of fire effects using multi-temporal reflectance wavelength data*. International Journal of Remote Sensing 26, 4197–4218.

Sarp, G. (2014) *Spectral and spatial quality analysis of pan-sharpening algorithms: A case study in Istanbul*, European Journal of Remote Sensing, 47 (1), pp.19-28.

Sarp, G., Erener, A. (2017). *Barajların Çevresel Etkilerinin Zamansal Ve Mekansal Olarak Uzaktan Algılama İle Değerlendirilmesi: Atatürk Barajı Örneği*. Geomatik Mühendisliği Dergisi, 2(1) pp. 1-10

Schroeder TA, Cohen WB, Song C, Canty MJ, Yang Z. (2006). *Radiometric correction of multi-temporal Landsat data for characterization of early successional forest patterns in western Oregon*. Remote Sens Environ. 103:16–26.

Schroeder TA, Wulder MA, Healey SP, Moisen GG. (2012). *Detecting post-fire salvage logging from Landsat change maps and national fire survey data*. Remote Sens Environ. 122:166–174.

Smith AMS, Hudak AT (2005) *Estimating combustion of large downed woody debris from residual white ash*. International Journal of Wildland Fire 14, 245–248.

Tucker, C. J., J. H. Elgin, J. E. McMurtrey–III, and C. J. Fan. (1979). *Monitoring corn and soybean crop development with hand–held radiometer spectral data*. Remote Sensing of Environment 8(3): 237–248.

Yang S., Wang M., Jiao L. (2012). *Fusion of multispectral and panchromatic images based on support value transform and adaptive principal component analysis*. Information Fusion, 13 (3): 177-184.

Inventory Models with Shortages and Backordering

Harun SULAK¹

Abstract

Classical Economic Order and Production Quantity models have been used since the beginning of the twentieth century and due to their ease and simplicity, new and comprehensive methods and models are being developed. One of these new approaches is to allow shortages and backordering. Shortages or backordering is a partial or complete postponement of the demand to next period if the incoming demand is not met by the current order or production. In this study, inventory models which are discussed with the new approaches and partial or complete backordering of the demand, will be examined.

Keywords: Inventory models, Economic order and production quantity models, Shortages, Backordering

JEL Codes: M11, C60, C61

Stoksuzluk ve Talebin Ertelenmesi Durumu Altında Envanter Modelleri

Özet

Klasik Ekonomik Sipariş ve Üretim Miktarı modelleri yirminci yüzyılın başından itibaren kullanılmakta, kullanım kolaylığı ve basitliği nedeniyle sürekli üzerinde çalışılarak yeni ve kapsamlı yöntem ve modeller geliştirilmektedir. Bu yeni yaklaşımlardan biri de stoksuzluğa izin verilmesi durumudur. Stoksuzluk, gelen talebin mevcut sipariş veya üretimle karşılanamaması durumunda bir sonraki dönem karşılanmak üzere kısmen veya tamamen ertelenmesi durumudur. Bu çalışmada gelen talebin mevcut siparişle karşılanamadığı durumlarda talebin kısmen veya tamamen ertelenmesi olarak bilinen stoksuzluk durumunu ele alan ve yeni yaklaşımlarla birlikte geliştirilen stok modelleri incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Envanter modelleri, Ekonomik sipariş ve üretim miktarı modeli, Stoksuzluk, Talebin ertelenmesi

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, harunsulak@sdu.edu.tr

1. Giriş

Stok kontrol yöntemleri içinde Klasik Ekonomik Sipariş ve Üretim Miktarı modelleri yirminci yüzyılın başından itibaren kullanılmaktadır. Kullanım kolaylığı ve basitliği nedeniyle sürekli üzerinde çalışılarak yeni ve kapsamlı yöntem ve modeller geliştirilmektedir. Klasik stok kontrol modelleri; talep miktarının sabit ve sürekli olması, gelen siparişlerin tamamının hatasız olması (kusurlu ürün olmaması), ödemelerin malın tesliminde peşin olarak yapılması, enflasyon ve paranın zaman değerinin ihmal edilmesi ve öğrenme etkisinin dikkate alınmaması gibi pek çok katı varsayım üzerine kurgulanmıştır. Gerçek hayattaki olayları açıklamada ve uygulamada yetersiz kalması nedeniyle, bu modellerdeki katı varsayımların esnetilmesi veya yeni varsayımların eklenmesiyle gerçek hayatı temsil gücü yüksek pek çok yeni model geliştirilmiştir.

Bu yeni yaklaşımlardan biri de stoksuzluğa izin verilmesi durumudur. Stoksuzluk, gelen talebin mevcut sipariş veya üretimle karşılanamaması durumunda bir sonraki dönem karşılanmak üzere kısmen veya tamamen ertelenmesi durumudur. Stoksuzluğa izin verilmemesi durumunda karşılanamayan talep; satış ve müşteri kaybı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çalışmanın bundan sonraki bölümünde dört temel stok kontrol modeli olan klasik ekonomik sipariş ve üretim miktarı modelleri ile bu modeller arasındaki bağlantılar ele alınacaktır. Üçüncü bölümde ise gelen talebin mevcut siparişe karşılanamadığı durumlarda talebin kısmen veya tamamen ertelenmesi olarak bilinen stoksuzluk durumunu ele alan ve yeni yaklaşımlarla birlikte geliştirilen stok modelleri incelenecektir. Son bölümde ise yapılan çalışmalar genel bir sınıflandırma ile özetlenecek ve değerlendirilecektir.

2. Klasik Envanter Modelleri

Bütün stok kontrol problemlerinde amaç; toplam maliyeti minimum yapacak şekilde, her bir üründen ne kadar sipariş edileceğinin ve bu siparişlerin ne zaman verileceğinin belirlenmesidir. Üretim yapan işletmeler için düşünüldüğünde bu sorular, “Ne zaman üretime başlamalı?, Ne kadar süre ve ne miktarda üretmeli?” şeklinde olacaktır. (Gaither & Frazier, 1999; Sulak, 2008)

Ne kadar ve ne zaman sipariş verileceğinin belirlenmesi amacıyla pek çok yöntem ve model geliştirilmiştir. Klasik modeller olarak bilinen bu modellerin sınıflandırmasında temel belirleyici talep değişkenidir. Talebin yapısına göre yapılan sınıflandırmaya göre; stok kontrol modelleri, deterministik ve olasılıklı modeller olarak ikiye ayrılmaktadır. (Eroğlu, 2002)

Bu modeller içerisinde en yalın ve basit modeller deterministik statik modellerdir. Klasik ekonomik sipariş miktarı ve ekonomik üretim miktarı modelleri yaygın olarak kullanılan deterministik statik stok kontrol modelleri arasındadır. (Sulak, 2008: 23)

Deterministik statik stok kontrol modelleri içinde klasik modeller olarak bilinen dört temel model vardır. Bunlar:

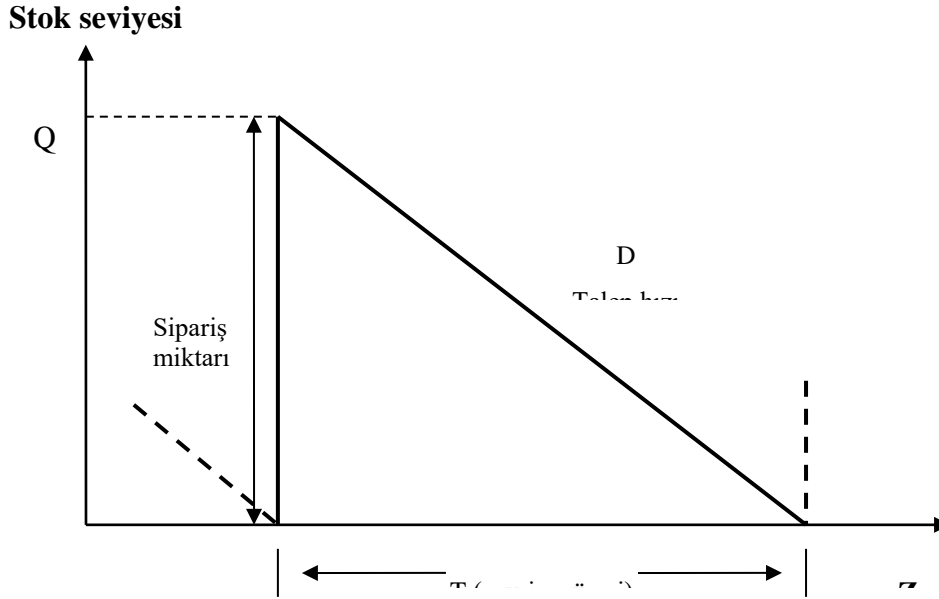
- i. Ekonomik Sipariş Miktarı Modeli
- ii. Ekonomik Üretim Miktarı Modeli
- iii. Stok Tükenmesi Durumunda Ekonomik Sipariş Miktarı Modeli
- iv. Stok Tükenmesi Durumunda Ekonomik Üretim Miktarı Modelidir.

Çalışmanın bundan sonraki bölümünde dört temel klasik modelin işleyişi, optimal değerleri veren formüller ve modellerin birbiri ile olan bağlantıları ele alınacaktır.

2.1. Klasik Ekonomik Sipariş Miktarı Modeli

Ekonomik Sipariş Miktarı Modelinin gösterimi Şekil 1’de görülmektedir. Her çevrim süresi başında Q birim kadar sipariş verilmekte ve siparişlerin anında teslim alındığı varsayılmaktadır. Bu durumun sonucu olarak tedarik süresi sıfır kabul edilmektedir. Daha sonra bu stok, gelen talebin karşılanmasında kullanılmakta ve D sabit talep hızıyla düzgün olarak azalmaktadır. Stok seviyesi sıfıra düştüğünde tekrar sipariş verilmektedir. (Sulak, 2008)

Şekil 1. Ekonomik Sipariş Miktarı Modelinde Stok Seviyesinin Zamana Göre Değişimi

Kaynak: Eroğlu, 2003: 8’den faydalanılarak çizilmiştir. (Eroğlu, 2002)

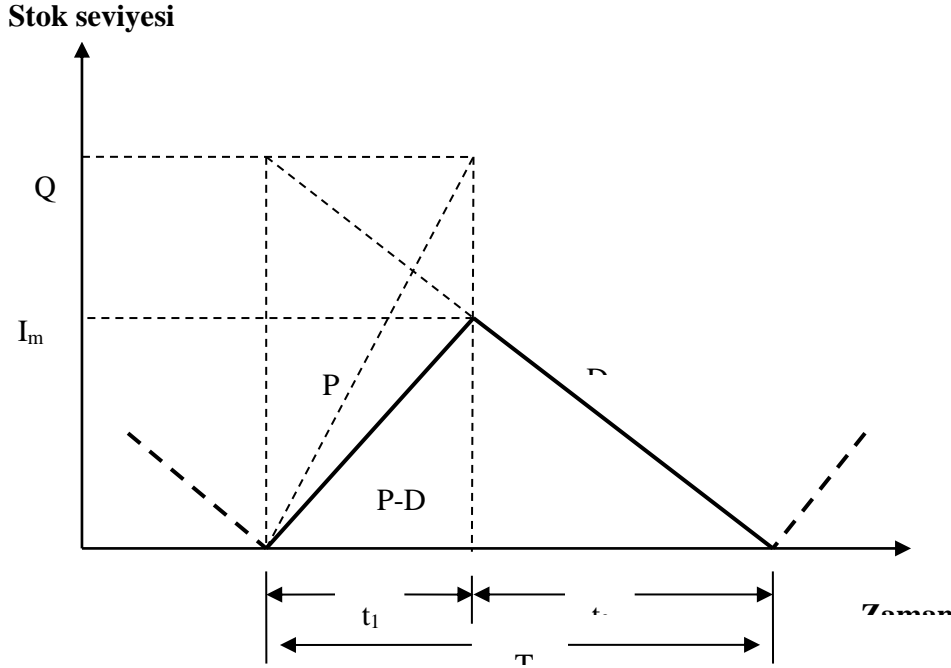
Optimal sipariş miktarı ve buna bağlı olarak optimal çevrim süresi aşağıdaki gibi elde edilmektedir.

$$Q^* = \sqrt{\frac{2KD}{h}} \quad T^* = \sqrt{\frac{2K}{hD}}$$

Burada; Q^* : optimal sipariş miktarı, K : sipariş maliyeti, D : yıllık talep, h : stok bulundurma maliyeti ve T^* : optimal çevrim süresini göstermektedir.

2.2. Klasik Ekonomik Üretim Miktarı Modeli

Ekonomik Üretim Miktarı modelinde, stok seviyesinin zamana göre değişimi Şekil 2’de gösterilmektedir. Ekonomik üretim miktarı modelinde; her bir çevrim süresi (T), iki safhadan oluşmaktadır. Birinci safha (t_1), üretimin yapıldığı zaman aralığı, ikinci safha (t_2) ise üretimin yapılmadığı zaman aralığıdır. Birinci safhada talep üretimden karşılanmakta ve talep fazlası üretim stokta tutulmaktadır. Burada temel varsayım, üretim hızının (P) talep hızından (D) fazla olmasıdır. Üretimin durduğu zaman eldeki stok miktarı maksimum seviyeye (I_m) çıkmış olmaktadır. İkinci safhada, talep stoktan karşılanmakta, çevrim süresi sonunda stok tükenmekte ve diğer periyoada geçilmektedir.

Şekil 2. Ekonomik Üretim Miktarı Modelinde Stok Seviyesinin Zamana Göre Değişimi

Kaynak: Eroğlu, 2002: 10'dan faydalanılarak çizilmiştir. (Eroğlu, 2002)

Optimal üretim miktarı ve çevrim süresi şu şekilde hesaplanmaktadır:

$$Q^* = \sqrt{\frac{2KD}{h(1-\frac{D}{P})}} \quad T^* = \sqrt{\frac{2K}{hD(1-\frac{D}{P})}} \quad \text{Formüllerdeki } P: \text{ üretim hızını göstermektedir.}$$

2.3. Stok Tükenmesi Durumunda Ekonomik Sipariş Miktarı Modeli

Stok tükenmesine izin veren Ekonomik Sipariş Miktarı modelinin işleyişi Şekil 3'te gösterilmektedir.

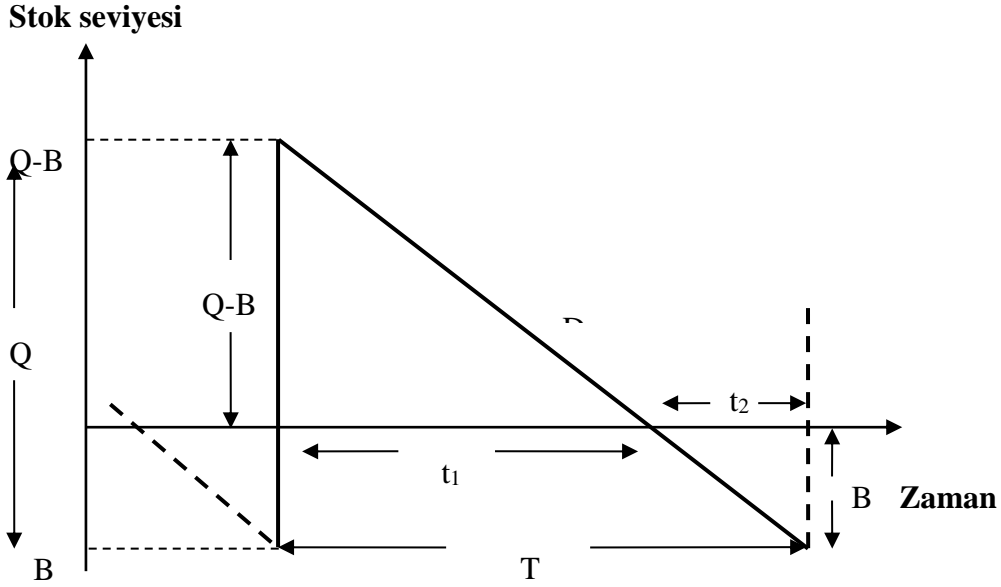
Modelde, bir çevrim süresi iki safhadan oluşmaktadır. Birinci safhada talep stoktan karşılanmakta, ikinci safhada ise oluşan talebin tamamı bir sonraki çevrim süresi başında karşılanmak üzere ertelenmektedir. Ertelenen toplam stoksuzluk miktarı B ile gösterilmektedir.

Optimal sipariş miktarı, Q^* , optimal stoksuzluk miktarı B^* ve optimal çevrim süresi sırasıyla aşağıdaki gibi elde edilmektedir:

$$Q^* = \sqrt{\frac{2KD}{h}} \sqrt{\frac{h+\pi}{\pi}} \quad B^* = \sqrt{\frac{2KDh}{\pi(h+\pi)}} \quad T^* = \sqrt{\frac{2K}{hD}} \sqrt{\frac{h+\pi}{\pi}}$$

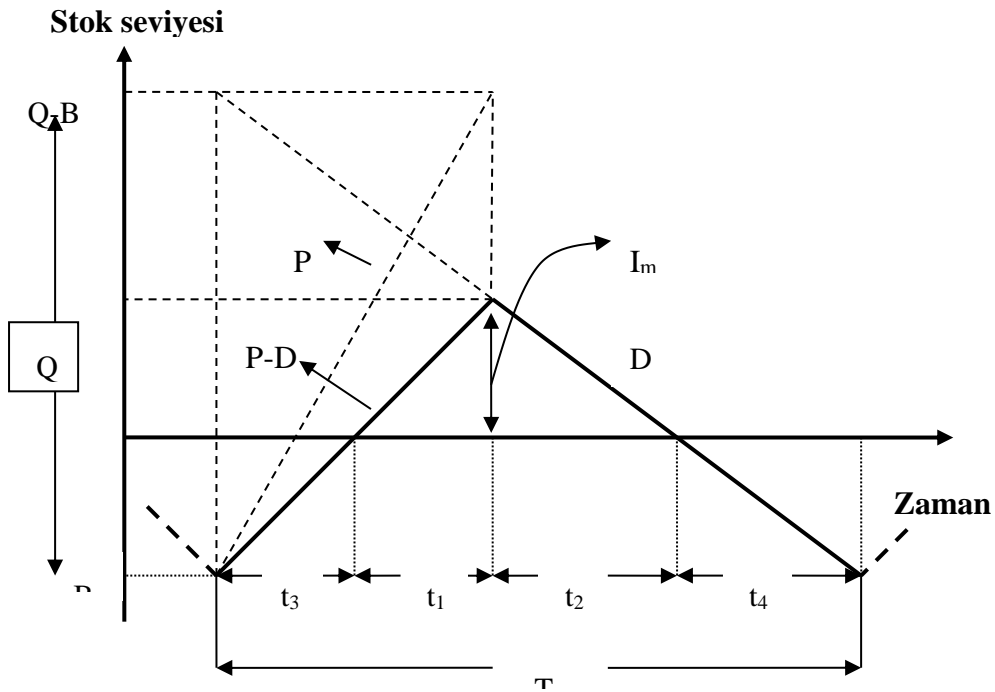
Burada; π : birim stoksuzluk maliyetini, B^* : izin verilen optimal stoksuzluk miktarını göstermektedir.

Şekil 3. Stok Tükenmesi Durumunda Ekonomik Sipariş Miktarı Modelinde Stok Seviyesinin Zamana Göre Değişimi

Kaynak: Eroğlu, 2002: 13'ten faydalanılarak çizilmiştir. (Eroğlu, 2002)

Şekil 4. Stok Tükenmesi Durumunda Ekonomik Üretim Miktarı Modelinde Stok Seviyesinin Zamana Göre Değişimi

Kaynak: Eroğlu, 2002: 17'den faydalanılarak çizilmiştir.

2.4. Stok Tükenmesi Durumunda Ekonomik Üretim Miktarı Modeli

Stok tükenmesi durumunda Ekonomik Üretim Miktarı modelinin işleyişi Şekil 4’te gösterilmektedir.

Modelde bir çevrim süresi dört safhadan oluşmaktadır. Birinci ve ikinci safhalar, üretimin yapıldığı zaman aralıklarını, üçüncü ve dördüncü safhalar ise üretime ara verildiği zaman aralıklarını kapsamaktadır. Birinci safhada (t_3), üretim yapılırken öncelikle o anda oluşan talep karşılanmakta, daha sonra talep fazlası üretimden bir önceki çevrim süresinde ertelenen talep karşılanmaktadır. Bu safhanın sonunda bir önceki çevrim süresinde ertelenen talebin tamamı karşılanmış olmaktadır. İkinci safhada (t_1), talep üretimden karşılanmakta ve talep fazlası üretim stokta tutulmaktadır. Bu safhanın sonunda maksimum stok seviyesine ulaşılmaktadır. Üçüncü safhada (t_2), üretim yapılmamakta, talep stoktan karşılanmakta ve bu safhanın sonunda eldeki stok tükenmektedir. Dördüncü safhada (t_4) ise, oluşan talep, bir sonraki çevrim süresinde karşılanmak üzere ertelenmektedir. Bu safhanın sonunda maksimum stoksuzluğa düşülmektedir.

Optimal sipariş miktarı, Q^* , optimal stoksuzluk miktarı B^* ve optimal çevrim süresi sırasıyla aşağıdaki gibi elde edilmektedir:

$$Q^* = \sqrt{\frac{2KD}{h(1-\frac{D}{P})}} \sqrt{\frac{h+\pi}{\pi}} \quad B^* = \sqrt{\frac{2KDh}{\pi(h+\pi)} \left(1 - \frac{D}{P}\right)} \quad T^* = \sqrt{\frac{2K}{hD(1-\frac{D}{P})}} \sqrt{\frac{h+\pi}{\pi}}$$

2.5. Deterministik Envanter Modelleri Arasındaki İlişkiler

Deterministik envanter modellerinin optimal sipariş ve üretim miktarı, optimal çevrim süresi ve izin verilen maksimum stoksuzluk miktarı formülleri Tablo 1’de topluca verilmiştir.

Bu modeller içinde hem üretim durumunu hem de stok tükenmesi durumunu ele alan Stok Tükenmesi Durumunda Ekonomik Üretim Miktarı (STÜ) Modeli en genel model olduğundan diğer modeller için elde edilen ekonomik sipariş ve üretim miktarı modeli formülleri STÜ modelinden türetilmektedir.

Çalışmanın bundan sonraki bölümünde stok kontrol modellerinde ortaya çıkan yeni açılımlardan stoksuzluk durumundan bahsedilecek ve bu konuda son 40 yılda geliştirilen modeller incelenecektir.

Tablo 1. Deterministik Envanter Modellerinde Elde Edilen Optimal Değerler

Ekonomik Sipariş Miktarı (S) Modeli	Ekonomik Üretim Miktarı (Ü) Modeli
$Q_S^* = \sqrt{\frac{2KD}{h}} \quad T_S^* = \sqrt{\frac{2K}{hD}}$	$Q_{\dot{U}}^* = \sqrt{\frac{2KD}{h(1-\frac{D}{P})}} \quad T_{\dot{U}}^* = \sqrt{\frac{2K}{hD(1-\frac{D}{P})}}$
Stok Tükenmesi Durumunda Ekonomik Sipariş Miktarı (STS) Modeli	Stok Tükenmesi Durumunda Ekonomik Üretim Miktarı (STÜ) Modeli
$Q_{STS}^* = \sqrt{\frac{2KD}{h}} \sqrt{\frac{h+\pi}{\pi}} \quad B_{STS}^* = \sqrt{\frac{2KDh}{\pi(h+\pi)}}$ $T_{STS}^* = \sqrt{\frac{2K}{hD}} \sqrt{\frac{h+\pi}{\pi}}$	$Q_{ST\dot{U}}^* = \sqrt{\frac{2KD}{h(1-\frac{D}{P})}} \sqrt{\frac{h+\pi}{\pi}} \quad B_{ST\dot{U}}^* = \sqrt{\frac{2KDh}{\pi(h+\pi)} \left(1 - \frac{D}{P}\right)}$ $T_{ST\dot{U}}^* = \sqrt{\frac{2K}{hD(1-\frac{D}{P})}} \sqrt{\frac{h+\pi}{\pi}}$

Kaynak: (Sulak, 2008)

3. Stoksuzluk ve Talebin Ertelenmesi Durumunu İçeren Envanter Modelleri

Çalışmanın bu kısmında tam ve kısmi erteleme durumu altında geliştirilen ekonomik sipariş miktarı ve ekonomik üretim miktarı modelleri incelenecektir. Yapılan çalışmalar incelendiğinde özellikle son yıllarda yeni açılımlarla birlikte kısmi ertelemenin daha fazla çalışıldığı görülmektedir.

3.2.1. Stoksuzluk Durumu Altında Ekonomik Sipariş Miktarı Modelleri

Montgomery ve arkadaşlarının 1973 yılında yaptıkları çalışma kısmi ertelemenin ele alındığı ilk çalışmadır. Çalışmalarında karşılanamayan talebin belli bir oranı ilerde karşılanmak üzere ertelenirken, diğer kısmı satış kaybı olarak kabul edilmektedir. Deterministik ve stokastik talep durumlarını inceledikleri çalışmada stokastik talep için çözümü sezgisel yöntemlerle elde etmişlerdir. (Montgomery vd., 1973)

Rosenberg (1979) ve Montgomery vd. (1973) temel çalışmasını maliyet fonksiyonunu tekrar oluşturarak ve karar değişkeni olarak “itibari talep” şeklinde yeni bir değişken ekleyerek geliştirmiştir. Bu şekilde çözüm sürecinin daha kolay olduğunu savunmaktadır. İki aşamalı bir çözüm yöntemi ile önce optimal talebi daha sonra da optimal çevrim süresini hesaplamıştır. (Rosenberg, 1979)

Park (1983) benzer bir yöntemi stoksuzluk ve satış kaybı durumunu beraber modelleyerek analiz etmiştir. Karşılanamayan talebin belli bir oranda ertelendiği kalan kısmın ise satış kaybı olduğu modelde stoksuzluk maliyeti zamanla orantılı olarak artmaktadır. (Park, 1983)

Elsayed ve Teresi (1983), ürünlerde bozulma ve stoksuzluğa izin veren iki model geliştirmişlerdir. Geliştirdikleri birinci modelde talep ve bozulma oranının deterministik, ikincisinde ise talebin normal dağılıma ve bozulma oranının Weibull dağılımına uyduğu iki farklı modeli gerçek verilere uygulamışlardır. (Elsayed & Teresi, 1983)

Mak (1986) stoksuz kalınan dönemde ertelenen ortalama talep yüzdesinin sabit oranlı olup, gerçekleşen ortalama talep miktarının ortalaması ve standart sapması bilinen rassal bir değişken olduğu varsayımından hareketle iki farklı durum için iki sipariş miktarı modeli geliştirmişlerdir. Birinci durumda, ertelenen talep miktarının standart sapması sabit, ikinci durumda ise kümülatif stoksuzluk miktarı ile orantılı olduğu durumlar dikkate alınmıştır. (Mak, 1986)

1989 yılında Wee çalışmasında Park (1983)’deki maliyet yapısının benzerini çevrim süresi ve stoksuz kalınan sürenin karar değişkeni olduğu bir model için uyarlamıştır. Amaç fonksiyonunun konveks olduğunu ispatlayarak optimal çevrim süresi için eşitlikler elde etmiş, ayrıca, optimum stoksuzluk seviyesi için kritik stoksuzluk oranını belirlemiştir. (Wee, 1989)

Envanter modellerinde optimal değerlerin elde edilmesinde türev kullanmayan yöntemler kullanan pek çok çalışma vardır. bu çalışmaların birinde Grubbström ve Erdem, türev kuralları kullanmadan elde edilen klasik ekonomik sipariş miktarı modelini stoksuzluk durumu için geliştirmişlerdir. Böylece öğrenciler için daha kolay anlaşılır bir formül elde etmişlerdir. (Grubbström & Erdem, 1999)

Papachristos ve Skouri (2003) ilk olarak sürekli envanter sisteminde sonsuz planlama dönemi için zamana bağlı deterministik değişen talep durumunda kısmi erteleme modelini geliştirmişler. Wee’nin 1999 yılında yaptığı çalışmanın (Wee, 1999) genelleştirilmesini ele almışlardır. Çalışmalarında ürünlerde bozulma, talebin satış fiyatının azalan fonksiyonu

olduğu, ertlenen talebin de zaman bağılı olduğu miktar indirimli bir sipariş miktarı modeli geliştirmişlerdir. (Papachristos & Skouri, 2003)

Chu ve Chung (2004) envanter modellerinde çözüm sonuçlarının analizi için yapılacak duyarlılık analizlerinin sorgulanması gerektiğini çünkü her bir modelin sonuçlarının farklı sayısal örnekler kullanıldığında farklı sonuçlar vereceğini ifade etmişlerdir. Bu durumu Park (70) çalışmasındaki duyarlılık analizi üzerinden açıklamışlardır. (Chu & Chung, 2004)

Yang (2007), Chu ve Chung'un çalışmasını (Chu & Chung, 2004) optimal stoksuzluk oranının sıfırdan düşük olduğu durumu inceleyerek geliştirmişlerdir. Bununla, karşılanmayan talebin tamamının satış kaybı olması durumunda ortaya çıkan maliyetin stoksuzluk durumunda ekonomik sipariş miktarındaki maliyetten daha düşük olacağı anlamını çıkarmışlardır. (Yang, 2007)

Eroğlu ve Özdemir (2007) gelen siparişin kusurlu ürünler içerdiği, kusurlu ürünlerin hurda ve defolu olarak iki gruba ayrıldığı, kusurlu ürün oranının tekdüze rassal dağılıma uyduğu ve tam ertelemeye izin veren bir model geliştirmişlerdir. (Eroglu & Ozdemir, 2007)

Sulak (2008) Ödemelerde gecikmeye izin verilmesi, kusurlu ürün durumu ve tam erteleme durumunu ele aldıkları çalışmalarında yeni bir ekonomik sipariş miktarı modeli geliştirmişlerdir. (Sulak, 2008)

Leung; Montgomery ve arkadaşlarının (Montgomery vd., 1973) modelindeki optimal değerlerin elde edilmesi için tam kareler metodu olarak bilinen cebirsel bir yaklaşım önermiştir. (Leung, 2008)

Pentico ve Drake 2009 yılında yaptıkları çalışmada, karar değişkeni olarak çevrim süresi ve talebin stoktan karşılanma oranını (F) ve maliyet fonksiyonu olarak da Park (1983) ve Wee (1989)'dakinin benzerini kullanarak optimal çevrim süresi ve F için eşitlikler elde etmişlerdir. Çalışmalarında ayrıca optimum stoksuzluk miktarı için kritik stoksuzluk oranını bulmuşlardır. (Pentico & Drake, 2009)

Hu ve arkadaşları (2009) birim stoksuzluk maliyetinin stoksuz kalınan süreyle doğrusal olarak artan bir yapıda olduğu durumu ele almışlardır. Optimal değerler için kapalı formda çözüm elde dilememesi durumunda nümerik arama yöntemi ile elde edilebileceğini ifade etmişlerdir. (Hu vd., 2009)

Mirzazadeh (2009) kısmi erteleme oranının üstel olduğu durumda sabit bozulma oranı ve talebin enflasyon oranının fonksiyonu olduğu bir üretim miktarı modeli geliştirmiştir. Bozulan ürünler için zamana göre değişken ve stokastik enflasyon ortamında geliştirdiği modelde talep oranı enflasyonun fonksiyonu olarak ele alınmıştır. (Mirzazadeh, 2009)

Shabani ve arkadaşları (2014) bozulma oranının bulanık değişken olduğu ve enflasyon etkisinin dikkate alındığı ekonomik sipariş miktarı modelinde karşılanamayan talebin tamamen ertelenmesi durumunu analiz etmişlerdir. Bulanık toplam maliyeti optimize etmek amacıyla karar değişkenlerini belirleyecek matematiksel formül elde edilmiş ve duyarlılık analizi ile girdi değişkenlerin etkisi incelenmiştir. (Shabani vd., 2014)

Sharifi ve arkadaşları (2014) bulanık ortamda izleme hatalarının ve kusurlu ürün durumunun ele alındığı kısmi stoksuzluğa izin veren bir ekonomik sipariş miktarı modeli geliştirmişlerdir. Bütün girdi değişkenlerinin bulanıklaştırıldığı modelin çözümünde derecelendirilmiş ortalama integrasyon yöntemi kullanılarak optimal değerler elde edilmiş ve duyarlılık analizi ile girdi değişkenlerinin etkisi incelenmiştir. (Sharifi vd., 2014)

Sharifi ve arkadaşları (2015), kusurlu ürünler için izleme hatalarının ortaya çıktığı durumu ele alan ve kısmi stoksuzluğa izin veren daha genel ve gerçeğe uygun bir ekonomik

sipariş miktarı modeli geliştirmişlerdir. Modelde amaç, optimum sipariş ve maksimum stoksuzluk miktarını belirleyerek toplam kârı maksimum yapmaktır. (Sharifi vd., 2015)

Taleizadeh ve arkadaşları (2016) kusurlu ürünlerin yeniden işlenmesi sürecini analize dahil ederek kısmi erteleme için ekonomik sipariş miktarı modeli oluşturmuşlardır. Gelen siparişteki kusurlu ürünlerin yenisi değiştirilmesinin çok zor olduğu ve hepsinin tamir edilebilir olduğu varsayımı altında yeniden tamirden geçirilip tekrar satışa sunulması arasında geçen zamanın dört farklı durumu için analizler yapmışlardır. (Taleizadeh vd., 2016)

Tiwari ve arkadaşları (2018) çalışmalarında bozulan ürünler için tedarikçi ve satıcı tarafından verilen iki aşamalı ödemelerde gecikme durumu altından kısmi stoksuzluğa izin veren bir sipariş miktarı modeli geliştirmişlerdir. Modelde amaç optimum satış fiyatı, çevrim süresi ve stok tükenmesine kadar geçen zamanı belirleyerek toplam kârı maksimum yapmaktır. (Tiwari vd., 2018)

San Jose ve arkadaşları (2018) Talebin zamana ve satış fiyatına bağlı olduğu durum için tam ertelemeye izin veren bir stok modeli geliştirmişlerdir. Modelde amaç toplam kârı maksimum yapacak optimal satış fiyatı, sipariş miktarı ve çevrim süresinin belirlenmesidir. (San-José vd., 2018)

3.2.1. Stoksuzluk Durumu Altında Ekonomik Üretim Miktarı Modelleri

Stoksuzluk durumunda ekonomik sipariş miktarı modeli ilk defa 1987 yılında Mak tarafından geliştirilmiştir. Taleplerin karşılanmasında LIFO (last-in/first-out) stratejisinin kullanıldığı çalışmada maliyet fonksiyonunun konkav olduğu ve kısmi erteleme için optimal sonuçlar verdiği ispat edilmiştir. (Mak, 1987)

Sachan, 1989 yılında yaptığı çalışmada sabit bozulma oranı altında kısmi ertelemeli ekonomik üretim miktarı modeli geliştirmiştir. Ertelenen talep için LIFO stratejisini kullandığı modelinde amaç fonksiyonu olarak kâr maksimizasyonunu karar değişkenleri olarak da çevrim süresi ve maksimum stok seviyesini kullanmıştır. (Sachan, 1989)

Wee (1993), Sachan (1989)'da ele alınan aynı problemi sadece ertelenen talebin karşılanmasında LIFO ve FIFO dışında farklı bir oranda karşılama stratejisi kullanarak çözmüştür. Modelin çözümünde maliyeti minimum yapacak optimal çevrim süresi ile üretimin durmasından stokların sıfır seviyesine düşene kadar geçen zamanı karar değişkeni olarak belirlemiştir. (Wee, 1993)

Yan ve Cheng (1998) talep oranının, üretim hızının ve bozulma oranının zamanın fonksiyonu olduğu sabit stoksuzluk oranı altında ertelenen talebin LIFO stratejisi ile karşılandığı durum için bir ekonomik üretim miktarı modeli geliştirmişlerdir. Ayrıca, çevrim süresinin herhangi bir stok düzeyinde başlatılabileceği dolayısıyla maliyeti minimum yapacak üretim için optimal üretime başlama ve üretimi durdurma zamanlarının belirlenebileceği model için mümkün çözümler bulmuşlarsa da bazı durumlarda konvekslik koşulu sağlanamayacağı için çözüm bulunamayacağını da ifade etmişlerdir. (Yan & Cheng, 1998)

Abad (2000) Sachan (1989) ile aynı varsayımları kullanarak çabuk bozulan ürünler için geliştirdiği modelde amaç fonksiyonunda üstel terimlerin yaklaşık değerlerini almak yerine doğrusal olmayan programlama yazılımı kullanarak tek bir çözüm değeri bulmuştur. (Abad, 2000)

Zeng, 2001 yılında yaptığı çalışmada ertelenen talebin LIFO stratejisi ile karşılandığı varsayımı altında çevrim süresi ve maksimum stoksuzluk miktarının karar değişkeni olarak ele alındığı üretim miktarı modelinde kısmi erteleme için etkilerini incelemiştir. Deterministik ve

stokastik talep fonksiyonları üstel üretim zamanı ve poisson dağılımlı talebi kuyruk modelleri çerçevesinde analiz etmiştir. (Zeng, 2001)

Giri ve arkadaşları (2005) zamanla artan talep durumunda kısmi ertelemeli üretim miktarı modeli geliştirmişlerdir. Modelde üretim seviyesi her bir çevrimin başında resetlenmekte ve her bir çevrim maksimum stoksuzluğa ulaşıldığında başlayıp bitmektedir. (Giri vd., 2005)

Yang ve arkadaşları sabit dönemli ve sürekli sipariş sistemini ele aldıkları çalışmalarında satıcı için talebin sürekli siparişle karşılandığı bir üretim modeli ve alıcı için kısmi ertelemeli bir sipariş modeli şeklinde birleşik bir analiz yapmışlardır. Modelin amaç fonksiyonu alıcı ve satıcı için ortalama birleşik maliyeti minimum yapacak sipariş sayısı, sipariş miktarı ve maksimum stoksuzluk miktarının bulunmasıdır. (Yang vd., 2006)

Lo ve arkadaşları Yang vd.'nin (2006) çalışmasına benzer fakat bazı değişikliklerle bir birleşik model geliştirmişlerdir. Modelde, üretim sürecinin kusurlu ürünler ürettiği, hammadde ve bitmiş ürünlerin Weibull dağılımına sahip bozulma oranı ile bozulduğu ve bütün maliyetlerin enflasyondan etkilendiği durumlar ele alınmıştır. (Lo vd., 2007)

Pentico ve arkadaşları (2009), Pentico ve Drake tarafından geliştirilen modelin (Pentico & Drake, 2009) bir benzerini üretim miktarı modeli için uyarlamışlardır. Modelde üretim döneminin başında karşılanamayan talebin karşılanmasında uygulanacak stratejiyi LIFO ve FIFO (first-in/first-out) şeklinde ayırmışlardır. Buna göre LIFO stratejisinde gelen siparişler önce karşılanmakta ve talep fazlası üretim ile ertelenen talep giderilmektedir. FIFO stratejisinde ise önce karşılanamayan talep, yapılan üretimle karşılanmakta ve bu sırada gelen mevcut talep anında karşılanmadığından bir kısmı belli bir zaman sonra karşılanmak üzere ertelenmektedir. Çalışmalarında tam erteleme durumunu ele alan beş farklı model sonuçlarını kısmi erteleme durumunda elde ettikleri model sonuçlarıyla karşılaştırmışlar ve daha anlaşılır ve basit bit yöntemle optimal değerleri elde etmişlerdir. (Pentico vd., 2009)

Bhunia ve arkadaşları (2009) birim üretim maliyeti dışındaki maliyetlerin sabit, stokların zamanla doğrusal olarak değişen oranlarda bozulduğu ve stoksuzluk oranının rasyonel formda olduğu varsayımına dayanan modellerinde talebin alış ve satış fiyatı ile birim maliyetin bir fonksiyonu olduğu durumları ele almışlardır. Modelde karar değişkeni olarak, alış ve satış fiyatını, çevrim süresini, üretim hızını ve maksimum stoksuzluk seviyesini kullanmışlardır. (Bhunia vd., 2009)

Grubbström ve Erdem (1999) çalışmasındaki türev kuralları kullanmadan elde edilen stoksuzluk durumunda klasik ekonomik sipariş miktarı modelini üretimi miktarı modeli için geliştiren Cardenas-Barron, çözüm aşamasında geometrik-aritmetik ortalama eşitsizliği yöntemini kullanmışlardır. (Cárdenas-Barrón, 2010)

Pentico ve arkadaşları 2011 yılında yaptıkları çalışmada bir önceki modeli (Pentico vd., 2009) stoksuzluğun maksimum seviyeye ulaştığında stoksuzluk oranının artabileceği ve yeni üretim sürecinin başlayabileceği varsayımı altında geliştirmişlerdir. (Mak, 1987) ve kendi orijinal (Pentico vd., 2009) modellerinin bu modelin özel durumu olduğunu göstermişlerdir. (Pentico vd., 2011)

Taleizadeh (2018) çok ürünli ekonomik üretim miktarı modellerinde koruyucu bakım, hurda ve tekrar işleme ve kısmi stoksuzluk durumlarını incelemiştir. Koruyucu bakımın stok seviyesi pozitif ve negatif olduğu durumlarda uygulanabileceği iki farklı senaryo altında karar değişkenleri olarak toplam maliyeti minimum yapacak koruyucu bakım için en uygun zaman, her bir ürün için üretim ve stoksuzluk miktarları belirlenmeye çalışılmıştır. (Taleizadeh, 2018)

4. Sonuç

Stoksuzluk konusunda son elli yılda çoğunda kısmi ertelemenin ele alındığı pek çok çalışma ve model geliştirilmiştir. Bu çalışmalarda stoksuzluk durumu ile birlikte yeni açılımlar olarak bilinen ve özellikle ürünlerde bozulma, farklı talep fonksiyonları, kusurlu ürün, ödemelerde gecikme, enflasyon ve bulanık mantık gibi durumların farklı kombinasyonlarını içeren literatürde oldukça fazla çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmada deterministik klasik envanter modelleri kapsamında stoksuzluk durumunu ele alan klasik ekonomik sipariş ve üretim miktarı modelleri ele alınmıştır. Gelecek çalışmalarda kusurlu ürün, ödemelerde gecikme, öğrenme ve enflasyon etkisi ve stoksuzluk durumu gibi pek çok yeni açılımın birlikte ele alındığı teorik modeller geliştirilebilecektir. Hatta, bütün yeni açılımları ele alan genel bir formülasyonun elde edilmesi çalışmalardaki anlaşılabilirliği ve uygulamaları kolaylaştıracaktır.

Kaynakça

- Abad, P. (2000). Optimal lot size for a perishable good under conditions of finite production and partial backordering and lost sale. *Computers & Industrial Engineering*, 38(4), 457-465.
- Bhunia, A., vd. (2009). An application of tournament genetic algorithm in a marketing oriented economic production lot-size model for deteriorating items. *International Journal of Production Economics*, 119(1), 112-121.
- Cárdenas-Barrón, L. E. (2010). An easy method to derive EOQ and EPQ inventory models with backorders. *Computers & Mathematics with Applications*, 59(2), 948-952.
- Chu, P., & Chung, K.-J. (2004). The sensitivity of the inventory model with partial backorders. *European Journal of Operational Research*, 152(1), 289-295.
- Elsayed, E., & Teresi, C. (1983). Analysis of inventory systems with deteriorating items. *The International Journal Of Production Research*, 21(4), 449-460.
- Eroglu, A., & Ozdemir, G. (2007). An economic order quantity model with defective items and shortages. *International Journal of Production Economics*, 106(2), 544-549.
- Eroğlu, A. (2002). *Deterministik envanter modelleri*: Fakülte Kitabevi.
- Gaither, N., & Frazier, G. (1999). *Production and operations management*: Thomson South-Western.
- Giri, B., vd. (2005). An economic production lot size model with increasing demand, shortages and partial backlogging. *International Transactions in Operational Research*, 12(2), 235-245.
- Grubbström, R. W., & Erdem, A. (1999). The EOQ with backlogging derived without derivatives. *International Journal of Production Economics*, 59(1-3), 529-530.
- Hu, W.-t., vd. (2009). An inventory model with partial backordering and unit backorder cost linearly increasing with the waiting time. *European Journal of Operational Research*, 197(2), 581-587.
- Leung, K.-N. F. (2008). A use of the complete squares method to solve and analyze a quadratic objective function with two decision variables exemplified via a deterministic inventory model with a mixture of backorders and lost sales. *International Journal of Production Economics*, 113(1), 275-281.

Lo, S.-T., vd. (2007). An integrated production-inventory model with imperfect production processes and Weibull distribution deterioration under inflation. *International Journal of Production Economics*, 106(1), 248-260.

Mak, K.-L. (1987). Determining optimal production-inventory control policies for an inventory system with partial backlogging. *Computers & Operations Research*, 14(4), 299-304.

Mak, K. (1986). Optimal inventory policies when the quantity backordered is uncertain. *Computers & Industrial Engineering*, 10(1), 21-28.

Mirzazadeh, A. (2009). A partial backlogging mathematical model under variable inflation and demand with considering deterioration cost. *World Applied Sciences Journal*, 7(Special Issue for Applied Math), 39-49.

Montgomery, D. C., vd. (1973). Inventory models with a mixture of backorders and lost sales. *Naval Research Logistics Quarterly*, 20(2), 255-263.

Papachristos, S., & Skouri, K. (2003). An inventory model with deteriorating items, quantity discount, pricing and time-dependent partial backlogging. *International Journal of Production Economics*, 83(3), 247-256.

Park, K. S. (1983). Another inventory model with a mixture of backorders and lost sales. *Naval Research Logistics Quarterly*, 30(3), 397-400.

Pentico, D. W., & Drake, M. J. (2009). The deterministic EOQ with partial backordering: a new approach. *European Journal of Operational Research*, 194(1), 102-113.

Pentico, D. W., vd. (2009). The deterministic EPQ with partial backordering: a new approach. *Omega*, 37(3), 624-636.

Pentico, D. W., vd. (2011). The EPQ with partial backordering and phase-dependent backordering rate. *Omega*, 39(5), 574-577.

Rosenberg, D. (1979). A new analysis of a lot-size model with partial backlogging. *Naval Research Logistics Quarterly*, 26(2), 349-353.

Sachan, R. (1989). Policy decisions for order-level inventory system for deteriorating items with partially lost demand. *Engineering Costs and Production Economics*, 15, 427-432.

San-José, L. A., vd. (2018). An inventory system with demand dependent on both time and price assuming backlogged shortages. *European Journal of Operational Research*, 270(3), 889-897.

Shabani, S., vd. (2014). An inventory model with fuzzy deterioration and fully backlogged shortage under inflation. *SOP Transactions on Applied Mathematics*, 1(2), 161-171.

Sharifi, E., vd. (2014). A fuzzy economic order quantity model for items with imperfect quality and partial backordered shortage under screening errors. *International Journal of Applied Decision Sciences*, 8(1), 109-126.

Sharifi, E., vd. (2015). An EOQ model for imperfect quality items with partial backordering under screening errors. *Cogent Engineering*, 2(1), 994258.

Sulak, H. (2008). *Stok kontrolü ve ekonomik sipariş miktarı modellerinde yeni açılımlar: ödemelerde gecikmeye izin verilmesi durumu ve bir model önerisi*. Sosyal Bilimler.

Sulak, H., & Eroğlu, A. (2009). Ekonomik Sipariş ve Üretim Miktarı Modellerinde Yeni Açılımlar. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(3).

Taleizadeh, A. A. (2018). A constrained integrated imperfect manufacturing-inventory system with preventive maintenance and partial backordering. *Annals of Operations Research*, 261(1-2), 303-337.

Taleizadeh, A. A., vd. (2016). An EOQ inventory model with partial backordering and repair of imperfect products. *International Journal of Production Economics*, 182, 418-434.

Tiwari, S., vd. (2018). Joint pricing and inventory model for deteriorating items with expiration dates and partial backlogging under two-level partial trade credits in supply chain. *International Journal of Production Economics*, 200, 16-36.

Wee, H.-M. (1993). Economic production lot size model for deteriorating items with partial back-ordering. *Computers & Industrial Engineering*, 24(3), 449-458.

Wee, H. M. (1989). Optimal inventory policy with partial backordering. *Optimal Control Applications and Methods*, 10(2), 181-187.

Yan, H., & Cheng, T. (1998). Optimal production stopping and restarting times for an EOQ model with deteriorating items. *Journal of the Operational Research Society*, 49(12), 1288-1295.

Yang, G. K. (2007). Note on sensitivity analysis of inventory model with partial backorders. *European Journal of Operational Research*, 177(2), 865-871.

Yang, P., vd. (2006). An integrated vendor-buyer inventory model with perfect and monopolistic competitions: an educational note. *International Transactions in Operational Research*, 13(1), 75-83.

Zeng, A. Z. (2001). A partial backordering approach to inventory control. *Production Planning & Control*, 12(7), 660-668.

Қазақ тіліндегі синтаксистік оралымдар мәселесі және оның жай сөйлемдер мен құрмалас сөйлемдерге қатысы

Токтыманова Галия Мухтаровна¹

Аннотация

Мақалада қазақ тіл білімінде күні бүгінге дейін шешімін таппай келе жатқан мәселелердің бірі – оралымды тіркестердің жай және құрмалас сөйлемдер жасаудағы қызметін талдап, күрделенген жай сөйлем мен ортақ бастауышты бағыныңқы сабақтас құрмалас сөйлемдердің аражігі анықталады.

Кілт сөздер: қазақ тілі, синтаксис, синтаксистік оралымдар, құрмалас сөйлем, жай сөйлем, есімшелі оралым, көсемшелі оралым.

Аннотация

В статье рассматривается один из актуальных, не решенных до сегодняшнего дня вопросов казахского языкознания: функции речевых оборотов в образовании простых и сложных предложениях. Также выявляется разница между осложненными простыми предложениями и сложноподчиненными предложениями с общим подлежащим.

Ключевые слова: казахский язык, синтаксис, синтаксические обороты, сложные предложение, простое предложение, причастный оборот, деепричастный оборот

Annotation

The article deals with one of the most urgent issues of Kazakh linguistics that have not been solved to date: the functions of speech turns in the formation of simple and complex sentences. It also reveals the difference between complicated simple sentences and complex sentences with a common subject.

Keywords: Kazakh language, syntax, syntactic reversal, complex sentence, simple sentence, participial turnover, verbal participle turnover.

Синтаксистік оралымдар және оның жай сөйлемдер мен құрмалас сөйлемдерге қатысы қазақ тіл білімінде осы күнге дейін бір жүйеге түсіп, өз шешімін таба алмай келе жатқан даулы мәселелердің бірі. Оралымдарға қатысты тілтанушылардың арасында дау

¹ Қазақстан-Ресей Медициналық университеті, Тіл пәндері кафедрасы, аға оқытушы, педагогика ғылымдарының магистрі. Email: g.toktyman@gmail.com

туғызып отырған мәселенің негізгі көзі – оралымды сөйлемдерді күрделенген жай сөйлемдер қатарынан танымыз ба, әлде бағыныңқылы құрмалас сөйлемдер қатарынан танымыз ба деген сұрақ төңірегінде болып отыр.

Қ.Есенов өзінің «Қазақ тіліндегі күрделенген сөйлемдер» еңбегінде оралымдарға сөйлемдің дәрежеге жетпеген, негізгі сөйлемнің мазмұн желісін айқындаушы әртүрлі амалдық түсініктеме ретіндегі конструкция деген анықтама береді [1, 67]. Бірақ кейбір синтаксис мамандары осындай синтаксистік конструкцияларды бір бастауышқа телінген сабақтас құрмалас сөйлемдердің бағыныңқы сыңарының қатарынан таниды.

Қыркыншы жылдардың өзінде-ақ С.А. Аманжолов осындай конструкциялардың ерекше құбылыс (шумақталу) ретінде тілімізден орын алатындығын ескерткен болатын. Орыс тіл білімінің зерттеулерінде бұл мәселенің басы ашылған. Деепричастный оборот, причастный оборот деп оралымды сөйлемдерді бөлек қарастырады. Біз де жай және құрмалас сөйлемді танудағы ала-құлалықтарды жойып, күрделенген жай сөйлем мен ортақ бастауышты құрмалас сөйлемдердің аражігін біржола айқындауымыз керек.

Шындығында, оралымды сөйлемдердің бағыныңқылардың қызметімен жақындасып келетіндігі рас. Тілдік құбылыста грамматикалық категориялардың мазмұн көріністері кейде өзара астарласып, бір-бірімен жақын түсіп жатады. Алайда мұндай қасиет олардың бірін екіншісі жоққа шығару мүмкіндігіне әкеле алмайды. Әрқайсысы қай тілде болса да жеке синтаксистік категория ретінде өз бетімен өмір сүреді.

Академиялық «Қазақ грамматикасында» құрмалас сөйлемнің грамматикалық табиғаты деген бөлімде құрмалас сөйлем мен жай сөйлемнің өзара айырмашылықтары жайлы былай дейді:

«Құрмалас сөйлем мен жай сөйлемнің ортақ жақтары да, өзіндік ерекше сапа қасиеттері де бар. Қызметі жағынан алғанда, құрмалас сөйлем де, жай сөйлем де сөйленіс бірлігіне жатады. Қарым-қатынас процесінде, сөйленіс кезінде ол екеуі де бірдей қатысымдық қызметте жұмсалады. Олардың әрқайсысы интонациялық тиянақтылыққа ие. Кей жағдайда екеуіндегі мәліметтің көлемі де бірдей болып келуі мүмкін. Салыстырыңыз: *Көріп тұрмын: бала ол жерге көп аялдаған жоқ* (құрмалас сөйлем). *Бала ол жерге, көріп тұрмын, көп аялдаған жоқ* (қыстырынды элемент арқылы күрделенген жай сөйлем).

Алайда бұл айтылғандар құрмалас сөйлемнің жай сөйлемнен мағыналық, құрылымдық ерекшеліктері барын жоққа шығармайды.

Ең алдымен құрамалас сөйлем мен жай сөйлем бір-бірінен құрылысы жағынан ерекшеленеді. Жай сөйлем бір ғана предикативтік байланысқа ие болса, құрамалас сөйлем екі не одан да көп предикативтік бірлікке ие. Ол предикативтік бірліктер әдеттегі жай сөйлемдерден мәнді түрде ерекшеленеді. Олар өзара мағыналық және құрылымдық жағынан тығыз байланыс, қарым-қатынасқа түсіп, күрделі ойды білдіреді: *Ушаков үйінде болмай, Бұланбай қайтып кетті* (Мүсірепов). Бұл сөйлемде екі предикативтілік орталық бар: біріншісі – *Ушаков үйінде болмай*, екіншісі – *Бұланбай қайтып кетті*. Сөйлемдегі негізгі ойды (*Бұланбайдың қайтып кетуі*) білдіріп тұрған предикативтілік сыңар мен көмекші ойды (*Ушаковтың үйінде болмауы*) білдіріп тұрған предикативтік сыңар тығыз мағыналық бірлікте және тиянақсыз -й көсемше жұрнағы мен интонация арқылы грамматикалық жағынан да тығыз байланысып, бір бүтін тілдік единица құрап тұр.

Екіншіден, құрмалас сөйлем оны құраушы бірліктердің сипаты жағынан ерекшеленеді. Жай сөйлемнің компоненттері сөз тұлғалар мен сөз тіркестері болса, құрмалас сөйлемнің компоненттері предикативтік бірліктерден тұрады.

Құрмалас сөйлемнің предикативтік бірліктері жай сөйлемге тән маңызды белгі – предикативтілікке ие. Алайда олар жай сөйлемге тән басқа белгілерге – интонациясы мен мағынасы жағынан аяқталғандыққа ие емес.

Үшіншіден, құрмалас сөйлем мен жай сөйлемнің білдіретін грамматикалық мағыналары бір емес. Жай сөйлемнің білдіретін грамматикалық мағынасы – модальдық, жақтық, шақтық категориялар арқылы берілетін предикативтілік мағына болса (оның өзі болымдылық және болымсыздық тұрғыда көрінуі мүмкін), құрмалас сөйлем бөліктері арасынан нақты мағыналық қатынастар туындайды: мезгілдік, себеп-салдарлық, шарттылық, қарсылықты т.б.

Бұдан басқа құрмалас сөйлемдерде әр түрлі көлемдегі қосымша мәліметтер де тууы мүмкін.

Сүт қатқан қою шай құйылды. Ол ішкен жоқ. Сүт қатқан қою шай құйылды, бірақ ол ішкен жоқ. Сүт қатқан қою шай құйылды, сондықтан ол ішкен жоқ.

Алдыңғы жай сөйлемдерден ешқандай қосымша мәлімет ала алмаймыз. Ал бірінші құрмалас сөйлемнің грамматикалық мағынасы қарсылықты болса, қосымша туындайтын мәлімет – «ол сүт қатқан қою шайды құйдырды, бірақ қандайда бір себеппен оны ішпеді». Екінші құрмалас сөйлемнің грамматикалық мағынасы – себеп-салдарлық, ал қосымша беретін мәліметі – «сүт қатқан қою шай оған ұнамайды».

Құрмалас сөйлемнің келесі бір басты белгісі – өзіндік интонациясы болады. Ол интонация құрмалас сөйлем компоненттерін әрі ажыратып, әрі байланыстырып, екі жақты қызмет атқарып тұрады.

Бір жай сөйлем ішіндегі интонациялық кідірісіне құрмалас сөйлем ішіндегі интонациялық кідірістің атқаратын қызметтері бір емес. Жай сөйлемдегі интонациялық кідіріс сөйлемді мағыналық топтарға (бастауыштық-баяндауыштық) немесе (тема-ремалық) бөліп тұрса, құрмалас сөйлемдегі интонациялық кідіріс предикативтік компоненттердің ара жігін ажыратып, синтаксистік қызмет атқарып тұрады: *Біз барғанда, ауыл өзен жағасында екен.*

Бесіншіден, құрмалас сөйлем компоненттерін байланыстыратын лексика-семантикалық, грамматикалық амал-тәсілдер болады. Қазақ тілінде олардың тұтас қалыптасқан жүйесі бар.

Ең алдымен құрмалас сөйлем компоненттерін байланыстыратын жай – олардың мағыналық жақындығы.

Екіншіден, құрмалас сөйлем компоненттерін байланыстыратын арнайы грамматикалық тәсілдер: көсемше, есімше, шартты рай тұлғалары, септік жалғаулары, кейбір жұрнақтар және көмекші сөздер (шылаулар) тобы.

Үшіншіден, құрмалас сөйлем компоненттерін байланыстыруда интонация мен компоненттерінің орналасу тәртібінің ерекше маңызы бар».

«Қазақ грамматикасы» еңбегінде «...құрмалас сөйлем деп екі не одан да көп предикативтілік компоненттердің өзара лексика-семантикалық, грамматикалық тәсілдердің көмегімен мағыналық, құрылымдық, интонациялық біртұтастық жасап бірігуі арқылы күрделі ойды білдіруге қызмет ететін коммуникативтік бірлік түрін айтамыз» [2, 634-636 бб.].

Ал, жай сөйлемге мынандай анықтама береді: «бір сөзден немесе бірнеше сөз тіркесінен құралған, өз алдына дербестігі бар шындық болмыстың өзі не оның бір сапасы туралы сөйлеушінің ойы жай сөйлем деп аталады» [2, 621 б.].

Енді дау туғызып отырған күрделенген жай сөйлем мен сабақтас құрмалас сөйлем деп қандай сөйлемдерді танимыз соны анықтап алайық.

Профессор Р.Әмір сабақтас құрмалас сөлемді тануда мынандай талаптарды ұсынады: «Бағыныңқы компонент құрамында бастауыш, баяндауыш мүше болуға тиіс.

Бастауыш, баяндауыш мүшелердің арасында предикаттық қатынас болу керек (байланыс міндетті емес). Баяндауыш предикативтік сипатты, істі бастауыш мүше атаған затқа, құбылысқа қатысты етіп, актуалды танытып көрсетуге тиіс: *Жел желтіп, қалың құрақ сыбдырлады.*

Бағыныңқының баяндауышы тек бастауышпен предикативтік қатынасқа түсіп қоймай, ол өзі мүше болып тұрған құрылымды басыңқы компонентке қатыстырып компоненттер аралық (татистік) байланысты да қамтамасыз етеді.

Бағыныңқы компонент пен басыңқы компоненттің арасына пауза қатысып, бөліп тұруға тиіс: *Жел желтіп, // қалың құрақ сыбдырлады.*

Бағыныңқы компоненттің баяндауышының құрамына кірген көмекші сөздер лексикалық даралығынан ажырап, абстрактыланып баяндауыштық форма құрамына кіруге тиіс.

Компонент бағыныңқы болып көрініп, оның баяндауыш ретіндегі мүшесінің құрамына лексикалық даралығы жоғалмаған сөз кірсе, ол бағыныңқы бола алмайды. Конструкция сабақтас құрмалас қатарына кірмейді.

***Қыс түсер алдында салынған мал қора дөңнің үстінде (С. Мұратбеков).
Ысқырық қысқан күндері де шөптің иісі бүкіл ауылды манауратады (С. Мұратбеков).***

Ал, Б.Қапалбеков күрделенген жай сөйлемдерді бастауыштың санына қарап бөлу қателік деп таниды. Ол академиялық «Қазақ грамматикасында «сабақтас құрмалас сөйлем» бөлімінде жазған еңбегінде «... бір субъектіге телініп, бірін-бірі толықтыратын немесе бір іс-әрекетті (синонимдік немесе антонимдік мәнде) бірігіп атайтын баяндауыштарды бірыңғай баяндауыштар деп есептеп, ондай құрылымдағы сөйлемдерді жай сөйлем деп таныған дұрыс. Бірақ ортақ бастауышқа телініп баяндауыштары әр шақта келетін және әр сөз табынан жасалатын сөйлемдерді сабақтас бағыныңқылы сөйлемдер деп таныған дұрыс. Өйткені олардың сыңарларының арасы әр түрлі мағыналық қатынаста келеді. Сонымен қатар ортақ бастауышты құрмаластар тек сабақтас емес, салаласа да, құрмаласа да береді. Ия, күйші атамыздың ұлы рухы тірі, туған жерінде, балықшы үйінде, бүгінгі балалары, іні-ұрпақтарымен аралас-құралас тұрып жатыр! (Нұрпейісов). Бұл сөйлемнің бастауышы – рухы; баяндауыштары – тірі (сын есім), тұрып жатыр (етістік). Сондықтан мұндай сөйлемдер құрмалас деп танылуы керек. Яғни, ортақ бастауышты сөйлемдерді тек бастауыштың санына қарап бөлу жеткіліксіз. Алдымен, бағыныңқылық қатынастарға қарау керек және құрмалас жасаушы бөліктер пысықтауыш дәрежесінде ме, әлде баяндауыш дәрежесінде ме – соны өлшеуіш етіп алғаны дұрыс» дейді [2, 701-704 бб.].

Тағы бір оралымды күрделенген сөйлемдер мен сабақтас құрмалас сөйлемдердің ара-жігін ажыратуға тырысқан ғалымдардың бірі Т. Ермекова болды. Ол сабақтас құрмалас сөйлемдерді күрделенген жай сөйлемдерден ажыратудың мынандай жолын ұсынады: «... ортақ субъектілі біртектес іс-әрекетті бірыңғай баяндауышты күрделенген жай сөйлем деп танып, ал әр сөз табынан жасалған немесе әр шақта тұрған баяндауышты

сөйлемдерді құрмалас деп тану жөн көрінгенмен, аталған мәселеде тағы да қайшылықтарға тап боламыз. Сондықтан, біздіңше, компонент (құрмалас сөйлем компоненті) ұғымының мәні айқындалғаны жөн» [3, 73-74 бб.].

Осы аталған ғалымдардың еңбектеріне сүйене отырып, синтаксистік оралымдардың жай және құрмалас сөйлемдерге қатысын анықтау мақсатында есімшелі, көсемшелі, шартты райлы баяндауыштардың қандай жағдайда синтаксистік оралымды қайырушы мүше болып, күрделенген жай сөйлем жасайтынын, қандай жағдайда ортақ бастауышты құрмалас сөйлем жасайтынын анықтаймыз.

Есімше оралымды жай сөйлем және есімше баяндауышты (бағыныңқы компонентті) құрмалас сөйлем. Синтаксистік оралымды сөйлемдер жайында әңгіме болғанда, ең алдымен -ған тұлғалы есімшелі конструкцияларды алдымен атауға тура келеді. Сөйлемдерді ажырата білудегі әр түрлі көзқарастар (синтаксистік оралым ба не болмаса бағыныңқы сөйлем ба) осы -ған тұлғалы конструкциялардың бойынан өрбіп жатады. Мұның өзінде де көбінесе арнайы бастауышты атау қалпындағы есімшелі сөйлемдер қарастырылады.

Есімше тұлғаларының өзі табиғатынан тиянақты. Олар көсемшелер сияқты жеке тұрып өздері сабақтастыратын сөйлемдерге дәнекер бола алмайды. Алдымен септік жалғауларын, функциялық жұрнақтарды және түрлі көмекші сөздерді де жалғап тиянақсызданады. Мысалы, *Айбар сары шақшаны қабырғаға тық-тық қағып атқан соң, түнеріп қалған Ахметке тастады.* (Ғ. Мүсірепов).

Есімшемен келген үйірлі мүшелі тізбектің бағыныңқы сөйлем бола алмауындағы екінші себеп – олардағы баяндауыш әрдайым атау тұлғасында тұрады да, келесі топтағы сөздердің алғашқысымен (бастауышымен) жымдасып кетеді, сондықтан да айтылу барысында олар өздерінен кейінгі сөзбен бірге оқшауланып жікке бөлінеді. Мәселен, жоғарыдағы сөйлемді алып қарайық: *Баласы жақсы оқыған Болат // мектептен көңілді қайтты.* Ал сабақтас құрмаластың бағыныңқы компонентінің баяндауышы еш уақытта жалаң есімшенің атау тұлғасында келмейді, мұндай есімше көмекші сөздермен тіркесе айтылады не болмаса белгілі бір септік жалғауларында тұрады: барған кезде, барған соң, барғанда, барғанмен т.б.

Есімше оралымды сөйлемдердегі ендігі бір даулы мәселе ***Тұрғынбай Жиреншеге ыза болғандықтан, Абылғазымен ақылдасайын деп отырған жерінен тиылып қалды*** (М. Әуезов) типтес сөйлемдерге қатысты болып отыр.

Бұл тәріздес сөйлемдерді профессор Р. Әмір ортақ бастауышты бағыныңқылы сабақтас құрмалас сөйлем деп таниды. Себебі профессордың құрмалас сөйлемдерді танудағы критерийларының бірі бағыныңқы және басыңқы сыңарлардың арасындағы грамматикалық қатынас болып табылады. Жоғарыда берілген сөйлемде басыңқы сыңарда болған оқиғаның себебі бағыныңқы сыңарда көрсетілген.

Дегенмен де Р. Әмірдің құрмалас сөйлемдерді тануда негіз критерий деп мағыналық грамматикалық қатынасты алуын біз бір жақты пікір деп танамыз. Себебі, тек құрмалас сөйлемдер ғана емес, оралымды сөйлемдер де негізгі сөйлеммен грамматикалық қатынас құра алады және оны оралымдардың барлық түрінен – есімшелі, көсемшелі, қимыл есімді, шартты райлы оралымдардан көреміз. Мысалы, ***Қызылорданың вокзалына кеп түскенше, Гүлнар өзін соғыс ішіндегі халде сезініп келген еді*** деген оралымды күрделенген жай сөйлемде оралым негізгі сөйлемнің мезгілін білдіріп, мезгілдік қатынаста жұмсалып тұр. Сол секілді ***Сабақтан кешігіп қалмау үшін мен бүгін ерте тұрдым*** деген сөйлемде ***Сабақтан кешігіп қалмау үшін*** деген оралым негізгі сөйлемде орындалған істің себебін білдіріп тұр.

Қ. Есенов синтаксистік оралымдарды тануда Р. Әмір ұсынатын грамматикалық қатынастарды синтаксистік оралымдардың да бере алатынын көрсетеді.

Қ. Есенов жоғарыдағы *Тұрғынбай Жиреншеге ыза болғандықтан, Абылғазымен ақылдасайын деп отырған жерінен тиылып қалды* деген сөйлемдегі есімшелі оралымның, сөйлемнің негізгі бөлігіндегі ойдың себебін білдіріп тұрғандығын айтады. Бірақ, соған қарамастан, бұл сөйлемнің бір бастауыштың төңірегіне құрылғандығын негізге алып, күрделенген жай сөйлем деп таниды. Себебі, ғалымның құрмалас сөйлемді танудағы негізгі ұстанымы – субъект-предикаттық қатынас. Яғни, әр сөйлемнің өзіндік бастауышының болуы.

Көсемше оралымды жай сөйлем және көсемше баяндауышты (бағыныңқы компонентті) құрмалас сөйлем. Жалпы оралымды сөйлемдерді жасауда көсемше тұлғалары активті қызмет атқарады. Мұның өзі, біріншіден, көсемшенің баяндауыштық қызметімен байланысты болса, екіншіден, оның сөйлем ішіндегі сипаттағыш, амалдық қасиетімен де астарласып жатады. Оралымды сөйлемдерде көсемшенің осы соңғы қызметі елеулі орын алады. Ондай қызмет көсемше оралымның сөйлем ішінде пысықтауыштық мәнде жұмсалыуымен айқындалынады.

Көсемше оралым – бір субъектіге тән негізгі және көмекші әрекеттерді бір сөйлем бойында тануда қолданылатын құрылым. Көмекші әрекетті білдіретін көсемше әр түрлі мәндегі сөздерді өзіне бағындыра отырып, сөйлем ішіндегі бір синтагмаға ие болатын оралымды қалыптастырады.

Қазақ тілінде көсемше оралымды сөйлемді жасауда оның басқа түрлеріне қарағанда -п тұлғалы түрі айырықша қызмет атқарады да өте жиі кездеседі. Профессор Р. Әмір -п, -ып, -іп (өткен шақтың көсемше формасы) тұлғалы көсемше формасын құрмалас сөйлем ұйымдастыруда да өрісті жұмсалатын форма деп көрсетеді [4, 70 б.].

Жай сөйлемде -п формалы көсемше мен басыңқы етістіктердің мағыналық үйлесіміне сай көсемше етістік себеп, мезгіл, сын-қимыл пысықтауыш ретінде көрінгені сияқты сабақтас құрмалас сөйлемде де бағыныңқы мен басыңқы компоненттердің мағыналық үйлесіміне сай түрлі синтаксистік қатынас көрінеді. Бұдан басқа -ғанша, -ысымен, -майынша, -а, -е, -й тұлғалы көсемшелер де бар. Бұлардың әрқайсысының қолданыстағы өзіндік ерекшеліктері бар.

Біздің ойымызша көсемше тұлғалы етістіктер күрделенген жай сөйлемдерді де, бір бастауышқа телінген сабақтас құрмалас сөйлемдерді де жасауға қатысады. Яғни, бір бастауышқа телінген сөйлемдердің барлығын тек оралымды күрделенген жай сөйлем немесе ортақ бағыныңқылы сабақтас құрмалас сөйлем деп бір деңгейде қарау қателік.

Мысалы, *Рысқұл жата қалып, сол күмістен көмейіне қырау тұрғанша қылқылдаттып жұта берді* (Ш. Мұртаза) тәріздес сөйлемді Қ. Есенов сөйлемнің әр бөлімінің (оралым мен негізгі бөлімнің) өзіне тән бастауышы болмауына қарай күрделенген жай сөйлем деп таныса, проф. Р. Әмір бағыныңқы сыңар басыңқы сыңардағы оқиғаның амалын білдіріп тұр деп сабақтас құрмалас сөйлемнің қатарынан таниды.

Ал, Б. Қапалбеков жоғарыда берілген сөйлемдегі көсемше тұлғалары арқылы жасалған баяндауышты қалыпты пысықтауыштар емес, баяндауыш деп танып, ортақ бастауышты сабақтас құрмаласқа жатқызады. Біз соңғы автордың пікірін қолдап, берілген сөйлемді сабақтас құрмалас сөйлем деп танымыз. Сонымен қатар, төмендегі сөйлемдерді де сабақтас құрмалас сөйлемдер қатарынан тануды ұсынамыз:

Бала қолындағы сызумен болып тұрып, тіпті патшаның қасына келгенін де байқамай қалыпты (Ы. Алтынсарин). Бақтығұлдың бірнеше күн аш екенін еске алып, май тыққан көк бауырды, тағы бір-екі кесек майлы етті де шоқтың арасына тастап жіберді (М. Әуезов).

Біздің ойымызша, ортақ бастауышты сөйлемдерді сабақтас немесе күрделенген сөйлем деп танығанда сөйлем құрылымындағы орындалған іс-әрекеттер тұрғысынан да қарау керек. Мысалы жоғарыдағы *Бақтығұлдың бірнеше күн аш екенін еске алып, май тыққан көк бауырды, тағы бір-екі кесек майлы етті де шоқтың арасына тастап жіберді* (М. Әуезов) деген сөйлемді талдап көрейік. Бұл сөйлемнің алғашқы бөлігінің баяндауышы көсемше тұлғасында қолданылған. Мысалға жіті назар салып қарайтын болсақ, сөйлемде іс-әрекет иесі біреу болғанмен, субъектінің екі түрлі іс-әрекет орындағанын көруге болады. Алғашында қимыл иесі (ол) *Бақтығұлдың бірнеше күн аш екенін еске алса*, кейінгісінде (ол) *май тыққан көк бауырды, тағы бір-екі кесек майлы етті де шоқтың арасына тастап жіберді*. Яғни бір субъектінің қатысуымен екі түрлі іс-әрекет орындалды.

Енді мына бір мысалдарға назар салайық:

Талайдан бері айызы қанғандай, құшырлана түсіп әңгімесін айтады. (М. Әуезов). Жауынның жеңілгеніне масаттанғандай, қарлығаш екі балапанның ортасында мойны қылтыңдап отыр (С. Мұқанов).

Бұл сөйлемдер де ортақ бастауыш біреу. Алғашқы сөйлемнің бастауышы *ол* болса, кейінгі сөйлемнің бастауышы *қарлығаш*. Бұл екі сөйлемде де көсемшенің -й формалы тұлғасымен жасалған сөз қатысып тұр. Бұл тәріздес құрылымдағы сөйлемдерді ғалым Қ. Есенов оралымды күрделенген жай сөйлем, профессор Р. Әмір ортақ бастауышты сабақтас құрмалас сөйлем деп таниды.

Біз өз кезегімізде бұл типтес сөйлемдерді күрделенген жай сөйлем деп тануды дұрыс көреміз. Себебі біріншіден, оралымдағы көсемше тұлғалы сөз негізгі сөйлемдегі оқиғаның амалдық сипатын білдіріп, *қалай?* деген сұрауға жауап беріп, амал пысықтауыш қызметінде жұмсалып тұр. Екіншіден, жоғарыда айтылған орындалған іс-әрекет тұрғысынан қарайтын болсақ екі сөйлемде де бір ғана оқиғаның жүзеге асқанын, ал, көсемшелі оралымның сөйлемдегі негізгі әрекеті әр түрлі сапалық, қимылдық дәрежеде саралап тұр.

Қимыл есімді оралымды жай сөйлем және қимыл есімді баяндауышты (бағыныңқы компонентті) құрмалас сөйлем. Қимыл есімдері оралымды сөйлемдерді жасауға қалай қатысса, сабақтас құрмалас сөйлемдерді де жасауға солай қатысады.

Біз қимыл есімді оралымды жай сөйлем және қимыл есімді баяндауышты (бағыныңқы компонентті) құрмалас сөйлемді тануда жоғарыдағы есімше, көсемше, шартты рай тұлғалы сөйлемдерді танудағы басты талаптарымыздан алшақтап кетпейміз.

Қимыл есімдері көбінесе жеке келіп сөйлемнің баяндауышы қызметін атқара бермейді, ол әр түрлі жұрнақтармен, көмекші сөздермен, шылаулармен тіркесе келіп, мезгілдік, мақсат, түсіндірме секілді мәндерде жұмсалады. Қ. Есенов төмендегі сөйлемдердің барлығын қимыл есімді оралымды күрделенген жай сөйлем деп таниды.

Сұлтанмахмұт ертеңгі шайын ішіп болысымен, Қарағашты жағалап отырып Ыдырыс қожаныкіне келді (Д. Әбілев). Абай Дәркембайдың құшағынан шығысымен, өзге екеуді енді ғана таныды (М. Әуезов). Ол осылай өзі айтып тоқтасымен, дәл қасында оң жағында отырған жас келін Әйгерімге бұрылды (М. Әуезов). Енді ілгері басу үшін, біз барлаушының іңір қараңғысын тосып отырмыз. Соғысты жеңіспен

аяқтап, үйімізге тезірек қайту үшін, мен тезірек жазылуым керек. Айналаны анықтау үшін, жата қалып қарадық (F. Мүсірепов). [1, 166 б.].

Біздің ойымызша бұл сөйлемдердің барлығын бір деңгейде қарастыру дұрыс емес. Бұлардың алғашқы үшеуі ортақ бастауышты сабақтас құрмаласқа жататын болса, кейінгі үшеуін күрделенген жай сөйлем деп таныған дұрыс.

Әрине, *Сұлтанмахмұт ертеңгі шайын ішіп болысымен, Қарағашты жағалап отырып Ыдырыс қожаныкіне келді* (Д. Әбілев) деген сөйлемдегі *Сұлтанмахмұт ертеңгі шайын ішіп болысымен* деген бөлімді оралым деп, *Қарағашты жағалап отырып Ыдырыс қожаныкіне келді* дегенді негізгі бөлім деп танып, *Сұлтанмахмұт қашан Ыдырыс қожаныкіне келді* деп сұрақ қойып мезгілдік мәндегі қимыл есімді оралымды күрделенген жай сөйлем деуге болар еді. Бірақ сөйлем құрылысына назар салатын болсақ екі түрлі іс-әрекеттің орындалып тұрғанын көреміз. Алғашқысы, *Сұлтанмахмұд ертеңгі шайын ішіп болды*, кейінгісі *Ыдырыс қожаныкіне келді*. Осы тұрғыдан бұл сөйлемді, және кейінгі екі сөйлемді сабақтастарға жатқызамыз.

Енді ілгері басу үшін, біз барлаушының іңір қараңғысын тосып отырмыз.

Біз бұл тәріздес сөйлемдерді күрделенген жай сөйлемдер деп танымыз. Себебі, бұл сөйлемде бір ғана іс-әрекет орындалып тұр, және оралым негізгі бөлімде болған оқиғаның себебін немесе мақсатын білдіріп тұр, бөлек әрекет орындалып тұрған жоқ.

Қорытындылай келгенде, тілдегі барлық ортақ бастауышты сөйлемдерді бір деңгейде қарастыруға болмайды. Ортақ бастауышты сөйлемдерді тек оралымды күрделенген жай сөйлем немесе ортақ бастауышты сабақтас құрмалас сөйлем деп танып, бір синтаксистік категорияны тануда екінші синтаксистік категорияны жоққа шығару қателік. Біз, бұл тұрғыда, құрмалас немесе жай сөйлемдерді танудағы көптеген ғалымдардың ұсынып жүрген бастауыштың санына қарай анықтауды қолдамаймыз.

– сабақтас құрмалас сөйлемдерді Б. Қапалбеков ұсынғандай оралымның пысықтауыштық қалыпта немесе қалыпты баяндауыштық тұлғада тұрғанына байланысты тануды жөн көреміз. Бұл мәселе есімше, көсемше баяндауышты сөйлемдерге қалай қатысты болса, шартты райлы сөйлемдер мен қимыл есімді баяндауышты сөйлемдерге де солай қатысты деп танымыз. Сондықтан төмендегі мысалдардың алғашқы бағанын оралымды күрделенген жай сөйлем деп, екінші бағандағы сөйлемдерді сабақтас құрмалас сөйлем деп танымыз.

– атау тұлғалы есімше бағыныңқының баяндауышы бола алмайды деген профессор Р. Әмірдің пікірін қолдап, оларды күрделенген жай сөйлемдердің қатарына жатқызамыз. Мысалы, Баласы жақсы оқыған Болат бүгін көңілді отыр.

– *үлгерсем келемін* тәріздес бір-ақ жаққа байланысты айтылған сөйлемдер кейбір еңбектерде сабақтас құрмалас деп танылады. Осы тәріздес сөйлемдерді *айтсам, түсінеді* сияқты сөйлемдермен бірдей дәрежеде қарауға болмайды. Алғашқысы бір жақты бастауыштың төңірегінде құрылса (мен үлгерсем келемін), соңғысы екі түрлі бастауышқа негізделе айтылған (мен айтсам, ол түсінеді). Осыған лайық бірінші сөйлем жай сөйлем болып танылады да, екіншісі сабақтас құрмаластың қатарына жатқызылады.

Пайдаланылған әдебиеттер

Есенов. Қ. Қазақ тіліндегі күрделенген сөйлемдер. А., 1964.

Қазақ грамматикасы: Фонетика, сөзжасам, морфология, синтаксис/ А. Байтұрсынов атын. тіл білімі ин-ты; Ред. алқасы: Жанпейісов Е. (жауап. ред.) ж.б.- Астана: Астана полиграфия, 2002.- 784 бет.

Ермекова Т. Қазіргі қазақ тілінің құрмалас сөйлемі: оқу құралы.–Алматы: Фолиант, 2011.– 224-бет

Аманжолов С. Қазақ тілінің синтаксисі. Синтаксис. 2-бөлім.- Алма-ата: Қаз. мемл.баспасы, 1939.-86б

Р. Әмір, Ж. Р. Әмірова Құрмалас сөйлемдер қазақ тілінің грамматикалық, функционалдық жүйесінде

Assisted Reproductive Techniques and Ethical Dilemmas

Merve KOÇHAN¹, Ayşe DELİKTAŞ DEMİRÇİ², Kamile KABUKCUOĞLU³

Abstract

Assisted reproductive techniques can lead to discussions about concepts such as parenting roles, life, death, and there is no consensus on whether techniques applied are compatible with moral structure of society. Therefore, ethical dilemmas have emerged with development of assisted reproductive techniques. One of the methods of ethical dilemma in assisted reproductive techniques is the use of embryos for research after IVF treatment. Another problem experienced in pre-implantation period is the selection of gender by diagnostic tests. Therefore, health professionals should inform couples applying for infertility treatment, the benefits of methods, potential risks, and encourage couples to ask questions.

Keywords: assisted reproductive techniques, ethics, ethical dilemma, fetus rights, women's rights

JEL Codes: I10, I19

Yardımcı Üreme Teknikleri ve Etik İkilemler

Özet

Yardımcı üreme teknikleri, “ebeveynlik rolleri, yaşam, ölüm” gibi kavramlarla ortaya çıkan tartışmalara yol açabilmekte ve uygulanan tekniklerin toplumun ahlak yapısına uygun olup olmadığı konusunda bir fikir birliğine varılamamaktadır. Bu nedenle yardımcı üreme tekniklerinin gelişmesiyle birlikte etik ikilemler ortaya çıkmaktadır. Yardımcı üreme tekniklerinde etik ikilem oluşturan yöntemlerden birisi, IVF tedavisi sonrasında artan embriyoların araştırma için kullanılması durumudur. Pre-implantasyon döneminde yaşanan bir diğer sorun ise, tanı testleri ile cinsiyet seçiminin yapılması durumudur. Bu nedenle, sağlık profesyonelleri infertilite tedavisi için başvuran çiftler, yöntemlerin yararları, olası riskleri hakkında bilgi vermeli ve çiftleri soru sormaya teşvik etmelidir.

Anahtar Kelimeler: etik, etik ikilem, fetüs hakları, kadın hakları, yardımcı üreme teknikleri

¹ Arş. Gör., Akdeniz Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi, mervekoçhan@akdeniz.edu.tr

² Arş. Gör., Akdeniz Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi, aysedeliktas@akdeniz.edu.tr

³ Prof. Dr., Akdeniz Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi, kkamile@akdeniz.edu.tr

1. Giriş

İnfertilite, üreme çağındaki çiftlerin haftada 3-4 kez cinsel ilişkide bulunmalarına rağmen 1 yıl boyunca gebe kalamama ya da gebeliği sürdürememe durumu olarak tanımlanmaktadır (Şirin, 2001). Üreme çağındaki kadınların yaklaşık %10-15 kadarı infertiliteden etkilenmekte ve son yıllarda bu oranın %30'lara kadar çıktığı belirtilmektedir (Yanikkerem, Kavlak, & Sevil, 2008). İnfertilite nedenlerine bakıldığında %40'ı kadından, %40'ı erkekten ve %20'si her iki cinsiyetten kaynaklanmaktadır (Boivin, 2003). İnfertilitenin yaşamı tehdit etmemesine rağmen ebeveyn olamama durumu hem bireysel hem de toplumsal açıdan bir kriz olarak görülebilmektedir (Burns, 2007). İnfertilite tedavisinde kullanılan yardımcı üreme teknikleri (YÜT), çocuk sahibi olamayan birçok çifte umut olmaktadır (Amanak & Kavlak, 2013). İnfertil çiftlerin çoğu çocuk sahibi olma imkânları olduğu takdirde bu imkânları mutlaka değerlendirmek istemekte ve uygulanan yardımcı üreme teknikleri yöntemleri hem olumlu hem de olumsuz deneyimlerle sonuçlanabilmektedir (Kırca & Pasinlioğlu, 2013). Yapılan bir araştırmada, stres düzeyi yüksek olan infertil çiftlerde ovulasyonla ilgili problemlerin ve planlanan programdan ayrılma gibi sorunların daha fazla görülmüştür (Newton, Sherrard, & Glavac, 1999). Yardımcı üreme teknikleri, çiftlerin spontan olarak gebelik elde edemediği durumlarda uygulanan tekniklerdir (Ozkan & Baysal, 2006). Yumurta hücrelerinin toplanması, yumurta hücrelerinin ve spermetazoid sayısının artırılması, toplanan bu hücrelerin suni ortamda döllenmesi ve uterusu yerleştirilmesini sağlayan bütün yöntem ve teknikleri içermektedir. Yardımcı üreme tekniklerindeki gelişmeler gebelik oranlarının artmasını sağlamıştır (Özpulat, 2017). Olumlu yönlerinden birisi de kadınların ileri yaşta gebe kalma olasılıklarını arttırmasıdır (Erenel, Gönenç, Köksal, & Vural, 2011). Günümüzde yardımcı üreme teknikleriyle birlikte yapay döllenme, gamet transferi- gamet intrafallopian transfer (GIFT), tüp bebek uygulaması (in vitro fertilization – IVF mit embriyotransfer – ET) ve embriyo nakli (in vivo fertilization mit embriyotransfer – ET) gibi suni yöntemlerle herhangi bir cinsel ilişki olmadan çiftler çocuk sahibi olabilmektedir (Yıldız, Kartal, & Tiryaki, 2016).

Yardımcı üreme tekniklerinin son yıllarda hızla gelişmesi beraberinde birçok etik problemi de getirmiştir (Amanak & Kavlak, 2013). İlk olarak 1970'li yıllarda uygulanmaya başlayan yardımcı üreme tekniklerinin uygulanmasında herhangi bir etik probleme rastlanmazken, yöntemlerin gelişmesiyle birlikte uygulamaların gereksiz yere yapılması, tekniklerin kötüye kullanımı gibi etik sorunlar ortaya çıkmaya başlamıştır (Amanak & Kavlak, 2013). Bu derlemenin amacı, yardımcı üreme tekniklerinin kullanılmasıyla birlikte ortaya çıkan etik ikilemlerin incelenmesidir.

1.1. Embriyo Transferinde Yaşanan Etik İkilemler

Yardımcı üreme tekniklerinin kullanılmasıyla birlikte yaşamın suni olarak başlatılması, preembriyonun etik ve ahlaki durumu, ebeveyn rolleri, gerekenden daha fazla embriyo sağlanması dünya nüfusunun artışına yardımcı olma gibi, kullanılmayan embriyonların atılması ve sadece sağlıklı olanların seçilmesi gibi birçok etik ikilem yaratan konular gündeme gelmiştir (Yanikkerem, Kavlak, & Sevil, 2008). Yardımcı üreme teknikleri uygulanarak dünyaya gelen çocuklar, spontan yolla elde edilen gebelik sonucu dünyaya gelen çocuklardan daha fazla risk taşımaktadırlar (Özpulat, 2017).

1.2.Çoğul Gebeliklerde Yaşanan Etik İkilemler

İn vitro fertilizasyon uygulamasında başarı şansını artırmak için birden fazla embriyo transferi yapılabilmektedir (Amanak & Kavlak, 2013). 2 veya daha fazla embriyo transferi yapılması durumunda, ikiz, üçüz veya daha fazla çoğul gebeliklerle karşılaşmakta ve bu durum yardımcı üreme tekniklerinin uygulanması sonrasında ortaya çıkan önemli problemlerden biri olarak görülmektedir (El-Toukhy, Khalaf, & Braude, 2006). Çoğul gebelikler riskli gebelik grubunda olup anne ve bebek sağlığı için tehlike oluşturmaktadır (Erenel, Gönenç, Köksal, & Vural, 2011). Özellikle çoğul gebeliklerin artmasıyla birlikte preterm eylem riski ve düşük doğum ağırlığı riski de artış göstermektedir (Fauser, Devroey, & Macklon, 2005). Çoğul gebelik aynı zamanda fetüste intrauterin gelişme geriliğine, perinatal mortalite ve morbiditeye neden olmaktadır (Hadımlı & Sevil, 2010). Çoğul gebeliklerin olumsuz sonuçlarını ortadan kaldırmak için fetal redüksiyon yapılmakta ve bu da fetüsün hakları dikkate alındığında etik bir problem yaratmaktadır (Amanak & Kavlak, 2013). Fetal redüksiyon yapılmasına rağmen bu uygulama fetüslerin kaybına yol açabilmekte ve bu da psikolojik sorunlara yol açabilmektedir (Urman, Aydın, & Ata, 2008). Burada dikkat edilmesi gereken nokta, redüksiyonun gebeliği sonlandırmak amacıyla yapılmadığı, mevcut gebeliğin daha güvenilir ve sağlıklı bir şekilde gerçekleşmesini sağlamak amacıyla yapıldığıdır (Hadımlı & Sevil, 2010).

1.3.Taşıyıcı Anneliklerde Yaşanan Etik İkilemler

Yardımcı üreme tekniklerinin gelişmesiyle birlikte karşımıza çıkan etik problemlerden birisi de taşıyıcı anneliktir (Erenel, Gönenç, Köksal & Vural, 2011). Taşıyıcı annelik, bir kadının çeşitli nedenlerden dolayı gebe kalamaması ya da gebeliği sürdürememesi halinde yumurtasının döllenme işleminden sonra başka bir kadının uterusuna yerleştirilmesi ve doğumun gerçekleşmesi prensibine dayanmaktadır (Aydın, 2006). Taşıyıcı annelik etik ve hukuki yönden hala çözüme kavuşmamış bir konudur (Yanikkerem, Kavlak, & Sevil, 2008). Taşıyıcı annenin bebeği doğumdan sonra aileye teslim etmesi gerekmektedir (Amanak & Kavlak, 2013). Ancak bu uygulama beraberinde bazı etik problemler getirmektedir (Erenel, Gönenç, Köksal, & Vural, 2011). Taşıyıcı anne ileride kendisinin olmayacak bir bebeğe gebe kalmaktan ve onu doğurmaktan pişmanlık duyabilmekte, özerkliğinin kısıtlandığını düşünebilmekte, maddi karşılık bekleyerek gebelik hizmeti sunmayı değerlerine karşı çıkan bir sorun olarak görebilmektedir (Amanak & Kavlak, 2013). Taşıyıcı annelikte, hem genetik annenin, hem fetüsü taşıyan ve doğumu gerçekleştiren taşıyıcı annenin hem de bebeğin bakımıyla ilgilenen ve bebekle ilgili tüm sorumlulukları üstlenen sosyal anne kavramının ortaya çıkması bebeğin gerçek annesinin kim olduğuna ilişkin etik problemleri de gündeme getirmektedir (Erenel, Gönenç, Köksal, & Vural, 2011). Sperm ya da yumurta satımının/satın alımının doğru olup olmadığı ve ya çiftlerde yetersiz sperm ya da uygun olmayan yumurta varsa o zaman ne yapılmalı gibi sorular da etik problemlere neden olmaktadır (Uysal, 2003).

1.4.Preimplantasyon Genetik Tanıda Yaşanan Etik İkilemler

Preimplantasyon genetik tanı testi, anne ve baba yaşının ileri olduğu durumlarda, ailelerde genetik geçişli herhangi bir hastalık mevcut olduğunda veya infertilitenin nedeninin belli olmadığı durumlarda çiftlerden elde edilen embriyoya uygulanan tanı testidir (Topçu & Yalım, 2015). Preimplantasyon genetik tanı testinde, embriyoların transfer edilmesinden önce kromozom incelemesi yapılır, kromozom anomali varlığı tespit edilebilmektedir (Amanak & Kavlak, 2013). Bu yöntemde aynı zamanda cinsiyet tayini yapılabilmekte ve bir cinsiyetin daha fazla seçilmesi nedeniyle kadın/erkek oranı bozulabilmektedir (Amanak & Kavlak, 2013).

Cinsiyet seçiminin tıbbi olarak yapılmaması, kadınlara yönelik ayrımcılığı güçlendirmekte, kız çocuklarının değerinin azaltmakta, kadınların aile ve toplum içindeki statüsüne zarar vermektedir (Koyun & Büken, 2013). Cinsiyeti ne olursa olsun fetüsün yaşama hakkı olup olmadığı, bir birey olarak kabul edilip edilmeyeceği gibi sorular etik ve ahlaki boyutta ikilem oluşmasına neden olmaktadır (Yiğit, 2002). Cinsiyet bir hastalık olmadığı için, doğumdan önce belirlenip önlem almayı gerektiren bir durum olmadığı unutulmamalıdır (Koyun & Büken, 2013).

1.5. Gamet Bağışında Yaşanan Etik İkilemler

Karşımıza çıkan bir başka etik problem ise IVF merkezlerinin gelişmesiyle birlikte sperm bankası uygulamaları, spermelerin dondurulma işlemleri verici spermiler ile döllenme yöntemlerin yaygınlaşması ve bu yöntemin kullanılmasıyla beraber cinsel yolla bulaşan enfeksiyonların bulaşma riskinin de artmasıdır (Yanikkerem, Kavlak, & Sevil, 2008). Embriyonun dondurularak saklanma işleminde ise, YÜT tedavisinin başarısız olması durumunda saklanan embriyolar anneye tekrar uygulanabilmektedir, ancak tedavinin başarıyla sonuçlanması durumunda kalan dondurulmuş embriyolar bir başka çifte verilmemelidir (Yanikkerem, Kavlak, & Sevil, 2008). Yardımcı üreme tekniklerinden olan oosit ve sperm bağışı uygulamalarında ise, bu yöntemle doğan çocuğun ileride verici kişiyi öğrenme hakkının olup olmaması, kişinin donasyon yoluyla en fazla kaç tane çocuğa sahip olabileceği ve vericinin gametlerinden dünyaya gelen çocukların kardeş olarak nitelendirilip nitelendirilemeyeceği gibi etik ikilemler ortaya çıkmaktadır (Amanak & Kavlak, 2013). Ayrıca oosit vericiliğinde, verici öncelikle sperm bağışından farklı olarak sitimulasyon tedavi almakta, tedavi sonrası yumurtaların elde edilmesi işleminde ovaryumun kaybedilmesi ya da torsiyonu gibi komplikasyonların gelişme riski olduğundan bu durum etik ve ahlaki bakımından problemlere neden olmaktadır (Reis, 2001).

Sonuç

Yardımcı üreme tekniklerinin birçok faydası olmasına rağmen yöntemlerin kimlere hangi ortamlarda uygulandığı konusu etik bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Yöntemlerin uygulanmasında ve ortaya çıkan etik problemlerin çözümünde sağlık personellerine önemli görevler düşmektedir. Çiftler soru sormaya teşvik edilmeli, verilen bilgilerin doğru ve güvenilir olduğundan emin olunmalı ve başvuran çiftlere uygulanan yöntemin yararları, olası zararları ve diğer alternatif yöntemler hakkında bilgi verilmelidir. Yardımcı üreme teknikleri çocuk sahibi olmak isteyen çifte alternatif yöntemler sunarken, uygun yöntemin seçiminde karar aileye bırakılmalı, çiftlerin sahip olduğu değerlere, inançlara, gelenek ve göreneklere saygı duyulmalı, sunulan yöntemin en doğru yöntem olduğundan emin olunmalıdır. Tedavi süresince çiftlerin yaşayabileceği ekonomik, psikososyal ve sosyokültürel sorunlar dikkate alınmalı ve tedaviye uyumları sağlanmalıdır. Yardımcı üreme tekniklerinin uygulanmasıyla elde edilen embriyonun sağlıklı bir şekilde doğması, büyümesi ve gelişmesi için sağlık personeli tarafında danışmanlık hizmeti verilmelidir. Yardımcı üreme teknikleri uygulanırken çiftlerin özerkliğine, yaşamına ve onuruna zarar verilmemeli, eşitlik ve adalet sağlanmalı, kaynaklar kötüye kullanılmamalı, etik ilke ve değerlerin ihlal edilmemelidir.

Kaynakça

- Amanak, K., & Kavlak, O. (2013). Etik boyutu tartışılan yardımcı üreme teknikleri ve yasal düzenlemeler. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 29(1), 68-75.
- Aydın, E. (2006). Taşıyıcı annelikte etik sorunlar. *Türk Jinekoloji ve Obstetrik Derneği Dergisi*, 3(1), 19-25.
- Boivin, J. (2003). A review of psychosocial interventions in infertility. *Social science & medicine*, 57(12), 2325-2341.
- Burns, L. H. (2007). Psychiatric aspects of infertility and infertility treatments. *Psychiatric Clinics of North America*, 30(4), 689-716.
- El-Toukhy, T., Khalaf, Y., & Braude, P. (2006). IVF results: optimize not maximize. *American Journal of Obstetrics and Gynecology*, 194(2), 322-331.
- Erenel, A. Ş., Gönenç, İ. M., Köksal, F. Ü., & Vural, G. (2011). Teknoloji ve kadın sağlığı. *Acıbadem Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 2(2), 66-74.
- Fausser, B. C., Devroey, P., & Macklon, N. S. (2005). Multiple birth resulting from ovarian stimulation for subfertility treatment. *The Lancet*, 365(9473), 1807-1816.
- Hadımlı, A., & Sevil, Ü. (2010). Çoğul gebelik redüksiyonu ve hemşirenin rolü. *Journal of Anatolia Nursing and Health Sciences*, 13(3), 1-5.
- Kırca, N., & Pasinlioğlu, T. (2013). İnfertilite tedavisinde karşılaşılan psikososyal sorunlar/ Psychosocial problems during infertility treatment. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 5(2), 162-178.
- Koyun, A., & Büken, N. Ö. (2013). A violation of equality and the right to life: Sex selection Bir eşitlik ve yaşama hakkı ihlali: Cinsiyet seçimi. *Journal of Human Sciences*, 10(1), 34-46.
- Newton, C. R., Sherrard, W., & Glavac, I. (1999). The Fertility Problem Inventory: measuring perceived infertility-related stress. *Fertility and sterility*, 72(1), 54-62.
- Ozkan, M., & Baysal, B. (2006). Emotional distress of infertile women in Turkey. *Clinical and experimental obstetrics & gynecology*, 33(1), 44-46.
- Özpuat, F. (2017). Yardımcı üreme teknikleri, etik ve sağlık personelinin sorumlulukları *Sağlık Akademisi Kastamonu*, 2(2), 112-131.
- Reis, N. (2001). Yardımcı Üreme Teknikleri ve Etik. *İnfertilite Sorunu, Yardımcı Üreme Teknikleri ve Hemşirelik Yaklaşımı*. Editör: NK Beji, İstanbul, 119-131.
- Şirin, A. (2001). *Tüp bebek uygulaması ve bu uygulamalardan yararlanan çiftlere yaklaşım* (Vol. 1). İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.
- Topçu, E., & Yalın, N. Y. (2015). Preimplantasyon genetik tanının öjeneye ve insanın araçsallaştırılmasına yol açıp açmayacağına tıp etiği açısından yamaç aşağı kayma argümanı ile değerlendirilmesi. *Türkiye Biyoetik Dergisi*, 2(3), 187-201.
- Urman, B., Aydın, T., & Ata, B. (2008). Türkiye'de IVF sonrası transfer edilecek embriyo sayısını belirleyen faktörlerin analizi: Üreme Sağlığı ve İnfertilite Derneği (TSRM) anketi. *Türkiye Klinikleri J Gynecol Obst*, 5, 188-194.
- Uysal, P. (2003). İn vitro fertilizasyon-embriyo transferi (IVF-ET) ve etik. *Türkiye Klinikleri Journal of Medical Ethics-Law and History*, 11(1), 41-44.
- Yanikkerem, E., Kavlak, O., & Sevil, Ü. (2008). İnfertil çiftlerin yaşadıkları sorunlar ve hemşirelik yaklaşımı. *Journal of Anatolia Nursing and Health Sciences*, 11(4), 112-121.
- Yiğit, R. (2002). Fetüs-yenidoğan hakları ve hemşirelik. *Cumhuriyet Üniversitesi Hemşirelik Yüksek Okulu Dergisi*, 6(2), 50-56.
- Yıldız, C., Kartal, D., & Tiryaki, B. (2016). Yardımcı üreme teknikleri raporu. In (pp. 556-573).

Цитологическая оценка эффективности методов обеззараживания полости фиброзной капсулы при эхинококкозе печени

Касымов А.Л., Ахмадалиев С.М., Рахманов Б.Ж., Мамадиев Х.М., Тургунова Д.А., Эгамов С.Ш., Умматалиев Д.А.¹

Эхинококкоз - это тяжелое паразитарное заболевание, которое до настоящего времени остается серьезной медицинской проблемой.

Несмотря на значительные достижения в хирургии печени, внедрение новых технических средств при выполнении операции частота осложнений и рецидивов уменьшилась незначительно [1, 2, 3]. Лечение эхинококкоза печени (ЭП) в основном оперативное и одним из важнейшим этапом хирургического лечения является обеззараживание плодоносных элементов паразита [11, 12].

К настоящему времени предложено большое число медикаментозных средств и физических факторов, но одни из них токсичны, другие обладают слабым антипаразитарным действием [8,10]. Исследователи при изучении эффективности средств определяли гибель сколексов в содержимом кисты и полости фиброзной капсулы после ее обработки, но и они носят противоречивый характер [4].

Поиск эффективных и безопасных способов антипаразитарной обработки при эхинококкэтомии (ЭЭ) в настоящее время является актуальной научно-практической задачей [1, 3]. По мнению авторов в настоящее время необходим поиск таких сколексоцидных препаратов, которые могли бы достичь максимальной гибели плодоносных элементов. Критериями гибели паразитарных элементов, обработанных антипаразитарным агентом, признаны: прекращение двигательной активности протосколексов при температуре 37-40⁰С, уменьшение количества известковых телец и изменение морфологической структуры протосколексов, деструкция короны крючьев и кутикулярной оболочки протосколексов.

В публикациях последних лет как признак нежизнеспособности зародышевых элементов чаще используется свойство протосколексов окрашиваться в нативном препарате при их гибели. В настоящее время важной проблемой в хирургическом лечении ЭП является поиск новых способов эффективной антисептической и антипаразитарной обработки остаточной полости и фиброзной капсулы кисты с целью обеззараживания зародышевых элементов паразита во время ЭЭ. Несмотря на соблюдение правил апаразитарности, внедрение различных химических и физических методов воздействия на паразита, результаты хирургического лечения ЭП не всегда удовлетворительны [7, 8, 9, 10].

В качестве сколексоцидных средств были испытаны различные бактерицидные, бактериостатические и противопаразитарные препараты: 3% раствор хлорида натрия, 0,04% хлоргексидин, 2-5% настойка йода, раствор фурацилина (1:5000), риванола (1:1000), 1-15% водные и глицериновые растворы формалина, 1% диоксида. Однако

¹ Андижанский государственный медицинский институт

большинство из них не получили широкого практического применения вследствие низкой противопаразитарной активности или токсичности. Все это обуславливает актуальность настоящей проблемы, что и явилось поводом к проведению данного исследования.

Ключевые слова: Эхинококкоз, декасан, бетадин, киста, цитология.

Цель исследования

Поиск путей оптимизации профилактических и лечебных мероприятий у больных эхинококкозом печени для уменьшения рецидивов заболевания.

Материал и методы

В основу работы положены результаты обследования и лечения 17 больных ЭП, оперированных на базе кафедры общей и ВПХ АГМИ с 2017-2018 гг. При хирургическом лечении ЭП мы придерживались классификацией Ф.Г. Назырова (2005г). Для объективной оценки результатов хирургического лечения осложненного ЭП пациенты были условно разделены на две группы. В первую контрольную группу вошли 10(31.2%) больные, лечившихся в период с 2017-2018 гг, до внедрения новых технологий и которым были применены стандартный подход в диагностике и лечения. Во вторую (основную группу) были включены 22(68.8%) обследованных за период с 2017-2018 гг, больных ЭП, когда стали предпринимать оптимизированные методы диагностики и лечения. В нашем исследовании мужчины составили 8(47%), а женщины 9(53%) больных. При ЭП чаще выявлялись паразитарные кисты диаметром до 10см (63.3%) и реже кисты диаметром 20см и более (36,7%). Всем поступившим больным производилось комплекс клинических, лабораторных, инструментальных исследований (рентгенография грудной клетки, УЗИ, КТ, МРТ и др). Анализируя данные о локализации эхинококковых кист при ЭП, мы отметили более частое поражение правой доли печени, имевшее место у 9(53%) больных, причем у 3 (17.6%) пациентов кисты располагались в поддиафрагмальной области. Наиболее часто нами диагностировано эхинококковое поражение правой доли печени – 9(53%) больных, в левой доле паразит обнаружен у 6 (35.2%) больного, эхинококкоз правой и левой доли печени – у 2 (11.7%) больных.

Из 10 больных ЭП контрольной группы различные варианты закрытой ЭЭ печени использованы у 3, открытая ЭЭ у 4 больных, полузакрытая у 3. 7 больным ЭП основной группы различные варианты закрытой ЭЭ использованы у 3, открытая ЭЭ у 2 больных, полузакрытая у 2 больных.

После лапаротомии и ревизии органов брюшной полости в основной группе больных вокруг кисты укладывали марлевые салфетки пропитанные теплым раствором декасана, и бетадина производили пункцию, аспирировали содержимое кисты, после чего полость заполнялась теплым раствором 0.02% декасана и бетадина с экспозицией 5-8мин., затем после эвакуации гермицида вскрывали фиброзную капсулу и определяли целостность хитиновой оболочки с последующим ее удалением. Полость фиброзной капсулы дополнительно обрабатывалась декасаном и бетадином в течении 3-10 мин. В контрольной группе нами был использован в качестве обеззараживания полости фиброзной капсулы раствор фурациллина, до и после обеззараживания полости фиброзной капсулы во время ЭЭ нами бралась содержимое кисты для проведения

цитологического исследования. Исследуя действия декасана и бетадина на плодоносные элементы эхинококка сравнивали его действия с раствором фурациллина. Нами для антипаразитарной обработки ОП был использован раствор Декасан-1, 10-Декаметилена-бис (N,N-диметилментоксикарбонилметил)- аммония дихлорид и 10% бетадина. Декасан это антимикробный, антисептический, противогрибковый препарат. Длительное применение декасана не вызывает каких-либо токсических воздействий (В.П. Ковальчук и соавт., 2002). Международное название: Декаметоксин. Препарат выпускается: ООО «Юрия-Фарм» (Украина г. Киев) в упаковке по 50-100-200-400 мл. Бетадин – это антисептический, противогрибковый, противовирусный препарат. В составе 10% бетадина содержится в 1мл раствор 0,1г повидон йода, глицерин наноксинол 0,9. Выпускается по 30,120,1000мл препарата во флаконах из полиэтилена зеленого цвета. Производитель Фармацевтический завод ЭГИС.

Методика цитологических исследований

Специальным разделом исследований являлась цитология содержимого кист на наличие сколексов и определения сроков гибели зародышевых элементов под влиянием обеззараживающих средств.

Полость фиброзной капсулы в контрольной группе больных дополнительно обрабатывалась раствором фурацилина, а в основной группе 0,02% раствором декасана и 10% бетадина в течении 3-10 минут. В обеих исследуемых группах до и после обработки полости фиброзной капсулы бралась содержимое кисты для цитологического исследования.

Для проведения цитологических исследований заготавливались нативные препараты и окрашивались гематоксилин эозином по методу Папаниколау. Микроскопические исследования проводили на микроскопе CYAN производства Бельгия.

С учетом этого обстоятельства одной из основных задач было выполнение цитологических исследований для определения эффективности обеззараживания плодоносных элементов эхинококка под влиянием антисептических растворов фурацилина и декасана с бетадином.

Суммируя вышеизложенное в комплекс диагностических методов исследования на дооперационном этапе обследования с использованием УЗИ, рентгенологического, КТ, МРТ, цитологических исследований позволяет диагностировать ЭП, установить локализацию, выяснить количество, размеры кист, состояние жизнедеятельности паразита и выбрать рациональную тактику хирургического лечения [5, 6, 8].

Обсуждение полученных результатов.

В момент операции у больных с ЭП в контрольной группе соблюдением строго принципов апаразитарности и антипаразитарности пунктировали кисту, брали ее содержимое до и после обработки полости антисептическим раствором фурацилина и выполняли цитологические исследования по определению жизнеспособности сколексов и их окрашиванию в бурый цвет 1% водным раствором эозина.

Цитологические исследования проводились по методике Папаниколау.

Эта методика более достоверна и позволяет судить об эффективности метода обеззараживания. Полученные результаты даны в таблице №1.

Таблица №1

Результаты влияния антисептического раствора фурацилина на жизнеспособность плодоносных элементов эхинококка в контрольной группе

Метод обеззараживания	Количество больных	Экспозиция (в минутах) % погибших сколексов		
		3	5	10
Антисептический раствор фурацилина	10	70,0	80,0	90,0

Применение антисептического раствора фурацилина до 5 минут не оказывало губительного действия на сколексы и через 10 минут экспозиции выявлено 90% погибших сколексов, отсутствовали крючья и отмечено сгущение внутренней структуры.

Результаты цитологического исследования представлены на рис.1-4. Живой сколекс с целой герминативной оболочкой с целостным внутренним клеточным содержимым (рис.1).

Рис.1. Живой сколекс до обработки фурацилином

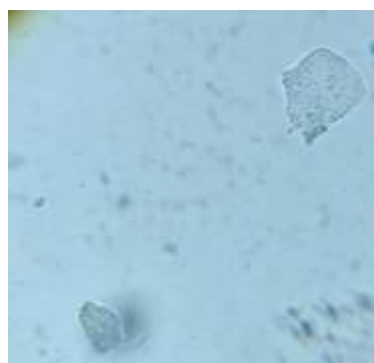

Рис.2. Через 3 минуты после экспозиции фурацилином

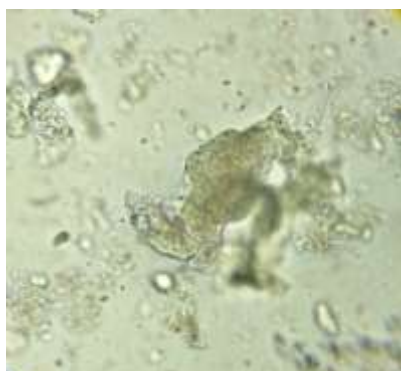

Рис. 3. Состояние сколекса через 5 минут после экспозиции фурацилином

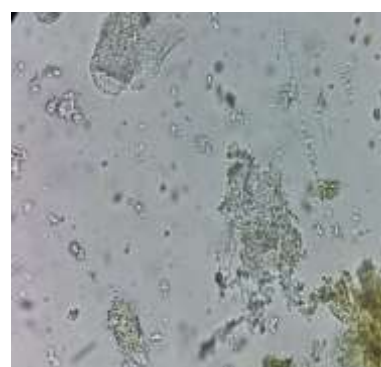

Рис.4. Через 10 минут после экспозиции фурацилином

На третьей минуте экспозиции, когда уже определяются изменения формы сколекса в сторону вытягивания и набуханием клеточной мембраны (рис.2). На 5 минуте экспозиции наблюдается разрушение герминативной оболочки со сгущением клеточной структуры и с частичным окрашиванием в бурый цвет (рис.3).

Таким образом, наши цитологические исследования свидетельствуют, что антисептический раствор фурацилина является эффективным обеззараживающим препаратом при обработке полости фиброзной капсулы во время эхинококкэктомии, однако через 10 минут % погибших сколексов составляло 90 %.

В основной группе больных мы строго придерживались принципам апаразитарности во время оперативного вмешательства, которое заключалась в проведении ряда мероприятий, направленных на предотвращение контакта содержимого кисты с оперируемым органом, полостями и операционной раной с целью профилактики интраоперационной диссеминации зародышевых элементов удаляемой кисты.

Для обеспечения апаразитарности, важное значение придавали операционному доступу, правилам изоляции операционного поля и апаразитарным способам эвакуации содержимого удаляемых кист. Наряду с этим в данной исследуемой группе больных, мы также придерживались к строгих принципов антипаразитарности, заключающиеся в обеззараживании зародышевых элементов паразитарной кисты. С этой целью в исследуемой группе мы особое внимание обратили на эффективные методы антипаразитарной обработки содержимого удаляемых кист 0,02% раствором декасана и 10% раствора бетадина. В основной группе больных во время ЭЭ полость фиброзной капсулы дополнительно обрабатывалась декасаном и бетадином в течение 3-10 минут. До и после обеззараживания полости фиброзной капсулы 0,02% раствором декасана и бетадином брали содержимое кисты для проведения цитологического исследования. Цель цитологического исследования была также направлена для определения жизнеспособности сколексов и их окрашиванию в бурый цвет 1% водным раствором эозина. Указанная методика позволяла нам судить об эффективности метода обеззараживания, которые представлены в таблице №2.

Результаты воздействия дезинфицирующего, антисептического, антимикробного, противогрибкового препарата 0,02%-раствора декасана и бетадина на жизнеспособность плодоносных элементов эхинококка в основной группе больных.

Таблица №2

Метод обеззараживания	Количество больных	Экспозиция (в минутах) % погибших сколексов		
		3	5	10
Декасан 0,02%	7	90,0	100,0	100,0
Бетадин 10 %				

Использование 0,02% раствора декасана с бетадином уже на 3 минуте оказывало губительное действие на сколексы и при этом было выявлено 90% погибших сколексов. Это проявлялось тем, что вторичные элементы эхинококка были неподвижными, интенсивно окрашивались в бурый цвет, внутренняя их структура почти не

дифференцировалась. Исследования, проводимые при экспозициях с 5 по 10 минуте существенных различий не выявило, все сколексы были погибшие. При этом было установлено, что оптимальное время экспозиции составляет 4-5 минут. Результаты цитологического исследования представлены на рис.7-10. Живой сколекс с целой герминативной оболочкой с целостным внутренним клеточным содержимым (рис.7).

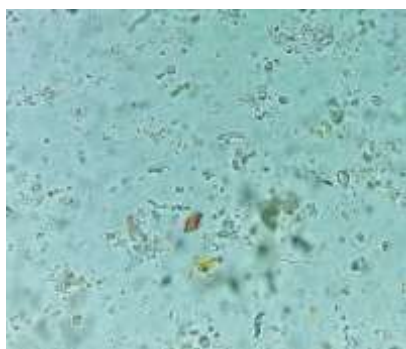

Рис. 7. Живой сколекс до обработки 0,02% декасаном и 10% бетадином.

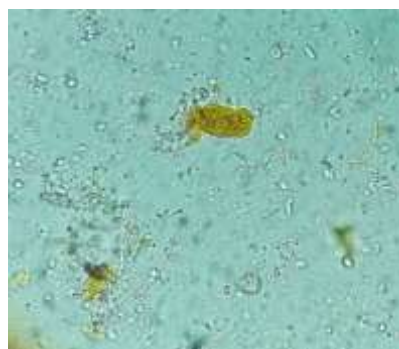

Рис. 8. Через 3 минуту после экспозиции 0,02% декасаном с 10% бетадином

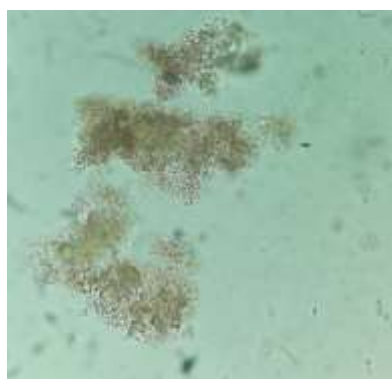

Рис. 9. Через 5 минут после экспозиции 0,02% декасаном с 10% бетадином.

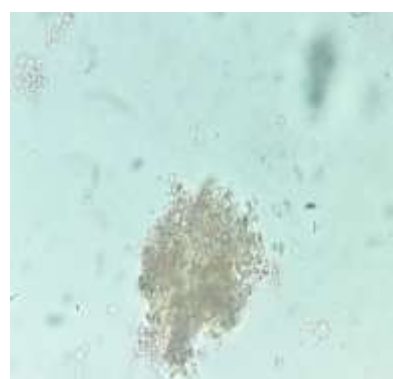

Рис. 10. Через 10 минут после экспозиции 0,02% декасаном с 10% бетадином.

На третьей минуте экспозиции определялась изменение формы сколекса в сторону вытягивания и набухания клеточной мембраны(рис.8). На 5 минуте экспозиции наблюдалось разрушение герминативной оболочки со сгущением клеточной структуры и с частичным окрашиванием в бурый цвет (рис.9,10).

Подитоживая результаты цитологических исследований в основной группе больных можно полагать, что 0,02% декасан и 10% раствор бетадина по своему

сколексоцидному действию не уступает антисептическому раствору фурацилина, что и явилось для нас основанием для использования 0,02% раствора декасана и 10% бетадина в клинике, как эффективное обеззараживающее средство полости фиброзной капсулы.

Таким образом, выбор лечебно – диагностической тактики при ЭП в большинстве случаев зависит от характера поражения, количества и размеров ЭК, а также в выборе наиболее оптимального доступа и методов изоляции операционного поля, антипаразитарной обработки кисты и рационального дренирования остаточных полостей, основанные на принципах апаразитарности и антипаразитарности эхинококкэктомии, повышают радикальность операций .

Выводы

1. Применение 0,02% раствора Декасана и 10% бетадина оказывает 100% губительное действие на плодоносные элементы эхинококка в экспозиции 3 минуты, что нашло подтверждение цитологическими исследованиями.

2. Оптимизированная пред и послеоперационное ведение больных с использованием эффективных методов эхинококкэктомии и обработка остаточной полости Декасаном и бетадином позволяет тщательно произвести антипаразитарную обработку полости фиброзной капсулы.

Литература:

Абдоков А.Д. Клиническая оценка принципов апаразитарности и антипаразитарности в хирургии эхинококкоза печени: Авт. дисс. ... канд. мед. наук. - Ставрополь, 2012.-21 с.

Акилов Х.А., Байбеков И.М., Хайитов А.К. Эффективность обработки остаточной полости перманганатом калия после эхинококкэктомии из печени в сравнительном аспекте // Хирургия Узбекистана. - 2008. - №1. - С. 6-8.

Алиев М.А., Баймаханов Б.Б., Федотовских Г.В. и др. Морфологическое выявление зародышевых элементов эхинококка в фиброзной капсуле печени и оценка эффективности обработки остаточной полости печени комбинированным способом. // Хирургия Узбекистана 2006. - №3- СП.

Алиев М.Ж., Эффективность методов обеззараживания полости фиброзной капсулы при эхинококкоза печени // Автореф. дисс. ... канд. мед. наук. - Бишкек -2015.- С.24

Артыков Ж.Б. Выбор и оптимизация хирургической тактики при эхинококкозе селезенки с использованием современных диагностических технологий: Автореф. дисс. ... канд. мед. наук. - Ташкент, 2011. - 24 с.

Аскерханов Г.Р., Халилов А.Х., Магамедов С.З., и др. Хирургическое лечение эхинококкоза легких. Актуальные вопросы современное хирургии. Астрахань, 2016; 12.

Вафин А.З. Айдемиров А.Н., Попов А.В., Маланка М.И., Абдоков А.Д., Хушвактов У.Ш. Особенности повторных операций на печени при рецидивах эхинококкоза // Материалы XVIII международного конгресса хирургов - гепатологов стран СНГ «Актуальные проблемы хирургической гепатологии» (Альманах Института хирургии им. А.В. Вишневского). - М., 2011.

- Том 6, №2. - С. 94-95.

Шевченко Ю.Л., Назыров Ф.Г., Хирургия эхинококкоза //

Монография –М. -2016.-С.287.

Шевченко Ю.Л., Эхинококкоз сердца. Хирургическое лечение инфекционного эндокардита и основы гнойно-септической кардиохирургии. М.: Династия, 2015 392-409.

Aslan M, Yiiksel P, Polat E, Cakan H, Ergin S, Oner YA, Zengin K, Ankan S, Saribas S, Torun MM, Kocazeybek B. The diagnostic value of Western blot method in patients with cystic echinococcosis // New Microbiol. - 2011. -Vol.34, №2. - P. 173-177.

Назыров Ф.Г., Девятов А.В., Махмудов У.М. Критические ситуации при повторных операциях у больных с рецидивами эхинококкоза органов брюшной полости // Материалы XVIII международного конгресса хирургов - гепатологов стран СНГ «Актуальные проблемы хирургической гепатологии» (Альманах Института хирургии им. А.В. Вишневского).

- 2011. - Том 6, №2. - С. 108.

Назыров Ф.Г., Ильхамов Ф.А. Классификация эхинококкоза печени и методов его хирургического лечения // Анналы хирургической гепатологии. -2005.-Т.Ю.-№-1. -С. 8

The Evaluation of Cryptocurrency from the Perspective of Taxation in Turkey: Example of Bitcoin

Orçun AVCI¹

Abstract

Nowadays, the changes in the technological developments have been felt in many areas in terms of economics. In this context, cryptocurrency is one of the concepts that have been developed in recent years by the developments in computer technology. Bitcoin emerges as one of the most widely used crypto currencies. Recently, Bitcoin has been an important issue that keeps the agenda quite busy. This has made Bitcoin even more valuable for investors, as Bitcoin is highly valued, and financial transactions can be avoided due to the fact that Bitcoin transactions cannot be recorded. In this study, the emergence of Bitcoin as considered cryptocurrency and the situation with the subsequent developments will be evaluated, and tax problems will be discussed.

Keywords: Cryptocurrency, Bitcoin, Taxation

JEL Codes: G19, G23, H20

Türkiye’de Kripto Paranın Vergisel Açıdan Değerlendirilmesi: Bitcoin Örneği

Özet

Günümüzde, teknolojik gelişmeler kapsamında yaşanan değişiklikler ekonomik açıdan da birçok alanda hissedilir hale gelmiştir. Bu kapsamda, bilgisayar teknolojisinde yaşanan gelişmelerin son yıllarda ortaya çıkardığı kavramlardan bir tanesi de kripto paradır. En yaygın kullanılan kripto para birimlerinden biri olarak karşımıza, Bitcoin çıkmaktadır. Son zamanlarda Bitcoin, gündemi oldukça meşgul eden önemli bir konudur. Bunun sebebi, Bitcoin’in oldukça değer kazanması ve Bitcoin’le yapılan işlemlerin kayıt altına alınamaması sebebiyle mali kontrollerden kaçılabilmesi yatırımcılar açısından Bitcoin’i daha da değerli bir hale getirmiştir. Çalışmada, Kripto para kapsamında ele alınan Bitcoin’in nasıl ortaya çıktığı ve daha sonra yaşanan gelişmelerle durumu değerlendirilerek vergisel açıdan karşılaşılan sorunlar ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kripto Para, Bitcoin, Vergilendirme

JEL Kodları: G19, G23, H20

¹ Arş. Gör., Aksaray Üniversitesi, İİBF Maliye Bölümü, orcun.avci@outlook.com

1. Giriş

Bilgi teknolojilerinde yaşanan gelişimle beraber hayatımızda birçok yenilik meydana gelmiştir. Kripto paralar da bu yeniliklerden biridir. Kripto paraların popülaritesinin artmasıyla birlikte gündemde çokça yer aldığı göze çarpmaktadır. Bu bağlamda özellikle Bitcoin'in daha çok öne çıktığı görülmektedir. Ancak Bitcoin'e ilişkin bu denli talep varken, Bitcoin'in vergilendirilmesi konusunda birtakım sıkıntılar yer almaktadır. Bitcoin'e ilişkin kanunlarda herhangi bir hüküm bulunmaması konuyu sıkıntılı hale getirmektedir. Bitcoin'in özellikleri çerçevesince hızlı olması ve maliyet düşüklüğü özellikle yatırımcılar açısından cazip kılmaktadır. Ancak devletler açısından meydana gelen ciddi bir gelir kaybı da söz konusudur. Bu açıdan bakıldığında çalışmada, kavramsal çerçeveye yer verilerek Bitcoin özelinde vergilendirilme sorunu ele alınacaktır. Çalışmanın amacı, Bitcoin'in vergilendirilmesine ilişkin mevcut problemlerin tartışılmasını sağlamak ve birtakım çözüm önerilerinde bulunmaktadır.

2. Kripto Paranın Kavramsal Çerçevesi

Modern dünya koşulları altında, tamamen sanal ortamda, herhangi bir fiziksel gerçekliğe dayanmayan sanal paralar oluşmaya ve konuşulmaya başlanmıştır. Sanal paralar, değerini herhangi bir fiziksel mal, hizmet, maden veya itibari paradan almamaktadır. Değişik şifreleme metotlarıyla belirli sayıda şifre üretilmek üzere kurgulanmış bilgisayar yazılımlarıyla, ağa bağlı bilgisayarlar tarafından üretilen bu şifreler, "kripto para" şeklinde ifade edilmektedir. Kripto paralar, bir grup insan tarafından para olarak kabul görmekle birlikte henüz dünya çapında genel geçer kabul görmüş bir para birimi değildir. Fakat geleceğin para birimi olabileceği hususunda ciddiye alınması gereken iddialar yer almaktadır (Sarkın Şahin, 2018: 26).

Kripto para, güvenlik açısından kriptoloji bilimini kullanan, dijital ve sanal bir para birimidir ve matematik temelli şifreleme sistemidir. Banka kartlarında, sanal kartlarda veya sanal ortamda yapılan her işlemde de aslında bu paralar kullanılmaktadır. Bankaların kasalarından fiziksel olarak paralar çıkmadan, sanal olarak paralar transfer edilmektedir. Bu bağlamda bu paralar da aslında kripto paralardır çünkü sadece sistemlerde rakamsal değişiklikler meydana gelmektedir. Yeni nesil kripto paralar da temelde bu mantıkla çalışmaktadır. Dünyadaki diğer para birimlerine nazaran bu kadar çok ilgi görmesinin en temel nedeni ise, organik bir yapıda olmasıdır. Yani herhangi bir hükümet veya merkezi otorite tarafından yönetilemiyor olmasından kaynaklanmaktadır (Kaplanhan, 2018: 106).

Kripto parayı ayakta tutan sistem "blok zinciri (Blockchain)" teknolojisidir. Blockchain; hesap defteri girişini ya da bir hesap hareketi kaydını temsil eden veri yapısıdır. Her hesap hareketi, gerçekliğini koruma altına almak adına dijital olarak imzalanır ve kimse bu kayda müdahale edemez. Böylece hem hesap defterinin kendisi hem de içindeki hesap hareketlerinin güvenilir olduğu varsayılır. Kripto paraların çalışmasını sağlayan ve altyapısını teşkil eden blockchain teknolojisinin aracı gerektirmemesi ve şeffaf oluşunun yanında en güçlü yanı sahip olduğu yüksek güvenlidir (Kaplanhan, 2018: 106).

Blockchain işlem sürecini hızlandırması, maliyetleri düşürmesi, güvenliği artırması ve operasyonel işleyişi kolaylaştırması gibi kullanıcılara sağladığı faydalar yönüyle büyük bir potansiyel barındırmaktadır. Kripto paraların yaygınlaşmaları neticesinde üçüncü taraflara olan ihtiyacı ortadan kaldıran blockchain teknolojisinin merkezileşmemiş sistemi, transferleri anonim ve çok düşük (binde bir gibi) bir maliyetle gerçekleştirmesi sebebiyle finansal sistemde önemli bir değişim veya yıkıcı etkiye sebep olabilir. Blockchain teknolojisinin en büyük özelliği ise, merkezi olmayan bir doğrulama sistemine sahip olmasıdır. Bu açıdan dijital dönüşümün yaşandığı en etkili alanlardan biri olarak gösterilmektedir. Dijital kayıt deposu

vazifesi görebilen blockchain; gayrimenkul, araç ve değerli varlıkların kanıt ve kaydından doğum, evlilik ve ölüm belgelerinin tutulmasına, seçimlerin gerçekleştirilmesi ve akıllı kontratların yönetilmesinden finansal dokümanların saklanması, işlenmesi ve yönetilmesine kadar çok farklı alanlarda uygulanabilen değerli bir teknolojidir. Blockchain teknolojisi bireysel kullanıcılara dijital kimlik üzerinde bugüne kadar benzeri görülmemiş bir kontrol şansı vermektedir. Bu yüzden, küresel açık bir hesap defteri olan blockchain sadece kripto paraların üretiminde değil birçok farklı alanda saklama, yönetme ve depolama gibi işlemler için kullanılmaktadır. Dijital kimliğe sağladığı imkân, onu güven ekonomisinin anahtarı konumuna getirmektedir (Dilek, 2018: 11).

En yaygın kripto para birimlerinden bazıları Bitcoin, Ethereum, Bitcoin Cash, Bitcoin Gold, Litecoin, Dash'dır. Örneğin Bitcoin'in kullanıcı sayısı Ocak 2017 tarihinde 11 milyon kişi iken bu sayı 2017 sonu itibarı 20 milyonu geçmiştir. Her ne kadar kripto paralar herhangi bir merkez, devlet veya otoriteye bağlı olmadığı için güvenilir sayılmasa da bu kullanıcı sayısı 28 Avrupa Birliği ülkesinden yirmi birinin nüfusundan fazla olduğu görülmektedir (Kaplanhan, 2018: 106).

3. Bitcoin'in Özellikleri ve Konunun Bitcoin Özelinde Değerlendirilmesi

Dünyanın en yaygın ve bilinen kripto para birimi olan Bitcoin, popüleritesini giderek arttırmıştır. 2009 yılındaki ortaya çıktığı mantığıyla aynı olan Bitcoin, kripto para birimlerine gösterilen talebi de çoğaltmıştır. Bir kripto para birimi kullanılarak, kullanıcılar tarafından üçüncü bir taraf gözetimi olmaksızın dijital olarak değişim yapılabilmektedir (Devries, 2016: 1).

Bitcoin, bir kullanıcıdan diğer bir kullanıcıya doğrudan iletilebilen bir kripto para birimidir. İlk olarak 1998 yılında Wei Dai tarafından ileri sürülen ve 2009 yılında Satoshi Nakamoto rumuzlu bir kişi tarafından Bitcoin ile hayata geçirilen kripto para kavramı, paranın yaratılması ve transferinin kriptoloji yani şifre bilimi sayesinde merkezi bir otoriteye gerek olmadan kontrol edilebileceği fikrine dayanmaktadır. Bu özelliği Bitcoin'i Türk Lirası, Amerikan Doları, Euro gibi Merkez Bankaları'nca kâğıt olarak ya da elektronik olarak ihraç edilen klasik paralardan ayırmaktadır (Ateş, 2014: 133).

Birebir elektronik nakit sistem olarak dizayn edilen Bitcoin kim tarafından yapıldığı belli olmayan açık kaynaklı bir yazılımdır. Bitcoin'nin hem sahibinin belirsizliği hem de finans politikalarına tepki olarak doğması ilgi uyandırmış ve kısa sürede yayılmasına sebep olmuştur. Bitcoin, finansal sistem içinde bankalar gibi aracı kuruluşlara ve devlet tarafından uygulanan politikalara tepki olarak kurulmuş olsa da merkezi bir yapıya sahip değildir. Bitcoin ile sunulan finansal özgürlük anlayışı, dünyada çok hızlı bir şekilde kabul görmeye başlaması değerini gün geçtikçe yükseltmeye başlamıştır (Atik vd., 2015: 248).

Dünya genelinde çok sayıda Merkez Bankası veya Banka Denetleme ve Düzenleme Kurumu Bitcoin kullanımını yasaklamamakla birlikte, birey ve kurumları karşı karşıya gelebilecekleri riskler hususunda uyarılmaktadır. Zira, Bitcoin yeni bir kavramdır. Ayrıca merkezi bir otorite tarafından kontrol edilmemesi ve kendine özgü bir sistem işleyişine sahip olması birtakım sorunları gündeme getirmektedir. Tüm bunlar gelecek konusunda öngörü sahibi olmayı engellemektedir. Kripto para hacminin dünya üzerinde en yüksek olduğu ülke ise, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) olarak karşımıza çıkmaktadır. ABD'nin en büyük borsalarından Chicago Board Options Exchange (CBOE), kripto para birimi Bitcoin ile vadeli işlem yapan ilk borsa olmuştur. Böylece ABD'nin en büyük opsiyon borsası ünvanına sahip CBOE, Bitcoin'in meşrulaşması yönünde önemli bir adım atmıştır (Gökçe, 2018: 104).

Bitcoin'in temel özelliklerine baktığımızda; Bitcoin ağının merkezi olmadığı, herhangi bir aracı, yönetici, denetleyicinin olmadığı, uçtan uca birbirine bağlı, gönüllü katılım sağlayan bilgisayarlardan oluştuğu görülmektedir. Bağlı tüm bilgisayarlar, açık kaynak kodlu, aynı programı çalıştırmalar, hepsi tüm işlemleri görür, hepsi tüm işlem geçmişini isterse tutabilir, istedikleri an diğer uçlardan işlem geçmişlerini alabilirler. Diğer özellik olarak; dijital itibari paraların işlemlerinde, güvenilen bir aracıya ihtiyaç duyulurken, Bitcoin'de aracıya ve güvene ihtiyaç yoktur. Aracılık sisteminin maliyetleri yüksektir ve güvenlik açıklarına gebedir. Ayrıca; Bitcoin borç değil, değer taşıyıcıdır. Banka hesaplarındaki paralar, bir tür borç senedir. Bir hesap, bir bankanın müşterisine olan borcunu temsil eder. Bitcoin bir borcu temsil etmez. Banka ve hükümetlerin, banka hesapları üzerindeki kontrol güçleri, Bitcoinde yoktur. Hiçbir güç Bitcoin'in kullanılmasını engelleyemez, yapılan işlemi geri alamaz. Bir diğer özelliğine baktığımızda; işlemlerin anonim olduğu ve takma adlarla yapıldığı karşımıza çıkmaktadır. İşlemlerin gerçek kişilerle, kuruluşlarla, banka hesaplarıyla bağlantısı yoktur. İşlemler Bitcoin adresleri arasında gerçekleşir. Bitcoin adresleri dijital rumuzlardır. Tüm bunlara rağmen, %100 anonimlik mümkün değildir. Ayrıca, devletler para arzıyla ve kısıtlamasıyla bankadaki paranın değerini etkileyecek (enflasyon ve deflasyon) mali kararlar alabilirler. Oysa Bitcoin arzı üzerinde banka ve devletlerin etkisi yoktur. Bitcoin için döviz kuru, arz ve talebin bir fonksiyonu olarak piyasa tarafından belirlenir. Sisteme dışarıdan para arzı yapılamaz, dolayısıyla enflasyon oluşmaz. Bitcoin, kâğıt paranın aksine önceden belirlenmiş bir algoritmaya göre yalnızca 21 milyon oluşturulacaktır (Doğan vd., 2018: 26).

Bitcoin kuru pazardaki arz ve talebe göre değişmektedir. Bu yüzden, herhangi bir gerçek para birimine bağlı değildir. Gerçek paranın Bitcoin ile değişiminin yapılabileceği çeşitli platformlar da bulunmaktadır. Ayrıca Bitcoin kullanmak isteyen kişiler bu parayı ürün ya da hizmet satarak ya da bilgisayar ürünü bir süreç olan ve mining (madencilik) denilen işlemle elde etmektedirler. Mining oldukça karmaşık olan matematiksel formüllerin bilgisayar gücü ile çözülmesi sürecine denmekte ve mining işlemi ile bilgisayar sistemleri aracılığıyla sistemsel problemleri çözenlere belli sayıda yeni Bitcoin verilerek, bu şekilde yeni Bitcoin'ler üretilmiş olmaktadır. Kullanıcıların bilgisayarlarına indirdikleri belli yazılımlar aracılığıyla satın alınan Bitcoin'ler yine bilgisayarda korunan dijital cüzdanda saklanırlar. Bitcoin ile birlikte, piyasaya şeffaf bir biçimde dolaşıma giren bir para birimi gündeme gelmiş olup, kullanıcılar kendilerini bankada hissederek parasal bir değer edinmektedir. Bitcoin sayesinde anlık olarak ulaştırılabilen ve bu ulaşımın kontrol edilebildiği, satıcıların ödeme sırasında kredi kartı komisyonu ödemesine gerek bulunmayan, anında kullanım için hazır olan bir kaynak yaratılmaktadır (Çetiner, 2018: 5).

Bitcoin ve alternatif kripto para birimleri, birçok piyasayı özellikle de finansal piyasaları derinden etkilemiştir. 7 gün 24 saat işlem yapma şansı, çok düşük düzeylerde komisyon ile para gönderimi ve işlem hızı gibi avantajları sayesinde geleneksel aracı kurumlara üstünlük sağlamış ve mevcut finansal araçlar ile işlem yapan işletmeleri, iş modellerinde değişiklik yapmaya zorlamıştır (Karaoğlan vd., 2018: 16-17).

4. Türkiye'de Bitcoin'in Vergilendirilmesi ve Temel Sorunlar

Özellikle son yıllarda gündeme gelen kripto paralar teknolojik gelişmenin yeni bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır ve yoğun tartışma konusu olmuştur. Herhangi bir merkezi otoriteye bağlı olmaması ve bilinmezlikleri içermesi sebebiyle kripto paraların özellikle vergilendirilmesi hususunda farklı görüşler ortaya atılmaktadır. Vergilendirmeye yönelik her girişimde çözülmesi gereken ilk sorun gelirin ne olduğunun anlaşılması ve tespit edilmesidir (Polat vd., 2018: 51-52).

Avrupa Merkez Bankası (ECB), Bitcoin gibi diğer kripto para birimlerini de para tanımı içerisinde görmemektedir. Bu tip kripto para birimleri hukuki açıdan para birimi değildir. Bu değerler hukuki açıdan bir dijital gösterim olarak tanımlanabilir. Halihazırda Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası tarafından da bu tip kripto para birimleri hakkında bir tanımlama olmamakla birlikte dijital paraların ileride finansal istikrara katkı sağlayabilecekleri anlayışı da Merkez Bankası'na oluşmaya başlamıştır. Herhangi bir resmi ya da özel kuruluş tarafından ihraç edilmeyen ve karşılığı için güvence verilmeyen bir sanal para birimi olarak bilinen Bitcoin, mevcut yapısı ve işleyişi itibarıyla 6493 Sayılı Ödeme ve Menkul Kıymet Mutabakat Sistemleri, Ödeme Hizmetleri ve Elektronik Para Kuruluşları Hakkında Kanun² kapsamında elektronik para olarak değerlendirilmemekte, bu nedenle de Kanun çerçevesinde gözetim ve denetimi mümkün görülmemektedir. Görüldüğü üzere, Bitcoin'in ulusal mevzuatımıza göre herhangi bir tanımı bulunmamaktadır. Ancak, ortada bir iktisadi kıymet vardır ve bunun vergisel boyutu da mutlaka değerlendirilmelidir (Kara, 2018).

Türk vergi mevzuatı açısından açıklanması zor bir konumda olan kripto paraya ilişkin üzerinde henüz uzlaşmış bir para, menkul kıymet veya emtia tanımlaması bulunmamaktadır. Fakat olası yaklaşımlar kapsamında olaya vergileme yönünden bakıldığında; Bitcoin'in para birimi olarak kabul edilmesi durumunda, Merkez Bankası yetki alanı kapsamında değerlendirilerek herhangi bir vergilemeye tabi tutulmayacağı söylenebilir. Menkul kıymet olarak değerlendirildiğinde ise; Katma Değer Vergisi'nin (KDV) konusuna girmemekle beraber, değer artışının 2018 yılı için 12.000 TL'yi aşması durumunda aşan kısım Gelir Vergisi'ne tabi olacaktır. İşlemin yapıldığı borsaların elde ettiği komisyonlar ise, ticari kazançlarını oluşturacaktır. Fakat menkul kıymet tanımlamasının getireceği birtakım problemler bulunmaktadır. Bunların başında ise; işlemin yapıldığı borsaların hangi ülke hukukuna tabi olacağı ve vergilemeye ilişkin uluslararası sınırların çizilmesinin güçlüğü karşımıza çıkmaktadır (Günay & Kargı, 2018: 71).

Bitcoin ve benzeri kripto paraların emtia olarak tanımlanıp tanımlanamayacağı konusunu açıklığa kavuşturmak için öncelikle "emtia" kavramı üzerinde durulması gerekmektedir. Emtia, Türk Dil Kurumu tarafından "mal" olarak açıklanmıştır. Esasen emtia, ticarete konu olan mallardır. Günlük hayatta en sık rastlanılan emtialar; tarım, ormancılık ve enerji ürünleri, değerli madenler ile gıda maddeleri, sanayi metalleri, gıda maddeleri, kimyasallar ve hammaddeler ve benzeri alt gruplara ayrılmaktadır. Bunlardan en çok işlem hacmi olanlar; altın, gümüş, bakır, buğday, mısır, kakao, pamuk, petroldür (Gökçe, 2018: 104).

Bu bağlamda Bitcoin emtia olarak düşünüldüğünde, kripto paranın artan kur değerinden yararlanarak al-sat karı elde etmek için kullanılması durumunda, alım satım işlemleri ticari bir organizasyon içerisinde devamlı olarak gerçekleştiriliyor ise Gelir Vergisi Kanunu hükümlerine göre elde edilen kazancın ticari kazanç olduğu açıktır. Ticari organizasyon ve devamlılık unsurunun bulunmadığı durumlarda ise, elde edilen kazanç arızı kazanç olacaktır. 2018 yılı itibarıyla 27.000 TL'ye kadar olan arızı kazançlar vergiden istisna tutulmuşken, bu tutarı aşan kazançlar vergiye tabi olacaktır. Bitcoin alıp-satan kurumların kazançları Kurumlar Vergisi'ne tabi iken, işlemlerin Türkiye'de gerçekleştirilmesi koşuluyla Bitcoin teslimleri KDV konusuna girecektir. Ayrıca, Bitcoin alım-satımına yönelik yapılacak sözleşmeler Damga Vergisi'ne tabidir (Doğan vd., 2018: 31).

Türkiye'deki tartışmalar ve kurumların değerlendirmeleri göz önüne alındığında emtia yaklaşımın Türk mevzuat ve finansal sistemi açısından daha elverişli olduğu yorumu yapılabilir. Zira; Sermaye Piyasası Kurulu'na göre bir menkul kıymetin varlığı onun dayalı olduğu gerçek bir varlığın olmasına bağlıdır. Bu yönüyle kripto paranın menkul kıymet

² 28690 sayılı ve 27.06.2013 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanmıştır.

yaklaşımının, Türk finansal sistemiyle örtüşmediği söylenebilir. Para birimi yaklaşımı ise Merkez Bankası uzmanlarına göre; bir Merkez Bankası tarafından basılmamış olması ve yine fiktif de olsa bir değer karşılığı basılmış olması gerektiği için Bitcoin gibi kripto paralara para birimi denilemeyeceği düşünülebilmektedir (Günay & Kargı, 2018: 71; Habetürk, 2017). Bu yüzden de emtia yaklaşımı daha uygun görülmektedir.

5. Sonuç

Kripto paralar olarak adlandırılan yatırım araçlarının son dönemlerde dünyada yaygın hale gelmesiyle birlikte ülkemizde de bir hayli ilgi gördüğü görülmektedir. Özellikle en yaygın kullanılan kripto para birimi olan Bitcoin'in herhangi bir fiziki varlık ile ilişkisi olmaması ve merkezi otoriteye bağlı olmaması, yasal güvence boşluğunun bulunması gibi nedenlerinden ötürü yatırımcıların dikkatli olması gerekmektedir. Ancak sağlanan getiriler ve işlem kolaylığı konuyu yatırımcılar açısından cazip hale getirmektedir. Dünyada genel olarak eğilimin öncelikle Bitcoin'in yasal statüsünü belirleme şeklinde olduğu görülmektedir. Ancak, Bitcoin başta olmak üzere kripto paraya ilişkin uzlaşmış uluslararası bir tanım mevcut değildir. Bu yüzden ülkemizde de mevcut yasal düzenlemeler Bitcoin'i vergilendirmek için yetersiz kalmaktadır. Bitcoin'in para, menkul kıymet ve emtia yaklaşımları içerisinde emtia yaklaşımı Türkiye'ye daha yakın gelmektedir. Ancak, yine de sorun çözülememektedir. Öncelikle ülkemizde, Bitcoin'le ilgili yasal bir düzenleme yapılmalıdır. Bu kapsamda, vergi kanunlarında kazanca ilişkin hukuki bir tanımlama yapılmalıdır. Böylelikle vergilendirmeye ilişkin temel sorunlar da ortadan kalkmış olacaktır.

Kaynakça

- Ateş, L. (2014). "Bitcoin: Sanal Para ve Vergileme", *Vergi Sorunları Dergisi*, 308(Mayıs): 131-141.
- Atık, M., Köse, Y., Yılmaz, B. & Sağlam, F. (2015). "Kripto Para: Bitcoin ve Döviz Kurları Üzerine Etkileri", *Bartın Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6(11): 247-261.
- Çetiner, M. (2018). "Bitcoin (Kripto Para) ve Blok Zincirin Yeni Dünyaya Getirdikleri", *İstanbul Journal of Social Sciences*, 20(Spring): 1-16.
- Devries, P. D. (2016). "An Analysis of Cryptocurrency, Bitcoin and the Future", *International Journal of Business Management and Commerce*, 1(2): 1-9.
- Dilek, Ş. (2018). "Blockchain Teknolojisi ve Bitcoin", *Analiz*, 231(Şubat): 7-30.
- Doğan, Z., Buyrukoğlu, S. & Kutbay, H. (2018). "Türkiye'de Bitcoin İşlemlerinin Vergilendirilmesi ve Muhasebeleştirilmesine İlişkin Öneriler", *Vergi Sorunları Dergisi*, 361(Ekim): 23-33.
- Gökçe, Ö. (2018). "Kriptografik Para Bitcoin", *Vergi Dünyası Dergisi*, 439(Mart): 102-2017.
- Günay H. F. & Kargı V. (2018). "Kripto Paranın Vergilendirilmesi Fikrinin Mali Yönden Değerlendirilmesi", *Journal of Life Economics*, 5(3): 61-76.
- Habetürk (2017), *Maliye Bakanlığı, SPK, Merkez Bankası Bitcoin'i Gözaltına Aldı*, <https://www.haberturk.com/maliye-bakanligi-spk-merkez-bankasi-bitcoini-gozaltina-aldi-1752477-ekonomi>, (07.11.2018).

Kaplanhan, F. (2018). “Kripto Paranın Türk Mevzuatı Açısından Değerlendirilmesi Bitcoin Örneği”, *Vergi Sorunları Dergisi*, 353(Şubat): 105-123.

Kara, F. (2018). “Bitcoin’in Vergi Usul ve Katma Değer Vergisi Kanunları Karşısındaki Durumu”, *E-Yaklaşım Dergisi*, 303(Mart),

<https://uye.yaklasim.com/magazinecontent.aspx?ID=30874>, (06.11.2018).

Karaoğlan, S., Arar, T. & Bilgin, O. (2018). “Türkiye’de Kripto Para Farkındalığı ve Kripto Para Kabul Eden İşletmelerin Motivasyonları”, *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 6(2): 15-28.

Polat, A., Yusufoglu, A. & Çakır, M. (2018). “Bitcoin Özelinde Sanal Paraların Türk Vergi Sistemi Karşısındaki Durumunun İncelenmesi”, *Vergi Dünyası Dergisi*, 445(Eylül): 43-56.

Sarkın Şahin, F. (2018). “Kripto Para: Alternatif Sanal Para”, *Vergi Dünyası Dergisi*, 443(Temmuz): 25-37.

Іскерлік қарым-қатынастағы сөйлеу тілінің прагматикалық ерекшеліктері

Шохаева Қ. Н.¹

Annotation

This article deals with the pragmatic features of the business language of communication. Pragmatic considers the features of the use of language units when entering the speech act of language users.

Keywords: business relation, the phonation, illocutionary features, pragmatic, speech technique.

Аңдатпа

автор мақалада іскерлік қарым қатынастағы сөйлеу тілінің прагматикалық тұрғыда тілдік бірліктерді қолдана білу ерекшеліктерін

қарастырады. Прагматика тілді тұтынушылардың сөйлеу актісіне түсу кезіндегі тілдік бірліктерді қолдана білу ерекшеліктерін қарастырады.

Кілт сөздер: іскерлік қарым қатынас, фонация актісі, иллокутивті ерекшеліктер, прагматика, сөйлеу техникасы.

Аннотация

В статье рассматриваются прагматические особенности делового стиля речи и использование языковых единиц. Прагматика рассматривает особенности использования языковых единиц при акте языковых потребителей.

Ключевые слова: деловое отношение, акт фонации, иллокутивные особенности, прагматика, техника речи.

¹ Абай атындағы ҚазҰПУдың 2 курс докторанты, shohaeva1976@mail.ru

Іскерлік қарым-қатынастағы сөйлеу тілі кәсіби тұрғыда тіл шеберлігін қолдана білу мақсатынан туындайды. Кәсіби саладағы тіл шеберлігі жұмыс барысын ұйымдастыруға, жұмыс тобының психологиялық ахуалын жақсартуға, істің дөңгеленіп алға жылжуына көп септігін тигізеді. Оған тілдің прагматикалық ерекшелігі ықпал етеді.

Прагматика тілді тұтынушылардың сөйлеу актісіне түсу кезіндегі тілдік бірліктерді қолдана білу ерекшеліктерін қарастырады. Кәсіби жағдаятқа байланысты тілді қолданушының коммуникативтік ұстанымы, прагматикалық мақсаты әдеттегіден басқаша болады. Әдетте кез келген адам өзінің күнделікті тұрмыстық жағдаятына байланысты отбасы мүшелерімен, достарымен, тамыр-таныстарымен, көшедегі басқа адамдармен т.б. тілдік қарым-қатынасқа түседі. Мұны тұрмыстық жағдаяттағы тілдік қатынас деп тануға болады. Тұрмыстық жағдаяттағы тілдік қатынаста тілді қолданушылар ақпаратты бағыттау (Принцип Маршрутизации информации) [1] ұстанымына сүйенеді. Бұл ұстаным адамның ақпаратты қабылдауына, белгілі ~ белгісіз, қазіргі ~ жаңа ақпаратты санатқа жіктеп түсіне алуына арқау болатын әмбебап заңдарға негізделеді.

Тұрмыстық жағдаяттағы сөйлеуде адамдар машықтанған, дағдыға айналған тілдік бірліктерді емін-еркін қолданады. Жалпыхалықтық қолданыстағы ауызша сөйлеу стилінің актуализация, парцеляция, референция, номинация т.б. сияқты заңдылықтары кеңінен қолданысқа түседі.

Адамдар өзінің күнделікті тұрмыстық тіршілігінен бөлек (отбасылық қарым-қатынас, достар арасындағы қарым-қатынас, көшедегі қарым-қатынас) т.б.) басқа қауымен, басқа ортамен тілдік қарым-қатынасқа түседі. Басқа қауым, басқа ортамен байланысқа түсу, әдетте, қоғамдық-саяси, қоғамдық-әлеуметтік маңызы бар істі, кәсіпті жүзеге асыру қажеттілігінен туындайды. Нәтижесінде қоғамға қызмет ететін ортада, қауымдастықта тілдік қатынасқа түсудің талаптары шығады. Қоғамдық-саяси, қоғамдық-әлеуметтік жағдаяттағы тілдік қатынаста басымдылық ұстанымы (принцип приоритета, *Бергельсон*) басшылыққа алынады. Бұл ұстанымның басты ерекшелігі маңызды прагматикалық мақсат көздеуінде. Прагматикалық мақсаттың маңызына қарай тілдік бірліктерді іріктеп қолдану, ақпаратты өңдеу жолдары адам санасында категоризациядан өтеді.

Қоғамдық-саяси, қоғамдық-әлеуметтік жағдаяттағы тілдік қатынас іскерлік қарым-қатынастағы сөйлеу тіліне жатады. Іскерлік қарым-қатынастағы сөйлеу тілі әлеуметтану, мәдениеттану, жантану (психология) қаржы, философия т.б. сияқты қоғамдық өндірістің, мемлекеттік мүдденің дамуына қызмет атқаратын тілдік факторларды басшылыққа алады. Сондықтан іскерлік қарым-қатынастағы сөйлеу тілінің прагматикалық мақсаты біліктілік пен білімділік кеңістігінде көрініс табады деп тұжырымдауға болады.

Кез келген қоғамдық саладағы кәсіп іскери шеберліктен пайда болады. Іскери шеберліктің ең басы адамдардың бірін-бірі түсінуі, бір-бірімен тіл табыса алуынан басталады. Бірін-бірі түсіну, өзара тіл табысу мәселесі тек келісімсөз немесе келісімшарт жасауда емес, кәсіби-әлеуметтік ортадағы адамдардың өзара тілдік қатынасқа түсуі барысында да көрініс табады. Осыған байланысты іскерлік қарым-қатынастағы сөйлеу тілінің прагматикалық ерекшелігін неміс ғалымы К.О.Апельдің «трансценденттік тілдік ойын» тұжырымы негізінде түсіндіруге болады [2]. Ғалымның айтуынша, тілдің қызметі қызметі тек «трансцендентальды логика» арқылы қоршаған ортаны бейнелеуімен бақыланды, шын мәнінде әлемдік жағдаяттағы өмірлік тәжірибенің, өмір сүру формаларының ажырамас бөлігін құрайтын шексіз шынайы тілдік ойындарға бөлінеді. «Трансценденттік тілдік ойын» концепциясы іскерлік қарым-қатынастағы сөйлеу тілінде

айқын көрініс табады. Мұны әрбір кәсіби саладағы тілді қолданудың ерекшеліктері тұрғысында түсіндіруге болады. Мысалы, дәрігерлік саладағы адамдар кәсіби қызметте, кәсіби ортада бір-бірімен тарих, география немесе қаржыландыру т.б. сияқты басқа салаға қатысты мәселені сөз етпейді. Себебі олардың кәсіби біліктілігінің, деңгейінің өсуіне, істің нәтижелі шығуына қызмет атқармайды. Сол сияқты басқа саланың адамдары да өзінің кәсіби қызметіне қатысы жоқ мәселе туралы өзара пікір алыспайды. Іскерлік қарым-қатынастағы сөйлеу тіліне тілдің базалық негізі арқау болады да, айналысатын кәсіптің ерекшелігіне қарай прагматикалық өлшемдері әртүрлі болады. Оның лингвистикалық критерийі – кәсіби салаға қажетті, дәлдікті көрсететін тілдік бірліктердің қолданылуы; философиялық негізі – кәсіби қауымдастықтағы адамдардың мүддесіне, көңіл-күйіне, дүниетанымына қызмет етуі; психологиялық негізі – кәсіби қызметтегі қызығушылықты, ынтаны арттыруы, оятуы.

Іскерлік қарым-қатынастағы сөйлеу тілінің прагматикалық ерекшелігін анықтайтын негізгі факторға сөйлеу шеберлігін жатқызамыз. Сөйлеу шеберлігі ерекше қабілетті қажет етеді. Бұл тілді қолданушының сөйлеу мәнерінен, сөйлеу техникасынан, шешендігінен көрініс табады. Олардың әрқайсысының өзіне тән ерекшелігі, заңдылығы бар.

Іскерлік қарым-қатынастағы сөйлеу мәнері ізеттілік, қарапайымдылық, сенімділіктің жүзеге асуына қызмет атқарады.

Іскерлік қарым-қатынастағы сөйлеу техникасы айтылған ойдың тыңдаушыға дұрыс жетуіне қызмет атқарады. Сөйлеу актісіне түскен тыңдаушының саны, аудиториядағы тыңдаушылардың көлеміне қарай дауыс қуатын жұмсау, дикцияны дұрыс қолдану, интонацияны орынды пайдалану, тіл дыбыстарын үндесіміне қарай дұрыс айту, жалпы алғанда, орфоэпиялық заңдылықтарды сақтауға қызмет атқарады.

Іскерлік қарым-қатынастағы шешендік айтылатын ойға қатысты сүбелі сөздерді, афоризмдерді, тұжырымдарды қолдана отырып, қысқа да нұсқа, анық, қызықты мәліметтер арқылы тыңдаушыны баурап алуға қызмет атқарады.

Іскерлік қарым-қатынастағы сөйлеу тілінің прагматикалық мақсаты – кәсіби қызметте жетістіктерге қол жеткізу. Тілдік қарым-қатынас сараптамалық, ұйымдастырушылық, жобалық т.б. сияқты біліктілікті көрсету, оларды жүзеге асыру мақсатында жасалады.

Кәсіби қызмет қоғамның барлық саласын қамтиды. Әр саланың ерекшелігіне қарай, іскерлік қарым-қатынастағы сөйлеу тілінің өзіне тән белгілері болады. Мысалы, әлеуметтік саладағы іскерлік қарым-қатынас пен бизнес саласындағы іскерлік қарым-қатынасты салыстырсақ, әлеуметтік саладағы іскерлік қарым-қатынас ізгілікке, адамгершілікке қатысты кәсіби құзіреттілікті игеруді басшылыққа алады. Ал бизнес саласындағы іскерлік қарым-қатынас табысқа жетуді басшылыққа алады. Осыған байланысты әлеуметтік саладағы қауымдастықтың сөйлеу тілі мен бизнес саласындағы қауымдастықтың сөйлеу тілінде өзіндік ерекшеліктер шығады.

Ендеше, іскерлік қарым-қатынастағы сөйлеу тілі кәсіптің, мамандықтың ерекшелігіне қарай тілдік бірліктердің құбылуымен ерекшеленеді. Тілдік бірліктерді кәсібіне байланыстырып, құбылта қолдану кәсіби маманның тілдік қабілетіне, тілді игеру мүмкіндігіне, тілдің қызметін саралай білуіне байланысты.

Іскерлік қарым-қатынастағы сөйлеу тілінің басты ерекшелігі – нормаланған, жүйеленген тіл деп танымыз. Оны ғалым С.Мырзабектің төмендегі тұжырымы негізінде түсіндіруге болады: «Тілдің ауызша және жазбаша формалары жетіліп, кемелденіп, әдеби

тілдің көрсеткіші дәрежесіне жету үшін нормаға түсуі қажет. Норма – белгілі бір жүйе, заңдылыққа негізделген бірізділік. Сонда әдеби тіл дәрежесіне жеткен тілдердегі сөздердің айтылуында болсын, жазылуында болсын, жалпыға бірдей ортақ, қалыптасқан бірыңғай нормалар болады деген сөз. Нормалар неғұрлым бірізді қалыптасқан болса, қатынас құралы тіл де соғұрлым мінсіз қызмет етеді. Тілдің ауызша формасын нормалауды орфоэпия (грекше orthos – дұрыс және epos – сөйлеу) жазбаша формасын – орфография (дұрыс жазу) қарастырады. Орфография – араб тілінде емле. Қазақтың өз сөзімен орфоэпияны айтылым орфографияны жазылым түрінде қалыптастырған жөн. Қазіргі қазақ әдеби тілінің өзіне тән қалыптасқан жазылымы (орфография), айтылымы (орфоэпиясы) бар» [3, 3 б.] Берілген тұжырымда әдеби нормаға сай сөйлеудің формасы ауызша және жазбаша түрде жүзеге асатынын көрсеткенін байқауға болады. Іскерлік қарым-қатынастағы сөйлеу тілінің де ауызша және жазбаша формада жүзеге асатын, өзіне тән нормасы мен заңдылықтары бар. Ауызша формадағы сөйлеу мен жазбаша формадағы сөйлеу – бір медальдың екі жағы жағы сияқты бірінсіз-бірі өмір сүре алмайтын құбылыстар. Соған қарамастан олардың өзіне тән ерекшеліктері бар. Осыған орай, іскерлік қарым-қатынастағы сөйлеу тілін әдеби тілдің ажырамас бір бөлшегі деп тануға болады. Әдеби тіл тұрғысынан алғанда, ауызша формадағы іскерлік қарым-қатынас тілі және жазбаша формадағы іскерлік қарым қатынас тілі деп жіктеуге болады. Ауызша формадағы іскерлік қарым-қатынас тілі айтылым (орфоэпия) заңдылықтарына негізделеді де, жазбаша формадағы іскерлік қарым-қатынас тілі жазылым (орфография) заңдылықтарына негізделеді. Айтылымағы, жазылымдағы ерекшеліктер қарым-қатынас жасауға арқау болатын қатысымдық бірліктердің жұмсалымына қарай анықталады.

Іскерлік қарым-қатынастағы сөйлеу тілінің келесі ерекшелігін тілдік қатынас теориясы тұрғысынан анықтауға болады. Тілдік қатынастың жүзеге асу процесін, оның өміршеңдігін ғалым Н.А.Ильсоева интериндивидуалдық және интраиндивидуалдық қызмет тұрғысынан былайша түсіндіреді: «Сөйлеу тілдік қатынас жасайтын ортаның қарым-қатынасына негізделеді. Ол үшін біріншіден, тілдік қатынас жасайтын орта болуы керек. Ол тілдік қатынас жасаудың негізін айқындайтын интериндивидуалдық қызмет болып табылады. Себебі тілдік қатынасқа түсетін орта болмаса, адамның айтайын деген ойы жарыққа шықпайды. Тілдік қатынас негізінде адам ойының жарыққа шығуы интраиндивидуалдық қызметке жатады. Тілдік қатынастың дамуына бірінші, интериндивидуалдық қызмет негіз болады. Себебі тілдік қатынасқа түсетін орта болмаса, тілдің интраиндивидуалдық қызметі солғындап, біртіндеп жоғала бастайды. Өйткені, қатысым әрекетінде қолданыс таппаған тілді ешкім де ұзақ уақыт есте сақтай алмайды. Мәселен, кеңестер одағы тұсында қазақ тілінде қатысым жасайтын ортаның аясы тарыла бастағандықтан, қазақ ұлт өкілдерінің өзі қазақша ойлау мүмкіндіктерінен айырыла бастады. Қазақша ойлай алмағандықтан, қазақша сөйлеу мүмкіндігінен де айырылды. Соның нәтижесінде қазақ тілінің қатысымдық қызметі күні бүгінге дейін толық шешімін таппай, күрделі мәселе болып келеді. Бұл қазақ әдеби тілінің дамуына үлкен кедергі тудырып, тіліміздің аударма тілге айналуына себеп болып отыр. Олай болса, тілдік қатынастың қалыптасып даму жолында интериндивидуалдық қызмет интраиндивидуалдық қызметке негіз болып, тілдік қатынас жасайтын ортаның қажеттілігіне қарай адамдар сол тілде сөйлеуге, сол тілде ойлауға бейімделеді» [4, 214 б.]. Бүгінгі қоғамда адамдардың іскерлік қарым-қатынаста белсенді екенін ескере келе, интериндивидуалдық, интраиндивидуалдық қызметті тілдік қатынастың осы түрінде де айқын көрініс табады деп тұжырымдауға болады. Іскерлік қарым-қатынасқа түсетін интериндивидуалдық ортаны қоғамдық салаға қарай бірнеше топқа бөлуге болады. Олар: саяси саладағы интериндивидуалдық орта; әлеуметтік саладағы интериндивидуалдық орта; коммерция немесе бизнес саласындағы интериндивидуалдық орта; ілім-білім-ғылым саласындағы интериндивидуалдық орта; басқару-әкімшілік саласындағы

интериндивидуалдық орта т.б. Интериндивидуалдық ортадағы адамдардың кәсіби саладағы іскерлігіне қарай мақсаты, бағыты ортақ болады. Олардың сөйлеу тілінде өзіне тән орныққан норма, заңдылықтар бар. Ал интраиндивидуалдық қызмет сол ортадағы адамдардың көзқарасына, ұстанымына байланысты анықталады. Біреулер айналысатын кәсібінің, істеген ісінің елге, халыққа пайдасы тигенін қалауы мүмкін. Біреулер тек өзінің жеке мақсаты мен мүддесін көздеуі мүмкін. Осыған орай, олардың ойлауы, қарым-қатынасқа түсу аясы, ортасы өзгерісте болады. Сәйкесінше, тілдік қатынастың жүзеге асу процесі де әртүрлі болады. Елге, халыққа, көпшілікке пайдасы тиетін ой айтылса, тілдік қатынас та белсенді түрде жүзеге асады. Бұл негізінен, тілдік қатынастың, тілдің өміршендігін сақтауға, тілдің қоғамдық қызметінің дамуына, мемлекеттік статусының көтерілуіне, халықаралық деңгейге жетуіне мол мүмкіндік береді.

Іскерлік қарым-қатынас тіліндегі сөйлеу тілінің прагматикалық ерешелігін көрсететін тағы бір фактор – белгілі бір әлеуметтік және тұлғаралық жағдаятқа негізделуі. Кәсіби қарым-қатынас барысында сөйлеу актісі нақты мақсатқа негізделіп, нәтижеге жету үшін жүзеге асырылады. Тілдік қатынас әдеттегі сөйлеу актісіне тән локутивтік, иллюкутивтік және перлокутивтік компоненттер арқылы жүзеге асады, алайда әрбір деңгейде тілді қолданудың өзіне тән прагматикалық мақсаты болады. Іскерлік қарым-қатынастағы сөйлеу тілінің локутивтік деңгейінде өзіне тән ерекшеліктер болады. Тіл дыбыстарының айтылуы қалыпты сөйлеу тіліндегі дыбыстау мүшелерінің қызметі тұрғысында ғана айтылмайды, сөйлеудегі мақсатқа байланысты дыбыстар түрліше дыбысталады. Фонация актісі прагматикалық мақсатқа сай жұмсалады. Сондай-ақ, кәсіби саланың өзіндік ерекшелігіне қарай сөздерді іріктеп қолданылуы, олардың грамматикалық тұрғыда байланысу ерекшеліктерінің болуы, предикативтілік актінің субъекті мен объектіге байланысты ерекшеленуі сияқты белгілер локутивтік деңгейдегі ерекшеліктерді көрсетеді. Айтылған ойды адресат қабылдайтындай деңгейде жеткізу үшін жасалатын тілдік әрекет иллюкутивтік ерекшеліктерін көрсетеді. Сөйлеудегі мақсат кәсіби қызметтегі діндеген мақсатқа бағыттталып, сол мақсаттың жүзеге асырылуына қызмет атқарады. Тыңдаушының ойына ерекше ықпал етіп, оның ойын өзгертіп, қызығушылығын арттырып, көзқарасын өзгертуге қызмет атқаратын сөйлеу тілі ретінде перлокутивті ерекшелікке ие болады.

Пайдаланылған әдебиеттер

Бергельсон М.Б. Принципы коммуникации, коммуникативные функции языка и фактор адресата http://www.russcomm.ru/rca_biblio/b/bergelson_publications.Shtml

Апель, Карл-Отто Трансформация философии. Пер. с нем. / Перевод В. Куренной, Б. Скуратов. М.: «Логос», 2001. - 344 с.

Мырзабектен С. Қазақ тілінің айтылым сөздігі. –Алматы: Сөздік-словарь, 2001. - 320 б.

Ильясова Н.А. Қазіргі қазақ тіліндегі қатысымдық бірліктер: когнитивтік аспектісі. Докт.диссерт. 2010.- 275 б.

A Pilot Study to Identify the Components of The Hierarchy of Core Competency

Eren DURMUŞ-ÖZDEMİR¹, Mohammadreza BOROOMAND²

Abstract

The aim of this study is to develop an original evaluation form for the determination of core competence that plays a key role in the differentiation of the enterprises in globalized markets. Core competency which is explained as the spread of the competencies of the enterprises at different functional levels through an integrated learning process and the whole organizational structure is defined as an important element in the acquisition of competitive advantage. In recent years, in the field of strategic management, it is mentioned that there is a right and consistent definition in the essence of the ability of enterprises to use their core competence as competition power, in particular, the originality of the concepts of resource, capability and competency associated with core competency is drawn attention. In the current study, which is based on the model of Javidan (1998) an attempt has been made to determine the core competencies of a local enterprise by a form, which is active in the national field and its competence power depends on various capabilities and competencies.

Keywords: Core competence, hierarchy of core competence, competitive advantage.

JEL Codes: M10, M20, M29

Temel Yetenek Hiyerarşisi Bileşenlerinin Tespitine Yönelik Bir Pilot Çalışma

Özet

Bu çalışmanın amacı küreselleşen piyasalarda işletmelerin farklılaşarak ayırt edici özellikler kazanmasında kilit rol oynayan temel yeteneklerin belirlenmesine yönelik özgün bir değerlendirme formu geliştirmektir. İşletmelerin farklı fonksiyonel düzeylerinde bulunan yeteneklerinin bütünlük bir öğrenme süreci ile tüm organizasyon yapısına yayılması olarak tanımlanan temel yetenekler, rekabet üstünlüğünün kazanılmasında önemli bir unsur olarak tanımlanmaktadır. Son yıllarda stratejik yönetim alanındaki araştırmalarda işletmelerin temel yeteneklerini rekabet gücü olarak kullanabilmesinin özünde doğru ve tutarlı tanımlamanın varlığından bahsedilmekte, özellikle temel yetenek ile ilişkili kaynak, kabiliyet ve yetenek kavramlarının özgünlüğüne dikkat çekilmektedir. Javidan'ın (1998) modelinin esas alındığı mevcut çalışmada ulusal alanda faaliyet gösteren ve rekabet gücünün çeşitli kabiliyet ve

¹ Dr. Öğrt. Üyesi, Akdeniz Üniversitesi, İİBF İşletme Bölümü, Antalya/Türkiye. edurmus@akdeniz.edu.tr

² Araştırmacı, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, , Antalya/Türkiye

yeteneklere bağlı olduğu gözlemlenen yerel bir işletmenin temel yetenekleri geliştirilen bir form ile belirlenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Temel yetenek, temel yetenek hiyerarşisi, rekabet üstünlüğü.

JEL Kodları: M10, M20, M29

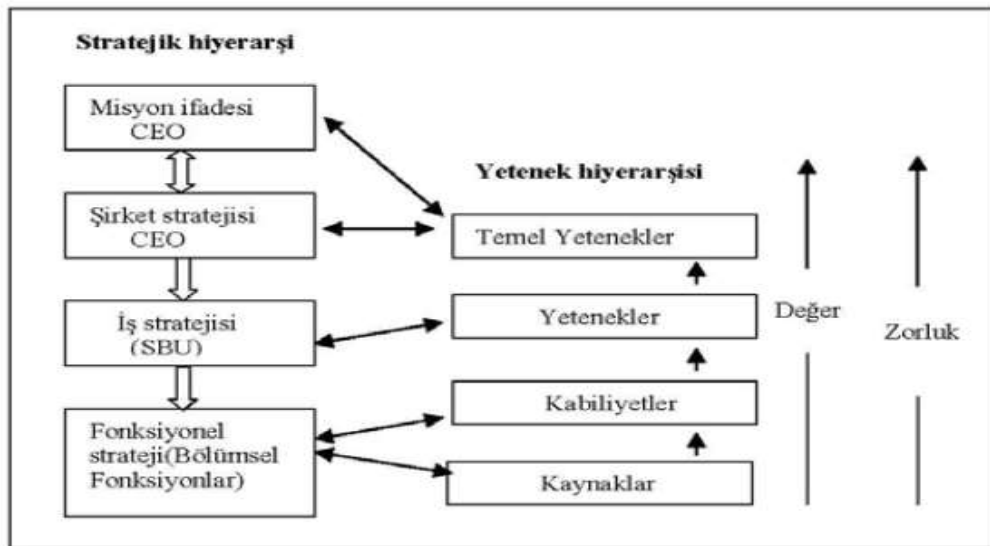
1. Giriş

Stratejik yönetim alanında yapılan araştırmalar kaynak (resources) ve yeteneklerin (competencies) önemine vurgu yapan kaynak temelli yaklaşım ile sektör yapısı ve firma performansı arasında belirleyici ilişki olduğuna vurgu yapan endüstri temelli yaklaşımın bütüncülüğü yönünde gelişim göstermektedir (Barney, 1986, 1991; Grant, 1991; Amit ve Schoemaker, 1993; Peteraf, 1993; Collis ve Montgomery, 1995). Alan yazındaki son dönem araştırmaları işletmelerin rekabet üstünlüğünü sağlamada sadece dış çevresinden kaynaklanan fırsat ve tehditlere odaklanmasının eksik olabileceğini, kaynak ve yeteneklere bağlı zayıf ve üstün yönleri de dikkate alan bir yaklaşımın tamamlayıcı olacağına vurgu yapmaktadır. Konu ile ilgili öncü çalışmalardan biri olan Barney'in (1986) makalesinde firmanın kaynaklarıyla kazanılabilecek sürdürülebilir rekabet üstünlüğü hakkında tartışmalara yer verilmiş, daha sonra Prahalad ve Hamel'in (1990) "*Temel Yetenek Tabanlı Strateji*" yaklaşımı kaynak temelli yaklaşımın kuramsal yapısını sağlamlaştırmıştır. Esas itibari ile kaynak temelli yaklaşımın temel varsayımı kaynak heterojenliği görüşü üzerine inşa edilmiştir. Farklı türdeki örgütlerin farklı türde kaynak ve yeteneklere sahip olduğunu savunan bu görüşe göre kaynaklar örgüte özgüdür ve mobil olmayan özelliklere sahiptir. Dolayısıyla bu özellikler kaynakların rekabette üstünlüğü sağlamadaki gücüne işaret etmektedir. Barney'e (1986) göre bir işletmenin rakipleri tarafından taklit edilemeyen, faydaları kopyalanamayan ve değer yaratan kaynak ve yeteneklerin temel yetenek (core competence) haline dönüşmesi rekabette üstünlük yaratmaktadır. İşletmelerin müşterilerine özgün yarar/lar sağlayabilmesine olanak veren beceri ve teknolojiler bütünü olarak temel yeteneğin, değişen çevre şartlarına uyumlu olduğu sürece rekabet üstünlüğü üzerinde önemli bir etkiye sahip olabilmektedir (Mui, 2012). Bu nedenle işletmelerin ortalama üzerinde getiri elde etmelerinde temel yeteneklerin çevre ile uyumlu olup olmadıklarının belirlenmesi hususu önem taşımaktadır. Son dönem ilgili alan yazın incelendiğinde temel yeteneklerin kaynağı olarak çevre ile uyumlu, taklidi mümkün olmayan, bilgi tabanlı, essnek, örgütsel öğrenmeye önem veren faaliyetlerden oluştuğuna dikkat çekilmektedir (Eden ve Ackermann, 2010; Nobre, 2015; Tan ve Sousa, 2015; Antonio vd. 2017). Bilhassa son yıllarda yeni ekonomik düzenin dinamiklerine uyum sağlama mücadelesinde olan işletmeleri kaynak ve yeteneklerini temel yeteneğe dönüştürerek ayakta kalmaya zorlamakta, özellikle geleceğe yönelik faaliyetlerin planlanmasında temel yeteneklere önemli anlamlar yüklemektedir. Çünkü araştırmalar temel yetenek/lerin temelinde var olan kaynak/kabiliyet/ yeteneklerin tanımlanmasının uzun vadeli planlama açısından önem taşıdığına işaret etmektedir. Temel yeteneklerin geliştirebilmesinin ön koşulu olarak ifade edilen bu süreç, temel yetenekleri doğru ve tutarlı bir şekilde tanımlamaya da imkân vermektedir (Fidanboy, 2016). Bu çalışmanın amacı bir işletmenin kabiliyet ve yeteneklerinin belirlenmesini kolaylaştıracak temel yeteneklerin tanımlanması ve sektöre özgü temel yeteneklerin tespitine yönelik bir form geliştirilmesidir. Pilot çalışma niteliğinde olan bu araştırma PVC (Poli Vinil Klorid) sektöründe faaliyet gösteren bir üretim işletmesinde gerçekleştirilmiştir.

2. Temel Yetenek Hiyerarşisi Kavramı

İşletmelerin temel yeteneklerini rekabet aracı olarak tanımlayabilmesinin arka planında kaynak ve yeteneklerin tutarlı biçimde ayırılabilmesi yatmaktadır. Çünkü temel yetenekler örgütleri rakiplerinden farklı kılan, taklit edilmesi çok zor maddi/soyut kaynak ve kabiliyetlerden oluşmaktadır (Prahalad ve Hamel, 1990). Torkkeli ve Tuominen'e (2002) göre temel yetenekler örgütün farklı fonksiyonel düzeylerinde bulunan yeteneklerin etkileşiminin örgütün tüm düzeylerine yayılması ile ortaya çıkabilmektedir. Bu noktada Prahalad ve Hamel (1990) örgütlerin sahip olduğu kabiliyet/becerilerini (capabilities) kaynaklarla bütünleştirmesine olanak sağlayacak öğrenme süreci ile temel yeteneklerin oluştuğuna dikkat çekmiştir. Başka bir ifade ile temel yetenekler bir işletmenin rekabet üstünlüğü sağlamasında kaynak ve yeteneklerden farklı olarak daha fazla uzmanlaştığı faaliyetler bütünü olarak tanımlanmaktadır (Jenster ve Pedersen, 2000; Mooney, 2007). Dolayısıyla temel yeteneklerin niteliklerini belirlemek gerekmektedir ki Barney (1991) değerli (valuable), nadir (rare), taklit edilemeyen (inimitable) ve ikame edilemeyen (non-substitutable) kabiliyet ve yeteneklerin temel yeteneklerin anlaşılmasında belirleyici olduğuna vurgu yapmaktadır. Yani sahip olunan kaynak ve yetenekler işletmeyi çevresel fırsat ve tehditlere cevap vermeye muktedir kılıyorsa *değerli*; sadece az sayıda işletme tarafından kontrol ediliyorsa *nadir*; sözkonusu kaynak ve yeteneğe sahip olmayanlar onu elde etmek veya geliştirmek için bir maliyet dezavantajı ile karşılaşacaklarsa *taklit edilemez* ve son olarak sözkonusu kaynak ve kabiliyetlerin başka alternatifleri veya bir benzeri yoksa *ikame edilemez*dir. İşletmelerin yetenekleri bu özelliklere sahipse temel yetenek olarak tanımlanabilmektedir. Javidan (1998) temel yetenek hiyerarşisi ile oluşturulacak yapının temel yetenek temelli stratejilerin geliştirilmesine önemli kolaylıklar sağlayacağını belirtmektedir. Temel yetenek hiyerarşisi kaynak, kabiliyet ve yeteneklerin hiyerarşik düzende birbirlerini tamamlamaları ile oluşan bir yapı olarak tanımlanmaktadır (Javidan, 1998) (Şekil 1.)

Şekil 1. Temel Yetenek Hiyerarşisi

Kaynak: Javidan, 1998: 61

Temel yetenek hiyerarşisine göre en alt seviyede kaynaklar yer almaktadır. Kaynaklar değer zincirindeki girdiler içinde yer alan fiziksel (örneğin bilgisayar) ve maddi olmayan

(örneğin marka) unsurlardan oluşmaktadır. Eğer işletme bu kaynakları kullanabilme becerisine sahipse çeşitli kabiliyetlere sahiptir ki bunlar işletmenin fonksiyonel düzeyinde yer almaktadırlar (Torkkeli ve Tuominen, 2002: 274). Hiyerarşinin üçüncü düzeyinde yetenekler yer almaktadır. Bir alt düzeyde yer alan kabiliyetlerin koordinasyonu ile oluşan yetenekler, fonksiyonel alanda gerçekleştirilen kabiliyetlerin stratejik iş birimleri içinde know-how olarak bulunmaktadır. Hiyerarşinin en üst düzeyinde yer alan temel yetenekler ise, yeteneklerin değerli, nadir, taklit edilemez ve ikame edilemez nitelik taşıdığı durumlarda oluşmaktadır. İşletmenin tamamına yayılan temel yetenekler, organizasyon yapısı ile ilişkilendirildiğinde fırsat ve tehditlere karşı strateji oluşturmada önemli araçlardan biri olabilmektedir (Javidan, 1998).

3. Temel Yetenek Değerlendirme Formunun Geliştirilmesi

Mevcut çalışmada Javidan'ın (1998) temel yetenek hiyerarşisi dikkate alınarak PVC sektöründe faaliyet gösteren bir üretim işletmesinin temel yetenekleri belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırmanın temel motivasyonu yerel nitelikli bir işletmenin sahip olduğu rekabet gücünün arkasında yer alan kabiliyet, yetenek ve temel yeteneklerin belirlenmesi ve sektöre özgü temel yetenek değerlendirme formunun geliştirilmesidir. Veri toplama sürecinde görüşme ve doküman yöntemlerinin birarada kullanıldığı çalışmada, verilerin değerlendirilmesinde Fidanboy'un (2016) "Ulusal Ar-Ge Politikaları Bağlamında Temel Yetenek Tabanlı Ar-Ge Yönetimi Yaklaşımı: Teknokentler Örneği" başlıklı doktora tezinde geliştirdiği "Temel Yetenek Analiz Formu" 'ndan yararlanılarak geliştirilen özgün form kullanılmıştır. Araştırmanın veri toplama sürecinde kullanılan *Temel Yetenek Değerlendirme Formu* toplam 5 aşamada geliştirilmiştir. Birinci aşamada PVC sektörü ve seçilen işletme ile ilgili internet haberleri, sektör raporları ve bilimsel alandaki çalışmalar detaylı biçimde incelenerek sektöre özgü toplam 85 adet beceri belirlenmiştir. İkinci aşamada beceriler bir liste haline dönüştürülerek alanında uzman bir öğretim üyesinden listenin anlaşılabilirliğini değerlendirmesi istenmiştir. Bu süreç sonunda becerilerin sayısı 54'e indirgenmiş ve anlaşılması zor ifadeler yeniden düzenlenmiştir. Temel yetenek değerlendirme formunun geliştirilmesine yönelik üçüncü aşamada, PVC sektöründe uzman bir yöneticiden 54 adet beceriyi incelemesi talep edilmiştir. Uzun süredir sektörde deneyim sahibi olan yöneticinin değerlendirmeleri yardımıyla formdaki beceri sayısı 35'e düşürülmüştür. Araştırmanın dördüncü aşamasında beceri listesinin alan yazınla örtüşüp örtüşmediği kontrol edilmiş, her bir becerinin anlaşılabilirliği tekrar gözden geçirilmiş ve forma son hali verilmiştir. Son aşamada "*Temel Yetenek Değerlendirme Formu*" olarak adlandırılan form aracılığı ile seçilen işletmenin üretim müdürü, insan kaynakları müdürü ve pazarlama müdürü ile yüzyüze görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Pilot çalışma niteliğinde olan görüşmeler sonrasında yöneticilerin önerileri doğrultusunda formda anlaşılması zor ifadeler yeniden düzenlenmiş, sektöre özgü yeni beceriler eklenmiştir. Temel yetenek değerlendirme formunun hazırlık aşamasında gerçekleştirilen tüm ön hazırlıklar formun güvenilirliğini sağlamıştır.

4. Pilot Çalışma Bulguları

PVC sektöründe faaliyet gösteren yerel bir işletmenin rekabet üstünlüğünde etkili olduğu varsayılan kabiliyet, yetenek ve temel yeteneklerine ilişkin birtakım bulgular elde edilmiştir. Pilot çalışma sonunda elde edilen bulgular insan kaynakları, araştırma geliştirme, bilişim, pazarlama, lojistik ve tedarik, hakla ilişkiler ve son olarak mali ve idari faaliyetlerin işletmenin kabiliyetleri olduğunu; teknoloji üretme, yeni ürün geliştirme, bilgi güvenliği sağlama, müşteri memnuniyeti sağlama, yasal düzenlemelere uyum, ekoloji ile uyumlu

faaliyetleri gerçekleştirme ve yatırım fırsatlarını değerlendirme faaliyetlerinin işletmenin yeteneği olduğunu göstermiştir. Yeteneklerin değerli, nadir, taklit edilememe ve ikame edilememesine yönelik görüşme bulguları işletmenin temel yeteneklerinin yenilik yeteneği, uyum yeteneği ve lojistik yeteneği olduğuna işaret etmiştir.

5. Sonuç

Pilot çalışma niteliğinde olan bu araştırmada PVC (Poli Vinil Klorid) sektöründe faaliyet gösteren bir üretim işletmesinin temel yetenek hiyerarşisinde yer alan bileşenleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla çalışmada *Temel Yetenek Değerlendirme Formu* geliştirilmeye çabalanmıştır. Yanısıra araştırma ile PVC sektöründeki işletmelerin sahip olduğu temel yeteneklerin ne şekilde belirlenebileceği ve işletmelerin temel yeteneklerinin neler olabileceği konusunda bir fikir oluşturulmaya çalışılmıştır. Bulgular araştırmada incelenen işletmenin temel yeteneklerinin yenilik, uyum ve lojistik olduğunu göstermiştir. PVC sektöründe faaliyet gösteren bir üretim işletmesi için bu bulgu şaşırtıcı bulunmamıştır. PVC yaygın deyimini ile "vinil" petrol (veya doğalgaz) ile tuz'dan petrokimya tesislerinde üretilen ve çeşitli katkı maddeleri ile harmanlandıktan sonra yüksek sıcaklıklarda şekillendirilerek plastik haline getirilip kullanılan bir hammaddedir. Bu hammadde inşaat sektöründen elektrik-elektronik malzeme yapımına kadar çeşitli üretim sektörlerinde kullanılmaktadır. Dolayısıyla PVC sektöründe üretim yapan bir işletmede yenilik yeteneğinin temel yetenek olması sektörün yapısı gereği olağan bir bulgu olarak değerlendirilebilir. Yanısıra ülkemizde sektördeki rekabet işletmenin çevreye uyum yeteneğini temel yetenek haline getirmiş olabilir. Çünkü Türkiye ekonomisindeki yerini giderek güçlendiren PVC sektörü, birçok sanayi kolunun en çok ihtiyaç duyduğu alanların başında yer almaktadır. Bu durum araştırmada incelenen işletmenin dış çevre ile uyumlu stratejilerine yön veren temel yeteneğini geliştirmesini zorunlu kılmış olabileceği biçiminde yorumlanabilir. Sonuç olarak pilot çalışma niteliğindeki bu araştırma PVC sektöründe faaliyet gösteren üretim işletmeleri için *Temel Yetenek Değerlendirme Formu* oluşturma çabası niteliğindedir. İleriki araştırmalarda *Temel Yetenek Değerlendirme Formu* aracılığı ile PVC sektörünün alt sektörlerinde faaliyet gösteren işletmelerin (örneğin sadece kapı ve pencere üreten) fonksiyonel ve üst düzey yöneticileri ile derinlemesine görüşmeler yapılarak daha özgün ve detaylı bilgiler elde edilebilir.

Kaynakça

Amit, R., Schoemaker, P. J. H. (1993). "Strategic assets and organizational rent", *Strategic Management Journal*, Vol:14, 1993.

Antonio, V., Filho, V., & Moori, R. (2017). "The role of technological capabilities in the competitive advantage of companies in the Campinas, SP Tech Hub", *Innovation & Management Review* Vol. 15 No. 3, 2018 pp. 247-268.

Barney, J.B. (1986). "Organizational culture can it be a source of sustained advantage?", *Academy of Management Review*.

Barney, J.B. (1991). "Firm resources and sustained competitive advantage", *Journal of Management*, Vol. 17, No.1.

Collis, D. J., & Montgomery, C. A. (1995). "Competing on resources: strategy in the 1990s", *Harvard Business Review*, 73(4),118–128.

Eden, E., & Ackermann, F. (2010). "Competences, Distinctive Competences, and Core Competences", [researchgate.net/publication/307637509](https://www.researchgate.net/publication/307637509).

Fidanboy, C. (2016). *Ulusal Ar-Ge Politikaları Bağlamında Temel Yetenek Tabanlı Ar-Ge Yönetimi Yaklaşımı: Teknokentler Örneği*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Grant, R. M. (1991). “The resource-based theory of competitive advantage: Implications for strategy formulation”, *California Management Review*. s. 125.

Javidan, M. (1998). “Core competence: What does it mean in practice”, *Long Range Planning*, 31 (1): 60-72.

Jenster, P. V., & Pedersen, H. S. (2000). “Outsourcing-facts and fiction”, *Strategic Change*, Vol.9, pp. 147–154.

Mooney, A. (2007). “Core competence, distinctive competence, and competitive advantage: What is the difference?”, *Journal of Education for Business*, pp.110-115.

Mui, C. (2012). “How Kodak failed” Forbes Online. (<https://www.forbes.com/sites/chunkamui/2012/01/18/how-kodak-failed/3/#4cb6326c4a97>), (10.08.2018).

Nobre, F. (2015). “Core competencies of the new industrial organization”, *International Marketing Review* Vol. 32 No. 1, 2015 pp. 78-102.

Peteraf, M. (1993). “The cornerstones of competitive advantage: A resource-based view”. *Strategic Management Journal*,14(3),179-191.

Prahalad, C.K., & Hamel, G. (1990). “The core competencies of the corporation”, *Harvard Business Review*, 68, 1990, pp. 79-91.

Tan, Q., & Sousa, C. (2015). “Leveraging marketing capabilities into competitive advantage and export performance”, *International Marketing Review* Vol. 32 No. 1, 2015 pp. 78-102.

Torkkeli., M. & Tuominen, M. (2002). “The contribution of technology selection to core competencies”, *International Journal of Production Economics*, Vol: 77.

Analysis of the Relationship between Working Capital and Tax

Münevver KATKAT ÖZÇELİK¹

Abstract

Increasing competition conditions, globalization and uncertainties about the future affect the capacity of businesses to sustain their activities at an economic level and cause them to need more working capital. Working capital, showing the current assets or short-term investments of the enterprises, is used to purchase assets that can be converted to cash in a short time as well as for the cash outflows required for the payment of short term debts. Since the taxes accrued on the basis of the profit of the businesses are among the short-term debts and are paid in cash when due, they affect the working capital.

Conducted to analyze the relationship between working capital and tax, this study is based on tax legislation and literature review. Following a focus on the concept of working capital and its importance, the relationship between working capital and tax has been analyzed by the method of content analysis from qualitative research methods.

Keywords: Working Capital, Current Assets, Short-term Liabilities, Tax

JEL Codes: H32, H25, M41

Çalışma Sermayesi ile Vergi Arasındaki İlişkinin Analizi

Özet

Günümüzde artan rekabet koşulları, küreselleşme ve geleceğin belirsizliği işletmelerin ekonomik bir düzeyde faaliyetlerini sürdürebilmelerini etkilemekte ve daha fazla çalışma sermayesine ihtiyaç duymalarına neden olmaktadır. İşletmelerin dönen varlıklarını veya kısa vadeli yatırımlarını gösteren çalışma sermayesi, kısa sürede paraya çevrilebilen varlıkların alınmasında ve kısa vadeli borçların ödenmesinde gereksinim duyulan nakit çıkışları için kullanılmaktadır. İşletmelerin kârı üzerinden hesaplanarak tahakkuk ettirilen vergiler de kısa vadeli borçlar arasında yer alması ve vadesi geldiğinde nakden ödenmesi nedeniyle çalışma sermayesini etkilemektedir.

Çalışma sermayesi ile vergi arasındaki ilişkinin analiz edilmesi amacıyla yapılan bu araştırma, vergi mevzuatı ve literatür taramasına dayalı olarak gerçekleştirilmiştir. Araştırmada, çalışma sermayesi kavramı ve önemi üzerinde durulduktan sonra, çalışma sermayesi ile vergi arasındaki ilişki nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi yöntemiyle analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çalışma Sermayesi, Dönen Varlıklar, Kısa Vadeli Borçlar, Vergi

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Artvin Çoruh Üniversitesi, Hopa İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, mkatkat@artvin.edu.tr

1. Giriş

Küreselleşen, sürekli büyüyen ve bununla birlikte birçok ekonomik sorunların bulunduğu bir ortamda faaliyet göstermek zorunda olan günümüz işletmeleri, ekonomik bir düzeyde faaliyetlerini sürdürebilmek için daha fazla çalışma sermayesi açığı ile karşı karşıya kalmaktadırlar.

Çalışma sermayesi, işletmenin borçlarının ödenmesi, faaliyet hacminin artırılması ve rakip işletmelere üstünlük sağlanması ile yakından ilgili olup, kârlılık ve likidite gibi işletmenin amaçlarını da etkileyen ana faktörlerden biridir. Bu nedenle, çalışma sermayesi yönetimi bir yılda paraya çevrilebilen varlıkların yönetimi ile sınırlı olmayıp, diğer varlıkların yönetimiyle de sıkı ilişkileri bulunmakta, işletme yöneticisinin zamanının büyük bir kısmını almaktadır (Önal, 1995: 108).

Kısa vadeli yatırım kararları ve bunların finansmanı üzerinde duran çalışma sermayesi yönetimi, işletmenin başarısı açısından sermaye bütçelemesi, sermaye yapısı gibi uzun vadeli finansal kararlar kadar büyük önem taşımakta (Dursun & Ayriçay, 2012: 200), işletme kaynaklarının büyük bölümü, para, alacak ve stoklara ayrılmaktadır. Buna rağmen, çalışma sermayesi yönetimi ve kontrolü yakın bir geçmişe kadar önemsenmemiştir.

Hızlı enflasyonun yarattığı çalışma sermayesi açıkları, ek fon gereksinimleri, faizlerde yükseliş, çalışma sermayesi yönetiminin finansal planlamadaki önem ve ağırlığını daha da artırmıştır. İşletmeler, iyi bir çalışma sermayesi yönetiminin, fon gereksinimini azalttığını ve kârlılığı artırdığını deneyimleri ile öğrenmişlerdir (Akgüç, 1998: 208).

İşletmelerin kazanılmış net gelirlerinden düşülmesi gereken ilk gider olan, net gelirler arttıkça artan ve dolayısıyla çalışma sermayesini azaltan özelliği ile vergiler, işletmelerin finansal politikalarının belirlenmesinde büyük öneme sahiptir. Çalışma sermayesine ilişkin analiz ve planlamalarda vergi faktörüne dikkat çekmek amacı ile bu çalışma gerçekleştirilmiştir.

Araştırma, vergi mevzuatı ve literatür taramasına dayalı olarak gerçekleştirilmiştir. Araştırmada, çalışma sermayesi kavramı ve önemi üzerinde durulduktan sonra, verginin nakit, satılabilir menkul kıymetler, alacaklar, stoklar ve sabit kıymet yönetimlerine etkisi açıklanarak, vergi ile çalışma sermayesi arasındaki ilişki nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi yöntemiyle analiz edilmeye çalışılmıştır.

2. Çalışma Sermayesi Kavramı ve Çalışma Sermayesi Yönetiminin Önemi

Literatürde “Döner Sermaye” ve “İşletme Sermayesi” olarak da adlandırılan çalışma sermayesi, dönen varlıkların toplamını ifade ediyorsa “Brüt Çalışma Sermayesi”, dönen varlıklarla kısa vadeli borçlar arasındaki farkı ifade ediyorsa “Net Çalışma Sermayesi” olarak tanımlanmaktadır. Dönen varlıkların uzun süreli kaynaklarla finanse edilmiş bölümünü gösteren net çalışma sermayesi bir firmanın borç ödeme gücünü belirten önemli göstergelerden biri olduğu için sermayedarlar, kredi kurumları, işletmeye kredili satış yapan firmalar tarafından daha fazla dikkate alınan bir etmen olarak görülmektedir. Yöneticiler ise daha çok brüt çalışma sermayesine önem vermektedirler (Akgüç, 2011: 329).

Çalışma sermayesi (niteleme sıfatı eklenmeden kullanıldığında brüt çalışma sermayesini ifade etmektedir), firmanın tam kapasite ile çalışabilmesi, üretimi kesintisiz sürdürebilmesi, iş hacmini genişletebilmesi, yükümlülükleri karşılayamama (likidite) riskini azaltması, kredi değerliliğini artırması, olağanüstü durumlarda mali yönden zor durumlara düşmemesi, faaliyetini kârlı ve verimli bir şekilde yürütebilmesi yönünden büyük önem taşımaktadır (Akgüç, 1998: 201).

Stoklar, ticari alacaklar ve ticari borçlar çalışma sermayesinin önemli unsurlarındandır ve işletmenin karlılığını etkilemektedirler.

Stoklar, Blinder ve Manccini (1991)' e göre, üretim sürecinde yaşanabilecek aksaklıkların ve talep artışını karşılayamamanın maliyetini azaltırken, fiyat dalgalanmalarına karşı işletmeyi korur (Öz & Güngör, 2007: 320) ve Aktaş (2015)'a göre, stoklara ilave yatırım yapılması, stok yetersizliği nedeniyle gelir kaybını engeller (Aytürk & Yanık, 2015:158).

Ticari alacaklar, Emery (1987)'e göre, özellikle talep düzeyinin düşük olduğu dönemlerde malın satın alınmasını teşvik eder (Öz & Güngör, 2007: 320). Aktaş'a göre müşterilere kredi verilmesi yoluyla ilave yatırım yapılması satış gelirlerini artırabilir. Çünkü müşterilere kredi verilmesi fiyat farklılaştırması sağlar, ürünlerin kalitesine ilişkin müşterilere güvence verir ve müşterilerle uzun vadeli ilişkilerin geliştirilmesini temin eder (Aytürk & Yanık, 2015:158).

Ticari borçlar, Wilner, (2000)'e göre, işletmelerin gerek hammadde gerekse mamul alımında nakit çıkışlarını zamana yayarak önemli bir finansman kaynağı oluşturur. Fakat satıcıların peşin satışlarda uyguladıkları iskontolar işletmeler için önemli bir maliyet kaynağıdır. Petersen ve Rajan (1997)' a göre, bu durumda işletmelerin yapması gereken şey, ticari borçlanmayı, daha ekonomik bir finansman kaynağı olmadığı durumlarda kullanmaktır (Öz & Güngör, 2007: 320).

Çalışma sermayesi bileşenleri kısaca şöyle sıralanabilir:

Cari Aktifler:

Likit kaynaklar (kasa, satılabilir senetler, banka bakiyeleri)

Kısa süreli yatırımlar

Stoklar

Alacaklar

Cari Pasifler:

Bankalardan açık kredi

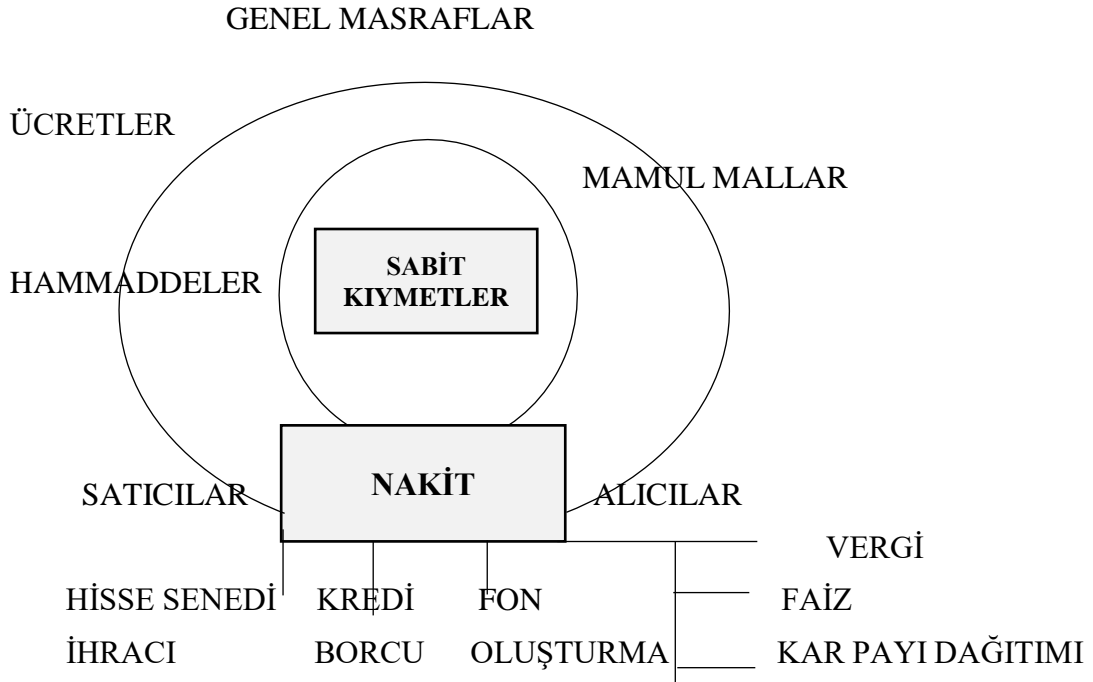
Kredi verenler

Kısa vadeli borçlanmalar (3, 6, 9, 12 ay)

Vergi tahakkukları

Dönen varlıklar olarak bilinen cari aktifler nakitle başlayıp işletmenin normal faaliyetlerinde kullanılarak tekrar nakde çevrilen döngü oluşturmaktadırlar (Erdoğan, 1978;10). Bu dolaşım durduğu zaman, iş cansız hale gelir. Bu sebepten ötürü çalışma sermayesi, insan vücudundaki kan gibi işin içinde dolaşan döner sermaye olarak bilinir. Nakit paralar, sabit kıymetler ve hammaddeler satın almak için kullanılır. Hammaddeler işlenir, mamul malların maliyetine giren ücretler ve genel imalat giderleri ödenir. Mamul mal satışı ile sabit kıymetlerin işletilmesi veya satışından fonlar sağlanır. Satış nakit veya kredili olabilir. Sağlanan fonların bir kısmı ile faiz, vergi ve temettü ödemeleri yapılırken kalan kısmı muhafaza edilir. Bu döngü, işletmenin ömrü boyunca devam eder. Bir şirket kâr elde etmeden var olabilir fakat “hasta” olarak hayatta kalabilirken, çalışma sermayesi fonları olmadan hayatta kalamaz, iflasına neden olabilir. Cari aktiflerin şekil bakımından devamlı değişme durumunu gösteren çalışma sermayesi döngüsü şematik olarak aşağıda gösterilmiştir (Boopathi & Leeson, 2016:373).

Şekil 1. Çalışma Sermayesi Döngüsü

Çalışma sermayesinin en belirgin özelliği, hareketli bir yapıya sahip olması, ani olmayan ve kendisiyle birlikte meydana gelmeyen faaliyetlere bağlı olarak değişim göstermesi; kısa vadeli olması ve çok çeşitli faktörlerden etkilenmesidir (Erdoğan, 2008:224).

Alacaklara göre kasada, stoklara göre alacaklarda toplanan çalışma sermayesi fonu likiditeye yakınlığı bakımından tercih edilmektedir. Bu nedenle cari aktiflerin hangi bileşeninde daha fazla çalışma sermayesi fonunun birikmiş olduğunun bilinmesi önemlidir (Erdoğan, 1978;10).

Çalışma sermayesini oluşturan varlıklar, likidite dereceleri yanında fiziki özellikleri ve bölünerek elden çıkarılabilir özellikleriyle duran varlıklardan ayrılmakta ve işletmelerin toplam varlıkları içinde önemli bir yer tutmaktadırlar (Önal,1995:107). Genel olarak, dönen varlıkların toplam aktifler içerisinde oranının sanayi işletmelerinde %50, toptan ve perakende ticaretle uğraşan firmalarda % 70, enerji üreten işletmelerde ise % 10 oranında ağırlık taşıdığı söylenebilir (Akgüç, 1998: 204).

Cari aktiflerin oranı risk ve kârlılık açısından önemlidir. Cari aktiflerin toplam aktiflere oranının artması işletmenin kârlılığını azaltır. Çünkü cari aktiflerin kârlılığı sabit varlıklardan daha azdır. Diğer taraftan, cari aktiflerin artması işletmenin kısa vadeli borçlarını ödeyebilmesi bakımından daha iyi bir duruma geldiğine işaret eder. İşletmenin riski azalır, teknik olarak iflas olasılığı düşer.

İşletmenin kısa vadeli borçlarının toplam aktiflere oranının artması veya bu oran sabit olsa bile toplam borçlar içerisinde kısa vadeli borçların oranının yüksek olması halinde ise bu borçların maliyetinin uzun vadeli borçlara oranla düşük olması nedeniyle işletmenin kârlılığı artar. Ancak kısa sürede anapara ve faiz şeklinde nakit çıkışlarına neden olduğu için işletmenin borç ödeme yeterliliği azalır; yani risk yükselir (Akmüt, 1996: 4).

Bir başka anlatımla, risk ile likidite arasındaki ilişki ters yönde, risk ile kâr arasındaki ilişki de aynı yöndedir. Böylelikle çalışma sermayesinin oluşumu işletmenin likidite derecesini, riskliliğini ve sonuçta da kârlılığını etkilemektedir (Önal, 1995: 111).

Çalışma sermayesi yatırımlarını asgari düzeyde tutarak faaliyetlerin yürütülmesini öngören bir strateji takip edilmesi halinde agresif çalışma sermayesi yaklaşımı, riskin azaltılmasına ve likiditenin yükseltilmesine dönük bir strateji takip edilmesi halinde koruyucu (ihtiyatlı) çalışma sermayesi yaklaşımının benimsendiği söylenebilir. Cari varlıklara yatırımın optimal düzeyi belirlenmeden önce, beklenen kârlılık ile risk arasındaki dengenin benimsenen bu stratejilerde dikkatle değerlendirilmesi gerekmektedir (Dursun & Ayrıçay, 2012: 201).

Eljelly (2004)' e göre, çalışma sermayesinin etkin bir şekilde yönetimi sonucunda şirketler bir taraftan finansal sıkıntının yaşanmasını engelleyecek şekilde kısa vadeli borçlarını ve cari aktiflerini planlayıp kontrol edebilirken, diğer taraftan bu varlıklara gereğinden fazla yatırım yapılmasını da önlemektedirler. Bu nedenle, işletmelerin dönemsel faaliyetlerini aksatmadan yürütebilmeleri için çalışma sermayesi tutarının doğru ve tam olarak hesaplanması işletmenin başarısı ve değer maksimizasyonu açısından son derece önemlidir (Kendirli & Konak: 2014).

Çalışma sermayesinin tam ve doğru olarak tespit edilmemesi durumunda aşağıda özetlenen sakıncalar meydana gelmektedir:

- Finansman şekli ne olursa olsun (yabancı kaynak veya öz kaynak) aşırı çalışma sermayesine sahip olunması durumunda işletme kârlılığı olumsuz etkilenmektedir. Ayrıca stok kontrolünün yetersiz olması halinde stokların modasının geçmesi nedeniyle zarar artışı söz konusu olmakta, alacakların yönetimindeki hatalar da değersiz ve şüpheli alacak tutarını artırarak, önemli zararlara yol açmaktadır.

- Çalışma sermayesi yetersizliği, birçok firmanın tam kapasite ile çalışmasını engellediği gibi, üretimde kesintilere neden olmakta; maliyetleri yükseltmekte, müşteri isteklerinin, siparişlerinin zamanında ve tümüyle karşılanmasını olanaksız hale getirerek satış fırsatlarının kaçırılmasına yol açmakta; elverişli koşullarla satış yapma olanağını ortadan kaldırarak iş hacminin daralmasına yol açmaktadır.

- Çalışma sermayesi yetersizliği, işletmenin süresi gelmiş yükümlülüklerini yerine getirememesine yol açmakta, gerekli önlemler alınmadığında, işletmenin nihai olarak tasfiyesine neden olmaktadır. Özellikle ekonomik bunalım dönemlerinde, çalışma sermayesi yetersizliği, likidite riskinin yüksekliği, işletmelerin faaliyetlerini durdurmalarına, ödeme güçlüğü içine düşmelerine yol açmaktadır.

- Enflasyon dönemlerinde, para otoritelerinin enflasyonun hızını kesmek için izledikleri para politikası, banka kredilerinin kısılması, faiz hadlerindeki yükselişler, dönen varlıklarının çok önemli bir bölümünü kısa süreli banka kredileriyle finanse eden işletmeleri hem kârlılık hem de likidite yönlerinden zor duruma düşürmektedir.

- İşletmeler, piyasadaki itibarlarını, kredi değerliliklerini artırabilmek hatta koruyabilmek için yeterli bir çalışma sermayesine sahip olmak zorundadır. Gerek bankalar gerek kredili satış yapan satıcılar gerekse hisse senedi ve tahvillere yatırım yapan birikim sahipleri, işletmelerin çalışma sermayesi durumunu analiz etmektedirler. Yükümlülüklerini karşılamakta zorluk içinde bulunan veya gelecekte böyle bir duruma düşeceği tahmin edilen işletmelerin yeni kaynaklar bulma olanağı zayıf olacağından, "işletme dışına güven verme" "çalışma sermayesi yönetiminde göz önünde tutulması gereken diğer bir etmen olmaktadır.

Bu nedenle, çalışma sermayesinin yönetimi ve kontrolü, işletmeler açısından hayati bir önem taşımakta, finans yöneticilerinin de özel dikkat ve özenini gerektirmekte ve iş yükünün büyük bir bölümünü oluşturmaktadır (Akgüç, 1998: 201-202).

3. Çalışma Sermayesi ile Vergi Arasındaki İlişkinin Analizi

İşletmelerin kazanılmış net gelirlerinden düşülmesi gereken ilk gider olan vergiler, işletmelerin finansal politikalarının belirlenmesinde büyük öneme sahiptirler. Net gelirler arttıkça ödenecek vergiler artmakta, çalışma sermayesi azalmaktadır (Erdoğan, 1990; 91). Yüksek nispetli ve kademeli vergiler ise işletmenin ek çalışma sermayesi ihtiyacını artırıcı bir nitelik taşımaktadır. İşletmenin yaptığı diğer ödemeler devamlı bir nakit akımı yaratırken (örneğin ödeme yapılarak hammadde alınması, daha sonra imal edilen malın satılarak bedelinin tahsil edilmesi gibi) ödenen verginin işletmeye kazandıracığı herhangi bir verimli etkisi bulunmamaktadır. Bu yüzden, tahakkuk ettirildiğinde işletmenin kısa vadeli borçları arasına girerek nakden ödenen vergilerin çalışma sermayesine ilişkin analiz ve planlamalarda itina ile dikkate alınması gerekmektedir (Türko, 1978: 93).

Aşağıda verginin nakit, satılabilir menkul kıymetler, alacaklar, stoklar ve sabit kıymet yönetimlerine etkisi açıklanarak, vergi ile çalışma sermayesi arasındaki ilişki analiz edilmeye çalışılmıştır.

3.1. Verginin Nakit Yönetimine Etkisi

Nakit yönetiminin amacı, gelecekteki gereksinimleri karşılayacak, işletme kârlılığını olumlu etkileyecek bir para yönetimidir. Finansal yönetici ne zaman yatırımları için aşırı fon buldurmak ve ne zaman borçlanmaya başvurulması gerektiğini planlamak zorundadır.

Nakit yönetimi ile nakit fazla ve açıklarına meydan vermeden, işletmede buldurulması gereken optimum para tutarı belirlenir, aynı zamanda belli bir dönemdeki ödeme ve tahsilatlar arasındaki dengenin zamansal açıdan kurulmasına çalışılır. Nakit yönetiminde işletmenin kasasında buldurmak zorunda olduğu ortalama nakit tutarından ziyade ödemelere göre değişen bir para tutarı önem kazanmaktadır.

İşletmelerin kasalarında ya da bankalar hesabında bir miktar para buldurmalarının nedenleri farklıdır. Keynes; bireyler gibi işletmelerin de üç temel motifle para buldurdıklarını belirtmiştir. Söz konusu motifler; işlem, ihtiyat ve spekülasyon olarak sıralanmaktadır.

İşlem motifi; Firmaların günlük normal faaliyetlerinin gerektirdiği ihtiyaçları karşılamak amacıyla para buldurmayı ifade etmektedir. Söz konusu normal faaliyetlere örnek olarak satıcılara olan borçların ödenmesi, vergi taksitlerinin ödenmesi, alınan kredilerin, vadesi gelen anapara taksitlerinin ya da faizlerin ödenmesi, kâr paylarının parasal olarak dağıtılması, çalışanların ücretlerinin ve sigorta giderlerinin ödenmesi verilebilir. Kasa mevcutları zamansal ve tutar olarak finansal gereksinimleri karşılamak durumundadır.

İhtiyat motifi; İşletmelerin beklenmeyen gelişmeler karşısında hazırlıklı olmak amacıyla para buldurmalarıdır. Gelecekteki ödeme akımlarının belirsizliği, mevsimlik ya da konjonktürel dalgalanmalara karşı bir savunma mekanizması olarak ekonomik birimler kasalarında para tutmaktadırlar. İşletmelerin karşılaşılabileceği olağanüstü olaylara örnek olarak su baskını, deprem, grev, ulaşım güçlükleri, hammaddelerde ani artışlar, büyük tutarlara varan zarar-zıyan ve ceza ödemeleri, yurt dışına satılan mal bedelinin transfer edilememesi, teknolojik

gerilemeler verilebilir. Pazarın ve ekonomik koşulların belirsizliği arttığı ölçüde bu amaçla tutulan para tutarı da artmaktadır.

Spekülasyon motifi; Gelecekteki kârlı yatırım fırsatlarından yararlanmak amacıyla para bulundurulmasıdır. Finansal yatırımlara yöneltilen bu işlemlere örnek olarak, borsada menkul kıymet alımı, arsa ya da gayri menkul alımı, fiyat artışı beklenen mal ya da hammaddelerin stoklanması verilebilir (Berk, 1990: 91).

Faaliyetlerin etkin ve verimli bir biçimde gerçekleştirilmesinin sağlanmasına iktisadi destek veren çalışma sermayesi, nakit çıkışlarına neden olan vergi ödemelerinden olumsuz yönde etkilenmekte, fon ihtiyacı içinde olan işletmelere ek yükler getirebilmektedir (Mucuk, 2005:234). Bu yüzden, İşletmelerin çalışma sermayesi planlamaları yaparken vergi ödeme dönemlerini göz önünde bulundurmaları gerekmektedir.

Kurumlar Vergisi Kanununa (KVK) göre sermaye şirketleri, kooperatifler, iktisadi kamu müesseseleri, dernek ve vakıflara ait iktisadi işletmeler ve iş ortaklıkları net kârlarının %20'si (7061 Sayılı Kanun'un 91. maddesiyle eklenen geçici 10. Md. göre 2018, 2019 ve 2020 yılı vergilendirme dönemleri için %22 olarak uygulanır.) oranında kurumlar vergisine tabi tutulmuşlardır. Kurumlar vergisi hesap döneminin kapandığı ayı izleyen dördüncü ayın sonuna kadar tek taksitte ödenecek olup işletmelerin çalışma sermayesi sıkıntısına düşmeleri kanun koyucu tarafından dikkate alınmamıştır (K.V.K.). Kurum kazancının dağıtılması durumunda stopaj yapılması sistemi getirilerek vergi, kârın dağıtıldığı tarihe kadar ertelenmiştir. Kâr paylarının stopaja tabi tutulabilmesi için kâr payının dağıtan kurum tarafından nakden veya hesaben ödenmesi şarttır. Dağıtılan kâr payları üzerinden, ödeyen kurum tarafından gelir vergisi stopajı yapılarak muhtasar beyanname ile beyan edilip, ödenecektir (Yaşar, 2017). Gelir vergisi tevkifatı oranı %15'dir. Kâr dağıtımı ile ilgili olarak ayrı bir muhtasar beyanname verilmez, kâr dağıtım tarihini takip eden ayın 23. gününe kadar beyan edilecek olan normal muhtasar beyanname içerisinde beyan edilir (KVK. 15/2, 15/5; Gelir Vergisi Kanunu, 98;99).

Şahıs işletmeleri de kazançları üzerinden Gelir Vergisi Kanunu'nun 103.maddesinde yer alan gelir dilimleri üzerinden %15'den %35'e varan oranlarda gelir vergisi ödemektedirler. Yıllık beyana tabi gelirler üzerinden tahakkuk eden vergilerde kanun koyucular tarafından mükelleflerin çalışma sermayesi sıkıntısına düşmeleri dikkate alınarak Mart ve temmuz aylarında olmak üzere iki eşit taksitte ödeme imkânı verilmiştir (GVK, 103;117).

Ayrıca, gerçek usulde gelir vergisi mükellefleri % 15, kurumlar vergisi mükellefleri %20 oranında cari vergilendirme döneminin gelir/kurumlar vergisine mahsup edilmek üzere kazançları üzerinden üç aylık dönemi izleyen ikinci ayın 14. günü akşamına kadar bağlı oldukları vergi dairesine geçici vergi beyan eder ve 17. günü akşamına kadar öderler. Buna göre geçici vergi ödeme zamanları 17 Mayıs, 17 Ağustos, 17 Kasım ve 17 Şubat'tır (GVK Mük. 120.; KVK, 32).

İşletmeler hizmet erbabına ödedikleri ücretlerden GVK.'nun 94'üncü maddesi gereğince yaptıkları vergi tevkifatını da takip eden ayın 26 günü akşamına kadar (Çalıştırdıkları işçi sayısı 10'dan az olan işverenler her ay yerine Ocak, Nisan, Temmuz, Ekim aylarının 26.günü akşamına kadar) ödemeleri gerekmektedir (GVK 98;119).

İşletmelerin faaliyetleri ile ilgili olarak bir vergilendirme döneminde yaptıkları teslim ve hizmetler üzerinden tahsil ettikleri katma değer vergisi (KDV), kendilerine yapılan teslim ve hizmetler dolayısıyla ödedikleri katma değer vergisinden fazla olduğu takdirde aradaki farkın beyannamenin verileceği ayın yirmialtıncı günü akşamına kadar ödenmesi gerekmektedir. İndirilecek katma değer vergisi hesaplanan katma değer vergisinden fazla olduğu takdirde aradaki fark sonraki döneme devrolunur iade edilmez. Ancak vergi oranları indirilen teslim ve hizmetlerle ilgili olup indirilemeyen tutar, diğer vergi borçlarına veya sosyal

güvenlik kurumu belediye gibi kamu idarelerine olan borçlarına mahsup edilir. Yıl içinde mahsup edilemeyen vergi izleyen yıl içinde talep edilmesi halinde mahsup veya nakden iade edilir (KDV K.29;46). Vergiden istisna edilmiş bulunan işlemlerle ilgili fatura ve benzeri vesikalarda gösterilen Katma Değer Vergisi, mükellefin vergiye tabi işlemleri üzerinden hesaplanacak Katma Değer Vergisinden indirilir. Vergiye tabi işlemlerin mevcut olmaması veya hesaplanan verginin indirilecek vergiden az olması hallerinde indirilemeyen Katma Değer Vergisi, işlemin gerçekleştiği dönemi izleyen ikinci takvim yılının sonuna kadar talep edilmesi şartıyla Maliye Bakanlığınca tespit edilecek esaslara göre iade olunur (KDV K.32).

Bu durumda, tahsil edilen ve ödenen katma değer vergilerinin günlük giriş ve çıkışları ile KDV iadeleri, işletmeler için bir fon kaynağı olma özelliği taşımakta ve nakit yönetimini etkilemektedir.

Bu nedenle, işletmeler çalışma sermayesi planlamaları yaparken KDV nakit akışlarının ve vergi iadelerinin takibine özen göstermeli, her ayın 26. günü KDV ve Stopaj Vergisi, Mayıs, Ağustos, Kasım, Şubat aylarının 17. günü Geçici Vergi, 31 Mart - 31 Temmuz Gelir Vergisi, 30 Nisan Kurumlar Vergisi ödeme dönemlerini göz önünde bulundurmalarıdır.

3.2. Verginin Satılabilir Menkul Kıymetler Yönetimine Etkisi

Nakit açık bir getiriye sahip olmadığından işletmeler yalnızca gerekli nakit miktarlarını bulundurmalarıdır. Ancak, bazen nakit gereksinmelerini tahmin etmek güçtür ve bu nedenle işletmeler kısa sürede nakdi sağlamanın araçlarına da sahip olmalıdırlar.

Kısa sürede nakdi sağlamanın araçlarından olan pazarlanabilir menkul kıymetler, faiz kazanma ve hemen nakde çevrilebilme imkânının olması nedeniyle işletmelere büyük avantaj sağlamakta ve nakdin bir ikamesi olarak işlev görmektedirler. Bu yüzden, işletmeler en az seviyede nakit tutmakta ve ihtiyaç duydukça pazarlanabilir menkul kıymetleri satarak nakde ilave yapabilmektedirler (Kolb vd.,1996:72).

Para piyasasının gelişmiş olduğu ekonomilerde menkul değer portföyü (cüzdanı) oluşturmak için, uygun çeşitli finansal varlıklar mevcut bulunmaktadır. Bunların başlıcaları; hazine bonoları, devlet tahvilleri, finansman bonoları, garantili her an paraya çevrilebilir özel kesim tahvilleri, tekrar satma anlaşmasıyla menkul değerlerin satın alınması (repo anlaşmaları), banka bonusu satın alınması gibi finansal varlıklardır.

Uygulamada işletmeler, belirli büyük ödemeleri (vergi, kar dağıtımı, orta süreli kredi taksiti, tahvil itfası veya faizlerinin ödenmesi gibi) zamanında karşılayabilmek için, biriktirdikleri fonları, finansal varlıklara, özellikle vade bitimine kısa süre kalmış devlet tahvillerine ve/veya hazine bonolarına yatırmakta ve ödeme tarihinde bunları paraya çevirmektedirler (Akgüç,1998: 254).

Bu finansal varlıkların vergilendirilmesine ilişkin bilgilere aşağıda yer verilmiştir.

Gelir Vergisi Kanunu'nun geçici 67. maddesi ile getirilen düzenleme ile tam mükellef gerçek kişilerin;

- Repo gelirleri %15 stopaja tabi olup, stopaj nihai vergidir ve beyan edilmez.
- Devlet Tahvili, Hazine Bonusu Faiz (İtfa+Kupon) Gelirleri; 1.1.2006 tarihinden sonra ihraç edilenler %10 oranında stopaja tabi olup, stopaj nihai vergidir ve beyan edilmez.
- Devlet Tahvili, Hazine Bonusu Alım Satım Kazancı; 1.1.2006 tarihinden sonra ihraç edilenler %10 oranında, Altına Dayalı Devlet Tahvilleri ise %0 oranında stopaja tabi olup, stopaj nihai vergidir ve beyan edilmez.

- Hazine Müsteşarlığı Eurobondu Faiz (İtfa+Kupon) Geliri; %0 oranında stopaj uygulanır. Anapara kur farkı gelir sayılmaz. Enflasyon indirimi uygulanmaz. Elde edilen faiz gelirlerinin, stopaja tabi tutulmuş diğer menkul ve gayrimenkul sermaye iratlarıyla birlikte 34.000 TL'lik beyan sınırını (2018 yılı için) aşması durumunda, gelirin tamamı beyan edilir.

- Hazine Müsteşarlığı Eurobondu Alım Satım Kazancı;

1.1.2006 tarihinden önce ihraç edilen: Stopaja tabi değildir. Alım satım kazancı Türk lirası bazında hesaplanır. İktisap bedeli, ÜFE artış oranında endekslenir. (Elden çıkarıldığı ay hariç olmak üzere.) Eurobondlardan elde edilen alım satım kazançlarının, diğer alım satım kazançlarıyla birlikte 2018 yılı için 27.000 TL'yi aşan kısmı beyan edilir.

1.1.2006 tarihinden sonra ihraç edilen: Stopaja tabi değildir. Alım satım kazancı Türk lirası bazında hesaplanır. ÜFE artış oranının %10 veya üzerinde olması şartıyla elden çıkarıldığı ay hariç olmak üzere iktisap bedeli ÜFE artış oranında endekslenir. Alım satım zararları, alım satım kârlarına mahsup edilir. Kazancın tutarı ne olursa olsun beyan edilir.

- Özel Sektör Tahvili (VDMK, Finansman Bonusu Dahil) Faiz Geliri;

1.1.2006 tarihinden önce ihraç edilen: %10 oranında stopaja tabidir. Enflasyon indirimi sonrasında kalan tutarın stopaja tabi tutulmuş diğer menkul ve gayrimenkul sermaye iratlarıyla birlikte 2018 yılı için 34.000 TL'lik beyan sınırını aşması halinde, indirim sonrası kalan tutarın tamamı beyan edilir. Stopaj (%10) beyanname üzerinde hesaplanan gelir vergisinden mahsup edilir.

1.1.2006 tarihinden sonra ihraç edilen:

A) İhraç edilerek Türkiye'de satılan tahviller; %10 oranında stopaja tabidir. Stopaj nihai vergidir. Beyan edilmez.

B) İhraç edilerek yurt dışında satılan tahviller; Tam mükellef kurumlar tarafından ihraç edilerek yurt dışında satılan tahvillerin vadesi 1 yıla kadar olanlardan elde edilen faizler %10, vadesi 1 yıl (1 yıl dahil) ile 3 yıl arası olanlardan elde edilen faizler %7, vadesi 3 yıl (3 yıl dahil) ile 5 yıl arası olanlardan elde edilen faizler %3, vadesi 5 yıl (5 yıl dahil) ve daha uzun olanlardan elde edilen faizler %0 oranında stopaja tabidir. Söz konusu stopaj, faiz ödemesini yapan ihraççı kurum tarafından yapılır. Enflasyon indirimi uygulanmaz. Elde edilen faiz gelirlerinin, stopaja tabi tutulmuş diğer menkul ve gayrimenkul sermaye iratlarıyla birlikte 34.000 TL'lik beyan sınırını (2018 yılı için) aşması durumunda, gelirin tamamı beyan edilir.

- Özel Sektör Tahvili (VDMK, Finansman Bonusu Dahil) Alım Satım Kazancı;

1.1.2006 tarihinden önce ihraç edilen: Stopaja tabi değildir. Alış bedeli elden çıkarıldığı ay hariç olmak üzere ÜFE artış oranıyla endekslenir. Diğer alım satım kazançlarıyla birlikte 2018 yılı için 27.000 TL'lik istisna tutarını aşan kısım beyan edilir. Alım satım zararları, alım satım kârlarına mahsup edilir.

1.1.2006 tarihinden sonra ihraç edilen:

A) Türkiye'de satılan tahviller; %10 oranında stopaja tabidir. Stopaj nihai vergidir. Beyan edilmez.

B) Yurt dışında satılan tahviller; diğer alım satım kazançlarıyla birlikte beyan edilir. Alış bedeli, elden çıkarıldığı ay hariç olmak üzere ÜFE artış oranının %10 veya üzerinde olması şartıyla ÜFE artış oranıyla endekslenir.

- Yatırım Fonu Katılma Belgesi ve Borsa Yatırım Fonu Katılma Belgesi Alım Satım Kazancı; %10 stopaja tabidir. Pay senedi yoğun fon niteliğini haiz yatırım fonu katılma belgeleri ve borsa yatırım fonu katılma belgelerinden elde edilen kazançlar %0 oranında stopaja

tabidir. Stopaj nihai vergidir. Beyan edilmez. Sürekli olarak portföyünün en az %51'i BİST'de işlem gören pay senetlerinden oluşan yatırım fonlarının, 1 yıldan fazla süreyle elde tutulan katılma belgelerinin elden çıkarılmasından sağlanan kazançlar stopaja tabi değildir.

-Yatırım Fonu Katılma Belgesi ve Borsa Yatırım Fonu Katılma Belgesi Kâr Payı Kazancı; %10 stopaja tabidir. Pay senedi yoğun fon niteliğini haiz yatırım fonu katılma belgeleri ve borsa yatırım fonu katılma belgelerinden elde edilen kazançlar %0 oranında stopaja tabidir. Stopaj nihai vergidir. Beyan edilmez (T. İş Bankası Vergi Rehberi, 2018).

Kurumlar vergisi mükellefi olan anonim, eshamlı komandit ve limited şirketler tarafından elde edilen hazine bonusu, devlet tahvili faizleri ve yatırım fonu katılma belgelerinden elde edilen kar paylarında stopaj oranı %0'dır. Fakat kurumlar vergisine tabidir (www.vergidegundem.com).

İşletmeler çalışma sermayesi yönetiminde nakdin bir ikamesi olarak işlev gören finansal varlıklara yatırım yaparken, bu finansal varlıklara tanınan vergi avantajlarını yakından takip ederek çalışma sermayesinin etkin bir şekilde yönetilmesine katkı sağlayabilirler.

3.3. Verginin Alacak Yönetimine Etkisi

Bir işletmenin mal ve hizmet satışları nedeni ile müşterilerine açtığı kredi tutarını gösteren ticari alacakların yönetimi, işletmeye para girişini, kârlılığını ve finansman ihtiyacını etkilediği için alacak yönetiminde etkinlik sağlanması önemlidir. Alacak yönetiminde etkinlik sağlamak amacıyla alınabilecek önlemler arasında alacakların değerlendirilmesine gereken önemin verilerek gerçek olmayan kârlar üzerinden vergi ödenmesinin önlenmesi yer almaktadır.

Satışlarının büyük bir bölümü süreli olan ve/veya geniş müşteri kitlesine kredili satış yapan işletmelerde, tahsil kabiliyeti de dikkate alınarak, alacakların dönem sonundaki peşin değerlerinin hesaplanması, vergi matrahı açısından büyük önem taşımaktadır. Alacakların bilanço günündeki değerlerine indirgenmesinde gerekli özenin gösterilmemesi, gelecek hesap dönemine ait kârlar üzerinden adeta peşin vergi ödenmesine, fon çıkışına ve çalışma sermayesi azalışının hızlandırılmasına sebep olacaktır (Akgüç, 1998:259, 287).

Vadeli mal ve hizmet alım-satımı ticari hayatın vazgeçilmez unsurlarından biridir. Vadeli alım ya da satımlar cari hesap şeklinde veya çoğu zaman da belirli tarihten sonra yapılacak ödemeler için senet düzenlenmesi şeklinde olmaktadır. Bu şekilde vadeli olarak satılan mal veya hizmetlerin bedelleri peşin olarak satılan mal veya hizmet bedelleriyle aynı değildir. Vadeli olarak yapılan satışlarda malın satış anındaki bedeli dışında, vade sonuna kadar olan enflasyon, herhangi bir sebeple mal bedelinin tahsil edilememesi riski, reel faiz miktarı gibi unsurlar da mal bedeline eklenmektedir. Böylece, vadeli olarak satılan herhangi bir mal veya hizmetin bedeli; söz konusu malın peşin satış fiyatı yanında, satış bedelinin vade sonuna kadar olan faizi, enflasyon, tahsilat riski gibi mal bedelinin geç tahsil edilmesinden kaynaklanan maliyet/risk unsurlarını da içermektedir. Vade uzadıkça söz konusu maliyet/risk unsurları artmakta, kısaldıkça azalmaktadır. Bir başka şekilde ifadeyle senedin üzerinde yazılı olan bedel, vade kısaldıkça senedin gerçek bedeline yakın olmaktadır. Dolayısıyla dönem sonunda (değerleme gününde) alacak senedinin gerçek değeri, üzerinde yazılı olan değerden daha farklı bir değer olmaktadır. Söz konusu senet değerlendirme gününde iskonto ettirildiğinde, senet karşılığı alınan bedel, senedin üzerinde yazılı olan değerden daha küçük olmaktadır. Senetlerin bu şekilde reeskonta tabi tutulması Vergi Usul Kanunu'nun 281. maddesinde düzenlenmiştir. Anılan madde hükmüne göre vadesi gelmemiş olan senede bağlı alacaklar değerlendirme gününün kıymetine irca olunabilmektedir (Konuk, 2000: 31).

Tahsil kabiliyeti şüpheli hal almış alacaklar için de yeterli karşılık ayrılmalıdır. Vergi Usul Kanunu'nun (VUK) 323. Maddesine istinaden, ticari ve zirai kazancın elde edilmesi ve idame ettirilmesi ile ilgili olmak şartıyla;

1.Dava veya icra safhasında bulunan alacaklar;

2.Yapılan protestoya veya yazı ile bir defadan fazla istenilmesine rağmen borçlu tarafından ödenmemiş bulunan, dava ve icra takibine değmeyecek derecede küçük alacaklar; Şüpheli alacak sayılmakta ve bu şüpheli alacaklar için değerlendirme gününün tasarruf değerine göre pasifte karşılık ayrılabilir.

VUK'nun 324. maddesine istinaden de konkordato veya sulh yoluyla alınmasından vazgeçilen alacaklar için karşılık ayrılabilir (VUK).

Böylece, alacakların değerlendirme günü itibariyle gerçek değerleriyle muhasebeleştirilmesi ve gelecek dönemlere ait olan veya tahsil edilemeyen gelirlerin mali kârdan çıkarılması mümkün olacak, dolayısıyla bu işlem, işletme dışına daha az fon çıkışı sağlanmasına ve çalışma sermayesi artışına yardım edecektir.

3.4. Verginin Stokların Yönetimine Etkisi

Stok yönetimi, hem optimal stok miktarının ve işletmeye en fazla yarar sağlayacak sipariş miktarının saptanmasını hem de işletmenin vergi yükümlülüğünü en düşük düzeye indirecek stok değerlendirme yönteminin seçimini kapsamaktadır. Özellikle enflasyon dönemlerinde işletmeler fiktif kâr hesaplanmasına yol açan, vergi matrahını yükselten değerlendirme yöntemlerinden kaçınmaları gerekmektedir (Akgüç, 1998, 315).

Değerleme, vergi matrahlarının hesaplanmasıyla ilgili iktisadi kıymetlerin takdir ve tespitidir. Stoklar maliyet bedeliyle değerlendirilir. Maliyet bedeli, iktisadi bir kıymetin iktisap edilmesi veyahut değerinin artırılması münasebetiyle yapılan ödemelerle bunlarla ilgili bütün giderlerin toplamını ifade etmektedir. Stokların maliyet bedeline nazaran değerlendirme günündeki satış bedelleri %10 ve daha fazla bir düşüklük gösterdiği hallerde maliyet bedeli yerine emsal bedeli ölçüsü tatbik edilebilir. Yangın, deprem ve su basması gibi âfetler yüzünden veyahut bozulmak, çürümek, kırılmak, çatlamak, paslanmak gibi haller neticesinde iktisadi kıymetlerinde önemli bir azalış vâki olan emtia ile maliyetlerinin hesaplanması mütat olmayan hurdalar ve döküntüler, üstüğü, deşe ve ıskartalar emsal bedeli ile değerlendirilir (VUK 258; 262, 274; 278).

Vergi Usul Kanununda belirtilen gerekli koşulların sağlanması halinde emsal bedeli ile yapılan değerlendirme ve maliyet bedeli arasındaki fark stoklardaki değer kaybını ifade eder. Bu değer kaybı için karşılık ayrılabilir. Bu şartlarda ayrılan karşılık kanunen kabul edilen giderdir. Bunu aşan tutarlar ise kanunen kabul edilmeyen giderler alt hesabına kaydedilir (Gençoğlu, 2015:198).

Satın alınan ve imal edilen emtianın maliyet bedelini hesaplamaya yarayan birçok yöntem bulunmaktadır. Bunlar; "Gerçek Maliyet Yöntemi", "Ağırlıklı Ortalama", "Hareketli Ağırlıklı Ortalama", "First In First Out – FIFO –(İlk Giren İlk Çıkar)", "Son Giren İlk Çıkar (Last In First Out - LIFO)" yöntemleridir.

Uluslararası Finansal Raporlama Standartlarına (IFRS = International Financial Reporting Standards) göre, gerçek maliyetlerin saptanmasının mümkün olduğu durumlarda gerçek maliyet yöntemi, gerçek maliyetlerin belirlenemediği durumlarda hareketli ortalama maliyet ve FIFO yöntemlerinin kullanılması öngörülmekte, özellik ve/veya işletme açısından

kullanım arz eden stoklarda ve konsolide tabloların hazırlanmasında alternatif maliyet yöntemi olarak LIFO yönteminin kullanılması mümkün bulunmaktadır (Kutlan, 2004).

Enflasyonist ortamlarda, FIFO yöntemine göre ilk alınan düşük birim maliyetli mallar önce satıldığından satılan malın maliyeti düşük hesaplanmakta, bu da dönem kârının daha yüksek görünmesine neden olmaktadır. LIFO yöntemine göre ise satılan malın maliyetinin yüksek ve dolayısıyla dönem kârının daha düşük hesaplanması söz konusudur. Bu nedenle LIFO, işletmeleri enflasyonun olumsuz etkilerinden korumak için kullanılan bir yöntemdir (Gençoğlu, 2015:190). Ancak, Vergi Usul Kanununun 274. maddesinde yer alan LIFO stok değerlendirme yöntemi, enflasyonun vergi matrahları üzerindeki etkisini gidermek amacıyla çıkarılan 5024 sayılı Kanunla 1/1/2004 tarihi itibarıyla yürürlükten kaldırılmış (Vergi Sirküleri, 2004/1), enflasyon düzeltmesine ilişkin hükümleri içeren mükerrer 298. madde yürürlüğe konulmuştur. Bu madde hükmüne göre; Kazançlarını bilanço esasına göre tespit eden gelir ve kurumlar vergisi mükellefleri fiyat endeksindeki artışın, içinde bulunulan dönem dahil son üç hesap döneminde %100'den ve içinde bulunulan hesap döneminde %10'dan fazla olması halinde malî tablolarını enflasyon düzeltmesine tâbi tutarlar. Enflasyon düzeltmesi uygulaması, her iki şartın birlikte gerçekleşmemesi halinde sona erer (VUK).

Maliyet bedelinin tespitinde satın alma bedeli ile malın işyerine getirilmesine kadar ödenen nakliye ve sigorta giderlerinin, alış komisyonlarının, ithal edilen mallarda emtianın CIF bedelinin, gümrükte ödenen vergilerin, taşıma giderlerinin, komisyon ve benzeri giderlerin maliyet bedeline dahil olduğu konusunda uygulama birliği olmasına rağmen; finansman giderleri, kur farkları, alış iskontosu, ciro primi, vade farkları, değeri düşen mallar konusunda farklı görüş ve uygulamalar söz konudur.

Maliye Bakanlığı yayımladığı 238 Seri No.lu VUK Genel Tebliği ile faiz ve komisyon giderlerini doğrudan finansman gideri olarak kaydetme veya diledikleri takdirde stokta bulunan emtiaya isabet eden kısmı maliyet bedeline dahil etme konusunda işletmelere seçim hakkı tanımıştır.

Faiz, kur farkı ve vade farkı adı altında ödenen giderlerin doğrudan dönemin giderleri olarak kaydedilmeyip stok maliyeti kapsamında aktifleştirilmesi halinde stok maliyetinin kabarmasına, satış kârı ve kâr marjı ile dönem kârının yüksek hesaplanmasına sebep olacaktır. Bu nedenle, söz konusu giderler dönemin finansman giderleri arasında gösterilmelidir.

Alış iskontoları ve ciro primleri de maliyet hesaplamasını etkilemektedir. İskonto, mal bedelinden indirim özelliği taşımaktadır. Alış iskontosunun maliyet bedelinden düşülmesi ve malın iskontolu bedelle stoklara kaydedilmesi genel uygulamadır. Bu uygulama KDV'ye ilişkin düzenlemelerde de desteklenmiş, 26 No.lu KDV Genel Tebliği'nde iskontoların katma değer vergisi matrahına dahil olmayacağı belirtilmiştir. Ciro primleri ise, alıcı firmanın belli bir çabayı göstermesi, belli bir hizmeti vermesi karşılığında hak kazanılan ek ödeme olması gerekçesi ile katma değer vergisine tabi tutulmuştur. Buna göre, alış iskontoları stokların maliyet hesabında dikkate alınması gereken bir indirim olduğu halde, alınan ciro primlerinin maliyetle ilgilendirilmeyip, Diğer Faaliyet Gelirlerine dahil edilmesi yapılan düzenlemelere uygun bulunmaktadır (Akgüç, 2011:121-122).

Stok değerlemesi, işletmelerin bilançolarında raporlanacak stok miktarının ve dönem net kâr miktarının belirlenmesinde önemli bir etkiye sahip olması dolayısıyla çalışma sermayesini de etkilemektedir. Bu yüzden, stokların değerlendirilmesinde gerekli dikkatin gösterilmesi ve uygun bir şekilde muhasebeleştirilmesi gerekmektedir.

3.5. Verginin Sabit Kıymet Yönetimine Etkisi

İşletme amaçlarının gerçekleşmesinde gerekli olan sabit kıymetlere yapılan yatırımlar çalışma sermayesi yatırımları gibi bir yıl içinde nakde dönüşen yatırımlar olmadığı için hatalı bir yatırım yapılması halinde, çalışma sermayesi yeterli seviyenin altına düşebilir ve böylece işletme sürekli olarak nakit sıkıntısı çekebilir. Bu yüzden, sabit kıymetlerin yönetimine büyük önem verilmesi gerekmektedir (Erdoğan, 1990:127).

Sabit varlıkların değerlendirilmesi, yenilenmesi ve gider olarak kaydedilme yöntemleri Vergi Usul Kanununda ele alınmıştır. Sabit varlıklar, maliyet bedeli ile değerlendirilmekte ve iktisadi kıymetlerin faydalı ömürleri dikkate alınarak Maliye Bakanlığının tespit ve ilân ettiği oranlar üzerinden amortisman ayrılmak suretiyle gider gösterilmektedir. Her yılın amortismanı ancak o yıla ait değerlemede dikkate alınmakta, amortismanın herhangi bir yıl yapılmamasından veya ilk uygulanan nispetten düşük bir hadle yapılmasından dolayı amortisman süresi uzatılmamaktadır.

İktisadi ve teknik bakımdan bir bütün teşkil eden değerler için normal veya azalan bakiyeler usulü ile amortisman usullerinden birisi seçilerek uygulanabilmektedir. Azalan bakiyeler usulü ile amortismanda her yıl, üzerinden amortisman hesaplanacak değer, evvelce ayrılmış olan amortismanlar toplamının tenzili suretiyle tespit olunur. Enflasyon düzeltilmesi yapılan dönemlerde, üzerinden amortisman ayrılacak değer, amortismana tâbi iktisadî kıymetin düzeltilmiş değerinden daha evvel ayrılmış olan amortismanların toplamının taşınmış değerleri indirilmek suretiyle tespit edilir. Bu usulde uygulanacak amortisman oranı % 50'yi geçmemek üzere normal amortisman oranının iki katıdır (VUK, 262;315;320; mük.320; mük.315).

Sabit varlıklar için amortisman ayırmak demek, söz konusu faaliyet dönemine bu sabit varlıklardan bir pay vermek demektir. Bu muamele ise sadece defter kayıtlarında yapılır ve işletmeden dışarıya doğru bir fon hareketini göstermez. Buna göre, her faaliyet dönemi sonunda ayrılan amortismanlar işletme için yeni bir imkân demektir. Faaliyet dönemi sonundaki kârı fon kaynağı olarak kabul ederken, bu meblağa ayrıca o faaliyet döneminin amortismanının ilave edilmesi gerekecektir. Yani kısaca faaliyet dönemi sonunda işletmenin faaliyeti ile ilgili olarak kazandığı yeni fonlar *faaliyet dönemi kârı + faaliyet dönemi amortismanıdır* (Pekiner, 1975:151).

Amortismanlar, vergiden önceki kârdan düşülen bir masraf türü olduğundan işletmenin daha az vergi ödemesini ve dolayısıyla işletme dışına daha az nakit çıkışını sağlamaktadır.

Örneğin, amortisman ve vergiden önceki kâr 100.000 TL, amortisman 10.000 TL ve vergi nispeti % 22 ise, normal amortisman yöntemine göre;

Amortisman ve vergiden önceki kâr	100.000
Amortisman	10.000
Vergiye tabi gelir	<u>90.000</u>
Vergi (% 22)	19.800
Net kâr	<u>70.200</u>

Amortisman ayrılmamış olsaydı 100.000 TL'nin üzerinden 22.000 TL vergi ödenecek ve net kâr 78.000 TL olarak görünecekti.

Aynı örnek azalan bakiyeler yöntemi ile şu şekilde olacaktır.

Amortisman ve vergiden önceki kâr	100.000
Amortisman	20.000

Vergiye tabi gelir	80.000
Vergi (% 22)	17.600
Net kâr	62.400

Çalışma sermayesi (amortisman + net kar), normal amortisman yönteminde (10.000+70.200=) 80.200 TL iken azalan bakiyeler yönteminde, (20.000+62.400=) 82.400 TL bulunmaktadır.

Azalan bakiyeler metodunda normal amortisman oranının iki katı amortisman ayrılacağından vergiye tabi matrah azalacak, işletme ilk yıllarda daha yüksek çalışma sermayesine sahip olacak ve diğer şartlar değişmezse, kazanç artacaktır. Amortisman metodlarının bu açıdan analizine “Verginin kalkan olma etkisi” denilmektedir (Türko,1978:92).

İşletmelerin amortismanına tabi iktisadi kıymetlerinin satılmasından kâr elde edilmesi halinde o yılın kazancı olarak vergiye tabi tutulmaktadır. Ancak satılan sabit kıymetin yerine yenisinin alınmasına karar verilir ise kazanç üç yıl süre ile vergilendirilmemekte, pasifte geçici bir hesapta bekletilmektedir. Üç yıl içerisinde iktisadi kıymetin yenilenmemesi halinde ise üçüncü yılın kazancı olarak vergiye tabi tutulmaktadır. Üç yıl içerisinde iktisadi kıymetin yenilenmesi halinde pasifte geçici hesapta bekletilen kâr, yeni değerler üzerinden bu kanun hükümlerine göre ayrılacak amortismanlara mahsup edilmektedir. Bu mahsup tamamlandıktan sonra itfa edilmemiş olarak kalan değerlerin amortismanına devam olunmaktadır (VUK, 328). Böylece ödenmesi gereken vergi ertelenerek işletmeye fon kaynağı sağlanmış olmaktadır.

Diğer taraftan, yeni bir sabit varlığın satın alınması veya mevcut sabit varlığın eskime ve demode olmasından dolayı yenilenmesinde işletmenin çalışma sermayesi azalacak, yani işletme dışına gerçek bir nakit akımı olacağından sabit varlığın satın alma tarihi de çalışma sermayesi açısından önemli bir husustur (Türko, 1978: 92).

İşletmede ayrılan amortisman tutarları ilgili hesap döneminde yeni duran varlıklar edinilmesi veya duran varlıkların yenilenmesi için yapılan harcamaları aştığı durumlarda çalışma sermayesini artırmaktadır. Buna karşılık ayrılan amortismanlar yeni duran varlık edinmek için yapılan harcamalardan az olduğu takdirde yöneticiler çalışma sermayesini azaltmak, yeni yabancı kaynaklar sağlamak, ya da öz kaynakları artırmak yolları ile aradaki farkı karşılayabileceklerdir.

İşletmeler tarafından izlenecek amortisman politikası, çalışma sermayesi ihtiyacının planlanmasını etkilemektedir. İşletmelerin amortisman yöntemini ve oranlarını seçerken vergi yükünü en düşük düzeye indirecek şekilde hareket etmesi, kârlı oldukları sürece ilk yıllarda fazla amortisman ayrılmasına olanak verecek yöntemi tercih etmesi halinde, ilk yıllarda az vergi ödenmesi nedeniyle fon sağlamasına ve bunların kârlı bir şekilde kullanılmasına imkân sağlayacaktır (Akgüç,1998:434).

4. Sonuç

Kısa sürede paraya çevrilebilen varlıkların alınmasında ve kısa vadeli borçların ödenmesinde gereksinim duyulan nakit çıkışları için kullanılan çalışma sermayesi, dönen varlıkların toplamını ifade etmektedir. Dönen varlıklar, nakitle başlayıp işletmenin normal faaliyetlerinde kullanılarak tekrar nakde çevrilen bir döngü oluşturmaktadır. Bu nedenle çalışma sermayesi hareketli bir yapıya sahip olup, çok çeşitli faktörlerden etkilenmektedir. İşletmelerin kârı üzerinden vergi mevzuatına göre hesaplanarak tahakkuk ettirilen vergiler de kısa vadeli borçlar arasında yer alması ve vadesi geldiğinde nakden ödenmesi nedeniyle çalışma sermayesini etkilemektedir.

Çalışma sermayesine ilişkin analiz ve planlamalarda vergi faktörüne dikkat çekmek amacıyla yapılan bu çalışmada, çalışma sermayesi döngüsünü oluşturan; nakit, satılabilir menkul kıymetler, alacaklar, stoklar ve sabit kıymetlerin yönetiminde verginin etkisi incelenmiştir. Yapılan incelemede;

- Vergi ödeme dönemleri ile katma değer vergisi günlük giriş ve çıkışlarının,
- Finansal varlıklara tanınan vergi avantajlarının,
- Vergi mevzuatına göre vadeli alacakların bilanço günündeki değerine indirgenmesi, şüpheli alacaklara ve konkordato veya sulh yoluyla vazgeçilen alacaklara karşılık ayrılması işlemlerinin,
- Vergi mevzuatına göre stok değerlendirme yöntemlerinin seçiminin ve değeri düşen mallara karşılık ayrılması işlemlerinin,
- Vergi mevzuatına göre sabit kıymetler için uygulanan amortisman yöntemlerinin çalışma sermayesini etkilediği tespit edilmiştir.

Bu nedenle; faaliyetlerin etkin ve verimli bir biçimde gerçekleştirilmesinin sağlanmasına iktisadi destek veren çalışma sermayesi ihtiyacının belirlenmesinde, vergisel risk ve fırsatların iyi analiz edilmesi gerekmektedir. Vergi mevzuatında oldukça dağınık halde olan ve özel kanunlarla düzenlenen teşviklerden ve çeşitli kanunlarda yer alan muafiyet ve istisna uygulamalarından yararlanılması, vergi iadelerinin zamanında ve doğru olarak alınması, fazla ve yersiz vergi ödenmemesi için profesyonel bir destek alınması gerektiği düşünülmektedir.

Bu çalışmada vergi ile çalışma sermayesi arasındaki ilişki teorik olarak analiz edilmiştir. Verginin çalışma sermayesini etkileme derecesinin tespit edilmesi ve daha fazla öneri geliştirilmesi için ampirik çalışmaların yapılması önerilmektedir.

Kaynakça

- Akgüç, Ö. (1998). *Finansal Yönetim*, Yenilenmiş 7. Baskı, İstanbul: Avcıol Basım-Yayın.
- Akgüç, Ö. (2011). *Mali Tablolar Analizi*, Genişletilmiş 14. Baskı, İstanbul: Avcıol Basım-Yayın.
- Akmüt Ö. (1996). “Çalışma Sermayesi Analizi”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi (Prof. Dr. A. Baki Pirimoğlu'nun Anısına)*, 12 (Özel Sayı): 4-10.
- Aytürk Y. & Yanık, S. (2015). “Çalışma Sermayesi Yönetimi Türkiye’deki KOBİ’lerde Karlılığı Nasıl Etkiler?” *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 68: 157-167.
- Berk N. (1990). *Finansal Yönetim*, İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi.
- Boopathi, C.& Leeson, P.J. (2016).” Concept of Working Capital Management”, *IRACST – International Journal of Commerce, Business and Management (IJCBM)*, 5(2), pp. 372-377.
- Dursun A. & Ayriçay Y. (2012).” Çalışma Sermayesi-Kârlılık İlişkisinin İMKB Örneğinde 1996-2005 Dönemi Analizi” *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 26 (3-4): 199-214.
- Erdinç, S. B. (2008). “Konaklama İşletmelerinde İşletme Sermayesi Yönetiminin İncelenmesi” *Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, X (II): 223-236.

Erdoğan M. (1978). *Erzincan Bez Fabrikasının Çalışma Sermayesi Analizi*, Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi İşletme Fakültesi Yayınları.

Erdoğan M. (1990). *İşletme Finansmanı*, Dicle Üniversitesi Diyarbakır Meslek Yüksekokulu, Yayın No:2.

Gençoğlu, Ü.G. (2015). *Türkiye Muhasebe Standartları ve Vergi Mevzuatına Göre Dönem Sonu Muhasebe İşlemleri*, Bursa: Alfa Aktüel Yayınları.

Kendirli, S. & Konak, V. (2014).” İşletme (Çalışma) Sermayesi Yönetiminin Firma Performansı Üzerindeki Etkisi: Bist Gıda, İçecek Endeksi Uygulaması”, *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı: 41.

Kolb, R.W., Rodriguez, R. J. & Carlin, A.E. (1996). *Finansal Yönetim*. (Çev.) Karacan, A.İ., İstanbul: Sermaye Piyasası Kurulu Yayını, No:36.

Konuk H. (2000). “Alacak ve Borç Senetlerinde Reeskont Uygulaması”, *Vergici ve Muhasebeciyle Diyalog Dergisi*, 141:31

Kutlan, S. (2004). “Stok Değerlemede Hifo ve Lifo (Loifo) Yöntemlerinin Karşılaştırılması”, *İstanbul Serbest Muhasebeci ve mali Müşavirler Odası Mali Çözüm Dergisi*, 64: 64-74.

Mucuk, M. (2005).” Geçici Vergilerin Çalışma Sermayesi Üzerine Etkileri”, *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 1 (10): 232-245.

Önal Y.B. (1995).”Çalışma Sermayesi Yönetimi: Kriz Dönemlerinde Çalışma Sermayesi Yönetimine Dinamik Yaklaşım”, *Verimlilik Dergisi, Milli Produktivite Merkezi Yayını* (4): 108-111.

Öz, Y. & Güngör B. (2007).” Çalışma Sermayesi Yönetiminin Firma Kârlılığı Üzerine Etkisi: İmalat Sektörüne Yönelik Panel Veri Analizi” *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10 (2): 319-332.

Pekiner K. (1975). *İşletme Denetimi (İşletme Analizleri)*, İstanbul: Sermet Matbaası.

Türkiye İş Bankası, Vergi Rehberi 2018

2018 https://www.privia.com.tr/ContentManagement/Documents/vergi_rehberi2018.pdf (11.11.2018)

Türko, M. (1978). *Döner Sermaye Yönetimi (Prencipler ve Analizler)*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi İşletme Fakültesi Yayınları.

Vergi Sirküleri, 2004/1

https://www.verginet.net/dtt/11/vergienflasyonmuhasebesigelirvekurumlarvergisimatrahlarini_4823.aspx_1 (27/11/2018).

Yaşar, İ.B.(2017).

<https://vergialgi.net/ekonomi-maliye/k-r-dagitimi-ve-muhasebelestirilmesi-ve-uygulama-ornekleri/> (11.11.2018).

193 Sayılı Gelir Vergisi Kanunu (GVK). (1960).

213 Sayılı Vergi Usul Kanunu (VUK). (1961).

3065 Sayılı Katma Değer Vergisi Kanunu (KDVK). (1984).

November 22-24, 2018 Antalya

Congress Book

5520 Sayılı Kurumlar Vergisi Kanunu (KVK). (2006).

https://www.vergidegundem.com/documents/10156/4738729/MenkulKiyemet_2018.pdf/9751123f-c147-4fb0-bd19-676db921d95f (11.11.2018).

Bohuslav Martinů and His Music

H. Zeynep ÇİLİNGİR¹

Abstract

20th Century Czech composer Bohuslav Martinů is among the most important composers of his time. Martinů has lived between 1890 and 1959 and had a very productive career. He wrote 6 symphonies, 15 operas, 14 ballet music and many orchestral and chamber music pieces.

The famous composer has a unique composing style, which is admirably original and innovative. He was also aware that he was ahead of his time and expressed this in his own words by saying that the society and the musicians will understand him much later.

Martinů had an introvert personality and was not very much fond of talking and marketing himself. That may be the reason for him not to be known as much as the famous composers of his time such as Stravinsky, Milhaud, Poulenc.

However, there has been many studied on Martinů and his music. With the help of these studies musicians are beginning to discover his music.

In this presentation, Martinů's life and music will be explained in an effort to spread the composer's music in Turkey and contribute Turkish literature about the composer and his music.

Keywords: Bohuslav Martinů; Classical Music; 20th Century Music

JEL Codes: Y90

Bohuslav Martinů ve Müziği

Özet

20. yüzyıl Çek bestecisi Bohuslav Martinů, döneminin en önemli bestecileri arasında yer alır. 1890-1959 yılları arasında yaşamış olan Martinů, oldukça üretken bir kariyere sahip olmuş, toplamda 6 senfoni, 15 opera, 14 bale müziği ve çok sayıda orkestra, oda müziği ve enstrümantal eserler yazmıştır.

Kendine has bir yazım stiline sahip olan bestecinin eserleri hayranlık uyandıracak derecede yenilikçi ve orijinaldir. Döneminin ötesinde olduğunun farkında olarak besteci, toplumun ve müzisyenlerin kendisini çok sonra anlayacağını belirtmiştir. Martinů, yapı olarak fazla konuşmayan, daha çok içe dönük bir kişiliktir. Stravinsky, Milhaud, Poulenc gibi büyük besteciler ile aynı müzik camiasını paylaşmış olmasına rağmen bu yapısı sebebiyle ismi dönemindeki diğer başarılı besteciler kadar duyulmamıştır.

¹ Doç. Dr., Anadolu Üniversitesi, Devlet Konservatuvarı, zcilingir@gmail.com

Ancak günümüzde Martinů ile ilgili yapılan bir çok çalışma vardır. Bu çalışmalar sayesinde besteci müzik dünyası tarafından tam olarak keşfedilmeye yeni yeni başlamıştır. Bu sebeple besteci ve müziği hakkında müzisyenlerin ve araştırmacıların bilgilendirilmesi önem taşımaktadır.

Bu sunumda Martinů'nun hayatı ve müziği anlatılarak bestecinin ve müziğinin Türkiye'de tanınması için ve Türkçe kaynak oluşumuna katkı sağlanmasına çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Bohuslav Martinů; Klasik Müzik; 20. yüzyıl Müziği

1. Giriş

Çek besteci Bohuslav Martinů, 20. yüzyılın en üretken ve orijinal bestecileri arasında yer alır. Hemen her türde 400'den fazla esere imza atmış olan besteci, her ne kadar bazı eleştirmenler tarafından “istikrarsız” olmakla suçlansa da, hayatını ve sanatını derinlemesine inceleyen her araştırmacıda büyük bir hayranlık uyandırır.

İki dünya savaşına şahit olmuş ve bu savaşlar yüzünden hayatı boyunca şehirden şehre kaçmak zorunda kalmış olan Martinů, Çek Cumhuriyeti'nde başladığı hayatına bir süre Paris'te devam etmiş, dönemin bir çok sanatçısı gibi savaştan kaçarak Amerika'ya yerleşmiş, Nice ve Roma'da yaşadıkdan sonra İsviçre'de hayata veda etmiştir.

Amerika'da “20. yüzyıl'ın Dvorak'ı” olarak tanımlanmış olan Martinů'nun müziği, günümüzde git gide artan bir ilgi görmektedir. Sanatçılar onun müziğini “dayanılmaz şekilde orijinal, kozmopolit ve tek nefeste Çek,” “şüphe götürmez şekilde müstesna, renkli ve güçlü bir ses” gibi cümlelerle tanımlamışlardır. Martinů ise müzikal fikrini çok sade bir şekilde özetler: “Müzik güzel olmalıdır, aksi taktirde çabaya değer olmayacaktır.”

Besteci, ilginç bir dünya görüşüne sahip, içine kapanık, kendi reklamını yapmayı sevmeyen, değişik bir kişilik olarak tanımlanır, hatta kendisinde otizmin bir çeşidi olan Asperger sendromu olduğu bile iddia edilir. Martinů, Stravinsky, Milhaud, Poulenc gibi zamanının büyük bestecileri ile aynı müzik camiasını paylaşmış olmasına ve bir çok başarılı esere imza atmış olmasına rağmen ismi yeteri kadar duyulmamıştır. Şimdiye kadar bestecinin hak ettiği üne kavuşamamış olmasının da bu içine kapanık kişiliğinden dolayı olduğu söylenir.

Komünist dönemin başlarında yasaklı olan Martinů'nun eserleri, 1955'ten itibaren Çek müzik camiasında popüleritesini tekrar kazanmaya başlamıştır, ancak uluslararası akademik dünyada bestecinin kabul görülüşü yavaş olmuştur. Bu da 20. yüzyıl müziği için önemli bir eksiklik olarak karşımıza çıkar.

Son zamanlarda özellikle Bohuslav Martinů Enstitüsü önderliğinde yapılan çalışmalar ve etkinlikler ile Martinů'nun müziği yavaş yavaş daha çok keşfedilmeye ve konser programlarında daha sıklıkla yer almaya başlamıştır. Bu yönde çalışmaların devam etmesi, bestecinin ve müziğinin uygun mecralarda anlatılması ve icra edilmesi önem taşımaktadır. Bu amaca hizmet etmesi için tasarlanmış olan bu sunumda, Martinů'nun hayatı ve müziği anlatılacaktır.

2. Bohuslav Martinů'nun Hayatı

İki dünya savaşına şahit olmuş ve bu savaşlar yüzünden hayatı boyunca şehirden şehre kaçmak zorunda kalmış olan Martinů'nun hayatını 4 dönem olarak inceleyebiliriz: Polička ve

Prag'da bulunduğu Çekoslovakya dönemi, Paris yılları, Amerika dönemi ve hayatının sonunda kısaca Avrupa'ya döndüğü son dönem.

2.1 Çekoslovakya Dönemi: 1890-1923

Martinů, Bohemya'nın küçük bir kasabası olan Polička'da 8 Aralık 1890 tarihinde doğdu. Oldukça utangaç, etrafla fazla iletişim kurmayan, içine kapanık bir çocuktur. Okulda pek başarılı olmayan Martinů, yedi yaşındayken keman dersleri almaya başladı ve bu enstrümanda çok iyi bir aşama kaydetti. 1903 yılında program müziği tarzında bir yaylı kuartet olan ilk bestesini yaptı. 1905 yılında da keman ile ilk konserini gerçekleştirdi. 1906'da 16 yaşındayken gerçekleştirdiği ikinci performansından sonra Polička Kasaba Meclisi'nden aldığı burs ile Prag Konservatuvarı'nda keman eğitimi almaya başladı (Brezina, n.d.; Rybka, 2011: 43).

Akademik hayatında pek başarılı olamayan besteci önce amatör bir orkestra ile izinsiz çaldığı için 1908'de okuldan atıldı, ancak sonrasında geri döndü. 1909'da keman bölümünden kompozisyon öğretilen org bölümüne geçiş yaptı. Sonunda 1910 yılında "ıslah olmaz ihmalkarlık"tan okuldan atıldı. Her ne kadar akademik hayatta başarısız olsa da Martinů, şehir hayatının ve Prag'daki müzik camiasının etkisi ile kariyerinde sağlam adımlar atmaya başladı; ve aynı yıl kariyeri için önemli olacak orkestra eserlerine imza attı: *La mort de Tintagiles* (Tintagiles'in Ölümü) ve *Andel Smrti* (Ölüm Meleği).

1914'de I. Dünya Savaşı başlamıştı. Martinů sağlık problemlerinden dolayı orduya dahil edilmedi fakat politik gelişmeleri yakından takip ediyordu. 1918'de savaşın sona yaklaşmasını kutlamak amacıyla *Ceska Rapsodie* (Bir Çek Rapsodisi) başlıklı bariton, karışık koro, orkestra ve org için kantatı besteledi. Bir kaç yıl için Polička'ya dönüş yaptıktan sonra 1920'de Prag'da senfoni orkestrasında kadro aldı ve burada yaşamaya devam etti. 1921'de dönemin bilinen Çek bestecilerinden Josef Suk'tan kompozisyon dersleri almaya başladı. Fakat, Suk'un geleneksel stili Martinů'yu tatmin etmedi; bir yıl sonra 1921'de babasının vefatının hemen ardından Çekoslovakya'dan ayrılarak Albert Roussel ile çalışmak üzere Paris'e gitti (Brezina, n.d.).

2.2 Paris Yılları: 1923-1940

Martinů'nun ilk olarak Çekoslovakya Devleti'nden aldığı 3 aylık burs ile gittiği Paris'e gitmekteki başlıca amacı farklı müzik ekollerini çalışarak kendi bireysel stilini oluşturmaktır. Bu üç ayın sonunda ne yapacağı tam olarak belli olmasa da Paris'te kalmak istediğini biliyordu. Buradaki ilk yıllarında Çek ressam arkadaşı Jan Zrzavý ile yakın bir dostluk kurdu ve onun aracılığı ile başka sanatçılarla da tanışarak çevresini genişletti. Bu dönem bestecinin hayatının maddi olarak en çok zorlandığı dönem oldu (Rybka, 2011: 68).

Paris'teki ilk yıllarında Martinů, dönemin caz, neo-klasizm ve sürrealizm gibi trendlerini deneyimledi ve bestelerine dahil etti. Martinů, buradaki sanat anlayışını tam olarak anlayamıyor ve ciddiyyetenden uzak buluyordu. Bazı istisnalar haricinde yeni eserler onu tatmin etmiyordu. Fakat Stravinsky, Martinů'da oldukça güçlü bir etki yaratmıştı. Onun eserlerinde Martinů, hayalini kurduğu yeni yöntemler için olan arayışının onayladığını hissediyordu. Paris'e beraber çalışmak için geldiği Roussel de bestecinin bu görüşünü onaylıyor, doğru yolda olduğunu belirtiyordu (Šafránek, 1943: 332).

O dönemde modern orkestra müziğinin en önemli isimlerinden sayılan Serge Koussevitzky, Boston Senfoni Orkestrası'nın şefliğini yapıyordu ve yazları kendi konser serisini yönetmek için Paris'e geliyordu. Martinů, 1927'de Koussevitzky ile bir kafede karşılaştı ve ünlü şefe *La bagarre* başlıklı eserinin notalarını verdi. Eseri çok beğenen Koussevitzky,

eserin prömiyerini Boston Senfoni Orkestrası ile aynı yıl gerçekleştirdi (Rybka, 2011: 75-76). Bu prömiyer, Martinü'nün isminin duyulmasında önemli bir ilk adım olmuştur.

1930 yılında Martinü, 7 yıllık deneysel çalışmalarına son vererek neo-klasik stilde karar kıldı; artık kendi stili oluşturmuş ve bir çok önemli esere imza atmıştı. Bu dönemde bir süreliğine oda orkestrası eserlerine yoğunlaşmıştı ve aynı stilde yazdığı olan *String Quintet* (1929), Coolidge Ödülü'nü almış olan *String Sextet* (1932) ve *Piano Quintet* (1934) bestecinin en popüler oda müziği eserleri arasına girmişti. Yine bu dönemde yazdığı diğer önemli eserlerden bazıları *The Miracle of Our Lady* (1933), *Concerto Grosso* (1937), *Julietta* operası (1938) ve *Double Concerto* (1938) oldu (Šafránek, 1943: 335).

1931 yılında besteci Fransız bir terzi olan Charlotte Quennehen ile evlendi. Ancak daha sonra 1937'de önce öğrencisi sonra ise sevgilisi olan Vitezslava Kapralova ile tanıştı ve bu genç ve yetenekli şef ile tutkulu bir aşk yaşamaya başladı. Hatta bir dönem eşini bırakıp onunla evlenmeyi ve beraber Amerika'ya yerleşmeyi bile düşünmüştü.

1939 yılında Alman ordusu Çekoslovakya'ya girmeden önce Çek ordusundan birlikler ülkeyi terk edip Fransa ve İngiltere'ye gittiler ve Çekoslovakya dışında bir direniş ordusu oluşturdular. Martinü bu gruba oldukça yakındı ve elinden geldiğince destekliyordu. Bu dönemde yazdığı bariton, koro ve orkestra için olan *Field Mass* adlı eserini bu gruba ithaf etmişti. Bu bestesi ve milliyetçi davranışları yüzünden Martinü, Nazi Partisi'nin kara listesine alınmış ve hakkında giyabi tutuklama kararı çıkartılmıştı (Rybka, 2011: 103-104). 1940'da Almanların Paris'e yaklaşmasıyla Martinüler Paris'ten kaçıp bir süreliğine Aix-en-Provence'e yerleştiler ve Amerika'ya gitmek için vize beklemeye başladılar. Sonrasında Güney Fransa, İspanya ve Portekiz'de zaman geçirdikten sonra Avrupa'dan ayrılarak Amerika'ya yola çıktılar ve 1941'in Mart ayında New York'a ulaştılar (Šafránek, 1943: 343-344; Brezina, n.d.).

2.3 Amerika Dönemi: 1941-1953

Martinüler Amerika'ya ulaştıklarında Çek arkadaşlarıyla buluşmuş, onların yardımıyla New York'ta yaşamlarını kurmaya başlamışlardı. Bu dönemde sürgündeki Çek hükümeti Martinüler'a aylık 300 dolar maaş vermeye başlamıştı ki bu da onlar için dilini bilmedikleri bu yeni ülkede önemli bir yardım olmuştur. New York'a varışından kısa bir süre Çek arkadaşlarının yardımı ile Martinü, hala sonra Boston Senfoni Orkestrası'nın şefliğini yapan Koussevitzky ile kontrat yaptı. Prömiyerinin Paris'te yapılması planlanmış fakat yapılamamış olan *Concerto Grosso*, aynı yıl (1940) Koussevitzky tarafından ilk kez seslendirilmiş ve çok iyi eleştiriler almış, sonrasında eser Boston Senfoni'nin Carnegie Hall'daki konserinde 1942'de tekrar edilmişti. Böylece Martinü, Amerika'daki müzik dünyasına güçlü bir giriş yapmış ve tam bu dönemde ihtiyacı olan ünü elde etmişti (Rybka, 2011: 112, 122).

1942'de 1. Senfoni'sini yazan Martinü, 1946 yılına kadar her sene bir senfoni yazmaya devam etti. Eserlerinin prömiyerleri ve sık seslendirilişi bestecinin Amerika müzik dünyasında önemli bir yere sahip olduğunu gösteriyordu (Brezina, n.d.). 1942 yılının yazında Koussevitzky'nin daveti ile Martinü, Avrupa'nın en ünlü müzisyen ve bestecilerinin genç yeteneklerle buluştuğu Berkshire Müzik Merkezi'nde (Tanglewood olarak da biliniyordu) ders vermeye başladı. İleriki yıllarda besteci, eğitmenlik kariyerine New York'taki Mannes Müzik Okulu ve Princeton Üniversitesi'nde devam edecekti (Brezina, n.d.; Rybka, 2011: 129).

Martinü, 1945'te 2. Dünya Savaşı'nın son buluşunu keman ve piyano için yazdığı *Rhapsodie Tcheque* adlı eseri ile kutladı (Brezina, n.d.). Ancak, savaşın bitişi aynı zamanda Martinüler'a verilmiş olan, kara listeye alınmış entellektüeller için olan vizenin de iptali anlamına geliyordu. Bu aşamada Charlotte ve Bohuslav Avrupa'ya dönme konusunda fikir

ayrılığı yaşıyorlardı ve bu konu evliliklerini sarsmaya başlamıştı. Bu dönemde kısa süreliğine Kanada'ya giderek yeni bir vize ile Amerika'ya dönmüş olsalar da Charlotte bu karardan memnun değildi, bir süre sonra Bohuslav'dan ayrı olarak Paris'e akrabalarını görmeye gitti. Martinü ise yine Koussevitzky'nin daveti ile Berkshire Müzik Merkezi'nde tekrar öğretmenlik yapmak üzere Tanglewood'a dönmüştü. Ancak burada kaldığı yerin balkonundan düşerek ciddi bir şekilde yaralandı. Düşüşün etkisi ile kafatasında çatlak oluşmuş, beyin sarsıntısı geçirmişti. Bir kaç gün komada kalan besteci ve bir süre hastanede yatmak zorunda kaldı. Ağustos ayında hastaneden çıkarıldı, ancak bu kazadan kalma baş ağrısı, baş dönmesi ve duyma zorluğu besteciye hayatı boyunca rahatsız edecekti (Rybka 150-153; Brezina, n.d.).

Zamanla Martinü'nün sağlığı daha iyi hale gelmişti ancak yaşadığı ağır yaralanmanın etkisi hala devam ediyordu. Durumu değişken bir haldeydi (Rybka, 2011: 175). 1948'de Martinü, Princeton Üniversitesi'nde kompozisyon bölümü öğretim üyesi olarak çalışmaya başladı. 1951'de 6. Senfoni'sini bestelemeye başladığı yıl, 1935'te bestelediği *Veselohra na Mostě* operası için New York eleştirmenlerinden o yıl şehirde prömiyeri yapılmış en iyi opera ödülü aldı. Besteci 1952'de Amerikan vatandaşlığını aldıktan bir yıl sonra Guggenheim Vakfı'ndan bir yıllık burs aldı ve Amerika'dan ayrılarak Fransa'ya döndü (Brezina, n.d.).

2.4 Avrupa'daki Son Dönem: 1953-1959

Amerika'dan ayrıldıktan sonra Martinü, eşi Charlotte ile Fransa'nın Nice kentine yerleşti. Besteci, hayatının sonuna kadar olan dönemi Avrupa'da, en çok da Fransa, İtalya ve İsviçre'de geçirmişti. Avrupa'ya döndükten bir yıl sonra *Mirandolina* operasını ve *Piyano Sonatı*'nı besteleyen Martinü, 1955'te bir dizi önemli eser ortaya çıkartmıştı: *Gilgamiş Destanı*, *Obua Konçertosu*, *Les fresques de Piero della Francesca*, ve *Otvirani Studanek* başlıklı kantat bu dönemde yazdığı bestecinin önemli eserlerindendi. Aynı yıl, bestecinin 6. Senfonisi yine Boston Senfoni Orkestrası tarafından, bu kez Charles Munch'ın şefliğinde New York ve Boston'da seslendirilmiş, bu eser için Martinü'ya New York Eleştirmenler Ödülü verilmişti. Yine aynı yılın sonlarına doğru besteci, son kez Amerika'ya gelip Philadelphia'da Curtis Enstitüsünde ve New York'ta Mannes Müzik Okulu'nda eğitimlik yapmış, 1956'nın Mayıs ayında ise bir daha dönmek üzere Amerika'dan ayrılmıştı.

1957'de Martinü, Guggenheim Vakfı'ndan bir burs daha alarak Basel'a yerleşti ve hayatının sonuna kadar burada kaldı. 1958 yılında büyük bir sağlık problemi ile karşılaştı ve mide ameliyatı geçirdi. 1959 yılında, belki de sona yaklaştığını hissetmesinden dolayı, arka arkaya bir çok eser ortaya çıkarttı. Bu yıl içerisinde 1954'te üzerinde çalışmaya başladığı ve orijinal halini 1958'de bitirdiği *Greek Passion* başlıklı operasının ikinci versiyonunu bitirdi; bunun yanında, *Nonet*, *Madrigaly*, *Komorni Hudba No. 1* başlıklı eserlerini ve *Mikes z Hor* ve *The Prophecy of Isaiah* başlıklı kantatalarını tamamladı. 28 Ağustos 1959'da ünlü besteci mide kanserinden hayata gözlerini yumdu (Brezina, n.d.).

1979'da ünlü bestecinin cenazesi Basel'dan alınarak doğduğu şehre, Polička'ya getirildi ve burada törenle tekrar gömüldü (Svatos, n.d.).

3. Martinü'nün Müziği

Toplamda 400'den fazla esere imza atmış olan Martinü, 20. yüzyılın en üretken bestecilerindendir; hayatı boyunca 6 senfoni, 15 opera, 15 bale müziği ve çok sayıda orkestra, oda müziği, vokal ve enstrümantal eser ortaya çıkarmıştır. Bestecinin bu üretkenliği bazı kesimler tarafından eleştirilir ve eserlerinin kalitesinde tutarsızlık olduğu iddia edilir. Ancak Martinü uzmanları bu iddiayı şiddetle reddederler.

20. yüzyıla damgasını vurmuş en önemli bestecilerden biri olan Martinů'nun müziğini Rybka (2011: 131) şu sözlerle net bir şekilde anlatır:

Martinů, Stravinsky ve empresyonist stile ilgi duyan neo-klasik bir besteciydi ve bunları müziğinde Çek motiflerinin ve ritimlerinin özel bir birleşimini ortaya çıkartmak üzere geliştirmişti. Tonal veya melodik kuralları değiştirmeye ilgi duymuyordu. Bartók gibi ülkesinin ritim ve motiflerini kullanıyordu, ama bunları Barok "konçerto"yu modern partitürün içine yapılandırmak için kullanıyordu. O ince zeka ve melodi kullandı, ancak disonanstan kaçınmadı.

Martinů'nun stili hayatı boyunca bir çok besteci gibi dönüşüme uğramıştır. Dışsal müzikal etkilere karşı oldukça hassas olan besteci, bunları daima eserlerine dahil etmeyi başarmıştır. Besteci kendine özgü bir müzikal dil geliştirmeyi başarmıştır ve bir kaç ölçüden sonra müziğini tanımak mümkündür. Müzikal dili Moravya ve Bohemya halk şarkılarının basitlik ve melodikliğini, empresyonizmin tınsal yaratıcılığını, İngiliz madrigalinin polifonisini, İtalyan barok müziğinin formundaki disiplini ve caz müziğinin ritmik etkilerini taşır. Smetana, Debussy, Dvořák ve Stravinsky, Martinů'yu en çok etkilemiş olan bestecilerdir (Berná, 2008: 6).

Onun stilistik gelişimi, alıntıya gittikçe daha rafine bir derecede kucak açması gelecekte de müzik bilimcileri zorlamaya devam edecektir. Ve onun estetiğinin tam doğası çeviriler ve çalışmalar sayesinde gittikçe daha fazla açığa çıkmaktadır ve bu çalışmalar onun müzik tarihine yaptığı katkılar üzerine paha biçilemez bir anlayış sağlayabilecektir (Svatos, n.d.).

4. Sonuç

20. yüzyılın en değerli bestecilerinden olan Bohuslav Martinů, maalesef dünya müzik camiasında hak ettiği yeri henüz tam olarak bulamamıştır. Başta Prag'da bulunan Bohuslav Martinů Enstitüsü ve Bohuslav Martinů Vakfı olmak üzere bestecinin eserlerinin tanıtımına ve besteci ile ilgili çalışmalara adanmış kuruluşların öncülüğünde gerçekleşen çalışmalar ve (festival vb.) etkinlikler sayesinde bu konuda son dönemde ciddi bir yol kat edilmiştir. Türkiye'de de bestecinin müziğinin tanınması eserlerinin icrası ve kendisi hakkındaki kaynakların çoğalması ile mümkün olacaktır. Bu amaçla yapılacak yayınların ve konserlerin artması, Martinů'nun Türkiye'deki klasik müzik camiasında daha iyi tanınmasına katkı sağlayacak önemli adımlar olacaktır.

Kaynakça

- Berná, L. (2008). *Bohuslav Martinů: A View of His Life & Music*, Prag: Bohuslav Martinů Institute.
- Brezine, A. (n.d.). *Biography: Bohuslav Martinů (8 December 1890 - 28 August 1959)*, <https://www.martinu.cz/en/martinu/living-in-numbers/>, (10.11.2018).
- Lambert, P. (2015). *Martinů in His Time: The Recorded Legacy*, Prag: Bohuslav Martinů Institute.
- Rybka, F. J. (2011). *Bohuslav Martinů: The Compulsion to Compose*, Lanham, MD: Scarecrow Press.
- Šafránek, M. (1944). *Bohuslav Martinů: The Man and His Music*, New York: Alfred A. Knopf.
- Šafránek, M. (1943). "Bohuslav Martinů", *The Musical Quarterly*, 29(3): 329-354.

November 22-24, 2018 Antalya

Congress Book

Svatos, T. D. (n.d.). *Bohuslav Martinu*,
http://orelfoundation.org/composers/article/bohuslav_martinu, (10.11.2018).

Strategic Roadmap for Corporate Sustainability: Resource Based Cost Leadership Strategy

Orhan ELMACI¹

Abstract

The sustainable strategy of a business defines how it plans to generate value for its stakeholders. This study covers a model of how manufacturing enterprises can improve the” resource-based unified cost leadership strategy gel to ensure corporate sustainability. The information obtained from the study secondary sources was evaluated from a critical and inductive point of view and the writing process was prepared in three sections. In the first part, the theoretical framework related to the corporate sustainability of the enterprises is presented briefly. In the Second Section, critical elements of the resource-based approach are explained; In the third chapter, the relationships between costs and value depending on the second part are examined within the framework of value creation strategy. Thus, a strategic roadmap for corporate sustainability of its enterprises is presented and an analysis of how it should be done. The study was completed with results and recommendations.

Keywords: Resource-Based Approach, Corporate Sustainability, Cost Leadership

JEL Codes: M40, M41.

Kurumsal Sürdürülebilirliğin Stratejik Yol Haritası: Kaynak Tabanlı Birleşik Maliyet Liderliği Stratejisi

Özet

Bir işletmenin sürdürülebilir stratejisi, paydaşlarına nasıl değer üretmeyi planladığını tanımlar. Bu çalışma İmalat işletmelerinin kurumsal sürdürülebilirliklerini sağlamaya yönelik “kaynak tabanlı birleşik maliyet liderliği stratejisini” nasıl geliştirebileceğine ilişkin bir modeli kapsamaktadır. Çalışma ikincil kaynaklardan elde edilen bilgiler eleştirel ve tümevarım bir bakış açısıyla değerlendirilerek yazın işlemi üç bölümde hazırlanmıştır. Birinci bölümünde, işletmelerin kurumsal sürdürülebilirliğine ilişkin kuramsal çerçeve kısaca ortaya konmuştur. İkinci Bölümde kaynak tabanlı yaklaşımın kritik unsurları açıklanmıştır; Üçüncü bölümde ikinci bölüme bağlı olarak maliyetler ve değer arasındaki ilişkiler değer yaratma stratejisi çerçevesinde incelenmiştir. Böylece işletmelerinin Kurumsal sürdürülebilirliği için stratejik yol haritası ortaya konarak neleri nasıl yapması gerektiğine ilişkin bir çözümleme hedeflenmiştir. Çalışma sonuç ve öneriler ile tamamlanmıştır.

¹ Prof. Dr., Dumlupınar Üniversitesi, oelmaci@gmail.com

Anahtar Kelimeler: Kaynak Tabanlı Yaklaşım, Kurumsal Sürdürülebilirlik, Maliyet Liderliği

1.Giriş

Sanayi devrimi, yüzyıllar boyunca logaritmik olarak büyüyen enerji dönüşümünde yaşanan bir devrimdir. Bu süreç; üretim, ulaşım ve iletişim teknolojilerinde "yaratıcı yıkıcılık" diye adlandırılan değişim ve dönüşümleri beraberinde getirmiş serbest piyasa modeli ürün odaklıdan bilgi odaklıya evrilmiştir. Bu yapı yenilik (İnovasyon) ve rekabetçi motifleri ile kopyalanması ve içselleştirilmesi zor olan teknolojik yeniliklerin ortaya çıkmasına / olgunlaşmasına neden olmuştur. Diğer bir deyişle sürdürülebilir rekabette değer katan enerjiye dönüşmüştür., İnançtan düşünceye, taklit den yaratıcılığa, görgüye dayalı düşünceden soyutlama yeteneğine, klasik tasarım dan etik ve ekolojik tasarıma“, Küresel modanın ‘yapmaya’ ve ‘ilerlemeye’ yönelik tüketim odaklı ve manipüle edici söyleminden şeffaf, bilgilendirici ve tüketiciyi okuyup yorumlayan birey olarak konumlandırılan katılımcı yapılanmaya”, "markadan kurumsal imaja” vb., çok daha etkin, verimli ve sonuç alıcı düzleme erişmiştir. Bu süreçte; yenilikçi (inovatif) ve rekabetçi motifler sürükleyici dominant paradigma olmuştur. Bu paradigma, karşılıklı-bağımlılık ilişkilerinin oluşturduğu dinamik ağlara dayalı, kurumsal yapıların "çözülme ve yeniden örülme sürecinde baş rol üstlenmiştir. Teknolojilerin gelişmesinde sürükleyici bir işlev üstlenerek, geri besleme döngüsü ile yeni endüstriyel vizyona “Endüstri 4.0” dönüşmüştür. Sanayi devrimini iskalamamış ülkeler yenilik (İnovasyon) ve rekabetçi motifleri genomlarına kodlayarak değişimin itici gücü; haline gelmiştir.

Bu süreç toplumun alt yapısında sürükleyici bir işlev üstlenmiş, teori-model-uygulama ve yorum aşamalarında bir dairesel permütasyon içinde kararlı bir birliktelikte somutlaşmıştır. Örneğin makro boyutta fiziksel miktarı ve değeri çok yüksek doğal kaynaklara sahip bir ülkenin dünyadaki değişimlere uyum sağlayıcı alt yapı (üretim, istihdam, ticaret, teknoloji, finansal piyasalar vb.) değişikliklerini yapmaması, doğal ve zincirleme bir süreç olarak ülkenin üst yapısını da (din, kültür, hukuk, sosyal, politik, ahlak vb.) negatif seleksiyonun önünü açmıştır. Bu ülkelerde, nicelik ve nitelik olarak doğal kaynakları az olan ancak insana, bilgi ve alt yapıya önemli yatırımlar yapan ülkelere kıyasla, kişi başına daha az üretim ve çok daha yavaş bir büyüme oranı elde etmişlerdir. Mikro boyutta ise, işletmeler bu değişim trendinde genetik kodlarında (müşteri, teknoloji, mamul üretim süreçleri, insan kaynakları, yönetim tarzları, işletme içi iklimleri, işletmenin kurumsal kültürü) gerekli değişiklikleri yapmak zorunda kalmışlardır. İşletmelerin uzun ömürlü olanları da bu değişime uyum sağlayanlar olmuştur. Zayıf ve uyum yeteneği olmayan, çevreye gerekli adaptasyonu sağlayamayan işletmeler hayatlarını sürdürmemeye tehdidi ile karşı karşıya kalmışlardır. İçinde buldukları çevreye uyum sağlamayan ve gerekli genetik kod değişikliklerini yapamayan işletmeler, bunları becerebilen rakip işletmeler tarafından saf dışı edilmişlerdir.

Sürdürülebilirlik verimliliğe odaklı, riskleri önceden tespit ederek önleyici yaklaşımlar geliştiren proaktif bir anlayışla; iş yapış biçimini, tüm işletme kaynaklarına bakış açısını bu perspektiften şekillendirerek, sınırlı kaynakları etkin, etkili ve verimli bir şekilde kullanımını hedeflemektedir. Bir işletmenin sürdürülebilir stratejisi, paydaşlarına (hissedar, müşteri ve toplum) nasıl değer üretmeyi planladığını tanımlar. Diğer bir deyişle sürdürülebilir temel yetenek (öz yetenek) perspektifinde kalıcı değerler üretebilmeyi öngörmektedir. İşletmelerin pazarın yapısını değiştirecek stratejiler üretmesi, pazar yapısını bir zaman sonra yeniden değiştirene kadar belirli bir konum (moment) elde etmeleri ile sağlanabilir. Sürdürülebilir büyümenin ön koşullu sürdürülebilir rekabet gücüne bağlıdır. Bu bağlamda İşletmelerin

rekabet gücünü etkileyen iki temel faktör, üretkenlik ve sürdürülebilirliktir. Üretkenlik, genel verimlilik düzeyinde artışı ve maliyet üstünlüğünü beraberinde getirmektedir.

Bu çalışma İmalat işletmelerinin kurumsal sürdürülebilirliklerini sağlamaya yönelik “kaynak tabanlı birleşik maliyet liderliği stratejisini” nasıl geliştirebileceğine ilişkin algoritmik bir modeli kapsamaktadır. Çalışma konusu hakkında ülkemizde ve diğer ülkelerde yapılan araştırmalar ve yayınlar kütüphanelerin yanı sıra internet olanaklarından yararlanılarak var olan bilgiler derlenmiştir. İkincil kaynaklardan yararlanılarak elde edilen bilgiler eleştirel ve tümevarım bir bakış açısıyla değerlendirilmiş, ülkemiz koşullarına uygun yorumlar yapılarak kaynakça gösterilerek yazın işlemi gerçekleştirilmiştir. Üç bölümlü hazırlanan çalışmanın birinci bölümünde, işletmelerin kurumsal sürdürülebilirliğine ilişkin kavramsal / kuramsal çerçeve (Öncelikli ve Önemli Kavramlar kısaca ortaya konmuştur. İkinci Bölümde kaynak tabanlı yaklaşım ve kritik unsurları açıklanmıştır; Üçüncü bölümde ikinci bölüme bağlı olarak maliyetler ve değer arasındaki ilişkiler değer yaratma modeli (VCM) ve Birleşik Maliyet Liderliği stratejisi çerçevesinde incelenmiştir. Böylece işletmelerinin Kurumsal sürdürülebilirliği için stratejik yol haritası ortaya konarak neleri nasıl yapması gerektiğine ilişkin bir çözümlenme hedeflenmiştir. Çalışma diyalektik olarak elde edilen sonuç ve öneriler ile tamamlanmıştır.

2. Kavramsal / Kuramsal Çerçeve (Öncelikli ve Önemli Kavramlar)

Çevreyle ilgili olarak uluslararası iş birliğine ilişkin ilk kapsamlı düzenlemeler 1970’li yılların başında ele alınmıştır. 1972 yılında Stokholm’de sosyo-ekonomik yapıları ve gelişme düzeyleri farklı olan birçok ülkenin çevre konusundaki ilk küresel değerlendirmesi olan "Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Bildirgesi" kabul edilmiştir. Sürdürülebilir kalkınma kavramı ise ilk kez, 1987 yılında Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu’nca hazırlanan Brundtland Raporu’nda "Bugünün gereksinimlerini, gelecek kuşakların gereksinimlerini karşılama yeteneğinden ödün vermeden karşılayan kalkınma" olarak tanımlanmış ve bu tarihten itibaren yaygın şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Günümüzde sürdürülebilirlik, çevre dengesi ile ekonomik büyümeyi birlikte alan, hem doğal kaynakların etkin kullanımını sağlayan ve çevresel kaliteye önem veren hem de gelecek kuşakların kendi gereksinmelerini tehlikeye sokmaksızın bugünkü gereksinmelerini karşılayabilen bir model olarak karşımızda duruyor. Artık sürdürülebilirlik; "bugünkü neslin gereksinmelerinin, gelecek nesillerin gereksinmelerinden ödün verilmeksizin karşılanması" şeklinde tanımlanıyor. Günümüzün sürdürülebilir olma gerçeğinden yola çıkarak; şirket çıkarlarının toplumsal çıkarlar ile çatışmadığı, ekonomik ve kâr odaklı bakış açısının yanında sosyal ve çevresel konuların da şirketlerin sorumluluğu haline geldiği yeni bir dünya düzenine evrilme sürecini yaşıyoruz (Andreas vd., 2014: 14).

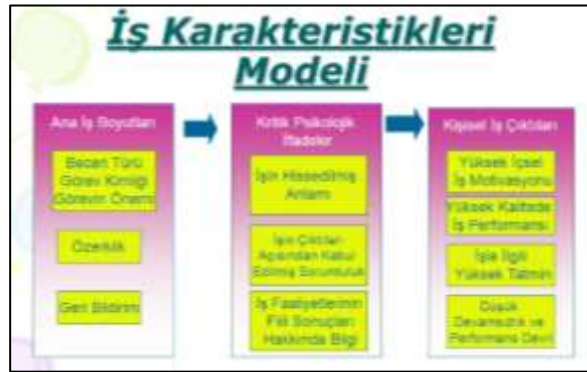
Sürdürülebilir kalkınma konseptinin mikro boyut da “Birlikte Evrim Teorisi” ve ‘Çok Yönlü yaklaşım’ gibi teorik yaklaşımlar olmasına rağmen temelde dört temel teori de şekillenmiştir. Bunlar, i) Kurumsal Sosyal Sorumluluk, ii) Paydaş Teorisi, iii) Kurumsal Sürdürülebilirlik, iv) Yeşil Ekonomi (Chang ve diğerleri; 2017). Bu bağlamda sürdürülebilirlik bir kurum / kuruluşun yaşamını sağlıklı bir biçimde sürdürebilmesidir. Zaman içinde bu kavram daha da güçlendirilerek sürdürülebilir gelişme kavramı özdeş hale getirilmiştir. Sürdürülebilirlik veya sürdürülebilir gelişme, kuruluşun paydaşlarıyla ilişkilerinin sürdürülebilirliğine veya sürdürülebilir gelişmesine bağlı olduğu görüşü kabul görmüştür. Bu da kurum/ kuruluşun paydaşlarının gereksinmelerine yanıt vermesini gerekliliğini beraberinde getirmiştir. Sürdürülebilirlik kurumun/kuruluşun faaliyetlerinden etkilenen paydaşlar ve çevre üzerindeki etkilerinin, mali, ekonomik ve sosyal etkilerin değerlendirilmesinden daha fazlasının gerektiği düşüncesini beraberinde getirmiştir. Sürdürülebilirlik işletmenin ekonomik, çevresel

ve sosyal gelişmelerden kaynaklanan risklerinin doğru bir şekilde yönetilebilmesidir. Öt yandan, işletmenin organizasyon yapısından ve finansal koşullardan kaynaklanan riskler de sürdürülebilir işletme performansı için yönetilmesi gereken riskler arasındadır. Bütün bunların sonucu firma değerine yansır ve hissedar değerlerinin maksimum kılınmasını sağlar. Başka bir ifade ile işletmenin sürdürülebilirliği uzun vadede hissedarlar için değer yaratmayı amaçlar. Bu yaklaşım, kuruluşların sürdürülebilirlikte karşı karşıya oldukları handikapları (toplum, kurumsal sosyal sorumluluk, liderlik, insan kaynakları ve yönetim ve hesap verebilirlik) radikal olarak karşılıklı etkileşimlerini dinamik olarak yeniden değerlendirerek çözüm odaklı “dönüşümü” zorunlu hale getirmiştir (Edwards, 2010: 155). İş dünyası için sürdürülebilirlik, bu yeni düzende günümüz trendlerinin şirketler için getirdiği risk ve fırsatları anlayabilmek ve bunlara göre operasyonlarını, ürün ve hizmetlerini yeniden düzenlemek anlamına geliyor. Bu gelişmeleri takip etmeyen şirketlerin varlığını sürdürülebilmesi mümkün gözüküyor. Şirketleri ve iş yapış şekillerini köklü bir şekilde etkileyecek olan sürdürülebilirlik uygulamaları şirketlere ve sektörlere göre farklılık gösteriyor. Mevcut durumun net olarak anlaşılması, risk ve fırsatların doğru bir şekilde teşhis edilmesi için büyük önem taşıyor. Şirketlerin toplumdaki rolü ve sorumlulukları eski dünya düzeni şeklinde tanımlayabileceğim yakın geçmişte, şirketlerin temel amacının kâr elde etmek, temel sorumluluğunun ise sadece şirket ortaklarına karşı olduğu düşüncesi hakimiyetinin yerine toplumsal çıkarlar ile paralel olabileceği bir “kazan-kazan” ilişkisini tanımlıyor. Diğer bir deyişle, artık işletmeler Çin’de buldukları toplumdaki bağımsız ve ayrık durması düşünülemeyeceğinden sadece şirket ortaklarına karşı değil, toplumsal ortaklarına karşı da bir sorumluluğu olduğuna vurgu yapılıyor. Riskler ve fırsatlar Doğal olarak bu yeni dönemde sürdürülebilirlik, şirketler için birçok risk ve fırsatı da beraberinde getiriyor. Ancak bu risk ve fırsatları iyi belirleyerek, operasyonlarını, ürün ve hizmetlerini buna göre yeniden düzenleyen şirketler, gelecekte rakiplerine göre rekabet avantajı yaratacakları yadsınamaz bir gerçek olarak karşımızda duruyor. Örnek vermek gerekirse; tedarik zinciri içerisinde yer alan bir üreticinin insan hakları ihlali yapması şirketler için risk oluştururken, öte yandan iklim değişikliği, tüketim alışkanlıklarındaki değişim gibi etkenler şirketler için yeni fırsatların önünü açmakta.

Şirketlerin sürdürülebilirlik ortaya çıkan risk ve fırsatları değerlendirebilmesi için, her şeyden önce toplumsal paydaşlarını iyi tanıması ve ekonomik konuların yanı sıra sosyal ve çevresel konuların da şirkete ve paydaşlarına etkilerini ölçmesi gerekli kılıyor. Bu noktada, bütüncül bir yaklaşım sergilemenin önemi büyük. Sürdürülebilirliğin bu nedenle artık karşıtlar değil, aynı madalyonun iki yüzü olarak ele alınan stratejik bir kavram olmuş diğer bir deyişle yenilikçi (İnovatif) iş modelleri ile genel verimlilik düzeyini yükselterek yeni ürünlerle pazarda rekabet avantajı elde etmeyi öngören, savunmacı / reaktif (uyum odaklı) yaklaşımdan yenilikçi / proaktif bir yönetim anlayışına doğru evrilmiştir (D’heur, 2015: 2). Bu bağlamda makro boyut da çevreye değer katan, paydaşlara değer yaratabilen kısaca sürdürülebilir kalkınmaya katkıda bulunan girişimcilere de “Sürdürülebilir Girişimci” adı verilmektedir. Buradaki temel soru, rekabet gücünün ve ekonomikliğin nasıl artırılacağıdır (Weidinger vd., 2014: 2). Bu sorunun yanıtını Şekil 1 de gösterilen Sürdürülebilir İş Modelinde gösterildiği gibidir.

Stratejik yönetimin kaynak esaslı bakış açısı ve kaynak tabanlı kuramsal yaklaşım; Kurumsal yönetimi “firma kaynakları üzerinde kontrol ve karar alma sürecinde paydaşlar arasındaki ilişkiler” olarak tanımlanmaktadır. Yönetimsel bakış açısıyla değer yaratma konsepti firmanın mevcut maddi ve maddi olmayan kaynaklarını güvence altına alıp, tutarlı biçimde yönetmek, koruma altına alıp geliştirme görüşünü savunmaktadır (Wheeler ve Davies: 2004: 69).

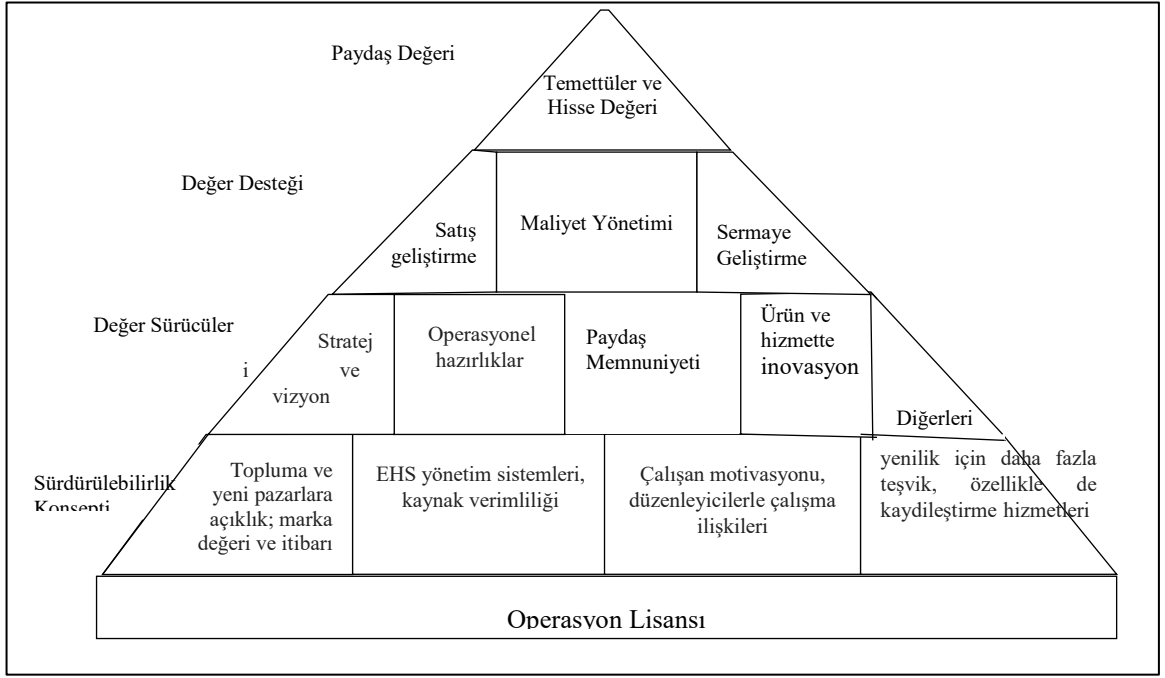
Şekil 1. Sürdürülebilir İş Modeli

Kaynak: Stoner ve Wankel, 2010: 48

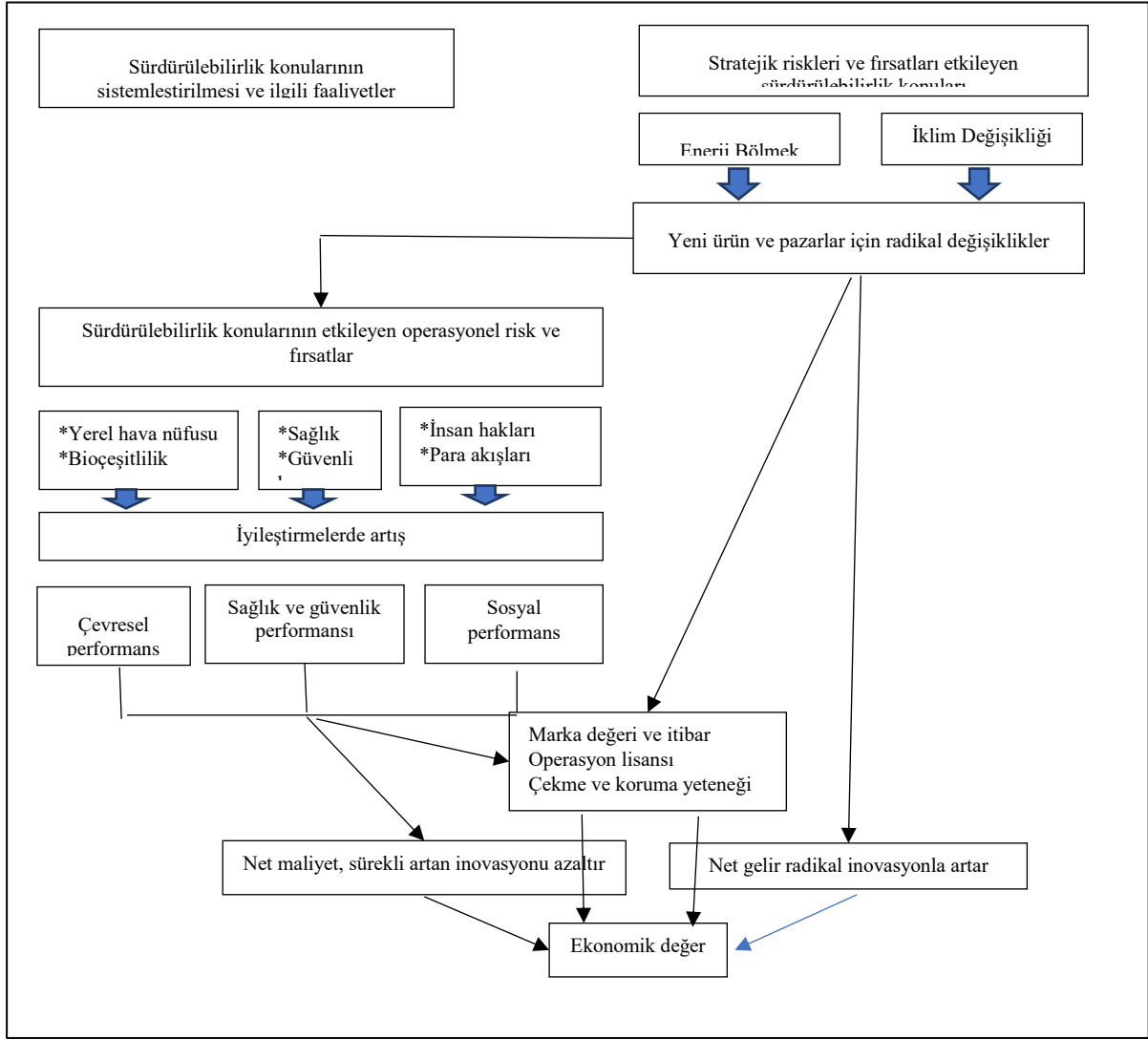
Günümüzde temel sorulardan birisi işletmelerin sürdürülebilirliğinin değerlendirilmesidir. Sürdürülebilirlik ölçülebilir mi? Ya da hangi göstergelerle ölçülebilir? Sürdürülebilir işletme performansının gösterilebilmesi için her ne kadar oluşturulmuş bir sürdürülebilirlik endeksi (Sustainability index) olsa da bütün işletmeler için bunun tam olarak ortaya konulması oldukça güçtür. Zira Sürdürülebilirlik işletmenin sadece kendi içsel faktörleri değil, onu etkileyen bütün dışsal faktörlerinde değerlendirilmesini içerir. Bu çerçevede sürdürülebilirlik endeksi ekonomik, çevresel ve sosyal kriterler ile ilgili finansal yönetim konularında objektif bir karşılaştırma sağlamayı amaçlamaktadır. Sürdürülebilir işletme performansı sadece işletmelerin finansal performansları kârlılıkları, büyümesinden ibaret değildir. Bu göstergeler temelde işletmelerin başarılarının ölçümünde önemli olmakla birlikte kısa vadeli ya da sadece ilgili dönemi temsil eden ölçütlerdir. Oysa sürdürülebilir performans ölçütleri uzun vadeli ve daha kapsamlı bir çerçeve sunar. Burada çok önemli yanıtlanması gereken öncelikli soru Kurumsal yönetime nasıl değer biçilir? Şirketin gelirlerini, yatırımlarını gelecek değerinin alternatif tahminlerle ve bu tahminleri bir endeks ya da danışmanlık hizmeti veren işletmelerin akreditasyonuna bağlıdır. Kurumsal yönetim kriterlerini incelemek, yapısal soruların değerlendirmek ve maddi (mali) kaynakların kontrolü alanlarında odaklanarak bu sorunun yanıtı bulunabilir. Yanıtlanması gereken ikinci soru detaylı kurumsal yönetim değerlendirmeleri, performansı önceden tahmin edebilir mi? Bu sorunun yanıtı olarak akreditasyonu yapan kuruluşun uygulamalar veri setine bakmak önerilebilir ya da kurumsal risklerini ve fırsatlarını etkin bir şekilde yöneten Türk şirketlerine rekabet avantajı sağlayan BIST Sürdürülebilirlik Endeksi, yeni yatırım ürünlerine de bir dayanak oluşturabilir. Bu noktada firmaların sürdürülebilir başarılarında en temel faktör firma faaliyetlerinin ve süreçlerinin izlenmesi, denetimi ve bunun sonuçlarına bağlı olarak gerekli önlemlerin zamanında gerektiği şekilde alınıp alınmadığının kontrolüdür. Sürdürülebilirlik konsepti ile değer sürücüleri arasında ki ilişkiler Şekil 2’de ve Şekil 3’de gösterildiği gibidir. Şekil :3’de Örnek teşkil etmesi açısından enerji sektöründen değer sürücüler ile sürdürülebilirlik arasında ilişkiler şekil:4’de ise otomobil sektöründe değer sürücüler ile sürdürülebilirlik arasında ilişkiler gösterilmiştir.

Şekil 2. Sürdürülebilirlik Konsepti

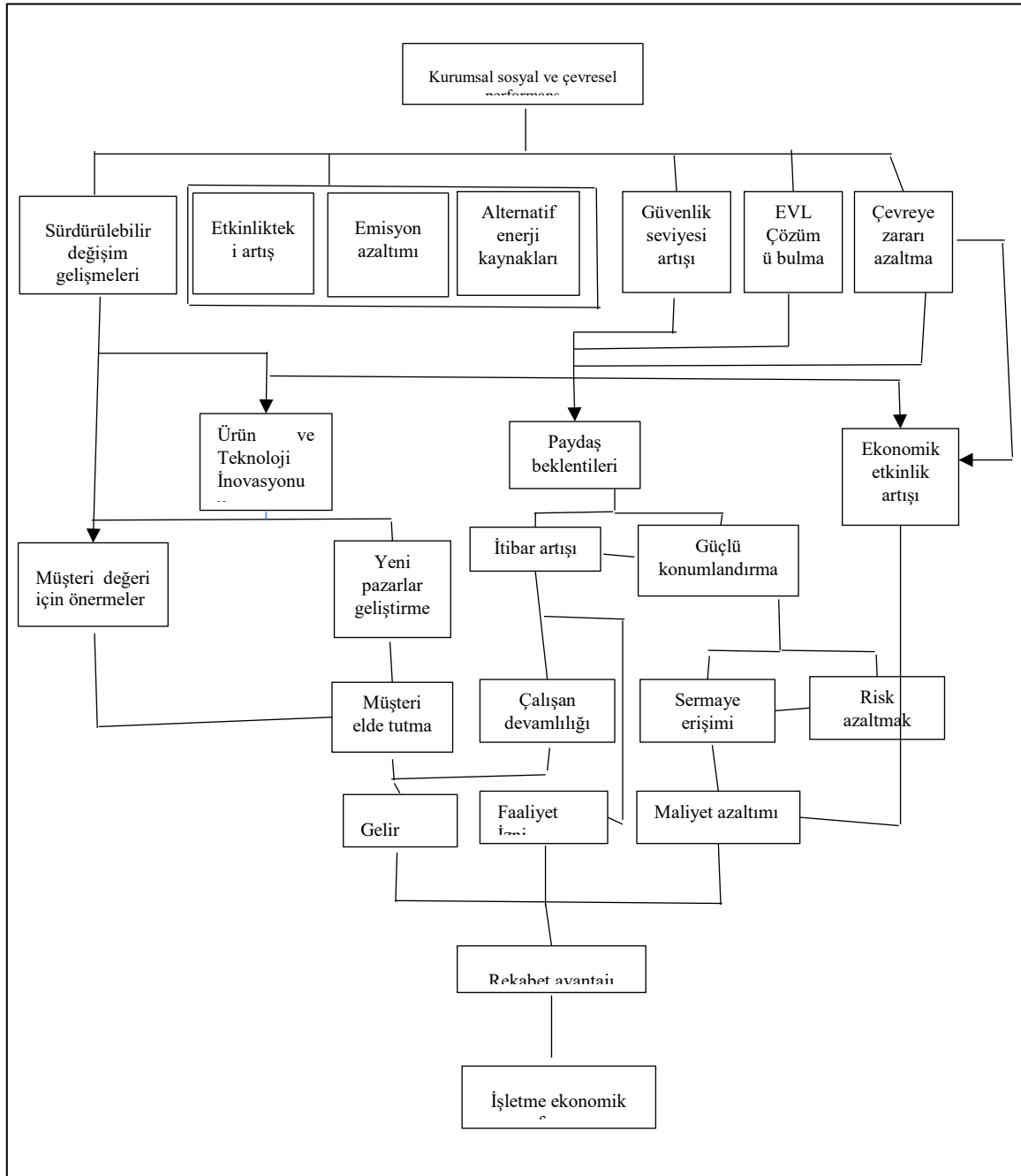
Kaynak: Steger, 2004: 38.

Şekil 3: Değer Sürücülerini ve Sürdürülebilirlik

Kaynak: Steger, 2004: 38.

Şekil 4. Sosyal ve Çevresel İşletme Performansı

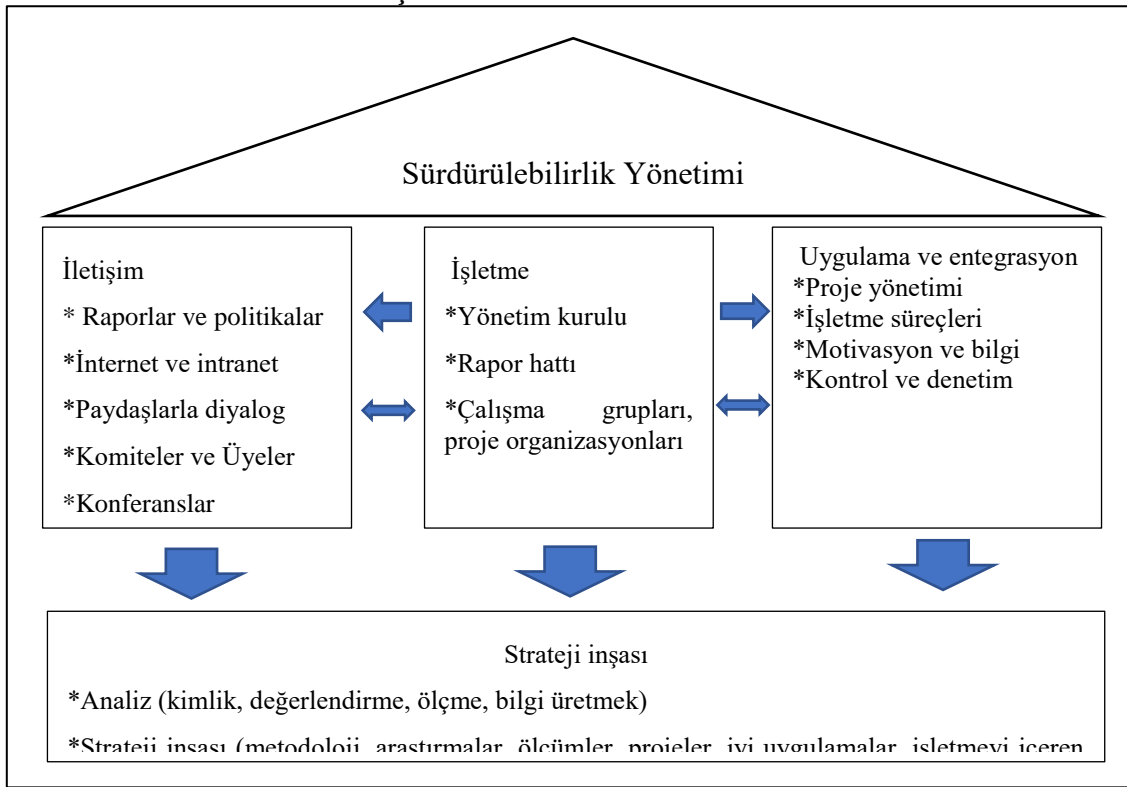

Kaynak: Steger, 2004: 38.

Ölçek erişebilirliğini yakalayamayan, rekabet gücü yaratan teknolojik donanımlara erişemeyen, çağın gerektirdiği hız ve esnekliğe uygun yönetim tekniklerini kullanamayan yöneticilerin egemen olduğu işyerleri piyasadaki hızla çekilmek zorunda kalmışlardır. Çevreyi sezemeyen ve anlayamayan, kendi olanak ve kısıtlarını net biçimde anlamak için emek ve zaman harcamayan, geleceğe dönük alternatif senaryolar hazırlamayan işletmeler piyasalardan hızla çekilmek zorunda kalmaktadırlar. Piyasadaki değişimlere uyum sağlamak için önlem almadan, işlerini analizle değil de alışkanlıklarla yönetilen işletmeler ciddi kaynak israfına yol açmışlardır. Uyum yeteneği sadece geliştirici değil, koşullar elvermediği zaman en düşük maliyetle çekilebilme bilgi ve becerisine sahip olmaktır. Sürdürülebilir rekabet ve girişimcilik

perspektifinden bakıldığında, etkin bir girişimcinin, panik içinde işleri tasfiye etmeye kalkışmasının yanlış bir tutum olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Girişimci önce uyum alanına geçmenin koşullarını analiz etmeli, bütün fırsatları gözden geçirmeli, sonuç birikim yeteneğinin korunamayacağını kesinlikle kanıtlyorsa çekilme planları yürürlüğe konmalıdır. Sürdürülebilir rekabet, yeni normal koşullarını (kriz sonrası konsolidasyonu) iyi okuma, ona göre konumlanmayı; diğer bir deyişle işletmenin/kurumun paydaşlara (içi ve dış müşteriler) nasıl değer üreteceği tanımlanarak sürdürülebilir temel /öz yeteneğinin somut olarak ortaya konmasını gerektirir. Kurumsal Sürdürülebilirlik Performans yönetimi uygulama çerçevesini betimleyen yol haritası Şekil 5’de gösterildiği gibidir. Şekil 5, şirketin birbirleriyle karşılıklı ilişkili dört unsuru (strateji, organizasyon, uygulama / entegrasyon ve iletişim) için bir çerçeve göstermektedir.

Şekil 5. Sürdürülebilirlik Yönetimi

Kaynak: Steger 2004: 121.

Şekil 6 ‘da sürdürülebilirlik sürecinde ki her bir aşamada çekirdek örgüt yapısını (geleneksel genetik kodları) koruyarak ve her aşamanın birbirine tümleyerek, işletmelerin çevresel ve sosyal sistemlerle entegrasyonunda ki kompleks daha bütüncül yapıya (forma) ulaşmasını gelişim sahneleri gösterilmiştir. Bu aşamaların kapsayıcı çıkışı, dönüşümün her adımını ayrıca ana kavramların veya alanların aralığını özetlemektedir.

Şekil 6. İşletme Sürdürülebilirliğinin Temel Aşamaları

Sürdürülebilirliğin geleneksel aşamaları öncesi	1. Alt Kuruluş. Sürdürülebilirlik hayatta kalma meselesi olarak görülmektedir. Değerler tabanı, bireylerin veya ortamların bariz bir şekilde zarar görmeden çalışıp sıkı çalışmasıdır. Örgütsel faaliyetlerden tek amacı hayatta kalma ve karın maksimizasyonudur.
Sürdürülebilirliğin geleneksel aşamaları	2. Avoidant örgütü: Sürdürülebilirlik, muhalif grupların saldırısı olarak görülmektedir. Etik standartların, yasal sorumlulukların ve faaliyetlerin karlılığa etkisinin bilinmemesi iş gücüne ve topluma olan ilgiyi azaltmaktadır. 3. Sürdürülebilirlik bir etki olarak kabul edilir. Uyumlu organizasyon, sektörel düzenlemeyi sürdürülebilirlikle ilgili daha zorlu düzenlemeleri atlatmanın bir yolu olarak desteklemektedir. Düzenleyici gereklilikler ortaya çıktıkça tepki verir. 4. Verimli organizasyon: Burada sürdürülebilirlik bir maliyet tasarrufu kaynağı olarak değerlendirilmektedir. Sürdürülebilirlik için “iş durumu” tanımı bulunmaktadır. Bu aşama, daha geniş sürdürülebilirlik taleplerini, bir bireyin iş yapma özgürlüğüne dayandırıyor. Sürdürülebilirlik, kuruluşun ticarete devam etmesine yardımcı olarak tanımlanmıştır.
Sürdürülebilirliğin post-geleneksel aşamaları	5. Taahhüt edilen organizasyon: Örgüt, prensipte ekonomik, çevresel ve sosyal sürdürülebilirliğe bağlıdır ve yasal uygunluğun ötesine geçmektedir. 6. Sürdürülebilir organizasyon (yerel): Sürdürülebilirlik, kurumun ve paydaşlarının tüm cephelerde geliştirilmesinin bir yolu olarak değerlendirilmektedir. Düzenleyici ortam ne olursa olsun, örgütü yerel toplulukları destekleyen hedeflerine doğru taşımak için dönüşüm stratejileri yürürlüğe konmuştur.
Post-post-geleneksel dönemlerde sürdürülebilirlik	7. Sürdürülebilir organizasyon (global): Sürdürülebilirlik, organizasyonun tüm yönlerine gömülüdür ve küresel ve nesiller arası terimlerle görülmektedir. Teşvik eder ve aktif olarak örgütlerin sürdürülebilir topluluklarını oluşturur. Sürdürülebilirliğin fiziksel, ekonomik, çevresel, duygusal, sosyal ve manevi derin derin anlamı vardır.

Kaynak: Edwards, 2010: 159.

Kurumsal sürdürülebilirlikte uyum yeteneğinin temel bileşenlerinden biriside, üretkenlik (verimlilik)tir. Üretkenlik, geniş anlamda kaynak kullanımında kazanımlar yaratabilmedir. Eğer mal ve hizmet üretiminde zaman kazancı sağlayan, girdi kullanımını azaltan bir gelişme yaratıyorsak, rekabet gücümüzü bir basamak ileriye taşıyabiliriz. Verimlilik bilinci gelişmemişse, işyerlerini canlı, diri tutma ve uyumlu hale getirerek hayatta kalma işlevinin yerine getirilmesi bir hayli zordur. Üretkenlik, genel verimlilik düzeyinde artışı ve maliyet üstünlüğünü, sürdürülebilirlik gelir fırsatlarını yakalamayı ve müşteri değerini

zenginleştirmeyi beraberinde getirmektedir. Üretkenlik temel bileşeninin alt yapısında yer alan genel verimlilik, piyasada lider konumda bulunan işletme düzeyine ulaşabilmek amacıyla oluşturulması gereken teknolojik bilgiye ve deneyime fiilen ne ölçüde yaklaşıldığının bir göstergesidir. Genel verimlilik düzeyi, teknolojik bilgi ve deneyim açısından, mevcut pazarda lider konumda işletme düzeyine yaklaştıkça ya da geçtikçe daha da artacaktır. Diğer bir alt bileşen olan maliyet üstünlüğü ise, üretilen ürünün (mamul ya da hizmetin) kalitesinden ödün vermeksizin ya da kaliteyi artırarak maliyetlerin en aza indirgenmesidir.

Uyumun bir başka bileşeni; Büyüme (sürdürülebilirlik) dir. Sürdürülebilirlik, Üretim, ulaşım ve iletişim alanındaki gelişmelerin yarattığı yeni üretim hiyerarşisinde iş bölümü ve konumlanma yeteneği olarak tanımlanmaktadır. Üretim hiyerarşisindeki değişme ve yeni iş bölümü koşullarında doğru konumlanma yapabilecek net bilgiye sahip olmadan da sürdürülebilir rekabet yaratılması mümkün değil. Başka bir deyişle sürdürülebilir büyüme için sürdürülebilir rekabet gücü gereklidir. Büyüme (sürdürülebilirlik) temel bileşeninin alt yapısında yer alan gelir fırsatlarının artırılması yeni ürünler, yeni piyasalar, yeni ortaklar vb. bulmaktan geçmektedir. Müşteri değerinin zenginleştirmek ise, mevcut müşterilerin kârlılığını artırmakla sağlanabilir (Kaplan ve Norton, 2004: 9). Sürdürülebilir rekabet yol haritasının işaret taşlarına ilişkin değişkenler göz önünde tutularak pazarın yapısını değiştirecek stratejilerin üretilmesi, pazar yapısını bir zaman sonra yeniden değiştirene kadar belirli bir konum (moment) elde etmeleri ile sağlanabilir. Pazar yapısını değiştirecek moment bu doğrultuda oluşturulacak stratejilerle gerçekleştirilebilir (Ülgen ve Mirze, 2004: 47). Bu stratejilerin başarıya ulaşmasında, stratejinin tanımlanması (ölçümleme) ve yönetilmesi iki temel kritik noktayı oluşturmaktadır. Öncelikle, stratejinin tanımlanması yani ölçülenmesi çok önemlidir. Çünkü ölçümlenemeyen bir şeyi yönetmek olanaksızdır (Kaplan ve Norton, 2006: xiii). İşletmenin dış çevresini genel (uzak) ve sektörel (yakın) olmak üzere iki kategoriye ayırmak mümkündür. Genel çevre; politik, yasal, ekonomik, sosyokültürel, demografik ve teknolojik, sektörel çevre ise; tedarikçiler, müşteriler, rakipler ve ikame ürünler olarak sınıflandırılabilir. İşletmenin dış çevresi işletmeyi direkt ya da endirekt olarak etkilemektedir. Bu etki unsurları, dış çevresel risk matrisleri ve rakip analizleri ile ölçülmektedir (Ülgen ve Mirze, 2004: 48).

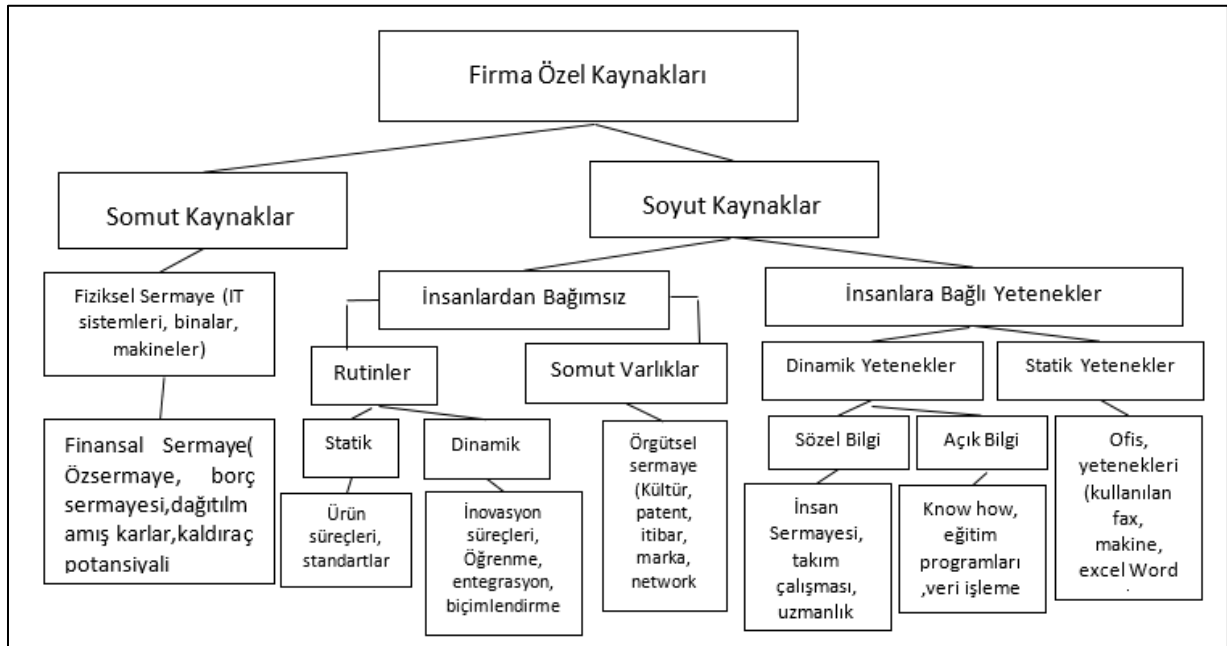
2.1. Kaynak Tabanlı Yaklaşım ve Kritik Unsurları

Sürdürülebilir rekabet avantajı ile ilgili yazın incelendiğinde rekabet avantajı yaratan kaynakların endüstrinin yapısında aranması gerektiğini ileri süren Endüstri Tabanlı Yönetim Modeli ile rekabet avantajını oluşturan asıl unsurun işletmelerin kendine özgü kaynakları, kabiliyetleri ve yetenekleri olduğunu iddia eden Kaynak Tabanlı Yönetim Modeli olmak üzere iki temel yaklaşım bulunmaktadır. Endüstri tabanlı yönetim modeli dışsal faktörleri dikkate alarak strateji geliştirme gerekliliğini savunurken, Kaynak Tabanlı Yönetim Modeli içsel faktörlere vurgu yapmaktadır. Kaynak tabanlı yaklaşım (resource- based view) işletmeleri benzersiz ve organize kaynakların birleşimi şeklinde tanımlamaktadır (Barney ve Hesterly, 2012: 66).

Kaynak Tabanlı Yaklaşım, başarının kritik faktörleri olarak işletmenin kaynakları ve yeteneklerine vurgu yapar. Buna göre işletmelerin sadece dış çevre (uzak/yakın) analizleri ile işletme stratejilerin belirlenmesi doğru bir yaklaşım değildir. Bu analizlerin yanı sıra, işletmenin dış çevresinde gelişen fırsatları değerlendirebilmesi için, işletmenin var olan kaynaklarını ve yeteneklerini en iyi şekilde kullanabilme olanaklarının birlikte tanımlanmasının daha doğru bir yaklaşım olduğu vurgulanmaktadır. Kaynak kavramına işletmecilik yazınında çok geniş bir anlam yüklenmiş olup, kavram; şirketin etkinliğini, verimliliğini ve rekabet gücünü geliştirebilecek stratejiler oluşturmaya ve uygulamasına olanak sağlayan her çeşit unsuru kapsamaktadır. Dolayısıyla işletmenin mal/hizmet üretmek için gerçekleştirdiği

süreçlerde girdi olarak kullandığı her unsur bir kaynak olarak kabul edilmektedir. Kaynak tabanlı yaklaşım iki temel kavram üzerine inşa edilmiştir: varlık ve yetenek (Elmacı, 2014:19) Varlıkları kullanabilme ve değer üretebilme kapasitesi ise işletmenin yeteneğini ifade etmektedir (Ülgen ve Mirze, 2004: 112). Bu yetenek, firmanın değer yaratmasına olanak verdiği sürece firmaya sürdürülebilir rekabet avantajı kazandırabilir. Bunun için kaynakların değerli ve nadir olması, taklit edilmesinin çok zor olması ve sundukları avantajın başka kaynaklar tarafından ikame edilemeyecek olması gerekir (Elmacı, 2014: 19). Bu bağlamda, stratejik yönetim, dönüşüm için bir süreç olarak tanımlanır ve firma içinde stratejileri uygulamak. Stratejik ve kavramsal bakış açısından stratejik Yönetim, firmanın gelişim planlamasını, kontrolünü ve koordinasyonunu tanımlar. Çevresel değişiklikleri aktif olarak dikkate alırken dış çevre ilişkilerinin optimal ve proaktif bir şekilde düzenlenmesinin sağlanması ve stratejilerin belirlenmesinde firmanın iç yapısının başlangıç noktası olarak ele alınması gerekliliğini savunmaktadır. Diğer bir deyişle stratejilerin belirlenmesinde işletmenin sahip olduğu öz yeteneklerinin geliştirilmesine vurgu yapmaktadır. Bir işletmenin öz yeteneğinin belirleyicisi olan maddi ve maddi olmayan kaynaklar şekil:7 'de gösterildiği gibidir. Maddi olmayan varlıklar bilgi temellidir (teknoloji, kurum kültürü, yönetim becerileri, müşteri güveni, marka imajı ve kontrolü vb.) Maddi varlıklar ise fiziksel (görünür) varlıkların iş faaliyetlerinin gerçekleşmesi için mevcut olması gereken varlıkları içermektedir (Barney, Clark,2007:19).

Şekil 7. Kaynak Tabanlı Teoride Kaynak Kategorizasyon Şeması

Kaynak: Nothnagel, 2008: 26.

Kaynak tabanlı görüşte ki dört kaynak (nadir, değerli, ikame edilemez ve taklit edilemez) koşulları ile piyasa koşulları arasında ki ilişkilerin dereceleri Tablo 1'de gösterildiği gibidir:

Tablo 1. Kaynak ve Piyasa Koşulları Arasındaki Bağımlılıklar

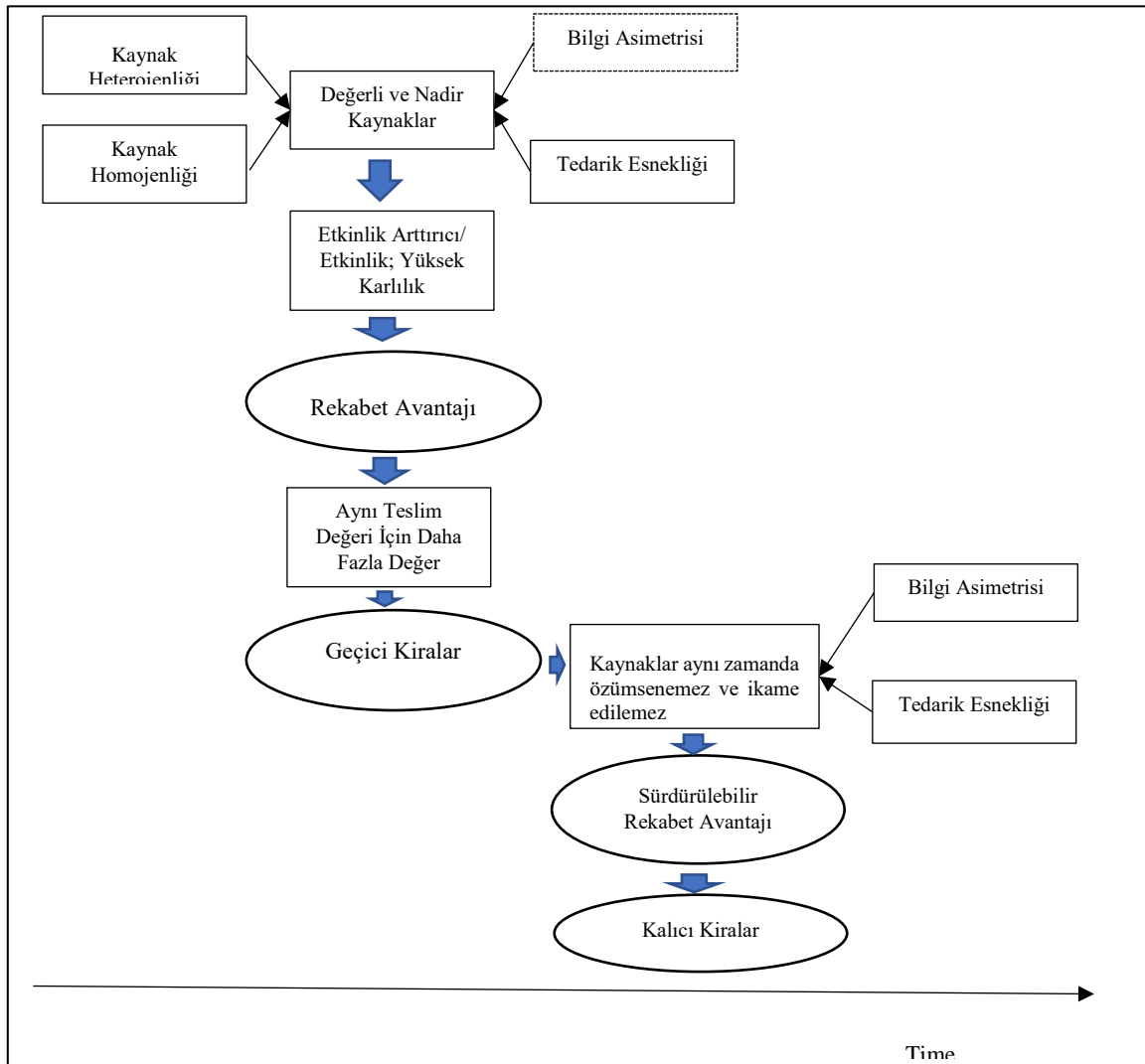
	Kaynak Koşulları

Pazar Koşulları	Değer	Nadir	Taklit edilemez	Değiştirilemez
Yüksek kaynak esnekliği	İddiasız	Sabit	Taklit edilemez	İddiasız
Yüksek bilgi asimetrisi	İddiasız Kaynakların değeri hakkında farklı beklentilere neden olur	İddiasız	Yüksek liderlik eğilimi	İkame zorluğu ve izolasyon

Kaynak: Nothnagel, 2008: 39.

Kaynak tabanlı görüşün kritik unsurlarını içeren yapısal çerçevesi Şekil 8 'de ki gibidir:

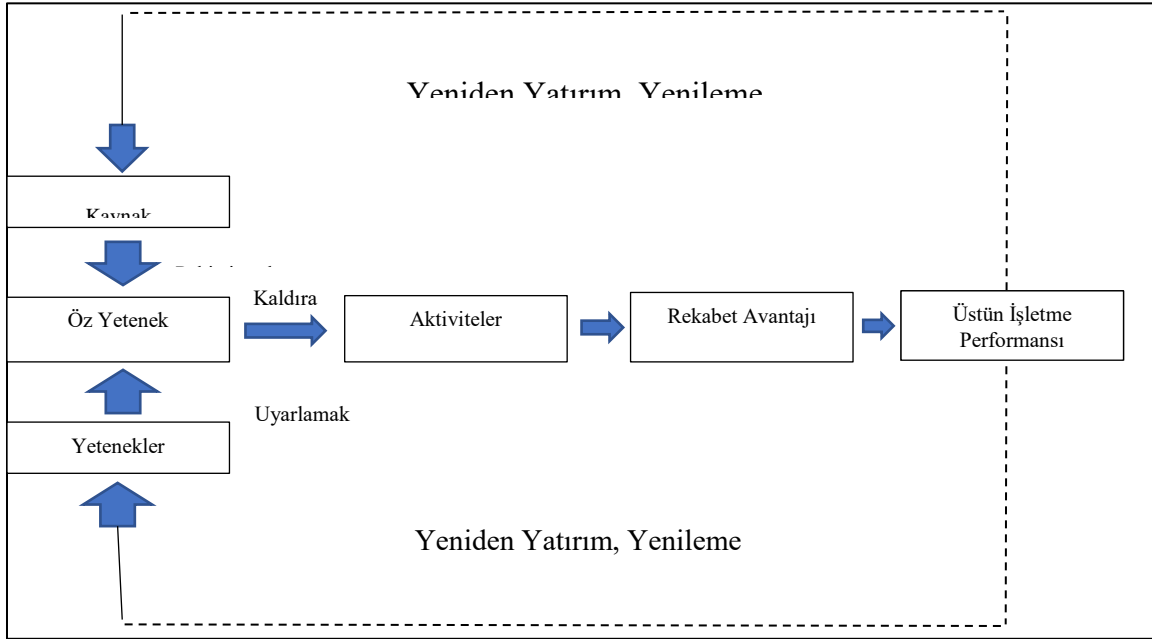
Şekil 8. Kaynaklardan Rekabet Avantajına Doğru Süreç

Kaynak: Nothnagel, 2008: 41.

Üstün Performans ve Rekabet Gücüne ulaşmada işletmenin yeterlilikleri, yetenekleri ve etkinlikleri arasında ki bağlantıları Şekil 9 'da ki göstermek mümkündür:

Şekil 9. Üstün Performans ve Rekabet Koşulları

Kaynak: Rothaermel, 2017: 110.

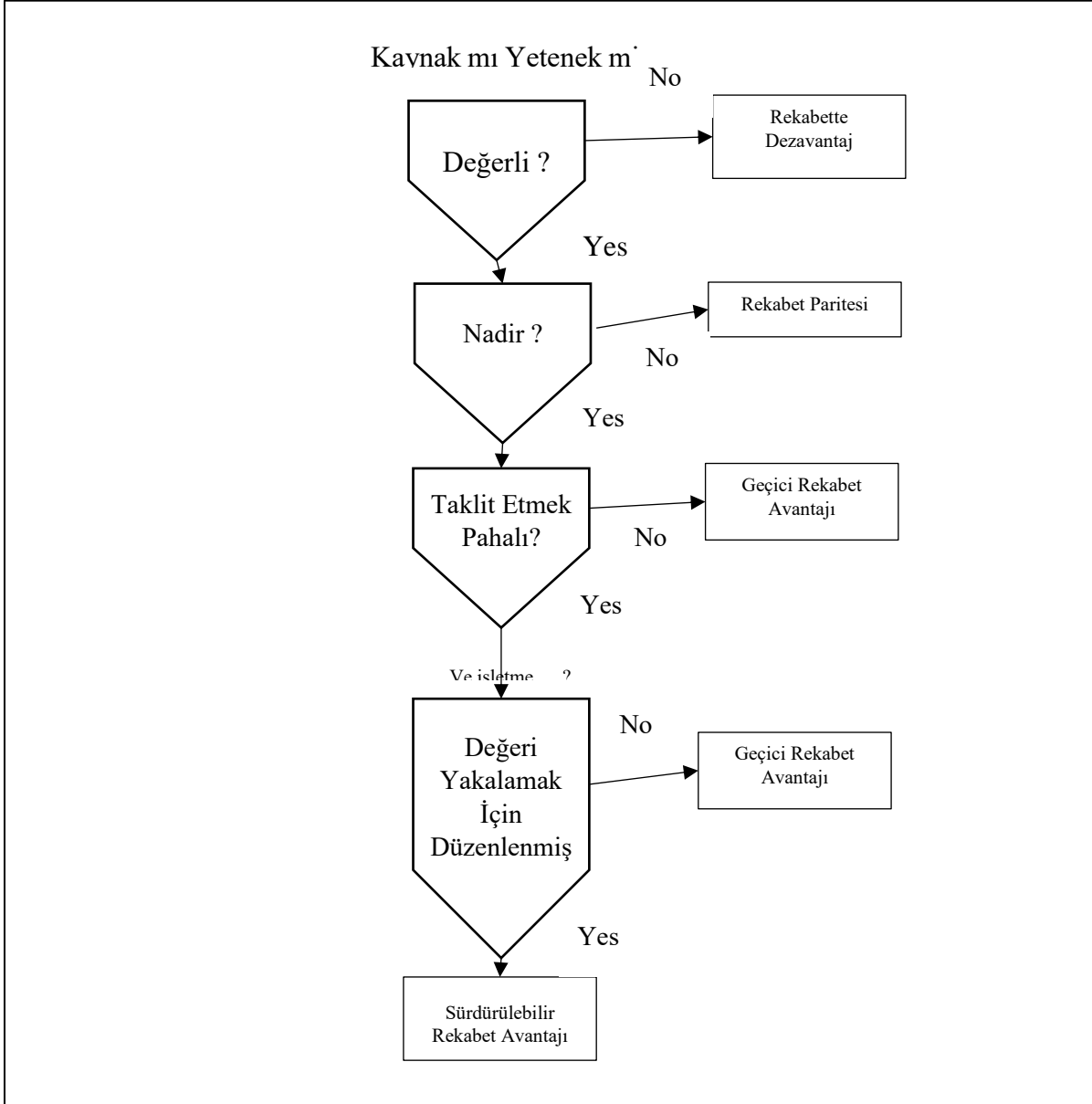
Stratejik yönetim alanında, rekabet avantajı sağlamak amacıyla sahip olunan kaynakları analiz eden Porter'ın 5 Kuvvet Modeli, PEST analizi, Değer Zincir Analizi, (BCG) matrisi vb birçok model bulunmaktadır. VRIO Modeli de VRIN olarak adlandırılan rekabet için; içe bakış modelinin geliştirilmiş, iyileştirilmiş halidir. VRIO analizinin algoritmik şeması Şekil:10'da gösterildiği gibidir. Bu analizde firmanın sürekli olarak rekabet avantajı sağlaması için dört önemli özelliğe de sahip olması gerektiğine vurgu yapılmaktadır.

2.2. Maliyetler ve Değer Arasındaki İlişkilerin Birleşik Maliyet Liderliği Çerçevesinde Analizi

Etkin maliyet yönetimi; sistemli olarak bir mamulün veya hizmetin maliyetlerinin toplanmasını, sınıflandırılmasını ve incelenmesini sağlayan ekonomik bir değerlendirme yöntemidir. Maliyet yönetiminin temel amacının, işletme yöneticilerini işletmenin var olan maliyetleri ve maliyetlerin olası değişim yönü hakkında bilgilendirmek olarak açıklanmaktadır. Etkin maliyet yönetimi tüm ekonomik değerlendirme tekniklerinin önemli bir bileşenidir ve bu yöntem ile şirketlerde etkin ve verimli finansal politikalar üretmeleri ve şirketlerini kârlılığa taşıyacak veriler elde etmeleri hedeflenmektedir.

Firmanın müşterileri için sağladığı maliyetler arasındaki ilişkinin anlaşılması, firmanın kâr potansiyeline ulaşma yeteneğinin anahtarıdır. Bu açıdan firma, faaliyetlerini, maliyetlerini

Şekil 10. Stratejik Yönetim Adaptasyonu

Kaynak: <https://www.strategicmanagementinsight.com/tools/vrio.html>

ve piyasa fiyatları ile olan ilişkilerini tam olarak anlayabilmelidir. Gelişmiş maliyet yönetimi çalışmaları ve uygulamaları, değer ve maliyet arasındaki ilişkiyi anlamamıza yardımcı olacak çeşitli farklı araçlar önermektedir. Ancak, bu çalışmaların çoğu bize sadece kalitatif araçlar sağlamaktadır. Bir istisna, hedef maliyet veya değer analizi / değer mühendisliği durumunda olduğu gibi, ürün maliyet planlaması ile ilgili çalışmalardır. Özellikle, Değer Yaratma Modeli (VCM), Şirketlerin artı katma değer yaratabilmeleri için bir taraftan piyasadaki yeni gereksinimleri belirlemeye, diğer taraftan da bu gereksinimleri karşılamaya yönelik sermaye birikimini oluşturmaya gereksinimleri var. Bu anlamdaki sermayenin beş ana boyutu var. Strateji belirlenirken bu boyutlar arasındaki dengenin ve önceliklerin de belirlenmesi gerekiyor. Birincisi, klasik anlamdaki nakit sermaye olup, mevcut ve potansiyel hissedarların şirkete duydukları güven karşılığında sağladıkları nakit olanağıdır. Şirketlerin sermaye piyasaları ile ilgili girişimleri ve iletişimleri bu olanaklardan nasıl faydalandıklarını ortaya koyar. İkincisi, şirketlerin zaman içerisinde edindikleri gayri nakdi fiziksel varlıklardır. Bu varlıkları uygun fiyat karşılığı edinmiş olmak veya bu varlıkların bugünkü piyasa değerlerinin

yüksek olması şirket değerini artırabilir. Ancak, önemli olan ucuz elde edilmiş varlıklara sahip olmak değil, onları etkin kullanarak verim elde etmektir. Bazen, bu tip değerlerin elden çıkarılması da etkin kullanım olabilir. Üçüncüsü, bir şirketin sahip olduğu insan sermayesi olarak adlandırılır. Bu kavram insan kaynaklarının yetkinlikleri, yeni şartlara uyum sağlama yetenekleri gibi özelliklerini içerir. Dolayısıyla, şirketlerin bu kaynakları şirkette tutabilme yeteneği ile sınırlıdır. Dördüncüsü, ilişki ağının değeridir. Bu kavram şirketin geçmişinden kaynaklanan ve başta müşterileri olmak üzere tedarik zincirini oluşturan firmalarla ve diğer sosyal paydaşlarla sağladığı olumlu ilişkilerin yarattığı değeri ifade eder. Beşincisi ise organizasyonel sermaye olarak adlandırılır. Bu kavram ise şirketin markasının, fikri mülkiyet haklarının, organizasyonel yapısının, süreçlerinin ve sistemlerinin yarattığı değeri ifade eder.

Dolayısıyla, bir şirketin stratejisini belirlerken, bu boyutların önemini belirleyecek göstergelere gereksinim vardır. VCM modeli, müşterinin ürün / hizmet paketi (değer) ve müşterinin istediği değeri sağlamak için taşıdığı maliyet arasında ne yapmak istediği arasındaki dengeyi anlamaya çalışır. Bu satışlardan yola çıkarak, VCM, firmanın rekabet avantajı geliştirmek için hangi faaliyetlere odaklanması gerektiğini belirleyen, değer çarpanlarını tanımlamaktadır. Değer yaratma, herhangi bir işletme varlığının birincil amacıdır. Müşteriler için değer yaratmak, ürün ve hizmet satmaya yardımcı olurken hissedarlara değer yaratırken hisse senedi fiyatındaki artışlar, yatırım faaliyetlerinin fonlamasında gelecekteki kullanılabilirliğini garanti eder. Mali açıdan bakıldığında, bir işletmenin maliyetlerini (veya sermayenin maliyetini) aşan gelir (veya sermaye getirisi) kazandığında yaratılan değerden söz edilir. Ancak bazı analistler, geleneksel finansal önlemlerden ayrı düşünülebilecek daha geniş bir “değer yaratma” kavramını ön plana çıkarıyorlar. Bugünün şirketlerinde değer yaratma, yenilik, insan, fikir ve marka gibi somut olmayan değer sürücüleri diğer değer sürücüleri kadar ön plandadır. Burada odaklanmış maliyet liderliği ya da birleşik maliyet liderliği stratejisi geliştirmek mümkündür. Her iki stratejide de maliyet azaltma ve değer yaratma birlikte ön plandadır. Birleşik ve Odaklanmış maliyet liderliği stratejisini şekil :11 ‘de gösterildiği gibidir.

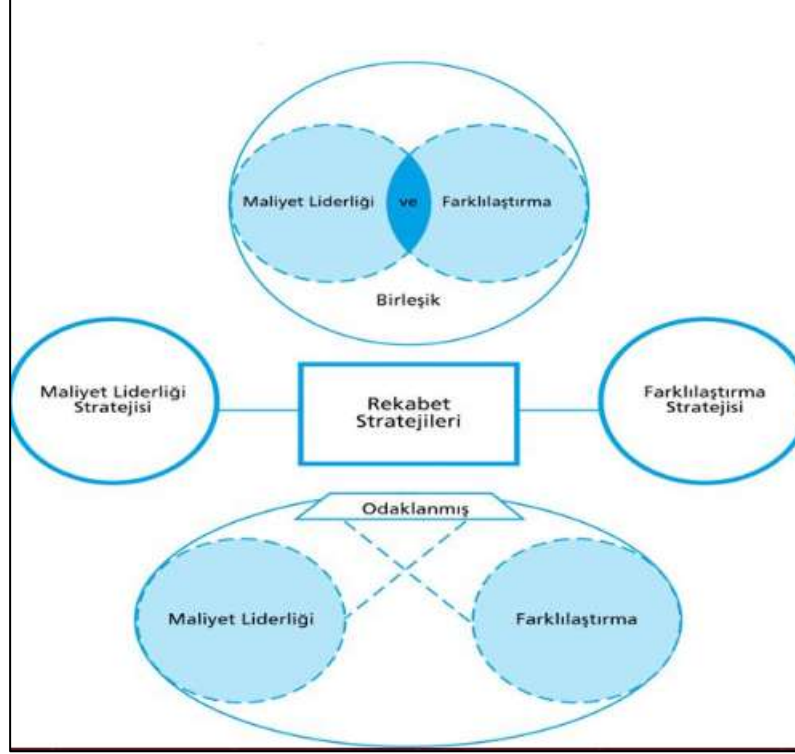
Değer yaratmaya yönelik organizasyon çapında bir odaklanmanın ilk adımı, sektördeki, şirketteki ve pazardaki değer yaratmanın kaynaklarını ve sürücülerini anlamaktır. Neyin değeri yarattığını anlamak, yöneticilerin sermaye ve yetenekleri büyüme için en karlı fırsatlara odaklanmalarına yardımcı olacaktır. "Müşteriler tutarlı kalite ve zamanında teslimata değer veriyorsa, kaliteli ürün ve hizmetleri üreten ve sunan beceriler, sistemler ve süreçler kuruluş için son derece değerlidir." Maddi Olmayan Duran Varlıkların Maddi Kazançlara Dönüştürülmesi. "Müşteriler, inovasyona ve yüksek performansa değer veriyorsa, üstün işlevsellik ile yeni ürünler ve hizmetler yaratan beceriler, sistemler ve süreçler yüksek bir değer kazanır. Eylemlerin ve yeteneklerin müşteri değer önerisi ile tutarlı şekilde uyumlu hale getirilmesi, strateji yürütmesinin temelidir."

Değer yaratmayı yönlendiren somut olmayan faktörler endüstriye göre farklılık gösterse de, maddi olmayan varlıkların ana kategorileri arasında teknoloji, yenilikçilik, fikri mülkiyet, ittifaklar, yönetim kabiliyetleri, çalışan ilişkileri, müşteri ilişkileri, topluluk ilişkileri ve marka değeri yer almaktadır.

Bir firmanın tüm paydaşları için sürdürülebilir, uzun vadeli değer yaratmak için, uygun bir paydaş değeri hedefinin açıkça belirlenmesi önemlidir. Ancak, bir firmanın tüm paydaşları için “başarı” koşulunu teşkil eden şey, bireysel paydaşların hedeflerinden farklı olacaktır. Bir şirketteki yatırımcı için değer, hisse senetlerinin ve tahvillerinin daha yüksek piyasa fiyatı ile görülebilir; burada, orta düzeydeki bir işçi için, değer, işten memnuniyet bakımından daha iyi getiri anlamına gelebilir, belki ödeme derecesi açısından iyileştirmeler veya iş tatmini açısından. Her ne kadar “değer yaratımı” nı oluşturan, paydaş algısına bağlı olsa da, genel bir

stratejik çerçeve için, bir hedefe ulaşmak için genel bir çerçevenin kavramsallaştırılmasına gereksinim duyulmaktadır.

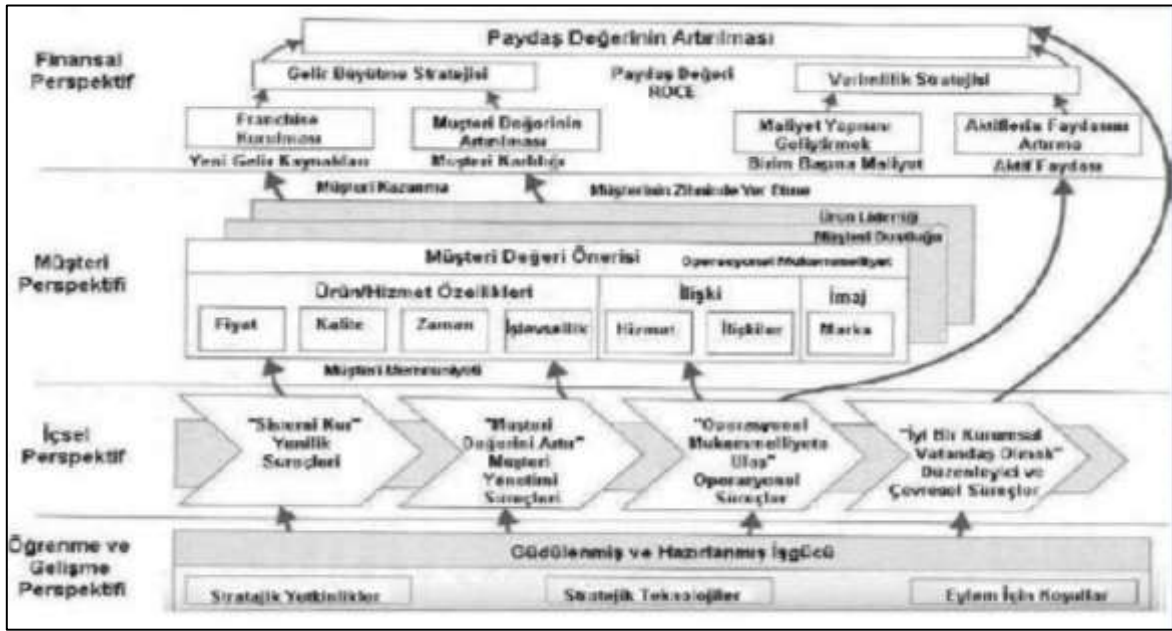
Şekil 11. Birleşik ve Odaklanmış Maliyet Liderliği Stratejisi

Kaynak: Ülgen ve Mirze, 2004: 259.

Bu hedefe ulaşmanın ve sürdürülebilir bir rekabet avantajı elde etmenin anahtarı, iş stratejisinin, finansal stratejinin, teknoloji stratejisinin, pazarlama stratejisinin ve yatırımcı stratejilerinin uyumlaştırılmasıdır. Şekil:12 'de stratejik yönetim literatüründe geliştirilmiş bir Strateji Harita örneği verilmiştir.

Şekil 12. Değerin Nasıl Yaratıldığını Gösteren Strateji Haritası

Kaynak: Kaplan ve Norton, 2006: 11.

Değer yaratma için yeni referans çerçevesi Şekil 14'de gösterilmiştir.

Şekil 14. Değer Yaratmak İçin Yeni Referans Çerçevesi

Kaynak: Prahalad ve Ramaswamy, 2004: 5.

Farklılaşma ve Maliyet- Liderlik İş Stratejilerinin yararları ve risklerini Tablo2’de gösterildiği gibi özetlemek mümkündür.

Tablo 2. Rekabetçi Konumlandırma ve Beş Güç: Farklılaşma ve Maliyet- Liderlik İş Stratejilerinin Yararı ve Riski

Rekabet Kuvveti	Farklılaşma		Maliyet Liderliği	
	Kar	Risk	Kar	Risk
Giriş Tehditi	İnovasyon, kalite veya müşteri hizmetleri, itibar gibi maddi olmayan kaynaklar ile girişe karşı koruma	Marjların aşınması, Değişirme	Ekonomik ölçeği kullanmak	Marjların aşınması, Değişirme
Tedarikçi Gücü	Giriş engeline karşı müşteri seçebilme	Marjların aşınması	Girdi fiyatlarını düşürme	Marjların aşınması
Satıcıların Gücü	Taklit edilemez ürünler sunmak	Marjların aşınması	Satış fiyatını düşürme	Marjların aşınması
İkame Gücü	Ürün çeşitliliğine gitmek	İnovasyonla yüzleşince ürünü değiştirme	Düşük fiyat ile ikame ürünlere karşı koymak	İnovasyonla yüzleşince ürünü değiştirme
Mevcut Rakipler Arasındaki Rekabet	Prim fiyatlı çalışmak	* Rekabetçi fiyata odaklanmak *Ürün farklılaşması *Kabul edilebilir maliyet	Fiyata karşı koruma	*Rekabeti fiyat dışı özelliğe kaydırmak *Kabul edilebilir eşğin altında değer yaratmayı sağlamak için maliyeti düşürmek

Kaynak: Rothaermel 2017: 191.

3. Sonuç

Eski dünyanın kurumlarıyla yeni dünyanın kurumları aynı oyun tahtasında katmanlı, karışık ve sürekli devinen bir etkileşim içinde. Dünün doğrusal büyüyen dünyası, bugün üssel hızda artan teknolojinin etkilerini yaşıyor. Yeni rekabet ortamı, değişen iş süreçleri, teknoloji ve fiyatlar şirketleri her an yeni strateji arayışlarına itmekte. Kar için marjlar her geçen gün daralmakta, yerinde sayan fiyatlar nedeniyle rekabet zorlaşmakta. Artık fiyat konusunda opsiyonu daralan şirketler, kârlılık için “maliyet rekabetini” ön plana çıkarmaktalar. Yeni döneme uyum sağlayabilmek ancak yeni paradigmalara mümkün.

Klasik maliyet düşürme yöntemleri, her boyuttaki işletme tarafından biliniyor. Ancak rekabeti başarılı kılacak maliyet farkı yaratmak için, artık bilinen yöntemlerin dışında değişen dünyanın değişen tekniklerini de uygulamak gerekiyor.

Dünyanın yaşadığı bu değişim / dönüşüm de hiç beklemeden maliyetlerini düşürme ve yüksek verim alma stratejileri geliştirerek kararlı bir şekilde yola çıkanlar rakiplerine kıyasla daha fazla yol almaktalar.

Bu bağlamda sektörde etkili bir şekilde rekabet edebilmek için önemli olan unsurlardan biri paydaşlara bir değer üretmek için tüm faaliyetlerinde maliyetlerini kaliteden ödün vermeksizin azaltılması artık işletmelerin olmazsa olmazıdır. Maliyet liderliği stratejisi, mal ve hizmet fiyatlarının düşürülmesi söz konusu olmayıp, tüm faaliyetlerde maliyetlerin azaltılması esastır. Böylece sektörde oluşan fiyatlarla, maliyetler arasında ki fark açılacak ve işletme ortalamasının üzerinde getiri elde ederek rakiplerine üstünlük sağlayacaktır. İşletme maliyet üstünlüğünü sağlamak için kaynak tabanlı görüş çerçevesinde tüm faaliyetlerini analiz ederek potansiyel maliyet azaltma alanlarını belirlenmesi öncelikli ve önemli bir adımdır. Bu adımda, değer yaratan faaliyetleri öncelik verilerek verimliliği artırma dolayısıyla maliyet azaltımı ya da değer yaratmayan faaliyetlerin elimine edilmesi suretiyle maliyet azaltımı politikası izlenebilir. Ya da her ikisi birlikte yürürlüğe konularak maliyet üstünlüğü sağlanabilir.

Maliyet liderliği stratejisinin avantajlarını iki ana grupta toplayabiliriz:

- Fiyatlandırma da üstünlük
- Pazar payında artış

Bu nedenle maliyet liderliği stratejisinde en önemli ilke kaliteyi etkilemeden veya kaliteden ödün vermeden maliyetlerin düşürülmesine çalışmaktır. Bir işletmenin bu stratejiyi uygularken karşılaşılabileceği sorunlardan bir diğeri de diğer işletmeler tarafından daha az maliyetle üretimin gerçekleştirilebilmesidir.

Birleşik maliyet liderliği stratejisi hem değer yaratarak farklılaşma hem de maliyetleri kaliteden ödün vermeksizin azaltarak birlikte uygulanması ile işletmeler, sektörde rekabet üstünlüğü elde edecektir. Bu durum da işletmenin faaliyetlerini rakiplerinden daha az maliyetle yapması ve sektör ortalaması üzerinde gelir elde etmesi şeklinde özetlenebilecektir. Burada önemli olan rakiplerle kıyaslandığında aynı kalitede fakat daha düşük maliyetli mal ve hizmet üretirken kaliteden taviz vermemektir.

Kaynakça

Andreas, F., Cooperman, E.S., Gifford, B., (2011) *A Simple Path to Sustainability*, (Graham Russell), Praeger ABC-CLIO, LLC

Barney, J. B ve S, H, William S. (2012). *Strategic Management and Competitive Advantage Concepts*, Pearson Education Inc.

Barney, J. B., Clark, D. N., (2007). *Resource-Based Theory Creating and Sustaining Competitive Advantage*, Oxford University Press, New York.

Chang, R.D, Zuo, J., Zhao, Z. Y., Zillante, G. Gan, X.L. Soebarto, V.; (2017). "Evolving theories sustainability and firms: History, future directions and implications for renewable energy research", *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 72:48-56.

D'heur, M. (2015). *Sustainable Value Chain Management*, Springer Cham Heidelberg New York

Edwards, M. G. (2010). *Organisational Transformation for Sustainability An Integral Metatheory*, Routledge, New York.

Elmacı, O. (2014). “A Model Proposal Concerning Balance Scorecard (BSC) Application Integrated with Resource Consumption Accounting (RCA) In Enterprise Performance Management”, *AIM Journal, Industrial management institute, International Journal of Organizational Leadership*, 2014, Vol. 2; No. 2; 18-24

Kaplan, R, S, ve Norton, D, P, (2004). “Maddi Olmayan Varlıkların Stratejik Hazırlığının Ölçümü”, *İnsan Kaynakları ve Yönetim Dergisi*, Sayı 5, 2004.

Kaplan, R, S, ve Norton, D, P, (2006). *Strateji Haritaları*, Alfa Basım-Yayın-Dağıtım, İstanbul,

Nothnagel, K. (2008). “Empirical Research within Resource-Based Theory A Meta-Analysis of the Central Propositions”, *Gabler / GWV Fachverlage GmbH, Wiesbaden*, s.26.

Porter, M. E. (2008). “The Five Competitive Forces that Shape Strategy” *Harvard Business Review*, January, s.79.

Rothaermel F. T. (2017) *Strategic Management*, Third edition, New York, NY: McGraw-Hill Education,

Steger, U., (2004). *The Business of Sustainability Building Industry Cases for Corporate Sustainability*, PALGRAVE MACMILLAN

Stoner, J. ve Wankel, C., (2010). *Global Sustainability as a Business Imperative*, PALGRAVE MACMILLAN

Ülgen, H., Mirze, S. K. (2004). *İşletmelerde Stratejik Yönetim*, Literatür Yayınları, İstanbul

Vicente A, L, (2003). “Intangible Resources as Drivers of Performance: Evidences from a Spanish Study of Manufacturing Firms”, *Irish Journal of Management*, 24/2: 125-134

Weidinger, C., Fischler, F., Schmidpeter, R. (2014). *Sustainable Entrepreneurship Business Success through Sustainability*, Springer Heidelberg New York Dordrecht London

Weybrecht, G. (2014). *The Sustainable MBA A Business Guide to Sustainability* Second Edition,

Wheeler, D., Davies, R. (2004). “Gaining Goodwill: Developing Stakeholder Approaches to Corporate Governance”, *Journal of General Management*, First Published December, 30(2): s.51-74.

Wheeler, D., Davies, R. (2004). “Gaining Goodwill: Developing Stakeholder Approaches to Corporate Governance”, *Journal of General Management*, First Published

Wojciechowska, M. (2016), *Intangible Organizational Resources*, PALGRAVE MACMILLAN

A Research on Agende Tracking of the Social Studies Education Students

Seyit TAŞER¹

Abstract

The agenda can be defined as the main developments in the country and the world in the course of life. The aim in this study, is to determine the frequency of the agenda in the students and to determine the type and characteristics of the agenda. In this study, a qualitative research question was prepared for the students who are studying social sciences and who have taken an introductory course in political science. A three-point response to this open-ended question was requested. This question is in the form of the most recent developments or news in the last three days. Three news headlines have been requested. There is no limitation on this question. In other words, political developments, economic events, arts, sports, education, culture and so on. Issues can be written reminder. On the other hand, students were asked to write information about how often they followed the news. Of the sixty-two students, many wrote three news headlines. Some have written one news alone. These reports have been evaluated with the dimensions of locality or globality, positive or negativity, topicality or generality and the results are included in the declaration text within the framework of the findings.

Keywords: Agenda, Politics, Social Studies.

Sosyal Bilgiler Eğitimi Öğrencilerinin Gündem Takibine İlişkin Bir Araştırma

Özet

Gündem, hayatın akışı içerisinde ülke ve dünya genelinde öne çıkan gelişmeler olarak tanımlanabilir. Bu çalışmada amaç, öğrencilerde gündem takip sıklığı ve gündem takip türü ve niteliğine yönelik tespitler yapmaktır. Sosyal bilgiler eğitiminde öğrenim gören ve siyaset bilimine giriş dersi alan öğrenciler için bu çalışma çerçevesinde nitel araştırma sorusu hazırlanmıştır. Açık uçlu bu soruya üç maddelik bir yanıt verilmesi istenmiştir. Bu soru kapsamında, geçen en çok üç gün içerisinde yaşanan gelişmeler veya haberlerden üç başlık yazılması talep edilmiştir. Cevap olarak, siyasi gelişmeler, ekonomik hadiseler, sanat, spor, eğitim, kültür vb. konuların yazılabileceği hatırlatması yapılmıştır. Diğer taraftan öğrencilerin ne sıklıkla haberleri takip ettiklerine dair bilgiyi de yazmaları istenmiştir. Çalışma yapılan atmış iki öğrenciden tamamına yakını üç haber başlığı yazmakla birlikte bir haber yazan öğrenciler de olmuştur. Bu haberler yerellik veya küresellik, olumlu veya olumsuzluk,

¹ Doç.Dr. NEÜ A.K.Eğitim Fak.

güncellik veya genellik boyutlarıyla değerlendirilmiş olup sonuçlara bulgular çerçevesinde bildiri metninde yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Gündem, Siyaset, Sosyal Bilgiler.

1. Giriş

Gündem, terim olarak yaşanan günlük olaylar olarak tarif edilir. Eski dilde ruzname kelimesi ile karşılık bulur. Ruzname tarihte olayların kronolojik olarak yazıldığı defterdir(tdk.gov.tr). Gündem, geçen zaman içerisindeki birkaç günlük gelişmeleri ifade eder. Bunun yanı sıra bazı gelişmeler üzerinde günlerce, aylarca tartışma veya değerlendirmeler sürerek gündem olma niteliğini koruyabilmektedir. Gündemdeki gelişmelerin takibi vatandaşlık bilincinin de bir parçası olarak değerlendirilmelidir. Bu nedenle her birey ve özellikle geleceğe talip olan aynı zamanda yükseköğrenim görüp birkaç yıl sonra meslek sahibi olacak bireylerin bu konuda daha duyarlı olmaları beklenir. Güncel gelişmeler siyasi alanın yanı sıra sosyal, ekonomik, kültürel, sanatsal vb. alanları da kapsamaktadır. Bunun yanında güncel gelişmeler denilince özellikle siyaset bilimi ve sahası karşımıza çıkmaktadır. Her bireyin güncel gelişmeler üzerine söyleyecek sözü olabilir.

Siyasette, toplumsal alanda, ekonomide veya eğitimde, sanatta, kültürde veya sporda her gün yeni gelişmeler olmaktadır. Bununla ilgili bir gündem oluşmakta ve çeşitli platformlarda konuşulmakta ve tartışılmaktadır. Diğer taraftan iletişim, teknoloji ve haberleşmede artan imkânlar sonucunda insanlar daha kolay bir şekilde gelişmelerden haberdar olabilmektedir. Bir toplum içinde yaşam süren bireylerden belki de çok az kısmı yerel, ulusal ve uluslararası gündemden haberinin olmadığını veya hiçbir şekilde ilgi ve alaka duymadığını söyleyebilir. Bunların içinden yine bir kısmı teknik altyapı yetersizliğinden yani televizyon, internet, cep telefonu vb. olmamasından dolayı gelişmelerden haberi olmayabilir. Siyasetle, gündemle, gelişmelerle ilgisi olmayan insanlar toplum içinde apolitik veya duyarsız olarak tarif edilebilir. Zira her bir bireyin içinde bulunduğu topluma, millete veya devletine karşı sorumlulukları vardır. Gerek ülkemizdeki gerek dünyadaki yaşanan değişimlere kayıtsız kalınması bir anlamda bananeçilik olgusunu da beraberinde getirebilir.

Güncel gelişmelerin takibinin yapılamamasında temel gerekçelerden biri de yaşanan kötü olaylardan haberdar olunmasının insanlarda gerginlik yaptığına veya insan psikolojisini olumsuz etkilediğine dairdir. Dolayısıyla bazı insanlar da moral değerleri üzerinde olumsuz etki bırakmasından endişe duyarak gelişmelere kayıtsız kalabilmektedir. Fakat iyi veya kötü, olumlu veya olumsuz her türlü olay ve olgu hayatın bir parçasıdır, hayatın gerçeğidir. Gerçekleri görmezden gelme, umursamama hali de ayrıca üzerinde durulması gereken bir sorundur.

2. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Gündemin takip edilmesinin yalnız yetişkin bireyler için gerektiği söylenemez. Bayanlar, çocuklar, yaşlılar, bir mesleği olsun veya olmasın, toplumsal hayatta doğrudan bir vazifesi bulunsun veya bulunmasın herkesin güncel gelişmelerden haberdar olması gereklidir. Bunun yanında özellikle yükseköğrenimde eğitim alan gençler için de adeta bir zorunluluktur.

Bu düşünce ve amaçlar çerçevesinde eğitim fakültelerinin sosyal bilgiler öğretmenliği bölümlerinde siyaset bilimi dersi okutulmaktadır. Bunun yanı sıra siyaset bilimi ve bu dersin konu içerikleri bütün bölümler için bir ihtiyaç olarak görülmelidir. Diğer taraftan ders olarak

programa alınmasa dahi, siyasi ve sosyal gelişmelerin takibi konusunda bir bilinç oluşturulması da mümkündür.

Bu çalışmada nitel araştırma gerçekleştirilmiştir. Elde edilen veriler de içerik analizi yöntemiyle değerlendirilmiştir. Bu kapsamda çeşitli bulgular elde edilmiştir. Bunlardan biri öğrencilerin gündemi takip etmedikleriyle ilgilidir. Öğrencilerin yazdıkları haber başlıklarının, nitel araştırma sorularını yönelttiğimiz tarihteki gelişmelerle tarihsel yakınlıkları değerlendirilmiştir. Diğer taraftan öğrencilerin verdikleri yanıtlar çerçevesinde gençlerin hangi alandaki haberlere ilgi ve alaka duydukları belirlenmiştir. Siyasi, sosyal, ekonomik veya kültürel alandaki haberlerden hangileri daha fazla ifade edilmişse buna göre bir değerlendirme yapılmıştır. Yine bir başka netice de haberlerin niteliklerine göre ortaya çıkmıştır. Haberlerden olumlu olanlar mı yoksa olumsuz içerikteki mi daha çok ilgi ve alaka uyandırmakta veya hatırdta kalmaktadır, bununla ilgili sonuçlar da paylaşılmıştır. Bu nitel araştırma belki tüm yüksek öğrenim gören öğrenciler hakkında genelleme yapmamıza imkân vermez. Fakat bir fikir elde etmemize katkı sağlayabilir. Böylece gençlerde duyarlılık ve sorumluluk bilincinin oluşması konusuna da dikkat çekmek istenilmiştir.

Siyaset bilimi sosyal bilimler içerisinde önemli bir yere sahiptir. Hatta siyaset bilimi Aristo tarafından üstün bilim olarak nitelendirilmiştir. Zira bir lider veya devlet yöneticisinin aldığı kararlar ve uygulamaları yalnız o toplumla veya o ülkede yaşayan kişilerle sınırlı değildir. Belki de bu kararlar tüm dünya ülkelerini ve uluslarını da içine alacak kapsamda olabilmektedir. Bunun tarihten ve günümüzden örnekleri vardır.

Sosyal bilimler içerisinde önemli bir yeri olan siyaset bilimi sosyal bilgiler eğitimi için de değerlidir. Zira sosyal bilgilerin amaçları ile siyaset biliminin konuları arasında bir ilgi bulunmaktadır. Sosyal bilgiler eğitimi gençlerin vatanına olan bağlılığının artırılması, milli birlik ve bütünlüğün sağlanması amacı ve kapsamında konularını dizayn eder. Bu kapsamda siyaset bilimi de toplumsal uzlaşmanın sağlanmasını, toplumsal birlikteliğin oluşmasını hedefler. İnsanların birbirine tahammül edebilme becerisini artırmayı amaçlar. Yine insanların birbirini dinleyerek anlamaya çalışması gerektiğini savunur.

3. Bulgular

Çalışma yapılan atmış iki öğrenci toplamda yüz atmış iki haber başlığı yazdı. İki öğrenci yurtda kaldığından televizyon vb. imkanları olmadığından gündemi takip edemediklerinden dolayı herhangi bir madde yazamamıştır. Diğer taraftan yalnız bir madde yazan bir öğrenci ile iki madde yazan iki öğrenci bulunmaktadır.

Öncelikle öğrencilerin verdikleri cevaplar haber türüne göre kategorize edildi. Bu tasnifte ekonomi, dış işleri, sosyal problemler, iç işleri, doğal afetler, askeri gelişmeler, hukuksal konular, teknolojik gelişmeler, eğitim, spor, turizm, trafik kazaları, şehit haberleri ve duyurular olmak üzere toplam on dört maddeden ibarettir. Öğrencilerin vermiş oldukları cevaplar kapsamında hazırlanan tabloya aşağıda yer verilmiştir.

Tablo 1. Gündem Türüne Göre Verilen Cevaplar

Yanıtlar	F	%
Ekonomi	68	41,9
Dış işleri ve ilişkiler	19	11,72
Sosyal Problemler	18	11,11
Doğal Afetler	11	6,79
İç işleri	13	8,02
Askeri gelişmeler	7	4,32
Hukuksal konular	5	3,08
Teknolojik gelişmeler	4	2,46
Eğitim	2	1,23
Spor	4	2,46
Turizm	1	0,61
Trafik Kazaları	4	2,46
Şehit Haberleri	3	1,85
Duyurular	3	1,85
Toplam	162	100

Tabloya bakıldığı zaman “ekonomi” öğrencilerin gündem takibinde en sık görülen madde olarak karşımıza çıkmaktadır. Ekonomi toplumun her ferdini ilgilendiren bir konu olduğu gibi eğitim alan gençler için de en fazla dikkat edilen başlıklar içerisinde yer almaktadır. Bir diğer alanla arasında çok ciddi bir oran farkı bulunmaktadır. Dış işleri ile ilgili haberlerin ifade edilme sıklığı da oran olarak ikinci sıradadır. Sosyal alanda yaşanan meselelerle kıyaslandığı zaman dış işleri ile ilgili konuların daha öncelikli bir yer edinmesi dikkat çekicidir. Bunun nedeni olarak küresel gelişmeler ve devletlerarası ilişkilerin günümüzde daha hızlı bir seyir izlemesi gösterilebilir. Listede kültürel alan bulunmamaktadır. Bu konuda herhangi bir haber belirtilmemiştir. Yine eğitimle ilgili gündemde bazı değişiklikler olmakla birlikte öğrencilerin verdikleri cevaplarda yalnız iki gelişmenin ifade edilmesi manidardır. Duyurular olarak ifade edilen kısım ise burs ve POMEM başvuruları ile ilgilidir. Bu gelişmeler ise daha çok bireysel gelişimle ilgilidir.

Haber türlerine göre oluşturulan tablo haricinde, yukarıda belirtilen kategoriler dâhilinde öne çıkan gelişmelerle ilgili ayrıca bir tablo hazırlanmıştır. Dolayısıyla belirtilen toplam gündem maddeleri içinde ekonomi alanı yüksek bir orana sahiptir. Bunun yanında ekonomi alanı içinde öne çıkan haberler nelerdir? Buna bakılabilir. Veya eğitimdeki, spordaki,

iç işlerindeki gelişmelerden en sık ifade edilen gündem maddesi hangisidir? Bununla ilgili tabloya da aşağıda yer verilmiştir.

Tablo 2. Verilen Cevapların Çeşitli Alanlara Göre Tasnifi ve Görülme Sıklığı

Alan	Gündem	F
Ekonomi	Yerli malına önem verilmesi ve yerli ürünlerde yerli malı logosu kullanımı	9
	McKinsey adlı yabancı şirketten danışmanlık alınmak istenmesi	9
	Ekmek fiyatları ile ilgili düzenleme	9
	Fırsatçı ve stokçulara denetim yapılması	5
Dış İşleri	Başkan Erdoğan ile Almanya lideri Merkel'in görüşmesi	3
	Filistin Meselesi	2
	Suriye ve Göç Sorunu	2
Sosyal Problemler	Çocuk kaçırma vakaları	4
	Arabada yanında bulunan kadını dövdüğü sırada oluşan kalabalığın üstüne araba süren kişi	3
	Kadın darp ve cinayeti	2
İç İşleri	Yerel Seçimlerle ilgili gelişmeler	4
	İstanbul'da yeni Havalimanı inşasında yaşanan grev	4
Askeri Gelişmeler	Konya'da Aselsan'ın Savunma Sanayi Merkezi kurması	6
Doğal Afet	Endonezya Depremi	9
Spor	Ali Koç'un Aykut Kocaman'ın sözleşmesini bitirmesi	2
Hukuki gelişmeler	Af Konusu ile ilgili gelişmeler	4

Eğitim	Eğitimde kademeli sistem 4+4+4	1

Bir önceki tabloda gündeme dair ekonomi haberlerinin daha çok ifade edildiği görülmüştü. Bu tabloda ekonomi alanında yazılan haberlerin güncellik değeri daha yüksektir. Bu hususu açacak olursak mesela, eğitimle ilgili belirtilen maddenin güncel olmadığı söylenebilir. Mesela dış işleri ile ilgili gelişmelerden Filistin ve Suriye meseleleri yıllardır devam edegelen sorunlar olarak karşımıza çıkar. Tabloya bakıldığı zaman çeşitli alanlarda olumlu veya olumsuz haberlerin benzer oranda ifade edildiği görülür. Tabloda tüm haber başlıklarına yer verilmemiştir. Yalnızca daha sıklıkla ifade edilmiş olanlar seçilerek frekanslarına değinilmiştir. Eğitim alanında ifade edilen haberler çok güncel görünmemektedir. Ayrıca bu alanda toplamda iki haber bulunmaktadır ve bunlar da farklı konu başlıklarına aittir. Gündem değişkendir. Her gün yeni gelişmelere gebedir. Bunun yanı sıra bazı alanlarda bazı gelişmelerin -mesela ekonomik hadiseler- her zaman için önemini koruyacağı tablodan da anlaşılmaktadır.

Bu tabloda yer alan iki haber başlığı üzerinde ayrıca durmak gerekebilir. Bunlar Endonezya'da yaşanan deprem ve Konya'nın Savunma Sanayi Merkezi olmasıdır. Bu iki gelişme de oldukça günceldir. Ayrıca hem yerel hem de küresel hadiselerden birer örnek olması itibarıyla birbirine yakın oranda ifade edilmiştir. Buradan öğrencilerin dünyada yaşanan olayların yanı sıra, özellikle bulunduğu bölgede ki gelişmeleri de takip ettiklerini göstermektedir.

Diğer taraftan gündem medyanın da ağırlıklı olarak yer verdiği başlıklarla alakalı olmaktadır. Bu durumda haberlere en fazla yansıyan hususların yanı sıra en çok konuşulan veya tartışılan meseleler de zihinlerde bir yer edinmektedir.

4. Gündem Takip Sıklığı

Güncel gelişmelerin nereden, nasıl takip edildiği konusu da öğrencilere yöneltilen sorular arasında yer almaktaydı. İnternet, cep telefonu, bilgisayar, tablet özellikle gençlerin yöneldiği araç gereçler arasında yer almaktadır. Bu teknolojik cihazlar gündem takibinde de öne çıkmaktadır.

Sosyal ağlar da aslında haber edinme sürecinde etkili bir unsur haline geldi. Sosyal ağlarda konuşulan, paylaşılan haberler, bu haberlere ilişkin yorumlar, detaylar göstermektedir ki, bu ortamda da bilgi edinme süreci geniş bir kapsamda devam edegelmektedir. Hatta çoğu zaman internette yer alan haberlerin yanı sıra altında yazan yorumlar da merak konusu olabilmektedir.

Bu konuda daha önce bir araştırma medya okuryazarlığı kapsamında yürütülmüştür. İletişim öğrencileri medyayı takip amacına önemli oranda gündemi takip etmek şeklinde yanıt vermişlerdir. Ayrıca haberleri takip platformuna da yine yüksek oranda internet ve sosyal medya cevabı gelmiştir (Geçer, Bağcı,2018,425,426).

Sosyal ağlar serbest zaman geçirme ve iletişim kurmanın yanında gündem oluşturma ve gündem takibi olarak da değerlendirilmektedir. Bunun dışında, yapılan bir araştırmada internetin gündem takibi amacıyla kullanımı oransal olarak, sosyal medyayı takip etmek ve araştırma yapmak gibi nedenlerden sonra gelmektedir (Ertürk, Eray,2016,16,21). Tabi internet ortamından haber takibinin bazı avantajlar içerdiği bilinmektedir. Okur, öncelikle çeşitli gazetelere ücretsiz olarak ulaşabilmektedir. Süre kısıtlılığı olmadan, aynı sayfada haberin

içeriğine, görüntüsüne, videosuna vb. eklentilerine ulaşabilmektedir (Şimşek,2003,126). Bu sonucu destekleyen bir başka araştırmada ise facebook özelinde ve öğretmenler üzerinde inceleme yapılmıştır. Buna göre haberleşme, iletişim, paylaşılanları takip ve paylaşımında bulunma gibi sosyal medya kullanım amaçları ile ilgili maddelerin hemen ardından siyasi ve güncel gündem takibi gelmektedir (Çiftçi,2016,294).

Yapılan araştırma kapsamında altı öğrenci gündem takibini hangi kaynaktan yaptıklarını yazmıştır. Ve tamamı gündemi internetten takip ettiklerini belirtmişlerdir. Yirmi üç öğrenci de gündemi hangi sıklıkla takip ettiklerini ifade etmişlerdir. Buna göre:

Tablo: Gündem Takip Sıklığı

Zaman	F	%
Sıklıkla	12	52
Ara Sıra	10	43
Hiç	1	4

Bu tablo yukarıda gündem takip türüne ilişkin yanıtların sağlanmasını yapmak amacıyla hazırlanmış olup, öğrencilerden yalnız yirmi üçü bu konuda bilgi vermiştir. Araştırma yapılan ve haber izleme sıklığı hakkındaki soruya cevap veren öğrencilerden elde edilen bulgulara göre öğrencilerin tamamı internetten gelişmeleri takip etmektedir. Öğrencilerin ekserisi yurtdışı veya öğrenci evinde kaldıklarından dolayı gelişmeleri televizyondan takip etme olasılıkları azdır. Diğer tarafta haftada bir iki gün veya arasına gündemi takip eden öğrencilerin oranı her gün veya sık sık takip eden öğrencilerin oranına yakın görünmektedir.

5. Sonuç

Yükseköğrenim gören gençlerden, öğretmenlik alanında eğitim alan öğrencilere yönelik gündem takip sıklığı ve çeşitliliği konusunda hazırlanmış form çerçevesinde gerçekleştirilen araştırma sonucunda çeşitli tespitler yapılmıştır. Buna göre öğrencilerin vermiş oldukları cevapların önemli ölçüde güncel gelişmeler kapsamında olduğu anlaşılmıştır. Bunun yanında güncel olmayıp genel nitelikli bazı gelişmelerin de öğrenciler tarafından ifade edilebildiği görülmüştür.

Uygulanan çalışma sonrasında elde edilen sonuçlardan bir diğeri gündem çeşidi ile ilgilidir. Öğrencilerin ilgi ve alakasını büyük oranda iktisadi gelişmelerin çektiği anlaşılmıştır. Öğrencilerin gündemdeki haberlerden daha çok ekonomi ile ilgili olanları takip ettikleri görülmüştür. Ayrıca ekonomi konusunda belirtilen maddeler oldukça günceldir. Mesela sosyal –toplumsal gelişmeler kapsamında ifade edilen kadın darp ve cinayeti haberleri spesifik bir haberden ziyade genel nitelikli olarak belirtilmiştir. Suriye ve mülteci meselesi gibi aylarca veya yıllarca gündemde olan konular da buna örnek gösterilebilir. Tabii bu gelişmelerin içerisinde mesela Astana Zirvesi gibi daha güncel gelişmeler bulunmaktaydı. Bunun yanında

verilen yanıtlar içerisinde eğitimle ilgili haberler daha düşük bir oranda yer alırken, kültürel alandaki gelişmelerle ilgili herhangi bir haber veya gelişmeden bahsedilmemiştir.

Kaynakça

Çiftçi, Serdar (2016), Facebook Kullanımı Hakkında Lise Öğretmeni Görüşleri: Öğretmen Ve Öğrenci Boyutu), Eğitimde Kuram ve Uygulama12(1).

Ertürk, Yıldız Dilek (2016), Fenomenolojik Bir Kavram Olarak Kendilik Ve Sosyal Ağlarda Kendilik Sunumu İle Narsistik Eğilimler İlişkisi: İletişim Fakültesi (İ.Ü.İ.F.) Öğrencileri Üzerine Bir Ön Çalışma, Intermedia International e-Journal, Spring -June- 2016 3(1).

Geçer, Ekmel; Bağcı Hakkı (2018), Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi – Cilt: 16, Sayı: 3, Eylül 2018,16(3).

<http://www.tdk.gov.tr>

Şimşek, Sedat (2003), İnternet Sitelerindeki Habelerin Gündem Belirlemedeki Etkileri Üzerine Uygulamalı Bir Çalışma, Selçuk İletişim,2(4).

School Museum in The History - Contribution to Education and Social Sciences

Seyit TAŞER¹

Abstract

The concept of school museums rather than today a few centuries ago has value. In 1986, it was understood that the Ministry of National Education had prepared the “Guidelines for School Museums”. But especially at the end of the XIX. century, the schools were examined school museums in various physical qualities of schools. It is concluded that the school museum is seen as a necessary element in any school. As educational institutions, schools have facilities such as laboratories, library, conference hall and other classes. In addition, the museum is expected to contribute to education. School museums will have a positive impact on the interest and relevance of social sciences. In this study, museums which introduce cultural heritage to young people will be analyzed in terms of status of schools. The concept of school museum will be evaluated in different dimensions.

Keywords: School Museums, History, Education, Social Sciences.

Tarihte Okul Müzeleri-Eğitime ve Sosyal Bilimlere Katkıları

Özet

Okul müzeleri kavramına, Osmanlı Devleti yenileşme döneminde açılan yeni tarz eğitim kurumları kapsamında rastlanılmaktadır. Özellikle XIX. yüzyıl sonu, XX. yüzyıl başlarında okulların çeşitli fiziki nitelikleri içerisinde okul müzesinin olup olmadığı incelenmiştir. Bu inceleme ile, yakın tarihte herhangi bir okulda okul müzesinin gerekli bir unsur olarak görüldüğü sonucu çıkmaktadır. Bunun dışında günümüze doğru gelindiğinde, 1986 senesinde Milli Eğitim Bakanlığı tarafından “Okul Müzeleri Yönergesi” hazırlandığı anlaşılır. Eğitim kurumları olarak okulların sınıflar dışında laboratuvarları, kütüphanesi, konferans salonu gibi imkânları bulunmaktadır. Bunun yanında müzenin de eğitime katkı sağlaması beklenir. Okul müzeleri sosyal bilimlere olan ilgi ve alakayı da olumlu yönde etkileyecektir. Bu çalışmada kültürel mirası gençlere tanıtan müzelerin okullardaki durumu incelenecek, tarihten günümüze okul müzesi kavramı farklı boyutlarıyla değerlendirilecektir.

Anahtar Kavramlar: Okul Müzeleri, Tarih, Eğitim, Sosyal Bilimler

¹ Doç. Dr., NEÜ A.K. Eğitim Fak.

1. Giriş

Müzelerin tarihi eskiçağlara kadar gitmektedir. Atina’da örneği olduğu gibi Hellenistik dönemde İskenderiye, Bergama, Antakya ve Roma gibi yerlerde de içerisinde kıymetli eşyaların olduğu müzelerin yapıldığı anlaşılmaktadır (Çal,2009,315).

Bunun yanında Anadolu’ya Türklerin gelişi ile birlikte de müzeciliğe örnek bazı gelişmeler yaşanmıştır. Örneğin Konya’da bir höyüğün etrafı surlarla çevrilerek müze görünümü almıştır (Serbestoğlu, Açık,2013,159). Dolayısıyla eski dönemlerde günümüzdeki şekliyle bir müzeden bahsetmek zordur.

Osmanlı Devleti’nde ise Fatih Sultan Mehmed döneminde yaptırılan Topkapı Sarayı’nda, savaşlardan kalan bazı silahlar ile Hristiyanların bazı kutsal eserlerinin bulunduğu anlaşılmaktadır. Bunlar daha sonra Aya İrini Kilisesine taşınmıştır. XVIII. yüzyıl başlarında restore edilen kilise “Darul Eslaha” olarak isimlendirilirken 1746 senesinde Fethi Ahmet Paşa “Darül Eslaha” ve “Darül Asar-ı Atika” adıyla iki bölümlü bir müze oluşturmuştur. Bu dönem Osmanlı Devleti’nde müzeciliğin başlangıcı olarak görülür. XIX. asır ortalarında ise Yeniçeri elbiseleri “Elbise-i Atika” ismiyle sergilenmiştir. Halkın ziyaret edebilmesi ile ilgili olarak da 1868’de Müzehane’nin kurulduğuna işaret edilir (Çal,2009,317).

Müzelerin eğitime sağlayacağı katkılar farklı başlıklar altında incelenebilir. Bunlardan biri öğrencide merak duygusunun artmasıdır. Öğrencide oluşacak ilgi ve alaka sınıf ortamına da taşınarak devam edebilir. Birinci el kaynaktan bilgi edinen gençlerin onları yorumlama gücü ile gözlem, akıl yürütme, tasnif, çıkarım yapma gibi becerileri de gelişecektir. Müzelerin bu noktadaki amaçları da öğrencilerin yaptığı uygulamalar ile belirginleşmektedir. Bununla ilgili yapılan bir araştırmada müze ziyareti sonrası öğrenciler müzelerin amaçlarını şu şekilde sıralamıştır: Tarihi bilgi, kalıcı öğrenme, sergileme, kültür, tarihi ve kültürel gelişmişliği anlama, kültürün sürekliliği, tarihi yaşatma, tarihi eserleri koruma, geçmişle günümüzü kıyaslama şeklindedir (Üztemur, Dinç, Acun,2017:10,17).

Müzelerin eğitim amacıyla değerlendirilmesi oldukça önemlidir. Fakat burada daha etkili sonuçlar oluşabilmesi için bazı hususlara dikkat edilmesi gerekebilir. Mesela müze ziyaretlerinin iyi planlanması gerekmektedir. Öğretmenlerin müzeyi daha önce ziyaret etmiş ve bu konuda tecrübeli olması da sağlanacak katkıyı etkileyecektir. Öğrenciler de ziyaret öncesi genel olarak bilgilendirilmelidirler. Tabi ki ders içeriği ile müze ziyaretinin ilgili olması da gerekmektedir (Aktekin, 2008,109,110).

Müzelerin sosyal alanda etkileri de bulunmaktadır. Bununla ilgili yapılan bir çalışmada sosyal alanda müzelerin rolüne ilişkin çok sayıda madde sıralanmıştır. Buna göre, müzelerin en önemli işlevi kültürel değer oluşturmaktır. Bunun yanında, tarih, kültür ve çevre bilinci kazandırmakta, topluma yön vermekte, halkın müzeyle ilgisini kurması suretiyle müze-toplum ilişkisini kuvvetlendirmektedir. Aynı zamanda toplumların birbirini tanımasını sağlayacaktır (Karadeniz,414,415).

2. Geçmişten Günümüze Okul Müzeleri

Okul müzesi, herhangi bir mektepte tesis edilen bilhassa eğitim öğretim materyallerinin, okula ait evrak ve eşyanın sergilendiği özel alanlardır. Tarihte bu kapsamdaki müzelerin okullarda açılabilirdiği görülmektedir.

1986 tarihli Milli Eğitim Bakanlığı Okul Müzesi Yönergesinden, Okul Müzesi kavramının içeriği daha net anlaşılmaktadır. Okul Müzesi, okulun kuruluşundan itibaren faaliyetleri ve tarihi gelişimi kapsamında araç, gereç, doküman, belge ve eşyaları toplayıp, koruyup, değerlendirmek şeklinde açıklanmaktadır. Her bir eğitim yılına ilişkin fotoğraf,

belge veya eşyalardan örnekler toplanarak, arşivlenerek ve kronolojik olarak sıralanarak sergilenmektedir. Bunun yanında eğitimde emeği geçen idareci ve öğretmenlere ilişkin fotoğraf ve eserler de saklanmaktadır. Müzenin kurulabilmesi için öncelikle okulun ön hazırlık yapması gerekmektedir. Daha sonra Bakanlığa kurulacak müzeyle ilgili bilgiler verilmektedir. Bu müracaat değerlendirilmekte ve yeterli görülürse, Bünyesinde Kültür Varlığı Bulunan Okul Müzesi olarak isimlendirilmektedir. Müzenin bütün işlerinin bir plan çerçevesinde yürütülmesi müdürün sorumluluğundadır. Müzenin yıllık çalışma programının hazırlanması, müze personelinin görevlendirilmesi, müzeye ait eserlerin korunması da müdürün görevlerindedir (MEB,1986). Okul müzelerine ilişkin gerek arşiv belgelerinde gerekse eğitim tarihi ile ilgili bazı eserlerin içeriğinde çeşitli bilgilerle karşılaşılmaktadır.

Örneğin, 8 Temmuz 1319'da (21 Temmuz 1903) Halkalı Ziraat Mektebi'nde tedris edilmekte olan İlm-i Hikmet ve Hayvanat derslerinin uygulamadaki yerini gösterebilmek amacıyla oluşturulan mektep müzesinde mevcut alet ve edevatın eksikliklerin tamamlanması için maddi gereksinimler oluşmuştur. Bunun da belgeye yansıdığı görülür (BEO,2124,159290).

Diğer taraftan yabancı okulların İngiliz, Alman ve Amerikankollejlerinin XIX.asır ortalarında İstanbul'da açılmaya başlandığı bilinir. Bunun yanısıra yine aynı dönemlerde Rum, Musevi ve Ermeni azınlık okullarında okulun bir bölümü müze için ayrılmıştı. Robert Koleji'nde, Arnavutköy Amerikan Koleji'nde, Beyrut Amerikan Koleji'nde okul müzeleri mevcuttu. Hatta Beyrut'taki okul müzesi daha sonra Önyasya eserleri bakımından en önemli müze haline geldi. Bunlarda olduğu gibi, Konya, Kayseri, Kudüs vb. şehirlerde eğitim veren idadi mekteplerinde de eski eserlerin sergilendikleri bölümler bulunmaktaydı (Özkan,2004,69,70).

Okullarda denetim gerçekleştirilirken, okulun fiziki yapısının ele alındığı raporlar bulunmaktadır. Bu raporlara göre öncelikle okul binasının genel özellikleri kayıt altına alınmaktaydı. Binada bulunan sınıf ve kat sayısı ile binanın tamire ihtiyacının olup olmadığı belirtiliyordu. Okulun bahçesi, eğitim araç gereçleri de kaydedildikten sonra okul kütüphanesi ve müzesinin bulunup bulunmadığı da yine rapora not düşülmekteydi.

Cumhuriyetin ilk yıllarında da kurulan müzelerin sayısında artış olmasının yanında Okul Müzelerinin bir proje olarak ortaya çıktığı bilinmektedir (Çal,2009,329) Bu kapsamda değerlendirildiği zaman güncel haberlerden elde edilen bilgilere göre, günümüzde de okul müzesi kapsamında bazı örneklerin olduğu anlaşılmaktadır. Bununla ilgili bir haberde, Samsun Ticaret Meslek Lisesi'nin yüz senelik bir geçmişe sahip olduğu ve atmış yıldır kullanılan daktilo, sinema makinesi, hesap makineleri, teraziler ve plakların sergilenmesi amacıyla bir müzenin açıldığı haberi verilmiştir(www.hurriyet.com.tr,2014).

Bu konuyla ilgili daha güncel başka bir bilgi de İstanbul eczanesi ile ilgilidir. 19 Ekim 2018 tarihli habere göre, Atatürk'ün ilaçlarının da hazırlandığı İstanbul Eczanesi müzeye dönüştürüldü. Eczanenin bir asırlık bir geçmişi bulunmaktadır(www.yenisafak.com.tr,2018). Yine sağlık alanında olup, okul müzesi tarzında verilebilecek bir örnek de Selçuk Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi'ne aittir. Burada diş hekimliğinde tarihte kullanılan aletler, araç ve gereçler ile ilaç vb. maddeler yine fakültenin içerisinde hazırlanan bir bölümde sergilenmektedir.

Buraya kadar verilen örnekler gerek Osmanlı Devleti son dönemlerinde gerekse Cumhuriyetin ilk yıllarında ve günümüzde okul müzelerine ilişkindir. Yani bir eğitim kurumunda müzenin tesis edilmesi şeklindedir. Bunun farklı bir tarzda uygulanışını da yine tarihten bir örnekle görmekteyiz. Bu örnekte de müzenin içerisinde eğitim verilmesi planlanmıştır. Bir nevi işbaşında eğitim gibi düşünülebilir.

Müzeciliği bilen, eski eserleri tasnif edebilecek, kazılarda görev alabilecek gençlere ihtiyaç duyan Osmanlı Devleti bu amacını gerçekleştirmek üzere Müze-i Hümayun Mektebi kurmuştu. Mektep müzede olacak burada teorik eğitimler verilirken uygulamalar da yaptırılacaktır. Okulun nizamnamesi 1875 senesinde yürürlüğe girmiştir. Bununla birlikte okul tam anlamıyla eğitim faaliyetlerine başlayamadığı gibi o dönemde Sanayi-i Nefise Mektebi'nin açılması ile bu gelişme proje safhasında kalmıştı (Serbestoğlu, Açık,2013,163,164).

3. Tarihte Okul Müzelerinin Eğitimdeki Yeri

Müze, tarihe hayat verebilecek bir niteliğe sahiptir. Müzeler aslında farklı kültür ve çağlardan insanlarla bağlantı kurmaktadır. Müzelerde sadece materyalin kendisi bulunmayabilir. Slayt gösterileri, filmler, fotoğraf ve metinlerle de desteklenir. Tarihte yaşanmış ve biraz karmaşık gelen bazı konular olabilmektedir. Kullanılan modeller yoluyla tarihte yaşanan bir sahneyi göz önüne getirerek somutlaştırmak da mümkün olabilmektedir (Seidel,1999,14,15). Okul müzelerinin tarih eğitimine katkıları konusu ele alınmış olmakla birlikte okul müzelerinin eğitimdeki yerinin tarihsel çerçeveye içerisinde yeterince değerlendirilmemiş olduğu söylenebilir.

Müzelerin eğitim amaçlı kullanımı konusunda tarihten örnekler verilebilir. Eğitimde çeşitli kademelerde idarecilik görevi yapmış, Darülmüallimin'de müdür olarak görev yapmış olan Satı Bey, müzeleri canlı bir Osmanlı tarihi dershanesi olarak tanımlamıştır. Müzeleri ziyaret eden öğrenciler de ders esnasında öğrenecekleri bazı bilgilerle ilk defa karşılaşmamış olacaklardır. Müzelerin eğitim öğretim materyalleri de sergileyerek eğitim amaçlı olarak değerlendirilebileceği görüşündedir. Satı Bey'e göre müzeler öğrenci ve öğretmenlerin şevk ve gayretini artıracak ve okullar için rehber olacaktır. Satı Bey, tarihi ve kültürel zenginliklerimize rağmen müzeciliğin gelişmediğini ve hatta bazılarının Avrupa'da çeşitli müzelerde sergilendiğini belirtmiştir (Taşer,2011,179-181).

Satı Bey müzelerin eğitim amaçlı olarak kullanılması gerektiğine vurgu yaparken aynı zamanda okul müzeleri kavramı içeriğine de değinmiştir. Bu tür müzeler için çok fazla masrafa ihtiyaç duyulmayacağına işaret ederek, mekteplere ait ders defterleri silsileleri, vesikalar, eşya ve kitaplar toplanarak müzelerin vücut bulması sağlanabilecektir (Taşer,2011,212).

4. Sonuç

Okul müzeleri eğitime ve sosyal bilimlere önemli katkılar sağlayabilir. Müzeler de eğitim amaçlı olarak değerlendirilmektedir. Fakat gezi gözlem metodu kapsamında yapılacak incelemeler için izin alınması planlama yapılması gibi çeşitli hazırlıklar gerekmektedir. Okul müzesi ise öğrencilerde müze kavramı ve önemine ilişkin temel becerileri elde etme konusunda yardımcı olacaktır. Okulda okulla ilgili tarihi ve kıymetli eşyaların sergilenmesi ile öğrencilerde müze konusunda ön bilgiler elde etmiş olacaktır. Böylece şehrinde veya diğer merkezlerde yer alan müzeleri de gezmek maksadıyla ilgisi artacaktır.

Okul müzeleri üzerinde günümüzde fazlaca durulmadığı söylenebilir. Tarihte de bu kavram telaffuz edilmekle birlikte uygulamada İstanbul gibi öne çıkan bazı kentlerin yine ön planda yer bulan okulların örnek verilebileceği görülmektedir. Bu çalışma de okul müzeleri konusuna dikkat çekilerek eğitim ve sosyal bilimler içeriğinde daha fazla oranda yer bulması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Kaynakça

Arşiv

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), BEO,2124,159290.

Diğer Eserler

Aktekin, Semih (2008), Müze Uzmanlarının Okulların Eğitim Amaçlı Müze Ziyaretlerine İlişkin Görüşleri, Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD) Cilt 9, Sayı 2, ss.103-111.

Çal, Halit (2009), Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Müzeler, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 7(14),ss.315-333.

<http://www.hurriyet.com.tr/samsunda-okulun-60-yillik-esyalari-muzede-sergilendi-37013813>

<https://www.yenisafak.com/hayat/asirlik-istanbul-eczanesi-muze-oldu-3403157>

Karadeniz, Ceren, Müzenin Toplumsal İşlevleri Bağlamında Türkiye'deki Devlet Müzeleri İle Özel Müzelerde Çalışan Uzmanların Kültürel Çeşitlilik Ve Müzenin Ulaşılabilirliğine İlişkin Görüşlerinin Değerlendirilmesi, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,7(35).

Millî Eğitim Bakanlığı Okul Müzeleri Yönergesi (1986).

Özkan, Süleyman “Osmanlı Devleti'nde Eski Eser Koleksiyonculuğu” , Tarih İncelemeleri Dergisi, 19/2, Aralık 2004, s. 65-86.

Seidel, Stefan, Hudson Kenneth (1999), Müze Eğitimi ve Kültürel Kimlik, Çev.Bahri Ata, Yay.Haz. Bekir Onur, Ankara Üniversitesi Müze Eğitimi Anabilim Dalı Yay., Ankara.

Serbestoğlu, İbrahim, Turan Açık (2013), Osmanlı Devleti'nde Modern Bir Okul Projesi: Müze-i Hümayûn Mektebi, Akademik Bakış,6(12), ss.157-172.

Taşer, Seyit (2011), Son Dönem Osmanlı Aydınlarının Eğitim Meseleleri Hakkında Görüşleri, Eğitim Kitabevi, Konya.

Üztemur, Servet, Erkan Dinç, İsmail Acun, Müze ve Tarihi Mekân Uygulamalarının 7. Sınıf Öğrencilerinin Müze ve Tarihi Mekân Algularına Etkisi: Bir Eylem Araştırması, Gelecek Vizyonlar Dergisi 1(1): 2017, ss. 9-20.

Urban Transformation as a Problem of Social Belonging

İkbal ERBAŞ¹, H. Tuğba ÖRMECİOĞLU²

Abstract

Urban transformation is not only a hope for a renewal for the users living in the area, but also brings the risk of gentrification and problem of adaptation to the new physical environment. In addition to this, it also poses a risk of creating social belonging problems as it damages urban identity for users who do not live in that area. The aim of this study is to reveal the results of a survey on which to evaluate the perceptions and expectations of urban dwellers who do not live in possible future transformation areas but use them from time to time for various purposes such as shopping, outing, trade, education etc. Thus, it is aimed to determine the effects of urban transformation not only on local users but also on the other citizens` sense of social belonging.

Keywords: social belonging, urban transformation, urbanity

JEL Codes: R58, R59

Bir Sosyal Aidiyet Sorunu Olarak Kentsel Dönüşüm

Özet

Kentsel dönüşüm o bölgede yaşayan kullanıcılar için bir yenileşme ümidi olmasının yanı sıra beraberinde soylulaştırma riski ve yeni mekâna uyum sorunlarını da getirmektedir. Tüm bunlara ek olarak o bölgede yaşamayan kullanıcılar için de kent kimliğini zedelediği için bir sosyal aidiyet sorunu yaratma riski taşımaktadır. Bu çalışmada gelecekte kentsel dönüşüme uğrama ihtimali olan alanlarda yaşamayan, ancak bu bölgeleri herhangi bir amaçla (alış-veriş, gezi, ticaret, eğitim vb) zaman zaman kullanan kent sakinlerinin bölgede yaşanacak muhtemel kentsel dönüşüm uygulaması ile ilgili algı ve beklentilerinin değerlendirilmesi amacıyla yürütülen alan araştırmasının sonuç bulguları ortaya konulmaktadır. Böylece kentsel dönüşümün sadece yerel kullanıcı değil tüm kentte yaşayanların sosyal aidiyet duygusu üzerinde yarattığı etkilerin belirlenmesi hedeflenmektedir.

Anahtar kelimeler: sosyal aidiyet, kentsel dönüşüm, kentlilik

¹ Doç.Dr., Akdeniz Üniversitesi, iboyacilar@gmail.com

² Doç.Dr., Akdeniz Üniversitesi, htormecioglu@akdeniz.edu.tr

1. Giriş

Türkiye’de 1950 öncesinde savaş ve ekonomik sorunlara bağlı yavaş ilerleyen kentleşme, savaş sonrasında gelişen uluslararası ekonomik ortam ve yürütülen politikalarla yanlış yönlendirilmiştir. 1965 yılında yürürlüğe giren “Kat Mülkiyeti Yasası” (Mutdoğan, 2014) ve artan göç ile kentler hızla plansız bir hale gelmiş ve 1980 sonrası artan iç göç ve enflasyon olgusuyla (Özakbaş, 2015) birlikte kontrol edilemez boyutlara ulaşmıştır. Sık sık yürürlüğe giren aflar ile gecekondulaşmanın (Balcı, 2011) ve niteliksiz yapılaşmanın kanunlaşması da bugün içinde yaşadığımız plansız kentlerin önemli nedenlerinden biridir. Plansız kentleşmenin sürdürülemezliği ise 1999 depreminde yaşanan kayıplarla inkar edilemez hale gelmiştir.

Bu sağlıksız yapılaşma ve kentleşmeye karşı 2012 yılında kabul edilen “Âfet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun” (Resmi Gazete, 2012) ile gündemimize giren “kentsel dönüşüm kavramı” ile kent niteliğine sahip olmayan dokuların yeniden planlanması temel bir iyileştirme stratejisi olarak ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda kentsel dönüşüm kavramı ilk başlarda sihirli bir iyileşme vaadi gibi görülürken, uygulamaların sonuçları tam da bu durumun aksine hayal kırıklığı yaratmıştır. Kentsel alanların “fen ve san’at norm ve standartlarına uygun, sağlıklı ve güvenli yaşama çevrelerini teşkil etmek üzere” iyileştirmesi adı altında başlayan bu hareket, uzun vadede fiziksel çevrenin ötesinde çok büyük sosyal değişimlere yol açan büyük çaplı tasfiye ve yenilemelere dönüşmüştür.

Son 10 yıl içinde tamamlanan ve devam eden projelere bakıldığında dönüştürülen kentler ya da kent dokularının beraberinde yaşayan kentli nüfusu da değiştirmektedir (Güzey, 2009). Soylulaştırma olarak da tanımlanan bu olumsuz sosyal etki sonucunda yapılan fiziksel iyileştirmenin orada yaşayan halkı çoğu zaman yerinden etmesinin yanı sıra, bu dönüşümün doğrudan objesi olmayan diğer kentlileri de etkilediği genellikle gözden kaçırılmaktadır. Oysa ki kentsel dönüşüm kişiler arasındaki ilişkileri de değiştirmekte, oluşturulan yeni mahalle dokuları eski komşuluk tiplerini yok ederek yeni kültürel ilişkiler tanımlamaktadır. Sonuç olarak kentlinin, kentin bir bölgesinde yaşanan radikal bir fiziksel değişimden dolayı olarak da olsa etkilendiği ve kente yabancılaşma yaşadığı gözlenmektedir. Oysa ki şehirciliğin eylem alanı olarak, planlama, tasarım ve koruma disiplinlerinin uygulama araçları haline gelen kentsel dönüşüm projeleri, fiziksel/çevresel problemleri çözerek, sürdürülebilir çevrelerde kaliteli yaşam koşulları oluşturmak ve sosyo-ekonomik/teknolojik gelişmelerle birlikte ortaya çıkan yeni toplumsal gereksinimleri karşılamak için (Polat, 2005; Polat ve Dostoğlu, 2007) en temel araç olmalıdır.

Kentsel dönüşümle ilgili literatür tarandığında çalışmaların yoğunlukla kentsel dönüşüme uğrayan bölgenin sakinlerine odaklandığı, yapılan çalışmaların bölgede yaşayanların kentsel dönüşüme ilişkin bilgi, görüş ve beklentilerine yoğunlaştığı görülmüştür. Kentsel dönüşüm projelerinde, fiziksel mekânın dönüştürülmesinin yanı sıra bölgede yaşayan canlı dokunun sosyal ve kültürel özellikleri de (Ertaş, 2011) önem arz etmektedir. Çoğu zaman kentsel dönüşüm o bölgede yaşayanlar için olumlu bir şekilde algılansa bile kentin diğer bölgelerindeki insanların bölgedeki dönüşüme ilişkin görüşleri göz arda edilmektedir. Oysaki kent içi bölgeler birbirlerine bağlı ve etkileşim içinde olan bir bütün olduğu için birindeki değişiklik domino etkisi ile kentin tamamında kendini gösterecektir. Örneğin Sulukule dönüşümü sadece orada sürekli yaşayanları değil orayla geçici ilişkiler kuran başka kullanıcıların da yaşam alışkanlıklarında değişime neden olmuştur. Benzer bir şekilde Levent bölgesindeki emsal artışı sadece o bölgeyi ve çevresini kullananları trafik artışı sorunuyla etkilemekle kalmamış, aynı zamanda emsal artışından kaynaklanan gabari artışı kentsel silüeti de değiştirerek Anadolu yakasının bile görsel kalitesini olumsuz yönde etkilemiştir.

Özellikle bir dönemin önemli odak noktası olma özelliği taşıyan çoğu kent içi yerleşik alan hızlı kentleşme ile birlikte artık eski önemini kaybetmeye başlamış ve dönüşüm süreci içerisine girmiştir. Turizm faaliyetlerinin en yoğun olduğu illerden biri olan Antalya ili de bu dönüşüm sürecini yaşayan büyükşehirlerden biridir. 1970'li yıllarda kentin neredeyse kalbi olan Güllük bölgesi günümüzde eski önemini yitirmiştir. Bölge kent merkezi olma konumunu sürdürse de kentin çeperlerinde oluşturulan yeni odak noktaları nedeniyle gerek ticaret gerekse yaşam merkezi olma özelliğini kaybetmiştir. Kenti bir bütün olarak ele alan bu çalışmada bu bölgeyi herhangi bir amaçla (alış-veriş, gezi, ticaret, eğitim vb) zaman zaman kullanan kent sakinlerinin Antalya Güllük bölgesinde yapılması gündemde olan kentsel dönüşüm uygulaması ile ilgili algı ve beklentilerinin değerlendirilmesi amacıyla yürütülen alan araştırmasının sonuç bulguları ortaya konulmaktadır. Bu bağlamda çalışma sonuçlarının bölgede gerçekleşecek muhtemel kentsel dönüşüm çalışmaları için bir alt yapı oluşturması hedeflenmektedir.

2. Güllük Bölgesi ve Antalya Kent Merkezi Olarak Önemi

Geçmişten günümüze Antalya ili için önemli bir yere sahip olan Güllük caddesi aslında Anafartalar caddesi adını taşımaktadır. 19.yy Antalya şehir planında Güllük bölgesi şehrin sınırlarında yer alan bir konuma sahipken ilerleyen dönemlerde kısmen gelişerek bahçe kullanımına sahip olmuştur. O dönemlerde kentin sınırlarında yer alması nedeniyle eski Antalya Hapishanesi`de bu bölgede yer almıştır. 1960'lı yıllarda bölgedeki ilk cadde olan Güllük caddesi açılmış ve 1970'lerde ilk apartmanlar yapılmıştır. Memurevleri bu bölgede yapılan ilk apartmanları oluşturmaktadır. O dönemlerde Antalyalılar`ın sardunya çiçeğine gül demeleri ve bölgede yer alan az sayıdaki konut yapısının camlarından bu çiçeklerin sarkıyor olması bölgenin adının Güllük olarak verilmesine neden olmuştur.

Günümüzde şehrin batıya doğru gelişmesinin de bir sonucu olarak Güllük şehrin merkezinde bir konuma gelmiştir. Ancak bölge her ne kadar konum olarak şehir merkezi olma özelliğine sahip olsa da sosyal ilişkiler ve ticari faaliyetler açısından eski öneme sahip değildir. Bölgede yer alan yapıların birçoğunun eski olması nedeniyle Güllük artık yaşamak için tercih edilen bir bölge olmaktan çıkmıştır. İlgili belediye tarafından son dönemde bazı çevre düzenlemeleri yapılmış olsa da bu düzenlemeler bölgenin canlanması açısından yeterli olmamıştır.

3. Yöntem

Çalışma kapsamında Güllük bölgesi ve bu bölge dışında kalan ve son yıllarda yeni odak noktası haline gelmiş olan farklı alanlarda anket çalışması yürütülmüştür. Rastgele seçim yöntemi ile seçilen kişiler üzerinde yapılan anket çalışması iki bölümden oluşmaktadır. Anketin ilk bölümünde katılımcıların cinsiyet, yaş, eğitim durumu ve gelir düzeyini tespit etmeyi hedef alan sorular hazırlanmış olup, ikinci bölüm ise Güllük bölgesinde yapılması gündemde olan kentsel dönüşüm uygulaması hakkında 5'li Likert (1: Kesinlikle Katılmıyorum, 5: Kesinlikle Katılıyorum) ölçeği ile değerlendirilen sorular içermektedir. Sorular A, B ve C grubu olmak üzere 3 alt bölüm altında sorulmuş olup, bu bölümlerde

- A grubu sorularla; Güllük bölgesinde yaşamayan kent sakinlerinin kentsel dönüşüm konusundaki algıları,
- B grubu sorularda; Güllük bölgesinde yaşamayan kent sakinlerinin bölgeyle ilgili görüşleri,

- C grubu sorularda; Güllük bölgesinde yaşamayan kent sakinlerinin bölgedeki muhtemel kentsel dönüşüm uygulamalarından beklentileri,

Hakkında kent sakinlerinin görüşleri alınmıştır. Çalışma toplam 215 kişi üzerinde yürütülmüştür. Anket çalışmasının Antalya ilinin yalnızca belirlenen bölgelerinde yapılmış olması çalışmanın kısıtını oluşturmaktadır.

4. Bulgular ve Değerlendirme

Anket çalışmasına ilişkin ilk değerlendirme ankete katılan örneklem profilinin sayısal ve yüzdesel dağılımına ilişkin olmuştur. Tablo.1`de özetlenen değerlerde de görüldüğü üzere ankete katılım sağlayan kişilerin %51,2`si bayanlardan, %48,8`i baylardan oluşmaktadır. Araştırma grubunun yaş durumuna bakıldığında %45,1 oranında 20-35 yaş arası genç bireylerden ve %30,2`sinin orta yaşlı bireylerden oluştuğu görülmektedir. Katılımcıların yalnızca %6,5`i 66 yaş ve üzeri olan yaşlı bireylerden oluşmaktadır. Eğitim durumları açısından incelendiğinde bireylerin %39,5`inin önlisans/lisans mezunu, %36,7`sinin lise mezunu olduğu tespit edilmiştir. Gelir düzeyi açısından katılımcıların %45,6 oranında orta gelirli (1501 TL- 3000 TL) ve %36,3 oranında düşük gelirli (1500 TL ve altı) bireylerden oluştuğu belirlenmiştir.

Tablo 1. Örneklem profilinin sayısal ve yüzdesel dağılımı

Cinsiyet	n	Oran (%)
Bay	105	48,8
Bayan	110	51,2
Yaş	n	Oran (%)
20-35 yaş arası	97	45,1
36-50 yaş arası	65	30,2
51-65 yaş arası	39	18,1
66 yaş ve üzeri	14	6,5
Eğitim Durumu	n	Oran (%)
İlköğretim	41	19,1
Lise	79	36,7
Önlisans/Lisans	85	39,5
Lisansüstü	10	4,7
Gelir Düzeyi	n	Oran (%)
1500 TL ve altı	78	36,3
1501 TL- 3000 TL	98	45,6

3001 TL- 5000 TL	32	14,9
5001 TL ve üzeri	7	3,3

A grubu sorularla araştırma grubunun kentsel dönüşüm konusundaki algıları değerlendirilmiştir (Tablo.2). Katılımcıların kentsel dönüşüm konusunda bilgi sahibi olduklarını belirttikleri ve farklı bölgelerde yaşamalarına rağmen büyük bir bölümünün Güllük'te kentsel dönüşüm yapılmasının gerekli olduğu algısına sahip olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 2. A grubu sorulara verilen cevapların dağılımı

A1. Kentsel dönüşüm ne demek biliyorum		
	n	Oran (%)
Kesinlikle Katılıyorum	85	39,5
Katılıyorum	96	44,7
Kararsızım	20	9,3
Katılmıyorum	11	5,1
Kesinlikle Katılmıyorum	3	1,4
A2. Güllük'te kentsel dönüşümün yapılmasının gerekli olduğuna inanıyorum		
	n	Oran (%)
Kesinlikle Katılıyorum	81	37,7
Katılıyorum	79	36,7
Kararsızım	36	16,7
Katılmıyorum	14	6,5
Kesinlikle Katılmıyorum	5	2,3
A3. Yakın çevredeki sosyal tesisleri ve açık alanları (park, spor tesisi vb) kullanıyorum		
	n	Oran (%)
Kesinlikle Katılıyorum	37	17,2
Katılıyorum	79	36,7
Kararsızım	31	14,4
Katılmıyorum	53	24,7
Kesinlikle Katılmıyorum	15	7,0

B grubu sorularla araştırma grubunun bölgeyle ilgili görüşleri alınarak sosyal aidiyete sahip olup olmadıkları değerlendirilmiştir (Tablo.3). Elde edilen cevaplar araştırma grubunun bölge ile bağına halen daha sürdürdüğünü ortaya koymaktadır. Güllük'ü yaşamak/çalışmak için güzel bir yer olarak gördüklerini belirten katılımcılar aynı zamanda bölgenin yaşam/çalışma ve alışveriş koşullarını da iyi bulmaktadır. Katılımcıların kentsel dönüşüm sonrasında Güllük'ün mevcut karakterini kaybetmesi durumunda üzüleceklerini bildirmeleri sosyal aidiyetlerinin de bir göstergesidir.

Tablo 3. B grubu sorulara verilen cevapların dağılımı

B1. Kentsel dönüşüm sonrası Güllük mevcut karakterini kaybederse üzüldürüm		
	n	Oran (%)
Kesinlikle Katılıyorum	43	20,0
Katılıyorum	67	31,2
Kararsızım	50	23,3
Katılmıyorum	36	16,7
Kesinlikle Katılmıyorum	19	8,8
B2. Güllük yaşamak/çalışmak için güzel bir yerdir		
	n	Oran (%)
Kesinlikle Katılıyorum	33	15,3
Katılıyorum	81	37,7
Kararsızım	63	29,3
Katılmıyorum	31	14,4
Kesinlikle Katılmıyorum	7	3,3
B3. Güllük'te yaşam/çalışma/alışveriş koşulları (ulaşım, lokasyon, ticaret, erişilebilirlik vb) iyidir		
	n	Oran (%)
Kesinlikle Katılıyorum	41	19,1
Katılıyorum	95	44,2
Kararsızım	40	18,6
Katılmıyorum	30	14,0
Kesinlikle Katılmıyorum	9	4,2

C grubu sorularla araştırma grubunun bölgedeki muhtemel kentsel dönüşüm uygulamalarından beklentileri ile ilgili görüşleri alınmıştır (Tablo.4). Katılımcıların büyük bir çoğunluğu kentsel dönüşüm uygulamalarının fiziksel, sosyal ve ekonomik sorunları çözeceği yönünde görüş bildirmesine rağmen, uygulama sonrasında bölgenin ekonomik olarak canlanacağı görüşünün daha baskın olduğu tespit edilmiştir. Diğer taraftan katılımcıların %24,7'sinin kentsel dönüşümün fiziksel sorunları çözeceği konusunda, %27,4'ünün sosyal sorunları çözeceği konusunda ve %21,9'unun ekonomik canlanmayı sağlayacağı konusunda kararsız görüş bildirdikleri tespit edilmiştir. Elde edilen bu sonuçlar katılımcıların her ne kadar kentsel dönüşüm hakkında bilgi sahibi olduklarını belirtse de kentsel dönüşümün hedefleri konusunda yeterince bilgiye sahip olmadıklarını göstermektedir.

Tablo 4. C grubu sorulara verilen cevapların dağılımı

C1. Kentsel dönüşüm uygulaması sonrası, bölgedeki fiziksel sorunların çözüleceğine inanıyorum		
	n	Oran (%)
Kesinlikle Katılıyorum	41	19,1
Katılıyorum	84	39,1
Kararsızım	53	24,7
Katılmıyorum	29	13,5
Kesinlikle Katılmıyorum	8	3,7
C2. Kentsel dönüşüm uygulaması sonrası, bölgedeki sosyal sorunların çözüleceğine inanıyorum		
	n	Oran (%)
Kesinlikle Katılıyorum	43	20,0
Katılıyorum	77	35,8
Kararsızım	59	27,4
Katılmıyorum	26	12,1
Kesinlikle Katılmıyorum	10	4,7
C3. Uygulama sonrası bölgenin ekonomik olarak canlanacağını düşünüyorum		
	n	Oran (%)
Kesinlikle Katılıyorum	60	27,9
Katılıyorum	92	42,8
Kararsızım	47	21,9
Katılmıyorum	11	5,1
Kesinlikle Katılmıyorum	5	2,3

4. Sonuç

Kentsel dönüşüm sorunu yalnızca dönüşüme uğrayan bölge sakinlerinin temel problemi olarak görünse de aslında bir kent ve kentli problemidir. Araştırma alanı olan Güllük bölgesini zaman zaman kullanan kent sakinlerinin bölgede gündemde olan kentsel dönüşüm uygulaması ile ilgili algı ve beklentilerinin değerlendirilmesini amaçlayan çalışma sonuçları bölgenin eski canlılığını yitirmiş olmasına rağmen, geçmişteki önemi nedeniyle hala daha kentliler tarafından önemsendiğini, kentlinin bölge üzerinde bir sosyal aidiyete sahip olduğunu göstermektedir. Kentsel dönüşümün gerekliliği konusunda kararsız bir algıya sahip olduğu tespit edilen araştırma grubunun kentsel dönüşüm uygulamasının çözmesini beklediği en temel sorunun ekonomik canlanmanın sağlanması üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. Bu durum katılımcılar her ne kadar kentsel dönüşümün ne anlama geldiği hususunda bilgi sahibi olduklarını belirtse de aslında katılımcıların kentsel dönüşümün oluşturacağı etkiler konusunda yeterince bilgi sahibi olmadığını göstermektedir.

Diğer taraftan elde edilen sonuçlar kentsel dönüşüm uygulamalarının etkisinin yalnızca dönüştürülen bölge ile sınırlı kalmayacağını da bir göstergesidir. Çünkü kentin her parçası kentli için bir bellektir. Orada yaşasın ya da yaşamasın kentli o bellekle bir bütündür ve bu bütün sosyal aidiyeti temsil eder. Yapılan her türlü müdahale sosyal aidiyeti derinden etkileyecektir. Bu bağlamda kentsel dönüşüm uygulamalarında dikkate alınması gereken en temel hususlardan biri dönüştürülen alanın aslında kentli için ne ifade ettiği hususu olmalıdır. Aksi halde dönüşüm geçmişin izlerini kentten ve belleklerden silmekten başka bir şey ifade etmeyecektir.

Kaynakça

Balcı, Y. (2011). "Türkiye'de Konut Sorunu", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 46, ss. 297-315.

Ertaş, M. (2011). "Kentsel Dönüşüm Çalışmalarında Sosyal Boyutun İncelenmesi, Ankara ve Londra Örnekleri", *Selçuk Üniversitesi Teknik Bilimler MYO Teknik-Online Dergi*, 10(1), ss. 1-18.

Güzey, Ö. (2009). "Sulukule'de Kentsel Dönüşüm: Devlet Eliyle Soylulaştırma", *Mimarlık Dergisi*, 346, ss. 73-79.

Mutdoğan, S. (2014). "Türkiye'de Çok Katlı Konut Oluşum Sürecinin İstanbul Örneği Üzerinden İncelenmesi", *Ankara, Hacettepe Üniversitesi Sosyolojik Araştırmalar E-Dergisi*, 1-27.

Özakbaş, D. (2015). "1950 Yılı Sonrası İstanbul'da Konut Alanlarının Oluşumu ve Sorunları", *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, 8(22), ss. 415-448.

Polat, S. (2005). *Mimarlık ve Kentsel Yaşam Kalitesinin Sağlanmasında Dönüşüm Projelerinin Rolü: Bursa Santral Garaj Bölgesi Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa: Uludağ Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Polat, S., & Dostoğlu, N. (2007). "Kentsel dönüşüm kavramı üzerine: Bursa'da kükürtlü ve Mudanya örnekleri", *Uludağ University Journal of The Faculty of Engineering*, 12(1).

Resmî Gazete, (2012), Sayı 28309, Tarih 31.05.2012. 6306 Nolu Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun.

Abstract Thinking Capability in Architectural Education: An Evaluation on Architectural Representation of Corporate Identity

H. Tuğba ÖRMECİOĞLU¹, İkbal ERBAŞ²

Abstract

Reflecting a concrete expression of an abstract idea, which constitutes one of the main objectives of architectural education, has been studied from the very first years of architectural education. However, this capability can only reach the targeted level in the following years. Especially the first year of architectural education is quite difficult to understand the unique abstract language of the profession for the students who have to improve themselves in fields of mathematics, Turkish, science etc. in order to be successful in the national university exam. In these early years, the students are expected to understand and use this language while he/she is expected to reflect it with and within his/her designs

In this study, which aims to evaluate the students' approach to abstract design, the students were asked about their ideas on the sample buildings with abstract and non-abstract design language representing the corporate identity of various companies. The results of the survey, conducted on 200 students studying architecture in five different universities, reveal that the students have a better understanding of the abstract design language in upper classes.

Keywords: Architectural Education, Abstract Design, Figurative Design, Corporate Identity

JEL Codes: I29

Mimarlık Eğitiminde Soyut Düşünebilme Yeteneği: Kurumsal Kimliğin

Mimari Temsili Üzerinden Bir Değerlendirme

Özet

Mimarlık eğitiminin temel hedeflerinden birini oluşturan somut bir ifadenin soyut bir bakış açısıyla yansıtılabilmesi yaklaşımı, mimarlık eğitiminin ilk yıllarından itibaren kavratılmaya çalışılmaktadır. Fakat bu yetenek ancak ilerleyen yıllarda hedeflenen düzeye ulaşabilmektedir. Üniversite öğrenci seçme sınavlarında başarılı olabilmek için matematik, Türkçe, fen vb. alanlarda kendini geliştirmek zorunda kalan öğrenciler için mimarlık eğitiminin özellikle ilk yılları mimarlığın kendine has soyut dilini kavrayabilmek açısından oldukça

¹ Doç.Dr., Akdeniz Üniversitesi, htormecioglu@akdeniz.edu.tr

² Doç.Dr., Akdeniz Üniversitesi, iboyacilar@gmail.com

zordur. Bu ilk yıllarda öğrenciden bu dili anlaması ve kullanması beklenirken ortaya koyduğu tasarımlarla da bu dili yansıtmaya istenmektedir.

Mimarlık bölümü öğrencilerinin soyut tasarıma olan yaklaşımının değerlendirilmesini amaçlayan bu çalışmada, öğrencilere farklı firmaların kurumsal kimliklerini temsil eden, somut ve soyut tasarım diline sahip örnek yapılara ilişkin görüşleri sorulmuştur. Beş farklı üniversitede mimarlık bölümünde okuyan 200 öğrenci üzerinde yapılan anket çalışmasının sonuçları, öğrencilerin üst sınıflarda soyut tasarım dilini daha iyi kavrar hale geldiğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mimarlık Eğitimi, Soyut Tasarım, Figüratif Tasarım, Kurumsal Kimlik

1. Giriş

Yerine getirilmesi gereken mekansal ihtiyaçların ötesinde, mimarlık mesleği her zaman imaj oluşturma sürecinin bir parçası olmuş ve bu nedenle formun yaratılması mesleğin önemli bir problemi haline gelmiştir (Örmecioglu, 2016). Her tür mimari üretimde, binanın ölçek, işlev ve tipolojisine bakılmaksızın, biçimin oluşturulması, aslında o binanın sahibi, kullanıcısı ya da işlevi ile ilgili bir temsil görevi üstlenmesi ile ilgilidir. Bu temsilin gerçekleşmesi bazen doğrudan bazen dolaylı sembollerle kurulurken, üretilen biçimin soyuttan figüratife doğru değiştiği görülür. Doğrudan benzeşimle üretilen figüratif formların okunması sıradan insanlar için daha kolayken, soyut formların mesajlarının algılanmasında beğenin eğitim ile değiştiği yönünde genel bir kabul vardır.

Sanat ve tasarım eğitiminde somuttan soyuta giden bu biçim dilinin öğrenilmesi eğitim sürecinin en zorlu kısımlarından biridir. Mimarlık eğitiminin temel hedeflerinden birini oluşturan somut bir ifadenin soyut bir bakış açısıyla yansıtılabilmesi yaklaşımı, mimarlık eğitiminin ilk yıllarından itibaren kavratılmaya çalışılmaktadır. Fakat bu yetenek ancak ilerleyen yıllarda hedeflenen düzeye ulaşabilmektedir. Üniversite öğrenci seçme sınavlarında başarılı olabilmek için matematik, Türkçe, fen vb alanlarda kendini geliştirmek zorunda kalan öğrenciler için mimarlık eğitiminin özellikle ilk yılları mimarlığın kendine has soyut dilini kavrayabilmek açısından oldukça zordur. Bu ilk yıllarda öğrenciden bu dili anlaması ve kullanması beklenirken ortaya koyduğu tasarımlarla da bu dili yansıtmaya istenmektedir.

Mimarlık bölümü öğrencilerinin soyut tasarıma olan yaklaşımının değerlendirilmesini amaçlayan bu çalışmada, öğrencilere farklı firmaların kurumsal kimliklerini temsil eden, somut ve soyut tasarım diline sahip örnek yapılara ilişkin görüşleri sorulmuştur. Beş farklı üniversitede mimarlık bölümünde okuyan 300 öğrenci üzerinde yapılan anket çalışmasının sonuçları, öğrencilerin üst sınıflarda soyut tasarım dilini daha iyi kavrar hale geldiğini ve bunda ilk dönemlerden itibaren alınmaya başlanan tasarım ile ilgili uygulamalı derslerin etkili olduğunu ortaya koymaktadır.

2. Mimarlık Eğitimi ve Soyut Düşünme Yetisinin Verilmesi

Mimarlık eğitiminin temel hedeflerinden biri, somut bir ihtiyacı soyut bir kavramla birleştirilerek tekrar somut bir ürüne dönüştürülmesini öğrenciye öğretmektir. “Bu bağlamda, mimarın özgün tasarımlar yapabilmesi, yapıyı veya fiziksel çevreye dair yararçı öngörülerde bulunabilmesi için soyutlama eylemini daha bilinçli bir şekilde gerçekleştirmesi gereğine

inanılmaktadır” (Nezor, 2011). Bu hedef mimarlık eğitimin başladığı ilk dönemlerden itibaren çeşitli derslerle uygulamalı olarak kavratılmaya çalışılmaktadır. Bu süreçte özellikle alt dönemlerde öğrencilerin sık sık somut ihtiyacı soyutlaştırmada başarısız olarak figüratif öneriler ürettiği görülür. Fakat daha sonraki yıllarda bu tip eğilimlerin azaldığı, beklenene uygun olarak daha soyut ve özgün önerilerin geliştirildiği görülür. Tasarım öğrencisinin soyut algılama ile ilgili yetenekleri ancak ilerleyen yıllarda daha çok uygulama yaparak hedeflenen düzeye ulaşabilmektedir.

Lise döneminde daha çok Fen Bilimleri ağırlıklı eğitim alan mimarlık öğrencileri için ise mimarlık eğitiminin özellikle ilk yılları derslerde kullanılan dilin ve stüdyolarda beklenen performansın ne olduğunu kavrayabilmek açısından oldukça sıkıntılı bir süreçtir. Öğrenciden bir yandan bu dili anlaması ve kullanması beklenirken diğer yandan ortaya koyduğu tasarımlarla da bu dili yansıtmayı istenmektedir. Bunu yaparken öğrencilerin aynı somut sorundan başlayıp, sürecin sonunda bambaşka somut ürünlere ulaşılmasını sağlayan, ortaya çıkan somut ürünün bir diğerinden farklılığını ve niteliğini ortaya koyan özgünlük kriteri aslında en başından beri, eğitimin ilerleyen yıllarında tartışılan teorik olarak da mimarlıkta temsil probleminin ele alınışıyla da ilgilidir.

Bu ilk yıllarda öğrencilerin yoğun bir şekilde tasarım-eleştiri-tekrar tasarım döngüsünde kritikler alarak bu soyut algılamayı kazanması hedeflenmektedir. Bu bağlamda özellikle mimarlık eğitiminin bel kemiğini oluşturan iki temel dersin verilmesi önemlidir. Bunlar Temel tasarım ve Mimari Proje dersleridir. Her ikisi de stüdyo tipi eğitimle birebir ve uygulamalı olarak yürütülen bu derslerde, öğrencinin görünenin ötesindeki soyut bilgiyi kavraması amaçlanır çünkü Nezor’un da belirttiği gibi (2011) “somut olgu ve olaylar, bize ancak biçimsel ve dış gerçeği verebilir, özsel bilgiyi veren soyutlamadır. Soyutlama, gerçekte, yeniden somuta varmak ve somut bütünü parçalarında da birbiriyle olan ilişkileri içinde tümüyle kavramak için kullanılan bir yöntem, bir araçtır”.

3. Yöntem

Mimarlık bölümü öğrencilerinin soyut tasarıma olan yaklaşımının değerlendirilmesini amaçlayan bu çalışmada, öğrencilere farklı firmaların kurumsal kimliklerini temsil eden, somut ve soyut tasarım diline sahip örnek yapılara ilişkin görüşleri sorulmuştur (Resim.1-2). Böyle bir yapı tipinin seçiminde temel etken kurumsal kimlik ile mimari temsil arasında çok kuvvetli bağların bulunması hatta kurum kimliğinin oluşmasında özgün mimari tasarımın bazen bir etken oluşturmasıdır (Sağiroğlu, 2016). Kaya’nın (2006) belirttiği gibi “kurumsal tasarımın bir ögesi olan mimari tasarım, kurum kimliğinin iletilmesinde önemli bir unsurdur. Mimari tasarım temel kullanım işlevinin yanı sıra, bir anlam aktarma, bilgi iletme ve iletişim işlevini de yüklenir”.

Rastgele seçim yoluyla seçilen, 5 farklı üniversitenin mimarlık bölümlerinin farklı sınıflarında okuyan katılımcılara soyut tasarım diline sahip İtalya’nın Maranello şehrinde bulunan Ferrari Merkez Ofis Binası ile Berlin’de bulunan Coca Cola Merkez Ofis Binası resimleri (Resim 1), somut tasarım diline sahip Amsterdam’da yapılan Adidas Satış Mağazası ve Ohio’da bulunan bir sepet firması için tasarlanan Longaberger Ofis Binası (Resim 2) olmak üzere toplam dört bina resmi firma isimleri de verilerek ardı ardına gösterilmiştir.

Bu yapılardan soyut tasarım yaklaşımı ile kurumsal kimliği yansıtan örnek olarak gösterilen Ferrari Merkez Ofis Binası 2015 yılında Wilmotte & Associés tarafından, Coca Cola Merkez Ofis Binası ise Tchoban Voss Mimarlık tarafından 2014 yılında tasarlanmıştır. Her iki yapının da firmayı doğrudan temsil yerine kurumsal kimliğini yansıtırken firmanın kimliğini

oluşturan özellikleri soyut bir tasarımla temsil etmeyi tercih ettiği görülmüştür. Bunu yaparken her ikisinin de firmalarla özdeşleşen rengi ön plana çıkardığı, kütle ve biçim için ise Ferrari binasında hızı temsil eden aerodinamik çizgiler kullanılırken, Coca Cola binasında herhangi bir analoginin tercih edilmediği görülür. Somut tasarım ürünü olarak ise Adidas firmasını 2013 yılında bir reklam kampanyası kapsamında yaptığı ayakkabı kutusu şeklindeki Amsterdam satış mağazası ve NBBJ Mimarlık tarafından 1997 yılında Ohio’da bulunan sepet firması Longaberger için tasarlanan sepet şeklindeki ofis binası sunulmuştur. Her iki tasarımda da kurumsal kimliğin doğrudan ve dolaysız olarak aktarıldığı bu örneklerde mimarların kurumsal kimliğin aktarımını firmaların ürünlerinin mimari kütle ile analogik ilişkisini kullanarak yapmayı tercih ettiği görülür.

Birbirine tamamen zıt yöntemlerle tasarlanan bu dört örnek yapı iki grup halinde öğrencilere sunulmuş ve öğrencilerden firmaların kurumsal kimliklerini de dikkate alarak en başarılı buldukları yapı grubunu seçmeleri istenmiştir. Daha sonra ise seçtikleri yapı grubunun tasarım dilini olumlu ve olumsuz yönleri açısından birkaç kelime ile tanımlamaları istenmiştir.

Resim 1. Kurumsal kimliğin soyut tasarım diliyle ifade edildiği örnekler. Sol: Ferrari Merkez Ofis Binası, Maranello, 2015 (kaynak: Url- 1); sağ: Coca cola Merkez Ofis Binası, Berlin, 2014 (kaynak: Url- 2).

Resim 2. Kurumsal kimliğin somut tasarım diliyle ifade edildiği örnekler. Sol: Adidas satış mağazası, Amsterdam, 2013 (kaynak: Url-3-4-5); sağ: “The big basket” olarak adlandırılan Longaberger ofis binası, Ohio, 1997 (Kaynak: Url-6)

Ayrıca anket yapılan üniversitelerin mimarlık bölümü ders katalogları mimarlık eğitiminin ilk dönemlerinde soyut tasarım dilinin geliştirilmesi için önemli bir araç olan temel tasarım ve mimari proje derslerinin hangi dönemlerde verildiği açısından incelenmiştir. Söz konusu incelemeler bölümlerin web sitelerinde ilan edilen güncel ders katalogları üzerinden yapılmıştır.

4. Bulgular ve Değerlendirme

Beş farklı üniversitede mimarlık bölümünde okuyan 300 öğrenci üzerinde yapılan anket çalışması, öğrencilerin sınıfları ve okudukları okulda gördükleri dersler üzerinden analiz edildiğinde dikkat çekici sonuçlar ortaya çıkmıştır. Buna göre öncelikli olarak öğrencilerin ilk yıllara yüksek oranda soyut tasarımları değil somut olanları tercih ettiği; bu tercihin üst sınıflara doğru azalarak, soyut tasarımlara doğru bir beğeniye dönüştüğü görülmüştür. Sonuçlar, ilk yıl %64,4 ikinci yıl %55,7 oranında somut tasarımları daha başarılı bulan öğrencilerin üst sınıflarda soyut tasarım dilini daha iyi kavrar hale geldiği ve 3. yıl %68,7, 4. yıl ise %70 oranında soyut tasarımları daha başarılı gördüğünü ortaya koymaktadır (Tablo.1)

Tablo 1. Okudukları sınıfa göre öğrencilerin verdiği cevaplar

Okuduğu sınıf	Soyut		Somut	
	n	Oran (%)	n	Oran (%)
1. Sınıf	32	35,6	58	64,4
2. Sınıf	31	44,3	39	55,7
3. Sınıf	55	68,7	25	31,3
4. Sınıf	42	70,0	18	30,0

Stüdyo derslerinde de gözlemlenen öğrencilerin somuttan soyuta doğru dönüş beğenisinin nedenlerini anlamak için okulların dersler katalogları incelenmiş ve okullar arasında özellikle birinci sınıf eğitiminde bazı dikkat çekici farklılıklar tespit edilmiştir. Üniversitelerin ders katalogları incelendiğinde beş farklı mimarlık bölümünde de aynı şekilde mimarlık eğitiminin 1. döneminde Temel Tasarım dersinin verildiği görülmüştür. Ancak, Mimari Proje 1 dersinin A, B ve C üniversitelerinde yine eğitimin 1. döneminde verilmeye başlamasına rağmen, D üniversitesinde 2. dönemde, E üniversitesinde ise ancak 3. dönemde yani mimarlık eğitiminin 2. yılında başladığı tespit edilmiştir.

Uygulamada farklılıklar tespit edilen bu iki ders mimarlık öğrencinin tasarlama eylemi ile ilk kez karşılaştığı, eğitiminin birinci yılı için en temel sayılan dersler olarak bilinir. Bu dersler öğrencinin somut bir ifadenin soyut bir bakış açısıyla yansıtılabilmesini öğrenebilmesini amaçlayan uygulamalı derslerdir. Bunlardan Temel Tasarım dersi ile biçimsel soyutlama anlatılırken, Mimari Proje 1 dersi ile işlevsel ve anlamsal soyutlamanın kavratılması amaçlanır. Bu derslerin birlikte verilmesi ise mimari tasarımda soyut mekan algısı ve konsept oluşturma yeteneklerinin gelişiminde A, B ve C üniversitelerinde bütün olarak görülürken, D ve E üniversitelerinde farklı bir yaklaşım olduğu tespit edilmiştir. Buna göre eğitimin ilk döneminde biçimsel soyutlama vermeye yoğunlaşan D ve E üniversiteleri biçimsel soyutlamanın öğrenilmesinden sonra sıralı olarak işlevsel ve anlamsal soyutlamayı vermektedirler.

Elde edilen veriler üniversiteler bazında verilen cevaplar açısından da değerlendirilmiştir (Tablo 2). Buna göre kurumsal kimliğin temsili açısından somut tasarım dilini benimseyen öğrencilerin en yüksek oranla sırasıyla D üniversitesinde (%60) ve E üniversitesinde (%55) eğitim gördükleri tespit edilmiştir. Elde edilen bulgular ilk dönemlerde alınan tasarım ile ilgili derslerin öğrencilerin somut ifadeleri soyut bir şekilde anlamlandırmasında etkili olduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 2. Okudukları okullara göre verdikleri cevaplar

Okuduğu üniversite	Soyut		Somut		
	n	Oran (%)	n	Oran (%)	
A Üniversitesi	102	56,7	78	43,3	Proje dersine ilk dönem temel tasarım ile başlayanlar
B Üniversitesi	11	55,0	9	45,0	
C Üniversitesi	13	65,0	7	35,0	
D Üniversitesi	16	40,0	24	60,0	Proje dersine sonradan başlayanlar
E Üniversitesi	18	45,0	22	55,0	

Diğer taraftan incelenen tüm okulların müfredatlarına bakıldığında yıllar içerisinde artan bir şekilde teorik derslerin içeriğinin anlamsal soyutlamaya ve eleştirel düşüncenin gelişimine odaklandığı görülmüştür. Bu nedenle, öğrencilerin artan stüdyo tecrübesiyle birlikte üst sınıflarda soyut tasarım dilinin daha iyi kavrar hale geldiği ve projelerde figüratif temsil eğilimlerinin azaldığı da yaygın bir gözlemdir.

5. Sonuç

Zorlu bir üniversite giriş sınavı sürecinden sonra fen ve matematik kavramları ile donatılmış olarak mimarlık eğitimine başlayan mimarlık bölümü öğrencileri açısından eğitimin özellikle ilk yılları oldukça zorlu bir sürece sahiptir. Bu süreçte daha önce sahip olmadığı bir bakış açısıyla çevresini gözlemlemesi, analiz etmesi ve yorumlaması beklenen öğrenciler genellikle beklenenin altında bir performansla mimarlık dilini anlamaya ve kullanmaya çalışmaktadırlar.

Diğer taraftan mimarlık mesleğinin kendine has dilinin anlaşılması yalnızca öğrenci için zor bir süreç değildir. Bu dilin anlatılabilmesi de bir o kadar zorlu bir sürece sahiptir. Bu bağlamda dilin öğretilmesindeki en temel araçlar tasarımın temel ilkelerinin öğretildiği Temel Tasarım dersi ve bu dersin tamamlayıcısı niteliğinde ürünlerin geliştirildiği Mimari Proje 1 dersidir. Araştırma bulguları da bu yaklaşımı destekler niteliktedir. Sonuçlar göstermektedir ki genel olarak tüm öğrenciler eğitimlerinin daha ileriki dönemlerinde bu dili daha iyi bir şekilde okuyabilmektedir; ancak Temel Tasarım ve Mimari Proje derslerine birlikte başlayan öğrencilerin soyut tasarım algısının daha hızlı gelişmektedir. Bu nedenle, söz konusu derslerin mimarlık eğitiminin ilk dönemlerinden itibaren verilmeye başlanması soyut düşünme becerisinin daha erken kazanılması açısından önem arz etmektedir.

Kaynakça

- Url- 1. <<http://www.wilmotte.com/en/project/390/Ferrari-Sporting-Management-Center>>(01.11.2018).
- Url- 2. <<http://inhabitat.com/coca-colas-bright-red-berlin-hq-is-actually-pretty-green-thanks-to-energy-saving-design/>> (01.11.2018).
- Url- 3. <<https://www.trendhunter.com/trends/adidas-originals-popup-shop>> (01.11.2018).
- Url 4. <<https://www.behance.net/gallery/16482709/Adidas-Brand-Design-Study>> (01.11.2018).
- Url- 5. <<http://blog.adidas-group.com/2012/09/how-staying-abroad-enriched-my-time-as-a-dual-study-program-participant>> (01.11.2018).
- Url- 6. <<https://archpaper.com/2016/03/p116430/>> (01.11.2018).
- Kaya, F. B. Ü. (2006). “Kurum Kimliği ve Kurumsal Tasarım”, *Tasarım+ kuram dergisi*, 3(4), 27-37.
- Nezor, S. (2011). *Mimarlık Eğitimi ve Soyutlama*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Örmecioğlu H.T., (2016). "Tourist in Wonderland The Architectural Image as a Part of Tourism Marketing", *International Multilingual Academic Journal*, 3, pp.66-76.
- Sağiroğlu P. M. ve Çelikkant G. (2016) “Bütüncül Kurumsal Kimlik Stratejisinde Mimari Tasarımın Önemi”, *Megaron*, 11(3):423-436.

High Voltage Cable Defect Clustering Using Artificial Neural Networks

Fatih SERTTAS¹, Fatih Onur HOCAOGLU²

Abstract

Partial discharge is very important in fault occurrence in the high voltage electricity system. It is a very low leakage in the high voltage cables, transformers or other electrical equipment in the system. Comparing to the main high voltage, this weak leakage voltage is nearly 1/1.000.000 ratio smaller and not possible to see with the traditional voltage measuring devices. In this paper, partial discharge sources in the high voltage cables are investigated and some experiments are made in the laboratory. Various deformations are formed in the high voltage XLPE cables. Afterwards several high voltage level are implemented to these cable samples. Partial discharge (PD) signals are measured and collected as digital data in the computer. Artificial neural networks clustering method is used to cluster the data and extraction a meaningful feature of the raw PD data for the future classification studies.

Keywords: High Voltage, Partial Discharge, ANN Clustering, Feature Extraction

JEL Codes: C32, C36

1. Introduction

Main electricity voltage level depends on loads and generators connected to the grid. In case of a fault occurrence in an electricity connection, electricity grid is effected bad and voltage level changes. Partial discharge is generally the main reason of high voltage electrical faults. Approximately 80% of the high voltage faults occur due to partial discharge problem in the cables or electrical equipment. XLPE (Cross-linked polyethylene) cable is the most widely used underground cable type in the high and medium voltage networks. XLPE cables, which are frequently encountered in pole type transformer connection, are electrical equipment that must be treated with precision in connection points. Otherwise, bad connection points on the XLPE cable may cause really critical problems such as sudden explosion or fire. It is never desired that high voltage electrical systems with very high installation costs are exposed to such faults. This is also very crucial occupational health and safety problem. In view of all these reasons, the determination of the partial discharges (PD) and identifying the source of PD are of great importance in terms of preventing the failures.

Chang & Yang (2006), presents a fuzzy c-means classifying based technique to identify the defects of cast-resin transformers due to PD. Field data are saved in their study using a PD

¹ Research Assistant, Afyon Kocatepe University, serttasf@gmail.com (corresponding author)

² Associate Professor Afyon Kocatepe University, fohocaoglu@gmail.com

measuring system for the transformer. In another study, a novel PD identification technique is found on the fuzzy-possibilistic product partition c-means (Sumathi, Madhu, & Vidya, 2017). Statistical feature extraction technique is applied to get the features for each PD signal data. Yongpeng Xu et al., (2016) propose a methodology for XLPE cable defect models classification. Feature vectors are obtained by fuzzy c-means clustering on the contourlet domain using two extracted features with contourlet subband coefficients.

Hung-Cheng Chen, (2012) proposed an extension method, a PD recognition system for HV power cables. A PD detection system is utilized to measure raw three-dimension PD patterns of cross-linked polyethylene (XLPE) power cables. The results claim that a high accuracy with a high tolerance of noise interference is gained. Similarly, Xu et al., (2018) propose a novel technique to extract the features of DC - XLPE cable PD image based on non-subsampled contourlet transform (NSCT). Four types of PD signal are collected from the cable defects which is artificially designed. Comparing to the wavelet, the recognition rate of the technique is increased by more than 16.80%.

Cable joints are the weakest point in cross-linked polyethylene (XLPE) cables (Raymond, Illias, & Bakar, 2017). Five XLPE cable joints with artificially created defects are prepared based on the defects. A high noise tolerance principal component analysis (PCA)-based feature extraction is proposed. Classification is applied using Artificial Neural Networks (ANN) and Support Vector Machine (SVM).

PD detection with various methods are performed to develop the accuracy of the measurement (H.-C. Chen, 2012), and to identify the PD type correctly (Noel, Basappa, Lakdawala, & Nimbole, 2008). Neural networks are generally the referenced method in many studies (Seong-Hee Park, Seok-Jae Kim, Kee-Joe Lim, & Seong-Hwa Kang, 2005) (Yu Han & Song, 2003). Among the PD clustering and classification studies, in this paper, it is aimed to cluster the raw PD data in case of different insulation defect types on the XLPE cables. Firstly, some same-length XLPE cables with artificially designed insulation defects are prepared to test under high voltage. Experimental studies which are presented in the Section 2 are carried out in the high voltage laboratory and PD data (Section 3) is collected and saved. These collected data are processed with the Artificial Neural Network Clustering method. Clustering groups are made and presented in the results section.

2. Experimental Study

Experiments are carried out in the Afyon Kocatepe University Engineering Faculty Electrical Engineering Department High Voltage Laboratory. Under 5 kV (kilovolts) voltage, 4 different type artificially designed insulation defected XLPE cables are tested. Six experiments are done for each type of defect. In 2.1 and 2.2 sections, experimental studies are detailed.

2.1. Defected XLPE Cable Preparation and High Voltage Tests

XLPE cable has widely usage in medium voltage electricity distribution systems. For this reason, in this experimental study, XLPE cable is selected to test under high voltage with partial discharge. Cable joints are the most problematic places because of defects made by craftsmen. Capillary scratch defect, needle tip defect, earth connection only XLPE cable and unshielded cable without any defect are tested to compare the PD data. Minimum voltage value to see partial discharges is determined as 5 kV empirically. This minimum value is selected for the experiments.

Laboratory has a Faraday cage behind the walls and the walls provide clear measurements in PD tests. Otherwise many electrical devices near the laboratory produce noisy environment for such kind of low level voltage and capacitance measuring process.

2.2. Partial Discharge Measurement

Coupling capacitor and partial discharge measurement system is used to measure PD and digital oscilloscope is used to collect raw time based PD data. In the Fig. 1 partial discharge measurement system is shown.

Figure 1. PD Test and Measurement System

3. Partial Discharge (PD) Data

Time based raw PD data is measured and digitalize with the digital storage oscilloscope (DSO) six times for each four types of defected cables. In one experiment, 3040 data is collected by DSO. In terms of PD is a dynamic signal, every experiment for one type of defect, looks different from other experiment with the same defect. Therefore six experiments are realized for one defect type. In Fig. 2, under 5 kV voltage, PD signal of the capillary scratch defected cable is plotted and in Fig. 3, three PD signal of the capillary scratch defect is shown together to see the differences.

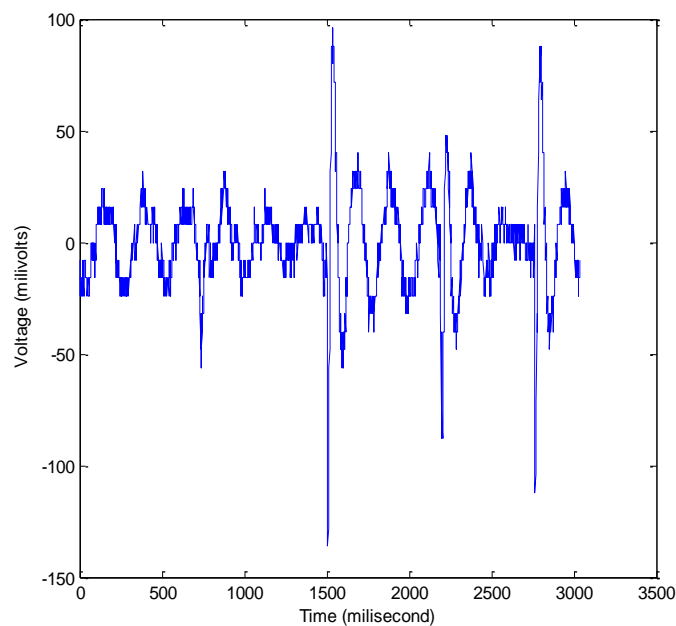

Figure 2– PD Data in 5 kV

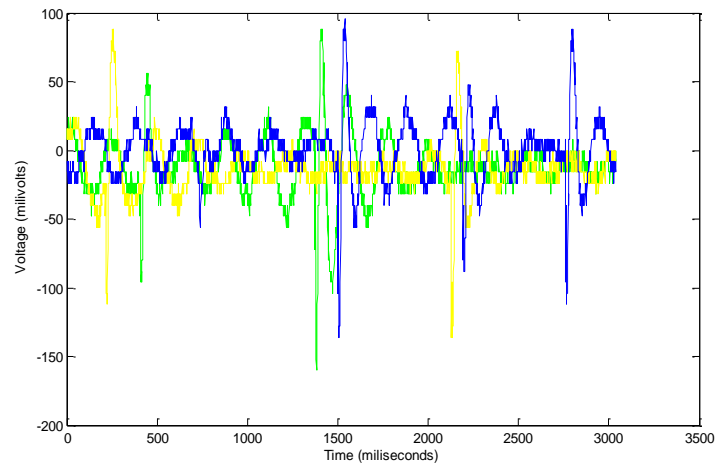

Figure 3. Three PD Data for Capillary Scratch Defect

4. Artificial Neural Networks (ANN) Clustering

Artificial neural networks (ANN) are widely used methods in many areas of intelligence. Forecasting, classifying and many other applications can be done with ANN. Clustering data is also a significant application for ANN. This methodology involves grouping data by similarity. Many areas such as marketing, bioinformatics, data mining widely apply this method. Self-organizing maps (SOM) learn to classify input vectors due to how they are grouped in the input space. The neighboring neurons in the map are learning to recognize the neighboring parts of the inputs space, while they are different from the competitive layers. In this way, self-organizing maps learn both the distribution and the topology of the trained input vectors.

Every output node related with a cluster and is associated with a weight vector w_j , $j=1, \dots, K$, where K is the number of clusters, stored in terms of synaptic weights w_{ji} , $i=1, \dots, d$ representing the connection between input node i and output node j .

Given an input pattern $x=\{x_1, x_2, \dots, x_d\}$ presented at iteration t , the similarity between the weight vector w_j of the randomly initialized cluster j , and x can be obtained by computing the net activation v_i ,

$$s(x, w_j) = v_j = w_j^T x = \sum_{i=1}^d w_{ji} x_i \quad (\text{Eq. 1})$$

$$J = \text{argmax } s(x, w_j) \quad (\text{Eq. 2})$$

$$J = \text{argmin } D(x, w_j) \quad (\text{Eq. 3})$$

Given in the Eq. 3 where the D is distance function. The weight vector of this winner neuron J is further moved towards the input pattern following the updating Eq. 4,

$$w_j(t+1) = w_j(t) + \sigma (x(t) - w_j(t)) \quad (\text{Eq. 4})$$

Where the σ is the learning rate. Finally equations result as Eq. 5.

$$w_j(t + 1) = w_j(t) + \sigma(x(t)) \tag{Eq. 5}$$

5. Results and Discussion

In the training process of the neural network, three of the data of capillary scratch defected cables are selected in the neural network by using MATLAB software. According to these three training data, self-organizing map (SOM) is formed which shown in Fig. 4. This self-organizing map represents the results summary of an output clustering matrix of the capillary scratch defected cables. The reason for using 2x2 matrix form is quick calculation time response and to see the possible minimum size for clustering is applicable or not.

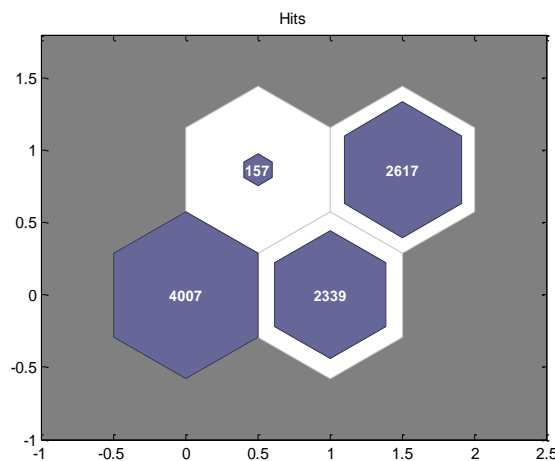

Figure 4. SOM Plot of PD Data of the Capillary Scratch Defected Cable Then the data of the other defect types are tested in this neural network; other capillary scratch data, needle tip defect, earth-connection only and no-shield data respectively which shown in Fig. 5.

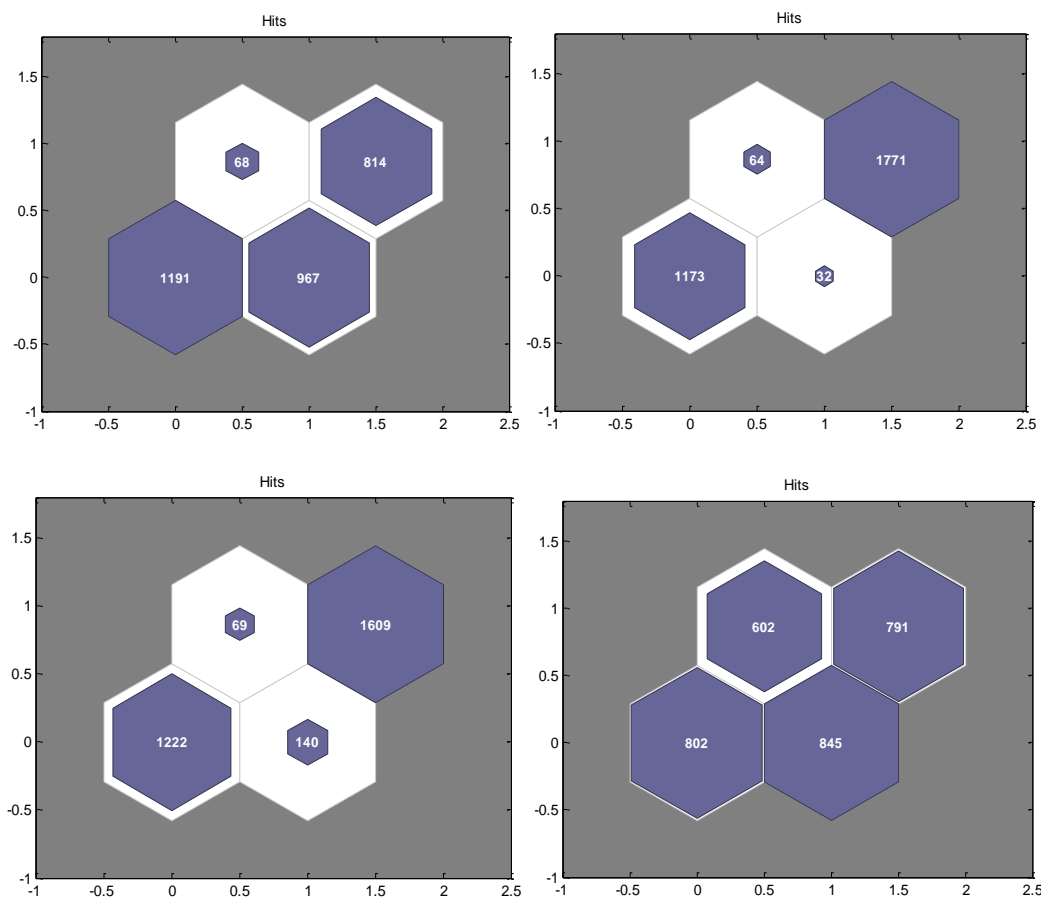

Figure 5. Test SOM plots of capillary scratch data, needle tip defect, earth-connection only and no-shield data (from left to right respectively)

6. Conclusions

Partial discharge (PD) detection with PD type identification is one of the most critical problems in high voltage insulation testing area. From the aspect of this view, many identification and classification studies are carried out on the PD signals in the literature. Among them, in this study, artificially defected XLPE cables are tested under high voltage to get different type of PD signal data. Afterwards, the raw PD data is used in an Artificial Neural Network clustering method, Self-Organizing Maps (SOM). Mapping is implemented to the 1x3040 element data of each experiment and it converts the data to 2x2 mapped matrix. This clustering technique is used as a feature extraction method. For future studies, these 2x2 mapped matrix represent one experiment of PD test.

As seen on the results, the training data and same testing data shows the similar SOM results. However the other type of defects differ from training one. This technique is applied for all the data respectively and shows the same result. In the future studies, this clustering groups may applied to classification methods such as Support Vector Machine (SVM) and k-nearest neighbors (kNN). In addition to this, SOM matrix could be improved and accuracy may be investigated according to this SOM matrix size. However this may needs better-performance computers.

Acknowledgements

This study is supported by a project from Afyon Kocatepe University Scientific Research Project Department which is numbered 17.KARIYER.124.

References

Chen, H.-C. (2012). Fractal Features-Based Partial Discharge Pattern Recognition Using Extension Method. In 2012 Second International Conference on Intelligent System Design and Engineering Application (pp. 274–277). IEEE. <http://doi.org/10.1109/ISdea.2012.561>

Chen, H.-C. (2012). Fractal features-based pattern recognition of partial discharge in XLPE power cables using extension method. *IET Generation, Transmission & Distribution*, 6(11), 1096–1103. <http://doi.org/10.1049/iet-gtd.2012.0080>

Noel, M. M., Basappa, P., Lakdawala, V., & Nimbole, V. (2008). A Neural Network Based System for Prediction of Partial Discharge Pulse Height Distribution Parameters. In Conference Record of the 2008 IEEE International Symposium on Electrical Insulation (pp. 331–335). IEEE. <http://doi.org/10.1109/ELINSL.2008.4570341>

Raymond, W. J. K., Illias, H. A., & Bakar, A. H. A. (2017). High noise tolerance feature extraction for partial discharge classification in XLPE cable joints. *IEEE Transactions on Dielectrics and Electrical Insulation*, 24(1), 66–74. <http://doi.org/10.1109/TDEI.2016.005864>

Seong-Hee Park, Seok-Jae Kim, Kee-Joe Lim, & Seong-Hwa Kang. (2005). Comparison of recognition rates between BP and ANFIS with FCM clustering method on off-line PD diagnosis of defect models of traction motor stator coil. In Proceedings of 2005 International Symposium on Electrical Insulating Materials, 2005. (ISEIM 2005). (p. 849–852 Vol. 3). IEEE. <http://doi.org/10.1109/ISEIM.2005.193512>

Sumathi, S., Madhu, S., & Vidya, H. A. (2017). A novel approach for partial discharge pattern recognition based on FP 3 CM-ENN. In 2017 International Conference on Smart grids, Power and Advanced Control Engineering (ICSPACE) (pp. 278–282). IEEE. <http://doi.org/10.1109/ICSPACE.2017.8343443>

Xu, Y., Qian, Y., Yang, F., Li, Z., Sheng, G., & Jiang, X. (2018). DC cable feature extraction based on the PD image in the non-subsampled contourlet transform domain. *IEEE Transactions on Dielectrics and Electrical Insulation*, 25(2), 533–540. <http://doi.org/10.1109/TDEI.2018.006919>

Yongpeng Xu, Yong Qian, Xiaoxin Chen, Aihuiping Xue, Gehao Sheng, & Xiuchen Jiang. (2016). Partial discharge feature extraction through contourlet transform for XLPE cable defect models classification. In 2016 International Conference on Condition Monitoring and Diagnosis (CMD) (pp. 912–915). IEEE. <http://doi.org/10.1109/CMD.2016.7757971>

Yu Han, & Song, Y. H. (2003). Using improved self-organizing map for partial discharge diagnosis of large turbogenerators. *IEEE Transactions on Energy Conversion*, 18(3), 392–399. <http://doi.org/10.1109/TEC.2003.815834>

Examination of the Effectiveness, by Using Aras Method with Dupont Analysis: An Application on the BIST Insurance Index

Haşim BAĞCI¹

Abstract

Insurance is a service offered to people in return for certain premium payments to guarantee their future. Insurance is a more useful and necessary set of applications than is considered.

Dupont analysis is a set of ratios, that consist of several financial ratios and indicates how these ratios affect the profitability of the enterprises. Dupont analysis is not a method, it contains the criteria which are helpful in using the method. In this work the Aras method, which is one of the multi criteria decision making methods, is used. The effectiveness analysis of insurance companies is carried out by using Aras method. This analysis is conducted for a time interval of 5 years between 2013-2017. As a result of the analysis, evaluations are made about which insurance company was more profitable in which year and the policy recommendations for the future are presented.

Keywords: Dupont Analysis, Insurance, Insurance Sector, Aras Method

JEL Codes: G10, G20, G22

Dupont Analizi Kullanılarak Etkinliğin Aras Yöntemiyle İncelenmesi: BİST Sigorta Endeksinde Bir Uygulama

Özet

Sigorta; insanların geleceğini garanti altına almak için belli bir prim ödemeleri karşılığında onlara sunulan hizmettir. Sigorta düşünüldüğünden daha faydalı ve gerekli bir uygulamalar bütünüdür.

Dupont analizi; birden çok finansal orandan oluşan ve bu oranların işletmenin karlılığını nasıl etkilediğini ortaya koyan bir oranlar bütünüdür. Dupont analizi; bir yöntem değildir, yöntemin kullanılmasında yardımcı olan kriterleri içermektedir. Bu çalışmada kullanılan yöntem ise çok kriterli karar verme tekniklerinden olan Aras metodudur. Aras metodu yardımıyla sigorta şirketlerinin etkinlik analizi gerçekleştirilmiştir. Bu analiz; 2013-2017 yılları arası 5 yıllık zaman dilimi için yapılmıştır. Analiz sonucunda; hangi sigorta şirketinin hangi yılda daha karlı olduğuyla ilgili değerlendirmelerde bulunulmuş ve geleceğe yönelik politika önerileri sunulmuştur.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Aksaray Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sağlık Yönetimi Bölümü, hasimbagci1907@hotmail.com

1. Giriş

Sigorta; insanların geleceğini garanti altına almak için belli bir prim ödemeleri karşılığında onlara sunulan hizmettir. Bu hizmet, gelecekte sunulmak için şimdiden de ödenebilir veya mevcut durumda da bu hizmetten yararlanılabilir. Hayat sigortası, deprem sigortası, sağlık sigortası, trafik sigortası, kasko vb. birçok sigorta türü bulunmaktadır. Sigortacılığın temel amacı; insanların beklenmedik koşullarla karşılaştığında hazırlıksız yakalanmasını engellemek ve çözüm geliştirmektir. Dolayısıyla sigorta, insanları geleceğe yönelik koruyan ve hayatlarındaki riski minimize eden bir uygulamadır. Sigorta için gerçekleştirilen ödemeleri gereksiz gibi düşünen bireyler, olumsuz durumlarla aniden karşılaştıklarında ne yapacakları konusunda anlık çözümler geliştirmede yetersiz kalacaklarını düşünmemektedir. Böyle koşullarda bireylerin sigortası devreye girerek tüm hasar vb. zararları karşılamakta ve bireyi mağdur etmemektedir.

Türkiye’de birçok sigorta şirketi bulunmaktadır. Bu şirketlerin bir kısmı halka açık, bir kısmı ise değildir. Türkiye’deki halka açık sigorta şirketleri, Borsa İstanbul’da faaliyet göstermekte ve kamuyu aydınlatma platformuna kayıtlı ve mali tabloları Borsa İstanbul’da yayımlanmaktadır. Türkiye’de BİST Sigorta Endeksi’ne kayıtlı aktif faaliyet gösteren 6 sigorta şirketi vardır. Bu şirketler: Aksigorta, Anadolu Anonim Türk Sigorta Şirketi, Anadolu Hayat Emeklilik, Avivasa Emeklilik, Güneş Sigorta ve Ray Sigorta’dır. 6 sigorta şirketinin karlılıkları incelenmiştir. Karlılık incelemesinin nedeni; şirketlerin faaliyetlerini ne düzeyde doğru kullandıklarını tespit ederek yatırımcılara fikir vermektir. Bu tespiti gerçekleştirmek için şirketlerin mali tabloları kullanılmıştır. Mali tablolarında kullanılan veriler ise Dupont analizidir.

Dupont analizi; işletmenin aktiflerinin karlılığını nasıl etkilediğini analiz etmek amacıyla kullanılmaktadır. Dupont analizi, bir firmanın yüksek kar marjı ile satış yapmasının tatminkar bir dönem karını garanti etmeyeceğine, bu yüzden kullanılan kaynaklarla ilişkili bir satış tutarının gerçekleşmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Öte yandan ise yüksek satış hacminin yeterli bir kâr marjı olmaksızın istenen sonucu vermeyeceğini ifade etmektedir.

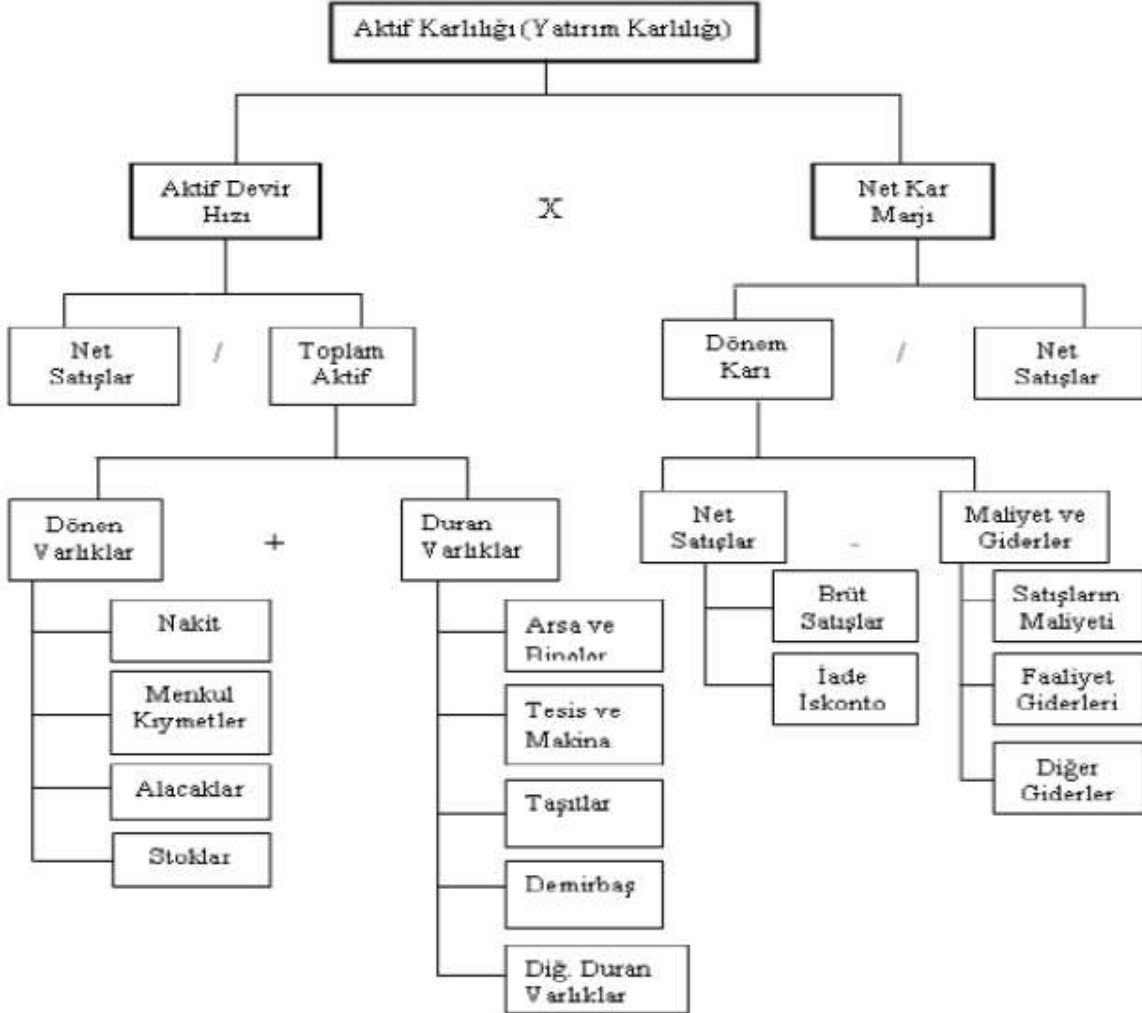
Bu çalışmada Dupont analizi oranlarından yararlanılarak sigorta şirketlerinin karlılık düzeyleri incelenmiştir. Bu inceleme 2013-2017 yılları arası 5 yıllık dönem için yapılmış ve Aras yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın amacı; Aras yöntemi yardımıyla belirlenen zaman aralıklarında hangi sigorta şirketinin daha karlı olduğunu saptamaktır. Bu saptamayla birlikte sigorta şirketleri arasında kıyaslama yapmak ve sigorta şirketlerine geleceğe yönelik öngörülerde bulunmaktır. Öngörü yapmanın nedeni ise firmaların mali açıdan önlem alabilmesini sağlamaktır. Eğer firmanın karlılık düzeyi düşük ise nereden kaynaklandığını incelemesi ve karlılık seviyesini arttırmak için farklı pazarlama ve finansman stratejileri benimsemesi gerekebilir.

2. Dupont Analizi

Dupont analizi 1918 yılında Du-Pont de Nemours & Co tarafından geliştirilen ve karlılık hedefli bir oranlar bütünüdür. Dupont analizinde karlılık ölçümü yapabilmek için kullanılan temel ölçütler; aktif karlılığı ve özsermaye karlılığıdır. Aktif karlılığı; aktiflerin karlılık düzeyini ya da işletmenin yaptığı yatırımların karlılık durumunu göstermektedir. Aktif karlılığı; bir firmanın her 1 birimlik varlık yatırımı üzerinden kaç birim satış yaptığını ve işletmenin toplam satışları üzerinden kazancını ölçmektedir. Aktif karlılığı, yatırımlar

üzerinden bakıldığı için yatırım karlılığı olarak da ifade edilebilmektedir ve net kar / toplam aktif formülüyle hesaplanmaktadır. Bu formülün nerden geldiği ve aktif karlılığının içeriği Şekil 1’de gösterilmiştir (Almazari, 2012; Herciu vd., 2010).

Şekil 1. Aktif Karlılığı

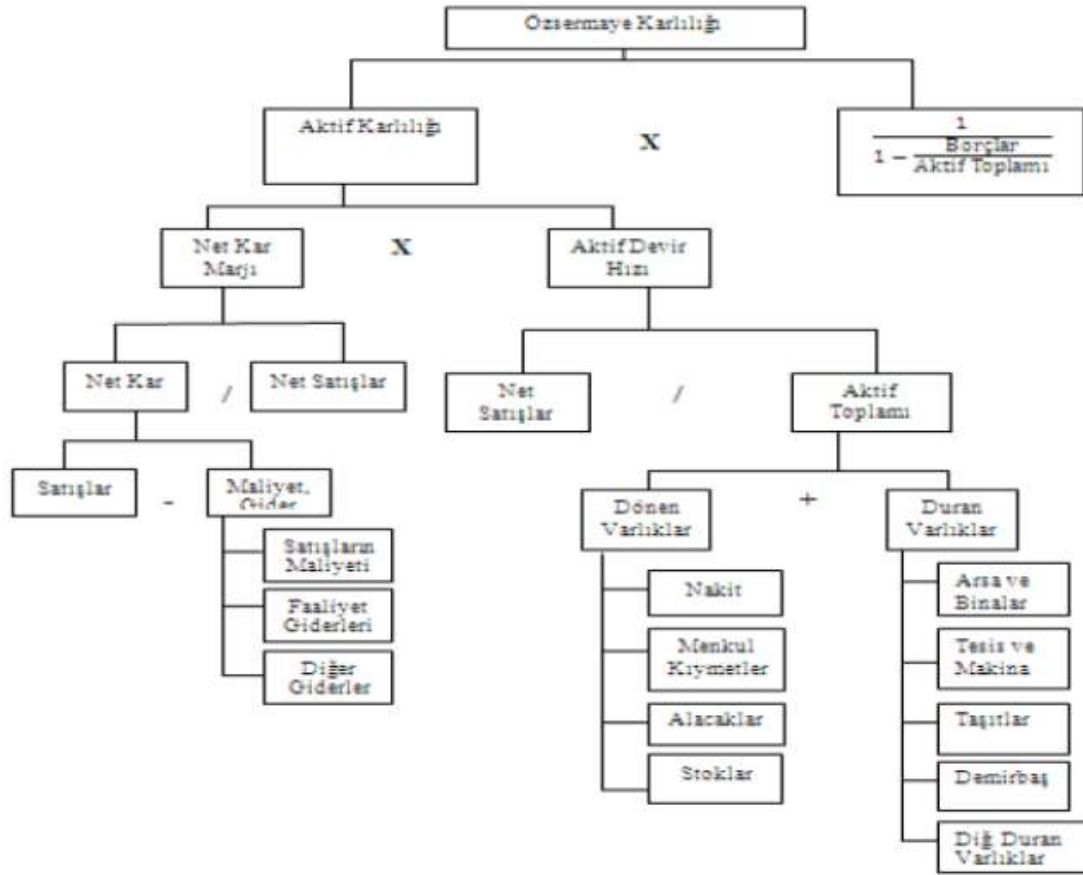

Kaynak: Berk, 2010: 492; Çabuk & Lazol, 2011: 233

Aktif karlılığı veya yatırım karlılığının içeriğindeki oranlar Şekil 1’de gösterilmiştir. Şekle göre; aktif karlılığı temelde aktif devir hızı ve net kar marjı oranlarının çarpımından oluşmaktadır. Ayrıca bu iki oranın da alt oranları bulunmakta ve o oranlar da farklı kalemlerin birleşiminden meydana gelmektedir. Benzer biçimde özkaynak karlılığının oluşumu da Şekil 2’de görülmektedir.

Özsermaye karlılığının oluşumu Şekil 2’de görülmekte ve net olarak hesaplanış biçimi ise net kar / özsermaye toplamı şeklinde formülize edilmektedir. Ancak bu formülün nereden ve nasıl geldiği şekilde görülmektedir. Özsermaye karlılığının oluşumunda ise aktif karlılığı ve finansal kaldıraç oranları etkilidir. Aktiflerin az kullanılması veya etkin bir biçimde kullanılamaması özsermaye karlılığını düşürmektedir. İşletme borçlanma yoluyla özsermaye karlılığını artırabilir; ancak bu durumun gerçekleşmesi için aktif karlılığının borçlanmanın maliyetinden yüksek olması gereklidir.

Şekil 2. Özsermaye Karlılığı

Kaynak: Aydın, vd., 2010: 131

3. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada çok kriterli karar verme tekniklerinden olan ARAS yöntemi kullanılmıştır. ARAS yöntemi, Zavadskas & Turskis (2010) tarafından literatüre kazandırılan bir yöntemdir. ARAS kelimesi ise Additive Ratio Assessment Method sözcük grubunun kısaltılmış halidir. Anlamı ise katkı oranı değerlendirme yöntemi olarak literatüre çevirilmiştir. Bu yöntemin diğer çok kriterli karar verme tekniklerinden en önemli farkı; alternatiflere ait verilerle optimal verilerin kıyaslanmasıdır ve optimal veriler ayrı bir alternatifmiş gibi analize katılmaktadır. Örneğin; bir değişkene ait skorun optimali 0,50 ise bu skor optimaldir. Bunun anlamı; bir değişkenin yüksek veya az olması o değişkenin optimal skorunu değiştirmez, optimal skor diğer yöntemlerdeki gibi %100 değil, kullanılan değişken için en ideal skordur. Optimal veri grubunu kullandığı için ARAS yönteminin, diğer çok kriterli karar verme tekniklerine göre oran derecelendirmede kullanılabilecek en uygun teknik olduğu düşünülmektedir (Yıldırım, 2015: 289; Ömürbek vd., 2017: 32).

ARAS yöntemi 4 aşamadan oluşmaktadır (Zavadskas vd., 2010: 128):

➤ İlk adımda analiz edilecek alternatifler ve belirlenen değerlendirme faktörlerine göre bir karar matrisi oluşturulmaktadır. Karar matrisi oluşturma, çok kriterli karar verme yöntemlerinin hemen hemen hepsinde başlangıç safhasını oluşturmaktadır. Karar matrisi:

$$X = \begin{bmatrix} x_{01} & x_{02} & \dots & x_{0n} \\ x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1n} \\ \vdots & \vdots & \dots & \vdots \\ x_{m1} & x_{m2} & \dots & x_{mn} \end{bmatrix} \quad (1) \text{ biçiminde oluşmaktadır.}$$

1. adımda kullanılan karar matrisinde; satırlar alternatifleri, sütunlar ise kriterleri göstermektedir. Bu yöntemde diğer yöntemlere ek olarak optimal veri grubu da satırlara eklenerek karar matrisi oluşturulmaktadır. Optimal veri grubu, kullanılan değişkenin türüne göre değişmektedir. Eğer optimal bir oran var ise herhangi bir hesaplama gerek yoktur. Ancak optimal oran yok ise değişkenin fayda veya maliyet türü olmasına göre hesaplama farklılaşmaktadır.

Fayda durumu: $X_{0j} = \max_i X_{ij}$ Maliyet durumu: $X_{0j} = \min_i X_{ij}$ formüllerine göre optimallik belirlenmektedir.

➤ Fayda, maliyet veya en uygun orana göre optimallik saptanıp karar matrisi oluşturulduktan sonra karar matrisi verileri normalleştirilmekte veya standartlaştırılmaktadır. Bu işlemin uygulanması safhasında da istenilen verinin fayda veya maliyet durumuna göre hesaplama değişmektedir. Hesaplama:

$$\bar{x}_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sum_{i=0}^m x_{ij}}$$

$$\bar{x}_{ij} = \frac{1/x_{ij}}{\sum_{i=0}^m 1/x_{ij}} \quad (2) \text{ şeklindedir.}$$

2 numaralı formülün ilk satırındaki formül, değişkenin fayda durumuna göre hesaplama iken diğer formül ise maliyet durumuna göre hesaplamayı göstermektedir. Aralarındaki tek fark; maliyet verisinin toplam içerisindeki payı alınmadan önce 1 / maliyet biçiminde hesaplanmasıdır.

➤ Standartlaştırılmış karar matrisinde kullanılan değişkenlerin ağırlıkları ya da önem derecelerine göre yeniden hesaplanması safhası ise ağırlıklı normalize karar matrisi oluşturulmasıdır. Analizde kullanılan kriterlerin ağırlıkları kaç ise önceden belirlenir ve ağırlıklarla standart karar matrisi çarpılarak yeni bir matris oluşturulur. Kullanılan ağırlıkların toplamı:

$$\sum_{j=1}^n w_j = 1$$

(3) olmalıdır. Önem derecelerine göre:

$$x_{ij} = \bar{x}_{ij} w_j$$

(4) yardımıyla yeni

matris oluşturulmaktadır.

➤ Optimallik fonksiyonunun hesaplanmasıdır. Bu aşamada; her alternatifin optimal değeri hesaplanmaktadır. Bu hesaplama:

$$S_i = \sum_{j=1}^n x_{ij}$$

(5) formülüyle gerçekleştirilmektedir. Bu formül yardımıyla belirlenen alternatiflerin fayda derecelerinin bulunması gereklidir. Fayda dereceleri ise: $K_i = S_i / S_0$ formülüyle bulunmaktadır.

Hesaplanan K_i değerleri; alternatiflerin fayda fonksiyonunun etkinliğini göstermektedir. K_i değerlerinin büyükten küçüğe sıralanması ile alternatiflerin iyiden kötüye doğru seçimi görülmektedir.

4. Araştırmanın Bulguları

Araştırmada 2013-2017 yılları arası zaman periyodu için 5 yıllık Dupont verileri kullanılmıştır. Halka açık, Borsa İstanbul'a kayıtlı sigorta şirketlerinin verilerinden yararlanılmıştır. Analiz edilen şirketler ve kullanılan oranlar Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Veri Seti

DUPONT ORANLARI	SİGORTA ŞİRKETLERİ
Aktif Karlılığı	Aksigorta A.Ş.
Özsermaye Karlılığı	Anadolu Anonim Türk Sigorta Şirketi
	Anadolu Hayat Emeklilik A.Ş.
	Avivasa Emeklilik ve Hayat A.Ş.
	Güneş Sigorta A.Ş.
	Halk Sigorta A.Ş.
	Ray Sigorta A.Ş.

Tablo 1'de araştırmanın veri seti görülmektedir. Araştırmada 2 değerlendirme faktörü ve 7 alternatif incelenmiştir. Alternatifler sigorta şirketleri iken, değerlendirme faktörleri Dupont oranlarıdır. Amaç; sigorta şirketlerinin karlılık düzeyini tespit etmektir. Tespiti gerçekleştirmek için ise ARAS yöntemi kullanılmış ve sonuçlar Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. ARAS Skorları

Şirketler / Yıllar	2013	2014	2015	2016	2017
Aksigorta	0,550030864	0,211602875	-2,025872023	0,389148099	0,760290046
Anadolu Anonim Sigorta	0,26590775	0,26348712	0,301134105	0,240319394	0,424680377
Anadolu Hayat Emeklilik	0,346299794	0,327137876	0,79194627	0,4073208	0,450455881
Avivasa	Verisi yok	0,447908701	0,793963193	0,467697318	0,568066295
Güneş Sigorta	-0,572560039	0,134463841	-2,816712025	-0,443068412	0,178309439
Halk Sigorta	1	1	0,859847371	0,32327767	0,415874931
Ray Sigorta	0,300566123	0,081895982	-0,847566807	0,901202034	0,457261942

Aras sonuçları incelendiğinde; en karlı sigorta şirketi belirlenen zaman aralığı için değişmektedir. 2013, 2014 ve 2015 yıllarında Halk Sigorta firması en karlı iken 2016 yılında Ray Sigorta ve 2017 yılında ise Aksigorta firmalarının karlılık düzeyleri en yüksektir. Karlılık düzeyi açısından en yetersiz firmalar ise 2013, 2015, 2016 ve 2017 yıllarında Güneş Sigorta iken 2014 yılında ise Ray Sigorta'dır. Hatta Güneş Sigorta firması; 2013, 2015 ve 2016 yıllarında zarar etmiştir.

5. Sonuç ve Öneriler

Sigortacılık sektörü hem Türkiye'de hem dünyada gelişen bir sektördür. Bu yüzden bireyler ve kurumların sigortacılık işlemlerini gerçekleştirirken faaliyette bulunan şirketin geleceğine dikkat ederek seçimini gerçekleştirmesi gerekmektedir. Çünkü sigorta şirketi, bireylere trafik, hayat, emeklilik, kasko vb. birçok alanda sigortacılık hizmeti sunmakta ve bu hizmetler bireyler için oldukça önem arz eden aktivitelerden oluşmaktadır. Sigortacılık sektörüne yeni giren bir şirketin geleceğini incelemek için müşteriye verdiği değere ve verilen sözleri ne derece yerine getirdiğine bakılmalıdır.

Bu çalışmada Borsa İstanbul'da sigortacılık sektöründe faaliyet gösteren 7 firma incelenmiştir. 7 firmanın 2013-2017 yılları arası karlılık düzeyleri Dupont analizi yardımıyla hesaplanmıştır. Firmaların karlılık düzeylerini karşılaştırmak için ise ARAS yöntemi kullanılmıştır. Analiz sonucunda; tüm yıllarda farklı sigorta firmaları daha karlıdır. Ancak tüm yılların ortalamalarının sonuçları Tablo 3'de görülmektedir.

Tablo 3. Ortalama ARAS Skorları

Şirketler / Yıllar	Ortalama
Aksigorta	-0,022960028
Anadolu Anonim Sigorta	0,299105749
Anadolu Hayat Emeklilik	0,464632124
Avivasa	0,569408877
Güneş Sigorta	-0,703913439
Halk Sigorta	0,719799994
Ray Sigorta	0,178671855

2013-2017 yılları arası 5 yıllık zaman diliminde, en karlı sigorta firması Halk Sigorta iken karlılık düzeyi en düşük hatta zararda olan firma Güneş Sigorta'dır. Gerçekleştirilen bu analiz referans kabul edilerek hem bireyler hem de yatırımcılar için sigorta şirketi seçiminde yardımcı olabilir.

Çalışmanın geliştirilmesi açısından; halka açık olmayan sigorta şirketlerinin eklenerek karşılaştırma yapılması, dünyadaki başka bir ülke veya ülke grubundaki sigorta firmalarıyla kıyaslanması ve zaman aralığının arttırılması önerilmektedir. Ayrıca kullanılan çok kriterli karar verme tekniği değiştirilerek veya birden çok yöntem kullanılarak araştırma daha özgün hale gelebilir. Ancak mevcut haliyle de bu araştırma referans alınarak; birden çok sektörün kıyaslanması ve ülke bazlı analizlerle araştırma daha evrensel boyuta taşınabilir. Çünkü literatürde sigortacılık alanında yapılan çalışmalar sınırlı sayıdadır.

Kaynakça

Almazari, A. A. (2012). “Financial Performance Analysis Of The Jordanian Arab Bank by Using The DuPont System of Financial Analysis”, *International Journal of Economics and Finance*, 4(4): 86-94.

Aydın, N., Başar, M. ve Çoşkun, M. (2010). *Finansal Yönetim*, Ankara: Detay Yayıncılık.

Berk, N. (2010). *Finansal Yönetim*, İstanbul: Türkmen Kitabevi.

Çabuk, A. ve Lazol, İ. (2011). *Mali Tablolar Analizi*, Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım

Herciu, M., Ogorean, C. ve Belascu, L. (2011). “A DuPont Analysis of the 20 Most Profitable Companies in the World”, *International Conference on Business and Economics Research*. IACSIT Press, 1, 45-48.

Ömürbek, N., Eren, H., ve Okan, D. A. (2017). ENTROPI-ARAS ve ENTROPI-MOOSRA Yöntemleri ile Yaşam Kalitesi Açısından AB Ülkelerinin Değerlendirilmesi. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 10(2): 29-48.

Yıldırım, B. F. (2015). Çok Kriterli Karar Verme Problemlerinde ARAS Yöntemi. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 6(9): 285-296.

Zavadskas, E. K. ve Turskis, Z. (2010). “A New Additive Ratio Assessment (ARAS) Method in Multicriteria Decision-Making”, *Technological and Economic Development of Economy*, 16(2): 159-172.

Zavadskas, E. K., Turskis, Z. ve Vilutiene, T. (2010). “Multiple Criteria Analysis of Foundation Instalment Alternatives by Applying Additive Ratio Assessment (ARAS) method”, *Archives of Civil and Mechanical Engineering*, 10(3): 123–141.

Conscientious Objection in Germany and Alternative Service

Ömer UĞUR¹

Abstract

Although the concept of conscientious objection which can be defined as refusal of military service by religious, political, moral or similar reasons, it started to be seen as a concept that started to affect societies with the 20th century. Despite this, the role of the modern state in compulsory military service and regular armies from the 18th century onwards and the modernization of the wars in the 20th century has played an important role in the development of the idea of conscientious objection. After the Second World War, it became an international issue beyond being a national issue. In parallel with these international developments, it was seen that after the World War II, legal arrangements were made at the national level for conscientious objection. The most important of these arrangements was made by the Federal Government of Germany in order to express the right to conscientious objection more clearly than the constitution of any other country in the world. In this context, this study, first of all, will be discussed the concept of conscientious objection and the development of conscientious objection at international level. Later, the development of the right to conscientious objection in Germany and the alternative civilian service to be introduced to the citizens depending on the acceptance of this right will be clarified.

Keywords: Conscientious Objection, Germany, Alternative Service

JEL Codes: K10, K33, K40

Almanya’da Vicdani Ret Ve Alternatif Hizmet

Özet

Kişinin; dini, siyasi, ahlaki ve benzeri nedenlerle askerlik hizmetini reddetmesi şeklinde tanımlanabilecek vicdani ret kavramı tarihsel bir olgu olmasına rağmen, 20. Yüzyılla birlikte toplumları etkilemeye başlayan bir kavram olarak karşımıza çıkmaya başlamıştır. Buna rağmen, vicdani red düşüncesinin gelişmesinde modern devletin 18. Yüzyıldan itibaren zorunlu askerlik hizmeti ve düzenli ordular oluşturması ve 20. Yüzyıldaki savaşların modernleşmesinin rolü oldukça büyüktür. İkinci Dünya Savaşından sonra ise ulusal bir konu olmanın ötesinde, uluslararası bir konu haline dönüşmüştür. Uluslararası düzeydeki bu gelişmelere koşut olarak, İkinci Dünya Savaşından sonra ulusal düzeyde de vicdane redde yönelik hukuki düzenlemelerin yapıldığı görülmüştür. Bu düzenlemeden en önemlisi, vicdani

¹Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, omerugur@gumushane.edu.tr

ret hakkını dünyadaki diğer herhangi bir ülkenin anayasasından daha açık bir şekilde belirtilmesi açısından Almanya Federal Devleti tarafından yapılmıştır. Bu bağlamda, bu çalışmada, öncelikle vicdani ret kavramından ne anlaşıldığı ve vicdani reddin uluslararası düzeydeki gelişimine değinelecektir. Daha sonra ise Almanya'daki vicdani red hakkının gelişimi ve bu hakkın kabulüne bağlı olarak vatandaşlara sunulmaya başlananan alternatif sivil hizmet konusuna açıklık getirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Vicdani Ret, Almanya, Alternatif Hizmet

1. Giriş

Vicdani ret, bir kişinin dini, ahlaki, felsefi ve politik inançlarıyla uyuşmadığını düşündüğü bir faaliyete katılmayı reddetmesi olarak ifade edilmektedir. Vicdani red kavramı yeni bir fenomen gibi gözükse de kavramın varlığının çok eski tarihlere kadar dayandırmak mümkündür. Buna rağmen, vicdani red düşüncesinin gelişmesinde modern devletin 18. Yüzyıldan itibaren zorunlu askerlik hizmeti ve düzenli ordular oluşturması ve 20. Yüzyıldaki savaşların modernleşmesinin rolü oldukça büyüktür. İkinci Dünya Savaşından sonra ise güvenlik/özgürlük algılamasında devletleri en fazla meşgul eden konular arasında yer almaya başlayan vicdani red, ulusal düzeyde hukuki düzenlemeler yapılarak yeni bir boyut kazanmıştır. Bu düzenlemeden en önemlisi, vicdani ret hakkını dünyadaki diğer herhangi bir ülkenin anayasasından daha açık bir şekilde belirtilmesi açısından Almanya Federal Devleti tarafından yapılmıştır. Almanya, bu şekilde doğrudan doğruya kendi ulusal yasalarında vicdani ret hakkını tanıyarak, vatandaşlarına bu hizmet karşılığında farklı seçenekler sunmaya başlamıştır. Bu bağlamda, bu çalışmada, öncelikle vicdani ret kavramından ne anlaşıldığı ve vicdani reddin uluslararası düzeydeki gelişimine değinelecektir. Daha sonra ise Almanya'daki vicdani red hakkının gelişimi ve bu hakkın kabulüne bağlı olarak vatandaşlara sunulmaya başlananan alternatif sivil hizmet konusuna açıklık getirilecektir.

2. Vicdani Red Kavramı ve Gelişimi

Vicdani ret, bir kişinin dini, ahlaki, felsefi ve politik inançlarıyla uyuşmadığını düşündüğü bir faaliyete katılmayı reddetmesidir (International Covenant on Civil and Political Rights, 1966). Tanımdan da anlaşılacağı gibi, vicdani red eylemleri zorunlu aşı uygulamaları karşılığında, vergi hukukuna, hapisane kurallarından kürtaj karşılığına kadar çok farklı sebeblere dayandırılarak talep edilebilmektedir. Ancak vicdani reddin varlığı ilk olarak savaş ve askerlik karşılığı olarak ortaya çıkmıştır (Moskov ve Whiteclay, 1993; Major, 1992; Mızrak, 2015). Nitekim bilinen ilk vicdani retçi kişinin² Roma İmparatorluğundaki askerlik hizmetini dini inanışları çerçevesinde yerine getirmek istememesi üzerine günümüze kadar bu hakkın askerlik karşılığı ile anılması söz konusu olmuştur. Buradan da anlaşılacağı üzere, vicdani red kavramı yeni bir fenomen gibi gözükse de kavramın varlığının çok eski tarihlere kadar dayandırmak mümkündür. Buna rağmen, vicdani red düşüncesinin gelişmesinde modern devletin 18. Yüzyıldan itibaren zorunlu askerlik hizmeti ve düzenli ordular oluşturması ve 20. Yüzyıldaki savaşların modernleşmesinin rolü oldukça büyüktür. Gerçekten de “vicdani reddin geçirdiği aşamalar bakımından en önemli dönem, genel zorunlu

² İlk Hıristiyan vicdani retçi, Kuzey Afrika'da Numidia'dan yirmi bir yaşındaki Maximilian'dır. 295. yılında Roma ordusuna çağırılmasına rağmen, inatla askerlik görevini yapmayı reddetmiştir. Bunun üzerine Roma hükümetinin tarafından infaz edilmiştir. Konuyla ilgili daha fazla için Bkz: Charles Moskov ve John W. CHAMBERS II, (Ed.), “The Secularization of Conscience”, Oxford: Oxford University Press, 1993

askerliğin tesisi ile devletin vicdani retçilere yönelik tutumunun belirgin bir soruna dönüştüğü 1. Dünya Savaşı dönemidir” (Mızrak, 2008: 18).

Birinci Dünya Savaşından sonra toplumu etkilemeye başlayan bu tarihsel olgunun bir insani tutum olarak kavramsallaşması ve bir hak olarak Avrupa’da kabul edilmeye başlaması, savaşa karşı olan kişilerin kitlesel hareketler organize etmesi ile mümkün olmuştur. Vicdani reddin kitlesel bir harekete dönüşebilmesi askeri hizmete karşı gerekçelerin modern zamanlarda ve öncesinde farklılıklar göstermesiyle yakından bir ilişkisi vardır (Nal, 2010: 255). Modern dönem öncelerinde kendisini sadece dini pasifizim olarak gösteren vicdani red kavramı, modern dönemle birlikte ahlaki ve ideolojik kaygılarla dile getirilen seküler yapıdaki pasifizimle de göstermeye başlamıştır. Vicdani ret gerekçelerinin laik bir karaktere bürünmesiyle, dini gerekçelerle savaşa karşı askerlik hizmetlerini yerine getirmek istemeyenlerin yanına, seküler düşünceye sahip grupların katılması söz konusu olmuştur (Moskov ve Whiteclay, 1993: 3). Bu şekilde, toplumda savaşa karşı olan kişiler –seküler yada dini nedenlerle- bir araya gelerek, devletin genellikle tutarsız bir şekilde kendileri görmezden gelmesi ve katı cezalara çarptırması karşısında ortak hareket etmeye başlamışlardır. Bu bağlamda, birçok devlet vicdani retçilerle uzlaşmak zorunda kalarak, önceleri askeri birimlerde silahsız görevler yapmasına, sonrasında ise alternatif sivil hizmetlerde çalışması hakkını tanımaya başladıkları görülmüştür. Böylece, bir hak olarak vicdani ret günümüzde hem ulusal düzeyde hem de uluslararası düzeyde tanınan bir hak haline dönüşmüştür.

3. Almanya’da Vicdani Ret Ve Alternatif Hizmet

Tarihsel olarak Almanya’da vicdani reddin tanınması, modern devletlerin 18. Yüzyıldan itibaren zorunlu askerlik hizmeti ve düzenli ordular oluşturmalarına bir tepki olarak ortaya çıkan vicdani red düşüncesinin gelişmesiyle aynı doğrultuda olmuştur. Nitekim Prusya Krallığı döneminde vicdani red hakkının *de facto* olarak tanındığı görülmektedir (Kulhmann ve Lippert, 1990: 3). Kulhmann ve Lippert, bu tanınmanın dini nedenlerle ve belirli bir ücret karşılığında olduğunu belirtmektedirler. Ancak Kuzey Almanya Konfederasyonu (1867) kurulmasıyla birlikte, dini gerekçelerle tanınan bu ayrıcalığa son verilmiştir. Gene de bu durum Almanya’da vicdani reddin tamamen tanınmadığı ya da engellediği anlamına gelmemektedir. Zira Almanya, pasifist inanca mensup kimseler askerlik hizmetini yerine getirirken, ordu içinde silahsız hizmet yapma gibi farklı –tıbbi servis hizmeti gibi- imkanlar sunmaya devam etmiştir. Buna karşılık, Almanya’daki vicdani redçiler için en sorunlu dönemin Birinci ve İkinci Dünya Savaşları sırasında olduğu görülmektedir. Bu dönemde, Avrupa’daki birçok ülkede olduğu gibi Almanya’da da askerlik hizmetlerine katılmayı reddedenler ya suçlu muamelesi görmüş ya da sosyolojik baskılarla karşı karşı kalmışlardır. Vicdani retçiler, Birinci Dünya Savaşında genel olarak cezai yaptırımdan kurtulmuş olsalar da, toplum içinde akıl raharsızlığı olan kimseler olarak görülmüşlerdir. Nazi dönemiyle birlikte ise genel zorunlu askerlik hizmetine geri dönülerek, askeri hizmeti yerine getirmeyi reddedenler ‘ordunun savunma gücünü zayıflatma’ suçu çerçevesinde yargılanmışlar ve idamla cezalandırılmışlardır (Bröckling, 2008: 69-70).

İkinci Dünya Savaşın sona ermesi ve Almanya’nın savaştan yenik ayrılması, ulusal düzeyde askeri konularda önemli değişiklikler yaşanmasını zorunlu kılmıştır (Kulhmann ve Lippert, 1990; Bröckling, 2008; Kommers ve Russel Miller, 2012). Savaşın galip devletleri Almanya’nın tekrardan Avrupa’nın güvenliğini tehlikeye atmaması için militarisit devlet yapısını ortadan kaldırmayı amaçlamışlardır. Bu bağlamda, Alman halkının askerlikten muaf tutulmasını isteyerek bunun ilk adımını atmışlardır. Almanya ise bir taraftan galip devletlerin siteklerini yerine getirmek, diğer yandan ise Almanya’nın İkinci Dünya Savaşındaki imajını silmek için bu isteği olumlu karşılayarak, bu durumu anayasal bir hükme bağlamıştır.

Nitekim, 1949 Alman Federal Cumhuriyeti Anayasasının 4. Maddesindeki, "hiç kimse vicdanına karşı silahlarla savaşa zorlanamaz" hükmüyle vicdani red hakkına açık bir şekilde yer verdiği görülmektedir (Kulhmann ve Lippert, 1990: 2). Bu şekilde, vicdani ret hakkı dünyadaki diğer herhangi bir ülkenin anayasasından daha açık bir şekilde belirtilmesi söz konusu olmuştur. Anayasada kabul edilen bu yeni vicdani reddin kilit noktası ise askeri hizmet yapmayı reddeden kimselerin ileri sürdükleri seküler gerekçelerin de dini olanlar ile eşit koşullarda kabul edilmeye başlanmasıdır.

Askerlik hizmetini reddetme biçimindeki anayasal hak, bireyi vicdani bir karar verme yükünden kurtarmıştır ancak kişiye askerlik hizmeti ile alternatif sivil hizmet arasında bir seçim yapma zorunluluğu getirmiştir (Kommers ve Russel Miller, 2012: 550). Bu hizmet biçimi başlangıçta *Ziviler Ersatzdienst* ya da *alternatif sivil hizmet* olarak isimlendirilmiştir. Ancak 1973'ten beri, resmi terim olarak *Zivildienst* veya "sivil hizmet" kullanılması tercih edilmiştir. Böyle bir değişimi Jürgen Kulhmann ve Ekkehard Lippert, Federal Cumhuriyette artan sivil ve askeri hizmet eşdeğerliliğini yansımasıyla ilgili olduğunu vurgulamaktadırlar. Gerçekten de bu tarihten itibaren Almanya'nın askeri konularla ilgili bir alternatif hizmete izin vermediği görülmektedir. Başka bir deyişle, anayasanın tanımış olduğu bu hakkı kullanmak isteyen bireyler, alternatif hizmetlerini silahlı kuvvetler dışında yapmaları gerekmektedir. Buradan anlaşılacak olan şey Almanya'da en az üniformalı askere duyulan ihtiyaç kadar sivil alandan ucuz iş gücünün duyulan ihtiyacın da olduğudur. Nitekim bu uygulama sayesinde Almanya sosyal hizmet alanında ihtiyacı olan ucuz iş gücünü gidermiştir ve gidermektedir. Toplumda ise bu kimselerin alternatif sivil hizmet olarak özellikle hastane, bakım ve huzur evlerinde yerine getirdikleri görevlerin asker olarak sağlayabileceği yarardan çok daha fazla olduğu düşüncesi hâkim olduğu görülmektedir (Kulhmann ve Lippert, 1990: 33). Dolayısıyla vicdani retçilerin anayasal olarak bu hakkı elde etmelerinin de ötesinde, bu hakkın kullanılmasında toplumsal bir meşruluk zemini de meydana gelmiştir.

Bu hakkın içeriği ile ilgili olarak, vicdani sebepler nedeniyle verilen karar, bütün niyet ve amaçlarıyla askerlik hizmetine güçlü bir şekilde itirazı içermelidir (Kommers ve Russel Miller, 2012; Kulhmann ve Lippert, 1990; Speck 2000). Bu itirazın geçerliliği 1984 yılına kadar bir inceleme komisyonu tarafından karara bağlanmıştır. Vicdani ret statüsünü kazanmak isteyen kişi bu komisyon üyelerine ikna etmek zorundaydı. Bu sözlü soruşturma, vicdani ret başvurusunda zorunlu bir süreci oluşturuyordu. Ancak 1984'ten sonra bu uygulamaya son verilmiş ve vicdani ret hakkını kullanmak isteyenler sivil hizmette çalışmak için yazılı bir başvuru yapması yeterli görülmüştür. Bununla birlikte, İnceleme Komisyonu önünde sadece halihazırda askerde olan fakat daha sonra vicdani ret hakkını kullanmak isteyen kişiler için geçerli bir kural olarak uygulanmaya devam etmiştir. Diğer taraftan, vicdani ret hakkı kullanan kişilerin alternatif hizmet sürelerinin ise askerlik süreleri göz önüne alınarak hesaplanmıştır. Bu hesaplama genel olarak 1960'lardan 2000'li yıllara kadar askerlik süresinden daha uzun bir süreyi kapsayacak şekilde belirlenmiştir. Buna göre, sivil hizmet süresi bir kişinin yapması gereken askerlik hizmetinin en az üçte birinden daha uzun olması şeklinde karara bağlanmıştır. Bu bağlamda, bir kişinin en az yirmi ay gibi uzun bir süre sivil hizmet yapması durumunda askerlik yükümlülüğünden muaf tutulması söz konusu olabilmıştır. Buna karşın, 2004 yılında yapılan bir değişiklikte dokuz aya düşürülmüştür. Bu süre aynı zamanda ülkedeki askerlik süresiyle de aynı süreyi kapsamaktadır. Bu değişiklikte birlikte, vicdani ret hakkının tanındığı tarihten kırk yıl sonra askeri hizmetle alternatif hizmet süresi birbirine eşit hale getirilmiştir (Stolwijk, 2005: 35).

4. Vicdani Reddin Uygulamasında Karşılaşılan Hukuki Durumlar

Dünya'daki en kapsamlı vicdani ret hakkını tanıyan Almanya'da bu hakkın kullanımının 1970'li yıllardan sonra hızlı bir şekilde arttığı görülmektedir. Bu tarihten önce askerlik yaşına gelen genç erkeklerin sadece %1'i vicdani ret başvurusunda bulunmuştur. Bu oranın da -veriler kesin olmamakla birlikte- çoğunlukla dinsel nedenlere dayandırılmaktadır" (Speck, 2000). 1960'ların sonundan itibaren, Alman savunma politikalarına karşı parlamento dışı bir muhalefet ve Vietnam Savaşı'na karşı yaygın bir itirazın ortaya çıkmasıyla birlikte, başvurular önemli ölçüde arttı ve 1973 yılında 35.000'e ulaştı (Moskov ve Whiteclay, 1993: 3). 1970'den bu yana ise bu sayısının istikrarlı bir şekilde arttığı görülmektedir. Vicdani red hakkını kullanmak isteyenlerin sayısının istikrarlı bir şekilde yükselişinin sebebi, Almanya'da güvenlik politikası konusunda giderek artan bir eğilimin ortaya çıkmasıdır. Her ne kadar güvenlik konuları devletin gündem maddesi haline gelmeye başlasa da gençlerin askerlik, savunma ve güvenlik gibi kavramlardan uzun süreler uzak kalmaları, zorunlu askerlik yerine alternatif hizmeti daha rasyonel bir hale getirmiştir.

Almanya, savaş karşıtı olan her kişi için alternatif sivil hizmet hakkı tanınmasına rağmen, sivil hizmetlerde de yer almak istemeyen kimselerin –mutlak retçiler olarak isimlendirilmektedirler- mevcudiyeti de söz konusudur. Özellikle 1980'lerden itibaren bu kişilerin sayısında önemli sayılabilecek artışlar yaşanmıştır. 1980'lerin ortasında bu itirazı öne sürenlerin sayısı sadece 126 kişiyle sınırlıyken, 2000'li yıllarla birlikte bu sayının yıllık ortalama 2000'lere ulaştığı tahmin edilmektedir (Kulmann ve Lippert, 1990: 99). Elbette bu türden itirazlar Almanya tarafından kabul edilmemekte ve askerlik hizmeti veya sivil hizmeti yerine getirmeyenlere karşı cezai soruşturmalar açılabilir. Nitekim Almanya Federal Devlet Kanunları, bu türden itirazları olanlara, yani mutlak retçilerin hakkında gereken kavuşturma ve gerekli müeyyidelerin uygulanmasını salık vermektedir. Buna göre hem askeri hem de yedek servisi yerine getirmeyi reddeden kimseler, genellikle 21 ile 84 gün arasındaki askeri tutukluluk cezasına mahkûm edilmektedirler. Bununla birlikte, bu kişiler hakkında emirlere itaatsizlik ve "ulusal askerlik hizmeti vermeyi reddetmeleri" nedeniyle Askeri Ceza Kanunu'nun 109. maddesi uyarınca dava açılmakta ve bölge mahkemeleri tarafından yargılanarak cezalarının artırılması söz konusu olabilmektedir (Stolwijk, 2005: 35). Bu yargılamalar sonucunda askerlik görevinin yerine getirmeyi reddedenler için bir yıldan beş yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılması söz konusu olabilmektedir. Buna rağmen, mahkemeler uygulamada son yıllarda hapis cezası yerine, hükmün açıklanmasını geri bırakma, sivil hizmete zorlama ve para cezası gibi kararlar aldıkları görülmektedir (Brett, 2012: 6).

Almanya, 1949 Anayasasının 4. Maddesindeki, "hiç kimse vicdanına karşı silahlarla savaşa zorlanamaz" hükmüyle vicdani red hakkına açık bir şekilde yer verdiği için bu konudaki insan hakları ihalleri ile çok fazla gündeme gelmemektedir. Ancak konu 'mutlak retçiler' olduğunda Almanya'nın da yargılandığı uluslararası davaların olduğu görülmektedir. Bu davalar özellikle dini inanışlarıyla ilgili olarak hem askeri hizmeti, hem de alternatif sivil hizmeti yerine getirmek istemeyen kişiler tarafından Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin (AİHS) 9. maddesi gereği Avrupa İnsan Haklar Mahkemesinde (AİHM) açılmaktadır (Nijhoff, 1967: 627). Ancak belirtmek gerekir ki, Almanya'nın vatandaşlarına vicdani ret hakkını tanımamış olması durumlarında AİHM'in 'düşünce, vicdan ve din özgürlüğü' nü düzenleyen 9. Madde kapsamında vicdani red başvuruları kabul edilmesi söz konusu hale gelebilecektir. Bunun dışında ulusal kanunlarında vicdani reddi kabul eden bir hüküm olması durumunda 9. Maddenin AİHM tarafından kabul edilmesi söz konusu değildir. Gerçi 2011 yılına kadar, AİHM, askerlik hizmeti ile ilgili 9. Madde kapsamında kendine yapılan başvuruları 4. Maddeyle ilişkilendirilerek reddetmekteydi. Buna karşın, AİHM 2011 yılında Ermenistan vatandaşı Bay Vahan Bayatyan'ın AİHS'nin 9. Maddesi kapsamında yaptığı

başvuruyu artık 4. maddeyi askerlik hizmeti bakımından değil, askerlik hizmetini ret hakkı tanınanlara uygulanacak alternatif hizmet bakımından sözkonusu olabilecek şekilde ele olarak, daha önceki içtihatlarından vazgeçmiştir. Bu bağlamda, AİHM bundan sonra zorunlu askerlikle ilgili alternatif seçenekler sunulmaması durumunda, sözleşmenin 9. Maddesini 4. Maddeyle³ ilişkilendirerek devletlerin lehine sonuçlar meydana getirmeyeceği görülmektedir. Dolayısıyla Almanya gibi anayasal olarak vicdani reddi kabul eden ve vatandaşlarının sivil hizmet imkanına tanıyan bir ülkeyi 9. Madde kapsamında AİHM şikâyet ederek, mahkum etmesi mümkün gözükmemektedir.

5. Sonuç

Vicdani ret kavramı tarihsel bir olgu olmasına rağmen, 20. Yüzyılla birlikte toplumları etkilemeye başlayan bir kavram olarak karşımıza çıktığını görmekteyiz. Bireylerin, devletlerin zorunlu tuttuğu askerlik hizmeti karşısında bir takım ahlaki, dini, felsefi, politik ve benzeri nedenlerle bu hizmeti yerine getirmek istemesi, vicdani reddin sadece o ülkenin toplumunda tartışılmasına değil, aynı zamanda uluslararası toplumda da tartışılmasını sağlamıştır. Özellikle Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarındaki devletlerin yaklaşımları ve insan hayatını kolayca tehlike atabildikleri görüldükten sonra uluslararası düzeyde hukuksal metinler oluşturulmaya başlanmıştır. Elbette oluşturulan bu uluslararası metinler doğrudan doğruya vicdani ret hakkına atıf yapmasalar da bu hakkı destekleyecek nitelikte oldukları görülmektedir.

Ulusal düzeylerde ise Almanya gibi birtakım ülkeler doğrudan doğruya kendi ulusal yasalarında vicdani ret hakkını tanıyarak, vatandaşlarına bu hizmet karşılığında farklı seçenekler sunmaya başlamışlardır. Bu sayede dini, ahlaki, felsefi ve politik inançlarıyla uyuşmadığını düşündüğü bir faaliyeti zorla yapmakla karşı karşı kalmadığı gibi, toplumsal faaliyetler gerçekleştirerek vatandaşlık görevini de yerine getirme imkanı bulmuşlardır. Gene de birçok ülkede olduğu gibi Almanya’da da ne askeri hizmet ne de askeri olmayan hizmet yapmayı kabul etmeyen ‘mutlak retçiler’ vardır. Özellikle Yehova Şahitleri cemaatine mensup kişiler Almanya’da sivil hizmetleri yerine getirmeyi karşı çıkmışlar ve bunun sonucunda Almanya ulusal kanunlarına göre ceza yaptırımlarla karşılaşmışlardır. Her ne kadar bu kişiler uygulamanın AİHS’ye aykırı olduğunu belirtse de AİHM bir ülkenin askerlik hizmeti için alternatif öneriler sunulduğu bir yerde sözleşmenin herhangi bir maddesinin ihlal edilmediğine kanaat getirmiştir.

Kaynakça

Brett, Derek, Germany: Military Service, Conscientious Objection and Related Issues, International Fellowship of Reconciliation (IFOR) 106th Session of the Human Rights Committee, 2012.

Bröckling Ulrich, “21. Yüzyılın Başında Vicdani Red”, Yay. Haz. Özgür Heval Çınar ve Çoşkun Üsterci, Vicdani Red, Düşünsel Kaynaklar ve Deneyimler, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.

³ Sözleşmenin 4. Maddesi, “hiçkimse zorla çalıştırılmaz veya zorunlu çalışmaya tabi tutulamaz” ve 4/3-b bendinde ise “askeri nitelikte bir hizmet veya inançları gereğince askerlik görevini yapmaktan kaçınan kimselerin durumunun tanındığı ülkelerde, bu inanca sahip kimselere zorunlu askerlik yerine gördürülecek başka bir hizmetin zorla çalıştırma ya da zorunlu çalıştırma sayılmayacağı” şeklinde düzenlenmiştir.

European Convention on Human Rights as amended by Protocols Nos. 11 and 14 supplemented by Protocols Nos. 1, 4, 6, 7, 12 and 13. http://www.echr.coe.int/documents/convention_eng.pdf adresinden 24/09/2018 tarihinde alındı.

International Covenant on Civil and Political Rights, adopted Dec. 16, 1966, G.A. Res. 2200A (XXI), U.N. GAOR, 21st Sess., Supp. No. 16, at 52, U.N. Doc. A/6316

Kommers, Donald ve Miller Russel, *The Constitutional Jurisprudence of the Federal Republic of Germany*, 3th edition, Duke University Press, Durhan and London, 2012.

Kulhmann, Jürgen ve Lippert Ekkehard, *“The Federal Republic of Germany: Conscientious Objection as a Social Welfare”*, Charles C. Moskos ve John Chambers Whiteclay II. (der.), *The New Conscientious Objection: From Sacred to Secular Resistance*, Oxford University Press, New York – Oxford, 1993.

Major, Marie-Franc, *Conscientious Objection and International Law: A Human Right, the Case Western Reserve Journal of International Law (JIL)*, Vol:24, Issue 2, 1992.

Mizrak, Dilan, *Zorunlu Askerlik Hizmetine Karşı Vicdani Ret ve Sivil İtaatsizlik*, Türkiye Baralor Birliği Dergisi, Sayı: 116, 2015.

Mizrak, Dilan, *Zorunlu Askerlik Hizmetine Karşı Vicdani Ret*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2008.

Moskov, Charles C., ve Whiteclay Chambers Whiteclay II., *The New Conscientious Objection: From Sacred to Secular Resistance*, Oxford University Press, New York – Oxford, 1993.

Nal, Sabahattin, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Türk Hukukunda Vicdani Ret*, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 7 Sayı: 13, 2010.

Speck, Andreas, *Conscientious objection in Germany: Antimilitarist weapon or individualist right?* <http://andreasspeck.info/content/conscientious-objection-germany>, 2000

Stolwijk, Marc, *The Right to Conscientious Objection in Europe: A Review of the Current Situation*, The Quaker Council for European Affairs (QCEA), Brussels, 2005.

Health News in the Context of Health Literacy

Yasemin BİLİŞLİ¹

Abstract

In this study, critical approach to health news is evaluated in the context of critical health literacy. General screening model was used in the study. The study was discussed within the framework of the relationship between the relevant literature and critical health literacy and media literacy. The individual can reach a lot of information through the media in today's information society. However, this information is sometimes in the form of information that is completely contradictory, not proven. The situation in the health news published in the newspapers is not different. In order for readers to be able to rely on the accuracy of the information, they must be able to analyze these complex messages and, first of all, be media literate. On the other hand, the critical health literate should not be content with the information receives from the newspapers and should seek the right information, interpret the information obtained, must have the necessary knowledge. However, he can use the information he acquired in this way to himself and those around him.

Keywords: Health Literacy, Journalism, Health Mews, Media Literacy, Health Communication.

JEL Codes: I12, I18

Sağlık Okuryazarlığı Bağlamında Sağlık Haberleri

Özet

Bu çalışmada sağlık haberlerine eleştirel yaklaşım, eleştirel sağlık okur-yazarlığı bağlamında değerlendirilmiştir. Çalışma genel tarama modeli çerçevesinde, alana yönelik literatür araştırmasına dayalı olarak, eleştirel sağlık okuryazarlığının medya okuryazarlığı ile ilişkisi ekseninde tartışılmıştır. Günümüz enformasyon toplumunda birey medya kanalıyla birçok bilgiye ulaşabilmektedir. Ancak bu bilgiler bazen birbiriyle tamamen çelişen doğruluğu kanıtlanmamış bilgiler şeklindedir. Gazetelerde yayımlanan sağlık haberlerinde de durum bundan farklı değildir. Okuyucuların bilgilerin doğruluğuna güvenebilmesi için bu karmaşık mesajları analiz edebilmeli ve bunun için de öncelikle medya okuryazarı olmalıdır. Öte yandan eleştirel sağlık okuryazarı bir birey; gazetelerden aldığı bilgi ile yetinmeyerek doğru bilgiyi aramalı, elde ettiği bilgileri yorumlamalı ve bunları kendisi ya da çevresindekilere kullanabilmek için gerekli bilgi birikimine sahip olmalıdır.

¹ Öğr. Gör. Dr., Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu, yasemin@akdeniz.edu.tr

Anahtar Kelimeler : Sağlık Okuryazarlığı, Gazetecilik, Sağlık haberleri, Medya Okuryazarlığı, Sağlık İletişimi

1.Giriş

Sağlık okuryazarlığı; yazılı, sözlü ya da görsel yapılardaki (internet, gazete, radyo, televizyon vb.) sağlık mesajlarına ulaşma, bunları anlama, analiz etme, değerlendirme ve aktarma yeteneğidir.

Sağlık okuryazarlığının sağlık haberleri bağlamında değerlendirilmesinde; bireylerin medya tarafından tüketime yönlendirmek adına verilen sağlık mesajlarını eleştirel okuyucular olarak ele almaları için bir takım düşünme becerilerine sahip olmaları gerektiği görüşüne dayandığı söylenebilir. Eleştirel düşünme becerisi; verileri kullanabilme, problem çözme, sorgulama ve ikna etme gibi çeşitli yeterliklerin belirlenmesinde önemli rol oynamaktadır. Eleştirel düşünme becerisine sahip bireyler, temelde “neden” sorusuna yanıt arayan, olayların nedenleri ve sonuçlarını geçerli ve güvenilir verilere dayandırarak açıklamaya çalışan bireylerdir. Eleştirel düşünme ve eleştirel sağlık okuryazarlığı kavramlarının kapsamı incelendiğinde, iki kavram arasında ortak özelliklerin olduğu görülmektedir. Bu durum, eleştirel düşünme becerisine sahip bireylerin eleştirel sağlık okuryazarlığı becerisine de sahip olma olasılığının yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda çalışmada şu sorulara yanıt aranmıştır:

- Sağlık okuryazarlığı nedir? Sağlık okuryazarlığı türleri nelerdir?
- Eleştirel düşünme nedir? Eleştirel düşünen bireylerin özellikleri nelerdir?
- Eleştirel sağlık okuryazarlığı ve eleştirel düşünme arasında kavramsal çerçevede nasıl bir ilişki vardır?

Bu sorulara yanıt aranan çalışmada, eleştirel sağlık okuryazarlığı ile eleştirel düşünme kavramları yapılan kavramsal çalışmalara dayanarak irdelenmiş ve konuya genel bir bakış açısı kazandırılmaya çalışılmıştır.

Sağlık okuryazarlığı konusunda yapılan araştırmalar ve bunlar üzerinde yapılan değerlendirmeler; görsel, işitsel ve yazılı medya karşısında yer alan sağlık içerikli metinlerin mesajları karşısında pasif birer alıcı durumunda bulunan okuyucu ya da izleyicinin, medya karşısında bilinçlendirilmelerinin gerekliliğini ortaya koymaktadır. Böylece okuyucu ya da izleyici; medya karşısında pasif bir alıcı olmak yerine, medyada yer alan sağlık içerikli metinlerin mesajlarını okuyabilecek, medyanın dilini çözebilecek, gerektiğinde farklı araştırmalarla doğru bilgiye ulaşmak için kendini geliştirebilecek bilinç düzeyine ulaşarak, iletişim olgusunda aktif bir birey olarak yer alabilecektir.

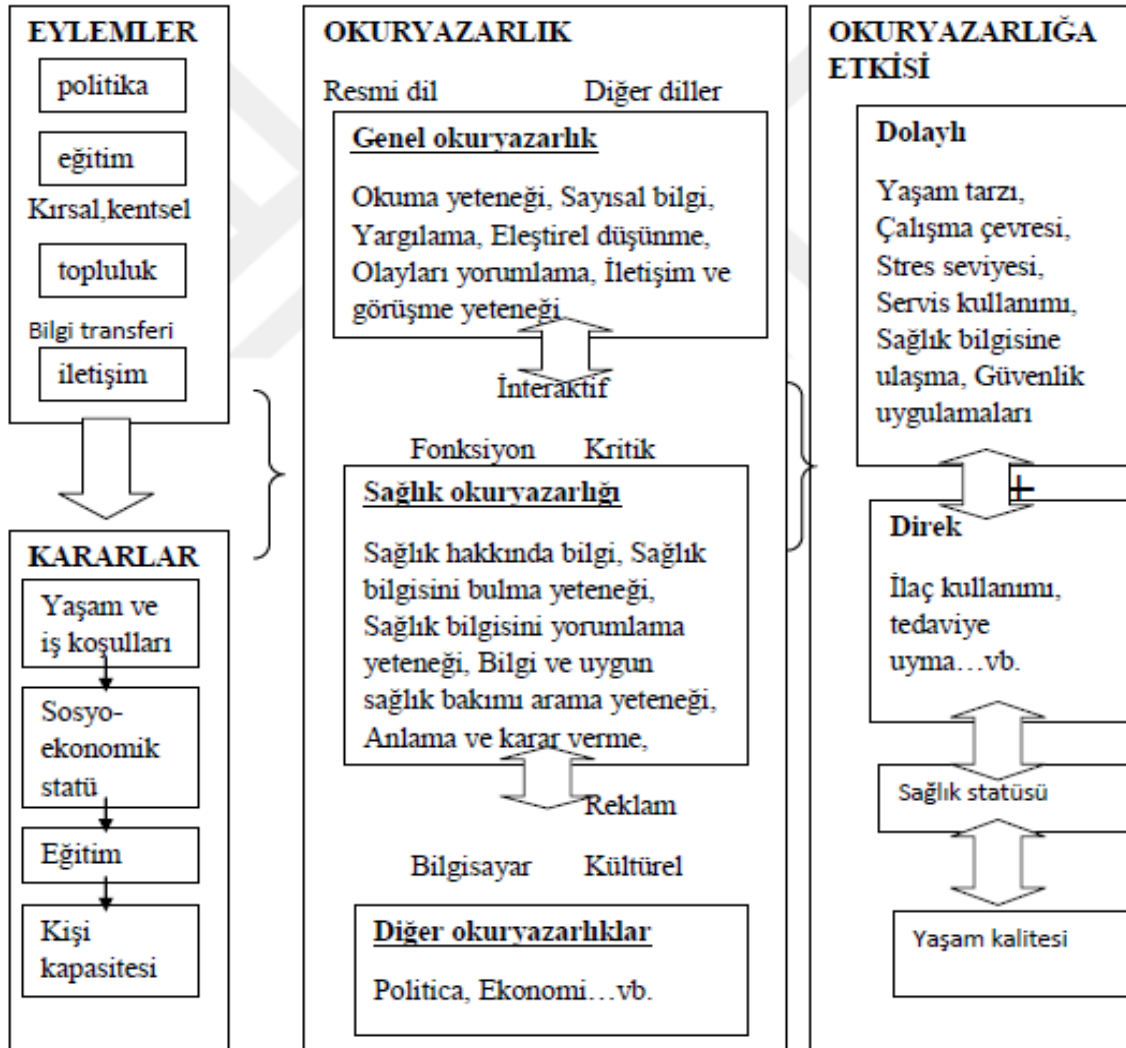
2.Sağlık Okuryazarlığı Kavramı

Sağlık okuryazarlığı kavramı ilk olarak 1974’te Simond tarafından yazılan “Health Education as Social Policy” başlıklı makalede kullanılmasına rağmen (Simonds, 1974: 9) bu konudaki çalışmalar 1990’lı yıllardan itibaren artmaktadır (Speros, 2005).

Literatürde sağlık okuryazarlığının birçok tanımını bulmak mümkündür. Bunlardan birisi; Dünya Sağlık Örgütü Sağlıkın Teşviki ve Geliştirilmesi sözlüğündeki tanımdır. Bu tanıma göre sağlık okuryazarlığı, “bireylerin, iyi sağlığı teşvik edecek ve sürdürecektir şekilde bilgiye erişme, bilgiyi anlama ve kullanma becerisi ve motivasyonunu belirleyen bilişsel ve sosyal becerileri” dir (WHO 1998). Sağlık okuryazarlığı ile bireylerin sağlık durumlarını koruma, hastalıklarını iyileştirme ve bireyleri bu konudaki her türlü sağlık bilgisine erişme,

elde edilen bilgileri mantıksal bir çerçevede anlama ve sağlıkları için kullanmayı içeren ve aynı zamanda da içinde bulunulan sosyal çevreden etkilenen bir kavram olarak kapsamlı bir şekilde tanımlamıştır. Bu bağlamda değerlendirildiğinde, sağlık okuryazarlığı kavramı her ne kadar okuryazarlık becerisi gibi algılsa da yazma becerisi ve analitik beceri ile eleştirel düşünme becerisinin yanında sahip olunan bilgileri ve bireyin içinde bulunduğu toplumun kültürünü de kapsamaktadır.

Bireyler benzer öğrenim düzeyine sahip olsalar bile okuma, anlama, yazma ve hesaplama becerileri birbirlerinden farklı olabilmektedir. Bu bakımdan sağlıkla ilgili konularda da bireyi değerlendirirken öğrenim durumunun yanında sağlık okuryazarlık düzeyinin göz önünde bulundurulması gerekmektedir (Berkman ve ark 2010). Sağlık ve okuryazarlık ilişkisinin kavramsal yapısı Şekil 1’de belirtilmiştir.

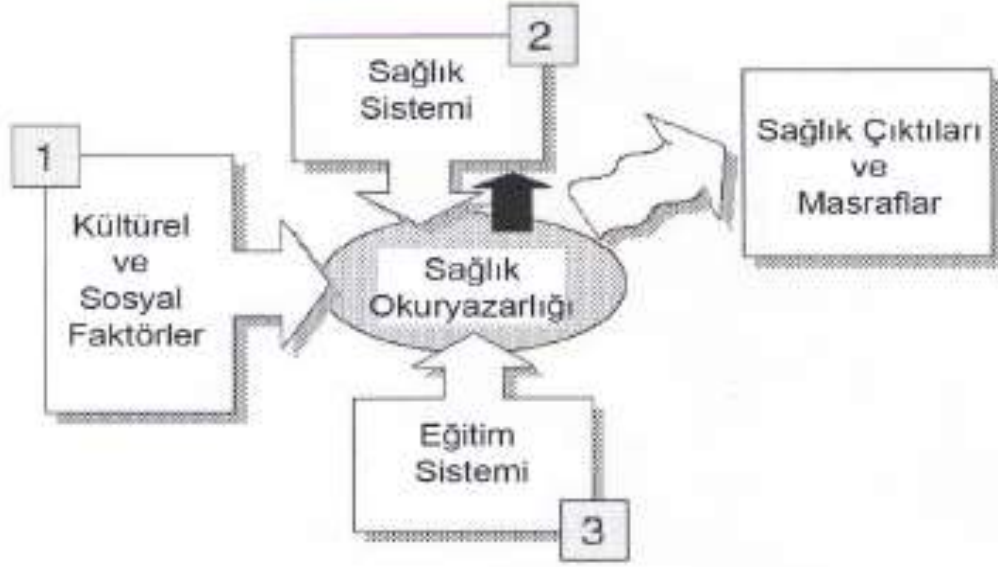

Şekil 4: Okuryazarlık ve Sağlık İlişkisinin Kavramsal Çerçevesi

Kaynak: (Rootman vd., 2002: 14)

Bireylerin içinde bulunduğu toplumun yapısı, kültürü, sağlık ve eğitim sistemi sağlık okuryazarlığını olumlu ya da olumsuz etkileyebilmektedir. Sağlık okuryazarlığını etkileyen bu özellikler bireylerin sağlık durumlarını da etkilemektedir. Özetle; sağlık okuryazarlığı

bireyin yeteneklerinden, birlikte yaşadığı kişilerden, kültürden, toplumdan, sağlık hizmeti alınan ortamlardan, sağlık ve eğitim sisteminden etkilenecek şekilde şekillenmektedir (Kindig, 2004: 5) (Şekil:2).

Şekil 5: Sağlık Okuryazarlığının Etkileşim Alanları

Kaynak: (Kindig, 2004: 5).7

2.1.Sağlık Okuryazarlığının Sınıflandırılması

Nutbeam (2000: 263), sağlık okuryazarlığını “Temel/İşlevsel, İnteraktif/iletişimsel ve Eleştirel Sağlık Okuryazarlığı” olmak üzere üç şekilde sınıflandırmıştır.

2.1.1.Temel/İşlevsel sağlık okuryazarlığı bireylerin okuma ve yazmadaki becerilerini etkin olarak kullanabilmesi durumudur. Sağlık riskleri ya da sağlık sistemini nasıl kullanacağı, okuma yeteneğini aktif olarak nasıl gerçekleştirileceğini göstermektedir (Nutbeam, 2000: 263). Kötü temel/işlevsel sağlık okuryazarlığı, eğitim düzeyi düşük olan hastalarda, yaşlılarda, ırksal ve etnik azınlıklar arasında yaygındır. Temel işlevsel sağlık okuryazarlığı yetersiz olan hastalar sadece okuma ve yazmada sınırlamaları olmayabilir bunların yanında sözlü iletişiminde de işleme zorlukları olabilir.

Temel işlevsel sağlık okuryazarlığı kavramsal düzeyde, eksiksiz gerçek sağlık bilgisi edinme, bilgilere uyma ve okuryazarlık yetenekleri kullanılarak; reçeteleri, randevu kartlarını, ilaç etiketlerini, temel sağlık eğitim materyallerini ve bakım için gerekli bilgileri okuma ve anlamayı ifade etmektedir.

2.1.2.İnteraktif/iletişimsel sağlık okuryazarlığı ileri düzeyde gelişmiş bilişsel, okuryazarlık ve sosyal becerileri içerir. Sosyal becerilerle birlikte, bilgiyi elde etme ve kullanabilmeyi, farklı iletişim yollarından anlam çıkarma ve bu bilgileri yeni duruma uygulayabilmeyi de içermektedir(Nutbeam, 2000: 263). Kişilerin iyi bir iletişim kurabilmesini ve daha ileri düzeydeki okuryazarlık için bilişsel ve sosyal becerilerin önemini içermektedir.

Böylece birey sağlık aktivitelerine katılma, sağlık mesajlarını anlama, değişen koşullarda sağlık enformasyonunu uygulama becerilerini kullanabilmektedir.

2.1.3. Eleştirel sağlık okuryazarlığı Sosyal becerilerle birlikte, daha gelişmiş bilişsel beceriler, uygulanabilir bilgiyi eleştirel olarak analiz etmek ve bu bilgileri yaşam olayları ve durumları üzerinde daha fazla kontrol sağlamak için kullanabilme durumudur (Nutbeam, 2000: 264). Sağlık okuryazarlığının en ileri düzeyi olan eleştirel sağlık okuryazarlığı, sağlıklı ilgili olan bilgilerin eleştirel olarak değerlendirilmesini ve kullanılmasını ifade etmektedir (Nutbeam, 2000). Eleştirel sağlık okuryazarlığı, bireyleri sosyal bağlamda eşitsizlikler - sosyo-ekonomik statü, ırk, sınıf, cinsiyet vb.- gibi iktidar meselelerini sorgulamaya teşvik eder (Coffey, 2008: 2).

Sağlık iletişimi mesajlarının kolaylıkla anlaşılır olmasında sağlık okuryazarlık düzeyinin yüksek olması oldukça önemlidir. Hedef kitlenin hastalıklarının önlenmesinde ve tedavisinde etkili sağlık okuryazarlığı düzeyini yükseltmek için engeller ve ihtiyaçlar belirlenmeli, sağlık iletişim programları hazırlanmalı ve bu programların başarılı bir biçimde yürütülmesi sağlanmalıdır (Bernhardt ve Cameron, 2003: 593).

3. Sağlık Okuryazarlığı ve Sağlık Haberciliği

Aynı sağlık haberini okuyan her bir bireyin, okuduğu sağlık haberini kendi eğitim düzeyine, sağlık bilgi düzeyine, kültürüne ve ihtiyacına göre birbirinden farklı bir biçimde çözümlenmeleri ile her biri bütünü farklı bir parçasını algılayan kör adamlar ve fil meselesi benzerlik göstermektedir.

Sağlık okuryazarlığında, gazetede sağlık haberleri ele alınırken, mesajların algılanması değerlendirilmesi ve kullanılmasında şu sorulara cevap aranmalıdır.

1. Bu mesajı kim oluşturmuştur? Medyadaki tüm mesajların oluşturulduğu gerçeğinden hareketle, bu mesaj nasıl oluşturulmuş, mesaj oluşturulurken bilgi eksiltimine gidilmiş mi, bilgi eksiltimi söz konusu ise neden bilgi eksiltimine gidilmiştir? sorusunun yanıtı medyanın gerçeği yanlı olarak yansıtmayı yansıtmadığının ortaya konması bakımından son derece önemlidir. Medyada çoğu zaman bilgiler kasıtlı olarak çarpıtılmaktadır. Aslında burada, dezenformasyon vardır (Hiebert, 1999).

2. Mesaj ne anlatmak istiyor? Birey aldığı mesajı geçmiş deneyimlerini, sosyal, kültürel ve ahlakî geçmişini göz önünde bulundurarak değerlendirmektedir. Bu durum farklı kültürde yetişen bireylerin, aynı mesajı farklı yorumlayabildiği gerçeğini gözler önüne sermektedir.

3. Mesajı üreten dikkat çekmek için hangi teknikleri kullanmıştır? Kişilerin dikkatini çekmek için korku, renk, kelime, fotoğraf vb. seçimine dikkat edilmektedir.

4. Mesajın gönderilme nedeni nedir? Mesajın altında yatan ideolojik, etnik, ekonomik ve cinsel ayırım gibi unsurlar var mı?

Tüm bu sorulara cevap aramanın gereği ise eleştirel sağlık okuryazarı ve eleştirel medya okuryazarı olmakla anlaşılmaktadır.

4.Sonuç

Günümüzde medya her alanı kuşatmıştır. Birçok alanda olduğu gibi sağlık alanında da bireyleri yönlendirmektedir. Bu yönlendirme sağlığı olumlu yönde etkileyecek türde olabildiği gibi, sağlığın “endüstrileşmesi”nin sonucu olarak bireyin tüketime teşvikini de içerecek biçimde bilimsel gerçekliğin dışında da olabilmektedir. Bu nedenle bireylerin medya içeriklerinin yanlış yönlendirme potansiyeline sahip olduğu gerçeğinden hareketle sağlık okuryazarlığının yanı sıra medya okuryazarı da olmaları gerekmektedir.

Kitle iletişim araçlarında da sağlık; sağlığa ilişkin hizmet ve ürünlerin sürekli gündemde yer alması nedeniyle popüler bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu denli bilgi bombardımanı arasında neyin doğru neyin yanlış olduğunu anlamak için sadece okuma yazma bilmek yeterli değildir. Okur-yazar olmak sadece okuma-yazma bilmek olarak değil, medya mesajları yoluyla edinilen bilgileri yeniden düzenleyebilme ve yorumlayabilme yeteneği olarak değerlendirilmektedir (Tigga, 2009; Real, 2008; Wehmeyer, 2000; Mihailidis, 2008).

Bu bağlamda eleştirel düşünme yetisine sahip eleştirel bir sağlık okuryazarı birey; medya mesajlarının yapısını, medyadan gelen sağlık bilgilerinin doğruluğunun değerlendirilmesi ve mesajın kaynağı ile mesajın hedef kitlesi arasındaki çıkar ilişkisini sorgulayabilmenin gerekliliğinin farkındadır. Bunun da eleştirel bir medya okuryazarı olmadan yerine getirilebilmesi mümkün değildir. Bu durumda eleştirel bir medya okuryazarı ve eleştirel bir sağlık okuryazarı birey medyayı bilinçli bir biçimde kullanır ve medya karşısında aktif ve eleştirel bir duruş sergiler.

Kaynaklar

Berkman, N. D., Davis, T. C. ve McCormack, L. (2010). Health Literacy: What is it? *Journal of Health Communication*, 15(S2), 9-19.

Bernhardt, J. M., ve Cameron, K. A. (2003). Accessing, Understanding, And Applying Health Communication Messages: The Challenge of Health Literacy In T. L. Thompson, A. M.

Dorsey, K. I. Miller, & R. Parrott (Eds.), *Handbook of Health Communication* (pp. 583-605). Mahwah, NJ, US: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.

Coffey, H. (2008). Critical literacy. Retrieved May 13, 2009 from <http://www.learnnc.org/lp/pages/4437?style=print>

Hiebert, R. E. (1999). “Impact of Mass Media”. Longman Inc, New York.

Kindig, D. A., Panzer, A. M. ve Nielsen-Bohlman, L. (Eds.). (2004). *Health Literacy: a Prescription to end Confusion*. National Academies Press.

Mihailidis, P. (2008). “Beyond Cynicism: how media literacy can make students more engaged citizens”. Doctor of Philosophy Thesis. Faculty of the Graduate School of the University of Maryland, USA.

Nutbeam, D. (2000). "Health Literacy As A Public Health Goal: A Challenge For Contemporary Health Education and Communication Strategies Into The 21st Century". *Health promotion international*, 15(3): 259-267.

Peerson, A., Saunders, M. (2009). Health literacy revisited: what do we mean and why does it matter? *Health promotion international*, 24(3), 285-296.

Real, Y. M. (2008). "An assessment of the relationship between creativity and information and media literacy skills of community college students for a selected major". PhD Thesis. Pepperdine University Graduate School of Education and Psychology, Malibu, USA.

Rootman, I., Gordon-El-Bihbety, D., Frankish, J., Hemming, H., Kaszap, M., Langille, L., Quantz, D. ve Ronson B. (2002). *National Literacy and Health Research Program: Needs Assessment and Environmental Scan*. Ottawa, ON: Canadian Public Health Association.

Simonds, S. K. (1974) Health education as social policy. *Health Education Monograph*, 2, 1–25.

Speros, C. (2005). Health Literacy: Concept Analysis. *Journal of Advanced Nursing*, 50(6), 633-640.

Simonds, S. K. (1974). "Health Education as Social Policy". *Health Education Monographs*, 2(1), 1-10.

Tigga, R. (2009). "Rise, decline, and re-emergence of media literacy education in the United States: 1960-2000". PhD Thesis. Faculty of the Graduate School, Marquette University, Wisconsin, USA.

Wehmeyer, J. (2000). "Critical Media Studies And The North American Media Literacy Movement". *Cinema Journal*. Vol. 39, Issue: 4, ss. 94-101.

World Health Organization (WHO), (1998). *Division of Health Promotion, Education and Communications Health Education and Health Promotion Unit, Health Promotion Glossary*, World Health Organization, Geneva.

Turkey's University Reality and A Proposal

Mahmut BOZAN¹

Abstract

Universities are important institutions which convert the societies by means of value added intellectual capital, patents, inventions, discoveries and innovations. Universities as the most strategic institutions of the information age have indisputable leading decisive role in determination of countries' position in the world. When we have a look at the position of Turkish higher education within the world, problems can be seen both in terms of numerical competence to satisfy the existing demands together with the standards and quality. Probably half of the grievances of the higher education is supply- originated. However, the other half of the issue is related with the problems stemming from the lack of quality. The ranking of Turkish universities among world universities reveals the reality. The bill of these two problems for Turkey is very serious. While notably dynamic young population provides great human capital advantage, if usage of this advantage to good accounts can not be accomplished, it can turn into source of problem and threat. Moreover, despite it's location and historical hinterland, Turkey can not get its well- deserved share from international education sector. What should be the vision of Turkish higher education? The answer of this question lies on the transformation of risk definitions into advantages and threat elements into opportunities.

Keywords: Higher Education, Board of Higher Education, University Reform.

JEL Codes: I23, I28

Türkiye'nin Üniversite Gerçeği ve Bir Öneri

Özet

Üniversiteler entelektüel katma değer, patent, icat, keşif ve yenilik gibi araçlarla toplumları dönüştüren önemli yapılardır. Bilgi çağının bu en stratejik kurumları, ülkelerin dünyadaki konumlarını belirlemede tartışmasız bir üstünlük elde etmişlerdir. Yükseköğretimdeki sıkıntıların belki de yarısı arz kaynaklıdır. Ancak meselenin diğer yarısını da kalite yetersizliklerinden kaynaklanan sorunlar teşkil etmektedir. Dünya üniversiteler sıralamasında Türk üniversitelerinin yeri bu gerçeği ortaya koymaktadır. Bu iki sorunun Türkiye'ye faturası gayet ağırdır. Bizatihi fırsat oluşturan dinamik genç nüfus muazzam bir beşerî sermaye avantajı sunarken, değerlendirilemediğinde problem kaynağına ve tehdiye dönüşmektedir. Dahası Türkiye konumu ve tarihi hinterlandına rağmen uluslararası eğitim sektöründe hak ettiği payı alamamaktadır. Türkiye'nin yükseköğretim vizyonu ne olmalıdır?

¹ Doç. Dr., Bartın Üniversitesi, İİBF, SBKY Bölüm Başkanı-74100/Bartın mbozan@bartin.edu.tr.

Bu sorunun cevabı yukarıda sayılan risk unsurlarının avantaja, tehdit unsurlarının fırsata dönüştürülmesinde yatmaktadır.

Anahtar kelimeler: Yüksek Öğretim, Yüksek Öğretim Kurulu, Üniversite Reformu.

1. Giriş

Osmanlı Devleti teknik sahada Avrupa'dan geri kaldığını öncelikle askeri mağlubiyetler vesilesiyle farketmiş ve bunun telafisi için önce Avrupa'nın gelişmiş ülkelerine talebe göndermiş, bilahare Pay-i Tahtta açtığı okullarda Avrupalı uzmanları görevlendirmek suretiyle bu açığı kapamaya çalışmıştır. Tanzimat döneminde eğitim sisteminde köklü reformlara girişilmiş, sıbyan mektepleri, ibtidâiler, rüşdiyeler, idadîler, meslek okulları, mühendishâneler ve nihayet İstanbul Dârülfünunu ile o dönemde ileri adımlar atılmıştır. Ancak 2. Meşrutiyetin ilanı ve 2. Abdulhamid'in tahttan indirilmesinden sonra başlayan Balkan harpleri, Harbi Umumi ve daha sonra da istiklâliyetini muhafaza için Milli Mücadeleye mecbur kalmış, bu sebeplerle eğitim meselesi gerektiği gibi gelişme gösterememiştir.

Millî mücadelenin zaferle sonuçlanması ve Türkiye Cumhuriyeti'in kurulması ile ülke rahat bir nefes almış ve ülke kendini toparlamaya başlamıştır. Cumhuriyeti kuran kadrolar başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere bilimi mürşit olarak görmüşler, hatta rasyonalizmi öncü güç olarak kabul etmişlerdir. 3 Mart 1924'te çıkarılan Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile eğitim sektörünü tek çatı altında toplamışlar, harf inkılabı ile eğitimin dilini Osmanlıca'dan Latin Alfabesine kaydırmışlardır. Bu sürecin sonunda Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyete intikal eden İstanbul Darülfünunu da 1933 yılında yapılan üniversite reformu ile İstanbul Üniversitesi'ne çevirmişlerdir. Ancak bundan sonra üniversitelerin gelişim seyrinin ülkenin nüfusuna paralel olarak artış kaydetmediği, hatta 1950'li yıllara kadar İstanbul ve Anara'nın dışına çıkamadığı görülmektedir.

Ne 1946'daki özerk üniversite dönemi, ne 1960 darbesi ile gelen değişiklikler ve hatta ne de 1973 seçkin üniversite politikaları ülkenin çağ nüfusunun talep ettiği yükseköğrenimi karşılamayı kendine dert edinmiştir. 1946 üniversite muhtariyetinden 1981'de kurulan Yüksek Öğretim Kurulu'na (YÖK) kadar üniversiteler halka hesap verme kaygısı taşımadan, özerkliği keyfiliğe dönüştürerek, yükseköğretimi üneversal boyuttan mahrum etme pahasına ideolojik formatlara mahkûm etmişlerdir. Bunun ülkeye faturası gayet ağır olmuş, yükseköğretim almak isteyen gençlerin ancak %20'sine hitap eden üniversite kontenjanları dersane gibi bir antreman sahasını ortaya çıkarmış, sınırlı kontenjanlar için öğrenciler hem çocukluk ve gençliklerini bu yollarda harcamış, hem ailelere ağır ekonomik maliyetler yüklenmiş, hem de üniversiteye giremeyen gençlerin ruh sağlığı bozulmuştur.

YÖK'ün kurulması ile üniversitelerin ıslahına olan umut fazla sürmemiş, 1997'de yapılan post modern darbe ile hükümet düşürülmüş ve meslek lisesi öğrencilerine "katsayı uygulaması" adıyla haksız ve eşitliksiz bir uygulama getirilmiş, bir kısım öğrencilerin eğitim hakları "kılık-kıyafet" bahanesi ile ellerinden alınabilmiştir. Dünyada tüm gelişmiş ülkeler sadece kendi insan kaynaklarını eğitmekle iktifa etmez ve "beyin ithali" demek olan uluslararası öğrenci çekme yarışına girerken, değil yabancı öğrenci çekmek, kendi ülkemizin insan kaynağı tahkire, aşağılanmaya ve başka ülkelere gitmeye mecbur bırakılmıştır. Üniversite özerkliğini bahane eden YÖK başkanları üniversitelerin devasa nicelik ve nitelik sorunları ile uğraşmak yerine "muhalefet partisi" pozisyonlarında seçilmiş iktidarlarla söz düellolarına girişmişlerdir.

Tüm bu gelişmeler bir kez daha göstermiştir ki eğitimde ve yükseköğretimde gelişme ancak demokrasi ile mümkün olabilir. Başka bir deyişle milli iradenin emrine girmeyen ve halka hesap vermeyen kurumların çözümün parçası yerine, sorunun parçası haline gelmesi kaçınılmaz olmaktadır. Dünyada üniversitelerin kalitesini ortaya koymak amacıyla yapılan ölçümlerde en eski ve köklü Türk üniversitelerinin ilk 100'e girememesi, hatta ilk 500'e bile nadiren girmesi bu gerçeği ispat etmektedir.

Bu çalışma ile Türkiye'deki yükseköğretim gerçeği "büyük resim" üzerinden ortaya konulacak ve iyileştirilmesine yönelik önerilerde bulunulacaktır.

2. Türkiye'de Yüksek Öğretimin Gelişimi

Türkiye'de yükseköğretim Osmanlı Devleti'nden kalan yükseköğretim kurumlarının reforme edilmesi ile şekillenmiştir. Osmanlı'da üniversitenin ilk açılışı ile ilgili olarak farklı tarihler verilmekle birlikte genel kabul ilk darülfünunun İstanbul'un fethi ile birlikte açıldığıdır. Bugünkü teşkilat ve statüye sahip üniversiteler ise 1863'te kurulan Dârülfünun'a dayanır. (Küçükcan ve Gür, 2009: 149). 3. Selim'in yüksek eğitim veren Mühendishâne-i Bahrî-i Hümayun örneğinde Mühendishâne-i Berrî-i Hümayun'u (1795) kurması ve daha sonra İstanbul'da Mekteb-i Tıbbiyye (1827), Mekteb-i Harbiyye (1834) ve Ziraat, Mülkiye, Hukuk ve Ticaret mekteplerinin açılması ile Osmanlı'da yükseköğretim belirli bir kıvama gelmişti. Nitekim sadece bir alanda eğitim vermek üzere kurulan bu okullar zamanla günümüzde mevcut olan bazı üniversitelere, meselâ İstanbul Teknik, Marmara, Mimar Sinan ve Yıldız Teknik üniversitelerine dönüşmüştür (Kenan, 2012: 344).

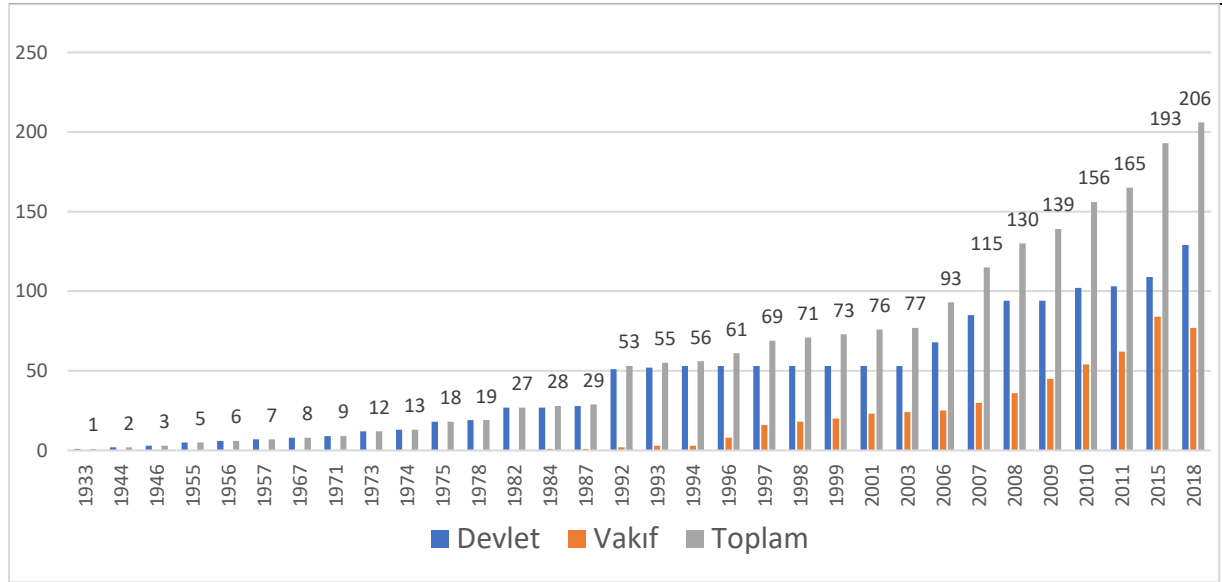
Cumhuriyet'in kuruluşu ve tevhid-i tadrîsatin kabulünü müteakip müfredattan okula kadar tedrisatı dönüştürmeye yönelik adımlar atılmaya başlanmış ve 1933'te çıkarılan 2252 Sayılı Kanun'la İstanbul Dârülfünunu kapatılarak yerine İstanbul Üniversitesi kurulmuştur. İstanbul Darülfünununun İlgasna Ve Maarif Vekâletince Yeni Bir Üniversite Kurulmasına Dair Kanun'un 1. ve 2. maddelerinde "İstanbul Darülfünunu ve ona bağlı bütün müesseselerin kadro ve teşkilâtı ile beraber 31 Temmuz 1933 tarihinden itibaren mülga olduğu, bunun yerine Maarif Vekilliğinin 1 Ağustos 1933 tarihinden itibaren İstanbul'da İstanbul Üniversitesi adı ile yeni bir müessese kurmağa memur olduğu" belirtilmiştir. Reformla Darülfünun adı da tarihe karışmış, idari yapı ve akademisyen unvanlarında isim değişimleri yaşanmıştır. Darülfünuna üniversite; darülfünun eminine de "rektör" denilmiştir. Keza müderrislere profesör, muhtlere doçent, muallimlere öğretim görevlisi, danışmentlere de doktora öğrencisi denilmiştir. Rektör ve dekan gibi unvanların Anglo-Sakson ülkelerinde bazı papazlar için kullanılması (Doğramacı, 2007: 12), isim değişikliklerinde bazı tartışmalara yolaçmıştır. Nitekim 1933'te darülfünun ismi değiştirilirken "üniversite" isminin uygun olmadığı, asıl isim bulununcaya kadar geçici olarak bu ismin kullanılacağı ifadesi bu hususu teyit etmektedir (Taşdemirci, 1994: 144).

Kanun'un 3. Maddesi ile Nafia Vekilliğine bağlı olan Yüksek Mühendis Mektebi ile İktisat Vekilliğine bağlı Yüksek Ticaret Mektebinin İstanbul Üniversitesi teşkilâtına dahil edilmesine İcra Vekilleri Heyeti yetkili kılınmıştır. Bu madde Cumhuriyetin ilk 10 yılında yüksek öğretimin tek çatı altında toplanmadığını göstermesi bakımından önemlidir. Bugün de Rusya Federasyonu'nda üniversiteler ilgili bakanlıklarla ilişkilendirilmekte, mesela tıp fakülteleri Sağlık Bakanlığı ile ziraat fakülteleri Tarım Bakanlığı ile bağlantılı olarak çalışmaktadır.

1933 üniversite reformu ile ilk öğretim üyesi tasfiyesi de gerçekleştirilmiş, devrimlerin yerleşmesinde yeterince rol oynamadığı ve yeterince bilimsel çalışma yapmadığı gerekçesiyle Dârülfünun kadrosundaki 155 akademisyenden 59'u İstanbul Üniversitesi kadrosuna alınmış,

96 akademik personel kadro dışı bırakılmıştır. Aynı dönemde Almanya'dan kaçan bazı akademisyenlere üniversitede görev verilmekle beraber Prof. Albert Einstein'ın 40 profesörlük bidedel çalışmak için yaptığı müracaat kabul edilmemiştir (Çankaya Üniversitesi, 2012). (EK 1)

1933 Üniversite reformu üniversite özerkliğini ortadan kaldırmakla birlikte 1946 tarih ve 4936 sayılı kanunla üniversite özerkliği yeniden getirilmiştir. Bundan sonra 1973 tarihli 1750 sayılı kanunla yapılan düzenlemede ise özerklik pekiştirilmiş ve merkezileşme eğilimi ortaya çıkmıştır (Küçükcan ve Gür, 2009: 150). Bir başka dikkati çeken husus ise bilime sürekli vurgu yapılan Cumhuriyetin tek parti iktidarı dönemindeki üniversite azlığıdır. Çok partili hayata geçinceye kadar üniversiteler İstanbul ve Ankara'nın dışına çıkamamıştır. Toplumun talebini karşılayacak üniversiteler kurulmamış, insan kaynağı israf edilmiştir. 2003 yılına kadar ancak 77 üniversite kurulabilmiş, çağ nüfusunun talebini karşılayacak üniversite sayısına son 15 yılda ulaşılabilmektedir. Şekil 1 incelendiğinde 1933 üniversite reformundan günümüze kadar üniversite sayısındaki artışın artan nüfus talebinin ne kadar gerisinde kaldığını açıkça göstermektedir.

Kaynak: Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi ve TUİK istatistiklerinden derlenmiştir (<https://istatistik.yok.gov.tr/>).

Şekil 1. Türkiye'de Üniversite Sayıları (1933-2018)

Çok partili hyata geçinceye kadar Türkiye'de toplam üç üniversitenin bulunduğu, bunların da İstanbul ve Ankara ile sınırlı olduğu görülmektedir. Cumhuriyetin kuruluşundan 60 sene sonra ülkede sadece 27 devlet üniversitesinin mevcudiyeti çağ nüfusuna hitap edemeyen yükseköğretim gerçeğinin bir ifadesidir. YÖK'le birlikte nihayet vakıf üniversitelerine de müsaade edilmiş, en azından sisteme kendi içinde rekabet için bir alan açılabilmiştir. Nitekim 2003 yılına kadar devlet üniversitelerinde ciddi bir artış olmazken özel üniversiteler toplum taleplerini karşılamada nisbeten bir artış gösterebilmiş ve nihayet Ak Parti'nin iktidara gelmesi ile üniversite sayılarında hızlı bir artış yaşanmıştır. Bugün gelinen noktada devlet ve vakıf üniversitelerinin sayısı 206'ya çıkmıştır. Bunun 129'u devlet 77'si vakıf üniversitesidir. Bu sayı çağ nüfusunun yükseköğretim talebinin %94'ünü karşılayacak bir kapasite demektir. Nitekim halen Türkiye'de yaklaşık 7.5 milyon üniversite öğrencisi bulunmakta olup (YÖK, 2018), üniversite kadrolarında doluluk oranı %84,69'da kalmış, yani kontenjanlar dolmamıştır.

Toplum yükseköğretim talebini karşılamada gelinen nokta bazı eleştirilere de konu olmaktadır. Üniversite sayılarındaki bu hızlı artış her ne kadar toplumu rahatlatmış olsa da bazı kesimlerin eleştirilerinden de kurtulamamaktadır. Neredeyse bir asırdır yeterli sayıda akademik personel yetiştirmeyen, doktora sayılarını ihtiyaç duydukları asistanlarla sınırlı tutan ve büyük şehirleri asla terketmeyen seçkin anlayış yeni açılan üniversiteleri “tabela üniversitesi” olmakla suçlamıştır. Eski YÖK Başkanı Çetinsaya (2014: 43) da Anadolu’da açılan üniversitelere karşı belirli kesimlerce yapılan eleştirilerin kaynak ve akademisyen yetersizliğinden ziyade seçkin bir üniversite anlayışından kaynaklandığı görüşündedir. Yeni açılan üniversitelere getirilen bu eleştiriler mesele eski üniversitelerin uluslararası sıralamadaki yerleri söz konusu olduğunda ya gözardı edilmiş veya çeşitli bahanelerle tartışma dışı bırakılmaya çalışılmıştır.

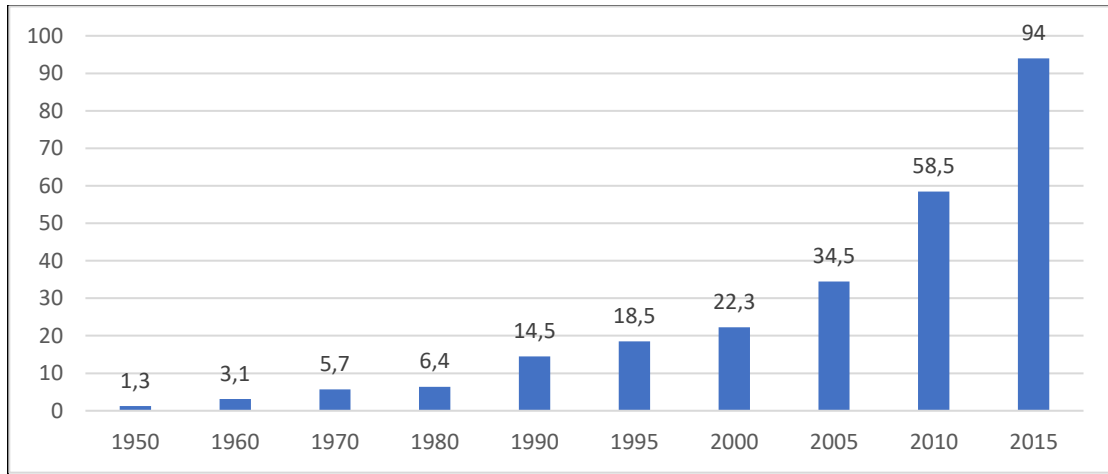
3. Yüksek Öğretimde Temel Sorun Alanları

Yükseköğretimin temel sıkıntıları üç noktada yoğunlaşmaktadır. Bunlardan ilki sayısal yetersizliklerdir ki bu durum brüt okullaşma oranları itibariyle neredeyse aşılmaktadır. Ancak net okullaşma oranındaki sayısal yetersizlikler devam etmektedir. İkinci ve belkide aşılması en zor olan sıkıntı alanı nitelikle ilgili olandır. Bir başka deyişle üniversitelerin kalitesiyle ilgilidir. Üçüncü sıkıntı ise yükseköğretimin yapı ve işleyiş sorunları; yönetimi ve özerklik meseleleridir. Şimdi bu üç sorunu ayrı ayrı inceleyelim.

3.1. Sayısal Yetersizlikler

Daha önce de ifade edildiği gibi çağ nüfusunun talep ettiği yükseköğretimi karşılayacak üniversite sayısı uzun yıllar aşırı denecek seviyede yetersiz kalmıştır. Tablo 1 incelendiğinde bu durum açıkça görülmektedir. 1933-1950 arası ülkemizde sadece üç üniversite bulunduğu, bunların da Ankara ve İstanbul dışına çıkmadığı ifade edilmişti. 1950 yılına gelindiğinde yükseköğretim talebine cevap verecek üniversite kapasitesi %1.3 civarındadır.

Tablo 1. Yükseköğretimde Brüt Okullaşma Oranı² (1950-2015)

Kaynak: YÖK, Bilgi Yönetim Sistemi (2018).

² Yükseköğretim brüt okullaşma oranı, yükseköğretime kayıtlı toplam öğrenci sayısının, 18-22 yaş grubundaki çağ nüfusuna bölünmesi ve 100 ile çarpılmasıyla; net okullaşma oranı ise, 18-22 yaş grubundaki yükseköğretimdeki öğrenci sayısının, aynı yaş grubundaki çağ nüfusuna bölünüp 100’le çarpılmasıyla elde edilmektedir (Gür vd. 2018: 30).

Bu, yüz kişiden ancak bir kişinin yüksek öğretim almasına uygun bir üniversite varlığına işaret etmektedir. 1980’de bu oran yüz kişiden altı kişiye çıkmış, 2000 yılında da çağ nüfusunun yaklaşık beşte birine hitap edecek kadar artabilmiştir. Bu yükseköğretim talep eden 100 gençten ancak 22’sine cevap veren yaklaşık 80’ini dışarıda bırakan bir yapıdır. İşte 2000 yılına kadar olan bu dönem Türkiye’de beşeri sermaye olan insan kaynağının hoyratça savrulduğu yıllardır. Tablodan açıkça görüldüğü üzere son 15 yılda yükseköğretim talebinin %94’ü karşılanacak seviyeye gelinmiştir.

Bu oran Türkiye’yi OECD ülkeleri içinde üst sıralaralara yerleştirmiştir. Bu durum Tablo 2’de açıkça görülmektedir. Ancak mesele bütünüyle halledilmiş değildir. Zira toplum talebinin tamamını karşılayacak üniversite kapasitesi inşa etmek, herkesin yüksek öğretim alacağı mânasına gelmemektedir. Önlisans ve lisans seviyesinde sağlanan başarı henüz yüksek lisans ve özellikle doktora sağlanamamıştır. Diğer yandan insan kaynağı plânlamasında ciddi sorunlar vardır. Her ne kadar her şehre en az bir üniversite yapılmış olsa da ülkenin insan kaynağı ihtiyacı ile üniversitelerin müfredatları arasında bir âhenkleştirme yapılmış değildir.

Tablo 2. Bazı Ülkelerin Brüt Okullaşma Oranları (2000-2015)

Ülkeler	2000 (%)	2015 (%)
ABD	68.14	88.81
Almanya	Veri yok	61.6
Çin	7.72	30.16
Fransa	54.43	62.15
Hindistan	9.55	23.89
İngiltere	58.82	56.87
İtalya	49.35	63.46
Japonya	48.74	62.41
Rusya	55.78	78.00
Türkiye	21.05	94.00

Kaynak: OECD (2018_a).

Açıkçası Türkiye’de ileriye yönelik nüfus projeksiyonları, meslek analizleri ve insan kaynağı plânlamasında ilgili kurumlar iyi bir performans ortaya koyamamışlardır. YÖK istatistiki verilerine göre yükseköğretimde net okullaşma oranı 2018 yılı için %45 civarında olup yükseköğretimde 4.047.302 erkek, 3.513.069 kız olmak üzere toplam 7.560.371 öğrenci bulunmaktadır. Bu rakam 18-22 yaş çağ nüfusunun hemen yarısının üniversiteye gittiğini göstermektedir.

3.2. Nitelik Sorunları

Türkiye’de yükseköğretimin nicelik kadar, belki ondan daha önemli sorunu verilen eğitimin kalitesidir. Kalite meselesinin pek çok bileşeni olmakla birlikte burada sadece üç boyutu ele alınacaktır. Bunlardan birincisi üniversitelerimizin Uluslararası sıralamalardaki yeri, ikincisi, yayın ve makale kalitesi ve son olarak da entellektüel mülkiyetin önemli göstergelerinden olan patent sayılarıdır.

Genel olarak değerlendirildiğinde kalite meselesi her zaman önem ve önceliğini korumuştur. Çağ nüfusunun yükseköğretim ihtiyacını karşılayamayacak kadar az üniversite olması kalite meselesini geçici olarak geri plâna itebilir fakat hiçbir zaman unutturmaz. Doğru politika üniversite sayı ve niteliğinin eş zamanlı olarak sağlanmasıdır. Ancak bu tür plânlamaların yapılmaması halkı üniversite kalitesine bakmadan girecek herhangi bir üniversiteye mecbur bırakabilir. Nitekim Türkiye’de bu süreç uzun bir müddet devam etmiş, vakıf üniversitelerin devlet üniversitelerini rekabete zorlaması nisbeten de olsa müsbet katkı yapmıştır. Son 15 yılda ise çağ nüfusunun neredeyse tamamına hitap edecek sayıda üniversite yapıldığı için kaçınılmaz olarak nitelik meselesi öne geçmeye başlamıştır. Bazı programların talep yetersizliğinden kapanması, Türkiye’nin dahil olduğu “Avrupa Yükseköğretim Alanı” ve Bologna süreci ile taahhüt edilen “kalite güvence sistemi kurma” mecburiyeti, üniversitelerin akreditasyonu meseleleri de üniversiteleri kalite yolculuğuna çıkma hususunda sıkıştırmaya başlamıştır. Henüz bir yol alındığı söylenememekle birlikte ciddi bir hazırlık sürecinin yaşandığını da göz ardı etmemek gerekir. Tablo 3’de Türkiye’nin Uluslararası üniversite sıralamalarındaki yerini göstermektedir.

Tablo 3. Türk Üniversitelerinin Uluslararası Sıralamadaki Yeri (2018)

Üniversite	URAP	ARWU	CWUR	QS	RUR	SCIM AGO	THE	WEBO METRICS
Ankara	652	701-800	625	801-1000	571	492	1001+	785
Gazi	669	701-800	679	801-1000	676	491	1001+	902
Hacettepe	543	501-600	525	601-800	415	449	601-800	774
ODTÜ	532	701-800	596	551-560	437	410	601-800	521
İstanbul	540	401-500	560	801-1000	561	436	801-1000	761
İTÜ	559		648	651-700	408	424	601-800	567
Bilkent	840		789	456	440	402	401-500	731

Kaynak: Akbulut, 2018: s.5.

Tablo 4 incelendiğinde uluslararası üniversite derecelemesi yapan kuruluşların altı devlet ve bir vakıf üniversitesi için yaptığı sıralamada ilk 100’e giren Türk üniversitesinin olmadığı görülmektedir. Hatta ilk 400’e giren üniversitemiz de yoktur. Türkiye’nin en eski ve en iyi kabul edilen üniversiteleri ancak 400 ila 500 arasında yer bulabilmektedir. Bu durum üniversitelerimizin çok ciddi bir kalite sorunu olduğunun altını çizmektedir. Şimdiye kadar bu üniversitelerimizden Uluslararası sıralamadaki yerlerine ilişkin bir açıklama gelmediği

gibi, durumlarını iyileştirici bir çalışmanın yapıldığına dair bir adımatılmamıştır. Üniversitelerimizin stratejik plânları incelendiğinde genellikle sayısal büyüklükler üzerinden olan gelişmelere dikkat çekilmekte, artan bütçeler, açılan programlar, mezun sayıları, bilimsel toplantı ve yayımlara ilişkin bilgiler verilmektedir. Vizyon ve misyonlarına bakıldığında idealize edilmiş, fakat gerçekçi olmayan ifadeler göze çarpmaktadır.

Üniversite kalitesinin ikinci göstergesi olan bilimsel yayın ve yayınların aldığı atıflar önemli bir yer tutmaktadır. Tablo 4’de Türkiye ile bazı ülkelerin bilimsel makale ve atıf sayıları verilmiştir. ABD yayın ve atıf sayısında açık ara başı çekerken Türkiye uluslararası sıralamada kendine ancak 20. sırada yer bulabilirken, yayın başına atıfta Çin, Hindistan ve Rusya’nın önüne geçebilmiştir.

Bu durum hem yayınlarımızın sayısı hem de kalitesi açısından bir fikir verebilir. Ancak üzerinde durulması gereken husus Türkiye’de YÖK’ün gerek akademik terfide gerekse akademik teşvikte uyguladığı hatalı politikalarıdır. Zira ulusal toplantı ve yayımlara düşük puan uygulanması, uluslararası toplantı ve yayımlara yüksek puan uygulama politikası akademisyenleri yabancı dergilerde yayın yapmaya itmekte, bunun sonucunda ülkemiz hem entellektüel mülkiyetin yabancı yayın organlarına akmasına ve telif haklarının kaybedilmesine hem de ciddi miktarda maddi kayıplara yolaçmaktadır. Zira yabancı dergilerde yayın için ciddi ödemeler talep edilmekte, bilimsel toplantılar da ayrı bir maliyet oluşturmaktadır.

Tablo 4. Bazı Ülkelerin Bilimsel Makale ve Atıf Sayıları (1996-2017)

Sıra	Ülke	Yayın	Atıf sayıları	Yayın başına atıf	H indeksi
1	ABD	11.036.243	267.612.868	24,25	2077
2	Çin	5.133.924	39.244.368	7,64	712
3	UK	3.150.874	68.803.194	21,84	1281
4	Almanya	2.790.169	54.834.760	19,65	1131
5	Japonya	2.539.441	39.049.963	15,38	920
6	Fransa	1.967.157	37.865.266	19,25	1023
7	Kanada	1.594.391	34.945.308	21,92	1033
8	İtalya	1.583.746	28.548.485	18,03	898
9	Hindistan	1.472.192	12.637.866	8,58	521
12	Güney Kore	1.004.042	12.299.582	12,25	576
13	Rusya	956.025	6.758.715	7,07	503
20	Türkiye	531.899	5.048.456	9,49	368

Kaynak: Scimagojr. 2018.

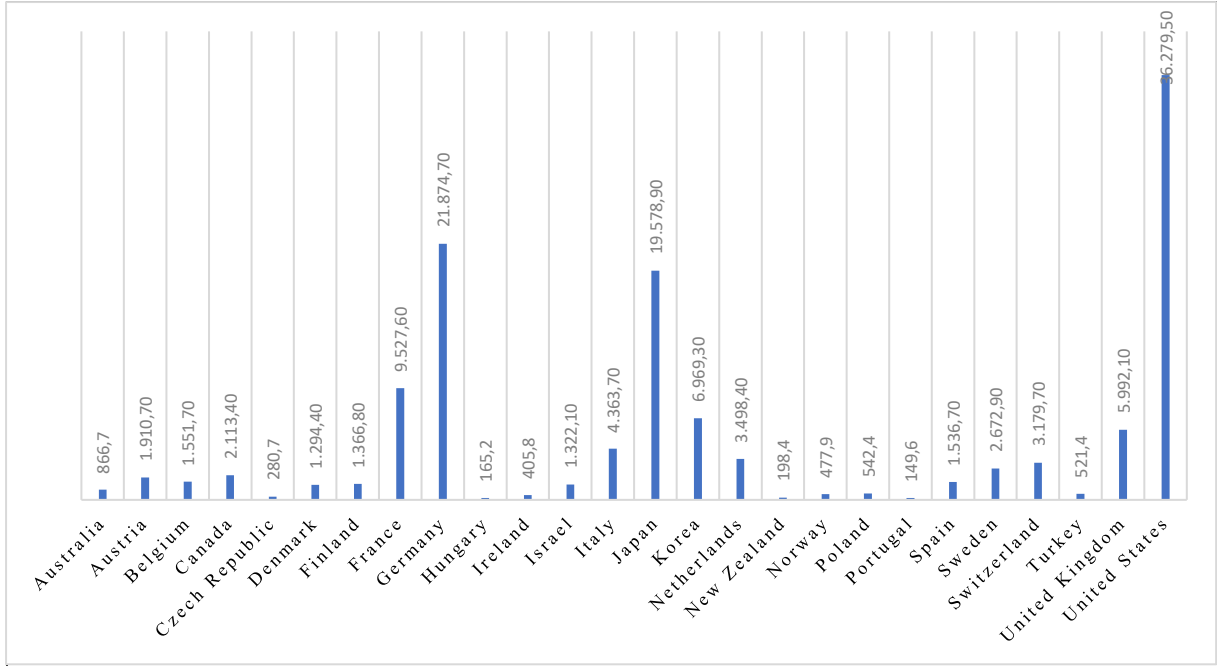
Sonuçta hem telif hakkı hem entellektüel mülkiyet ve hatta patent kayıpları yaşanırken yabancı dergiler beslenip gelişmekte, milli dergi ve yayınlar zayıflatılmaktadır. Üstelik

uluslararası göstergelerde Türkiye'nin konumu gerilere düşmektedir. Yükseköğretimde kalite ile ilgili olarak bakılacak diğer bir gösterge de patent sayıları olmaktadır. Her ne kadar patent sadece üniversitelerle sınırlı bir gösterge olmasa da ağırlıklı olarak akademik çalışmaların bir neticesi olarak ortaya çıktığı için üniversitelerin kalitesi ile ilgili genel bir fikir verebilir. Tablo 5'de OECD üyesi ülkelerin 2015 yılı patent sayıları verilmiştir.

Tablonun genel görünümü gelişmişlik seviyesi ile patent arasındaki ilişkiyi çok açık bir şekilde göstermektedir. ABD'nin patent sayısındaki bariz üstünlüğü dikkati çekerken diğer gelişmiş ülkelerden Almanya ve Japonya'nın da etkili bir konuma sahip oldukları görülmektedir. Türkiye kendi sınıf ve sınırdındaki ülkelerle mukayese edildiğinde hayli gerilerde kalmaktadır.

Avrupa'nın küçük ülkeleri ve hatta İsrail'in Türkiye'ye karşı üstün konumları hem üniversitelerimizin kalitesi hem de bilimsel çalışmalarımızın yetersizliğini ortaya koymaktadır. Bu geriliği telafi edecek olan da üniversitelerimizin ar-ge çalışmaları, araştırmaya kaynak aktarımı ve teşviklerden geçmektedir.

Tablo 5. OECD Üyesi Ülkelerin Patent Sayıları (2015)

Kaynak: OECD. 2018b.

3.3. Yönetim Sorunları

Türkiye'de yükseköğretim 1982 Anayasası'nın 130-131 ve 132. Maddeleri ile düzenlenmiştir. Anayasa'nın 130. Maddesinde “..ortaöğretime dayalı çeşitli düzeylerde eğitim-öğretim, bilimsel araştırma, yayın ve danışmanlık yapmak, ülkeye ve insanlığa hizmet etmek üzere çeşitli birimlerden oluşan kamu tüzelkişiliğine ve bilimsel özerkliğe sahip üniversiteler Devlet tarafından kanunla kurulacağı” belirtilmekte, kazanç amacına yönelik olmamak şartı ile vakıflar tarafından da Devletin gözetim ve denetimine tâbi yükseköğretim kurumları kurulabileceği ifade edilmektedir. Yükseköğretim Kanunu 13. Maddesinde üniversiteyi yönetecek olan rektörün atama şekli belirtilmiştir. Buna göre devlet ve vakıf üniversitelerine rektör ataması Cumhurbaşkanınca yapılır (Yükseköğretim Kanunu, 1981).

Türkiye’de yükseköğretim yönetiminde iki kişi öne çıkmaktadır. Bunlardan birisi YÖK Başkanı diğeri ise rektördür. Önceki dönemlerde öğretim üyeleri tarafından seçilen altı aday YÖK tarafından üçe indiriliyor, Cumhurbaşkanı da bunlar arasından birisini rektör olarak görevlendiriyordu. Gerçekte akademisyenlere seçme hakkı vermeyen, üstelik kutuplaşmalara yol açan ve akademik hayatı olumsuz etkileyen bu uygulama kaldırılarak (KHK/703. 2016), rektör atamalarının YÖK tarafından önerilen üç aday arasından Cumhurbaşkanınca tayini usulüne geçildi. Daha sonra YÖK’de devreden çıkarılarak rektör atamaları doğrudan Cumhurbaşkanı tarafından yapılmaya başlandı.

Ancak yükseköğretimde asıl mesele YÖK başkanı veya rektörlerin atanma şekline ziyade bu kurumların yapılanmasındaki merkezîyetçilikte yatmaktadır. Anayasaya göre kamu tüzel kişiliğine sahip ve bilimsel özerkliği olan bu müesseselerin fonksiyonel yerinden yönetim kurumu olarak yapılanmasında merkezîyetçiliğin çok fazla tahkim edilmemesi gerekir. Yani YÖK’ün bir koordinatör birim olarak yeniden yapılandırılması, üniversitelerin de kuvvetler birliği esasına göre değil de kuvvetler ayrılığı prensibine göre yapılandırılması daha uygun olacaktır.

Yükseköğretimde özerklik çerçək bir ihtiyaçken bu özerkliğin doğru tanımlanması da bir o kadar önemli bir husustur. Önceki dönemlerde üniversitelerin bilimsel özerkliği siyasi iktidarlar karşısında konumlanma, toplum taleplerini hiçe sayarak ideolojik tercihlere göre öğrenim haklarını engelleme ve benzeri şekillerde uygulanması üniversiteleri başına buyruk otoritelere dönüştürmüştü. Bunun sonucunda Türkiye’nin yüksek öğretim sorunları hem nicel hem de nitel düzeyde çözülemediği gibi ülkenin gelişim ve ilerleme motoru konumundaki üniversiteler kendileri bizatihi sorun olmaya başlamıştı. Oysa üniversite özerkliğinin amacı bilimin özellikle günlük siyasetin aracı olmaktan çıkarılması, yargı gücündeki tarafsız ve bağımsızlık kuralına benzer bir yapıya kavuşturulmasıdır. Özerkliğin idarî, malî ve ilmî olmak üzere üç ayağı vardır. Ancak özerklik, denetimsizlik ve keyfilik anlamlarına da gelmez. Yükseköğretim kurumlarının milli iradeyi temsil eden siyasî iktidarların yükseköğretim politikaları çerçevesinde geliştirilen stratejilere göre çalışması gerekir.

Sonuç ve Öneriler

Türkiye’de yükseköğretim yeniden yapılanmaya ihtiyacı vardır. 1933’ten günümüze kadar çıkarılan kanunların ve yapılan reformların hiçbirinde toplum talepleri, akademisyen ve öğrenci görüşleri dikkate alınmamıştır. Üniversiteler evrensel değerler yerine ideolojilerin dar çerçevesine hapsedilmiş, bilim yerine çatışma ve kargaşanın üretim merkezlerine dönüşmüştür. Mezun olunan lise veya kıyafet öğrenim hakkının engellenmesi için gerekçe oluşturabilmiştir. Bu sebeple yeniden yapılanmada öncelik yükseköğretimde demokratikleşmeye verilmelidir. Yükseköğretim mevzuatı değiştirilmelidir. 2547 Sayılı Yükseköğretim Kanunu başta akademisyenler olmak üzere tüm ilgili tarafların görüşü alınarak yenilenmelidir. Yükseköğretim mevzuatı yenilenirken ideolojik çerçeveler kaldırılmalı ve uluslararası öğrencileri de kapsayacak universal amaçlar konulmalıdır. Yükseköğretimde genel üniversite yaklaşımından ihtisas üniversitelerine geçilmelidir. Böylece mebzul ve vasat üniversiteler yerine belirli alanlarda uzmanlaşmış, rekabet gücü yüksek ve iddialı üniversitelere kapı açılmış olacaktır.

Yükseköğretimde diğerk çok önemli olan husus akademik personelin, temini, istihdamı, terfisi ve ilmi özerkliğin sağlayacağı hürriyetlerdir. Milletvekillerinin yasama dokunulmazlığı, yargıdaki hâkim teminatı gibi, akademisyenlerin de kürsü dokunulmazlığı olmalı, bir akademisyen için alanıyla ilgili yasaklı alan bırakılmamalıdır. Akademik hürriyetlerde sınır getirilen her sahanın bir karaborsasının olacağı unutulmamalıdır. Bu sebeple yeniden yapılanmada ikinci öncelik akademik özerkliğin sağlanmasına verilmelidir.

Akademik terfide istikrarsızlıkları ortadan kaldırmak için akademik camiaya giriş kapısı olan araştırma görevlisi alımı “Tıpta Uzmanlık Sınavı”na benzer bir merkezi sınavla yapılmalı, bundan sonraki terfi süreçleri iyi belirlenmiş performans göstergeleri üzerinden yapılmalıdır.

Öğretim üyelerinin ve özellikle profesör ve doçentlerin büyük şehirlerde kümelenmelerine müsaade edilmemeli, norm kadro uygulanması yine tüm tarafların görüşleri alınarak yeniden düzenlenmelidir.

Yükseköğretimde yeniden yapılanmada ağırlık kalite üzerine yoğunlaşmalı, Bologna süreci üzerinden müfredat tekrar gözden geçirilmeli, Avrupa ve Türkiye yeterlikler çerçevesine uyumu sağlanmalı ve akreditasyon sistemi içinde denetimi yapılmalıdır. Üniversitede ikinci öğretim uygulamasına son verilmeli, ikinci öğretim talepleri açıköğretim sistemi içinde değerlendirilerek laboratuvar ve uygulama gerektiren hallerde diğer üniversite imkânlarından istifade cihetine gidilmelidir. Lisans öğreniminde insan kaynağı plânlamasına uygun taban puan (kota) uygulamasına geçilmelidir. Lisansüstü eğitim lisans eğitiminde olduğu gibi müstakil olarak yapılandırılmalı, enstitüler fakültelerin gölgesinden çıkarılarak kendi kimliklerine kavuşturulmalıdır.

Yükseköğretimde yayın ve bilimsel toplantıların niteliğini arttıracak düzenlemeler yapılmalı, entelektüel mülkiyetin yabancı ülkelere kaçışını özendirilen tüm unsurlar engellenmeli, akademik terfide ulusal ve uluslararası toplantı ve yayınlara farklı puan uygulamasına son verilmelidir.

Kaynakça

Akbulut, U. (2018). Dünya Bilim Alanı Ve Genel Sıralamalarında Türk Üniversiteleri. <http://tr.urapcenter.org/2018>. (27.10.2018).

Çankaya Üniversitesi (2012). Einstein ve Atatürk Belgeseli. <http://www.cankaya.edu.tr/duyuru/einstein.php> (27.10.2018).

Çetinsaya, G. (2014). Büyüme, Kalite, Uluslararasılaşma: Türkiye Yükseköğretimi İçin Bir Yol Haritası, Yükseköğretim Kurulu Yayın No: 2014/2.

Doğramacı, İ. (2007). Türkiye’de Ve Dünyada Yükseköğretim Yönetimi, Meteksan, Ankara. www.dogramaci.org.(27.10.2018).

Gür, B.S., Çelik, Z. ve Yurdakul, S. (2018). Yükseköğretime Bakış 2018: İzleme ve Değerlendirme Raporu. Ankara: Eğitim-Bir-Sen Stratejik Araştırmalar Merkezi.

İstanbul Darülfünununun İlgasna Ve Maarif Vekâletince Yeni Bir Üniversite Kurulmasına Dair Kanun (1933). Kanun No: 2252, RG. Tarih; 06.06.1933, No; 2420, Kanunlar Dergisi Cilt: 12, http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.tutanak_sonuc, (01.11.2018).

Kenan, S. (2012). Üniversite, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 42. Cilt. s. 338-348.

Küçükcan, T. & Gür, B. S. (2009). *Türkiye’de Yükseköğretim Karşılaştırmalı Bir Analiz*, SETA Yayınları 6. Baskı, Ankara.

OECD (2018_a). Education at a Glance 2018: OECD Indicators. Paris.

OECD (2018_b). <http://www.oecd.org/sti/intellectual-property-statistics-and-analysis.htm> (10.11.2018).

Olağanüstü Hal Kapsamında Bazı Düzenlemeler Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname (2016). Karar sayısı: KHK/703, RG: 29.10.2016. Sayı: 29872.

November 22-24, 2018 Antalya

Congress Book

Scimagojr (2018). Scimago Institutions Rankings.
<https://www.scimagojr.com/countryrank.php> (27.11.2018).

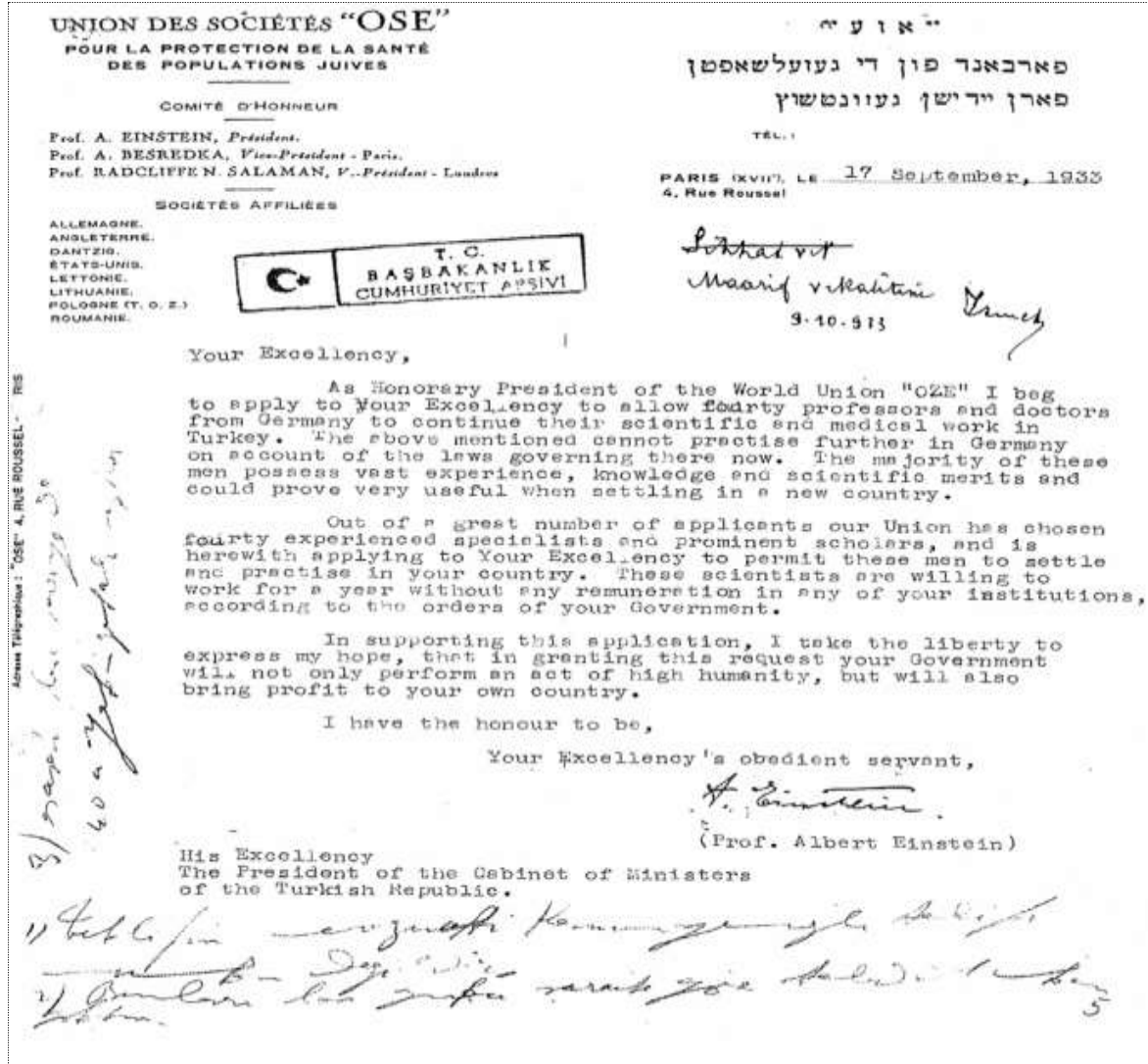
Taşdemirci, E. (1994). Atatürk'ün Önderliğinde 1933 Üniversite Reformu, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Kayseri, Sayı 5. s. 135-153.

YÖK (2018). Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi, <https://istatistik.yok.gov.tr/>. (01.11.2018).

Yükseköğretim Kanunu (1981). Kanun No: 2547, Kabul Tarihi: 4/11/1981, RG: 6/11/1981, Sayı: 17506.

EK 1:

Prof. Albert Einstein'ın mektubu:

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Başkanına**Ekselansları,**

OSE Dünya Birliği'nin şeref başkanı olarak, **Almanya'dan 40 profesörle doktorun ilmî ve tıbbî çalışmalarına Türkiye'de devam etmelerine müsaade vermeniz için başvuruda bulunmayı ekselanslarınızdan rica ediyorum.** Sözü edilen kişiler, Almanya'da halen yürürlükte olan yasalar nedeni ile mesleklerini icra edememektedirler. Çoğu geniş tecrübe, bilgi ve ilmi liyakat sahibi bulunan bu kişiler, yeni bir ülkede yaşadıkları takdirde son derece faydalı olacaklarını ispat edebilirler. Ekselanslarınızdan ülkenizde yerleşmeleri ve çalışmalarına devam etmeleri için izin vermeniz konusunda başvuruda bulunduğumuz tecrübe sahibi uzman ve seçkin akademisyen olan bu 40 kişi, birliğimize yapılan çok sayıda müracaat arasından seçilmişlerdir. Bu ilim adamları, hükümetinizin talimatları doğrultusunda kurumlarınızın herhangi birinde bir yıl boyunca hiçbir karşılık beklemeden çalışmayı arzu etmektedirler. Bu başvuruya destek vermek maksadıyla, hükümetinizin talebi kabul etmesi halinde sadece yüksek seviyede bir insani faaliyette bulunmuş olmakla kalmayacağı, bunun ülkenize de ayrıca kazanç getireceği ümidimi ifade etmek cüretini buluyorum.

Ekselanslarının sadık hizmetkârı olmaktan şeref duyan

17 Eylül 1933

Prof. Albert Einstein

İsmet İnönü'nün Cevabı:

“Saygıdeğer profesör,

İktidardaki hükümetin politikası gereği Almanya’da ilmi ve tıbbi çalışmalarını yerine getiremeyen 40 profesör ve doktorun Türkiye’ye kabulünü dileyen mektubunuzu aldım. Bu beylerin hükümetimiz kuruluşlarında bir yıl ücretsiz çalışmayı kabul ettiklerini gördüm. Teklifiniz çok çekici olmasına rağmen ülkemiz kanun ve nizamları gereği size olumlu cevap verme imkânı göremiyorum.

Saygıdeğer profesör,

Bildiğiniz gibi şu anda 40’tan fazla profesör ve doktor istihdam etmiş durumdayız. Çoğu benzer nitelik ve kapasitede olan bu şahıslar da aynı politik şartlar altındadırlar. Bu profesör ve doktorlar burada geçerli kanun ve şartlar altında çalışmayı kabul etmişlerdir. Şimdiki halde, çeşitli kültür, dil ve kökenlerden gelmiş üyelerle çok hassas bir oluşum geliştirmeye çalışıyoruz. O nedenle içinde bulunduğumuz şartlar gereği daha fazla personel istihdam etmemizin mümkün olmadığını üzülerek bildiririm.

Saygıdeğer profesör,

Arzunuzu yerine getirememenin üzüntüsünü ifade eder, en iyi duygularıma inanmanızı rica ederim.”

İsmet İnönü

Başbakan

The Evaluation of The Trademen's and Craftmen's Levels of the Ownerships of Akhi-Order Values in Kırşehir

Musa ÖZATA¹, Emine ŞENER²

Abstract

The aim of the this research th evaluation of trademen's and craftsmen's levels of the ownership of Akhi_Order Values in Kırşehir. The research population consists of trademans and craftsmen and the workers who work together with them, living in Kırşehir. The sample of research consisted of 310 people. The research was descriptive and the face-to-face survey technique was used to collect the data. The data collection was performed using the Akhi Order Values Scale developed by Yeşil and Aslander (2016). The scale consists of 32 items. Aswers of form; 1-Strongly disagree with 5-Strongly agree. Data collected in the study were analyzed in SPSS 20.0 program. Descriptive statistics, Mann Whitney U test and Kruskal Wallis variance analysis were performed on the data. In addition, exploratory factor analysis was applied to test the validity of the scale. As a result of the research, the means of the answers to was calculated as 3,22 and the standard deviation was calculated as 0,917. Scale scores were statistically significant in terms of age, gender, duty and educational status. Research findings show that Kırşehir trademan's and craftsmen have adopted Ahilik values at an intermediate level.

Keywords; Akhism, Akhism Values, Trademen's and Craftman's, Kırşehir.

JEL Codes: D23, M10, M12

Kırşehir'deki Esnaf ve Sanatkârların Ahilik Değerlerine Sahip Olma Durumlarının Belirlenmesi

Özet

Bu çalışmanın amacı Kırşehir esnaf-sanatkârının Ahilik değerlerine sahip olma durumlarının belirlenmesidir. Araştırma evrenini Kırşehir'de yaşayan esnaf ve sanatkârlar ile bunların yanında çalışan kişiler oluşturmaktadır. Çalışma kapsamına Kırşehir il merkezinde yaşayan 310 kişi alınmıştır. Araştırma tanımlayıcı nitelikte olup, verilerin toplanmasında yüz-yüze anket tekniğinden faydalanılmıştır. Verilerin toplanmasında Yeşil ve Aslander (2016) tarafından geliştirilen Ahilik Değerler Ölçeği kullanılmıştır. Söz konusu ölçek 32 maddeden oluşmaktadır. Cevaplar 1-Kesinlikle katılmıyorum ile 5-Kesinlikle katılıyorum şeklindedir. Araştırmada toplanan veriler SPSS 20.0 programında analiz edilmiştir. Veriler üzerinde

¹Prof.Dr. Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi İİBF, İşletme Bölümü, musaozata@gmail.com

²Dr. Öğr.Üyesi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi İİBF, İşletme Bölümü, eminesener@gmail.com

tanımlayıcı istatistikler, Mann Whitney U Testi ve Kruskal Wallis Varyans Analizi testleri yapılmıştır. Ayrıca ölçeğin geçerliliğini test etmek için Açıklayıcı Faktör Analizi uygulanmıştır. Araştırma sonucunda ölçek sorularına verilen cevapların aritmetik ortalaması 3,22 ve standart sapması ise 0,917 olarak hesaplanmıştır. Ölçek puanlarının yaş, cinsiyet, görev ve eğitim durumu açısından istatistiksel olarak anlamlı olduğu belirlenmiştir. Araştırma bulguları Kırşehir Esnaf ve Sanatkarlarının Ahilik değerlerini orta düzeyde benimsediğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Ahilik, Ahilik Değerleri, Esnaf ve Sanatkarlar, Kırşehir

1. Giriş

Türk örf ve adetlerinin İslam inancı ile yoğurulması sonucu ortaya çıkan ve yaklaşık beş yüz yıl boyunca Anadolu’da esnaf ve sanatkarların teşkilatlanma birliği olan Ahilik Kurumu; tarihsel süreçte ekonomik, sosyal, askeri ve toplumsal konularda birçok büyük işlevleri yerine getirmiştir. Bu özellikleri nedeniyle günümüzün sosyal güvenlik, meslek odası, sendika, belediye, kalite ve iş ahlakı kurumlarının temelini oluşturduğu söylenebilir.

Ahi kelimesi Arapça kökenli bir kavram olup *kardeşim* anlamına gelmektedir. Literatürde Ahi kelimesinin Türkçe kökenli olduğunu iddia eden görüşler de yer almaktadır. Bu görüşe göre eski Türkçe eserlerde yer alan bu kelime “cömert, eli açık, yiğit” gibi anlamları ifade eden “Akı” kelimesinden gelmektedir. Çağatay’a göre ise Ahi kelimesi köken itibarıyla Orta Asya’dan gelmiştir. Anadolu’da bütün Türk kurum ve terimlerinin Arapçaya çevrilmesine dair gayretlerin arttığı bir çağda Türkçe olarak ifade edilen akı kelimesi, Arapça Ahi kelimesine dönüştürülerek telaffuz edilmiştir (Çağatay, 1989: 44).

İslâm tarihinde ilk asırlardan itibaren görülen fütüvvet teşkilatının devamı sayılan ve esnaf ve sanatkarlar birliği olarak karşımıza çıkan Ahilik Teşkilatı, XIII. asırda kurulmuş olup (Akgündüz, 2014:9), Anadolu’nun yurt edinilmesinde ve Osmanlı İmparatorluğu’nun inşa edilmesinde büyük bir rol oynamıştır (Ceylan, 2013: 12). Selçuklu devlet otoritesinin zayıfladığı bir dönemde şehirlerin yönetimi adeta Ahîlerin eline geçmiştir. Bu zamanda Ahilik, şehirlerin siyasî, idarî, iktisadî, askerî yapısını koruyan ve emniyeti sağlayan yegâne kuruluşlar haline gelmiştir. Ahilik sayesinde devletin hiçbir tesiri olmadan şehir esnafı ve halkı kendi kendisini idare ederken en küçük bir meslekî suiistimal, yolsuzluk ve geleneğe aykırı bir harekete fırsat verilmemiştir (Turan 1993: 21; Akt: Akgündüz 2014:10).

Anadolu’da Ahiliğin kurucusu ve halk arasında “Ahi Evran” olarak bilinen Şeyh Nasiruddin Mahmud (1172-1262), Azerbaycan’ın Hoy şehrinde doğmuştur (Malkoç, 2016: 10). Çok yönlü ilim ve fikir adamı olarak bilinen Ahi Evran, 1205’te kayınpederi ile Kayseri’ye yerleşerek deri işletmeciliği anlamına gelen bir debbağhane kurmuştur. Aynı zamanda şeyhi ile Anadolu’nun birçok kesimini dolaşarak halkın ekonomik sosyal yapısını incelemiştir. Halkın içinde bulunduğu sorunları yakından görerek oluşturduğu örgütün felsefesinde, yaşadığı olaylardan esinlenmiştir. Ahi Evran gezdiği yörelerdeki beyleri ve o kesimin ileri gelenleri ile görüşerek onları dergâh ve zaviyeler oluşturmalarına yönelik teşvik etmeye çalışmıştır. Ahiliği esnaf ve sanatkarlar nizami halinde kurmaya çalışan Ahi Evran Ahilik anlayışının teşkilatlanmasında ve geniş bir çevreye yayılmasında öncülük etmiştir (Demir, 2004:6).

Tüm kurallarını dinin asıl kaynağından esinlenerek ortaya koyan Ahiliğin nizamnamelerine Fütüvvetname denilmektedir (Sancaklı, 2010:4). Kendini insanlara ve topluma adamak anlamlarına gelen Fütüvvet, “feta” kelimesinin türetilmiş halidir. Ahiliğin

esasını meydana getiren “feta” kelimesi ise genç, delikanlı ve yiğit anlamlarını ifade etmektedir (Arslanoğlu, 2004:101). Fütüvvet esas itibarıyla tasavvufa dayanarak iktisadi teşekkülleri de bünyesinde barındıran teşkilatlandırmaya verilen isimdir. Bu çerçevede fütüvvet mesleğine girenlerin şeyhlerine Ahi adı verilmektedir. Ahilik fütüvvete benzer bir yapılanma içerisinde etkileşim göstermektedir (Çakmak, 2014:149). Bakır’a (2014:407) göre Ahilik Kurumu bireyler arasında etkileşim gösteren sosyal, siyasi ve ekonomik ilişkilerde karşılıklı olarak dürüstlüğü ve saygıyı şart gösteren; mesleki ahlak ve hakkaniyeti yanı sıra cömertlik ve güler yüzlülüğü de temel alan bir sistemdir. Ahilik yalnızca esnaf ve sanatkâra değil, yoksulluk içinde yaşayan halka, ekonomik ve sosyal yönden dayanışma sağlaması amacıyla her zaman güven veren bir kurumdur (Kart, 2017: 45-46). Ahilik Anadolu’da politik ve ekonomik durumlardan dolayı şekillenmeye başlamıştır (Günay, 2003:13). Ahi teşkilatının kuruluş sebepleri şu şekilde sıralanabilir (Ecer, 2001:12);

- Asya’dan göç eden esnaf ve sanatkârlara iş bulunması
- Yerli sanatkârlar ile tüccarların rekabet edebilmesi
- Sanat ahlakının yerleştirilmesi
- Türk halkının ekonomik yönden bağımsız hale getirilmesi
- Yabancı saldırılara karşı devlet güçlerinin yanında yer alınması
- Türklük şuurunun ve milli heyecanın ayakta tutulması

Ahiliğin temel amacı, yurtlarını terk edip Anadolu’ya gelen Türklerin, kendi sanat ve ticaretlerine, yeni bir kültür ve çalışma alanı oluşturmalarıdır. Ahilik, devlet otoritesi dışında kurulmuş olsa da, devletin ve milletin iyiliği için çalışmaktadır (Durak ve Yücel, 2010:151-168). Ahilik, insanları çalışmaya teşvik eder ve bir meslek alanında uzman olmaları, kimseye muhtaç olmadan yaşamaları konusunda yön verir. Ahiliğin hedefi halk ile esnafı ortak bir noktada birleştirerek, gerekli güvenin sağlanmasıdır (Kantarıcı, 2007:66-71). İş ve meslek hayatındaki ahlak kuralları, Ahilik’te, kabul edilmesi mecburi kurallar haline gelmiştir (Can, 2003:9). Meslek içi ilişkilerin düzenlendiği, örf ve adetlere göre dini esaslara dayanan Ahilik, saygı ve sevginin devamlı olduğu bir teşkilattir. Mutlak otoriteye bağlı olan Ahiliğin, insan yaşamını düzenlediği ve insanları kötü akımlardan kurtardığı söylenebilir (Bayram, 2012:86). Ahiliğin temelini, temel ahlaki değerler, fütüvvetnameler, dini kurallar, örf ve adetler etrafında toplandığı görülmektedir. Bazı temel ilkeleri şu şekilde sıralanabilir (Aslander, 2016:11);

- İyi huylu ve güzel ahlaklı olmak,
- Gözü, gönlü, kalbi tok olmak,
- Ayıp ve kusurları, örtmek gizlemek, affetmek,
- Daima iyi komşulukta bulunmak, komşunun eza ve cahilliğine sabretmek,
- Hakka, hukuka, hakkaniyete riayet etmek,
- Kötü söz ve hareketlerden sakınmak,
- İçi-dışı, özü-sözü bir olmak,
- Sır tutmak, sırları açığa vurmamak,
- Aza kanaat, çoğa şükretmek ve dağıtmak,
- Helal kazanç sahibi olmak,
- Doğru ve dürüst olmak,
- Cömert olmak,
- Tevazu sahibi olmak,
- Alçak gönüllü olmak,
- Merhametli olmak,
- Bencil olmamak,

- İyi huylarını geliştirmek,
- Misafirleri sevmek,
- Nasihatleri ile insanları iyiye yöneltmek,
- Dindar olmak,
- Hayâ sahibi olmak,
- Yalan söylememek,
- Dedikodu yapmamak,
- Kusur aramak yerine kusurları örtmek,
- İçki içmemek,
- Zina yapmamak,
- Kimseye karşı kin ve düşmanlık beslememek,
- Büyüklere karşı hürmetkâr küçüklere karşı şefkatli olmak,
- Nefsine hâkim olmak,
- Eline, diline sahip olmak,
- Hırs sahibi olmamak.

Bunların dışında Ahi geleneğinde iş değiştirme hoş karşılanmazdı (Akbaş, 2000: 61-62). Ahilikte “doğrulukta yapılmayan iş, bereket getirmez, getirse de bu sürekli olmaz” anlayışı hâkimdir (Aslanderen, 2016:14). Ahi geleneğinde tembellik yasaktır. Ayrıca fiyatta ve ürünlerde bir standart sağlanmıştır. Kalite kontrolleri esnaf şeyhi tarafından yapılır kalitesiz mal üretip satan esnafın pabucu dama atılarak halka sergilenirdi (Akbaş, 2000:62). Ahiliğin resmi olmayan yani fütüvvetnamelerinde yer almayan iş ahlakı ilkelerine bakacak olursak;

- “Ahinin işi ve sanatı olmalıdır.” Bu ilkeyle çalışmaya vurgu yapılmak istenmiştir.
- “Ahi birkaç iş veya sanatla değil, yeteneklerine uygun olan iş veya sanatla uğraşmalıdır.” Burada tek bir iş veya sanatta uzmanlaşıp kaliteli hizmet sunmayı amaçlamaktadır.
- “Ahi doğru olmalı, emeğinden fazlasını kazanmaya çalışmamalıdır.”
- “Ahi gelenek ve otoriteye bağlı olmalıdır.”
- “Ahi dayanışmacı olmalıdır.”
- “Ahiler yanlarında çalışanlara emekleri sömürülecek varlıklar olarak değil, yetiştirilecek ve ileride iş yeri temin edilecek insan olarak bakarlar”.
- “Ahilik mal biriktirme peşinde koşan ve istismarcı ticarete karşıdır.”
- “Ahi kardeşini kendine tercih edendir.”
- “Ahinin 18 dirhem gümüşten fazla dünyalığı olmamalıdır.” Ahi sınırsız ve aşırı mal biriktirme hırsına sahip olmaz (Gelici, 2007:65-69).

Toplumsal yaşamın önemli bir kısmını oluşturan ve mesleki yaşamda karşılaşılan sorunların önemli bir kısmı, meslek insanlarındaki değer sorunlarından kaynaklanmaktadır. İşçi, işveren, üretici, pazarlamacı, reklamcı, esnaf, tüketici gibi meslek yaşamının farklı taraflarının sahip olduğu değerlerin ve bu değerlerin bileşkesinden oluşan mesleki yaşamının ilke ve prensipleri, karşılaşılan çok yönlü sorunların önemli bir kısmına neden oluşturmaktadır (Yeşil, 2011:1117). Bu bağlamda esnaf ve sanatkarların meslek değerlerini benimsemesi ve iş hayatında uygulamaya koymaları büyük bir önem taşımaktadır. Bu çalışma ile yukarıda sıralanan ilkeler doğrultusunda, Ahilik değerlerinin Ahiliğin merkezi olan Kırşehir’de, Esnaf

ve sanatkârlar tarafından ne derecede benimsendiği ve uygulandığı belirlenmeye çalışılacaktır.

2. Yöntem

Bu araştırmanın temel amacı; Kırşehir ilindeki esnaf ve sanatkârların Ahilik değerlerine sahip olma durumlarının belirlenmesidir. Araştırma nicel araştırma deseni kullanılan, tanımlayıcı tipte bir çalışmadır. Çalışmanın evrenini Kırşehir il merkezinde bulunan esnaf/sanatkârlar ile bu işyerlerinde çalışanlar oluşturmaktadır. Araştırmada verilerin toplanabilmesi için basit rastgele örneklem yöntemi kullanılarak, araştırmaya katılmayı kabul eden farklı meslek gruplarından toplam 310 kişiye anket uygulanmıştır. Araştırmada esnaf ve sanatkârlardan komşusu olan bir başka esnaf/ sanatkârı; çalışanlardan ise çalıştığı iş yerinin sahibini değerlendirmesi istenmiştir.

Verilerin toplanmasında sosyo-demografik bilgiler formu ile Yeşil ve Aslander (2016) tarafından geliştirilen Ahilik Değerler Ölçeği (ADÖ) kullanılmıştır. Söz konusu ölçeğin orijinali 32 maddeden oluşmakta ve sorular; 0-Kesinlikle katılmıyorum/ 4- Kesinlikle katılıyorum şeklinde puanlanmaktadır. Ancak bu çalışmada ölçek soruları; 1-Kesinlikle katılmıyorum/ 5-Kesinlikle katılıyorum şekline dönüştürülmüştür. Ölçek dört alt boyuttan meydana gelmekte olup bu boyutlar; Mesleki Standart Faktörü (MSF) 10 soru, İnsanlarla İlişkiler Faktörü (İİF) 9 soru, Mesleki Gelişim-Eğitim Faktörü (MG/EF) 7 soru ve Zafiyet Faktörü (ZF) 6 sorudan meydana gelmektedir. Zafiyet faktörüne ilişkin 6 soru ters kodlanmıştır. Ters kodlanan ve olumsuz ifadeler içeren bu sorular analiz aşamasında olumlu ifadelere döndürülerek değerlendirilmiştir. Ölçeğin Cronbach Alpha Güvenilirlik katsayısı 0,911 olarak hesaplanmıştır.

Araştırmada elde edilen veriler bilgisayar ortamına aktarılarak ilk etapta veri kontrolü yapılmış ve hatalı veriler düzenlenmiştir. İstatistiksel analizler SPSS 20.0 programında yapılmıştır. ADÖ ile toplanan verilerin normal dağılıma uyup uymadığını test etmek için Kolmogorov-Smirnov testi yapılmış ve verilerin normal dağılıma uymadığı görülmüştür. Bu nedenle veriler üzerinde Mann Whitney U testi, KW Varyans analizi ve Sperman Korelasyon analizi testleri yapılmıştır. Ayrıca tanımlayıcı istatistikler hesaplanmıştır. Ayrıca ölçeğin geçerliliğini test etmek için Açıklayıcı Faktör Analizi yöntemi kullanılmıştır. Faktör analizi sonuçları aşağıda gösterilmiştir.

Ahilik değerler ölçeğine ilişkin verilerin faktör analizine uygun olup olmadığını anlamak için ise KMO ve Barlett testi uygulanmıştır. Test sonuçlarına göre KMO katsayısı 0,958 ve $p < 0.01$ olduğundan, verilerin faktör analizi için uygun olduğu sonucuna varılmıştır. Yapılan analiz sonucunda verilerin ölçeğin orijinalindeki gibi dört faktör altında toplandığı ve dört faktörün açıkladığı birikimli varyans miktarı, toplam varyansın %67,248'ini oluşturmaktadır.

Tablo 2.1. Kullanılan Ölçeğe İlişkin KMO and Bartlett's Testi Sonuçları

KMO		,958
Barlett testi	Approx. Chi-Square	8,013
	Serbestlik Derecesi	496
	p	,000

Tablo 2.2. Faktörlerin Öz Değerleri ve Varyans Açıklama Yüzdeleri

Temel Bileşenler	Başlangıç Özdeğerleri			Türetilen Kareli Ağırlıklar Toplamı			Rotasyon Sonucu Kareli Ağırlıklar Toplamı		
	Toplam	Varyans %	Yığılımlı %	Total	Varyans %	Yığılımlı %	Toplam	Varyans %	Yığılımlı %
1	15,998	49,993	49,993	15,998	49,993	49,993	5,794	18,108	18,108
2	2,836	8,863	58,856	2,836	8,863	58,856	5,660	17,688	35,796
3	1,679	5,247	64,102	1,679	5,247	64,102	5,201	16,254	52,049
4	1,006	3,145	67,248	1,006	3,145	67,248	4,863	15,198	67,248

Tablo 2.3. Ortak Varyans Tablosu

Maddeler	Faktör Yüğü
Hilesiz ve kaliteli mal üretip, satmaya özen gösterirler.	,692
Meslekleriyle ilgili kanun ve kurallara uygun davranırlar.	,718
Yapacakları işi savsaklamazlar gününde teslim ederler.	,712
Müşterilerin haklarını korur, haklarını yemezler.	,788
Rızkını kazandığı mesleğe saygı duyar ve önem verirler.	,688
Mesleklerini özenerek yaparlar.	,704
Yanlarında çalışanlara karşı sorumluluklarını bilirler ve haklarını gözetirler.	,647
İnsanları zengin-yoksul, güçlü-zayıf olarak ayırmazlar, eşit davranırlar.	,612
Müşteri ve komşu esnaflara kin gütmmez, kıskançlık etmezler.	,708
Vergileri zamanında ve tam verirler.	,418
Komşu esnaf ve sanatkârlarında kazanmasını ister, gerekirse müşterileri yönlendirir.	,695
Diğer esnaf ve sanatkârlarla dayanışma içerisinde çalışırlar.	,668
Fedakâr insanlardır, mal, emek ve zamanlarından fedakârlık ederler.	,677
Alışverişleriyle ilgili hata ve kusurları öncelikle kendilerinde ararlar.	,620
Bela ve musibetlere karşı sabırlıdırlar.	,645
Az kazanca kanaat ederler, çok kazanca şükrederler.	,712
Müşterileri ve diğer esnaflarla ilgili sırları tutarlar, açığa vurmazlar.	,678
Kötülük ve kendini bilmezliğe iyilikle karşılık verirler.	,681
Müşterilere ve diğer komşu esnaflara karşı kötü söz ve hareketlerden sakınırlar.	,652
Meslekleri ile ilgili gelişmeleri medya ve diğer kitle iletişim araçlarında takip ederler.	,566
Yanlarında çalışan elemanların mesleğini öğrenmesi ve eğitilmeleri için düzenlenen kurs, seminer ve sertifika programlarına gönderirler.	,589
İş güvenliğine önem verirler, gerekli tedbirleri alırlar.	,687
Ürünlerine ve çalışma şartlarında hijyene önem verirler.	,683
Eğitime büyük önem verirler, ihtiyaç sahibi öğrencilere yardımda bulunurlar.	,559
Yanlarında çalışanların sosyal sigorta primlerini zamanında yerine getirirler.	,658
Mesleki fuarlara ya da düzenlenen eğitim seminerlerine katılarak mesleklerinde kendilerini geliştirmeye çalışırlar.	,634
Müşteri ve komşu esnaflarla ilgili dedikodu yapar, iftira atarlar.	,674
Mal ve para kazanma konusunda açgözlü davranırlar.	,804
Dünyaya ait şeylerle övünürler, böbürlenirler.	,750
Malını pahalınca satmak için saklarlar.	,737
Mal biriktirme hırsıyla hareket eder, sürekli birikim yapmayı amaçlarlar.	,730
Malını överek müşteriyi aldatmaya çalışırlar.	,733

Tablo 2.4. Döndürülmüş Faktör Matrisi

Ölçek Maddeleri	Bileşenler			
	1	2	3	4
Hilesiz ve kaliteli mal üretip, satmaya özen gösterirler.	,787			
Meslekleriyle ilgili kanun ve kurallara uygun davranırlar.	,756			
Yapacakları işi savsaklamazlar gününde teslim ederler.	,755			

Müşterilerin haklarını korur, haklarını yemezler.	,808		
Rızkını kazandığı mesleğe saygı duyar ve önem verirler.	,629		
Mesleklerini özenerek yaparlar.	,664		
Yanlarında çalışanlara karşı sorumluluklarını bilirler ve haklarını gözetirler.	,586		
İnsanları zengin-yoksul, güçlü-zayıf olarak ayırmazlar, eşit davranırlar.	,527		
Müşteri ve komşu esnaflara kin gütmmez, kıskançlık etmezler.	,677		
Vergilerini zamanında ve tam verirler.	,371		
Komşu esnaf ve sanatkârlarında elde etmesini ister, gerekirse müşterileri yönlendirir.		,690	
Diğer esnaf ve sanatkârlarla dayanışma içerisinde çalışırlar.		,686	
Fedakâr insanlardır, mal, emek ve zamanlarından fedakarlık ederler.		,636	
Alışverişleriyle ilgili hata ve kusurları öncelikle kendilerinde ararlar.		,529	
Bela ve musibetlere karşı sabırlıdırlar.		,634	
Az kazanca kanaat ederler, çok kazanca şükrederler.		,661	
Müşterileri ve diğer esnaflarla ilgili sırları tutarlar, açığa vurmazlar.		,603	
Kötülük ve kendini bilmezliğe iyilikle karşılık verirler.		,537	
Müşterilere ve diğer komşu esnaflara karşı kötü söz ve hareketlerden sakınırlar.		,528	
Meslekleri ile ilgili gelişmeleri medya ve diğer kitle iletişim araçlarında takip ederler.			,624
Yanlarında çalışan elemanların mesleğini öğrenmesi ve eğitilmeleri için düzenlenen kurs, seminer ve sertifika programlarına gönderirler.			,679
İş güvenliğine önem verirler, gerekli tedbirleri alırlar.			,669
Ürünlerine ve çalışma şartlarında hijyene önem verirler.			,583
Eğitime büyük önem verirler, ihtiyaç sahibi öğrencilere yardımda bulunurlar.			,567
Yanlarında çalışanların sosyal sigorta primlerini zamanında yerine getirirler.			,665
Mesleki fuarlara ya da düzenlenen eğitim seminerlerine katılarak mesleklerinde kendilerini geliştirmeye çalışırlar.			,757
Müşteri ve komşu esnaflarla ilgili dedikodu yapar, iftira atarlar.		,777	
Mal ve para kazanma konusunda açgözlü davranırlar.		,842	
Dünyaya ait şeylerle övünürler, böbürlenirler.		,820	
Malını pahalınca satmak için saklarlar.		,819	
Mal biriktirme hırsıyla hareket eder, sürekli birikim yapmayı amaçlarlar.		,815	
Malını överek müşteriye aldatmaya çalışırlar.		,797	

3.Bulgular

Araştırmadan elde edilen bulgular tablolar halinde aşağıda sunulmuştur.

Tablo 3.1. Araştırmaya Katılanlara Ait Sosyo-Demografik Veriler

Eğitim Düzeyi	n	(%)	Aylık Gelir	n	(%)
İlkokul Mezunu	32	10,3	1,000-2,000	149	48,1
Ortaokul Mezunu	32	10,3	2,001-3,500	77	24,8
Lise Mezunu	111	35,8	3,501-5,000	44	14,2
Üniversite Mezunu	135	43,5	5,001 TL'den çok	40	12,9

Görev	n	(%)	Yaş	n	(%)
İş yeri sahibi	126	40,6	20-29	122	39,4
İş yeri yöneticisi	19	6,1	30-39	78	25,2
Çalışan	165	53,3	40-49	61	19,7
			50+	49	15,8
Cinsiyet	n	(%)	Toplam	310	100
Erkek	153	49,4			
Kadın	157	50,6			

Tablo 3.1’de görüldüğü üzere araştırmaya katılanların %49,4 (153)’ü erkek, %50,6 (157)’si kadındır. Eğitim durumu açısından incelendiğinde; %10,3 (32)’ü ilkököl mezunu, %10,3 (32)’ü ortaokul mezunu, %35,8 (111)’i lise mezunu, %43,5 (135)’i üniversite mezunudur. Ortalama aylık gelire bakıldığında; %48,1’i (149) 1,000 TL ile 2,000 TL arasında, %24,8’i (77) 2,001 TL ile 3,500 TL arasında, %14,2’si (44) 3,501 TL ile 5,000 TL arasında, %12,9’u (40) 5,000 TL den daha fazla gelire sahiptir. Görev açısından bakıldığında; %40,6 (126) işyeri sahibi, %6,1(19) işyeri yöneticisi ve %53,3’ü (165) çalışanlardan oluşmaktadır. Katılımcıların yaşlarına bakıldığında %39,4 (122)’ü 20-29 yaş aralığında ve %15,8’i (49) ise 50+ yaş grubundadır.

Tablo 3.2. Ahilik Değerleri Ölçeğinde Yer Alan Sorulara Verilen Cevaplara İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler (Meslek Standartları Faktörü)

Mesleki Standartlar Faktörü	Ort.	Std. Sap
Hilesiz ve kaliteli mal üretip, satmaya özen gösterirler.	3,49	1,233
Meslekleriyle ilgili kanun ve kurallara uygun davranırlar.	3,46	1,221
Yapacakları işi savsaklamazlar gününde teslim ederler.	3,39	1,287
Müşterilerin haklarını korur, haklarını yemezler.	3,31	1,351
Rızkını kazandığı mesleğe saygı duyar ve önem verirler.	3,58	1,203
Mesleklerini özenerek yaparlar.	3,40	1,249
Yanlarında çalışanlara karşı sorumluluklarını bilirler ve haklarını gözetirler.	3,34	1,235
İnsanları zengin-yoksul, güçlü-zayıf olarak ayırmazlar, eşit davranırlar.	3,17	1,431
Müşteri ve komşu esnaflara kin gütmmez, kıskançlık etmezler.	3,04	1,421
Vergileri zamanında ve tam verirler.	3,46	1,105
Toplam	3,36	1,01

Meslek standartları faktöründe 10 soru yer almaktadır. Bu sorulara verilen cevapların aritmetik ortalaması 3,36 olarak hesaplanmıştır. Sorulara verilen cevaplar incelendiğinde en

yüksek puanın “Rızkını kazandığı mesleğe saygı duyar ve önem verirler” (ort=3,58) sorusuna, en düşük puanın ise “Müşteri ve komşu esnaflara kin gütmeyiz, kıskançlık etmezler” (ort=3,04) sorusuna verildiği görülmektedir.

Tablo 3.3. Ahilik Değerleri Ölçeğinde Yer Alan Sorulara Verilen Cevaplara İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler (İnsanlarla İlişkiler Faktörü)

İnsanlarla İlişkiler Faktörü	Ort.	Std. Sap
Komşu esnaf ve sanatkarlarında elde etmesini ister, gerekirse müşterileri yönlendirir.	3,18	1,354
Diğer esnaf ve sanatkarlarla dayanışma içerisinde çalışırlar.	3,22	1,258
Fedakar insanlardır, mal, emek ve zamanlarından fedakarlık ederler.	3,28	1,295
Alışverişleriyle ilgili hata ve kusurları öncelikle kendilerinde ararlar.	3,03	1,377
Bela ve musibetlere karşı sabırlıdırlar.	3,13	1,344
Az kazanca kanaat ederler, çok kazanca şükrederler.	3,15	1,453
Müşterileri ve diğer esnaflarla ilgili sınırları tutarlar, açığa vurmazlar.	3,09	1,328
Kötülük ve kendini bilmezliğe iyilikle karşılık verirler.	3,08	1,292
Müşterilere ve diğer komşu esnaflara karşı kötü söz ve hareketlerden sakınırlar.	3,22	1,253
Toplam	3,15	1,08

İnsanlarla ilişkiler faktöründe 9 soru yer almaktadır. Bu sorulara verilen cevapların aritmetik ortalaması 3,15'tir. Sorulara verilen cevaplar incelendiğinde en yüksek puanın “Fedakar insanlardır, mal, emek ve zamanlarından fedakarlık ederler” (ort=3,28) sorusuna, en düşük puanın ise “Alışverişleriyle ilgili hata ve kusurları öncelikle kendilerinde ararlar” (3,03) sorusuna verildiği görülmektedir.

Tablo 3.4. Ahilik Değerleri Ölçeğinde Yer Alan Sorulara Verilen Cevaplara İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler (Mesleki Gelişim/Eğitim Faktörü)

Mesleki Gelişim/Eğitim Faktörü	Ort.	Std. Sap
Meslekleri ile ilgili gelişmeleri medya ve diğer kitle iletişim araçlarında takip ederler.	3,35	1,232
Yanlarında çalışan elemanların mesleğini öğrenmesi ve eğitilmeleri için düzenlenen kurs, seminer ve sertifika programlarına gönderirler.	3,08	1,204
İş güvenliğine önem verirler, gerekli tedbirleri alırlar.	3,24	1,262
Ürünlerine ve çalışma şartlarında hijyene önem verirler.	3,13	1,400
Eğitime büyük önem verirler, ihtiyaç sahibi öğrencilere yardımda bulunurlar.	3,03	1,261
Yanlarında çalışanların sosyal sigorta primlerini zamanında yerine getirirler.	3,24	1,170
Mesleki fuarlara ya da düzenlenen eğitim seminerlerine katılarak mesleklerinde kendilerini geliştirmeye çalışırlar.	3,13	1,206
Toplam	3.17	0,96

Mesleki gelişim/eğitim faktörü 8 sorudan oluşmaktadır. Bu sorulara verilen cevapların aritmetik ortalaması 3.17 olarak hesaplanmıştır. Sorulara verilen cevaplar incelendiğinde en yüksek puanın “Meslekleri ile ilgili gelişmeleri medya ve diğer kitle iletişim araçlarında takip ederler” (ort=3,35) sorusuna, en düşük puanın ise “Eğitime büyük önem verirler, ihtiyaç sahibi öğrencilere yardımda bulunurlar” (ort=3,03) sorusuna verildiği görülmektedir.

Tablo 3.5. Ahilik Değerleri Ölçeğinde Yer Alan Sorulara Verilen Cevaplara İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler (Zafiyet Faktörü)

Zafiyet Faktörü	Ort.	Std. Sap
Müşteri ve komşu esnaflarla ilgili dedikodu yapmaz, iftira atmaz.	3,32	1,339
Mal ve para kazanma konusunda aç gözlü davranmaz.	3,10	1,366
Dünyaya ait şeylerle övünmez, böbürlenmez	3,22	1,395
Malını pahalınca satmak için saklamaz	3,25	1,362
Mal biriktirme hırsıyla hareket etmez, sürekli birikim yapmayı amaçlamaz	2,97	1,393
Malını överek müşteriyi aldatmaya çalışmaz	2,97	1,469
Toplam	3,13	1,19

Zafiyet faktöründe 6 soru yer almaktadır. Bu sorulara verilen cevapların aritmetik ortalaması 3,13'tir. Sorulara verilen cevaplar incelendiğinde en yüksek puanın “Müşteri ve komşu esnaflarla ilgili dedikodu yapmaz, iftira atmaz”(ort=3,32) sorusuna, en düşük puanın ise “Mal biriktirme hırsıyla hareket etmez, sürekli birikim yapmayı amaçlamaz” ve “Malını överek müşteriyi aldatmaya çalışmaz” (2,97) sorularına verildiği görülmektedir.

Ölçek puanlarının sosyo-demografik değişkenler açısından farklılık gösterip göstermediğinin test edilmesi amacıyla, verilerin normal dağılıma uymaması (Tablo 3.6) nedeniyle ikili karşılaştırmalarda Mann-Whitney U testi, çoklu karşılaştırmalarda ise Kruskal Wallis Varyans Analizi kullanılmıştır. Bulgular aşağıda tablolar halinde gösterilmektedir.

Tablo 3.6. Normallik Testi

	Kolmogorov-Smirnov			Shapiro-Wilk		
	İstatistik	df	p	İstatistik	df	p
Mesleki standartlar faktörü	,063	310	,004	,972	310	,000
İnsanlarla ilişkiler faktörü	,076	310	,000	,968	310	,000
Mesleki gelişim faktörü	,064	310	,004	,983	310	,001
Zafiyet faktörü	,092	310	,000	,948	310	,000
Ölçek Toplamı	,090	310	,000	,978	310	,000

Tablo 3.7. Ölçek Puanlarının Cinsiyet Açısından Karşılaştırılması

	Mesleki Standartlar Faktörü	İnsanlara İlişkiler Faktörü	Mesleki Gelişim/Eğitim Faktörü	Zafiyet Faktörü	Ölçek Toplam Puanı
Erkek (n=152)	168,89	170,32	169,88	164,47	169,24
Kadın (n=158)	142,62	141,25	141,67	146,87	142,28
Mann-Whitney U	9972	9756	9823	10644,0	9919
Z	-2,582	-2,857	-2,773	-1,733	-2,648
p	,010	,004	,006	,083	,008

Araştırmada kullanılan ölçeğin alt faktör puanlarının ve ölçek toplam puanının cinsiyet açısından farklılık gösterip göstermediğini test etmek amacıyla yapılan Mann Whitney U testi sonucunda; mesleki standartlar faktörü, insanlarla ilişkiler faktörü, mesleki gelişim/egitim faktörü ve ölçek toplam puanının istatistiksel açıdan anlamlı olduğu ($p < 0,05$), zafiyet faktörünün ise istatistiksel açıdan anlamlı olmadığı ($p > 0,05$) görülmüştür (Tablo 3.7).

Tablo 3.8. Ölçek Puanlarının Eğitim Durumu, Görev, Yaş ve Gelir Açısından Karşılaştırılması (Kruskal Wallis Varyans Analizi)

Değişken	Değişken Sayıları	Mesleki Standartlar Faktörü	İnsanlara İlişkiler Faktörü	Mesleki Gelişim Faktörü	Zafiyet Faktörü	Ölçek Toplam Puanı
		Ort. Rank	Ort. Rank	Ort. Rank	Ort. Rank	Ort. Rank
Öğrenim Durumu	İlk okul (n=32)	218,50	213,11	201,83	212,23	221,64
	Orta okul (n=32)	160,44	157,03	166,33	160,56	161,52
	Lise (n=111)	157,03	158,28	155,99	155,11	156,43
	Üniversite (n=135)	138,14	139,19	141,55	141,17	137,63
	Chi-Square p.	21,035 ,000	17,830 ,000	12,321 ,006	16,450 ,001	22,952 ,000
Görevi	İşyeri sahibi(n=126)	191,26	185,31	182,65	185,38	190,27
	Yönetici(n=19)	115,89	121,68	103,05	138,84	112,63
	Çalışan(n=165)	132,75	136,63	140,81	134,60	133,88
	Chi-Square p	22,727 ,000	15,032 ,001	12,393 ,002	18,997 ,000	22,006 ,000
	Yaş	20-29 (n=122)	135,82	145,17	146,44	144,81
30-39(n=78)		152,35	144,74	148,11	131,64	144,30
40-49(n=61)		174,70	175,06	166,89	181,81	174,42
50+(n=49)		185,62	174,00	175,64	187,34	182,46
Chi-Square p		14,338 ,002	7,747 ,052	5,251 ,154	18,785 ,000	10,987 ,012
Gelir	1,000-2,000 (n=149)	147,26	159,15	155,03	160,10	155,66
	2001-3,500 (n=77)	163,56	161,82	162,41	151,49	160,34
	3,501-5.000 (n=44)	153,76	137,41	136,15	133,81	139,02
	5,001+ (n=40)	172,60	149,64	165,24	169,95	163,70
	Chi-Square p	3,362 ,339	2,597 ,458	2,992 ,393	4,183 ,242	2,047 ,563

Tablo 3.8’de görüldüğü gibi ölçeğin alt faktör puanlarının ve ölçek toplam puanının öğrenim durumu, görev, yaş ve gelir açısından farklılık gösterip göstermediğinin tespit edilmesi amacıyla KW Varyans Analizi yöntemi kullanılmıştır. Yapılan analiz sonucunda faktör puanlarının ve ölçek toplam puanlarının öğrenim ve görev açısından farklılık gösterdiği, gelir açısından ise herhangi bir farkın olmadığı belirlenmiştir. Yaş değişkeni açısından bakıldığında

ise mesleki standart faktörü, zafiyet faktörü ve ölçek toplam puanının istatistiksel açıdan anlamlı olduğu, mesleki gelişim ve insanlarla ilişkiler faktörü açısından ise anlamlı bir fark olmadığı saptanmıştır.

Tartışma ve Sonuç

Ahilik, fütüvvet ortamında doğan ve mutasavvıflarca tespit edilen fütüvvet ilkelerinden etkilenen, fakat fütüvvetin bir devamı olarak ta görülmeyecek olan, Türk Milletine ait tarihi ve kültürel değerlerle, İslam dinine ait değerlerin bir sentezinden oluşan, Türk Milletine özgü bir kurumdur. Bu kurum Türk Milletinin yaklaşık bin yıllık Anadolu'daki varlığı esnasında onun dini, ahlaki, iktisadî, siyasî ve sosyal hayatına yön vermiştir (Akça, 2003:217).

Ahilik teşkilâtı, toplumsal değerleri bireyin içselleştirmesinde ve davranışa dönüştürmesinde önemli rol oynamış tarihe mal olmuş bir meslekî sivil toplum kuruluşudur. Ahilik, bir meslek örgütü olduğu kadar, getirmiş olduğu ahlâkî öğretilerle birlikte, aynı zamanda ahlâkî değerlerin günlük hayatın bütün sahalarında yaşanmasını hedeflemiş yaygın bir ahlâk eğitim merkezi mahiyetindedir. Ahilik, bireye kendini tanıma yollarını göstererek, fitratını korumasını ve bireyin yaşamına evrensel ahlâk değerlerini hâkim kılmayı hedef edinen bir kurumdur (Kaya, 2013:41).

Bütün bu saydığımız ilkelerin esnaf arasında geçerli olmasını gaye edinen Ahilik, tasavvufî bakış açısının meslek hayatında uygulanması üzerinde durmuştur. Böylece Anadolu'daki Müslüman Türkler üzerinde asırlar boyunca etkisini sürdüren bir sosyal yardımlaşma ve dayanışma müessesesi haline dönüşmüştür. Aynı zamanda üyesi olan esnaf ve sanatkârların dini ve meslekî yönlerden yetiştirilmesini esas aldığından yaygın eğitim kurumu olma vasfını da kazanmıştır (Akgündüz, 2014:17). Günümüzde de Ahilik değer ve ilkelerinin esnaf ve sanatkârlar tarafından benimsenmiş olması, iş hayatındaki ahlaki yozlaşmanın önüne geçilmesi açısından büyük bir önem taşımaktadır.

Bu çalışma ile Ahiliğin merkezi olan Kırşehir'de esnaf ve sanatkârların Ahilik değerlerinin benimseme ve iş hayatında uygulama durumları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmadan elde edilen sonuçlar özetlenecek olursa;

Yapılan Açıklayıcı Faktör Analizi ve Güvenilirlik testi sonucunda (Cronbah Alpha) kullanılan ölçeğin geçerli ve güvenilir bir ölçek olduğu saptanmıştır.

Katılımcıların; %43,5'i üniversite mezunu, %48,1'inin geliri 1000-2000 tl arasında, %53,3'ü çalışan, %39,4'ü 20-29 yaş grubunda ve %50,6'si kadınlardan oluşmaktadır. Bu sonuçlara bakarak; işletme sahiplerinin genel olarak üniversite mezunu, genç ve bayan personeli tercih ettiğini ve bu çalışanların genellikle asgari ücretle çalıştırıldığını söyleyebiliriz.

Ahilik Değerleri Ölçeği sorularına verilen cevapların genel aritmetik ortalaması 3,22 ve standart sapması 0,917 olarak hesaplanmıştır. Çalışma sonuçları incelendiğinde esnaf ve sanatkârların Ahilik değerlerini benimseme noktasında olması gereken bir noktada olmadıkları ve Ahilik değerlerini yeterince benimsemedikleri görülmektedir. Aslanderen ve Yeşil (2016) tarafından aynı ölçek kullanılarak yapılan bir başka çalışma sonucunda da Kırşehir esnaf ve sanatkârların Ahilik değerlerine sahiplikleri konusunda sorunlar olduğu belirlenmiştir. Sonuçlar benzerlik göstermektedir.

Literatürde Ahilik değerlerinin esnaf ve sanatkârlar arasında yaşatılıp yaşatılmadığının belirlenmesi amacıyla farklı ölçüm araçları kullanılarak, farklı illerde yapılan çalışmalar

bulunmaktadır. Örneğin Zorlu ve ark. (2012) tarafından Gümüşhane esnaf ve sanatkârları üzerinde yapılan bir çalışmada Ahilik ve Ahiliğe ilişkin temel kavramların bilinilirlik düzeyinin ortalamanın altında kaldığı ve Ahilik yaklaşımının ortaya koyduğu davranışların günümüz işletmelerinde yeterince uygulanmadığı anlaşılmıştır. Sosysal ve Tan (2013) tarafından Kilis Sanayi İşletmelerindeki işletme sahip ve yöneticileri üzerinde yapılan çalışma sonucunda; genel anlamda uygulamada birtakım eksiklikler olsa da esnafın Ahilik geleneğini ifade eden ilkeleri uygulama çabası içerisinde oldukları belirlenmiştir. Akça (2003) tarafından yapılan Fethiye esnafının incelendiği bir başka çalışmada ise Ahiliğin bir teşkilat olarak ortadan kalkmış olmasına rağmen, bir anlayış ve ahlak olarak esnaf ve sanatkârının iş ve sosyal hayata ait tutum ve davranışlarına yön vermeye devam ettiği saptanmıştır. Bu bağlamda, esnafın sosyal çevreye, genel ahlaka, işe sosyal dayanışmaya, işyerlerinde çalışanlara ve ülke sorunlarına ait yaklaşımlarında Ahiliğe ait anlayışı büyük ölçüde yansıttıkları görülmüştür.

Ahilik Değerleri Ölçeğinde 4 alt faktör yer almakta olup bu faktörler; Mesleki Standart Faktörü (MSF), İnsanlarla İlişkiler Faktörü (İİF), Mesleki Gelişim-Eğitim Faktörü (MGEF) ve Zafiyet Faktöründen (ZF) meydana gelmektedir. Alt faktörlerin puan ortalaması incelendiğinde en yüksek puanın Meslek Standartları Faktörüne, en düşük puanın ise Zafiyet Faktörüne verildiği görülmektedir. Aslanderen ve Yeşil (2016) tarafından yapılan çalışmada ise en yüksek puanın Mesleki Gelişim-Eğitim Faktörüne, en düşük puanın ise Zafiyet Faktörüne verildiği görülmüştür. Her iki çalışmanın sonuçları birlikte değerlendirildiğinde esnaf ve sanatkârların zafiyet noktasındaki sorunlarının, diğer faktörlere göre daha ön planda olduğu sonucuna varılmaktadır.

Cinsiyet açısından bakıldığında ZF boyutu açısından anlamlı bir fark görülmezken ($p>0,05$); MSF, İİF, MGEF VE Ölçek Toplam Puanı açısından farkın anlamlılık gösterdiği ve erkeklerin puan ortalamasının daha yüksek olduğu görülmektedir ($p<0,05$). Sonuçlar Aslanderen ve Yeşil (2016) tarafından yapılan çalışmanın sonuçları ile benzerlik göstermektedir.

Öğrenim durumu açısından, katılımcıların eğitim seviyesi arttıkça tüm boyutlar açısından ölçek puanlarının düştüğü ve farkın istatistiksel açıdan anlamlı olduğu ortaya çıkmaktadır ($p<0,05$). Bu durum, eğitim seviyesi yüksek bireylerin beklenti seviyelerinin daha yüksek olması ve değerlendirme yaparken daha titiz davranmalarının bir sonucu olarak yorumlanabilir.

Katılımcıların görevleri açısından bakıldığında en düşük puanın yöneticiler tarafından ve daha sonra çalışanlar tarafından verildiği görülmektedir. Çalışanlar ve yöneticiler işyeri sahiplerini olumsuz olarak değerlendirirken, iş yeri sahiplerinin meslektaşlarına yönelik daha olumlu görüşleri olduğu görülmektedir.

Yaş açısından karşılaştırma yapıldığında sadece MSF açısından puanlar arasındaki farkın anlamlı oluşu ($p<0,05$) ancak İİF, MGEF ve ZF puanı açısından farkın ise anlamlı olmadığı belirlenmiştir ($p>0,05$).

Çalışma neticesinde; Kırşehir’de yaşayan ve araştırma kapsamında değerlendirilen esnaf ve sanatkârların, Ahilik değerlerini yeterince benimsemedikleri sonucuna ulaşılmıştır.

Kaynakça

Akbaş, T. (2000). *Sosyo-Kültürel Değerlerin Denizli Sanayi Kalkınmasındaki Etkileri Açısından Babadağ Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Gebze: İleri Teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı.

Akça G. (2003) “Ahilik Geleneği ve Günümüz Fethiye Esnafı”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 14: 210-219.

Akgündüz, M. (2014). “Ticarî Hayatta Kardeşliği Esas Alan Ahîlik Teşkilatı, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19, Sayı 31, Ocak–Haziran 2014, ss: 9-17.

Arslan, Z. Ş. ve Yaşar, F. T. (2007). “Yükselen Değer Kavramı Üzerine Eleştirel Bir Yaklaşım”. *DEM Dergi*, 1, 8-11.

Arslanoğlu, İ., (2004). *Fütüvvetnameler ve Bir Fütüvvetname*, 1. Ahilik Araştırmaları Sempozyumu, 12- 13 Ekim, Kırşehir.

Aslanderen, M. (2016) *Esnaf Ve Sanatkârların Ahlak Değerlerine Sahiplik Düzeylerinin Değerlendirilmesi (Kırşehir Örneği)*, Yüksek Lisans Tezi, Kırşehir: Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı Eğitim Programları ve Öğretim Bilim Dalı.

Bakir, S. (2014). “Bir Eğitim Kültürü Olarak Ahilik Ve Hülya Taşın Günümüz Bursa Esnafında Ahilik Kültüründen İzler Adlı Eseri”, *Uluslar Arası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 3(1): 406-415.

Can, C. (2013). *Ahilikten Günümüze Mesleki Eğitimde, Çalışma Ahlakı*, Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep: Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı.

Ceylan, K. (2013). *Ahilik: Türk-İslam Medeniyetinde Dünyevi ve Uhrevi Sistem*, Ankara: T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Kültür Yayınları.

Çağatay, N. (1989). *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Çakmak, M. (2014). *Ahiliğin Tasavvufî Temelleri ve Ahilik Fütüvvet İlişkisi*, *Hikmet Yurdu Düşünce–Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 7(7), 13:143-158.

Demir, M. (2004). *Ahilik, Ahi Evren'i Veli Ve Kırşehir'de Ahilik Kutlamaları*, Yüksek Lisans Tezi, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı.

Durak, İ. ve Yücel, A. (2010). “Ahiliğin Sosyo-Ekonomik Yansımaları”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(2):151-168.

Ecer, A. (2001). “Ahmed Yesevi Dervişi Ahi Evren ve Kayseri’de Ahilik”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (11): 47-64.

Gelici, M. (2007). *Protestan İş Ahlakı İle Ahilik İş Ahlakının Karşılaştırılması*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı.

Günay, A. (2003). *Ahilikte Mesleki Ve Sosyal Dayanışma*, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kantarci, Z. (2007). *İş Etiği ve Ahilik*, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe Ana Bilim Dalı.

Kart, M. (2017). *Değerler Eğitiminde Bir Model Olarak Ahilik*. Yüksek Lisans Tezi, Kırşehir: Ahi Evran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalı.

Kaya, U. (2013). “Değerler Eğitiminde Bir Meslek Teşkilâtı: Ahilik”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 11(26):41-69.

Kazici, Z ve Şeker, M. (1982). *İslâm-Türk Medeniyeti Tarihi*, İstanbul.

Malkoç, E. (2016). *Ahilik Sistemi Örgütlenme Yapısının Günümüz Türkiye Esnaf Ve Sanatkârları Konfederasyonu İle Karşılaştırılması*, Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı.

Sancaklı, S. (2010). “Ahilik Ahlakının Oluşumunda Hadislerin Etkisi”, *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(1):1-28.

Soysal, A ve Tan, M. (2013). “Ahilik İlkelerinin Günümüz İşletmelerine Yansıması: Kilis Küçük Sanayi Sitesi İşletmeleri Örneği”, *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6(1):186-202.

Turan, O. (1993). *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, İstanbul.

Yeşil, R. (2011). *Mesleki Eğitim Perspektifinde Ahilik Sistemi: Tespitler-tahliller*, 1. Uluslararası Ahilik Sempozyumu (15-17 Ekim 2008) Bildiriler Kitabı, 2, 1117-1135.

Yeşil, R ve Aslander, M (2017). “Ahilik Değerleri Ölçeğinin Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması”, *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 12(4):565-584.

Zorlu K. Merdan E. ve Ege Ö. (2012). “Ahilik Kültürünün Günümüz İşletmelerinde Bilinirliği Üzerine Bir Araştırma: Gümüşhane Örneği”, *Journal of World Of Turks*, 4(3):75-94

Forecasting of Hourly Electricity Load Demand by Using Only Past Samples

Emre AKARSLAN¹, Fatih Onur HOCAOGLU²

Abstract

The recent developments on technology get more importance on smart grids. Smart grids allow different resources to be included in the network, and it is necessary to plan the demand side as the production side to manage the grid properly. In this study it is aimed to model the hourly demand of the Cay vocational high school of Afyon Kocatepe University. Artificial neural network is employed to model the hourly load demand of the region. There are several factors that affect the load demand, however in this study only past samples of the demand are studied. The current, one hour before and one day (24 h) before load values are used as inputs to calculate the next hours demand. The simulation results show that the proposed approach is well performed in such applications.

Keywords: Load demand, Forecasting, Artificial neural networks

JEL Codes: C32, C36

1. Introduction

The electrical power systems are one of the important indicators of the development level of a country. Smart grid technology allows different resources to be included in the network. Further, the load demand also varies continuously due to different reasons (Akarслан & Hocaoglu, 2018). Therefore, modeling of the load demand is an important issue to manage the grid properly (Akarслан & Hocaoglu, 2018). The modeling of the load demand can be performed in different time periods for different aspects. Long-term indicates 1-50 years electricity consumption forecasting while short-term forecasting refers to hour, day or week ahead predictions (Dedinec et.al., 2016). The long-term forecast of aggregate demand as a function of economic or demographic parameters is important for capacity planning. On the other hand, short term (hourly) forecasts are essential for the efficiency of day-ahead markets (Yukseltan et.al., 2017). There are a lot of studies on load forecasting in the literature.

Haupt et al. (2017) propose a load forecasting system integrated with a solar power forecasting system that incorporates weather information. It is indicated that both systems depend on accurate weather forecasts, information regarding the utility variables, and daily and seasonal factors. The results show that the load forecasting system provides day-ahead forecasts having roughly 2% error. Shepero et al. (2018) uses two different methods to forecast the residential electric load data. The log-normal process is proposed and it is compared with conventional Gaussian processes. The probabilistic and deterministic error metrics are

¹ Assistant Professor, Afyon Kocatepe University, e.akarslan@gmail.com

² Associate Professor Afyon Kocatepe University, fohocaoglu@gmail.com

evaluated for the two methods and several kernels are compared. The results show that the log-normal process provides better forecasting results than the conventional Gaussian processes. Gao et al. (2019) present different load and price forecasting models that based on multi-block forecast engine for electricity markets. The proposed approach is a combination of feature selection, and multi-stage forecast engine. The forecast engine includes multi-block neural network (NN) and an intelligent algorithm to increase the forecasting success. The proposed model is tested over real-world engineering test cases with some other prediction methods. Obtained results demonstrate the success of the proposed method. Ziel (2018) propose a quantile regression-based forecasting method that was applied in the probabilistic load forecasting. The model takes into account both weekly and annual seasonality, moreover the temperature information is used for stabilizing the forecast of the long-term trend component. The results show that the method outperforms the Vanilla benchmark. Li et al. (2018) presents Subsampled support vector regression ensemble model for short term load point estimation. A subsampling strategy is designed for the implementation of the support vector regression learning process and this improves the accuracy. Furthermore, a novel swarm optimization learning based selection model is proposed. The results indicate the better performance and lower uncertainty in short term electric load forecasting. Ding et al. (2018) aim to analyze the effect of various input variables on prediction accuracy of cooling load prediction. Eight input variables are formed randomly and compared in terms of prediction accuracy by using ANN and SVM models. K-means and hierarchical clustering methods are employed to classify and obtain the optimized combination of the input variables. They show that the prediction models with optimized inputs provide better performance than the model without optimization. It is concluded that historical cooling capacity data is proved to be the most essential prediction inputs. Xie (2017) uses BP Neural Network-Markov Prediction Model for the heat load prediction. It is indicated that the model has an advantage over other heat load prediction methods, and provides a better effect on heat load prediction. Abreu et al. (2018) propose a multinodal load forecasting for distribution systems using a fuzzy-artmap neural network. They indicate two points as advantages of the method; one of them is equivalent processing time with the processing time required for global forecasting and the other is faster convergence than back-propagation neural networks. The tests on nine substations from the database of an electrical company illustrate the performance of the model.

In this study, it is aimed to predict the demand at the next hour from a small department of Afyon Kocatepe University (Cay vocational high school) which has an interesting load profile. For this aim hourly collected load data between 1st April 2016 and 27th December 2017 are employed. Artificial neural network is selected as a model to forecast the load demand. The hourly load demand is modeled using only the past samples of load data. In the model the actual, one hour before and one day before load data are employed to predict next hour's electricity demand. Finally, considerably accurate results are presented.

2. Data Used

In this study the hourly load data collected from Cay vocational high school of Afyon Kocatepe University is studied. Cay vocational high school campus has a closed area around 115.000 m² and includes some buildings which have different load characteristics such as education building, workshop buildings, laboratories and canteen building etc. The data belong to time period between 1st April 2016 and 27th December 2017 is studied, however nearly three months data is removed from dataset due to measurement error. Nearly the eighty percent of the data is used for training of the artificial neural networks and the rest are used for testing. The variation of the training data is shown in Figure 1. In the study, only past

samples of load data are employed. To predict next hour demand, actual, one hour before and one day before load data are used.

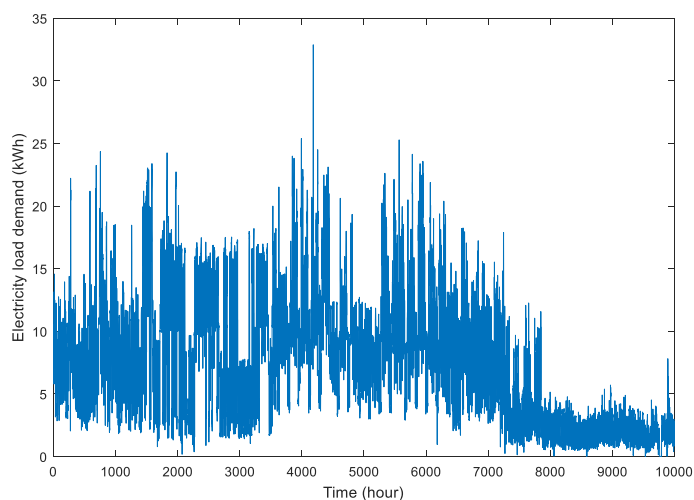

Figure 1 – The variation of load data used in training

3. Artificial Neural Networks

In this study Artificial neural networks are employed to model the hourly electricity load demand data. Artificial neural networks are an algorithm which imitates the working principles of the human brain. Artificial neural networks traditionally consists of nodes (or neurons) in three or more layers (Figure 2). Data enters the network through the input layer, moves through one or more hidden layers, and exits through the output layer. Nodes in each layer are connected to the nodes in the next layer. Each hidden layer and output layer node collects data from the nodes above it (Akarслан et al., 2017).

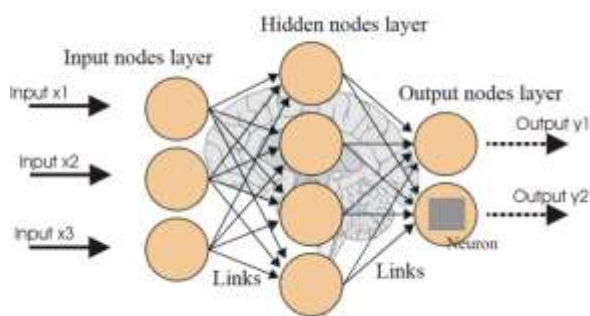

Figure 2– The general structure of artificial neural networks (analyticsvidhya.com)

An activation function (Figure 3) is used to limit the output of a node and it may include a bias. The data are fed through the network in feed-forward process, and error is propagated through to back in back propagation. The values of the weights and biases are determined in training phase and back propagation is repeated until the desired accuracy is obtained (Akarслан et al., 2017). The back propagation algorithm provides the way to find out the weights that can achieve the best mapping between the input and the output. Every weight is updated at the each iteration by following equation;

$$w_{ji}^{new} = w_{ji}^{old} - \eta \frac{\partial E}{\partial w_{ji}} \quad (\text{Eq. 1})$$

where w_{ji} and η represent the weights between the neurons and learning rate, respectively. E is the amount of error which can be calculated by

$$E = \sum_{k=1}^L \sum_{j=1}^q (b_{kj} - z_{kj})^2 \quad (\text{Eq. 2})$$

where b_{kj} is the observation and z_{kj} is the predicted value by the ANN. ANNs use an algorithm in training phase for fitting and in this study, the Levenberg-Marquardt algorithm is used since it is a fast algorithm and uses standard numerical optimization techniques (Akarслан&Hocaoglu, 2018).

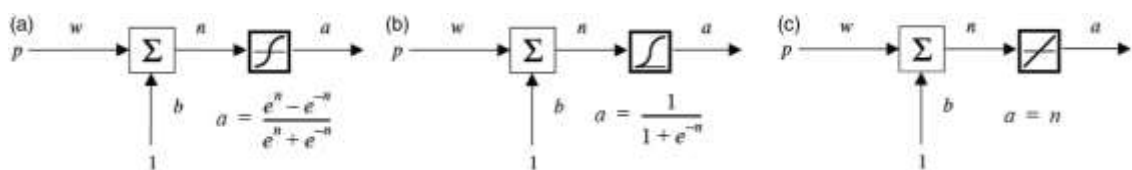

Figure 3– The activation functions; a)tan-sig b) log-sig c)linear (Akarслан et al., 2017)

4. Simulation Results

In this study the hourly electricity load demand data collected between 1st April 2016 and 27th December 2017 are studied. Artificial neural network is used to model the hourly data. In the model, only past samples of electricity load demand is employed to predict next hours demand. The eighty percent of the data used in training of the artificial neural network while remaining data are used in test phase. To evaluate the performance of the model, root mean square error (RMSE) and mean bias error (MBE) criteria are employed. The RMSE is a widely used criteria to evaluate the performance of a prediction model and the lower values of the RMSE (Eq. 3) indicate better performance. The MBE (Eq. 4) provides information about the long-term performance of the correlations by allowing a comparison of the actual deviation between the predicted and the measured values term by term [14]. The ideal value of the MBE is zero and the MBE values close to zero mean better performance. The negative values of MBE indicate the lower predictions than measurement while positive values indicate over estimations.

$$RMSE = \sqrt{\frac{1}{N} \sum_{t=1}^N (\hat{L}(t) - L(t))^2} \quad (\text{Eq. 3})$$

$$MBE = \frac{1}{N} \sum_{t=1}^N (\hat{L}(t) - L(t)) \quad (\text{Eq. 4})$$

In the study actual, one hour before and one day before electricity load demand are employed to predict next hour demand. An artificial neural network model includes an input layer with three neurons, two hidden layers with five and seven neurons and an output layer with one neuron is built. Tan-sig activation function for hidden layers and linear activation function for output layer are employed in the model. The feed-forward back propagation

algorithm is employed for to predict next hour consumption value. The performance results of the model are shown in Table 1.

Table 1 – Table legend

Model	RMSE (kWh)	MBE(kWh)
ANN	1.7543	-0.1270

As seen in Table 1, very good results are obtained. The error in term of RMSE is obtained as 1.7543 kWh and the smaller values indicate better performance. The MBE value is calculated as -0.1270 kWh and it is very close to zero. The negative value indicates that the predicted values are generally under the measured values. The regression graphic between the measured and predicted values is shown in Figure 4.

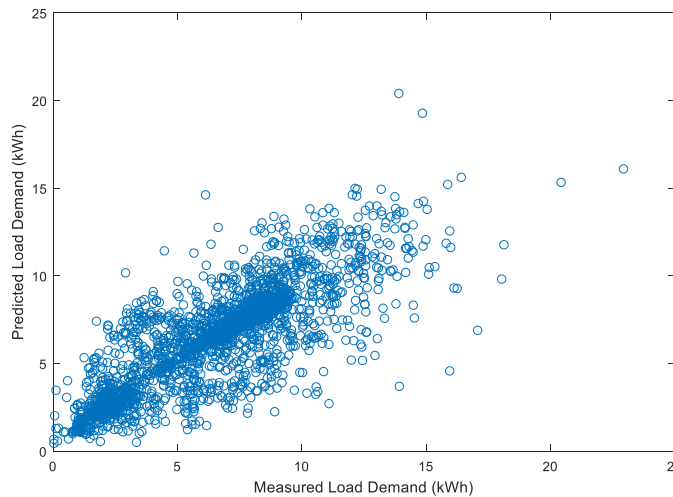

Figure 4– The regression between the measured and predicted load demand

As seen from the Figure 4 that prediction results are closely matching the actual data along the diagonal axis. Furthermore, the slope of the linear fit for Figure 4 is close to 45 degrees, and the scatter is narrow along the diagonal axis. These observations indicate a high forecasting success for the proposed algorithm.

5. Conclusions

In this study hourly demand of the Cay vocational high school of Afyon Kocatepe University is studied. In the study the data measured and collected between 1st April 2016 and 27th December 2017 from the region are used. Artificial neural network with feed forward back propagation algorithm is employed to model the hourly load demand of the school. Only past samples of the electricity load demand without utilizing from another data are used. Current, one hour before and one day before data are employed to predict the next hours demand. The results show that the artificial neural network has a good performance on the modeling of hourly load demand. To utilize from different data such as meteorological or temporal data can improve the prediction accuracy and it can be considered as a future work.

Acknowledgements

This study is supported by a project from Afyon Kocatepe University Scientific Research Project Department which is numbered 17.KARIYER.126.

References

Abreu, T., Amorim, A. J., Santos-Junior, C. R., Lotufo, A. D. P., & Minussi, C. R. (2018). Multinodal load forecasting for distribution systems using a fuzzy-artmap neural network. *Applied Soft Computing*, 71, 307–316. <https://doi.org/10.1016/J.ASOC.2018.06.039>

Akarслан, E., & Hocaoglu, F. O. (2018). A novel short-term load forecasting approach using Adaptive Neuro-Fuzzy Inference System. In 2018 6th International Istanbul Smart Grids and Cities Congress and Fair (ICSG) (pp. 160–163). IEEE. <https://doi.org/10.1109/SGCF.2018.8408964>

Akarслан, E., & Hocaoglu, F. O. (2018). Electricity demand forecasting of a micro grid using ANN. In 2018 9th International Renewable Energy Congress, IREC 2018. <https://doi.org/10.1109/IREC.2018.8362471>

Akarслан, E., Hocaoglu, F. O., & Edizkan, R. (2018). Novel short term solar irradiance forecasting models. *Renewable Energy*, 123, 58–66. <https://doi.org/10.1016/J.RENENE.2018.02.048>

Akarслан, E., Hocaoglu, F. O., & Uzun, I. (2017). Classification of disc damage status by discovering knowledge from experimental data in marble cutting process. *Proceedings of the Institution of Mechanical Engineers, Part C: Journal of Mechanical Engineering Science*, 231(13), 2407–2416. <https://doi.org/10.1177/0954406216634748>

Dedinec, A., Filiposka, S., Dedinec, A., & Kocarev, L. (2016). Deep belief network based electricity load forecasting: An analysis of Macedonian case. *Energy*, 115, 1688–1700. <https://doi.org/10.1016/J.ENERGY.2016.07.090>

Ding, Y., Zhang, Q., Yuan, T., & Yang, F. (2018). Effect of input variables on cooling load prediction accuracy of an office building. *Applied Thermal Engineering*, 128, 225–234. <https://doi.org/10.1016/J.APPLTHERMALENG.2017.09.007>

Gao, W., Darvishan, A., Toghiani, M., Mohammadi, M., Abedinia, O., & Ghadimi, N. (2019). Different states of multi-block based forecast engine for price and load prediction. *International Journal of Electrical Power & Energy Systems*, 104, 423–435. <https://doi.org/10.1016/J.IJEPES.2018.07.014>

Haupt, S. E., Dettling, S., Williams, J. K., Pearson, J., Jensen, T., Brummet, T., ... Burghardt, C. (2017). Blending distributed photovoltaic and demand load forecasts. *Solar Energy*, 157, 542–551. <https://doi.org/10.1016/J.SOLENER.2017.08.049>

Li, Y., Che, J., & Yang, Y. (2018). Subsampled support vector regression ensemble for short term electric load forecasting. *Energy*, 164, 160–170. <https://doi.org/10.1016/J.ENERGY.2018.08.169>

Shepero, M., van der Meer, D., Munkhammar, J., & Widén, J. (2018). Residential probabilistic load forecasting: A method using Gaussian process designed for electric load data. *Applied Energy*, 218, 159–172. <https://doi.org/10.1016/J.APENERGY.2018.02.165>

Xie, L. (2017). The Heat load Prediction Model based on BP Neural Network-markov Model. *Procedia Computer Science*, 107, 296–300. <https://doi.org/10.1016/J.PROCS.2017.03.108>

Yukseltan, E., Yucekaya, A., & Bilge, A. H. (2017). Forecasting electricity demand for Turkey: Modeling periodic variations and demand segregation. *Applied Energy*, 193, 287–296. <https://doi.org/10.1016/J.APENERGY.2017.02.054>

Ziel, F. (2018). Quantile regression for the qualifying match of GEFCom2017 probabilistic load forecasting. *International Journal of Forecasting*. <https://doi.org/10.1016/J.IJFORECAST.2018.07.004>

<https://www.analyticsvidhya.com/blog/2016/08/evolution-core-concepts-deep-learning-neural-network>

Эндокринные Расстройства При Депрессивных Состояниях

М.Л.Аграновский., Р.К.Муминов., Г.А.Азимова., И.Ф.Козимжонова.,
М.А.Далимова., А.Х.Каримов.¹

Резюме

Цель исследования явилось изучение особенностей эндокринных дисфункции при депрессивных состояниях.

Для решения поставленных задач были обследованы 39 больных с депрессивными состояниями. У больных с депрессиями наряду с изменениями психического состояния наблюдались и эндокринные дисфункции.

При депрессивных состояниях, наряду облигатными симптомами депрессии, наблюдается и симптомами эндокринных дисфункции, которые также имеют важную диагностическое значение.

Ключевые слова: депрессивная состояния, эндокринная расстройства, изменения личности, психическая расстройства.

Депрессив Ҳолатларда Эндокрин Бузилишлар

Резюме

Текширишимиздан мақсад депрессивли беморларда эндокрин дисфункцияларни хусусиятларини ўрганиш ҳисобланади.

Олдимишга қўйилган вазифани ечиш учун 39 та (18 ёшдан юқори бўлган беморлар) бемор текширилди. Депрессивли беморларда рухий бузилишлар билан бир қаторда эндокрин бузилишлар ҳам муҳим роль ўйнайди.

Текширилган беморлардан 5 (12,8%) таси климакс ёшидаги аёллар бўлиб уларда аффектив бузилишлардан кайфиятнинг пасайиши, ваҳима, йиғлоқилик, вегетатив бузилишлардан: кўп терлаш, қизиб кетиш, юрак уришининг тезлашуви ва пульсининг тезлашуви кузатилди. Депрессия билан оғриган беморларнинг 7(17,9%) тасида уйқунинг бузилиши кузатилди.

Калит сўзлар: депрессив ҳолатлар, эндокрин бузилишлар, шахс ўзгариши, рухий бузилишлар.

¹ Кафедра психиатрии и наркологии Андижанский государственной медицинской институт

Endocrinological Destruction in Depressive Position

Summary

Research aim appeared in learning speciality of endocrinologic disfunctions in depressive position. To solve taken problems were checked 39 patients with depressions. Patients with depressions on the line of changing psychic situation (position) were checked endocrinologic disfunctions

They were checked affective destruction with falling mood crying and vegetative destruction: as heating, heartbeating, best pulls. 7 patients which have difficulties in depressions follows with symptoms of endocrine disfunctions, and have important diagnostic importance.

Keywords: depressed state, endocrine disorders, personality changes, mental disorders

Endocrinological Destruction in Depressive Position

Introduction

Mental pathology - affective and anxiety-phobic disorders, increased excitability, asthenia, etc. - is often combined with endocrine pathology (diabetes mellitus, hyper- and hypothyroidism, Cushing's syndrome, prolactin metabolism disorders, etc.). M. Bleuler (1948) united mental disorders, overlapping with endocrine pathology, the term "endocrine psychosyndrome".

The author notes the variety of psychopathological and somatovegetative manifestations related to this syndrome. In addition to a decrease in mental activity and a change in drives and instincts (a violation of elementary drives - a sudden feeling of hunger, thirst, sleep disorders, libido, etc.), an important role is played by affective sphere disorders. Characteristic are acute "emotional episodes", as well as more protracted disorders with a frequent change of mood from depression to euphoria, often occurring in the form of mixed states. Often the phenomena of dysphoria with irritability, malignancy, insomnia, tearfulness appear on the foreground.

According to the literature, 71-92.7% of those suffering from one of the most widespread endocrine diseases - diabetes mellitus - display affective and borderline mental disorders [1,3]. Depression, as evidenced by prevalence data, is one of the most common forms of mental pathology, overlapped by the pathology of endocrine glands.

Affective disorders can occur both at the initial and subsequent stages of endocrine diseases (diabetes, Cushing's disease, thyroid disease with hypo- or hyperthyroidism, etc.).

With depression, virtually all spheres suffer - emotional, intellectual, strong-willed and necessarily motivational, which is manifested as subjective in the patient's complaints, and objectively - in behavioral change. A persistent decline in mood during depression is combined with a loss of interest in what was previously perceived by the patient as attractive, bringing satisfaction or joy - various forms of leisure, communication, reading books, hobbies, professional activities, sex life, etc. Not only does the feeling of satisfaction result such activities. The patient suffering from depression has no motivation, there is no desire to start

this activity, and interest in the activity itself is replaced by indifference and irritation. For all types of depressive state, the primary biological motivations are also affected: food, impaired appetite, sexual function, sleep is disturbed. The degree of these disorders depends, as a rule, on the severity of the depressive state [3].

The clinical picture of depression in patients with hyperthyroidism, along with mood changes and neurovegetative disorders (weight loss, anorexia), includes increased irritability, anxiety, insomnia, impaired concentration.

In a series of affective pathology, comorbid hypothyroidism, the worn out nonpsychotic forms predominate; among somatic symptoms, along with an increase in body weight, a decrease in libido is dominated by intestinal atony (constipation, etc.), among psychopathological disorders - psychomotor retardation and apathy.

The range of affective symptom complexes accompanying Cushing's syndrome is most often limited to anxiety-depressive states.

As evidenced by a number of epidemiological studies, the incidence of depression among diabetic patients is at least three times higher than that in the population. In women with diabetes, depression is twice as common as in men, which corresponds to a sex ratio for affective diseases, which is also 2: 1 [2].

When analyzing the genesis of depression, the hereditary factor is given importance - in families of depressed patients suffering from diabetes, an accumulation of affective disorders is found. Mechanisms reflecting the influence of both organic and psychogenic factors are also considered: on the one hand, connections are established with both metabolic changes that are formed in diabetes, changes in the cerebral vasculature, and with impaired brain function due to hypoglycemia; on the other hand, there are indications of the possibility of depressive development within the framework of nosogeny - reactions to the situation of a chronic disease that sharply violates the quality of life (dietary restrictions, systematic glucometry, insulin injections, etc.) fraught with serious complications and disabilities.

Diabetes often develops in parallel with depression, which is a manifestation of an independent affective disorder or psychogeny (reactive, more often nosogenic depressions).

In the clinical picture of depression in patients with diabetes, asthenic disorders predominate with increased fatigue, complaints of irritability, difficulty concentrating, concentration, memory loss, sleep and appetite disorders; characteristic also expressed sexual dysfunction (loss of libido, erectile dysfunction, ejaculation).

With the complication of the picture of diabetes (the phenomenon of retinopathy with reduced vision and other complications) it is possible to form depressive-hypochondriacal states. In the foreground in these cases, hypochondriac phobias are a fear of hypoglycemia, which can develop in conditions when medical care will not be possible. Sometimes panic attacks can develop at the height of anxiety; along with a hypochondriacal fixation, the severity of somatoform disorders (more often paresthesia, persistent algia) is characteristic.

Affective disorders in diabetes can reach the severity of a major depressive episode. In these cases, depression, feeling of hopelessness, suicidal thoughts prevail. However, more often (especially in the early years of the disease), psychopathological entities are represented by protracted waking-up states in the picture of neurotic depression or dysthymia.

In a number of cases, depression shows a tendency to recur; with another relapse may be accompanied by exacerbation of the endocrine disease.

Manifestation of depression in patients with diabetes:

- Significantly complicates the course of somatic disease;
- increases the risk of complications (retinopathy, cerebral micro- and / or macrovascular disorders);
- aggravates glucose metabolism disorders;
- negatively affects the compliance with the mandatory for diabetics regimen (diet, smoking cessation, alcohol);
- leads to a deterioration in social functioning, reduced ability to work, and quality of life.

The purpose of the study: to study endocrine dysfunction in depressive states.

Materials and methods. To solve the tasks, 39 people with depression were examined at the psychosomatic department of the Andijan Regional Center for mental health. Criteria for inclusion in the study: patients (men and women over 18 years) with depressive diseases with endocrine dysfunctions.

Results of the study: As shown by the analysis with depression, a decrease in appetite is more often, which is accompanied by a decrease in body weight. In 5 (12.8%) patients anorexia and malnutrition were noted, these disorders so often accompany depression that are considered one of its obligatory signs and are included as criteria for diagnosing depression and practically in all known questionnaires. Anorexic reactions in depressed patients had a number of distinctive features. As a rule, there was not only a decrease in appetite or lack of it, but often the food became tasteless or disgusted. Anorexia led to a sharp reduction in the amount of food and weight loss. Anorectic manifestations are closely related to the intensification of other manifestations of depression and are most pronounced in the morning.

Anorexia nervosa mostly affected the girl. The peak incidence fell on adolescence and adolescence. The main signs of the disease were a decrease in body weight of more than 15% of the original, a painful conviction in its own fullness, even despite a low mass, amenorrhea. With depression, there was rarely a significant deficit in body weight, as in anorexia nervosa, and concomitant metabolic, expressed endocrine, cardiovascular and other disorders requiring special correction. In 8 (20.5%) patients, there was an increase in appetite and bulimia. As a rule, bulimia was combined with a lack or decrease in satiety and leads to an increase in body weight and obesity.

The research showed that sexual function has an important biological and social significance, since it not only ensures the continuation of the genus and the receipt of specific sexual feelings, but also opens up the possibility of creating a family, eliminating loneliness.

In 14 (36%) young women, depression led to various violations of the menstrual cycle: dysmenorrhea, amenorrhea, the emergence of anovulatory cycles and, ultimately, even infertility. With detailed gynecological and endocrinological examination, such women, as a rule, did not find convincing reasons for the violation of menstrual function. In these cases, you need to think about the possibility of depression and conduct an appropriate study. These violations are obligatory accompanied by a violation of sexual desire and frigidity.

The syndrome of affective disorders with dysfunction of the gonads is a syndrome of premenstrual tension. It was found in severe form in about 10% of women and had a number of synonyms - premenstrual dysphoric disease or late luteal dysphoric phase. Clinical symptoms usually appear 7-10 days before the onset of another menstruation and disappears with its onset. There is a depressed mood, irritability, fatigue, reduced efficiency, resentment, aggressiveness, hostility. The main role in the pathogenesis of the premenstrual tension

syndrome is played by sex hormones: estrogens, progesterone, and serotonin. They have a modulating effect on the functioning of the central nervous system; it is with serotonin deficiency and the violation of the ratio of estrogens and progesterone to the luteal phase of the cycle that the appearance of clinical symptoms in the premenstrual tension syndrome is associated.

It should be noted that the depressive state has a close relationship with the menopause, and other signs of depression may appear or worsen on the background of hormonal restructuring of the female body and successfully carried out hormonal therapy can lead to a decrease in the severity of mental disorders. Among the studied depression was observed in 5 (12.8%) climacteric patients. In the climacteric period, a significant role in the deterioration of the emotional state, have changes in the hormonal status of women, as hormones affect mental processes, the functional state of the brain, alter interhemispheric relationships. These women showed affective disorders in the form of decreased mood, anxiety, tearfulness and vegetative disorders: sweating, a feeling of heat, palpitations, a quickening of the pulse. It is the depressive state that can cause the pathological course of menopause.

In 7 (17.9%) patients with depression, sleep disturbances are observed. In some patients, they were the leading complaint, while in others they were noted, among other clinical symptoms characteristic of depression. The relationship between sleep disorders and depression is extremely close: the presence of persistent sleep disorders always serves as the basis for excluding the latent, larval depression that manifests itself under the guise of these disorders. Clinical manifestations of sleep disorders in depression have a number of characteristic features.

Conclusion

In depressive states, alongside obligate symptoms of depression, symptoms of endocrine dysfunctions are observed, which also have important diagnostic value.

References

Hellhammer D. H., Pirke K. M. Neuroendokrinologische Grundlagen. - Gottingen: Hofrefe, 2004. - 387 p.

Hoyle L. Cerebral effects of endocrine disease // Principles and practice of endocrinology and metabolism. - Lippincott: Williams & Wilkins, 2001. - P. 1834- 2477.

William A. P., Christine A. A. The encyclopedia of endocrine diseases and disorders. - New York: Infobase Publishing, 2005. - 353 p.

The Issue of Street Children in Baku: The Reasons and Attempts to Find Solutions to the Problem

Aida ALIYEVA¹

Abstract

We all come across children on our streets who beg for money or sell napkins to survive. There are numerous minors growing up on the streets who should in fact attend schools. Unfortunately, the number of children forced to live on the streets is increasing due to several reasons. The phenomenon of street children is an extraordinary symptom of the economic and social insecurity shaped by a failing society. As a rule, the street children do represent the lower layers of the society. There is a spectrum of reasons why young people leave their houses and live on the streets.

Currently, all countries in the world are facing with the problem of street children. This problem exists even in the developed countries like England, France and the USA.

As is the case for many other countries challenged by the problem of street children, the similar tendencies essentially characteristic for the largest cities in Azerbaijan. Nowadays, several Azerbaijani cities, including Baku, Sumgait, Mingechaur, Ganja and Shirvan, are trying to deal with this phenomenon. Poverty is a major reason why the number of street children is on the increase.

In parallel, a number of the governmental bodies and non-governmental organizations is steadily increasing which are designed to handle the street children phenomenon. Several state administration bodies, including the State Committee for Family and Children Affairs, Ministry of Education and Ministry of Youth and Sport, reinforce efforts in order to find solutions to this problem most recently. In addition, a couple of non-governmental organizations have also been created to promote state initiatives in the given sphere.

Keywords: The Problem of Street Children, Social Service, Social Work

Bakü`de Sokak Çocukları Sorunu: Nedenleri ve Sorunun Çözümüne Yönelik Çalışmalar

Özet

Hepimiz sokaklarda dilenerek, mendil satarak yaşamını sürdürmeğe çalışan çocuklarla karşılaşırız. Aslında, okula giderek eğitim alması gereken bir kısım çocuklar, bugün sokaklarda yaşamak zorunda kalıyorlar. Maalîsef, sokakta yaşamak zorunda kalan çocukların sayısı değişik nedenlerden dolayı her geçen gün artmaktadır. Sokak çocukları sorunu sorunlu

¹ Sosyal Çalışma Bölümü Öğrencisi, Gence Devlet Üniversitesi, aide@english.ite.az

toplumun ekonomik və sosial teminatsızlığının olağandışı belirtisidir. Bir kural olaraq, sokak çocukları, toplumun aşağı gelir düzeyine sahip kesimlerinden çıkmaktalar. Sokak çocuklarının evlerini terk etmelerinin ve sokakta yaşamaya başlamalarının çox farklı nedenleri vardır.

Günümüzde dünyanın bütün ölkelerinde sokak çocukları sorunu bulunmaktadır. Hatta, gelişmiş İngiltere, Fransa, ABD gibi ölkelerde de bu sorun mevcuttur. Bütün dünyada olduğu gibi Azərbaycan`da da bu sorun, genellikle büyük şehirlerde bulunmaktadır. Şu an Bakü, Sumqayıt, Mingəçevir, Gence, Şirvan gibi büyük şehirlerde bu sorun mevcuttur. Azərbaycan`da bakımsız ve sokakta yaşamak zorunda kalmış çocukların sayısının artmasının temel nedeni yoksulluktur.

Bu soruna çözüm bulmaya çalışan devlet ve Sivil toplum kuruluşlarının sayısı da giderek artmaktadır. Şöyle ki, son yıllarda bu sorunun çözümü ile ilgili "Aile, Kadın ve Çocuk Sorunları Devlet Komitesi", Eğitim Bakanlığı, Gençler ve Spor Bakanlığı, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı ilgilenmektedir. Aynı zamanda bu alanda çalışmalar yapan birkaç STK`lar da bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sokak Çocukları Sorunu, Sosyal Hizmet, Sosyal Çalışma

1. Giriş

Hər birimiz küçələrdə dilənərək, mendil sataraq yaşamını sürdürməyə çalışan uşaqlarla qarşılaşırıq. Əslində, məktəbə gedib təhsil almalı olan xeyli uşaq var ki, bu gün küçə həyatı yaşayır. Ailə nəvazisindən uzaq düşən həmin uşaqlara dövlət tərəfindən nə qədər qayğı göstərilərsə də, problemi tamamilə həll etmək mümkün olmayıb. Araşdırmalar göstərir ki, küçədə yaşayan uşaqların bəziləri kimsəsiz olsa da, onların müəyyən qrupunun bir, yaxud hər iki valideyni var. Dünyanın bütün ölkələrində küçədə yaşayan, günün bir hissəsini küçədə işləyən bütün uşaqlar küçə uşaqları hesab olunur. Hazırda dünyanın bütün ölkələrində küçə uşaqları problemi yaşanır. Hətta, inkişaf etmiş İngiltərə, Fransa, ABŞ kimi ölkələrdə də bu problem mövcuddur.

Bütün dünyada olduğu kimi Azərbaycanda da bu problem, əsasən, böyük şəhərlərə mənsubdur. Hazırda Bakı, Sumqayıt, Mingəçevir, Gəncə, Əli Bayramlı kimi böyük şəhərlərdə bu problem yaşanır.

Bu problemlə məşğul olan hökumət və qeyri-hökumət qurumlarının sayı get-gedə artır. Belə ki, son illər bu sahə ilə Ailə, Qadın və Uşaq problemləri üzrə Dövlət Komitəsi, Təhsil Nazirliyi, Gənclər və İdman Nazirliyi məşğul olur. Həmçinin bir sıra QHT-lər yaranıb.

2. Bakü`de Sokak Çocukları Sorunu

Təssüflər olsun ki, küçə həyatına məruz qalmış uşaqların sayı müxtəlif səbəblər üzündən artmaqdadır. Küçə uşaqları fenomeni uğursuz cəmiyyətin iqtisadi və sosial təminatlılığının fəvqəladə simptomudur. Bir qayda olaraq, küçə uşaqları, adətən cəmiyyətin aşağı təbəqəsindən çıxırlar. Küçə həyatına məruz qalmış uşaqların evlərini tərk etmə səbəbləri və küçəyə düşmə səbəbləri çox müxtəlifdir: (**Toplum ve sosyal hizmet, 2003: 47**)

a. Sosial - iqtisadi faktor: yoxsulluq, işsizlik – ölkədə sosial və iqtisadi vəziyyətin tez bir şəkildə dəyişməsi nəticəsində bir çox ailələrdə kasıblıq və məhrumiyyətlər yaranır. Bu məhrumiyyətlər hər şeydən əvvəl uşaqlarda öz əksini tapır. Uşaqlar daha çox əziyyət çəkirlər.

Bir çox hallarda ailələrin aşağı olan maddi vəziyyəti ailəni azyaşlı uşaqları da pul qazanmaq üçün işləməyə vadar edir.

b. İş qabiliyyəti olmayan, xəstə valideynləri olan uşaqlar – HIV/AIDS xəstəliyi olan, müxtəlif qrup əlilliyi olan valideynlərin uşaqları onlar üçün yeganə pul qazanmaq mənbəyinə çevrilir. Valideynlərin ölümündən sonra isə həmin uşaqlar birdəfəlik küçədə qalırlar.

c. Küçə həyatının cazibəli görənməsi – bəzən uşaqlar, yeniyetmələr küçədə həyatın daha maraqlı olduğunu, sərbəstliyin, azadlığın olduğunu, özlərini orda daha yaxşı ifadə edəcəklərini, daha yaxşı təmin edəcəklərini düşünürlər. Qısacası, uşaq, yeniyetmə, düşünür ki, küçədə daha çox imkanları var. Bu səbəbdən də evi tərk edir.

d. Taşradan şəhirlərə göç – kənddən, əyalətdən nisbətən inkişaf etmiş şəhərə, paytaxta insanlar miqrasiya edir. Böyük şəhərlər isə heç də hər zaman gələn insanları qəbul edəcək vəziyyətdə olmur. Belə olan halda isə gələnlər dağılmış evlərdə qalmağa məcbur olurlar. Təbii ki, iş tapmaq da çətin olur. Bu zaman ailə uşağın əməyindən istifadə etməyə başlayır.

e. Fövqəladə hadisə, müharibə - Göstərdiyimiz səbəblər sırasına müharibəni də əlavə edə bilərik. Tarixən müharibədən qalib və ya məğlub ayrılmasından asılı olmayaraq müharibədə iştirak edən ölkələr böyük itkilər vermiş, yüzlərlə vətəndaşını itirən ölkə, əvəzində minlərlə baxımsız uşaq qazanmışdır. Bizim ölkəmiz də bu problemdən yan keçməmişdir. Ermənistanın Azərbaycana təcavüzü nəticəsində uşaqların valideynlərini itirməsi, qaçqın və məcburi köçkün ailələrinin sosial vəziyyətinin aşağı səviyyədə olması və digər sosial amillər küçə həyatına məruz qalmış uşaqların sayının artmasına gətirib çıxarmışdır;

f. Ailə problemləri – zorakılıq, imtina, münafişə və s. – bəzi ailələrdə uşaqlar zorakılığa məruz qalır, döyülür, söyülür. Bəzi hallarda isə ailə qəbul etmir uşaqları. Uşaqlar da məcburən küçə həyatına düşürlər.

j. Ailədəki ağır iş tələblərindən qurtulmaq üçün – bu daha çox əyalətlərdə, şəhər ətrafı bölgələrdə olur. Uşaqlar evdə işləməyə məcbur olunurlar. Hər cür ağır işləri görməyə valideynləri tərəfindən vadar edilirlər. Belə olan halda onlar təhsildən də yayınırlar. İstədikləri kimi uşaqlıq keçirə bilmirlər. Belə acınacaqlı vəziyyətdən isə yeganə qaçış kimi evi tərk etməyi, küçədə yaşamağı seçirlər;

h. Valideynlərin alkoqol və narkotikdən istifadə etmələri – valideynlərdən hər hansısa birinin sərxoş və ya narkoman olması uşaqların küçəyə düşməsinə səbəb ola bilər. Amma təəssüf ki, əksər hallarda küçə həyatının amansızlığı qarşısında daha tez məhv olur. Özü toksikomana, narkomana, alkoqol aludəçisinə çevrilir;

i. Müəssədə qalan uşaqlar müəssədən qaçmaq üçün. Son onilliklərdə internat evlərində, uşaq evlərində məskunlaşan uşaqların, körpələrin sayı artıb. Müəssəyə düşmə səbəbləri fərqlidir uşaqların. Bir çox araşdırmalar göstərir ki, müəssələrdə vəziyyət çox acınacaqlıdır. Belə olan halda da uşaqlar ordan qaçıb küçə həyatına üstünlük verirlər. Amma yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi küçədə onları daha ağır həyat gözləyir.

Sveta Məcidovanın rəhbərliyi ilə 2000-ci ildə “Psixoloji mərkəzin” keçirdiyi “Küçə uşaqları” adlı tədqiqatın nəticələrinə baxaq. (**Azərbaycanda Küçə Uşaqlarının Vəziyyəti 2002-2003, 2003: 63**)

- valideynlərlə pis münasibət - 52 %
- maddi çətinliklər - 17 %
- valideynlərin vəfatı - 14%

- digər nedenlər - %17

Küçə həyatına məruz qalmış uşaqlarının ailələri daha çox uğursuz ailələrdir. Onlar “riskli ailələr”dən çıxırlar adətən. Ailənin maddi vəziyyəti çox aşağı olur. Əksər uşaqların ataları ailəsini ya atıb gedib, ya həbsxanadadır, ya da uşaqlar onları ümumiyyətlə tanımır. Beləliklə: **(Osnovi sosialnoy raboti, 2007: 227)**

- 10% küçə uşağının hər iki valideyni var;
- 60% küçə uşağının anası var;
- 8%-inin atası və ya analığı var;
- 5% xala və ya nənə-baba himayəsindədir;
- 8% küçə uşağı kimsəsizdir;
- 4% isə valideynləri haqda məlumat vermədi.

Onların sayı daim dəyişsə də, problemləri eynidir. Küçədə yaşayan uşaqlar - hər şeydən əvvəl ailədaxili pis münasibətlərin nəticəsidir. Daha sonra isə ailənin mövcud olmamasıdır (valideynlərin, uşağın yanında qaldığı qohumunun vəfatı və s.). Küçədə yaşayan uşaqların daha çox:

- ailələri olmur;
- natamam ailələri olur;
- ögey ana və ya ataları olur.

"Ümidli gələcək" Gənclər Təşkilatının araşdırmaları zamanı ölkədə təxminən 3 minədək küçə uşağı olduğu üzə çıxıb. Respublika Uşaq Birliyinin araşdırmasında isə təxminən 2000 nəfər uşağın küçə həyatı yaşadığı müəyyənləşib. Küçə uşaqlarının böyük bir qismi isə evsizdir. Sosial-müdafiə hüququ da pozulan bu uşaqların böyük bir qrupu siqaret çəkir. Bu uşaqlar arasında toksikomanlar və narkotikaya meyillilər də az deyil. Acınacaqlı hal odur ki, internatda böyüyən, 16 yaşından sonra oradan çıxan uşaqların da sığınacaq yeri küçə olur. Bu uşaqlar da vaqonlarda, zirzəmilərdə, bağlarda yaşayıb, həmin yerlərdə də işləməyə məcburdur".

"Küçə uşaqları"nın mənsub olduğu ailələrini fərqlədirən cəhətlərdən biri odur ki, onlar kənd mühitinə (62%) aid olurlar və onlar tez-tez yaşayış yerlərini dəyişirlər. Xüsusən də kənd yerindən şəhərlərə köçürlər.

Yaşayış yerlərini dəyişmələrinin əsas səbəbləri aşağıdakılardır:

- millətlərarası münaqişə və müharibə - 34%;
- iş yerlərinin olmaması – 25%;
- maddi çətinliklər – 19%;
- boşanma, ölüm və valideynlərin mühakimə olunması – 17%;
- yaşayış yeri ilə əlaqədar problemlər – 10%

"Küçə uşaqlarının" ailə büdcəsinin çox hissəsini uşaqlar təmin edir. Çünki əksər halda ya valideynləri olmur, ya valideynlər müxtəlif səbəblərdən işləmirlər və ya valideynlər xəstə olurlar.

Küçə həyatına məruz qalmış uşaqların demək olar ki, yarısının ailəsinin evi olmur. Onlar ya zirzəmilərdə, ya sökülmiş, dağılmış evlərin xarabalıqlarında yaşayırlar. Ya da çox ucuz, kiçik, şəraitəz kirayə evlərdə yaşayırlar.

Gündəlik 40 – 45% “küçə uşağı” polislə qarşılaşır. Onların bir – birinə həddən artıq neqativ münasibətləri formalaşmış. Çox zaman onlar küçədə qazandıqları pulu polislərlə bölüşdürməli olurlar, əks halda ciddi problemlər yaşayırlar.

3. Bakü Sokaklarında Yaşayan Çocukların Sorunları

Sokak çocuklarının psixoloji portresinə kısaca diqqət yetirelim:

- a. intellektual və yaradıcı potensialları aşağı olur;
- b. digər uşaqlar kimi onların da bir sıra sosial normativləri var;
- c. mənəvi normativlərə onlarda “utanc” və “qorxu” səviyyəsində əməl olunur;
- d. “Mən” obrazı çoxunda müsbət formalaşmış;
- e. bu uşaqlarda şəxsi inkişaf perspektivi demək olar ki, yoxdur;
- f. bir çoxunda emosional vəziyyət yaxşıdır; onlar həyata daha optimist baxırlar;
- h. özlərini və ətraf aləmi qavramaq çox aşağı səviyyədədir.

Tüm dünyada olduğu gibi Azərbaycan`da da sokak çocukları iki kateqoriyə ayrılır: gönüllü çalışanlar və zorla çalışdırılanlar. Küçə uşaqları əsasən dilənçilik, cibgiriş, narkotik maddə daşıma, marşrut avtobuslarında pul yığmaq, “carçılıq”, bazarlarda yükdaşıyan, səyyar satıcı, səyyar yayıcı, avtomobil profilaktoriyalarında maşın yumaq, restoranlarda xidmətçi və s. işlərlə məşğul olur. İstismara cəlb edilənlər əsasən dilənçilik, cibgiriş və narkotik maddələrin daşınması və ötürülməsinin təşkilinə istiqamətləndirilir. Sadalanan digər işlərlə isə həm məcburi qaydada, həm də könüllü məşğul olanlar var. Bunu uşaqlar adətən ailələrinə kömək etmək məqsədilə izah edir. Bu uşaqların 60 faizə qədər ya tamamilə, ya da qismən valideyn himayəsindən məhrum uşaqlardır. Hər iki valideynini itirmiş uşaqlar daha artıq manipulyasiya məruz qalır.

Onlar qazanc əldə etmək baxımından 3 hissəyə bölünürlər:

1. fiziki əmək sərf edənlər - 87%- i fiziki əmək sərf edənlərdir
2. işləyərək və dilənərək qazanc əldə edənlər - 10%-i dilənçiliklə pul əldə edirlər
3. dilənib pul qazananlar - 3%- i işləyir və dilənirlər

Qazandıqları pulu adətən qidaya, geyimə, toksikoloji maddələrə verirlər.

Küçə həyatına məruz qalmış uşaqların qarşılaşdıqları problemlər əsasən üç yerə ayrılır: (**Toplum ve Sosial Hizmet, 2003, 49**)

1. sosial problemlər:

- 1.1. sağlam yaşamaq üçün normal şəraitin olmaması
- 1.2. yoxsulluq və savadsızlıq
- 1.3. vəhşi mühit
- 1.4. stigmatizasiya
- 1.5. diskriminasiya və müəssər resursların az olması

2. fiziki problemlər:

- 2.1. adekvat qidalanmanın olmaması
- 2.2. müxtəlif xəsarətlər
- 2.3. cinsi və reproduktiv sağlamlıq problemləri
- 2.4. ümumi xəstəliklər

3. psixoloji-zihinsel sorunlar:

- 3.1. stressli keçmiş
- 3.2. psixi sağlamlıq
- 3.3. zərərli vərdişlər
- 3.4. köçəri həyat tərzini
- 3.5. narkotik, psixotrop və toksik maddələrin qəbulu.

Küçə uşaqları arasında vərəm xəstəliyi yayılıb. Uşaqlar Birliyinin sədri Kəmalə Ağayeva deyib ki, 2009`da 30 küçə uşağı müayinəyə cəlb edilib. Uşaqlar arasında hepatit və cinsi yolla yoluxan viruslar da aşkarlanıb. Bir uşaqda isə böyrək çatışmazlığı kimi ağır xəstəlik olub: “Küçə uşaqları arasında kəllə-beyin travması alanların sayı çoxdur. Bu isə uşaqların aqressiv olmasına səbəb olur. Hazırda vərəm xəstəliyi aşkarlanmış uşaqların müalicəsinə başlanılıb. Hepatitə yoluxan uşaqların isə valideynləri də bu virusun daşıyıcılarıdır”.

Statistikaya görə Bakıda indi təxminən 1200 nəfər “küçə uşağı” var. Həmin uşaqlar üçün şəhər küçələri gerçəkdən də, evlərini əvəzlədiyindən, onlar küçədə durur, küçədə işləyir, küçədə əylənir və elə küçədə də yatırlar. Uşaqların arasında müxtəlif xəstəliklər yayılıb. Bakıdakı sahibsiz uşaqların təxminən 40%-də müxtəlif ağır xəstəliklər var. Revmatizm, mədə yaraları, dəri xəstəliklərinə gəldikdə isə, onların təxminən hər on çocuktan yedisində bu hastalıklara rastlamak mümkündür. Söz konusu azyaşlıların orta məktəblərdə oxumadıklarını və ya tədris prosesinə davamiyyətlərinin çox aşağı səviyyədə olduqları da bir bəla.

Son iki il ərzində Bakıda azyaşlı sahibsiz uşaqlar arasında qanun pozuntularının sayı 120% artıb. Özü də azyaşlılar arasında artıq “kriminal avtoritet”lər peyda olmaqla bəhəm, onların törətdikləri cinayətlərin arasında da xüsusilə ağır halların sayı durmadan yüksəlir. Belə ki, 2 il öncə küçədə gün keçirən azyaşlılar arasında yalnız 2 nəfər qətl törətmişdisə, indi onların arasında 6 qatil var.

Son illərdə küçə uşaqları arasında toksikomaniya geniş yayılmaqdadır. Kontaktda olduğumuz 270 uşağın 21 nəfəri toksikomandır. Belə nəticəyə gəlmək olar ki, küçədə yaşayan və işləyən 10 uşaqdan biri toksikomandır. Narkotik asılılığından müalicə qaydaları mövcud olsa da, təəssüflər olsun toksikomaniyanın müalicəsi yoxdur. Bu uşaqların qrup şəklində yaşadıklarından, əksəriyyətinin bir-birini tanımaqları, özlərindən kiçik yaşlı uşaqları kley iyləməyə alışdırmaq ehtimalı olduqca böyükdür.

Uşaqlar arasında alkoqollu içkilərə, tütün və narkotik vasitələrə meylin azalması ilə bağlı aparılan maarifləndirmə istənilən effekti verməyib. Küçə uşaqlarının siqaret almağa pulu olmasa da, siqaret kötöklərini yığaraq çəkirlər. Hətta 7 nəfər dilənərək siqaret və içki aldığını etiraf edib. Nəticələr təhlil ediləndən sonra mütəxəssislərin köməyi ilə təkliflər hazırlanacaq.

4. Bakü`de Sokak Çocukları Sorununun Çözümünə Yönelik Çalışmalar

Sosial iş - əhəlinin aciz, köməyə ehtiyacı olan təbəqəsi ilə işdir. Onların problemləri ilə əlaqədar lazımlı strukturlarla əlaqələndirən körpüdür. Ortaya çıxma biləcəkdir daha böyük problemlərin önəlməsi, mövcud problemlərinin həllinə kömək, həyat standartlarının

yaxşılaşdırılmasına və yüksəldilməsinə yönələn tədbirlərin həyata keçirilməsi sosial işçinin öhdəsinə düşür. (**Sosial İşin Esasları, 2006: 225**)

Küçədə yaşayan və işləyən uşaqlar üçün həll yollarını müzakirə edərkən məsələyə ağır şərtlərdə var olan uşaqlar məsələsi kimi yanaşmanın ən doğru yanaşma olduğunu vurğulamaq lazımdır. Çünki bu məsələdə uşaqların hamısı istismara uğramış, bir çoxu cinayətə sürüklənmiş uşaqlar kateqoriyasına aiddirlər. Bu mövzuda 3 mərhələyə diqqət yetirmək lazımdır: qısa, orta, uzun müddət. Bu mövzuda qısa müddət çalışmaları dövlətin də iştirakı zəruridir. Çünki xidmət göstərmək dövlətin ilk məsuliyyətidir. (**Xolostova, 2007: 146**)

Dövlət xüsusi olaraq küçə həyatına məruz qalmış uşaqlar üçün günərzi mərkəzlər yaratmalıdır. Bu mərkəzlərdə onların reabilitasiya və reintegrasiyası üçün bütün şəraitlər olmalıdır. Amma hər şeydən əvvəl dövlət belə uşaqların ailəyə qaytarılması üçün bütün qüvvəsini sərf etməlidir.

Bütün bunlara uyğun olaraq sosial işçi eyni funksiyaları küçə həyatına məruz qalmış uşaqlarla da yerinə yetirir. Aşağıda sosial işçinin yerinə yetirdiyi rollar və funksiyalar göstərilmişdir:

1. Tətbiqi rol: sosial işçi küçə həyatına məruz qalmış uşaqların yaşadıkları yerlərdə onlarla üzüzə görüşməsi zamanı yerinə yetirdiyi roldur. Bu zaman o, uşaqlarla görüşmə, dialoq qurmaq, dostluq və güvən münasibəti yaratmaq, uşaqların ehtiyaclarına uyğun strateji hazırlamaq və s. kimi işləri görür;

2. Məsləhətçi və yol göstərici rolu: sosial işçi istər küçə həyatına məruz qalmış uşaqlarla, istərsə də onların ailələri ilə işləyərkən məsləhətçi rolunda olmalıdır. Qanunvericilikdə mövcud olan xidmətlərdən yararlanma bilmələri üçün onlara məsləhətlər verməlidir. Ehtiyaclarının ödənilməsi yönündə işlər görməlidir;

3. Dəyərləndirici rolu: sosial işçinin küçə həyatına məruz qalmış uşaqlara mövcud siyasətin uyğunluğunu dəyərləndirmək rolu da var. Bu tip dəyərləndirmə materiallarını aidiyyəti qurumlara verməklə küçə həyatına məruz qalmış uşaqlar üçün daha effektiv siyasətin hazırlanmasına da yardımçı ola bilər;

4. Qarşılanmayan ehtiyacların kəşfedilməsi rolu: sosial işçi küçə həyatına məruz qalmış uşaqların və onların ailələrinin cəmiyyətdə qarşılanmayan ehtiyaclarını da araşdırmalıdır. O, eyni zamanda proqram və bunların inkişaf etdirilməsi istiqamətində də işlər görə bilər;

5. İctimaiyyəti bilgiləndirmək: sosial işçi, küçə həyatına məruz qalmış uşaqların problemlərinin həlli məqsədilə müxtəlif çevrələrdə onların təbliğatını aparmalı, layihə və proqramları hərəkətə gətirməlidir. Bu mövzuda hökumət, yerli orqanlar və vətəndaş cəmiyyəti təşkilatlarının ortaq hərəkət etməsi yönündə də işlər görməlidir.

Küçə həyatına məruz qalmış uşaqlar probleminin mümkün həlli yolları:

Makro səviyyədə:

1. Təhsil Nazirliyi yerli orqanlarla, məktəblərlə birgə mütəmadi işləməli. Dərstdən yayınan uşaqların ailələri ilə əlaqə saxlamalıdır;

2. “Küçə uşaqlarına” yardım edən STK`lar (“Ümid Yeri”, Günərzi “İşıqlı Ev”) dövlət orqanları (Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi, Daxili İşlər Nazirliyi, Təhsil Nazirliyi, Ədliyyə Nazirliyi, Gənclər, İdman və Turizm Nazirliyi və s.) ilə qarşılıqlı əməkdaşlıq göstərməlidir;

3. “Küçə uşaqları” ilə birbaşa əlaqədə olan şəxslərə (polis, pedaqoq, azyasli uşaqlar komisiyasının işçiləri, sosial işçilər və s.) xüsusi sosial – psixoloji kurslar keçilməli vs.

Mikro səviyyədə:

1. Əlaqədar dövlət orqanları KHMQU`lar üçün xüsusi sosial-psixoloji reabilitasiya proqramı hazırlanmalı (QHT`lərlə, icmalar və valideynlərlə birgə);

2. Yerli özünüidarəetmə orqanları ərazisində olan “Küçə uşaqlarına” ən azı ilkin (yemək, geyim və s. kimi) yardımlar göstərə bilər;

3. Sosial işçilər, psixoloqlar, pedaqoqlar və s. fərdi iş proqramı hazırlaya bilər və xüsusi müəssələrdə (günərzi mərkəzlər, sığınacaqlar və s.) KHMQU`ları ilə işləyə bilərlər;

4. Küçədəki konkret bir uşağı müəyyən bir müddət müşahidə etdikdən sonra ona fərdi səviyyədə hansısa yardım göstərmək olar (bəlkə hansısa uşaq evinə, internata yerləşdirmək olar, ailəsi ilə fərdi söhbət aparmaq olar, günərzi mərkəzi tanımaq olar, hansısa yardım göstərmək olar və s.)

Hazırda küçə uşaqlarının bəzi sosial problemlərinin həll edilməsi üçün əsasən 3 mərkəz fəaliyyət göstərir. “Günərzi” mərkəzində 500`dək küçə uşağı qeydiyyatdan keçib. Gün ərzində təxminən 50-60 uşaq mərkəzdə isti yeməklə təmin edilir. Həmin uşaqlar qismən təhsilə cəlb edilir və onlara tibbi xidmət göstərilir. **(Seyidov və d. 2008)**

“Ümid yeri” mərkəzində isə təxminən 60 kədar küçə uşağı daimi sığınacaq tapıb. Orda həmin uşaqlar yaşayış yeri ilə yanaşı, təhsilə, tibbi xidmətə cəlb edilir. Lakin bütün bunlar problemin tam həll edilməsi deyil.

Gecə-gündüz fəaliyyət göstərən uşaq sığınacağı reinteqrasiya mərkəzi açıldı. Bu, Azərbaycan Uşaqlar Birliyi Qlobal Fondun dəstəyi ilə gerçəkləşdi. Əldə etdiyimiz bilgiyə görə, valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqlar üçün sığınacaqda 4 uşaq daim yaşayır, 20 uşaq isə gün ərzində baş çəkir.

Bakı şəhəri Ə. Ələkbərov 2002-ci ilin iyun ayından “Küçədə işləyən və yaşayan uşaqlar” üçün təşkil edilmiş, Günərzi “İşıqlı Ev” Mərkəzində narkomaniyaya meyilli və risk qrupuna daxil olan uşaqlarla geniş iş aparılır. Küçədə işləyən və yaşayan uşaqlar üçün Günərzi “İşıqlı Ev” mərkəzinin uşaqlardan ibarət təbliğat qrupu Bakı küçələrində öz yaşadları arasında iş aparır, ümid edirik ki, Mərkəzin başladığı iş donor və yerli təşkilatların diqqətindən kənar qalmayacaq. **(Azerbaycanda Küçə Uşaqlarının Vəziyyəti, 2003)**

5. Sonuç

Azərbaycanda baxımsız və küçə həyatına məruz qalmış uşaqların sayının artmasının başlıca səbəbi yoxsulluqdur. Amma küçədə topladıqları pullar onların yalnız ilkin ehtiyaclarını ödəməyə kifayət edir. Uşaqların küçələrə düşməsinin əsas səbəbi bir çox hallarda ailənin maddi vəziyyəti olsa da, daha çox ailənin psixososial vəziyyəti və məktəbin (cəmiyyətin) diqqətsizliyi və nəzarətinin zəifləməsidir. Digər səbəblər isə ailələrin uşaqları başı boş buraxması, ailədə düzgün tərbiyənin qoyulmaması, uşaqların sərbəstliyə meyl etməsi və s. Bəzi uşaqlar uşaqlıqdan ev şəraitində yaşamaq istəmirlər. Düşüncülər ki, küçədə xoşbəxt olacaqlar, istədikləri azad həyatı tapacaqlar. Amma bir çox hallarda əksinə olur, onlar burda daha da ağır şəraitdə yaşamağa məcbur olurlar.

Küçədə işləyən uşaqların əksər hissəsi ilə ünsiyyət yaratmaq mümkündür. Onlar özləri haqqında məlumatları bölüşürlər, lakin bunun üçün onlarla bir müddət söhbət etmək lazımdır.

Uşaqların təhsil səviyyəsi aşağıdır. Onlar hətta danışmaq üçün söz tapmırlar, hər hansı bir hadisəni izah etməyə çətinlik çəkirlər.

Baxımsız uşaqlar onlar üçün yaradılan mərkəzə maraq göstərir, həmin mərkəzlərə heç bir əlavə tədbirlər görülmədən gəlmək meyilləri göstərir. Onlarda xüsusi ilə idmana, rəsm və digər yaradıcı məşğələlərə maraq var.

Küçə həyatına məruz qalmış uşaqlarla aparılan tədqiqat göstərdi ki, onlarda aqressiv yüksəkdir. Bir çoxu zərərli maddələrdən də istifadə edirlər. Demək olar ki, 99% küçə həyatına məruz qalmış uşaq siqaret çəkir. Yapışdırıcı iyləyir. Bir qədər də irəli gedib müxtəlif narkotik vasitələrdən istifadə edənlər də çoxdur.

Eyni zamanda cinayətkarlıq meyilləri də onların arasında yüksək olur. Onlar bir çox hallarda qrup şəklində birləşərək cinayət törədirlər.

Küçə həyatına məruz qalmış uşaqlarla mütləq uzunmüddətli psixososial reabilitasiya işləri görülməlidir. Uşaqların psixososial yardıma ehtiyacları var. Onların böyük hissəsi öz problemlərinin həlli üçün hər hansı bir təşkilat, qurum, fərdə müraciət etmək istədilər. Hər bir küçə həyatına məruz qalmış uşaq sosial işçi fərdi olaraq işləməlidir. Onun güclü və zəif tərəflərini aşkar etməlidir. Ona ilk öncə, təxirəsalınmaz hansı yardımın göstərilməsini müəyyən etməlidir.

Qış aylarında küçə uşaqlarının müvəqqəti yaşayışı üçün sığınacaq evləri istifadəyə verilməlidir. Əks halda bütün uşaqlar arasında ölüm və xəstəlik hallarının sayı artacaq.

Kaynakça

- Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakü, Kanun Yay., 2008, 144s.
- Azərbaycan Respublikası Aile Məcəlləsi, 2000
- Azərbaycanda Küçə Uşaqlarının Veziyyəti, Azərbaycan Uşaq Birliyi, 2002-2003, Bakü, 2003.
- Azərbaycanda Küçə Uşaqlarının Veziyyəti, UNİCEF, 2002-2003.
- Azərbaycanda Uşaqların Müdafiəsi Sistemi: Vəziyyətin Təhlili. UNİCEF, 2005, 54s.
- Xolostova, E. İ., Glossariy Sosialnoy Raboti, Moskva, İzdatelsko–Torgovaya Korporasiya “Daşkov i K”, 2007, 220c.
- Rubin, A., Babbie, E., Research Methods for Social Work. New York: Thomson Learning Inc., 2005, 789 p.
- Seyidov, N., Memmedove, F., Hüseynova, İ., Uşaqların Veziyyəti-Azərbaycan, Bakü, 2008.
- Sosial İşin Esasları, Bakü, Bakı Ünv. Yayını, 2006, 359 s.
- Toplum ve Sosyal Hizmet. Edt: K.Karataş, V.Duyan, Ü.Onat, Ankara, 2003, s.43–57.
- UFAFA. Azərbaycanda Uşaq İnstitutlarının Veziyyətinin Tehlili, Bakü, 2004, 12 s.
- Uşaq Hüquqları ve Onların Tedrisi. UNICEF. Bakü, 2008.
- Uşaq Hüquqları: Qanunvericilik ve Şerhi. Bakü, İsmayıl Nəşriyyatı, 2001, 156 s.
- Yetkinlik Yaşına Çatmayanlar Arasında Baxımsızlığın ve Huquq Pozuntularının Profilaktikası Haqqında AR-nın Qanunu, 2005.
- Osnovı Sosialnoy Raboti: Uçebnik, Red: P.D. Pavlenok, Moskva, İNFRA, 2007, 560 s.

The Azerbaijani Press in the Early Twentieth Century and Its Approach to National Values

Günel HUSEYNOVA¹

Abstract

The formation of national press, playing an important role in the Azerbaijani social life, took place in the last quarter of the nineteenth century. The Ekinchi (“The Cultivator”), billed as the first newspaper published in the Azerbaijani Turkish on 22 July 1875, was very popular in the whole of the Caucasus region. The Ekinchi fought for promoting scientific and cultural progress among the population and was also the first Azerbaijani newspaper publishing articles on various important topics, including, but not limited to, women’s freedom, and women’s access to education.

Many intelligent people, including J. Memmedkuluzadeh, M. Shahtahtli, S. Huseyin, O. Nemanzadeh, U. Hajibeyli, fought for the establishment of a free and democratic press. As a result of tense struggles, a desired end was achieved. Several other democratic newspapers, like the Dogu-Rus (1903), Hayat (1905), Achik Soz (1915) and Azerbaijan (1918) did also start to spread the Azerbaijani national spirit.

The first newspaper printed in the Azerbaijani Turkish in the twentieth century was the Dogu-Rus published by Mehmedaga Shahtahtli in 1903 in Tbilisi. This newspaper played a particular role in the modernization of social structure in Azerbaijan.

The paper studies the status of the press, its progress lines and areas of interest, key authors, and approach to national values in the beginning of the twentieth century in Azerbaijan.

Keywords: Azerbaijan, Press, National Values, Newspaper, History of the Press.

XX. Yüzyılın Başlarında Azerbaycan Basınının Durumu ve Milli Değerlere Yaklaşımı

Özet

Azerbaycan`ın toplumsal yaşamında önemli yer tutan milli basın oluşması XIX. yüzyılın son çeyreğine rastlamaktadır. 22 Temmuz 1875 tarihinde Azerbaycan Türkçesi ile basılan ilk gazete olan “Ekinçi” tüm Kafkasya`da büyük yankı uyandırmıştır. Halkın bilimsel ve kültürel açıdan gelişmesi uğrunda çalışan “Ekinçi”, kadın özgürlüğü ve kadınların okuma yazma öğrenmesi gibi önemli konularda makaleler yayımlayan ilk Azerbaycan gazetesidir.

¹ Araştırma Görevlisi, Gence Devlet Üniversitesi, e-posta: gunel_huseynova_91@inbox.ru

XX. yüzyılın başlarında C. Memmedguluzade, M. Şahtahlı, S. Hüseyin, Ö.Nemanzade, Ü. Hacıbeyli gibi aydınlar özgür ve demokratik basın oluşması doğrultusunda mücadele vermişler. Bu gergin mücadele süreci arzu edilen sonuca ulaşmıştır. “Doğu-Rus” (1903), “Hayat” (1905), “Açık Söz” (1915), “Azerbaycan” (1918) gibi demokratik ve milli ruhlu gazeteler yayın hayatına başlamışlar.

XX. yüzyılda Azerbaycan Türkçesi ile basılan ilk gazete Mehmedağa Şahtahlı'nın 1903 yılında Tiflis'te yayınladığı “Doğu-Rus” gazetesi olmuştur. Gazetenin Azerbaycan'da toplumsal yapının çağdaşlaşmasında kendine özgü rolü olmuştur.

Bu çalışmada XX. Yüzyılın başlarında Azerbaycan'da basının durumu, gelişim çizgisi, ilgi alanları, önemli yazarları, milli değerlere yaklaşımı incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Basın, Milli Değerler, Gazete, Basın Tarihi

1. Giriş

Azerbaycan'ın toplumsal yaşamında en önemli olaylardan biri sayılan milli basının oluşması XIX. yüzyılın son çeyreğine rastlıyor. Azerbaycan ve tüm Doğu halkları için yeni politik, kültürel ve toplumsal iletişim aracı olan gazete ve dergilerin yayınlanması ülkede yaşanan önemli siyasal ve toplumsal, ekonomik ve kültürel gelişmelerle, aynı zamanda aydınlanma hareketinin, tiyatronun ve laik eğitim kurumlarının oluşması ile ilişkilidir.

1832 yılında “Tiflis Ahbarı” gazetesi ve 1845 yılında “Zakafkazski Vestnik” gazetesine “Kafkas'ın bu tarafının haberi” adlı Azerbaycan Türkçesi ile yayınlanan ek, Azerbaycan basınının oluşması yönünde atılmış ilk adımlar sayılabilir. Resmi bülten özelliği taşıyan bu sayfalar sözün gerçek anlamında daha gazete olarak kabul edilemez.

Milli basının temeli 22 Temmuz 1875 yılında “Ekinci” gazetesinin ilk sayısının yayınlanması ile atıldı. Tüm Kafkasya'da büyük yankı uyandıran bu gazetenin sahibi de, genel yayın yönetmeni de, baş yazarı da Azerbaycan milli aydınlanma hareketinin kurucularından biri olan, doğabilimci Hasan bey Zerdabi'dir. Söz konusu gazetenin ortaya çıkmasında Mirza Fetali Ahundzade, Seyid Azim Şirvani, Necef bey Vezirov, Asker Ağa Gorani ve diğer aydınların büyük katkısı olmuştur. Dönemin ünlü aydınları sayılan bu kişiler “Ekinci” gazetesi sayfalarında kendi aydın ve demokratik düşüncelerine yer vermiş, toplumsal, siyasal ve edebi düşüncenin gelişmesine büyük katkı yapmışlar.

XX. yüzyılda ise Azerbaycan Türkçesi ile basılan ilk gazete Mehmedağa Şahtahlı'nın 1903 yılında Tiflis'te yayınladığı toplumsal-politik, ekonomik, bilimsel, edebi “Doğu-Rus” gazetesi olmuştur. Gazetenin Azerbaycan'da toplumsal yapının çağdaşlaşmasında kendine özgü rolü olmuştur. Gazetede bilim alanları, dil, kadın özgürlüğü ile ilgili çağdaş düşünceler yer bulmuştur. “Doğu-Rus” gazetesi Celil Memmedguluzade, Mirza Alekber Sabir, Abbas Sehhet, Ömer Faik Nemanzade, Hüseyin Cavid, Mehmet Said Ordubadi, Aligulu Gamküsar, Ali Nazmi gibi büyük aydınları kendinde birleştirebilmişti. Gazetenin en büyük hizmetlerinden biri C. Memmedguluzade'yi bir gazeteci gibi yetiştirmesi olmuştur. Azerbaycan'ın ünlü yazarlarından biri olan C. Memmedguluzade basında demokratik ilkelerin oluşmasında önemli rol oynamış, bu misyonunu bizzat “Doğu-Rus” gazetesinde genel yayın yönetmeni olarak gerçekleştirmiştir.

Böylece “Doğu-Rus” gazetesi etrafında oluşan ekip Azerbaycan'da basının gelişiminin yeni aşamasının başlanması için temel oluşturdu. C. Memmedguluzade'nin teşebbüsü ve girişimi ile 7 Nisan 1906 tarihinde Tiflis'te Azerbaycan'ın ilk mizah dergisi olan

“Molla Nasrettin” haftalık olarak yayın hayatına başladı. “Molla Nasdettin” dergisi 1906-1918 yıllarında Tiflis’te, 1921 yılında Tebriz’de, 1922-1931 yıllarında ise Bakü’de yayınlanmıştır. Toplam 748 sayısı yayınlanmıştır.

2. XX. Yüzyılın Başlarında Azerbaycan Basını

XIX. yüzyılın sonu – XX. yüzyılın başlarında Bakü Rusya’nın en büyük petrol ve petrol sanayii merkezlerinden biri haline gelmişti. Bu gelişmenin sonucunda Bakü’de proleter işçilerin sayı hızla çoğalmış, Bolşeviklerin yürüttüğü propoqanda çalışmaları bu kitlenin işçi devrimine inancını arttırmıştı. 1903 yılının Temmuz ayında yaşanan kitlesel işçi grevleri, Aralık 1904’te petrol işçilerinin işbırakma kararı alması tüm Rusya’da yankı bulmuştu. Rusya’nın diğer bölgelerine oranla Azerbaycan’da, özellikle Bakü’de devrimci bilinç daha erken uyanmıştı. Bunun temel nedeni Bakü petrol sanayisinin Rus ve yabancı sermayenin artan ilgisi ile hızla büyümesi olmuştur. Azerbaycan’da işçi hareketinin ilk adımları daha XIX. yüzyılın 70-80’li yıllarında atılmıştır.

Kemal Ünsizade 1900 yılında “Daniş” isimli gazete yayınlamak istese de, onun bu girişimi sonuç vermedi. M. Şahtahtlı’nın “Doğu – Rus” isimli gazetesinin birinci sayısı 30 Mart 1903’te yayın hayatına başladı. (Azerbaycan Tarihi, 2008: 109) Önceleri bu gazete haftada üç kez yayınlanıyordu. 8 Haziran 1904’ten itibaren günlük gazete olarak basılmaya başlandı. “Doğu – Rus” gazetesi XX. yüzyılda Azerbaycan Türkçesi ile yayınlanan ilk gazetedir, aynı zamanda ilk günlük gazete.

Azerbaycan basınının en büyük ve etkili dergilerinden biri, özgün düşünce yapısı, amaçları ve onları gerçekleştirme yöntemleri ile seçilen, güncelliğini kaybetmeyen “Molla Nasrettin” dergisidir. Derginin genel yayın yönetmeni Mirza Celil’in temel amacı milleti çağdaş dünya uygarlığının düzeyine yaklaştırmaktı. “Molla Nasrettin” bu amac doğrultusunda kurulmuş ve faaliyet göstermiştir.

Ünlü Azerbaycan yazarı Celil Memmedguluzade (Mirza Celil) bir süre Erivan’da yaşamıştır. Mirza Celil 1901-1903 yıllarında Erivan’da yaşadığı dönemde hem avukatlık sınavlarına hazırlanmış, hem de “Kaspi” gazetesinde Erivan’ın Türk nüfuzunun hukuklarının bozulması ile ilgili makaleler yayınlamıştır. Mirza Celil’in “Kaspi” gazetesinin 7 Mart 1902 tarihli sayısında “Erivan Temsilcimizden” başlıklı yazısında şehrin güney-batısında, Zengi nehrinin kıyısında yer alan Delme arkı ile sulanan ve Türklere ait olan 60’a yakın meyva bahçesine Ermeni belediye tarafından el konulmak istenmesinden bahsediyor. Yazarın “C. M.” imzalı 28 Mart 1902 tarihinde “Kaspi” gazetesinde yayınlanan “Erivan” başlıklı makalesinde şehir belediye meclisinin oturumlarında Azerbaycan Türklerinin dilekçelerine bakılmaksızın geri çevrildiği bilgisi yer alıyor. (Memmedguluzade, 1985: 7-9) Yazarın bu makaleleri ve haberleri XX. yüzyılın başlarında Erivan’da yaşayan Azerbaycan Türklerinin hukuklarının resmi kurumlarca çiğnendiğinin kanıtıdır.

Azerbaycan edebi-kültürel düşünce tarihinde kendine özgü yere sahip, 1886 yılında Erivan Erkek Lisesi’nin mezunu, “Kaspi” gazetesinin Erivan vilayeti üzre muhabiri, gazeteci yazar Eyneli bey Sultanov’un 1905-1906 yıllarında Erivan’da Ermenilerin Azerbaycan Türklerine karşı uyguladıkları mezalimler hakta bu gazetede bir kaç makalesi yayınlanmıştır. Nitekim bu makaleler söz konusu yıllarda Erivan’da yaşanan olaylar ile ilgili objektif bilgilere ulaşmak imkanı sağlıyor.

1906 yılında dönemin sorunlarını, olumsuzluklarını ve çirkinliklerini mizah ve karikatürler aracılığıyla okurlarına ulaştıran “Molla Nasrettin” dergisi büyük nüfuza ulaşmıştı. Erivanlı aydınlar arasında “mollanasrettinciler” grubu oluşmuştu. Cabbar Askerzade (Mirza

Cabbar Asker oğlu Askerzade, 1885-1966), Ali Mahsun (Ali Hacı Zeynalabdinzade Rahimov, 1886-1934), Mehmedali Nasır (Mehmedali Nasır Hacı Mehmetzade İrevani, 1899-1982), Mirza Muhammed Ahundov, Meşedi Mehdi Sadıqzade gibi aydınlar “Molla Nasrettin” dergisine yayınlanmak üzere yazı ve makaleler gönderiyorlardı. (Belyayeva vd., 1961) Erivan`da hakim konumda olan yobazların, halkın eğitim almasına karşı çıkan din adamlarının, laik bilim yuvalarının açılması ve gençlerin eğitim alması için maddi yardım isteklerini geri çeviren şehir zenginlerinin baskılarından korkan derginin Erivan muhabirleri gizli şekilde çalışmalarını sürdürüyorlardı. Muhabirlerden Ali Mahsun “Ana Kurbağa”, “Yetim Cıvcıv”, Cabbar Askerzade Aciz, Mahkeme Kedisi” gibi takma isimlerden yararlanarak kendilerini grupçulardan korumaya çalışıyorlardı. “Molla Nasrettin”in sayfalarında 1905-1906 yıllarında Erivan vilayetinde ve Zengezur kazasında Ermeni silahlı eşkiyalarının yaptıkları kitlesel katliamlardan kurtulabilmiş ve Bakü ve Gence vilayetlerine göç eden Azerbaycan Türklerinin yaşadıkları olaylar ve bu insanların durumuna kayıtsız kalan zenginler sürekli eleştiri hedefi olmuşlar. Erivan`da 1911-1914 yıllarında “Erivanskiy Vestnik” (“Erivan Haberleri”) gazetesi basılmıştır. “Faydalı Bilgilerin Yayılması Üzere Erivan Cemiyeti”nin organı olan bu gündük gazete üç dilde – Rusça, Türkçe ve Ermenice makalelere yer veriyordu. (Erivan Türklerinin Basın Abidesi “Lek-lek Dergisi”, 2008: 92) Bu gazetede, Rusça eğitim görmüş Erivan Türkleri, Erivan Lisesi ve Erivan Öğretmenler Okulu`nun Türk öğrencileri de makaleler yayınlıyorlardı.

Erivan`da yobazlar halkı aydınlanmaya, eğitime yönlendiren, dünyada yaşanan olayları izlemeye sesleyen aydınlara karşı fiziki terör uyguluyor, onları değişik yöntemlerle sindirmeye çalışıyorlardı. “Molla Nasrettin”in Erivan temsilcileri A. Mahsun ve C. Askerzade`nin öldürülmesi için karar alınmıştı. Genç yazar Mehmedali Nasır ise bu kişiler tarafından hançerle yaralanmıştı. “Lek-lek” 28 Mayıs 1914 tarihli sayısında “Nasihat” başlıklı şiirde uyarıyordu:

Özünü topla a “leylek”, birce rahat otur!

Olmasın çok da işin seyid ile, hem bey ile!

Görmüyorsan a kuzum, Nasırı hançerlediler,

Merv`de Yusuf`u öldürmedi bir çekmesilen? (Memmedov, 2002: 185-186)

Şiirde adı çekilen Yusuf, Erivan vilayetinin Gemerli köyünde doğmuş, bir süre Erivan`da yaşamış, sonra ise Türkmenistan`ın Merv şehrine yerleşmiş, burada öğretmenlik yapmış ve Bakü`de yayınlanan “İkbal” gazetesine makaleler göndermiş yazardı. Yusuf Haydarzade Merv şehrindeki Ahmediye okulunda çocuk tiyatrosu açmıştı. Yazılarında şehir ziyalılarının çocukların yararına yardım taleplerine kayıtsız kaldıklarını eleştirdiği için, 1914 yılının Şubat ayında öldürülmüştü. “Lek-lek” dergisi 17 Haziran 1914 tarihli sayısında Yusuf Haydarzade`nin öldürülmesi ile bağlı geniş yazı yayınlamıştı. (Erivan Türklerinin Basın Abidesi “Lek-lek Dergisi”, 2008: 92)

Derginin sayfalarında Erivan şehri ile birlikte, Bakü`den, Tiflis`ten, Nahçıvan`dan, Ordubad`dan, Maku`dan, Tebriz`den gelen haberler mizah dili ile okurlara ulaştırılıyordu. “Lek-lek” yurt dışında yaşanan olayları ve gelişmeleri halka duyurmakla, milli bilincin oluşmasına, halkın uyanmasına katkı sağlıyordu. Dergide Erivan`daki “Müslüman Hayır Kurumu”nun çalışmalarına yer veriliyor, kurumun üyeleri arasında mevcut olan sorunların kurumun çalışmalarına olumsuz etkileri kaleme alınıyordu.

I. Dünya Savaşı yıllarında Rus ordusu Kafkas Cebhesi'nden Doğu Anadolu'ya hucum ederken, onlara yardım etmek için Erivan'da yaşayan Ermeni gönüllüler birlikler oluşturuyor ve savaşa katılıyorlardı. Şehirde dolaşan silahlı Ermeni askerleri Azerbaycan Türklerine karşı mezalim uyguluyorlardı. Diğer taraftan, Doğu Anadolu'dan kitlesel şekilde Güney Kafkasya'ya göç eden Ermenilerin çoğu Erivan'a yerleşiyordu. Böyle bir ortamda Azerbaycan Türkçesi ile gazete ve dergi yayınlamak son derece zor bir işti. Fakat uzun uğraşlardan sonra ünlü mollanesrettinci, şair, yazar Ali Mahsun'un yönetiminde Erivan'ın ünlü aydınlarından Hasan Mirzazade Aliyev'in genel yayın yönetmenliği ile 1 Ocak 1917'de "Bürhani-Hakikat" dergisi yayın hayatına başladı. "Bürhan" kelimesi Arapça bir kelimedir ve anlamı delil, subut, kanıt demektir. "Bürhani-Hakikat" birinci sayısında "Hakikat" adlı yazıda derginin ismi ile yaptıklarının aynı olacağını gelecek sayılarında okurlara kanıtlayacağı sözünü veriyordu. (Şafak, 2002)

Ali Mahsun "Bürhani-Hakikat"te yazdığı "Özgürlük mü, esirlik mi?" makalesinde Ermenilerin Azerbaycanlılara karşı uyguladıkları barbarlıklara itiraz sesini yükselderek yazıyordu: "Bulvarda, sokakta, pazarda hergün yüzlerle Müslüman Ermeni askerleri tarafından aşağılanıyor. Akşam saat 8'de bile Müslümanlar ölüm korkusu yüzünden sokaklara çıkamıyorlar. Hatta tiyatroya bile gitmeye cesaret edemiyorlar. Nedeni ise her halde aşağılanmak ve dövülmek korkusudur. Özgürlük mü? Esir olmak mı? Evet, en korkulacak olanı ise esarettir. Kime müracaat etmeli? Ve kimden yardım istemeli?"

"Bürhani-Hakikat"ın yazıları genellikle beş başlık – "Lügatin Lügati", "Edebiyata Dair", "Aile Meseleleri", "Bilimsel Makaleler" ve "İlanlar Bölümü" başlıkları altında okurların ilgisine sunuluyordu. Derginin birkaç sayısı Erivan'da basıma hazır hale getirildikten sonra Tiflis'e gönderiliyor, sansürden geçtikten sonra sırasıyla yayımlanıyordu. Sansür yüzünden derginin 2. ve 4. sayıları zamanında yayınlanamamış, yazıların bir kısmı iptal edilmişti. Derginin sahibi ve redaktörü "Bürhani-Hakikat"i 16 sayfa olarak basmayı düşünse de, buna müvaffak olunamamıştı. Dergi 29 Haziran tarihinde yayınlanan 9. sayısından sonra kapanmıştı. (Ahundov, 1965: 70-71)

1917 yılında Erivan'da "İrşad", "İttihat", "Yeni Fırka", sosyal-demokrat yönlü "Müdafaayı Mazlumun" adlı örgütler, Erivan Müslüman Milli Şurası, Erivan Müslüman Hayır Cemiyeti gibi kurumlar mevcuttu. Kuşkusuz, bu kurumlardan bazılarının basın organları da vardı. Fakat bu yıllarda Erivan'da yalnız "Civanlar Şurası" isimli gazetenin yayımlanması ile bağlı bilgi bulunmaktadır. Erivan Müslüman Milli Şurası kendi etrafında vatansever kişileri birleştiriyordu. Bu örgüt Erivan'da etnik temelli kanlı çatışmaların karşısının alınması için Ermeni siyasi örgütleri ile diyalog halindeydi. Nazım Ahundov'un yayınladığı "Azerbaycan'da Süreli Yayınlar (1832-1920)" adlı bibliografide haftalık sosyal-politik, edebi-kültürel gazete olan "Civanlar Şurası"nın Erivan Azerbaycanlılarının Milli Şurası tarafından 1920 yılında yayımlandığı, talebe Rıza Tağıyev, M. E. Nasir ve Mir Fetullayev tarafından yayına hazırlandığı bilgisi bulunuyor. (Nuri, 2002: 365)

1917 yılının Şubat ayında Rusya'da gerçekleşen burjuva ihtilali sonrası Kuzey Azerbaycan'da Bolşevik basın etkisini hayli arttırdı. Bu gazetelerden "Hümme" (1917-1918), "Zahmet Sedası" (1917-1918), "Azerbaycan Fukarası" (1919-1920), "Al Bayrak" (1920), "Bakü İşçi Konferansının Ahbarı (Haberleri)" (1919), "Doğru Yol" (1919-1920), "Yeni Hayat" (1918), "Komünist" (1919-1920), "Genç İşçi" (1919), "Ekim Devrimi" (1919), dergilerden "Halk Hayatı" (1918), "Yoldaş" (1920), "Meşal" (1919-1920), "Beyregi-Adalet" (1917), "Kurtuluş Yolu" (1920), "Mektep" (1911-1920) vs. Bolşevikleri aktif şekilde destekliyordu. Bolşeviklerin en nüfuslu yayın organı olan "Hümme" (1917-1918) dönemin siyasi olaylarına bakışını genellikle Neriman Nerimanov'un kaleminden okurlarına ulaştırıyordu. Bu gazete, Azerbaycan'da milli hükümetin geleceğine inanmıyor ve milli

hükümetin liderlerini Bolşevik Rusya'ya karşı tutumu nedeniyle suçluyordu. Bolşevik basını temel olarak toplumsal eşitsizliği aradan kaldırmaya, işçi ve köylülerin kırılmaz bütünlüğünü oluşturarak, bu birlikteliyin iktidarını oluşturmaya çalışıyordu. Her bir halkın kendi bağımsız, egemen devletini kurmak, milli bilincini geliştirmek arzusuna önem vermiyor, "Marksizm"i topluma zorla kabul ettirmek için gayret gösteriyorlardı. (Memmedov, 2002: 184-185; Ahundov, 1965: 70-71)

Genel hatları ile XX. yüzyıl Azerbaycan basınının ilgi alanı başlıca olarak bilim ve gelişmişlik, dini gericiğe karşı yazılar, Türkçülük, dil meseleleri, sanat meseleleri gibi konulardan oluşuyordu. Değişik bakışlara sahip aydınların bu konularla bağlı çeşitli makaleleri ve halkı eğitime, aydınlanmaya sesleyen yazıları tüm gazete ve dergilerde yer buluyordu. Bu savı Ali bey Hüseyinzade'nin "İrşad"ın yayınlanması ile ilgili makalesinde de görmek mümkündür. "Şeksiz ve şübhesiz, "İrşad" ile "Hayat"ın çizgisinde çoğu kez ihtilaflar olmuştur. Sakın halkımız bu ihtilafı ittifaksızlık olarak algılamasın. İhtilaf yolu ile gerçekler tecelli ve tezahür eder. Kalben "Hayat"ın "İrşad" ile müttehit ve müttefik olduğuna ve olacağına kimse küşkü duymasın!". Bu yazı Azerbaycan'da ve basında düşünce özgürlüğünün, demokratik ortamın mevcut olduğunu kanıtlıyor. Görüldüğü üzere, A. Hüseyinzade Azerbaycan'ın basın alemine ilk adımını atan "İrşad"ın yayınlanmasını büyük mutlulukla karşılıyor, başarılar diliyor, mevcut durumdan – sömürgecilikten kurtulmak için mücadele edeceğine ümit ediyordu.

3. Azerbaycan Basınının Milli Manevi Değerlere Yaklaşımı

XX. yüzyılın başlarında Azerbaycan'da yaşanan sosyo-politik olayları geniş bir biçimde yansıtmaya çalışan basın kuruluşları dönemin en son, güncel konularını, milli bilinç ve özgürlük ideyalarını öne çıkarmakla birlikte, kendisi de biçim ve içerik olarak değişmiş ve yenilenmiştir. Milli basında çağdaş düşünceli yazarlar: M.E.Resulzade, (Milli Dirilik, "Dirilik" dergisi, 1914, Sayı 7; Mektep ve medrese, Gittiğimiz yol (Açık Söz, Sayı 299), A. Topçubaşı (Partiler), A. Hüseyinzade (Gazetelerimizin Dili Hakta Birkaç Söz, Türkler Kimdir ve Kimlerden Oluşuyor? (Hayat Gazetesi, Sayı 4), A. Ağaoğlu (Panislamizm, Ego Karakter ve Napravlenie, Polojenie Musulmanskih Narodov (Kaspiy Gazetesi, Sayı 251), S. M. Ganizade (Hangi Dil İle Yazmalı (Hayat Gazetesi, Sayı 4), M. H. Hacinski, Ö. F. Nemanzade (Basın, Ne Umuyoruz? (Açık Söz Gazetesi, Sayı 108), Y. Çemenzemimli (Bize Ciddi Basın Önceden Lazımdı, Nicatımız Ariflere Bağlıdır, Bizim Talebeler (Açık Söz Gazetesi, Sayı 204), F. Ağazade, M. Mirfetullayev, R. Tağıyev, Vahid ve Tahvil İrevani vb. aydınlar kendi anlamlı makaleleri ile halkın geleceğine ışık tutmaya çalışıyorlardı.

Abdürrahim bey Hakverdiyev "Müslümanlarda Tiyatro" makalesinde dediği şu sözlerle tiyatronun halk için ne kadar vacip olduğunu ve tiyatroya halkın ilgisizliğini ortaya koyuyor: "Orta Asya bu vakte kadar kendi dramasına sahip deyil. Yerli Müslümanlar arasında tiyatro 1905'ten sonra kurulmuş ve Azerbaycan yazarlarının eserleri sahneleniyor. Volgaboyu Tatarlarının 1905 yılına kadar ne tiyatroları, ne de tiyatro gösterileri olmuştu. Kazan, Ufa, Orenburg matbaaları, sadece Kuran ve duaların basımı ile uğraşıyordu. Resmi daireler ise misyoner örgütler aracılığı ile bu halkları karanlığa gömmek ve hristiyanlaştırmak istiyorlar. Fakat resim 1905'ten bu tarafa değişmeye başladı. Nitekim biz bu tarihten sonraki Tatar kitaplarını incelersek görürüz ki, bu yıldan itibaren tiyatro edebiyatı eserleri basılmıştır. Şimdi Tatarlarda birçok tiyatro eserleri vardır, 15 yıllık kısa sürede onlar tiyatro edebiyatı bakımından bizden ileri gitmişler. Tatar tiyatro eserlerinin arasında Rusçadan çevrilen eserler de vardır, fakat bu eserlerin çoğu Tatarların hayatını konu alıyor. Buna dikkat etmeli ve biz de böyle yapmalıyız. Türk tiyatrosu hakta, onun geçmişinden, şimdiki durumundan ve

geleceğinden dergimizin gelecek sayısında bahsedeceğiz. Çünkü bu, Azerbaycan için hayati meseledir ve bu konuda detaylı konuşulmalıdır”. (Azerbaycan Süreli Yayınları, 1987: 70-71)

Tiyatroya olan ilginin azlığı sadece eserlerin azlığı ve seyirci ilgisi ile sınırlı kalmıyordu. Bu aynı zamanda oyuncu profilinde de kendini belli ediyordu. Bu dönemde tiyatro oyuncularının çoğu Azerbaycan`da yaşayan diğer milletlerin temsilcileriydi. “Kaspi” gazetesi şöyle yazıyor: “Müslüman oyuncuların biri Gamerlinski, diğeri Ağdamski, üçüncüsü ise Sarabski`ydi. Geri kalan oyuncular Müslüman değildi. Bunun nedeni nedir? Nedeni çok açıktır, şöyle ki, Azerbaycan operasının kurucusu Üzeyir Hacıbeyov “Leyla ve Mecnun” operasını sahnelediği zaman Bakü sakinleri şöyle anladılar ki, “Opera” sahnede oyuncuların şarkı söyleyerek öpüşmesidir. Bu nedenle ilgi göstermediler, biz de mecburiyetten Leh oyuncuları davet ettik. (Molla Nasrettin Dergisi, Sayı 16)

Mirza Celil`in “Tiyatro” makalesi tebessüm ettirmekle birlikte, halkın tiyatro korkusunu da ortaya koyuyor. Genel olarak bu dönemde halk tiyatroya aynı şekilde bakmıyordu. Buna ek olarak mollalar tiyatroyu kafir icadı ilan etmişti. Bu zaman Mirza Celil başta olmak üzere, gazeteciler tiyatroya destek vermeye, bu sanat dalının kişisel ve toplumsal yararlarını halka anlatmaya çalışıyor, bu konuda dizi şeklinde makaleler yazıyorlardı. Mirza, “Çocuk Tiyatrosu” makalesinde şöyle yazıyordu: “Hatta bu alanda ileri gitmek yerine, biz belki biraz geri de kalmışız. Çünkü otuz sene bundan önce sahnemizin babası Mirza Fetali Ahundzade`nin ”Hikayeti-Molla İbrahimhalil kimyager” eserini ilk defa genc oyuncular Nahçıvan gibi küçük bir şehirde gösterime koydular. Bu olay hala aklımızdadır, iki yüzden fazla orta okul öğrencisi için bir bayram gibiydi. Ne kadar kolaymış, iki üç saat içinde bu kadar çocuğu mutlu etmek! Şimdi nerde bu işler! Biz büyükler kafamızı eğmişiz önümüze ve kendimiz ara sıra tiyatroya giderek görevimizi yaptığımızı sanıyoruz”. (Azerbaycan Süreli Yayınları, 1987: 93-94) Celil Memmedguluzade bu makalesinde hem milli tiyatronun durumunu eleştiriyor, hem de çocuk tiyatrosunun önemini anlatmaya çalışıyor. Ülkenin geleceği olan çocuklar tiyatrodan uzak büyüyor, sonuçta bu durum onların gelecekte tiyatroya ilgi göstermemelerine ve gelecek nesillerin kültürel açıdan geri kalmasına neden oluyor. Mirza bunu önceden gözlemleyip “Yeni Yol” gazetesindeki yazısında bu meseleyi halkın dikkatine sunuyordu. Bu dönemde tiyatro ile bağlı tek problem seyirci ilgisizliği değildi, aynı zamanda gelen seyircilerin tiyatro izlerken davranış kurallarına uymamasıydı. Mirza Celil “Doğu-Rus”ta yayınlanan ”Müslüman Tiyatrosu” makalesinde halka sesleniyor ve tiyatro kültürü ile ilgili bilgiler veriyordu. Mirza, üzgün bir şekilde şöyle diyordu: “Tiyatroda seyircinin anarşik tutumu o kadar dayanılmaz hadde ulaşmış ki, saygın aileler tiyatroları terk etmek zorunda kalıyorlar”. Bu ve benzeri yazılarla basında tiyatro konusunda geniş tartışmalar yapılmış, halk arasında tiyatro ve tiyatro oyunculuğuna ilgi arttırılmaya çalışılmıştı.

XX. yüzyılın başlarında Azerbaycan basınında geniş yer bulan önemli konulardan biri de Türkçenin yaygın bir biçimde kullanılması ile ilgiliydi. Bu konu ile ilgili birsıra makaleler, haberler yer alıyordu. Celil Memmedguluzade başta olmak üzere, bu konu ile ilgili çok sayıda yazarlar makaleler yayınlamış, kendi diline yukarıdan aşağı bakanlar eleştiri yağmuruna tutulmuştu. Bu dönemde Azerbaycan`da Türk, Rus ve Fars eğitilmiş kesimler yaşıyordu ve bu insanlar eğitim aldıkları dillerde konuşmayı tercih ediyor, diğer dillere negatif bakıyorlardı. C. Memmedguluzade “Rus Mahreci” makalesinde de bu meseleye yer veriyor ve şöyle diyordu: “yüzyıllardır benim milletim çalışıyor ki, Arapçayı öğrensin ve kutsal kitabımız olan Kuran`ı okusun. Fakat şimdi çalışıyor ki, Rusça konuşsun”. Bunun nedenini ise Rus misyonerlerinin çalışmalarına bağlıyor. Kafkasya`da bulunan tüm kurumlarda Rusça konuşuluyordu. Hatta camilerde bile kendi dilinde değil, Rusça konuşuluyordu. “Milli Bayram” makalesinde ise Mirza hem halkın diline, hem milli tiyatroya, hem de kadına karşı toplumun bakış açısını ortaya koyuyor. Makalede, 1911 yılının 5 Aralık gününde Mirza Fetali Ahundzade`nin anılması ve onun onuruna anım günü düzenlenmesinden bahsediyor.

(Azerbaycan Süreli Yayınları, 1987: 95-96) Yazar, anım toplantısında Feridun bey Göçerli'nin Türkçe uzun bir konuşma yaptığını, fakat hiç kimsenin dinlemediğini üzüntü ile belirtiyor, dinlemek bir tarafa, Rusça konuşmalara az zaman kalacağı için biran önce konuşmasını tamamlaması için baskı yapıldığını yazıyor.

Tatar gazetelerinin biri İran'dan bahsederken şöyle yazıyordu: “Persiya`da cemaat Şah`tan nedavolnudur”, yani “İran`da halk Şah`tan razı değildir”. Dilde yaşanan yozlaşma sonucunda yazarlar “ana” kelimesinin yerine “mader”, Tatar gazeteciler ise “İran”ı “Persiya” yazıyorlardı. Ve bunların adına “ana dili” diyorlardı. Oysa analarımız ne “mader” duymuşlar, ne de “Persiya”. (Molla Nasrettin Dergisi, Sayı 11)

C. Memmedguluzade bu makalenin dışında “Tifliski Listok” gazetesinde Rusça yayımlanan “İlkokullarda Azerbaycan Dili” adlı makalesinde devlet okullarında Tatarcanın (Türkçenin) öğretilmemesinin başlıca sebebi olarak halkın kendisini gösteriyor ve yeni tipli okulların açılması ve eğitim sisteminin planlanması için oluşturulan komisyonların hiçbir iş görmediğinin altını çiziyor. Yazar, Tatarca eğitim verecek öğretmenlerin olmadığını da gösteriyor. Çünkü öğretmenlik eğitimi alanlara Tatarca öğretilmiyor. Tatarcanın öğretilmesi için gereken dersliklerin ve kadroların hazırlanması ise uzun yıllar talep eden karmaşık meseledir. (Molla Nasrettin Dergisi, Sayı 11)

Bu dönemde halkın geleceği açısından önemli meseleler ile bağlı mücadele veren yazarlardan biri de Alimerdan bey Topçubaşı'dır. A. Topçubaşı “Kaspi” gazetesinde toplumu ilgilendiren ciddi sorunların çözülmesi için yollar arıyor, halkın kültürel düzeyinin yükselmesi, hak ve hukuklarının korunması ile bağlı düşüncelerini gazete sütunlarına taşıyordu. “Kaspi” gazetesinde yayımlanan çok sayıdaki makalesinde, ayrıca “Literatura Azerbaydjanskikh Tatar”, “Gazeta na Tatarskom Yazıke”, “Naçala Reform na Kafkaze”, “K Organizasii Zemstva v Zakavkazye”, “K Otmene Organiçeniya Prav Musulman v Gorodskom Samoupravlenii”, “K Organizasii Zemelskogo Predstavitelstva”, “K Samoupravlenii Kavkaze”, “Era Vozrojeniya Musulman”, “K Umitvorenija Nasionalnostey”, “Kogda je Koney Nasionalnoy Raspr?”, “Pismo Turetskogo Konstitutsionalista”, “Sanitarnie Zametki”, “U Uçerejdeniya v Baku Musulmanskogo Vlogotvoritelnogo Obşestva”, “Perviy Tatarskiy Dramaturg”, “Tatarskiy Yubileniy Spektakl”, “Naşa Srednee Uçebnie Zavedenie” (Kaspi Gazetesi, Sayı 232) vs. makalelerde gazeteci yazar A. Topçubaşı edebi – kültürel yaşamın çeşitli yönlerine ışık tutmuş, Azerbaycan`da milli basın, edebiyat tarihi ve bilimsel teorik temelleri, köylülerin sorunları ve hukukları, anayasal haklar, yerel yönetimler, sağlık sistemindeki sorunlar, tiyatro ve sanat, orta ve yüksek öğretim sistemi, kendi kaderini tayin meselelerini gündemine almıştır. Adları çekilen konular ve sorunların çözülmesi için Topçubaşı bu veya diğer şekilde sosyo-politik sorunları da gündeme getiriyor, halkın durumu ile ilgili en önemli politik meselelerin gözden kaçmamasına çalışıyor, milli egemenlik, özgürlük, bağımsız devlet, anayasal yönetim ilkelerini yazılarına taşıyordu. Ayrıca, yazar milli edebiyatla yakinen ilgileniyor, farklı klasiklerin tanıtılması ve eserlerinin okunmasını, eserlerdeki siyasi görüşlere, devletçilik meselelerine önem verilmesini istiyordu. Topçubaşı, 1904 yılında gençlere tiyatro grupları oluşturmayı tavsiye ederken, 1910`da oyuncu Cahangir Zeynalov`un sahne faaliyetinin 25. yılı etkinliği düzenlerken, 1911 yılında M. F. Ahundzade`nin doğumunun 100. yılı dolayısıyla düzenlenen anım gününde bir toplum önderi, siyasi bir lider gibi katkı sağlamıştır. XX. yüzyılın başlarında Azerbaycan basınına yön veren gazete ve dergilerden biri de “Açık Söz” gazetesiydi. 2 Ekim 1915`te Musavat Partisi`nin organı olarak faaliyete başlayan “Açık Söz” (1915-1918) gazetesini, ilkeli çizgisi ve toplumsal sorunlarla sürekli mücadele yöntemleri ve bu konulardaki kaliteli yazılar ile Azerbaycan`ın toplumsal ve siyasal tarihinde yeni bir dönemi başlatmıştır. Bakü`de günlük olarak yayımlanan bu gazetenin birinci sayısında isminin altına çizgisini gösteren şu cümle yazıyordu: “Türkleşmek, İslamlaşmak, Çağdaşlaşmak”. “Açık Söz” gazetesini hürriyet ve milliyetçilik

ilkelerini, aynı zamanda Türkçülük ruhunu çoğu zaman M. E. Resulzade'nin makaleleri aracılığıyla halk kitlelerine iletir, bu duyguları onlara aşıyordu. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kurucusu olan M. E. Resulzade "Açık Söz" gazetesinde Duma'daki Müslümün milletvekillerinin çalışmaları ile ilgili şunları yazıyordu: "Müslümanlar ne istiyorlar? İstiyorlar ki, Müslüman olduklarına göre ezilmesinler. Müslüman oldukları için bürokratik engellerle karşılaşmasınlar. Dilleri, dinleri her türlü baskıdan uzak olsun. Meğer Müslümanların bu taleplerinin gerçekleştirilmesi vatanın hizmetinde duranların vatan sevgisine engel mi oluşturuyor?" (Feyzullayeva, 1988: 56) Resulzade kendi makalelerinde Duma'da halka belli hakların vermesinin mümkün olduğuna inanıyordu. "Açık Söz" gazetesinde yazarı M. E. Resulzade gibi Azerbaycan toplumunun yararına olan konulara geniş yer veriyor ve sorunların aşılması için çözüm yolları öneriyordu. Gazetenin sürekli yazarlarından biri olan Yusuf Vezir Çemenzemimli makalelerinden birinde eski düşünceli insanlardan bahsederken şöyle yazıyor: "Bir adam eskinin taraftarı oldukça, yeniliği inkar eder, yeniliği inkar ettikte ise gelişmeye düşman olup bu konumunda kalır. Eski düşünceli insanların aklı o kadar çalışmaz hale geliyor ki, sıradan şeyleri bile kavramaktan aciz olurlar. Y. Çemenzemimli'de "zamane" anlayışı toplumsal gelişme gibi anlatılıyor. Zamane toplumsal gelişme gibi daima ilerliyor. Bu nedenle, bir milletin eski düşünceli bireyleri ne kadar fazla olsa, bir o kadar yavaş geliyor. Yazar toplumsal kalkınmaya yürekten inanıyor. Hatta köşe yazısında toplumların sürekli geliştiğini kanıtlamak için örnekler veriyor. "Özetle, yeni hayatımızı ayrıntılı olarak incelediğimizde her an, her dakika ileri gittiğimiz anlaşılıyor. Bunu unutmak ve inkar etmek olmaz. Eğitimli insanların sayısı artıyor, basın gelişiyor, erkek ve kız okulları açılıyor, hayır kurumları faaliyete başlıyor, okuma salonları açılıyor, ticaret erbabının sayısı artıyor, Türk mağazaları, matbaalar, fabrikalar açılıyor, köylerde makineli tarıma geçiliyor, değirmenler, pamuk ve ipek kumaşların dokunması için ülkeye yeni dokuma tezgahları getiriliyor". (Açık Söz, Sayı 238) Çemenzemimli, bilgi birikimini ve eğitimi "her zorluğun anahtarı" olarak görüyor, bu düşüncesini daha da ileri taşıyarak şöyle yazıyor: "her kimsenin bilgisi çokdursa, o da ağıdır". (Tarih ve Onun Problemleri, 2009: 171) Bu düşüncesi onun halkı eğitime, bilgili olmaya seslediğini, milli kurtuluşu yalnız bu yolda gördüğünü kanıtlıyor.

4. Sonuç

Azerbaycan'da basın yayın sektörünün temeli XIX. yüzyılda atılmış ve çok zorlu aşamalardan geçerek XX. yüzyılda kendisinin yükseliş dönemine dahil olmuştur. Azerbaycan basını kendisinin gelişme döneminde sürekli baskı altında olsa da, tüm dönemlerde milli ideolojiye hizmet etmiş ve geniş okur kitlesinin güvenini kazanmıştır. Günümüzde de bu güven duygusu devam etmektedir.

Çağdaş Azerbaycan basını güçlü tarihi geleneğe dayanarak, tüm engellere rağmen gelişme sürecini devam ettirmektedir. "Ekinci" ile başlayan Azerbaycan basınının kurucuları – H. Zerdabi, Ünsizade Kardeşler, M. Şahtahtlı, A. Ağaoğlu, A. Hüseyinzade, Ü. Hacıbeyli, M. E. Resulzade, N. Nerimanov gibi güçlü gazeteci yazarlar, dönemin zorluklarına, Rus rejiminin etnik ayrımcılık politikasına, sıkı sansür uygulamalarına rağmen günümüz basınının temelini atmışlar. Halkın eğitim düzeyinin yükselmesi amacını karşıya koyan "Ekinci" gazetesi milli basın yayın sisteminin oluşması için de çaba harcamıştır.

"Ziya", "Keşkül" gibi gazeteler Müslüman dayanışmasının destekçisi olarak halkın çağdaş bakış açısının oluşmasında, "Azerbaycançılık" felsefesinin temellerinin atılmasında kendine has rol oynadılar. "Doğu-Rus" seleflerinin yolundan giderek liberal değerlerin, bireysel özgürlük ve insan haklarının taşıyıcısına dönüştü. C. Memmedguluzade, Ö. F. Nemanzade, A. Hüseyinzade, A. Ağaoğlu'nun gazetecilik faaliyeti Azerbaycan basın tarihine

insan hakları ve özgürlüklerin hukuki güvence altına alınması, demokrasiya, milli kimliğin teorik sorunlarının halli gibi önemli meseleleri kapsıyordu. Siyasi gazetecilik milli devlet ideolojisinin temellerinin atılmasına katkı sağladı. “İrşad” gazetesi halka özgürlüğü, barış içinde birarada yaşama hakkını anlattı. “Hayat” gazetesi milli kimliğin ve milli bilincin odak noktasına dönüştü, Ermeni-Taşnak propagandasının karşısına ciddi duvar çekti.

Toplumun politik açıdan yapılanmasında A. Ağaoğlu, A. Hüseyinzade'nin kurdukları basın yayın araçlarının etkisi büyük olmuştur. Bu gazetecilerin yayınladıkları gazete ve dergilerin etkisi ile Müslüman cemaat giderek “milletleşmeye” başladı, birleşti, Türk-Müslüman dayanışması, milli varlığın korunması, cumhuriyetin kurulması ile sonuçlandı. Gülistan ve Türkmençay antlaşmaları ile iki parçaya bölünen Azerbaycan'ın bütünlüğü, sorunları, sosyo-ekonomik durumu milli basına yurttaşlık bilinci aşıladı. Çok geçmeden, milli basında yoğunlaşan ideolojik tartışmalar, sorunların açık bir şekilde dile getirilmesi ve çözüm talepleri, halkın özgürlük talebinin artmasının sonucu olarak Azerbaycan Halk Cumhuriyeti kuruldu. İstiklaline kavuşan Azerbaycan'da tam bağımsızlık, toprak bütünlüğü, liberal özgürlükler, kanunun üstünlüğünü ve demokrasi gibi değerleri esas alan cumhuriyet yönetim şekli benimsendi.

Azerbaycan basın tarihinin 1875-1920 dönemini inceleyen araştırmacıların ortak noktası, bu dönemde yayınlanan gazete ve dergilerin Çarlık rejiminin tüm baskılarına rağmen halkın milli bilincinin uyanmasında ve gelişmesinde çok büyük rol oynamasıdır. Dolayısıyla, bu tarihin her bir aşamasının öğrenilmesi basın tarihi açısından çok önemlidir. Özellikle, yeni nesil gazeteciler ve yazarların Azerbaycan milli basınının zor şartlarda görevini ne kadar başarıyla yerine getirdiğini öğrenmeleri ve örnek almaları gerekir. Kendi tarihini bilmeyen milletin sonu karanlık olduğu gibi, kendi ulusal basınının tarihini, değerlerini öğrenmeyen gazeteci de kaliteli gazeteci olamaz.

Kaynakça

Açık Söz Gazetesi.

Ahundov, N., Azerbaycan'da Süreli Yayınlar (1832-1920), Kaynak Taraması, Bakü, 1965.

Azerbaycan Süreli Yayınları (1832-1920), Bibliografi (Kaynak Taraması), Bakü, 1987

Azerbaycan Tarihi, Cilt V (1900-1920) , Edt: Mahmut İsmayılov, Elm Yayınları, Bakü, 2008.

Belyayeva, L. N., Zinovyeva, M. K., Nikiforov, M. M., Bibliografiya Periodičeskih İzdaniy Rossii, 1901-1916 g., GPB, No: 9456, Leningrad, 1958-1961.

Erivan Türklerinin Basın Abidesi “Lek-lek Dergisi”, Latinceye Aktaran Ziyeddin Muharremov, Açık Dünya Yayınları, Bakü, 2008.

Erivan Türklerinin Basın Abidesi “Lek-lek Dergisi”, s.92.

Feyzullayeva, A. H., Marif Carçıları, Bakü, 1988.

Hayat Gazetesi.

İrşad Gazetesi.

İrşad Gazetesi.

Kaspi Gazetesi.

November 22-24, 2018 Antalya

Congress Book

Memmedguluzade, C., (1985), Eserleri, Cilt 6, Bakü.

Memmedov, İ., Erivan Defteri, Bakü, Adiloğlu Yayınları, 2002.

Molla Nasrettin Dergisi.

Nuri, S., Uyanan Esirler, TÜSTAV Yayınları, İstanbul, 2002, s.365.

Şafak, N., Erivan`da Azerbaycan Basını: 95 yaşlı “Bürhani-Hakikat” Dergisi, 525. Gazete, 24 Ocak 2012.

Tarih ve Onun Problemleri, Sayı 6, 2009.

A Research on the Evaluation of the Internships of the Students Who Have Done Internship in Tourism Enterprises

Elbeyi PELİT¹, Faruk GÖKÇE²

Abstract

The aim of this study is to evaluate the current status of the students attending Afyon Kocatepe University Tourism Faculty, their level of satisfaction with their internship in tourism enterprises, their contribution to the professional development of the internship and their contribution to the job during the internship to reveal in line. The population of the study consisted of 162 students studying at the faculty and completing their internship. In this study, all the students who make up the universe were reached and the whole number was made. The evaluations of students about their internships in tourism enterprises were obtained by using face to face interview method and survey technique. At the end of the study; It was found out that students who participated in the study indicated negative opinions about wages, overtime, non-duty jobs and statements about in-service training. The related parties (educational institutions, enterprises, students, etc.) have made recommendations on the subject in line with the findings.

Keywords: Tourism education, Internship, Tourism enterprises, Undergraduate students.

JEL Codes: L83, O14, Z31

Turizm İşletmelerinde Staj Yapan Öğrencilerin Stajları Değerlendirmeleri Üzerine Bir Araştırma

Özet

Bu çalışmanın amacı, Afyon Kocatepe Üniversitesi Turizm Fakültesi'nde eğitim alan öğrencilerin, turizm işletmelerinde yapmış oldukları stajlardan memnun olma düzeyleri, stajın onların mesleki gelişimine katkısı ve okulda almış oldukları mesleki eğitimin staj süresince işe yönelik olarak kendilerine sağladığı katkıların ne olduğuna ilişkin mevcut durumu öğrenci değerlendirmeleri doğrultusunda ortaya koymaktır. Araştırmanın evrenini, fakültede eğitim gören ve stajlarını tamamlayan 162 öğrenci oluşturmaktadır. Araştırmada örneklem alma yoluna gidilmeyip evreni oluşturan tüm öğrencilere ulaşılarak tamsayım yapılmıştır. Öğrencilerin turizm işletmelerinde yapmış oldukları stajlarına ilişkin değerlendirmeleri, yüz yüze görüşme yöntemi ve anket tekniği kullanılarak elde edilmiştir. Çalışmanın sonucunda;

¹Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, elbeyipelit@aku.edu.tr

²Öğr. Gör., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, farukgokce@hotmail.com

araştırmaya katılan öğrencilerin ücret, fazla mesai, görev dışı işlerin verilmesi hizmet içi eğitim ile ilgili ifadelerle olumsuz görüş belirttikleri ortaya çıkmıştır. Elde edilen söz konusu bulgular paralelinde ilgili taraflara (eğitim kurumları, işletmeler, öğrenciler vb.) konuyla ilgili öneriler getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Turizm eğitimi, Staj, Turizm işletmeleri, Lisans öğrencileri.

1. Giriş

Turizm işletmelerinde mesleki eğitim almış nitelikli insan gücü istihdam etmek çok önemlidir. Çünkü emek yoğun bir sektör olan turizm sektöründe daha kaliteli hizmet verilebilmesi ve müşteri memnuniyetinin sağlanabilmesi, alanında eğitim almış nitelikli işgücüne sahip olmakla mümkün olabilecektir. Sektörün ihtiyacı olan nitelikli işgücünün yetiştirilmesi, bu alanda verilen mesleki eğitim ile sağlanabilir (Emir, Arslan ve Kılıçkaya, 2008: 288). Bu kapsamda Yükseköğretim lisans düzeyinde turizm eğitimi veren okullar, sektöre kalifiye personel yetiştirmeyi amaçlayan programlardan biridir. Bu programlarda, mesleğe yönelik teorik eğitimlerin yanı sıra uygulamalı eğitimler de verilmektedir. Uygulamalı eğitimler; uygulama atölyelerinde ve staj eğitimleri olarak da turizm işletmelerinde iş başında verilmektedir. Teorik bilgilerin uygulamaya aktarılmasında staj eğitimleri önemli bir yer tutmaktadır.

Çalışmada ilk olarak, turizm eğitimi, turizm eğitiminde stajın yeri ve önemi, staj yapan öğrencilerin staj yaptıkları süre içerisinde karşılaştıkları temel sorunlar, turizm işletmelerinde staj yapan öğrencilere yönelik turizm işletmeleri yöneticileri görüşleri ve akademik turizm-otelcilik programları yöneticilerinin staj konusuna ilişkin görüşleri; konu ile ilgili literatürde yapılan çalışmalardan elde edilen bilgiler doğrultusunda ortaya konulmuştur. Sonrasında çalışmada, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Turizm Fakültesi'nde turizm ile ilgili programlarda okuyan ve sektör stajlarını yapmış olan öğrencilerin, yapmış oldukları stajlara ilişkin değerlendirmelerini (staj süresindeki memnuniyetleri, stajın katkıları, okulda alınan eğitimin staj süresince katkıları) kapsayan uygulamalı bir çalışmaya da yer verilerek, elde edilen bulgular ışığında öneriler geliştirilmiştir.

2. Kavramsal Çerçeve

İnsanların ihtiyaçlarını karşılamak için buldukları doğal çevreden ülke veya bölgelere kişisel veya iş/profesyonel amaçlarla hareketini kapsayan; sosyal, kültürel ve ekonomik bir olgu (UNWTO, 2018) olarak turizm; küresel ekonomideki diğer sektörlerle kıyasla en hızlı gelişen ve önem arz eden endüstrilerden biridir (International Labour Organization, 2010). 1950'lerin sonlarına doğru, uçakların turizmde hizmet vermeye başlaması ile turizm anlayışı tamamen yeni bir boyut kazanmış, ortaya çıkan bu yeni ve büyük talebe karşı daha deneyimli ve eğitimli personel ihtiyacı oluşmuştur (Smith, 2002: 47).

Turizme artan ilgi, turistlerin tercih ve beklentilerini daha iyi anlamak ve turizmi bir sosyal davranış biçimi olarak değerlendirmek üzerine akademik çalışmalara yön vermiş (Keung, 2000: 121-122), bu çalışmalar turizm olgusunu bilimsel bir seviyeye taşımıştır. Smith (2002: 56), bu konuda "turizm eğitimi geleneksel olarak ziyaretçilere hizmet vermenin basit bir kar ve zarar olarak görüldüğü işletme okullarında verilmekteydi. Bununla birlikte, insan faktörünün önemi üzerinde durularak, turizmin bir ağırlama şekli olarak algılanması söz konusudur" sözleriyle genel olarak turizm anlayışındaki eğitimsel gelişmeye işaret etmiştir. Günümüzde parasal ve kitlesel bir olay haline gelen turizmin yarattığı ekonomik ve politik

etkiler, ülke ekonomilerinde ve özellikle uluslararası ekonomik ve politik ilişkilerde önemli sonuçlar doğurmaktadır. Bu durum uluslararası turizmden büyük pay alan gelişmiş ülkelerin yanında, gelişmekte olan ülkeler için de turizmin önemi artmaktadır (Yanardağ ve Avcı, 2012: 41).

Turistik tüketim sırasında mal ve hizmet üretiminin yapılması, stok imkânlarının sınırlı olması gibi sektörel özelliklerinin etkisi ile çağdaş turizmin gerektirdiği hizmet kalitesinin sağlanması ve turist ile turiste hizmet edenler arasındaki ilişkilerin sağlıklı ve kaliteli olarak gerçekleşmesi, büyük ölçüde sektörde istihdam edilen personelin genel mesleki formasyonuna ve teknik öğretim düzeylerinin yüksek olmasına bağlıdır (Dağdeviren, 2007: 15). Turizm sektörünün uluslararası özellik taşıması, hizmet sektörü olması ve sadece teknik bilgi değil sosyal bir alt yapı gerektirmesi turizm eğitiminin önemini bir kat daha artırmaktadır (Karaman ve Sağlık, 2003: 127). Gürbüz ve Dağdeviren (2007: 158) çalışmalarında bu konuyu: “Türkiye, turizmden elde ettiği geliri artırma potansiyeline sahip bir ülkedir. Bunun yolu ise turizmle ilgili yatırımlara önem vermekten geçmektedir. Sektörün emek-yoğun olarak görülmesi ve insan unsurunun ön plana çıkması sebebiyle bu yatırımlar içerisinde beşerî sermaye ile ilgili olanlar özel bir önem taşımaktadır” şeklinde yorumlamıştır.

Mesleki turizm eğitimi; turizm sektöründeki tüm işletmelerin ihtiyaç duydukları teorik ve pratik, bilgi ve becerilere sahip personeli yetiştirmeyi, personele işlerini daha iyi yapabilmeleri için gerekli bilgi ve becerileri sistemli bir şekilde kazandırmayı sağlayan bir süreçtir (Aymankuy ve Aymankuy, 2002: 2). Turizm eğitimi mesleki ve teknik eğitim içerisinde değerlendirilmektedir (Baltacı, Üngüren, Avsallı ve Demirel, 2012: 17). Bununla birlikte, turizm eğitimi, diğer mesleki eğitim şekillerinden farklıdır. Turizm eğitiminde temel öğe insandır. Turizmde hizmetin standartları vardır ve çoğunluğu uluslararası özellikler taşır (Dağdeviren, 2007: 14-15). Günümüzde sürekli gelişen ve önemli bir ekonomik güç haline gelen turizm sektörü, insan emeğinden en üst düzeyde faydalanmaktadır (Karaman ve Sağlık, 2003: 125). Örneğin, otel işletmelerinde en üst düzeydeki yöneticiden, en alt kademede iş görenlere kadar gerekli niteliklere sahip olmayan bireyler söz konusu ise, otel yatırımı istenildiği kadar çağdaş ve kaliteli olsun, işletmenin gelişmesi ve verimli çalışması mümkün değildir (Yanardağ ve Avcı, 2012: 43).

Mesleki turizm eğitiminin temel amaçlarından belki de en önemlilerinden biri, turizm sektöründe çalışacak nitelikli işgücü teminini sağlamaktır (Aymankuy ve Aymankuy, 2013: 3). Turizm sektörünün uluslararası özellik taşıması, hizmet sektörü olması ve sadece teknik bilgi değil sosyal bir alt yapı gerektirmesi turizm eğitiminin önemini bir kat daha artırmaktadır (Karaman ve Sağlık, 2003: 127). Turizm sektörünün emek yoğun (Kozak, 2009: 1) bir sektör niteliği taşıması ve insan unsuruna son derece bağımlı bir görüntü çizmesi (Yanardağ ve Avcı, 2012: 42), mesleki turizm eğitimi ve turizm istihdamı arasındaki ilişkinin önemini ortaya koymaktadır. Bu sebeple, turizm eğitimi alan öğrenciler, sektörün potansiyel birer temsilcisi durumundadır (Baltacı vd, 2012: 18) ve turizm endüstrisinin gelişimine yönelik yapılabilecek her tür uygulama, endüstrinin tüm seviyelerine yeterli olacak sayıda eğitilmiş bireylerin varlığına bağlı olmalıdır (Avcıkurt, 2000: 283).

Turizm endüstrisi; önemini hiç kaybetmeyecek bir şekilde yaygınlaşması, sektörde rol alan tüm kesimler için fark yaratabilecekleri birincil unsur olarak mesleki eğitimi gerektirmektedir. Bireylerin mezuniyet sonrasında sahip olduğu çok değerli bilgi birikimleri, iş hayatlarındaki mesleki pratiklere aktarılmasıyla anlam kazanmaktadır. Turizmde mesleki eğitim, bu anlamda hem turizm hem de eğitim sektörü için kariyer hedefleri olanlara, bütünü görme, mesleki analitik yaklaşım ve güncel bilgi donanımı sağlayarak önemli bir misyon üstlenmektedir. Staj olanakları sayesinde öğrenciler gerçek anlamda turizm ilişkilerini kurma,

inceleme ve değerlendirme imkânına sahip olmakta ve böylece kariyer beklentilerini bu doğrultuda geliştirebilmektedirler (Soybalı vd, 2017: 51).

Tablo 1: Turizm Eğitiminde Staj Konusunda Yapılan Çalışmalar

Amaç	Konu	Çalışmalar
Stajdan Elde Edilen Kazanımlar	Sektörü Tanıma	Çetin,1994; Atalay,1996; Callan, 1997; Kozak, 1999; Christou, 1999; Pelit ve Güçer, 2006
	Stajdan Genelde Yararlanma	Çetin, 1990;1994; Atalay, 1996; Çakır, 1998; Christou,1999; Barron, 1999; Leslie ve Richardson, 2000; Küçüktopuzlu, 2002; Pelit ve Güçer; 2006; Emir, Pelit ve Arslan, 2010; Olcay, Yıldırım ve Sürme; 2015; Tekbalkan, 2015
	Derslerle Uyumlu Departmanlarda Çalışma	Çetin, 1990;1994; Leslie, 1999, Callan, 1997; Leslie ve Richardson, 2000; Olcay, Yıldırım ve Sürme; 2015
Stajda Karşılaşılan Güçlükler	İşe Adaptasyon Güçlüğü	Turizm Bakanlığı, 1984; Çetin, 1985; 1987; Çakır, 1998; Leslie, 1999
	İlişki Kurmada Yetersizlik	Turizm Bakanlığı, 1984; Çetin, 1985; 1987; Saruhan, 1986
	Uygulama Becerisi Eksikliği	Çetin, 1985; 1987; 1990; 1994; Saruhan, 1986; Pelit ve Güçer, 2006
	Yabancı Dil Bilgisinin Eksikliği	Çetin, 1985; 1987; 1990; Saruhan, 1986; Gökdeniz ve dig., 2002
	Stajyeri Ucuz İşgücü Olarak Görme	Akoğlan ve Okumuş, 1991; Atalay, 1996; Çakır, 1998; Gökdeniz ve dig., 2002; Yüksel vd, 2002; Kuşluyan, 2003; Olcay, Yıldırım ve Sürme, 2015; Tekbalkan, 2015
	Parasal Sorunlar	Çetin, 1994; Çakır, 1998; Gökdeniz vd, 2002; Yüksel vd, 2002, Kuşluyan, 2003; Peliy ve Güçer, 2006; Olcay, Yıldırım ve Sürme, 2015
	Uzun ve Ek Çalışma Saatleri	Çakır, 1998; Kuşluyan, 1999; 2003; Kozak, 1999; Christou, 1999; Barron, 1999; Tekbalkan, 2015
	Uygun Olmayan İşler	Barron ve Maxwell, 1993; Callan, 1997; Christou, 1999; Kozak, 1999; Yüksel vd, 2002; Gökdeniz vd, 2002; Olcay, Yıldırım ve Sürme; 2015
	Stajda Verilen Eğitimin Yetersizliği	Akoğlan ve Okumuş, 1991; Barron ve Maxwell, 1993; Atalay, 1996; Callan, 1997; Leslie, 1999; Barron, 1999; Kozak, 1999; Yüksel vd, 2002; Gökdeniz vd, 2002; Kuşluyan, 1999;2003; Tekbalkan, 2015
	Sektörde Kariyer Sahibi Olmak İstememe	Barron ve Maxwell, 1993; Callan, 1997; Christou, 1999; Barron, 1999; Chan vd, 2000; Leslie ve Richardson, 2000; Kuşluyan vd, 2003
	Yönetici Eğitiminin Yetersizliği	Leslie, 1999; Christou, 1999; Leslie ve Richardson, 2000; Pelit ve Güçer, 2006; Olcay, Yıldırım ve Sürme, 2015
	Stajda Genelde Yararlanma	Akoğlan ve Okumuş, 1991; Leslie, 1999; Christou, 1999; Leslie ve Richardson, 2000; Pelit ve Güçer; 2006

Kaynak: “Çetin (2005: 160) ve Pelit ve Güçer (2006: 145-146)” çalışmalarından yararlanılarak oluşturulmuştur.

Turizm alanında eğitim veren okullardaki staj uygulamaları incelendiğinde, örgün turizm eğitimi veren kurumlarda, öğrencilerin staja gönderilmesi ile ilgili günümüzde iki farklı uygulama mevcuttur. Birincisi, 3308 Sayılı “Çıraklık ve Mesleki Eğitim Yasası”; ikincisi ise, yükseköğretim kurumlarında uygulanan “Staj Yönetmelikleri”dir. Bunlardan birincisi, Turizm

ve Otelcilik Meslek Lisesi öğrencilerinin stajlarını yapmaları konusunda bağlayıcı nitelikler taşımaktadır. Bu kanun, öğrencileri yasal koruma altına alarak onların pratik bilgilerini artırıcı yöndedir. Yükseköğretim kurumlarında uygulanan “Staj Yönetmeliği” ise yükseköğretim kurumları içerisinde turizm eğitimi alan öğrencilerin stajın kapsamını ve istihdamlarını kapsamaktadır. Söz konusu bu yönetmelikte turizm eğitimi alan yüksekokul öğrencileri için 3308 Sayılı “Çıracılık ve Mesleki Eğitim Yasası”nda olduğu gibi stajlarla ilgili, işletme ve okulun sorumluluklarını ve stajyerin haklarını düzenleyen herhangi bir yasal düzenleme yoktur. Sadece üniversite senatosunun aldığı kararla staj mecburiyeti uygulamaya sokulmaktadır (Gökdeniz, 1991: 8; Pelit ve Güçer, 2006: 144). Bu da hem staj eğitimi veren işletmeler hem de staj eğitimi alan öğrenciler için birtakım sorunları beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda konuyla ilgili literatürde turizm eğitiminde staj konusuna odaklanan belli başlı çalışmalar Tablo 1’de genel olarak sunulmuştur.

Tablo 1 incelendiğinde; turizm eğitiminde staj konusunda yapılan çalışmalarda ulaşılan en genel sonuç ve çalışmaların yoğunlaştığı konu, öğrencilerin stajdan genel olarak yararlandığı sonucudur. Bunun yanında stajda karşılaşılan güçlükler başlığı altındaki olumsuzlukların sayısı, stajdan elde edilen kazanımların sayısından hayli fazladır. Bu durum, genel olarak öğrencilerin staj yapmadan önceki beklentilerinin staj esnasında karşılanmadığını, dolayısıyla öğrencilerin stajda karşılaştıkları güçlüklerin stajdan elde edilen kazanımlarının önüne geçmesine sebep olmuştur.

3. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırma, lisans düzeyinde eğitim veren Afyon Kocatepe Üniversitesi Turizm Fakültesi’nde öğrenim görmekte olan öğrencilerin, turizm işletmelerinde yapmış oldukları stajları değerlendirmelerine ilişkin görüşlerinin ortaya konulmasını amaçlamaktadır. Bu genel amaç doğrultusunda öğrencilerin, yapmış oldukları stajlardan memnun olma durumları, almış oldukları mesleki turizm eğitiminin staj süresince işe yönelik olarak kendilerine sağladığı katkılar-avantajlar ile stajın öğrencilerin mesleki gelişimlerine ve sektöre bakış açılarına katkılarının ne olduğunun ortaya konulması araştırmanın alt amaçlarını teşkil etmektedir. Söz konusu bu alt amaçlar doğrultusunda, cevap alınması planlanan araştırma soruları ise şu şekilde geliştirilmiştir.

1. Öğrencilerin yapmış oldukları stajlardan memnun olma düzeyleri nedir?
2. Stajların, öğrencilerin mesleki gelişim ve sektöre bakış açılarına katkısı nedir?
3. Öğrencilerin üniversitede almış oldukları mesleki eğitim, onlara staj süresince işe yönelik olarak ne tür katkılar-avantajlar sağlamıştır?

Araştırma, Afyon Kocatepe Üniversitesi Fakültesi’nde lisans düzeyinde turizm eğitimi almakta olan ve yaz döneminde stajlarını yapmış olan öğrencilerin, staj esnasında karşılaştıkları olumlu-olumsuz etkenler ile varsa bu konu ile ilgili sorunları ortaya koymak ve öneriler geliştirmek bakımından önem taşıyan durum saptayıcı bir araştırma niteliğindedir. Çalışmanın içeriğinde de yer verildiği üzere, üniversite düzeyinde turizm eğitimi alan öğrencilerin staj algılamaları ve yapmış oldukları stajları değerlendirmeleriyle ilgili olarak, birçok araştırma yapılmasına rağmen, bu araştırma evren üzerindeki öğrencilerinin turizm işletmelerinde yapmış oldukları stajları değerlendirmeleriyle ilgili, derinlemesine bir araştırmanın yapılmaması söz konusu evrenin, staj değerlendirmelerinin ne olduğunun ortaya çıkarılması ve böylelikle çözüm önerileri geliştirilmesi bu araştırmayı önemli kılan diğer bir husus olmakla birlikte, niçin böyle bir araştırmaya ihtiyaç duyulduğunun da cevabını vermektedir.

4. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmanın evrenini, Afyon Kocatepe Üniversitesi Fakültesi, “Konaklama İşletmeciliği”, “Seyahat İşletmeciliği” ve “Turizm İşletmeciliği” bölümlerinde okuyan ve 2016-2017 eğitim-öğretim yılı yaz döneminde, turizm işletmelerinde stajlarını yapmış olan öğrenciler (162 kişi) oluşturmaktadır. Araştırmacılardan birinin ilgili fakültede staj komisyonu üyesi olması, staj yapan tüm öğrencilerle yüz yüze görüşme imkânını yaratmış ve araştırmada örneklem alınmayarak tam sayım yolu ile evrenin tamamına ulaşılmıştır.

Araştırmada veri toplamak amacıyla yüz yüze görüşme yöntemi ve anket tekniklerinden yararlanılmıştır. Araştırmada ilk olarak, araştırma evreninde yer alan tüm öğrencilerle yüz yüze, teker teker görüşülmüş, yapmış oldukları stajların genel değerlendirilmesi alınmıştır. Bu görüşmeye dayalı olarak ve ilgili literatürden konuyla ilgili olarak Pelit ve Güçer (2006)’in daha önceki konuyla ilgili çalışmaları ve literatürdeki benzer çalışmalar (Akoğlan ve Okumuş (1991); Kozak (1999); Pelit ve Güçer (2006); Emir, Arslan ve Kılıçkaya (2008); Emir, Pelit ve Arslan (2010); Akay, Uslu ve Sancar (2018) detaylıca incelenerek oluşturulan anket sorularından yararlanmak suretiyle araştırmacılar tarafından beşli Likert tipi derecelendirmeli ölçek şeklinde oluşturulan anket, evrendeki tüm öğrencilere uygulanmıştır. Araştırmacıların evrendeki tüm kişilerle yüz yüze görüşmesi esnasında, uygulanan ankete ilişkin genel bilgiler de verilmiş ve böylelikle, ankette yer alan ifadelerin öğrenciler tarafından tam olarak anlaşılması sağlanmış, sonrasında öğrencilerin anketleri rahatça doldurmaları açısından anket formları verilerek daha sonradan teslim etmeleri istenmiştir. Öğrencilere uygulanan anket, öğrencilerin yapmış oldukları stajlardan memnuniyet düzeylerini (13 ifade), öğrencilerin almış oldukları mesleki eğitimin staj süresince işe yönelik olarak kendilerine sağladığı avantajları (8 ifade) ile stajın öğrencilerin mesleki gelişimlerine ve sektöre bakış açılarına katkılarının (5 ifade) ne olduğuna yönelik konularını (boyutlarını) kapsamaktadır. Başlangıçta 32 kapalı uçlu ifadeden oluşturulan anket, yapılan güvenilirlik analizi sonucunda, anketin “staja ilişkin memnuniyet” boyutunda yer alan 6 ifadenin güvenilirliği düşürdüğüün anlaşılması üzerine ankette çıkarılmış ve anket toplam 26 kapalı uçlu ifadeden oluşturulmuştur. Ankete ilişkin güvenilirlik düzeyi Alpha 0,93 olarak hesaplanmıştır. Anketi oluşturan üç bölümün Alpha değeri ise sırayla şöyledir: 0.90- 0.87- 0.91. Öğrencilerden, ankette verilen her bir ifadeye ilişkin görüşlerini, “kesinlikle katılmıyorum (1)” dan; “kesinlikle katılıyorum (5)” a uzanan Likert tipi derecelendirmeli ölçekte işaretlemeleri istenmiştir.

Evrende yer alan tüm öğrenci sayısı kadar (162) çoğaltılıp dağıtılan anketlerin tamamı geri dönmüştür. Böylelikle toplam 162 anket değerlendirmeye alınmıştır. Öğrencilerin yapmış oldukları stajları değerlendirmelerine yönelik görüşleriyle ilgili ankette verilen her bir boyuta (stajlardan memnun olma durumları, almış oldukları mesleki eğitimin staj süresince işe yönelik olarak kendilerine sağladığı avantajları ile stajın mesleki gelişimlerine ve sektöre bakış açılarına katkıları) ilişkin ifadelerle ilgili görüşlerinin yüzde, frekans ve aritmetik ortalamaları ve standart sapma değerleri hesaplanarak tablo halinde sunulmuştur. Söz konusu bu analizler SPSS 22 Programı kullanılarak yapılmıştır.

5. Bulgular

Turizm öğrencilerinin turizm işletmelerinde yapmış oldukları stajları değerlendirmelerine ilişkin görüşlerinin belirlenmesine yönelik yapılan bu araştırmada değerlendirmeye alınan toplam 162 anket bulgularına göre, araştırmaya katılan öğrencilerin %48,8’i kadın (79 kişi), %51,2’si ise erkek (83 kişi) öğrencilerden oluşmaktadır. Araştırmaya katılan 101 öğrenci Konaklama İşletmeciliği, 58 öğrenci Seyahat İşletmeciliği ve 3 öğrenci de Turizm işletmeciliği lisans bölümlerinin öğrencisidir. Söz konusu öğrenciler staj yaptığı

işletmenin türü olarak; %67,3'ü otel, %20,4 seyahat acentası, %7,4'ü yiyecek-içecek işletmesi ve %4,9'u diğer işletme türü olarak belirtmişlerdir. Öğrencilerin %65,4'ü (106 kişi) daha önce staj dışı turizm işletmelerinde çalıştığını belirtmiş, öğrencilerin %34,6'sı (56 kişi) ise daha önce staj dışında herhangi bir turizm işletmesinde çalışmadığını belirtmiştir. Araştırmanın amacı bölümündeki sorulara yanıt bulmak amacıyla gerçekleştirilen analizler doğrultusunda elde edilen bulgular aşağıda sunulmuştur.

Tablo 2'de, öğrencilerin yapmış oldukları stajlardan değişik açılardan memnun olma düzeyleriyle ilgili verilen ifadelerle, katılım derecelerine bakıldığında, çalışma arkadaşlarıyla ise yönelik olarak verilen durumlar ve önerilerinin dikkate alınması dışında kalan ve özellikle ücret, sigorta imkânı, hizmet içi eğitim gibi hususlar başta olmak üzere diğer durumlarda öğrencilerin görüşlerinin ortalaması 2.52 ile 3.76 arasındadır. Bu sonuç, söz konusu durumlarda öğrencilerin orta düzeydeki memnuniyetlerini ortaya koymaya yönelik ipuçları vermektedir. Nitekim, staj memnuniyetleriyle ilgili ankette verilen ilk ifade olan; “staj süresince aldığım ücretten memnundum” ifadesine öğrencilerin %38,9'u “hiç katılmıyorum”, %13'ü “az katılıyorum”, %20,4'ü “orta düzeyde katılıyorum”, %12,3'ü “çok katılıyorum” ve %15,4'ü de “tamamen katılıyorum” cevabını vermişlerdir. Verilen cevapların yüzdelerinden de anlaşılacağı üzere öğrencilerin büyük bir bölümü bu ifadeye olumsuz görüş bildirmişlerdir. Diğer bir deyişle öğrencilerin %52'yi aşkın bir kısmı stajları esnasında kendilerine ödenen ücret düzeyinden memnun olmadıklarını belirtmişlerdir ki, ilgili ifadenin aritmetik ortalaması da bu sonucu desteklemektedir. Nitekim, bu ifade için hesaplanan aritmetik ortalama 2.52'dir. Ücretle ilgili başka bir ifade olan, “fazla mesai durumlarında gerekli mesai ücreti alıyordum” ifadesine ilişkin öğrenci görüşleri de benzer şekilde olumsuzda yoğunlaşmıştır ki bu durum, ifadeye ilişkin hesaplanan aritmetik ortalamadan (2.65) da kolayca anlaşılmaktadır.

Anketteki diğer bir ifade de öğrencilerin staj sürelerinde sigorta imkânlarının olup olmadıklarının tespiti ile ilgiliydi. Söz konusu bu ifadenin sonucu, öğrencilerin sadece %42'sinin bu imkândan faydalanabildiğini ortaya koymaktadır ki, bu uygulama stajyer öğrencinin gerek çalıştığı kurumdan gerekse işini yerine getirirken gösterebileceği özverinin yüksek olmasını gerektirmektedir. “Günlük çalışma saatleri uygundu” yargısına öğrencilerin %24,7'si “tamamen katılıyorum”, %13,6'sı “çok katılıyorum” cevabını vererek olumlu görüş belirtmiş, %22,8 “hiç katılmıyorum”, %14,8'i de “az katılıyorum” cevabı vererek olumsuz görüş belirtmişlerdir. Söz konusu ifadede öğrencilerin %24,1'lik bir kısmı “kararsız” olduklarını dile getirmişlerdir. İlgili ifadeye ilişkin aritmetik ortalama ise 3,02 olarak hesaplanmıştır. Bu sonuçlar, öğrencilerin çoğunluğunun staj sürecindeki çalışma saatlerinin kendilerine uygunluk bakımından tatmin edici düzeyde bulmadıkları biçiminde yorumlanabilir. “Staj süresince hizmet içi eğitim imkanının olup olmadığı şeklindeki yargıya ilişkin öğrencilerin %31,5'lik bir kısmı “hiç katılmıyorum” ve “az katılıyorum” cevabını vererek olumsuz bir görüş belirtmişlerdir. Ankette gerek ilgili ifadelerin yüzdelerine gerekse aritmetik ortalamalarına yansıdığı üzere stajyer öğrencilerin en memnun kaldıkları hususlar arasında, sigorta imkânı durumudur. Öğrencilerin yapmış oldukları stajlardan memnun olma durumlarına ilişkin görüşlerinin genel ortalaması ise, 3,07 olarak gerçekleşmiştir ki, bu sonuç “orta düzeyde katılıyorum” ile “çok katılıyorum” arasındadır.

Tablo 2: Öğrencilerin Yapmış Oldukları Stajlardan Memnun Olma Durumlarına İlişkin Görüşlerinin Yüzde, Frekans, Aritmetik Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

İFADELER	Hiç Katılmıyorum		Az Katılmıyorum		Orta Düzeyde Katılmıyorum		Çok Katılmıyorum		Tamamen Katılmıyorum		Ortalama	Standart Sapma
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%		
Staj Süresince:												
Aldığım ücretten memnundum.	63	38.9	21	13	33	20.4	20	12.3	25	15.4	2.52	1.49
Fazla mesai durumlarında gerekli mesai ücretini alıyordum.	58	35.8	27	16.7	24	14.8	19	11.7	34	21	2.65	1.57
Sigorta imkânım vardı.	17	10.5	13	8	30	18.5	34	21	68	42	3.76	1.35
Günlük çalışma saatleri uygundu. (Çalışma yükü olarak = çalışma süresi)	37	22.8	24	14.8	39	24.1	22	13.6	40	24.7	3.02	1.48
Hizmetiçi eğitim gördüm.	33	20.4	18	11.1	52	32.1	26	16	33	20.4	3.05	1.38
Barınma (personel yatakhane, lojman vs.) imkânım vardı.	30	18.5	18	11.1	25	15.4	31	19.1	58	35.8	3.43	1.52
Personel yatakhane, banyo ve tuvaletlerde tatmin edici şartlar (hijyen vb.) mevcuttu.	31	19.1	31	19.1	37	22.8	24	14.8	39	24.1	3.06	1.44
Personel yemekleri sağlık, temizlik (hijyen) ve çeşitlilik açısından yeterliydi.	28	17.3	25	15.4	45	27.8	26	16	38	23.5	3.13	1.39
Yöneticiler tüm çalışanlara adil davranıyordu.	28	17.3	36	22.2	40	24.7	31	19.1	27	16.7	2.96	1.33
Stajyer olmamdan dolayı yöneticilerim görev dışı işler vermesi gibi bir durum yaşamadım.	49	30.2	32	19.8	29	17.9	21	13	31	19.1	2.71	1.49
Görevimle ilgili işlerde önerilerim dikkate alınıyordu.	29	17.9	31	19.1	45	27.8	23	14.2	34	21	3.01	1.38
Çalışma arkadaşlarımdan bana karşı tutum ve davranışlarından memnundum.	17	10.5	24	14.8	31	19.1	44	27.2	46	28.4	3.48	1.33
İşle ilgili herhangi bir sorun esnasında rahatlıkla çalışma arkadaşım/arkadaşlarımdan yardım isteyebiliyordum.	23	14.2	19	11.7	40	24.4	32	19.2	48	29.6	3.39	1.39
Genel Ortalama											3.07	

Araştırmanın alt amaçlarından biri olan, stajın öğrencilerin mesleki gelişimine katkısının ne olduğuna ilişkin öğrenci görüşleri incelendiğinde, Tablo 3’deki aritmetik ortalamalardan da anlaşılacağı üzere, sektörü tanıma, iletişim becerilerinin gelişmesi, kendilerine olan güven duyguları gibi hususlarda olumlu katkı sağlamakla birlikte, öğrencilerin özellikle “bu mesleği sevmeme fayda sağladı” ifadesine ilişkin görüşlerinde, diğer ifadelerle

oranla daha yüksek düzeyde bir olumsuz görüş bildirmeleri, bir önceki bölümde verilen staj esnasındaki memnuniyetsizlik” bulgusuyla örtüşmektedir. Bu yargıya ilişkin hesaplanan aritmetik ortalama ise 2.93 gibi düşük bir değerdir. Bu sonuç, “bir iş görenden maksimum düzeyde verim alabilmek onun işinden tatmin olma durumu diğer bir deyişle işini sevmesi ile doğru orantılıdır” görüşünün hâkim olduğu günümüz modern örgütlerinde, özellikle emek-yoğun bir sektör olan turizm sektörünün gelecekteki istihdamının nicel ve nitel kalitesi açısından düşündürücüdür. Bu konuda özellikle işletme yöneticileri ve eğitim kurumlarına büyük işler düşmektedir.

Tablo 3: Stajların Öğrencilerin Mesleki Gelişimlerine Katkılarına İlişkin Öğrenci Görüşlerinin Yüzde, Frekans, Aritmetik Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

İfadeler	Hiç Katılmıyorum		Az Katılıyorum		Orta Düzeyde Katılıyorum		Çok Katılıyorum		Tamamen Katılıyorum		Ortalama	Standart Sapma
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%		
Yapmış olduğum staj:												
Almış olduğum teorik eğitimi uygulama imkânı sağladı.	26	16	23	14.2	55	34	26	16	32	19.8	3.09	1.32
Sektörü tanıma olanağı sağladı.	9	5.6	23	14.2	39	24.1	34	21	57	35.2	3.66	1.25
Alanımla ilgili yeni gelişmeleri uygulama düzeyinde görme imkânı sağladı.	12	7.4	14	8.6	51	31.5	44	27.2	41	25.3	3.54	1.18
Yabancı dilimi geliştirmeme katkı sağladı.	34	21	18	11.1	44	27.2	37	22.8	29	17.9	3.06	1.38
Bu mesleği (turizm) sevmeme fayda sağladı.	32	19.8	34	21	37	22.8	32	19.8	27	16.7	2.93	1.37
İnsanlarla (tanımasam da) olan iletişimimin gelişmesine katkı sağladı.	11	6.8	16	9.9	36	22.2	55	34	44	27.2	3.65	1.18
Kendime olan güven duygusunun gelişmesine katkı sağladı.	10	6.2	14	8.6	42	25.9	49	30.2	47	29	3.67	1.16
Okulu bitirince bu mesleği yapma düşüncesine olumlu yönde katkı sağladı.	34	21	27	16.7	35	21.6	30	18.5	36	22.2	3.04	1.45
Genel Ortalama											3.33	

Okulda alınan mesleki eğitimin, staj süresince işe yönelik olarak öğrencilere sağladığı katkıların ne olduğuna ilişkin, anketin derecelendirmeli ifadeleri içerisinde yer alan “konuklar – çalışma arkadaşlarım ve yöneticilerimle olan ilişkilerde hitap ve davranışsal açıdan olumlu katkı sağladı”; “sorumluluk almama ve disiplinli çalışmama katkı sağladı”; “işlerin işleyişi hakkında öneri getirmemde olumlu katkı sağladı”; “görevimi yerine getirirken olumlu yönde fayda (kolaylıklar) sağladı” ifadelerine ilişkin öğrenci görüşlerinin çoğunluğu olumludur. Bu sonuçlar, üniversitede verilen eğitimin katkıları arasında yer almaktadır.

Tablo 4: Okulda Alınan Eğitimin Staj Süresince Öğrencilere Sağladığı Katkıları İlişkin Öğrenci Görüşlerinin Yüzde, Frekans, Aritmetik Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

İfadeler	Hiç Katılmıyorum		Az Katılıyorum		Orta Düzeyde Katılıyorum		Çok Katılıyorum		Tamamen Katılıyorum		Ortalama	Standart Sapma
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%		
Üniversitede Mesleki Eğitim Almış Olmak:												
Görevimi yerine getirirken olumlu yönde fayda (kolaylıklar) sağladı.	14	8.6	21	13	51	31.5	40	24.7	36	22.2	3.39	1.21
Departmanlardaki işlerin işleyişi hakkında önceden bilgi sahibi olmamı sağladı.	14	8.6	12	7.4	44	27.2	55	34	37	22.8	3.55	1.17
İşlerin işleyişi hakkında öneri getirmemde olumlu katkı sağladı.	17	10.5	17	10.5	45	27.8	49	30.2	34	21	3.41	1.22
Konuklar – çalışma arkadaşlarım ve yöneticilerimle olan ilişkilerde hitap ve davranışsal açıdan olumlu katkı sağladı.	15	9.3	10	6.2	45	27.8	44	27.2	48	29.6	3.62	1.23
Sorumluluk almama ve disiplinli çalışmama katkı sağladı.	13	8	12	7.4	38	23.5	53	32.7	46	28.4	3.66	1.19
Genel Ortalama											3.52	

6. Sonuç ve Öneriler

Turizm alanında yükseköğretim veren programların hemen hemen tümü, öğrencileri stajyer öğrenci statüsünde eğitim-öğretim yılının belli dönemlerinde sektöre göndermektedirler. Fakat turizm işletmelerinin değişik türlerinde stajyer olarak çalışan öğrenciler, bugüne kadar bu alanda yapılan çalışmalarda ortaya konduğu üzere çeşitli problemlerle karşılaşmaktadırlar. Söz konusu bu problemlerin aşılmasına yönelik gerek sektör temsilcilerinin gerekse bu alanda eğitim veren program yetkililerinin girişimlerine rağmen bu konu hala güncelliğini korumaktadır. Bu araştırmanın uygulama kısmından çıkan sonuçlar değerlendirildiğinde, stajlarını yapan öğrencilerin yapmış oldukları stajlarla ilgili değerlendirmelerinde, staj esnasında karşılaştıkları sorunlardan ötürü, genelde memnun olmayan bir görüntü çizmektedirler. Nitekim konuyla ilgili yapılan ankete katılan öğrenciler staj süresince; ücret, fazla mesai, görev dışı işlerin verilmesi, hizmet içi eğitim gibi konuları kapsayan ifadelerle olumsuz görüş bildirerek memnuniyetsizliklerini dile getirmişlerdir. Oysaki iş tatminini etkileyen söz konusu bu olanaklardan hoşnut olmayan öğrencinin mesleğe ilk adım attığı sırada, bu yetersizliklerle karşılaşması, öğrencileri bu sektörden soğutacaktır. Konuyla ilgili olarak işletmelere büyük iş düşerken, eğitim kurumlarına da stajyer olarak gönderdiği öğrencilere sağlanan imkân ve koşulların ne olduğunun takibini yaparak müdahale etme hakkına kavuşmaları şeklinde birtakım sorumluluklar yüklemektedir. Öğrencilerin staj süresince en olumlu görüşlerden birisi olan çalışma arkadaşlarının tutum ve davranışları ile ilgili ifadeler yer almaktadır. Bu husus, öğrenciyi daha doğrusu genel anlamda personeli işletmeye ve çalışma ortamına bağlayan önemli bir etken olarak görülebilir. Stajın öğrencilerin mesleki gelişimine

katkısının ne olduğuna ilişkin öğrenci görüşleri, “stajın sektörü tanıma, iletişim becerilerinin gelişmesi, kendilerine olan güven duyguları gibi hususlarda olumlu katkı sağladı” ifadelerine olumlu görüş bildirmeleri stajın önemli ölçüde katkıları arasında sayılmakla birlikte, özellikle “bu mesleği sevmeme fayda sağladı” ifadesine ilişkin öğrenci görüşlerinin olumsuz olması “bir iş görenden maksimum düzeyde verim alabilmek onun işinden tatmin olma durumu diğer bir deyişle işini sevmesi ile doğru orantılıdır” görüşünün hakim olduğu günümüz modern örgütlerinde, özellikle emek-yoğun bir sektör olan turizm sektörünün gelecekteki istihdamının nicel ve nitel kalitesi açısından düşündürücüdür. Yine bu konuda da özellikle işletme yöneticileri ve eğitim kurumlarına büyük işler düşmektedir.

Çalışmanın uygulama kısmında yer alan, öğrencilerin okulda almış oldukları mesleki eğitimin staj süresince işe yönelik olarak kendilerine sağladığı katkıların ne olduğunu belirlemeye yönelik ifadeler verilen cevaplar genel olarak incelendiğinde ise, “konuklar – çalışma arkadaşları ve yöneticilerle olan ilişkilerde hitap ve davranışsal açıdan olumlu katkı sağlaması”; “sorumluluk alma ve disiplinli çalışmaya katkısı”; “işlerin işleyişi hakkında öneri getirmedeki katkısı”; “görevin yerine getirilirken katkı sağlaması” gibi hususlarda öğrenci görüşlerinin çoğunluğunun olumlu olması, eğitimin her zaman insana faydalı olduğu görüşüyle paralellik gösterir. Bu kapsamda, çalışmadan ve ilgili literatürden elde edilen bulgu ve sonuçlar ışığındaki konuya ilişkin diğer önerileri şu şekilde sıralamak mümkündür.

Turizm işletmelerinde, alanında eğitim almış insan kaynağı oluşturmak oldukça önemli bir husustur. Çünkü tamamıyla temeli insana dayalı bir sektör olan turizm sektöründe, daha kaliteli hizmet verilebilmesi ve müşteri memnuniyetinin sağlanabilmesi, kaliteli bir insan kaynağına sahip olmakla doğru orantılı olacaktır. Bu noktada, bahsedilen kaliteli insan kaynağına sahip olmanın tek ve alternatifsiz yolu ise, ilgili meslek dalında verilen eğitimden geçmektedir. Tabi verilen söz konusu bu eğitimin asıl muhatabı olan sektör tarafından da kabul görmesi, bu yoldaki mesafeyi kısaltacaktır. Bu kapsamda, konuyla ilgili olarak, çalışma koşulları ve meslek ile ilgili hukuki düzenlemelerin vakit geçirilmeden yapılması şarttır. (Örneğin, turistik işletmelerde belirli alanda eğitilmiş personel çalıştırma zorunluluğu oranının artırılması, Turizm Eğitim Fonu kurulması ve stajyer öğrencilerin staj şartları gibi).

Her şeyden önce turizm sektöründe bir istihdam politikası saptanıp, okulların belirlenmesi gerekmektedir. Yeni okullar açma yerine alt kademe elemanı yetiştiren meslek okullarının açılması gereği daha ağırlıklı olarak üstüne eğilinmesi gereken konular arasındadır. Gerek 2 yıllık ön lisans, gerekse 4 yıllık lisans eğitimi alıp mezun olan öğrencilerin sektördeki statüleri ve pozisyonları net değildir. Nitekim, öğrencilerin staj sürelerinde karşılaştıkları sorunların büyük bir kısmı da bundan kaynaklanmaktadır. Sektöre atılan ilk adımlarda karşılaşılan sorunlardan biri, adayların beklentilerinin yüksekliğidir. Adayın sektörde söz konusu bu beklentisinden düşük bir pozisyonda çalışmaya başlaması da yaşanan düş kırıklıklarının sayısını artırmaktan öteye bir katkı sağlamamaktadır. Yine, alınan diplomanın sektörde hukuki olarak bir geçerliliği bulunmaması, sektörün gelecekte kalifiye eleman sorunu yaşamasına neden olacaktır.

Sonuç olarak; turizm ile ilgili kamu, özel sektör kuruluşları ve eğitim kurumları yıllardır mesleki turizm eğitiminin ve bu mesleki eğitim içerisinde zorunlu bir koşul olan öğrencilerin staj faaliyetleri esnasında karşılaştıkları güçlükleri; bu konu ile ilgili olarak yapılan pek çok araştırmanın aracılığı ile tartıştığına ve büyük oranda bildiğine göre, yukarıda sayılan önerilere doğru ve planlı bir şekilde işlerlik kazandırılması için atılacak her adım, gerek turizm eğitimi alan öğrencilerin gerekse sektördeki hizmet kalitesinin yükseltilmesi açısından, son derece önemli ve olumlu bir gelişme olarak kabul görecektir.

Kaynakça

Akay, B., Uslu, A. ve Sancar, M. F. (2018). Turizm Eğitim Alan Öğrencilerin Staj Dönemindeki Yaşadıkları Sorunlar: Lisans ve Ortaöğretim Turizm Öğrencileri Örneği. *OPUS-Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi* 8(Gençlik Araştırmaları Özel Sayısı), 212-236.

Akoğlan, M. ve Okumuş, F. (1991). Stajyer Öğrenci Sorunları ve Bu Konuda Bir Anket Çalışması. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2(4), 32-33.

Avcıkurt, C. (2000) Education and training in Tourism in Turkey: Problems and Prospects. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(4), 282-297.

Aymankuy, Y. ve Aymankuy, Ş. (2013). Turizm İşletmeciliği Eğitimi Alan Öğrencilerin Turizm Sektöründeki İstihdamla İlgili Görüşleri ve Sektördeki Kariyer Beklentileri (Balıkesir Üniversitesi Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu Örneği). *Akademik Bakış Dergisi* (35), 1-21.

Baltacı, F., Üngüren, E., Avsallı, H. ve Demirel, O. N. (2012). Turizm Eğitimi Alan Öğrencilerin Eğitim Memnuniyetlerinin ve Geleceğe Yönelik Bakış Açılarının Belirlemesine Yönelik Bir Araştırma. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 4(1), 17-25.

Çetin, Ş. (2005). Öğrenci Stajlarında Yararlanılan Dersler Üzerine Ampirik Bir Araştırma: Mersin Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu Örneği. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 16(2), 154-169.

Dağdeviren, A. (2007). Lisans Düzeyinde Turizm Eğitimi Veren Kurumların Ders Programlarının Fonksiyonel Açından İncelenmesi. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir.

Emir, O., Arslan, S. ve Kılıçkaya, Ş. (2008). Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Programı Öğrencilerinin Staj Uygulamaları Hakkındaki Görüşlerinin Değerlendirilmesi: Afyon Kocatepe Üniversitesi Örneği. *Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi*, 10(2), 273-291.

Emir, O., Pelit, E. ve Arslan, S. (2010). Turizm Alanında Önlisans Eğitimi Alan Öğrencilerin Staj Öncesi ve Sonrası Görüşlerinin Karşılaştırılması (Afyon Kocatepe Üniversitesi Örneği). *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(33), 141-165.

Gökdeniz, A. (1991). Yüksek Öğretim Staj Yönetmeliği ve Uygulamadaki Aksaklıklar, *Örgün Turizm Eğitimi Sempozyumu Bildirileri*, Erdek.

Gürbüz, A. K. ve Dağdeviren, A. (2007). Lisans Düzeyinde Turizm Eğitimi Veren Kurumların Ders Programlarının Fonksiyonel Açından İncelenmesi. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(10), 157-167.

International Labour Organization (2010). *Developments and Challenges in the Hospitality and Tourism Sector*. http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_dialogue/---sector/documents/meetingdocument/wcms_162202.pdf. (Erişim Tarihi: 6 Ocak 2018).

Karaman, A. ve Sağlık, E (2003). Turizmde Endüstriye Dayalı Eğitim: Konaklama İşletmelerinde Bir Uygulama. *TSA*, 7(1), 125-133.

Keung, S.W. (2000). Tourists' perceptions of hotel frontline employees' questionable job-related behaviour, *Tourism Management*, 21(2), 121-134.

Kozak, M. A. (1999). Eskişehir Meslek Yüksekokulu Öğrenci Stajları Üzerine Bir Araştırma: Turizm-Otelcilik ile Diğer Programların Karşılaştırılması, *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 10, 37-44.

Kozak M. A. (2009). Akademik Turizm Eğitimi Üzerine Bir Durum Analizi. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (22), 1-20.

Pelit, E. ve Güçer, E. (2006). Turizm Alanında Öğretmenlik Eğitimi Alan Öğrencilerin Turizm İşletmelerinde Yaptıkları Stajları Değerlendirmeleri Üzerine Bir Araştırma. *Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi* 2006(1), 139-164.

Smith, V. L. (2002). Rethinking of Education and Training in Tourism. *Acta Turistica*, 14(1), 47-59.

Soybalı, H. H., Gökçe, F., Özer, G., Gökçe, Y. ve Korkut, T. C. (2017). Otellerde Uygulama Eğitimi Alan Öğrencilerin Uygulama Sonrası Görüşleri: Afyon Kocatepe Üniversitesi Örneği. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 43-65.

The Comparison of the Crowdfunding and Blockchain Based Funding Method (Initial Coin Offering-ICO) as Fund Collection Tool: Current Situation Analysis

Gizem VERGİLİ¹, Eyyüp Ensari ŞAHİN²

Abstract

Internet and information technologies which are developed depending on internet, have succeeded to change the way human needs are met. This change has taken place in different areas, from the use of the internet in shopping to the development of fund collection methods. This development which has led to serious changes in the definition of money, has made the use of crypto coins in digital environments debatable in academic and business circles. The main factor underlying this change lies in the embracement of transactions without intermediaries. In recent years, the transaction cost of both individuals and businesses are high. In addition to this, especially enterprises, in reaching new sources of funding, endure serious costs. This study includes a summary of Crowdfunding and Initial Coin Offering as a blockchain based funding methods. In addition, the emergence of these systems, implementation styles, comparisons and legal regulations made for effective usage of the systems in Turkey and in the world are included in details.

Keywords: Crowdfunding, Blockchain, Initial Coin Offering

JEL Codes: E42, G24, K22.

Fon Toplama Aracı Olarak Kitle Fonlaması (Crowdfunding) ve Blockchain Tabanlı Fon Toplama Yöntemi (Initial Coin Offering-ICO) Karşılaştırması: Mevcut Durum Analizi

Özet

İnternet ve internete bağlı olarak gelişen bilgi teknolojileri insan ihtiyaçlarının karşılanma biçimini son yıllarda değiştirmeyi başarmıştır. Bu değişim alışverişte internetin kullanımından, günümüzde fon toplama yöntemlerinin gelişmesine kadar farklı alanlarda meydana gelmiştir. Öyle ki bu gelişim bilinen para tanımında da ciddi değişimlere yol açmış ve dijital ortamlarda kripto paraların kullanımını akademik ve iş dünyası çevrelerinde tartışılır hale getirmiştir. Bu değişimin altında yatan ana etmen olarak aracısız işlemlerin insanlar tarafından benimsenmeye başlanması yatmaktadır. Son yıllarda hem bireylerin hem de işletmelerin yaptıkları parasal işlemlerde işlem maliyetleri yüksek olmaktadır. Bu duruma ek olarak yeni fon kaynaklarına ulaşmada özellikle işletmeler ciddi maliyetlere katlanmaktadırlar. Bu çalışma dünyadaki yeni fon toplama yöntemlerinden kitle fonlama (Crowdfunding) sistemi ve Blockchain tabanlı fon toplama yöntemi olan ICO (Initial Coin Offering) sistemi hakkında

¹ Araştırma Görevlisi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, gizemvergili@mehmetakif.edu.tr

² Dr. Öğretim Üyesi, Hitit Üniversitesi, eyupensarisahin@hitit.edu.tr.

özet bir bilgi içermektedir. Ayrıca, sistemlerin ortaya çıkışı, uygulama biçimleri, Türkiye’de ve dünyada bu sistemin etkin kullanılabilmesi için yapılan yasal düzenlemeler ve karşılaştırmalara detaylı olarak bu çalışmada yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kitle Fonlama, Blockchain, Initial Coin Offering

1. Giriş

Teknoloji ve beraberinde getirdiği kolaylıklar insanlar tarafından artık daha çabuk kabul edilebilir bir seviyeye ulaşmıştır. İçinde bulunduğumuz dönemde internet ve internete bağlı teknolojiler sadece bilgisayarda kullanımdan çıkarak nesnelere hareketine aktarılmıştır. Söz konusu aktarım endüstri 4.0 gibi üretim teknolojisi alanlarında kullanımının yanı sıra akıllı ev ortamlarına ve yatırım araçlarına kadar evrilmiştir. Bu dijital dönüşüm beraberinde alışlagelmiş sistemlerin daha az maliyetle daha güvenli ve daha hızlı yapılabilmesine olanak tanımıştır. Dijital çağ diye adlandırabileceğimiz bir çağın henüz başlarında iken firmalar da bu sistemlerin dışında kalmamak için gerekli AR-GE çalışmaları başlatmış ve devrimin öncüsü olma konusunda ciddi bir rekabet ortamını oluşturmuşlardır. Bu değişim alışverişte internetin kullanımından günümüzde fon toplama yöntemlerinin gelişmesine kadar farklı alanlarda meydana gelmiştir. Öyle ki bu gelişim, bilinen para tanımında da ciddi değişimlere yol açmış ve dijital ortamlarda kullanılan kripto paraların kullanımını akademik ve iş dünyası çevrelerinde tartışılır hale getirmiştir. Bu değişimin altında yatan ana etmende aracısız işlemlerin insanlar tarafından benimsenmeye başlaması yatmaktadır. Son dönemde hem bireyler hem işletmeler yaptıkları parasal işlemlerde işlem maliyetlerinin yüksek olması ve bu duruma ek olarak özellikle yeni fon kaynaklarına ulaşmada ciddi maliyetlere katlanmaktadırlar. Genel ekonomik düzende parasal işleyiş ekosistemi, fon arz edenler, fon talep edenler, finansal araçlar, finansal araçlar ve yasal düzenlemelerden oluşmaktadır (İKV, 2018:6). Bu ekosistemde ekonomik birimlerden, gelirleri giderlerinden daha fazla olan gruptan (tasarruf sahipleri), giderleri gelirlerinden daha fazla olan gruba (fon ihtiyacı olanlar) fon aktarılması şeklinde işlemektedir. Finansal piyasalardaki bu hareket, temelde iki tarafın bireysel kazanç motivasyonundan kaynaklanır. Buna göre fonu aktaran belirli bir geri dönüş beklerken, fonu alan da gelecekte bu yatırımdan faydalanabileceğini öngörmektedir. Her iki taraf da bu finansal sistemin işleyişine olanak sağlayan araçların varlığı ile hareket edebilmektedir. Araçların son dönemdeki yüksek kazançları finansal pazarlardaki tarafların (fon arz edenler ve fon talep edenler) yüksek maliyeti ile sonuçlanmaktadır.

Bu çalışmada internet teknolojilerinin yeni fon sağlama aracı olarak kullanılabilirliğinin en iyi örneklerinden olan Kitle Fonlaması (Crowdfunding) ve son yıllarda fon toplama yöntemi olarak da teknolojik bir alt yapıya sahip olan ve Blockchain (blok zinciri) tabanlı çalışan Dijital Kitle Fonlama (Initial Coin Offering – ICO) açıklanacak olup, çalışmanın ikinci bölümünde literatürde yapılan çalışmalara yer verilecektir. Çalışma fon toplama tekniklerinin benzer ve farklı yönlerinin açıklanması ile tamamlanacaktır.

2. Kitle Fonlaması

Kitle fonlama (crowdfunding); girişimcinin proje fikrinin internet tabanlı kitle fonlama platformu üzerinden duyurarak çok sayıda potansiyel yatırımcıya sunulmasını, fon talebinde bulunulmasını ve çok sayıda yatırımcının katkılarıyla finanse edilerek projenin hayata geçirilmesini sağlayan bir finans yöntemidir.

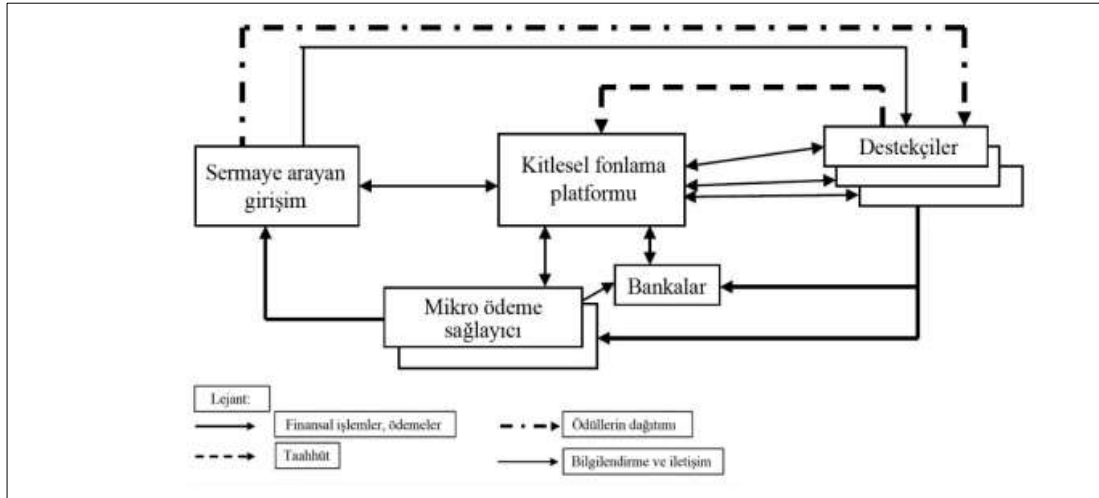
Kitle fonlaması, dağıtık sermaye, kalabalık fonlama ya da imece fon sisteminin gelişiminin ardında 2008 yılında yaşanan küresel finansal krizden sonra bankaların kredi vermede küçük ve erken aşama firmaları riskli sınıfa almaları, küçük ölçekli işler için finansman sıkıntıları, internet aracılığı ile insanlara daha kolay ulaşabilme gibi nedenler sıralanabilir. Son yıllarda özellikle başta Amerika olmak üzere Almanya, İngiltere gibi birçok Avrupa ülkesinde kullanılan, yeni kurulmuş, finansman arayışı içerisindeki şirketlere yeni bir seçenek olarak doğmuş bir ortaklık biçimidir. Kitle fonlaması 2015 yılı itibari ile 35 Milyar dolarlık parasal hacme ulaşmıştır. Kitle fonlamasının işleyişi kısaca, bir proje fikrinin internet platformu üzerinden yapılan çağrı ile çok sayıda potansiyel yatırımcıya sunulması fon talebinde bulunulmasını, çok sayıda yatırımcının desteğiyle de finanse edilmesini sağlayan bir finans yöntemidir. Kitle fonlamasının gelişiminin ardında 2008 yılında yaşanan küresel finansal krizden sonra bankaların kredi vermede küçük ve erken aşama firmaları riskli sınıfa almaları, küçük ölçekli işler için finansman sıkıntıları, internet aracılığı ile insanlara daha kolay ulaşabilme gibi nedenler sıralanabilir.

Kitle fonlaması günümüzde ulaştığı noktada kitle fonlama platformlarının kurulmasını ve ulaşılabilirliğini hızlandıran Facebook, Twitter gibi sosyal medya ağlarının da önemi büyüktür. Günümüzde başta ABD olmak üzere, Kuzey Amerika, Latin Amerika, Avrupa, Orta Doğu ve Afrika'da bulunan 45 ülkede kitle fonlama platformu bulunmaktadır. Kitle fonlama platformlarının sayısının ve takipçilerinin giderek artması özellikle de girişimciler ve küçük işletmeler için yeni bir finansman kaynağı olarak değerlendirilmektedir. Kitle fonlama platformlarının yasal alt yapısı ABD'de Barack Obama döneminde 5 Nisan 2012 tarihinde JOBS (Jumpstart Our Business Startups-Yeni Girişimci Şirketlerin Tetiklenmesi) kanunu ile düzenlenmiştir. Ardından kitle fonlaması platformlarını düzenlemek ve denetlemek amacıyla Avrupa'da The European Crowdfunding Network kurulmuştur. Kitle fonlaması ülkemizde henüz yeni yasallaşmıştır. Tüm detayları belli olmasa da söz konusu yasaya göre kitle fonlama faaliyetleri Sermaye Piyasa Kurulu gözetim ve denetiminde gerçekleştirilecektir.

Dünya'da genel olarak 4 farklı kitle fonlama modeli uygulanmaktadır. Bunlar; bağış temelli fonlama, ödül temelli fonlama, borç temelli fonlama ve ortaklık temelli fonlamadır. Bunlardan ilk ikisinde finansal getiri beklentisi olmadığı için bunlara "finansal getiri beklentisiz fonlama", diğerlerine de "finansal getiri beklentili fonlama" denilmektedir. *Bağış Temelli Fonlama*; Kitle fonlama türleri arasında en çok bilinen ve yaygın olanıdır. Fon sağlayanlar, yaptıkları fonlama karşılığında herhangi bir maddi karşılık beklememektedirler. Yatırımcılar için temel motivasyonlar; bir girişime katkı sağlama, hayırseverlik, kendini gerçekleştirme ve gönül huzuru olarak sıralanabilmektedir. *Ödül Temelli Fonlama*; Girişimci tarafından talep ettiği fon karşılığında yatırımcılara finansal değeri olmayan bir ödül sunulmaktadır. Ödüller; teşekkür kartı, projenin teşekkür listesinde ismine yer verilmesi, proje ödül alırsa ödül törenine davet edilmesi, üretilen üründen veya telif eserden sunulması gibi farklı biçimlerde olabilmektedir. *Borç Temelli Fonlama*; Borç verme bir kredi anlaşması yapılarak belirli bir faiz tutarı ile geri ödeme planı çerçevesinde borç verilmesi şeklinde ya da faizsiz ve geri ödemenin sadece işletmenin gelir ya da kar elde etme şartına bağlı olarak borç verilmesi şeklinde olmaktadır. *Ortaklık Temelli Fonlama*; Yatırımcıya, fon sağladığı girişime ortak olma ve dolayısıyla kar ve/veya sermaye kazancı elde etme imkânı sunulmaktadır. Yatırımcı böylece ilgili projeye ortak olarak yönetime de katılma imkânı elde etmektedir. Bu seçenek bir nevi risk sermayesi finansman yöntemine benzemektedir. Girişimin başarılı olması halinde ciddi bir sermaye kazancı elde edilebilmektedir.

Kitle Fonlamasının felsefesi az para ile çok sayıda yatırımcıyı buluşturmak ve bu sayede fon ihtiyacı olanların fona ulaşmasını sağlamaktır. Kitle fonlamasının işleyişi aşağıdaki gibidir:

Şekil 1. Kitlese Fonlama İşleyişi

Kaynak: Hermer, 2011: 9; Çev, Ercan ve Uygurtürk, 2018: 538.

1. Girişimci kitle fonlama platformuna (KFP) projesi ile başvurur.
2. Başvuru talebi KFP tarafından kabul edildiği takdirde, projeye ilişkin bilgiler, dosya, doküman ve videolar potansiyel yatırımcıları bilgilendirmek üzere platformda yayınlanmaktadır. Yayınlanma süresi ve hedef sermaye tutarı girişimci tarafından belirlenmektedir. Yatırımcılar fonlama yaptığı takdirde hangi kazanımı elde edeceklerine (ödül, hisse, faiz gibi) proje detaylarından ulaşabilmektedir.
3. Potansiyel yatırımcılar platform üzerinden projeleri incelemekte ve ilgilendikleri projelere fonlarını aktarabilmektedir. Bu süreçte yatırımcıları bilgilendirmek üzere projenin durumu girişimci ve platform tarafından sürekli olarak güncellenmektedir. Toplanan fonlar platform tarafından rehin tutulmakta ve fon toplama sonuçlanana kadar girişimcilere herhangi bir fon akışı sağlanmamaktadır.
4. Hedeflenen sermaye tutarına ulaşıldığında platform tarafından belirli oranda bir aracılık komisyonu kesilerek toplanan fonlar girişimciye transfer edilmektedir. Bu oran ülkeye ve diğer faktörlere göre farklılık göstermekle birlikte %5 ile %20 arasında değişmektedir. Borçlanma veya ortaklık temelli bir kitle fonlama modeli kullanıldı ise yatırımcılarla girişimci arasındaki gerekli olan sözleşmeler bu aşamada yapılmaktadır.
5. Hedeflenen fon tutarına ulaşılamaması durumunda toplanan fonun tamamı yatırımcılara kesinti yapılmadan iade edilmekte veya toplanan fonların tamamı girişimciye transfer edilmektedir (Onur ve Değirmenci, 2015, 4, Yüksel, S ve Kartal, M.T, 2017, : 26-27).

Kitle fonlamasının ülkemizde yeni yasalastığından bahsetmiştik. Söz konusu yasaya göre kitle fonlama faaliyetleri Sermaye Piyasa Kurulu gözetim ve denetiminde gerçekleşecektir. Yasaya göre Madde 35/A: Kitle fonlama platformları kitle fonlamasına aracılık eden ve elektronik ortamda hizmet veren kuruluşlar olarak tanımlanmıştır. Kitle fonlama platformlarının kurulabilmesi ve faaliyete başlaması için Sermaye Piyasası Kurulu (SPK)'ndan izin alınması zorunludur. Denetim işlemleri de SPK tarafından yapılmaktadır. Yasa henüz bazı eksiklikleri gidermekte yetersiz kalmıştır. Özellikle kitle fonlaması sisteminin nasıl kurulacağı, kullanılacak elektronik alt yapının belirsizliği, yatırımcı bilgilendirmeleri, sistemin kontrol ve denetimi gibi faaliyetlerin ne sıklıkta yapılacağına dair bilgiler henüz açıklanmamıştır.

3. ICO (Initial Coin Offering) Fonlaması

Initial Coin Offering (ICO), blockchain ve kripto para teknolojilerini içeren projelerde girişimcilerin başlangıç yatırımını sağladıkları bir çeşit kitle fonlamasına verilen isimdir. Özellikle blockchain kavramının yaygınlaşması, bitcoin ve ethereum gibi kripto paraların kullanımının artmasıyla birlikte ortaya çıkmıştır. Nakamoto (2008), Blockchain sistemini; “ihtiyacımız olan güven yerine kriptografik kanıta dayalı, iki tarafın üçüncü bir güvenilir kişiye gerek duymadan doğrudan birbirleriyle işlem yapabileceği bir elektronik ödeme sistemi” olarak tanımlanmıştır. Bu sistem bir muhasebe defteri gibi düşünülebilir. Eşler arası herhangi bir işlem yapıldığında bu işlem şifrelenmiş bir biçimde kayıt altına alınmaktadır. İsteyen herkes bu ağa katılabilmektedir. ICO, kitle fonlamasının tamamlayıcısı olarak düşünülebilir. Kitle fonlama sistemine katılmak isteyen yatırımcıların/bağışçıların bazı noktalarda kafalarında soru işaretleri bulunmaktadır. Bunlar, araçların güvenilirliği, fon yönetimi, şeffaflık ve sürdürülebilirlik olarak sıralanabilir. Tam olarak bu noktada Blockchain tabanlı geliştirilen ICO’lar bu problemleri ortadan kaldırabilme yeteneğine sahip olmasından dolayı giderek popüler bir hal almaya başlamıştır.

ICO’nun daha iyi anlaşılabilmesi için Blockchain sistemi kısaca açıklanacaktır. Blockchain sistemi ilk olarak Nakamoto (2008) yılında yayınladığı manifesto ile ortaya çıkmıştır. Blockchain sistemi teorik olarak sonsuz sayıda “node” (Blockchain sistemindeki tüm taraflar) içermekte ve temelde finansal aracı kurumların işlevini üstlenmektedir. Sistemin bu özelliği kişiler arası ödeme işlemlerinin (peer to peer, p2p) gerçekleştirilmesi olarak tanımlanabilir. Sistemin işleyişi aşağıdaki şekilde gösterilmiştir.

Şekil 2. Blockchain Sisteminin İşleyişi

Kaynak: (Michael, J., Cohn, A., ve Butcher, J. R., 2018: 37).

Blockchain sistemi, dijital ortamdaki herhangi bir veriyi, iletişim ağları üzerinden, dağıtılmış şekilde (tüm kullanıcılara açık) saklamanızı ve bu süreç içerisinde verinin tüm noktalarda aynı kalmasını sağlayan bir sistem olarak tanımlanabilir (Nakamoto, 2008:2). Sistem altı aşamadan oluşmakta ve verinin transferi 6. aşamada gerçekleşmektedir. Bitcoin ise Blockchain sisteminin işleyişinin devam edebilmesi amacıyla ortaya çıkan bir ödül parası olarak tanımlanabilir. Sistemin 4. Aşamasında yer alan madenci (miner) diye adlandırılan grup Blockchain sisteminde önemli bir konumdadır. Madencilerin bu sistemdeki görevleri veri transferini onaylamaktır. Bu onay verilmeden Blockchain sisteminde transfer işlemi

gerçekleşmemektedir. Onay verebilmek için sisteme belirli firmalara³ (isteyen tüm kullanıcılara açık) üye olabilmekte ve madencilik yapabilmektedir. Madencilik, A kişi ile B kişi arasında gerçekleşmesi planlanan herhangi bir verinin kripto olarak kodlanmış (64 haneden oluşan, A-Z, 1-9) kodun çözülmesi işlemidir. Bu işlem ortalama 10 dakika⁴ sürmektedir. Bu kodun çözülmesinin ardından işlem bir sonraki aşamaya geçerek bloklara kaydedilir. Son aşamada transfer işlemi gerçekleşmiş olur.

Bilinen ilk ICO projesi Ethereum 'dur. ICO'ların işleyişi de kitle fonlamasına benzer bir süreçtir. Bu süreci 4 aşamada sınıflandırabiliriz;

1. Yatırım almak isteyen girişimci öncelikle projesinin duyurusunu yapar.
2. Fonlama için belli bir süre ve belli bir hedef yatırım tutarı belirlenir.
3. Yatırım yapmak isteyenler web sitesine girip USD, EUR, BTC, ETH gibi bir para birimleriyle "token" satın alırlar.
4. Fonlama bitip proje hedefine ulaştığında yatırımcı anlaşmasına göre ya token elde eder veya Bitcoin vb. Kripto para cinsinden ödeme yapılır.

4. Blockchain Teknolojisinin Kitle Fonlamaya Uyarlanması

ICO'nun dört kitle fonlama modellerinin üzerindeki etkilerine bakıldığında fon toplamanın daha şeffaf, daha etkili ve daha ucuz hale geldiği görülmektedir. Blockchain tabanlı fon toplama kişiler arası ödeme sistemi (peer to peer-P2P) ile gerçekleştirildiği için maliyet düşerken, işlem gerçekleştirme hızı da artmaktadır. Bu sebeple ICO'ların fon toplamada giderek popüler hale gelerek ve geleneksel kitle fonlama çalışmalarını öngörülebilir ölçüde değiştirmesi mümkündür.

Bağış temelli sistemde parasal getiri beklentisi olmadığı için blockchain teknolojisi ile 1.0 ortamında cüzdanı olan iki kişi arasında işlem kolayca gerçekleştirilmiş olur. Ödül temelli kitle fonlamada genellikle parasal olmayan ödüller sunulmaktadır. Blockchain dünyasında ödül tabanlı kitle fonlaması ICO 'token' ödülüyle en doğru şekilde temsil edilebilir. Proje başarılıysa ve daha fazla kişi bunu kullanmak isterse tokenların da değeri artmış olur. ICO aracılığıyla alınan tokenlar daha sonraki piyasa fiyatlarına göre oldukça ucuz olduğundan avantaj sağlamış olacaktır. Eğer projeye talep yoksa veya proje tamamlanamazsa yatırımcılar için de tokenların anlamı olmayacaktır.

Borç temelli kitle fonlamada geri ödeme söz konusu olduğu için burada da tokenlar devreye girecektir. Proje için Blockchain tabanlı Tokenland ve Crowd Genie gibi ICO platformlardan potansiyel yatırımcılara ve kredi veren kuruluşlara ulaşılmaya çalışılacaktır. Tokenland ekibi daha önce üzerinde anlaşılan bir programa göre kredi ödemelerini otomatik olarak veren akıllı sözleşme tabanlı bir iş mantığı üzerinden çalışmaktadır. Crowd Genie ise geleneksel kredilere benzeyen daha çok KOBİ'ler için kişiler arası ödemeler işleminin (peer to peer-P2P) gerçekleştirildiği platformlardır. Singapur Merkez Bankası, Maliye Bakanlığı gibi

³ Slush Pool, Give Me Coins, AntPool, Bitminter madencilik yapılabilecek bazı firmalar.

⁴ Ortalama 10 dakika süre sistem yapımcıları tarafından ayarlanmış bir süredir. Bu süre artması ya da azalması durumunda tekrar 10 dakikalık ortalama çekilmektedir. Burada amaç üretilen Bitcoin'lerin 2140 yılında 21 Milyon âdete ulaşması içindir. Bu noktada ödül her 210.000 blok oluşumunda ya da 4 yılda bir yarıya düşürülmektedir. 2008 yılında 50 Bitcoin olan ödül miktarı 2018 yılı itibari ile 12.5 Bitcoin'e düşmüştür.

para otoritelerince resmen tanınan Blockchain tabanlı bir P2P platformu olarak ivme kazanmıştır (Arnold, Camus, Guggenberger vd., 2018:18-20)

Ortaklık temelli kitle fonlamada sermaye arayanların yatırım karşılığında şirket hisselerini sunması gerekmektedir. Bu tür platformlar genellikle nispeten yüksek işlem maliyetleri gerektirir çünkü; bu işlemler genellikle önemli finansal düzenlemeler ve yüksek operasyonel çabalar altında yürütülür. Blockchain sisteminin kullanımının en çok tartışıldığı versiyonunu oluşturan ortaklık temelli kitle fonlamada hisse senedi tokenları kullanılır. Üçüncü bir aracıya ihtiyaç duymaksızın şirket hisseleri akıllı sözleşmeler ile yönetilir. Bu sistem aynı zamanda yatırımcının hak ve görevlerinin uygulanmasında da token sayısına göre karar vermeyi de sağlamaktadır.

5. Sonuç

Kitle fonlama ve ICO ilk etapta benzer bir yapıya sahip gibi görünse de pek çok kilit açıdan farklılıklar göstermektedir. Geleneksel kitle fonlama birçok ülkede yasalarla düzenlenmiştir. Ancak en azından ülkemiz için henüz tam olarak yasa detaylandırılmamıştır. Aracılık komisyonları, işleyişten kaynaklı sürenin uzunluğu kitle fonlama sisteminin dezavantajı olarak görülebilmektedir. Birçok ülkede yasalar ile düzenlenmiş olması kitle fonlama sistemini avantajlı gibi gösterse de blockchain sistemine olan ilginin daha fazla olması ICO'ların popüleritesini arttırmıştır. Yasal bir düzenlemesi olmamasına rağmen kripto paralara olan ilgi ICO sisteminin işleyişini ve projenin pazarlanabilirliğini kolaylaştırmıştır. ICO'larda herhangi bir aracılık komisyonunun olmaması, girişimci tarafından hedeflenen tutarın kısa sürede toplanması, evrensel olması girişimcinin fikrine dünyanın her yerinden yatırımcının dahil olmasını sağlaması avantajları olarak görülmektedir. Aracılık işlemi olmadığı için bazı ICO projelerinde hedef tutarın üzerinde fon toplanması da mümkündür. ICO sisteminin yasal boyutlarının oluşturulamaması nedeniyle çekimser bir kesimin olduğu da unutulmamalıdır.

Kaynakça

Arnold, L., Camus, P. Guggenberger, T., Rieger, A. Urbach, N., Brennecke, M., Fridgen, G. Radszuwill, Schweizer, A. (2018). "Blockchain and Initial Coin Offerings: Blockchain's Implications for Crowdfunding" https://www.researchgate.net/publication/325128747_Blockchain_and_Initial_Coin_offerings_Blockchain's_Implications_for_Crowdfunding (20.10.2018)

Çubukçu, C. (2017). "Kitlesele Fonlama: Türkiye'deki Kitlesele Fonlama Platformları Üzerinden Bir Değerlendirme", *Girişimcilik ve İnovasyon Yönetimi Dergisi* .6(2)

Hemer, J. (2011). *A Snapshot On Crowdfunding*, Working Papers Firms And Region (No. R2/2011).

Michael, J., Cohn, A., ve Butcher, J. R. (2018). Practical Law (2018). *Blockchain Technology and Regulatory Investigations* <https://www.stepto.com/images/content/1/7/v2/171967/LIT-FebMar18-Feature-Blockchain.pdf> (01.11.2018)

Nakamoto, S. (2008). Bitcoin: A Peer-To-Peer Electronic Cash System <https://bitcoin.org/bitcoin.pdf> (10.10.2018).

Onur, M. N., & Değirmenci, Ö. (2015). *Crowdfunding-Kitle Fonlaması. T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Çalışma Raporları*, (2015-7).

November 22-24, 2018 Antalya

Congress Book

Pust, L. (2018). Going Public-Initial Coin Offerings (ICOS) Vs. Initial Public Offerings (IPOS). PhD. Research Proposal https://bitmo.in.de/wp-content/uploads/2018/04/Exposé_Pust.pdf (27.10.2018)

Resmî Gazete, (2017, 12 5). Bazı Vergi Kanunları ile Diğer Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun. <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/12/20171205-12.htm>

The World Bank. (2013). Crowdfunding's Potential for the Developing World. Washington, DC: Information for Development Program (infoDev)/The World Bank.

Zengin, S., Yüksel, S., & Kartal, M. T. (2017). "Kitle Fonlaması Sisteminin Türkiye'ye Faydaları", *Bankacılık ve Sermaye Piyasası Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 22-32.

II. Abdulhamid and Training-Central Authority Relationship

Seyit TAŞER¹

Abstract

XIX. century is a period when the Ottoman Empire faced various problems. In addition to economic and social issues, there was a troubled process on the central authority in the political sphere. While the Ottoman Empire was managing a large number of nations together in a wide geography, at times some difficulties were encountered.

Although the Sultan wanted to consolidate the central authority through various arrangements in the early nineteenth century, similar problems continued towards the end of the same century. Then Sultan II. Abdulhamid takes some precautions both in domestic politics and foreign affairs. The contents of these are included in the paper. In addition, the subject of education has the nature of strengthening the effect of the central administration. II. Abdülhamid tried to ensure the development of education within the scope of the education institutions which he had opened outside of Istanbul and some principles he adopted as educational policy. Thus, he wanted to strengthen the central authority. In this study, regulations on education-central authority are included.

Education is closely related to the political structure as much as it is related to other fields. Educational policies have gained a certain direction with the political power's point of view and philosophy. At the same time it is expected that the investments that are being trained will have an asset that will contribute to the benefits to the future of the country. From this window, especially XIX. century Ottoman state can be analyzed. This time frame is a historical example of the relationship between education and politics.

The political structure of the Ottoman State in the classical period was strong. There were some small problems during this period. But with the political and military power that the state had in hand, it could intervene and get results in a short time. In this period, the state reached its natural borders. So the state began to be busy with internal problems.

At this situation affecting the central authority in the Ottoman State that two main points can be assessed. The first is that the state can not continue its military, economic or political sense of power in the classical period. Why this power did not go on. It is possible to focus on a variety of reasons but in particular 16th century and after it is necessary to emphasize the intricate situation between the rebellions and the power of the state. Celali Uprisings, Ayan Uprisings or Kavalian Uprising can be counted. Secondly, the state is located within a very wide boundaries and the attitudes of different nations in living here. Greek, Serbian and Bulgarian rebellions are also included. French Revolution and its results can be added

As a result of the weakening of the central authority, there has been a search for solutions and it was started to working immediately by the state reflex. At this point, every innovation

¹ Doç.Dr. NEÜ A.K. Eğitim Fakültesi.

that II. Mahmud has made is an indication that it is nothing more than steps to strengthen the central authority. Problems in the central authority issue during the 19th century, there was no downward acceleration. II. Abdülhamid also took action. Sultan II Abdulhamid had to strengthen the central authority, and perhaps this way pass from economy maybe military activities, perhaps reconstruction activities. Another way was undoubtedly education. When we say II. Abdülhamid and education Abdulhamid and the education, especially the schools that are opened outside of Istanbul or in the provinces and the actual educational movements come to mind. This study will focus on the political aspect of the regulations in the field of education in the province during the period of II Abdulhamid. It will be mentioned about the educational institutions that are opened in the provinces and the effects on the central authority will be mentioned.

Keywords: II. Abdülhamid, Education, Central Authority

II. Abdülhamid ve Eğitim- Merkezi Otorite İlişkisi

Özet

XIX. asırda Osmanlı Devleti'nde ekonomik ve sosyal meselelerin yanı sıra siyasi alanda merkezi otorite konusu gündemdedi. Osmanlı Devleti geniş bir coğrafyada çok sayıda milleti bir arada idare ederken zaman zaman bu noktada çeşitli zorluklarla karşılaşılıyordu. XIX. yüzyıl başlarında gerçekleşen çeşitli düzenlemelerle Sultan II. Mahmud merkezi otoriteyi güçlendirmek istemiş, aynı yüzyılın sonlarına doğru da benzer sorunlar devam edegelmiştir. Bunun üzerine Sultan II. Abdülhamid gerek iç siyasette gerekse dış işlerinde bazı önlemler alır. Bunların içeriğine bildiri metninde yer verilmiştir. Bunun yanı sıra eğitim konusu da merkezi idarenin etkisini kuvvetlendirebilecek bir mahiyete sahiptir. II. Abdülhamid gerek İstanbul dışında açtığı eğitim kurumları ve gerekse eğitim politikası kapsamında hem eğitimin gelişmesini temin etmeye çalışmış hem de merkezi otoriteyi güçlendirmek istemiştir. Bu çalışmada eğitim-merkezi otorite ilişkisi dâhilinde yapılan düzenlemelere yer verilmiştir.

Anahtar Kavramlar: II. Abdülhamid, Eğitim, Merkezi Otorite

Giriş

Eğitim diğer alanlarla ilişkili olduğu kadar, siyasi yapıyla da yakından ilgilidir. Tarihten günümüze eğitim politikaları, önemli ölçüde siyasi iktidarın bakış açısı ve felsefesi ile belli bir istikamet kazanmaktadır. Aynı zamanda eğitime yapılan yatırımların ülkenin menfaati ve istikbaline katkı sağlayacak şekilde bir kıymete sahip olması beklenmektedir. Bu pencereden bakılarak eğitim ve siyaset arasındaki ilişkinin tarihsel bir örneği şeklinde XIX. asır Osmanlı Devleti tahlil edilebilir.

Osmanlı Devleti klasik dönemde siyasi yapısı güçlü olduğu için, istikrarı etkileyebilecek ufak çaplı bazı sorunlar yaşasa da elinde bulundurduğu siyasi ve askeri güçle bunlara müdahale edip, kısa sürede olumlu neticeler alabilmekteydi. Dolayısıyla merkezi otoritede sorun görünmüyordu. Klasik dönemin sonlarına doğru ise, devletin fetihler yoluyla gerçekleştirmek

istediği hedeflere önemli ölçüde ulaşması sonucu, daha çok iç meselelere yönelinmeye başlandı.

Bu noktada Osmanlı Devleti'nde merkezi otoriteyi etkileyen iki temel husus üzerinde durulabilir. Birincisi devletin askeri, ekonomik veya siyasi anlamda klasik dönemdeki gücünü devam ettirememesidir. Bunun çok çeşitli sebepleri olmakla birlikte, özellikle XVI. asır ve sonrasında çıkan isyanlar ve devletin gücü arasında bir ilişki vardır. Celali İsyanları, Ayan İsyanları veya Kavalalı İsyanı bu kabilden sayılabilir. İkinci olarak da devletin çok geniş sınırları dâhilinde yaşayan farklı yapıdaki unsurların tutumlarıdır. Yunan, Sırp, Bulgar isyanları da bu kapsamda yer alır. Fransız İhtilali gibi gelişmeler de bu isyanları körüklemiştir.

Merkezi otoritede zayıflama emmarelerinin ardından çözüm gerekmiş ve bu soruna devlet refleksi ile müdahale edilmiştir. Bu bakımdan II. Mahmud'un yaptığı her bir yeniliğin aslında merkezi otoriteyi kuvvetlendirme adımlarından başka bir şey olmadığı belirtile gelen bir tespittir. XIX. asır boyunca merkezi otoritenin zayıflaması, yaşanan çeşitli isyanlar nedeniyle süregelmiştir. Bu sorun 1876-1908 yılları arasında tahtta bulunan II. Abdülhamid'i de harekete geçirmiştir.

Bu yönde bir hatt-ı hümayundan söz edilebilir. II. Abdülhamid, Mithat Paşa'ya hitaben yazısında hukuk-ı merkeziyenin muhafazasına değinmiştir. 1876 tarihli Kanun-ı Esasi'de de ilk madde Osmanlı Devleti'nin eyalet, kıta ve tüm memleketiyle tek vücut olduğuna yer verilerek, hiçbir şekilde ayrılık kabul etmeyeceğine vurgu yapılmıştır (Reyhan,2007,30)

Sultan II. Abdülhamid merkezi otoriteyi kuvvetlendirmeliydi ve bunun yolu belki ekonomiden belki askeriyeden belki de imar faaliyetlerinden geçmekteydi. Bunun bir diğer yolu ise, şüphesiz ki eğitim alanı idi. II. Abdülhamid ve eğitimden söz edilince ilk anda, bilhassa İstanbul dışında veya taşrada açılan okullar ve gerçekleşen eğitim hamleleri dikkat çeker. Bu çalışmada II. Abdülhamid döneminde taşrada eğitim alanında gerçekleştirilen düzenlemelerin siyasi yönü üzerinde durulacaktır. Taşrada açılan eğitim kurumları ve bu kurumların merkezi otoriteyle ilişkisinden bahsedilecektir.

1.Eğitim Politikası ve Merkezi Otorite

II. Abdülhamid döneminde öncelikle maarif nezaretindeki müfettiş sayısı artırılmıştır. Diğer taraftan devletin sınırları dahilinde artan gayr-ı müslim okulların takibi gerekmişti. Bu amaçla da Miele-i Gayr-ı Müslime ve Ecnebiye Okulları Müfettişliği dairesi açılmıştı. Bunun yanında teftişle ilgili olarak Mekatib-i İdadiye Müfettişliği dairesi de kurulmuştu. Bu gelişmeler ile taşradaki eğitim kurumlarının denetimi daha etkin bir şekilde yürütülmüştür. Böylece merkezi idarenin varlığı da daha yakından hissettirilmiş olacaktır.

II. Abdülhamid benimsediği eğitim politikası ile idareyi kuvvetlendirme amacı taşıyordu. Gençlerin İslami prensipler doğrultusunda yetişerek devlete sadık bireyler olmalarını amaçlıyordu (Karataşer,2017,428).

Sultan II. Abdülhamid zamanında açılan eğitim kurumlarının ayrı ayrı değerlendirilmesi ile her birinin dolaylı olarak merkezi idareye katkısından söz etmek mümkündür. Bunun yanında doğrudan merkezi otoriteye etki eden bir mektepten bahsedilebilir ki bu da aşiret mektebidir. Aşiret mektebi Sultan II. Abdülhamid'in gerçekleştirdiği eğitim hamlesi ile merkezi otorite ilişkisini gösteren en güzel örnektir. Osmanlı Devleti bünyesinde bulunun çeşitli milletleri devlete bağlı kılmak maksadıyla Aşiret mektebini açmıştı. Bunun öncesinde yine bu mekteple ilgili olarak 1890 yılında Arap aşiret çocuklarının harbiye mektebinde okutulmak istendiği bilinmektedir. Bu amaçla Hicaz, Yemen ve Trablusgarb'tan getirilen 48 öğrenci Harbiye'de eğitim aldıktan sonra memleketlerine giderek zabıtlık

yapmışlardı. 1892 senesinde ise bu yöntem yerine Aşiret Mektebi'nin açılması kararlaştırıldı. Halep, Suriye, Bağdat, Basra, Musul, Diyarbakır, Trablusgarb, Bingazi, Kudüs ve Zor sancaklarından dörder Yemen ve Hicaz vilayetlerinden beşer olmak üzere toplam 50 talebinin eğitim alması planlanmıştır. Öğrenim süresi beş sene olarak belirlenmiştir ve yatılıdır. Talebeler saygın ailelere mensup, kabiliyetli ve 12-16 yaş arasında olacaktı. Aşiret Mektebi gençlerin, Hilafete ve saltanat-ı seniyye-i Osmaniyeye muhabbetini bir kat daha artırarak, şer'i ve kanuni olarak mükellef olunan sadakati de takviye etmek amacıyla olduğu anlaşılır (Ergin,1977,1181,1183).

Osmanlı Devleti son dönemde uyguladığı eğitim politikası ile toplumu birleştirmek ve kaynaştırmak amacını taşıyordu. Böylece devletin toprak ve siyasi bütünlüğü sağlanmak istenmişti. Devlet bir taraftan da batılılaşma doğrultusunda hareket ediyordu ve aynı zamanda eğitimi de elinde tutması gerekmişti (Kodaman,1988,12).

Merkezi otoritenin siyasi yönü gibi eğitim boyutu da vardır. Bu kapsamda eğitimde yeni tarz açılan okullar ile medreseler bağlamında gelişen ikilik de merkezîyetçilikte bulunan yeknesaklığa uygun bir yapı olarak görünmüyordu.

II.Abdülhamid döneminde İstanbul ve taşrada açılan eğitim kurumları arasında bir denge sağlanılmaya çalışılmıştır. Çeşitli seviyede açılan çok sayıda eğitim kurumuna devlet bütçe sağladı, bunun için kaynak temin etti, öğretmen yetiştirdi, okul inşa etti, eğitimin teşkilat yapısını düzenledi (Kodaman,1988,13). Burada özellikle vakıf sisteminde XIX. yüzyıl başlarında yaşanan değişimin de devletin eğitim üzerindeki etkinliğini artırması ile ilgili gelişmeler arasında değerlendirilmesi gerekebilir. Zira Evkaf Nezaretinin kurulması ile vakıf gelirlerinin başka alanlara da harcanması neticesinde eğitim kurumlarının maddi ihtiyaçlarının artması söz konusu olmuştur.

Diğer taraftan Sultan II. Abdülhamid azınlık ve yabancı mektepler üzerinde kontrolü sıkılaştırdı. Bu okullara Türk öğretmenler tayin edildiler. Derslerde eğitim dili Türkçe olarak belirlendi (Kodaman,1988,14).

Osmanlı Devleti'nde 1876 tarihinde hazırlanan ve tam bir anayasa formunda kabul edilen Kanun-ı Esasi'de eğitimle ilgili maddeler de merkezîyetçilik noktasında çeşitli maddeler içermekteydi. Buna göre, 16. Madde tüm mekteplerin devletin idaresinde olduğunu belirtmektedir. 114. madde de ilk eğitimin mecburi olacağına değinir.

1881 senesinde eğitim teşkilatında bir düzenleme yapılarak taşra-merkez arasındaki ilişkiyi sağlamak amacıyla müfettiş sayıları artırılmıştır. Bununla ilgili bazı gelişmelere yukarıda değinilmişti. Ayrıca konunun kitap ve dergiler gibi çeşitli yayınların denetimi boyutu da bulunmaktadır. Encümen-i Teftiş ve Muayene heyetinin kurulma gerekçesi belirtilirken "Hükümetten basın ve yayın müsaadesi almak için dışardan getirilmek istenen kitap ve eserlerin incelenmesi ve bunlara izin verilip verilmeyeceğini belirlemek" şeklinde ifade kullanılır. Yine bu amaçla Kütüp ve Risail Muayene Memurluğu tesis edilmiştir (Kodaman,1988,31,34).

Eğitimde de Osmanlılık siyaseti çerçevesinde hareket edilerek gayr-ı müslim çocuklara zararlı bilgiler veren cemaat okullarının siyasi faaliyetleri durdurulmak istenmiştir. Aynı zamanda ilkokul çağındaki Osmanlı talebesine Osmanlılık duygusu verebilmek amaçlanmıştır (Kodaman,1988,69).

2.Açılan Eğitim Kurumları ve Merkezi Otorite

II.Abdülhamid döneminde çeşitli seviyelerde çok sayıda okul İstanbul'da açılmıştı. Mülkiye, Ziraat, Hukuk mekteplerinin yanı sıra hususi okulların da sayısı artmıştı. Diğer taraftan fakir çocuklar, dilsiz ve ama gençler için özel okullar tesis edilmişti. Bütün bunlar

eğitimde İstanbul yani merkezdeki gelişmelerle ilgili olarak önem taşır. Fakat burada belirtmemiz gereken taşrada açılan eğitim kurumlarıdır. Zira okulların taşrada çoğalması ile merkezi otorite arasında daha güçlü bir ilişki vardır. Bu bağlamda öğretmen okulları, idadiler, hukuk mektepleri Anadolu'da hızla yayılmıştır.

II. Abdülhamid döneminde taşrada açılan eğitim kurumları ile merkezi idarenin varlığı tüm memlekette hissettirilmek istenilmişti. Bu kurumlardan biri de darülmualiminlerdir. İstanbul'da 1848'de açılan darülmualimin, bilhassa II. Abdülhamid döneminde diğer merkezlerde açılarak eğitim vermeye başlamışlardı. Bu dönemde yani 1882-1890 yılları arasında Sivas, Bursa, Amasya, Kastamonu, Kudüs, Trabzon, Edirne, Selanik, Kosova, Manastır, Aydın, Halep Elazığ, Erzurum, Van, Musul, Bolu gibi ülkenin dört bir tarafında tesis edilen darülmualiminlere muallim temin edilmiş, bazıları yatılı hale getirilmiş, bütçeden pay ayrılmış, okul binaları kiralanmış, eğitim araç gereçleri temin edilmeye çalışılmıştır (Taşer,2010,211).

Yine İstanbul dışında Konya, Selanik, Bağdat, Beyrut gibi merkezlerde de hukuk mektepleri kurulmuştur. Hukuk mektepleri hem taşrada açılmış olması dolayısıyla hem de yetiştireceği hukukçularla toplumsal düzenin korunmasını ve devletin bu şekilde daha kuvvetli bir idare temin etmesi bakımından önemlidir (Taşer, 2014).

Sonuç

II. Abdülhamid dönemi eğitim alanında gerçekleşen düzenlemeler yalnız İstanbul dışında çeşitli kademedeki eğitim kurumlarının açılması ile sınırlı kalmamıştır. Bunun yanı sıra eğitimin merkez ve taşra teşkilatındaki düzenlemeler, teftiş ve denetim konusunda yapılan çalışmalar, azınlık ve yabancı okulların takibi, aşiret mektebinin açılarak çeşitli unsurların devlete bağlılığını sağlama gayretleri şeklinde ilk anda sıralanabilecek tüm düzenlemeler aslında merkezi otoriteyi de güçlendirecek adımlardır.

Bu düzenlemeler dışında eğitim politikası veya eğitime bakış açısı da siyasi düzenin ve istikrarın korunması ile ilgilidir. Bilhassa II. Abdülhamid'in İslamcılık düşüncesi ve bu doğrultuda gerçekleştirdiği uygulamalar bilinmektedir. Fakat bunun yanında eğitim politikası kapsamında ortaya konulan gelişmeler farklı unsurların devlete bağlılıklarını sağlama gayreti yani Osmanlıcılık düşüncesi ile de alakalı görünmektedir.

Kaynakça

- Ergin Osman (1977), Türk Maarif Tarihi, cilt:3-4, Eser Matbaası, İstanbul.
- Karataşer, Büşra (2017), Sultan II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Politikası Hakkında Bir Değerlendirme, JASSS, Sayı:57,423-434.
- Kodaman, Bayram (1988), II. Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Reyhan, Cenk (2007), Osmanlı'da İki Tarz-ı İdare, İmge Kitanevi, Ankara.
- Taşer, Seyit (2010), Konya Darülmualimini'nde Eğitim Yönetimi ve Denetimi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı,23.
- Taşer, Seyit (2014), Taşra Hukuk Mektepleri, Konya.

The Effects of Developments in Information Technologies on the Audit Profession

Metin ALLAHVERDİ²

Abstract

Developments in information technologies not only used more intensely in human life but also influenced the methods of sustaining operations. The importance of the use of information technologies in the audit profession has increased the importance of the use of information technologies in the daily activities of the companies. With the use of technology-based accounting systems, making the audit process compatible with these systems has become an important issue.

While auditing evidence continues to be increasingly electronic, auditors are required to change their classical auditing techniques. In line with these developments, file review software has been developed and started to be used for different purposes. Thus, technology-based applications have become the basic tools used in auditing. In this context, the aim of this study is to reveal the effect of the developments of information technologies on the audit profession.

Keywords: Information Technologies, Audit, Accounting

JEL Codes: M41, M42, M49

Bilişim Teknolojilerindeki Gelişmelerin Denetim Mesleğine Etkileri

Özet

Bilgi teknolojilerinde meydana gelen gelişmeler onun sadece insan hayatında daha yoğun kullanılmasına yol açmamış aynı zamanda işletmelerin faaliyetlerini sürdürme yöntemlerini de etkilemiştir. İşletmelerin günlük faaliyetlerini gerçekleştirirken bilgi teknolojilerine bağımlı hale gelmeleri ve özellikle mali kayıtlarının elektronikleşmesi denetim mesleğinde bilgi teknolojilerinin kullanımının önemini arttırmıştır. Teknolojiye dayalı muhasebe sistemlerinin kullanılmasıyla birlikte, denetim sürecinin bu sistemlerle uyumlu bir yapıya kavuşturulması önemli bir konu haline gelmiştir.

Denetim kanıtları artan bir şekilde elektronikleşmeye devam ederken, denetçilerinde klasik denetim tekniklerini değiştirmeleri gerekmektedir. Bu gelişmeler doğrultusunda dosya inceleme yazılımları geliştirilmiş ve farklı amaçlarla kullanılmaya başlanmıştır. Böylece teknoloji temelli uygulamalar denetimde kullanılan temel araçlar haline gelmiştir. Bu bağlamda çalışmanın amacı bilgi teknolojilerinde meydana gelen gelişmelerin denetim mesleğine olan etkisinin ortaya çıkarılmasıdır.

² Öğr. Grv. Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO, allahverdi@selcuk.edu.tr

Anahtar Kelimeler: Bilgi Teknolojileri, Denetim, Muhasebe

JEL Kodları: M41, M42, M49

1. Giriş

Sanayi devriminde insanın kas gücünün makinelere bırakılmasıyla yeni bir çağa girilmiştir. Yaşadığımız dönemde ise nesnelere interneti, endüstri 4.0, büyük veri depolama ve analitiği teknolojileri ile insanın algılama, yorumlama ve karar verme kabiliyetinin dijital nesnelere devredildiği yeni bir devrim yaşıyoruz (Deloitte, 2017: 6).

Bilgi teknolojilerinde meydana gelen değişiklikler günümüz dünyasını birçok açıdan dönüşümler içine sokmuştur. Gelişen ve değişen dünya içinde teknolojinin yaratmış olduğu imkânlar, küreselleşmeyle birlikte dünyayı daha küçültmekte, ticaret ağlarını genişletmekte ve işletmelerin çalışma şekillerini değiştirmektedir (Önce & İşgüden, 2012: 39).

Verilere kolay ulaşım, kolay ve rahat iletişim, verimlilik ve etkinliği artırma gibi konularda sunduğu yeni imkânlar nedeniyle başta finans, medya, eğitim olmak üzere hemen her alanda bilişim teknolojisinin kullanımı giderek yaygınlaşmaktadır. Bugün geldiğimiz noktada bir kurumun varlığını sürdürmesinin artık büyük ölçüde bilişim teknolojilerinden yararlanmasına bağlı olduğu bir gerçekliktir (Yıldız, 2007: 173). Denetçiler bu duruma uyum sağlamak amacıyla yeni denetim yöntemleri geliştirmişler ve bilişim teknolojilerinin unsurlarını denetimde vazgeçilmez bir araç olarak kullanmaya başlamışlardır. Günümüzde denetim ile bilişim sistemleri arasındaki ilişki iki yönlüdür. Denetim faaliyetinin yürütülmesinde bilgisayar destekli denetim uygulamalarından istifade edilmektedir. Diğer bir ilişki ise yönetimin faaliyetleri içerisinde uygulamalara katkı sağlayan bilişim teknolojilerinin denetimine ihtiyaç duyulmasıdır (Koçdemir, 2018). Bu çalışmada denetim faaliyetlerinde kullanılan teknolojinin etkisi aktarılmıştır.

2. Bilişim Teknolojisi Kavramı ve Son Gelişmeler

Bilişim teknolojileri kavramı, bilginin üretilmesi, yığın olarak depolanması, dağıtılması gibi amaçlarla kullanılan araç ve yöntemleri ifade etmektedir. Bu kavram başta bilgisayar olmak üzere diğer iletişim araçlarını da içeren geniş bir alanı kapsamakla birlikte bilgisayarların bugün faaliyetlere sağladığı desteğin büyüklüğü bilişim teknolojileri denince akla belki ilk bilgisayarların gelmesi yönündeki bakış açısının doğmasına sebep olmaktadır. Sonuç olarak bilgisayar vasıtasıyla oluşturulmuş bilgi sistemleri için de bilişim sistemleri kavramı kullanılmaktadır (Koçdemir, 2018).

Son birkaç yılda bilgisayarların, akıllı telefonların, tabletlerin, yazılımların ve internetin yaygınlaşması; mobil uygulamalar, akıllı cihazlar ve bulut bilgi işlem gibi yeni dijital teknolojilerin geliştirilmesine yol açtı. Teknolojideki hızlı gelişmeler bilginin işlendiği geleneksel yöntemleri, iletişim çalışmalarını ve sunulan hizmetleri büyük ölçüde değiştirdi. (Patrick et al. 2013, 327). Bu değişim, kâr amaçlı veya kâr amaçsız kuruluşların tümünde faaliyetlerin desteklenmesinde çok önemli rol oynamaktadır.

Bilişim teknolojileri son 10 yıldır gelişimini “bağlantı temelli” olarak şekillendirmektedir. Bağlantının merkezi insan ve sanal ortamda paylaşım olarak tarif edilmektedir. Önümüzdeki 10 yıl içinde ise çok farklı bir odaklanma bizi bekliyor. Artık paylaşımın merkezinde sadece insan değil nesnelere de yer olacaktır. Nesnelere bağlantılı ve “çevrimiçi” olmaları neticesinde birbirleri ile iletişim içinde olan milyarlarca nesnenin ürettiği bilgilerin insanlık için nasıl bir faydaya dönüştürüleceği yeni fikirleri destekleyecektir.

Nesnelerin daha az veri üretmesi ancak sayılarının çok büyük rakamlara ulaşmasının yanı sıra insanların ihtiyaçlarının artırılmış gerçeklik (Augmented Reality) ve sanal gerçeklik (Virtual Reality) ile yapay zekâ (Artificial Intelligence) uygulamalarına kaymasının beraberinde aynı anda nesnelere ile insanlar için sistemlerin ve ağların birlikte eş zamanlı olarak işlevsel olmasını gerektirecektir (Baysan, 2018).

3. Bilişim Teknolojisinin İşletmelere ve Devlet Hizmetlerine Etkileri

Bilişim teknolojileri son otuz yıldır iş uygulamalarında büyük değişimlere, hıza ve ivmelenmelere neden olmuştur (Hunton, 2002: 56). Bilişim teknolojileri modern dünyada iş faaliyetlerinde temel araç haline gelmiştir (Dimovski & Skerlavaj, 2004: 84). Bilişim teknolojilerini kapsayan bilgisayarlar, sunucular, yazılım paketleri, internet, kablosuz ve kişisel dijital cihazlar gibi araçlar işletmelerin iş yapma biçimini sonsuza dek değiştirmiş, geleneksel operasyonları ve üretim süreçlerini de geliştirmiştir (Ghasemi et al., 2011: 113). Bilginin eş zamanlı olarak yeryüzündeki herkesle paylaşılabilmesi ve karşılıklı değişimini mümkün kılan pek çok teknolojik yenilik, günümüzde işletme faaliyetlerinin tamamen veya kısmen elektronik ortamda gerçekleşmesine yol açmıştır. Bilişim teknolojileri işletmeleri rekabet avantajı sağlamak amacıyla, en gelişmiş teknolojileri kullanma ve doğru, güvenilir ve zamanlı bilgiye hızlı ve kolay yoldan ulaşma yönünde bir çaba içerisine sokmuştur (Önce & İşgüden, 2012: 40). Bilişim teknolojilerinin kullanımı, pazar payında iyileşme, ürün çeşitliliği, ürün düzenlemesi (müşteri ihtiyaçları ile) ve / veya müşteri ihtiyaçlarına ve talebe daha iyi cevap verilebilmesi için firma performansının iyileştirilmesine katkıda bulunma potansiyeline sahiptir (Sugiharto, 2009: 162). Bir kurumda bilişim sistemlerinin kullanılmasıyla şu avantajlar sağlanabilir (Böcek, 2014: 69):

- Doğru ve güvenilir bilgi üretilmesi,
- Verilere kolay erişim sağlanması,
- Veri girişi ile manuel ortamda yapılan birçok ara işlemin ortadan kalkmasıyla
- İşlemlerin otomatik yapılması,
- Veri depolanmasında yer tasarrufu sağlanması,
- Karmaşık işlemlerin daha kolayca analizi,
- İş verimliliğinin artması ve maliyetlerin düşmesi.

Günümüzde birçok işletme ve kuruluşun süreç ve operasyonlarında bilgi sistemlerinden faydalanması, bu işletme ve kuruluşlara teknolojik yeniliklerin yanı sıra kendine özgü riskleri de beraberinde getirmiştir (Yıldırım, 2017: 2). Bu risklerin en az seviyeye indirilmesi veya tamamen ortadan kaldırılabilmesi için denetim işlevinin bilgi sistemleri uyumu önem arz etmektedir. Bu uyumun en yüksek seviyede olması ve diğer teknolojik alanlardan da faydalanma işletmelere ait bilgilerin makul güvence seviyesinin yükseltilmesini beraberinde getirecektir. Dolayısıyla bilişim teknolojileri ile birlikte uyumlu yapılan denetim raporlamanın doğruluğunu ve bütünlüğünü sağlamak adına kritik bir mekanizma haline gelmiştir.

Bilgi ve iletişim teknolojileri tüm sektörlerde özellikle de hükümet birimlerinde kullanıma girmiş en önemli unsurlardandır. Kamu sektöründe bilgi iletişim teknolojisinin yaygınlaşması ve bu teknolojilerin uygulamaları, vatandaşlar, işletmeler ve hükümet de dahil olmak üzere her seviyede hizmet sunumunda yeni bir yöntem getirmiştir (Hien, 2014: 16). Bilişim teknolojilerinin sunduğu uygulamalara geçiş aynı zamanda işletme, devlet ve vatandaşlar arasındaki etkileşimi değiştiren en önemli dönüşümlerden birisi olmayı başarmıştır (Allahverdi & Kuzucu, 2017: 84).

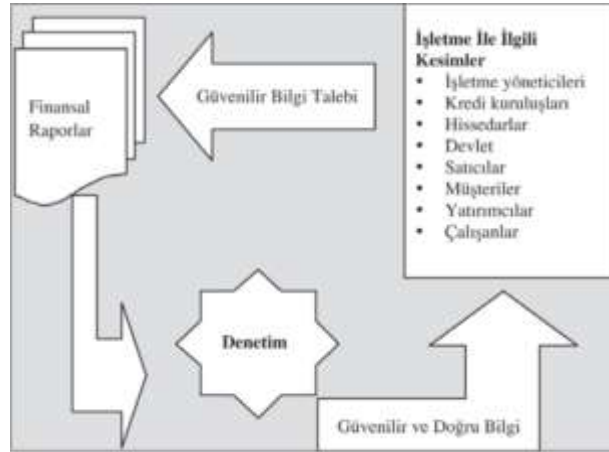
Sanayi devriminden sonra ortaya çıkan, ekonomik ve sosyal yapıyı değiştiren dönüşüm sürecinin merkezinde gelişmiş bilgi ve iletişim teknolojilerinin olduğu görülmektedir. Son zamanlarda yaşanan politik, ekonomik, sosyal ve teknolojik gelişmeler, küreselleşme süreci ile birlikte piyasalarda rekabetin şiddetlenmesi, kamu ve özel sektörün kurumsal açıdan yeniden yapılandırılmasını kaçınılmaz hale getirmiştir. Bu durum, devlet kurum ve kuruluşlarının etkinleştirilmesi, devlet ile vatandaş arasındaki bilgi akışının genişletilmesi, demokrasinin geliştirilmesi ve devletin şeffaflaştırılması gibi amaçlarla kamu hizmetlerinin elektronik olarak sunumu fikrini ortaya çıkarmıştır (Allahverdi, 2018: 80). Böylelikle ortaya elektronik devlet (e-devlet) kavramı çıkmıştır. Günümüzde artık birçok devlet uygulamaları e-devlet platformları üzerinden hizmete sunulmaya başlanmıştır. E-devlet, “vatandaşlara ve işletmelere dokunmatik ekranlı telefon, faks, akıllı kart, e-mail ve internet gibi farklı elektronik medya kullanarak etkileşimde bulunma ve hükümetle iş yapmak için fırsat sunmak” olarak tanımlanabilir (Ksahawneh & Abu-Shanab, 2013: 11-12). Ayrıca e-devlet girişimlerinin uygulanması, iş süreçlerinin değiştirilmesi, iç verimliliğin artırılması, bilgi paylaşımı ve iş birliği seviyelerinin iyileştirilmesi, yenilikçilik ve rekabet edebilirliğin artırılması, toplumsal katılımın artırılması, daha fazla şeffaflık ve hesap verebilirlik ve vatandaşlara olan yakınlığın artırılması olarak teşvik edici olarak rapor edilmiştir (Zhao et al., 2014: 42).

Birçok kamu ve özel sektör kuruluşu işlemlerinde bilgisayar, internet, iletişim ve mobil teknolojileri gibi araçları kullanmaktadır. Bu durum yapılan işlemlerin dijitalleşmesine ve kanıtların elektronikleşmesine sebep olmaktadır. Bunun dışında teknoloji davranışsal tepkiler sonucu ortaya çıkan kanıtların takip edilmesine de imkân tanımaktadır. Tüm bunların denetim esnasında kullanılabilmesi geleneksel denetim araçlarının dönüşümünü ve çağa uygun hale getirilmesi ile mümkün olabilir. O halde denetim kavramı için teknolojik olgu vazgeçilmez bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

4. Denetim Kavramı ve Denetim Türleri

Gerek işletmelerin gerekse kamu kurumlarının en önemli sorumluluklarından biri başta devlet olmak üzere toplumun tüm kesimlerine doğru, verimli ve güvenilir bilgi sunmaktır. Özellikle ekonomik alan ve sosyal alandaki hızlı değişimler, işletmelerin faaliyet türlerinin giderek gelişmesine sebep olmuştur. Buna bağlı olarak işletme, yönetimin amaçlarına uygun ve tutarlı kararlar alabilmek için yararlanılacak bilgilerin doğru ve güvenilir olması ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Güvenilir olmayan bilgilere dayanılarak alınacak kararlar, kaynakların doğru ve etkin kullanımlarını engelleyerek hem topluma hem de bu kaynaklardan yararlananlara zarar verecektir. Bu bakımdan karar alıcılar, verilecek kararlara temel oluşturacak finansal bilgilerde bağımsız bir güvence aramaktadır. Bu güvence, ihtiyaç duyulan bilgilerin kalitesini arttırarak güvenilir bilgiler sağlayan bağımsız ve profesyonel hizmetlerdir. Güvence hizmetleri bir taraftan bağımsız diğer taraftan incelenen bilgiler açısından tarafsız olmasından dolayı karar alıcılar için değerli olarak kabul edilmektedir (Güredin, 2000: 4-5). İşletmelerde ekonomik kararlar mevcut bilgiler doğrultusunda alınmakta ve bu bilgilerin güvenilirliği denetim ile desteklenmektedir.

Şekil 1’de görüldüğü gibi işletmelerle ilgili bilgi ihtiyacı olan oldukça fazla sayıda kesim veya ilgiliden söz etmek mümkündür. Bu kesimlerin tamamı çeşitli kararlarda kullanılmak üzere bilgiye ihtiyaç duymaktadır. Denetim, ihtiyaç duyulan veya kullanılacak bilginin güvenilir ve doğru bilgi olup olmadığını ortaya çıkarmaya yönelik çalışmaların bütününden oluşmaktadır ve bu konuda önemli görevler üstlenmektedir (Durmuş & Taş, 2008: 4).

Şekil 1. Güvenilir Bilgi Talebi

Kaynak: Kavut vd., 2009: 12

Yönetimin beş fonksiyonundan birisi olan denetim, örgütlerin başarısı açısından önemli işlevlere sahiptir. Yönetimin planlama, örgütlenme, yöneltme ve koordinasyon (eşgüdümleme) fonksiyonlarından sonra gelmekle birlikte, denetim, esas itibariyle bu dört fonksiyonun birleşmesi sonucunda meydana gelen çıktı üzerinde bir değerlendirme yapılması ve yeni stratejilerin, politikaların ve hatta yeni bir yönetim felsefesinin belirlenmesi açısından hem yönetim faaliyetinin geribildirimini sağlayan, hem de mevcut örgüt yapısının dinamik bir yapıya kavuşmasına katkı sağlayan önemli bir araçtır (Aslan, 2010: 64).

Denetim kelimesinin kökeni Latince "Contra Rotulus" kelimelerine dayanmaktadır (Pekiner, 1988: 3). "Contra" mukabil, zıt; "rotulus" ise liste, defter, kayıt, sicil anlamlarına gelmektedir. Böylelikle "Contra Rotulus" karşıt liste, zıt defter anlamlarına gelmekte olup, zamanla bugünkü biçimini almıştır (Aktuğlu, 1983: 3). Türk Dil Kurumu içerisinde yer alan "iktisat terimleri sözlüğünde" denetim için "kamu ya da özel bir kuruluşa ilişkin bilgilerin önceden belirlenmiş ölçütlere uygunluğunun saptanması ve rapor edilmesi amacı ile bir uzman birimi tarafından kanıt toplama ve değerlendirme süreci" tanımı kullanılmaktadır.

Literatür incelendiğinde denetimle ilgili birbirine benzer çeşitli tanımlar yapıldığı görülmüştür. Fakat genel olarak kabul gören tanım 1970'lerde Amerikan Muhasebe Birliği (American Accounting Association) tarafından yapılan denetim tanımıdır. Buna göre denetim, ekonomik faaliyet ve olaylarla ilgili savların önceden saptanmış ölçütlere uygunluk derecesini araştırmak ve sonuçları ilgi duyanlara bildirmek amacıyla tarafsız kanıt toplayan ve bu kanıtları değerleyen sistematik bir süreçtir (Silvoso, 1972: 18).

Denetim türleri değişik ölçütler altında sınıflandırılabilir. En yaygın sınıflandırma, denetimi kimin yaptığına ve denetim sonunda elde edilmek istenen faydaya (denetim amaçlarına) göre iki başlık altında toplanmaktadır. Denetçilerin statülerine (unvanlarına) göre denetim türleri; iç denetim, dış denetim ve kamu denetimi olmak üzere üç başlık altında tanımlanmaktadır. Denetim ile elde edilmek istenen amaca göre denetim türleri ise, finansal tablolar denetimi, uygunluk denetimi ve faaliyet denetimi olmak üzere üç başlıkta açıklanabilmektedir (Kavut vd., 2009: 35).

5. Denetimde Teknoloji Kullanımı

Günümüzde işletmeler geçmişle kıyaslanmayacak derecede daha çok bilgi üretmektedirler. İşletmelerin hedefleri doğrultusunda bilgiyi etkili kullanmak ve

gerçekleşebilecek riskleri ve sapmaları tespit etmek için etkili bir denetim sistemlerine ihtiyaç duyulmaktadır. Etkin bir denetim sistemine sahip olmak bir şirket için önemlidir, çünkü denetim işletmelerin çeşitli kurumsal hedeflerini takip etmesine ve elde etmesine olanak tanır. Dolayısıyla çağımızın teknolojik gelişmeleri ile entegre edilmiş denetim teknolojileri öncelikli ihtiyaç haline gelmiştir. Denetimde teknoloji kullanımını ihtiyacının nedenleri şu şekilde sıralanabilir (Etkin, 2017: 7):

- Talep ve paylaşma: Görevlerin daha iyi yönetilmesi, müşteriye bağlı gecikmelerinin ve farklı sistem raporlarını işleme koymak için harcanan sürelerinin azaltılması. Kaynak veri ve raporların eksiksizliği ve doğruluğu hakkında çalışılması ve belgelendirilmesi.
- Değerlendirme ve Kapsam: Risk değerlendirmesi için finansal analizin otomatik olarak hazırlanması, manuel hesaplama ve analizlerin ortadan kaldırılması.
- Doğrulama ve İnceleme: Örnek hesaplama, seçim ve dokümantasyon hazırlığı da dahil olmak üzere önemli testlerin otomasyonu. Denetim sürecinden önce de çalışmak. Daha esnek ve uzaktan çalışmak.
- Sorgulama ve değerlendirme: İşlemlerin otomasyonu, gerçekleştirilen yaklaşımın dokümantasyonunun yanı sıra yüksek riskli günlük giriş işlemlerini test eder.
- Odaklanma ve Güvence: Geniş kapsamlı örnekleme testlerini (gelir gibi) yerine getirme olanağı, %100 oranlı analiz sonucundaki istisnaları test etme olanağı.
- Analizler: Müşterilere yönelik dokümanlara dahil edilmek üzere görsellerin otomatik hazırlanması ve katma değerli analiz.
- Hataları minimize etmek
- Standardizasyon: Belgelerin standart hale getirilmesi denetim kurallarına uyumluluk açısından materyallerin ayrıntılarını açık ve öz bir şekilde iletilmesine yardımcı olur.

Denetimde bilgi teknoloji ürünlerinin kullanımı, denetim sürecinde ihtiyaca uygun olan bilgilerin doğruluğu, tamlığı ve zamanlılığı hususlarında büyük bir güvence sağlar. Yani, bilgi teknoloji ürünleri, bilginin güvenilirliğini ve etkinliğini artırır. Etkin bir şekilde kullanılan bu ürünler, denetim sonucunda elde edilen bulguların doğruluk derecesini yükseltir.

Denetim sürecinde yararlanılabilecek teknolojik araçlardan bazıları aşağıdaki gibi sıralanabilir (Greenstein ve McKee, 2004: 217; Aktaran Ertaş & Güven, 2008: 51-52):

- Elektronik Çalışma Kâğıtları: Genel geçici mizanın, ön çizelgelerin ve denetim kanıtlarının kaydedildiği ve diğer çizelgelerin hazırlandığı yazılımlardır.
- Genelleştirilmiş Denetim Yazılımı: Denetçilerin, müşteri bilgisayarındaki veri dosyalarına erişimine, ilgili verileri seçip almasına ve toplama ya da karşılaştırma gibi bazı denetim fonksiyonlarını yürütmesine yardımcı olan denetim programıdır.
- Sisteme entegre denetim modülleri: Bir denetim fonksiyonunu yürütmek için tasarlanmış bir uygulama programının içine yerleştirilen rutin iş programlarıdır.
- Veri Testi: Bir bilgisayar uygulamasının programlanmış ya da prosedürle ilgili çalışma şeklini test etmek için, denetçinin gerçekleştirdiği işlemlerdir.
- Kurumsal Kaynak Planlaması: İşletmenin bütün fonksiyonlarını kapsayan bilgi sistemidir.

- Uzman Sistemler: Karar verme veya bir işle ilgili bilgi ve karar modellerini sağlayan bilgisayar yazılımlarıdır.
- Simülasyon Yazılımları: Müşterinin sistemindeki verilerin denetçinin sistemine girilmesi ve sonuçların karşılaştırılarak bilgilerin güvenilirliğinin kontrol edilmesine olanak veren yazılımlardır.

Ayrıca, kelime işlemci, elektronik veri işlemciler, elektronik posta, internet, groupware yazılımları, muhasebe paket programları, elektronik veri transferi gibi araçlar da denetçinin faydalanabileceği bilgi teknolojileri arasında yer almaktadır (Ertaş & Güven, 2008: 52).

Teknolojideki değişimle birlikte denetim ekiplerinin kullanımına açılan yenilikçi veri analizi araçları sayesinde artık daha büyük veriler analiz edilebiliyor. Hatta mümkün oldukça örnek alınan veri toplulukları yerine toplam popülasyon üzerinden analizler yapılarak bir bütün içindeki anormallikler tespit edilip yüksek risk içeren alanlara odaklanmak mümkün. Veri analizi araçları, denetim süreci başlamadan yapılan risk değerlendirmesi ve planlaması aşamasında kullanılmakta ve bu sayede yüksek risk içeren ve daha fazla denetim kanıtı veya daha derin analiz gerektiren bölümler kolaylıkla belirlenmektedir (Ölekli & Durmaz, 2016: 52).

6. Bilişim Teknolojilerinin Denetim Mesleğine Etkisi

Denetim mesleği ve denetim uygulamaları, teknolojik gelişmelere paralel olarak birçok değişikliğe uğramış günümüzde geldiği noktaya kadar pek çok evreler geçirmiştir. Özellikle, 20.Yüzyıl'da yatırımcıların bilgilendirilmesi ve toplum-kamu çıkarlarının korunması açısından denetim mesleği ve uygulamaları ile ilgili olarak standartların oluşturulması ve yasal düzenlemelere gidilmesi daha da önem kazanmıştır. Bu noktada, oluşturulacak standartlar ile yapılacak yasal düzenlemelerde bilişim teknolojilerindeki yeniliklere yer verilmesi ve kuruluşların denetimleri sırasında bilişim teknolojileri ortamlarının dikkate alınması da zorunluluk haline gelmiştir (Ay, 2007: 95-96).

Teknolojinin varlığı temel denetim amaçlarını değiştirmez. Bununla birlikte, denetim kanıtını, denetim izini ve iç kontrol ortamını değiştirmesi, yeni suç ve hata yapma mekanizmaları ve fırsatları ortaya çıkarması denetçinin riskler hakkındaki görüşleri üzerinde etkili olur. Ayrıca teknolojinin kullanımı denetim sürecinde, tekniğinde, kanıtlarında ve en önemlisi denetim anlayışında değişimlerin yaşanmasına neden olabilmektedir (Böcek, 2014: 69).

Bilişim teknolojilerindeki hızlı değişim denetim mesleği için bir fırsat veya tehdit oluşturabilir. Denetçi, bilişim teknolojilerindeki bu hızlı değişime uyum sağlayabilirse piyasa tarafından talep edilme fırsatını yakalar ve denetçinin müşterilerine sunacağı hizmetler artar. Denetçi finansal tabloların denetiminde, zamanını rutin işler yerine müşterilerine etkin iş planları geliştirilmesi, iş riskleri değerlendirilmesi ve performans ölçümü gibi hizmetler sunarak değerlendirmelerde bulunabilir (Selvi vd., 2005: 302).

Bilişim teknolojisini denetim mesleğinde kullanmanın avantajları şu şeklide sıralanabilir (Mustapha & Lai, 2017: 54-55);

- Bilişim teknolojisi, denetçilerin çalışmalarını daha verimli ve etkili hale getirmelerine yardımcı olur, denetim süreci boyunca yapılan önemli testlerin süresini kısaltabilir ve üretkenliklerini artırabilir.
- Bilişim teknolojisi, derinlemesine bilgi araştırması, düzeltici işlem analizi, kapsamlı denetim uygulamaları, sürekli denetim uygulamaları ve zamanında denetim raporlaması imkânı tanır.

- Bilişim teknolojisi, denetçilerin numune seçim süreci açısından önemli test sürelerini kısaltmasına yardımcı olabilir. Denetimde istatistiksel ve istatistiksel olmayan örnekleme yöntemlerinin kullanılmasını sağlar.
- Bilişim teknolojisi araçlarını denetim süreci boyunca kullanan denetim firmalarının gelirleri artış gösterebilir.
- Özel denetim yazılımları ve diğer teknolojiler denetim süresini kısaltabilir.
- Denetim teknolojileri, gereksiz dokümanların ortaya çıkmamasını veya yazdırılmamasını sağlayarak işletme maliyetini azaltabilir.
- İletişim ve internet teknolojileri denetçilerin müşterileri veya meslektaşlarıyla ile olan iletişimini her an görüntülü veya sesli olarak gerçekleştirme imkanını vererek bu konuda oluşacak maliyetlerin en az seviyede olmasını sağlamaktadır.
- Bilgisayar uygulamaları küçük çapta işlemleri otomatikleştirerek işlem süresini önemli ölçüde azaltırken bu işlevleri gerçekleştirmek için görevli olan kıdemsiz denetçilerin daha karmaşık görevlere konsantre olmalarına ve bireysel performanslarını geliştirmelerine olanak tanır. Üst düzey denetçiler, normal olarak, kıdemsiz denetçilerin çalışmalarını gözden geçirecek, denetim planlarının geliştirilmesine ve denetim faaliyetlerinin düzenlenmesine yardımcı olacaktır.
- Bir denetim yazılımı, gerekli tüm denetim prosedürlerini ortak bir listede düzenleyebilir ve bunları çalışma kağıtlarındaki maddelere ve bu üst düzey denetçilere çapraz referans olarak verebilir ve üretkenliklerini artırabilir. Bir denetim yöneticisi, normal olarak, astlarından gelen çalışma kâğıtlarının amiri veya gözden geçiricisi olarak görev yapar. Denetim yazılımı, elektronik formatta gençler ve üst düzey yöneticiler tarafından toplanan tüm denetim kanıtlarını düzenleyebilir ve denetim yöneticileri bu tür verileri gözden geçirirken daha etkili olacaktır.

Denetçi, bilişim teknolojilerindeki değişmelere ve gelişmelere uyum sağlayabildiği takdirde, denetçinin müşterilerine sunacağı hizmetlerin kapsamı genişler; denetim sürecindeki rutin işlerin ve sürecin sonucundaki denetim amacının yerine getirilmesinin yanı sıra, müşterinin iş planlarının geliştirilmesi, iş risklerinin değerlendirilmesi ve performans ölçümü gibi hizmetler sunulabilir ve bu durumda denetimin kalitesi artar (Turan, 2006: 30-31).

7. Sonuç

Kısa bir süre önce, denetimler yalnızca mali bilgi yığınlarını elle inceleyen muhasebeciler tarafından gerçekleştirilirdi. Ancak günümüzün dijital dünyasındaki verilerin patlaması göz önüne alındığında, denetim mesleğinin geleneksel süreçlerini geliştirmesi ve robotik, otomasyon ve bilişsel teknoloji dahil olmak üzere ileri teknoloji araçlarını benimsemesi kritik önem taşımaktadır.

Denetimde teknolojinin benimsenmesi ile birlikte denetçinin, işletmenin faaliyet alanı hakkında daha derinlemesine bilgi sahibi olması sağlanmış ve bunun sonucunda daha geniş bir denetim faaliyeti olan kalemlere odaklanabilme imkânı ortaya çıkmıştır.

Denetim mesleği ve denetim uygulamaları, teknolojik gelişmelerle birlikte birçok değişikliğe uğramış ve günümüzde geldiği noktaya kadar da pek çok evreler geçirmiştir. Denetimde teknoloji kullanımı ile birlikte süreç hata ve hile bulma odaklı yapıdan, teknoloji tabanlı önleme odaklı bir yapıya doğru değişmektedir.

Yeni teknoloji, denetçilerin bir şirketin finansal verilerini büyük miktarlarda analiz etmesini ve yalnızca bir örneği test etmek yerine şirketin işlemlerinin %100'ünü test etmesini

mümkün kılar. Gelişmiş araçlar, denetçilerin şirket operasyonlarına daha derin bir bakış açısı kazandırmak için gelişmiş analizler yapmasını sağlar.

Teknoloji, denetçilerin günümüzün “makul güvencesi” seviyesinden daha yüksek bir güvence sağlamalarına olanak verebilir. Teknolojik ilerlemeler, denetçileri daha sürekli bir denetim ve izleme modeline bile taşıyabilir.

Denetçi, teknolojik ortamda denetim yapabilmek için belli bir düzeyde bilgi ve deneyime sahip olmalıdır. Denetim mesleğindeki değişimin benimsenmesi için farklı beceri ve yeteneklere sahip insanların eğitilmesi ve geliştirilmesi gerekecektir. Çünkü değişen denetim uygulamaları neticesinde, sadece denetim işlevini yerine getiren değil aynı zamanda bu işlevi yerine getirmesinde yardımcı olan teknolojiyi geliştiren ve uygulayan denetçilere ihtiyaç duyulacaktır.

Kaynakça

Aktuğlu, M. A. (1983). *Denetleme ve Revizyon*, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları No:1.

Allahverdi, M. (2018). Bilişim Teknolojilerinin Devlet Hizmetlerine Etkisi: Azerbaycan Örneği, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 17 (65), 79-89. DOI: 10.17755/esosder.297238

Allahverdi, M. & Kuzucu, S. C. (2017). Azerbaycan Vergi Sistemi'nin E-Dönüşüm Süreci ve Vergi Gelirlerine Etkisi, *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 4 (7), 83-95. DOI: 10.20860/ijoses.310836

Aslan, B. (2010). Bir Yönetim Fonksiyonu Olarak İç Denetim, *Sayıştay Dergisi*, (77), 63-86.

Ay, M. (2007). *Bilişim Teknolojilerinin Muhasebe Denetiminde Kullanılması ve Türkiye'de Faaliyet Gösteren Bağımsız Denetim Firmalarında Bilişim Teknolojilerinin Kullanım Düzeyi Üzerine Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Baysan, S. (2018). *Yakın Gelecekte Bilişim Teknolojileri*, <https://arsiv.ideaport.org.tr/blog/yakin-gelecekte-bilisim-teknolojileri>, (13/11/2018).

Böcek, B. (2014). *Bilgi Teknolojileri Denetiminin İçeriği ve Mali Denetimde Karşıladığı Riskler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Deloitte (2017). *Digital Round Up- 2016'dan 2017'ye geçerken dijital dönüşüm ve UX stratejisinde sahneyi neler paylaşıyor?*, <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/tr/Documents/technology/digital-round-up.pdf>, (01/11/2018).

Dimovski, V. & Skerlavaj, M. (2004). Information-Communication Technologies as Management Tool: Case of Slovenia, *Zagreb International Review of Economics & Business*, Conference Issue, 83-96.

Durmuş, C. N. & Taş, O. (2008). *SPK Düzenlemeleri ve 3568 Sayılı Mevzuat Kapsamında Denetim*, İstanbul: Alfa Yayınları.

Etkin, M. (2017). *Denetimde Teknoloji Kullanımının Denetim Maliyetlerinin Düşürülmesine Etkileri*, XII. Uluslararası Türkiye Muhasebe Denetimi Sempozyumu, Antalya.

Ertaş, F. C., & Güven, P. (2008). Bilgi Teknolojilerinin Denetim Sürecine Etkileri, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (37), 50-59.

Ghasemi, M., Shafeiepour, V., Aslani, M. & Barvayeh, E. (2011). The Impact of Information Technology (IT) on Modern Accounting Systems, *Procedia- Social and Behavioral Sciences*, Published by Elsevier Ltd., (28), 112-116.

Greenstein, M., & McKee, T. E. (2004). Assurance practitioners' and educators' self-perceived IT knowledge level: an empirical assessment, *International Journal of Accounting Information Systems*, 5(2), 213-243.

Güredin, E. (2000). *Denetim*, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım AŞ.

Hien, N. M. (2014). A Study on Evaluation of E-Government Service Quality, *International Scholarly and Scientific Research & Innovation*, 8(1), 16-19.

Hunton, E. J. (2002). Blending Information and Communication Technology with Accounting Research, *Accounting Horizons*, 16(1), 55-67.

Khasawneh T. R. & Abu-Shanab A. E. (2013). E-Government and Social Media Sites: The Role and Impact, *World Journal of Computer Application and Technology*, 1(1), 10- 17.

Kavut, L., Taş, O. ve Şavlı, T. (2009). *Uluslararası Denetim Standartları Kapsamında Bağımsız Denetim*, İstanbul: İSMMMO Yayın No: 130.

Koçdemir, M. (2018). Bilişim Teknolojilerinin Denetimi, <http://mevzuatsal.com/kose/bilisim-teknolojilerinin-denetimi.html>, (01.12.2018).

Mustapha, M & Lai, S. J. (2017). Information Technology in Audit Processes: An Empirical Evidence from Malaysian Audit Firms, *International Review of Management and Marketing*, 7(2), 53-59.

Ölekli, H. & Durmaz, E. (2016). Veri Analizi Denetimin Kalitesi ve Değerini Artırır, *KPMG Gündem*, (25), 50-53.

Önce, S. & İşgüden, B. (2012). İç Denetim Faaliyetinin Gelişen ve Değişen Bilgi Teknolojileri Ortamı Açısından Değerlendirilmesi: İMKB-100 Örneği, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 10(17), 38-70.

Özbilgin, İ. G. (2003). Bilgi Teknolojileri Denetimi ve Uluslararası Standartlar, *Sayıştay Dergisi*, (49), 123-128.

Patrick, O. G., Anthony, A. and Yaw, B. (2013). The Adoption Of Information and Communication Technology In The Public Sector; A Study Of The Financial Management In The Ghana Education Service (GES), *International Journal of Scientific & Technology Research*, 2(12), 327-335.

Pekiner, K. (1988). *İşletme Denetimi (İşletme Analizleri)*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 5. Basım.

Selvi, Y., Türel, A. ve Şenyiğit, Y. B. (2005). *Elektronik Bilgi Ortamlarında Muhasebe Denetimi*, VII. Türkiye Muhasebe Denetimi Sempozyumu, Antalya, Türkiye, 20-24 Nisan, 301-315.

Silvoso, J. (1972). Report of the Committee on Basic Auditing Concepts, *The Accounting Review*, (47), 15-74. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/244879>

Sugiharto, T. (2009). Impacts of Information Technology on Business Performance of Small-Sized Agribusiness Firms, *Jurnal Ilmiah Ekonomi Bisnis*, 14(3), 161-167.

Turan, D. (2006). *Vergi Denetiminde Bilgisayar Destekli Denetim Teknikleri ve Bir Uygulama*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yıldırım, S. (2017). *Bilgi Sistemleri Denetim Süreçleri Yeterli Etüdü*, Sermaye Piyasası Kurulu Denetleme Dairesi, Ankara.

Yıldız, Ö. R. (2007). Bilişim Sistemleri Denetimi ve Sayıştay, *Sayıştay Dergisi*, (65), 173-185.

Zhao F., Collier A. and Deng H. (2014). A Multidimensional and Integrative Approach To Study Global Digital Divide and E-Government Development, *Information Technology & People*, 27(1), 38-62.

Determination of The Thermal Conductivity of Varnished and Exposed Seawater Vapor Sprucewood

Cemal ÖZCAN¹, Hakkı Özkan YARAYAN²

Abstract

In this study, changes in the thermal conductivity properties of wood varnishes which exposed to seawater vapor were tested. Oriental Spruce (*Picea Orientalis L.*) was used as the testing wooden material. The polyurethane satin yacht varnish (Goldspar), shiny synthetic yacht varnish (Original), double-component polyurethane yacht varnish (Perfection), tungoil-based shiny synthetic yacht (Schooner) and anti-scratch glossy polyurethane yacht (Compass) varnishes were used for finishing. Test specimens were exposed to seawater vapor at 49 ± 2 °C for 6, 24, 60 and 96 hours. Thermal conductivity tests were performed according to ASTM-C 1113-99 hot-wire method Quick Thermal Conductivity-500 thermal conductivity tester using PD-11 probe. When samples exposed to steam for 96 hours were compared with each other, the lowest thermal conductivity value is measured in samples varnished with polyurethane yacht (Goldspar) while the highest was observed in samples varnished with anti-scratch glossy polyurethane yacht (Compass). It was observed that there is a significant correlation between the duration of the steaming and the increase in the value of the thermal conductivity.

Keywords: Thermal Conductivity, Wood Material, Spruce, Varnish, Surface Treatment.

JEL Codes: L73, L79

Deniz Suyu Buharına Maruz Bırakılmış Vernikli Ladin Ağaç Malzemenin Isı İletkenliğinin Belirlenmesi

Özet

Bu çalışmada, deniz suyu buharına tabi tutulmuş masif ağaç malzeme yüzeylerindeki ahşap verniklerinin ısı iletkenlik özelliklerinde oluşacak değişiklikler test edilmiştir. Ağaç malzeme olarak Doğu Ladini (*Picea Orientalis L.*) kullanılmıştır. Üst yüzey işlemleri için ise poliüretan saten yat verniği (Goldspar), geleneksel parlak sentetik yat verniği (Original), çift komponentli poliüretan yat verniği (Perfection), tung yağlı bazlı parlak sentetik yat verniği (Schooner) ve sert mukavementli parlak poliüretan yat verniği (Compass) uygulanmıştır. Verniklenmiş örnekler 6, 24, 60 ve 96 saat sürelerle 49 ± 2 °C sıcaklıkta deniz suyu buharına maruz bırakılmıştır. Isı iletkenlik deneyleri ASTM C 1113-99 hot-wire metoduyla Quick Thermal Conductivity -500 ısı iletkenliği test makinesinde PD- 11 sensör probu kullanılarak

¹Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi, cemalozcan@karabuk.edu.tr

²Yüksek lisans Öğrencisi, Karabük Üniversitesi, ozkanyarayan@gmail.com

yapılmıştır. Verniklenmiş ve 96 saat deniz suyu buharında bekletilmiş örnekler karşılaştırıldığında, ortalaması en yüksek ısı iletkenliği sert mukavementli parlak poliüretan yat verniğinde (Compass), en düşük ısı iletkenliği poliüretan saten yat verniği (Goldspar) verniğinde gözlemlenmiştir. Deniz buharında bekletme süresinin artışıyla ısı iletkenliği arasında doğru orantı gözlemlenmiştir.

Anahtar kelimeler: Isı iletkenliği, ağaç malzeme, ladin, vernik, üst yüzey işlemleri

1. Giriş

Ağaç malzeme milyonlarca yıl yeryüzün de var olmuş ve varoluştan günümüze kadar gelmiş nadir maddelerden biridir. Yapısal özellikleri ile uzun süreler kullanılan doğal ve estetik özelliklerinden dolayı tercih edilen bir malzemedir Dünyada ilk çağlardan bu yana birçok araç ve gereç yapımında kullanılmış ve ihtiyaç duyulmuş bir malzeme ağaç malzeme çeşitli nedenlerle gün geçtikçe hammaddesi azalan daha değerli hale gelmektedir. Günümüz de nüfus artışı sebebi ile ağaç malzeme daha değerli olmuştur. Bu yüzden kullanım alanları daha verimli yönlere çevrilmiştir.. Birden çok özelliğinden dolayı farklı sektörlerde ve alanlarda kullanılan ahşap malzeme yat ve tekne imalat endüstrisinde de uzun yıllardır vazgeçilmez bir malzeme olarak kullanıldığı bilinmektedir (Bozkurt & Göker 1981), (Bozkurt & Erdin 1997), (Özcan 2011), (Ulay & Çakıcıer 2017).

Ağaç malzeme gözenekli yapısı sebebiyle, ısıl iletkenliği bakımından diğer yapı malzemelerine üstünlük sağlamaktadır (Gu & Zink-Sharp 2005). Isıl iletkenlik katsayısı, yoğunluğun, nem miktarının, sıcaklığın veya ağaç malzemesi ekstraktlarının artmasıyla artar (Simpson & TenWolde 1999). Isı iletkenliğinin sıcaklık, yoğunluk, gözeneklilik ve anizotropinin etkilerinin ağaç malzemedeki hücre lümenine karşı baskın ısı aktarımı mekanizması, boşluklar boyunca ısı iletimi olmaktadır (Suleiman vd. 1999). Farklı ağaç malzemelere uygulanan vernik ve boya gibi üstyüzey işlemlerinin ağaç malzemenin ısı iletkenlik katsayısını arttırdığı daha önce yapılan çalışmalarda görülmüştür(Kurt vd. 2009), (Şahin Kol vd. 2010), (Uysal vd. 2011). Yat (marina) endüstrisinde kullanılan ağaç malzeme numunelerini 49±2 °C’de ve 6, 24, 60 ve 96 saat deniz suyu buharına maruz tutulması sonucunda kontrol örneklerine göre vernikli yüzeylerin tamamında pürüzlülük oranı azaldığı ve ağaç malzemeler deniz suyu buharına maruz kalarak bünyesine rutubet aldığı, hacimsel olarak genişlediği ve sertlik değerlerinde azalma meydana geldiği saptamıştır(Dalyan 2010).

Bu çalışmanın amacı, deniz suyu buharına tabi tutulmuş Doğu Ladini (*Picea Orientalis* L.) masif ağaç malzemenin ısı iletkenlik katsayısı değerlerini belirlemektir. Bu amaçla poliüretan saten yat verniği, geleneksel parlak sentetik yat verniği, çift komponentli poliüretan yat verniği, tung yağı bazlı parlak sentetik yat verniği ve sert mukavementli parlak poliüretan yat verniği uygulanmış Doğu Ladini (*Picea Orientalis* L.) örnekleri 6, 24, 60 ve 96 saat süreyle deniz suyu buharına tabi tutulmuştur.

Teşekkür: Karabük Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimince KBÜBAP-17-YL-251 numaralı proje kapsamında verilen maddi destekten dolayı Karabük Üniversitesi Rektörlüğü’ne teşekkür ederiz.

2. Materyal ve Metod

2.1. Ağaç malzeme

Bu çalışmada, yat endüstrisinde kullanılan ağaç malzemelere iyi bir alternatif olabilecek Doğu Ladini (*Picea Orientalis* L.) ağaç malzeme kullanılmıştır. Ağaç malzemelerin tamamı

Karabük EVS orman ürünlerinden temin edilmiştir. Deney numuneleri sertlik, yumuşaklık, ardaksız ve budaksız, düzgün lifli, sağlam vb. olmak şartıyla piyasadan rastgele seçilerek alınmıştır. Ağaç malzemeler hava kurusu halini alıncaya kadar kurutma işlemine tabi tutulmuştur. Ağaç malzemeler Karabük üniversitesi teknoloji fakültesi mobilya ve dekorasyon bölümü atölyesinde ve Karabük üniversitesi teknoloji fakültesi mobilya ve dekorasyon bölümü laboratuvarında kesilmiş ve deneylere tabi tutulmuştur.

2.2. Üst Yüzey Malzemesi

Bu çalışmada, Poliüretan vernikleri ve sentetik vernikler kullanılmıştır. Bu vernikler Poliüretan vernik (Perfection Plus, Goldspar Satin ve Compass) ve Sentetik vernik (Original ve Schooner) olmak üzere iki ayrı grup ve beş farklı çeşitten oluşmaktadır. Yat vernikleri İstanbul'dan Yacht Paint firmasından İnternational boya vernikleri olarak temin edilmiştir.

2.3. Yoğunlukların belirlenmesi

Deney örneklerin rutubetleri TS 2471 yoğunlukları TS 2472 esaslarına uyularak belirlenmiştir. Buna göre; deney örnekleri 20 ± 2 °C sıcaklık ve 65 ± 5 bağıl nem şartlarındaki iklimlendirme dolabın da değişmez ağırlığa ulaşmaya kadar bekletildikten sonra 0,01g duyarlıklı analitik terazi ile tartılmıştır. Aynı zamanda boyutları $\pm 0,01$ mm duyarlıklı dijital kumpas ile ölçülerek hava kurusu yoğunluğuna ulaşmış ve ulaşmadığı tespit edilmiştir.

$$\delta_{12} = \frac{M_{12}}{V_{12}} \text{ g/cm}^3$$

eşitliğinden hesaplanmıştır.

M_{12} = Örnek ağırlığı (g)

V_{12} = Örnek hacmi (cm^3) ifade etmektedir

2.4. Deney Örneklerinin Hazırlanması

Ağaç malzemeler budaksız, ardaksız, dayanıklı, düzgün lifli, ağaçların diri odun kısmından, reçine barındırmayan, tül teşekkülü olmayan, büyüme kusurları bulunmayan parçalardan seçilmiştir. Boyutları ise $100 \times 100 \times 20 \text{ mm} \pm 0.8 \text{ mm}$ boyutlarında düzgün şekilde kesilmiştir. Doğu ladini (*Picea Orientalis L.*) ağaç malzeme ve 5 değişik vernik çeşidi için 20 + 5 (kontrol) adet deney numunesi kesilmiştir. Buna göre; $4 \times 25 = 100$ adet Ladin ağaç malzeme örnekleri hazırlanmıştır. Üst yüzey işlemlerinde poliüretan ve sentetik vernik olmak kaydı ile iki farklı üst yüzey işlemi maddesi ASTM-D 3023 Esaslarına göre uygulanmıştır. Üst yüzey işlemi maddelerinin hazırlanması ve uygulanmasında üretici firmanın önerileri dikkate alınmıştır. Önerilen tinerler inceltici madde oranı dikkate alınmış ve deney örneklerinin üzerine fırça ile sürülerek uygulanmıştır. Yine üretici firmanın belirlediği bekleme süresi boyunca bekletilmiş ve zımpara işlemi uygulanmıştır.

En az 4 kat en fazla 6 olmak şartıyla kullanılan vernikler en başta olmak üzere ve her kat için 200–230'luk zımpara ile yüzey pürüzlüğü temizliği yapılmıştır. Yapılan tez çalışmasında ağaç malzemelerin marina edilebilmesi için deniz suyu buharına tabi tutulmuştur. Deniz suyunu Zonguldak'ın Kozlu ilçesinden Kozlu sahilinden rastgele varil ve damacanalara doldurarak toplamda 150 litre deniz suyu temin edilmiştir. Daha sonra Karabük Üniversitesi

Teknoloji Fakültesinde bulunan Mobilya ve Dekorasyon Bölümüne ait olan laboratuvardaki özel olarak hazırlanmış kazandan yardım alınarak deniz suyu buharı elde edilmiştir. 90 cm boyunda 55 cm çapında bulunan kazanın içerisinde bulunan rezistans ısıtılarak içerisindeki suyun buharlaşması sağlanmaktadır. Üstünde bulunan ısı paneli sayesinde de iç sıcaklığı bilinip dışarıda bulunan kontrol panelinden de istenilen sıcaklığa getirilebilir. Bu sayede ağaç malzemeler bu özel olarak hazırlanmış kazan da 49 ± 2 °C’ de kontrol, 6, 24, 60 ve 96 saat olma koşuluyla içerisinde bekletilerek Marine edilmiştir. Numuneler içerisinde dik bir şekilde konumlandırılmıştır.

2.5. Isı İletkenliği Deneyi

Isı iletkenlik deneyleri ASTM C 1113-99 hot-wire metoduyla Quick Thermal Conductivity -500 ısı iletkenliği test cihazında PD- 11 sensör probu kullanılarak yapılmıştır. Tüm deneylerden önce cihazın önce kalibrasyon ölçümleri yapılmıştır. Deney malzemelerinin önce kontrol grupların kontrol grupları daha sonra vernikli kontrol gruplarının ve en son deniz suyu buharına tabi tutulmuş 6, 24, 60 ve 96 saatlik parametrelerdeki vernikli ağaç malzemelerinin ısı iletkenliği ölçümleri yapılmıştır. Tüm ağaç malzeme örneklerinin hem teğet hem de radyal yönde ısı iletkenlikleri değerleri ölçülmüş ve bu değerleri ortalamaları kullanılmıştır.

3. Bulgular ve Tartışma

Deneylerde kullanılan Doğu Ladini ağaç malzemesinin tam kuru yoğunluğu 0,38 g/cm³ ve hava kurusu yoğunluğu 0,42 g/cm³ ölçülmüştür. Farklı vernikler (poliüretan ve sentetik) kullanılarak deniz suyu buharında bekletilen Doğu Ladini örneklerinin ısı iletkenlik deney sonuçları Tablo 1.’de verilmiştir.

Tablo 1.Doğu Ladini Isı İletkenlik değerleri (Kcal/mh°C)

Vernik	Bekletme Süresi	Ortalama	Standart Sapma	Vernik	Bekletme Süresi	Ortalama	Standart Sapma
Kontrol	Kontrol	0,1007	0,00900	Çift kompenantlı poliüretan yat verniği	Kontrol	0,1161	0,00787
	6 saat	0,1117	0,00379		6 saat	0,1221	0,00364
	24 saat	0,1122	0,01553		24 saat	0,1291	0,01408
	60 saat	0,1258	0,00689		60 saat	0,1322	0,01060
	96 saat	0,1334	0,00531		96 saat	0,1525	0,00497
Poliüretan saten yat verniği	Kontrol	0,1181	0,01070	Tung yağı bazlı parlak sentetik yat verniği	Kontrol	0,1190	0,00676
	6 saat	0,1216	0,01112		6 saat	0,1240	0,00642
	24 saat	0,1257	0,00991		24 saat	0,1288	0,00693
	60 saat	0,1295	0,01084		60 saat	0,1422	0,01450
	96 saat	0,1355	0,00685		96 saat	0,1465	0,01174

Geleneksel parlak yat verniği	Kontrol	0,1182	0,00569	Sert mukavementli parlak poliüretan yat verniği	Kontrol	0,1157	0,00783
	6 saat	0,1228	0,01270		6 saat	0,1221	0,00364
	24 saat	0,1322	0,00945		24 saat	0,1300	0,01417
	60 saat	0,1379	0,00782		60 saat	0,1335	0,01072
	96 saat	0,1446	0,00762		96 saat	0,1543	0,00501

Verniklenmiş ve 96 saat deniz suyu buharında bekletilmiş örnekler karşılaştırıldığında, en yüksek ısı iletkenliği ortalaması 0,1543 Kcal/mh°C ile Sert mukavementli parlak poliüretan yat verniğinde, en düşük ısı iletkenliği 0,1355 Kcal/mh°C poliüretan saten yat verniğinde bulunmuştur. Verniklenmemiş ve deniz suyu buharında bekletilmeyen örneklerin ısı iletkenliği değeri 0,1007 Kcal/mh°C bulunmuştur. Bekletme süresinin ve vernik türünün ısı iletkenliğe etkisine ilişkin çoklu varyans analizi sonuçları Tablo 2.'de verilmiştir.

Tablo 2. Bekletme Süresinin ve Vernik Türünün Isı İletkenliğe Etkisine İlişkin Çoklu Varyans Analizi Sonuçları

Varyans Kaynağı	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F Değeri	P Değeri
Uygulanan Model	0,044(a)	29	0,002	17,177	0,000
A	0,009	5	0,002	19,691	0,000
B	0,032	4	,008	91,801	0,000
A*B	0,003	20	,000	1,623	0,037
Hata	0,024	270	8,747E-5		

A: Vernik türü B: Bekletme süresi

Çoklu varyans analizi sonuçlarına göre, vernik türü ve bekletme süresi ayrı ayrı ısı iletkenliği üzerinde anlamlı bulunmuştur. Bunun yanında vernik türü ve bekletme süresi aynı anda ısı iletkenliği üzerinde anlamlı bulunmuştur. Doğu Ladini ağaç malzemenin vernik türü Duncan testi sonuçları Tablo 3.'de verilmiştir.

Tablo 3. Doğu Ladini ağaç malzemenin vernik türü Duncan testi

Vernik Türü	Ortalama	Homojenlik Grubu
Kontrol	0,1168	A
Poliüretan saten yat verniği	0,1261	B
Çift komponentli poliüretan yat verniği	0,1304	C
Sert mukavementli parlak poliüretan yat verniği	0,1311	C
Geleneksel parlak yat verniği	0,1311	C
Tung yağı bazlı parlak sentetik yat verniği	0,1321	C

Vernik türünün istatistiksel olarak karşılaştırılması sonucu kontrol grubu, poliüretan saten yat verniği arasında istatistiksel fark görülmektedir. Ayrıca çift kompenantlı poliüretan yat verniği, sert mukavementli parlak poliüretan yat verniği, geleneksel parlak yat verniği, tung yağı bazlı parlak sentetik yat verniği arasında istatistiksel fark görülmemektedir. Doğu Ladini ağaç malzemenin bekletme süresi Duncan testi sonuçları Tablo 4’de gösterilmiştir.

Tablo 4. Doğu Ladini ağaç malzemenin bekletme süresi Duncan testi sonuçları

Bekletme Süresi	Ortalama	Homojenlik Grubu
Kontrol	0,1146	A
6 saat	0,1207	B
24 saat	0,1264	C
60 saat	0,1335	D
96 saat	0,1444	E

Bekletme süresinin istatistiksel olarak karşılaştırılması sonucu bütün bekletme süresi grupları arasında istatistiksel fark görülmektedir.

4. Sonuçlar

Bu çalışmada, Doğu Ladini ağaç malzemesinin ısı iletkenlik katsayısı değerleri incelendiğinde; verniklenmemiş ve 96 saat deniz suyu buharında bekletilmiş tüm örnekler içinde en yüksek ısı iletkenliği ortalaması Sert mukavementli parlak poliüretan yat verniği (Compass) verniğinde 0,1543 ile en düşük ısı iletkenliği deniz suyu buharında bekletilmeyen ve verniklenmemiş örneklerde 0,1007 ile görülmüştür. Verniklenmemiş ve verniklenmiş örneklerin ısı iletkenlik katsayıları karşılaştırıldığında verniklenmemiş örneklere göre; Poliüretan saten yat verniği (Goldspar Satin) uygulanan örneklerde yaklaşık %8, Çift kompenantlı poliüretan yat verniği(Perfection Plus), Sert mukavementli parlak poliüretan yat verniği (Compass), Geleneksel parlak yat verniği (Original) uygulanan örneklerde yaklaşık %12 ve Tung yağı bazlı parlak sentetik yat verniği(Schooner) uygulanan örneklerde yaklaşık %13 artış gösterdiği gözlemlenmiştir. Deniz suyunda bekletilmemiş ve bekletilmiş örneklerin ısı iletkenlik katsayıları karşılaştırıldığında deniz suyunda bekletilmemiş örneklere; 6 saat bekleyen örneklerde yaklaşık %5, 24 saat bekleyen örneklerde yaklaşık %10, 60 saat bekleyen örneklerde yaklaşık %17, 96 saat bekleyen örneklerde yaklaşık %26 artış gösterdiği gözlemlenmiştir. Deniz suyu buharına maruz kalacak Doğu Ladini ağaç malzemedeki ısı iletiminin düşük olması istenen durumlarda Poliüretan saten yat verniği (Goldspar Satin) ile verniklenmesi, ısı iletiminin yüksek olması istenen durumlarda ise Sert mukavementli parlak poliüretan yat verniği (Compass), Geleneksel parlak yat verniği (Original) ve Tung yağı bazlı parlak sentetik yat verniği(Schooner) ile verniklenmesi önerilebilir.

Kaynakça

ASTM C1113-99, (2004) Standard Test Method for Thermal Conductivity of Refractories by Hot Wire (Platinum Resistance Thermometer Technique).

ASTM D-3023., (1981) “Determination of Resistance of Factory Applied Coatings on Wood Products of Stain and Reagents”, ASTM Standards, USA, 301-305.

Bozkurt, Y. & Göker, Y.(1981). *Orman Ürünlerinden Faydalanma*. İstanbul : İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Yayınları.

Bozkurt, Y ve Erdin, N. (1997) *Ağaç teknolojisi*. İstanbul : İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Yayınları.

Dalyan, B. (2010) *Marine Koşullarının Verniklenmiş Ahşap Malzeme Üzerine Etkileri*, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Karabük, Karabük Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü,

Gu, H. M. & Zink-Sharp, A., (2005). Geometric Model for Softwood Transverse Thermal Conductivity. Part I. *Wood and Fiber Science*, 37(4), 699-711.

Kurt, Ş., Uysal, B. and Ozcan, C., (2009) “Thermal Conductivity of Oriental beech Impregnated with Fire Retardant”, *Journal of Coating Technology and Research*, 6(4) :523-530.

Özcan, C. (2011) *Yeni Bir Yanma Düzenine Hazırlanması ve Isıl İşlem Görmüş Ağaç Malzemelerin Yanma Özelliklerinin Belirlenmesi*.Yayınlanmış Doktora Tezi, Bartın : Bartın Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Simpson, W. & TenWolde, A. (1999) Physical Properties and Moisture Relations of Wood, *Wood handbook*, Chapter 3, Madison.

Suleiman, B. M., Larfeldt, J., Leckner, B., Gustavsson, M. (1999) “Thermal conductivity and diffusivity of wood”, *Wood science and technology*, 33(6): 465-473.

Şahin Kol H., Uysal, B., Kurt, Ş. and Ozcan, C., (2010) "Thermal Conductivity of Oak Impregnated with Some Chemicals and Finished", *BioRes*. 5(2), 545-555.

TS 2471, (1976) Odunda Fiziksel ve Mekaniksel Deneylemler için Rutubet Miktarı Tayini, Türk Standartları Enstitüsü, Ankara.

TS 2472, (1976) Odunda, Fiziksel ve Mekaniksel Deneylemler için Birim Hacim Ağırlığı Tayini, Türk Standartları Enstitüsü, Ankara.

Ulay, G. & Çakıcıer, N., (2017) “Yat Ve Tekne İmalatında Kullanılan Ağaç Türlerine Uygulanan Hızlandırılmış Yaşlandırma (Quv) İşleminin Koruyucu Katman Üzerine Etkisi” *Journal of Advanced Technology Sciences*, 6(3): 212-218

Uysal, B., Yapıcı, F., Kol, H. Ş., Özcan, C., Esen, R., ve Korkmaz, M., (2011) "Emprenye Yapılmış Ağaç Malzeme Üzerine Uygulanan Üstyüzey İşlemlerinin Isı İletkenliklerinin Belirlenmesi", 6th International Advanced Technologies Symposium, (May): 16–18, Elâzığ.

Music Therapy in Different Cultures

H. Zeynep ÇİLİNGİR¹

Abstract

Music therapy is an effective technique which has taken different forms in different cultures. It can be used for curing physical and mental diseases, as well as finding one's inner balance. Today, there has been an increasing interest in this technique due to its effective applications.

In the West, music therapy is accepted as a clinical discipline and widely used to overcome negative affects of diseases such as autism, dementia and Alzheimer's. In the East, (China, Tibet, India, Middle Eastern countries) music therapy focuses more on the elements of energy and aim to cure by restoring one's spiritual balance.

In this presentation, music therapy applications in different cultures will be examined. Different music therapy techniques, their applications, and results will be compared with examples.

Keywords: Music, Music Therapy, Culture

JEL Codes: Y90

Farklı Kültürlerde Müzik Terapi

Özet

Müzik terapi, yüzyıllardır kullanılan, farklı kültürlerde farklı şekillerde form bulmuş etkili bir tekniktir. Fiziksel ve mental hastalıkları tedavi amaçlı kullandığı gibi kişinin içsel dengesini bulabilmesi amacıyla da kullanılabilen müzik terapi, etkili uygulamaları sayesinde günümüzde de gittikçe daha fazla ilgi görmeye başlamıştır.

Müzik terapi, Batı'da klinik bir disiplin olarak kabul edilmiş ve otizm, demans, alzheimer gibi hastalıkların etkileriyle başa çıkma konusunda yoğun olarak kullanılmaktadır. Doğu'da ise (Çin, Tibet, Hindistan, Orta Doğu ülkeleri) müzik terapi, daha çok enerjisel boyuta odaklanmakta, kişinin ruhsal dengesini yerine getirerek tedavi etmeyi amaçlamaktadır.

Bu sunumda farklı kültürlerdeki Müzik Terapi uygulamaları değerlendirilecektir. Farklı müzik terapi tekniklerinin uygulanış şekilleri ile alınan sonuçlar örneklerle karşılaştırılacaktır.

¹ Doç. Dr., Anadolu Üniversitesi, Devlet Konservatuarı, zcilingir@gmail.com

Anahtar Kelimeler: Müzik; Müzik Terapi; Kültür**1. Giriş**

Günümüzde gitgide büyüyen bir alan olan müzik terapi, insanlar ile müzik aracılığıyla terapik bir ilişki içine girerek istenilen sonuçlara ulaşılmasını hedefler. Bulgular, müzik terapinin insanlara duygularını ifade etmede, stres yönetiminde, ağrılarını hafifletmede, hafızayı güçlendirmede ve iletişimlerini güçlendirmede yardımcı olabildiğini göstermektedir (Moreland v.d., n.d.).

Oldukça uzun bir geçmişe sahip olan müzik terapinin kökleri Antik Yunan'a kadar dayanır. Bir kaç örnek vermek gerekirse, Pisagor, Eflatun ve Aristo müziğin koruyucu ve iyileştirici gücünü biliyorlardı; İncil'de de müzik terapiden bahsedilmiş, Kral David'in arp çalarak bir hastalığı iyileştirdiği yazılmıştır. Modern tıbbın babası Hipokrat da insan hastalıklarını iyileştirmek için müziği kullanırken, Antik Yunan'da da müzik, doğum sırasında kadınların acısını azaltmak için kullanılmıştır. İbn-i Sina da bu konu üzerine ayrıntılı yazılar yazmıştır. Hindistan'da ise efsaneye göre ünlü Hint müzisyeni Tiyagaraja, şarkı söyleyerek ölü bir insanı hayata geri döndürmüştür.

Yüzyıllardır var olan müzik terapi, farklı kültürlerin müziklerinin kendine has elementleri kullanılarak uygulanmış, farklı uygulama yöntemleri geliştirilmiştir.

2. Tarih Boyunca Farklı Kültürlerde Müzik Terapi

Müziğin insan davranışı ve sağlığı üzerinde iyileştirici etkisi olduğu düşüncesi çok eskiden beri biliniyordu. Antik Yunan, Arap ve Hint dünyası, müziğin iyileştirici gücünün farkındaydı ve bunu insanları tedavide tarih boyunca yoğun olarak kullanmışlardı.

Hindistan'da müziğin bilimi ile ilgili kaynaklar M.Ö. 4. yüzyıla kadar uzanmaktadır. 5.000 yıl öncesine dayanan Vedik geleneklere göre, Vedik şarkılar müzik tedavi için kullanılıyordu ve insan sesinin bu amaçla kullanımının pozitif veya negatif etkileri olabildiği biliniyordu (Sanivarapu, 2015: 210).

İslam dünyasında ise Zekeriya Er-Razi, İbn-i Sina ve Farabi müzikle tedavinin bilimsel temellerini atmışlardı. Onların yöntemleri hem Selçuklu, hem de Osmanlı doktorları tarafından uygulanarak 18. yüzyıla kadar geliştirilmişti (Somakcı, 2003).

Batı'da ise müzik terapiden ilk kez 1789 yılında *Columbian Magazine* adlı dergide yayınlanan bir makalede bahsedildi. 1800'lü yıllarda müziğin tedavi edici etkisi ile ilgili yazılar, tezler gittikçe artmaya başladı. 20. yüzyılda ise 1. ve 2. dünya savaşlarında doktorlar askerlerin tedavilerini desteklemek için müzik terapi yöntemine başvurarak bu yöntemin yayılmasına katkı sağladılar (AMTA, n.d.).

Günümüze bakıldığında müzik terapinin doğu kültüründeki geleneksel kullanımının dışında, tüm dünyada kabul edilmiş klinik, bilimsel bir sağlık uzmanlığı halini aldığını, tüm dünyada kuramsallaşmış bir müzik terapi tedavi yöntemi oluştuğunu, üniversitelerde ilginin giderek arttığı müzik terapi bölümleri açıldığını ve özellikle de otizm ve Alzheimer hastaları için müzik terapiye artan sıklıkla başvurulduğunu görmekteyiz.

2.1. Antik Yunan'da Müzik Terapi

Antik Yunan'da müziğin tüm kozmos ile ilişkisi olduğuna inanılıyordu ve bu yüzden müzik, en yüksek entelektüel ve sanatsal uğraş olarak saygı görüyordu. Antik Yunan filozofları arasında müzikle ilgili en temel bilgileri ortaya atmış olan Pisagor, müziği kaos ve uyumsuzluğa uyum getiren Tanrısal prensip olan Harmonia'nın birleştirici unsuru olarak görüyordu; bu yüzden de müziğin kutsal bir bilim olarak görülmesi gerektiğine ve asla eğlence amaçlı kullanılmaması gerektiğine inanıyordu. Aynı zamanda Pisagor, insan bedeninin fiziksel bakımı ve tedavisinin müzik ile anlaşılabilir yönetilebileceğine inanıyordu ve müziğin insan ruhu içinde uyumu ve doğa ile var olmanın uyumunu oluşturabileceğini düşünüyordu. Ayrıca, müziğin duygusal stresi ortadan kaldıracabileceğini, bedeni saflaştırmak için kullanılabilirliğini ve sağlık getireceğini düşünüyordu. Pisagor'a göre belirli müziklerin günün belirli saatlerinde, belirli mevsimlerde kullanılması gerekiyordu (Strohmeier & Westbrook, 1999: 78.). Örneğin bazı melodiler gece zihni yatıştırmak, iyi bir uyku ve güzel rüyalar sağlamak için kullanılırken, başka melodiler de sabah dinçlik sağlamak için kullanılıyordu (Opsopaus, 2004).

Pisagor'dan sonra Aristo ve Plato'nun da yazılarında müziğin insan sağlığı ve davranışını etkileyen özelliğinden bahsedilmiştir (AMTA, n.d.). Plato müziği "ruhun ilacı" olarak görüyordu ve *musica mundana* ile *musica humana*'nın bir uyum içinde olduğunu belirtiyordu. Yani evrenin müziğinin insan ruhu ve bedeninin uyumu üzerinde pozitif veya negatif etkisi olduğunu söylüyordu. Buna göre müzikte armoni değiştiğinde insan bedeni ve insan ırkı da dengeye gelmektedir, ve bu şekilde müziğin terapi değeri vardır. Plato aynı zamanda müziğin ruhun en derinliklerine girme gücüne sahip bir sanat olduğunu da söylemiştir.

Aristo ise müziğin arındırma etkisine sahip olduğuna ve arınma yoluyla rahatlama sağlayabileceğine inanıyordu (Moreland v.d., n.d.). *Poetics*'de çeşitli modların (ses dizelerinin) dinleyende farklı etkiler yarattığını, bazılarının depresif etkiler oluşturduğunu, bazılarının zihni zayıf düşürdüğünü, bazılarının dengeli, ortalama bir ruh hali oluşturduğunu ve bazılarının da coşkunluk uyandırdığını iddia etmişti (Paraskevopoulos, 2017).

2.1.1 Yunan Modları ve Etkileri

Antik Yunan'da kullanılan 8 mod, yani ses dizisi vardır. Bunlar: *Doryen*, *Hipodoryen*, *Frigyen*, *Hipofrigyen*, *Lidyen*, *Hipolidyen*, *Miksolidyen* ve *Hipomiksolidyen* olarak sıralanabilir. Pisagor teorisine göre her modun bağlı olduğu elementler, gezegenler vardır; modlar bunlara bağlı olarak belirli özellikler taşırlar ve insan üzerinde de bu özelliklere bağlı olarak belirli etkiler yaratırlar. Genel anlamda tek sayılı modlar bu etkileri artırır, çift sayılı modlar ise azaltırlar (hipo daha az anlamına gelir).

1) Doryen & 2) Hipodoryen Modları:

Bu modlar su elementi ile bağlantılıdır ve flegmatik yani soğukkanlı bir mizacı yönetirler ki bu da uyku, letarji, tembellek, yavaşlık ve unutkanlık yaratır ama aynı zamanda dengeli bir bağımsızlık ve içsel sükuneti de getirirler. Bu modlar güneş ve ayın güçlerini taşırlar. Böylece *doryen* modu güneşin gücünü verir ve letarjiye olan eğilimi azaltır. *Hipodoryen* ise tersine ay gücünü verir ki bu da uyku hali verir. Bu yüzden Pisagorcular *doryen* modunu sabah uyanmak ve zihinlerini temizlemek için, *hipodoryen* modunu ise gece yatmadan önce stresten arınmak ve güzel rüyalar görebilmek için kullanırlar.

2) Frigyen & 3) Hipofrigyen Modları

Bu iki mod ateş elementi ile bağlantılıdır ve fevri mizacı kontrol ederler. Flegmatik mizacın tam tersi olarak özellikleri cesaret, coşku ve tutkudur; ego ve irade ile ilişkilidir. Bu özellikler dengede olduğunda cesaret, pratik zeka ve liderlik özellikleri verir ama fazla olduğunda gurur, tahammülsüzlük yaratır ve öfkeli, saldırgan biri ortaya çıkartırlar. *Frigyen* modu Mars'ın gücünü uyandırır ki bu da fevri etkiyi çoğaltır; ancak *hipofrigyen* modu Merkür'ün gücünü uyandırır, nötrdür ve hem iyi hem kötü özellikleri destekler.

4) Lidyen & 5) Hipolidyen Modları

Bu modlar hava elementi ile bağlantılıdır ve neşeli bir mizacı etkilerler ki bu da neşe, iyimserlik, sıcakkanlılık uyandırır. *Lidyen* modu Jüpiter gücünü uyandırır, neşeli mizacı destekler ve sevinçli bir mutluluk hali verir. *Hipolidyen* ise Venüs gücünü çeker ve bu da hüzünlü, ağlamaklı bir ruh hali verir.

6) Miksolidyen & 7) Hipomiksolidyen

Bu modlar toprak elementi ile bağlantılıdır ve melankolik mizaca sahiptirler ki bu etkisi en komplike mizaçtır. Melankolik mizaç, dayanıklılık, katılık ve metanet verir ama aynı zamanda belirli bir uyuşukluk ve inat da getirir. *Miksolidyen* Satürn gücünü uyandırır ki bu da mizacın etkisini artırır. Bu, insanı felç eden bir depresyona götürebilir ama eğer dengede kullanılırsa iç gözlem, sanatsal deha, iyi bir hafıza, bilime olan sevgi ve dünyadan uzaklaşip kendini ruhani konulara vermeyi de sağlayabilir (Opsopaus, 2004).

2.2. Hint Müzik Terapisi

Hint öğretisine göre insan vücudunda 7 enerji merkezi, yani çakra, vardır ve bu merkezler belirli iç organ gruplarını ve vücudun işlevsel mekanizmasını kontrol ederler. Her bir merkezin belirli bir titreşimi vardır. Bu merkezlerin aşırı veya gereğinden az çalışması vücutta hastalık veya rahatsızlıklara sebep olur. Hint müzik terapisi 7 çakra, 7 nota, 72 bin enerji kanalı veya sinir ve 72 *Melakarta raga* arasında ilişki kurar. Bu ilişki sayesinde vücuttaki organlar ve sinir sistemi üzerinde müzik ile etki yaratmak mümkün olmaktadır.

Nada Yoga ve *Raga Chikitsa* denilen iki sistem kadim Hint müzik terapisinin temelini oluştururlar.

2.2.1 Nada Yoga

Nada Yoga sistemine göre tüm evren formunu sestten almıştır. Hint felsefesine göre ses, tabiatı itibariyle bilinç ile bağlantılıdır ve *Nada* terimi de aynı zamanda "bilincin akışı" anlamına gelir. Bu sistem, ses ve bilinç arasında spontane bir etkileşim sağlamaya odaklanır. *Nada yoga* egzersizleri nefesteki doğal ses titreşimleri aracılığı ve müzik enstrümanları ile üretilen belirli frekanslar aracılığı ile insan bedenindeki çakralara hitap eder. Uygulama, çakraların konumlarını senkronize etmeyi amaçlar. *Nada yoga*, enerji kanallarını temizlemekten, Tanrı'yı övmek amacıyla şarkı söylemeye kadar farklı uygulamaları kapsar (Sanivarapu, 2015: 210-11). Yapılan çalışmalarda bu tekniğin düzenli uygulanmasının deneklerde elektroensefalografideki alfa ritmini yükselttiği ve aynı zamanda genel sağlığı da iyileştirdiği gözlemlenmiştir. Aynı zamanda bu tekniğin, stresi azaltmada da etkili olduğu görülmüştür (Sanivarapu, 2015: 212).

2.2.2 Raga Chikitsa

Hint müziğindeki ses dizilerine *raga* denmektedir. *Raga Chikitsa* ise aslen eski bir Hint yazısının ismidir. Bu yazıda iyileştirici ragalardan bahsedilir ve terapi etkisi ve ruh halini düzelten özellikleri olan ragalar ile ilgili tavsiyelerde bulunulur (Sunda, 2007: 403).

Bazı ragalar ve etkileri şöyle sıralanabilir:

- *Raga Pooriya Dhansari* - Tatlı, derin, ağır ve stabil bir ruh hali yaratır ve mide ekşimesini engeller.
- *Raga Darbari (Darbari Kanada)* - Gerginliği gidermede çok etkili olduğu düşünülür.
- *Raga Todi* - Yüksek tansiyon hastaları için çok etkili bir rahatlama sağlar. Aynı zamanda soğukalgınlığı ve baş ağrısında etkilidir.
- *Raga Malkauns* - Düşük tansiyonu tedavi etmeye yardımcı olur
- *Raga Malhar* - Astım ve güneş çarpmasının tedavisinde yararlıdır.
- *Raga Hindol & Marava* - Kanı temizlemede yararlıdır .
- *Raga Kindolam* - Sindirimi güçlendirir. Mideyle ilgili sorunlarda etkilidir.
- *Raga Neelambari* - Uykusuzluktan kurtulmak için kullanılır.
- *Raga Ranjani* - Böbrek hastalıklarını tedavi eder (Raga Music Therapy, n.d.)

2.3. Türk-İslam Dünyasında Müzik Terapi

Türk-İslam Dünyasında müzik terapi ilk defa 9.yy'da başlamış ve 18.yy'a kadar bu konuda büyük ilerlemeler olmuştur. Türk-İslam doktor ve bilim adamları Zekeriya Er-Razi (854-932), Farabi (870-950) ve İbn-i Sina (980-1037) müzikle tedavinin, özellikle de müziğin psikişik hastalıkların tedavisinde kullanımının bilimsel temellerini atmışlardır. Farabi, "Musiki-ul-kebir" adlı eserinde müziğin fizik ve astronomi ile olan ilişkisini açıklamaya çalışmıştır. Hekimbaşı, Gevrekzade Hasan Efendi 18. yüzyılda yazdığı "Emraz-ı Ruhaniyeyi Negama-ı Musikiye" adlı eserinde, çocuk hastalıklarına hangi makamın iyi geldiğinden bahseder. Eski Türk doktorlarından Şuuri, "Tadil-i Emzice" adlı kitabında müziğin bütün hastalık ve ağrılara iyi geldiğini bilim adamlarının desteğini alarak açıklar. Bu kaynaklarda Türk müziği makamlarının hangi millete, hangi günün saatinde, hangi hastalığa iyi geldiği açıklanmaktadır (Somakçı, 2003).

Somakçı, (2003: 134,135) Farabi'ye göre makamların etkilerini şu şekilde sıralar:

- *Rast makamı*: İnsana sefa (neşe-huzur) verir.
- *Rehavi makamı*: İnsana beka (sonsuzluk fikri) verir.
- *Kuçek makamı*: İnsana hüzn ve elem verir.
- *Büzüirk makamı*: İnsana havf (korku) verir.
- *İsfahan makamı*: İnsana hareket kabiliyeti, güven hissi verir.

- *Neva makamı*: İnsana lezzet ve ferahlık verir.
- *Uşşak makamı*: İnsana gülme hissi verir.
- *Zirgüle makamı*: İnsana uyku verir.
- *Saba makamı*: İnsana cesaret, kuvvet verir.
- *Buselik makamı*: İnsana kuvvet verir.
- *Hüseyni makamı*: İnsana sükunet, rahatlık verir.
- *Hicaz makamı*: İnsana tevazu (alçakgönüllülük) verir.

3. Günümüzde Müzik Terapi

Günümüzde müzik terapi, güçlü bir araştırma temeline dayalı, klinik, bilimsel bir sağlık uzmanlığı halini almıştır. Müzik terapinin bugünkü formunun temelleri ilk kez 1800'lü yıllarda atılmıştır. Bu yıllarda ilk klinik uygulamalar ve sistematik deneyler yapılmıştır. 1900'lü yıllarda bir çok müzik terapi birliği kurulmuş, bu uzmanlık alanı, gitgide yayılmış ve güçlenmiştir. 1944'de ilk kez üniversitelerde müzik terapi bölümleri açılmaya, resmi bir eğitim verilmeye başlanmıştır. Müzik terapi eğitimi, psikoloji, tıp ve müzik alanlarında bilgi sahibi olmayı gerektiren bir alandır (AMTA, n.d.).

Sam Hagwood (2016) modern müzik terapinin hastalar üzerindeki etkilerinden bazılarını şöyle sıralar:

- Solumunda iyileşme
- Kalp hızında düşme
- Kalp randımanında iyileşme
- Kas gerginliğinde rahatlama
- Stresin vücuttaki etkilerini azaltma
- Ağrıların azalması
- Duygusal durumda düzelme

Müzik terapi uzmanlarının kullandığı yöntem ve çalışma tekniklerinden bazıları şunlardır:

- Kişilerin duygusal durumlarını, sosyal, bilişsel, iletişim becerilerini müzikal yanıtlarla değerlendirme;
- Kişiler ve gruplar için müzik seansları düzenleme;
- Bu seanslarda kişilerin ihtiyaçlarına göre doğaçlama, müzik dinleme, şarkı yazma, şarkı sözü tartışma, müzik ve imgeleme, müzik icrası ve müzik ile öğrenme gibi yöntemlerin kullanımı;

Bunların sonucuna tedavisel bağlamda kullanılan müzik ile kişilerin becerileri güçlenir ve hayatlarının diğer alanlarına yansır. Diğer sağlık uzmanları ile beraber çalışan müzik terapi uzmanları disiplinlerarası tedavi planlaması, değerlendirme ve takip gibi süreçlerde de yer alırlar (AMTA, n.d.).

4. Sonuç

Müzik terapi kadim zamanlardan beri insan bedeninin iyileştirilmesinde yoğunlukla kullanılmış olan bir teknik olarak önümüze çıkmaktadır. Farklı kültürlerdeki uygulamalar o kültüre ait müziğin yapısına ve müzik terapiyi çalışmış olan filozofların fikirlerine göre değişkenlik göstermiştir. Her ne kadar müzik terapinin kullanıldığı kültürler ve bu kültürlerin müzikleri birbirinden çok farklı olsa da müzik terapiyi kullanım şekilleri benzerlikler göstermektedir. Bu benzerlikleri şöyle sıralayabiliriz:

- Müzikle insan bedeninin tedavisi, ruhsal durumun tedavisi ile beraber düşünülmektedir;
- Ses dizilerinin ve bu ses dizileri ile yapılmış olan müziklerin etkisi üzerine yoğunlaşmıştır;
- Müziğin ayrıca astroloji, matematik gibi bilim dalları ile ilişkisi de müzik terapi felsefesinin oluşumunda etkili olmuştur;

Günümüzde ise müzik terapi, tarih boyunca uygulanan tekniklerden farklı olarak, ruhaniyetten uzaklaşarak daha bilimsel bir boyuta geçmiştir. Böylece müzik terapinin modern bir sağlık uzmanlığı alanı haline gelmesi mümkün olmuştur. Ancak günümüzdeki bilimsel müzik terapi tekniğinde müzik sadece belirli amaçların yerine getirilmesinde fonksiyonel olarak ve rahatlatıcı etkisi ile beraber kullanılır hale gelmiştir. Kadim müzik terapi tekniklerindeki gibi seslerin insan bedeni ile olan ilişkisinden uzaklaşmıştır.

Tarih boyunca uygulanmış kadim bilgilerin de deneysel çalışmalar ile etkilerinin test edilmesi; kültürlerarası müzik terapi uygulamalarının karşılaştırılması ve sonuçların modern müzik terapiye uygulanması günümüzdeki uygulamaları zenginleştirecektir.

Kaynakça

AMTA - American Music Therapy Association. (n.d.) *History of Music Therapy*, <https://www.musictherapy.org/about/history/>, (10.11.2018).

AMTA - American Music Therapy Association. (n.d.) *A Career in Music Therapy*, https://www.musictherapy.org/careers/employment/#MUSIC_THERAPY, (10.11.2018).

Hagwood, S. (2016) *Health Benefits of Music Therapy*, <https://petersonfamilyfoundation.org/news/health-benefits-of-music-therapy/>, (10.11.2018).

Moreland, S. vd. (n.d.) *The History of Music and Art Therapy*, <http://musicandarttherapy.umwblogs.org/>, (10.11.2018).

Moreland, S. vd. (n.d.) *Earliest References to Music Therapy*, <http://musicandarttherapy.umwblogs.org/music-therapy/earliest-references-to-music-therapy/>, (10.11.2018)

Opsopaus, J. (2004) *Using Ancient Greek Music for Care of the Soul: Hê Mousikê Therapeia*, <http://opsopaus.com/OM/BA/MT.html>, (10.11.2018).

Paraskevopoulos, A. (2017) *Ancient Greek Tradition and Perspective on Music Therapy*, <https://www.thenationalherald.com/172568/ancient-greek-tradition-perspective-music-therapy/>, (10.11.2018)

November 22-24, 2018 Antalya

Congress Book

Raga Music Therapy (n.d.) Raga Therapy <http://www.pilu.in/raga-therapy.html>, (10.11.2018).

Sanivarapu, S. L. (2015). "India's Rich Musical Heritage has a lot to Offer to Modern Psychiatry", *Indian Journal of Psychiatry*, 57(2): 210-213.

Somakcı, P. (2003) "Türklerde Müzikle Tedavi", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(2): 131-140.

Strohmeier J. & Westbrook P. (1999), *Divine Harmony: The Life and teachings of Pythagoras*, Berkeley, CA: Berkeley Hills Books.

Sundar, S. (2007). "Traditional Healing Systems and Modern Music Therapy in India", *Music Therapy Today*, VIII(3): 397-407.

Drug Abuse Among Musicians Related to Stage Fright

H. Zeynep ÇİLİNGİR¹

Abstract

In performance arts, stage fright is an important problem that can critically affect the performance. This problem can prevent professional artists from performing their job in a healthy way, create an anxiety that affects their daily life, and in advanced cases, it can cause them to quit their job all together.

Stage fright is an issue that has psychological roots and it is only possible to cope with these psychological factors in time. As a result, musicians have long been commonly using beta blockers, often times without perscription, as a quick and easy solution to this problem. However, this situation creates a potentially dangerous health concerns connected to the side effects of the drugs that are being used without doctor's approval.

In this presentation, the reasons, extencity and potential dangers of drug use among musicians and less-harmful options will be discussed.

Keywords: Music; Music Performance; Performance Anxiety; Stage Fright

JEL Codes: Y90

Müziyenler Arasında Sahne Korkusu ile ilişkili İlaç Suistimali

Özet

Performans sanatlarında sahne korkusu, kişilerin performanslarını ciddi derecede etkileyebilen önemli bir problemdir. Bu sorun, özellikle profesyonel sanatçıların mesleklerini sağlıklı bir şekilde icra etmelerini engelleyebilmekte, günlük yaşamlarını etkileyen ciddi bir kaygı durumu oluşturabilmekte, ileri derecelerde mesleği bırakmalarına bile sebep olabilmektedir.

Sahne korkusu, temelinde psikolojik etkenler olan bir sorundur. Bu psikolojik etkenler ile başa çıkmak ise ancak zaman içinde mümkün olmaktadır. Bu sebeple müzisyenler arasında sahne korkusunun fiziksel semptomlarını engelleyebilmek için hızlı ve kolay bir çözüm olarak, özellikle beta bloker grubundan ilaçlar, yaygın olarak ve çoğunlukla doktor tavsiyesi olmaksızın kullanılmaya başlanmıştır. Ancak bu durum, doktor kontrolü olmaksızın kullanılan ilaçların yan etkilerine bağlı olarak sağlık açısından potansiyel tehlike oluşturmaktadır.

Bu sunumda müzisyenler arasındaki ilaç kullanımının sebepleri, yaygınlığı ve potansiyel tehlikelerine değinilecek ve daha zararsız alternatifler değerlendirilecektir.

¹ Doç. Dr., Anadolu Üniversitesi, Devlet Konservatuvarı, zcilingir@gmail.com

Anahtar kelimeler: Müzik; Müzik İcrası; Performans Kaygısı; Sahne Korkusu

1. Giriş

Her müzisyen hayatının belirli dönemlerinde sahne korkusu ile muhtemelen karşılaşmıştır. Sahne üzerinde olmanın, müzik icracılığının doğal bir parçası olan sahne korkusu, normal şartlarda kişilerde baş edilebilir düzeyde yaşanmakta ve sahnede tecrübe kazandıkça gitgide azalabilmektedir. Ancak bu deneyim, kişiden kişiye büyük farklılıklar da gösterebilmektedir. Bazıları için sahnede olmak belirli bir seviyede kaygı yaratsa da bu duygu performansı çok büyük ölçüde, negatif anlamda, etkilememekte, tam tersine pozitif bir etki bile oluşturabilmektedir. Diğer taraftan bu kaygı, bazıları için başa çıkması çok daha güç bir soruna dönüşerek performanslarını vahim derecede etkileyecek hale gelebilmekte ve sahne deneyimini çok eziyetli, travma yaratan bir deneyime dönüştürebilmektedir. Tüm bu negatif deneyimler, kişiyi mesleği bırakma raddesine kadar getirebilmektedir (Çırakoğlu, 2013: 96).

Sahne korkusu, aslında literatürde bir "kaygı bozukluğu" olarak nitelendirilir; sahnedeki zorluk fiziksel semptomlardan dolayı olsa da özünde bu, psikolojik bir problemdir. Her psikolojik problemde olduğu gibi sahne korkusuyla başa çıkmak da zaman alan ve bilinçli bir yaklaşım ve çözüm stratejisi gerektiren, sabır isteyen bir konudur. Ancak meslek olarak sahnede olmayı seçmiş bir kişi için negatif deneyimler kariyeri etkileyebildiğinden risk taşımaktadır. Bu sebeple, sahne korkusu yaşayan profesyonel müzisyenler kolay, hızlı ve düşük riskli görünen bir çözüm olduğu için adrenalinin vücuttaki etkilerini baskılayan bir kalp ilacı türü olan beta bloker kullanımına sıklıkla yönelebilmektedirler. Her ne kadar düşük dozda ve sadece ihtiyaç halinde kullanılsa da beta blokerlerin bilinçsiz kullanımı belirli durumlarda sağlık riski oluşturabilmektedir. Bu yüzden, beta blokerler ile ilgili müzisyenlerin bilinçlendirilmesi büyük bir önem taşımaktadır.

2. Müzisyenlerde Sahne Korkusu ve Yaygınlığı

Çoğunlukla "sahne korkusu" olarak tabir ettiğimiz durum, aslında literatürde çoğunlukla "Müzik Performans Kaygısı" ya da "anksiyetesi" olarak geçmekte, tanımı da şu şekilde yapılmaktadır: "Müzik performansı ile ilişkili, belirli kaygı şartlanmaları deneyimleri ile ortaya çıkmış olan ve duygusal, bilişsel, somatik ve davranışsal semptomların kombinasyonu ile kendini gösteren, belirgin ve sürekli kaygılı bir endişenin deneyimi." Günlük dilde her ne kadar "sahne korkusu" tabiri kullanılsa da bu terimin sahneye çıkan tüm kişileri kapsadığını ve daha da önemlisi bir kaygı bozukluğu olarak değil, performans durumlarında oluşan normal bir reaksiyon olarak değerlendirildiğini; diğer taraftan, sahne korkusu semptomlarının yoğun ve performansı etkiler dereceye geldiği durumlarda "performans kaygısı" teriminin kullanıldığını görüyoruz (Brugués, 2009:1). Bu kaygının, müzisyenlerde gerçekleşmesi durumunda "müzik performans kaygısı" olarak nitelendirildiğini görüyoruz.

Müzik performans kaygısı, sahnedeki müzisyende tipik olarak bir dizi fiziksel semptom oluşturur. Bu semptomlar Steptoe tarafından şu şekilde tarif edilmiştir:

Fiziksel semptomlar, insanın gerçek bir tehlike ile karşı karşıya kaldığı zaman yaşadığı "savaş veya kaç" sendromunun bir sonucudur. Bu sendromda vücut, sinir sisteminin, bir tehlike karşısında uyarılması sonucunda adrenalin salgılar ve kendisini strese karşı harekete hazırlar. Genel olarak koruyucu bir fonksiyonu olan bu sendrom, müzik performansı alanında problem yaratabilecek bulgular gösterir. Örneğin, organlara daha fazla oksijen göndermek amacıyla kalp atışının hızlanması, icracı tarafından rahatsız edici bir kalp çarpıntısı şeklinde algılanır. Vücut

sivilarının farklı bir şekilde organize edilmesi, ağız kuruluşuna yol açar. Solunum sistemindeki aktivite, icracı için hızlı nefes alma ve nefessiz kalma hissini yanında taşır (Teznel & Aşkın, 2007:5).

Profesyonel müzik icracılığının yüksek konsantrasyon ve beden üzerinde en üst seviyede kontrol gerektiren, hassas ve ince detaylı bir iş olduğu göz önüne alınırsa, yukarıda sayılan semptomların sahnede müzisyeni çok zor durumlarda bırakabileceği açıkça görülmektedir. Özellikle de klasik müzik icracılarının üzerindeki baskı, geleneksel olarak bu müzik türünde kusursuzluk beklentisi var olduğu için daha da fazladır ve bu durum klasik müzik icracıları (orkestra sanatçıları, solistler) arasında performans kaygısı sorununu daha da ciddi bir problem haline getirmektedir. Kusursuzluk beklentisi bu baskıyı arttırdığı gibi başarısızlık halinde karşılaşılabilecek olan sonuçların ciddiyeti de kaygının artmasına sebep olabilmektedir.

Yaş, seviye, tecrübe gözetmeksizin tüm müzisyenleri etkileyebilen müzik performans kaygısının oldukça yaygın bir sorun olduğunu yapılan çalışmalar gözler önüne sermektedir:

- 1993 yılında 56 orkestra ile yapılan bir çalışmada müzisyenlerin %70'i performanslarını etkileyecek şiddette kaygı yaşadıklarını ve %16'sının da bu kaygı seviyesini hafta bir kereden daha sık deneyimlediklerini bildirdikleri belirtilmiştir (Kenny, 2005: 183).
- 2004 yılında yapılan bir çalışma ise opera korolarındaki sanatçıların da yüksek seviyede performans kaygısına eğilimli olduklarını belirtmiştir (Kenny, 2005: 183).
- Iowa Müzik Okulunda öğrenci ve eğitimcilerle yapılan bir çalışmada 302 katılımcının %16,5'i anksiyetenin müzik performanslarını bozduğunu; %21'in üzerinde bir kısmı performans sırasında endişe yaşadığını; %16,1'i ise performans anksiyetesinin kariyerlerini olumsuz yönde etkilediğini belirtmişlerdir (Kafadar, 2009: 31).
- Londra'da 2,212 profesyonel orkestra sanatçısı arasında yapılan bir ankette katılımcıların %16'sının performans anksiyetesinin kendileri için ciddi bir problem olduğunu belirttikleri görülmüştür (Kafadar, 2009: 31).

3. Müzik Performans Kaygısı ile Başa Çıkma Yöntemleri

Müzik performans kaygısı ile başa çıkmak için müzisyenler bilişsel ve davranışsal birtakım yöntemler ile bitkisel takviye kullanımı gibi zararsız yöntemler kullanabildikleri gibi alkol ve ilaç kullanımı gibi yapıcı olmayan yöntemlere de başvurabilmektedirler.

3.1. Bilişsel & Davranışsal Yöntemler

Bilişsel yöntemler esas olarak kişide kaygıya sebep olan ve performansı etkileyen olumsuz düşüncelerin değiştirilmesine yönelik yöntemler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan bazıları, olumsuz düşüncelere zıt düşünceler üretmek bunlara odaklanmayı öngören "bilişsel yapılandırma;" kaygı yaratan aktivite sırasında oluşacak deneyimlerin gerçekçi bir beklentisini yaratmayı amaçlayan "stres aşılama eğitimi;" kişinin yapacağı performansın ön çalışmasını zihninde tekrar ettiği "zihinsel çalışma;" ve performansın tüm detaylarıyla zihinde canlandırıldığı "zihinsel imgeleme" olarak sıralanabilir (Tezel & Aşkın, 2007, 7).

Davranışsal yöntemler ise zihnin ve bedenin rahatlatılmasına yönelik gevşeme çalışmaları, nefes egzersizleri gibi yöntemleri içermektedir. Bunların yanında Alexander

tekniki, Feldenkreis gibi yine beden ve zihnin dengeye getirilerek rahatlatılmasını öngören diğer teknikler de performans kaygısı ile başa çıkmada sıklıkla kullanılan yöntemler arasındadır (Tezel & Aşkın, 2007: 8). Bunların dışında meditasyon, yoga, rahatlama teknikleri vb. daha bir çok yöntem de müzisyenler arasında sıklıkla kullanılmaktadır.

Bilişsel ve davranışsal yöntemler probleme kalıcı çözüm getirme potansiyeline sahip oldukları için uzun vadede yapıcı seçenekler olarak değerlendirilebilir. Ancak bu yöntemlerin etkisini göstermesi zaman ve tekrar eden uygulama gerektirebildiği için müzisyenler daha hızlı sonuç verecek farklı yöntemlere başvurabilmektedirler.

3.2. Doğal Destekler

Müzisyenler arasında bazı yiyecekler, bitkiler, doğal destekler, performans kaygısını azaltmada veya gidermede sıklıkla kullanılmaktadır. Aşağıdakiler, bu doğal desteklere birkaç örnek olarak sıralanabilir.

Muz

Performans kaygısı ile başa çıkmada en çok kullanılan doğal destekler arasında muz gelir. Muzun içinde bulunan *tryptophan*, vücudun doğal olarak üretmediği ve yiyeceklerden alması gereken önemli bir amino asittir. Bu amino asit, vücudun niyasin üretmesine yardımcı olarak serotonin salgılamasını sağlar ve bunun sonucunda kişide iyi bir ruh hali, gevşeme, özgüven ve konsantrasyon ortaya çıkar. Hindi eti de başka bir önemli *tryptophan* kaynağıdır (Blanchard & Blanchard Acree, 2009: 262).

Kava Kava Kökü

Kava kava, Güney Pasifik Adaları'na ait bir bitki olup yaygın olarak kaygıyı azaltma özelliği ile bilinmektedir. Yapılan araştırmalar, kaygı bozukluğu olan kişilerde kava kavanın gözle görülür şekilde kaygıyı azalttığını göstermiştir. Bitkinin tüketimi farklı yollarla yapılabilmektedir. Kava kava çayı, özü ve kapsülleri piyasada bulunabilmektedir. 2000'li yıllarda kava tüketimine bağlı olarak karaciğer toksisitesi vakaları bildirilmiş ve bunun sonucu olarak bazı ülkelerde bitkinin satışı yasaklanmıştır. Bazı ülkeler ise sağlık riski kanıtlanmadığı için bu yasağı kaldırmışlardır. Kava kavanın kısa vadede başka ilaçlar kullanmayan ve sağlıklı bir karaciğere sahip olan kişiler tarafından güvenli bir şekilde kullanılabileceği belirtilmektedir (De Walle, 2018).

Bach Çiçekleri

İngiliz doktor Edward Bach'ın tedavi yöntemi olarak bilinen Bach Çiçekleri, doğadaki 38 çiçeğin ve bitkinin iyileştirici gücünün kullanılması ile çalışmaktadır. Güvenli ve doğal bir metot olarak bilinen bu yöntem %100 doğal yöntemlerle kaynak suyunun doğadaki çiçeklerle demlenmesi yöntemi ile oluşturulan ilaçların kullanımı ile uygulanır. Kaygı ve korkunun Bach Çiçekleri ile tedavi edilebildiği ve bu yöntemin duygusal seviyede depresyon, kaygı, kıskançlık, korkular, travmalar vb. olumsuzlukları ortadan kaldırdığı belirtilmektedir (The Original Bach Flower Remedies, 2012).

4. Beta Blokerler

Tam adı *b-Adrenerjik reseptör antagonistleri* olan ve yaygın olarak *Beta blokerler* olarak bilinen ilaç tipi, ilk defa 1964 yılında James Black tarafından geliştirilmişti; ve bu buluşuyla Black, 1988 Nobel Tıp Ödülü'ne layık görülmüştü (Tokgöz, 2016; Türk Kardiyoloji Derneği, n.d.).

Bu ilaç grubu, genel anlamda adrenalini ve benzeri hormonları bloke ederek kalbin aktivitesini azaltma yoluyla çalışmaktadır (NHS, 2016). Kardiyolog Prof. Dr. Ahmet Alpman (n.d.) beta blokerleri ayrıntılı bir biçimde şu sözlerle anlatır:

Hızlı kalp atışına yol açabilen sempatik sinir belli etkilerini bloke ederek kalbin iş yükünü azaltan bu ilaç grubu, kalpteki "beta reseptörler" adı verilen bölgeleri bloke ettikleri için "beta-blokerler" olarak adlandırılırlar. Bu beta reseptörler, normal olarak, stres sırasında salınan belli hormonlarca (adrenalin gibi) aktive edilirler. Stres hormonlarınınca aktive edildiklerinde, beta reseptörler kalp hızını ve kalp atım gücünü artıran bir reaksiyonu tetikler. Beta blokerler ise beta reseptörlere bağlanarak, stres hormonlarının bu reaksiyonu tetiklemesini önlerler. Böylece, beta blokerler kalp hızını yavaşlatarak ve kalp kaslarının kasılma gücünü (pompa işlevi) azaltarak kardiyak stresi azaltır. Ayrıca, kalp, beyin ve vücuttaki kan damarlarının spazmını (daralma) da azaltır.

Sık kullanılan beta blokerler NHS (n.d.) tarafından şu şekilde sıralanmıştır:

- *Atenolol (Tenormin)*
- *Bisoprolol (Cardicor, Emcor)*
- *Carvedilol*
- *Metoprolol (Betaloc, Lopresor)*
- *Nebivolol (Nebilet)*
- *Propranolol (Inderal)*
- Türkiye'de müzisyenler arasında en çok bilinen ve kullanılan beta bloker ise *Dideral'dir.*

Beta blokerler sıklıkla kalp hastalıklarında kullanılırlar. Bunların yanında hipertiroidi, kaygı ve glokom gibi rahatsızlıklarda da beta bloker kullanımına başvurulabilmektedir:

- Sık kullanım alanları
 - *Anjina:* Kalp damarlarının daralmasıyla oluşan göğüs ağrısı
 - *Kalp yetmezliği:* Kalbin vücuda yeterli kan pompalayamama durumu
 - *Atrial Fibrilasyon:* Düzensiz kalp atışı
 - *Kalp krizi:* Kalbe giden kanın aniden bloke olduğu acil durum
 - *Hipertansiyon:* Yüksek kan basıncı. Diğer ilaçların denendiği durumlarda veya diğer ilaçlara ilave olarak kullanılır
- Daha nadir kullanım alanları:
 - *Hipertiroidi:* Tiroit bezinin normalde fazla çalışması durumu
 - *Kaygı:* Sürekli, aşırı ve durumla uygun olmayan bir endişe durumu
 - *Çarpıntı:* Kalbin hızlı, güçlü ya da düzensiz çalışması durumu
 - *Glokom:* Gözü beyne bağlayan optik sinirin zarar görmesi durumu

Sık görülen beta bloker yan etkileri ise şunlardır:

- Baş dönmesi
- Halsizlik
- Eller ve ayaklarda soğukluk
- Ağız, deri veya gözlerde kuruluk
- Baş ağrısı
- Mide bulantısı
- İshal veya kabızlık (NHS, n.d.)

3.1. Müzisyenler Arasında Beta Bloker Kullanımı

Beta blokerler sempatik sinir sisteminin reaksiyonları engellendiği için, performans kaygısının nefes darlığı, ellerde terleme, titreme, odaklanma güçlüğü vb. semptomları da otomatik olarak engellenmektedir.

1974 yılında İngiliz bir tıp dergisi olan *The Lancet*'te beta blokerlerin sahne korkusu için uygulanışından bahsedilmesiyle müzisyenler beta blokerlere sessizce yönelmeye başlamışlardı (Tindall, 2004). Sonraki yıllarda müzik camiasındaki kullanım gittikçe yaygınlaştı ve sonuç olarak artık günümüzde birçok müzisyen beta blokerleri müzik performans kaygısına kolay ve hızlı bir çözüm olarak görmektedir (Miller, 2016).

Müzisyenlerin bazıları doktor kontrolünde ve gerçekten kalp rahatsızlığı yaşadıkları için beta blokerler kullanımına yönelirken, birçok müzisyen doktor kontrolü olmaksızın bu ilacı kullanmaktadır. Kontrolsüz kullanım artık o kadar yaygınlaşmış durumdadır ki Mucahy'e göre "bazı konserlerde [beta blokerler] sahne arkasında naneli şeker ya da sakız gibi elden ele dolaştırılmakta" (WQXR, 2013).

Yapılan araştırmalar da müzisyenler arasında beta bloker kullanımının yaygınlığını gözler önüne sermektedir:

- 1987 yılında Amerika'nın büyük orkestralarından 2,122 müzisyen arasında yapılan araştırmaya göre müzisyenlerin %19'u beta bloker kullanıyordu. Bu grubun da %27'si ilacı kalp rahatsızlığı için, %11 ise doktor kontrolünde sadece ihtiyaç olduğunda kullanıyordu, kalan %70 ise ihtiyaç halinde fakat herhangi bir doktor kontrolü olmaksızın kullanıyordu (Harby v.d., n.d.).
- 2015'te 447 müzisyen arasında yapılmış bir anket ise katılımcıların %70'inin beta blokerleri denediğini, bunlardan %90'ının sınavlarda, %74'ünün de solo performanslarda tekrar kullanmayı düşündüğünü göstermiştir. Kullanan kişilerin de %34'ü halen beta bloker kullanmaya devam ettiğini belirtmiştir (Miller, 2016).

Sahne korkusu ve başa çıkma yöntemlerinin uygulanması, özellikle de beta bloker kullanımı, uzun zamandır müzisyenler arasında zayıflık göstergesi olarak görülmekte olduğundan bir tabu haline gelmiştir. Bu sebeple, yapılan araştırmaların gerçek rakamları yansıtmıyor olması, araştırmaya dahil olmamış birçok beta bloker kullanıcısı bulunuyor olması da yüksek ihtimaldir. Bugün bilinen rakamlara göre profesyonel müzisyenlerin %20 ile %30'unun düzenli olarak beta bloker kullandığı düşünülmektedir.

Yapılan söyleşide Amerikan Aile Hekimleri Akademisi Başkanı Dr. Wanda Filer, beta blokerler ile ilgili şu tespitlerde bulunmuştur:

- Beta blokerler sağlıklı bir bireyin, müzisyenlerin tipik olarak yaptığı gibi, sadece belirli durumlarda kullanması durumunda genel olarak bir tehlike içermemektedir.
- Beta blokerler bağımlılık yapıcı ilaçlar değildir.
- Beta blokerlerin astım hastaları veya altta yatan bir kalp rahatsızlığı bulunan kişilerce ki bu durum oldukça sık görülmektedir, kullanılmaması gerekir.
- Genç müzisyenlerde genel olarak daha düşük tansiyon normal olarak görülen bir durumdur. Bu durumdaki birine beta bloker verildiğinde kişi halsizlik, baş dönmesi yaşayabilir, kendisini bayılacak gibi hissedebilir.
- Astımlı hastalarda beta bloker, nefes darlığı ve başka problemlere sebep olabilir. Astım hastası olduğunun farkında olmayan bir çok kişi bulunmaktadır ve böyle biri beta bloker kullandığında semptomları kötüleşebilir.
- Beta bloker kullanımı sadece geçici çözüm olarak kullanılmalıdır. Uzun vadede ilacın suistimali kişinin yaşadığı kaygı ve altında yatan sorunlar ile yüzleşmesini engeller. Karşısına çıkan her zor durumda ilaca yönelmesine yol açar (Knopper, 2015).

5. Sonuç

Beta blokerler müzisyenler tarafından 1970'li yıllardan beri performans kaygısına hızlı ve etkili bir çözüm olarak oldukça yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Bazı müzisyenler için ilaç kullanımı rutin bir hal almışken, diğerleri ilaca sadece çok önemsedikleri performanslarda başvurumaktadırlar.

Yapılan araştırmalar ve anketler birçok müzisyenin beta blokerleri herhangi bir doktora danışmadan, sağlık kontrolünden geçmeden kullandığını göstermektedir. Genel olarak bu ilaç grubu, sağlıklı kişilerde sadece ihtiyaç halinde kullanıldığında, düzenli bir kullanım söz konusu olmadığında herhangi bir soruna yol açmamaktadır. Ancak, astım ve farklı kalp rahatsızlıkları olan kişilerde bilinçsiz beta bloker kullanımı sağlık sorunlarına yol açabilmektedir. Kişilerin astım veya kalp rahatsızlıklarına sahip oldukları, fakat bunun farkında olmadıkları durumlar oldukça yaygın olarak görülebilmektedir. Dolayısıyla bilinçsiz beta bloker kullanımı potansiyel olarak bu kişiler için sağlık riski taşımaktadır. Örnekle, astımı olan bir kişi beta bloker kullandığı taktirde öksürük vb. semptomları kötüleşebildiği gibi halihazırda kalp atışı düşük olan bir kişinin de kalp hızı aşırı düşerek bilinç kaybına yol açabilir. Böyle bir durumda beta bloker almakla iyileştirilmesi amaçlanan performansın gerçekleştirilmesi bile mümkün olmayacağı gibi sağlık sorunları da ortaya çıkacaktır.

Müzisyenlerin beta bloker kullanımı ile ilgili bilinçlendirilmesi büyük bir önem taşımaktadır. Bu konuda öğrencilerin ve profesyonellerin bilgilendirilmesi potansiyel olarak doğabilecek sorunların önüne geçmede yardımcı olacaktır.

Kaynakça

Alpman, A. (2011). *Kardiyolojide İlaçlar: Beta Blokerler*, <http://www.ahmetalpman.com/defilacoku.asp?id=1543>, (10.11.2018).

Blanchard, B & Blanchard Acree, C. (2009). *Making Music and Having a Blast!: A Guide for All Music Students*, Bloomington, IN: Indiana University Press.

Çırakoğlu, O. C. (2013). "Sahnedeki Düşman: Müzisyenlerde Performans Kaygısı Üzerine Bir Gözden Geçirme", *Türk Psikoloji Yazıları*, 16 (32), 95-104.

De Walle, G. V. (2018). *Kava Kava: Benefits, Side Effects and Dosage*, <https://www.healthline.com/nutrition/kava-kava#section5>, (10.11.2018).

Harby, K. v.d. (n.d.). *Beta Blockers And Performance Anxiety In Musicians*, <http://ethanwiner.com/betablox.html>, (10.11.2018)

Kafadar, A. (2009). Piyanistler Örneğinde Müzisyenlere Özgü Performans Anksiyetesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü.

Kenny, D. T. (2005). "A Systematic Review of Treatments for Music Performance Anxiety", *Anxiety, Stress, and Coping*, 18(3): 183-208.

Knopper, R. (2015). Day 12: Should I Try Beta Blockers For Audition Nerves?, <https://www.robknopper.com/blog/2015/12/1/day-12-should-i-try-beta-blockers-for-audition-nerve>, (10.11.2018).

NHS. (2016). *Beta Blockers*, <https://www.nhs.uk/conditions/beta-blockers/>, (10.11.2018).

The Original Bach Flower Remedies (2012). *What is Anxiety? What Causes Anxiety?*, <http://www.bachflower.com/what-is-anxiety-what-causes-anxiety/>, (10.11.2018).

Miller, K. (2016). *Beta-Blockers, Performance Anxiety, and the Results of the Musicians' Health Survey with John Beder*, <http://www.musicianshealthcollective.com/blog/2016/8/24/follow-up-on-the-musicians-health-survey-with>, (10.11.2018).

Tezcel, G. & Aşkın, C. (2007). "Sahne Heyecanının Türk Müzisyenler Arasındaki Yaygınlığı ve Çözüm Yöntemleri", *İTÜ Dergisi İb*, 4(2): 3-10.

Tindall, B. (2004). *Better Playing Through Chemistry*, <https://www.nytimes.com/2004/10/17/arts/music/better-playing-through-chemistry.html>, (10.11.2018).

Tokgöz, B. (2016). "Beta-Bloker ve Diüretik Yan Etkileri", 18. *Ulusal Hipertansiyon ve Böbrek Hastalıkları Kongresi*, 11-15 Mayıs 2016, Girne, KKTC.

Türk Kardiyoloji Derneği. (n.d.) *Türk Kardiyoloji Derneği Ulusal Hipertansiyon Tedavi ve Takip Kılavuzu*, https://www.tkd.org.tr/kilavuz/k03/4_2c93c.htm?wbnum=1107, (10.11.2018).

WQXR. (2013). *Musicians Use Beta Blockers as Performance-Enabling Drugs*, <https://www.wqxr.org/story/312920-musicians-use-beta-blockers-relieve-stage-fright/>, (10.11.2018).

Innovation Center Proposal in the Context of Sme's and Problems in Turkish Industry

Hakan GÜRSU¹

Abstract

Today SMEs' in Turkey which constitutes 99.8 percent of the country's industry, play an important role in the development of the country's industry with their global competitiveness and their added value to the country's economy. In the world economy, product oriented and productivity strategies are implemented with SME's in developing countries. The fact that the enterprises that are active and inactive in science, technology and based studies do not reach the qualified product result in the targeted development in regional and country development. In Turkey, 500,000 on small and medium-sized enterprises, although R & D and innovation projects in support of the number of enterprises SMEs in 2010. According to the KOSGEB data's, only 336 SME companies were got R & D support in 2010 while in 2016, these amount has reached 609 only. It is evident that the structural and financial problems of SMEs have improved very slowly over time and their expectations such as 2023 targets cannot be reached with this level of performance. 2018 is the year to the point the number of R & D center in Turkey reaching 1000 and R & D over GNP of the shares passes also reaches more 1%. But, still the weakness and qualified finished product contribution's of SMEs are still very low.

Turkey is the lack of industrial infrastructure in this direction SMEs, economic reasons and potential solutions is the main subject of this study. It is obvious that we need alternative solutions with a new understanding by making it easier to reach qualified export products with high added value, easier access to it, avoiding unnecessary expenditures in this way. Sustainable Innovation Center Project will be examined in the context of the solution in this study and its compatibility with SME structure will be underlined.

Keywords: SME, Problems of SMEs, R&D, Innovation, Innovation Center

JEL Codes: O25, O30, M10

Türk Sanayisinde KOBİ'ler ve Sorunları Bağlamında İnovasyon Merkezi Önerisi

Özet

Günümüzde ülke sanayisinin yüzde 99,8'ini oluşturan KOBİ'ler küresel rekabet edilebilirlikleri, ülke ekonomisine katma değer sağlamaları ile ülke sanayisinin gelişiminde büyük rol oynamaktadır. Dünya ekonomisinde ürün odaklı, verimlilik artışı sağlayan üretim

¹ Assist. Prof. Dr., Middle East Technical University, Faculty of Architecture, Industrial Design Department, gursu@metu.edu.tr

stratejileri uygulanmaktadır. Bilim, teknoloji ve tabanlı çalışmalarda etkin ve aktif olamayan işletmelerin nitelikli ürüne ulaşmamları bölgesel ve ülke kalkınmasında hedeflenen gelişmenin yakalanması sonucunu doğurmaktadır. Türkiye’de 500.000’in üstünde küçük ve orta büyüklükte işletme olmasına rağmen Ar-Ge ve inovasyon projesi desteği alan KOBİ işletme sayısı KOSGEB verileri ile 2010 yılında sadece 336 adet firma Ar-Ge desteği alabilirken iken, 2016’da busayı 609’a ulaşmıştır. KOBİ’lerin yapısal ve finansal problemlerinin geçen zaman içinde çok yavaş bir düzeyde düzelme gösterdiği, 2023 hedefleri gibi beklentilerine bu performans düzeyi ile ulaşamayacağı açıktır. 2018 yılına gelindiğinde Türkiye’deki Ar-Ge merkezi sayısı 1000’ive GSMH üzerinden Ar-Ge ‘nin payı %1’igeçerken, KOBİ’lerin Ar-Ge zafiyeti ve nitelikli bitmiş ürün ekatması hala çok düşüktür.

Türkiye sanayisi alt yapısı KOBİ’lerin bu yöndeki eksikliklerini, ekonomik gerekçeleri ve potansiyel çözüm önerisi bu çalışmanın ana konusudur. Katma değeri yüksek, nitelikli ihraç ürünlere ulaşmayı kolaylaştırmak, daha kolay ulaşmak, bu yolda gereksiz harcamalardan kaçınarak, yeni bir anlayış ile alternative çözümlere ihtiyaç duyduğumuz ortadadır. *Sürdürülebilir İnovasyon Merkezi* Projesi bu çalışmada çözüm bağlamında irdelenecek, KOBİ yapısı ile uyumu incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: KOBİ, KOBİ Sorunları, Ar-Ge, İnovasyon, İnovasyon Merkezi

1. Giriş

Bilgi, belli bir düzen içerisindeki deneyimlerin, değerlerin, amaca yönelik enformasyonun ve uzmanlık görüşünün, yeni deneyimlerin ve enformasyonun bir araya getirilip değerlendirilmesi için bir çerçeve oluşturan esnek bir bileşimdir (Demirel, 2008: 200). Bilgi, bireysel, grup veya örgütsel büyüklüklerde oluşan anlam kümelenmesi olarak tanımlanabilmektedir. Küreselleşen dünya standartlarında bilginin akışı, hızı ve yenilikçi boyutu bir değer yaratmaktadır. Küresel endüstride deneyimsel öğrenmenin bilgiye dönüşmüş haliyle, yaratım ve aktarım hızı, paylaşılabilirliği ihtiyaçlara cevap verebilme doğrultusunda sınırlandırıcı olmaktadır. Günümüzde yenilikçi bilgiyi ve birçok olguyu içeren inovasyon kavramı, endüstride rekabetin sağlanmasını gerektiren temel unsur haline gelmiştir. İnovasyon kavramını temeline konumlandıran, değişime olanak tanıyan endüstriler bilgi birikimlerini deneyimsel öğrenim ve bilimsel değerlerde yaratarak rekabetlerinin sürdürülebilir olmasını sağlamaktadır.

İnovatif süreçte; ürün, hizmet, çözüm veya bir organizasyonel yöntemin geliştirilmesi işletmenin farkındalığını oluşturmaktadır. Bu süreç, müşteri ve ürün odaklı yaklaşımı beraberinde getirmektedir. İşletmede varolan örgütsel bilgi veya hazır üretim süreçlerinde müşteri firmadan alınan deneyimlenmiş bilgi, temel olarak kabul görüp işletme faaliyetine devam etmektedir. Ürün, müşteri ve pazarda yer edinme ihtiyacında olan işletme, yeni çözümler ile varolan bilgilerini birleştirerek inovatif süreci kurumsal sistemine dahil etmektedir. Bu bilgi akışı, inovatif üretim zincirini süreçte sonuç odaklı yaklaşımlara iletmektedir. Ortaya konulmuş bilginin yayılımı ise bilimsel bilgiye dayanmaktadır. Evrensel kabul gören ve deneyimsel öğrenim bilgisinden uzak bilginin işlendiği alanlar olarak üniversiteler kabul edilmektedir. Bilgilerin rekabet ettiği günümüz endüstrisinde bilginin işlenebilmesi ve somut verilere ulaşması dolayısıyla bilginin ürünleşmesinin gerekliliği söz konusudur.

Ulusal sanayinin uluslararası ticarete rekabet ve ihracata yönelik imalat gücünü artırma politikasını inovatif süreçlerle idame ettirmesi gerekmektedir. Endüstride, örgüt içi yapısal yaklaşımdaki tetikleyici ve yürütücü bilgi ve oluşmuş entellektüel sermayenin yanı sıra

ekonomik yaklaşımdaki mali sermaye yürütücüsü olguların da katkı değerlerinin yenilikçi yaklaşım ile ilişkisi bulunmaktadır. Ülke endüstrilerinin dünya çapında çoğunluğunu oluşturmakta olan küçük ve orta büyüklükteki işletmeler (KOBİ), Türkiye sanayisindeki KOBİ'ler bu çoğunluk ve katma değerleri ile ekonomilerin alt yapısını oluşturmaktadır. Ülkelerin sanayi ve sermaye yaklaşımları, destekleri ve sağladıkları katkı değerleri göz önünde bulundurulduğunda endüstrisinin ihtiyacına yanıt verecek odaklara yatırım yapması gerekmektedir. Ülkeler varolan bütçeyi aktarıırken doğru kaynaklara iletmesi ile sermayenin çevrimini sağlayabilecektir. Türkiye ekonomisinde yanlış yatırımlara aktarılan ekonomik ve yapısal değerler bulunmaktadır. Bu katma değer yaratmayan yatırımlar göz önünde bulundurulduğunda, küresel rekabetten önce ülke politikalarında inovatif yaklaşımlara ihtiyaç duyulduğu görülmektedir.

Rekabet için gerekli, aktarılabilir ve sürdürülebilir olma gerekçeleri ile bilimsel bilginin kullanıldığı, yeni yatırımlar için desteklenen sermayenin sonuç odaklı bölgesel inovatif alanların oluşturulması gerekliliği vurgulanmıştır.

2. KOBİ ve İnovasyon

2.1. İnovasyon ve Bilgi Üretimi

“İnovasyon” , yenilik faaliyetleri, yenilikçi firma gibi temel yenilik kavramlarını sistematik bir biçimde tanımlayan, bu konularda ortak bir dil ve kavram birliği sağlayarak, bütüncül bir bilim ve teknoloji politikası yürütülebilmesi ve uluslararası karşılaştırmaların yapılabilmesi amacıyla hazırlanan Oslo Kılavuzu'na göre inovasyon “işletme içi uygulamalarda, işyeri organizasyonunda veya dış ilişkilerde yeni veya önemli derecede iyileştirilmiş bir ürün (mal veya hizmet), veya süreç, yeni bir pazarlama yöntemi ya da yeni bir organizasyonel yöntemin gerçekleştirilmesidir”(Gökçe, 2010: 28).

1950-60 döneminde; inovasyon becerisi sadece büyük firmaların tekelinde iken, artık yaşamsal kabul edilen bu yeti ülkeler arasında küresel düzeyde etkin bir unsur haline gelmektedir (Gürsu, 2018: 25). 2000'li yıllarla birlikte iş dünyasını sürükleyen en önemli konseptlerden biri olarak popülerliğini artıran inovasyon kavramı önceleri rekabet avantajı sağlayan kritik bir yönetsel yaklaşım iken, günümüz rekabet koşullarında ise işletmelerin piyasalardaki hızlı değişimden olumsuz etkilenmemesi, pazarını koruyabilmeleri ve iş potansiyelinin sürdürülebilirliği için ön şart haline gelmiştir (Başer vd., 2013: 4). Bu bağlamda, günümüzde gelişmekte olan ekonomilerin, küresel rekabet edebilirlik düzeyleri itibarı ile “inovasyon” olgusuna dayandırılmaktadır. Bir başka ifadeyle, firmaların ürünlerini, hizmetlerini, üretim yöntemlerini ve yönetsel anlayışlarını sürekli olarak değiştirerek ve yenileyerek rekabet edebilecekleri ileri sürülmektedir (Eraslan vd., 2008: 9).

İnovasyon, yeniyi yaratmak için eskiyi geliştirerek yeni ürünlerin, üretim proseslerinin, hizmet ve organizasyonların araştırılması, bulunması, denenmesi, geliştirilmesi, izlenmesi ve benimsenmesidir (Koç & Mente,2007: 2). İnovasyon katma değer yaratabilecek yeni, yenilikçi, farklı ve özgün fikirleri geliştirerek yaşama geçirmeyi sağlamaktadır. Uluslararası pazarlara nitelikli ürün ve/veya hizmet sunabilmenin yolu ise katma değer yaratmaktan geçmektedir (Ayar & Erdil, 2018: 64).

Küresel rekabet ortamında yaşamlarını sürdürmek isteyen işletmelerin müşteri gereksinimlerini göz ardı etmeleri mümkün olmamaktadır (Örücü vd., 2011:1). İnovasyon, geleceği şekillendirmekte ve bu işlevi yaparken geçtiği her adımda, etkilediği her süreçte faydayı, etkinliği, verimliliği ve hatta yeni yapılanmaları da beraberinde getirmektedir. Bu iyileştirmeler işletmeler için rekabet edebilme, karlılık, verimlilik, maliyetlerde azalma, müşteri memnuniyeti ve işletmenin sektörde adından söz ettirme gibi anlamlara gelmektedir. Yeni

üretim ve hizmet teknikleri uygulayan işletmeler lider konuma yükselmekte, rekabet ortamında üstünlük elde etmektedirler (Akıncı, 2011: 65).

Sürdürülebilir rekabet avantajı yaratmada yenilikçilik vazgeçilemez bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır. Yenilikçiliğin doğasını ise bilgi şekillendirmektedir. Yenilikçiliğin temel girdisi, bilgidir. Bilgi, belli bir düzen içindeki deneyimlerin, değerlerin, amaca yönelik enformasyonun ve uzmanlık görüşünün yeni deneyimlerin ve enformasyonun bir araya getirilip değerlendirilmesi için bir çerçeve oluşturan esnek bir bileşimdir (Demirel & Seçkin, 2008: 190). Bilginin tüketilerek üretimi ve üretilen bilginin tekrar yeni bilgi üretimi için hammadde niteliğini kazanması, bir dizi süreci içeren ‘döngü’ biçiminde şekillenmektedir (Tamdoğan, 2009: 152). Öğrenme, örgütteki bireylerin sorun oluşturan bir durumla karşı karşıya kaldıkları ve örgüt genelinde onu araştırdıkları durumda oluşur. Bireyler, oluşan gerçek durumla beklenen sonuçlar arasında uyumsuzluk olduğunu fark eder ve uyumsuzluğa düşünme süreci ve daha ileri bir eylemle tepkide bulunurlar. Bu durum bireylerin örgüt imajını veya örgütsel olayları kavrayış şekillerini değiştirmelerine ve hareketlerini yeniden şekillendirmelerine öncülük eder ve böylelikle beklentileri su yüzüne çıkar ve mevcut kullanılan teoride de değişim meydana gelir (Ayden & Düşükcan, 2002: 122). Örgütsel öğrenme, bilgi üretim döngü hızını arttırarak bilgidan bilgi üretmeyi kolaylaştırır. İlave her bilgi, yenilikçi düşüncenin ateşleyicisi olacaktır. Bunu mümkün kılacak örgütsel yapının geleneksel bürokratik yapı özelliğinden sıyrılmış olması gerekir. Çünkü Toffler’in de belirttiği gibi, piramit tarzda örgütlenmiş herhangi bir geleneksel bürokrasinin yenilikle başa çıkması imkansız gibi gözükmektedir (Demirel & Seçkin, 2008:195). Örgütlerde yenilikçiliğe açık bir örgüt kültürünün oluşturulması bilgi ve bilgi paylaşımına dayalı bir yapılanmayı gerektirmektedir. Bilgi paylaşım kültürü iki yönlü bir yapılanmayı içerir; bilgi paylaşımını örgüt stratejisi olarak yapılandırmak ve çalışanları bilgi paylaşımı için davranış ve alışkanlık kalıplarını değiştirmeye özendirir. Bu yapılanmada bireyler bilgilerini ve deneyimlerini meslektaşları ile işlerini daha iyi, daha çabuk ve daha etkin yapmak için paylaşırlar. Örgütsel bazda bilgi paylaşım kültürü ise bilgiyi elde etme, organize etme, dönüştürme ve örgütsel düzeyde herkesin kullanımına sunmaktır (Demirel & Seçkin, 2008: 193).

Bilgi üretimi 20. yüzyılının son çeyreğinden itibaren toplumun refah ve ihtiyaçları doğrultusunda önemli aşamalardan geçmektedir (Koç& Mente, 2007:10). Ülkeleri küresel rekabet düzleminde daha avantajlı duruma getirecek en önemli stratejik bileşen; “bilgiyi üretmek” ve ürünleştirmek noktasındaki itici birim olarak görev alan marka beceri düzeylerine bağlanmaktadır. Üretilmiş bilginin üzerine yeni bilgi katılması ve giderek artan şekilde bilginin ve türevlerinin kitlelerce anlaşılır, paylaşılır ve kullanılır kılınması isteği ve çabasına dayandırılmaktadır. Bu gerekçeler bilginin aktarılabilir olmasına referans sağlamaktadır. Üretilmiş ve aktarılabilir bilgi sürdürülebilir marka becerisi yaratarak ülkenin küresel rekabetteki konumunu yükseltmektedir. 20. yüzyıldan itibaren ülkelerin küresel rekabet düzleminde bu “bilgiyi üretmek” ve ürünleştirmek stratejik yaklaşım olarak kabul görmektedir. Endüstriyel gelişmenin temelindeki ekonomik itici güç, zamanla yaratım sağlayan birimin üretilmiş bilginin üzerine yeni bilgiler katarak ve kümülatif artan yenilikçi bilginin ve deneyimin kitlelerce anlaşılır, paylaşılır ve kullanılır kılınması isteğiyle, kalıcı faaliyetler geliştirilmesi hedeflenmektedir (Gürsu,2018:119). Bilginin, bilimsel bilgidan yaratımı ve bilimsel sonuçlar yaratması bilgi yayılımının temelini oluştururken, bilginin bu doğrultuda ürünleşmesi ve inovatif çözüm sunma aşamasına ulaşması günümüz sanayisinde paydaşlar için elzem bir oluşum olmaktadır. Ekonomilerin, küresel rekabet edebilirlik düzeyleri invasyon olgusuna dayandırmasıyla birlikte, sürdürülebilir bir bölgesel gelişme için total değişim tartışmaları başlamıştır. Bu gelişmenin sağlaması küresel olarak inovasyon olgusunda sürdürülebilir bilgidan geçtiği kabul edilmiştir. OECD ülkelerinin başlattığı bu tartışma ve Avrupa Birliği Oslo Görüşmeleri sonucu 2006 yılında, inovasyon kavramının yeniden

tanımlanması ile küresel rekabet farklı bir boyut kazanarak küresel rekabeti bu kriterlere taşımaktadır (Gürsu, 2018: 118).

Firmanın rekabet edebilirliği, iş gücünün uzmanlık konusu ile ilgili bilgi gereksinimi, firmanın yeni bilgi ve inovasyonda yetkinlik kazanması ve ulusların küreselleşme olgusu ile gelen rekabet edebilirlik ve ayakta kalmak için gereken dinamizm ülke ekonomik sistemlerindeki bütün aktörlerin bilgiye olan ilgi ve ihtiyacını artırmıştır (Koç& Mente, 2007:10). Ülke ekonomilerinin rekabet güçlerini belirleyen en önemli unsurların başında, ülkede faaliyet gösteren işletmelerin yapısal ve finansal olarak sağlıklı bir yapıda olmaları gelmektedir. İşletmelerin rekabet güçlerinin yüksek olmasının sağlanabilmesi için ürün ve hizmet üretiminde ve pazarlamasında bilgiye önem vermeleri ve doğru bilgiyi doğru yerde kullanma becerisine sahip olmaları gerekmektedir (Kaplan,2009: 26). İnovasyon kavramının üzerinde AB ülkelerinin mutabakatın olduğu ana başlıklar; bilim, teknoloji ve tasarım olarak kabul edilmektedir. Bu başlıklar altında hızlı ve aktarılabilir ve hayata geçirilecek bilimsel bilgiyi küresel rekabete dahil etmektedirler. Rekabet yaratımında bu bilgiler, çözülmemiş sorunları çözmek, daha önce karşılanmayan gündelik ihtiyaçlara cevap vermek amaçlı kümülatif birikimini sağlayarak aktarımı oluşturmaktadır.

İnovasyon olgusunun gerçekleşmesi için gerekli olan sürdürülebilirlik ancak ve ancak değişim ve katma değer yaratma isteği, üretim refleksini geliştirme faaliyetleri, toplumsal güveni artırma, verimlilik bilinci oluşturma, entellektüel sermaye, çok yönlü iletişim, organizasyon becerisi, sürdürülebilir istikrar düzeyi, küresel standartları belirleyebilme isteğinden oluşmaktadır. 21.yüzyıla hazırlanırken Türkiye'nin teknolojik altyapısının bilgi çağının ihtiyaçları doğrultusunda yeniden yapılandırılması, ülkenin ulusal önceliklerinin en başında yer alması gerekmektedir. Bilgiyi doğru tanımlamak ve aktarmak ülke politikasının temellerine dayandırılmaktadır. Bu bağlamda, varolan ulusal yaklaşımda, teknolojiyi salt tüketen değil, giderek daha etkin bir şekilde kullanan, bilgi ve teknoloji üretebilen ve kendi küresel markalarını yaratabilen bir toplum olma konusundaki ulusal ataletten gelecek nesillerin nasıl arındırılacağı sorunsalı olmaktadır (Gürsu, 2018: 119).

Amaçlı ve sistemli yeniliğin temelinde yeni fırsat kaynaklarının analiz edilmesi yatmaktadır. Bu kaynakların önemi farklı zamanlarda farklı olmakla birlikte, buluşların bütün fırsat kaynaklarını analiz etmeleri gerekir. Böyle bir analiz, yeniliğin bilgi barındırma özelliğini de ortaya çıkaracaktır. İnovasyon temelinde bulunan bilgi döngüsünün, bilgi çağının ihtiyaçları doğrultusunda yeniden yapılanması, değişime olanak sağlayarak yenilenebilir ve aktarımsal olarak ülkenin yaşamsal ulusal önceliklerinin başında kabul edilmesi gerekmektedir. Başarı için, yeniliğe temel oluşturan tüm bilgi türünün analize tabi tutulmasında fayda vardır. Analiz sonuçları her ne kadar yenilik için önemli bir adımsa da yeter şart değildir. Yeniliğin kavramsal ve algısal boyutuna ilave olarak dışarıya bakma, soru sorma, dinleme de bir o kadar gerekli ve önemlidir (Demirel & Seçkin, 2008: 194).

2.2. KOBİ Nedir?

Bütün ekonomilerin temel dinamiğini oluşturmalarına rağmen, üzerinde görüş birliği sağlanmış genel bir KOBİ tanımı yapmak oldukça güçtür. Zaten doğaları gereği bu işletmeler için kesin bir tanımlama yapmak olanaksızdır. KOBİ kavramı, hukuki olmaktan çok ekonomik bir anlam taşıyabilmektedir. Diğer ülkelerde olduğu gibi tüm bu tanımlamalarda kullanılan ölçüt, bir iktisadi teşebbüste istihdam edilen kişi sayısıdır (Çelik & Ozan, 2006:190). Evrensel tanım olarak; KOBİ'ler düşük sermaye profili gerektiren, emek yoğun bir üretim profili içerisinde, esnek ve çabuk üretim karakteri değiştirebilen ve düşük düzeyli yönetim profiline sahip dinamik birimler olarak kabul edilmektedir. KOBİ'ler, tüm dünyada olduğu gibi, Türkiye

ekonomik dokusunun büyük kısmı kaplayan, ülkelerin sosyo-ekonomik gelişmesinde çok önemli görevleri yerine getirmesi beklenen üretim birimleridir (Gürsu, 2018:119).

Türkiye'deki işletmelerin sayısı olarak %99,9'u KOBİ tanımına girmektedir (Gürsu, 2018:119). AB 'ye göre bu ölçeği belirleyen temel girdi, öncelikle çalışan sayısı ve yıllık cirolardır. İmalat sanayi sektöründe 1-50 arası işçi çalıştıran sanayi işletmeleri küçük sanayi işletmelerini; 51-150 arası işçi çalıştıran sanayi işletmeleri orta ölçekli sanayi işletmelerini ifade eder (Çelik & Ozan,2006: 191). Bu tanıma göre; küçük işletmeler; çalışan sayısı 100'den az, yıllık cirosu 7 milyon Euro'a ulaşamayan, büyük işletmeler; çalışan sayısı, 100-250 arasında, yıllık cirosu 7-40 Milyon Euro arasında olan olarak kabul edilmektedir. 1990'da yayınlanan 3624 sayılı KOSGEB Hakkındaki Kanun'un ilgili maddesine göre, 1-50 kişi istihdam eden küçük, 50-150 işçi istihdam eden işletmeler orta ölçekli işletme olarak kabul edilmektedir. Giderek 2013 itibarı ile çalışan sayısı 250 ve altında olan, net satış hacmi ya da bilanço büyüklüğü 25 milyon TL'nin altında olan yeni KOBİ işletme tanımına dönüşmüştür (Gürsu, 2018: 120). KOBİ'lerin Ar-Ge ve inovasyon süreçlerinin proje aşamasından ürün ve hizmet aşamasına kadar desteklenmesine yönelik enstrümanlar geliştirmektir. Bu bağlamda sayıca az olan teknolojik projelerin desteklenmesinin yanında inovatif projelerin de desteklenmesine yönelik mevzuat oluşturma çalışmaları yapılmaktadır. Böylelikle teknolojik olarak ileri düzeyde olmayan ancak yenilikçi ve katma değer oluşturan projelerin de hayata geçirilmesi için destekler kurgulanmaktadır (Kaplan,2009: 26).

Ülkemizdeki verimlilik oranının, AB ortalamasının 1/3'ü ve 1/4 oranında olması, çoğu KOBİ işletmesinin yenileşim ve Ar-Ge'den ziyade verim artırmaya ve maliyet düşürmeye odaklanması, rekabet şansını iyice azaltırken, büyük bir kısır döngünün ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Bu yaklaşım firmaların kâr marjı düşük ürünler üretmesine ve ülke açısından da yaratılan katma değer için çok düşük kalmasına da yol açmaktadır (Gürsu, 2018: 124). KOBİ'nin alt yapısı için yakın ve orta dönem olası genel hedeflerine yönelmesi gerekmektedir. KOBİ alt yapısında genellikle gelişmekte olan ülkelerdeki, vasıfsız işçilerin iyileştirilmesine odaklanması gerekmektedir. Bu odak noktası, işletmenin büyüklüğü ile işletmenin sektördeki etkisi arasındaki ilişkiyi ve rekabetteki yerini ve fiyat saptamaları ilişkilerini sorgulatmaktadır (Little, 1987: 203).

3.Dünya ve Türkiye Sanayisinde KOBİ'ler

3.1. Dünya Sanayisinde KOBİ'ler

Dünya ekonomisi gittikçe artan bilgi ve iletişim teknolojisinin kontrolü altında rekabetin arttığı bir alan olmaktadır (Gürsu, 2018: 46). Dünya ekonomilerinde küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin istihdam sağlama ve yeni iş olanakları yaratmadaki büyük güç olarak görülmekte ve odak noktası olmaktadır. Örneğin, ABD'de istihdamın %58'ini, Almanya'da %64'ünü, Fransa'da %67'sini, Japonya'da % 81'ini ve Türkiye'de % 53'ünü küçük ve orta ölçekli işletmeler sağlamaktadır (Savcı, 2009: 36). KOBİ'ler, ülke ekonomisine yatırım, üretim, istihdam, ihracat ve ödedikleri vergiler açısından katkıda bulunurken, coğrafi dağılımları itibarıyla ülkenin bütün bölgelerine dağılmış olmaları dolayısıyla bölgesel kalkınmada da son derece önemli rol oynamaktadır. Her ülke için sosyal ve iktisadi birçok problemin kaynağı olan iç göçün önlenmesinde, bölgesel ve küresel olgun bir rekabet ortamının sağlanmasında, kalifiye eleman yetiştirilmesinde de önemli katkılar sağlamaktadır.

Ekonomik İş Birliği ve Gelişme Teşkilatı (OECD), KOBİ politikaları ve en iyi uygulamaların yaygınlaştırılması konusundaki çalışmalarıyla bu alanda önemli bir uluslararası platform niteliğindedir. OECD bünyesindeki KOBİ'ler ve Girişimcilik Çalışma Grubu, en iyi uygulama politikalarını tanıtarak ve üye ülkelerle üye olmayan ülkeler arasında iş birliği

sağlayarak küçük işletmelerin verimliliğinin artırılmasına yönelik çalışmalarda bulunmaktadır. Bu yöntem ile, OECD, KOBİ ve Girişimcilik Çalışma Grubu vasıtası ile uluslararası düzeyde üye ve üye olmayan ekonomiler arasında bu alandaki iş birliğini ve en iyi uygulama politikalarını tanıtarak küçük işletmelerin performansını yükseltmeye çalışmaktadır. Çalışma Grubu ulusal ve uluslararası düzeyde KOBİ ve girişimcilikle ilgili konuları ve politikaları incelemekle devam ettirmekle görevlidir (İrten, 2004: 1). Dünya Bankası'nın da günümüzdeki temel amacına uygun olarak küçük işletmeleri geliştirici nitelikte, gelişmiş ülkelerin mali olanaklarını, geliştirmekte olan ülkelere aktarmak suretiyle dünya genelinde yaşam kalitesini artırmak ve fakirliği azaltmak için söz konusu ülkelere proje ve program kredileri vermek olduğu ifade edilebilmektedir. Dünya Bankası kredilerinin kullanımında yaşanan sorunların bir bölümü Dünya Bankası'nın yapısından ve çalışma düzeninden kaynaklandığı gibi bazı sorunlar da ülkemizdeki KOBİ kredilerini düzenleyici ve denetleyici kurum ve kuruluşlardan kaynaklanabilmektedir. Örneğin, küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin gelişebilmesi için Avrupa Komisyonu uygun ortamı yaratmayı, AB tarafından oluşturulan tüm politikalarda KOBİ'lerin ihtiyaçlarını ön planda tutmayı amaçlayan "Avrupa Küçük İşletmeler Yasası"nı 25 Haziran 2008 tarihi itibarıyla yürürlüğe koymuştur. 2008 tarihli yürürlüğe konan Avrupa Küçük İşletmeler Yasası Prensiplerine göre, küresel rekabet hedefine yönelik bir politika çerçevesinde, kümelenme, ağ oluşturma, yaratıcı endüstrinin desteklenmesi, Ar-Ge ve yeniliğin ticarileştirilmesi, sosyal yenilik projelerinin desteklenmesi ve üniversite-sanayi iş birliğinin desteklenmesi öncelikli hedeflerinde yer almaktadır.

3.2. Türkiye Sanayisinde KOBİ'ler

KOBİ'ler Türk iş dünyasının en dinamik bölümünü teşkil etmektedirler. Hizmet ve imalat sektörlerinin hemen hemen tüm alanlarında faaliyet göstermektedirler (Özbek, 2008:52). İmalat sektöründe istihdamın yaklaşık %81'i ile katma değer %59'u ve ihracatın %60'ı bu işletmelerce sağlanmaktadır. Gelişmiş ülkelerde küçük, orta ölçekli işletmeler; dinamik ve yenilikçi, inovasyon odaklı fırsatları hayata geçiren, ekonomiyi ileriye sürükleyen birimler olarak kabul edilmekte iken; 500.000'nin üstünde KOBİ alt yapısı olan Türkiye'de bu yapıların Ar-Ge'nin risk içermesi nedeni ile uzak durdukları ve ağırlıklı düşük teknolojik ürünlere veya düşük kar marjlı fason üretimlere, ya da büyük üreticilerin tedarik zincirlerinde yaşam savaşı verdikleri görülmektedir. Tekstil, giyim, metal işleme, makine, gıda, plastik ve kauçuk ürünleri imalatı ve mobilya alanları en fazla faaliyet gösterilen sektörlerdir. Yoğun olarak KOBİ'lerin bulunduğu iller, İstanbul, İzmir, Bursa, Denizli, Gaziantep, Kayseri ve Eskişehir'dir (Özbek, 2008: 52).

KOBİ'ler Türkiye ekonomisinde her zaman var olmakla birlikte, KOBİ'lerin önem kazanması 1980'lerden itibaren başlamıştır. Geçmişe baktığımızda, KOBİ'lerin 1950'li yıllara kadar genelde durağan bir yapıya sahip olduğu, tüketicinin taleplerine ancak cevap verebildiği gözlenmektedir. Daha sonra, KOBİ'leri geliştirecek ve güçlendirecek yeterlikte politikaların olmadığı uzunca bir dönem yaşanmıştır. 1980'lerden sonra, özellikle de AB'ye uyum çalışmalarının başladığı son zamanlarda KOBİ'lerin küresel dünyada ve rekabet ekonomilerinde sahip oldukları önemin farkına varılmıştır. Ancak, henüz olması gerekir düzeyde bir desteğin KOBİ'lere verilemediği de açıktır (Özdemir vd., 2011: 179).

Türkiye'de KOBİ yapısının, nitelikli ve katma değer yaratacak ve ihraç potansiyeli olan ürünler üretmek yerine, büyük ölçüde fason veya ara mamul üretime yönelmeleri nedeniyle kendi markalarını yaratma ve pazarlama konularında ciddi güçlükler çektikleri görülmektedir. Türkiye'de KOBİ'ler genellikle müşterisi olan malların üretimini tercih etmektedir. Bu yaygın strateji ağırlıklı, ucuz fason üretimi tetiklemektedir. Risksiz üretime yönelmekte, yenilikçi ve rekabetçi ürün geliştirmek için gereken çalışmalara kaynak ayırmaktan kaçınılmaktadır.

Türkiye'nin ürettiği ve ihraç ettiği 100 dolarlık malın sadece 7 doları, teknolojik ürün kabul edilmektedir. Devletin son yıllarda verdiği tüm desteklere rağmen, geriye mühendislik olarak bahsedilebilecek, imitasyon ve adaptasyon hizmetlerinin ötesine geçmemek konusunda direnç gösteren KOBİ alt yapısının, en çok ihtiyaç duyduğu zihinsel değişim gerçekleştiremediği görülmektedir (Gürsu, 2018: 122). Büyük ölçekli firmalarla rekabette zorlanan KOBİ'ler, ayakta kalabilmeyi ancak çevik ve esnek yapılarıyla sağlayabilmektedir. Bu esnek üretim yapısı KOBİ'lerin en büyük gizli gücüdür. Esnek organizasyon yapıları sayesinde KOBİ'ler iç ve dış piyasalardaki değişmelere eş anlı uyum sağlayabilme kapasitesi yanında, teknoloji alanındaki yeniliklere hızlı ve kolay adapte olabilme, ürün çeşitliliği sunabilme, az girdi ile çok çıktı elde etme vb. avantajlar da sunmaktadır (Türkoğlu & Çelikkaya, 2011: 58). İşgücü ve hiyerarşik seviye sayısının az olmasına ek olarak kalıplaşmış işleyişlerin de azlığı, KOBİ'lere çeviklik ve esneklik sağlamaktadır. Çevik ve esnek yapı değişen piyasa koşullarına ve müşteri ihtiyaçlarına hızlı uyum sağlamayı beraberinde getirmektedir. Büyük ölçekli işletmelerde karar alma süreçlerinin dinamik KOBİ'lere göre daha yavaş olması ve şirket kültürünün içine yerleşmiş statik işleyiş ve düşünce yapılarının varlığı, Ar-Ge süreçlerinin yavaşlamasına ve yenileşime karşı bir direnç oluşmasına sebep olmaktadır. Ürün odaklı bir ihtiyaç zincirinin alt yapısının kurulmasının ve sürdürülebilir inovasyon desteğini sağlayacak yeni oluşumların kurgulanmasının ihtiyaçları varolmaktadır (Gürsu, 2018: 125).

Yeniden yapılanma stratejileri büyük ölçekli işletmeler kadar, KOBİ'ler açısından da yadsınamaz bir önemdedir. Bu uygulamalar başarıyla örgütsel hayata geçirildiğinde, KOBİ'lerin, ekonomiye olan katkılarının devamının sağlanması ve artırılması daha da kolaylaşabilecektir (Çelik & Ozan, 2006: 190). KOBİ'lerin rekabet güçlerini artırabilmeleri için farklı olmaları, "fark" yaratmaları gerekmektedir. Fark yaratmak içinde Ar-Ge ve İnovasyon konularının önemi bir kez daha ortaya çıkmaktadır. KOBİ'lerin mevcut kapasitelerini kullanmaları için Ar-Ge ve inovasyon çalışmalarına yönelmeleri gerekmektedir (Türkoğlu & Çelikkaya, 2011: 59). Araştırma ve geliştirme faaliyetleri (Ar-Ge), teknolojik inovasyon başta olmak üzere inovasyon için gereken en önemli faaliyetlerden biridir (Ayar & Erdil, 2018: 46). Tüm gelişmiş ülkeler, Ar-Ge çalışmalarını yaygınlaştırmak, bilgi üretmek, nitelikli insan gücünü verimli bir şekilde değerlendirmek, geliştirip ürettikleri yüksek katma değerli ürünleri dünyaya pazarlayabilmek için ileri teknolojinin üretimi ve kullanımına önem vermektedir. Bunun için Ar-Ge ve yenilik çalışmalarına büyük miktarda fon ayırmaktadırlar. Ar-Ge ve yenilik yoluyla teknolojik bilgi üretilmesi, ürün kalitesi ve standartlarının yükseltilmesi, üretim maliyetlerinin düşürülmesi ve ülkemiz ekonomisinin uluslararası düzeyde rekabet edebilir bir yapıya kavuşturulması ülkemiz için oldukça önem arz etmektedir (Ergün, 2009: 6).

Ürün odaklı ihtiyaç zincirinde, katma değeri yüksek yeni ürün benzer teknolojik alt yapıya sahip olduğu takdirde eşdeğer tesislerde birbirine çok yakın yan sanayi ürünleri kullanılarak bir araya getirilmektedir. Bu ürünlerin birbirinden farklı ve satılır kılan özelliklerin başında; marka oluşumunu temelde etkileyen; işçilik, malzeme vetasarım özellikleri sıralanmaktadır (Gürsu, 2018: 126). Büyük ölçekli işletmelerin temelde güçlü tedarikçilerle küçük işletmelerin esnekliklerinden yararlanarak dengeli bir yapı oluşturmaktadır. İşçilik, malzeme kalitesini küçük işletmelerden elde ederek teknolojik alt yapısıyla pazardaki yerlerini almaktadır.

KOBİ dokusunun, dinamik ve reaktif yapısı, üretim yapısını hızla değiştirebilme becerileri ile uygulanacak doğru politikalara en hızlı desteği verebilecek yapıda olmasına rağmen, ülkemizdeki Ar-Ge açılımının bu yapıyla bütünleşme süreci henüz arzu edilen verimliliğe ulaşamamıştır. KOBİ'ler için Ar-Ge, çoğu kez geriye mühendislik hizmetleri ve ucuz teknoloji transfer çalışmaları ile sınırlı kalmaktadır. Özellikle devlet destekli Ar-Ge projelerinde, belirlenen hedef tanımında (TÜBİTAK 1500 Kodlu projeler) hali hazırda yurt dışından temin edilen teknolojik mamul ve ara mamullerin yerel üreticiler marifeti ile temini

ve iç pazarın ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik çalışma yapılması, Ar-Ge teşvik önceliği olarak yer almaktadır (Gürsu, 2018: 120).

3.3. KOBİ'lerin Yapısal ve Finansal Problemleri

Türkiye'de KOBİ yapısının, nitelikli ve katma değer yaratacak ve ihraç potansiyeli olan ürünler üretmek yerine, büyük ölçüde fason veya ara mamul üretme yönelmeleri nedeniyle kendi markalarını yaratma ve pazarlama konularında ciddi güçlükler çektikleri görülmektedir. Türkiye'nin küresel pazarda sahip olduğu ucuz, fason üretici imajının ve marka kısırlığının arkasında, KOBİ yapısının sığılı, yaşadığı sıkıntılar ve sistemsel çözümsüzlükler yatmaktadır (Gürsu, 2018: 120). Bu yapı sığılılığının oluşmasına sebep olan KOBİ politikalarında yer alan ve günümüz işletmelerinin gelişmesine engel olan açmazlar yer almaktadır. Vizyon darlığı, sermaye sığılılığı, verimsiz ve kalitesiz üretim, atıl makine ve tesis yatırımına bağımlı kalma, katma değer yaratmayan, rekabet değeri düşük ürün gamına bağımlı kalma, yenilikçi fikir geliştirememeye, uluslararası pazarda yer alan ürünleri yasal olmayan yollar aracılığıyla kopyalayarak ürün gamına dahil etme, ihracat değeri olmayan ürünler ile iç pazarda gerileme, büyük endüstrilere bağımlı olarak yaratıcı değil üretici işletmeler haline gelme ve bunun doğrultusunda sektörde ilerleyememe sebepleriyle uluslararası rekabet koşullarında var olamamaya ulusal kalkınma eylemini geriletmektedir.

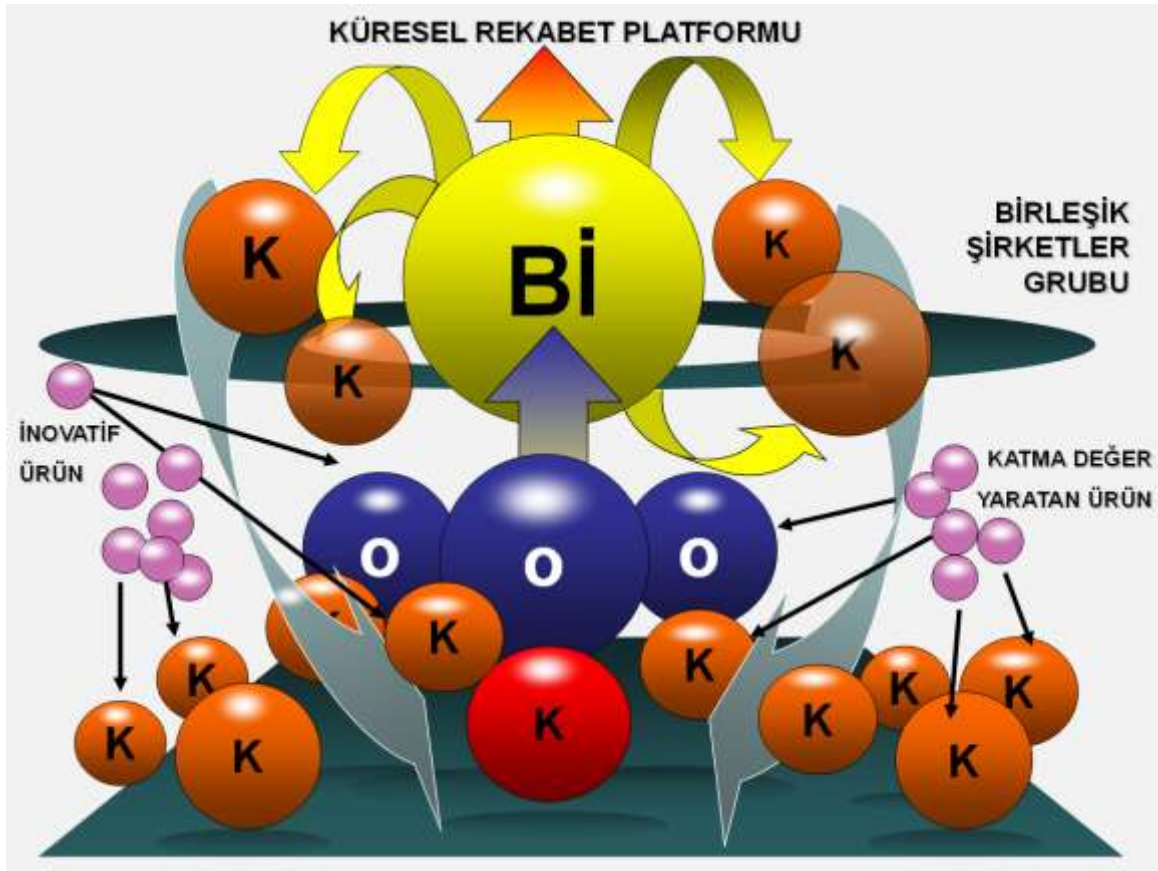
İşletme uygulamalarının temel ve yapısal çizgisini oluşturan bu etmenlerin ilerlemeye engel faaliyetleri geçerli kıldığı görülmektedir. Türkiye'de KOBİ'ler sonuç odaklı ilerleyerek çıkan sonuç ve sermaye girdisini göz önünde bulundurarak yan üretim sektörlerine dahil olmaktadır. Müşterisi olan, risksiz ve mali değerleri belirli olan malların üretimini tercih etmektedir. Bu uygulama uluslararası rekabet ortamına büyük endüstrilerin kendi içlerindeki rekabetlerinde hızlı ve ucuz üretim sağlamak için, gelişmekte olan ülkelerden küçük işletmelerden üretim desteği almaktadır. Fason üretimi beraberinde getiren bu uygulama risksiz üretime yöneltirken yenilikçi ve rekabetçi ürün geliştirme hedeflerini geride bırakmaktadır.

Kuruluş aşamasında olan KOBİ'ler ağırlıklı olarak özkaynak kullanmaktadır. Yeterli özkaynağa sahip olmayan işletmeler yeni yatırımlarını gerçekleştirmede ve büyümelerinin finansmanında kaynak sağlama sorunuyla karşılaşmaktadır. KOBİ'lerin kendi yapılarından kaynaklanan temel finansman sorunu özkaynak yaratamamaktır (Aras & Müslümov, 2002:10). Bir diğer sorun ise özkaynak kullanırken, mikro düzeydeki işletmelerin aile şirketlerinden oluşarak, deneyimli insan gücü yerine zayıf ve verimsiz çalışan kapasitelerini barındırması olarak tanımlanmaktadır.

Rekabetçi ürünlerin bu yetersizliği ve finansal bütçelerinden pazarlamaya ayrılan kaynakların yetersizliği ülke ekonomisi için sorunu ifade etmektedir. Türkiye ekonomisinde önemli yere sahip KOBİ niteliğinde işletmeler, son yıllarda dünyada küreselleşme ve bölgeselleşme eğilimi ile birlikte artan rekabet ortamından önemli ölçüde etkilenmekte ve bu durum KOBİ'lerin sorunlarının çözümünü daha önemli ve ivedi hale getirmektedir (Aras & Müslümov, 2002: 1) Büyük ölçekli ve küresel firmalar ile rekabette dengeli ilerlemeyi esnek üretim yapısı ile sağlamaktadır. İşgücü ve hiyerarşik seviye sayısının az olmasına ek olarak kalıplaşmış ve daimî iş sayısının azlığı, KOBİ'ler için yeni faaliyetlere başlamalarında esnek ve hızlı bir uygulama sağlamaktadır. Şirket kültürünün içine yerleşmiş statik işleyiş ve düşünce yapılarının varlığı, Ar-Ge süreçlerinin işleyişinin yavaşlamasına ve yenileşime karşı bir direnç oluşmasına sebep olmaktadır (Gürsu, 2018: 125). İşletme içerisinde yer alan iletişim sorunsalı, çok boyutlu organizasyon beceri yetersizliği, alt yapı yatırımlarına karşı isteksizlik, istikrar ve sürekliliğin oluşturulmasındaki güçlükler, bu temel inovasyon yetisinin gelişmesine engel sorunlar olarak tespit edilmektedir. Büyük işletmelerin yaşadığı bu sistemsel problemler, küçük

İşletmeler için avantaj olup Ar-Ge faaliyetlerini kullanarak rekabet içinde yer alma olgusunu sağlamaktadır. İnovasyon odaklı ve küresel pazarda rekabet edebilecek nitelikte ürün geliştirmek için KOBİ'lerin kendi alt yapılarını güçlendirmek yerine, KOBİ'lere sürdürülebilir ürün desteği verebilecek Ar-Ge ve inovasyon merkezlerine ihtiyaçları vardır. Bu merkezler, birçok KOBİ'yi destekleyebilecek alt yapıya ve üretim gücüne sahip olduğunda, KOBİ'ler Ar-Ge bütçelerini sadece proje için kullanmaya başlayabilecek, yürütülecek proje çalışmaları artabilecektir. Ar-Ge odaklı çalışmalar için gereksiz makine, teçhizat ve donanıma gerek duyulmayacak, ihtisas birimlerinde toparlanan ileri teknoloji yatırımı daha verimli hale gelecektir. (Şekil 1)

Şekil 1. Küresel Rekabet Zincir-İnovasyona Dayalı Pro-Aktif Üretim Modeli Dinamiği

Kaynak: Sahi İnovasyon Neden Bize Bu Kadar Uzak? 2018: 128

Ülkemizde Ar-Ge'nin küresel anlamı henüz devlet desteklerinde olması gereken yerini bulmamış, mevcut politikalar fason üretimi destekler bir sığ açılımda kalmıştır. KOBİ'lerin hedefi büyüme olgusuna odaklanmaktadır. Endüstri alanında yer almak için büyümek, kar etmek gerekmektedir. İşletmenin öz sermaye karlılığını artırması ile yapıyı güçlendirmesi, verimlilikteki artışa, markalaşmaya, yenileşim ve Ar-Ge 'ye, aktif devir hızını artırmaya ve finansal kaynakları akılcı kullanımına bağlıdır. Bu yaklaşım firmaların kâr marjı düşük ürünler üretmesine ve ülke açısından da yaratılan katma değer çok düşük kalmasına da yol açmaktadır (Gürsu, 2018: 124). Sıralanan hedeflerin, ulusal üretim politikası hedefleri arasında yer alması gerektiği görülmektedir;

- Verimliliği artırma,

- Katma değeri yüksek ürün üretme,
- KÜRESEL rekabet için maliyetleri düşürme,
- Üretim kapasitesini ve kalitesini yükseltme,
- Üretimde uluslararası standartları yakalama,
- Alanında ihtisaslaşma,
- Entelektüel sermayeyi oluşturma,
- Ambalaj ve lojistik servisleri yükseltme,
- Satış sonrası hizmetleri geliştirme,
- Alanında markalaşma,
- İstihdamı artırma,

Dünya perakende tekstil zincirinde (2013) ilk 10'a girebilen ülkemizin tekstil sektöründeki üretici firmaları, ağırlıklı küresel markaların önemli tedarikçileri arasında yer almayı ticari bir başarı kabul etmektedir. Oysa daha yukarılarda yer almamız için, mutlaka marka ve ürün çizgimizi geliştirmemiz ve pazarlama ağlarımızı yaygınlaştırmamız gerekmektedir. KOBİ'ler 2014 yılında Ar-Ge harcamalarının hali hazırda %17,4'ünü gerçekleştirmektedir. Sanayinin %98 'ni oluşturan alt yapının Ar-Ge harcamalarındaki katkısı, gördüğümüzde ve %50 düzeyinde Ar-GE harcamasının da kamu sektörü tarafından yapıldığı ifade edilen bir yapıda, zayıflığın yoğunlaştığı alanın AR-Ge olduğu görülmektedir. Türkiye'de gayrisafi yurtiçi Ar-Ge harcaması 2014 yılında 17 milyar 598 milyon TL olarak hesaplanmıştır. Buharcamanın %17,4'ü (3 milyar 61 milyon TL) KOBİ'ler tarafından yapılmıştır. Tam Zaman Eşdeğeri (TZE)cinsinden toplam 115 bin 444 kişi Ar-Ge personeli olarak çalışmaktadır. TZE cinsinden toplam Ar-Ge personelinin %26,5'i KOBİ'lerde istihdam edilmektedir. (TÜİK,2015); Gürsu, 2018: 67).

KOBİ'ler 2014 yılında ihracatın %56,4'ünü gerçekleştirmiştir. İhracatta; 1-9 kişi çalışan mikro ölçekli girişimlerin payı %17,3 iken, 10-49 kişi çalışan küçük ölçekli girişimlerin payı %20,7, 50-249 kişi çalışan orta ölçekli girişimlerin payı %18,4, 250+ kişi çalışan büyük ölçekli girişimlerin payı ise %43,5 olmuştur. Girişimin ana faaliyetine göre KOBİ'lerin ihracatının %35'i sanayi, %60,7'si ticaret sektöründe faaliyet gösteren KOBİ'ler tarafından yapılmış, KOBİ'lerin 2014 yılında ithalattaki payı %37,8 olmuştur. İthalatta; 1-9 kişi çalışan mikro ölçekli girişimlerin payı %6,2, 10-49 kişi çalışan küçük ölçekli girişimlerin payı %13,2, 50-249 kişi çalışan orta ölçekli girişimlerin payı %18,4, 250+ kişi çalışan büyük ölçekli girişimlerin payı ise %62,2 olmuştur. Girişimin ana faaliyetine göre KOBİ'lerin ithalatının %33,3'ü sanayi, %59,5'i ticaret sektöründe faaliyet gösteren KOBİ'ler tarafından gerçekleştirildiği görülmektedir.

Salt bu veriler ile; KOBİ'lerin ağırlıklı ithal ham madde kullanarak düşük katma değerli ürün, ya da yarı mamül, ihraç ettiğini bunun da ancak 1/3'nün sanayi ürünü olduğu sonucu çıkmaktadır. Tüm bunların ışığında, TÜİK 2014 verilerine göre KOBİ alt yapısı sanayi üretiminin 2 katı düzeyinde ticaret ile uğraşan ve düşük katma değerle, düşük kar marjları ile çalışan kırılgan yapısını sürdürmeğe devam etmektedir. Küresel bir pazarda etkin üreticiler için olmazsa olmaz kabul edilen marka, kaliteli, nitelikli ve rekabetçi ürün, etkili pazarlama ve satış sonrası destek ve hizmet ağlarının kurulumu ve işletmesi, ülkemizdeki KOBİ'ler için hali hazır oldukça da yüksek bir hedef kabul edilmektedir.

Sektörlerine bakılmaksızın, ulusal KOBİ dokusunun ekonomik hedeflerinin, ulusal üretim politikası ile örtüşme noktasında sıkıntılar olduğu hissedilmektedir. Ucuz işçilik ve ucuz malların çoğu kez fason üreticisi olmak, hedeflenen ihracat politikaları için yeterli istihdamı ve katma değeri yaratmaz, yaratamaz. Özellikle teknoloji maliyetlerinin giderek yükseldiği bir rekabet çizgisinde, sanayinin niteliğini yükseltmenin gerekliliği açıktır. Bu yüksek hedefe

ulaşmak için, kademeli bir geçiş planına ihtiyaç duyulmaktadır. KOBİ'lerin en çok sıkıntı duyduğu konu, ne üretebilecekleri noktasında karşılaştıkları hedef ürün sıkıntısıdır. KOBİ'lerin gerekli Ar-Ge yatırımı yapacak finansal gücü yoktur ve Ar-Ge süreçlerini sistematik yönetme konusunda da sorunları vardır. KOBİ ölçeğinde Ar-Ge ve yenileşim kaynaklarının çok daha sınırlı olması sebebiyle, harcanan her kaynağın kısa vadede olmasa bile orta vadede somut bir kazanç getirmesinin beklenmesi kaçınılmazdır.

Sonuç olarak, Türkiye'deki mevcut Ar-Ge alt yapısı henüz katma değeri yüksek ve yenilikçi ürün odaklı değildir. Üniversite-sanayi iş birliği ve özel sektörün Ar-Ge kaynakları sadece geriye mühendislik hizmetleri ve teknoloji transferi süreçlerine odaklı ithal ikameciliği azaltma yönünde çalışmalara yoğunlaşmış bulunmaktadır. Katma değer yaratacak ürün grupları ile sürdürülebilir bir rekabet oluşturulması gerekmektedir. Öncelikli hedeflerden ilki, üretimin yüksek katma değerli ürünlere kaydırılmasını içeren nitelikli bir sanayi dönüşümü olmalıdır. İkincisi, fasonik üretim tarzından markalaşmaya geçiş; üçüncüsü üretim ile pazarlamanın birleştirilmesi ve dördüncüsü, işgücünün diğer bir anlatımla insan kaynağının dönüştürülmesi, beşinci dönüşüm ise, Türkiye'nin bir tüketim ve borçlanma ülkesi olmaktan çıkarak, tasarruflarını artırması gereğidir (Vardan,2009: 4). Teknokentlerin, mevcut yapısı KOBİ'lere destek vermekten uzaktır.

Ürün odaklı bir ihtiyaç zincirinin alt yapısının kurulmasının ve sürdürülebilir inovasyon desteğini sağlayacak yeni nitelikli oluşumların kurgulanmasının gerekliliği açıktır. Küreselleşme ve bölgeselleşme ihtiyacı kalıcı ve piyasada yer oluşturabilmek için gereklidir. Küreselleşme için yapılacak faaliyetler küresel dengelere göre düzenlenmelidir. Uzak doğu ile rekabet için mevcut üretim verimliliğini artırması gerekmektedir. Markalaşma ve nitelikli ürün yaratarak rekabet içinde yer alınabilecektir. Çağın yakalanabilmesi ve teknolojik ilerlemelerin sağlanabilmesi için üniversite-sanayi iş birliği ve Ar-Ge çalışmaları gerekmektedir. Üniversite-sanayi iş birliği kapsamında, üniversite ve sanayinin ayrı ayrı yatırımlar yapması yerine birlikte teknolojiyi üretime dönüştüren çalışmalar yapmaları ile kaynakların verimli ve doğru kullanılması sağlanmış olacaktır. Bu iş birliği sayesinde hem sanayinin hem de üniversitelerin, bilim ve teknolojiyi yakından takip etmesi ve sorunlarına birlikte çözümler üretmesi sağlanacaktır (Yüksek,2009: 43). Teknolojinin üretilmesi için ise üniversiteler ile araştırma kuruluşları arasında, kurumsallaşmış bir iş birliğinin sağlanması şarttır. Yeni teknoloji tabanlı işletmelerin oluşumu ve var olan işletmelerin gelişmesinin sağlandığı yerler olan teknoparklar, üniversiteler ve araştırma kuruluşlarındaki bilimsel çalışma sonuçlarının, uygulamaya aktarılmasındaki en etkili mekanizmalardır (Ergün,2009:7).

4.Sürdürülebilir İnovasyon Merkezi Önerisi

4.1. Sürdürülebilir İnovasyon Merkezleri

Ulusal ve uluslararası pazarlarda rekabet üstünlüğünü sağlayabilmek ve bu üstünlüklerin sürekliliğini sağlamak isteyen işletmelerin rakiplerine göre daha kaliteli ürünü daha kısa sürede üretebilmelerini sağlayacak teknolojiyi seçmeleri gerekmektedir. Üretim teknolojisinin önemi kadar yapılan Ar-Ge faaliyetlerinin yoğunluğu da rekabet gücünü etkin kılan faktördür (Doğan vd., 2003: 119). Rekabet faktörlerini gerçekleştirecek merkezlere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu uluslararası rekabeti oluşturan, inovasyon ve bilgi aktarımı süreçlerinde, sürdürülebilir bilgi çevrimi içerisinde oluşmuş, aktarılabilir bilgiye ihtiyaç duyulmaktadır. Küresel pazarlarda, ürünleri geçerli kılan özellikler ise; markanın değeri, bilinirliği, güvenilirliği kadar, markayı marka yapan önceden "tanımlanmış" ve sürdürülebilir çizgisi, hitap ettiği tüketici kitleye yönelik açılımı, inovasyon beceri düzeyi ve satış sonrası hizmetleri olarak sıralanabilmektedir (Gürsu, 2018: 126). Sürdürülebilir faaliyetler gösteren

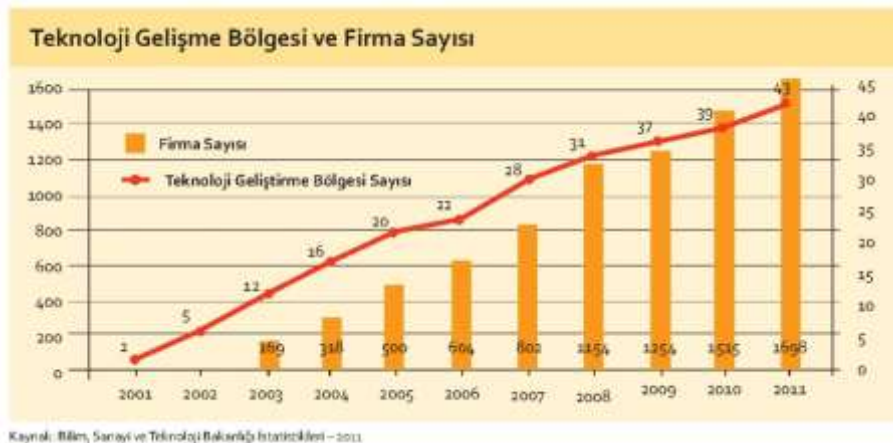
KOBİ'nin varolan oluşmuş bilgisini, bilimsel bilgi çizgisinde tanımlanabilir ve aktarılabilir seviyeye getirmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda pratik ve teorik bilginin; KOBİ ve üniversite iş birliğinin oluşturduğu bölgesel inovatif alanlar küresel ihtiyaçlara yanıt vermektedir. Türkiye'de varolan üretim faaliyetlerinde fason üretim odaklı risksiz üretim veya bilgi teknoloji odaklı son ürüne ulaşmayan yaratım süreci ve rekabet için gerekli bilgi temeline dayalı üretim ve yaratım ihtiyaçlarına değinilmektedir. Gelişmiş endüstrilerde, üretim ve yaratım için her bir olgu temel sağlamaktadır. Üniversite, KOBİ, Ar-Ge merkezlerinin günümüz politikalarındaki eksiklikleri saptayıp ve alanlarındaki uzmanlaşmış bilginin belirlenen stratejilerde iş birlikleri ile kullanılması gerekmektedir. Bu farklı yapılar incelendiğinde görülmektedir ki, bölgesel sürdürülebilir bir kalkınma modeli için yerel KOBİ'lerin etkinliğini ve verimliliğini artırmak gerekmektedir. İhracatına yönelik imalat gücünü artırması için;

- Teknolojik bilgi üretimini sağlama,
- Ürün ve üretim modellerinde yenilik sağlama,
- Ürünlerin kalitesi ve standardının yanı sıra verimliliği artırma
- Üretim maliyetini azaltma, teknolojik bilgiyi ticarileştirme,
- Teknoloji-yoğun üretimi ve girişimciliği destekleme,
- Küçük ve orta boy işletmelerin yeni ve yüksek teknolojilere adaptasyonunu sağlama,
- Teknoloji- yoğun alanlara yatırım fırsatları yaratma,
- Araştırmacı ve nitelikli insanlara iş fırsatı yaratma,
- Teknoloji transferine yardım etme, teknoloji atyapısını oluşturma,
- Yüksek teknolojiyi ülkeye getirebilecek yabancı sermaye girişini hızlandırma

Amaçlarını hedeflemeleri gerekmektedir (Gürsu, 2018:128). KOBİ'nin gelişim faaliyetlerinde işletmeye uygun inovatif yöntemler oluşturması, sürdürülebilir kazanımlar ve katma değer elde etmesine öncül olmaktadır. Sürekli faaliyetlerde bulunan ve işletme eksiklerine bağlı olarak büyüyen işletmeler sırasıyla bölgeselleşme ve küreselleşme aşamalarına ulaşmayı hedeflemektedir.

Bilimseltabanlı bilginin, teknolojinin hizmetine sunulması amacıyla teknoparklarda üniversite-sanayi iş birliğinin yapılması hedeflenmektedir. İlk teknopark uygulamaları 1950'li yıllarda ABD'de, sanayi yoğun bölgeler tercih edilerek, üniversite- sanayi işbirliği geliştirmek amacıyla üniversitelerin çevresinde "Science Park" tipi oluşumlar olarak kurulmuştur (Gürsu, 2018: 127).

Şekil 2. Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Firma Sayıları 2011 Verileri

Teknoparkların Avrupa ülkelerinde ortaya çıkması ise 1980'li yıllarda gerçekleşmiştir. Uygulama politikaları ile müşteri odaklı, rekabetçi, yenilikçi özellikleri, doğal çevre ile kurduğu denge, etkileşim ve tüketiciye verdiği mesaj ve güven, hedeflenen küresel geçerlilik boyutunda, önemler sunmaktadır. Şekil 2'ye göre, Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı 2011 İstatistikleri'ne göre teknoloji geliştirme bölgelerinin 2001 yılında Türkiye'de aktifleşmeye başladığı ve 10 yıllık süreçte uygun ortamın oluşturulmasına bağlı olarak firma oluşum sayısının arttığı gözlemlenmektedir. Teknopark Kavramı 4691 sayılı Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Kanunu'ndaki tanıma göre: Üniversitelerin, araştırma kurumlarının ve sanayi kuruluşlarının aynı ortam içerisinde Ar-Ge ve inovasyon çalışmalarını sürdürdükleri, katma değeri yüksek ürünlerin ortaya çıktığı, birbirleri arasında bilgi ve teknoloji transferi gerçekleştirdikleri; akademik, ekonomik ve sosyal yapının bütünleştiği organize araştırma ve iş merkezleridir. TÜBİTAK, BSTB verilerine göre, Türkiye'de firmaların %57'sinin yazılım, bilişim teknolojileri (BİT) sektöründe hizmet üretmekte olduğu görüyoruz. BİT sektörünü, elektronik ve savunma sanayi konusunda çalışan firmaların izlediği görülmektedir. Dünya'da BİT alanında; 1951 yılında California'da Stanford Üniversitesi öncülüğünde kurulan Silikon Vadisi, nitelikli insan gücünün 1 milyon 184 bini, 74 bin 302 dolarlık bir ortalama yıllık gelirle çalışmaktadır. Faaliyet gösteren firmalar tarafından alınan 4.500'ü aşkın patentin tüm Amerika'da alınan patentlerin yüzde 11'ini teşkil etmesi, bu bölgedeki yoğun entelektüel sermayenin varlığını ifade etmektedir (Gürsu, 2018: 128).

Teknoloji bölgelerinde geliştirilen fikirlerin, projelerin hızla ürüne dönüşüp insan yaşamındaki yerini alması, katma değer yaratarak piyasada rekabeti sağlaması gerekmektedir. Teknoloji bölgelerinde üretim sürecine kadar destekler verilmektedir. Üretimi desteklemeyen süreç, geliştirilen projelerden sonuç alınamamasını, endüstriye fayda sağlamamasının önünü açmaktadır. Teknoloji gelişme bölgelerindeki personel ve proje sayısı gelişimine bakıldığında, Türkiye'de kurulan alanların 10 yıl içerisinde hızla ilerlediği görülmektedir. Artan proje sayısı ve buna bağlı olarak artan istihdam oranının arttığı görülmektedir. Şekil 3'te görüldüğü gibi, Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı 2011 İstatistikleri'ne göre istihdam oranı proje sayısı ile doğru orantılı artış gösterirken, istihdam yükselme oranlarının proje barajını geçemediği görülmektedir (Gürsu, 2018: 129).

Şekil 3. Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Personel ve Proje Sayıları 2011 Verileri

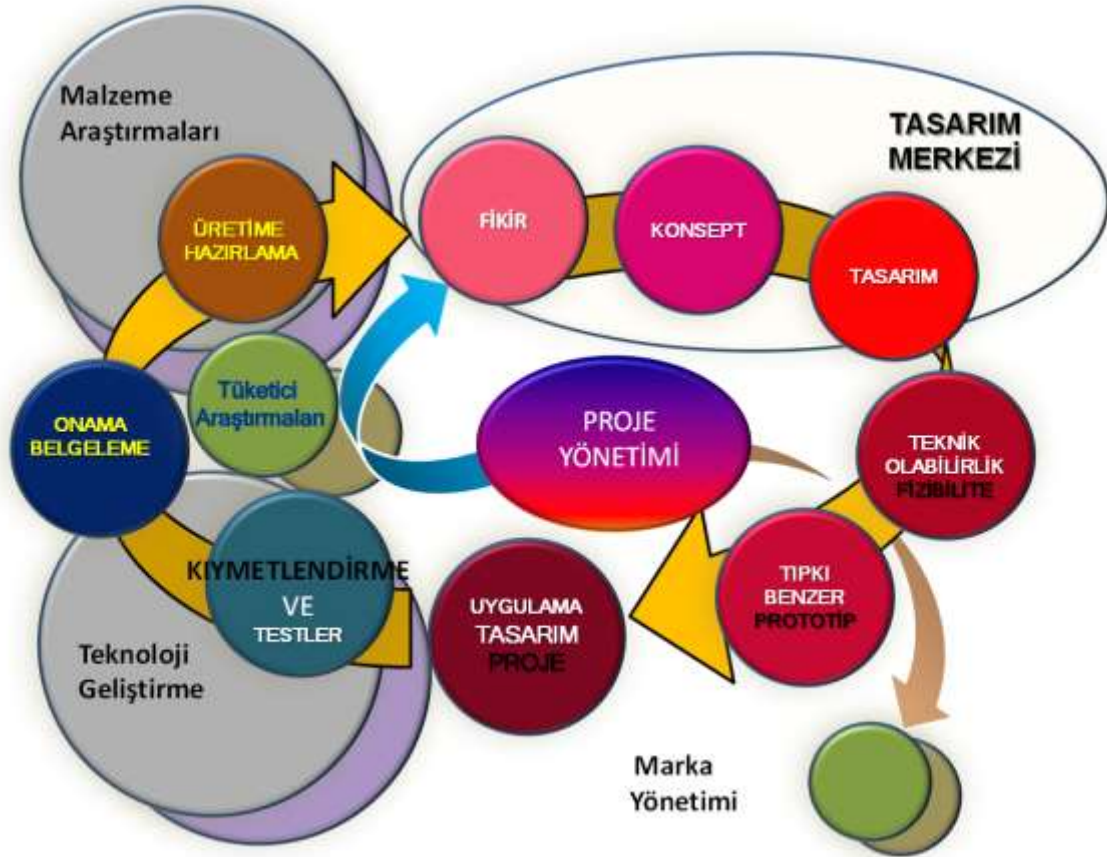

Kaynak: Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı İstatistikleri – 2011

Entelektüel sermayeyi oluşturan, üretim becerisini geliştiren, tüm endüstriyel iş birliklerinin yeniden biçimlendirilmesine ve yenilikçi düşüncenin hayata geçirilmesine olanak

yaratan bu merkezler öncelikle yetişmiş insan gücü oluşturmada ve bilginin kazanımı ve paylaşımı süreçlerinde de yaşamsal öneme sahiptir(Gürsu,2018: 134). Ekonomik ve sosyal yapının birleştiği günümüzdeki uygulamalar ile, fikri veya ürünü geliştirme süreçleri bu merkezlerde yönetilirken, işbirlikliklerine bağlı olarak ürünü finalize aşamasına gelinmektedir. Bu süreçte tüm aşamalar göz ardı edilmeden yapılması gerekmektedir. Şekil 4'teki gibi, proje yönetimi, marka yönetimi, teknoloji geliştirme, üretime hazırlama ana başlıklarında; araştırma, tasarım, testler baz alınarak süreçte ilerlenebilmektedir.

Şekil 4. Tasarım Merkezi Modeli

Kaynak: Sahi İnovasyon Neden Bize Bu Kadar Uzak? 2018: 140

Teknopark sisteminin katma değer yaratabilmesi ve verimli bir üretim merkezi olabilmesi için seri üretim hususunda inovatif stratejilere ihtiyaç vardır. Üretim desteklerinden önce test edilebilmesi için prototip desteklerine ihtiyaç duyulmaktadır. Sanayi yani üretim deneyimi ile teknoloji merkezlerinin ürün geliştirme deneyiminin birleştiği noktada Türkiye ve dünyada önemli bir yer edinmektedir. Mevcut yapıdaki faaliyetler ülkenin teknoloji politikalarına bakıldığında dünya ile rekabet için uygun ortam sağlamamaktadır. Özellikle verimli fikir yaratımları olarak bakıldığında kuluçka merkezlerindeki girişimcilere, seri üretimde destek sunacak sistemlerin oluşturulması gereklidir. Sanayinin herhangi bir inovasyon içermeyen, müşterisi belli kitlelere sağladığı üretimlerin katma değer olmaksızın sermayesini bu faaliyetlerde kullanması ülke ve dünya rekabeti açısından bir önem arz etmemektedir (Gürsu, 2018: 133).

Bilgi, teknoloji ve sanayinin ortak süreç içerisinde kurgulanarak, dolayısıyla üniversite, sanayi yani KOBİ iş birliklerinin kurulup ürün odaklı bir sonuç sağlanması gerekmektedir. Devletin sağladığı destekler ve çeşitli sektörlerde proje yönetimi çerçevesinde denetimli olarak uygulanması kontrollü ve verimli sonuçlara giderek rekabet ortamına dahil olacaktır. Teknokentlerin yetersizliklerinden yola çıkarak, ülkemize uygun yeni bir modeli geliştirmek amacı ile sürdürülebilir inovasyon modeli tanınması gerektiği görülmektedir.

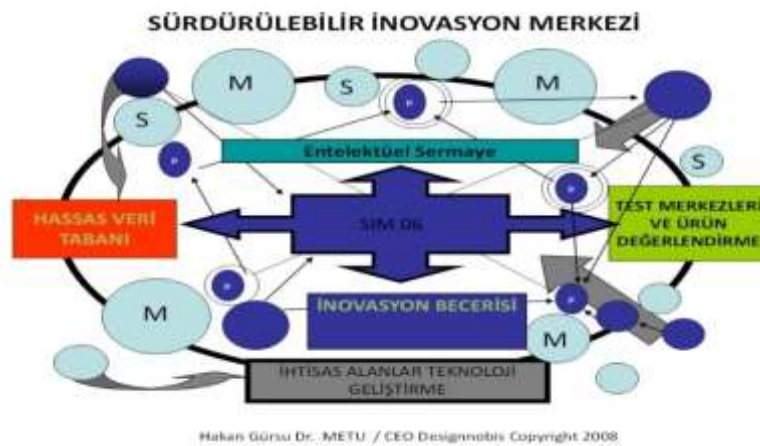
4.2. Sürdürülebilir İnovasyon Merkezi Önerisi

“Sürdürülebilir inovasyon merkezi” kavramı; yerel ve ulusal sanayinin giderek ihtiyaç duyduğu yüksek katma değer potansiyeline, ürün geliştirecek alt yapıya sahip teknolojik ihtisas alanlarında yeni bir çekim ve görevdeşlik girişimi olarak tanımlanabilir (Gürsu, 2018: 133). Teknokentlerin üretim ve son ürün açmazına çözüm olarak, sonuç odaklı aktif, dinamik ve çözüm odaklı merkezlerin oluşturulması önerilmektedir. Bu model ile “teknokentlerin” bir adım ötesine geçerek, yararcı sonuçlar üreten aktif, dinamik ve çözüm odaklı merkezler oluşturulması amaçlanmaktadır.

KOBİ’lerin küçük kapasiteli veya yetersiz Ar-Ge yatırımlarını çözüm odaklı proje çalışmalarına kaydırmasını sağlayacak bir merkezi yatırım ile bir dinamik model oluşturulması ile ürün ve teknoloji geliştirmenin önündeki engeller ve kaynak sorunları aşılabilecektir (Gürsu, 2018:133). Sürdürülebilir inovasyon merkezinin, mevcut teknokentlerden daha esnek ve işlevsel yapısı, sanayi ile iç içe çalışması, test ve araştırma laboratuvarlarını içinde barındırması, daha hızlı, güvenli ve çözüm odaklı araştırma yürütme becerisi ile işlevselliği ön planda tutması gibi avantajları barındırması gerekmektedir. Bu doğrultuda tasarımcı, mühendis ve araştırmacı bir araya gelmektedir. Teknokentlerde uygulanan üretim ve araştırma amaçlı mekân kullanımı sınırlandırılmalarının olmaması da öncelikle ürün odaklı çözümlere yönelik etkin çalışma olanaklarını artıracaktır. KOBİ’lerin ihtiyaç duyduğu Ar-Ge görevini pek çok proje için aynı fiziksel olanakları kullanarak sürdürebilecektir.

KOBİ’lerin bağımsız Ar-Ge, makine ve teçhizat yatırımları yerine küçük bütçeli ama daha çok sayıda projeye yatırım yapılması yolu ile sürdürülebilir bir kalkınmanın desteklenmesi hedeflenmektedir. Özellikle orta ve küçük ölçekli sanayinin odaklandığı ve yoğunlaştığı tüm alanlarda örneğin; organize sanayi bölgelerinde sürdürülebilir bir kalkınmanın, uygun teknolojilerin ve bu teknolojileri üretime uygulanma becerisinin geliştirilmesi konusunda yaratıcı ve yenilikçi fikirlerin oluşturulduğu ihtisas çekirdek birimler oluşmaya başlayacaktır (Gürsu, 2018: 134).

Şekil 5. Sürdürülebilir İnovasyon Merkezi Modeli 1

Kaynak: Sahi İnovasyon Neden Bize Bu Kadar Uzak? 2018: 142

Entelektüel sermayeyi oluşturan, üretim becerisini geliştiren, tüm endüstriyel işbirliklerini yeniden biçimlendirilmesine ve yenilikçi düşüncenin hayata geçirilmesine kazanımı ve paylaşımı süreçlerinde de yaşamsal öneme sahiptir. Dünya üzerinde teknolojik araştırma ve sürdürülebilir inovasyon merkezi benzeri modeller giderek yaygınlaşmakta; özellikle gelişmekte olan ve gelişmiş ülkelerde sürdürülebilir bir kalkınma üzerindeki etkinliğini artırmaktadır. En temel görüntüsü ile yapısal model, özerk bir merkez ve paydaşlarından oluşmakta, merkez; partnerlerin araştırma ve geliştirme faaliyetlerini sürdürülebilir bir platform içerisinde gerçekleştirmekle, gelecek için insan gücü oluşturmakla ve bilgiyi ve deneyimi ortaya çıkarmakla yükümlü olmaktadır. Bu çerçevede paydaş kurumlar ile yapılan iş birlikleri ile etken alan genişlemekte ve sürdürülebilir bir kalkınmanın gerekliliklerinin hızla yakalanması hedeflenmektedir (Gürsu, 2018: 135). (Şekil 5)

Şekil 6. Sürdürülebilir İnovasyon Merkezi Modeli 2

Kaynak: Sahi İnovasyon Neden Bize Bu Kadar Uzak? 2018: 143

Şekil 6'da görüldüğü gibi, Ar-Ge faaliyetlerin ortak alanda yer aldığı tasarım merkezli (şekil 7) araştırma laboratuvarı, eğitim merkezi, enstitü, servis, data merkezlerinin yer aldığı bölgeleşmiş bir yapı oluşturulması önerilmektedir. (Şekil 8) KOBİ'lerin rekabet üstünlüğü ve maliyet avantajı sağlayabilmeleri yönünde ortak girişimler ve stratejik işbirlikleri kurmaları büyük önem taşımaktadır (Çelik & Ozan,2006: 210). (Şekil 9)

Şekil 7. Sürdürülebilir İnovasyon Merkezi Arazisi 1

Kaynak: Gürsu,2014

Şekil 8. Sürdürülebilir İnovasyon Merkezi Arazisi 2

Kaynak: Gürsu,2014

Şekil 9. Sürdürülebilir İnovasyon Merkezi Arazisi 3**Kaynak:** Gürsu, 2014**5. Sonuçlar**

Bugün, “inovasyon”, daha değişim gerçekleşmeden değişim yönünde farklılaşabilmek ise; farklılaşabilme becerisi, büyük ölçüde yarının beklentilerini bugünden görebilmeye bağlıdır (Gürsu, 2010: 24). Yaşantımızın her boyutunda tasarımcı eli değmiş onlarca, yüzlerce yeni ürünün yer aldığını çok da fark etmeden bu ürünleri kullanıyor; onları kullanarak, eleştirerek ve yönlendirerek yenilerinin ortaya çıkmasına dolaylı olarak aktif katkı sağlamaktayız. Çağımızın tekno-tüketim toplumları olarak süregelen ve giderek hızlanan dinamik yaşantı döngüsü içindeki tüm yaşam kalitesini artırma girişimleri ve tüketici kitlelerinin bitmeyen istekleri; iyi tasarımcıya ve iyi tasarım ürününe yönelik küresel talebin giderek yükselmekte olduğu gerçeği ile bizi yüz yüze getirmektedir.

Çalışma yerli KOBİ alt yapısının, ampirik verilerle, genel değerlendirmesinin gösterdiği, temel sorunların başında sürdürülebilirliğin, Ar-Ge, ürün geliştirme, nitelikli insan gücüne ulaşım noktalarında düğümlendiği ve ithalat odaklı, düşük katma değerli arama mamül üretiminin ağır bastığı ve sayısı giderek artan desteklere rağmen verimliliğin sağlanamadığı, dolayısı ile çözümün finansal destek sağlamanın ötesinde bir boyutu olduğunun sonuçlarını göstermektedir. Şekil 10’da incelenen büyümeyi ve gelişmeyi doğrudan etkileyen başlıklar; sorunun tek boyutlu olmadığını göstermektedir.

Çalışma, Türk sanayisi, işletmeler, Ar-Ge yapıları ve üniversitelerin ve bunların küresel rekabet sürecindeki katma değerlere dair algılarını ortaya koymaktadır. Bu çalışmanın teorik boyutunda, KOBİ’lerin bu algısının ve algıya bağlı faaliyetlerinin incelenmesini, saptanan sorunları ve izlenen ekonomi stratejilerinin katkısını göstermiştir. KOBİ niteliğindeki işletmelerin sanayideki uygulamaları değerlendirilmiştir. İşletmelerin sorunları ve eksiklik bulguları tanımlanmış, sanayiye katkı sağlamakta olan çalışma birimleri ile verimli üretimi hedefleyen bir inovasyon merkezi önerisi sunulmuştur. KOBİ’lerin ihtiyacı olan Ar-Ge destekleri, teknoloji bölgelerinin ihtiyacı olan üretim öncesi ve sonrası destekleri konusunda işbirlikleri ile işlevsel yapıların esnekliklerinden faydalanarak ürün odaklı üretim hedeflenmektedir. Önerilen sürdürülebilir inovasyon merkezinin temel amacı, çok disiplinli

grupların çözüm odaklı proje geliştirme becerilerini yükseltmek, yaratıcı ve yenilikçi düşüncüyü ürünleştirme konusunda KOBİ'lerden başlayan ve giderek yükselen ölçekte sürdürülebilir bir kalkınma hareketinde itici güç ve ulusal inovasyona destek olmaktır. Bu çerçevede üreticinin Ar-Ge faaliyetlerini karşılamayan yatırımlarını ve ürün değerlendirme imkânlarını çözüm odaklı projelere öncelikle verimliliği ve üretkenliği artırmak ve bilgi birikimini bir noktada yoğunlaştırmak amaçlanmaktadır. İnovasyon sürecinin sabır ve birikim temel esasına uygun davranarak, entelektüel sermaye oluşumunu ve sürdürülebilir bir kalkınma için “ihtisaslaşmış eleman” yetişmiş insan gücünün ortaya çıkarılmasını hedeflenmektedir (Gürsu, 2018: 137).

Teknoloji geliştirme bölgelerinde ortaya çıkan, üretim teknolojileri, malzeme ve diğer tüm teknolojik buluntular, bu merkezler yardımı ile hızla akılcı tasarımlara dönüştürülerek ürünleşecek, nihai ürünler olarak küresel pazarlarda rekabetçi ürün sunulabilecektir. Sürdürülebilir inovasyon merkezleri içinde üretilen ve geliştirilen tüm ürünleri, hizmetleri, bilgi birikimleri ve devamlılığı sağlamak konusundaki beceri düzeyleri ile orta uzun vade içinde ülkeler ve yer aldığı bölgeler için yaşamsal bir öneme sahip olacaktır (Gürsu, 2018: 137). Yeniliği yakalayamayan ve değişimde sürekliliği sağlayamayan tüm kuruluşların, küresel rekabet içinde yok olma kaçınılmazı da yeni bir oyun kuralı olarak gerçeklerimiz arasında yer almış bulunmaktadır. Günümüz tüketicisi; ince “beğeniyi”, “sıra dışını” ve kendisini “farklı kılanı” giderek daha fazla satın alınabilir buluyor. Bu talepleri hızla ürünleştirerek elle tutulur hale getiren, yaşam tarzımızı şekillendiren mesleklerin tüketim toplumu üzerinde etkin ve stratejik mesleklere dönüşme şansını yakaladığı da görülmektedir.

Şekil 10. Büyüme Zorlaştıran Önemli Faktörler

Büyüme Hızlandıran En Etkili 5 Faktör							
Amerika		Avrupa, Afrika ve Ortadoğu		Asya-Pasifik		Genel	
1. Pazar Fırsatları	% 19,1	1. Pazar Fırsatları	% 18,0	1. Pazarlama/Marka	% 16,7	1. Pazar Fırsatları	% 17,7
2. İnsan Kaynağı	% 17,5	2. Ürün	% 14,1	2. Pazar Fırsatları	% 14,6	2. İnsan Kaynağı	% 14,1
2. Ürün	% 17,5	3. İnsan Kaynağı	% 12,8	3. İnsan Kaynağı	% 12,5	3. Ürün	% 13,6
4. Pazarlama/Marka	% 7,9	4. Ar-Ge	% 9,0	4. Satışlar	% 10,4	4. Pazarlama/Marka	% 10,9
4. İşbirliği	% 7,9	4. Pazarlama/Marka	% 9,0	5. Strateji	% 8,3	5. Ar-Ge	% 7,8
				5. Ürün	% 8,3		
				5. Ar-Ge	% 8,3		

Büyüme Zorlaştıran En Önemli 5 Faktör							
Amerika		Avrupa, Afrika ve Ortadoğu		Asya-Pasifik		Genel	
1. İnsan Kaynağı	% 22,8	1. İnsan Kaynağı	% 28,3	1. İnsan Kaynağı	% 25,5	1. İnsan Kaynağı	% 25,6
2. Operasyonel Yönetim	% 12,3	2. Pazar Fırsatları	% 13,3	2. Üst Yönetim	% 14,9	2. Pazar Fırsatları	% 13,1
2. Pazar Fırsatları	% 12,3	3. Operasyonel Yönetim	% 11,7	2. Pazar Fırsatları	% 14,9	3. Finansman	% 10,7
4. Ürün	% 10,5	4. Finansman	% 8,3	2. Finansman	% 14,9	4. Operasyonel Yönetim	% 9,5
5. Finansman	% 8,8	5. Üst Yönetim	% 6,7	5. Ekonomik Ortam	% 8,5	5. Üst Yönetim	% 7,7
		5. Regülasyon	% 6,7				

Kaynak: WEF - Girişimcilik 2013 Raporu

Şekil 10'nin gösterdiği gibi, büyümenin en etkili bileşenleri; öncelikle, *nitelikli insan kaynağı, ürün, pazarlama, finansman ve Ar-Ge* olarak sıralanıyor. Marka kavramı ilk 5 faktörü izlemektedir. Diğer bir değişle, güçlü bir sanayi alt yapısının ağırlık vermesi gereken konular ortaya çıkmaktadır. Kitlesele değil, bireysel eğitime yönelmenin arasındaki düşünsel farkın, bireye ve bireyin değerlerine, bireysel becerilere önem vermektan geçtiğini artık anlamamızın

gerekliliği, hedeflenen kalkınma hamlesinin başarısında çok önemli bir başka aşama haline gelmektedir.

Sonuç olarak; Türkiye bilim insanı ve mühendislik mevcudu açısından dünyada hala 35. sırada yer almaktadır. Türkiye 75 milyona varan bir nüfusa sahip olmasına rağmen dünya ile yarışacak yeterli sayıda, yeterli nitelikte ARGE yapacak, yaptıracak veya bir ARGE projesine katkı sağlayacak yetişmiş insan kaynağına sahip olmadığı görülmektedir. TÜBİTAK verilerine göre bir milyon kişi başına Türkiye 2.700 araştırmacıya sahiptir. Dünya Bankası verilerine göre Finlandiya’da bu rakam 7.707, Danimarka’da ise 5.670 kişi. Araştırmacı sayısı kadar, niteliği, bu araştırmacıların hangi alanlarda çalıştığı ve çalışmalarının pratik sonuçlarının toplum açısından ürettiği faydalar daha da önemli gözükmektedir. Bir ülkenin eğitim kalitesi ile inovasyon kapasitesi arasında doğrudan bir ilişki olduğu açıktır. İnovasyon gücünü yetiştirmek, ülkelerin öncelikleri arasında olmalıdır. Farklı düşüneni destekleyen, sorgulayan, öneri getiren, kendini ifade eden, özgürleştirici ve cesaretlendirici bir eğitim sistemi olmadan yenilik olmadığı ya da yenilik sayısı çok azaldığı görülmektedir.

Ülkeyi ileriye taşıyacak nitelikli insanları yetiştirecek bir eğitim sistemine sahip olamazsak inovasyona dayalı değer yaratma sürecinde sınıfta kalmaya devam edeceğimizde açıktır. Ar-Ge merkezlerinin sayısının 1000’leri aştığı, etkisinin sınıfta kaldığı, bir ulusal inovasyon programını, artık kendi eğitim sisteminden bağımsız bir şekilde gerçekleştirmek mümkün değildir. Bunun için kendi kendini eğiten, yaparken deneyimleyen ve nitelikli insan gücüne değer veren bir oluşumun “sürdürülebilir inovasyon merkezi”nin farklı boyutları ile gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Kaynakça

Akıncı, A. (2011). “Sürdürülebilir Rekabet Üstünlüğünün Sağlamasında İnovasyonun Üretim Maliyetlerine Etkisi ve Ampirik Uygulama”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ayar, B. & Erdil, T. S. (2018). “İnovasyon ve Ar-Ge Faaliyetlerinin İhracat Performansına Etkisi: Türk İşletmeleri Üzerine Algısal Bir Araştırma”, *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 13 (49), ss. 45-68.

Ayden, C. & Düşükcan, M. (2002). “Örgütsel Öğrenme Kavramı ve Öğrenme Engellerinin Giderilmesinde Örgüt Kültürü ve Liderliğin Rolü”, *The Journal of Social Economic Research*, 2 (4), ss. 120-139.

Başer, B. C., Yılmaz A., İyiler, Z. (2013). “Kümelere İçin İnovasyon ve Ar-Ge Yönetimi Kılavuzu”, KOBİ İş birliği ve Kümelene Projesi, <http://www.smenetworking.gov.tr/userfiles/pdf/belgeler/ekonomiBakanligi/urgeUygulamaKlavuzu.pdf>, (19.10.2018).

Çelik, A. & Ozan, E. (2006). “KOBİ’lerde Yeniden Yapılanma Stratejileri Araştırması: Kahramanmaraş Örneği”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (15), ss. 189-213.

Demirel, Y. (2008). “Bilgi ve Bilgi Paylaşımının İşletme Performansına Etkisi Üzerine Bir Araştırma”, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 6 (1), ss. 119-216.

Demirel, Y., Seçkin, Z. (2008). “Bilgi ve Bilgi Paylaşımının Yenilikçilik Üzerine Etkileri”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17 (1), ss. 189-202.

Doğan, Ö. İ., Marangoz, M., Topoyan, M. (2003). “İşletmelerin İç ve Dış Pazarda Rekabet Gücünü Etkileyen Faktörler ve Bir Uygulama”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5 (2), ss. 114-139.

Eraslan, İ. H., Bulu M., Bakan, İ. (2008). “Kümelene ve İnovasyon Etkisi: Türk Turizm Sektöründe Uygulama”, *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 5 (3).

Ergün N. (2009). “Teknolojik Açıdan Gelişmiş Bir Türkiye İçin: Tasarım Ar-Ge ve İnovasyon”, *Çerçeve Dergisi*, 52, ss. 6.

Gökçe, S. (2015). “Kamuda İnovasyon ve Türkiye’deki Uygulamaları”, *Uluslararası Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2 (1), ss. 28-37.

Gürsu, H. (2018). Sahi İnovasyon Neden Bize Bu Kadar Uzak? 1. Baskı, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Gürsu, H. (2010). http://www.wbcscement.org/pdf/20151013_Designnobis_Hakan%20Gursu.pdf, (19.10.2018).

İrten, Y. (2004). Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin (KOBİ) Önemi ve İkinci OECD-KOBİ İstanbul Bakanlar Konferansı Raporu.

Kaplan, M. (2009). “Tasarım, Ar-Ge, İnovasyon ve Kosgeb Destekleri”, *Çerçeve Dergisi*, 52, ss. 20.

Koç, K. & Mente, A. (2007). “İnovasyon Kavramı ve Üniversite-Sanayi-Devlet İşbirliğinde Üçlü Sarmal Modeli”, *Hacettepe Üniversitesi Sosyolojik Araştırmalar Dergisi* (15).

Little, I. M. D. (1987). “Small manufacturing enterprises in developing countries”, *The World Bank Economic Review*, 1 (2), ss. 203-235.

Müslümov, A. & Aras, G. (2002). “Sermaye piyasası gelişmesi ve ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkileri: OECD ülkeleri örneği”, *İktisat İşletme ve Finans*, 17 (198), ss. 90-100.

Örücü E., Kılıç R., Savaş A. (2011). “KOBİ’lerde İnovasyon Stratejileri ve İnovasyon Yapmayı Etkileyen Faktörler: Bir Uygulama”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 12 (1), ss. 58-73.

Özbek, Z. (2008). “KOBİ’lerin Türk Ekonomisine Etkileri”, *Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi*, (31), ss. 49-57.

Özdemir, S., Ersöz H. Y., Sarioğlu H. İ. (2011). “Küçük Girişimciliğin Artan Önemi ve KOBİ’lerin Türkiye Ekonomisindeki Yeri”, *Journal of Social Policy Conferences*, o (53), ss. 173-230.

Savcı Y., (2009). “KOBİ’lerin Dış Ticarete Karşılaştığı Sorunlar”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tamdoğan, O., (2009). “Enformasyon Zincirinde Bilgi Erişim Sistemleri, Bilgi Erişim Sürecinde Kütüphane Kurumu ve Diğer Bilgi Merkezleri”, *Türk Kütüphaneciliği Dergisi*, 23 (1), ss. 151-168.

Türkoğlu, M., Çelikkaya, S. (2011), “Türkiye’de KOBİ’lere Yönelik Ar-Ge Destekleri”, *Akdeniz Üniversitesi Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 3 (2), ss. 56-71.

Vardan, Ö. C. (2009). “Köklü Dönüşüm İçin Tasarım, Ar-Ge, İnovasyon”, *Çerçeve Dergisi*, 52, ss. 4.

Yüksek İ. (2009). “Üniversite- Sanayi İş birliği sürecinde Ar-Ge ve İnovasyon”, *Çerçeve Dergisi*, 52, ss. 43.

A Study on the Evaluation of The Tourist Visits to Beypazarı District by the Overview of the Beypazarı Artisans

Nihat DEMİRTAŞ¹

Beypazarı district of Ankara is an old settlement dating back to the Luwians. It has a rich historical urban texture with its religious, social, cultural and commercial structures. It has been opened to tourism in 2000 thanks to its historical and cultural features and also Beypazarı started to attract large numbers of visitors in the following years. With the tourism demand for the region, touristic investments, especially local entrepreneurs, started to develop. With the effect of the touristic investments, the district has progressed towards becoming a center of attraction. In addition to the economic effects of tourism, there are also socio-cultural and environmental impacts, and the tourism investments that do not meet the expectations of the investors, as well as the region where it is located in a tourism sector integrated with its investors, might move away from the area. Expectations of the entrepreneurs in the field should be monitored over time and their expectations from tourism should be measured. Thus, interventions can be made against possible undesirable situations. In addition to the economic benefits of general expectations from tourism, the socio-cultural and environmental impacts of tourism and tourism are a whole with their presence in the field. For this purpose, the tourism entrepreneurs working in Beypazarı district and the enterprises providing support to the district tourism were examined. In this context, data were collected and analyzed by means of questionnaire method on 401 enterprises. In this study, the frequency and percentage distributions of the demographic characteristics of the Beypazarı artisans, the demographic and income characteristics of the views of Beypazarı tourism were analyzed and the results were presented, interpreted and evaluated in tables.

Keywords: Visitors, economic impact, social-cultural impact, environmental impact, artisans, Beypazarı.

Beypazarı İlçesine Yönelik Turistik Ziyaretlerin Beypazarı Esnafının Bakış Açısıyla Değerlendirilmesi Üzerine Bir Çalışma²

Ankara'nın Beypazarı ilçesi, tarihi geçmişi Luvilere kadar uzanan eski bir yerleşim yeridir. Başta geleneksel konutlar olmak üzere dini, sosyal, kültürel ve ticari yapılarıyla da zengin bir tarihi kent dokusuna sahiptir. Sahip olduğu tarihi ve kültürel özellikleriyle 2000 yılında turizme açılmış olup ilerleyen zamanlarda yoğun ziyaretçi çekmeye başlamıştır. Bölgeye yönelik turizm talebiyle birlikte başta yerel girişimciler olmak üzere turistik yatırımlar gelişmeye başlamıştır. Yapılan turistik yatırımların da etkisiyle ilçe gün geçtikçe çekim merkezi

¹ İskenderun Teknik Üniversitesi, nihat.demirtas@iste.edu.tr, Hatay/Türkiye

² Çalışma, 2017 yılında kabul edilen Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Çevre Anabilim Dalında kabul edilen doktora tezinden üretilmiştir.

olma yolunda ilerlemiştir. Turizmin ekonomik etkilerinin yanı sıra sosyo-kültürel ve çevresel etkileri de mevcut olup yatırımcısıyla bütünleşmiş bir turizm sektörü, içinde yer aldığı bölgeyi geliştirebileceği gibi yatırımcılarının beklentilerini karşılamayan turizm yatırımları alandan uzaklaşabilmektedir. Alandaki girişimcilerin beklenti ve memnuniyetlerinin zaman içinde izlenerek turizmden beklentilerinin ölçülmesi gereklidir. Böylelikle olası istenmeyen durumlara karşı müdahaleler yapılabilecektir. Turizmden genel beklentinin ekonomik getirileri olmasının yanında, turizmin sosyo-kültürel ve çevresel etkileri ile turizm, alandaki varlığı ile bir bütündür. Bu amaçla Beypazarı ilçesindeki faaliyet gösteren turizm girişimcileri ve buna destek sağlayan işletmelerin ilçe turizme bakış açıları ve memnuniyetleri sorgulanmıştır. Bu bağlamda 401 işletme üzerinden anket yardımıyla bilgiler toplanarak veriler analiz edilmiştir. Çalışmada Beypazarı esnafının demografik özelliklerinin frekans ve yüzde dağılımları, Beypazarı turizmüne ilişkin görüşlerinin demografik ve gelir özellikleri ile ilişki analizleri incelenmiş ve sonuçlar tablolar halinde sunulmuş ve çıkan sonuçlar değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ziyaretçi, ekonomik etki, sosyo-kültürel etki, çevresel etki, esnaf, Beypazarı.

Giriş

Turizm, boş zaman ve tasarrufun nasıl kullanılacağına dair ekonomik bir kararla başlayan ve yatırım, tüketim, istihdam, ihracat ve kamu gelirleri gibi ekonomik boyutlarının yanı sıra toplumu sosyo-kültürel yönden etkilemesi, iyi bir planlamayla fiziksel çevreyi geliştirici etkileriyle önemli bir faaliyet haline gelmiştir (Akın, Şimşek ve Akın: 2012, 64). Yirminci yüzyılda, dünyada yaşanan birtakım değişimler, çalışma hayatının giderek zorlaşmaya başlaması, kişilerin daha stresli ve daha zor iş ortamları yaşanması gibi sebeplerle tatile ve dinlenmeye verilen önem artmıştır. Nitekim üretimde devamlılığın sağlanmasında tatil ve dinlenme en önemli faktör olmaktadır. Bu ihtiyacın karşılanmasında ise turizm, gelişmekte olan ülkeler için gerçekleştirilebilir ve tercih edilebilir gelir kaynağı durumundadır (Holjevac, 2003: 129). Yirminci yüzyılın sonunda sosyal, ekonomik ve kültürel yönden önemli bir olgu durumuna gelmiştir. Önceleri sadece ekonomik katkısı ön planda iken bugün ekolojik, sosyal ve kültürel zenginlikler de turizme kaynak oluşturduğu için bu yönleriyle de ön plana çıkmakta (Aklanoğlu, 2010: 125) ve turizmi bir çıkış noktası olarak gören karar vericiler de sektörü geliştirmek için yoğun çaba sarfetmektedir.

1. Araştırma Alanının Konumu ve Özellikleri

Araştırmaya konu olan Beypazarı ilçesi, İç Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Sakarya Bölümü'nde konumlanmıştır. İlçesi Ankara iline bağlı olup, Ankara'nın 99 km kuzeybatısında yer almakta olup rakımı 675 metredir (Beypazarı Belediyesi, 2003: 1; Uslu ve Kiper, 2006: 307). Beypazarı; Hitit, Frig, Galat, Roma, Bizans, Selçuklu ve son olarak da Osmanlı'ların egemen olduğu tarihi İpek Yolu üzerinde bulunan, geçmişi 3500 yıla dayanan önemli yerleşim merkezlerinden biridir. Beypazarı'nın karakteristik sembolü haline gelen tarihi konut dokusunu ve otantik yaşam kültürünü muhafaza etmeyi başarmıştır. Halihazırda günlük yaşamın sürdüğü geleneksel konutlar varlığını korurken yeni konut ihtiyacı, farklı bir bölgede ikinci bir yaşam alanıyla giderilmiştir (Sümer, 2013: 73).

Beypazarı ilçesinde turistik ziyaretlere konu olan özellikler olarak tarihi Beypazarı evleri, bir kısmı pansiyon ve lokanta olarak kullanılan konaklar, kent meydanı (Hanlarönü), Suluhan, camiler (Selçuklu dönemi yapısı Alâeddin Cami, Osmanlı yapısı Kurşunlu Cami),

türbeler (Boğazkesen Kümbeti, Gazi Gündüz Alp Türbesi), tarihi çeşmeler; el sanatlarından gümüş işlemeciliği (telkâri sanatı), semercilik, bakırcılık, demircilik; yerel yiyecekler ve mutfak kültürü (Beypazarı Kuruşu); otantik Beypazarı yaşamı; tarım ürünleri (Beypazarı havucu); doğal çekicilikler (İnözü Vadisi, Sabagoz Vadisi, Eğriova ve Tekke Dağı Tabiat Parkları); kuş gözlemciliği gibi tarihi, doğal ve kültürel özellikler mevcuttur.

Yapılan restorasyon çalışmaları ve sahip olduğu değerler göz önünde bulundurulduğunda Beypazarı ilçesine yönelik turistik talebin 1999 yılında başladığı görülmektedir. Genel bir değerlendirme olarak ilçeye yönelik turistik talebin küçük dalgalanmalar dışında genel bir artış eğiliminde olduğu görülmektedir (Tablo-1).

Tablo-1: Beypazarı ziyaretçi sayısı

Yıllar	Ziyaretçi Sayısı
1999	2.501
2000	3.980
2001	7.646
2002	40.000
2003	100.000
2004	150.000
2005	200.000
2006	250.000
2007	300.000
2008	370.000
2009	350.000
2010	400.000
2011	400.000
2012	450.000
2013	460.000
2014	465.000
2015	470.000
2016	300.000
2017	400.000

Kaynak: (Demirtaş, 2010: 444; Özalp, 2013; Poyraz, 2018)

2. Araştırmanın Amacı ve Yöntem

Ziyaretçi turistler açısından yeni bir şeyler deneyimleme, eğlenme, alışveriş, sosyal ilişkiler kurma gibi amaçlar ön plana çıkarken, yerel ticari işletmelerin gelir ve istihdam sağlama, takdir edilme gibi beklentileri ön plana çıkmaktadır. Ziyaretçiler ile yerel yatırımcılar arasındaki bilinçli ilişkinin kurulması ile tarafların beklentileri karşılanabilir ve alandaki huzur

korunabilir. Olumsuz durumların yaşanma ihtimaline karşı zaman zaman araştırmaların yapılarak gerekli önlemlerin alınması sektörel devamlılığın sağlanması bakımından önem arz etmektedir olup, yerel esnafın ziyaretçilerden beklenti ve memnuniyet düzeylerinin belirlenmesi araştırmanın amacını oluşturmaktadır.

Bu nedenle Beypazarı İlçesi'nde yerel esnafın turizmin ekonomik, sosyo-kültürel ve çevresel etkilerine yönelik tutum ve algılarının belirlenmesi amacıyla bu çalışma kapsamında oluşturulan hipotezlere yanıt aranacaktır:

H₁: Beypazarı'na yönelik turizm faaliyetlerinin, esnafa olumlu ekonomik etkileri vardır.

H₂: Beypazarı'na yönelik turistik ziyaretler, esnafa sosyal kültürel yönden olumlu katkı sağlamaktadır.

H₃: Beypazarı'na yönelik turizm faaliyetlerinin çevresel yönden olumsuz etkileri vardır.

3. Materyal, Evren ve Örneklem

Materyal

Araştırmanın materyalini Beypazarı ilçesinde turizmden çıkar sağlayan işletmeciler (oteller, pansiyonlar, konaklar, lokantalar, açık kapalı mekanda hediyelik eşya satıcıları, endüstriyel ve ev üretimi olarak tarım ürünlerini üretenler) araştırmanın materyalini oluşturmaktadır.

Evren ve Örneklem

Beypazarı Ticaret Odası'na kayıtlı 1.000 işyeri faaliyet göstermekte ve araştırmanın evrenini oluşturmaktadır. Bu işyerlerinden 257 işletme turizmle ilgili faaliyet göstermekte olup turizme doğrudan istihdam yaratmaktadır. Diğer işletmeler dolaylı ve uyarılmış istihdam yoluyla turizmle bir şekilde ilişkisi olan işletmelerdir. Turizmle ilgili faaliyette olan işletmelerin tamamına ulaşılırken geriye kalan 343 işletmenin 144'ü tesadüfi örnekleme yoluyla seçilmiş ve toplamda 401 işletmeye ilişkin veriler anket tekniği yardımıyla elde edilmiştir.

4. Verilerin Analizi

Bu araştırmada, anket sorularında yer alan değişkenlerin türü dikkate alınarak verilerin analizinden elde edilen sonuçlar nitel ve iki seçeneqli sorular için frekanslar, yüzdeler, oranlar şeklinde verilmiş ve yanıtların düzeylere göre dağılımı belirlenmiştir. Likert ölçeğinde elde edilen veriler için ise ilave olarak ortalama ve standart sapmalar da hesaplanmıştır. Sonuçlar tablolar halinde sunulmuştur. Anket sorularında yer alan memnuniyet, tercih ve katılım oranlarına yönelik istatistiksel çıkarsamalar ise oranlara ilişkin Z testi kullanılarak yapılmıştır. Böylece anketlerde ilgili sorulara verilen yanıtlardan elde edilen örneklem memnuniyet oranının belirli bir olasılıkla hedef yığına genellenip genellenemeyeceği araştırılmıştır. Hedef yığınlardan seçilen örnekler yeterince büyük olduğundan aralık kestirimde Z dağılımı kullanılarak, evren oranı π için %95 güven sınırları aşağıdaki gibi belirlenmiştir:

$$P\{p - Z_{\text{tab}} * \sigma_p < \pi < p + Z_{\text{tab}} * \sigma_p\} = 1 - \alpha$$

Ancak yığın parametresi genellikle bilinmemektedir. Bu güçlüğü gidermek için en uygun yol ya evren parametresine ilişkin varsayımda bulunmak ya da gerçek yığın parametresinin sıfıra eşit olduğunu varsaymaktır. Bu çalışmada bilinmeyen evren oranının 0.50 olduğu varsayımı

benimsenmiş olup, yığın oranının 0.50 olduğu yönündeki hipotez ile örneklem oran değerinin uyuşup uyuşmadığı aşağıda verilen Z testi ile sınanmıştır.

$$Z_{\text{hes}} = \frac{p - \pi}{\sigma_p}$$

Hesaplanan test istatistiği (Z_{hes}), tablo değerinden büyükse (Z_{Tab}) ise gerçek yığın oranının 0.50 olduğunu belirten sıfır hipotezi belirlenen anlamlılık düzeyinde (α) reddedilir. Yani örneklem oranı ile yığın oranının varsayımlı değeri arasında örnekleme hatasına bağlanamayacak kadar istatistiksel açıdan önemli bir farklılığın olduğu kabul edilir. Bu testlerin sonuçları 0,05 anlamlılık düzeyinde, diğer bir ifadeyle %95 güven düzeyinde yapılmıştır.

5. Araştırmaya Katılan Beypazarı Esnafından Elde Edilen Bulgular

Tablo-2: Araştırmaya katılan Beypazarı esnafının demografik özelliklerine göre dağılımı

Demografik Özellikler		n	%
Cinsiyet	Erkek	322	80,3
	Kadın	79	19,7
Yaş	18 ve altı	11	2,7
	18-25	93	23,2
	26-35	126	31,4
	36-45	84	20,9
	46-55	58	14,5
	56-65	22	5,5
	65 ve üstü	7	1,7
	Eğitim	İlköğretim	150
Lise		179	44,6
Üniversite (Ön Lisans/lisans)		70	17,5
Lisansüstü		2	0,5
Medeni Durum	Evli	264	65,8
	Bekâr	136	33,9
	Dul	1	0,3
Toplam		401	100

Bu bölümde ankete katılan Beypazarı esnafının demografik özelliklerinin frekans ve yüzde dağılımları, esnafın Beypazarı turizmine ilişkin görüşlerinin demografik ve gelir özellikleri ile ilişki analizleri incelenmiş ve sonuçlar tablolar halinde sunulmuş, yorumlanmıştır. Tablo-1 ile ankete katılan esnafın demografik özelliklerine (cinsiyet dağılımı, yaşları, eğitim düzeyleri, meslekleri ve geçim kaynakları ile ilgili bilgiler) ilişkin frekans ve yüzde dağılımları verilmektedir.

Tablo-2'e göre araştırmaya katılan esnafın %80,3'ü erkeklerden, %19,7'si ise kadınlardan oluşmaktadır. Bu durum Beypazarı'nın erkek egemen yaşam ve iş ortam anlayışına son derece uygundur. Yaş değerlendirmesine göre araştırmaya katılan bireylerin yarısından fazlasının (%54,6) 18-35 yaş aralığında olması ve yeni bir yatırım alanı olan turizm sektörüne yönelik yönelimlerini ortaya koyması bakımından kayda değerdir.

Tablo-3: Beypazarı'ndaki işletmelerin faaliyet alanları

İşyeri Faaliyet alanı		
	n	%
Lokanta	61	15,2
Konaklama	32	8,0
Kafeterya Pastane	20	5,0
Hediyelik Eşya	83	20,7
Gıda Ürünleri	88	21,9
Diğer	117	29,2
Toplam	401	100,0

Turizm sektöründe üç tip istihdam vardır. Bunlar doğrudan, dolaylı ve uyarılmış istihdamdır. Konaklama tesisleri, yeme-içme, eğlence, hediyelik eşya ve ulaştırma işletmeleri birinci grupta yer almaktadır. Dolaylı istihdam, turizm sektörünün arz bölümünde yer alan, turistik harcamalar sonucu oluşmayan fakat turizm sektörüne girdi veren sektörlerden oluşan istihdamdır. Ek istihdam ise yatırımcıların turizmden kazandığı geliri yeniden harcaması sayesinde ve bir bakıma turizm çarpanının etkileri sonucu ortaya çıkan istihdamdır (İçöz ve Kozak, 1998: 20; Kozak vd., 2001: 85). İşyerleriyle yapılan görüşmelerde yukarıdaki istihdam türlerine katkı sağlayan işletmeler tercih edilmiştir. Beypazarı'nda faaliyet gösteren 1.000 işletme vardır (Beypazarı Ticaret Odası, 2012). Turizmle ilgili faaliyet gösteren işyeri sayısı 257 işletme olup bunların ortaya çıkışı turizm nedeniyledir (Demirtaş, 2010: 447). Ankette doğrudan istihdama konu olan işletmeler hedef olarak ele alınmış ancak, dolaylı ve uyarılmış istihdama konu olan işletmelerle de görüşmeler sağlanarak ekonomik etkiye ait boyutun olabildiğince yaygın sonuçlarıyla ortaya konması amaçlanmıştır. Araştırma kapsamında ortaya çıkan verilerde sayı olarak %29,2 ile ilk sırada dolaylı ve ek istihdama konu olan işletmeler (sağlık, emlak, sigorta, reklam, ulaştırma, konfeksiyon, tamir-bakım, imalat, akaryakıt, komisyoncu, araçlar vb.) ilk sırada gelmektedir. İkinci sırada %21,9 ile gıda ürünleri işletmeleri, üçüncü sırada %20,7 ile hediyelik eşya dükkanları gelirken bunu %15,7 ile lokantalar, %8 ile konaklama ve %5 kafeterya pastane işletmeleri izlemektedir.

Tablo-4: Beypazarı'ndaki işletmelerin faaliyet süreleri

	n	%
1-5 Yıl	145	36,2
6-10 Yıl	104	25,9
> 10 Yıl	152	37,9
Toplam	401	100,0

Beypazarı ilçesinde faaliyet gösteren işletmelerin yarısından fazlası (%62,1) 1-10 yıl aralığında yoğunlaşmıştır. Esnafı ilgili demografik verilere bakıldığında da girişimlerinin (%54,6) 18-35 yaş aralığında olması yatırımların yeni ve girişimcilerinin genç kuşaktan olduğu görülmektedir. İlçedeki turizmin varlığı genç nesle önemli istihdam kaynağı sağlamaktadır.

Tablo-5: Esnafa göre turizmin Beypazarı'na ekonomik katkısı

	Frekans	%	Test istatistiği (Z)	P değeri	%95 güven Aralığı
İlçenin geliri arttı	371	92,5	17,02	0,00	87,6~97,4
Diğer (İlçenin geliri azaldı, bir değişiklik olmadı, fikrim yok)	30	7,5	-	-	-
Toplam	401	100			

Araştırmaya katılan Beypazarı esnafının %92,5'i turizmin Beypazarı ekonomisine olumlu etkisi olduğunu belirtmişlerdir. Bu sonuca göre Beypazarı esnafında ilçenin geliri arttı sorusuna olumlu cevap verenlerin oranının 0.50 olduğunu iddia eden sıfır hipotezi test edilmiş ve Z değeri 17,02 (P=0,000) olarak bulunduğu için hipotez reddedilmiştir. Bu sonuca göre Beypazarı esnafı içerisinde ilçenin gelirinin arttığını düşünenlerin oranı % 50 den fazladır. Bu oranın, %95 ihtimalle %87,6 ile %97,4 arasında olduğu söylenebilir. Sonuç olarak esnafın büyük bir çoğunluğu turizmin ilçe gelirini artırdığını düşünmektedir.

Tablo-6: Turizmin Beypazarı'ndaki işyerlerine ekonomik etkisi

	Frekans	%	Test istatistiği (Z)	P değeri	%95 güven Aralığı
İşyerinin geliri arttı	281	70,1	8,05	0,00	65,2~75,0
Diğer (İşyerinin geliri azaldı, bir değişiklik olmadı, fikrim yok)	120	29,9	-	-	-
Toplam	401	100			

Turizmin Beypazarı'nda faaliyet gösteren işyerleri üzerindeki etkisine baktığımızda, Beypazarı esnafının %70,1'i gelirlerinin arttığını ifade etmişlerdir. Gelirlerinde değişiklik olmadığını, işyerinin gelirinin azaldığını ya da bu konuda bir fikrim yok diyenlerin oranı ise %29,9'dur.

Beypazarı esnafında işyerlerinin geliri arttığı sorusuna olumlu cevap verenlerin oranının 0.50 olduğunu iddia eden sıfır hipotezi için Z değeri 8,05 (P=0,000) olarak bulunmuştur. Bu sonuca göre Beypazarı esnafı içerisinde işyerlerinin gelirinin arttığını düşünenlerin oranı % 50'den fazladır. Bu oranın, %95 ihtimalle 65,2~75,0 arasında olduğu söylenebilir. Sonuç olarak esnafın büyük bir çoğunluğunun turizmin ilçedeki işyerlerinin gelirini artırdığını düşündüğü söylenebilir.

Tablo-5'deki turizmin Beypazarı'na ekonomik olumlu katkı oranı (%92,5) ile Tablo-6'daki turizmin işyerlerine ekonomik katkısı (%70,1) arasındaki farklılık, turizmin doğrudan etkisinin dışındaki alanlarda (dolaylı ve uyarılmış istihdam) da katkıları olabileceğine yönelik düşünceleri olabilir (Tablo-11). Nitekim turizm çarpan çoğaltan katkıları bakımından çok yönlü etkilere sahiptir (İçöz ve Kozak, 1998: 20; Kozak vd., 2001: 85).

Tablo-5 ve 6'dan çıkan sonuçlara göre "**H₁**: Beypazarı'na yönelik turizm faaliyetlerinin, esnafa olumlu ekonomik etkileri vardır" hipotezini desteklemektedir.

Tablo-7: Turizm faaliyetlerinin Beypazarı üzerindeki olumlu etkileri

Sorular	Tercih	Tercih Kullanmama	Toplam	%
Esnafın gelirini artırıyor	325	76	401	81
İşsizliği azaltıyor	209	192	401	52,1
Yöreye daha fazla yatırımı teşvik ediyor	202	199	401	50,4
Sosyal faaliyet alanlarını artırıyor	188	213	401	46,9
Yerel üretim ve el sanatlarının gelişmesini sağlıyor	172	229	401	42,9
Esnafın çevre bilincini ve dünya görüşünü geliştiriyor	157	244	401	39,2
Diğer	1	400	401	0,2

Beypazarı'ndaki turizm faaliyetlerinin Beypazarı'nı hangi konularda olumlu etkilediğini görmek için "Size göre Beypazarı'ndaki turizm faaliyetleri Beypazarı'nı hangi konuda olumlu olarak etkilemektedir?" ifadesi sorularak 1'den fazla seçenikle görüşlerini ifade edebilecekleri belirtilmiştir.

İlk sırada %81 ile esnafın çoğunluk tercihi esnafın gelirinin arttığı görüşüdür. İkinci sırada %52,1 ile işsizliği azalttığı görüşüdür. %50,4 ile üçüncü sırada yöreye daha fazla yatırımı teşvik ettiği görüşüdür. Dördüncü sıradaki görüş (%46,9) sosyal faaliyet alanlarını artırdığı, beşinci sırada %42,9 oranla yerel üretim ve el sanatlarının gelişmesini sağladığı, %39,2 oranla altıncı sırada esnafın çevre bilincini ve dünya görüşünü geliştirdiği görüşü yer almaktadır.

Esnafın gelen ziyaretçilerden temel beklentisinin ekonomik katkı olduğu görülmektedir. Ziyaretçilerin, esnafın çevre bilincini ve dünya görüşünü geliştirdiği görüşü son sırada tercih edildiği görülmektedir. Bu değerlendirmeler çerçevesinde “ H_2 : Beypazarı’na yönelik turistik ziyaretler, esnafa sosyal kültürel yönden olumlu katkı sağlamaktadır” hipotezi reddedilmektedir.

Tablo-8: Altyapı yatırımlarının Beypazarı’ndaki turizm faaliyetleri için yeterliliği

	Frekans	%	Test istatistiği (Z)	P değeri	%95 güven Aralığı
Hayır	287	71,6	8,65	0,00	66,7~76,5
Diğer (Evet, fikrim yok)	114	28,4	-	-	-
Toplam	401	100			

Altyapı yatırımlarının turizm faaliyetleri için yeterli olup olmadığını ölçmek için “Beypazarı’nın alt yapısı turizm faaliyetleri turistler için yeterli mi?” ifadesi sorulmuştur. Araştırmaya katılanların %71,6’sı yatırımların yeterli olmadığını ifade etmiştir. Altyapı yatırımlarını yeterli görenlerin ve fikir beyan etmeyen katılımcıların oranı ise %28,4’tür. Beypazarı esnafında altyapı yatırımlarının Beypazarı’ndaki turizm faaliyetleri için yeterli değildir diyen katılımcıların oranınının 0.50 olduğunu iddia eden sıfır hipotezi için Z değeri 8,65 ($P=0,000$) olarak bulunmuş ve sıfır hipotezi reddedilmiştir. Bu sonuca göre Beypazarı esnafı içerisinde altyapı yatırımlarının Beypazarı’ndaki turizm faaliyetleri için alt yapı yatırımlarının yeterli olmadığını düşünenlerin oranı %50 den fazladır. Bu oranın, %95 ihtimalle 66,7~76,5 arasında olduğu söylenebilir. Sonuç olarak esnafın büyük bir çoğunluğunun yaklaşık olarak üçte ikilik kısmının altyapı yatırımlarının Beypazarı’ndaki turizm faaliyetleri için yeterli olmadığını düşündüğü söylenebilir.

Tablo-9: Esnafın Beypazarı’ndaki turizm faaliyetlerinin çevre kirliliği, gürültü, kalabalık gibi olumsuz etkiler yaratıp yaratmadığına ait görüşleri

	Frekans	%	Test istatistiği (Z)	P değeri	%95 güven Aralığı
Hayır	269	67,1	6,85	0,00	62,2~72,0
Diğer (Evet, fikrim yok)	132	32,9	-	-	-
Toplam	401	100			

Beypazarı’nda gerçekleşen turistik ziyaretler ile turizm faaliyetlerinin çevreye olan etkilerini bulmak için “Beypazarı’nda turizmin gelişmesi çevre kirliliği, gürültü, kalabalık gibi olumsuz etkiler yaratıyor mu?” sorusu sorulmuştur. Araştırmaya katılanların %67,1’i olumsuz etkisinin olmadığını belirtmiştir. Katılımcıların %32,9’luk bir kısmı ise bu konuda ya olumlu ya da kararsız düşünenlerden oluşmaktadır.

Beypazarı’nda turizmin gelişmesi çevre kirliliği, gürültü, kalabalık gibi olumsuz etkiler yaratıyor mu sorusuna hayır diyenlerin oranınının 0.50 olduğunu iddia eden sıfır hipotezi için Z değeri 6,85 ($P=0,000$) olarak bulunmuştur. Bu sonuca göre Beypazarı esnafı içerisinde turizmin gelişmesi çevre kirliliği, gürültü, kalabalık gibi olumsuz etkiler yaratmadığı kanaati taşıyanların

oranı % 50 den fazladır. Bu oranın, %95 ihtimalle 62,2~72,0 arasında olduğu söylenebilir. Sonuç olarak esnafın büyük bir çoğunluğunun turizmin gelişmesinin çevre kirliliği, gürültü, kalabalık gibi olumsuz etkileri olmadığını düşünmektedirler.

Tablo-10: Turizm faaliyetlerinin Beypazarı üzerindeki olumsuz etkileri

Sorular	Tercih	Tercih Kullanmama	Toplam	%
Mal ve hizmet fiyatlarını artırıyor	100	301	401	24,9
Geleneksel kültürümüzü bozuyor	74	327	401	18,5
Kalabalık yaratıyor	58	343	401	14,5
Gürültü ve çevre kirliliği yaratıyor	57	344	401	14,2
Turistik satışlar el sanatlarının orijinallliğini bozuyor	49	352	401	12,2
Diğer	4	397	401	1,0

Beypazarı'ndaki turizm faaliyetlerinin olumsuz etkilerini görmek için "Size göre Beypazarı'ndaki turizm faaliyetleri Beypazarı'nı hangi konuda olumsuz olarak etkilemektedir?" sorusu için 1'den fazla seçenek işaretleyebilecekleri belirtilmiştir. Araştırmaya katılanların yaklaşık dörtte biri (%24,9) mal ve hizmet fiyatlarını arttırdığını yani pahalılık yarattığını ifade etmiştir. İkinci sırada %18,5 oranla geleneksel kültürün bozulduğu ifade edilmiştir. Üçüncü ve dördüncü sırada birbirine yakın oranlarla kalabalık yarattığı (%14,5), gürültü ve çevre kirliliğine yol açtığı (%14,2) belirtilmiştir. Beşinci sırada turistik satışların el sanatlarının orijinallliğini bozduğu (%12,2) ifade edilmiştir.

Tablo-11: Ziyaretçilerin Beypazarı esnafını memnun eden davranışları

Sorular	Tercih	Tercih Kullanmama	Toplam	%
Para harcamaları	228	173	401	56,9
Tekrar geleceklerini söylemeleri	208	193	401	51,9
İşimi takdir etmeleri	172	229	401	42,9
Bizi yakın çevresine tavsiye edeceklerini söylemeleri	157	244	401	39,2
Bizimle sohbet etmeleri	150	251	401	37,4
Sattığım ürünle ilgili soru sormaları	79	322	401	19,7
Diğer	9	392	401	2,2

Ziyaretçi (esnafın gözünden turist) ile esnaf arasındaki Beypazarı etkileşimini ortaya koymak amacıyla "Turistlerin sizi en çok mutlu eden davranışları nelerdir?" sorusu sorularak 1'den fazla seçenekle görüşlerini ifade edebilecekleri belirtilmiştir. Sorular ekonomik ve sosyal beklenti alanlarından seçilerek esnafın eğilimi ortaya konmaya çalışılmıştır. Beypazarı

esnafının konuya bakış açısı ekonomik beklenti yönünde yoğunlaşmış en fazla tercih olarak %56,9 oranıyla ziyaretçilerin para harcamaları seçeneği olmuştur. %51,9 oranıyla ikinci sıradaki tercih ziyaretçilerin tekrar geleceklerini ifade etmeleri nedeniyle ileriye yönelik beklenti yaratmaları Beypazarı esnafını memnun edici davranış olmuştur. Ekonomik beklentiden farklı olarak esnafın işinin ziyaretçilerce takdir edilmesi %42,9 oranıyla üçüncü sırayı almıştır. Ziyaretçilerin esnafı yakın çevrelerine tavsiye edecek olması esnaf tarafından %39,2 oranıyla dördüncü sırada memnun edici tercih olmuştur. %37,4 ile beşinci tercih sırası ziyaretçilerin esnafa sohbet etmesi seçeneği olmuştur. Ziyaretçilerin esnafa sattığı ürünle ilgili sorular sorması %19,7 oranıyla altıncı sırada yer almıştır.

Tablo-6 ve 7’deki oranlara göre esnafın gözünde turizmin ekonomik katkılarının ön planda tutulduğu görülmektedir.

Tablo-12: Esnafın Beypazarı’ndaki turizm faaliyetlerine yönelik değerlendirmeleri

	Hiç Katılmıyorum		Katılmıyorum		Kararsızım		Katılıyorum		Tamamen Katılıyorum		Toplam	AO	SS
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%			
Turizmin varlığı tarım ürünlerine olan talebi teşvik etmektedir	13	3,2	51	12,7	25	6,2	109	27,2	203	50,6	401	4,09	1,17
El sanatlarına olan talebi artırmaktadır	4	1,0	13	3,2	7	1,7	80	20,0	297	74,1	401	4,63	0,76
Turizmin varlığı ev ürünlerinin üretimini artırmaktadır	0	0,0	7	1,7	10	2,5	65	16,2	319	79,6	401	4,74	0,59
Beypazarı ve yakın çevresinin gelenek ve göreneklerini olumsuz etkilemektedir	91	22,7	160	39,9	36	9,0	60	15,0	54	13,5	401	2,57	1,35
Turizm sayesinde eski mimari yapıların restorasyonu bizi mutlu etmektedir	3	0,7	3	0,7	10	2,5	24	6,0	361	90,0	401	4,84	0,57

Turizm faaliyetleriyle ilgili Beypazarı esnafına beş dereceli Likert ölçeği kullanılarak tutumları ölçülmeye çalışılmıştır. Beş dereceli Likert ölçeğine göre 1= Hiç katılmıyorum, 2= Katılmıyorum, 3= Kararsızım, 4= Katılıyorum, 5= Tamamen katılıyorum ifadelerine yönelik derecelendirmeler kullanılmış ve katılımcılardan bunlardan birisini tercih etmeleri istenmiştir. Olumlularda en yüksek puan 5 olurken, en yüksek olumsuz değer ise 1 puan olarak değerlendirilmiştir. Tercihin konumunu belirleme açısından 1-5 arasındaki değerlendirme tercihlerinin yüzdelik dilimleri ve aritmetik ortalama değerleri ele alınarak yorumlanmıştır.

Beypazarı başta havuç tarımı olmak üzere sebze ve tahıl tarımının önemli üretim alanlarından biridir. Turizm ile tarımsal üretim ve buna bağlı turistik tüketim arasındaki ilişkiyi ortaya koymak için, Likert sorularından birinci soru olarak esnafa “Beypazarı’ndaki turizmin

varlığı tarım ürünlerine olan talebi arttırmaktadır” seçeneği sunulmuştur. Bu ifadeye araştırmaya katılanların %27,2’si katılıyorum, %50,6’sı tamamen katılıyorum diyerek toplamda %77,8’lik bir oran ve 4,09 aritmetik ortalamayla olumlu görüş belirtmişlerdir. Aritmetik ortalamanın 4,0 seviyesi katılıyorum ve 5,0 seviyesi ise tamamen katılıyorum seviyesidir. Buradaki 4,09’luk aritmetik ortalama seviyesi ise 4,0 katılıyorum seviyesini aşmış durumu göstermektedir.

Başta telkâri sanatı olmak üzere demircilik, bakırcılık, yorgancılık, ayakkabıcılık, tenekecilik, kalaycılık, dokumacılık gibi el sanatları geçmiş dönemde Beypazarı’nda yaygın el sanatlarındandı. Modern üretimin ön plana çıkmasıyla bazı el sanatları gerilemiştir. Turizmin gelişmesine paralel olarak el sanatlarında canlanma görülmektedir. Turizm ile el sanatları arasındaki ilişkinin boyutunu anlamak için esnafa “Beypazarı’ndaki turizm el sanatlarına olan talebi arttırmakta ve geliştirmektedir” ifadesi sorulmuştur. Esnafın %20,0’si katılıyorum ve %74,1’i tamamen katılıyorum diyerek toplamda %94,1 gibi yüksek bir oranda ve 4,63 aritmetik ortalamayla olumlu görüş bildirmişlerdir.

Turistik tüketime konu olan tarhana, yaprak sarma, erişte, turşu, reçel vb. gıda üretiminin bir kısmı evlerde gerçekleştirilmektedir. Beypazarı’na yönelik turizm faaliyeti olmasa da halk bu üretimi yaz ve sonbahar aylarında kendi tüketimine yönelik evlerinde hazırlamaktadır. Turizm talebi nedeniyle evde üretilen gıdalar ziyaretçilerin talebi sonucu artış göstermiştir. Gıda ürünlerine turistik talebi ortaya koymak için esnafa “Beypazarı’ndaki turizm, ev ürünlerinin üretimini arttırmaktadır” yargısı sorulmuştur.

Esnafın %16,2’si katılıyorum ve %79,6’sı tamamen katılıyorum diyerek toplamda %95,8 gibi yüksek bir oran ve 4,74 aritmetik ortalamayla olumlu görüş bildirmiştir.

Yerel halkın otantik yaşamı, gelenek ve göreneklerinin bozulması turizmin korkulan etkilerindedir. Zaman zaman kapalı toplumlarda bu olumsuz etki ortaya çıkmaktadır. Beypazarı’na yönelik turizm ile otantik yaşam arasındaki etkileşime dair algıyı ortaya koymak için esnafa “Turizm Beypazarı ve yakın çevresinin gelenek ve göreneklerini olumsuz etkilemektedir” ifadesi sorulmuştur. Olumsuz etkilediğine katılanların oranı %30,35 iken etkileşimde olumsuzluk görmeyenlerin oranı %62,6 olmuştur. Genel yargı turizmin Beypazarı’nın otantik yaşamını olumsuz etkilemediği yönündedir.

Turizm, bir yöreye ait eski yapıların restorasyon ve düzenlemelerini teşvik etmektedir. Beypazarı’ndaki konak, ev, han, hamam gibi eserler turizm sayesinde restore edilmeye başlamıştır. Bu yapıların bir kısmı devlet eliyle bir kısmı ise özel girişimciler eliyle restore edilmektedir. Geleneksel yaşama ait mimari yapıların yenilenerek günümüzde yaşatılmaya başlaması ile esnafın yargıları arasındaki ilişkiyi ölçmek için “Turizm sayesinde eski mimari yapıların restorasyonu bizi mutlu etmektedir” ifadesi sorulmuştur. Esnafın %6’sı katılıyorum ve %90’ı tamamen katılıyorum diyerek %96 gibi yüksek bir oran ve 4,84’lük aritmetik ortalamayla olumlu görüş bildirmiştir.

Turizmin varolduğu fiziksel ve sosyal-kültürel çevresini etkilediği bilinen bir durumdur. Daha fazla ziyaretçi çekebilmek için yerel yönetimler restorasyon ve alt/üst yapı girişimleriyle bunu desteklemeye çalışmaktadır. Yerel halkın ve esnafın bilinçlendirilmesiyle olumlu etkiler üst düzeye çıkabilmektedir. Beypazarı ilçesine yönelik turistik talebin olumsuz etkisi olarak mal ve hizmet fiyatlarını arttırdığı görüşü ifade edilmiştir. Çevresel etki olarak olumsuzluk algılanmamış aksine turizmle birlikte restorasyon gibi faaliyetlerin arttığı ve esnafı mutlu ettiği görülmüştür. Bu değerlendirmeye göre “**H₃**: Beypazarı’na yönelik turizm faaliyetlerinin çevresel yönden olumsuz etkileri vardır” hipotezi reddedilmiştir.

Sonuç ve Öneriler

Turizm, gelir yaratıcı etkisi, sağladığı döviz girdisi ve istihdam artırıcı ekonomik özellikleri yanında toplumsal çevreyi etkilemesiyle de küresel ekonomilerinin en önemli sektörlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Küreselleşme ile birlikte ekonomik önemi ön plana çıkan turizm sektörü, yirmibirinci yüzyıl dünya ekonomisinde en hızlı gelişen sektör olup; gelişmiş ve gelişmekte olan birçok ülkede ekonomik büyümenin ve gelişmenin anahtarı olarak görülmektedir (Bahar, 2006:137-138). Turizmin ekonomik etkilerinin yanında sosyal-kültürel ve fiziksel çevreye yaptığı etkiler/katkılar bakımından da önemli bir konumdadır. Bir alandaki turizmin varlığı ve gelişmesi turizmden istenilen beklentilerin karşılanmasıyla mümkündür. Turizmin etkilerinin ve beklenti düzeyini karşılayıp karşılamadığına yönelik derinlemesine yapılan çalışmalarla beklentileri ne ölçüde karşıladığı ve etkilerinin ne boyutta olduğunu ölçmek mümkündür. Bu ölçümler sonunda yapılacak yerinde müdahaleler yatırımların heba olmasını önleyeceği gibi beklentilerin karşılanmasına da yardımcı olacaktır.

Ankara'nın Beypazarı ilçesinde turizm sektörü başta olmak üzere ona doğrudan yada dolaylı destek veren işletmeler üzerinde yapılan araştırmada turizmin ekonomik, sosyo-kültürel ve fiziksel çevre üzerindeki etkileri/katkıları alanda faaliyet gösteren işletmeler üzerinde sorgulanmıştır. Turizmle ilgili faaliyet gösteren işletmelerin yanı sıra dolaylı hizmet veren işletmelere de ulaşılarak araştırmaya derinlik kazandırılmaya çalışılmıştır.

Katılımcılar üzerinde yapılan demografik incelemede işletmecilerin yarısından fazlası (%74,6)'nın 18-45 yaş aralığında olduğu görülmektedir. İlçede turizmin faaliyetlerinin 2000 yılında başladığı göz önüne alındığında girişimcilerinin genç kuşaktan olduğu ortaya çıkmaktadır. Yıllar itibariyle ziyaretçi sayısında yaşanan artışın sektörde çalışan genç ve dinamik girişimler sayesinde olduğu görülmektedir.

Çalışanların demografik yapısı incelendiğinde erkek egemen bir çalışma yapısı olan ilçede turizm sayesinde kadınların da çalışma hayatına dahil oldukları (%19,7) görülmüştür. Kadın çalışanların oranı yaklaşık %20 olup, ilçeye turizmin gelmesinden önce çalışma hayatında olmayan kadın profiline göre kayda değer bir orandır.

Turizmin ilçeye olan ekonomik katkısı sorgulandığında olumlu etkinin %92,5; işyerleri üzerindeki katkısının ise %70,1 olduğu ortaya çıkmıştır. İlçenin geneli üzerindeki katkısının daha yüksek olduğunun ifade edilmesi tarım, gıda ve diğer hizmetler olmak üzere turizm dışı alanları da etkilemekte olduğu ile ilgilidir.

Esnaf, ilçedeki altyapı yatırımlarının turizm faaliyetleri için yeterli olmadığını düşünmektedir. Turizm sahnesine yeni çıkan bir ilçenin altyapı yatırımlarında bir takım eksikler olması normal karşılanabilir. Başta altyapı olmak üzere yatırımlar arttıkça turizmle ilgili gelişmelerin de artacağı tahmin edilmektedir.

Olumlu etkilerinin yanında turizmin ilçede mal ve hizmet fiyatlarını arttırdığı yönünde olumsuz bir görüş bulunmaktadır. Turizme açılmış alanlarda genel olarak görülen bu etkinin gerekli denetimlerin yapılmasıyla kontrol altında tutulabileceği düşünülmektedir.

Araştırmada bütüncül bir bakış açısıyla ekonomik, sosyal-kültürel ve çevresel etkilerinin neler olduğu sorgulanmaya çalışılmıştır. Nitekim turizmin ekonomik getirilerinin yanında sosyal-kültürel ve fiziksel etkileri/katkıları da vardır.

Beypazarı'nda turizmin gelişmesi çevre kirliliği, gürültü, kalabalık gibi olumsuz etkiler yapıp yapmadığı ile ilgili görüşlerinde Beypazarı esnafı buna katılmamaktadır. Benzer şekilde gelenek ve görenekleri olumsuz şekilde etkileyip etkilemediğine yönelik sorgulama da olumsuzluk olmadığını düşünmektedirler.

Turizm sayesinde eski yapıların restore edilerek değer kazandığını ve fiziksel çevrenin güzelleştiğini ve mutlu olduklarını ifade etmektedirler.

Geleneksel el sanatlarına olan artan talep nedeniyle el sanatlarının geliştiği ve yok olmaya yüz tutan yemenicilik, bakırcılık, demircilik, dokumacılık gibi el sanatlarının canlandığını düşünmektedirler.

Turizmin tarım ürünleri ve buna bağlı ev üretimini desteklediğini önceki yıllarda sadece ev ihtiyaçları için üretilen tarhana, erişte, makarna, pekmez, mumbar, lokum gibi ev üretimini teşvik ederek ev hanımlarına yeni üretim olanakları sağladığını ifade edilmiştir.

Çalışmada alanla ilgili ilk kez gerçekleştirilen bütüncül yaklaşım bakış açısıyla incelenmiştir. Bütüncül bakış açısı esnafla ilgili sorgulamanın ekonomik, sosyal-kültürel ve çevresel etkilerinin/katkılarının sorgulanmasıdır. Turizm alanlarına uygulanacak araştırmalarda bir çeşit model olması ve yapılacak çalışmalara ışık tutması ümit edilmektedir.

Kaynaklar

Akın, A, Şimşek, M, A. Akın (2012). Turizm Sektörünün Ekonomideki Yeri Ve Önemi, *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi / Journal of Academic Researches and Studies*, Yıl 4 - Sayı 7 – Kasım 2012 / Year 4 - Number 7 – November 2012

Akdoğan, F. (2010). Geleneksel Yerleşmelerde Kültür Turizmi: Beypazarı Örneği. *Kastamonu Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, 10(2), 125-136.

Bahar, O. (2006). Turizm Sektörünün Türkiye'nin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Var Analizi Yaklaşımı, *Yönetim ve Ekonomi, Celal Bayar Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi*, Manisa, 2(13), 137-138.

Avcı Kurt, C. (2007). *Turizm Sosyolojisi Turist – Yerel Halk Etkileşimi*, Ankara, Detay Yayını.

Beypazarı Belediyesi. (2003). *2015 Yılında Beypazarı*. Beypazarı: Beypazarı Belediyesi.

Beypazarı Ticaret Odası. (2012). *Gelenekten Geleceğe Beypazarı*. 26.10.2018 tarihinde <http://www.beypazari.com.tr/resimGalerisi.aspx?id=87> adresinden alındı

Demirtaş, N. (2010). Turizmde Kadın Çalışanların Profili ve Sorunları: Beypazarı Örneği. E. Üniversitesi ve T. A. Dergisi (Dü.), *V. Lisansüstü Turizm Öğrencileri Araştırma Kongresi*: içinde (s. 441-454). Nevşehir: Detay Yayıncılık.

Holjevac, I. (2003). A Vision of Tourism and The Hotel Industry in The 21st Century. *Hospitality Management*(22), 129-134.

İçöz, O. ve M. Kozak (1998). *Turizm Ekonomisi*, Ankara: Turhan Kitabevi.

Kozak, N., Kozak, M. ve M.A. Kozak (2001). *Genel Turizm İlkeler Kavramlar*. Ankara: Detay Yayıncılık.

Özalp, C. (2013, Ocak 28). T.B.M.M. 7/13738 Sayılı Soru Önergesi. Ankara: Beypazarı Haber Merkezi (Yaşar Tonbak).

Poyraz, Z. (20018). Beypazarı Belediyesi, Kültür ve Sosyal İşler Müdürü.

Sümer, H. (2013). Kent Pazarlaması: Beypazarı Örnek Olayı. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı, *Yüksek Lisans Tezi*, Ankara.

November 22-24, 2018 Antalya

Congress Book

Uslu, A. ve T. Kiper (2006). Turizmin Kültürel Miras Üzerine Etkileri: Beypazarı/Ankara Örneğinde Yerel Halkın Farkındalığı. *Tekirdağ Ziraat Fakültesi Dergisi*, 305-314.

Modern Status of Ethnocultural Preparedness of Musician-Teacher

Гульзада Хусаинова¹, Даулет Тапеннов², Дархан Кожебаев³

Abstract

One of the urgent tasks of the preparation of bachelors in the field of education and culture is the formation of ethnocultural preparedness as the basic competence of a musician-teacher in his professional activities.

Keywords: Critical Thinking of University Lecturer, Music Education.

Современное Состояние Этнокультурной Подготовленности музыканта-Педагога

Абстракт

Одной из актуальных задач подготовки бакалавров в области образования и культуры, является формирование этнокультурной подготовленности как базовой компетентности музыканта-педагога в его профессиональной деятельности.

Ключевые слова: компетенция, этнокультурная подготовленность, музыкант-педагог

На сегодняшний день музыкант-педагог должен представлять собой современное явление развитой, поликультурной личности. Специалист высшей квалификации закончивший бакалавриат должен быть профессионально ориентированным, самоорганизованным, самообученным, обладать креативным мышлением, быть информативным, но при этом особенно он должен знать свое культурное наследие. Это подчеркивает Президент Н.А.Назарбаев в своем выступлении на заседании Национального совета «пора приступить к систематизации культурного наследия, их восстановлению, сохранению и дальнейшему развитию». Что говорит о том, что понятию «ценности культурного наследия» и их развитию в системе образования недостаточно уделялось внимания. В связи с этим в 2004 году по инициативе Президента страны Н.А. Назарбаева стартовала государственная программа «Культурное наследие» (2004). Главная цель программы «Культурное наследие» - выявить возможности и цели национального культурного наследия в деле воспитания подрастающего поколения.

Первый ее аспект направлен на развитие и укрепление национального самосознания казахстанцев через богатство культурного наследия народа.

¹ PhD, кандидат педагогических наук, профессор Казахского национального университета искусств

² PhD докторант Казахского национального университета искусств, daulet_tapenov@mail.ru

³ PhD докторант Казахского национального университета искусств, k.darhan_1990@mail.ru

Второй важнейший аспект «Культурного наследия» - открытие миру богатства национальной духовной сокровищницы.

Третий аспект программы – создание системы изучения национального культурного наследия: истории, философии, этнографии, языка, литературы, живописи, музыки и т.д. (Караманова М., 2013).

Сохранить культуру нации, ее подрастающего поколения является главным инструментом в достижении новых подходов к совершенствованию системы образования.

В нашей статье мы актуализируем значение этнокультурной подготовки в процессе подготовки музыкантов-педагогов.

Основопологающими документами для рассмотрения предмета нашей статьи являются следующие законы: «Закон Об образовании» (2018), «Концепции гуманитарного образования Республики Казахстан» (1998), «Концепция становления исторического сознания» (1995), «Концепции этнокультурного образования» (1996). С позиций Закона «Об образовании» этнокультурное образование, в том числе этнокультурная подготовленность педагога-музыканта рассмотрены в главе 3, статье 11, в которой отмечается, что:

1) для получения качественного образования, направленного на развитие и профессионального становления национальных и общечеловеческих ценностей, формирование личности на основе достижений науки и практики, создание необходимых условий;

2) через создание условий для развития мировоззрения, обогащения творческой личности, духовно-силовых возможностей развития, формирования прочных основ нравственности и здорового образа жизни;

3) воспитание гражданственности и патриотизма к своей Родине - Республике Казахстан, уважения к государственной символике, бережное отношение к народной традиции, не проевлять терпимость противоречащие Конституции и обществу;

4) приобщение к отечественной и мировой культуре; изучение истории казахского народа и других народов республики, обычаев и традиций; овладение государственного языка, русского и иностранных языков;

5) демократизация управления образования, расширение автономности, самостоятельности (2018).

На сегодняшний день в научной литературе можно определить структурные элементы этнокультурного образования, характеризующие современное этнокультурную подготовленность как:

- воспитание межкультурной толерантности учащихся в результате осознанного, критического освоения своей собственной культуры;

- самовоспитание и самореализация учащихся в социальной среде, обеспечивающая личностное значение, выраженное в познании этнокультурных традиций;

- социальная направленность педагогов и учащихся в условиях траектории этнокультурной преемственности личности и подготовки ее к межкультурному диалогу (1996: 78).

В культурологическом плане развитие этнокультурного образования является основой языка, обычаев, национальной культуры в условиях сложного взаимодействия различных цивилизаций и культур, а также приобщения из поколения к поколению. Приобщение к национальной культуре и традициям начинается с колыбельных песен, национальных народных обычаев.

С точки зрения системности, системное и последовательное развитие этнокультурности способствует формированию национального сознания учащихся. Социальный аспект формирования этнокультурной ценности на основе социальных отношений направляется на основе установление социальной среды и воспитательного пространства (Куаткызы, 2010: 45).

Основным транслятором в музыкально-образовательной системе национальных ценностей является музыкант-педагог. Именно от уровня этнокультурной компетентности педагогов зависит полноценная реализация задач этнопедагогизации учебно-воспитательного процесса на всех звеньях системы образования. Методическое обеспечение любого педагогического процесса представляет совокупность средств, правил, выбор которых позволяет педагогу решать поставленные перед ними задачи. Оно включает в себя различные варианты содержания педагогической деятельности, формы и методы, обеспечивающие достижение поставленных педагогом целей по отношению к конкретному ребенку и группе учащихся. Ход развития педагогической науки показывает, что методическое обеспечение учебного процесса становится эффективным инструментом управления обучением обучающихся и его этнокультурного совершенствования в том случае, если оно является системным и охватывает все стороны (1996: 12).

Многие педагоги до сих пор затрудняются в выборе форм, средств и методов этнопедагогизации целостного учебно-воспитательного процесса, слабо ориентируется в этнокультурном материале.

Конечно, реализация задач развития и саморазвития ребенка в этнической культуре, заставляет педагога, особенно начинающего, сталкиваться с определенными трудностями. В их числе можно отметить такие, как: малодоступность этнического материала, его неоднозначность; определении места «этнопедагогики детства» в системе педагогической культуры. Но элемент трудности не должен отпугнуть педагога, важным для него должно стать осознание того, что именно через национальную культуру ребенок социализируется, приобретет этносоциальный опыт, становится цельной личностью, обобщенной связью с истоками культуры, ее корнями.

Современное состояние ставит перед музыкантом-педагогом задачи достижения не только предметных результатов образования (формирование основ музыкальной культуры обучающихся, расширение музыкального и общего культурного кругозора), но и личностных (знание культуры своего народа, своего края, основ культурного наследия, уважительное и доброжелательное отношение к истории, культуре, религии, традициям, языкам, ценностям народов Казахстана).

В подготовке музыкантов различного профиля не каждый музыкант будет исполнителем. Как показывает практика основная деятельность любого музыканта будет иметь педагогическую направленность. На сегодняшний день знания, умения, навыки музыканта-педагога должны быть профессионально ориентированы. Любая профильная дисциплина, входящая в рабочий план по специальностям культуры, искусства и художественного образования способствует формированию специалиста новой формации, который должен обладать рядом качеств, в том числе быть этнокультурно

подготовленным и данной качество «этнокультурной подготовленности» имеет четыре основополагающих и необходимых аспекта рассмотрения:

1. Содержательный аспект, предполагающий формирование у музыкантов-педагогов знаний о культуре, этнокультуре как ее неотъемлемой составляющей, понимание значения этнокультуры как одной из форм этнокультурного содержания.
2. Социальный аспект, взаимосвязанный с процессом приобщенности к системе общечеловеческих и национальных ценностей в их единстве, способствующий развитию этнического самосознания как части профессионального сознания музыкантов-педагогов, предполагающий расширение и углубления знаний об этнических особенностях как основы развития их этнокультурной подготовленности.
3. Педагогический аспект содержащий в себе основы формирования профессионально-значимых дескрипторов для использования этнокультурного материала музыкантами-педагогами в своей будущей профессии.
4. Инновационный аспект, способствующий овладению инновационными образовательными технологиями и методиками для реализации этнокультурного компонента содержания образования в активной музыкально-педагогической деятельности обучающихся в ходе учебно-профессиональной деятельности, а также в условиях образовательной среды в освоении будущей профессии (Горшенина, 2012: 79).

Аспект 1. СОДЕРЖАТЕЛЬНЫЙ АСПЕКТ

Этнокультурная подготовленность будущих педагогов-музыкантов как профессионально-значимое качество должно раскрываться благодаря соответствующих понятий. Этимологию «этнокультура» можно рассмотреть, поделив его на две составные части. «Этнос» - исторический сложившийся этническая группа, племя, народ, нация. Первое слово этого понятия «этно» относится именно к народу, чтобы определить этногеографию, этнодемографию, этнокультуру, этнолингвистику, этнопедагогику, этноязык, этносоциум, этнохарактер данного народа.

В этой связи одним из основных условий является изучение национальных качеств. Понятия «нация», «национальная», «национализм» имеют неоднозначное толкование и используются в двух аспектах - этническом (этнокультурном) и государственном (политическом). Этнокультура – составная часть этнографии. Этнография – наука изучающая этногенез, самобытность, духовную культуру, традицию какого либо народа. «Культура» от латинского "*cultura*" переводилась в начале эпохи как *возделывание, обработка земли*, сейчас как *воспитание, почитание*. В философском словаре говорится: "... исторически определенный уровень развития общества, творческих сил и способностей человека, а также в создаваемых ими материальных и духовных ценностях (Киященко, 1966: 292). На арабском языке есть слово «мудун» переводится как - город, еще употребляется «медэни»- означающий житель города. У нас у казахов мы говорим «мэдениет» происхождение этого слова связано с вышесказанным языком, то есть с арабским. В общем понятии «культура» и «мэдениет» можно сказать как цивилизованный, глобальный, растущий, воспитанный. И так мы определили понятие «этнокультура». А как можно подготовить этнокультурность?

Воздействие этнокультуры на становление личности мы стараемся рассматривать в связи с ее многофункциональным назначением: утилитарным, праздничным, эстетическим. Наше PhD докторское исследование проходит в тесном взаимодействии педагога и музыканта, рассматривается в профессиональном взаимодействии понятия «музыканта-педагога», в становлении его этнокультурной компетенции в процессе музыкально-образовательной деятельности.

Этнокультурная компетентность - это не просто представление об истории и культуре других наций и народностей, это признание этнокультурного разнообразия нормой, обусловленной самой природой человеческого бытия.

Совокупность компетентностей, исходящих из методов и приемов, используемых для формирования этнокультурной компетенции с учетом индивидуальных особенностей каждого из них рассматривается в нашем исследовании с различных позиций.

Гражданская компетентность на основе критически проанализированной информации должна принимать осознанные решения, ставить себе цель и осуществлять познавательную деятельность для достижения этих целей. Самостоятельно принимать решения по поиску, анализу, отбору, преобразованию, хранению, интерпретации и осуществлению транспортировки информации, в том числе, с помощью современных информационно-коммуникационных технологий, разработка информации музыкантом-педагогом с использованием логических операций, позволяет использовать информацию для планирования и осуществления музыкально-педагогической деятельности.

Коммуникативная компетентность предполагает знание способов взаимодействия и общения с людьми, навыков работы в различных социальных группах, выполнение различных социальных ролей в обществе, умение использовать различные объекты связи для принятия решений в конкретных жизненных ситуациях, навыки диалогического общения на казахском языке как государственном, так и в международном общении. Совокупность компетентностей, исходящих из методов и приемов, используемых для формирования этнокультурной компетенции с учетом индивидуальных особенностей музыканта-педагога в целом, используя эти ценности как средство воспитания, состоит в том, что определяет условия, необходимые для ее реализации, планировании и организации процесса по её достижению.

Гражданская компетентность на основе критически проанализированной информации должна принимать осознанные решения, ставить себе цель и осуществлять этнокультурную деятельность для достижения целей; самостоятельно принимать решения по поиску, анализу, отбору, преобразованию, хранению, интерпретации и осуществлять этнокультурной информации, в том числе с помощью современных информационно-коммуникационных технологий.

Этнокультурная компетентность показывает готовность к межкультурному взаимопониманию и взаимодействию, основанному на знаниях о этнической культуре своей нации и других национальностей в повседневной жизни и учебных занятиях. Формирование этнокультурной компетенции предполагает способность к интеграции знаний из различных источников и решению задач межэтнического взаимодействия, приобщение студентов к своей родной культуре, а затем к другой культуре.

Сравнивая ценность своей культуры в единстве с другими ценностями, признание способствует проникновению в культуру другого народа, развитию способности к этническому пониманию и диалогу. В достижении высокого уровня этнокультурной компетентности музыкант-педагог, в зависимости от возрастных периодов, проходит следующие ступени:

1) элементарной грамотности в области своей этнической культуры, а также этнической культуры народов, проживающих в этом государстве (дошкольный и младш.);

2) функциональной грамотности в области своей и этнической культуры народов Казахстана и элементарной грамотности в этнокультурной сфере определенного государства;

3) образованности Казахстана в области этнокультурной сферы и элементарной грамотности в области мировой этнокультурной грамотности.

Формирование этнокультурной компетенции будущего педагога-музыканта должно осуществляться в музыкально-образовательном пространстве, предоставляющем условия и форму переноса опыта и обучения и воспитания посредством внедрения этнокультурного компонента в содержание образования.

Особенности, характеризующие высокий уровень овладения будущими педагогами-музыкантами этнокультурными компетентностями, способность к толерантности, критическому пониманию, сомнению и доказыванию своего и чужого отношения. Толерантная личность - личность, способная принимать разнообразие мира. К принципам толерантности относятся: демократическая система ценностей, взглядов в межэтнических отношениях; умение воспринимать человека с другой культурой, сознанием, традициями; психологическая подготовка к взаимодействию с представителями других национальностей на основе сдержанности и согласия.

Концепция этнокультурного образования выделяет следующие функции формирующие национальное самосознание:

- транслирующая функция системы образования (обеспечение целостности и воспроизводимости этнонациональных сообществ);
- развивающая функция системы образования (формирование и развитие национального самосознания);
- дифференцирующая функция системы образования (выявление национально-культурных потребностей человека, этнических групп);
- интегрирующая функция системы образования (обеспечение взаимодействия, взаимопроникновения и взаимообогащения культур, интеграция личности в системы мировой и национальной культуры). Изучение и описание любых этнопедагогических явлений и фактов невозможно реализовать без применения теоретико-методологического аппарата (1996).

Этнокультурная подготовка музыкантов-педагогов представляется как целостный, непрерывный педагогический процесс взаимодействия преподавателей и обучающихся, направленный на формирование этнокультурной компетентности, представляющей интегративное свойство личности, ориентированное на становление готовности и способности будущего педагога реализовать общекультурные и профессиональные, включая специальные этнокультурно-педагогические компетенции в образовательном процессе (Якунчев и Карпушина, 2010: 293).

Этнокультурная подготовка – это не только знание традиции и обычаев, родного языка, национальных ценностей, а чаще всего учителя понимают именно так. И неправильное понимание этого понятия в школах идет просто «возрождение» традиции, показа национальных игр, одевание в национальную одежду, инсценировка каких либо обрядов и народных сказок. То есть, нельзя понимать узко, как приобщение к

национальной культуре и возрождение ее элементов. Приведем в пример слова основателя этнопедагогики, академика Г.Н. Волкова: «Путь к общечеловеческой культуре лежит не через отказ от национальных особенностей, а через лучшее их познание, через максимальное использование их прогрессивных элементов. В то же время учет национального момента в воспитании предполагает создание таких педагогических условий, которые бы препятствовали передачи из поколения в поколение национальных предубеждений, предрассудков, суеверий, национальных пережитков, национальной ограниченности и замкнутости» (Волков, 1974: 56).

Развитие этнокультурной подготовки современного музыканта-педагога многогранные в его творчестве основанных на материале фольклора, способствующие реальному развитию его личностного профессионального качества и одновременно могут связывать учащихся с такими качествами, как креативность, патриотизм и толерантность, учебно-профессиональной деятельностью, национальными традициями и социально-педагогическим феноменом в системе современного музыкального образования.

Целью этнокультурного образования музыканта-педагога является подготовка к полноценной жизни в многокультурной мировой цивилизации. Необходима четко продумать педагогическую деятельность, какие формы и методы будет использовать в этнокультурном развитии и выяснить задачи этнокультурного воспитания, а также связь с другими видами этнокультурной деятельности (1996: 13).

Этнокультурное образование в нашем исследовании рассматривается как образование, направленное на сохранение этнокультурной идентичности личности музыканта-педагога путем приобщения к музыкальной культуре с одновременным освоением ценностей мировой культуры (1996: 14).

Аспект 2. СОЦИАЛЬНЫЙ АСПЕКТ

С момента обретения независимости РК было разработано и внедрено множество программ для модернизации этнического самосознания, истории, культуры и общества в целом (Товадов Г., 2002), т.е. рассмотрения социального аспекта в нашем исследовании.

С 2004 года была реализована программа «**Мәдени мұра**», направленная на восстановление историко-культурных памятников и объектов на территории Казахстана. А в 2013 году была принята программа «**Халық тарих толқынында**», позволившая системно собрать и изучить документы из ведущих мировых архивов, посвященных истории нашей страны (Назарбаев Н., 2017).

В 2014 году в Казахстане по программе «Мангилик Ел» и в 2015 году по программе «550-летие Казахского ханства» были изучены наши национальные традиции, памятники истории, культуры и были возрождены различные (Касабекова, 2018: 43).

А в 2017 году в рамках программы «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания», был поднят вопрос необходимости улучшения качества человеческого капитала, которая требует духовных изменений и возрождения сознания. Как отмечено в программе, «первое условие модернизации нового типа – это сохранение своей культуры, собственного национального кода. Без этого модернизация превратится в пустой звук» (Назарбаев Н., 2017).

Модернизация общественного сознания – это возрождение моральных и духовных ценностей и использование их в повседневном обиходе (Касабекова, 2018: 45). В послании Президента Казахстана «Взгляд в будущее: модернизация общественного

сознания» главной идеей является модернизации сознания общества. Модернизация общественного сознания должна быть основана на традиции наших предков, и мы считаем, что это формирование современного мышления.

Чтобы стать конкурентоспособным государством на карте мира, необходимо укрепление национальной ментальности и сохранение культурного наследия и модернизация этнических традиций, то есть формирование культурного имиджа государства (Омарова, 2018: 14). С этой целью сознание музыканта-педагога должно быть направлено на национальные ценности.

В Своем послании президент подчеркнул необходимость повышения важности знаний: «Каждый должен понимать, что образование является самым важным и фундаментальным фактором успеха. Знания – среди приоритетов нашей молодежи знания всегда должны быть на первом месте. Потому что нация, которая ставит знания во главе ценностей, обречена быть успешной» (Назарбаев Н., 2017). Основа развития музыкально-образовательной системы заключается в том, что музыкант-педагог должен знать этническую историю и культурные традиции своей страны. Духовное возрождение требует сохранения национальной идентичности музыканта-педагога в условиях всемирной глобализации, когда национальные традиции, язык, литература, музыка и национальный дух должны по-прежнему развиваться в нём (Касабекова, 2018: 43).

В дополнение к материальной части нашего культурного и духовного наследия немаловажную ценность имеет нематериальная часть - это традиционная музыка и устная литература. Наследие великих сказителей, певцов, музыкантов и национальных поэтов является источником нашего духовного богатства. Многовековое сохранение казахской народной музыки, поэзии и многочисленных легенд доказывает силу духовного потенциала людей (Омарова, 2018: 17). Музыкально-образовательная система является единственной средой, которая способствует развитию традиционной музыкальной культуры.

3. Аспект. ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Педагогический аспект этнокультурной подготовленности в нашем PhD докторском исследовании представляется через этнокультурную подготовленность музыканта-педагога. Этнокультурная компетентность представляется нами как системное образование, включающее этнокультурную подготовленность, условно выделяемая в качестве ядра. Кроме того, мы полагаем, что данные категории характеризуют одно явление, а именно ту составляющую в структуре личности, которая способствует успешной этносоциальной адаптации индивида и направлена на оптимизацию межэтнической ситуации в обществе. Этнокультурная подготовленность представляет собой содержательную основу этнокультурной компетентности и выступает базовым элементом развития культуры межэтнического взаимопонимания и взаимодействия.

Формирование этнокультурной подготовленности – важная составляющая новой стратегии образования, ориентированная на эффективную динамику этнокультурных процессов в современном мире, воспитание подрастающего поколения в интересах личности, этноса, государства и общества в целом, «коренным образом отличающегося в двадцатом столетии от развития всех цивилизованных сообществ во все предыдущие века» (Гончаров и др. 2015).

Рассматриваемая как образовательная технология, этнокультурная подготовленность предполагает трансляцию этнокультурных знаний, воспитание чувства уважения к своему и другим народам, их традициям, духовным ценностям,

которые «являются формами духовно-практического освоения мира» (Ерохин, 2014), понимание и признание всего этнического многообразия мира. В своей целевой ориентации этнокультурная подготовленность музыканта-педагога направлена на формирование гармоничной личности как субъекта этноса и гражданина многонационального государства, способного к самоактуализации и интеграции в современном, общемировом глобализирующемся пространстве.

«Тенденции мирового развития все более определяются вызовами истории в рамках глобальных проблем, требуя от человечества согласованных и неординарных мер по обеспечению своего права на дальнейшее существование» (Колосова, 2012).

Сложность труда музыканта-педагога связана с его принадлежностью к типу профессии «человек-человек». Педагогическая деятельность - это не прямое воздействие одного человека на другого, а их взаимодействие. Поэтому объектом деятельности музыканта-педагога является педагогический процесс, а ученик из объекта воздействия переходит на позицию субъекта музыкальных видов деятельности.

На этой основе определены ценности музыкально-педагогической профессии:

- уважение к личности обучающегося, его прав и свобод;
- толерантность к другим убеждениям, взглядам на мир и обычаям;
- открытость к музыкально-культурному многообразию;
- гибкость, адаптируемость, способность к эмпатии в процессе музыкального восприятия;
- понимание ценностей личности, музыкального языка и коммуникации музыкального искусства;
- навыки самообучения, аналитического и критического мышления;
- коммуникативные и языковые навыки;
- навыки сотрудничества, умения разрешать конфликты (2017: 2).

Ссылаясь на Государственный общеобязательный стандарт высшего образования РК, в разделе «Требования к уровню подготовки обучающихся» ожидаемые результаты обучения определяются на основе Дублинских дескрипторов первого уровня (бакалавриат) и выражаются через компетенции. Результаты обучения формулируются как на уровне всей программы, так и на уровне модуля, отдельной дисциплины. Дескрипторы первого уровня предполагают способности будущего музыканта-педагога:

- 1) демонстрировать знания и понимание в изучаемой области, включая элементы наиболее передовых знаний в этой области;
- 2) применять эти знания и понимание на профессиональном уровне;
- 3) формулировать аргументы и решать проблемы в изучаемой области;
- 4) осуществлять сбор и интерпретацию информации для формирования суждений с учетом социальных, этических и научных соображений;
- 5) сообщать информацию, идеи, проблемы и решения, как специалистам, так и неспециалистам (2012: 4).

Для нас в нашем исследовании актуальным было раскрытие этнокультурной составляющей во всех видах профессиональной деятельности согласно положению ГОСО по творческим специальностям.

Рассмотрев положение Государственного общеобязательного стандарта высшего образования в разделе «Квалификационная характеристика бакалавра» мы выделили следующие виды профессиональной деятельности музыканта-педагога:

- *организационно-управленческую*: осуществлять учебно-воспитательную работу в музыкально-образовательном процессе; организовывать музыкально-воспитательную работу и кружки по интересам обучающихся; вести культурно-просветительскую деятельность среди молодежи в общеобразовательных учреждениях различного типа;

- *производственно-технологическую*: применять на практике эффективные музыкально-образовательные технологии, выполнять функции руководителя, организатора, просветителя, пропагандиста музыкально-этнической культуры;

- *проектную*: проектировать годовые календарные и поурочные планы по предмету «Музыка», ближайшие и перспективные планы организации внеклассной музыкально-художественной работы с обучающимися с учетом общественно-политической, экономической и культурной жизни республики, проектировать ежегодный индивидуальный план повышения квалификации;

- *научно-исследовательскую и методическую*: на научной основе, используя современные информационные и музыкально-образовательные технологии, организовывать свою музыкально-педагогическую деятельность; раз в год отслеживать и проводить замеры уровня музыкального развития обучающихся; проводить музыкально-педагогический эксперимент, исходя из поставленных музыкально-образовательных и воспитательных задач; выступать с сообщениями в печати или перед педагогической общественностью о результатах в своей музыкально-педагогической деятельности;

- *образовательную*: проводить уроки музыки и внеклассные музыкальные занятия, вести педагогический контроль за музыкальным развитием школьников (2010: 10).

В учебно-воспитательной работе музыкант-педагог при преподавании должен раскрывать этнокультурные тенденции музыкального искусства. Знание народной музыкальной культуры и культуры других народов в разные периоды дает возможность понять себя, почувствовать связь с национальной культурой, а также понять культуру других народов. Вместе с тем культурные ценности, в том числе музыкальные, моральные, этические и музыкально-эстетические, играют ключевую роль в процессе возрождения.

По словам российского исследователя Н.И. Киященко «... музыка, приобретая менталитет личности, этноса, нации и социума, помогает в становлении личности, спрятанной в «генетическом коде» человеческой ассоциации, способна впитать в себя самое лучшее» (Киященко, 1966: 25).

Для определения этнокультурной подготовленности музыканта-педагога в зоне единого социально-педагогического феномена в современных условиях мы в своём исследовании опирались на следующие системы:

- выделение общего, искусственно созданного музыкально-этнокультурного воспитания, ограничение его функциональной роли в учебном и образовательно-воспитательном процессе;

- теоретическое и практическое понимание у музыканта-педагога этнокультурной подготовки, ее влияние на музыкально-эстетическое воспитание школьников и для самого музыканта педагога;

- изменение взгляда на внешнее однонаправленное воздействие на этнокультурное воспитание;

- создание условий для развития этнокультурного воспитания в учебном заведении, за пределами учебного заведения (1996: 14).

Студентоцентрированное образование, в котором делается упор на активное обучение, то есть акцент на критическом и аналитическом изучении и понимании; повышение ответственности будущих музыкантов-педагогов за их обучение; взаимосвязь между преподавателями и студентами; рефлексивный подход к учебному процессу. Поощряя студентов думать самостоятельно, можно добиться более раннего формирования у них аналитических навыков и критического мышления (Астард и др. 2017: 6).

Будущий музыкант-педагог должен иметь полное представление о богатстве культуры. В своём исследовании мы опирались на понимание музыкально-культурной национальной традиции, которая содержит консервативную и креативную составляющие. В ходе исследования мы убедились в том, что креативная составляющая музыкальных традиций обуславливает способность музыканта-педагога генерировать инновации современного этапа развития Казахстана (Шаймерденова, 2014: 115). Особое значение приобретает процесс развития этнокультурной креатосферы музыканта-педагога, основу которой представляет его этнокультурная подготовленность как залог его успешности в профессиональной деятельности.

Аспект 4.ИННОВАЦИОННЫЙ АСПЕКТ

На практике основанием для формирования этнокультурной подготовленности музыканта-педагога становится опора на столь актуальную студентоцентрированную платформу подготовки будущего специалиста на основе музыкально-компьютерных технологий в единстве знаний, умений, навыков, опыта творчества и позитивного мотивированного отношения применительно к синтезу музыкально-компьютерных и педагогических технологий. Определены профессионально-педагогические условия студентоцентрированного обучения будущего учителя музыки на основе музыкально-компьютерных технологий:

— обеспечение доступности профессионально-творческого общения с помощью Интернет-технологий поощрение творческих достижений в в применении музыкально-компьютерных технологий в педагогической практике;

— сочетание различных видов педагогического сопровождения координирования, сотрудничества, консультирования, дистанционного для обратной связи в ходе применения;

— привлечение студентов к электронному музицированию;

— мониторинг получаемых теоретических знаний и практических умений,

— контроль за качеством выполнения самостоятельных творческих заданий,

— сооценка и самооценка творческих достижений в ходе применения.

С этой целью авторами статьи было издано учебное пособие «Применение современных инновационных технологий будущим учителем музыки» (2017), один из разделов которого посвящён раскрытию особенностей студентоцентрированного обучения будущего учителя музыки на основе музыкально-компьютерных образовательных технологий в системе университетского высшего музыкально-педагогического образования.

А также разработано учебное пособие «The use of music - computer technologies in preparing future music teachers through student-centered learning» (2018).

В том числе, в 2017 году были подготовлены три электронно-образовательных ресурса (программы ЭВМ) «Музыкально-дидактический материал по казахским национальным обрядам», «Күйәуендер», «Образовательные инновационные методы». В процессе их разработки преследовалась цель по соответствию используемых материалов ресурса требованиям новой национальной школьной программы по предмету «Музыка» с соблюдением следующих подходов в обучении музыке – ценностно-ориентированного, деятельностного, личностно-ориентированного, коммуникативного, информационно-технологического в разделе «Слушание, анализ и исполнение музыки».

Авторы трёх электронных ресурсов при разработке учебного материала учитывали музыкально-познавательные и музыкально-коммуникативные возможности обучающихся, предполагающие активный обмен знаниями, способами музыкальной деятельности со своими сверстниками и родителями, показе получаемых навыков по творческому самовыражению полученных знаний, критического мышления, использования информационно-коммуникативных технологий для достижения будущих музыкантов-педагогов этнокультурной подготовленности.

Подготовка авторами к изданию электронно-образовательных ресурсов для музыкантов-педагогов является первым шагом и основой для пересмотра содержания их обучения и приложением усилий в поиске адекватных условий для внедрения студентоцентрированного обучения этнокультурного содержания в музыкально-образовательной практике вуза.

Учебное пособие «Применение современных инновационных технологий будущим учителем музыки», три вышеназванных электронно-образовательных ресурса успешно апробированы в ходе музыкально-образовательной деятельности студентов бакалавриата и магистратуры по специальности «Музыкальное образование». В том числе, многолетнюю апробацию в рамках тематики нашей статьи проходят авторские элективные курсы «Мультимедийное обеспечение уроков музыки» на уровне бакалавриата, «Современные технологии в музыкальном образовании» на уровне магистратуры и «Информационная культура и медиакомпетентность» на уровне PhD докторантуры, имеющие преемственный характер в содержании освоения обучающимися профессионально-образовательного контента, в том числе, этнокультурного. Они способствуют постоянному улучшению общей и этнокультурной подготовленности будущих педагогов-музыкантов, преподавателей музыкально-образовательного направления обучения к применению музыкально-компьютерных образовательных технологий в своей профессиональной музыкально-педагогической деятельности. Полученные результаты могут быть использованы на уровне курсов повышения квалификации и переподготовки педагогических кадров, что осуществляется в Казахском национальном университете искусств с 2016 года.

Выявляемые в ходе PhD докторских исследований педагогические условия стимулирования мотивации к этнокультурной подготовленности, формированию

действий к самообразованию в общей этнопедагогической и этнокультурной сфере, творческой самореализации и развитию самоконтроля на основе музыкально-компьютерных технологий предоставляют возможность преподавателям вуза осуществлять грамотное руководство на основе студентоцентрированного обучения будущего учителя музыки. А в музыкально-образовательной практике вышеназванные условия могут быть использованы для осуществления контроля успеваемости студентов, а также в преподавании новых спецкурсов музыкально-компьютерного, информационно-коммуникативного направления.

Важнейшей основой развития этнокультурной подготовленности педагога-музыканта является освоение им технологий, предполагающих квалифицированное пользование различными электронными, в том числе художественно-образными информационными ресурсами, а также их реализацию в практической музыкально-образовательной деятельности. Актуализируется этнокультурная подготовленность педагога-музыканта потому, что в центре его образовательной деятельности художественно-образная природа, язык, выразительные средства музыки.

Владение инновационными технологиями способствуют повышению эффективности этнокультурной подготовки педагога-музыканта, поскольку оптимизируют его образовательную и самообразовательную деятельность, углубляют ее теоретико-методическое содержание.

Эпицентром индивидуального информационно-образовательного пространства будущего учителя музыки является этнокультурный фонд знаний, состоящий из наиболее актуальной, интересной и профессионально-практически значимой информации.

Индивидуальное информационно-образовательное пространство будущего музыканта-педагога целостно, функционально и пополняемо. Освоение информационных технологий способствует его расширению, многофункциональному применению и актуализации в соответствии с образовательно-профессиональными потребностями.

Подготовка будущего музыканта-педагога, не только обладающего высоким уровнем профессиональной компетентности, но и готового к реализации своего творческого потенциала в музыкально-образовательном пространстве нашего времени требует постоянного поиска новых решений, способствующих повышению эффективности музыкально-педагогического процесса.

Одним из наиболее дискуссионных вопросов на сегодняшний день является проблема внедрения музыкально-компьютерных технологий - мощнейшего образовательного и воспитательного ресурса в современной общеобразовательной школе наступившего цифрового века (Горбунова и др., 2013; Клейман, 1987; Сомов и Голубков, 2016). Сформировать творческую индивидуальность музыканта-педагога, готовность к осуществлению художественно-педагогического процесса как творчества, заложить основы создания творческой лаборатории педагога-музыканта - актуальная задача музыкально-педагогического образования» (Горбунова, 2013а: 30).

Важная задача современного этапа развития музыкальной педагогики и педагогических исследований в данном направлении заключается в том, чтобы раскрыть научно-практические, дидактические особенности использования музыкально-компьютерных технологий, возможности их применения в музыкальном воспитании и образовании на основе классической музыки, традиционных подходов к способам трансляции многовековой казахской и всемирной музыкальной культуры (Феттер, 2015).

«Известно, что компьютерное и электронное звучание заполняет уже сейчас рекламу, клипы, телевизионные и радиопередачи, кинофильмы и т. п. Их качество нас далеко не всегда удовлетворяет. Поэтому возникает необходимость готовить в этой сфере настоящих профессионалов, которые могли бы действительно поднять художественный уровень искусства. И учебные заведения должны не отходить от дела, а по возможности руководить им» (Горбунова и Панкова, 2013).

В наших PhD докторских исследованиях основные позиции посвящены поиску научно-практических основ применения инновационных технологий, которые позволили бы повысить эффективность этнокультурной подготовленности музыкантов-педагогов как носителей этномызыкально-художественной реальности. Они согласно получаемых профессионально-значимых компетенций благодаря этнокультурной подготовленности смогут приобщить к ней подрастающее поколение детей, школьников, поскольку только «искусство способно не только восходить к базовым для данной культуры ценностям, но и помочь продуцировать собственные духовные смыслы, генерировать новые ценности» (Гершунский, 1987: 86).

Многое в этом направлении уже основательно наработано учеными в данной области исследования. Выделим, в частности, вопрос о необходимости разработки адекватных методик и способов формирования информационной компетентности будущего педагога-музыканта (Красильников, 2004; Красильников, 2007; Медушевский и Подражанская, 1989), которая сегодня при активном внедрении современных информационных технологий и музыкально-компьютерных технологий получила действенное и качественно новое развитие, определила многое в процессе развития музыкальной науки в целом.

Тенденции информатизации музыкального образования предъявляют новое требование к профессиональным качеств педагога-информационную компетентность на базе развитой информационной культуры, уровень которой определяется теоретическими знаниями, практическими навыками работы с информационными технологиями, потребностью в коммуникации, опытом творчества и поисково-исследовательскими умениями.

Студентоцентрированное обучение предполагает развитие таких личностных качеств будущего учителя музыки как активность, самостоятельность, самостоятельность; личностный рост профессиональной культуры и нравственности, компетентность и мастерство; расширение и повышение квалификации, в т.ч. на основе инновационных средств в процессе творчества; творческое саморазвитие, самоопределение и самоактуализация; приобретение информационной компетентности как способа овладения методами приобщения школьников к музыкальному искусству на основе информационных технологий (Горбунова, 2011; Медушевский и Подражанская, 1989).

Идеи интегрального образования, обусловленные необходимостью адаптироваться к постоянно меняющимся условиям в непрерывной музыкально-образовательной сфере, позволяют студентоцентрированное обучение студентов направить на интеграцию фундаментальной информационной и этнокультурно-ориентированной подготовки будущего музыканта-педагога.

В условиях информатизации образования в мировом сообществе проводятся множество научных экспериментов по выявлению эффективных методов применения компьютера в обучении. Так, Дж. Хесс описывает проводившийся в университете штата Северное Колорадо эксперимент по использованию тренировочных компьютерных

программ для формирования у студентов первого курса слуховых навыков на уроках по теории музыки (Джангваладзе, 1990). Горбунова И.Б., Беличенко В.В., рассматривая пути формирования информационной компетентности будущих учителей музыкантов, отмечают, необходимость введения [Горбунова, 2011, Горбунова, 2013b]:

- в базовую часть цикла дисциплин «Информационные технологии в музыке», «Программное обеспечение профессиональной деятельности музыканта», «Компьютерное музыкальное творчество», «Электронные музыкальные инструменты», «Музыкальная акустика».

- в вариативную часть профессионального цикла - таких дисциплин, как: «Основы композиции, инструментоведение и компьютерная аранжировка», «Технологии студийной звукозаписи», «Дополнительный музыкальный (электронный) инструмент», «Электронный ансамбль», «Современные информационные технологии в искусстве и художественном образовании», «Технология музыкальных стилей», «Нотно-издательская деятельность», «История электронной и компьютерной музыки», «Архитектура музыкального звука», «Музыкально-компьютерные технологии в образовании».

Инновационные технологии стали инструментом, который позволит студентам качественно изменять методы и организационные формы в своей будущей профессиональной работе, полнее сохранять и развивать собственные индивидуальные творческие способности, усилить межпредметные связи в обучении, осуществлять постоянное динамическое обновление организации всех видов профессионально-музыкальной деятельности в различных учреждениях непрерывной музыкально-образовательной системы, начиная от занятий музыкальных руководителей в дошкольных учреждениях с применением этнокультурной составляющей.

Являясь «рельефным» вспомогательным средством, по мнению самих студентов, компьютер выступает в его «положительных» возможностях и проявлениях. Подтверждает сказанное все увеличивающееся количество Интернет-материалов, показывающее продукты компьютерной творческой деятельности учителей музыки, в частности, их индивидуальные разработки уроков с включением в содержание электронных презентаций разного типа с применением этнокультурного материала.

В рамках проведенной в Казахском национальном университете искусств в 2016 году Международной научно-практической конференции «Боранбаевские чтения» и обучающем мастер-классе, который показал студентам, как будущим учителям музыки, актуальную сферу собственного профессионального совершенствования, были озвучены проблемы, связанные, прежде всего, с современными подходами к содержанию и организации процесса общего музыкального образования учащихся, целями, задачами и содержанием предлагаемых сегодня программ по музыке, сущностью и спецификой современного урока музыки в школе и музыкального занятия в дошкольном учреждении, организацией учителем различных видов музыкально-познавательной деятельности детей, включением в содержание урока музыкально-компьютерных возможностей, сущностью и особенностями этнокультурного подхода и его преломлением в условиях школьного урока и многими другими.

В ходе краткосрочных курсов действующие педагоги-музыканты показали огромную профессиональную (а во многом и личностную) заинтересованность в изучении музыкально-компьютерных технологий, их неподдельное стремление к постоянному повышению качественного уровня своей профессиональной музыкально-педагогической деятельности.

Сами педагоги-музыканты выразили желание «войти в пространство» современных компьютерных технологий, перейти тем самым тот «барьер отчуждения» от сложной современной техники, который, возьмем на себя смелость утверждать на основании постоянного наблюдения за реальной музыкально-педагогической практикой, все еще бытует в учительской среде.

По степени освоения слушателями краткосрочных курсов компьютера и, исходя из опыта применения информационных технологий, можно выделить три уровня (этапа) использования музыкально-компьютерных технологий на основе этнокультурного материала:

— первому из этих уровней (знание компьютера на уровне пользователя) соответствует установка на последовательное изучение элементов музыкальной этнокультурной традиции – использование отдельных элементов учебных программ на занятиях;

— второму (знание и владение широким кругом программ) - установка на синтез этих элементов и дальнейшее их развитие – создание собственных уроков-презентаций на этнокультурном материале;

— третьему (умение работать в локальных сетях) - выход синтезирующей тенденции за пределы музыкальной педагогики в собственном смысле слова и перерастание этой последней в междисциплинарную – проведение интегрированных уроков в компьютерных классах на основе этнокультурного казахского наследия.

Что касается подготовки электронно-образовательных ресурсов (программы ЭВМ), то данные электронные учебные пособия интегрирует в себе возможности различных педагогических программных средств: обучающую программу, справочную литературу, контролирующей блок. Объёмы данного отчёта не позволяют подробно расписывать структуру и содержание данного ресурса.

Рисунок 1 - Общий вид электронного учебного пособия «Құйғауендер»

Назначение кнопок (согласно нумерации на рисунок 1):

1. Справка (помощь) - руководство пользователя электронного учебного пособия. Содержит информацию об использовании электронного учебного пособия: описание системы навигации, методику прохождения тестов.

2. Об авторах - информация об авторах электронного учебного пособия.

3. На главную - дает возможность вернуться на титульную страницу (Рисунок 1) электронного учебного пособия.

4. Содержание (рисунок 2) - позволяет пользователю перемещаться в любой интересующий его раздел электронного учебного пособия.

Рисунок 2 - Общий вид страницы «Мазмұны»

Например, в электронном учебном пособии «Күйәуендер» рассматривается информация о применении музыкально-дидактического материала в ходе изучения образцов казахской традиционной музыки – кюев для казахских традиционных инструментов домбры и сыбызгы на уроках музыки в общеобразовательной системе. В том числе, в процессе разработки

преследовалась цель по соответствию требованиям новой национальной программы по предмету «Музыка» используемых материалов ресурса с соблюдением следующих подходов в обучении музыке – ценностно-ориентированного, деятельностного, личностно-ориентированного, коммуникативного, информационно-технологического в разделе «Слушание, анализ и исполнение музыки» на основе изучения казахских кюев как авторских, так и народных.

Структура и дружественный интерфейс данного электронного учебного пособия направлены на самостоятельную работу школьников и студентов без помощи преподавателя. Авторы электронного ресурса при разработке учебного материала учитывали музыкально-познавательные и музыкально-коммуникативные возможности обучающихся, предполагающие активный обмен знаниями, способами музыкальной деятельности со своими сверстниками и родителями, показе получаемых навыков по творческому самовыражению полученных знаний, критического мышления, использования информационно-коммуникативных технологий на основе этнокультурного материала.

Таким образом, можно отметить, что основной задачей процесса подготовки музыканта-педагога на современном этапе становится повсеместное его участие в музыкально-образовательном процессе, когда он из пассивного превращается в активного участника собственного обучения на протяжении всей жизни, совершенствуя получаемые профессиональные компетенции. При этом состояние этнокультурной подготовленности музыканта-педагога как его ведущей профессиональной компетенции становится особенно актуальным в казахстанской системе высшего музыкального образования. Данная компетенция, являясь автономным профессионально-значимым личностным качеством будущего специалиста, становится базовой основой для всех профессионально-ориентированных компетенций музыканта-педагога, рассмотренных в рамках данной статьи и приобретает современное звучание благодаря своему этнокультурному наполнению.

Список использованной литературы:

Атгард А., Ди Йорно Э., Гевен К., Санта Р. (2017). Студентоцентрированное обучение. Инструментарий для студентов и ППС вузов. Астана: НКФОКО-ОQAA.

Афанасьева А. Б. (2012). «Сущность и проблемы этнокультурного образования в современной поликультурной среде», Информационно-методический журнал ViZ-Vote, № 3–4: 10–16.

Волков Г.Н. (1974) Этнопедагогика, Чебоксары: Чуваш. кн. изд-во.

Гершунский, Б. С. (1987). Компьютеризация в сфере образования: Проблемы и перспективы. Москва: Педагогика.

Гончаров В.Н., Колосова О.Ю., Аверкина Ю.С. (2015) «Постиндустриальное общество: социально-философский анализ развития», Современные проблемы науки и образования. № 2-2: 597.

Горбунова И.Б. (2011а). «Высокотехнологичная информационная среда и музыкальное образование», Новые образовательные стратегии в современном информационном пространстве : сб. науч. тр. СПб., 2011. - С. 97-101.

Горбунова И.Б. (2011b). Информационные технологии в современном музыкальном образовании // Современное музыкальное образование - 2011 : материалы междунар. науч.-практ. конф. / под общ. ред. И.Б. Горбуновой. СПб.: 30-34.

Горбунова И.Б. (2013а). Информационные технологии в художественном образовании // Философия коммуникации: интеллектуальные сети и современные информационно-коммуникативные технологии: науч. изд. / под ред. С.В. Клягина, О.В. Шипуновой. СПб.:192-202.

Горбунова И.Б. (2013b). «Музыкально-компьютерные технологии в системе современного музыкального воспитания и образования», Педагогика и психология, культура и искусство : материалы VII Междунар. науч.-практ. конф. «Педагогика и психология, культура и искусство: проблемы общего и специального гуманитарного образования». Казань,. Вып. VII: 7-12.

Горбунова И.Б., Романенко Л.Ю., Родионов П.Д. (2013). «Музыкально-компьютерные технологии в формировании информационной компетентности современного музыканта», Научно-технические ведомости Санкт-Петербургского государственного политехнического университета. Гуманитарные и общественные науки. № 1 (167): 39-48.

Горбунова И.Б., Панкова А.А. (2013). «Музыкально-компьютерные технологии как фактор становления профессиональной компетентности современного музыканта-педагога», Вестник Иркутского государственного технического университета. № 12 (83): 390-395.

ГОСО РК 6.08.062.-2010. По специальности «Музыкальное образование». (2010). Астана.

Государственный общеобязательный стандарт высшего образования. Требования к уровню подготовки обучающихся. (2012). Астана.

Горшенина С.Н., Якунчев М. А. (2012). «Модель этнокультурной подготовки студентов педагогического вуза», Сибирский педагогический журнал. № 8: 77-82.

Джангваладзе А. Ю. (1990). «Методы искусственного интеллекта в музыкально-педагогических системах», Электронная технология и музыкальное искусство. Москва: 59 - 62.

Ерохин А. М. (2014). «Религия и искусство в системе культуры», European Social Science Journal. № 7-2 (46): 9-12

Закон РК «Об образовании» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 04.07.2018 г.). (2018). Астана.

Касабекова А.И. (2018). «Ұлттық тәрбие және дәстүрлі мәдениетті жаңғырту», Музыкальная культура и национальное сознание: материалы научно-практической конференции. Астана: КазНУИ: 42-48.

Киященко Н. И. (1966). «Искусство и всестороннее развитие личности», Новый человек. Алма-Ата.

Клейман Г. М. (1987). Школа будущего: компьютеры в процессе обучения: Пер. с англ. Москва: 176.

Колосова О. Ю. (2012). «Синергетические аспекты развития современного общества», Гуманитарные и социально-экономические науки. № 4: 17-20

Красильников, И.М. (2004). «Синтезатор и компьютер в музыкальном образовании. Проблемы педагогики электронного музыкального творчества», Искусство в школе, Вып. 8: 96.

Красильников, И.М. (2007). Электронное музыкальное творчество в системе художественного образования. Дубна: Феникс: 496

Концепция гуманитарного образования в РК. Сборник законодательных и нормативных документов по высшему образованию. (1997). Алматы. Т.2: 312-327.

Концепция становления исторического сознания в РК. (1995). Алматы.

Концепция этнокультурного образования Республики Казахстан от 15 июля 1996 г. N 3058 (1995). Алматы.

Қуатқызы Ә. С. (2010). Қазақстанда оқушыларға этномәдени білімберудің қалыптасуы мен дамуы: Автореферат диссертации. Қарағанды.

Медушевский В. В., Подражанская А. А. (1989). «Компьютеризация музыкального образования как музыковедческая проблема», ЭВМ и проблемы музыкального образования. Новосибирск: 83-109.

Назарбаев Н.А. (2017). «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру», Егемен қазақстан. 5.04.2017. Астана.

Омарова Г.Н. (2018). «Историко-культурное наследие как основа национальной идентичности и духовного возрождения», Музыкальная культура и национальное сознание: материалы научно-практической конференции. Астана: КазНУИ: 13-18.

Профессиональный стандарт «Педагог». от 8 июня 2017 года. (2017). Астана.

Сомов Д. С., Голубков В. О. (2016). «Специфика применения музыкально-компьютерных технологий на уроках музыки в школе», Аспекты и тенденции педагогической науки: материалы I Междунар. науч. конф. (г. Санкт-Петербург, декабрь 2016 г.). СПб.: Свое издательство: 153-154.

Указ Президента Республики Казахстан от 13 января 2004 года № 1277
О Государственной программе "Культурное наследие" на 2004-2006 годы. (2004).
Астана.

Феттер П.З. (2015). «Подготовка педагога-музыканта к самоанализу профессиональной деятельности в методологическом аспекте», Наука и образование в жизни современного общества: Сборник научных трудов по материалам Международной научно-практической конференции. В 12 частях. Ч.1. Тамбов, ООО «Консалтинговая компания Юком»: 66-79.

Философский энциклопедический словарь. (1983), Москва: 292-293.

Шаймерденова С.К. (2014). Национальные культурные традиции Казахстана в контексте модернизации. Астана: 184.

Якунчев М.А, Карпушина Л.П. (2010). «К проблеме этнокультурной подготовки студентов высших учебных заведений (на примере педвузов)», Сибирский педагогический журнал, № 7: 292–297.

Караманова М. (2013). Государственная программа «Культурное наследие» Казахстана: этапы ее развития и значение. <http://e-history.kz/ru/contents/view/1568>

Товадов Г. (2002). Этнология, <https://arheologija.ru/etnicheskoe-samosoznanie/>

Назарбаев Н. (2017). Взгляд в будущее: Модернизация общественного сознания, http://www.akorda.kz/ru/events/akorda_news/press_conferences/statya-glavy-gosudarstva-vzglyad-v-budushchee-modernizaciya-obshchestvennogo-soznaniya

***In Vitro* Effect of Famotidine Agent on Human Serum Paraoxonase-I Enzyme**

Esra DİLEK¹

Abstract

Famotidine is an active substance of drugs used in the short-term treatment and prevention of recurrence of gastric ulcer and duodenal ulcers in the first part of the small intestine, due to its extremely strong and long-lasting effect against acid release. The aim of this study was to investigate the *in vitro* effect of famotidine active substance on paraoxonase-I (PON1) enzyme activity in human serum. For this purpose, the human serum PON1 enzyme was purified by various chromatographic methods and the *in vitro* effects of the compound on the enzyme activity were investigated by spectrophotometry at 412 nm. For this substance which has an inhibitory effect on the enzyme, % Activity- [I] graphs were drawn and the IC₅₀ value and Lineweaver-Burk graphs were drawn and K_i constant was determined. The IC₅₀ value was 0.813 mM and the K_i constant was 0.497 ± 0.108 mM. According to these values, the active ingredient famotidine inhibited human serum PON1 enzyme activity by the low dose competitive inhibition mechanism.

Keywords: Paraoxonase-I, enzyme, inhibition, famotidine

Famotidin Etken Maddesinin İnsan Serum Paraoksonaz-I Enzimi Üzerine *In Vitro* Etkisi

Özet

Famotidin, asit salgılarına karşı ileri derecede güçlü ve uzun süreli etkisi sayesinde mide-gastrik ülseri ve ince bağırsağın ilk bölümündeki-duodenal ülserlerin (Peptik ülser) kısa süreli tedavisinde ve tekrarının önlenmesinde kullanılan ilaçların etken maddesidir. Bu çalışmanın amacı, famotidin etken maddesinin insan serumunda bulunan paraoksonaz-I (PON1) enzim aktivitesi üzerine *in vitro* etkisini araştırmaktır. Bunun için insan serum PON1 enzimi çeşitli kromatografik yöntemlerle saflaştırıldı ve etken maddenin enzim aktivitesi üzerine *in vitro* etkileri 412 nm’de spektrofotometrik olarak incelendi. PON1 enzimi üzerinde inhibisyon etkisi gösteren bu madde için %Aktivite-[I] grafikleri çizilerek IC₅₀ değeri ve Lineweaver- Burk grafikleri çizilerek ise K_i sabiti belirlendi. IC₅₀ değeri 0.813 mM, K_i sabiti ise 0.497 ± 0.108 mM olarak belirlendi. Bu değerlere göre famotidin etken maddesi düşük dozda yarışmalı inhibisyon mekanizması ile insan serum PON1 enzim aktivitesini inhibe etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Paraoksonaz-I, enzim, inhibisyon, famotidin

¹ Dr. Öğr. Üyesi Esra DİLEK, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Eczacılık Fakültesi, edilek@erzincan.edu.tr

1. Giriş

Enzimler; canlı hücreler tarafından sentezlenen, canlı organizmalardaki kimyasal reaksiyonları hızlandıran, ayrıca yan ürün oluşumuna izin vermeyen %100'lük bir ürün verimi sağlayan biyolojik katalizörlerdir (Dilek, 2012:2).

Enzimler birçok özelliği bulunan proteinlerdir. Katalitik özellikleri birçok inorganik ve sentetik katalizörlerden çok daha fazladır. Substratları için yüksek afiniteye sahiptirler. Kimyasal reaksiyonları büyük ölçüde hızlandırır ve sıvı çözeltilerde pH ve sıcaklığın optimum olduğu koşullarda etkilerini gösterirler. Enzimler kimyasal enerjiyi korur, dönüştürür ve basit moleküllerden biyolojik makromoleküller üretirler (Nelson & Cox, 2005:243).

Her enzime, Enzim Komisyonu kod numarası verilmiştir. Bu numara E.C. harflerinden sonra arka arkaya gelen dört rakamdan oluşur (Yüreğir, 1981:148). Birinci rakam, enzimin bağlı olduğu grubu gösterirken, ikincisi alt grubu, üçüncüsü alt-alt grubu belirtir. Dördüncü rakam ise enzimin aynı üç rakama sahip enzimler arasındaki sırasını gösterir (Keha & Küfrevioğlu, 2012:93).

Bazı bileşikler tarafından enzimlerin *in vivo* ve *in vitro* aktivitelerinin azaltılması ya da tamamen yok edilmesi olayına inhibisyon adı verilir. İnhibisyona neden olan bileşiklere inhibitör denir. Biyolojik sistemlerde enzimlerin inhibe olması başlı başına bir kontrol mekanizması oluşturur. Birçok kimyasal madde, ilaç ve zehirli bileşikler de etkilerini bu şekilde gösterirler (Dilek, 2012:2).

Dönüşümlü inhibisyonda enzim ile inhibitör etkileşmesi, bir denge reaksiyonu şeklindedir. Bu inhibisyon türü üç gruba ayrılır. Bunlar;

- Yarışmalı (kompetitif) inhibisyon: Dönüşümlü inhibisyonun en basit tipi olan bu inhibisyon türünde inhibitör enzimin aktif bölgesine bağlanmada substratla yarış halindedir. İnhibitör yapı itibariyle substrata benzediği için enzimin aktif bölgesine kolaylıkla bağlanır. Fakat substrat konsantrasyonu artırılarak inhibisyon etkisi ortadan kaldırılabilir. Yani enzimin V_{max} (enzimatik reaksiyonda ulaşılabilecek maksimum hız) değişmezken, K_M (enzimin substrata ilgisini gösteren sabit) artar (Telefoncu, 1986:59; Keha & Küfrevioğlu, 2012:123).

- Yarışmasız (nonkompetitif) inhibisyon: Bu inhibisyon türünde inhibitör ve substrat enzim aktif bölgeye bağlanırken bir yarış içinde değildirler. Çünkü inhibitör yapı itibariyle substrata benzemediği için enzimin substrattan farklı bir bölgesine bağlanır ve EI ve ESI olarak iki farklı inaktif kompleks oluşur. Enzimin V_{max} değeri azalırken K_M değeri sabit kalır (Telefoncu, 1986:59; Keha & Küfrevioğlu, 2012:124).

- Yarı yarışmalı (unkompetitif) inhibisyon: Bu inhibisyon türü ise; daha çok iki substratlı reaksiyonlarda görülmektedir. İnhibitör serbest enzime değil sadece enzim-substrat (ES) kompleksine bağlanır. Bu şekilde ürün oluşumu sonlanmaktadır. İnhibitörlerin varlığında ortamdaki ES kompleksi sürekli azalır ve sonuç olarak da K_M değeri azalır. Ayrıca bu ortamda ESI kompleksi sürekli var olacağından V_{max} değeri de düşer (Keha & Küfrevioğlu, 2012:125).

İnhibisyon türünün ve K_i sabitinin belirlenmesi için en çok kullanılan metot, Lineweaver–Burk grafikleridir. Bu yöntemde $1/V-1/S$ grafikleri sabit inhibitör ve beş farklı substrat konsantrasyonunda çizilerek K_i sabitleri hesaplanır. K_i sabitlerinin bulunmasında ikinci yol Dixon grafikleri yoludur. Bu yöntemde en az iki basit substrat konsantrasyonunda $1/V-[I]$ grafiği çizilerek kesim noktalarından K_i sabitleri hesaplanır (Keha & Küfrevioğlu, 2012:125; Nelson & Cox, 2005:251).

Paraoksonaz (PON1; E.C.3.1.8.1), organik fosforlu bir insektisit olan paratyonun aktif metaboliti paraoksonu hidroliz etme yeteneğine sahip A-esterazlar grubundan bir enzimdir. HDL ile ilişkili olup öncelikli olarak LDL'yi oksidasyondan koruma gibi fizyolojik role

sahiptir. PON enzimi detoksifiye ve antiaterojenik etkileri ile bilinmektedir. Karaciğerde sentezlenip kana salınan ve HLD'ye bağlı olarak kanda bulunan bir enzimdir.

PON enzimi geniş bir substrat özgülüğü gösterirken, fizyolojik substratı henüz tam olarak belirlenmemiştir. Fakat arilesteraz, organofosfataz ve laktonaz aktivitelere sahip olduğu tespit edilmiştir. İnsan serum PON enzimi, paratiyon'un metabolik ürünü olan ve organizmaya zararlı bir pestisit olan paraoksondaki O-P ester bağının hidrolizinden sorumlu olan esterazdır (Aviram vd., 1998:1581). PON enzimi, paratiyon'un oksidatif modifikasyonu ile metabolizmada oluşan paraoksonu hidroliz ederek paraoksona oranla göreceli olarak daha az zararlı olan p-nitrofenol ile dietil fosfat bileşiklerini oluşturmaktadır (Mackness vd., 1998:329; Lee vd., 2001:6842).

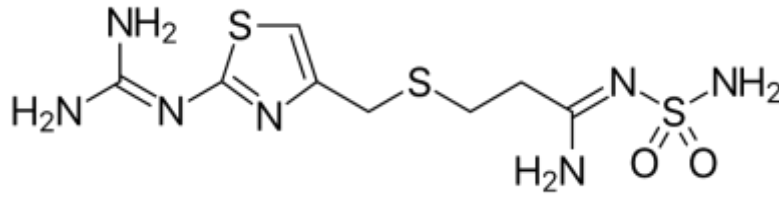
HDL bağımlı antioksidan bir enzim olan PON, LDL ve HDL'yi lipit peroksidasyonundan korumakta ve HDL'nin başlıca anti-aterosklerotik (damar sertleşmesini önleyici) bileşeni olarak düşünülmektedir. Yapılan çeşitli çalışmalarda diyabet, ailesel hiperkolesterolemi ve böbrek rahatsızlıkları gibi ateroskleroz gelişimine yatkın bireylerde PON aktivitesinin düşük olduğu bulunmuştur (Mackness vd., 2004:1317). PON enzim aktivitesinin yetişkinlerde yaşın artışıyla ilişkili olarak azaldığına dikkat çekilmiştir (Seres vd., 2004:59). PON enzim aktivitesi, yeni doğanlarda ve prematüre bebeklerde yetişkindekine yaklaşıklık yarısı kadardır. Doğumdan yaklaşık bir yıl sonra erişkindeki düzeyine ulaşır (Mackness vd., 1998:329). Kardiyovasküler hastalıklara önayak olan diyet ve yaşam tarzı faktörlerinin PON1 aktivitesini ve/veya konsantrasyonunu etkilediği gözlemlenmiştir (Kudchodkar vd., 2000:2427; Klemola vd., 2002:425).

PON, aktivitesi ve kararlılığı için Ca^{2+} iyonuna bağımlı, 43-45 kDa molekül ağırlığına sahip bir enzimdir. (Canales & Sanchez-Muniz, 2003:537; Blattervd., 1993:871). İzoelektrik noktası 5,1'dir. 354 amino asit içeren serum PON1 enziminin amino asit bileşimi yüksek lösin içeriği dışında bir özellik göstermez (Gan vd., 1991:100). Yapısında yer alan 3 sistein rezidüsünden 284'deki serbest iken 42. ve 353. sistein rezidüleri arasında tek disülfid bağı bulunur.

Enzimin üç boyutlu yapısında β -kırmalı tabakaların merkezinde birbirlerine $7,4 \text{ \AA}$ uzaklıkta 2 tane Ca^{+2} iyonu bulunmaktadır. Farklı afiniteye sahip olan bu kalsiyum iyonlarından birisi ($Ca1$) üstte, diğeri ($Ca2$) ise merkezde bulunmaktadır. $Ca1$ yapısal özellikli olup yapıdan uzaklaştırılması dönüşümsüz denatürasyona neden olmaktadır (Kuo & La Du, 1998:653). Katalitik etkinlikte rol oynayan diğeri ($Ca2$) kalsiyum iyonu ise $2,2-2,5 \text{ \AA}$ uzaklığında bulunan 5 adet amino asit rezidüsü (Asn224, Asn270, Asn168, Asp269, Glu53) bir su molekülü ve fosfat iyonunun oksijeniyle etkileşim halindedir.

İnsan serumundan saflaştırılan PON1 enzimi üzerine etkisi incelenen famotidin etken maddesinin bazı özellikleri aşağıda anlatılmaktadır.

Famotidin, asit salınımına karşı ileri derecede güçlü ve uzun süreli etkisi sayesinde mide-gastrik ülseri ve ince bağırsağın ilk bölümündeki-duodenal ülserlerin (Peptik ülser) kısa süreli tedavisinde ve tekrarının önlenmesinde kullanılır (Şekil 1). Aşırı mide asidinin meydana getirdiği gastroözofajeal reflünün (kusma ya da zorlama olmaksızın asit ve mide içeriğinin yemek borusundan ağıza gelmesi) kısa süreli tedavisinde, gastroözofajeal reflü ile birlikte görülen mide veya göğüs alt bölgesinde rahatsızlık hissi, ağrı ve yanma gibi şikayetlerin giderilmesinde ve tekrarlarının önlenmesinde ayrıca midenin aşırı asit salgılamasına bağlı gelişen Zollinger Ellison Sendromu ve multipl endokrin adenoma gibi hastalıkların tedavisinde kullanılmaktadır (Beers, 2006-124).

Şekil 1. Famotidin molekülünün yapısal formülü

Çalışmamızda insanlarda karaciğerde sentezlenip kana salınan paraoksonaz-I enzimi üzerinde famotidin etken maddesinin etkisini araştırdık. Famotidin flakon şekli mevcut olup direk damardan uygulanmaktadır. Damara verilen ilaç kanda HDL'ye bağlı olarak bulunan PON1 enzimiyle etkileşime girebilir. Bunu belirlemek ve hangi dozda enzimi etkilediğini tespit etmek için çalışmamızı gerçekleştirdik. Elde ettiğimiz sonuçlar gösterdi ki famotidin etken maddesi PON1 enzim aktivitesini yarışmalı olarak inhibe etmektedir. Bu bilgiyi sağlıkla ilgilenen bilim adamları ile paylaşmak, famotidin etken maddesinin kullanıldığı ilaçların yan etki mekanizmasını açıklamakta yardımcı olacağını düşünüyoruz.

2. Materyal ve Yöntem

2.1. Kullanılan Kimyasal Maddeler

Çalışmalarımızda kullanılan Sepharose-4B, standart serum albümin, Triton X-100, N,N,N',N'-tetraetil etilendiamin (TEMED) ve diyaliz torbaları, Sigma Chemical Comp.'den; trihidroksimetilaminometan (Tris), sodyum hidroksit, sodyum klorür, amonyum sülfat, sodyum karbonat, glisin, sodyum asetat, fosforik asit, hidroklorik asit, borik asit, potasyum fosfat, gliserin, potasyum bifosfat, potasyum klorür, potasyum asetat, etanol, metanol, sodyum asetat, asetik asit E.Merc AG'den; coomassie brilliant blue G-250, N,N'-metilen bisakrilamid, akrilamid, brom timol mavisi, Sephadex G-200, sodyum dodesil sülfat (SDS), β -merkaptto etanol, amonyum persülfat, Pharmacia'dan; çalışmada kullanılan ilaç etken maddesi ise piyasadan temin edilmiştir.

2.2. Yararlanılan Alet ve Cihazlar

Spektrofotometre olarak Shimadzu, UV mini, peristaltik pompa olarak İsmatec, MCP, pH metre olarak Hanna HI2211 ve Ultra Saf Su Cihazı olarak ise Millipore, Direct-Q3 kullanılmıştır.

2.3. İnsan Serum PON1 Enziminin Aktivitesinin Ölçümü

PON1 enziminin paraoksonaz aktivitesi 25oC'de 1mM CaCl₂ içeren 50 mM glisin/NaOH tamponu (pH=10,5) içerisinde paraoksonun (1 mM) substrat olarak kullanılmasıyla belirlendi. Aktivite ölçümü paraokson ile PON1'in reaksiyonu sonucu oluşan paranitrofenol'ün 412 nm'de absorpsiyon vermesi esasına dayanır. Paranitrofenol'ün molar ekstinksiyon katsayısı ($\epsilon = 18290M^{-1} cm^{-1}$ pH=10,5) aktivitenin hesaplanması için kullanılır. Paraoksonazın enzim ünitesi, 1 dakikada hidroliz olan paraoksonun mikromol sayısıdır (Renault vd., 2006:15).

2.4. İnsan Serum PON1 Enziminin Aktivitesi Üzerine Famaotidin Etken Maddesinin *in Vitro* Etkisinin Belirlenmesi

İnsan serum PON1 enzim aktivitesi üzerine famotidin etken maddesinin etkilerini belirlemek amacıyla küvet ortamına değişik konsantrasyonlarda etken madde katılarak aktivite değerleri okundu. Kullanılan ilaç etken maddesinin farklı konsantrasyonlarını oluşturmak için stok çözeltiler seyreltildi. Kullanılan stok çözelti hacmi gereken derişimi sağlamadığı zaman küvete katılan saf su hacmi azaltılarak stok çözelti hacmi yükseltildi. Bu şekilde gereken konsantrasyon ayarlandı. PON1 enzimi için inhibitörlü ve inhibitörsüz ortamdaki aktivite küvet içeriği tablo halinde gösterilmiştir (Tablo 1).

Tablo 1. İnsan serum PON1 enziminin aktivite ölçüm küvet içeriği

Stok Aktivite Çözeltileri	Kontrol Küveti		Numune	
	Hacim (µl)	Kons. (mM)	Hacim (µl)	Kons. (mM)
Glisin/NaOH (pH=10,5)	500	50	500	50
Substrat Çözeltisi	330	3	330	3
Saf Su	120	-	Değişken	-
İlaç Çözeltisi	0	-	Değişken	Değişken
Enzim Numunesi	5	-	50	-

2.5. Famaotidin Etken Maddesinin Kinetik Çalışmaları

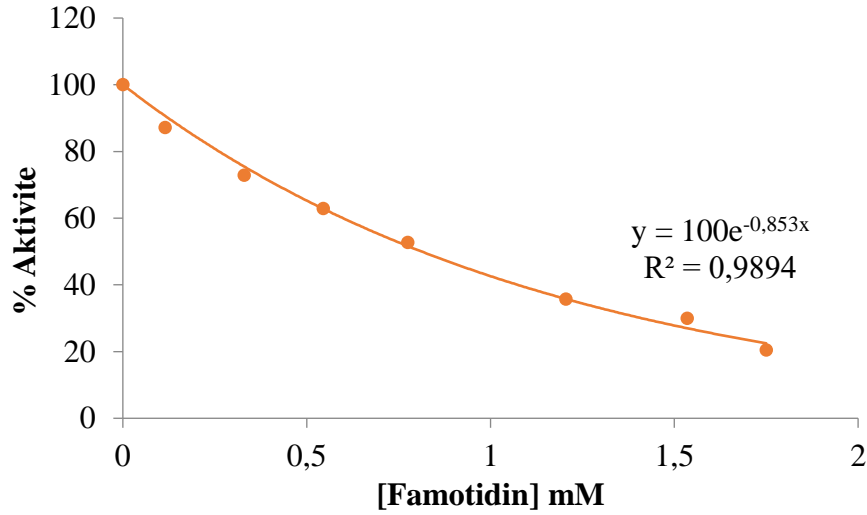
İnhibitör çalışmalarıyla ilgili farklı inhibitör konsantrasyonunda aktivite ölçümleri yapıldı. Bu etken maddenin inhibisyon etkisini belirlemek için % Aktivite-[I] grafikleri çizildi, eğri denkleminde IC_{50} değerleri hesaplandı. Bu maddelerin K_i değerlerini belirlemek amacıyla insan serumundan saflaştırılan PON1 enzim aktivitesini yarıya düşüren etken madde konsantrasyonu ile bu değerlerin altında ve üstünde iki sabit inhibitör konsantrasyonlarında uygun beş substrat konsantrasyonu ile aktivite ölçümleri yapıldı. Çalışmalarda uygun 5 farklı substrat konsantrasyonu stok çözelti kullanılarak ön deneme ile belirlendi. Elde edilen değerlerle her bir inhibitör için Lineweaver-Burk grafikleri çizildi. Grafik denkleminde yarışmalı inhibisyon için eğime eşit olan $K_M/V_{max}(1+[I]/K_i)$ ifadesinden, yarışmasız ve yarı yarışmalı inhibisyon için $V_{max}=V_{I_{max}}(1+[I]/K_i)$ formülünden yararlanılarak K_i değerleri belirlendi.

3. Araştırma Bulguları

İnsan serumundan saflaştırılan PON1 enzim aktivitesi üzerine bazı ilaçların etkilerini belirlemek amacıyla bu bileşiklerin stok çözeltileri hazırlandı. Bu çözeltilerden değişik konsantrasyonlarda çözeltiler hazırlanarak insan serumundan saflaştırılan PON1 enzim aktivitesi üzerine etkileri araştırıldı. Elde edilen aktivite değerleri kullanılarak; %Aktivite-[I]

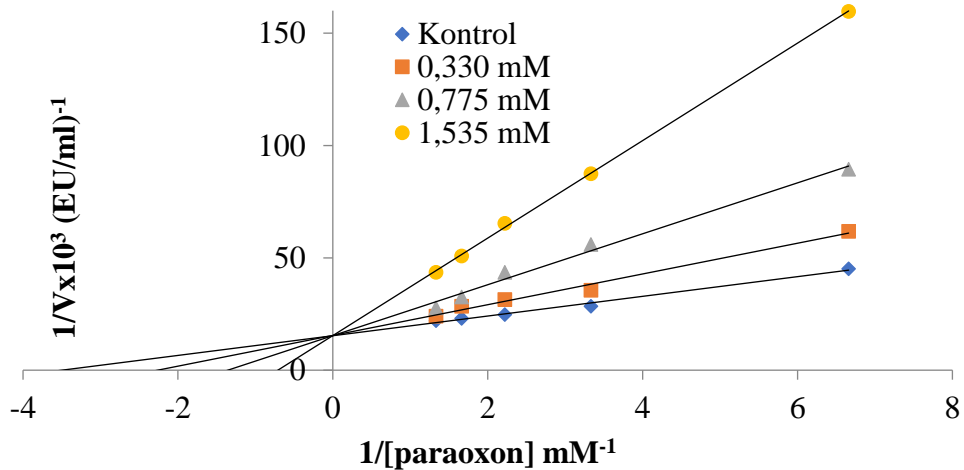
değerleri bulundu. %Aktivite-[I] grafiği çizilerek famotidin için IC₅₀ değeri hesaplandı (Şekil 2).

Şekil 2. İnsan serum PON1 enzimi üzerine famotidine etken maddesinin etkisi

İnsan serumundan saflaştırılan PON1 enziminin inhibitörsüz ve inhibitörlü ortamda beş farklı substrat konsantrasyonunda aktivite ölçümü yapıldı. Daha sonra kullanılan ilaçlar için üç farklı sabit inhibitör konsantrasyonu ve beş farklı substrat konsantrasyonunda elde edilen aktivite değerleri kullanılarak; 1/V - 1/[S] değerleri bulundu. Lineweaver-Burk grafikleri çizilerek (Şekil 3) K_i değerleri hesaplandı. İnsan serum PON1 enzimi için elde edilen sonuçlar Tablo 2. ile aşağıda verildi.

Şekil 3. Famotidin etken maddesi için K_i sabitinin bulunmasına yönelik çizilen Lineweaver-Burk grafiği

Tablo 2. İnsan serum PON1 enzimi için bulunan K_i ve IC_{50} değerleri

İnhibitör	IC_{50} (mM)	Ortalama K_i (mM)	İnhibisyon Türü
Famotidin	0.813	0.497 ± 0.108	Yarışmalı

4. Sonuç

İnsan serumundan saflaştırılan PON1 enzimi üzerine famotidin etken maddesinin inhibisyon etkileri incelenmiştir. Bu ilaç etken maddesi için IC_{50} ve K_i değerleri hesaplanmış ve inhibisyon çeşidi belirlenmiştir. IC_{50} değeri 0.813 mM olarak; K_i sabitlerinin ortalaması ise 0.497 ± 0.108 mM olarak hesaplandı. İnhibisyon çalışmaları sonucunda bu ilaç etken maddesinin düşük dozlarda dahi PON1 enzimini yarışmalı olarak inhibe ettiği gözlenmiştir. Bu bilgi doğrultusunda famotidin etken maddesinin enzimin aktif bölgesindeki amino asitlerle etkileştiğini söyleyebiliriz. Çünkü yarışmalı inhibisyonda inhibitörler substratla yarış halinde enzimin aktif bölgesine bağlanmak için birbirleriyle yarış içine girerler. Yarışı kazanan ise aktif bölgedeki amino asitlere bağlanabilmektedir. Famotidin ise paraokson ile yarışa girip kazandığı için aktif bölgedeki amino asitlere bağlanabilmiştir ve bu şekilde enzimin aktivite göstermesini engellemiştir yani azaltmıştır.

PON1 enziminin aktivitesinin azalması bazı durumlarda hayati tehlike doğuran sonuçlara neden olabilir. Özellikle organofosfatlara maruz kalan insanlarda ve vasküler hastalık riski olan insanlarda bu enzimin aktivitesinin değişmemesi gerekmektedir. Bu nedenle bu enzimin hangi maddeler tarafından inhibe edildiğinin araştırılması önemlidir.

Kaynakça

Aviram, M., Rosenblat, M., Bisgaier, C. L., Newton, R. S., Primo-Parmo, S. L. and La Du, B. N. (1998) “*Paraoxonase inhibits high-density lipoprotein oxidation and preserves its functions. A possible peroxidative role for paraoxonase*”, The Journal of Clinical Investigation, 101(8): 1581-1590.

Beers, M. H. (2006). *Tıbbi Bilgi Sağlamaya Yönelme: Merck ve Merck El Kitapları*, (Çev.) Solakoğlu, Z., İstanbul: Yüce Yayıncılık.

Blatter, M. C., James, R. W., Messmer, S., Barja, F. and Pometta D. (1993) “*Identification of a distinct human high-density lipoprotein subspecies defined by a lipoprotein-associated protein, K-45: Identity of K-45 with paraoxonase*”, European Journal of Biochemistry, 211(3): 871-879.

Canales, A. and Sanchez-Muniz, F. J. (2003) “*Paraoxonase, something more than an enzyme?*”, Medicina Clinica, 121(14): 537-548.

Dilek, E. (2012) “*İnsan Serumundan Paraoksonaz-I ve İnsan Trombositlerinden Siklooksijenaz-I Enziminin Saflaştırılması, Bazı İlaçların Bu Enzimlerin Aktiviteleri Üzerine Etkilerinin İncelenmesi*”, Doktora Tezi, Erzurum. Atatürk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Gan, K. N., Smolen, A., Eckerson, H. W. and La Du, B. N. (1991) “*Purification of human serum paraoxonase / arylesterase. Evidence for one esterase catalyzing both activities*”, Drug Metabolism and Disposition, 19(1): 100-106.

Keha, E. E. ve Küfrevioğlu, Ö. İ. (2012) *Biyokimya*, 11. Baskı, İstanbul, **Aktif Yayınevi**, 643.

Kleemola, P., Freese, R., Jauhiainen, M., Pahlman, R., Alfthan, G. and Mutanen, M. (2002) “*Dietary determinants of serum paraoxonase activity in healthy humans*”, *Atherosclerosis*, 160(2): 425-432.

Kudchodkar, B. J., Lacko, A. G., Dory, L. and Fungwe, T. V. (2000) “*Dietary fat modulates serum paraoxonase-I activity in rats*”, *The Journal of Nutrition*, 130(10): 2427-2433.

Kuo, C. L. and La Du, B. N. (1998) “*Calcium binding by human and rabbit serum paraoxonases: structural stability and enzymatic activity*”, *Drug Metabolism and Disposition*, 26(7): 653-660.

Lee, J., Prohaska, J. R. and Thiele, D. J. (2001) “*Essential role for mammalian copper transporter *Ctr1* in copper homeostasis and embryonic development*”, *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 98(12): 6842-6847.

Mackness, B., Durrington, P. N. and Mackness, M. I. (1998) “*Human serum paraoxonase*”, *General Pharmacology: The Vascular System*, 31(3): 329-336.

Mackness, M. and Mackness, B. (2004) “*Paraoxonase-I and atherosclerosis: is the gene or the protein more important?*”, *Free Radical Biology and Medicine*, 37(9): 1317-1323.

Nelson, D.L. and Cox, M.M. (2005) *Lehninger Biyokimyanın İlkeleri*, 3. Baskı, Ankara: *Palme Yayıncılık*, 243-260.

Renault, F., Chabrière, E., Andrieu, J. P., Dublet, B., Masson, P. and Rochu, D. (2006) “*Tandem purification of two HDL-associated partner proteins in human plasma, paraoxonase (PON1) and phosphate binding protein (HPBP) using hydroxyapatite chromatography*”, *Journal of Chromatography B*, 836(1-2): 15-21.

Seres, I., Paragh, G., Deschene, E., Fulop Jr, T. and Khalil, A. (2004) “*Study of factors influencing the decreased HDL associated PON1 activity with aging*”, *Experimental Gerontology*, 39(1): 59-66.

Telefoncu, A. (1986) *Temel ve Uygulamalı Enzimoloji*, Ege Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını, İzmir, 59.

Yüreğir, G. T. (1981) “*Enzimler ve Enzim Kinetikleri*”, *Temel Biyokimya*, Kemal Matbaası, Adana, 1: 148-167.

Higher Education System and Teacher Preparation System in Azerbaijan During the Period of the Soviet Union

Aida ALIYEVA¹

Abstract

Azerbaijan replaced the then-existing socio-political formation by a new one after regaining its independence in 1991. As a result, the new educational system of the country also had to face numerous challenges emanating from the transition period as soon as it started to leave behind the Soviet style educational practices.

The transition to the new educational system is accompanied with serious troubles. There are still contradictions between the former and current educational systems, even between old and new knowledge related to some fields, and between the educational system that had been designed for the mass education of a closed social structure and a liberal education scheme for an open society. That is the reason why these two systems are still struggling with each other. However, the former political system and communist ideologies do not find any support within the current political and ideological systems of the state. Logically, the current educational system cannot be referred to as the continuation of the Soviet education.

This research scrutinises the importance attached to the mass education under the Soviet Union, which has already been substituted by the importance attached to the individual education meeting the appropriate requirements under new circumstances. Obviously, the individualised quality education did not constitute one of the cornerstones of the education system in the Soviet Union at all. On the contrary, it targeted at promoting the overall level of education in the community.

The purpose of this paper is to study the Azerbaijani Higher Education and Teacher Preparation systems, which co-existed in Azerbaijan under the Soviet rule covering a long period from 1920 to 1921, and evaluate characteristic features of both systems, their pluses and minuses in the light of Scientific Data.

Keywords: Azerbaijan's Education System, Soviet Education System, Teacher Training Systems.

¹ Araştırma Görevlisi, Gence Devlet Üniversitesi, ay-ka20@hotmail.com

Sovyetler Birliği Döneminde Azerbaycan`ın Yüksek Öğretim Sistemi ve Öğretmen Yetiştirme Modeli

Özet

1991 yılında bağımsızlığını kazanan Azerbaycan bir sosyo-politik düzenden değerine geçmiş, bu sürecin zorluklarını sovyet eğitim sisteminden vazgeçen eğitim düzeni de yaşamıştır. Yeni eğitim sistemine geçiş ciddi sorunlarla birlikte ilerliyor. Eski eğitim sistemi ile yeni eğitim sistemi, bazı alanlarda yeni bilgilerle eski bilgiler, kapalı toplumsal yapının kitlesel eğitim ile açık toplumun liberal eğitimi arasında çelişkiler bulunuyor ve bu nedenle de iki sistem arasında mücadele hala devam ediyor. Günümüzde devletin siyasal sistemi ve ideolojisi eski siyasal sistem ve komünist ideolojinin devamı olmadığından, mevcut eğitim sistemi de sovyet eğitim sisteminin devamı değildir. Araştırmamızda inceleyeceğimiz sovyet eğitim sisteminde kitlesel eğitime verilen önemi, yeni düzende bireysel eğitime verilen önem ikame etmiştir. Sovyet eğitim sisteminde eğitim bireysel kalite üzerine değil, toplumun genel eğitim düzeyinin geliştirilmesi üzerine kurulmuştur.

Bu çalışmanın amacı, 1920-1991 dönemini kapsayan sovyet yönetim sisteminde Azerbaycan`ın yüksek öğretim sisteminin ve öğretmen yetiştirme modellerinin gelişimini araştırmak, bu modelin özelliklerini, artı ve eksi yönlerini bilimsel veriler ışığında değerlendirmektir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan`ın Eğitim sistemi, Sovyet Eğitim Sistemi, Öğretmen Yetiştirme Sistemleri

1. Giriş

27 Nisan 1920 tarihinde Azerbaycan Halk Cumhuriyeti hükümeti yönetimi Bolşeviklere devretmek zorunda kaldı ve Azerbaycan Halk Cumhuriyeti son buldu (Azerbaycan Tarihi, 2010, s. 279). 28 Nisan`da Azerbaycan Komünist (bolşevik) Partisi`nin Merkez Yürütme Kurulu, Azerbaycan Geçici Devrim Komitesi`ni Azerbaycan`ın yüksek siyasi iktidarı ilan etti. Devrim Komitesi ilk müracaatında XI. Bolşevik ordusuna karşı silahlı mükavemet gösterileceği taktirde ciddi karşılık verileceğini beyan etti. Fakat ilk günlerde ne halk, ne de milli ordu tarafından XI. Ordu`ya karşı ciddi bir direnç gösterilmemiştir.

Bolşeviklerin yönetime gelmesinin ilk günlerinden itibaren ciddi totalitar uygulamalar başlamıştır. Halkın adından konuşan Bolşevikler yeni kurulmakta olan devleti “Proleter Diktası” olarak lanse etseler de, asıl gerçek ise bu yönetim tek partinin total yönetimidir. 1922 yılının baharından itibaren ise Azerbaycan`da yeni ekonomi politiği uygulanmaya başladı. Alınan ekonomik önlemler sonucunda petrol hasılatı iki kat arttı, tarımda canlanma gerçekleşti, tarım alanları iki katına çıkarıldı, köylerde sosyal tabakalaşma hızlandı. Zengin ve orta sınıf köylülerin sayısı arttı. 1920`li yılların ikinci yarısından başlayarak Azerbaycan`da yeni ekonomik model – “Sovyet ekonomik modeli” benimsendi ve uygulamaya kondu. Bu modelin temel özelliği sanayinin ve ticaretin devletin elinde toplanması, tarıma yararlı toprakların ise kamulaştırılarak kollektif tarım uygulamasına geçilmesidir.

2. Sovyet Rejiminin Azerbaycan`da Uyguladığı Kültür ve Eğitim Politikası

Azerbaycan`da sovyet yönetiminin karşılaştığı en önemli sorunlardan biri halkın eğitim ve kültür düzeyinin dönemin gelişmiş ülkelerinin çok gerisinde kalmasıydı. Bu yüzden yeni kurulan devletin en önemli hedeflerinden biri halkın eğitim ve kültür düzeyinin yükseltilmesiydi. Bu amaç doğrultusunda topyekun bir eğitim ve kültür hamlesi başlatılmıştır. Azerbaycan`da kültürel hayatın yenilenmesi sürecinde kültür ve eğitim kurumları, özellikle kulüpler önemli yer tutuyordu. Şehir ve köylerde işçi, köylü ve kadın kulüpleri ağı her yıl daha da genişleniyordu. 1932 yılında bu kulüplerin sayısı 228`e ulaşmıştı (Ekonomiko-statistiçeskiy Byulleten Azerbaydjana, 1933, s. 40). Kıyaslama açısından aşağıda yer alan rakamlar önemlidir. 1922 yılından Azerbaycan`da 90 kadar kulüp olduğu halde, bu rakam 1940 yılında 1633`e ulaşmıştır. (Azerbaycan Sovyet Rejimi Ortamında).

Medeni-eğitim sisteminde çeşitli dernek ve kulüpler çalışıyor, ülkenin iç ve dış durumu ile bağlı tartışmalar yapılıyor, gazeteler yayınıyor, kulüp üyelerinin katılımı ile konser, görüş ve geceler düzenleniyordu (Şark Kadını Dergisi, 1932, s. 9). Bu kulüpler insanların yaşamını büyük ölçüde etkileyerek, sovyet ideolojisini benimsemeleri için düşünülmüş şekilde faaliyet gösteriyorlardı.

Sovyet döneminde köylerde medeni-siyasal propoganda çalışmaları da durmaksızın devam ettirilmiş, yoksul ve orta gelir düzeyine sahip kitlelerin kültürel ve siyasi çalışma merkezleri oluşturulmuştu. Köylüler kültürel gelişmeye giderek daha çok yönelmiş, medeni-eğitim kurumlarının etkinliklerine daha çok katılmış, hatta kendi maddi olanakları ile 500 kadar okuma merkezi yapmışlardı (ACDA, fon 796, liste 16, iş 677, s.11-16.).

Medeni devrim ve siyasi eğitim açısından kütüphaneler önemli işleve sahipti. 1923 yılında Azerbaycan Devlet Kütüphanesi kuruldu. 1932-1933 yıllarında ülkede 135 kütüphane çalışıyordu (Azerbaycan Tarihi, 2008, s. 287). 1940 yılında ise toplamda 3 milyon kitab bulunan 1383 kütüphane bulunuyordu (Azerbaycan Sovyet Rejimi Ortamında). İşçiler içinde teknik-üretim yöntemlerinin yer aldığı literatürün yer aldığı özel sendika kütüphaneleri büyük önem taşıyordu.

Sendikalar köylerde kütüphanelerin kurulması işine ciddi destek veriyorlardı. 23 Nisan 1933`te Azerbaycan Sendikaları Birliği kolhoz ve sovhozlarda gezici kütüphanelerin kurulması ile bağlı özel karar kabul etmiştir. Azerbaycan HKS ve MİK`in kütüphane işi ile bağlı 4 Haziran 1935 tarihli kararına uygun olarak tüm ülkede geniş kütüphane ağı oluşturulmaya başlandı (Azerbaycan Tarihi, 2008, s. 288). Köylere kültürel gelişmenin hızlanmasına desteğin artırılması, köylerde medeni-eğitim objelerinin kurulmasının gerekliliğini dikkate alarak, 1936 yılında Azerbaycan SSC Komünist Partisi “Köyde siyasi-eğitim işi hakkında” karar kabul etti. Bu kararın ülkede köy halkına medeni hizmetin daha yüksek düzeyde gösterilmesinde büyük katkısı olmuştur.

1930`li yıllardan başlayarak müzelerin de kapsamı hızla genişlenmeye başladı. 1940 yılında müzelerin sayısı 22`ye yükselmişti (Azerbaycan Sovyet Rejimi Ortamında). 1937 yılında müzeleri ziyaret edenlerin miktarı ülke genelinde 121 bine, 1940 yılında ise 480 bine ulaşmıştır (ACMSİA, f.1, say.3, i.68, s.30).

Gazete ve dergiler devletin resmi siyasetinin, komünist ideolojisinin yaygınlaşması, yeni insan tipinin – “Sovyet insanı”nın oluşturulmasında güçlü propoganda aracı olarak kullanılıyordu. Azerbaycan`da yeni gazeteler – “Vışka” (1928), “Hazar Bolşeviki” (1930), “Muallime Yardım” dergisi basılmaya başlanmıştı. 1939 yılına gelindiğinde Azerbaycan`da yayınlanan gazetelerin sayısı 80`i buluyordu. Birçok müessese, kolhoz ve sovhozların çoktiraajlı gazeteleri yayınlanıyordu. Köylülere hizmet veren ilçe gazetelerinin de sayısı artmıştı. 1937

yılında 834 bin tirajla 45 dergi basılıyordu (Kulturnoe Stroitelstvo SSSR, 1961, s. 159). İşçi-köylü gazeteciler hareketi 1934 yılında 18 bin gazeteciye kapsıyordu.

Sovyet döneminde tiyatro ve sinema, milli müzik, ressamlık gibi sanat dalları da önceki dönemlerle kıyaslanamayacak kadar hızla gelişmiştir. Bu dönemde Devlet Akademi Dram Tiyatrosu (1924), Azerbaycan Devlet Opera ve Bale Tiyatrosu (1924), Genç Seyirciler Tiyatrosu (1928), Azerbaycan Kukla Tiyatrosu (1930), Azerbaycan Devlet Rus Dram Tiyatrosu (1937) kurulmuştur ki, 1940 yılında ülkedeki tiyatroların sayısı 18'e ulaşmıştır. Bu rakam sonraki dönemlerde artarak devam etmiş, tiyatro ve kültür merkezleri tüm şehirlere yayılmıştır (Kulturnoe Stroitelstvo Azerbaydjanskoy SSR, 1961, s. 159).

3. Sovyet Döneminde Azerbaycan`da Halk Eğitimi

Ekim Devrimi öncesi Rusya`da halk eğitimi sistemi mevcut durumu ve gelişim hızına göre Azrupa`nın çoğu ülkesinden geri kalıyordu. Azerbaycan`da sovyet yönetiminin kurulmasından sonraki dönemde, yani 1920-90 yıllarını kapsayan dönemde ülkede 5000 kadar 11 yıllık okul, 100`den fazla yüksek okul, 15`den fazla Yüksek Öğretim Kurumu eğitim sistemine dahil edilmiştir. İlk defa SSCB`de halk eğitiminin temelleri 1919 yılında kabul edilmiş Komünist Partisi`nin programında yer almıştır. Daha sonra bu konu SSCB Anayasalarına dahil edilmiştir. Sovyet Anayasası`nın halk eğitimi ile bağlı hükümlerine dayanarak SSCB`de halk eğitimi sistemini geliştirilmesi ile bağlı "Genel eğitim ve mesleki eğitim reformu" yasası yürürlüğe konulmuştur (Aliyeva, 2004, s. 20).

1930 yılına kadar Azerbaycan`da yaygın şekilde sürdürülen halk eğitimi sonucunda 980 bin kişi okur yazar hale gelmişti ki, oransal olarak bu halkın yüzde 50,9`luk kısmına denk geliyordu (Azerbaycan Tarihi, 2008, 278). Fakat bu oran hükümetin beklentilerini karşılamadağı için 1933 yılında yeni bir eğitim seferberliği başlatıldı. Bu süreçte üniversite öğrencileri aktif görev aldılar. Sürece katılan 1320 öğrenci ilçe, kolhoz, sovhozlarda 30.100 kişinin okur yazar hale getirilmelerini kendi üzerlerine göturdüler (Gazeta Bakinskiy Raboçiy, Sayı 154, 23 Haziran 1933).

Sadece 1940 yılında yaylalarda öğretmenlerin yardımıyla 23.175 kişi okuma ve yazma öğrenmişti (ACDA, fon 294, iş 42, liste 1, iş 417, s.4). Böylece, 1939 yılında ülke nüfusunun yüzde 73,8`lik kısmı okur yazar hale gelmişti (Azerbaycan Tarihi, 2008, 279). Bu oran şehirlerde ortalama yüzde 83,2, köylerde ise yüzde 66,8 düzeyinde olmuştur. En etkili gelişme ise kadınlar arasında gerçekleşti. 1926 yılında Azerbaycan kadınlarının sadece yüzde 3,1`lik kısmı okur yazar olduğu halde, bu oran 1939 yılında yüzde 54,7`e yükselmiştir (ACMİKA, fon 3, liste 3, iş 24, s.90-91).

4. Sovyet Döneminde Azerbaycan`da Yüksek Öğretim Sistemi

Azerbaycan`ın yeni sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel gelişim sürecine girmesi toplumsal yapının tüm alanlarında yüksek ihtisaslı kadroların hazırlanmasını gerektiriyordu. Yüksek öğretim kurumları ve yüksek okullarda milli kadrolar son derece kısıtlıydı. 1929 yılından başlayarak ülkede, özellikle işçi ve köylüler arasından seçilecek adaylardan yeni yüksek ihtisaslı kadroların hazırlanması işine start verildi. Komünist Partisi yüksek öğretim kurumlarında, teknik okullarda ve yüksek okullarda desteğini arttırmak amacıyla, kendi "sosyalist aydın"ını hazırlamak amacını karşıya koymuştu. Azerbaycan`da aynı zamanda, işçi ve köylüler arasından özel kontenjanla öğrenciler kabul ediliyor, bu zaman yerel halkın temsilcilerine, parti, sovyet ve sendika eğitimine tabi tutulmuş adaylara öncelik tanınıyor, bu adaylara her türlü destek sağlanıyordu (Azerbaycan Tarihi, 2008, s. 295).

Bu amaç doğrultusunda Azerbaycan`da yüksek öğretim sisteminin yeniden düzenlenmesi ve geliştirilmesi süreci başladı. Yukarıda belirttiğimiz üzere Sovyetler Birliği`ne dahil olmadan önce Azerbaycan`da sadece bir üniversite bulunuyordu - Bakü Üniversitesi. Yeni hükümet için ise öncelik sanayi ve tarım sektörünün gelişimi olduğu için, öncelik bu alanların ihtiyacı olan kadroları hazırlayacak enstitülere verilmişti. Azerbaycan`ın en önemli sanayi alanı petrol sanayi olduğu için, bu alanın ihtiyacı olan kadrolara ciddi ihtiyaç vardı. Tek teknik yüksek öğretim kurumu olan Azerbaycan Politeknik Enstitüsü (şimdiki Azerbaycan Teknik Üniversitesi) 1921-1929 yıllarında toplam 71 mühendis yetiştirmişti. Bu son derece düşük bir rakamdı ve petrol sanayinin hedeflenen gelişini karşılayacak düzeyde değildi. Bu nedenle AHK Sovyeti 19 Temmuz 1930`da “Azerbaycan SSC yüksek öğretim kurumlarının yeniden yapılandırılması ve bölgelere yayılması, bu kurumların ilgili sanayi kurumlarına ve halk komiserliklerinin emrine verilmesi” ile bağlı karar kabul ediyor (ACDA, fon 411, liste 8, iş. 1, s.163). Politeknik Enstitüsü`nün Teknoloji Fakültesi`nden iki yeni fakülte Petrol ve Maden Fakültesi ve Geoloji Fakültesi oluşturuldu. Mühendis-inşaat Fakültesi ise İnşaat Enstitüsü`ne dönüştürüldü, aynı zamanda Otomobil Yolları Fakültesi oluşturuldu (Azerbaydjanskiy Politekniiçeskiy İnstitut, 1957, s.5). Politeknik Enstitüsü Petrol Enstitüsüne dönüştürüldü. 1929 yılında ise Politeknik Enstitüsü`nün Ziraat Fakültesi Gence şehrine taşındı ve Ziraat Enstitüsü`ne dönüştürüldü (Azerbaycan Sovyet Rejimi Ortamında).

Azerbaycan Devlet Üniversitesi de ciddi değişiklik yaşadı. ADÜ`nün nezdinden birkaç bağımsız enstitüsü ayrıldı. Tıp Fakültesi Azerbaycan Tıp Enstitüsü`ne, Eğitim Fakültesi ise Azerbaycan Pedagoji Enstitüsü`ne dönüştürüldü; Hukuk Fakültesi nezdinde Sovyet Kuruculuğu ve Hukuk Enstitüsü, İktisat Fakültesi nezdinde ise Kooperativ-Ticari Enstitüsü kuruldu. 1930 yılında ADÜ geçici olarak kapatıldı (Azerbaycan Tarihi, 2008, s. 296).

1930-1931 Akademik yılının başlarında yukarıda belirtilen bağımsız enstitülerin yanı sıra, ülkede pamuk sanayi, kooperativ-ticari, diş hekimliği, otomobil taşımacılığı alanlarına gereken uzman kadroların yetiştirilmesi işini gerçekleştirecek yeni enstitüler açılmıştır. Bakü`de Sanayi Akademisi, Kırmızı Profesörler Enstitüsü ve Transkafkasya Beden Eğitimi Enstitüsü`nün şubesi açılmıştır. Böylece, 1932-1933 Akademik yılında ülkede on bin öğrencinin öğretim göreceği 15 yüksek öğretim kurumu faaliyete başlamıştır (Ekonomiko-Statistiçeskiy Byulleten Azerbaydjana, 1933, s.39-40). HKS`nin kararı ile bu kurumlar ilgili sanayi, tarım, ticaret, eğitim ve hizmet kurumlarına havale ediliyor, bu müesseseler öğrencilerin pratik becerilerini attırmakta tecrübe olanağı sağlamayı taahhüt ediyorlardı. Şöyle ki, Azerbaycan Petrol Enstitüsü “İttifakpetrol” ve “Azerpetrol”un, Tıp Enstitüsü Halk Sağlık Komiserliği`nin, Ziraat Enstitüsü ise Azerbaycan Halk Toprak Komiserliği`nin denetimine bırakılıyordu (ACDA, fon 411, liste 8, iş 1, s. 53). Böyle bir uygulama çok büyük önem taşıyordu, bunun nedeni yüksek öğretim kurumlarının maddi olanaklarının güçlenmesine, ülkenin kalkınması için gerekli olan değişik branşlarda uzmanların yetiştirilmesinin pratik açıdan desteklenmesine olanak sağlıyordu.

Yüksek öğretim kurumlarına ve yüksekokullara öğrencilerin katılımının sağlanması için Bükü, Gence vs. şehirlerde bulunan işçi fakülteleri önemli rol oynamıştır. 1920-1921 akademik döneminde Bakü işçi fakültelerinde eğitim alanlar içinde işçiler %41, memurlar %56.5`lik kısmı oluşturuyordu, bu oranları 1929-1930 akademik döneminde %80-%20, 1931-1932 akademik yılında ise %90-%10 olarak gerçekleşmiştir (Neft Kadroları Uğrunda Gazetesi, Sayı 4, 30 Nisan 1958). Üniversiteleri “proleterleştirmek” amacıyla sanayide çalışan işçiler için hazırlık kursları açılmıştı. Devlet bu öğrencilerin ihtiyaçlarını karşılamayı kendi üzerine götürmüş, 1520 kadar öğrenci devlet ve değişik sanayi kuruluşlarının burs olanaklarından yararlanarak eğitimini tamamlamıştır. Böylece, artık 1932 yılına gelindiğinde Azerbaycan`ın yüksek öğretim kurumlarının ve yüksek okulların öğrenci kontenjanının yaklaşık %70`ini işçiler oluşturuyordu (Azerbaycan Tarihi, 2008a, s. 297).

Sovyet yönetiminin ilk yıllarından başlayarak yükseköğretimde Müslüman Azerbaycan vatandaşlarının oranı giderek yükselmiştir. 1928-1929 akademik yılında tıp fakültesinde eğitim gören 535 öğrencinin 171'i (%32), 1932 yılında Tıp Enstitüsü öğrencilerinin 1147'si (%73,6) Müslüman Azerbaycan vatandaşıydı. 1930-1931 akademik yılında yüksek öğrenim görmeye hak kazanan 2792 öğrencinin 1567'si (%56,1) Müslüman Azerbaycan vatandaşıydı (Obzor Deyatelnosti Pravitelstva za 1929 i 1930 gg, 1931, s. 22). Genel olarak bu yıllarda tüm yükseköğretimde eğitim alan Müslüman Azerbaycanlı öğrencilerin oranı %27,3'ten %50,5'e, Müslüman kız öğrencilerin oranı ise 149'dan 838'e yükselmişti. Bu rakamlar Sovyetler Birliği'nin eğitime verdiği önemin göstergesi olmanın yanı sıra, Müslüman halk arasında eğitime olan ilginin kısa sürede hızla yükseldiğini de açıkça göstermektedir.

Sovyet eğitim sisteminin önemli özelliklerinden biri teori ile pratiğin iç içe geçmesiydi. Üniversite eğitiminin kuramsal açıdan kalite kontrolüne büyük önem veren Sovyet yönetimi, üniversitelerde alınan soyut bilginin, hem üniversite laboratuvarlarında, özellikle de sanayi ve tarım müesseselerinde pratik açıdan pekiştirilmesi üzerinde titizlikle duruyordu. SSCB MİK'nin 19 Eylül 1932 tarihli "Yükseköğretimde rejim ve ders içerikleri hakta" kararı buna bariz örnektir (Vışşaya Şkola, 1948). Söz konusu kararda öğrencilere verilen teorik bilginin öğrencilerin üretim tecrübesi ile pekiştirilmesi, nitelikli uzman kadroların hazırlanması amacıyla yükseköğretim kurumlarının bilgili adaylarla buluşturulması, eğitimin kalitesinin yükseldiğinin kaçınılmazlığı belirtiliyordu.

Sovyet döneminin 30 yılında Azerbaycan'da ister yükseköğretim, isterse de orta öğretim kademesinde karşılaşılan en ciddi problemlerden biri önemli bilim dallarına ait gereken literatürün ve ders kitaplarının bulunmamasıydı. Azerbaycan'da, tüm birlik ülkelerinde olduğu gibi, 1941 yılına kadar yüksek öğretim kurumlarında ister ders müfredatın ve ders içeriklerinin, isterse de disiplin meselesinin geliştirilmesi için aralıksız çalışmalar yapılmıştır. Bu müesseselerin yönetim yapıları geliştirilmiş, bazı enstitüler kapatılmış, bazıları birleştirilmiş, yeni fakülteler açılmış, bölümlerin sayıları ülkenin talepleri doğrultusunda sürekli düzenlenmiştir. 1940-1941 akademik yılında Azerbaycan'da 14,6 bin öğrencinin eğitim gördüğü 16 yükseköğretim müessesesi ve 17,4 bin öğrencinin bulunduğu 91 yüksekokul bulunuyordu (Narodnoe Xozyaystvo Azerbaydjanskoj SSR za 60 Let, 1980, s. 285).

Yükseköğretimin tüm alanlarında, özellikle de toplumbilimlerde, Azerbaycan tarihi ve edebiyat dersleri "Stalinizm" ideolojisi üzerinde yoğunlaşmış, tüm bölümlerde derslerin ağırlıklı olarak Rusça yapılması adi hal almıştı. Rusça tüm birlik ülkelerinin yükseköğretim kurumlarında zorunlu ders olarak 1938-1939 akademik yılından başlayarak eğitim programına eklenmiştir (Vışşaya Obrazovanie v SSSR, 1961, s. 69).

Ocak 1941'de Azerbaycan'da 47.8 bin kişi lisans eğitimi almış insan bulunuyordu. Bunların sadece %39.6'sı etnik Azerbaycanlılardı. Bu oranda ağırlıklı olarak öğretmenler ve mühendisler yer alıyordu (14.5 bin kişi). Ülkede bu tarihte 27.7 bin kişi yüksekokul mezunu bulunuyordu. Bu kategoride yine büyük çoğunluğu 14.3 binle öğretmenler ve kültür-eğitim alanında çalışanlar oluşturuyordu. İkinci sırada doktor ve teknisyenler yer alıyordu (Azerbaycan Tarihi, 2008, s. 300).

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki yıllarda Azerbaycan'da yükseköğretim daha hızlı gelişmiştir. 1945 yılında Tiyatro Enstitüsü (1968 yılında Sanat Enstitüsü ismini almıştır), 1947 yılında Yabancı Diller Enstitüsü, 1950 yılında Politeknik Enstitüsü öğretim faaliyetine başlamıştır. Faaliyetini 1941 yılında durdurmuş İktisat Enstitüsü 1951 yılında yeniden çalışmaya başlamıştır. 1952 yılında Rus dili ve Edebiyatı Enstitüsü açılmış, bu enstitü 1959 yılında Yabancı Diller Enstitüsü'ne birleştirilmiştir (Azerbaycan Tarihi, 2008, s. 123). 1945-46 yıllarında ülkede 17 yükseköğretim kurumu olduğu halde, 1950-51 akademik yılında bu kurumların sayısı 20 olmuştur (Kulturnoe Stroitelstvo Azerbaydjanskoj SSR, 1961, s. 66-67).

1945-46 yıllarında ADÜ'nün filoloji fakültesinde gazetecilik bölümü, tarih fakültesinde ise felsefe bölümü açıldı. Sonraki yıllarda bu üniversitede Şarkşinaslık Fakültesi kuruldu. 1947-1948 yılının başlarında Filoloji Fakültesi'nin nezdinde Mantık ve Psikoloji bölümleri açıldı. ADÜ Azerbaycan'ın en büyük yükseköğretim kurumuna dönüştü. Söz konusu üniversitede 1945 yılında 1212 öğrenci eğitim aldığı halde, bu rakam 1950 yılında 2565'e yükselmiştir (Alimirzoev, 1969, s. 158).

1948 yılının Eylül ayında Azerbaycan Pedagoji Enstitüsü'nün Dil ve Edebiyat Fakültesi'nin Rusça Bölümü ayrıca bir fakülteye dönüştürüldü. 1950 yılında Coğrafya Fakültesi nezdinde Beden Eğitimi bölümü açıldı (Rzayev, 1966, s. 138).

Üniversite ve enstitülerin mali olanakları ve eğitim kalitesi 1950'li yıllardan itibaren sürekli yükselmiş, bu kurumların savaş yıllarında hastane, silah deposu, silah üretimi vs. ayrılan binaları, öğrenci yurtları tekrar kendilerine iade edilmiştir. Tıp Enstitüsü, Pedagoji Enstitüsü ve Politeknik Enstitüsü için yeni binalar inşa edilmiştir (Azerbaycan Tarihi, 2008, s. 124).

1970-1971 akademik yılında öğrencilerin bir kısmı hem yükseköğrenim görüyor, hem de çalışma hayatına devam ediyorlardı. Böyle öğrencilerin sayısı aynı yıl 53 bin kadardı. Yükseköğretim sisteminde 1950 yılında 2000 öğretmen, 1970 yılında ise 5000 öğretmen çalışmaktaydı. 1970 yılında Azerbaycan üniversite ve enstitülerinde 500'den fazla profesör, 1140'dan fazla doçent çalışıyordu (Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı Arşivi, 1970 yılı İçin Hazırlanan Hesabat, s. 201).

Eğitimin gelişimi halkın kültürel düzeyinin artmasına neden olmuştu. 1959 yılında 10 yaştan yukarı her 1000 kişiden 400'ünün, 1970 yılında ise 471'inin lisans eğitimi bulunuyordu (Azerbaycan Tarihi, 2008, s. 124).

1970-80'li yıllarda Azerbaycan'da yüksek öğretim sisteminin gelişimi devam etmiştir. Bu tarihten itibaren ülkede yeni enstitüler ve fakülteler açılmıştır. 1971 yılında Pedagoji Diller Enstitüsü nezdende Rus Dili ve Edebiyatı Enstitüsü (şimdiki Bakü Slavyan Üniversitesi) ve Pedagoji Yabancı Diller Enstitüsü (şimdiki Azerbaycan Yabancı Diller Üniversitesi) açılmıştır. Azerbaycan Devlet Pedagoji Enstitüsü'nün himayesinde 1972'de Nahçıvan, 1973'de Hankendi Pedagoji Enstitüleri, 1976'da İnşaat Mühendisleri Enstitüsü, 1981 yılında Gence Teknoloji Enstitüsü (şimdiki Azerbaycan Teknoloji Üniversitesi) eğitim faaliyetine başlamıştır. 80'li yılların sonlarında ülkede 17 üniversite ve enstitüsü bulunuyordu (Narodnoe Obrazovanie i Kultura v Azerbaydjan soy Respublike, 1992, s.86.).

1980'li yılların sonlarında Azerbaycan'ın yükseköğretim kurumlarında 8.5 bin öğretmen çalışıyordu, bu öğretmenlerden 612'si akademik ve profesör, 3.021 doçent çalışıyordu. Enstitülerde otomatik direksiyon sistemi, elektroteknik, biyokimya, radyoteknik gibi sanayinin ve teknolojik gelişimin gerektirdiği yeni alanlarda ihtiyaç duyulan kadrolar yetiştirilmeye başlanmıştı (Azerbaycan Tarihi, 2008, s. 171).

Azerbaycan için SSCB'nin yüksek öğretim kurumlarında da yüksek öğrenim görmüş kadrolar yetiştiriliyordu. Önceki yıllarda her yıl bu öğrencilerin sayısı ortalama 40-50 kişi olduğu halde, 1969 yılında Haydar Aliyev'in yönetime gelmesinden sonra bu rakam hızla yükselmiştir. 1970-80'li yıllarda SSCB'nin 50'den fazla şehrinde 135 üniversite ve 105 askeri okulda 17 binden fazla öğrenci eğitim almıştır (Gafarov, 1999, s. 195).

Sovyet eğitim sistemi eğitimin dikey gelişimine, yani kalitesinin yükselmesine fazla dikkat yetirmemiştir. ABD'nin bir üniversitesinde çalışan Nobel ödülüne aday bilim adamlarının sayısı tüm Sovyet ülkelerinden daha fazlaydı (Askerov, 2003, s. 40). Yani, sovyet eğitim sisteminde eğitim kurumlarının sayısı, eğitime katılan öğrencilerin, öğretmen ve bilim

adamlarının sayısı sürekli yükselmesine rağmen, kalite gelişmiş Batılı devletlerle kıyaslandığında çok aşağı olmuştur.

5. Azerbaycan`da Öğretmen Yetiştirme “Sovyet Modeli” ve Sorunlar

Sovyet eğitim düzeni kitlesel eğitimsizliğin ortadan kaldırılmasında önemli işlev görmüş bir sistem olmuştur. Halkın tamamı okur yazar düzene ulaşmış, üniversite eğitimi almış bireylerin sayısı son derece yüksek olmuş, değerli bilim adamları ve uzman kadrolar yetiştirmiştir. Fakat, maalesef, yeteri kadar bilgisi olmayan bireyler de çeşitli yöntemlerle diploma almayı başarmışlar. Sovyet eğitim düzenine bu ve benzeri olumsuzluklar gölge düşürmüştür. Belki de, SSCB`nin dağılmasına bu faktör önemli etki etmiştir.

Sovyetler Birliği döneminde eğitimin yatay gelişimi öncelik taşımış, devletin siyasi amaçlarından birine dönüşmüştür. Bu sistemde eğitime katılanların sayısı, eğitimin kalitesinden daha önemli olmuştur. Sovyet devletinin kitle halinde halkın eğitime katılmasını sağlamasının temeli nedeni bu devletin ideoloji misyonundan kaynaklanmış, işçi ve köylü sınıfının her bir bireyinin eğitim almasına olanak sağlamıştır.

Orta öğretimde “depersonallaşma” düşüncesi günümüz Azerbaycan eğitiminde yaşanan tüm sorunların temel nedenlerinden biridir (Askerov, 2003, s. 40). Sovyet sisteminin mahiyetinden doğan kusurlar, problemler Azerbaycan`ın eğitim sisteminde fazla olmuştur. Önemli kusurlardan biri eğitimin içeriği ile bağlıydı. Orta öğretimin amacı “orta sovyet bireyi” yetiştirmektir. Bu eğitimde millilik az, kozmopolitizm fazlaydı. Eğitimde gelenekselcilik yoktu.

Sovyet döneminde Eğitim Bakanlığı çalışmalarında genel olarak atama ve mali konulardan yetkilere sahipti. Eğitimin içeriği, mahiyeti gibi stratejik konularda hiçbir yetkisi bulunmuyordu. Bu konular doğrudan Moskova tarafından belirleniyordu.

Sovyet eğitim düzenini tümüyle başarısız göstermek doğru olmayacaktır. Çünkü bu eğitim sistemi sayesinde Sovyetler Birliği`nde okur yazar oranı 70 yıl sonunda yüzde yüze ulaşmıştır. Halbuki bu oran 1920`lerde yüzde 10`un altında olmuştur. Orta öğrenimin parasız ve zorunlu olması, gençlerin üçte birinin lisans eğitimi alması, nüfusun her 10 binine düşen lisans öğrencisi miktarının 176 (1982) kişi olması Sovyetler döneminde eğitim alanında kazanılan başarılarıdır. 1980`lerin sonlarında yaşı 15`den yukarı olan her 1000 kişiden 129`u lisans, 146`sı yüksek okul, 425`i lise, 190`ı orta okul mezunuydu (Bağımsız Azerbaycan 10. Yıl., 2001, s. 135).

Bu başarının temel nedenlerinden biri, Sovyet eğitim sisteminde öğretmen ve bilim adamlarının toplumda sosyal statü ve rolünün yüksek değere sahip olmasıydı. Bu durum Sovyetler Birliği dağılana kadar devam etmiştir. Halk, saygı duyduğu insanlara, eğitimli insanlara hitap ederken “öğretmen” diye hitap ederdi. Azerbaycan`da Sovyetler Birliği`nin en yüksek madalyası olan “Lenin Madalyası” ilk defa bir öğretmene verilmiştir ki, bu durum devletin ve halkın öğretmene olan bakışını yansıtmaktadır (Askerov, 2003, 40).

SSCB`nin ilk döneminde öğretmen maaşları yüksekti, okullarda yönetimde adaletin sağlanması, Rusya eğitim sisteminin devrimden önceki başarılı yönlerinin sağlanması, başarılı öğrencilere altın ve gümüş madalyalar verilmesi, üniversite öğrencilerine bursların verilmesi eğitim düzenini verimli kılıyordu, eğitim kurumları sorunsuz olarak çalışmasını sürdürüyordu.

Öğretmen ve bilim adamlarının kusursuz, verimli çalışması için tüm olanaklar sağlanıyordu. Üniversitelerde bilimsel gelişmeler, özellikle teorik açıdan öğrencilere öğretiliyor, bu eğitim ortamında yetişen öğretmenler okullarda bu bilgileri yeni nesle öğretiyorlardı. Bu nedenle, bilim ve eğitim müesseseleri bir çeşit mabet olarak kabul ediliyorlardı.

Sadece Bakü Devlet Üniversitesi'nde 250 profesör, 700'den fazla bilim doktoru olmakla, toplamda 1250 bilim adamı 17 fakültede 110'dan fazla bölümde eğitim sürecine katılıyorlardı. Kıyaslama için belirtelim ki, 1921 yılında Azerbaycan'da yüksek öğrenim görmüş kişilerin sayısı sadece 62 olmuştur (Askerov, 2003, s. 40).

Tüm üniversite ve enstitülerin devletin kendileri için ayırdığı öğrenci kontenjanını doldurmak için sınav düzenliyor, adaylar bir yılda sadece bir kurumun sınavına katılıyor, sözel ve yazılı olarak yapılan bu sınavlarda başarılı olan adaylar yüksek öğrenim hakkı kazanıyorlardı. Bu sınav sistemi 1970'li yıllara kadar başarılı olsa da, giderek yönetim kademelerinde bulunanların çocuklarının rüşvet, baskı ve "referans"la çoğunluğu oluşturduğu bir yapıya dönüşmüş, işçi ve köylülerin düzeninde bu kesimin çocukları prestijli bölümlere giremez hale gelmişler (Azerbaycan Tarihi, 2008, s. 174).

Bilim tutarlı bir şekilde, bir düzende sorunların bulunmasından değil, bulunmamasından rahatsız olmak gerektiğini kanıtıyor. Çünkü çözülmüş sorunlar, çözülmesi zorunlu olan diğer sorunların oluşmasına neden oluyor, bu durum gelişimi kaçınılmaz kılıyor. Sorunlar ne kadar geniş ölçekte çözüme kavuşursa, gelişim daha hızlı oluyor; en önemlisi sorunları görmek ve çözmeye çalışmaktır. Diğer önemli şart ise sorunları ve kusurları görmek, dile getirmek, saklamamak, dikkate almaktır.

Azerbaycan hem bugünkü gelişim düzeyine, hem de başarısızlıklarına göre kendi eğitim düzenine borçludur. Son 100 yılda Azerbaycan'ın karşılaştığı sorunların ve kazandığı başarıların temel nedenlerinden biri eğitim sistemi ile bağlıdır.

Sovyet dönemi Azerbaycan eğitim düzeninin en kusurlu tarafı yüksek öğretime girişi kontrol altında tutmasıydı. Devletin verdiği diploma kaliteli eğitimin göstergesi değildi. Eğitim sisteminin merkezinde öğretmen değil, öğrenci duruyordu. Rektörlerin, Komünist Partisi temsilcilerinin, dekanların sık sık söyledikleri "kötü öğrenci yoktur, kötü öğretmen vardır" deyimini, belki de eğitimde kaliteyi düşüren temel nedenlerin başında geliyordu. Hiçbir bilimadamı "kötü öğretmen" olarak anılmamak için, derslerinde başarılı olan veya olmayan tüm öğrencilere sınavlardan geçer not veriyorlardı. Bu bakış açısı öğrencilerin çeşitli yöntemlerle eğitimden kaçınmalarına, rüşvet, nüfuzlu memurların aracılığı ile sınavlardan "başarılı" olmalarına neden oluyordu. Sonuçta bu durum Sovyet düzeninin giderek yozlaşmasına, bir kısım parti yöneticisinin ve bürokratik kontrolüne girmesine, yönetimin bu kişilerin akraba ve çocuklarına geçmesine neden oluyordu.

Sovyet dönemi Azerbaycan eğitimindeki kusurları iki kısma bölmek mümkündür: temel sorunlar ve ikincil (türev) sorunlar.

Temel sorunlar eğitimin teorik prensiplerinden uzaklaşılması için oluşmuştu. İ. Kruşev'in iktidarı yıllarında bilim adamlarının, öğretmenlerin toplumdaki saygınlığı azalmış, bunun karşılığında ziraat mühendisi gibi branşların saygınlığı yükselmişti. Bu durum bilim adamlarının ve öğretmenlerin maaşlara yansımış, olumsuz tablo bilim adamlarını ve öğretmenleri rüşvet almaya yöneltmişti. Bunun sonucunda Sovyet eğitiminin kalitesi giderek aşağı inmiş, toplumda manevi yozlaşma süreci başlamıştır. Öğretmen alay konusu olmuş, geçinemeyen öğretmen öğrenci ve velilerden rüşvet almaya yönelmiştir. Bu durum eğitimin tüm kademelerinde giderek rutin hal almış, rüşvet ve adam kayırmacılık sıradanlaşmıştır (Askerov, 2003, s. 44).

1960'lı yıllardan başlayarak eğitimde ortaya çıkan sorunlardan biri de devletin eğitim için ayırdığı kaynakların verimsiz ve az verimli harcanmasıydı. Edebiyatı tarihten, matematiği fizikten, tümceyi objeden ayıramayanlar lise diploması almakla kalmamış, lisans diplomasının da sahibi olmuş, bu yolla diploma alanlar aynı yöntemle devletin en üst kademelerine yükselmişler. On yıl yabancı dil ve Rusça dersleri olduğu halde, liseyi bitiren öğrencilerin

büyük çoğunluğu bu dillerden hiç birini temel düzeyde bile bilmiyorlardı. Bu durum yüksek öğretim düzeyi için de geçerliydi. Bu durumu diğer dersler için de söylemek mümkündür. Bu olumsuz tablo 1960`lı yıllardan başlayarak, 1991 yılına, yani Sovyetler Birliği dağılana kadar artarak devam etmiş, devletin dağılmasında önemli etken olmuştur.

6. Sonuç

Azerbaycan`ın sovyet eğitim sistemi için kalite tüm dönemlerde hep geride olmuş, eğitim sürecine katılanların sayısı daha çok dikkat merkezinde olmuştur. Prof. S. Y. Kharçenko`nun belirttiği gibi, eğitim insan faaliyetinin öyle bir alanıdır ki, burada miktar kalitesi artırmıyor, tam tersi azaltıyor. Sovyet eğitim sisteminde kalite hiçbir önem taşımamıştır. Ne orta öğretim sınavları, ne de yüksek öğretim sınavları amacına hizmet etmiyor, bilgi düzeyinin belirlenmesinde rüşvet gibi faktörler belirleyici oluyor ve formal karakter taşıyordu.

Sovyetler Birliğin döneminde rüşvet yüksek öğretimde yolsuzluk düzeyine yükselmiştir. Yolsuzluk çok yıkıcı bir hastalıktır. Bu hastalık bir ağ görünümündedir. Aşağı kademede yer alan memurlar rüşvet alıyor, bu rüşvetin büyük bir kısmını üst düzey memurlara aktarıyorlardı. Bu süreçte karşılaşılan engeller ne pahasına olursa olsun, mahvediliyor, bu hastalıkla mücadele etmekle yükümlü kurumlar kendi görevlerini yapmadıkları için rüşvet yaygınlaşarak devam ediyordu.

Bu hastalıkların karşısının alınmasının en kolay ve adaletli yolu, bilgi birikimi kısıtlı olan ve haketmeyen kişileri eğitimin yukarı kademelerine bırakmamaktır. Eğitimin üst kademelerine geçiş için ciddi ve şeffaf sınav sistemi uygulamak çıkış yollarından biri sayılabilir. Eğitimde yol verilen hatalar, haketmeyen kişilerin adaletsiz yöntemlerle hakedenlerin hakkını gaspemesi, toplumsal yapının diğer kademelerinde daha ciddi sorunlar doğurmaktadır. Dördüncü sınıf düzeyinde bilgisi olmayan öğrenciyi beşinci sınıfa, sekizinci sınıf düzeyinde bilgisi olmayan öğrenciyi dokuzuncu sınıfa, on birinci sınıf düzeyinde bilgisi olmayanı üniversiteye kabul etmek hakedenlerin hakkının çiğnenmesi ve toplumsal sorunlara neden olmaktadır. Böyle oldukça eğitim sistemi hastalıklı bir yapıya dönüşüyor ve bundan kurtulması çok zor oluyor.

Sovyetler Birliği yıkılmaya yaklaştıkça eğitim sistemindeki sorunlar da artıyordu. Kaynak yetersizliği açıkça belli oluyordu. Bu durum eğitimin kalitesini aşağı düşürüyor, kalitesiz eğitim sisteminden diploma alan mezunlar çalıştıkları kurumlarda kalitenin yükselmesine hiçbir katkı sağlayamıyorlardı. Toplumsal yapının tüm alanlarında yaşanan çöküşün temel nedeninin eğitim sisteminden kaynaklandığı gerçeğini anlamayan Sovyet yöneticileri, devletin dağılmasından bu nedenler kadar sorumludur.

Kaynakça

Alimirzoev, X. O. (1969). Azerbaydjanskiy Gosudarstvennyy Universitet, za 50 let, Baku. Elm Yayınları.

Aliyeva, Z. (2004). Pedagoji Bilimi. Bakü, ADMİÜ Yayınları.

Askerov, Ş. (2003). Eğitimimiz: Dün, Bugün, Yarın, Bakü, Nurlan Yayınları.

Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı Arşivi, 1970 Yılı İçin Hazırlanan Hesabat, s.201

Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi, fon 294, iş 42, liste 1, iş 417, s.4

Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi, fon 411, liste 8, iş. 1, s.163

Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi, fon 796, liste 16, iş 677, s.11-16.

Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı Arşivi, 1970 yılı İçin Hazırlanan Hesabat.

Azerbaycan Cumhuriyeti Merkezi İstatistik Kurumu Arşivi, f.1, siy.3, i.68, s.30

Azerbaycan Cumhuriyeti Merkezi İstatistik Kurumu Arşivi, fon 3, liste 3, iş 24, s.90-91

Azerbaycan Sovyet Rejimi Ortamında. <<http://kayzen.az/blog/Az.html>>, (28 Eylül 2013).

Azerbaycan Tarihi. (2008). Cilt 6, Bakü, Elm Yayınları.

Azerbaycan Tarihi. (2010). Edt: A.E. Rızayev. Bakü, Bakü Üniversitesi Yayını.

Bağımsız Azerbaycan 10. Yıl. (2001). Bakü, İstatistik Mecmu.

Ekonomiko-statistiçeskiy Byulleten Azerbaydjana. (1939). No: 2.

Ekonomiko-Statistiçeskiy Byulleten Azerbaydjana, (1933). No: 2.

Gafarov. T. (1999). Azerbaycan Tarihi (1920-1991), Bakü. Elm Yayınları.

Gazeta Bakinskiy Raboçiy, Sayı 154, 23 Haziran 1933.

Kulturnoe Stroitelstvo Azerbaydjanskoy SSR. (1961). Baku, Stat. sb.

Kulturnoe Stroitelstvo SSSR. (1961). Moskova, Stat. sb.

Narodnoe Xozyaystvo Azerbaydjanskoy SSR za 60 Let. (1980). Baku, Yubileyniy Stat, sb.

Narodnoe Obrazovanie i Kultura v Azerbaydjanskoy Respublike. (1992). Baku, Stat. Sbornik.

Neft Kadroları Uğrunda Gazetesi, Sayı 4, 30 Nisan 1958

Rzayev, A. K. (1966). Oçerki İstorii Vışşego Pedagogiçeskiego Obrazovaniya v Azerbaydjane. Baku, Azereşr.

Şark Kadımı Dergisi. (1932). 9, s. 2-14.

Vışşaya Obrazovanie v SSSR. (1961). Moskova, Stat, sb.

Azerbaydjanskiy Politekniçeskiy İstitut. (1957). K 40 Letiyu Velikoy Oktyabrskoy Sosialistiçesкой Revolyusii, Baku. Azereşr Yayınları.

İsmet İnönü's Opinions Regarding the Free Republican Party from His Own Diaries and Memoirs

Ali ÇİFTÇİ¹

Abstract

Discussions on the FRP initiated in the press and the public in August 1930. The Party was officially established on 12 August 1930. On the other hand, when İnönü's Notebooks that had been written on a daily basis are analyzed, it is realised that the establishment of the opposition party and the assignment of Mr. Ali Fethi Okyar as its president were decided at a much earlier date between Atatürk and İnönü. İnönü mentions this for the first time in his Diaries On April 20, 1930. But, he rejects this in his memoirs.

It is noticeable that İnönü did not comment at all about FRP's programme and ideology in his Diaries. In his Memoirs, he expresses that the party defends the liberal order. What he significantly puts emphasis on is the way this Party had been opposing. In his diaries he refers to the FRP members' criticism against the RPP administration on taxes and corruption. He and his party friends talk about these criticisms. In his memoirs, İnönü states that the FRP, in a short time, had become where those who had been wronged and suffered from what had happened in the previous years took shelter in. İnönü states that while he was against the dissolution of the Party, he also thought that the FRP had been too early an initiative.

Keywords: İsmet İnönü, Atatürk, Free Republican Party, the multi-party period

İsmet İnönü'nün Günlükleri'nde ve Hatıralarında Serbest Cumhuriyet Fırkası İle İlgili Görüşleri

Özet

SCF ile ilgili tartışmalar basında ve kamuoyunda Ağustos 1930'da başlamıştır. Parti, resmen 12 Ağustos 1930 tarihinde kurulmuştur. Bununla birlikte İnönü'nün günlük olarak tuttuğu **Defterler**'i incelendiğinde, muhalefet partisinin kurulması ve başına Ali Fethi Okyar Bey'in getirilmesi konusunun Atatürk ile İnönü arasında çok daha erken bir tarihte kararlaştırıldığı anlaşılmaktadır. İnönü, 20 Nisan 1930'da **Defterler**'de ilk defa bu konudan bahsetmektedir. Ancak İnönü hatıralarında bunu yalanlamaktadır.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniv, İİBF-SBKY, aciftci@gumushane.edu.tr

İnönü'nün, günlüklerinde SCF'nin programı ve ideolojisi hakkında değerlendirme yapmaması dikkat çekmektedir. Hatıralarında ise partinin liberal düzeni savunduğunu belirtmektedir. Üzerinde durduğu esas konu, bu partinin muhalefet yapma biçimidir. Günlüklerinde SCF'lilerin CHP yönetimine vergiler ve yolsuzluklarla ilgili eleştirilerine değinmektedir. Partili arkadaşlarıyla bu eleştiriler hakkındaki tartışmalara yer vermektedir. İnönü hatıralarında SCF'nin kısa zamanda, geçmiş yıllardaki hadiselerden zarar görenlerin, mağdur olanların sığındığı yer hâline geldiğini ifade etmektedir. İnönü bir yandan kendisinin partinin kapatılmasına karşı çıktığını ifade ederken, diğer yandan da SCF girişiminin aslında erken bir hareket olduğunu düşünmektedir.

Anahtar Kelimeler: İsmet İnönü, Atatürk, Serbest Cumhuriyet Fırkası, çok partili hayat

1.Giriş

Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) Cumhuriyet tarihinin en çok üzerinde durulan konularından birisidir. Özellikle Türkiye'de siyasal sistemin değişim süreci ile ilgili çalışmalarda, çok partili hayat denemesi olan SCF üzerinde önemle durulmaktadır. Konunun önemi biraz da Atatürk'ün sağlığında ve onun isteği üzerine çok partili siyasete geçme amacıyla SCF denemesinin yaşanmış olmasından ileri gelmektedir. Sonuçta kalıcı ve başarılı olamayan çok partili hayat girişimi, ancak Atatürk'ün ölümünden sonra ve İkinci Dünya Savaşı'nın ertesinde, 1946 yılında başarılı olmuştur. 1946'da Türkiye'nin çok partili siyasete geçmesini sağlayan siyasal aktör, SCF denemesinin yapıldığı sırada Başbakan olan İsmet İnönü'dür. Bir başka deyişle ilk çok partili denemede SCF'nin, kendisine muhalif olarak kurulduğu İsmet İnönü, bu denemeden 16 yıl sonra Cumhurbaşkanı olarak ülkeye çok partili sistemi yerleştirmiştir.

SCF denemesi sırasında CHP Genel Başkan Vekili ve Başbakan olan İnönü'nün, SCF hakkındaki görüşleri ve değerlendirmeleri önemlidir. Çünkü SCF, icraatın başındaki İnönü'ye karşı muhalefet yapması için kurulmuştur.

2.İnönü'nün Günlükleri'nde SCF

İsmet İnönü'nün küçük not defterlerine tuttuğu ve sonradan **Defterler** adıyla yayımlanan günlüklerinde SCF konusunun Atatürk ile ikisi arasında erken bir tarihte konuşulduğu anlaşılmaktadır. Halbuki, SCF ile ilgili tartışmalar basında ve kamuoyunda ancak Ağustos 1930 başlarında başlamıştır. Günlüklerden anlaşıldığına göre bundan 3-4 ay önce, 20 Nisan 1930'da İnönü ile Atatürk muhalif bir fırka kurulması ve başına Ali Fethi Bey'in getirilmesi konusunu aralarında görüşmüşlerdir.

SCF konusu ülke kamuoyunda Ağustos ayında gündeme gelmiş, 9 Ağustos 1930'da ilk defa bu konuyu **Vakit** gazetesi ikinci baskısıyla kamuoyuna duyurmuştur (Us, 2012: 113). Parti resmen 12 Ağustos 1930 tarihinde kurulmuştur. Ancak İnönü, 20 Nisan 1930 Pazar tarihli günlüğüne "...*Muhalif fırka intihabı. Fethi Beyin muhalefet riyaseti görüştük*" notunu düşmüştür (İnönü, 2008: 148). Bundan anlaşılmaktadır ki, Atatürk ile ikisi muhalif fırka kurularak çok partili hayata geçilmesi konusunu görüşüp konuşmuşlar, hatta partinin başına kimin getirilmesi gerektiğini de belirlemişlerdir. Bu isim o sırada Paris'te Büyükelçi olan ve liberal fikirleriyle bilinen Ali Fethi (Okyar) Beydir. Ancak İnönü, sonraki yıllarda yayımlanan hatıralarında günlüğündeki nota aykırı olarak SCF ile ilgili gelişmelerden kendisinin Ağustos

1930 tarihinden önce haberdar olmadığını belirtmektedir (İnönü, 2009: 488). Buradaki çelişki unutmaya ile açıklanabilir mi? Bu noktada İnönü'nün hatıralarında dikkat çeken bir değerlendirmeye değinmek gerekir. İnönü, hatıralarında 1930'daki SCF girişimi ile 1946'daki Demokrat Parti (DP) girişimi arasında sanki bir karşılaştırma yapmakta ve başarısızlıkla sonuçlanan 1930 girişimini tamamen Atatürk'e mal ederken çok partili sistemi yerleştirmede başarılı olan 1946 girişimini sahiplenmekte ve övmektedir. Açıkça ifade etmemekle birlikte hatıralarında satır aralarından böyle anlaşılmaktadır. SCF hazırlıklarından da ilk defa Ağustos 1930'da Yalova'da haberdar olduğunu ima etmesi bu yaklaşımından kaynaklanıyor olabilir. İnönü, hatıralarında kendisinin başarısızlıkla sonuçlanan SCF girişiminde pek rolü olmadığı izlenimi vermeye çalışmaktadır.

Bir muhalif parti fikrinin ilk defa İnönü ile Atatürk arasında 20 Nisan 1930'da görüşüldüğü buradan anlaşılacakla birlikte SCF kurucularından Ahmet Ağaoğlu, Ağustos 1930'da Atatürk'ün bir seneden beri ikinci bir fırka fikrine yatkın olduğunu, fırkalar konusunda kendisiyle de görüştüğünü nakletmektedir (Ağaoğlu, 2011: 27). Bu bilginin doğruluğunun kabul edilmesi durumunda Atatürk'ün zihninin 1929 yılından beri ikinci fırka konusu ile meşgul olduğunu kabul etmek gerekir. SCF kurucularından Süreyya İlmen de SCF'nin ortaya çıkışını açıklarken (SCF kurulmadan öncesi için) 'Fethi Bey'in, ara sıra, Gazi'yi bir muhalif fırka teşkiline teşvik etmiş olduğu da rivayet ediliyordu' diyerek bu konunun 1930 yılından önce gündemde olduğunu ima etmektedir. Acaba 1929 Dünya Ekonomik Buhramı hissedilmeye başladığı andan itibaren mi bu konu gündeme gelmiştir? İnönü'nün hatıralarında belirttiği bir husus Ağaoğlu'ndan gelen bilgiyi destekler görünmektedir. İnönü hatıralarında, Atatürk'ün kendisine, zaman zaman nüfuz suiistimali yapan CHP'lilere karşı ne yapılabileceğini sorduğunda Meclis kürsüsünde milletvekillerinin açıkça bu gibi kişileri eleştirebileceği bir usulü tesis etmek gerektiği cevabını verdiğini ifade etmektedir (İnönü, 2009: 487). O halde ikinci parti arayışının kökü 1930 yılından öncesine dayanıyor olabilir.

SCF'nin ortaya çıkma sebebi hakkında ileri sürülen görüşlerden birisine göre, Atatürk'ün 1927 tarihli **Nutuk**'ta İnönü'ye verdiği büyük değer onu başbakanlıkta rakipsiz gibi göstermişti. Bu da onun TBMM'de eleştirilmesine engel oluşturmaktaydı. İşte Atatürk bir zaman sonra bundan sıkılmış ve İnönü'nün Meclis'teki tartışmalarla düşürülmesini istemiştir (Us, 2012: 114). Böylece SCF denemesi gündeme gelmiştir.

İsmet İnönü, günlüklerinin izleyen tarihlerdeki notlarında SCF hakkında uzun açıklama ve değerlendirmelere girmemektedir. Kısa kısa notlarla yetinmektedir. Zaten 20 Nisan 1930'daki notlarından sonra Temmuz ayına kadar günlüğüne herhangi bir konuda hiç not düşmemiştir. Yalova'da bulunduğu sırada 31 Temmuz 1930 tarihli günlüğüne sadece "*Yeni fırka meselesi*" notunu düşmüş, izleyen 7 Ağustos tarihli notta ise "*Fırka için Asım (Vakit) Bey'e beyanat*" (İnönü, 2008: 151) ifadesine yer vermiş ama açıklama yapmamıştır. Burada adı geçen Asım Bey, **Vakit** gazetesi yazarı Asım Us'tur. Muhalif fırkanın kurulacağı haberi basında ilkönce bu gazete aracılığı ile duyurulmuştur.

İnönü, günlüklerine 8 Ağustos 1930 tarihinde "*Yeni fırkanın mektupları*" (İnönü, 2008: 151) ifadesini not düşmüştür. Burada kastedilen mektuplar, bilindiği gibi SCF'nin kurulma aşamasında Atatürk ile Ali Fethi Bey arasında partinin kuruluşunu sağlayan 9 ve 10 Ağustos tarihli mektuplardır. Anlaşıldığı kadarıyla İnönü, bu notuyla mektupların hazırlık çalışmalarını kastetmektedir. Ancak mektuplarla ilgili konuyu açmamaktadır. Tamamen yapay olarak gündeme gelen mektupların yazılmasını bizzat Atatürk istemiş ve sağlamıştır. Mektupların yazılmasının Atatürk, İnönü ve Fethi Bey arasında gerçekleştirildiği bilinmektedir (Ağaoğlu, 2011: 31). Buna göre üçü, önce Fethi Beyin Atatürk'e hitaben, Paris'ten ülkeye dönüp siyasete atılmak, cumhuriyetçi, halkçı bir fırka kurmak isteğinde olduğunu ve fikirlerini almak istediğini ifade eden mektubunu kaleme almışlardır. Ardından da Atatürk'ün Fethi Bey'e hitaben

mektubundaki fikri olumlu karşıladığını ve kendisine bu teşebbüste yardımcı olacağını belirten cevabî mektubunu kaleme almışlardır.

İsmet İnönü'nün günlüklerinde SCF bağlamında en çok yer tutan kısım 23 Eylül 1930 tarihli notlarıdır. Burada İnönü, kuruluşunun üzerinden bir buçuk ay kadar zaman geçen ve CHP Hükümetine sert muhalefet yapmaya başlayan SCF'nin iktidara yönelik eleştirilerine CHP'li arkadaşlarının ağzından yer vermekte, ayrıca bu eleştirilere yine partili arkadaşlarının verdiği cevap ve tepkileri aktarmaktadır.

23 Eylül 1930 Cuma günü notlara göre CHP'li yetkililer, SCF'lilerin eleştirilerini saymakta ve bu eleştirilere cevaplar aramaktadırlar. İnönü'nün notlarına göre, aralarında Celal Nuri, Mazhar Müfit, Yahya Galip, Yusuf Kemal, Rasih Bey gibi CHP'nin önemli isimlerinin bulunduğu kişiler, SCF'lilerin, CHP'li yöneticileri ceplerini doldurmakla suçladığını, idare memurlarından, vergilerin ağırlığından ve tarhından şikayetçi olduklarını ifade etmektedirler (İnönü, 2008: 152). CHP'lilerin kendi aralarındaki konuşmada ihalelerde suistimaller bulunduğu, vergilerin ağırlığı kabul edilmekte, küçük memurlara fazla yetki verilmesinin doğru olmadığı ifade edilmekte ve çareler aranmaktadır. Halkın yıprandığının ve bitkin olduğunun ifade edildiği bu konuşmalarda yabancı sermayenin aranıp bulunmasının gerekliliği üzerinde duranlar da vardır. Aynı günkü notlarda Antalya milletvekili Rasih Beyin yeni fırka vesilesiyle durumdan endişe ettiği ve "...335, 336 seneleri gibi çalışmalıyız" ifadesini kullandığı da kaydedilmektedir (İnönü, 2008: 153). Kastedilen 1919 ve 1920 yıllarıdır.

İnönü'nün notlarında yer verdiği, CHP'lilerin kendi aralarındaki konuşmalara bakarak bir değerlendirme yapmak gerekirse, aslında SCF girişiminin şimdiden bir ölçüde amacına ulaştığı söylenebilir. Çünkü, Atatürk'ün muhalif parti arayışına dayanak olarak gösterdiği en önemli hususlardan birisi, ekonomik durgunluğa karşı Hükümetin ekonomi politikalarının eleştirisine olan ihtiyaç idi. Bu konuşmalardan görülmektedir ki, muhalefet partisinin eleştirileri iktidar partisinin yetkililerini etkilemiştir. İktidar partisinin yetkilileri, muhalefet partisinden gelen eleştirileri ciddiye almakta, çoğuna hak vermekte ve nasıl çareler bulunabileceğini tartışmaktadırlar. SCF'nin feshinden sonra Atatürk'ün çıktığı uzun yurt gezisine katılanlardan Ahmet Hamdi Başar da SCF'nin, yönetimden memnun olmayanların kendilerini ifade etmelerini sağladığını, toplumdaki gerçek durumu ortaya koyduğunu ifade etmektedir (Başar, 1981: 21).

SCF'nin kuruluşundan kısa süre sonra tek parti yönetiminden memnun olmayan halk kitleleri bu partiyi sahiplenmeye başlamış ve parti hızla yükseliş kaydetmiştir (Demirtaş, 2018: 308).

3. İnönü'nün Hatıralarında SCF Konusu

İsmet İnönü, aradan yıllar geçtikten sonra yazılan hatıralarında günlüklerinden farklı olarak Serbest Cumhuriyet Fırkası hakkında geniş değerlendirmelerde bulunmaktadır. Bunların başında, Atatürk ile olan konuşmalarında, devrimler sırasında nüfuz sahibi olmuş bazı CHP'li isimlerin taşkınlıklarına karşı ne önlemler alınabileceği konusundaki istişareleri gelmektedir. Buna göre Atatürk böylelerine karşı ne yapılabileceğini sorduğunda İnönü, Meclis kürsüsünde milletvekillerinin açıkça bu gibi kişileri eleştirebileceği bir usulü tesis etmek gerektiğini söylemiş. İnönü, bu mütalaasından bir süre sonra Atatürk'ün SCF konusunu gündeme getirdiğini ileri sürmektedir (İnönü, 2009: 487).

SCF kurulduktan sonra bizzat Atatürk tarafından güven verilerek bu partiye transfer edilen Makbule Hanım, Ahmet Ağaoğlu, Nuri Conker gibi isimleri işaret eden İnönü, bunların iki parti arasında tarafsız kalması için Atatürk'e yaptıkları baskıya değinmektedir. SCF'liler,

Atatürk'ün üstün otoritesinin aynı zamanda bir parti liderliği ile biraraya gelerek kendilerinin rahat siyaset yapmasına engel oluşturmasını istememektedirler (Ağaoğlu, 2011: 35 vd.). Bu isteklere karşı Atatürk, daha SCF teşebbüsünün başında tekrar tekrar her iki parti arasında tarafsız kalacağı karşılığını vermektedir.

SCF kurucularından Süreyya İlmen'e göre Atatürk birbirini kontrol edecek olan ve birbiriyle mücadele edecek olan bu iki parti arasında kendisinin Cumhurbaşkanı sıfatıyla tarafsız kalacağını söylerken aynı zamanda o konuşmanın yapıldığı sırada salonda bulunan bazı paşalara yönelerek ordunun da iki parti arasında tarafsız kalmasını istemiştir (İlmen, 2015: 6). Ancak İlmen, Atatürk'ün daha sonra bu sözünü tutamadığını ifade etmektedir.

Kurulup faaliyete geçtiği sıralarda SCF'nin önce kimse tarafından ciddi bir şey olarak anlaşılmadığını ama sonradan beyanlar ve tutumlarla ciddi bir şey olduğunun anlaşıldığını belirten İnönü, bundan sonra partinin her taraftan rağbet görmeye başladığını kaydetmektedir (İnönü, 2009: 489). İnönü, bu arada yeni muhalif partinin ideolojisiyle ilgili olarak liberal düzeni savunan bir parti olduğunu da belirtmektedir.

İnönü, hatıralarında, kısa zamanda teşkilatlanması hızlanan SCF'nin çalışmalarında öne çıkan isimlerin yakın senelerdeki mücadelelerin içinde bulunmuş olan tanıdık insanlar olduğunu, SCF'nin kısa zamanda geçmiş yıllardaki hadiselerden zarar görenlerin, mağdur olanların sığındığı yer haline geldiğini ifade etmektedir. Atatürk idaresine ve kendi hükümetinin icraatlarına karşı olanların SCF'de toplandığını kaydetmektedir.

4. Atatürk Tarafsız Olmadığını Açıklıyor

SCF'lilerin faaliyetlerini arttırdıkça Atatürk'e iki parti arasında tarafsız davranması için baskıyı arttırdıklarını ifade eden İnönü, Atatürk'ün bu baskılar karşısında tarafsız olmadığını, bir taraf olduğunu söylediğini kaydetmektedir. Bunun gerekçesi olarak İnönü, Halk Fırkası olarak Atatürk'ün etrafında toplanan insanların Serbest Fırka'nın teşekkül ettiği her yerde fena muamele görmeye başlamalarını göstermektedir (İnönü, 2009: 490).

İnönü'nün bahsettiği fena muamele ne olabilir? İktidarda değil muhalefette bulunan ve yeni yeni teşkilatlanmış bir parti iktidar aygıtını yıllardır tek başına elinde bulunduran bir partiye ve taraftarlarına karşı nasıl fena muamele yapılabilir? Burada kastedilen muhtemelen muhalif partililerin siyasal eleştirileridir veya siyasal eleştirilerde aşırıya gidilmesi, ölçünün kaçırılması olabilir. İnönü, sözü burada Fethi Beyin İzmir gezisi sırasında ortaya çıkan olaylara getirmektedir. Bilindiği gibi 1930 yılının Eylül ayı başlarında düzenlenen Fethi Beyin İzmir gezisi sırasında CHP yönetimine karşı büyük protesto gösterileri olmuş, olaylar kontrolden çıkmış ve 10-12 yaşlarında bir çocuk polis kurşunuyla ölmüştür. Daha dikkat çekici olan ise ölen çocuğun babasının, çocuğu kucığına alıp Fethi Beye, 'bu ilk kurbanımız, ama daha kurbanlar lazımsa vereceğiz, fakat bizi kurtar...' anlamında sözler söylemesidir (Küçükömer, 2010: 107). Ağaoğlu, çocuğu öldürülen babanın şikayetçi olduğu ve bizi bunlardan kurtarın dediği kişilerin, CHP parti merkezinden teşkilatları yönetmek üzere görevli olarak gönderilen mutemetler olduğunu ifade etmektedir (Ağaoğlu, 2011: 63).

İnönü, hatıralarında Fethi Beyin İzmir gezisi sırasında çıkan olayların Atatürk'ü ürküttüğünü ifade etmektedir. Kendisinin ise daha rahat olduğunu ve SCF yönetiminin güvenilen insanların elinde olduğunu düşündüğünü ifade etmektedir. İnönü, SCF söylemleri karşısında kendisinin sakin ve ağırbaşlı hareket ettiğini, Atatürk'ün ise SCF'ye karşı kendisinden daha öfkeli olduğunu vurgulamaktadır. Atatürk, onu olup bitenlere karışmamakla eleştirmiş ve "bilesin herşeye yeniden başlayacağız, ciddi olaylar oluyor ..." demiş (İnönü,

2009: 491). Burada İnönü, Atatürk'ün, SCF yanlısı gösterilerde ve eylemlerde asıl hedef alınanın kendisi olduğu kanaatine vardığını zannettiğini kaydetmektedir.

5.SCF Zamanlaması Erken miydi?

Tam bu noktada İnönü, SCF girişiminin zamanlamasını sorgulamaya başlamaktadır. 1923'ten bu yana yapılan inkılapları sayarak toplumda inkılap hareketlerine karşı biriken tepkinin, Şark İsyanından dolayı yerlerinden sürülenlerin durumunun 3-5 senede unutulmuş olacağını sanmakla fazla iyimserlik havasına girmiş olduklarını kabul etmektedir (İnönü, 2009: 491). İnönü, TCF girişiminden sonra geçen 5 yılın kendilerine uzun bir zaman gibi geldiğini, ancak toplumsal olayların inatçı bir tabiatı olduğunu ve bunun tekâmül için yeterli bir zaman olmadığını kaydetmektedir.

TCF Olayından sonra kendisinin ülke sorunlarıyla, ekonomik konularla uğraştığını, yeni bir parti kurulmasının ne gibi bir sonuçlar getireceğini düşünmediğini belirten İnönü, 'bunu Atatürk' düşündü diyerek SCF fikrinin ve teşebbüsünün Atatürk'e ait olduğunu belirtmeye özen göstermektedir. Kendisinin de şikayetçi olduğu ve yukarıda değinilen nüfuz suiistimalini önlemenin yolunun başka türlü de bulunabileceğini kaydetmektedir. İnönü, bütün bunları değerlendirirken SCF'nin Atatürk tarafından kendisini iktidardan uzaklaştırmak veya en azından gücünü azaltmak amacıyla kurulmuş olduğu iddialarına (Yetkin, 1997: 90) yönelik herhangi bir yorumda bulunmamaktadır.

İnönü, bir anlamda Atatürk'ün girişiminin başarısız kendisinin 1946'daki girişiminin başarılı olduğunu ima etmektedir (İnönü, 2009: 493).

İnönü, SCF'nin kapatılmasına karşı çıktığını belirtirken hatıralarında, siyasette demokratik tutum sahibi olmak bakımından daha ileri ve dikkat çekici görüşler ortaya koymaktadır. SCF'nin kurulmasından sonra iki partili rejimin yerleşmesi için güçlüklerle mücadele etmeyi, gerekirse iktidarı da bırakmayı göze almaları gerektiğini düşündüğünü ifade eden İnönü, Atatürk'ün ise ilk tehlikeleri gördükten sonra bu görüşe asla itibar etmediğini ileri sürmektedir (İnönü, 2009: 493). İnönü, çok partili hayata karar verilirken karşılaşılabilecek güçlükleri önceden görerek bunu önceden göze almak gerektiğini, işlerin salim bir şekilde yürümesini temin etmek gerektiğini, böyle olması durumunda iktidarın da bırakılabileceğini ve hiçbir şeyden endişe etmeye gerek bulunmadığını kaydetmektedir.

1946'dan sonraki yıllarda çok partili hayata alışma döneminde yaşanan sıkıntılara atıfta bulunan İnönü, bu dönemde kendisinin tek başına verdiği mücadelenin aslında Atatürk'ün sağlığında onunla birlikte daha kolay verilebileceğini ifade etmektedir. Burada İnönü, Atatürk'ün bu mücadeleyi göze almadığını, işlerin salim bir şekilde yürümesinin şartlarını hazırlamadan işe koyulduğunu ima etmektedir.

6.SCF Kendisini Feshediyor

Yaşanan olaylardan sonra Fethi Beyin, çekilme kararını açıkladığını kaydeden İnönü, bu karar açıklaması karşısında Atatürk ile kendisinin farklı tavırlarının altını çizmektedir. İnönü, Fethi Beyin partiyi kapatma kararına kendisinin açıkça karşı çıktığını ancak Atatürk'ün yarım ağızla karşı çıktığını ileri sürmektedir (İnönü, 2009: 492). Ağaoğlu ise Atatürk'ün de partiyi kaldırma isteğini dillendiren Fethi Beyden partiyi kaldırmamasını istediğini ifade etmektedir. Kendisinin Fethi Beye partisini kapatmaması için ısrar ettiğini belirten İnönü, 'SCF'nin kapatılması bizim için çok fena oldu' diyor.

Siyasi tarihimizde Atatürk'ün SCF'nin feshedilmesinde nasıl bir tutum aldığı, nasıl bir rolü olduğu tartışılmaktadır. Atatürk'ün SCF'nin kapatılmasını açıkça istediğine dair bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak yaşanan olaylardan sonra partiden desteğini çektiği rahatlıkla söylenebilir. Böylece destekten mahrum kaldığını gören ve bu saatten sonra siyasal faaliyete devam etmesi durumunda Atatürk'le karşı karşıya geleceğini anlayan Fethi Bey, bunu istemediği için fesih kararı almıştır. Atatürk, fesihten vazgeçirme yönünde de aktif tutum almamıştır. Tunçay'ın da ifade ettiği gibi şu rahatlıkla söylenebilir ki yapay olarak ortaya çıkarılan muhalefetin giderek bir iktidar seçeneği olması gerçekten göze alınmamıştır (Tunçay, 1992: 247).

İnönü Atatürk'ün “SCF'nin feshi” konusundaki tutumu ile ilgili olarak hatıralarında benzeri açıklamalar yapmaktadır. Atatürk'ün Fethi Beye “kapat” dediğini zannetmediğini ve işi olurla bıraktığını belirten İnönü, Fethi Beyin onunla görüştüğünden sonra feshe kendisinin karar verdiğini kaydetmektedir. İnönü, Atatürk'ün “kapatma” şeklinde bir ısrarda da bulunmadığını ifade etmektedir (İnönü, 2009: 492).

İnönü, Fethi Beyin iki taraflı bir sebeple fesih kararına vardığını değerlendirmektedir. Ona göre bunlardan birisi, SCF çevrelerindeki atmosferdir. Herkesin inkılapların aleyhinde olduğunu, idare aleyhinde her türlü gösterinin yapıldığını, Fethi Beyin de bundan bunaldığını kaydeden İnönü, ikinci sebebin de Atatürk'ün duruşu olduğunu kaydetmektedir. Atatürk'ün partinin kuruluşu sırasındaki duruşunu şu anda korumadığını, endişe içinde olduğunu ve SCF'lilerin olup bitenlere mani olamadığını düşündüğünü kaydetmektedir. İnönü, inkılaplara taraftar ve ileri fikirli olduğunu belirttiği Fethi Beyin yukarıda değinilen sebeplerle partiyi feshetme kararına vardığını düşünmektedir. Ancak Fethi Beyin TBMM konuşmalarına ve diğer beyanlarına bakıldığında CHP'nin rahat siyaset yapmalarına imkan vermemesinden dolayı bunaldığı ve bundan şikayete partiyi fesih kararı aldığı da söylenebilir. Ya da feshe giden yolda bu da önemli bir etkidir. Zira, 15 Kasım 1930'da TBMM'de Ali Fethi Bey, belediye seçimlerine fesat ve yolsuzluk karıştırıldığı iddiasıyla İçişleri Bakanı hakkında kendisinin vermiş olduğu soru önergesinin tartışmaları sırasında iktidar partisi CHP'nin, partilerine karşı olan tutumundan uzun uzun şikayet etmektedir (<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/tutanak/tbmm/d03/c022/tbmm03022005.pdf>, 01.11.2018).

SCF kurucularından Süreyya İlmen, 1940'lı yıllarda yazdığı hatıralarında partinin Fethi Bey tarafından feshedilmesinin hukuksuz ve yanlış olduğunu ifade ederek kendilerinin de buna o zaman karşı çıkmamakla yanlış yaptıkları özeleştirisinde bulunmaktadır (İlmen, 2015: 27).

7.SCF Kapandıktan Sonra

Kendisine SCF liderliği verilen Ali Fethi Okyar, sonraki yıllarda SCF girişimini nasıl değerlendirmiştir? Bununla ilgili olarak hem partili arkadaşı Ahmet Ağaoğlu'nun hem de Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun yorumu ve değerlendirmesi aynı noktada birleşmektedir. Ağaoğlu'na göre Okyar, SCF işinde kendisinin aldanmış olduğu kararına varmıştır. Kendisinde, Atatürk'ün, sırf ülkedeki durumu anlamak, halkın nabzını tutmak için ikinci fırkayı kurdurttuğu ve kendisini feda ettiği kanaati oluşmuştur (Ağaoğlu, 2011, 101). Karaosmanoğlu da Fethi Beyle olan konuşmalarında, Fethi Beyin SCF işinde gafil avlandığını, tuzağa düşürüldüğünü söylediğini nakletmektedir (Karaosmanoğlu, 1984: 120).

İnönü, hatıralarında SCF'nin kapanmasından sonraki gelişmelere de yer vermektedir. SCF kurucusu olan çoğu eski arkadaşının parti kapandıktan bir süre sonra CHP'ye geri döndüğünü, eski arkadaşlıklarının devam ettiğini belirtmektedir. Ortama sükunet gelince eski SCF'lilerle ve Fethi Beyle münasebetlerinin normalleştiğini kaydetmektedir. Yalnız şu

bilinmektedir ki SCF üyelerinden bazıları Halk Fırkası'na dönse de bazı önemli isimleri SCF'nin kapanmasından sonra pek rahat yüzü görmemişler ve hayli sıkıntı yaşamışlardır. Ayrıca, SCF'ye yakınlık duyan bazı memurların da kovuldukları bilinmektedir (İlmen, 2015: 36, 75).

İnönü, SCF Lideri Fethi Beyden bahsederken, onunla Meşrutiyetten önce tanıştıklarını, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne onun aracılığı ile girdiğini ifade etmektedir. Kurtuluş Savaşı yıllarında aynı hükümetlerde görev yaptıklarını ve Zaferden sonra da aralarında herhangi bir ihtilaf olmadığını belirtmektedir (İnönü, 2009: 494).

İnönü, hatıralarında muhalifleri eleştirirken esas şikayet ve hiddet konularının Atatürk olduğunu, kendisi Atatürk'ü desteklediği için de müşkülata uğramalarına kendisini sebep olarak gösterdiklerini ifade etmektedir. Bir başka deyişle Atatürk'e destek vermesinden dolayı kendisiyle uğraştıklarını, başarılı olamayınca da suçu kendisine yüklediklerini kaydetmektedir. İnönü, SCF Olayından sonra Atatürk'ün birden fazla parti ile demokratik rejim ümidini hemen hemen kaybettiğini ileri sürmektedir (İnönü, 2009: 492).

SCF girişiminin en başta gelen amacının İnönü Hükümetlerinin denetlenmesi olduğu bilinmektedir. İnönü, böyle bir girişime işin başında karşı çıkmamış, herhangi bir itirazda bulunmamıştır. Belki partinin kontrollü olarak kurulması ve kendi ifadesiyle güvenilir kişilerin ellerinde bulunması onu böyle davranmaya itmiştir. Ancak gelişmeler ve yaşananlar kontrol dışına çıkmaya başladıkça İnönü, bu girişime karşı durmaya başlamış ve Atatürk'ü de yanına çekmiştir.

Ancak SCF'nin sadece bir hükümet denetimi amacıyla değil de İnönü'nün iktidar merkezindeki gücünü zayıflatmak gibi daha ileri siyasal sonuçlar elde etmek amacıyla kurulduğunu ileri süren ve yukarıda işaret edilen görüşler dikkate alındığında SCF girişiminin sonunu nasıl değerlendirmek gerekir? Eğer böyle bir amacın güdüldüğü doğru ise bazı yorumculara göre SCF girişiminin sonucunda yaşananlara bakıldığında Atatürk'ün gücü zayıflamış ama tersine İnönü bu girişimden güçlenerek çıkmıştır. Atatürk, İnönü ile birlikte hareket etmek zorunda olduğunu anlamıştır (Koçak, 2014: 682).

Sonuç

SCF denemesi, 1929 yılında başlayan Dünya Ekonomik Bunalımının etkilediği Türkiye'de ekonomi politikalarının başarısız bulunduğu İnönü Hükümetinin denetlenebilmesi amacı başta olmak üzere bazı gelişmelerin zorlaması ile uygulamaya geçirilmiştir. SCF denemesi, Türk siyasal hayatını ve bu arada İnönü'nün siyasal hayatını önemli ölçüde etkilemiştir. Ancak SCF ile ilgili literatür incelendiğinde görülmektedir ki bu işte İnönü adı çok öne çıkmamıştır. Sahnede daha çok Atatürk vardır. Aslında işin başında düşünülen bu siyasi rekabetin Fethi Bey ile İnönü arasında geçeceği idi. Ancak 3 ay kadar yaşayabilen SCF denemesi sırasında İnönü'nün bu partiye karşı çok öne çıkmadığı dikkat çekmektedir. Kendisinin hatıralarında da bu durum sezilenmektedir (İnönü, 2009: 490-491). Bu, belki Atatürk'ün kurucu lider olması ve baskın karakteri ile açıklanabilir. Muhalif partinin kurulduğu ilk haftalarda Fethi Beyin iktisat politikaları ile ilgili eleştirileri ve İnönü'nün Sivas nutkunda buna verdiği cevaplar siyasal mücadelenin iki lider arasında geçeceği izlenimi vermişti. Ancak Eylül ayından itibaren ve özellikle Fethi Beyin olaylı İzmir gezisinden sonra durum değişmiş ve Atatürk'ün devreye girmesi ile sonuçlanan gelişmeler yaşanmıştır.

İnönü hükümetlerinin ekonomi ve maliye politikalarının TBMM'de denetlenmesi gibi bir ihtiyaçtan doğan SCF, bu amacın dışına çıkarak halkta biriken toplumsal muhalefeti temsil eden gerçek bir siyasal muhalefete dönüşünce iş değişmiştir. Bu saatten sonra İnönü hükümetlerinin denetlenmesi beklentisi ikinci plana düşmüş ve Halk Fırkası iktidarının korunması amacı öne çıkmıştır. SCF'nin feshi bu ortamda gündeme gelmiştir. Sonuçta İsmet

İnönü, bir siyasal aktör olarak SCF girişiminden güçlenerek çıkmış ve belki de siyasal ömrü uzamıştır. Çünkü dönemin birçok tanığının gözlemlerine göre halkın hükümetten memnuniyetsizliğinin yanı sıra Atatürk'ün de İnönü'den şikayetleri artmakta ve alttan alta iki lider arasında bir siyasi rekabet yaşanmaktadır. Bütün bunlar, İnönü'nün siyasal hayatının sonunu yaklaştıran gelişmeler olarak değerlendirilmektedir. SCF girişimi de bu bağlamda ele alınmakta ve esas olarak İnönü'nün gücünün kırılmasını amaçlayan bir operasyon olarak değerlendirilmektedir. Ancak gelişmeler beklenenden farklı seyretmiş ve farklı sonuçlar ortaya çıkmıştır.

Günlüklerinde SCF konusuna çok yer vermeyen İnönü, hatıralarında uzun değerlendirmelerde bulunmaktadır. Ancak günü gününe tuttuğu notları ile yıllar sonra yazılan hatıralarında birbiriyle çelişen bilgiler ve ifadeler bulunmaktadır. İnönü, günlüklerinde 20 Nisan 1930'da bu konuyu Atatürk'le aralarında görüştiklerini söylerken hatıralarında SCF girişiminden Ağustos 1930'da haberdar olduğunu söylemektedir. Bir yandan, siyasette yaşanan sorunları Atatürk'le istişare ederlerken çözüm olarak Meclis kürsüsünden açıkça eleştiri yapılabilmesi görüşünü savunduğunu belirtip bundan sonra Atatürk'ün SCF konusunu gündeme getirdiğini ifade ederken diğer yandan da Atatürk'ün şikayetçi olduğu nüfuz suiistimalini önlemenin yolunun başka türlü de bulunabileceğini ifade etmektedir. Başka türlü yollar acaba bir siyasi parti değil de 1939'da kendisinin başlattığı Müstakil Grup gibi denemeler midir? Bu açık değildir.

İnönü'nün hatıralarında SCF ile ilgili olarak yaptığı değerlendirmelere topluca bakıldığında başarısız SCF girişimini tamamen Atatürk'e malederken 1946'daki başarılı çok partili hayat girişimini kendisinin başlatmış olmasıyla övünmektedir.

Kaynakça

- Ağaoğlu, A. (2011). *Serbest Fırka Hatıraları*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2. Baskı.
- Başar, A. H. (1981). *Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye*, Ankara, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını, 2. Baskı.
- Demirtaş, B. (2018). "Türk Basınındaki Yansımalarla Göre Serbest Cumhuriyet Fırkası Ve 1930 Yerel Seçimleri", *EKEV Akademi Dergisi*, 22 (73), ss. 303-315.
- İlmen, S. (2015). *Zavalı Serbest Fırka*, İstanbul, Derin Tarih Kültür Yayınları.
- İnönü, İ. (2008). *Defterler (1919-1973)*, C. 1, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, Haz. Ahmet Demirel, 3. Baskı.
- İnönü, İ. (2009). *Hatıralar*, Ankara, Bilgi Yayınevi, Haz. Sabahattin Selek, 3. Basım.
- Karaosmanoğlu, Y. K. (1984). *Politikada 45 Yıl*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2. Basılış.
- Koçak, C. (2014). *İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2. Baskı.
- Küçükömer, İ. (2010). *Batılılaşma-Düzenin Yabancılaşması*, İstanbul, Profil Yayıncılık, 2. Baskı.
- Tunçay, M. (1992). *T.C. 'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, İstanbul, Cem Yayınevi, 3. Basım.
- Us, A. (2012). *Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım*, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 1. Baskı.

November 22-24, 2018 Antalya

Congress Book

Yetkin, Ç. (1997). *Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2. Baskı.

(<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/tutanak/tbmm/d03/c022/tbmm03022005.pdf>).

The Process of Compliance of France's Foreign Policy to the European Union Foreign Policy in the Framework of the Ukraine Crisis

Ömer UĞUR¹

Abstract

With the foreign policy area becoming one of the EU's common policies, the foreign policy process at EU level has entered the institutionalization phase. This phase is much more comprehensive than the Cold War period and has begun to show a more institutional level. The foreign policy cooperation processes at the European Union (EU) level affected the foreign policies of the member countries and inevitably impact on France's foreign policy. Despite the fact that the EU foreign policy has an intergovernmental nature, the expansion of the foreign policy area at the EU level and the growth of institutional structures after the Maastricht Treaty has begun to produce significant changes in the national foreign policies of the member countries. In this context, this study will examine the effects of the foreign policy at the EU level on French foreign policy. In doing so, whether or not France's foreign policy gets closer to EU foreign policy, if so, how and under what conditions will be examined in the recent Ukraine crisis process, which is one of the biggest threats to European integration and security.

Keywords: The European Union, Germany, Foreign Policy, Ukrainian Crisis

JEL Codes: F50, F51, F53, F55

Ukrayna Krizi Çerçevesinde Fransa Dış Politikasının Avrupa Birliği Dış Politikasına Uyum Süreci²

Özet

Dış politika alanının AB'nin ortak politikalarından biri haline gelmesiyle AB düzeyindeki dış politika süreci kurumsallaşma evresine girmiştir. Bu evre, Soğuk Savaş dönemindekinden çok daha kapsamlı ve çok daha kurumsal bir düzlemde gelişme göstermeye başlamıştır. Avrupa Birliği (AB) düzeyinde oluşturulan dış politika iş birliği süreçlerinin diğer üye ülkelerin dış politikalarını etkilediği gibi Fransa dış politikası üzerindeki etkileri ortaya çıkmıştır. AB dış politikasının hükümetlerarası niteliğe sahip olmasına rağmen Maastricht Antlaşması'ndan sonra AB düzeyinde dış politika alanının genişlemesi ve kurumsal yapıların büyümesi, üye ülkelerin ulusal dış politikalarında önemli değişiklikleri meydana getirmeye başlamıştır. Bu bağlamda, bu çalışma, AB düzeyinde oluşturulan dış politikanın Fransa Dış

¹Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, omerugur@gumushane.edu.tr

²Bu makale, Ulusal Dış Politikaların Avrupalılaşması: Ukrayna Krizi Çerçevesinde Almanya ve Fransa Örneği adlı doktora tezinden türetilmiştir.

politikası üzerindeki etkilerini inceleyecektir. Bunu yaparken, Fransa'nın dış politikasının AB dış politikana yaklaşımını ve yaklaşmadığı eğer yakınlaştıysa bunu nasıl ve hangi koşullar altında gerçekleştirdiği son dönemde Avrupa bütünleşmesi ve güvenliğine yönelik en büyük tehditlerden birini oluşturan Ukrayna krizi sürecinde incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, Fransa, Dış Politika, Ukrayna Krizi

1. Giriş

Dış politika alanının AB'nin ortak politikalarından biri haline gelmesiyle AB düzeyindeki dış politika süreci kurumsallaşma evresine girmiştir. Bu evre, Soğuk Savaş dönemindekinden çok daha kapsamlı ve çok daha kurumsal bir düzlemde gelişme göstermeye başlamıştır. Avrupa Birliği (AB) düzeyinde oluşturulan dış politika iş birliği süreçlerinin diğer üye ülkelerin dış politikalarını etkilediği gibi Fransa dış politikası üzerindeki etkileri ortaya çıkmıştır. Her ne kadar Maastricht Antlaşması, AB düzeyinde 'ortak' olarak nitelendirilen bir dış politikayı yapılandırırsa da üye ülkeleri bu ortaklığa zorlayacak bir mekanizma öngörmemiştir. Yine de üye ülkelerin ulusal dış politikalarını birbirine yakınlaştıracak ve etkileşimlerini artıracak süreçlerin tesisine önemli bir katkı sağladığı da yansınmaz bir gerçektir. Nitekim Maastricht sonrası süreçte AB düzeyinde üye ülkeler arasındaki etkileşimler ve bilgi paylaşımlarının artmasıyla dış politikanın ulus devlete özgü karakteristiğinde bir çözülme olmasa da önemli bir değişim yaşanması söz konusu olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, bu çalışma, AB düzeyinde oluşturulan dış politikanın Fransa Dış politikası üzerindeki etkilerini inceleyecektir. Bunu yaparken, Fransa'nın dış politikasının AB dış politikana yaklaşımını ve yaklaşmadığı eğer yakınlaştıysa bunu nasıl ve hangi koşullar altında gerçekleştirdiği son dönemde Avrupa bütünleşmesi ve güvenliğine yönelik en büyük tehditlerden birini oluşturan Ukrayna krizi sürecinde incelenecektir.

2. Fransa'nın Ukrayna Dış Politika Gündemi

Fransa, tıpkı diğer birçok AB üyesi ülke gibi soğuk savaş sonrasında Rusya ile iyi ilişkiler geliştirerek onun Avrupa bütünleşmesi çerçevesinde siyasal ve ekonomik dönüşümünü desteklemiştir. Soğuk Savaş sonrası dönemde Rusya'nın Avrupa işlerinden uzak tutulması, Fransa tarafından Avrupa güvenliği ile ilgili tarihi bir hata olarak algılanmıştır. Bu nedenle Sovyet sonrası dönemde AB'nin Rusya ile güven esasına dayanan dengeli bir iş birliği kurmasına destek vermiştir. Bunun da ötesinde Fransa'nın Rusya ile yakın ilişki kurmak istemesi, esas itibariyle uluslararası ortamda kendi konumunu güçlendirme arzusundan kaynaklanmıştır (Leonard ve Popescu, 2007: 31). Çünkü Fransa, nükleer güce sahip ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Daimî Üyesi (BMGK) olan Rusya'yı ABD'nin dünyadaki hegemonyasına karşı önemli bir müttefiki olarak görmüştür.

Fransa'nın kendi ulusal çıkarlarına bağlı olarak Rusya ile geliştirdiği ilişkilerini, AB düzeyine taşıyarak daha da güçlendirmeye çalıştığı görülmektedir. Nitekim Ukrayna Krizi'ne kadar Rusya'ya karşı oluşturulan politikalarda Almanya ile birlikte -Almanya daha önemli bir konuma sahip olsa da- Fransa'nın önemli bir etkisi vardır (Schmidh-Felzmann, 2008; Schmidh-Felzmann, 2014). Dolayısıyla Rusya'nın Ukrayna'ya askeri yöntemleri de içeren müdahalesi, Alman dış politikasında yol açtığı kadar Fransız dış politikasında da değişikliklere neden olmuştur. Ancak Fransa'nın Ukrayna Krizi'ne olan yaklaşımı Almanya'nınkinden farklıdır. Almanya gibi Fransa da Rusya'nın Kırım'ı ilhak etmesinin kabul edilemez bir durum olduğunu düşünmekte ve bunu, soğuk savaşın sona ermesinden bu yana Avrupa güvenliğini

tehdit eden en önemli gelişme olarak görmektedir. Almanya'dan farklı olarak krize ekonomik yaptırımlar olmaksızın siyasi bir çözüm bulunabileceği konusunda uzun süre ısrarcı olmuştur (Bruneau, 2015). Fransa'nın bu yaklaşımı, Rusya ile ekonomik ilişkileri olan üye ülkelerde görüldüğü üzere ekonomik kaygılardan kaynaklanmamıştır. Fransa, Almanya ve İtalya gibi Rusya ile ekonomik açıdan yoğun bir ilişki içinde değildir ve Rusya'nın enerji kaynaklarına da birçok AB üyesi ülke kadar ihtiyaç duymamaktadır. Fakat Fransa, ekonomik yaptırımların Rusya ile olan ikili siyasi ilişkilere zarar vereceğini, bunun da ulusal çıkarları üzerinde olumsuz yansımaları olacağını düşünmüştür. Zira Fransa'nın BMGK daimî üyesi olan Rusya ile ulusal çıkarları açısından daha önemli gördüğü Suriye ve İran gibi diğer uluslararası krizlerde iş birliği içinde hareket ettiği görülmektedir.

Fransa, AB üyesi ülkeler içinde dış politika hedefleri en yüksek olan ülkeler arasındadır (Guehenno, 2014; Terpan, 2015; Tertrais, 2014). Ancak Ukrayna Krizi'nde Fransa'nın yüksek bir dış politika hedefinin olduğunu söylemek oldukça zordur. Bu durumun iki nedene dayandığı görülmektedir. Birincisi, Fransa'nın ulusal dış politika öncelikleri arasında Ukrayna'nın yer almamasıdır. Almanya'dan farklı bir şekilde Fransa, Ukrayna Krizi'ni kendi ulusal çıkarları açısından -en azından krizin ilk dönemlerinde- bir tehdit olarak görmemiştir. Fransa için böyle bir algının ortaya çıkmaması, onun Almanya gibi Doğu Avrupalı ülkelerle siyasi, ekonomik ve kültürel olarak yakın bir iş birliğine sahip olmamasından kaynaklanmıştır (Speck, 2015a). Dahası Fransa, Ukrayna Krizi'nin meydana gelmesinde Rusya'dan çok Ukrayna devlet başkanı Yanukoviç'in verdiği kararın etkili olduğunu düşünmüştür. Bu nedenle Fransa, Rusya'ya karşı gerekli dış politika önlemlerinin alınmasını ulusal çıkarlarına aykırı bulmuştur. İkincisi, Avrupa'da yaşanan son ekonomik kriz, Fransa'nın AB düzeyindeki konumunu olumsuz etkilemiştir. Fransa, yaşanan krizden dolayı ulusal politika konularına yoğunlaşmış ve buna bağlı olarak AB düzeyinde ulusal çıkarlarını temsil etmeyen dış politika konularını bir süre gündemine al(a)mamıştır. Dolayısıyla Ukrayna Krizi, AB düzeyindeki ortak dış politikayı belirlemek üzere Fransa'yı harekete geçirerek -krizin başlangıç aşamasında- bir dış politika sorununa dönüşmemiştir.

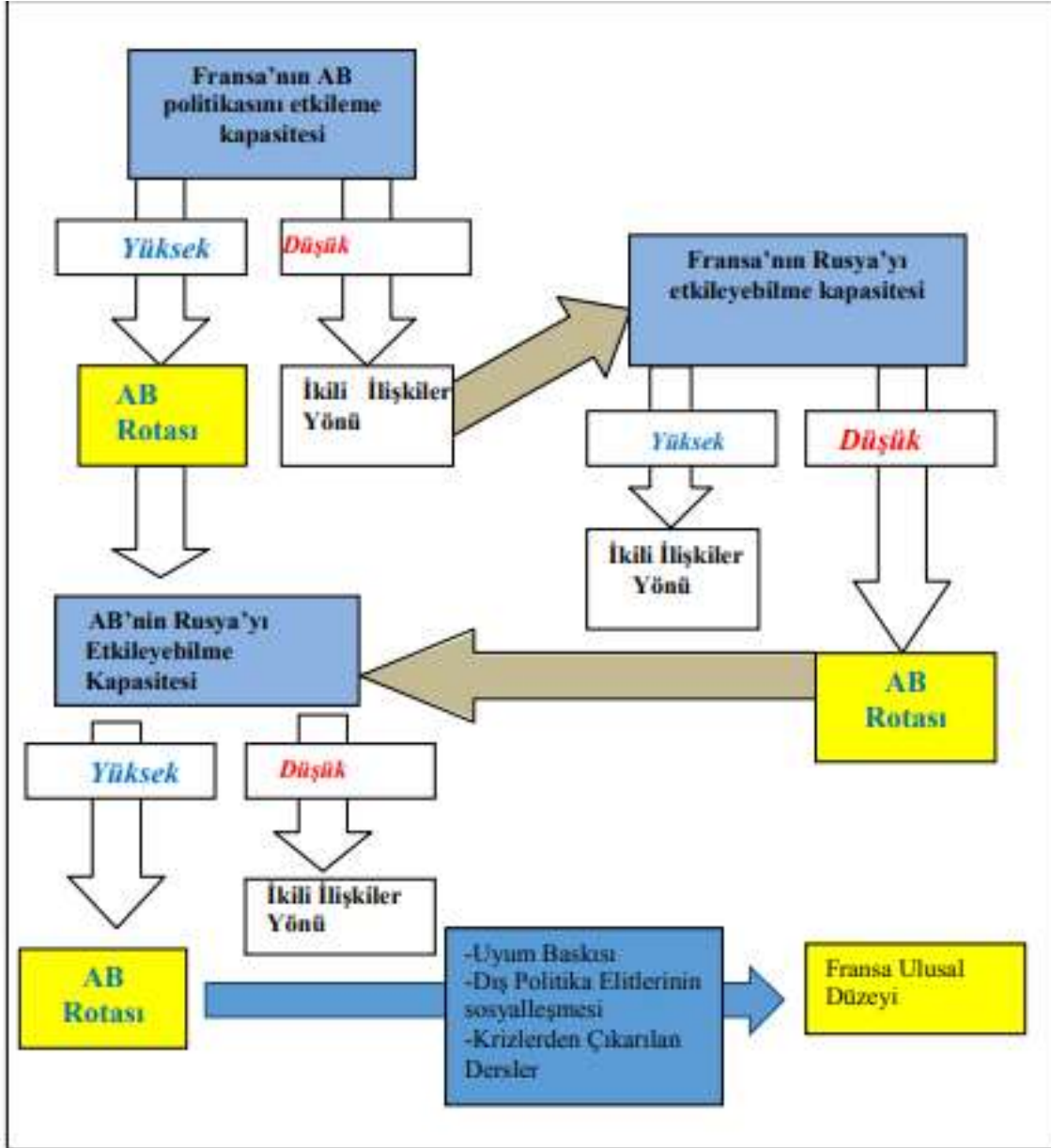
Fakat Ukrayna'daki krizin boyutunun Kırım'ın ilhakı ve M17 sefer sayılı uçağın düşürülmesi sonrasında dramatik bir şekilde değişmesiyle Fransa AB dış politikasının dışında kalamayacağını anlamıştır. Ukrayna Krizi'nde AB'nin Rusya'ya karşı etkili bir aktör olarak ortaya çıkması, AB'nin önemli bir ülkesi olan Fransa'yı harekete geçirmiştir. Zaten son yıllarda AB'ye liderlik etme konusunda sorun yaşayan Fransa, Ukrayna Krizi'nde sürecin dışında kalarak bu durumu daha da pekiştirmek istememiştir (Larsen, 2014: 27). Bu bağlamda krizin doğrudan Avrupa güvenliği ve istikrarını tehdit etmesi, AB düzeyindeki konumunu tehlikeye düşen Fransa'nın krizin çözümü konusunda AB içindeki en güçlü ortağı olan Almanya ile birlikte yol almasını zorunlu hale getirmiştir (Larsen, 2014; Schmidt-Felzmann, 2015).

3. Fransa Dış Politikasının Avrupa Birliği Dış Politikasına Uyum Süreci

Ukrayna Krizi çerçevesinde AB düzeyinde Rusya yönelik izlenecek dış politika, Fransa'nın dış politikası üzerinde önemli bir etkisi ortaya çıkarmıştır. Fransa'nın ulusal dış politikası üzerinde ortaya çıkan bu etki, Maastricht Antlaşması'ndan sonra dış politikanın AB'nin ortak politikalarından bir haline gelmesinden kaynaklanmıştır. Ancak bilindiği gibi Maastricht Antlaşması AB dış politikasını üye ülkelerin kontrolünde tutmaya devam etmiştir. Bu nedenle AB düzeyde bir dış politikanın üye ülkelerin dış politikalarına etki edebilmesi için bütün üye ülkeler tarafından kabul edilmesi gerekmektedir (Gross, 2009; Keukeleire ve Delreux, 2014). Eğer üye ülkeler herhangi bir nedenle AB dış politikasına katılmıyorlarsa bu durumda AB düzeyinde bir dış politika kararı alınması zordur. Bu durumda ise üye ülkelerin dış politikalarının Avrupa Birliğine uyum sağlaması mümkün olmamaktadır. Bu bağlamda

büyük üye ülkeler -özellikle Fransa gibi egemenlik hassasiyeti gösterenler- AB düzeyindeki politika oluşumunda ulusal tercihlerini ve çıkarlarını göz önüne alırlar. Bu ülkeler kendi ulusal tercihleri ve çıkarları çerçevesinde AB dış politikasını şekillendirebildikleri durumlarda AB dış politikanın oluşumuna destek vermektedirler. Buna karşın eğer AB dış politikasını etkileyebilme güçleri söz konusu değilse daha çok ikili ilişkiler çerçevesinde uluslararası politikada hareket etmeyi tercih etmektedirler (Schmidt-Felzmann, 2008: 172).

Şekil 1. Fransa Ulusal Dış Politikasının Avrupalılaşması

Kaynak: Schmidt-Felzmann, Anke (2011) *With or Without the EU? Understanding EU Member States' Motivations for Dealing with Russia at the European or the National Level* adlı doktora tezinde yer alan şekil üzerinden geliştirilmiştir.

Ukrayna Krizi'nde, Fransa'nın kendi tercihleri etrafında AB dış politikasını etkilemesi çok muhtemel gözükmemiştir (Speck, 2015a; 2015b; Vitkus, 2015; Larsen, 2014). Bunun temel sebebi ise Fransa'nın son dönemde yaşamış olduğu ekonomik kriz ve ülke içinde artan terör olayları karşısında daha fazla içişleri ile uğraşmasıyla ilgilidir. Bununla birlikte Ukrayna'nın ve Doğu Avrupa konularının Fransız dış politikası için ikincil derece önem taşıması AB düzeyinde Fransa'nın etkili bir aktör olmasını engellemiştir (Nougayrède, 2015: 11). Bu nedenlerle Fransa'nın Ukrayna Krizi'nde AB dış politikasını etkilemesi çok düşük düzeyde kalmıştır. Aşağıdaki şekilde de görülebileceği üzere, bu gibi durumlarda Fransa, egemenlik haklarının AB tarafından kısıtlanmaması için ikili ilişkileri kullanmayı tercih etmektedir (Schmidt-Felzmann, 2008: 172). Nitekim Fransa, AB düzeyine ulusal tercihlerini taşımada başarısız olunca, Rusya ile olan ikili ilişkileri çerçevesinde Ukrayna Krizi'ne müdahil olmak istemiştir. Fransa, Gürcistan'da yaşanan krizde olduğu gibi Rusya ile olan ikili ilişkilerini kullanarak Ukrayna'daki çatışmaları sonlandırmaya çalışmıştır. Ancak Ukrayna'da çatışmalar sonlanmadığı gibi, daha da artması üzerine Fransa tekrardan Rusya'yı etkilemeye bilme kapasitesi daha yüksek olan AB dış politikasına yönelmiştir.

Bu bağlamda Fransa'nın AB dış politikasına yönelmesi onun dış politikasının etkilenmesini de beraberinde getirmiştir. Zira Fransa'nın ulusal tercihlerini, Almanya gibi AB düzeyine taşıyamamış olması, AB düzeyinde oluşan dış politikadan daha fazla etkilenmesine neden olmuştur (Speck, 2015b; Larsen, 2014). Bu doğrultuda Fransa Ukrayna Krizi'nde AB politikasına uyum sağlamaya başlamıştır. Egemenlik konusunda oldukça hassas olan Fransa'nın Rusya konusunda AB politikasına uyum sağlaması, Rusya'ya karşı tek başına hareket etmenin maliyetlerinin yüksek olması ve krizin Avrupa'nın güvenliğini doğrudan tehdit etmesinden kaynaklanmıştır (Schmidt-Felzmann, 2015: 49-50). Dolayısıyla Fransa her ne kadar Rusya'ya karşı kendi politikalarını AB düzeyine taşıyamamış olsa bile bu iki konuda önemli kazanımlar elde edeceği için AB dış politikasına uyum sağlamaya başlamıştır. Bu şekilde ulusal dış politikasının Avrupalılaşması söz konusu olabilmıştır. Fransa'nın ulusal dış politikasının Avrupalılaşması ise aşağıdaki şekilde de gösterildiği üzere, AB düzeyinde oluşan dış politikanın oluşturduğu uyum baskısı, ulusal dış politika elitlerinin sosyalleşmesi ve Gürcistan Krizi'nden çıkardığı dersler çerçevesinde meydana gelmiştir.

3.1. Uyum Baskısı

Fransa, Ukrayna Krizi'nde Rusya ile olan ikili ilişkilerini kullanarak etkili bir aktör olmaya çalışmış ancak bunda başarılı olamamıştır. Bunun üzerine AB düzeyindeki dış politikaya yönelmiş ve kendi ulusal tercihlerini AB dış politikası haline getirmeye çalışmıştır. Ancak Speck'in (2015a) de altını çizdiği gibi, Fransa genel olarak Kuzey Afrika ve Orta Doğu konularında AB politikalarını yönlendirme başarısı gösterebilmiştir. Buna karşılık Doğu Avrupa ve Rusya konularında ise AB politikalarını etkileme kapasitesi oldukça sınırlıdır. Doğu Avrupa ve Rusya konularında daha çok Almanya'nın önemli bir etkiye sahip olduğu görülmektedir (Daehnhardt, 2011; Speck, 2015a; 2015b; Larrabee v.d. 2015). Nitekim üçüncü bölümde de açıklandığı gibi, Ukrayna Krizi'nde AB'nin Rusya'ya yönelik izleyeceği dış politika ağırlıklı olarak Almanya'nın ulusal tercihleri çerçevesinde şekillenmiştir. Hâlbuki Fransa'nın ulusal tercihleri Ukrayna Krizi'nde Almanya'nın ulusal tercihleriyle farklılık göstermiştir. Almanya, Rusya'ya karşı ekonomik yaptırımları ve diplomatik süreçleri içeren bir dış politikaya savunurken Fransa Almanya'dan farklı olarak ekonomik yaptırımlara karşı çıkmıştır. Ancak AB, Ukrayna Krizi'nde Rusya'ya karşı gösterilecek tepkide Almanya'nın savunmuş olduğu ekonomik yaptırımları en etkili dış politika aracılı olarak görmüştür. Dolayısıyla AB ve Fransa arasında ekonomik yaptırımlar konusunda bir 'uyum' sorunu ortaya çıkmıştır. Bu uyum sorununa bağlı olarak Fransa'nın ulusal dış politikası üzerinde ekonomik

yaptırımların uygulanması için AB düzeyinden bir uyum baskısı gelmeye başlamıştır (Tertais, 2014; Marcus, 2014).

3.2. Ulusal Dış Politika Elitlerinin Sosyalleşmesi

Ukrayna Krizi'nin ardından Fransa'nın ulusal dış politikasının Avrupalılaşmasında AB düzeyinde teşekkül eden uyum baskısından çok Fransız dış politika elitlerinin etkisi olmuştur. Uyum baskısı, ulusal dış politikanın Avrupalılaşması için önemli bir koşulu oluşturmaktadır ancak Fransa gibi ulusal egemenlik yetkilerini AB'ye karşı korumaya çalışan devletlerin kolayca AB dış politikasının dışına çıkabildikleri görülmektedir (Charillon ve Wong, 2011). Bu durum ise AB'den gelen uyum baskısının bu ülkeler üzerinde herhangi bir değişikliğe yol açmasını engellemektedir. Dolayısıyla bu ülkelerin ulusal dış politikalarında bir değişimin yaşanabilmesi daha çok dış politika yapımı sürecinde Brüksel'deki üye ülkelerin dış politika elitlerinin etkilenmesi yoluyla (Juncos ve Pomorska, 2006). Çünkü bu süreçte üye ülkelerin dış politika elitleri arasındaki etkileşimler ve bilgi paylaşımları, Avrupa dış politikası için hangi alanın sorunlu, hangi alanın işbirliğine uygun olduğunun tespitini kolaylaşmaktadır. Böylece üye ülkelerin dış politika elitleri, bütün ülkelerin üzerinde uzlaşabileceği bir politika üretmekte ve bunun ulusal düzeyde uygulanması mümkün hale getirilmektedir (M. E. Smith, 2004: 105).

Ukrayna Krizi'nde Fransa'nın AB dış politikasına yaklaşımı, uzun yıllardır benimsediği geleneksel dış politikaya göre değil, Terpan'ın (2015) da işaret ettiği fayda maliyet esasına bağlı olarak şekillenmiştir. Bu durum Fransa'nın Charles de Gaulle'den bu yana izlemiş olduğu ulusal temelli dış politika yaklaşımının, ulusal çıkarlar ve ülke prestijinin korunması söz konusu olduğu hallerde değişebildiğini göstermiştir. Elbette ulusal düzeyde bu türden doktrinel değişimin gerçekleşebilmesi Fransa'nın siyasal yapısıyla doğrudan ilişkilidir. Zira Fransa'nın siyasal yapısındaki dış politika konusunda Cumhurbaşkanı'nın önemli bir konuma sahip olduğu görülmektedir. Buna göre Cumhurbaşkanı, Almanya'da olduğu gibi parlamento ve hükümet engellerine takılmadan dış politikayı değiştirebilme ve yönlendirebilme gücünü elinde bulundurmaktadır. Bu bağlamda 2012 yılında Fransa Cumhurbaşkanlığına seçilen François Hollande, Ukrayna Krizi'nde ulusal dış politikanın AB dış politikasına uyum sağlamasında en etkili aktör olmuştur.

3.3. Gürcistan Savaşı'nın Etkisi

Fransa ulusal dış politikasının Avrupalılaşmasında uluslararası krizlerin önemli bir rol oynadığı görülmektedir (Gross, 2009; Wong ve Hill, 2011; Charillon ve Wong, 2011). Soğuk Savaş sonrasında meydana gelen uluslararası krizler, Fransa'nın kendi ulusal kapasite ve kabiliyetinin sınırlarını görmesine yardımcı olmuştur. Fransa birçok krizde tek taraflı olarak hareket etmeyi tercih etmiş ancak gerekli başarıyı gösterememiştir. Uluslararası politikada etkili bir aktör olmak isteyen Fransa, kendi dış politika hedeflerini gerçekleştirmede AB'nin önemli bir faktör olduğunu görmüştür. Zira Fransa, yüksek risklerin ve maliyetlerin altına girmeden ulusal düzeydeki amaçlarına AB dış politikası aracılığıyla daha etkin bir şekilde ulaşabileceğini anlamıştır (Terpan, 2015: 101).

Bu bağlamda Gürcistan Savaşı, dış politika alanında Kuzey Afrika ve Ortadoğu konularına odaklanan ve bu nedenle diğer konularda sınırlı kapasite ve kabiliyete sahip olan Fransa'nın AB aracılığıyla etkinliğini arttırması açısından önemlidir. Speck'in (2015a) de belirttiği gibi, Doğu Avrupa ve Kafkasya genel olarak Fransa'nın ulusal dış politikasının kapsamı dışında yer almaktadır. Bu durum ise Fransa'nın bu coğrafyalarda çoğu kez tek başına etkili bir aktör olarak hareket etmesini engellemiştir. Buna karşın Fransa, 2008 yılında Gürcistan ve Rusya arasında yaşanan çatışmayı sonlandırmayı başarabilmiştir (Larsen, 2009: 9). Fransa'nın

bu başarısı sadece sahip olduğu uluslararası statü ve diplomatik kapasiteden kaynaklanmamış, üstlendiği AB dönem başkanlığı da bunda etkili olmuştur.

Gürcistan Savaşı'nda AB dış politikasının kendi ulusal dış politikasına önemli ve hissedilebilir bir etki yapması Fransa'nın AB düzeyindeki politikaya uyum sağlamasını teşvik etmiştir. Zira ulusal politika üzerindeki bu tür bir etki Fransa'nın yüksek risk ve maliyet üstlenmeden uluslararası sistemde dış politikasının prestijini arttıran sonuçları ortaya çıkarmıştır (Larsen, 2009). Bu bağlamda Gürcistan Savaşı'ndan çıkarılan dersler ve tecrübeler, Ukrayna Krizi'nde Fransa'nın Rusya'ya karşı AB düzeyinde oluşturulan dış politikayı desteklemesini sağlamıştır. Fransa'nın AB politikasını benimsemesinin birkaç nedeni vardır. Bunlardan birincisi, Fransa'nın tıpkı Kafkasya'da olduğu gibi Doğu Avrupa'ya yönelik kapsamlı bir dış politika gündemine sahip olmamasıdır. Buna karşın Soğuk Savaşın sona ermesiyle AB özellikle Almanya ve Polonya'nın öncülüğünde bölgeye yönelik kapsamlı bir dış politika gündemi oluşturmuştur. Öyle ki bölge ülkeleriyle olan yoğun ekonomik ve siyasi iş birliği sayesinde AB dış politikası bu ülkelerin tercihlerini etkileyebilecek boyuta gelmiştir. İkincisi, Rusya'ya karşı izlenecek tek taraflı dış politikanın AB politikasına göre daha fazla risk ve maliyet içermesidir. Bunun temel nedeni Fransa'nın bölgede sınırlı kaynak ve kapasiteye sahip olması ve Rusya ile doğrudan karşı karşıya gelmesidir (Terpan, 2015: 101). Bu ise Fransa'nın daha fazla risk almasına ve buna bağlı olarak risk maliyetlerinin artmasına neden olacaktır. Fakat AB düzeyindeki politikanın takip edilmesi ile bu risk ve maliyetler üye ülkeler arasında paylaşılacaktır. Nitekim Fransa'nın savaş gemileri ile ilgili verdiği kararı AB'nin yaptırımları çerçevesinde iptal etmesi, onun Rusya ile doğrudan karşı karşıya gelmesini engellemiş ve uğramış olduğu zararı üye ülkelerle paylaşmasını sağlamıştır.

4. Sonuç

Maastricht Antlaşması'na kadar AB düzeyinde ortak bir dış politika söz konusu olmadığı için üye ülkelerin ulusal dış politikasının AB düzeyinden etkilenmesi de mümkün olmamıştır. Fakat Maastricht Antlaşması'ndan sonra dış politikanın AB'nin ortak politikalarından biri haline gelmesiyle üye ülkelerin dış politikaları etkilenmeye başlamıştır. Aslında bu etki, üye ülkelerin AB düzeyinde almış oldukları dış politika kararlarından kaynaklanmıştır. AB düzeyinde ortaya çıkan bu süreçler AB üyesi ülkelerin ulusal dış politikaları üzerinde farklı zamanlarda farklı düzeylerde olsa bile bir Avrupa dış politikasına yakınlaşım etkisi ortaya çıkarmıştır. Bu etki, üye ülkelerin zaman içinde AB düzeyinde dış politika oluşturma süreçlerine katılmalarının bir sonucudur. Çünkü üye ülkelerin AB düzeyindeki dış politika yapımına katılmaları, ortak değerlerin, iş yapma tarzlarının, ortak inanışların ve normların inşa edildiği, yayıldığı ve kurumsallaştığı süreçlerin oluşmasını sağlamıştır. Nitekim Ukrayna Krizi'nde AB'nin önemli ülkelerinden olan Fransa AB düzeyindeki dış politika süreçlerine katılmalarıyla ulusal politikası AB dış politikasına uyum sağlaması söz konusu olduğu görülmüştür. Fransa, AB'nin Rusya'ya karşı ekonomik ve diplomatik çerçevede izlediği dış politikaya uyum sağlayarak Ukrayna Krizi'nde AB'nin etkili bir aktör olmasına katkıda bulunmuştur. AB'nin sivil ve ekonomik gücü krizi sonlandıramamış olsa bile krizin bütün Avrupa coğrafyasını etkileyecek bir savaşa dönüşmesinin önüne geçilebilmiştir. Ukrayna Krizi'nin devam ettiği düşünüldüğünde AB'nin genel olarak başarısız olduğu söylenebilir ama sınırlı düzeyde de olsa birlikte alınan kararlar -ki şu ana kadar Rusya'ya karşı alınmış en kapsamlı kararlardır- Fransa'nın da katılımıyla üye ülkeler arasındaki 'tek sesliliği' sağlanmasyla söz konusu olabilmektedir.

Kaynakça

Bruneau, C. (2015). *France, Canada Still Seek Diplomatic Solution To Russian-Ukrainian Crisis*. <http://aviationweek.com/blog/france-canada-still-seek-diplomatic-solution-russian-ukrainian-crisis> adresinden 21/01/2016 tarihinde alındı.

Charillon, F. & Wong, R. (2011). France: Europeanization by default. İçinde, R. Wong & C. Hill (Eds). *National and European foreign policies: towards Europeanization* (ss. 19-34). London: Routledge.

Daehnhardt, P. (2011). Germany in the European Union. İçinde, R. Wong & C. Hill (Eds.), *National and European Foreign Policy: Towards Europeanization* (ss. 35-56). Oxon: Routledge.

Gross, E. (2009). *The Europeanization of National Foreign Policy. Continuity and Change in European Crisis Management*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Guéhenno, J. M. (2014). *French foreign policy: activism or leadership? European Council on Foreign Relations, Riga Series* http://www.ecfr.eu/article/commentary_french_foreign_policy_activism_or_leadership adresinden 12/02/2015 tarihinde alındı.

Juncos, A. E. & Pomorska, K. (2006). Playing the Brussels game: Strategic socialisation in the CFSP Council Working Groups. *European Integration online Papers*, 10(11), 1-17.

Keukeleire, S. & Delreux, T. (2014). *The Foreign Policy of the European Union*. 2nd ed., Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Larrabee, S. F., Wilson, A. P. & Gordon, J. (2015). *Ukrainian Crises and European Security: Implication for the United States and US Army*. Santa Monica: RAND Corporation.

Larsen, H. B. L. (2014). *Great Power Politics and the Ukrainian Crisis: NATO, EU and Russia after 2014*, Copenhagen: DIIS, Danish Institute for International Studies. Report 2014: 18. https://www.diis.dk/files/media/publications/import/rp182014_lindboe_nato_forweb.pdf adresinden 28/12/2015 tarihinde alındı.

Leonard, M. & Popescu, N. (2007). *A Power Audit of EU-Russia Relations*. London: European Council on Foreign Relations.

Marcus, J. (2014). *Ukraine crisis: France halts warship delivery to Russia, BBC*. <http://www.bbc.com/news/world-europe-29052599> adresinden 22/02/2016 tarihinde alındı.

Nougayrède, N. (2015). *France and the Eastern Partnership: the view from Paris. European Council on Foreign Relations, Riga Summit* http://www.ecfr.eu/article/commentary_france_and_the_eastern_partnership_the_view_from_paris3033 adresinden 16/02/2016 tarihinde alındı.

Schmidt-Felzmann, A. (2008). All for One? EU Member States and the Union's Common Policy Towards the Russian Federation. *Journal of Contemporary European Studies*. 16(2), 169-187.

Schmidt-Felzmann, A. (2014). Is the EU's Failed Relationship with Russia the Member States Fault? *L'Europe en Formation*, 14(374), 40-60.

Schmidt-Felzmann, A. (2015). Facing the Kremlin: Better Brave, Than Sorry! İçinde, A. Spruds & K. Bukovskis (Eds.). *Towards Reassurance and Solidarity in the Euro-Atlantic Community. Riga Conference Papers 2015*(pp.120-129). Riga: Latvian Institute of International Affairs.

Smith, M. E. (2004). *Europe's foreign and security policy: the institutionalization of cooperation*. Cambridge: Cambridge University Press.

Speck, U. (2015a). *What was the minority position towards the Russian aggression has become the majority one in the EU. The main driver of this was Russia itself*. <http://ukrainianweek.com/Columns/50/130730> adresinden 26/11/2015 tarihinde alındı.

Speck, U. (2015b). *German Power and the Ukraine Conflict*, Carnegie Europe <http://carnegieeurope.eu/2015/03/26/german-power-and-ukraine-conflict> adresinden 19/11/2015 tarihinde alındı.

Terpan, F. (2015). France: Between National Grandeur and European Commitment. İçinde, R. Balfour, C. Carta, & K. Raik (Eds.). *The European external action service and national foreign ministries: convergence or divergence?* (ss. 89-106). Surrey: Ashgate Publishing.

Tertrais, B. (2014). *France and the Ukraine Crisis: A Delicate Balancing Act*. http://www.europeanleadershipnetwork.org/france-and-the-ukraine-crisis-a-delicate-balancing-act_1265.html adresinden 21/02/2016 tarihinde alındı.

Vitkus, G. (2015). Towards Stronger Normative Power: The Nature of Shift in EU Foreign Policy in the Context of the Crisis in Ukraine. *European Integration Studies*. 9, 8-19.

Wong, R. & Hill, C. (Eds.) (2011). *National and European foreign policies: toward Europeanisation*. London: Routledge.

Occupational Accidents and Work-Related Diseases: A Study on the Hotel and Restaurant Employees'

Nuran AKŞİT AŞIK¹

Abstract

The structure, working conditions and work environment of hotel and restaurant enterprises exposes the employees to various physical risks, psychosocial trouble and chemical, biological, and toxic substances. Therefore, knowing occupational accidents and work-related health problems are great importance in terms of these enterprises. The aim of this study was to determine the occupational accidents and work-related diseases of the hotel and restaurant employees. The research was applied on employees working at hotel and restaurant enterprises which operate in Balıkesir. The research data was collected by face-to-face interviews using a questionnaire. The data obtained has been analyzed through frequency, percentage distribution and sequence. Research findings show that the most common occupational accident experienced of the employees is to fall and injuries caused by falls. The frequency of occupational accident is higher in hotel business than in restaurant enterprises. It is determined that 56.5% of employees' have experienced kind of musculoskeletal disorders. The prevalence of musculoskeletal disorders in restaurant employees is higher than that of hotel staff.

Keywords: Occupational Accidents, Work-Related Diseases, Hotels, Restaurant Enterprises.

JEL Codes: L83, J81.

İş Kazaları ve İşle İlgili Hastalıklar: Otel ve Restoran Çalışanları Üzerinde Bir Araştırma

Özet

Otel ve restoran işletmelerinin yapısı, çalışma koşulları ve çalışma ortamı, çalışanları çeşitli fiziksel risklere, psikososyal sorunlara ve kimyasal, biyolojik ve toksik maddelere maruz bırakmaktadır. Bu nedenle, iş kazaları ve işle ilgili hastalıklarının bilinmesi, bu işletmeler açısından büyük önem taşımaktadır. Buradan hareketle gerçekleştirilen çalışmada, otel ve restoran çalışanlarının iş kazaları ve işle ilgili hastalıklarının belirlenmesi amaçlanmıştır. Balıkesir'de faaliyet gösteren otel ve restoran işletmelerinde çalışanlar üzerinde gerçekleştirilen araştırmanın verileri, yüz yüze görüşme yöntemiyle uygulanan anket formu aracılığıyla toplanmıştır. Elde edilen veriler frekans, yüzde ve sıralama işlemlerine tabi tutulmuştur. Araştırma bulguları, çalışanların yaşadığı en yaygın iş kazasının düşme ve düşmeye bağlı yaralanma olduğunu göstermektedir. Otel işletmelerinde yaşanan iş kazalarının sıklığı, restoran

¹ Doç. Dr. Balıkesir Üniversitesi, nuran@balikesir.edu.tr.

işletmelerine göre daha yüksektir. Ayrıca katılımcıların %56,5'inin herhangi bir kas-iskelet sistemi hastalığından yakındığı ve bu hastalıkların görülme sıklığının restoran çalışanlarında, otel çalışanlarından daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İş Kazaları, İşle İlgili Hastalıklar, Otel ve Restoran İşletmeleri.

1. Giriş

Otel ve restoran işletmelerinde çalışanlar faaliyet yapısı, çalışma ortamı ve çevresel faktörler nedeniyle, fiziksel risk ve travmalara maruz kalmaktadır. İş yaşamında ortaya çıkan risk faktörlerinin neden olduğu iş kazaları ve işle ilgili hastalıklar, çalışma yaşamını olumsuz etkilemekle kalmayıp, aynı zamanda çalışanların günlük hayatını zorlaştıran fiziksel ve ruhsal sorunlara da yol açmaktadır. Sosyal Güvenlik Kurumu verilerine göre, 2017 yılı itibarıyla, otel işletmelerinde çalışan 7651 kişi iş kazası geçirmiştir. Bu kişilerin %66,7'si erkek, %33,3'ü kadındır. Aynı yıl içerisinde restoran işletmelerinde iş kazası geçiren kişi sayısı ise 12 012 kişidir. İş kazasına maruz kalan bu kişilerin %75,2'si erkek, %24,8'i kadındır (www.sgk.gov.tr). Türkiye'de 2017 yılında, 359 653 kişi iş kazası geçirmiştir. Otel ve restoran işletmelerinde meydana gelen iş kazalarının toplam rakam içindeki payı sırasıyla %2,13 ve %3,34 olarak hesaplanmıştır. Buna göre restoran işletmelerinde çalışanların, otel işletmelerinde çalışanlara göre daha fazla iş kazasına maruz kaldıkları görülmektedir (www.sgk.gov.tr).

Emek yoğun özellik gösteren otel ve restoran işletmelerinde istihdamın yüksek olması, birçok işin bir arada yürütülmesi, çalışma saatlerinin uzun ve yorucu olması, ürün ve hizmetin eş zamanlı sunulması nedeniyle çalışanların iş sağlığı ve güvenliği önem taşımaktadır. Buradan hareketle gerçekleştirilen araştırmanın temel amacı, otel ve restoran çalışanlarının karşılaştığı iş kazaları ve işle ilgili hastalıklarının incelenmesidir. Yapılan ulusal yazın taramasında, otel ya da restoran işletmelerinde görülen iş kazası ve işle ilgili hastalıkları inceleyen az sayıda çalışma (Bezirgan ve Kaya, 2015; Şahin ve Erkal, 2010; Çavuş ve Akkuş, 2015) olduğu gözlenmiştir. Bununla birlikte, iş kazası ve işle ilgili hastalıklar açısından otel ve restoran işletmelerini karşılaştırmalı olarak ele alan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Araştırmanın bu açıdan araştırmanın önemli olduğu düşünülmekte, literatüre, işletmecilere ve sosyal güvenlik uzmanlarına katkı sağlaması beklenmektedir.

2. İş Kazası Kavramı

İş kazası, çalışanın işyerinde bulunduğu sırada ya da yürütmekte olduğu iş nedeniyle görevli olarak işyeri dışında başka bir yere gönderilmesi esnasında ortaya çıkan, çalışanı hemen veya sonradan, bedenen ya da ruhen engelli hale getiren olaydır (Güzel vd, 2012: 403). Yapılan araştırmalar iş kazalarının %80'inin insan faktörüne, geri kalanının ise çevresel unsurlara ve donanıma bağlı olarak ortaya çıktığını göstermektedir (Durdu, 2006; Camkurt, 2007; Yıldız vd., 2015). Bu durum, en önemli unsuru insan olan otel ve restoran işletmeleri açısından iş kazalarını daha da önemli hale getirmektedir. Yoğun çalışma temposundan kaynaklanan bedensel ve zihinsel yorgunluk, kısıtlı çalışan sayısı nedeniyle yaşanan ağır iş yükü, müşteri ve zaman baskısı, siparişleri yetiştirememeye kaygısı, eğitim seviyesi ve gelir düzeyinin düşük olması nedeniyle ortaya çıkan motivasyon eksikliği, otel ve restoran işletmelerinde iş kazası riskini arttırmaktadır. Yasal iş kazası sınıflandırmasına göre otel ve restoran işletmeleri, "daha az tehlikeli" sınıfta yer almakla birlikte, servis, mutfak, kat hizmetleri, ve teknik servis

departmanlarının yüksek iş kazası riski taşıdığı belirtilmektedir (Teo vd., 2009; Kokane ve Tiwari, 2011; Tiwari, 2015).

Otel ve restoran işletmelerinde, en sık rastlanan iş kazaları kayma, düşme ve düşmeye bağlı yaralanmalardır (Hesselink vd., 2016; Cheron, 2016). Yapılan araştırmalarda, otel işletmelerinde meydana gelen iş kazalarının % 14'ünün hemzemin yüzeyde düşme, %10'unun ise yüksekten düşme nedeniyle ortaya çıktığı tespit edilmiştir (www.worksafefbc.com). Temizlik esnasında koruyucu tedbirlerin alınmaması, zemin malzemesinin kaygan olması, yerlere yağ ve yemek dökülmesi, yetersiz aydınlatma, zemin yapısına uygun ayakkabı kullanılmaması hem otel hem de restoran işletmelerinde düşme ve düşmeye bağlı ciddi yaralanmalara neden olmakta ve hatta ölüme yol açmaktadır (Oğur, 2017). Ayrıca özellikle otel işletmelerinde cam, avize, tavan, perde ve dış cephe temizliği amacıyla merdiven kullanılması yüksekten düşme vakalarının artmasına yol açmaktadır.

Otel çalışanlarının geçirdiği iş kazalarını belirlemek amacıyla Kenya'da yapılan bir araştırmada, kesikler ve alet yaralanmalarının en sık rastlanan iş kazası türleri olduğu belirlenmiştir (Cheron, 2016). Özellikle hareketli alet veya donanımın neden olduğu iş kazaları, tüm kazaların %16'sını oluşturmaktadır (www.worksafefbc.com). Otel işletmeleri ve restoranların mutfak bölümünde bıçaklar, et-kemik testereleri, kıyma makineleri, patates ya da meyve soyma makineleri, buz kırma makineleri, hamur karma/açma makineleri ve mikserler yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu aletler kullanım hatası ya da arıza nedeniyle hem kesiklere yol açmakta hem de alet yaralanmalarına neden olmaktadır. Ayrıca bulaşık makineleri ve çamaşır yıkama/kurutma makinelerine çalışır durumda müdahale edilmesi, temizlik araç ve gereçlerinin yanlış kullanımı da diğer departmanlardaki alet yaralanmalarını arttıran unsurlardır.

Otel ve restoran işletmelerinde, özellikle mutfak ve servis çalışanlarının sık karşılaştığı iş kazalarından biri de, dikkatsizlik, acelecilik ve donanım sorunlarından kaynaklanan yanıklardır (Hesselink vd., 2016; www.worksafefbc.com). Ayrıca elektrik kablolarının açıkta olması, emniyetsiz prizlere fiş takılması, tesisatın standartlara uygun olmaması, bilinçsizce tesisatla oynanması ve ıslak elle dokunulması elektrik çarpmalarına yol açmaktadır. Otel ve restoran işletmelerinde çalışanların ısı, ışın, duman, buhar ve kimyasal maddelere maruz kalmaları nedeniyle ortaya çıkan zehirlenme, deri ve deri altı yaralanmaları, solunum yolu/akciğer hasarları ve göz yaralanmaları da sık görülen iş kazaları arasında yer almaktadır (www.isguvenligi.net).

3. İşle İlgili Hastalıklar

İşle ilgili hastalıklar, doğrudan iş yerinden kaynaklanmamakla birlikte, iş ortamı, çalışma koşulları ve diğer risk faktörlerinin etkisiyle ortaya çıkan hastalıklardır. Fiziksel, ergonomik, mekanik ve psikososyal faktörler, işle ilgili hastalıkların ortaya çıkmasına, hızlanmasına ve ağırlaşmasına neden olur. İşle ilgili hastalıkların görülme sıklığı meslek hastalıklarına göre çok daha yüksektir (www.isgum.gov.tr). Otel ve restoran işletmelerinde çalışanlarda görülen işle ilgili hastalıklar aşağıda verilmektedir.

3.1. Kas-İskelet Sistemi Hastalıkları

Kas iskelet sistemi hastalıkları, insan vücudundaki kemik ve yumuşak dokulardan oluşan kas iskelet yapısının, işyerindeki koşullardan dolayı yapısal ve fonksiyonel hasara uğramasıdır (Lee vd, 2011; Liu vd, 2011). Başlıca kas iskelet sistemi hastalıkları, kasın zorlanması, yırtılması, tendon hasarı, eklem ağrısı, bel ve boyun fitiği vb. olarak ortaya

çıkılmaktadır (Özcan ve Kesiktaş, 2007: 6-7). İşin yapılması esnasında fiziksel risklere maruz kalma sonucunda ortaya çıkan ağrı, hareket kısıtlanması ve sakatlanmalarla seyredilebilen kas iskelet sistemi hastalıkları, özellikle vücudun sırt, boyun, bel, bacak, diz, ayak, omuz, el bileği ve dirsek bölümlerinde görülmektedir (Winkel ve Mathiassen, 2016).

Otel ve restoran işletmelerinde uzun süre ayakta kalma, vücudu yanlış pozisyonlarda kullanma, fiziksel güç uygulama, tekrarlayan, zorlayıcı hareketler yapma, ağır taşıma, çok yüksek ya da çok düşük sıcaklıklarda çalışma gibi pek çok unsur kas iskelet sistemi hastalıklarının görülme sıklığını arttırmaktadır (Wilkinson, 2008; Özcan ve Kesiktaş, 2016). Ayrıca kayma, düşme ya da ağır kaldırmaktan kaynaklanan bel kayması, sırt kaslarının zedelenmesi, bilek burkulması ve boyun tutulması gibi rahatsızlıklar da kas iskelet sistemi hastalıklarının kronik hale gelmesine yol açmaktadır (Frumin vd, 2015; Chyuan vd, 2015).

3.2. Cilt Hastalıkları

Otel ve restoran işletmelerinde temizlik ve hijyen amaçlı deterjan ve dezenfektan madde kullanımı oldukça yüksektir. Deterjan ve dezenfektanların korunmasız kullanımı, işin yapısı nedeniyle ellerin sık yıkanması gibi tekrarlanan aktiviteler, çalışanların cildinin aşınmasına neden olmakta ve cildin koruyucu tabakasına zarar vermektedir. Bu durum, çalışanlarda çoğunlukla ellerde olmak üzere, kollara da yayılabilen egzamalara yol açmaktadır (www.osha.europa.eu). Ayrıca yiyecek ve biyolojik atıklarla sürekli temas etme ve nemli ortamda çalışmanın yarattığı olumsuz etkiler, alerjik reaksiyon ve dermatit gibi cilt hastalıklarını tetiklemektedir (Dienstbühl vd, 2015; Ovacıllı, 2009: 3). Çalışma esnasında ayakkabının uzun süre çıkarılmaması ve bunun neden olduğu aşınma ve tahribat, çalışanlarda nasır, ayak ve tırnak mantarlarının görülme sıklığını arttırmaktadır (www.isgum.gov.tr).

3.3. Solunum Sistemi Hastalıkları

Otel ve restoran işletmelerinde, bulaşık ve çamaşır deterjanları, parlaticı, kireç sökücü ve lavabo açıcı ürünler, fırın ve diğer ekipman temizleyicileri, tuvalet temizleyicileri, çamaşır suyu, zemin ve genel temizlik maddeleri gibi birçok kimyasal ve dezenfektan madde kullanılmaktadır. Bu maddelerin solunması solunum yollarında ciddi tahriş ve yaralanmalara yol açtığı gibi, başta astım olmak üzere diğer kronik solunum yolu hastalıklarına neden olmaktadır. Kaliforniya İşe Bağlı Astım Önleme Programı (WRAPP) kapsamında yapılan bir araştırmada, özellikle havuz temizliğinde kullanılan kimyasal ve dezenfektan maddelere maruz kalan birçok çalışanda, astım hastalığının oluştuğu ya da ilerlediği belirlenmiştir (www.cdph.ca.gov). Ayrıca çok sık görülmemekle (% 1-5) birlikte, otel çalışanlarında rastlanan bir diğer solunum sistemi sorunu da lejyoner hastalığıdır (Erdoğan ve Arslan, 2015). Özellikle su depoları, duş ve klima sistemlerinden bulaşan bir bakteriye maruz kalan çalışanlarda ortaya çıkan lejyoner hastalığı, solunum ve çoklu organ yetmezliğine neden olmaktadır.

3.4. Psikososyal Risk Faktörlerine Bağlı Hastalıklar

Yapısı gereği mevsimsel çalışma, vardiyalı çalışma, akşam ve hafta sonu çalışma sonucu ortaya çıkan uzun çalışma saatleri, iş yükünün fazlalığı, müşteri ve zaman baskısı, düşük ücretler, iş güvencesizliği, iş ve aile yaşamının dengesizliği ve işin sosyal değerinin düşük algılanması otel ve restoran işletmelerinin yol açtığı psikososyal risk faktörleri arasında gösterilebilir (Balcı vd., 2008; Telman, 2015; Çalık ve Demir, 2015). Psikososyal risk faktörleri çalışanların yaşam kalitesini düşürmekte, iş güvenliğini yetersiz kılmakta ve çalışma yaşamını daha stresli hale getirmektedir (Duman vd., 2006). Bu durum çalışanların, iletişim becerileri,

işe bağlılık, verimlilik ve iş tatminlerini olumsuz etkilemektedir. Ayrıca çalışma ortamından kaynaklanan yüksek ısı, nem, gürültü ve kötü aydınlatma da çalışanları fiziksel ve psikolojik olarak yıpratmaktadır. Tüm bu yaşananlar çalışanlarda stres, işe yabancılaşma, dikkatsizlik, dalgınlık, kaygı ve tükenmişlik duygusunun ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Psikososyal risk faktörlerinin sebep olduğu stres, çalışanların solunum, sindirim, kas, iskelet, kalp ve dolaşım sistemlerini olumsuz etkilemekte, bulantı, nefes darlığı, uykusuzluk, iştahsızlık ve baş ağrısı gibi psikosomatik hastalıklara yol açmaktadır. Ayrıca bu sorunlar, çalışanlarda sigara, alkol, madde bağımlılığı gibi davranışsal bozukluklara da sebebiyet vermektedir (Çalık ve Demir, 2015: 1175).

4. Yöntem

Bu araştırma tanımlayıcı tipte araştırma yöntemlerinden, genel tarama modelinde gerçekleştirilmiştir.

4.1. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini, Türkiye’de faaliyet gösteren otel ve restoran işletmelerinde çalışanlar oluşturmaktadır. Zaman ve maliyet açısından evrenin tamamına ulaşmak imkânsız olduğu için çalışma evreni alınması yoluna gidilmiştir. Bu doğrultuda Balıkesir merkezde faaliyet gösteren otel ve restoran işletmeleri çalışma evreni olarak belirlenmiştir. Araştırmanın yapılabilmesi için öncelikle otel ve restoran yönetici/sahipleri ile görüşülmüş ve izin alınmıştır. Ancak yapılan görüşmelerde çalışan sayılarının tam olarak öğrenilmesi mümkün olmamıştır. Diğer yandan bazı çalışanların ankete katılmak istememesi ve bazı çalışanların da izinli olmaları nedeniyle çalışanların tamamına ulaşılamamıştır. Netice olarak, araştırmaya izin veren işletmelerde çalışan ve araştırmaya katılmayı gönüllü olarak kabul eden 300 kişiye yüz yüze görüşme yöntemiyle anket uygulanmıştır. Araştırma 10 Mart-14 Mayıs 2018 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir.

4.2. Veri Toplama Aracı

Araştırmada veri toplama aracı olarak anket kullanılmıştır. Anket soruları daha önce yapılan çalışmalar (Özcan ve Kesiktaş, 2007; Ovacılı, 2009; Chyuan vd, 2015) ve araştırmacının çalışanlarla yaptığı ön araştırma sonucunda elde ettiği bilgiler kullanılarak hazırlanmıştır. Toplam üç bölümden oluşan anket formunun birinci bölümünde, katılımcıların demografik ve işle ilgili özelliklerini belirlemeye yönelik 8 soru yer almaktadır. İkinci bölümde, araştırmaya katılanların maruz kaldıkları iş kazaları (7 Madde) ve bunların nedenlerini (6 madde) belirlemeye amaçlayan ifadeler bulunmaktadır. Üçüncü ve son bölüm ise, işle ilgili hastalıklar (21 madde) ve bu hastalıkların nedenlerini belirlemeye yönelik 6 maddeden oluşmaktadır. Katılımcıların yaşamış/yaşıyor oldukları iş kazası ve işle ilgili hastalıklarının sıklık durumunu Nadiren=1; 2= Ara Sıra ve Çok Sık=3 olarak derecelendirmeleri istenmiştir. Uygulanmaya geçmeden önce, açık uçlu soruların da yer aldığı anket formu aracılığı ile 28 çalışan üzerinde ön uygulama yapılmıştır. Yüz yüze görüşme yöntemiyle yapılan ön uygulama aşamasında, araştırmacının iş kazaları, işle ilgili hastalıklar ve bunların nedenleri konusunda araştırmacının öngöremediği bazı ilave bilgiler elde edilmiştir. Ön araştırmaya katılanların eleştirileri ve diğer seçeneklerine verdikleri cevaplar doğrultusunda anket formu yeniden düzenlenmiştir ve uygulama aşamasına geçilmiştir.

4.3. Verilerin Analizi

Araştırmadan elde edilen verilerin analizinde SPSS 22.0 paket programı kullanılmıştır. Verilerin çözümlenmesinde frekans, yüzde, ortalama ve standart sapma gibi betimsel istatistiklerin yanı sıra çapraz tablolardan da yararlanılmıştır.

5. Bulgular

Araştırmaya katılanların sosyo-demografik özellikleri ve işle ilgili bulgular Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların Sosyo-Demografik ve İşle İlgili Özellikleri (n=300)

DEĞİŞKENLER	f	%	DEĞİŞKENLER	f	%
Cinsiyet			Eğitim Durumu		
Kadın	115	38,3	İlkokul	69	23,0
Erkek	185	61,7	Ortaokul	29	9,7
Yaş			Lise	123	41,0
18-25	128	42,7	Ön Lisans	64	21,3
26-35	85	28,3	Lisans	15	5,0
36-45	62	20,7	Çalışma Süresi		
46-55	18	6,0	5 Yıldan Az	145	48,3
56 ve üzeri	7	2,3	6-10 Yıl	74	24,7
Çalıştığı Bölüm			11-15 Yıl	43	14,3
Önbüro	19	6,3	15-20 Yıl	32	10,7
Servis	130	43,3	21 Yıl ve üzeri	6	2,0
Kat	51	17,0	İş Kazası Geçirme Durumu		
Mutfak	57	19,1	Evet	105	35,0
Diğer	43	14,3	Hayır	195	65,0
İşletme Türü			İşle İlgili Hastalık Durumu		
Otel İşletmesi	111	37,0	Evet	127	42,3
Yeme İçme İşletmesi	189	63,0	Hayır	173	57,7
Toplam	300	100	Toplam	300	100

Araştırmaya katılanların çoğunluğu erkeklerden (%54,3) oluşmakta, %63’ü restoran, %37’si ise otel işletmelerinde çalışmaktadır. Katılımcıların yaşları değerlendirildiğinde, %42,7’sinin 18-25 yaş grubunda yer aldığı görülmektedir. Araştırmaya katılanların %41’i lise mezunu olup, %40’ı 1-5 yıldır çalışmaktadır. Katılımcıların %43,3’ü serviste, %19,1’i mutfakta

çalışmaktadır. Katılımcıların %35'i daha önce en az bir kez iş kazası geçirmiş olup, %42,3'ü işle ilgili hastalığının olduğunu ifade etmektedir.

Tablo 2. İş Kazası Geçirenlerin Otel ve Restoran İşletmelerine Göre Dağılımı (%)

İŞ KAZASI TÜRÜ	OTEL İŞLETMELERİ				RESTORAN İŞLETMELERİ				TOPLAM	
	Nadiren	Ara Sıra	Çok Sık	%	Nadiren	Ara Sıra	Çok Sık	%	f	%
Alet, ekipman yaralanması	34	18	11	68,5	22	5	2	31,5	92	18,9
Yanık/haşlanma	12	6	7	39,7	17	9	12	60,3	63	12,9
Göz Yaralanmaları/tahrişleri	14	7	4	67,6	7	3	2	32,4	37	7,6
Kimyasal maruziyet (Tuz ruhu vb.)	5	4	0	75,0	3	0	0	25,0	12	2,5
Kesikler (bıçak, bardak, tabak vb.)	28	21	17	56,9	19	17	14	43,1	116	23,9
Düşme/kayma/takılma	37	26	18	51,9	32	28	15	48,1	156	32,1
Elektrik çarpması	5	2	0	70,0	2	1	0	30,0	10	2,1
Toplam	135	84	57	61,4	102	63	45	38,6	486*	100

*Katılımcıların birden fazla işaretleme yapmasına izin verilmiştir.

Tablo 2’de daha önce iş kazası geçirmiş olanların, yaşadıkları iş kazalarına ait bulgular yer almaktadır. Buna göre, katılımcıların en fazla karşılaştıkları iş kazası düşme ve düşmeye bağlı sorunlardır (%32,1). Otel işletmelerinde (%51,9) düşme ve düşmeye bağlı iş kazası yaşayanların oranı restoran işletmelerine (%48,1) göre daha yüksektir. Bıçak, alet vb. kullanımından kaynaklanan kesikler (%23,9) ikinci sırada yer almaktadır. Bunu sırasıyla alet, ekipman yaralanmaları (%18,9), yanık/haşlanma (%12,9), göz yaralanmaları/tahrişleri (%7,6), kimyasal maddelere maruz kalma (%2,5) ve elektrik çarpmasından (%2,1) kaynaklanan iş kazaları takip etmektedir. Genel olarak, yanık/haşlanma dışındaki diğer iş kazaları otel işletmelerinde daha yüksek oranlarda gerçekleşmiştir. Tüm iş kazaları değerlendirildiğinde, otel işletmelerinde çalışanların %61,4’ünün, restoran işletmelerinde çalışanların ise %38,6’sının en az bir kez iş kazası geçirdiği görülmektedir.

Tablo 3. İş Kazalarına Neden Olan Faktörler (n=105)

	OTEL İŞLETMELERİ		RESTORAN İŞLETMELERİ		TOPLAM	
	f	%	f	%	f	%
Dikkatsizlik	10	9,5	43	40,9	53	50,4
Acelecilik	5	4,8	4	3,8	9	8,6
Tecrübesizlik	2	1,9	1	0,9	3	2,9
Alet ve ekipman kaynaklı	11	10,5	7	6,7	18	17,1
Başka birinin hatası	10	9,5	7	6,7	17	16,2
Çevresel nedenler	2	1,9	3	2,9	5	4,8
Toplam	40	38,1	65	61,9	105	100

Tablo 3’te daha önce iş kazası geçirmiş çalışanların maruz kaldıkları iş kazalarının nedenlerine ilişkin değerlendirmeleri verilmektedir. Buna göre, daha önce iş kazası geçiren çalışanların %50,4’ü iş kazasının kendi dikkatsizliğinden kaynaklandığını düşünmektedir. Çalışanların %17,1’i kullanılan alet ve ekipman, %16,2’si başka birinin hatası, %8,6’sı acelecilik, %4,8’i çevresel faktörler ve %2,9’u tecrübesizlik nedeniyle iş kazası geçirdiklerini belirtmişlerdir.

Tablo 4. İşle İlgili Hastalıklarına İlişkin Bulgular (n=300)

İŞLE İLGİLİ HASTALIKLAR	OTEL İŞLETMELERİ				RESTORAN İŞLETMELERİ				TOPLAM	
	Nadiren	Ara Sıra	Çok Sık	Otel İşl. Toplam	Nadiren	Ara Sıra	Çok Sık	Rest. İşl. Toplam	f	%
	f	f	f	%	f	f	f	%	f	%
Kas-İskelet Sistemi Hastalıkları	125	79	52	42,1	128	121	99	57,9	604	56,5
Boyun Ağrısı	8	9	4	51,2	8	7	5	48,8	41	6,8
Omuz Ağrısı	14	7	4	42,4	19	10	5	57,6	59	9,9
El Bileklerinde Ağrı	6	4	4	26,9	11	13	14	73,1	52	8,6
Diz Ağrısı	14	6	5	37,9	12	18	11	62,1	66	10,9
Ayak Ağrısı	21	20	6	46,0	15	25	15	54,0	102	16,9
Bacak Ağrısı	16	6	7	46,0	13	11	10	54,0	63	10,4
Sırt Ağrısı	24	13	12	43,0	27	20	18	57,0	114	18,8
Bel Ağrısı	22	14	10	43,0	23	17	21	57,0	107	17,7
Cilt Hastalıkları	11	4	5	51,5	7	4	7	48,5	38	3,6
Egzama ve Alerji	10	2	1	61,9	6	1	1	38,1	21	55,3
Ayak/Tırnak Mantarı	1	2	4	41,2	1	3	6	58,8	17	44,7
Solunum Sistemi Hastalıkları	14	5	3	66,1	8	2	1	33,9	33	3,1
Alerjik Öksürük	8	3	2	72,2	4	1	0	27,8	18	54,5
Nefes Darlığı (Astım)	6	2	1	60,0	4	1	1	40,0	15	45,5
Psikososyal Risk Faktörlerine Bağlı Hastalıklar	62	36	21	43,6	79	52	30	56,4	273	25,6
Stres ve Kaygı	20	9	6	45,5	19	14	9	54,5	77	28,2
Dikkat Dağınıklığı	10	5	3	47,4	9	8	4	52,6	38	13,9
Depresyon	6	9	4	46,3	12	9	4	53,7	41	15,0
Uyku Sorunları	8	5	3	36,4	16	7	8	63,6	44	16,1
Tükenmişlik	9	4	2	37,5	12	10	3	62,5	40	14,7
Yalnızlık ve İç Kapanma	9	4	3	48,5	11	4	2	51,5	33	12,1
Diğer Hastalıklar	33	24	8	58,6	31	19	5	41,4	120	11,2
Baş Ağrısı	18	14	2	46,6	22	14	3	53,4	73	60,8
Göz Rahatsızlıkları	12	9	5	66,7	7	4	2	33,3	39	32,6
İşitme Sorunları	3	1	1	62,5	2	1	0	37,5	8	6,6
Toplam	245	148	89	48,1	253	198	142	51,9	1068*	100

*Katılımcıların birden fazla işaretleme yapmasına izin verilmiştir.

Araştırmaya katılanların işle ilgili hastalıklarına ait bulgular Tablo 4'de verilmektedir. Buna göre çalışanların %56,5'i kas iskelet sistemine hastalıklarından yakınmaktadır. Restoran çalışanlarının yaşadıkları kas iskelet sistemi hastalıkları (%57,9) otel işletmelerinde çalışanlara göre daha (%42,1) yüksektir. Katılımcılarda en sık görülen kas iskelet sistemi hastalıkları sırasıyla, sırt ağrısı (%18,8), bel ağrısı (%17,7) ve ayak ağrısıdır (%16,9). Katılımcıların %25,6'sı psikososyal risk faktörlerine bağlı hastalıklara sahiptir. Psikososyal risk faktörlerine bağlı hastalıkların %43,6'sı, otel çalışanlarına, %56,4'ü ise restoran çalışanlarına aittir. Araştırmaya katılanların en sık yaşadıkları psikososyal hastalıklar stres/kaygı (%28,2), uyku sorunları (%16,1) ve depresyondur (%15,0).

Katılımcıların %3,6'sı cilt hastalığına sahiptir. Bu kişilerin %51,5'i otel işletmelerinde, %48,5'i ise restoran işletmelerinde çalışmakta olup, egzama ya da alerjisi olanların oranı (%55,3) daha yüksektir. Araştırmaya katılanların %3,1 solunum sistemi hastalıklarından yakınmakta olup, bunların %66,1'i otel, %33,9'u restoran işletmelerinde çalışmaktadır. Çalışanların %54,5'i alerjik öksürük yaşadığını belirtmiştir.

Çalışanların işle ilgili diğer hastalıklarının oranı ise %11,2'dir. Bu hastalıkların %56,4'ü otel çalışanlarına, %43,6'sı ise restoran çalışanlarına aittir. Katılımcıların %60,8'i baş ağrısı, %32,6'sı göz rahatsızlıkları ve %6,6'sı işitme sorunlarına sahiptir. Elde edilen sonuçlar genel

olarak değerlendirildiğinde, restoranlarda çalışanların işle ilgili hastalıkları (%51,9), otel işletmelerinde çalışanlara (%48,1) göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Tablo 5. Katılımcıların İşle İlgili Hastalıklarının Nedenlerine Yönelik Değerlendirmeleri

	OTEL İŞLETMESİ		RESTORAN İŞLETMESİ		TOPLAM	
	f	%	f	%	f	%
Çalışma saatlerinin çok uzun olması	22	19,8	46	24,3	68	22,0
İşyerinin gereken önlemleri alınmaması	6	5,4	29	15,3	35	10,4
Ergonomiye dikkat edilmemesi	5	4,5	18	9,5	23	7,0
İşin kendisi/doğası/yapısı	49	44,1	53	28,1	102	36,1
İşin stresli olması	24	21,7	36	19,1	60	20,4
Sağlık riskleri konusunda bilinçsizlik	5	4,5	7	3,7	12	4,1
Toplam	111	100	189	100	300	100

Tablo 5'te araştırmaya katılanların, işle ilgili hastalıklarının nedenlerine yönelik değerlendirmeleri verilmektedir. Buna göre otel ve restoran işletmelerinde çalışanlar, işle ilgili hastalıkların ortaya çıkmasına neden olan en önemli faktörün işin kendisi olduğunu belirtmişlerdir. Buna göre otel işletmelerinde çalışanların %44,1'i, restoran işletmelerinde çalışanların ise %28,1'i işin yapısından kaynaklanan nedenlerle sağlık sorunu yaşadığını düşünmektedir. Bunu sırasıyla çalışma saatlerinin uzun ve yorucu olması (%22,0) ve işin stresli olması (%20,4) izlemektedir. Belirtilen bu unsurların da işin yapısından kaynaklandığı düşünülürse, iş kazaları ve işle ilgili hastalıkların daha çok (%78,5) işin doğasından kaynaklandığı söylenebilir. İşin kendisi dışındaki unsurlar ise işyerinin gereken önlemleri alınmaması (%10,4), ergonomiye dikkat edilmemesi (%7,0) ve bilinçsizlik (%4,1) olarak sıralanmaktadır.

6. Sonuç ve Öneriler

Çalışanların maruz kaldıkları iş kazası ve işle ilgili hastalıkları belirlemek amacı yapılan bu araştırma, Balıkesir il merkezinde faaliyet gösteren otel ve restoran işletmelerinde gerçekleştirilmiştir. Araştırmadan elde edilen bulgular, otel ve restoran işletmelerinde en sık yaşanan iş kazalarının sırasıyla düşme, kesikler ve alet yaralanmaları olduğunu göstermekte ve iş kazalarının otel işletmelerindeki sıklığının, restoran işletmelerine göre daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durumun otel işletmelerinde birçok farklı işin yapılmasından kaynaklandığı söylenebilir. Özellikle kat hizmetleri, servis, mutfak ve teknik servis bölümlerinde yapılan işlerin yapısı elde edilen bulgularla uyumludur. SGK verileri, restoran işletmelerinde görülen iş kazalarının oranının, otel işletmelerine göre daha yüksek olduğunu göstermektedir. Araştırmadan elde edilen verilerle tezat oluşturan bu durum, araştırmanın yapıldığı bölgede iş kazalarının düşük olmasından kaynaklanabileceği gibi, otel işletmelerinde yaşanan iş kazalarının bildirilmediği ya da kayıt dışı çalışma nedeniyle istatistiklere yansımadağı şeklinde de yorumlanabilir.

Araştırma bulguları iş kazalarının çalışanların dikkatsizliği, alet ya da ekipman sorunları ve başka birinin hatasından kaynaklandığını göstermektedir. Bu sonucun, otel ve restoran işletmelerinde çalışma koşullarının ağır olması, çalışanların iş ve zaman baskısı yaşaması, aşırı iş yükünün çalışanları yıpratmasıyla yakından ilişkili olduğu düşünülmektedir. Araştırmadan elde edilen bulgular, otel ve restoran işletmelerinde çalışanların yarısından fazlasının işle ilgili kas iskelet sistemi hastalıklarından yakındığını ortaya koymaktadır. Ayrıca psikososyal risk faktörlerine bağlı hastalıklar, baş ağrısı ve göz rahatsızlıklarının da oldukça yüksek oranlarda yaşandığı belirlenmiştir. Çalışanların daha çok işin yapısından kaynaklandığını düşündükleri işle ilgili hastalıkların restoran işletmelerindeki oranı otel işletmelerine göre daha yüksektir.

Araştırma bulguları genel olarak değerlendirildiğinde, otel ve restoran çalışanlarının maruz kaldığı iş kazaları ve işle ilgili hastalıkların azımsanmayacak düzeyde olduğu gözlenmiştir. Bu noktada gerek restoran gerekse otel işletmelerinde önleyici tedbirlerin alınması gerektiği açıktır. Her iki işletme açısından alınması gereken önlemlerin başında, nitelikli işgücü istihdamı gelmektedir. Sigortasız ve güvencesiz çalışmanın önüne geçilmesi özellikle iş kazası maliyetlerinin düşürülmesi açısından önem taşımaktadır. Çalışma süreleri, izin ve tatil haklarının İş Kanunu'na göre düzenlenmesi, çalışanların yeme-içme ve dinlenme ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri özel alanların oluşturulması, çalışma ortamının ve donanımının güvenli hale getirilmesi bir yandan çalışanların motivasyonunu arttırırken, diğer taraftan iş kazaları ve işle ilgili hastalıkların azaltılmasına katkı sağlayacaktır.

İş kazaları ve işle ilgili hastalıkların azaltılmasına yönelik yapılması gereken en önemli şey çalışanların eğitilmesidir. Çalışanlara iş sağlığı ve güvenliği konusunda eğitim verilmesi, kullanılan alet ve donanımın iş güvenliği çerçevesinde bakımlarının yapılması, çalışanları uyarıcı yazı ve işaretlerin kullanılması, iş kazası riskinin azalmasını sağlayacaktır. Diğer taraftan çalışanların periyodik sağlık kontrolünden geçirilmesi ve sağlık kayıtlarının düzenli tutulması gerekmektedir. Ayrıca temel hijyen kuralları, bulaşıcı hastalıklar, eldiven, gözlük, maske gibi koruyucu malzemelerin kullanımı konusunda çalışanlar eğitilmelidir. Özellikle kas iskelet sisteminin korunması açısından duruş (postür) ve hareket eğitimleri ile çalışanlar bilinçlendirilmeli ve bedenlerini korumaları sağlanmalıdır. Tüm bunların yapılabilmesi için ise otel ve restoran işletmelerinde iş sağlığı ve güvenliğine ilişkin politikalar oluşturulması, risk değerlendirilmesi yapılması ve alınabilecek önlemler konusunda bir yol haritasının belirlenmesi ve izlenmesi gerekmektedir. Böylece çalışanları kaza ve hastalık şeklinde ortaya çıkan tehlikelerden korumak, zarar verici etkileri asgariye indirmek, fiziksel, ruhsal ve sosyal yönden tam iyilik halini hedefleyip yüksek nitelikte hayat sağlayıp dolayısıyla çalışanların mutlu olmalarını sağlamak mümkün olacaktır.

Son olarak araştırmanın bazı kısıtlarını belirtmek gerekmektedir. Bunlardan biri araştırmanın yalnız şehir otelleri ve kent merkezinde faaliyet gösteren restoranlar üzerinde yapılmış olmasıdır. Özellikle mevsimlik faaliyet gösteren işletmelerde, yüksek sezonda yaşanan yoğunluk ve baskının çalışanların yaşadığı iş kazaları ve işle ilgili hastalıklarını daha fazla etkileyeceği öngörülmektedir. Araştırmanın bir diğer kısıtı, özellikle işle ilgili hastalıklar konusunda katılımcıların beyanının dikkate alınmış olmasıdır. Araştırmada bir hekim tarafından kayıt altına alınan verilerin kullanılmamış olması, araştırma sonuçlarının genellenmesini engellemektedir. Yine de araştırmadan elde edilen sonuçların gelecekteki araştırmalara ön bilgi sağlaması açısından önemli olduğu düşünülmektedir. Gelecekte yapılacak araştırmaların mevsimlik otel işletmelerinde ya da bar, disko, kafeterya vb. diğer yeme içme işletmelerinde yapılması literatüre ve uygulayıcılara daha fazla katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

Bezirgan, M. & Kaya, İ. (2015). “Yeme-İçme ve Eğlence Tesislerinde Çalışan Personelin Kas-İskelet Sistemi Rahatsızlıkları: Uygulamalı Bir Araştırma”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(16): 264-279

Camkurt, M. Z. (2007). “İşyeri Çalışma Sistemi ve İşyeri Fiziksel Faktörlerinin İş Kazaları Üzerindeki Etkisi”, *TÜHİS İş Hukuku ve İktisat Dergisi*, 20(6): 80-106.

Cherono, L. (2012). *Occupational Accidents in Hotels Within Eldoret Town, Kenya: Awareness and Prevention*, <http://irlibrary.ku.ac.ke/bitstream/handle/123456789/3875.pdf> (09.02.2018).

Chyuan, J. Y. A., Du, C. L., Yeh, W. Y. & Li, C. Y. (2004). “Musculoskeletal Disorders in Hotel Restaurant Workers”. *Occupational Medicine*, 54(1): 55-57.

Çalık İ & Demir O. (2015). “İş Sağlığı ve Güvenliği Kapsamında Konaklama ve Yiyecek-İçecek İşyerlerinde Psikososyal Riskler”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(41): 1170-1177.

Çavuş, Ö. H. & Akkuş, G. (2015). “Turizm Sektöründe İş Kazaları ve Meslek Hastalıklarının Analizi”, *Journal of International Social Research*, 8(41): 1194-1202.

Dienstbühl, I., Michaelis, R., Scharmentke, M., Buffet, M., Nele Roskams, et al (2008). *Prevention report on protecting workers in hotels, catering and restaurants*, *European Agency for Safety and Health at Work*, <https://osha.europa.eu/en/tools-andpublications/publications/reports>. (09.01.2018).

Durdu, A. (2006). *İş Sağlığı ve İş Güvenliği Düzenlemeleri ile İlgili İşgörenlerin Tutumlarını Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, İnsan Kaynakları Yönetimi Bilim Dalı.

Erdoğan, H. & Arslan, H. (2013). “Yeni Açılan Bir Otelde Ortaya Çıkan Legionella Salgınının İrdelenmesi”. *Mikrobiyol Bul*, 47(2): 240-249.

Frumin, E., Moriarty, J., Vossen, P., Halpin, J., Orris, P., Krasuse, N. et al (2006). *Workload- Related Musculoskeletal Disorders among Hotel Housekeepers: Employer Records Reveal a Growing National Problem*, <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/summary>. (19.12.2017).

Güzel, A., Okur, A. R. & Caniklioğlu, N. (2012). *Sosyal Güvenlik Hukuku*. İstanbul: Beta Yayıncılık.

Hesselink, J. K., Houtman, I., Berg, R., Bossche, S., Heuvel, F. (2004). *EU Hotel and Restaurant Sector: Work and Employment Conditions*, *European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions*, <http://www.eurofound.europa.eu/sites/default/files/effiles> (09.01.2018).

https://www.cdph.ca.gov/programs/ohsep/Documents/Pool_Chemicals_and_Work-Related_Asthma_Information_for_Employers, *Occupational Health Branch California Department of Public Health*, California Work-related Asthma Prevention Program (07.02.2018).

<https://osha.europa.eu/en/publications/e-facts/efact26>, *Dangerous Substances in HORECA*, *European Agency for Safety and Health at Work*. (02.02.2018).

<http://www.isguvenligi.net/iskollari-ve-is-guvenligi/otel-ve-lokanta-isletmeciligi-sektorunde-is-sagligi-ve-guvenligi.pdf>.

http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/kurumsal/istatistik/sgk_istatistik_yilliklari

http://www.worksafebc.com/publications/reports/focus_reports/assets/pdf/focushotel.pdf *Preventing Injuries to Hotel and Restaurant Workers*, Workers Compensation Board of British Columbia. (09.11.2017).

http://www.isgum.gov.tr/rsm/file/isgdoc/isgip/isgip_saglik_tani_rehberi.pdf. Meslek Hastalıkları ve İşle İlgili Hastalıklar Tanı Rehberi, (04.03.2018).

Kokane, S. & Tiwari, R.R. (2011). Occupational Health Problems of Highway Restaurant Workers of Pune, India. *Toxicology and Industrial Health*, 27: 945-948.

Lee, G., Kim, T. T., Shin, S. H., & Oh, I. K. (2012). “The Managed Heart: The Structural Analysis of The Stressor–Strain Relationship and Customer Orientation Among Emotional Labor Workers in Korean Hotels”. *International Journal of Hospitality Management*, 31(4): 1067-1082.

Liu, L. W., Wang, A. H., Hwang, S. L., Lee, Y. H., & Chen, C. Y. (2011). “Prevalence and Risk Factors of Subjective Musculoskeletal Symptoms Among Cooks in Taiwan”. *Journal of the Chinese Institute of Industrial Engineers*, 28(5): 327-335.

Şahin, H. & Erkal, S. (2010). “Konaklama İşletmelerinde Çalışan Mutfak Personelinin İş Kazası Geçirme Durumlarının ve Kaza Nedenlerinin Belirlenmesi”. *Sağlık ve Toplum Dergisi*, 20(2): 40-48.

Oğur, İ. (2017). *Turizm Sektöründe İş Sağlığı ve Güvenliği Hastalıkları ve Çözüm Yolları*, <https://www.detam.com.tr/turizm-sektorunde-is-sagligi-guvenligi-sorunlari-cozum-yollari>. (18.02.2018).

Ovacıllı, S. (2009). *Ankara’da Beş Yıldızlı Bir Otel Çalışanlarının Sağlık ve Güvenlik Durumunun ve Çalışma Koşullarının Tespiti*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.

Özcan, E. & Kesiktaş, N. (2007). Mesleki Kas İskelet Hastalıklarından Korunma ve Ergonomi. *İş Sağlığı ve Güvenliği Dergisi*, 34(7): 6-9.

Telman, N., Önen, L. & Özgeldi, M. (2015). *Psikolojide İş Sağlığı İş Güvenliği*, (1. Basım), Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Teo, S., Goon, A.,T., Siang, L.,H., Lin G.,S. & Koh, D. (2009). “Occupational Dermatoses in Restaurant, Catering and Fast-Food Outlets in Singapore”. *Society of Occupational Medicine*, 59: 466-471.

Tiwari, R. R. (2015). Situational Analysis of Occupational Health Issues of Restaurant and Dhaba Workers, *Occupational Medicine & Health Affairs*, 3(6): 1-4.

Winkel, J. & Mathiassen, S. E. (1994). Assessment of Physical Work Load in Epidemiologic Studies: Concepts, Issues and Operational Considerations, *Ergonomics*, 37(6): 979-988.

Wilkinson, T. (2008). Musculoskeletal Disorders (MSDs) in the Hotel. *Restaurant and Catering Industry, European Agency for Safety and Health at Work*.

Yıldız, S., Yılmaz, M. & Bakış, A. (2015). Türk İnşaat Sektöründe Güvenlik Kültürü İş Güvenliği İlişkisi, 5. İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Sempozyumu Bildiri Kitapçığı, İzmir.

The Relationship between Marital Adjustment and Women's Health and Problems: A Literature Review

Ayşe DELİKTAŞ DEMİRCİ¹, Kamile KABUKCUOĞLU²

Abstract

The marital adjustment based on the measurement of marriage quality has many positive and negative effects on the psychosocial health of couples. When the literature is examined; It is noteworthy that marital adjustment almost affects women's life stages. In our country, studies mostly examined the marital adjustment in infertile women, menopausal complaints and women with breast cancer. It is important not only to improve women's health but also to improve family health. Marital adjustment should be questioned in all health areas and problems and counseling support should be given.

Keywords: marital adjustment, women's health, pregnancy, sexuality, mental health, life period

JEL Codes: I10, I19

Evlilik Uyumu ile Kadın Sağlığı ve Sorunları Arasındaki İlişki: Bir Literatür Derlemesi

Özet

Evlilik kalitesinin ölçülmesinde temel alınan evlilik uyumunun çiftlerin psikososyal sağlıkları üzerinde olumlu ve olumsuz pek çok etkisi bulunmaktadır. Literatür incelendiğinde; evlilik uyumunun neredeyse kadının tüm yaşam evrelerinde etkisini gösterdiği dikkat çekmektedir. Ülkemizde, çalışmalar daha çok infertil kadınlarda, menapozal yakınmalarda ve meme kanseri olan kadınlarda evlilik uyumu incelenmiştir. Eşler arası uyumun ve evlilik kalitesinin yükseltilmesi, sadece kadın sağlığı değil aynı zamanda aile sağlığının iyileştirilmesi açısından da önemlidir. Kadın sağlığını geliştirme evlilik uyumu tüm sağlık alan ve sorunlarında sorgulanmalı, danışmanlık desteği verilmelidir.

Anahtar Kelimeler: evlilik uyumu, kadın sağlığı, gebelik, cinsellik, ruh sağlığı, yaşam dönemleri

¹ Arş. Gör., Akdeniz Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi, aysedeliktas@akdeniz.edu.tr

² Prof. Dr., Akdeniz Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi, kkamile@akdeniz.edu.tr

1. Giriş

Evlilik, aile kurmayı ve türün devamını sağlayan iki insanın kalıcı bir beraberlik için bir araya gelerek oluşturdukları, birbirine bağlı sistemlerden oluşan evrensel bir kurumdur (Yalçın, 2014). Glenn (1991), evliliği bireylerin mutluluğunu sağlayan ve kişiliklerinin gelişmesinde önemli rol oynayan bir birim olarak tanımlamaktadır. Evlilik uyumu, evlilik araştırmalarında üzerinde çalışılan temel kavramlardan biridir. Evlilik ilişkisiyle ilgili olarak sıklıkla kullanılan mutluluk, başarı, doyum ve uyum kavramlarının anlamıyla ilgili olarak literatürde tam anlamıyla fikir birliğine varılamamıştır. Bununla birlikte evlilik ilişkisini etkileyen, birçok değişkenle ilişkili ve karmaşık bir kavram olan evlilik uyumunun kapsamlı bir şekilde tanımlanarak anlaşılması gerekmektedir (Erbek ve ark., 2005). Ailedeki tüm bireylerin fiziksel ve psikolojik sağlığını etkileyen evlilik uyumu ahenkli ve etkili bir evlilik ilişkisine sahip olmak için gerekliliği kabul edilen bir kavramdır (Ersanlı ve Kalkan, 2008). Birbiriyle iletişim halinde olan, evlilik ve aileyi ilgilendiren konularda fikir birliği yapabilen ve sorunlarını olumlu bir şekilde çözebilen çiftlerin evliliği uyumlu bir evlilik olarak tanımlanabilir (Soylu ve Kağnıcı, 2015). Evlilik uyumu birey, aile ve sosyoekonomik değişkenlerden etkilenmektedir. Evlilik; hamilelik, düşük, küretaj, çocuk sahibi olma, ağır hastalık, hastaneye yatma, ekonomik sıkıntı, mesleki konumda değişim ve yeni bir yerleşim yerine taşınma gibi birçok faktörden olumsuz etkilenebilmektedir (Taşçı ve ark, 2008).

Ülkemizde yapılan çalışmalar, yurtdışında yapılan evlilik uyumunu ölçmeye yarayan ölçeklerin Türk kültürüne uyarlanması ile gerçekleştirilmektedir (Yılmaz, 2001). Eşler arasındaki uyumun ölçümüne ilişkin makalelerde görüş benzerlikleri ve farklılıkları bulunmaktadır. Bazı araştırmacılar, eşler arasındaki uyumu ölçerlerken, eşlerin evlilikleri ile ne hissettikleriyle ilgilenmişler ve eşler arasındaki uyumun belirleyicileri olarak eşlerin evlilik doyumunu ya da mutluluğuna ilişkin bizzat kendilerinden aldıkları bilgileri kullanmıştır. Bazı araştırmacılar ise, eşler arasındaki uyumu, eşlerin ayrı ayrı duyguları olarak değil de, eşler arasındaki ilişkinin bir özelliği olarak değerlendirmiştir (Erbek ve ark., 2005). Son yıllarda evlilik ve eş uyumu üzerine yapılan çalışmalarda artış dikkati çekmektedir. Aile sistem teorisine göre ele alınan kadın; hayatının birçok alanında ailedeki diğer bireylerden etkilenebilir. Bu çalışma; evlilik uyumu ile kadın sağlığı ve sorunları arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla derleme şeklinde planlanmıştır.

2. Evlilik Uyumu ve Kadın Sağlığına Olan Yansımaları

Kadın üzerinde belirgin etkiye sahip olan evlilik uyumunun kadın sağlığına olan etkisini inceleyen çalışma sayısı literatürde kısıtlıdır. Ülkemizde, daha çok infertil kadınlarda (Taşçı, 2008; Tüzer ve ark., 2010; Güleç ve ark., 2011), menapozal yakınmalarda (Çoban ve ark., 2008; Nehir ve ark., 2009; Çelik ve Pasinlioğlu, 2013) ve meme kanseri olan kadınlarda (Akdeniz, 2012; Avcı ve Kumcağız, 2011) evlilik uyumu düzeyleri ve etkilerini inceleyen çalışmalar mevcuttur.

Evlilik ile ilgili yapılan çalışmalar, evlilik ilişkisindeki sorunların kadınların psikolojik sağlığını erkeklere göre daha fazla etkilediğini (Whitton ve Kuryluk, 2012), evliliğe dair sıkıntılarının genel olarak depresyon ile ilişkili olduğunu belirtmektedir (Kim, 2012; Whitton ve Whisman, 2010). Evli kadınlarda evlilik uyumu ve psikolojik belirtileri incelemek amacıyla yapılan bir çalışmada; kadınların evlilik uyumları ve yaşadıkları psikolojik belirtiler arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu, evlilik uyumunun azaldıkça psikolojik belirtilerin arttığı saptanmıştır (Yüksel ve Dağ, 2015).

Evlilik uyumunun düşük oluşu cinsel doyumunda düşük oluşunu beraberinde getirmektedir. Düşük evlilik doyumu cinsel yakınlık için motivasyonu azaltabilmekte, hatta cinsel geri çekilmeyi desteklemekte ve zamanla cinsel isteksizlik, doyumsuzluk ve gerilime yol açabilmektedir (Öztürk & Arkar, 2014). Kadının önemli gelişimsel geçiş dönemlerinden biri olan menapoz döneminde, iyi evlilik uyumunun klimakterik dönemdeki kadınların menopozal yakınmalarını pozitif yönde etkilediği sonucuna varılmıştır (Çoban vd., 2008). Diğer bir gelişimsel geçiş dönemi olan gebeliğin evlilik ilişkisi üzerine etkisi olumlu ya da olumsuz olabilir (Taşkın, 2016). Diğer yandan gebelerin evlilik uyumlarının yüksek olması onların bu süreci daha kolay ve pozitif geçirmelerine de yardımcı olabilir. Kadınların gebeliğe uyumları ve etkileyen faktörleri incelendiği bir çalışmada; eşi ile ilişkisi zayıf olan ve eşinden yeterince destek göremediği düşünülen geniş aileye sahip kadınların gebeliğe uyumlarının düşük düzeyde olduğu saptanmıştır (Demirbaş ve Kadioğlu, 2014). Gebelikte evlilik uyumunu inceleyen başka bir çalışmada ise, gebe kadınların sağlık şikayetleri arttıkça evlilik uyumunun azaldığı bildirilmiştir (Yıldırım ve Korkut, 2015).

Kadının toplumsal bir rolü olarak görülen üreme yeteneğinde sorun yaşaması yani infertiliteye sahip olması, evlilik uyumu ile ilişkilendirilen diğer konulardan biri olarak görülmektedir. Güleç ve diğerleri (2011) tarafından yapılan çalışmada; infertilite grubundaki erkeklerin infertilite grubundaki kadınlarla daha yüksek puanlarda çift uyumuna sahip olduğu, yani kadın sağlığı sorununun evlilik uyumuna yansımaları kadının daha yoğun bir şekilde yaşadığı saptanmıştır. Ayrıca, infertil olan hem kadın hem de erkeklerde fikir birliği, duygusal ifade ve genel evlilik uyumu düzeylerinin infertil olmayan kadın ve erkelere göre daha düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bodur ve diğerleri (2013) tarafından yapılan çalışmanın sonucuna göre infertil çiftlerde evlilik uyumu arttıkça depresyon ve anksiyete düzeyinin düştüğü, aileden algılanan sosyal desteğin evlilik uyumu üzerine olumlu etkisinin olduğu belirlenmiştir. Bu çalışma sonucu ise evlilik uyumunun kadın sağlığına olan etkisini gösteren bir bulgudur. Ülkemizde kadınlarda en sık görülen kanser olan meme kanserine sahip kadınları ele alan bir çalışmada ise meme kanseri olan kadın hastaların evlilik uyumunun arttıkça daha çok etkili, daha az etkisiz baş etme biçimi kullandıkları belirlenmiştir. Araştırmacılar, hemşire değerlendirmelerinde eş uyumu ve baş etme biçimlerinin ele alınmasının, hastanın kanser yaşantısına daha iyi uyum yapmasında yararlı olabileceğini önermişlerdir (Akdeniz, 2012).

3. Sonuç

Bu derlemenin bulguları doğrultusunda, evlilik uyumunun neredeyse kadının tüm yaşam evrelerinde etkisini gösterdiği dikkat çekmektedir. Eşler arası uyumun ve evlilik kalitesinin yükseltilmesi, sadece kadın sağlığı değil aynı zamanda aile sağlığının iyileştirilmesi açısından da önemlidir. Evlilik uyumu, aileyi etkilediği gibi aile dışındaki ilişkileri de etkileyebilmektedir. Bu nedenle, kadın sağlığını geliştirme ve iyileştirmede evlilik uyumu bir araç olarak kullanılmalı, tüm sağlık alan ve sorunlarında sorgulanmalı, danışmanlık desteği verilmelidir. Kadın ve ailesinin tam bir iyilik hali içinde olabilmesi için eş uyumunun öneminin farkında olmak ve bu uyumu etkileyen etmenlerin tanımlanması gerekmektedir. Bu açıdan uyumlu bir evlilik için gerekli olan eşler arası uyum ile ilgili yapılacak çalışmaların oldukça gerekli olduğu düşünülebilir. Ülkemizde evlilik uyumunun gebelik, doğum ve doğum sonrası döneme etkisine yönelik yeterli çalışma bulunmamaktadır. Kültürle birlikte şekillenen evliliğin ve onun kadın üreme sağlığına olan etkisinin ülkemizde yapılan çalışmalar ile ortaya çıkarılması gerekmektedir.

Kaynakça

Akdeniz, E. B. (2012). Meme Kanseri Olan Evli Kadın Hastaların Eşler Arası Uyum ve Baş Etme Biçimleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Journal of Psychiatric Nursing/Psikiyatri Hemşireleri Derneği*, 3(2).

Avcı, I. A., & Kumcagiz, H. (2011). Marital adjustment and loneliness status of women with mastectomy and husbands reactions. *Asian Pac J Cancer Prev*, 12(2), 453-459.

Bodur, N. E., Çoşar, B., & Erdem, M. (2013). İnfertil çiftlerde evlilik uyumunun demografik ve klinik değişkenlerle ilişkisi. *Cukurova Medical Journal (Çukurova Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi)*, 38(1).

Çelik, A. S., & Pasinlioğlu, T. (2013). Determining the association between Turkish women's menopausal symptoms and their marital adjustment. *Turkish Journal of Medical Sciences*, 43(6), 928-938.

Çoban, A., Nehir, S., Demirci, H., Özbaşaran, F., & İnceboz, Ü. (2008). klimakterik dönemdeki evli kadınların eş uyumları ve menopoza ilişkin tutumlarının menopozal yakınmalar üzerine etkisi. *Fırat Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 22(6), 343-349.

Demirbaş, H., & Kadioğlu, H. (2014). Prenatal dönemdeki kadınların gebeliğe uyumu ve ilişkili faktörler. *Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 4(4), 200-206.

Erbek, E., Beştepe, E., Akar, H., Eradamlar, N. ve Alpkan, R. L. (2005). Evlilik uyumu. *Düşünen Adam*, 18(1), 39-47.

Ersanlı, K., Kalkan, M. (2008). Evlilik ilişkilerini geliştirme (Kuram ve uygulama). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Glenn, N. D. (1991). The recent trend in marital success in the United States. *Journal of Marriage and The Family*. C.53, SS. 261-270.

Güleç, G., Hassa, H., Yalçın, E. G., & Yenilmez, Ç. (2011). Tedaviye başvuran infertil çiftlerde, infertilitenin cinsel işlev ve çift uyumuna etkisinin değerlendirilmesi. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 3, 166-76.

Kim, E. (2012). Marital adjustment and depressive symptoms in Korean Americans. *Issues Ment Health Nurs*, 33:370-6.

Öztürk, C. Ş., & Arkar, H. (2014). Evli çiftlerde evlilik uyumu ve cinsel doyum arasındaki ilişkiler. *Literatür ve Sempozyum*. 1(3), 16-24.

Soylu, Y., & Kağnıcı, D. Y. (2015). Evlilik uyumunun empatik eğilim, iletişim ve çatışma çözme stillerine göre yordanması. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 5(43).

Taşçı, E., Bolsoy, N., Kavlak, O., & Yücesoy, F. (2008). Marital adjustment in infertile women. *J Turk Soc Obstet Gynecol*, 5(2), 105-110.

Taşkın, L. (2016). Doğum ve Kadın Sağlığı Hemşireliği. 10. Baskı. Ankara: Sistem Ofset Matbaacılık.

Tüzer, V., Tuncel, A., Göka, S., Bulut, S. D., Yüksel, F. V., Atan, A., & Göka, E. (2010). Marital adjustment and emotional symptoms in infertile couples: gender differences. *Turkish Journal of Medical Sciences*, 40(2), 229-237.

Whitton, S.W., Kuryluk, A.D. (2012). Relationship satisfaction and depressive symptoms in emerging adults: sectional associations and moderating effects of relationship characteristics. *J Fam Psychol*, 26:226-235.

Whitton, S.W., Whisman, M.A. (2010). Relationship satisfaction instability and depression. *J Fam Psychol*, 24:791-794.

Yalçın, H. (2014). Evlilik uyumu ile sosyodemografik özellikler arasındaki ilişki. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 3(1): 250-256.

Yıldırım, E., & Korkut, Y. (2015). Hamilelikte Sağlık Durumunun ve Sağlık Davranışının Yordayıcıları Olarak Evlilik Uyumu ve Bağlanma. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 18(2), 39-48.

Yılmaz, A., (2001). Eşler Arasındaki Uyum: Kuramsal Yaklaşımlar ve Görgül Çalışmalar. *Aile ve Toplum Eğitim Kültür ve Araştırma Dergisi*, 4, 49-59.

Yüksel, Ö., Dağ, İ. (2015). Kadınlarda evlilik uyumu ve psikolojik belirtiler arasındaki ilişki: Stresle baş etme biçimleri ve toplumsal cinsiyet rolü tutumlarının aracı rolleri. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 26(3),181-8.

Factors Affecting in Restaurant Selection of Families with Children

Nuran AKŞİT AŞIK¹

Abstract

The purpose of this study is to identify factors which influence families with children when they select restaurants and also determinate whether there are differences between the characteristics of the families and factors that affect the families with children restaurant selection. The population of the study consists of families who have at least one child under the age of six. The restaurants customers who have at least one child under the age of six in İzmir were selected for accessible population. The research data is collected from 400 participants by face-to-face questionnaire using convenience sampling method. Questionnaires were used for collecting data and 400 person responded to the study. In addition, for data analysis, frequency, percentage, mean, Mann Whitney U test and Kruskal Wallis H test were used. The findings of the research, it was showed that the characteristics of the meals, value for money, the characteristics of the restaurant and the child friendly services were important respectively in the restaurant selections of the families with children. And also it was determined that the factors affecting restaurant choices differ in terms of age, education, occupation, income and preferred restaurant type.

Keywords: Restaurant Selection, Families with Children, The Influence of Children

JEL Codes: L83, D19.

Çocuklu Ailelerin Restoran Seçiminde Etkili Olan Faktörler

Özet

Bu çalışmanın amacı, çocuklu ailelerin restoran seçimlerini etkileyen faktörleri belirlemek ve bu faktörler üzerinde çocukların etkisini incelemek ve çocuklu ailelerin demografik özellikleri ile restoran seçimlerini etkileyen faktörler arasında bir farklılık olup olmadığını ortaya koymaktır. Araştırmanın evrenini altı yaşın altında en az bir çocuk sahibi olan aileler oluşturmaktadır. İzmir’de faaliyet gösteren restoranlardan yararlanan ve en az bir çocuğu olan aileler çalışma evreni olarak belirlenmiştir. Araştırmada verileri, toplam 400 katılımcıdan yüz yüze anket uygulaması ve kolayda örnekleme yöntemiyle toplanmıştır. Veri analizinde frekans, yüzde, ortalama, faktör analizi, Mann Whitney U ve Kruskal Wallis H testlerinden yararlanılmıştır. Araştırma bulguları, çocuklu ailelerin restoran seçimlerinde sırasıyla yemeklerin özellikleri, parasal değer, restoran özellikleri, çocuk dostu hizmet faktörlerinin etkili olduğu göstermektedir. Restoran seçimlerini etkileyen faktörlerin, yaş,

¹ Doç. Dr. Balıkesir Üniversitesi, nuran@balikesir.edu.tr.

eğitim, meslek, gelir, restorana gitme sıklığı ve tercih edilen restoran türü açısından farklılık gösterdiği belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Restoran Seçimi, Çocuklu Aileler, Çocukların Etkisi.

1. Giriş

Son yıllarda, boş zaman, artan gelir düzeyi, değişen yaşam biçimi, yenilik, kolaylık, statü, prestij, sosyalleşme ve evde yemek hazırlamaktan kaçınma gibi nedenlerle pek çok tüketici dışarıda yemek yemeyi tercih etmekte, bu da restoran işletmelerinin sayısının her geçen gün artmasına yol açmaktadır (Dash, 2005: 5). Hızla artan restoran sayısı ve çeşitliliği, restoran işletmeleri açısından yoğun bir rekabet ortamını da beraberinde getirmiştir. Bu durum restoran işletmelerinin, hem müşterilerinin beklenti, ihtiyaç ve isteklerini karşılayabilmek hem de varlıklarını devam ettirmek ve yoğun rekabetin yaşandığı endüstri içerisinde ön plana çıkabilmek için, tüketici tercihlerine daha fazla önem vermelerine neden olmuştur (Albayrak, 2014:190). Ancak tüketicilerin satın alma kararı ve restoran tercihlerinin temelini oluşturan ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için öncelikle, tüketicilerin temel istek ve beklentilerinin bilinmesi gerekmektedir. Bu nedenle restoran işletmeleri açısından, tüketici tercihlerini etkileyen faktörlerin bilinmesi büyük önem taşımaktadır.

Tüketicilerin restoran seçimleri üzerinde bireysel, ekonomik, kültürel ve çevresel pek çok faktör etkili olmaktadır. Restoran seçimini etkileyen bu faktörlerin temel belirleyicisinin ise tüketicinin fizyolojik, psikolojik ve sosyal ihtiyaçları olduğu bilinmektedir (Pettersson ve Fjellström, 2007: 208). Yapılan araştırmalar, tüketicilerin ürün ve hizmete ilişkin seçimlerini etkileyen en önemli faktörlerden birinin aile unsuru olduğunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır (Oluç, 2006: 77). Geçmişte, ailenin en önemli unsurlarından biri olan çocuklarla ilgili karar verme rolünü, evin liderleri olarak ebeveynler üstlenmiştir (Cullen, 2004; Wang vd, 2004). Ancak yaşanan toplumsal değişimin geleneksel aile yapısında yarattığı farklılaşma, ailenin tüketim alışkanlıkları ve satın alma kararlarında çocukları daha etkin bir konuma getirmiş, ailenin yiyecek-içecek, kıyafet, kişisel bakım ve eğlence sektörüne yönelik seçim ve satın alma kararlarında, çocuklar önemli bir belirleyici haline gelmiştir (Clulow, 1993; Kotler ve Armstrong, 2012).

Ekonomik ve sosyal koşullarda yaşanan değişim, kentleşme ve bireylerin eğitim seviyesinin yükselmesi, ailelerin çocukları ile daha iyi diyalog kurmalarını sağlamıştır. Ancak yoğun çalışma ve zaman yetersizliği nedeniyle çocuklarla geçirilen sürenin azalması aileleri farklı arayışlara yönlendirmiştir. Çocukları ile daha fazla vakit geçirmek isteyen aileler, tüketim kararlarında hem kendilerine hem de çocuklarına en yüksek faydayı sağlayacak şekilde karar almaya başlamışlardır (Flury, 2004; Rose vd, 2002). Bu gelişmeler doğrultusunda, satın alma ve karar verme mekanizmasındaki artan etkileri nedeniyle çocuklar, büyük işletmelerin temel hedef pazarlarından biri haline gelmiştir. Modern restoranların çocuk münüleri sunması, büyük alışveriş merkezlerinin ailelerin sürekli gelmelerini sağlamak için çocuk oyun salonları buldurması, modern dünyanın çocuk hayal kahramanlarının her türlü ürünlerinin satılması çocuk pazarının büyüklüğünü ortaya koymaktadır. Bu noktada pazar payını, gelirini ve müşteri memnuniyetini arttırmak isteyen restoran işletmelerinin de çocuklara yönelik hizmet geliştirmeleri zorunlu hale gelmiştir.

Aileler hem kendi başına bir tüketici birimi, hem de tüketim kararlarını etkileyen bir unsur olarak ele alınmaktadır (Odabaşı ve Barış, 2007: 67). Bu nedenle restoranlar için, sayısal olarak daha büyük bir talep hacmi oluşturan çocuklu ailelerin restoran tercihinde etkili olan

faktörlerin bilinmesi gerekmektedir. Ayrıca çocuklu ailelerin hizmet beklentilerinin tespit edilmesi ve buna uygun ürün ve hizmet geliştirilmesinin doğru pazarlama stratejilerinin belirlenmesi ve müşteri değerinin artırılması açısından önemli olduğu düşünülmektedir. Buradan hareketle gerçekleştirilen araştırmanın temel amacı, çocuklu ailelerin restoran seçimine etki eden faktörlerin incelenmesi ve bu faktörlerin sosyo-demografik özelliklere göre farklılık gösterip göstermediğinin belirlenmesidir. Yapılan literatür taramasında, tüketicilerin restoran tercihine etki eden faktörleri inceleyen çok sayıda araştırma yapıldığı gözlenmiştir. Ancak, çocuklu ailelerin restoran seçiminde etkili olan faktörleri belirlemeye yönelik bir araştırmaya rastlanmamıştır. Araştırmanın bu açıdan önemli olduğu düşünülmekte ve elde edilen bulguların literatüre ve restoran işletmecilerine katkı sağlaması beklenmektedir.

2. Literatür Taraması

Tüketicilerin restoran seçim süreci, dışarıda yemek yeme kararı ile başlamaktadır. Dışarıda yeme kararı verildikten sonra sırasıyla yemek seçimi ve restoran seçimi yapılmaktadır (Özdemir, 2010: 226). Tüketicilerin restoran seçimini etkileyen pek çok faktör bulunmaktadır. Yapılan araştırmalarda bu faktörler yemeklerin kaliteli/lezzetli/taze olması, menü/yemek çeşitliliği, fiyat ve parasal değer, atmosfer, konum, servis hızı, marka, temizlik/hijyen, çalışanların davranışları ve ulaşımın kolay olması olarak belirtilmiştir. Restoran seçimini etkileyen bu faktörlere ait yazın taraması Tablo 1’de özetlenmiştir.

Tablo 1. Tüketicilerin Restoran Seçimlerini Etkileyen Faktörlere İlişkin Literatür Özeti

Yemeklerin Kalite, Lezzet ve Tazeliliği	Azanza (2001), Yüksel ve Yüksel (2003), Baek vd. (2006), Goyal ve Singh (2007), Zopiatis (2007), Tayfun ve Kara (2007), Mamalis (2009), Özdemir (2010), Albayrak (2014), Karakaş vd. (2015), Canoğlu ve Ballı (2017).
Menü /Yemek Çeşitliliği	Erik ve Nir (2004). Goyal ve Singh (2007), Zopiatis (2007), Mamalis (2009), Özdemir (2010), Albayrak (2014).
Fiyat ve Parasal Değer	Knutson (2000), Azanza (2001), Baek vd. (2006), Zopiatis (2007), Mamalis (2009), Özdemir (2010), Arıker (2012), Albayrak (2014), Karakaş vd. (2015), Canoğlu ve Ballı (2017).
Atmosfer	Erik ve Nir (2004), Goyal ve Singh (2007), Zopiatis (2007), Özdemir (2010), Albayrak (2014).
Konum	Goyal ve Singh (2007), Zopiatis (2007), Özdemir (2010), Arıker (2012).
Servis Hızı	Knutson (2000), Azanza (2001), Yüksel ve Yüksel (2003), Baek vd. (2006), Goyal ve Singh (2007), Zopiatis (2007), Tayfun ve Kara (2007), Tayfun ve Tokmak (2007), Raab vd. (2009), Karakaş vd. (2015), Cevizkaya, (2015).
Marka	Baek vd. (2006), Zopiatis (2007).
Temizlik/Hijyen ve Gıda Güvenliği	Knutson (2000), Azanza (2001), Baek vd. (2006), Zopiatis (2007), , Albayrak (2014), Karakaş vd. (2015), Canoğlu ve Ballı (2017).
Çalışanların Davranışları	Baek vd. (2006), Zopiatis (2007), Tayfun ve Kara (2007), Albayrak (2014).
Ulaşımın Kolay Olması	Tayfun ve Kara (2007), Tayfun ve Tokmak (2007).

Restoran seçimini etkileyen faktörler, kişiden kişiye farklılık göstermekte, hatta aynı kişinin farklı koşullardaki (restorana gidiş amacı, beraberindeki kişiler, restoran türü) restoran seçim kriterleri değişebilmektedir (Boone ve Kurtz 2005; Upadhyay vd, 2007). Çocuklu ailelere yönelik bir araştırmaya rastlanmamış olmakla birlikte, Miller ve Ginter (1979) tarafından ABD’de, Kara vd. (1996) tarafından ABD ve Kanada’daki fast food işletmelerinde yapılan araştırmalarda, restoranın çocukla gidilebilir olması ve çocuklara hediyeler verilmesinin restoran tercihinin etkilediği belirlenmiştir.

3. Yöntem

Bu çalışma, betimleyici araştırma yöntemlerinden, genel tarama modeli kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

3.1. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Türkiye sınırlarında yaşayan ve altı yaşından daha küçük en az bir çocuk sahibi olan aileler oluşturmaktadır. Yaş grubu olarak altı yaşından daha küçük çocukların seçilmesinin nedeni, bu yaştaki çocukların ailenin gözetim ve ilgisine daha fazla gereksinim duymasıdır. Zaman ve maliyet açısından, araştırma evreninin tamamına ulaşmak mümkün olmadığı için, çalışma evreni alınmasına karar verilmiştir. Türkiye’de 2017 verilerine göre, eşler ve çocuklardan oluşan çekirdek aile nüfusu yaklaşık 35 milyondur (TÜİK, 2017). Ancak restoranda yemek yiyen çocuklu aile sayısı tam olarak bilinemediği için örneklem hesaplama yoluna gidilmiştir. Sınırsız evren büyüklüğü formülüne göre yapılan hesaplamada ($d=\pm,05$; $q=,05$) en az 384 kişiye ulaşılması gerektiği belirlenmiştir (Yazıcıoğlu ve Erdoğan, 2004: 49-50). Ancak eksik ve hatalı doldurma olasılığına karşı önlem almak ve daha fazla kişiye ulaşmak için 400 anket uygulanmasına karar verilmiştir. Veri toplama aracı olarak anket tekniği kullanılmıştır. Çalışma evrenini oluşturan kişiler kolayda örnekleme yöntemi ile seçilmiştir. Araştırmaya katılmayı kabul eden kişilere, yüz yüze görüşme tekniği ile anket uygulanmıştır. Anket uygulaması 7 Nisan-20 Mayıs 2018 tarihleri arasında, altı üniversite öğrencisi tarafından İzmir’de yapılmıştır. Uygulanan 400 anketin tamamı değerlendirmeye alınmıştır.

3.2. Veri Toplama Aracı

Araştırmada kullanılan anket formu iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, katılımcıların sosyo-demografik özelliklerini belirlemeye yönelik 8 soru bulunmaktadır. İkinci bölümde ise çocuklu ailelerin restoran tercihlerini etkileyen faktörleri belirlemek amacıyla oluşturulan ve 28 maddeden oluşan ölçek yer almaktadır. Ölçeğin oluşturulmasında daha önce Koçbek (2005), Harrington vd, (2011), Arıker, (2012), Alonso vd. (2013) ve Albayrak, (2014) tarafından yapılan çalışmalardan yararlanılmıştır. Çocuk dostu hizmetlere ilişkin maddelerin bir kısmı ise araştırmacı tarafından eklenmiştir. Bu amaçla öncelikle çocuklu ailelerle görüşmeler yapılmış ve internet üzerinden restoranların çocuklu ailelere verdikleri hizmetler incelenmiştir. Daha sonra elde edilen bilgiler madde haline getirilerek anket formuna eklenmiştir. Ölçek 5’li Likert tipi derecelendirme kullanılarak düzenlenmiş olup, 1= Hiç Önemli Değil, 5= Çok Önemli aralığında puanlanmıştır. Anket formunda yer alan soruların basit, açık ve anlaşılır olduğu düşünüldüğünden pilot uygulama yapılmamıştır.

3.3. Verilerin Analizi

Araştırmadan elde edilen veriler SPSS 22.0 programında çözümlenmiştir. Verilerin çözümlenmesinde frekans, yüzde, aritmetik ortalama ve standart sapma gibi betimleyici istatistikler kullanılmıştır. Ayrıca verilere açıklayıcı faktör analizi uygulanmış ve Chronbach Alpha değerleri hesaplanmıştır. Elde edilen verilerin demografik değişkenlere göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek için, öncelikle normallik sınaması yapılmış, bu amaçla verilere Kolmogorov Smirnov ve Shapiro Wilk testleri uygulanmıştır. Elde edilen sonuçlar verilerin normal dağılım göstermediğini ($p < ,05$) ortaya koyduğu için, verilerin analizinde parametrik olmayan testlerden Mann-Whitney U testi ve Kruskal Wallis testleri kullanılmıştır. Tüm analizler için anlamlılık düzeyi $p < ,05$ olarak kabul edilmiştir.

4. Bulgular

4.1. Geçerlilik ve Güvenilirlik Analizleri

Araştırmadan elde edilen veri setinin analizine geçmeden önce, ölçeğe faktör analizi uygulanmıştır. Bunun için öncelikle örneklem büyüklüğünün analiz için yeterliliğini belirleyen KMO değeri hesaplanmış ve %80,4 olarak bulunmuştur. Ayrıca verilerin faktör analizine uygunluğunu gösteren Bartlett küresellik testi değeri $X^2=3820,32$ ve $p < ,01$ olarak hesaplanmıştır. Elde edilen her iki sonuç da verilerin faktör analizine uygun olduğunu göstermektedir.

Tablo 2. Değişkenlere Ait Ortalama, Standart Sapma ve Faktör Analizi Bulguları

BOYUTLAR	A. O.	S. S.	FAKTÖR YÜKLERİ	AÇIKLANAN VARYANS
Yemeklerin Özellikleri	4,22	,380		27,49
Yemeklerin doyurucu olması	4,02	,851	,707	
Çocuk menüsünün çeşitliliği	4,02	,679	,652	
Yemeklerin sağlıklı olması	4,54	,858	,718	
Yemeklerin taze olması	4,43	,864	,580	
Yemeklerin lezzetli olması	4,12	,940	,646	
Restoranın Özellikleri	3,53	,389		14,88
Güvenilir olması	4,00	,639	,495	
Tanınmış (marka) olması	3,75	1,180	,619	
Dekorasyon ve Ambiyansı	3,37	1,116	,640	
Temiz ve hijyenik olması	3,71	1,233	,642	
Servisin hızlı olması	3,51	,937	,690	
Alkol olmaması	3,26	1,217	,589	
Ulaşımın kolay olması	3,44	1,120	,720	

Otopark olması	3,68	,965	,422		
Oturma gruplarının rahat ve geniş olması	3,50	1,185	,532		
Çalışanların düzgün görünümlü ve bilgili olması	3,32	1,348	,625		
Ortamda sigara içilmemesi	3,37	1,122	,601		
Çocuk Dostu Hizmetler	3,50	,494			
Emzirme ve alt değiştirme odası olması	3,11	1,200	,574	11,74	
Oyun odasındaki oyuncakların hijyenik olması	3,54	1,209	,661		
Yeşil alan/ bahçe bulunması	3,72	1,346	,618		
Tuvaletlerin çocuklara uygun olması	3,45	1,214	,683		
Çocuklara özel yemek takımlarının olması	3,38	1,201	,571		
Oyun ablasının olması	3,02	1,202	,416		
Zemin ve dekorasyonun güvenli olması	3,58	1,238	,681		
Çocuklar için oyun odasının olması	3,98	,979	,478		
Mama Sandalyesi /Çocuk masası vb. olması	3,43	1,133	,558		
Çocuklara hediye verilmesi	3,82	1,244	,569		
Parasal Değer	3,63	,722			
Fiyatın makul olması	3,77	1,379	,645		7,05
Ödenen paraya değmesi	3,63	,735	,772		
Fiyatlarda çocuk indirimi olması	3,50	1,265	,508		
KMO Değeri: ,804	Açıklanan Toplam Varyans: 61,157				
Bartlett's Test of Sphericity: 3820,32	Chronbach Alpha: ,826				

Yapılan analizde faktör yüklerinin hesaplanmasında temel bileşenler tahmin yöntemi ve varimax döndürme yöntemi uygulanmıştır. Ölçeğin boyutlarını belirlemek amacıyla yapılan açıklayıcı faktör analizi sonuçları Tablo 2’de görülmektedir. Buna göre ölçek özdeğeri 1’den büyük ve toplam varyansın %61,16’sını açıklayan dört boyutlu bir yapı oluşturmuştur. Söz konusu boyutlar içeriklerine göre “Yemeklerin Özellikleri”, “Restoranın Özellikleri”, “Çocuk Dostu Hizmetler” ve “Parasal Değer” olarak adlandırılmıştır. Toplam varyansın %27,48’ini yemeklerin özellikleri, %14,88’ini restoranın özellikleri, %11,74’ünü çocuk dostu hizmetler ve %7,05’ini ise parasal değer boyutu açıklamaktadır. Ayrıca yapılan güvenilirlik analizinde, ,826 olarak hesaplanan Cronbach’s Alfa katsayısı ölçeğin iç tutarlılığının kabul edilebilir düzeyin üzerinde olduğunu göstermektedir (Kalaycı, 2014: 405).

Çocuklu ailelerin restoran seçimlerini etkileyen faktörlerin ortalaması yemeklerin özellikleri ($\bar{x}=4,22$), parasal değer ($\bar{x}=3,63$), restoranın özellikleri ($\bar{x}=3,53$) ve çocuk dostu

hizmetler ($\bar{x}=3,50$) olarak sıralanmaktadır. Çocuklu ailelerin restoran seçimlerini birinci dereceden etkileyen yemeklerin özellikleri boyutunda, yemeklerin sağlıklı ($\bar{x}=4,54$) ve taze olması ($\bar{x}=4,43$) ortalaması en yüksek faktörlerdir. Restoran özellikleri açısından, restoranın güvenilir ($\bar{x}=4,00$) ve tanınmış olması ($\bar{x}=3,75$) çocuklu müşterilerin restoran seçimini en çok etkileyen özelliklerdir. Çocuklu ailelerin restoran seçimlerini üçüncü dereceden açıklayan çocuk dostu hizmetler boyutunda en yüksek ortalama, oyun odası bulunması ($\bar{x}=3,98$) maddesine ait olup, bunu çocuklara hediye verilmesi ($\bar{x}=3,82$) ve yeşil alan/bahçe bulunması ($\bar{x}=3,72$) izlemektedir. Çocuklu ailelerin restoran seçimlerini dördüncü dereceden açıklayan parasal değer boyutunda en yüksek ortalama fiyatın makul olması ($\bar{x}=3,77$) ve ödenen paraya değmesi ($\bar{x}=3,63$) seçeneklerine aittir.

Tablo 3. Katılımcıların Sosyo-Demografik Özelliklerine Göre Dağılımı (n=400)

DEĞİŞKENLER	f	%	DEĞİŞKENLER	f	%
Cinsiyet			Eğitim		
Kadın	273	68,3	İlköğretim	62	15,5
Erkek	127	31,8	Ortaöğretim	187	46,8
Yaş			Üniversite	143	35,8
18-25 Yaş	66	16,5	Lisansüstü	8	2,0
26-35 Yaş	213	53,3	Gelir (Aylık)		
36-45 Yaş	82	20,5	0- 2000 TL	52	13,0
46 Yaş ve üzeri	39	9,8	2001-4000 TL	171	42,8
Meslek/Mesguliyet			4001-6000 TL	147	36,8
Serbest Meslek	43	10,8	6001 TL ve üzeri	30	7,5
Kamu Çalışanı	95	23,8	Çocuk Sayısı		
Ev Hanımı	81	20,3	1 Çocuk	128	32,0
Özel Sektör Çalışanı	153	38,3	2 Çocuk	174	43,5
Diğer	28	7,0	3 Çocuk	72	18,0
Restorana Gitme Sıklığı			4 Çocuk ve üzeri	26	6,5
Ayda 1 Kez	159	39,8	Tercih Edilen Restoran Türü		
Ayda 2-3 Kez	114	28,5	Yerel Restoran	107	26,8
Ayda 4-5 Kez	76	19,0	Fast Food	256	64,0
Ayda 6 kez ve üzeri	51	12,8	Lüks Restoran	37	9,3
Toplam	400	100	Toplam	400	100

4.2. Demografik Bulgular

Araştırmaya katılanların demografik ve diğer özelliklerine ait frekans ve yüzde dağılımları Tablo 3'te verilmektedir.

Tablo 3'e göre katılımcıların %68,3'ü kadın, %31,7'si erkek olup, %53,3'ü 26-35 yaş arası, %20,5'i 36-45 yaş arası, %16,5'i 18-25 yaş arası, %9,8'i 46 yaşından daha büyüktür. Katılımcıların %46,8'i ortaöğretim, %35,8'i üniversite, %15,5'i ilköğretim ve %2'si lisansüstü eğitimi almıştır. Araştırmaya katılanların %38,3'ü özel sektör çalışanı, %23,8'i kamu çalışanı, %20,3'ü ev hanımı, %10,8'i serbest meslek sahibi, %7'i diğer meslek gruplarında (Bilgisayar yazılımı, e-ticaret) çalışanlardan oluşmaktadır. Gelir düzeyine göre dağılım incelendiğinde, %42,8'inin 2001-4000 TL arası, %36,8'inin 4001-6000 TL arası, %13'ünün 0-2000 TL arası, %7,5'isini 6001 TL ve üzeri aylık gelire sahip olduğu görülmektedir. Katılımcıların %39,8'inin ayda bir kez, %28,5'inin ayda 2-3 kez, %12,8'inin ayda 6 kez ve üzeri ve %19'unun ayda 4-5 kez restoranda yemek yedikleri ve %43,5'inin iki çocuk, %32'sinin bir çocuk, %18'inin üç çocuk, %6,5'inin 4 ve daha fazla çocuğa sahip olduğu belirlenmiştir. Son olarak katılımcıların en çok tercih ettikleri restoran türleri fast food (%64), yerel restoranlar (%26,8) ve lüks restoranlar (%9,3) olarak sıralanmaktadır.

4.3. Mann Whitney U ve Kruskal Wallis Testi Bulguları

Araştırmaya katılan çocuklu ailelerin restoran tercihlerinde etkili olan boyutlar arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan Mann Whitney U ve Kruskal Wallis testi bulguları Tablo 4'te verilmektedir. Buna göre katılımcıların cinsiyeti ve çocuk sayısı ile restoran tercihine etki eden faktörler arasındaki farkın anlamlı olmadığı belirlenmiştir.

Tablo 4. Çocuklu Ailelerin Restoran Tercihlerine Etki Eden Faktörlerin Katılımcıların Demografik Özelliklerine Göre Farklılık Gösterip Göstermediğini Belirlemeye Yönelik Mann Whitney U ve Kruskal Wallis Testi Bulguları

		YEMEKLERİN ÖZELLİKLERİ	RESTORANIN ÖZELLİKLERİ	ÇOCUK DOSTU HİZMETLER	PARASAL DEĞER
Cinsiyet (Mann Whitney U Testi)	Z Sig. (2 uçlu)	-,900 ,368	-,828 ,408	-,835 ,404	-,376 ,579
Yaş	Ki-Kare Sig.	4,985 ,173	24,419 ,000*	38,42 ,000*	20,997 ,000*
Eğitim	Ki-Kare Sig.	1,169 ,760	17,214 ,001*	20,791 ,000*	10,279 ,016*
Meslek/ Meşguliyet	Ki-Kare Sig.	,912 ,923	18,215 ,001*	28,513 ,000*	13,584 ,009*
Ortalama Gelir (Aylık)	Ki-Kare Sig.	3,149 ,369	16,213 ,001*	14,733 ,002*	1,844 ,605
Çocuk Sayısı	Ki-Kare Sig.	2,972 ,396	,490 ,921	4,599 ,204	6,856 ,077
Restorana Gitme Sıklığı (Aylık)	Ki-Kare Sig.	16,347 ,001*	1,466 ,690	37,596 ,000*	1,045 ,790
Tercih Edilen Restoran Türü	Ki-Kare Sig.	25,230 ,000*	2,820 ,244	11,306 ,004*	3,124 ,210

* p< ,05

Yapılan analizlerde, restoran özellikleri, çocuk dostu hizmetler ve parasal değer boyutları, yaş gruplarına göre anlamlı bir farklılık göstermektedir. Restoran özellikleri

açısından 36-45 yaş grubunda yer alan katılımcılar ile 26-35 yaş aralığındaki katılımcılar arasındaki fark anlamlı olup, 26-35 yaş grubunda yer alanların sıra ortalaması diğer gruba göre daha yüksektir. Çocuk dostu hizmetler açısından 36-45 ve 46 yaş ve üzeri yaş grubunda yer alan katılımcılar ile 26-35 ve 18-25 yaş aralığındaki katılımcılar arasındaki fark anlamlı olup, 18-25 ve 26-35 yaş grubunda yer alanların sıra ortalamaları daha yüksektir. Parasal değer açısından ise farkın kaynağını 36-45 yaş aralığında olanlar ile 26-35 yaş grubunda olanlar oluşturmaktadır. Sıra ortalaması en yüksek olan grup 26-35 yaş aralığında bulunmaktadır.

Katılımcıların eğitim durumuna göre, restoran özellikleri, çocuk dostu hizmetler ve parasal değer boyutları anlamlı bir farklılık göstermektedir. Restoran özelliklerine göre farkın kaynağı ilköğretim mezunları ile üniversite mezunlarından kaynaklanmakta olup, üniversite mezunlarının sıra ortalaması daha yüksektir. Çocuk dostu hizmetler açısından farkın kaynağı ilköğretim, ortaöğretim ve üniversite mezunlarından kaynaklanmakta olup, ortaöğretim ve üniversite mezunlarının sıra ortalaması ilköğretim mezunlarından daha yüksektir. Parasal değer açısından ise farkın kaynağını, ilköğretim ve üniversite mezunları oluşturmaktadır olup, ilköğretim mezunlarının sıra ortalaması daha yüksektir.

Araştırmaya katılanların meslek gruplarına göre, restoran özellikleri, çocuk dostu hizmetler ve parasal değer açısından anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir. Restoran özellikleri ve çocuk dostu hizmetler açısından anlamlı fark ev hanımları ile özel sektör çalışanlarından kaynaklanmakta olup, her iki faktör açısından da özel sektör çalışanlarının sıra ortalaması daha yüksektir. Parasal değer açısından ise serbest meslek mensupları ve kamu çalışanları arasındaki fark anlamlıdır. Buna göre kamu çalışanlarının sıra ortalaması serbest meslek mensuplarına göre daha yüksektir.

Katılımcıların gelir durumlarına göre yapılan değerlendirmede, restoran özellikleri açısından aylık 2001-4000 lira geliri olanlarla 4001-6000 TL geliri olanlar arasındaki farkın anlamlı olduğu ve aylık geliri 4001-6000 lira arasında olanların sıra ortalamasının daha yüksek olduğu gözlenmiştir. Çocuk dostu hizmetler açısından ise aylık 2001-4000 lira geliri olanlarla 4001-6000 TL geliri olanlar arasındaki farkın anlamlı olduğu ve aylık geliri 4001-6000 lira arasında olanların sıra ortalamasının daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Katılımcıların restorana gitme sıklığına göre, yemeklerin özellikleri boyutu anlamlı bir farklılık göstermektedir. Yemeklerin özelliği açısından ayda bir kez restorana gidenler ile ayda 4-5 kez gidenler arasında farkın anlamlı olduğu ve ayda 4-5 kez gidenlerin sıra ortalamalarının daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Çocuk dostu hizmetler açısından ise ayda bir kez restorana gidenler ile ayda altı defa ya da daha fazla gidenler arasındaki farkın anlamlı olduğu görülmüş, ayda altı kez ya da daha fazla restorana gidenlerin sıra ortalamasının ayda bir kez gidenlere göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Restoran tercihinin etki eden faktörlerin tercih edilen restoran türüne göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan analiz sonucunda ise yemeklerin özellikleri açısından farkın anlamlı olduğu belirlenmiştir. Yemeklerin özellikleri açısından yerel restoranlar ve fast food restoranlar ile lüks restoranları tercih edenler arasındaki fark anlamlıdır. Elde edilen sonuçlar yerel ve fast food restoranlarının sıra ortalamalarının, lüks restoranları tercih edenlere göre daha yüksek olduğunu göstermektedir. Katılımcıların tercih ettikleri restoran türüne göre çocuk dostu hizmetler açısından da farkın anlamlı olduğu belirlenmiştir. Buna göre, lüks restoranları tercih edenlerin sıra ortalamaları, yerel restoranlar ve fast food restoranları tercih edenlere göre daha yüksektir.

5. Sonuç ve Öneriler

Çocuklu ailelerin restoran seçimlerini etkileyen faktörler ve bu faktörlerin müşterilerin özelliklerine göre farklılık gösterip göstermediğini ortaya koymak amacıyla yapılan araştırma, altı yaşından küçük en az bir çocuğa sahip olan 400 katılımcı ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmaya katılan kadınlar, gençler, ortaöğretim mezunları, özel sektörde çalışanlar, düşük gelir grubunda bulunanlar, iki çocuk sahibi olanlar, ayda bir kez restorana gidenler ve fast food restoranları tercih edenler oransal olarak diğer gruplardan daha fazladır.

Araştırmadan elde edilen bulgular, çocuklu ailelerin restoran tercihleri üzerinde etkili olan faktörlerin sırasıyla yemeklerin özellikleri, restoranın özellikleri, çocuk dostu hizmetler ve parasal değer olduğunu ortaya koymaktadır. Çocuklu ailelerin restoran seçiminde en çok önem verdikleri unsurlar; yemeklerin sağlıklı ve taze olması, restoranın güvenilir ve tanınmış olması, temizlik ve hijyene önem verilmesi ve fiyatın makul olmasıdır. Ayrıca restoranda oyun odasının bulunması, çocuklara özel hediyeler verilmesi ve yeşil alan ya da bahçenin olması çocuklu ailelerin restoran tercihini en çok etkileyen faktörler arasında yer almaktadır. Söz konusu bulgular, çocuklu ailelerin restoran seçiminde sağlık, güvenilirlik, hijyen, çocukların zaman geçirebilecekleri alanların olması ve rahatlık unsurlarını ön planda tuttıklarını göstermektedir.

Araştırma bulguları, çocuklu ailelerin restoran tercihine etki eden faktörlerin yaş, eğitim, meslek, gelir, restorana gitme sıklığı ve tercih edilen restoran türüne göre farklılık gösterdiğini ortaya koymaktadır. Restoranın özellikleri ve çocuk dostu hizmetler açısından sıra ortalaması en yüksek gruplar 26-35 yaş grubunda olanlar, üniversite mezunları, özel sektör çalışanları, aylık ortalama 4001-6000 geliri olanlardır. Yemeklerin özellikleri açısından ayda 4-5 kez restorana gidenler ile fast food ve yerel restoranları tercih edenlerin sıra ortalamaları diğer gruplara göre daha yüksektir. Ayrıca 26-35 yaş aralığında olanlar, ilköğretim mezunları ve kamu hizmetinde çalışanların parasal değer boyutu açısından sıra ortalamalarının diğer gruplara göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Araştırmadan elde edilen bulgular, çocuklu ailelerin restoran seçiminde, çocuklarına yönelik ihtiyaç ve beklentilerinin etkili olduğunu ve çocuk dostu hizmetlere karşı olumlu bir bakış açısı sergilediklerini göstermektedir. Özellikle genç, gelir düzeyi yüksek, sık sık restoranda yemek yiyen ve lüks restoranları tercih edenlerin, çocuk dostu hizmetleri satın almaya hazır oldukları söylenebilir. Bu sonuçlar doğrultusunda, hedef pazarı çocuklu aileler olan restoranların, menülerine çocuklara uygun yiyecek ve içecekler eklemesi, sağlıklı/organik gıdalara ağırlık vermesi, çocuklara özel masa, sandalye/mama sandalyesi ve yemek takımları bulundurma önerilebilir. Ayrıca ebeveynlerin yemekte rahat etmeleri için oyun odaları ya da oyun parkları dizayn edilmesi, çocuk boyu lavabo ve tuvalet bulundurulması, bebekler için alt değiştirme/emzirme odası, uyku için puseti ya da bebek karyolası sunulması, hatta çok düşük ücretlerle oyun ablası ya da bebek bakım hizmeti verilmesi müşteri memnuniyetini arttıracaktır.

Bu araştırmanın yalnız İzmir'de yer alan restoranlarla ve altı yaşından daha küçük çocuk sahibi olan ailelerle sınırlandırılmış olması nedeniyle elde edilen sonuçların genelleştirilmesi mümkün değildir. Bununla birlikte elde edilen sonuçların literatüre katkı sağlayacağı düşünülmekte, restoran işletmecileri ve pazarlamacılar açısından ön bilgi oluşturacağı öngörülmektedir. Daha sonra yapılacak araştırmalarda nitel araştırma yöntemlerinin kullanılması ve farklı yaş grupları için tekrarlanması, çocuklu ailelerin restoran tercihlerine etki eden faktörler hakkında daha detaylı bilgi edinilmesini sağlayacaktır.

Kaynakça

Albayrak, A. (2014). Müşterilerin Restoran Seçimlerini Etkileyen Faktörler: İstanbul Örneği. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 25(2): 190-201.

Alonso, D. A., O'Neill, M., Liu, Y. & O'Shea, M. (2013). "Factors Driving Consumer Restaurant Choice: An Exploratory Study from the Southeastern United States", *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 22 (5): 547-567.

Arker, Ç. (2012). Tüketicilerin Restoran Seçiminde Kullandıkları Seçim Kriterleri ile Demografik Özellikleri Arasındaki İlişki, *Öneri Dergisi*, 10 (38): 11-32.

Azanza, P. V. (2001). "Food Consumption and Buying Patterns of Students from A Philippine University Fast-food Mall", *International Journal of Food Sciences and Nutrition*, 52(6): 515-520.

Baek, S. H., Ham, S. & Yang Il-Sun, (2006). "A Cross-Cultural Comparison of Fast Food Restaurant Selection Criteria Between Korean and Filipino College Students", *International Journal of Hospitality Management*, 25(4): 683-698.

Boone, L. E. & Kurtz, D. L. (2005). *Contemporary Marketing*. USA: Thomson Corporation.

Canoğlu, M. & Ballı, E. (2017). "Tüketicilerin Kebap Restoranı Tercihlerini Etkileyen Faktörler Adana Örneği", *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 10(1): 30-43.

Cevizkaya, G. (2015). *Tüketicilerin Etnik Restoran İşletmelerini Tercih Nedenleri: İstanbul'da Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Anabilim Dalı.

Cullen, F. (2004). "Factors Influencing Restaurant Selection in Dublin". *Journal of Foodservice Business Research*, 7 (2): 53-8.

Dash, K. (2005). "McDonald's in India". Case Prepared for Thunderbird, The Garvin School of International Management. <https://s3.amazonaws.com/academia.edu/documents>.

Erik, C. & Nir, A. (2004). "Food in Tourism: Attraction and Impediment", *Annals of Tourism Research*, 31 (4): 755-778.

Flurry, A. L. (2007). "Children's Influence in Family Decision-Making: Examining the Impact of the Changing American Family", *Journal of Business Research*, 60: 322-330.

Goyal, A. & Singh, N. P. (2007). "Consumer Perception About Fast Food in India: An Exploratory Study", *British Food Journal*, 109(2):182-195.

Harrington, R. J., Ottenbacher, M. C. & Kendall, K. W. (2011). "Fine-Dining Restaurant Selection: Direct and Moderating Effects of Customer Attributes", *Journal of Food Service Business Research*, 14 (3): 272-289.

Kalaycı, Ş. (2014). *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*, Ankara: Asil Yayın Dağıtım.

Kara, A., Kaynak, E. & Küçükemiroğlu, O. (1996). "Positioning of Fast-Food Outlets in Two Regions of North America: A Comparative Study Using Correspondence Analysis", *Journal of Professional Services Marketing*, 14(2): 99-119.

Karakaş, Y. E., Çiçek, B. İ. & Aysen, E. (2015). "Yerel ve Uluslararası Markalı Yiyecek İçecek İşletmelerinin Tercih Edilme Nedenlerini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma", 16. Ulusal Turizm Kongresi, Çanakkale: 1268-1284.

Knutson, B. J. (2000). "College Students and Fast-Food: How Students Perceive Restaurant Brands", *Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly*, 41(3): 68-74.

Koçbek, A. D. (2005). *Yiyecek İçecek Sektöründe Hizmet Kalitesi ve Müşteri Memnuniyeti: Etnik Restoranlara Yönelik Bir Araştırma*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kotler, P. & Armstrong, G. (2012). *Principles of Marketing*. New York: Pearson Prentice Hall.

Miller, K. E. & Ginter, J. L. (1979). "An Investigation of Situational Variation in Brand Choice Behavior and Attitude", *American Marketing Association*, 16(1): 111-123.

Mamalis, S. (2009). "Critical Success Factors of The Food Service Industry", *Journal of International Food and Agribusiness Marketing*, 21(2-3):191-206.

Namkung, Y. & Jang, S. (2007). "Does Food Quality Really Matter in Restaurants? Its Impact on Customer Satisfaction and Behavioral Intentions. *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 31(3), 387-409.

Odabaşı, Y. & Gülfidan, B. (2007). *Tüketici Davranışı*. İstanbul: Mediacat Kitapları.

Oluç, M. (2006). *Temel Pazarlama Kavramları*, İstanbul: Beta Yayınları.

Özdemir, B. (2010). Dışarıda Yemek Yeme Olgusu: Kuramsal Bir Model Önerisi. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 21 (2): 218-232.

Pettersson, A. & Fjellström, C. (2007). "Restaurants as Friends of the Family: Functions of Restaurant Visits in Everyday Life". *Journal of Foodservice*, 18(6): 207-217.

Raab, C., Mayer, K. & Shoemaker, S. (2009). "Price-Sensitivity Measurement: A Tool for Restaurant Menu Pricing", *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 33 (1): 93-105.

Rose, G., Boush, D. & Shoham, A. (2002). "Family Communication and Children's Purchasing Influence: A Cross-National Examination", *Journal of Business Research*, 55: 867-873.

Tayfun, A. & Kara, D. (2007). "Turizm İşletme Belgeli Restoranlardan Hizmet Alan Müşterilerin Memnuniyet Düzeyleri Üzerine Bir Araştırma" *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(21): 273-292

Tayfun, A. & Tokmak, C. (2007). "Tüketicilerin Türk Usulü Fast Food İşletmelerini Tercih Etme Sebepleri Üzerine Bir Araştırma", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 6(26):169-183.

Turan, İ. (2012). *Temel İstatistik, Güvenilirlik Analizi*, <https://temelistatistik.files.wordpress.com/2013/06/spss-43.pdf>, Son Görüntüleme Tarihi: 13.09.2018.

TÜİK (2017). *Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) sonuçları*.

Upadhyay, Y., Singh, S. K. & Thomas, G. (2007). "Do People Differ in Their Preferences Regarding Restaurants? An Exploratory Study", *The Journal of Business Perspective*, 11 (2): 7-22.

Yazıcıoğlu, Y. & Erdoğan, S. (2004). *SPSS Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Detay Yayıncılık.

Yüksel, A. & Yüksel, F. (2003). "Measurement of Tourist Satisfaction with Restaurant Services: A Segment-Based Approach", *Journal of Vacation Marketing*, 9(1): 52-68.

Zopiatis, A. & Pribic, J. (2007). "College Students' Dining Expectations in Cyprus", *British Food Journal*, 109(10): 765-776.

Лечение Сосудистых Осложнений Во Время Беременности При Сахарном Диабете

**Юлчибаева Висола Лутфуллаевна¹, Асранкулова Дилором Бахтияровна²,
Рахимова Гулнора Фозиловна³**

Резюме

С целью оценки эффективности сосудистых осложнений у беременных с сахарным диабетом применен курантил у 15 больных с сахарным диабетом во II и III триместрах беременности, т.е., в сроках, когда наблюдаются наибольшее прогрессирование микроангиопатий и присоединение гестационной гипертензии. После курса терапии курантилом у беременных с СД наблюдалось заметное улучшение основных параметров тромбоцитарного звена системы гемостаза.

Ключевые слова: беременность, сахарный диабет, сосудистые осложнения

Коды JEL: I10

Treatment of Vascular Complications During Pregnancy in Diabetes Mellitus

Summary

In order to assess the effectiveness of vascular complications in pregnant women with diabetes, curantil was used in 15 patients with diabetes in the II and III trimesters of pregnancy, i.e., when the greatest progression of microangiopathies and the addition of gestational hypertension are observed. After a course of treatment with chimes in pregnant women with diabetes, a noticeable improvement in the main parameters of the platelet hemostasis system was observed.

Keywords: Pregnancy, a Diabetes, Vascular Complications

JEL Codes: I10

¹ студент 5 курса Андижанского государственного медицинского института

² доктор медицинских наук, доцент, Андижанского государственного медицинского института

³ Директор Андижанского перинатального центра

Лечение Сосудистых Осложнений Во Время Беременности При Сахарном Диабете

Введение

Сахарный диабет — заболевание, характеризующееся недостаточностью в организме инсулина (гормона поджелудочной железы, отвечающего за обмен глюкозы), когда поджелудочная железа вырабатывает малое количество этого гормона. До того как инсулин стали применять в качестве лекарства, роды у женщин, больных сахарным диабетом, были редкостью. Беременность наступала только у 5% женщин и угрожала их жизни, внутриутробная смертность плода достигала 60%. Лечение инсулином позволило подавляющему большинству женщин, больных диабетом, иметь детей. Хотя внутриутробная смертность плода возможна и при рациональной тактике лечения и ведения беременности, вероятность ее может быть значительно уменьшена. Поэтому для женщины, больной диабетом, очень важно готовиться к беременности под наблюдением врача-эндокринолога и продолжать наблюдение на протяжении всей беременности.

Основной принцип лечения сахарного диабета во время беременности — стремление к полной компенсации заболевания путем адекватной инсулинотерапии в сочетании с рациональным питанием.

Диета беременных, больных сахарным диабетом, обязательно согласовывается с врачом-эндокринологом. Она содержит уменьшенное количество углеводов (200-250 г), жиров (60-70 г) и нормальное или даже увеличенное количество белков (1-2 г на 1 кг массы тела); энергетическая ценность — 2000-2200 ккал. При ожирении требуется субкалорийная диета: 1600-1900 ккал. Очень важно ежедневно потреблять одно и то же количество углеводов. Прием пищи должен совпадать по времени с началом и максимальным действием инсулина, поэтому больные, принимающие комбинированные препараты инсулина (пролонгированный и простой инсулин), должны получать продукты, богатые углеводами, через полтора и 5 часов после введения инсулина, а также перед сном и при пробуждении. Запрещается употребление быстро всасывающихся углеводов: сахара, конфет, варенья, меда, мороженого, шоколада, тортов, сладких напитков, виноградного сока, манной и рисовой каш. У беременных с диабетом без ожирения такая диета способствует нормализации массы тела новорожденных. Питание беременной, страдающей сахарным диабетом, должно быть дробным, желателен 8 раз в день. За время беременности больная сахарным диабетом должна прибавить в весе не более 10-12 кг.

В диете беременных, больных сахарным диабетом, необходимы витамины А, группы В, С, и D, фолиевая кислота (400 мкг в день) и йодид калия (200 мкг в день).

Цель исследования: оценка эффективности сосудистых осложнений у беременных женщин с сахарным диабетом.

Материал и методы исследования курантил применен у 15 больных с сахарным диабетом во II и III триместрах беременности, клинические методы, определение количество тромбоцитов, времени свертывающей крови. Результаты исследования обработаны методом вариационной статистики с оценкой достоверности по критерию t

Стьюдента. Связи между параметрами выявляли на основе линейного корреляционного анализа.

Курантил - препарат, улучшающий микроциркуляцию, вызывает снижение сопротивления мелких резистивных сосудов, повышает доставку кислорода к миокарду и тканям, увеличивая объёмной скорости кровотока. Оказывает тормозящее влияние на агрегацию тромбоцитов, препарат увеличивает содержание аденозина (нарушая его обратный захват) а также способствует повышению концентрации ц-АМФ, вследствие ингибирования фермента фосфодиэстеразы. Курантил применялся во II и III триместрах беременности, т.е., в сроках, когда наблюдаются наибольшее прогрессирование микроангиопатий и присоединение гестационной гипертензии.

Эффект лечения оценивали при сравнении клинических и лабораторных показателей, а также показателей свертывающей системы крови. Количество тромбоцитов и время свертывания определяли общепринятыми методами.

Результаты исследования и их обсуждение: Средний возраст пациенток составил 24.4 ± 2.2 года, продолжительность заболевания диабетом 10.7 ± 4.4 года. Средний срок беременности при начале лечения 28 ± 5.5 нед. у всех беременных имелись сосудистые осложнения СД. У 6 (40%) женщин отмечено сочетание ангиопатии сетчатки и энцефалопатии, у 5 (33.3%) беременных была ретинопатия II –III степени в сочетании с энцефалопатией, у 26 из них – макроангиопатия нижних конечностей.

У 4 (26.7%) беременных ведущим симптомом сосудистых осложнений являлась диабетическое нефропатия II- степени длительностью от 4 до 9 лет. У 8 беременных диабет II типа был компенсированным, у 7 – субкомпенсированный.

У 7 беременных наблюдалась гестационная гипертензия, все они получали общепринятую терапию, начатую до применения курантила. Курс лечения курантилом составил 12 дней препарат вводили внутрь по 75 мг. 3-4 раза в сутки. За 1 час до еды или в/м и медленно в/в, скорость инфузии не должна превышать 200мкг/м. Суточная доза 150-200 мг.

После курса терапии курантилом у беременных с СД наступило некоторое улучшение – снижения среднесуточной гликемии с 8.0 ± 1.3 до 6.8 ± 1.2 ммоль/л и статистически недостоверное снижение максимальной суточной дозы инсулина. Диабету беременных присуща относительная инсулиновая недостаточность, иногда определяется гипергликемия натощак, выявляется эта форма диабета с помощью пробы на толерантность к глюкозе, чаще в 27-32 недели беременности. У беременных с АГ наблюдали умеренное снижение АД со $130.7/ 89.9 \pm 56/2.6$ мм. рт. ст., что можно объяснить действием гормонов плаценты: плацентарного лактогена, который обладает гипотензивной способностью, эстрогена, улучшающего маточно-плацентарное кровообращение и кортикостероидов, которые имеют контраинсулярные свойства. Количество тромбоцитов уменьшилось в среднем с 223,2 до 181,1. Что составляет 18,8 %; время свертывания уменьшилось на 1.5 минуты (13,1 %), ПТИ уменьшилось на 14, 5 %. В клинических анализах со стороны красной и белой крови не выявлено каких – либо значимых изменений до и после лечения курантилом.

Следует отметить, что диабет беременных исчезает через 2-12 недель после родов. Патогенез диабета беременных сходен с патогенезом сахарного диабета II типа. Основным фактором, определяющим инсулинорезистентность, являются собственные беременности гормональные и метаболические изменения.

Уровень глюкозы в родах влияет на их продолжительность, частоту слабости родовых сил и асфиксии новорожденного. Эти осложнения возникают реже при уровне гликемии в период родов в пределах 5,5 ммоль-8,8 ммоль/л, что и наблюдалось у 43,7% беременных. Роды осложнились несвоевременным отхождением вод у 27,3%, дистоцией родов у 21,4% и нарастающей гипоксией плода требующего экстренное акушерское вмешательство у 7,8%. При применении курантила развитие крупных плодов наблюдалось реже и составило 3,6%.

Выводы: Таким образом, у беременных с СД после применения курантила наблюдалось заметное улучшение основных параметров тромбоцитарного звена системы гемостаза.

Применение курантила в комплексном лечении сосудистых осложнений у беременных с СД во втором и третьем триместрах беременности эффективно и патогенетически обосновано. Выявлено улучшение клинико-лабораторных показателей и благоприятный исход родов для матери и плода.

Литература

- Аметов А.С., Казей Н.С., Мурашко Л.Е., Трусова Н.В. Гестационный сахарный диабет.// Международная программа «Диабет», Ярославль, 2005, 30 С.
- Балаболкин М.И. Сахарный диабет. М.1999.г.
- Болотова Н.В. Поляков В.К., Курмачева Н.А. Российский диабетический конгресс. Тезисы докладов М. 2003г. Стр. 68
- Бурбелло А.Т., Шабров А.В., Денисенко П.П., Кн. Современные лекарственные средства. С.Петербург- Москва . 2006г.
- Ефсюкова И.И., Кошелева Н.Г. Сахарный диабет: Беременные и новорожденные. – С.Петербург. 2001г.
- Шехтман М.М. Экстрагенитальная патология и беременность. М., Медицина, 2004, 668с.
- Many A, Pauzner R., Carp H., et al. – Amer. J/reprod. Immunol- 2002, vol . 28- P- 152-156.
- Melissary E., Parker C.J. et al.// – Lancet- 2002, vol 340. 28- P- 152-156.

The Examination of Obesity Tax Theoretically

Orçun AVCI¹

Abstract

Today, one of the most important health problem is obesity and all over the world and in Turkey has become increasingly more encounters with this problem. In addition to decreasing the physical activity habits of the people, the deterioration of consumption habits and the increase in fat and sugar ratio especially in food and beverages have a great effect. Obesity tax aims to reduce the production and consumption of food and food products that cause excessive weight and obesity. The countries are conducting various studies to protect the health of communities with such arrangements. In this study, various practices will be evaluated by explaining the concept of obesity tax theoretically.

Keywords: Obesity, Obesity Tax, Taxation

JEL Codes: H20, I10

Teorik Açıdan Obezite Vergisinin İncelenmesi

Özet

Günümüzün en önemli sağlık problemlerinden biri obezitedir ve gerek dünyada gerekse de Türkiye’de gitgide bu sorunla daha fazla karşılaşılmaktadır. Bunda insanların fiziksel aktivite alışkanlıklarının azalması yanında, tüketim alışkanlıklarının giderek kötüleşmesi ve özellikle gıda ve içeceklerdeki yağ ve şeker oranındaki artışların da etkisi büyüktür. Obezite vergisiyle aşırı kilo ve obeziteye yol açan gıda veya gıda içeriklerinin vergilendirilerek bu gıdaların üretim ve tüketimlerinin kısılması hedeflenmektedir. Devletler bu gibi düzenlemelerle, toplumların sağlıklarını korumak amacıyla çeşitli çalışmalar gerçekleştirmektedir. Bu çalışmada, teorik kapsamda obezite vergisi kavramı anlatılarak yapılmış çeşitli uygulamalar değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Obezite, Obezite Vergisi, Vergilendirme

JEL Kodları: H20, I10

¹Arş. Gör., Aksaray Üniversitesi, İİBF Maliye Bölümü, orcun.avci@outlook.com

1. Giriş

Modern hayatın getirisi olarak gitgide hareketsizleşen toplumlar neticede birçok sorunla karşı karşıya kalmaya başlamışlardır. Obezite de bu sorunlardan biridir. Özellikle çağımızın en önemli sağlık sorunlarından olduğu ifade edilmektedir. Çünkü obezite esasen birçok sorunu da beraberinde getirmektedir. Toplumsal verimliliğin düşmesi, çeşitli hastalıklara yakalanma olasılığının artması ve en önemlisi fiziksel hareketlerde belli kısıtlamalara gidilmesine sebep olmaktadır. Ancak bu sorunların ortaya çıkmasında hareketsizlik tek başına rol almamaktadır. Yağ ve şeker oranı yüksek gıdaların aşırı tüketimi başlıca sebepler arasındadır. Bu denli hızla yayılan obeziteyle mücadele konusunda ülkeler de çeşitli çalışmalar yapmaktadır. Obezite vergisi de mücadele kapsamında alternatif uygulamalardan biridir. Ancak toplum sağlığının iyileştirilmesi için kullanılacak olan obezite vergisinin etkinliği bu konuda büyük önem arz etmektedir. Bu kapsamda çalışmanın amacı, teorik perspektifte obezite vergisini ele alarak değerlendirip yapılan çeşitli uygulamalara ilişkin bilgi vermektir.

2. Obezite Kavramı ve Ortaya Çıkışı

Obezite, sağlığa zarar verebilecek anormal veya aşırı yağ birikimi sonucu ortaya çıkmaktadır. Obezitenin tespiti konusunda vücut kitle indeksi (BMI) kullanılmaktadır. Buna göre, erişkinlerde aşırı kiloyu ve obeziteyi sınıflandırmak için kullanılan basit bir kilo-boy indeksidir. Kişinin kilosunun boyunun karesine bölümü ile elde edilen vücut kitle indeksi ile hastalığın düzeyi hesaplanmaktadır. Buna göre, vücut kitle indeksi 25'ten büyük veya eşit olan yetişkinleri aşırı kilolu olarak tanımlarken; vücut kitle indeksi 30'dan büyük veya eşit olanları ise obez olarak kabul etmektedir. Obezite ve aşırı kilonun asıl nedeni, tüketilen kaloriler ile harcanan kaloriler arasındaki enerji dengesizliğidir. Küresel olarak ortaya çıkan obezite, esasen birçok nedenin bir araya gelmesiyle oluşmuştur. Bunlar, yüksek enerjiye sahip yağlı yiyeceklerin tüketilmesi ve çalışma şeklinin hareketsizliği desteklemesi, kentleşmenin artması sebebiyle ulaşım biçimlerinin değişmesi beraberinde fiziksel hareketsizlikteki artışa sebep olmuştur diyebiliriz (WHO, 2018). Tüm bu sayılan nedenler; obezite ve aşırı kiloluluk olgusunun gittikçe küreselleşen büyük bir krize dönüşerek, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ortak sorunu haline getirmiştir.

Aşırı kilo ve obezite toplumun büyük bölümünü etkileyen kronik rahatsızlıklardır. Bireylerin yaşam kalitesini bozan, değişik hastalıklara ve yaşam süresinin azalmasına sebep olan aşırı kilo ve obezite; çocuk, genç, yetişkin ve yaşlı tüm bireyleri ilgilendiren önemli bir halk sağlığı sorunu haline gelmiştir. Günümüzde, aşırı kilo ve obezite oranındaki artışın en önde gelen nedenleri; refah seviyesinin artması, beslenme şeklinin değişmesi, hazır gıda tüketiminin artması, gıda endüstrisindeki büyümeye paralel olarak ürün fiyatlarının düşmesi, iş koşullarının ve eğlence alışkanlıklarının değişmesi, elektronik aygıtlar başında geçirilen sürelerin artışına bağlı olarak fiziksel mobilitenin azalması sayılabilmektedir (Tedik, 2017: 55).

Obezite dünya çapında 1975'ten bu yana neredeyse üç katına çıkmıştır. Dünya Sağlık Örgütü'nün (WHO) 2016 yılındaki raporuna göre, 18 yaş ve üstü 1,9 milyardan fazla yetişkin insanın aşırı kilolu olduğu tespit edilmiştir. Yapılan araştırmaya göre; bunların 650 milyondan fazlası ise, obez olarak karşımıza çıkmaktadır. En kötüsü ise yine aynı yılda yapılan tespite göre, 5 yaşın altındaki 41 milyon çocuk aşırı kilolu veya obezdir. Dolayısıyla obezite oldukça yaygındır. Ancak unutulmaması gereken obezitenin önlenabilir olmasıdır (WHO, 2018).

3. Obezite Vergisinin Teorik Perspektifi

Yüksek kalorili ve yüksek oranda yağ, şeker içeren vitamin ve mineraller bakımından zayıf olan ürünlerin tüketiminin azaltılması amacıyla vergilendirilmesi obezite vergisinin genel tanımını ifade eder. Obezite vergileri obezite ile mücadelede son yıllarda oldukça popüler olarak kullanılan bir araçtır. Obezite oranlarının yüksek olduğu veya yüksek artış gösterdiği ülkelerde obezite ile mücadele için obezite vergisinin kullanıldığı görülmektedir (Ayas & Saruç, 2017: 70).

Obezite sadece obez olanlara değil, toplumun geri kalanına da maliyet getirmektedir. Bu maliyetler arasında; obezitenin ortaya çıkmasıyla ilgili hastalıkların tedavisi için gerekli tıbbi maliyetler, iş günlerinde kayıplar sayılabilmektedir. İnsanlar beslenme ve egzersiz kararlarını verirken bu maliyetleri dikkate almadıklarından, obezite oranları artmaya devam etmektedir. Ekonomistler sonuç olarak, halkın karar verme sürecini etkileyebilmek adına obezite vergisinin kullanılabileceğini ifade etmektedirler (Leicester & Windmeijer, 2004: 6-7).

Yağ ve şeker oranı yüksek içecek ve yiyecekler üzerine konulan obezite vergisiyle, sağlıksız ürünlerin kullanımının azaltılması hedeflenmektedir. Kötü kolesterolü tetikleyerek kalp krizi, damar tıkanıklıkları ve felçlere neden olan yağlı ve şekerli gıdaların tüketiminin tıpkı tütün ürünlerinde olduğu gibi vergi yoluyla kontrol altına alınması, özellikle günümüz şartlarında bir ihtiyaç halini almıştır. Çünkü tütün ürünlerinin zararlarına yönelik vergi düzenlemeleri sıkça gündemde iken ciddi sağlık sorunlarına neden oluşu dünya çapında belirgin hale gelen obezite için benzer düzenlemelerin olmayışı bir eksiklik olarak değerlendirilmektedir (Kara & Organ, 2016: 41).

Obeziteye sebep olan etmenlerin yüksek oranda vergilendirilmesi ve bu sayede kişilerin ilgili maddelerin tüketimini kısması, günümüzde oldukça tartışılan ve bazı ülkelerin de uygulamaya başladığı bir konu olmaktadır. Bu vergi türüne dair geliştirilen fikirler "yağ vergisi, şeker vergisi, hamburger vergisi, kalori vergisi, şişmanlık vergisi, günah vergisi" gibi isimler altında literatürde yer bulmuştur. Doktrin incelendiğinde tüm önerilerin insan sağlığına zarar veren ürünlerin tüketimini kısmak bununla birlikte gelir sağlamak amacı güttüğü karşımıza çıkmaktadır (Eroğlu & Koyuncu, 2018: 182).

Teoride obezite vergileri, dışsal maliyetleri telafi eden düzenleyici vergilerdir. Fakat bu vergilerin etkinliğini belirleyen en önemli etken amaçsal uyumdur. Amaçların uyumu ve öncelik sıralaması obezite vergilerinin uygulanabilirliğini ve toplumsal kabul edilebilirliğini sağlamaktadır. Obezite vergileri, ekonomik ve sosyal amaçlar doğrultusunda uygulanmaktadırlar. Obezite vergilerinin kullanımının sosyal amacı, kamu sağlığını korumak ve daha iyi hale getirmektir. Çünkü obezitenin yaygın hale gelmesindeki en büyük etken, piyasada oluşan eksik ve asimetric bilgi sonucu bireylerin sağlıksız beslenme alışkanlıkları kazanmasıdır. Bu sebeple sosyal bir anlayışla devlet, bu beslenme tarzına sebep olan aşırı şekerli veya yağlı gıdalar üzerine vergi koyarak kamu müdahalesinde bulunmaktadır. Diğer taraftan, obezite vergilerinin ekonomik amacı, dışsal maliyetlerin telafisidir. Sosyal ve ekonomik amaçların bir bütün olarak düşünülmesi gerekmektedir. Sosyal amacın öncelikli olduğu ve bunun yanında ekonomik amaçları da gözeten bir vergi politikası, obezite vergilerinin etkinliğini artırmaktadır. Böylelikle de istenilen optimalite sağlanacaktır. Ancak, bazı otoriteler obezite ile mücadele için koyulan vergilerin sosyal amaç dışında alındığını iddia etmektedirler (Doğan & Kabayel, 2017: 66).

Yapılan açıklamalar neticesinde obezite vergisi savunanlara göre avantajları şunlardır (Gezgin, 2017: 21-22):

- Obezite vergisi obezite hastalığı nedeniyle ortaya çıkan dışsal maliyetleri içselleştirmede bir araç olarak kullanılabilir. Özellikle sağlıksız yiyecek ve içeceklerle

böyle bir vergi uygulandığında bunların fiyatı yükseleceği için bireylerin bu ürünleri tüketimi azalacaktır.

- Obezite vergisinin de tıpkı sigara ve alkole uygulanan vergi politikaları gibi obezitenin yayılmasını durdurma konusunda başarılı olacağını düşünen taraftarları vardır.
- Obezite vergisi sağlıklı ve sağlıksız ürünler arasında ayırım yaptığı ve sağlıklı ve sağlıksız ürünler arasındaki fiyat farklılığının sağlıksız ürünler aleyhine olmasını sağladığı için uzun dönemde bireylerin tüketim alışkanlıklarını değiştirmesine neden olur.
- Obezite vergileri tıpkı devletin gelir kalemlerindeki diğer cezalara benzemektedir. Obezite vergisinin de ana amacı devletin gelir sağlaması değil, sağlığa zarar veren ürünlerden bireyleri uzak tutmaya çalışmasıdır.
- Obezite vergisinden elde edilen gelir yine obezite ile mücadelede toplumu bilinçlendirmek için kullanılabilir.
- Obezite vergisi, şirketleri içeceklerdeki şeker oranını düşürerek üretim yapmaya sevk edebilir.

Obezite vergisinin dezavantajları ise (Gezgin, 2017: 22):

- Obezite hastalığı ile sigara bağımlılığının aynı olmamasından kaynaklı olarak sigaraya vergi uygulamasındaki gibi başarının obeziteye neden olan ürünlerin tam olarak tasnif edilemeyeceği için sağlanamayacağı düşünülmektedir.
- Obezite vergilerinin azalan oranlı olması (regresif) nedeniyle toplumda gelir dağılımını bozacağı düşünülmektedir.
- Gazlı içecek, hamburger vb. ürünleri nadiren tüketen normal kilodaki bireyler için bu verginin adaleti bozacağı ön görülmüştür.
- Obezite vergisinin tam olarak uygulanamayacağından dolayı bireylerin alternatif olan diğer sağlıksız ürünleri tüketeceği ve ayrıca bu verginin kaçakçılığa neden olacağı düşünülmektedir.

Obezite vergisine benzer bir yaklaşım olan günah vergisi de daha çok insan sağlığına yararlı olan davranışları ve kullanımları teşvik etmek, zararlı olan davranışların ve malların kullanımını kısmak amacıyla araç olarak kullanılmaktadır. Bu bağlamda alkol, sigara gibi ürünleri yüksek oranda vergilendirme fikrine dayanan günah vergileri bir politika olarak da ifade edilebilir. Çünkü söz konusu düzende alınan verginin ilk amacı vergi gelirinin elde edilmesi değil, insan sağlığının ve vatandaşların korunmasıdır (Avcı & Demirci, 2017: 49). Ancak, vergilemeyi obeziteyi azaltmada bir araç olarak kullanmak günah vergisine kıyasla daha karmaşıktır, çünkü henüz ne tür gıda ve içeceklerin zararlı olduğu konusunda açık bir tanım bulunmamaktadır. Bu durum, bu tür bir vergileme karşıtlarının elini güçlendiren bir unsur olarak dikkat çekmektedir. Nitekim, bu tür vergileme karşıtları devamlı bir şekilde Danimarka'nın 2011 yılında koymuş olduğu, ancak bir yıl sonra yürürlükten kaldırmak zorunda kaldığı yağlı gıda vergisini ve yine farklı ülkelerin sağlıksız gıdalar üzerindeki ancak geçici bir şekilde uygulama fırsatları buldukları benzer vergileri örnek olarak göstermekte ve bu vergilerdeki amacın daha çok tüketimi yönlendirmek yerine kamu gelirlerini arttırmak olduğunu dile getirmektedirler. Bazı ülkelerin, tüketimi azaltmada başarılı olsalar da, yoğun endüstri lobciliği ve söz konusu vergilemenin bilimsel altyapısının yeterince oluşturulamamış olması nedeniyle, bu vergileri devam ettiremeyip yürürlükten kaldırmak zorunda kaldıkları da bir gerçektir (Kara & Organ, 2016: 42).

Günah ve obezite vergisi gibi vergiler aslında, Pigouvian vergilerdir. Vergilendirme, zararlı gıdaların tüketiminin azaltılması ve dolayısıyla sağlık bakım masraflarının düşürülmesinin yanı sıra, hükümetlerin sağlık programları için kullanabileceği gelir elde etmenin bir yolu olarak da önerilmektedir. Obezite vergilerinin savunucuları obezite vergilerini

genellikle halk sağlığı girişimleri olarak g6rmekte ve bu vergilerin amacının insanların sağlığını iyileştirmek olarak d6şunmektedir (Yolal Eroğlu, 2018: 113).

4. Obezite Vergisine İlişkin Birtakım Uygulamalar

Birçok lke, tüketicilerin alımını veya beslenme davranışını veya sağlık sonuçlarını değiştirmeyi amaçlayarak gıda tedarik zincirindeki birçok farklı noktada vergiler ve sübvansiyonlar uygulamaktadır. Gıda zerine koyulan vergilerden hükümetlerin gelir sağlama amacı olsa bile, temel amaç sağlıksız beslenmenin neden olduğu obeziteyi 6nlemek ve sağlık ve tüketim üzerindeki etki potansiyelini yüksek bir düzeyde devam ettirmektir. Avrupalı ye devletlerin gıda vergilerine ait deneyimleri ise, bu alanda daha fazla politika geliştirilmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır (Yolal Eroğlu, 2018: 117).

Obezite ile mücadele amacıyla vergi araçlarına başvuran ülke sayısının son yıllarda gittikçe arttığı g6zlemlenmektedir. Vergi araçlarının kullanımı ise, ülkeden ülkeye farklılaşmaktadır. Bazı lkeler, hesaplama bakımından daha kolay bir vergi tipi olan advalorem (değer esaslı) vergiler uygulamaktadır. Bu tür vergilendirme y6nteminde, verginin konusu olan ürünlere belli bir oranda vergi uygulanmaktadır. Bu vergiler, üretim ve tüketim aşamasında uygulanan Katma Değer Vergisi veya İşlem Vergisi olarak uygulanabilmektedir. Diğer taraftan spesifik (miktar esaslı) vergiler, bilimsel 6l birimleri temelinde verginin konusunu oluşturan ürünlere uygulanmaktadır. Ancak vergilendirilmek istenen ürünler daha etkin bir şekilde vergilendirilmesine karşın bu vergileri hesaplamak ve uygulamak daha zor ve maliyetlidir (Doğan & Kabayel, 2017: 68).

Amerika'da uygulanan obezite vergilerine bakıldığında her eyalette farklı uygulamalar olsa da genellikle şekerli içeceklerden vergi alındığı g6rlmektedir. Amerika'da obezite oranları oldukça yüksektir. Bunun sebebi, Amerikalıların şekerli içecek tüketimlerinin payının yüksek olmasından kaynaklanmaktadır. Amerikan Hastalık Kontrol ve Koruma Merkezi'nin verilerine g6re 2011-2014 yılları için her 10 gençten 6'sı (% 63), her 10 yetişkinden 5'i (% 49) en az günde bir tane şekerli içecek tkettirmektedirler (Ayas & Saruç, 2017: 71). Meksika da, Amerika'dan sonra en yüksek obezite oranına (%32) sahiptir. Obezite oranının yıllar itibariyle de arttığı g6rlmektedir. Obezite oranları ile birlikte diyabet sıklığında yükseliş gerçekleşen Meksika'da şekerli içecek tüketiminde de artış g6rlmştr. Obezite ve diyabetle mücadele için bu hastalıkların artmasında 6nemli payı olan şekerli içecek tüketiminin azaltılması amaçlanmıştır. şekerli içecek vergisinin tüketime düşürme etkisinin yanında halkın beslenme bilinci (sağlıklı gıda tüketime, işlenmiş gıdaları tkettirme) konusunda da farkındalık yarattığı ifade edilmiştir (Ayas & Saruç, 2017: 72).

Danimarka ise, yağlı gıda vergisi olarak 2011 yılının Ekim ayında ilk olarak uygulamaya koymuştur. Bu bilinen ilk uygulamada, yüksek oranda doymuş yağ içeren yiyecekler hedef alınmıştır. Bu verginin konusuna % 2,3'den yüksek oranda doymuş yağ içeren süt, peynir, tereyağı, pizza, et, sıvı yağ ve işlenmiş gıdalar girmektedir. Verginin temel çıkış noktası, yağlı yiyeceklerin tüketimini bu yolla azaltmak ve obezite sorununun 6nne geçmek idi. Fakat, 2012 yılının Kasım ayında Danimarka Vergi Bakanlığı, bu yeni vergiyi, Danimarkalıların sınır6tesi ticaretinde artışa neden olduğu, üreticileri olumsuz etkilediği, yeme alışkanlıklarını değiştirmede başarısız olduğu gerekleriyle kaldırma kararı almış, diğer mevcut şekerli gıda vergisi 6nerilerini de rafa kaldırmıştır. Danimarka dışında İrlanda da, bu türden bir vergiyi 1980'li yıllarda uygulamıştır. Ancak, temel amacı bu türden içeceklerin tüketimini azaltmaktan ziyade, tüketime gittikçe artan bu ürünlerden vergi gelirleri elde etmek olmuştur (Kara & Organ, 2016: 45).

Fransa’da da, 1997 yılından 2009 yılına obezite oranında % 8,5 artış olmuştur. Ortalama bir Fransızın boyu 0,5, kilosu 3,1 kilogram artmıştır. Fransa OECD ülkelerinde 2000 ile 2013 yıllarında obezite oranı en yüksek artış (% 66) gösteren ülkedir. Obezite oranı 2000 yılında % 9 iken, 2013 yılında % 15’e yükselmiştir. Fransa’da obezitenin yıllık maliyeti 2,1 ile 6,2 milyar Euro arasında değişmektedir. Bu göstergeler doğrultusunda Fransız hükümeti 2011 yılında şekerli içecekler vergi uygulanacağını ilan etmiştir (Ayas & Saruç, 2017: 73).

Konuya ülkemiz açısından baktığımızda, dünyadaki gelişmeler ekseninde, Sağlık Bakanlığı bünyesinde hizmet veren Türkiye Halk Sağlığı Kurumu’nun hazırladığı “Türkiye Sağlıklı Beslenme ve Hareketli Hayat Programı” (2013-2017) yayımlanmıştır. Dünyadaki gelişmelere paralel olarak 2010 yılında ilk kez hazırlanarak uygulanmakta olan bu programın amacı, ülkemizde görülme sıklığı giderek artan obezite ile etkin şekilde mücadele etmek, toplumun obezite ile mücadele konusunda bilgi düzeyini arttırarak bireylerin yeterli ve dengeli beslenme ve düzenli fiziksel aktivite alışkanlığı kazanmalarını teşvik etmek ve böylece ülkemizde obezite ve obezite ile ilişkili hastalıkların görülme sıklığını azaltmak şeklinde açıklanmıştır. Obezitenin önlenmesine yönelik çalışmalar açısından konumuz ile ilişkili olarak; az miktarda tüketilmesi gereken gıdaların vergilerinde artış yapılması, temel tüketim gıdalarında ise fiyat sübvansiyonu veya üretimin teşviki için gerekli önlemlerin alınmasının sağlanması gerektiği belirtilmiştir. Buna göre izlenecek yol; tuz, şeker ve yağ içeriği yüksek gıdalara yönelik vergilerin arttırılması ve temel gıdalara yönelik ise vergi indirimi yapılması şeklinde çizilmiştir. Ancak 2013 yılında hazırlanan bu rapor ile belirlenen ek vergilere ilişkin bu önlemler henüz yasal zemine ve dolayısıyla uygulamaya konamamıştır (Ömercioğlu, 2016).

5. Sonuç

Gelişmiş ve gelişmekte olan birçok ülkenin sorunu haline gelen obezite konusunda, birçok ülke çalışma yapmaktadır. Toplumun büyük bir bölümü üzerinde etkili olan çağımızın vebası olarak da ifade edilen obezite, sanılanın üzerinde bir tehlikeye sahiptir. Obezite aynı zamanda devletler üzerinde ekstra maliyetlere de sebep olmaktadır. Bu yüzden bu sorunla mücadele edebilmek için ortaya çıkarılan obezite vergisinin bazı avantajları olmakla beraber hiç şüphesiz dezavantajları da bulunmaktadır. Obezite vergisi, belirli gıda kategorilerine uygulanmakla birlikte, özellikle düşük besin değerine sahip olan gıdalar üzerine konan bir vergidir. Bu vergi aracılığıyla, hükümetler hem toplum içinde tüketilmesini istemediği gıdaların fiyatlarını arttırmış olmaktadır hem de gelir sağlamaktadır. Devletlerin gelir sağlamasıyla birlikte obezite ile mücadelede ek kaynak olarak kullanılacak fon da elde edilmiş olacaktır. Bu anlamda obezite vergisini uygulayan ülke sayısı da azımsanmayacak bir hale gelmiştir. Ancak ülkemizde bu vergi türü uygulanmamaktadır. Unutulmaması gereken obezite ile mücadele konusunda hastalığın farkındalığının arttırılmasının büyük önem arz etmesidir. Bu anlamda kamu spotları ile halkın bilinçlendirilmesinin büyük fayda sağlayacağı kanaatindeyiz. Aynı zamanda fiziksel hareketin teşviği de oldukça önemlidir. Obezite vergisi, tek çözüm olmamakla beraber tamamlayıcılığı yadsınmaz boyuttadır.

Kaynakça

Avcı, O. & Demirci, Z. (2017). “Türkiye’de Günah Vergisi Olarak ÖTV: III Sayılı Listenin İncelenmesi”, *Maliye Araştırmaları-1*, (Ed.) Gerçek, A. & Çetinkaya, Ö., Bursa: Ekin Yayınevi, ss. 47-60.

Ayas, I. & Saruç, N. T. (2017). “Obezite Vergisi Ülke Uygulamaları”, *AKÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(2): 69-82.

Doğan, A. & Kabayel, M. (2017). “Dünya Uygulamaları Perspektifinde Obezite Vergilerinin Uygulanabilirliği”, *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(5): 64-71.

Eroğlu, O. & Koyuncu, C. (2018). “Obezite Vergisi ve Türk Vergi Sisteminde Obeziteye Yönelik Uygulamalar”, *Ömer Halis Demir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(2): 178-194.

Gezgin, T. (2017). *Obezite Vergisinin Toplumsal Kabul Edilebilirliği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kara, M. C. & Organ, İ. (2016). “Bir Seçenek Olarak Obeziteye Karşı Yağ ve Şeker Oranı Yüksek Gıda ve İçecek Vergisi”, *Vergi Dünyası Dergisi*, 419(Temmuz): 40-47.

Leicester, A. & Windmeijer, F. (2004). “The Fat Tax: Economic Incentives to Reduce Obesity”, *The Institute for Fiscal Studies*, Briefing Note No. 49.

Ömercioğlu, A. (2016). “Toplum Sağlığının Korunmasında ve Geliştirilmesinde Verginin Rolü: Obezite Vergisi”, *E-Yaklaşım Dergisi*, 288(Aralık), <https://uye.yaklasim.com/MagazineContent.aspx?ID=29357>, (18.11.2018).

Tedik, S. E. (2017). “Fazla Kilo/Obezitenin Önlenmesinde ve Sağlıklı Yaşamın Desteklenmesinde Hemşirenin Rolü”, *Türkiye Diyabet ve Obezite Dergisi*, (2): 54-62.

WHO (2018). *Obesity and Overweight*, <http://www.who.int/en/news-room/fact-sheets/detail/obesity-and-overweight>, (17.11.2018).

Yolal Eroğlu, M. (2018). “Pigovian (Pigoucu) Vergilemenin Bir Örneği Olarak Obezite Vergisi ve Çeşitli Ülke Uygulamaları Açısından Değerlendirilmesi”, *Vergi Sorunları Dergisi*, 360(Eylül): 110-123.

Investigation of the Effectiveness of Perinatal Care in Turkey at International Level: A Data Envelopment Analysis Application

Ayşe Deliktas DEMİRCİ¹, Kamile KABUKCUOĞLU²

Abstract

Objective: The aim of this study was to investigate the effectiveness of perinatal care provided to women by our country at an international level. **Method:** Data envelope analysis was performed via EMS program by using some input and output data related to perinatal care. **Results:** Czech Republic, Estonia, Finland, Italy, Turkey and Iceland, countries have found to be relatively effective in perinatal care. All countries except Mexico, which are inefficient, should reduce their health expenditures (26.44-96.89%) to a significant extent in order to become an efficient country about perinatal care. **Conclusion:** Reducing health expenditures which is a factor required for countries to be effective shows that there are problems with quality rather than quantity of health investments.

Keywords: perinatal care, efficiency measurement, Turkey, data envelopment analysis

JEL Codes: I10, I19

Türkiye’deki Perinatal Bakımın Etkinliğinin Uluslararası Düzeyde İncelenmesi: Bir Veri Zarflama Analizi Uygulaması

Özet

Amaç: Bu çalışmanın amacı, ülkemiz tarafından kadınlara sağlanmakta olan perinatal bakımın etkinliğinin uluslararası düzeyde incelenmesidir. **Yöntem:** Perinatal bakıma ilişkin bazı girdi ve çıktı verileri kullanılarak EMS programı aracılığıyla veri zarfı analizi yapılmıştır. **Bulgular:** Çek Cumhuriyeti, Estonya, Finlandiya, İtalya, Türkiye ve İzlanda ülkeleri göreceli olarak perinatal bakımda etkin olarak bulunmuşlardır. Etkin olmayan ülkelere Meksika hariç diğer tüm ülkelerin etkin bir ülke olabilmeleri için sağlık harcamalarını ciddi düzeyde (% 26.44-96.89 oranında) azaltması gerekmektedir. **Sonuç:** Ülkelerin etkin olabilmeleri için gerekli olan unsurun sağlık harcamalarının azaltılması olması, sağlığa ilişkin yatırımların niceliğinden ziyade nitelikte sorunların olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: perinatal bakım, etkinlik ölçümü, Türkiye, veri zarflama analizi

¹ Arş. Gör., Akdeniz Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi, aysedeliktas@akdeniz.edu.tr

² Prof. Dr., Akdeniz Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi, kkamile@akdeniz.edu.tr

1. Giriş

Gebeliğin 20. haftasından başlayarak yenidoğanın yaşamının ilk haftasına kadar geçen süre içerisindeki bakımı içerir (Taşkın, 2016). Her gün yaklaşık 830 kadın gebelik ve doğum sırasında gerçekleşen komplikasyon nedeniyle ölmektedir. Kadınlar kanama, enfeksiyon, güvenli olmayan düşükler, hipertansif rahatsızlıklar yas da tıbbi komplikasyon nedeniyle ölenebilmektedir. Maternal sağlığa ulaşmada ülkeler arası ciddi boşluklar mevcuttur. Sağlıklı anne oranındaki en büyük engel verilen bakımın yetersiz olmasından kaynaklanmaktadır. Oysaki çoğu anne ölümleri önlenabilir durumdadır (WHO, 2016). Perinatal bakımın amaçları, anne ve bebeğin sağlığını korumak ve geliştirmek, gestasyonel yaşı doğru saptamak, önceden var olan/ var olabilecek sağlık sorunlarının erken tanı ve tedavisini sağlamak, anne adayını ve ailesini gebelik, doğum ve doğum sonrası hakkında eğitmek kısaca maternal, fetal ve neonatal mortalite ve morbiditeyi en aza indirmektir (Merih & Potur, 2016). Birleşmiş Milletler Binyıl Kalkınma Hedefleri arasında maternal perinatal mortalite ile kapsamlı bir mücadele ve ölüm oranlarının en aza indirilmesi de yer almaktadır (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 2010). Hizmete ulaşılabilirlik, bireysel özelliklere ve bölgelere göre farklılıklar göstermektedir. Ülkemiz tarafından kadınlara sağlanmakta olan perinatal bakımın etkinliğinin uluslararası düzeyde incelenmesi amacıyla bu çalışma planlanmıştır.

2. Yöntem

Perinatal bakıma ilişkin ülkede var olan sağlık insan gücü (doktor, hemşire), antenatal bakım alma durumu, doğumun sağlık profesyoneli tarafından gerçekleştirilme oranı, devletin sağlık hizmeti için yıllık kişi başı ayırdığı toplam sağlık harcama göstergeleri girdi olarak belirlenirken, maternal mortalite ve sezaryen doğum oranları çıktı olarak ele alınmıştır. Veri zarfı analizi için gerekli veriler Dünya Sağlık Örgütü' nün 2018 yılında yayınlanmış olan rapor, Dünya Sağlık Örgütü' nün web sitesinde yer alan güncel veriler ve OECD web sayfasında bulunan güncel veriler kullanılarak oluşturulmuş, ülkelere OECD' ye üye olan ve ilgili girdi ve çıktılara ait tüm verilere sahip olan 14 ülke seçilerek karar verilmiştir. Veri zarfı analizi, EMS programı (versiyon 1.3) kullanılarak yapılmıştır. Analizde girdileri minimize etmeye çalışan CCR yöntemi uygulanmıştır. Çıktı olarak belirlenen maternal mortalite ve sezaryen doğum oranları, istenmeyen değişken modeli/yaklaşımı kullanılarak 1/değişken şeklinde hesaplanmıştır.

3. Bulgular

Analiz sonuçlarına göre; Çek Cumhuriyeti, Estonya, Finlandiya, İtalya, Türkiye ve İzlanda ülkeleri göreceli olarak perinatal bakımda etkin olarak bulunmuşlardır. En etkin ülke Estonya olup (%151,71), etkinliğe en uzak olan ülke ise Almanya (%54,17) olarak belirlenmiştir (Şekil 1).

Şekil 1. Perinatal Bakımda Etkinliğe İlişkin EMS çıktısı

DMU	Score	GIRD 1 (I)(V)	GIRD 2 (I)(V)	GIRD 3 (I)(V)	GIRD 4 (I)(V)	GIRD 5 (I)(V)	ÇIKTI 1 (O)(V)	ÇIKTI 2 (O)(V)	Benchmark:	(S) GIRD 1 (I)	(S) GIRD 2 (I)	(S) GIRD 3 (I)	(S) GIRD 4 (I)	(S) GIRD 5 (I)	(S) ÇIKTI 1 (O)	(S) ÇIKTI 2 (O)
1 AUST	54,68%	0,31	0,00	0,69	0,00	0,00	0,31	0,23	3 (0,01) 5 (0,36) 9 (0,18)	0,00	0,00	0,00	0,00	26,44	0,00	0,00
2 CAN	73,99%	0,00	0,60	0,40	0,00	0,00	0,00	0,74	4 (0,17) 5 (0,44)	0,11	0,00	0,00	0,14	65,03	07,85	0,00
3 CZECH	122,22%	0,00	0,00	0,23	0,00	0,77	1,22	0,00								2
4 ESTON	151,71%	0,00	0,00	0,48	0,25	0,27	0,00	1,52								6
5 FINLND	130,59%	0,00	1,00	0,00	0,00	0,00	0,00	1,31								7
6 FRNC	81,27%	0,71	0,00	0,29	0,00	0,00	0,00	0,81	4 (0,37) 5 (0,42)	0,00	0,00	0,00	0,05	33,74	95,97	0,00
7 GRMN	54,17%	0,27	0,00	0,73	0,00	0,00	0,26	0,28	3 (0,08) 4 (0,03) 5 (0,43)	0,00	0,01	0,00	0,01	35,32	0,00	0,00
8 ICLND	102,04%	1,00	0,00	0,00	0,00	0,00	1,02	0,00								0
9 ITALY	123,22%	0,00	0,00	0,98	0,02	0,00	1,23	0,00								1
10 KOREA	63,61%	0,00	0,65	0,35	0,00	0,00	0,00	0,64	4 (0,24) 5 (0,21)	0,19	0,00	0,00	0,20	74,67	31,01	0,00
11 LUXEM	61,04%	0,00	0,58	0,42	0,00	0,00	0,00	0,61	4 (0,09) 5 (0,46)	0,06	0,00	0,00	0,06	75,98	70,59	0,00
12 MEXC	84,93%	0,00	0,00	0,82	0,00	0,18	0,00	0,95	4 (0,39) 13 (0,04)	0,40	0,01	0,00	0,40	0,00	61,65	0,00
13 TUR	133,30%	0,00	0,00	1,00	0,00	0,00	0,95	0,78								1
14 USA	58,32%	0,00	1,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,58	5 (0,47)	0,11	0,00	0,00	0,08	96,89	82,14	0,00

Etkin olmayan ülkeler için Finlandiya 7 ülkeye, Estonya 6 ülkeye, Çek Cumhuriyeti 2 ülkeye, İtalya ve Türkiye ise 1'er ülkeye referans olarak gösterilmiştir. Etkin olmayan ülkelerden Meksika hariç diğer tüm ülkelerin (Avustralya, Kanada, Fransa, Almanya, Kore, Luxemburg ve Amerika) etkin bir ülke olabilmeleri için sağlık harcamalarını ciddi düzeyde (% 26.44-96.89 oranında) azaltması gerekmektedir (Şekil 2).

Şekil 2. Etkinliğe Ulaşmaya Sağlayacak Değişkenlere Ait EMS çıktısı

E File Edit DEA Window Help																				
	DMU	Score	GIRD					CIKTI		Benchmarks			(S) GIRD 1 (I)	(S) GIRD 2 (I)	(S) GIRD 3 (I)	(S) GIRD 4 (I)	(S) GIRD 5 (I)	(S) CIKTI 1 (I)	(S) CIKTI 2 (I)	
			1 (I/V)	2 (I/V)	3 (I/V)	4 (I/V)	5 (I/V)	1 (O/V)	2 (O/V)	6 (0,01)	8 (0,38)	13 (0,61)								
1	AUST	97,38%	0,97	0,00	0,00	0,03	0,00	0,01	0,00	6 (0,01)	8 (0,38)	13 (0,61)	0,00	0,01	0,04	0,00	08,35	0,01	0,64	
2	CAN	99,45%	0,94	0,06	0,00	0,00	0,00	0,00	0,04	5 (0,12)	6 (0,33)	8 (0,10)	13 (0,45)	0,00	0,00	0,02	0,04	89,20	0,00	0,00
3	CZEC	124,96%	0,00	0,00	0,18	0,00	0,82	1,11	0,00											
4	ESTON	174,42%	0,00	0,00	1,00	0,00	0,00	0,00	2,23											
5	FINLND	big	0,00	0,99	0,00	0,00	0,00	0,00	47,95											
6	FRNC	100,70%	0,98	0,00	0,02	0,00	0,00	0,00	0,04											
7	GRMN	98,23%	0,97	0,00	0,00	0,03	0,00	0,01	0,00	6 (0,60)	8 (0,25)	13 (0,15)	0,00	0,01	0,03	0,00	63,43	0,00	1,36	
8	ICLND	102,04%	1,00	0,00	0,00	0,00	0,00	1,20	0,00											
9	ITALY	123,33%	0,00	0,00	1,00	0,00	0,00	1,42	0,00											
10	KOREA	97,06%	0,99	0,01	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	6 (0,21)	8 (0,06)	13 (0,73)	0,00	0,00	0,02	0,03	38,46	0,00	0,11	
11	LUXEM	97,00%	1,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	6 (0,60)	13 (0,40)		0,00	0,00	0,04	0,00	09,70	59,47	0,05	
12	MEXIC	121,84%	0,00	0,00	0,00	0,00	1,00	0,00	0,57											
13	TUR	180,33%	0,00	0,00	1,00	0,00	0,00	0,53	0,00											
14	USA	98,55%	0,78	0,00	0,00	0,22	0,00	0,00	0,02	4 (0,23)	8 (0,11)	13 (0,67)	0,00	0,00	0,07	0,00	86,15	69,48	0,00	

4. Sonuç

Veri zarflama analizi sonucunda; Türkiye etkin bir ülke olarak belirlenmesine rağmen sadece Meksika'ya referans olması dikkat çekmektedir. Ayrıca, ülkelerin etkin olabilmesi için gerekli olan unsurun sağlık harcamalarının azaltılması olması, sağlığa ilişkin yatırımların niceliğinden ziyade nitelikte sorunların olduğunu göstermektedir. Ancak, girdi ve çıktılarına ait güncel verilere ulaşmada yaşanan sorunlar; karar verme sayılarının az olması, perinatal bakım göstergelerinde girdi ve çıktı olarak daha az değişkenin ele alınması gibi çalışma sınırlılıklarına neden olmuştur.

Kaynakça

Merih, Y. D., & Potur, D. C. (2018). Perinatolojide Hemşirenin Gelişen ve Değişen Roller. *Türkiye Klinikleri Journal of Obstetric-Women's Health and Diseases Nursing-Special Topics*, 4(2), 61-69.

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilâtı. (2010). *Bin Yıl Kalkınma Hedefleri Raporu Türkiye 2010*. T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilâtı Müsteşarlığı ve Birleşmiş Milletler Mukim Koordinatörlüğü, 2010, Ankara. (http://www.surdurulebilirlikkalkinma.gov.tr/wp-content/uploads/2016/07/UNDP-TR-TR-2010-MDG-Report_TR.pdf).

Taşkın, L. (2016). *Doğum ve Kadın Sağlığı Hemşireliği*, IX Baskı, Ankara: Sistem Ofset Matbaacılık.

WHO (2016). *Maternal Mortality*. <http://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/maternal-mortality>, (30.10.2018).

Evaluation of The Messages of Atatürk on Modernization and Development in 1923 on Dormitories and Other Speeches

Ali ÇİFTÇİ¹

Abstract

The Problem of the Study: The year 1923, the collapse of the Ottoman Empire and the War of Independence of the Republic of Turkey was established years after the acquisition as a new state. In this year, very important events and developments occurred in terms of our political history. Mustafa Kemal Pasha, who is the head of the founding team of the Republic, is the leading actor and the undisputed leader in the beginning of the new period and the establishment of the new order.

In the year 1923, which was the beginning of the founding period, Mustafa Kemal Pasha's speeches in the meetings and meetings held in various meetings are very important in shaping the new era. The problem of the study is that in 1923, Mustafa Kemal Pasha gave importance to the issues he had stopped and what issues he gave about development and modernization.

The Purpose of the Study: The founding leader Mustafa Kemal Pasha, who was the head of the foundation period in 1923, organized a large number of country trips. When evaluating a trip abroad or in the events of the past on other occasions in his speech also made some predictions about the future of Turkey, they have revealed their views.

The aim of this study is about the future of Turkey's development with regard to the modernization efforts of Mustafa Kemal Pasha, an evaluation of the issues put forward in the speech. The main topics are education, health, economy, population, youth and women.

Method: In this study, the speeches and statements of Atatürk and the speeches he made during his visits to the country and his travels to the country will be screened from related sources.

As a result of this screening, it will be examined how Mustafa Kemal Atatürk discusses the issues of development and modernization in his speeches and messages.

Findings and Results: The year 1923 is the beginning of a new social and political order. Therefore, military issues are now over. The issues of domestic politics remain public. Nevertheless, it is seen that the most emphasized issues of Mustafa Kemal Pasha in this period are the social changes related to the establishment of the new period together with the political change. These issues are development, economy, health, population, women, youth. Mustafa Kemal Pasha shows the direction and goal of the society in these issues.

Keywords: Atatürk, development, dormitories, modernization

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniv. -İİBF-SBK Y, aciftci@gumushane.edu.tr

Atatürk'ün 1923 Yılındaki Yurt Gezilerinde ve Diğer Konuşmalarında Modernleşme ve Kalkınma Konusunda Verdiği Mesajların Değerlendirilmesi

Özet

Çalışmanın Problemi: 1923 Yılı, Osmanlı Devleti'nin yıkılışı ve Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasından sonra yeni bir devlet olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu yıldır. Bu yıl içinde siyasi tarihimiz açısından çok önemli olaylar ve gelişmeler yaşanmıştır. Cumhuriyetin kurucu kadrosunun başında bulunan Mustafa Kemal Paşa yeni dönemin başlamasında ve yeni düzenin kuruluşunda baş aktör ve tartışmasız liderdir.

Kuruluş döneminin başı olan 1923 yılı içinde Mustafa Kemal Paşanın gerek yurt gezilerinde gerekse çeşitli toplantılarda yaptığı konuşmalarda üzerinde durduğu konular yeni dönemin şekillenmesinde çok önemlidir. Çalışmanın problemi, 1923 yılı içinde Mustafa Kemal Paşanın üzerinde önem vererek durduğu konular ve öne çıkardığı hususlar içinde kalkınma, modernleşme ile ilgili ne gibi mesajlar verdiğidir.

Çalışmanın Amacı: Kuruluş döneminin başı olan 1923 yılı içinde kurucu lider Mustafa Kemal Paşa çok sayıda yurt gezisi düzenlemiştir. Yurt gezilerinde ya da diğer vesilelerle yaptığı konuşmalarda geçmişin olaylarını değerlendirirken aynı zamanda Türkiye'nin geleceği hakkında da öngörülerde bulunmuş, görüşlerini ortaya koymuştur. Çalışmanın amacı, Türkiye'nin geleceği hakkında kalkınma, modernleşme hamleleri ile ilgili olarak Mustafa Kemal Paşanın konuşmalarında öne çıkardığı konuların değerlendirilmesidir. Bunların başında eğitim, sağlık, ekonomi, nüfus, gençlik ve kadın konuları gelmektedir.

Yöntem: Bu çalışmada Atatürk'ün biraraya getirilen söylev ve demeçleri ile yurt gezileri ve yurt gezilerinde yaptığı konuşmalardan 1923 yılına ait olanlar ilgili kaynaklardan taranacaktır. Bu tarama sonucunda Mustafa Kemal Atatürk'ün konuşma ve mesajlarında kalkınma, modernleşme içerikli konuları nasıl ele aldığı irdelenecektir.

Bulgular ve Sonuçlar: 1923 yılı yeni bir toplumsal ve siyasal düzenin inşasına girilen dönemin başıdır. Dolayısıyla askeri konular artık geride kalmıştır. İç siyaset konuları kamuoyundaki ağırlığını korumaktadır. Bununla birlikte Mustafa Kemal Paşanın bu dönemde en çok üzerinde durduğu konuların siyasi değişimle birlikte yeni dönemin kuruluşuna ilişkin sosyal konular olduğu görülmektedir. Bu konular kalkınma, ekonomi, sağlık, nüfus, kadın, gençlik gibi konulardır. Mustafa Kemal Paşa bu konularda topluma yön ve hedef göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, kalkınma, yurt gezileri, modernleşme

1.Giriş

Osmanlı Devleti son yüzyılını Batılı devletlerin adlandırmasıyla “hasta adam” olarak geçirmiştir. Uzun bir gerileme dönemi yaşadktan sonra Osmanlı Devleti, 20. Yüzyılın ilk çeyreğinde Birinci Dünya Savaşı'nın sonucunda yıkılmıştır. Devletin yaklaşık son iki yüz yılı kurtuluş çaresi arayışlarıyla geçmiştir. Askeri, siyasi, iktisadi olarak devletin kurtuluşu için çareler aranırken çözümün Batılılaşmada olduğu düşüncesi galip gelmiştir. 3. Selim reformlarıyla birlikte artık askeri düzenden başlanarak reformlar yapılacak ve devletin gerilemesi durdurulacaktır. Ancak 19. Yüzyıl boyunca Sened-i İttifak, Baltalimanı Ticaret Sözleşmesi, Tanzimat ve Islahat Fermanları gibi reformlar devletin kurtuluşuna hizmet

etmemiş, şekil olarak Batılılaşma ve modernleşme görülürken özde devletin dışarıya bağımlılığı artmıştır. Kapitülasyonların olumsuz etkisi böylece katlanmıştır.

Bir çok gözlemciye göre Osmanlı Devleti 19. Yüzyılda ekonomik bakımdan yarı-sömürge durumundadır. 1838 yılında imzalanan Baltalimanı Ticaret Sözleşmesi başta olmak üzere Avrupalı devletlerle yapılan ve çoğu dayatma olan anlaşmaların çoğu Osmanlı Devleti'ni ticari, mali ve iktisadi bakımdan diğer devletlere karşı zayıf duruma düşürmüş, devleti bağımlı hale getirmiştir. 20. Yüzyıla gelindiğinde Osmanlı Devleti, sanayide, teknolojiye ciddi üretim yapabilen yatırımlara sahip değildi. Ülkede üretken olmayan, çok zayıf ve kırılğan bir ekonomik yapı hakimdi. Cumhuriyet yönetimi, bu yüzden maddi kalkınması çok gecikmiş bir ülke devralmıştır. Maddi kalkınmanın çok düşük düzeyde olmasının yanı sıra Kurtuluş Savaşı sonunda yetişmiş ve kalifiye insan gücü bakımından da durum iç açıcı değildi. Genç nüfus uzun yıllardır devam eden savaşlarda kaybedilmiş, yaşlı, verimsiz, bitkin bir nüfus devralınmıştır. Bu nedenle Cumhuriyetin kurucu kadrosu kesin zaferden sonra en önemli iş olarak ekonomik, ticari ve teknolojik atılımları gündemine almıştır. Kurtuluş Savaşı'nın Başkomutanı Mustafa Kemal Paşa da kuruluş devresinin başında halka yönelik mesajlarını hep kalkınma, ilerleme, medenileşme temaları çerçevesinde vermiştir. Modernleşmenin önemli bir göstergesinin maddi kalkınma ve refah düzeyinin yükseltilmesi olduğu düşünülürse kalkınma ve refah düzeyinin yükseltilmesi söylemlerinin incelenmesinin aynı zamanda kuruluş dönemindeki modernleşme söylemlerinin incelenmesi anlamına geleceği kabul edilir.

Elimizdeki çalışmada M. Kemal Paşanın yurt gezilerinde ve belli başlı konuşmalarında modernleşme amacını çağrıştıran bazı mesajları tekrara düşülmeden seçilerek bir değerlendirmeye tâbi tutulacaktır. Bu arada Atatürk'ün konuşmalarının yapıldığı yer ve konuşmaların içeriği ile ilgili olarak kaynaklarda karşılaşılan farklılıklara ve çelişiklere girilmemiştir.

2. Ankara Hacıbayram'da

Ankara'da 10 Ocak 1923 tarihinde Hacıbayram mahallesi muhtar seçiminde oy kullandığı sırada gençlerle yaptığı konuşmasında, cephelerde kesin zaferin kazanılması, milli hakimiyet konuları üzerinde durduktan sonra istibdat ve irtica fikrinin bir daha yer bulamayacağı sözlerini söylemiştir (Atatürk, 2006: 415).

3. Eskişehir'de

15 Ocak 1923 tarihinde M. Kemal Paşa, hem Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin (ARMHC) Halk Fırkası'na dönüştürülmesi konusu da dahil olmak üzere devletin alacağı yeni şekil ile ilgili olarak halkla görüşmek ve hem de zaferden sonra ordu birliklerini yerinde ziyaret etmek amacıyla uzun bir yurt gezisine çıkmıştır (Önder, 1998: 186).

Batı Anadolu'yu kapsayan bir yurt gezisi sırasında Eskişehir'de halka yaptığı konuşmasında yurdumuzun fakir düştüğü, harap olduğu sözlerini söyledikten sonra bunların çeşitli sebepleri bulunduğunu, en önemlisinin iktisadi meselelerdeki geriliğimiz olduğunu ifade etmiştir. Atatürk, ardından iktisadi geriliğin sebebi hakkında dikkat çekici bir yorumla bu geriliği meydana getiren yegane sebebin yolsuzluk olduğunu belirtmiştir. Ülkede yeterli yolların olmamasını ülke içi ulaştırma ve nakliyatla ciddi bir sorun olarak değerlendirmiştir. Yolların yetersizliğinden dolayı ülkenin bir yerinden bir başka yerine gıda nakliyatı yapılamadığını ifade eden M. Kemal Paşa bundan dolayı Amerika'dan gelen unları yemeye mecbur olduğumuzu belirtmiştir (Atatürk, 2006: 417).

Bilindiği gibi modernleşme ve kalkınmada yolun önemi büyüktür. Üretilen ürünlerin kolayca dağıtımının yapılabilmesinde kara, hava ve deniz yolları büyük önem taşımaktadır. 2. Abdülhamit'in sadrazamlarından Halil Rifat Paşaya atfedilen “gidemediğin yer senin değildir” sözüyle (Birol, 2003: 271-283) “yol”un devletin egemenliği ile de ilişkisi kurulmuştur.

15 Ocak 1923 günü Eskişehir Mutasarrıflığı'nda yaptığı konuşmada önce Mutasarrıf'tan şehir hakkında bilgi istemiştir. Livanın ne halde olduğunu, genel olarak şimdiki duruma ve geleceğe ilişkin mütalaalarının ne olduğunu sormuştur (İnan, 1996: 12).

4.Arifiye’de

Yurt gezisine devam eden Atatürk, 16 Ocak 1923'te Arifiye’de yaptığı konuşmada benzer temalar üzerinde durmuştur. Yurdu mamur ve ulusu mesut etmek için tasavvur ve teşebbüs edilen bütün bu işlerde takip olunacak programın esas noktalarına fiilen başvurulduğuna değindikten sonra sözü sanayi ve ticaret konusuna getirerek “...sanayi ve ticaretimiz için aynı mütalaa yapılacaktır (...) yeni Türkiye Devleti, temellerini süngü ile değil, süngünün dahi istinat ettiği iktisadiyatla kuracaktır. Yeni Türkiye Devleti cihangir bir devlet olmayacaktır..” (Çankaya, 1985: 197) ifadelerini kullanmıştır. Atatürk bu sözleriyle Osmanlı Devleti'nin izlemiş olduğu fetih anlayışına dayalı politikalarını eleştirmekte ve yeni devletin o politikaları izlemeyeceğini vurgulamaktadır.

Atatürk Arifiye'deki konuşmasında yabancı ülkelerle nasıl bir iktisadi ve ticari ilişki kurulmak istendiğinin de ipuçlarını vermektedir. Osmanlı Devleti'nin kapitülasyonlarla ve yarı-bağımlılık ilişkisi içindeki ticari ilişkilerine itirazen söylediği bu sözlerinde şirketlerin ve ülkemizin bağımsızlığına ve milli hakimiyetimize saygılı ulusların hükümetimizle temasa geçerek ve kanunlarımız dairesinde anlaşarak faaliyet yapabileceklerini ifade etmektedir. Aynı konuşmasında, yurdumuzu az bir zamanda mamur etmek için yerli sermayenin yetersiz oluşu karşısında yabancı sermayeden ve dışarının araçlarıyla uzmanlıklarından yararlanılacağını da belirtmektedir.

Geçmiş asırlarda ulusun, mürtecilerin, cahillerin, riyakârların, çıkarıcıların sözlerine inanmak saflığını gösterdiği için ilkel şartlarda yaşamak zorunda kaldığını kaydeden M. Kemal Paşa, sözlerini şöyle bitirmektedir: “...Denebilir ki hiçbir şeye muhtaç değiliz, yalnız tek bir şeye çok ihtiyacımız vardır: Çalışkan olmak...” (Baykızı, 2006: 65).

5.İzmit’teki Konuşmaları

16 Ocak 1923 tarihinde M. Kemal Paşa, İzmit'te İstanbul basınının önemli temsilcileriyle uzun bir görüşme yapmıştır. Henüz barış antlaşmasının yapılmadığı bir tarih olan Ocak ayında Paşa, geleceğin Türkiyesi hakkındaki düşüncelerini gazetecilere aktarmış, onların sorularına cevap vermiştir. Buradaki mesajların bazılarının halifelik kaldırılması, başkentin Anadolu'ya taşınması, Kürt Meselesi gibi siyasi nitelikler taşımasından dolayı yayımlanmasına 1929 yılına kadar izin verilmemiştir.

M. Kemal Paşa İzmit'te gazete temsilcileriyle yaptığı konuşmada kesin zaferden sonra Anadolu'da huzur ve güvenin sağlandığını, herkesin işinin başında bulunduğunu, iktisat, eğitim, sosyal yardım gibi hizmetlerin şimdiden yeni sonuçlar vermeye başladığını, yeni Ziraat Mekteplerinin açıldığını, köylülere zirai alet ve araçlar dağıtıldığını, bayındırlık hizmetleri kapsamında memleketin önemli merkezlerinin az zamanda trenle birbirine bağlanacağını kaydetmiştir (Atatürk, 2006: 422).

İzmit konuşmalarında çiftçilerden başka maden hazinelerinden, tüccarların yüzünün güldürüleceğinden bahseden M. Kemal Paşa, Şubat 1923'te İzmir'de başlayacak olan İktisat Kongresinin haberini vermektedir.

Burada M. Kemal Paşa, yeni Türkiye Devleti'nin savaşçı bir devlet olmayacağını belirterek "...fakat yeni Türkiye Devleti bir ekonomi devleti olacaktır..." ifadelerini kullanmıştır (Atatürk, 2006: 423).

İzmit halkına yaptığı konuşmada yine Osmanlı Devleti'nin izlemiş olduğu fetih politikalarını eleştiren M. Kemal Paşa şu ifadeleri kullanmıştır: "...Cihangirlik sevdasında, fütuhat sevdasında bulunmamalıyız. O zihniyetin takibinden hasıl olan hataların en ağır cezalarını çekmekteyiz..." (İnan, 1996: 110).

İzmit konuşmasında üzerinde durduğu diğer konulardan bazıları hayvancılık, zanaat, ticaret, sermaye gibi konulardır. Buradaki konuşmasında ülkede yeterince zengin ve sermaye sahibi kişilerin bulunmamasından şikayetle memleketin insanların daha çok zengin olmaya hakkı olduğunu ve buna muhtaç olduğunu belirtmiştir. Ayrıca "...İsteriz ki efendiler memleketimizde çok ve çok milyonerler ve milyarderler olsun..." diyerek bunların bizi yabancı sermayeye muhtaç bırakmadan yatırımlar yapmasını istemiştir (İnan, 1996: 120).

6.Bursa Konuşması

22 Ocak 1923 tarihinde M. Kemal Paşa, Bursa'da halka yönelik konuşmasında heykeltıraşlık ve resim üzerinde durmuştur. Ulusumuzun münevver ve dindar olduğunu, heykeltıraşlığın da gelişmenin vasıtalarından birisi olduğunu ifade eden M. Kemal Paşa, ulusun yurdun her köşesini ecdadımızın ve bundan sonra yetişecek olan evlatlarımızın hatıralarını güzel heykellerle dünyaya ilan edeceğini belirttikten sonra "...bir millet ki resim yapmaz, bir millet ki heykel yapmaz, bir millet ki fennin icap ettirdiği şeyleri yapmaz; itiraf etmeli ki o milletin medeniyette yeri yoktur..." (Çankaya, 1985: 1999) diyerek heykel ve resim gibi sanatları medenilikle ilişkilendirmiştir.

Aynı yerdeki konuşmasında halkımızın çoğunluğunun çiftçi ve çoban olduğunu kaydetmiş ve 'bundan sonra yurdumuzun imar ve ihyası için çalışmak istiyoruz' (Atatürk, 2006: 433) demiştir.

7.Manisa ve İlçelerinde

25-26 Ocak 1923 akşamı Manisa Alaşehir'de Hükümet Meydanı'nda toplanan halka konuşan M. Kemal Paşa, Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmış olması ve milli hakimiyetin önemi üzerinde duran sözlerinden sonra şu ifadeleri kullanmaktadır: "...Arkadaşlar! Bundan sonra pek mühim zaferlere kavuşacağız. Fakat bu zafer süngü zaferleri değil, iktisat ve ilim ve irfan zaferleri olacaktır" (Çankaya, 1985: 200). "...Askeri zaferlerimizle gururlu olmayalım. Yeni ilim ve iktisat zaferlerine hazırlanalım" (Atatürk, 2006: 438).

26 Ocak 1923'te Salihli'de yaptığı konuşmada ilim ve irfan üzerinde durmuştur (Çankaya, 1985: 200).

8.İzmir'de

27 Ocak 1923 tarihinde İzmir'de, 14 Ocak 1923 günü vefat etmiş olan annesinin mezarı başında yaptığı konuşmada yakın zamanda annesini kaybetmiş olmanın üzüntüsünden bahsettikten sonra bu üzüntüsünü gideren ve kendisini avutan şeyin vatani yok olmaya götüren

idarenin bir daha geri gelmemek üzere yokluk mezarına götürülmüş olduğunu görmek olduğunu belirtmiştir. Annesinin ölümüyle milli hakimiyet meselesini ilişkilendiren M. Kemal Paşa, bu ölüm karşısında kendisini teselli eden en büyük kuvvetin milli hakimiyetin sonsuza dek devam etmesi olduğunu ifade etmiştir. Milli hakimiyetin korunması ve savunması için gerekirse canını vereceğini yeminle belirterek konuşmasını tamamlamıştır (Atatürk, 2006: 441).

30 Ocak 1923 tarihinde İzmir’de gazetecilerle yaptığı konuşmada bağımsızlık, iktisat ve Halk Fırkası konularında mesajlar vermiştir. Bu milleti esir ve bu memleketi sömürge veya malikane yapmak hevesinde olanların aldanışta olduğunu belirttikten sonra “...özellikle iktisat ve irfan işinde çok büyük kararlılık ve gayret gerekir. Bu çalışmayı temel ilkelere dayandırmak ve doğru yönlerde ard arda gidici kılabilmek için bütün milletin çalışma ve gayretini, düzenli ve verimli kılmak amacıyla barıştan sonra Halk Fırkası adı altında bir siyasi kuruluşa gerek olduğu inancındayım. Bence bizim milletimizin...çeşitli sınıfları yoktur...” (Atatürk, 2006: 449). Burada Atatürk, kalkınma ve diğer atılımların bütün sosyal sınıfları kapsayan ve bu nedenle adında “halk” ifadesi bulunan bir parti ile yürütüleceğine ilişkin düşüncesini ortaya koymaktadır. O Türkiye’de çıkarları birbiriyle çelişen sosyal sınıflar olduğunu kabul etmemekte ve bu yüzden sınıf temelinde bir partileşmeye karşı çıkmaktadır. Halk Fırkası’nın bütün halk kesimlerinin çıkarlarını temsil edeceğini düşünmektedir (Atatürk, 2006: 464).

31 Ocak 1923 tarihinde İzmir’de halka yönelik bir konuşmasında kadın konusu üzerinde durmuştur. Dünya yüzünde görülen herşeyin kadının eseri olduğunu belirten M. Kemal Paşa, bir ulus gelişmek ve uygarlık yolunda ilerlemek istiyorsa asrın gereklerini sadece bir cinsin yerine getirmesiyle yetinmemesi gerektiğini, yetinirse zaaf içinde kalacağını, bundan dolayı toplumumuzda ilim ve fennin aynı derecede hem erkekler hem de kadınlar tarafından elde edilmesi gerektiğini ifade etmiştir (Çankaya, 1985: 203).

Bu konuşmasında M. Kemal Paşa, kadının en büyük vazifesinin analık olduğunu, ilk terbiye verilen yerin ana kucağı olduğu düşünüldüğünde bu vazifenin önemini anlatacağını ifade etmiştir (Atatürk, 2006: 452). Bu sözler, eğitilmiş kadınların kendi çocuklarını daha bilinçli ve iyi yetiştireceği düşüncesiyle söylenmiştir.

M. Kemal Paşa, İslam dininin kadınların erkeklerden geri kalmasını talep etmediğini, Allah’ın kadın ve erkeğin ilim ve irfanı birlikte kazanmasını emrettiğini ifade etmektedir (Çankaya, 1985: 203).

İzmir’deki konuşmasında din ile ilim arasında ilişki kuran M. Kemal Paşa, bu konuda şu sözleri kaydetmiştir: “...Bizim dinimiz en akla uygun ve en tabii bir dindir. Ve ancak bundan dolayıdır ki son din olmuştur. Bir dinin tabii olması için akla, fenne, ilme ve mantığa uygun olması gerekir. Bizim dinimiz bunlara tamamen uygundur...” (Atatürk, 2006: 456).

9.Akhisar’da

5 Şubat 1923 tarihinde Akhisar’da çalışmanın önemi konusunda konuşurken söylediği şu sözler İslam Dini-çalışma ilişkisi ve İslam toplumlarının neden bu halde olduğuna ilişkin tespitlerini göstermektedir: “...İslam topluluğunun uğramış olduğu eziyet ve sefaletin elbette birçok sorumluları vardır. İslam alemi dini gerçekler dairesinde Allah’ın emrini yapmış olsaydı bu sonuçlarla karşı karşıya kalmazdı. Allah’ın emri çok çalışmaktır. Kabul edelim ki, düşmanlarımız çok çalışıyor. Biz de onlardan fazla çalışmak zorundayız. Çalışmak demek, boşuna yorulmak, terlemek değildir. Zamanın gereklerine göre ilim ve fenden ve her türlü medeni icatlardan en yüksek derecede yararlanmak mecburidir...” (Atatürk, 2006: 459).

10. Balıkesir Konuşmaları

7 Şubat 1923 günü Balıkesir Zağnos Paşa Camii'nde halka hitap ettiği konuşmasında camilerin sadece itaat ve ibadet için değil aynı zamanda din ve dünya için neler yapılması gerektiğini düşünmek, müşaverede bulunmak için yapıldığını ifade etmiştir. Devamla hutbenin anlamı üzerinde durmuş ve hutbeden maksadın halkın aydınlatılması ve doğru yolun gösterilmesi olduğunu kaydetmiştir (Çankaya, 1985: 205). Şu sözler de Atatürk'ün aynı camideki konuşmasından sonra sorulan sorulardan birine verdiği cevaba aittir: "...Hatiplerin siyasi durumları, sosyal ve medeni gelişmeleri her gün izlemeleri mecburidir. Bunlar bilinmediğinde halk, yanlış yönlendirilmiş olur. Bundan dolayı hutbeler tamamen Türkçe ve zamanın gereklerine uygun olmalıdır. Ve olacaktır..." (Atatürk, 2006: 463. Balıkesir temasları sırasında sorulan sorulara verdiği cevaplardan birinde de kapitülasyonlara değinerek kapitülasyonların bir devleti mutlaka bitireceğini, Lozan'da kapitülasyonları içeren barış projesinin bu nedenle kabul edilebilir olmadığını ifade etmiştir (Atatürk, 2006: 464).

Balıkesir'de vatandaşların sorduğu sorulara verdiği cevapların birinde ülkemizde yeterince zengin insan bulunmamasından şikayet eden M. Kemal Paşa, "...kaç milyonerimiz var? Hiç. Bundan dolayı biraz parası olanlara da düşman olacak değiliz. Tersine memleketimizde birçok milyonerlerin hatta milyarderlerin yetişmesine çalışacağız..." ifadelerini kullanmıştır (Atatürk, 2006: 465).

11. Tekrar İzmir'de

13 Şubat 1923 tarihinde İzmir'de Bölge Sanat Okulu'nu ziyaret ederek okul defterine sanatın önemi üzerinde duran, şimdiye kadar sanata ve sanatkârlığa layık olduğu derecede ehemmiyet verilmemesinden şikayet eden bir yazı yazmıştır (Çankaya, 1985: 206).

17 Şubat 1923 tarihinde İzmir'de 1. İktisat Kongresi'nin açılışında bir konuşma yapan M. Kemal Paşa, yeni Türkiye'yi layık olduğu mertebeye ulaştırmak için derhal iktisadiyata birinci derecede ehemmiyet vermek mecburiyetinden bahsettikten sonra sabanla kılıç karşılaştırması yaparak 'kılıç kullanan kol yorulur ama saban kullanan kol gün geçtikçe daha fazla kuvvetlenir' ifadelerini kullanmıştır. Daha sonra Osmanlı Devleti'nde iktisadi bakımdan bağımsızlığa aykırı olarak yabancı ülkeler lehine olan vergi ve gümrük uygulamalarını eleştirmiştir. Misak-ı millinin ve Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun anlam ve önemi üzerinde de duran M. Kemal Paşa, daha sonra "...siyasi, askeri muzafferiyetler ne kadar büyük olursa olsunlar, iktisadi muzafferiyetlerle sağlamlaştırılmazlarsa husule gelen zaferler sürekli olamaz, az zamanda sönerler..." ifadelerini kullanarak ekonominin bir ülkenin bağımsızlığında ne kadar önemli olduğunu vurgulamıştır (Çankaya, 1985: 208). Kılıç ile fetih yapanların sabanla fetih yapanlara yenilmeye ve sonuçta yerlerini bırakmaya mecbur olduklarını da ifade etmiştir (Atatürk, 2006: 469).

Kongre açılış konuşmasında kanaatkârlığı övücü bir söz olarak bilinen "kanaat, yok edilmeyen bir hazinedir" anlayışına eleştiri getiren M. Kemal Paşa, bunun fakirliği fazilet bilmek felsefesini yansıttığından dolayı iktisat devrinin artık buna son vermesini istemiştir (Atatürk, 2006: 474). Bu felsefeyi yanlış yorumlamak yüzünden millete çok büyük kötülükler edildiğini ifade etmiştir.

M. Kemal Paşa, İktisat Kongresi'nin açılış konuşmasında Lozan'da barışın elde edilmesini engelleyen nedenlerin doğrudan doğruya ekonomik nedenler, iktisadî düşünceler olduğunu ifade etmiştir (Atatürk, 2006: 476). İktisadın bir devlet ve milletin hayatındaki önemini vurgulama babında şu sözleri söylemiştir: "...İktisadiyat demek herşey demektir. Yaşamak için, mutlu olmak için, insan varlığı için ne gerekse onların tamamı demektir. Ziraat

demektir, ticaret demektir, emek demektir, herşey demektir...” (Atatürk, 2006: 477). Eğitim sistemi ile iktisat arasında da ilişki kuran M. Kemal Paşa, yeni devletin ve hükümetin bütün programlarının olduğu gibi eğitim sisteminin de iktisat programından çıkması gerektiğini ifade etmiştir.

İktisat Kongresi'nin ülke için taşıdığı önemi belirtirken bunu, Erzurum ve Sivas Kongrelerinin taşıdığı anlam ve önemle eşdeğerde tutmuştur (Atatürk, 2006: 478).

Kongre açılışındaki konuşmasında M. Kemal Paşa çok çalışma gereği üzerinde tekrar durmuş ve yabancı sermayeye gerekli güvenceleri vermeye hazır olduklarını yinelemiştir (Atatürk, 2006: 475).

12.1923 Yılı TBMM Açış Konuşması

1 Mart 1923 tarihinde M. Kemal Paşa, TBMM'nin açış konuşmasında eğitim üzerinde durmuş ve eğitim ve öğretimde uygulanacak kuralların amacını şöyle ifade etmiştir: “...Eğitim ve öğretimde uygulanacak kuralların amacı, bilgiyi insan için fazla bir süs, bir hükmetme aracı veya medeni bir zevk olmaktan çıkarıp, maddi hayatta başarılı olmayı sağlayan pratik ve kullanılabilir bir araç haline getirmektir...” (Atatürk, 1987: 109). Bu sözler, yukarıda eğitim sistemi ile iktisat programı arasında kurduğu ilişkiyle birlikte düşünüldüğünde onun eğitimin uygulamaya dönük ve uygulanmaya elverişli olması düşüncesinde olduğu görülmektedir.

Aynı konuşmasında benzer şekilde nüfus, sağlık, sosyal yardım, bayındırlık konularına da değinerek bunların önemini ve yapılan ve yapılması gerekenleri saymıştır.

13.Adana Gezisi'nde

15 Mart 1923 tarihinde öğle üzeri Adana Türkocağı'nda çiftçiler tarafından verilen ziyafette tekrar saban ve kılıç retoriğini kullanarak yukardakine benzer görüşleri ifade ettikten sonra güzel vatanımızı fakre, yurdu harabeye sürükleyen vasıtalar içinde en kuvvetli ve ehemmiyetlisinin ekonomide bağımsızlıktan mahrumiyet olduğunu belirtmiştir. Ayrıca zafer ve fütuhattan sonra derhal sanat ve iktisadiyat sahasında seri adımlarla yürümek gerektiğini, şimdiye kadar öyle yapılmadığı için gafletten gaflete düşüldüğünü ifade etmiştir.

Adana Türkocağı'nda esnaf cemiyetinin akşam saatinde verdiği çay ziyafetinde yaptığı konuşmada sanat üzerinde durarak “...sanatsız kalan bir ulusun hayat damarlarından biri kopmuş demektir” ifadelerini kullanmıştır. Esnaf ve sanatkârlarla birlikte olmaktan memnun ve mesut olduğunu ifade ettikten sonra dikkat çekici bir arzusunu ifade ederek “...Bu memnuniyet ve saadetim asıl siz sanatkârların ufak dükkanlarınız yerine muhteşem fabrikalar yaptığını gördüğüm gün en hakiki ve en yüksek derecesini bulacaktır” demiştir (Çankaya, 1985: 212).

14.Mersin Türkocağı'nda

17 Mart 1923 tarihinde Mersin Türkocağı'nda süngü ve silahlarla kazanılan muzafferiyetin yeterli olmayacağını belirterek yine iktisadiyat, ticaret ve çok çalışma temaları üzerinde durmuştur.

15.Tarsus Temasları

18 Mart 1923 günü Tarsus'ta ulusumuzun çok iyi çiftçi ve çok iyi asker yetiştirdiğini ifade etmiş ve bundan sonra da bunun devam edeceğini ama asker oluşumuzun artık eskisi gibi başkalarının hırsı, şan ve şöhreti, keyfi için değil yalnız ve yalnız topraklarımızı muhafaza etmek için olacağını belirtmiştir (Çankaya, 1985: 212). Bu sözleriyle Atatürk, Osmanlı Devleti'nin fetih politikalarına olan muhalefeti tekrarlamış ve padişahların şan ve şöhret için fetihler yaptığını bir kere daha ima ile ifade etmiş bulunmaktadır.

16.Konya Konuşmaları

20 Mart 1923'te Konya'da halka yaptığı konuşmada milli egemenlik kavramı üzerinde durmuş ve milletin kendi egemenliğine sahip çıkmasının önemini belirtmiştir.

Konya konuşmasında ticaret üzerinde de duran M. Kemal Paşa, ticaret için gerekli olan iki şeyden birisinin nakliyat vasıtalarına sahip olmak olduğunu; bundan dolayı otomobil, demiryolu ve şoseler yapılması gerektiğini belirtmiştir. Ticaret için düşünülecek ikinci şeyin ise ticareti yabancıların elinden kurtarmak olduğunu ifade etmiştir (Çankaya, 1985: 231).

21 Mart 1923 günü Konya'da Hilaliahmer Kadınlar Şubesinin çay ziyafetinde Anadolu kadınının köydeki, sosyal hayattaki ve cephelerdeki faaliyet ve katkılarından bahsetmiş, Türk kadınına yüceltmıştır. Buradaki konuşmasında M. Kemal Paşa, kıyafetlerinde aynen Avrupa kadınlarını taklit edenleri eleştirmiş, her ulusun kendine özgü özellikleri ve gelenekleri bulunduğunu, bir ulusun başka bir ulusun aynen taklitçisi olmaması gerektiğini de ifade etmiştir. Kıyafet ve şekil meselesinin ikinci derecede bir konu olduğuna ve asıl olanın nur ile, irfan ile hakiki fazilet ile süslenmek ve donanmak olduğuna vurgu yapmıştır (Atatürk, 2006: 539).

21 Mart 1923 günü Konya'da Lise öğretmen ve öğrencileriyle konuşmasında M. Kemal Paşa "aydın" kavramı ve aydının toplumu doğru yönlendirmedeki önemi üzerinde durmuştur. İslam tarihindeki düşünürlerden İbni Rüşd, İbni Sina, İmam Gazali ve Farabi gibileri örnek göstererek bugün de onlar gibi yüksek düşünceli kişilerin varlık göstereceğinden emin olduğunu ifade etmiştir (Atatürk, 2006: 546).

17.Kütahya'da

24 Mart 1923'te Kütahya'da lise öğretmenlerine hitaben yaptığı konuşmada bir toplumda iki orduya ihtiyaç bulunduğunu ifade ettikten sonra bunlardan birisinin asker ordusu diğerinin irfan ordusu olduğunu kaydetmiştir. Öğretmenleri irfan ordusunun subayları ve kumanda heyeti olarak niteleyen Atatürk, muharebe meydanlarında kazanılan zaferlerin ancak irfan ordusu sayesinde kalıcı zaferler olabileceğini ifade etmiştir (Çankaya, 1985: 217).

18.Ankara-Çankaya'da

5 Eylül 1923 tarihinde Çankaya Köşkü'ndeki sohbette Suphi Nuri (İleri)'ye hitaben ordunun vazifesini yaptığını, yurdun ilim ve irfan sahiplerinin, memurlarının, mebuslarının, işadamlarının kendilerini göstermeleri ve vatani hür ve mesut hale getirmeleri gerektiğini ifade etmiştir (Çankaya, 1985: 223).

19. Fransız Yazara Demeç

29 Ekim 1923 günü bir Fransız yazarı olan Maurice Pernotya'ya verdiği demeçte modernleşme konusunda şu ifadeleri kullanmıştır: "...Ülkemizi modernleştirmek istiyoruz. Bütün çalışmamız Türkiye'de modern, bundan dolayı batılı bir hükümet yaratmaktır. Medeniyete girmeyi isteyip de batıya yönelmemiş millet hangisidir?..." (Atatürk, 2006: 579).

20. Tercüman-ı Hakikat Başyazarına Demeç

4 Aralık 1923 tarihinde Tercüman-ı Hakikat başyazarına verdiği demeçte "...Ülke kesinlikle modern, medenî ve yenileşmiş olacaktır. Bizim için bu hayat davasıdır (...) yenilik işinde duracak değiliz. Dünya büyük bir cereyanla ilerliyor. Biz bu uyumun dışında kalabilir miyiz?" (Atatürk, 2006: 583) ifadeleriyle modernleşme, ilerleme konularındaki kararlılığını vurgulamıştır.

Sonuç

9 Eylül 1922'de İzmir'in kurtuluşuyla birlikte Kurtuluş Savaşı'nın sona erdiği kabul edilir. Kurtuluş Savaşı dönemini kurtuluş dönemi, bundan sonrasını ise kuruluş dönemi olarak ele almak gerekir. 1923 yılından itibaren hem siyasi-idari, hem toplumsal-ekonomik, hem kültürel olarak bir kuruluş dönemine girilmiştir. Kuruluş döneminin başı 1923 yılıdır. Meclisin yenilediği, Lozan Barış Antlaşması'nın imzalandığı, başkentin Ankara'ya taşındığı, ülkeyi 27 yıl boyunca tek başına yönetecek olan (Cumhuriyet) Halk Fırkası'nın kurulduğu ve Cumhuriyetin ilan edildiği 1923 yılı bu açıdan bir geçiş dönemidir. Kuruluş döneminin başında kurucu lider Mustafa Kemal Paşa, hem yurt gezilerinde yaptığı konuşmalarda hem de çeşitli vesilelerle yaptığı açıklamalarında ve demeçlerinde geleceğe ilişkin ipuçları vermiştir.

Bunların içinde her konuda verilen mesajlar yer tutmaktadır. 1923 yılında M. Kemal Atatürk'ün yaptığı konuşmalar, verdiği mesajlar incelendiğinde belli başlı kavram ve konuların öne çıktığı görülmektedir. En çok öne çıkan konu ve kavramlar hakimiyet-i milliye, hakimiyetin kayıtsız şartsız milletin elinde olması, Misak-ı Milli, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, iktisadiyat ve iktisadî bağımsızlık, tam bağımsızlık, çalışkan olmak gibi konu ve kavramlardır. Atatürk'ün, konuşmalarında ve mesajlarında genel olarak şöyle bir yöntem izlediği dikkat çekmektedir. Öncelikle 1919 yılına göndermede bulunarak milletin 3.5 yıldır büyük fedakârlıklarda bulunarak askeri zaferi elde ettiği, böylece hakimiyet hakkını eline aldığı temasını işlemektedir. Hakimiyet hakkını eline alan milletin bundan sonra buna kıskançlıkla sahip çıkacağını, çıkması gerektiğini ve hiçbir kişiye keyfi olarak teslim etmeyeceğini ifade etmektedir. Daha sonra konuşmalarında askeri zaferi yeterince övüp yüceltmekte ama bunun yeterli olmadığını, olamayacağını belirtmeye özen göstermektedir. Askeri zaferlerin iktisadi işlerle, iktisadi başarılarla desteklenmesinin zarureti üzerinde durmaktadır. Böyle yapılmazsa askeri başarıların kalıcı olamayacağını kaydetmektedir.

M. Kemal Paşa, daha sonra siyasi ve hukuki olarak Misak-ı Milli ilkeleri ve yürürlükteki 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun bağlayıcılığında, yol göstericiliğinden söz etmektedir. M. Kemal Paşanın, konuşmalarında vurgulamaya önem atfettiği hususlardan birisi de ülkenin tam bağımsızlığıdır. Lozan görüşmelerinin kesintiye uğramasının sebebinin ekonomik konular olduğunu, ama bu konuda da bağımsızlıktan taviz verilmeyeceğini ifade etmektedir.

M. Kemal Paşa, 3.5 yıldır verilen mücadelenin amacının milletin huzuru ve refahını sağlamak olduğunu, bundan sonraki hamlelerde de amacın bu olacağını belirtmektedir. Halkla yaptığı görüşmelerde kendisini çok tekrarladığı ve üzerinde durduğu konulardan birisi çalışmak, çok çalışmak ve çalışkan olmaktır. Batılı ülkelerden geri kalmamızın en büyük

sebebinin çok çalışmamak olduğunu ifade etmekte ve kuruluş döneminde en çok ihtiyacımız olan şeyin çalışmak olduğunu belirtmektedir.

M. Kemal Atatürk'ün, düşman ülkelerin Türkiye algısıyla ilgili olarak çok tekrarladığı hususlardan birisi, onların Osmanlı Devleti'nin yok olmasıyla birlikte Türk Milletinin de yok olduğunu/olacağını sanmalarıdır. Atatürk, Osmanlı Devleti yok olduğunu, ama Türk Milletinin yok olmadığını belirterek Batılıların bunu anlayamadıklarını ifade etmektedir.

Atatürk, 1923 yılındaki konuşmaları ve mesajlarının özüne iktisadi yapı, eğitim, sağlık, nüfus, bayındırlık gibi alanlarda çok geri bulunan ülkenin bundan böyle cihangirlik, savaşçılık, fütuhathat gibi yollara girmeden kalkınma, huzur, refah ve mutluluk için çalışacakları hedeflerini koymuştur.

Kaynakça

Atatürk, M. K. (2006). *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını.

Atatürk, M. K. (1987). *Atatürk'ün Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni Açış Konuşmaları*, Ankara, TBMM Yayını.

Baykızı, M. (2006). *Atatürk'ün Liderlik Sırları*, İstanbul, Kar Yayınları, 1. Baskı.

Biol, N. (2003). "Halil Rıfat Paşa", *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık 2003 Cilt : 27, No: 2, ss. 267-288.

Çankaya, N. (1985). *Atatürk'ün Hayatı, Konuşmaları ve Yurt Gezileri*, İstanbul.

İnan, A. (1996). *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, 2. Baskı.

Önder, M. (1998), *Atatürk'ün Yurt Gezileri*, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İkinci Baskı.

New Approaches for Weed Management

Yasin Emre KİTİŞ¹

Abstract

Weeds, which are one of the most important factors limiting agricultural activities, are defined as unwanted plants and their control is as old as the beginning of agriculture. In this process, which began with hand-weeding and evolved into tools that use advanced modern technology today, although weed species do not change much, the tools and techniques used to control them vary widely. Nowadays, with the increase in the problems caused by the use of intensive pesticides, important developments have been recorded in alternative techniques and methods for chemical control. In this study, the latest techniques used in weed management which especially these alternative methods, have been compiled.

Keywords: Alternative control, flaming, freezing, laser, microwave

Yabancı Ot Yönetiminde Yeni Yaklaşımlar

Özet

Tarımsal faaliyetleri sınırlandıran en önemli unsurlardan biri olan ve istenmeyen yerlerde yetişen bitkiler olarak tanımlanan yabancı otlar ile mücadele tarımın başlangıcı kadar eski bir olgudur. El ile ayıklamayla başlayan ve günümüzde ileri modern teknolojinin kullanıldığı araçlara evrilen bu süreçte, yabancı ot türleri çok fazla değişmese de onları kontrol etmek için kullanılan araç ve teknikler büyük çeşitlilik arz etmektedir. Günümüzde özellikle yoğun tarım ilacı kullanımının sebep olduğu sorunların artmasıyla birlikte, kimyasal mücadeleye alternatif teknik ve yöntemler konusunda önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Bu çalışmada, özellikle bu alternatif yöntemler başta olmak üzere, yabancı ot yönetiminde kullanılan en son teknikler derlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Alternatif kontrol, alevleme, dondurma, lazer, mikrodalga.

1. Giriş

Kavramsal olarak yabancı otları, istenmeyen yerde yetişen, zararı yararını geçen bitkiler olarak tanımlayabiliriz. Bu bağlamda insanoğlunun yabancı otlarla muhtemelen ilk mücadelesi, avcı-toplayıcı (paleolitik) dönemde meyvesini yediği bitkilere ulaşmasını engelleyen diğer

¹ Dr. Öğretim Üyesi Akdeniz Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Bitki Koruma Bölümü, emrekitis@akdeniz.edu.tr

bitkileri uzaklaştırması ile başlamıştır. Bununla birlikte bazı kaynaklarda, ilk yabancı ot mücadelesinin takriben 10 bin yıl önce neolitik dönemde insanların tarıma başlaması ile birlikte başladığı söylenmektedir (Özer, 1993; Janick ve Goldman, 2003). Arkeolojik bulgulara göre; ilk çapa benzeri aletin milattan önce (M.Ö.) 6 bin, ilk tırmık ve benzeri aletlerin kullanımının da M.Ö. bin yıllarında olduğu anlaşılmaktadır (Erciş vd. 1993). İnsanoğlunun yerleşik düzene geçip, tarıma başlamasıyla önem kazanan yabancı ot mücadelesi günümüze kadar gelişerek devam etmiştir.

Günümüzde yabancı ot mücadelesi amacıyla; uygulamasının kolay olması, kısa sürede etki göstermesi ve işgücünü minimuma indirmesi gibi avantajlarından dolayı en fazla kimyasal mücadele metotları tercih edilmektedir. Yoğun pestisit kullanımına bağlı olarak da gerek insan, gerekse çevre sağlığı açısından kalıcı sorunlar ortaya çıkmakta, hedef dışı canlılar zarar görmekte, pestisitlere dayanıklı zararlı türler üzerinde seleksiyon baskısı artarak, bunların daha geniş alanlarda sorun olmasına fırsat verilmekte ve daha birçok olumsuzluk ortaya çıkmaktadır. Tüm bu olumsuzluklar, diğer tarım zararlılarında olduğu gibi yabancı otların kontrolünde de birtakım alternatif yöntemlerin ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Bu çalışmada, kimyasal mücadeleye alternatif bu kontrol yöntemleri ve yabancı ot yönetimi konusundaki yeni yaklaşımlar ele alınmıştır.

2. Kimyasal Mücadeleye Alternatif Yöntemler

Tüm dünyada en fazla kullanılan tarım ilacı grubunu herbisitler oluşturmaktadır (De vd., 2014). Son yıllarda her ne kadar toksisitesi daha düşük ilaçlar kullanılmaya çalışılsa da ve site spesifik uygulamalarla atılan herbisit miktarı azaltılmaya çalışılsa da yabancı otlarda görülen herbisit dayanıklılığı başta olmak üzere birçok çevre sorunu birçok bölgede baş edilemez bir hal almıştır. Bu nedenle, pestisit kullanımının yoğun olduğu gelişmiş ülkeler başta olmak üzere Dünya'nın pek çok yerinde kimyasal mücadeleye alternatif yöntemler konusunda önemli gelişmeler olmaktadır. Bunlardan bazıları pratikte kullanılabilir hale gelmiş, bazıları ise halen araştırma safhasındadır. Yabancı otların kontrolünde kullanılan karantina gibi kanunsal ve bulaşmanın engellenmesi noktasında alınan kültürel tedbirleri saymaz isek özellikle fiziksel mücadele ve robotik konusunda önemli gelişmeler kat edilmiştir.

2.1. Alevleme

Alevleme, özellikle toprak yüzeyine yeni çıkmış yabancı otların büyüme noktalarının ısı uygulaması ile zararlandırılması esasına dayanan bir yöntemdir. Buradaki temel prensip yakmadan farklı olarak kısa süreli yüksek ısı uygulamasının, yabancı otlarda hücre özsuyunun genişleyerek hücre duvarlarını patlatması ve arkasından bitkinin solarak ölmesi esasına dayanmaktadır. Bu amaçla daha çok propan ve benzeri yanıcı gazlar kullanılmaktadır. Bunun için özel olarak geliştirilmiş elde ya da sırtta taşınan aletler olduğu gibi geniş alanlarda uygulamaya müsait, traktöre entegre edilen modeller de bulunmaktadır (Kitiş, 2010).

Alevleme hem tarım hem de tarım dışı alanlarda kullanılmaktadır. Tarım dışı alanlarda özellikle yol kenarlarında, park ve rekreasyon alanlarında, kort, pist, kaldırım, bina ve benzeri yapıların kenarında çıkan yabancı otları kontrol etmek amacıyla kullanılmaktadır. Tarım alanlarında ise ekim öncesi, çıkış öncesi ve çıkış sonrası olmak üzere üç şekilde uygulamak mümkündür. Ekim öncesi uygulamada, kültür bitkisi tohumları ekilmeden önce, hazırlanan tohum yatağında erken dönemde çıkan yabancı otlar yok edilmektedir. Çıkış öncesi uygulamada, kültür bitkisi tohumları çimlenerek toprak yüzeyine çıkmadan önce çıkış yapmış yabancı otlar kontrol edilmektedir. Bu şekilde fide dönemindeki genç ve hassas yabancı otlar

elimine edilmekte, yeni çıkacak kültür bitkisi fidesine zarar vermesi engellenmektedir. Bu yöntem özellikle tohumdan üretilen ve yavaş çimlenen havuç ve benzeri kültür bitkilerinde başarıyla uygulanmaktadır. Çıkış sonrası uygulamada, kültür bitkileri çıkış yaptıktan sonra ortamdaki yabancı otlar kontrol edilmektedir. Çıkış sonrası alevleme çapraz ve paralel olmak üzere iki şekilde uygulanmaktadır. Çapraz alevlemede, kültür bitkisi sırasının her iki tarafından belirli bir açıyla yerleştirilmiş olan alev tabancaları kullanılmaktadır. Bu tip uygulama, yapısal özellikleri sayesinde yüksek ısıya tolerant kültür bitkisi türlerinde veya bitki gövdesinin sığa dayanacak kadar kuvvetli olduğu dönemde yapılmaktadır. Çapraz alevleme, mısır gibi büyüme noktası bir kınla korunan monokotil kültür bitkisi türlerinde veya gövdesi yerden bir miktar yukarıda ve yüksek ısıya dayanıklı asma ve meyve fidanları gibi kültür bitkilerinde başarıyla uygulanmaktadır. Paralel alevleme ise daha çok yüksek ısıya hassas ya da erken dönemdeki kültür bitkilerinde uygulanan bir yöntemdir. Bu yöntemde alev tabancaları, kültür bitkisi sırasına paralel yöndedir ve özellikle sıra arasındaki yabancı otlar başarıyla kontrol edilmektedir. Gerek çapraz alevleme, gerekse paralel alevleme donanımları sıra arası toprak işleme aletlerine entegre edilebilmektedir. Ortamda kültür bitkisi bulunmasına rağmen, selektif bir şekilde sıra arası ve üzerindeki yabancı otları kontrol altına alan bu yöntem, özellikle organik tarım yapan üreticiler için herbisitlere karşı son derece önemli bir alternatiftir. Alevle yabancı ot kontrol ekipmanları henüz ülkemizde bulunmasa da ABD ve bazı Avrupa ülkelerinde ticari modeller geliştirilmiş ve pratikte uygulanmaktadır. (Bond ve Grundy, 2001; Ascard vd. 2007; Ascard, 2009; Kitiş, 2010; Kitiş, 2011; Çolakoğlu ve Kitiş, 2014).

2.2. Mikrodalga

Mikrodalgalar günlük hayatımıza girmiş durumdadır. Yemek pişirmekten cep telefonlarıyla konuşmaya kadar çok geniş bir spektrumda bu ışıklardan faydalanıyoruz. Mikrodalgalar en basit tanımıyla, ışık hızında hareket eden kısa dalga boyu (1 mm – 1 m) ve yüksek frekansa sahip (300 MHz - 300 GHz) elektromanyetik bir enerjidir (Pozar, 2012). Mikrodalgalar özellikle su molekülleri tarafından emilmekte ve ısınmasını sağlamaktadır (Osepchuk, 1984). Bu nedenle yabancı otlar gibi su içeren canlı dokulara tatbik edildiğinde hücre içerisindeki sitoplazma genişmekte ve hücreler arası boşluğa akmaktadır. Diğer taraftan aşırı ısınma nedeniyle yabancı otun bünyesindeki proteinler denatüre olarak işlevlerini yitirmektedir (Brodie vd, 2012). Bu özelliği sayesinde mikrodalga yayan bazı araçlar geliştirilmiş ve yabancı ot kontrolünde etkin bir şekilde kullanılabileceği gösterilmiştir (Brodie ve Hollins, 2015).

2.3. Infrared

Dalga boyu 750 nm ile 1 mm, frekansı ise 300 GHz ile 430 THz arasında değişen, görünür ışıktan büyük, mikrodalgadan daha küçük olan radyant ışıklardır. Bu dalga boyundaki ışınlar yüksek ısı enerjisi taşıdıkları için başta ısınma olmak üzere birçok alanda günümüzde kullanılmaktadır (Lynch ve Livingston, 2001). Yabancı ot mücadelesi amacıyla geliştirilen infrared (IR) yayıcılar da daha çok petrol gazı türevlerinin yanmasıyla açığa çıkan enerji kullanılmaktadır. Bu tür sistemlerde IR enerji, seramik ya da metal yüzeylerin ısınmasıyla üretilir. Bunu tüple çalışan IR sobalara benzetebiliriz. Aslında bu sistem, yabancı ot mücadelesinde artık pratikte de kullanılan alevleme yönteminin biraz modifiye edilmiş halidir. Alev tabancalarından farklı olarak ısı, etrafı yalıtılmış bir panel üzerine yayılır ve ısınan yüzey yabancı ota temas ederek zarar verir (Ascard, 1998; Kitiş ve Çavuşoğlu, 2016).

2.4. Lazer

Lazer, uyarılmış ışığa ile kuvvetlendirilmiş ışık anlamına gelmektedir (Anonim, 2015). Diyet lazer, CO₂ lazer, iyon lazer ve kimyasal lazer gibi çeşitleri bulunmaktadır (Köksal ve Köseoğlu, 2010). Yabancı ot kontrolü amacıyla genellikle CO₂ lazerler kullanılmaktadır (Silfvast, 2004). Lazer uygulaması kontakt etkilidir yani sadece ışığın dokunduğu noktada zarar meydana getirebilmektedir. Genellikle yabancı otun uç meristemi, gövdesi veya yaprakları hedef alınarak lazerle kesme işlemi gerçekleştirilir. En etkili sonuç, yabancı otun uç meristemine uygulandığında alınmıştır. Çünkü uç meristem, bitkinin temel büyüme noktalarından biridir. Yabancı otun en önemli büyüme noktasının tahrip edilmesiyle otun gelişimi engellenmekte, azaltılmakta veya ot tamamen ortadan kaldırılmaktadır. Lazer uygulamasının ilk gerçek yapraklar oluşmaya başladığı dönemde yapılması tavsiye edilmektedir. En geç fide döneminde sonuç alınan bir yöntemdir. Daha sonraki dönemlerde yabancı otun lazer uygulaması ile yok edilmesi oldukça zordur (Mathiassen vd., 2006; Rask ve Kristoffersen, 2007; Kitiş ve Çavuşoğlu, 2016).

2.5. Elektrik

Elektrik akımı kullanarak yabancı otları kontrol etme fikri aslında çok da yeni değildir. Bununla ilgili olarak ABD’de 1800’lü yılların sonlarında birkaç model geliştirilmiş ve patent almıştır. Günümüzde de bu konuyla ilgili araştırmalar devam etmektedir. Elektrikle yabancı ot kontrolündeki temel prensip aslında diğer termal uygulamalardan farklı değildir. Yani bitkinin zarar görmesini sağlayan temel unsur yine sıcaklıktır. Burada yüksek voltaja maruz kalan bitkide oluşan direnç sonucu, özellikle yüksek miktarda su içeren dokuların aşırı ısınmasıyla bitki solmaktadır. Bu yöntemin etkili olmasında; bitkinin elektrik direnci, maruz kalma süresi ve uygulanan voltaj önemlidir. Bunun yanında yabancı otun türü, yaşı, morfolojisi ve yoğunluğu da sonucu etkileyen önemli faktörler arasında yer almaktadır (Diprose vd., 1978; Dykes, 1980; Vigneault ve Benoit, 2001).

2.6. Dondurmak

Yukarıda bahsedilen yöntemlerin hepsi yabancı otları farklı şekillerde yüksek ısı işlem uygulayarak kontrol edilmesi esasına dayanan yöntemlerdir. Bunun tersi yani yeni gelişmekte olan genç yabancı ot türlerini donduracak derecede düşük sıcaklık tatbiki de bu bitkilerin ortamdaki elimine edilmesini sağlamaktadır. Bunun için daha çok sıvı nitrojen veya sıvı ya da katı karbondioksit uygulaması yapılmaktadır. Bu uygulamada da etki mekanizması benzer olup, hücre içerisindeki sitoplazma sıvısının donarak genleşmesi ve hücre duvarının yıkılarak bitkinin ölmesidir. Fakat yapılan araştırmalar göstermektedir ki alevleme gibi termal yöntemlerden elde edilen başarının yakalanabilmesi için çok fazla miktarda dondurucu madde kullanılması gerekmektedir (Fergedal, 1993; Mahoney vd., 2014).

2.7. Robotik

Bu yöntemde robot olarak tanımlayabileceğimiz, uzaktan algılama veya sensör teknolojilerine sahip araçlar kullanılmaktadır. Bu teknoloji sayesinde ihtiyaç duyulan yere ihtiyaç duyulan miktarda uygulama yapılmaktadır. Buna değişken düzeyli uygulama adı da verilmektedir. İki tip uygulama söz konusudur. İlkinde uygulama yapılacak alandaki yabancı otların dağılımı konum belirleme cihazları (GPS) yardımıyla belirlenir. Daha sonra tespit edilen koordinatlar doğrultusunda hareket eden cihaz uygulamayı yapar. İkincisinde cihaz üzerine yerleştirilen bir sensör yardımıyla yabancı otların arazideki yeri anlık olarak tespit edilmekte ve

uygulama yapılmaktadır. Her iki yöntemde de sadece yabancı otun bulunduğu noktalara uygulama yapıldığından atılan ilaç miktarı ya da uygulanan diğer girdiler önemli ölçüde azalmaktadır (Çavuşoğlu ve Kitiş, 2014).

3. Sonuç

1970’li yıllardan itibaren yeşil devrim adıyla başlayan ve günümüze kadar tarımda artarak devam eden kimyasal ilaç ve gübre kullanımının doğurduğu olumsuzlukların azaltılması amacıyla araştırmalara ve uygulamalara konu olan alternatif yöntemler içerisinde yabancı ot kontrolü noktasında son gelişmeler özetlenmeye çalışılmıştır. Yukarıda bahsedilen yöntemlerden bir bölümü özellikle gelişmiş ülkelerde pratiğe aktarılmışken, bir kısmı üzerinde araştırmalar devam etmektedir. Tüm bu uygulamalar tek başına ya da diğer yöntemlerle kombine edilerek herbisit kullanımını önemli ölçüde azaltmaktadır. Herbisit kullanımının yoğun olduğu ülkelerde baş gösteren en önemli problemlerden biri olan herbisit dayanıklılığını bertaraf etmek amacıyla bu alternatif yöntemlere büyük önem verilmektedir. Ülkemizde de bu ve benzeri konularda yapılan araştırmaların sayısı son yıllarda artış göstermiştir. Artan çevre bilinci ve tüketicilerin bu konudaki duyarlılık düzeyinin artması, yakın gelecekte bu ve benzeri yöntemlere olan talebi artıracaktır.

Kaynakça

Anonim, 2015. The Electromagnetic Spectrum, The Physics Hypertextbook. Erişim tarihi: 11.10.2018. <http://www.hypertextbook.com>.

Ascard, J. (1998). “Comparison of Flaming and Infrared Radiation Techniques For Thermal Weed Control.” *Weed Research*, 38: 69-76.

Ascard, J., P. E. Hatcher, B. Melander, & M. K. Upadhyaya (2007). *Thermal weed control*. Pages 155–175 in M. K. Upadhyaya and R. E. Blackshaw, eds. *Non-Chemical Weed Management. Principles, Concepts and Technology*. Wallingford/Cambridge.

Ascard, J. (2009). “Thermal weed control – a review of current techniques”. *8th EWRS Workshop on Physical and Cultural Weed Control*. Zaragoza, Spain, 9-11 March 2009, 82.p

Bond, W., Grundy, A.C. (2001). “Non-chemical weed management in organic farming systems”. *Weed Research*, 41:383-405.

Brodie, G., Ryan, C. & Lancaster, C. (2012). “Microwave Technologies as Part of an Integrated Weed Management Strategy: A Review”. *International Journal of Agronomy*, 2012: 1-14.

Brodie, G. & Hollins, E. (2015). “The Effect of Microwave Treatment on Ryegrass and Wild Radish Plants and Seeds”. *Global Journal of Agricultural Innovation, Research & Development*, 2: 16-24.

Çavuşoğlu, O. & Kitiş, Y.E. (2014). Robotlarla Yabancı Ot Kontrolü. *Agrotime*, 12: 78-79.

Çolakoğlu, T. & Kitiş, Y.E. (2014). “Mısır Yetiştiriciliğinde Farklı Dozlarda Alev Uygulamasının Yabancı Ot Kontrolüne Etkisinin Belirlenmesi”. *Türkiye V. Bitki Koruma Kongresi*, 3-5 Şubat 2014, Antalya.

De, A., Bose, R., Kumar, A. & Mozumdar, S. (2014). *Targeted Delivery of Pesticides Using Biodegradable Polymeric Nanoparticles*. SpringerBriefs in Molecular Science. DOI 10.1007/978-81-322-1689-6

Diprose, M.E, Hackam R. & Benson, E.S. (1978) . “Weed control by high voltage electric shocks”. *Proc. Br. Crop Prot. Conf. - Weeds 2*: 443-450.

Dykes, W.G. (1980). “Principles and practices of electrical weed control in row crops”. *Am. Soc . Agric.Eng. , St. Joseph , MI. Paper 80-1007. 9 p.*

Erciş, A., Taştan, B. & Kurçman, M. (1993). Türkiye’de Yabancı Ot Araştırmalarının Dünü, Bugünü ve Yarını. *Türkiye I. Herboloji Kongresi Bildirileri 3-5 Şubat 1993 Adana.*

Fergedal, S. (1993). “Weed control by freezing with liquid nitrogen and carbon dioxide snow: a comparison between flaming and freezing”. *Non-chem Weed Control 163–166*

Janick, J. & Goldman, I.L. (2003). “Horticulture, Horticultural Science and 100 Years of ASHS. *HortScience 38(5)*: 883-900.

Kitiş, Y.E. (2010). “Yabancı Ot Mücadelesinde Yeni Bir Yöntem: “Alevleme”. *Tarım Türk Dergisi, 24*: 52-54.

Kitiş, Y.E. (2011). “Mısır (*Zea mays* L.) Ekim Alanlarında Yeni Bir Yabancı Ot Kontrol Yöntemi: “Alevleme”. *9. Tarla Bitkileri Kongresi, 12-15 Eylül 2011 Bursa. 1813-1816.*

Kitiş, Y.E. & Çavuşoğlu, O. (2016). Elektromanyetik Işınlarla Yabancı Ot Kontrolü. *Meyve Bilimi, 3(1)*: 29-36.

Köksal, F. & Köseoğlu, R. (2010). *Spektroskopi ve Lazerlere Giriş*. Nobel Akademik Yayıncılık, 302 pp, Ankara.

Lynch, D.K. & Livingston, W. (2001). *Color and Light in Nature* (2nd ed.). Cambridge, UK Cambridge University Press. p. 231.

Mahoney, D.J., Jeffries, M.D. & Gannon, T.W. (2014). “Weed Control with Liquid Carbon Dioxide in Established Turfgrass” *Weed Technology, 28(3)*:560-568.

Mathiassen, S.K., Bak, T., Christensen, S. & Kudsk, P. (2006). “The Effect of Laser Treatment as a Weed Control Method”. *Biosystems Engineering 95 (4)*: 497–505.

Osepchuk, J.M. (1984). “A History of Microwave Heating Applications”. *Transactions on Microwave Theory and Techniques, 32(9)*: 1200-1224

Özer, Z. (1993). “Niçin Yabancı Ot Bilimi (Herboloji)?”*Türkiye I. Herboloji Kongresi Bildirileri 3-5 Şubat 1993 Adana.*

Pozar, D.M. (2012). *Microwave Engineering*. 4th Edition. Hamilton Printing, Wiley Inc. 732 pp, ABD.

Rask, A.M. & Kristoffersen, P. (2007). “A Review of Non-chemical Weed Control on Hard Surfaces”. *Weed Research, 47*: 370–380.

Silfvast, W.T. (2004). *Lazer Fundamentals*. Cambridge University Press, The Edinburgh Building, Cambridge, UK.

Vigneault, C. & Benoit, D.L. (2001). Electrical Weed Control: Theory and Applications. (Eds) Vincent, C., Panneton, B. & Fleurat-Lessard, Physical Control Methods in Plant Protection, Springer Pb, 174-188. ISBN 978-3-662-04586-2

International Migration and The Sociological Analysis of Syrians in The Temporary Protected Status the Case of Aydın Province

Gülden ŞAHİN¹, Suat KOLUKIRIK²

Abstract

Immigration is an important process with its causes and effects which influence both the individuals immigrating and the people living in the places which allow immigrants. At first thought to be short-term and temporary migration to Turkey from Syria, over time, became permanent. In this case, it was necessary to draw attention to the proper management of migration and the measures that must be taken to ensure the healthy progression of the harmonization process between the migrated individuals and the individuals living in the country. As it is considered that the process is completed sturdily only by being able to adjust to the country settled down, it is questioned, after Syrian individuals immigrating to a different country, how the problems with accessing to the healthcare and education services and adjusting the social life, culture of there gion and the troubles experienced due to the wars reflect on the social life. The study method was designed by using qualitative methods based on field study in Aydın. In-depth interview technique was used in the field research and after the in-depth interviews, the interviews were made in plain text, and after the discourse analysis carried out at the textual level, categorical analysis was performed on metaphors to better understand the problem.

Keywords: International Migration, Surians, In the Temporary Protected

JEL Codes: B55, F51, F55, J13, J15

Uluslararası Göç ve Geçici Koruma Statüsündeki Suriyelilerin Sosyolojik Analizi: Aydın İli Örneği

Özet

Göç, neden ve sonuçlarıyla birlikte hem göç eden bireyleri hem de göç alan yerde yaşayanları etkileyen önemli bir süreçtir. Başlarda kısa vadeli ve geçici olduğu düşünülen Suriye'den Türkiye'ye yapılan göç, zaman içinde kalıcı bir hal almaya başlamıştır. Bu durum beraberinde göçün doğru yönetilmesi ve göç eden bireyler ile göç alan ülkede yaşayan bireyler arasındaki uyum sürecinin sağlıklı bir şekilde ilerlemesi adına alınması gereken önlemlere dikkat çekmeyi gerektirmiştir. Göç sürecinin, ancak yerleşilen ülkeye uyum sağlayabilmek ile sağlıklı bir şekilde tamamlandığı düşünüldüğünden Suriyeli bireylerin göç sonrasında, farklı bir ülkeye gelmeleriyle, eğitim ve sağlık hizmetlerine ulaşmada, bölgenin kültürüne, toplumsal

¹Öğr. Gör. İstanbul Kent Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Sosyal Hizmetler Programı, gulden.sahin@kent.edu.tr

²Prof. Dr. Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, suatkolukirik@akdeniz.edu.tr

yaşamına uyum sağlamada yaşanan problemler ve savaş nedeniyle yaşanan sorunların toplumsal hayata nasıl yansdığı sorgulanmıştır. Araştırmada, sosyal olguları bağlı buldukları çevre içinde anlamaya imkân veren ve anlamacı-yorumlayıcı paradigmaya dayanan nitel yöntem kullanılmıştır. Araştırma problemine ve amacına ilişkin verilerin toplanması ve yorumlanması, derinlemesine mülakat ve eleştirel söylem analizi teknikleri kullanılarak değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası Göç, Suriyeliler, Geçici Koruma Statüsü

1.Giriş

Göç olgusu, toplumların sosyal, kültürel, ekonomik, politik gibi tüm yapısı ile doğrudan ilişkili olan, etkileyici ve çok boyutlu bir olaydır. Göçler, göç veren alanlarda olduğu kadar göç alan alanları da doğrudan etkilemektedir. Göçmen nüfus, göç ettiği ülkenin toplumsal yapısını, kültürünü, ekonomisini, politikasını vb. gibi pek çok unsurunu kısa zamanda göçün hacmi ile doğru orantılı olarak etkilemektedir (Mutluer, 2003: 9).

Öte yandan Yaşadıkları ülkeleri çeşitli nedenlerle terk ederek başka bir devlete sığınan, iltica eden mültecilerin göç hareketleri tüm dünyayı etkileyen ve ciddi insan hakları ihlalleriyle de sonuçlanabilen bir olgu haline gelmiştir. Dolayısıyla göç kavramı çok boyutlu, ekonomik, siyasi, kültürel, sosyal nedenleri ve sonuçları olan karmaşık bir olgudur. Bu nedenle göçü sadece yer değiştirme olarak tanımlamak yetersiz ve sığ bir açıklama olacaktır.

İnsanların daha iyi yaşam koşulları içinde yaşama isteğiyle yasal ya da yasal olmayan yollarla göç etmeleri söz konusu olmaktadır. Yasal olan ya da yasal olmayan göçler, göç eden bireyleri, grupları etkilemenin yanında aynı zamanda göç alan ülkeleri ve göç veren ülkeleri de etkilemektedir. Bu anlamda göç sorununun küreselleşmesi söz konusu olmaktadır. Özellikle göç eden bireylerin göç ettikleri ülkeyle uyum sağlayamamaları durumu toplumsal düzenin etkilenmesine neden olmaktadır.

Çalışmamıza örnek teşkil eden Suriye’de 2011 yılında başlayan kargaşa ortamı ve farklı sosyal grupların çatışması, zamanla bir iç savaşa dönüşmüş, milyonlarca Suriyeli başta Türkiye olmak üzere komşu diğer ülkelere sığınmak zorunda kalmıştır. Uyguladığı açık kapı politikası ile Türkiye bu zorunlu ve düzensiz göç ev sahipliği yapan ülkeler arasında ilk sıra da yer almıştır.

Farklı göç hareketleri örneğinde de görülebileceği gibi, bir taraftan insanlar, yaşamlarına yöneltilen tehditlerden kaçmaya çalışırken, diğer taraftan hükümetler birçok nedenle insani yükümlülükler, siyasi gerçekler ve ulusal ihtiyaçları uzlaştırmakta artan bir çaba sergilemek durumuyla karşılaşmışlardır (Kolukırık, 2014: 38). Çatışmalarla birlikte başlangıçta iç savaştan etkilenen konumunda olan Suriyeliler, göç süreci içerisinde etkileyen konumuna dönüşmüşlerdir (Dilek, 2018: 8). Özellikle Türkiye bağlamında değerlendirildiğinde ilk dönemlerde kısa vadeli ve geçici olduğu düşünülen Suriye göçü, zaman içinde kalıcı bir hal almaya başlamıştır. Bu durum beraberinde göçün doğru yönetilmesi ve göç eden bireyler ile göç alan ülkede yaşayan bireyler arasındaki uyum sürecinin sağlıklı bir şekilde ilerlemesi adına alınması gereken önlemlere dikkat çekmeyi gerektirmiştir.

2. Göç Kavramı ve Olgusu

Tarihsel açıdan insanoğlu daha iyi ve daha güvenli yerler bulabilmek için göç etmiş ama çoğunlukla da göç etmek zorunda kalmıştır. Göç sürecinde, fiziki ve sosyal çevrenin değişimi yeni bir sosyal ortamın ortaya çıkışına yol açmış ve göç hareketleri de bu ortamlardan birini oluşturmuştur. Ancak göç ve değişimin insan topluluklarının sürekli hareketleri olmasına ve küreselleşmenin geniş etkilerine karşın yaşanan kutuplaşmalar ve sorunlar bu hareketlerini devamlı kılar hale gelmiş ve günümüzün dikkate değer bir sorunsalını oluşturur boyuta ulaşmıştır (Kolukırcık, 2009: 4).

Göç temel olarak, bir yer değiştirme olayı olarak görülmektedir. Bu olay kırsal, kent ve ülke gibi yerleşim birimleri arasında gerçekleşmektedir. Göç eyleminin gerçekleştiği yerleşim birimleri ister göç alan olsun veya ister göç veren olsun, bu olgunun olumlu veya olumsuz sonuçları ile karşılaşmışlardır. Bununla beraber göç eden insanların, göç ettikleri yerleşim birimlerine uyum sağlama sürecinde yaşadığı zorluklar bazı problemleri doğurmuştur. Her yerleşim birimi kendine özgü yaşam kültürünü oluşturmuş, bu kültüre sahip insanların göç etmesi, çeşitli sorunları da beraberinde getirmiştir (Yalçın, 2004: 4). Göç sonucu kaynak ve hedef bölgeleri birleştiren ve her ikisinde de belirgin değişimleri beraberinde getiren göç ağları oluşur. Göçler demografik, ekonomik, toplumsal yapıları değiştirebilir ve ulusal kimliğin sıklıkla sorgulanmasına yol açan yeni bir kültürel farklılığı da beraberinde getirir. Göç toplumsal varoluşun her boyutunu etkileyen ve kendi karmaşık dinamiklerini geliştiren bir süreçtir (Castles & Miller, 2008: 7,30).

Göç, insanlık tarihi kadar eski bir zaman dilimine sahip olsa da, tarihsel süreç içerisinde yapısal bir takım değişiklikler meydana gelmiştir. Ülkelerdeki iç göç hareketleri ya da uluslararası göç ekonomik, siyasi, sosyal ve benzeri nedenlerle birlikte aynı doğrultuda sonuçları incelendiğinde, göç olgusunun çok yönlü bir özelliğe sahip olduğu söylenebilir. Bir ülke içinde çeşitli ekonomik, sosyal, kültürel ve benzeri nedenler ile yerleşmek üzere bireysel ya da kitlesel yer değiştirme hareketi iç göç, benzeri sebeplerden dolayı bir ülkeyi terk ederek bir başka ülkeye yerleşme süreci dış göç olarak ifade edilmekle birlikte, kaynak ülke ile hedef ülkeyi birbirine bağlayarak küresel göç örüntülerini meydana getirdiği de bir gerçektir (Giddens, 2008: 569).

3. Göç Kimlikleri ve Hukuki Tanımları

3.1. Göçmen

Günümüz Türkçesindeki göçmen, her türlü göç çeşidi sonrası yer değiştiren, değiştirmek durumunda kalan ki bu da son derece genel bir ifade olup göçün ve göçmenin mahiyetine dair bir mana taşımamaktadır. Uzun tarihi boyunca göçlere tanıklık etmiş olan Osmanlı literatürü ise göç ve göçmen kavramları üzerine hayli çeşitliliğe sahiptir. Osmanlı, ülke sınırları dahilindeki yer değiştirmeleri nitelerken, daha çok ekonomik, asayiş ve idari gerekçeleri ön plana çıkarmıştır. Örneğin, mevsimine bağlı olarak kışlak ve yayla arasında gelip gidenleri konar-göçer diye isimlendirirken, ekip biçmekte olduğu tarım arazisini terk ederek başka bir diyara gidene çift bozan, güvenlik sebebiyle kırsal kesimin toprakları terk edilip ıssız bir yere yerleşimi de kaçgun olarak ifade edilmektedir. Osmanlı ayrıca kişilerin bir yerden belirlenmiş başka bir yere, onları cezalandırma amacıyla zorunlu ikametlerine tagrip, tahliye, tenkil, tebid ve neyf, doğal afet, kıtlık ve kuraklık gibi sebeplerle yer değiştiren kişiyi ya da kitleleri depremzede, kahzede, felaketzede, cephe gerisindeki bir topluluğun cephenin ve sınırın güvenliği amacıyla zorunlu göçe maruz bırakılması techir, daha çok Balkanlar, Kırım ve Kafkasya'dan kendisine yapılan baskılar dolayısıyla ya da bir İslam ülkesi olan Osmanlı'da

yaşamayı tercih etme sebebiyle gelen ve geldiği yere bir daha geri dönmeyip iskana tabi tutulan etnik kökeni mühim olmayan Müslüman göçmen kimseyi de muhacir şeklinde tanımlamıştır (Sepetcioğlu, 2014: 51,52).

Göçmen, siyasi kriterler nedeniyle değil de sırf ekonomik nedenlerle, daha müreffeh bir hayat standardı yakalayabilmek için vatandaşı olduğu ülkeden bir başka ülkeye göçen kişiye denir. Göçmenler vatandaşı olduğu ülkenin korumasından yararlanmaya devam ederler ve bu yolculuğa kendi istek ve arzuları ile çıkarlar. Göçmen kabul eden ülkeler, göçmen politikalarına bağlı olarak başvuruları kabul veya reddedebilirler. Bu ülkelerin bu anlamda temel bir insan hakkından kaynaklanan sorumlulukları yoktur. Göçmenler göç ettikleri ülkelere resmi bir zeminde göç edip etmemelerine göre düzenli ve düzensiz göçmenler olarak ikiye ayrılırlar. Bazı zamanlar göç eden kişiler göç nedenlerini ekonomik olarak tanımlasalar da hikayelerinin irdelenmesinde o ülkedeki bazı dini veya etnik gruplara uygulanan aşırı ayrımcı politikaların aslında onları mülteci kavramı içinde değerlendirmenin gerekli olduğunu göstermektedir (Kılıç, 2014: 8).

3.2. Mültecilik ve Sığınmacı

Mülteci; Avrupa'da meydana gelen olaylar sebebiyle ırkı, dini, milliyeti, belirli bir toplumsal gruba üyeliği veya siyasi düşünceleri nedeniyle takibata uğrayacağından haklı olarak korktuğu için vatandaşı olduğu ülke dışında bulunan ve vatandaşı olduğu ülkenin himayesinden istifade edemeyen veya korkudan dolayı istifade etmek istemeyen ya da uyruğu yoksa ve önceden ikamet ettiği ülke dışında bulunuyorsa oraya dönmeyen veya korkusundan dolayı dönmek istemeyen yabancıyı ifade etmektedir.

Türkiye'de mültecilik mevzuatının temelini 1951 tarihli Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Cenevre Sözleşmesi oluşturmaktadır. Bu sözleşmeye coğrafi sınırlama ile taraf olan Türkiye, sadece Avrupa'dan Türkiye'ye gelen kişilere mülteci statüsü vermektedir. Avrupa dışından gelmiş kişiler ise Türkiye'ye geçici olarak sığınabilmekte ve kendilerine sığınmacı statüsü verilmektedir (Kap, 2014: 31,32).

1951 yılına ait Mültecilerin Statüsüne İlişkin Birleşmiş Milletler Konvansiyonuna göre, mülteci özel bir sosyal veya politik gruba üyeliği, milliyeti, dini, ırkı gibi nedenlerle şiddete maruz kalma korkusu yaşayan ve bu nedenle ülkesine dönme imkanına ve isteğine sahip olmayan, milliyetine tabi olduğu ülkenin sınırları dışında yaşayan kimsedir. Sığınmacılar ise, uluslararası sınırlar içinde koruma arayışında olan ancak mülteci statüleri henüz karara bağlanmamış kişilerdir (Castles & Miller, 2008: 144,145).

3.3. Mübadil

Mübadile iki kişi arasında bir şeyin diğer bir şeyle değiştirilmesi, değiş tokuş ve trampa (Emgili, 2009: 222), iki ya da daha çok devlet arasında imzalanan bir protokol vasıtasıyla, hukuksal boyutu, coğrafyası, zaman aralığı, göç yolları ve araçları, taşınmazların durumu gibi meselelerin belirli esaslara oturtulmuş şekilde uygulandığı ve bunların karma ve/veya uluslararası bir komisyon aracılığıyla yürütüldüğü ve/veya denetlendiği; göç ettirilecek nüfusun ırk, din, dil gibi bir takım niteliklerinin ve göç edilen yer ile iskan birimlerinin daha evvel tespit edildiği; hatta göçmenlerin işe, sağlık gibi ihtiyaçları için özel birimlerin kurulduğu, sistematik ve kurallar çerçevesinde hayata geçirilen zorunlu nüfus hareketi olarak tanımlanmaktadır (Sepetcioğlu, 2014: 53). Mübadil ise mübadile edilmiş (Emgili, 2009: 222), Arapça "bedel" kelimesiyle yakından bağlı olan ve "değiş tokuş, trampa, bir şeyin başka bir şeyle değiştirilmesi"

anlamına gelen mübadele ve mübadele olunmuş, başkasının yerine getirilmiş, bir şeye bedel tutulmuş manasındadır (Sepetcioglu, 2014: 52).

3.4. Geçici Koruma Statüsü

Suriyelilerin durumuna ilişkin özel olarak düzenlenen ilk hukuki düzenleme, İçişleri Bakanlığı'na bağlı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü tarafından yürürlüğe konan 30 Mart 2012 tarihli ve 62 sayılı “Türkiye’ye Toplu Sığınma Amacıyla Gelen Suriye Arap Cumhuriyeti Vatandaşlarının ve Suriye Arap Cumhuriyetinde İkamet Eden Vatansız Kişilerin Kabulüne ve Barındırılmasına İlişkin Yönerge”dir. Söz konusu Yönerge'nin “ruhunu”, kitlesel sığınma durumlarında ortaya çıkan acil koruma ihtiyacının karşılanması amacıyla sığınılan ülkeye erişimin sağlanması, geri göndermeme ilkesinin gözetilmesi ve insan haklarına uygun temel asgari standartların sağlanması olarak nitelendirilen “geçici koruma” oluşturmaktadır (Uzun, 2015: 112-114). Geçici koruma statüsünün, acil durumlarda ve özellikle toplu nüfus hareketlerinde kendisine başvurulabilecek ve adında da anlaşılacağı üzere “geçici” bir çözüm olduğu anlaşılmaktadır ve kanuna göre, belirlenen uluslararası koruma statülerinden herhangi birini doğrudan elde etmiş olmadığı açıkça belirtilmiştir. Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu'nun 91. maddesine göre ülkesinden ayrılmaya zorlanmış, ayrıldığı ülkeye geri dönemeyen, acil ve geçici koruma bulmak amacıyla kitlesel halde veya kitlesel akın sırasında bireysel olarak Türkiye sınırlarına gelen veya sınırlarını geçen yabancılara “geçici koruma” sağlanabileceği kabul edilmiştir (TBMM Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu: 2013).

4. Yöntem ve Teknik

Araştırmanın temel amacı, Aydın'da yaşayan Suriyeli bireylerin göç sonrasında ekonomik, sosyal, kültürel vb. alanlarda yaşadıkları zorlukları belirlemektir. Araştırmada, sosyal olguları bağlı buldukları çevre içinde anlamaya imkân veren ve anlamacı-yorumlayıcı paradigmaya dayanan nitel yöntem kullanılmıştır. Araştırma problemine ve amacına ilişkin verilerin toplanması derinlemesine mülakat ve görüşmeler de eleştirel söylem analizi teknikleri ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmacı ile bireyler arasında yüz yüze etkileşimi mümkün kılan derinlemesine mülakat tekniği aynı zamanda araştırmacıya gözlem ve görüşmenin akışına müdahale imkânı da verdiği için tercih edilmiştir. Derinlemesine mülakat ile daha ayrıntılı verilere ulaşılabileceği düşünülmüştür. Ayrıca bireylerin konuya yaklaşım biçimleri, olgulara yükledikleri anlamlar bakımından da avantaj sağlaması bakımından derinlemesine mülakat tekniğinin önemli olduğu düşünülmektedir.

Araştırmanın konusu kapsamında 21 geçici koruma statüsündeki Suriyeli bireyle 29 Temmuz- 17 Eylül 2016 tarihleri arasında derinlemesine mülakat gerçekleştirilmiştir. Görüşmenin uygulanacağı bireylere, “kartopu örnekleme tekniği” ile ulaşılmıştır. Gerçekleştirilen derinlemesine mülakatta, araştırmacının dışarıdan biri olarak gruba girmesi, bireyleri rahatsız edebileceğinden öncelikle bireylerle araştırma hakkında görüşülerek ve araştırma kapsamında neler yapılacağı açıklanmıştır. Görüşme yapılacak bireylere öncelikle araştırmacı kimliği açıklanmış ve araştırmanın neden yapıldığı ile ilgili bilgi verilmiştir. Araştırma süresince esas amacın o araştırmanın yapıldığı ortama bilgi vermek değil, aksine o ortamdan bilgi almak olduğu bilinmektedir. Araştırmaya katılan bireylerle rahatsız edilmeden, doğal ortamları içerisinde etkileşim sağlanmıştır. Araştırma süresince bireylere denek gibi davranmanın araştırmanın seyrini değiştireceği bilindiğinden, bireylerle kurulan ilişkide söylem ve davranışlara dikkat edilmiştir.

Tüm görüşmeler bireylerin izni dahilinde ve kimliklerinin saklı tutulacağı belirtilerek asgari bir güven ortamında gerçekleştirilmiştir. İsimlerinin kullanılmasında bir sakınca görmediklerini belirterek yazılması için kimliklerini gösteren bireylerin bilgileri de güvenlikleri için saklı tutulmuştur.

Araştırma boyunca hiçbir zorlukla karşılaşılmamıştır. Görüşmenin verimliliği için bireylerin kendileri açısından güvenli bir ortama ihtiyaç duydukları göz önünde bulundurularak aynı bölgede ikamet eden komşularının güveni sağlandıktan sonra Suriyeli bireylerle görüşülmüştür. Aynı zamanda görüşmelerin tamamı katılımcıların istekleri dahilinde yaşadıkları evde yapılmıştır. Görüşmeler en uzun 45 dakika, en kısası 20 dakika olmak üzere ortalama 30 dakika sürmüştür. Türkçe bilmeyen ya da sorulara yeterince açık cevap veremeyecek olan katılımcılarla anlaşma bazı görüşmelerde tercüman aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Geçici koruma statüsündeki Suriyeli bireylerle yapılan görüşmeler önce metin haline getirilmiş, daha sonra metinler üzerinde söylem analizi yapılarak önemli metaforlar çıkarılmaya çalışılmıştır. Kategorik analiz ile ana başlıklar altında alt başlıklara ayrılarak incelenmiştir. Kategorik analiz, araştırmacının verileri düzenlediği, analiz birimlerine ayırdığı, biçimleri ortaya çıkardığı, önemli değişkenleri keşfettiği bir süreçtir. Bu anlamda alandan toplanmış olan verilerden hareket edilerek bu veriler içinde saklı olan bilgi açığa çıkarılmaya çalışılmıştır.

5. Bulgular

5.1. Arafta Kalmak ve Aidiyet

Göç ile birlikte bireyler, göç edilen ülkenin diline, adetlerine, bireyelerine, parasına, yemeklerine, kültürüne kısacası toplumu oluşturan her dokuyla karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu anlamda toplumsal yapı karşısında bireyler ya değişmek ya da bu yapıya uyum sağlamak zorunda kalmaktadırlar.

Görüşme yapılan bireylerin hiçbiri daha önceden göçü deneyimlememiştir. Bu nedenle göç olgusuna bakış açıları, yer değiştirmelerine neden olan etkenlere bağlı olarak değişmektedir. Kısacası bireylerin göç süreçlerinde yaşadıkları deneyimlere bağlı olarak göç algıları da değişmektedir.

A.E. "Suriye'de her şeyimiz kaldı. Benim amcam öldü orada, savaşta. Babam çok üzülmüştü. Ailem hala Suriye'de. Biz kendimizden çok çocuklarımız için geldik. Onlar bizden daha fazla korkuyorlardı. En küçüğü 13 yaşında. Gözlerinin önünde insanlar öldü. Sürekli bombaların sesini duyuyorduk. Çok korkuyorlardı. Evlerine bomba düşen insanlar oldu. Kalktık geldik buraya. Her şeyimizi kaybettik. Göç kayıp demek, savaş demek."

A.D. "Savaş çok zordu orada. Bıraktık geldik her şeyimizi. Türkiye'de çok zengin Suriyeliler de var, parası olmayan, işi olmayan, aç kalan insanlar da var. Zor durumda oldukları bilindiği için kötü şartlarda, ağır işlerde az parayla çalıştırılanlar var ama burada yaptığı işini yapanlar da var. Orada bir savaştan kaçtık geldik, burada başka bir savaş var. Orada hayatta kalmak için bir şeylerden kaçmak zorundasın, burada hayatta kalmak için bir şeyleri elde etmek, alışmak zorundasın."

5.2. Yerleşiklik

Türkiye'nin artık bir "göç ülkesi" olma yolunda ilerlediği yadsınamaz bir gerçekliktir. Konumu nedeniyle birçok kitlesel göç hareketlerine maruz kalan Türkiye, son yıllarda göçmenler için "transit ülke" konumundan çıkıp "hedef ülke" durumuna gelmiştir. Türkiye 1980'lerden bu yana sadece göç veren bir ülke değil, aynı zamanda göç alan bir ülke

konumundadır. Bu çerçevede yeni yürürlüğe giren Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanununda, hukuki düzeyde göçmenlerin kalıcı olabileceğine ve Türkiye'nin bir "göç ülkesi" olma yolunda ilerlediğine işaret edilmektedir (Kap, 2014: 33).

Suriye'den göç eden bireylerin ülke içinde kısa vadeli geçici durumunun zamanla yerini kalıcılığa bıraktığını söylemek mümkündür. İç savaşın yıllardır süregelmesi ve günümüzde de hala devam ediyor olması bireylerin ülkelerine geri dönüş ümitlerini kırmaktadır. Diğer yandan göçün, sonuçları itibarıyla alışlagelen düzenin değişmesini ve yeni düzenin kurulmasını zorunlu kıldığından dolayı bireylerin tekrarını göze alamadıkları bir olgu niteliği taşıdığı söylenebilir. Ayrıca Suriye'den göçe, insan yaşamını her yönüyle etkileyen savaş faktörünün neden olmasının, bireylerin buldukları yerde kalıcı olma durumlarını belirleyen diğer önemli bir etken olduğu söylenebilir.

C.B. *"Suriye'de her şey biterse geri dönmeyi düşünürüz ama ne zamana biter. Yıllar sürecektir her şey düzelse bile. İnsanlar öldü, arkadaşlarımız öldü, herkes bir yerlere gitti. Dönersek kendi toprağımız olmasına rağmen bunlara da alışmak zorunda kalacağız, bir ömür böyle geçecek. Bu yüzden geri dönmeyi düşünürüz dedim. Burada bazı şeylerde zorlansak da en azından alışıyoruz. Zaman geçtikçe daha da alışmış olacağız. Sürekli yer değiştirmek de zor."*

Diğer yandan Suriye'ye yakınlığından dolayı hedef ülke konumunda olmasına karşın Türkiye, coğrafi konumu nedeniyle transit ülke olarak da kullanılmaktadır. Bu durum çoğunlukla küresel çapta da sorun olan yasadışı göçe ve dolayısıyla göçmen kaçakçılığına da zemin hazırlamaktadır.

A.B. *"Bu adam bize yurtdışına gitmemize yardımcı olacağını ama bir süre çalışmak zorunda olduğumuzu söyledi. Bizim de istediğimiz zaten bu olduğu için çok yorulsa da çalışıyorduk. Aylarca çalıştık. Yurtdışı konusunu açtığımızda hep kapatıldı. Sonradan kullanıldığımızı hissetmeye başladık. Bir süre daha devam ettik. Çünkü doğru söylüyorsa yurtdışına gitmek için tek şansımızı kendimiz bırakmış olacaktık ama olmadı. Boşuna çalıştığımızı anlayınca bıraktık işi."*

5.3. Birey ve Toplum Arasında Kurulan Bağ: Aidiyet

Ekonomik ve sosyal nedenler, savaş, salgın hastalıklar gibi bazı özel durumlarda insanlar göçe zorlanmaktadır. Göç ile birlikte insanlar değer yargılarını, kültürünü, kimliğini yeni çevrelerine götürmektedir. Göç eden insanlar, zaman içinde yeni çevreleri ile kültürel etkileşime girmektedirler. Zaman içinde kişilerde sorgulanması gereken bir aidiyet sorunu ortaya çıkmaktadır (İlgin-Hacıhasanoğlu, 2006: 60). Birey ve toplum arasında kurulan bağın bir ifadesi olarak aidiyet, her ne kadar bireysel seçimlere dayansa da, bireyin bağlılık ve sadakat ilişkileri geliştirebileceği bir grupla özdeşleşme tecrübesidir ve dolayısıyla tek başına yaşanan bir olgu değildir (Alptekin, 2011: 5).

G.S. *"Suriye zamanla daha fazla kötü olmaya başladı. Sürekli ölen insanlar oldu. Bomba sesleri... Yaşamak, hayatta kalmak için geldik. Buraya geldiğimizde kendi vatanımızdan ayrıldığımız için kendimizi kötü hissettik ama insanlar kötü değiller."*

A.H. *"Bazı arkadaşlarımız çok öncelerden geldi. Yıllar önce gelenler de oldu. En sonunda biz de geldik. Farklı bir ülke farklı insanlar olduğundan, dil de bilmediğimizden korktuk. İnsanlar iyi yaklaştı bize. Bu yüzden alıştık. Belki istemeselerdi bizi daha zor olurdu şartlarımız, alışamazdık. Hem iş yerindeki arkadaşlarım hem komşularım çok iyiler. Zaten işe gidiyorum eve geliyorum, her gün böyle."*

5.4. Uyum Sürecinde Kimlik

Göç süreci göçe katılan bireylerin her biri için farklı sonuçlara neden olmaktadır. Süreci yaşayan insanların sosyo-ekonomik durumları, etnik ve dini kimlikleri, kültürel özellikleri süreçten nasıl etkileneceklerini belirleyen olgulardır. Göç literatürü bize, göçmenin göç veren yerdeki toplumsal konumu, beraberinde getirdiği beceri, eğitim ve beklenti donanımı, kişisel tarihin özellikleri, göç nede ve biçimi, göç ettiği yerdeki toplumsal koşullar ve kalış süresi başta olmak üzere hangi koşulların göç tecrübesinin mahiyetini belirlediğini söylemektedir. Diğer yandan yaşam deneyimleri ve göçün etkileri, göç edenlerin tutumları ve tepkileri açısından kadınlar ve erkekler arasında önemli farklılıkların olduğu söylenebilir (Tekin Yılmaz, 2005: 32). Bu noktadan hareketle kadınların eşleri olmadan göç etmek zorunda kalmaları göç sürecine olumsuz başlamalarına neden olmuştur.

D.C. “2 yıldır Aydın’dayız. Çocuklarımla geldim buraya. Eşim savaş zamanında tutuklandı. Kendi ailem ve eşimin ailesi Suriye’de, gelemiyorlar. Biz buradayız. Gelirken çocuklarımla geldim. Kimse olmadığı için yanımda korktum. Başka bir ülkeye geliyorum, çocuklarım var sadece yanımda. Kadınım...”

Sosyal çevre yoksunluğu, göç sonrasında yaşanan önemli problemler arasında yer alabilmektedir. Bireylerin toplumsal yapıya uyum sağlamasında önemli bir etken olan sosyal çevrenin uyum sürecini kolaylaştırdığı söylenebilir. Görüşme yapılan bireyler Türkiye’ye göç etmelerini Suriye’ye olan yakınlığı ile açıklamışlardır. Bununla birlikte göç edilecek yerin belirlenmesinde, etnik kimlik göz önünde bulundurulmuştur. Bireylerin yeni geldikleri ülkeye tutunmalarında, sosyal sorunlarını en aza indirmelerinde, yeni yaşam biçimine, geldikleri ülkenin toplumsal yapısına alışma süreçlerinde bu dayanışmanın etkili olduğu söylenebilir.

Diğer yandan özellikle konuşulan dilin aynı olmasının, bireyler arası iletişimi ve etkileşimi sağlayarak göç eden bireylerin yeni sosyal çevrelere uyum sürecine olumlu etkisi olduğu söylenebilir.

F.E. “Bütün bunlardan dolayı sıkıntılarımız var ama insanlar iyi. Bize kötü davranan kimse olmadı bu mahallede. Çok yardım ettiler. Dilimizden anladıkları için, bizim gibi oldukları için anlaşmak kolay oldu. Suriye’de bu olaylar uzun zaman devam edecek. Belki Suriye hiçbir zaman eskisi gibi olmayacak. Bunu bilmiyorum ama daha çok uzun süreceği için burada kalıcı bir düzen kurmak zorundayız. “

E.D. “Savaş olduğundan, Suriye artık eskisi gibi olmadığından 40 gün önce Türkiye’ye geldik. Sınırdan geçtikten sonra Urfa’da kaldık birkaç gün ama orada çok fazla Suriyeli var. Orada hiçbir şey yapamayacağımızı düşündük, buraya geldik. Çok fazla bizim gibi insan olduğundan, iş bulmak, kalacak bir yer bulmak daha zor olur diye düşündük. Burada kendi ırktaşlarımızın yaşadığını da duyduk, o yüzden geldik.”

5.5. Farkındalık İhtiyacı ve Bilinirlik

Hızlı toplumsal değişimler insanların hayatında ve ruhsal yapısında büyük sarsıntı ve erozyona neden olmaktadır. Savaş ortamında yaşanan olayların ve etkilerinin boyutunun sanıldığı aksine olduğu görüşmeciler tarafından dile getirilmiştir.

Yandığında eriyip dökülen mumu döküp vücutlarını yarıyorlardı:

C.D. “Evlerimizin uzağında, insanların yaşamadığı yerlerde, yerin altlarında mağaraya benzeyen yerler vardı. Kadınları, çocukları, gençleri buralara alıyorlardı. Yemeklerine dikkat etmiyorlardı hiç ama ölmesinler diye de patates veriyorlardı. Mum yakıp, yandığında eriyip dökülen mumu döküp vücutlarını yarıyorlardı. Elektrik verip işkence

yaptıklarını bile duyduk. İnsanlık hiç yoktu. Kadınlara eşlerinin ya da babalarının yanında tecavüz edip sonra da öldürüyorlardı işkenceyle. Gördükleriniz, size gösterilenler bunlar değil tabii.”

5.6. Ekonomik Sorunlar

Tüm insanlar yaşamlarının her noktasında fizyolojik, güvenlik, sosyal, manevi vb. ihtiyaçlarının karşılanma amacı içerisinde. Herhangi bir ihtiyacın karşılanamamasının yani yaşanan koşulların ihtiyacın karşılanmasına yönelik kaynağı içinde barındırmaması durumunun bireyde doğal bir gerilim yarattığı söylenebilir.

F.E. “Geldiğimizden bu yana kaç gün geçti daha yeni bir ev bulabildik. İçerisi boş, hiçbir şey yok. Yatak, çamaşır makinası, buzdolabı, elbise bile... Daha kötü olan kış da geliyor. Yakacak bir şey yok, bulunsa da soba yok. Bir iş bulup çalışmam gerekiyor. Yaşamak için paraya ihtiyaç var. Isınmak, giyinmek, yemek her şey para.”

5.7. Sosyal İletişim Kuramama

Toplumsal bütünleşme ve barış içinde yaşama, toplumların gelecek tahayyülleri açısından önemli unsurlardır. Toplumsal eşitsizliklerin olmadığı ya da en aza indirildiği, vatandaş temelli eşitliğin sağlandığı adil bir toplumu gerektirirler. Bir toplumda sosyo-ekonomik duruma, etnik kökene, dini inanca, cinsiyete, bedensel, zihinsel ve ruhsal sağlık durumuna veya yaşa bağlı ayrımcı politikaları körükleyen uygulamalar, belli grupları sosyal dışlanma tehdidi ile karşı karşıya bırakırlar. Byrne’a göre sosyal dışlanma, güvenceden yoksun bireylerin, ekonomik, sosyal veya kültürel kaynaklara erişememesi ve toplum ile bağlarını yitirmesi sorunudur (Akkan vd., 2011: 23).

Görüşme yapılan bireyler sadece Suriyeli olduklarından dolayı toplumla iletişim kanallarının tıkandığını dile getirmişlerdir. Suriyelilerin yaşam koşullarının iyileştirilmesi ve toplumsal uyum yönündeki çalışmalara ters düşen bu durumun üzerinde durulması gereken önemli bir konuyu teşkil ettiğini söylemek mümkündür.

E.D. “Uzun bir süre sokaklarda kaldık. Bazı insanlar karnımızı doyurmamız için yardımcı oldular bize. Gerçekten çok zordu. Burada hayat Suriye’den daha zor. Daha pahalı. Burada bir ekmek aldığımız parayla Suriye’de beş ekmek alırız. Para, iş olmayınca da hayat insana olduğundan daha da pahalı geliyor. Önce kalacak bir evimiz olsun, sonra zamanla her şeyi yaparız diye düşündüm ama zor olacak görünüyor.”

Suriyeli bireylere yönelik dışlama ve ayrımcılık sosyal uyumu olumsuz yönde etkilese de, bireylerin gündelik yaşamda karşılaştıkları sorunlar karşısında, çözüme yönelik olarak yerel halktan yardım görmelerinin, uyum süreçlerini kolaylaştırdığını söylemek mümkündür. Göç sonucu, ait oldukları kültürün ve toplumsal yapının değişmesinin olumsuz etkilerinin daha kolay aşılması söz konusudur.

A.H. “Bazı arkadaşlarımız çok öncelerden geldi. Yıllar önce gelenler de oldu. En sonunda biz de geldik. Farklı bir ülke farklı insanlar olduğundan, dil de bilmediğimizden korktuk. İnsanlar iyi yaklaştı bize. Bu yüzden alıştık. Belki istemeselerdi bizi daha zor olurdu şartlarımız, alışamazdık. Hem iş yerindeki arkadaşlarım hem komşularım çok iyiler. Zaten işe gidiyorum eve geliyorum, her gün böyle.”

5.8. Beklentiler ve Gelecek Kurgusunun Dinamikleri

Suriyeli bireylerin ihtiyaç ve beklentilerini tespit etmekten ziyade, kendilerinin ifade etmelerine olanak tanımanın önemli olduğu düşünülmüştür. Görüşme yapılan bireylerin çoğu toplumsal beklentilerini ifade etmemişlerdir. Genel olarak beklentilerinin, hayatlarını idam ettirebilmek için bir iş bulmak ve yaşadıkları toplumla sağlıklı bir iletişim kurabilmelerini sağlayan dil öğrenme konusunda olduğu söylenebilir. Bununla birlikte sağlık hizmetlerine ulaşmada birtakım sorunlar yaşadıkları da açıktır.

Ülkelerindeki savaş nedeniyle göç etmek zorunda kalan bireylerin geldikleri ülkede yaşamlarını yeniden kurmaları ve temel ihtiyaçlarını karşılamaları için gerekli olan düzenli bir iş ve dolayısıyla düzenli olarak kazandıkları paradır. Tüm kazanımlarını, birikimlerini Suriye’de bırakmak zorunda kalan bireyler geldikleri ülkede ekonomik sorunlar yaşamaktadır. Ekonomik sorunların -uzun vadede düşünüldüğünde- bireyleri suç işlemeye yönlendirebileceği dikkate alınmalıdır.

D.D. “Suriye’deki savaş yıllardır devam ediyor. Ne zaman biter onu da bilmiyoruz. Bizim gibi evlerde değil de kamplarda kalan insanlarda var ama ne kadar kalacağımızı bilmeden kamplarda ne yapabiliriz. Kamp dışında yaşandığı zaman da böyle sorular oluyor. Bu duruma insanların yapabileceği bir şey yoktur belki ama devlet yardımcı olmaya çalışsa iyi olurdu. Bize sadece iş konusunda yardımcı olursa, başka bir şey istemiyoruz zaten.”

Suriyeli bireylerin aktif olarak toplumsal yaşama katılımlarının önündeki en büyük sorunun Türkçeyi bilmemeleri olduğu söylenebilir. Bireyler iletişim kuramadıkları toplumla etkileşime geçememektedirler. Bu noktada göç eden Suriyeli bireylerin Türkçeyi öğrenme yolundaki kişisel çabaları yeterli olmamaktadır.

A.G. “Türkçe konuşamıyoruz. Geldiğin ülkenin dilini bilmediğin zaman çok zor oluyor. Türkçe eğitimi alırsak iyi olur. Bir de sağlık önemli. En kötü hastalığa bile yakalansak ilaç alamayacağız. Devlet bu konuda yardım edebilir.”

Önemle üzerinde durulması gereken konu ihtiyaçtan ve çaresizlikten doğan muhtaçlığın kötüye kullanımının toplum içindeki varlığıdır. Bireylerin yeni yaşam koşullarına uyum sağlarken karşılaştıkları bu durum, koşulların daha da zorlaşmasına neden olmaktadır.

C.B. “Biz Türkiye’ye ülkemizde savaş olduğu için sığınmak zorunda kaldık. İnsanlar buraya her şeyini orada bırakıp geldiler. Burada yeniden bir hayat kurmaya çalışıyoruz. Bildiğimiz, alıştığımız her şey farklı. Bu yüzden insanların kullanılması çok kötü. Herkes bize yardım etsin demiyorum ama kullanmaya çalışan da olmasın.”

A.A. “Buradaki insanların bizi kötü insanlar olarak bilmelerini istemiyoruz. Onların ülkelerine geldiğimiz için kızıyorlar bize ama çaresizlik çok kötü bir şey. Kalsak ölürdük. Seçim yapma şansımız yoktu.”

6.Sonuç

Dünyanın her yerinde yüzyıllar boyunca toplumlar ve ülkeler zulüm ve şiddetin kurbanı olan nüfusla karşı karşıya gelmiştir. Bir taraftan insanlar, özgürlüklerine ve yaşamlarına yöneltilen tehditlerden kaçmaya çalışırken, diğer taraftan hükümetler birçok nedenle insani yükümlülükler, siyasi gerçekler ve ulusal ihtiyaçları uzlaştırmakta artan bir çaba sergilemek zorunda kalmıştır. Bu noktadan hareketle başlarda kısa vadeli ve geçici olduğu düşünülen Suriye’den Türkiye’ye yapılan göç, zaman içinde kalıcı bir hal almaya başlamıştır. Bu durum

beraberinde göçün doğru yönetilmesi ve göç eden bireyler ile göç alan ülkede yaşayan bireyler arasındaki uyum sürecinin sağlıklı bir şekilde ilerlemesi adına alınması gereken önlemlere dikkat çekmeyi gerektirmiştir.

Araştırmanın sonuçları bağlamında değerlendirildiğinde Suriyeli göçmenlerin sosyal, kültürel ve ekonomik bağlamda bir etkileşim süreci içerisine girdiği ancak başka bir ülkede yaşamaktan kaynaklı olarak aidiyet sorunlarını dile getirdikleri görülmektedir. Nitekim dil bilmeme ve iletişim kuramama kaynaklı olarak yaşanan sorunlar ve kamusal hizmetlere ulaşamama konusu başlıca engeller arasında yer almaktadır.

Görüşülenler arasında aynı mekanı ya da mahalleyi paylaşıyor olmak güven duygusunu güçlendiren bir etkidir. Her ne kadar görüşülenler şehrin dış çeperinde ikamet etmekte iseler de, kader birliği yapıyor olmak ve aralarındaki kültürel birliktelik önemli bir sosyal destek mekanizmasıdır. Zira Suriyeli göçmenlerin yeni düzenlerini, benzerlikler üzerinden kurmaya çalıştıkları söylenebilir.

Görüşülen Suriyeli göçmenlerin Türkiye'deki yaşamlarını daha zor ve daha pahalı olarak belirtmeleri göz önünde bulundurularak, göç eden bireyler için öncelikle düzenli gelir getiren bir işte çalışmalarının önemini vurgulamak ve bu anlamda uygun koşulların sağlanmasına yönelik gerekli adımların atılması çalışmanın sonuçları bağlamında önemli görülmektedir.

Görüşme yapılan ailelerin başta ekonomik sıkıntılar olmak üzere, en çok sağlık ve iletişim alanında sorunlar yaşadıkları söylenmelidir. Özellikle düzenli bir işe sahip olamama, göçmen grupların temel ihtiyaçlarını karşılayamamalarına neden olmaktadır. Görüşme yapılan bireylerin tamamına yakını ilk geldiklerinde tüm ihtiyaçlarının mahallelerinde ikamet eden komşuları tarafından karşılandığını belirtmişlerdir. Ekonomik beklenti ve refah algısı, göç grupları bağlamında gelecek kaygısını artıran olumsuz bir faktör olarak şekillenmektedir.

Son söz olarak göç süreci beraberinde kültür, gelenek, görenek ve yaşam biçimlerini yeni bir yerleşim alanına taşımakta ve göçmenlerin beraberlerinde getirdikleri birikimler yeni ilişkiler örüntüsü ortaya çıkarmaktadır. Ancak çoğu düzensiz göç hareketliliğinde de ortaya çıktığı gibi, göçmenlerin yeni yerleşim yerlerinde ki uyumunu engelleyen yegane faktörlerden biri önyargılar ve gerçeğe dayanmayan bilgilerdir. Bu manada göç gruplarının yeni sosyal çevrelerine uyumunu güçlendiren biraradalık projelerinin yürütülmesi önemsenmelidir. Dahası Suriyeli göçmenlerin büyük bir çoğunluğunun bu ülkede kalıcı olacağı göz önünde bulundurularak, sorun üretebilecek alanlara ilişkin çok yönlü sosyal politikaların geliştirilmesi uygun olacaktır.

Kaynakça

Akkan, B. E., Deniz, M. B., Ertan, M. (2011), *Sosyal Dışlanmanın Roman Halleri*, İstanbul: Punto Baskı.

Alptekin, D. (2011), *Toplumsal Aidiyet ve Gençlik: Üniversite Gençliğinin Aidiyeti Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma*, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

Castles, S., Miller, M. J. (2008), *Göçler Çağı-Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri*, (Çev.) BAL, U., Akbulut, İ., İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay.

Emgili, F. (2009), "Mübadeleden Kurtulma Çabası Olarak: İhtida", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 28, S.45, ss.221-234.

- Giddens, A. (2008), *Sosyoloji*, 1 Baskı, Yay. Haz. Güzel, C., İstanbul: Kırmızı Yay.
- Ilgın, C., Hacıhasanoğlu, O. (2006), “Göç-Aidiyet İlişkisinin Belirlenmesi İçin Model: Berlin/Kreuzberg Örneği” *itüdergisi/a –mimarlık- planlama-tasarım*, C.5, S.2, ss. 59-70.
- Kap, D. (2014), “Suriyeli Mülteciler: Türkiye’nin Müstakbel Vatandaşları”, [http://www.ikv.org.tr/images/files/Akademik-Perspektif-Aralik-2014_30-35\(1\).pdf](http://www.ikv.org.tr/images/files/Akademik-Perspektif-Aralik-2014_30-35(1).pdf) (05.11.2018)
- Kılıç, T. (2014), “Türkiye’de Mültecilerin Hukuki Durumu, Uyum Meselesi”, Ed. Servet Karaca ve Uğur Doğan, Suriyeli Göçmenlerin Sorunları Çalıştayı Sonuç Raporu, Mersin Üniversitesi Bölgesel İzleme Uygulama Araştırma Merkezi.
- Kolukırık, S. (2006), “Bulgaristan’dan Göç Eden Türk Göçmenlerin Dayanışma ve Örgütlenme Biçimleri: İzmir Örneği”, *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 30, No.1, ss. 1-13.
- Kolukırık, S. (2009),” Mülteci Ve Sığınmacı Olgusunun Medyadaki Görünümü: Medya Politikası Üzerine Bir Değerlendirme”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), ss. 1-20.
- Kolukırık, S. (2014), “Uluslararası Göç ve Türkiye: Yerel Uygulamalar ve Görünümler”, *Zeitschrift für die Welt der Türken*, Vol. 6, No. 2, ss. 37-53.
- Mutluer, M. (2003), *Uluslararası Göçler ve Türkiye-Kuramsal ve Ampirik Bir Alan Araştırması Denizli/Tavas*, İstanbul: Çantay Yay.
- Sepetcioğlu, T. E. (2014), “İki Tarihsel “Eski” Kavram, Bir Sosyo-Kültürel “Yeni” Kimlik, Mübadele Nedir, Mübadiller Kimlerdir?”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.3, ss.49-83.
- Tekin Yılmaz, T. (2005), *Göç’ün Kadın Yaşamı Üzerindeki Etkileri*, Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- TOHAV (2014), Göç Analiz Raporu, Yay. Haz. Reyhan Toplu, İstanbul, Toplum ve Hukuk Araştırmaları Vakfı Yay.
- UTSAM (2012), Küresel Göç ve Fırsatçıları-Türkiye’de Yasadışı Göçmenler ve Göçmen Kaçakçıları, Rapor No:18, Ankara, Polis Akademisi Yay.
- Uzun, A. (2015), “Günümüzün Sosyal ve Ekonomik Sorunu Olan Suriyelilerin Mülteci ve Ekonomi Hukuku Bakımından Değerlendirilmesi”, *Ankara Barosu Dergisi*, S. 1, ss.105-120.
- Yalçın, C. (2004), *Göç Sosyolojisi*, Ankara, Anı Yay.

Factors Affecting the Development of Health Tourism: Sample of Hatay

Halil SUNAR¹, Fikret GÖKÇE², İsa Serhan CİHANGİR³, Fatih ÖZDEMİR⁴

Abstract

Advances in science and technology have led to an increase in the average life expectancy of people. The prolongation of people's life expectancy increases the demand for healthy and quality life. This demand leads to the development of health tourism and to increase the share of total tourism expenditures. The aim of this study is to examine the existing potential of Hatay province within the scope of health tourism by determining its positive and negative effects on its development. For the purpose of the study, the interviews were conducted with the owners, managers and staff of the travel agencies in terms of health tourism in Hatay. Observation and interview methods were used together. While observations were carried out in places that stand out in terms of health tourism, the interviews were conducted with the authorities of the institution, which had a direct and indirect relation with health tourism.

Keywords: Health Tourism, Hatay, Alternative Tourism, Medical Tourism, SPA-Wellness, Senior Tourism, Thermal Tourism

Sağlık Turizminin Gelişimi Etkileyen Faktörler: Hatay Örneği

Özet

Bilim ve teknolojiadaki gelişmeler insanların ortalama yaşam sürelerinin uzamasına neden olmuştur. İnsanların yaşam sürelerinin uzaması beraberinde sağlıklı ve kaliteli yaşama olan talebi artırmaktadır. Bu talep sağlık turizminin gelişmesine ve toplam turizm harcamalarından daha fazla pay almasına neden olmaktadır. Yapılan bu araştırmanın amacı sağlık turizmi kapsamında Hatay ilini var olan potansiyelini inceleyerek, gelişimindeki olumlu ve olumsuz yönlerini belirleyerek öneriler sunmaktır. Araştırmanın amacına uygun olarak Hatay'daki sağlık turizmi açısından ön plana çıkan işletmeler ile seyahat acentaları sahipleri, yöneticileri ve personelleri ile görüşmeler yapılmıştır. Araştırma yöntemi olarak gözlem ve mülakat yöntemi birlikte kullanılmıştır. Gözlemler sağlık turizmi açısından ön plana çıkan yerlerde gerçekleştirilirken, mülakatlar ise sağlık turizmi ile doğrudan ve dolaylı ilgisi olan kurum, kuruluş yetkilileri ile yapılmıştır.

¹ Bilim Uzmanı E-Posta: halil.sunar@windowlive.com, Hatay/Türkiye

² Öğr. Gör. İskenderun Teknik Üniversitesi, E-Posta: fikretgokce@gmail.com, Hatay/Türkiye

³ Öğr. Gör. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, E-Posta: iscihangir@nevsehir.edu.tr, Nevşehir/Türkiye

⁴ Dr. Öğr. Üyesi, İskenderun Teknik Üniversitesi, E-Posta: fatih.ozdemir@iste.edu.tr, Hatay/Türkiye

Anahtar Kelimeler: Sağlık Turizmi, Hatay, Alternatif Turizm, Medikal Turizm, SPA-Wellness, İleri Yaş ve Engelli Turizmi, Termal Turizm

JEL Kodları: Z3, I12, I15

1.Giriş

Teknolojik gelişmeler, insan yaşamındaki değişimler ve refah düzeyindeki artışlar her geçen gün turizm faaliyetlerine katılan kişi sayısındaki hızlı artışı da beraberinde getirmektedir. Bu nedenle turizm sektörü, sahip olduğu pazar büyüklüğü ve ekonomik getiri potansiyeliyle dünyanın önde gelen endüstrilerindedir. Özellikle gelişmekte olan ülke ekonomilerine sağladığı katkı payı dikkate alındığında, yoğun rekabet ortamında yer alan ülkelerin turizm endüstrisinden daha fazla pay alabilmek için kıyasıya bir mücadele içerisinde olduğu görülmektedir (Gökçe vd., 2017: 1471). Ekonomik girdilerin önem arz ettiği geri kalmış ülkeler bu doğrultuda kısa ve uzun dönemli planlama sürecine girmekte ve başarıya dönük stratejik eylem planları geliştirmektedir. Nitekim turizm piyasasına dönük gerçekleştirilen yatırımlar da temel amaç; tercih edilebilir alternatif bir destinasyon olarak ülkelerin, bölgelerin veya yörelerin ekonomik kalkınmışlığına katkı sağlayabilmektir. Çünkü dünyada yaşanan teknolojik, ekonomik, sosyo-kültürel ve siyasi gelişmeler turizm sektöründeki tüketim kalıplarındaki değişmelere neden olabilmekte, turistik faaliyetlere katılan aktörler kendine en uygun destinasyonu birçok alternatif arasından seçme yoluna gidebilmektedir (Özdemir, 2008; Akşit, 2014; Zoğal ve Emekli, 2017).

Turistler seyahatleri esnasında, yalnızca deniz, kum ve güneşi tercih etmeyip, çeşitli özel ilgi alanlarına da yönelmektedir. Dinlenme, eğlenme, kültür, spor, sağlık, din gibi etkenler insanların turizme katılma nedenleri arasında önemli bir rol oynamaktadır (Uygur ve Baykan, 2007: 30). Bu durum, ziyaretçi profilinin çeşitlenmesine ve farklı ziyaretçi profillerine göre hizmet veren turizm türlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Durgun, 2007: 93). Özellikle son yıllarda kalite, fiyat, imkân vb. nedenlerle bireylerin sağlık nedenleriyle seyahatlerinin artması sonucu sağlık turizmi ortaya çıkmıştır. Dünya Turizm Örgütü'ne göre, en fazla gelişme gösteren turizm türleri arasında sağlık turizmi yer almakta ve hızla gelişme göstereceği öngörülmektedir.

Araştırmanın amacı son yıllarda Dünyada önemi artan sağlık turizminin Türkiye'deki ve Hatay'daki mevcut durumu ortaya konularak gelişmesine etki eden olumlu-olumsuz faktörleri belirleyerek çözüm önerileri sunmaktır. Bu amaçla Hatay'da son beş yılda sağlık alanında yapılan yatırımlar incelenerek mevcut durum analiz edilmeye çalışılmıştır. Gelişmesine olumsuz etkileyen etmenler belirlenerek çözüm önerileri sunulmuştur.

2.Kavramsal Çerçeve

2.1. Dünya'da ve Türkiye'de Sağlık Turizmi

İnsanları seyahate yönelten etmenlerden biri de sağlık unsurudur. Sağlıkla ilgili unsurlar, sağlıklı yaşam için önem oluşturmaktadır. İnsanların sağlık ile ilgili kaygıları, insanların doğal yapısından kaynaklanan somut gerçeklerdir (Aslan, 2015: 23). Turizm ve Turist Sağlığı birbirine sıkça karıştırılan kavramlardır. Literatür incelendiğinde sağlık ile ilgili birçok tanımlama bulunmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü'nün yapmış olduğu tanıma göre sağlık; "yalnızca hastalıklı olmama durumu değil, aynı zamanda zihinsel, fiziksel ve toplumsal konum olarak iyi olma durumudur" olarak ifade etmektedir (İçöz, 2009). Literatür incelendiğinde kavramsal olarak sağlık turizmi en kısa ifadeyle tedavi amacıyla gerçekleşen seyahatler olarak tanımlanmaktadır. Daha geniş bir tanımlama yapacak olursak sağlık turizmi, fizik tedavi ve

rehabilitasyon gereksinimi olan bireyler ile birlikte uluslararası hasta potansiyelini kullanarak sağlık kuruluşlarının büyümesine olanak sağlayan turizm türü olarak ifade edilmektedir (www.kultur.gov.tr, 2018). Başka bir tanımlama ise sağlık turizmi; *insanların, sağlıklarını korumak, sağlıklarına kavuşmak veya sağlıklarını geliştirmek amacıyla, ikamet ettikleri yerden ayrılarak, 24 saati aşan ziyaretlerle seyahat, konaklama ve sağlık hizmetlerinden faydalanmalarıdır* (Temizkan ve Çiçek, 2015: 17; Temizkan ve Konak, 2018: 27). Termal turizm, sağlık turizmi, SPA ve medikal turizm literatür incelendiğinde birbirinden çok farklı olsa da günümüzde aynı amaca hizmet eden türler haline gelmiştir (Kozak ve Bahçe, 2012: 190; Sunar, 2017: 31).

Sağlık turizmi kendini iyi hissettirme (SPA) ve sağlıklı olmak üzere iki temel alana odaklanmıştır. Kendini iyi hissettirme de masaj, doğal ve bitkisel maskeler ve cilt bakımı ve benzeri ürün ve hizmetler sunumunu içermektedir. Sağlıklı olmak ise, birtakım sorunları önleyerek hem fiziksel hem zihinsel anlamda iyi olunması amacıyla yapılan etkinlikleri içermektedir (Kozak ve Bahçe, 2012: 190).

Tablo 1: Sağlık Turizminin Olumlu ve Olumsuz Yönleri

Olumlu Yönleri	Olumsuz Yönleri
-Yabancı turistlerden elde edilen gelirlerin ülke ekonomisine sağladığı katkı-Ülkeler arasındaki bilgi paylaşımını artırması-Ülkeler arası teknoloji ve bilgi transferi sağlaması-Uluslararası rekabet nedeniyle sağlık hizmetlerinin gelişmesine neden olmaktadır.-Sosyal ve kültürel deneyimlerin paylaşılmasına yol açar.-Uluslararası ilişkilerin gelişmesini sağlar-Sağlık alanında kamu ve özel sektör ortaklığını güçlendirir.-Müşteri memnuniyetini artırır.	-Bazı ülkeler ve sağlık sigortaları yurt dışında sağlanan sağlık hizmetlerini karşılamadığından dolayı hastaların aldıkları sağlık hizmetlerini kendilerinin ödemeleri-Hastanın operasyon sonrası ülkesine döndüğünden ortaya çıkan yan etkileri-Ameliyat sonrası bakım ihtiyacı- Birçok ülkenin malpraktis konusunda yasalarının bulunmamasından dolayı yanlış tedavi uygulanması durumunda yerel mahkemelerden yeterince yardım alamamaları.

Kaynak: Özsarı ve Karatana, 2013: 137.

Hastaları, kendi ülkelerinin dışında başka ülkelerde tedavi almaya motive eden etmenler ise şunlardır;

- Tedavi hizmeti almak için bekleme süresini kısaltması,
- Ulaşım veya ulaşılabilirlik düzeyi,
- Nadir hastalıklar için kaliteli ve daha uygun imkânlar,
- Hasta tatilde veya iş seyahatindeyken sağlık bakımına ihtiyaç duyabilmesidir (Özsarı ve Karatana, 2013:140).

Sağlık turizmi birçok turizm türüne entegre olabilmektedir.

Sağlık turizmi, sağlık amacıyla seyahat edenleri medikal turizm, termal ve SPA-Wellness Turizm, İleri Yaş ve Engelli Turizm olmak üzere üçe ayırmaktadır (Aktepe, 2013: 171).

Tablo 2: Sağlık Turizminde Sunulan Sağlık Hizmet Kategorilerinin ve Faydalananların Özellikleri

	Sağlığı geliştirmeye yönelik hizmetler	Tedaviye yönelik hizmetler	Rehabilitasyon hizmetleri
Hizmetten Faydalananlar	-Orta ve üst düzey gelir grubu -Sağlıklı -Düşük sağlık riski -Bütün yaş grubu	-Orta ve üst düzey gelir grubu -Seyahat edebilecek kadar sağlıklı -Değişken sağlık riski -Orta ve üzeri yaş grubu	-Üst düzey gelir grubu -Özel ihtiyaçlar -Düşükten orta düzeye doğru sağlık riski -Yaşlı -Madde bağımlısı
Sağlık Hizmetlerinin Kapasite Gereklere	-İyi bir temel sağlık hizmeti -Hastane hizmetleri için artan bir beklenti	-Uzman hekim -Müdahalelerden destek tedavilere kadar çok çeşitli ihtiyaçlar -Yüksek düzeyde teknoloji	-Yüksek düzeyde teknoloji -Uzman hekim -Temel sağlık hizmetleri -Tıbbi tedaviden ziyade terapötik müdahaleler
Süre	-Değişken	-Tahmin edilebilir -Daha kısa -Takip gerektirebilir	-Daha uzun -Değişken

Kaynak: Özsarı ve Karatana, 2013: 138.

Medikal turizm kavramı, turizm endüstrisinde oldukça büyük bir paya sahip olan ve her geçen gün büyüyen, insanların uzun mesafedeki ülkelere medikal tedaviden yararlanabilmek amacıyla seyahat etmesini ve aynı zamanda tatilci olabilmelerinden ortaya çıkan bir kavramdır (Aktepe, 2013: 174).

Termal ve SPA- Wellness Turizm kavramı, Termomineral su banyosu, içme, soluma, çamur banyosu gibi farklı türdeki yöntemlerin yanında iklim kürü, fizik tedavi, rehabilitasyon, egzersiz, psikoterapi, diyet gibi destek amaçlı tedavilerin birleştirilmesiyle yapılan kür uygulamalarının yanı sıra termal suların eğlence ve rekreasyon amacı ile meydana gelen turizm hareketleri termal turizm olarak tanımlanmaktadır. (Kozak ve Bahçe, 2012: 191). Bu tür uygulamaların yapıldığı yer ve tesislere Termal Kür Merkezi veya Kaplıca Tedavi Merkezi adı verilmektedir. Açılımı Salus Per Aqua olan SPA, sudan gelen sağlık anlamına gelmektedir. Başka bir açıklamaya göre SPA, kaplıca ve termal turizmin modern ve bilimsel şekli olarak tanımlanmaktadır (Kozak ve Bahçe, 2012: 190). Wellness ise kavram olarak akıl, vücut, ruh ve ilişkilerde iyi ve zinde olmak olarak ifade edilmektedir (Özsarı ve Karatana, 2013: 140).

İleri Yaş ve Engelli Turizmi kavramı Bakıma muhtaç yaşlı kişilerin, bakım ihtiyaçlarını giderebilmesi amacıyla başka ülkelere seyahat etmelerine ileri yaş turizmi veya yaşlı turizmi adı verilmektedir. Engelli turizm ise, bakıma muhtaç kişilere yönelik sağlanan hizmetlerdir. Bu alanda Türkiye’de birçok yatırımlar yapılmakta ve büyük bir potansiyelin olduğu tahmin edilmektedir (Özsarı ve Karatana, 2013: 140).

Sağlık hizmetleri alanında kalite boyutu her geçen gün artan bir rekabet faktörü haline gelmektedir. Bu nedenle yoğun rekabet ortamında kalite yönetimi, önemli bir rol oynamaktadır.

Ayrıca kalite yönetiminin yanı sıra pazar araştırması yapmak büyük fayda sağlamaktadır. Sağlık turizmi adı altında hedeflenen pazarlar oldukça önemlidir (Gülmez, 2012: 26). Bunun en önemli nedeni ise her ülkenin vatandaşının beklentileri birbirinden farklı olmasıdır. Bu durum için hedeflenen ülkenin dili, kültürü, yakınlığı ve sosyo-ekonomik özelliklerine oldukça dikkat edilmelidir. Hindistan bu alanda önemli ölçüde mesafe kaydetmiştir ve bunun en önemli nedeni doktorlarının dilbilgisinin çok iyi olmasıdır (Spivack, 2005; Mueller ve Kaufmann, 2004).

Uluslararası turizm hareketlerine katılan kişi sayısının artması, sağlık alt yapısının gelişmesi ve Avrupa ülkelerine göre sağlık turizminin gelişmesindeki en önemli nedenlerden bir tanesi, özellikle medikal müdahale gerektiren tedavilerdeki Hindistan, Taylan, Kosta Rica ve Meksika gibi ülkelerin diğer ülkelere oranla daha düşük maliyetlerle tıbbi operasyon yapmasıdır (Aktepe, 2013: 171). Medikal turizm konusunda seyahat firmalarının da devreye girmesiyle tur organizasyonları hastalar açısından daha kolay seyahat etmesini sağlamaya başlamıştır. ABD'deki maliyetlerle karşılaştırıldığında yaklaşık % 80 oranına ulaşan tasarruf sağlama iddiasıyla, ulaşım maliyeti, konaklama ve ameliyat masraflarını içeren tur paketleri düzenlenmektedir. Bu duruma örnek olarak New York'ta 250.000 dolara yapılan bir kalp damar ameliyatının Hindistan'da 50.000 dolara yapılmaktadır (Gülmez, 2012: 34).

Dünya genelinde toplam yaklaşık 100 milyar dolarlık termal kaplıca ya da SPA-Wellness pazar potansiyeli bulunduğu tahmin edilmektedir. Ayrıca, Türkiye'de termal su kaynakları açısından dünyada 7. sırada bulunurken, Avrupa'da ise 3. sırada yer almaktadır. Türkiye Kültür ve Turizm Bakanlığı verilerine göre Türkiye'de yaklaşık olarak 1.500 termal su kaynağı bulunmasına rağmen bu kaynakların etkin kullanımı çok azdır (Sağlık Bakanlığı, 2016). Avrupa ülkelerinin birçoğunda kür süresinin ortalama yılda 120 gün civarında olmaktadır, Türkiye'de bu süre ortalama 300 gündür. Kür süresinin uzun olması termal turizm açısından önemli bir avantaj sağlamaktadır (www.saturk.gov.tr).

2013 yılında sağlık turizminden elde edilen gelir yaklaşık olarak 2,5 milyar dolardır. Türkiye'nin 2023 yılı sağlık turizmi hedefleri ise 2 milyon uluslararası hastayı Türkiye'de tedavi etmek ve 20-25 milyar dolar gelir elde etmeyi amaçlamaktadır (TÜRSAB Sağlık Turizmi Raporu, 2013).

2.2. Hatay ve Sağlık Turizmi Açısından İncelenmesi

13 medeniyete ev sahipliği yapmış olan ve bu medeniyetlerin izlerini taşıyan "ilk küresel şehir" olma özelliğine sahip Hatay 8 bin yıllık bir geçmişe sahiptir. Tek tanrılı ve çok tanrılı inançları da topraklarında taşımakta ve günümüze kadar da bu yaşamı sürdürmektedir (Gökçe vd., 2017: 1475). 50'şer metre arayla caminin, havranın ve kilisenin görüldüğü, etnik kökeni, inancı farklı insanların bir arada, barış ve huzur içerisinde bir sorun olmadan, birlik ve beraberlik içinde yaşayabildiği bir şehirdir (www.hatay.gov.tr, 2018).

Sağlık Turizminin Geliştirilmesi Programı'yla ilgili 10. Kalkınma Planı'nda Türkiye'nin dünyada yükselen pazarlar arasında bulunan medikal, termal ve ileri yaş-engelli turizmi alanlarında hizmet kalitesinin artırılarak rekabet gücünün yükseltilmesi amaçlanmaktadır (DOĞAKA, 2018: 54). 10. Kalkınma Planı'nda amaçlar doğrultusunda sağlık turizmi için Hatay, öncelik verilen yerler arasında yer alacağı ifade edilen ve sahip olduğu termal turizm ve medikal turizm kaynakları ile ön plana çıkan, önemli gelişim bölgelerinden biri konumundadır. Hatay'ın termal turizm potansiyeli, Merkez ilçeye bağlı Alaaddin Köyü'ndeki termal kaynak, Reyhanlı Hamamat Kaplıcası, Erzin Kaplıcası ve Kısıcık Köyü Şifalı Suyu kaynaklarına dayalıdır (DOĞAKA, 2018: 54). Hatay'ın Alaaddin Köyü'nde bulunan termal kaynağının 1 litre suyunda 29,317 mg mineral ve 1,5 mg iyodür değerlerine

sahip olup, bu özellikleriyle Türkiye’deki tek termal su olduğu bilinmektedir (DOĞAKA, 2015: 141).

Özel Sektör Yatırımları ile Termal Turizme Yönelik Geliştirilmesi İl Özel İdaresine ait Reyhanlı’da bulunan bir otelin Hamamat Kaplıcası yüksek kükürt oranına sahip olması nedeniyle termal turizmde özel bir yere sahiptir. Öncelikli olarak turizme kazandırılması amacıyla Erzin Kaplıcalarının Altyapısının İç Turizm Amaçlı Geliştirilmesi Erzin ilçesindeki termal kaynak ilçenin ekonomik ve sosyal kalkınmasına yönelik politikalarda öne çıkan önemli bir unsurdur (DOĞAKA, 2018: 54).

Kurumsal paydaşlar tarafından belirtilen Hatay’ın termal turizm kaynakları ile sağlık turizminde marka haline gelmesi ile ilgili sorun ve ihtiyaçları aşağıda özetlenmiştir (DOĞAKA, 2018: 54-55). Bunlar:

- Erzin içmeleri tesislerinin yeniden değerlendirilmesi ve şifalı su kaynağının korunmasına yönelik çalışmaların eksik olması,
- Erzin Ilıcası bina ve yollar gibi alt yapı işlerinin yenilenmesine ihtiyaç duyulması,
- Hassa-Mazmanlı mahallesindeki Salyangoz Gölü’nün sağlık turizmine kazandırılması amacıyla çalışmalarının yapılmasıdır.

10. Kalkınma Planı’nda amaçlar doğrultusunda “Hatay İlinde Özel Sektörün Sağlık Alanındaki Yatırımlarının Orta Doğu Ülkelerine de Hizmet Verecek Şekilde Özendirilmesi” şeklinde belirlenmiştir. Termal kaynaklar ve medikal turizm potansiyeli ile Hatay, Adana ve Gaziantep illerinde yoğunlaşan medikal sağlık hizmetleri sektörü ile de sinerji yaratarak, sağlık turizminin gelişim bölgelerinden biri olma yolunda gelişime açık uygun alanlara sahiptir (DOĞAKA, 2018: 55). Hatay’ın Orta Doğu ülkeleriyle olan yakın ilişkileri, söz konusu ülke vatandaşlarına yönelik sağlık turizmi arzının geliştirilmesinde fırsatlar sunmaktadır. Mustafa Kemal Üniversitesi bünyesinde Tıp Fakültesi Hastanesi ve kamu yatırım programında bulunan 750 yatak kapasiteli hastane yatırımı, Hatay’ın medikal turizm arz kapasitesine katkı sağlayacak niteliğe sahiptir (DOĞAKA, 2018: 55).

3. Materyal ve Yöntem

Bu çalışmada Hatay ilinin sağlık turizmi açısından incelenmesi amaçlanmıştır. Amaç doğrultusunda Hatay’ın mevcut alt yapısı ele alınarak, işleyiş biçimi, organizasyon yapısı, hedefleri, acentelerin bu konudaki çalışmaları ve görüşleri gibi konular hakkında veri toplanmaktadır. Araştırma yöntemi olarak mülakat ve katılımcı gözlem yöntemi kullanılmıştır. Katılımcı gözlem yöntemi uygulamasında Hatay’ın mevcut alt yapısı ön plana çıkan sağlık işletmelerine bilgi verilmeksizin işletme gezilerek gözlemler yapılmış ve notlar alınmıştır. Daha sonra ise gerek sağlık işletmeleri sorumlu yöneticileri, doktorlar, çalışan personeller ve sonrasında seyahat acenteleri yetkilileri, çalışanları ve işletme sahipleri ile mülakatlar yapılmıştır. Yapılan mülakatlarda yarı yapılandırılmış formlar kullanılarak yüz yüze gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler esnasında önceden hazırlanmış olan sorulara cevap aranırken, görüşme yapılan kişilerin araştırma ile ilgili soruların dışındaki anlatımlarına imkân sağlanmıştır. Bu sayede önceden ön görülemeyen, sorularda yer verilmeyen konular hakkında da veri toplanmıştır. Araştırmada yöntem olarak not alma tekniği kullanılmıştır. Yapılan gözlemler ve mülakatlar sonucu bulgular oluşturulmuştur.

4. Bulgular

Sağlık işletmeleri ve seyahat acenteleri yöneticileri yapılan görüşmeler sonrası bulgular: Hatay ilinin sağlık turizmi açısından büyük bir potansiyele sahip olduğu fakat bu durumun

önünde birtakım eksiklikler ve olumsuzlukların bulunduğunu belirtmişlerdir. Sağlık alanının turizm amaçlı kullanımı için ön plana çıkan olumsuzluklar; ulaşım, tanıtım gibi altyapı eksikleri, ziyaretçileri yönlendirebilecek açıklayıcı tabela ve levhaların eksikliği, termal kaynakların sürdürülebilir bir plan çerçevesinde oluşturulmaması, yatak kapasitesinin kısıtlı olması, kalifiye eleman eksikliği, acentelerin sağlık turizmi konusunda pasif kalması gibi hususlar olduğunu belirtmişlerdir.

4.1. Tanıtım ve İmaj

Suriye’de 2011 yılı Mart ayında Arap Bahar’ın etkisiyle küçük gösteriler halinde başlayan kriz neticesinde, Türkiye’ye Suriyeli sığınmacılar ilk olarak Nisan 2011 tarihinde gelmeye başlamıştır. Bu durumdan en çok etkilenen illerden biride Hatay’dır. Suriye kriziyle Afrin Harekâtı sonrasında basında çıkan haberlerin olumsuz imaj yarattığı, insanları olumsuz etkilediğini belirtmişlerdir. İnsanların Hatay hakkında olumsuz olarak ön yargılı davranmalarına neden olmaktadır. Suriye krizi sonrası takip eden 5 yıl Hatay’ı ziyaret eden kişi sayısındaki düşüş bu durumun en önemli göstergesidir. Tanıtımdaki eksikliklere örnek olarak özellikle Alaaddin Köyü’nde bulunan termal kaynağın 1 litre suyunda 29,317 mg mineral ve 1,5 mg iyodür değeri bulunmakta ve bu özelliklere sahip Türkiye’deki tek termal su kaynağıdır. Bu özelliklerine rağmen yeteri kadar reklam ve tanıtım çalışmaları yapılamadığı için hak ettiği değeri görememektedir. Görüşme yapılan katılımcılar köklü bir tarihe sahip olmasına rağmen Hatay’ın kaynaklarının etkin bir biçimde turizme kazandırılmasındaki en önemli engelin tanıtım eksikliği olduğunu belirtmişlerdir. Bu olumsuzluklara çözüm olarak en az 3 veya 4 dilde sağlık turizmi adı altında tanıtım katalogların hazırlanması, kongre, seminer, sempozyum gibi etkinlikler düzenlenmesinin gerekli olduğunu ve ayrıca seyahat acenteleri ve turist rehberlerinin tanıtım yapmaları gerektiğini, diğer turizm türlerine entegre edilebileceğini belirtmişlerdir.

4.2. Alt Yapı Eksiklikleri

Hatay’ın sağlık konusunda mevcut yatak kapasitesi gibi altyapısının Suriye göçü nedeniyle bir anda yetersizliği, kalifiye personel eksikliği, diğer termal kaynaklarının etrafındaki çarpık yapılaşma, çevre düzenlemesi eksiklikleri, yolların yetersiz olması, tanıtım ve yön levhalarının eksikliği ön plana çıkmaktadır.

Acenteler ile yapılan görüşmeler neticesinde sağlık turizmi ile ilgili bir yasal düzenleme olmaması en önemli sorun olarak belirtmişlerdir. Suriye krizinden sonra sağlık hususunda mevcut kapasitenin yetersiz olması ve sağlık işletmelerinin sözleşme, protokol gibi yazılı anlaşmalara olumsuz bakması ve oluşabilecek olumsuz bir durumda ne olacağı gibi belirsizliklerin bulunması olduğunu belirtmişlerdir.

Sonuç ve Öneriler

Teknolojik gelişmeler, insan yaşamındaki değişimler ve refah düzeyindeki artışlar her geçen gün turizm faaliyetlerine katılan kişi sayısındaki hızlı artışı da beraberinde getirmektedir. Türkiye gerek kültürel zenginliği gerekse doğal zenginliği bakımından turizm endüstrisi için potansiyeli yüksek ülkelerden biridir. Sağlık turizmi son yıllarda ivme kazanan bir turizm türüdür.

Yapılan bu çalışmanın amacı, sağlık turizmi kapsamında Hatay ilini var olan potansiyelini inceleyerek, gelişimindeki olumsuz etkilerini belirleyerek öneriler sunmaktır. Bu amaçla yapılan sağlık kuruluşlarındaki yönetici, doktor, sağlık personelleri, seyahat acenteleri

sahipleri veya çalışanları ile yüz yüze görüşmeler yapılmıştır. Yapılan yüz yüze görüşmeler esnasında önceden hazırlanmış yarı yapılandırılmış formlar kullanılmıştır. Görüşmeler esnasında önceden hazırlanan sorulara cevap aranırken, görüşme yapılan kişiler araştırma ile ilgili soruların dışındaki anlatımlarına imkân sağlanmıştır. Bu sayede önceden ön görülemeyen ve sorularda yer verilmeyen konular hakkında da veri toplanmıştır.

Yapılan gözlemler ve mülakatlar neticesinde Hatay'ın sağlık turizmi konusunda en önemli sorunu alt yapı eksiklikleri ve tanıtım eksikliğidir. Bu durumun en önemli nedeni ise Suriye Krizi'dir. Basında çıkan haberlerin olumsuz imaj yarattığı, insanları olumsuz etkilediği, insanların Hatay hakkında olumsuz olarak ön yargılı davranmalarına neden olmaktadır. Mevcut kaynakların ise yeteri kadar reklam ve tanıtımı yapılmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Hatay'ın sağlık konusunda mevcut yatak kapasitesi gibi altyapısının Suriye göçü nedeniyle bir anda yetersiz kalması, kalifiye personel eksikliği, diğer termal kaynaklarının etrafındaki plansız ve çarpık yapılaşma, çevre düzenlemesi eksiklikleri, yolların yetersiz olması, tanıtım ve yön levhalarının eksik olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yapılan bu araştırmada öneriler ise;

- Sağlık turizmi adı altında farklı dillerde tanıtım katalogların hazırlanmalıdır.
- Sağlık işletmeleri sahipleri, yöneticileri, turizm paydaşlarını bir araya getirecek kongre, seminer, sempozyum gibi etkinlikler düzenlenerek bilgilendirilmelidir.
- Potansiyeli olan sağlık turizmi destinasyonları ve mevcut olanların iyileştirilmesi, daha etkin biçimde kullanılması için ilgili kurum ve kuruluşların gerekli teşvik ve kolaylıkları sağlaması gerekli görülmektedir.
- Sağlık turizmi kavramsal olarak tanımlanmalı ve sağlık turizmi destinasyonları hakkında Kültür ve Turizm İl Müdürlüğü ilgili web sitelerinde yer verilerek, bilgi ve erişimi daha geniş kitlelere ulaşılması sağlanmalıdır.
- Sağlık turizmi kapsamında değerlendirilecek yerler hakkında yabancı dillerde tanıtım amaçlı broşür, internet sitesi farkındalığın oluşmasına katkı sağlayacaktır.
- Sağlık turizmi potansiyeli olan yerler yapılacak olan kamu- özel sektör işbirliği ile kısa zamanda büyük ilerlemeler kaydedilmesi konusunda önemlidir.
- Seyahat acentaları bilgilendirilmeli ve sağlık turizmi adı altında turlar düzenlenmeli, paketler oluşturulmalıdır.
- Sağlık turizmi destinasyonları hakkında rehberler yetiştirilmeli ve bilgilendirilmelidir.
- Sağlık turizmi potansiyeli olan yerlerin alt yapı ve üst yapı eksikleri giderilmeli, paket turlara eklenmeli ve içinde bulunduğu şehir tanıtımlarına eklenmelidir.

Kaynakça

Akşit, A. N., (2014). Yaratıcı (Kreatif) Turizm. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 7, Sayı 31, 786-795.

Aktepe, C. (2013). Sağlık Turizminde Yeni Fırsatlar ve Türkiye’de Yerleşik Sağlık İşletmelerinin Pazarlama Çabaları, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 170-188.

Aslan, Z. (2015). Termal Turizm İşletmelerinde Hizmet Standartları, *Turizm Sağlık ve Hukuk Sempozyumu, Bildiriler Kitapçığı*, 3-5 Nisan 2015, Nevşehir. 23-42.

DOĞAKA (2018). *Hatay İl Turizm Stratejisi ve Eylem Planı 2018-2023*. http://www.dogaka.gov.tr/Icerik/Dosya/www.dogaka.gov.tr_821_TZ5M56PY_Hatay-il-Turizm-Stratejisi-Ve-Eylem-Plani-2018-2023.pdf, Erişim Tarihi 14.07.2018.

Durgun, A. (2007). Isparta Turizminin SWOT Analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(5), 93-109.

Gökçe, F., Cihangir, Serhan İ., Sunar, H. ve Summak, Erhan M. (2017). Kreatif Turizm Ve Hatay’da Var Olan Potansiyeli Üzerine Bir Araştırma, *Social Sciences Studies Journal*, Vol:3, Issue:7, pp.1470-1479.

Gülmez, Z. (2012). *Türkiye’de ve Dünya’da Sağlık Turizmi ve Çeşitleri: Sağlık Turizminin Ülkemizdeki Mevcut Durumu ve Bazı Ülkelerle Kıyaslanması*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

<http://www.satürk.gov.tr/images/pdf/tyst/07.pdf>, Erişim Tarihi: 01.07.2018.

İçöz, O. (2009). Sağlık Turizmi Kapsamında Medikal (Tıbbi) Turizm ve Olanakları, *Journal of Yasar University*, C: IV, No:14.

Kozak, M. A. ve Bahçe, S. (2009). *Özel İlgi Turizmi*, Ankara: Detay Yayıncılık.

Mueller, H. ve Kaufmann, L. Eveline. (2004). Market Analysis Of A Special Health Tourism Segment And, Implications For The Hotel Industry, *Wellness Tourism*, C: VII, No:1, 2004, S:15-17.

Özdemir, G., (2008). *Destinasyon Pazarlaması*, Ankara. Detay Yayıncılık.

Özsarı, Salih H. ve Karatana, Özlem (2013). Sağlık Turizmi Açısından Türkiye’nin Durumu, *Kartal Eğitim ve Araştırma Hastanesi Tıp Dergisi* 24(2), 136-144.

Spivack, S. Elliott: A Burgeoning Component Of Sport Tourism, *Health Spa Development In The US*, C:V, No:1, 2005, S:65-77.

Sunar, H., (2017). *Özel İlgi Turizmi Olarak Hüzün Turizmi ve Türkiye’den Örnekler*, T.C. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Seyahat İşletmeciliği ve Turist Rehberliği Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Konya.

T.C. Doğu Akdeniz Kalkınma Ajansı-DOĞAKA (2015). TR63 Bölge Planı 2014-2023, Hatay: s.141.

T.C. Hatay Valiliği, <http://www.hatay.gov.tr/#>, Erişim Tarihi: 10.08.2018.

Temizkan, S. P., ve Konak, S. (2018). Medikal Turizmde Medikal Seyahat Planlayıcılarının Web Siteleri Üzerine Bir Analiz. *Journal of Gastronomy, Hospitality and Travel*, 1(2), 26-36.

Temizkan, S.P., ve Çiçek, D. (2015). *Sağlık Turizmi Kavramı ve Özellikleri* (Ed. Temizkan, Pınar), Sağlık Turizmi, Detay Yayıncılık, Ankara.

November 22-24, 2018 Antalya

Congress Book

TÜRSAB (2013). *Sağlık Turizm Raporu*. http://www.tursab.org.tr/dosya/12186/saglikturizmiraporu_12186_5485299.pdf, Erişim Tarihi: 20.11.2016.

Uygur, S. M., ve Baykan, E. (2007). Kültür Turizmi ve Turizmin Kültürel Varlıklar Üzerindeki Etkileri. *Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı, 2, 30-49.

Zoğal, V. ve Emekli, G. (2017). Yaratıcı Turizme Kavramsal ve Coğrafi Bir Yaklaşım, *Ege Coğrafya Dergisi*, 26/1 (2017), 21-34, İzmir.

“Kelek” in Turkish Literature

Kudret SAVAŞ¹

1. Introduction

Literal works always have some traces from their periods. These traces are valuable for researchers after a long time as clues for sociology and history.

Fırat and Dicle rivers are very important for Turkey and other countries. Also they affect the whole life from Turkey to Iraq. These rivers also have importance about importation, but this importation is unidirectional. Kelek, a kind of ship like ferry and is made by bloated goat skin and wood were used for long times period. The keleks have a historical value also because they were able to be seen also at Assyrian reliefs.

2. Kelek in Turkish Literature

These keleks are a part of travel writings of Turkish literature. Direktör Ali Bey and Ahmet Mithat who went to Baghdad from Diyarbakır, used kelek for their travel. In their writings, they described the general qualifications of keleks and the travel's memories from Diyarbakır to Baghdad. In our work we will give information about keleks depends to travel writings of these two writers.

Keywords: Kelek, travel writing, Diyarbakır, Baghdad.

JEL Codes: N15, Z11, Z13.

Türk Edebiyatında “Kelek”

1. Giriş

Edebi eserler, yayımlandıkları zamanlardan izler taşırlar. Bu izler; araştırmacılara, aradan uzun zaman geçtikten sonra tarihi ve sosyolojik araştırmalarda kullanabilecekleri tarihi değeri yüksek malzemeler sunar.

Fırat ve Dicle nehirleri, Türkiye'nin yanı sıra denize döküldükleri noktaya kadar geçtiği tüm topraklarda kendine bağımlı bir hayatın oluşmasına önayak olmuştur. Taşımacılık alanında bu nehirler Diyarbakır'dan başlayarak bu ırmakların kenarında bulunan tüm şehirlere tek yönlü bir ulaşım ağı kurulmasını sağlamıştır. Kelek adı verilen ve sala benzeyen, şişirilmiş keçi tulumlarıyla kurulan taşıma araçları tarihin uzun dönemleri boyunca kullanılmıştır. Öyle ki kelek adı verilen bu taşıma araçlarına Asur kabartmalarında bile rastlanmaktadır. Kelekler

¹ Okutman, Afyon Kocatepe Üniversitesi Türk Dili Bölümü, kudretsavas@gmail.com

asırlar boyunca Diyarbakır, Musul, Bağdat ve diğer yerleşim yerleri arasında ulaşımı sağlayan temel araçlar olmuşlardır.

2. Türk Edebiyatında “Kelek”

Söz konusu kelekler, gezi yazısı türündeki eserlerde yerini alarak edebi eserlerin ilginç bir bölümünü oluşturmuştur. Diyarbakır’dan Bağdat’a giden Direktör Ali Bey, kaleme aldığı “*Seyahat Jurnalı*” adlı eserinde seyahatinin kelekle yaptığını kısımlarıyla ilgili ayrıntılı bilgiler verirken yine Mithat Paşa’nın maiyetinde Bağdat’a giden Ahmet Mithat da “*Menfa*” adlı eserinde keleklerle ilgili bilgiler vermektedir. Keleklerin genel özellikleri, bu ulaşım biçiminin sıkıntıları, Diyarbakır’dan başlayan yolculukları esnasında yaşananları anlattığı eserlerinde Direktör Ali Bey ve Ahmet Mithat, döneminde ilgi uyandıran bilgilere yer vermiştir. Çalışmamızda bu eserlerde yer alan ve keleş anlatan bölümlerden hareketle edebiyatımızda, “kelek” adı verilen bu ilginç taşıtın nasıl anlatıldığına dair bilgiler verilecektir.

Anahtar Sözcükler: Kelek, seyahat, gezi yazısı, Diyarbakır, Bağdat.

1. Giriş

Edebiyat eserlerinin içeriğinde yer alan bilgilerin, söz konusu eserde dile getirilmeye çalışılan ana düşünceye yaptığı katkının dışında tarihi, coğrafi ve folklorik olarak da değeri vardır. Özellikle eserin yazılmasından sonra belli bir zaman diliminin geçmesi sonrasında edebi eserlerde yer alan bazı betimlemeler ya da anlatımlar, tarihin karanlık sayfalarında kalmaya mahkûm olan kimi unsurların bu karanlıktan kurtarılması konusunda önemli görevler üstlenirler. Bilimsel bir toplantıya katılmak amacıyla bulunduğum Cizre’de varlığından ilk defa haberdar olduğum “kelek” adı verilen sala benzeyen, ancak tulumların ilave edilmesiyle saldan farklı bir nitelik taşıyan ulaşım aracının sonraki yıllarda bazı edebi eserlerimizin anlatımıyla karşıma çıkması, edebi eserin yukarıda anlatılan rolüne işaret eder.

Tarihin ilk dönemlerinden beri Dicle nehri havalisinde bir taşıma aracı olarak kullanılan keleklere Asur kabartmalarında rastlanması, bu taşıma araçlarının uzun bir zaman diliminde kullanıldığını ortaya koymaktadır. Asur dilinde “kalukka” adı verilen bu taşıtın isminin sonraki dönemlerde “kelek” biçimine dönerek varlığını koruduğu görülmektedir. Aralarındaki benzerlikten hareketle “kelek” sözcüğünün Asurca “kalukka” kelimesinin bozulmuş biçimi olduğunu söylemek mümkündür. Doğduğu noktadan denize döküldüğü yere kadar yaklaşık 1900 km.lik bir mesafe kat eden Dicle nehrinin bölge insanına sunduğu taşımacılık imkânı keleklerle asırlar boyunca değerlendirilmiş görünmektedir. Üstelik 1900’lü yıllarda bile bölgede bu taşımacılığın yapıldığı düşünüldüğünde kelekle yapılan taşımacılığın bölgede önemli bir ekonomik hareketlilik sağladığını söylemek mümkündür. Bölgede kullanılan tulum sayısı 50 - 1500 arasında değişebilmekte, böylece keleklerin yük taşıma kapasitesi 6-8 tona kadar yükselebilmektedir. (Öğün-Başı, 2016:85)

Buna göre keleşe ihtiyaç duyan kişiler 40-50 duka karşılığında satın aldıkları keleş işleri bittikten sonra parçalayarak tahta olarak satabilirler. Çünkü nehirde tersine gidiş mümkün değildir. Bu durumda da ellerine de ancak 7-8 duka geçer. (Aktaran: Göyünç, 2001:656)

Tarih araştırmaları, çok sayıda keleşin asırlarca kullanıldığını ortaya çıkarmaktadır. Hatta tarihte keleşçilik kendi içinde örgütlenen bir meslek grubu halini alır. Diyarbakır beylerbeyliği kayıtlarında 1629-1631 tarihleri arasında keleşçiler şeyhi olarak bilinen Seyyid Behram’ın adına rastlamak mümkündür. Kelekler yalnızca ticari yüklerin kullanılmasında

değil, aynı zamanda askeri yüklerin yerine ulaştırılmasında da uzun asırlar boyunca kullanılırlar. Sadrazam Hüsrev Paşa'nın emri ile İran seferi için askeri malzemenin Musul'a nakli maksadıyla kelek sipariş edilir. Bu kelekleri kullanmak için de kelekçiler kiralanır. Diyarbakır ve çevresinden bulunan bu kelekçilerin sayısı altmışa yaklaşır. (Göyünç, 2001:657)

Yalnızca eski dönemlerde değil, Birinci Dünya Savaşı yıllarında bile Irak bölgesinde bulunan Türk ordusunun ihtiyaçlarının önemli bir bölümü keleklerle gerekli yerlere ulaştırılmıştır. Merkezi Bağdat'ta bulunan 6. Ordu'nun pek çok ihtiyacı 7-8 günlük kelek yolculuklarıyla karşılanmaya çalışılmıştır. Demiryolu ya da gemi aracılığıyla nakliye imkânının bulunmadığı, kara yoluyla nakliyenin ise pahalı ve uzun bir zamana ihtiyaç gösterdiği bölgede kelekler, asırlar boyunca olduğu gibi o dönemde de askeri, sivil birçok yükün gerekli yerlere ulaştırılmasında önemli bir rol üstlenmiş görünmektedir.

2. Türk Yazınında Kelek

Dicle'nin geçtiği bölgelerde asırlardır kullanılan kelekler, bölgeye giden veya oradan geçen edebiyatçılarımızın eserlerinde de kendisine yer bulmuştur. Özellikle iki yazarımızın eserinde keleklerle yer verildiği görülür. Bunlardan ilki Ahmet Mithat, diğeri ise Direktör Ali Bey'dir. Keleklerin varlığından edebiyatımızda bahseden ilk yazarımız, İstanbul'dan yola çıkarak Mithat Paşa'nın mahiyetinde Bağdat'taki memuriyetine ulaşmaya çalışan Ahmet Mithat'tır. Yazar, Rodos sürgünü sonrasında kaleme aldığı *Menfa* adlı eserinde Diyarbakır-Bağdat arasındaki yolcuğunu anlattığı bölümde keleklerden bahseder. Ancak keleklerle ilgili geniş bilgi, Hindistan'a kadar uzanan bir seyahatte bulunan Direktör Ali Bey tarafından kaleme alınan eserde karşımıza çıkar.

2.1 Direktör Ali Bey ve “Seyahat Jurnalı”:

Duyun-ı Umumi direktörü olarak çıktığı yolculukta karşılaştıklarını “*Seyahat Jurnalı-İstanbul'dan Bağdat'a ve Hindistan'a*” adıyla² kitaplaştıran Ali Bey'in bu eseri, gezilen yerlerin tarihsel panoramasını vermesi bakımından önemlidir. Yaklaşık 120 sayfalık bu eser, İstanbul'da 1314 tarihinde yayımlanmıştır. Söz konusu eser 2003 yılında günümüz harflerine aktarılarak okuyucunun istifadesine sunulmuştur.

İstanbul'dan yola çıkan ve gemiyle Akdeniz kıyılarına kadar ulaşan Ali Bey, yolculuğuna Maraş, Urfa tarihiyle devam etmiş ve buradan Diyarbakır'a ulaşmıştır. Diyarbakır'dan Bağdat'a geçmek için iki alternatifte sahip olan Ali Bey ya kara yoluyla uzun ve zahmetli bir yolculuktan sonra hedefine varacak ya da Dicle üzerinden keklele Bağdat'a ulaşmayı deneyecektir. Yolculuğunda ikinci alternatifi tercih eden Ali Bey, bu yolculuğu eserinin 28. sayfasından itibaren detaylı bir biçimde anlatır. Eserde müstakil bir alt başlık olarak kelekten bahsedilir. Biz de Ali Bey'in kaleme aldığı *Seyahat Jurnalı*'nin orijinal baskısını esas alarak keklele ilgili olan bu bölüme göz atmak istiyoruz.

Bağdat'a gitmek için sipariş verdiği keleğin 1301 senesi Eylül'ünün ikinci pazartesi günü hazır olduğunu belirten Ali Bey, bu satırlardan itibaren keklele ilgili ayrıntılı bilgiler vermeye başlar. Keleğin ne olduğunu bilmeyen okuyucuları için bu taşıtın nasıl yapıldığını, biçimini ve diğer bazı özelliklerini okurlarına aktarır:

² Bu eser, 2003 yılında “Dicle'den Kelek ile Yolculuk” adıyla günümüz harflerine çevrilmiştir. (Bkz. *Dicle'den Kelek ile Bir Yolculuk*, Büke Yayınları, 2003.)

“Diyarbakır'dan aşağı Bağdat'a doğru Dicle nehri üzerinde seyahat edenlerin malumu olduğu veçhile kelek denilen şey keçi tulumlarından yapılmış bir nev' saldır. Tulumları nefesle şişirip yan yana bağladıktan sonra üzerine bahçıvan sığığı dedikleri ağaçlardan birer arşın fasıla ile sağlı sollu kirişler vaz' ederek onun üstüne de ince çubuklar dizip murabbau'l-şekl bir sal teşkil ederler ki ismi kelektir.” (Ali Bey, 1314:28)

Yapılan keleklerin büyüklük ve küçüklüğünün nehrin sularına göre ayarlandığını belirten Ali Bey, keklele yapılan taşımacılığın Dicle nehrinin özelliklerine göre de ayarlanmak zorunda kalındığını belirtir. Buna göre nehir yatağının özelliklerine ve su seviyesine göre kelekler inşa edilir. Bu inşa biçimi ve nehrin su seviyesi gibi birçok etken keleklerin taşıdığı yük miktarını da belirler:

“Bu keleklerin kıta'sı nehir suyunun azlığı çokluğuna göre olur. Mesela bahar mevsiminde suların kesretine mebni 200- 300 tulumla kadar kelek yaparlar. Diyarbakır'dan Musul'a kadar Dicle nehri bundan büyük keleşe mütehammil değildir. Fakat Musul'dan aşağı nehir vuslat ve cesaret kesbelediği cihetle 1000 tulumla kadar kelek yapılır. Bu kelekler suların çok zamanında hayli yük kaldırırlar. Bununla beraber tulumlar ancak bir karış kadar suya batar, adi salları gibi ziyade su çekmez. Suların az mevsiminde bile 150 tulumluk bir kelek 1500-2000 kiyye kadar yük tahmil edebilir.” (Ali Bey, 1314:28-29)

Keleklerin temel amacının yük taşımacılığı olduğunu belirten yazar, bundan dolayı yük taşıma amacına yönelik inşa edilen keleklerde insanların barınmasına mahsus yerlerin bulunmadığını, bu yüzden yüklerini taşıyan insanların eşyalarının arasında yatıp kalktıklarını ifade eder. Bu satırların hemen sonrasında bazı keleklerin insan taşımacılığında da kullanılabileceğini belirten yazar, bu amaçla inşa edilen keleklerin diğerlerinden farklı yönlerine değinir:

“Keleşin balada tarif ettiğimiz tarz inşasına nazaran üzerinde insan oturup durabilir halde değil ise de ekseriya tüccar malı naklettikleri cihetle yolcular emtia denklerinin ve zahire çuvallarının üstünde yatıp kalkarlar. Fakat suret-i mahsusada kelek yaptrın seyyahin kelek ücretinin haricinde birkaç yüz kuruş sarfiyla keleşin üzerine gündüzün hararetinden ve gecenin rutubet ve bürudetinden muhafaza olunabilecek ve içinde barınacak kadar bir tente yaptırırlar. Bu tente altı düz tahta döşeli bir nev' çardaktan ibarettir ki üzeri ve etrafı kaba Kürt kilimleri ile örtülerek mahfuzca bir oda şeklinde olur.” (Ali Bey, 1314:29)

Keleklerle ilgili bilgiler vermeye devam eden yazar, bölümün başında ifade ettiği bir hususun açıklamasını yapmaya girişir. Keleklerin ancak sipariş üzerine hazırlandığını ifade eden yazar, bunların neden hazır bir biçimde bekletilmedikleriyle ilgili de ayrıntılara yer verir. Keleklerin iki nedenden dolayı hazır bekletilmediklerini dile getiren yazar, bu nedenlerle ilgili okurlarına bilgiler sunar:

“Bir de kelek her vakit su üzerinde görülür ve hazır bulunur merakipten değildir. Yolcu ve eşya zuhurunda bilhassa sipariş üzerine imal olunur. Bunun da iki sebebi vardır: Biri tulumların su üzerinde müddet-i medidede duramaz. Çünkü su kesiminden yukarı kalan kısmı tesir-i şemsi ve havaya dayanamaz, çatlar. Binaenaleyh her bâr sulayıp bakmak ister. Diğeri de gerek yalnız suyun akıntısı ile akıp gider olduğu için gittiği yerden avdet edemez. Mevridinde bozularak ağaçları satılır ve tulumları karadan geri getirilir. İşte bu iki sebepten dolayı yolcu ve eşya zuhur edip de suret-i mahsusada ısmarlamadıkça kelekçiler hazır kelek bulundurmazlar. Hatta Diyarbakır gibi başlı bir şehrin önünden akan Dicle'nin bir yakasından diğeri yakasına geçebilmek için bile kelek bulunmaz. Gelip geçenler su müsait ise piyade ve hayvanlı olarak geçit mahallerinden ve değil ise Diyarbekir'den yarım saat uzak bir yerde vaki Kerkil Köprüsünden geçmeye mecburdurlar.” (Ali Bey, 1314:29)

Hem bakımlarının zorluğundan dolayı hem de sadece nehrin akıntısına muhtaç oldukları için keleklerin kısıtlılıklara sahip olduğunu belirten yazar, nehir boyunca keleklerin nasıl idare edildikleri anlatmayı da ihmal etmez. Keleklerin iki küreği bulunduğunu ancak bu küreklerin onu hareket ettirmek için bilinen kürekler gibi kullanılmadığını belirten yazara göre bu küreklerin amacı nehrin doğal akıntısına kapılarak giden keleklerle yön vermektir. (Ali Bey, 1314:29) İnsan taşımacılığında kullanılan keleklerin üzerine ilave bir ücret verildiğinde

barınmaya mahsus bazı bölümlerin (odacıkların) inşa edilebildiğini dile getiren yazar, yirmi gün sürmesini beklediği yolculuğunu açık havada ya da bir tentenin altında yapmayı tercih etmediği için böyle bir yola başvurduğunu ifade eder. Üstelik yazar, kendisi için sadece bir yaşama alanı yaptırmakla kalmamış, etrafı seyretmek için odacığın üzerini bir seyir terası haline de getirtmiştir:

“Bağdat'a kadar seyahat hasbe'l-mevsim 20 günden ziyade imtidat edeceği cihetle Böyle uzun müddet adi bir tente içinde barınmak müşkil idi. Binaenaleyh keleşin üzerine vaz' olunmak üzere camlı ve çerçevesi üç pencere ve bir kapıyı ve derununda hela ve kiler gibi levazımı havi ve ara sıra tenezzüh için merdiven ile üzerine çıkılmak üzere üstü düz ve etrafı parmaklı tahtadan güzel bir oda inşa ettirdim.” (Ali Bey, 1314:30)

Diyarbakır'da yaptırdığı 150 tulumlu kelekle ilgili bu bilgileri verdikten sonra beraber seyahat edeceği kişiler için bir diğer keleşi de Hasankeyf'te yaptırmayı düşünen yazar, bunun için beraberindeki kişilerden bazılarını kara yoluyla Hasankeyf'e göndermeyi düşünür. Kara yolunun tercih edilmesinin nedeni ise suların azlığı dolayısıyla kelekle oraya ulaşmanın altı gün sürmesinden ibarettir. Ancak ilk andan itibaren suların azlığından daha büyük bir sorunla karşılaşılır. Bu sorun, keleşin ilerlemesine engel olan güney rüzgârıdır. Bu rüzgâr yüzünden ilerlemeye muvaffak olamayan kelekte bekleyen yazar, kara yoluyla göndermeyi düşündüğü kişiler için de bir kelek inşa edilmesine karar verir:

“Yaptırdığım kelek 150 tulumlu idi. Odanın ihata ettiği mahalın haricinde ancak iki nefer keleşinin manevraları ile bir uşağın barınabilmesine kifayet edecek kadar yer kaldı. İki sandık ve üç çadırın ibaret olan eşyaları tahmilen ve bhusus mutfak küşadına imkan olmadığını görünce açıkta kalan eşya ve adamlarımızı berren Hasankeyf'e kadar gönderip orada diğer bir kelek daha inşa ettirmeyi tasavvur eyledim. Çünkü berren iki günlük mesafesi olan Hasankeyf'e suların azlığı hasebiyle kelek ancak 6 günde vasil olacak idi. Binaenaleyh bizim muvassalatımıza kadar Hasankeyf'te bir kelek inşa ve tehye edilebilir idi. Bu suretle karar vererek mutfak edevati ile aşçıyı keleşin bir köşesine sıkıştırıp eşyayı terk ile hazır bulunan ehibba vesaireye veda ettikten sonra Kus'tan keleşe yol verdik. Beş dakika ileride Kırklar Tepesi denilen burnu devreder etmez şiddetle esen kible rüzgârı keleşin ilerlemesine mani oldu. Burnun karşısında Acem Gülü dedikleri mahalde tevakkufa mecbur olduk. Veda ettiğimiz zevat keleşin durduğunu görünce nezdimize geldiler ve bozmuş olan havanın küşayışine intizaren iki gün kalarak eşya ve aşhane için burada bir kelek daha inşası ile birlikte alıp götürmeyi tavsiye eylediler. Bu suret vakia münasip ve makul olmayla muvafakat ve diğer keleşin yapılmasına kadar artık karaya çıkmayıp keleşin içinde ikamet eyledim.” (Ali Bey, 1314:30)

Kafilde bulunan diğer kişiler için ısmarlanan 100 tulum keleşin yapılması birkaç gün sürdüğünden ve bitiş bayram gününe denk geldiğinden kafiye, bayram namazından sonra hareket etmeye karar verir. Ali Bey'i uğurlamak için gelen müfettiş Mihran Efendi'den keleklerde bulunan mumların azalmasından dolayı yardım istenir. O gece Diyarbakır'a dönen Mihran Efendi, istenen mumları kara yoluyla göndereceğini belirtir. Kaldıkları köyden şafak vakti hareket eden kafiye, ikinci vaktine kadar yol aldıklarında istenen mumlar kara yoluyla kendilerine ulaştırılır. O gün alınan yolun azlığı hakkında yazar, biraz şikâyetçi gibidir:

“Sekiz on deste kadar mumun karadan yetiştirilmesini Mihran Efendi'den rica ettim. Çaruki karyesinden şafakla beraber hareketle ikinci vakti bir hayli mesafe kat ettik zamanında iken sipariş eylediğim mumları hamil olan adam yolda keleşe yetişerek üç saatte Diyarbakır'den geldiğini söyleyince “Az gittik uz gittik/ Dere tepe dümdüz gittik/ Bir de arkamıza baktık ki/ Bir arpa boyu yol gitmişiz.” tekerlemesi hatırıma geldi. Akşamüzeri Arzuoğlu karyesi ile Hocacı karyesi beyninde bir kumsalda kalıp geceyi geçirdik.” (Ali Bey, 1314:31)

Kelekle yolculuğun epeyce yavaş ilerlemesinden şikâyet eden yazarın sızlanmaları, ertesi gün de devam eder. İlk gün şafaktan ikinci vaktine kadar yalnızca üç saatlik bir mesafe kat edebilen kafiye, ertesi gün de saat ona yaklaşırken kara yoluyla sekiz saatte alınabilecek kadar bir mesafeyi ancak arkalarında bırakabilmiştir. Nehir sularının azlığından dolayı oldukça yavaş ilerleyen kelekler, sekiz saatlik bir mesafeyi ancak dört günde geçebilmiştir.

Nehir sularının azlığından dolayı yavaş ilerleyen keleklerden şikâyetçi olan yazarın, yolculuk esnasında suların azlığından kaynaklanan ilginç bir olayı da satırlarına yansıttığı görülür. Bu olay da suların azlığından dolayı keleklerden kaçamayan balıkların kendilerini keleşin üzerine atmasıdır. Yazar açısından nehir sularının azlığının onlara tek faydası bu olmuştur: “*Kelek mürur eder iken suyun azlığından dolayı nehir balıkları kaçacak bir yer bulamayıp kendilerini keleşin üstüne atıyorlar idi oltasız ve zahmetsiz ayağımıza gelen kefal balıkları ile ara sıra kahve kahvaltı ederdik.*” (Ali Bey, 1314:31)

Ancak yolculuk her zaman yavaş bir tempo içinde devam etmemektedir. Zira yolculuğun bu bölümünde “kapı” adı verilen nehir üzerindeki bazı zor noktalardan geçmek gerekmektedir. Bu kapılardan birine yaklaşan kabile, keleşini kullanan kişilerce uyarılır. Kapıların kelek yolculukları için tehlikeli olabileceğini belirten yazarın bu tehlikeli geçiş bölgelerini satırlarına nasıl yansıttığına bakalım:

“... keleşçi Muhammet, Batman suyunun ağzına takarübümüzde bu noktada mühimce bir kapıdan geçeceğimizi ihbar eyledi. Kapı tabiri manasından da anlaşılacağı üzere geçit demek oluyor. Enharda geçit ise suyun az zamanında nehrin yatağında taşlık ve tepe olan yerler meydana çıkıp da en çukur kalan ve suya mecra olan mahallere itlak olunur. Bu geçitler gayetle dar olduktan başka zemini yokuş veya uçurumlu olanlarının suyu şiddetli bir akıntı ile çağlayanlar gibi yüksekten düşerek şelale teşkil eder. Bazı kere suyun yatağında cesim kayalar oda gibi meydana çıkar ki bunların arasından eğri büğrü dolaşarak geçmek lazım gelir. Elhasıl bu mevsimde keleşle Dicle üzerinde seyahatin başlıca tehlikelerinden biri bu kapılardır. Vakıa birkaç dakika sonra bir çağlayan sesi gelmeye başladı. Keleşçiler etrafta hasıl olan kayaların arasından hasen suretle geçebilmek üzere manevralar icra eylediler. Tamam kapı mahalline geldikte keleş bir sürat-i harikulade ile suyun akıntısına kapıldı ve dehşet verecek surette şelalelerden geçti ise de o şiddetle suyun mecrasını takip edemedi. Bir kayaya çarparak durdu. Kemal-i müşkülât ile keleşi yüzdürebildik. Bu sırada birçok tulumlar zedelendi. Bir kenara çekilip hasarâtımızı tamire başladık. Bu tamir beş saat kadar imtidat eyledi.” (Ali Bey, 1314:32)

Eserinde keleşle yaptıkları yolculuk esnasında karşılaştığı tüm zorlukları dile getiren Ali Bey, uzun süren bir yolculuktan sonra Bağdat’a ulaşmayı başarmış ve buradan da Hindistan’a uzanan başka bir yolculuğa başlamıştır.

2.2 Ahmet Mithat’ın Kaleminden Keleş:

Keleşle yaptığı yolculuğu sayfalar boyunca uzun uzun anlatan Ali Bey’in dışında keleşten bahseden bir diğer yazarımız da Ahmet Mithat’tır. Ahmet Mithat, Rodos sürgününden döndükten sonra kaleme aldığı *Menfa* adlı eserinde, Mithat Paşa’nın maiyetinde Bağdat’a yaptıkları yolculuğu anlatır. Tuna vilayetinde de Mithat Paşa’nın maiyetinde görev yapmakta olan Ahmet Mithat, paşanın Bağdat valiliğine atanmasından dolayı yine onunla beraber yola çıkar. İskenderun’a kadar gemiyle yol alan kabile buradan “*berren*” Diyarbakır’a oradan da “*nehren*” Bağdat’a kadar ulaşır.(Ahmet Mithat, 2013a:32) Seyahatin ilk kısmının oldukça eğlenceli geçtiğini belirten yazar, kara yoluyla vardıkları Diyarbakır seyahatinin de en az ilki kadar kendilerine zevk verdiğini belirtir. Kendisiyle birlikte kabilede yer alan ressam Hamdi Bey’in geçtikleri köylerin ve karşılaştıkları insanların resimlerini almaktan geri kalmadığını belirtir. Ahmet Mithat’ın kaleme aldığı bu eserin bir seyahatname olmadığını belirtmesi yüzünden Diyarbakır-Bağdat arası yolculuktan bahsedilen kısım oldukça kısadır. Ancak buna rağmen Ahmet Mithat da keleşin genel özelliklerinden bahseder. Keleşlerin tulumlardan imal edildiğini ifade eden yazar, bunların üzerine yapılan keleşden barakalardan bahseder. Bu keleş barakaların (odacıkların) içinde her türlü şeyden ilgilerini keserek odacığın içini dolduran “*kitaplar ve resim mecmuaları ve esbab-ı ayş u nuş içinde mustağrak-ı derya-ı muhabbet ve lezzetli*” olduklarını dile getirir.(A. Mithat, 2013a:33) Keleşlerin üzerinde oluşturulan bu odacıklardaki ortamdan etkilendiği anlaşılan yazar, bu yolculuğu “*Hele Diyarbekir’den aşığı*

kelek ile edilen seyahatin safası bambaşka bir şeydir.” biçiminde okuyucusuna yansıtmayı tercih eder. (A. Mithat, 2013a:33)

Ahmet Mithat'ın eseri, kelek adı verilen bu ulaşım araçlarından edebiyatımızda bahseden ilk eserdir. Her ne kadar Ali Bey'in eserinde kelekler daha ayrıntılı biçimde dile getirildiğinden bu eser genelde akıllara gelse de basım tarihi itibarıyla *Menfa*'nın edebiyatımızda bir ilk olduğunu belirtmek gerekir.

Her iki eserde de keleğin Dicle nehri üzerindeki kullanımlarından ve nehirdaki yolculuğa dair birtakım izlenimlerden bahsedilmiştir. Ancak keleğin bugünkü adıyla Güneydoğu Anadolu Bölgesi dışındaki bir kullanımını dile getirmek de yine Ahmet Mithat'a nasip olur. Yazar, *Ahmet Metin ve Şirzat* adlı eserinde de kelekten bu defa bambaşka bir coğrafya ve tarihi olay bağlamında söz eder. Bir Selçuklu şehzadesi olan Şirzat'ın ve onun seyahatinin izlerinin peşine düşerek aynı seyahati yapmayı düşünen Ahmet Metin'in yaşadıklarının anlatıldığı romanda, Osmanlıların Rumeli'ne ilk defa Süleyman Paşa komutasında geçmeleri anlatılırken bu geçişin yine tulumlardan yapılan kelekler vasıtasıyla gerçekleştirildiği dile getirilir. Eserde, Rumeli'ne geçmek isteyen Osmanlı kuvvetlerinin denizi geçebilmek için “...yirmi otuz sığır tulumundan ve biraz da çalı ve çırpıdan bir kelek yani sal yap”tıktan sonra “atlarıyla beraber binip kendilerini suların cereyanına ve rüzgârların hububuna terk ile nihayet karşı yakaya var”dıklarını ifade eden Ahmet Mithat, bu anlatımıyla keleşini nehirlerin bağlamından çıkarır. (A.Mithat, 2013b:532) Osmanlı tarihçilerinin “pek tabii ve pek sade bir suretle yazdıkları Şehzade Süleyman Paşa fıkrası”nın içinde keleklerden bahsedilmesi ilginçtir. Ancak burada da yazar, kelekler hakkında bilgi vermek amacından ziyade bu ulaşım araçlarının kullanıldığı tarihi bir olaya dikkatini yoğunlaştırmış görünmektedir. Bu sahnenin aslında “hamiyet-i Osmaniye sahibi bir ressam” tarafından tuvale yansıtılması gerektiğinden bahseden yazar, *Menfa*'da olduğu gibi bu eserde de keleşinin üzerine yoğunlaşmadan sadece kısa bir tarifini vermekle yetinmiştir. (A.Mithat, 2013b:532)

3. Sonuç

Geçtiği coğrafyalara hayat veren Dicle ve Fırat nehirlerinin kadim ulaşım aracı olan kelek, insanlığın kadim zamanlarından beri kullanılmıştır. Özellikle Birinci Dünya Savaşı sonrası bir zamana kadar kullanıldığını kaynaklardan öğrendiğimiz bu ulaşım aracı, ticari ve askeri yüklerin yerine ulaştırılmasında yüzyıllar boyunca önemli bir rol üstlenmiştir. Ancak ilerleyen teknolojiye yenik düşen kelekler, sonraki zamanlarda kullanılmaya devam etseler de eski popülerliklerini yitirmiştir. Keleklerin taşımacılıkta kullanımının azalmasındaki nedenlerden biri söz konusu ırmakların birden fazla devletin sınırları içinde kalmasıdır. Sınır kavramından dolayı nehirler, taşımacılıktaki önemini kaybetmiştir. Tarihi asırlar öncesine kadar dayanan kelek ile insan ve eşya taşınması hadisesi, bölgeye seyahat eden yerli ve yabancı birçok seyyahın eserinde de yer almıştır. Hatta Osmanlı ordusunda danışman olarak hizmet veren Moltke de anılarında bundan bahseder.

Diyarbakır'dan Bağdat'a ulaşmanın en kolay yolu kelek ile seyahati tercih eden yazarlarımız ise bu yolculuğu, eserlerinin içinde zikrederek unutulmaya yüz tutan hatta unutulmuş bu durumu gelecek nesillere aktarmayı başarmıştır. Ali Bey tarafından yazılan *Seyahat Jurnalı* bu konuda en çok başvurulan eser olsa da Ahmet Mithat'ın eserleri konudan ilk defa bahseden eserler olarak göze çarpmaktadır.

Kaynakça

- Ali Bey (1314). *Seyahat Jurnalı*, 1. Baskı, İstanbul: Rauf Bey Kütüphanesi.
- Göyünç Nejat (2001). “Dicle ve Fırat Nehirlerinde Nakliyat”, *Bellekten*, LXV 243:655-660.
- ÖĞÜN Tuncay- BAŞI Halit (2016). “Dicle-Fırat’ta Geleneksel Nehir Taşımacılığı ve I. Dünya Savaşı’nda Irak Cephesinde Kullanımı”, *History Studies*, 8-3:83-109.
- Ahmet Mithat (2013a). *Menfa-Sürgün Hatıraları*, 1. Baskı, İstanbul: Kapı Yayınları.
-(2013b). *Ahmet Metin ve Şirzat*, 1.Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

What has the Work of Escher Got to Do with Islamic World?

Mustafa GÜLEÇ¹

Abstract

In one of his writings Doğan Kuban explains that he was watching a classical music concert on television (Kuban, 2010: 2). The concert hall in Berlin was full with German music lovers. This scene is unfortunately an impossible one to be witnessed in Turkey. Kuban connected discrepancies that he detected in Turkey with the book ‘Gödel, Escher, Bach: an infinite golden pattern’ and with how much Turkish society is ignorant. However, according to Kuban, one can live without knowing Gödel, Escher and Bach. But why Turkish society has turned his back on this kind of artistic and technical developments throughout centuries; and why it never contributed to topics, which arouse the interest of civilized people remain interesting and basic questions, which certainly need to be investigated.

In this study, possible reasons for this society critic of Kuban will be handled on the basis of life of Escher and his art. Maurits Cornelis Escher was born on the 17th of June, 1898 in Leeuwarden (Prinsessehof), the Netherlands. Escher has enjoyed not much success and joy in his school years (<https://npofocus.nl>). When he started his career as an apprentice of Jessurun de Mesquita, he booked significant improvement in art. His artistic value was first appreciated by the masses when he superimposed his idea on perspectives and mathematical order in nature on the technique that he used. As of 1950s he was praised particularly by mathematicians. For instance, the Leiden University professor of mathematics Hendrik Lenstra filled in the white gap in the 1956 work of Escher as a result of his mathematical calculations in 2002 (<http://www.ad.nl>, 24.08.2002). Escher who brought art and mathematics together, did not tend to accept the qualifications for himself such as painter or scientist. Rather, he saw himself as a graphic artist.

Escher visited the Elhambra Palace in Granada Spain in 1922. The abstract and mathematical Islamic art in there kept his thoughts busy. But, he went on keeping the technique in the foreground. However, he wanted to observe the same Palace in detail for a second time (<https://npofocus.nl/artikel/7772/de-magie-van-het-oneindige-wie-was-mc-escher>). After this second visit, the technique was put on the background and he started to build his work of art on more abstract and mathematical ideas. His idea of abstract, infinite and mathematical universe was united with his technique. At the end of this process, Escher became the artist that we know today; an artist who holds a very special place in the history of art. Now we have ascertained these historical records, we come to see much clearly how superficial is the society critic of Kuban and how much responsibility scholars have with regard to society in which they live.

Keywords: Critical analysis East-West, consciousness of an intellectual, cultural interaction, social psychology, Escher, the Netherlands.

JEL Codes: 015, P50, 043, 044

¹ Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, mustafagulec@hotmail.com

Escher Sanatının İslam Coğrafyası ile İlişkisi Nedir?

Özet

Bir çalışmasında Doğan Kuban, televizyonda bir klasik müzik konseri izlediğini anlatıyordu (Kuban, 2010: 2). Berlin’de gerçekleşen konser salonunu Almanlar doldurmuşlardı. Kuban’a göre Türkiye’de ne yazık ki olanaksız bir musiki atmosferi vardı. Türkiye’de saptadığı eksiklikleri, ‘Gödel, Escher, Bach: Sonsuz bir Altın Örgü’ kitabına ve Türk toplumunun ne kadar bilgisiz olduğuna bağladı. Ona göre “Gödel, Escher ve Bach’ı bilmeden yaşanabilir. Fakat Türk toplumunun yüzyıllarca bu tür düşünsel çabalara neden sırt çevirmiş olduğu ve uygar insanların ilgi duyduğu konularda hiçbir katkı yapamamış olması, irdelenmesi gereken temel bir sorun değil mi?” dir.

Kuban’ın toplumumuza yönelik çizdiği tablonun olası nedenleri, Escher ve sanatı örnek alınarak bu çalışmada ele alınacaktır. Maurits Cornelis Escher, 17 Haziran 1898 tarihinde Hollanda’nın Leeuwarden (Princessehof) kentinde doğmuştur. Escher, okul yıllarında çok az başarı ve keyif elde etti (<https://npofocus.nl>). Onu etkileyen grafik sanatçısı Jessurun de Mesquita’nın yanında grafik eğitimine başladıktan sonra, sanatta önemli ilerlemeler kaydetti. Escher’in sanatsal değeri, temel bakış açısı ve matematiksel düzen fikrini tekniğin üzerine çıkardığında kitleler tarafından anlaşıldı. 1950’li yıllardan itibaren özellikle matematikçiler tarafından çok takdir edildi. Örneğin, Leiden Üniversitesi matematik profesörü Hendrik Lenstra, 1956 yılında Escher’in yaptığı bir baskı çalışmasında boş kalan bir beyaz noktayı, 2002 yılında yaptığı matematiksel hesap sonucunda doldurdu (<http://www.ad.nl>, 24.08.2002). Sanat ile matematiği birleştiren Escher, kendisine atfedilen ressam ya da bilim adamı unvanını kabul etmedi. Kendini grafik sanatçısı olarak niteliyordu.

Escher, 1922 yılında, İspanya Gırnata’daki El Hamra Sarayı’nı ziyaret etti. Oradaki soyut ve matematiksel İslam sanatı zihnini meşgul etti. Ancak yapıtlarında tekniği önde tutmaya devam etti. 1936 yılında aynı sarayı ikinci defa ve daha ayrıntılı biçimde görmek istedi (<https://npofocus.nl/artikel/7772/de-magie-van-het-oneindige-wie-was-mc-escher>). Bu ziyaretten sonra, tekniğe verdiği önem, ikinci plana itildi ve doğrudan soyut fikirler üzerine yapıtlarını inşa etmeye başladı. Soyut, sonsuz ve matematiksel evren fikri tekniğiyle birleşti. Bunun sonunda bugün tanıdığımız ve sanat tarihinde çok özel bir konumu olan büyük sanatçı Escher ortaya çıktı. Şimdi bu saptamaları yaptıktan sonra, Doğan Kuban’ın yaptığı toplum eleştirisinin ne kadar yüzeysel olduğunu çok net biçimde görüyor ve Türkiye’de aydın sorumluluğunun çok büyük boyutlarda olduğunu anlıyoruz.

Anahtar Kelimeler: Doğu-Batı eleştirisi, aydın bilinci, kültürel etkileşim, toplumsal ruhbilim, Escher, Hollanda.

1. Giriş

Bir çalışmasında Doğan Kuban, televizyonda bir klasik müzik konseri izlediğini anlatıyordu (Kuban, 2010: 2). Berlin’de gerçekleşen konserin verildiği salonu (*Waldbühne*), Almanlar tamamen doldurmuşlardı. Uluslararası kültür ziyafeti verilen salonda, genç Venezuelalı orkestra şefi Gustavo Dudamel Arturo Marquez’in bir yapıtını çaldırıyordu. Kuban’a göre “Türkiye’de ne yazık ki olanaksız bir musiki atmosferi vardı”. Kuban, Türkiye’de saptadığı eksiklikleri, insanların ortak olabileceği barışçıl kültür değerlerinin neredeyse sonsuz olduğunu düşünürken, aklına, bilgisayar bilimi uzmanı Douglas R. Hofstaedter’in, bilim adamlarınca çok övülen *Gödel, Escher, Bach: Sonsuz bir Altın Örgü* adlı kitabının gelmesiyle,

Türk toplumunun ne kadar bilgisiz olduğuna bağladı. Kitaba konu olan soyut kavramlar ve matematiksel mantık alanında fazla bilgisi olmamasına rağmen, resim sanatına matematiksel kavramlarla yaklaşan ve Uzak Doğu felsefesini buluşturan bilimsel / felsefi özgörüyü (vizyonu) dile getiren bu yapıt, Kuban için, biçem ve söylem bakımından oldukça ilgi çekiciymiş. Taoizm ve Zen Budizmi'ne duyduğu ilgi, Kuban'ı, o zaman söz konusu kitabı almaya itmiş

Kuban'ın deyimiyle, “kitap, bugünkü Türkiye'ye yabancı bir kültür ortamını yansıtan yaratıcı bir düşünce ürünüdür”. Türkiye'de belki bazı tanıtıcı, genelde bir bilgi alanını sunan yazarlar varmış, fakat evrensel bir kamuoyuna bu nitelikte bir sentez sunacak insanlar yetiştirdiğimizi sanmıyormuş ve bunu gerçekleştiremeyen bu kültür ortamının başka alanlarda cılız kaldığını biliyormuş. Kuban, bu tür yapıtları üretebilen Amerikan ya da Avrupa kültür ortamlarının bizimkinden farkını irdelemenin yararlı olacağını her zaman düşünüyor ve bu noktada, Hofstaedter'in yapıtı bağlamında aklına gelen bazı soruları vurgulamaya çalışıyor. Ona göre “Gödel, Escher ve Bach'ı bilmeden yaşanabilir. Fakat Türk toplumunun yüzyıllarca bu tür düşünsel çabalara neden sırt çevirmiş olduğu ve uygar insanların ilgi duyduğu konularda (örneğin, bilimde, teknikte, sanatta) hiçbir katkı yapamamış olması, irdelenmesi gereken temel bir sorun değil mi?”dir.

Bunun gerçekten irdelenmesi gereken bir konu olduğu açıktır. Ancak, Kuban, eleştirilerini yöneltirken kullandığı kavramların tam olarak neler olduğunu tanımlaması gerekir. Örneğin, “Türk toplumu”, “uygar insanlar” ve “katkı” derken tam olarak neyi ya da kimleri kastettiğini göstermesi gerekirdi. Dikkat edilirse, Kuban, bu üç kavramı da kullanırken, kendi imgeleminde oluşturduğu bir varsayımdan hareket ediyor. “Türk toplumu nedir” sorusundan sonra, İstanbul'da Topkapı Sarayı çevresinde yaşayan bir azınlıktan mı, Anadolu'da herşeyden yoksun bırakılmış, savaş zamanında kanı ve canından başka değer verilen bir şeyi olmayan çoğunluktan mı, yoksa maaş garantisi olan yeniçeri / memur kesiminden mi bahsediyor sorusunun doğal olarak gelmesi gerekir. “Uygar insanlar” derken de, uygar ve insan kavramlarını ayrı ayrı tanımlamalı, uygar insan olmanın bir konsere gitmek gibi çok kolay bir edimle elde edilemeyeceğinin bilincinde olarak kavramları kullanmalıdır. “Katkı” derken ise kimin kime nerede ve nasıl katkısının olduğunu, bu coğrafyadaki insanlara yüzlerce yıldır zorla giydirilen ‘deli gömleği’ içinden bakarak değil, o kalıbın yani geleneksel anlamda kabullendiğimiz aşağılık kompleksinin dışına çıkarak, geniş bir tarihsel bakış açısı içinde değerlendirmesi beklenirdi.

Dolayısıyla, bu çalışma bağlamında, Kuban'ın toplumumuza yönelik çizdiği tablonun olası nedenleri, Kuban'ın bizzat tartışma konusu ettiği Escher ve sanatı örnek gösterilerek ele alınacaktır. Bu çalışmanın diğer bir amacı ise, Kuban'ın görüşleri dikkate alınıp genele yayıldığında, Türkiye'deki aydın yaklaşımının eleştirel boyutlarının kuram ve uygulamada yetersizliğini, Escher'in sanatçı olarak gelişim sürecini inceleyerek göstermek ve tartışmaktır.

2. Türk okumaları sorunsalı

Yukarıda kısaca giriş yaptığım Türkiye'de aydın konusu ele alınmadan ortaya konacak söz konusu karşılaştırma ve çıkarsamalar bir bakıma eksik kalacaktır. Aslında bu bölümün başlığı “Türk aydını sorunsalı” olmalıydı. Ancak, günümüz Türkiye'sinde okumuş ve bir yükseköğretim diploması almış herkes, Aydın kavramı tanımını içine eklememeyeceği için, okumuş olan kişi ile aydınlanmış olan bireyi somut biçimde ayırt etmek gerekir.

Burada benim amacım, benden yaş, bilgi, görgü ve deneyim bakımından kat kat üstün durumda, kendi alanında dünya çapında isim yapmış bir uzman olan Sayın Doğan Kuban hocamı olumsuz anlamda eleştirmek, yermek kesinlikle değildir. Böyle bir eylem asla benim haddime de değildir. Zira, Doğan hocamın bütünüyle katıldığım ve büyük keyifle okuduğum

onlarca bilimsel çalışması var ve fakat bu çalışmada, aslen Türkiye’de özellikle son üç yüz yılda sıklıkla içine düşülen toplumsal psikoz, kendini hor görme ve aşağılık kompleksi durumlarını mercek altına alıp sorunun nereden kaynaklanabileceğini, dolayısıyla da çözümün nerede aranması gerektiğini, Escher’in sanat yaşamına odaklanarak, tartışmaya çalışacağız.

Türk aydını ulamında kesinlikle yer bulan Kuban, bu çalışmasındaki ifadelerinde, ilginç bir biçimde, Türk okumuşu ulamına ait olan bir kişinin yapacağı türden bireysel saptamalara yer vererek ilerliyor. Öncelikle, doğal olarak, Türk aydını ve okumuşu arasındaki içerik farkını nasıl tanımladığını ortaya koymam gerekir. Aydın, sözcük olarak zaten edindiği bilgiden dolayı ışık almış, üzerine ışık gelmiş bir kişidir. Bilginin ve bilimin önderliğinden başka bir yol gösteren tanımayan, başkasının aklının ve telkininin vesayetine izin vermeyen, ortaya konan genelgeçer savları kendi başına sınavan, onların gerçeklik ve inanılabilirlik paylarını bu bireysel sınama süreci sonunda belirleyen bir birey aydındır. Okumuş kişi ise okulda kendisine sunulan izleği, bir diploma almak uğruna, eleştiride bulunmadan takip eden, yaşamdaki temel hedefi kendini geliştirmek, kendini aşmak, içinde bulunduğu doğayı anlamlandırma çabası içinde olmak değil de, bir okulu bitirip diploma almak, iyi bir iş, maaş ve yaşam koşullarına sahip olmak olan insandır. Bu insan, yüksek düzeyde eğitim almıştır. Bunu belgeleyebilir. Ancak bunun içini dolduracak derinlik kendisinde mevcut değildir. Söz konusu derinliğe sahip olabilmek için öncelikle merak etmesi ve soru sorması gerekir. Bu türden insan merak etmez. Sorgulamaz. Hazır olan bilgiyi alır ve tüketir. Bilgi yığınları arasındaki ilişki ile ilgilenmez. Bağlantı kuramaz. Soru sormadığı için yanıtlar üzerine odaklanmıştır. Soru sormayı bilmediği için hazırda bulunan yanıtları takip etmeyi tercih eder.

Örneğin Doğu kültürünün geri kalmışlığı ve Batının ileri, gelişmiş, üstün olduğu bilgisi, bir biçimde bir yerden kulağına girmişse, bunu genelgeçer bir veri olarak kabul eder. Tüm yaşamını, davranış biçimini ve tepkilerini buna göre düzenler. Bana gelen bu bilgi doğru mudur, yanlış mıdır diye sorgulama zahmetine katlanmaz. Düzeltilmeye muhtaç bir yönü var mıdır diyerek kafasını hiç meşgul etmez. Kendisindeki bilgiyi hiç değiştirmeden kopyalar ve kendisi de aynı biçimde bu bilgiyi olduğu gibi çevresine dağıtmaya başlar. Bu türden okumuşların olduğu toplumları etkilemek, yönlendirmek ve yönetmek oldukça kolaydır. Çünkü kendisine sunulanı hazır olarak kabul eder. Üzerine gelen olguların doğruluğunu denetim altına almak bir yana dursun, onlara kendinden birşey katma çabasını da göstermez. Bu türden toplumlarda bilgiden ziyade üretilen inanç uzun bir dönem geçerliliğini korur. Çünkü kalıp inancı sorgulayacak bir kültürel taban oluşturulmamıştır.

Kuban, kendi yazısında da, aydın ve okumuş kavramları arasındaki farkı okuruna sezdiriyor. Söz konusu sezdirimi, “Türk aydını dediğimiz okumuşlar içinde Bach’ı dinleyen çoktur. Fakat matematikçi Avusturyalı Kurt Gödel ve Hollandalı grafik sanatçısı M. Cornelius Escher’i bilen herhalde çok değildir. Adını işitse bile, ne yaptıklarını bilen de parmakla gösterilecek kadar azdır. Bir başka Avrupa üçlüsü için de olasılıkla aynı sonuca varırdık. Örneğin Gauss, Michelangelo, Brahms da deseydik, durum pek değişmezdi” ifadesinden çok açık biçimde anlıyoruz. Günümüz entelektüel modasının içinde Bach dinlemek bir gereklilikmiş gibi gösterildiği için, aydın denen okumuşlar içinde bu akıma sorgusuz sualsiz katılanların olacağını, ancak Gödel ve Escher’i bilmek için fazladan çaba ve merak gerekeceğini öne sürüyor. Kuban’a göre, Gödel ve Escher adını duysa bile, ne yaptıklarını bilen kişi sayısı çok çok az olacaktır. Dolayısıyla, Gödel ve Escher’i tanımak; bir gelişmişlik, aydınlık, farklılık ve farkındalık ölçütü olarak ortaya konurken, diğer yandan, bu türden bilim ve sanat adamlarını yetiştirememiş olmak da, bizim coğrafyamızın (Doğu kültürünün ya da İslam coğrafyasının) yüzyıllara uzanan bir gerikalmışlığının göstergesi olarak sunuluyor. Çaresizliğimiz ve makus talihimiz adları değiştirdiğimizde de, örneğin Gauss, Michelangelo, Brahms desek de, değişmeyecek kadar ümitsiz bir vaka niteliğindedir.

Kuban, çaresizlik geleneğini sürdürerek, aydınlarımıza Osmanlı tarihinden birbirleriyle düşünsel ilişki kurabilecekleri bir matematikçi, bir ressam ve bir müzisyen adı vermeleri sorusunu yöneltsek, bu denemenin başarısızlıkla sonuçlanacağını, Osmanlının dünya, hatta İslam uygarlığına hediye ettiği bir matematikçi, bir ressam ve bir müzisyen olmadığı gerekçesine temellendirerek iddia ediyor. Ayrıca, kültür tarihçilerine serzenişte bulunup mutlaka üç isim öne süreceklerini, ancak bunların matematik, resim ve müzik tarihine adını yazdıramamış kişiler olacağını da ekliyor. İçinizde var olan değerlere bu kadar kayıtsız kalmışsanız ve üstelik tarih yazımı ile ilgilenmiyor, yazılan tarihleri yalnızca takip ediyorsanız, içinizden birinin o tarihe adını yazdırması mucize ötesi bir durum değil midir?

Bu bakış açısında, Osmanlı ya da İslam kültürü Avrupa ile kavgalıdır. Avrupa'ya paralel ve fakat Avrupa ile ilgisi olmayan bir kültür üretir. Bu kültürün evrensel konumunu, Kuban'a göre Türkler hiç düzgün biçimde tartışmadılar. Osmanlının, İslam dünyası için ortak değer taşıyan bir kültür olmadığını, İslam kültür tarihine hediye ettiğimiz bir matematikçi ya da bilim adamı bulunmamasından anlıyormuşuz. Bu görüşe göre, Türkler, 1300'den 1920'ye kadar dünyadan yalıtılmış biçimde, soru sormadan, merak etmeden yaşamışlardır. Öyleyse, Sultan Ahmet, Süleymaniye Cami ve Külliyesi gibi mimari açıdan çok başarılı yapıtlar nasıl yapılmıştır? Dinsel uzamların dışında, yaşanan ortak toplumsal alanlardaki mimari eserler nasıl üretilmiştir? Sivas Divriği Ulu Cami'deki mimari ayrıntıyı ve inceliği üreten bir kültürün devamı olan Osmanlı kültürü nasıl olur da, Kuban'ın deyimiyle birden acizleşmiştir? Doğal olarak, Osmanlı'da ve onun çocuğu olan Türkiye'de Gödel, Escher ve Bach'ın hiç yetişmemesi, şimdi de yetişmekte zorlanması olgusunun sorgulanması gerekir. Ancak, bu sorunun sonuçları üzerinden değil, nedenleri üzerinden gitmek daha doğru olacaktır. Yalnızca o zaman sorunlara kalıcı çözümler üretilebilir. Kuban'a göre, Türkiye'yi bırakıp yurtdışına yerleşenlerin arasında uluslararası övgü alan birkaç kişi çıkıyor ve gazeteler neredeyse zafer ilan ediyor. Fakat bu kişiler (örneğin Aziz Sancar), yurtdışında olumlu koşullarda çalışma olanağı bulan insanlar arasından kendini gösteriyor. Kuban, bu kişilerin Türk kültürü ile ilişkisi olmadığını öne sürüyor. Fakat, Aziz Sancar'ın Nobel Ödülü almadan önce ve aldıktan sonra Türkiye'de aldığı eğitime, kısıtlı da olsa ülkesinin kendisine sunduğu olanaklara ne kadar minnet duyduğunu biliyoruz. Bir başka deyişle, Türkiye'de eğitim ve bilim politikaları daha etkin belirlenip uygulanmış olsaydı, bu insanlar çalışma ve üretme alanı bulur, yurtdışına gitmek zorunda kalmazdı. Türkiye'deki toplumsal yapının aşağıdan yukarıya doğru çabuk kabullenen, boyun eğen ve aşırı faydacı bir bakış açısı var. Bu saptama, toplumun kültüründe ahlaki açıdan ciddi bir sorun olduğunu da gösteriyor. Diğer yandan, yukarıdan aşağıya doğru, belirleyici ve okumuş olanların çoğunlukta bulunduğu, dışarıdan yönlendirilmeye açık ve yatkın düzenli bir yapılanma gözlemlenir. Bu yapılanma, gelişme ve kalkınmayı kendi bakış açısına göre nasıl yorumluyorsa, ülkedeki değişimler de o yönde olur. Halk yığınları, ne istediğini tam olarak bilemediği, uzun erimli düşünemediği ya da aşırı faydacı düşündüğü için, kendine aslında kimin köklü yarar sağlayacağına karar veremez. Onun çıkarına konuşanları, koruyup kollayamaz. Kendine küçük yararlar sağlayacak, kısa erimli çözümlere yönelirler. Kuban'ın, toplum eleştirisi yaparken, ülkeye dönük bu tür gerçekleri de gündeme getirmesi beklenirdi. Bir toplumu, içinden Escher gibi bir sanatçı çıkaramadığı gerçeğiyle suçlamadan önce, o toplumdaki ekonomik, eğitimsel, bilimsel ve teknolojik koşulların nasıl biçimlendiğini ve daha sonra Escher'in nereden beslendiğini, nasıl bir sanatçı olduğunu, yaşam öyküsünü, sanat yaşamını betimlemesi gerekirdi. Okumuş kişi belki bunu yapmaz, ama aydın bireyden bu türden bir eylem ümit etmemiz çok doğaldır.

Kuban, doğal olarak, Gödel, Escher, Bach'ı bir araya getiren Hofstaedter'in yukarıdaki türden sorularla hiç ilgilenmediğini ifade ediyor. Hofstaedter'in temel kaygısı, Batı kültürünün ortaya koyduğu yapıtların geniş kitlelere tanıtılması ve Batı kültürünün reklamının yapılmasıdır. Bu kültürün çok değişik alanlarda eser verdiğini, bunların diğer kültürlerle

ilişkinini, evrensel, tutarlı ve birbirine koşut olduğunu göstermektedir. Diğer kültürlerle ilişkisi derken, örneğin Escher'in İslam kültüründen etkilenmiş olduğunu ifade etmişse bile, bu Kuban'ın çalışmasına yansımamıştır. Ayrıca, Kuban, Batı'daki tüm değerlerin, büyük ya da küçük, az ya da çok, tümünün geniş kapsamlı tanıtım desteğiyle yüceltildiğini de saptayamamıştır. Türkiye'nin kısıtlı koşullarda yetiştirdiği Aşık Veysel, Zeki Müren, Neşet Ertaş, Sabahattin Ali, Necip Fazıl Kısakürek gibi sanat ve düşün insanları ve onların fikirleri ne düzeyde topluma ve dünyaya tanıtılmıştır. Türkiye'de aydın ve okumuşlar, J. S. Bach düzeyinde bir sanat ve düşünce adamı olan insanı Neşet Ertaş'tan önce Bach'ın adını duyuyor. Fakat, Kuban, bu eksikliğe dikkat çekmek yerine, konuya olumsuz pencereden yaklaşarak, Türkiye'nin düşünce özürü olduğunu öne sürüyor. Bunun artalanını, Rönesanstan bu yana bizim okumuşların, Batının bilimsel ve felsefi açımlarını izlemediği savıyla belirliyor. Bu savı, elli yıllık öğretim deneyimine dayalı olarak, bugün de üniversitelerdeki birkaç genç ve dil bilen gerçek entelektüel dışında, öğretimin hiçbir kademesinde bilgiye bütünlüyci bir mantıkla yaklaşan akademisyenlerin varlığı konusunda var olan, bugüne ait ciddi kuşkularıyla destekliyor.

Kuban'a göre, Gödel, Escher ve Bach'ı bilmeden yaşanabilir, fakat Türk toplumunun düşünsel çabalara sırt çevirmesi ve uygar insanların ilgi duyduğu konularda hiç katkı yapmamış olması, irdelenmesi gereken bir konudur. Ancak, öncelikle daha temel konuların sorgulanması gerekmez mi? Örneğin, Gödel, Escher ve Bach'ı tam olarak bilmeden, onların yapıtları ve katkıları üzerine bir kültür, uygarlık yetersizliği karşılaştırması ve tartışması yapmak, ne kadar isabetli bir eylemdir?

Bunları sorgulamak yerine, Kuban, bu toplumun, çağdaş düşüncenin neredeyse süprütülerini Türkçeye çevirerek papağan gibi yinelediğini iddia ediyor. Bu iddia doğru ya da yanlış olabilir. Ancak, Kuban, bu süreçte sorgulamanın sorgulanması gerektiği gerçeğini gözden kaçırıyor, çünkü kendi kültür eleştirisinin yüzde yüz sağlam bir temele oturduğuna inanıyor. "Kültürün kendine ilişkin yeni bir düşünce yaratacak kendine dönük eleştirel aklı gelişmemiş, toplumu ve kültürü yönlendirenler bir şey istemediği için, düşünenler de bir şey üretmiyor, bu toplum sadece kendine sunulanı yiyor, yeni bir şey pişirmiyor" derken, kendi eleştirel konumunun da bir başkası tarafından aynı kefeye yerleştirilebileceğini hesaba katmıyor. Tüm bu eksik ve sonuç odaklı saptamaları yaparken, nedenlere dönük ilginç bir öneride bulunuyor: Çağdaş sömürücü Batı kapitalizminin tam da bu davranışı istemesi. Kuban, dolaylı olarak, burada Türkiye'nin kağıt üzerinde olmasa da, uygulamada bir sömürge toprağı olduğunu kabul ediyor. Acaba sömürgeci geçmişinden gelen dürtülerle, çağdaş sömürücü Batı kapitalizmi baskı uygulayıp yönlendirme ve sıkı denetim altında tuttuğu için midir ki Gödel, Escher ve Bach gibi sanat ve düşünce adamlarının ortaya çıkması engelleniyor? Sonuçta gerçek anlamda sömürge olmuş hangi coğrafya, evrensel uygarlığa katkıda bulunan sanat ve bilim adamları yetiştirebilmiştir? İslam coğrafyası, en azından dört yüzyıldır Batı'nın sıkı denetim ve siyasi, ekonomik, bilimsel, teknolojik ve toplumsal baskısı altında olduğu için belki de bir Escher çıkaramamıştır. Ancak, Escher, bulunduğu özgür coğrafyanın verdiği rahatlıkla, istediği kültürü istediği gibi inceleme, etkilenme ve esinlenme hakkından sonuna kadar yararlanmış. Kuban ve alıntılacağı Tao Te Ching, Batılı güçlerin, sömürge coğrafyasındaki insanların karınlarını doyururken beyinlerini boşalttığını öne sürüyor.

Batı'nın dünya egemenliğinin nedeni, Kuban'a göre, anılan türden kültürel meraka ve kültürel bütünlüğe sahip olmasıdır. Ancak, üretim için, merak ve bütünlük yeterli bir önkoşul değildir. Bu noktada temel önkoşul, toplumsal adalet, bireysel hak, hukuk ve ifade özgürlüğünün olmasıdır. Kuban, bu koşulları tartışma gereği duymuyor. Hem nedenlere yönelik saptama yapıyor, hem de kendi geleceğimize egemen olmak için, Batı'nın ulaştığı bu analiz düzeyine ulaşmadan, çağdaş kültürün, sanatı, matematiği ve musikiyi bütünlüştirdiğini hiç bilmeden, yaratıcı olamayacağımızı belirtiyor. Merak ve bütünlüğün yeterli bir gerekçe

olmadığını bir biçimde göremiyor. Toplumda, Kuban'a göre, Batı uygarlığının merak, düşünce ve estetik standartlarına ulaşan ve cumhuriyetin yarattığı potansiyeli temsil eden insanlar olsa da, bu sayı yeterli değildir ve bu durum, İslam coğrafyasında yeni bir Hofstaedter yetiştiremiyor. Ona göre, çağdaşa katılmak ve bu yüzyılda bağımsız yaşayabilmek için, böylesine entelektüel düzeyde düşünenleri yaratmak ve onların toplum düşüncesini doğru yönlendirmesini sağlamak zorundayız. Ancak, ne yazık ki, yine bu katılımın gerçekleşebileceği bir toplum için, temel ön koşulların neler olması gerektiğini sıralayamıyor.

Kuban'ın toplum eleştirisinde öne sürdüğü aydın ve okumuş kavramları bağlamında, Bach'ın adını duymuş olmak, okumuş olmanın temel özelliklerinden biriyken, Gödel ve Escher'in kim olduğunu, ne yaptığını bilmek aydın olmanın niteliklerinden biriymiş gibi yansıtılıyor. Daha sonra genel olarak da, İslam toplumunda Gödel, Escher ve Bach gibi yeteneklerin çıkamadığı, bunun sonucunda toplumun çağdaş dünyanın gerisinde kaldığı eleştirisi öne çıkıyor. Ayrıntılı toplum eleştirisi yaparken, Kuban'dan, örnek olarak gösterdiği kişilerin yaşam hikayelerini incelemesini beklerdim. Bunun önemini kavrayabilmek için, şimdi Escher'in sanat yaşamını kısaca ele alalım.

2. Escher'in (1898-1972) Sanat Yaşamı

Maurits Cornelis Escher, 17 Haziran 1898 tarihinde Hollanda'nın Leeuwarden (Princessehof) kentinde doğmuştur. Escher, okul yıllarında çok başarılı bir öğrenci değildi. Okul yaşamından fazla keyif almadı (<https://npofocus.nl>). Onu etkileyen grafik sanatçısı Jessurun de Mesquita'nın yanında grafik eğitime başladıktan sonra, sanatta önemli ilerlemeler kaydetti. Escher'in sanatsal değeri, temel bakış açısı ve matematiksel düzen fikrini tekniğin üzerine çıkardığında kitleler tarafından anlaşıldı. 1950'li yıllardan itibaren özellikle matematikçiler tarafından çok takdir edildi. Örneğin, Leiden Üniversitesi matematik profesörü Hendrik Lenstra, 1956 yılında Escher'in yaptığı bir baskı çalışmasında boş kalan bir beyaz noktayı, 2002 yılında yaptığı matematiksel hesap sonucunda doldurdu (<http://www.ad.nl>, 24.08.2002). Sanat ile matematiği birleştiren Escher, kendisine atfedilen ressam ya da bilim adamı unvanını kabul etmedi. Kendini grafik sanatçısı olarak niteliyordu.

Orta öğretimi tamamladıktan sonra, babasının önerisiyle Haarlem'deki Mimarlık ve Süsleme Sanatları Okulu'na (*School voor Bouwkunde en Sierende Kunsten*). Bu okulda eğitimcilik yapan grafik sanatçısı Jessurun de Mesquita, ondaki sanatsal yeteneği gördü ve Escher'i mimarlık yerine, 1919-1922 yılları eğitim aldığı grafik sanatçılığı alanına yönlendirdi (Locher, 1998: 7). 1922 yılında okulu bitirdiğinde İspanya ve İtalya'ya gitti. 1923-1935 yılları arasında Roma'da yaşadı. İspanya'ya gittiğinde Gırnata'daki El Hamra Sarayı'nı ilk defa gezdi. Sarayın mimarisi ve süslemelerinde kullanılan derin, soyut matematiksel biçimler onu çok etkiledi ve fakat bu etki, henüz doğrudan yapıtlarına yansımada. İtalya'da faşizmin baskısı artmaya başlayınca, 1935 yılında İsviçre'ye gitti.

İspanya'da da siyasi iklimin çok sakin olmamasına rağmen, 1936 yılının iki ayını (Mayıs ve Haziran) Gırnata El Hamra Sarayı ve Kurtuba *La Mezquita* Camisi'nde bulunan İslam sanatı eserlerini (süslemeleri ve yazıları) ayrıntılı olarak inceleme ve kopyalamaya ayırdı. Escher'in sanat yaşamı, bu yüzden, 1936 öncesi ve sonrası olarak iki ana bölüme ayrılır. Soyut ve derin düşünce, uzam ve zaman algısının boşluk üzerine matematiksel olarak yansıtılması, İslam sanatı ile tanışıp bu olgu üzerinde kafa yorduktan sonra, Escher'in yapıtlarında baskın biçimde kendini göstermeye başlamıştır. Yaşamının akışına koşut olarak, sanatında da değişim bu tarihten sonra belirgin biçimde görülmeye başlamıştır. Görülen gerçeklik ile ilgili gözlemler yerine, çoğunlukla kendi imgelemi, baskılama tekniğinde yapıtlar üretmesine neden olmuştur (Locher, 1998: 8). 1936 öncesi yapıtlarına baktığımızda, görülen gerçekliğin yansıtılması

biçiminde tasarlanmış bir izlek görüyoruz (bkz. Tablo 1). 1937 öncesi eserlerine genel olarak baktığımızda, soyutluk ve matematiksellik bakımından zayıf tasarımlarla karşılaşıyoruz. Görünen gerçekliğin somutlaştırılıp aktarılması biçiminde bir izleksel yaklaşım, eserlerin tümünde gözlemlenen ortak nokta olarak öne çıkıyor. Tablo 1, mezuniyet ve İtalya öncesi erken dönemi yansıtan eserlerden bir seçme içermektedir. 1922-1937 yılları arası yani İtalya dönemine baktığımızda ise yine görünen gerçekliğin yansıtılması, bu kez, İtalyan kent ve kırsalının, kent mimarisinin, köy manzaralarının grafik sanatına aktarımı biçiminde görülüyor. Sayısı baskı eserinde, manzara ve mimari, tam, eksiksiz ve oldukça gerçekçi bakış açısıyla resmedilmiş durumdadır. Bu gerçekçilik, kendine özgü bir coşku ve arzuyu içinde barındırıyor. Yapısalcı bakış açısıyla üretilmiş eserler, uzamın biçimlendirilmesini, doğanın içindeki kendine özgü yapılar, oluşumlar (örneğin ilginç kayalıklar, bitkiler, bulut dönüşümleri v.s.) olarak sunuyor (Locher, 1998: 8).

Escher'in önceki eserleri (1916-1922)

<https://www.mcescher.nl/galerij/vroeg-werk/>

Tablo 1: Escher'in Endülüs öncesi, 1922 ve 1936 öncesi yapıtlarına dair bazı örnekler.

Escher, 1936 öncesi yapıtlarından bahsederken, grafik sanatları alanında kendini geliştirmek için denemeler yaptığını, ciddi anlamda bu sanatı icra ettiğine inanmadığını, yaptığı işin yalnızca parmak alıştırması olduğunu vurguluyor. 1936'daki uzun ve ayrıntılı Endülüs gezisi, onun sanat ve düşünce yaşamının tamamen ayrı bir derinlik ve yöne doğru evrilmesine neden oluyor (Locher, 1998: 11). Uzamsal yapıların, bunların sonsuz bağlantı ve dönüşümlerinin matematiksel düzen içinde algılanıp aktarılması gibi çok soyut ve kafa karıştırıcı bir işin içine giriyor. 1936 öncesi bakışım (simetri) ve sınırların (kontur) çiftli kullanımı, vurgulanması neredeyse hiç görülmeyen bir birleşimken, 1936 sonrası, bu tür birliktelikler kural biçiminde karşımıza çıkıyor (bkz. Tablo 2).

Endülüs'ten sonraki Eserleri (1922 ve 1936 sonrası)

Tablo 2: Endülüs (1922 ve 1936) sonrası eserlerinden bazı örnekler

1922 yani birinci Endülüs gezisi ve 1936 yani ikinci Endülüs gezisi sonrası yapıtlarına baktığımızda (bkz. Tablo 2), farkların 1922 öncesi dönemdekilerle kıyaslanamayacak düzeyde soyutluk ve derinlik içerdiğini görüyoruz (bkz. Tablo 1). Bakışım ve bakış açısı ile mantıksal açıdan oynama, uzamın yanıltıcı yönleri, uzayın ve evrenin içinde barındırdığı sınırları, sonsuzluk düşüncesi, ciddi anlamda bir derinlik yaratarak yapıtlarına izleksel düzlemde nüfuz ediyor (bkz. Tablo 2). Üç boyutu aşan bakış açısı, gözlemcinin her zaman her yerde olabilirliliği düşüncesi, grafik sanatının içine Escher tarafından çok önemli bir düşünsel ve aşkınsal bir derinlik olarak ekleniyor.

3.Escher'in Endülüs'ü Ziyareti ve İslam Sanatı ile Tanışması

Escher, iki defa Endülüs'ü ve oradaki sanatın derinliğini yakından inceliyor. 1922 yılında, İspanya Gırnata'daki El Hamra Sarayı'nı ziyaretinde, oradaki soyut ve matematiksel İslam sanatı öncelikle zihnini meşgul etti. Ancak yapıtlarında tekniği önde tutmaya devam etti. 1936 yılında aynı sarayı ikinci defa ve daha ayrıntılı biçimde görmek istedi (<https://npofocus.nl/artikel/7772/de-magie-van-het-oneindige-wie-was-mc-escher>). Bu ziyaretten sonra, tekniğe verdiği önem, ikinci plana itildi ve doğrudan soyut fikirler üzerine yapıtlarını inşa etmeye başladı. Soyut, sonsuz ve matematiksel evren fikri tekniğiyle birleşti. Ancak, İtalya'ya yerleşmesi, bu derinliği, daha sonra gördüğümüz biçimiyle yansıtmasına belki de bir anlamda engel oldu ya da bunu biraz geciktirdi.

Escher'in sanatında gerçek dönüm noktası, 1936'da çok ayrıntılı biçimde yaptığı II. Endülüs ziyaretidir. Burada iki ay boyunca, İslam sanatına ait soyut biçimleri birebir kopyalamıştır ve üzerinde inceleme yapmıştır (Locher, 1998: 13). Bunun sonunda bugün tanıdığımız ve sanat tarihinde çok özel bir konumu olan büyük sanatçı Escher ortaya çıktı. Şimdi bu saptamaları yaptıktan sonra, Doğan Kuban'ın yaptığı toplum eleştirisinin ne kadar yüzeysel olduğunu çok net biçimde görüyor ve Türkiye'de aydın sorumluluğunun çok büyük boyutlarda olduğunu anlıyoruz.

Somut/Soyut Sanat

Tablo 3: Uzam ve zamanda soyutluk, çoklu bakış açısı

Tablo 3 ve 4, Escher'in II. Endülüs ziyareti sonrasında ne kadar uzun ve derin bir yol kat ettiğinin göstergesi olarak karşımıza çıkıyor. Bakış açısının değişimi, doğadaki olguların bir diğerine eklenme ya da dönüşme olasılığı buradaki örneklerde çok başarılı bir biçimde yansıtılmıştır.

Tablo 4: Uzamdaki Biçimlerin Soyuttan Somuta Birbirine Dönüşüp İlişkilendirilmesi

Escher, 1936'daki ikinci ziyaretinde, saray ve camideki mozaikleri tek tek incelemiş ve kopyalamıştır. Bu mozaikler, temel geometrik yapıların birbirine düzenli biçimde bağlanarak

sonsuzluğa uzanan yolda tekrar edilmesinden oluşuyor. Bu mozaikler, Escher'i çok özel anlamda büyüledi, çünkü bu İslami eserlerde, 1922 ve özellikle de 1936 sonrası dönemde zihnini meşgul eden imge sorunsalına ait önemli açılımlar ya da çözümler gördü. İlk ziyaretinde dikkatini çeken, bakışım, sınır vurgusu ve dönüşüm, ne yapacağını tam olarak bilemediği için geçici olarak bıraktığı konular arasındaydı (Locher, 1998: 13). 1936 sonrasında, hem çözümlenme hem de sorun çözümü ve üzerinde çalışma anlamında bu mozaikler, sanat çalışmalarına derin bir katkıda bulundu. Leiden'da yerbilim alanında öğretim üyesi olan üvey kardeşi ile yaptığı sohbetlerde, doğadaki kristal biçimlerinin betimlenmesinde aynı sorunsalın kendini gösterdiğini öğrendi. Endülüs'teki İslam eserlerinin ve kardeşinin verdiği makalelerin etkisiyle, birbirine bağlı düz uzam dolguları yapılandırma işine girişti. Bu eylemin sonunda bugün tanıdığımız üstün yetenekli sanatçı Escher ortaya çıktı. İslam eserlerinin ve kristal bilgisinin sundukları ile yetinmeyip tekniğini ve derinliğini artırdı. Bu sürecin sonunda, soyut örüntülerin bağlanmasından ziyade tanınan bilinen varlıkların birbirine yapısal olarak bağlanması işi üzerinde yoğunlaştı. Bu biçim, Escher'i farklı kılan özelliklerin başında gelir, çünkü İslam eserlerini birebir kopyalamamıştır. Onları öğretici bir ders malzemesi olarak kullanıp öğrendiklerinin üzerine soyut anlamda düşünceler eklemiştir. Örneğin, soyut örüntü fikrini El Hamra ve La Mezquita'dan öğrendikten sonra, bunu, hayvan, bitki ve insan biçimleri üzerinde uygulamıştır. Endülüs'te farkındalık geliştirdiği bu soyut örüntülere somut biçimler verme ihtiyacı hissetti. Endülüs İslam eserlerindeki ve kristal bilgisindeki soyut geometrik yapıları kullanarak, sonsuz biçimde yinelenen, bakışım dizide birbirine bağlanmış sayısız gerçekçi biçim (bkz. Tablo 3 ve 4) üretti (Locher, 1998: 13). Escher, 1936'da Endülüs'teki İslam eserlerini, bunlardaki yüzey dağılımlarını kopyalamakla kalmadı. Aynı zamanda, sonsuz sütun dizileri içindeki çok ilginç bakış açılarını ve bunların çeşitliliğini keşfedip büyüledi (Locher, 1998: 16).

3.1. Kuban'ın yüzeysel eleştirisi

Yukarıdaki saptamaları yaptıktan sonra, Kuban'ın yaptığı toplum eleştirisini şimdi çok daha iyi bir biçimde görecelendirip değerlendirebiliyoruz. Kuban; Türkiye'nin yetiştirdiği çok değerli aydın ve bilim adamlarından biri olarak, sanat, bilim ve uygarlık eleştirisi yaparken oldukça yüzeysel, tek yönlü ve karamsar bir tutum sergiliyor. Okuduğu kitaptan etkilenerek ve bir çırpıda Batı'daki fizik, sanat ve müzik alanlarını birleştirerek, yüzyılların getirdiği yenilmişlik duygusu ve aşağılık kompleksinin baskısı altında kendi uygarlığının eksik ve geri kalmış yönleri üzerine odaklanıyor.

Halbuki «bizde niye bir Escher çıkmıyor?» sorgulamasından sonra, Gödel'in, Escher'in ve Bach'ın yaşamlarına ayrıntılı olarak bakabilirdi. Baktığında en azından Escher'in yapıtlarında, soyut ve karmaşık sanat dönemine geçişinin, İslam sanatının etkisiyle olduğunu, bilhassa Hollanda kaynaklarında görebilirdi. Sıradan bir yurttaş bunu yap(a)mayabilir. Ancak, Kuban gibi topluma yön verebilecek aydınların, duygusal yorum yapmak yerine, daha gerçekçi ve somut örnekler üzerinden gitmesi, sonuç üzerinde yorum yapıp fikir vermek yerine, süreç üzerinde çözümlenme yapması ve bilgi aktarması beklenirdi.

4. Sonuç

Sonuç bölümünde, önceki bölümlerde dile getirdiğim yorumları yinelemek yerine, anlamlı yanıtlara bizi yönlendirebilecek soruları sorarak bu konuyu kapatmak isterim. Bu noktaya kadar ele aldığımız veriler ışığında şunu sorabiliriz: Aydınları da etkileyen bu karamsarlık ve yenilmişlik duygusunun kökeni nedir? Fiziksel uzamlar belli bir kültürel etki altına girdiğinde kaçınılmaz olarak zihinsel uzamlar da etki altına girer mi? «Zihin işgali» diye bir kavram, bu

bağlamda öne sürülebilir mi? Uygarlık bilinci, toplumun yetiştirdiği bilge kişiler, bilim adamları ve düşünürlerden mi başlar? Yoksa toplumun bütünü mü kapsar? Neden ‘doğu kültürleri’, hem gelişme ve ilerleme anlamında ilham veren hem de her türlü geri kalmışlığın sorumlusu konumundadır? Batı’da üretilmiş ve daha sonra zorla ya da bir takım hilelerle Doğu’ya kaçırılıp herhangi bir mekanda yasadışı biçimde sergilenen bir eser / yapıt var mıdır (örneğin bkz. Louvre / Berlin Müzesi)? Tam tersi mümkün müdür? Doğu kültürlerinde, bir Gödel, Escher ve Bach var mıdır? Varsa neden görülüyor? Yoksa yukarıdaki Escher örneği bize neyi sezdiriyor?

Kaynakça

“De magie van het oneindige: wie was M.C. Escher” <https://npofocus.nl/artikel/7772>, (20.11.2018).

Kuban, D. (2010). “Gödel, Escher, Bach”, *Cumhuriyet Bilim Teknoloji Dergisi*, Yıl 24, Sayı: 1221, 13 Ağustos 2010, sayfa 2.

Locher, J. L. (1998). “Het Werk van M. C. Escher”, *De werelden van Escher*, 13. Baskı, Amsterdam: Meulenhoff.

Spleen Architectonics in Newborns in Case of Congenital Sepsis

F.A. URINOV, I.R. ISRAILOV, SH. A. ZIYAYEV, G.G. URINOVA¹

Abstract

The aim of this article is to study specifics of morphological changes in vascular system in the spleen of newborns died from congenital sepsis. Clinical and pathomorphological data on 36 newborns died from early (17 cases) and delayed (19 cases) congenital sepsis have been analyzed. The obtained results showed that pathomorphological changes have been developed in tiny arteries and arterioles localized in different morphofunctional zones of white pulp of the spleen. Pathomorphological changes in central arterioles have been differently marked depending on the type of congenital sepsis. In case of early congenital sepsis, structural elements of arterioles' walls proved to be undeveloped and remained in immature and morphofunctionally insufficient condition. In case of delayed congenital sepsis, pathomorphological changes, which characterize proliferative process in the walls of central arterioles and around them, have been developed on the background of sufficient development of all structural elements.

Keywords: Spleen, Angioarchitectonics, Newborn, Congenital Sepsis, Septic Spleen.

Topicality of the Investigation

Sepsis has been proved to be the generalized form of purulent inflammatory infection of bacterial nature, caused by poly-etiological conditionally pathogenic micro flora, pathogenesis' basis of which had been active development of inflammatory reaction induced by the infection. Diagnostics of septic process includes evaluation of character of infectious inflammatory focus (in case of in-uterine sepsis the source of the infection could have been out of child's organism, e.g. placentitis, chorioamnionitis) as well as manifestation of clinical symptoms of systemic inflammatory reaction and poly-organic insufficiency (POI) [3,5,7]. Congenital sepsis ("congenital septicemia") occurs in newborns characteristic feature of which proved to be lack of primary septic focus in child because the focus is localized in placenta or in mother's organism [3, 8]. In case of congenital sepsis there is no compulsory criteria in newborns, that is combination of manifestation of primary infectious focus and symptoms of systemic inflammatory reaction syndrome (SIRS).

Nowadays, early and delayed congenital sepsis should be differentiated. Early congenital sepsis means sepsis clinically manifested during first 72 hours of child's life; delayed congenital sepsis means sepsis clinically manifested during first 4-5 days of child's life. According to data of national and foreign authors, sepsis frequency among the newborns constitute from 0,1 to 0,8%, meanwhile among immature newborns it constitutes 14% [1, 2, 4]. The diagnosis of

¹ Andijan State Medical Institute, Taskent Medical Academy, The Republic of Uzbekistan

sepsis remains clinical and requires retrospective analysis and confirmation (provement of its reliability).

Morphologic manifestations of sepsis in newborns possess complex character and include a number of pathologic processes: proliferation histological mononuclear phagocytes, hyperplasia of sinus spleen's and lymphatic nodes' macrophages, hyperplasia of blood-making liver and spleen tissue, accidental involution of thymus. At the same time, there is no information on lienal pathomorphological changes, namely its angioarchitectonics in case of congenital sepsis of newborns.

The aim of investigation was to study specifics of morphological changes in vascular system in the spleen of newborns died from congenital sepsis.

Methods and Materials

In order to achieve the aim of investigation, clinical and pathomorphological data on 36 newborns died from early (17 cases) and delayed (19 cases) congenital sepsis have been analyzed. From clinical symptoms the following ones were positive: 1) febrile fever longer than 3 days in 52,6% of cases; 2) syndrome of severe depression of CNS in 38,2% of cases; 3) hemorrhagic syndrome associated with necrosis development in 46,8%; 4) shock - 29,4%. On pathologic and anatomic investigation, the attention was paid to revealing the signs of immaturity and essential pathology of newborns, search of the points of infection intervention, foci of metastatic inflammation, evaluation of organs of immune and endocrine systems, ascertaining of sepsis manifestation, polyorganic insufficiency, estimation of concrete reason of death.

As a material of investigation the spleen of newborns died from congenital sepsis taken from autopsy study in Andijan Pathological Anatomic Bureau, Children Department and Republic Pathological Anatomic Centre have been used. Spleen samples of 36 newborns died from 17 cases of early congenital sepsis and 19 cases of delayed congenital sepsis have been studied. On autopsy of child's bodies' spleen was excluded and weighed; lienal weight index (LWI) was defined. For histological investigation, pieces of spleen have been fixed in 4% formalin solution on phosphate buffer and, after dehydration in alcohol have been casted in paraffin. 5-8 mm-width sections have been stained by hematoxilin and eosin.

Results and their Discussion

The results of microscopic investigation showed that in case of congenital sepsis connective tissue capsule was loosened because of the dropsy of intercellular matter. Within primary large trabecules initiated on medial surface of lineal wall, disorders of localization and orientation with each other of arteries, veins and lymphatic vessels have been marked. Normally, the artery is located in the middle of vascular network, large veins and lymphatic vessels surround this artery, and nerves are peripherally located; in case of sepsis, their dislocation was noted. Arterial wall was thickened because of endothelium goffering, loosening of basal membrane and smooth muscular layer. Besides, both endothelial and smooth muscular cells remained in the condition of hypertrophy and hyperchromia. Thin-walled venous and lymphatic vessels located around artery were dilated and plethoric. Composed of endothelium and basal membrane in swelling condition, thin venous wall have been infiltrated in some places by the lymphoid and macrophage cells (figure 1). Lymphatic vessels contained vacuolated lymphatic fluid. Adventition of above-mentioned vascular network have been undergone

extensive swelling as well as loosening of fibrous structures and destruction of connective tissue cells.

Marked pathological changes have not been observed within trabecular arteries; as soon as arteries leave trabecules, they have been transformed into central arterioles in the lienal white pulp; periarterial T-lymphocytic zone should be formed around them. Pathomorphological changes have been differently marked due to the type of congenital sepsis. In case of early congenital sepsis, structural elements of arterioles' walls proved to be undeveloped and remained in immature and morphofunctionally insufficient condition. Endothelial cells were thinned, interrupted, basal membrane beneath them was loosened, homogeneous and lacked of fibrous structures. Muscular layer of arterioles was immature and presented by two or three layers of smooth muscular cells located irregularly and intermittently. Periarterial reticular stromal insufficiently developed and manifested in the presence of rare reticular fibers and reticular cells (figure 2). Such morphological structure of central arterioles corresponds to congenital hypoplasia and proved to be background condition for sepsis development.

In case of delayed congenital sepsis, pathomorphological changes, which characterize proliferative process in the walls of central arterioles and around them, have been developed on the background of sufficient development of all structural elements. Thus, increase of proliferative activity both of endothelial and smooth muscular cells of arterioles' walls in the form of hypertrophy, cells' hyperplasia, hyperchromasia of nuclear structures have been observed. Infiltration by lymphoid and macrophages cells have been revealed in the endothelial layer between smooth muscular cells and within the adventition; for that reason arterioles' walls were thickened and interspace was narrowed. Simultaneously, sufficient development of reticular stroma in the form of tiny-looped network of reticular fibers with hypertrophied reticular cells have been marked around central arterioles. Lymphocytes located within reticular network also existed in the condition of proliferative activity with hypertrophied nucleuses (figure 3). Thus, we can come to the conclusion that in case of delayed congenital sepsis, proliferative inflammation on the background of morphofunctional condition of central arterioles leading to the narrowing and arterioles' walls penetration disorder for migration of lymphoid cells have been developed.

It is known that central artery leaves white pulp, its lymphatic bottom has been thickened gradually, it branched into straight penicillatus arterioles with the outer diameter approximately 24 mcm. In the terminal regions, some of penicillatus arterioles have been surrounded by thick membrane of reticular cells, macrophages and lymphoid cells, where arterioles' interspace was narrowed and this region proved to be entrance valve of sinusoid red pulp or post-capillary venules of marginal zone (figure 4). Such structure of arterioles with valves has great functional significance for normal blood supply of both white and red pulp of spleen. Pathomorphological changes occurring in the region of valve apparatus angioarchitectonics between white and red pulp in case of sepsis development leads to the disorder of hemodynamics in the form of venous stagnation of red pulp and considered as "septic spleen". It was revealed that in case of delayed congenital sepsis, central arterioles' wall have been thickened due to proliferation of wall's structural elements with interspace narrowing. Two branches with terminal valves could be seen on figure 5 – one branch penetrated to red pulp where the valve structure was destroyed, arteriole essentially opens into sinusoid, another branch penetrated to marginal zone where the valve have been narrowed due to proliferation and contraction of cellular elements (figure 5). Septic spleen microscopically looks in such a way that red pulp's sinusoids were significantly dilated, filled with blood, their walls have been partially destroyed, and Bilrot's bundles have been thinned and saturated with blood (figure 6).

It was stated that sinuses of spleen red pulp possessed entrance and exit sphincters. Sinuses' interspace size and thickness of their walls depend on the phases of sinuses function. Obviously, in case of sepsis, red pulp sinuses' filling phase and sinuses' filtration was prolonged; sphincter located on the venous end of sinusoid was closed, simultaneously, sphincter on the arterial end remained opened and provides blood flow to sinusoid with the increase of the diameter in 2-3 times. Because of sinusoid's blood filling sphincter on the arterial end has been closed reflectively; blood continually remained in sinusoids and undergone the destruction, and finally manifested by enlargement spleen bloody pulp in case of spleen sepsis. In case of aggravation of venous stagnation of red pulp sinusoids of the spleen, intersinusoid Bilrot bundles have been thinned, their reticular stroma was loosened, the number of erythrocytes, thrombocytes, granulocytes and macrophages there increased; the number of hemoglobinogenic pigments have been increased.

Conclusion

1) It was stated, that in case of congenital sepsis, pathomorphological changes have been developed in small arteries and arterioles localized in different morphofunctional zones of spleen white pulp.

2) Pathomorphological changes have been differently noted in central arterioles according to the forms of congenital sepsis. In case of early congenital sepsis, structural elements of arterioles' walls proved to be undeveloped and remained in immature and morphofunctionally insufficient condition.

3) In case of delayed congenital sepsis, pathomorphological changes, which characterize proliferative process in the walls of central arterioles and around them, have been developed on the ground of sufficient development of all structural elements. Thus, increase of proliferative activity both of endothelial and smooth muscular cells of arterioles' walls in the form of hypertrophy, cells' hyperplasia, hyperchromasia of nuclear structures have been observed.

4) Pathomorphological changes occurring in the region of valve apparatus angioarchitectonics between white and red pulp in case of sepsis development leads to the disorder of hemodynamics in the form of venous stagnation of red pulp and considered as "septic spleen".

5) Obviously, in case of sepsis, red pulp sinuses' filling phase and sinuses' filtration was prolonged; sphincter located on the venous end of sinusoid was closed, simultaneously, sphincter on the arterial end remained opened and provides blood flow to sinusoid, blood continually remained in sinusoids and undergone the destruction, and finally manifested by enlargement spleen bloody pulp in case of spleen sepsis.

References

Krayushkin A.I., Alexandrova L.I., Statsenko G.V. Anatomical versions of angioarchitectonics of rabbit during the period of prenatal and postnatal ontogenesis. Morphology. – 2000. – Volume 118, № 5. – p. 36-39.

Samsygina G.A. Purulent inflammatory diseases of newborns (etiology, risk factors, clinical immunal criteria of diagnosis and therapeutic tactics.): Dissert MD. — M., 1986.

Shabalov N.P., Tcvelev Yu.V., Kira E. F. and others. Basis of Perinatology. M., 2002. - p. 513-531.

Hlystova Z. S. Development of Immune Organs in Human ontogenesis //Apx. Pathology. -1991. -№11. -p. 11-17.

Kloss D. P., Vogel M. Pathologie der Perinatal periode. –Stuttgart: Georg Thieme Verlag, 1994. –382 s.

Turk I. L. Angioarchytektoniks spleen in chronic infections diseases. Thymus, thymic hormones and T-lymphocytes. -London e. a. -1980. -P.125-134.

Etiology and clinical signs of serious infections in young infants in devel oping countries: a WHO collaborative study // Pediatr. Infect. Dis. J. 1999. - Vol. 18, N 10, Suppl. - P. S8-S16.

Dhainaut J, F. // 4th European Congress? Chemotherapy and Infection. Scientific Discovery. — Pans. 2002. — P. 70.

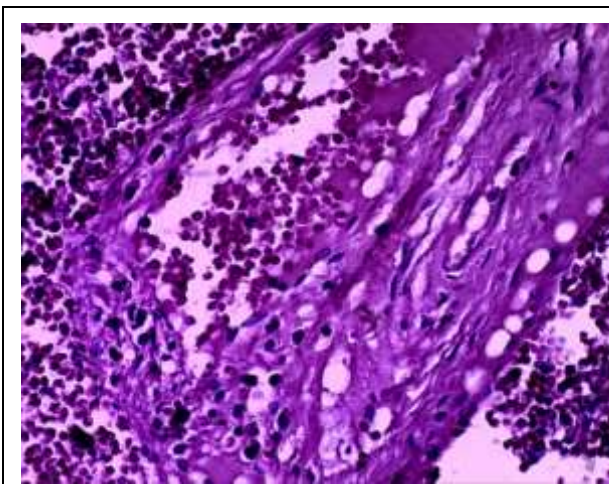

Figure1. Loosening of the wall of artery, vein and lymphatic vessel of vascular band of septic spleen. Ок: Г-Э. X: 10x20.

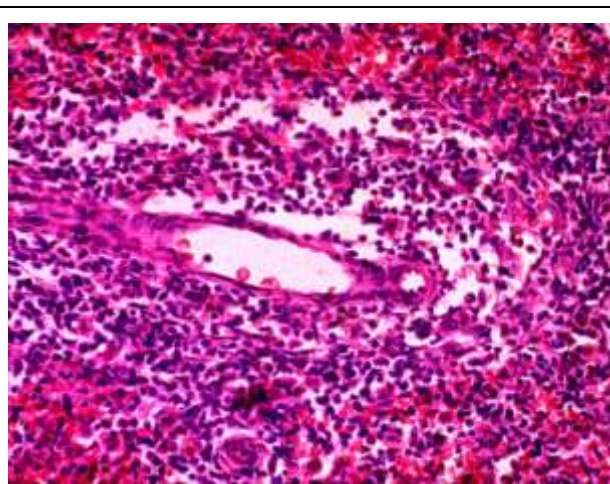

Figure 2. Morphofunctional insufficiency of arterioles' walls in case of early congenital sepsis. Ок: Г-Э. X: 10x20.

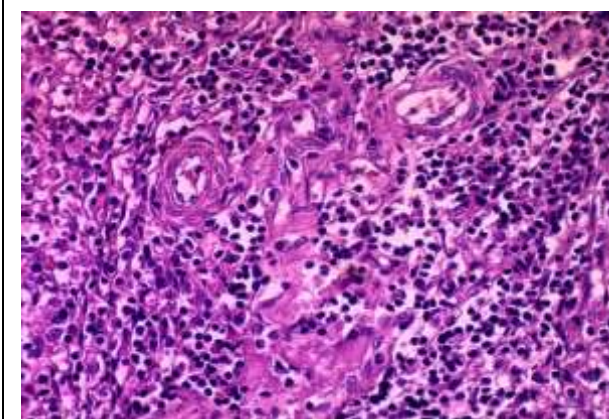

Figure 3. Proliferation of structural elements of arterioles' wall of white pulp of the spleen in case of delayed congenital sepsis. Ок: Г-Э. X: 10x40.

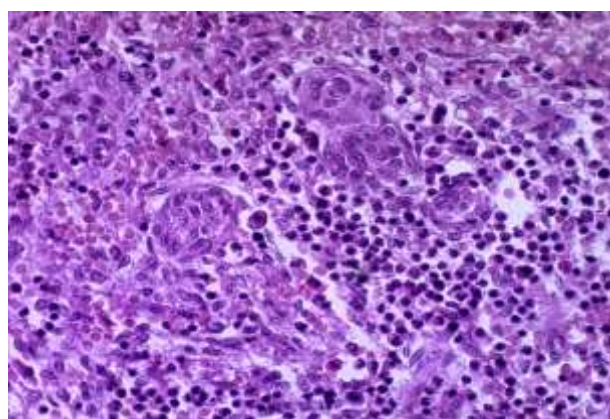

Figure 4. Narrowing of arterioles' valve of spleen marginal zone due to cellular proliferation. Ок: Г-Э. X: 10x40.

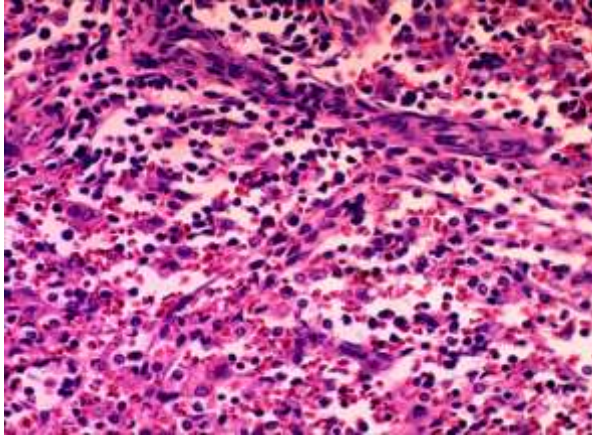

Figure 5. Narrowing of arterioles', narrowing of valve of spleen marginal zone, and opening of red pulp valve in case of congenital sepsis. Ok: Γ-Θ. X: 10x20.

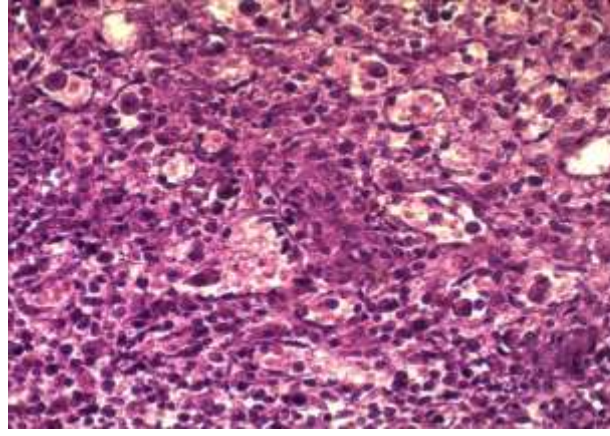

Figure 6. Micro-image of septic spleen in the form of dilation and blood filling of sinusoids, Bilrot's bundles destruction. Ok: Γ-Θ. X: 10x40.

A Comparative Study on The Perception of Democracy of Religious Communities; The Muslim Brothers and Nur Community

Mahmut BOZAN¹

Abstract

The Ottoman Empire distributed after the end of World War I and the Turks and Arabs that were two basic Muslim elements of the State were divided. Then, this departure became a partial alienation because of regime differentiation and other reasons. Turkey's adoption of Westerner identity that is appropriate to European nation-state model, and the back of the rotation to the Islamic World, and finally Arab states including especially Egypt based on the Baath Party further deepened the cleavage. The second separation began to experience between the state and the people because in the State Policies, Western-based and modernization movements which were largely about social were no compensation in society. As a result, authoritarian regimes whose legitimacy did not base on the public were Western-backed and power-based emerged both in Turkey and the Arab Countries. The main reason for supporting these regimes by Western Countries, undoubtedly, is political, military and economic interests and more importantly, their colonial politics. While in the states level these policies were executed, peoples that were inheriting their historic identity and nurturing religion values followed a different line of development. Although there were differences from country to country on this subject, two movements attracted attention in the structure of the Turkish and Arab society. One of them is the Muslim Brotherhood in Arab societies, the other one is the Nur Community in Turkey. In this study, the basic dynamics and the similarities/differences of these two movements, and the contributions to the transformation of the political structure will be examined in a comparative way.

Keywords: The Muslim Brotherhood, Nur Community, Arab Spring.

JEL Codes: N35, Z12, Z18

Dini Cemaatlerin Demokrasi Algısı Üzerine Mukayeseli Bir Çalışma; Müslüman Kardeşler ve Nur Hareketi

Özet

Osmanlı Devleti 1. Dünya Harbi sonunda dağılmış ve Devletin iki temel Müslüman unsuru olan Türkler ve Araplar ayrılmışlardır. Bu ayrılış daha sonra rejim farklılaşması ve diğer sebeplerle kısmi bir yabancılaşmaya dönüşmüştür. Türkiye'nin Avrupa ulus-devlet modeline uygun batılı bir kimlik benimsemesi ve İslâm dünyasına arkasını dönmesi, başta Mısır olmak üzere bazı Arap devletlerinin otoriter Baas milliyetçisini esas alması ayrışmayı daha da

¹ Doç. Dr., Bartın Üniversitesi, İİBF, SBKY Bölüm Başkanı-74100/Bartın mbozan@bartin.edu.tr.

derinleştirmiştir. Devlet politikalarında batı temelli ve sosyal ağırlıklı modernleşme hareketlerinin toplumda tam bir karşılığı olmadığı için ikinci bir ayrışma da halk ile devlet arasında yaşanmaya başlamıştır. Bunun sonucunda hem Türkiye’de, hem de Arap ülkelerinde meşruiyetini halktan almayan, batı destekli ve güce dayalı otoriter rejimler ortaya çıkmıştır. Batılı ülkelerin bu rejimlere destek vermesinin esas sebebi şüphesiz siyasi, askeri ve daha önemlisi iktisadi menfaatleri ve sömürge siyasetleridir. Devletler düzeyinde bu politikalar güdülürken, halklar ise tevarüs ettiği tarihi kimliği ve beslendiği inanç değerleri esas alarak daha farklı bir gelişim çizgisi takip etmiştir. Bu konuda ülkeden ülkeye farklılıklar olmakla birlikte Türk ve Arap toplum yapısında iki hareket oldukça dikkat çekmektedir. Bunlardan birisi Araplardaki İhvan-ı Müslim’in, diğeri ise Türkiye’deki Nur Cemaatidir. Bu çalışmada bu iki hareketin temel dinamikleri, benzerlik ve farklılıkları ile siyasi yapının dönüşümüne katkıları mukayeseli olarak incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: İhvanı Müslimin, Nur Cemaati, Arap Baharı.

1. Giriş

Sovyetler Birliği’nin dağılması ve demir perdenin çökmesi ile ortaya çıkan belirsizlikler, aradan geçen 20 yıl içinde ortaya yeni bir tablo koymuştur. Batı felsefesinden beslenen faşizm gibi Marksizm de ortadan kalkmış, kapitalizm ise ölümcül bir kriz ortamına sürüklenmiştir. Artık Batı tek güç de değildir, rakipsiz de değildir. Sanayi devriminin emperyal ve emperyalist gücünü temsil eden Batı, bilgi çağının başlaması ve bilgi toplumunun ortaya çıkması ile ulaştığı tepe noktasından inişe geçmiştir. Dünyanın güç merkezi Asya’ya kaymaktadır. Şüphesiz bunun Dünya siyasetinde önemli tesiri ve akisleri olacaktır. Her ne kadar soğuk savaş döneminin BM, IMF ve Dünya Bankası gibi yapıları ile bunlarla paralel olarak hareket eden işbirlikçi “uluslararası kuruluşları” Batıyı ayakta tutmak için çaba harcıyor olsalar da sonuç değişecek gibi görünmemektedir. Batı tarafından sömürgeleştirilen ve kaynakları yağmalanan ve kısmı azamını Müslümanların oluşturduğu devletlerde ciddi bir uyanış hareketi başlamıştır. Bu hareket, birinci dalgada Batı ile bütünleşen doğu Avrupa’dan farklı olarak kendi kimliğine dönme, ikincisinde ise kendi mecrasında akma istidadı gösteren ve Arap Baharı olarak adlandırılan harekettir.

Batı önce bu hareketi kendi lehine çevirmeye ve kontrol altına almaya yönelmiş, fakat bunu başaramayacağını anlayınca Suriye örneğinde görüldüğü üzere hareketi rayından çıkarma, dâhili bir kutuplaşma ve iç savaş zemini oluşturma gibi alternatiflere yönelmeye başlamıştır. Özellikle Arap Baharı’nın ikiyüz yıldır toparlanamayan İslam birliğinin yeniden inşasına zemin teşkil etme ihtimali ve bu süreçte Türkiye’nin oynayacağı tarihi rol, Suriye üzerinden Türkiye’yi vurma arzusunu daha bir kuvvetlendirmiş gözükmektedir. Ancak bu beyhude bir hareketten öte bir istidat taşımamaktadır. Çünkü zemin ve zaman değişmiş, yeni dinamikler ve yeni “mega trendler” devreye girmiştir. Batı medeniyeti yerini finans tekellerinin insanlığı açlığa mahkûm etmediği, sömürü ve zulmün olmadığı, huzur ve barışın hâkim olacağı bir medeniyete teslim hazırlanmaktadır.

Bu kuru bir temenni veya niyetten ibaret değildir. Tersine, Osmanlı Devleti’nin ortadan kaldırılması ile dağılan İslam Birliğinin yeniden inşasını sağlayacak güçlü taban hareketlerinin tabii bir sonucudur. Bu makalede İslam birliğinin iki temel unsuru olan Türk ve Arap dünyasındaki bu taban hareketleri ile bu hareketlerin kullandığı metotlar mukayeseli olarak incelenecek ve İslam dünyasının bu “en uzun fetreti” nin neden daha fazla devam edemeyeceği açıklanmaya çalışılacaktır.

2. Osmanlı Devleti'nin Dağılmasıyla Ortaya Çıkan Durum

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Batı'nın iktisadi, askeri ve teknolojik üstünlüğüne karşı idameyi için aranan yollardan Osmanlılık aidiyeti ve İslam birliği gerilerken, batıcılık ve milliyetçilik fikirleri öne çıkmaya başlamış, daha sonra milliyetçilik İslam yerine ikame edilmek ve temelde ise batılı değerleri “tüm kurum ve kuralları ile” almaya yönelik bir akım siyasi gücü ele geçirmiştir. Osmanlı Devleti'nin yerine kurulan Türkiye'de bunlar olurken, Batı'nın sömürgesi haline gelen ve bilhassa Araplarda da milliyetçi akımlar güç kazanarak totaliter ve otoriter rejimler ortaya çıkmıştır.

Osmanlı bakiyesi olarak değerlendirilen bu ülkeler içinde şüphesiz diğerlerini açık-gizli etkileyen ve Osmanlı'nın varisi olan Türkiye'de tüm dünyayı şaşkına çeviren hareketler meydana gelmiştir. Saltanatın ve akabinde Hilafetin ilgası ile Türkiye, İslam dünyasındaki müessiriyetinin en güçlü araçlarını feda etmiştir. Sanki bunların yerine 1876'dan beri tekâmül ederek gelen anayasalı, parlamentolu, seçimli ve döneminin şartlarına göre iyi sayılacak bir meşrutiyetten daha iyi olmayan bir otoriter rejim kurulmamış gibi, saltanat ve hilafet hakkında tek kelime konuşulmasını “en büyük günah” gibi telkin eden psikolojik bir ortam oluşturulmuştur. Bu durum kısmen bugün bile geçerlidir. Oysa aynı çevreler tarafından Britanya'da kilise ile krallığı bünyesinde birleştiren taç yere göğe sığdırılmamakta ve İngiltere'ye “demokrasinin beşiği” iltifatları yapılmaktadır.

Devletin yapılandırılmasında Fransız ulus-devlet modeli, Batı hukuk sistemi ile birlikte dini kontrol altına alan bir laiklik anlayışı ve Latin harflerinin kabulü, Osmanlıca'nın yasaklanması ve sosyo-kültürel hayatın kılık-kıyafete kadar tek tipleştirici uygulamaları ile otoriter bir rejim inşa edilmiştir. Muhalefet sadece siyasi alanda ortadan kaldırılmamış, hayatın her safhasında muhalif bir görüşe, duruşa ve davranışa müsaade edilmemiştir. Bu hususta en küçük hareketler bile en şiddetli şekilde cezalandırılmış, “Tahrir-i sükûn” muhalifler üzerinde bir gıyotinin gibi çalıştırılmış, mesela Şapka İktisası Hakkında Kanun (Resmî Ceride: 22.12.1341, Sayı: 230, No: 871) çıkmadan bir yıl önce yazdığı eser gerekçe gösterilerek bir bilim adamı “şapka uğruna” asılabilmiştir.

Demokrasinin kaldırılarak yerine totaliter bir yapı konulması, temel hak ve hürriyetlerin yasaklanmasına karşı toplumda iki tür muhalefet hareketi ortaya çıkmıştır. Bunlardan birincisi güce ve silaha dayalı isyan hareketleri, diğeri ise fikri ve siyasi muhalefet hareketleridir. Türkiye'de güç kullanmaya yönelik isyan hareketlerinden en önemlileri 1925 yılında patlak veren Şeyh Said isyanı ile 1937 yılında çıkan Dersim isyanıdır. Siyasi hareketlere örnek ise Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ile güdümlü Serbest Fırka hareketleridir. Hukuki zeminde mücadelenin imkânsızlığı; özellikle tekke ve zaviyelerin kapatılması, ezanın asliyetinin tağyiri, haccın, Kur'an öğrenmenin, dini tedrisatın yasaklanması sonucu dini hareketler ya ortadan kalkmış veya “yer altına” inmiştir.

İşte bunlar içinde çalışmamıza konu olan “Nur hareketi” 1925 yılında Şeyh Said isyanına katılmadığı, bilakis karşı olduğu ve ikamet ettiği Van'daki aşiretlerin de isyana katılmasına mâni olduğu halde Isparta'da mecburi ikamete tabi tutulan Said Nursi tarafından telif edilen ve “Risalei Nur Külliyyatı” olarak bilinen eserleri okuyan kişilerin fikri birlikteliği ile ortaya çıkmıştır.

Yine çalışmamıza konu olan ve menşee olarak Mısır'da ortaya çıkıp bilhare tüm Arap ülkelerinde zemin bulan “İhvanı Müslimin” veya diğeri adıyla “Müslüman Kardeşler” de 1928 yılında Hasan el-Benna tarafından Mısır'ın İsmailiye şehrinde dini hüviyeti olan siyasi bir teşkilat olarak kurulmuştur. Türkiye ve Arap ülkelerinde şüphesiz siyasi, dini ve fikri muhalefet

hareketleri çeşitlilik gösterir fakat İhvan ve Nur hareketi tesirleri itibariyle ciddiyetle üzerinde durulmayı hak etmektedirler.

3. Nur Hareketi ve Said Nursi²

Bugün Nur hareketi olarak bilinen camia Bediüzzaman Said Nursi'nin telif ettiği Nur Risalelerini okuyan, hareket tarzlarını da o eserlerdeki esaslara göre tanzim eden kişilerin bir araya gelmesi ile ortaya çıkmıştır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Said Nursi hakkında görüş ortaya koyanlar öncelikle mahkeme ve onların talepleri ile görüş hazırlayan ehli vukuf olmuştur. O dönemde mesele aşayış mülahazaları açısından ele alınmakta ve en küçük muhalif tavır en sert şekilde cezalandırılmaktadır. Bu sebeple bazen akademik camiadan, bazen Diyanet uzmanlarından Said Nursi tarafından telif edilen ve Risale-i Nur olarak adlandırılan eserlerin asayışı ihlal, tarikat veya cemiyet kurma, mevcut rejime karşı tavır ortaya koyma açılarından değerlendirilmesi istenilmiş; bu amaçla hazırlanan ehli vukuf raporlarında Risale-i Nurlarda menfi bir durum tespit edilemediği, eserlerde daha ziyade iman hakikatleri üzerinde durulduğu ve güzel ahlâka yönelik tavsiyeler olduğu yönünde kanaatler ortaya çıkmıştır.

Cumhuriyetin tek partili döneminde siyasi iktidarların sürekli Bediüzzaman ve Risale-i Nurlarla uğraşmaları, gazete ve radyolarda takibat, tevkifat, mahkeme ve hapis gibi ceza haberlerinin duyulması sadece manevi açlığını dindirmek isteyen dindar halkın değil, eğitimli kesimlerin de dikkatini çekmeye başlamıştır. Özellikle dini neşriyatın yasak olduğu bu dönemde elle çoğaltılmak suretiyle dağılan Risale-i Nurlar ülke çapında bir fikir akımının doğmasına ve genişlemesine yol açmıştır.

Konu üzerine yazılan biyografi ve hatıralar, akademik çalışmalar ve ilmi konferans ve toplantılar daha çok kesimlerin Bediüzzaman ve Risale-i Nurlarla ilgilenmesini sağlamıştır. Tüm bunlar Said Nursi'nin bilinmeyen veya bilinmesi istenilmeyen çok yönlü kişiliğini, daha önemlisi İslam Dünyası için vazgeçilmezliğini ortaya çıkarmıştır.

Türkiye'nin son dönemdeki önemli fikir adamlarından Cemil Meriç'in tavsiyesi üzerine konuya eğilme lüzumunu hissettiğini söyleyen Mardin (1992; 8), "Türkiye'de laik konuma sahip kesimlerin en sert eleştiri yönelttikleri Bediüzzaman Said Nursi üzerine araştırma yapma cesaretinin" karşılığını Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) üyeliğinden atılmakla alacaktır. Bilimin otoriter bir rejimin ideolojisi olarak yapılandırılması sonucunda fikir ve düşünce hürriyeti maalesef akademik camiada bir engizisyon sisteminin kurulmasını netice vermiştir.

²Bediüzzaman Said Nursi, 1878'de Bitlis vilayetine bağlı Hizan ilçesi Nurs köyünde doğdu. 1900'lü yılların başında, doğuda Medresetü-z Zehra adında, din ve fen ilimlerinin birlikte okutulduğu bir İslam Üniversitesi kurmak fikriyle ülkenin yönetim ve hilafet merkezi olan İstanbul'a geldi ve hayatı boyunca bu fikrini gerçekleştirmek için gayret gösterdi. I. Dünya Savaşı yıllarında doğu cephesinde gönüllü alay komutanı olarak hizmet etti. Savaş esnasında yaralanıp 2,5 yıl Rusya'da esir kaldı. 1917'deki Bolşevik İhtilali esnasındaki kargaşadan yararlanıp esaretten kurtuldu. Dönüşte, Genelkurmay'ın kontenjanından Osmanlı'nın en üst düzey dinî danışma merkezi olan Dar-ül Hikmet-il İslamiyye'de görev yaptı. İngilizlerin İstanbul'u işgali yıllarında onların aleyhinde Hutuvat-ı Sitte adıyla bir risale neşretti. Anadolu'da başlatılan İstiklâl mücadelesine destek verdi. 1925 yılında Van'da eğitim faaliyetlerinde bulunduğu sırada meydana gelen Şeyh Said hareketi sebebiyle, bu harekete karşı çıktığı halde tedbir olarak önce Burdur'da, ardından Isparta ve Barla'da mecburi ikamete tabi tutuldu. Risale-i Nur isimli Kur'an tefsirinin çoğu bölümlerini burada yazdı. Eserleri ve fikirleri sebebiyle Eskişehir Mahkemesine sevk edildi. Sürgüne gönderildiği Kastamonu'da eserlerini yazmaya devam etti. 1943'te Denizli Mahkemesi'ne, 1948'de Afyon Mahkemesi'ne sevk edildi. Mahkemeler beraatla neticelendi. 1950'de çok partili hayata geçildiğinde dini hak ve hürriyetler genişledi. Bediüzzaman, bu dönemde eserlerini matbaalarda bastırıldı. Said Nursi, 23 Mart 1960'ta Urfa'da vefat etti (Yeni Türk Ansiklopedisi, 1985; 3345-3351).

Mardin (1992; 34-35), Türk resmi akademik camiasından kovulsa da State University of New York Press'te yayımladığı eserinde Bediüzzaman Said Nursi'nin ana hedefini "Batı materyalizm ve maddeciliğinin İslam'a sızmasını önlemek" olarak tesbit ettikten sonra (1992; 20), Onu "zamanımızda Müslümanlar için uygun düşen tavrın ilkelerini Kur'an'dan çıkaran bir İslam bilimleri uzmanı" olarak tanımlar ve İslami cemaatin yeniden canlandırılmasında tuttuğu yolun önemine dikkati çeker.

Mısır'da İhvanı Müslimin ve Pakistan'da Cemati İslami, siyasi yapılanmalar şeklinde tavandan tabana yani devletten ferde uzanan bir yapılanma biçimini esas alırken; Said Nursi tabandan tavana, yani fertten cemiyete ve devlete doğru tedrici bir yapılanmayı tercih etmiştir. Önce kafalarda ve kalplerde sahih bir imanın yerleşmesinin vazgeçilmezliği üzerinde durarak daha sonra halkaları hayatı ictimaiye ve siyasiyeye doğru uzatmıştır. Risale-i Nur Külliyyatı olarak bilinen ve 130 parçadan oluşan eserlerinde Kur'an'ın mesajını tam da marteryalistlerin en büyük silahı olan tabiatı onların ellerinden alarak vermekte; çiçekleri, böcekleri ve diğer varlıkları Allah'ı tanıtan ayetler olarak takdim etmekte ve öğrencilere de öğretmenleri Allah'tan bahsetmese de okudukları her bir fennin Allah'ı tanıttığını, bu sebeple öğretmenleri değil fenleri dinlemelerini tavsiye etmektedir (Mardin, 1992; 34-35).

Said Nursi'nin bir tecdit hareketine giriştiğini, çağımızda iletişimin önemini en önce kavrayarak Kur'an'ın mesajlarını topluma açık iletişim sistemini kullanarak verdiği, mesela radyoyu "milyonlar dilli bir hafızı Kur'an" olarak Allah'ın bir nimeti şeklinde tanımladığı, hizmet metodu olarak da ananevi tarikatlardaki dikey bir yapılanma olan şeyh, halife, mürid geleneği yerine hiyerarşik olmayan yatay bir yapılanma (kardeşlik) ve şeyh yerine de mesajı koymasını çağımıza özgü sosyolojik bir gerçeklik olarak ifade eden Mardin, tarikatlara ve geleneksel İslam anlayışına karşı olan Kemalist cumhuriyetin, Bediüzzaman'a karşı olma sebebini de Kemalizmin pozitivist felsefi temelini oluşturan materyalizme saldırması olarak açıklar (Mardin, 1992; 62-69).

Şerif Mardin'e Bediüzzaman'ı incelemesini tavsiye eden Meriç'e göre (1978; 211), Said Nursi'nin inkılâptan anladığı cumhuriyeti kuran kadrolardan farklıydı. Mustafa Kemal ve arkadaşlarının inkılâptan anladığı şey düpedüz ihtilâlken, Said Nursi davet edildiği TBMM'de yapılacağı söylenen inkılâpların memleket şartlarına yani İslami esaslara uygun olmasını istiyor ve inkılâpların serbest iradeye dayalı olarak gerçekleştirilmesini savunuyordu. O'na göre cebir yoluyla hiçbir fikir ve tarzı hayat halk önünde muteber olamazdı. Efkâr-ı ammeye kendini sevdirmek ve medeniyet âlemine katılmak, ihtilal ve fesadı ortadan kaldıracak bir devlet tesis etmek ancak böyle mümkün olabilirdi. Oysa inkılâbı yapanlar İslamiyeti diriltmek değil, İslamiyete rağmen laik ve Avrupaî bir devlet kurmak istiyorlardı. Cumhuriyetin Adalet Bakanı genç hukukçulara "Ellerinizdeki inkılâp oklarını irticam kalbine saplayınız." diye sesleniyordu (Mürsel, 1976; 327). Bediüzzaman Ankara'nın niyetini anlamıştı.

Said Nursi'nin siyasete ilişkin hareket tarzı hakkındaki tespitlerinde Mardin (1992: 153-164), Bediüzzaman'ın TBMM'nin daveti üzerine 1922 yazında Ankara'ya yaptığı ziyarette gördüğü siyasi yapıyı iyi analiz ettiğini ve siyasi muhalefetin netice vermeyeceğine kanaat getirdikten sonra daha etkili ve legal bir muhalefet tarzı olan iman hakikatlerini yayarak, imani bir cereyanına kuvvet verdiğini, tek parti rejimin çökmesi ve çok partili hayata geçilmesi ile birlikte de Demokrat Parti'ye açık destek vererek hürriyet ve demokrasiden yana olan tutumunu ortaya koyduğunu ve İslam dünyası için temennisinin de üç temel görevden üçüncüsü olan İslam birliğinin hilafetin şahsı mânevîsi altında sağlanması olduğunu ifade etmektedir.

Said Nursi'nin cumhuriyet dönemindeki kelle hasadı yapan İstiklal Mahkemelerinden ve keyfi tasarruflardan hayatını nasıl koruduğu hep bir sual olarak kafalarda yerini korumuştur. İhvanı Müslimin'in kurucusu Hasan El Benna ve ideoloğu Seyyit Kutub'a benzer bir akibetin Bediüzzaman'da görülmemesi şüphesiz takdiri ilahidir. Beşerî tarafında ise birincisi, otoriter

rejim taraftarlarının O'nu her vakit tarassut altında tutarak hin-i hacette O'nun üzerinden büyük bir operasyon yapma arzusu olmalıdır. İkincisi ise Bediüzzaman'ın sıradan bir âlim olmadığı, 10 Temmuz 1908'de Selanik Hürriyet Meydanı'nda hürriyeti takdir eden ilk nutku söylediği (Kutay, 1980; 111), Birinci Dünya Harbinde doğu cephesinde görevli olan Mustafa Kemal'in, gönüllü alay kumandanı olarak Bitlis'i kurtarmada Said Nursi'nin yaptığı kahramanlığı yakinen bildiği, burada Ruslara esir düşen Bediüzzaman'ın 1917 yılı baharında esaretten kurtularak İstanbul'a geldiği ve o dönemde Hilafetin en yüksek müessesesi olan Dar-ul Hikmet-ül İslamiye üyeliğine seçilerek İngiliz işgaline karşı mücadele ettiği ve İngiliz baskısı ile çıkarılan fetvaya karşı çıkıp, milli mücadele lehinde fetva verdiği gibi hususlar ile özellikle Şeyh Said isyanındaki tavrı Ankara tarafından bilinmekte idi (Mardin, 1992; 135).

Tüm bunlara rağmen doğal bir ölüm süsü verilmek istenen suikastlar da hiç eksik olmamıştır. Tarihçe-i Hayatında kendisinin 18 kere zehirlendiğini ifade ettiğini ve bunlardan bazılarının suyuna ve yemeğine zehir katma şeklinde, bazılarının ise hapishanede hastalıklara karşı aşı yapma bahanesi ile olduğunu belirterek iğnenin yapıldığı yerde toplanıp kuruyan ve vücudunda çukur oluşturan parçaları talebelerine gösterdiği nakledilmektedir (Nursi, 1962; 418).

Bediüzzaman hayatı boyunca çektiği en ağır işkencelere rağmen ülke içinde birinci tavsiyesi "asayışı ihlal etmemek, bilakis imanla her kalp ve kafaya manevi bir yasakçı koyarak ülkede huzur ve sükûna destek vermek" olmuştur.

4. İhvanı Müslimin ve Hasan El Benna³

İhvan adında ilk hareket Arabistan'da ortaya çıkmıştır. Suud Bin Abdülaziz tarafından göçebe unsurları yerleşik hayata geçirmek için 1912 yılında Hujar (Hicra) denilen alanlara iskân edilen bedeviler İhvan'ın temelini oluşturmuştur. İhvan Teşkilatı, Suudi Arabistan'ın kuruluş sürecinde Vahhabilik anlayışı benimsetilmiş bedevi Araplardan müteşekkil askeri birliklerdir. Suudi yönetimi bu süreçte İhvandan hem askeri hem de ideolojik olarak destek almıştır. Abdülaziz yönetimi, merkezi devlet olma aşamasında hem askeri hem de ideolojik özelliklerinden yararlandığı İhvan örgütlenmesini, modernleşme ve farklı mezhepleri tek bir yönetim altında birleştirme noktasına geldiğinde, bu politikalarının önünde bir engel olarak görmüş ve tasfiye etmek istemiştir. Vahhabi inancına aşırı bir sadakati söz konusu olan İhvan, Suudi Devleti'nin kurulmasından sonra Suud Ailesinin Batılı ülkelerle işbirliği içine girmeleri üzerine isyan etmiş ve isyanları yönetim tarafından bastırılmıştır (Ataman ve Kuşcu, 2012; 7-8).

Mısır'daki İhvanı Müslimin ise Hasan el-Benna tarafından 1928 yılında Mısır'ın İsmailiye şehrinde kurulmuştur. İlk üç yıl faaliyetlerini yalnız lise öğrencileri ve işçiler üzerinden sürdüren hareket daha sonra Hasan el Benna'nın karizmatik kişiliği ve grup üyeliğinin işçiler ve öğrenciler arasında bir organizasyona dönüşmesi, hareketin diğer kasabalara da yayılmasını sağlamıştır. 1932'de Müslüman Kardeşler faaliyetlerini daha geniş

³Hasan b. Ahmed b. Abdurrahman el-Bennâ 14 Ekim 1906 yılında İskenderiye'de doğdu. 1923'te Kahire'de dini ve içtimai konularda eğitim veren Darü'l-Ulûm adlı öğretmen okuluna kaydoldu. 1927'de Arapça öğretmeni olarak Süveyş Kanalı yakınlarında bulunan İsmailiye'de bir ilkokula atandı. Mart 1928'de bir İngiliz kampında çalışan altı kişiyle birlikte İslamın ilkelerine geri dönüşü amaçlayan Müslüman Kardeşler'i kurdu. 2. Dünya Savaşı başladığında çok sayıda öğrenci, devlet memuru ve işçi Müslüman Kardeşler'e üyeydi ve Örgüt Mısır toplumunun hemen bütün kesimlerini temsil eden önemli bir siyasi güç olmuştu. Örgüt üyelerinin birçoğu hükümetin ulusal çıkarlara ihanet ettiği görüşündeydi; Hasan el-Benna ise bir süre daha hükümeti destekleme taktiğine bağlı kalmaya çalıştı. Savaşı izleyen kargaşa ortamında el-Benna'nın sözünü geçiremediği örgüt üyelerinin adları, başta Başbakan en-Nukraşi'nin öldürülmesi olmak üzere (Aralık 1948), bir dizi suikast olayına karıştı. Hasan el-Benna Şubat 1949'da hükümetin göz yumduğu bir suikast sonucunda Kahire'de öldürüldü (Ganim, 1997: 307).

bölgelere yaymak için merkez olarak kendine Kahire'yi seçmiş, Kahire'de Hasan el Benna'nın konferansları, halk buluşmaları, seyahatleri bir grup hareketinden bir organizasyona dönüşmesini sağlamıştır. Önce hareket kendisini Benna'nın kardeşleri olarak isimlendirmiş, daha sonra da İhvan-ı Müslimin adını almıştır (Tıǧlı, 2011; 39).

Hasan El Benna, reformizm ve entellektüalizm girdabındaki Muhammed Abduh ve Reşit Rıza gibi isimlerin Avrupalı etkilerinden kaçınmaya çalışmıştır. Müslümanlardaki ahlaki bozulma ile siyasi, ekonomik ve kültürel olarak egemen yabancılara bağımlılık onu derinden etkilenmiş, Müslüman Kardeşler'i, kalplerin ve beyinlerin eğitimine ve düzeltilmesine dönük bir hareket olarak başlatmıştır. Hareket kısa sürede büyümüş ve ülkenin birçok kesimine yayılmıştır. İhvanın mesajı esas olarak İslami düzenin kurulması ile ilgili olmakla birlikte, İslam Devleti bu düzende ana unsurdur. Bu durum ileride geliştirilecek ve Müslüman Kardeşler'in bugüne kadar gelen sloganı olacak şu sözde açıkça ortaya konmuştur; "Gayemiz Allah, yaşamız Kuran, önderimiz Peygamber'dir; yolumuz mücadeledir, Allah uğruna ölmek en yüksek arzumuzdur". Hareketin erken siyasileşmesi bu amacı erdemli bir cemaat ve İslami siyasi düzen bağlamının içine yerleştirmiştir; İslami davranışları ve ibadet vazifelerini yerine getirmeyi mümkün kılacak imkân ve koşulların sağlanmasını ve desteklenmesini gerektiren davranış ya da eylem içeren yükümlülük gerektirir. Toplumsal adaletin Kur'an'da belirlendiği şekliyle idamesini gerektirir. Marksizm ve materyalizmi kınamışlar, kapitalizmi riba'ya (tefecilik) dayalı bir sistem olarak görmüşlerdir (İnayet, 2008: 149).

Müslüman Kardeşler, 1949'a gelindiğinde ülkenin en büyük sosyal organizasyonu durumuna gelmiş, hatta Hür Subaylar darbesini yapanlardan Cemal Abdünnasır bile bir süre hareketin içerisinde aktif çalışmalarda bulunmuştur. 2. Dünya Harbi'nin sona ermesiyle Mısır yönetimi tekrar hareket üzerine gitmeye başlayarak Kahire'nin dış mahallerinde yeni şehre gelmiş sakinlerine karşı operasyon başlatmıştır. Yüzlerce İhvan mensubu tutuklanarak hapse atılmış, Mısır Başbakanı Mahmud Fahmi Nukraşi'ye suikast düzenledikleri gerekçesiyle örgütün üst düzey yöneticilerin hepsi tutuklanarak bir kısmı hakkında idam cezası verilmiş ve cezalar infaz edilmiştir.

Müslüman Kardeşler'in dini ve siyasi ideolojisi esas olarak Hasan el Benna ve Seyyid Kutub tarafından geliştirilmiştir. Etkisinin geniş bir coğrafyaya yayılmasında rol oynayan başlıca unsur örgütün, İslam dünyasının siyasi ve kültürel olarak ciddi bir kaosun içinde bulunduğu bir dönemde kurulmasından ve İslami bir yönetimi alternatif olarak sunmasından kaynaklanmıştır. Müslüman Kardeşler'in kurucusu olan Hasan Benna'nın esas üç temel öğretisi "dini eğitim, uyanış ve örgütlülük" olarak ifade edilmektedir. Benna, bir İslami devletin kurulması sürecinde önceliğin, askeri mücadeleden ziyade toplumsal yapının İslamiyet bilinci çerçevesinde yeniden yapılandırılmasını öngörmektedir. Toplumun eğitim ve örgütlenme ile kültürel ve bilinç düzeyinde dönüşümünün sağlanmasının ardından İslam Devletinin kurulabileceğini öngörmektedir (Ayhan, 2009; 108-109).

Hasan El Benna'nın ölümünden sonra hareketin liderliğine getirilen Hasan Hüdeybi, Müslüman Kardeşleri daha geleneksel ve esnek bir çizgiye çekerken Seyyid Kutub'un başını çektiği muhalif kanat entelektüel ve politik amaçların öne çıkarılmasında ısrarcı olmuştur.

Mısır'da 1938'den sonra siyasi nitelik kazanmaya başlayan İhvan 1940'ların sonunda Mısır'daki monarşi ve iktidardaki Vafd Partisi'ne karşı tehdit oluşturduğu için 1952'deki Hür Subaylar Darbesi'nden sonra tüm partiler ile beraber kapatılmıştır. 1954'te Cemal Abdünnasır'a yönelik suikast girişiminden sonra, altı lideri vatana ihanet suçundan idam edilmiş ve hareket şiddet yoluyla bastırılmıştır. 1980'lerden itibaren tekrar canlanma dönemine giren Müslüman Kardeşler Örgütü'nün şiddet yanlısı uzantıları Hüsnü Mübarek yönetimince sert bir şekilde bastırılmıştır.

Geçmişte bazı mensuplarının şiddet eylemlerine karıştığını kabul eden hareket önderleri artık şiddete dayalı taktiklerin tamamen terk edildiğini ve şiddetin hâlihazırdaki İhvan örgütü tarafından bir yöntem olarak reddedildiğini ifade etmiştir. Hatta günümüzde hareket şiddetin tümüyle terk edildiği şeklindeki söylemi özellikle ve sıklıkla kullanmaktadır. Şiddetsizliğe özel bir önem atfeden İhvan, özellikle Batıda hareket ile ilgili var olan genel kabulleri yıkmak için böyle bir stratejiyi benimsemiştir (Çakmak, 2007; 86).

Müslüman Kardeşler 1990'lı yıllarda söylem ve tarzlarında demokrasi ve liberal eğilimlere yönelmiş, şiddet ve çatışma unsurlarını bir kenara bırakarak devletle birlikte var olma anlayışını benimsemiştir. Hareketin bu yıllardaki faaliyetleri dikkatli incelendiğinde kamuoyuna yapılan açıklamaların siyasi eleştiriden uzaklaşmaya başladığı görülür. Bu siyaset değişikliğinin sebebi ise o yıllarda Mısır'da ortaya çıkan şiddet eğilimli cihat hareketlerinden kendilerini koruma düşüncesidir (Tıgılı, 2011; 43).

Arap baharıyla birlikte İhvan-ı Müslimin milli iradenin tecellisine razı olmuş ve nitekim yapılan demokratik seçimler İhvan hareketini kısa süreliğine de olsa iktidara taşımıştır. Ancak bu sefer de ABD ve Batılı ülkeler Arap Baharı ile gelen demokratiklemeden ürkererek süreci tesine çevirmeye başlamış ve tavrın ilk tezahürü de yine Mısır'da seçilmiş Cumhurbaşkanı Muhammed Mursi'nin bir askeri darbe ile indirilmesi, yerine de darbe yapan generalin oturtulması ile sona ermiştir.

5. Nur Hareketi İle İhvanı Müsliminin Demokrasiye Bakışı

Demokrasi, Yunan menşeli bir kelime olup halkın yönetimi manasına gelmektedir. Demokrasi üzerine yapılmış tüm tarif ve tanımlamalarda halk iradesi esas alınmaktadır. Türk Demokrasi Vakfı'nca yayımlanan bir kitapçıkta (1992; 9) demokrasi “Üstün iktidarın halkta bulunduğu veya halk tarafından doğrudan ya da özgür bir seçim sistemi içinde seçilmiş temsilcileri aracılığıyla kullanıldığı, halk tarafından yönetimin adı” şeklinde tarif edilmiştir.

Acaba İslam dininde demokrasi kendine yer bulabilmiş midir veya nasıl bir yer bulabilmiştir? Bu soruların cevabından önce İslam'da devlet idaresi için çizilmiş bir çerçeve ve metinlerde bir şablon olup olmadığına bakmak gerekmektedir. Bu konularla ilgili ifratçı, tefritçi ve vasat olan görüşler bulunmaktadır. İfratçı görüşler İslam'ın yönetim anlayışının tam da demokrasi olduğu yönünde iken, tefritçi görüşlerde İslam'ın demokrasi ile uzaktan yakından bir ilişkisi yoktur. Vasat yolu takip edenler ise kelime üstünden konuya yaklaşmak yerine demokrasinin tanımı üzerinden meseleyi analiz etmekte ve İslam'ın temelde demokrasi ile çelişmediğini ifade etmektedirler.

Said Nursi'nin cumhuriyet ve demokrasi konusundaki fikirleri Nur hareketinin anlaşılmasında yeterli ipuçları vermektedir. Eskişehir Mahkemesinde hâkimin cumhuriyet hakkında fikrini sorması üzerine O, “Yaşlı mahkeme reisinden başka orada bulunanların daha dünyaya gelmeden önce kendisinin dindar bir cumhuriyetçi olduğunu” eserlerinden Tarihçe-i Hayat'ı delil göstererek cevaplamıştır. Dini cenahtan gelen tenkitleri ise dört halifenin seçimle gelen halife ve reiscumhurlar olduğunu ifade ederek, onları “hakikat-i adaleti ve hürriyet-i şer'iyeyi taşıyan mana-yı dindar cumhuriyetin reisleri” olarak tanımlar (Nursi, 1994; 357). 1909 yılında Dini Ceride'de yazdığı bir makalede ise cumhuriyeti; “adalet, meşveret ve kanunda inhisarı kuvvetten ibaret” bir yönetim tarzı olarak tarif eder (Nursi, 1960; 49).

Said Nursi İstibdadı “tahakküm, muâmele-i keyfiye, tek kişi iradesi ve zor kullanma” olarak tarif etmiş, istibdadın sû-i istimâlâta gâyet müsâit bir zemin olduğunu, zulmün temeli ve insâniyetin mâhisi (yıkıcı) olduğunu söylemiştir. Meşrutiyeti ise “hâkimiyet-i millet” olarak

tarif etmiş “Ve işlerde onlarla istişare et.” (Âl-i İmran Sûresi/159), “Onların aralarındaki işleri istişare iledir” (Şûra Sûresi/38) âyetlerinin tecellisi olduğunu söylemiştir (1991; 22-23).

Bediüzzaman (1991; 55-57), hürriyetin “âdâb-ı şeriatla müteeddibe ve mütezeyyine olmasını” ister. Yoksa sefahet ve rezaletteki hürriyetin nefsi emmâreye esir olmaktan öte anlamı yoktur. O’nun tarifıyla hürriyetin gereği odur ki; “insanın ne nefesine, ne başkasına zararı dokunmasın, kanun-u adalet ve tedipten başka hiç kimse kimseye tahakküm etmesin, herkesin hukuku mahfuz kalsın, herkes harekât-ı meşruasında şâhâne serbest olsun.”

Said Nursi 1911 yılında gittiği Şam’da Emevi Camiinde verdiği bir hutbede Avrupalıların ilerlemesine ve bizim geri kalmamıza sebep olan altı tane hastalıktan bahseder. Bunlar; ümitsizliğin içimizde hayat bulup dirilmesi, doğruluğun hayat-ı içtimaiye-i siyasiyede ölmesi, düşmanlığa muhabbet, ehl-i imanı birbirine bağlayan nuranî bağları bilmemek, istibdat ve insanların tüm gayretlerini şahsi menfaatleri için harcamalarıdır. Bu hastalıkların tedavisi ise; ümitvar olmak, doğruluk, diğergamlık, muhabbet ve sevgi ile İslam’ın kardeşlik prensibini esas almak, devlet idaresinin şûra ve meşvereti esas alarak demokratikleşmesiyle mümkün olabilir (Nursi, 1960; 17).

Said Nursi 1919 yılında yazdığı “Rüyada Bir Hitabe” isimli makalesinde Batı medeniyetinin dayandığı felsefi temeller sebebiyle insanlığı mutlu edemeyeceğini, gelir dağılımı adaletsizliği, sömürü ve zorbalığı netice vereceğini belirtmiş, onun eksiklerini ve kusurlarını ancak İslâm medeniyetinin esaslarının düzeltebileceğini ifade etmiştir (2006; 39-41).

Özetle söylemek gerekirse Said Nursi ülkede sosyal hayatın âhengini, asayişin ihlâl edilmemesini savunarak ferdi odağına alan ve onu inançla takviye eden bir hareketin cemiyeti ve devleti kucaklayarak genişleyeceği, sonunda İslam ülkeleri ile ortak bir politikada buluşarak İslam birliği ve medeniyetini kurabileceği bir hareket tarzını esas almıştır. Siyaset ve yönetim araçlarını ele geçirerek tepeden inme metotlarla insanların davranışlarını değiştirmeye yönelik ihtilalci hareketleri tasvip etmemiştir.

İhvan-ı Müslimin hareketi ise başlangıçta aynı hedeflere yönelmiş olmakla birlikte, daha sonra siyaseti kullanarak devlet iktidarı yoluyla hedeflerine ulaşmayı, yani tavandan tabana bir hareket tarzını tercih etmiştir. Bu tarz hareket başta Hasan El Benna olmak üzere İhvan’ın önemli fikir ve hareket kadrolarının öldürülmesini edilmesini netice vermiştir. Bugün gelinen noktada Arap ülkelerinde yaşanan dönüşüm, otoriter rejimleri değiştirmede demokratik araçları kullanmanın önemini geç de olsa ortaya koymuş fakat bu sefer de karşılıklarına zahirde demokrasi havarisi görünen, gerçekte ise İslam ülkelerinde diktatörlükleri destekleyen ABD ve Batılı ülkeler çikmiştir.

6. Nur Hareketi İle İhvanı Müslimin’in Hizmet Metotları

Bugün İslam dünyası’nın yol ayrımına geldiği konuların başında hizmet metotları gelmektedir. Gerek ülke dâhilinde ve Müslümanlar arasında, gerekse uluslararası camiada ve gayri Müslim unsurlara ve devletlere karşı hatt-ı hareketin belirlenmesinde nasıl davranılacağı, hangi metotların takip edileceği meselesi hayati önem taşımaktadır. Bu hususlarda yapılacak hataların bedeli çok ağır olabilir. Bu hususta Nur Hareketi ile İhvan-ı Müslimin arasında da farklılıklar olduğu görülmektedir. Bu iki hareketin dışında olan ve ehl-i sünnet itikadına muhalif olarak ortaya çıkan Harici ve Bâtını mezhep ve akımlar ise bir ucu uluslararası güç odaklarının istismar ve kullanımına açık olan başka bir yapılanmayı ifade etmekte olup bu makalenin konusu dışında kalmaktadır. Ancak Maturidi ve Eş’ari mezheplerinin teşkil ettiği Sünni İslam’ı Şia ve Vahhabi kutuplaşması üzerinden zayıflatmak ve aynı zamanda İslam’ı tedhiş ve terörle

lekelendirmek isteyen güç odaklarının İŞİD ve Hizbullah gibi yapıları sahaya sürdüğü ve onlar üzerinden amaçlarına ulaşmaya çalıştığını şu kadarını ifade etmek gerekir.

6.1. Nur Hareketi'nin Hizmet Metotları

Türkiye'de Nur hareketi 1950 yılına kadar siyasi bir yapılanma, dernek veya vakıf şeklinde bir hükmi şahsiyet kurma gibi yollardan hiçbirisine tevessül etmediği gibi, bu dönem içerisinde siyasi cereyanlara tarafgirlik şeklinde bir eğilimi bile hoş görmemiştir. Türkiye'deki otoriter tek parti yönetiminin her türlü muhalefeti boğduğu, hatta sun'i muhalefetler teşkil edip daha sonra onlar üzerinden imha operasyonları yaptığı bir dönemde belki de en akıllı muhalefet tarzı siyasete hiçbir şekilde iltifat etmemektir. Bu sebeple Nur hareketi bu alanı tarafgirlik seviyesinde bile terk ederek nisbeten daha az göze batan eğitim yoluyla ferden ferda iman ve itikat noktasında kişileri takviye etme yolunu seçmiştir.

Fen ve felsefeyi kullanarak maarif üzerinden yaygınlık kazanmaya çalışan materyalizm, ateizm, marksizm gibi cereyanların özellikle genç nesiller üzerindeki tahribatına karşı koyma, İslami eğitimin ortadan kaldırılmasıyla toplumda ortaya çıkan inanç zaafını giderme ve dini bilgilere muhtaç olan insanlara İslamı akla ve mantığa uygun olarak anlatma şeklinde özetlenebilecek bu hareket tarzı, o günkü otoriter yapının dikkatini çekmeye başladığında ise zaten gerekli altyapıyı kurmayı başarmıştı. Ayrıca nisbeten kasaba ve köylerde elle yazılmış dini muhtevalı risalelerin mevcut siyasi yapıyı tehdit edeceğine ihtimal verilemezdi. Olay sadece kontrol altında tutulan Diyanet camiası dışında, üstelik yasaklanan Osmanlıca alfabe kullanılarak eser telif edilmesiydi. Buna rağmen konu mahkemelere intikal ettirilmiş, istihbarat ve emniyet güçleri Said Nursi ve onun eserlerini okuyanları yakın takibe almıştır.

Hazırlanan bilirkişi raporları Nur risalelerinde siyasi muhteva ve muhalefet bulunmadığını, iman ve itikat gibi konuların işlendiğini belirtmişlerse de Said Nursi tutukluluk ve gözaltında tutma şeklinde bir takibattan vefatına kadar kurtulamamıştır.

Said Nursi'nin fikri ve içtimai hayatı ve mücadelesi İslâm Dünyasının bu asır içinde geçirdiği değişik safhaların bir model şahsın hayatına aksetmiş hali gibidir. O kendisi ile ilgili üç Said tanımlaması yapmaktadır. Bunlardan Eski Said dediği dönemde siyaseti ve siyasetin araçlarını kullanarak İslam'a ve İslam birliğine hizmet etmek istediğini ifade etmektedir. Cumhuriyete geçişe kadar olan dönemde ülke ve dünya siyasetini yakından takip eden, gazetelerde makaleler neşreden, sivil toplum hareketi içinde kuvvetli şekilde var olan, ülkedeki eğitim sisteminin yeniden yapılandırılması, hatta İslam Birliği'nin alt yapısını oluşturacak üç dille tedrisatın yapılacağı bir üniversite için Padişaha müraccat eden, ilmi münazaralar kadar meydan nutuklarıyla fikirlerini ifade eden ve ağırlıklı olarak da İslam'ın doğru anlaşılması için eserler telif eden bir Said Nursi vardır.

Cumhuriyetin ilanı sürecinde ise Eski Said vazifesini Yeni Said'e devretmiştir. Yeni Said'in tek gündemi vardır. İmha edilmek istenen, esasları tahrif edilmeye çalışılan İslam'ın iman esaslarını "asrın idrakine" göre yeniden anlatmak. Artık O'nun gündeminde ne cemiyet ne siyaset, ne gazete ve radyo ve ne de uluslararası hadiseler vardır. Muhalefetin yok edildiği bir dönemde kendisini iman davasına adayarak belki de en büyük muhalefeti gerçekleştirmiştir. Bediüzzaman'ın Eski Said ile Yeni Said dönemleri arasında yaptığı ayırım aynı zamanda İslâm dünyasının birinci dönemi ile ikinci dönemi arasındaki ayrımı yansıtmaktadır. Birinci dönemde Eski Said olarak İslâm âleminin ihtiyaç hissettiği siyasî reformlar için aktif siyaset içinde yer alan Bediüzzaman ikinci dönemde Yeni Said olarak tam bir siyasî fetret dönemine girmiş İslâm âleminin siyasî yapısını yeniden kurmaktan çok bir İslâm bireyinin imanını yeniden inşa ederek bu bireyden bir İslâm cemaati çıkarmak gayreti içine girmiştir. Felsefe temelli ideolojilerin siyasî sistem üzerindeki etkilerinin arttığı bir dönemde Bediüzzaman'ın bireyin imanını

kurtarmak konusuna verdiği önem, temel çözümü müessesevî yenilenmelerden çok bireyin imanının müdafası yoluyla her Müslümanı ideolojik-temelli Batı yayılcılığına karşı bir direniş odağı haline getirmekte gördüğünü ortaya koymaktadır. Bu tesbit ve tavır da İslâm âleminin o dönemki genel durumu ile uyum içindedir (Davutoğlu, 1995; 10-11).

Bediüzzaman'ın az bilinen ve kendisini “Üçüncü Said” olarak nitelediği bir dönem daha vardır. Bu dönem Türkiye’de totaliter rejimin beyaz ihtilal denilen halk hareketi ile yıkıldığı ve Demokrat Parti’nin seçimle iktidara geldiği 1950’li yılları ifade eder. Bu dönem Bediüzzaman’ın siyasi hareketleri analiz ettiği; Cumhurbaşkanı, Başbakan Adnan Menderes’e ve sair siyasi şahsiyet ve bakanlara mektuplar yazdığı, tavsiyelerde bulunduğu, İslam birliği için onlara sorumluluklarını hatırlattığı, özellikle Müslümanlara metot tavsiyesinde bulunduğu bir dönemdir. Bazı örnekler üzerinden Müslümanların ülke dâhilinde asla şiddete tevessül edemeyeceği, asayişî ihlal etmenin bir iç kanama olacağı, meselenin fert bazında imanı takviye ve tahkimle tabandan tavana bir yol takip etmesi şeklindedir. Cihat ancak harici düşmanın saldırısına karşı yapılır, dâhilde cihat eğitim ve ıslah hareketleri şeklinde ikna metodu ile olabilir.

Bediüzzaman vefatından önce talebelerine verdiği son dersinde müsbet hareket tavsiyesinde bulunarak menfi hareketi kesinlikle menetmiş, bu hususta “âsâyîşi muhafazayı netice veren müsbet iman hizmeti içinde herbir sıkıntıya karşı sabırla, şükürle mukabele edilmesini” salık vermiştir. Hariçteki cihad ile dâhildeki cihad farklı olduğunu, haricî tecavüze karşı kuvvetle mukabele edilirken, dâhildeki hareketin müsbet bir şekilde mânevî tahribata karşı mânevî, ihlâs sırrıyla hareket etmek olduğunu, kesinlikle kuvvet kullanılmayacağını ifade etmiştir (Nursi, 1960; 241-242).

Üçüncü Said İslâm dünyasının ittihadı ve dünya siyasetinde etkili bir güç olması için fikri ve ameli bir çaba içine girer. Bir başka açıdan bakılırsa ikinci dönemdeki sömürge kalıplarını kıran İslâm dünyası gibi Üçüncü Said de Yeni Said dönemindeki istibdat kalıplarını kırarak Yeni Said’in inşa ettiği iman temeli üzerine sosyal ve siyasî boyutlar eklemeye çalışır. Böylece Üçüncü Said ilerlemiş yaşına rağmen Eski ve Yeni Said’in tecrübe birikimlerini meczetmiş ve bunu sosyal ilişkilerine de aksettirmiştir (Davutoğlu, 1995; 12-14).

6.2. İhvanı Müslimin’in Hizmet Metotları

İhvan-ı Müslimin, İslami bir harekettir ve hemen hemen bütün İslami hareketler gibi cihada özel bir önem atfetmektedir. Ancak İhvan’ın cihada bakışı ve cihad ile ilgili uygulamaları birçok İslami hareketten oldukça farklıdır. Her şeyden önce İhvan cihada söylem düzeyinde yer vermekle kalmamış, cihadı eylemlerinin odağına koymuştur. Dahası, İhvan cihadı sadece çatışma olarak görmemiş, tebliğ ve davet gibi yumuşak, ama daha etkili yöntemlere de ağırlık vermiştir. Şiddeti bir cihat yöntemi olarak kullandığı durumlarda da genel itibarı ile savaş hukuku kurallarına riayet etmiş ve sivillere yönelik saldırılardan kaçınmıştır. Tabi belirtmek gerekir ki İhvan cihadı yöntem olarak büyük ölçüde savaşlarda kullanmıştır.

İhvanın şiddet içeren cihadında iki önemli hedef olagelmıştır. Bunlardan biri İngiltere’dir. İngiltere İhvan açısından emperyalizmin önde gelen aktörüdür. Benna’ya göre İhvan’ın temel hedefi önce bütün Müslüman topraklarının yabancı hâkimiyetinden kurtulması, bu topraklarda İslami bir yönetimin kurulması ve daha sonra da bir bütün olarak toplumun dönüştürülmesidir. İngilizlerin Siyonistler ile iş birliği yaptığını ve savaş sonunda Filistin’de bir Yahudi devleti kuracağını düşünen teşkilat, İngilizleri Mısır’dan çıkarmak ve Filistin’i kurtarmak amacı ile gizli bir mücahit ordusu kurmuştur.

İslami metotları kullanmak isteyen hareketlerin en önemlisi ve kendisi dışındaki benzer hareketlerin en önemli ilham kaynağı olan Müslüman Kardeşler Hareketi, kuruluşunun üzerinden uzunca bir süre geçmiş olmasına rağmen günümüz Ortadoğu siyasetinde hâlâ etkili bir rol oynayabilmektedir. Kaygan bir toplumsal tabana sahip olmasına karşın hareket aktivist karakterini hiçbir zaman kaybetmemiş, bu da hareketi canlı tutmuştur. Bu sayede hareket Arap dünyasının neredeyse tek sivil hareketi olarak adından sıkça söz ettirmektedir. Sivil kitlelerin siyasi süreçlere katılımının son derece sınırlı olduğu Arap dünyasında Müslüman Kardeşler örgütü çok önemli bir rol oynamış ve sivil kitlelerin taleplerinin kısmen de olsa siyaset alanına taşınmasına katkıda bulunmuştur.

Bununla birlikte hareket gerçek bir sivil toplum örgütlenmesi örneği gösterememiş, bu da hareket ile ilgili önemli kuşku ortaya çıkmasına neden olmuştur. Şiddeti yöntem olarak benimsememiş olmasına rağmen zaman zaman şiddeti tamamen reddettiğini açık ve kesin bir şekilde ifade edemeyen ve şiddet merkezli bir yöntem izleyen ve kendini İslami hareket olarak gören diğer akımlar arasında belirgin bir mesafe koymada zaman zaman başarısız olan Müslüman Kardeşler, kendi tabanı dışında genelde şüphe ile karşılanmıştır.

Ancak bugüne kadar terörizm sayılan eylemler ile resmi olarak İhvan üyesi arasında somut bir bağlantı bulunabilmiş değildir. Buna karşılık İhvan bazı üyelerinin radikal eylemler gerçekleştirdiğini inkâr etmemektedir. Bu nedendir ki sırf Müslüman Kardeşler şiddeti yöntem olarak benimsemiş radikal örgütler ile aynı amacı paylaşıyor diye İhvanın benzer yöntemler kullanacağını iddia etmek mümkün değildir (Çakmak, 2007; 95-96).

6.3. Nur Hareketi ve İhvan-ı Müslimin Arasında Bir Karşılaştırma

1996 genel seçimleri öncesinde Mısır'dan İhvan-ı Müslimin'in reisi Mustafa Meşhur ile beş arkadaşı Nur hareketinin önemli isimlerinden Mehmet Kırkinci ile görüşerek Refah Partisi lehine destek talep etmesi İhvan ile Millî Görüş arasındaki ilişkilerin derecesini göstermesi bakımından manidardır. Manidar olan diğer bir husus ise Nur hareketinin Millî Görüş ile farklılığında yatmaktadır. İhvan'ın Mısır lideri Meşhur'un "Millî görüş ile fikir farklılığımız yok, fakat hedefinize giderken kullandığınız metotlarınız farklı. Siz insanları fert fert irşat etmeye çalışıyorsunuz. Fakat bunun sonu gelmez. Gayenize ulaşmak için memleketin mukadderatına fiilen hâkim olmanız lazım, bu da siyaset ile olur. Böylece yolunuz kısılmış olacaktır. Bunu gerçekleştirmek için iki yol var. Birisi siyasi bir cereyana mensup olmak, diğeri örgütlenerek silahlanmaktır." Görüşüne karşı;

"Bu zamanda ehl-i İslâmın en mühim tehlikesi, fen ve felsefeden gelen bir dalaletle kalplerin bozulması ve imanın zedelenmesidir. Bunun çare-i yegânesi: Nurdur, nur göstermektir ki, kalpler islah olsun, imanlar kurtulsun. Eğer siyaset topuzuyla hareket edilse, galebe çalınsa, o kâfirler münafık derecesine iner. Münafık, kâfirden daha fenadır. Demek, topuz böyle bir zamanda kalbi islah etmez. Silahlanmaya gelince, Üstadımız, silahlanmanın harici düşmana karşı olacağını, dâhildeki cihadın manevî olacağını söylüyor. Son mektubunda da müsbet hareket etmemizi vasiyet ediyor. Müsbet hareket ise vazifemizin iman hizmeti olduğunu bilmek ve bu uğurda gayret göstermektir. Siz de bilirsiniz ki, şeriatla devlete isyan edilmez. İsyân edenlere bağı denilir. Kendileri ikaz edilir, dinlemezlerse öldürülürler. Demek ki, İslamiyette anarşi ve teröre meydan verecek harekette bulunmak yasaktır. İşte bu yüzden bu asır fikir ve nur asrıdır, kılıç ve silah asrı değildir." Dediğini nakletmektedir (Kırkinci, 2010).

Nur hareketinde birinci daire olarak kalp, yani birey alınmakta ve inançları sağlam bireylerden bir cemiyet inşa edilmesi hedeflenmektedir. İkinci daire ise hayatı içtimaiye dairesidir. Yani sosyal hayatın tanzimi ve inançlara uygun hale getirilmesi olup, sosyal hayatın tüm alanlarında İslami değerlerin yer bulmasını ve tanzim edici olmasını sağlamaktır. Bunun için toplumun en az yüzde yetmişinin bu kanata sahip olması gözetilmekte, zora değil, rıza ve kabule göre bir düzenleme yapılması istenilmektedir. Üçüncüsü ise siyaseti İslamiye dairesi

olup, uluslararası sahada İslam birliğinin gerçekleştirilmesi, İslam medeniyetinin kurulması ve Müslümanların dünya siyasetinde söz sahibi yapılmasıdır. Görüldüğü üzere fert, ülke ve dünya şeklinde genişleyen halkaların içi eğitim, ikna ve rıza ile doldurulmak istenilirken, siyasi baskı, zor kullanma, tedhiş, terör, ülke içinde asayiş ihlal edecek en küçük bir harekete bile izin verilmemektedir.

İhvanı Müslimin ise tavandan tabana bir yapılanma metodu takip etmektedir. Buna göre devlet gücü siyasi yoldan ele geçirilecek ve bu güç kullanılarak İslami bir düzen kurulacaktır. Bu hareket dâhilde şiddet kullanmayı meşru görmekte, İslam ülkesini mevcut siyasi rejim sebebiyle “dar-ül harp” olarak nitlediği için isyan ve ihtilali meşrulaştırmaktadır. Nitekim İhvanı Müslimin üyeleri zaman zaman şiddeti araç olarak kullanmaktan çekinmemişlerdir.

Türkiye’deki Nur hareketinin İhvan-ı Müslimîn cemiyeti ile münasebeti ve farkları üzerine Bağdat’ta çıkan Ed-Difa Gazetesi muharriri İsa Abdülkadir tarafından yapılan bir değerlendirme iki hareket hakkında önemli ipuçları vermektedir. Abdülkadir’e göre Nur hareketi ile İhvan’ın maksatları, “Hakaik-i Kur’âniye ve imaniyeye hizmet ve ittihad-ı İslâm dairesinde Müslümanların saadet-i dünyeviye ve uhreviyelerine hizmet etmek” hususlarında benzer olmakla birlikte Nur hareketinin farklı olduğu önemli hususlar bulunmaktadır.

Birincisi, Nur hareketi siyasetle arasına mesafe koyuyor, siyasi bir yapılanması da yok. İhvan ise siyasi bir cemiyet ve siyasetlerinde din önemli yer işgal ediyor. İkincisi, Nur hareketi Üstadlarıyla içtima etmiyorlar, ders almak için beraber bulunmaya lüzum görmüyorlar. Belki koca bir memleket bir dersane hükmünde, Risale-i Nur kitapları onların eline geçmekle, üstad yerine onlara bir ders verir. İhvan ise, umumî merkezlerde reisleriyle görüşür, emir ve ders alır. Bu amaçla gazeteleri ve yayınları vardır.

Üçüncüsü, Nur hareketi ekser bilâd-ı İslâmiyede intişar ettiği halde hükümetlerden izin alarak toplanmaya muhtaç değiller. İhvan ise, vaziyetleri itibarıyla siyasete temas etmeye ve cemiyet teşkiline ve şubeler ve merkezler açmaya muhtaç bulduklarından, buldukları yerlerdeki hükümetten icazet ve ruhsat almaya muhtaçtırlar.

Dördüncüsü, Nur hareketine toplumun her kesiminden iştirak olabilir, İhvan ise siyaset iktizasıyla, ziyadeleşmeye ve kemiyete ehemmiyet veriyorlar, taraftarları arıyorlar. Beşincisi, Nur hareketinde menfaat-i maddiyeye pek önem verilmiyor. Kanaat ve fedakârlık esas alınıyor. İhvan ise Nur talebeleri gibi dünyayı terk edemiyorlar. Azamî fedakârlığa kendilerini mecbur bilmiyorlar (Nursi, 1960; 138-139).

İslami cemaatler arasında görüş farklılığı olan hususlardan birisi de “Dar-ül İslam ve Dar-ül Harp” meselesidir. Kısaca bazı guruplar Türkiye’nin veya yaşadığı ülkenin İslam ülkesi olup olmadığı konusunda farklı görüşler ileri sürmektedir. İslam ülkesinde tüm dini vecibeler ve kurallar İslam’ın hükümlerine riayet üzerine bina olurken “Harp diyarı” yani gayrı Müslim hâkimiyetine geçen yerler için ise harp hükümleri uygulanır. Yani savaş halinde faiz alma, yalan söyleme, aldatma, esir alma, Cuma namazı kılma, nikâh, cariye ve benzeri hususlarda İslami esaslar değil, yine İslama göre özel hükümler uygulanır. Kırkıncı, hem Şafi hemde Hanefi mezhebine göre Türkiye’nin dar-ül harp olmadığını mezhep imamlarının hükümlerini açıklayarak ortaya koymaktadır. Özetle Şafi mezhebine göre “Bir diyar yahut bir memleket bir defa dahi olsun Müslümanlar tarafından zapdedilmiş ise, o diyar ve o memleket artık kıyamete kadar dar-ül İslamdır. Hanefi mezhebinde ise bir dar-ül harp, ahkâm-ı İslamiyenin bazısının icrası ile dar-ül İslam’a inkılâp eder (Kırkıncı, 1985, 27-28).

Nursi kesinlikle Türkiye’nin dar-ül İslam olduğunu, binaenaleyh burada asayiş ihlali, fesat, isyan çıkarma, güç kullanma gibi ancak harici muharebe ve tecavüzde devreye girecek hareketlere tevessül edilemeyeceğini, haricin tecavüzüne karşı maddi cihat geçerli olduğu halde

dâhilde manevi cihat, yani iman hizmetlerine yoğunlaşmak gerektiğini ifade etmiştir (1972, 213).

Sonuç

İslam tarihi incelendiğinde dâhil ve hariçteki ihtilafların hallinde farklı metotların kullanıldığı görülür. Dâhili ihtilaflar içtihat farklılığına dayalı olarak nadiren muharebe yoluyla halledilmiş fakat Avrupa’da yaşanan ve yüzyıllarca süren din savaşları asla olmamıştır. Bu sebeple İslam dünyası büyük oranda birliğini muhafaza ederek dünya siyasetinde belirleyici güç olma pozisyonunu hiç kaybetmemiştir.

Ancak Osmanlı Devleti’nin yıkılmasından sonra ilk defa İslam dünyası Batılı güçlerin siyasi, iktisadi ve askeri olarak kontrolü altına girmiş ve dünya siyasetinde temsilcisz kalmıştır. Yaklaşık bir asır sonra İslam dünyası tekrar ayağa kalkmak için mücadele vermekte, fakat küresel güç odaklarının büyük direnci ile karşılaşmaktadır. Dünyadaki petrol ve doğal gaz gibi enerji kaynaklarının üçte ikisini elinde tutan, genç insan nüfusuna sahip, dinamik ve gelişmeye arzulu devasa bir potansiyel barındıran İslam ülkeleri karşısında; yaşlanan, yorgun, enerji kaynakları başta olmak üzere hammadde kaynaklarında büyük oranda dışa bağımlı, tek üstünlüğünü teknolojik gelişmişlik ve silah gücüne indirgemiş olan Batı bu menfiliklerine rağmen hükümlerini devam ettirmek arzusunda. Bunun yolunu da İslam dünyasında iç ihtilaf çıkarmak, bunları derinleştirmek ve bunun üzerinden kendisine karşı kullanılacak enerjiyi sıfırlamanın yollarını aramaktadır. Ancak şu bilinmelidir ki İslam adını kullanarak her ne sebeple olursa olsun adam öldürmek katillik, intihar bombacılığı veya muhtelif yollarla şehirleri bombalamak fesat, ecnebi planlarına alet olmak ise ihanettir.

Şimdi İslam dünyasında en acil hareket, dâhilde niza ve ihtilafları sulh yoluyla halletmek ve askeri gücü de sadece haricin saldırılarına karşı kullanmak şeklinde olmalıdır. Bunun için Batı politikalarının tersi bir metot kullanma zarureti vardır. Bu hususta Bediüzzaman Said Nursi fertler düzeyinde kardeşlik, Müslüman ülkeler arasında ittihat, harice karşı da “dostlarla mürüvetkârane muâşeret, düşmanlarla sulhkârane muamele” şeklinde özetlenecek bir hareket tarzını tavsiye etmektedir.

Kaynakça

Ataman, M. & Kuşcu, Y. (2012). Suudi Arabistan’daki Siyasal Ve Toplumsal Hareketlerin Gelişimini Etkileyen Faktörler, *Alternatif Politika*, Cilt. 4, Sayı. 1, s. 1-26.

Ayhan, V. (2009). “HAMAS: Filistin Direnişinde Politik İslam” *Ortadoğu Etütleri*, Cilt 1, Sayı 1, ss. 99-134.

Çakmak, C. (2007). Müslüman Kardeşler Bir Sivil Toplum Örgütü Mü? *Akademik Orta Doğu*, Cilt 2, Sayı 1.

Davutoğlu, A. (1995). “Bediüzzaman Ve 20. Yüzyılda İslâm Dünyasının Siyaseti,” 3. *Uluslararası Bediüzzaman Said Nursi Sempozyumu*, 24-26 Eylül, 1995, İstanbul.

Ganim, İ.B. (1997). Hasen Ahmed Abdurrahmân el-Bennâ, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 16; s. 307-310.

İnayet, H. (2008). *Çağdaş İslami Siyasi Düşünce*, (Çev.) Cömert, Y.Z. Hece Yayınları, Ankara.

Kırkinci, M. (2010). İhvan-ı Müslimin İleri Gelenleri İle Görüşme, <http://www.mehmedkirkinci.com/> (27.10.2018).

- Kırkinci, M. (1985). *Darü'l Harb Nedir?* Cihan Yayınları, İstanbul.
- Kutay, C. (1980). *Çağımızda Bir Asrı Saadet Müslümanı: Bediüzzaman Said Nursi*, Yeni Asya Yayınları, İstanbul.
- Mardin, Ş. (1992). *Bediüzzaman Said Nursi Olayı; Modern Türkiye'de Din ve Toplumsal Değişim*, (Çev.) Çulhaoğlu M. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Meriç, C. (1978). *Mağaradakiler*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Mürsel, S. (1976). *Devlet Felsefesi*, Yeni Asya Yayınları, İstanbul.
- Nursi, B. S. (1960₁). *Hutbe-i Şamiye*, Sinan Matbaası, İstanbul.
- Nursi, B. S. (1960₂). *Divanı Harbi Örfi*, Hakikat, 26 Şubat 1324, Dini Ceride No:70. Sinan Matbaası, İstanbul.
- Nursi, B. S. (1960₃). *Emirdağ Lahikası-2*, Sinan Matbaası, İstanbul.
- Nursi, B. S. (1991). *Münazarat*, Yeni Asya Neşriyat, İstanbul.
- Nursi, B. S. (1994). *Tarihçe-i Hayat*, Yeni Asya Neşriyat, İstanbul.
- Nursi, B. S. (2006). *Sünühat, Tuluat, İşarat*, rnk Neşriyat, İstanbul.
- Tığlı, İ. (2011). *Mısır'da Sosyal Hareketler Kifaye Hareketi ve Müslüman Kardeşler*, Dünya Bülteni Araştırma Masası, Şubat 2011, İstanbul.
- Türk Demokrasi Vakfı (1992). *Demokrasi Nedir?* (Çev.) Köker L., Yetkin Basımevi, Ankara.
- Yeni Türk Ansiklopedisi (1985), *Bediüzzaman Said Nursi*, 9. Cilt, s. 3345-3351, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Şapka İktisası Hakkında Kanun, *Resmî Ceride* ile neşir ve ilâm: 22.12.1341, Sayı: 230, No: 871.

The Ideas of Abdurrahman Şeref Bey About Ahmet Mithat

Kudret SAVAŞ¹

Abstract

1. Introduction

Ahmet Mithat, one of the artists of our modern literature's first period, is always mentioned by his ideas and his acts. By his works, way of writing and his political position he is one of the most important person of our late history. The papers about him, also shows us how a artist can be considered by the time. He was very close to sultan Abdülhamit so he was criticised at the period of İttihat ve Terakki and some of these rewievs prefers connivance him in spite of his works. This approach can be seen generally till the beginning of the republic. After the establishment of republic we can see the lymphatic aproaches about him.

2. The Ideas of Abdurrahman Şeref Bey about Ahmet Mithat

In this paper we want to try to explain how the chancing conditions can affect the criticism of a artist (Ahmeh Mithat) by the paper of Abdurrahman Şeref Bey –also the last cronicler of Ottoman Empire-issued at Tarih-i Osmani Encümeni Magazine. Some ideas of the paper conflict with others because of political ideas. It also gives us an idea about how political manner affect literatürel criticism. This paper does not translate to the modern alphabet. Also for benefiting in different areas, this paper added at the end of our paper.

Keywords: Ahmet Mithat, Abdurrahman Şeref Efendi, Tarih-i Osmani Encümeni.

JEL Codes: Z11, Z13, Z19.

Abdurrahman Şeref Bey'in Kaleminden Ahmet Mithat

Özet

1. Giriş

Modern edebiyatımızın ilk dönem sanatçılarından biri olan Ahmet Mithat Efendi, yazdıkları ve yaptıklarıyla hem edebiyat tarihimizde hem kültür hayatımızda adından sıkça bahsedilen bir sanatçıdır. Ortaya koyduğu yapıtlarıyla, yazma biçimindeki tercihleriyle ve siyasi duruşuyla yakın tarihimizin önemli simalarından bir olan sanatçı hakkında yazılanlar, bir edebiyatçının farklı dönemlerde nasıl farklı bir biçimde algılandığının açık örneklerini oluşturmaktadır. Döneminin atufetli beyefendisi olan Ahmet Mithat, dönemin padişahı olan

¹ Öğretim görevlisi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, kudretsavas@gmail.com

Abdülhamit'e olan yakınlığından dolayı özellikle İttihat ve Terakki döneminde ağır eleştirilere uğramış, bu eleştirilerden bazılarında siyasi konumlanma ön planda tutularak sanatçının yaptığı hizmetler göz ardı edilmiştir. Bu yaklaşımın genel olarak cumhuriyet yıllarına kadar uzandığı görülmektedir. Ancak cumhuriyet yıllarından sonra sanatçı hakkında daha serinkanlı değerlendirmelerin ortaya konmaya başladığı görülmektedir.

2. Abdurrahman Şeref Bey'in Kaleminden Ahmet Mithat

Bu çalışmada Osmanlı devletinin son vakanüvisi (resmi tarihçisi) olan Abdurrahman Şeref Bey'in, başkanı olduğu Tarih-i Osmani Encümeni'nin yayın organı olan *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası*'nın 1 Şubat 1328'deki 18. sayısında yayımlanan Ahmet Mithat Efendi'ye dair makalesi, değişen koşulların edebi şahısların değerlendirilmesinde ne gibi etkilere yol açtığı sorusu eşliğinde değerlendirilmeye çalışılacaktır. Makalede yer alan bazı fikirlerin birbiriyle çelişmesi, siyasi bakışın edebiyat eleştirisini nasıl etkilediği hakkında fikirler vermektedir. Günümüz harflerine henüz aktarılmayan bu makaleden değişik alanlarda faydalanılabilmesi için ayrıca söz konusu makale çalışmanın sonuna ilave edilerek günümüzde yapılacak bilimsel çalışmaların istifadesine sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ahmet Mithat, Abdurrahman Şeref Efendi, Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası.

1. Giriş

Yenileşme devri Türk edebiyatının önemli ve aynı zamanda üzerinde en çok konuşulan isimlerinden biri Ahmet Mithat'tır. Kırk beş yıla yayılan iki yüzü aşkın eser, romandan felsefe tarihine kadar oldukça geniş bir alanı kapsar. Bu bakımdan eser sayısının fazlalığı ve kapsadığı geniş konu yelpazesi, onu edebiyatımızda bir daha kolay kolay erişilemeyecek bir konuma yükseltir. Kendisiyle ilgili yapılan çalışmalarda yazar, edebiyatımızın en önemli öğreticisi ve uygarlaştırıcısı olarak anılır.

Ancak bütün bu çalışmalarına rağmen Ahmet Mithat, edebiyat tarihi incelemelerinde döneminin isimlerinin yanında –özellikle Namık Kemal'le karşılaştırıldığında- hep ikinci planda kalan bir statü içinde değerlendirilir. Özellikle Servet-i Fünun kökenli sanatçıların yazar hakkında takındığı olumsuz tavrın etkileri sonraki dönemde yapılan birçok çalışmada kendisini hissettirmeye devam eder. Edebiyat tarihi denilince akla ilk gelen *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*'nde bile ona ancak Namık Kemal'in yanında bir yer verilmesi uygun görülür ve bu eserde yer alan düşünceler genelleşerek kanonik bir yöne doğru evrilir. Günümüze kadar devam eden bu bakış açısında Mithat sürekli bir biçimde, ancak *publisit* ve *vulgarizatör* rolüyle anmaya değer görülür ve son yirmi yılda yapılan çalışmalara gelinceye kadar Ahmet Mithat değerlendirmelerinin taşıdığı genel yaklaşım yukarıda belirtilen özellikleri taşır.

2. Abdurrahman Şeref Efendi'nin “Ahmet Mithat Efendi” Başlıklı İncelemesi

Bu çalışmamızda, Ahmet Mithat hakkında Cumhuriyet döneminde ortaya konan eleştiri ve yorumları bir kenara bırakarak ölümünden sonra yazar hakkında ortaya konan incelemelerden birine, Abdurrahman Şeref Efendi tarafından *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası*'nda 1 Şubat 1328/ 14 Şubat 1913 tarihinde söz konusu mecmuanın 18. sayısında yayınlanan “*Ahmet Mithat Efendi*” adlı bir incelemeden bahsetmek, bu incelemeyi irdelemek

ve söz konusu incelemeyi günümüz harflerine aktararak araştırmacı ve okuyucuların istifadesine sunmak istiyoruz.

Abdurrahman Şeref Efendi tarafından kaleme alınan “*Ahmet Mithat Efendi*” başlıklı bu inceleme, mecmuanın 18. sayısında 1113-1119. sayfalar arasında yer alan bir incelemedir. Şeref Efendi, bu incelemenin ilk bölümünde Ahmet Mithat’ın çocukluk yılları ve yetişme ortamı ile ilgili bilgilere yer vermiş, İstanbul’da geçen çocukluk yıllarından sonra Balkan günlerini dile getirmiştir. Yine bazı kaynaklarda yer alan bir başka bilgiye, Mithat lakabının Ahmet Efendi’ye kendisini gözetip kollayan Tuna valisi Mithat Paşa tarafından verildiği hususuna da incelemesinde yer vermiştir. Bu bölümde yer alan bilgilerin birçoğu değişik kaynaklarda rastladığımız bilinen hususlardır. Ancak yazarın, Ahmet Mithat’ın kısa hayat hikâyesinde yer verdiği bir cümle, edebiyat tarihlerinde tartışılan bir hususa dair önemli bir görüşünü ifade etmektedir.

Ahmet Mithat Efendi’nin Rodos sürgününden dönünce alelacele yazdığı, tamamlamadan basarak okuyucularına ulaştırdığı Menfa isimli eserinde Mithat, kendisinin Genç Türklerden olmadığı halde sürgüne gönderildiğini ve bu hususta suçsuz olduğunu ifade eder. Eserde yer alan bu ifade, birçok inceleme metninde Ahmet Mithat’ın yaşadıklarından dolayı Genç Türklerle arasına duvar çekme ve kendini temize çıkarma çabası olarak nitelenir. İncelemesinde bu konuya da değinen Abdurrahman Şeref Bey, bu hususta Ahmet Mithat’ın ifadelerini doğrulayacak biçimde, yazarın daha sonradan bu gruba dâhil edilerek sürgüne gönderildiğini belirtir. Bu düşüncesini “*Bila muhakeme nefy olundukları sırada Ahmet Mithat dahi onlara ilhak oldu ve menfaası Rodos oldu.*” (A. Şeref, 1328: 1113-1119) cümlesiyle dile getirir. Bu sürgünde Ahmet Mithat’ın sürgün arkadaşı olan Ebuuzziya Tefvik’in ifadesine dayanarak da söz konusu sürgünün 1155 gün devam ettiğini belirtir.

Ahmet Mithat’ın sürgün sonrası İstanbul’a döndüğü yıllarda büyük bir hızla atıldığı matbuat hayatında neler yaptığını dile getiren Abdurrahman Şeref, bu dönemde yazarın değişik yayın organlarında yazdığı farklı konulardaki makaleleri, roman ve hikâyeleri ile ününün günden güne halk arasında yayıldığını belirtir. Yazarın bu dönemde oldukça yoğun bir çalışma temposuna girdiğini ifade eden Şeref Bey bu temponun yoğunluğunu “*...Hayatının o devr-i faaliyetinde yazdığı yazıların miktarı yevmiye beş sahifeden aşağı düşmemiştir.*” (A. Şeref, 1328: 1113-1119) şeklinde tarif etmeye çalışır.

Bu dönemin aynı zamanda Ahmet Mithat’ın ikinci Abdülhamit yönetimi ile yakınlaşmaya başladı dönemi olduğunu ifade eden Şeref Bey, padişah tarafından yazara tanınan kolaylıkların ve ihsanların aslında dönemin yazarlarını “*elde etmek ve himaye etmek suretiyle sükûtlarını temin eylemek siyasetinin*” bir parçası olduğunu ifade eder.

Ahmet Mithat’ın aynı zamanda 1290-1325 yılları arasında devam eden bir memuriyet hayatı olduğunu da ifade eden Şeref Bey, bu memuriyetin Matbaa-yı Amire Müdüriyeti ve Meclis-i Sıhhiye Başkıtabeti olduğunu belirterek, yazarın Matbaa-yı Amire müdüriyetinde olduğu dönemde söz konusu matbaanın, Matbaa-i Osmaniye ile giriştiği rekabetten yenik çıkması konusunda hatalı olduğunu belirtir.

Ahmet Mithat’ın eserlerinin incelendiği bölümün başında yer alan ve yazarın bir münşi olarak kabul edilmesinin mümkün olmadığına dair görüş, Abdülhamit sonrası dönemin Ahmet Mithat karşı takındığı sert ve soğuk yaklaşımı örnekleyen bir görüştür. Bu düşüncesinde ısrar eden ve bunu açıklamaya çalışan Şeref Bey yazarın “*Binlerce sahife yazdığı yazılarda bir belagat kitabında misal irat edilecek iki üç cümle bulmak bile müşkül.*” olduğunu belirterek edebi tarafının önemli olmadığını ileri sürer. Hatta Mithat Efendi’nin şiirle hiç uğraşmadığını belirttiği satırlarda yazarın irsal-i mesel nev’inden meşhur beyitleri bile ezbere bilmediğini ileri sürer. Yazarın çok yazdığı için çoğu zaman yazdıklarını gözden geçirme imkânı bulamadığını

ifade eden Şeref Bey, bu yüzden dikkatli okurların çoğu zaman Ahmet Mithat'ın eserlerinde tekrarlar ve tezatlarla karşılaştığını belirtir. Bu düşüncesini Ahmet Mithat'ın eserlerinin edebi açıdan önemli olmadığı tezini kuvvetlendirmek amacıyla dile getiren yazar, onunla ilgili edebi değeri dair görüşlerini dile getirdikten sonra Ahmet Mithat'ın kendine göre asıl kıymetli olduğu yönü ifade etmeye girişir.

Ahmet Mithat'ın asıl kıymetli yönünün publisit ve vulgarizatör tarafı olduğunu dile getiren Şeref Bey, ileri sürdüğü bu düşünce ile kendisinden sonraki pek çok araştırmacı da etkileyecek ve bu fikri ilk dillendiren kişilerden biri olacaktır. Söz konusu yönü açıklamak için Ahmet Mithat'ın eserlerinin döneminin okuyucuları tarafından kapışıldığını, köylere varıncaya kadar yayıldığını ve bu eserlerden geniş bir halk kitlesinin istifade ettiğini belirtir. Bu yönüyle Ahmet Mithat'ın en önemli iki özelliğinden ilkinin “*gayetle mahsuldar olması*” diğerinin ise “*her bildiğini başkasına ifhama iktidarı*” olduğunu dile getiren Şeref Bey yazarın okuma ve yazma eylemlerini bir arada yürüttüğünü; okudukça yazdığını, yazmaya devam ettiği sürece de aynı konuyla ilgili okumaya devam ettiğini belirterek onu Samipaşazade Sezai Bey’le karşılaştırır. Sami Bey’in faydalı ancak popülerliğe önem vermeyen bir anlayışla yazılarını kaleme aldığını buna karşılık Ahmet Mithat'ın eserlerine her şeyden karıştırarak eserlerini tatlı tatlı okuttuğunu dile getirir. Herhangi bir konuda erbab-ı ihtisastan sayılamayacağını yani “*hiçbir fende yed-i tulası*” (A. Şeref, 1328: 1113-1119) bulunmadığını dile getirir.

Abdurrahman Şeref Efendi, Türk basınının en bilinen isimlerinden birisi olan Ahmet Mithat'ın en önemli özelliklerinden birinin de bilerek ve zarar vermek kastıyla hiç kimseye karşı herhangi bir harekete girişmemesi olduğunu dile getirir. Bazı tartışmalarının söz konusu zamana ait kimi fikirler ya da durumlardan kaynaklandığını ifade eden Şeref Efendi bu tartışmaların sonucu ile ilgili olarak da “*...bahusus işbu et bağrından hiçbir fert manen ve maddeten zarar dide de olma*”dığını ifade eder. Bu tavrının yanı sıra Ahmet Mithat ı önemli kılan özelliklerden birinin de çıkardığı gazetelerde genç yazarları destekleyerek o yolda birçok adam yetişmesine hizmet etmesi olduğunu belirtir.

Ahmet Mithat'ın Meşrutiyet'in ilanından sonra memuriyetlerinden emekli olduğunu ancak bu emekliliğin Ahmet Mithat'ın fiilen emekli olmasına neden olmadığını belirten yazar, ilerlemiş yaşına rağmen toplum yararına kendisinden yardım istenildiğinde Ahmet Mithat Efendi'nin büyük bir şevkle bu işlere koştuğunu dile getirir. Söz konusu hususu “*... herhangi bir işe çağrılrsa zımında bir faide-i amme memul etti mi koşa koşa gider ve dört el ile sarılır idi.*” şeklinde ifade eder.

Şeref Efendi'nin bütün bu eleştirilerine rağmen Ahmet Mithat hakkında verdiği kesin kanaat söz konusu incelemenin son paragrafında ifade edilir. İlerlemiş yaşına rağmen Ahmet Mithat Efendi'nin haftanın yalnızca bir gününü kendi ailesine ayırdığını, diğer günlerinin her birini toplum yararına farklı bir iş için ayırdığını ifade eden Abdurrahman Şeref Efendi, bu makalede bazı kusurları dile getirilmesine rağmen Ahmet Mithat Efendi'yi en ziyade takdir edenlerden birisinin kendisi olduğunu ifade ederek “*... memleketimizde yüz kat fazla kusurlu ve daha az faydeli keşke birkaç Ahmet Mithat olsaydı tahassürü ile izhar-ı teessür eylerim.*”diyerek yazarın Türk toplumuna yaptığı katkıları açık bir şekilde dile getirir.

3.Sonuç

Osmanlı Devleti'nin son resmi tarihçisi yani vakanüvisi olan Abdurrahman Şeref Efendi tarafından Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası'nda yayınlanan makale, bazı yönleri ile bilinen hususları tekrar etmekten ileri gitmezken bazı bölümleri itibariyle de Ahmet Mithat'ın Türk toplumuna yaptığı katkıları açık yüreklilikle ortaya koymuştur. Özellikle Ahmet Mithat'ın halkın eğitimi öğretimi, bilginin ve okumanın yaygınlaştırılması konularındaki öneminden

bahseden Şeref Efendi bu hususu ilk dile getiren kişilerden biri olarak göze çarpmaktadır. Şeref Efendi'nin Ahmet Mithat hakkında eleştirdiği ikinci husus ise yazarın hiçbir konuda derinlemesine bilgi sahibi olamamasıdır. Bu hususu makalede dile getirmesine rağmen hemen sonraki sayfalarda Ahmet Mithat Efendi'nin bilgi dağarcığının genişliği ve kimi konulardaki uzmanlaşmasını dile getirdiği “Darülfünun derslerinden deruhte eylediği tarih-i edyan, tarih-i felsefe, tarih-i umumi suret-i ciddiye tetebbu edip tahrir ve neşretmeye teşebbüs etmişti ki her yiğidin gözü aldracak şeyler değildir.” yargısı bu hususta yazarın gerçeği bilmesine rağmen Belki de dönemin siyasi şartlarından dolayı Ahmet Mithat hakkındaki yaygın kanaati tekrarlamak zorunda kaldığı intibainı vermektedir.

Abdurrahman Şeref Efendi tarafından yazılan söz konusu makale günümüz okuyucularının ve araştırmacılarının faydalanabilmesi amacıyla tarafımızdan günümüz harflerine çevrilerek istifa diye sunulmuştur.

Kaynakça

Abdurrahman Şeref, *Ahmet Mithat Efendi*, Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası, İstanbul:1328

EK: *Abdurrahman Şeref, Ahmet Mithat Efendi, Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası, 1 Şubat 1328, cüz 18, sayfa 1113-1119.*

Encümenimiz azasından Ahmet Mithat Efendi, 1260 tarihlerine doğru İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Pederi Süleyman Ağa isminde bir fakir adam idi. Validesi Çerkez idi. Büyük biraderi Hafız Ağa ; Niş, Vidin gibi eyaletlerde müdürlük ve voyvodoluk gibi hizmette bulunur idi. Bir aralık bi-gayrihakkın Niş'te hapsolunup Mithat Paşa Niş'e vali tayin olundukta (1277) idareten hapsolunanların tahkik-i ahvaliyle bi-cürm olanları salıverdiği sırada Hafız Ağa dahi sebepli ihla kılınmış idi. Andan sonra Hafız Ağa, vali paşanın teveccüh ve takdirine mazhar olarak dâhil-i vilayette tekrar istihdama başlanmayla valide ve hemşire ve biraderini Niş'e celb etmiştir. Ahmet Mithat'ın Rumeli'ye gitmesi ve Mithat Paşa'yı tanıyıp dairesine intisap eylemesi bu suretle olmuştur. Hatta ismi yalnız Ahmet iken Mithat elkabını paşa merhumun emriyle ismine izafe eylemiştir.

Mithat Paşa, Niş'ten Tuna'ya tahvil-i vilayet eyledikte (1281) artık dairesi mensubini zümresine dâhil olan Hafız Ağa'yı ve Ahmet Mithat'ı Rusçuk'a götürerek sahib-i tercümevi vilayet mektubi kalemine çırak eylemiştir. İstanbul'da rüştiye tahsilini fi-l-cümle gören Ahmet Mithat gerek Mithat Paşa'nın tavsiyesi ve gerek kendi idrak ve himmeti sayesinde Niş'te ve Rusçuk'ta tevsi-i malumata ve erbab-ı maarıftan fünun-ı mütenevviayı talime ez can u dil çalışıyor idi. Sa'y ve gayretinin ve malumatının tezayüdü nispetinde vali paşanın teveccühü dahi arttığından henüz yirmi dört, yirmi beş yaşlarında “Tuna” vilayet gazetesine başmuharrir oldu. Mithat Paşa Bağdat valisi oldukça tertip eylediği parlak maiyete Ahmet Mithat'ı dahi katarak birlikte Irak'a götürdü. Sahib-i tercüme iki sene kadar Bağdat'ta kalarak ale'l-yevmina vilayet gazetesi olan “Zevra”yı tesis ve ber-sabık tahsil ve talime devam eyledi. İstanbul'a avdetinde devlet memuriyetini terk ile matbuat âlemine daldı ve idhar edebildiği meblağ-ı cüz'i ile bir küçük matbaa küşad etti ki sonraları Kırk Anbar Matbaası ve el-yevm Tercüman-ı Hakikat Matbaası tesmiye olunan matbaaların esasıdır. Bu devrede nasıl çalışıp çabaladığı ve müşkilat-ı hayat ile ne güne pençelediği Ebuzziya Tefvik Bey'in müşarünileyh hakkında yazdığı makalat-ı mahsusadan pek güzel müsteban olur. Tesisgirdesi olan *İbret* gazetesi muharrirleri ki başta Namık Kemal olmak üzere o zamanın Genç Türkleri sayılır idi. Bilamuhakeme nefy olundukları sırada Ahmet Mithat dahi onlara ilhak olundu ve menfası

Rodos oldu. Muharrirîn-i salifeden EbuZZiya Tevfik Bey refik-i zindanî düşmüştü. Sultan Murat Han-ı Hamis'in cülusundan sonra bu sürgünler mazhar-ı afv olmakla Ahmet Mithat dahi İstanbul'a geldi. EbuZZiya Tevfik Bey'in kavlince Rodos'ta ikametleri 1155 gün imiş.

Ahmet Mithat, Rodos'ta dahi takip eylediği neşriyatına bu defa İstanbul'da fevkalade germiyet verdi. Vaktiyle çıkarıp tatil olunan ve heyet-i tahririyesinin bais-i felaketi addolunabilen İbret gazetesinin yerine bu kere İttihat namıyla yeni bir gazete tesis eylediği gibi evvelce *Dağarcık* ve sonra *Kırk Anbar* nam risale-i muvakkateler de envai mebbhas-ı fenniye yazar ve birtakım romanlar, hikâyeler, müfid kıraat kitapları tahririyle enzar-ı mütalaaya arz eylerdi ve namını günden güne halka tanıtır idi. Hayatının o devr-i faaliyetinde yazdığı yazıların miktarı yevmi beş sahifeden aşağı düşmemiştir. Sultan Abdülhamid-i Sani ashab-ı kalemi elde etmek ve himaye suretiyle sükûtlarını temin eylemek siyasetini düşündüğü cihetle Ahmet Mithat Efendi'yi taltif ve tatyibe başlamış idi. *Üss-i İnkılap* ve *Zübdet'ül-Hakayık* nam iki eseri bir maksad-ı mahsus ile o esnalarda mumaileyhe yazdırmış ve gerek Mithat Paşa muhakemesinde ve gerek muhakemededen sonra zayıf tarafını bularak istifadeye kalkışmıştır.

Ahmet Mithat Efendi cümle-i avatıf-ı şehriyariden olarak 1292 tarihinde Matbaa-i Amire müdüriyetine ve 1300 senesinde bu memuriyet uhdesinde bulunduğu halde Meclis-i Sıhhiye Başkitabetine tayin edilmiş ve 1310 senesinde mezkûr matbaa müdürlüğünden infisali vuku' bulmuştur. 1311 tarihinde Meclis-i Sıhhiye riyasetine tayin edilip 1325 tarihinde mezkûr riyasetten tekaüt edilmiştir. Tuna ve Bağdat'taki küçük hizmetleri sayılmadığı takdirde hayat-ı resmiyesi bunlardan ibarettir. Meclis-i Sıhhiye'ye muntazaman devam eylemiş ise de on sekiz sene imtidat eden Matbaa-i Amire müdüriyetinde matbaaya ancak bir iki kere ayak basmış ve alat ve edavatını metruk bir halde bırakmış idi. Sebebi başmabeyinci Osman Bey Matbaa-i Osmaniye'yi küşat ederek matbuatı bir nev' taht-ı inhisara almayı kurması ve Matbaa-i Amire'yi istirkab eylemiştir. Bunda Mithat Efendi'nin hatası olsa olsa istemeyerek fakat bilerek matbaa-i resmînin harabına ses çıkarmamıştır.

Ahmet Mithat merhum bizim tabirimizce münşi değildir. Binlerce sahife yazdığı yazılarda bir belagat kitabında misal irad edilecek iki üç cümle bulmak bile müşküldür. Hele şiire hiç intisabı yoktu. İrsal-i mesel nevinden zeban-zedimiz olan ebyat-ı meşhureyi bile ezberlememişti. Bir de yazdığı şeyleri bir daha okuyup nevakısı tashih külfetini ihtiyar etmediğinden müellifat ve muharreratında itina görülmez, hatta büyük romanlarını cüz cüz tahrir ve neşrettiği cihetle mesela kırkıncı cüzünü yazarken yirminci cüze de yazdığını unuttur ve bundan dolayı kariinin erbab-ı dikkati tuhaf tuhaf tezatlarla müsadif olurdu. Lakin bu memleketin irfanına ettiği hizmetin derecesi tarif olunamayacak derecede yüksektir.

Merhum bütün manasıyla “publisit” ve “vulgarizatör”dür. Mebahis-i funûn-ı şettayı açık bir lisan ile halka ta'mim etmiştir. Asarını teşnegan-ı mütala'a kapış kapış eder idi. Zannederiz ki köylerimize varınca[ya kadar] Ahmet Mithat'ın asarı yayılmış ve mucib-i istifade olmuştur.

İki sıfat mumaileyhi beyne'l-emsal temeyyüz eder. Biri kaleminin gayetle mahsuldar olması ve ikincisi her bildiğini başkasına ifhama iktidarındır. Kendisine kırk beygir kuvvetinde yazı makinesi demişlerdi ki ayn-ı hakikattir. Muasirininde yalnız Şemsettin Sami Bey merhum bu hususlarda sahib-i tercüme ile mukayese edilebilir. Aralarında şu farklar vardır ki Sami Bey ciddi ve fenni şeyler yazar, halkın mahza istifadesini düşünür, hoşla gidip gitmeyeceğini düşünmezdi. Ahmet Mithat ise her şeyden karıştırır ve tatlı tatlı okutur. Saniyen Sami Bey merhumun çalışması gayetle muntazamdır; en mühim eseri olan *Kamus-ı Alam*'ı aynı kalemle aynı kat'ada kâğıtlara aynı miktarda yazılmak şartıyla hafta nihayetinde formayı yetiştirirdi. Ahmet Mithat ise bu derece mazbutiyete tabi' olamamıştır. Zira ne fitratı ne ihtiyacı ana müsait değildi.

Ahmet Mithat erbab-ı ihtisastan değildir yani hiçbir fende yedd-i tulası vardır denilemez. Saniyen bahs ve tahrir ettiği mesaili de hakkıyla ta'mike vakit bulamamış ve malumatı sathi kalmıştır. Yazmak için yeni şeyler öğrenmeğe ihtiyaç görmekle bir yandan yazar ve bir yandan okur, öğrenir; yazdıkça okur, okudukça yazardı. Bu faaliyet kendisinde matbuata sansürün dest-i gadri uzanincaya kadar bila-inkita devam etmiş ve hâsıl ettiği ihata-i külliye calib-i hayret bir mertebeye varmıştır.

Ahmet Mithat bir rical-i siyasi de değildi. Dâhili ve harici siyasete dair evvel ve ahir kaleme aldığı bentler ve makalelerde derin bir vukuf hiss olunmaz. Öteden beri duçar-ı muaheze olan ibn-i vaktane bazı etvarı muhitin tesiratına ve zamanenin ilcaatına atfolunmak muvafık-ı şan-ı insaf olur zannındayım. Bahusus işbu etvarından hiçbir ferd manen ve maddeten zarar-dide olmamış eğer andan bir leke kalmış ise sırf nefesine ait ve münhasır bulunmuştur. Vatandaşlarına ettiği hizmet ve bu hidamattan istihsal olunan menafi' ise hariç-i havze-i tarif ve tadattır. Fezailinden biri de çıkardığı gazetelerde şayan-ı erbab-ı kalemi daima alkışlayarak o yolda birçok adam yetişmesine hizmet etmiştir.

İlan-ı meşrutiyetten sonra Meclis-i Sıhhiye riyasetinden tekaüt edildi lakin muattal ve mu'kad olmadı. Devr-i cedit henüz zinde ve tüvana olan fikir ve bünyesine yeniden yeniye sahe-i cevelanlar açtı. Herhangi işe çağrılrsa zımnında bir faide-i amme me'mul etti mi koşa koşa gider ve dört el ile sarılır idi. Böylece Darülfünun hocalıklarından maada birçok mecalis ve cemiyete aza olduğu gibi Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye azalığı ile Daruşşafaka'ya fiilen ve fahriyen hizmeti cay-ı şükran idi. Cemiyet-i mezkurenin meclis-i tedrisi reisi bulunmak ve meclis akşamdan sonra haftada bir kere Daruşşafaka'da in'ikad etmek hasebiyle hanesi Beykoz'da olmaktan naşı o geceleri mektepte beytuteti ihtiyar eylemişti. İşte bu suretle Daruşşafaka'da şehir-i Muharrem'in 1331'inci Pazar gecesi (10 Kanunievvel 1328) itmam-ı vazife eyleyerek yatacağı sırada nısf-ul-leylde hunnak-ı sadrdan dar'ul-bekaya göçmüştür. Lafz-ı "gufran" tarih-i vefatıdır. Merhum-ı müşarünileyh üşenmez ve usanmaz, yeis ve fütur nedir bilmez, her kârda müteşebbis ve teşebbüs ettiği şeylerde müdür ve müdebbir bir zattı. Kibir ve gururdan muarra, mütevazı ve laubali meşrep idi. Bahis ve münakaşayı sever, hararetlenir, cidal derecesine geldikte bile iddiasını müdafaa ve tavzihe uğraşır fakat edeb-i münazaradan hiç ayrılmaz kolaylıkla ilzam olunmazdı. Darülfünun derslerinden deruhte eylediği tarih-i edyan, tarih-i felsefe, tarih-i umumiye suret-i ciddiye tetebbu edip tahrir ve neşretmeye teşebbüs etmişti ki her yiğidin göze aldıracağı şeyler değildir.

Her gecesini bir işe tahsis eylediğini ve yalnız bir gecesi ailesiyle musahabeye mahsus olduğunu söylerdi. Altmış beş yaşından sonra dahi bu mertebe çalışıp didinmesine hayran olmamak gayr-ı kabildi. Sırf kendi mahsul-i sa'yi ile meydana çıkan ve çalışmak nasıl olacağına ve çalışmakla neler olacağına memleketimizde numune ittihazına seza bulunan Ahmet Mithat merhum kalabalık bir ailenin başında ibn-i müşfik olmak için de misal gösterilebilir. İşbu makale-i muhtasarada müverrih sıfatıyla hakkında bazı mertebede tenkidata girişilmiş ise de kendisini en ziyade takdir edenlerden biri olduğumu itiraf eder ve memleketimizde yüz kat fazla kusurlu ve daha az faydeli keşke birkaç Ahmet Mithat olsaydı tahassürüyle izhar-ı teessür eylerim. Cenab-ı Hak garik-i rahmet ve gufran eyleye.

Abdurrahman Şeref

According to Liquidation Requests Placing Immigrants in Afyon and Isparta Province

Aysegül ŞENTÜRK¹

Abstract

The Ottoman Empire began to lose its Balkan lands has started to migrate as a result of the massacres, raiding, robbery, religious repression and atrocities of the Balkan states, which emerged as thousands of Turks and Muslims living in these lands as well as Greece, Bulgaria and Serbia. After the Balkan wars, the Ottoman administration adopted the exchange as a fundamental tool against these policies of the Balkan states. Following the acquisition of the need to fight against Greece's victory in Turkey, as well, especially on the concentration of a migration from Turkey to Greece, a forced migration treaty between Greece and Turkey it has been made. During the population exchange realized with this treaty, both countries worked hard to place settlers in appropriate places, to meet their needs and to become consumers from the consumer situation. The records, which are among the first-order sources of the period and whose name is "Combined Population Exchange Commission, Liquidation Requests Catalog" which contains information about the places where the inhabitants came and settled, and the real estate and other properties of the places they came from were classified in the Prime Ministry Republic Archives. With this study, it was aimed to provide statistical information about the new and concrete information about the exchanges and the settlements that were placed in Afyon and Isparta by taking advantage of the Liquidation Requests, especially the local history studies.

Keywords: Afyon, Isparta, Population Exchange, Refugee, Liquidation Request.

Tasfiye Talepnamelerine Göre Afyon ve Isparta İllerine Mübadillerin Yerleştirilmesi

Osmanlı Devleti'nin Balkan topraklarını kaybetmeye başlamasıyla birlikte bu topraklarda yaşayan binlerce Türk ve Müslüman, Yunanistan, Bulgaristan ve Sırbistan gibi ortaya çıkan Balkan devletleri'nin devletleşme ve homojen bir nüfus oluşturma amacıyla yaptıkları katliam, ırza geçme, soygunculuk, dini baskı ve zulümler neticesinde Anadolu'ya göç etmeye başlamıştır. Balkan devletlerinin bu politikalarına karşı Osmanlı yönetimi özellikle Balkan savaşlarından sonra mübadeleyi temel bir araç olarak benimsemiş, bu mübadeleler antlaşma veya zor kullanmayla gerçekleşmiştir. Milli Mücadeleyle zaferin kazanılmasının ardından gerek Yunanistan'dan Türkiye'ye, gerekse de özellikle Türkiye'den Yunanistan'a bir göç hareketinin yoğunlaşması üzerine, Yunanistan ve Türkiye arasında zorunlu bir göç antlaşması yapılmıştır. Bu antlaşma ile gerçekleşen nüfus mübadelesi esnasında her iki ülke de

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Tarih Bölümü, aysegulsenturk@sdu.edu.tr

mübadillerin uygun yerlere yerleştirilmesi, ihtiyaçlarının karşılanması ve tüketici durumdan üretici hale geçmeleri için oldukça çaba sarfetmiştir. Dönemin birinci derecedeki kaynakları arasında yer alan ve adı “*Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri Kataloğu*” olan ve mübadillerin geldikleri ve yerleştirildikleri yerler ile geldikleri yerlerdeki emlak ve diğer menkulleri hakkındaki bilgileri içeren kayıtlar Başbakanlık Cumhuriyet Arşivinde tasnif edilmiştir. Bu çalışma ile de Tasfiye Talepnamelerine göre Afyon ve Isparta’daki mübadele ve mübadillere ilişkin yeni ve somut bilgilerle, bu illere yerleştirilen mübadiller hakkında istatistiki bilgi verilmeye çalışılmış, özellikle de yerel tarih çalışmalarına katkı sağlamak amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Afyon, Isparta, Mübadele, Mübadil, Tasfiye Talepnamesi.

1. Giriş

Osmanlı Devleti’nin kaybedilen savaşlar ve toprak kayıpları sebebiyle zayıfladığı bir dönemde Balkan coğrafyasında önce Yunanistan’ın sonrasında Sırbistan ve Bulgaristan gibi Balkan devletlerinin Avrupa’nın desteği ile bağımsızlığa yürümleri, bu coğrafyada yaşayan Müslüman ve Türk nüfusu olumsuz etkilemiştir (Tevfik, 2014:34). Bu olumsuzluk kendini Anadolu’ya kitleler halinde göç etmek şeklinde göstermiş, Rusya’nın Balkanlardaki Osmanlı hakimiyetini kırmak ve Balkanlardaki tek millet egemenliğini gerçekleştirmek için ortaya attığı ideolojik yaklaşımlar ve 93 harbi sonrası kaybedilen topraklardaki Müslüman Türkler üzerinde kurulan baskı bu göçleri artırmıştır (İpek, 1994:2,5,40). Yeni Balkan devletlerinin daha homojen bir nüfus oluşturma amacıyla Müslüman Türk nüfusuna başlattıkları ve Balkan savaşlarına kadar devam eden katliam, ırza geçme, soygunculuk, dini baskı ve zulüm gibi sebeplerle devam eden göçler sonucu, 1912 sonrası Balkan topraklarında var olan Müslüman nüfus yoğunluğu sona ermiştir (Halaçoğlu 1995:29, McCarthy 2012:184). Öyle ki 1860-1914 yılları arasındaki göçlerle Osmanlı Devleti’nin nüfusu %10 artmıştır (Karpas, 2010:331). Balkan devletlerinin müslüman Türk halkına karşı izlediği göçü teşvik veya göçe mecbur bırakma politikası karşısında Osmanlı yönetimi de milli politikalara yönelmiş, milli kimlik oluşturma amacıyla mübadeleyi çözüm olarak benimsemiştir ki, bu mübadeleler antlaşma veya zor kullanmayla gerçekleşmiştir. Balkan savaşları sonrası Bulgaristan ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan İstanbul Antlaşması’nda olmamakla birlikte, Bulgaristan’dan 48.750 Müslüman, Türkiye’den 46.764 Bulgarın değişimini sağlayan ilk mübadele 1914 yılı içinde gerçekleştirilmiş, Yunan Başbakanı Venizelos’un Aydın vilâyetindeki köylü Rum halkı ile Yunan Makedonyası Türklerinin değişimini önerdiği mübadele fikri ise I. Dünya Savaşı’nın başlaması sebebiyle uygulanamamıştır (Ağanoğlu 2013: 137-142).

2. Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Tasfiye Talepnameleri

Milliyetçilik akımı ile birlikte ulus devletlerin ortaya çıkışı 19 ve 20. yüzyılda göç hareketlerinin artmasına ve mübadele uygulamalarına sebep olmuştur. İnsanların bireysel ya da kitlesel olarak, geçici veya kalıcı şekilde, gönüllü ya da zorunlu olarak bir yerden başka bir yere gitmesi olan göç, (Baklacioğlu, 2010:7), aslında genelde bir zorunluluğun sonucu ortaya çıkan bir harekettir. Çünkü hiç kimse doğduğu ve büyüdüğü memleketi terk etmek istemez. Yeni Balkan devletlerinin uluslaşma politikaları sonucu uyguladıkları baskı ve zulüm politikalarıyla 1800’lerin sonlarında Anadolu’ya doğru göç artarken, 1919-1922 Yunan yenilgisi ve Türk zaferi, Anadolu’da yaşayan binlerce Rumun 15 Mayıs 1919’da İzmir’in işgalinin kendilerine fatura edilmesinden korkarak Yunanistan’a doğru göçlerini başlatmış, ortaya çıkan bu göçmen

sorununu çözmek üzere Milletler Cemiyeti Norveçli doktor F. Nansen'i görevlendirmiştir. Nansen, hazırladığı raporda yaşanan savaş dolayısıyla iki toplumun iç içe yaşamasının zor olacağını belirterek, Yunanistan'da ki Türklerle Türkiye'de ki Rumların değiş tokuş edilmesinin uygun olacağını belirtmiştir (Emgili, 2011:40). Bu değişimi sağlamak üzere I. Dünya Savaşına katılmamış olan devletlerden ve Milletler Cemiyeti'nin seçeceği bir başkanı olan, üç kişilik bir Karma Komisyon kurulurken, Türkiye'de de mübadeleyi planlama ve uygulamayı örgütlemek üzere "*Mübadele İmar ve İskân Vekâleti*" kurulmuştur. Mübadele sürecini işletmek üzere de Muhtelit Mübadele Komisyonu oluşturulmuştur (Arı 2014:71). Ancak yerleşmiş (etabli) kelimesinin Türk ve Yunan taraflarınca farklı yorumlanmasından dolayı bazı sorunlar çıkmak suretiyle iki ülke arasında gerginlik yaşanmış, 1 Aralık 1926'da Atina İtilafnamesi adıyla yapılan yeni antlaşma da sorunu çözmezken, 10 Haziran 1930'da imzalanan Ankara Antlaşması ile yerleşim tarihi ve doğum yeri ne olursa olsun İstanbul Rumları ile Batı Trakya Türklerinin mübadele dışında tutulmasıyla sorun çözümlenebilmiştir. (Fırat 2016:346). Sonuçta; İstanbul Belediye sınırları içine yerleşmiş sayılan Rumlarla, Batı Trakya'nın Türk halkı haricinde, 1923-1930 yılları arası gerçekleşen değişimle Anadolu'da yaşayan bir milyon kadar Rum, Yunanistan'da yaşayan yarım milyon civarı Müslüman Türk ile mübadele edilmiştir (Arı, 2014:113).

1923'te başlayan mübadelede, göç edenlerin durumu ile ilgili ayrıntılı bilgiler Tasfiye Talepnamelerinde bulunmaktadır. Tasfiye Talepnameleri ile ilgili olarak ciddi bir çalışma Ercan Çelebi'ye aittir. "Mübadillerin terk edeceği ya da yanlarında götürebileceği mallar ile ilgili kurallar ve bu malların tasfiyesi ve kıymetlerinin belirlenmesine dair esaslar '*Mübadele Sözleşmesi*' ile belirlenmiştir. Buna göre, mübadiller her çeşit taşınır mallarını beraberlerinde götürmekte veya naklettirmekte serbest olacaklar ve bu sebeple kendilerinden herhangi bir vergi alınmayacaktı. Ancak '*emval-i menkûlelerinin tamamını veya bir kısmını beraberinde götürmeye kudretiyab olamayacak olan muhacirîn*' bunları mahallerinde bırakabilecek, bu halde bırakılacak olan malın bir envanteri çıkarılarak değeri, mal sahibi mübadilin gözü önünde belirlenerek bir '*zabit varakası*' düzenlenecekti. Dört nüsha olarak düzenlenecek olan bu belgenin bir tanesi '*memurin-i mahalliye nezdinde*' kalacak, biri tasfiye işlerini yürütecek olan "*Muhtelit Komisyon'a*", diğeri mübadilin '*hicret ettiği memleketin hükümetine*', ve sonuncusu da '*muhacire*' verilecekti. Bu belge, mübadillerin Türkiye'ye getirmeleri gereken en önemli belge niteliğini taşımaktaydı" (Çelebi 2006:36). Bu çalışma bu belgelere dayanılarak hazırlanmış olup, belge sayısında 136'dır. Kullanılan Tasfiye Talepnamelerinin tamamının künyesinin atıflarda ve kaynakçada verilmesi oldukça fazla yer kaplayacağından fon kodu, dosya gömleği numarası ve sıra numarası verilmesi uygun görülmüştür. Buna göre kullanılan Tasfiye Talepnamelerinin fon kodu (130.16.13.2) sabittir. Afyon ili Tasfiye Talepnameleri Kutu No: (1-964), Dosya Gömleği No: (5-3736) ve Sıra No:(1-36) numaraları arasında olup, Isparta ili ise Kutu No: (9-1027), Dosya Gömleği No: (1-4115) ve Sıra No: (1-36) numaraları arasında değişmektedir. Tasfiye Talepnameleri atıflarda ve kaynakçada sadece fon kodu esas alınarak gösterilmiştir.

Mübadele meselesine hazırlıksız yakalanan Türkiye, göçmenlerin yerleştirilmesinde her ne kadar -bu bölgelerin yanıp yıkılmış olup olmadığına bakılmaksızın bir an önce tüketici durumdan üretici hale geçmeleri için- geldikleri yörelerin coğrafi özellikleri, iklim ve toprak koşulları, Türkiye'ye gelmeden önceki uğraşları, alıştıkları tarım biçimi, türleri ve uzmanlık dalları (Geray 1970:22, İpek 2000:41) dikkate almışsa da getirilişlerinden başlayarak yerleştirilmeleri ve sonrasında yerleştirildiği bölgenin toplumuna uyum sağlamalarına kadar mübadiller pek çok sorun yaşamıştır (Şentürk, 2018:290). Göçmenlerin beslenme, barınma, taşınma ve sağlık hizmetleriyle ilgilenmek amacıyla kurulan Mübadele İmar ve İskân Vekâleti, henüz nüfus değişimi anlaşması yapılmadan göçlerin başlaması ve mübadillerin iskelelerde toplanması, Edirne'ye yaya veya trenle gelerek yığınların oluşması nedeniyle bu duruma kısa

sürede çözüm bulmak zorunda kalmış, ancak savaştan çıkmış ve yakılmış bir Anadolu, Vekâletin işlerini büyük ölçüde çıkmaza sokmuştur. Bunun üzerine Hilal-i Ahmer Cemiyeti, var olan imkânlarını seferber ederek mübadillere ilk müdahaleyi yapmış ve Vekâlet ile işbirliği içinde çalışmıştır (Erdal 2006:212-213). Bu açıdan bakıldığında göçlerin zorunlu olmasını eleştiren, insani boyutunu ön plana çıkaran görüşler olduğu kadar, milli nüfus ve asker sayısını artırması itibarıyla olumlu değerlendirenler de olmuştur. Örneğin Yaşar Nabi Nayır “Balkanlar ve Türklük” adlı eserinde göçlerin sebeplerini ilk olarak eşkıyadan, düşmandan bunalmış insanların insanca ve korkusuzca yaşamak için, ikinci olarak da milli sınırlar dışında kalan vatanlarını onlar için bir cehennem haline getiren düşmanlıktan kurtulmak olduğunu vurgularken, bu göçlerin Türkiye için milli savunma siyaseti olarak telakki edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Şair Yahya Kemal’de mübadeleyi: “Anadolu’ya iki milyon Türk kazandırmak ne olduğunu izah etmek fazladır. Bu Türklerin peyderpey gelmesi, ani hicretlerin felaketlerinden âzâde olarak yerleşmesi; vatanın boşluklarını doldurması müsbet sahada, nasıl bir iş olacağı da kolayca tahmin edilebilir” sözleriyle olumlu olarak değerlendirmiştir (Tevfik, 2014:35).

Mübadillerin yoğun olarak Rum azınlığının önemli bir güç olarak yıllarca yaşadığı yerleşim yerleri olan Balıkesir, Bursa, Çanakkale, Edirne, İzmir, İstanbul, Kırklareli, Manisa, Niğde, Mersin ve Samsun gibi illere yerleştirilmesi amaçlanmış (Emgili 2014:107) ve yerleşimlerini sağlamak üzere on adet alan belirlenmiştir. Bu alanlara göre Afyon; İzmir, Manisa, Aydın ve Menteşe illeri ile birlikte 4. alanda bulunurken, Isparta; Antalya ve Burdur vilâyetleriyle birlikte 8. alanda yer almıştır (Arı 2014:53).

3. Mübadillerin Geldikleri ve Afyon Vilâyetinde Yerleştirildikleri Bölgeler

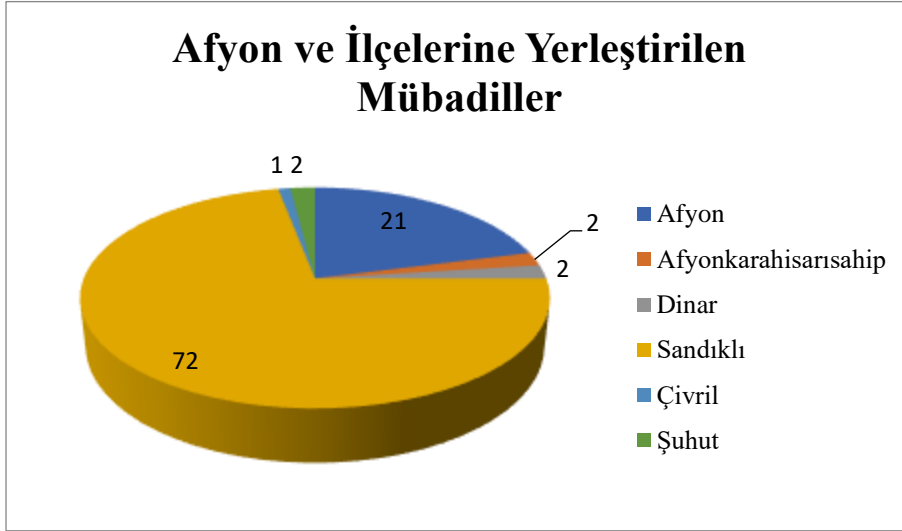
1923-1930 (yoğun olarak 1924-1928) yılları arasında Girit, Manastır, Midilli, Selanik ve Yanya vilâyetlerinden gelen mübadiller Afyon’a yerleştirilmişlerdir. Afyon’a gelen mübadillerin sayısı Girit’ten 5, Manastır’dan 2, Midilli’den 1, Selanik’ten 89 ve Yanya’dan 3’tür. Kaydı olan 100 Tasfiye Talepnamesi olup gelen göçmen sayısı da 100’dür. 1923-1930 yılları arasında Afyon merkez ilçeye 21, Sandıklı ilçesine 72, Dinar ilçesine 2, Afyonkarahisarısahip ilçesine 2, Şuhut’a 2 ve Çivril’e 1 mübadil gelmiştir (BCA 130.16.13.2). Afyon’a gelen mübadillerin sayılarına göre yüzdeleri Tablo 1’de belirtilmiştir.

Tablo 1.

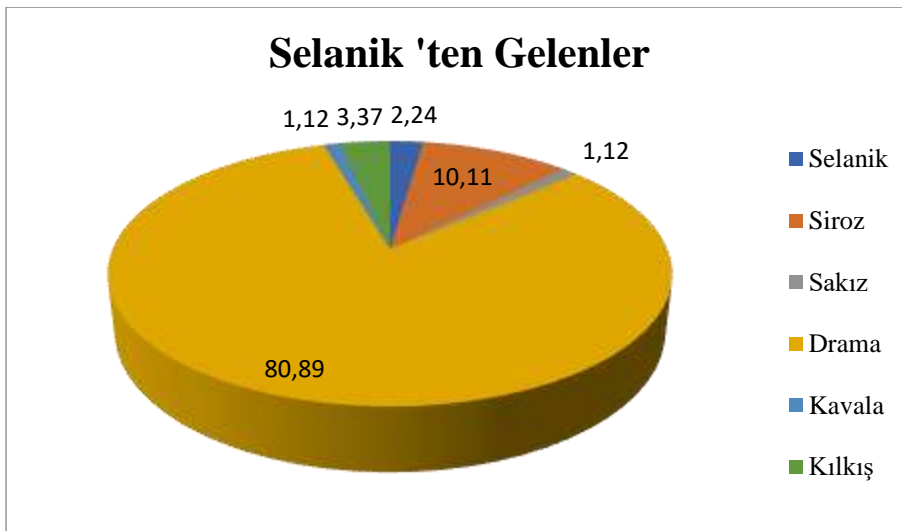
Afyon merkez ilçeye gelen mübadillerin %90'lık bir dilimi Selanik'ten gelenleri oluştururken, en fazla göçmen alan ilçe olan Sandıklı % 72, Dinar % 2, Afyonkarahisarısahip % 2, Şuhut % 2 ve Çivril % 1 olup bu oranlarda Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2.

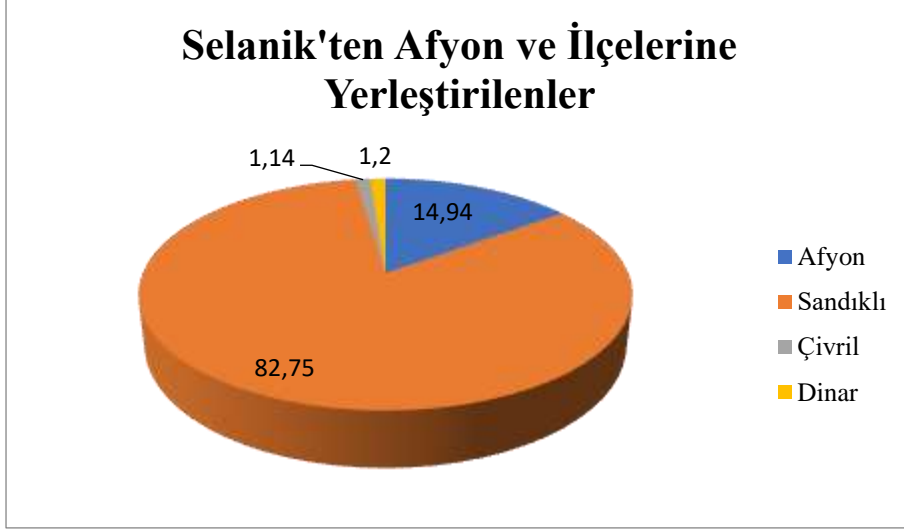
Daha ayrıntılı bir inceleme yapıldığında Afyon vilayetine; Selanik vilâyetinden 2, Siroz sancağından 9, Drama sancağından 72, Kılış'tan 3, Sakız kazasından 1, Kavala'dan 1 ve Cuma kazasından 1 mübadil geldiği anlaşılmaktadır (130.16.13.2). Bazı mübadillerin yer ismi belirtilmemiştir. Bunun nedeni vilayet isminin merkez sancak ve merkez kaza ismini de içermesi sebebiyle kayıtları tutan görevlilerin vilayeti esas alarak, kaza ismini yazmayı gerekli görmemeleri şeklinde açıklanabilir. Selanik vilayetinden gelen mübadillerin kazalara göre dağılımı da Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3.

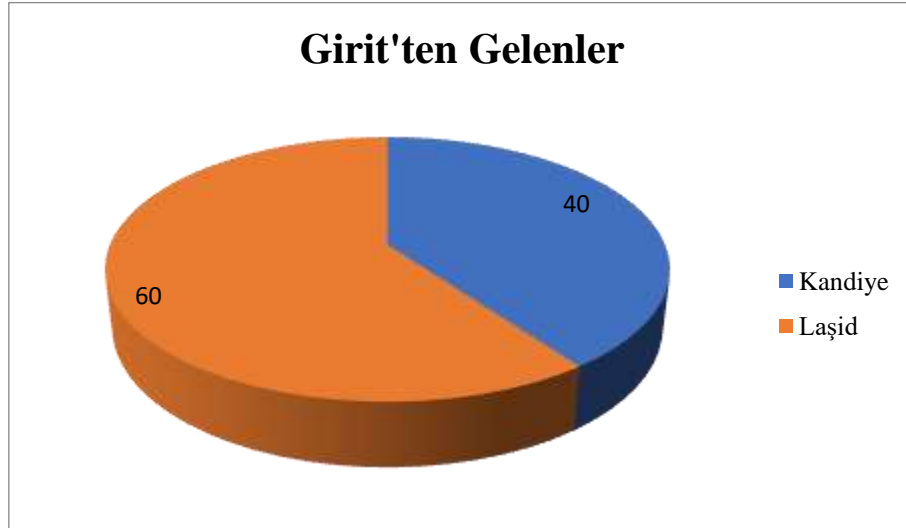
Afyon vilayetine Selanik'ten gelen bu mübadillerin 13'ü Afyon merkez ilçeye, 72'si Sandıklı'ya, 1'i Dinar ve 1 mübadilde Çivril'e yerleştirilmiştir (BCA 130.16.13.2). Bunların yüzdelik dilimi de aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

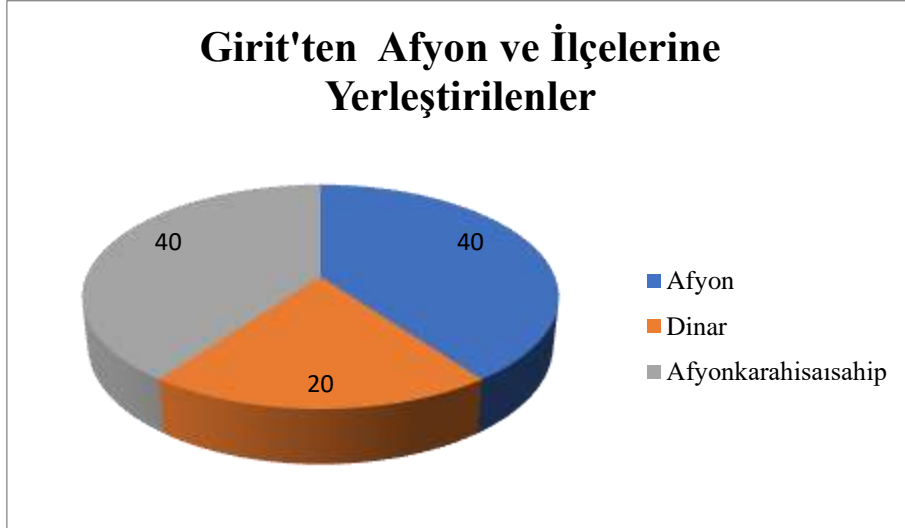
Tablo 4.

Girit vilâyetinden Afyon ve ilçelerine gelen mübadil sayısı ise kayıtlara göre 5'tir. Bunların 3'ü Laşid, 2'si Kandiye kazasından gelmiş, 2 mübadil Afyon merkez ilçeye yerleştirilirken, 1 mübadil Dinar'a 2 mübadilde Afyonkarahisarısahip ilçesine yerleştirilmiştir (BCA 130.16.13.2).

Tablo 5 ve 6.

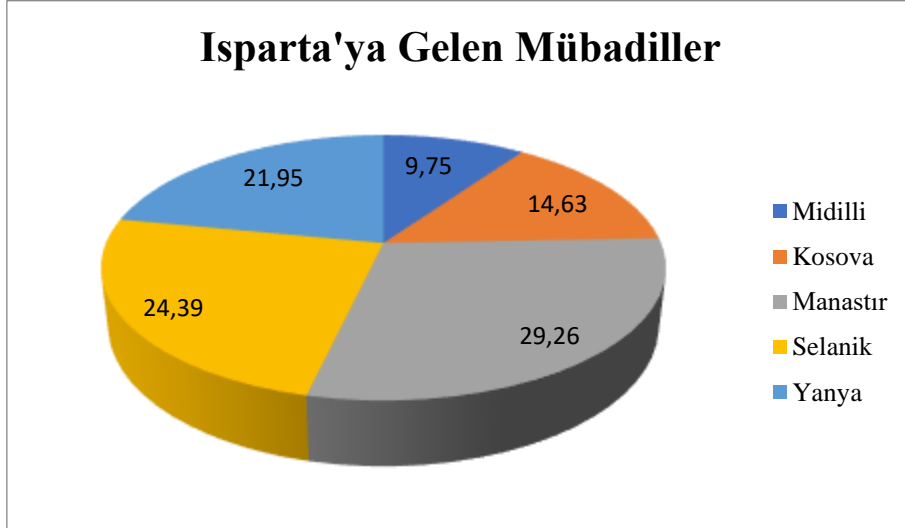
Afyon vilâyetine gelen mübadillerin hangi ilçelere yerleştikleri ifade edildikten sonra Tasfiye Talepnamelerine göre yerleştikleri köy ve mahalleler de tespit edilebilmektedir. Ancak tüm il ve ilçe kayıtlarında mahalle ve köy adı bulunmamaktadır. Buna göre Afyon merkez ilçe İsehisar köyüne 1 göçmen yerleştirildiği görülürken, 66 mübadil Sandıklı'nın Reşadiye köyüne yerleştirilmiştir. Mahalle olarak ise sadece Mecidiye ve Tahtalı isimleri göze çarpmaktadır (BCA 130.16.13.2). Bunlar dışındaki kayıtların köy ve mahalle bilgisi bulunmamaktadır.

4. Afyon Mübadillerinin Meslekleri

Tüm mübadele bölgelerinde olduğu gibi, Afyon'a da farklı toplumsal tabakalara mensup kentli, kasabalı, köylü; ayrıca çiftçi, tüccar, memur, işçi gibi çeşitli mesleklere sahip göçmenler gelmiş olmakla birlikte, gelen Müslümanların büyük kısmı çiftçilikle uğraşan kesimi ve köylüleri oluşturmaktaydı (Emgili 2014:110). Önemli olan husus mübadillerin Yunanistan'da yaptıkları işe ve becerilerine uygun bölgelere yerleştirilerek bir an önce üretici hale gelmelerini sağlamaktı. Mübadele gerçekleşmeden önce göçmenlere ait bilgi cetvelleri oluşturularak uygun bölgelere yerleştirilmeleri amaçlanmıştı bu amaç tam olarak gerçekleşmemiştir. Bunun en önemli nedeni ise mübadillerin Yunanistan'da bıraktıkları malları gösteren bildirim belgelerinin düzensiz oluşudur. Afyon'a yerleştirilen ve meslek bilgisi verilen mübadillere bakıldığında çoğunluğun rençber olduğu görülmektedir. Kayıtlara göre Afyon il ve ilçelerine 67 rençber ayrıca 1 çiftçi, 2 memur, 1 marangoz, 1 doktor, 1 gardiyan, 1 mahkeme kâtibi, 1 telgraf çavuşu, 1 kâtip ve 1 fırıncı yerleştirilmiştir (BCA 130.16.13.2).

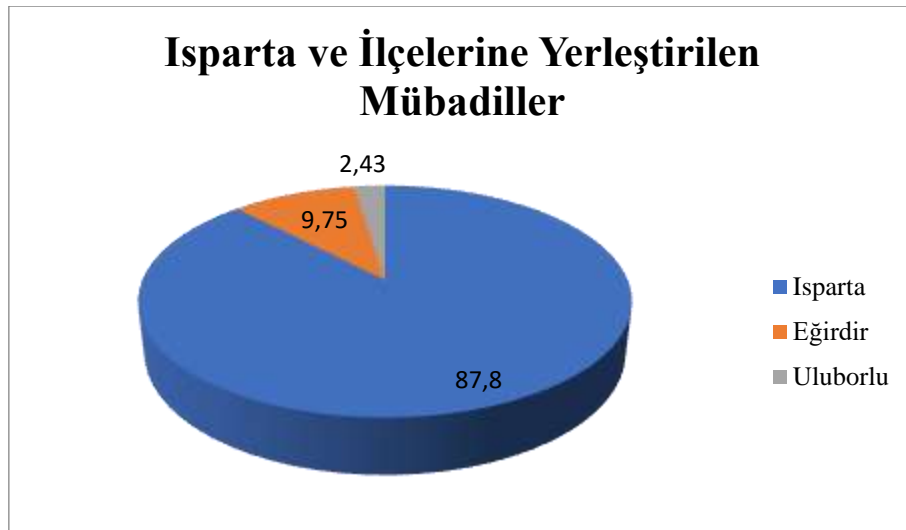
5. Mübadillerin Geldikleri ve Isparta Vilâyetinde Yerleştirildikleri Bölgeler

Daha çok 1924-1928 yılları arasında Girit, Manastır, Midilli, Selanik ve Yanya vilayetlerinden gelen mübadiller Isparta'ya yerleştirilmişlerdir. Isparta'ya gelen mübadillerin sayısı Kosova'dan 6, Manastır'dan 12, Midilli'den 4, Selanik'ten 10 ve Yanya'dan 9'dur. Kaydı olan 32 Tasfiye Talepnamesi olup, gelen göçmen sayısı ise 41'dir. 1923-1930 yılları arasında Isparta merkez ilçeye 36, Eğirdir ilçesine 4 ve Uluborlu ilçesine de 1 mübadil gelmiştir (BCA 130.16.13.2). En fazla mübadil Manastır'dan gelmiştir. Isparta'ya gelen mübadillerin sayılarına göre yüzdeleri Tablo 1'de belirtilmiştir.

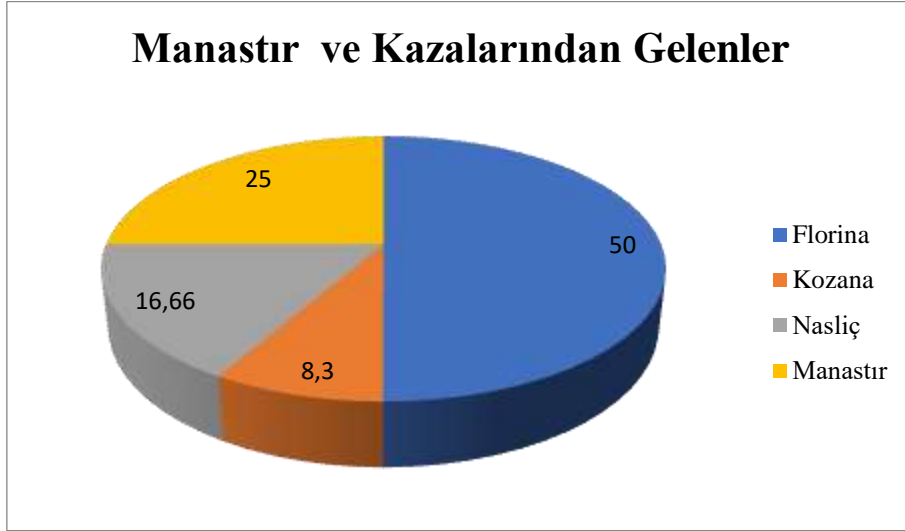
Isparta merkez ilçeye gelen mübadiller %88'lik bir dilimi oluştururken, en fazla göçmen alan ilçe olan Eğirdir %10 ve Uluborlu % 2,5 olup bu oranlarda Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2.

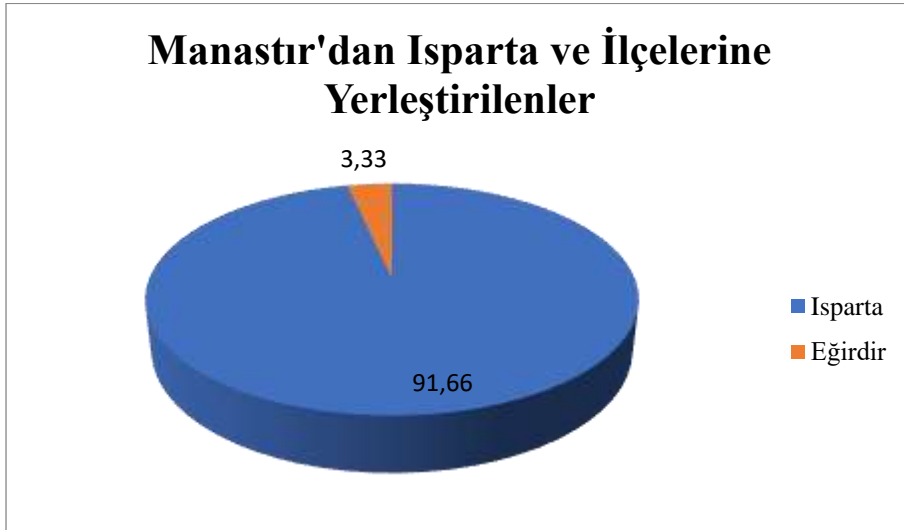
Daha ayrıntılı bir inceleme yapıldığında Isparta vilayetine; Manastır vilâyetinden 3, Florina sancağından 6, Kozana kazasından 1 ve Naslıç'ten 2 mübadil geldiği görülmektedir (130.16.13.2). Manastır vilâyetinden gelen mübadillerin kazalara göre dağılımı da Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3.

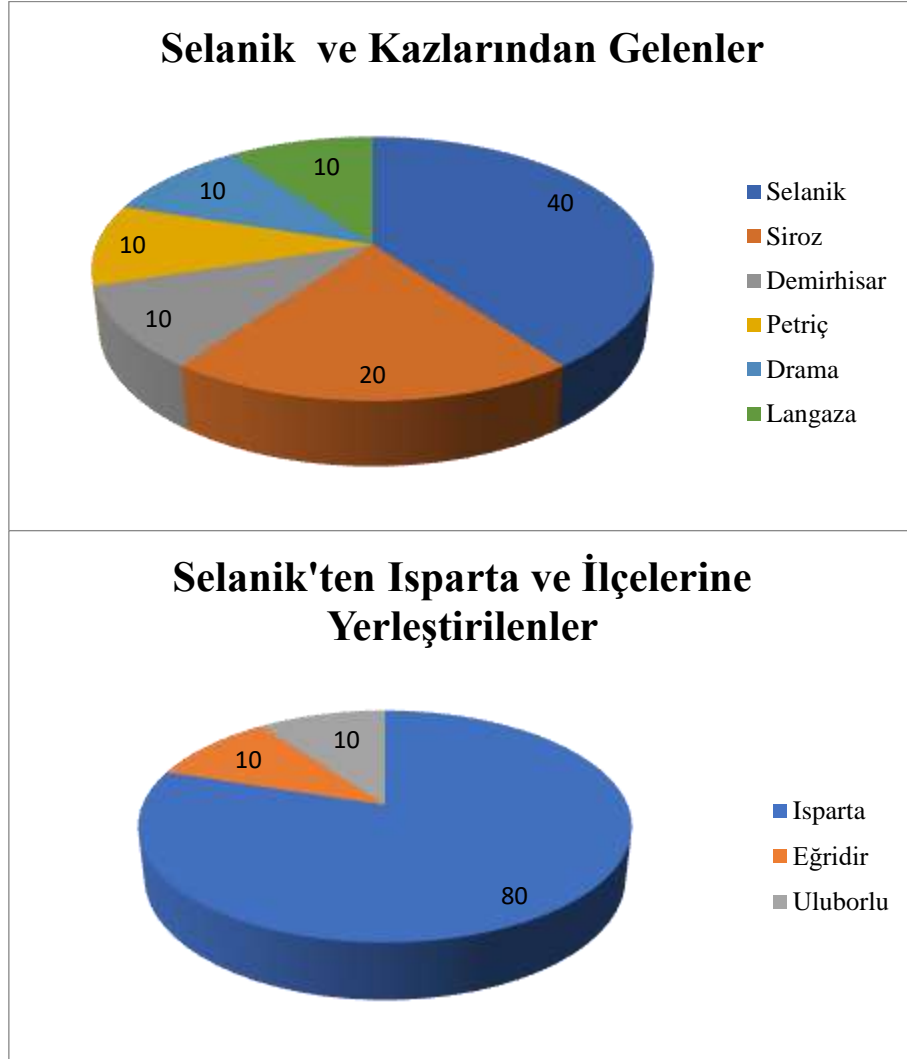
Isparta vilâyetine Manastır'dan gelen bu mübadillerin 11'i Isparta merkez ilçeye yerleştirilirken, 1 mübadilde Eğirdir'e yerleştirilmiştir (BCA 130.16.13.2). Bunların yüzdeler dilimi de aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 4.

Selanik vilâyetinden Isparta ve ilçelerine gelen mübadil sayısı ise kayıtlara göre 10'dur. Bunların 4'ü Selanik vilâyetinden, 2'si Siroz sancağından, 1'er mübadilde Demirhisar, Petriç, Drama ve Langaza'dan gelmiştir. Bu mübadillerin de 8'i Isparta merkez ilçeye, 1'er mübadilde Eğirdir ve Uluborlu ilçelerine yerleştirilmiştir (BCA 130.16.13.2).

Tablo 5 ve 6.

Isparta vilâyetine gelen mübadillerin hangi ilçelere yerleştikleri ifade edildikten sonra Tasfiye Talepnamelerine göre yerleştikleri mahalleler de tespit edilebilmektedir. Isparta merkez ilçede göçmenlerin yerleştirildikleri mahalle olarak Kale, Sülü Bey, Turan ve Acemler isimleri göze çarpmaktadır. (BCA 130.16.13.2). Bunlar dışındaki kayıtların mahalle bilgisi bulunmamaktadır.

6. Isparta Mübadillerinin Meslekleri

Isparta'ya yerleştirilen ve meslek bilgisi verilen mübadillere bakıldığında 2 memur, 1 öğretmen, 1 vali, 1 avukat ve 1 istinaf azası emeklisi yerleştirildiği görülmektedir (BCA 130.16.13.2).

7. Sonuç

1923-1930 yılları arası özelde Afyon ve Isparta genelde Türkiye için bakıldığında mübadele göçleri sonucu aynı kültüre sahip bir kitlenin Türkiye nüfusuna eklenmesi, Türkiye'de uluslaşma sürecini olumlu etkilemiştir. Mübadele ile kayıtlara göre Afyon nüfusuna 100, Isparta nüfusuna da 41 yeni nüfus eklenmiştir. Ancak mübadil sayısını sadece Tasfiye

Talepnameleriyle açıklamak mümkün değildir. Hiçbir mülkü olmayıp Afyon ve Isparta’da iskân edilenler de dikkate alınacak olursa, bir o kadar mübadilin de bu şekilde geldiği düşünülebilir. Tasfiye Talepnamelerine göre Afyon’a en çok göçmen veren ilin Selanik, Isparta’ya ise Manastır, Afyon’da en çok göç alan ilçenin Sandıklı, Isparta’da ise merkez ilçe olduğu tespit edilmektedir. Ayrıca mübadillerin Afyon ve Isparta’da yerleştikleri birçok idari birimlerin isimlerinin günümüzde de güncelliğini koruduğu görülmektedir. Tasfiye Talepnamelerine dayanarak mübadillerin kimlik bilgileri, geldikleri yerler, Türkiye’de ki yerleşim alanları, sahip oldukları menkul ve gayrimenkul malları ve bu bilgiye dayanarak ekonomik güçleri hakkında bilgi elde etmek mümkündür. Kapsamlı bilgiler sunarak, göç siyaseti üzerine var olan bazı çalışmaları geliştirmeye yönelik olan bu çalışma ile göçmenlerin yerleştirildikleri bölgeye yaptıkları ekonomik ve sosyal katkıları anlamak mümkün olabileceği gibi yerel tarih ile ilgilenen araştırmacılar için de bir referans oluşturması umulmaktadır. Ancak meslekleri belirtilmeyenlerin çoğunluğu oluşturması ve mübadillerin bilgilerini kayıtlara geçiren görevlilerin yaptığı eksik ya da yanlış yazımların bulunması bu alanda yapılacak araştırmalar açısından gözden kaçırılmaması gereken bir noktadır.

Kaynakça

Resmi Yayınlar

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Afyon ve Isparta Vilâyeti Tasfiye Talepnameleri.

Kitap ve Makaleler

Ağanoğlu, H. Yıldırım (2013). Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Balkanların Makus Talihi: Göç, İstanbul: İz.

Arı, Kemal (2014). Büyük Mübadele Türkiye’ye Zorunlu Göç (1923-1925), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.

Baklacioğlu, Nurcan Ö. (2010). Dış Politika ve Göç, İstanbul: Derin

Çelebi, Ercan (2006). “Mübadillerin Yunanistan’daki Mal Kayıtları ve Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri, ÇTTAD, V,12.

Emgili, Fahriye (2014). “Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'nin Türkiye Cumhuriyeti'nin Millî İktisadının Oluşumundaki Etkisi”, Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, 3(18).

Emgili, Fahriye (2011). Yunanistan’dan Mersin’e Köklerinden Koparılmış Hayatlar, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yay.

Erdal, İbrahim (2006) “Türk-Yunan Nüfus Değişiminde Türk Mübadillere Yapılan Yardımlar”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi, C.XXV, Sa:40.

Fırat, Melek (2016). “Yunanistan’la İlişkiler”, Türk Dış Politikası (1919-1980), C.I, Editör: Baskın Oran, İstanbul: İletişim.

Geray, Cevat (1970) “Türkiye’de Göçmen Hareketleri ve Göçmenlerin Yerleştirilmesi”, Âmme İdaresi Dergisi, III/4.

Halaçoğlu, Ahmet (1995). Balkan Harbi Sırasında Rumeli’den Türk Göçleri, Ankara: TTK.

İpek, Nedim (1994). Rumeli’den Anadolu’ya Türk Göçleri, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.

November 22-24, 2018 Antalya

Congress Book

İpek, Nedim (2000). Mübadele ve Samsun, Ankara: TTK.

Karpat, Kemal H. (2010). Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma Ve Göçler, İstanbul, Timaş.

McCARTHY, Justin (2012). Ölüm ve Sürgün, Ankara: TTK.

Şentürk, Ayşegül (2018). "Çanakkale Vilâyetine Mübadillerin Yerleştirilmesi (1923-1930): Tasfiye Talepnamelerine Göre Bir İnceleme ve Değerlendirme". Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı, Yıl:16, Sa:25.

Tevfik, İhsan (2014). İnsan ve Mekan Yüzüyle Mübadele, İstanbul: İnkılap.

A Forgotten Narrative of Ahmet Rasim: *Tecrübesiz Aşk*

Kudret SAVAŞ¹

1. Introduction

Ahmet Rasim, a well-know writer of Turkish literature, has known by his works that has autobiographical traces. He has reflected a lot of different subject in his works but most of them are about İstanbul. His sights are the most important features of his works. He often tells stories about young peoples that has inadequate experince about life and social truths of Ottoman society.

2. Story of *Tecrübesiz Aşk*

This story was published at İstanbul by Alem Publication at 1311. It is the story of Faiz Bey after graduated the school. It is 92 pages and formed from three main parts. This is story is not translated today's alphabet. We can see that it is mainly about Westernisation and inexperience of real life. In this work the aim is to analyse the story by different ways.

Keywords: *Tecrübesiz Aşk*, Westernisation, Tanzimat, Ahmet Rasim, inexperience of the young peoples.

JEL Codes: N15, Z11, Z13.

Ahmet Rasim'in Unutulan Bir Hikâyesi: *Tecrübesiz Aşk*

1.Giriş

Edebiyatımızın önemli kalemlerinden biri olan Ahmet Rasim, özellikle yaşamından izler taşıyan eserleriyle tanınır. Sanatçı, çok değişik konularda ürünler vermesine rağmen İstanbul'u konu alan eserlerinin çokluğuyla dikkat çekmektedir. Sanatçının eserlerinin temelini "müşahede" oluşturmaktadır. Günlük hayatın detaylarını ilginç bir üslupla okuyucularına anlatan sanatçının hikâyelerinde hayat tecrübesi olmayan gençlerin yaşadığı üzücü olaylar konu olarak sıklıkla ele alınmıştır. Namık Kemal'in "*İntibah*" adlı eserinin kahramanı Ali Bey'le ilk örnekleri ortaya konan hayat karşısındaki yetersiz genç figürü, Ahmet Rasim'in hikâyelerinde de sıklıkla işlenen bir konudur.

¹ Okutman, Afyon Kocatepe Üniversitesi Türk Dili Bölümü, kudretsavas@gmail.com

2. Tecrübesiz Aşk

1311 (1895) yılında İstanbul'da Âlem Matbaası'nda basılan eser, Faiz Bey'in okuldan mezun olduktan sonra babasını kaybetmesi üzerine yaşadığı olayları anlatır. Eser, üç bölümden ve doksan iki sayfadan oluşmaktadır. Henüz günümüz alfabesine çevrilmeyen eserde, anlatılan kişi sayfalar boyunca sadece “genç” olarak nitelenir. Bu haliyle “genç”, toplumda sık sık görülen ve döneminin savrulmalarından etkilenen bir yaş grubunun zaman zaman karikatürize edilmiş temsilcisidir. Bu anlatım özelliği, hikâyenin kahramanının bir karakterden ziyade bir tip olarak kurgulandığı izlenimini vermektedir. Batılılaşma ve tecrübesizlik konularının eserin başat eksenlerini oluşturduğu söylenebilir. Aynı zamanda döneminin birçok eserinde görülen ve epistemolojik bir köksüzlüğe işaret eden “babasızlık”, hikâyenin ortaya çıkmasının önemli etkenlerinden biridir. Eserin ortalarına kadar ismini öğrenemediğimiz “genç” Faiz Bey'in babasının ölümünden sonra Katina adlı Rum kızıyla yaşadığı aşk, zihinsel dünyayla gerçek dünya arasındaki uçurumun ortaya çıkmasında önemli bir rol oynamaktadır. Çalışmamızda “*Tecrübesiz Aşk*” adlı hikâyenin incelenmesiyle elde edilen sonuçlar ortaya konmaya çalışılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Tecrübesiz Aşk, Batılılaşma, Tanzimat, Ahmet Rasim, gençlerin tecrübesizliği

1. Giriş

Edebiyatımızın önemli kalemlerinden biri olan Ahmet Rasim, özellikle yaşamından izler taşıyan eserleriyle tanınır. Sanatçı, çok değişik konularda ürünler vermesine rağmen İstanbul'u konu alan eserlerinin çokluğuyla dikkat çekmektedir. Sanatçının eserlerinin temelini “müşahede” oluşturmaktadır. Günlük hayatın detaylarını ilginç bir üslupla okuyucularına anlatan sanatçının hikâyelerinde hayat tecrübesi olmayan gençlerin yaşadığı üzücü olaylar konu olarak sıklıkla ele alınmıştır.

Ahmet Rasim tarafından kaleme alınan ve 1311 yılında Alem matbaasında basılan *Tecrübesiz Aşk*, “milli hikaye” unvanını taşıyan bir girişe sahip, doksan iki sayfalık bir hikaye kitabıdır. Söz konusu hikâyede Mekteb-i Sultani'den mezun olan ve daha sonra Mekteb-i Mülkiye'ye başlayan bir gencin başından geçenler anlatılır. Hikâyede anlatılan olaylara geçmeden önce yazar tarafından hikâye kahramanı Mekteb-i Mülkiye mezunu gencin kısa bir hayat hikâyesi ve ilgi alanlarına yönelik eleştiriler ile dolu bir tasvir bölümü yer alır.

2. Tecrübesiz Aşk

1311 (1895) yılında İstanbul'da Âlem Matbaası'nda basılan eser, Faiz Bey'in okuldan mezun olduktan sonra babasını kaybetmesi üzerine yaşadığı olayları anlatır. Eser, üç bölümden ve doksan iki sayfadan oluşmaktadır. Henüz günümüz alfabesine çevrilmeyen eserde, anlatılan kişi sayfalar boyunca sadece “genç” olarak nitelenir. Bu haliyle “genç”, toplumda sık sık görülen ve döneminin savrulmalarından etkilenen bir yaş grubunun zaman zaman karikatürize edilmiş temsilcisidir. Bu anlatım özelliği, hikâyenin kahramanının bir karakterden ziyade bir tip olarak kurgulandığı izlenimini vermektedir. Batılılaşma ve tecrübesizlik konularının eserin başat eksenlerini oluşturduğu söylenebilir. Aynı zamanda döneminin birçok eserinde görülen ve epistemolojik bir köksüzlüğe işaret eden “babasızlık”, hikâyenin ortaya çıkmasının önemli etkenlerinden biridir. Eserin ortalarına kadar ismini öğrenemediğimiz “genç” Faiz Bey'in babasının ölümünden sonra Katina adlı Rum kızıyla yaşadığı aşk, zihinsel dünyayla gerçek dünya arasındaki uçurumun ortaya çıkmasında önemli bir rol oynamaktadır.

Hikâyenin kahramanının “son derece zeki hem de birinci derecede zekilerden” bir genç olduğunu belirten yazar, bu gencin zaman harcadığı en önemli alanlardan birinin de felsefe olduğunu dile getirir ve genci “... *dünyanın en büyük filozoflarına yetişecek derecelere kadar nefsinde istidat gör*”en bir genç olarak tanıtır. (A. Rasim:15) Öğrencilik yılları boyunca ekonomi, hikmet gibi “*mebahis-i mühimme*”ye kuvvet vererek Darwin, Buhner, Hüksley gibi yazarların tamamını kendi çabalarıyla okuduğu belirtilen gencin bu okuma tutkusu, sistemli ve belli bir temele dayanmayan, dağınık bir okuma çabasından ibarettir Nitekim bu okuma tutkusu, yazar tarafından okurlara “... *okumak namına bir heves*”ten ibaret olarak tanıtır.

Gencin niteliklerinin anlatıldığı bu bölümden sonra onun özel hayatına yönelik bazı bilgiler okuyucuya sunulur. Annesinin üç dört sene önce vefat ettiği ve kısa bir süre sonra da babasının vefat ettiği anlatılan genç, bu haliyle aile büyüklerinden ve kendisini yönlendirebilecek kişilerden mahrum, klasik Tanzimat anlatısında örneklerini bolca görebileceğimiz, aile bağlarından azade gençlerinden biri haline gelir. Verilen bu bilgiler eşliğinde Ahmet Rasim'in, hikâyenin kahramanı genci, “*İntibah*”ın Ali Bey'i yahut Ahmet Mithat'ın “*Felatun Bey ile Rakım Efendi*”sinin çevresine konumlandığını görürüz. Ailesinden kalan servetle evinin bir odasını tamamen kütüphaneye çevirerek kendisini öğrenmeye veren genç, maddi konulara yaklaşımı ve kitap düşkünlüğü bakımından Felatun Bey'i anımsatır. Ancak kitapları tettebbu etmesi bakımından da onun Rakım Efendi'nin bazı özellikleri ile mücehhez hale geldiğini görürüz. Bu bakımdan onun, gerek felsefeye ilgisi gerekse bu alanda özensiz ve kendi başına yapmaya çalıştığı okumalarla, üstelik aile bağlarından sıyrıldıktan sonra yaşadıklarıyla Ahmet Mithat kahramanlarına çok benzeyen yeni bir kahraman olarak edebiyatımızda boy gösterdiğini söylemek mümkündür.

İlerleyen sayfalara kadar ismini öğrenemediğimiz ve yazarın bize sadece “genç” olarak tanıttığı hikâye kahramanının, Tanzimat anlatısının diğer kahramanları ile ortak yönlerini incelediğimiz bu bölümde aynı zamanda bu kahramanın “*İntibah*”ın Ali Bey'ine benzer bazı özelliklerini de ifade etmek istiyoruz. Ahmet Rasim'in, hikâyenin kahramanını kadınlarla ilişkisi bakımından betimlerken kullandığı “*Kadın kelimesi onun için pek muamma değil idi. Ne olduğunu bilir idiyse de suret-i muaşeretinde acemi olduğundan takarrüp hususunda ihtiyat ederdi.*” ve “*Açılmamış idi.*” (A. Rasim: 23) cümleleri hikâye kahramanının kadınlar konusundaki yetersizlik ve tecrübesizliği ortaya koymaya yarar. Bu bakımdan hikâye kahramanının hem kadınlar konusundaki vukufsuzluğu hem de aile büyüklerinin korumasından hâli kalması, onu edebiyatımızın babasız oğullarından biri haline getirir. Böylece hikâye kahramanı gencin hem epistemolojik köksüzlüğünün hem de yardım alabileceği bir aile büyüğünden mahrum olması nedeniyle anlatının ilerleyen bölümlerinde yaşayacağı sorunlar karşısındaki çaresiz durumunun anlatımı için gerekli ön hazırlıklar tamamlanmış olur.

Hikâyeyi teşkil eden olaylar, gencin Kınalıada' da babasından kalan eve taşınması ile başlar. Söz konusu evde Arap bir aşçı ve Rum bir uşakla beraber yaşayan gencin, uşak tarafından kendisine bir hayat dersi verilmesi ve birazcık da hırpalanması amacıyla kurmaya niyetlendiği entrikanın anlatımı olayın başlangıcını oluşturur. Okullara tanıtılmaya çalışılan Rum hizmetçi, adalı olduğundan oraları karış karış bilen, serbest ahlâklı, iyiye kötüye salar, müdebbir bir hizmetkâr ve kurnazlık namına epeyce tecrübe sahibi bir kişi olarak tanıtır. Ancak genci hırpalamak istediği olayların başlayabilmesi için Rum hizmetçinin bir tesadüften istifade etme zorunluluğu da eserde dile getirilir. (A. Rasim: 24)

Olayların fitilini ateşleyen tesadüf, komşu evden gece yükselen hazin feryatlarla başlar. O gecenin sabahında, bahçedeki çiçekleri düzeltmek için aşağıya inmiş olan genç, diğer evin bahçesindeki genç kızını görür. Bu genç kızın niteliklerinin anlatıldığı bölümün sonunda, aynı zamanda genç kızın sol yanağını kapattığı ve gözlerinden yaşlar akıttığı da okuyucuya iletilir. Aynı sayfada genç kızın yanağını kapatmasının nedeninin “... *yanağındaki mecidiye kadar bir*

çürük” olduğu ifade edilir. Bu durumu beğenmeyen gencin, söz konusu komşularla ilgili hizmetçisine sormuş olduğu sorular ve bu olayın nedenini öğrenme isteği, olayın başlangıcını oluşturmaktadır. Komşu evde yaşayan ihtiyar kadının, gece yaşanan olay ve duyulan feryatlardan hâsıl olan rahatsızlık nedeniyle gençten özür dilemesi, iki ev arasındaki ilişkilerin başlaması için bir neden oluşturur. Hizmetçinin, genç kızın nişanlısı tarafından dövüldüğü haberini getirmesi de gencin, genç kıza acımaya ve ona ilgi duymaya başlamasına kapı aralar. Adanın kendine has güzellikleri, mehtaplı geceleri ve gençlerin kalbinde tesirli olabilecek buna benzer diğer özelliklerinin iki genç arasındaki ilişkinin ilerlemesi için hikâyede bir zemin olarak kullanıldığı görülür. İki genç arasında ilerleyen münasebetler, genç kızın hikâyesinin kahramanı gencin evine sık sık girip çıkmaya başlaması, orada uzun süre kalmaya başlamasıyla ve kendini evdeki diğer misafirlere karışacak derecede kabul ettirmesi ile neticelenir. İlerleyen bu münasebetleri rağmen ailenin ve genç kızın geçmişi hakkında herhangi bir bilgi sahibi olamayan genç, bu bilgileri Rum hizmetçisi vasıtasıyla elde etmeye çalışmaktadır. Rum hizmetçinin komşu evde yaşayan kadınların birbirinin akrabası olmadığını, genç kıza döven kişinin de onun nişanlısı olmadığını söylemesi ilişkilerin mahiyetinde değişmelere yol açar.

Ailedeki diğer büyüklerin İstanbul'a gittiği bir gecede hikâye kahramanı gencin evine gelen Katina'nın, söz konusu kadının kendisinin halası olduğu, annesi babası öldüğü ve onlardan başka akrabası olmadığı için onların ellerinde kaldığına dair bilgiler gencin, genç kıza bakış açısını değiştirir. Bu bölümde genç kız, akrabası olan kadınların kendisini birtakım erkeklerin yanına sokmaya zorladıklarını da dile getirir. Üstelik tanışmalarına vesile olan kavgalı gecede de yaşadıkları olay buna benzer bir olaydır.

Katina ile olan münasebeti hakkında düşünen ve bunun bir aşk olduğuna karar veren delikanlı, genç kıza sevmeye başladığını hisseder. Zaman ilerledikçe gencin bu duygusu pekişir ve kış gelince adadan ayrılıp İstanbul'da oturmanın her ikisi için de daha iyi olacağına karar verir. Ailenin diğer kadınları buna karşı çıkmakla beraber Katina, gencin bu kararına katılır ve kendisi ile beraber Beyoğlu'na gelebileceğini ifade eder.

Katina ile beraber Beyoğlu'na yerleşen ve aylık yirmi lira civarında bir gelirle yaşamaya karar veren genç, Beyoğlu'na yerleştikten sonra aylık yüz elli lira kadar bir masraf etmekte, buna karşılık Katina'yı istediği tarzda giydirip kuşatmakta, bir afet haline getirmektedir ancak Katina'nın son derece serbest tavırları da bir yandan genci rahatsız etmektedir. Durumdan rahatsız olan Faiz Bey, yaşadığı bu sorunu arkadaşıyla tartışmakta ve nasıl bir çıkış yolu bulabileceğini düşünmektedir. Arkadaşının ona tavsiye ettiği husus, serbest yaşamaya alışmış bir kadının onun için uygun bir eş olmayacağı ve bundan dolayı da söz konusu kıza bırakmasıdır. Üstelik aradan geçen iki üç ay zarfında masraf ve Katina'nın serbest tavırları giderek artmaktadır. Bu durumdan ürkmeye başlayan Faiz Bey -ki hikâye kahramanı gencin adını hikâyesinin ancak 52. sayfasında öğrenebiliriz- bu durumu Katina'ya açarak daha ölçülü bir hayat sürmek zorunda olduklarını ifade etmesi üç aydır devam eden ilişkideki kırılma noktasını oluşturur. Ancak Katina bu hayat tarzından hiçbir şekilde fedakârlık etmek niyetinde değildir ve bu hususta ısrar eden Faiz Bey'e “*Siz bilirsiniz.*” diyerek karşılık verir. (A. Rasim: 58) Bu cevap, hikâyesinin kırılma noktasını oluşturacak anın yaklaşmakta olduğunu haber verir. Nitekim Faiz Bey, bir gün eve gelince Katina'nın evde olmadığını ve büronun çekmecelerinin açılmış olduğunu şaşırarak görür. Üstelik Katina yalnızca kendisi gitmekle kalmamış, evde bulunan kıymetli her şeyi de beraberinde götürmüştür. Kısacası Katina üç aylık bir ilişkiden sonra Faiz Bey'in evini soyarak evi terk etmiştir.

Yaşadığı bu olaydan oldukça etkilenen Faiz Bey, o güne kadar küs olduğu hemşiresinin evine sığmır ve topluma dair sahip olduğu fikirleri değiştirerek bir aile yuvası kurmaya karar verir. Bu karar üzerine etraf araştırılır ve sonunda Faiz Bey'e uygun bir eş adayı bulunarak yeni bir aile teşkil edilir.

Yeni kurulan bu aile mutluluk içinde yaşamakta ve Faiz Bey eski günlerinden kalan kötü hatıraları birer birer silmektedir ancak buna rağmen karı koca arasında yolunda gitmeyen şeyler vardır. Bunlardan biri de kocasının genç kadına karşı mesafeli davranması ve samimiyet bakımından kendisine gereken ilgiyi göstermemesidir. Bir gün eve geldiğinde eşini bulamayan Faiz Bey, kız kardeşinin eşini alarak İstanbul'a gittiğini öğrenir. Eşi olmadan geçen geceler ona eşinin kıymeti ve onu ne kadar sevdiği hakkında düşünme fırsatı verir. Bunun neticesinde bir hafta sonra İstanbul'dan gelen eşini gerçekten sevdiğini anlar ve o yaz mesut bir biçimde güzel günler geçirirler. Ancak ailenin İstanbul'a dönmesi ile beraber genç kadının sağlığı bozulmaya başlar. Getirilen hekimler değişik fikirler ileri sürseler de yapılan son tetkiklerde genç kadının verem olduğu anlaşılır.

Hayatının son anlarını yaşamakta olan genç kadının odasına giren Faiz Bey, genç kadının göğsünde bir fotoğraf bulur. Bu fotoğraf Katina'nın fotoğrafıdır. Genç kadın Faiz Bey'in kendisine mesafeli davranmasının nedenini anlamıştır, sebep Katina'dır. Bu fotoğrafı gören Faiz Bey öfke içinde Katina'nın fotoğrafını yırtar atar. Ancak genç kadın için yapılacak hiçbir şey yoktur ve genç kadın ömrünün son demlerinde Faiz Bey'in kendisini gerçekten sevdiğini öğrenerek hayata gözlerini yumar.

3. Sonuç

Ahmet Rasim tarafından kaleme alınan *Tecrübesiz Aşk* adlı eser geç tarihte kaleme alınan bir hikâye olmasına rağmen Tanzimat dönemi eserlerinin birçok kusuru ve ortak özelliklerini bünyesinde barındırmaktadır. Hikâyenin ancak ortalarından itibaren adını öğrenebildiğimiz Faiz Bey'in hikâyenin büyük bir kısmında sadece “genç” olarak ifade edilmesi, hikâye kahramanının bir karakterden ziyade o devirde son derece sık görülen ve edebi eserlere konu olan tecrübesiz, aile bağlarından yoksun ve nasıl davranacağını bilemeyen genç tipinin esere yansımış hali olduğunu düşündürmektedir. Bu bakımdan ilk dönem eserlerimizdeki kahramanların benzer özellikler taşıması bu hikâyede de karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu kahramanın Ahmet Mithat ve Namık Kemal'in meşhur kahramanları ile ortak yanlar taşıdığı da gözden kaçmamaktadır. Hayata ve kadınlara karşı tecrübesizlik, entrikalar kurmaya meyilli bir uşak; Faiz Bey'i *İntibah*'ın Ali Bey'ine yaklaştırmak; felsefeye olan düşkünlüğü, Batılı düşünceleri belli bir sistematik olmaksızın öğrenmeye çalışma ve bu öğrenmenin sonucunda elde edilen düzensiz ve çoğu zaman yanlış bilgilerin gençlerin hayatını mahvetmesi gibi özellikleri, kitaba karşı duyulan ölçsüz sevgi onu Ahmet Mithat'ın kahramanlarına yaklaştırmaktadır. Hikâyenin başlarında verilen aile sahnelerinde anne ve babanın her ikisinin yitimi ve gencin aile bağları olmaksızın yaşamaya çalışması yine Tanzimat anlatılarında karşımıza sık çıkan erkek kahramanlara özgü niteliklerden biridir. Bir diğer benzerlik de özellikle romantik edebiyattan edebiyatımıza girmiş olan santimental ve hassas bireylerin mevcudiyeti ve bu kişilerin genellikle verem olarak hayatlarını kaybetmeleri hususudur. Döneminde insanlığın en amansız hastalığı olan verem, hayattan beklediğini bulamayan roman kahramanlarının genellikle eserden çıkarılma biçimini teşkil etmektedir. Bu bakımdan da *Tecrübesiz Aşk* döneminin diğer eserleri ile önemli benzerlikler göstermektedir.

Tecrübesiz Aşk, Tanzimat'ın ortak anlatı kültüründen etkilenen ve bu anlamda ortaya yeni bir husus koymayan, aynı zamanda diğer Ahmet Rasim hikâyelerinde olduğu gibi olay örgüsünün zayıf hatta yer yer silik hale geldiği, özellikle çevre betimlemelerine yer verilen bölümlerde bu betimlemelerin işlevsiz bir gazel betimlemesi hüviyeti taşıdığı geçiş dönemi ürünlerinin tüm özelliklerini taşımaktadır.

November 22-24, 2018 Antalya

Congress Book

Kaynakça:

Ahmet Rasim, Tecrübesiz Aşk, Âlem Matbaası, İstanbul: 1311.

The Causal Relationship between Islamic Stock Markets and Conventional Counterparts

Pınar EVRİM MANDACI¹, Özge BOLAMAN AVCI²

Abstract

This study aims to examine the causal relationship between Islamic stock indices and their benchmarks. We implement Granger Causality test via error correction model by using monthly data from October 2008 to October 2018. We could not find causal relationship between three of the Islamic stock markets and their conventional counterparts indicating diversification benefits for investors. On the other hand we find causal relationship between three Islamic markets and their counterparts.

Keywords: Islamic Indices, Causality and Stock Market

JEL Codes: G10, G15

1. Introduction

Islamic stocks have attracted attention of investors during the last global financial turmoil because of their low correlations with conventional counterparts during that period. These markets attracted attention of investors and practitioners since the Islamic indexes can be viewed as safe havens. There is a strong need to enhance the understanding of the direction of information transmission across the conventional and Islamic indexes to help investors to create successful trading strategies and to maximize the benefits of diversification (Hkiri et al., 2017: 215).

Islamic equity investments have Sharia-based screens that restrict investment in certain industries and favor growth and small cap stocks. By contrast, conventional stock markets prefer value and mid cap stocks, and do not have investment screens (Ajmi et al., 2014: 214). Islamic stocks differ from their conventional counterparties in terms of the role of Shariah³ (Islamic law) screening. The Shariah screening have provided general rules to evaluate whether a particular firm is halal (lawful) or haram (unlawful) for investment (Derigs and Marzban, 2008). The Shariah rules do not allow businesses related to immoral activities (e.g. liquor,

¹ Visiting Professor at UAlbany, NY , Professor, Dr., Dokuz Eylül University, Faculty of Business, Department of Business Administration, pinar.evrım@deu.edu.tr,

² Assistant Professor, Dr, Adnan Menderes University, Faculty of Economics, Department of Business Administration, ozge.bolaman.avci@adu.edu.tr.

³ (i) A company's debt financing is not more than 33% of its capital, (ii) interest-related income of a company is not more than 10% of its total income, and (iii) the composition of account receivables and liquid assets (cash at banks and marketable securities) compared to total assets is minimum at 51% while a few cite 33% as an acceptable ratio.

gambling, etc.), and the most distinct feature of Islamic firms would be the limit of leverage using interest-based debt. The filtering criteria will consequently remove large non-compliant firms from the pool of investable equities, leaving the remaining Shariah compliant investable universe to become smaller and portray more volatile returns (Hussein and Omran, 2005). As a result, Islamic equity markets are less diversified consisting of lower leverage and smaller size stocks of firms. In terms of the real sector grounded Islamic markets, they tend to show traces of reduced exposure in some crises owing to low leverage effect, while the less diversified portfolio nature increases vulnerability in other crises (Rizvi, 2015: 315). Because of their different features when we compare them with their conventional counterparts, the relationship between them might be low, which indicates the opportunities of diversification benefits. Therefore, it is valuable to examine the relationship between the Islamic stocks and their conventional counterparts.

The main aim of this study is to examine the causal relationship between Islamic Equity Markets and their conventional counterparts to investigate whether diversification benefits exist for global investors and portfolio managers. The Broad Market indices that we use in this study consist of DJIM World, DJIM Developed Countries, DJIM Emerging Markets, DJIM Europe, DJIM Asia Pacific and DJIM GCC⁴ indices. In this study, we employ causality via error correction model rather than standard Granger Causality Test. Our study is essential since it aims to contribute the limited literature on Islamic indices.

In this paper Section 1 provides Introduction, Section 2 provides summary of the existing studies, Section 3 provides methodology. Section 4 gives data and empirical results and the last section concludes the paper.

2. Literature Review

There are just a few studies examining causality between Islamic stocks and their conventional counterparts. Among them Hakim and Rashidian (2002) employed the multivariate co-integration to examine the causality linkage between the Islamic and conventional markets represented by the Dow Jones Islamic Market Index (DJIM) and the U.S. Wilshire 5000 Index, respectively and found any significant causality relationship between these markets.

Dewandaru et al. (2014) investigated the contagion during 9 major crises and measured the integration in Islamic and conventional equity markets across different regions (such as Asia-Pacific, the US, Eurozone and the UK) for the period from 1996 to 2012. They employed wavelet decomposition and found incomplete stock market integration with relatively higher fundamental integration for Islamic markets which may be attributable to their real sector allocation nature. Additionally, Islamic markets showed traces of reduced exposure to the most recent global crisis because of their lower leverage nature. They found a weaker short-term integration for Islamic index pairs of EU and U.K., as well as developed and emerging markets.

On the other hand, Majdaub et al. (2016) examined both the long and short-run integration between Islamic and conventional counterparts for France, Indonesia, the UK and the US for the period from September 8, 2008 to September 6, 2013. They used multivariate Asymmetric Generalized Dynamic Conditional Correlation GARCH (AGDCC-GARCH) approach of Cappiello, Engle, and Sheppard (2006) to evaluate the short-run market integration between stock prices. they found weak linkages between the Indonesian market and the

⁴ Gulf Cooperation Council

developed markets for both conventional and Islamic stock prices. However, they observed a strong linkage between the Islamic and conventional indices of developed markets.

Ajmi et al. (2014) used heteroscedasticity-robust linear Granger causality and nonlinear Granger causality tests to examine the links between the Islamic and global conventional stock markets, and between the Islamic stock market and several global economic and financial shocks. They used daily data of Dow Jones Islamic Market (DJIM) index and the S&P stock market indices for the United States, Europe and Asia respectively over the period from January 4, 1999 to October 8, 2010. They found the existence of significant linear and nonlinear causality between the Islamic and conventional stock markets but more strongly from the Islamic stock market to the other markets.

El Alaoui et al. (2015) investigated the co-movement dynamics of different time scales and horizons of Islamic Dubai financial market index returns with their counterpart regional Islamic indices returns such as GCC index, Asean index, developed countries index, emerging markets index and Global Sukuk index between 2006 and 2011 using wavelet methodology. Additionally, they measured the lead-lag relationship between them. They found that investors should move from Dubai to Asian Islamic stock market during the bearish periods and might fly from stock to Sukuk market when time horizon of investment is 8 days. They found that Dubai Islamic market is positively correlated with the GCC and Saudi. It was following GCC and Leading Sukuk market.

Abbes and Trichilli (2015) investigated the dynamic integration between the Islamic developed and emerging markets to explore whether there exist potential diversification benefits. They use 27 developed and emerging markets and found long-run integration for only similar economies. Their Vector Error Correction Model provided a lowest level of short-run integration among European and Asian emerging markets, MENA-Latin American and European- Latin American Islamic stock markets. The integration and causality relations among Islamic stock markets tended to change overtime, especially during the financial crises.

3. Methodology and Data

Causality relationship between variables is examined by using Granger Causality Test which is applied via Error Correction Model.

In this study monthly data is used for the period from September 2008 to October 2018. Logarithm of all indices are used as return. Six Islamic indices and six conventional counterparts that we include in our data set is given in Table 1.

Table 1. Indexes

Broad Market Islamic Index		Conventional Counterpart (Benchmark) Index	
Name	Code	Name	Code
Dow Jones Islamic Market World Total Return Index	DJIM	S&P Global BMI (US Dollar) Gross Total Return	S&P-G

Dow Jones Islamic Market Developed Markets Total Return Index	DJIM-DM	S&P Developed BMI (US Dollar) Gross Total Return	S&P-D
Dow Jones Islamic Market World Emerging Markets Total Return Index	DJIM-EM	S&P Emerging BMI (US Dollar) Gross Total Return	S&P-Em
Dow Jones Islamic Market Europe Total Return Index	DJIM-E	S&P Europe BMI (US Dollar) Gross Total Return	S&P-Eu
Dow Jones Islamic Market Asia/Pacific Total Return Index (USD)	DJIM-A/P	S&P Asia Pacific BMI (US Dollar) Gross Total Return	S&P-A/P
Dow Jones Islamic Market GCC Total Return Index (USD)	DJIM-GCC	S&P GCC Composite total return index in US dollar	S&P-GCC

4. Empirical Results

Our empirical results are presented through Table 2 and Table 7 below:

Table 2. Causality Relationship between Dow Jones Islamic Market World Total Return Index and S&P Global BMI (US Dollar) Gross Total Return

Null Hypotheses	Test Statistics		
	Chi-square	Probability	Conclusion
Dow Jones Islamic Market World Total Return Index does not Granger Cause S&P Global BMI (US Dollar) Gross Total Return Index	4.102529	0.5348	Fail to Reject Ho
S&P Global BMI (US Dollar) Gross Total Return Index does not Granger cause Dow Jones Islamic Market World Total Return Index	3.155793	0.6760	Fail to reject Ho

Table 3. Causality Relationship between Dow Jones Islamic Market Developed Markets Total Return Index and S&P Developed BMI (US Dollar) Gross Total Return

Null Hypotheses	Test Statistics		
	Chi-square	Probability	Conclusion
Dow Jones Islamic Market Developed Markets Total Return Index does not Granger Cause S&P Developed BMI (US Dollar) Gross Total Return Index	3.645394	0.6015	Fail to Reject Ho
S&P Developed BMI (US Dollar) Gross Total Return Index does not Granger cause Dow Jones Islamic Market Developed Markets Total Return Index	3.064456	0.6900	Fail to reject Ho

Table 4. Causality Relationship between Dow Jones Islamic Market Emerging Market Total Return and S&P Emerging Market BMI Gross Return Index

Null Hypotheses	Test Statistics		
	Chi-square	Probability	Conclusion
Dow Jones Islamic Market Emerging Markets Total Return Index does not Granger Cause S&P Emerging Market BMI (US Dollar) Gross Total Return Index	15.75188	0.0063	Reject Ho
S&P Emerging Market BMI (US Dollar) Gross Total Return Index does not Granger cause Dow Jones Islamic Market Emerging Markets Total Return Index	17.96438	0.0151	Reject Ho

Table 5. Causality Relationship between Dow Jones Islamic Market Europe Total Return Index and S&P Europe BMI (US Dollar) Gross Total Return

Null Hypotheses	Test Statistics		
	Chi-square	Probability	Conclusion
Dow Jones Islamic Market Europe Total Return Index does not Granger Cause S&P Europe BMI (US Dollar) Gross Total Return Index	11.08777	0.0857	Fail to Reject Ho
S&P Europe BMI (US Dollar) Gross Total Return Index does not Granger cause Dow Jones Islamic Market Europe Total Return Index	13.69492	0.0332	Reject Ho

Table 6. Causality Relationship between Dow Jones Islamic Market Asia/Pacific Total Return Index (USD) and S&P Asia Pacific BMI (US Dollar) Gross Total Return Index

Null Hypotheses	Test Statistics		
	Chi-square	Probability	Conclusion
Dow Jones Islamic Market Asia/Pacific Total Return Index does not Granger Cause S&P Asia Pasific BMI (US Dollar) Gross Total Return Index	13.33711	0.0380	Reject Ho
S&P Asia Pasific BMI (US Dollar) Gross Total Return Index does not Granger cause Dow Jones Islamic Market Asia/Pacific Total Return Index	13.32615	0.0381	Reject Ho

According to Granger Causality test which is applied via VECM, causality relationship could not be detected between three Islamic indices and their conventional counterparts such as Dow Jones Islamic Market World Total Return Index and S&P Global BMI (US Dollar) Gross Total Return; Dow Jones Islamic Market Developed Markets Total Return Index and S&P Developed BMI (US Dollar) Gross Total Return; Dow Jones Islamic Market GCC Total Return Index (USD) and S&P GCC Composite total return index in US dollar. This means there is not a short-run relationship between variables which may create an opportunity of diversification in the short-run. Bidirectional causality relationship is found between two Islamic indices and conventional counterparts such as Dow Jones Islamic Market Emerging Market Total Return

and S&P Emerging Market BMI Gross Return Index; Dow Jones Islamic Market Asia/Pacific Total Return Index (USD) and S&P Asia Pacific BMI (US Dollar) Gross Total Return Index. A unidirectional causality relationship is detected from S&P Europe BMI (US Dollar) Gross Total Return Index to Dow Jones Islamic Market Europe Total Return Index indicating that conventional stock market leads the Islamic stock market for Europe.

Table 7. Causality Relationship between Between Dow Jones Islamic Market GCC Total Return Index (USD) and S&P GCC Composite total return index in US dollar

Null Hypotheses	Test Statistics		
	Chi-square	Probability	Conclusion
Dow Jones Islamic Market GCC Total Return Index does not Granger Cause S&P GCC Composite Total Return Index	5.4303480	0.4899	Fail to Reject Ho
S&P GCC Composite Total Return Index does not Granger cause Dow Jones Islamic Market GCC Total Return Index	4.653073	0.5890	Fail to Reject Ho

5. Conclusion

In this study, we examine the causal relationship between Islamic indices and their conventional counterparts by using Granger Causality Test which is applied via VECM. Our results indicate that three of six Islamic indexes (DJIM World Total Return Index, DJIM Developed Markets Total Return Index, DJIM GCC Total Return Index) do not have causality relationship with their counterparts which may show an opportunity of diversification in the short run. However, we observe a causality relationship for the rest indicating that there is not an opportunity of diversification. Our results are in consistence with Ajmi et al. (2014), whereas it contrasts with Hakim and Rashidian (2002). The existence of causality also indicates the inefficiency of these stock markets. Despite the growing interest in exploring the relation between conventional indices and Islamic indices, there is still limited number of studies which makes our study essential. For further study cointegration between Islamic and their conventional counterparts could be investigated.

References

- Abbes M.B., Trichilli, Y. (2015). “Islamic stock markets and potential diversification benefits”, *Borsa Istanbul Review*, 15(2), pp. 93-105.
- Ajmi, A.N., Hammoudeh, S., Nguyen, D.K., & Sarafrazi, S. (2014). “How strong are the causal relationships between Islamic and conventional finance systems?”, *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 28, pp. 213–227.
- Derigs, U., Marzban, S., (2008). “Review and analysis of current Shariah-compliant equity screening practices”, *International Journal of Islamic Middle Eastern Finance and Management*, 1 (4), pp. 285–303.

Dewandaru G, Rizvi S.A.R., Masih R., Masih M., Alhabshi S.O. (2014). “Stock market co-movements: Islamic versus conventional equity indices with multi-timescales analysis”, *Economic Systems*, 38, pp. 553–571.

el Alaoui, A., Dewandaru, G., Rosly, S., & Masih, M. (2015). “Linkages and co-movement between international stock market returns: Case of Dow Jones Islamic Dubai Financial Market index”, *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 36, pp. 53–70.

Hakim, S., Rashidian, M., (2002). “Risk and Return of Islamic Stock Market Indexes”, *Paper Presented at the Economic Research Forum Annual Meetings*, Sharjah, UAE.

Hkiri B., Hammoudeh S, Aloui C., Yarovayae L. (2017). “Are Islamic indexes a safe haven for investors? An analysis of total, directional and net volatility spillovers between conventional and Islamic indexes and importance of crisis periods”, *Pacific-Basin Finance Journal*, 43, pp.124–150.

Hussein, K., Omran, M., (2005). “Ethical investment revisited: evidence from Dow Jones Islamic Indexes, . *Journal of Investing*, 14 (3), pp.105–124.

Majdouba J., Mansourb W., Jamel J. (2016). “Market integration between conventional and Islamic stock prices”, *North American Journal of Economics and Finance*, 37: pp.36–457.

Rizvi, S.A.R., Arshad, S., & Alam, N. (2015). “Crises and contagion in Asia Pacific–Islamic v/s conventional markets”, *Pacific-Basin Finance Journal*, 34, pp. 315–326.

Tax Public Sector Borrowing Requirement Spending on Effect: In Turkey

Mehmet ÖZGÜN¹

Abstract

Taxes are an indispensable source of income for states. In addition, taxes, which have an impact on social life as well as economic and political life, have become an indispensable element of social life. The tax is income-generating for the state and there is a cost or a load direction for the taxpayers. In addition, tax regulations are made for incentives for economic, social and political reasons. It is also important that the spirit of the regulations carried out with the purposes of taxation is not contradictory. In this study, firstly, the concept of tax expenditure will be mentioned and its elements and calculation types will be emphasized. Afterwards, the effect of the tax expenditure amount in Turkish Tax System on the public borrowing requirement will be analyzed comparatively.

Keywords: Tax, Tax Expenditure, Borrowing

JEL Codes: H20, H50, H76, K34

Vergi Harcamalarının Kamu Kesimi Borçlanma Gereği Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği

Özet

Vergiler devletler için vazgeçilmez bir gelir kaynağıdır. Ayrıca, ekonomik ve siyasal hayata olduğu kadar sosyal hayata da etkisi bulunan vergiler, toplumsal yaşamın vazgeçilmez bir unsuru haline gelmiştir. Verginin devlet açısından gelir getirici, mükellefler açısından ise bir maliyet ya da yük yönü bulunmaktadır. Ayrıca ekonomik, sosyal ve siyasal bazı gerekçelerle teşvik edici amaçlar için de vergi düzenlemeleri yapılmaktadır. Vergileme ile hedeflenen amaçlarla, gerçekleştirilen düzenlemelerin ruhunun çelişmemesi de önemlidir. Bu çalışmamızda öncelikle vergi harcaması kavramına değinilecek, unsurları ve hesaplama çeşitleri üzerinde durulacaktır. Sonrasında ise, Türk Vergi Sistemi'nde var olan vergi harcaması miktarının kamu borçlanma gereğine olan etkisi karşılaştırmalı olarak analiz edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Vergi, Vergi Harcaması, Borçlanma

¹ Öğr. Gör. Dr., Pamukkale Üniversitesi Çal Meslek Yüksekokulu, mehmetozgun@pau.edu.tr

1. Giriş

Devletler için vazgeçilmez bir gelir kaynağı olan ve ekonomik hayata olduğu kadar sosyal ve siyasal alanlara da etkisi bulunan vergiler, toplumsal hayatın vazgeçilmez bir ögesi haline almıştır. Tarihsel dönemler içerisinde değerlendirildiğinde, vergileme sürecinde yaşanan keyfi uygulamalar nedeniyle ortaya çıkan vergisel eksenli bir takım rahatsızlıkların, devlet otoritesine isyana kadar uzanan bazı toplumsal hareketlere neden olduğunu görmek mümkündür.

Toplumunu oluşturan bireylerin varlığından güç alan devlet denen olgu, hiç şüphesiz bazı toplumsal hizmetlerin üretimini üstlenmek ve bu hizmetler içinde finansman kaynakları oluşturmak durumundadır. Ekonomik aktörlerin temel olarak gelir, harcama ve servet unsurlarına yönelen vergiler, her ne kadar toplumun devamlılığı için gerekli olsa da, bireyler tarafından her zaman olağan şekilde kabullenilmezler. İlgili verginin gerekçesine olan toplumsal inanç, vergiyi koyan otoriteye olan güven ve bağlılık gibi bazı faktörler vergiye karşı geliştirilecek tepkinin ne yönde olacağını belirleyen temel unsurları oluşturur.

Vergileme alanında kullanılan her türlü yetkinin meşru sayılabilmesi için, anayasalarca bu yetkinin tanımlanmış ve güvence altına alınmış olması gerekir. Toplumsal bir meşruiyet arz eden bu durum, verginin, günümüz modern devlet anlayışında toplumun temsilcileri aracılığıyla salınmasını ve yetkili kamu idarelerince toplanmasını gerekli kılar.

Verginin devlet açısından gelir getirici, mükellefler açısından ise bir “maliyet” ve/veya “yük” yönü bulunmaktadır. Bununla birlikte gerek ekonomik gerek sosyal gerekse de siyasal bazı gerekçelerle ve teşvik edici amaçlarla da vergi düzenlemeleri şekillendirilebilmektedir. Vergileme hususunda gerçekleştirilen düzenlemeler ister fiskal (gelir getirici amaç) isterse de ekstra fiskal (ekonomik ve sosyal amaç) amaçlar doğrultusunda olsun, tüm bu iş ve işlemlerin yetki unsuru bakımından sakat olmaması ve hedeflenen amaçlarla gerçekleştirilen düzenlemelerin ruhunun çelişmemesi gerekir.

Vergi sistemleri açısından genel bir değerlendirme yapıldığında, standart vergi sisteminden sapmaları ifade eden vergi harcamalarının da, yukarıda ifade edilen sınırlar içerisinde kalması zorunluluğu bulunmaktadır. En genel tanımlama ile, elde edilmesi muhtemel bir gelirden vazgeçmek anlamında kullanılan vergi harcaması kavramı yetkili makamlarca ve usulüne uygun olarak çıkartılacak düzenlemelerle belirlenmelidir.

2. Vergi Kavramı ve Verginin Amaçları

Vergi kavramını açıklamak için literatürde birçok tanım yer almaktadır. En genel ifadesiyle; “Vergiler, kamu ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla kişilerden zora dayanarak alınan değerlerdir. Verginin somut bir karşılığı yoktur” (Bilici N. & Bilici A. 2011: 129), şeklinde yapılabilecek bir tanım, verginin ne anlama geldiğini görmek bakımından kısa ve öz bir nitelik taşıyacaktır. Ancak daha detaylı ve verginin özelliklerini de kapsayan bir tanımlama yapılmak istenirse vergiyi; “Anayasa ya da kanunlarla kendisine açıkça vergilendirme yetkisi tanınan otoritenin, kamu hizmetlerinin görülebilmesi, kamu borçlarının ödenebilmesi ve/veya sosyo-ekonomik amaçlara ulaşılabilmesi adına, vergi ehliyetine haiz herkesten, ödeme güçlerine göre, cebren, nihai olarak ve karşılıksız bir şekilde almış oldukları parasal değerlerdir” şeklinde tanımlamak mümkündür.

Modern devletin değişen işlevleri ile birlikte vergilendirmenin de işlevlerinde bir takım değişiklikler olmuştur. Vergilendirmenin, kamu giderlerine karşılık bulmak olan geleneksel

mali işlevi (fiskal amaç) yanında ekonomik, sosyal ve siyasal işlevleri de (ekstrafiskal amaç) zaman içerisinde önem ve ağırlık kazanmıştır. Çağdaş devlet, vergilendirme ile amaçladığı işlevlerini yerine getirirken demokratik, sosyal bir hukuk devletinin özellikleri ve ilkeleri çerçevesinde davranır; vergilendirmeye ilişkin anayasa kuralları bu devlet anlayışının gerekleri doğrultusunda belirlenir (<http://auhf.ankara.edu.tr>).

Tarihsel süreç içerisinde etkili olan iktisadi akımlar, devletler açısından önemli ve devamlı bir gelir kaynağı olan vergilerin farklı amaçlarını ön plana çıkarmışlardır. 1929 Dünya Ekonomik Buhranı öncesi genel kabul gören ve etkili olan Klasik İktisadi Yaklaşım açısından değerlendirildiğinde, vergi, sadece fiskal amaç doğrultusunda değerlendirilmesi gereken bir olgudur. Onlara göre devlet, minimal olmalı ve bunun sağlanabilmesi içinde sadece zorunlu kamusal hizmetleri yerine getirmelidir. Bu açıdan değerlendirildiğinde sadece bu hizmetlerin finansmanı için verginin alınması gereği üzerinde durulmuş ve verginin ekonomik kararlar üzerinde belirleyici olmaması gerektiği savunulmuştur. Klasik iktisadi teoreme göre, vergileme sonucunda verimli alandaki (özel sektör) fonlar verimsiz bir alan olan kamuya aktarılmaktadır. Bu durum ise, kaynak dağılımında etkinliğin sağlanması önünde önemli bir engeldir.

Ancak ne var ki, yaşanan büyük ekonomik kriz sonrasında ortaya çıkan ve bu gün dahi birçok modern ülke iktisadi kararlarına yön veren Keynesyen İktisadi Yaklaşım, vergiyi sadece yukarıda değinilen geleneksel amacının dışına taşımayı hedeflemiştir. Onlara göre vergi, ekonomik ve sosyal amaçlara ulaşmakta çok önemli bir enstrümandır. Günümüz modern devletleri de, vergiyi sadece gelir getiren bir alan olarak görmemekte ve gerek sosyal gerekse de siyasal bazı amaçlar doğrultusunda vergi düzenlemelerini kullanabilmektedirler.

3. Vergi Harcaması Kavramı

Vergi sistemleri, esas olarak hükümet harcamalarını finanse etmek için yeterli gelir elde etmeyi amaçlayarak kurgulanmaktadır. Hükümetlerce kurgulanan vergi sistemleri harcamaları finanse etme amacının dışında ayrıca, vergi muafiyetleri, kesintiler veya krediler yoluyla sosyo-ekonomik hedefleri teşvik etmek için de kullanılabilir (http://www.treasury.gov.za). Vergi harcaması yaklaşımı, vergi sisteminin iki bölümden oluştuğu fikri üzerine kuruludur. Buna göre, vergi yapısının birinci bölümü; “Gelir Getirici Standart” bölümüdür. Bu bölüm vergilendirme için zorunlu hükümler olan vergi kanunlardaki vergiyi doğuran olay, verginin konusu, verginin mükellefi veya sorumlusu, kanunen kabul edilen giderler, muhasebe düzeni, vergilendirme dönemi (hesap dönemi), oran/tarife, uluslararası mali zorunluluklar ve vergi idaresi ile ilgili hükümlerden oluşmaktadır. İkinci bölüm ise; genelde vergi teşvikleri veya sübvansiyonları olarak ta bilinen “Özel Ayrıcalıklar” bölümüdür. Vergi harcamaları da bu bölümde; “vergi muafiyetleri, vergi istisnaları, vergi mahsupları, indirimli vergi oranları, vergi ertelemeleri ve diğerleri” şeklinde görülebilen düzenlemelerdir (McDonald, 2010: 6).

Vergileme sürecinde devlet tarafından elde edilen gelirler diğer kamusal harcamalardan farklı olarak iki tür maliyet unsurunun ortaya çıkmasına neden olur. Bunlardan ilki, vergileme sürecinde ortaya çıkan vergi toplama maliyetleridir. Toplama maliyetleri, devlet açısından oluşan “idari maliyetler” ve mükelleflerin üstlendiği “uyum maliyetleri”nden oluşur. Vergileme sürecinde ortaya çıkan ve içerik olarak toplama maliyetlerinden tamamen ayrılan diğer bir maliyet unsuru ise vergi harcamaları denilen örtük harcamalardır. Vergi harcamaları, adından da anlaşılacağı üzere, “vergi” ve “harcama” gibi birbirine tezat kavramların bir arada kullanıldığı karmaşık bir kavramdır (Saraç, 2010: 263).

Vergi harcamalarını, bir faaliyetin veya vergi mükellefi sınıfının gerçek vergi muamelesi dışında farklı bir vergi muamelesine tabi tutulduğunda görmek mümkündür. Vergi harcamaları genellikle vergi muafiyetlerini, kesintileri veya mahsupları, imtiyazlı vergi oranlarını ve vergi borçlarının ertelenmesini içerir (<https://static.treasury.gov.au>). Burada vergi harcaması, ne vergilerin tahsiline yönelik yapılan giderleri, ne de kamu hizmetlerini yapabilmek için toplanan vergi gelirlerinden harcanan bir kamu harcamasını ifade etmektedir. Her vergi harcaması bir vergi ayrıcalığı olmakla birlikte her vergi ayrıcalığı ise bir vergi harcaması değildir (Mcdonald, 2010: 4-9).

İktisadi literatür dikkatlice tarandığında vergi harcaması kavramını tanımlamak için birbirine benzer bazı tanımlamaların var olduğunu görmek mümkündür. Vergi harcaması en genel manada; devletin, ekonomik, mali ve sosyal amaçlarla tahsil edeceği vergilerden kısmen veya tamamen; geçici veya süresiz feragat etmesi demektir. Bu kavram ana hatlarıyla vergi muafiyetlerini, istisnalarını, indirimlerini ve teşviklerini içermektedir. Vergi harcaması devlet açısından vergi kaybı anlamına gelmektedir (Öz, 2002: 11). Diğer bir ifade ile vergi harcaması, belirli ekonomik ve sosyal amaçlara ulaşmak için oluşturulan ve gelir kayıplarını içeren, normal, standart veya genel kabul görmüş bir vergi yapısından ayrılma olarak tanımlanır. O halde, vergi harcaması vergi mevzuatındaki muafiyet, istisna ve indirimler gibi özel düzenlemeler nedeniyle toplanmasından vazgeçilen gelirler, yani gelir kayıpları olmaktadır (Erdem vd., 2011: 29).

Ülkemizde vergi harcamalarının raporlanmasına 2006 yılında başlanmıştır. 2007 yılında, Maliye Bakanlığı Gelir Politikaları Genel Müdürlüğü tarafından gerçekleştirilmiş olan bir çalışmada vergi ve vergi harcamaları kavramları bir arada tanımlanmaya çalışılmıştır. Bu çalışmaya göre; “Vergi, devletin kamu hizmetlerini gerçekleştirmek için ihtiyaç duyduğu kaynakları temin etmek ve borçları dolayısıyla üstlendiği yükümlülükleri karşılamak amacıyla egemenlik gücüne dayalı olarak, karşılıksız, cebri ve nihai olarak gerçek ve tüzel kişilerden istenen parasal yükümlülüktür. Bu husus; “Herkes kamu giderlerini karşılamak üzere mali gücüne göre vergi ödemekle yükümlüdür” ifadesi ile Anayasamızın 73. maddesinde hüküm altına alınmıştır. Devletler, ödeme gücü ilkesini göz önüne alarak belirlenen bir gruba, kişiye, sektöre ya da faaliyet alanına destek olmak amacıyla belli alanlarda vergisel ayrıcalıklar uygulamak suretiyle, amaçlarının bir kısmına daha etkin şekilde ulaşmaya çalışabilirler. Anayasamızın 2. maddesinde belirtilen “Sosyal Devlet” ilkesinin doğurduğu sonuçlardan biri olarak vergi harcaması, belirlenmiş mükellef gruplarına veya faaliyetlere fayda sağlayan uygulamalardır. Bu uygulamalar vergi muafiyeti, vergi kesintisi, vergi mahsubu, vergi erteleme vb. şekillerde olabilir. Bu bağlamda vergi harcaması, belirli ekonomik ve sosyal amaçlara ulaşmak için, kanunun öngördüğü temel yükümlülük sistemi ile uyumlu olmayan ve kanuni bir hükümden kaynaklanan vergi geliri kaybı veya erteleme şeklindeki kamu harcaması olarak tanımlanır” (T.C. Maliye Bakanlığı Gelir Politikaları Genel Müdürlüğü, 2007: 5).

Vergi harcaması kavramı yerine literatürde “vergi yardımı” kavramının da kullanımına rastlanmaktadır. Kavram, kendi içerisinde çelişkili olarak nitelendirilebilir. Bu çelişki, devletin ekonomiden çektiği paraların ifadesi olarak kullanılan vergi deyimi ile ekonomiye yönelttiği paraları ifade eden harcama deyiminin aynı kavramda, “vergi harcaması” deyimi içerisinde yer almasından ileri gelmektedir. Vergi harcaması, ekonomik etkileri bakımından devlet bütçesinde yer alan kamu harcamalarına benzetildiği için harcama kavramını da içermektedir (Ferhatoğlu, 2005: 79). Harcama kelimesi, özü itibarıyla kamu harcamasını ifade etmemekte, tahsilinden vazgeçilen vergiler nedeniyle kamu ekonomisinden özel ekonomiye doğru bir fon transferini anlatmaktadır (Kolçak, 2014: 60).

Vergi harcamaları devletin ekonomik ve sosyal amaçlarının gerçekleşmesinde kamu harcamalarının alternatifini oluşturabilmektedir. Sosyal amaçlı vergi harcamaları gelir transferi oluştururken, ekonomik amaçlı vergi harcamaları maliye politikası hedeflerine ulaşmaya yardımcı olabilecek bir tür teşvik aracı olarak kullanılabilir. Doğrudan harcamalardan farklı olarak, vergi harcamaları genellikle bütçeleme ve tahsis süreçlerine de tabi değildir (Indiana State Budget Agency, 2016: 1). Bu sayede politikacılar, kamu harcamalarını ve vergi gelirlerini daha düşük boyutta göstererek ve/veya gizleyerek programlarını daha kolay uygulama imkanını elde ederler. Vergi harcamaları, politikacılara her ne kadar kısa vadede geniş bir hareket alanı oluşturuyor olsa da, uzun vadede vergi harcamaları dolayısıyla bir taraftan vergi gelirleri azalırken, diğer taraftan örtülü olarak kamu harcamaları arttığından bu durum mali illüzyon'a neden olabilmektedir. Dolaylı bir sübvansiyon aracı olarak nitelendirilen vergi harcamalarının, doğrudan kamu harcamaları ile karşılaştırılmalı olarak değerlendirilmesi de mümkündür. Vergi harcamaları ile kamu harcamalarının birbirine karşı avantaj ve dezavantajlarını Tablo 1'de yer aldığı şekliyle ifade etmek mümkündür;

Tablo 1: Kamu Harcamaları İle Vergi Harcamalarının Karşılaştırılması

	KAMU HARCAMASI	VERGİ HARCAMASI
Hak Sahibine Erişilebilirlik	Karmaşıktır, seçim yapmayı gerektirir	Basittir, otomatik bir yapısı vardır.
İdari Maliyetler	Seçim ve dağıtım sistemini gerektirdiğinden ortalama düzeydedir.	Vergi sisteminin karmaşıklığı yüzünden sistemin tamamı için yüksek, muafiyetler için düşüktür.
Olası Suistimler	Harcamaların miktarı ve yapılacağı alanların seçiminde keyfiyet söz konusu olabilir.	Kaçınma, kaçakçılık ve rant kollama için fırsat yaratabilir.
Esneklik	Bütçe sürecinde yapılan düzenlemeler ve yeniden tahsislerle çalışır.	Belirli kanunlarla düzenlenir. Bu durum istikrar sağlarken aynı zamanda durağanlığa neden olabilir.
Şeffaflık ve Hesap Verilebilirlik	Tüm kamu harcamaları parlamento tarafından kabul edilir.	Yapısı gereği hesap verilebilirliğe ve kontrole elverişli değildir.
Harcama Kontrolü	Bütçe kanunlarının elverdiği ölçüde harcama programı ve kontrolü yapılır.	Finansal istikrarsızlıklara bağlı olarak değişen harcama miktarı söz konusudur.
Etkinlik	Özel kesimin dışlanması söz konusu olabilir, dolayısıyla bazı ekonomik zorluklar ortaya çıkabilecektir.	Etkinliği garanti edilemez, vergi harcamasının tutarı muhatap olan kişilerin davranışlarını etkileyemeyebilir.
Eşitlik	Hedeflenen kullanıcı sayısı takdir yetkisiyle artırılarak daha fazla eşitlik sağlanabilir.	Sadece vergi mükellefleri yararlanabilir.

Kaynak: Kayalıdere & Mastar Özcan, 2002: 345.

Vergi harcamalarıyla ilgili politikaların hedeflenen başarıyı sağlayabilmeleri için dikkat edilmesi gereken bazı hususlar bulunmaktadır. Bu hususları üç ana eksen etrafında ifade etmek mümkündür. Bu hususlar ise şunlardır (Kolçak, 2014: 62-63);

- ✓ Dikkate alınması gereken ilk husus, vergi harcamalarının bütçeye yükleyeceği maliyettir. Vergi harcamaları hangi şekilde uygulanırsa uygulansın bütçeye bir maliyet yüklemesi kaçınılmazdır. Bu nedenle, vergi harcamalarının bütçeye yükleyeceği maliyet ile sağlayacağı ekonomik ve sosyal fayda karşılaştırılmalıdır. Böylece; vergi harcaması dolayısıyla, ekonomide etkinlik ve verimlilik artışı, Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH)'da oluşan etki, yatırımlar ve istihdam üzerinde meydana gelen katkı belirlenmiş olacaktır.
- ✓ Dikkat edilmesi gereken ikinci husus ise; vergi harcamalarından faydalananların denetlenmesi gerekliliğidir. Bu yolla vergi yükünün dağılımındaki değişimler ve gelir grupları arasında faydaların nasıl dağıldığı da tespit edilmiş olacaktır. Vergi harcamaları kamu harcamalarına oranla, politik olarak daha az dikkat çekmekte ve hükümetler için daha az yönetim yükü getirmektedir. Buna bağlı olarak da daha az denetim konusu olmaktadır. Bu şekilde saydamlığın olmaması, vergi harcamalarının günümüzde popüler olmasına ve faydalananların denetlenememesine neden olmaktadır. Vergi harcamalarının da kamu harcamaları gibi parlamento, parlamento komisyonları, basın ve kamuoyu tarafından denetlenmesi gerekir. Bu sayede vergi harcama programlarının bütçeleme sürecine uyumuna, saydamlığına ve daha iyi hesaplanmalarına katkı sağlanmış olacaktır.
- ✓ Dikkat edilmesi gereken diğer bir hususta; vergi harcamaları yoluyla desteklenecek sektör ve alanların ülkenin ekonomik ve sosyal stratejilerine uygun, gelişime açık, ülkenin büyümesine katkı sağlayacak alanlar olmasıdır. Bu nedenle vergi harcamasının gerekçelerini oluşturan sosyal ve ekonomik politikaların neler olduğunu belirlemek ve devletin vazgeçtiği vergi gelirlerinin hangi ekonomik ve sosyal amaca hizmet ettiğini bilmek gerekmektedir.

3.1. Vergi Harcaması Türleri

Vergi harcamasına yol açan vergi ayrıcalıkları, kapsam ve işleyiş bakımından farklılıklar arz etmektedir ve günümüzde değişik türlerle ulusal vergi sistemlerine dahil edilmişlerdir. Vergi harcaması türlerini aşağıdaki gibi ifade etmek mümkündür (Saraç, 2010: 265);

- ❖ Normalde vergiye tabi olması gereken bir konunun vergileme kapsamından çıkartılmasını sağlayan kanuni tasarruf; **vergi istisnası** (iştirak kazançları istisnası gibi),
- ❖ Normalde vergiye tabi olması gereken bir gerçek veya tüzel kişinin vergileme kapsamından çıkartılmasını sağlayan kanuni tasarruf; **vergi muafiyeti** (vergiden muaf esnaf gibi),
- ❖ Vergiye tabi gelirin (matrahın) hesaplanmasında gayrisafi gelir toplamından eksiltilecek kalemleri ortaya koyan kanuni tasarruf; **indirimler** (hızlandırılmış amortisman gibi),
- ❖ Mükellefler açısından vergi miktarının farklılaştırılmasını sağlayan kanuni tasarruf; **oran indirimleri** (indirilmiş KDV oranı gibi),
- ❖ Tahsil edilen verginin ilgili mükellefe geri ödenmesini sağlayan kanuni tasarruf; **vergi iadesi** (KDV iadesi gibi),
- ❖ Ödenecek hale gelen verginin tahsil edilmeyip gelecek döneme bırakılmasını sağlayan kanuni tasarruf; **vergi ertelenmesi** (2001 yılında uygulanan AR-GE harcamalarının üç yıl ertelenebilmesi uygulaması gibi)

- ❖ Bazı vergilerin tahsilatında iktisadilik sağlayan kanuni tasarruf; **terkin**, şeklinde sıralanabilir.

3.2. Vergi Harcamalarının Hesaplanması Yöntemleri

Devletin mevcut vergi kaynaklarının ne kadarından vergi topladığı, ne kadarını vergi dışı bıraktığı, vergi dışı bırakmış olduğu bir kaynağın vergilendirilmesi halinde ne kadar ek vergi tahsil edeceği makro ekonomik politikalar açısından önem arz etmektedir. Bu nedenle vergi harcamalarının neler olduğu, bu vergi harcamalarının devlet bütçesine olan maliyetinin ne kadar olduğunun bilinmesi önem arz etmektedir. Vergi harcamalarının hesaplanmasında üç yöntemden yararlanılmaktadır. Bu yöntemler, vazgeçilen gelir yöntemi, kazanılan gelir yöntemi ve eşdeğer harcama yöntemleridir (T.C. Maliye Bakanlığı Gelir Politikaları Genel Müdürlüğü, 2007: 6).

3.2.1. Vazgeçilen Gelir Yöntemi (Gelir Kaybı Yöntemi)

Bu yöntem, vergi ayrıcalıkları nedeniyle vergi gelirlerinde meydana gelen kayıpların hesaplanmasına dayanmaktadır (Kayalidere & Mastar Özcan, 2002: 346). Bu yöntem vergi harcamalarının hesaplanmasında kullanılan en basit yöntemdir. Gelir kaybı, vergi ayrıcalıklarının olduğu durumdaki vergi yükümlülüğü ile vergi ayrıcalığının olmadığı durumdaki vergi yükümlülüğü arasındaki farktır (Giray, 2002: 40). Uygulamada en çok kullanılan yöntemdir. Belçika, Finlandiya, Almanya, İrlanda, İtalya, İspanya, Hollanda, Fransa, İngiltere, Kanada, Avustralya ve Türkiye gibi ülkeler, vergi harcamalarının hesaplanmasında bu yöntemi kullanan ülkeler arasında sayılabilir (McDonald, 2010: 20).

3.2.2. Kazanılan Gelir Yöntemi (Gelir Sağlama Yöntemi)

Bu yöntem ayrıcalıkların kaldırılması halinde beklenen gelirlerin ne olacağını tahmini bir ölçümdür. Davranışsal tepkilerin değişiminin tahmininin zorluğundan dolayı bu metot, vazgeçilen gelir yönteminin hesabından farklıdır (<http://www.vergidunyasi.com.tr>). Bu yöntem kullanılırken vergi harcamalarının olmadığı durumda mükellef davranışlarının ne olacağını belirlemek için oldukça kaliteli verilere ihtiyaç duyulur. Bu metot, oldukça zaman almaktadır ve pahalı bir yöntemdir. Amerika Birleşik Devletleri (ABD), vergi harcamalarının analizinde, gelir kaybı yöntemi yanında, bu yöntemde de başvurmuştur. Ancak diğer pek çok ülke bu yöntemi kullanmamaktadır (Uğurlu, 2013: 27).

3.2.3. Eşdeğer Harcama Yöntemi (Harcama İkamesi Yöntemi)

Bu yöntem, vergi harcaması yerine, aynı fayda düzeyine ulaşmak için yapılması gereken doğrudan kamu harcamaları tutarının tahminlenmesi yöntemidir (Kayalidere & Mastar Özcan, 2002: 346). Bu metot, dağıtılan devlet yardımlarının alternatif yollarının gerçek değerini saptamaya olanak sağlar. Ancak, faydalananların gerçek fayda düzeylerinin belirlenmesi için mükellefler hakkında yüksek kalitede veriye ihtiyaç vardır. İlk iki yaklaşım, vergi harcamalarının devlet açısından hesaplanmasıdır ve vergi harcamalarını bir maliyet olarak görmektedir. Bu yöntem ise vergi harcamalarının mükellef açısından hesaplanmasıdır ve vergi harcamalarını bir fayda olarak değerlendirmektedir (Uğurlu, 2013: 28).

3.3 Vergi Harcamalarının Raporlanması

Vergi harcamasının, hangi uygulamalar yoluyla standart vergi sisteminden sapmalara neden olduğunun bilinmesi ve boyutlarının ortaya konulabilmesi gerekir. Tahsilinden vazgeçilen vergilerin vergi harcaması olarak anılmasının en önemli nedeni, bu harcamalar sayesinde kamu ekonomisinden özel ekonomiye üstü örtük bir fon transferinin gerçekleşiyor olmasıdır. Ayrıca, bütçeleme süreci açısından düşünüldüğünde vergi harcamalarının bir tür “görünmez harcama” olması ve bütçe ile ilişkilerinin doğrudan kurulamaması da özel bir öneme sahiptir. Kamusal faaliyetlerin “şeffaflaşması” sürecinde vergi harcaması raporları etkili birer araç olarak düşünülmektedir. Vergi harcama raporları ile kamusal faaliyetlerin şeffaflaşacağı düşüncesi ise neden-sonuç ilişkisi gereği bu harcamaların etkilerini belirlemeyi gerektirir (Saraç, 2010: 263).

Vergi harcaması kavramı, ABD’de 1950’li ve 1960’lı yıllarda çeşitli kesimler tarafından federal gelir vergisinde ve kurumlar vergisinde yer alan istisna ve muafiyetlerin, vergi mahsuplarının, vergi indirimlerinin ve oran indirimlerinin federal bütçe harcamalarından farklı olmadığı, onların bir ikamesi olduğunun ileri sürülmesine dayanmaktadır. Vergi harcamaları kavramı resmi olarak ilk kez ABD’de 1974 Yılı Bütçe Yasası’nda tanımlanmıştır (McDonald, 2010: 5). ABD ve Almanya, detaylı vergi harcaması bütçesi hazırlayan ilk ülkelerdir. ABD Hazine Bakanlığı’nın 1968 yılında ki raporu, ABD’nin ilk vergi harcaması bütçesini içermiştir. 1974 yılında da ABD Bütçe Yasası vergi harcaması kavramını olağan Kongre görüşmelerine tabi olan bütçenin bir parçası yapmıştır. Böylece her yıl, vergi harcamalarını ve tahmini maliyetlerini gösteren bir özel analiz genel bütçeye eklenmeye başlanmıştır. ABD’yi izleyen diğer gelişmiş ülkeler de vergi harcaması bütçelerini benimsemiştir. Nitekim; Kanada, Fransa, İngiltere ve İspanya kendi raporlarını geliştirmiştir. Bu ülkeleri İsveç, Belçika, Avusturya ve Hollanda izlemiştir (Ferhatoglu, 2005: 80).

Vergi harcamalarının raporlanması ülkemizde çok eski geçmişe sahip olan bir uygulama değildir. Türk Vergi Sistemi açısından ele alındığında, vergi harcaması kavramı ilk defa 10.12.2003 tarih ve 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu (KMYKK) ile mevzuatımızda yer almıştır. İlgili kanunun 15. maddesinin 2. fıkrasında; “Merkezi yönetim bütçe kanununda; yılı ve izleyen iki yılın gelir ve gider tahminleri, varsa bütçe açığının veya fazlasının tutarı, açığın nasıl kapatılacağı veya fazlanın nasıl kullanılacağı, vergi muafiyeti, istisnası ve indirimleri ile benzeri uygulamalar nedeniyle vazgeçilen vergi gelirleri, borçlanma ve garanti sınırları, bütçelerin uygulanmasında tanınacak yetkiler, bağlı cetveller, mali yıl içinde gelir ve giderlere yönelik olarak uygulanacak ve kısmen veya tamamen uygulanmayacak hükümler yer alır” (<http://www.tbmm.gov.tr>) denilmiş ve bu kanun hükmü gereğince de Maliye Bakanlığı tarafından “vazgeçilen vergi gelirleri”nin gösterilebilmesi için “Vergi Harcamaları Raporu” hazırlanmaya başlanmıştır. Vergi harcamaları raporunun hazırlanması açısından bir diğer amir kanun hükmü, yine 5018 sayılı kanunun 18. maddesinde yer almaktadır. KMYKK’nun 18. maddesinin “c” bendine göre; “Vergi muafiyeti, istisnası ve indirimleri ile benzeri uygulamalar nedeniyle vazgeçilen kamu gelirleri cetveli” Cumhurbaşkanlığı tarafından hazırlanarak merkezi yönetim bütçe kanun tasarısı ile, mali yıl başından en az yetmiş beş gün önce Cumhurbaşkanlığı tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)’ne sunulmak zorundadır.

Vergi harcamalarının raporlanması neticesinde, vergi sisteminin işleyişi, verginin tarafları ve ilgili harcamaların takibi açısından bazı faydalar elde edilebilecektir. Raporlama süreci ile elde edilmesi beklenen faydaları aşağıdaki gibi ifade etmek mümkündür; (McDonald, 2010: 27-28).

- ✓ Gelişmiş ülkelerde vergi harcaması raporları, mali saydamlığı ve verimli kaynak dağılımını sağlamaya yönelik kullanılmaktadır. Vergi harcaması raporlarının bütçe sürecine entegrasyonu, kamu harcamalarında olduğu gibi vergi harcamalarında da yasal saydamlığı sağlayacaktır. Vergi teşvikleri sonucunda vazgeçilen gelirlerin dökümü olan vergi harcama raporları ile hükümet tarafından sağlanan vergi harcamalarının tutarları, çeşitleri hakkında politika yapıcılara ve kamuoyuna periyodik olarak bilgi sağlanacaktır.
- ✓ Vergi harcamalarının makro ekonomik ve mali etkileri hakkında değerlendirme yapma olanağı elde edilebilecektir.
- ✓ Her bir vergi harcaması itibariyle fayda-maliyet analizi yapılabilir.
- ✓ Vergi harcaması hesapları, vergi reformları için değerlendirme ve planlamada bir araçtır. Bu anlamda vergi harcamaları, vergi reformlarını daha etkin kılacaktır.
- ✓ Vergi harcaması analizleri sayesinde, vergi ayrıcalıklarından dolayı, vergi yükünün dağılımındaki değişimler ve gelir grupları arasında faydaların dağılımının analizini yapma olanağı elde edilecektir.
- ✓ Anlaşılır vergi harcaması raporları vergi sisteminin gelişmesi, tasarlanması ve değerlendirilmesine yardım edecektir.

3.4. Türk Bütçe Sisteminde Vergi Harcaması Tahminleri

5018 sayılı KMYKK'nun amir hükümleri doğrultusunda hazırlanan ve bütçe ekleri ile birlikte TBMM'ne sunulan "vergi harcamaları listesi" 2006 yılından bu yana düzenli olarak hazırlanmaktadır. Kanunun emrettiği üzere, bu listede cari yıl başta olmak üzere izleyen iki yıla ait tahminlerde yer alır. 2006 yılında yayımlanan ilk "vergi harcamaları listesi"nde dört vergi türü için, vergi harcaması rakamları tahmin edilmiştir.

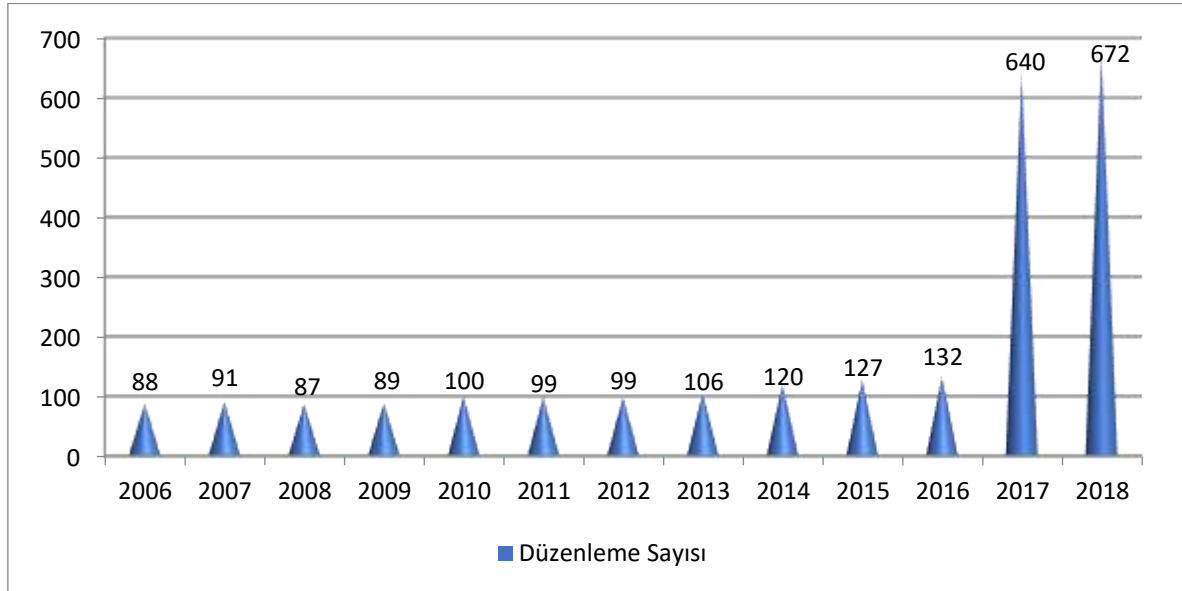
Tablo 3: 2006 Yılı Merkezi Yönetim Bütçe Kanunu Vergi Harcamaları Listesi

KANUN ADI	2006	2007	2008
5422 Sayılı Kurumlar Vergisi Kanunu	5.392.703.333	5.918.000.000	6.430.000.000
193 Sayılı Gelir Vergisi Kanunu	2.533.011.013	2.845.216.075	3.127.576.000
3065 Sayılı Katma Değer Vergisi Kanunu	436.561.000	479.017.000	520.572.000
4760 Sayılı Özel Tüketim Vergisi Kanunu	230.000.000	236.900.000	244.007.000
TOPLAM	8.592.275.346		

Kaynak: <http://www.bumko.gov.tr>

2006 yılında başlayan bu uygulama günümüze kadar devam etmektedir. Vergi harcamalarının düzeyinin görülebilmesi ve ekonomiye etkilerinin tahmin edilebilmesi için 2006 yılından bu güne tüm harcama tahminlerinin birlikte ele alınmasında yarar vardır. 2006 yılında sadece dört vergi türü için gerçekleştirilen bu tahminler aradan geçen süre içerisinde daha detaylı olarak ele alınmış ve vergi sistemimiz içerisinde yer alan tüm ayrıcalıklı alanları kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Özellikle 2017 yılı bütçesi ile birlikte hazırlanan “vergi harcamaları listesi” önceki listelere göre çok daha kapsamlı bir çalışma ile oluşturulmuştur. 2006 yılından 2016 yılına kadar uygulamada karşılaşılan ancak vergi harcaması listelerinde yer almayan bir dizi ayrıcalık 2017 yılı bütçesi ile birlikte raporlanmaya başlanmıştır. 2016 yılında raporlanan 132 adet vergi harcaması uygulaması bulunmasına rağmen 2017 yılında vergi harcamaları listesi kapsamında ele alınan 640 düzenlemenin bulunuyor olması bu durumun bir sonucudur. 2006 yılından başlamak üzere günümüze kadar geçen süreçte vergi harcaması kapsamında raporlanan düzenleme sayıları Grafik 1’de gösterilmektedir.

Grafik 1: Vergi Harcamaları Listesinde Yer alan Düzenleme Sayıları

Vergi harcaması kapsamında değerlendirilen düzenleme sayısında yaşanan artış, raporlamaya esas olan vergi harcaması tutarlarının da günümüzde daha yüksek düzeylere çıkmasına neden olmuştur. 2006 yılında toplam 8,5 milyar TL olarak raporlanan vergi harcaması miktarı 2019 yılı bütçe teklifinde 178,6 milyar TL olarak yer almaktadır. Aynı bütçe kanun teklifi vergi harcaması miktarının 2021 yılında 229,1 milyar TL olacağını tahminine yer vermektedir. Bütçe ekleri aracılığıyla görebildiğimiz vergi harcaması listelerinde yer alan harcama tutarları yıllar itibarıyla Tablo 4’de yer almaktadır.

Tablo 4’den de görülebileceği gibi, vergi harcamaları tutarları yıllar itibarı ile genel anlamda artan bir seyir izlemektedir. Bu artışta, daha önce de değindiğimiz gibi, vergi harcamalarının diğer kamu harcamalarına oranla daha denetim dışı olması ve karar mekanizmasının daha esnek yapısının etkili olduğu söylenebilir. Diğer kamu harcamaları için gerçekleştirilmesi gereken yasal ve idari işlem yoğunluğunun vergi harcamaları için geçerli olmaması, hükümetlerin bu alanda daha rahat karar almalarına ve uygulamalarına olanak

sağlamaktadır. Yukarıda ki tabloda yer alan verilerden bir grafik derlendiğinde, vergi harcamalarının artış seyri daha çarpıcı bir şekilde görülebilecektir.

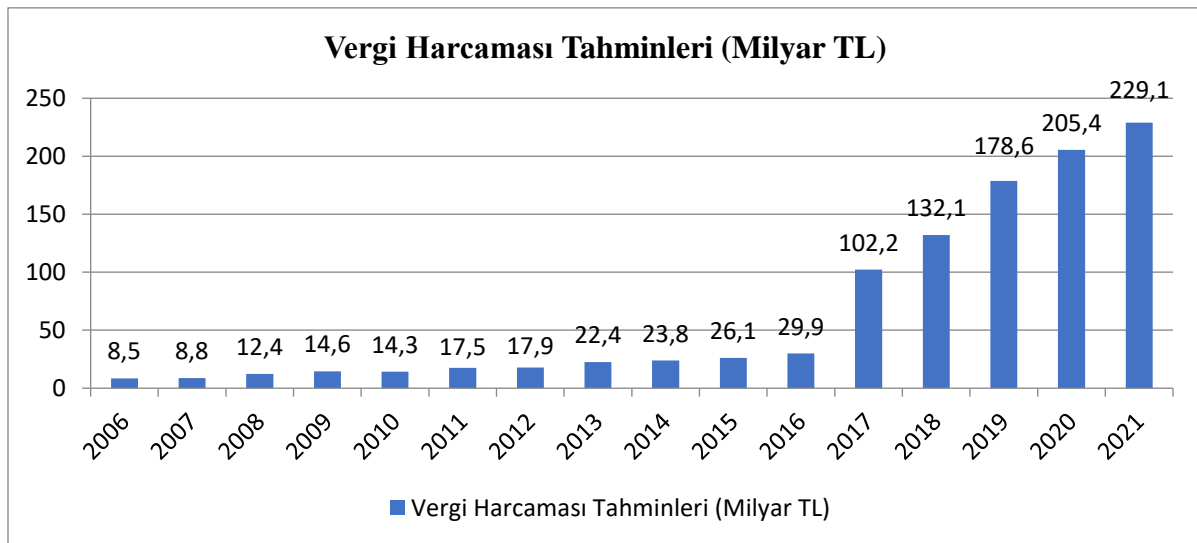
Tablo 4: 2006 - 2015 Bütçe Kanunları Vergi Harcamaları Listeleri (Milyar TL)

KANUN ADI	2006	2008	2010	2012	2014	2016	2017	2018	2019*	2020*	2021*
5422 Sayılı Kurumlar Vergisi Kanunu	5,3	2,8	2,9	2,1	4,3	4,4	15,1	17,6	28,0	32,4	36,1
193 Sayılı Gelir Vergisi Kanunu	2,5	7,7	9,1	12,7	16,3	20,4	37,7	54,2	68,2	78,6	87,8
3065 Sayılı Katma Değer Vergisi Kanunu	0,4	0,4	0,8	0,9	1,2	2,2	23,4	32,8	49,7	57,4	64,0
4760 Sayılı Özel Tüketim Vergisi Kanunu	0,2	0,2	0,2	0,3	0,4	0,5	14,7	18,8	24,9	27,9	31,1
Diğer Kanunlar	-	1,1	1,3	1,8	1,6	2,2	11,1	8,5	7,6	8,9	9,9
TOPLAM	8,5	12,4	14,3	17,9	23,9	29,9	102,2	132,1	178,6	205,4	229,1

Kaynak: www.bumko.gov.tr & http://pbk.tbmm.gov.tr 'de Yer Alan Verilerden Derlenmiştir.

*2019 yılı Bütçe Kanunu teklifinden alınmıştır.

Grafik 2: Yıllar İtibariyle Toplam Vergi Harcaması Tahminleri (2006-2021)

Kaynak: www.bumko.gov.tr ve http://pbk.tbmm.gov.tr 'de Yer Alan Verilerden Derlenmiştir.

4. Borçlanma Kavramı

Geçmişten günümüze, devlet anlayışında bazı değişiklikler olmuş olmasına rağmen değişmeyen husus, kamunun harcama yapma zorunluluğu ve gelir elde etme ihtiyacıdır. Kamunun, egemenlik iddiasından doğan zorunlu görevlerinin yanında gelişen dünyamızda ona bazı ek görev ve sorumlulukların tanınması da söz konusudur. Başka bir ifadeyle, milli güvenlik, adalet, emniyet ve diplomasi gibi salt kamusal hizmetlerin yanında, eğitim, sağlık, kültür, spor, şehircilik ve daha birçok alanda sorumluluklar üstlenen kamu idaresi, ilgili hizmetlerin finansmanı için her geçen gün daha fazla kaynağa ihtiyaç duymaktadır. Bunun yanında sosyal devlet ilkesi gereğince toplumsal dezavantaja sahip grupların desteklenmesi, ülkenin ekonomik hedeflerinin gerçekleştirilebilmesi de kamunun kaynak ihtiyacını arttıran faktörler arasında sayılabilmektedir.

Devletin olağan bir geliri niteliği taşıyan vergiler neticesinde elde edilen kaynakların, idarenin gerçekleştirmek durumunda olduğu harcamaları karşılayamadığı durumlarda borçlanmaya başvurulabilmektedir. Borçlanma, önceleri olağanüstü bir kaynak temin yöntemi olarak kabul edilmekle birlikte, günümüzde artık olağan devlet gelirleri arasında görülmektedir. Kamu başta mali gerekçeler olmak üzere, sosyal veya siyasal gerekçelerle de borçlanma yoluna sıklıkla başvurmaktadır.

Günümüzde ister gelişmiş isterse de gelişmekte olan veya az gelişmiş ülkeler açısından olsun, devlet borçlanmasının büyük önemi vardır. Bir taraftan sosyo-ekonomik hedeflere ulaşılabilmesi, diğer taraftan uluslararası mali ve iktisadi ilişkilerdeki gelişmeler ve devlet fonksiyonlarında yaşanan artışlar, borçlanmayı her zaman başvurulabilen bir finansman kaynağı haline dönüştürmüştür (Kalenderoğlu, 2009: 285).

Kamunun borçlanması, özel kişiler arasındaki borç ilişkisine nazaran biraz daha özellik arz eden bir durumdur. En nihayetinde borç alan tarafın kamu olduğu dikkate alındığında ve egemenlik hakkının bu erke ait olduğu düşünüldüğünde, gönüllülük esasına dayanması gereken borç ilişkisinin bazen cebir yolu ile gerçekleştirildiği görülmektedir. Özel borçlanmalarda şartların karşılıklı olarak müzakeresi söz konusu olabilmekle birlikte, kamunun taraf olduğu borç ilişkilerinde şartlar kamu idaresince belirlenmektedir. Ayrıca kamunun borçlanabilmesi için yasal bir dayanağının olması gerekliliği de unutulmamalıdır.

Bu noktadan hareketle, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin, bir borç sözleşmesine taraf olabilmesi için TBMM'den yetki alınmış olması gerekmektedir. Bahse konu yetki, 2002 yılında yürürlüğe giren 4749 sayılı Kamu Finansmanı ve Borç Yönetiminin Düzenlenmesi Hakkında Kanun çerçevesinde düzenlenmiştir. İlgili kanunun 3. Maddesinde yer alan tanımlamaya göre devlet borcu; "Türkiye Cumhuriyeti adına Müsteşarlığın borçlu sıfatı ile taraf olduğu ya da üstlendiği her türlü mali yükümlülükleri" ifade etmektedir (<http://www.hazine.org.tr>).

4.1. Kamu Borç Stoku

Devletin borçlanma nedenlerinin çokluğu, devlet borçlarının geçmişten günümüze artışına neden olmuştur (Çataloluk, 2009: 245). Kamu net borç stoku; belirli bir tarih itibarıyla, "kamu" (merkezi yönetim, sosyal güvenlik kuruluşları, bütçe dışı fonlar, yerel yönetimler ve KİT'ler) sınıflandırması içerisinde yer alan kurum ve kuruluşların yurt içi ve yurt dışı piyasalardan sağladıkları borçlara ilişkin yükümlülükler toplamından, söz konusu kuruluşların elinde bulundurdukları varlıkların düşülmesi ile elde edilen net yükümlülükler toplamını ifade eder. (<http://www.hazine.gov.tr>) Türkiye örneği ele alındığında yıllar itibarıyla kamu net borç stokunun gelişim seyrini Tablo 5'de yer aldığı şekliyle görmek mümkündür;

Tablo 5: Kamu Net Borç Stokunun Yıllar İtibariyle Gelişimi (Milyar TL)

YIL	Kamu Brüt İç Borç Stoku	Kamu Brüt Dış Borç Stoku**	Kamu Brüt Toplam Borç Stoku (I)	TCMB Net Varlıkları (II)	Kamu Varlıkları (III***)	İşsizlik Sig. Fonu Net Varlıkları (IV)	Kamu Net Borç Stoku (I-II-III-IV)
2006	268,3	97,3	365,6	45,7	38,3	23,7	257,9
2007	273,3	81,8	355,0	41,8	34,6	30,7	247,9
2008	295,8	111,5	407,3	60,4	41,5	38,4	267,1
2009	347,4	117,4	464,8	66,0	47,7	42,1	309,0
2010	369,2	127,6	496,8	86,2	47,2	45,9	317,5
2011	387,6	158,5	546,0	143,2	59,8	53,5	289,6
2012	408,4	154,4	562,8	189,5	71,6	61,2	240,5
2013	430,3	192,6	622,9	271,1	84,2	70,4	197,2
2014	443,4	206,6	649,9	304,4	77,4	81,4	186,8
2015	474,2	247,8	722,1	376,2	91,8	93,1	161,0
2016	514,7	305,1	819,8	397,1	100,3	103,2	219,2
2017	596,5	358,0	954,6	445,5	130,1	116,7	262,2
2018*	627,8	429,2	1.057,0	507,6	118,5	125,1	305,9

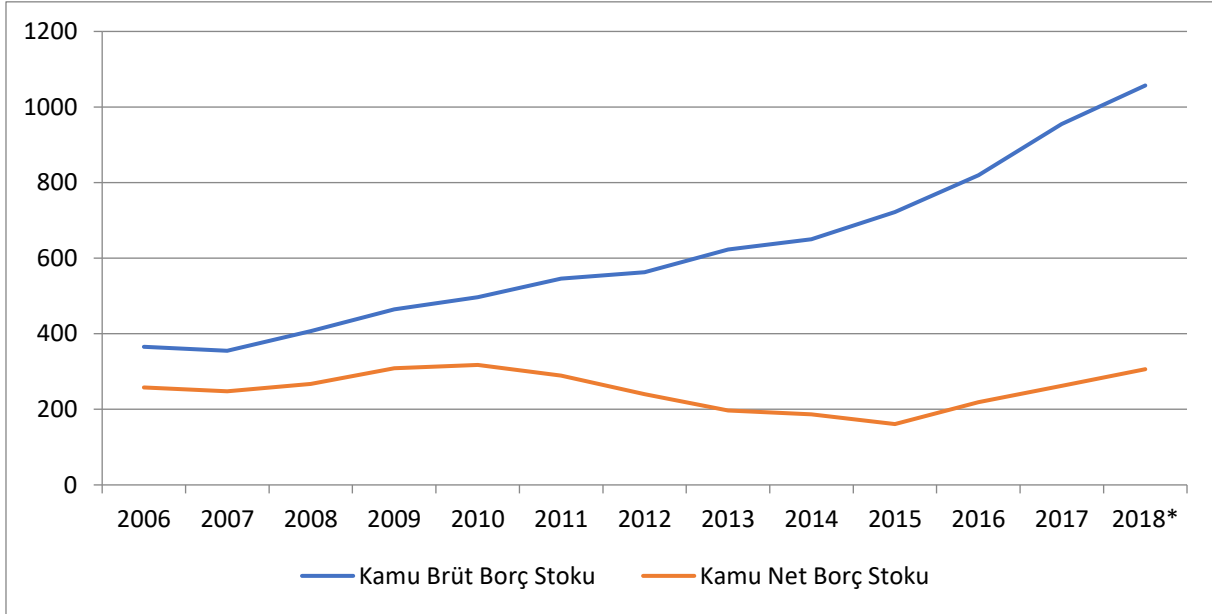
Kaynak: <https://www.hazine.gov.tr/kamu-finansmani-istatistikleri>, “Kamu Net Borç Stoku İstatistikleri”nde Yer Alan Verilerden Derlenmiştir (07.10.2018)

*2018 yılı için ikinci çeyrek verileri ele alınmıştır.

**Dış borç verilerinde geriye dönük güncellemeler olabilmektedir.

***Tüm mevduatları ve finansal varlıkları kapsamaktadır.

Tablo 5’de yer aldığı şekliyle kamunun brüt borç stoku her geçen dönem artmakta birlikte, başta Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) varlıkları olmak üzere, kamu varlıklarının ve işsizlik fonunda biriken net varlığın artışı kamu net borç stokunun 2015 yılına kadar azalmasına yardımcı olmuştur. 2016 yılından sonraki dönemde ise varlıklarda ortaya çıkan artış hızı brüt borç stoku artış hızından daha düşük seviyede gerçekleşmiştir. Bu durum sonucunda ise 2016 yılı sonraki dönemde net borç stokunda artışa trendi yaşanmıştır. Bu husus grafik yardımı ile gösterilecek olursa, Grafik 3’deki gibi görülecek ve borç stokunun gelişimi daha dikkat çekici bir hal alacaktır.

Grafik 3: Kamu Borç Stokunun Gelişim Seyri (Milyar TL)

Kaynak: <https://www.hazine.gov.tr/kamu-finansmani-istatistikleri>, “Kamu Net Borç Stoku İstatistikleri”nde Yer Alan Verilerden Derlenmiştir (07.10.2018)

*2018 yılı için ikinci çeyrek verileri ele alınmıştır.

5. Vergi Harcamalarının Kamu Kesimi Borçlanma Gereği Üzerine Etkisi

Vergi harcamalarının en azından kısa dönemde, bir gelir kaybına neden olduğu kabul edilmektedir. Devletin de bu gelir azalışını telafi etmek amacıyla başvuracağı yollardan biri vergilendirilebilir alanların vergi yükünü arttırmak iken diğer bir yol ise borçlanmadır. Bu nedenle borçlanmayı, vergi harcamalarının yarattığı bir sonuç ya da vergi harcamalarının finansman yöntemlerinden biri olarak görmek mümkündür. Bunun yanı sıra, devlete borç vermeyi cazip hale getirmek için de vergi harcamalarından yararlanılabilmektedir. Mesela, hazine bonusu, devlet tahvili getirilerinin vergi dışı bırakılması, kişileri tasarruflarını bu alanda değerlendirmeye teşvik eder (McDonald, 2010: 19).

Bu açıdan değerlendirildiğinde borçlanma ile vergi harcamaları arasında sıkı bir bağın varlığından söz etmek mümkündür. Bu bağın varlığının yanında, kamunun vazgeçtiği gelirler nedeniyle daha fazla borçlanmak durumunda kaldığını söylemek de mümkündür. Bu ilişkiyi daha net görebilmek için, vergi harcamalarının bütçe eki ile birlikte raporlanmaya başlandığı 2006 yılından bu güne kadar geçen süreçte, vazgeçilen kamu gelirlerinin kamunun borçlanma gereğine olan oranının analiz edilmesinde yarar vardır. Devletin kamu harcamalarının finansmanını sağlama zorunluluğu, vergi harcamaları yoluyla vazgeçtiği gelir kadar ek finansman kaynağı bulma mecburiyetini de beraberinde getirmektedir. Borçlanma ile vergi harcaması arasındaki bu organik bağın daha net görülebilmesi için Tablo 6’da yer alan verilerin birlikte incelenmesi gerekmektedir.

Tablo 6: Kamu Net Borç Stoku İle Vergi Harcamalarının Karşılaştırılması (Milyar TL)

YILLAR	VERGİ HARCAMALARI (I)	KAMU NET BORÇ STOKU (II)	VERGİ HARCAMALARI / KAMU NET BORÇ STOKU (I / II) - (%)
2006	8,5	257,9	3,29
2007	8,8	247,9	3,54
2008	12,4	267,1	4,64
2009	14,7	309,0	4,75
2010	14,3	317,5	4,50
2011	17,5	289,6	6,04
2012	17,9	240,5	7,44
2013	22,4	197,2	11,35
2014	23,8	186,8	12,74
2015	26,1	161,0	16,21
2016	29,9	219,2	13,64
2017	102,2	262,2	38,97
2018	132,1	305,9*	43,18

Kaynak: Vergi Harcamaları Listesi ve Kamu Net Borç Stoku İstatistikleri Dikkate Alınarak Tarafımızca Oluşturulmuştur.

*2018 yılı için ikinci çeyrek verileri ele alınmıştır.

Tablo 6’da yer alan veriler incelendiğinde, vergi harcamalarının kamu borçlanma gereği üzerine her geçen yıl daha fazla baskı yaptığı görülmektedir. 2006 yılında kamunun borç stokunun %3,29’u ile başlayan vergi harcamaları tutarı 2016 yılına gelindiğinde borçlanma gereğinin %13,64’üne kadar ulaşmıştır. 2018 yılı Merkezi Yönetim Bütçe Kanunu Tasarısında listelenen ve Türk Vergi Sistemi içerisinde yer alan 670’e yakın vergi harcaması niteliğinde uygulama söz konusudur. Vergi harcamaları listesinin ilk kez oluşturulduğu 2006 yılında bu sayısının 90 civarında olduğu düşünüldüğünde, geçen sürede birçok vergi harcaması kapsamında değerlendirilecek uygulamanın doğduğunu ve buna paralel olarak vergi harcaması miktarlarının artarak günümüze ulaştığını söylemek mümkündür. Nitekim 2017 yılında vergi

harcamaları raporunda yer alan rakamlar ve kamu net borç stoku verileri bir arada göz önüne alındığında ortaya çıkan sonuç oldukça dikkat çekicidir. 2017 yılı vergi harcamaları tahmininin 102,2 milyar TL ve kamu net borç stokunun 262,2 milyar TL olduğu düşünüldüğünde ilgili borcun %38,9'luk bir kısmının vazgeçilen kamu gelirlerine karşılık gelmekte ve ilgili trend 2006 yılından buyana sürekli artış eğilimi göstermektedir.

2006 yılında kamu net borç stokunun %3,2'si ile başlayan süreç, içinde bulunduğumuz dönem itibariyle neredeyse net borç stokumuzun %40'luk kısmına denk gelen bir boyuta ulaşmıştır. İlgili trendin devamı halinde kamunun vazgeçilen gelirler nedeniyle daha fazla borçlanma gereksinimi duyacağı varsayımında bulunmak çokta yanlış olmayacaktır. Hazine ve Maliye Bakanı tarafından gerçekleştirilen 2019 yılı bütçe sunumu esnasında, “vergi muafiyet ve istisnalarının kapsamının gelecekte daha da genişletilmeyeceği, mecbur kalınmadıkça bir daha bu kapsamda değerlendirilebilecek uygulamalara başvurulmayacağı ve ilgili sistemin zamanla sadeleştirileceği”nin dile getirilmiş olması, sistemin kendi kendini besleyip büyüten bir hal almasında duyulan kaygıyı ortaya koymuştur.

6. Sonuç

Toplumsal hayata yön veren üstün bir gücün varlığı neredeyse insanlık tarihi kadar eski bir olgudur. Bu güç, kendisini oluşturan toplumdaki yetki ile yine kendisini oluşturan topluma hükmetmekte ve onlara bazı ödevler (yükümlülükler) yüklemektedir. Geçmişten günümüze, her iktidar gelir elde etme ve bu gelirleri belirli kamusal mal ve hizmetler için harcama çabasıdadır. Gelirlerin elde edilmesinden harcamaların yapılmasına kadar geçen süreçte sadece siyasal kaygıların değil, ekonomik ve sosyal beklentilerinde etkisi bulunmaktadır. Toplumun ve ekonomik hayatın devamından, düzeninden, korunmasından ve gelişiminden sorumlu olan kamu idaresi, bazen sayılan bu amaçlara ulaşabilmek için yine kendi iradesi ile bazı alacaklarından vazgeçebilmektedir. Devletlerin, egemenlik haklarının en önemli göstergelerinden bir olan vergi alma hakkından, kendi isteği ile vazgeçmesi aslında ekonomik hayata bir müdahale biçimidir. Özü itibariyle, iktisadi olarak desteklenmek istenen ekonomik birimler ve/veya alanlar ile toplumsal bazda dezavantajlı olarak kabul edilen kesimlere sağlanan imkanlar, kamunun egemenlik gücünün farklı bir perspektiften görünen diğer yüzüdür.

Devletin, vergi potansiyelinin bir kısmını gerek ekonomik, gerek sosyal, gerekse de siyasal amaçlarla vergi dışı bırakması neticesinde oluşan vergi harcamaları, bir kesimi, bir ekonomik alanı veya bir sosyal grubu destekleyebilir. Kamu hizmetlerinin sürekliliği düşünülüp, kamu harcamalarının gerek sosyal, gerek teknolojik, gerekse de olağanüstü gerekçelerle artma eğiliminde olduğu kabul edildiğinde, vergi harcamalarının, kamu giderlerinin finansmanında bir kaçığa neden olduğu görülecektir. Kamu idaresi vergilendirilmeyen bu potansiyel nedeniyle oluşan farkı zamanla, borçlanma yolu ile telafi etmek zorunda kalabilecektir.

Kamu harcamalarının yapılması usullerinin belirli bir prosedür gerektirmesi ve bütçeden gerçekleştirilen harcamaların kaçınılmaz olarak bütçe gider kalemlerini arttırıcı etkisi, vergi harcamalarını her geçen gün daha cazip hale getirmektedir. Genel manada, kanunun tanıdığı yetki çerçevesinde yürütme organı tarafından kullanılan vergi harcamalarının neler olacağını belirlemesi yetkisi, bu harcamaların siyasi boyutunun da araştırılmasını gerekli kılmaktadır. Baskı gruplarının etkisi ve siyasi kaygılar neticesinde sağlanan vergi ayrıcalıkları ile ekonominin veya toplumun bir kısmı desteklenirken, borçlanma yolu ile toplumun tamamına bir yük getiriliyor oluşu arasında ki dengenin iyi kurulması şarttır. Vazgeçilen gelirler nedeniyle artan kamu borçlanması gereği, uzun vadede toplumun tamamına yüklenen bir maliyet olarak

değerlendirilebilir. Bu hususta gerçekleştirilen çalışmaların artıyor olması ve vergi harcamalarının ekonomik hayat olan etkilerinin daha etkin analiz edilmesi sonucu oluşacak toplumsal bilinç, toplumun zamanla bu uygulamaya daha mesafeli yaklaşılmasına neden olabilecektir.

Kaynakça

- Bilici, N., ve Bilici, A., (2011), Kamu Maliyesi, Seçkin Yayıncılık, Ankara
- Çataloluk, C. (2009). “Kamu Borçlanması, Gerçekleşme Biçimi ve Makro Ekonomik Etkileri (Teorik Bir Yaklaşım, Türkiye Örneği)”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12 (21): 240-258
- Erdem, M., Şenyüz, D. & Tatlıoğlu, İ. (2011). *Kamu Maliyesi*, Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Ferhatoğlu, E. (2005). “Bir Kamu Harcaması Türü Olarak Vergi Harcaması ve Türk Kurumlar Vergisi Açısından Değerlendirilmesi”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (2): 77-93
- Gergerlioğlu, U. (2016). “Mali Yanılsama Olgusunun Kavramsal Boyutu”, *Vergi Sorunları Dergisi*, 338: 122-128
- Giray, F. (2002). “Vergi Harcamaları: Harcama Vergileri Açısından Analizi”, *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, XXI (1): 27-52
- Indiana State Budget Agency, (2016). *State of Indiana Tax Expenditure Study Fiscal Years 2016-2019*, Tax and Revenue Division, December 2016, Indianapolis.
- Kalenderoğlu, M. (2009). *Kamu Maliyesi Bütçe ve Borçlanma*, Seçkin Yayıncılık.
- Kayalidere, G. & Mastar Özcan, P. (2002). “Gelir Vergisi Açısından Vergi Harcamalarının Analizi: Türkiye ve Bazı OECD Ülke Örnekleri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17 (1): 341-366
- Kolçak, M. (2014). “Türkiye ve OECD Ülkelerinde Vergi Harcamalarının Değerlendirilmesi”, *Azerbaycan Vergi Jurnalı*, 2014/117: 57-72
- Mcdonald, H. (2010). *Türk Vergi Sistemindeki Vergi Harcamalarının Etkinlik ve Verimlilik Açısından Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Öz, E. (2002). “Türk Gelir Vergisindeki Bazı Vergi Harcamalarının Optimal Vergileme İlkeleri Açısından Analizi”, *D.E.Ü.İ.İ.B.F. Dergisi*, 17 (1): 11-33
- Saraç, Ö. (2010). “Vergi Harcamaları ve İktisadi Etkileri”, *Maliye Dergisi*, 159: 262-277
- T.C. Maliye Bakanlığı Gelir Politikaları Genel Müdürlüğü. (2007). *Vergi Harcamaları Raporu*, Sayı: B.07.0.GEP.10.10-2007, Ankara.
- Uğurlu, H. (2013). *Vergi Harcaması Uygulamaları ve Etkinliklerinin Analizi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

November 22-24, 2018 Antalya

Congress Book

<http://auhf.ankara.edu.tr/dergiler/auhfd-arsiv/AUHF-1980-37-01-04/AUHF-1980-37-01-04-Cagan.pdf>, (13.11.2014)

<http://pbk.tbmm.gov.tr>, (06.10.2018)

<https://static.treasury.gov.au/uploads/sites/1/2017/06/Tax-Expenditure-Statement-2016.pdf>, (21.09.2018)

<http://www.bumko.gov.tr/TR,928/2006.html>, (18.10.2018)

<http://www.hazine.org.tr/4749.pdf>, (05.12.2014)

<http://www.mahfi gilmez.com/2011/12/illuzyon.html>, (01.07.2018)

<http://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k5018.html>, (21.08.2018)

<http://www.treasury.gov.za/documents/national%20budget/2018/review/Annexure%20B.pdf>, (13.10.2018)

<http://www.vergidunyasi.com.tr/dergiler.php?id=2657>, (12.11.2014)

Very Short Term Wind Speed Forecasting with Artificial Neural Networks

Emre AKARSLAN¹, Fatih Onur HOCAOGLU², Emrah USTUNDAG³

Abstract

The increasing energy demand, get more importance to each resource which able to produce energy. Especially, the clean sources such as renewables come to the fore due to the increase in environmental sensitivity. Among others, wind energy is one of the most important resources among the renewables. It is critical, to predict the possible energy to be produced from a wind turbine even for very short term, from the view of planning. Energy generation from the wind, on the other hand, is directly related to wind speed at the location of the wind turbine. In this study, ten-minutes ahead wind speed modeling with artificial neural network is performed. A model with three inputs consists of past samples of wind speed, temperature and air density is proposed to calculate the ten minutes later wind speed. The data collected from a meteorological station located on main campus area of the Afyon Kocatepe University is studied. Simulation results are revealed the success of the proposed model.

Keywords: Wind speed, Renewable energy, Artificial neural networks

JEL Codes: C32, C36

1. Introduction

In recent years, environmental pollution has become a global problem, with the exhaustion of conventional resources. Furthermore, the increasing energy need made it compulsory to find different energy sources. Also, to avoid the environmental pollution, using renewables instead of conventional energy sources which use fossils is an important step. Among the renewables, wind energy is one of the important energy resources. The wind speed in a region should be above a certain level to produce effective energy from wind energy. Therefore, to predict the next value of the wind speed is important to determine the energy generation from a wind turbine. There are a lot of studies in the literature on modeling of the wind speed.

Hocaoglu et al. (2010) propose a model based on hidden Markov models which utilize from the atmospheric pressure to model the wind speed. They exploit the inherent dependencies between the wind speed and pressure. The experimental results on data belong to the two cities of Turkey namely Izmir and Kayseri, show that the hidden Markov models are very successful in

¹ Assistant Professor, Afyon Kocatepe University, e.akarслан@gmail.com (corresponding author)

² Associate Professor Afyon Kocatepe University, fohocaoglu@gmail.com

³ MSc Student, Afyon Kocatepe University, ustundag_emrah@hotmail.com

modeling wind speed. Pearre and Swan (2018) propose two different techniques for wind speed forecasting. The first technique is based on a statistically correction while the second is interpolating correction topographies and instantaneous forecast errors. The experiments are performed on collected data form 36 wind energy converters in Nova Scotia, Canada and the results are evaluated in the study. Jiang and Li (2018) propose a combined model based on a modified optimization algorithm for modeling of short-term wind speed data. The model combines data pre-processing, modified optimization algorithms, three neural networks and an effective deciding weight method. Ten-minute wind speed data from a wind farm in Penglai, China are used in the study and the results show that the model provides successful results on very short term modeling. He et al. (2018) propose a hybrid system for short-term wind speed forecasting. This system consists of three modules which data preprocessing, data clustering, and forecasting modules. The decomposing technique is applied to reduce the influence of noise within the raw data series, a kernel based fuzzy c-means clustering algorithm is used for clustering. A sample with a highly similar fluctuation pattern is selected as training dataset, to reduce the training requirement and to improve the accuracy, in forecasting module. Simulation results show that the proposed system outperforms the discussed traditional forecasting models. Tian et al. (2018) propose a novel hybrid forecasting system based on hybrid data preprocessing and multi-objective optimization for wind speed forecasting. In the model, the Elman neural network model, improved by a multi-objective satin bowerbird optimizer algorithm, is developed, which improves forecasting performance in terms of accuracy and stability. The results show that the proposed system has better forecasting accuracy and stability than other benchmark models. Yang and Wang (2018) propose a hybrid approach based on a data processing strategy and an optimized artificial intelligence algorithm for wind speed forecasting. The complementary ensemble empirical mode decomposition which is utilized to decompose the original wind speed series into several intrinsic mode functions, and each intrinsic mode function is forecasted by back propagation neural network. The 10 and 30 minutes wind speed from the province of Shandong, China, are used in the study and the results show that the proposed approach successful in wind speed forecasting in terms of accuracy and stability. Moreno and Coelho (2018) propose a hybrid approach which is combination of the Singular Spectrum Analysis (SSA) and Adaptive Neuro Fuzzy Inference System (ANFIS). The SSA decomposes the original wind speed into various components (trend and harmonic) and ANFIS model uses this two information to construct the model which will use for forecasting. Simulation results show that prediction errors are reduced by the proposed technique. Zhang et al. (2019) propose a novel approach based on two linear and four nonlinear forecasting algorithms to address the linear and nonlinear characteristic of the wind time series. Furthermore, a modified Artificial Fish Swarm Algorithm and Ant Colony Optimization algorithm is used to determine the optimal weight coefficients of the method. 10-minute, 30-minute and 50-minute ahead predictions are performed and the results indicate that the proposed approach outperform to all benchmark models. Wang et al. (2019) propose a robust functional regression model based on Sparse Bayesian learning for wind speed forecasting. In the model, low-resolution and high-resolution data are considered as inputs to predict next value of wind speed. Then a multi-mixture of Gaussians prior is employed for the forecasting error to enhance the robustness of the model. Experimental results show that the proposed model gives more accurate results than the compared models.

In this study, ten minutes ahead wind speed is modeled using artificial neural networks. The data collected from a meteorological station placed on main campus area of Afyon Kocatepe University in time period between 23rd March and 23rd September 2018 is used. The past samples of wind speed, temperature and air density data are selected as inputs of the model

and ten minutes ahead wind speed value is predicted. The results are presented and evaluated.

2. Data Used in This Study

In this study, wind speed is modeled using the recorded wind speed, temperature and air density data in ten minute intervals from the main campus of Afyon Kocatepe University. Data are collected from a Davis trade mark meteorological station (Figure 1) placed in Afyon Kocatepe University in time period between 23rd March and 23rd September 2018. In this study, past samples of wind speed, temperature and air density are used to estimate ten minutes later wind speed value. The variation of these data are illustrated in Figure 2.

Figure 1: The dashboard of the Davis meteorological station used in the study (davisweathercanada.com)

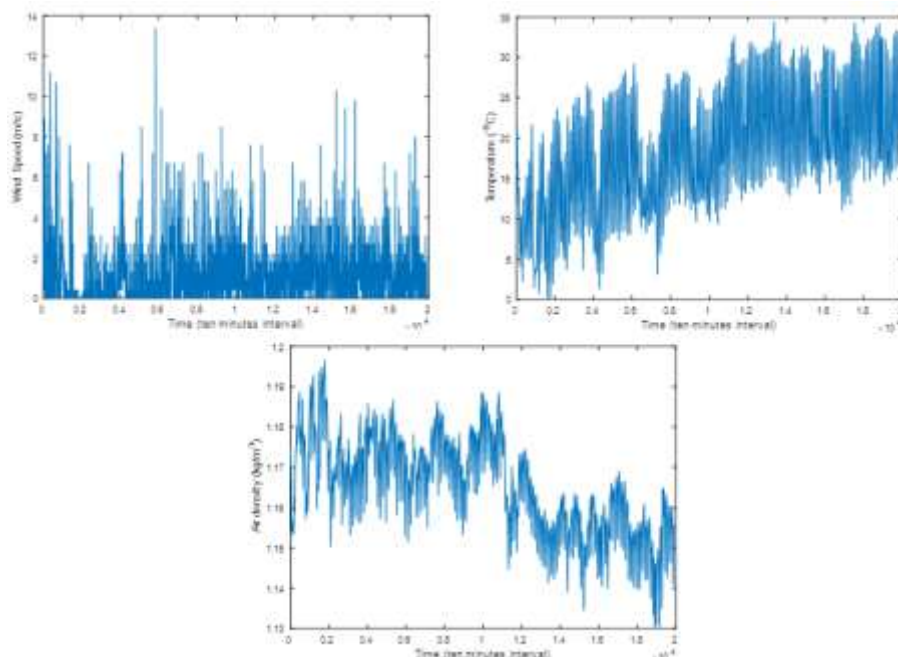

Figure 2: The variations of the wind speed (top left), temperature (top right) and air_density (bottom)

3. The Method Used

In the study, a model based on artificial neural networks is built. The artificial neural network (ANN) is a method which imitates the working principle of human brain. As the human

brain, neural network includes neurons and weights between the layers behave like axons in the brain (Figure 3).

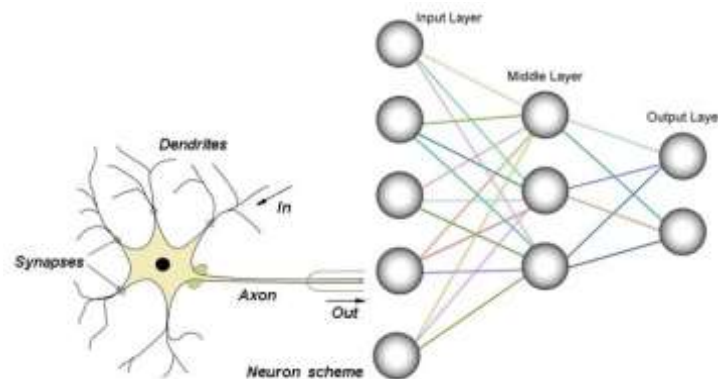

Figure 3: The basic schema of artificial neural network (msatechnosoft.in)

ANNs can be used in very diversity of applications from classification to prediction. It has an input layer, one or more hidden layers and one output layer. Data enter the network through the input layer, move through one or more hidden layers, and exit through the output layer. Nodes in each layer are connected to the nodes in the next layer. Each hidden layer and output layer node collects data from the nodes above it and applies an activation function (Akarslan et.al., 2017). Activation functions also limit the output amplitude of the neuron between the desired values in an ANN. These values are usually between $[0,1]$ or $[-1,1]$. The use of linear and non-linear activation functions in ANNs has been applied to complex and very different problems (Caner&Akarslan, 2009). The nodes may include a bias to minimize the error. In feed-forward process, data are fed through the network and error is propagated through to back in back propagation. The weight and bias values are determined on the training process and back propagation algorithm update these values (Eq. 1) until the output reaches a desired accuracy (Akarslan et.al., 2017).

$$w_{ji}^{new} = w_{ji}^{old} - \eta \frac{\partial E}{\partial w_{ji}} \quad (\text{Eq. 1})$$

4. Simulation Results

In this study, the wind speed data is modeled by using artificial neural networks. The data are measured and collected by a Davis trademark meteorological station placed on the main campus area of the Afyon Kocatepe University in time period between 23rd March and 23rd September 2018. The root mean square error (RMSE) and mean bias error (MBE) criteria are selected as evaluation criteria. RMSE (Eq. 2) is a widely used criteria to evaluate the success of prediction model. The smaller values of RMSE indicate better prediction performance and the unit of the RMSE is the same with the modeled data. It is the one of the important advantages of RMSE, in evaluation. MBE provides information about the long-term performance of the correlations by allowing a comparison of the actual deviation between the predicted and the measured values term by term (Akarslan et al., 2018). The MBE values close to zero indicate stable estimations and it means that there is a balance between over and under estimated values than the measurements.

$$RMSE = \sqrt{\frac{1}{N} \sum_{t=1}^N (\hat{L}(t) - L(t))^2} \quad (\text{Eq. 2})$$

$$MBE = \frac{1}{N} \sum_{t=1}^N (\hat{L}(t) - L(t)) \quad (\text{Eq. 3})$$

The past samples of wind speed, temperature and air density are used as inputs of ANN and ten minutes later data is predicted. An ANN model is built with two hidden layers. The structure is designed with one input layer with three neurons, two hidden layers with 5 and 7 neurons and one output layer with one neuron as seen in Figure 4.

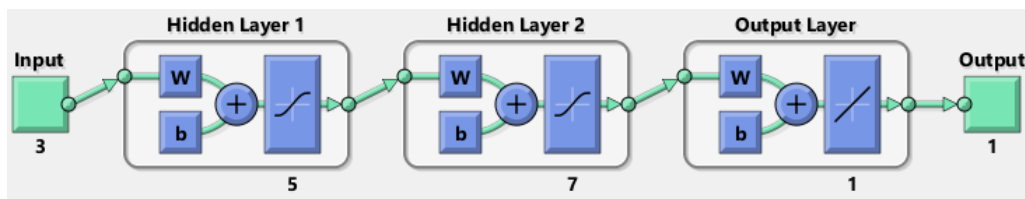

Figure 4: The constructed artificial neural network model

A tan-sigmoid activation function is used in hidden layers and a linear activation function is used in output layer. The structure is decided empirically after some experiments are performed and the structure which provides the best result among them is selected. The feed-forward back propagation algorithm is employed in modeling. The eighty percent of the data collected are employed in training and the rest of the data are used in test. The performance results of the model is given in Table 1.

Table 1: The performance results of the model

Model	RMSE (m/s)	MBE(m/s)
ANN	0.6264	-0.0202

As seen in Table 1, the error in terms of RMSE is obtained as 0.6264 m/s. This error rate close to zero and it indicates a good prediction performance. In terms of MBE a very close value to the zero (-0.0202) is obtained and as mentioned before, the MBE value close to zero indicates a balance between over and under estimations according to the measurements. The comparison between the measured and predicted wind speed data is illustrated in Figure 5.

As seen Figure 5, wind speed data is successfully modeled by using proposed model. There are some relatively big errors but generally the wind speed data is predicted with acceptable errors. The reason of big errors in some data points can be the stochastic behavior of the data. The reason of negative value of MBE, on the other hand, indicates that, the number of under estimations is bigger than the number of over estimations.

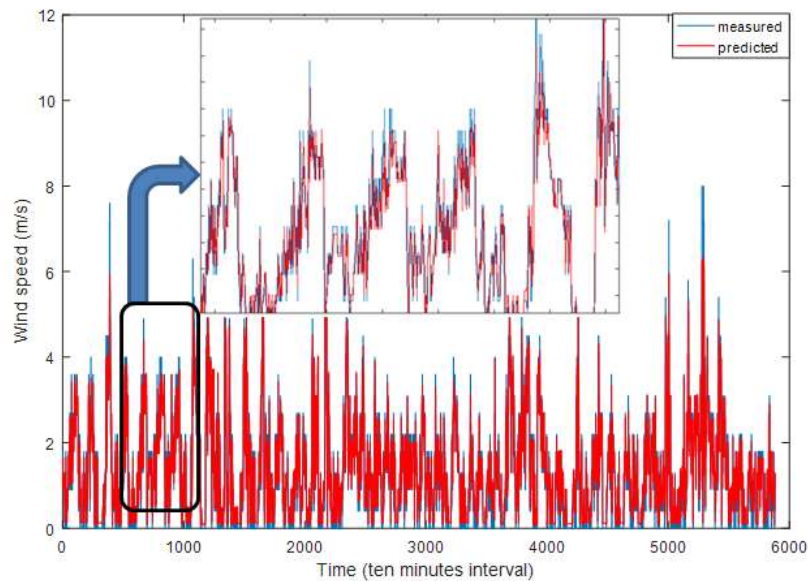

Figure 5: The comparison of measured and predicted wind speed

5. Conclusion

In this study an artificial neural network model is proposed for short-term wind speed prediction. The data collected from a meteorological station located on main campus area of Afyon Kocatepe University in time period between 23rd March and 23rd September 2018 are studied. The past samples of wind speed, environment temperature and air density values are employed as the inputs of the artificial neural network and ten minutes ahead wind speed value is predicted. Simulation results show that, the proposed model provide good predictions. Utilization from different inputs and different models may increase the prediction accuracy, and those studies will be considered as future works.

Acknowledgements

This study is supported by a project from Afyon Kocatepe University Scientific Research Project Department which is numbered 17.FEN.BIL.72.

References

- Akarслан, E., Hocaoglu, F. O., & Edizkan, R. (2018). Novel shortterm solar irradiance forecasting models. *Renewable Energy*, 123, 58–66. <https://doi.org/10.1016/J.RENENE.2018.02.048>
- Akarслан, E., Hocaoglu, F. O., & Uzun, I. (2017). Classification of disc damage status by discovering knowledge from experimental data in marble cutting process. *Proceedings of the Institution of Mechanical Engineers, Part C: Journal of Mechanical Engineering Science*, 231(13), 2407–2416. <https://doi.org/10.1177/0954406216634748>

Caner, M., & Akarşlan, E. (2009). Estimation of Specific Energy Factor in Marble Cutting Process Using ANFIS and ANN. Retrieved from <http://pajes.pau.edu.tr/eng/jvi.asp?pdire=pajes&plng=eng&un=PAJES-51368&look4=>

He, Q., Wang, J., & Lu, H. (2018). A hybrid system for short-term wind speed forecasting. *Applied Energy*, 226, 756–771. <https://doi.org/10.1016/J.APENERGY.2018.06.053>

Hocaoğlu, F. O., Gerek, Ö. N., & Kurban, M. (2010). A novel wind speed modeling approach using atmospheric pressure observations and hidden Markov models. *Journal of Wind Engineering and Industrial Aerodynamics*, 98(8–9), 472–481. <https://doi.org/10.1016/J.JWEIA.2010.02.003>

Jiang, P., & Li, C. (2018). Research and application of an innovative combined model based on a modified optimization algorithm for wind speed forecasting. *Measurement*, 124, 395–412. <https://doi.org/10.1016/J.MEASUREMENT.2018.04.014>

Moreno, S. R., & dos Santos Coelho, L. (2018). Wind speed forecasting approach based on Singular Spectrum Analysis and Adaptive Neuro Fuzzy Inference System. *Renewable Energy*, 126, 736–754. <https://doi.org/10.1016/J.RENENE.2017.11.089>

Pearre, N. S., & Swan, L. G. (2018). Statistical approach for improved wind speed forecasting for wind power production. *Sustainable Energy Technologies and Assessments*, 27, 180–191. <https://doi.org/10.1016/J.SETA.2018.04.010>

Tian, C., Hao, Y., & Hu, J. (2018). A novel wind speed forecasting system based on hybrid data preprocessing and multi-objective optimization. *Applied Energy*, 231, 301–319. <https://doi.org/10.1016/J.APENERGY.2018.09.012>

Wang, Y., Wang, H., Srinivasan, D., & Hu, Q. (2019). Robust functional regression for wind speed forecasting based on Sparse Bayesian learning. *Renewable Energy*, 132, 43–60. <https://doi.org/10.1016/J.RENENE.2018.07.083>

Yang, Z., & Wang, J. (2018). A hybrid forecasting approach applied in wind speed forecasting based on a data processing strategy and an optimized artificial intelligence algorithm. *Energy*, 160, 87–100. <https://doi.org/10.1016/J.ENERGY.2018.07.005>

Zhang, K., Qu, Z., Dong, Y., Lu, H., Leng, W., Wang, J., & Zhang, W. (2019). Research on a combined model based on linear and nonlinear features - A case study of wind speed forecasting. *Renewable Energy*, 130, 814–830. <https://doi.org/10.1016/J.RENENE.2018.05.093>

<http://www.davisweathercanada.com/>

<https://msatechnosoft.in/blog/tech-blogs/artificial-neural-network-types-feed-forward-feedback-structure-perceptron-machine-learning-applications>

Білім Берудің Қазіргі Парадигмалары Негізінде М.Әуезовтің Әңгімелерін Оқытудың Ерекшеліктері

Абдимомынов Едилбек БАХЫТЖАНОВИЧ¹

Abstract

In this article is considered the necessity of thoughts interpretation about effectiveness and peculiarities of short stories studying written by Kazakh people writer M. Auezov on a base of different paradigms in the modern educational process in accordance with time requirements. Also, here are generalized some main ideas of this writer's this writer, are risen problems of accordance with such paradigms "antropocentric", "humanistic", "cognitive" including actual thoughts and their scientific comparison, analyzing all methods of conclusion through examples.

At that time we should give the deep knowledge about famous personalities who contributed into development of our national traditions and culture using paradigms in a system of the modern education, we can teach them in accordance with requirements of society. In this process the teaching of short stories written by famous scholar M. Auezov takes the first place, he was the leader of our national literary science. At the 20th century the excellence of famous classical writer M. Auezov could begin with his stories having got the European level.

With the development of history of humanity all live ideas and thoughtful pictures, the human ideals and traditions of Kazakh people, their moral essence written by writer on some paper and their description can begin with his initial stories. In such short stories as "Weak girl", "Clever citizen", "Marriage", "Who is guilty?", "At Sybans grave", "At slope of Tekshe", "Orphan", "Guilty girl", "Beautiful woman in mourning", etc. are described actions and relations between people and they have got the humanistic character. In these stories are described unhappy characters with tragedy and considering the human values and tries for deep cognition of people and it's devoted for the human's charater explanation as the main idea.

Keywords: story, paradigm, to teach, idea, value.

ӘОЖ: 821.512.122. 74.00

Бүгінгі таңда әлемнің барлық алдыңғы қатарлы дамыған елдері қоғамдық өмірде қол жеткізген жетістіктерін білім беру жүйесін заман талабы мен сұранысына сәйкес модернизациялау арқылы қарқынды түрде жүзеге асыруда. Осы орайда барлық мемлекеттер білім беру саласын мұқият саралап ондағы озық деп танылған үлгілерді

¹ Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan

қолдануда сол мемлекеттің идеологиялық, саяси-әлеуметтік, рухани-мәдени саласының даму концепцияларына сай әзірлеудің жаңа жолдарын табуда. Әлемдік білім беру үрдісіндегі мұндай жаңашылдықтан қол үзіп қаламауды көздеген қазіргі жаңарған Қазақстанның білім беру жүйесі де ауқымды реформалау мен заманауи модернизацияланумен сипатталуда. Осыған орай білім беру жүйесін жаңғырту үшін ғылыми тұрғыда негізделген ақпараттарды өңдеу, жаңа жетістіктерге жеткізетін әдіснамалық тұғырлар мен практикалық тетіктер енгізу қажеттілігі мемлекеттік бағдарламаларға енгізіліп отыр. Еліміздің 2010-2020 жылдарға арналған білім беруді дамыту бағдарламасында «білім берудің әрбір сатылық кезеңдерінде білім мазмұнының жетілген жаңа үлгілері енуі тиіс» [1, 8 б.] - деп ерекше аталып көрсетілген. Мәселе білімді жаңартудан туындап жатқандықтан бұл іске барынша жауапкершілікпен қарап, кешенді ғылыми талдаулар арқылы саламақты саралағанымыз орынды болмақ. Себебі, білім дегеніміз адамзаттың рухани келбеті, болашақ ұрпаққа аға ұрпақтың ғасырлар бойы жинақтаған тәжірибесін, рухын жеткізу әрекеті, қоғамды дамытып алға жетелейтін игілік иесі, барша құндылықтың көзін ашатын мол мұра. Сондықтан ол қазіргі педагогикада заманауи талаптармен ұштасқан білік пен дағдыларды меңгертудің, оқу материалдарын игерудің жаңаша әдіс-тәсілдерін үздіксіз өндіріп орыруымен ерекшеленуде. Оның негізі жеке тұлғаны қалыптастыруда әлемдік білім беру кеңістігіндегі білім, ғылым және тәрбие сабақтастығында жан-жақты зерделенген оңтайлы қадамдарды зерттеп, игере келе, өзіндік бағытта тың жол салу болып табылады. Қазіргі жаһанда болып жатқан өзгерістер білім беру үрдісіндегі «білемін», «білдіремін», «үйретемін» ұстанымдарының көнергендігі мен қазіргі тұлғаға уақыттың қойған бәсекелестік талаптарының өзгеруі айтарлықтай өзекті мәселеге айналып отыр. Мұндай сәйкессіздіктер жинақтала келіп білім беруді ұйымдастырудың жаңа бетбұрыстары мен нобайларын айқындауды міндеттейді. Міне дәл осы жерде «парадигма» ұғымы туындайды.

Осы уақытқа дейінгі зерттеулерде «парадигма» ұғымына түрлі анықтамалар беріліп, қоғамдық-гуманитарлық ғылымдар саласында кеңінен оқытылып келеді. Оны алғаш қолданған америкалық философ-ғалым Т.Кунның ғылымға қатысты тұжырымдамасында парадигма ғылымның белгілі бір даму кезеңінде болжамдарды ұғыну үшін, таным үрдісінде туындайтын міндеттерді шешу үшін ғылыми қауымдастықпен қабылданған үлгі, модель, стандарт ретінде пайдаланылатын теориялық және әдістемелік ережелер жиынтығы ретінде айқындалады. Осы тұжырымды білім саласына оның грек тілінен аудармасын бұзбай (гр. үлгі) қолданар болсақ, белгілі бір тарихи кезеңдегі ғылыми жетістіктерге (теориялар, әдістер жүйесі) қарап ұйымдастырылатын мәселе қою мен оларды шешудің тұжырымдамалық үлгісі, моделі деп қарастыруға болады [2, 3 б.].

Педагогика тарихында парадигма түсінігін көрнекті ғалымдар К.Поппер, П.Фейерабенд, В.С.Безрукова, Ю.Г.Фокин, В.Ф.Шаталов, Ш.А.Амонашвили, Е.Н.Ильин, С.Н.Лысенкова, И.П.Волков, И.Зимняя, Д.Равен, Р.Мейджер және т.б. жан-жақты қарастырып өз зерттеу бағыттарына байланысты тұжырымдап берді. Ал отандық ғалымдардан Ш.Таубаева, Б.А.Тұрғынбаева, Ж.Т. Дәулетбекова және т.б. зерттеуші-ғалымдар өз еңбектерінде жүйелеп қарастырып, заманға сай интерпретациялап келеді.

Жалпы педагогикалық парадигмалардың генезисіне тоқталар болсақ, ең байырғы генетикалық парадигма «дәстүрлер парадигмасы» деп аталған. Бұл парадигма әртүрлі тарихи және мәдени жағдайларда дәстүрлілікті сақтай отырып, ұстанымдар, рухани идеялар және оларды іске асырудың аралық буыны ретінде танылды. Бұдан кейінгі

келген ғылыми-техникалық парадигманың негізінде материалдық құндылықтар, ғылым мен техниканы дамыту, соған сәйкес нақты ғылымдардың үстемдігі жатыр. Технократтық логика ұстанымдарына сәйкес нақты бұл оқыту парадигмасы ғылыми-техникалық прогресте жетістікке жеткізгенімен онда физиология, психология мен адамгершілік құндылықтарына тереңінен бойлауға орын беріле бермейді.

Қазіргі білім берудегі негізгі парадигмалар қатарына: антропоэзектік, гуманистік, когнитивтік, тұлғалық-бағдарлы, мәдениеттанмдық, дүниелік білім беру, функционалдық немесе құзыреттілік және білімді интеллект дамытудың қайнар көзі ретінде игерту парадигмалары жатады. Бұлар негізінен әлемдік білім беру кеңістігіндегі тенденциялардың дамып жетілуімен тығыз байланыста іске асып, солардың қойған талаптарының үдесінен шығуды көздей отырып туындайды. Дегенмен, білім беру ісінде қолға алынған кез келген тенденциядағы инновациялардың енгізілуі парадигманың бастапқы генезисіндегі негізгі бағыты болған ұлттық дәстүрлерге және ұлттық негіздерге қарсы келмеуі тиіс. Мұны әсте естен шығармауымыз қажет. Сондықтан қазіргі білім беру жүйесіндегі түрлі парадигмаларды оқу үрдісінде қолданғанда ұлттық дәстүріміз бен мәдениетіміздің дамуына өлшеусіз үлес қоқан кемеңгер тұлғаларымыздың рухани мұраларын заман сұранысына сай тереңдете оқытқанымыз жөн. Бұл орайда ұлттық әдебиеттану ғылымының көшбасында тұрған ғұлама ғалым, ұлы суреткер М.Әуезовтің көркем әңгімелерін оқытудың орны ерекше болмақ. XX ғасырда қазақ әдебиетін әлемге танытқан ұлы классик жазушы М.Әуезовтің көркем прозадағы суреткерлік шеберлігі еуропалық деңгейге жетуі алғашқы жазған әңгімелерінен бастау алған. Адамзат тарихы бастан кешкен қоғамдық үш формацияны көзбен көріп оймен сүзген жазушы өмірден көргені мен түйгенін көркем оймен суреттеп, туған халқының адамгершілік идеалы мен дәстүр салтын, рухани болмысын, тұрмыстағы күйбелең тіршілігін қағаз бетіне түсіріп шебер бейнелеуі де тұңғыш рет көркем әңгімелерінен басталған болытын. Жазушының алғаш жазған «Қорғансыздың күні», «Оқыған азамат», «Үйлену», «Сөніп-жану», «Кім кінәлі?», «Сыбанның моласында», «Текшенің бауырында», «Жетім», «Кінәмшіл бойжеткен», «Қаралы сұлу», т.б. әңгімелері адамдар арасындағы қым-қиғаш әрекеттерді суреттей отырып гуманистік сипатта жазылған көркем туындылар. Оларда көбіне-көп трагедиялық тағдырға душар болған кейіпкерлер бейнеленіп ең басты мәселе адами құндылықтар мен жалпы адам болмысын тереңінен тануға талпыныстар жасалынып, автордың ашып көрсеткісі келген басты идеясының бірі адам табиғатын сан қырынан саралап түсіндіруге арналды. Бұл қазіргі гуманитарлық білім беру жүйесіндегі «антропоэзектік» парадигманың көздеген мақсаттарына сәйкес келеді. Онда адам барлық заттың өлшемі деп алынып, осы принцип арқылы адамның өзінің табиғатын, шын мәнін, бүкіл қоршаған шындықтың мән-мағынасын, адам мен табиғаттың, адам мен қоғамның арақатынасы айқындалады [3, 69 б.]. Түйіндей айтқанда адамның нақты өзіндік болмысы, оның жекедаралығы, шығармашылық мүмкіндіктері жан-жақты қарастырылып құндылық негізі нақты адамға айналады. Осыған орай бүгінгі таңда М.Әуезовтің көркем әңгімелерін оқытқанда «антропоэзектік» парадигманы кеңінен қолдану орынды болмақ. Себебі, ұлы жазушы өз әңгімелерінде қоғамдық өмірдің алуан түрлі мәселелерін көтергенде оларды адами құндылықтармен сабақтастыра байланыстырып басты нысанаға адамды алып отырған. Сондықтан көркемдік шеберлікпен қатар реалистік суреттеу әдісін кеңінен пайдаланып түрлі кейіпкерлердің бастан кешкен тағдырын адами факторларлар арқылы тереңінен танытқан. Мұндай суреттеулердің көпшілік жағдайында жазушының басты кейіпкерлері ауыр трагедиялық тағдырға душар болып, көркем әңгімелеріндегі өмір шындығының көріністерінің суреттелуі салмағы арта түсті. Мәселен, жазушының тұңғыш көлемді әңгімесі

«Қорғансыздың күнінде» суреттелген оқиғалар желісі мен басты кейіпкерлері өмірде болған нақты тарихи жағдайдан алынған. Қазіргі таңда әдебиет зерттеушілері мен әдебиетті оқытушы ұстаздар заманға сай интерпретациялап жазушының осы әңгімесін түрліше талдап мәні мен мағынасын, автордың негізгі идеясын жас ұрпаққа сан қырынан түсіндіріп келеді. Бұл бүгінгі оқыту жүйесіндегі әдістемелік технологиялардың сан түрлі стратегияларын қолдану арқылы шығармашыл тұлға қалыптастыруда орынды да болар. Дегенмен, осы тұста ұлы реалист жазушының әңгімелеріндегі тарихи факты мен өмір шындығының суреттелуін әсте естен шығармағанымыз абзал. Мәселен, тарихи шындық тұрғысынан алғанда «Қорғансыздың күні» әңгімесі өмірде болған нақты оқиғаның негізінде жазылған. Тіпті шығармадағы тарихи жер аттары да қазіргі таңда сол қалпында сақталған. «Семей қаласының оңтүстігін жайлаған елдің қалаға қатынасын қара жолының үстінде Арқалық деген тау бар... Арқалықтың жолы асатын кезең – Күшікбай кезеңінің түбінде бір жіңішке қара сызық секілденіп Қанайдың жалғыз қорасының орны» әлі де көрінеді. Ал шығармадағы кейіпкерлер аттары көркем әдебиеттің ішкі заңдылығына сәйкес прототиптік бейнелермен беріліп өзгертіліп алынған. Ондағы Ақан болыс – Шыңғыс елінің жас болысы Біләл Ысқақов, ал кәрі кемпір – Мұхтар Әуезовтің немере апайы Қаптағай, қасіретке ұшыраған Ғазиза – М.Әуезовті жиеншары болып келеді. Бұл оқиғаның егжей-тегжейі мен өмірлік деректері туралы жазушының тетелес інісі Ахмет Әуезовтің «Бала Мұхтар» (1967), «Жас Мұхтар» (1977), Ғайса Сармурзиннің «Өмір сабақтары» (1975), «Өнеге» (1977), Тұрсын Жұртбаевтың «Бесігінді түзе!...» (1997) атты кітаптарында толық мағлұматтар берілген [4, 420 б.]. Ғылыми негізделіп нақты деректермен қамтылған аталмыш еңбектерге сүйене отырып жазушының «Қорғансыздың күні» әңгімесін қазіргі білім беруде қолданылып жүрген түрлі әдістермен парадигмалар негізінде оқытқанда шығарманы жазуда жазушының өзі қолданған реалистік суреттеу әдісін де қатар қолданғанымыз жөн. Ал біз сөз етіп отырған «антропоэзектік» парадигманы реалистік суреттеу әдісімен қатар оқытып, жастардың санасына сіңірсек бүгінгі оқытудың бір мақсатына қол жеткізгендігіміз болмақ. Ол үшін шығармадағы оқиғаның өмірде болған шынайы оқиғаның негізінен алынып кейіпкерлердің аттары өзгертілгенімен басты нысан ретінде адам мен оның бойындағы ала-құлалы қасиеттердің қатар көрініс табуын ашып көрсеткеніміз орынды. Жазушының Ақан болыстың озбырлығы мен зұлымдығы Ғазизаның пәктігі, арлылығы секілді қарама-қарсы адами қасиеттерді ашып суреттеуі де жайдан-жай емес. Мұндай бояуы анық жазылған шығарманы оқушы оқырмандар адамның адамшылығы ең алдымен оның бойындағы түрлі қасиеттерге байланысты болатындығын аңғарып, жамандық пен зұлымдықтан бойларын таза ұстауға ұмтылып дүниедегі барлық тіршіліктің өлшемі адамға байланысты екендігін түсінеді.

Қазіргі қоғамдық-гуманитарлық ғылымдар саласының білім беру үрдісінде кеңінен қолданылып келе жатқан парадигманың бірі рухани құндылықтардың әдіснамалық негізін құрайтын «гуманистік» парадигма болып отыр. Бұл парадигма адамдардың әлеуметтік мәдениетте дамып жетілуінің нәтижесінде қалыптасқан. Адамға деген ізгілікті көзқарас білімді гуманитарландыру мәселесін туындатып, оның қоршаған әлемді тануға деген ізгілікті көзқарасын қалыптастыру, өзін-өзі дамыту, шығармашылығын шыңдау ретінде танылады. Бұл ретте гуманитарлық пәндерді меңгертуде жастарды адамгершілік, мораль нормаларына тәрбиелеуді басты назарда ұстаған жөн. Гуманистік парадигма тұрғысынан білімнің соңғы нәтижесі әр адамды әлемде болып жатқан жағдайларға бей-жай қарамайтын, жаңалыққа, жаңа тәжірибеге ашық, өзін дамыта алатын, еркін әрекет субъектісі етіп қалыптастыру болып табылады [2, 4 б.]. Әлем әдебиеті мен қазақ әдебиетінің арасында алтын көпірге айналған ұлы

жазушы М.Әуезовтің шығармашылығын да «гуманистік» парадигма негізінде оқытудың орны ерекше. Гуманистік парадигманың көздеген негізгі мақсатының бірі білімді жаны ізгі адамдарды тәрбиелеп, қол жеткізген нәтижелердегі негізгі құндылықтарды ізгілікке бағыттау. Сол арқылы қоғамда заманға сай ұлттық құндылықтарын бойына молынан сіңірген, жаңаша ойлайтын тұлғаларды қалыптастыру. Осы ретте М.Әуезовтің алғашқы әңгімелерінен бастау алып «Абай жолы» секілді ұлан ғайыр роман-эпопеяға ұласқан жазушылық жолында негізгі тірек болған идеяның бірі «гуманистік» идеясы болғандығын ерекше ескергеніміз жөн. Ұлы жазушының әңгімелерінде сол замандағы қарапайым қазақ ауылындағы адамдардың тұрмыс-тіршілігі, күн көрісі, үйленуі, жанұя құру және құдаласу, күйеу келуі, қыз көру сияқты ескі әдет-ғұрыптар, оқыған жігіттердің мінезі, іс-әрекеттері – осының бәрі адамгершілік идеялары – әйелдің бас бостандығы, әділеттілікті жақтау тұрғысынан ашып көрсетіледі. Жоғарыда аталған әңгімелерінде жазушы панасыз, қорғансыз адамдардың жанашыры болуға ұмтылып, қайғы-қасіретке душар болған жетім-жесірлердің ауыр халін тебірене бейнелеуінен оның шығармашылығындағы гуманистік сипаттың пафосы сол кездің өзінде аса жоғары болғандығы анық байқалады. «Қорғансыздың күнінде» жаны таза, пәк сезімді жас қызға жасалған зорлықтың, қорлаудың жантүршігерлік айуандық екенін қандай әсерлі бейнелесе, одан кейінгі жылдары жазған басқа да әңгімелерінде адал, ар-ұяты бар, бірақ қолы қысқа, жоқшылықты, өмір ауыртпалығын көп көрген адамдарды аяныш сезімімен бейнелеп, әділетсіздікті, озбырлықты, дүниеқоңыздықты, пасықтықты жеріне жеткізе әшкерелейді [4, 411 б.]. Осы сарында «Оқыған азамат», «Кім кінәлі?», «Кінәмшіл бойжеткен», «Жетім», «Барымта», «Жуандық», «Қасеннің құбылыстары» және т.б. әңгімелері бірінен соң бірі жазылып жазушының суреткерлік шеберлігі арта түсті. Бүгінгі білім беру үрдісіндегі «гуманистік» парадигманың негізінде ұлы жазушының аталмыш әңгімелерін оқыту педагогиканың прогрессивті ұстанымдарын сақтай отырып гуманистік құндылықтарды дамыту арқылы жеке тұлғаның бойында қайырымдылықты, шыншылдықты, әділдікті, еркіндікті қалыптастырудың тиімді әдісінің бірі болары анық.

Классик жазушы М.Әуезовтің көркем әңгімелерін бүгінгі жоғары білім беру саласында жекелеген пәндерді оқыту арқылы студенттердің танымдық қызығушылықтары мен қабілеттерін дамытуды көздеп кеңінен қолданылып келе жатқан «когнитивтік» парадигманың негізінде оқытудың да орны ерекше. Когнитивтік (латынша *cogito* – ойлаймын) – ойлау арқылы тануға нұқсайды. Когнитивтік (танымдық) парадигма бойынша оқыту мақсаты әлеуметтік тапсырыс болып табылатын білім, білік, дағдының қалыптасуы қабылданады. Бұл парадигма тұлғаның есте сақтау қабілетіне күш салатын үрдіс ретінде өз міндетін атқарумен сипатталады. Яғни тұлғаны ойлау арқылы танымға жетелеп, оның жадының мығым болуына бағытталады. Ойлау мен оны жетілдірудің маңыздылығы әлемдік педагогикада әлімсақтан айтылып келеді. Ал қазақ педагогика ғылымында ойлау туралы алғашқы орамды ойлар М.Жұмабаевтың 1922 жылы жазған «Педагогика» атты еңбегінде кеңінен қарастырылған. Онда автор ойлаудың жан тұрмысы үшін керектігі һәм оны өркендетудің тиістілігі туралы кеңінен баяндай келіп, өз ойын былайша қорытады: «Ойлау болмаса, адам басқа жануар сықылды заттарды, көріністерді құр жадына, есіне ғана алып, жат бір көрініс ұшыраса, оны шеше алмайтын, оған түсіне алмайтын бір жан иесі ғана болар еді. Адам ойлау арқасында ғана заттардың, көріністердің араларындағы байламды белгілеп, оларды бар қылған себептерді табады. Келешекте оларға ие болатынын ойлап шығарады, келешекті болжай алады. Қысқасы, ойлай білетін адам – шын мағынасымен адам» [5, 111 б.]. Осы айтылғандардан ұғатынымыз адам баласы тек дұрыс олай білгенде ғана нағыз адамдықтың мәні мен мағынасын түсінетін болады. Демек, қазіргі таңда оқу үрдісінде

қолданылып жүрген ойлау арқылы танымға жетелейтін «когнитивтік» парадигманың жас ұрпақты тәрбиелеп, оқытудағы маңызы айрықша. Когнитивтік парадигманың негізінде М.Әуезовтің көркем әңгімелерінің қай-қайсысын алып оқытсақ та өз тиімділігін бермек. Олай дейтініміз классик жазушының әдеби-танымдық көзқарастарға толы көркем әңгімелерінің барлығында дерлік оқырманға терең ой салатын шынайы өмір фактілері қысқа да нұсқа жолмен айқын көрініс берген. Бұл жазушының көркемдік әлемі деңгейінің жоғарылығы мен суреткерлік шеберлігінің нәтижесі. Көркем прозада ауқымды ойларды қысқартып, тұжырымдап жеткізуді негізінен осы әңгіме жанры іске асырады. Әңгіме – көркем прозаның ең ықшам түрі, бірақ жеңіл емес. Оның қиындығы да сол ықшамдылығында, аз сөзге көп, терең мағына сыйғызып, негізінен, бір оқиғаны баяндау арқылы мол өмір шындығын ашып беру арқылы оқырманға ой салу. Көркем әңгімені оқыған оқырманның ойы бір ғана оқиғаға аумай, сан түрлі суреттеулерді көз алдына ойша елестету арқылы өмірдің мәнін түсінуге талпынады. Жақсы менен жаманның, адалдық пен азғындықтың, пендешілік пен дүниеқоңыздықтың, адамдардың бір-біріне деген қарым-қатынасының көрінісі де көркем әңгімені оқығанда айқындалады түседі. Тіптен өмірде оқыған көзі ашық көкірегі ояу адамдардың өзі адамшылық тәрбие алмаса оның оқығандығынан ешқандай да пайда болмайтындығын М.Әуезовтің көркем әңгімелерінен кездестіруге болады. Адам бойындағы мұндай жағымсыз қасиет «Оқыған азамат» атты әңгімесіндегі Жұмағұлдың бейнесінде айқын көрініс тапқан. Ол жесір қалған досының әйелі Қадшаға үйленіп, аяқастынан дайын үй-жай, қаншама дүниеге ие болып шыға келеді. Бірақ оны да азсынып, өлген жігіттің кәрі шешесінің қолындағы мал-мүлікті де ретін тауып тартып алудың қамына кіріседі. Мұны естіген кемпірдің есі ауысып, ауруға шалдығып, ұзамай қайтыс болады. Бұдан шығатын қорытынды оқыған білім алған жігіттердің де типтері әр алуан болатындығында. Осы тектес ойды одан әрі жалғастыра жазған жазушы «Сөніп жану» атты әңгімесінде оқыған білімді Сыздықтың бейнесін суреттеп жалғастырып, адамның адамшылығы қаншалықты білім алып оқуында емес оның адамгершілік қасиетте тәрбиеленуінде деген ойын нақтылап толықтыра түскен. Осылайша көлемі шағын көркем әңгіменің өзінде ойшыл жазушы ұлы данышпан, ұстаз-ғалым Әл-Фарабидің «Тәрбиесіз берілген білім адамзаттың қас жауы» деген ғұламалық ойымен ұштасқан ауқымы терең даналық ойдың мазмұнын ашып көрсете білген. Сондықтан, оның әңгімелерін ойланбай оқу, қызықпай қарау мүмкін емес. Ал ойлау арқылы танымға жетелейтін «когнитивтік» парадигманың оқыту мақсатына қатысты көздеген негізгі мақсатының бірі де осы оймен үндесетіндігі сөзсіз.

Қорыта айтқанда, қоғам үнемі жетіліп, дамып отыратындықтан, білім берудің жаңа әдістері мен тың тәсілдері пайда болады, басқаша айтсақ жеке тұлға білім алу арқылы дамитын болса сол білімге жаңа әдістемелерді енгізуге өзі де үлес қосады. Ұлы жазушы М.Әуезовтің көркем әңгімелерін қазіргі білім беру үрдісіндегі жаңа парадигмалардың негізінде оқып, тану арқылы білімді игеруші тұлғалар өздерінің теориялық, әдістемелік білімдерін толықтырып қана қоймай оларды өмірде қолдануларына дағдыланады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. - Астана, 10 маусым 2011 ж.

Тұрғынбаева Б.А. Қазіргі білімнің негізгі парадигмалары. // Рухани жаңғыру: ХХІ ғасырдағы заманауи білім беру кеңістігінің парадигмалары. Халықаралық ғылыми-практикалық конференциясының материалдары. Қазақстан, Тараз, 2 том. 2018.- 3-4 бб.

Дәулетбекова Ж.Т. Сөз мәдениеті - тілдік білім нәтижесі. Монография. - Алматы: Ғылым мен білім интеграциясы институты, 2017. - 240 бет.

Әуезов М. Шығармаларының елу томдық толық жинағы. – Алматы: «Дәуір», «Жібек жолы», 2014. 2-том: Мақалалар, әңгімелер, аудармалар, пьесалар. 1921-1925. – 480 бет.

Жұмабаев М. Шығармалары (әдеби басылым). 2-том: Әңгіме, ғылыми еңбек, мақалалар, аудармалар, жарияланбаған өлеңдер. Құраст. С.Жұбаниязов. - Алматы: Жазушы, 2013. - 376 бет.

Concentration and Competitive Structures of Public Capital Companies

Selahattin KAYNAK¹

Abstract

As an economic decision-making unit in the economy, the function of the public sector has been one of the most important issues discussed as soon as economics attained a scientific feature. Public-funded economic establishments are criticized on the ground that they cause the welfare and conditions of competition loss in the long run, which give rise to lay fiscal burdens on the country's economy. In today's economic perspective, the prevalent thought is that private sector dynamize economy more than public sector. In the context of these discussions, the analysis of the competitive structures of public-funded establishments operating in the Turkish economy constitutes the aim of the study. As a result of the analysis made with indexes used in determining the competitive structure and concentration level; it is confirmed that the competitive structure is low and so the level of concentration is high in the public-funded establishments operating in the industrial sector.

Keywords: Public Sector, Industry, Market Concentration, Competitive Structure

JEL Codes: D21, H11, H32, D40

Kamu Sermayeli Firmaların Yoğunlaşma Düzeyi ve Rekabetçi Yapıları

Özet

İktisadi karar birimi olarak kamu sektörünün ekonomideki işlevi, iktisat bilimimin bilimsel bir vasıf kazanmasıyla birlikte tartışılan en önemli konular arasında yer almıştır. Kamu sermayeli iktisadi kuruluşlar, uzun dönemde refah kaybına ve rekabet koşullarının aksamasına neden olduğu dolayısıyla ülke ekonomisine mali yükler yüklediği gerekçesiyle eleştirilmektedirler. Günümüz ekonomi anlayışında özel kesimin ekonomiye kamu kesiminden daha çok dinamizm kazandıracağı görüşü hakimdir. Bu tartışmalar bağlamında, Türk ekonomisinde faaliyet gösteren kamu sermayeli kuruluşların rekabetçi yapılarının analizi, çalışmanın amacını teşkil etmektedir. Rekabetçi yapı ve yoğunlaşma düzeyinin belirlenmesinde kullanılan indekslerle yapılan analiz sonucunda, sanayi sektöründe faaliyet gösteren kamu sermayeli kuruluşlarda rekabetçi yapının düşük olduğu dolayısıyla yoğunlaşma düzeyinin yüksek olduğu tespit edilmiştir.

¹ Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi İİBF, İktisat Bölümü, selahattin.kaynak@omu.edu.tr

Anahtar Kelime: Kamu sektörü, Sanayi, Piyasa Yoğunlaşması, Rekabetçi Yapı

JEL Codes: D21, H11, H32, D40

1. Giriş

Birleşmiş milletler, Avrupa Birliği ve IMF gibi kuruluşlar tarafında uluslararası sınıflandırmalar çerçevesinde kamu işletmesi kavramı farklı şekillerde tanımlanmakla birlikte genellikle bir kamu idaresinin *çoğunluk hissesine* sahip olduğu ya da bir kamu idaresi tarafından *yönetimi kontrol edilen* işletmeler olarak adlandırılmaktadır. Bu tanımlamadan da anlaşıldığı üzere kamu işletmesi hem pay sahipliği, hem de yönetimde kontrol kavramı ile ilişkilendirilmektedir (Hazine Müsteşarlığı, 2015: 2).

Kamu sermayeli işletmeler verimlilik ve rekabet açısından özel sektörün gerisinde kaldığı gerekçesiyle eleştirilmektedir. Bu eleştirilerin temelinde liberal politikalarda özelleştirmenin gerekliliği vurgusu ve kamunun sanayi sektörünü özel sektöre bırakması gerektiği söylemi yatmaktadır.

Gelişmekte olan ülkenin birçoğunun gayri safi yurtiçi hasılası içerisinde kamu işletmeleri payı oldukça önemli bir yer teşkil etmektedir. Zira bu gelişmişlik düzeyindeki ülkelerin çoğunda enerji, ulaşım ve telekomünikasyon ve altyapı gibi alanlarda kamu işletmeleri faaliyet göstermektedir. Kamu işletmelerinin etki alanının geniş olduğu gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyüme ve verimlilik artışı için kamu işletmelerinin etkin bir şekilde yönetilmeleri gerekmektedir (OECD, 2015: 12).

Cumhuriyetin ilk kuruluş yıllarında hem özel sektörün yetersiz oluşu hem de bireysel girişim kültürünün yerleşmemiş olması kamu sermayeli işletmelerin imalat sanayinde yer almasına neden olmuştur. Türkiye’de 1933 yılında Sümerbank ve Etibank’ın kuruluşu ile birlikte kamusal endüstriyel üretim süreci başlamıştır 1950 sonrası dönemde, kamu işletmelerinin imalat sektöründeki payı tartışılmış; kamu işletmeleri daha çok yol, baraj, liman gibi altyapı yatırımlarına ağırlık verirken, özel sektör ise teknoloji transferi gibi yatırımlara ağırlık vermiştir. (Albeni, 2005: 130). Kamu sermayesinin Türk ekonomisindeki ağırlığı 1980’li yıllara kadar devam etmiştir. 1980’den sonra özelleştirme çabaları, kamu sermayeli işletmelerde verimlilik ve etkinliğin düşük olduğu düşüncesi ve dünyadaki ekonomik gelişmelere paralel olarak hareket etme anlayışı sonucunda Türk ekonomisinde özel sektörün payı giderek artış göstermiştir (Albeni, 2005: 127). Türkiye birçok kamu işletmeleri beş yıllık kalkınma planları ile özelleştirme kapsamına alınarak 1987 yılından itibaren özel sektöre devredilmiştir. Türkiye’de 1980 öncesi dönemine ilişkin yapılmış çalışmalarda kamu işletmelerinde verimliliğin özel sektöre nispetten daha yüksek olduğu tespit edilirken (Krueger ve Tuncer, 1982; Yıldırım, 1989); 1980 sonrası dönemde ise özel sektörde verimliliğin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir (Zaim ve Taşkın, 1997). Ayrıca yapılmış çalışmalarda reel ücret ve işgücü verimliliğinin kamu sermayeli işletmelere nazaran özel imalat sanayinde daha yüksek olduğu ve işgücü verimliliği ile reel ücretler arasında yalnızca özel sektörde anlamlı olduğu tespit edilmiştir (Türedi ve Terzi, 2009: 146).

Kamu işletmelerinde karlılık ve verimliliğin artırılması ve performans dayalı stratejilerin belirleme anlayışı oluşması için kamu kaynaklarının etkin kullanılması önem arz etmektedir. Çalışmada kamu sermayeli işletmelerin rekabetçi düzeylerini belirlemek ve

yoğunlaşma düzeylerini hesaplamak amacıyla iktisatçılar tarafından en sık başvurulan hesaplama yöntemleri kullanılmıştır.

2. Yöntem ve Bulgular

Türkiye'nin en büyük 500 sanayi kuruluşu arasında yer alan ve sermayesinin %50'sinden fazlasına kamunun sahip olduğu işletmelerin üretimden net satış gelirleri CR_n, Herfindahl-Hirschman, Entropi ve Rosenbluth-Hall-Tideman indeksleri ile analiz edilmiştir.

CR_n, (n-firm concentration ratio) herhangi bir mal veya hizmet sektöründe faaliyet gösteren endüstrinin tam rekabet ve monopol piyasasına ne kadar yakın olduğunu belirlemek için piyasa yapıları ve yoğunlaşma düzeyleri analizlerinde çok sık kullanılan bir yöntemidir.

$$CR_n = \frac{1}{X} \sum_{i=1}^n X_i \quad (1)$$

Denklem 1 aracılığıyla n sayıdaki firmanın üretimden net satış gelirleri, toplam gelirler içerisindeki payları analiz edilmektedir. N sayıdaki firmanın payı arttıkça piyasadaki rekabetçi düzey azalır yoğunlaşma düzeyi artar. Firmaların piyasa payı azaldıkça piyasadaki rekabetçi düzey artar yoğunlaşma düzeyi azalır. N-firma yoğunlaşma oranı yöntemi ile çeşitli sektörlerde piyasa yapılarını belirlemek amacıyla yapılmış çalışmalar vardır. İmalat sektörü (Lustgarten, 1975), yoğunlaşma ve karlılık arasındaki ilişki (Dalton vd., 1976), sermaye piyasaları (Eckbo, 1985), gıda sektörü (Frank ve Henderson, 1992), tarım sektörü (Hendrickson ve Heffernan, 2007), ilaç Sektörü (Kaynak, 2016), turizm sektörü (Hsieh vd., 2016) ve balıkçılık sektörü (Haas vd., 2016) üzerine yapılmış çalışmalar örnek verilebilir.

Herfindahl-Hirschman İndeksi, bir endüstride faaliyet gösteren tüm firmaların payı dikkate alınarak rekabetçi düzeyi belirlemek için en sık kullanılan indekslerden biridir (Matsumoto vd., 2012). Sung (2014) mobil iletişim sektörü, Susilo vd. (2014) gezi turları, Titilayo vd. (2014). bankacılık sektörü, Stavins (2001) havayolu taşımacılık sektörü ve Trish & Herring (2015) sağlık sigortası sektörünü Herfindahl-Hirschman İndeksi ile analiz etmişlerdir. HHI değeri 2 nolu formül ile belirlenir.

$$H = \sum_{i=1}^n P_i^2 \quad (2)$$

HHI; 0 < **HHI** < 1000 arasında değer alması durumunda piyasadaki yoğunlaşma düzeyinin düşük olduğu (yüksek rekabet), 1000 < **HHI** < 1800 aralığında değer alırsa piyasa yoğunlaşma düzeyinin orta olduğu (Orta Düzey Rekabet), 1800 < **HHI** < 10000 arasında değer alması durumunda ise piyasa yoğunlaşma düzeyinin yüksek olduğu (düşük rekabet) kabul edilir (Parkin, 2003).

Entropi İndeksi, logaritmik değerlerle hesaplama yapılan bu indeks, piyasada faaliyet gösteren tüm firmaları dikkate alması nedeniyle etkin bir yöntemdir (Hexter ve Snow, 1970: 240). Entropi ölçümü de firmaların piyasa paylarındaki eşitsizlikleri, firma sayılarını ve büyüklüklerini dikkate alan etkin bir indeks olarak literatürde yer almaktadır. Literatürde bankacılık, yüksek teknolojik ürünler, mobil iletişim, gıda ve inşaat gibi sektörlerde Entropi indeksi yöntemi ile piyasa yapısını analiz eden çalışmalar vardır (Hart, 1971; Bikker ve Haaf, 2002; Yulin vd., 2008; Jaud, vd., 2013; Choi, vd., 2014; Kumar, 2014; Lado-Sestayo, vd., 2016; Krstić, vd., 2016).

Entropi indeksi (3-6) nolu denklemler kullanılarak hesaplanmaktadır.

$$P_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sum_{j=1}^m x_{ij}}, J = 1, \dots, m, i = 1, \dots, n \quad (3)$$

Farklı ölçü birimlerinin ve ölçeklerin olması durumundan bu anormal durumu ortadan kaldırmak amacıyla ham veriler normalleştirilir (Lotfi ve Fallahnejad, 2010: 55).

$$h_i = -h_0 \sum_{j=1}^m p_{ij} \cdot \ln p_{ij}, i = 1, \dots, n \quad (4)$$

$$d_i = 1 - h_i, i = 1, \dots, n \quad (5)$$

$$w_i = \frac{d_i}{\sum_{s=1}^m d_s}, i = 1, \dots, n \quad (6)$$

EI değerinin sıfıra yaklaşması yoğunlaşma düzeyinin yüksek olduğunu, sıfır olması ise piyasada tek bir firmanın olduğunu dolayısıyla monopol piyasa yapısının hakim olduğunu göstermektedir. Sıfırdan uzaklaşması ise yoğunlaşma düzeyinin giderek azaldığını yani rekabetçi yapının arttığını göstermektedir.

Rosenbluth-Hall-Tideman İndeksi, Hall ve Tideman (1957) ve Rosenbluth (1961) tarafından geliştirilmiş bir endekstir. Her bir firmanın piyasa payının sektördeki sıralamasına göre dikkate alınması RHT endeksinde temel yaklaşımdır. Bu sayede, firma sayısının yanı sıra firma çıktısının sektör içindeki sıralaması endeksin değerini belirlemektedir. Fedderke and Szalontai (2009) Güney Afrika imalat sektörünün ve Rosenbluth (1957) Kanada da imalat sektörünün piyasa yapısını ve yoğunlaşma düzeylerini belirlemede *RHTI*’dan yararlanmışlardır.

Rosenbluth-Hall-Tideman İndeksinin değeri (7) no’lu formül kullanılarak hesaplanmaktadır.

$$RHTI = \frac{1}{(2 \sum_{s=1}^n is_i) - 1} \quad (7)$$

Rosenbluth-Hall-Tideman İndeks değeri “0” ile “1” arasında bir değer almaktadır (Goodarzi & Shafiee, 2012: 46). Piyasa payı birbirine eşit sonsuz sayıda firmanın varlığı durumunda indeks değeri 0’a yaklaşırken monopol durumunda ise 1’e yaklaşmaktadır.

Türkiye’nin en büyük 500 kuruluşu arasında yer alan kamu sermayeli firmaların yoğunlaşma dereceleri *CR_n*, Herfindahl-Hirschman Endeksi, Entropy ve Rosenbluth-Hall-Tideman indeksleri ile hesaplanmıştır. Yapılan analiz sonucunda elde edilen değerler tablolarda yer almaktadır.

Tablo1. CR_n indeksi (%)

	<i>N</i>	<i>CR₄</i>	<i>CR₈</i>		<i>N</i>	<i>CR₄</i>	<i>CR₈</i>
1993	64	0,670	0,801	2004	18	0,784	0,933
1994	68	0,629	0,802	2005	15	0,707	0,912
1995	54	0,680	0,805	2006	12	0,753	0,960
1996	49	0,707	0,820	2007	15	0,679	0,883
1997	43	0,697	0,855	2008	14	0,751	0,924
1998	41	0,702	0,849	2009	14	0,745	0,930

1999	32	<i>0,608</i>	<i>0,798</i>	2010	12	<i>0,776</i>	<i>0,951</i>
2000	31	<i>0,639</i>	<i>0,838</i>	2011	13	<i>0,727</i>	<i>0,935</i>
2001	32	<i>0,667</i>	<i>0,849</i>	2012	13	<i>0,720</i>	<i>0,926</i>
2002	29	<i>0,742</i>	<i>0,887</i>	2013	13	<i>0,732</i>	<i>0,931</i>
2003	24	<i>0,740</i>	<i>0,894</i>	2014	10	<i>0,760</i>	<i>0,971</i>

Tablo 1, yıllık üretimden net satışlar dikkate alınarak kamu sermayeli ilk dört ve ilk sekiz firma için hesaplanan yoğunlaşma oranını göstermektedir. En büyük dört firmanın yoğunlaşma oranı %60,8 ile %84,9 arasında yer almaktadır. Bu bulgulara göre, kamu sermayeli firmalarda yüksek düzeyde yoğunlaşma olup rekabetçi yapının düşük düzeyde olduğu tespit edilmiştir. En büyük sekiz firmanın yoğunlaşma oranı %79,8 ile %97,1 arasında yer almaktadır. Bu sonuçlar, Türkiye'nin en büyük 500 kuruluşu arasında yer alan kamu sermayeli işletmelerde yoğunlaşmanın çok yüksek olduğunu ve dolayısıyla rekabetçi yapının da oldukça düşük olduğunu göstermektedir.

Tablo 2. Herfindahl-Hirschman indeksi

	<i>N</i>	<i>HHI</i>		<i>N</i>	<i>HHI</i>
1993	64	<i>1476,6</i>	2004	18	<i>2804,1</i>
1994	68	<i>1324,9</i>	2005	15	<i>1589,9</i>
1995	54	<i>1691,7</i>	2006	12	<i>1767,0</i>
1996	49	<i>2252,5</i>	2007	15	<i>1583,9</i>
1997	43	<i>1913,6</i>	2008	14	<i>2157,4</i>
1998	41	<i>1774,0</i>	2009	14	<i>2342,3</i>
1999	32	<i>1396,0</i>	2010	12	<i>2834,9</i>
2000	31	<i>1735,2</i>	2011	13	<i>1906,9</i>
2001	32	<i>1734,8</i>	2012	13	<i>1772,5</i>
2002	29	<i>2196,0</i>	2013	13	<i>2148,9</i>
2003	24	<i>2471,8</i>	2014	10	<i>1984,0</i>

Kamu sermayeli işletmelerin Herfindahl-Hirschman indeksi 1324,9 ile 2834,9 aralığında yer almaktadır. Bütün firmaların piyasa payları dikkate alınarak elde edilen sonuçlara göre; 1996-1997, 2002-2004, 2008-2010 ve 2013-2014 dönemlerinde yüksek yoğunlaşma düzeyi (düşük düzey rekabet), geri kalan tüm dönemlerde ise orta düzey yoğunlaşma ve orta düzey rekabetçi yapının var olduğu görülmektedir.

Tablo 3: Entropy ve Rosenbluth-Hall-Tideman indeksi

	<i>N</i>	<i>EI</i>	<i>RHTI</i>		<i>N</i>	<i>EI</i>	<i>RHTI</i>
1993	64	<i>1,134</i>	<i>0,075</i>	2004	18	<i>0,789</i>	<i>0,199</i>
1994	68	<i>1,178</i>	<i>0,069</i>	2005	15	<i>0,931</i>	<i>0,154</i>
1995	54	<i>1,097</i>	<i>0,083</i>	2006	12	<i>0,863</i>	<i>0,181</i>

1996	49	1,006	0,094	2007	15	0,949	0,146
1997	43	1,004	0,112	2008	14	0,855	0,178
1998	41	1,017	0,110	2009	14	0,836	0,183
1999	32	1,092	0,100	2010	12	0,762	0,211
2000	31	1,015	0,118	2011	13	0,874	0,173
2001	32	0,993	0,124	2012	13	0,893	0,166
2002	29	0,909	0,147	2013	13	0,849	0,179
2003	24	0,872	0,160	2014	10	0,819	0,196

Tablo 3, kamu sermayeli işletmelerde yoğunlaşma düzeyinin Entropy ve Rosenbluth-Hall-Tideman indeksi sonuçlarını göstermektedir. Tablodaki bulgulara göre Entropy indeksi değerinin sıfıra yakın olmadığı dolayısıyla yoğunlaşma düzeyinin yüksek ve rekabetçi yapının da düşük olduğu tespit edilmiştir. Rosenbluth-Hall-Tideman indeksi sonucuna göre ise 1997 yılından sonra indeks değerinin yükseldiği dolayısıyla rekabetçi yapının düşük olduğu tespit edilmiştir.

Sonuç

Türkiye'nin en büyük 500 sanayi kuruluşu arasında yer alan ve sermayesinin %50'sinden fazlasına kamunun sahip olduğu işletmelerin üretimden net satış gelirleri CR_N , Herfindahl-Hirschman, Entropi ve Rosenbluth-Hall-Tideman indeksleri ile analiz edilmiştir. Kamu sermayeli işletmelerin yoğunlaşma düzeyini belirlemek ve piyasa yapısını analiz etmek amacıyla yapılan bu çalışmada aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

Yıllık üretimden net satışlar dikkate alınarak kamu sermayeli en büyük dört firmanın yoğunlaşma oranı %60,8 ile %84,9 arasında yer almıştır. Bu bulgulara göre, kamu sermayeli firmalarda yüksek düzeyde yoğunlaşma olup rekabetçi yapının düşük düzeyde olduğu tespit edilmiştir. En büyük sekiz firmanın yoğunlaşma oranı %79,8 ile %97,1 arasında yer almıştır. Bu sonuçlar, Türkiye'nin en büyük 500 kuruluşu arasında yer alan kamu sermayeli işletmelerde yoğunlaşmanın çok yüksek olduğu ve dolayısıyla rekabetçi yapının da oldukça düşük olduğunu göstermektedir.

Bütün firmaların piyasa payları dikkate alınarak kamu sermayeli işletmelerin Herfindahl-Hirschman indeksi 1324,9 ile 2834,9 aralığında yer almıştır. Elde edilen sonuçlara göre; 1996-1997, 2002-2004, 2008-2010 ve 2013-2014 dönemlerinde yüksek yoğunlaşma düzeyi (düşük düzey rekabet), geri kalan tüm dönemlerde ise orta düzey yoğunlaşma ve orta düzey rekabetçi yapının var olduğu görülmüştür.

Entropy ve Rosenbluth-Hall-Tideman indeksi sonuçları da diğer indekslere benzer şekilde yoğunlaşma düzeyinin yüksek ve rekabetçi yapının düşük olduğu tespit edilmiştir.

Kaynakça

Albeni, M. (2005). Kamu ve Özel Sektör İmalat Sanayiinde Teknolojik Öğrenme Performansına İlişkin Bir Karşılaştırma, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 3(1), 127-140.

Bikker, J. A., & Haaf, K. (2002). Measures of competition and concentration in the banking industry: a review of the literature. *Economic & Financial Modelling*, 9(2), 53-98.

Choi, J. H., Lee, Y. S., & Kim, J. J. (2014). An Analysis of the Market Structure Change in Construction Management Industry-Based on Public Announcement Data of CM Capabilities, 2004~ 2012. *Journal of the Architectural Institute of Korea Structure & Construction*, 30(7), 89-96.

Dalton, J. A., & Penn, D. W. (1976). The concentration-profitability relationship: Is there a critical concentration ratio?. *The Journal of Industrial Economics*, 133-142.

Eckbo, B. E. (1985). Mergers and the market concentration doctrine: Evidence from the capital market. *Journal of Business*, Vol. 58, 325-349.

Fedderke, J., & Szalontai, G. (2009). Industry concentration in south african manufacturing industry: Trends and consequences, 1972-1996. *Economic Modelling*, 26, 241-250.

Frank, S. D., & Henderson, D. R. (1992). Transaction costs as determinants of vertical coordination in the US food industries. *American Journal of Agricultural Economics*, 74(4), 941-950.

Goodarzi, A., & Shafiee, A. (2012). Market Structure in Iran's Banking Sector: An Application of Multilevel Models. *Iranian Journal of Economic Research*, 17(50), 43-64.

Haas, A. R., Edwards, D. N., & Sumaila, U. R. (2016). Corporate concentration and processor control: Insights from the salmon and herring fisheries in British Columbia. *Marine Policy*, 68, 83-90.

Hart, P. E. (1971). Entropy and other measures of concentration. *Journal of the Royal Statistical Society. Series A (General)*, 73-85.

Hazine Müsteşarlığı (2015). Kamu İşletmeleri Raporu 2015, Kamu Sermayeli Kuruluşlar ve İşletmeler Genel Müdürlüğü.

Hendrickson, M., & Heffernan, W. (2007). Concentration of agricultural markets. *Columbia, MO, Department of Rural Sociology, University of Missouri*.

Hexter, J. L., & Snow, J. W. (1970). An entropy measure of relative aggregate concentration. *Southern Economic Journal*, 239-243.

Hsieh, L., & Lin, S. M. (2016). Exploring the market concentration and the market dominance of international tourist hotels in Taiwan. *Journal of Statistics and Management Systems*, 19(2), 285-301.

Jaud, M., Cadot, O., & Suwa-Eisenmann, A. (2013). Do food scares explain supplier concentration? An analysis of EU agri-food imports. *European Review of Agricultural Economics*, jbs038.

Kaynak, S. (2016). Türk İlaç Sektörünün Rekabet Yapısı ve Yoğunlaşma Analizi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6(2), 49-66.

Krstić, B., Radivojević, V., & Stanišić, T. (2016). Measuring Market Concentration in Mobile Telecommunications Market in Serbia. *Facta Universitatis-Economics and Organization*, 13(3), 247-260.

Krueger, A. O., & Tuncer, B. (1982). Growth of factor productivity in Turkish manufacturing industries. *Journal of Development Economics*, 11(3), 307-325.

Kumar, N. (2014). Indian Exports of Handicrafts and Global Markets: An Empirical Analysis. *Journal of International Economics*, 5(2), 59-72.

Lado-Sestayo, R., Otero-González, L., Vivel-Búa, M., & Martorell-Cunill, O. (2016). Impact of location on profitability in the Spanish hotel sector. *Tourism Management*, 52, 405-415.

Lotfi, F. H., & Fallahnejad, R. (2010). Imprecise Shannon's entropy and multi attribute decision making. *Entropy*, 12(1), 53-62.

Lustgarten, S. H. (1975). The impact of buyer concentration in manufacturing industries. *The Review of Economics and Statistics*, 125-132.

Matsumoto, A., Merlone, U., & Szidarovszky, F. (2012). Some notes on applying the Herfindahl–Hirschman Index. *Applied Economics Letters*, 19(2), 181-184.

OECD, (2015). G20/OECD Principles of Corporate Governance.

Parkin, Michael (2003). *Economics*. Sixth Edition, Pearson Education, Addison Wesley World Student Series: New York.

Rosenbluth, G. (1957). Concentration in canadian manufacturing industries. Princeton: Princeton University Press.

Stavins, J. (2001). Price discrimination in the airline market: The effect of market concentration. *Review of Economics and Statistics*, 83(1), 200-202.

Trish, E. E., & Herring, B. J. (2015). How do health insurer market concentration and bargaining power with hospitals affect Health Insurance Premiums?. *Journal of health economics*, 42, 104-114.

Susilo, Y. O., & Axhausen, K. W. (2014). Repetitions in individual daily activity–travel–location patterns: a study using the Herfindahl–Hirschman Index. *Transportation*, 41(5), 995-1011.

Titilayo, B. O., & Victor, O. T. (2014). Bank consolidation and market structure in Nigeria: Application of the Herfindahl–Hirschman Index. *International Journal of Economics and Finance*, 6(2), 235.

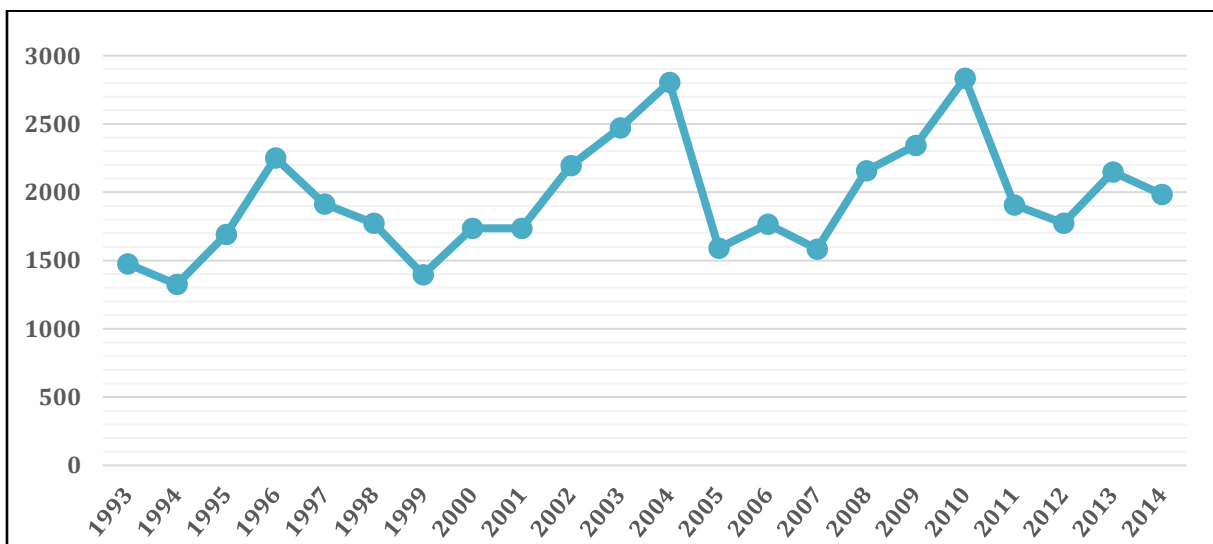
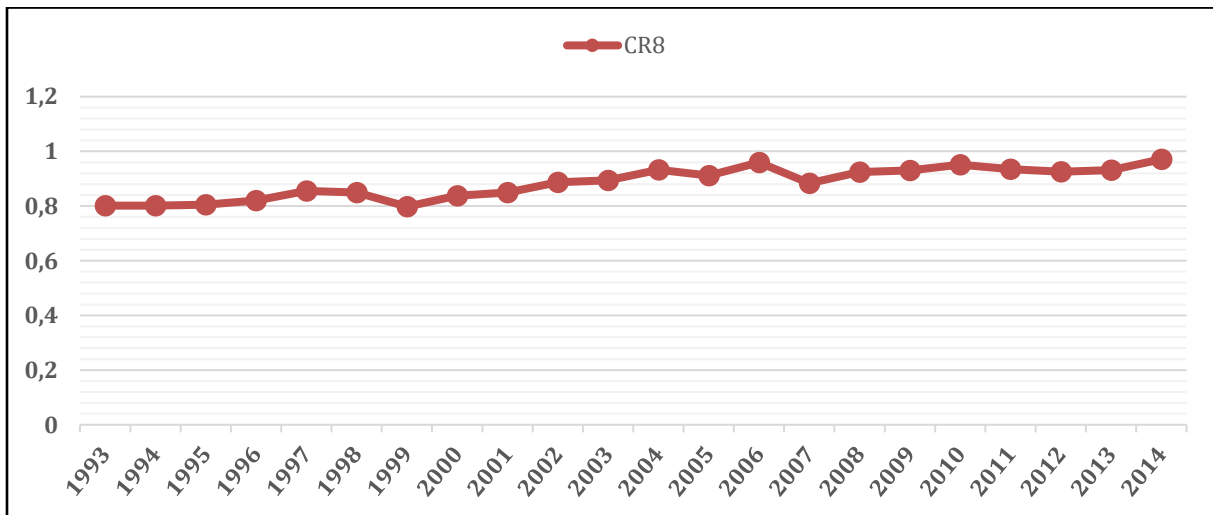
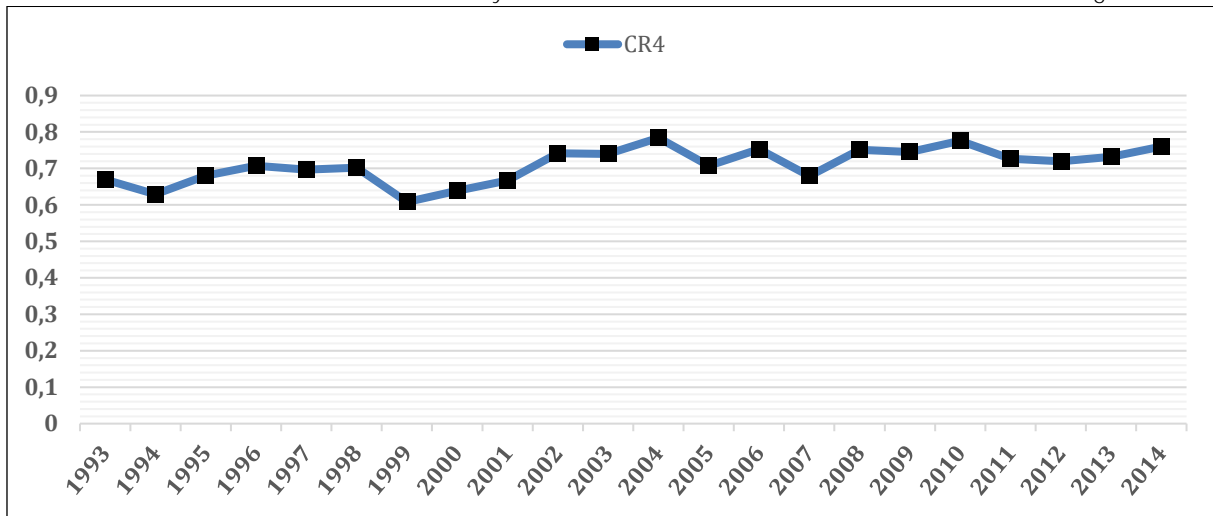
Türedi, S., & Terzi, H. (2009). Türkiye’de Kamu-Özel İmalat Sanayinde Ücret ve İşgücü Verimliliği İlişkisi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 144-162.

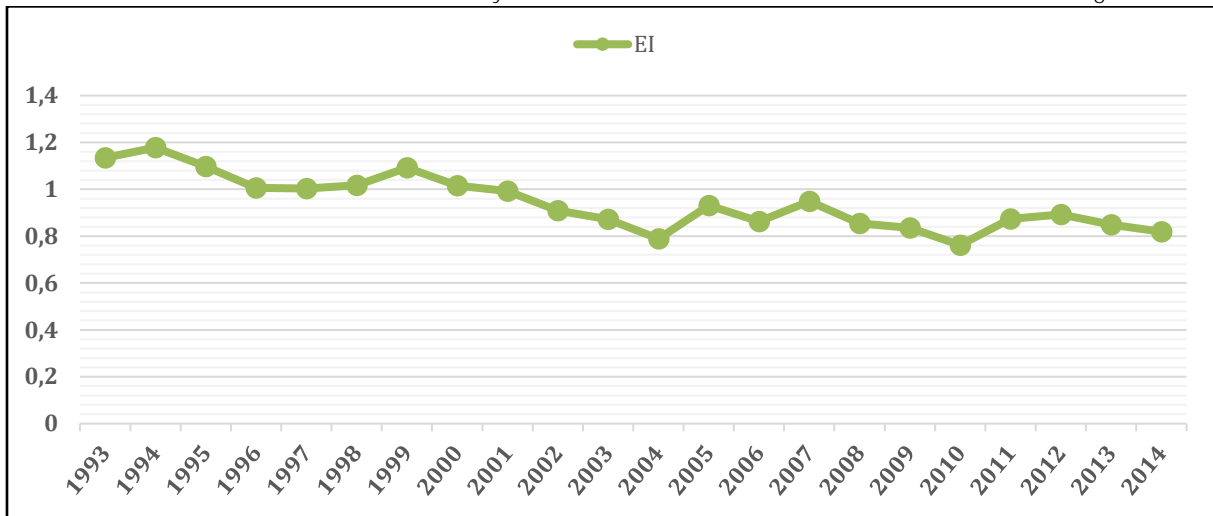
Yildirim, E. (1989). Total factor productivity growth in Turkish manufacturing industry between 1963-1983: An analysis. *metu Studies in Development*, 16(3-4), 65-83.

Yulin, Z. H. A. O., & Fang, W. E. I. (2008). Study on High-tech Industry Cluster Degree in China Based on Entropy Index and Concentration Ratio [J]. *Science of Science and Management of S. & T*, 11, 026.

Zaim, O., & Taskin, F. (1997). The comparative performance of the public enterprise sector in Turkey: a malmquist productivity index approach. *Journal of comparative Economics*, 25(2), 129-157.

Ek

An Investigation of Competitiveness Index Effect on The Foreign Direct Investment

Burak ÖZDEMİR¹

Abstract

The aim of this study is to investigate the effect of competitiveness power on foreign direct investment (FDI). The dimensions that determine the competitiveness of countries are basic requirements, efficiency enhancers, innovation and sophistication factors. Furthermore, these are the subindexes of Global Competitiveness Index (GCI). Besides FDI handled in two direction; FDI inflows and FDI outflows. Sample of this study consists of 130 countries with data gathered from 2017 GCI and 2017 World Investment Report (WIR). Multiple regression analysis applied to data set. According to research results, basic requirements dimension effects both FDI inflows and FDI outflows positively and significantly. There was no multicollinearity between independent variables. Durbin-Watson value for autocorrelation researched. Results show that for FDI inflow as a dependent variable, Durbin-Watson value is 1,862. And for the FDI outflow 1,899. In conclusion, this study is fundamental in terms of examining both FDI inflows and FDI outputs separately from the perspective of competitiveness of the countries.

Keywords: World Investment Report 2017, Foreign Direct Investment Inflows, Foreign Direct Investment Outflows, Global Competitiveness Report, Multiple Regression Analysis

JEL Codes: M16, L19

1. Introduction

Increase in the number of major exporting countries, the proliferation of exported products and convergence of consumption patterns after globalization phenomenon scaled up world trade. The fact that a large number of countries have started to participate in world trade by exporting similar products to other countries has also increased international competition. Countries sell competitive products in terms of price and quality in the markets have a say in the world trade. In this sense, national competitiveness concept has gained importance and has been used to express the share of a country in the world trade in goods and services (Düzgün, 2007: 422).

With the liberalization of capital movements, the disappearance of economic, commercial and technological boundaries between countries after the 1990s increased the interest in foreign direct investments (Turan Koyuncu, 2017: 17). FDI is fundamental economic resource with regards to foreign trade, development level, real investment and employment

¹ Assist. Prof. Dr. Burak ÖZDEMİR, Kastamonu Üniversitesi, bozdemir@kastamonu.edu.tr

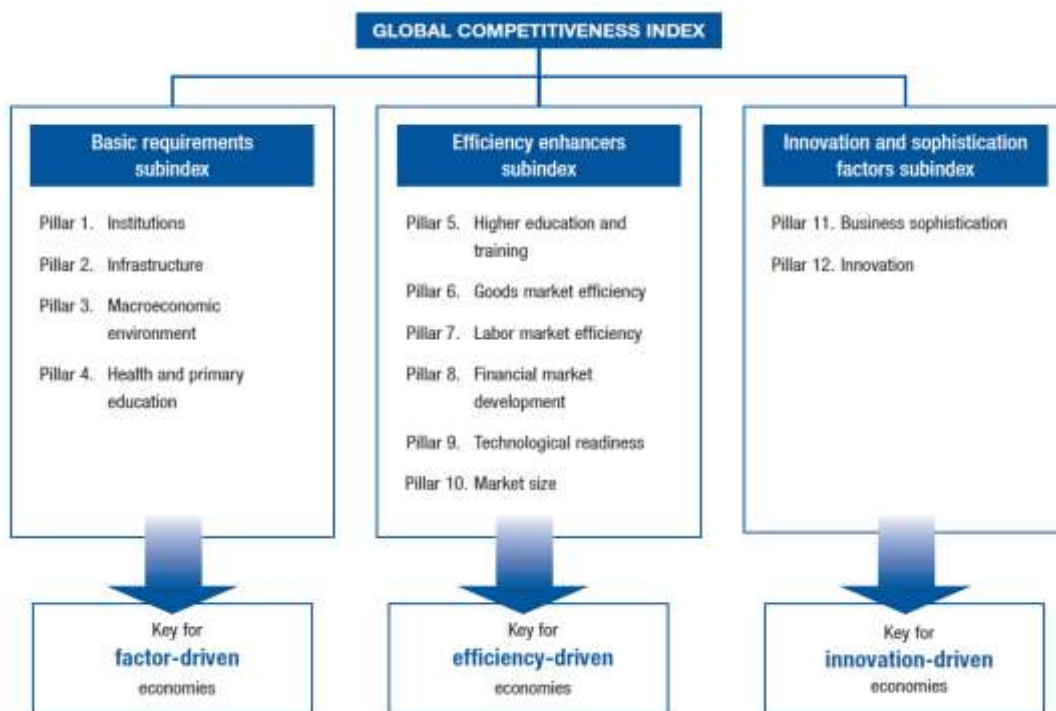
volume of all world economies. Moreover, it is the locomotive of growth, competition, technology and information usage of national economies (Erdoğan, 2017: 77). At this point curiosity is increasing about how countries attract or perform FDI. For this purpose, I used competitiveness indexes of countries to understand FDI inflows and outflows determinants.

2. Conceptual Framework

World Economic Forum (WEF) defines competitiveness as the set of institutions, policies, and factors that determine the level of productivity of a country (WEF, 2017). Competitiveness is a concept that explains the extent to which an economy has the power to produce goods and services that meet the demands of local and international markets in liberal trade and market conditions (GTB, 2017).

Since 2005, the WEF has based its competitiveness analysis on the Global Competitiveness Index. This index is a comprehensive tool that measures the microeconomic and macroeconomic fundamentals of national competitiveness. WEF divides countries' levels of development into three categories, namely, production-oriented economies, efficiency-oriented economies and innovation-oriented economies. Accordingly, the index consists of 12 components which are grouped under that three sub-indexes (WEF, 2017).

Table 1: Global Competitiveness Index

Source: WEF, 2017: 12

FDI occurs if a company owns another company in a different country. FDI is different from portfolio investment which companies simply put their money into assets in another country. With FDI, foreign companies are directly involved with day-to-day operations in the other country. Companies not only bring money with these operations but also carry their knowledge, skills and technology to other country (Economy, 2018).

FDI net inflows are the value of inward direct investment which non-resident investors made in the reporting economy. It involves all liabilities and assets transferred between resident direct investment firms and their direct investors. Besides, if residents of the reporting economy make outward direct investment to external economies, it is called as FDI outflows. In outward direct investment which is direct investment abroad, involves assets and liabilities transferred between resident direct investors and their direct investment firms (The World Bank, 2018).

3. Literature Review

Dunning and Zhang (2008) has found that the level of competitiveness does, in general, encourage both inward and outward FDI. In Zlatkovic (2016) research, it was found that the increase in national competitiveness increased the FDI flows in the Western Balkan economies, which are not a full member of the European Union yet. Popovici and Calin (2015) aimed to identify how an increase in competitiveness could improve FDI in ten Central and Eastern European (CEE) countries. Their results showed that half of the analyzed countries could get the most important increases in FDI/capita if they make institutions more competitive. For other countries; four of them could accelerate on improving innovation and infrastructure and one could work on labour market efficiency. The following hypothesis are formed by the above information.

H1: The competitiveness of the country positively effects foreign direct investment inflows.

H2: The competitiveness of the country positively effects foreign direct investment outflows.

3. Methodology

Sample of the study consists of 130 countries with data gathered from 2017 Global Competitiveness Index and 2017 World Investment Report. In GCI, the sub-indexes determine the competitiveness of countries are basic requirements, efficiency enhancers and innovation and sophistication factors. With this direction, competitiveness scores of basic requirements, efficiency enhancers and innovation and sophistication factors for the countries in 2017 were used in this study. Total FDI inflows and outflows of the countries until 2017 (including 2017) used to determinate foreign direct investments. The countries in the sample shown in Table 2.

Table 2: Countries in the Sample

• Albania • Algeria • Argentina • Armenia • Australia • Austria • Azerbaijan • Bahrain • Bangladesh • Belgium • Benin	• Cyprus • Czech Republic • Denmark • Dominican Republic • Ecuador • Egypt • El Salvador • Estonia • Ethiopia • Finland	• Ireland • Israel • Italy • Japan • Jordan • Kazakhstan • Kenya • Korea, Rep. • Kuwait • Kyrgyz Republic	• Montenegro • Morocco • Mozambique • Namibia • Nepal • Netherlands • New Zealand • Nicaragua • Nigeria • Norway • Oman	• Singapore • Slovak Republic • Slovenia • South Africa • Spain • Sri Lanka • Swaziland • Sweden • Switzerland • Taiwan, China

• Bhutan • Bosnia and Herzegovina • Botswana • Brazil • Brunei Darussalam • Bulgaria • Cambodia • Cameroon • Canada • Chad • Chile • China • Colombia • Congo • Croatia	• France • Gambia • Georgia • Germany • Ghana • Greece • Guatemala • Guinea • Haiti • Honduras • Hong Kong SAR • Hungary • Iceland • India • Indonesia • Iran	• Latvia • Lebanon • Lesotho • Liberia • Lithuania • Luxembourg • Madagascar • Malawi • Malaysia • Mali • Malta • Mauritania • Mauritius • Mexico • Moldova • Mongolia	• Pakistan • Panama • Paraguay • Peru • Philippines • Poland • Portugal • Qatar • Romania • Russian Federation • Rwanda • Saudi Arabia • Senegal • Seychelles • Sierra Leone	• Tajikistan • Thailand • Trinidad Tobago • Tunisia • Turkey • Uganda • Ukraine • United Arab Emirates • United Kingdom • United States • Uruguay • Venezuela • Vietnam • Yemen • Zambia • Zimbabwe
26	26	26	26	26
Total: 130 countries				

Burundi, Cape Verde, Costa Rica, Georgia, Lao PDR, Mexico, Serbia, Tanzania and North Korea are not in the list because of lack of their data.

4. Findings

Multiple regression analyzes applied to the data obtained in the study. Findings on multiple regression analysis given in the tables below.

Table 3: Multiple Regression Analysis Results for FDI Inflows

Independent Variable	Dependent Variable	R ²	F	β	t	p	Durbin-Watson	VIF
Constant		,10	4,684	-	-	,003**		-
Basic requirements	FDI Inflows	-	-	,318	3,747	,000***	1,862	1,012
Efficiency enhancers		-	-	,014	-,167	,867		
Innovation & Sophistication factors		-	-	,038	-,447	,656		

p<,05, *p<0,001

The R² value of research model is ,10 and it is significant (p<0,05). In Table 3, it is seen that basic requirements subdimension of country competitiveness can be used to predict FDI inflows (p<,001). It is understood that there is a positive relationship between basic requirements and FDI inflows and beta value is ,318. Besides, efficiency enhancers, innovation

and sophistication factors sub-dimensions of country competitiveness don't have any affect on the FDI inflows. In addition to this, there was no multicollinearity between independent variables, and Durbin-Watson value for autocorrelation is 1,862.

Table 4: Multiple Regression Analysis Results for FDI Outflows

Independent Variable	Dependent Variable	R ²	F	β	t	p	Durbin-Watson	VIF
Constant		,127	6,092	-	-	,001**		-
Basic requirements	FDI Outflows	-	-	,358	4,273	,000***	1,899	1,012
Efficiency enhancers		-	-	,017	-,200	,842		1,001
Innovation & Sophistication factors		-	-	,042	-,497	,620		1,012

p<,05, *p<,001

The R² value, which is the level of competitiveness estimates FDI outflows is calculated as ,127. As it is seen from the Table 4, research model is significant (p<,05). In Table 4, it is shown that basic requirements subdimension of competitiveness can be used to predict FDI outflows (p<,001). It is understood that there is a positive relationship between basic requirements and FDI outflows and beta value is ,358. Moreover, efficiency enhancers, innovation and sophistication factors sub-dimensions of competitiveness don't have any effect on FDI outflows. Furthermore, there was no multicollinearity between independent variables, and Durbin-Watson value for autocorrelation is 1,899.

5. Conclusion

The research is important in terms of determining the sub-dimensions effects of competitiveness indexes on foreign direct investment inflows and outflows. It was found out that the main requirements component determining the competitiveness of the countries over FDI inflows and FDI outflows were positively effective. In the literature, there are frequently studies on the antecedents or results of direct foreign investment inflows. However, foreign direct investment inflows as well as foreign direct investments outflows are important. Therefore, this study contributes to the literature with regards to investigating factors behind the FDI inflows and outflows by addressing the competitiveness of the countries.

References

Dunning, J. H., & Zhang, F. (2008). Foreign direct investment and the locational competitiveness of countries. *Transnational corporations*, 17(3), 1-30.

Düzgün, R. (2007). Türkiye'nin Uluslararası Rekabet Gücü: Çok Değişkenli İstatistiksel Bir Analiz. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(23), 421-440.

Economy, (2018). What is Foreign Direct Investment?
<https://www.ecnmy.org/learn/your-world/globalization/foreign-direct-investment/>
(29.08.2018)

Erdoğan, S. (2017). Doğrudan yabancı yatırımların makroekonomik belirleyicileri üzerine bir çalışma: Latin Amerika–Türkiye karşılaştırması.

GTB, (2017). *Küresel Rekabet Raporu 2017-2017*,
http://risk.gtb.gov.tr/data/52c58a61487c8eca94a7c696/Kuresel%20Rekabet%C3%A7ilik%20Raporu%202016-2017%2025_05_2017.pdf (01.10.2018)

Popovici, O. C., & CĂLIN, A. C. (2015). The Effects of Enhancing Competitiveness on FDI Inflows in CEE Countries. *European Journal of Interdisciplinary Studies*, 7(1), 55-65.

The World Bank, (2018). *What is the difference between Foreign Direct Investment (FDI) net inflows and net outflows?*
<https://datahelpdesk.worldbank.org/knowledgebase/articles/114954-what-is-the-difference-between-foreign-direct-inve> (20.08.2018)

Turan Koyuncu, F. (2017). Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Ekonomik Büyüme ve İstihdam Arasındaki İlişki: Türkiye Uygulaması (1990-2015). *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, (2), 62-69.

World Economic Forum, (2017). *The Global Competitiveness Report 2017-2018*, ISSN: 13: 978-1-944835-11-8, Geneva.

Zlatkovic, M. (2016). Does Enhancing of the Competitiveness Influence on Foreign Direct Investments in Western Balkan Countries? *European Journal of Multidisciplinary Studies*, 1 (2), 164-173.

Effect of Global Competitiveness Index on the Export of Goods and Services: Evidence From Oecd Countries

Burak ÖZDEMİR¹

Abstract

The aim of this study is to investigate how competitiveness power of countries effect their goods and services exports. The components that determine the competitiveness of countries are institutions, infrastructure, macroeconomic environment, health and primary education, higher education and training, goods market efficiency, labor market efficiency, financial market and development, technological readiness, market size, business sophistication and innovation. Furthermore, these are the pillars of Global Competitiveness Index (GCI). Besides, export types separated to two types of export; goods and services export. 2017 Global Competitiveness Index (GCI) and 2017 OECD Export Report determined the study sample. With the support of both report, 45 countries are chosen as a sample. Data gathered from the sample was subjected to multiple regression analysis. Results showed that institutions component effects goods export negatively, and health and primary education, labor market efficiency and market size effect goods export positively. Moreover, goods market efficiency and market size have positive and significant effect on services export. In addition, in both models, multicollinearity occurred between the independent variables of technological readiness, business sophistication and innovation. These independent variables excluded from multiple regression analysis. Thereafter, autocorrelation test and Durbin-Watson value is 1,948 when goods export was dependent variable and 1,835 when services export taken as dependent variable.

Keywords: Global Competitiveness Report, Goods Export, Services Export, OECD Countries, Multiple Regression Analysis

JEL Codes: M16, L19

1. Introduction

It is seen that international competition has gained importance in the global world. International competition has increased as a result of liberalization of trade and capital movements. Today, competitiveness is the most important indicator of success and high performance in the international arena. It is observed that the welfare levels of the countries with high competitiveness power tend to increase more rapidly (Kırankabeş, 2006: 236). In addition, export-based growth has been studied in the economics literature for a long time. With export, countries are making efforts to operate in foreign markets. Çetin ve Gedik (2017:111) states that export is the most preferred method of finding international markets in the process

¹ Assist. Prof. Dr. Burak ÖZDEMİR, Kastamonu University, bozdemir@kastamonu.edu.tr

of international competition and internationalization. Therefore, in this study the effect of the competitiveness of the countries on export is investigated.

2. Conceptual Framework

WEF defines the concept of competitiveness as the level of efficiency, which includes all of the institutions, policies and production factors that will ensure sustainable growth in that country, not as a country's share of goods and services in world markets. WEF uses Global Competitiveness Index (GCI) in order to sort and measure the level of competition of countries. The index is highly comprehensive, has a structure that analyzes the microeconomic and macroeconomic status of national competitiveness. WEF divides countries' levels of development into three categories; production-oriented economies, efficiency-oriented economies and innovation-oriented economies (WEF, 2017). Accordingly, Global Competitive Index (GCI) index includes 12 components (ACI, 2017):

- **Institutions:** The legal and administrative framework in which individuals, firms and the state interact determines corporate environment. Because the quality of the institutions affects investment decisions and production, it has a strong effect on competitiveness and growth. The state's attitude towards markets and freedoms and the effectiveness of the state's operations are also very important. Excessive bureaucracy and paperwork, excessive legal regulations, corruption and lack of transparency have significant economic costs and slow down the economic development process.
- **Infrastructure:** Good infrastructure reduces the impact of distance between regions. It links the national market with low cost and facilitates trade with other countries and regions.
- **Macroeconomic environment:** This sub-index includes not only how to translate countries' debts, but also a set of indicators that are needed for macroeconomic stability and which are in contact with each other.
- **Health and primary education:** A healthy workforce is vital to a country's competitiveness and productivity. Employees who are ill work inefficiently according to their potential. Poor health status is a cost factor for businesses. In addition to health, the quantity and quality of the basic education provided to the people of country were also taken into consideration in this sub-index. Because, basic education increases the productivity of each individual. Those who lack basic education are only able to perform simple procedures and have difficulty adapting to advanced technology.
- **Higher education and training:** Today's globalizing world requires employees who are rapidly adapting to changing conditions and the growing needs of the production system. In this sub-index, the enrollment rates for secondary and high education and the evaluation of the education given by the business world are given.
- **Goods market efficiency:** Healthy market competition is important for improving market efficiency. In order to provide the best environment for exchange of goods, state intervention for the market should be at a minimum. Healthy competition in the domestic and foreign markets has an important place in terms of ensuring market efficiency and creating a structure that is efficient and compatible with the demands of the market.
- **Labor market efficiency:** The efficiency and flexibility of the labor market is important for driving workers to the areas where they are most productive. Labor markets should

have the flexibility to shift workers from one economic activity to another at a faster and lower cost.

- **Financial market and development:** An effective financial sector ensures the most productive use of resources saved by nationals, and directs outsourced resources to the most productive areas. Well functioning financial markets ensures that resources are directed to the most appropriate areas for entrepreneurship and investments, not to the points that are politically related, but to achieve the highest expected returns.
- **Technological readiness:** Technological sophistication reveals which economies are shifting to new technologies in order to increase their productivity.
- **Market Size:** Since large markets allow firms to benefit from economies of scale, the size of the market affects productivity. In the age of globalization, international markets have become a substitute for local markets, especially for small countries.
- **Business Sophistication:** Undoubtedly, advanced operating practices of firms allow for a higher efficiency in the production of goods and services. Business development deals with two interrelated concepts: (a) the quality of all business networks of the country; (b) the activities and strategies of firms.
- **Innovation:** Significant gains can be achieved by improving institutions, making infrastructures, reducing macroeconomic instability or improving human capital, but all these factors will ultimately lead to decreasing returns. In the long term, quality of life can only be increased by technological innovation.

Exporting means the sale / shipment of goods and services in free movement within a country (grown, produced or imported from other countries) to other countries (TESK, 2018). Exports consist of goods exports and services exports. Exports of goods and services indicate the total demand of non-residents in goods and services produced in an economy (DPT, 1998: 4).

3. Literature Review

Bierut & Kuziemska-Pawlak (2017) aims to examine the factors affecting the export performance of the countries in their study. Using a series of panel regressions in order to identify price/cost competitiveness, technological advancement and institutional effect on export performance, they found that technological factors, especially innovative outputs (patent applications) had the most significant positive impact on export performance. What is more, they demonstrate that enhancement in the overall regulatory quality of institutional environment were initiative in order to increase export market shares. However, price/cost competitiveness findings are less strong and could be change according to used measure. Guichard et. al. (2009) handle price competitiveness and export performance indicators which are calculated and used by OECD. According to their study, relative price competitiveness is only one factor behind export performance. Moreover, it could have an important role with non-price factors. Cortes (2006) aimed to review the relationship between domestic competition and economic performance in Japan by comparing the views of Sakakibara and Porter (2001) and Uriu (1996). In contrast to the view of Sakakibara and Porter, he found that the concentration ratio was positively and significantly related with industry exports. Gilaninia et. al (2013) confirm that specifying the determinants of export performance for developing it, is the most important factor in terms of balance between economies of country with the global economy.

Thus, the following hypothesis are proposed in the scope of literature review.

H1: The competitiveness of the country positively effects country's exports of goods.

H2: The competitiveness of the country positively effects country's service exports.

4. Methodology

The sample of the study consisted of 45 countries with data from the 2017 OECD Exports of Goods and Services and the 2017 Global Competitiveness Report.

Table 1: Countries in the Sample

Argentina	Greece	New Zealand
Australia	Hungary	Norway
Austria	Iceland	Poland
Belgium	India	Portugal
Brazil	Indonesia	Russian Federation
Canada	Ireland	Saudi Arabia
Chile	Israel	Slovak Republic
China	Italy	Slovenia
Colombia	Japan	South Africa
Czech Republic	Korea, Rep.	Spain
Denmark	Latvia	Sweden
Estonia	Lithuania	Switzerland
Finland	Luxembourg	Turkey
France	Mexico	United Kingdom
Germany	Netherlands	United States
15	15	15
Total: 45 countries		

5. Findings

Multiple regression analyzes applied to the data obtained in the study. Findings on multiple regression analysis given in the tables below.

Table 2: Multiple Regression Analysis Results for Goods Export

Independent Variable	Dependent Variable	R ²	F	β	t	p	Durbin-Watson	VIF
Constant		93,3	68,611	-	-1,201	,000***		-
Institutions				-	-2,892	,007**		7,036
Infrastructure				,069	,788	,436		4,973
Macroeconomic environment				,111	1,984	,055		2,039
Health and basic education	Goods			,172	2,104	,043**		4,354
Higher Education & Training	Export			,079	,841	,406	1,948	5,773
Goods Market Efficiency				,304	2,715	,010**		8,192
Labor Market Efficiency				-	-,834	,410		5,434
Financial Market				,008	,107	,916		3,391
Market Size				,963	20,404	,000***		1,453

p<,05, *p<,001

The R² value of research model is ,93 and it is significant (p<,001). As can be shown in Table 2, institutions, health and basic education and goods market efficiency can be used to predict goods export level (p<,05). Besides, market size effects goods export (p<,001). It is seen that institutions effect goods export level negatively. Meanwhile there is a positive relationship between market size and health and basic education, goods market efficiency components. When Beta values are examined, it can be stated that market size dimension (,963) is the most important variable in predicting goods export level. Moreover, infrastructure, macroeconomic environment, higher education and training, labor market efficiency and financial market development don't have any affect on the goods export level. Because of multicollinearity between independent variables technological readiness, innovation and business sophistication components removed from model. In addition to this, Durbin-Watson value for autocorrelation is 1,948 and it is at acceptable level.

Table 3: Multiple Regression Analysis Results for Service Export

Independent Variable	Dependent Variable	R ²	F	β	t	p	Durbin-Watson	VIF
Constant		80,1	20,711	-	-683	,000***		-
Institutions		-	-	,022	,125	,901		7,036
Infrastructure		-	-	,091	,609	,547		4,974
Macroeconomic environment		-	-	-	-	,198		2,040
Health and basic education	Service	-	-	,148	1,052	,300		4,355
Higher Education & Training	Export	-	-	-	-,557	,581	1,835	5,773
Goods Market Efficiency		-	-	,530	2,757	,009**		8,193
Labor Market Efficiency		-	-	,149	,953	,347		5,435
Financial Market Development		-	-	-	-	,055		3,392
Market Size		-	-	,728	8,983	,000***		1,454

p<,05, *p<,001

The R² value for the model is ,80 and it is significant (p<,001). As can be seen from Table 2, goods market efficiency (,05) and market size (,001) can be used to predict services export level. Moreover, both components effect services export level positively. When Beta values are examined, it can be stated that market size dimension (,728) is the most important variable in predicting services export level. Institutions, infrastructure, macroeconomic

environment, health and basic education, higher education and training, labor market efficiency and financial market development don't have any effect on the services export level. Because of multicollinearity between independent variables technological readiness, innovation and business sophistication components removed from model. In addition to this, Durbin-Watson value for autocorrelation is 1,835 and it is at acceptable level.

6. Conclusion

The findings of the study showed that the creation of the best environment for the exchange of goods (goods market efficiency) had an increasing effect on export level. Besides, the size of the market is an important component for increasing export, which affects productivity and enables economies of scale. Unlike services exports, the export of goods positively affected by health and basic education component. Poor health status is a cost factor for businesses. People who lack basic education are only able to perform simple procedures and have difficulty adapting to advanced technology. So much so that, as the competitiveness of the country in this area strengthens, it is a common finding that goods exports are positively affected. Another component that affects the export of goods is the competitiveness of institutions. Institutions negatively affect the export of goods. Exports, especially goods export are the simplest first way of entry into international markets. As the country's competitiveness in the field of institutions increases, it is expected that enterprises in the country would prefer more detailed investments such as foreign direct investments rather than this simple first way.

References

- Adana Chamber of Industry, (2018). *World Economic Forum Global Competitiveness Report 2016-2017 Press in Turkish*, <http://www.adaso.org.tr/webdosyalar/k%c3%9cresel%20rekabet%c3%87%c4%b0l%c4%b0k%20endeks%c4%b0%20t%c3%9crk%c4%b0ye.pdf> (20.08.2018).
- Bierut, B. K., & Kuziemska-Pawlak, K. (2017). Competitiveness and Export Performance of CEE Countries. *Eastern European Economics*, 55(6), 522-542.
- Cortes, B. S. (2006). Competition and Export Performance In Japan. *The International Journal of Economic Policy Studies*, 1, 71-82.
- Çetin, K., & Gedik, H. (2017). The Relation Between Innovation and Export Performance: The Sample of Karaman. *Uluslararası İktisadi Ve İdari İncelemeler Dergisi*, 109-126.
- Devlet Planlama Teşkilatı, (1998). Makro Ekonomik Hesaplar Ve Ödemeler Dengesi, <http://www3.kalkinma.gov.tr/docobjects/download/3221/odemeler.pdf> (05.10.2018)
- Gilaninia, S., Monsef, S. M. S., & Mosaddegh, L. (2013). Investigating Effective Factors on Export Performance of Ceramic Tiles Companies.
- Guichard, S., Guillemette, Y., Brézillon, J., & Cheung, C. (2010). *The Role Of International Competitiveness and Other Factors in Explaining Export Performance*. OECD, Mimeo.
- Kırankabeş, M. C. (2006). Comparison With EU Countries and Turkey In Terms of The Global Competitiveness. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16, 231-254.

November 22-24, 2018 Antalya

Congress Book

TESK, (2018). *What is Export?* <http://www.tesk.org.tr/tr/calisma/ihracat/1.html>
(28.08.2018)

World Economic Forum, (2017). *The Global Competitiveness Report 2017-2018*, ISSN:
13: 978-1-944835-11-8, Geneva.

Pýhani Jańgyry Bastayndaǵy Alash Ideiasy

Qyzaibai MÓLDIR¹

Abstract

This article is about connection between “The idea of Alash” and nowadays programme “Ruhani zhangyru”. This article also speaks now “The idea of Alash” is proclamation via “Ruhani zhangyru”, worldwide progress depends on young people who are interested in knowledge. All of them have values such as humanity, optimism, wisdom, courage, habits, customs, way of thinking, culture history all this wealth is represented by people’s vospitanie. These young people who have like these habits are very workaholic and they like discovering something new and useful.

Keywords: idea of Alash, spiritual rebirth, knowledge, intellectual development, latin alphabet, national identity.

Bilim men tárбие árqashan ózekti másele bolyp kelgendigi barshamyzǵa belgili. Qazir zamanmen birge talap ózgerdi. Búgingi bala-erteńgi el bolashaǵy. Elbasy Nursultan Nazarbaev " Qazaqstan XXI ǵasyrda damyǵan eldermen teńestirip, órkenietti álemnen mártebeli oryn alýyna yqpal eter birden-bir qudiret - bilim, bilimdi urpaq", -XXI ǵasyr ǵylym men bilimniń ǵasyry dei kele Últ kóshbasshysy:" Tabysty bolýdyń eń irgeli, basty faktory bilim ekenin árkim tereń túsinýi kerek. Jastarymyz basymdyq beretin mejelerdiń qatarynda bilim árdaim birinshi orynda turýy shart. Sebebi, qundylyqtar júesinde bilimdi bárinen biik qoiatyn ult qana tabysqa jetedi" dep, jastarǵa tek bilim ǵana tabysqa jetýdiń kulti ekendigin atap ótti [1].

Qoǵamǵa keńinen qozǵaý salǵan Elbasynyń "Bolashaqqa baǵdar: ruhani jańgyry" maqalasy qoǵamdy jańgyrtýdy kózdegen rýhanıat ideiasynyń usynylýy yaqyt talaby men el damýynyń tarihı kezeńine sai mańyzy zor sheshim bolyp otyr. Eldiń rýhanı damýynyń ustanymdarynyń ózegin belgilep bergen baǵdarlamanyń qai salasy bolsada memleket tarapynan qoldaý taýyp, jumys istelip jatyr.

Memleket múmkindiginshе qarjy bólip ár sala boıynsha alǵa jyljýǵa qadamdar jasap otyr. Rýhanı jańgyry baǵdarlamasynda ulttyq múdde turǵysynan qaray aldaǵy baǵyt-baǵdarymyzdy anyqtaýǵa múmkindik beredi. Sanany jańgyrtý búkil qazaqstandyqtarǵa ortaқ maqsat ekenin túsinemiz. Biraq qazirgi jahandaný zamanynda jutylyp ketpeydiń basty amaly ulttyq múddege bekem bolý.

¹ Kýrs Magistranty, Qazaq Memlekettik qyzdar Pedagogikalyq Ýniversiteti, 6M020300- tarih mamandyǵynyń 2, moldirnurgaly03@gmail.com

Saiası, ekonomikalıq táýelsiz damýdan keiringi táýelsiz elimizdiń úshinshi damu jolyn rýhanı sananyń táýelsizdigine jasalǵan qadam dep oilaimyz. Bul jańǵyrý jolyn kópten kútken qazaq eli, ult zıalyлары rýhanı táýelsizdiktiń, otarsyzdanýdyń basy dep qabyldady.

El damýynyń jarqyn kórinisimen, naqty qadamdarynan qurylǵan mańyzdy qujat. Ulttyq bolmys pen ulttyq kodtan aıryylmaı zamana kóshine ilesýdi maqsat etti. Osy yaqyt ishinde jasampaz elimiz jańǵyrýǵa bet burdy. Ulttyq damydyń ulaǵatty úlgisi qalyptasty. Respublikamyzda baǵdarlamaǵa baǵyttalǵan mańyzdy bastamalar men igi bastamalar júzege asty.

Fransız jazýshysy ári synshysy Anatol Franstýn " Dásrúr adamdardy biriktire aiatyn jalǵyz kúsh" degen qanatty sózi Qazaqstan qoǵamy úshin óte aktýaldy bolyp tur. Ultty bir arnaǵa uıystyrýda tasqa qashalǵan túrkinin jazýларындаı ár adamnyń qanynda saqtalǵan, jazylmaǵan zańdardyń mańyzy zor. Shyntyaitynda ulttyq sana-sezimdi sińirgen adam úshin temir tordıń ar jaǵyna jiberilgennen góri, ardyń aldyndaǵy aıyp orasan bolady. Óitkeni, M.Áyezov aitqandaı : "Ar jazasy-bar jazadan aıyr jaza". Demek ár ulttyń genetikalıq kodynda saqtalyp, atadan balaǵa miras bolyp kele jatqan qaǵıdattar ultty ult etetin ári óz ultyńa degen qurmet qalyptastyratyn negizgi kórsetkish.

Qazaq eli, onyń birtýar perzentteri Alash zıalyлары úshin ulttyq sana, halyqtyń mádeni bolmysyn, ol erkindigin negizdetin ulttyq ideologia, el múddesine adaldyq, osy adaldyqty azamattyq, kisilik jolmen kórsetý. Ol bilimdi, saiası saıaty tereń, eldiń múddesin qorǵaıǵa qabiletti boly.

Tabıǵatynan daryndy jaratylǵan bul býyn ókilderi qazaqy tal besikte terbetilip, islammnyń imandy bulaǵynan nár alyp, musulmansha hat tanyp, odan keirin jáditshe, oryssa oqyp, orta, joǵary dárejeli bilim alǵan: Orynbor, Omby, Semeı, Tashkent, Ýfa, Qazan, Máskey, Peterbor sekildi shaharlar tárbiesin kórgen, óz zamanynyń kózi ashyq zıalyлары. Bular muǵalimdik, injenerlik, zańgerlik, ekonomistik, dárigerlik sekildi san alýan mamandyq ieleri. Túrki, slavıandy bylai qoıǵanda arab-parsy, aǵylshyn, nemis, fransuz sekildi jeti jurttyń tilin meńgergen. Kúres jolyna shyqqan kezde bul erlerdiń bes qarýy saı edi. Sol zamandaǵy kez kelgen ozyq eldiń zıalyларыnan asyp túspese, kem soqpatyn, ártúrli ǵylym negizderin meńgergen, segiz qyrly, bir syrly tulǵalar edi. Alash qozǵalysyn týǵyzyp, Alash partıasyn qurysyp, Alashorda ókimetin jasaǵan qarratkerler ishinen qazaq tarihyńyń, ádebietiniń altyn dińgek, som tulǵalary shyqty. Otarshyldyqpen shaiqas, azat, táýelsiz demokratalıq, derbes memleket qurýdy biik nysana etý, belgili bir tap múddesi emes, jalpy ult maqsaty úshin kúresy, órkenietti nysanany tutý bul aǵymda bolgan ulyly-kishili azamattardyń barshasynyń dúnietanymyna orta, etene qasiet sapalar edi [2].

Mekteptegi alǵashqy úsh jylda balalaryna minez, tanym, ózgelerdi qurmetteý, tabıǵatqa qamqorlyq, ádildik syndy qasietterdi sińirýge tyrysatyn, bala tárbiesine qatysty ózindik prinsıp ustanatyn, bilim berý salasyna negizgi materialdarmen, ustanymdaryn júzege asyra bilgen Japonia muntazdaı tazalyqty, úlkenge qurmet pen eńbekqorlyqty ulttyq deńgeige kótere aldy.

Alashordalyqtardyń ǵalamdyq ózgeristi óz tabıǵattaryna yńǵailap alatyn, qara altyny men aq altyny bolmasada eńbekke qushtar halqy bar, dástúr men zamanaıy zetistikterdi qatar alyp júretin Japonıany úlgi etýinde de ózindik maqsat bolǵanyn osydan-aq baǵamdaı berińiz. Já rýhani bailyq pen materialdyq bailyqty, ulttyq tárbie men tehnika, tehnologıa ondirisin qustıń qos qanatyndaı teń ustaı alsaq, Qazaq eli de kúnderdiń kúni alash arystary arman etkendei álemde ornyn oıyp turyp alatyn Kúnshyǵys elinen de qýatty memleket bola alady degen úmit zor.

Qoғamdyq sana túrleri, onyń óz joly men damy qashanda memlekettiń, ulttyń jetistigi bolyp sanalady. Ahmet Baitursynov jazǵandaı : " Qazaqtyń bilimdi adamdary jamandyq istese de, halyq oǵan súinedi, kelistirip istegen sebepti. Ózge jurttan bilimdi buzyqtyqqa jumsaǵanǵa kúinedi, biz oǵan súinemiz. Bul adasqandyq emes pe? Jaman is árkimniń qolynan keledi, jaqsy is qoldan kelý qıyn" [3.210 b.]. Alash arysynyn bul sózinen túerimiz ár sózin, isin ozine úlgi etip alar jastardyń bolashaǵyn oılar azamattar adasuǵa bastar qatelikterdi jasaýǵa tipti oılaýyna múmkindik bolmas.

Qashanda memleket ıesi ult, halyq, urpaq. Halyqtyń ultqa analy ulttyq sana órisine táyeldi. Memleket ıesi ult deitin sebebimiz, el ishinen zıalyardy tárbielep, qoǵam aldına shyǵaratyn ulttyń ózi, ıaǵni zıalyar halyq ishinen shyǵady. Ony túzetin, durys nemese burys tárbieleitin halaqtyń ózi. Sondyqtan da memlekettiń isine baǵa beretin halyq bolýy kerek. Qazaq zıalyary halyqta qai jaǵynan bolmasyn, qoǵamǵa baǵa beretin deńgeige jetkizýge umtylǵan.

Zıalylyq joǵary dárejedeги halyqtyń oi-órisi men ulttyq mádenietiniń qalyptasýyna tikeleı yqpal etedi. Osy turǵydan qaraityn bolsaq ult erkindigi, ult isine degen qúndylyqtardyń, tabandylyqtyń rýhanı qasiet úlgilerimen keletindigi aqıqat. Bul turǵydan kelgende, zańnan buryn ulttyq sana men beriletin adamgershilik zańy qoǵamnyń barlyq salasyna yqpal etip otyrady. "Buryńǵy ádil bilerdiń qolynda bilik qazaqtyń neshe túrli dertin jazatuǵyn jaqsy dári edi,- degen A.Baitursynov- bul kúngi aram bilerdiń qolynda dári bolmaq ý bolyp juǵyp tur... Qazaqta bilimdi adam joq emes kóp, biraq solardyń kóbi qutty bári bilim halalǵa emes, haramǵa jumsap ǵadettengen"[3.210 b.]. Bul sózden uǵynǵanymyzdaı, qoǵamnyń negizin quraityn adamgershilik, halyqtyń basyn biriktiretin adamgershilik qasietter. Admgershilik joq ortada nemese kisilik qasietlerden alshaqtaityn qoǵam ózine qajetti qúndylyqtardy qalyptastyruǵa qashanda dármensiz. Adamgerzhilik kóp jaǵdaıda jeke adamǵa qatysty aıtylǵanymen, onyń tarihta qalатыn , tegisteı bir qoǵamnyń mánine analatyn beınesi ulttyń jetistigimen ólshenbek.

Ahmet Baitursynov : " Bilim jarysynyn basqadan artyq bir jeri mynaı: buǵan shyǵarǵan aqsha dalalǵa ketpeı, kózdegen maqsatqa týra tiedi. Egin salsań shyqpaı qalyp, bosqa shyǵyndaı yqtımal, mal jısań ólip qalyp bosqa shyǵyndaı yqtımal, bilim baǵesinen parda bolmasa, shyǵyn bolmaıdy" degen túsiniktemesin beredi [3.210 b.]. Bilim jaily Halel Dosmuhamedov: " Qazaq-qyrǵyz jurty oıanǵannan beri mádeniet baǵesinde ilgeri ketken jurttan qajetti qamyn qylyp jatyr. Mádeniettiń negizi-bilim. Bilim til arqyly jetiledi. Bilimdi jurttardyń tili baı bolady",- dei kele, " Aýrýpa jurttatynyn ǵylym tili qylyp alǵan tili- latyn tili. Latyn tilindegi terminderdi eshkim qaldyruǵa niet qylǵan joq, qaldyruǵa qoldan da kelmeıdi. Ǵylym ulǵaıǵan saıyn latyn terminderi de ulǵaıyp barady",-dep búgingi zaman aǵymyn sezingen.

Tarihı tamyrı tereń tuǵyrlı tilimizdi túletip, sanamyzdy silkintken, zamannyń ózi talap etken Elbasymyzdyń latyn negizdi álipbige kóshý bastamasy kópshiliktiń qyzý talqysyna tústi."Biz 2025 jyldan bastap álipbimizdi latyn qarpine, latyn álipbine koshirýge kirisýimiz kerek. Bul ult bolyp sheshýge tiis prinsipti másele. Bir kezde tarih bederinde biz mundai qadamdy jasaǵanbyz ", Elbasymyz maqalasynda aıtyp ótken bolatyn.

Yaqt Alash ardaqylarynyń tereń túsinigin aqtady. Elbasy makalasynda:" Latynshaǵa kóshýdiń tereń logıkasy bar. Bul qazirgi zamangy tehnologialyq ortanyń, kommúnikasıanyń, sondaı-aq XXI ǵasyrdaǵy ǵylymı jáne bilim berý prosesiniń erekshelikterine baılanysty" dese, 2017 jyly 20-25 maýsym aralyǵynda Astanada ótken Dúnejúzi qazaqtarynyń V quryltaıynda: " Bul-ana tilimizdiń jahandyq ǵylym men bilimge kirigýin ári álem qazaqtarynyń rýhanı tutastyǵyn qamtamasyz etetin biregeı qadam... Qazaq tiliniń latyn álipbine kóshýi birligimizdi

nyǵaıtyp, rýhani jaqyndastyra túseıi" dep túıındı oı qorytty. Bul degenimiz jańa álipbıdıń mańyzdylyǵyn aıǵaqtatyn tarihi sheshim boldy.

Jańa álipbıdıń bizdi jańa múmkindikterge, zor jetistikterge bastatynny sózsiz. Sebebi latyn qarpi-ǵylym men tehnikanyń, internet pen IT-tehnologialardyń tili. Latyn álipbıi rýhani bolmysymyzdy baiıtyp, qoǵamdyq oı-sanamyzdy jańǵyrtady. Bul álipbı qazaqstandyqtar úshin ǵana emes, sonymen qatar tórtkúl dúniege tarydai shashylyp ketken qandastarymyzǵa da orta q álipbı bolmaq. Latyn álipbıi- túrki álemimen yqpaldasýdyń tóte joly. Óz ereksheligimizdi saqtat otyryp álipbıdi ózgeritý tilimizdiń halyqaralyq arenaǵa shyǵýyna jáne ǵylymı-tehnikalıyq prostıiń zamanaýı jetistikterine jol ashady, álemdik mádenı tutastyqty nyǵaıtyp, kommúnıkatsıalyq úderisterge odan ári integratsıalanýǵa múmkindik tǵyızady. Aqqarat alý múmkindikteri keńeiip, shet tilderden engin sózder ulttyq erekshelikterimizge qarai ikemdeletin, kóp ultty halqymyzdyń birligin odan ári bekemdep, búkil túrki álemin biriktirýge kúsh salatynyn da atap aıtý kerek [4.].

Álemdik deńgeıde keń qanat jatyp kele jatqan ǵalamdany úderisine ár halyqtyń ózindik bet-beinesin saqtat qalýy men ulttyq erekshelikterdi qazirgi órkeniet talaptaryna saı jetildirý máselesi zor mańyzǵa ıe bolyp otyr. Halyqtyń rýhani qundylyqtary aqqaratat aǵymymen jan-jaqtan enip jatqan jat túsinikter tasqynynda joǵalyp ketpeýi úshin jas urpaqtyń bilimi joǵary bolýy tiis.

"Teginde adam balasy adam balasynan aqyl, bilim, ar, minez degen qasiettermen ozady" degen uly aqyn Abai sózi barlyq ýaqytta óz mánin joıǵan emes. Ozyq oily bilimdar adamdar zamannyń, qoǵamnyń damýyna, ózgerýine óz úlesin qosady. Jan-jaqty tereń bilim berý maqsatında kóptegen tehnologiolar usynylýda. Kez-kelgen paidaly bilim belgili mólsherde adamdy damytady.

Memleketimizdiń sarqylmas qazynasy, baılyǵy qoımaýǵa tolǵan qazba baılyq emes, ol- adam. Adam kapital- jańǵyrý negizi. Jańǵyrý ózińniń mádenietini, atap aıtqanda dástúriń men ádet-ǵuryptaryńdy, tiliń, tarihyń, áyeniń, ádebietini ıaǵnı ulttyq erekshelikti qurattyn barlyq nárseni saqtatǵan kezde ǵana múmkin bolady. Maqsatqa jetý úshin bizdiń sanamyz isimizden ozyp júri, ıaǵnı odan buryn jańǵyryp otyrýy tiis. Bul saıası jáne ekonomikalıyq jańǵyrýlardy tolyqtyryp qana qoımai, olardyń ózegine amalady.

Memleket pen ult qurysthan qıılyp, qatyp qalǵan dúnie emes, únemi damyp otyratyn tiri aǵza ispetti. Ol ómir súri úshin zaman aǵymyna sanaly túrde beıimdelýge qabiletti bolýy kerek. Jańa jahandyq úrdister eshkimnen suramai, esik qaqqastan birden tóрге ozady. Sondyqtan, zamańǵa saıkes jańǵyrý mindeti barlyq memleketterdiń aldynda tur. Synaptat syrǵyǵan ýaqyt eshkimdi kútip turmaidı, jańǵyrý da tarihtıń ózi sıaqty jalǵasa beretin prostess. Eki dáýir túisken shaqta Qazaqstanǵa túbegeili jańǵyrý jáne jańa ıdeialar arqlı bolashaǵyn baıandy ete túsydiń teńdessiz tarihi múmkindigi berilip otyr. Jańa jaǵdaıda jńǵyrýǵa degen ishki umtylys-bizdiń damýymyzdyń eń bastı qaǵıdasy. Ómir súri úshin ózgere bilý kerek. Oǵan kónbegender tarihtıń shańyna kómilip qala беретindigin Elbasımyz makalasynda negizgi oı bolyp qorytyndylanǵan bolatyn.

N.Nazarbaev:"Alashtıń bastı maqsaty qazaq qoǵamyn birte-birte ózgeritip, zamańǵa beıimdeý edi. Bul bizdiń qazirgi jedel jańǵyrı ıaǵnı, modernizatsıa baǵyтымызǵa da saı keledi. Alash arystary bizge memlekettilik ıdeiasyn tı etip kóterýdi tabystap ketti... Alashtıń asıl amanaty bizge tarihi-mádenı biregeiligimizdi, qarapaim tilmen aıtsaq, qazaqy qalpımyzdy qasiettep saqtatýǵa mindetteıdi,- dei kele Alash zıalylarımızdyń alǵa qoıǵan maqsat-múddeleri arqly ótkenimizdi saralap, bolashaǵımızǵa nazar aýdardy.

Qazirgi qazaq qoǵamynda sol kezdegi Alash ideiasyna degen erekshe umtylys baiqalady. Á.Bókeihanov bastaǵan Alash zıalyлары sol kezdiń ózinde " Qazaq halqy bilimde, ǵylymda, mádeniet pen ádebiette, ónerde jańa satyǵa kóterilip, túrli kásip pen ónerdi meńgerip, sol arqyly óziniń qazba baılyqtaryn ıgerý dárejesine kóterilse..." dep armandaǵan. Óz baılyǵyn ózi ıgerip, óz biligine ózi ıelik etken eldiń ǵana bolashaǵy jarqyn bolyp, jańa satyǵa aıaq basady. Alash ideiasy búginge jańaryp, jańǵyryp, órkendep jatyr. Qazaq jastarynyń aldynda jańa tehnologia men tehnikany, túrli ǵylym salalaryn ıgerý maqsaty tur. Alash ideiasy búgingi kúni "Rýhanı jańǵyry" baǵdarlamasy aıasynda sabaqtasyp jatyr dep aıtýǵa tolyqtaı negiz bar.

Paidalanylǵan Ádebietter

N.Á.Nazarbaev, Bolashaqqa baǵdar: rýhanı jańǵyry// "Egemen Qazaqstan gazeti, - Almaty, 2017. 10(78).1-b.

R.Nurǵalı, Táýelsiz Qazaqstan murattarynyń Alash ideialarymen sabaqtastyǵy//Álem halyqtarynyń rýhanı suqbaty: til, mádeniet jáne Alas muraty. Halyqaralyq ǵylymiteotialyq konferensia materialdary. - Almaty:2008. -B.5-16.

A.Baitursynov, Aqjol:Óleńder mentárijimeler, pýbl.maqalalar jáne ádebi zertteý. - Almaty:Jalyn,1991,-464b.

<https://egemen.kz/article/158865-latyn-alipbii-%E2%80%93-oerkeniet-zholy>.

Local Governments in the Way of Becoming a Learning Organization: A Conceptual Framework

Gökhan KENAR¹, Mine DEĞİRMENCİOĞLU²

Abstract

Local authorities are organizations that offer public services to meet the needs of communities in any region. The cadres of these organizations are generally made by the state, and the forms of administration are shaped accordingly. In the private sector, organizational structures are established according to the decisions of the managers appointed by the employer. The aim of this study is to examine the learner organization concept proposed by Peter Senge in the 1990s and its applicability in local governments. Especially the learning organizations which are frequently discussed in the organizational structures of the private sector; it expresses a dynamic organizational structure that enables the creation of new and creative ideas and the spreading of learning from individuals to the whole organization. In this context; it is important to discuss the study in local government structures.

Keywords: Local Governments, Learning Organization, Public Administration

Öğrenen Örgüt Olma Yolunda Yerel Yönetimler: Kavramsal Bir Çerçeve

Özet

Yerel yönetimler, herhangi bir bölgedeki toplulukların gereksinimlerini karşılayabilmek amacıyla kamusal hizmet sunan kuruluşlardır. Bu kuruluşların kadroları genellikle devlet tarafından atama yoluyla yapılmakta, yönetim biçimleri buna göre şekillenmektedir. Özel sektörde ise, örgüt yapıları işverenin görevlendirdiği yöneticilerin kararları doğrultusunda kurulmaktadır. Bu çalışmanın amacı, Peter Senge tarafından 1990'larda öne sürülen öğrenen örgüt kavramını, yerel yönetimlerde uygulanabilirliğini incelemektir. Özellikle özel sektördeki örgüt yapılarında oldukça sık tartışılan öğrenen örgütler; yeni ve yaratıcı düşüncelerin ortaya konulmasını sağlayan, öğrenmenin bireylerden tüm örgüte yayıldığı dinamik bir örgüt yapısını ifade etmektedir. Bu bağlamda; çalışmanın yerel yönetim yapılarında tartışılması açısından önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Yerel Yönetimler, Öğrenen Örgüt, Kamu Yönetim*

JEL Kodları: M10, M19

¹Doktora Öğrencisi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi SBE İşletme Bölümü, gokhankenarr@gmail.com

²Doktora Öğrencisi, Anadolu Üniversitesi SBE Havacılık Yönetimi Bölümü, minedegirmencioglu@hotmail.com

1. Giriş

Küreselleşen dünyada değişimin sürekli ve çok yönlü biçimde olması örgütleri de etkisi altına almıştır. Örgütler devamlılıklarını sağlamak amacıyla değişime nasıl uyum sağlayacaklarını öğrenmeleri gerekmektedir. Küreselleşmenin etkisiyle hız kazanan değişim süreci, örgütlerin bu uyumu yakalayabilmesi için gerekli yapılar kurmaya zorlamaktadır. Bundan dolayı örgütlerdeki öncelikli rol “insan” unsuruna düşmektedir (Yücel, 2007: 18). Bu sebeple örgütlerin en önemli sermayesinin çalışanı olduğu ifade edilebilir. İşletmelerin, kendi ihtiyaçlarına göre yaptıkları yatırımlarda bu unsuru dikkate almaları gerekmektedir. Ancak bu şekilde örgüt yapılarını daha sistemli hale getirerek geleceklerini inşa edebilirler. Örgütlerin insan unsuruna değer vermesi kurumsallaşmaları açısından da gerekli bir adımdır.

Öğrenen örgüt yaklaşımı, örgütlerde çalışanları ön planda tutan ve öğrenmeyi iş yaşamında zorunluluktan çok temel bir ihtiyaç olarak gören bir sistem olarak tanımlanmaktadır. Klasik yönetim yaklaşımıyla başlayan ve yönetimi “bilim” olarak ele alan Taylor’dan günümüzdeki çağdaş yönetim yaklaşımlarına geldikçe, öğrenen örgüt kavramının oluştuğu görülmektedir. Peter Senge’in “Beşinci Disiplin” kitabında kavramsal bir nitelik kazanan öğrenen örgütler; sistem düşüncesi, paylaşılan vizyon, kişisel ustalık, zihinsel modeller ve takım halinde öğrenme disiplinlerini bir araya getiren ve öğrenmenin sürekliliğini vurgulayan bir kavramdır. Öğrenen örgüt yaklaşımının, kendisinin de içinde bulunduğu dört aşamalı bir süreçten oluşmaktadır. Örgütler ilk olarak bilen örgüt olmaya ardından anlayan örgüt yapılarını inşa etmeye çalışırlar. Bundan sonraki aşamada ise düşünen örgütler bulunmaktadır. Son aşama ise öğrenen örgütlerdir. Öğrenen örgütler, iş ortamında olumlu sinerji yaratmayı amaçlamakta, bunun da değişime daha kolay ayak uydurabilme yeteneğini geliştireceğine inanmaktadırlar. Öğrenmenin bir kültür haline geldiği bu örgüt yapıları uzun süre ayakta kalabileceğini savunmaktadır (Tuna & Çakırer, 2008: 258). Gerek özel gerekse kamu sektöründeki örgüt yapılarının günümüz dünyasına uyum sağlaması açısından öğrenen örgüt kavramını uygulayabilmesi önem taşımaktadır.

Kamu yönetimleri, devlet ve toplum düzeninin kesintiye uğramaksızın işlevsellik göstermesi ve toplumun ortak ihtiyaçlarını karşılayabilmek için mal ve hizmet üretip halka sunan sistemlerdir. Bu sistemler daha etkili ve verimli olabilmek amacıyla merkezi yönetimler ve yerel yönetimler olmak üzere ikiye ayrılmışlardır. Merkezi yönetimler genel olarak bakanlıklar ve ona bağlı kuruluşlardan oluşurken yerel yönetimler ise; il özel idareleri, belediyeler ve köylerden oluşmaktadır (Urhan, 2008: 85). Merkezi sistemin bir parçası olarak ifade edilen yerel yönetimler mahalli idareler açısından önemlidir. Kamu yönetimlerine bağlı olarak çalışan bu örgüt yapıları kendilerine has özellikleriyle özel sektörde bulunan işletmelerden ayrılmaktadırlar.

Günümüzde, küreselleşme ve teknoloji devriminin öncülüğünü oluşturduğu değişim süreciyle birlikte ülkelerin rekabetinin yerini kentlerin rekabeti almıştır. Böylece yerel yönetimler gittikçe daha çok önem kazanmaya başlamıştır. Yerel yönetimlerin merkezi yönetime bağlı olmaları nedeniyle görev, yetki ve halka karşı sorumluluklarının yeniden tanımladığı görülmektedir. Bundan dolayı; temizlik, yol, su vb. gibi kamusal ihtiyaçları karşılamalarının yanı sıra sosyal, kültürel ve eğitsel açıdan da önemli oldukları ifade edilebilir (Toprak & Şataf, 2009: 12). Bu sebeple yerel yönetimlerin sosyal ve kültürel olarakta örgüt sistemlerini kurmaları önemlidir. Bu araştırmanın konusu; öğrenen örgüt yapısının yerel yönetimlerde nasıl uygulanabileceğini ele alarak, bu konuda kavramsal bir çerçeve oluşturma amacı taşımaktadır. Çalışmada Senge’in beş disiplininin yanı sıra pek çok ifade kullanılarak,

yerel yönetimlerdeki örgütlerin, öğrenen örgüte dönüşümü sürecine kavramsal bir alt yapı kazandırmak amaçlanmıştır.

Çalışmanın ilk bölümünde yerel yönetimlerle ilgili kavramsal bilgilere yer verilmektedir. İkinci bölümde öğrenen örgüt kavramı, nasıl oluştuğu ve sahip olduğu disiplinler açıklanmaktadır. Son bölümde ise araştırmanın amacına dönük olarak öğrenen örgütlerin yerel yönetimlerde uygulanabilirliğiyle ilgili bilgilere yer verilmiştir.

2. Yerel Yönetimler

İnsanoğlu tek başına doğayla mücadele etmede yetersiz kaldığı için birlikte yaşamayı ve doğaya karşı birlikte mücadele etmeyi öğrenmiştir. Birlikte yaşamanın gerekliliğinden doğan kamusal ihtiyaçların karşılanması ise, devlet kavramını ortaya çıkarmaktadır. Zaman içerisinde toplum yapısındaki değişim, toplumun ihtiyaçlarının çeşitlenmesi ve artması kamu hizmetlerinin yelpazesini genişletmektedir. Buradan, kamusal hizmetlerin merkezi yönetim ve yerel yönetim kuruluşları tarafından yerine getirilmesi gereği doğmaktadır. Merkezden yönetimde, bütün kamu hizmetleri yalnız bir merkezden idare edilmesi söz konusudur. Bu sistemde, kamu gücü tek merkezde ve tek otoritede toplanır ve her türlü hizmet ve yatırımlar merkezi idare tarafından görülürse merkeziyetçi bir sistemin olduğu anlaşılmaktadır (Gökçe & Bayrakçı, 2002: 1-2). Adem-i merkeziyet olarak bilinen yerinden yönetim veya yerel yönetim, halkın kendi seçtiği organlar tarafından hizmet ve yatırımları yerine getirilmesi şeklinde ifade edilen yönetim şeklidir (Keleş, 1992: 12). Yerinden yönetim (adem-i merkeziyet); hizmetlerin merkezi yönetim içinde bulunmayan, devlet merkezinden ve tek elden değil, merkez idare teşkilatı içinde yer almayan ve merkezi idare hiyerarşisine dahil olmayan kamu tüzel kişileri tarafından yönetilmesi anlamına gelmektedir. (Günday, 1992: 14).

Merkezi yönetim ile yerel yönetim zıttı olup birbirlerinin eksikliklerini tamamlayan kamu kurumlarıdır (Keleş, 1992: 15). Merkezi yönetim; kararlar veya hizmetlerin hiyerarşi içinde merkezden atanan kişiler tarafından görüldüğü, merkezi idare içinde bir yönetim biçimiyken yerel yönetim bunun tam tersi olup, halkın kendi seçtiği kişiler tarafından hizmetlerin görüldüğü yönetim biçimi olarak ifade edebilir. Bu doğrultuda yerel yönetimler; karar organları halkın seçimi ile gelen, bireylerin birlikte yaşamasının gerektirdiği yatırımları ve hizmetleri üretme amacı taşıyan, belirli bir coğrafyada, yasalar tarafından belirlenmiş görevlere ve yetkilere, kendine ait özel gelirlere, bütçeye ve personele sahip, üstlendiği hizmetler için kendi örgütsel yapısını kurabilen, merkezi idare ile ilişkilerinde özerklikten yararlanan kamu tüzel kişileri olarak tanımlanabilir (Yalçındağ, 1995: 15).

Yerel yönetimler toplumsal ihtiyaçlara cevap vermek üzere kurulmuş örgütlerdir. Yerel yönetimlerin varlık nedenlerini; siyasal, yönetsel ve toplumsal nedenler olmak üzere üç başlık altında toplamak mümkündür (Keleş & Yavuz, 1989: 31):

Siyasal Nedenler: Yerel yönetimlerin kuruluş amacı ulusal birlikle yakından ilişkilidir (Görmez, 1997: 44). Ulusal birliğin güçlü ve sağlam olduğu yerlerde merkezin güçlü kılındığı, merkez dışındaki güçlerin ise etkinliğinin azaltıldığı görülmektedir. Bu bağlamda yerel yönetimlere; merkezi yönetimi güçlendirdikleri, ulusal birliğin ve bütünlüğün sağlanmasına katkı sundukları durumda önem verilmektedir (Keleş & Yavuz, 1989: 31).

Yönetsel Nedenler: Kamu hizmetlerinin tamamını merkezden yürütmenin çok zor olması, özellikle nitelik taşıyan kamu hizmetlerinin merkezden yürütülmesini güçleştirmektedir. Ayrıca götürülecek hizmette etkinliğin ve verimliliğin sağlanması da bir amaçtır. Bu amaç, yerel yönetimlerin varlık nedenlerine etken olmaktadır. Hizmet alanının

büyüklüğü, yerel birimlerin sayılarının azaltılması ve bu yolla kaynak tasarrufu ve hizmet türünün belirlenmesi, yerel yönetimlerde etkinliğin artırılmasının yöntemleri olarak görülmektedir (Keleş, 1992: 14).

Toplumsal Nedenler: Bir ülkenin ya da kentin gelişmişlik düzeyi, yönetim yapısı üzerinde de etkin olmaktadır. İnsanların kültür ve eğitim düzeyi, yönetim anlayışına bakış açıları, halkın demokrasi, katılım ve eşitlik anlayışına bakış açıları yerel yönetimlerin oluşumuna neden olan unsurlar olarak ifade edilebilir (Görmez, 1997: 46). Yerinden yönetim kuruluşlarının yetkileri, yer, konu ve biçim yönünden sınırlandırılmıştır. Bu kuruluşlar ancak kuruldukları coğrafi sınırlar içinde ve kuruldukları amaç çerçevesinde görev yapabilirler (Kaymak & Kaya, 2004: 31).

2.1. Yerel Yönetimin Türleri

Yerinden yönetimleri çeşitli açılardan sınıflandırma mümkün olmakla birlikte, burada en çok rastlanılan iki tür sınıflandırma üzerinde durulmuştur. Buna göre, yerinden yönetimler, önce siyasal - idarî yerinden yönetim şeklinde ayrılmakta, daha sonra da, idarî yerinden yönetimler de coğrafi yerinden - fonksiyonel yerinden yönetim şeklinde tasnife tabi tutulmuştur.

2.1.1. İdarî Yerinden Yönetim - Siyasî Yerinden Yönetim

Yerinden yönetim, siyasî adem-i merkeziyet ve idarî adem-i merkeziyet olarak ikiye ayrılabilir. Siyasî adem-i merkeziyet, daha çok federal devletlerde ortaya çıkan ve ulusal kimliğe sahip olmayan yerel birimlere tanınmış olan özerk ya da yarı özerk statüye dayanan bir yönetim biçimidir. Bu birimler, ülkesine göre, eyalet, federe devlet, canton, land, cumhuriyet gibi isimler almaktadırlar. Siyasî adem-i merkeziyette; federal devleti oluşturan her federe devlet, geniş çapta idarî, malî ve siyasî özerkliğe sahiptir. Bu küçük federe devletler; yasama, yürütme ve belli oranlarda yargı yetkisine de sahiptirler. ABD, Almanya, İsviçre gibi ülkeler federal devletlere en önemli örneklerdir. İdarî adem-i merkeziyette ise, yerinden yönetim birimlerinin siyasî özerklikleri bulunmamaktadır. Bu kurumlar sadece idarî ve malî özerkliklere sahiptirler. Dolayısıyla, bu sistemde yerinden birimlerinin yasama ve yargı yetkileri bulunmamaktadır (Keleş, 2000: 85). Bu bağlamda, yukarıda açıklanan fonksiyonel - coğrafi adem-i merkeziyet ayrımı, idarî adem-i merkeziyetin bir türü olarak değerlendirilebilir. Çünkü hem fonksiyonel hem de coğrafi adem-i merkeziyette sadece idarî özerklik söz konusu olup, siyasî özerklikten söz edilemez.

2.1.1.1. Fonksiyonel Yerinden Yönetim - Coğrafi Yerinden Yönetim

Yerinden yönetim sistemi yukarıdaki gibi, idarî yerinden yönetim ve siyasal yerinden yönetim olarak ikiye ayrıldıktan sonra, idarî yerinden yönetim de kendi içinde fonksiyonel yerinden yönetim ve coğrafi yerinden yönetim şeklinde ikiye ayrılabilir. Yerinden yönetim (adem-i merkeziyet) sistemi, “fonksiyonel (işlevsel) yerinden yönetim” ve “coğrafi yerinden yönetim (mahallî idare)” olarak da ikiye ayrılabilir. Fonksiyonel yerinden yönetim; belirli kamu hizmetlerinin, merkezin dışında bulunan ve merkezî yönetimin hiyerarşisine tabi olmayan, ayrı

malvarlığı ve tüzelkişiliği bulunan özerk kuruluşlar tarafından yerine getirilmesini ifade etmektedir. Bu kuruluşlar, kendilerine bırakılmış kamu hizmetleriyle ilgili konularda yürütme ile ilgili her türlü karar alma ve uygulama yetkisine sahiptirler. İdarî, ekonomik, bilimsel, kültürel ve meslekî türde gruplara ayrılabilen bu kuruluşlara, Karayolları Genel Müdürlüğü, Kamu İktisadî Teşebbüsleri, Sosyal Güvenlik Kurumu, üniversiteler, Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırmalar Kurumu (TÜBİTAK) ve çeşitli odalar ve bunların birlikleri örnek olarak gösterilebilir (Yalçındağ, 1995: 3–9).

Coğrafi yerinden yönetimde ise; bir bölgede yaşayanlara, ortak ihtiyaçlarını daha iyi karşılayabilmek, bunları kendi seçtikleri organları eliyle gerçekleştirebilmek için özerklik tanınması söz konusudur. Bu tür yönetim birimlerinin devlet tüzel kişiliğinden ayrı tüzel kişilikleri ve idarî özerklikleri mevcuttur. Coğrafi yerinden yönetim birimleri, halk tarafından doğrudan seçilerek oluşturulan karar ve yürütme organlarına sahip olmalarından dolayı, diğer yerinden yönetim birimlerinden ayrılmaktadır (Keleş, 2000: 21).

Devletin ortaya çıkışı ile birlikte yönetim olgusu da gelişmiştir. Kamu hizmet ve faaliyetlerinin yürütülmesi amacıyla oluşturulan devlet, merkezi idare ve yerel idare araçları ile amaçlarını gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Yerel yönetimlerin doğuşu 18. yüzyılın ortalarında başlayan endüstrileşmenin sosyal sonuçları ile yakından bağlantılı olarak ortaya çıkmıştır (Ersöz, 2000: 25). Sanayi devrimi; İngiltere, Batı Avrupa ve Kuzey Amerika’da nüfusun belirli alanlarda aşırı yoğunlaşmasına neden olmuş ve buna bağlı olarak kentleşmeye yol açmıştır. Bu dönemde endüstrileşme ve kentleşmenin olumsuz birtakım etkileri bariz şekilde kendisini göstermeye başlamış yoksulluk, hastalık, suç, aşırı kirlilik kentlerin temel problemleri olmaya başlamıştır. Büyük endüstriyel kent merkezlerinin doğuşuyla birlikte kamu hizmeti gereksiniminde beklenmedik artışlar ortaya çıkmıştır. Hem gelişen endüstri, hem de artan nüfus ve ticari faaliyetler için başta yolların ve elverişli mekânların oluşturulması, su ve elektrik gibi zorunlu ihtiyaçların giderilmesi gibi yerel nitelikli hizmetler kent yönetimlerinin önemini artırmıştır. Hızlı kentleşmenin getirdiği sosyal sorunlar, yerel yönetimlerin işlevlerinde bir artışı zorunlu kılmıştır. İktidarın merkezileşmesi ve ulus devletinin ortaya çıkması sonucu, yerel kuruluşlar 1600’lü yıllardan 1800’lü yıllara kadar Fransa, İngiltere ve bazı dönemlerde Almanya’da “ara kurumlar” olarak işlev görmeye devam etmişlerdir (Görmez, 1997: 28). Diğer yandan Fransa’da 1789 yılında yapılan ve siyasal içeriği önem taşıyan devrimle beraber kraliyet sistemine son verilerek, cumhuriyet rejimine geçilmiştir. Fransız Devrimi ile birlikte gelen özgürlük, demokrasi, eşitlik, adalet gibi kavramlar yerel yönetim anlayışında da birtakım gelişimleri beraberinde getirmiştir. Bu dönemde yerel kurumlaşma, devrimden öte reformist bir eğilim sergilemektedir. Yerel kuruluşların merkezi güç oluşturulduktan sonra yerelleştirildiği ve daha dar kapsamda demokratikleştirildiği görülmektedir (Güler, 1992: 45). Gerek Fransız Devrimi’nin getirdiği yeni anlayış, gerekse sanayileşme ile birlikte kentleşme olgusunun giderek önem kazanması, kentte yaşayanların istek ve gereksinimlerinin çeşitlenmesi ve artması tüm kamu hizmetlerinin merkezden yürütülmesinin güçleşmesi sonucunu doğurmuştur. Kimi hizmetlerin daha çok yerel nitelik taşınması, kaynaklarda etkin kullanımın sağlanması, yönetimle halk arasındaki ilişkinin geliştirilmesi, yerel problemlerin çözümünde daha hızlı ve etkin politikaların oluşturulması gibi sosyo-ekonomik ve siyasal nedenler, yerel yönetimlerin varlık ve gelişimine yeni bir boyut kazandırmıştır (Atar, 2018: 16).

Yerel yönetimlerin ortaya çıkış nedenleri ve amaçları dünyanın bütün ülkelerinde aynı olmasına rağmen, uygulama biçimleri ülkeden ülkeye değişmektedir. Dünyada uygulanan yerel yönetim sistemleri başlıca üç gruba ayrılabilir: Bunlardan birincisi, yerel yönetimlere ağırlık veren federal devletlerdir. Bu ülkelere; ABD, Almanya, Avustralya, Kanada örnek verilebilir. İkincisi yerel yönetimlere ağırlık veren üniter (tekçi) sistemlerdir. Bu ülkelerde yerel yönetimler

oldukça özerk bir statüye sahiptir. İngiltere ve İskandinav ülkeleri bu grupta yer alan ülkelerdir. Üçüncü grup ise, Fransa ve onun yönetim sisteminden etkilenen ülkelerdir. Türkiye'nin de aralarında bulunduğu bu ülkelerde yerel yönetimler, merkezî yönetimin temsilcisi ve onun taşradaki uzantısı görünümündedirler (Gökçe & Bayrakçı, 2002: 7-8).

Yerel yönetimlerin önemi, ülkenin demokrasi kültürüne yaptığı katkı noktasında kendini göstermektedir. Vatandaşların toplumla doğrudan ilişki kurdukları, tartıştıkları yerler, yaşadıkları ve çalıştıkları yerlerdir. Toplumsal bilinç, öncelikle buralarda gelişmeye başlamaktadır. Yerel yönetimler, demokrasinin tabandan tavana doğru yayılması işlevini görmektedir (Zengin, 2000: 4-5). Yerel yönetimler, vatandaşların demokratik ilkelere alışmalarını ve demokratik davranışlara sahip olmalarını sağlamaktadır. Bu bağlamda; yerel yönetimler, “demokratik terbiye” kuruluşlarıdır. Yerel konuları olgun bir şekilde tartışmayı ve birbirlerinin görüşlerine saygı duymayı orada öğrenmektedirler. Eğer yerel yönetimler düzeyinde bu konuda başarı sağlanırsa, demokrasi ülke düzeyinde de köklü bir şekilde yerleşebilir (Tortop, 1992: 3). Kısacası yerel yönetimler, bir ülkede demokrasinin gelişmesinde önemli etkileri olan yönetim birimleridir. Ancak, yerel yönetimlerin önemini, yalnızca demokrasiye yaptığı katkı bağlamında düşünmek çok yanlış olacaktır. Bunun yanı sıra, yerel ihtiyaçları daha iyi göz önünde bulundurması, gereksiz bürokrasiyi engelleyerek kararların daha çabuk ve etkin bir şekilde alınmasını ve uygulanmasını, merkezin iş yükünü hafifletmesi gibi çeşitli yararları sahiptir. Sağladıkları çeşitli faydalar bakımından yerel yönetim birimleri, dünyanın bütün ülkelerinde farklı şekillerde uygulanmaktadır (Cevher, 2010: 9).

Ülkemizde mahallî nitelikteki birçok hizmetin görülmesini sağlayan ve demokratik hayatın gelişmesinde önemli rolü olan yerel yönetimlerimiz il, özel idareleri, belediyeler ve köylerdir. Bunların yanında, mahallî idarelere benzeyen, fakat tüzel kişilikleri bulunmayan mahalle yönetimleri de bulunmaktadır (Gözübüyük, 1971: 121).

3. Öğrenen Örgütler

Öğrenen örgüt yapılarını anlayabilmek için ilk olarak öğrenme kavramının ne anlama geldiğine bakmak gerekmektedir. Öğrenme kavramı genel olarak öğrenenin tekil ve çoğulluk durumuna bağlıdır. Öğrenme eylemi örgütsel bağlamda değerlendirildiğinde ise, öğrenen tarafın örgütü oluşturan bireyler ve gruplar olduğu görülmektedir. Kısaca öğrenme, öğrenen ve öğrenilen duruma bağlı olarak tanımları yapılabilecek bir kavramdır (Aybar, 2011: 3). Huber (1991: 89) örgütlerdeki öğrenme davranışını “bilginin işlenmesi ve yayılması” olarak tanımlamaktadır. Öneren (2008: 164)'e göre öğrenme eylemi soyut ve dinamiktir. Öğrenme; yetenek, bilgi, davranış ve kavramları bireysel, grup ve örgütsel açıdan ele alarak tutum ve düşünceleri bütünleştirmeyi, bunun sonucunda da karşılaşılan problemleri çözmeyi sağlamaktadır. Öğrenme bazen de bu tutum, davranış ve düşüncelerdeki değişimlerle elde edilmeye çalışılır. Bu bağlamda öğrenme, bireylerin kendi özelliklerinin farkında olmasını ve davranışlarının sonuçlarını uygulayabilmesini sağlamaktadır (Peker, 1993: 215). Öğrenme; kişi, grup ve örgüt olmak üzere üç düzeyde ele alınmaktadır (Koçel, 2015: 494-495; Şahinkesen, 2010: 7). İlk aşama olan kişisel düzeyde öğrenme, bireylerin bilişsel süreçlerini ve sezgilerini kullanarak çevrelerindeki bilgilere ulaşmasını ifade etmektedir. Bireyler bu bilgileri yorumlayarak tecrübelerine dönüştürürler ve bunun sonucunda da davranışlarda değişimler meydana gelmektedir. İkinci aşamada grup düzeyinde öğrenme gerçekleşmektedir. Öğrenen kişilerin bu öğretileri gruplarla paylaşmasını ifade etmektedir. Grup düzeyinde öğrenme, iletişimin etkin biçimde kullanılmasıyla sağlanabilmektedir. Son aşama ise, ilk iki aşamayı bir araya getiren örgüt düzeyinde öğrenmedir. Bu aşama, grup düzeyinde elde edilen

anlayış ve değerlerin, örgütün bütünü için kullanılabilir ortak prosedür ve yöntemlere dönüşmesini ifade etmektedir.

Öğrenen örgüt terimi, yönetim tarihindeki çeşitli dönemlere dayanmaktadır. Örgütün öğrenen bir sistem olarak ele alınmasının temeli, 1900'lerin başında Taylor ve onun geliştirdiği bilimsel yönetim çalışmalarını izlemektedir. Bu konuyla ilgili 1950 ile 1960 yılları arasında Mellon ve Simon çalışmalar yapmışlardır. Sonraki dönemlerde ise, özellikle öğrenen örgütlerle ilgili birinci ve ikinci derece öğrenme arasındaki ayrımı üzerine yaptıkları çalışmalarla Argyris ve Schon öğrenen örgüt literatürüne katkı sağlamıştır. Öğrenen örgütlerle ilgili son çalışmalar ise Peter Senge'e dayanmaktadır (Ulrich vd., 1993: 53). Nitekim bu kavram, 1980'lerin sonu ve 1990'ların başında örgütsel öğrenmenin sınırlı kalmasıyla tam olarak anlaşılması günümüzü bulmaktadır (Bayraktaroğlu & Kutanis, 2002: 150). Öğrenen örgütler, iş ortamındaki bireyler için öğrenmenin önemini vurgulayan ve öğrenmeyi sürekli hale getirmeye çalışan, kurumsallaşarak kendi vizyonlarını oluşturan örgütlerdir (Bakan & Yücel, 2015: 443). Bu örgüt yapıları, bilgiyi problem çözmede ve rakiplere rekabet üstünlüğü sağlamada stratejik bir yönetim tekniği olarak kullanılmaktadır. Ancak öğrenen örgütlerin sayısının az olması bu yönetim şeklinin geçici bir tekniğe dönüşmesine sebep olmaktadır. Bu örgütlerin başarılı olması ve sürekliliğinin sağlanabilmesi için öğrenen örgüt olma yolunda gerekli olan niteliklerin ve uygulamaların etkinli şekilde kullanılması gerekmektedir (Tepeci & Koçak, 2005:380).

Ulusal ve uluslararası alanlarda gelişim hızının artması örgütsel yaşamı da etkisi altına almaktadır. Dolayısıyla her örgüt yaşamına devam edebilmek için bu gelişmeleri takip etmek zorundadır. Özellikle öğrenen örgüt gibi kavramların benimsenmesi örgütün gelişimi açısından önem taşımaktadır. Konfüçyüs'ün "bir şey bildiğin zaman onu bildiğine belli etmeye çalış. Bir şey bilmiyorsan onu bilmediğini kabul et. İşte bu bilgidir" sözü öğrenmenin ancak bilmediğini bilmeye başlayabilecek bir süreç olduğunu kanıtlar niteliktedir (Kındır & Mesci, 2007: 63). Bu bağlamda öğrenme eylemi, örgütün geneline yayılarak öğrenen örgütler oluşturulabilir.

Öğrenen örgütlerde, öğrenmeyi sürekli ve kalıcı bir hale getirerek doğru bilgilere ulaşmak ve karar mekanizmalarını bu bilgiler doğrultusunda kurabilmek önem taşımaktadır (Öneren, 2008: 164). Garvin (1993: 79)'e göre öğrenen örgütler; bilgiyi yaratma, elde etme yeteneği olan, yeni bilgi ve görüşleri yansıtabilmek için kendi davranışlarını şekillendirebilen örgüt yapılarıdır. DiBella vd. (1996: 363) öğrenen örgütlerdeki performans gelişimi ve sürdürülebilirliği, elde edilen tecrübelerle bağlamaktadır. Bu tecrübeler bütünü; bilginin elde edilmesi, geliştirilmesi ve paylaşılmasını içermektedir. Bu örgütler kendi deneyimlerinden yola çıkarak öğrenmeyi etkili biçimde gerçekleştirmenin yollarını keşfetmeye çalışırlar. Dolayısıyla öğrenen örgütler, çevrelerine karşı duyarlı olan ve bu doğrultuda kendilerini kontrol eden ve uyaran örgütlerdir. Bu duyarlılık deneyime dayalı performans geliştirme olarak ifade edilmektedir. Performans geliştirme yolunda bilgilerin elde edilmesinde ve paylaşılmasında; örgütteki bireylerin yetenekleri, bakış açıları, iş ilişkilerinin yaratılması ve geliştirilmesi önem taşımaktadır (Şenturan, 2014 :61).

3.1. Öğrenen Örgütler

Öğrenen örgüt belirli noktalardan oluşan ve bunların birleşiminden meydana gelen bir süreci kapsamaktadır. Bu sürecin ilk aşamasını bilen örgütler oluşturmaktadır. Ardından sırasıyla anlayan ve düşünen örgütler gelmektedir. Nihayet bu sürecin son aşamasında örgütler, öğrenen örgüt yapılarına kavuşmaktadır (McGill & Slocum, 1993: 75; Fedayi, 1998: 1231; Pelit vd., 2010: 60). Bu örgütlerin özellikleri Tablo 1'deki gibi ifade edilmektedir.

Tablo 1. Bilen, Anlayan, Düşünen ve Öğrenen Örgütlerin Özellikleri

	Bilen Örgütler	Anlayan Örgütler	Düşünen Örgütler	Öğrenen Örgütler
Felsefe	Tahmin edilebilirlik, kontrol ve verimlilik esastır.	Strateji ve faaliyetleri yönlendiren güçlü kültürel değerlere adanmışlık esastır.	Bir dizi faaliyet olarak bakış açısı esastır. Örneğin: Eğer kırıldıysa hızlıca düzelt.	Her iş deneyimini nasıl tecrübe edildiği de dâhil olmak üzere incelemek, geliştirmek ve iyileştirmek esastır.
Yönetim Uygulaması	Yönetim, kurallar ve yönetmelikler aracılığıyla sürdürülür.	Yönetim, şirket kültürünü açıklar, iletişim kurar ve güçlendirir.	Yönetim sorunları tanır. Veri toplar ve çözmeye çalışır.	Denemeyi cesaretlendirme, kontrolleri kolaylaştırma, yapıcı muhalefeti teşvik etme ve başarısızlıkları kabul etme esastır.
Çalışanlar	Nedenini sormadan kuralları takip ederler.	Davranışlarına kılavuz olarak kurumsal değerleri kullanırlar.	Programlanmış çözümleri hevesli bir şekilde karşılayarak hayata geçirirler.	Bilgi toplar, kullanır ve yapıcı muhalif görüş belirtirler.
Müşteriler	Şirketin, “en iyiyi” bildiğine inanılmalıdır.	Şirket değerlerinin, olumlu bir tecrübe garanti ettiğine inanılmalıdır.	Müşteriler çözülmesi gereken bir sorun olarak kabul edilir.	Müşteriyle; açık, sürekli diyaloga sahip bir öğretme ve öğrenme ilişkisi vardır.
Değişim	Değişim, “en iyi yol” için bir düzenleme olmalıdır.	Değişim, egemen olan mitin içindedir.	Her probleme çözüm olarak görülen programlar uygulanmaktadır.	Sürekli deneyimin bir parçası olarak, hipotez-deney-deneyimi inceler.

Kaynak: McGill & Slocum, 1993: 75

Bilen örgütler, örgütsel örgüt olma yolunda ilk aşamadır. Bu tür örgütlerde, klâsik yönetim yaklaşımında görülen insan olgusunun ikinci planda olması durumu söz konusudur. İşlerin verimliliği, iş bölümü, yetki ve sorumlulukların etkin biçimde kullanılmasının önemini vurgulayan düşünce bu tip örgütlerin temelini oluşturmaktadır (Kıngır & Mesci, 2007: 68). Bilin örgütlerin en önemli ilkeleri “rasyonellik ve “en iyi” anlayışlarıdır (Koçel, 2015: 499).

Anlayan örgütler neo-klasik yönetim anlayışını temsil etmektedir (Pekel, 2007: 7). Bu aşamada, örgüt içerisindeki koşullara, değer yargılarına ve bireysel anlayışlara bağlı olarak pek çok doğrunun olabileceğini, dolayısıyla sadece “en iyinin” olmadığını vurgulayan örgüt yapıları bulunmaktadır. İşletme değerlerinin tüm çalışanlar tarafından anlaşılması ve uygulanması temel alınmaktadır. İnsan unsurunun ön planda olduğu anlayan örgüt yapılarında, kurum kültürünün oluşturulması gerekli görülmeyle beraber yeniliklere kapalı olunması ve esnek bir yapının bulunmaması öğrenme yolunda ciddi sorunlar yaratmaktadır (Diker, 2007: 14).

Düşünen örgütler, anlayan örgütlerden sonra gelen aşamayı temsil etmektedir. Bu aşamada, problemlerin tespit edilmesi ve çözülmesi ön plandadır. Düşünen örgütlerde, yalnızca bugünün değil gelecekte meydana gelebilecek problemleri üzerinde düşünülerek çözümler üretilmektedir. Ancak problemlerin nedenlerinin tespit edilmemesi ve dolayısıyla bu nedenlere ilişkin çözümler sunulmaması yönünden bu örgüt yapıları eleştirilmektedir (Yücel, 2007: 26).

Öğrenen örgütler bu dört aşamanın sonuncusudur (Doğan, 2010: 26). Bu örgüt yapılarındaki tüm bireyler gelişim ve sürdürülebilirlik için yeni fikirler ortaya koyarlar ve

sorumluluk alırlar. Tecrübelerin kullanımı önemlidir. Öğrenen örgütlerde kişiler beraber çalışırlar, karşılıklı olarak birbirlerini anlarlar ve birbirleri arasındaki farklılıklara saygı duyarlar (Hiatt-Michael, 2001: 115). Öğrenen örgütler sadece bireysel gelişmeye ve rakiplerine karşı rekabet üstünlüğüne odaklanmaktan ziyade öğrenmeyi öğrenerek bu eylemi aktif biçimde kullanabilen, bunun sonuçlarını da rakiplerine fark yaratacak düzeyde kullanmayı amaçlamaktadır. Böyle bir amaç tüm örgütlerin ihtiyacı olan olumlu sinerji yaratma özelliğini desteklemektedir (Taşçı & Eroğlu, 2004: 91). Bu örgütlerde öğrenme eylemi örgütün bütünü için geçerlidir. Özellikle günümüzde bilgi düzeyinin artmasıyla ortaya çıkan hızlı değişim ve yenilikleri sadece üst yönetimin bilmesi yeterli değildir. Örgütteki tüm bireyler; kendi alanlarıyla ilgili yenilikleri izlemeli, öğrenmeli ve öğrendiklerini uygulamaya geçirmesi gerekmektedir (Sarıhan, 1998: 224, Akt. Yücel, 2007: 22). Öğrenen örgüt olma yolunda üç önemli özellik bulunmaktadır. Bunlardan ilki anlamlı olma (meaningful) olarak ifade edilen ve örgütün sağlam temellere dayanmasını, mantıklı ve kolaylıkla uygulanabilen bir tanıma sahip olmasıdır. İkincisi, yönetilebilir olma (manageable) olarak ifade edilen, uygulamaya yönelik olarak operasyonel tavsiyelerdir. Sonuncusu ise, ölçülebilir olmadır (measurable). Örgütteki öğrenme düzeyini ve bu öğrenmenin hızını ölçebilecek etkili araçların geliştirilmesini ifade etmektedir. Bu üç aşama öğrenen örgütleri harekete geçirecek temel yapıyı oluşturmaktadır (Garvin, 1993: 79).

Öğrenen örgütler; bilen, düşünen, anlayan örgütlerin uygulaması sonunda oluşan son aşamadır. Bu son aşamada öğrenen örgüt, paydaşlarından (çalışanlar, tedarikçiler, satıcılar, müşteriler ve rakipler) öğrenme davranışını en üst düzeye çıkarmaya çalışmaktadır. Bu örgütler, öğretme ve öğrenme odaklı olarak müşterileriyle sürekli bir iletişim içerisinde. Bilen, düşünen ve anlayan örgütlerle öğrenen örgüt arasındaki en büyük farklardan biri değişimi sürekli bir olgu olarak görmeye dayanan yaklaşımdır. Değişimi öğrenmek için fırsat olarak gören bu örgütler, diğer örgütlere göre daha farklı öğrenme stratejileri ve taktikleri geliştirebilirler (Yücel, 2007: 26). Ancak bu şekilde gelişim gösterebilen örgütler insan unsurunu dikkate alacak ve bunun sonucunda da çağdaş bir yönetim anlayışına sahip olabilecektir.

Örgütsel öğrenme, işletmenin bilgiyi kullanarak faaliyetlerini geliştirmesidir (Fiol & Lyles, 1985: 803). Nasıl öğrenen örgüt olunur sorusuna verilecek cevap ise yenilikleri hızlı biçimde takip edebilmek, açık özgür bir çalışma ortamı sağlamak, eğitime önem vererek öğrenmeyi sürekli hale getirmektir (Bakan & Yücel, 2015: 444). Öğrenen örgütler öğrenmeyi “yaşam tarzına” dönüştüren örgütlerdir (Koçel, 2015: 496). Çevresindeki değişimleri gözlemleyerek kendini eğiten ve bu eğitim sürecinin sürekliliğini koruyan, yeniliklere açık, problemleri çözebilme yeteneğine sahip olan ve tüm bu faaliyetlerini kurumsallaştırmaya çalışan örgütlerdir (Öneren, 2008: 166). Bu sebeple öğrenen örgütler çalışanlarını seçerken titiz davranmaktadır. Örgüt içerisindeki çalışanların adeta “öğrenme ajanları” olarak kullanılması, öğrenen örgüt olma yolunda önemli bir adımdır (Yücel, 2007: 19). Öğrenen örgütlerle ilgili diğer bir görüş iki anlam taşıdığıyla ilgilidir. Bunlardan ilki, örgütteki öğrenme sürecini ifade etmektedir. Örgüt içerisindeki bireylerin nasıl öğrendiğiyle ilgilidir. İkincisi ise, örgütü arzu edilen bir duruma taşıyan öğrenmenin olduğu yerde ortaya çıkmaktadır. Bu öğrenmenin davranışta değişikliği meydana getirmesi gerekmektedir (Sun & Scott, 2003: 204).

3.2. Öğrenen Örgüt Disiplinleri

Öğrenen örgütler, bireylerin kendi gerçekliklerini yaratabileceği ve değiştirebileceğini ortaya koydukları yerlerdir. Bunu yapabilmek için temelde bir zihniyet değişikliği başlatan

sistem düşüncesine ihtiyaç duyarlar. Öğrenen örgütler; sistem düşüncesi, kişisel ustalık, zihinsel modeller, ortak vizyon ve takım halinde öğrenme disiplinlerini bir araya getirmektedir. (Akgemci, 1999: 63). Peter Senge'nin "Beşinci Disiplin" adlı eserinde ortaya koyduğu bu beş disiplin öğrenen örgüt olma yolunda önem taşımaktadır. Bu disiplinleri ayrı ayrı ele alarak bütünleştirmeye çalışmak oldukça zordur. Ancak bunun üstesinden gelebilen örgütler, öğrenen örgüt olacaklardır. Bu bağlamda sistem düşüncesi diğer disiplinleri bir araya getirerek bütün oluşturma özelliğiyle örgütlere katkı sağlamaktadır (Senge, 1990: 13).

Sistem düşüncesi, zaman ve yer olarak birbirinden uzakta olan olayların tümünün aynı olay etrafında birbirlerine bağlı olmasını ifade etmektedir (Tepeci & Koçak, 2005: 381). Bunun en önemli sebebi sistemin parçalarının ancak beraber ele alınmasıyla, örgütün bir bütünü yansıtacak olmasıdır. Örneğin, yapbozun parçalarının her biri tek tek farklı anlamlara gelmektedir. Ancak bu parçalar birleştirildiğinde farklı bir resim ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla belirli bir sistemin de ancak parçalarının birleştirilmesiyle bir bütün oluşturacağı ve daha doğru anlaşılabilirliği açıktır (Kıngır & Mesci, 2007: 74). Sistem düşüncesi özellikle zihinsel modeller disipliniyle beraber ele alındığında, bireylerin zihni düşünme yolları farklılaştırılabilir. Böylece örgütün bütününe olan sistemsel bakış açısı yaklaşımı zengin bir örgüt kültürünün oluşmasına katkı sağlayacaktır (Aybar, 2011: 24).

Kişisel ustalık; kişisel vizyonumuzu sürekli aydınlığa kavuşturmak, derinleştirmek, enerjimize odaklanmak, sabrımızı geliştirmek ve geleceği nesnel bir biçimde görmeye yardımcı olan disiplindir. Bu sebeple, öğrenen örgütlerin gerekli olan temel taşıdır. Öğrenen örgütün öğrenme yolundaki manevi temelini oluşturmaktadır (Senge, 1990: 10). Kişisel ustalık manevi olgunluğa sahip olmak ve yaşama yaratıcı bir şekilde bakabilme becerisidir. Bu disiplin bireye gerçeği ve neyin önemli olduğunu net biçimde gösterme yeteneğini kazandırmaktadır. Nitekim kişisel ustalık, çalışanların yaşamları boyunca öğrenme faaliyetini kullanarak istedikleri sonuçlara ulaşabilmesini sağlamaktadır. Bu da öğrenen örgüt olma yolunda önemli bir adımdır (Tepeci & Koçak, 2005: 380).

Zihinsel modeller, dünyanın hangi kurallarla çalıştığını belirten imgesel bir ifadedir. Bu imge, kişilerin nasıl hareket ettiğiyle de yakından ilişkilidir. Bireylerin gördükleri, direkt olarak bu modeller tarafından etkilenmekte ve belirlenmektedir. Dolayısıyla zihinsel modeller; kişinin dünyaya olan bakış açısını, bilinçaltı ve bilinçüstlerindeki verileri ifade etmektedir (Dallı, 1998: 7). Örgütte çalışma kapasitesinin zihinsel modellerle geliştirilmesi yeni yetenekler öğrenilmesini sağlamaktadır. Fakat bu yeteneklerin eyleme geçirilmesi için örgütteki kurumsal yeniliklerin uygulamaya konması gerekmektedir (Akgemci, 1999: 66).

Paylaşılan vizyon disiplini, uyumdan ziyade gerçek bir bağlılığı destekleyen "geleceğe ait resimlerin" paylaşılmasıdır. Bu disiplinin yönetiminde liderler, ne kadar samimi olurlarsa olsunlar bir vizyonu dikte etmenin karışıklığını öğrenmektedirler. Çoğu zaman şirketlerdeki ortak vizyon liderlerin karizması veya herkesi geçici olarak canlandıran kriz etrafında dönmektedir. Ancak bir seçim göz önüne alındığında çoğu insan sadece kriz zamanlarında değil, her zaman yüce bir amaç peşinde koşmayı tercih etmektedir. Genellikle eksik olansa bireysel vizyonun ortak vizyona dönüştürebilmediği. Bu, bir yemek kitabındaki içerikten ziyade bir izi ilke ve rehberlik uygulamasına benzemektedir (Senge, 1990: 11-12).

Takım halinde öğrenme, ekip üyelerinin diledikleri sonuçları gerçekleştirebilmeleri için düzenledikleri ve geliştirdikleri süreçler bütününe ifade etmektedir. Günümüz koşulları düşünüldüğünde temel öğrenme biçimini takımlar oluşturmaktadır (Tepeci & Koçak, 2005: 381). Hızla değişen ortamlarla başa çıkma çabalarında sürekli değişen şartlar, sunulan hizmet ve artan rekabet koşullarında daha büyük talepler altında; ekipler örgütsel öğrenmelerini

güçlendirerek etkili ve verimli olmaya çalışmaktadırlar. Bu çabalar işbirlikçi çalışma sistemleri olarak adlandırılabilir şeylerin bir parçasıdır (Lick, 2006: 90). Dolayısıyla takım halinde öğrenme disiplini öğrenen örgüt olma yolunda önemli bir adımdır.

Öğrenen örgütlerdeki bireyler, ortak vizyon ve sistem düşüncesini vurgulayan değerler geliştirmişlerdir. Bunun yanı sıra paylaşılan vizyon, kişisel bağlılık yaratmaktadır. Herkes, örgütün nereye gittiğini bildiğinde ve anladığında yapılması gereken faaliyetler için destek alma kolaylaşmaktadır. Paylaşılan vizyon devam etmekte ve sürekli çaba gerektirmektedir. Sistem düşüncesi, nedenler ve etkiler arasındaki ilişkilere dikkat çekerek, uzun vadeli problemleri ele almayan kısa vadeli çözümlerden kaçınmaktadır (Hodgetts vd., 1994: 13).

3.3. Yerel Yönetimlerde Öğrenen Örgütleri İnşa Etmek

Yerel yönetimler, belirli bir coğrafyadaki yerel toplulukların ortak gereksinimlerini karşılayabilmek amacıyla kurulan, karar mercileri yerel topluluk tarafından seçilen, yetkileri ve görevleri yasalarla belirlenmiş, özel gelirleri ve bütçeleri olan, örgütsel yapıları kendilerine has ve buna göre atanmış çalışanı bulunan kamu tüzel kişileri olarak ifade edilmektedir. Tüm bu özelliklerinden de anlaşılabilir gibi yerel yönetimler, demografik yönetim yapısının temel faktörlerinden biri olarak ifade edilmektedir. Gerek kamu hizmetlerinin sunumu gerekse sosyolojik etmenleriyle neredeyse tüm toplumlarda bulunan örgütsel yapılardır (Urhan, 2008: 85). Bu açıdan yerel yönetimlerin, özel sektördeki örgüt yapılarından oldukça farklı özelliklere sahip olduğu ifade edilebilir.

Öğrenen örgüt kavramı; genel olarak özel sektörde kâr elde etmek ve büyümek için, verimliliği arttırmak amacıyla kullanılan ancak zaman geçtikçe yerel yönetimlerde değerlendirilmesi ve önemsenmesi gereken bir yaklaşım olduğu görülmektedir. Günümüz şartlarının hareketli yapısı, değişimin hızı ve yenilenme olgusunun sıklıkla dile getirilmesi, öğrenen örgüt yapısının kamu yönetiminde ele alınmasını gerekli hale getirmektedir (Ayhan, 2010: 91). Peter Senge'in ortaya koyduğu öğrenen örgüt disiplinlerinin yerel yönetimlere uygulanması ise öğrenen örgüt olma yolunda önemli bir adımdır.

Kamu sektörüyle ilgili uygulanması gereken disiplinlerden ilki sistem düşüncesidir. Kamuyla ilgili politikalar sistem düşüncesine göre değerlendirilmektedir. Ancak kamu politikalarının sistematik biçimde yürütülmemesi ve halkın hızlı sonuçlar beklemesi sistem düşüncesinin uygulanmasında sorunlar yaratabilir (Reschenthaler & Thompson, 1998: 85). Yerel yönetimlerde bu sorun halkın kısa vadedeli sonuçlardan ziyade uzun vadeli sonuçlara odaklanmasına yönelik olarak yapılacak uygulamalarla çözümlenebilir. Sistem düşüncesinin uygulanabilmesi için yerel yönetimlerin şeffaf olması da öğrenen örgüt yapılarının bu örgütlere uygulanabilmesinde önem taşımaktadır.

Öğrenen örgüt disiplinlerinden paylaşılan vizyon, vizyon çeşitliğini arttırmak açısından özel sektörde oldukça yararlıdır (Senge, 1990). Paylaşılan vizyon, çalışanların arasında sinerji yaratma açısından önemlidir. Ancak kamu yönetimlerindeki yenilik hedefleri, maliyet kontrolü ve verimlilik artışı gibi hedefler, paylaşılan vizyonu engelleyici unsurlar olabilir. Bunun yanı sıra, yapılacak seçimlerden sonra değişebilecek vizyon düzenleri, paylaşılan vizyonun riskli görülmesi ve bürokratik kaygılar bu disiplinin uygulanabilmesi açısından engelleyici unsurlardır. (Bayraktaroglu & Kutanis, 2002: 52). Eğer bir kamu yönetimi paylaşılan vizyondan yoksunsa ve bu vizyonun gelecekte inşa edilmesine dair planlaması bulunmuyorsa, çalışanları örgütün amaçları doğrultusunda motive etmede sorunlar yaşayabilir (Reschenthaler & Thompson, 1998: 84). Dolayısıyla yerel yönetimlerde paylaşılan vizyonun uygulanabilmesi

için vizyon kavramının yerel yönetimin örgüt yapısından her birey tarafından anlaşılması gerekmektedir. Bu vizyon ancak tüm bireyler tarafından kabul edildiğinde anlam kazanacak ve paylaşılan bir vizyon olacaktır. Böylelikle paylaşılan vizyon disiplini örgütün bütünü için bir kültür haline gelebilecektir.

Kamu sektörlerinde genel olarak bireysel girişimlere olan destekler yetersiz kalabilmektedir. Öğrenen örgütlerin kişisel ustalık disipliniyle sözü edilen şey; kişisel vizyonun sürekli canlı tutulması, yoğunlaşma enerjisi, sabır ve gerçeklere nesnel biçimde bakabilme yeteneğidir. Senge (1990)'in de ifade ettiği gibi "bir örgütün öğrenme kapasite ve isteği, örgüt içindeki çalışanların öğrenme kapasitelerine bağlıdır" sözü örgütsel öğrenme açısından son derece önemlidir. Ancak kamu sektöründe çokça karşılaşılan bürokrasi kavramı, gerektiği zaman gerektiği kadar çaba gösterilmesini destekleyerek öğrenen örgüt kavramının sürekli öğrenme ve kişisel yeteneklerin ortaya çıkarılması ilkesine ters düşebilmektedir (Bayraktaroğlu & Kutanis, 2002: 57-58). Bu bağlamda yerel yönetimlerin bürokrasi kavramını olabildiğince azaltması ve öğrenmeyi tüm kademelerine bir ilke olarak benimsetilmesiyle ilgili çalışmalar, kişisel ustalık disiplininin örgütsel anlamda gelişimi açısından önem taşımaktadır.

Örgütün bütünü tarafından paylaşılan vizyon ve kişisel ustalık yeterli olmadığı sürece, öğrenen örgütün takım halinde öğrenme disiplinini uygulayabilmesi oldukça zordur. Senge (1990)'in de ifade ettiği gibi, örgütlerde ortak bir vizyon oluşturulmadığı takdirde kaos ortamı oluşabilir. Ayrıca özel ve kamu sektöründeki risk faktörünün farklı anlamlara gelmesi, hiyerarşik yapıların ve kişisel ustalık sınırlarının farklılıkları öğrenen örgüt yapısının kurulmasında sorunlar yaratabilir. Takım halinde öğrenmenin gerçekleşebilmesi için, "takım" kavramının yerel yönetimlerde ne anlama geldiği, öğrenme kavramının bireysel bağlamda ortaya çıkabilecek farklılıkları hangi oranda giderebileceği, bireylerin takım halinde öğrenmenin faydalı olduğuna nasıl ikna edilebileceği ve işlerin yapım şekillerinde değişikliğe gidilip gidilemeyeceği gibi soruların tartışılarak çözümlenmesi gerekmektedir (Bayraktaroğlu & Kutanis, 2002: 58).

Kamu sektörüyle özel sektör arasında zihinsel modeller disiplininde ortak özellikler bulunmaktadır. Fakat özel sektör kamu sektörüyle karşı karşıya kaldığında bu disiplin sorun haline gelebilmektedir. Bu açıdan zihinsel modeller disiplini işlevselliğini kaybedebilme riski taşımaktadır (Bayraktaroğlu & Kutanis, 2002: 60). Yerel yönetimlerde kamu ve özel sektör ayrımının uygun biçimde yapılarak zihinsel modeller disiplininin işlevselliği artırılabilir. Böylece bu disiplin bir sorun olmaktan çıkarak örgütteki bireylerin yeni yetenekler kazanmasını sağlayan, öğrenen örgüt olma yolunda önemli bir özellik niteliği taşıyabilecektir.

Öğrenen örgüt olma yolunda yapılacak bilgi paylaşımları, karşılıklı iletişimin etkili ve verimli olması önem gerekmektedir. Dolayısıyla öğrenen örgüt kavramının yerel yönetimlere uygulanabilmesi için, tüm örgüt tarafından kabul görmesi önemlidir. Ortaya çıkabilecek iletişim problemlerine müdahale edilerek yeni iletişim çabaları örgüt tarafından desteklenmelidir (Ayhan, 2010: 93). Bunun yanı sıra, kamu yönetimleri yalnızca demokratik değerlerin geliştirilmesinde değil aynı zamanda kalkınmayı hızlandırması açısından da önemli bir rol oynamaktadır. Seçimin doğası, yerel halkın kırsal alanların gelişimine katılım imkânı vermektedir (Sikander, 2015: 171). Bu bağlamda, kamu yönetimlerinin önemli bir yapısı olan yerel yönetimlerin de yöre halkla etkileşiminin önemsenerek buna yönelik çalışmalar geliştirilmesi gerekmektedir.

Kamu yönetimlerinin öğrenen örgüt olmasını yönetsel bir bakış açısıyla değerlendirmek gerekirse, uygulanabilirlik konusunda iyimser olmak gerektiği ifade edilebilir. Öğrenme süreci ve öğrenmeye yönelik bireysel ve örgütsel engeller daha iyi anlamlandırılarak eğitim ve diyalog

süreçleri geliştirilmelidir. Mevcut zihinsel modeller tanımlanmalı, sistem düşüncesi için uygun stratejiler oluşturulmalı ve takım halinde öğrenme teşvik edilmelidir. Bu ilerleme ve değişim hızlı olmayabilir. Değişimlere dönük olarak kamu ilgili olarak bütçe ve uzun vadeli değişiklik politikaları geliştirilmelidir (Reschenthaler & Thompson, 1998: 95-96). Bunları yaparken de öğrenen örgüt olma yolunda liderlere büyük görevler düşmektedir. Öğrenen örgütlerde liderler; öğrenmeyi örgüt haline getirerek çalışanların yeniliklere, araştırmaya ve öğrenmeye daha olumlu bakmasını sağlamaktadır. Dolayısıyla bu tür örgüt yapılarında liderlerin yönetici, tasarımcı ve öğretmenlik rollerini üstlendiği görülmektedir (Tuna & Çakırcer, 2008: 260). Yerel yönetimlerde görev yapan yöneticilerin benimseyecekleri liderlik davranışları öğrenen örgüt olma yolunda önemli bir adımdır. Öğrenen örgüt olmanın yerel yönetimlere sağlayacağı faydalar aşağıdaki gibi ifade edilebilir (Bayraktaroğlu & Kutanis, 2002: 63):

- Değişen çevre koşullarına hızlı ve duyarlı biçimde uyum sağlayabilirler.
- Kamu sektöründe uygulanacak yeni hizmet süreçlerine gelişimine katkıları bulunmaktadır.
- Bürokraside bulunan birimler arası bilgi akışının doğru ve etkin bir biçimde geçişine yardımcı olurlar.
- Kamu sektörünün geçmişteki başarısızlıklarını değerlendirmesini ve bunun öğrenmeye dönüşmesini sağlarlar.
- Örgütteki bireylerin zihinsel performanslarından en üst düzeyde fayda sağlarlar.
- “Sürekli ve istikrarlı gelişim” ilkesine bağlılıkları bulunmaktadır.

4. Sonuç

Bu çalışma yerel yönetimlerin öğrenen örgüt olma potansiyelini değerlendirerek, bu konuyla ilgili kavramsal bir çerçeve çizmeyi amaçlamaktadır. Çalışmada öğrenen örgüt yaklaşımının ilkeleri olarak ifade edilen Senge’in beş disiplininin yerel yönetimlerde nasıl uygulanabileceği sorusuna cevap aranmaktadır. Öğrenen örgüt yapıları öğrenmeyi sürekli bir hale getirerek bu eylemi zorunluluktan bir ihtiyaca dönüştürmektedir. Buna göre; sistem düşüncesinin uygulanması için örgüt yapılarının şeffaf olması, üstler ve astlar arasındaki iletişim kanalları olabildiğince aktif biçimde kullanılması gerekmektedir. Ayrıca sistem düşüncesi diğer dört disiplini bütünleştirici bir özelliği bulunmaktadır. Bunun sebebi ise; her disiplinin bir parçayı temsil etmesi, sistem düşüncesinin de bu parçalardan bütün resmi çıkarılmasından kaynaklanmaktadır. Yerel yönetimlerde paylaşılan vizyon disiplinin uygulanabilmesi için, vizyon kavramının örgütteki tüm bireyler tarafından kabul görmesi gerekmektedir. Böylece paylaşılan vizyon disiplini örgütteki her çalışanın sahip oldukları vizyonun ortak bir çatı altında toplanmasını sağlayabilir. Dolayısıyla, paylaşılan vizyonun geliştirilmesi örgüt kültürünün oluşturulması açısından da önemlidir. Öğrenen örgüt disiplinlerinden kişisel ustalığın uygulanabilmesi ise; yerel yönetimlerde, bürokrasinin olabildiğince azaltılması ve öğrenmenin tüm kademelerce benimsenmesine bağlıdır. Örgütteki her birey kendine has özellikler barındırmaktadır. Ancak bu bireyleri takım haline getirmekte büyük bir beceri istemektedir. Takım halinde öğrenme disiplininin aktif kullanımı için; bireysel farklılıklar giderilerek, öğrenmenin bireyden grup haline geçebilmesi ve sürekli olarak vurgulanması gereklidir. Zihinsel modeller disiplini ise, yerel yönetimlerdeki bireylerin yeni yetenekler kazanması açısından önemli olup her birey kendisinde, bu disiplini geliştirme ihtiyacı hissetmelidir. Kişisel farklılıklarıyla var olan örgüt ancak bu ustalıkları ortaya koyarak öğrenen örgüt olma yolunda ilerleyebilir. Yeni kurumsal ekonomi hareketi, kararsızlık, kullanıcı tercihi, şeffaflık ve teşvik yapıları üzerine inşa edilmiş bir takım düşüncelerden

oluşturmaktadır (Hood, 1991: 5). Yerel yönetimlere öğrenen örgüt disiplinlerinin uygulanması açısından bu düşünce önemlidir.

Yerel yönetimlerin örgüt yapılarının özel sektöre göre oldukça farklı olduğundan söz edilebilir. Ayrıca günümüz şartlarının hareketli yapısı ve değişim hızı, örgütsel yapılardaki değişiklikleri gerekli kılmaktadır. Literatürde özel sektör özelinde sıklıkla karşılaşılan öğrenen örgüt modelinin yerel yönetimlere uygulanması oldukça yenidir. Bu sebeple özel sektörde geçerli olan şeyler, yerel yönetimlerde farklılaşabilmektedir. Ancak ortak noktalardan biri, örgüt kavramının uygulanmasında tüm örgüt tarafından benimsenmesinin gerekli olduğudur. Yerel yönetimlerde, bu örgüt yapısının benimsemesinde halkla olan etkileşimin de ayrı bir önemi bulunmaktadır. Tüm bunların yanı sıra yerel yönetimlerdeki yöneticilerin örgütlerindeki liderlik rolünü etkili biçimde yerine getirmesi gerekmektedir. Bu liderlerin yeniliklere karşı açık olması ve öğrenmeyi teşvik etmesi öğrenen örgüt olma yolunda gerekli bir adımdır.

Literatürde yerel yönetimler ve öğrenen örgütlerin bir arada kullanıldığı çalışmalar sınırlı sayıdadır. Bu konuyla ilgili yapılan çalışmalar ise genellikle kavramsal bir çerçevede değerlendirilmiş ve bu değerlendirmelerde genellikle kamu yönetimi özelinde ele alınmıştır. Örneğin; Ayhan (2010: 95-96)'a göre özel sektörde kâr olgusu odak noktasıyken, kamu sektöründe verilen hizmetlerin etkili olması, tasarruf ve verimlilik ön plandadır. Bu sebepten dolayı özel sektördeki öğrenen örgüt modelinin direkt olarak kamu sektörüne uygulanmasından ziyade, kamu sektörüne özel olarak geliştirilen ve hizmet odaklı olan öğrenen örgüt modellerinin uygulanması daha yararlı olabilir. Bayraktaroğlu ve Kutanis (2002: 62) çalışmasında, öğrenen örgüt olmanın temel koşulunun örgütteki insan kaynağından yeteri kadar faydalanabilmek olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca, insan unsurunun işletmelerin entelektüel sermayesi olduğundan söz edilmektedir. Kamu örgütleri, entelektüel sermayesinin değerini bilerek insana yatırım yapması önemlidir. Ancak bu şekilde çalışanlar güçlendirilerek öğrenmenin kalıcı bir hale getirileceği ifade edilmektedir. Reschenthaler ve Thompson (1998: 59) ise, çalışmasında öğrenen örgütlerin sürdürülebilir bir rekabet avantajını ele geçirmek için donanımlı yapı özelliği taşıdıklarını ifade etmiştir. Bu kavramsal çalışmada önerilen yeni kamu yönetimi; daha etkili, verimli şekilde faaliyet gösteren ve kamu yararına daha etkili hizmet sunmayı amaçlayan öğrenen örgüt modelini oluşturmaya yardımcı olabileceği belirtilmektedir.

Son olarak bu çalışmada öğrenen örgüt kavramı, yerel yönetimler özelinde kavramsal bir biçimde ele alınmaktadır. Bu konuyla ilgili yapılacak saha araştırmaları daha genellenebilir bilgilere ulaşmak açısından önem taşımaktadır.

Kaynakça

- Akgemci, T. (1999). "Sanayi Ötesi Toplum ve Öğrenen Organizasyonlar", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler MYO Dergisi*, 1(2): 59-72.
- Atar, F. (2018). *Türkiye'de Yerel Yönetimlerin Gelişimi ve 2000 Sonrası Reform Çalışmaları*, Yüksek Lisans Tezi, Niğde: Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aybar, S. (2011). *İşletmelerde Öğrenen Örgütler ve İş Verimliliği İlişkisinin Analizi: Otel İşletmelerinde Bir Uygulama*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ayhan U. (2010). "Öğrenen Örgütler ve Kamu Kuruluşları", *Sayıştay Dergisi*, 76: 77-99.
- Bakan, İ. ve Yücel, D. K. (2015). "Öğrenen Organizasyonlar", *Çağdaş Yönetim Yaklaşımları*

- İlkeler, Kavramlar ve Yaklaşımlar*, (Ed.) Bakan, İ., İstanbul: Beta Yayınları, ss. 443-466.
- Bayraktaroğlu, S. ve Kutanis, R. Ö. (2002). “Öğrenen Kamu Örgütlerine Doğru”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (3): 51-65.
- Bayraktaroğlu, S. and Kutanis, R. O. (2003). “Transforming Hotels into Learning Organisations: A New Strategy For Going Global”, *Tourism Management*, 24(2), pp. 149-154.
- Cevher, Y. (2010), *Türkiye’de Yerel Yönetim Yazını 1992 – 2007 Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi Üzerine Bir İnceleme*, Yüksek Lisans Tezi, Hatay: Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dallı, E. (1998). *Öğrenen Organizasyonların Özellikleri ve Uygulamaya İlişkin İki Örnek Olay*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- DiBella, A. J., Nevis, E. C. and Gould, J. M. (1996). “Understanding Organizational Learning Capability”, *Journal of Management Studies*, 33(3), pp. 361-379.
- Diker, İ. (2007). *Öğrenen Organizasyona Geçiş Sürecinde Kurum Kültürü, Örgütsel Engeller ve Geçiş Aşamaları (İstanbul Tıp Fakültesi Örneği)*, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Doğan, K. (2010). *Örgütsel Öğrenme ve Kriz Yönetimi Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ersöz, H. Y. (2000), *Sosyal Politika Açısından Yerel Yönetimler (İngiltere, İsveç ve Türkiye Örneği)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Fedayi, C. C. (1998). “Öğrenen Örgütler Teorisi ya da Öğrenmeyi Öğrenmek”, *Yeni Türkiye*, 20: 1230-1240.
- Fiol, C.M. and Lyles, M.A. (1985). “Organizational Learning”, *Academy of Management Review*, 10(4), pp. 803-813.
- Garvin, D. A. (1993). “Building A Learning Organization”, *Harvard Business Review*, 71(4), pp. 78-91.
- Gökçe, O. ve Bayrakçı E. (2002). *Yerel Yönetimler Maliyesi*, Konya: Olgunçelik Yayıncılık.
- Görmez, K. (1997). *Yerel Demokrasi ve Türkiye*, Ankara: Vadi Yayınları.
- Gözübüyük, A. Ş. (1971). *Türkiye’nin İdarî Yapısı*, Ankara: TODAİE Yayınları.
- Güler, B. A. (1992). *Yerel Yönetimler Liberal Açıklamalara Eleştirisel Yaklaşım*, Ankara: TODAİE Yayınları
- Günday, M. (2004). *İdare Hukuku*, Ankara: İmaj Yayınevi.
- Hiatt-Michael, D. B. (2001). “Schools as Learning Communities: A Vision for Organic School Reform”, *School Community Journal*, 11(2), pp. 113-127.
- Hodgetts, R. M., Luthans, F. and Lee, S. M. (1994). “New Paradigm Organizations: From Total Quality to Learning to World-Class”, *Organizational Dynamics*, 22(3), pp. 5-19.
- Hood, C. (1991). “A public management for all seasons?”, *Public administration*, 69(1), pp. 3-

- Huber, G. (1991). "Organizational Learning, The Contributing Processes and A Review of the Literature", *Organizational Science*, 2(1), pp. 88-115.
- Kaymak, Ü. ve Kaya A. G. (2004). *Kamu Yönetimi*, Ankara: Savaş Yayınları.
- Kıngır, S. ve Mesci, M. (2007). "Öğrenen Örgütler", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi Dergisi*, 6(19): 63-81.
- Koçel, T. (2015). *İşletme Yöneticiliği*, İstanbul: Beta Yayınları.
- Keleş, R. ve Yavuz, F. (1989). *Yerel Yönetimler*, Ankara: Turhan Kitapevi.
- Keleş, R. (1992). "Belediyeciliğimizde Son Gelişmeler ve Yerel Özerklik", *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 1(2): 9-14.
- Keleş, R. (2000). *Yerinden Yönetim ve Siyaset*, İstanbul: Cem Yayınevi.
- Lick, D. W. (2006). "A New Perspective on Organizational Learning: Creating Learning Teams", *Evaluation and Program Planning*, 29(1), pp. 88-96.
- McGill, M.E. and Slocum, J.W. (1993). "Unlearning the Organization", *Organizational Dynamics*, 22(2), pp. 67-79.
- Öneren, M. (2012). "İşletmelerde Öğrenen Örgütler Yaklaşımı", *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 4(7): 161-176.
- Peker, Ö. (1993). *Yönetimi Geliştirmenin Sürekliliği*, Ankara: TODAİE Yayınları.
- Pekel, H. (2007). *Öğrenen Organizasyonlar ve Örgüt Kültürü Arasındaki Etkileşim*, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Pelit, E., Keleş, Y. ve Çakır, M. (2010). "Otel İşletmesi İşgörenlerinin Öğrenen Örgüt Uygulamalarına İlişkin Algıları: Yerli ve Yabancı Zincir Otel İşletmelerinde Bir Araştırma", *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 2(2): 59-68.
- Reschenthaler, G. B. and Thompson, F. (1998). "Public Management and The Learning Organization", *International Public Management Journal*, 1(1), pp. 59-106.
- Sarıhan, H. İ. (1998). *Teknoloji Yönetimi*, İstanbul: Beta Yayınları.
- Senge, P.M. (1990). *The Fifth Discipline: The Arts and Practice of the Learning Organization*, Newyork: Doubleday.
- Sikander, T. (2015). "A Theoretical Framework of Local Government", *International Journal of Humanities and Social Science*, 5(6), pp. 171-176.
- Sun, P. Y. T. and Scott, J. L. (2003). "Exploring The Divide--Organizational Learning and Learning Organization", *The Learning Organization*, 10(4), pp. 202-215.
- Şahinkesen, Ö. G. (2010). *Öğrenen Organizasyonlar: Gaziosmanpaşa Üniversitesi'nde Bir Uygulama*, Yüksek Lisans Tezi, Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şenturan, Ş. (2014). *Örnek Olaylarla Örgütsel Davranış*, İstanbul: Beta Yayınları.
- Taşçı D. Ve Eroğlu, E. (2014). "İşletmelerin Öğrenen Organizasyon Olma Yolundaki Çabalarının Türkiye'deki Görünümü", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2): 89-108.

- Tepeci, M. ve Koçak, G. N. (2005). “Ekiplerde Öğrenme: Öğrenen Örgütler Olmanın Anahtarı”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(1): 379-394.
- Toprak, D. ve Şataf, C. (2009). “Türkiye’de Yerel Yönetimler Reformu Çerçevesinde Sosyal Belediyecilik Yaklaşımı”, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 1(1): 11-24.
- Tortop, N. (1992), “Yerel Yönetimlerde Yeniden Yapılanma”, *Amme İdaresi Dergisi*, 25(3): 37-50.
- Tuna, Ö. ve Çakırer, M. A. (2008). “Öğrenen Organizasyon: Afyonkarahisar Kocatepe Üniversitesi, Ahmet Necdet Sezer Uygulama ve Araştırma Hastanesi’nin Öğrenen Organizasyon Olabilme Potansiyelinin İncelenmesi”, *Afyonkarahisar Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, 10(2): 258-272.
- Ulrich, D., Jick, T. and Von Glinow, M. A. (1993). “High – Impact Learning: Building and Diffusing Learning Capability”, *Organizational Dynamics*, 22(2), pp. 52-66.
- Urhan, V. F. (2008). “Türkiye’de Yerel Yönetimlerin Yeniden Yapılandırılması”, *Sayıştay Dergisi*, 70: 85-102.
- Yalçındağ, S.(1995). “Yerinden Yönetim”, *Yerel Yönetim, Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 4(3): 3-19.
- Yücel, İ. (2007). *Öğrenen Örgütler ve Örgüt Kültürü –Bir Uygulama-*, Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Zengin, O. (2014). “Büyükşehir Belediyesi Sisteminin Dönüşümü: Son On Yılın Değerlendirmesi”, *Ankara Barosu Dergisi*, 72(2): 93-116.

Тижорат реклама матнининг таркиби: компонентлари

Структура коммерческая рекламная текста: компоненты

Бегзодбек Холдаралиевич АБДУЛЛАЕВ¹

“Ҳар юз йил давомида оммавий ахборот воситаларида ўзгаришлар рўй бермоқда. Энди муайян одамлар орасида умумий маълумотларни алмашиш вақти келди. Бу интернет – реклама келажаги: дўстингизнинг таклифидан яхшироқ иш бўлмади, сиз уни саҳифасида кўришингиз мумкин.”²

Марк Сукерберг

Abstract

In this is article, advertising and its components have been studied in the Uzbek language. The basis of advertising and support was interpreted as commercial banners in Uzbekistan.

Аннотация

Ушбу мақолада реклама ва унинг таркибий компонентлари ўзбек тили талқинида ўрганилди. Рекламанинг асоси ва ёрдамчи қисмларининг вазифаси Ўзбекистонда намоёниш қилинаётган реклама баннерлари мисолида талқин этилади.

Калит сўзлар: реклама компонентлари, ктематонимлар, слагон, реклама матни

Keywords: advertising components, ktematonim, slagon, advertising text

“Реклама – бу шахсий бўлмаган тақдимотнинг пулли шакли ва идентификацияланган ҳомийларнинг товарлар, хизматлар, ғояларини тарғиб қилишдир”.³

¹ Андижон Давлат университети таянч докторанти, Андижон шаҳри, Олтинқўл тумани, Ўзбекистон, +998937804012, fayllar@bk.ru

² <https://cityinfo.info/quote/252570>

³ <http://economy-ru.info/info/111287/>

Ўзбек тижорат реклама матнларининг алоҳида аҳамиятга эга бўлган иккита компоненти мавжуд. Булар: реклама хабарлари ва реклама воситаларидир. Улар бир – бирига энг яқин боғланган бўлиб, барча реклама учун умумий компонентлар саналади.

Реклама тушунчаси яратилгандан буён ягона формулада ишлайди. Булар: таништириш, қизиқтириш, маълумот бериш ва истеъмолчиларни сотиб олишга ундаш. **Қизиқтиришда** мусиқалардан, юлдузлардан, технологиялардан, акция ва қулайликларни етказиш орқали фойдаланилади.

Таништиришда эса йўл четига, тоғларга, бинонинг деворларига, буюмларга, транспорт воситаларига, интернет саҳифаларга, газета ва журналларга, видео роликларга, семинарларга ва концертлар орқали савдо белгиси номларини ўрнатиб намоиш қилинмоқда. Аслида тижорий рекламалар учун одамлар эътиборини тортадиган, хайратга соладиган ва урф бўлган жойларга ўрнатилган баннерлари ёки роликлари билан таништирилади. Кўп ишлаб чиқарувчи фирмалар семинарлар ўтказди ва маҳсулот ҳақида батафсил маълумот беришади. Бунда рекламанинг барча компонентларидан фойдаланишади.

Реклама иши турли хил усул билан олиб борилади. Булар **матнли** ёки **вербал реклама** (оғзаки), **овозли** ("шовқин", мусиқа ва бошқалар) ва **Визуал** (график, фотографик, график бадиий, кинематографик ва видео).⁴ Булар босма реклама ва аудио рекламанинг ташкилий қисмлари бўлиб ҳизмат қилади. Ҳар қандай ҳолатда, оғзаки матн (вербал матн) – албатта, барча реклама матнининг контенти – композицион тузилишида ажралмас қисми бўлиб ҳизмат қилади.

Матн – босма рекламанинг энг муҳим таркибий қисми ҳисобланади. Реклама соҳасида маҳсулот сифатини ва қулайликларини намоиш қилиш учун бошқа элементлар ҳам мавжуд. Улар – чизмалар, расмлар, савдо белгиси ва бошқалар. Аммо, рекламада матн – асосий таркиб ҳисобланади. Маҳсулотнинг таркиби, қулайликлари, афзалликлари, янгиликлари манзили ва савдо белгиси матн орқали истеъмолчиларга етказилади. Бугунги кунда реклама матнининг айрим вазифаларини модернизациялаш юз берди. Мисол учун манзилга қўшимча жойлашган ўрни ҳаритаси ҳам қўлланмоқда. Қулайликлари ва афзалликларига қўшимча турли анимациялар намоиши пайдо бўлди. Манзилларга қўшимча сайт ва электрон почта манзиллари пайдо бўлди. Маҳсулот ёки ҳизмат кўрсатиш ахборотини тўлалигича намоиш қилиш, асосан, реклама матнида акс этиши билан матн асосий ўринда туради.

Реклама матни тузилиши жиҳатдан асосий маълумотларни етказишда ажралиб турадиган компонентларига эга. Булар куйидагилар:

а) Ктематоним (юнонча ктема - «Мулк» + онама «ном») – оғзаки компонент ёки савдо белгиси;⁵

Реклама қилинаётган ҳар қандай маҳсулот ёки ҳизмат кўрсатиш савдо белгисига эга бўлади. Шунда кўрсатилган ктематоним истеъмолчилар онгида шаклланиши осон бўлади ва рекламада ўз вазифасини аъло даражада бажаради. Шахс рекламасида исмларнинг ўзи ҳам ктематоним ҳисобланади. Ўзбекистонда рекламанинг ривожланиши

⁴ Nauchnykh statey / IV Ruzhitskogo, Yu.H.Arilovga Karaulova, OV Yevtushenko. - M: Vasizdast, 2008.

⁵ Uchebnoye posobiye. - M: Flinta-Nauka, 2010. [3].

даври жуда тез холатда яхши натижаларга эришмоқда. Шунинг учун рекламаларнинг, деярли, барча тури дунё реклама бозори билан рақобатлаша олади.

Ктематонимларнинг психологик назарияси томондан ўз ўрнини топиши баланд тоғ чўккиларига, баннерларга ва савдо пештахталарида ёзилган савдо белгиларидан мисол қилишимиз мумкин. Рус интернет-манбаларида рекламаларни турларга ажратишда “ёнувчи рекламалар” деган лексикага кўзим тушган эди. Бундай реклама турларини ктематонимлар учун қўллаш ўринли бўлади. Чунки илк ёнувчи матнлар рекламада ктематонимлар учун қўлланган. Ўзбекистонда ктематонимлар асосан атоқли отлар (“Гулчеҳра” дўкони, “Машхура”ўқув маркази, “Малика” савдо комплекси), сифатлар (“Жозиба” салони, “Лаззат” ошхонаси), сўз бирикмаси (“Кўрғонтепа сарёғи”, “Тўхтанийёз ота колбаса махсулотлари”, “Телефонлар олами”), чет тилидаги номлар билан (“Чокотелла” кремлари, “Вомен” савдо уйи, “Баббй” дўкони, “акфа” ромлари ва жуда кўп) шаклидан фойдаланилади. Хамма савдо белгилари истеъмолчиларни жалб қилиш учун фойдаланилса, бу ктематоним саналади. Ктематонимлар кўп холларда чет тилида бўлганлиги сабаби: ташкилот ёки фирма ўзининг истеъмолчилари наздида замонавий эканлигини билдириш деб ҳисоблашади. Бундай лексикалар истеъмолчилар учун ёт бўлганлигидан, истеъмолчи хотирасида узоқ сақланиб қолмайди.

б) Реклама шиори (лотинчада – лозунг, девиз) – қисқа мазмуни ва реклама молининг аниқ ифодаси сифатида аниқ ва осон реклама ғояси тузилади ва идрок қилинади. (*БИЛАЙН- ҳаётнинг ёрқин томонида бўл!*, *“САИФ-ОПТИМА- дунё кўз ўнгингизда янгиланади”*, *WELJA – соғлиқ-сувга боглиқ!*)

Танланган реклама шиори – қабул қилувчининг эътиборини жалб қилиш учун ҳиссий жихатдан тўйинган бўлиши керак. У **“Реклама истеъмолчиси”** нинг эътиборини тортади ва истеъмолчилар доимо реклама махсулотлари шиори , унинг асосий ғояси ва “мавзуси”ни эслаб юради. Истеъмолчи учун онгда доимий такрорланувчи бирикмага айланади. Шунинг учун ҳам реклама шиори жозибадор, гўзал лексика ва лексик бирикмалардан тузилиши тавсия этилади. **Мисол учун:** *Хаётни яхши томонга ўзгартир! Хаётнинг ёрқин тарафида бўл! Дадалар блиссни тавсия қиладилар!*

Ўзбекистонда слагонлар шеър (*Оғриқдан чексангиз гам, кюпен беради ёрда!*), кўшиқ (*“пепси”, “Соса-кола” ичимликлари, “Манго”, “Канго” сақичлари*) ва жозибадор сўзлар (*“Нафис – аёлларимиз учун!”*, *“Ucell - Биз билан янада кўпроқ!”*)дан фойдаланилган.

Бу қисмда рекламерлар қисқаликка ҳаракат қилмоқдалар. Мисол учун: **Билайн оператори рекламасида** – *билайн компаниясининг абоненти бўлиб, ҳаётда ишларингни тезроқ ва аниқ тугаллайдиган томонни танла!* Жумлаларини қисқалик билан: *Хаётнинг ёрқин томонида бўл!* деб айтиб ўтилган.

с) Асосий (шарҳловчи) қисми – Бу барча маълумотларни истеъмолчига етказди. Реклама қилинаётган махсулотларининг барча функционал имкониятларини қисқа ва ифодали услубда етказди. 1 – 2 гапни **динамик жумла** ёки унинг **қисқа синтактик тузилиш**да ифода этади.

Асосий қисм орқали рекламаларни қабул қилиш истеъмолчилар учун анча қулайликлар туғдирмоқда ва улар томонида талаб кучайган холатда олиб борилмоқда. Чунки истеъмолчиларнинг рекламага қизиқиш маданияти ҳам ортиб бормоқда. Кўп давлатларда рекламага ишонч камайиб кетган. Чунки реклама берувчи агентликлар махсулотни ортиқча даражада мақташади. Ўзбек истеъмолчилари ҳам камдан – кам ишонишади.

Тартибсизликларни ва асосий қисмдаги ҳолатларни батафсил ёритишда кўчадаги баннерлар, реклама сайтлари ёки ишлаб чиқарувчи корхона сайтларидан кенг фойдаланишади. Семинар – тренинглари ва реклама кўрсатувлари ҳам асосий қисмни истеъмолчига етказишнинг самарали йўли ҳисобланади. Рекламадаги асосий қисм дўконларнинг ойналарига ҳам ёзиб қўйилмоқда. Истеъмолчи озиқ – овқат маҳсулотларини харид қилганда, аввало, маҳсулот этикеткасидаги асосий қисм орқали ҳам ёқтириб харид қилиши мумкин.

Бу қисм истеъмолчилар учун янги маълумотларни тақдим этади, кейин эса, истеъмолчини аниқ маълумот билан боғлаб, янги суҳбат яратишда давом этади.

Газета ва журналларга қуйидаги категориялик – қоидаларини қўллаш тавсия этилади. Бу қоидалар: ёқимли сарловха танлаш, сўзлардан унумли фойдаланиш, қисқалик ва лўндаликдан иборат.

д) Реклама матнининг ҳулоса қисми – реклама шиори ва асосий қисми маълумотлари истеъмолчини рағбатлантириш ва ҳис – туйғуларини оширишга ҳизмат қилади. Кўпинча бу қисм компания маълумотларини ўз ичига олади. Булар : *бизнес манзили, харитада жойлашган манзил, алоқа рақамлари, веб-сайт манзили ва электрон почта манзили, лицензия (ахборот ва компания бу фаолият билан шуғулланиш ҳуқуқини тасдиқловчи ҳужжатлардир) сертификатлар ва акциялардир.*

Ҳулоса қилиб айтганда реклама матнининг компонентлари даврлар мобайнида истеъмолчилар талабига мувофиқ тўлалигича шаклланиб бормоқда. Келажақдаги ўзгаришларда реклама маҳсулоти яна қанча компонентларни ўз ичига олишини ҳеч ким аниқ айта олмайди. Мен доимо бир нарсани ўйлайман! Реклама таркибини ташкил қиладиган компонентлар: шиори, ктематоним, асосий ва ҳулоса қисми истеъмолчи учун доимо бир бўлиб ҳизмат қила оладими? Уларнинг бири ҳам реклама ишини бажара оладими?

Бу саволга фикр айтиб ўтсам. Дунё ривожланишда давом этар экан инсонлар томонидан қисқалик ва лўндалик модернизацияси ривожланиб бормоқда. Шунинг учун тасвирлашда ва маълумот етказишда ҳар қандай маҳсулот рекламаси янгилигида, албатта, ушбу компонентлар зарур бўлади. Маҳсулот рекламаси эскирган сари, компонентлар камайиб борса ҳам, инсонларга тушунарлилик даражаси ўзгармайди. Чунки рекламанинг вазифаси истеъмолчига ўз эҳтиёжи учун керак бўлган маҳсулотларни таништиришдир. Янги истеъмол маҳсулоти учун реклама етарлича кенг доирада намоиш қилиниши керак. Рекламанинг ҳамма тури тенг даражада тарғиб қилинсагина қисқаликни жорий қилса бўлади. Ишлаб чиқарувчиларнинг маҳсулотини истеъмолчига танитадиган ягона восита реклама бўлганлиги учун, реклама маҳсулоти универсал даражада намоиш қилинади. Рекламадаги ахборот ва намоиш доираси қанча кичик бўлса маҳсулотнинг истеъмолчилари ҳам шунчалик оз бўлади. Рақобатчиси кучли, гигант бўлганда ҳам рекламаси тўлиқ ва кенг тарқалган маҳсулот бозордаги савдоси харидоргир бўлади. Шунинг учун ҳам реклама “савдо генератори” деб юритилади.

Реклама матни компонентларининг истеъмолчиларга намоиш қилишдаги ўрни. Ишлаб чиқарувчи янги маҳсулотини истеъмолчига етказиш йўли турлича ва кўп холларда савдо белгиси ва матни рўл ўйнайди. Фақат савдо белгисининг ўзи ҳам ноаниқликни келтириб чиқаради. Аммо, нима учун қўлланишига мисоллар билан таҳлил қилсак.

1. Аввал фақат савдо белгисини реклама қилади. Бунда бошқа реклама компонентлари бўлмайди. Истеъмолчиларни нима эканлигига қизиқтиради. Ҳар бир реклама ролиги намоёишида истеъмолчиларнинг қизиқиши ортади. (“Елемент” сақичи рекламаси. Бу қарийиб бир ой фақат номи билан намоёиш қилинди. Истеъмолчилар онгига ўрнашиб олгач нима маҳсулот эканлиги ошкор бўлди, “Мы скоро откроем!” сўзи баннерларга ёзилади. Бу жумла ҳам қизиқиш уйғотади.)

2. Семинар – тренинглар ташкил қилади. (Уселл , Артел ва бошқа) Бунда ишлаб чиқарувчи билан истеъмолчилар ўртасидаги асосий воситачилар диллерлар таклиф қилинади. Ишлаб чиқарувчи компания савдо белгиси ёзилган турли буюмларни совға қилишади. Компаниянинг обрўси ҳам яхши, самарали реклама маҳсулотидир. Шунинг учун замонавий тарзда семинар олиб бориш маъқул.

3. Кўчаларда ҳар-хил буюмларга савдо белгиси ёзилган маҳсулотларни истеъмолчиларга тарқатиш ва визиткалар тарқатиш орқали намоёиш қилиш. Аммо, визиткаларга ҳам кучли эътибор бериш истеъмолчилар назарига тушишни тезлаштиради.

4. Баланд минораларга ёки баланд тоғларга савдо белгиси номи ёзилади. Бу кўпроқ улуғворлик даражаси юқори эканлигини билдиради.

5. Савдо белгиси буюмлар ва янги технологияларга ёзилган ҳолда бозорларга ва дўконларга ўрнатилади. Бу ҳам ишлаб чиқарувчи корхонанинг мавқеини оширади ва маҳсулот номи билан истеъмолчиларга инфоматсия беради.

6. Клиплар, кинолар, концертлар ва кўрсатув роликлари жараёнда маҳсулотнинг ўзи ёки номи намоёиш қилиш орқали. Бу ҳам ишлаб чиқарувчи корхона мавқеини оширади. Аксарият ишлаб чиқарувчи корхоналарнинг ҳомийлиги остида клиплар, кинолар, концертлар ва кўрсатув роликлари тасвирга олинади. Хатто, филмларнинг номлари ҳам савдо белгиси остида тасвирга олинади. (фасебоок, однокласники ва бошқа кинолар). Дарё номи остида иш юритаётган интернет – ахборот нашрининг 2018-йил 8-мартдаги “Реклама саноати “Миссури, Эббинг чегарасидаги учта реклама тахтаси” филмига реклама тахталари ёрдамида миннатдорчилик билдирди” сарловхали мақоласида ёзилишича, “Иккита номинатсия бўйича “Оскар” мукофотини қўлга киритган “Миссури, Эббинг чегарасидаги учта реклама тахтаси” филмининг сюжети ташқи реклама ёрдамида полициянинг эътиборини қизининг ўлимига қаратган аёл атрофида қурилган. Аёл шаҳар четидаги учта реклама тахтасини сотиб олган ва уларга “Ўлаётганнинг зўрланиши. Ҳалигача ҳеч ким қўлга олингани йўқ. Қандай қилиб бундай бўлиши мумкин, бошлиқ Уиллоуби?”, деб ёзган.

Реклама саноати вакиллари феврал ойининг охирида Нью-Ёрк, Лос-Анжелес ва Шимолий Каролинада “Бу реклама тахтаси “Оскарга муносиб”, “Бутун дунёдаги реклама тахталари номидан — сизга раҳмат” ва “Голливуд чегарасидаги тўртта «Олтин глобус» ёзувли реклама тахталарини жойлаштирган.” деб изоҳ қолдирган.[1]

Ишлаб чиқарувчи маҳсулот ҳақидаги ахборотни истеъмолчиларга етказиш йўллари жуда ҳам кўп ва янгилиниб бормоқда. Чунки рекламанинг намоиши жойи ва вақти истеъмолчиларнинг нима билан кўпроқ машғул бўлишлигига боғлиқ холда шаклланади.

Юқоридаги фикр ва мулоҳазалар фақат тижорат рекламалари ҳақида айтиб ўтилди. Ижтимоий рекламаларда асосий ўринни матн ва графика эгаллайди. Сиёсий рекламалар ва ижтимоий рекламалар шу принципларга амал қилади. Ижтимоий рекламаларда эмоция ва хушёрлик ғоялари олға сурилади.

Юқоридаги санаб ўтилган компонентлар фақат реклама матнига тегишли ҳисобланади. Рекламанинг умумий компонентлари ва реклама турига қараб алоҳида компонентларга ажратилади.

Список использованных литературы

<https://cityinfo.info/quote/252570> (20.09.2018)

<http://economy-ru.info/info/111287/> (20.09.2018)

Nauchnykh statey / IV Ruzhitskogo, Yu. N. Arilovga Karaulova, OV Yevtushenko. - M: Vasizdast, 2008..

Uchebnoye posobiye. - M: Flinta-Nauka, 2010. [3].

Research on Nursing Students Emotional Intelligence

İbrahim AKSEL¹, Yeliz Mohan BURSALI², Sabahat BAYRAK KÖK³, Esmâ TEMELOĞLU⁴

Abstract

Nursing education which is important in the protection and development of human health. The place of emotional intelligence is equally important in this education.

In this study, the emotional intelligence of the nursing students has been studied.

The study was conducted on 200 nursing students who accepted to participate. The data were collected by Schutte et al. (1998) "Emotional Intelligence Scale". Different levels of relationships and differences between emotional intelligence and demographic variables have been identified.

Keywords: Emotional Intelligence, Nursing, Student

JEL Codes: I00, I29

Hemşirelik Öğrencilerinin Duygusal Zekâ Açısından İncelenmesi

Özet

İnsan sağlığının korunmasında ve geliştirilmesinde son derece öneme sahip olan hemşirelik mesleğinde ve eğitiminde duygusal zekânın yeri de hiç şüphesiz aynı derecede önemlidir. Bu amaçla araştırmada, hemşirelik bölümünde okuyan öğrencilerinin duygusal zekâlarını incelenmeye çalışılmıştır. Araştırma, katılmayı kabul eden 200 hemşirelik öğrencisi üzerine yapılmış, veriler "Duygusal Zekâ Değerlendirme Ölçeği" ile toplanmıştır.

Duygusal zekâyı ölçmek için, Schutte ve diğ. (1998) geliştirdiği 41 ifadeli "Duygusal Zekâ Ölçeği" kullanılmıştır. Duygusal zekâ ile demografik değişkenler arasında farklı düzeylerde ilişki ve farklılıklar tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Duygusal Zekâ, Hemşirelik, Öğrenci

¹ Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi, İİBF, YBS Bölümü, iaksel@pau.edu.tr, 0258 261 26 81

² Dr. Öğr. Üyesi, Pamukkale Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, ybursali@pau.edu.tr

³ Prof. Dr., Pamukkale Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, sbayrak@pau.edu.tr

⁴ Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, esmatemeloglu@hotmail.com

1. Duygu, Zekâ ve Duygusal Zekâ

Duygu kavramı, Türkçe’de “belirli nesne olay veya bireylerin, insanın iç dünyasında uyandırdığı izlenim; önsezi; nesnelere veya olayları ahlaki ve estetik yönden değerlendirme yeteneği; kendine özgü bir ruhi hareket ve hareketlilik” (www.tdk.gov.tr), Latince’de “motus anima; bizi harekete geçiren ruh” olarak tanımlanmıştır (Payne ve Cooper, 2003).

Zekâ kavramı, “soyut düşünme, kavrama, problem çözme, bildiklerini yeni durumlara uygulama, akıl yürütme, bellek, geçmiş deneyimlerden kazanılan zihinsel yetilerin toplamı” olarak tanımlanmaktadır (Budak, 2000).

Uzun yıllar bu konuda araştırma yapan Gardner tek bir zekâ değil birçok zekâ türü olduğunu ve zekâyı sadece IQ testi ile ölçmenin bir hata olduğunu savunmaktadır. Buradan hareketle Gardner, çoklu zekâ fikrini ortaya atmış ve zekâyı 8 ayrı sınıf olarak değerlendirmiştir (Altan, 1999). Bunlar; sözel-dilbilimsel zekâ, mantık-matematiksel zekâ, görsel zekâ, müzikal-ritmik zekâ, bedensel-kinestetik zekâ, sosyal zekâ, içsel zekâ, tabiat zekâsıdır.

Literatürde duygu ve zekâ kavramlarının birbiriyle ilişkilendirilmesi ile duygusal zekâ kavramı da tartışılmaya başlanmıştır. Örnek olarak, bilişsel zekâsı yüksek olarak kabul edilen bireylerin işe girmede başarılı fakat o işi devam ettirme sürecinde sıkıntıları olduğu görülmüş, bu durumu izah etmek için farklı bir kavramın kullanılması ihtiyacı ortaya çıkmıştır.

1920’de Thorndike’nin zekâyı farklı şekilde bakması ve sosyal zekâyı ön plana çıkarması “Duygusal Zekâ”nın temellerini atılmasını sağlamıştır.

Salovey ve Mayer (1990) duygusal zekâ kavramını; “kişinin kendisinin ve başkalarının his ve duygularını gözlemleme, bunlar arasında ayırım yapma ve bu bilgiyi düşünce ve eylemlerinde rehber edinme becerisini içeren sosyal zekânın bir alt kümesi” olarak tanımlamıştır (Eröz, 2011: 41).

Bar-on (1995) EQ (Emotional Quotient) terimini; “EQ yeteneği IQ yeteneğinin karşıtı değildir. Birbirlerine destekli ve etkileşim halindedirler” şeklinde tanımlamıştır.

Duygusal zekâ üzerine farklı modeller geliştirilmiş olsa da temel olarak dört tanesi dikkate alınmaktadır. Bunlar; Mayer ve Salovey’in duygusal zekâ modeli, Goleman’ın duygusal zekâ modeli, Bar-on’un duygusal zekâ modeli, Cooper ve Sawaf’ın duygusal zekâ modeli’dir (Bkz. Tablo-1).

Tablo-1 Duygusal Zekâ Modelleri

Duygusal Zekâ Modelleri			
Beceri Modeli	Karma Model		
Salovey & Mayer (1990)	Bar-On (1995)	Goleman (1996)	Cooper ve Sawaf (1997)
Duygusal zekâ; doğru şekilde algılama, duyguları değerlendirme ve ifade etme becerisidir. Hisler düşünceyi kolaylaştırdığı zaman, bu hislere ulaşma ya da onları yaratma becerisi, duyguyu ve duygusal bilgiyi anlama becerisi, duygusal ve entelektüel gelişimi sağlamak için duyguları düzenleme becerisidir.	Duygusal zekâ; kendi hislerimizi ve başkalarının hislerini tanıma, kendimizi motive etme, kendi içimizde ve ilişkilerimizde iyi bir yönetim sergileme kapasitesidir.	Duygusal zekâ; bir enerji, bilgi, bağlantı ve etki kaynağı olarak, duyguların gücünü ve sezgisini hissetme, anlama ve etkili şekilde uygulama becerisidir.	Duygusal zekâ; kendini motive etme, hayal kırıklığı durumunda direnebilme, dürtüleri kontrol edebilme ve tatmini erteleyebilme, ruh halini düzenleme, stresin düşünmeyi engellemesine izin vermeme, empati kurma ve ümitli olma becerisidir.

2. Araştırma

2.1 Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Araştırmanın ana amacı, hemşirelik eğitimi alan öğrencilerin duygusal zekâ seviyelerini tespit etmektir. Bu amaçla Pamukkale Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Hemşirelik Bölümü'nde okuyan öğrencilerin oluşturduğu grup ana kütle olarak seçilmiş, tesadüfi olarak belirlenmiş 200 öğrenci ile yüz yüze anket yöntemi uygulanarak veriler toplanmıştır.

Söz konusu anketin birinci bölümü katılımcıların demografik özelliklerini tespit etmeye yönelik sorulardan, ikinci bölümü ise “Duygusal Zekâ” ölçeği sorularından oluşmaktadır.

Schutte ve diğ. (1998), Salovey ve Mayer'in (1990) çalışmasında önerilen kuramsal yapı ve modele dayandırarak 50 ifade olarak geliştirdiği ölçek, Austin ve diğ. (1998) tarafından uygulanmış, güvenilirlik ve geçerlilik testleri sonucunda 41 madde olarak belirlenmiştir. Ölçeğin Türkçe uyarlaması için Tatar ve diğ. (2011) psikometrik özelliklerinin incelenerek geçerlilik ve güvenilirlik testleri yapılmış formu kullanılmıştır. Ölçek, 3 boyuttan; iyimser ruh halinin düzenlenmesi, duyguların değerlendirilmesi ve Duyguların Kullanımı oluşmaktadır.

2.2 Bulgular

Araştırmanın sonuçlarına geçmeden önce katılımcı öğrencilerin demografik özellikleri incelenmiştir (Tablo-2).

Araştırmaya katılanların %79 kadın, %21 erkektir. Yaş aralığına bakıldığında %40'ı 19-21 yaş %34,5'i 22-24 yaş aralığında çıkmıştır. %90,5'i bekâr olan katılımcıların %39'u 4.sınıf, %22,5'i 1.sınıf, %20,5'i 3.sınıf, %18'ide 2. sınıf olarak dağılmıştır.

Katılımcıların, %36'sı çocukluğunu ilçede, %35'i şehirde geriye kalan %29'luk kısmı ise köyde geçirmiştir. %77'si çekirdek bir ailede yaşamaktadır. Öğrencilerin %69'u maddi durumunu orta seviyede iken, %17,5'i düşük seviyededir.

Anne baba eğitim durumlarına baktığımızda; %39'unun annesi ilkökul mezunu, %25,5'i ortaokul, %6,5'i okur-yazar değildir. Baba eğitimi ise %34,5 ilkökul mezunu, %22'si lise %2,5'i okur-yazar değildir.

Öğrencilerin %32'si annesinin yetiştirme tarzını güven verici bulurken, %28'i aşırı korumacı, %10,5'i demokratik bulmaktadır. Aynı öğrencilerin %33'ü babasının yetiştirme tarzını güven verici, %17'si aşırı koruyucu, %14'ü demokratik, %10'u ilgisiz, %9'u dengesiz görmektedir. Öğrencilerinin %69,5'i Hemşirelik Bölümünü isteyerek seçmiştir.

Tablo-2 Katılımcıların Demografik Özellikleri

Cinsiyet	n	%	Annenin En Son Bitirdiği Okul	n	%
Kadın	158	79	Okur-Yazar Değil	13	6.5
Erkek	42	21	Okur-Yazar-Okul Bitirmemiş	21	10.5
Yaş			İlkokul Mezunu	78	39
18 yaş ve altı	39	19.5	Ortaokul Mezunu	51	25.5
19-21	80	40	Lise Mezunu	22	11
22-24	69	34.5	Üniversite ve Üstü	15	7.5
25 ve üstü	12	6	Babanın En Son Bitirdiği Okul		
Medeni Durum			Okur-Yazar Değil	5	2.5
Evli	19	9.5	Okur-Yazar-Okul Bitirmemiş	8	4
Bekâr	181	90.5	İlkokul Mezunu	69	34.5
Sınıf			Ortaokul Mezunu	50	25
1. sınıf	45	22.5	Lise Mezunu	44	22
2. sınıf	36	18	Üniversite ve Üstü	24	12
3. sınıf	41	20.5	Aile Tipi		
4. sınıf	78	39	Çekirdek	154	77
Çocukluğun Geçirildiği Yerleşim Birimi			Geniş	46	23
Köy	58	29	Hemşirelik Mesleğini İsteyerek Seçme		
İlçe	72	36	Evet	139	69.5
Şehir	70	35	Hayır	61	30.5
Maddi Durum					
Düşük	35	17.5			
Orta	139	69.5			
İyi	26	13			
Babanın Çocuk Yetiştirme Tarzı			Annenin Çocuk Yetiştirme Tarzı	n	%
İlgisiz	20	10	İlgisiz	14	7
Aşırı Koruyucu	34	17	Aşırı Koruyucu	56	28
Dengesiz	12	6	Dengesiz	14	7
Fazlasıyla Serbest	18	9	Fazlasıyla Serbest	9	4.5
Demokratik	28	14	Demokratik	21	10.5
Güven Verici	66	33	Güven Verici	64	32
Baskıcı	9	4.5	Baskıcı	8	4
Duygularının Farkında Olmayan	10	5	Duygularının Farkında Olmayan	12	6
Diğer	3	1.5	Diğer	2	1

Tablo-3 Duygusal Zekâ ve Boyutları ile Demografik Değişkenler Arasındaki Korelasyon Analizi

Duygusal Zekâ ve Boyutları	Korelasyon Katsayısı	Medeni Durum	Eğitim Gördüğü Sınıf	Yaş
İyimserlik Düzenlemesi	r	,205**	-,126	-,121
	p	,004	,076	,088
Duyguların Değerlendirmesi	r	,018	,182**	,216**
	p	,795	,010	,002
Duyguların Kullanımı	r	,021	,152*	,106
	p	,764	,032	,134
Duygusal Zekâ	r	,145*	,029	,048
	p	,040	,684	,497

Katılımcı hemşirelik bölümü öğrencilerin, duygusal zeka ve alt boyutlarının medeni durum, eğitim gördüğü sınıf, yaş, annenin bitirdiği okul ve aile tipi ile arasında ilişki olup olmadığını belirlemek amacıyla Pearson korelasyon analizi yapılmıştır.

Anlamlılık düzeyi 0,05'ten küçük olan ($p < 0,05$) değişkenler arasındaki ilişkiler anlamlı olarak değerlendirilmiştir.

Duygusal Zekâ ($r = 0,145$) ve "iyimserlik düzenlemesi" boyutu ($r = 0,205$) ile medeni durum arasında istatistikî olarak anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir.

Katılımcıların eğitim gördüğü sınıf ile "duyguların değerlendirilmesi" ($r = 0,182$) ve "duyguların kullanımı" ($r = 0,152$) boyutları arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki hesaplanmıştır.

Bir başka değişken olan yaş ile "duyguların değerlendirilmesi" boyutu arasında ($r = 0,216$) pozitif yönlü ve anlamlı ilişki tespit edilmiştir.

Buna göre, katılımcı hemşirelik bölümü öğrencilerinin sınıf ve yaşları arttıkça duygularını değerlendirmelerinin arttığı söylenebilir.

Katılımcı öğrencilerin aile tiplerine göre duygusal zekâlarında farklılık olup olmadığını tespit etmek için t-testi yapılmıştır.

Buna göre, çekirdek ailede yaşayan öğrencilerin duygusal zekâ ($X = 3,53 > X = 3,31$) ve iyimserlik düzenlemesi ($X = 3,21 > X = 3,06$) boyutu ortalamaları geniş ailede yaşayan öğrencilere göre daha yüksek çıkmıştır (Bkz. Tablo-4). Bu sonuca göre, katılımcı öğrencilerden çekirdek ailede yaşayan öğrencilerin duygusal zekâ seviyelerinin geniş ailede yaşayan öğrencilerden daha yüksek olduğu söylenebilir.

Tablo-4 Katılımcıların Aile Tiplerine Göre Temel İstatistikleri

	AİLE TİPİ	N	Ort.	Std. Sapma	Std. Hata Ort.	t değeri Varyans eşit Varyans eşit değil	r
Duygu kullanımı	Çekirdek	154	2,8685	,68730	,05538	,869	,386
	Geniş	46	2,7717	,56966	,08399	,962	,339
Duyguların değerlendirilmesi	Çekirdek	154	2,7426	,57250	,04613	,004	,997
	Geniş	46	2,7422	,53101	,07829	,004	,997
İyimserlik düzenlemesi	Çekirdek	154	3,5310	,37990	,03061	3,183	,002
	Geniş	46	3,3083	,52179	,07693	2,690	,009
DUYGUSAL ZEKÂ	Çekirdek	154	3,2084	,34473	,02778	2,504	,013
	Geniş	46	3,0589	,39013	,05752	2,342	,022

Sonuç

Sağlık ile ilgili eğitim alan öğrenciler üzerine yapılan bu çalışmada, duygusal zekâ kavramının katılımcı öğrencilerin demografik özelliklere göre farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Katılımcı öğrencilerin okudukları sınıf, yaş ve medeni durumları ile duygusal zekâ ve iyimserlik düzenlemesi, duyguların kullanımı ve duyguların değerlendirilmesi boyutları arasında pozitif yönlü ilişki tespit edilmiştir.

Katılımcı öğrencilerin yaşları ilerledikçe duygularını değerlendirmelerinin arttığı ve medeni durum ile duygusal zekâ arasında ilişkinin olduğu ortaya çıkmıştır.

Bunun yanında katılımcı öğrencilerin yetiştikleri aile ortamının çekirdek aile veya geniş aile olmasının duygusal zekâlarında farklılıkları etkilediği ortaya çıkmıştır.

Kaynakça

Altan, M. Z. (1999). Çoklu Zekâ Kuramı. Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi, 17, 105-117.

Austin, E. J., Saklofske, D. H., Huang, S. H., & McKenney, D. (2004). Measurement of trait emotional intelligence: Testing and cross-validating a modified version of Schutte et al.'s (1998) measure. *Personality and individual differences*, 36(3), 555-562.

Bar-On, R. (1995). EQ-I: The emotional quotient inventory Manual. A test of emotional intelligence. New York, NY: Multi-Health Systems.

Budak, S. (2000). Psikoloji Sözlüğü. Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara

Cooper, R. K., & Sawaf, A. (1997). *Emotional Intelligence in business*. Orion.

November 22-24, 2018 Antalya

Congress Book

Goleman, D. (1996). Emotional Intelligence. Why It Can Matter More than IQ. *Learning*, 24(6), 49-50.

Payne, R. L., & Cooper, C. L. (Eds.). (2003). *Emotions at work: Theory, research and applications for management*. John Wiley & Sons.

Salovey, P., & Mayer, J. D. (1990). Emotional intelligence. *Imagination, cognition and personality*, 9(3), 185-211.

Schutte, N. S., Malouff, J. M., Hall, L. E., Haggerty, D. J., Cooper, J. T., Golden, C. J., & Dornheim, L. (1998). Development and validation of a measure of emotional intelligence. *Personality and individual differences*, 25(2), 167-177.

Tatar, A., Tok, S., & Saltukoğlu, G. (2011). Gözden Geçirilmiş Schutte Duygusal Zekâ Ölçeğinin Türkçe'ye Uyarlanması ve Psikometrik Özelliklerinin İncelenmesi. *Klinik Psikofarmakoloji Bülteni-Bulletin of Clinical Psychopharmacology*, 21(4), 325-338.

Thorndike, E. L. (1920). Intelligence examinations for college entrance. *The Journal of Educational Research*, 1(5), 329-337.

Classification of Cities in terms of Tax Revenues in Turkey by Cluster Analysis

Metin ALLAHVERDİ¹

Abstract

Tax is the most important source of financing for the state to fulfill its public services. With the development of the understanding of social state in modern societies, increasing the need for financing in parallel with the increase in the necessity of economic-social life increased the importance of tax revenues. The aim of this study is to classify the tax revenues in the period of 81 provinces in Turkey and to determine with this classification the distribution of the provinces in terms of tax revenues in recent years. Accordingly, the data of each province's tax revenues were analyzed by clustering analysis method at three-year intervals (2008-2011-2014-2017). Thus, it has attempted to reveal how it changed the class in terms of tax revenues in the last decade of the cities in Turkey. It is thought that the results of the study will create awareness for the decision makers in the tax policies of the state.

Keywords: Tax, Budget, Tax Revenue, Cluster Analysis

JEL Codes: H71, H61

Türkiye’de İllerin Vergi Gelirleri Açısından Kümeleme Analizi ile Sınıflandırılması

Özet

Vergi, devletin kamu hizmetlerini yerine getirebilmesi için ihtiyaç duyduğu en önemli finansman kaynağıdır. Modern toplumlarda sosyal devlet anlayışının gelişmesiyle birlikte, ekonomik-sosyal hayata müdahale etme zorunluluğunun artışına paralel olarak finansman ihtiyacının da artması vergi gelirlerinin önemini artırmıştır. Bu çalışmanın amacı Türkiye’nin 81 ilinde vergi gelirlerini dönemler halinde sınıflandırmak ve bu sınıflandırmayla illerin son yıllardaki vergi gelirleri açısından dağılımını tespit etmektir. Buna göre çalışmada her bir ilin vergi gelirlerine ait verileri üçer yıl arayla (2008-2011-2014-2017) kümeleme analizi yöntemi ile analiz edilmiştir. Böylelikle Türkiye’de illerin son on yıl içerisinde vergi gelirleri sınıfı açısından nasıl değiştiği ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Çalışmadan elde edilen sonuçların devletin vergi politikalarında karar verici merciler için farkındalık oluşturacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Vergi, Bütçe, Vergi Geliri, Kümeleme Analizi

JEL Kodları: H71, H61

1. Giriş

Ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmesi önemli bazı harcamaların yapılması koşuluna bağlıdır. Bu harcamaların yeterli ve sürekli olabilmesi için ise yeterli ve güvenilir finansman

¹ Öğr. Grv. Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO, allahverdi@selcuk.edu.tr

kaynaklarına gereksinim duyulmaktadır. Kamu harcamaları adı verilen bu harcamaların karşılanmasında devlet tarafından en çok başvurulan finansal kaynak vergilerdir (Paksoy & Bakan, 2014:155). Vergi, devletin gücünü ve otoritesini kullanarak kamu hizmetlerinin finansmanı için vatandaşlarından mali güçlerine göre, karşılıksız olarak topladığı ekonomik değerlerdir (Berksoy & Kırççek, 2018: 138). Vergi, anayasal bir ödev olup, ekonomik ve sosyal faaliyet ve hareketlerin odak noktasıdır (Demircan, 2003:100).

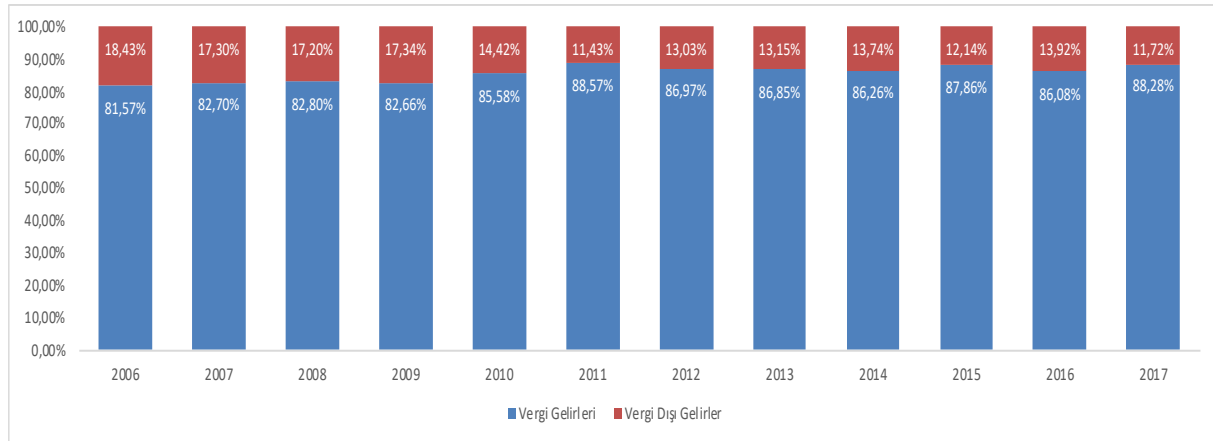
Vergiler toplumsal ihtiyaçların karşılanması, sosyoekonomik hayata müdahale edilmesi amacıyla gerçekleştirilen kamu harcamalarının finansmanında, devletin en önemli gelir kaynağını oluşturmaktadır. Mali ve mali olmayan söz konusu amaçların hayata geçirilmesi için ise vergilemenin adil olması, ekonomide refah kaybına neden olmaması ve istikrar ortamını desteklemesi önem arz etmektedir. Bu sayede bir taraftan kamu harcamalarını karşılayabilecek düzeyde gelir elde edilebilecekken diğer taraftan da vergilerin ekonomik ve sosyal yapı üzerindeki muhtemel olumsuz etkileri en aza indirilebilecektir (Mucuk & Alptekin, 2008: 160).

Bu çalışma Türkiye’de vergi gelirlerinin dağılımını iller bazında sınıflandırmak amacıyla yapılmıştır. Bu amaç doğrultusunda Türkiye’deki 81 ilin 2008, 2011, 2014 ve 2017 yıllarına ait vergi gelirleri ile ilgili verilerine göre sınıflandırılması yapılarak son 10 yıldaki değişim ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

2. Türkiye Ekonomisinde Vergi Gelirlerinin Yeri ve Önemi

Kamu kesimi tarafından yapılan tüm harcamaların maliyetleri kamu finansmanı ile karşılanır. Kamu ekonomisi siyasal finansmana yani bütçe finansmanına dayanır. Bütçenin finansman kaynağı kamunun elde ettiği gelirlerdir. Bir ülkenin temel kamu gelirleri vergiler ve çeşitli vergi dışı gelirlere oluşur (Susam & Oktayer, 2010: 105-111).

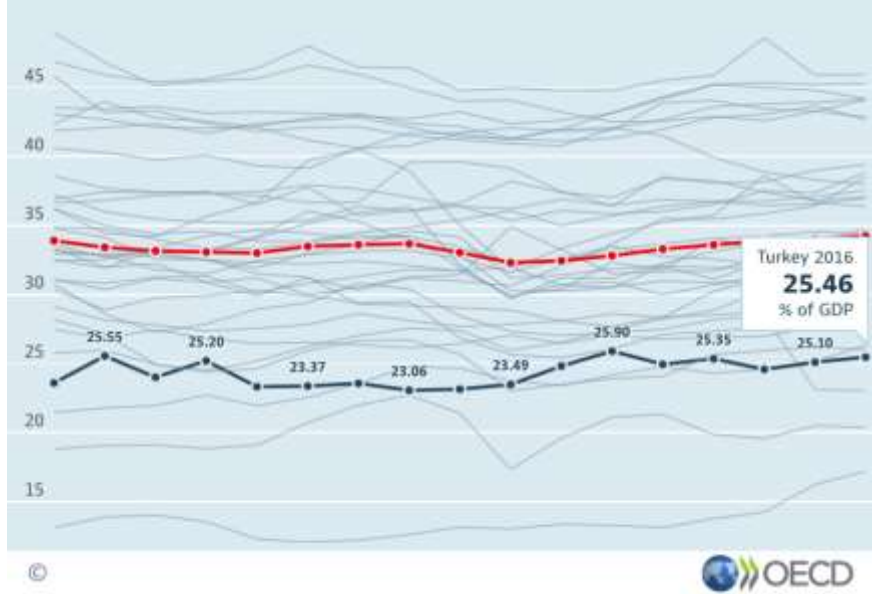
Tablo 1. Bütçe Gelirleri İçerisinde Vergi ve Vergi Dışı Gelirlerin Payı (2006-2017)

Kaynak: Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü tarafından yayınlanan “Merkezi Yönetim Bütçe Gelirleri (2006-2017)” tablosundan hazırlanmıştır. <http://www.bumko.gov.tr/TR,4534/merkezi-yonetim-butce-gelirleri-2006-2017.html>

Türkiye’de kamu harcamalarını karşılamak için elde edilen bütçe gelirlerinin içinde vergi gelirlerinin payı 2006 yılından bu yana ortalama olarak yaklaşık %85 civarındadır. Bu oran kamu finansmanında vergi gelirlerinin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

Grafik 1. OECD Ülkeleri İçerisinde Türkiye’nin Vergi Yükü (Vergi Gelirleri/GSYH) Açısından Yeri

Kaynak: <http://www.oecd.org/tax/tax-policy/revenue-statistics-2522770x.htm>, Erişim Tarihi: 01/10/2018.

Türkiye'nin vergi gelirleri açısından dünyadaki yerini görmek için OECD ülkeleri grafiğine baktığımızda durumun yetersiz olduğu görünmektedir. Vergi gelirlerinin “gayri safi yurtiçi hasıla”ya olan oranına göre Türkiye OECD ortalamasının altında görünmektedir (kırmızı çizgi). Türkiye'nin altında 2016 yılına göre üç ülke bulunmaktadır (Meksika, Şili, İrlanda). Türkiye'nin ortalama %25 civarında olan oranını %35-40 seviyelerine çıkarması gerekmektedir. Bunun için ülkenin adil ve uygulanabilir vergi politikalarına ihtiyaç duyulmaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerde vergi gelirlerinin dalgalı bir seyir izlediğini söylemek mümkündür. Ekonomik ve sosyal nitelikli birtakım değişkenler doğrudan ve dolaylı biçimde vergi gelir performansı üzerinde belirleyici olmaktadır. Özellikle kişi başına düşen gelir düzeyi, büyüme ve enflasyon oranı, ekonominin dış ticarete açılma düzeyi, genel ekonomik yapı içinde tarımın ve kayıtdışı ekonominin payı vergi idaresinin etkin çalışıp çalışmadığı ve toplumsal vergi bilincinin ne düzeyde olduğu vergi gelirleri üzerinde belirleyici olan temel değişkenlerdir (Ekici, 2009: 201).

Belirli bir dönemde toplanan verginin kişiler, bölgeler, sektörler ve üretim faktörleri arasındaki dağılımı son derece önemlidir. Vergi gelirlerinin ülke çapında dağılımı ve her bir verginin ağırlıkları ülkeden ülkeye değişmekle birlikte, ülke içindeki bölgeler arasında da bölgenin temel özelliklerine bağlı olarak değişebilir (Yavuz & Çiçek, 2009: 169).

Vergi gelirlerinin ülke içindeki dağılımını tespit edilmesi, bunların sınıflandırılması ve ağırlıklandırılması, yüksek gelir grubu ile orta ve düşük grubu arasındaki boşlukların tespit edilmesi, vergi gelirlerine ilişkin temel bileşenlerin ve bunların dağılıma olan etkilerinin bilinmesi etkin bir vergi politikasının yürütülmesi açısından önem arz etmektedir.

3. Araştırma

3.1. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Devletin geçmiş ekonomik durumu ve mevcut mali potansiyeli hakkında, politika geliştirme sürecinde, karar alma mekanizmalarına ve idarecilere fayda sağlayacak bilgiler üretmek amacıyla yola çıkılan bu çalışmada Türkiye’de 81 ilin vergi gelirleri açısından yıllara bağlı olarak sınıflandırması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda illerin vergi gelirleri ile ilgili değişkenleri “kümeleme analizi” yöntemi analiz edilmiştir.

3.2. Kümeleme Analizi

Kümeleme analizi, bir araştırmada incelenen birimleri aralarındaki benzerliklerine göre belirli gruplar içinde toplayarak sınıflandırma yapmayı, birimlerin ortak özelliklerini ortaya koymayı ve bu sınıflar ile ilgili genel tanımlar yapmayı sağlayan bir yöntemdir. Kümeleme analizinin genel amacı, gruplanmamış verileri benzerliklerine göre sınıflandırmak ve araştırmacıya uygun, işe yarar özetleyişi bilgiler elde etmede yardımcı olmaktır (Çelik, 2013: 179).

Kümeleme yöntemleri; uzaklık, benzerlik ya da farklılık matrisinden yararlanarak birimleri ya da değişkenleri kendi içinde homojen ve kendi aralarında heterojen gruplamalar oluşturmayı sağlayan yöntemlerdir (Özdamar, 2013: 268). En çok bilinen ya da kabul gören kümeleme yöntemleri; hiyerarşik ve hiyerarşik olmayan yöntemler biçiminde iki grupta toplanmaktadır (Yılmaz, 2011: 46-47).

3.2.1. Hiyerarşik Kümeleme Analizi

Hiyerarşik kümeleme yöntemleri, değişkenlerin benzerliklerini dikkate alarak belirli düzeylerde birbirleri ile birleştirmeyi amaçlayan yöntemlerdir (Özdamar, 2013: 269). Birleştirici ve ayırıcı olmak üzere iki hiyerarşik yöntem mevcuttur. Birleştirici hiyerarşik yöntemde her birim veya her gözlem başlangıçta bir küme olarak kabul edilir. Daha sonra en yakın iki küme yeni bir kümede toplanarak birleştirilir. Böylece her adımda küme sayısı bir azaltılır. Bu süreç dendrogram veya ağaç grafiği adı verilen şekille gösterilebilir. Ayırıcı hiyerarşik yöntemde ise süreç gruplayıcı hiyerarşik yöntemin tam tersidir. Bu yöntemde tüm gözlemlerden oluşan büyük bir küme ile işe başlanır. Benzer olmayan gözlemler ayıklanarak daha küçük kümeler oluşturulur. Her gözlem tek başına küme oluşturana kadar işleme devam edilir. Uygulamalarda çoğunlukla gruplayıcı hiyerarşik kümeleme yöntemi kullanılmaktadır (Atbaş, 2008: 15-16). Birleştirici hiyerarşik kümeleme yöntemleri kısaca aşağıdaki şekilde tanımlanabilir (Kalaycı, 2016: 359);

Tek Bağlantı Yöntemi: Birimler arası en kısa mesafeyi dikkate alır. Bu yöntem birbirine en yakın iki gözlemi bularak başlar ve bu şekilde devam ederek kümeleri oluşturur.

Tam Bağlantı Yöntemi: Bu yöntemin tek bağlantı yönteminden tek farkı en uzak iki gözlem ile başlamasıdır.

Ortalama Bağlantı Yöntemi: Bir küme oluşturulurken kümenin ortasına düşen gözlemi temel olarak başlar.

Varyans Yöntemi (Ward's Yöntemi): Bu yöntemde ise toplam sapma karelerinden hareketle bir kümenin ortasına düşen gözlemin aynı küme içerisindeki diğer gözlemlerden ortalama uzaklığını esas alınır.

Merkezi Yöntem: Bir kümeyi oluşturan gözlemlerin ortalamaları üzerinden hareket eder. Bir kümede sadece bir gözlem varsa bu değer merkez kabul edilir.

3.2.2. Hiyerarşik Olmayan Kümeleme Analizi

Birimlerin kendi içinde homojen ve kendi aralarında heterojen olan kümelere ayrılmasını hedefleyen ve prototip kümeler aracılığı ile alt popülasyonların parametre tahminlerini yapmayı amaçlayan yöntemlerdir (Özdamar, 2013: 295).

Tablo 2. Hiyerarşik ve Hiyerarşik Olmayan Kümeleme Yöntemlerinin Farkları

Hiyerarşik Kümeleme Yöntemleri	Hiyerarşik Olmayan Kümeleme Yöntemleri
Hiyerarşik bir işleyiş vardır.	Hiyerarşik bir işleyiş yoktur.
Birimler tek bir küme oluncaya kadar ya da tam tersi şeklinde kümelendirilir.	Birimler başlangıçta belirlenen kümelere atanır.
Her adımda bir gözlemin hangi kümede olduğu belirlenir.	Gözlemlerin en sondaki üyelik durumu önem arz eder.
Dendrogram adı verilen ağaç diyagramları kullanılır.	Dendrogramlar hiçbir şey ifade etmez.
Küçük örneklem için uygundur (n<250).	Daha büyük örneklemelerde de kullanılabilir.
Yorumu kolaydır, kullanılan algoritmaya göre değişen sonuçlar verir, güvenilirliği daha azdır.	

Kaynak: Çokluk vd. 2012: 153

3.3. Araştırmanın Değişkenleri

Araştırmada Türkiye’deki 81 ilin 2008, 2011, 2014 ve 2017 yıllarına ait aşağıdaki değişkenleri kullanılmıştır;

X1: Vergi tahsilat oranı (%)

X2: Vergi tahsilat oranındaki artış (%)

X3: Toplam tahsilat içindeki pay (%)

Böylelikle değişkenlerin son 10 yıl içerisindeki değişimleri gözlemlenmiştir. Tüm veriler “Gelir İdaresi Başkanlığı”nın internet sitesinden (<http://www.gib.gov.tr>) alınmıştır.

3.4. Araştırmanın Bulguları

Araştırmada 81 ilin verileri SPSS 24 programı kullanılarak analiz edilmiştir. Bu çalışmada hem hiyerarşik hem de hiyerarşik olmayan kümeleme yöntemi kullanılmıştır.

3.4.1. Hiyerarşik Kümeleme Yöntemine Göre İllerin Sınıflandırılması

Hiyerarşik kümeleme yöntemlerinden WARD tekniği ve kareli Öklid uzaklık matrisi tercih edilmiştir. Yapılan analizden elde edilen dendrogram grafiğine göre oluşan uzaklık birimi ve küme sayıları tablo 3’de gösterildiği gibidir.

Soldan sağa birbirine eşit 25 birim olarak ölçeklendirilen dendrogramda birbirlerine en çok benzeyen iller en kısa mesafede bir araya gelirler. Mesafe arttıkça benzerliğe bağlı olarak ilk oluşan kümeye yeni il veya il grubu dahil olur. En uzak mesafede ise birbirine en az benzeyen iller bir araya gelir (Sandak, 2009: 93). Mesafe 25 birime geldiğinde tek bir küme oluşmaktadır ve tüm iller bu küme içerisinde yer almaktadır (Tekin, 2015: 14).

Tablo 3. Dendrogram Grafiğine Göre Oluşan Küme Sayıları

2008 Yılı		2011 Yılı		2014 Yılı		2017 Yılı	
Birim Uzaklık	Küme Sayısı	Birim Uzaklık	Küme Sayısı	Birim Uzaklık	Küme Sayısı	Birim Uzaklık	Küme Sayısı
1 birim	11	1 birim	12	1 birim	12	1 birim	12
2 birim	9	2 birim	9	2 birim	9	2 birim	8
3 birim	8	3 birim	7	3 birim	7	3 birim	7
5 birim	5	4 birim	5	4 birim	6	6 birim	5
6 birim	4	7 birim	4	6 birim	5	7 birim	4
13 birim	3	15 birim	3	7 birim	4	15 birim	3
17 birim	2	19 birim	2	14 birim	3	17 birim	2

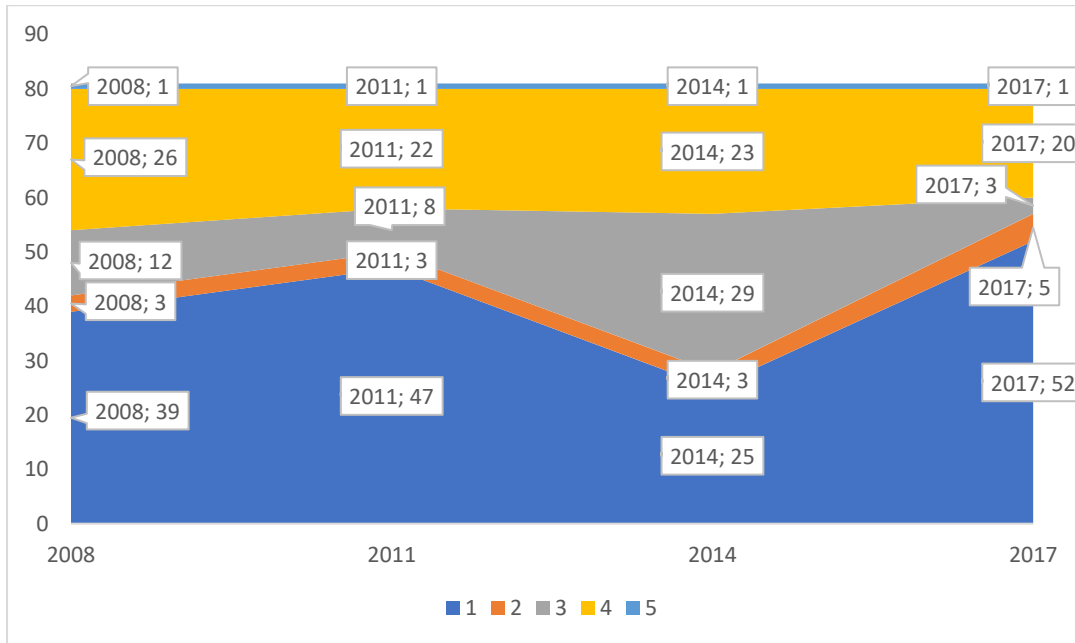
25 birim	1	25 birim	1	15 birim	2	25 birim	1
				25 birim	1		

Dendrogram grafiklerinin sonuçlarına göre tüm yıllarda küme sayıları hemen hemen benzerdir. Ayrıca uzaklık birimi arttıkça küme sayısının azaldığı görülmektedir. Araştırmada yıllar arasındaki farklılığı belirlemek için ortak küme sayısı olarak 5’li küme seçilmiştir. Buna göre 5’li kümeyi oluşturan uzaklık birimindeki iller incelenmiştir.

Tablo 4. 5’li Kümelemeye Yerleşen İl Sayıları.

Küme	2008	2011	2014	2017
1	39	47	25	52
2	3	3	3	5
3	12	8	29	3
4	26	22	23	20
5	1	1	1	1
Toplam	81	81	81	81

Grafik 2. 5’li Kümelemeye Göre İllerin Dağılımı

İllerin yıllara göre farkını tespit etmek için 5’li kümeleme seçilmiş ve buna göre 2008 yılında 5 birim, 2011 yılında 4 birim, 2014 yılında 6 birim ve 2017 yılında 6 birim uzaklıkta benzerlik gösteren iller kümelendi. Her bir kümeye düşen il sayısı Tablo 4’te görüldüğü gibidir. 5’li kümeleneceğe göre en fazla benzerlik gösteren iller 1. küme’de oluşmuştur. 1. küme’ nin sonuçlarına göre Türkiye’de illerin vergi gelirleri ile ilgili benzerliği artış göstermiştir. 2017 yılında illerin benzerliği 2008 yılına göre %33,33; 2011 yılına göre %10,64 ve 2014 yılına göre %108 artmıştır. 2017 yılında illerin 5’li kümelemeye göre dağılımı Tablo 5’te gösterildiği gibi olmuştur.

Tablo 5. İllerin 2008-2011-2014-2017 Yıllarında 5’li Kümelemeye Göre Dağılımı

Küme	İller	2008							
1. Küme	Kastamonu	Ardahan	Uşak	Ordu	Denizli	Siirt	Isparta	Amasya	
	Malatya	Ağrı	Balıkesir	Kütahya	Van	Burdur	Artvin	Çanakkale	
	Bitlis	Giresun	Tokat	Konya	Manisa	Erzincan	Çorum	Bartın	
	Çankırı	Trabzon	Karaman	Bingöl	Edirne	Gümüşhane	Kayseri	Tekirdağ	
	Tunceli	Eskişehir	Bayburt	Aksaray	Mersin	Kırıkkale	Bursa		
2. Küme	İzmir	Kocaeli	Ankara						
3. Küme	Kırklareli	Karabük	Yalova	Osmaniye	K.maraş	Batman	Diyarbakır	Hatay	
	Rize	Elâzığ	Samsun	Zonguldak					
4. Küme	Yozgat	Düzce	Şırnak	İğdir	Bolu	Niğde	Bilecik	Kars	
	Kilis	Antalya	Adana	Gaziantep	Aydın	Afyon	Sinop	Erzurum	
	Muğla	Kırşehir	Hakkâri	Sakarya	Muş	Sivas	Nevşehir	Şanlıurfa	
	Adıyaman	Mardin							
5. Küme	İstanbul								
Küme	İller	2011							
1. Küme	Çanakkale	Isparta	Malatya	Konya	Artvin	Mardin	Çorum	Muş	
	Bitlis	Trabzon	Elâzığ	Gaziantep	Niğde	Erzincan	Giresun	Kastamonu	
	Kütahya	Amasya	Siirt	Afyon	Kars	Uşak	Batman	Diyarbakır	
	Bartın	Burdur	Ordu	Ağrı	Denizli	Sinop	Manisa	Mersin	
	K.maraş	Bingöl	Edirne	Samsun	Bursa	Rize	Karaman	Gümüşhane	
	Bayburt	Çankırı	Eskişehir	Kayseri	Balıkesir	Ardahan	Tunceli		
2. Küme	İzmir	Kocaeli	Ankara						
3. Küme	Zonguldak	Karabük	Tekirdağ	Kilis	Hatay	Kırıkkale	Aksaray	Osmaniye	
4. Küme	Sivas	Şırnak	Adıyaman	Kırşehir	Bolu	Erzurum	Tokat	Muğla	
	Van	Aydın	Şanlıurfa	Adana	Bilecik	Nevşehir	Sakarya	Antalya	
	İğdir	Düzce	Hakkâri	Yozgat	Yalova	Kırklareli			
5. Küme	İstanbul								
Küme	İller	2014							
1. Küme	Erzincan	Giresun	Çorum	Manisa	Balıkesir	Isparta	Bitlis	Bayburt	
	Kayseri	Eskişehir	Zonguldak	Kırıkkale	Elâzığ	Trabzon	Ardahan	Hatay	
	Rize	Gümüşhane	Samsun	Edirne	Siirt	Kahramanmaraş	Bursa	Mersin	
		Tunceli							
2. Küme	Ankara	Kocaeli	İzmir						
3. Küme	Kırklareli	İğdir	Sivas	Düzce	Mardin	Van	Muğla	Şırnak	
	Artvin	Kastamonu	Sinop	Adana	Yozgat	Aydın	Afyon	Ordu	
	Tokat	Kırşehir	Kütahya	Uşak	Erzurum	Malatya	Bartın	Gaziantep	
	Şanlıurfa	Sakarya	Bolu	Diyarbakır	Nevşehir				
4. Küme	Denizli	Konya	Çanakkale	Kars	Adıyaman	Ağrı	Antalya	Niğde	
	Burdur	Kilis	Muş	Tekirdağ	Aksaray	Karaman	Bingöl	Çankırı	
	Batman	Osmaniye	Amasya	Bilecik	Hakkâri	Yalova	Karabük		
5. Küme	İstanbul								
Küme	İller	2017							
1. Küme	Burdur	Karaman	Sinop	Kırşehir	Ordu	Bolu	Kastamonu	Çorum	
	Giresun	Artvin	Kütahya	Nevşehir	Kayseri	Malatya	Gümüşhane	Trabzon	
	Bingöl	Kars	Erzincan	Erzurum	Denizli	Manisa	Edirne	K.maraş	
	Balıkesir	Muş	Çankırı	Bayburt	Eskişehir	Isparta	Tunceli	Sivas	
	Düzce	Kırıkkale	Diyarbakır	Aksaray	Osmaniye	Bilecik	Adıyaman	Muğla	
	Antalya	Gaziantep	Afyon	Tokat	Konya	Kırklareli	Yozgat	Amasya	
	Niğde	Şanlıurfa	Aydın	Batman					
2. Küme	Şırnak	Kilis	Hakkâri	Mardin	Van				
3. Küme	İzmir	Kocaeli	Ankara						
4. Küme	Hatay	Zonguldak	İğdir	Karabük	Adana	Siirt	Sakarya	Uşak	
	Bitlis	Bartın	Yalova	Rize	Tekirdağ	Ardahan	Mersin	Ağrı	
	Elâzığ	Çanakkale	Samsun	Bursa					
5. Küme	İstanbul								

Yapılan analizde İstanbul tüm yıllarda tek başına kümelenmiştir. Dendrogram sonuçlarına göre İstanbul ili tüm illerden en uzak il olmuştur. Yine “Ankara, Kocaeli ve İzmir” illeri tüm yıllarda tek bir küme oluşturmuştur. Hem İstanbul’un hem de “Ankara, Kocaeli ve İzmir”in demografik özellikleri nedeniyle ön plana çıktıkları tahmin edilmektedir. İlk yıllarda iller daha dağınık bir kümeleme oluştururken, son yılda kümelenme homojenleşmiştir. Özellikle son yılda liman şehirleri kendi aralarında kümelenmiştir. Ayrıca yine Güneydoğu Anadolu illeri vergi gelirleri özellikleri açısından bir küme oluşturmuşlardır.

3.4.2. Hiyerarşik Olmayan Kümeleme Yöntemine Göre İllerin Sınıflandırılması

Hiyerarşik olmayan kümeleme yönteminde ise k-ortalamlar yöntemi tercih edilmiştir. Bu yöntemde araştırmacı küme sayısını (k) önceden belirleme imkanına sahiptir. Küme sayısının

yaklaşık olarak belirlenmesine yönelik olarak kullanılan formüllerden en bilineni ve uygulamaya yönelik olanı $k=\sqrt{k(n/2)}$ 'dir (Alpar, 2017: 306). Buna göre, 81 il için elde edilecek küme sayısı yaklaşık olarak 6'dır. Yapılan analizde 6'lı kümeleme dikkate alınmıştır.

Hiyerarşik olmayan yöntemde diğer yöntemden farklı olarak değişkenlerin "anova tablosu", "ilk küme merkezi" ve "son küme merkezi" gibi daha açıklayıcı bilgilere ulaşmak mümkündür. Değişkenlerin yıllara göre "anova tablosu"na bakıldığında (Tablo 6) tüm değişkenlerin illerin sınıflandırmasında anlamlı derecede etkiye sahip olduğu görülmektedir ($p<0,05$).

Tablo 6. Yıllara Göre Varyans Analizi Tablosu

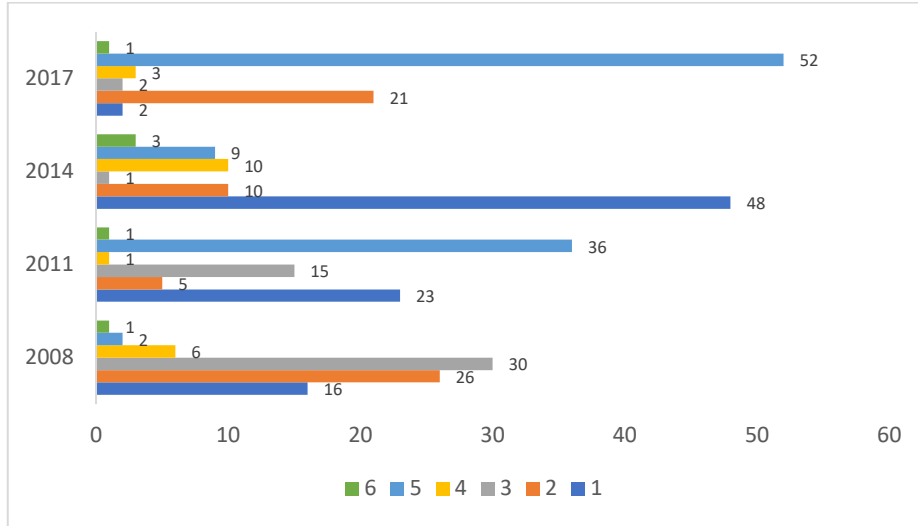
ANOVA						
	Küme		Hata		F	Sig.
	Mean Square	df	Mean Square	df		
Tahsilat Oranı - 2008	368,916	5	18,673	75	19,756	,000
Tahsilat Artışı - 2008	958,355	5	14,643	75	65,446	,000
Toplam Tahsilat İçindeki Payı - 2008	367,202	5	4,710	75	77,970	,000
Tahsilat Oranı - 2011	278,951	5	20,151	75	13,843	,000
Tahsilat Artışı - 2011	1584,297	5	26,488	75	59,812	,000
Toplam Tahsilat İçindeki Payı - 2011	371,338	5	4,248	75	87,409	,000
Tahsilat Oranı - 2014	628,035	5	23,438	75	26,796	,000
Tahsilat Artışı - 2014	595,158	5	18,783	75	31,686	,000
Toplam Tahsilat İçindeki Payı - 2014	432,696	5	2,446	75	176,895	,000
Tahsilat Oranı - 2017	1250,896	5	31,584	75	39,605	,000
Tahsilat Artışı - 2017	913,170	5	28,670	75	31,851	,000
Toplam Tahsilat İçindeki Payı - 2017	380,278	5	4,057	75	93,724	,000

6'lı kümelemeye göre yerleştiren illerin yıllar içerisindeki sayısı aşağıdaki tablo ve grafikte görülmektedir.

Tablo 7. 6'lı Kümelemeye Yerleşen İl Sayıları

Küme	2008	2011	2014	2017
1	16	23	48	2
2	26	5	10	21
3	30	15	1	2
4	6	1	10	3
5	2	36	9	52
6	1	1	3	1
Toplam	81	81	81	81

Grafik 3. 6'lı Kümelemeye Göre İllerin Dağılımı

Hiyerarşik olmayan kümeleme yönteminde diğer yöntemden farklı olarak 6'lı kümelemeye göre analiz yapılmış olmasına rağmen illerin dağılımı hiyerarşik kümeleme yöntemine benzer çıkmıştır. Buna göre son yıllara doğru illerin benzeşmesi artış göstermiştir. 2017 yılında 52 il aynı kümede toplanmıştır. Diğer yöntemden farklı olarak en fazla benzerlik gösteren iller dağınık kümelerde oluşmuşlardır. Örneğin 2008 yılında en fazla benzerlik gösteren iller 3. küme' de toplanırken, 2017 yılında 5. küme' de toplanmıştır.

Bu yöntemde illerin hangi değişkenlere göre sınıflandığı ile ilgili bilgi “son küme merkezi tablosu” ile görülebilir.

Tablo 8. Yıllara Göre Son Küme Merkezi

Son Küme Merkezi - Final Cluster Centers						
	Kümeler - Cluster					
	1	2	3	4	5	6
Tahsilat Oranı - 2008	83,00	74,82	85,15	78,70	88,25	92,53
Tahsilat Artışı - 2008	21,40	12,80	11,09	-1,66	46,76	9,75
Toplam Tahsilat İçindeki Payı - 2008	,28	,26	1,45	,16	,20	43,50
	1	2	3	4	5	6
Tahsilat Oranı - 2011	73,58	83,60	84,10	87,48	78,25	65,90
Tahsilat Artışı - 2011	27,65	55,83	30,70	20,39	19,35	-12,23
Toplam Tahsilat İçindeki Payı - 2011	,29	,35	2,06	43,65	,46	,15
	1	2	3	4	5	6
Tahsilat Oranı - 2014	78,53	81,05	87,78	62,90	69,59	86,98
Tahsilat Artışı - 2014	11,34	23,90	16,36	8,13	20,88	-3,81
Toplam Tahsilat İçindeki Payı - 2014	,58	,18	46,07	,24	,09	6,99
	1	2	3	4	5	6
Tahsilat Oranı - 2017	40,52	81,44	82,79	48,63	69,23	84,41
Tahsilat Artışı - 2017	19,37	22,94	51,16	35,44	13,75	17,29
Toplam Tahsilat İçindeki Payı - 2017	,08	1,97	,87	,08	,23	44,02

Bu tabloya göre 2008 yılında 6. Küme “tahsilat oranı” ve “toplam tahsilat içindeki payı” değişkenine göre oluşurken, 4. Küme “tahsilat artışı”nın negatif olması sebebiyle oluşmuştur. Tabloya göre son yıl orta kümelerdeki tahsilat artışı dikkat çekmektedir.

Tablo 9. İllerin 2008-2011-2014-2017 Yıllarında 6'lı Kümelemeye Göre Dağılımı

Küme	İller	2008						
1. Küme	Ağrı	Amasya	Artvin	Balıkesir	Çanakkale	Diyarba	Elâzığ	Hatay
	Malatya	K.Maraş	Rize	Samsun	Zonguldak	Batman	Yalova	Osmaniye
2. Küme	Adana	Adıyaman	Afyon	Antalya	Aydın	Erzincan	Erzurum	Gaziantep
	Hakkâri	Kars	Kırşehir	Konya	Manisa	Mardin	Muğla	Muş
	Nevşehir	Sakarya	Sinop	Sivas	Şanlıurfa	Yozgat	Şırnak	Iğdır
3. Küme	Ankara	Bingöl	Bitlis	Burdur	Bursa	Çankırı	Çorum	Edirne
	Eskişehir	Giresun	Gümüş	Mersin	İzmir	Kastamonu	Kayseri	Kocaeli
	Kütahya	Ordu	Tekirdağ	Tokat	Trabzon	Tunceli	Uşak	Van
	Aksaray	Bayburt	Karaman	Kırıkkale	Bartın	Ardahan		
4. Küme	Bilecik	Bolu	Denizli	Isparta	Niğde	Siirt		
5. Küme	Kırklareli	Karabük						
6. Küme	İstanbul							
Küme	İller	2011						
1. Küme	Adana	Ağrı	Antalya	Aydın	Bilecik	Çanakkale	Denizli	Diyarbakır
	Hakkari	Isparta	Konya	Manisa	Nevşehir	Niğde	Sakarya	Sinop
	Şanlıurfa	Yozgat	Batman	Bartın	Iğdır	Yalova	Düzce	
2. Küme	Hatay	Aksaray	Kırıkkale	Kilis	Osmaniye			
3. Küme	Artvin	Bingöl	Bursa	Edirne	Erzincan	Gaziantep	Mersin	İzmir
	Kocaeli	K.Maraş	Mardin	Samsun	Tekirdağ	Zonguldak	Karabük	
4. Küme	İstanbul							
5. Küme	Adıyaman	Afyon	Amasya	Ankara	Balıkesir	Bitlis	Bolu	Burdur
	Çankırı	Çorum	Elâzığ	Erzurum	Eskişehir	Giresun	Gümüş	Kars
	Kastamonu	Kayseri	Kırşehir	Kütahya	Malatya	Muğla	Muş	Ordu
	Rize	Siirt	Sivas	Tokat	Trabzon	Tunceli	Uşak	Van
6. Küme	Bayburt	Karaman	Şırnak	Ardahan				
6. Küme	Kırklareli							
Küme	İller	2014						
1. Küme	Afyon	Antalya	Artvin	Balıkesir	Bitlis	Bolu	Bursa	Çanakkale
	Çorum	Denizli	Diyarbakır	Edirne	Elâzığ	Erzincan	Erzurum	Eskişehir
	Gaziantep	Giresun	Gümüş	Hatay	Isparta	Mersin	İzmir	Kars
	Kastamonu	Kayseri	Kırşehir	Konya	Kütahya	Malatya	Manisa	Maraş
	Ordu	Rize	Sakarya	Samsun	Siirt	Sinop	Tokat	Trabzon
	Tunceli	Şanlıurfa	Uşak	Zonguldak	Bayburt	Şırnak	Bartın	Ardahan
2. Küme	Ağrı	Bingöl	Burdur	Çankırı	Muş	Tekirdağ	Aksaray	Karaman
3. Küme	Karabük	Kilis						
4. Küme	İstanbul							
4. Küme	Adana	Aydın	Kırklareli	Mardin	Muğla	Sivas	Van	Yozgat
	Iğdır	Düzce						
5. Küme	Adıyaman	Amasya	Bilecik	Hakkâri	Nevşehir	Niğde	Batman	Yalova
6. Küme	Osmaniye							
6. Küme	Ankara	Kocaeli	Kırıkkale					
Küme	İller	2017						
1. Küme	Hakkâri	Mardin						
2. Küme	Ağrı	Ankara	Bingöl	Bitlis	Bursa	Çanakkale	Edirne	Elâzığ
	Gümüş	Mersin	İzmir	Kars	Kocaeli	K.Maraş	Rize	Samsun
	Tekirdağ	Trabzon	Tunceli	Bartın	Ardahan			
4. Küme	Van	Şırnak	Kilis					
5. Küme	Adana	Adıyaman	Afyon	Amasya	Antalya	Artvin	Aydın	Balıkesir
	Bilecik	Bolu	Burdur	Çankırı	Çorum	Denizli	Diyarbakır	Erzincan
	Erzurum	Eskişehir	Gaziantep	Giresun	Isparta	Kastamonu	Kayseri	Kırklareli
	Kırşehir	Konya	Kütahya	Malatya	Manisa	Muğla	Muş	Nevşehir
	Niğde	Ordu	Sakarya	Siirt	Sinop	Sivas	Tokat	Şanlıurfa
	Uşak	Yozgat	Aksaray	Bayburt	Karaman	Kırıkkale	Batman	Iğdır
	Yalova	Karabük	Osmaniye	Düzce				
	6. Küme	İstanbul						

Yapılan analizde İstanbul tüm yıllarda farklı kümelerde de olsa tek başına kümelendi. 2008 yılında ilk üç küme “tahsilat oranı”na göre, “Kırklareli ve Karabük” “tahsilat artışı”na göre kümelendi. 2011 yılında “Kırklareli” “tahsilat artışı”ndaki keskin düşüşle tek başına kümelendi. 2014 yılında illerin yarısından fazlası (%59’u) tek kümede

toplana başlanmıştır. 2017 yılına gelindiğinde illerin %64'ü 5. küme' de toplanmıştır. Yine Güneydoğu Anadolu illeri kendi aralarında kümelenmiştir.

4. Sonuç

Devletlerin temel fonksiyonlarını yerine getirmek için gelire ihtiyaç duyması vergi toplama gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Vergileme, zaman içerisinde kamu hizmetleri için gerekli kaynağı sağlamanın yanı sıra tasarrufu ve ekonomik büyümeyi teşvik edici, gelir dağılımını düzeltme gibi diğer sosyal ve ekonomik amaçlar için de kullanılmaya başlanmıştır.

Kamu kesiminin gelir kaynakları içinde en önemli yeri tutan vergi gelirlerinin optimal düzeyde tahsilinin yapılması, devletin ekonomik işleyişi kapsamında kamu finansman dengesinin sağlanması bakımından önemlidir. Bunun için; vergi idaresinin etkin bir yapıya kavuşturulması ve vergi istihbarat birimlerinin geliştirilerek kayıt dışı ekonomi ile mücadele son derece önemlidir.

Bu çalışmada Türkiye'nin 81 ili vergi gelirler açısından kümeleme analizi yöntemi ile sınıflandırılmıştır. Yapılan sınıflandırmada hiyerarşik analiz yöntemine göre 5'li kümeleme, hiyerarşik olmayan analiz yöntemine göre ise 6'lı kümeleme yapılmıştır.

Her iki yöntemden elde edilen sonuçlar benzerlik göstermiştir. İller 2008 yılından 2017 yılına homojenleşmiştir. 2017 yılında her iki yöntemde de 52 ile tek kümede toplanmıştır.

İstanbul ili tüm yöntemlerde illerin hepsinden ayrılmış ve tek başına kümelenmiştir. Ankara, Kocaeli ve İzmir gibi sanayi ve nüfus bakımından önde olan iller vergi gelirleri açısından birçok yılda birlikte kümelenmişlerdir. Güneydoğu Anadolu illeri ve limanlara sahip iller son yıllarda kendi aralarında kümelenmişlerdir.

Yapılan çalışmada kümeleme analizinin illerin vergi verileri açısından karakterlerine göre sınıflandırma özelliğine sahip olduğu görülmüştür. Verilerin artırılması ve çeşitli küme sayıları ile illere ait temel bileşenlerin ortaya koyulması vergi politikası belirleyicileri için yol gösterici niteliğinde bilgilerin ortaya çıkmasını sağlayacaktır.

Kaynakça

Alpar, R. (2017). *Uygulamaları Çok Değişkenli İstatistiksel Yöntemler*, Ankara: Detay Yayıncılık, Beşinci Baskı.

Atbaş, G. C. A. (2008). *Kümeleme Analizinde Küme Sayısının Belirlenmesi Üzerine Bir Çalışma*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.

Berksoy, T. & Kırçıçek, E. (2018). Ülkemizde Vergi Aflarının Vergi Gelirleri Üzerindeki Etkisi: 2002 ve Sonrası, *Journal of Life Economics*, 5(3), 137-152.

Çelik, Ş. (2013). Kümeleme Analizi İle Sağlık Göstergelerine Göre Türkiye'deki İllerin Sınıflandırılması, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 14(2), 175-194.

Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G. ve Büyüköztürk, Ş. (2012). *Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli İstatistik: SPSS ve LISREL Uygulamaları*, Ankara: Pegem Akademi, 2. Baskı.

Demircan, S. E. (2003). Vergilendirmenin Ekonomik Büyüme ve Kalkınmaya Etkisi, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (21), 97-116.

Ekici, M. (2014). Vergi Gelirlerini Etkileyen Ekonomik ve Sosyal Faktörler, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(30), 200-223.

Kalaycı, Ş. (2016). *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*, Ankara: Asil Yayın, 7. Baskı.

[Http://www.bumko.gov.tr/TR,4534/merkezi-yonetim-butce-gelirleri-2006-2017.html](http://www.bumko.gov.tr/TR,4534/merkezi-yonetim-butce-gelirleri-2006-2017.html), (01/10/2018).

[Http://www.oecd.org/tax/tax-policy/revenue-statistics-2522770x.htm](http://www.oecd.org/tax/tax-policy/revenue-statistics-2522770x.htm), (01/10/2018).

Mucuk, M & Alptekin, V. (2008). Türkiye'de Vergi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: VAR Analizi (1975 - 2006), *Maliye Dergisi*, (155), 159-174.

Özdamar, K. (2013). *Paket Programlar İle İstatistiksel Veri Analizi*, Cilt 2, Ankara: Nisan Kitabevi, 9. Baskı.

Paksoy, S. & Bakan, S. (2014). Türkiye'de Uygulanan Vergi Politikaları ve Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri: (1980 Sonrası), *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(32), 150-170.

Sandal, E. K. (2009). Sosyo-Ekonomik Kriterler Bakımından Türkiye, Doğu Avrupa ve Kafkas Ülkelerinin Karşılaştırılması, *Doğu Coğrafya Dergisi*, 14(22), 89-105.

Susam, N. & Oktayer, N. (2010). Türkiye Ekonomisinde Genel Bütçe Vergi Gelirleri İçinde Dolaysız ve Dolaylı Vergiler (1995-2005), *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 21(2), 105-123.

Tekin, B. (2015). Temel Sağlık Göstergeleri Açısından Türkiye'deki İllerin Gruplandırılması: Bir Kümeleme Analizi Uygulaması, *Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi*, (2), 389-416.

Yavuz, A. & Çiçek, S. (2009). Isparta İlinin Vergi Gelirlerinin Analizi Yoluyla Sosyo-Ekonomik Yapısı Üzerine Bir İnceleme, *Maliye Dergisi*, (157), 166-182.

Yılmaz, Ü. (2011). *Türkiye'de İllerin Sosyoekonomik Gelişmişlik Düzeylerinin Faktör Analizi ve Kümeleme Analizi ile İncelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Из Истории Запдно – Европейской И Русской Вышивки

Abizhanova Asem SHAYMERDENOVA¹, Kanaryanova Raushan
HABDULMUTALYAPOVA²

Резюме

В статье описаны история развития вышивального искусства, виды таблиц, технология их изготовления, вышивки, необходимое оборудование. Думаю, что простейшие технологии создания прекрасных произведений ремесел будут способствовать возрождению в быту и развитию мастерства подрастающего поколения.

Ключевые слова: декоративно-прикладное искусство, вышивочное искусство, виды вышивок, необходимое оборудование, технология шитья, творческий поиск, художественное творчество.

Удк 746.344

Мрнти 18.31.51

From History West – The European and Russian Embroidery

Abstract

The article describes the history of the development of embroidery art, types of tables, technology of their production, embroidery, necessary equipment. I am sure that the simplest technologies of creating beautiful works crafts will contribute to the revival in everyday life and the development of skills of the younger generation.

Keywords: arts and crafts, national embroidery art, types of embroidery, necessary equipment, sewing technology, creative search, artistic creativity.

Түйіндеме

Мақалада кесте өнерінің шығу даму тарихы, кестенің түрлері, олардың жасалу, тігілу технологиясы, қажетті құрал-жабдықтары жазылып көрсетілген. Қолөнерінің тамаша туындыларын жасаудың қарапайым технологиясын осы күнде тұрмысқа қайта

¹ Doctoral Candidate of PhD 3 courses of Department of "Art education", Institute of Art, Culture and Sport, Kazakh National Pedagogical University of a name of Abay

² Candidate of Pedagogical Sciences Assotsirovanny Professor Chlen of the Union of Artists of RK, Departments of "Design" Institute of Art, Culture and Sport, Kazakh National Pedagogical University of a Name of Abay, Kazakhstan, Almaty

ендіріп, өсіп келе жатқан жасөспірімге қазақ халқының қолөнеріне қызығушылығын арттырып, шеберлігін дамытуға әсері болар деген сенімдемін.

Кілттік сөздер: сәндік қолданбалы өнер, ұлттық кесте өнері, кесте түрлері, қажетті құрал-жабдықтар, тігу технологиясы, шығармашылық ізденіс, көркем шығармашылық қабілет.

Русская вышивка имеет свои национальные особенности, она отличается от вышивок других народов. Большую роль в ней играют геометрический орнамент и геометризованные формы растений и животных: ромбы, мотивы женской фигуры, птицы, дерева или цветущего куста, а также барса с поднятой лапой.

В форме ромба, круга, розетки изображалось солнце - символ тепла, жизни, женская фигура и цветущее дерево олицетворяли плодородие земли, птица символизировала приход весны. Расположение узора и приёмы вышивки были органически связаны с формой одежды, которую шили из прямых кусков ткани. Швы выполняли по счёту нитей ткани, их называли счётными.

Таковыми швами легко украшать оплечья, концы рукавов, разрез на груди, подол передника, низ передника, низ одежды. Вышивку располагали вдоль соединительных швов. [1,с.810]

В вышивках «свободных», по нарисованному контуру, преобладали узоры растительного характера.

К старинным русским швам относятся: роспись или полу крест, набор, крест, счётная гладь, козлик, белая мелкая строчка

(рис1)

Позже появились новые техники вышивок: крестецкая строчка, гипюры, тамбурная вышивка, белая и цветная гладь.

Русские крестьянские вышивки можно разделить на две основные группы: северную и среднерусской полосы. К северной относятся вышивки Архангельской, Новгородской, Вологодской, Калининской, Ивановской, Горьковской, Ярославской, Владимирской и других областей.

Самые распространённые приёмы северной вышивки - крест, роспись, вырезы, белая строчка, сквозное шитьё, выполняемое по сетке, белая и цветная гладь.

Произведения народных художественных промыслов имеют неограниченный спрос как в нашей стране, так и за рубежом. Русская вышивка выполняется стежками величиной от 5 до 7 мм по прямой нитке (вертикальной или горизонтальной) с пропуском в 2—3 нити между ними. Стежки должны плотно прилегать друг к другу. [2, с.533]

Атласная гладь

Для выполнения этого вида глади используют шелк или мулине. Рекомендуется вдвигать в иглу только одну нитку — чем тоньше нитка, тем лучше ложится рисунок. Особенность этой вышивки состоит в том, что стежки, плотно прилегающие друг к другу, заходят один за другой, а не соприкасаются концами.

Каждый новый стежок выполняют, вкалывая иглу около середины соседнего стежка, чуть отступив назад, под нитку предыдущего стежка. Направление стежков должно подчеркивать форму вышиваемого предмета. Например, вышивая листик или лепесток, стежки направляют по жилкам. Когда на вышиваемой форме начинается закругленная часть, то число стежков увеличивают по линии изгиба, чтобы не получилась длинная косая или прямая линия от края к середине. Эти дополнительные стежки выполняют по краю, возвращаясь назад от середины формы к внешнему краю. [3, с.208]

При правильно выполненной вышивке на лицевой стороне ткани получается ровная блестящая поверхность рисунка, а на изнаночной — хаотично расположенные маленькие стежки.

Украинская народная вышивка является одним из наиболее распространённых и доступных видов народного художественного творчества. Она совершенствовалась на протяжении многих столетий и до нас дошла в виде замечательных разнообразных орнаментов, швов, которыми они выполнены, интересных сочетаний нитей.

Образцы старинной народной вышивки поражают нас простотой и лаконичностью, разнообразием и художественным мастерством и служат неисчерпаемым источником для развития советского декоративно-прикладного искусства. [4, с.221]

С глубокой древности ручной вышивкой оформляли разнообразные изделия, необходимые людям в быту. Популярна вышивка и сегодня. Красивы и оригинальны современные изделия, оформленные украинской народной вышивкой: салфетки, скатерти, рушники, панно, блузы, мужские сорочки и другие виды одежды.

В современной украинской вышивке постепенно изменяются колорит и швы, которыми выполнены узоры. Традиционные орнаменты обогащаются новыми

элементами и интересными композиционными решениями. Оформляя изделия по народным мотивам, современные мастера сохраняют многовековые традиции народной вышивки, используют цветовые решения, орнаменты, технику исполнения, характерные для отдельных областей

рис (2)

Процесс выполнения вышивок увлекателен. Занятие вышиванием развивает эстетический вкус, прививает аккуратность, усидчивость, трудолюбие, творческое отношение к труду, формирует у студентов определённые навыки и умения, которые им пригодятся в практической деятельности. [5, с.590]

Список используемой литературы

Цветы, вышитые гладью. 65 изысканных мотивов; Контэнт - Москва, 2010. - 817 с.

Черноморец-Ковалева Алла Ажурная вышивка; АСТ-Пресс Книга - Москва, 2009. -535 с.

Монахова И. А., Кирьянова Ю. С. Вышивка; Астрель - Москва, 2012. -210 с.

Данкевич Е. В. Вышивка лентами; АСТ, Сова - Москва, 2010. -221 с.

Югетт, Кирби Клеманс 400 цветочных мотивов. Вышивка гладью, роспись, декупаж; Контэнт - Москва, 2011. - 591 с.

Intonation and Its Peculiarities in Speech of English Language

Sarymbetova Almakul AYDASHOVNA¹

Abstract

Intonation, along with a word order, acts as important means of expression of the syntactic relations. Being one of the main signs of the sentence, intonation reports to the word or group of words completeness - predicativity, turning them into unit of speech communication – the sentence; it expresses the semantic center of the message - a rheme, defines communicative type of the sentence - the narration, a question, command; classify a speech stream on a sentence, and sentence - on speech steps and syntagmas and at the same time connects words in speech steps, syntagmas, sentence

Irrespectively of participation of lexical and grammatical means the intonational way of a rhem-expression is always present, at oral speech explicitly (obviously), at written - implicitly (at the latent form).

Keywords: intonation, functional discursive approach, logical stress.

Интонация И Ее Особенности В Речи Английского Языка

Сарымбетова Алмакул АЙДАШОВНА

Аннотация

Интонация, наряду с порядком слов, выступает как важное средство выражения синтаксических отношений. Будучи одним из основных признаков предложения, интонация сообщает слову или группе слов законченность - предикативность, превращая их в единицу речевой коммуникации - предложение; она выражает смысловой центр сообщения - рему, определяет коммуникативный тип предложения - повествование, вопрос, повеление; членит речевой поток на предложения, а предложения - на речевые такты и синтагмы и одновременно соединяет слова в речевые такты, синтагмы, предложения.

Независимо от участия лексических и грамматических средств интонационный способ ремы выражения всегда присутствует, в устной речи эксплицитно (явно), в письменной - имплицитно (в скрытой форме).

¹ Senior Teacher of Chair «foreign Language» KazNAU.

Ключевые слова: интонация, функционально-дискурсивный подход, логическое ударение.

Интонация вместе с ударением образует просодическую систему языка. В отличие от сегментных фонетических единиц (фонем) и дифференциальных признаков, не имеющих собственного плана содержания, все интонационные единицы двусторонни, иначе говоря, являются знаками, выражают тот или иной смысл.

Одни и те же интонационные средства могут использоваться и в составе фразовых акцентов, и в качестве интегральных характеристик интонационной группы (словосочетания, предложения). В предложении интонационные признаки обоих типов образуют разнообразные сочетания. На письме интонация отчасти выражается знаками препинания, членением текста на абзацы, варьированием шрифтов, однако спектр значений, доступных интонации, значительно шире, чем у пунктуации.

Чтение вслух направлено не только на понимание текста как продукта речевой деятельности, но одновременно и на процесс эффективной передачи письменного сообщения устным способом. Эффективная передача читаемого сообщения невозможна без «вычитывания» сверхсегментных структур, объединяющих более мелкие единицы текста, в том числе слова. К таким структурам, как известно, относятся синтаксические и интонационные модели. Они закладываются в письменный текст и должны быть адекватно воспроизведены при чтении.

Изучение специальной литературы позволило выделить три лингвистических подхода к оценке характера взаимодействия между интонацией и синтаксисом: утверждение приоритетного статуса синтаксиса, определяющего интонационные характеристики речи, выдвижение гипотезы о первичности интонационных схем, заполняемых синтаксическими структурами и словами, функционально-дискурсивный подход, уравнивающий синтаксис и интонацию как необходимые компоненты оформления информационной структуры завершенных высказываний.

Разделяя последнюю теоретическую платформу, мы констатируем ее программный характер, слабую разработанность на речевом материале. Формулируя гипотезу относительно характера взаимодействия интонационных и синтаксических средств при восприятии читаемых высказываний, мы исходим из перцептивной первичности интонационных единиц, которые одновременно мысленно соотносятся слушателем с синтаксическими структурами (укрупняются или сегментируются до необходимой синтаксической целостности), не противоречат синтаксическому членению, но обладают определенной степенью самостоятельности при передаче информационной структуры высказываний.

Интонация, наряду с порядком слов, выступает как важное средство выражения синтаксических отношений. На роль интонации в выражении законченности мысли, т.е. в оформлении предложения, указывал В.В. Виноградов. Будучи одним из основных признаков предложения, интонация сообщает слову или группе слов законченность - предикативность, превращая их в единицу речевой коммуникации - предложение; она выражает смысловой центр сообщения - тему, определяет коммуникативный тип предложения - повествование, вопрос, повеление; членит речевой поток на предложения,

а предложения - на речевые такты и синтагмы и одновременно соединяет слова в речевые такты, синтагмы, предложения.

Интонация значима не только для устной речи, но и для письменной. Н.И. Жинкин характеризовал чтение как «процесс, в известном смысле обратный письму» и подчёркивал важность интонационного компонента при чтении. «Читатель должен вычитать ту интонацию, которая вписана в текст сочинителем. Без этого невозможно верное прочтение и понимание текста» [Жинкин, 1956: 148 -149].

Как считает И.И. Ковтунова, интонация находится в тесной и сложной взаимосвязи и взаимозависимости с порядком слов, поэтому входящие в состав предложения и располагающиеся в нем в определённом порядке слова всегда одновременно включаются в ту или иную интонационную фразовую схему.

Аналогичной точки зрения придерживается И.П. Распопов: «Между данным порядком слов и данной интонационной схемой, очевидно, имеется необходимое соответствие: порядок слов подсказывает, в какую интонационную форму может быть облечено высказывание, так же как и избираемая интонационная форма высказывания требует для своей реализации нужного словопорядка». [Распопов 1970: 148].

Зависимость между порядком слов и интонацией проявляется в том, что при порядке Т-Р (тема-рема) используется для выделения ремы фразовое ударение, а при порядке R-T - логическое.

Анализируя многочисленные работы по интонации, в первую очередь можно выделить коммуникативную функцию исследуемого явления. Интонация в плане коммуникативной функции изучается и синтаксистами, и фонетистами - это направление является наиболее разработанным и представлено именами известных фонетистов, таких как Г. Суит, К. Пайк, Д. Джоунс, Л. Армстронг и др. Оно получило широкое распространение в 50-60 гг. прошлого столетия и в русском языкознании. Для исследований этого направления типично понимание интонации как некоего слоя, который накладывается на логико-синтаксическую структуру и может передавать определенные значения. Такой подход особенно ярко выражен в работах английских и американских фонетистов.

Синтаксисты рассматривают интонацию как одно из средств выражения синтаксических значений в звучащей речи. Первым синтаксистом, который вводил интонационные характеристики в описание синтаксиса, был А.М. Пешковский. В современных работах по синтаксису интонация рассматривается как одно из средств синтаксической связи наряду с порядком слов, союзами, союзными словами и синтагматическим членением. Описание синтаксических явлений сопровождается указаниями на характер интонации, темпа и пауз.

В фонетическом подходе к этому явлению, как указывает Т.Н. Иванова-Лукьянова, наметились два направления:

- 1) Экспериментальные исследования интонации определенных синтаксических конструкций.
- 2) Типологическое описание интонационной системы русского языка.

Для другого направления характерно рассмотрение интонации в тесном взаимодействии с лексико-синтаксической структурой. В 50 - 60 гг. прошлого столетия появилось много диссертационных работ по проблемам синтаксической фонетики. Большинство их было направлено на изучение коммуникативной функции. Объектом исследования явилось предложение (фраза). Сначала интонация изучалась в

описательном плане - давалось описание интонации различных коммуникативных типов и видов предложений. Затем все большее внимание стало уделяться связи интонации и лексико-синтаксической структуры. Объектом исследования стало высказывание, хотя термин «предложение» продолжал употребляться. В этой области накоплен огромный фактический материал, дающий возможность утверждать, что интонационная структура тесным образом связана с синтаксической и поэтому предсказуема. Особенно тесно связан с интонацией порядок слов. Связь между синтаксической и интонационной структурой не может быть однозначной и прямой. Любая синтаксическая структура допускает варианты интонационной структуры.

В 70-е годы прошлого века появились типологические классификации Е.А. Брызгуновой, Н.Д. Светозаровой, Н.В. Черемисиной, Н.Г. Торсуевой, Т.М. Николаевой. В практике преподавания русского языка как иностранного широкое распространение получила система интонационных конструкций (сокращенно ИК) Е.А. Брызгуновой. Смысл системы ИК Брызгуновой заключается в том, что одна интонационная конструкция может выражать несколько синтаксических значений и несколько интонационных конструкций могут передавать одно и то же значение.

В русском языке выделяется семь типов интонационных конструкций. Их различия определяются «уровнем и направлением движения тона в том слого, на котором начинается изменение компонентов интонации, значимых для выражения таких различий, как вопрос, утверждение, волеизъявление, незавершенность/завершенность высказывания. Этот слог является центром ИК и в зависимости от смысловых условий может находиться в начале, середине и в конце конструкции на ударном слого интонационно выделенного слова».

Каждый интонационный тип имеет конкретные воплощения в виде модификаций основных направлений (восходящего и нисходящего тона). Для восходящего тона используются ИК-3, ИК-4, ИК-6 (ИК-2), для нисходящего - ИК-1, ИК-5 (ИК-2).

Интонация - ритмико-мелодическая сторона речи, служащая в предложении средством выражения синтаксических значений и эмоционально-экспрессивной окраски.

Основными интонационными средствами являются тональные средства. У каждого говорящего свой средний тон речи. Но в некоторых местах речевого такта и фразы происходит повышение или понижение тона.

Как в русском, так и английском языке можно выделить шесть основных интонационных конструкций. Каждая из них имеет центр - слог, на который падает основное ударение (тактовое, фразовое или логическое). Выделяется также предцентровая и постцентровая часть речевого такта, которые в ряде случаев могут отсутствовать. Например: Наступило лето. Summer has come. Where the book? Где книги? Здесь. Here

Предцентровая часть обычно произносится на среднем тоне. Основными различительными признаками ИК являются направление движения тона в центре и уровень тона постцентровой части. Интонационные конструкции можно схематически изобразить линиями движения тона.

На гласном центра происходит понижение тона, тон постцентровой части ниже среднего. ИК-1 наиболее ярко проявляется при выражении завершенности в повествовательном предложении:

Поздняя осень. Грачи улетели, лес обнажился, поля опустели... (Н. Некрасов) - интонационный центр в примерах отмечен ударением.

Гласный центра произносится в пределах диапазона предцентральной части, на постцентральной части понижение тона ниже среднего уровня. ИК-2 наиболее ярко проявляется в вопросительных предложениях с вопросительным словом и в предложениях с обращением, волеизъявлением:

Куда ты идешь? Where are you going.

Т.Н. Иванова-Лукьянова отмечает особое положение ИК-2 среди всех интонационных конструкций, так как ИК-2 выступает в значении как восходящего, так и нисходящего типа, занимая, таким образом, нейтральное положение. Структурная обусловленность ИК-2 объясняется, во-первых, особым характером ее фонетической природы (наличием динамического ударения, которое отсутствует в других ИК) и, во-вторых, присущей ей функцией смыслового выделения. Именно ИК-2 важна при изучении актуального членения предложения. Конечное положение ремы в высказывании необязательно, так как часто в разговорной речи актуально значимый член предложения выносится в начало высказывания и выделяется при помощи логического ударения.

На гласном центра резко восходящее движение тона, тон постцентральной части ниже среднего. ИК-3 наиболее ярко проявляется в вопросительных предложениях без вопросительного слова:

Анна пьет сок? Анна пьет сок? Анна пьет сок? Is Ann drink juice? Is Ann drink juice? Is Ann drink juice?

На гласном центра нисходящее движение тона, тон постцентральной части выше среднего. ИК-4 наиболее ярко проявляется в неполных предложениях с сопоставительным союзом *а*, в вопросах с оттенком требования:

А Наташа? Ваше имя? Фамилия? Your name and surname.

При отсутствии постцентральной части нисходяще-восходящее движение тона происходит на гласном центра: **А ты? And you?**

Имеет два центра: на гласном первого центра восходящее движение тона, на гласном второго центра или на следующем за ним гласном - нисходящее, тон между центрами выше среднего, тон постцентральной части ниже среднего. ИК-5 наиболее ярко проявляется при выражении высокой степени признака, действия, состояния. Например:

Какой у неё голос! Как она танцует! Настоящая весна!

ИК-5 часто встречается и в вопросительных предложениях с вопросительным словом: Куда ты идешь? Какой у неё голос?

На гласном центра восходящее движение тона, тон постцентральной части выше среднего. ИК-6 наиболее ярко проявляется при выражении неожиданного обнаружения высокой степени признака действия, состояния:

Какой компот вкусный! Как она танцует! Сколько воды набралась!

Общий уровень тона речевого такта или фразы может в некоторых случаях сдвигаться вверх или вниз. В связи с этим выделяются: средний регистр тона, на котором

произносится большинство речевых тактов и фраз: Он такой вялый, грустный, ленивый, верхний регистр: Он такой хорошенький, пухленький, курносенький; нижний регистр: Он такой грубый, грязный, хмурый. Верхний регистр типичен для переспросов: Куда, ты сказал, тебе надо ехать? В нижнем регистре произносятся вводные слова и предложения, сообщающие факультативную информацию: У Саввы, пастуха (он барских пас овец), вдруг убывать овечки стали (И. Крылов).

Тембровые средства интонации - это разные качества голоса, определяемые, главным образом, состоянием голосовых связок. Кроме нейтрального голоса, выделяют также голос расслабленный: Он такой добрый, милый, нежный; напряженный: Он такой паршивенький, тощенький, плюгавенький; придыхательный: Он такой прекрасный, восхитительный, божественный.

Для выражения АЧ как в русском, так и английском языке используется два вида ударений - фразовое и логическое. Первое оформляет любое предложение-высказывание, подчеркивая наиболее информативное важное слово. Специфика логического ударения - в особой семантике и в мере выделения акцентируемого слова... Логическим признается смысловое ударение, особенно четко, сильно акцентируемое, максимально выделенное интонационно (силой и значительным интервалом высоты тона по сравнению со словесным ударением) и выполняющим функцию выделения «психологического сказуемого, нового во фразе и / или функцию акцентуации скрытого либо ясного противопоставления... В принципе логическое ударение не закреплено за определенной позицией, его позиция зависит от намерения говорящего: в зависимости от коммуникативного задания логическим ударением может быть выделено любое слово предложения».

Таким образом, в актуализации высказывания значительная роль в оформлении АЧ принадлежит логическому ударению, с помощью которого в предложении выделяется слово, выражающее наиболее существенное в предложении. Сравним примеры:

1. **Дочь** купила книгу. **The daughter** bought a book
2. Дочь **купила** книгу. The daughter **bought** a book
3. Дочь купила **книгу**. The daughter bought **a book**

В первом случае логическим ударением выделено слово дочь (не племянница, не внучка); во втором - внимание обращается на способ приобретения (купила, а не взяла в библиотеке); в третьем - акцентируется внимание на объекте - что именно приобретено (книга, а не альбом, не кукла и т.п.).

В каждом случае эмфатически подчеркивается наиболее существенное в высказывании, что обусловлено коммуникативным заданием. О важности логического ударения говорит В.Я. Шевякова: «Там, где рема не выражена ни лексически, ни грамматически, в письменной речи на помощь приходит контекст и логическое ударение. В устной речи рема может быть выражена и одним логическим ударением. Без правильно поставленного логического ударения никакая ситуация не может показать получателю информации местонахождение смыслового центра сообщения - ремы. Логическое ударение играет свою ремовыделяющую роль даже при наличии других - лексических и синтаксических показателей ремы». [Шевякова: 60].

В лингвистической литературе логическое ударение понимается по-разному. Некоторые синтаксисты отождествляют логическое ударение с фразовым (А.Н. Гвоздев, Р.И. Аванесов, А.В. Бельский и др.). По мнению сторонников этой точки зрения, логическое ударение - это более или менее усиленное ударение на одном из компонентов фразы, которое объединяет фразу в единое целое и одновременно сообщает ей смысловую определенность.

Сторонники другой точки зрения (Е.Ф. Галкина-Федорук, Л.Р. Зиндер, М.И. Матусевич и др.) противопоставляют логическое ударение фразовому (фразовое ударение при этом рассматривается как одно из усиленных ударений в пределах части фразы - речевого такта). Логическое ударение определяется как особое акцентное средство, которое используется только в специальных коммуникативных или экспрессивно-стилистических целях.

В Лингвистическом энциклопедическом словаре 1990 г. (С. 530) логическое ударение понимается как особый вид ударения, назначение которого в смысловом подчеркивании наиболее важного в данной смысловой ситуации слова в предложении.

В разговорной речи логическое ударение весьма частотно: обязательно присутствует в вопросительном предложении без вопросительного слова, часто используется в ответных предложениях, всегда при противопоставлении. В потоке речи, в условиях конкретной ситуации и контекста, позиция логического ударения оказывается весьма определенной. При этом оно всегда совпадает с синтаксическим либо фразовым ударением, «поглощая их» [Черемисина: 9].

И.П. Распопов рассматривает случаи, когда логическое ударение является необходимым показателем определенного преобразования той или иной синтаксической конструкции в предложении, и такие случаи, когда оно используется лишь в соответствии с конкретной, вытекающей из данной ситуации речевого общения целевой установкой.

Как необходимое средство структурного оформления предложения (и его актуального членения) логическое ударение используется тогда, когда возникает какое-то несоответствие между предопределяющим действием собственно конструктивных и лексико-семантических факторов и порядком слов в предложении (Ночью взрыв произошел). Такое несоответствие как раз и нейтрализуется (снимается) с помощью логического ударения.

«Рема выделяется логическим ударением при обратном порядке слов (Устал я) в двусоставных предложениях с глаголом-сказуемым, в двусоставных предложениях именного строя, если на первое место в составе таких предложений выдвигается сказуемое, выраженное качественным прилагательным или сочетанием отвлеченного существительного с прилагательным»: Странный человек был этот господин Пегасов. (И.С. Тургенев).

Другие исследователи считают, что логическое (рематическое) ударение присутствует в любом предложении - эмфатическом и неэмфатическом, поскольку без него нет смысловой законченности, нет утверждения или отрицания, вопроса, повеления, нет и интонационного центра предложения, а следовательно и логического центра - ремы, т.е. фактически нет предложения.

Таким образом, независимо от участия лексических и грамматических средств интонационный способ ремовыражения всегда присутствует, в устной речи эксплицитно (явно), в письменной - имплицитно (в скрытой форме).

Список литературы

- Ю.Брызгунова Е.А. Звуки и интонация русской речи. – М., 1969. 176 с.
- Соссюр Ф. де . Труды по общему языкознанию.-М., 1982.
- Степанов Ю.С. Основы общего языкознания. М.: Просвещение.-1975.271 с.
- Шевякова В.Е. Современный английский язык. Порядок слов, актуальное членение, интонация. М., 1980.
- Щерба Л.В. Очередные проблемы языковедения // Избранные работы по языкознанию и фонетике. -: Просвещение, 1955.-С. 5-24.
- Буланин, Л. Л. Фонетика современного русского языка. Москва : Книжный дом «Либроком», 2010. 208 с. ISBN 978- 5-397-01256-0.
- Кочергина. Введение в языкознание. М., 1979.-164с.
- Цеплитис, Л. К. Анализ речевой интонации. Рига : «Зинатне», 1974. 272 с.
- Одинцова, И. В. Звуки. Ритмика. Интонация. Москва : Наука, 2008. 368 с. ISBN 978- 5-02-002762-6.

Innovation and Health Sector: A Meta-Synthesis Study

Ayça KARAHAN¹

Abstract

One of the sectors most affected by innovation that occurs due to technological developments is the health sector. Innovation in the sector also affects the quality, costs and profitability of the service, besides the people's life and quality of life and gives competitive power on a global scale. The main purpose of this study is to reveal a conclusion by meta-synthesis study by examining the thesis written about innovation in the health sector in Turkey. For this purpose, the database of the Higher Education Council National Thesis Center was screened for this subject. The theme, purpose, method, sample and results of the theses reached in this context were examined. Considering the theses included in the study, suggestions were made for new studies on innovation in the health sector in the future.

Keywords: Innovation, healthcare sector, meta-synthesis

JEL Codes: C10, I10, O10

İnovasyon ve Sağlık Sektörü: Bir Meta-Sentez Çalışması

Özet

Teknolojik gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkan inovasyonun en çok etkilediği sektörlerden biri de sağlık sektörüdür. Sektördeki inovasyon insanların hayatı ve yaşam kalitesinin yanında, hizmetin kalitesini, maliyetlerini, kârlılıklarını da etkileyerek sağlık kurumlarına küresel ölçekte rekabet gücü kazandırmaktadır. Bu çalışmanın temel amacı sağlık sektöründe inovasyon ile ilgili Türkiye’de yazılan tezleri meta-sentez yöntemi ile inceleyerek bir çıkarıma ulaşmaktır. Bu amaç doğrultusunda Yüksek Öğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi’nin veri tabanında bu konuya yönelik bir tarama yapılmıştır. Bu kapsamda erişilen tezlerin teması, amacı, yöntemi, örnekleme ve sonuçları incelenmiştir. Çalışmaya dahil edilen tezler dikkate alınarak ileride sağlık sektöründe inovasyon konusunda yapılabilecek yeni çalışmalara yönelik önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İnovasyon, sağlık sektörü, meta-sentez

¹ Öğr.Gör., Pamukkale Üniversitesi, akarahan@pau.edu.tr

1. Giriş

Günümüzde teknolojideki sürekli gelişme birçok sektörde küreselleşme ve küreselleşme sonucunda ortaya çıkan rekabetin öncelikli nedenlerinden biri olarak gösterilmektedir. Rekabetin ve küreselleşmenin etkilerinden ciddi anlamda etkilenen hizmet sektörlerinden biri de sağlık sektörüdür. Sağlık sektöründe yer alan işletmeler de rekabet ortamında ayakta kalabilmek, işletmelerinin varlıklarını sürdürebilmek için şirketlerinin ürün ve hizmetlerini, iş yapma şekillerini ve yöntemlerini sektörde yaşanan gelişmelere bağlı olarak sürekli olarak yenilemeli ve değiştirmelidirler. Sektör başta teknolojik yenilikler olmak üzere ortaya çıkan inovasyondan birçok anlamda etkilenmektedir.

Sağlık sektörü herşeyden önce insanların hayatı ve yaşam kalitesinin ortaya konduğu bir sektör olması nedeniyle inovasyondan ayrı düşünülmesi imkansızdır. Bunlara ek olarak sunulan hizmetin kalitesini, maliyetlerini, kârlılıklarını olumlu yönde etkilecek her türlü inovasyon sağlık kurumlarına küresel ölçekte rekabet gücü kazandıracaktır. Bu nedenle son zamanlarda sağlık sektöründe inovasyon konulu birçok çalışma yapılmaya başlanmıştır. Bu çalışmanın amacı sağlık sektöründe inovasyon ile ilgili Türkiye’de yazılan tezleri meta-sentez yöntemi ile inceleyerek bir çıkarıma ulaşmaktır. Bu amaç doğrultusunda Yüksek Öğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi’nin veri tabanında bu konuya yönelik bir tarama yapılacak ve araştırma kapsamında erişilen tezlerin teması, amacı, yöntemi, örnekleme ve sonuçları incelenecektir.

Araştırma kapsamında aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır: Türkiye’de sağlık sektöründe inovasyona yönelik yazılan tezlerde,

- Hangi konu alanları ele alınmıştır?
- Hangi anahtar kelimeler tercih edilmiştir?
- Hangi yöntemler kullanılmıştır?
- Hangi örneklem grupları tercih edilmiştir?
- Hangi veri toplama araçları kullanılmıştır?
- Ne tür sonuçlar elde edilmiştir?

2. İnovasyon Kavramı

İnovasyon kelimesi için Türk Dil Kurumu yenileşim kelimesini önermektedir ve yenileşimi sözlükte “*değişen koşullara uyabilmek için toplumsal, kültürel ve yönetsel ortamlarda yeni yöntemlerin kullanılmaya başlanması, yenilik, inovasyon*” olarak tanımlamaktadır. İnovasyon hem içinde “bir fikri, pazarlanabilir bir ürün ya da hizmete, yeni ya da geliştirilmiş bir üretim ya da dağıtım yöntemine ya da yeni bir toplumsal hizmet yöntemine dönüştürerek” yenilenmeyi ve yenilemeyi barındıran bir süreci, hem de bu dönüştürme süreci sonunda ortaya konan pazarlanabilir, yeni ya da geliştirilmiş ürün, yöntem ya da hizmeti, diğer bir ifadeyle yeniliği ifade eden bir sonucu kapsayan bir kavramdır (TÜSİAD, 2003: 23). İnovasyon yapısında yaratıcılık olgusunu da bulundurduğu için, inovasyonu sadece yenilik olarak ifade etmek yeterli bulunmamaktadır (Kavrakoğlu, 2006). İnovasyon örgütlerde mevcut bilginin farklı kullanımını da kapsamaktadır (Ekiyor ve Arslantaş, 2015:115). Eski fikirlerin veya başka bir sektörde kullanılmayan işlemlerin veya örgütte farklı bir biçimde kullanılan bir işlemin yeniden şekillendirilerek kullanılmasını da kapsamaktadır (Avcı, 2017:25).

3. Sağlık Sektöründe İnovasyon

Sağlık sektörünün dinamik ve çoğu zaman kaotik yapısından kaynaklanan belirsiz ve değişken çevresel şartları dikkate alındığında, sağlık sektörünü inovasyondan soyutlamak

mümkün değildir. Ancak yine bu şartlar neyi yapmanın gerekli ve etkili olduğunun tespit edilmesini güçleştirerek, sağlık sektöründe inovatif faaliyetler gerçekleştirmeyi zorlaştırmaktadır (Aksay ve Orhan, 2013:11). Sağlık sektörü teknolojik ve bilgi yoğun bir sektör olmakla beraber aynı zamanda inovatif potansiyeli yüksek sektörlerin de başında yer almaktadır (Şengün, 2016:195). Sağlık sektöründe inovasyonun nihai kullanıcısı insandır, bu nedenle sağlık sektöründe gerçekleştirilecek inovatif faaliyetler yaşamsal bir öneme sahiptir (Avcı, 2017:27). İnovasyon erken teşhis ve etkili tedaviye olanak sağlamanın yanında, bu şekilde sonradan ortaya çıkabilecek daha maliyetli tedavilerin önüne geçerek insan hayatına ve toplumsal refaha sağladığı büyük katkıları nedeniyle sağlık sektöründe çok önemlidir (Ekiyor ve Arslantaş, 2015:120).

4. Araştırma Yöntemi

Bu araştırmada sağlık sektöründe inovasyonla ilgili yazılan lisansüstü tezlere yönelik bir içerik analizi yapılarak bir sentez yapılmaya çalışılmıştır. İçerik analizleri genel olarak meta-analiz, meta-sentez ve betimsel içerik analizi olmak üzere üçe ayrılmaktadır (Çalık ve Sözbilir, 2014). Meta-sentez çalışmaları araştırmacılara az sayıdaki çalışmayı ele alarak, derinlemesine bir inceleme olanağı sunmaktadır (Polat ve Ay, 2016:55). Bu çalışmada tezlerin sentezlenmesinde, içerik analizi türlerinden, nicel ve nitel çalışma yöntemi olan ve tematik içerik analizi olan meta sentez yöntemi (Topsakal vd., 2018:186, Akaydın ve Çeçen, 2015:186) kullanılmıştır. Meta-sentez, belirli bir konu üzerine yapılan çalışmaların nitel bir anlayışla incelenmek üzere, tema veya ana şablonlar oluşturularak, benzerlik ve farklılıklarının eleştirel bir bakış açısıyla yorumlanması ve sentezlenmesidir (Yılmaz, 2015:107, Çalık ve Sözbilir, 2014).

Çalışmada meta-sentez aracılığıyla sentez ve yorumlar ile bir içerik analizi gerçekleştirilecektir. Bu amaçla, Yüksek Öğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nin veri tabanında "inovasyon", "yenileşim" ve "yenilik" ile "sağlık" kelimeleri kullanılarak bu konuya yönelik bir tarama yapılmıştır. Araştırma 2000-2018 yılları arasında Türkiye'de yazılan ve erişilebilen 15 tez ile sınırlıdır. Erişime açık olmayan tezler çalışmaya dâhil edilmemiştir. Tarama sonucu erişilen çalışmalardan bir tanesinde tezin içinde kısa bir bölümde inovasyona yer verildiği, tez kapsamında incelenen temel konuların inovasyondan daha farklı konular olduğu görülmüş ve bu tez çalışmaya dâhil edilmemiştir.

Araştırmaya dahil edilen her bir tezin ilgili bölümleri araştırma problemleri dikkate alınarak detaylı bir şekilde okunmuştur. Her bir teze ait özet veriler bilgisayar ortamına kaydedilmiştir. Araştırmaya dahil edilen her bir çalışma araştırma problemlerine göre incelenerek her bir temaya göre kodlanmıştır. İncelenen her bir çalışma A1, A2, A3 A15 şekilde kodlanmıştır.

5. Araştırma Bulguları

Araştırma kapsamında incelenen tezlerin amaçlarına ilişkin açıklamalara aşağıda yer alan Tablo 1'de yer verilmiştir.

Tablo 1'de görüldüğü üzere incelenen çalışmaların önemli bir kısmının sağlık çalışanlarının inovasyona yönelik tutum, davranış ve algılarını incelemek, sağlık bilişim sistemlerine yönelik çalışmaları incelemek amacıyla yazıldığı görülmektedir. Sağlık sektörüne yönelik yazılan söz konusu tezler teker teker incelendiğinde, tezlerin konusu inovasyon olmakla birlikte sadece bir çalışmada (A10) yenilikçi bir faaliyet gerçekleştirildiği görülmüştür. Sağlık sektöründe inovasyonla ilgili yazılan tezlerin sayısının ise az olduğu, bu konuda daha çok çalışma yapılması gerektiği düşünülmektedir.

Tablo 1. İncelenen Tezlerin Amaçlarına İlişkin Veriler

Amaçlar	Tezler	f
Sağlık çalışanlarının inovasyon hakkındaki tutum ve düşünceleri, algılarının incelenmesi	A3, A5, A8, A15	4
Sağlık bilişim sistemlerine / inovasyon sistemlerine yönelik çalışmalar	A11, A12, A14	3
Tıbbi cihazlara yönelik yapılan inovasyon çalışmalarının incelenmesi	A1	1
Sağlık hizmetlerinin pazarlanması ve inovasyon arasındaki ilişkinin incelenmesi	A2	1
Özel sağlık sektöründe inovasyon ve finansal performans arasındaki ilişkinin incelenmesi	A4	1
Sağlık kurumlarında itibar yönetiminde kalite ve inovasyonun öneminin incelenmesi	A6	1
Sağlık çalışanlarının kişilik özellikleri ve örgüt kültürünün yenilikçi davranış eğilimi üzerindeki etkisinin incelenmesi	A7	1
İnovasyonun sağlık sisteminde kullanımının hasta memnuniyetine olan etkisinin incelenmesi	A9	1
Sağlık sektöründe inovatif faaliyetlere yol gösterici olmak üzere bir tıbbi malzemeye yönelik belgelendirme çalışması yapılmıştır.	A10	1
Sağlık kurumlarının kabul ettikleri ve uygulamakta oldukları inovasyon endeksleri hakkında genel durumu ortaya koymak	A13	1
Toplam		15

Tablo 2. Tezlerin Anahtar Kelime Dağılımı

Anahtar Kelime	f	Anahtar Kelime	f
Tıbbi Cihazlar	1	Hizmet Sektörü	1
Sektör İnavosyon Sistemleri	1	Finansal Performans	1
Türkiye Tıbbi Cihaz Sektörü	1	Özel Sağlık Sektörü	1
Yakınsayan Tıbbi Teknolojiler	1	Veri Madenciliği	1
Sağlık Hizmetleri	2	CHAID Karar Ağaçları	1
Pazarlama	1	İlaç Firmaları	1
İnovasyon	9	Medikal Firmalar	1
Hastane/Hastaneler	2	Sağlık Tesisleri	1
Hastane Yöneticileri	1	İnovasyon Algısı	1
Sağlık Kurumları	1	Kurumsal İtibar Yönetimi	1
Kalite	1	Kişilik	1
Örgütsel Yenilik	1	Dönüştürücü Liderlik	1
Algılanan Hizmet Kalitesi	1	Jenarasyon Etkisi	1
Bireysel Yenilikçilik	1	Yenilikçilik	1
Geçerlilik ve Güvenilirlik	1	Sağlık Hizmetlerinde İnovasyon	2
Hemşirelik	1	Hasta Memnuniyeti	1
Sağlık	1	Adaptasyon Kapasitesi	1
Kalkınmanın İtici Gücü	1	Yeniliklerin Korunması	1
Faydalı Model Çalışması	1	Ulusal İnovasyon Sistemi	1
Ulusal Sağlık İnovasyon Sistemi	1	Sağlık Ekosistemi	1
Üniversite Hastaneleri	1	Bibliyometrik Analiz	1
İnovasyon Endeksleri	1	Girişimcilik	1
Ar-Ge	1	Bilgi	1
Teknoloji	1	Değişim Yönetimi	1
Direnç	1	Hastane Bilgi Sistemleri	1
Değişim	1	Yenilik	1
Hizmet Yenilikçiliği	1	Örgütsel Dayanıklılık	1
Stratejik Farkındalık	1	Bütünsellik	1

Tablo 2’de ise çalışma kapsamında incelenen tezlerde kullanılan anahtar kelimelere yer verilmiştir. Anahtar kelime olarak tezlerde çoğunlukla inovasyon kelimesinin eş anlamlı olduğu “yenilik” ve “yenileşim” anahtar kelimelerine tercih edildiği görülmüştür.

Aşağıda yer alan Tablo 3’de araştırma kapsamında incelenen tezlerin yöntemlerine, evrenlerine ve örneklemelerine ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

Tablo 3. Tezlerin Yöntem, Evren ve Örneklemi

Kod	Tez	Yöntem	Evren, Örneklem
A1	Eren, 2010, YL	Anket, derinlemesine görüşme	Medikal Cihaz Üreticileri, 44 işletme ile anket ve Türkiye Sağlık Endüstrisi İşverenleri Sendikası'nın 2006 yılından beri düzenlediği tıbbi cihaz proje yarışması katılımcılarıyla görüşme
A2	Ayhan, 2011, YL	Anket	Malatya'da faaliyet göstermekte olan 9'u kamuya, 10'u özel sektöre ait toplam 19 hastanede çalışmakta olan müdür veya başhekim düzeyindeki yöneticiler ile anket
A3	Önal, 2011, YL	Anket	İzmir'de faaliyet gösteren biri kamu diğeri özel olmak üzere iki hastanede çalışmakta olan toplam 55 hastane yöneticisi ve doktor ile anket
A4	Toprak, 2013, YL	Veri Madenciliği	T.C. Merkez Bankası'nda 2002- 2011 yılları arasında verisi bulunan tüm medikal şirketler, ilaç firmaları ve özel hastaneler
A5	Duru, 2014, YL	Derinlemesine Görüşme	Düzce'de faaliyet gösteren kamu sağlık tesisleri, 13 yöneticisi ile derinlemesine görüşme
A6	Kesici, 2014, YL	Anket	Kırklareli ve Tekirdağ'da bulunan hastanelerde çalışmakta olan 313 yönetici ve kalite yönetimi birim sorumlusu ile anket
A7	Koyuncu, 2014, DR	Anket	Ankara'da bulunan iki özel üç kamu üniversite hastanesinde çalışmakta olan 200 doktor ve hemşire ile anket
A8	Sarıoğlu, 2014, YL	Anket	Erzurum'da faaliyet gösteren 3 hastanede görev yapan 273 hemşire ile anket
A9	Aksoy, 2016, YL	Anket	Trabzon'da faaliyet gösteren Vakfikebir Devlet Hastanesi'nde yatan 80 hasta ile anket
A10	Mavi, 2016, YL	Faydalı Model Çalışması	Tıbbi bir sarf malzeme olan intrakette yenilik çalışması yapılmış ve çalışma sonunda Türk Patent Enstitüsü'nden Faydalı Model Belgesi alınmıştır.
A11	Ünalın, 2016, DR	Anket	Hastane ve tıp fakültesinde görev yapan 176 sağlık personeli ile anket
A12	Çekçi, 2017, YL	Bibliyometrik Analiz	Eğitim ve araştırma hastanesine sahip üniversitelerin üretmiş oldukları bilimsel yayın verilerinin bibliyometrik analizi yapılmıştır.
A13	Yıldız, 2017, YL	Nitel Araştırma	Sağlık kuruluşlarının inovasyon performansları, inovasyon endeksinin kullanmış olduğu anketlerden çıkan cevaplara göre betimsel analiz ile değerlendirilmiştir.
A14	Filiz, 2017, YL	Nitel Araştırma (Tarama)	Merkezi Hastane Randevu Sistemi (MHRS)'nin sağlık sektöründe oluşturduğu başarılı hizmet sürecinin altında yatan faktörleri araştırmak üzere doküman incelemesi yapılmıştır.
A15	Öztürk, 2018, DR	Anket	İstanbul'da özel sektör zincir hastanelerinde çalışan toplam 404 kişi ile anket yapılmıştır.

Tablo 3'te görüldüğü üzere tezlerin 3 tanesi doktora tezidir ve tezlerin büyük çoğunluğu 2014, 2016 ve 2017 yıllarında yazılmıştır. Tezlerin önemli bir bölümünde nicel araştırma yöntemleri içerisinde anket yer verilmiştir. Anket çalışmaları ile kısa sürede birçok kişiye

ulaşılarak mevcut durum ortaya konmaya çalışılmıştır. Tezlerde genel olarak hastanelerde çalışan sağlık personeline veya hizmet sunulan hastalara yönelik anketlere yer verilmiştir. Tezlerden bir tanesinde bir tıbbi sarf malzemeye yönelik inovasyon çalışması gerçekleştirilerek Türk Patent Enstitüsü'nden Faydalı Model Belgesi alınmıştır. Bunlara ek olarak tezlerden bir tanesi İngilizce yazılmış, iki tanesinde ise ölçek geçerlilik ve güvenilirlik çalışması yapılmıştır.

İncelenen tezlerde elde edilen bulgu ve sonuçlar ise kısaca aşağıda özet olarak verilmeye çalışılmıştır;

- Sağlık kurumları yöneticileri inovasyona daha fazla önem vermelidirler.
- Sağlık kurumu yöneticilerinin yeniliklere açık olarak hizmet yenilikçiliğini böylece de örgütsel dayanıklılığı arttırabilecekleri önerilmiştir.
- Sağlık kurumlarında çoğunlukla doktorlar karar verici oldukları için, doktorların “yenilik” hakkındaki tutum ve düşüncelerinin hastane inovasyon kararlarını etkilediği bildirilmiştir.
- Kamu ve özel sektörde hastanede görev yapan doktor ve yöneticiler, inovasyon uygulamalarının sonucunda çalışma mekanı ve çalışma koşullarında, hasta/hasta yakını memnuniyetinde, personelin motivasyonunda, hastane kârlılığında, hastanenin performansında iyileşme olduğunu düşünmektedirler.
- Sağlık kurumlarında çalışan sayısı, kurumun yaşı ve özel-kamu hastanesi olma durumlarına göre sağlık inovasyon faaliyetlerinde hastanelerin performanslarında bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir.
- Sağlık sektöründe iş yükünü hafifletmesi, hizmetlerin sunumunda ve yararlanılmasında zaman yönetimi sağlaması açısından elektronik kayıt uygulamalarında yer verilen teknolojik inovasyonun hem özel sektör hem de kamu sektörü için önemli olduğu bildirilmiştir.
- Sağlık kurumlarında inovasyonun ürün/hizmet performansı üzerine en fazla kalite göstergelerinin artması alanında etkisi olduğu bildirilmiştir.
- Sağlık kurumlarında inovasyon faaliyetlerinin uygulanmasını en fazla engelleyen faktörün maliyet olarak ortaya çıkmıştır.
- Kamu sektöründe faaliyet gösteren sağlık kurumlarının yöneticilerinin mevzuat ile sınırlandırılmış olmalarının etkin kararlar almalarına engel olduğu sonucuna varılmıştır.
- Özel sağlık sektöründe bulunan özel hastaneler, ilaç firmaları ve medikal firmaların likidite, sermaye yapısı, etkinlik ve kârlılık durumlarının karşılaştırıldığı çalışmada genel olarak finansal performans ile inovasyon arasında istatistiksel açıdan önemli bir ilişki bulunamamış ve özel sağlık sektörünün medikal firmalar haricinde inovasyon faaliyetlerine yeterince önem vermedikleri ortaya konmuştur.
- Çalışmada sağlık kurumlarında yönetici ile kalite yönetimi birim sorumlularının sosyodemografik özelliklerinin kalite ve inovasyonu etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.
- Yeni bilgi ve teknolojilerin, yeni yöntemlerin ve uygulamaların, yeni düzenlemelerin sağlık hizmetleri sunucuları ve kullanıcıları tarafından benimsenmesi, kullanılması ve yayılımı sağlık hizmetlerinin verimliliğinin artırılması, kaliteli sağlık hizmetlerinin sunumu ve yeni gelişmelere olanak tanınması açısından oldukça önemli olduğu görüşüne varılmıştır.
- İnovasyon ekonomisine geçmek için üniversiteler ile sanayi arasındaki işbirliklerinin hükümet düzeyinde desteklenmesi, yaratıcı projelerin ödüllendirilmesi ve teşvik edilmesi önerilmiştir.
- Sağlık kurumlarında çalışmakta olan personelin inovasyon hakkında eğitilmesi gerekmektedir.

6. Sonuç

Hem toplum sağlığının iyileştirilmesinde, hem de sağlık sektörünün gelişmesinde etkili olacağı düşünülen inovasyonun geliştirilmesi ve bunun için de desteklenmesi gerekmektedir. 2013-2017 Sağlık Bakanlığı Stratejik Planı'nda inovasyon hedeflerine yer verilmesiyle, inovasyon Sağlık Bakanlığı'nın da gündemine de girmiştir (Memişoğlu ve Kalkan, 2016:663). Sağlık sektöründe yer alan işletmeler yoğun rekabet ortamında işletmelerinin varlığını sürdürmek için inovatif faaliyetler gerçekleştirmeli ve işletmelerinde bu tür faaliyetlerin gerçekleştirilmesini desteklemelidirler.

Türkiye'de sağlık sektöründe inovasyon konusunu ele alan sınırlı çalışmada sayıda tez yazıldığı, yazılan tezler incelendiğinde en fazla nicel araştırmalar içerisinde yer alan ve ölçek/anket gibi veri toplama araçları kullanılarak yürütülen çalışmalara ağırlık verildiği görülmektedir. Yazılan tezlerden sadece bir tanesinde sağlık alanında inovatif bir faaliyet gerçekleştirildiği görülmüştür. Sağlık sektöründe yapılan inovatif faaliyetlerin insan sağlığına ve toplum refahına olan önemli katkıları dikkate alındığında, bu alanda daha çok çalışma yapılması gerektiği düşünülmektedir. Ayrıca bu çalışma 2000-2018 yılları arasında Türkiye'de yazılan ve Yüksek Öğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nin veri tabanında erişilebilen 15 tez ile sınırlıdır. İleride sağlık sektöründe inovasyon konusunu ele alan daha fazla sayıda çalışmaya ulaşılabilecek daha geniş ve kapsamlı veritabanları taranarak bu konuda daha detaylı analizlerin yapılabileceği farklı araştırmalar yapılabilir.

Kaynakça

Akaydın, Ş., ve Çeçen, M. A. (2015). Okuma becerisiyle ilgili makaleler üzerine bir içerik analizi. *Eğitim ve Bilim*, 40 (178), 183-198.

Aksay, K., & Orhan, F. (2013). Hastanelerde inovasyon sürecinin risk yönetimi bağlamında değerlendirilmesi: Bir model önerisi. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(3), 10-23.

Aksoy, Z.G.K. (2016). *İnovasyon; Sağlık Sisteminde Kullanımının Toplumsal Ekonomiye Olan Etkisi Üzerinde Bir Araştırma (Vakfikebir Örneği)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon: Avrasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Avcı, P., (2017). Sağlık örgütlerinde inovasyon. *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(5), 24-36.

Ayhan, E. (2011). *Sağlık Hizmetleri Pazarlamasında Inovasyonun Önemi Malatya'da Faaliyet Gösteren Hastanelerde Bir Uygulama*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çalık, M., ve Sözbilir, M. (2014). İçerik analizinin parametreleri. *Eğitim ve Bilim*, 39 (174), 33-38.

Çekçi, I. (2017) *Ulusal Inovasyon Sistemleri İçerisinde Sağlık Ekosisteminin Tanımlanması: Üniversite Hastanelerinin Yeri Ve Önemi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir: İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Duru, A.U. (2014). *Sağlık Tesislerindeki Yöneticilerin Inovasyon Algısı: Düzce Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Düzce: Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ekiyor, A., Arslantaş, S . (2015). Sağlık sektöründe işgören motivasyonunun inovasyon performansına etkileri. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6 (2), 113-136.

Eren, İ. (2010). *Türkiye’de Tıbbi Cihaz Sektörünün Yenileşim ve AR-GE Aktivitelerinin Analizi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Filiz, B. (2017) *Sağlık Alanında Inovasyon Ve Girişimcilik: Merkezi Hastane Randevu Sistemi Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kavrakoğlu, İ. (2006). *Yönetimde Devrimin Rehberi İnovasyon*. İstanbul: Alteo Yayınları.

Kesici, N. (2014). *Sağlık Kurumları İtibar Yönetiminde Kalite Ve Inovasyon*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Koyuncu, A.G. (2014). *Hastanelerde Hizmet Kalitesi Algısı: Doktor Ve Hemşireler İle Yapılan Bir Çalışma*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Mavi, Ş. (2016). *Kalkınmanın İtici Gücü İnovasyon Ve Bir Faydalı Model Çalışması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Okan Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.

Memişoğlu, D., Kalkan, B. (2016). Sağlık hizmetlerinde yönetişim, inovasyon ve Türkiye. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(2), 645-665.

Önal, H.Y. (2011). *Sağlık Sektöründe İnnovasyon Yaklaşımı: İzmir’ de Hizmet Veren Kamu-Özel Hastanelerin Değerlendirilmesi Üzerine Bir Uygulama*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Öztürk, A. (2018) *Sağlık Sektöründe Hizmet Yenilikçiliğine Dair Yenilikçi Eğilimler İle Örgütsel Dayanıklılık İlişkilerinin İncelenmesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Polat, S., Ay, O. (2016). Meta-sentez: kavramsal bir çözümleme. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi*, 4(2), 52-64.

Sarioğlu, A. (2014). *Bireysel Yenilikçilik Ölçeğinin Hemşirelikte Geçerlik Ve Güvenirliği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.

Şengün, H. (2016). Sağlık hizmetleri sunumunda inovasyon. *Med Bull Haseki*, 54 (4), 194-198.

Toprak, C. (2013). *Özel Sağlık Sektöründe İnovasyon: Özel Sağlık Sektöründe İnovasyon Ve Finansal Performans İlişkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Topsakal, Y., Yüzbaşıoğlu, N., Kocabıyık, M.S. (2018). Turizm Endüstrisi ve İnovasyon: Bir Meta-Sentez Çalışması, Innovation and Global Issues in Social Sciences Congress, 26-29 Nisan, Antalya.

TÜSİAD, Ulusal İnovasyon Sistemi, Yayın No: TÜSİAD-T/2003/10/362, İstanbul, Ekim 2003.

Ünalın, N. (2016). *Bir Eğitim Hastanesi’nde Hastane Bilgi Sistemleri Değişim Yönetimi İncelenmesi Ve İyileştirme Önerileri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü.

November 22-24, 2018 Antalya

Congress Book

Yıldız, Y.K. (2017) *Sağlık Kuruluşlarında Güncel Inovasyon Endeksleri: Kamu Ve Özel Sektör Sağlık Kuruluşlarında Bir Alan İncelemesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Medipol Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.

Yılmaz, G. K. (2015). Türkiye'deki teknolojik pedagojik alan bilgisi çalışmalarının analizi: Bir meta-sentez çalışması. *Eğitim ve Bilim*, 40 (178), 103-122.

The Effects of Nitrogen and Phosphorus Fertilizer on Dry Matter Yield in the Forest Gap Rangeland¹

Ayşe GENÇ LERMİ², Suzan ALTINOK³

Abstract

The aim of this research is to determine the effects of nitrogenous, phosphorous and combined fertilizer on forage yield in the forest gap rangelands of Bartın province. The experiment was conducted with three replications in the randomized blocks trial design according to the factorial plan. The doses of 0, 5, 10 kg da⁻¹ of (triple superphosphate) P₂O₅ and 0,5,10,15,20 kg da⁻¹ of calcium amonyum nitrat were applied to experiment area. During the vegetation period three cutting were applied. According to the average of the two years, the dry matter production of the pasture is 196.92 kg da⁻¹. Dry matter yield increased with increasing nitrogen applications.

As a result, fertilizer efficiency increased with combined fertilization and higher values were obtained than lower fertilizer doses. In Bartın and similar ecologies, it was concluded that the most suitable fertilizer combination P5N10 (10 kg da⁻¹ nitrogen+5 kg da⁻¹ phosphorus) could be used to increase the forage yield without ignoring the pasture ecosystem.

Keywords: Forest Gap rangeland, drymatter yield, nitrogen, phosphorus, fertilization.

JEL Codes: Q10, Q15, Q20

Orman İçi Merada Azotlu ve Fosforlu Gübrelemenin Kuru Madde Verimi Üzerine Etkileri

Özet

Bu araştırmanın amacı Bartın ili orman içi merada azotlu, fosforlu ve kombine gübrelemenin yem verimi üzerine etkilerini belirlemektir. Araştırma tesadüf blokları deneme deseninde faktöriyel düzene göre üç tekrarlamalı olarak yürütülmüştür. Deneme alanına fosforlu gübre (Triple süper fosfat) 0, 5, 10 kg da⁻¹ olarak, azotlu gübre (kalsiyum amonyum nitrat) 0, 5, 10, 15, 20 kg da⁻¹ olarak uygulanmıştır. Vejetasyon dönemi boyunca üç biçim yapılmıştır. İki yılın ortalamalarına göre mera alanından 196.92 kg da⁻¹ kuru madde verimi elde edilmiştir. Kuru madde veriminin artan azot uygulamaları ile birlikte arttığı belirlenmiştir.

Sonuç olarak kombine gübreleme ile gübrelerin etkinliği artmış ve daha düşük gübre dozlarında daha yüksek değerler elde edilmiştir. Bartın ve benzer ekolojilerde mera

¹ Bu araştırma doktora tezinin bir kısmından üretilmiştir.

² Dr. Öğr. Üyesi, Bartın Üniversitesi Meslek Yüksekokulu Bitkisel ve Hayvansal Üretim Bölümü, agenclermi@bartin.edu.tr (Yazışma yapılacak yazar)

³ Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarla Bitkileri Bölümü, altinok@agri.ankara.edu.tr

ekosistemini göz ardı etmeden yem veriminin artırılması için en uygun gübre kombinasyonun P5N10 (10 kg da⁻¹ azot + 5 kg da⁻¹ fosfor) olabileceği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Orman içi mera, kuru madde verimi, azot, fosfor, gübreleme.

1. Giriş

Birçok uygarlığa ev sahipliği yapmış olan Anadolu'da, kaba yem kaynağının önemli bir kısmını meralar oluşturmakta ve halende bu özelliğini devam ettirmektedir. Meralar toprak ve su kaynaklarının korunması ve biyolojik çeşitlilikte de önemli rol oynamaktadır. Ancak meralarımızın gerek hayvancılık açısından gerekse ekosistem içerisindeki önemi ve değeri anlaşılammıştır. Meraların amaç dışı kullanımı, bilinçsiz ve aşırı otlatma meraların hak ettiği değeri görememesinin en belirgin kanıtıdır. Ülkemizde Mera alanları bu olumsuz faktörlerin etkisi ile sürekli azalma göstermiş ve 45 milyon hektardan 14.6 milyon hektara kadar düşmüştür (Sürmen & Kara, 2018).

Verimliği azalmış, klimaks vejetasyonu bozulmuş meralarımızın mevcut potansiyeline kavuşturulması için otlatma düzenlemeleri yetersiz kalmaktadır. Bu durumda bulunan meralarda en uygun ve en karlı ıslah yönteminin belirlenerek yem verim ve kalitesinin artırılması sağlanmalıdır. Gübreleme çayır- mera ıslahının temel yöntemlerinden biridir. Gübreleme vejetasyonu iyileştirmesi, çayır mera toprağının verimini artırması, botanik kompozisyon içerisindeki türler arasındaki uyumu artırması ve elde edilen ürün kalitesini yükseltme gücü sayesinde çayır meraların ıslahında çok önemli bir rol oynamaktadır (Gençkan, 1992). Vejetasyonda bulunan türler ve bu türlerin botanik kompozisyondaki dağılımları dikkate alınarak yağış rejimine göre uygun bir gübreleme ile meranın verimini 2-3 kat artırmak mümkündür (Gökkuş & Altın, 1986; Mermer vd., 1996; Büyükburç, 1999).

Azot ve fosfor bitkisel üretimde en fazla eksikliği görülen makro besin elementleridir. Azotlu gübrelemenin etkinliği yağışın miktarına, gübrenin uygulandığı zamana ve miktarına göre değişmektedir (Çomaklı vd., 2005). Gübreleme hem verimi artırmakta hem de botanik kompozisyonu etkilemektedir. Azotlu gübreleme vejetasyonda yer alan buğdaygillerin, fosforlu gübreleme ise baklagillerin oranını artırmaktadır (Koç vd., 1994). Balabanlı ve arkadaşları (2010) doğal merada azotlu gübrelemenin azot uygulanmayan parsellere göre kuru madde verimini artırdığını, ayrıca kombine gübrelemede (NPK) azotun bulunduğu uygulamalarda daha yüksek verim elde edildiğini, en yüksek verimin sırasıyla N80P40K50 ve N80P80K50 uygulamalarından 130.6 ve 129.1 kg da⁻¹ olarak elde edildiğini bildirmişlerdir. Algan ve Aydın (2017), meralarda kombine gübrelemenin (NPK) otun Ca, Mg, K, P ve S içeriklerini değiştirdiğini, en yüksek fosfor içeriğinin 12 kg da⁻¹ azot uygulamasından elde edildiğini bildirmişlerdir. Sezgin (2014)'e göre, azotlu gübreleme ile kuru ot veriminin 9 kg da⁻¹ kadar artış göstermiştir. Demirel & Türk (2017) Burdur ekolojik koşullarında farklı dozlarda azot fosfor uygulanan bir taban merada azot ve fosforun kuru madde verimini artırdığını, en uygun gübre dozunun ise 9 kg da⁻¹ azot ve 10kg da⁻¹ fosfor olduğunu belirlemişlerdir. Fosforlu gübreler meranın ot üretimini artırmakla kalmayıp azotun etkinliğini de artırmaktadır (Browns, 1972). Kombine gübreleme ile hem meraların botanik kompozisyonunun istenilen yönde değiştirilmesi sağlanmakta hem de uygulanan gübrelerin etkinlikleri de tek başına kullanılmalarına göre artmaktadır.

Bu çalışmada, klimaks vejetasyonu bir hayli bozulmuş meranın azotlu ve fosforlu gübreleme ile birlikte dinlendirme yönteminin mevcut yem verimi üzerine etkileri ortaya konulmuştur. Araştırma sonuçları bölgedeki mevcut orman içi meralarda yapılabilecek gübreleme ile ıslah çalışmalarına katkı sağlayacaktır.

2. Materyal ve Yöntem

Bartın iline bağlı Akmanlar Köyünde bir orman içi mera alanı tel örgü ve çelik halat ile çevrilmiştir (otlatmayı önlemek amacıyla). Araştırma 2006 ve 2007 yıllarında tesadüf blokları deneme deseninde faktöriyel düzene göre üç tekerrürlü olarak yürütülmüştür. Araştırma alanı, 41° 31' 40.50" Kuzey enlemi, 32° 13' 10. 05" Doğu boylamında ve deniz seviyesinden 208 m yükseklikte yer almaktadır. Araştırmanın yürütüldüğü yıllar ve uzun yıllar ortalamasına ait aylık ortalama nispi nem, yağış ve sıcaklığa ait değerler Tablo 1.'de verilmiştir.

Tablo 1. 2006 ve 2007 yılları ve uzun yıllara ait Bartın ilinin iklim verileri

Aylar	Aylık Ort. Nispi Nem(%)			Aylık Ort. Yağış (mm)			Aylık Ort. Sıcaklık (°C)		
	2006	2007	1975-2005	2006	2007	1975-2005	2006	2007	1975-2005
Ocak	84.5	79	82	86.6	112.1	105.8	2.9	5.4	4.1
Şubat	85.2	75	79	141.4	10.7	81.1	3.9	5.5	4.4
Mart	74.2	76	77	46.7	70.1	67.3	8.1	8.4	6.9
Nisan	75.2	73	76	2.0	44.9	55.4	11.1	9.2	11.1
Mayıs	73.5	73	76	34.8	33.6	49.6	15.4	17.6	15.4
Haziran	72.2	72	74	23.2	38.5	77.2	20.6	21.6	19.6
Temmuz	70.7	66	75	16.2	1.8	64.8	21.7	23.4	21.9
Ağustos	70.3	75	78	3.5	67.6	84.1	24.3	23.7	21.5
Eylül	77.8	76	80	128.9	30.1	88.6	18.4	19.0	17.5
Ekim	80.9	84	82	85.8	141.5	112.6	15.3	15.2	13.6
Kasım	82.2	83	82	245.0	182.0	115.5	7.7	8.6	8.9
Aralık	79.9	87	82	51.5	144.5	122.9	4.9	4.8	5.7
Ortalama	77.2	76.5	78.5	-	-	-	12.8	13.5	12.6
Toplam	-	-	-	865.6	877.4	1024.9	-	-	-

Kaynak: Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü.

Araştırmanın yürütüldüğü meranın toprak özellikleri killi, pH: 7.84(hafif alkali), kalsiyum karbonat oranı % 2.91 (kireç oranı düşük), bitkiler tarafından alınabilir fosfor içeriği 2.26 kg da⁻¹ P₂O₅, potasyum (K₂O) 79.49 kg da⁻¹ve organik madde içeriği % 3'tür.

Araştırmada materyal olarak % 25-28 azot içeren kalsiyum amonyum nitrat (CAN) gübresi ve % 44-52 P₂O₅içerentriple süper fosfat (TSP) gübresi kullanılmıştır. Azotlu gübre dozları her iki deneme yılında da Mart ayında 0 (kontrol), 5, 10, 15 ve 20 kgda⁻¹olarak uygulanmıştır. Fosforlu gübre ise araştırmanın birinci yılında Şubat ayında ikinci yılında ise Kasım ayında üç farklı dozda 0, 5, 10 kg da⁻¹ olarak uygulanmıştır. Uygulama parselleri 5x2m =10 m² genişliğinde toplam 45 parselden oluşmaktadır. Gübre kombinasyonları, P0N0, P0N5, P0N10, P0N15, P0N20, P5N0, P5N5, P5N10, P5N15, P5N20, P10N0, P10N5, P10N10, P10N15, P10N20 şeklindedir. Hasat, deneme öncesi yapılan vejetasyon etüdüne göre belirlenen hakim türler (buğdaygiller) çiçeklendiğinde, yılda üç defa olmak üzere; birinci yıl 15 Mayıs, 20 Temmuz ve 9 Kasım 2006 tarihlerinde, ikinci yıl 20 Mayıs, 21 Temmuz ve 15 Kasım 2007 tarihlerinde yapılmıştır. Her bir parselde kenar tesiri çıkarıldıktan sonra geriye kalan alana kare yöntemi ile 0.25'şer m²'lik dört kare konularak içerisindeki otlar biçilmiştir. Hasat edilen bitkiler 70 °C'de sabit ağırlığa gelinceye kadar fırında kurutulup hemen tartılarak parsel kuru madde ağırlıkları bulunmuştur (Martin vd., 1990). Parsel kuru madde ağırlıkları, dekara çevrilerek kuru madde verimleri (kg da⁻¹) hesaplanmıştır (Altınok ve Karakaya, 2002). Üç biçimden elde edilen kuru madde verimleri toplanarak toplam kuru madde verimleri hesaplanmıştır.

3. Bulgular ve Tartışma

3.1. Birinci biçim, ikinci biçim ve üçüncü biçim kuru madde verimleri

Farklı gübre uygulamalarının birinci biçim sonucunda elde edilen mera otunun kuru madde verimine olan etkisini gösteren ortalamalar Tablo 2.'de verilmiştir. Birinci biçimden elde edilen ortalama kuru madde verimi 104 kg da^{-1} 'dir. Her iki yılda da birinci biçimde azot ve fosfor uygulamaları kuru madde verimini etkilemiştir. Azot uygulamalarından N5, N10, N15 ve N20 aynı grupta yer almıştır. En düşük verim kontrol parsellerinden elde edilmiştir (Tablo 2.). Azotlu ve fosforlu gübreleme kuru madde verimini artırmıştır. Elde ettiğimiz sonuç Albayrak (1997), Bolland & Guthridge (2007), Çınar vd. (2005), Koç vd. (2003), Balabanlı vd. (2010), Sezgin (2014), Demirel & Türk (2017)'nin elde ettiği sonuçlar ile uyum göstermektedir. Kuru madde veriminde her iki yılda da gübre uygulanmayan parsellere göre fosforlu gübreye tepki daha fazla olmuş, P5 ve P10 uygulamaları aynı grupta yer almıştır. Rodriguez Julia & Domingo Uriarte (1987) düşük fosfor içeriğe sahip topraklarda bitkinin fosfora olan tepkisinin olumlu olduğunu bildirmiştir. Araştırmamızda yapılan toprak analizine göre mera toprağının fosfor içeriğinin düşük olduğu saptanmıştır. Mera vejetasyonunu fosforlu gübreye verdiği tepkinin her iki yılda olumlu olmasının sebebi topraktaki yararlanılabilir fosfor içeriğinin düşüklüğü olabilir. Ayrıca Black (1968)'inde bildirdiği gibi araştırmamızda fosforlu gübre uygulaması azotun etkinliğini artırmıştır. Fosforun kontrol uygulaması ile karşılaştırıldığında artan azot dozlarına karşı fosfor uygulanan parsellerde verimin arttığı görülmektedir. Santilocchi & D'ottavio (2004) ve Tükel & Hatipoğlu (1989) düşük dozda azotlu ve fosforlu gübrelemenin mera verimini artırmaya yeterli olduğunu bildirmiştir. Buna karşılık bazı araştırmacılar (Ciro vd., 2004; Hatipoğlu vd., 2005; Tosun & Aydın, 1990) merada fosforlu gübrelerin yem verimini etkilemediğini, Mulkey vd. (2008) yem veriminde azotun etkili olmadığını, Alınoğlu & Mülayim (1976) azotlu ve fosforlu gübrelemenin mera verimini artırmadığını bildirmektedir. Bu araştırmacıların elde ettikleri sonuçlar ile araştırmamızdan elde ettiğimiz sonuçların uyum göstermemesi ekolojik koşullar ve mera botanik kompozisyonundaki farklılıklardan kaynaklanmış olabilir.

Araştırmanın yürütüldüğü orman içi meranın ikinci biçim ortalama kuru madde verimi 62.72 kg da^{-1} olarak elde edilmiştir (Tablo 2.) İkinci biçimde yıllar arasında farklılık çıkmış olup ikinci yıl kuru madde verimi birinci yıla göre yarı yarıya azalmıştır. Kuru madde verimindeki bu düşüşün nedeni ikinci yılın Haziran ve Temmuz aylarında yağış miktarının uzun yıllar ortalamasına göre oldukça düşük olması olabilir. Bu konuda Alınoğlu & Mülayim (1976), Alibegovic- Gribic & Civic (2003), Altın (1978), Ciro vd. (2004), Koç vd. (2003), Synman (2002), Tozkoporan (1988) yağışın düzensiz ve az olduğu yıllarda gübrelerin bitkiler tarafından kullanım etkinliğinin azaldığını bildirmektedirler. Denememizde elde ettiğimiz sonuçlar araştırmacıların elde ettiği sonuçlar ile benzerlik göstermektedir. İkinci yıl ikinci biçimde azot ve fosforlu gübre uygulamaları arasında interaksiyon % 5 düzeyinde önemli bulunmuştur. En yüksek verim 5 kg da^{-1} fosforlu gübre uygulamasında 57.28 kg da^{-1} ile azot uygulanmayan parsellerden elde edilmiştir. En düşük verim ise 31.04 kg da^{-1} ile P5N5 uygulamasından elde edilmiştir.

Üçüncü biçimde kuru madde verimleri düşmüştür (Tablo 2.). Rzonca vd. (2007) ve Arvind vd. (2001), Eliot & Abbot (2003)'a göre biçim sayısı arttıkça verim düşmektedir. İlk yıl kuru madde verimleri ikinci yıla oranla daha yüksek elde edilmiş olup azot uygulaması kuru madde verimlerini artırmıştır. Bu artışın sebebi 2006 Eylül ayında düşen yağış miktarının uzun yıllar ortalamasına göre oldukça yüksek olmasından kaynaklanmış olabilir. Araştırmanın ikinci yılında Eylül ayındaki kuraklıktan dolayı üçüncü biçim kuru madde verimi gübre uygulamalarından etkilenmemiştir. Alınoğlu & Mülayim (1976)'e göre kurak koşullarda gübreleme kuru madde verimini etkilememektedir.

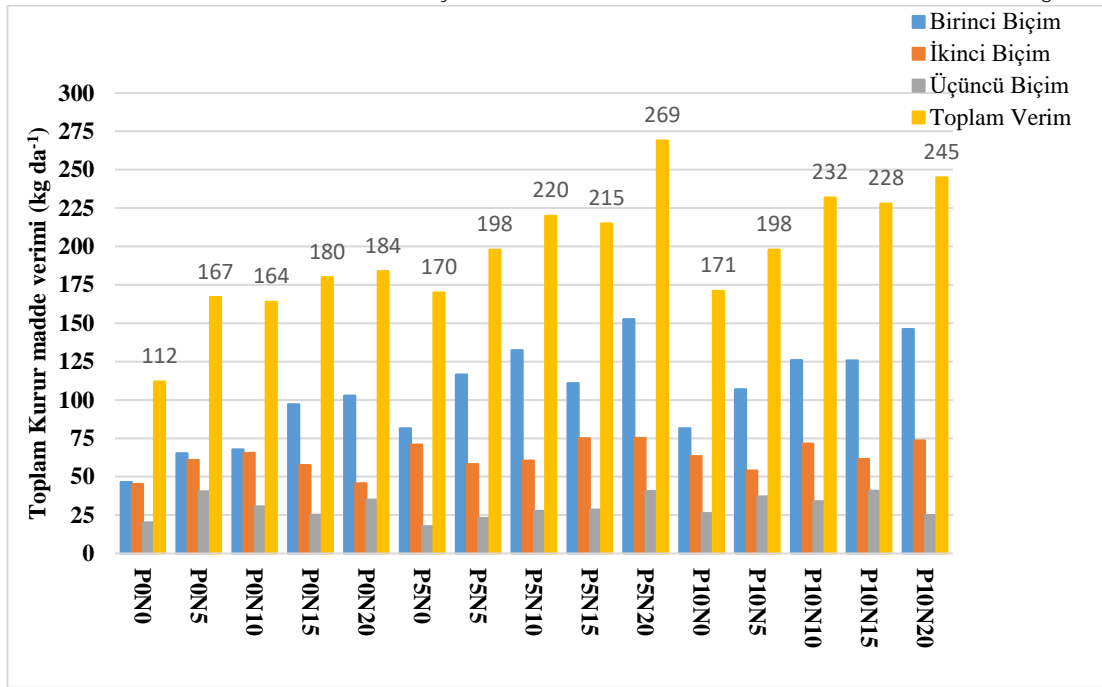
Tablo 2. Orman içi merada birinci, ikinci, üçüncü biçim kuru madde verimi (kg da⁻¹) ve toplam kuru madde verimine (kg da⁻¹) ait ortalamalar

Birinci Biçim Kuru madde verimi (kgda ⁻¹)						
2006						
	N ₀	N ₅	N ₁₀	N ₁₅	N ₂₀	Ort.
P ₀	44.00	73.33	70.00	99.33	89.33	75.20 B**
P ₅	77.33	118.0	144.67	96.67	140.0	115.33 A
P ₁₀	64.00	108.67	150.67	158.67	146.0	125.60 A
Ort.	61.78 B**	100.00 A	121.78 A	118.22 A	125.11 A	105.37
2007						
P ₀	48.96	57.49	65.43	95.12	116.38	76.68 B**
P ₅	85.91	115.17	120.30	125.32	165.38	122.42 A
P ₁₀	99.29	105.57	101.38	92.78	146.57	109.12 A
Ort.	78.05 B**	92.74 B	95.71 B	104.41 B	142.77 A	102.73
Genel Ort.	69.92 C*	96.37 B	108.74 B	111.31 B	133.94 A	104.05
İkinci Biçim Kuru madde verimi (kg/da)						
2006						
P ₀	64.65	86.31	82.10	83.42	62.27	75.75
P ₅	84.80	85.62	89.07	98.92	96.58	90.99
P ₁₀	87.99	81.81	94.72	80.25	91.53	87.26
Ort.	79.15	84.58	88.63	87.53	83.46	84.67 A**
2007						
P ₀	26.00 a*	35.77 a	48.82 a	31.82 a	29.26 a	34.33
P ₅	57.28 a	31.04 c	32.15 bc	51.31 abc	54.18 ab	45.19
P ₁₀	38.73a	26.49 a	48.40 a	42.82 a	55.73 a	42.43
Ort.	40.67	31.10	43.12	41.98	46.39	40.65 B
Genel Ort.	59.90	57.84	65.88	65.06	64.92	62.72
Üçüncü Biçim Kuru madde verimi (kg/da)						
2006						
P ₀	22.16	36.31	38.16	35.49	44.93	35.41
P ₅	23.15	28.45	31.43	35.71	61.72	36.09
P ₁₀	25.29	39.72	44.79	48.51	26.88	37.03
Ort.	23.53 B*	34.82 AB	38.12 A	39.90 A*	44.51 A	36.17 A**
2007						
P ₀	18.25	44.81	23.07	14.93	25.17	25.24
P ₅	12.38	18.08	24.26	21.37	19.58	19.13
P ₁₀	27.34	34.57	23.10	33.13	23.38	28.30
Ort.	19.32	32.48	23.48	23.14	22.71	24.23 B
Genel Ort.	21.43 B*	33.65 A	30.80 A	31.52 A	33.61 A	30.20
Toplam Kuru Madde Verimi						
2006						
P ₀	130.81	195.95	190.26	218.25	196.53	186.36 B**
P ₅	185.28	232.08	265.17	231.29	298.30	242.42 A
P ₁₀	177.28	230.20	290.18	287.42	264.41	249.90 A
Ort.	164.46 B**	219.41 A	248.54 A	245.65 A	253.08 A	226.22 A
2007						
P ₀	93.22	138.08	137.32	141.87	170.82	136.26 B**
P ₅	155.58	164.29	176.73	198.01	239.15	186.75 A
P ₁₀	165.36	166.63	172.89	168.73	225.68	179.86 A
Ort.	138.05 B**	156.33 B	162.31 B	169.54 B	211.88 A	167.62 B
Genel Ort.	151,26 C**	187,87 B	205,42 B	207,60 B	232,48 A	196,92

(**) Aynı harfi taşıyan harfler arasında % 1 önem düzeyinde, (*) aynı harfi taşıyan harfler arasında % 5 önem düzeyinde farklılık yoktur. **Genel ort.:** Birleştirmiş yıllara ait ortalamalar.

3.2. Toplam kuru madde verimi

Orman içi meradan üç biçimden elde edilen kuru madde verimlerinin toplanması ile hesaplanan toplam kuru madde verimleri ve her biçimde elde edilen kuru madde verimlerinin iki yıllık ortalama değerleri Şekil 1.'de grafik halinde gösterilmiştir.

Şekil 1. Orman içi merada Farklı gübre uygulamalarının kuru madde verimine etkisine ait birleştirilmiş yıllar ortalamaları.

4. Sonuç ve Öneriler

Orman içi meradan elde edilen kuru madde verimlerinde en yüksek değerler ilk biçimden elde edilmiş olup ikinci ve üçüncü biçimde verim değerleri sırasıyla azalarak devam etmiştir. Azot ve fosfor uygulanmayan parsellere göre gübre uygulanan parsellerde toplam kuru madde verimi artmıştır. Benzer şekilde azot ve fosforun kombine uygulanması ile verim artışları yalın uygulamalarına göre daha dikkate değer düzeyde gerçekleşmiştir. Artan azot uygulamalarının meranın yem verimini artırdığı, fosfor uygulamalarının ise 5 ve 10 kg da⁻¹ dozları arasında farklılık oluşmadığı görülmüştür. Azot uygulamalarında her ne kadar en yüksek kuru madde verimi 20 kg da⁻¹ uygulamasından elde edilse de aşırı gübrelemenin yem kalitesi üzerine olumsuz etkileri, mera ekosistemine olumsuz etkileri ve ekonomik faktörler göz önüne alındığında en uygun gübre dozunun 10 kg da⁻¹ azot 5 kg da⁻¹ fosfor olabileceği sonucuna varılmıştır.

Kaynakça

Albayrak, S. (1997). *Samsun ekolojik şartlarında kireçleme ve gübre uygulama zamanının doğal meranın ot verimi, ham protein oranı, ham protein verimi ve botanik kompozisyona etkileri üzerine bir araştırma*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Alinoğlu, N. & Mülayim, M. (1976). *Ankara şartlarında bazı kimyasal gübrelerin tabii çayır ve meranın ot verimine etkileri üzerine araştırmalar*. Ankara Çayır-Mera ve Zooteknik Araştırma Enstitüsü, Yayın No:54, Ankara.

Alibegovic- Gribic, S. & Civic, H. (2003). Effects of N- fertilisation ve stage of growth on the drymatter ve protein yields of grassland. Optimal forage systems for animal production ve the enviroment. *Proceedings of the 12 th Symposium of the European Grassland Federation*, 26-28 May 2003, Pleven, Bulgaria.

Algan, D. & Aydın, İ. (2017). Üstten tohumlanan ve gübrelenen merada otların nitrat ve makro element içerikleri. *Anadolu Tarım Bilimleri Dergisi*, 32(17):374-382.

Altınok, S. ve Karakaya, A. (2002). Forageyield of different alfalfa cultivars under Ankara conditions. *Turkish Journal of Agriculture and Forestry*, 26(1):11-12.

Arvind Kumar Jaiswal, R.S., Verna, M.L. & Joshi, Y.P. (2001). Effect of nitrogen level ve cutting management on yield ve quality of different varieties of oat fodder. *Indian Journal of Animal Nutrition*. 18(3):262-266.

Balabanli, C., Albayrak, S., & Yüksel, O. (2010). Effects of nitrogen, phosphorus and potassium fertilization on the quality and yield of native rangeland. *Turkish Journal of Field Crops*, 15(2): 164–168.

Black, A. L., (1968). Nitrogen ve phosphorus fertilization for production of crested wheatgrass and native grass in Northeastern Montana. *Argon. J.* 60:213-216.

Bolland, M.D.A. & Guthridge, I.F. (2007). Determining the fertiliser phosphorus requirements of intensively grazed dairy pastures in south-western Australia with or without adequate nitrogen fertiliser. *Australian Journal of Experimental Agriculture*, 47(7):801-814.

Ciro, D., Castro, F. & Urbano, D. (2004). Grazing pressure ve NPK fertilization on the kikuyo- forage peanut association in Merida State. *Pasture production. Zootecnia Tropical*, 22 (2): 157-166.

Çınar, S., Avcı, M., Hatipoğlu, R., Kağan, K., Atış, İ., Tükel, T., Aydemir, D. & Yücel, H. (2005). Hanyeri Köyü (Tufanbeyli-Adana) merasının yamaç kesiminde azot ve fosfor gübrelenmesinin botanik kompozisyon, ot verimi ve ot kalitesine etkileri üzerine bir araştırma. *Türkiye VI. Tarla Bitkileri Kongresi*, 5-9 Eylül 2005, Antalya.

Demirel, A. & Türk, M. (2017). Burdur-Hacılar Köyü Taban Merasında Verim ve Kalite Üzerine Gübrelenmenin Etkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 12 (1): 68-74.

Eliot, D.E. & Abbott, R.J. (2003). Nitrogenfertiliseruse on rain-fed pasture in the MtLofty Ranges, South Australia. 1. Pasture mass. Composition and nutritive characteristics. *Australian Journal of Experimental Agriculture*, 43(6):553-577.

Hatipoğlu, R., Avcı, M., Çınar, S., Kökten, K., Atış, İ., Tükel, T., Kılıçalp, N. & Yücel, C. (2005). Hanyeri köyü (Tufanbeyli-Adana) merasının nemli kesiminde azot ve fosfor dozlarının botanik kompozisyon, ot verimi ve ot kalitesine etkileri üzerine bir araştırma. *Türkiye VI. Tarla Bitkileri Kongresi*, 5-9 Eylül 2005, Antalya.

Koç, A., Güven, M., Çomaklı, B., Menteşe, Ö. & Bakoğlu, A. (2003). Azot ve fosforla gübrelenmenin doğu Anadolu yüksek rakımlı meraların ot verimi ve botanik kompozisyonuna etkileri. *Türkiye 5. Tarla Bitkileri Kongresi*, 13- 17 Ekim 2003, Diyarbakır.

Mulkey, V. R., Owens, V. N. & Lee, D.K. (2008). Management of warm-saeson grass mixtures for biomass production in South Dakota USA. *Bioresource Technology*, 99(3):609-617.

Rodriguez Julia, M. & Domingo Uriarte, M. (1987). Nitrogen-phosphorus-potassium fertilizer application on natural pastures of the Basqueregion. *Pastos*, 17 (1-2):203-218.

Rzonca, J., Micova, P., Svozilova, M., Macek, A. & Stybnarova, M. (2007). Nutrients uptake ve balance by different intensity of grassland utilization. *Acta Universitatis Agriculturae et Silviculturae Mendelianae Brunensis*, 55 (1): 143-152.

Santilocchi, R. & D'Ottavio, P. (2004). Effect of NP fertilisation on the production of mountain pastures at different altitudes. Land use systems in grassland dominate dregions. *Proceedings of the 20th General Meeting of the European Grassland Federation*, 21-24 June, 2004, Luzern, Switzerland.

Synman, H. A. (2002). Short-term response of rangeland botanical composition ve protuctivityt fertilization (N ve P) in a semi-arid climate of South Africa, *J. Arid Environ.* 50: 167-183.

Sezgin, M. T. (2014). *Konya şartlarında bazı kimyasal gübrelerin mera karışımının yem verimi ve kalitesi üzerine etkileri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Sürmen, M. & Kara, E. (2018). Aydın ili ekolojik koşullarında farklı eğimlerdeki mera vejetasyonlarının verim ve kalite özellikleri. *Derim*, 35(1):1-6.

Tosun, F. & Aydın, İ. (1990). Samsun ekolojik şartlarında azot, fosfor ve potasyumlu gübrelerin tabii meranın ot verimine etkisi üzerine bir araştırma. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 5:1-20.

Tozkoporan, C. (1988). *Gübrelemenin (N.P.K.) doğal meranın verim ve botanik kompozisyona etkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Tekirdağ: T.Ü. Ziraat Fakültesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Tükel, T. & Hatipoğlu, R. (1989). Çukurova koşullarında farklı zamanlarda yakma ve azotlu gübrelemenin *Hyparrhenia hirta* L. Staff'ın baskın olduğu doğal bir meranın verim ve botanik kompozisyonuna etkileri üzerine bir araştırma. *Doğa Dergisi*, 13(2): 438-449.

Determination of Critical Success Factors in Mobile Education Applications and Evaluation with Fuzzy DEMATEL Method

Osman PALA¹

Abstract

Nowadays, mobile applications have started to be made in every field with the development of smart phones. The development of mobile applications for educational purposes is of great importance for people who want to learn. The main advantages of mobile training applications to users are accessibility, mobility and continuing education. Determination and evaluation of critical success factors in mobile education is an important issue. These critical success factors can be examined in two groups. One of them is the needs of the students and the other is called the application quality components. Critical success factors related to the study were examined by the Fuzzy DEMATEL method, which is a multi-criteria decision making method, and important conclusions were obtained.

Keywords: Mobile Education Application, Critical Success Factor, Fuzzy DEMATEL
JEL Codes: I210, C880.

Mobil Eğitim Uygulamaları Kritik Başarı Faktörlerinin Belirlenmesi ve Bulanık DEMATEL Yöntemi İle Değerlendirilmesi

Özet

Günümüzde cep telefonlarının akıllı hale gelmesiyle birlikte mobil uygulamalar her alanda yapılmaya başlanmıştır. Eğitim amacı ile gerçekleştirilen mobil uygulamaların geliştirilmesi öğrenme amacı güden kişiler için büyük önem taşımaktadır. Mobil eğitim uygulamalarının kullanıcılara en büyük avantajları erişilebilirlik, hareketlilik ve sürekli eğitim olarak sıralanabilmektedir. Mobil eğitim uygulamasında kritik başarı faktörlerinin belirlenmesi ve değerlendirilmesi önemli bir konudur. Bu kritik başarı faktörleri iki grup halinde incelenebilmektedir. Bunlardan bir tanesi öğrencilerin ihtiyaçları iken, diğeri uygulama kalite bileşenleri olarak adlandırılabilir. Çalışmada ilgili kritik başarı faktörleri, çok kriterli karar verme yöntemi olan Bulanık DEMATEL yöntemi ile incelenmiş ve sonuçlar açısından önemli çıkarımlar sağlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mobil Eğitim Uygulamaları, Kritik Başarı Faktörleri, Bulanık DEMATEL

JEL Kodları: I210, C880.

¹ Araştırma Görevlisi, DEÜ, İİBF, Ekonometri, Türkiye, osman.pala@deu.edu.tr

1. Giriş

Günümüzde gelişen teknoloji ile akıllı telefonlar tüm insanların sahip olduğu kişisel cihazlar haline gelmiş ve kullanımı yaygınlaşmıştır. Artık eğitimin bir türü olarak mobil öğrenme kabul görmektedir. Mobil eğitim uygulamaları ile kişiler her an eğitime ulaşabilir bir durumdadır. Mobil eğitim uygulamaları ile elde edilen mobil öğrenme sadece tek başına bir eğitim yaklaşımı olabildiği gibi farklı eğitim türlerini destekleyici de olabilmektedir. Örneğin klasik eğitim anlayışını sürekli hale getirebilmek için ders saatleri dışında da öğrenmeyi destekleyici olarak kullanılabilir. Mobil öğrenme uzaktan eğitimin bir parçası iken, uzaktan eğitimde ayrıca mobil olmayan masaüstü bilgisayarlar da kullanılabilir.

Mobil öğrenmenin farklı tanımları mevcut olmakla birlikte mobil cihazlar olarak tanımlanan cep telefonları, tablet bilgisayarlar vb. taşınabilir cihazlarla gerçekleştirilen, mekan ve zaman kısıtı olmadan eğitim içeriğine erişebilmeyi, anlık olarak üretilen eğitim materyalinden faydalanmayı ve hem öğretmenler hem de eğitim alanlarla iletişimde bulunmaya imkan veren, öğrenen kişinin kişisel öğrenme gereksinimine anında cevap veren, bir eğitim yöntemi olarak geniş anlamda tanımlanmaktadır (Keskin, 2010: 492).

Mobil öğrenmede, öğrenciler klasik eğitimde olduğu gibi bir sınıfta veyahut masaüstü bilgisayarlarda kendileri çalışmak istediklerinde olduğu gibi evde bulunmak zorunda kalmazlar. Herhangi bir yerde veya zamanda, gözlerden uzak ve bir hayli kişisel etkileşim ile mobil cihazlarına öğrenciler erişebilmektedir (Alexander, 2004: 61).

Mobil eğitim uygulamaları ve mobil öğrenmeye dair gerçekleştirilen çalışmalara bakıldığında; Papanikolaou ve Mavromoustakos (2006) çalışmalarında mobil öğrenme sistemleri geliştirmede kritik başarı faktörlerini üç ana boyutta incelemiş ve bu boyutları; Teknoloji boyutu, öğrencilerin ihtiyaçları boyutu ve uygulama kalite boyutları olarak sınıflandırmıştır. Motiwalla (2007) mobil eğitim uygulaması geliştirerek Amerika'daki bir üniversitede öğrencilerin eğitim aldıkları derslere yardımcı araç olarak kullanmış ve sonuç olarak anlık bilgi akışı ve öğrencilerin zaman ve mekan sınırı olmadan eğitim alabildikleri için genel olarak derslere ilginin yoğunlaştığını ve öğrencilerin boş zamanlarının çok daha üretken ve verimli geçtiğini belirlemiştir. Economides (2008) çalışmasında etkin mobil öğrenme uygulamaları geliştirmek için önemli olan kalite gereksinimlerini araştırmıştır. Dört ana başlıkta topladığı gereksinimleri; Eğitim, sosyo-kültürel, ekonomik ve teknik gereksinimler olarak adlandırmıştır. Liu vd. (2010) mobil öğrenme konusunda yaptıkları literatür çalışmasında mobil öğrenme adaptasyonunu etkileyen faktörleri ve benimseme ve zorlukları belirlemiş, mobil eğitim sistemlerinin kolay kullanılabilir yapıda olmasının ve zengin içeriğe sahip olmasının önemine işarette bulunmuşlardır. Wu vd. (2012) yaptıkları literatür incelemesinde bir meta-analiz yaklaşımı kullanmışlardır. Mobil öğrenme alanında 2003'ten 2010'a kadar 164 çalışmanın kapsamlı bir analizi ve sentezi yapılmıştır. Sonuç olarak mobil öğrenme alanındaki çoğu çalışmanın etkinlik üzerine odaklandığı, ardından mobil öğrenme sistemi tasarımı geldiğini ifade etmişlerdir. Alrasheedi ve Capretz (2015) öğretme ve öğrenmeyi desteklemek için mobil öğrenme platformunun üniversitelerde verimli kullanımını incelemişler ve mobil öğrenimin üniversitelerde kabul edilmesini etkileyen ortak bir dizi başarı faktörünün belirlenmesi için meta-analiz tekniğini kullanarak kritik başarı faktörlerini tanımlamışlardır. Çalışmada öğrenim perspektifinden, mobil öğrenmenin önemli algılanan avantajları, çalışmalar sırasında işbirliği ve mekan ile zaman sınırı olmadan her yerde her zaman öğrenme olarak ifade etmişler ve kullanıcı dostu uygulama tasarımlarının önemine vurgu yapmışlardır. Al-Emran vd. (2016) mobil öğrenmeye yönelik tutumları öğrenciler ve eğitimciler açısından araştırmışlardır. Bulgularında öğrenciler açısından mobil öğrenmeye yönelik anlamlı bakış farklılıkları tespit ederken ortak kanı teknoloji altyapısının geliştirilmesi

ile mobil öğrenmeye yönelik tutumun pozitif döneceği şeklindedir. Heflin vd. (2017) çalışmalarında işbirlikli öğrenme ortamlarında mobil öğrenme sistemlerinin kullanılma durumunu yaptıkları deneyle araştırmışlar ve mobil öğrenme sistemlerinin işbirlikli öğrenme için öğrencilere pozitif katkı yaptığı fakat derslere katılımı azalttığı sonucuna ulaşmışlardır.

Çalışmanın amacı mobil eğitim uygulaması geliştirme sürecinde dikkate alınması gereken kritik başarı faktörlerinin değerlendirilmesi ve önem derecelerinin ortaya konmasıdır. Bu sayede etkin mobil eğitim uygulamalarının nasıl olması gerektiği sorusuna detaylı yanıt aranmıştır. Bu amaçla bir çok kritik karar verme olan Bulanık DEMATEL metodu ile dilsel ölçek kullanılarak Papanikolaou ve Mavromoustakos (2006) tarafından tanımlanan kritik başarı faktörleri öğrencilerin ihtiyaçları boyutu ve uygulama kalite boyutları olarak ayrı ayrı değerlendirilmiştir.

2. Bulanık Dematel

Lin ve Wu (2008) DEMATEL yönteminde kriterler arası etkileşimin ve değerlendirmelerin kesin sayısal değerlerle ifade edilmesinin zor olmasından ötürü önerdikleri Bulanık DEMATEL'i aşağıdaki adımlarla uygulamayı önermişlerdir:

Adım 1: Karar Probleminde Amacın Tanımlanması:

Karar probleminde amaç net ve anlaşılır bir şekilde tanımlanmalıdır. Değerlendirmeden istifade edecek olanlar, karar vericiler ve uygulayıcılar olarak tanımlanan tüm paydaşlar tarafından problem ve amaç aynı şekilde anlaşılmalıdır.

Adım 2: Değerlendirme Kriterlerin Tanımlanması ve Bulanık Dilsel Ölçek:

Problemde amaç belirlendikten sonra karar verici tarafından değerlendirme kriterleri belirlenmelidir. Sonrasında kriterler arasında etkileşimi ifade edecek bulanık dilsel değişkenler ve bulanık ölçek tanımlanmalıdır. Tablo 1'de çalışmada kullanılan dilsel ifadeler ve Lin ve Wu (2008) tarafından önerilen üçgensel bulanık sayı karşılıkları barındıran dilsel ölçek bulunmaktadır.

Tablo 1: Dilsel İfadeler ve Bulanık Sayı Karşılıkları

Dilsel İfadeler	Üçgensel Bulanık Sayılar
Etkisiz (E)	(0.00, 0.00, 0.25)
Az Etkili (A)	(0.00, 0.25, 0.50)
Orta Etkili (O)	(0.25, 0.50, 0.75)
Çok Etkili (Ç)	(0.50, 0.75, 1.00)
Yüksek Etkili (Y)	(0.75, 1.00, 1.00)

Kaynak: (Lin ve Wu, 2008: 208)

Adım 3: Kriterler Arasındaki İkili Etkileşimlerin Değerlendirilmesi:

$C = \{C_i | i = 1, 2, \dots, n\}$ adet kriter arasındaki etkileşim p adet karar vericinin ayrı ayrı değerlendirmesi sonucu $n \times n$ boyutlu $\tilde{Z}^{(1)}, \tilde{Z}^{(2)}, \dots, \tilde{Z}^{(p)}$ bulanık matrisleri elde edilir. İkili karşılaştırma matrisi $\tilde{Z}^{(k)}$ k. karar vericiye ait olup,

$$\tilde{Z}^{(k)} = \begin{bmatrix} 0 & \cdots & \tilde{z}_{1n}^{(k)} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ \tilde{z}_{n1}^{(k)} & \cdots & 0 \end{bmatrix}; k = 1, 2, \dots, p$$

şeklindedir. Matris elemanı $\tilde{z}_{ij}^{(k)} = (l_{ij}^{(k)}, m_{ij}^{(k)}, u_{ij}^{(k)})$ üçgensel bulanık sayı olarak i. kriterin j. kritere etki seviyesini ifade eder.

Adım 4: Normalize İlişki Matrisinin Elde Edilmesi

Karar verici k. için normalize edilmiş ilişki matrisi

$$\tilde{X}^{(k)} = \begin{bmatrix} 0 & \cdots & \tilde{x}_{1n}^{(k)} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ \tilde{x}_{n1}^{(k)} & \cdots & 0 \end{bmatrix}; k = 1, 2, \dots, p$$

şeklinde elde edilirken,

$$\tilde{x}_{ij}^{(k)} = \frac{\tilde{z}_{ij}^{(k)}}{r^{(k)}} = \left(\frac{l_{ij}^{(k)}}{r^{(k)}}, \frac{m_{ij}^{(k)}}{r^{(k)}}, \frac{u_{ij}^{(k)}}{r^{(k)}} \right) \text{ ve DEMATEL'de olduğu gibi } r^{(k)} = \max_{1 \leq i \leq n} \left(\sum_{j=1}^n u_{ij}^{(k)} \right)$$

eşitliklerinden yararlanılır. Karar vericilere ait p adet matrisin elemanlarının ortalaması alınarak \tilde{X} ilişki matrisi elde edilir.

Adım 5: Yapısal Modelin Kurulumu ve Analizi

Toplam ilişki matrisi,

$$\tilde{T} = \begin{bmatrix} \tilde{t}_{11} & \cdots & \tilde{t}_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ \tilde{t}_{n1} & \cdots & \tilde{t}_{nn} \end{bmatrix}$$

olarak ifade edilebilir ve $\tilde{t}_{ij} = (l_{ij}^u, m_{ij}^u, u_{ij}^u)$ şeklindeki eşitlikle ifade edilirken, elemanları

$$\begin{aligned} [l_{ij}^u] &= X_l \times (I - X_l)^{-1} \\ [m_{ij}^u] &= X_m \times (I - X_m)^{-1} \\ [u_{ij}^u] &= X_u \times (I - X_u)^{-1} \end{aligned}$$

şeklinde hesaplanır.

\tilde{T} toplam ilişki matrisinin satır toplamı \tilde{D}_i ve toplam ilişki matrisinin sütun toplamı \tilde{R}_i olmak üzere $\tilde{D}_i + \tilde{R}_i$ ve $\tilde{D}_i - \tilde{R}_i$ işlemleri sonucu kriterlerin sırasıyla ilişki ve etki düzeyleri hesaplanır. Durulaştırmada,

$$(\tilde{D}_i + \tilde{R}_i)^{def} = \frac{1}{4} \times (l + 2m + u)$$

$$(\tilde{D}_i - \tilde{R}_i)^{def} = \frac{1}{4} \times (l + 2m + u)$$

eşitlikleri kullanılır ve nihai kriter ağırlıkları aşağıdaki işlemleri ile elde edilir.,

$$w_i = \left[\left((\tilde{D}_i + \tilde{R}_i)^{def} \right)^2 + \left((\tilde{D}_i - \tilde{R}_i)^{def} \right)^2 \right]^{1/2}$$

$$W_i = \frac{w_i}{\sum_{i=1}^n w_i}$$

3. Uygulama

Çalışmada mobil eğitim uygulaması geliştirmede önemli olan kritik başarı faktörleri, Papanikolaou ve Mavromoustakos (2006) tarafından önerilen, öğrencilerin ihtiyaçları boyutu ve uygulama kalite boyutları olmak üzere iki ana başlıkta ayrı ayrı deneyimli uzmanlardan oluşan ekip tarafından Bulanık DEMATEL yöntemiyle değerlendirilmiştir. Uzman ekip, Dokuz Eylül Üniversitesi Uzaktan Eğitim Merkezi (DEUZEM) ve Dokuz Eylül Üniversitesi Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü'nde çalışmakta olup, uzaktan öğrenme ve mobil öğrenme konusunda yetkin kişilerden oluşmaktadır. Yöntem, Bulanık DEMATEL ve DEMATEL yöntemleri için tarafımızdan geliştirilen ve kullanıcı arayüzüne sahip ABO karar destek sistemi paketiyle uygulanmış ve sonuçlar elde edilmiştir. ABO'nun ekran görüntüsü Şekil 1'deki gibidir.

Şekil 1: ABO Kullanıcı Ara Yüzü ve Kullanım Bilgisi

Papanikolaou ve Mavromoustakos (2006) öğrencilerin ihtiyaçları boyutunda yer alan kritik başarı faktörlerini aşağıdaki gibi tanımlamıştır;

Öğrencilerin ihtiyaçlarının tanımlanması (A1): Mobil eğitim uygulaması, önceden tanımlanmış öğrencilerin ihtiyaçlarına göre şekillendirilmeli ve gerekli pedagojik sonuçlar olmalıdır. Öğrencilerin ihtiyaçları sosyo-kültürel geçmişe, eğitim düzeyine, önceki eğitim ve öğretimden edindikleri becerilere bağlı olarak değişmektedir.

Pedagojik materyalin yapılandırılması (A2): Pedagojik materyal, gerekli bilginin başarılı bir şekilde aktarılmasını kolaylaştıracak şekilde yapılmalıdır. Materyalin öğrencilere göre özelleştirilmesi, öğrenci ilgisini artırır ve korur ve bilgi transferini güçlendirmektedir.

Eğitimde mobil eğitim uygulamasının rolü (A3): Mobil eğitim uygulaması, uzaktan eğitim ortamına veya gerçek sınıfa yardımcı veya paralel olarak kullanılabilir. Her iki durumda da, mobil eğitim uygulaması, gerçek ortamın temel mekanizmalarına ve işlevlerine bağlı kalmalıdır.

Öğrencilerin katılım motivasyonu (A4): Kişileri sanal ortamı kullanmaya ikna etmek her zaman kolay ve basit değildir. Öğrenciler sanal ortama katılmada, mobil cihazı kullanma zorluğu, ortamın sezgisel olmayan doğası, etkileşimin düşük düzeyde sağlanması gibi pek çok nedenden dolayı istekli değildir. Başarılı olmak için uygun altyapı tarafından desteklenmeli ve öğrencilere fayda sağlamalıdır.

Öğrenci soru ve problemlerini çözme yeteneği (A5): Mobil eğitim uygulaması öğrencilere temel bir problem çözme mekanizması sunabilmelidir. Öğretmenle iletişim, yararlı kaynaklara referans ve hatta teknik yardım masasına erişim gibi mekanizmalar, öğrencilere destek ve yardım sunabilir. Bu mekanizmalar mobil eğitim uygulaması içinde bir topluluk duygusu oluşturmaya yardımcı olmaktadır.

İşbirliği mekanizmaları (A6): Sanal ortamda, öğrenci, sınıfın geri kalanından kolaylıkla izole edilebilir ve ayrılabilir. Bu, yüz yüze iletişim kullanarak gerçek sınıfta önlenebilir. Sanal sınıfta, öğrenci gruplarının oluşturulması ve işbirlikçi çalışmaların kullanılmasıyla çevrimiçi işbirlikçi bir temelde örgütlenerek ve çalışarak öğrenci yalıtımı önlenebilir. Bu şekilde, öğrenciler elektronik ortamda katılım ve iletişim kurmaya teşvik edilir.

Destekleyici araçlar (A7): Hedeflenen öğrenci kitlesine ve gerekli öğrenme sonucuna bağlı olarak, uygun araçlar uygulanmalı ve amaca göre farklılaştırılmalıdır. Mesleki eğitim, akademik eğitimden farklı çözümler gerektirir ve lisans eğitimi, lisansüstü eğitimden farklı pedagojik hedeflere sahiptir. Mobil eğitim uygulamasını daha verimli bir şekilde geliştirmek için araçlar ve bileşenler amaca uygun kullanılabilir.

Öğrenme süreçlerinin toptan ele alımı (A8): En önemli öğrenme süreçleri şu şekilde tanımlanmaktadır; Analiz, sentez, muhakeme, yargılama, problem çözme, işbirliği, simülasyon, değerlendirme, sunum ve ilişki kurma. Bu süreçler, her ders ve öğrenci için öğrenmeyi sağlamak için dinamik olarak birlikte kullanılmalıdır.

Papanikolaou ve Mavromoustakos (2006) uygulama kalite boyutunda yer alan kritik başarı faktörlerini aşağıdaki gibi ifade etmiştir;

Kullanılabilirlik (B1): Anlaşılabilirlik, öğrenilebilirlik, kolaylık, çalışabilirlik, eğlenceli olma ve etik gibi konular, mobil uygulamalar için önemli tasarım faktörleridir. Sistem, işleyişinin ve davranışının kolay anlaşılmasını sağlayacak şekilde uygulanmalıdır. Kullanıcı arayüzü estetiği, tutarlılık ve kullanım kolaylığı, hızlı öğrenme eğrisi ile öğrenmesi kolay sistemlerin özellikleridir. Mobil eğitim uygulaması, insan etkileşimlerine ve kararlarına bakarak yararlı bilgileri yansıtmalıdır. Eğlenceli olma temel bir özellik olmalı ve uygulamanın özellikle genç öğrenciler için bu özelliği ne kadar gerektirdiğini incelemek gerekmektedir.

İşlevsellik (B2): Mobil eğitim uygulaması tanımlanmış görevleri gerçekleştirmek için gerekli tüm özellikleri içermelidir. Doğruluk, uygunluk, uyumluluk, birlikte çalışabilirlik ve gizlilik, sistemin beklendiği gibi performans göstermesini sağlamak için bir mobil eğitim uygulaması tasarlanmasında araştırılması gereken konulardır. Bu faktörler önemlerine göre değerlendirilmeli ve buna göre uygulanmalıdır. Öğretmen bu özelliklerin uygulanmasını özellikle kişisel olarak kontrol edebilmelidir.

Sistem Güvenilirliği (B3): Güvenilir bir mobil eğitim uygulaması üretmek için hata toleransı, çökme sıklığı, hata telafi etme gibi konuların dikkatlice ele alınması gerekir. Uygulama, her türlü yazılım hatası giderilmiş ve hataların ayıklanmış olduğu bir şekilde sunulmalıdır. Öğrenci detayları, öğrenci notları vb. gibi hassas veriler korunmalı ve doğru bir şekilde saklanmalıdır. Ek olarak, mobil eğitim uygulamasında, özellikle çevrimiçi sınavlar gibi senkron değerlendirmelerde ağ güvenilirliği ile ilgili özellikler bulunmalıdır.

Etkinlik (B4): Öğrenciler, mobil eğitim uygulamasını kullanırken sistemin verimli bir şekilde çalışmasını beklerler. Sistem yanıt süresi performansı, öğrenci ihtiyaçlarını karşılamak için yeterince hızlı olmalıdır. Uzun bekleme süreleri, öğrencinin ilgisini azaltmaya, motivasyon düşüşüne ve can sıkıntısına yol açarak sistemin kullanılma oranını düşürmektedir. Özellikle, sistem farklı mobil cihazlara ve teknolojilere adapte olabilmelidir. Kalite ve performans arasında bir denge sağlanmalıdır. Bilgiye hızlı erişim, kullanıcı gereksinimlerinin sürekli bir şekilde karşılanmasını ve uygulamanın diğer tarafta yararlı olmasını sağlamak için sistemin ömrü boyunca da incelenmelidir.

Sürdürülebilirlik (B5): Bir mobil eğitim uygulamasının sürdürülebilir olmasıyla ilgili bazı önemli özellikler çözümlenebilirliği, değişebilirliği, kararlılığı ve test edilebilirliğidir. Buradaki temel hedef, tasarımcıların genel sistemi en iyi mimari ve modüler formda, gelecekteki güncellemeler için yardımcı olacak veriler toplamaktır. Özellikle mobil sistemler alanındaki hızlı teknolojik değişimlerin yanı sıra, sürekli güncellenen materyaller için talep edilen kullanıcı gereksinimleri hem içerik hem de içerik sunumunda kolay sistem modifikasyonları ve iyileştirmeler, sürdürülebilirlik için kritik başarı faktörleridir.

Farklı mobil sistemlere uygunluk (B6): Mobil eğitim uygulamasının, herhangi bir mobil cihaz tarafından kurulabilmesi ve çalıştırılması ile farklı belirlenmiş ortamlara uyarlanabilme yeteneği, aynı zamanda mobil eğitim uygulamasının tasarımı ve geliştirilmesi için kritik başarı faktörleridir.

Çalışmada öğrencilerin ihtiyaçları boyutunda ve uygulama kalite boyutunda yer alan kritik başarı faktörlerinin Bulanık DEMATEL karşılaştırma matrisleri Dokuz Eylül Üniversitesi Uzaktan Eğitim Uzmanları ve Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü Öğretim Görevlileri ile değerlendirmeler sonucu şekillenmiş ve kritik başarı faktörlerinin birbirlerini etkileme düzeylerini ifade eden sözel ifadeler Etkisiz (E), Az Etkili (A), Orta Etkili (O), Çok Etkili (Ç) ve Yüksek Etkili (Y) kullanılarak satırdaki kritik başarı faktörlerinin sütundaki kritik başarı faktörlerine olumlu yönde etki düzeyleri belirlenmiştir. Tüm değerlendirmeleri barındıran karşılaştırma matrisleri Tablo 2 ve 3'deki gibidir.

Tablo 2: Bulanık DEMATEL Öğrencilerin İhtiyaçları Boyutu Karşılaştırma Matrisi

	A1	A2	A3	A4	A5	A6	A7	A8
A1	-	Ç	O	Ç	Ç	O	Ç	Y
A2	A	-	A	Ç	A	A	A	Y
A3	O	A	-	A	A	A	O	O
A4	O	A	Y	-	O	Y	Ç	O
A5	E	A	O	Y	-	Y	A	A
A6	E	A	Ç	Y	Ç	-	A	A
A7	E	A	Ç	Ç	Ç	A	-	A
A8	Ç	Ç	O	O	O	A	O	-

Tablo 3: Bulanık DEMATEL Uygulama Kalite Boyutu Karşılaştırma Matrisi

	B1	B2	B3	B4	B5	B6
B1	-	Ç	Ç	O	Ç	O
B2	Ç	-	A	Ç	Ç	A
B3	E	E	-	O	Ç	A
B4	O	O	O	-	Ç	O
B5	O	A	O	A	-	A
B6	A	A	A	A	O	-

Karşılaştırma matrislerinde yapılan Bulanık DEMATEL işlemleri sonucunda öğrenci ihtiyaç boyutu ve uygulama kalite boyutu kritik başarı faktörleri için ilişkili olma düzeyi D+R, faktörleri etkileme düzeyi D-R ve faktör ağırlık değerleri (W) hesaplanmış ve Tablo 4 ile 5’te verilmiştir. Örneğin A1 faktörü diğer faktörlerle 3.633 değerinde ilişkili iken etkileme düzeyi değeri pozitif ve 1.1252 ile daha çok etkileyen faktör olarak belirlenmiş ve mobil eğitim uygulaması geliştirmede öğrenci ihtiyaç boyutu kritik başarı faktörleri açısından ağırlığı 0.13205 olarak bulunmuştur. B5 faktörü ise diğer faktörlerle 2.6889 değerinde ilişkili iken etkileme düzeyi değeri negatif ve -0.71546 ile daha çok etkilenen faktör olarak belirlenmiş ve mobil eğitim uygulaması geliştirmede uygulama kalite boyutu kritik başarı faktörleri açısından ağırlığı 0.19081 ile en büyük öneme sahip kritik başarı faktörü olarak bulunmuştur.

Tablo 4: Mobil Eğitim Uygulamaları Öğrenci İhtiyaç Boyutu Faktör Ağırlıkları

Ai	Faktörler	W	Di+Ri	Di-Ri
A1	<i>Öğrencilerin ihtiyaçlarının tanımlanması</i>	0.13205	3.633	1.1252
A2	<i>Pedagojik materyalin yapılandırılması</i>	0.10608	3.0522	0.13697
A3	<i>Eğitimde mobil eğitim uygulamasının rolü</i>	0.12484	3.5269	-0.69994
A4	<i>Öğrencilerin katılım motivasyonu</i>	0.15271	4.3942	-0.19326
A5	<i>Öğrenci soru ve problemlerini çözme yeteneği</i>	0.12219	3.5083	-0.27972
A6	<i>İşbirliği mekanizmaları</i>	0.11841	3.4086	-0.11304
A7	<i>Destekleyici araçlar</i>	0.11478	3.3031	-0.13879
A8	<i>Öğrenme süreçlerinin toptan ele alımı</i>	0.12894	3.7103	0.16261

Tablo 5: Mobil Eğitim Uygulamaları Kalite Boyutu Faktör Ağırlıkları

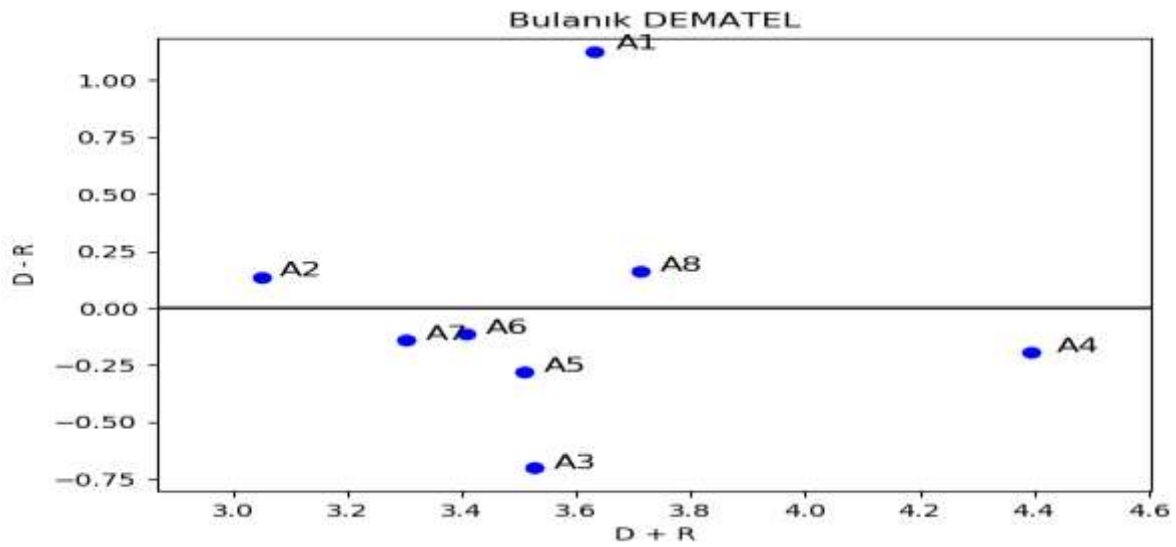
Bi	Faktörler	W	Di+Ri	Di-Ri
B1	<i>Kullanılabilirlik</i>	0.18909	2.7105	0.48878
B2	<i>İşlevsellik</i>	0.17087	2.4448	0.46599
B3	<i>Sistem Güvenilirliği</i>	0.1451	2.085	-0.34568
B4	<i>Etkinlik</i>	0.17724	2.5721	0.21999
B5	<i>Sürdürülebilirlik</i>	0.19103	2.6889	-0.71546
B6	<i>Farklı mobil sistemlere uygunluk</i>	0.12668	1.8416	-0.11362

Tablo 4’e göre ilişki düzeyi D+R değerleri en yüksek olan faktör ‘Öğrencilerin katılım motivasyonu (A4)’ olduğu görülmektedir. D-R değerleri incelendiğinde ise diğer faktörleri pozitif anlamda etkileyen en önemli faktörün ‘Öğrencilerin ihtiyaçlarının tanımlanması (A1)’, en çok etkilenenin ise ‘Eğitimde mobil eğitim uygulamasının rolü (A3)’ olduğu görülmektedir. Faktör ağırlıklarına bakıldığında ise en önemli faktörlerin ‘Öğrencilerin katılım motivasyonu (A4)’ ve ‘Öğrencilerin ihtiyaçlarının tanımlanması (A1)’ olduğu görülmüştür.

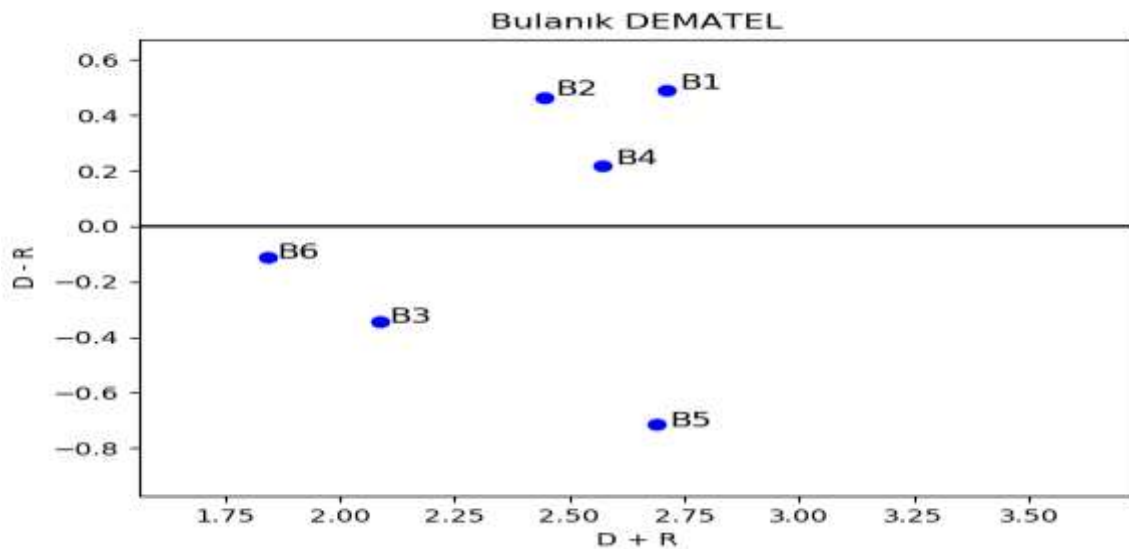
Tablo 5'e göre ilişki düzeyi D+R değerleri en yüksek olan faktörlerin 'Kullanılabilirlik (B1)' ve 'Sürdürülebilirlik (B5)' olduğu görülmektedir. D-R değerleri incelendiğinde ise diğer faktörleri pozitif anlamda etkileyen faktörlerin 'Kullanılabilirlik (B1)' ve 'İşlevsellik (B2)', en çok etkilenenin ise 'Sürdürülebilirlik (B5)' olduğu görülmektedir. Faktör ağırlıklarına bakıldığında ise en önemli faktörlerin 'Sürdürülebilirlik (B5)' ve 'Kullanılabilirlik (B1)' olduğu görülmüştür.

Şekil 2 ve 3'te ise sırasıyla öğrenci ihtiyaç boyutu ve uygulama kalite boyutu kritik başarı faktörlerinin Bulanık DEMATEL ilişki grafiği değerlendirmeleri görsel olarak özetlenmektedir.

Şekil 2: Mobil Eğitim Uygulamaları Öğrenci İhtiyaç Boyutu Faktör İlişki Grafiği

Şekil 3: Mobil Eğitim Uygulamaları Kalite Boyutu Faktör İlişki Grafiği

4. Sonuç

Günümüzde gelişen teknoloji hayatın her alanında insanlara fayda sağlamaktadır. Eğitim alanında uzaktan eğitimin ortaya çıkması da bu faydalardan bir tanesidir. Uzaktan eğitimin bir parçası olarak da nitelenebilen mobil öğrenme ile eğitim sürekli ve her yerde gerçekleşebilen kişiselleşmiş bir hal almıştır. Mobil eğitim uygulamaları ile klasik eğitim desteklenebilmekte ve hatta yaşam boyu sürdürülebilmektedir. Bu amaçla geliştirilen mobil eğitim uygulamalarının eğitim konusunda başarılı olabilmesi için önemli olan kritik başarı faktörleri vardır. Bunlardan bir tanesi öğrenci ihtiyacı boyutu iken diğeri de uygulama kalite boyutu olarak öne çıkmaktadır. Öğrenci ihtiyacı boyutu açısından mobil eğitim uygulamalarının kritik başarı faktörleri değerlendirildiğinde mobil eğitim uygulaması geliştirmede ilk başta dikkatlice planlanması gereken ve diğer faktörleri de olumlu yönde etkileyen ‘Öğrencilerin ihtiyaçlarının tanımlanması’ ile diğer faktörlerle en çok ilişkiye sahip ve mobil eğitim uygulamasını kullanım için büyük önem arz eden ‘Öğrencilerin katılım motivasyonu’ öne çıkmaktadır. Buna göre mobil öğrenmede ilk başta başarılı bir şekilde yapılan ‘Öğrencilerin ihtiyaçlarının tanımlanması’ ile yaklaşım büyük bir aşama kaydedecek ve sonrasında başarılı bir şekilde sağlanan ‘Öğrencilerin katılım motivasyonu’ ile mobil eğitim uygulaması başarılı, sürdürülebilir ve etkin olacaktır. Uygulama kalite boyutu açısından mobil eğitim uygulamalarının kritik başarı faktörleri değerlendirildiğinde mobil eğitim uygulaması geliştirmede ilk başta dikkatlice planlanması gereken ve diğer faktörleri de olumlu yönde etkileyen faktörlerin ‘Kullanılabilirlik’ ve ‘İşlevsellik’ olduğu görülmektedir. Ayrıca diğer faktörlerle en çok ilişkiye sahip ve mobil eğitim uygulamasının sürekli kullanımı için büyük önem arz eden ‘Sürdürülebilirlik’ faktörüne de başarılı bir uygulama için önem verilmesi gerekmektedir. Gelecek çalışmalarda mobil eğitim uygulamaları kritik başarı faktörlerinin, konulara ve kullanıcı kitleye göre farklı metotlarla birlikte değerlendirilmesinin oldukça faydalı olacağı öngörülmektedir.

Kaynakça

- Al-Emran, M., Elsherif, H. M., ve Shaalan, K. (2016). Investigating attitudes towards the use of mobile learning in higher education. *Computers in Human Behavior*, 56, 93-102.
- Alexander, B. (2004). Going nomadic: Mobile learning in higher education. *Educause review*, 39(5), 59-68.
- Alrasheedi, M., ve Capretz, L. F. (2015). Determination of critical success factors affecting mobile learning: A meta-analysis Approach. *Turkish Online Journal of Educational Technology*, Volume 14, Issue 2, pp. 41-51,
- Economides, A. A. (2008). Requirements of mobile learning applications. *International Journal of Innovation and Learning*, 5(5), 457-479.
- Heflin, H., Shewmaker, J., ve Nguyen, J. (2017). Impact of mobile technology on student attitudes, engagement, and learning. *Computers & Education*, 107, 91-99.
- Keskin, N. Ö. (2010). Mobil öğrenme teknolojileri ve araçları. *Akademik Bilişim*, 10, 491-495.
- Lin, C. J., ve Wu, W. W. (2008). A causal analytical method for group decision-making under fuzzy environment. *Expert Systems with Applications*, 34(1), 205-213.
- Liu, Y., Han, S., ve Li, H. (2010). Understanding the factors driving m-learning adoption: a literature review. *Campus-Wide Information Systems*, 27(4), 210-226.
- Motiwalla, L. F. (2007). Mobile learning: A framework and evaluation. *Computers & education*, 49(3), 581-596.

November 22-24, 2018 Antalya

Congress Book

Papanikolaou, K., ve Mavromoustakos, S. (2006, February). Critical Success Factors for the Development of Mobile Learning Applications. In EuroIMSA (pp. 19-24).

Wu, W. H., Wu, Y. C. J., Chen, C. Y., Kao, H. Y., Lin, C. H., ve Huang, S. H. (2012). Review of trends from mobile learning studies: A meta-analysis. *Computers & Education*, 59(2), 817-827.

Қазақ тілін лингвомәдениеттаным бағытында оқыту әдістемесінде заманауи технологияларды қолданудың тәсілдері

Жұматаева Зейнеп¹, Жұматаева Сауле²

Abstract

The rapid development of new technologies in the 21st century led to the emergence of a new pedagogical concept - technology in education. New technologies provide opportunities for updating educational content and teaching methods, as well as for expanding access to higher education. The authors of this article analyzed several of the most effective online technologies to improve the effectiveness of teaching and made recommendations on the use of e-learning tools. Nowadays, a wealth of online tools can supplement teacher's ability to bring new information to students, while providing students with many different options for learning input and output. Teachers can teach more effectively, and students can learn more using various tools.

Keywords: linguacultural, multimedia, e-learning tools, methodology, cognitive, etc.

Özet

21. yüzyılda yeni teknolojilerin hızla gelişmesi, eğitimde yeni bir pedagojik kavramın ortaya çıkmasına neden oldu. Yeni teknolojiler, eğitim içeriğini ve öğretim yöntemlerini güncellemenin yanı sıra yüksek öğrenime erişimi kolaylaştırmak için fırsatlar sunar. Bu makalenin yazarları, öğretimin etkinliğini artırmak ve e-öğrenme araçlarının kullanımı hakkında önerilerde bulunmak için en etkili bilişim teknolojilerinin birkaçını analiz etmiştir. Günümüzde, bir dizi bilişim teknoloji araçları, öğretmenlerin öğrencilere yeni bilgiler aktarma kabiliyetini desteklerken, öğrencilere girdi-çıkı ve öğrenme için birçok farklı seçenek sunmaktadır. Öğretmenler bilgiyi daha etkili bir şekilde aktarabilir ve öğrenciler çeşitli araçları kullanarak daha fazla bilgi öğrenebilirler.

Кілт сөздер: лингвомәдениеттаным, мультимедиялық, электрондық құралдар, әдістеме, танымдық, т.б.

Кіріспе

Ғылым мен техниканың дамуы, қоғамның өсіп-өркендеуі, еліміздің өркениетті елдердің қатарынан орын алуы мен өзге елдермен саяси-экономикалық, мәдени қарым-қатынастар орнатуы қазақ тілін оқыту әдістемесіне де жаңа міндеттер жүктейді. Осы

¹ Назарбаев университеті

² Қ.А.Ясауи атындағы ХҚТУ

тұрғыда, қазақ тілін лингвоелтаным бағытында оқыту әдістемесі – заман талабынан туындаған оқыту жүйесі болып табылады. Лингвоелтаным бағытында оқыту – тілді оқыту үдерісінде арнайы іріктелген тілдік мәліметтер арқылы, сол тілді тұтынушы халықтың саяси-экономикалық, әлеуметтік даму жағдайы, тарихы, салт-дәстүрі мен мәдениеті, рухани құндылықтары жайлы мәлімет бере отырып, тілді қатысымдық және танымдық бағытта оқыту әдістемесі болып табылады.

Лингвомәдениеттанудың дамуы барысы тілді оқыту әдістемесіне де өзінің игі ықпалын тигізе бастады. Сондықтан лексика-грамматикалық оқу материалын, мәтіндерді оқыту барысында олардың мазмұнындағы «мәдени компонентті» тану, таныту мәселесі өзекті болып отыр. Сөздің мәдени компонентін таныта отырып оқыту қазақ тілін сапалы меңгерудің маңызды бір шарты. Бұл бағыт өз кезегінде қазақ халқының мәдени-тарихи даму аясына еніп, тіл үйренуші студенттің қазақ елін, тарихын, тілде сақталған қазіргі және өткен заман «танбаларын» тани білуге, өз бетімен ізденуге, сөйтіп әлеуметтік шындықтың болмысын тануға жетелейді. О.С.Ахманованың айтуынша, кез келген қатысымдық актінің жүзеге асуының тікелей шарты – сөйлеуші мен тыңдаушының екеуінің де өзара тілдік қатысымның нысаны болып тұрған реалияны түсіне білуінде болып табылады. Лингвомәдениеттаным бағытында оқыту әдістемесінің басты мақсаты - тіл үйренушіге тілді автоматтанған жаттанды түрде емес, керісінше, оның ішкі мазмұнын, мән-мағынасын, тіл байлығын терең түсіне отырып, когнитивті тұрғыда меңгеруіне мүмкіндік жасау.

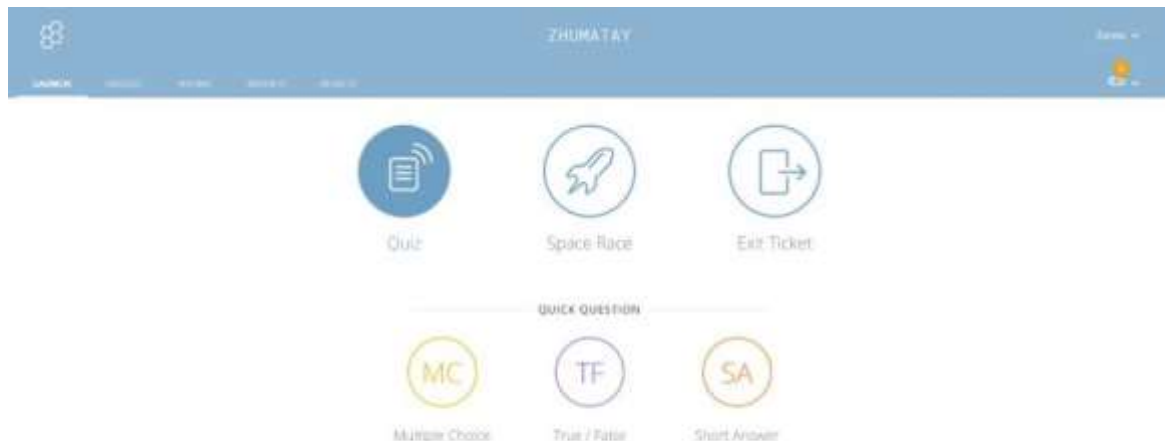
Негізгі бөлім

XXI ғасырдағы қарқынды ақпараттар ағыны мен жоғары технологиялық инновациялардың қоғамның барлық салаларына терең ене бастауына орай, бүгінгі білім алушы жастардың сұранысы мен қызығушылықтары да күн сайын арту үстінде. Қазақтың ұлы ойшылы, ақын Абай Құнанбаев: «Адам баласы адам баласынан ақыл, ғылым, ар, мінез деген нәрселермен озбақ» десе, ал немістің ұлы ақыны, дана-ойшылы Йоганн Вольфганг фон Гёте: «Білу ғана аз, сол білгенінді істе қолдана білу керек» деген, ал ұлт көшбасшысы Нұрсұлтан Назарбаев: «Білімді дамыта алмайтын елдің болашағы жоқ» дейді. Демек, білектілер емес, білімділер күш сынасатын заманда жан-жақты біліммен қаруланған, жаңа технологияларды және шет тілдерін жетік меңгерген, сонымен бірге түп-тамырынан ажырамаған, салты мен дәстүрін, тарихын білетін нағыз сапалы азаматтар, ел болашағының басты тірегі болып табылады.

Бұл мақсаттарды жүзеге асыруда заманауи электронды-мультимедиялық технологияларды қолдану білім алушылардың қызығушылығы мен белсенділігін арттыруда, шығармашылық ойлау қабілетін дамытуда, өз бетінше іздену, ғылыми-зерттеу жұмыстарын жүргізу қабілеттері мен топпен жұмыс істей білу дағдыларын дамытады, бағалау процесін жүйелі ұйымдастыруды және оқытушы мен білім алушылардың өзара тығыз байланысын қамтамасыз етеді, уақытты ұтымды пайдалануға септігін тигізеді, дүниетанымын кеңейтіп, интеллектуалды дамуын арттыруда маңызды рол атқарады. Сонымен қатар, онлайн бағдарламалары бойынша жасалатын тапсырма түрлері қатысым әрекетінің 4 түрі: тыңдалым, оқылым, жазылым, сөйлесім дағдыларын дамытуға, әрі аутентті не адаптацияланған мәдениеттанымдық, елтанымдық, дамытушылық, ғылыми, ақпараттық, т.б сипаттағы аудио-видео және газет материалдары мен мәтін түрлерін қолдану арқылы білім алушыларға салт-дәстүр, мәдениет, тарих, ғылым, өнер, әлеуметтану, саясаттану, т.б салалары бойынша ақпарат беріп, жан-жақты білім алуларына мүмкіндік жасайды. Заманауи онлайн бағдарламалар тек тіл мамандары үшін ғана емес, барлық басқа пән оқытушылары үшін де тиімді құралдар болып табылады.

Ендігі кезекте, аталған бағдарламаларға шолу жасап, бірнешеуіне сипаттама бере кетейік:

1. Socratic бағдарламасы:

Бұл бағдарламаны сабақ барысында қолдану өте тиімді болып табылады. Себебі бағдарлама үшін арнайы компьютер кабинетінің болуы шарт емес, білім алушылар бағдарламамен ұялы телефондары арқылы да жұмыс жасай алады. Тапсырма әзірлеу мәселесіне келетін болсақ:

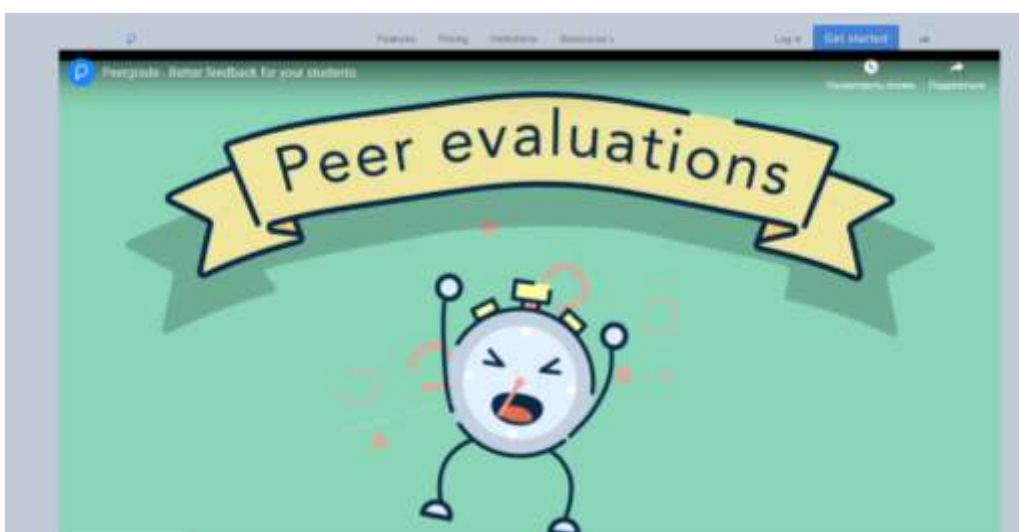
1. Оқытушы өткен сабаққа шолу жасау немесе жаңа сабақты бекіту мақсатында алдын-ала қысқаша **Quiz-Тест** тапсырмасын әзірлеп, сабақ барысында орындатып, оның нәтижесін бірден көруіне болады.
2. **Space Race** функциясы арқылы тестке жауап беру барысында, білім алушыларды бірнеше топқа бөліп, олардың тапсырманы орындау жылдамдықтары бойынша жарыстыруға болады. Бұл білім алушылардың тапсырманы жылдам орындау мотивциясын тудырады.
3. **Quick question** бастырмасы сабақ үдерісінде тақырып бойынша білім алушылардың нені меңгергендерін бақылау немесе өзіндік жеке пікір, көзқарастарын білдіру, тұжырымдарын ұсыну мақсатында, рас не жалған, қысқаша жауап түрінде немесе тест түрінде шағын сұрақ беру тәсілі. Жауап нәтижесін сол арада экранда көрсетіп, ең үздік жауапты білім алушылардың өздеріне дауыс беру арқылы таңдатуға, сол арқылы ортақ шешімге келуге мүмкіндік береді.

2. Playposit және Edpuzzle бағдарламалары.

Бұл бағдарламалар видео-аудио материалдармен жұмыс жасауға арналған. Аталған бағдарламалар білім алушылардың тыңдалым, оқылым, жазылым, сөйлесім дағдыларын жан-жақты дамытуда өте тиімді құралдар болып табылады. Оқытушы тақырыпқа сай кез-келген аудио-видео материалды тандап, оны өз қажетінше қысқартуға, қажет емес бөліктерін кесіп, алып тастауына болады. Тапсырма түрлері жайлы айтар болсақ, оқытушы аудио-видео материалдың кез келген жерінде тоқтатып, бірнеше тапсырма, атап айтқанда: тест, бірнеше жауаптың бірін таңда, еркін жауап, жаңа сөзге не ұғымға түсініктеме беру, сауалнама толтыру, бос жерлерді толтыру, дискуссия жасау, т.б түрінің бірін таңдауына, осылай бірнеше тапсырма жасауына болады. Аталған бағдарламаларды сабаққа дейін, не сабақ барысында немесе сабақтан кейін, өз бетінше білімін толықтыру мақсатында қолдануға болады. Білім алушылар бенероликті бірнеше рет қайталап көруіне болады. Бұл бағдарламалар білім алушыларға көру, тыңдау, тапсырмаларды оқып, оларға жауап жазу арқылы, қатысым әрекетінің тыңдалым, жазылым, оқылым, сөйлесім дағдыларын жетілдіруде өте тиімді болып табылады.

3. Peergrade бағдарламасы.

Бұл бағдарлама білім алушылардың жазылым дағдылары мен сыни ойлау қабілеттерін дамытуға бағытталған құрал. Оқытушы белгілі тақырып бойынша эссе жазу

немесе белгілі бір әңгіме, мақала, фильм, бейнеролик бойынша анализ жазу, аннотация, пікір, тезис, т.б жазып, жазба жұмысын белгіленген дедлайнға дейін Peergrade бағдарламасына жүктеуді тапсырады. Жазба жұмыстарын жүктеу уақыты (дедлайны) біткеннен соң, бағдарлама автоматты түрде білім алушылардың жұмыстарын алмастырып, бір-біріне жібереді. Білім алушылар белгіленген уақыт аралығында бағдарламаға қайта кіріп, оқытушы белгілеген талаптар бойынша бір-бірінің жұмыстарын тексеріп, оған өзіндік сыни пікір, көзқарастарын жазып, өз бағалаларын береді. Тапсырма орындалып біткеннен кейін оқытушы әрбір үйренушінің жұмыстары мен олардың бір-біріне берген сын-пікір, бағаларын тексеріп, оларға түзету, толықтыру енгізуіне, ескерту жасауына, ұсыныс білдіруіне және бағалауына болады. Аталған бағдарлама білім алушылардың сыни ойлау, өз көзқарастары мен пікірлерін білдіре білу қабілеттерін дамытып, өзінің және өзгенің қателіктеріне мұқият бақылау жасауға, байқампаздыққа және әділ баға бере білуге үйретеді.

Қорытынды

E-learning оқыту құралдары - интерактивті мультибағдарламалық, дидактикалық, әдістемелік жүйе. Электронды бағдарламаларды қолдану:

- оқытушы мен студенттің арасында тығыз кері байланыс орнатуда;
- дәстүрлі оқыту әдісі мен интерактивті әдісін өзара тиімді үйлестіруде;
- оқу материалдарын білім алушылардың деңгейіне, қабілетіне, қызығушылықтары не сұраныстарына қарай жүйелеуде;
- білім алушылардың өз бетінше іздену, дербестікке ұмтылу, танымдық қабілетін арттыру; білім алуға деген ынтасын арттыруда;
- оқыту үдерісіндегі пәнаралық байланыстарды арттыру, инновациялық технологиялық жаңалықтар мен заманауи құбылыстарды кешенді оқытуда;
- теория мен практиканы өзара тиімді үйлестіруде;
- білім алушылардың өз бетінше зерттеу жүргізу, сараптама жасау, бағалау, сыни ойлау, өзіндік пікір білдіру қабілеттерін қалыптастыруда;
- білім алушылардың дербес, жұптық не топтық жұмыс жасай білу қабілеттерін дамытуда өте тиімді құрал болып табылады.

Қай кезеңде болмасын әр халықтың алдына қоятын ең басты міндеттерінің бірі – ұлт ретінде өмір сүруін жалғастыратын саналы, салауатты, рухани бай, білімді және ақыл-парасаты мол, мәдени-ғылыми өресі озық ұрпақ тәрбиелеу. Ұлы ғұлама ғалым Әл-Фараби: «Білімді болу деген сөздің мағынасы – белгісіз нәрсені ашуға қабілетті болу деген ұғым» деп айтқандай, оқытушының міндеті тек қана теориялық білім берумен шектелмейді. Ұстаз өз шәкірттерінің бойындағы жеке қасиеттерін ашуға, танымдық күшін қалыптастыруға, жаңа нәрсені үйрену, жаңалық ашуға деген ұмтылысы мен шығармашылық қабілеттерін дамытуға барынша үлес қосуы тиіс. Өскелең ұрпаққа білім беру жүйесінің әлемдік озық үлгілеріне сай, сапалы, жан-жақты терең білім мен саналы тәрбие беру, парасатты тұлға қалыптастыру әрбіріміздің азаматтық борышымыз. Осыған орай, жас ұрпаққа заман талабына сай білім беруде электронды мультимедиялық құралдарды қолдануға бағытталған E-learning жүйесін білім беру жүйесінде қолданудың маңызы зор.

Пайдаланылған әдебиеттер:

Нұрсұлтан Назарбаев. "Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру" Қазақстан халқына Жолдауы//Егемен Қазақстан, 2017.

Нұрсұлтан Назарбаев. "Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері" Қазақстан халқына Жолдауы// ҚР Президентінің ресми сайты. 10 қаңтар, 2018ж.

Берібаев Б. Электрондық оқу құралдарын жасау және пайдалану – заман талабы // Инновации в образовательной деятельности и вопросы повышения качества обучения: материалы 42-й Международной научно-методической конференции: Книга 2. – Алматы: Қазақ университеті, 2012. – 6-8 беттер.

Allen, I. E. and Seaman, J. (2003) Sizing the Opportunity: The Quality and Extent of Online Education in the United States. 2003 and 2003 Needham, MA: Sloan Center for Online Education

Dr. Tony Bates. (2003) Online Learning Tools and Technologies. President and CEO, Tony Bates Associates Ltd, Vancouver, B.C., Canada.

Mobile Language Education Application Development and A Mobile Application

Osman PALA¹

Abstract

Today, learning a foreign language has become a very important topic. Although there are many learning methods and paths, it is one of the newest ways of learning with the mobile applications produced for the smartphones that enter our lives with the development of technology. Mobile education applications can provide people with accessibility, mobility and continuing education opportunities compared to other ways. One of the most important purposes in language learning is learning vocabulary. For this purpose, a mobile language education application was developed after the literature review. In the learning of words that are important for foreign language exams, it has been tried to remove the obstacles to learning vocabulary with an original game based on the principle of learning each letter by writing. The mobile language training application developed in the study is coded in the Python programming language and packaged for tablets and mobile phones running with the Android operating system.

Keywords: Mobile Language Education Application, Mobile Application Development.

JEL Codes: I210, C880.

Mobil Dil Eğitim Uygulaması Geliştirme ve Bir Mobil Uygulama

Özet

Günümüzde yabancı dil öğrenme çok önemli bir konu haline gelmiştir. Çok sayıda öğrenme metodu ve yolu bulunmakla birlikte hayatımıza teknolojinin gelişimi ile giren akıllı cep telefonları için üretilen mobil uygulamalar ile öğrenme en yeni yollardan bir tanesidir. Mobil eğitim uygulamaları diğer yollara kıyasla kişilere erişilebilirlik, hareketlilik ve sürekli eğitim olanakları sunabilmektedir. Dil öğreniminde en önemli amaçlardan bir tanesi kelime öğrenmektir. Bu amaçla çalışma kapsamında yapılan literatür taraması sonrası bir mobil dil eğitim uygulaması geliştirilmiştir. Yabancı dil sınavları açısından önemli olan kelimelerin öğreniminde her bir harfin yazarak öğrenilmesi esasına dayanan özgün bir oyunla kelime öğrenmenin önündeki engeller kaldırılmaya çalışılmıştır. Çalışmada geliştirilen mobil dil eğitim uygulaması Python programlama dilinde kodlanmış ve Android işletim sistemi ile çalışan tablet ve cep telefonları için paketlenmiştir.

¹ Araştırma Görevlisi, DEÜ, İİBF, Ekonometri, Türkiye, osman.pala@deu.edu.tr

Anahtar Kelimeler: Mobil Dil Eğitim Uygulaması, Mobil Eğitim Uygulaması Geliştirme.

JEL Kodları: I210, C880.

1. Giriş

Günümüzde mobil öğrenme sistemleri gelişen teknoloji ile uzaktan eğitimin önemli bir parçası ve klasik eğitimin destekleyici bir unsuru haline gelmiştir. Mobil dil öğrenme uygulamaları öğrencilerin yabancı dil öğrenmelerinde artık her an yanında olan ve öğrencilerin eğitim süreçlerinde mekan ile zaman kısıtlamalarını ortadan kaldıran yapılar olarak oldukça popülerleşmiştir.

Akıllı telefonların ve tabletlerin piyasaya girişi ve yaygınlaşması çok hızlı bir şekilde gerçekleşmiştir. Mobil cihazlarda gelişim sürekli olarak devam etmektedir. Daha büyük ekran boyutu, duyarlı dokunmatik ekran, gelişmiş metin düzenleyiciler dahil olmak üzere akıllı telefonların ve tabletlerin, yüksek kaliteli ses ve video oynatma, kayıt ve düzenleme, ses tanıma, büyütülmüş depolama ve daha hızlı bağlantı ile kullanılabilirliği ve işlevselliği oldukça artmıştır (Godwin-Jones, 2011: 2).

Mobil dil öğrenim uygulamaları akıllı telefonların ilk zamanlarında dil öğrenimi için yetersiz gelmiştir. Chinnery (2006) yaptığı çalışmada mobil dil öğreniminin durumunu araştırmıştır. Kelime öğrenme, sınav yapma, canlı ders ve e-posta ile ders içeriği aktarım için cep telefonları kullanan projeleri incelemiştir. Bu örneklerin çoğunda, özellikle küçük, düşük çözünürlüklü ekranlar, zayıf ses kalitesi, metin girişi problemi, sınırlı depolama alanı ve yavaş internet bağlantısı nedeniyle projelerin büyük sıkıntılara sahip olduğunu ifade etmiştir. Fakat Viberg ve Grönlund (2012) gelişen akıllı cep telefonu teknolojisi ile artık yabancı dil eğitiminde mobil eğitim uygulamalarının faydalı olmaya başladığını yaptıkları çalışma sonucunda ortaya koymuşlardır. Duman vd. (2015) 2002-2012 yılları arasında mobil destekli dil öğrenme alanında yaptıkları literatür çalışması sonucunda kelime öğrenme uygulamalarının en popüler çalışma konusu olduğu ve ek olarak bu alanda teorik çalışmalardan ziyade uygulama ve tasarım tabanlı çalışmalar bulunduğunu ifade etmişlerdir. Rosell-Aguilar (2017) yaptığı detaylı literatür çalışmasında incelediği çok sayıda mobil dil öğrenme uygulamalarının; Kelime öğrenme, konuşma, yazma, dinleme, okuma, gramer ve etkileşim alanlarında dil gelişimi konusunda nasıl bir yol izlediklerini ifade etmiştir. Kelime öğrenmenin sadece test yoluyla değil farklı çekici aktivitelerle desteklenmesi gerektiğinin altını çizmiştir.

Çalışmada İngilizce sınavlara hazırlık ve İngilizce öğrenmeye yönelik oyunla kelime öğrenmeyi temel alan bir mobil dil eğitim uygulaması geliştirilmiştir. Bunun için kelime öğrenmeyi eğlenceli hale getirecek ve aynı zamanda öğrenilen kelimenin hafızada kalmasını sağlayacak özgün bir oyun tasarlanmış ve Python programlama dili kullanılarak Android için uygulama derlenmiştir.

2. Mobil Uygulamada Oyunla Kelime Öğrenme

Anadili İngilizce olmayan ülkelerde İngilizce öğrenimi, en önemli yabancı dil olduğundan, etkili İngilizce öğrenmeyi destekleyen modern destekleyici öğrenme formları veya araçları geliştirmek, İngilizce eğitim alanında çok önemli bir konudur. İngilizce öğrenmek, çok sayıda kelime dağarcığını ve çok sayıda gramer yapısını ezberlemeyi ve uygulamayı içerir. Kelime öğrenme, İngilizce öğrenmenin temelidir. Çünkü kelime bilgisi, İngilizce cümlelerin temel yapı taşlarını içermektedir. İngilizce kelimeleri öğrenirken öğrenilen kelimeleri unutmak

da ciddi bir sorundur. Unutma, zaman içindeki bilgi kaybıdır. Zaman geçtikçe, tekrarlanan öğrenme işlemi yapılmadığında bilgi unutulur. Unutma hızı, öğrenilen materyalin zorluğu, sunum metodu ile stres ve uyku kalitesi gibi faktörlere de bağlıdır (Chen ve Chung, 2008: 625).

Ağca ve Özdemir (2013) yaptıkları çalışmada İngilizce kelime öğretmek için öğrencileri iki gruba ayırıp bir gruba klasik eğitime ek olarak mobil eğitim uygulaması desteği sağlamışlar, diğer grup ise sadece klasik eğitim alarak kelimeleri öğrenmişlerdir. Sonuç olarak mobil destekli eğitim alan öğrencilerin kelime öğrenmede daha başarılı olduğu ortaya çıkmıştır. Wu (2015) öğrenciler için geliştirdiği mobil kelime öğrenme uygulamasında, işlevsellik olarak kelimeleri alfabetik olarak listeleme, kelime arama, bilinmeyen kelime ve bilinen kelime listeleri oluşturma ve kelime testini kullanmıştır. Wu ürettiği uygulamayı kullanan öğrencilerin kelime bilgisi bakımından kontrol grubuna kıyasla daha başarılı hale geldiğini ifade etmiştir. Sandberg vd. (2014) ise oyun tabanlı mobil kelime öğrenme uygulaması ile klasik mobil eğitim uygulamasını bir grup öğrenci üzerinde kıyaslamış ve oyun tabanlı kelime öğrenmenin mobil uygulamalarda daha başarılı olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Godwin-Jones (2016) yeni nesil mobil oyunların kelime öğrenmede eğlenceli, interaktif ve yüksek teknolojiye sahip yapılarıyla oldukça faydalı olduğunu ifade etmiştir. Bustillo vd.(2017) eğitimde oyunla öğrenmenin başarı ödülleri, bölüm bitirme ve yüksek skora ulaşma gibi araçlarla oyunun öğrenciye sağladığı başarıya duygusu ve kişisel tatmin vasıtasıyla öğrencide içsel motivasyonu arttırdığını ve bunun sonrasında öğrencilerde öğrenmeye yönelik pozitif etki yarattığını ifade etmişlerdir.

3. Uygulama

Çalışmada ülkemizde gerçekleştirilen YDS ve YÖKDİL gibi İngilizce sınavlarında en çok çıkan kelimeleri oyunla ve testle öğretmeye yönelik bir mobil dil eğitim uygulaması tasarlanmıştır. İnternette yer alan sınavlara yönelik kelime dosyaları taranarak 10000 civarı kelime listelenmiştir. Çalışmada Python programlama dilinin mobil uygulama geliştirme modülü olan Kivy kullanılmıştır. Kivy Python programlarına modern arayüz sağlayan ve çoklu platformlarda (Mobil, tablet ve masaüstü) çalışabilen bir modüldür. Mobil uygulamada sınav alanlarına göre farklı kelime grupları bulunmaktadır. Şekil 1’de programın ana sayfası ve sınav alan türleri ve ayrıca bazı önemli internet bağlantıları bulunmaktadır.

Şekil 1: Mobil Uygulama Ana Sayfası

Kullanıcı sınav alan türüne göre seçimini yapmakta ve artık ilgili alana dair kelime grupları ile uygulamanın 2. Ekranındaki işlevleri kullanabilmektedir. Şekil 2’de programın ana işlevleri bulunmaktadır.

Şekil 2: Mobil Uygulama Ana İşlevleri

Programın 4 ana işlevi bulunmaktadır. Oyunla Öğren, Türkçe İngilizce Test, İngilizce Türkçe Test ve Eş Anlamlı Testi. Kullanıcı buradan istediği işlevi seçerek devam edebilmektedir. Çalışmadaki ana unsur olan ve özgün bir tasarıma sahip “Oyunla Öğren“ işlevine geçiş yapıldığında uygulamanın oyun menü sayfasına geçiş yapılmaktadır. Şekil 3’te oyun menü sayfası bulunmaktadır.

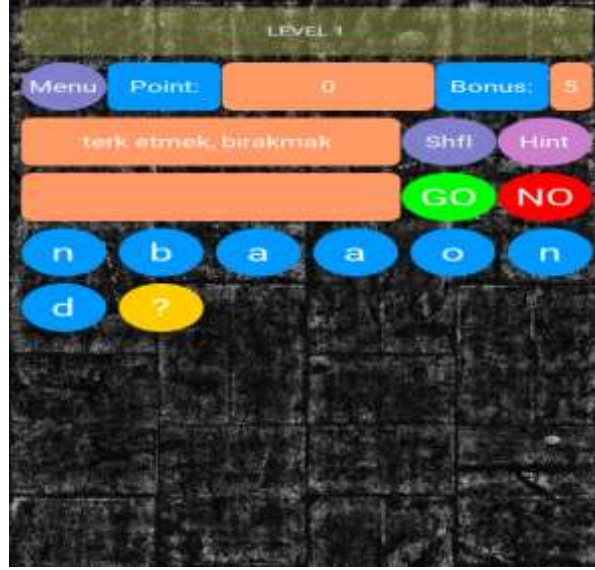
Şekil 3: Oyun Menü Sayfası

Oyun menü sayfasından kullanıcı “yeni oyun” veya daha önce “oyunu kaydet” ile oyununu kaydettiysen kaldığı yerden devam etmek için “oyunu yükle” seçeneğini kullanarak oyun ana sayfasına geçiş yapabilmektedir. Ayrıca “hakkında” kısmında uygulayıcıya ait

iletişim bilgileri ve “yardım” kısmında oyunun nasıl oynandığı görülebilmektedir. Şekil 4’te oyun ana sayfası bulunmaktadır.

Şekil 4: Oyun Ana Sayfası

Kullanıcı oyun ana sayfasında Türkçe ifadenin yuvarlak tuşlarda karışık olarak verilmiş İngilizce kelime karşılığını tahmin ederek yazmaktadır. Eğer kullanıcı doğru tahmin yapabildiyse “GO” tuşuna basarak cevabının doğru olup olmadığını hem yazı ifadesi hem de özel ses efekti ile görmekte ve duymaktadır. Eğer yanıtı yanlış ise bonusu azalmakta ve kazanacağı puan da düşmektedir. Kullanıcı kelimeyi tahmin etmekte zorlandığında “Shfl” tuşu ile harflerin sırasını değiştirebilmekte veya “Hint” tuşu ile kelimenin belirli bir kısmını görebilmektedir. Ayrıca altın joker olan ve soru işareti ile temsil edilen sarı yuvarlak tuşa basarak rassal olarak ek kazançlar sağlayabilmektedir. Kullanıcı yanlış yazdığını düşündüğünde “NO” tuşuna basarak en son bastığı tuştaki harften başlayarak harfleri silebilmektedir. Kullanıcı alfabetik sıralanmış ve her bir seviyede bir İngilizce kelime bulunan oyunu istediği zaman kaydederek tekrar döndüğünde kaldığı yerden ve puandan oyuna devam edebilmektedir. Tuşlama ile yazmaya dayalı oyunun sadece okumakla kelime öğrenmeye göre yazma işlevini de kullandığı ve de eğlenceli bir oyunla bunu başardığı için oldukça faydalı yaklaşımdır.

Test modülleri ile ise kullanıcı kelime bilgisi düzeyini görebilmektedir. “Türkçe İngilizce Test” kısmında Türkçe ifadenin İngilizce kelime karşılığı çoktan seçmeli bir şekilde, “İngilizce Türkçe Test” kısmında ise İngilizce kelimenin Türkçe ifade karşılığı çoktan seçmeli bir şekilde sorulmaktadır. “Eş Anımlı Test” kısmında İngilizce kelimenin eş anlamlı karşılığı kullanıcıdan çoktan seçmeli bir şekilde istenmektedir. Şekil 5’de “Eş Anımlı Test” soru ekranı bulunmaktadır. Şekil 6’da “Türkçe İngilizce Test” doğru cevaplanmış bir soru cevap ekranı, Şekil 7’de ise “İngilizce Türkçe Test” yanlış cevaplanmış bir soru cevap ekranı bulunmaktadır. Her bir şıktaki ifadenin soru cevaplandıktan sonra gösterimi ayrıca faydalı bulunduğu için uygulamaya eklenmiştir.

Şekil 5: “Eş Anılamlı Test” soru ekranı

Şekil 6: “Türkçe İngilizce Test” soru cevap ekranı

Şekil 7: “İngilizce Türkçe Test” soru cevap ekranı

4. Sonuç

Günümüzde yabancı dil mesleki kariyerde en önde gelen meziyet olarak öne çıkmaktadır. Dil eğitimini destekleyen mobil dil öğrenme uygulamaları ile yabancı dil öğreniminde artık mekan ile zaman kısıtlamaları ortadan kalkmıştır. Yabancı dil öğreniminde yapı taşı olan kelime öğrenimi mobil dil eğitim uygulamaları ile oldukça pratik ve kolay hale gelmiştir. Öğrencilerin sıkılmadan, eğlenerek ve sürekli bir şekilde öğrenmelerinin önemli bir yolu öğrenimin oyunlaştırılmasıdır. Bu nedenle mobil dil eğitim uygulamaları ile kelime öğreniminin oyunlaştırılması önemlidir. Çalışmada tuşlama ile yazmaya dayalı oyunun hem okuma hem de yazma işlevini birlikte kullanması öğrenilen kelimelerin akılda kalıcılığını artırmaktadır. Bu sayede önerilen uygulamada, eğlenceli bir oyunla uzun süreler kelime öğrenilebilmekte ve yazma işleviyle de hafızada kalıcılık sağlanmaktadır. Gelecek çalışmalarda önerilen mobil dil eğitim uygulamasının etkinliğinin araştırılması öngörülmektedir.

Kaynakça

Agca, R. K., ve Özdemir, S. (2013). Foreign language vocabulary learning with mobile technologies. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 83, 781-785.

Bustillo, J., Rivera, C., Guzmán, J. G., ve Acosta, L. R. (2017). Benefits of using a mobile application in learning a foreign language. *Sistemas & Telemática*, 15(40), 55-68.

Chen, C. M., ve Chung, C. J. (2008). Personalized mobile English vocabulary learning system based on item response theory and learning memory cycle. *Computers & Education*, 51(2), 624-645.

Chinnery, G. M. (2006). Emerging technologies. Going to the mall: mobile assisted language learning. *Language learning & technology*, 10(1), 9-16.

Duman, G., Orhon, G., ve Gedik, N. (2015). Research trends in mobile assisted language learning from 2000 to 2012. *ReCALL*, 27(2), 197-216.

Godwin-Jones, R. (2011). Mobile apps for language learning. *Language Learning and Technology*, 15(2), 2–11.

Godwin-Jones, R. (2016). Emerging Technologies Augmented Reality and Language Learning: From Annotated Vocabulary TO Place-Based Mobile Games. *Language Learning & Technology*, 20(3), 9-19.

Rosell-Aguilar, F. (2017). State of the app: A taxonomy and framework for evaluating language learning mobile applications. *Calico journal*, 34(2).243-258.

Sandberg, J., Maris, M., ve Hoogendoorn, P. (2014). The added value of a gaming context and intelligent adaptation for a mobile learning application for vocabulary learning. *Computers & Education*, 76, 119-130.

Viberg, O., ve Grönlund, Å. (2012). Mobile assisted language learning: A literature review. In 11th World Conference on Mobile and Contextual Learning. 1-8.

Wu, Q. (2015). Designing a smartphone app to teach English (L2) vocabulary. *Computers & Education*, 85, 170-179.

Cardinality Constrained Portfolio Optimization Based on Entropy and Higher Moments

Osman PALA¹, Mehmet AKSARAYLI²

Abstract

Portfolio optimization is an important investment problem. Portfolio return and risk factors are discussed together in Mean Variance Model. However, when the historical returns of stocks are not distributed normally, the inclusion of higher moments such as skewness and kurtosis in the portfolio selection process has a positive effect. The entropy function is added to the model in order to prevent the accumulation of certain stocks, which is an important handicap of portfolio selection based on higher moments. The portfolio selection problem is called cardinality constrained portfolio optimization if it is desired to create a portfolio from a certain number of stocks. In the study, mean-variance-skewness-kurtosis-entropy model was solved by particle swarm optimization. The portfolios of US stock markets were evaluated according to different cardinality constraints and the effectiveness of the proposed model was evaluated.

Keywords: Cardinality Constrained Portfolio Optimization, Higher Moments, Entropy.
JEL Codes: G110, C610.

Entropi ve Yüksek Dereceden Moment Tabanlı Nicelik Kısıtlı Portföy Seçimi

Özet

Portföy optimizasyonu önemli bir yatırım problemidir. Ortalama Varyans Modeli ile portföy getiri ve risk unsurları birlikte ele alınmıştır. Fakat hisse senetleri tarihsel getirileri normal dağılmadığında çarpıklık ve basıklık gibi yüksek dereceden momentlerin portföy seçim sürecine dahil edilmesi olumlu yönde etki yapmaktadır. Yüksek dereceden momentlere dayalı portföy seçiminin önemli bir handikapı olan belirli hisse senetlerine yığılmayı önlemek için entropi fonksiyonu modele eklenmektedir. Portföy seçim problemi belirli sayıda hisse senedinden portföy oluşturmak istenmesi durumunda nicelik kısıtlı portföy optimizasyonu olarak adlandırılmaktadır. Çalışmada ortalama-varyans-çarpıklık-basıklık-entropi modeli parçacık sürü optimizasyonu ile çözülmüştür. Amerikan hisse senedi piyasalarında yer alan hisse senetlerinden farklı nicelik kısıt değerlerine göre portföyler elde edilerek önerilen modelin etkinliği değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Nicelik Kısıtlı Portföy Seçimi, Yüksek Dereceden Momentler, Entropi.

JEL Kodları: G110, C610.

¹ Araştırma Görevlisi, DEÜ, İİBF, Ekonometri, Türkiye, osman.pala@deu.edu.tr

² Doç. Dr., DEÜ, İİBF, Ekonometri, Türkiye, mehmet.aksarayli@deu.edu.tr

1. Giriş

Portföy seçim süreci belirli hisse senetlerinin bileşiminden yeni bir varlık elde edilmesi olup aynı zamanda bir optimizasyon problemidir. Belirli kısıtlara göre en iyi çıktı elde edilmeye çalışılmaktadır. Portföy yatırımlarının etkin olması ülke sermayesinin etkin dağılımını da etkilediği için bir ülkenin ekonomik kalkınmasında rolü önemlidir. Markowitz (1952) önerdiği ortalama-varyans modeli (OVM) ile ilk etkin portföy modelini portföy getirisi ve riski sırasıyla portföyün beklenen ortalaması ve portföy varyansı olarak tanımlayarak ortaya çıkarmıştır. Portföyün beklenen ortalaması, portföydeki hisse senetlerinin tarihsel getiri serilerinin ortalamaları üzerinden portföydeki ağırlıklı ortalaması ile hesaplanmaktadır. Portföy varyansı ise hisse senetlerinin tarihsel getiri serilerinin korelasyon değerlerinin portföydeki ağırlıklı bileşiminden elde edilmektedir.

OVM'nin en büyük varsayımı hisse senetlerinin tarihsel getiri serilerinin normal dağıldığıdır (Markowitz, 1991: 470). Fakat çoğu zaman bu varsayım gerçekleşmemekte ve hisse senedi tarihsel getirilerinin normal dağılmadığı koşullarda yüksek dereceden momentlerin portföy seçim sürecine eklenmesiyle OVM'ye göre daha yüksek getiri elde edilebilmektedir (Harvey vd., 2010: 470).

Yüksek dereceden moment içeren portföy modelleri, günümüzde çeşitli portföy seçim yaklaşımlarında yaygın olarak kullanılan modeller haline gelmiştir. Bununla birlikte, yüksek dereceden momentli modeller ve OVM ile elde edilen portföylerin bir kaç tane hisse senedi üzerine yayıldığı veya portföydeki bazı pozisyonlara konsantre oldukları, daha az çeşitlendirilmiş portföylere neden oldukları gözlenmiştir (Chunhachinda vd., 1997: 146).

Doğal çeşitliliği sağlayan entropi fonksiyonu ile portföyler gelecekteki belirsizliklerden daha az etkilenir hale gelmektedir (Bera ve Park, 2008: 484). Çarpıklık ve basıklık gibi yüksek dereceden moment fonksiyonları ve doğal çeşitliliği sağlayan entropi fonksiyonunu portföy seçim sürecine dahil edilmesi ile ortalama-varyans-çarpıklık-basıklık-entropi modeli (OVÇBEM) son dönemde ortaya çıkmış ve modellerle ilk çalışmalar, Pala ve Aksaraylı (2017), Ray ve Majumder (2017), Yue ve Wang (2017), Aksaraylı ve Pala (2018a) tarafından yapılmıştır.

Portföy seçiminde önemli bir başka durum ise portföy yöneticilerinin önceden portföyde belirli hisse senedi sayısı bulunmasını talep etmesidir. Bu durumda portföy seçim problemi karma tam sayılı doğrusal olmayan programlama problemi haline gelmekte ve nicelik kısıtlı portföy seçimi olarak adlandırılmaktadır. Problem kesin çözümlü algoritmalarla çözülememekte ve yaklaşık iyi sonuç veren sezgisel algoritmalar kullanılmaktadır. Nicelik kısıtlı portföy seçiminde Parçacık Sürü Optimizasyonu (PSO) yaygın olarak kullanılmaktadır. Kendal ve Su (2005) PSO ile ilk kez nicelik kısıtlı portföy seçimini yapmışlardır. Zhu vd. (2011) önemli bir portföy performans ölçütü olan Sharpe Oranı'nı (SO) uyum fonksiyonu olarak kullanarak PSO ile nicelik kısıtlı portföy problemini çözmüşlerdir. PSO birçok problemde kullanılan ve çok sayıda versiyonu olan bir sezgisel algoritmadır.

Çalışmanın amacı ilk defa nicelik kısıtlı portföy seçiminde, yüksek dereceden momentleri ve entropiyi birlikte dikkate alan bir model geliştirmek ve önerilen yaklaşımın nicelik kısıtlı portföy seçim probleminde oldukça iyi sonuç veren PSO algoritmasının farklı versiyonlarının ilgili problemde etkinliğinin değerlendirilmesidir. Bu amaçla Amerikan hisse senedi piyasasından alınan veriler çalışmaya dahil edilmiştir.

2. Portföy Optimizasyonu Fonksiyonları

Portföy optimizasyonu genellikle birbirlerine karşıt amaçlar içerir. Portföyde bulunan hisselerin ağırlık vektörü $W^T = (w_1, w_2, \dots, w_n)$ şeklinde ifade edilebilir. Portföy getirisini R ile ve hisse senetlerinin ortalama getirisini $M = (m_1, \dots, m_n)^T$ vektörü ile ifade edebiliriz. Portföyün kovaryans, ortak çarpıklık ve ortak basıklık matrisleri V , S ve K ile ifade edilmiş olsun. O halde portföyün ortalama, varyans, çarpıklık, basıklık değerleri aşağıdaki gibi elde edilir (Aksaraylı ve Pala, 2018a: 186);

$$R_{pe} = E(R_p) = W^T M = \sum_{i=1}^n w_i m_i \quad (1)$$

$$V_p = V(R_p) = W^T V(W) = \sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n w_i w_j \sigma_{ij} \quad (2)$$

$$S_p = S(R_p) = E(W^T (R - M))^3 = W^T S(W \otimes W) = \sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n \sum_{k=1}^n w_i w_j w_k s_{ijk} \quad (3)$$

$$K_p = K(R_p) = E(W^T (R - M))^4 = W^T K(W \otimes W \otimes W) = \sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n \sum_{k=1}^n \sum_{l=1}^n w_i w_j w_k w_l k_{ijkl} \quad (4)$$

burada $R_p = \sum_{i=1}^n w_i R_i$ portföy getirisini, $E(R_i) = m_i$ ise i . hisse senedinin ortalama getirisini ifade etmektedir. $s_{ijk} = E[(R_i - m_i)(R_j - m_j)(R_k - m_k)]$ ve $k_{ijkl} = E[(R_i - m_i)(R_j - m_j)(R_k - m_k)(R_l - m_l)]$ sırasıyla S ve K matris elemanlarını oluşturur. Kronecker çarpımı \otimes sembolü ile ifade edilmekte ve portföy görel çarpıklık ve basıklığı, sırasıyla, $Sk(R_p) = \frac{S(R_p)}{\sigma_p^3(R_p)}$, $Ku(R_p) = \frac{K(R_p)}{\sigma_p^4(R_p)}$ şeklinde hesaplanmaktadır. Portföy optimizasyonunda yüksek dereceden momentlerle uyumluluğu Aksaraylı ve Pala (2018a) tarafından ortaya konan Gini-Simpson Entropisi ise aşağıdaki gibi tanımlanmaktadır;

$$E_{G-S} = 1 - \sum_{i=1}^n w_i^2 \quad (5)$$

Çalışmada uyum fonksiyonu olarak Zhu vd. (2011) tarafından önerilen SO ile Aksaraylı ve Pala (2018b) tarafından önerilen Watanabe Oranı (WO) ve entropi ile düzeltilmiş WO (WO_E) kullanılmıştır. Sharpe (1966) portföy performanslarını değerlendirmek için sıklıkla kullanılan ölçütü aşağıdaki gibi tanımlamaktadır;

$$SO = \frac{E(R_p)}{\sqrt{\sigma^2(R_p)}} \quad (6)$$

SO değeri ne kadar yüksek olursa portföyün performansı o kadar iyidir. Watanabe (2006) çalışmasında basit ve etkili bir şekilde çarpıklık ve basıklığı performans ölçümüne aşağıdaki gibi dahil etmiştir. WO değeri ne kadar büyük olursa portföyün performansı o kadar iyi olmaktadır.

$$WO = \frac{E(R_p)}{\sqrt{\sigma^2(R_p)}} + \frac{Sk(R_p)}{Ku(R_p)} \quad (7)$$

Özellikle finansal kriz dönemlerinde ve belirsizlik durumlarında portföy seçiminde çok önemli olan (DeMiguel vd. 2009: 1920) doğal çeşitlilik ölçütü entropiyi sürece dahil etmek anlamlı hale gelmektedir. Portföy seçiminde Aksaraylı ve Pala (2018b) tarafından normalize edilmiş entropi değerleri ile entropili WO (WO_E) aşağıdaki gibi tanımlanmıştır.

$$WO_E = \frac{E_{G-S}}{\max\{E_{G-S}\}} \left(\frac{E(R_p)}{\sqrt{\sigma^2(R_p)}} + \frac{Sk(R_p)}{Ku(R_p)} \right) \quad (8)$$

Nicelik kısıtlı portföy optimizasyonunda SO amaç fonksiyonlu model P(1), WO amaç fonksiyonlu model P(2) ve WO_E amaç fonksiyonlu model P(3) aşağıdaki gibidir, burada 1_N n adet 1'den oluşan satır vektörünü, W n adet hisse senedinin ağırlık vektörünü, z hisse senedinin portföyde bulunma ya da bulunmama durumunu ifade eden 0-1 tam sayılı değişkeni, K ise hisse senedi sayı kısıtı olan nicelik kısıtını ifade etmektedir.

$$P(1) \left\{ \begin{array}{l} \text{Maks } SO \\ \text{kst; } Z^T 1_N = K \\ W^T 1_N = 1 \\ Z \in [0,1], W \geq 0 \end{array} \right.$$

$$P(2) \left\{ \begin{array}{l} \text{Maks } WO \\ \text{kst; } Z^T 1_N = K \\ W^T 1_N = 1 \\ Z \in [0,1], W \geq 0 \end{array} \right.$$

$$P(3) \left\{ \begin{array}{l} \text{Maks } WO_E \\ \text{kst; } Z^T 1_N = K \\ W^T 1_N = 1 \\ Z \in [0,1], W \geq 0 \end{array} \right.$$

3. Parçacık Sürü Optimizasyonu

Kennedy ve Eberhart (1995) tarafından canlı topluluklarının besin bulma yaklaşımları incelenerek PSO geliştirilmiştir. Shi ve Eberhart (1999) PSO'ya W_{IN} değişkeni ekleyerek global ve yerel arama için algoritmayı geliştirmişlerdir. Aladağ vd. (2012) Modifiye edilmiş PSO olarak adlandırdıkları çalışma ile sosyal ve bilişsel parametrelerin iterasyonlar boyunca

doğrusal değişimini PSO'ya eklemiştir. Aladağ vd. (2012) önerdikleri PSO algoritmasını aşağıdaki adımlarla ifade etmektedir;

Adım 1: Her bir j . ($j=1,2,\dots,pn$) parçacığı rassal olarak X_j vektörüne ve n adet pozisyona yerleştirip sakla.

$$X_j = (x_{j,1}, x_{j,2}, \dots, x_{j,n}), \quad (j=1,2,\dots,pn), \quad (i=1,2,\dots,n)$$

Adım 2: Hız vektörünü rassal olarak oluştur ve V_j 'de sakla.

$$V_j = (v_{j,1}, v_{j,2}, \dots, v_{j,n}), \quad j=1,2,\dots,pn$$

Adım 3: Her bir parçacığın en iyi performansını belirle ve P_{best} 'de sakla. Tüm parçacıklar içerisinde o ana kadarki en iyi performansı belirle ve G_{best} 'de sakla.

Adım 4: Sezgisel parametrelerin güncellenmesinde, bilişsel parametre $c_1 = (c_{1i}, c_{1f})$, sosyal parametre $c_2 = (c_{2i}, c_{2f})$ ve global ile yerel arama gücünü etkileyen $W_{IN} = (W_{IN1}, W_{IN2})$ aralığında değer almaktadır. Maksimum iterasyon sayısı $\max t$ ile gösterilirken t iterasyon numarasıdır.

$$c_1 = (c_{1f} - c_{1i}) \frac{t}{\max t} + c_{1i} \quad c_2 = (c_{2f} - c_{2i}) \frac{t}{\max t} + c_{2i}$$

$$W_{IN} = (W_{IN2} - W_{IN1}) \frac{\max t - t}{\max t} + W_{IN1}$$

Adım 5: Hızın ve konumun güncellenmesi ise aşağıdaki eşitlikler ile gerçekleşmektedir.

$$v_{i,n}^{t+1} = W_{IN} \times v_{i,n}^t + c_1 \times \text{rand}_1 \times (P_{i,n} - x_{i,n}) + c_2 \times \text{rand}_2 \times (P_{g,n} - x_{i,n})$$

$$x_{i,n}^{t+1} = x_{i,n}^t + v_{i,n}^{t+1}$$

Çalışmada kullanılan PSO algoritmaları ise, PSO1 Kennedy ve Eberhart (1995), PSO2 Shi ve Eberhart (1999), PSO3 Aladağ vd., (2012) tarafından önerilen yaklaşımlardır. Çalışmadaki sezgisel parametrelerde Aladağ vd., (2012) tarafından önerilen parametre değerleri kullanılmış olup, $c_1=(1,2)$, $c_2=(1,2)$, $W_{IN}=(0.4,0.9)$, parçacık sayısı ($pn=30$), maksimum iterasyon sayısı ($\max t=100$) parametre değerleri tüm modeller için kullanılmıştır. Parametreler c_1 , c_2 için sabit oldukları modellerde aralık değerlerinin ortalamaları kullanılmıştır.

4. Uygulama

Çalışmada ele alınan veri seti Amerikan hisse senedi piyasalarında işlem gören ve Kenneth-French'in internet sitesinde bulunan; Gıda, bira, tütün, oyun, kitap, dayanıklı tüketim malzemeleri, kıyafet, sağlık, kimyasallar, tekstil, iş ekipmanları, çelik, fabrika ekipmanları, elektrik ekipmanları, otomobil, peşin ödemeli toptancılık, madencilik, kömür, petrol, enerji, telekomünikasyon, hizmetler, işletme ekipmanları, kağıt, ulaşım, dayanaksız tüketim malzemeleri, inşaat, çelik, imalat sanayi, otomobil, ulaşım, toptancılık, perakendecilik, yemek, finans ve diğerleri şeklinde adlandırılan otuz adet sektörel portföyün Ocak 1995 – Aralık 2015 aralığındaki getiri serilerinden oluşmaktadır. Çalışmada tüm analizler MATLAB programlama dili ortamında gerçekleştirilmiştir. Veri setinde bulunan hisse senetleri getiri serilerinin istatistiksel değerleri ve Jarque-Bera (JB) normallik testi sonuçları Tablo 1'deki gibidir. Olasılık (P) değerlerine bakıldığında tüm hisse senetlerinin eşik değer 0.05'den az değere sahip olduğu ve bu nedenle getiri serilerinin normal dağılmadığı %5 anlamlılık düzeyinde

söylenebilmektedir. Yüksek dereceden momentlerin, normallik varsayımı sağlanmadığı için portföy seçimine eklenmesi anlamlı görülmektedir.

Tablo 1: Veri Seti Özet İstatistikleri

	Ortalama	Varyans	Çarpıklık	Basıklık	JB	P
X1	0.010834	0.001768	-0.4054	5.542	74.754	0.001
X2	0.012999	0.00255	0.42372	6.0467	105.01	0.001
X3	0.022289	0.007647	1.4138	9.4969	527.15	0.001
X4	0.005915	0.00467	0.29417	7.2487	193.18	0.001
X5	0.007684	0.005455	0.87994	11.342	763.2	0.001
X6	0.007828	0.003881	0.50574	9.7209	485.03	0.001
X7	0.009871	0.004529	0.36888	8.2666	296.96	0.001
X8	0.015559	0.006071	0.50153	5.9754	103.52	0.001
X9	0.009583	0.004122	-0.34782	4.9245	43.969	0.001
X10	0.005811	0.006536	1.0195	10.32	606.26	0.001
X11	0.009216	0.004177	-0.1775	5.3182	57.752	0.001
X12	0.006415	0.00662	-0.05804	4.9276	39.154	0.001
X13	0.010683	0.004621	-0.4594	4.7971	42.776	0.001
X14	0.009377	0.004848	-0.12858	3.7446	6.5157	0.037973
X15	0.007289	0.006002	0.1264	7.2754	192.6	0.001
X16	0.016229	0.00416	-0.15911	4.8322	36.31	0.001
X17	0.006803	0.008774	0.16109	4.2449	17.364	0.003376
X18	0.006287	0.019364	0.63502	7.1857	200.9	0.001
X19	0.010071	0.008296	-0.24132	3.9312	11.551	0.010069
X20	0.01029	0.001291	-0.58144	4.2032	29.399	0.001
X21	0.009424	0.007826	0.5668	8.0823	284.71	0.001
X22	0.012438	0.006542	0.32317	6.8373	159	0.001
X23	0.014153	0.008363	0.47262	5.3989	69.805	0.001
X24	0.008855	0.003829	-0.06115	7.3899	202.5	0.001
X25	0.009647	0.003647	-0.29145	4.666	32.712	0.001
X26	0.01068	0.003904	0.24034	6.7721	151.83	0.001
X27	0.010173	0.004792	0.54485	7.8461	259.05	0.001
X28	0.008147	0.003578	-0.01148	9.9035	500.42	0.001
X29	0.010603	0.001822	-0.93883	6.2183	145.77	0.001
X30	0.010554	0.002845	-0.16041	4.5716	27.015	0.001

Portföyler nicelik kısıtsız olarak P(1), P(2) ve P(3) modelleri doğrusal olmayan programlama yaklaşımı ile kesin çözüm veren içsel nokta algoritması ile çözülmüş ve Tablo 2'deki sonuçlar elde edilmiştir.

Tablo 2: Modellerin Nicelik Kısıtsız Çözümleri

Modeller	Amaç Fonksiyonları	Hisse Senedi Sayısı	Çözüm Değeri
P(1)	SR	5	0.35982
P(2)	WO	3	0.43828
P(3)	WO _E	9	0.32482

Modellerin nicelik kısıtsız optimum çözümüyle elde edilen portföylerdeki hisse senedi sayıları 5, 3 ve 9 değerleri kısıt olarak sırasıyla P(1), P(2) ve P(3) için kullanılarak 3 adet PSO algoritması için çözüm elde edilmiştir. Her bir algoritma modeller için 100'er kez ayrı ayrı çalıştırılmıştır ve sonuçlar Tablo 3'te verilmiştir. Algoritmalar ile elde edilen maksimum değerlere bakıldığında tüm algoritmalar P(1) ve P(2) için nicelik kısıtsız elde edilen maksimum değerlere ulaşmış ve P(3) için de oldukça yakın sonuç vermiştir. Bu nedenle PSO algoritmalarının modellerin çözümünde oldukça etkin olduğu söylenebilmektedir.

Tablo 3: Nicelik Kısıtlı Portföy Çözümleri

P(1) ve Yöntemler En İyi Sonuç	P(1)PSO1 0.35982	P(1)PSO2 0.35982	P(1)PSO3 0.35982
P(2) ve Yöntemler En İyi Sonuç	P(2)PSO1 0.43828	P(2)PSO2 0.43828	P(2)PSO3 0.43828
P(3) ve Yöntemler En İyi Sonuç	P(3)PSO1 0.32477	P(3)PSO2 0.32476	P(3)PSO3 0.32477

Farklı nicelik kısıt durumlarında PSO algoritmalarının performansını karşılaştırabilmek için hisse senedi sayısı portföy seçiminde sırasıyla 10 ve 20 olarak kısıtlanmıştır. Her bir algoritma 3 model için de 100'er defa çalıştırılmıştır. Sonuçlar Tablo 4 ve 5'deki gibi gerçekleşmiştir.

Tablo 4: Nicelik Kısıtlı Portföy Çözümleri K=10

P(1) ve Yöntemler En İyi Sonuç	P(1)PSO1 0.35869	P(1)PSO2 0.35765	P(1)PSO3 0.35753
P(2) ve Yöntemler En İyi Sonuç	P(2)PSO1 0.43645	P(2)PSO2 0.43544	P(2)PSO3 0.43506
P(3) ve Yöntemler En İyi Sonuç	P(3)PSO1 0.32477	P(3)PSO2 0.32466	P(3)PSO3 0.32476

Hisse senedi sayısı 10 ile sınırlandırıldığında tüm modeller için en iyi sonuçlar PSO1 ile elde edilirken PSO2 ve PSO3 arasında performans açısından birbirlerine üstünlük bulunamamıştır. PSO1 algoritması ile PSO2 ve PSO3 algoritmalarına göre daha iyi sonuç elde edilmiştir.

Tablo 5: Nicelik Kısıtlı Portföy Çözümleri K=20

P(1) ve Yöntemler En İyi Sonuç	P(1)PSO1 0.35121	P(1)PSO2 0.34335	P(1)PSO3 0.34573
P(2) ve Yöntemler En İyi Sonuç	P(2)PSO1 0.42792	P(2)PSO2 0.42572	P(2)PSO3 0.42232
P(3) ve Yöntemler En İyi Sonuç	P(3)PSO1 0.32155	P(3)PSO2 0.31801	P(3)PSO3 0.31805

Hisse senedi sayısı 20 ile sınırlandırıldığında PSO1 tüm modeller için en yüksek sonuç değerine sahipken ayrıca diğerleri ile aradaki farkı hisse senedi sayısı 10 ile sınırlanmış modellere göre sonuç değeri açısından biraz daha açmıştır. Bu durum kısıtlama sayısı arttıkça PSO1 algoritmasının etkinliğinin devam ettiğini ve diğerlerine göre daha iyi çözüme ulaşma konusunda başarılı olduğunu göstermektedir.

5. Sonuç

Portföy seçimi, yatırımların geri dönüşleri ve ülke ekonomisinin kalkınması için çok önemli bir süreçtir. Tarihsel getiri serileri normal dağılıma sahip olmayan hisse senetleri ile

portföy seçiminde çarpıklık ve basıklık gibi yüksek dereceden momentlerin modele eklenmesi anlamlıdır. Doğal çeşitliliği sağlayan entropi gelecekteki belirsizlik riskini azaltan bir faktör olarak portföy seçim sürecine dahili önemlidir. Portföyde bulunacak hisse senedi sayısı bazı özel durumlarda portföy yöneticisi tarafından belirlenmektedir. Çalışmada üç farklı PSO algoritması yüksek dereceden momentler ve entropi içeren farklı uygunluk fonksiyonları ve nicelik kısıt değerlerine göre nicelik kısıtlı portföy optimizasyonu probleminde karşılaştırılmıştır. Sonuç olarak önerilen nicelik kısıtlı portföy modelleri için PSO algoritmaları oldukça iyi çözüm sunmuş ve PSO1 olarak adlandırılan yaklaşım diğerlerine göre biraz daha iyi sonuçlar elde etmiştir. Gelecek çalışmalarda yeni geliştirilecek PSO algoritmalarının çözüm konusunda daha da iyi sonuçlar verebileceği öngörülmektedir.

Kaynakça

Aksaraylı, M. ve Pala, O. (2018b). Bist 30 Endeksinde Portföy Seçimi İçin Yeni Bir Kısmi Hedef Programlama Yaklaşımı. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(13), s: 119-134.

Aksaraylı, M., ve Pala, O. (2018a). A polynomial goal programming model for portfolio optimization based on entropy and higher moments. *Expert Systems with Applications*, 94, 185-192.

Aladağ, C. H., Yolcu, U., Egrioğlu, E., ve Dalar, A. Z. (2012). A new time invariant fuzzy time series forecasting method based on particle swarm optimization. *Applied Soft Computing*, 12(10), 3291-3299.

Bera, A. K., ve Park, S. Y. (2008). Optimal portfolio diversification using the maximum entropy principle. *Econometric Reviews*, 27(4-6), 484-512.

Chunhachinda, P., Dandapani, K., Hamid, S., ve Prakash, A. J. (1997). Portfolio selection and skewness: Evidence from international stock markets. *Journal of Banking & Finance*, 21(2), 143-167.

DeMiguel, V., Garlappi, L., ve Uppal, R. (2009). Optimal versus naive diversification: How inefficient is the 1/N portfolio strategy?. *Review of Financial Studies*, 22(5), 1915-1953.

Harvey, C. R., Liechty, J. C., Liechty, M. W., ve Müller, P. (2010). Portfolio selection with higher moments. *Quantitative Finance*, 10(5), 469-485.

Kendal, G., ve Su, Y. (2005). A Particle Swarm Optimization Approach in the Construction of Optimal Risky Portfolios. In *IASTED International Multi Conference Artificial Intelligence and Applications Journal*, (23). 14-16.

Kennedy, J. ve Eberhart, R. (1995, October). A new optimizer using particle swarm theory. In *Micro Machine and Human Science, 1995. MHS'95., Proceedings of the Sixth International Symposium on* (pp. 39-43). IEEE.

Kenneth French İnternet Sitesi. Çevrimiçi Adres :<http://mba.tuck.dartmouth.edu/pages/faculty/ken.french/index.html> (erişim tarihi 1 Ekim 2018)

Markowitz, H. (1952). Portfolio selection. *The journal of finance*, 7(1), 77-91.

Markowitz, H. M. (1991). Foundations of portfolio theory. *The journal of finance*, 46(2), 469-477.

Pala, O. ve Aksaraylı, M. (2017). Bist 30 Endeksinde Entropi Ve Yüksek Momentlerle TOPSIS Ve PROMETHEE Tabanlı Çok Amaçlı Portföy Seçimi Modeli Önerisi. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(4) s: 171-188.

Ray, A., ve Majumder, S. K. (2017). Multi objective mean–variance–skewness model with Burg’s entropy and fuzzy return for portfolio optimization. OPSEARCH, 1-27.

Shi, Y., ve Eberhart, R. C. (1999). Empirical study of particle swarm optimization. In Evolutionary Computation, 1999. CEC 99. Proceedings of the 1999 Congress on (Vol. 3, pp. 1945-1950). IEEE.

Yue, W., ve Wang, Y. (2017). A new fuzzy multi-objective higher order moment portfolio selection model for diversified portfolios. Physica A: Statistical Mechanics and its Applications, 465, 124-140.

Zhu, H., Wang, Y., Wang, K., ve Chen, Y. (2011). Particle Swarm Optimization (PSO) for the constrained portfolio optimization problem. Expert Systems with Applications, 38(8), 10161-10169.

Ornaments Kazakh People

Gulnaz ANDABAYEVA¹

Резюме: В статье рассматривается искусство казахской степи. Дизайн древнего, средневекового Казахстана.

Summary: In article art of the Kazakh steppe is considered. Design ancient, medieval Kazakhstan.

Nowadays there are geometric, zoomorphic, cosmogonic and floral ornaments based on the ancient archeological memorials in Kazakhstan, due to the wealth and diversity of ornamental art. Originally, Kazakh ornaments shared to two groups. The first one consists of the authentic Kazakh ornaments, while the second one are international ornaments, taken from other nations. There are more than 200 types and names of Kazakh national ornaments. They can be classified to different groups by their content.

1. Cosmogonic type relates to the illustrations of the Sun, The Moon and stars. It symbolizes the world space, cardinal direction and eternal movement. It includes different ornaments such as “Ай” (The Moon), “Айшық” (a Moon-shaped ornament), “Жұлдызша” (An asterisk), “Күн нұры” (a daylight), “Күн көзі” (a Sun eye), “Күн сәулесі” (The Sunbeam), “Ай гүл” (a Moon Flower), “Жұлдыз” (a star).
2. The ornaments related to animals. Its main form is “Қошқар мүйіз” (a ram’s horn), “Ит құйрық” (a dog’s tail), «Өркеш» (a camel hump), «Түйе табан» (a camel trace), «Аша тұяқ» (a pair of hooves), «Түйе мойын» (a camel scrag), «Арқар мүйіз» (Argali’s horn).
3. The ornaments related to small animals and insects’ parts, such as «Алақұрт» (a motley spider), «Жылан» (a snake), «Жыланбас» (a snakehead), «Кұмырсқа» (an ant), «Жыланбауыр» (a snake paunch), «Көбелек» (a butterfly), «Шыбын қанат» (the wings of a fly).
4. The ornaments related to the names of birds and their parts: «құсқанат» (the wings of a bird), «Қазтабан» (a crow’s feet), «Қазмойын» (a gooseneck), «Құсмойын» (a bird’s neck), «Құстұмсық» (a bird’s beak).
5. The floral ornaments include leaves, palmette, shamrocks, burgeon, blossoms, with specific names such as «Арпабас» (barley head), «үш, бес, алты, сегіз, он екі жапырақты гүлдер» (a three-, five-, six-, eight-, twelve- leaf flowers), «Қызгалдақ» (a tulip), «Раушан» (a rose), «Гүл» (a flower), «Жетігүл» (a seven-petal flower), etc. Their interweaving ornaments illustrate the unity, the coherence and the conditionality in a life on the Earth.

¹ Doktorbekovna Magistr, Eurasian National University. L.N. Gumilyov, Faculty of Architecture and Construction, Pulpit of Design and Engineering Graphics, C. Astana, gulnaz.doktarovna93@mail.ru

6. The ornaments related to the tools of life: «балта» (an ax), «өзгім-өзімек» (Braids), «шарбақ» (a scourge), «төрт таспа» (four ribbons), «түйме» (a button), «ожау» (a ladle), «қайнар» (a creek), «қос тұмарша» (two talismans), «балтақ» (a crutch), «сыңар өкше» (one heel), «ирек» (zig zag), «тарақ» (a shrewshake).
7. The ornaments related to geometric forms: a square, a rhombus, a rectangle, a Zig zag, a polyhedron. They all symbolizes magic signs of amulets to protect from evil spirits.

The popular book “Эхо... По следам золотой домбры” by Uzbekali Janibekov says about history and ethnography of Kazakh nation, shows us the most important Kazakh graphical ornaments. Nowadays we still use them in different interpretations.

The horn ornament used to be very popular in the life of people as an ancestor of Kazakh traditional ornaments. For instance, some zoomorphic ornaments: қошқар мүйіз — ram horns, қос мүйіз — pair of horns, сыңар мүйіз — one horn, қарға тұяқ — crow’s foot, аша тұяқ – split hoof, құсмұрын — a bird’s beak, құсқанат — a bird’s wing. They all related to the ancient period of Saka, basing on numerous plots of bright art of “animal style”. One of the most ancient type of ornaments is cosmogonic type. The pieces of art with solar signs used to be amulets in the past. There were different solar and geometric illustrations such as “шаршы” — a rombus, “тұмарша” — triangle amulets, “балдақ”— a scrutch, “ирек”, су өрнек — a zig zag, “сүйір” — a spike, “шынжыр” — a chain. We can recognize traces of the primitive art in multifaceted and intersecting lines. The Sun and the Sky symbolize “дөңгелек”- circle, cardinal direction — “төрт құлақ” — cross, “шұғыла” — sunbeam, “айгүл” – a moonflower, “айшық гүл” — crescent. A moonflower ornament is one of the most ancient. We can see it with triangle pyramids on the monuments of Huns, on the woman breastplate from Pazyryk mound. There was a special meaning in every symbol. Қошқар мүйіз (ram horns) and аша тұяқ (a split hoof) mean wealth of a cattleman. Clothes decorations with by түйе табан (a camel track) ornament meant that this exact clothes were made for a far road. Different types of ornament on the clothes had a special meaning: құсмұрын and құсқанат (a bird’s beak and a bird’s wing) – freedom, independence, happiness. (Women still wear «құсмұрын жузік», «бес білезік» double bracelets with these symbols). It is hard to explain all the names of ornaments created by people, because they are all special. The master of ornamental art was a very respectable person in the society. Each nomad had known from the childhood all ornamental meanings, could understand it and express his own view of life.

For example, the ornament of stylized plants meant a steppe, zoomorphic ornaments – animals, geometric ones – Yurts. Duplex circles and squares showed the idea of friendship, power, fidelity and tirelessness, wavy lines – water. The ornament situated above the door of the yurt, blessed: “There will be endless fireplace in this house”. The nomads believed that the details of decoration for horses blessed the rider for luck, power and rapidity.

The materials used for ornamental accessories also had a meaning: gold and amber – wealth and holiness, a red coral – happiness, pearls and silver – honesty and truth, turquoise – fidelity and eternity, transparent topaz – purity. In the past colors also had a symbolical meaning, expressed some concepts and representations. Each of three main spectral colors (blue, yellow, red) and two achromatic (white and black) meant its own symbol of wishes and feelings. For instance, blue color – the Sky, Tengri, red color – the fire, the Sun, white color – The Truth, Happiness, Purity, yellow color – mind, green color – the spring, the youth. So, the color and the ornament had their special ritual meaning.

The knowledge of ornamental art was the main criterion for a successful work for each master. They had to follow some rules:

1. Ornament has to suit to the form and the size of a product.
2. Ornamental composition has to suit to the color of a base.
3. Ornaments have to be symmetrical in a composition.
4. The center and framing of a composition have to stand out by different colors.

Nowadays the ornaments meaning is lost. In the past, Kazakh people and nomads appreciated it by using during the whole life, but modern society do not do it today, only use it as accessories. The ornamental art is only developing today by finding folk masters, it gets a new meaning, transforms to the new genres.

PICTURE 2.2/2.3

Variations of natural motives by V.M. Gryanikova and A.D. Raiymkulova (pic. 2.2, 2.3).

Rectilinear simple symbols used in creation of complicated compositions. Nowadays they used in painting on different subjects and textile. It is a part of cultural heritage.

For instance,

«Балдак», Baldak. This ornament looks like an inverted crutch handle, used for felt painting.

«Балта», Balta. This symbol looks like «Г» letter and an axe.

«Мор», Mor. It's a equilateral Kazakh ornament symbolizes cardinal direction.

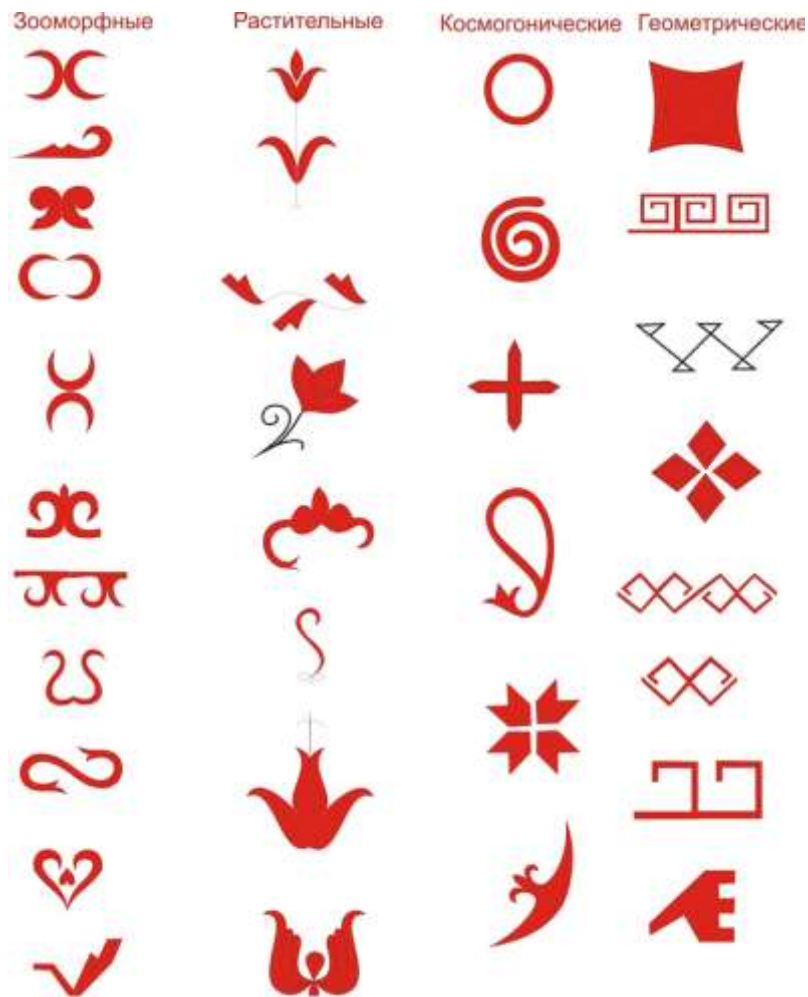
«Канка», Kanka. It reminds of an animal spine, used to decorate knitted things.

There are many different ornaments. In the past Kazakh people used a lot of things for inspiration, but their meanings lost today. Watching the nature, totem animals, and the Night Sky people created hundreds of ornaments, they expressed mysterious power. For example:

Zoomorphic is a result of watching animals' life, camels, horses and eagles resisted in ornaments. People also used some parts of animals: wings, horns, and heads. Every ornament has its own meaning. Floral motives are the most beautiful, because they symbolized the life. They are easy, used in painting tools. Cosmogonic ornaments mostly explains the great meaning of stars and The Moon and The Sky as God. Perfect geometric motives attracted people. They

saved it until nowadays, still used in interior, accessories and clothes. Basing on geometrics people create more complicated schemes for decoration.

Kazakh national ornaments protected people from evil power, brought a luck in life. Nowadays ornaments used in clothes, interior and accessories design. During the ritual ceremonies such as weddings, funerals, exc. everything is decorated with ornaments. This part of Kazakh nation is very important. Even after centuries, ornaments will be something special for people, because it shows cultural spirit of a nation.

References

K. Abdyldaev, P. Beysenov, A. Zhumabayev. History of Kazakhstan (Essays) Almaty "Dauri" publishing house. 1994

Janibekov U. Kazakh culture. - Almaty: Art, 1987

Contribution of Arbuscular Mycorrhizal Fungi (AMF) to the Plant Phosphorus Uptake

Şahin PALTA¹, Ayşe GENÇ LERMİ²

Abstract

The association between the arbuscular mycorrhizal fungi (AMF) and host plants is an example of symbiotic mutualistic life. The surface area of the plant roots expand under the favor of the external hyphae of AM fungi. AMF hyphae have a very high capacity for the phosphorus uptake. The phosphorus uptake by hyphae is influenced by the total length of alive hyphae and the sprawl of hyphae throughout the soil. AMF hyphae constitute a continuous absorptive surface like a sponge layer on the plant root surface. Phosphorus compounds, which had previously been converted to available form in the soil by various activities of AMF, are transported on the root surface by AMF hyphae via this absorptive surface. This is important for the arid and semiarid ecosystems where soil characteristics are poor such as low organic matter content, high pH, water deficiency, low plant nutrients etc.

Keywords: Arbuscular Mycorrhizal Fungi (AMF), Range Management, Phosphorus Uptake, Soil Productivity

JEL Codes: Q15, Q19, Q20

Arbusküler Mikorizal Fungusların (AMF) Bitkilerin Fosfor Alımına Katkısı

Özet

Arbusküler mikorizal funguslar (AMF) ile bitkiler arasındaki birliktelik, karşılıklı fayda sağlamaya dayanan simbiyotik mutualistik bir yaşam biçimidir. Bitki köklerinin yüzey alanı, Arbusküler mikorizal fungusların ekstraradikal hifleri sayesinde genişlemektedir. AMF hifleri fosfor alımında oldukça yüksek kapasiteye sahiptir. Hif tarafından fosforun alınımı, yaşayabilen hifin toplam uzunluğu ve toprak içinde hifin dağılımı tarafından etkilenmektedir. Fungusun hifleri bitki kökünün yüzey bölümünde bir sünger tabakası gibi absorbe edici bir alan oluşturmaktadır. AMF çeşitli aktivitelerle daha önceden kullanıma elverişli hale getirdiği fosfor bileşiklerini hiflerinin yardımı ile bitki köküne getirmektedir. Bu durum özellikle organik madde içeriği düşük, pH'sı yüksek, su yetersizliği bulunan ve bitki besin elementlerinin eksik olduğu toprak özelliklerine sahip kurak ve yarı kurak ekosistemler için oldukça önemlidir.

Keywords: Arbusküler Mikorizal Funguslar, AMF, Mera Amenajmanı, Fosfor Alımı, Toprak Verimliliği

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Bartın Üniversitesi, spalta@bartin.edu.tr

² Dr. Öğr. Üyesi, Bartın Üniversitesi, agenclermi@bartin.edu.tr (Yazışma yapılacak yazar)

1. Giriş

Arbusküler mikorizal funguslar (AMF) karasal bitkilerin yaklaşık olarak %85'i ile simbiyotik ilişki kurabilmektedir. AMF, bitki besin element miktarı kısıtlı olan topraklarda bitki büyümesini ve gelişimini teşvik etmektedir. Bitkiler, fungusun hifleri aracılığı ile topraktan başta fosfor olmak üzere bazı bitki besin elementlerini daha iyi alabilmektedir. AMF ise bitkinin fotosentez ürünlerinden bazı karbonhidratları ve organik maddeleri alabilmektedir. Bu birliktelik birbirine karşılıklı fayda sağlama esasına dayanan simbiyotik mutualistik yaşam biçimidir (Demir, 1998; Rhodes, 1980; Bolan vd., 1987; Li vd., 1991).

Fosfor düşük mobilitesinden dolayı bitki büyümesini sınırlayan bitki besin elementlerinin başında gelmektedir (Xu vd., 2014). Azot ve fosforun kimyasal gübre şeklinde bitkilerin yararına sunulması ekolojik dengeyi bozmakta ve üretim maliyetlerini artırmaktadır. Diğer yandan bu besin maddelerinin biyolojik yollarla bitkilerin kullanımına sunulması daha ucuz ve doğal yöntemlerdir (Erman vd., 2006).

Fosfor; bitkilerin fotosentez, azot, solunum ve yağ metabolizması gibi olayların gerçekleşmesinde rol oynaması sebebiyle oldukça önemlidir. Ayrıca fosfor bitkilerin, çekirdek, RNA ve DNA'nın yapısında bulunmaktadır. Fosfor eksikliği, bitkilerin yapraklarının erken dökülmesine, mor veya kırmızı pigmentlerin meydana gelmesine, yaprakların lekeli görünmesine ve biçimsel bozukluklara neden olmaktadır (Srivastava vd., 1996).

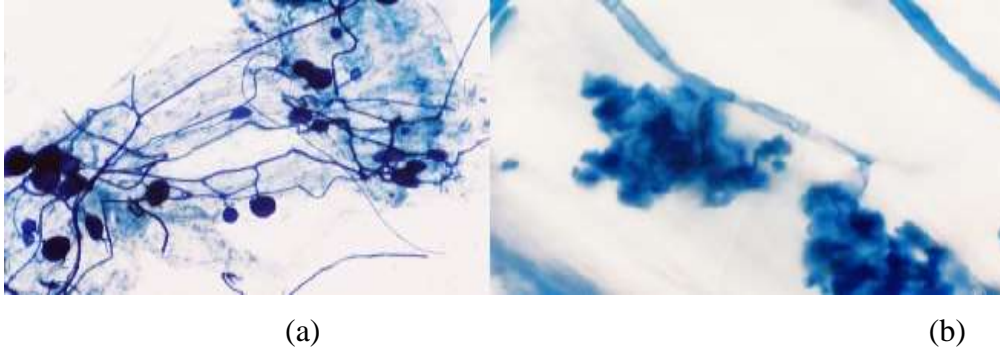
Ülkemizde arbusküler mikorizal fungusların bitkilerin fosfor alımına nasıl katkı sağladıkları hususunda yapılan Türkçe makaleler oldukça azdır. Bu nedenle daha çok yabancı dilde yazılmış olan kaynaklar kullanarak derlenen bu çalışma ile AMF'nin bitkilerin fosfor alımına olan katkıları araştırılarak Türkçe literatüre katkı sağlanmıştır.

2. Arbusküler Mikorizal Fungusların Genel Özellikleri

Arbusküler mikorizal funguslar genellikle angiosperm bitkilerle, ektomikorizal funguslar ise gymnosperm bitkilerle birliktelik kurmaktadır (Podila & Douds, 2001).

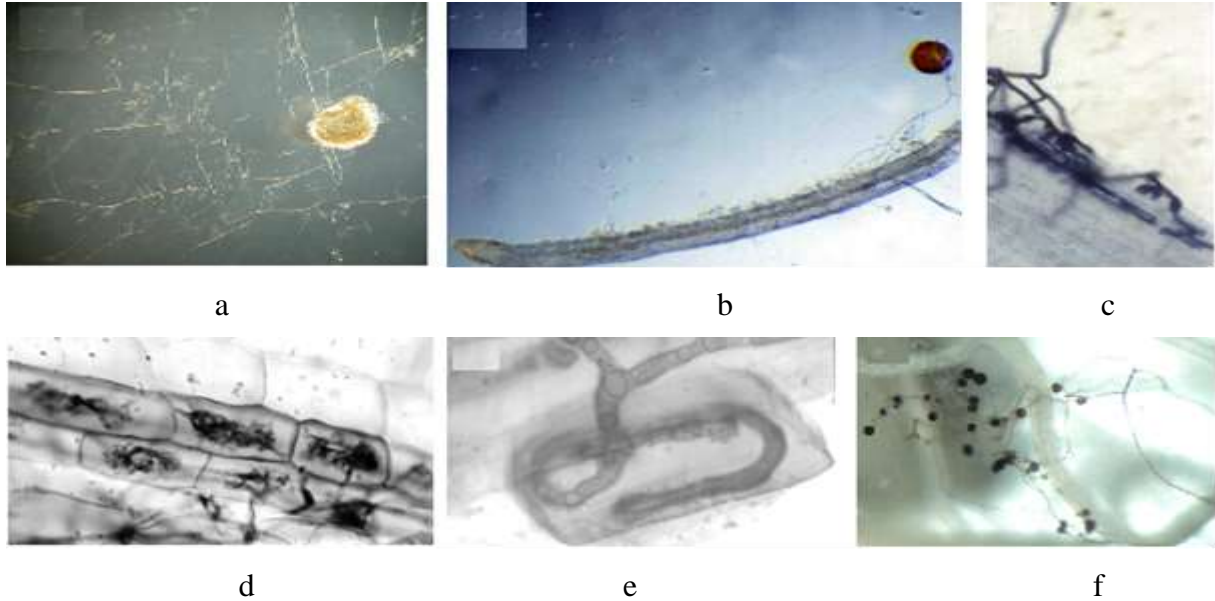
Obligat mikroorganizmalar olan arbusküler mikorizal funguslar bitkiye direk nüfuz ederler ve ilk aşamada patojen bir fungus gibi hareket ederler (Dehne 1982). AMF hifleri konukçu bitkiye nüfuz ettikten sonra kök korteksine kolonize olmaktadır. AMF'nin nüfuz etmesi genç köklerde meristematik bölgenin arkasındaki epidermal hücrelerde meydana gelmektedir. AMF hiflerinin büyüklüğü değişkendir ve şekilleri düzensizdir. Hifler ekstra, intra ve interselüler olarak oluşabilmektedir (Gerdemann, 1968; Bonfante-Fasolo, 1984; Linderman, 1988; Smith vd., 1992).

AMF bitkiye nüfuz ettikten kısa bir süre sonra hiflerinin kortikal hücrelerin içinde değişmesiyle arbusküller meydana gelmektedir. Arbusküller genellikle hifin uç kısmında yer alır ancak bazen hifin yan tarafında da gelişebilmektedir. Arbusküllerin yaklaşık olarak 10-12 gün sonra konukçu bitki hücrelerinin de etkisiyle uç kısımlarından itibaren büzölmeye başlar ve daha sonra konukçu bitki tarafından sindirilirler. Konukçu bitki ve AMF metabolitleri arasındaki alış verişin arbusküller vasıtası ile olduğu bildirilmektedir (Gerdemann, 1968; Schönbeck, 1980; Dehne, 1982; Bonfante-Fasolo, 1984; Smith vd., 1992; Marschner, 1995).

Şekil 1. AMF Propagülleri a) Kök içinde dışı ve içsel ve dışsal (external) hif ve kladidosporlar, b) Kortikal hücrede arbuskül oluşumu (Demir vd., 2007).

Arbusküler mikorizal Funguslar obligat biyotrof mikroorganizmalardır. Yani toprakta bulunan sporlar çimlendikten sonra mutlaka kendine konukçu bir bitki bulmak zorundadır. Çünkü hayatını devam ettirebilmek ve yeniden spor üretebilmek için konukçu bitkinin fotosentez ürünlerinden karbona ihtiyaç duymaktadır. AMF sporlar çimlendikten sonra konukçu bitki bulamazsa hayat döngüsünü tamamlayamamaktadır (Şekil 2)(Giovannetti, 2000). Bitkiler toplam karbon bütçelerinin yaklaşık % 4 ile % 20'sini arbusküler mikorizal funguslar için ayırmaktadırlar (Peng vd., 1993; Tinker vd., 1994).

Şekil 2. AM funguslarının hayat döngüsü a) Sporun çimlenmesi b) Konukçu bitkinin enfekte olması c) Fungus hifinin kök epidermisine nüfuz etmesi ve kolonizasyon oluşumu, d) Arbuskül oluşumu, e) Kök hücresi içinde intraselüler hif oluşumu ve içerisindeki yağ damlacıkları, f) Ekstraradikal hifler ve yeni sporlar (URL-1, 2009).

Arbusküler mikorizal funguslar tropik alanlardan kutuplara kadar yayılan çok geniş bir ekolojik alana sahiptir (Schüßler vd., 2001). Yeryüzündeki yayılışı açısından, *Glomus* cinsine ait türlerinin en yaygın AMF türleri olduğu ve bunların arasında da *G. mosseae*, *G. intraradices* ve *G. occultum*' un en yüksek yayılışa sahip türler olduğu ifade edilmiştir (Schenck & Smith, 1982; Morton & Bentivenga, 1994).

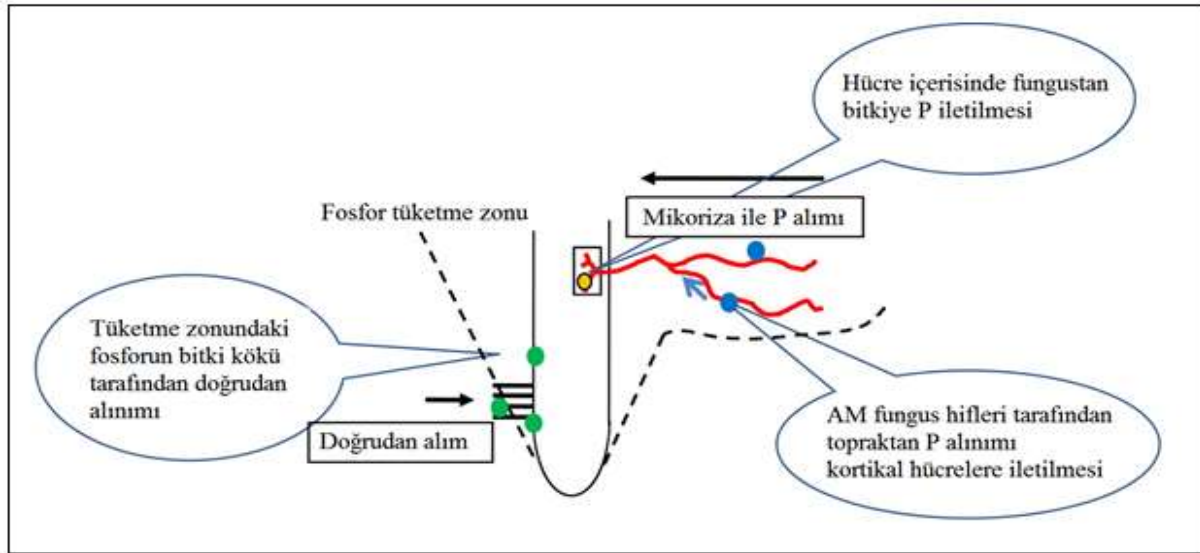
Son yıllarda bozulmuş ekosistemlerin rehabilitasyon çalışmalarında AMF aşılama yaygın duruma gelmiştir. Bu aşılama için çeşitli ticari aşı kaynakları bulunmaktadır (Akland vd., 2008).

AMF aşılama, tohumları sporla karıştırmak, fungus sporlarını sulama suyuna karıştırmak veya sporları toprağa karıştırmak şeklinde yapılabilmektedir (URL-2, 2011) Vejetasyon ıslah çalışmalarında başarılı uygulamalar yapmak için, lokal toprak ve iklim koşullarına adapte olmuş AMF türlerinin seçilmesi gerektiği belirtilmektedir (Dodd & Thomson, 1994).

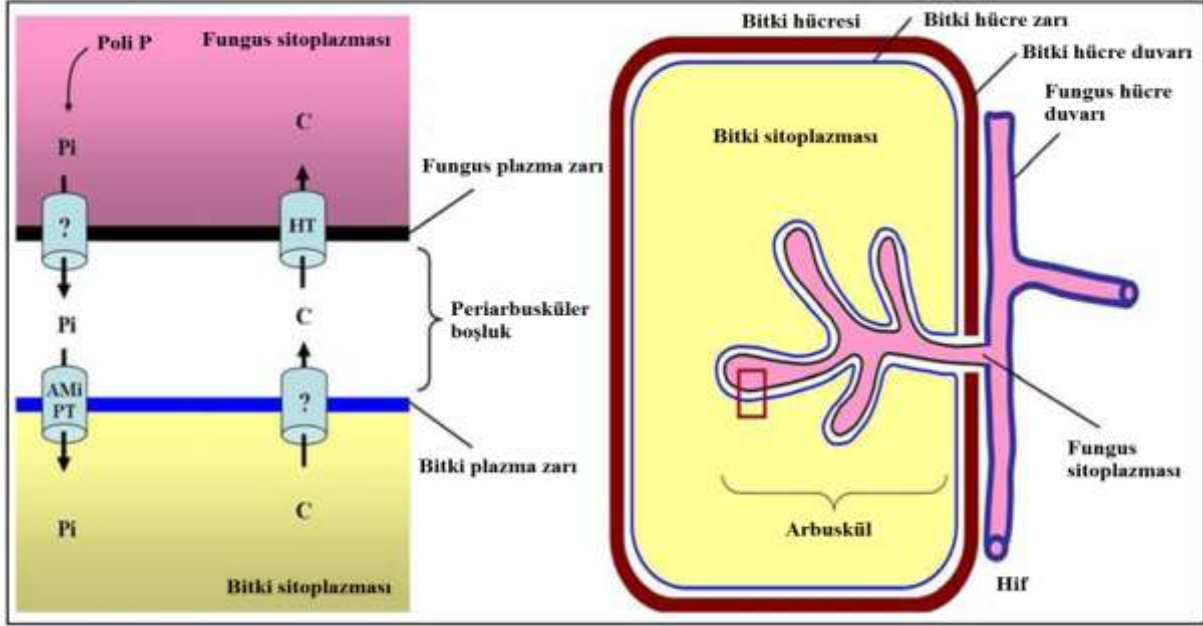
AMF'nin kök kolonizasyon durumunun üç aşısı (inokulum) kaynağı vasıtasıyla artış gösterebileceği belirtilmektedir. Bunlar; sporlar, infekte olmuş kök parçaları ve hipler şeklinde açıklanmaktadır. Bu üç aşısı (inokulum) kaynağına ortak ad olarak propagül denmektedir (Koske & Gemma, 1990; Friese & Allen, 1991). Sporların ve sporokarpların memeliler, sürüngenler ve kuşlar tarafından sindirilseler bile hayatta kalabildikleri belirtilmektedir (McIlveen & Cole, 1976; Daniels Hetrick, 1984; Reddel & Spain, 1991; McGee & Baczocha, 1994). Sporların ve kök parçalarının dağıtılmasının büyük ve küçük hayvanların toprakta açtıkları oyuk aktivitelerine göre değiştiği belirtilmektedir (Koide & Mooney, 1987; Allen & McMahon, 1988; Friese & Allen, 1993).

3. Arbusküler Mikorizal Fungusların Konukçu Bitkiye Fosforu Taşınması

Fosforun bitkiye iletilmesi iki şekilde gerçekleşmektedir. Bunlardan birincisi, bitki köklerinin yetişebildiği tüketme zonunda bulunan fosforun direk bitki kökleri tarafından alınması ve ikincisi, AM fungus hipleri tarafından kortikal hürelere taşınan fosforun hücre içerisinde arbusküller aracılığı ile konukçu bitkiye iletilmesi şeklinde meydana gelmektedir (Şekil 3-4) (Smith vd., 2011).

Şekil 3. Fosforun bitki tarafından alınması (Smith vd., 2011).

Şekil 4. Fungus ve konukçu bitki arasında P ve C alışverişi. AMiPT: İndüklenebilir fosfor taşıyıcıları, HT: Hekzos taşıyıcıları (Johri vd., 2015).

Fosforun bitki tarafından alınmasının kısıtlı olduğu topraklarda, AMF aracılığı ile bitkinin fosforu almasının daha kolay olduğu ifade edilmektedir. AMF ile simbiyotik yaşama sahip olan bitkilerin böyle bir yaşama sahip olmayanlara kıyasla fosforu daha fazla elde ettikleri bildirilmiştir (Hayman & Mosse, 1972;.Hayman 1982; Bolan, 1991; Smith vd., 1992): Arbusküler mikorizal funguslar, pH'nın yüksek olduğu topraklarda bitki köklerinin etrafındaki pH'ı azaltıcı bazı asitli sıvılar ve enzimler salgılayarak çözünürlüğü düşük olan inorganik fosfatları bitkinin kullanabileceği duruma dönüştürmektedir. Ayrıca AMF, toprakta olupta bitkinin alamadığı organik fosforlu bileşikleri kendi bünyesine almakta ve daha sonra bu fosforlu bileşikleri yarıyışlı hale getirerek bitki köklerine taşımaktadır. AMF hifleri, daha önce toprakta çeşitli faaliyetlerle yarıyışlı hale getirdiği fosforlu bileşikleri toplayarak hifler yardımıyla bitki köküne getirmektedir.

Jacobsen (1992)'nin yaptığı bir araştırmada fosforun taşınmasında AMF hiflerinin direkt katkısının olduğu ve bunun üç aşamada gerçekleştiği belirtilmiştir. Bu aşamalar sırasıyla hif tarafından alımın, hif içerisinde taşınma ve simbiyotik yüzeye doğru transfer olarak sıralanmıştır. Hif tarafından fosforun alınımı, yaşayabilen hifin toplam uzunluğu, toprak içinde hifin dağılımı, herhangi bir P çözücü ajanın açığa çıkması ve hif alım kinetiği tarafından etkilenmektedir.

AMF hiflerinin besin maddelerinin alımına katkısını ölçmek için yapılan başka bir çalışmada mikorizal hiflerin, fosfor alımında oldukça yüksek kapasiteye sahip olduğu belirlenmiştir. AMF hiflerinin köklerden yaklaşık 11 cm uzaklıktan fosfor taşıyabildiği saptanmıştır (Li vd., 1991).

Arbusküler mikorizal fungusların hepsi aynı oranda fosforu alma ve taşıma kapasitesine sahip değildir. Arbusküler mikorizal fungusların fosforu alma ve bitki gelişimini artırma yeteneklerinin farklı olduğu belirtilmektedir. Bu farklılıkların dışsal hifin uzunluğu ve dağılımı ile fosfor alma kapasitesinden ileri geldiği tahmin edilmektedir (Jacobsen vd., 1992a).

Mikoriza, konukçu bitkinin, nematodlara ve toprak funguslarına karşı dayanıklılığını artırmaktadır. Mikorizal yaşama sahip olan bitkiler daha iyi beslenerek, zayıf gelişen

mikorizal birlikteliğe sahip olmayan bitkilere kıyasla obligat patojenlere karşı daha dirençli hale gelebilmektedir (Demir & Onoğur, 1999).

Toprak neminin az olduğu sahalarda AMF konukçu bitkinin kuraklığa karşı toleransını arttırmaktadır. Fungusun toprağa yayılan hifleri vasıtasıyla çok uzaklarda olan su konukçu bitkiye iletilebilmektedir (Cooper, 1984).

Viebrock (1998) tarafından yapılan çalışmalarda, mikorizal fungus hiflerinin çok ince, uzun ve bol olduğu için, kök kılcallarına kıyasla daha üstün olduğu bildirilmiştir.

4. Arbusküler Mikorizal Fungusların Bitkilerin Fosfor Alımına Etkisi İle İlgili Yapılan Çalışmalar

Jacobsen vd. (1992b), radyoizotop tekniklerini kullanarak arbusküler mikorizal fungus (*Acaulospora laevis* Gerdemann & Trappe, *Glomus sp.* ve *Scutellospora calospora* (Nicol.&Gerd.) Walker & Sanders) hiflerinin üçgül bitkisine fosforu nakletme kabiliyetini araştırmışlardır. AMF ile yüksek oranda kolonize edilen bitkilere kök bölgesinden çeşitli uzaklıklardan etiketlenmiş ³²P solusyonları verilmiştir. 37 günlük süre sonunda, *A. laevis*'in *Glomus sp.*'e göre kök bölgesinden daha uzak mesafeden bitkiye fosfor naklettiği belirlenmiştir. *A. laevis*'sin bu becerisi, *Glomus sp.* hiflerine nazaran daha hızlı ve daha çok yayılabilmesine bağlanmıştır.

Glomus intraradices'in farklı konsantrasyonlardaki fosforlu ve azotlu gübreler ile birlikte nohut bitkisindeki N ve P içeriğine olan etkisi üzerine yapılan bir çalışmada, AMF aşılansız bitkilerde, bitki P içeriğinde istatistiki anlamda önemli bir artış olduğu belirlenmiştir (Tüfenkçi vd., 2000).

Özrenk vd. (2003) tarafından yapılan bir çalışmada nohut bitkisine, AMF (*Glomus intraradices*) ve *Rhizobium cicer* aşılması yapılmıştır. Çalışmanın sonucuna göre P içeriği en fazla *G. intraradices* aşılması yapılan bitkilerde, N içeriği ise en fazla, *R. cicer* aşılması yapılan bitkilerde tespit edilmiştir.

Sudan otu ile yapılan bir denemede AMF ve artan miktarlarda uygulanan fosforun kökte AMF kolonizasyon yüzdesi üzerine olan etkileri araştırılmıştır. Çalışmanın sonucuna göre fosfor uygulanmayan saksılarda AMF kolonizasyon durumu % 89 bulunmuştur. Buna karşılık artan fosfora bağlı olarak AMF kolonizasyonunun azaldığı ve en yüksek fosfor uygulaması olan 228 µg P g⁻¹ seviyesinde ise kolonizasyon durumunun % 5 e kadar düştüğü belirtilmiştir (Graham vd., 1981).

Tarla ayrığı ve beyaz üçgül ile sera koşullarında yapılan bir çalışmada, AMF (*Glomus mossea*) hiflerinin bitki köklerinden bir kaç santimetre uzaklıktaki fosfor ve azotu alarak bitkiye ilettikleri belirtilmiştir (George vd., 1992).

Rhodes ve Gerdemann (1975), AMF (*Glomus fasciculatus*) ile aşılansız ve aşılansız olmayan soğan fidelerini aynı konteynır içinde birbirlerinden ince bir bariyer yardımıyla ayrılacak şekilde yetiştirmiştir. Birbirinden ayrılmış olan köklere 1'er cm aralıklarla toplam 8 cm uzaktan ³²P uygulamışlardır. Deneme sonucunda mikorizal köklerin bütün segmentlerinde ve ³²P'nin uygulandığı noktadan itibaren bütün uzaklık mesafelerinde yüksek radyoaktif değerleri elde edilmiş ve kontrol bitkilerine göre P oranı AMF bitkilerinde yüksek bulunmuştur.

Raj vd. (1981) tarafından yapılan bir çalışmada, Radyoizotop ³²P trikalsiyum fosfat ve süper fosfattan fosfor alımının, *Eleusine coracana* (akdarı) gelişimi üzerinde AMF (*Glomus fasciculatus*) ile toprağın aşılansızın etkisi araştırılmıştır. Çalışmanın sonucuna göre,

mikorizalı bitkilerden mikorizasız olanlara göre daha fazla kuru madde elde edildiği belirtilmektedir.

Poss vd. (1985) yaptıkları çalışmada mikorizalı bitkilerin mikorizasız bitkilere göre tuzlu koşullarda daha fazla verim artışı sağladıklarını ve yine daha fazla fosfor kapsadıklarını bildirmişlerdir.

Agwa ve Al-Sodany (2003) tarafından Yunanistan'da yapılan bir çalışmada AMF infeksiyon yüzdesi ile toprak tuzluluğu ve fosfor içeriği arasında istatistiki anlamda negatif bir ilişki olduğu belirtilmiştir.

La Gran Sabana'da bozulmuş arazilerin ıslah edilmesinde farklı yöntemler karşılaştırılmıştır. Tropik arazinin ıslah edilmesinde kimyasal gübrelerin yeterli olmadığı ve AM funguslarına ihtiyaç duyulduğu belirtilmiştir (Cuenca vd., 1998).

Çıplak, tuzlu ve alkali topraklarda aşılınmış fidelerin transplantasyonunun vejetasyon ıslah başarısını hızlandırdığı, bununla birlikte biyoçeşitliliği ve ıslah edilmiş vejetasyonun stabilizesini arttırdığı belirtilmektedir (Beauchamp vd., 2005; Jeffries vd., 2003; Sengupta & Chaudhuri, 2002; van der Heijden vd., 2008).

Çin'in Batı Songnen Ovası'nda, bozulmuş arazide, tuzlu ve alkali toprak özelliklerine sahip mera alanında AMF (*Glomus mossea*, *Glomus geosporum*) ile aşılınmış ve aşılınmamış, doğal ve baskın bir tür olan *Leymus chinensis* (Trin.) Tzvelev. (*Gramineae*) bitkisi kullanılarak mera ıslah çalışması yapılmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre AMF aşılması yapılan bitkilerde N, P, K⁺, Ca⁺² alımının arttığı ancak Mg⁺², Na⁺, Cl⁻ alımının azaldığı belirtilmiştir. Bununla birlikte AMF aşılınmış bitkilerde K/Na, Ca/Na, P/Na ve P/Cl oranları daha yüksek bulunmuştur. Ayrıca AMF aşılınmış bitkilerde biyokütle, kök/tomurcuk oranı ve yan sürgün (buğdaygillerde tabandan çıkan ikincil sürgün) sayısının belirgin bir şekilde daha yüksek olduğu belirtilmiştir. Çalışmada, tuzlu ve alkali toprak koşullarında AMF ile mera ıslah çalışmaları yapılırken çalışmanın daha başarılı olabilmesi için dominant baskın doğal türlerin kullanılması tavsiye edilmiştir (Zhang vd., 2011).

5. Sonuç ve Öneriler

Yapılan araştırmalardan da anlaşılacağı üzere arbusküler mikorizal fungusların başta fosfor ve azot alımı olmak üzere bitki beslenmesi üzerine oldukça önemli katkıları bulunmaktadır. Özellikle kurak ve yarı kurak sahalardaki marjinal toprak özelliklerine sahip arazilerde yapılacak uygulamalarda mikoriza aşılama ile çalışmaların başarısının artacağı düşünülmektedir. Çalışmalarda kullanılacak olan aşı kaynağının da yöreye uygun olan arbusküler mikorizal funguslardan seçilmesi ile aşılama için kullanılacak olan fungusun konukçu bitkiye ve ekolojik ortama adaptasyon oranı artırılmış olacaktır. Bu nedenle ülkemizde henüz pek çok eksik bulunan AMF haritasının çıkartılması, potansiyel aşı kaynağı sahalarımızın tespit edilmesi ve aktif olan AM fungusların çoğaltılması gerekmektedir.

Kaynakça

Agwa, H. E. & Al-Sodany, Y. M. (2003). Arbuscular Mycorrhizal Fungi (Glomales) in Egypt. III: Distribution and Ecology in some plants in El-Omayed biosphere reserve. *Egyptian Journal of Biology*, 5: 19-26.

Akland, K. M., Chaudhary, V. B., Johnson, N. C. & Bowker, M. (2008). *Effects of mycorrhizal addition to arid ecosystems*. Northern Arizona University, November 19, 2008.

Allen, M. F. & McMahon, J. A. (1988). Direct VA mycorrhizal inoculation of colonising plants by pocket gophers (*Thomomys talpoides*) on Mount St. Helens. *Mycologia*, 80: 754-756.

Beauchamp, V. B., Stromberg, J. C. & Stutz, J. C. (2005). Interactions between *Tamarix ramosissima* (saltcedar), *Populus fremontii* (cottonwood), and mycorrhizal fungi: effects on seedling growth and plant species coexistence. *Plant and Soil*, 275: 221-231.

Bolan, N. S., Robson, A. D. & Barrow, N. J. (1987). Effects of Vesicular - Arbuscular Mycorrhizae the availability of iron phosphates to plants. *Plant and Soil*, 99: 401 - 410.

Bolan, N. S. (1991). A critical review on the role mycorrhizal fungi in the uptake of phosphorus by plants. *Plant and Soil*, 134: 189 - 207.

Bonfante-Fasolo, P. (1984). *Anatomy and Morphology of VA Mycorrhizae*. VA Mycorrhiza. Ed. C.L.I. Powel ve D.J. Bagyaraj, CRC Press, Boca Rafon, Florida, 5–33 pp.

Cooper, C. M. (1984). Physiology of VA Mycorrhizal Associations, VA Mycorrhizae, Ed. Powell C L ve Bagyaraj D J, CRC Press, Boca Raton, Florida, USA, 155–186 pp.

Cuenca, G., De Andrade, Z. & Escalante, G. (1998). Arbuscular mycorrhizae in the rehabilitation of fragile degraded tropical lands. *Biol. Fertil. Soils*, 26: 107–111.

Daniels Hetrick, B. A. (1984). Ecology of VA Mycorrhizal Fungi. VA Mycorrhizae, eds. Powell C L ve Bagyaraj D J, CRC Press, Boca Raton, Florida, USA, 35-55 pp.

Dehne, H. W. (1982). Interactions between Vesicular - Arbuscular Mycorrhizal Fungi and plant pathogens. *Phytopathology*, 72: 1115-1119.

Demir, S. & Onoğur, E. (1999). Bitkilerde Vesiküler-Arbüsküler Mikoriza oluşumunun bitki besleme ve bitki korumadaki önemi. *Anadolu Dergisi*, 9(2): 12-32.

Demir, S. (1998). Bazı kültür bitkilerinde Vesiküler-Arbüsküler Mikorhiza (VAM) Oluşumu Ve Bunun Bitki Gelişimi Ve Dayanıklılıktaki Rolü Üzerinde Araştırmalar. Doktora Tezi, Ege Üni, FBE, Bitki koruma ABD, İzmir, 114 s.

Demir, S., Sipahioğlu, H. M., Kaya, İ., Akköprü, A., Usta, M. & Aysan, E. (2007). Van ve çevresinde Gramineae familyasına ait bitkilerde Arbüsküler Mikorhizal Fungusların (AMF) tür çeşitliliğinin Nested-PCR yöntemiyle belirlenmesi. TÜBİTAK-TOGTAG 3367 No'lu Proje Kesin Raporu, 38 s.

Dodd, J. C. & Thomson, B. D. (1994). The screening and selection of inoculant arbuscular mycorrhizal and ectomycorrhizal fungi. *Plant and Soil*, 159: 149-158.

Erman, M., Demir, S., Özrenk, E., Tüfenkçi, S., Oguz, F. & Akköprü, A. (2006). Rhizobium aşılması, Arbüsküler Mikorhiza (AM) ve peynir altı suyu uygulamalarının nohut (*Cicer arietinum*)'ta verim ve verim ile ilgili karakterlere etkilerinin araştırılması. TÜBİTAK Çevre, Atmosfer, Yer ve Deniz Bilimleri Arastırma Grubu Çalışma Raporu, Van.

Friese, C. F. & Allen, M. F. (1991). The spread of VA Mycorrhizal fungal hyphae in the soil: inoculum types and external hyphal architecture. *Mycologia*, 83: 409-418.

Friese, C. F. & Allen, M. F. (1993). The interaction of harvester ant and Vesicular-Arbuscular Mycorrhizal Fungi in a patchy semi-arid environment: The effects of mound structure on fungal dispersion and establishment. *Functional Ecology*, 7:13-20.

Graham, R. D., Anderson, G. D. & Ascher, J. S. (1981). Absorption of copper by wheat, rye and some hybrid genotypes. *Journal of Plant Nutrition*, 3: 679-686.

George, E., Haussler, K. U., Vetterlein, D., Gorgus, E. & Marschner, H. (1992). Water and nutrient translocation by hyphae of *Glomus Mossea*. *Canadian Journal of Botany*, 70: 2130-2137.

Gerdemann, J. W. (1968). Vesicular - Arbuscular Mycorrhiza and plant growth. *Annual Review of Phytopathology*, 6: 397 - 418.

Giovannetti, M. (2000) *Spore germination and pre-symbiotic mycelial growth. Arbuscular Mycorrhizas: Physiology and Function*. ed. Kapulnik Y ve D D Douds Jr, Kluwer Academic Publishers, Netherlands, 47-68 pp.

Hayman, D. (1982). Influence of soils and fertility on activity and survival vesicular - arbuscular mycorrhizal fungi. *Phytopathology*, 72: 1119-1126.

Hayman, D. & Mosse, B. (1972). Plant growth to vesicular - arbuscular mycorrhiza. III Increased uptake of labille P from soil. *New Phytologist*, 71: 41-47.

Jacobsen, I. (1992) Phosphorus transport by external hyphae of vesicular - arbuscular mycorrhizas. *Mycorrhizas in Ecosystems*. ed. Read D J, Lewis D H, Fitter A H ve Alexander I J, 48 - 54 pp.

Jacobsen, I., Abott, L. K. & Robson, A. D. (1992a). External hyphae of vesicular - arbuscular mycorrhizal fungi associated with *Trifolium subterraneum* L. 1. Spread of hyphae and phosphorus inflow into roots. *New Phytologist*, 120: 371-380.

Jacobsen, I., Abott, L. K. & Robson, A. D. (1992b). External hyphae of vesicular - arbuscular mycorrhizal fungi associated with *Trifolium subterraneum* L. 2. Hyphal transport of ³²P over defined distances. *New Phytologist*, 120: 509-516.

Jeffries, P., Gianinazzi, S., Perotto, S., Turnau, K., Barea, J. M. (2003). The contribution of arbuscular mycorrhizal fungi in sustainable maintenance of plant health and soil fertility. *Biology and Fertility of Soils*, 37: 1-16.

Johri, A. K., Oelmüller, R., Dua, M., Yadav, V., Kumar, M., Tuteja, N., Varma, A., Bonfante, P., Persson, B. L., Stroud, R. M. (2015). Fungal association and utilization of phosphate by plants: success, limitations, and future prospects. *Front. Microbiol.* 6:984. doi:10.3389/fmicb.2015.00984

Koide, R. & Mooney, H. A. (1987). Spatial variation in inoculum potential of Vesicular-Arbuscular Mycorrhizal Fungi caused by formation of gopher mounds. *New Phytologist*, 107: 173-182.

Koske, R. E. & Gemma, J. N. (1990). VA Mycorrhizae in strand vegetation on Hawaii: evidence for long-distance codispersal of plants and fungi. *American Journal of Botany*, 77: 466-474.

Li, X. L., Marschner, H. & George, E. (1991). Extension of the phosphorus depletion zone in VA mycorrhizal white clover in a calcareous soil. *Plant and Soil*, 135: 41-48.

Linderman, R. G. (1988). Mycorrhizal interactions with the rhizosphere microflora: The mycorrhizosphere effect. *Phytopathology*, 78(3): 366-370.

Marschner, H. (1995). *Mycorrhizas. Mineral nutrition of higher plants* (Second Edition), Academic Press. p: 566-595.

McIlveen, W. D. & Cole, H. (1976). Spore dispersal of endogonaceae by worms, ants, wasps and birds. *Canadian Journal of Botany*, 54: 1486-1489.

McGee, P. A. & Baczocha, N. (1994). Sporocarpic Endogonales and Glomales in the scats of rattus and perameles. *Mycological Research*, 98: 246-249.

Morton, J. B. & Bentivenga, S. P. (1994). Levels of diversity in endomycorrhizal fungi (Glomales, Zygomycetes) and their role in defining taxonomic and non - taxonomic groups. *Plant and Soil*, 159: 47-59.

Özrenk, E., Demir, S. & Tüfenkçi, Ş. (2003). Peyniraltı suyu uygulaması ile Glomus intraradices ve Rhizobium cicer inokulasyonlarının nohut bitkisinde bazı gelişim parametrelerine etkileri, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, *Tarım Bilimleri Dergisi* (J. Agric. Sci.), 13(2): 127-132.

Peng, S., Eisenstat, D. M., Graham, J. H., Williams, K. & Hodge, N. C. (1993). Growth depression in mycorrhizal citrus at high phosphorous supply: Analysis of carbon costs. *Plant Physiology*, 101: 1063-1071.

Poss, J. A., Pond, E., Menge, J. A. & Jarrell, W. M. (1985). Effect of salinity on mycorrhizal onion and tomato in soil with and without additional phosphate. *Plant and Soil*, 88(3): 307-319.

Podila, G. K. & Douds, D. D. Jr. (2001). Current advances in mycorrhizae research. ISBN: 0-89054-245-7, *APS Press*, Minnesota, USA.

Raj, J., Bagyaraj, D. J. & Manjunath, A. (1981). Influence of soil inoculation with Vesicular-Arbuscular Mycorrhiza and a phosphate-dissolving bacterium on plant growth and 32P uptake. *Soil Biology and Biochemistry*, 13(2): 105-108.

Reddel, P. & Spain, A. V. (1991). Earthworms as vectors of viable propagules of mycorrhizal fungi. *Soil Biology and Biochemistry*, 23: 767-774.

Rhodes, L. H. (1980). The use of mycorrhizae in crop production systems. *Outlook on Agriculture*, 10(6): 275-281.

Rhodes, L. H. & Gerdemann, J. W. (1975). Phosphate uptake zones of mycorrhizal and non - mycorrhizal onions. *New Phytologist*, 75: 555-561.

Schenck, N. C. & Smith, G. S. (1982). Additional new and unreported species of mycorrhizal fungi (Endogonaceae) from Florida. *Mycologia*, 74(1): 77-93.

Schönbeck, F. (1980). *Endomycorrhiza in Relation to Plant Diseases. Soil - Borne Pathogens*, ed. Schippers B ve Gams W, Academic Press, New York, 271 – 280 pp.

Schübler, A., Schwarzott, D. & Walker, C. (2001). A new fungal phylum, the Glomeromycota: phylogeny and Evolution. *Mycological Research*, 105 (12): 1413-1421.

Sengupta, A. & Chaudhuri, S. (2002). Arbuscular mycorrhizal relations of mangrove plant community at the Ganges river estuary in India. *Mycorrhiza*, 12: 169-174.

Smith, S. E., Robson, A. D. & Abott, L. K. (1992). The involvement of mycorrhizas in assement of genetically dependt efficiency of nutrient uptake and use. *Plant and Soil*, 146: 169-172.

Smith, S. E., Jakobsen, I., Grønlund, M. & Smith, A. F. (2011). Roles of Arbuscular Mycorrhizas in Plant Phosphorus Nutrition: Interactions between Pathways of Phosphorus Uptake in Arbuscular Mycorrhizal Roots Have Important Implications for Understanding and Manipulating Plant Phosphorus Acquisition. *Plant Physiology*, Vol. 156, pp. 1050–1057.

Srivastava, D., Kapoor, R., Srivastava, S. K. & Mukerji, K. G. (1996). Vesicular arbuscular mycorrhiza-an overview. *Concepts in Mycorrhizal Research*, ed. Mukerji K G, Kluwer Academic Publishers, 1-39 pp.

Tinker, P. B., Durall, D. M. & Jones, M. D. (1994). Carbon use efficiency in mycorrhizas: Theory and Sample Calculations. *New Phytologist*, 128: 115-122.

Tüfenkçi, Ş., Demir, S. & Erdal, İ. (2000). Vesiküler-Arbusküler Mikorrhiza (VAM) aşılmasının azotlu ve fosforlu gübrelerle gübrenilmiş nohut bitkisinin N ve P içeriği üzerine etkisi. Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Tarım Bilimleri Dergisi (J. Agric. Sci), 10: 19-23.

URL-1 (2009). <http://www.iab.uni-karlsruhe.de/heisenberg/286.php>

URL-2 (2011). http://www.sdtc.ca/index.php?page=Case-Study-3-Advancing-Agriculture-Mikro-Tek&hl=en_CA

Van der Heijden, M. G. A., Bardgett, R. D. & van Straalen, N. M. (2008). The unseen majority: soil microbes as drivers of plant diversity and productivity in terrestrial ecosystems. Ecology Letters, 11: 296-310.

Viebrock, H. (1998). Ursachen der Erhöhung des Phosphat-Aneignungs-Vermögens Von Pflanzen Durch VA- Mykorrhiza. Ph. D. Thesis, Universität Göttingen, Germany.

Xu, P., Liang, L. Z., Dong, X. Y., Xu, J., Jiang, P. K. & Shen, R. F. (2014). Response of soil phosphorus required for maximum growth of *Asparagus officinalis* L. to inoculation of arbuscular mycorrhizal fungi. Pedosphere. 24(6): 776-782.

Zhang, Y. F., Wang, P., Yang, Y. F., Bi, Q., Tian, S. Y., & Shi, X. W. (2011). Arbuscular mycorrhizal fungi improve reestablishment of *Leymus chinensis* in bare saline-alkaline soil: implication on vegetation restoration of extremely degraded land. Journal of arid environments, 75(9), 773-778.

Репродуктив Ёшдаги Аёлларда Бачадон Ортиқларини Йирингли – Яллиғланиш Касалликларини (Ташхислаш, Замонавий Даволаш Усуллари)

Йўлчибаева Висола Лутфуллаевна¹, Авезова Умида Арислановна², Назирова Зилола Махаммадовна³, Касимова Наргиза Арислановна⁴

Реюме

Туғиш ёшидаги аёлларда бачадон ортиқларини йирингли – яллиғланиш касалликларини ўз вақтида ташхислаш, даволаш ва реабилитацияси масалалари ўзининг долзарблигини бугунги кунда йўқотгани йўқ. Аёлларда вақтинчалик меҳнатга лаёқатсизлигини бачадон ва унинг ортиқларининг яллиғланиш касалликлари сабаб бўлмоқда.

Калит сўзлар: Репродуктив ёш, йирингли – яллиғланиш, бачадон, бачадон ортиғи.

JEL коди: I10

ГНОЙНЫЕ ВОСПАЛИТЕЛЬНЫЕ ЗАБОЛЕВАНИЯ ПРИДАТКОВ МАТКИ У ЖЕНЩИН РЕПРОДУКТИВНОГО ВОЗРАСТА (ДИАГНОСТИКА, СОВРЕМЕННЫЕ ПРИНЦИПЫ ЛЕЧЕНИЯ)

Реюме

Вопросы своевременной диагностики, лечения и реабилитации женщин с воспалительными заболеваниями придатков матки не теряют своей актуальности и сегодня. Основными причинами, приводящими к временной нетрудоспособности у женщин, являются воспалительные заболевания придатков матки.

Ключевые слова: Репродуктив возраст, гнойно – воспалительные, матка, придатка матки.

JEL Коды: I10

¹ Андижон давлат тиббиёт институти

² Доцент, Авезова Умида Арислановна, тиббиёт фанлари номзоди

³ Андижон давлат тиббиёт институти акушерлик ва гинекология кафедраси ассистенти

⁴ Андижон перинатал маркази гинеколог

Purulent Inflammatory Diseases of The Uterus in Women of Reproductive Age (Diagnosis, Treatment of Modern Principles)

Summary

Questions timely diagnosis, treatment and rehabilitation of women with inflammatory diseases of the uterus does not lose its relevance today. The main reasons leading to temporary disability among women, are inflammatory diseases of the uterus.

Keywords: Reproductive age, purulent inflammatory, uterus, uterus and its appendages

JEL Codes: I10

Введение

Гнойные воспалительные заболевания придатков матки (ГВЗПМ) у женщин представляют собой сложную проблему, связанную с серьезными медицинскими, социальными и экономическими потерями [1-4].

Вопросы своевременной диагностики, лечения и реабилитации женщин с воспалительными заболеваниями придатков матки не теряют своей актуальности и сегодня. Основными причинами, приводящими к временной нетрудоспособности у женщин, являются воспалительные заболевания придатков матки [1, 2,4], доброкачественные опухоли матки и ее придатков [6], дисфункциональные маточные кровотечения. Сальпингоофориты составляют 60-65% в структуре гинекологической заболеваемости [11].

Воспалительные заболевания придатков матки в настоящее время протекают атипично, не имеют классической клинической картины. При небольших размерах патологического процесса, наличии спаек в малом тазу, ожирении, нетипичном расположении образования, клинические методы обследования являются малоинформативными и дают лишь общее представление о наличии патологического образования в малом тазу. Для постановки конкретного диагноза необходимо проведение дифференциальной диагностики, дополнительных диагностических тестов. Несмотря на развитие современных технических диагностических средств, процесс клинического обследования не утратил своей важности.

Сказанное свидетельствует об актуальности проблемы, необходимости разработки более информативных критериев диагностики и тактики ведения больных с ГВЗПМ, а также целесообразности комплексной поэтапной стратегии ведения данного контингента женщин в репродуктивном возрасте.

Цель исследования.

Улучшение диагностики и результатов хирургического лечения пациенток репродуктивного возраста с гнойными воспалительными заболеваниями придатков матки.

Материалы и методы исследования: для решения поставленных задач мы обследовали 55 женщин с диагнозом воспаления придатков матки.

Результаты и их обсуждения: в результате проведенной терапии у всех больных с ВЗОМТ наступило клиническое выздоровление. Средняя продолжительность лечения у больных 1-й группы составила ($M \pm m$) $15,3 \pm 0,4$ дня, а у больных 2-й группы – $17,1 \pm 0,5$ дней. Эффективность проведенной терапии больным основных групп в сравнении с традиционными методами лечения представлена на рисунке 1.

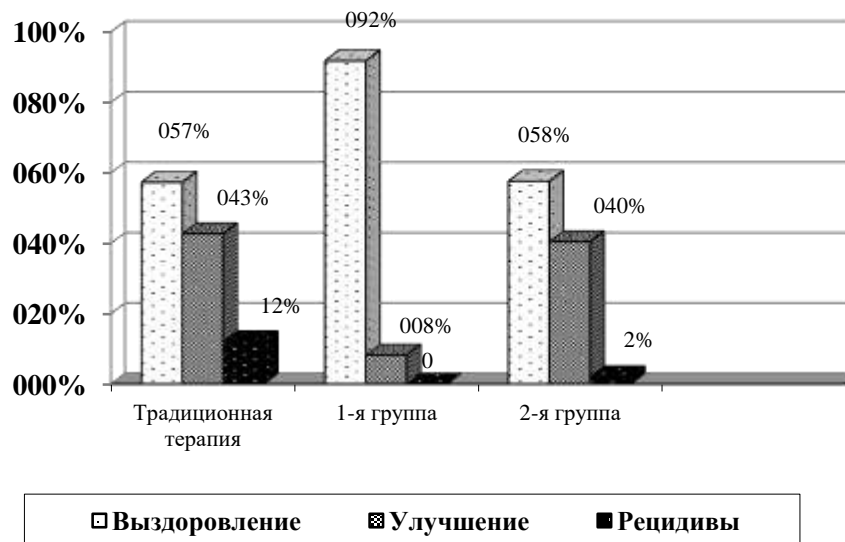

Рис. 1. Эффективность проведенной терапии

Анализ отдаленных результатов показал, что при лечении по предложенной программе, полное выздоровление больных с острыми ВЗПМ наступило в 91,8% наблюдений, улучшение - у 8,2% пациенток, что оказалось достоверно выше, чем при использовании традиционных методик ($p < 0,0001$). При курации женщин по разработанной схеме случаев перехода острого воспалительного процесса в хронический не наблюдалось. Отдаленные результаты лечения представлены на рисунке 2.

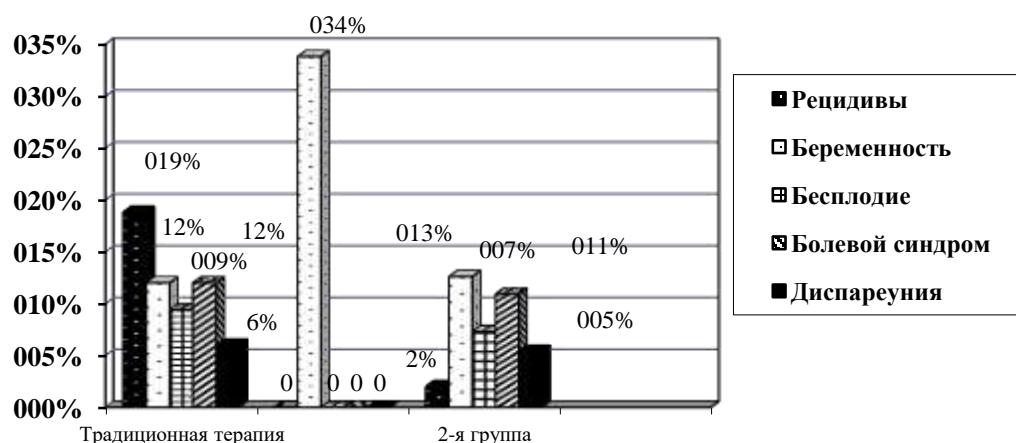

Рис. 2. Отдаленные результаты лечения

Выводы: 1. Воспалительные заболевания придатков матки в большинстве случаев характеризуется стертым течением воспалительного процесса, без существенного нарушения общего состояния, а также малой информативностью общепринятых методов лабораторного исследования, у 74,5% пациенток они протекают

по типу обострения хронического воспалительного процесса и у 72,8% - развиваются на фоне дисбиотических состояний влагалища.

2. Разработанная и предложенная тактика ведения больных с неспецифическими воспалительными заболеваниями придатков матки, включающая двухэтапную антибактериальную терапию, а также три этапа реабилитации репродуктивной функции, имеет высокую клиническую эффективность, уменьшает число осложнений и предупреждает возможность перехода заболевания в хроническую форму, тем самым, способствуя сохранению у многих больных с данной патологией репродуктивной функции.

Литература

Уткин Е.В. Система мероприятий по реабилитации репродуктивной функции при терапии воспалительных заболеваний придатков матки / Е.В. Уткин, Т.А. Ващенко // Бюллетень СО РАМН. – 2008. – Приложение №1. – С. 88-92.

Уткин Е.В. Современные особенности клинического течения воспалительных заболеваний придатков матки / Е.В. Уткин, В.А. Кулавский // Актуальные вопросы акушерства и гинекологии. – Красноярск, 2008. – С. 146-149.

Антонова Л.В. Острые воспалительные заболевания придатков матки (этиология, клиника, диагностика, терапия): Автореф. дис. ... д-ра мед. наук: 14.00.01. – М., 1990. – 52 с.

Долгов Г.В. Гнойно-воспалительные осложнения в оперативной гинекологии. Прогнозирование. Профилактика. СПб: «ЭЛБИ – СПб». – 2001. – 173 с.

Ель-Кхарабшек Хуссейн. Состояние протеолитической системы у больных раком почки, мочевого пузыря и предстательной железы: Автореф. дис. кандидата мед. наук: 03.18.01 / Витебский гос. мед. университет. – Витебск, 2000. – 17 с.

Importance of Legume Forage Crops in Sustainable Agriculture

Ayşe GENÇ LERMİ¹, Şahin PALTA²

Abstract

The most valuable natural resource of crop production is soil. However, the productivity of our soil is decreasing over time because of unconscious agricultural practices. As soil fertility decreases, the amount of inputs used in plant production increases. Unconscious and excessive usage of input increases both the cost of production and affects adversely soil ecology. Emerged the problems should be overcome for achievement of sustainability in agriculture. Forage crops, belong to the legumes family, play an important role in sustainable plant and animal production. Animal production get worse nowadays, in order to overcome the predicament, first of all, the need for high quality roughage should be eliminated. High quality roughage can be turned off by intercrop forage legume crops into the production pattern and increasing the proportion of the botanical composition to the pasture.

Keywords: Forage Legumes, nitrogen fixation, sustainable agriculture, forage, pasture.

JEL Codes: Q01, Q10, Q15

Sürdürülebilir Tarımda Baklagil Yem Bitkilerinin Önemi

Özet

Bitkisel üretimin en değerli doğal kaynağı topraktır ancak bilinçsizce yapılan uygulamalar nedeniyle topraklarımızın verimliliği zamanla azalmaktadır. Toprak verimliliği azaldıkça bitkisel üretimde kullanılan girdi miktarı da artmaktadır. Girdi kullanımının bilinçsiz ve aşırı şekilde yapılması hem üretim maliyetini artırmakta hem de toprak ekolojisini olumsuz yönde etkilemektedir. Ortaya çıkan bu sorunlar tarımda sürdürülebilirliğin sağlanmasını zorunlu kılmaktadır. Sürdürülebilir bitkisel ve hayvansal üretiminde baklagiller familyasına ait yem bitkileri önemli rol oynamaktadır. Bugün hayvansal üretimin içerisinde bulunduğu çıkmaz, baklagil yem bitkilerinin gerek yalın gerekse karışık ekim şeklinde ekim deseni içerisine alınarak ve baklagillerin mera botanik kompozisyonu içerisindeki oranlarının artırılarak kaliteli kaba yem ihtiyacının karşılanması ile aşılabilir.

Anahtar Kelimeler: Baklagil yem bitkileri, azot fiksasyonu, sürdürülebilir tarım, mera

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Bartın Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, Bitkisel ve Hayvansal Üretim Bölümü, Bartın, Türkiye, agenclermi@bartin.edu.tr (Yazışma yapılacak yazar)

² Dr. Öğr. Üyesi, Bartın Üniversitesi, Orman Fakültesi, Orman Mühendisliği Bölümü, Bartın, Türkiye, spalta@bartin.edu.tr

1. Giriş

Bitkisel üretimde önceliğin daha fazla verim elde edilmesine dayalı olarak yapılması nedeniyle bugün önemli problemlerle karşı karşıya gelinmiştir. Bu problemlerin en önemlilerinden biri topraklarımızın verimliliğinin azalmasıdır. Zaman içerisinde yetiştirilen ürünlerin çeşitliliği azalma göstermiştir. Aynı ürünlerin yetiştirilmesi besin maddesi bakımından toprağın tek yönlü sömürülmesine, aynı toprak katmanının kullanılmasına neden olmaktadır. Toprakta azalan mineral içeriği ise kimyasal gübrelerle karşılanmaktadır. Kullanılan kimyasal gübreler toprağın fiziksel ve biyolojik özelliklerine katkı sağlayamamaktadır. Ayrıca yine ürün deseni değiştirilmedikçe zamanla hastalık ve zararlı etmenleri de artmaktadır. Bu durumla bağlantılı olarak hastalık ve zararlılarla kimyasal mücadele devreye girmektedir. Gereğinden fazla pestisit kullanımı hem toprak üstündeki hem de toprak altındaki canlı popülasyonlarını olumsuz yönde etkilemektedir. Daha fazla verim almak pahasına yapılan tüm bu uygulamalar toprak ekolojisini olumsuz etkileyerek durumu tersine çevirmiş ve birim alandan elde edilen verimlerin azalmasına neden olmuştur. Son yıllarda bitkisel üretimde yapılan bu hatalı uygulamaların azaltılması ve doğal kaynakların gelecek nesillere aktarılabilmesi amacıyla sürdürülebilir tarıma dikkat çekilmektedir. Sürdürülebilir tarım uzun dönemde doğal kaynakların korunmasının yanında çevreye zarar vermeyen tarımsal teknolojilerin kullanıldığı bir üretim şeklidir (Turhan, 2005).

Sürdürülebilir tarım uygulamalarının pratikte yanıt alması ancak toprak özelliklerinin iyileştirilmesi ile gerçekleşebilecektir. Bir taraftan bitkisel üretim yapılan toprağın fiziksel, kimyasal ve biyolojik özelliklerinin iyileştirilmesi toprağa çok yönlü katkı sağlayan ürünlerin üretim deseninde yer alması ile mümkün olabilir. Bu bitki grupları içerisinde baklagiller familyasına ait bitkiler büyük önem arz etmektedir. Baklagiller kazık köklü olmaları sebebiyle toprağın farklı derinliklerinden yararlanmakta, azot fikse etme özellikleri ile hem ilave gübrelemeyi azaltmakta hem de toprağı azotça zenginleştirmektedir. Ayrıca baklagillerin yetiştirilmesi ile toprak mikroorganizma bakımından daha varlıklı hale gelmektedir.

Baklagiller familyasına ait bitkiler köklerine enefkte eden rizobiyum bakterileri sayesinde toprakta en fazla kullanılan mineral elementlerden biri olan azotun atmosferden toprağa bağlanmasını sağlamaktadır. Azot bitkilerin vejetatif aksamını, kök gelişimini teşvik etmesi ve proteinlerin yapısında yer alması nedeniyle tarım topraklarındaki varlığı bitkisel üretimi ve kalitesini doğrudan etkilemektedir. Dünyadaki temel azot kaynağı atmosferdir. Biyolojik azot fiksasyonu ile atmosferde bulunan azotun önemli bir miktarı toprağa kazandırılmaktadır. Bir dönüm arazi üzerinde 8642 ton elementel azot bulunmaktadır (Kovancı, 1975). Bitkilerin bu azottan yararlanabilmesi için azotun fikse edilerek organik forma çevrilmesi gerekmektedir. Araştırma sonuçlarına göre, dünyada biyolojik yolla toprağa bağlanan toplam azot miktarının yılda 175 milyon ton olduğu, bunun % 75'inin fiksasyonla sağlandığı bildirilmektedir (Haktanır ve Arcak, 1997). 175 milyon ton azotun 75 milyon tonu baklagil bitkisi üretim alanlarından, 7 milyon tonu çeltik tarlalarından, 57 milyon tonu ormanlardan, çayır ve meralardan, 28 milyon tonu ise okyanus ve denizlerden sağlanmaktadır (Gök vd., 1999; Onaç vd., 1997). Sağlam vd. (1993), bir yılda simbiyotik yolla yapılan azot fiksasyonunun yoncada 125-35 kg/ha, bezelyede 80-150 kg/ha, fiğde 90-155 kg/ha olduğunu bildirmiştir. Gök & Sağlantı (1991), Çukurova koşullarında yürüttükleri araştırmada bakla, fiğ ve üçgülün aşı yapılmadığında bitki türüne göre değişmekle beraber 10-23 kg/da N fikse edildiğini, bağlanan bu azotun önemli bir kısmının ise 2-3 aylık sürede mineralize olduğunu belirlemişlerdir.

Ülkemizde tarım yapılan alanlar içerisinde yem bitkileri yetiştiriciliğini payı gelişmiş ülkelere göre daha azdır. Yem bitkilerinin ekim nöbeti içerisinde yer alması hem bitkisel üretimde tek tip ürün yetiştiriciliğinin olumsuz etkileri bakımından hem de hayvancılığımız için

gerekli olan kaba yem ihtiyacı bakımından büyük önem taşımaktadır. Bugün ülkemizde meralar ve yem bitkileri yetiştiriciliğinin önemi ile ilgili farkındalığın düşük olmasının bir sonucu olarak elde edilen hayvansal ürünler yetersiz kalmaktadır. Kaliteli kaba yemler yani yem bitkileri çiftlik hayvanları için en ucuz besin kaynağı olmakla beraber geniş getiren hayvanların ruminant (mide) mikroflorası için gerekli besin maddelerini yeterli ve dengeli oranlarda içermesi nedeniyle vazgeçilemez öneme sahiptirler (Budak & Budak, 2014). Yeterli ve dengeli besin maddesi içeriğine sahip yem bitkileri ile beslenen hayvanlardan yüksek ve nitelikli hayvansal ürün elde edilmektedir. Karlı bir hayvansal üretimin yapılabilmesi için hayvan besleme içerisinde kaba yemin payının % 70 olması gerekmektedir. Kaliteli kaba yem+kesif yemle beslemeye göre kesif yeme ilave olarak besleyiciliği ve sindirilebilirliği düşük yemlerle beslemeye dayanan hayvansal üretimde maliyet artmakta buna karşılık verimlilik düşmektedir. Kaliteli kaba yem üretiminde baklagil yem bitkileri önemli bir role sahiptir. Baklagil yem bitkileri protein içeriği ve sindirilebilirliğinin yüksek olması ile kaliteli kaba yem açığının kapatılmasında, toprağı azotça zenginleştirmesi ve topraktaki mikroorganizma etkinliğini artırması ile ekolojik açıdan üstünlükleri yadsınamaz. Baklagil yem bitkilerinin sahip olduğu üstünlükler, bu bitkilerin sürdürülebilir tarım uygulamaları içerisindeki önemi ve değerini artırmaktadır.

Bu çalışma ile baklagil yem bitkilerinin bitkisel ve hayvansal üretimdeki rolüne ve ekolojik önemine dikkat çekerek sürdürülebilir tarım içerisindeki önemi konusunda farkındalığın artırılması amaçlanmıştır.

1. Baklagil Yem Bitkilerinin Ekolojik Önemi

Baklagil yem bitkileri, atmosferde %78 oranında bulunan azot gazını toprağı bağlama kabiliyetine sahip olan rizobiyum bakterilerinin konukçusu olma özelliği ile makro besin elementi azotun doğal yollarla karşılanmasını sağlamaktadır. Baklagil yem bitkilerinin yetiştirilmesi ile toprağın tek yönlü sömürülmesi engellenmekte ve toprak mikroorganizmalarca zenginleşmektedir. Ayrıca baklagil yem bitkilerini yeşil gübre bitkisi olarak kullanımı ile de toprağın fiziksel, kimyasal ve biyolojik özelliklerine katkısı artmaktadır.

1.1. Baklagil Yem Bitkilerinin Azot fiksasyonu ve Toprak Özelliklerine Etkisi

Atmosferin serbest halde bulunan azotunun mikroorganizmalar aracılığıyla biyokimyasal tepkimeler ile organik forma dönüştürülmesine *Biyolojik Azot Fiksasyonu* adı verilmektedir (Soyergin, 2003). Atmosferden azot fiksasyonu mikroorganizmalar (Azotobacter, Clostridium, Cyanobacteria, Azolla, Actinomycetes vb.), alglerle ve bakteri-bitki simbiyotik ilişkisi ile gerçekleşmektedir. Biyolojik azot fiksasyonunda rizobiyum bakterileri ve baklagil bitkilerinin simbiyotik ilişkisi önemli bir yer tutmaktadır. Yapılan araştırmalara göre biyolojik azot fiksasyonu ile sağlanan azotun % 50' sinin rizobiyum-baklagil ortak yaşamı ile elde edilmektedir (Açıkgöz, 2001). Fiksasyonu etkileyen faktörler, bölge ekolojisi, bitki sıklığı, vejetasyon dönemi ve uzunluğu, toprak yapısı, toprak mikroflorası, toprak pH'sı, toprak nemi, hasat zamanı, bakterilerin cinsi ve fiksasyon yöntemidir (Lankhorst vd., 1988). Toprakta bulunan rizobiyum bakterileri bitki köküne enfekte olarak yumrucuklar meydana getirmektedir (Şekil 1). Rizobiyum bakterileri bitki köklerine enfekte olarak bitkiden çözünebilir karbonhidratları alırken bitkiye azot sağlamaktadırlar. Yapılan araştırmalar en iyi azot fiksasyonunun baklagil bitkilerinin bulunduğu topraklarda olduğunu ortaya koymuştur. Bakteri aşılama, uygun bakteri-uygun baklagil bitkisi olacak şekilde yapılan bir biyolojik gübrelemedir. (Soyergin, 2003).

Şekil 1. Baklagil bitkisinde kök nodülleri

Baklagil yem bitkilerinin köklerine enfekte olan rizobiyum bakterilerinin oluşturduğu nodüller, baklagil bitkilerinin türüne göre şekil, büyüklük, renk ve sayı bakımından farklılıklar gösterirler (Tosun, 1974). Rizobiyum türleri farklı baklagil bitki cinlerine göre etki etmektedir. Rizobiyum türleri ve etki ettikleri baklagil cinsleri Tablo 1.'de verilmiştir.

Tablo 1. Rizobiyum türleri ve etkili olduğu baklagil cinsleri

Grup	Rizobiyum türü	Etkili olduğu baklagil cinsleri
Yonca	<i>Rhizobium meliloti</i>	<i>Medicago, Melilotus, Trigonella</i>
Üçgül	<i>Rhizobium tirfolii</i>	<i>Trifolium</i>
Bezelye	<i>Rhizobium leguminosorum</i>	<i>Vicia, Lathyrus, Lens, Pisum</i>
Fasulye	<i>Rhizobium phaseoli</i>	<i>Phaseolus</i>
Acı bakla	<i>Rhizobium lupini</i>	<i>Lupinus, Ornithopus</i>
Soya	<i>Rhizobium japonicum</i>	<i>Glycine</i>
Börülce	<i>Rhizobium ssp.</i>	<i>Vigna</i>
Diğer	<i>Rhizobium ssp.</i>	<i>Lotus, Cicer, Coronilla, Onobrychis</i>

Baklagil yem bitkilerinin yetiştirileceği topraklarda rizobiyum bakterileri yok veya sınırlı sayıda ise toprağa bakteri eklenmesi gerekmektedir. Bakteri eklenme işlemi, tohum inokulasyonu ve tohum yatağının inokulasyonu şeklinde gerçekleştirilmektedir. Aşılama ile yumrucuk oluşumu artırılır ve vejetasyon dönemi boyunca azot ihtiyacı karşılanmış olur. Aşılama ile bitkinin hem yem verimi hem de tohum verimi artmaktadır. Yapılan araştırmalar baklagil yem bitkilerinin bakteri aşılması ile yem veriminin arttığını bildirmektedir (Özdemir vd., 1999; Büyükburç ve Karadağ, 1999; Çomaklı vd., 1996; Sayar, 2011; Sayar vd., 2012).

Baklagil bitkilerini köklerine enfekte eden bu bakteriler sadece bitkiye azot kazandırmakla kalmaz toprak özelliklerini de iyileştirerek kendinden sonra gelen bitkiye bitki besin maddesince zengin, iyi havalanabilen ve su tutma kapasitesi yüksek, mikroorganizmalarca zengin canlı bir toprak bırakır. Baklagil yem bitkileri derine inen kökleri sayesinde toprağı gevşeterek toprağın drenajını, havalanmasını ve fiziksel özelliklerini iyileştirmektedir. Kazık kökleri sayesinde derinlerde bulunan besin maddelerinden yararlanarak bu besin maddelerini toprağın üst katmanlarına taşımaktadırlar. Kök artıkları ile toprağı organik

maddece zenginleştirmektedir (Manga vd., 1995). Topraktaki organik madde miktarının artması toprağın mikroorganizmalarca zenginleşmesini sağlamaktadır. Baklagil yem bitkilerinin bu üstünlükleri, bitkisel üretim yaparken topraktan aldıklarından daha fazlasını toprağa kazandırma özeliğini kazandırmaktadır.

Konvansiyonel tarımda toprak verimliliği bitki verimliliğinin gölgesinde kalmaktadır. Bitki verimini artırmak için kontrolsüzce kullanılan ilaç ve gübre uygulamaları toprak verimliliğini olumsuz yönde etkilemektedir. Bitki yetiştiriciliğinde toprağın sadece kimyasal gübreler kullanılarak besin maddeleri ile zenginleştirilmesi toprağın fiziksel, kimyasal ve biyolojik özelliklerinin zamanla kaybolmasına yol açmaktadır. Bu durum hem birim alandan elde edilen verimdeki azalma ile hem de toprak ekolojisinde ki bozulmalar sebebiyle olumsuz sonuçlar doğurmaktadır.

Tarımda sürdürülebilirlik öncelikli olarak toprakta başlamaktadır. Toprak koşulları iyileştirilmedikçe bitki verimi ve kalitesini artıracak tüm uygulamalar yetersiz kalacaktır. Ekim nöbeti içerisinde alınan baklagil yem bitkileri toprağın farklı katmanlarından yararlanılmasını sağlayarak, besin maddesi bakımından toprağın tek yönlü sömürülmesini engelleyerek, toprağı azot, organik madde ve mikroorganizmaca bakımından zenginleştirerek toprak koşullarının iyileştirilmesine önemli katkılar sağlamaktadır.

1.2. Baklagil Yem Bitkileri İle Yeşil Gübreleme

Yeşil gübreleme, toprakta gerekli organik maddeyi sağlamak amacıyla yetiştirilen bitkilerin, gelişmelerinin belli bir devrelerinde ve henüz yeşil halde iken sürülerek toprağa karıştırılmasıdır (Soyergin, 2003). Yeşil gübre bitkisi olarak çok çeşitli bitkiler yetiştirilirse de baklagiller familyasına ait bitkiler tercih edilmektedir. Yeşil gübre bitkisi olarak çok sık yetiştirilen bitkiler Tablo 2.'de verilmiştir.

Tablo 2. Yeşil gübre amacı ile kullanılan bitkiler

Baklagil bitkileri	Baklagil olmayan bitkiler
Adi Fiğ	Çavdar
Tüylü fiğ	Yulaf
Bakla	Arpa
Yem Bezelyesi	Darı
Soya fasulyesi	Karabuğday
Yem börülcesi	Buğday
Kırmızı üçgül	Çim
İskenderiye üçgülü	Sudan otu
İran üçgülü	Hardal
Çayır üçgülü	Kolza
Melez üçgül	
Ak üçgül	
Yonca	

Yeşil gübreleme uygulamasında bitkiler besin maddesi içeriklerinin en yüksek olduğu, kolay parçalanabildiği çiçeklenme başlangıcı döneminde toprağa karıştırılması nedeni ile toprak organik madde ve besin maddesince daha zengin hale gelmektedir. Baklagil yem bitkilerinin protein, mineral maddeler, iz elementler bakımından zengin olması, kendinden sonra gelen bitkiye azotça varsıl bir toprak bırakması gibi özellikleri diğer yeşil gübre

bitkilerine göre üstünlük sağlamaktadır. Yeşil gübre olarak baklagil bitkilerinin kullanılması ile toprağa göreceli olarak daha fazla azot sağlanmaktadır. Baklagillerle dekara sağlanan azot, fosfor ve potasyum miktarları verilmiştir (Atilla, 1999).

Bitki	Ürün (kg)	Azot (kg)		Fosfor (kg)		Potasyum (kg)	
		Toprak üstü aksamı	Kök	Toprak üstü aksamı	Kök	Toprak üstü aksamı	Kök
Börülce	182.6	10.6	2.5	2.2	0.7	7.6	1.5
Soya fasülyesi	213.1	8.4	1.5	2.4	0.6	8.5	1.6
Bakla	194.3	19.2	3.6	3.4	0.7	17.1	2.2
Fiğ	243.5	17.1	3.0	4.1	0.8	18.3	2.5
Çayır üçgülü	253.7	15.5	4.9	3.6	1.5	17.0	3.6

Kaynak: Atilla, 1999.

2. Baklagil Yem Bitkilerinin Tarımda Önemi

Baklagil yem bitkilerini toprağa sağladığı ekolojik üstünlükleri tarımsal üretimi doğrudan etkilemektedir. Baklagil yem bitkileri toprağın fiziksel, kimyasal ve biyolojik özellikleri üzerine katkısı oldukça yüksek olması sürdürülebilir tarım içerisindeki önemini artırmaktadır. Baklagil yem bitkileri hayvan beslemede olmazsa olmaz yem bitkileridir. Besleyiciliği ve sindirilebilirliği yüksek kaliteli kaba yem olma özelliğine sahiptir. Baklagil yem bitkileri, toprak sürdürülebilirliğinin sağlanması ve kaliteli kaba yem açığı kapatılması bakımından ekim nöbeti içerisinde alınmasını gerekli kılmaktadır. Baklagil yem bitkileri organik tarım, iyi tarım uygulamaları gibi sürdürülebilir tarım kollarında çok daha büyük öneme sahiptir. Organik tarımda azot gibi fazla ihtiyaç duyulan besin maddesinin doğal yollarla karşılanması ve toprak özelliklerine katkısı ile baklagil yem bitkilerinin bu üretim deseninde yer almasını zorunlu kılmaktadır. İyi tarım uygulamalarında ise kendinden sonra gelen bitkiye minimum girdi ile üretimini yapılmasını sağlayacaktır.

2.1. Baklagil Yem Bitkilerinin Kaba Yem Üretimi Bakımından Önemi

Ülkemiz 2015 yılı verilerine göre 59 404 304 büyükbaş ve küçükbaş hayvan varlığına sahiptir. Mevcut hayvan varlığının kaliteli kaba yem ihtiyacı 83.9 milyon ton, kaba yem üretimi ise 53.7 milyon tondur. Sonuç olarak 30.2 milyon ton kaliteli kaba yeme ihtiyaç duyulmaktadır (Özkan & Şahin Demirbağ, 2016). Kaba yemin en ucuz kaynağı çayır ve mera alanlarıdır. Çayır ve meralarımızın geçmişten günümüze süregelen bilinçsiz kullanımı bu alanların vejetasyonun zamanla bozulmasına neden olmuştur. Hayvanların severek tükettiği buğdaygil ve baklagil yem bitkileri yerini, azalıcı ve istilacı türler grubuna giren ve hayvanların daha az oranda tükettiği bitkilere bırakmıştır. Bu durum çayır ve meralardan elde edilen yemin verim ve kalitesinin düşmesine neden olmaktadır. Meralarımızın mevcut potansiyellerine tekrar kavuşabilmesi için öncelikle düzensiz ve aşırı otlatmanın önlenmesi gerekmektedir. Otlatma zamanı ve miktarına dikkat edilmedikçe yapılacak tüm ıslah çalışmaları boşuna olacaktır. Meraların hak ettiği değeri görmesinde ki ilk adım, meraların hem ekolojik hem de hayvansal üretim bakımından önemini anlaşılması olacaktır. Mera ıslah çalışmaları içerisinde mera vejetasyonun iyileştirilmesi alınacak ilk tedbirlerin başında gelmektedir. Vejetasyon içerisinde baklagil yem bitkileri oranlarının artırılarak meradan elde edilen yemin kalitesi ve besleyiciliği artarken diğer yandan toprağa doğal yollardan azot kazandırılmış olacaktır.

Meralarımız üzerindeki baskının azaltılmasında yem bitkileri yetiştiriciliği önemli rol oynamaktadır. Yem bitkileri tarımı yaygınlaşması ile çayır ve meraların üzerindeki aşırı otlatma baskısı hafifleyecek, tahıl-nadas sistemlerinde münavebeye girerek nadas alanlarının daralmasını sağlayacak ve erozyon miktarını azaltacaktır. Yem bitkisi yetiştiriciliğinin artması ile bozulan çayır ve mera vejetasyonları kendilerini yenileme fırsatını yakalamış olacaklardır. Bunun yanında yem bitkileri ekim nöbetine girerek kendisinden sonraki ürünlere önemli katkılar sağlamaktadır (Soya vd., 2004). Yem bitkileri, ucuz bir kaynak olması, hayvanların mide mikroflorası için gerekli besin maddelerini içermesi, mineral ve vitaminlerce zengin olması, hayvanların üreme gücünü artırması ve yüksek kalitede hayvansal ürün sağlaması bakımından hayvan beslemede önemlidir (Serin & Tan, 2001). Gerek ot gerekse tane olarak yem bitkisi üretmenin asıl amacı hayvan beslemektir. Bu nedenle hayvancılığı etkileyen sorunlar dolaylı olarak yem bitkileri tarımını da etkilemektedir. Ekonomik bir hayvancılık yapabilmek için yem bitkileri tarımının gelişmesi zorunludur (Yolcu & Tan, 2008).

Yem bitkileri içerisinde baklagil yem bitkilerinin zengin protein ve mineral içeriği ve yüksek sindirilebilirliği ile diğer yem bitkilerine göre daha ön plana çıkmasını sağlamaktadır. Ayrıca baklagil yem bitkilerinin ekolojik öneminin de yüksek olması bu bitkilerin gerek yem bitkileri gerek meralar içerisinde gerekse toprak ekolojisi içerisindeki önemini artırmaktadır. Ülkemizde yem bitkileri yetiştiriciliği olarak daha çok baklagil yem bitkileri tercih edilmektedir. Toplam yem bitkisi ekiliş alanı 18.2 milyon hektar olup bunun 6.6 milyon hektarında yonca, 4.4 milyon hektarında fiğler, 1.9 milyon hektarında ise korunga yer almaktadır (Özkan & ŞahinDemirbağ, 2016).

2.2. Baklagil Yem Bitkilerini Ekim Nöbetindeki Yeri ve Önemi

Ekim nöbeti farklı bitki türlerinin yetiştirilmesi ile toprağın farklı katmanlarından yararlanılmasını, besin maddesi yönünden tek yönlü sömürülmesini, hastalık ve zararlı etmenlerin epidemiyi oluşturmasını engellemektedir. Ekim nöbeti içerisinde yem bitkilerin alınması ile kaliteli kaba yem açığının kapatılması sağlanacaktır. Ayrıca yem bitkilerinin ekim nöbetindeki önemi şöyle sıralanabilir;

1. Toprağın fiziksel ve kimyasal yapısını iyileştirirler,
2. Toprağın organik madde içeriğini artırır,
4. Su ve rüzgar erozyonunu önlerler,
5. Toprak özelliklerini iyileştirerek topraktan daha fazla verim alınmasına olanak sağlarlar,
6. Drenaja yardımcı olurlar,
7. Toprakta yararlanmayı sürekli kılarlar,
9. Zararlılarla savaşta ve toprak yorgunluğunu gidermede önemli etkinlikler yaratabilirler,
10. İşletmelerde iş gücünün yıl içerisinde dağılımına yardımcı olurlar,
11. Evcil ve yabani hayvanlar için çok değerli yem kaynağıdır (Soya vd., 2004).

Yem bitkileri içerisinde baklagil yem bitkilerini ekim nöbeti içerisinde alınması ile bu maddelere toprağın azot bakımından zenginleştirilmesi ve toprağın alt katmanlarında bulunan

besin maddelerinden yararlanılarak bu besin maddelerinin daha üst katmalara ulaşmasını sağlaması eklenebilir. Baklagil yem bitkilerini ekim nöbetine girmesi ile kendinden sonraki gelen bitkiye önemli katkıları bulunmaktadır. Çakmakçı & Çeçen (1999), yılda birden fazla ürünün yetiştirilebildiği Akdeniz Bölgesinde tek yıllık baklagillerin ekim nöbetine alınmasının kaba yem açığının kapatılmasına ek olarak toprak özelliklerinin iyileştiğini, erozyonla toprak kaybının önüne geçildiğini ve toprağı azotça zenginleştirdiğini bu sebeplerden dolayı da mutlaka ekim deseni içerisinde alınması gerektiğini vurgulamışlardır.

4. Sonuç

Baklagil yem bitkilerinin asıl yetiştirilme amacı kaliteli kaba yem sağlamaktır. Hayvancılığımızın içerisinde bulunduğu çıkmaz kaliteli kaba yem açığının kapatılması ile aşılabilecektir. Sürdürülebilir bir hayvancılık için baklagil yem bitkileri yüksek protein içeriği ve sindirilebilirliği ile kaba yemler içerisinde mutlaka yer alması gerekmektedir. Ayrıca baklagil yem bitkileri tohumlarının kesif yem rasyonlarında da yer alması ile daha ekonomik bir hayvan besleme yapılmış olacaktır. Baklagil yem bitkilerinin ekim nöbeti içerisinde alınarak üretiminin yaygınlaştırılması gerekmektedir. Baklagil yem bitkilerinin yem bitkisi olarak hayvan beslemede ki önemine ilaveten bu bitkilerin toprak sürdürülebilirliğine katkısı da oldukça yüksektir. Doğal kaynaklara zarar veren tarımdaki hatalı uygulamalar, sürdürülebilir tarım uygulamalarının önemini artırmaktadır. Bitkisel üretim, doğal kaynaklara zarar vermeden hatta katkı sağlayarak yapıldığı takdirde devamlılığı mümkündür. Baklagil yem bitkileri kendilerinden sonra gelen bitkiye azot, organik madde ve mikroorganizma bakımından zengin, drenajı iyi, havalanabilen bir toprak bırakması bu bitkilerin sürdürülebilir tarım içerisindeki yerini ve önemini sağlamlaştırmaktadır.

Kaynakça

- Açıkgöz, E. (2001). *Yem Bitkileri*, 6. Baskı, Bursa: Uludağ Üniversitesi Güçlendirme Vakfı.
- Atilla, A., 1999. *Yeşil gübreleme*. Ekolojik Tarım. Ekolojik Tarım Eğitimi Ders Notları.
- Budak F. & Budak, F. (2014). Yem Bitkilerinde Kalite ve Yem Bitkileri Kalitesini Etkileyen Faktörler. *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi*, 7 (1): 01-06.
- Büyükburç U & Karadağ Y. (1999). Farklı Fosfor Dozlarının Bazı Fiğ türlerinde Kök, Gövde ve Nodül Gelişimine Etkisi Üzerine Bir Araştırma. *GOP Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 16(1):139-154.
- Lankhorst R.M., Katinakis P., Van Kammen A. & Van Den Bos R.C., (1988). Identification and characterisation of a bacteroid-specific dehydrogenase complex in *Rhizobium leguminosarum* PRE, *Applied and Environmental Microbiology*. 3008-3013.
- Çakmakçı, S. & Çeçen S. (1999). Antalya İlinde Bazı Tek Yıllık Baklagil Yem Bitkilerinin Ekim Nöbetine Girebilme Olanakları Üzerine Bir Araştırma. *Turkish. Journal of Agriculture and Forestry*, 23, 119-123.
- Soyergin, S. (2003). Organik Tarımda Toprak Verimliliğinin Korunması, Gübreler ve Organik Toprak İyileştiricileri. *Atatürk Bahçe Kültürleri Merkez Araştırma Enstitüsü*. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı İzmir İl Müdürlüğü, Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi, ETO, Emre Basımevi İzmir, 60-78.

Turhan, Ş. (2005). Tarımda Sürdürülebilirlik ve Organik Tarım, *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 11(1) : 13–24.

Yolcu, H. & Tan, M. (2008). Ülkemiz Yem Bitkileri Tarımına Genel Bir Bakış. *Tarım Bilimleri Dergisi*, 14 (3):303-312.

Özdemir, S., Karadavut, U. & Erdoğan, C. (1999). *Rhizobium* Aşılması ve Gübrelemenin Bezelyenin (*Pisum sativum* L.) Nodulasyonu ve Verimine etkisi. *Tr. J. Of Agriculture and Forestry*, 23 (4):869-874.

Sayar, M.S., (2011). *Diyarbakır Ekolojik Koşullarında Bazı Macar Fiği (Vicia Pannonica Crantz.) Çeşit ve Hatlarının Önemli Tarımsal Özellikleri Yönünden Genotip X Çevre İnteraksiyonları ve Stabilitelerinin Belirlenmesi Üzerine Araştırmalar*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Adana: Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Sayar, M.S., Karahan, H., Han, Y., Tekdal, S. & Başbağ, M. (2012). Kızıltepe Ekolojik Koşullarında Bazı Macar Fiğ (*Vicia Pannonica* CRANTZ.) Genotiplerinin Ot Verimi, Ot Verimini Etkileyen Özellikler İle Özellikler Arası İlişkilerin Belirlenmesi. *Tarım Bilimleri Araştırma Dergisi* 5 (2): 126-130.

Özkan, U. & Şahin Demirbağ, N. (2016). Türkiyede kaliteli kaba yem kaynaklarının mevcut durumu. *Türkiye Bilimsel Derlemeler Dergisi*, 9(1):23-27.

Serin, Y. ve M. Tan. (2001). *Yem Bitkileri Kültürüne Giriş*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları, No: 206.

Soya, H., Avcıoğlu, R. & H. Geren. (2004). *Yem Bitkileri*, İstanbul: Hasad Yayıncılık.

The Importance of Internal Control System in Tourism Businesses: The Example of Izmir Province Summary

Semih BÜYÜKİPEKÇİ¹, Gamze ŞENEL²

Abstract

Nowadays, with the developments in technological, economic and social fields, enterprises going on a big change and give importance to internal control mechanisms. Effective internal control mechanisms ensure efficiency in business processes.

The aim of this study is to determine the importance of the internal control system applied in tourism industry. In this context, the survey was conducted with 150 people who were employed in randomly selected tourism enterprises as the basis of the study. According to the results of the study, it has been found that tourism enterprises do not give importance to the internal control system.

Keywords: Internal Control, Internal Control System, Tourism Enterprises.

JEL Codes: M40, M41, M42.

Turizm İşletmelerinde İç Kontrol Sisteminin Önemi: İzmir İli Örneği

Özet

Günümüzde teknolojik, ekonomik ve sosyal alandaki gelişmeler ile birlikte işletmeler değişim yoluna gitmekte ve iç kontrol faaliyetlerine önem vermektedirler. etkin olarak uygulanan iç kontrol faaliyetleri işletme süreçlerinde verimlilik sağlamaktadır.

Bu çalışmanın amacı turizm işletmelerinde uygulanan iç kontrol sisteminin önemini belirlemektir. Bu kapsamda araştırmanın evreni olarak İzmir İli belirlenmiş tesadüfi yöntemle seçilmiş turizm işletmelerinde istihdam etmekte olan 150 kişi ile anket uygulaması yapılmıştır. Araştırmanın sonuçları doğrultusunda, turizm işletmelerinin iç kontrol sistemine önem vermediği bulgusuna ulaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İç Kontrol, İç Kontrol Sistemi, Turizm İşletmeleri.

JEL Kodları: M40, M41, M42.

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Selçuk Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği, sbipekci@selcuk.edu.tr

² Yüksek Lisans Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi, Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı, gamzesnl35@gmail.com

1. Giriş

Teknolojik ve ekonomik gelişme ile birlikte hizmetler sektörü dünyada hızla gelişen sektörlerden biri olmaktadır. Gelişmiş ve gelişmekte olan birçok ülkede gayri safi milli hasılanın (GSMH) en büyük kısmını oluşturmakta olan hizmetler sektörü, ülkelerde istihdamı sağlamaktadır. Rekabetin yoğunlaşması ile birlikte hizmet işletmeleri değişen tüketici istek ve beklentilerine önem vermektedir. Müşteri memnuniyeti sağlayan hizmet işletmeleri kar elde etmekte ve rekabet ortamında avantajlar elde etmektedir. Avantajlar elde eden hizmet işletmeleri ulusal ve uluslar rekabet üstünlüğü elde etmektedir.

Hizmetler sektörü içerisinde yer almakta olan turizm sektörü, 41 farklı sektöre ait olan çok değişik alt sistemlerin ekonomik, sosyal, politik, hukuki, teknolojik ve çevre bilimiyle ilgili olan ilişkilerine dayanan uluslararası ekonomik bir harekettir (Bahar ve Kozak, 2015:1). Türkiye’de dahil olmak üzere birçok ülkede turizmin önemi giderek artmaktadır. Kültür ve Turizm Bakanlığı verilerine göre, Türkiye’ye 2018 yılı 1. Çeyreğinde 7,26 milyon turist geldiği ve 2017 yılına göre %50,5 artış olduğu, 25,88 milyon geceleme olduğu ve 4,42 milyar dolar gelir elde edildiği görülmektedir (<http://yigm.kulturturizm.gov.tr>).

Rekabetin yoğun olarak yaşandığı turizm sektöründe faaliyet gösteren işletmeler, kurumsal misyonunu geliştirmek istemektedirler. Turizm işletmelerinin, amaçlarına ulaşmada kurumsallaşma açısından da kritik bir öneme sahip olan iç kontrol sistemini kullanmaktadırlar. İç kontrol sistemi işletmelere; varlıklarını korumak, muhasebe bilgilerinin eksiksiz olmasını sağlamak, etkinliğini ve verimliliğini arttırmak gibi faydalar sağlamaktadır. Ayrıca yapılan işlerin de mevzuata uygun olarak yapılmasını sağlamaktadır.

2. Literatür

Ömürbelek ve Altay (2011), turizm işletmelerinde iç kontrol sisteminin etkinliğini incelemek amacıyla Manavgat Bölgesi’nde faaliyet göstermekte olan beş yıldızlı otellerde bir araştırma yapmıştır. Araştırmanın sonuçlarında ise eksikliklerin en çok yiyecek içecek bölümünde görüldüğü saptanmıştır.

Gülal (2013), araştırmasında çalışmada beş yıldızlı Dedeman Kapadokya Oteli’ndeki iç kontrol sisteminin uygulanış şekilleri ve iş akış süreçleri araştırılmıştır. İşletme faaliyetlerinin etkinliğini koruyan ve amaçlarına ulaşmalarına yardımcı olan iç kontrol sistemi kavramı, istenilen düzeyde bir güven ortamı yaratma çabalarının bir parçası sonucu ortaya çıkan bir kavramdır. Bunun yanında bu sistem, faaliyetlerin etkinliği, mali tabloların şeffaflığı ve kesinliği ve ilgili kanunlara uyum gibi ana amaçlarını, işletme personelinin ve yönetim ile birlikte ortaya koyacağı çabalar ile başaracaktır bulgusuna ulaşmaktadır.

Aktürk (2015), ‘Konaklama İşletmelerinde Etkin Bir İç Kontrol Sisteminin Tesisi Bağlamında Muhasebe Sistem Organizasyonu: Bir Vaka Analizi’ çalışmasında gündeme alınması gereken konulardan birisi iç kontrol sistemi olduğunu belirtmektedir. Literatüründe yer alan bilgilerle mevcut durum karşılaştırılmış, çeşitli olumsuzlukların varlığı tespit edilmiş ve çözümüne yönelik önerilerde bulunulmuştur.

Kaya (2015), çalışmasında iç kontrol sistemi ve iç denetim süreci ayrıntılı olarak incelendikten sonra, üretim işletmelerinde üretim ve stok döngüsünün kontrolü ve denetiminin önemini vurgulamak için bir uygulama yapılmıştır. Uygulamada stok hesapları incelenmiş ve döngüye ait mevcut iç kontrol sisteminin yeterliliği, etkinliği araştırılmış mevcut eksiklikler tespit edilerek giderilmesi yönünde işletmeye önerilerde bulunulmuştur.

Öğüş ve Yılmaz (2016), çalışmalarında Marmara Bölgesi'nde faaliyet gösteren beş yıldızlı bir otelin iç kontrol sisteminin araştırılması ve tespit edilen eksikliklere ilişkin öneri sunmaktır. Otel bölüm müdürleriyle yapılan görüşmeler ve gözlemler sonucunda çalışma tamamlanmıştır. Bu bağlamda Marmara Bölgesi'nde faaliyet gösteren çalışma konusu beş yıldızlı otelde etkin şekilde çalışan iç kontrol sisteminin mevcut olduğu söylenebilir.

3. Kuramsal Çerçeve

3.1. İç Kontrol Sistemi

Ekonominin evrensel bir boyut kazanması ve teknolojinin de gelişmesi ile birlikte işletmelerin yaptığı işlemler karmaşıklaşmaktadır. Bu karmaşıklıkların giderilmesi isteyen işletmeler iç kontrol sistemine geçmiş yıllara oranla daha fazla ihtiyaç duymaktadır.

İşletmeler de uygulanan işlemlerin mevzuata uygun olması, işletme varlıklarının korunması, doğru ve güvenilir bilgi üretilmesi aynı zamanda kaynakların işletme amaçları doğrultusunda etkili ve verimli kullanılması iç kontrol sistemi ile sağlanmaktadır (Akyel, 2010: 84-85). İç kontrol sistemi işletme sahiplerine iş yerinde oluşabilecek yolsuzluk, usulsüzlük gibi durumlarda da yeterli güvenceyi sağlamaktadır.

COSO (2009: 1), iç kontrol sürecini oluşturan ve iç kontrolün etkinliğini sağlayan unsurları risk değerlemesi (tespiti), kontrol çevresi, kontrol faaliyetleri, bilgi-iletişim ve izleme (monitoring) olarak sıralamıştır. İşletme amaçlarının belirlenmesi ve değerlendirilmesinin de önem arz etmekte olan bu unsurlar şu şekilde açıklanmaktadır:

Kontrol Çevresi: işletme genelinde kontrol ortamını hazırlamaya yönelik olmakla birlikte; işletme yapısı, çalışma tarzı, yönetim felsefesi, insan kaynakları politikaları, yönetim kurulu ve denetim kontrolü gibi faktörleri kapsamaktadır.

Kontrol Faaliyetleri: varlıklara ve belgelere erişimde yeterli korumanın sağlanması, tüm işlem ve faaliyetlerde doğruluk, yeterli bilgi ve belgelerin kullanımı, görevlerin ayrılığı ve performans üzerinde bağımsız kontroller olmak üzere beş kategoride incelenmektedir (ACFE, 2010: 48). Ayrıca kontrol faaliyetleri yönetimin isteklerinin başarılı bir şekilde gerçekleştirilmesine yönelik tüm işlemler ve yöntemleri de içermektedir (Graham, 2008: 28).

Risk Değerleme: işletme hedeflerine ulaşmada risklerin bulunması ve çözümlenmesini ifade etmekte olan risk değerlendirme (Graham, 2008: 28), işletme içi risk ve işletme dışı risk olmak üzere iki şekilde sınıflandırılmaktadır. İşletme içerisinde oluşabilecek tüm hata ve yanlışlar işletme içi risk olarak bilinmektedir. Örneğin, personele yeterli bilgi verilmemesi nedeni ile ortaya çıkabilecek yanlışlıklar işletme içi riskin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. İşletme dışı risk ise; ekonomik, teknolojik ve siyasal gelişmeler nedeni ile işletmenin yaşamını devam ettirebilmesinde zorluklarla karşılaşmasına sebep olan ve rekabet edilebilirliğini azaltan her türlü olumsuzluklar şeklinde ifade edilmektedir (Haftacı, 2011: 55).

Bilgi ve İletişim: yöneticiler ve personelin görevlerini gerçekleştirmesine katkı sağlamasına ilişkin sistem ve raporlardan oluşan tüm faaliyetler bilgi ve iletişimin içerisinde yer almaktadır (Graham, 2008: 28). Hem işletme içi hem de işletme dışı gerçekleşen tüm faaliyetler, olaylar ve işlemleri içermekte olan raporlar, işletmeye amaçlarına ulaşmada katkı sağlamaktadır (Gönen, 2009: 200). Aynı zamanda raporlar sayesinde gerçekleşebilecek tüm usulsüzlükler de görülebilmektedir.

İzleme: İç kontrolün performans düzeyini denetleyen bir süreç olup, bu süreçte izleme (gözlem) iç denetim bölümü tarafından gerçekleştirilmektedir (Haftacı, 2011: 57; Graham, 2008: 28).

İç kontrol sisteminin esas amaçları şunlardır (Kepekçi, 2004: 71; Yereli ve Özdoğan, 2009: 60):

- İşletmenin sahip olduğu maddi manevi tüm varlıkların korunmasını sağlamak.
- Muhasebe departmanında gerçekleşen tüm işlemlerin başlangıç aşamasından sonuç aşamasına kadarki bilgilerin doğru ve eksiksiz olmasını sağlamak.
- İşletme içerisinde yada işletme dışında işletme ile alakalı gerçekleşen tüm işlem ve faaliyetlerin etkinliğinin, verimliliğinin artmasını sağlamak.
- İşletme içi ve işletme dışı her türlü faaliyette işletme politikalarına ve mevzuata uygunluğu sağlamak.
- İşletmenin uzun ve kısa vadede belirlemiş olduğu amaç ve hedeflerine ulaşmasını sağlamak.

Doğru bir şekilde uygulanan iç kontrol sistemi işletmelerin rekabet edilebilirliğini arttırmakta, başarılı olmasını ve aynı zamanda kar elde etmesini sağlamaktadır.

4. Yöntem

Bu çalışmanın amacı turizm işletmelerinde uygulanan iç kontrol sisteminin önemini belirlemektir. Çalışmada iç kontrol sisteminin etkinliğinin ölçülmesi amacıyla Öztürk ve Kılıç (2015) tarafından geliştirilen İç Kontrol ölçeği kullanılmıştır. Araştırmaya katılan yöneticilerle yüz yüze görüşme tekniği kullanılarak cevaplaması istenmiştir. Yüz yüze görüşme cevaplayıcılarla karşılıklı etkileşim içinde uygulanmıştır. Yüz yüze görüşmenin araştırmacının uygulamaya ilişkin kontrolünü artırmakla birlikte zaman ve maliyet açısından önemli tasarruflar sağlamaktadır (Büyüköztürk, 2005: 11).

4.1. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini, Haziran-Ağustos 2018 tarihleri arasında Türkiye'nin önemli turistik destinasyonlarından biri olan İzmir'de faaliyet gösteren turizm işletme belgeli konaklama işletmelerinin yöneticileri dahil edilmiştir. İzmir'de turizm işletme belgeli 194 konaklama işletmesi bulunmaktadır (İzmir İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2018). Evrenin tamamına ulaşmanın zaman açısından maliyetli olabileceği düşünülerek örnek-leme gidilmiş ve örnekleme yöntemi olarak tesadüfi örnekleme yöntemlerinden basit rastgele örnekleme yöntemi tercih edilen araştırma kapsamına turizm işletme belgeli konaklama işletmelerinin müşterileri dahil edilmiştir. Yüz yüze anket formunun doldurulması sağlanmıştır. Toplam 163 anket doldurulmuş, ancak 13'ü eksik/hatalı doldurulduğu için uygulamaya dâhil edilmemiştir. Böylece geriye kullanılabilir toplam 150 anket kalmıştır.

4.2. Veri Toplama Aracı

Bu çalışmada Ahmet AKTÜRK ve Rukiye KILIÇ'ın "*İşletme Yöneticilerinin İç Kontrol Yanılgıları: Antalya Gıda Üretim Sektöründe Bir Araştırma*" konulu çalışmasından alınarak sektörde uzman kişilerin, akademisyenlerin görüşleri alınıp konaklama işletmelerine uyarlanarak uygulama için hazır hale getirilmiştir. Yapılandırılan anket, iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde katılımcılarla ilgili demografik bilgilere (yaş, cinsiyet, eğitim durumu, görev, kıdem) yer verilmiştir. İkinci bölümde ise İç Kontrol ölçeğine ilişkin 12 önerme yer almaktadır. Yöneticilerin, bu değişkenleri 5'li Likert ölçeğine göre yanıtlamaları istenmiştir (1: Kesinlikle Katılıyorum, 2: Katılıyorum, 3: Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum, 4: Katılmıyorum, 5: Kesinlikle Katılmıyorum). Çalışmanın konu ve uygulama kapsamı doğrultusunda geliştirilen hipotezler aşağıdaki gibidir:

H1: Cinsiyet, iç kontrolün yapılmasında istatistik olarak anlamlı farklar ortaya koymaktadır.

H2: Yaş, iç kontrolün yapılmasında istatistik olarak anlamlı farklar ortaya koymaktadır.

H3: Eğitim durumu, iç kontrolün yapılmasında istatistik olarak anlamlı farklar ortaya koymaktadır.

H4: Görev, iç kontrolün yapılmasında istatistik olarak anlamlı farklar ortaya koymaktadır.

H5: Kıdem, iç kontrolün yapılmasında istatistik olarak anlamlı farklar ortaya koymaktadır.

4.3. Verilerin Analizi

Araştırmada sırasıyla modelin değişkenleriyle ilgili güvenilirlik analizi yapılmış ve uygulamanın güvenilirlik analizi sonuçlarının normal ($.8 > \alpha \geq .7$) boyutta olduğu tablo 1’ de görülmektedir.

Tablo 1. Likert Tipi Ölçeklerde Güvenilirlik

Ölçekler	Cronbach’s Alpha	İfade Sayısı
İç Kontrol	,789	12

Kolmogorow-Smirnov test sonuçlarına göre verilerin normal dağılıma uygun olmadığını bu sebeple demografik değişkenlere göre gruplar arasında İç Kontrol ölçeği boyutlarına göre farklılık bulunup bulunmadığına yönelik Mann-Whitney-U Testi ile Kruskal Wallis testleri analizi yapılmıştır.

5. Bulgular

5.1. Katılımcılar ile İlgili Demografik Bilgiler

Araştırmaya toplam 150 kişi katılmıştır. Katılımcılara ait demografik değişkenler Tablo 2’de verilmiştir. Katılımcıların %74,7’si kadın, %37,7’si 25-29 yaş aralığında, %40,7’si lise mezunu, %40,7’si departman müdürü ve % 36,0’ı 6-10 yıl arası kıdeme sahiptir.

Tablo 2. Katılımcılara Ait Demografik Değişkenler

Katılımcıların Demografik Özellikleri	Frekans	Oran	Katılımcıların Demografik Özellikleri	Frekans	Oran
Cinsiyet			Görev		
-Kadın	38	25,3	-Yönetim Kurulu Üyesi	8	5,3
-Erkek	112	74,7	-Genel müdür	39	26,0
			-Genel müdür yardımcısı	42	28,0
			-Departman Müdürü	61	40,7

Yaş			Kıdem		
-20-24 yaş	33	22,0	-5 yıl ve altı	31	20,7
-25-29 yaş	52	34,7	-6-10 yıl arası	54	36,0
-30-34 yaş	39	26,0	-11-15 yıl arası	44	29,3
-35-39 yaş	26	17,3	-16 yıl ve üstü	21	14,0
-40-44 yaş					
-45 yaş ve üzeri					
Eğitim Durumu					
-İlköğretim	19	12,7			
-Lise	61	40,7			
-Ön lisans	40	26,7			
-Lisans	29	19,3			
-Yüksek lisans	1	0,7			
-Doktora					

Demografik Değişkenlere Göre Farklılık Testleri

Tablo 3. Katılımcıların Cinsiyet Durumuna Göre Mann Whitney-U testi Sonuçları

Cinsiyet	Kişi Sayısı (N)	Ortalama	Mann Whitney-U	P
Erkek	112	74,7	2002,50	0,587
Kadın	38	25,3		

Katılımcıların cinsiyete göre İç Kontrol ölçeği ile ilgili farklılığın belirlenmesine yönelik Tablo 3’de verilen Mann Whitney-U testi sonuçlarına göre; farklılık olduğu görülmektedir. Dolayısıyla H1 kabul edilmemektedir.

Tablo 4. Katılımcıların Yaş Durumuna Göre Kruskal Wallis Testi Sonuçları

Yaş	Kişi Sayısı (N)	Ortalama	Kruskal-Wallis	P
20-24	33	22,0	4,887	0,181
25-29	52	34,7		
30-34	39	26,0		
35-39	26	17,3		
40-44	-	-		
45 yaş ve üstü	-	-		

Katılımcıların yaşa göre İç Kontrol ölçeği ile ilgili farklılığın belirlenmesine yönelik Tablo 4’de verilen Kruskal-Wallis testi sonuçlarına göre; farklılık olduğu görülmektedir. Dolayısıyla H2 kabul edilmemektedir.

Tablo 5. Katılımcıların Eğitim Durumuna Göre Kruskal Wallis Testi Sonuçları

Eğitim Durumu	Kişi Sayısı (N)	Ortalama	Kruskal-Wallis	P
İlköğretim	19	12,7	10,031	0,040
Lise	61	40,7		
Ön Lisans	40	26,7		
Lisans	29	17,3		
Yüksek Lisans	1	-		
Doktora	-	-		

Katılımcıların eğitim durumuna göre İç Kontrol ölçeği ile ilgili farklılığın belirlenmesine yönelik Tablo 5’de verilen Kruskal-Wallis testi sonuçlarına göre; farklılık olduğu görülmektedir. Dolayısıyla H3 kabul edilmektedir.

Tablo 6. Katılımcıların Görev Durumuna Göre Kruskal Wallis Testi Sonuçları

Görev	Kişi Sayısı (N)	Ortalama	Kruskal-Wallis	P
Yönetim Kurulu Üyesi	8	5,3	2,302	0,512
Genel Müdür	39	26,0		
Müdür Yardımcısı	42	28,0		
Departman Müdürü	61	40,7		

Katılımcıların görev durumuna göre İç Kontrol ölçeği ile ilgili farklılığın belirlenmesine yönelik Tablo 6’da verilen Kruskal-Wallis testi sonuçlarına göre; farklılık olduğu görülmektedir. Dolayısıyla H4 kabul edilmemektedir.

Tablo 7. Katılımcıların Kıdem Durumuna Göre Kruskal Wallis Testi Sonuçları

Görev	Kişi Sayısı (N)	Ortalama	Kruskal-Wallis	P
5 yıl ve altı	31	20,7	4,072	0,254
6-10 yıl arası	54	36,0		
10-15 yıl arası	44	29,3		
16 yıl ve üzeri	21	14,0		

Katılımcıların görev durumuna göre İç Kontrol ölçeği ile ilgili farklılığın belirlenmesine yönelik Tablo 7’de verilen Kruskal-Wallis testi sonuçlarına göre; farklılık olduğu görülmektedir. Dolayısıyla H5 kabul edilmemektedir.

6. Sonuç ve Öneriler

Hizmet sektörü içerisinde yer almakta olan turizm işletmeleri ekonomik şartların güçlenmesi ile birlikte amaç ve hedeflerine ulaşmada iç kontrol sisteminden faydalanabilmektedir.

Çalışmada, önceden belirlenen amaçlar doğrultusunda akademik bir çalışma yürütülmüş ve analizler sonucunda bazı sonuçlara ulaşılmıştır. Anket uygulamasının ortaya koyduğu veriler ışığında yapılan analiz ile 5 tane hipotez test edilmiş ve 1 tanesi kabul edilmiştir. Katılımcıların eğitim durumuna göre iç kontrol ölçeğinde anlamlı farklar tespit edilirken; cinsiyet, yaş, görev durumu ve kıdem durumuna göre iç kontrol ölçeğinde anlamlı farklar tespit edilememektedir. Literatür de iç kontrol ölçeği ile ilgili çok fazla yapılmış olmasına bulunan sonuçlar bu çalışma ile benzerlik göstermektedir. Bu kapsamda turizm işletmelerinde istihdam etmekte olan yöneticilerin iç kontrol sistemi hakkında bilgiye sahip olmadığı ve iç kontrol sistemlerine önem vermediği yargısına varılabilmektedir.

Bu araştırma sonuçları turizmciler için konaklama işletmelerinde iç kontrol sisteminin uygulanması ile ilgili uygun stratejiler geliştirilmesine yardımcı olabilecektir. Yöneticilerin iç kontrol sistemlerini bilmesi, konaklama işlemlerinin sürdürülebilirliği açısından da önemli bilgiler sağlamaktadır.

Araştırmanın kısıtları şunlardır; araştırmanın sınırlı sayıda yöneticiler üzerinde yapılması ve örneklemin sınırlı sayıda olmasıdır. Bu yüzden, daha genel sonuçlara ulaşabilmek için daha çok sayıda yöneticiler üzerinde araştırma yapılması, böylelikle örnek hacminin büyütülmesi ve tesadüfi örnekleme yöntemlerinin seçilmesi önerilmektedir.

Çalışma şu açıdan önemli ve yararlı görülmektedir; turizm işletmelerinin rekabet edilebilirliğini arttırmada ve amaçlarına ulaşmada iç kontrol sistemi fayda sağlamaktadır. Konunun daha geniş kapsamda farklı ülkelerdeki ve şehirlerdeki kişilere uygulanması ve analiz edilmesi, turizm sektörü adına yol gösterici sonuçlar bulunması açısından önerilebilir.

Kaynakça

ACFE -Association of Certified Fraud Examiners- (2010). “Fraud-Related Internal Controls”, s.40-50 [http://www.acfe.com/uploadedFiles/Shared_Content/Products/Self-Study_CPE/Fraud Related-Internal-Controls-Chapter-Excerpt-pdf](http://www.acfe.com/uploadedFiles/Shared_Content/Products/Self-Study_CPE/Fraud_Related-Internal-Controls-Chapter-Excerpt-pdf).

Aktürk, A. ve Kılıç, R. (2015). “İşletme Yöneticilerinin İç Kontrol Yanılgıları: Antalya Gıda Üretim Sektöründe Bir Araştırma”, *Journal of Yasar University*, 10(39): 6555–6611.

Akyel, R. (2010). “Türkiye’de İç Kontrol Kavramı, Unsurları ve Etkinliğinin Değerlendirilmesi”, *Yönetim ve Ekonomi, Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 17 (1): 83-98.

Bahar, O. ve Kozak, M. (2015). *Turizm Ekonomisi* 7. Baskı, Ankara: Detay Yayıncılık.

COSO “Guidance on Monitoring Internal Control Systems” (2009). http://www.coso.org/documents/COSO_Guidance_On_Monitoring_Intro_online1.pdf.

Gönen, S. (2009). “İç Kontrol Sisteminin Unsurlarından Kontrol Ortamının İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma”, *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 1: 192-217.

Graham, L. (2008). *Internal Controls: Guidance for Private, Government and Nonprofit Entities*, Wiley, USA,

Haftacı, V. (2011). *Muhasebe Denetimi*, 2.Baskı, Kocaeli: Umuttepe Yayınları.

Kepekçi, C. (2004). *Bağımsız Denetim*. Genişletilmiş 5. Baskı, Mersin: Avcı Ofset Matbaacılık.

Ömrübelek, V. ve Altay, V.S. (2011). “Turizm İşletmelerinde İç Kontrol Sisteminin Etkinliğinin İncelenmesi Ve Manavgat Bölgesindeki Beş Yıldızlı Otellerde Bir Araştırma”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(1): 379-402.

Yereli, A.N. ve Özdoğan, B. (2009). *Genel Kabul Görmüş Denetim Standartlarının Türkiye Açısından Değerlendirilmesi*, Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Matbaası.

Kültür ve Turizm Bakanlığı (2018). Turizm istatistiklerinin yıllara göre dağılımı, <http://yigm.kulturturizm.gov.tr/TR,9851/turizm-istatistikleri.html> (05.09.2018)

The Effects of Autokratic and Democratic Leadership on Education and Development in Organization Culture

Tahir AKGEMCİ¹, Mehmet SAĞIR², Gamze ŞENEL³

Abstract

In today's information age, training and development, which are included in the human resources management activities in organizations, is very important in terms of compliance of human resources with organizational strategies. Successful implementation of this function by human resources managers is related to the organizational culture. One of the most important factors affecting the organizational culture is leadership and leadership types.

In this study, the effects of both autocratic and democratic leadership on organizational culture and education and development, as well as the effects of organizational culture on education and development were investigated. Similarly, the relationship between four concepts (autocratic leadership, democratic leadership, organizational culture, education and development) was examined. As a result, it was found that both autocratic and democratic leadership have a positive impact on the organizational culture, while organizational culture has positively affected education and development. Democratic leadership positively affects education and development. However, no effect was found between autocratic leadership and education and development. In the relationship dimension, it was found that organizational culture has a positive relationship with both leadership types (autocratic, democratic) and education and development, and democratic leadership has a positive relationship with education and development. However, it is concluded that autocratic leadership is not related to education and development.

Keywords: Autocratic Leader, Democratic Leader, Organizational Culture, Education and Development, Human Resources Management

JEL Codes: D23, M10, M12, M19, M54

¹ Prof. Dr, Selçuk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, aaa@sdu.edu.tr

² Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Seyahat İşletmeciliği ve Turizm Rehberliği, msagir@selcuk.edu.tr

³ Yüksek Lisans Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi, Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı, gamzesnl35@gmail.com

Otokratik ve Demokratik Liderliğin Örgüt Kültürü İçerisinde Eğitim ve Geliştirmeye Etkileri

Özet

Günümüz bilgi çağında örgütlerde insan kaynakları yönetimi faaliyetlerinden olan eğitim ve geliştirme, insan kaynağının örgütsel stratejilere uygunluğu açısından oldukça önemlidir. İnsan kaynakları yöneticilerinin bu fonksiyonu başarılı bir şekilde gerçekleştirmeleri sahip olunan örgüt kültürü ile ilgilidir. Örgüt kültürüne etki eden en önemli faktörlerden biri ise liderlik ve liderlik türleridir.

Bu çalışmada hem otokratik hem de demokratik liderliğin örgüt kültürü ile eğitim ve geliştirmeye olan etkileri ve aynı zamanda örgüt kültürünün eğitim ve geliştirmeye olan etkileri araştırılmıştır. Yine aynı şekilde dört kavram (otokratik liderlik, demokratik liderlik, örgüt kültürü, eğitim ve geliştirme) arasındaki ilişki incelenmiştir. Sonuç olarak hem otokratik hem de demokratik liderlik örgüt kültürünü pozitif yönde etkilerken, örgüt kültürünün de eğitim ve geliştirmeyi pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Demokratik liderlik eğitim ve geliştirmeyi pozitif yönde etkilemektedir. Ancak otokratik liderlik ile eğitim ve geliştirme arasında etki tespit edilememiştir. İlişki boyutunda ise, örgüt kültürünün hem liderlik türleri ile (otokratik, demokratik) hem de eğitim ve geliştirme ile pozitif ilişkisi olduğu, demokratik liderliğin eğitim ve geliştirme ile pozitif ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Ancak otokratik liderliğin eğitim ve geliştirme ile ilişkisi yoktur sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Otokratik Liderlik, Demokratik Liderlik, Örgüt Kültürü, Eğitim ve Geliştirme, İnsan Kaynakları Yönetimi

JEL Kodları: D23, M10, M12, M19, M54

1. Giriş

Ekonominin, iletişimin, teknolojinin, insanların, düşüncelerin ve daha birçok durumun ve koşulların hızlı gelişmesi ve bu gelişmelere alternatiflerin aranması gün geçtikçe yeni boyutlar kazanmaktadır. Bu gelişmeler ışığında alternatifi olmayan tek varlık insanoğludur. İnsanoğlunun veya insan sermayesinin bu kadar önemli hale gelmesi örgütler için önemlidir. Bu önem örgütler için lider ve izleyenler arasındaki dayanışma ve işbirliği ile kalıcı olabilir.

Örgütlerin bu değişim dinamiğine ayak uydurmaları, örgütlerin güçlü kültürleriyle gerçekleşmektedir. Örgüt kültürünün güçlü olması onların geleceği görebilen vizyoner, risk üstlenebilen, üyelerin ihtiyaçlarına duyarlılık gösteren ve statükoyu reddeden, değişime açık bir lidere ihtiyaçları vardır ve bu ihtiyaç her geçen gün artmaktadır. Örgüt ile üyeleri arasındaki ilişkiyi örgüt kültürü belirlemektedir. Örgütlerin değerleri, varsayımları, tutumları, dili ve sosyal düzeni olarak ifade edilen örgüt kültürü bir anlamda örgütlerin kimliklerini ve kişiliklerini oluşturur, örgütlerin çalışma esaslarının ana belirleyicisi olmaktadır. Çalışanların hedef ve değerleriyle örgütün hedef ve değerlerinin bütünleşmesi kültürün önemini bir kez daha ortaya çıkarmakta ve örgüte olan bağlılığın birçok sorunu çözeceği bilinmektedir.

İKY'nin en önemli fonksiyonlarından biri olan eğitim ve geliştirme öğrenme zamanını, becerileri geliştirerek zaman ve verim kayıplarını kısaltmakta ve hataları, başarısızlığı, bunlardan kaynaklanan maliyetleri ve organizasyonel stres düzeyini azaltmaktadır. Çalışanın olumlu zihinsel tutum geliştirmesini desteklemekte, sorun çözme ve yaratıcı düşünme

yetkinliklerini geliştirmektedir. Çalışanın moralini ve motivasyonunu arttırmakta, kendine olan güvenini geliştirmekte ve kendini işine adanmasını sağlamaktadır.

Liderler örgütün amaçları doğrultusunda örgüt kültürünü çalışanlarına benimsetebilmek için eğitim geliştirme faaliyetlerinden yararlanmaktadır. Bu çalışmada hem otokratik hem de demokratik liderliğin örgüt kültürü ile eğitim ve geliştirmeye olan etkileri ve aynı zamanda örgüt kültürünün eğitim ve geliştirmeye olan etkileri araştırılmıştır.

2. Literatür

2.1. Örgüt Kültürü

İnsan kaynakları yönetimi uygulamalarının başarılı olabilmesi için kritik faktörlerinden birini örgüt kültürü kavramı oluşturmaktadır. Özellikle, 1980'li yılların başından itibaren önem vermeye başlanan örgüt/firma/işletme/kurum kültürü kavramı, sürekli gelişen, değişen zenginleşen bir bütünü ifade eden örgütsel varoluşun temel anlam kaynaklarından birini oluşturmaktadır (Argon ve Eren, 2004:168). Güçlü ve kapsamlı etkileri olan örgüt kültürü yada örgüt iklimi (Organizational climate) kavramı, örgüt üyelerinin hem kendi aralarındaki ilişki ve etkileşimleri hem de örgüt ile örgüt üyeleri arasındaki iletişim ve etkileşimlerinin nitelik ve biçimlerini anlatmak için kullanılmaktadır (Onal, 1995:137).

Süreklilik gösteren ve paylaşılan önceden belirlenmiş örgütsel kültür, örgüt içerisinde yer alan tüm üyeler tarafından sosyal bir birim olarak çevreye uyum ve örgüt içi bütünleşmenin öğrenilmesi sürecinde ortaya konularak yaratılıp geliştirilmekte ve örgüte yeni katılan üyelere aktarılmaktadır (Gök, 2006:75). Yöneticiler genellikle kültürü, işletme çalışanlarını işletme düşünce tarzına inandırmak için kullanılan bir araç olarak görmekte fakat örgüt kültürü sadece çalışanları inandırıcı/motive edici etkisi olan bir araç olmamakla birlikte aynı zamanda değişik alt kültürlerin de (işletmede temsil edilen farklı sosyal birim veya gruplar) bir araya gelmesiyle tek bir (homojen) işletme kültürü olarak anlaşılmasını sağlayan gerekli bir unsur olarak değerlendirilmektedir (Büyükuslu, 1998:49).

Örgütlerin hedeflerine ulaşabilmeleri için; faaliyetleri donanımı, yöneticileri, yönetimi ve diğer unsurlarıyla bir bütün oluşturması gerekmektedir. Bu bağlamda örgüt kültürünün işletmeler açısından yararları şu şekilde sıralanabilmektedir:

- Örgütün ve örgüt amaçlarının anlaşılmasını, benimsenmesini ve bunlara yönelik bütünleşik davranışlar içerisinde olunmasını sağlamaktadır.
- Örgütü dış çevreden ayıran sınırların çizilmesine yardımcı olmaktadır.
- Örgütün özgün karakterinin ve kimliğinin korunmasını sağlamaktadır.
- Örgütü faaliyetleriyle, çalışanlarıyla ve tüm donanımlarıyla bir arada tutmaktadır.
- Uyumlu ortamın sağlanmasıyla birlikte çalışanların morali ve verimliliği üzerinde olumlu etki yaratmaktadır.
- Tutum ve davranışları konusunda çalışanlara yol gösterici rol oynamaktadır.
- Bireyin örgütün görülen ve görülemeyen boyutlarını doğru algılamasına örgütü tanıyıp benimseme sürecine temel katkıyı sağlamaktadır.

Örgüt kültürü, bir organizasyonda çalışanlara örgütsel kimlik kazandırma, ortak sahiplenmeyi kolaylaştırma, sosyal sistemde kararlılığı sağlama ve geliştirme, çalışanların tutum ve davranışlarını çevreye duyarlı ve uyumlu olarak biçimlendirme olmak üzere dört önemli fonksiyonu yerine getirmektedir (Barutçugil, 2004:209). Ayrıca, çalışanın örgüt ile bütünleşmesini kolaylaştıran örgüt kültürü, işgörenin sadece genel ruh halini etkilemekle

kalmamakta, aynı zamanda işgörenin örgüt için olan anlayışının iyileştirilmesine de katkı sağlamaktadır (Gemlik ve Sığı, 2007:270).

2.2. Liderlik Kavramı, Otokratik Ve Demokratik Liderlik

Bir örgütün uyumlu biçimde faaliyet gösterebilmesi ve değişen örgüt fonksiyonlarına ayak uydurabilmesi için iyi bir şekilde yönetilmesi gerekmektedir. Örgütü vizyon ve misyonuna ulaştıran ve örgüt amaçları doğrultusunda yöneten, ileriye götürmesinde öncü olan kişi yönetici olarak bilinmektedir. Etkili bir önderlik/liderlik yöneticilerde olması gereken en önemli unsurlardan biri olmaktadır. Önderlik, bir otorite veya statünün fonksiyonu olmaktan çok bir şeyi başkalarına işletmek ve benimsetmek suretiyle yaptırabilme gücüne sahip kişi olarak nitelendirilmektedir (Şimşek, 1999:176). Liderlik, belirli şartlar altında belirli kişisel ve grup amaçlarını gerçekleştirmek adına bir kişinin başkalarının faaliyetlerini etkilemesi ve yönlendirmesi süreci şeklinde tanımlanmaktadır (Uygur, 2010:125). Bireylerin hareket ve davranışlarını etkileme sanatı olan liderlik; bireyin saygı, güven, itaat ve bağlılıklarını kazanarak kendi istek ve iradesini ona kabul ettirme yeteneği olarak bilinmektedir (Şimşek ve Çelik, 2009:53).

2.2.1. Otokratik ve Demokratik Liderlik

Geleneksel liderlik davranış tarzlarından biri olan otokratik liderlik tarzı, sahip olduğu konumundankaynaklanan otoritesini kullanarak, örgüt içerisindeki kararların sadece yönetici tarafından alındığı ve grup üyelerini yönlendirici bir liderlik tarzı olarak tanımlanmaktadır (Telli vd., 2012:136). Genellikle merkezi otoriteye sahip olan ve kendi başına karar vermekte olan otokratik liderler, çalışanlarını motive etmede; zorlayıcı, ödüllendirici ve yasal güçlerini kullanmaktadır (Tengilimoğlu, 2005:7). Örgüt amaçlarının ve politikalarının belirlenmesinde çalışanın hiçbir söz hakkı olmayan otokratik liderlik davranışında, yetki gücü tamamen liderde olmaktadır (Yıldırım, 2010:25). Otokratik liderlikte, liderin bağımsız hareket etmesi, hızlı karar verebilmesi ve örgüt üyelerine güven vermesi gibi olumlu özelliklerin yanı sıra; liderin aşırı bencil davranarak örgüt üyelerine söz hakkı vermeyerek onların motivasyonunun azalmasına sebep olmaktadır (Bakan ve Büyükbeşe, 2010:75).

Yönetimin insan ilişkilerine önem verdiği dönemde popüler olan demokratik/katılımcı liderlikte tarzında, liderler örgütün amaçları ve politikalarının belirlenmesinde çalışanlarına danışmaktadır (Telli vd., 2012:136). Kriz dönemleri hariç örgüt amaçları çalışanların kararlarına göre yönlendirilmekte ve çalışanlar kendi inisiyatiflerinin sorumluluğunu taşımaktadır (Bakan ve Büyükbeşe, 2010:75). Çalışanlar, örgüt içerisinde yaptıkları faaliyetler hakkında lider tarafından bilgilendirilmektedir. Ayrıca lider, çalışanları örgüt hakkındaki fikirlerini söylemeleri ve öneriler getirmeleri için cesaretlendirmektedir (Tengilimoğlu, 2005:7). Taşkıran (2005:55) çalışanların bireysel motivasyonlarının artmasına yardımcı olması, çalışanların bilgisi, karar verme sürecinde kullanılması, örgüt amaçlarına bağlılık yaratması ve çift-yönlü iletişimin, olası anlaşmazlıkları ortadan kaldırabildiği gibi yararlarının yanı sıra, lider açısından zaman alıcı olması, çalışanlar, katılım sürecinde hükmedici olmaya yönelebilmesi, tarafların karşılıklı ödün vererek anlaşmaya varmaları etkisiz bir faaliyete neden olması ve sorumlulukların net olarak belirlenmediği durumlarda anlaşmazlıklar gibi sakıncalarından da bahsetmektedir.

Genel olarak özetlemek gerekirse, katı bir yönetim tarzı olan otokratik liderlikte, liderler sahip oldukları yetki kontrolünü elinde tutmakta ve örgüt çalışanlarına hiçbir şekilde danışmamaktadır. Fakat çalışanlarına değer veren ve onların fikirlerini rahatlıkla

söyleyebilmesini sağlayan demokratik liderlikte ise liderler, çalışanlarının gücünden yararlanarak denetim görevini yerine getirmektedir.

2.3. Eğitim ve Geliştirme

İş görenlerin örgüte fayda sağlaması, örgüt içinde etkin olması ve örgüt kültürüne ayak uydurabilmesi için eğitim ve geliştirme faaliyetlerine ihtiyaç duyulmaktadır. İş görenin yeni koşullara ayak uydurabilmesi, farklı görevlerde bilgi ve becerisinin artmasını sağlamak eğitim ve geliştirmeyle mümkün olabilmektedir.

Eğitim, örgütte yetersiz hale gelen iş görenlerin sorun çözme, karar verme, yeni durumlara uyarlanma, işletme politikalarını ve işlemlerini anlama ve kavrama yeteneklerinin geliştirilmesi ile ilgili çalışmaları kapsamakta, örgütteki eğitim işlevi ise iş görenlerin kişisel ve mesleki gelişmelerini sağlamanın yanı sıra, örgütsel etkinliğin artırılmasında da katkıda bulunmaktadır (Aldemir vd., 2001:151). Eğitim ve geliştirme, çalışanların yeteneklerini arttırarak kendilerine güven duymalarını ve yüksek standartlara ulaşmasını sağlamakta, çalışanların işletmeye değer katmasını sağlamaktadır (Doğan, 2003:33).

Eğitim ve geliştirme planlarının işletme hedefleri ile uyumlu olması gerekmektedir. Eğitim ihtiyacını zamanında görebilmek ve başarılı eğitim programı geliştirmek eğitim ve geliştirmenin en önemli unsuru arasında yer almaktadır (Gök, 2006:39).

İnsan kaynakları yöneticisi eğitim ve kendini geliştirme amaçlı etkinliklere katılım konusunda öncülük rolü oynamakta, çalışanlar için çeşitli eğitim ve geliştirme programlarının başlatılmasını sağlayarak büyük bir hızla gerçekleşen bilgi artışının kendi örgütünde izlenme ortamını yaratmaktadır (Argon ve Eren, 2004:54). Yukarıda belirtilen sorulara yanıt verebilen eğitim programı amaçlara ulaşmada işletmelere yardımcı olmaktadır. İyi bir şekilde planlanarak uygulanan eğitim çalışmaları personelin gelişmesine katkı sağlamaktadır. Personelin eğitimi ve gelişmesi işletmenin uzun vadede yaşamını sürdürmesine ve kar elde etmesine yardımcı olmaktadır.

İşletmelerde iş başı ve iş dışı eğitim yöntemleri olmak üzere iki çeşit eğitim yöntemleri kullanılmaktadır (Kozak, 1999:27-28):

- **İşbaşı eğitim yöntemleri:** personelin işini yaparken eğitilmesi amaçlanmaktadır. Rotasyon, İş üzerine eğitim, Çıkraklık eğitimi ve yetki devri gibi alt yöntemlerden meydana gelmektedir.

- **İş dışı eğitim yöntemleri:** personelin eğitim süresince işinden ayrılarak işletme içerisinde veya dışında bir eğitim programına katılması şeklinde gerçekleşmektedir. Konferanslar, Simulasyon, Örnek olay, Rol oynama, Programlanmış öğrenme ve Laboratuvar eğitimi gibi alt yöntemlerden oluşmaktadır.

Eğitim öğrenme zamanını, becerileri geliştirerek zaman ve verim kayıplarını kısaltmakta ve hataları, başarısızlığı, bunlardan kaynaklanan maliyetleri ve organizasyonel stres düzeyini azaltmaktadır. Çalışanın olumlu zihinsel tutum geliştirmesini desteklemekte, sorun çözme ve yaratıcı düşünme yetkinliklerini geliştirmektedir. Çalışanın moralini ve motivasyonunu arttırmakta, kendine olan güvenini geliştirmekte ve kendini işine adanmasını sağlamaktadır. Yeni işe başlayanların uyum sağlamasını ve verimli olmasını kolaylaştırmakta ve çalışanın işini bilerek ve doğru işe odaklanarak yapmasını sağlamaktadır. Ayrıca, iletişimi geliştirmekte ve ekip çalışmasını kolaylaştırmaktadır. Daha iyi hizmet ya da daha kaliteli ürün ortaya koyulmasını sağlayarak müşteri memnuniyetini ve bağlılığını arttırmaktadır. Çalışanların

yetkinliklerinin gelişmesi ile şirketin önemli bir rekabetçi üstünlük elde etmesini sağlamaktadır (Barutçugil, 2004:298).

Diğer işgören faaliyetleri ile yakından ilişkili olan eğitim faaliyetleri, mevcut sorunlar için çözüm olarak uygulanabileceği gibi gelecekteki ihtiyaçları karşılamak için de düzenlenebilmektedir (Gedik, 2008:14).

3. Metodoloji

3.1. Araştırmanın Amacı, Önemi ve Kapsamı

Bu çalışmada imalat sektöründe faaliyet göstermekte olan döküm ve plastik üretimi yapan bir işletmede, hem otokratik hem de demokratik liderliğin örgüt kültürü ile eğitim ve geliştirmeye olan etkileri ve iki kavram arasındaki ilişki, aynı zamanda örgüt kültürünün eğitim ve geliştirmeye olan etkileri ile yine bu iki kavram arasındaki ilişkiyi ölçmek amaçlanmaktadır.

Çalışmada ilk olarak, yapılan literatür taraması sonucunda elde edilen bilgilere dayanarak araştırmanın kuramsal çerçevesi oluşturulmuştur. Çalışmada etkinin ölçülmesinin yanı sıra örgüt kültürü içerisinde demokratik ve otokratik liderliğin eğitim ve geliştirme ile olan ilişkisi konusu ile ilgili olarak yapılan bir çalışma bulunmamasından dolayı elde edilecek sonuçların literatüre zenginlik katacağı imalat sektörü çalışanlarının iş ve özel hayatlarının örgütte yaşanabilecek olan olumsuzluklara karşı denge sağlamada büyük katkılar elde edeceği düşünülmektedir.

Çalışmanın konu ve uygulama kapsamı doğrultusunda geliştirilen hipotezler aşağıdaki gibidir:

H1- Otokratik liderlik, örgütsel kültür üzerinde **pozitif ve anlamlı** etkiye sahiptir.

H2- Demokratik liderlik, örgütsel kültür üzerinde **pozitif ve anlamlı** etkiye sahiptir.

H3- Otokratik liderlik, eğitim ve geliştirme üzerinde **pozitif ve anlamlı** etkiye sahiptir.

H4- Demokratik liderlik, eğitim ve geliştirme üzerinde **pozitif ve anlamlı** etkiye sahiptir.

H5- Örgüt kültürü, eğitim ve geliştirme üzerinde **pozitif ve anlamlı** etkiye sahiptir.

H6- Demokratik liderlik ve örgütsel kültür arasında **pozitif ve anlamlı** ilişki vardır.

H7- Otokratik liderlik ve örgütsel kültür arasında **pozitif ve anlamlı** ilişki vardır.

H8- Örgüt kültürü ve eğitim ve geliştirme arasında **pozitif ve anlamlı** ilişki vardır.

H9- Demokratik liderlik ve eğitim ve geliştirme arasında **pozitif ve anlamlı** ilişki vardır.

H10- Otokratik liderlik ve eğitim ve geliştirme arasında **pozitif ve anlamlı** ilişki vardır.

3.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini imalat sektöründe faaliyet göstermekte olan işletmeler, örneklemi ise Konya'da faaliyet göstermekte olan, döküm ve plastik üretimi yapan bir imalat işletmesi oluşturmaktadır. Bu işletmeye gönderilen toplam 155 anketten 151 adet dönüş sağlanmıştır. Dönüş yapan anketlerden 140 adedi bilimsel açıdan kullanılabilir nitelikte olmasından dolayı analize dâhil edilmiştir.

3.3. Veri Toplama Aracı ve Ölçekler

Araştırma kapsamında kurulan hipotezlerin test edilmesi amacıyla araştırma verilerinin elde edilmesinde anket tekniğinden yararlanılmıştır. Anket formunun hazırlanmasında örgütsel kültür ile ilgili sorular Aykanat ve Yıldız (2016), demokratik ve otokratik liderlik ile ilgili sorular Taş vd. (2007), eğitim ve geliştirme ile ilgili sorular ise Çetinel (2011)'in çalışmalarından alınmıştır. Hem akademik alanda hem de sektörde uzman kişilerin görüşleri alınıp imalat işletmelerine uyarlanarak pilot uygulama için hazır hale getirilmiş ve pilot uygulama gerçekleştirilmiştir.

Çalışmanın uygulama kısmını tamamlamak için üç bölümden oluşan bir anket formu geliştirilmiştir. Anketin birinci bölümünde, örgüt kültürü ile ilgili 20 ifade, ikinci bölümünde, liderlik türleri arasında yer alan otokratik liderlik ile ilgili 10, demokratik liderlik ile ilgili 13 olmak üzere toplam 23 ifade ve son bölümde ise, eğitim ve geliştirmeyle ilgili 20 ifade bulunmaktadır. Yöneticilerin ve çalışanların, bu değişkenleri 5'li Likert ölçeğine göre yanıtlamaları istenmiştir (1: Kesinlikle Katılıyorum, 2: Katılıyorum, 3: Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum, 4: Katılmıyorum, 5: Kesinlikle Katılmıyorum). Anketin son bölümünde ise demografik bilgiler ile ilgili sorular bulunmaktadır.

Tablo 1: Likert Tipi Ölçeklerde Genel Güvenilirlik (Araştırma Uygulaması)

Cronbach's Alpha	İfade Sayısı
,970	63

Tablo 2: Likert Tipi Ölçeklerde Güvenilirlik (Araştırma Uygulaması)

Ölçekler	Cronbach's Alpha	İfade Sayısı
Örgüt Kültürü	,944	20
Otokratik Liderlik	,874	10
Demokratik Liderlik	,926	13
Eğitim ve Geliştirme	,960	20

Bu sonuçlara göre (Tablo 2) anketin ölçeklerinden örgütsel kültürün güvenilirliği ise $\alpha \geq .9$ 'a göre mükemmel, otokratik liderliğin $.9 > \alpha \geq .8$ 'e göre iyi, demokratik liderliğin $\alpha \geq .9$ 'a göre mükemmel, eğitim ve geliştirme'nin güvenilirliği ise $\alpha \geq .9$ 'a göre mükemmel boyuttur.

3.4. Araştırmanın Bulguları

Anketi değerlendirmeye alınan 140 katılımcının 87'si (% 62,1) erkeklerden, 53'ü (% 37,9) bayarlardan oluşmaktadır. Çalışanların 25'i (%17,9) 18-24 yaş aralığında, 56'sı (%40) 25-34 yaş aralığında, 39'u (%27,9) 35-44 yaş aralığında ve 20'si (%14,3) ise 45 yaş ve üzerindedir. Çalışanların 37'si (%26,4) ilköğretim, 52'si (%37,1) lise ve 43'ü (%30,7) lisans, 8'i (%5,7) lisansüstü mezundur. Banka işletmelerindeki çalışanlar üzerinde yapılan bu

çalışmaya katılanların 13’ü (%9,3) üst düzey yönetici, 27’si (%19,3) orta düzey yönetici, 30’u (%21,4) alt kademe yönetici ve 70’i (%50) ise yönetici olmayan çalışanlardan oluşmaktadır.

Tablo 3’de verilen regresyon analizinde, otokratik liderliğin örgüt kültürü (model1) üzerine, demokratik liderliğin örgüt kültürü (model 2) üzerine, otokratik liderliğin eğitim ve geliştirme (model 3) üzerine, demokratik liderliğin eğitim ve geliştirme (model 4) üzerine ve örgüt kültürünün eğitim ve geliştirme (model 5) üzerine olan etkisi incelenmiştir. Regresyon analizi sonuçları SPSS 16.0 kullanılarak elde edilmiştir.

Tablo 3.Regresyon Analiz Tablosu

Model 1	R ²	F	Std. Edilmiş Beta	t	Anlamlılık
Otokratik Liderlik	,096	14,652	,310	3,828	,000
Bağımlı Değişken: Örgüt Kültürü					
Model 2	R ²	F	Std. Edilmiş Beta	t	Anlamlılık
Demokratik Liderlik	,428	103,364	,654	10,167	,000
Bağımlı Değişken: Örgüt Kültürü					
Model 3	R ²	F	Std. Edilmiş Beta	t	Anlamlılık
Otokratik Liderlik	,022	3,064	,147	1,750	,082
Bağımlı Değişken: Eğitim ve Geliştirme					
Model 4	R ²	F	Std. Edilmiş Beta	t	Anlamlılık
Demokratik Liderlik	,640	245,649	,800	15,673	,000
Bağımlı Değişken: Eğitim ve Geliştirme					
Model 5	R ²	F	Std. Edilmiş Beta	t	Anlamlılık
Örgüt Kültürü	,575	186,451	,758	13,655	,000
Bağımlı Değişken: Eğitim ve Geliştirme					

Model 1 kapsamında yapılan regresyon analizi sonucunda otokratik liderlik ve örgüt kültürü arasında kurulan model anlamlıdır (P değeri=0,000<0,00). Otokratik liderlik örgüt kültürü pozitif yönde etkilemektedir. Otokratik liderlik örgüt kültürünü %96olarak açıklamaktadır (R²=0,96). Model 1 testi sonucuna göre çalışmanın “Otokratik liderlik, örgütsel kültür üzerinde pozitif ve anlamlı etkiye sahiptir (H1)” hipotezi desteklenmiştir.

Model 2 kapsamında yapılan regresyon analizi sonucunda demokratik liderlik ve örgüt kültürü arasında kurulan model anlamlıdır (P değeri=0,000<0,00). Demokratik liderlik örgüt kültürü pozitif yönde etkilemektedir. Demokratik liderlik örgüt kültürünü %42,8 olarak

açıklamaktadır ($R^2=0,428$). Model 2 testi sonucuna göre çalışmanın “Demokratik liderlik, örgütsel kültür üzerinde pozitif ve anlamlı etkiye sahiptir (H2)” hipotezi desteklenmiştir.

Model 3 kapsamında yapılan regresyon analizi sonucunda otokratik liderlik ve eğitim geliştirme arasında kurulan model anlamsızdır (P değeri= $0,000<0,82$). Otokratik liderlik eğitim geliştirmeyi etkilememektedir. Otokratik liderlik eğitim geliştirmeyi %22 olarak açıklamaktadır ($R^2=0,22$). Model 3 testi sonucuna göre çalışmanın “Otokratik liderlik, eğitim ve geliştirme üzerinde pozitif ve anlamlı etkiye sahiptir (H3)” hipotezi desteklenmemiştir.

Model 4 kapsamında yapılan regresyon analizi sonucunda demokratik liderlik ve eğitim geliştirme arasında kurulan model anlamlıdır (P değeri= $0,000<0,00$). Demokratik liderlik eğitim geliştirmeyi pozitif yönde etkilemektedir. Demokratik liderlik eğitim geliştirmeyi %64 olarak açıklamaktadır ($R^2=0,640$). Model 4 testi sonucuna göre çalışmanın “Demokratik liderlik, eğitim ve geliştirme üzerinde pozitif ve anlamlı etkiye sahiptir (H4)” hipotezi desteklenmiştir.

Model 5 kapsamında yapılan regresyon analizi sonucunda örgüt kültürü ve eğitim geliştirme arasında kurulan model anlamlıdır (P değeri= $0,000<0,00$). Örgüt kültürü eğitim ve geliştirmeyi pozitif yönde etkilemektedir. Örgüt kültürü ve eğitim geliştirme %57,5 olarak açıklamaktadır ($R^2=0,575$). Model 5 test sonucuna göre “Örgüt kültürü, eğitim ve geliştirme üzerinde pozitif ve anlamlı etkiye sahiptir (H5)” hipotezi desteklenmiştir.

Tablo 4. Korelasyon Analiz Tablosu

		Demokratik Liderlik	Otokratik Liderlik	Eğitim ve Geliştirme
Örgüt Kültürü	PearsonCorrelation	0,654**	0,310**	0,758**
	Sig. (p)	0,000	0,000	0,000
Demokratik Liderlik	PearsonCorrelation		0,034	0,800**
	Sig. (p)		0,692	0,000
Otokratik Liderlik	PearsonCorrelation			0,147
	Sig. (p)			0,082

Örgüt kültürü ile demokratik liderlik $p=0,000<0,05$ olduğundan aralarında anlamlı bir ilişki vardır. PearsonCorrelation= $0,654$ olduğundan pozitif yönde orta seviyeli bir ilişki vardır. Bu sonuca göre, “demokratik liderlik ve örgütsel kültür arasında pozitif ve anlamlı ilişki vardır (H6)” kurulan hipotez desteklenmektedir.

Örgüt kültürü ile otokratik liderlik $p=0,000<0,05$ olduğundan aralarında anlamlı bir ilişki vardır. PearsonCorrelation= $0,310$ olduğundan pozitif yönde düşük seviyeli bir ilişki vardır. Bu sonuca göre, “otokratik liderlik ve örgütsel kültür arasında pozitif ve anlamlı ilişki vardır (H7)” kurulan hipotez desteklenmektedir.

Örgüt kültürü ile eğitim ve geliştirme $p=0,000<0,05$ olduğundan aralarında anlamlı bir ilişki vardır. PearsonCorrelation= $0,758$ olduğundan pozitif yönde yüksek seviyeli bir ilişki vardır. Bu sonuca göre, “örgüt kültürü ve eğitim ve geliştirme arasında pozitif ve anlamlı ilişki vardır (H8)” kurulan hipotez desteklenmektedir.

Demokratik liderlik ile eğitim ve geliştirme $p=0,000<0,05$ olduğundan aralarında anlamlı bir ilişki vardır. PearsonCorrelation=0,800 olduğundan pozitif yönde yüksek seviyeli bir ilişki vardır. Bu sonuca göre, “demokratik liderlik ve eğitim ve geliştirme arasında pozitif ve anlamlı ilişki vardır (H8) kurulan hipotez desteklenmektedir.

Otokratik liderlik ile Eğitim ve geliştirme $p=0,000>0,05$ olduğundan aralarında anlamlı bir ilişki yoktur. PearsonCorrelation=0,147 olduğundan bir ilişki den bahsetmek mümkün değildir. Bu sonuca göre, “otokratik liderlik ve eğitim ve geliştirme arasında pozitif ve anlamlı ilişki vardır (H10) kurulan hipotez desteklenmemektedir.

4. Sonuç ve Öneriler

Küreselleşme ile birlikte örgütler, uzun dönemde hedeflerine ulaşabilmek için örgüt kültürlerini geliştirmek istemektedirler. Bu doğrultuda liderlik, eğitim ve geliştirme kavramlarına önem vermektedirler ve sahip oldukları bu kültürü mevcut işgörenlerinin benimsemesini sağlamaya çalışmaktadır. İşletmeler örgüt kültürünü insan kaynakları aracılığıyla çalışanlara çeşitli eğitim yolu ile ulaştırılmaktadır.

Örgüt kültürünün tam anlamıyla kavranabilmesi için liderlere önemli sorumluluklar düşmektedir. Yapılan bu çalışmada örgüt kültürünü işgörelere aktarma ve geliştirmede demokratik ve otokratik liderlerin etkileri ölçülmüştür. Liderler çalışanlar arasında iletişim ve etkileşimi yönetmek için örgüt kültürünü kullanırlar. İşletmelerin hedeflerine ulaşmaları için yönetim, yöneticiler ve işgörelerin takım olmaları gerekmektedir.

Çalışmada, önceden belirlenen amaçlar doğrultusunda akademik bir çalışma yürütülmüş ve analizler sonucunda bazı sonuçlara ulaşılmıştır. Anket uygulamasının ortaya koyduğu veriler ışığında yapılan analiz ile 10 tane hipotez test edilmiş ve 8 tanesi desteklenmiştir.

Yapılan regresyon analizinde, hem otokratik hem de demokratik liderlik örgüt kültürünü pozitif yönde etkilerken, örgüt kültürünün de eğitim ve geliştirmeyi pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Demokratik liderlik eğitim ve geliştirmeyi pozitif yönde etkilemektedir. Ancak otokratik liderlik ile eğitim ve geliştirme arasında etki tespit edilememiştir. Çalışmada korelasyon analizinde bulunan sonuçlar doğrultusunda ise, örgüt kültürünün hem liderlik türleri ile (otokratik , demokratik) hem de eğitim ve geliştirme ile pozitif ilişkisi olduğu, demokratik liderliğin eğitim ve geliştirme ile pozitif ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Ancak otokratik liderliğin eğitim ve geliştirme ile ilişkisi yoktur sonucuna ulaşılmıştır.

Liderlik ve örgüt kültürü konuları birbiri içine geçmiş iki konu olup, liderlik ve örgüt kültürü arasındaki ilişkinin tek yönlü olmayıp karşılıklı bir ilişki olduğu belirtilmektedir. Bir taraftan liderin örgüt kültürü üzerinde önemli etkilere sahip olduğu görüşü savunulurken, diğer taraftan liderin duygu, düşünce ve tepkilerinin örgüt kültürü tarafından biçimlendirilebileceği ileri sürülmektedir. Bakan (2008), liderlik tarzları ve örgüt kültürü arasındaki ilişkiyi belirleyebilmek için yapmış olduğu çalışmada liderlik tarzları ile örgüt kültürü arasında ilişki olduğu doğrulanmış fakat ilişkinin yönü hakkında kesin yargıya ulaşılmamıştır. Bunun yanı sıra Aykanat ve Yıldız (2016), liderlik türlerinden karizmatik liderlik davranışlarının örgüt kültürü ile ilişkisini Amos programında yaptığı korelasyon analizi ile açıklamış; pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu bulgusuna ulaşmıştır. Dolayısıyla Bakan ve Aykanat'ın çalışmaları bu çalışma ile benzerlik göstermektedir.

Konunun daha geniş kapsamda farklı sektörlerdeki kişilere uygulanması ve analiz edilmesi, diğer sektörler adına yol gösterici sonuçlar bulunması açısından önerilebilir.

Kaynakça

Aldemir, C., Alpay, A., ve Budak, G., (2001). *İnsan Kaynakları Yönetimi*, 6. Baskı, İzmir: Barış Yayınları Fakülteler Kitabı.

Argon, T., ve Eren, A. (2004). *İnsan Kaynakları Yönetimi*, 1. Baskı, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Aykanat, Z. ve Yıldız, T. (2016). “Karizmatik Liderlik ve Örgütsel Yenilikçilik İlişkisi Üzerine Bir Araştırma”, <https://www.researchgate.net/publication/311954664>.

Bakan, İ. (2008). “Örgüt Kültürü ve Liderlik Türlerine İlişkin Algılamalar ile Yöneticilerin Demografik Özellikleri Arasındaki İlişki: Bir Alan Araştırması”, *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 10(14):13-40.

Bakan, İ., ve Büyükbeşe, T. (2010). “Liderlik Türleri ve Güç Kaynaklarına İlişkin Mevcut-Gelecek Durum Karşılaştırması: Eğitim Kurumu Yöneticilerinin Algılarına Dayalı Bir Alan Araştırması”, *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 12 (19): 73-84.

Barutçugil, İ. (2004). *Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi*, İstanbul: Kariyer Yayıncılık.

Büyükuslu, A.R. (1998). *Globalizasyon Boyutunda İnsan Kaynakları Yönetimi*, İstanbul: Der Yayınları.

Çetinel, M.H. (2011). *İnsan Kaynakları Yönetiminde Eğitim Fonksiyonunun Öğrenen Örgüt Oluşumuna Etkilerine İlişkin Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon: Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Doğan, S. (2003). *Personel Güçlendirme*, 1. Baskı, İstanbul: Sistem Yayıncılık.

Gedik, D. (2008). *İnsan Kaynakları Yönetiminde Eğitimin Performans Üzerine Etkileri ve Örnek Bir Uygulama*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Gemlik, N. ve Sığırı, Ü. (2007). “Kurum İmajı Analizi ve Bir Belediye Üzerindeki Uygulamanın Değerlendirilmesi”, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(11): 267-282.

Gök, S. (2006). *21. Yüzyılda İnsan Kaynakları Yönetimi*, 1.Baskı, İstanbul: Beta Basım.

Kozak, M. A. (1999). *Otel İşletmelerinde İnsan Kaynakları Yönetimi ve Örnek Olaylar*, Birinci Baskı, Ankara: Detay Yayıncılık.

Onal, G. (1998). *İşletme Yönetimi ve Organizasyon*, 2. Basım, İstanbul: Türkmen Kitabevi.

Şimşek, M.S. (1999). *Yönetim ve Organizasyon*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Şimşek, M.Ş. ve Çelik, A. (2009). *Yönetim ve Organizasyon*, Konya: Eğitim Akademi Yayınları.

Taş, A., Çelik K. ve Tomul, E. (2007). “Yenilenen İlköğretim Programının Uygulandığı İlköğretim Okullarındaki Yöneticilerin Liderlik Tarzları”, *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22 (2): 85-98.

Taşkıran, E. (2006). “Otel İşletmelerinde Çalışan Yöneticilerin Liderlik Yönelimleri: İstanbul'daki Beş Yıldızlı Otel İşletmelerinde Bir Araştırma”, *Anatolia Turizm Araştırmaları Dergisi*, 17 (2): 169-184.

Telli, E., Ünsar A. S. ve Oğuzhan, A. (2012). “Liderlik Davranış Tarzlarının Çalışanların Örgütsel Tükenmişlik ve İşten Ayrılma Eğilimleri Üzerine Etkisi: Konuyla İlgili Bir Uygulama”, *Electronic Journal Of Vocational Colleges*. December/Aralık: 135-150.

Tengilimoğlu, D. (2005). “Kamu ve Özel Sektör Örgütlerinde Liderlik Davranışı Özelliklerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Alan Çalışması”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(14): 1-16.

Uygur A. (2010). *Mesleki ve Teknik Yayınlar Serisi, Yönetim ve Organizasyon*, 4. Baskı, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Yıldırım, A. (2010). *Etik Liderlik ve Örgütsel Adalet İlişkisi Üzerine Bir Uygulama*, Yüksek Lisans Tezi, Karaman: Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı.

The Relationship between Borsa Istanbul 100 Index and Industrial Production Index: Symmetric and Asymmetric Causality Test Approach

Mehmet Levent ERDAŞ¹, Abdullah Emre ÇAĞLAR²

Abstract

The aim of this study is to investigate whether there is a relationship between sector indices in the Borsa Istanbul 100 index and industrial production index by using symmetric and asymmetric causality tests. The reason for the use both methods in that the relations which cannot be found out by the symmetric causality tests are found out by asymmetric causality tests. Standart Granger causality test is used to analyze symmetric relationship, Hatemi-J (2012) causality test which are divided into two as negative and positive shocks, is used to analyze asymmetric relationship. Granger causality results indicate that unidirectional causality relationship from Borsa İstanbul 100 index to industrial production index. However, Hatemi-J (2012) results suggest that there is no causal association between Borsa Istanbul 100 index and industrial production index. As a result, according to the Granger causality relationship between the variables, it is concluded that the industrial production index is affected by the Borsa Istanbul 100 index.

Keywords: Stock Exchange, Industrial Production Index, Symmetric and Asymmetric Causality Test, Turkey.

JEL Codes: H21, H26, K34

Borsa İstanbul 100 Endeksi ile Sanayi Üretim Endeksi Arasındaki İlişki: Simetrik ve Asimetrik Nedensellik Testi Yaklaşımı

Özet

Bu çalışmanın amacı BİST 100 endeksi ile sanayi üretim endeksi için hem simetrik hem de asimetrik nedensellik testleri kullanılarak değişkenler arasında bir ilişkinin var olup olmadığını araştırmaktır. Çalışmada her iki yönteminin kullanılmasının nedeni ise değişkenler arasında simetrik testlerin ortaya çıkaramadığı ilişkilerin asimetrik testler aracılığıyla ortaya çıkarılabilmesidir. Çalışmada değişkenler arasındaki simetrik ilişkiyi analiz etmek için standart Granger nedensellik, asimetrik ilişkiyi test etmek için ise pozitif ve negatif olarak değişkenleri ayırtıran Hatemi-J (2012) nedensellik yöntemleri kullanılmıştır. Granger nedensellik sonuçlarına göre, Borsa İstanbul 100 endeksinden, sanayi üretim endeksine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu görülmüştür. Diğer yandan, Hatemi-J (2012) asimetrik nedensellik

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Akdeniz Üniversitesi, Serik İşletme Fakültesi, leventerdas@gmail.com

² Arş. Gör. Akdeniz Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, emreacaglar@gmail.com

sonuçlarına göre, değişkenler arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir. Sonuç olarak, değişkenler arasındaki Granger nedenselliğe göre; Borsa İstanbul 100 endeksinin sanayi üretim endeksini etkilediği görülmüştür.

Anahtar kelimeler: Borsa, Sanayi Üretim Endeksi, Simetrik ve Asimetrik Nedensellik Testi, Türkiye

1. Giriş

Ülkelerin kalkınması için gerekli en önemli faktörlerden birisi sermayedir. Sermaye piyasaları portföy yatırımları ile ekonomik büyümenin sağlanmasına ve yabancı rezervlerin artırılmasına katkıda bulunan yerli ve yabancı sermayeleri çekmektedir. Sermaye piyasasının gelişmesi ve istikrarlı bir seyir izlemesinin gerçekleştirilebilmesi birimlerin alacakları kararlara ve bu kararların sağlığı ise hisse senedi getirilerini/fiyatlarını etkileyen değişkenlerin doğru, anlamlı ve güvenli biçimde tespit edilmesine bağlıdır (Boztosun, 2010: 40).

1980'ler sonrasında ekonomik sınırların kalktığı, finansal liberalleşmenin gerçekleştiği ve teknolojik gelişmelerin hızla yaşandığı günümüz dünyasında hem firmalar hem de yatırımcılar açısından sermayenin güvenli bir biçimde arttırmanın yollarından biri ise hisse senedi piyasaları diğer bir ifadeyle borsalardır. Hisse senedi piyasaları fon fazlası bulunan birimlerden fon ihtiyacı bulunan birimlere mevcut fonların aktarılması yoluyla ülke ekonomisini etkilemekte ve gelişen sanayilerde önemli bir rol üstlenmektedir (Al-Majali ve Al-Assaf, 2014: 157). Diğer bir ifadeyle sermaye piyasaları yukarıda belirtilen birimler arasındaki fon hareketini kolaylaştırır. Bu süreç, ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkileyen mevcut finansal kaynakların geliştirilmesine yardımcı olmaktadır.

Borsaların likidite sağlama ve tasarruflara hareket kazandırma, araçlar sayesinde fon arz edenlerle fon talep edenler arasında bir köprü görevi görerek alım ve satım işlemlerinde tek fiyat oluşmasını sağlaması, sermayeyi tabana yaymaması, güvence sağlaması, sanayide yapısal değişikliği kolaylaştırması gibi işlevleri olduğu kabul edilmektedir (Dizdarlar ve Derindere, 2008: 114). Bu işlevleri üstlenen borsaların ülke ekonomileri açısından önemi büyüktür. Dolayısıyla hisse senedi piyasaları sermaye piyasasının en önemli birimlerinden ve firmaların hisse senedi getileri/fiyatları ise yatırımcıların kararlarının belirlenmesi açısından en önemli unsurlardan birisidir (Boztosun, 2010: 40). Öte yandan, borsalar makroekonomi açısından da barometri görevi yaparlar. Enflasyon, sanayi üretimi, para arzı, gayrisafi milli hasıla, yatırım tasarruf oranları, döviz kuru oynaklığı, politika yapıcılarının ekonomi üzerinde oluşturdukları etkilerinin en iyi takip edilebildiği yerlerden biri borsalardır (Coşkun, 2010: 180). Ülkelerin milli gelirine en fazla katma değer yaratan birimlerin başında firmalar gelmektedir. Firmaların sürdürülebilir bir biçimde ekonomide faaliyet göstermeleri ekonomik istikrarın sağlanması açısından büyük önem taşımaktadır. İşte tam bu noktada finans sektörünün en önemli ayağını oluşturan borsaların kaynakların en verimli yatırım alanlarına yönlendirilmesi açısından ülke ekonomileri üzerinde önemli bir etkiye sahip oldukları net bir şekilde anlaşılabilmektedir (İmegi, 2014: 80).

Her ülkede olduğu gibi Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde de borsa endeksleri önemli bir göstergedir. Çünkü, endekste yaşanacak bir gelişme büyük ölçüde ekonomik birimlerin beklentilerini veya tasarruf sahiplerinin kararlarını etkileyecektir. Bu nedenle rasyonel yatırımcı kitlesinin beklenen getirileri üzerinde etkili olabilecek makroekonomik göstergeleri, belirsizlikleri ve küresel gelişmeleri takip etmek ve bilgi sahibi olmak isterler. (Attari ve Safdar, 2013: 309). Öte yandan, ekonomik ve finansal teoriler, borsalarda işlem gören

hisse senedi fiyatlarının makroekonomik faktörlerin değişiminden etkilendiğini öne sürmektedir. Dolayısıyla, hisse senedi piyasalarının gelişmesi yatırımcıların beklentilerini karşılamada ve portföye girecek hisse senetlerinin seçiminde önemli bir işleve sahiptir.

Firmaların gelişme trendleri, Borsa'daki firmaların hisse senedi fiyatlarını etkilemektedir. Bu bağlamda bir ekonominin gelişmesinde aynı zamanda uluslararası rekabette ülkeye güç katan ve üretim ve yatırımlarıyla o ülkeye gelir sağlayan en önemli sektörlerden olan sanayi sektörü ve bunun öncü göstergesi olan sanayi üretim endeksinin ülkelerin borsalarını etkilemesi kaçınılmazdır. Bu etkileşim yatırımcıların, ekonomistlerin ve politika yapımcılarının ilgisini çekmiş ve bu alanda birçok çalışmanın yapılmasına neden olmuştur.

Bu çalışmada finans piyasasının öncü göstergelerinden biri olan Borsa İstanbul 100 endeksi ile sanayi üretim endeksi arasında bir nedensellik ilişkisinin olup olmadığı analiz edilmiştir. Değişkenlere ait veri setleri Ocak 2005 ile Ağustos 2018 tarihleri aralığını kapsayan aylık verilerden oluşmaktadır. Sanayi üretim endeksi ile Borsa İstanbul 100 endeksi arasındaki nedensellik ilişkisinin belirlenmesinde hem simetrik hem de asimetrik nedensellik testleri uygulanmıştır. Burada her iki yöntemin uygulanmasının sebebi ise simetrik testlerin tespit edemediği ilişkilerin asimetrik nedensellik testleri yardımıyla tespit edilebileceğidir. Bu doğrultuda değişkenler arasındaki simetrik ilişkiyi belirlemek amacıyla Granger (1969) nedensellik testi, asimetrik ilişkiyi belirlemek için pozitif ve negatif olarak değişkenleri ayırtıran Hatemi-J (2012) nedensellik yöntemleri kullanılmıştır.

Son zamanlarda ulusal ve uluslararası piyasalarda yaşanan gelişmelere bağlı olarak firmaların değerini ifade eden hisse senedi fiyatlarını etkileyen içsel ve dışsal değişkenlere yönelik birçok analizin yapıldığı karşımıza çıkmaktadır. Ulusal düzeyde yapılan çalışmalarda ağırlıklı olarak temel endeks olarak kabul edilen Borsa İstanbul 100 endeksi ile makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkilerin araştırıldığı görülmektedir. Bu endeks ile sanayi üretim endeksinin modele ilave edildiği makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkilerin araştırıldığı çalışmalara baktığımızda ise, farklı yazarların farklı sonuçlar elde ettiği ve değişkenler arasında nedensellik ilişkilerinin farklılaştığı görülmüştür. Bu durumun çalışmaların kapsamı, veri setleri ve yöntemlerdeki değişkenliklerden kaynaklandığı söylenebilir. Bununla birlikte, Borsa İstanbul endeksi ile mikro ve makro değişkenler arasındaki ilişkileri araştıran çalışmalarda ise, elde edilen ampirik bulgular ağırlıklı olarak ya en küçük kareler yöntemi, regresyon yöntemi, panel veri yöntemi ya da ARCH modelleri, vektör oto regresyon modeli, Johansen eşbütünleşme testi, Engle-Granger nedensellik testi, etki tepki fonksiyonları, varyans ayırıştırma yöntemlerini uygulayan çalışmalar yer almaktadır.

Literatür incelendiğinde, bu testlerde zaman serisine gelen şokların ayırıştırılmaması bu testlerin eksik yönünü ortaya çıkarmaktadır. Fakat finansal, mikro ve makro veriler arasında asimetrik bir ilişki bulunabilmektedir. Bu testlerin veri oluşturma süreçlerinde negatif ve pozitif şoklar aynı etkiye sahip olduğu varsayılmaktadır. Hatemi-J (2012) asimetrik nedensellik testinde ise, bu şoklar negatif ve pozitif olarak ikiye bölünmektedir. Tam da bu noktada pozitif ve negatif olarak değişkenleri ayırtıran nispeten yeni bir yöntem olan Hatemi-J (2012) testi yardımıyla Borsa İstanbul 100 endeksi ile sanayi üretim endeksi göstergesi arasındaki nedensellik ilişkisinin yönünün belirlenmesi bu çalışmanın önemini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada önceki yapılan çalışmalara ek olarak Borsa İstanbul 100 endeksi ile sanayi üretim endeksi arasındaki ilişkiyi pozitif ve negatif şoklar aracılığıyla asimetrik nedensellik yaklaşımı ile analiz edilmesi bu çalışmanın diğer çalışmalardan farkını ortaya koymaktadır. Bu çalışma hem analize konu olan testin hem de ele alınan veri setinin güncel olması bakımından alan yazınına katkı yapacağı söylenebilir.

Çalışmanın geri kalan bölümü üç bölüme ayrılmıştır. İkinci bölümde bu konu üzerine daha önce yapılmış olan ampirik çalışmalardan oluşan literatür taramasına yer

verilmektedir. Üçüncü bölümde analizde kullanılan veri seti ve yöntem gösterilmiş ve uygulama bulgularına yer verilmiştir. Çalışmanın son bölümünde ise, genel bir değerlendirme yapılmış ve politika önerilerinde bulunulmuştur.

2. Literatür Taraması

Temel makroekonomik değişkenler ile borsa endeksleri arasındaki ilişkilerin araştırıldığı çok sayıda yerli ve yabancı çalışmalar literatürde yer almaktadır. Önceki çalışmalarda yaygın bir biçimde kullanılan değişkenler döviz kuru, parasal arzı, enflasyon, büyüme, sanayi üretim endeksi, emtia fiyatları, faiz oranı, petrol fiyatı ve ödemeler dengesi değişkenlerinin analiz edildiği görülmektedir. Borsa endekslerini etkileyen makroekonomik faktörlerin incelenmesine yönelik literatürde yer alan bazı çalışmalar ve analiz sonuçları aşağıda kısaca özetlenmiştir. Çalışmanın literatür bölümünde makroekonomik değişkenlerden sadece sanayi üretim endeksi ile Borsa endeksleri arasındaki ampirik sonuçlara yer verilmiştir.

Mukherjee ve Naka (1995), Ocak 1971 ile Aralık 1990 dönemi için Tokyo Borsası ile seçilmiş makroekonomik faktörler arasında bir ilişkinin var olup olmadığını vektör hata düzeltme modeli ile araştırmıştır. Borsa endeksi ile sanayi üretim endeksi arasında pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir.

Kwon ve Shin (1999) güncel ekonomik aktivitelerin Güney Kore hisse senedi fiyatları üzerinde etkisinin olup olmadığını araştırmıştır. Eşbütünleşme ve Granger nedensellik testlerinin kullanıldığı çalışmada sanayi üretim endeksi, para arzı, döviz kuru ve dış ticaret dengesi ile Güney Kore borsası arasındaki ilişki bir bütün olarak analiz edildiğinde, değişkenler arasında bir ilişkinin bulunduğu ancak değişkenler tek tek analize tabi tutulunca borsa endeksleri ile eşbütünleşik bir ilişkiye rastlanılmadığı tespit edilmiştir.

Maghayereh (2003) çalışmalarında Ürdün borsasına ait hisse senetleri fiyatları ile seçilmiş makroekonomik değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkiyi araştırmak amacıyla 1987-2000 dönemlerini kapsayan aylık veriler için Johansen eşbütünleşme analizi yapmıştır. Çalışmadan elde edilen bulgular Ürdün borsasına ait hisse senetlerinin fiyatlarının endüstriyel üretimden etkilendiğini göstermiştir.

Nishat ve Shaheen (2004) çalışmalarında vektör hata düzeltme modeli yardımıyla Karaçi Menkul Kıymetler Borsası ile makroekonomik değişkenler arasında uzun dönem denge ilişkisinin var olup olmadığını tespit etmek için 1973 ile 2004 yıllarını kapsayan veriler için analiz yapmışlardır. Çalışmalarında makroekonomik değişkenler olarak sanayi üretim endeksi, tüketici fiyat endeksi, para piyasası yatırımlarının elde edilen değerleri ve para arzını kullanmışlardır. Çalışmadan elde edilen sonuca göre hisse senedi fiyatlarının en büyük pozitif belirleyicisi olarak sanayi üretim endeksi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Dritsaki (2005) Yunanistan borsasında işlem gören hisse senetlerinin makroekonomik faktörler ile ilişkisini incelemeye çalışmıştır. Uzun dönemli ilişkinin dikkate alındığı çalışmada Granger nedensellik ve Johansen eşbütünleşme testleri uygulanmıştır. Ampirik sonuçlar hisse senedi fiyatları ile sanayi üretim endeksi değişkenlerinin birbirilerinin nedeni olduğu ve aralarında çift yönlü bir ilişki bulunduğunu göstermiştir.

Yılmaz vd. (2006) analizlerinde İMKB endeksi ile makroekonomik faktörler arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Eşbütünleşme ve nedensellik testlerinin uygulandığı analiz çalışmasında İMKB endeksi ile sanayi üretim endeksi arasından herhangi bir nedensellik ilişkisi olmadığı tespit edilmiştir.

Dizdarlar ve Derindere (2008), Türkiye’de Ocak 2005 ile Aralık 2007 dönemi aylık verileri kapsayacak şekilde hisse senedi fiyatlarını etkileyen değişkenleri regresyon yöntemi ile

analiz etmişlerdir. Analizlerinde, açıklayıcı değişkenler olarak sanayi üretim endeksinin de bulunduğu bazı makroekonomik ve finansal değişkenlerin İMKB 100 endeksi üzerinde etkisinin olup olmadığını araştırmıştır. Çalışma sonuçları analize dahil edilen birçok değişkenin İMKB 100 endeksini etkilediğini ancak bu değişkenler arasında döviz kurunun İMKB 100 endeksini etkileyen en önemli faktör olduğu tespit edilmiştir.

Gençtürk (2009) hisse senedi fiyatları ile makroekonomik değişkenlerin etkileşimini kriz dönemlerini dikkate alarak araştırmıştır. İMKB 100 endeksinin bağımlı değişken olarak yer aldığı modelde hisse senedi fiyatları ile makroekonomik faktörler arasında bir ilişkinin var olup olmadığını analiz etmiştir. Çalışma sonucunda elde edilen bulgulara göre kriz dönemlerinde İMKB 100 endeksi ile sanayi üretim endeksi arasında anlamlı bir ilişki bulunmadığı sonucuna varılmıştır.

Humpe ve Macmillan (2009) Amerikan ve Japon borsalarında yer alan hisse senedi fiyatları üzerinde etkili olabilecek makroekonomik değişkenleri araştırmıştır. Eşbütünlük analizinin kullanıldığı çalışmada, Amerikan hisse fiyatlarının sanayi üretim endeksi ile pozitif bir ilişki içerisinde olduğu, Japon hisse senetleri açısından sonuçlar değerlendirildiğinde ise sanayi üretim endeksinin hisse senedi fiyatları üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Sohail ve Hussain (2009) Pakistan borsasına kayıtlı hisse senetleri piyasası üzerinde makroekonomik değişkenlerin etkili olup olmadığını belirlemek amacıyla Aralık 2002 ile Haziran 2008 dönemine ilişkin aylık verileri kullanarak vektör hata düzeltme modeli ile analiz etmiştir. Araştırmada elde edilen bulgular uzun dönemde sanayi üretim endeksinin hisse senedi getirilerini pozitif yönde etkilediğini göstermiştir. Ayrıca çalışmada yapılan varyans ayrıştırması analizi sonucunda sanayi üretim endeksinin hisse senedi fiyatları üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Rahman vd. (2009) Malezya borsası üzerine yapmış oldukları çalışmada 1986-2008 dönemine ait aylık verileri kullanarak birim kök testleri ve VAR analizi uygulamışlardır. Malezya borsasına kayıtlı hisse senedi fiyatları ile sanayi üretim endeksi, reel döviz kuru, para arzı, rezervler, faiz oranı arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışma sonucunda değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki bulunduğunu ve hisse senedi fiyatlarının makroekonomik değişkenlere duyarlı olduğunu tespit etmişlerdir. Ayrıca çalışmalarında para arzı faiz oranı ve döviz kuru ile karşılaştırıldığında sanayi üretim endeksi ve rezervlerin hisse senedi fiyatları ile daha güçlü dinamik bir etkileşime sahip oldukları sonucuna varılmıştır.

Özer vd. (2011) çalışmalarında Ocak 1996 ile Aralık 2009 dönemine ait aylık verileri dikkate alarak hisse senedi piyasası göstergesi olarak İMKB 100 endeksi ile makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkiyi eşbütünlük ve nedensellik testleri yardımıyla analiz etmiştir. Çalışmada elde edilen bulgulara göre, eşbütünlük analizi hisse senedi fiyatı ile sanayi üretim endeksi arasında uzun dönemli bir ilişki bulunduğunu; nedensellik testi ise bu iki değişken arasında tek yönlü bir nedensellik ilişkisi içerisinde ve bu ilişkinin İMKB 100 endeksinden sanayi üretim endeksine doğru olduğu sonucuna varılmıştır.

Hosseini vd. (2011) Çin ve Hindistan hisse senetleri piyasası üzerine yaptıkları çalışmada, hisse senedi fiyatları ile temel makroekonomik değişkenler arasında ilişkinin varlığını eşbütünlük ve VECM yöntemi ile analiz etmiştir. Ocak 1999 ile Ocak 2009 dönemi aylık frekanstaki verilerin kullanıldığı çalışmada, Çin ve Hindistan borsalarında makroekonomik faktörler ile borsa endeksleri arasında kısa ve uzun dönemde bir ilişkinin bulunduğunu göstermiştir. Çin için hisse senedi fiyatları ile sanayi üretimi arasındaki negatif bir ilişki içerisinde olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte, Hindistan için sanayi üretiminin hisse senedi fiyatları üzerinde herhangi bir etkisinin bulunmadığı sonucuna varılmıştır.

Kaya vd. (2013) çoklu doğrusal regresyon analizi yardımıyla Borsa İstanbul 100 endeksi ile makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. Çalışmada elde edilen bulgulara göre, borsa endeksi getirisi ile sanayi üretim endeksi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkiye rastlanılmamıştır.

Aktaş ve Akdağ (2013) Türkiye üzerine yapılan çalışmada hisse senedi piyasası için Borsa İstanbul 100 endeksi ile seçilmiş makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkiyi 2008 ile 2012 dönemi için aylık veriler üzerinden çoklu doğrusal regresyon analizi ile incelemişlerdir. Bu değişkenler arasındaki ilişkiyi tespit etmek amacıyla Granger nedensellik testinin kullanıldığı çalışmada sanayi üretim endeksi ile Borsa İstanbul 100 endeksi arasında bir nedensellik ilişkisine rastlanılmamıştır.

Forson ve Janrattanagul (2014) çalışmalarında seçilmiş makroekonomik göstergelerin Tayland borsasına kayıtlı hisse senetleri üzerindeki etkisinin varlığını araştırmıştır. Ocak 1990 ile Aralık 2009 dönemine ait aylık veriler için eşbütünleşme ve nedensellik testlerinin uygulandığı çalışmada hisse senedi fiyatları ile makroekonomik değişkenler arasında etki tepki ilişkisinin bulunduğu ve bu ilişkinin farklı düzeylerde olduğu belirlenmiştir. Elde edilen bulgular sanayi üretim endeksi ile Tayland borsası arasında negatif uzun dönemli bir ilişki olduğunu göstermiştir.

Karcıoğlu ve Özer (2014) Borsa İstanbul endeksine kote olmuş ve imalat sektöründe faaliyet gösteren firmaların hisse senetleri üzerinde dış ticaret dengesi, faiz oranı, para arzı, petrol fiyatları, sanayi üretim endeksi, tüketici fiyat endeksi ve yabancı portföy yatırımları gibi makroekonomik değişkenlerin etkisinin olup olmadığını panel veri analiz yöntemi ile araştırmışlardır. Elde edilen sonuçlar Borsa İstanbul imalat sektöründe yer alan firmaların hisse senedi getirileri ile sanayi üretim endeksi arasında anlamlı bir ilişkinin bulunmadığını göstermiştir.

Poyraz ve Tepeli (2014) Borsa İstanbul için Aralık 1995 ile Kasım 2011 dönemine ait aylık verilerini kullanarak hisse senedi piyasasını etkileyebilecek makroekonomik değişkenleri analiz etmiştir. Çoklu regresyon modeli, korelasyon analizi ve Granger nedensellik testlerinin kullanıldığı çalışmada, Borsa İstanbul 100 endeksi ile sanayi üretim endeksi arasında bir etkileşim olduğunu ve bu iki değişken arasındaki ilişkinin pozitif yönde olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Chia ve Lim (2015) çalışmalarında seçilmiş makroekonomik değişkenlerin hisse senetleri fiyatları üzerindeki etkisini Malezya borsasında işlem gören firmaları ele almıştır. 1980-2011 dönemi arası üç aylık verilerin ARDL sınır testine tabi tutulduğu çalışmada makroekonomik faktörler olarak enflasyon, para arzı, faiz oranları, sanayi üretimi ve döviz kuru kullanılmıştır. ARDL sınır testi analizi hisse senetleri fiyatları ile ekonomik aktiviteler arasında uzun dönemli bir ilişki bulunduğunu göstermiştir. Bununla birlikte, ARDL sınır testi analizi sonuçlarına göre Malezya borsasındaki hisse senedi fiyatları ile sanayi üretimi arasında anlamlı bir ilişkinin bulunmadığı tespit edilmiştir.

Altınbaş vd. (2015) çalışmalarında enflasyon oranları, döviz kuru, sanayi üretim endeksi ve petrol fiyatları değişkenlerinin Borsa İstanbul 100 endeksi üzerindeki etkisini çok faktörlü regresyon yöntemi yardımıyla incelemiştir. Ayrıca çalışmalarında Borsa İstanbul 100 endeksi ile makroekonomik değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisini tespit etmek amacıyla Johansen eşbütünleşme testi, vektör hata düzeltme modeli ve Granger nedensellik testi kullanılmıştır. Analiz sonuçları Borsa İstanbul 100 endeksindeki değişimlerin tahmin edilmesinde sanayi üretim endeksinin kullanılabileceğini ancak tersi durumun olmadığını göstermiştir.

Alper ve Kara (2017) çalışmalarında seçilmiş makroekonomik değişkenler ile Borsa İstanbul Sınai endeksinde yer alan hisse senetlerinin fiyatları arasındaki etkileşimi Aralık 2003 ile Şubat 2017 dönemi aylık veriler için etki-tepki analizi ve varyans ayrıştırma analizi yardımıyla araştırmışlardır. Elde edilen bulgulara göre, sanayi üretim endeksinde meydana gelen bir şoka reel hisse senedi getirilerinin tepkisi beşinci aya kadar istikrarlı bir biçimde pozitif değerler aldığı ve bu aydan itibaren azaldığı sonucuna ulaşmışlardır.

Koyucu (2018) Borsa İstanbul 100 endeksi ile enflasyon oranları, faiz oranları, sanayi üretim endeksi ve reel ekonomik büyüme gibi makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkiyi 1988-2016 yılları verileri için araştırmıştır. Eşbütünleşme, FMOLS ve DOLS regresyon analizlerinin yapıldığı çalışmada makroekonomik değişkenler ile Borsa İstanbul 100 endeksi arasında bir ilişki bulunduğunu ve sanayi üretim endeksinde meydana gelen bir artışın Borsa İstanbul 100 endeksini pozitif yönde etkileyeceği sonucuna ulaşılmıştır.

3. Veri Seti, Yöntem ve Bulgular

Borsa İstanbul 100 endeksi ve sanayi üretim endeksi arasındaki nedenselliğin yönünün belirlenmesi için Granger (1969) testi ile Hatemi-J (2012) testi kullanılacaktır. Bu doğrultuda hisse senedini piyasalarını temsilen Borsa İstanbul 100 endeksi (BİST 100) aylık ortalama kapanış fiyatları ve sanayi üretimini temsilen aylık sanayi üretim endeksi (SÜE) (2013=100) göstergeleri seçilmiştir. Analize konu olan değişkenler literatürden yola çıkılarak seçilmiştir.

Borsa İstanbul 100 endeksi Türkiye menkul kıymetler pazarı açısından pazar endeksini ifade etmektedir. Aynı zamanda bu endeks Borsa İstanbul piyasasında işlem gören, piyasa değeri ve işlem hacmi en yüksek 100 hisse senedinden oluşan ve Borsa İstanbul pay piyasası için temel endeks olarak kullanılmaktadır (Kendirli ve Çankaya, 2016: 218). Bu nedenle de Türk borsasının göstergesi olarak kabul edilmektedir. Sanayi üretim endeksi ise bir ekonomide meydana gelen gelişmelerin ve uygulanan ekonomi politikalarının kısa dönemdeki etkilerinin hesaplanabilmesi amacıyla kullanılan bir öncü göstergedir. Bu çalışmada sanayi üretim endeksinin seçilmesinin temel nedeni ise bankacılık, finans ve sigorta gibi hizmetlere en büyük talep sanayi sektöründen gelmesidir. Bu amaçla sanayi üretim endeksi ve Borsa İstanbul endeksleri arasındaki ilişkisinin ortaya konulması önem arz etmektedir.

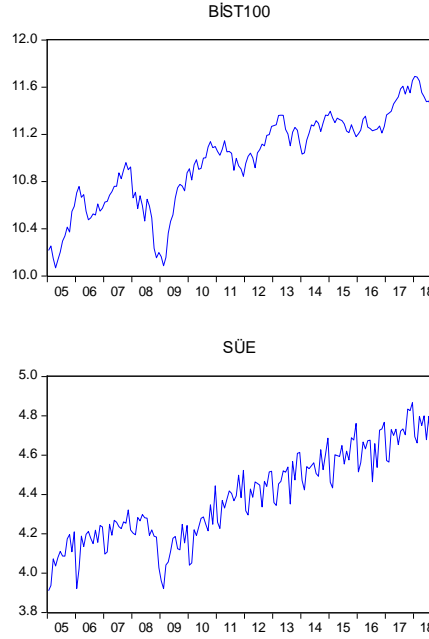
Çalışma kapsamında Borsa İstanbul ile sanayi üretim endeksi üzerindeki olası etkilerinin incelenmesinde bu iki değişkene ait 14 yıllık aylık zaman serileri ile bir VAR modeli oluşturulmuştur. Analizde simetrik ve asimetric nedensellik testlerinin bir arada kullanılmasının sebebi ise zaman serilerinde simetrik testlerin tespit edemediği saklı ilişkilerin asimetric testlerin yardımıyla tespit edilebilmesidir. Çalışmada kullanılan veriler investing.com ve Türkiye İstatistik Kurumu internet sitelerinden temin edilmiştir. Analizde kullanılan veriler 2005-2018 yıllarını kapsamaktadır. Tablo 1'de değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler verilmiştir.

Tablo 1. Değişkenler İçin Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Ortalama	Medyan	Minimum	Maksimum	Standart Sap.
BİST100	63,025.18	62,548.41	23,591.64	119,528.8	22,993.19
SÜE	82.61	79.29	49.91	129.99	19.20

Tablo 1 incelendiğinde, BİST100 ile SÜE değişkenlerinin tanımlayıcı istatistiklerini göstermektedir. Tablo 1’de görüleceği üzere, Ocak 2005 ile Ağustos 2018 dönemine ilişkin ortalama Borsa İstanbul 100 endeksinin aylık kapanış fiyatları 63,025.18 olduğu görülmektedir. Aynı döneme ilişkin ortalama sanayi üretim endeksi ise 82.61 olarak gerçekleşmiştir. İki seriyi karşılaştırdığımızda ise bu seriler farklı birimlerle ölçüldüğü görülmektedir. BİST100 endeksinin aylık kapanış fiyatları en düşük 23,591.64 iken, en yüksek seviyesi 119,528.8 olarak gerçekleştiği ifade edilebilir. Diğer yandan sanayi üretim endeksinin en düşük değeri 49.91 ile gerçekleşirken, en yüksek değerine 129.99 ile ulaştığı tablo 1’de görülmektedir.

Grafik 1. Değişkenlerin Ocak 2005 - Ağustos 2018 Arasındaki Zaman Serileri

Serilerin grafiği incelendiğinde her iki serinin artan bir trende sahip olduğu ve durağan olmadıkları, bir diğer ifadeyle birim kök içerdikleri görülmektedir. Ayrıca her iki değişkeninde yıllar itibariyle oynaklığa sahip olduğu ve 2008 ile 2009 yıllarında aşağı yönlü bir yapısal değişim yaşadığı gözlemlenmiştir. Bu durum ABD’de ortaya çıkan ve küresel bir boyut kazanan 2008 küresel finansal krizinin etkilerini yansıtmaktadır. Analize geçmeden önce ilk olarak serilerin doğal logaritması alınarak değişkenler ölçek etkisinden arındırılmıştır. Finansal ve makroekonomik zaman serilerinin birçoğu birim kök içermektedir. Bu aşamada, analize tabi tutulan serilerin durağan olup olmadıklarının tespit edilmesi amacıyla hem kırılmanın dikkate alınmadığı hem de kırılmanın dikkate alındığı birim kök testlerine başvurulmuştur. Dolayısıyla serilerin karakteristik özelliklerini ortaya çıkarmak için kırılmanın dikkate alınmadığı Genişletilmiş Dickey-Fuller (1979, 1982) birim kök testi (ADF), tek kırılmalı Zivot ve Andrews (1992) ile tek kırılmalı Lee ve Strazicich (2013) testleri kullanılmaktadır.

Tablo 2. ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Seviye		Birinci Fark	
	Test İstatistiği	Olasılık	Test İstatistiği	Olasılık
BİST100	-1.34768	0.6066	-12.39721	0.0000*
SÜE	-0.40881	0.9035	-2.922453	0.0451**

Not: *, ** işaretleri sırasıyla .01 ve .05 yanılma düzeyini göstermektedir.

H_0 = Seri birim kök içermektedir. (Durağan değildir)

H_a = Seri birim kök içermez. (Durağandır)

Tablo 2’de görüleceği üzere bu iki serinin düzeyde durağan olmadığı belirlenmiş, birinci derece farkları alınarak seriler durağan hale geldiği görülmüştür. Dolayısıyla seriler arasında uzun dönem denge modelinin var olabileceği ihtimali güçlenmiştir.

Tablo 3. Tek Kırılmalı Birim Kök Testi Sonuçları

Zivot ve Andrews (1992)		
Değişkenler	Model A	Model C
BİST100	-3.294	-4.567
SÜE	-4.250	-4.225
Lee ve Strazicich (2013)		
	Model A	Model C
BİST100	-2.947	-2.933
SÜE	-2.644	-2.937

Not: Zivot ve Andrews (1992) ADF tipi tek kırılmalı birim kök testini; Lee ve Strazicich (2013) LM tipi tek kırılmalı birim kök testini ifade etmektedir. Model A sabit modelde kırılmayı, Model C ise sabit ve trendde kırılmayı ifade etmektedir. Model A ve C’deki değerler t istatistiğini ifade etmektedir. Test istatistiğine ilişkin kritik değerler Zivot ve Andrews (1992) ve Lee ve Strazicich (2013) çalışmasından alınmıştır.

H_0 = Seri birim kök içermektedir. (Durağan değildir)

H_a = Seri birim kök içermez. (Durağandır)

Yapısal değişimlerin bu iki seri için etkili olup olmadığını belirlemek için tek kırılmayı dikkate alan, ADF tipi Zivot ve Andrews (1992) ve LM tipi Lee ve Strazicich (2013) testi sonuçları Tablo 3’de sunulmuştur. Her iki test sonucu model A ve C için görüleceği üzere; her iki serinin durağan olmadığını yani birim kök içerdiklerini göstermiştir. Sonuç olarak, Tablo 2 ve 3’de görüleceği üzere kırılmayı dikkate almayan birim kök testleri ile kırılmayı dikkate alan birim kök testlerinin tutarlı sonuçlar verdiği ve bütün değişkenlerin birim kök içerdiği belirlenmiştir.

Serilerin birim kök içerdikleri belirlendikten sonra seriler arasındaki nedensellik ilişkisinin analizine geçilmiştir. İlk olarak değişkenler arasındaki simetrik ilişkiyi test etmek amacıyla Granger (1969) tarafından geliştirilen nedensellik testi uygulanacaktır. VAR modeli yardımıyla modelin en uygun gecikme uzunluğu belirlenecektir. Çünkü Granger nedensellik yaklaşımında, değişkenleri tahmin kaynağı olan bilgilerin zaman serilerinde saklı olduğu ve VAR modelinden gelen tahminler ile araştırılması gerekmektedir. VAR modeli yardımıyla en uygun gecikme sayısının “5” olduğu belirlenmiştir. Analizde VAR modelindeki sağlanması gereken istikrar koşulları yerine getirilmiştir.

$$BİST100_t = \delta + \theta BİST100_{t-1} + \gamma_1 SÜE_{t-1} + \varepsilon_t \quad (1)$$

$$SÜE_t = \delta_2 + \theta_2 SÜE_{t-1} + \gamma_2 BİST100_{t-1} + \varepsilon_{2t} \quad (2)$$

Borsa İstanbul 100 endeksi ve sanayi üretim endeksi arasındaki nedensellik ilişkisi 1 ve 2 numaralı denklemlerin tahmin edilmesi sonucunda ortaya çıkan F-istatistiği ile belirlenmektedir. 1 numaralı denklemde görüldüğü üzere $H_0: \gamma_1 = 0$ hipotezi geçerli ise, Borsa İstanbul 100 endeksinden sanayi üretim endeksine doğru nedenselliğin bulunmadığı sıfır

hipotezi kabul edilmektedir. Benzer şekilde 2 numaralı denklemde görüleceği üzere, $H_0: \gamma_2 = 0$ hipotezi geçerli ise, sanayi üretim endeksinden Borsa İstanbul 100 endeksine doğru nedensellik ilişkisinin olmadığı ifade edilmektedir.

Tablo 3. Granger Nedensellik Test Sonuçları

Nedensellik İlişkisi	Gözlem Sayısı	F- İstatistiği	Olasılık
BİST100 → SÜE	159	3.59613	0.0042
SÜE → BİST100		1.62850	0.1559

Not: VAR modelindeki uygun gecikme ile istikrar koşullarını yerine getirmektedir. → işareti nedenselliğin olmadığı sıfır hipotezini göstermektedir.

Borsa İstanbul 100 endeksi ve sanayi üretim endeksi arasındaki Granger nedensellik ilişkisi denklemlerin tahmin edilmesi sonucunda ortaya çıkan F-istatistiği değerleri ile belirlenmektedir. Tablo 3 incelendiğinde, Borsa İstanbul 100 endeksinden sanayi üretim endeksine doğru nedenselliğin olmadığı sıfır hipotezi kabul edilememektedir. Diğer bir ifadeyle, Borsa İstanbul 100 endeksinden sanayi üretim endeksine doğru bir Granger nedensellik ilişkisi olduğu görülmektedir. Diğer taraftan sanayi üretim endeksinin Borsa İstanbul 100 endeksinin bir nedeni olmadığı görülmektedir. Granger nedensellik analizi sonuçları göre, Borsa İstanbul 100 endeksi ile sanayi üretim endeksi arasında tek yönlü bir ilişkinin olduğu ve bu ilişkinin Borsa İstanbul 100 endeksinden sanayi üretim endeksine yönünde olduğu sonucuna varılmıştır.

Analizin devamında Borsa İstanbul 100 endeksi ve sanayi üretim endeksi arasındaki nedensellik ilişkisi Hatemi-J (2012) testi ile araştırılacaktır. Piyasada yer alan her bir yatırımcı piyasada meydana gelen şoklara karşı farklı pozisyonlar ve kararlar alabilmektedir. Buradan hareketle; Granger nedensellik testi ile analiz yapılırsa, yatırımcıların pozitif ve negatif şoklara karşı farklı tepki verme durumu dikkate alınmayacaktır. Seriler arasında ilişkileri pozitif ve negatif şoklar karşısında ayırtıran Hatemi-J (2012) asimetrik nedensellik testi finansal verilerin kullanıldığı analizlerde yaygın olarak kullanılmaktadır. Hatemi-J (2012) asimetrik nedensellik testinin aşamaları aşağıda verilmiştir:

İki bütünleşik seri arasındaki nedensellik ilişkisinin ortaya çıkarmak amacıyla y_{1t} ve y_{2t} gibi iki seri olduğunu varsayalım:

$$y_{1t} = y_{1,t-1} + \varepsilon_{1t} = y_{1,0} + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{1i} \quad t = 1, \dots, T \quad (3)$$

$$y_{2t} = y_{2,t-1} + \varepsilon_{2t} = y_{2,0} + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{2i} \quad t = 1, \dots, T$$

(4)

Burada, $y_{1,0}$ ve $y_{2,0}$ başlangıç değerlerini göstermektedir. Ayrıca hata terimleri olan ε_{1i} ve ε_{2i} değişkenleri beyaz gürültü olarak belirlenmektedir. Pozitif ve negatif şoklar aşağıdaki gibi gösterilebilir:

$$\varepsilon_{1i}^+ = \max(\varepsilon_{1i}, 0), \varepsilon_{2i}^+ = \max(\varepsilon_{2i}, 0), \varepsilon_{1i}^- = \min(\varepsilon_{1i}, 0), \varepsilon_{2i}^- = \min(\varepsilon_{2i}, 0) \quad (5)$$

Ayrıca $\varepsilon_{1i} = \varepsilon_{1i}^+ + \varepsilon_{1i}^-$ ve $\varepsilon_{2i} = \varepsilon_{2i}^+ + \varepsilon_{2i}^-$ olarak gösterilmektedir. Buradaki bilgilerle y_{1t} ve y_{2t} 'nin denklemleri aşağıdaki gibi ifade edilebilir:

$$y_{1t} = y_{1t-1} + \varepsilon_{1t} = y_{1,0} + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{1i} + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{1i} \text{ ve } y_{2t} = y_{2t-1} + \varepsilon_{2t} = y_{2,0} + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{2i} + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{2i} \quad (6)$$

Her bir değişkenin pozitif ve negatif şokları birikimli formda aşağıdaki gibi gösterilebilir:

$$y_{1t}^+ = \sum_{i=1}^t \varepsilon_{1i}^+, y_{1t}^- = \sum_{i=1}^t \varepsilon_{1i}^-, y_{2t}^+ = \sum_{i=1}^t \varepsilon_{2i}^+, y_{2t}^- = \sum_{i=1}^t \varepsilon_{2i}^- \quad (7)$$

Tablo 4. Hatemi-J (2012) Asimetrik Nedensellik Test Sonuçları

Yokluk Hipotezi	Test Değeri	Kritik Bootstrap Değeri			Yokluk Hipotezi	Test Değeri	Kritik Bootstrap Değeri		
		%1	%5	%10			%1	%5	%10
$BİST100^+ \nRightarrow SÜE^+$	5.903	16.442	11.593	9.579	$SÜE^+ \nRightarrow BİST100^+$	2.347	16.121	11.614	9.631
$BİST100^+ \nRightarrow SÜE^-$	3.823	15.707	11.382	9.542	$SÜE^- \nRightarrow BİST100^+$	1.616	15.494	11.556	9.474
$BİST100^- \nRightarrow SÜE^+$	7.638	16.417	11.653	9.672	$SÜE^+ \nRightarrow BİST100^-$	7.403	17.479	11.888	9.662
$BİST100^- \nRightarrow SÜE^-$	2.767	16.297	11.653	9.635	$SÜE^- \nRightarrow BİST100^-$	3.101	16.154	11.648	9.593

Tablo 4 sonuçları Borsa İstanbul 100 endeksi negatif ve pozitif şoklarından sanayi üretim endeksi negatif ve pozitif şoklarına doğru herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunmadığını göstermektedir. Benzer şekilde sanayi üretim endeksi pozitif ve negatif şoklarından Borsa İstanbul 100 endeksi pozitif ve negatif şoklarına doğru herhangi bir nedensellik ilişkisi de görülmektedir. Her iki nedensellik analizi değerlendirildiğinde, Granger nedensellik testine göre Borsa İstanbul 100 endeksinden sanayi üretim endeksine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir ve bu yönde politika önerileri getirilecektir.

4. Sonuç

Hisse senedi piyasaları geçmişten bugüne kadar hem firmalara hem de bireysel yatırımcılara fayda sağlayan kurumsal piyasadır. Firmalar fon ihtiyaçlarını karşılamak için borsaya kote olurlar ve hisse senetlerini borsalar aracılığıyla piyasalara arz ederler. Bu durumda firmalar ekonomik olarak güç kazanırken, hisse senetlerinin piyasa değeri de bir artış gözlenir. Bu sayede ortakların refah düzeylerinde bir artış yaşanır. Öte yandan, tasarruf sahipleri geleceğini garanti altına almak ve ek gelir elde etmek için çeşitli yatırımlara yönelme girişimlerinde bulunurlar. Bu girişimlerin yapılabileceği sağlıklı ve güvenilir ortamlardan bir tanesi de borsalardır.

1980'ler sonrasında Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde finansal istikrarının ve ekonomik büyümenin sağlanması açısından borsaların performansı oldukça önemlidir. Son zamanlarda özellikle kırılgan ekonomilerde borsa endeksleri çeşitli iktisadi olaylardan etkilenebilmektedir. Bu nedenle borsa endeksleri üzerinde etkili olan makroekonomik değişkenlerin belirlenmesi bu ülkeler açısından önem arz etmektedir.

Bu çalışmanın amacı BİST 100 endeksi ortalama kapanış fiyatları ile sanayi üretim endeksi verileri için hem simetrik hem de asimetrik nedensellik testleri kullanılarak değişkenler arasında bir ilişkinin var olup olmadığını araştırmaktır. Çalışmada her iki yönteminin kullanılmasının nedeni ise değişkenler arasında simetrik testlerin ortaya çıkaramadığı ilişkilerin asimetrik testler aracılığıyla ortaya çıkarılabilmesidir.

Çalışmada değişkenler arasındaki simetrik ilişkiyi analiz etmek için Granger (1969) nedensellik, asimetrik ilişkiyi test etmek için ise pozitif ve negatif olarak değişkenleri ayırıştıran Hatemi-J (2012) nedensellik yöntemleri kullanılmıştır. İlk olarak değişkenlerin durağan olup

olmadıkları belirlemek amacıyla klasik ve kırılmalı birim kök testleri uygulanmıştır. Her iki değişkeninin de düzeyde durağan olmadığı yani birim kök içerdiği tespit edilmiştir. Granger nedensellik test sonuçlarına göre, sanayi üretim endeksi ile Borsa İstanbul 100 endeksi arasında Ocak 2005 ile Ağustos 2018 döneminde tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin bulunduğunu ve bu ilişkinin Borsa İstanbul 100 endeksinden sanayi üretim endeksine doğru olduğu belirlenmiştir. Diğer taraftan, sanayi üretim endeksinden Borsa İstanbul 100 endeksine doğru nedenselliğin olmadığını gösteren sıfır hipotezi kabul edilmektedir. Buradan sanayi üretim endeksinin Borsa İstanbul 100 endeksi değişkeni için Granger nedenselliğine sahip olmadığı söylenebilir. Türkiye için elde edilen bu sonuç, Kwon ve Shin (1999), Dritsaki (2005), Rahman ve diğerleri (2009), Özer ve diğerleri (2011) tarafından gerçekleştirilen çalışmaların sonuçlarını destekler niteliktedir. Bu sonuçlar hisse senedi piyasalarında meydana gelen fiyat hareketlerinin ekonomik faaliyetler üzerinde etkisinin olabileceğini göstermektedir. Nitekim yapılan bu çalışmada da hisse senedi piyasasındaki artış veya azalışların sanayi üretim endeksini etkileyebileceği gözlemlenmiştir. Gelecekte yapılacak çalışmalarda, hisse senedi piyasaları ile farklı makroekonomik faktörler arasındaki ilişkiler incelenerek, farklı analiz türleri uygulanarak ya da bu ilişkiler uluslararası boyutta ele alınarak politika önerilerinde bulunularak kapsam genişletilebilir.

Kaynakça

- Aktaş, M. & Akdağ, S. (2013). “Türkiye’de Ekonomik Faktörlerin Hisse Senedi Fiyatları ile İlişkilerinin Araştırılması”, *International Journal Social Science Research*, 2(2): 50-67.
- Al-Majali, A. A. & Al-Assaf, G. I. (2014). “Long-Run and Short-Run Relationship between Stock Market Index and Main Macroeconomic Variables Performance in Jordan”, *European Scientific Journal*, 10(10): 156-171.
- Alper, D. & Kara, E. (2017). “Borsa İstanbul’da Hisse Senedi Getirilerini Etkileyen Makroekonomik Faktörler: BIST Sınai Endeksi Üzerine Bir Araştırma”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(3): 713-730.
- Altınbaş, H., Kutay, N. & Akkaya, C. (2015). “Makroekonomik Faktörlerin Hisse Senedi Piyasaları Üzerindeki Etkisi: Borsa İstanbul Üzerine Bir Uygulama”, *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 4(2): 30-49.
- Attari, M. & Safdar, L. (2013). “The Relationship between Macroeconomic Volatility and the Stock Market Volatility: Empirical Evidence from Pakistan”, *Pakistan Journal of Commerce and Social Sciences*, 7(2):309-320.
- Boztosun, D. (2010). “İMKB’de İşlem Gören Banka Hisse Senedi Getirileri ile Makro Ekonomik Faktörler Arasındaki İlişkinin Analizi”, *Üçüncü Sektör Kooperatifçilik*, 45(4): 39-53.
- Chia, R. C. J. & Lim, S. Y. (2015). “Malaysian Stock Price and Macroeconomic Variables: Autoregressive Distributed Lag (ARDL) Bounds Test”, *Kajian Malaysia*, 33(1): 85-103.
- Coşkun, M. (2010). *Para ve Sermaye Piyasaları: Kurumlar, Araçlar, Analiz*, 1. Baskı: Ankara: Detay Yayıncılık.
- Dickey, D. A. & Fuller, W. A. (1979), “Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series with A Unit Root”, *Journal of the American Statistical Association*, 74(366): 427-431.

Dickey, D. A. & Fuller, W. A. (1981). “Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with A Unit Root”. *Econometrica*, 49(4): 1057-1072.

Dizdarlar, H. I. & Derindere, S. (2008). “Hisse Senedi Endeksini Etkileyen Faktörler: İMKB 100 Endeksini Etkileyen Makroekonomik Göstergeler Üzerine Bir Araştırma”, *Yönetim*, 19(61): 113-124.

Dritsaki, M. (2005). “Linkage between Stock Market and Macroeconomic Fundamentals: Case Study of Athens Stock Exchange”, *Journal of Financial Management & Analysis*, 18(1): 38-47.

Forson, A. J. & Janrattanagul, J. (2014). “Selected Macroeconomic Variables and Stock Market Movements: Empirical from Thailand”, *Vizja Press & IT*, 8(2): 154-174.

Gençtürk, M. (2009). “Finansal Kriz Dönemlerinde Makroekonomik Faktörlerin Hisse Senedi Fiyatlarına Etkisi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(1): 127-136.

Granger, C. W .J. (1969). “Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross-Spectral Methods”, *Econometrica*, 37(3): 424-438.

Hacker, R. S. & Hatemi-J, A. (2006). “Tests for Causality between Integrated Variables Using Asymptotic and Bootstrap Distributions: Theory and Application”, *Applied Economics*, 38(13): 1489-1500.

Hatemi-J, A. (2012), Asymmetric Causality Tests with An Application, *Empirical Economics*, 43(1): 447-456.

Hosseini, S. M., Ahmad, Z. & Lai, Y. W. (2011). “The Role of Macroeconomic Variables on Stock Market Index in China and India”, *International of Journal Economics and Finance*, 3(6): 233-243.

Humpe, A. & Macmillan, P. (2009). “Can Macroeconomic Variables Explain Long-Term Stock Market Movements? A Comparison of the US and Japan”, *Applied Financial Economics*, 19(2): 111–119.

Imegi, J. C. (2014). “Impact of Financial Liberalization on Stock Market Volatility in Nigeria”, *Journal of Business and Retail Management Research*, 8(2): 80-87.

Karçioğlu, R. & Özer, A. (2014). “BİST’de Hisse Senedi Getirilerini Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi: Statik ve Dinamik Panel Veri Analizi”, *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 33(1): 43-70.

Kaya, V., Çömlekçi, İ. & Kara, O. (2013). “Hisse Senedi Getirilerini Etkileyen Makroekonomik Değişkenler 2002-2012 Türkiye Örneği”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi*, 35: 167-176.

Kendirli, S. & Çankaya, (2016). “Döviz Kuru ve Enflasyonun BİST Banka Endeksi Üzerindeki Etkisi”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(3): 215-227.

Koyuncu, T. (2018). “BİST 100 Endeksinin Makroekonomik Değişkenler ile İlişkisi: Ampirik Bir Çalışma”, *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(3): 615-624.

Kwon, S. C. & Shin, S. T. (1999). “Cointegration and Causality between Macroeconomic Variables and Stock Market Returns”, *Global Finance Journal*, 10(1): 71-81.

Lee, J. & Strazicich, M. (2013). “Minimum LM with One Structural Break”, *Economics Bulletin*, 33(4): 2483-2492.

Maghayereh, A. (2003). "Causal Relations among Stock Prices and Macroeconomic Variables in the Small, Open Economy of Jordan", *JKAU: Econ. & Adm.*, 17(2): 3-12.

Mukherjee, T. K. & Naka, A. (1995). "Dynamic Relations between Macroeconomic Variables and the Japanese Stock Market: An Application of a Vector Error Correction Model", *Journal of Financial Research*, 18(2): 223-237.

Nishat, M. & Shaheen, R. (2004). "Macroeconomic Factors and Pakistani Equity Market", *The Pakistan Development Review*, 43(3): 619-637.

Özer, A., Kaya, A. & Özer, N. (2011). "Hisse Senedi Fiyatları ile Makroekonomik Değişkenlerin Etkileşimi", *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 26(1): 163-182.

Poyraz, E. & Tepeli, Y. (2015). "Seçilmiş Makroekonomik Göstergelerin Borsa İstanbul XU100 Endeksi Üzerindeki Etkisinin Analizi", *Paradoks Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 11(2): 102-128.

Rahman, A. A., Sidek, N. Z. M. & Tafri, F. H. (2009). "Macroeconomic Determinants of Malaysian Stock Market", *African Journal of Business Management*, 3(3): 95-106.

Sohail, N. & Hussain, Z. (2009). "Long-run and Short-run Relationship between Macroeconomic Variables and Stock Prices in Pakistan: The Case of Lahore Stock Exchange", *Pakistan Economic and Social Review*, 47(2): 183-198.

Toda, H. Y. & Yamamoto, T. (1995). "Statistical Inference in Vector Autoregressions with Possibly Integrated Processes", *Journal of Econometrics*, 66(1-2): 225-250.

Yılmaz, Ö., Güngör, B. & Kaya, V., (2006). "Hisse Senedi Fiyatları ve Makro Ekonomik Değişkenler Arasında Eşbütünlük ve Nedensellik", *İstanbul Menkul Kıymetler Dergisi*, 9(34): 1-16.

Zivot, E. & Andrews, W. K. (1992). "Further Evidence on the Great Crash, the Oil-Price Shock, and the Unit Root Hypothesis", *Journal of Business & Economics Statistics*, 10(3): 251-270.

Effects on Human Capital Index of Greenhouse Gas Emission in Turkey

Abdullah Emre ÇAĞLAR¹, Mehmet Levent ERDAŞ²

Abstract

The human capital index is an index calculated from the level of health, knowledge and skills that individuals accumulate from birth to death. In short, it shows how much individuals in the country will contribute to production in the future. Therefore, the human capital index of developed countries is expected to be high. It is seen that the concept of clean energy is widely used together with the knowledge economy. With the increase of environmental awareness in countries, carbon emissions from energy consumption have been questioned. The aim of this study was to investigate the carbon emissions that affect human capital index in Turkey. As a result of findings obtained from the analysis of the human capital index in Turkey it has reached the conclusion that affect carbon emissions. Therefore, they are particularly good breeding young individuals studies performed in Turkey in the field of education should be improved.

Keywords: Human Capital Index, Carbon Emission, Clean Energy.

JEL Codes: J24, Q53, C22

Türkiye’de İnsan Sermayesi Endeksinin Karbon Salımı Üzerine Etkileri

Özet

İnsan sermayesi endeksi, bireylerin doğumdan ölüme kadar olan süreçte biriktirdikleri sağlık düzeyleri, bilgileri ve becerileri üzerinden hesaplanan bir endekstir. Kısacası, ülke sınırları içerisinde doğan bireylerin gelecekte üretime ne kadar katkı yapacağını göstermektedir. Dolayısıyla gelişmiş ülkelerin insan sermayesi endeksinin yüksek olması beklenmektedir. Bilgi ekonomisi ile birlikte temiz enerji kavramı yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir. Ülkelerde çevre bilincinin artması ile birlikte enerji tüketiminden kaynaklanan karbon salımları sorgulanmaya başlanmıştır. Bu çalışmanın amacı Türkiye’de insan sermayesi endeksinin karbon salımını etkileyip etkilemediğini araştırmaktır. Analizden elde edilen bulgular sonucunda, Türkiye’de insan sermayesi endeksinin karbon salımını etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla, Türkiye’de özellikle genç bireylerin eğitim öğretim alanında iyileştirilmeler yapılarak genç nüfusun kendilerini iyi yetiştirmeleri sağlanmalıdır.

Anahtar kelimeler: İnsan Sermayesi Endeksi, Karbon Salımı, Temiz Enerji

¹ Arş. Gör., Akdeniz Üniversitesi, İİBF, Ekonometri Bölümü, aecaglar@akdeniz.edu.tr

² Dr. Öğr. Üyesi, Akdeniz Üniversitesi, Serik İşletme Fakültesi, Ekonomi ve Finans Bölümü, leventerdas@akdeniz.edu.tr

1. Giriş

Ekonomik refah sadece iktisadi büyüme ile ölçülemeyecek kadar geniş bir kavramdır. Ülkelerin ekonomik gelişmelerinde birçok etkin faktör rol almaktadır. Dünyanın merkezinde olan insan faktörü ise gelişmeleri etkileyen önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle bilgi ekonomisine geçen ülkeler incelendiğinde ülke vatandaşlarının katma değer üretmeleri ön plana çıkmaktadır. Bu gelişmelerin ışığında, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı kapsamında İnsani Kalkınma Endeksi (İSE) hesaplanmaktadır. Bu endeksi son olarak Dünya Bankası 2018 yılında hesaplayarak literatüre sunmuştur. İnsani Kalkınma Endeksi hesaplamaları üç farklı kategoriye göre hesaplamalar yapılmaktadır. Bunlar sağlık, eğitim ve gelir düzeyi için üç farklı bileşen olarak hesaplanmaktadır. Dolayısıyla insan sermayesi endeksi gelecek nesil işçilerin üretkenliğine ilişkin sonuçları göstermektedir.

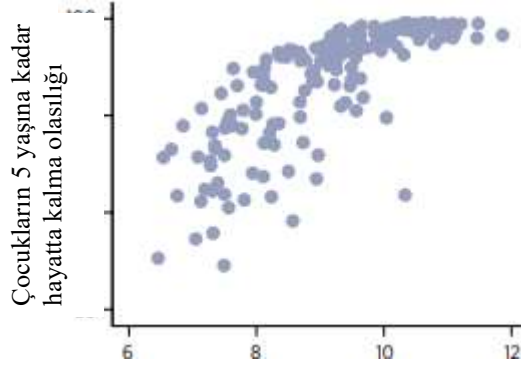
Dünya Bankasının 2018 yılında hazırladığı raporda, dünyanın en yoksul ülkelerinde çocukların beş yaşına kadar hayatta kalmasının oldukça zor olduğuna dikkat çekmektedir. Bu ülkelerde yetişen çocuklar 18 yaşlarına geldiklerinde bilişsel ve fiziksel özelliklerini yetersiz beslenme ve sağlık bozukluğu nedeniyle geliştirememektedirler. Grafik 1’de ülkelerde çocukların beş yaşına kadar hayatta kalma olasılıkları gösterilmektedir. Grafikten de görüleceği üzere kişi başına düşen gayri safi yurt içi hasılası (GSYH) yüksek olan ülkelerde çocukların beş yaşına kadar yaşama olasılığı fazla iken, GSYH’sı düşük olan ülkelerde ise çocukların beş yaşına ulaşma olasılıklarının oldukça düşük olduğu görülmektedir. Sanayileşmenin getirdiği toplumsal zenginliği bilgi ekonomisine aktaran ülkeler gelişmiş ülke olma potansiyeline sahip olmuşlardır.

Sanayileşmede geç kalan ülkeler zaman periyodu boyunca öncelikle gelişmiş ülkelerin geçtiği patikadan geçeceklerdir. Bunun için literatürde yakınsama teorileri geliştirilmiştir. Bu yakınsama teorileri; gelişmekte olan ve geri kalmış ülkeler kaç yıl sonra gelişmiş ülkelerin performansına yetişeceğini söylemektedir. Dolayısıyla sanayileşme ile birlikte fosil yakıtların artacağı düşüncesiyle doğaya salınan karbon miktarında da artış görülecektir. Çünkü fosil yakıtlar daha ulaşılabilir nitelikte olmaktadır. Oysaki literatürde karbon salımını yenilenebilir kaynaklı enerji tüketiminin düşürdüğü kanıtlanmıştır. Fakat geri kalmış veya gelişmekte olan ülkeler için yenilenebilir kaynaklı enerji kullanımı ekonomik olarak yük gerektirmektedir. Yenilenebilir kaynaklı enerji tesislerinin kurulumu için ilk olarak alt yapı gereksinimlerinin karşılanmış olması gerekmektedir. Daha sonra ise ciddi yatırımların gerçekleştirilmesi beklenmektedir. İlk kurulum aşamasında bu kadar maliyetli olan bir sistemin bu ülkelerde kullanımı oldukça zor olmaktadır. Dolayısıyla Grafik-1’deki sonuçlar beklenildiği üzere milli hasılası yüksek olan ülkelerde çocukların hayatta kalma sürelerinin de yükseldiği sonucunu göstermektedir. Gelişmiş ülkelerin yoksul ülkelere yapacağı yardımlarla çocuk ölümlerinin önüne geçilebilir. Ayrıca yoksul ülkelerin vatandaşlarının temel insani ihtiyaçlarının tam olarak da karşılanmadığı bilinmektedir. Dolayısıyla küresleşen dünyada bu ülkelere yapılan yatırımların artması veya yardımların getirilmesi ile olumsuz koşullar tersine çevrilebilecektir.

İSE gelecekteki toplam gelir ve büyüme literatüründe oldukça faydalı bir şekilde kullanılabilir. Literatürde toplam üretim fonksiyonu olarak bilinen Cobb-Douglas modelinde insan sermayesi değişkeni yer almaktadır. Uzun dönemde, insan sermayesindeki değişimlerin GSYH’yı nasıl etkilediği sorusunun cevabı ülkelerin etkin politikalar yürütülmesini sağlayacaktır.

İnsan merkezli dünyada yine insan temelli sorunlar bulunmaktadır. Bunlardan en önemlilerinden biri de küresel ısınma sorunudur. Küresel ısınmanın bir nedeni olarak gösterilen karbon salımı ise çeşitli nedenlerden dolayı gün geçtikçe artış sergilemektedir. Karbon salımının fazla olduğu ülkelerde yoğun bir şekilde fosil yakıtlar kullanılmaktadır. Ülkelerin enerji tüketimleri incelendiğinde, 1990-2008 yılları arasında %40 arttığı görülmektedir. Bu

artışın ise %80'i fosil kaynaklı enerji tüketiminden kaynaklanmaktadır. Fosil kaynakların kullanımının bu kadar yüksek olması ülkeleri ve dünyayı olumsuz etkilemektedir. Sonuç olarak, ülkelerin fosil yakıt kullanmaları hem ekonomiye bağımlılık getirerek ekonomiyi etkilemekte hem de atmosfere yayılan sera gazı miktarında artışa neden olmaktadır (WWF, 2011: 2).

Grafik 1: Reel Kişi Başına Gayri Safi Yurt İçi Hasıla

Kaynak: World Bank, 2018:35.

Enerji literatüründe son zamanlarda yapılan çalışmaların sonucunda yenilenebilir kaynaklı enerji tüketiminin doğaya salınan karbon emisyon miktarında azaltıcı bir etkisinin olduğu görülmektedir [Bkz, Al- Mulali vd. 2015; Ahmed ve Long, 2012; Bölük ve Mert, 2015; Bölük ve Mert, 2015; Bilgili vd. 2016; Çağlar ve Mert, 2017; Doğan ve Şeker, 2016; Marrero, 2010; Mert ve Bölük, 2016; Suleiman vd. 2013; Jebli vd., 2015]. Türkiye'nin enerji talebindeki yenilenebilir enerji kaynaklarının payını yükseltmesi gerekmektedir. Böylece enerji tüketiminde kaynak bağımlılığını azaltması ile yerli kaynak kullanımını en yüksek düzeye çıkartarak ve karbon salımı konusunda politikalar geliştirmelidir. Fakat yenilenebilir kaynaklı enerji tüketimi, hem yeterli ekonomik gelişmeyi gerektirmekte hem de ciddi alt yapı gereksinimine ihtiyaç duymaktadır. Yukarıdaki tüm açıklamaların ışığında insan faktörünün önemi ortaya çıkmaktadır. Ülkede genç bireylerin eğitimlerinin tamamlaması ve işgücüne katma değer yaratacak işlerde çalışmaları hem ülke ekonomisini etkileyecek hem de dolaylı yoldan küresel ısınmanın azaltılması konusunda yardımcı olacaklardır. Böylece bilinçli bireylerin yetişmesi farkındalıkları arttıracak ve Coob-Douglas üretim fonksiyonunda da belirtildiği üzere ülke ekonomisi üzerinde beşeri sermayenin etkisini ortaya çıkacaktır.

Bu çalışmada yukarıda açıklanan karbon salımı ve İnsan sermayesi endeksi arasındaki ilişki açıklanacaktır. Ekonometrik yöntem olarak Granger (1969) ve Toda- Yamamoto (1996) nedensellik analizleri kullanılacaktır. Giriş bölümünün ardından ikinci bölümde literatür taraması yapılacak, üçüncü bölümde yonden ve bulgulardan bahsedilecek ve son olarak sonuç bölümünde ampirik bulgular yorumlanacaktır.

2. Literatür Taraması

İnsan sermayesi endeksi iktisadi literatürde yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Özellikle 21. Yüzyılda ortaya çıkan gereksinimler yetişmiş işgücüne ihtiyaç duymaktadır. Dolayısıyla katma değer yaratabilen çalışanlar işverenlerin ilgisini çekmektedir. Ülkelerin katma değer yaratması da ülkedeki bireylerin iyi yetişmesine bağlı olmaktadır. Burada hem sağlık hizmetlerinin hem de eğitim sisteminin önemi ortaya çıkmaktadır. Ekonomik büyümenin temel girdilerinden bir tanesine de insan sermayesidir. Ekonomik büyümenin sağladığı fayda insanın yaşam kalitesine dönüşmesini sağlamaktadır. Buradan yaşam kalitesinin ölçülebilmesi

için araştırmalar yapılmış ve çeşitli insani kalkınma göstergeleri ve endeksleri literatüre kazandırılmıştır [Tüylüoğlu ve Karalı, 2006: 56].

Literatürde insan sermayesi endeksi açısından Türkiye için değerlendiren çalışmalar bulunmaktadır. Fakat İSE'yi diğer değişkenlerle birlikte uzun dönem ilişkisini inceleyen çok az vardır. Bu bölümde hem Türkiye için İSE değerlendirmeleri incelenecek hem de diğer değişkenlerle ilişkileri ortaya çıkartan çalışmalar gösterilecektir.

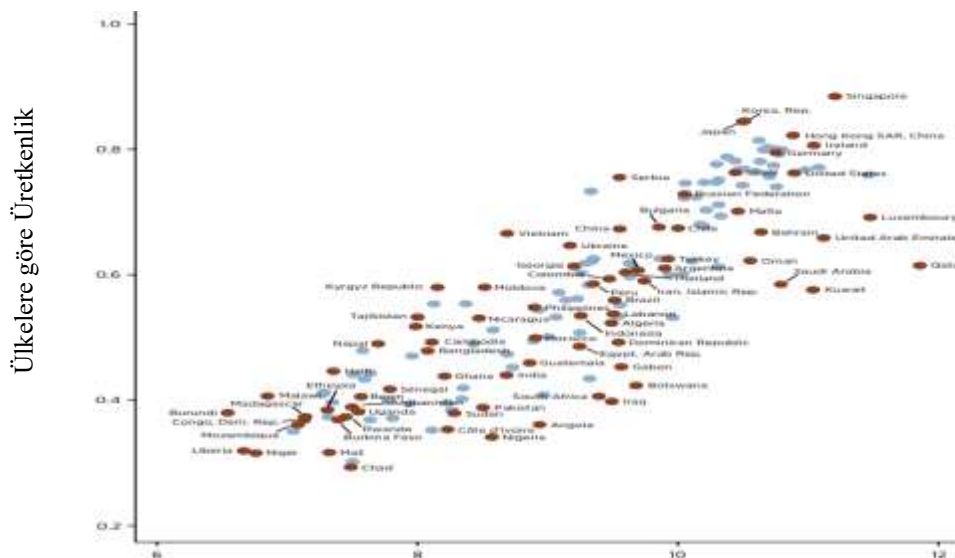
Koç (2013), çalışmasında ekonomik büyüme ve beşeri sermaye arasındaki ilişkiyi AB ülkeleri için incelemektedir. Bu kapsamda 27 AB ülkesi için 2012 verileri ile yatay kesit veri analizi gerçekleştirmiştir. Analiz sonuçlarında, beşeri sermaye göstergelerinin ekonomik büyümeyi pozitif olarak etkilediği görülmektedir. Çalışmanın önemli bulgularından biri de, beşeri sermaye göstergelerinde herhangi bir iyileşme olduğunda ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediği sonucudur.

Doğan ve Tatlı (2014), çalışmalarında Türkiye'nin insani gelişme açısından Dünyadaki yerini açıklamaktadırlar. Türkiye'nin performansının değerlendirildiği bu çalışmada, Türkiye'nin çok yüksek insani gelişme kategorisine ulaşması için oldukça fazla çaba göstermesi gerektiğini belirtmektedir. Türkiye'nin hedeflerine ulaşılabilmesi için ise bu bağlamda çeşitli öneriler sunulmaktadır.

Demir (2006), Birleşmiş milletler kalkınma programı çerçevesinde Türkiye'nin insani gelişme endeksi açısından değerlendirildiği bir çalışmadır. Türkiye'nin insani gelişme endeksi açısından sıralamasındaki değişimler dikkate alındığından hem Türkiye'nin hem de Türkiye'ye yakın performans gösteren ülkelerin sıralamasındaki değişmelerin önemine vurgu yapılmaktadır. Türkiye'nin orta gelişmişlik kategorisinde tanımlayan bu çalışmada Türkiye'nin bir üst seviye kategorisine yükselmesi için çeşitli senaryolar üretilmektedir.

Gürses (2009), insani gelişme endeksini Türkiye açısından değerlendirmektedir. Burada insani gelişmede Türkiye'nin uluslararası arenadaki yeri belirlenmektedir. Bu çalışma Türkiye'nin orta gelişme kategorisinde olduğunu belirtmektedir. Sonuç bölümünde genel bir değerlendirmeyle birlikte Türkiye'nin ekonomik refah açısından güçlü, bilgi açısından ise zayıf olduğunu ifade edilmektedir.

Reel Kişi Başına Gayri Safi Yurt İçi Hasıla

Grafik 2: İnsan sermayesi endeksi
Kaynak: World Bank, 2018:25

Öztürk ve Bilgili (2015), G7 ülkelerinde ekonomik büyümeyi açıklamak için insan sermayesinden yararlanmaktadır. Bu kapsamda çalışmada panel veri analizi kullanılmaktadır. Ampirik analiz sonucuna göre G7 ülkelerinde insan sermaye endeksinin artması ekonomik büyümeyi etkilediği sonucuna ulaşılmaktadır.

Öztürk ve Bilgili (2015)'ün çalışmasındaki bulgular ile Dünya Bankasının Grafik 2'deki çalışması tutarlılık göstermektedir. Bu grafikte kişi başına GSYH arttıkça ülkelere göre üretkenliğinde arttığı görülmektedir. 2018 yılında yapılan bu çalışmada Türkiye'nin orta kategoride yer aldığı ifade edilmektedir.

3. Yöntem ve Bulgular

İnsan sermayesi endeksi ve karbon salımı arasındaki nedenselliğin yönünün belirlenmesi için Granger (1969) testi ile bootstrap Toda Yamamoto (TY, 1995) testi kullanılacaktır. Granger nedensellik analizinde serilerin durağan bir yapıya sahip olmaları beklenmektedir. Çünkü değişkenler durağan olma özelliği sergilerse iki değişken arasındaki uzun dönem nedensellik ilişkisinden bahsedilememektedir. Değişkenlerin birim kök içermesi durumunda ise bu yaklaşım önerilmektedir. Dahası durağan olan iki değişken arasındaki ilişki En Küçük Kareler yöntemi ile analiz edilebilir. Durağan olmayan değişkenler arasında uzun dönem ilişki incelenirse aralarında ilişki olmamasına rağmen değişkenler arasında bir ilişki bulunabilmektedir. Bulunan ilişki değişkenlerin aynı trend göstermesinden kaynaklanabilmektedir. Buradan değişkenler arasında sahte bir ilişki ortaya çıkmaktadır. Literatürde bu soruna sahte regresyon denilmektedir.

Granger nedensellik yaklaşımına katkıda bulunarak Engle ve Granger (1987) yeni bir eşbütünleşme teorisi geliştirmişlerdir. Burada hata düzeltme modeli çerçevesinde değişkenlerin nedensellik ilişkilerini incelemişlerdir. Bu yaklaşımda birlikte iki değişken seviye değerlerinde durağan olmasa da uzun dönemde birlikte hareket edebileceklerini vurgulamışlardır. Literatürde eşbütünleşme (birlikte hareket, co-movement) olarak da bilinmektedir. Öncelikle değişkenler arasında bir eşbütünleşme ilişkisinin varlığı incelenmekte ve ardından seriler arasındaki nedensellik ilişkisi araştırılmaktadır. Değişkenlerin kısa ve uzun dönem birim kök özellikleri değişkenlik gösterebilmektedir. Değişkenler kısa dönemde birim kök içermesine rağmen, uzun dönemde durağan olabilmektedirler. Dolayısıyla granger nedensellik testinde öncelikle seriler durağanlık analizi yapılmalıdır. Daha sonra seriler arasındaki eşbütünleşme ilişkisi araştırılmalıdır. Diğer yandan TY (1995) yaklaşımında ise değişkenler arasındaki bütünleşme derecelerinin bilinmesi yeterli olmaktadır. Yani değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığı önemsenmemektedir. Burada gecikmesi arttırılmış VAR yaklaşımı ile değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi incelenmektedir.

Çalışmada, karbon salımı (CO₂, kişi başına metrik ton cinsinden) ve insan sermayesi endeksi (kişi başına) değişkenleri kullanılmıştır. Analizde kullanılan veriler 1960-2014 yıllarını kapsamaktadır ve veri seti dünya bankasının veri tabanından³ ulaşılabilen son tarihe kadar alınmıştır. İlk olarak birim kök analizi Elliot, Rothenberg, and Stock (1996) DF-GLS testi yaklaşımıyla yapılmıştır.

³ <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=2&country=TUR&series=&period=>

Tablo 1. ERS, DF-GLS (1996) Test Sonuçları

	Sabitli Model	
	Seviye	Birinci Fark
CO2	1.275	-6.897*
İSE	0.325	-2.411**

Not: * ve ** işaretleri sırası ile .01 ve .05 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

H_0 = Seri birim kök içermektedir. (Durağan değildir)

H_a = Seri birim kök içermez. (Durağandır)

Tablo 1’de değişkenlerin birim kök özellikleri incelendiğinde, sabitli modelde iki değişkenin de seviye değerlerinin durağan olmadığı görülmektedir. Yani CO2 ve İSE değişkenleri seviye değerlerinde birim kök içermektedir. Diğer yandan değişkenlerin birinci farkları alınışında birinci dereceden durağan özellik sergilediği görülmektedir. Birim kök analizine göre değişkenlerin birinci farklarda durağan olduğu belirlenmiştir. Daha sonra değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin araştırılması için Granger testi uygulanacaktır. VAR modelleri yardımıyla en uygun gecikme sayısının “2” olduğu görülmüştür.

$$CO2_t = \delta_1 + \theta_1 CO2_{t-1} + \gamma_1 İSE_{t-1} + \varepsilon_{1t} \quad (1)$$

$$İSE_t = \delta_2 + \theta_2 İSE_{t-1} + \gamma_2 CO2_{t-1} + \varepsilon_{2t} \quad (2)$$

Karbon salımı ve insan sermayesi arasındaki nedensellik ilişkisi 1 ve 2 numaralı denklemlerin tahmin edilmesi sonucunda ortaya çıkan F-istatistiği ile belirlenmektedir. Örneğin, karbon salımı ile insan sermayesi endeksi arasındaki nedensellik ilişkisi 1 ve 2 numaralı denklemlerde gösterilmektedir. Dahası, 1 numaralı denklem için $H_0: \gamma_1 = 0$ hipotezi geçerli ise, karbon salımından insan sermayesi endeksine doğru nedenselliğin bulunmadığı sıfır hipotezi kabul edilmektedir. Benzer olarak insan sermayesi endeksinden karbon salımına doğru nedensellik ilişkisi incelendiğinde, 2 numaralı denklem için $H_0: \gamma_2 = 0$ ile gösterilen sıfır hipotezinin kabul edilmesi ile insan sermayesi endeksinden karbon salımına doğru nedensellik ilişkisinin olmadığı belirlenmektedir.

Tablo 2: Granger Nedensellik Test Sonuçları

Nedensellik ilişkisi	F-ist.	Olasılık (p)-değeri
$CO2 \rightarrow İSE$	1.634	0.205
$İSE \rightarrow CO2$	2.957	0.061

Not: VAR modelindeki uygun gecikme ile istikrar koşullarını yerine getirmektedir. \rightarrow işareti nedenselliğin olmadığı sıfır hipotezini göstermektedir.

Tablo 2 incelendiğinde, Türkiye’de karbon salımından insan sermayesine doğru nedenselliğin olmadığı sıfır hipotezleri kabul edilmektedir. Buradan karbon salımının insan sermayesinin bir nedeni olmadığı görülmektedir. Diğer yönden nedensellik sonucu incelendiğinde, insan sermayesinden karbon salımına doğru bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Buradan çalışmanın çıkış noktasına bir gönderme yapılabilir. Çünkü insan sermayesi endeksinin ülke bireylerinin daha iyi yetiştiğini göstermektedir. Dahası iyi yetişen bireyler çevreye daha duyarlı olmaktadır. Bunun sonucunda karbon salımının insan sermayesi endeksinden etkilendiği nedensellik yaklaşımına göre gösterilmiştir. Tablo 2’deki tüm sonuçlar değerlendirildiğinde, Türkiye’de karbon salımı ve insan sermayesi arasında, insan

sermayesinden karbon salımına doğru tek yönlü çalışan bir nedenselliğin varlığından söz edilebilmektedir.

Analizin devamında karbon salımı ve insan sermayesi arasındaki nedensellik ilişkisi bootstrap TY (1995) testi ile araştırılacaktır. Yukarıda değinilen değişkenlerin durağan olmaması durumu TY (1995) testinde önemini kaybetmektedir. Çünkü granger nedensellik analizinde VAR modelinden gelen tahminler ile araştırılmaktadır ve değişkenlerin birim kök içermesi koşulu vardır. Dahası nedensellik analizinde F-istatistiğinin olasılık değeri kullanılmaktadır. Bu noktada değişkenlerin birim kök içermesi F-istatistiğinin dağılımını etkilemektedir. Dolayısıyla burada bootstrap ile zenginleştirilmiş TY (1995) testi kullanılmaktadır. Bu yaklaşımda değişkenler birim kök özelliği gösterse de seviye değerlerinin kullanıldığı VAR modelleri oluşturulabilmektedir. Ayrıca F-istatistiğinin yerine Wald istatistiği kullanılmaktadır. Nedensellik analizinde, VAR modeli oluşturulurken $(k + d_{max})$. derece dikkate alınmaktadır. VAR modelinden elde edilen uygun gecikme “k” ile belirlenmektedir. Ayrıca değişkenlerin maksimum bütünleşme derecesi ise “ d_{max} ” ile gösterilmektedir. Sonuç olarak Granger nedensellik analizinde öncelikle değişkenlerin birim kök özellikleri mutlaka incelenmelidir. Fakat TY (1995) nedensellik yaklaşımında ise bir ön teste ihtiyaç duyulmamaktadır. Aşağıdaki 3 ve 4 numaralı denklemlerde TY (1995) yaklaşımı gösterilmektedir:

$$CO2_t = \delta_1 + \sum_{i=1}^k \theta_{1i} CO2_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{d_{max}} \theta_{2j} CO2_{t-j} + \sum_{i=1}^k \gamma_{1i} \dot{I}SE_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{d_{max}} \gamma_{2j} \dot{I}SE_{t-j} + e_{1t} \quad (3)$$

$$\dot{I}SE_t = \delta_2 + \sum_{i=1}^k \theta_{2i} CO2_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{d_{max}} \theta_{2j} CO2_{t-j} + \sum_{i=1}^k \gamma_{2i} \dot{I}SE_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{d_{max}} \gamma_{2j} \dot{I}SE_{t-j} + e_{2t} \quad (4)$$

Denklem 4’de sıfır hipotezi; karbon salımından insan sermayesi endeksine doğru bir nedenselliğin olmadığını göstermektedir. Ayrıca, denklem 3’de her $\gamma_{1i} = 0$ ise insan sermayesinden karbon salımına doğru nedenselliğin olmadığı temel hipotez kabul edilmektedir. Denklem 3 ve 4’deki regresyonlar SUR (Seemingly Unrelated Regression) ile kestirilmektedir.

Tablo 3. Toda Yomamoto (1995) Nedensellik Test Sonuçları

Nedenselliğin Yönü	Gecikme Uzunluğu ($k=1, d_{max}=1$)	χ -ist.	p-değeri
CO2 → İSE	2	0.632	0.729
İSE → CO2		0.300	0.861

Tablo 3 incelendiğinde, Türkiye’de karbon salımından insan sermayesine doğru herhangi bir nedensellik ilişkisi görülmemektedir. Diğer yandan insan sermayesinden karbon salımına doğru nedensellik ilişkisine rastlanılamamaktadır. Ampirik analiz sonuçları değerlendirildiğinde, Granger nedensellik testine göre insan sermayesinden karbon salımına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Fakat bootstrap ile güçlendirilmiş Toda-Yomamoto (1995) test sonuçlarına göre değişkenler arasında herhangi bir ilişki tespit edilememiştir. Sonuç olarak Granger nedensellik testine göre nedenselliğin yönü belirlenmiş ve insan sermayesinden karbon salımına doğru bir nedensellik ilişkisi olduğu söylenebilmektedir.

4. Sonuç

Bu çalışmada insan sermayesinin önemine dikkat çekilmektedir. İktisadi literatürde Cobb-Douglas üretim fonksiyonunda insan sermayesinden yararlanılmaktadır. Globalleşen dünyada özellikle yetişmiş işgücünün önemi gittikçe artmaktadır. Kalifiye elemanlarla kısa

sürede etkin çözümler üretilmektedir. Bu noktada da Dünya Bankası insan sermayesi endeksini ülkeler bazında hesaplamaktadır. Bu hesaplamalara ülkelerin birçok alandaki performansları dahil edilmektedir. Özellikle ülkedeki çocukların 18 yaşına gelmesine kadar olan süreci incelemektedir. Dünya Bankasının 2018 yılındaki raporuna göre en fakir ülkelerin performansı düşük iken, gelişmiş ülkelerin insan sermayesi endeksi performansı yüksek olduğu görülmektedir. Buradan bilinçli ülkelere bilinçli bireylerin yetişeceği hipotezi düşünülerek karbon salımının insan faktöründen etkilenebileceği konusu araştırılmıştır. Ampirik analiz sonucunda karbon salımından insan sermayesine doğru herhangi bir ilişki tespit edilememiştir. Diğer yandan insan sermayesinden karbon salımına doğru tek yönü bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Sonuç olarak Türkiye’de genç bireylerin iyi yetişmesi sağlanmalıdır. Böylece, bilinçli bireylerin yetiştiği Türkiye’de küresel ısınma gibi ekolojik sorunların farkındalığı artacaktır.

Kaynakça

Ahmed, K., & Long, W. (2012). “Environmental Kuznets Curve and Pakistan: An Empirical Analysis”, *Procedia Economics and Finance*, 1: 4-13.

Al-Mulali A, Ozturk I. & Lean H. H. (2015). “The Influence of Economic Growth, Urbanization, Trade Openness, Financial Development, and Renewable Energy on Pollution in Europe”, *Nat. Hazards*, 79(1): 621-644.

Aylin, K. (2013). “Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Yatay Kesit Analizi ile AB Ülkeleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Maliye Dergisi*, (165): 241-285.

Bilgili, F., & Ozturk, I. (2015). “Biomass Energy and Economic Growth Nexus in G7 Countries: Evidence from Dynamic Panel Data”, *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 49: 132-138.

Bilgili, F., Koçak, E., & Bulut, Ü. (2016). “The Dynamic Impact of Renewable Energy Consumption on CO2 Emissions: A Revisited Environmental Kuznets Curve Approach”, *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 54: 838-845.

Bölük, G., & Mert, M. (2014). “Fossil & Renewable Energy Consumption, GHGs (Greenhouse Gases) and Economic Growth: Evidence from a Panel of EU (European Union) countries”, *Energy*, 74: 439-446. doi: 10.1016/j.energy.2014.07.008.

Bölük, G., & Mert, M.. (2015). “The Renewable Energy, Growth and Environmental Kuznets Curve in Turkey: An ARDL Approach”, *Renewable and Sustainable Energy Reviews*. 52: 587-595. doi: 10.1016/j.rser.2015.07.138.

Çağlar, A. E., & Mert, M. (2017). “Türkiye’de Çevresel Kuznets Hipotezi ve Yenilenebilir Enerji Tüketiminin Karbon Salımı Üzerine Etkisi: Yapısal Kırılmalı Eşbütünleşme Yaklaşımı”, *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(1): 21-38.

Demir, S. (2006). “Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı İnsani Gelişme Endeksi ve Türkiye Açısından Değerlendirme”, Devlet Planlama Teşkilatı.

Dogan, E. & Seker, F. (2016). “The Influence of Real Output, Renewable and Non-Renewable Energy, Trade and Financial Development on Carbon Emissions in the Top Renewable Energy Countries”, *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 60: 1074-1085.

Doğan, E. M., & Tatlı, H. (2014). “İnsani Gelişme ve İnsani Yoksulluk Bağlamında Türkiye'nin Dünyadaki Yeri”, *Ataturk University Journal of Economics & Administrative Sciences*, 28(1): 99-124.

Elliot, G., Rothenberg, T. J. & Stock, J. H. (1996). “Efficient Tests for an Autoregressive Unit Root”, *Econometrica*, 64(4): 813-836.

Engle, R. F. & Granger, C. W. J. (1987). “Cointegration and Error-Correction: Representation, Estimation and Testing”, *Econometrica*. 55(2): 251-276.

Granger, C. W. J. (1969). “Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross-Spectral Methods”, *Econometrica*, 37(3): 424-438.

Gürses, D. (2009). “İnsani Gelişme ve Türkiye”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(21): 339-350.

Jebli, M. B., Youssef, S. B. & Ozturk, I. (2016). “Testing Environmental Kuznets Curve Hypothesis: The Role of Renewable and Non-Renewable Energy Consumption and Trade in OECD Countries”, *Ecological Indicators*, 60: 824–831.

Marrero G. A. (2010). “Greenhouse Gases Emissions, Growth and the Energy Mix in Europe”, *Energy Economics*, 32(6): 1356-1363.

Mert, M. & Bölük, G. (2016). “Do Foreign Direct Investment and Renewable Energy Consumption Affect the CO2 Emissions? New Evidence from a Panel ARDL Approach to Kyoto Annex Countries”, *Environmental Science and Pollution Research*, 23(21): 21669-21681.

Suleiman J, Azman A. & Saboori B. (2013). “Evidence of the Environmental Kuznets Curve: Implications Of Industrial Trade Data”, *J Environ Sci*, 9(2): 103-112.

Toda, H. Y. & Yamamoto, T. (1995), “Statistical Inference in Vector Autoregressions with Possibly Integrated Processes”, *Journal of Econometrics*, 66: 225-250.

Tüylüoğlu, Ş. & Karalı, B. (2006). “İnsani Kalkınma Endeksi ve Türkiye için Değerlendirilmesi”, *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 6(12): 53-88.

WWF, (2011). Yenilenebilir Enerji Geleceği ve Türkiye. *WWF Raporu*. http://awsassets.wwftr.panda.org/downloads/wwftr_yenilenebilirenerjigelecegiveturkiye.pdf. Erişim: 22.10.2018.

World Bank. (2018). “The human capital project”. *World Bank*, Washington, DC.

Turkish Education System: Sociological Analysis on the Basis of Critical Paradigm

Murat KESER¹, Havva Eylem KAYA²

Abstract

Turkish education system, which emerged after the proclamation of the Republic, unlike before 1923, it evolved into a modern model with the alphabet revolution. With this process, educational policies and reforms realized after regime change, modernization efforts and Village Institutes, the effects of the 60 and 80 impacts on education dynamics, the increase of access to information with the advancement of technology after 90, the transformations brought by the millennium and the results of today are quite important and remarkable in terms of the sociology of education. Therefore, in this study, a sociological evaluation will be made by considering all the processes on the basis of critical paradigm.

Keywords: Education, Modernization, Critical Paradigm

JEL Codes: I21, I24

Eleştirel Paradigma Temelinde Türk Eğitim Sisteminin Sosyolojik Bir Analizi

Özet

Cumhuriyet'in ilanının ardından ortaya konulan eğitim sistemi, 1923 öncesinden farklı olarak, harf devrimi ile birlikte modern bir modele evrilmiştir. Bu süreçle birlikte rejim değişikliğinden sonra gerçekleştirilen eğitim politika ve reformları, modernleşme çabaları ve Köy Enstitüleri, ardından yaşanan 60 ve 80 darbelerinin eğitim dinamiklerine etkisi, 90 sonrası teknolojinin ilerlemesiyle bilgiye erişim olanaklarının artması, milenyumun getirdiği dönüşümler ile günümüzdeki sonuçları eğitim sosyolojisi açısından oldukça önemli ve dikkat çekicidir. Dolayısıyla, bu çalışmada söz konusu tüm süreçler eleştirel paradigma temelinde ele alınarak sosyolojik bir değerlendirmede bulunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, Modernleşme, Eleştirel Paradigma

JEL Kodları: I21, I24

¹ Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi, yl1830209021@stud.sdu.edu.tr

² Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Doç. Dr., eylemkaya@sdu.edu.tr

1. Giriş

Eğitim kavramının toplumsal pratikler boyutunda pedagojik bir olgu olarak değerlendirilmesinin yanı sıra, rasyonel fiiliyatta politik, ideolojik ve sınıfsal bir boyutu da bulunmaktadır. Bireyin nüfuz ettiği her alanda, dolaylı ya da direk olarak mutlaka eğitime de nüfuz edilmektedir. Toplumsal ve bireysel farklılıklar göstererek işleyen eğitim olgusu, gelişim ve değişim kavramlarının temelinde yer almaktadır. Primitif bağlamda ele alındığında “hayatta kalma”, modern bağlamda ele alındığında ise “insani değerlerle öğrenme ve ilerleme” çatısı altında değerlendirilmektedir. Toplumun “mecburi bir nokta” olarak gördüğü eğitim, zamanla birlikte her açıdan farklılaşma göstermektedir. Bu durum, bireyin toplum içinde kalabilme adına, kendini sürekli olarak dönemim eğitim olgusuna göre şekillendirmesini zorunlu kılmaktadır. Bu zorunluluk, gayri ihtiyari olup, bireyin bilişsel kodlarına bekleğinden itibaren yerleştirilmektedir. Algı sürecinin sağlıklı şekilde başlamasıyla birlikte birey, her türlü eğitim ve öğretim etkisine açık hale gelmektedir.

Eğitim sosyolojisi ise, eğitim pratiklerinde, etki ve analiz açısından önemli bir yere sahiptir. İçinde taşıdığı teorilere göre çokça uygulama alanı olan bu kavramın karşılığı, yaklaşımlar odağında eğitim olgusunun daha verimli hale getirilmesi olarak özetlenebilir. Mevcut eğitim sistemleri ve politikaları üzerine analizler yapmak, eleştirmek ve değişim önerilerinde bulunmak eğitim sosyolojisinin özünü oluşturmaktadır. Bu açıdan, “gelişme” kavramı perspektifinde ele alındığında eğitim sosyolojisi, kitlelerin en doğru model üzerinden eğitim almalarını sağlamak olarak da nitelendirilebilir. En iyi yapıya ulaşma felsefesiyle devinim halinde olan bu alanın önemi, gerek teorik gerekse pratik açıdan yadsınamaz bir gerçektir.

Eleştirel paradigma, tartışılabilirlik olarak “eleştirel sorgulama” gerekliliğini savunan bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım, eşitsizlik ve tahakkümü anlamak, sorgulamak ve değiştirmek için gerekli olan eleştirel düşünce sistemlerini geliştirmeye odaklanan genel bir yaklaşımdır. Eleştirel kuramcılar, bireylerin, bir toplumda normallik belirtisi olarak empoze edilen uygulamalar üzerine düşünmesi ve eleştirmesinin, eğitimde mutlak olması gereken bir durum olduğunu belirtmektedirler. *“Öğrencilerinizin düşünmesini sağlayın yeter. Çünkü onlar düşünmeye başlarsa zaten öğrenirler ve bir çaba sonucu öğrenilen bilgi kalıcı olur, asla silinmez.” Sokrates*

Bu bağlamda, çalışmada, eleştirel paradigma temelinde Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan itibaren günümüze kadar yapılan başlıca eğitim reformları, oluşturulan eğitim sistemleri ve tarihsel gelişimleri sosyolojik açıdan ele alınmaktadır. Dolayısıyla, toplumsal eşitsizliklerin sorgulanması, eleştirilmesi ve değiştirilmesi bağlamında eğitim sosyolojisinin yaklaşımlarını ortaya koymak ve belirtilen teori üzerinden eğitim olgusunu Türkiye özelinde rasyonel bir şekilde analiz etmek oldukça önem arz etmektedir.

2. Cumhuriyetin İlanı ve Harf Devrimi

1923 yılının bağımsızlık açısından Türk tarihinin en önemli yılı olduğu su götürmez bir gerçektir. Bu yıl, cumhuriyetin ilanını içinde bulundurmakla beraber, yapılacak olan reformların gündeme gelmesi ve uygulanmaya başlaması açısından da tarihi bir virajdır. Atatürk ilke ve inkılâpları, Türkiye Cumhuriyeti için kuruluşu kadar elzemdir ve “ileri” bir ülke yaratma düşüncesinin özünün oluşturur. Kendi başlarına ayrı ayrı birer devrim olan bu inkılâplar, gelişme ve modernleşme esaslı bir ülke olunabilmesi için pratiklere bir an önce tesir etme gerekliliğiyle adım adım işlenmiştir.

Bu doğrultuda, eğitimin bir an önce en verimli hale getirilmesi düşüncesiyle, 3 Mart 1924 tarih ve 430 Kanun Numarası ile Tevhid-i Tedrisat Kanunu (Öğretim Birliği Yasası), Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edilmiş ve ülkedeki bütün eğitim kurumlarının Maarif Vekaleti'ne (Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitim Bakanlığı'na) bağlanmasını öngören kanun onanmıştır. Tevhid-i Tedrisat Kanununun gerekçesi şöyle ifade edilmiştir: “Bir millet bireyleri ancak bir eğitim görebilir. İki türlü eğitim bir ülkede iki türlü insan yetiştirir. Bu ise, duygu ve düşünce birliği ile dayanışma amaçlarını tamamen yok eder.”³

1 Kasım 1928 tarihine gelindiğinde ise, bu inkılâplar içerisinde belki de en önemlisi olan “Harf Devrimi” yapılmıştır. Eğitim açısından, alınan bu kararın önemi, yeni kurulmuş bir ülkenin kendi ayaklarının üzerinde hangi yollarla durmak istediğinin de bir göstergesidir. Bazı kesimler tarafından Batı'ya öykünme ve Avrupa kültürüne entegre olma çabası olarak görülen bu devrim, kendi içinde sosyal, pedagojik⁴ ve pratik gerekçelere sahiptir. Osmanlıca'nın bazı harflerde ifade konusunda yetersiz kalması ve bu nedenle sıkıntısı yaşanması, Harf Devrimi'nin gerekliliği gösteren başat nedendir. Bununla birlikte, çağdaşlaşma ülküsüyle yola çıkılan bir oluşumda elbette ki Latin Alfabesi bir çok konuda daha tercih edilebilirdir. Kolay öğrenilebilir olması ve ifade konusunda daha verimli kullanılabilmesi, pedagojik açıdan Latin Alfabesi'nin tercih sebeplerinden biridir. Bununla birlikte, sosyal ve kültürel değerlerin de çağdaşlaşması ve Osmanlı toplumundan Cumhuriyet toplumuna geçiş sürecinin sağlıklı işlemesi amacı, harf devrimini gerekli kılan diğer etkenlerdir. Ayrıca, ulus devlet olma yoluna giren Türkiye'nin, dilin bir kimlik olduğunu ve eğitimin de ulusal bir dil ve eğitim politikası ile sağlıklı yürütülebileceğini kabul ederek bu devrimi gerçekleştirdiğini söylemek mümkündür.

Harf Devrimi sonucunda oluşan durumu ise iki temel açıdan ele almak gerekir. İlk olarak alfabenin değişmesiyle birlikte eski yazıların okunmasına ilişkin sorunlar başlamış (özellikle tarihsel bağlamda yaşanan gelecek kuşaklara aktarım sıkıntısı) ve geçmişte kullanılan kaynaklar nesiller ilerledikçe anlamlarını yitirmişlerdir. Bir diğer noktada ise, yapılan Harf Devrimi, çağdaş bir ülke olma yolunda atılan somut bir adımdır. Eğitim, Latin alfabesi ile birlikte yeni imkânlarla kavuşmuş, öğretim açısından kolay bir dil modeli edinmiştir. Eleştirel paradigma temelinde bakıldığında, oluşturulacak olan eğitim modellerinin tüm ezber sistemlerden uzak ve yaratıcı olması gerekir. Bağımsızlığını zorlu bir süreç sonunda ilan eden bir ülke için bu devrim, Arap ve ümmet kültürünün ezberci ve dogmatik yapısının devamlılığını engellemek açısından da oldukça önemlidir. Yenilikçi bir siyasi anlayış oluşması için, her alanda yenilenmek gerekir. Bu nedenle Harf Devrimi, Türk eğitim sisteminin milâdı olmuştur.

3. Köy Enstitüleri

“Köylü eğitilmeden, işçiye iş verilmeden, herkesin toprağı olmadan demokrasi gelmez. İki çeşit demokrasi vardır. Gerçek demokrasi için halk sıkı bir eğitimden geçirilir, biz ise Amerikan demokrasisini seçtik. Bir sandığa kağıt attık, bunun adı demokrasi oldu.” İsmail Hakkı TONGUÇ, Köy Enstitülerinin Kurucusu.

Harf Devrimi'nin ardından gelişen eğitim politikaları, Türkiye'nin değişme ve modernleşme arzusu ile doğru orantılı şekilde devam etmiştir. Bu doğrultuda eğitim, içi bilim ve üretim ile doldurulması gereken bir olgu halini almıştır. Latin Alfabesi'nin eğitim ve öğretime yerleşmesiyle birlikte, başta okuma-yazma oranının artması olmak üzere birçok ilerleme meydana gelmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında nüfusun büyük çoğunluğunun köylerde

³ Bkz: <https://www.bilgitor.com/tevhid-i-tedrisat-kanunu-nedir-kisaca-bilgi/>

⁴ Eski Yunanca'daki Paidagogeo (paida:çocuk ve gogeo:yönetmek) kökeninden gelen, Türkçe'de “Çocuk Eğitimi” anlamındaki kelime.

olması, eğitim-öğretim çalışmalarının köyler odağında ilerlemesine de neden olmuştur. Yeni eğitim modelleri geliştirmek için yurt dışından bir çok uzman getirilmiş ve eğitim sistemlerine yönelik öneriler istenmiştir. Bu bağlamda eğitim-öğretim modellerinin, köy ve köylüleri mutlaka içine alacak şekilde oluşturulması kararına varılmıştır. Böylelikle Köy Enstitüleri için ilk adımlar atılmaya başlanmıştır.

Köy Enstitüleri için ilk çalışmalar, dönemin Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel ve İlköğretim Müdürü İsmail Hakkı Tonguç önderliğinde, belirli bölgelerde deneysel olarak başlamıştır. İlk olarak 1939 yılında Eskişehir/Çifteler’de faaliyete geçirilen sistem, devamında Anadolu’nun bir çok yerinde, yine başta deneysel olmak üzere devam etmiştir. Çifteler ve diğer deneylerden elde edilen fikirleri müesseseleştirecek bir kanun tasarısı hazırlamak kolay bir iş olmamıştır. Başlıca teknik engellerden biri Köy Enstitüsü mezunlarının hizmet şekli meselesi olmuştur. Devlet tarafından okutulan ve zorunlu hizmete bağlı mezun çeşitleri arasında enstitü mezunları için düşünülen şekle benzer bir misal yoktur. Mevcut şartlara göre enstitü mezunlarının maaşlı memur sayılmaması yeni bir fikirdi ve adalete uygun gözükmemektedir. Bir diğer tartışma ise “Enstitü” kelimesi etrafında dönmüştür. Bazıları bunun yabancı bir kelime olduğunu, bazıları da bir “okul” a uygulanamayacağını söyleyerek eleştirmişlerdir (Kirby, 1962: 199). Tüm bu tartışmaların akabinde Köy Enstitüleri, 17 Nisan 1940 tarihinde resmi olarak açılmıştır.

Köy Enstitüleri’nin temel amacı, büyük bir çoğunluğu köylü nüfustan oluşan Türkiye Cumhuriyeti’nin ilerleme politikalarının “üretim” temelinde belirlemesiyle birlikte, köylerdeki halkın da bu doğrultuda teorik ve uygulamalı olarak eğitilmesi diyalektiğinde çağdaş bir modele ulaşmaktır. Bu amaç, yalnızca üretmek değil, aynı zamanda bu üretimle birlikte ülkeye yeni imkanlar kazandırılması ve halkın refah ve bilinçli bir toplum haline gelmesini de kapsamaktadır. Atatürk’ün köylü milletin efendisidir sözünü niye vurgulayarak söylediği böylelikle anlaşılmaktadır. Henüz yeni kurulmuş ve üretim dışında pek alternatifi olmayan bir ülkenin uygulamak istediği bu politika, eğitim kavramının bir ülkenin geleceği için ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Dönemim mali durumu, gelişime yatırım yapılması açısından oldukça yetersiz kalmaktadır. Yeni kurulan bir ülkenin içinde bulunduğu ekonomik şartlar, savaş sonrası yaşanan tahribatı karşılama konusunda dahi yetersiz kalmaktadır. Buna rağmen Köy Enstitüleri, fedakârlık boyutunun en üst safhada olduğu bir anlayışla gerek dönemim öğretmenleri, gerek öğrenciler, gerekse köylüler tarafından maksimum düzeyde desteklenmiştir. Bu destek, milli ruh oluşumu için de oldukça önemlidir.

Köy Enstitüleri, karma eğitim modeli açısından da örnek teşkil etmektedir. Eşitlikçi tutum temelinde yürütülen eğitim politikası, uygulama alanlarının yanı sıra cinsiyet eşitliği adına da bir adım olmuştur. O dönemde, enstitülere geli aşamasında beraberinde kız öğrenci getiren erkek öğrenciler sınavsız şekilde Köy Enstitülerine alınmıştır. Ülke genelinde hakim olan Arap kültürü neticesinde kızlar neredeyse hiç okula gönderilmemektedir. Okuma – yazma bilmeyen kadınlar, üretime ve eğitime minimum oranda katılabilmektedir. Toplumların gelişimi için kadınların katılımı vazgeçilmez bir öğedir. Bu doğrultuda, kadın ve kadın emeğinin mutlaka eğitim ve üretim süreçlerine dahil edilmesi gerekmektedir. Yapılan bu çalışmayla, Köy Enstitüleri tarafından eğitim sistemleri içinde ilk kez toplumsal cinsiyet eşitliği vurgulanmıştır.

Uygulama açısında Köy Enstitüleri, beş temel pratik bağlamında ele alınabilir. (1) Tarımsal öğretiler, doğrudan üretim alanı ile ortak devam ettirilmektedir. (2) Zanaat öğretileri, doğrudan bütünleşmiş teorik ve pratik uygulamalarda devam ettirilmektedir. (3) Sanat öğretileri, teorik ve uygulamalı görsel eğitimlerle devam ettirilmektedir. (4) Bilim öğretileri, teorik ağırlıklı eğitimlerle devam ettirilmektedir. (5) Meslek öğretileri, uygulama ağırlıklı eğitimlerle devam ettirilmektedir. Bu yöntem ve anlayış, Köy Enstitüleri’nin verimlilik odaklı

bir model olduğunu açıkça göstermektedir. Başarılı olmayanın uzaklaştırıldığı bir eğitim modeli yerine, başarısız da olursa, herhangi bir alanda bireyin yeteneği üzerine gidilmesi ve geliştirilmesi şeklindeki yaklaşım güzel sonuçlar vermektedir.

Siyasi konjonktürden bakıldığında ise, Köy Enstitüleri'nin ayrışma ve ötekileştirme kavramlarına karşı olduğunu görülmektedir. Halk, her kesimden bireyi bünyesinde kabul etmiş, dil, din, ırk, mezhep farkı gözetmeksizin bağrına basmaktadır. Bu bağlamda eğitim, sınıfsal ayrılıkların negatif boyutta oluşumunun da önüne geçmektedir. Sosyolojik bağlamda bu durum, halk örgütlenmeleri ve bilinçlenme açısından önemlidir. Kollektif bilinç oluşturulma aşaması, sınıfın kendi içinde farkındalığının olmasıyla mümkündür. Dolayısıyla bu tutum, halkın yönetimler karşısında ayrıştırmacı politikaları fark edip, eşitlik ve kardeşlik vurgusu yapabilmelerini sağlamaktadır. Bu durum göstermektedir ki Köy Enstitüleri'de eğitim, yalnızca mesleki ve bilimsel anlamda değil, siyasi ve felsefi anlamda da oldukça başarılıdır.

Bireyin nesne olarak değil, eyleyen olarak yer aldığı bu eğitim modeli, temelinde her daim eşitlikçi bir yapı bulundurmaktadır. Halktan herkesin eşit olmasının yanı sıra, öğrenci ve öğretmen arasında da eşitlikçi bir tutum sergilenmektedir. Örneğin, Cumartesi Günleri öğrenciler, öğretmenler ve müdür bir araya gelmekte, hafta değerlendirmesi yapılmakta, hatalı uygulamalar üzerine tartışılmakta ve gerekirse yenileyici kararlar alınmaktadır. Bu tutum, küçük yaştan itibaren bireylerin her koşulda sorgulama ve eleştirme bilincini edinmelerine katkı sağlamaktadır. Uygulamanın bir çok anekdotu bulunmaktadır.

Trabzon Beşikdüzü Köy Enstitüsü. Bir Cumartesi günü. Bir öğrenci: “Kooperatifimizin 5 ineği var, günde 25 kilo süt alınıyor, bu sütler ne oluyor? Biz hiç süt içmiyoruz; kooperatif başkanı bunu açıklasın.” Diğer bir çocuk: “Sütler hep öğretmenlerin evine gidiyor” Başka bir çocuk: “Müdür Beyin evine de her gün yardımcıları gelip 3 kilo süt götürüyor.” Kooperatif başkanı söz alır ve sütlerin öğrencilere yetmeyeceğini düşünerek parayla öğretmenlere satıldığını söyler. Herkesin evine günde kaç kilo süt gittiğinin ve elde edilen gelirin dökümünü verir. Satın alınan ineklerin parasının çıkmasına çok az kalmıştır. Bir öğrenci söz alır: “Kooperatif bu işte haklı, 25 kilo süt 500 kişiye bölünürse bir yudum bile düşmez.” Bir başkası: “Biriktirilir, birkaç günde bir verilir.” Başka bir öğrenci: “Süt biriktirilemez, bozulur, bu sökmez.” Bir başka çocuk kabul gören mantıklı yolu bulur: “Bir kişiye 250 gram hesabı ile her günün sütü 100 arkadaşımıza verilsin. Ertesi gün diğer iki sınıf süt içer, sonra diğerleri... Böyle olursa altı günde bir hepimiz süt içmiş oluruz.”⁵

Ankara Hasanoğlan Köy Enstitüsü. Günlerden Cumartesi. (Cumartesi Günleri toplantılar yapılır öğrenciler düşüncelerini ifade eder, tartışmalar yapılırdı) Bir öğrenci toplantıda söz alır ve okul müdürüne sorar: Bu okulda ayrıcalık yapılır mı? (Çünkü onlara ayrıcalık yapılmadığı, yapılmayacağı, eşitlik öğretilmektedir) Okul Müdürü Rauf İnan cevaplar: Hayır. Öğrenci sorularına devam eder: Fakat okulumuzu ziyarete gelen Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye niçin özel yemek verdiniz? Okul Müdürü Rauf İnan yanıt verir: Evet İsmet İnönü bizim Cumhurbaşkanı'mız ama biz özel yemekleri Cumhurbaşkanı olduğu için değil, şeker hastası olduğu için verdik. Sizin içinizde de perhizi olanlar var. Nasıl onlara farklı yemek çıkarıyorsak Cumhurbaşkanı'na da çıkardık. Öğrenciler bu açıklamayı kabul eder ve soru işaretleri ortadan kalkar.⁶

Görünen odur ki, öğrencilerin eşitlik ve adalet temelinde eğitim almaları, hayatın her alanına bu tutumu yansıtılmalarını sağlamaktadır. Doğrunun yanında olma ve her koşulda eşit olma düşüncesi, öğrencilerin direk itaat etmek yerine “sorgulama” temelinde ilerlediklerinin

⁵ Bkz: <https://bisorubicevap.com/diger/egitim/koy-enstitusunde-ogrencilerin-sut-sorgulama-hikayesi-nasildir>

⁶ Bkz: <https://bisorubicevap.com/tarih/koy-enstitusu-nde-ismet-inonu-ye-neden-ozel-yemek-yapildi>

açık kanıttır. Dönemin Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel'in, bu öğretilerin hayata geçirilmesi açısından o dönem için büyük bir şans olduğunu da belirtmek gerekir. Keza aydın düşünce yapısının oturması için mücadele veren İsmail Hakkı Tonguç da unutulmamalıdır.

Köy Enstitüleri'nin, eleştirel paradigma bağlamında ele alınması, doğru eğitim modeli bulabilme konusunda bize çok net veriler sunmaktadır. Örneğin, çağdaş sosyologlardan Pierre Bourdieu, modern devletin ve kurumlarının bireylere bol olanaklar sunar gibi görünerek toplumsal eşitsizliği bu yolla nasıl yeniden ürettiği konusundaki analizleri ile bilinen bir düşünürdür. Okullaşma, sanat, entelektüeller ve siyaset felsefesi gibi alanlara ilgi duyarak felsefeden sosyoloji alanına kayan Fransız düşünür, özellikle kültürel sermaye kavramına odaklanır. Eğitim yoluyla edinilmiş olan tüm davranış kalıplarını, bilgi birikimini kültürel sermaye olarak kabul eder. Birey, ailesi ve diğer eğitim kurumları aracılığı ile bunları alır ve kendinden sonrakilere aktarır. Ancak kültürel sermaye dağılımı eşit olmadığından, bireysel yetenek ve akademik meritokrasi ile toplumsal eşitsizlikler korunmaktadır. Bu nedenle Bourdieu, okulları, sosyolojik görüşlerini ifadede önemli bir yere koyar. Ona göre, oluşan eğitim sistemi ağırlıklı olarak seçkinlerin başarısını ön plana çıkartan bir düzenin oluşmasına yol açar. Seçkin olmayanlar ise bu eğitim sisteminde başarının şart olduğuna kesinlikle inanır ve böylece söz konusu sistemin sürekli kendini yeniden yaratmasına neden olur. Bourdieu buna kültürel miras adını verir. Okulların mirasla alınmış kültürel sermayeye sahip olanları olmayanlardan ayırtıran bir sistem halinde işlediğini söyler. Eğitim, öyle bir şekle dönüşür ki, kültür aracılığı ile bir baskı unsuru haline alır. Böylece yönetenler, gücü elinde bulunduranlar, okulları kullanarak iktidarlarını devam ettirirler. Bu durum eskiden var olan sosyal farklılıkların devam etmesini sağlar (Çeğin, 2007). Bu bağlamda Köy Enstitüleri, dayatma yerine sorgulama odaklı bir eğitim yapısı olarak oldukça sağlıklı bir modeldir. Kültürel aktarımın dikey değil yatay olması, seçkin kişilerin başarısının ön plana çıkarılması yerine herkesin başarısı için uğraşılması, baskıcı bir tutum yerine özgürlükçü bir tutum sergilenmesi neticesinde köy enstitülerinin doğru bir eğitim modeli olduğu açıktır.

Eleştirel paradigma temelinde bir diğer yaklaşım ise Gramsci'nin "organik aydın" yaklaşımıdır. Gramsci'nin eğitime ilişkin yaklaşımı aydınlar teorisi içinde anlam kazanır. Gramsci aydınlar konusunda organik ve geleneksel olarak kategorik bir ayırım yapar. Bu ayırımda Gramsci, bir yandan yapıyla üstyapının organik birliğinin oluşturduğu tarihsel blokun, öbür yandan da üstyapısal düzeyde sivil toplumla politik toplumun eklemlenme süreç ve tarzlarına dikkat çeker (Aka, 2009: 331). Gramsci organik entelektüelleri, meşrulaştırma uzmanları ve eğitim-kültür çalışanları olarak ele alır. Organik entelektüeller, özel tarihsel koşullara yanıt biçiminde asıl amacı toplumun yeni bir gelişme aşamasına girmesiyle son bulan, geleneksel entelektüellere muhalefet etmek için ortaya çıkmıştır (Gramsci, 1978: 21, akt: Mayo, 2011: 59). Bu bağlamda ele alındığında Köy Enstitüleri, geleneksel dogmatik düşünce sisteminden uzaklaşan bir yol izleyerek, yenilikçi ve çağdaş aydınlar yetiştirme amacı gütmektedir. Böylelikle sabit bilgilere körü körüne inanmak yerine, dayatılan bilgilere devamlı eleştirel bakan bir düşünce yapısı oluşturulmaktadır. Aydın düşünce, ülkenin modernleşmesi adına olmazsa olmaz bir faktördür.

Köy Enstitüleri, Freire'nin sorun tanımlayıcı eğitim modeli ile bir bakıma benzeşmektedir. Bu model, bilgi aktarımından değil, algı ediminden oluşur. Bu modelde otorite ortadan kalkar. Hiç kimse diğerine ders vermez. Öğrenciler, öğretmenlerle diyalog içindedir ve eleştirel araştırma ortakları olurlar (Tezcan, 2013: 42). Köy Enstitüleri'nin eğitim modelinde ise öğrenci ve öğretmen ilişkisi Freire'nin modeli ile paraleldir. Girdikleri etkileşim, üst ve ast ilişkisi şeklinde değil, üretim ve eğitim için el ele veren iki birey şeklindedir. Bu durum göstermektedir ki, verimlilik açısından Köy Enstitüleri, Freire'nin en verimli eğitim modeli olarak ileri sürdüğü sorun tanımlayıcı eğitim modeli kadar verimlidir.

İstenileni elde etme konusunda değerlendirilen bu durum, üretim odaklı eğitim sistemlerinde vazgeçilmez bir yere sahiptir.

Bununla birlikte Köy Enstitüleri, sanatsal faaliyetlere de zaman ayırmıştır. Drama çalışmaları yapılmış, şiir ve roman okumaları düzenlenmiş, dönem sonlarında piyesler sergilenmiştir. Bu çalışmalar, yukarıda da değindiğimiz gibi aydın bireyler yetiştirme konusunda gerekli görülmüştür. Toprakten üretim yapmak kavramının yanı sıra, zihin içinde de üretim yapmak olgusu, işçiye ve üretime saygı kültürünün kazanılması, emek bilinci, teori ve pratiğin birleştirilmesi vb. durumlar, Köy Enstitüleri'nin eleştirel paradigma temelinde örnek eğitim sistemi olarak gösterilmesini sağlamaktadır.

Bu denli sağlıklı ve başarılı bir eğitim modeli, bir çok siyasi sebepten dolayı zamanla kapatılma sürecine girmiştir. II. Dünya Savaşı sonrası Türkiye'de çok partili döneme geçiş denemeleri baş göstermiştir. 1945'te çıkarılan Çiftçiyi Topraklandırma Yasası, Adnan Menderes ve Refik Koraltan gibi bu yasadan hoşnutsuz olan vekillerin CHP'den ayrılmasına ve başka bir parti kurmasına neden olmuştur. Olayın altında yatan siyasi neden, bu kanun sayesinde müteşebbislerin⁷ tekelinde olan toprakların köylülerin eline geçmesinin istenmemesidir. Köy Enstitüleri'nin uygulamalarıyla ön ayak olduğu bu kanun, eğitimde eşitlikçi anlayışın güzel bir neticesidir. Bunun sonucunda Menderes ve ekibi tarafından Demokrat Parti (DP) kurulmuş, 1946 yılındaki seçimlerde CHP'nin karşısına çıkmıştır. DP, seçim çalışmalarında Köy Enstitüleri'ni kötüleyen propagandalara başvurmuştur. Komünistlikle suçlanan Köy Enstitüleri, kulaktan kulağa yayılan karalama politikalarıyla ahlaksızlıktan fuhuş yuvası olmaya kadar bir çok şekilde asılsız ithamlarla halka kötülenmiştir. Bunun sonucunda Köy Enstitüleri itibarsızlaştırılmış ve halkın gözünde kötü bir kurum haline gelmiştir. 1950 yılında DP'nin seçimleri kazanmasıyla birlikte Köy Enstitüleri kapanma sürecine girmiştir. Muhalefeti döneminde toprak yasasından dolayı Köy Enstitüleri'ne karşı olan ve karalayan DP, iktidara geldikten sonra doğrudan Köy Enstitüleri'ni bitirme çalışmalarına başlamıştır. DP, o dönemki ekonomik sıkıntılar ve Amerika'dan alınan yardımlarla birlikte, ülke yönetiminde dışardan söz sahibi olunmasına müsaade etmiştir. Amerika'nın Köy Enstitüleri'ni bir Sovyet eğitim modeli olarak görmesi, ekonomik yardımların karşılığında bu enstitülerin kapatılması şartını DP hükümetine sunabilmesini sağlamıştır. Zaten hali hazır Köy Enstitüleri'ni kapatmaya çalışan DP, bu şartla beraber Köy Enstitüleri'ni önce Köy Öğretmen Okulları'na dönüştürmüş, sonrasında ise kapatmıştır.

Köy Enstitüleri, dünyada gerçekten başarılı bulunmuş, çeşitli çevreler tarafından övülmüşlerdir. Kapatıldıktan sonra dahi uygulamak isteyenler olmuştur. UNESCO, Hindistan'ın eğitim sorunu için Tonguç'u adres göstermiştir. O sırada Tonguç, İlköğretim Genel Müdürlüğü görevinden alınmıştır. Hindistan temsilcisi Bakanlığı arar, Tonguç'u ister. Telefondaki memur Tonguç diye birisinin burada olmadığını söyler. Temsilci kendi imkanları ile Tonguç'u bulur, Enstitü Sistemi'ni uygulamak istediklerini söyler. Tonguç ise şöyle karşılık verir: "Toprak reformu olmayan yerde Köy Enstitüsü gibi kurumları yaşatmanın yolu yoktur." (Makal, 2010, akt: Garip, 2016: 14). Bu yaklaşım, eşitlik olgusunun, eğitimin üzerine inşa edilmesi gereken bir olgu olduğunu net olarak ifade etmektedir. Adalet zeminine inşa edilemeyen her yapı gibi eğitim de, haksızlık ve eşitsizlik politikaları içermesi durumunda harabe bir yapı olmaya mahkumdur.

⁷ Dönemin toprak kaynaklı üretimlerinden rant sağlayan kişiler

4. 1960 Askeri Darbesi: Eğitimin Süreksizliği

10 yıl süren DP iktidarı, 27 Mayıs 1960 tarihindeki askeri darbe ile sona ermiştir. İktidara geldiği günden itibaren eğitim adına olumlu çalışmalar üretmekten uzak olan DP hükümeti gibi, cunta rejimi de ülkenin eğitim sistemine ve anlayışına hiçbir katkı sağlamamıştır. Bilakis, uygulanan eğitim sisteminde tahribat yapmaya devam etmişlerdir. Cumhuriyet Tarihi ve Vatandaşlık Bilgisi kitaplarından 1950 – 1960 arası DP dönemi bilgileri çıkarılmış, darbeci askerleri kahraman gibi gösteren konular eklenmiştir. Bu ve buna benzer formatta uygulanan birçok politika, eğitim sisteminde onarılamaz zararlara yol açmıştır. Cunta rejimi, eğitim sisteminin çağdaş ve ilerlemeci olmasının aksine, içe dönük ve dogma bir yapıda ilerlemesine neden olmuştur. Halk ve eğitim ilişkisi baskılanmış, üreten birey yerine dikta rejimine biat eden bireyler yetiştirilmeye çalışılmıştır. Nitekim bu politika, kendi içinde işliyor gibi görünse de, '60 sonlarına doğru halk nezdinde eylem ve ayaklanmalarla karşılaşmıştır. Her alanda sergilenen baskıcı tutum, başta eğitim olmak üzere, halkı her açıdan bıktırmış ve tepkisiz kalamaz hale getirmiştir. 68 sonrası eğitim, özellikle yüksek öğretim boyutunda bir isyan kademesi halini almıştır. Üniversite öğrencileri, halkı bilinçlendirmek ve cunta rejiminin olumsuz etkilerini göstermek adına birçok faaliyette bulunmuştur. Sinik bir toplum yaratma politikası artık öğrenci nezdinde tahammül edilemez bir boyuta ulaşmıştır. Bunun sonucunda genç kuşak, toplumsal örgütlenmelerle hak ve hukuk arayışına çıkmıştır.

Sol temelli bu örgütlenme, meclisten askeriyeeye birçok önemli alana sirayet etmiştir. Geri bırakılmışlığı telafi etmenin vazgeçilmez ön şartının, bağımsız bir kalkınma yolu olduğu düşünülmektedir. Bu amaçla, ülkeyi geriye götüren cunta rejimine karşı, askeriyeenin içinde örgütlenen muhalif kesim mevcuttur. 9 Mart 1971'de bir sol cunta girişimi akamete uğramıştır. 12 Mart'ta ordu komuta merkezi bütün solu şiddetle bastıran bir darbe yapmıştır. (Bora, 2017: 611-612). Bu adım, iki açıdan da eğitimi olumsuz etkilemiştir. Cunta rejimine karşı örgütlenen ve baskıcı yönetime son vermek isteyen hareket, başarısız olmasıyla birlikte eğitim sistemini daha karanlık bir noktaya gitmek durumunda bırakmıştır. Diğer açıdan ise, darbe ve yaptırımlarla bölünen eğitim sistemi, daha da süreksiz hale gelmiştir. '71 ve '72 arası üniversitelere giren şiddet, sadece eğitimi bölmekle kalmamış, politik söylemlere sıfır tolerans gösterilmesine de neden olmuştur. Baskı altına alınmış eğitim, tek merkezli bir yönetimin siyasi aygıtı olmaktan farksız durumdadır.

Eleştirel paradigma temelinde bakıldığında, yönetimlerin baskı yoluyla uyguladıkları tüm sistemler verimsiz şekilde ilerlemektedir. Eğitim olgusu, mutlaka olumlu ilerletilmesi gereken bir mevzudur. Engelleyici ve kapalı eğitim sistemleri, gelişimi de olumsuz etkiler. Bununla birlikte, eğitimde devamlılığın önemi de açıktır. Öğrenci, baltalanmayan ve aksatılmayan bir eğitim sistemi içinde olursa başarılı olabilir. Sürekli olarak darbelerle, rejim değişiklikleriyle, yönetsel farklılıklarla kesintiye uğrayan ve değiştirilen eğitim sistemleri, her türlü üretimden uzak, bayağı ve negatif şekilde sonuçlanmaktadır.

5. 1980 Askeri Darbesi ve Yozlaşan Eğitim

12 Eylül 1980 askeri darbesi sonrası ara dönemde (1980-83) askerler, devlet ve toplumu otoriter bir şekilde denetim altına almada eğitimden ideolojik bir resmi aygıt olarak sonuna kadar yararlanmışlardır. Cuntanın gayesi, eğitim gibi resmi ideolojik aygıtları da kullanarak faşist bir devlet ve toplum modeli kurmaktı. Ancak Batı'dan gelen baskılar ve dönemin Reaganist/Thatcherist liberal (serbest piyasacı) politikalarının Sovyet Bloğu hariç tüm dünyada egemenlik kurmaya başlaması nedeniyle bu gaye gerçekleşmemiş, kapalı/karanlıkçı bir toplum kurma girişimi yarıda kalmış ve askerler siyasal iktidarı 1983'te Özal'a liberal/açık bir toplum kurması için devretmek zorunda kalmışlardı. 12 Eylül generalleri, darbeyle ezdikleri sol

ideolojinin yerine faşist bir devlet ve toplum modelinin kurulması için iki ideolojinin (ırkçı milliyetçilik ve gerici dincilik) ikame edilmesine karar vermişti. Bunun için de o dönemde “Türk - İslam Sentezi” denilen formül bir devlet politikası olarak kabul edilmiş ve eğitimde yoğun olarak uygulanmıştır. Aşırı milliyetçi fikirleriyle tanınan Aydınlar Ocağının 1979’da bir kurultayında kabul ettiği öneriler demeti, 1982 Anayasasının özünü oluşturmuştur. İki öğeden (Türklük ve İslamcılık) oluşan senteze daha sonra Batı’yı da katan ocak, İslam’ı, Kemalist resmi ideolojinin yeni yorumu (Atatürkçülük) içinde resmileştirmek, devletleştirmek ve yasallaştırmak gayesini gütmüştür. Bu gayenin milli dayanışmayı yeniden tesis etmek adına askerlerce kabulüyle klasik Kemalist laiklik çizgisinden sapılarak vurgunun Türkçülük üzerinde olduğu dinci bir milliyetçilik, devlet politikası olarak benimsenmiştir. Darbe sonrası yoğun bir dini kurumlaşmaya gidilmiştir. Bunun en önemli göstergelerinden biri, dinsel mekanların (cami, mescit vd.) sayısının hızla artmasıdır. Böylece dini mekanlarda görünme yoğunluğu artmış, siviller askerlerle birlikte cami ve mescitlere koşar olmuştur. Ancak artan dini kurumlaşma ve söylemler açısından ara dönemin en simgesel olayı, başta beş general olmak üzere askerlerin miting, konferans ve çeşitli toplantılarda dinleyicilere (özellikle halka) seslenirken ayet ve hadislerden bolca faydalanmaları, sık sık Kuran’a göndermede bulunmalarıdır. Elbette bu dini söylemler sadece askerlerce kullanılmamış, dönemin vali ve kaymakamları da aynı yöntemle başvurmuşlardır. Yine bu dönemde cunta, Diyanet İşleri Başkanlığı’ndan fetva istemiş, İslam Konferansı’na devlet başkanı düzeyinde katılmış, Atatürk’ü İslam ile barıştırmaya çalışmıştır. 1981’de yapılan ve askerlerin de izlediği Türkiye I. Din Eğitimi Semineri’nde sunulan tebliğlerle laiklik yeniden tanımlanmıştır: “Laiklik, İslam dininin öz değerlerini korumada sahip olduğumuz tek ve en önemli ilkedir.” Bizatihi Evren, Atatürk’ün din düşmanı değil dini sayan bir kişi olduğunu, laikliğin dinsizlik anlamına gelmediğini; İslam’ın akıl, bilim ve mantığa uygun olduğunu, laiklik ile din eğitiminin çatışmasının söz konusu olmadığını, aksine dinsel eğitimin laikliğin doğal bir sonucu ve gereği olduğunu söyleme ihtiyacı duymuştur.⁸

1980 darbesi sonrası eğitimin içeriğinin nasıl yozlaştığı yukarıda açıkça anlatılmaktadır. Pedagojik açıdan otoriter bir yeniden yapılandırma girişimi olan bu süreç, eğitimin zapturapt altına alınmasından başka bir şey değildir. Baskı rejimi, düşünmeyen ezberci bireyler yetiştirme doğrultusunda hareket etmiştir. Kitleleri etkileme odaklı bu yozlaşma, beraberinde getireceği sıkıntılar düşünülmeden hayata geçirilmiştir. ’80 cuntası, din ve milliyetçilik temelli bu eğitim politikası ile öğrencileri uyuşturmak ve stereotip bireyler yetiştirmek istemiştir. Üniversiteler adeta bir kışla halini almış, üretim ve yaratıcılık açık şekilde baskılanmıştır. İleride sol-sağ kavgalarının zirveye tırmanmasına sebep olacak bu değişim, bireylerin otonomileri engelleyerek onları düşünmeden hareket etme eğilime sokmaktadır.

12 Eylül, sol ve sağ eylemci gençlerin silahlı mücadele içine girdiği üniversiteleri sıkıntının asıl kaynağı olarak görmüş ve hemen bir yükseköğretim düzenlemesine gitmiştir. 1982’de Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) kurulmuş; YÖK ile birlikte üniversiteler tepeden inme, emir-komuta düzeniyle işletilmeye başlanmıştır. Bu dönemde 1402 sayılı sıkıyönetim yasasıyla birlikte birçok öğretim üyesinin görevine son verilmiş, birçok öğretim üyesi de YÖK’ün kuruluşunu protesto ederek istifa etmiştir. Öyle ki YÖK, öğretim üyelerinden sakallarını bile kesmelerini istemiş, bunu onur kırıcı bulan bazı öğretim üyeleri sırf sakal yüzünden üniversiteden üzülmeye zorlanmıştır.⁹

Yaşanan bu süreçler, eğitimin içinin boşalmasından başka bir işe yaramamıştır. Eleştirel paradigma bağlamında Giroux, okul içi süreçlerin dışsal faktörler dikkate alınmadan

⁸ Bkz: <https://www.evrensel.net/haber/218104/12-eylul-ve-egitim>

⁹ Bkz: <https://www.evrensel.net/haber/218104/12-eylul-ve-egitim>

anlaşılamayacağını şöyle vurgular: Okulu anlamada günlük yaşamın sosyal, kültürel, siyasal ve ekonomik boyutlarının birincil kategoriler olduğu varsayılmaktadır. Bu bağlamda, okul yaşamı tekçi, yekpare ve çelik zırhlı bir kurallar ve yönetmelikler sistemi olarak kavramlaştırılmaz; fakat değişen derecelerdeki uyumlar, çekişmeler ve direnmeler ortasında öznelliklerin ve deneyimlerin üretimi ve öz yapısını kazanan bir kültürel meydan okuma olarak kavramlaştırılır” (Giroux, 1998:56, akt: İnal, 2009: 4).

Öğretmen ve öğrencilerin kılığına-kıyafetine karışacak kadar totaliterleşen bu yapı, abartılı, aşırı ve gerici bir Atatürkçülük yorumunu eğitimin her kademesinde egemen kılmaya çalışmıştır. 12 Eylül’ün istediği gibi test kafalı, ezberci ve sosyal açıdan sorumsuz bir öğrenci modelinin yetişmesi, bu gerici ideolojik öğreti aşılama için kendiliğinden oluşan bir sonuçtur. Ancak, bilinçli tepkiler de yıllardır sürmekte ve kendini çeşitli biçimlerde ifade etmektedir. Gerek öğrencilerin 1984’ten itibaren, gerekse eğitim sendikalarının 1990’ların başlarından itibaren bu gerici eğitim anlayışına karşı giriştikleri mücadele sürmektedir.¹⁰

6. Milenyumla Birlikte Türk Eğitim Sisteminde Teknolojinin Yeri

Türkiye teknolojiye, kullanım amaçlarının doğruluğu açısından çok geride bir ülke konumundadır. ’90 sonlarına doğru teknolojinin hızlı ilerleyişi, dünya çapında bir çok alanda etkilerin değişmesine neden olmuştur. Türkiye bağlamında bu ilerleme, teknolojinin gelişim için kullanılmasından ziyade, tabiri caizse “kısa yoldan iş bitirme” aracı olarak algılanmış ve uygulanmıştır.

1997-1998 öğretim yılında sekiz yıllık kesintisiz eğitimin başlamasıyla birlikte Eğitimde Çağı Yakalama 2000 Projesi kapsamında Milli Eğitim Bakanlığı’na 1998 yılı içinde her il ve ilçedeki ilköğretim okullarının en az ikisine 20 bilgisayarlık bilgisayar laboratuvarı kurma kararı alınmıştır. Bilgisayar laboratuvarı bulunan okulların bilgisayar ağına bağlanması sağlanarak ders sırasında öğretmenlerin ve öğrencilerin internetten yararlanmalarına olanak verilmesi amaçlanmaktadır. Bu proje ile 70 bin okulun bilgisayar ağına bağlanması planlanmaktadır. Bu amaçla, öncelikle, okullarda elektronik sınıflar oluşturulması için çalışmalar başlatılmıştır. Elektronik sınıflara yerleştirilen birer bilgisayar yardımıyla öğretmenler derslerini anlatacaklar, bilgisayardaki bilgiler tepegöz ya da video aracılığıyla öğrencilere gösterilecektir. Bunun için 1.400.000 bilgisayara daha gereksinim olduğu saptanmıştır. 1999 yılında uygulamaya konulması planlanan projenin yürütülebilmesi için Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu, Yüksek Öğretim Kurulu, Devlet Planlama Teşkilatı ve Milli Eğitim Bakanlığı temsilcilerinden oluşan bir komisyon oluşturulmuştur. Bu projenin maliyeti yaklaşık altı milyar dolardır (Akkoyunlu ve İmer, 2010: 163). Bu durum, teknolojinin hesapsız uygulandığında nasıl sonuçlar verdiğinin bir örneğidir. Türk eğitim sistemi içinde teknoloji, kullanımı mantık çerçevesinde şekillenen bir alan değil, keyfi kullanımlar çerçevesinde şekillenen bir alandır. Hükümetler, politik açıdan halkı etkileyebilmek için bu ve benzeri girişimlerde bulunurlar. Fakat hesapsız davranılması, hem içinde bulunulan eğitim sistemini, hem de gelecek dönem eğitim planlamalarını olumsuz etkilemektedir.

Bununla birlikte, sadece öğrencilerin teknoloji kullanımı konusunda bilgi sahibi olması yetersizdir. Türk eğitim sisteminde eğitim teknolojisinin, özellikle yeni bilgi teknolojilerinin işe koşulabilmesi için öncelikle öğretmenlerin bu konuda yeterli bilgi ve becerilerle donatılmalarına gerek vardır. Bunun için hem eğitim fakültelerinin tüm programlarında bunlarla ilgili derslere yer verilmeli hem de çalışan öğretmenler hizmet içi eğitim

¹⁰ Bkz: <https://www.evrensel.net/haber/218104/12-eylul-ve-egitim>

programlarından geçirilmelidir. Bunun yanı sıra, okulların teknolojik donanımlarının sağlanmasına ve eğitimde kullanılabilecek nitelikte gereçlerin hızla geliştirilerek kullanıma sunulmasına gerek duyulmaktadır (Akkoyunlu ve İmer, 2010: 167).

Eğitim sistemindeki çarpıklıklar, tüm kullanımlarda olduğu gibi teknoloji kullanımını da olumsuz etkilemektedir. Elektriği olmayan okula bilgisayar gönderilmesi, ısınma ihtiyacını karşılayamayan okula akıllı tahta yapılması gibi içinde teknoloji olan ama kullanımı noktasında düşülen sıkıntıyı göz ardı eden bir eğitim sisteminin elle tutulur hiçbir yanı yoktur. Teknolojik eğitim sağlanması düşünülen yerin ilk önce buna uygun olup olmadığı kontrol edilmelidir.

Teknoloji konusunda bir diğer önemli nokta ailelerdir. Teknolojinin olumlu yanları olduğu kadar olumsuz yanları da vardır. Türkiye’de teknoloji, eğitimsel alan içinde öğrencinin bilgi ve donanımının artırılmasından çok, kullanımı olumsuz olan farklı ilgi alanları oluşturması şeklinde evrilmiştir. Örneğin, internette belgesel arama oranı, pornografik içerik arama oranından daha düşüktür. Başka bir örnek verecek olursak, tablet kullanımında oyun oynama süresi, kitap okuma süresinin 24 katıdır. Ebeveynler, çocuklarının teknoloji kullarımlarına dikkat etmezler ise sonuçları çok vahim olabilmektedir. İnternet ve bilgisayarla yeni tanışmış bir çocuğun her şeyi yapmaya müsait olduğu asla unutulmamalıdır. Ebeveynler, doğru bir denetim ile çocuklarının teknoloji kullanımına özen göstermelidir. Aşırı kullanım ve kötüye kullanım gibi olumsuz durumlarla karşılaşma ihtimalini azaltmak için mutlaka aileler de teknoloji konusunda eğitilmelidir. Bu durum göstermektedir ki, eğitimde teknolojik gelişim sadece öğrenci odaklı değildir. İşin içinde aileler ve öğretmenler de bulunmaktadır ve en az çocuklar kadar onların eğitimine de ihtiyaç vardır.

7. Mevcut Eğitim Politikası Üzerine Bir Analiz

“Dünya bundan böyle yek vücut, tek cemaat değil, bu cemaati gerçekleştirmek için sadece tekniklerin ve bilgilerin aktarılmasından ibaret kalmayan, aynı zamanda hareketin anlam ve gayelerini de araştırmaya çağıran, bir eğitim sistemine muhtacdır. Bunun için ise dünyanın bütün bilgeliklerini, seferber etmek zorundayız.” Sarvepalli Radhakrisna

Eğitim sisteminin en tipik örgütü olan okul, öğrenim ve meslek yaşamındaki başarıların kişisel yetenek ve becerilere bağlı olduğu inancını güçlendirerek bir yandan eşitsizlik üzerine kurulu sınıfsal yapılanmayı haklılaştırırken, bir yandan da olası başarısızlıkların suçunu çocuğun kendisine ya da ailesine yükleyerek iş bölümündeki hiyerarşiye uygun öz benliğe sahip bireyler yetiştirmektedir (Ünal ve Özsoy, 1998: 47). Bu bağlamda, eleştirel pedagojinin birinci görevi, okulların siyasal ve kültürel yaşamda oynadıkları rolü açığa vurmak ve buna meydan okumaktır. Eleştirel pedagoji kuramcıları, eğitimi kültürel ve siyasal bir girişim olarak görmeye başlarlar. Bilgi sosyolojisindeki, kültürel ve sembolik antropolojideki, kültürel Marksizim’deki ve göstergebilimdeki son gelişmeler, eleştirmenleri okulları yalnızca kurumsal yerler olarak değil kültürel arenalar olarak da görmeye götürmüştür. (Mclaren, 1989: 160). Değınilen bu noktalar, mevcut eğitim politikalarını analiz açısından oldukça elzemdir. Son 15 yılda birçok kez eğitim ve sınav sistemleri değişmiştir. Öğrencilerin bir sisteme alışmalarına olanak vermeden başka bir sistem uygulamaya geçirilmiştir. Keza sınavlar için de aynı durum geçerlidir. Bu durum, öğrenmeyi ve gelişmeyi doğrudan baltalayan bir durumdur. Öğrencinin bir bilgiyi özümsemesi ve çıkarımlar yapabilmesi için düzenli çalışma ve odaklanma gerekmektedir. Çalışılan bilgi sürekli değişkenlik gösterirse öğrenci bilgiyi özümseyemez ve sağlıklı çıkarımlar yapamaz. Bu nedenle eğitime sabit bir sistem yerleştirilmeli ve sürekli değiştirmek yerine içi doldurularak ilerlenmelidir.

Eğitim politikalarının eksik yönlerinde göze çarpan bir diğer unsur, politikalarda istikrar olmaması olarak belirtilebilir. Örnek vermek gerekirse, okula başlama yaşı ve ay aralıklarının

değiştirilmesinden bahsedilebilir. Yaşı erken bulup çocuklarını birinci sınıfa göndermek istemeyen velilere rapor alma şartı getirilmiştir. Sonrasında ise vazgeçilmiştir. Şimdi sormak gerekir: Ne oldu da ne değişti de değişikliğe gidilmiştir? Milli Eğitim sistemimiz deneme - yanılma yöntemini kaldıramayacak kadar büyüktür ve bu yöntem pahalı, bizim için lüks, ayrıca zararlıdır. Milli Eğitim Bakanlığı bu konuda önce araştırma yapmalı, eğitimcilerin, velilerin, sivil toplum kuruluşlarının görüşlerini almalıdır. En doğru seçeneği tespit edip pilot uygulamaya geçmeli, bir yıl boyunca bu uygulamayı takip edip sonunda rapor almalıdır. Raporlarda belirtilen aksaklıkları, eksiklikleri, yanlışlıkları giderip eğer normal uygulamaya geçilmek gerekiyorsa Türkiye geneline uygulanmalı, mümkün değilse vazgeçilmelidir.¹¹

Bir diğer husus ise içinde bulunulan eğitim sisteminin dolaylı olarak ezberci bir eğitim sistemine dayanmasıdır. Bu model geleneksel eğitim modeline evrilmiş bir modeldir. Freire'ye göre geleneksel eğitimde “yığmacı” eğitim yöntemi vardır. “Bankacı eğitim modeli” de denen bu modelde öğrencinin öğrenme süreci içinde bir özne değil, bilginin yerleştirildiği bir nesne olduğu düşüncesi söz konusudur. Burada, bilgiyi yatırım olarak gören bir anlayış vardır. Öğrenim görenler, tıpkı birer banka veznedarı gibi çeşitli konularda bilgi mevduatı kabul ederler. Gerekli olduğunda onu çıkarıp kullanırlar. Bu anlayış, bilgiyi, ona sahip olanların verebileceği bir şey olarak görür (Tezcan, 2013: 38). Türkiye bağlamında bu durum, öğrencilerin diploma yarışına sokulan birer nesne olmalarına yol açmaktadır. Her öğrenci kendini bir yarışın içinde görür ve kendisine yığılan verileri kullanarak bir üst noktaya kendisini taşımaya çalışmaktadır. Yaratıcılık ve eleştirelilikten çok uzak olan bu durum, ne yazık ki günümüz Türkiye'sinin bir gerçeğidir. Uygulanan bu hatalı tutum sebebiyle öğrencilerin ufukları genişlemek yerine daralmaktadır.

Çağdaş dünyada elde edilen diplomalar, üst konumlara eleman yetiştirmeyi sınırlamak ve bu konuları diplomaya sahip olanlar için tutmakta kullanılır. Ayrıca çağdaş toplumlardaki işler öyle karmaşık hale gelmişlerdir ki, bunu herkes yapamaz. Ancak yüksek düzeyde bilişsel becerilere sahip olanlar bu işleri layıkıyla yapabilirler biçiminde bir anlayış yerleşmiştir ki, Collins bu anlayışa “Teknokrasi Miti” der. Ona göre bu bir aldatmacadır. Yani o işler o kadar karmaşık değildir, herkes yapabilir. Böylece kişinin ne öğrendiği değil, ne kadar bir süre okula gittiği önemli olmuştur. Böylece değerli mesleklere sahip olabilmek için daha fazla eğitim görmek gerekli olmuştur. Yani bir diploma savaşı başlamıştır (Tan, 2005: 568, akt: Tezcan, 2013: 32). Teknokrasi Miti, günümüz Türk Eğitim Sistemi bağlamında en başat konumdadır. Çocuklar, birinci sınıftan başlayarak bir diploma savaşının içine sokulmaktadır. Bu savaş, birey, iş hayatına atılana kadar devam etmektedir. İlk öğretim bitiminden orta öğretim sınavlarına, orta öğretim bitiminden yüksek öğretim sınavlarına, bu sınav süreçlerinin içinde okuldaki derslerin kendi içindeki sınavları girmekle mükellef olan öğrenciler, adeta bir at yarışı gibi aralıksız bir depar atma zorunluluğunun maruz bırakılmaktadır. Sebebi açıktır: Türkiye’de iş garantisinin olmaması ve ekonomik anlamda refah bir ülke olmaması, hem çocukları hem de ebeveynleri bu yola itmektir. Eğitim gören birey, yüksek öğretimden mezun olduğunda doktor, hakim, öğretmen, mühendis vb. Türkiye standartlarında işi ve maaşı iyi olan mesleklere yönelmektedir. Bu mesleklere ulaşmak için de haliyle bir diploma savaşı söz konusudur.

8. Genel Değerlendirme ve Sonuç

Toplumsal yaşamın ve süreçlerinin vazgeçilmez bir olgusu olarak eğitim, gerek mevcut yapının değişiminde ve ilerlemesinde gerekse bireyin gelişiminde ve etkileşiminde öncül bir yere sahiptir. Sosyal, siyasal, kültürel ve bilişsel tüm eğitim süreçleri içerisinde tam öğrenme

¹¹ Bkz: <http://www.gonuldergisi.com/turkiye-egitim-politikalarinin-analizi-yrd-doc-dr-cem-topsakal.html>

eylemine gerçekleşmesi için ise eğitimin niteliği oldukça önem kazanmakta, ezberden uzak bir şekilde düşünmeyi, sorgulamayı ve eleştirmeyi sağlayan, bilgiyi yığın değil yapılandıran olması gerekmektedir. Bir başka deyişle tanımlama, kavrama ve anlama aşamaları ile sınırlı kalınmayıp bilginin analizi ve sentezi aşamalarının de göz ardı edilmeyerek uygulanması tam öğrenme eyleminin gerçekleştirilmesi için elzemdir. Söz konusu aşamaların etkin bir şekilde tüm eğitim süreçlerinde var olabilmesi ise bilginin öğrenme eylemi içerisinde işlenip, yaparak ve yaşayarak öğrenme ilkesiyle birlikte kavratılması, ardından analiz ve sentez süreçleriyle tamamlanması ile başarılabilir. Böylece bireyin toplumsal yapı içerisinde tüm eğitim süreçlerinin betimlediği öğrenme eylemleri için pasif bir nesne olmaktan çıkıp aktif, dinamik, düşünen, sorgulayan, eleştiren, eyleyen ve üreten bir özneye dönüşmesi de başarılı olacak. Tüm bunların sadece işlevsel bir temelde inşa edilemeyeceği aşikar olup, eğitimin bütün süreçleri için eleştirel bir paradigmanın varlığına da duyulan ihtiyaç ortadadır. Dolayısıyla, hem teorik hem pratik bir çerçeve içerisinde bilginin ve ediniminin yalnızca okul ve dört duvarı ile sınırlı bırakılmayıp, toplumsal yaşamın her alanında elde edilebileceğine olan vurgu ve eylem, mevcut sistem içeriğinde mutlaka haklı yerini bulmalıdır. Aksi takdirde, düşünmekten, sorgulamaktan, eleştirmekten ve üretme becerisinden yoksun, sadece kendisine verilen bilgi ile yetinen, onu sorgulamaksızın ve eleştirmeksizin kabul eden, tek başına bir tüketme isteği üzerinden var olmayı tanımlayabilen bireyler ile topyekün toplumsal bir ilerlemeden bahsetmek, olanaksızlığını uzun yıllar koruyacaktır.

Kaynakça

Aka, A. (2009) Antonio Gramsci ve Hegemonik Okul, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 21, s.329-338

Akkoyunlu, B., İMER, G. (2010) *Türkiye’de Eğitim Teknolojisinin Görünümü*, Anadolu Üniversitesi,

Bora, T. (2017) *Cereyanlar*, İletişim Yayınları, İstanbul

Çeğin, G. (2007) *Pierre Bourdieu: Pratiklerin Mantığı, Habitus ve Alan*, Erişim: https://www.bisav.org.tr/Bulten/14/253/pierre_bourdieu_pratiklerin_mantigi_habitus_ve_alan i 15.11.2018

Garip, Ç. (2016) *Köy Enstitüleri’nin Türk Eğitim Tarihindeki Yeri*, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara

İnal, K. (2009) Eleştirel Pedagoji Üzerine, *Eleştirel Pedagoji: Politik Eğitim Dergisi*, Sayı 1, s.2-11

Kirby, F. (1962) *Türkiye’de Köy Enstitüleri*, (Çev. N. Berkes) İmece Yayınları, Ankara

Mayo, P. (2011) *Gramsci, Freire ve Yetişkin Eğitimi*, (Çev A. Duman) Ütopya yayınevi, Ankara

McLaren, P. (1989) *Life in School*, Pearson PLC, NAA

Ünal, I., ÖZSOY, S. (1998) Eğitimde Fırsat Eşitliği: Modern Türkiye’nin Sisifos Miti, *75 Yılda Eğitim*, Bilanço ’98 Yayın Dizisi, Ankara, s.39-73

Tezcan, M. (2013) *Sosyolojik Kuramlarda Eğitim*, Anı Yayıncılık, Ankara

Web Sayfaları

<https://www.bilgitor.com/tevhid-i-tedrisat-kanunu-nedir-kisaca-bilgi> 27.11.2018

November 22-24, 2018 Antalya

Congress Book

<https://bisorubicevap.com/diger/egitim/koy-enstitusunde-ogrencilerin-sut-sorgulama-hikayesi-nasildir> 28.11.2018

<https://bisorubicevap.com/tarih/koy-enstitusu-nde-ismet-inonu-ye-neden-ozel-yemek-yapildi> 28.11.2018

<https://www.evrensel.net/haber/218104/12-eylul-ve-egitim> 1.12.2018

<http://www.gonuldergisi.com/turkiye-egitim-politikalarinin-analizi-yrd-doc-dr-cem-topsakal.html> 1.12.2018

Directive 2004/38/EC on The Right of Citizens of The Union and Their Family Members to Move and Reside Freely Within the Territory of The Member States

Şule ARSLAN¹

Abstract

The main aim of the European Union is to realize the integration of Europe. For this reason, it was aimed to establish a common market where the free movement of goods, services, capital and labor was established among the member states and the idea of free market brought about the free movement of the workers - workers of the coal and steel production sector - and the right of residence accordingly. Free movement depending on the right to work covers the right of the citizens of the member state and their family members to freely enter, to travel, to reside and to work without any prohibition and restriction in member states.

In the European Union, there were numerous and complex arrangements concerning the right to free movement of persons. By eliminating this confusion, the need to review the right of residence and travel in accordance with today's conditions has arisen. This fact was reflected in the opinion of The European Committee of the Regions (COR) on 13-14 March 2002. In the opinion of the Committee, "*it became necessary to reinforce this right by establishing a single, comprehensive legislative instrument which would bring together the existing items of Community legislation*".

Thus, Directive 2004/38/EC on The Right of Citizens of The Union And Their Family Members to Move and Reside Freely Within The Territory of The Member States was adopted by the European Parliament and Council on 29 April 2004.

The objective of this study is to examine the provisions of Directive 2004/38/EC.

Keywords: Directive 2004/38/EC, free movement, European Union, family reunification

JEL Codes: K33

Avrupa Birliği Vatandaşları ve Aile Fertlerinin Üye Devlet Ülkelerinde Serbest Dolaşım ve İkametine İlişkin 2004/38 Sayılı Direktif

Özet

Avrupa Birliği'nin temel amacı Avrupa'nın bütünleşmesini gerçekleştirmektir. Bu nedenle üye devletler arasında malların, hizmetlerin, sermayenin ve emeğin serbest dolaşımının

*Akdeniz Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Milletlerarası Özel Hukuk ABD, Araştırma Görevlisi; aarslansule@gmail.com

sağlandığı bir ortak pazarın kurulması amaçlanmış ve serbest pazar fikri beraberinde üye devletlerde çalışan işçilerin -kömür ve çelik üretim sektörü işçilerinin- serbest dolaşımı ve buna bağlı olarak ikamet hakkını gündeme getirmiştir. Çalışma hakkına bağlı olan serbest dolaşım günümüzde üye devlet vatandaşlarının ve bu kişilerin aile fertlerinin diğer üye ülkelere herhangi bir sınırlama ve yasaklama ile karşılaşmaksızın serbestçe girme, ülkelerde dolaşma, ikamet etme ve çalışma hakkını kapsamaktadır.

Avrupa Birliği'nde kişilerin serbest dolaşım hakkı ile ilgili çok sayıda ve karmaşık düzenleme bulunmaktaydı. Bu karışıklığın giderilerek ikamet ve seyahat hakkının günümüz koşullarına uygun olarak tekrar gözden geçirilmesi ihtiyacı doğmuştur. Nitekim bu husus Avrupa Birliği Bölgeler Komitesi'nin 13-14 Mart 2002 tarihli görüşüne de yansımıştır. Komite'nin görüşüne göre, “*serbest dolaşım ve ikamet hakkının güçlendirilmesi amacıyla yapılacak kapsamlı bir mevzuat değişikliği ile tek bir yasal düzenlemede mevcut Birlik mevzuatının bir araya getirilmesi zorunluluğu bulunmaktadır*” . Böylelikle, Avrupa Birliği Vatandaşları ve Aile Fertlerinin Üye Devlet Ülkelerinde Serbest Dolaşım ve İkametine İlişkin 2004/38 sayılı Direktif 29 Nisan 2004 tarihinde Avrupa Parlamentosu ve Konseyi tarafından kabul edilmiştir.

Bu çalışmanın amacı 2004/38 sayılı Direktif hükümlerini genel hatları ile incelemektir.

Anahtar Kelimeler: 2004/38 sayılı Direktif, serbest dolaşım, Avrupa Birliği, Aile Birleşimi.

1.Giriş

Kişilerin serbest dolaşım hakkı Avrupa Birliği (AB) müktesebatında birçok Tüzük ve Direktif ile karışık şekilde düzenlenmekteydi. Müktesebattaki bu karışıklık serbest dolaşımın önünde bürokratik engel oluşturmaktaydı. Nitekim AB Komisyonunun 27 Mayıs 1997 tarihli AB Vatandaşlığı Hakkındaki 2. Raporu'na göre mevzuat prosedürlerinin karışıklığı nedeniyle serbest dolaşım ve ikamet hakkının uygulanmasında etkinlik tam olarak sağlanamamış ve bu alanda şeffaflık istenen düzeyde gerçekleştirilememiştir (**Alyanak**, 2004: 150; **Doukas**, : 3, **Roos**, 2016: 1).

29 Nisan 2004 tarihinde kabul edilmesiyle birlikte Avrupa Birliği Vatandaşları ve Aile Fertlerinin Üye Devlet Ülkelerinde Serbestçe Dolaşım ve İkametine İlişkin 2004/38 sayılı Direktif² serbest dolaşıma ilişkin dağınık mevzuatı bir araya getirmiş olup serbest dolaşımın içeriğinin netleşerek fiilen serbest dolaşım ilkesinin kullanımını konusunda etkinlik sağlamıştır (**Bilgin**, 2010a: 4, **Demiray**, 2014: 13)³.

² OJ: 30.4.2004-L 158/77. Bundan böyle 2004/38 sayılı Direktif olarak anılacaktır.

³30 Nisan 2006 tarihinden itibaren İşçilerin Serbest Dolaşımı Hakkında 1612/68 sayılı Tüzüğün m. 10-11 hükümleri, Topluluk İçinde Üye Devlet İşçilerinin ve Ailelerinin Toplulukta Seyahat ve İkamet Serbestisine İlişkin Kısıtlamaların Kaldırılması Hakkında 68/360 sayılı Direktif (OJ: 19.10.1968- L 257/13), Kamu Düzeni, Kamu Sağlığı ve Güvenliği Gerekçesi ile Yabancıların Serbest Dolaşım ve İkametine İlişkin Kısıtlamaların Koordine Edilmesi Hakkında 64/221 sayılı Direktif (OJ: 04.04.1964- P 056), Üçüncü Ülkelerden Gelenlerin İkamet ve Dolaşım Haklarının Kamu Güvenliği, Sağlığı ve Düzeni Çerçevesinde Koordinasyonu ile İlgili 64/221 sayılı Direktifin Kapsamının Genişletilmesi ile İlgili 72/194 sayılı Direktif (OJ: 26.05.1972- L 121), Üye Devlet vatandaşlarının Toplulukta Yerleşmesi ve Hizmetlerin Serbest Dolaşımına İlişkin Kısıtlamaların Kaldırılması Hakkında 73/148 sayılı Direktif (OJ: 17.11.1974- L 14), Serbest Meslek Sahibi Üye Devlet Vatandaşlarının Faaliyetleri Son Bulunca Diğer Bir Üye Devlette Kalabilmesi Hakkında 75/34 sayılı Direktif (OJ: 20.01.1975- L 014), İkamet Hakkın Konusunda 90/364 sayılı Direktif (OJ: 13.07.1990- L 180) ve İşçiler ve Serbest Çalışanların

İnceleme konumuz olan Avrupa Birliği'nde serbest dolaşım vatandaşlık bakımından ayrımcılık yapılmaksızın üye devlet vatandaşlarının bir üye ülkede çalışması (iş araması dâhil), ikamet hatta çalışması sona erdikten sonra bazı şartların gerçekleşmesi kaydıyla ülkede ikametini kapsamaktadır (Özkan, 2007: 415, Çağatay, 2009: 3; Yüksel, 2007: 3).

Serbest dolaşım aile hayatına saygı hakkı ile de doğrudan bağlantı içindedir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin (AİHM) bir kararına konu olayda kişinin ceza soruşturması amacıyla gözaltına alınarak pasaportuna el konulmuş ancak serbest bırakılınca pasaportun iade edilmemiştir. Kişinin soruşturma süreci dâhil yargılama süreci yedi yıl sürmüş ve süre sonunda beraat etmiştir. AİHM kararında, özel hayata saygı hakkının kullanımına müdahale olduğunu kişinin soruşturma yapılan ülkeden farklı ülkede bulunan ailesi ile kişisel ilişkisinin ciddi derecede etkilendiğini belirtmiştir. Yine kararda serbest dolaşım hakkı soruşturma yapılması gerekliliği ile kıyaslandığında -ki burada özel hayatına saygı hakkının bir yönü olarak- ağır basmaktadır (Göçmen, 2015: 443).

Bu çalışma kapsamında 2004/38 sayılı Direktifte kaleme alınan ikamet izni türleri ve bu izinlere başvuru için gerekli şartlar incelenecektir.

1. 2004/38 Sayılı Direktifin Konusu, Amacı ve Kapsamı

Direktifin 1. maddesi Direktifin konusunu düzenlemektedir. Buna göre, birlik vatandaşları ve aile fertlerinin serbest dolaşım ve ikamet hakkının kullanım koşulları ve sürekli ikamet hakkı Direktifin konusunu oluşturmaktadır.

2004/38 sayılı Direktifin amacı, serbest dolaşım ile ilgili AB düzenlemelerinin tek bir düzenleme altında toplanmasıdır. 2004/38 sayılı Direktifin kapsamına vatandaş olduğu üye devletten diğer bir üye devlete giden ve o üye devlette ikamet eden tüm birlik vatandaşları ve aile fertleri girmektedir. Direktifte geçen *aile* kavramı Avrupa Topluluğu Adalet Divanıca (ATAD) sürekli birlikte olma şartıyla ayrı yaşadığı hâlde evli olan çiftleri ve evli olmayan çiftleri de kapsar şekilde yorumlanmaktadır. Görüldüğü üzere ATAD kararlarında aile birliğini koruyucu şekilde aile kavramını geniş şekilde yorumlamaktadır.

Direktifin Başlangıç Bölümünün 25. Paragrafına göre, 2004/38 sayılı Direktifin temel amacı, birlik vatandaşlarının üye devletlerarasında, bulunduğu üye devletin vatandaşları ile aynı şartlarda ikamet ve dolaşım hakkını sağlamaktır (Baklacı, Akıntürk: 2000:120). Hakkın etkin şekilde kullanılması için devletlerin hakkın kullanımına ilişkin işlemler ve hukukî yükümlülüklerin asgari düzeyde tutmasını sağlama yükümlülükleri bulunmaktadır.

Aile birleşiminden faydalanacak aile fertleri 2004/38 sayılı Direktifin 2. maddesinde ayrıntılı şekilde düzenlenmektedir. Buna göre, "*aile üyesi kavramı; eşi, eğer ev sahibi üye devletin ilgili mevzuatında birlikte yaşam modeli evliliğe eşit ise ev sahibi üye devletin mevzuatındaki şartlara uygun olarak, birlik vatandaşının kayıtlı birliktelik kurduğu partneri, birlik vatandaşının veya eşinin veya kayıtlı birliktelik partnerininin 21 yaş altındaki çocuklarını veya bağımlı çocuklarını, eşinin veya birliktelik kurduğu partnerininin alt ve üst soyundan bağımlı akrabalarını ifade etmektedir*". Görüldüğü üzere, aile birliğinin kurulması bakımından klasik medeni evlilik dışında farklı evlilik benzeri yaşam modelleri de esas alınmıştır (Bayhan, 2010:186).

Serbest dolaşım kapsamında aile birleşiminin kaleme alınması Avrupa'nın bütünleşme süreci açısından hızlandırıcı bir rol oynamaktadır. Bu bakımdan serbest dolaşım çerçevesinde

Faaliyetlerine Son Verdikten Sonra İkamet Hakkı Konusunda 90/365 sayılı Direktif (OJ: 13.07.1990- L 180) yürürlükten kaldırılmıştır.

2004/38 sayılı Direktif aile fertlerinin kapsamını geniş tutarak aile birleşimini kolaylaştırmaktadır (**Kutucu**, 2014: 29, **Arslan**, 2018: 88).

2. Yasal İkametin Ön Şartı Olarak Üye Devlet Ülkesine Giriş

Avrupa Birliğinde hukuka uygun şekilde ikamet için kişinin geçerli bir pasaport sahibi olması, istisnai durumlar dışında vize alması, ülkede kalış için makul gerekçesinin bulunması, ilgili ülkeye döneceğine ilişkin yeterli maddi gelir şartının sağlanması ve kamu düzeni, iç güvenlik, kamu sağlığı veya uluslararası ilişkiler bakımından bir tehdit oluşturmaması gerekmektedir.

Birlik vatandaşları ve aile fertleri, vatandaşı oldukları devlet tarafından düzenlenen pasaport veya kimlik kartları ile seyahat edebilir (**Alyanak**, 2004: 150, **Yılmaz**, 2008: 19). Direktifin 5. maddesinde üye devlet vatandaşları bakımından ülkeye giriş için geçerli belge kimlik olarak öngörülmekteyken; üye devlet vatandaşı olmayan aile fertleri için ise pasaport esas alınmaktadır.

2004/38 sayılı Direktifin 5. maddesine göre, üye devlet vatandaşları bakımından ülkeye girişte vize uygulaması dâhil herhangi bir hukuki formalitenin uygulanamayacağı vurgulanmaktadır. İkamet izni sahibi üçüncü devlet vatandaşı aile bireyleri için vize muafiyeti söz konusudur; ikamet izni bulunmayanlardan ise giriş vizesi talep edilmektedir (**Özkan**, 2007: 415).

Üçüncü ülke vatandaşı aile üyeleri bakımından vize şartı aranacağına yukarıda değinmiştik. Kişilerin vize başvuruları bakımından Direktifte üye devletlere bu kişilere bazı kolaylıklar sağlanması konusunda yükümlülük getirilmiştir. Direktifin 5. maddesine göre, Bu kişiler için vize başvurularında gerekli kolaylığı sağlamak adına üye devletlerin mümkün olduğunca hızlandırılmış prosedür ile ücretsiz hizmet sunma yükümlülüğü bulunmaktadır.

3. Direktifte Kabul Edilen İkamet İzni Türleri

2004/38 sayılı Direktifte ikamet türleri süre kıstası esas alınarak belirlenmiştir. Direktifin 6. maddesinde üç aya kadar süreli ikamet hakkı, 7. maddesinde *üç aydan fazla –kısa-süreli ikamet hakkı* ve 16. maddesinde *sürekli ikamet hakkı* olmak üzere üç tür ikamet izni düzenlenmektedir.

4. 4.1. Üç Aya Kadar İkamet Hakkı

AB vatandaşları ve aile üyeleri üç aya kadar herhangi bir şarta bağlı olmaksızın yalnızca geçerli bir kimlik veya pasaporta sahip olmaları koşuluyla ev sahibi devlette ikamet etme imkânına sahiptir. Ancak, Direktifin 5. maddesinin 2. fıkrasına göre, AB vatandaşının üye devlet vatandaşlığı bulunmayan aile üyeleri için ülkeye giriş için 539/2001 sayılı Tüzük hükümlerine göre vize istenebilecektir.

4.2. Kısa Süreli İkamet Hakkı

Direktifin 7. maddesinde üye devlet vatandaşları ve bu kişilerin üçüncü ülke vatandaşı aile üyelerinin üç aydan daha uzun süre için üye devletlerde ikamet şartları düzenlenmektedir. Kısa süreli ikamet hakkına sahip olmak için üye devlet vatandaşının;

- Ev sahibi üye devlette işçi veya bağımsız çalışan olması,

- ikametleri sırasında ev sahibi ülkenin sosyal yardım sistemine yük olmayacak ve aile üyeleri için yeterli kaynağa sahip olan ve ev sahibi üye ülkede kapsamlı hastalık sigortası teminatı bulunması (*Yargıya konu olayda, eşi için geçici oturma izni talep eden Hollanda’da sürekli ikamet hakkına sahip Fas vatandaşının talebini yeterli geliri olmaması nedeniyle reddetmiştir. Karara karşı yapılan başvuruda kişinin düzenli ve yeterli geliri olması gerektiği belirtilmektedir: Özkan, 2017: 264’den naklen).*

- mesleki eğitim dâhil bir kursa devam etmek ana amacı çerçevesinde, ev sahibi üye ülkenin kendi mevzuatı veya idari uygulaması gereği tanıdığı veya finanse ettiği özel bir kuruluşa veya kamu kuruluşuna kaydolmak ve ev sahibi üye ülkede kapsamlı hastalık sigortası teminatı sahibi olmak ve ilgili ulusal otoriteyi, ikamet müddeti boyunca ev sahibi üye ülkenin sosyal yardım sistemine yük olmayacak ölçüde kendileri ve aile üyeleri için yeterli kaynak sahibi oldukları yönünde, resmi bildirim yoluyla ya da söz konusu otoritenin belirleyeceği buna benzer başka bir yöntemle temin etmek gerekmektedir.

Kısa süreli ikamet hakkının üye devlet vatandaşına eşlik eden üçüncü ülke vatandaşı aile üyelerini kapsayacak şekilde geniş ele alınması mümkündür. Ancak bunun için aile üyelerinin de ayrıca yukarıda değindiğimiz şartları sağlaması gerekir.

2004/38 sayılı Direktif AB vatandaşı işçi ve bağımsız çalışan kişiler bakımından bazı kolaylıklar öngörmektedir. Bu kişiler üye devletlerde üç (3) aydan daha fazla ikamet etme hakkına sahiptir. Direktifin 8. maddesinin 3. fıkrasına göre, üye devlet kimlik kartı veya pasaportu bulunan işçilerden, çalışacağı işe ait belgeler veya işvereni tarafından çalışmasına onay verildiğine dair belge, bağımsız meslek sahiplerinden ise, bu mesleğin sahibi olduğuna dair delil istenmektedir. Bunun yanı sıra, Direktifin 7. maddesine göre, bu kişiler yeterli mali imkâna ve kapsamlı sağlık sigortası sahip olma koşullarını kanıtlamakla yükümlü değildir.

Yukarıda değinilen maddi şartlar dışında ev sahibi devletin üç aydan fazla süreli ikametlerde kayıt usulü öngörmesi mümkündür. Üye devletlerde ikamet süresinin üç ayı geçmesi halinde üye devlet vatandaşları ve üçüncü devlet vatandaşları arasında ayırım yaparak inceleme yapmak gerekmektedir.

Direktifin 8. maddesine göre, üye devlet vatandaşları için bu usul zorunlu olmayıp ev sahibi üye devletin mevzuatına bırakılmıştır. Kayıt için öngörülen son süre geliş tarihinden itibaren üç aydan az olmamalıdır. Kayda ilişkin belgenin derhal düzenlenmesi ve kişinin adı, adresi ve kayıt gününü içermesi gerekmektedir.

Kaydı zorunlu tutan ev sahibi devletlerde kayıt yükümlülüğünü ihlal eden kişiler için orantılı olmak ve ayrımcılık içermemek kaydıyla sorumluluk doğabilecektir.

Üçüncü ülke vatandaşı aile üyeleri yukarıda değindiğimiz 539/2001 sayılı Tüzüğe göre, giriş vizesi dışında Direktifin 9. maddesine göre, üç aydan uzun süreli ikamet etmek için üye devlet vatandaşlarından farklı olarak ikamet kartı (*residence card*) almalıdır.

İkamet kartı başvurusu için son tarih varış tarihinden itibaren üç aydan daha az olmayacaktır. Söz konusu yükümlülüğün ihlali halinde kayıt zorunluluğunun ihlalindeki düzenlemeye paralel şekilde ikamet kartı alma yükümlülüğünü ihlal eden kişiler için orantılı olmak ve ayrımcılık içermemek kaydıyla sorumluluk doğabilecektir.

Direktifin 10. maddesine göre, üye devletin vatandaşı olmayan birlik vatandaşının aile üyelerinin ikamet hakkı başvurudan itibaren en geç altı ay sonra “*birlik vatandaşı aile üyesi ikamet kartı*” adı verilen belgenin verilmesi ile kanıtlanacaktır. İkamet için başvuruya dair belge derhal verilecektir.

Direktifin 11. maddesine göre, ikamet kartı düzenleme tarihinden itibaren kural olarak beş yıl geçerlidir. Ancak aile birleşimi talep edilen Birlik vatandaşının ikamet süresi beş yıldan

az ise ikamet kartının geçerliliği bu süre kadardır. Ev sahibi ülkeden ayrılmanın ikamet kartının geçerliliğine etkisi de aynı maddede düzenlenmiştir. Buna göre ikamet kartının geçerliliği yılda altı ayı aşmayan geçici veya zorunlu askerlik hizmeti için daha uzun süreli veya gebelik ve doğum, ciddi bir hastalık, çalışma veya mesleki eğitim veya başka bir üye devlette veya üçüncü bir devlete gönderilme gibi önemli bir nedenden on iki ay üst üste yokluktan etkilenmeyecektir. Görüldüğü üzere, ikamet kartının geçerliliğine etki edecek süre sınırı kural olarak yılda altı ay iken özel hallerde bu süre daha uzun olarak soyut şekilde veya üst üste on iki ay olarak öngörülmüştür.

4.3. Sürekli İkamet Hakkı

2004/38 sayılı Direktifin 16. maddesi sürekli ikamet hakkının şartlarını düzenlemektedir. Buna göre, ev sahibi üye devlette hukuka uygun ve kesintisiz beş (5) yıl süre ile ikamet eden AB vatandaşları ve bu kişilerin AB vatandaşı olmayan aile üyeleri sürekli ikamet hakkına sahip olmakta; bu hak otomatik olarak kişilere sağlanmaktadır. 2004/38 sayılı Direktif öncesi dönemde sürekli ikamet başvuru halinde yenilenmekteydi (**Doukas**, 2008: 5).

2004/38 sayılı Direktifin aynı maddesinin 4. fıkrasında sürekli ikamet hakkının kazanılmasında öngörülen beş (5) yıllık sürenin hesaplanmasında hangi hallerin ikamette kesinti yapmayacağı düzenlenmektedir. Buna göre, *“bir yıl içerisinde toplam 6 (altı) ayı aşmayan geçici ayrılmalar veya zorunlu askerlik hizmeti nedeniyle uzun süreli ayrılmalar veya hamilelik, doğum, ciddi hastalık, öğrenim, mesleki eğitim, diğer bir üye devlette veya üçüncü bir ülkede görevlendirilme gibi önemli sebeplerden biri yüzünden en fazla birbirini takip eden on iki ay boyunca ayrılmalardan, ikamet süreliki etkilenmez”*.

Sürekli ikamet hakkının kullanımı bakımından ise üst üste iki yılı aşmayan kesintilerin hak kaybına neden olmayacağı düzenlenmektedir.

4.3.1. İstisnaî Haller

2004/38 sayılı Direktifin 17. maddesinde sürekli ikamet hakkının kazanılmasında beş yıllık hukuka uygun ve kesintisiz ikamet süresi şartından bazı kişi grupları istisna tutulmuştur. Buna göre;

-işçiler ve bağımsız çalışanlardan işi bıraktıkları zaman ev sahibi devletin millî hukuku uyarınca emekli aylığına hak kazanmak için gerekli yaşa ulaşmış olanlar (Direktifin 17. maddesinin ilk iki fıkrasına göre, *“eğer Üye Devlet hukuku belirli kategorideki bağımsız çalışanlara emekli aylığı hakkı vermiyorsa, ilgili kişi altmış (60) yaşına ulaştığında yaş şartı karşılanmış olacaktır”*),

-erken emekli olmak için ücretli işi bırakanlardan üye devlette geriye doğru on iki (12) ay boyunca çalışmış olan ve üç (3) yıldan uzun bir süre ikamet etmiş olanlar,

-ev sahibi üye devlette iki yıldan uzun süre kesintisiz ikamet eden ve sürekli iş göremez hale gelmesi sonucu çalışmayı bırakanlar (eğer bu iş göremez hale gelme ilgili kişiye ev sahibi üye devletteki kurum tarafından ödenmesi gereken kısmi veya tam tazminata hak kazandıran iş kazası veya meslek hastalığı sonucu meydana gelmişse, ikamet süresine ilişkin şart aranmamaktadır),

-ev sahibi devlette üç (3) yıl kesintisiz çalıştıktan ve ikamet ettikten sonra, kural olarak her gün veya haftada en az bir kez kabul eden devlete gidip gelen ve ikametini burada muhafaza ederek,

bir başka üye devlette çalışanlar, beş (5) yıllık hukukî ve kesintisiz süre şartı aranmaksızın sürekli ikamet hakkını kazanmaktadır.

2004/38 sayılı Direktifin 17. maddesinin 4. fıkrası, sürekli ikamet hakkı kazanmadan ölen kişi ile birlikte ikamet etmekte olan AB vatandaşı olmayan aile üyelerinin ikamet hakkının bazı şartlarla korunacağını düzenlemektedir. Buna göre, işçi veya bağımsız çalışan kişi ölüm zamanında üye devlet ülkesinde iki (2) yıldan beri kesintisiz olarak ikamet etmekteyse, ölüm, iş kazası veya meslek hastalığı sonucu meydana gelmişse veya sağ kalan eş, çalışan kişi ile evlenmesi nedeniyle ev sahibi devletin vatandaşlığını kaybetmişse bu hâlde, ilgili sürekli ikamete hak kazanır. Bu bakımdan AB vatandaşı olmayan aile üyelerine destekleyici kişi olmaksızın ülkede ikamet hakkı tanınmıştır.

4.3.2. Usul

Direktifin 19. maddesinde sürekli ikamet hakkına sahip üye devlet vatandaşına gerekli ikamet süresi doğrulandıktan sonra belge verilecektir. Söz konusu daimi ikamet belgesi mümkün olan en kısa sürede verilecektir.

Direktifin 20. maddesine göre, başvurudan sonra altı ay içinde sürekli ikamet sahibi üçüncü ülke vatandaşı aile üyelerine sürekli ikamet kartı verilecektir. Sürekli ikamet kartı her on yılda otomatik olarak yenilenmektedir. Sürekli ikamet kartı süresi sona ermeden başvuruda bulunulması gerekmektedir. Başvuru usulüne aykırılık halinde usule uymayan kişi hakkında orantılı olmak ve ayrımcılık içermemek kaydıyla bazı yaptırımlar uygulanabilir.

Ardışık iki yılı aşmayan ikamet kesintisi sürekli ikamet hakkını etkilememektedir.

5. İkamet Hakkının Sona Ermesi

Üye devlet vatandaşı kişiler ve aile fertlerinin ikamet hakkının sona ermesi 2004/38 sayılı Direktifte ayrı başlık altında düzenlenmemektedir. Kural olarak üç (3) aylık ikamet izni süresinin dolması, ikamet izni şartlarının artık sağlanamaması, sürekli ikamet hakkı sahibinin üst üste iki (2) yıl ev sahibi üye devlet ülkesinde bulunmaması ikamet hakkını sona erdirmektedir.

Aile birleşimine esas olan birlik vatandaşının ikamet ettiği ülkeden ayrılması, eşinden boşanması veya kayıtlı birlikteliğin sona ermesi gibi hallerde kural olarak üye devlet vatandaşının aile üyelerinin ikamet hakkı sona ermemektedir.

6. Sonuç

Birlik vatandaşı kişilerin Avrupa Birliği'ne üye ülkelere serbestçe girme, ülkede ikamet etme ve çalışma hakkı serbest dolaşım ilkesinin kapsamını oluşturmaktadır. Serbest dolaşım kavramının tanımı zamanla genişlemiş ve birlik vatandaşı kişilerin üçüncü ülke vatandaşı aile üyelerini de kapsar hale gelmiştir. Bu gelişim sürecince serbest dolaşıma ilişkin Direktif ve Tüzüklerde düzenlemeler yapılmıştır. Ancak mevzuatın karışık olması çeşitli bürokratik engellere neden olmuş ve bu durum serbest dolaşım hakkının etkin şekilde kullanımını aksatmıştır. Bu sakıncaları gidermek için 2004/38 sayılı Direktif kabul edilmiş ve yürürlüğe girmiştir.

2004/38 sayılı Direktif hükümlerine genel olarak bakıldığında birlik üyesi kişiler ve bu kişilerin aile üyelerinin üye devletlere girişi ve üye devletlerde ikametine ilişkin ayrıntılı hükümler bulunduğu söylenebilir.

Direktifte üç aya kadar ikamet hakkı, kısa süreli ikamet hakkı ve sürekli ikamet hakkı olmak üzere üç tür ikamet izni kaleme alınmıştır. Birlik vatandaşı kişilerin ülkeye girişinde yalnızca geçerli kimlik bulundurmaları yeterli görülmekte olup üç aydan daha uzun süreli ikametleri için üye devletlerin bu kişilerden kayıt olmalarını talep etme imkânları bulunmaktadır. Ev sahibi ülkede çalışması nedeniyle ikamet hakkına sahip kişiler için iş ilişkisinin sona ermesi halinde ikamet statüsünün devamına ilişkin koruyucu hükümler bulunmaktadır.

Sürekli ikamet hakkı için beş yıl kesintisiz ikamet etme şartı öngörülmüştür. Kesintisiz süre hesabı bakımından *geçici ayrılma, zorunlu askerlik hizmeti, hamilelik, doğum, ciddi hastalık, öğrenim, mesleki eğitim, görevlendirilme* gibi bazı hallerin dikkate alınmayacağı kaleme alınmıştır.

Birlik üyesi olmayan aile üyelerinin ev sahibi üye devlete girişlerinde geçerli pasaport ve birlik vatandaşlarından farklı olarak Vize Koduna göre vize talep edilecektir. Aile üyelerinin üç aydan uzun süreli ikametlerinde *birlik vatandaşı aile üyesi ikamet kartı* almaları gerekmektedir. İkamet kartı düzenleme tarihinden itibaren kural olarak beş yıl için verilmekte olup ikamet kartının üst süresini destekleyici olan birlik vatandaşının ikamet süresi belirlemektedir. Sürekli ikamet hakkı bakımından birlik vatandaşına benzer şekilde beş yıllık kesintisiz ikamet süresi gerekmektedir.

Kaynakça

Arslan, Ş. (2018). *Yabancıların Türkiye’de İkamet ve Seyahat Hakkı*, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.

Alyanak, S. (2014). “AB Vatandaşlığının AB içerisindeki Serbest Dolaşım ve İkamet Hakkı Yönünden Temel Statü Olması”, *TAAD*, 15 (17): 141-176.

Baklacı, P. & Akıntürk E. (2007). “Avrupa Birliği Vatandaşlarının ve Aile Fertlerinin Üye Devlet Ülkelerinde Serbestçe Dolaşımına İlişkin 2004/38 sayılı Direktif Hakkında Genel Bilgilendirme”, *İzmir Barosu Dergisi*, 72 (2): 122-123.

Bayhan, T. (2010). “Avrupa Birliği Ülkelerinde Türk İşçilerin Serbest Dolaşım ve Aile Birleşimi Hakları, sorunlar ve Beklentiler. *Çalışma İlişkileri Dergisi*”, 1 (1): 173-206.

Bilgin, A. A. (2010). “Avrupa Birliği Adalet Divanı İçtihadı ile İş Arayan Kişilere Tanınan Sosyal Avantajlar”, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 9 (2): 1-19.

Bilgin, A. A. (2012). “İşçilerin Serbest Dolaşımı”. B. Akçay & G. B. Çelik, (Derl.), *Lizbon Antlaşması Sonrası Avrupa Birliği: Serbest Dolaşım Ve Politikalar*, Ankara: Seçkin Yayıncılık, ss. 73-98

Çağatay, U. (2009). “Avrupa Birliğinde İşçilerin Serbest Dolaşımı ve Türk İşçilerin Durumu”, *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 8 (16): 1-19.

Dardağan Kibar, E. (2012). “Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu Tasarısında ve Başlıca Avrupa Birliği Düzenlemelerinde Yabancıların Sınır Dışı Edilmelerine İlişkin Kurallar: Bir Karşılaştırma Denemesi”, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 11 (2): 53-74.

Demiray, V. (2014). *Avrupa Birliğinde İşçilerin Serbest Dolaşım Hakkı ve Türk İşçilerin Durumu*, Avrupa Birliği Uzmanlık Tezi, Ankara.

Doukas, I. (2008). Non-Discrimination On Grounds of Nationality: The Position of Third Country nationals’ Within The EU, *Cambridge Student Law Review*, 1: 1-10.

Göçmen, İ. (2015). *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Işığında Avrupa Birliği ve Türkiye Göç Hukuku*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Kutucu, S. (2014). *Avrupa Birliğinde Üçüncü Devlet Vatandaşlarının Serbest Dolaşımı (Ortak Sınır Denetimi ve Vize Politikası)*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Ordu, Ö. (2008). *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde Temel Hak ve Özgürlüklerin Sınırlanma Nedeni Olarak Avrupa Kamu Düzeni*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Önüt, L. B. (2012). “Avrupa Birliği Hukukunun Üye Devletlerdeki Memur İstihdamına Etkisi”, *DEÜHFD*, 14 (2): 205-252.

Özkan, I. (2007). “Türk Vatandaşlarının Avrupa Ülkelerine Giriş Hakkı ve Vize Sorunu”, *DEÜHFD*, 9 (Özel Sayı): 409-446.

Özkan, I. (2015). *Göç, İltica ve Sığınma Hukuku*, 2. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Roos C. (2016). “The Brexit and EU Freedom of Movement: Legal Uncertainty on Both Sides of the Border”, *Institute for European Studies*, 7: 1-4.

Yılmaz, A. (2008). *Avrupa Birliği'nde Kişilerin Serbest Dolaşımı Müktesebatı Ve Türkiye'nin Durumu*, Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü.

Yüksel, S. (2007). *Avrupa Birliği'nde İşçilerin Serbest Dolaşımı ve Türk İşçilerinin Statüsü*, İstanbul: Arıkan Yayıncılık.

Yücel, Ş. (2012). “Romanlar Azınlığı ve Avrupa Birliği Hukukunda Serbest Dolaşım Hakları”, *İN ÜHFD*, 3 (1): 365-378.

The Poem as A Representation of the Model of The Poetic World in The Language (In the Material Work of akyn-Zhyrau XV-XVIII centuries)

Абылова Гүлнар ЕРЕЖЕПҚЫЗЫ¹, Abylova Gulnar EREJEPQIZI

Abstract

The article discusses the conceptual basis of the poetic picture of the world in the text of the akyn-zhyrau Tolgau 15-18 centuries, which made a significant contribution to the development of the literary Kazakh language. The author concludes that the poetic knowledge is an objective reality which constitutes in a poet's mind a number of concepts comprising both aesthetic and conceptual actual knowledge and representing significant images of a person's world of spirit by means of world pictures;

Keywords: concept, conceptualization, poetic picture of the world, akyn-zhyrau, poetic meditation.

Дүниенің поэтикалық бейнесінің репрезентациясы ретіндегі толғау мәтіні (XV-XVIII ғасырлардағы ақын-жыраулар шығармашылығы негізінде)

Аннотация

Мақалада қазақ әдеби тілінің негізін қалаған XV-XVIII ғасырлардағы ақын-жыраулардың толғаулары мәтінінде дүниенің поэтикалық бейнесінің концептуалды негізі қарастырылды. Автор дүниенің поэтикалық бейнесі дегеніміз шындық болмыста ақын үшін өзекті болып табылатын құбылыстардың жүйелі түрдегі концептілерінің жиынтығы ретінде ұсынылып, олар жайында концептуалды және фактуалды мәліметтердің эстетикалық мәнмен көмкеріліп, поэтикалық мәтінде семантикалық, құрылымдық, интонациялық тұтастық түрінде адамның жан дүниесіне әсер ететіндей түрде көркем бейнелер арқылы берілуі деген қорытындыға келеді.

Тірек Сөздер: концепт, концептуализация, дүниенің поэтикалық бейнесі, ақын-жыраулар, толғау.

¹ ф. ғ. к., Еуразия гуманитарлық институты Қазақ және орыс филологиясы кафедрасының доценті, nareraya78@gmail.com; Candidate of Philological Sciences, Eurasian humanitarian Institute associate Professor of Kazakh and Russian Philology Department.

Қазіргі отандық тіл білімінің теориясы мен методологиясының талаптарына жауап беретін ұлттық озық мұра үлгісі болып табылатын әдеби туындыларға кешенді талдау жасау концепциясы дүниенің тілдік бейнесіне қатысты зерттеу мәселелерінің міндеттерінен ажырмайды. Академик Р.Сыздықтың «...ақын-жыраулар шығармашылығы ана тіліміздің ғаламат образы тіл екендігін көрсетті» деген пікірі бойынша, көркем мәтіндегі дүниенің поэтикалық бейнесі шындық болмыстың қазақы дүниенің тілдік бейнесінің доминанты деп саналуы әділ. Осыған орай, әрбір тілші мамандардың ұрпақтарының жаңа концептуалды-теориялық позиция тұрғысынан өзіндік дискуссиялық контексті сақтаған ХҮ–ХҮІІІ ғасырлардағы ақын-жыраулардың әдеби мұраларына көп көңіл бөлуін заңды болып табылады.

ХҮІІІ–ХІХ ғасырлардағы батыс-еуропалық және Ресей эстетикасында поэзия термині кең мағынада түсіндірілді. Ол «көркемдік» сөзіне синоним ретінде жұмсалып, өлеңмен де және прозамен де жазылған көркем шығармалар деп түсіндірілді.

С.Г. Виноградова поэзияның ерекшелігін былайша түсіндіреді: «Лирикада, эпоста, драмада тілдік бірліктері мағынаны жеткізу тұрғыдан өздерін бірдей ұстамайтыны белгілі. Өлеңдегі сөз дыбыстық қайталамалар (рифма, аллитерация), ритм-метрикалық сурет қайталауларының, шығарманың композициялық құрылысының спецификасының әсерін байқап көреді. Себебі поэтикалық мәтін – бұл жабық жүйе, ар жағында автордың санасы, оның элементтері, шектестік (жүйелі тәуелдік арқылы) бойынша да, эквиваленттілік (ассоциативті тәуелділік арқылы) бойынша да бір-бірімен тығыз байланысқан сөздер тұрған бір микрокосм» [1, 161 б.]. Зерттеуші поэзияны семантикалық және құрылымдық тұтастығының мықтылығына баса назар аударады.

В.А. Маслованың пікірінше, «Поэзия (грек. «істеу, жасау») ғаламды тану мен бейнелеудің спецификалық амалдарының бірі болып табылады» [2, 15 б.]. Ғалым поэзияда эстетикалық мәннің басым болуын негізгі шарты ретінде ұсынады: «адам жай-күйі, басынан кешкендерді эстетикалық емес тура мағынамен білдіруге ұмтылса поэзия жоғалады» [2, 18 б.] және «поэтикалық мәтін – бұл әлемді бейнелі түсіну» [2, 19 б.] – деп қорытынды тұжырым ұсынады.

В.А. Маслова поэзия мен проза арасындағы айырмашылықтар жайында айтып кеткен Б.В. Томашевский, Е.Д. Поливанов, Е. Эткин, Удар де Ла Мотт, Н. Гумилев т.б. пікірлерін саралай келе, тағы да мынадай тұжырымға келеді: поэзия прозадан биік емес, ол тек спецификалық мүмкіндіктер мен спецификалық белгілерге ие: проза – бұл ойды, идеяны білдіру, поэзия – сезім мен көңіл-күйді білдіру («құмарлық тілі») [2, 24 б.], егер прозада оқиғалар бейнеленсе, ал поэзияда бұл оқиғаларға деген автордың реакциясы ретінде эмоция мен сезімдерінің динамикасы бейнеленеді [2, 31 б.] дей келе, мұның мәнін былайша түсіндіріп кетеді: «Сөздің мағынасын екіге ажырату зор мәнге ие болады: концептуалды және эстетикалық. Эстетикалық мағына концептуалды мағынаға орай бейімделеді де, көбінесе оның мағынасын өзгертіп те жібереді» [2, 32-33 б.].

Ал И.В. Вашунина «поэзия біршама төмен ақпараттылығымен және жоғары эмоционалдылығымен және экспрессивтілігімен ерекшеленеді. Поэтикалық мәтіндегі жоғары зорланушылық, шиеленушілік (олардағы вербалды емес мазмұндық-концептуалдық және мазмұндық-мәтінастарлық мәліметтің үлкен көлемінің берілуі) оларды қабылдауда болжамды қиындатады [3, 10 б.] – деп поэзияның фактуалдыдан гөрі концептуалды мәліметті беруге қызмет ететін қырын алға тартады. Б.А. Ларин көркем мәтіндегі сөздің семантикалық күрделілігі жайында айтып, ғылыми айналымға

мағыналық призма арқылы әлемге индивидуалды-авторлық көзқарасты білдіруші ретіндегі сөздің эстетикалық мағынасын енгізген болатын.

Негізі, толғауларда көбінесе фактуалды және концептуалды мәліметтен гөрі эстетикалық мәлімет басты орынға ие болады. Эстетикалық мәлімет беру поэтикалық мәтіннің басты қызметі екені белгілі. Бұл мәлімет бағаны, қарым-қатынас тәжірибесін беруге бағытталған, ал фактуалды фактілерді беруге ұмтылады. Көркем мәтінде ақын-жыраулардың ой-пікірлерінің түпкі ойы ерекше көркем тілдік формада семантикалық кеңістікте жүзеге асады да, мәтін концептуалды талдаудың нысанына айналып, мұның өзі мәтінде қандай дүние бейнесі бейнелегенін, қандай білім және бағалау фрагменттері онда баяндалғанын анықтауға мүмкіндік береді. Дегенмен әлеуметтік бағдарлы және коммуникативті қызметтің әлеуметтік шарттанған мәтіндер де жоқ емес. Ақын-жыраулар поэзиясының мәтіні жайында осылай деуге болады. А.И. Новиковтың пікірі бойынша, мағыналық интерпретация үрдісінде «мәтін мазмұны субъектінің ішкі тіліне аударылады, оған тікелей бұл мазмұнды өзінің дүние бейнесімен ара қатынасын құруға және оған өзінің санасы құрылымында белгілі бір «құндылықты» мән беруге мүмкіндік береді» [4, 110 б.]. Демек, көркемдік формада нақты тілдік құралдар жүйесі негізінде және олардың ерекше ұйымдасуымен поэтикалық мәтін мазмұны ақын-жыраулардың дүниенің поэтикалық бейнесінің фрагменттерінің жүйелі жиынтығы ретінде берілген.

Н.С. Болотнованың пікірінше, дүниенің поэтикалық бейнесін белгілі бір интенциялармен сәйкес бейнелі формада іске асырылған, оқырманның танымдық белсенділігінің нысаны болып табылатын автордың шығармашылық қиял, елесімен жасалған көркемдік әлем деп ұғынамыз [5, 21 б.]. Ғалым дүниенің поэтикалық бейнесінің мынадай ерекшеліктерін атап көрсетеді: «антропоцентризм, эстетикалық дүниені модельдеудің субъективті шығармашылық сипаты, автордың «тілдік ойлау» қызметі үрдісіндегі дүние жайындағы білімнің көркем образдарда екіншілік бейнелеуі, тұтастық, жүйелілік, шындық болмыспен жанама түрде байланысы, өзгермелілік» [5, 21 б.].

Дүниенің поэтикалық бейнесінің реконструкциясы үшін материал ретінде автордың қабылдауының ерекшеліктеріне сай шындық өмірді бейнелейтін шығармаларының жиынтығы қызмет етеді. Осылайша, дүниенің поэтикалық бейнесі түсінігі көркемдік шындықтың ерекше жоғары статусын бейнелейді. Сонымен қатар, дүниенің поэтикалық бейнесін қалыптастыруда автордың индивидуалды бейнелі жүйесі маңызды роль атқарады.

Біздің зерттеу жұмысымыздың тілдік дереккөзі болып табылатын ХУ–ХҮІІІ ғасырлардағы ақын-жыраулар поэтикасын тудырған сол кезеңдердегі тарихи, мәдени, саяси оқиғалар (фактуалды мәлімет) ішінен ақын-жырау үшін өзектірек мәнге ие зат, құбылыстар тіліне тиек болып, шығармашылық үрдісте көркем бейнеде ұсынылған туындылар болып табылады. Негізі, ақын-жыраулар поэтикасында бейнеленген дүниенің поэтикалық бейнесі заман тудырған шындық болмыстың көркем бейнесі ретінде ұсынылады. Бұл жерде ескере кететін жайт, «когнитивті тұрғыдан қарағанда, поэзияны туынды индивидуалды сана ретінде және дамудың жалпы мәдени деңгейінің бейнесі ретінде қарастырған жөн, себебі ақын социум мен этностың өкілі болып табылады» [6, 54 б.] дегенді де есепке алу қажет.

Поэтикалық мәтін бір жағынан, дүниені авторлық интерпретациясының ерекшеліктерін бере алады, екінші жағынан, авторлық сананың спецификалық мәндік (когнитивтік) құрылымдардың индивидуалдығын білдіреді.

Ж.Н. Маслова «Дүниенің поэтикалық бейнесі когнитивті аспектіде зерттелуі» деген мақаласында: «Дүниенің поэтикалық бейнесі дүниенің тілдік бейнесі болып табылады, поэтикалық мәтінді когнитивті аспектіде зерттеу – адам концептосферасын түсінудің тағы бір мүмкіндігі. Поэтикалық мәтіндердің жиынтығында дүниенің поэтикалық бейнесі бейнеленеді. Дүниенің поэтикалық бейнесі когнитивті аспектіде зерттеу, поэтикалық мәтінді когнитивті зерттеудің нысаны ретінде қарастыруға берілген лингвомәдени бірлестік шегінде іске асатын базалық мәдени модельдердің бар болуын және трансформациясын бақылап отыруға мүмкіндік береді. Поэтикалық мәтіндегі мәннің қалыптасу механизмін зерттеу белгілі бір ұрпақтың когнитивті механизм жинағындағы, қоғамдық сана трансформациясындағы өзгерістерді айқындауға мүмкіндік береді» [7, 34 б.] – деген пікіріне сүйенсек, ақын-жыраулар толғауларындағы дүниенің поэтикалық бейнесінің когнитивті аспектіде қарастырудың өзектілігімен қатар, ХУ–ХУІІІ ғасырлардағы туындылардағы тілдік, танымдық, психологиялық, мәдени, әлеуметтік, тіпті тарихи тұрғыдан жаңаша қарастырудың тиімді жолын ұсынып, қазақ тіл біліміндегі поэтикалық көркемдік тілдегі базалық концептілер жүйесінің қалыптасу механизмінң интерпретациясын бере алады.

«Дүние бейнесі үшін «құрылыс материалы» өзгешеліксіз әлеуметтенген мағына емес, әлемге деген адамзаттық қатынастың белгілі бір түрде түзілісі ретіндегі жекелік мағыналар екенін ұмытпауымыз тиіс» [8, 279 б.]. Демек, ХУ–ХУІІІ ғасырлардағы ақын-жыраулар толғауларында орын алған дүниенің поэтикалық бейнесі – индивидуальды поэтикалық тілдің құралдары арқылы айтылған және мәтінде объективтендірілген автордың дүниетанымы, көзқарасы.

Ақын-жыраулар поэтикасындағы дүниенің поэтикалық бейнесі ХУ–ХУІІІ ғасырлардағы тарихи, мәдени, саяси т.б. оқиғалардың әсерінен қазақ қоғамының басынан кешірген түрлі жағдайларға орай ақын-жыраулардың рухани-сезімдік тәжірибесі вербалдануынан қалыптасқан, алайда сол кезеңдерді бейнелейтін нақты фактілердің сенімділігі емес, оның адам тәжірибесіне орай сезімі, көңіл-күйі, түйген ойлары, шынайылығы маңызды орын алады.

Дүниенің поэтикалық бейнесін зерттеудегі бағыттардың жүйеленуіне арналған еңбектерге шолу жасау дүниенің поэтикалық бейнесі автордың ішкі жан дүниесімен байланысты бейнелеу арқылы анықталатын бұл салада қолданылатын ұғымдардың, түсініктердің санының көптігін және әр тектілігін көрсетеді. Дүниенің поэтикалық бейнесін жасауға қатысатын концептілер жүйесі, оның психологиялық, әлеуметтік мәні мен қасиеттері, концептінің субъективті семантикасы жайында түсініктерді, мәселелерді зерттеудің әдістемелік шешімі келтірілген.

Біздің зерттеуіміз үшін В.И. Карасиктың мына бір тұжырымы қажет болып табылады: «Егер тілдік санада концептуалданған аймақ мәнге ие болып ұғынылса және бір сөзді таңбаға ие болса, біз концепт аттарының бар болуы жайында айта аламыз. Шындық болмыстың концептуализациясы белгілеу, білдіру және суреттеу түрінде іске асырылады» [9, 130 б.].

Тіл тек бөлек тұлғалардың концептуализациясының ерекшеліктерін ғана емес, сондай-ақ «ұлттық рух» (В.фон Гумбольдт) және онымен байланысты жеке тұлғалардың сөз шығармашылығының ерекшеліктерін білдіреді. Ақын-жыраулардың концептуализация үрдісінің нәтижесі олардың көркем шығармашылығында жүзеге асады. Себебі ақын-жырау қандай да бір ұлттың өкілі және оның когнитивті құрылымына ғаламның ұлттық бейнесі өз әсерін тигізеді, оның нәтижесі ретінде индивидуальды қабылдау призмасы бойынша түсіндірілетін және тілдің көркемдік құралдары арқылы жүзеге асатын көркемдік концептілер орналасады.

Кез келген ақын ерекше мәдени танымдық құндылықтардың иесі болады, ХҮ–ХҮІІІ ғасырлардағы ақын-жыраулар да қазақ халқының бай мәдениетінен, ауыз әдебиетінен сусындаған тілдік тұлғалар болып табылады. Осы ерекшелік есебінен ақын-жыраулардың тілдік тұлғасының ғаламдық концептуализациясы жүзеге асады, концептуализацияланған ұғымдар бастан кешіріліп, мәнге ие болып, мәтіндерде тілдік тұлға арқылы вербалданады.

Ғылыми пікірлерге сүйенсек, поэтикалық мәтінді жасау үрдісінде дүниені тану ақын-жыраудың сенсорлы-перцептивті, аналитикалық және сезімдік тәжірибесімен байланысты. Концептуализацияның құралы ретінде семантикалық ой елегінен қайта өткізу де осы тәжірибелермен тікелей байланысты. Лексикалық бірліктердің контекстуалды көрінісінде авторлық сананың қай саласының басымырақ (сенсорлы-перцептивті, аналитикалық, ментальді не эмоционалды) болуына байланысты сәйкесінше үш түрлі сенсорлы-перцептивті, аналитикалық, ментальді не эмоционалды ой елегінен қайта өткізуді айқындауға болады. Ақын-жыраулар поэзиясында осы үшеуі де орын алады. Нақтырақ айтқанда, заман концептісіне қатысты лексикалық бірліктерді айқындау барысында олардың эмоционалды, ментальді, аналитикалық мәнді арқалап тұрғаны байқалады. Мысалы, Асан Қайғыда «заман» концептісі эмоционалды әрі ментальді мәнді арқалап тұрғаны және аналитикалық ойлау жүйесінен туындаған бейнелі ойлар екені байқалады:

«Бұл заманда не ғаріп?

Ақ қалалы боз ғаріп,

Жақсыларға айтпаған

Асыл шырын сөз ғаріп;

Замандасы болмаса,

Қариялар болар тез ғаріп;

Қадірін жеңге білмесе,

Бойға жеткен қыз ғаріп;

Ел жағалай қонбаса,

Бетегелі бел ғаріп,

Қаз-үйрегі болмаса,

Айдын-шалқар көл ғаріп» [10, 27 б.].

Автор өз заманында ғаріп болған қазақ халқының ұғымында өзекті болып табылатын зат, құбылыстарды, адамдарды таңдап, аналитикалық ой елегінен өткізіп, сезімдік толғаныстырмен поэтикалық бейнесін оқырманға ұсынады. Ескере кететін жайт, Асан Қайғыда өз заманындағы өзекті болып табылатын құбылыстардың құндылығын жоғалтуына себепкер құбылыстардың арасындағы үйлесімді байланыс бұзылуын бейнелеуде оның (Асан Қайғының) дүниетанымы, қоршаған ортаны қабылдау ерекшелігі басты роль атқарғаны белгілі. Адам мен табиғаттың арасындағы байланысты дәл тауып бейнелеген ақынның заманындағы терең ойшылдығы ұшқыр қиялмен ұштасқандығымен, дүниетанымының тілдегі репрезентациясы бейнелі ойлау жүйесін танытқандығымен ерекшеленеді.

Ақын-жыраулар поэтикасындағы заман концептісінің концептуализациясының спецификасы мен механизмін зерттеу барысында дүниенің поэтикалық бейнесінің фрагменті ретінде мынадай бір факт аса ерекше маңызды мәнге ие: дүниенің бейнесі – тарихи жағдайлардың өзгерісімен, ғылымның жетістіктерімен, танымның тәсілдерінің дамуымен ауысатын тарихи категория, сондықтан біздің есептеуімізше, ХҮ–ХҮІІІ ғасырлардағы дүниенің бейнесі мәнді айырмашылыққа ие болады және оның бір де біреуі жеткілікті мейлінше толық болмайды, себебі дүниенің суреті нақты индивидтің және тұтас социумның тәжірибесі мен білімінің жинақталу шамасы бойынша әрдайым даму үстінде болады: деректенеді, нақтыланады, толығады және модификацияланады. Шындық болмыстың адамның заттандыру үрдісі нәтижесінде дүниенің суреті жайында жаңа түсініктер қалыптасады, жаңа категория, концептілер, ұғымдар жасалады. Бірқатар ғалымдардың пікірінше, дүниені игеру – ерекше түрде тілде бейнеленетін эволюциялық тәжірибелік-гносеологиялық үрдіс. Мысалы, Асан Қайғыда «Қилы, қилы заман болмай ма, Суда жүрген ақ шортан Қарағай басын шалмай ма!» → Доспамбеттегі «Күмбір, күмбір кісінетіп Күреңді мінер күн қайда, Кет-Бұғадай билерден Кеңес сұрар күн қайда, Бозбаламен күліп, ойнап, Қымыз ішер күн қайда!» → Шалкиіздегі «Балпаң, балпаң басқан күн, Бай ұлынан асқан күн, Жалған аңын ала алмай Қорашыл төбет болған күн, Оң қанатын теріс соғып, Лашын құс қу ала алмай қалған күн», → Бұқар жыраудағы «Баспақ-тана жиылып, Фана болған заман-ай. Құл-құтандар жиылып, Құда болған заман-ай. Арғымағын жоғалтып, Тай жүгірткен заман-ай, Азаматың құлапты Жұрт талық болған заман-ай», → Шал ақындағы «Алпыста ал бөрідей заман болар». ХҮ ғасырдан ХҮІІІ ғасырға дейін рет-ретімен ақын-жыраулардың заман жайындағы толғаныстарын талдай отырып, Асан Қайғыдан басталатын «қилы заманның» поэтикалық бейнесі Бұқар жырауға дейін жалғасын тауып, Шал ақында тұрмыстық жеке адам басындағы кәріліктің азабынан туындайтын «бөрідей заманға» ауысқан. Дегенмен, Доспамбетте, Шалкиізде «заман» концептісінің мәнмәтіндік көрінісі «күн қайда» поэтикалық синонимімен бейнеленген.

Ескере кететін жай, ақын-жыраулардың бұл жазба мұрасы бізге толық жетпеген, алайда осы қолда бар поэтикалық мәтіндер арқылы да сол кезеңдегі дүниенің поэтикалық бейнесінің фрагменттерін құрастыруға болады.

Поэтикалық мәтіндегі тілдің когнитивтік парадигмасы дүниенің айнасы секілді емес, әр түрлі реңкке, бейнеге салынған калейдоскоп түрінде танылуы тиіс [11, 12 б.] дегендей, ақын-жыраулардың поэтикалық туындыларындағы көрініс тапқан дүниенің поэтикалық бейнесін түрлі әр қилы бояуға ие заманның түрлі көріністерін танытатын сурет қиындыларын жүйелі түрде, көрнекті түрде тануға болады.

Қазақ халқының ерекше тарихи дамуы жоғары релеванттылықты мойындайды, дүниенің поэтикалық бейнесінде спецификалық түрде сақталған: ХҮ–ХҮІІІ ғасырлар аралығында қазақ халқының басынан түрлі әлеуметтік, саяси, мәдени оқиғалар өтіп, соның куәсі болған ақын-жыраулардың өз поэтикасында тілге тиек етуі, оның (саяси, әлеуметтік, мәдени құбылыстардың) дүниенің поэтикалық бейнесінде көрініс табуы заңды құбылыс болып табылады.

Дүниенің поэтикалық бейнесінің толғауларда концептуализациясына халықтың тарихи дамуы, мәдени дәстүрі, адамгершілік бойынша түсініктері әсер ететіні белгілі. Айталық, ХҮ–ХҮІІІ ғасырларда қазақ халқының басынан кешірген тарихи оқиғалар (қазақ хандығының құрылуы, жоңғарлармен соғысы, т.б.), ұлттық салт-дәстүрі (кісі өлімін естірту, т.б.), қарапайым халықтың, жалпы ұлтының, жерінің тағдырын ойлап, өздерінің адамгершілік қасиеттерін, патриоттық сезімдерін толғау арқылы білдірген

халықтың жанашыр өкілдері ақын-жыраулардың сол дәуірдің дүниенің поэтикалық бейнесін жасауда жан-жақты ықпал жасайды.

Ақын-жыраулар поэзиясының мәтіндері жай ғана индивидуальды жүйе емес, адамның ішкі жан дүниесінің өмірі – оның санасы, санасыздығы, ес, жадысы, қиялы, арманы, мақсаты берілген мағыналық жүйе.

XV–XVIII ғасырлардағы қазақ халқының ұлттық әдеби және поэтикалық тілінің негізін қалаған ақын-жыраулар поэтикасы өздері өмір сүрген заманның сипатына орай, ұлттық реңкке ие өзіндік ерекшеліктерге тұнған, эстетикалық құндылықтарды, психологиялық мезеттерді қамтыған дүниенің поэтикалық әлемін құрайды.

Пайдаланылған Әдебиеттер Тізімі

Виноградова С.Г. Текстовые факторы функциональной категоризации английских экзистенциальных глаголов в поэтическом тексте. // Методологические проблемы когнитивной лингвистики. – Воронеж, 2001. – С. 160-162.

Маслова В.А. Русская поэзия XX века. Лингвокультурологический взгляд: учеб. пособие. – М.: Высш. шк., 2006. – 256 с.

Вашунина И.В. Взаимовлияние вербальных и невербальных (иконических) составляющих при восприятии креолизованного текста: автореф. ...доктора филол. наук. – М., 2009. – 42 с.

Новиков А.И. Текст, его содержание и смысл // Текст: структура и функционирование: Сб. статей.– Барнаул, 1997. – Вып. 2. – С. 108-113.

Болотнова Н.С. Ассоциативное поле художественного текста как отражение поэтической картины мира автора // Вестник ТГПУ. – Томск, 2004. – Вып.1 (38). – Сер.Гуманитарные науки, – С. 20-25.

Маслова Ж.Н. Жанр лирического стихотворения в контексте когнитивной поэтики // Весы – Балашов, 2008. – № 38.– С. 53-60.

Маслова Ж.Н. Поэтическая картина мира в когнитивном аспекте // Вопросы когнитивной лингвистики. – М., 2008. – №3. – С. 33-39.

Леонтьев А.А. Основы психолингвистики. – М.: Смысл; СПб.: Лань, 2003. – 278 с.

Әмірбекова А.Б. Концептілік құрылымдардың поэтикалық мәтіндегі вербалдану ерекшелігі (М. Мақатаев поэзиясы бойынша): Филол.ғыл.канд. ...дисс. – Алматы, 2006. – 122 б.

Карасик В.И. Языковой круг: Личность, концепты. Дискурс: Монография/ В.И. Карасик; В ГПУ. – Волгоград: Пермск. 2002. – 477 с.

Бес ғасыр жырлайды: үш томдық. – Алматы: Жазушы, 1984. – 1 т. – 254 б.

Extradition in Turkish Law

Şule ARSLAN¹

Abstract

For the purposes of carrying out an investigation and prosecution of a person for an offense committed in another State, or for the execution of the sentence imposed on him, he is called back to another competent State for giving back to a judicial and political process involving the submission of the request.

The main legal provision of extradition in Turkish law are Article 17 and 23 of the Constitution, 6706 No. International Judicial Cooperation on Criminal Law Issues (IJCCLI) and other international agreements especially particularly The European Convention on Extradition (ECE) that it is party to Turkey.

The extradition of a foreigner to another state is a restriction of right of foreigner's freedom of residence and travel in the foreign country. The legal basis of the restriction is the IJCCLI. The extradition before IJCCLI was applied under Article 18 of No. 5237 the Turkish Penal Code (TPC) and the provisions of ECE. However, provisions of ECE dont apply to the non-party state. IJCCLI was adopted on 23 April 2016 to meet this need. With the Law the extradition was regulated in a comprehensive Law parallel with both Article 18 of TPC and provisions of ECE.

The objective of this work is to examine the conditions and procedure of extradition under the provisions of IJCCLI and ECE and to evaluate the provisions of the Law.

Keywords: Foreign, Extradition, IJCCLI, ECE

JEL Codes: K33

Türk Hukukunda Geri Verme

Özet

Bir kişinin başka bir devlette işlemiş bulunduğu bir suçtan dolayı hakkında soruşturma ve kovuşturma işlemlerinin yapılması veya hakkında hükmolunan cezanın infazı amacıyla, yetkili diğer bir devlete, talebi üzerine teslim edilmesini içeren adlî ve siyasî işleme geri verme denilmektedir.

¹ Arş. Gör., Akdeniz Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Milletlerarası Özel Hukuk ABD, Araştırma Görevlisi; aarslansule@gmail.com.

Türk hukukunda geri verme kurumuna ilişkin başlıca kaynaklar Anayasa'nın 17. ve 23. maddesi, 6706 Sayılı Cezaî Konularda Uluslararası Adli İşbirliği Kanunu (CKUAİK) ve Türkiye'nin de taraf olduğu Suçluların İadesine Dair Avrupa Sözleşmesi (SİDAS) başta olmak üzere diğer milletlerarası sözleşmelerdir.

Bir yabancıyı başka bir devlete geri verilmesi, bu yabancıyı ülkede ikamet ve seyahat etme hürriyetine getirilmiş bir sınırlamadır. Yapılan sınırlamanın dayanağını CKUAİK oluşturmaktadır. CKUAİK'den önceki dönemde geri verme 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun 18. maddesi ve SİDAS hükümleri çerçevesinde yapılmaktaydı. Ancak SİDAS hükümleri Sözleşmeye taraf olmayan devletler bakımından uygulama alanı bulmuyordu. Ortaya çıkan bu ihtiyacı karşılamak için 23 Nisan 2016 tarihinde CKUAİK kabul edildi. Kanun ile geri verme hem TCK'nın 18. maddesi hem de SİDAS'ın hükümlerine paralel olarak daha ayrıntılı şekilde tek bir Kanun ile düzenlenmiş oldu.

Bu çalışmanın amacı CKUAİK hükümleri çerçevesinde geri verme için aranan şartlar ve geri verme usulünü incelemek ve Kanun hükümlerini değerlendirmektir.

Anahtar Kelimeler: Yabancı, Suçluların İadesi, CKUAİK, SİDAS.

Giriş

Devletlerin yargı yetkisi kullanması kendi egemenlik alanı içinde mümkün olup bir diğer devletin egemenlik alanı içinde işlenen suçlar ve burada bulunan kişiler üzerinde bu yetkiyi kullanması mümkün değildir. Ancak, teknoloji ve ulaşım olanaklarının gelişmesi ile birlikte suç ile etkili mücadele amacıyla devletlerarasında adli yardımlaşma için gerek ikili gerekse çok taraflı anlaşmalar yapılmıştır.

Devletlerin egemenlik hakkını kendi sınırları içinde kullanabilmesinin sonucunda suç teşkil eden bir fiili işleyen veya işlediğine dair şüphe bulunan kişinin başka ülkede bulunması halinde kişinin yargılanması mümkün olmayacaktır. Bu halde suç teşkil eden bir fiilde bulunan kişiler yargılama yetkisi olan devletten başka bir devlete kaçacaktır (Güler, 2007: 55). Söz konusu fiil nedeniyle yargılama yapılamaması ve yaptırım uygulanamaması durumunda ceza hukuku kurallarının caydırıcı etkisi olmayacak ve kişiler ıslah edilemeyecektir. Bu bakımdan geri verme kurumunun temeli hiçbir devlet toprağının suç işlemiş bir şahsa sığınak teşkil etmemesidir (Ulutaş, 2012b: 145'den naklen).

Devletlerarasında uluslararası adli iş birliğinin gerçekleştiği en somut örneklerden biri geri verme kurumudur. Devletler ulusal mevzuatlarında geri vermeye ilişkin hukuki şartları düzenlemekte, bunun yanı sıra ikili ve çok taraflı antlaşmalar akdetmektedir.

Çalışmamızda öncelikle geri verme kurumunun tanımı ve kavramı yapılacak olup, daha sonra Cezai Konularda Uluslararası Adli İş birliği Kanunu hükümleri incelenerek nihayetinde Kanun ile ilgili değerlendirmede bulunulacaktır.

Kavram ve Tanım

Geri verme kavramı İngilizce anlamı "*kişinin kendisine egemen olana zorla getirilmesi*" anlamını taşıyan *extrade* kelimesinden türetilen *extradition* kelimesinin çevrilmesi ile ortaya çıkmıştır (Gözübüyük, 1985: 90). *Extradition terimi* ilk kez 19 Şubat 1791 tarihli bir Fransız Emirnamesinde yer almıştır (Altun, 2001: 15'den naklen).

Geri verme, “bir devlette bulunan kişinin, başka bir devlette işlemiş bulunduğu bir suçtan dolayı hakkında soruşturma ve kovuşturma işlemlerinin yapılması veya hakkında hükümlenen cezanın infazı amacıyla, yetkili diğer bir devlete, talebi üzerine teslim edilmesini içeren adli ve siyasi bir işlemdir” (İçel, 1964: 693, Meran, 2008: 31, Ergül, 2003: 20-21, Donay, 1984: 239, Soyaslan, 1998: 133, Dönmezer ve Erman, 1985: 501-502).

6706 Sayılı Cezaî Konularda Uluslararası Adli İşbirliği Kanunu

Yabancılar bakımından hürriyetlerin ancak kanunla ve milletlerarası hukuka uygun olarak sınırlanabileceğine değinmiştik. Kişi dokunulmazlığının bir istisnası olarak geri verme kurumu 6706 Sayılı Cezaî Konularda Uluslararası Adli İşbirliği Kanunu’nda (CKUAİK/RG:05.05.2016-29703) düzenlenmektedir.

CKUAİK öncesi dönemde geri verme kurumu TCK’nın 18. maddesinde yer aldığına değinmiştik. Düzenleme geri verme kurumunu tek maddede oldukça sınırlı şekilde ele almakta ve günün ihtiyaçlarını karşılamamaktaydı. Bu gerekçelerle 23 Nisan 2016 tarihinde CKUAİK kabul edilmiştir.

3.1. Suçlunun İadesi İçin Gerekli Şartlar

Kanunun Üçüncü Bölümü, geri vermeye ilişkin esas ve usulleri düzenlemektedir. CKUAİK’in 10. maddesine göre, “yabancı ülkede işlenen bir suç nedeniyle hakkında adli merciler tarafından ceza soruşturması veya kovuşturması başlatılan ya da mahkûmiyet kararı verilen bir yabancı, talep üzerine, soruşturma veya kovuşturmanın sonuçlandırılabilmesi ya da hükmedilen cezanın infazı amacıyla talep eden devlete iade edilebilir”.

3.1.1. Kişiyeye İlişkin Şartlar

İade talebine esas fiili işleyen kişinin vatandaşlığı geri verme açısından önem taşımaktadır. Zira geri vermede temel ilke vatandaşın iade edilemezliğidir. Anayasa’nın 38. maddesine göre, “Uluslararası Ceza Divanına taraf olmanın gerektirdiği yükümlülükler hariç olmak üzere vatandaş, suç sebebiyle yabancı bir ülkeye verilemez”. Anayasal düzenleme CKUAİK’in 11. maddesine de aynı şekilde alınmıştır.

Vatandaşın geri verilmezliği ilkesi antik çağda Yunan ve İtalyan site devletlerine ve Roma Hukukuna kadar uzanmakta olup (Shearer, 1971: 95) uluslararası belgelerde de yer almaktadır. Nitekim SİDAS’ın 6. maddesinde konu “her âkit taraf vatandaşını iade etmemek hakkını haiz olacaktır” şeklinde düzenlenmektedir.

Vatandaşın geri verilmezliği ilkesinin uygulanması bakımından farklı sorular akla gelebilir. Bunlardan ilki vatandaşlığın tayin zamanıdır. Kişinin iadesinin talep edilmesi sonrasında vatandaşlığındaki bir değişiklik iadeyi etkileyecek midir? Bu konuda suçun işlendiği tarih, iade talebinin iletildiği tarih, iade talebi hakkında karar verme tarihi veya teslim tarihi gibi kıstasların kabulü mümkündür. Doktrinde bize de uygun bir görüşe göre, vatandaşlığın tayini bakımından kural olarak suçun işlenme tarihi esas alınmalı ancak iade sırasında teslimine kadar gerçekleşen vatandaşlık değişiklikleri de göz önüne alınmalıdır (Ulutaş, 2011: 190)

Vatandaşın geri verilmezliği ilkesinin kabulü halinde ortaya çıkabilecek en önemli sıkıntı suç işleyen kişinin cezasız kalmasıdır. Bu bakımdan uluslararası alanda iade et ya da yargıla ilkesi bulunmaktadır (Ünver, 2000: 423, Ruhi, 2003: 499). Bu ilke gereğince devletin yargı yetkilerinin egemenlik alanları ile sınırlı olduğu kuralına istisna getirilmektedir (Ulutaş,

2011: 191). Bu durumda iade talebini, kişinin vatandaşı olduğu gerekçesi ile reddeden devlet fiile ilişkin gerekli belgeleri ilgili devletten adli yardım ile talep edecek ve yargılamayı kendi mahkemelerinde yapacaktır (**Racsmany**, 2004: 772).

*Vatandaşın geri verilmezliği ilkesinin uygulanması bakımından tartışmalı olan diğer husus ise Türk hukukuna göre mavi kart sahibi olan yabancıdır. Mavi kartlı yabancılar, doğumla Türk vatandaşı olan ancak çıkma izni ile Türk vatandaşlığından ayrılan kişilerdir. Bu kişiler ayrıcalıklı yabancı statüsünde olup Türk Vatandaşlığı Kanunu'nun (TVK-RG: 12.06.2009-27256) 28. maddesi uyarınca bazı istisnalar (askerlik hizmetini yapma yükümlülüğü, seçme ve seçilme, kamu görevlerine girme ve muafin araç veya ev eşyası ithal etme hakkı) dışında Türk vatandaşlarına tanınan haklardan aynen yararlanmaya devam etmektedir (Doğan,2018: 132, Güngör, 2017: 166, Erdem, 2017: 238-248). Mavi kart sahibi yabancıların *Türk vatandaşlarına tanınan haklardan aynen yararlanması* kabul edildiğine göre, geri verme bakımından bu kişiler vatandaşın iade edilmezliği ilkesi kapsamında ele alınacak mıdır? Konuya ilişkin doktrinde bir görüş birliği ve mevzuatta bir düzenleme bulunmamaktadır. Doktrinde bizim de katıldığımız bir görüşe göre, Anayasa'da vatandaşın iade edilmeyeceği düzenlenmekte olup yabancı statüsünde olan kişilerin bu kapsam değerlendirilmemelidir (Ulutaş, 2011: 204, Doğan, 2018: 132).*

3.1.2. Fiile ve Suça İlişkin Şartlar

3.1.2.1. Fiilin Türk Hukukunda Suç Olması

İade talebine esas fiilin Türk hukukuna göre suç teşkil etmesi gerekmektedir. CKUAİK'in 10. maddesine göre, "... *Türk hukukuna göre, ... cezayı gerektiren ... suçlardan dolayı ... iade talebi kabul edilir*". Bunun yanı sıra SİDAS'ın 2. maddesine göre, "*talep eden ve talep edilen devletin kanunları tarafından cezalandırılan fiiller geri vermeye imkân verecektir*". Geri vermeye esas fiilin hem talep eden hem talepte bulunulan devlette suç teşkil etmesine *çifte suçluluk ilkesi* denilmektedir.

3.1.2.2. Siyasî, Askerî veya Düşünce Suçu Olmaması

CKUAİK'in 11. maddesine göre bazı fiillerin iade talebinin reddedileceği kaleme alınmaktadır. Bunlar; düşünce suçu, siyasî suç veya siyasî suçla bağlantılı bir suç veya sırf askerî suçtur. Soykırım ve insanlığa karşı suçlar değerlendirmede bulunulurken siyasî suçlar kapsamında ele alınmayacaktır. Bunun yanı sıra "*fiilin bütün unsurları, özellikle işleniş şekli, suçun işlenişinde kullanılan araçların veya ortaya çıkan sonuçların ağırlığı dikkate alınarak fiil siyasî suç olarak kabul edilmeyebilir*".

Konu SİDAS'ın 3. maddesinde düzenlenmektedir. Buna göre, "*geri verme talebine konu olan suç talep edilen tarafından siyasî veya böyle bir suç ile bağlantılı bir fiil olarak görülürse, suçlu geri verilmeyecektir*".

CKUAİK'in 11. maddesinde ilgili suçlara ilişkin iadenin reddi düzenlenmesinin yanı sıra kişinin soruşturma, kovuşturma veya infaz bakımından insani olmayan muamelelere maruz kalmasına ilişkin bir düzenleme de bulunmaktadır. Buna göre, "*iadesi talep edilen kişinin ırkı, etnik kökeni, dini, vatandaşlığı, belli bir sosyal gruba mensubiyeti veya siyasî görüşleri nedeniyle bir soruşturma veya kovuşturmaya maruz bırakılacağına veya cezalandırılacağına ya da işkence veya kötü muameleyle maruz kalacağına dair kuvvetli şüphe sebeplerinin bulunması halinde iade talebi kabul edilmez*". Ayrıca aynı maddeye göre, "*iade talebinin ölüm cezası veya insan onuru ile bağdaşmayan bir ceza gerektiren bir suçlara ilişkin olması halinde*" iade talebi kabul edilmeyecektir. Ancak talep eden devlet söz konusu cezanın infaz

edilmeyeceğine dair yeterli teminat verirse iade talebi kabul edilecektir. (*Türk hukukunda ölüm cezasına ilişkin düzenleme 14 Temmuz 2004 tarihli ve 5218 sayılı Kanun ile ilga edilmiştir: Savaş*, 2013: 254). Görüldüğü üzere, kişinin fiilinin ceza hukuku bakımından değerlendirilmesinde iade talep eden devletin izlediği hukuki yol önem taşımaktadır. Fiile ilişkin değerlendirmenin kişinin şahsi özellikleri esas alınarak yapılmaması ve insan dışı muameleye maruz kalmaması gerekmektedir. Örneğin, insan öldürme suçunun cezasının beden taşlanması olarak düzenlendiği bir ceza hukuku mevzuatına sahip ülkenin fiili işleyen yabancı Türkiye’den iadesini istediği varsayımında cezanın insan onuru ile bağdaşmaması nedeniyle talep kabul görmeyecektir.

onuya ilişkin olarak SİDAS’ın 3. maddesinin 2. fıkrasında, “*kendisinden geri verme talep edilen taraf, âdi bir suç için vaki geri verme talebinin bir şahsı ırk, din, milliyet veya siyasi kanat cihetinden takip veya cezalandırmak gayesiyle yapıldığına veya bu şahsın vaziyetinin bu sebeplerden biri dolayısıyla ağırlaşabileceğine dair ciddi sebepler mevcut olduğuna kanaat hâsıl ettiği takdirde*” suçlu geri verilmeyeceği düzenlenmektedir.

3.1.2.3. Türkiye'nin Yargılama Yetkisine Giren Bir Suç Olmamalı

CKUAİK’in 11. maddesine göre, geri verme için Türkiye’nin yargılama yetkisine giren bir suç olmamalıdır. Bir fiilin Türkiye’nin yargılama yetkisi kapsamında olup olmadığına ilişkin inceleme TCK hükümlerine göre yapılacaktır.

Türkiye’nin yargılama yetkisi ülke içi ve ülke dışı olmak üzere iki başlıkta incelenmelidir.

Ülke içi yetkiye ilişkin temel kural mülkilik ilkesidir. Buna göre, devletin ülkesinde işlenen bir suçu takip etme ve faileri yargılama yetkisinin suçun işlendiği ülkedeki devlete ait olduğunu ifade eder. İster vatandaş ister yabancı tarafından işlenmiş olsun, devletin ülkesinde işlenen bütün suçları takip etme yetkisi suçun üzerinde işlediği ülkeye aittir. Bu durumda suç eğer Türkiye’de işlenmiş ise fiile ilişkin yargılama yetkisi Türkiye’de yapılacaktır (**Şimşek**, 2014: 26). TCK’nın 8. maddesine göre, “*Türkiye’de işlenen suçlar hakkında Türk kanunları uygulanır*”. Burada incelenmesi gereken nokta yargı yetkisi kapsamında olan ülke sınırlarının belirlenmesidir. Aynı maddenin 2. fıkrasında, “*suç; Türk kara ve hava sahaları ile Türk karasularında, açık denizde ve bunun üzerindeki hava sahasında, Türk deniz ve hava araçlarında veya bu araçlarla, Türk deniz ve hava savaş araçlarında veya bu araçlarla, Türkiye’nin kıt’a sahanlığında veya münha-sır ekonomik bölgesinde tesis edilmiş sabit platformlarda veya bunlara karşı işlendiğinde Türkiye’de işlenmiş sayılır*” denilmektedir.

Başka bir devlet ülkesinde başlayan ya da yargı yetkisine sahip devletin ülkesinde başlayıp da bir başka devletin ülkesinde devam eden ya da sona eren suçlarda da (mesafe suçları) devletin yargı yetkisinin varlığı kabul edilmektedir (**Şimşek**, 2014: 30). TCK’nın 8. maddesine göre, “*fiilin kısmen veya tamamen Türkiye’de işlenmesi veya neticenin Türkiye’de gerçekleşmesi hâlinde suç, Türkiye’de işlenmiş sayılır*”.

Yer bakımından değerlendirmeyi esas alan mülkilik ilkesi dışında fiilin ülke dışında gerçekleşmesine rağmen Türkiye’nin ülke dışı yargılama yetkisinin bulunduğuyla ilişkin koruma, şahsılık (faile göre, mağdura göre), evrensellik olmak üzere üç ilke bulunmaktadır. Şahsılık ilkesi failin ve mağdurun vatandaş olmasına göre ikiye ayrılmaktadır (**Şimşek**, 2014: 27).

Faile göre şahsılık ilkesi uyarınca, vatandaş ister ülkede ister yabancı bir ülkede bulunsun, vatandaş olduğu devletin ceza kanununa tabidir. TCK’nın 11. maddesine göre, “*bir Türk vatandaşı, 13. maddede yazılı suçlar dışında, Türk kanunlarına göre aşağı sınırı bir yıldan*

az olmayan hapis cezasını gerektiren bir suçu yabancı ülkede işlediği ve kendisi Türkiye’de bulunduğu takdirde, bu suçtan dolayı yabancı ülkede hüküm verilmemiş olması ve Türkiye’de kovuşturulabilirliğin bulunması koşulu ile Türk kanunlarına göre cezalandırılır”.

Mağdura göre şahsilik ilkesi TCK’nın 12. maddesinde düzenlenmektedir. Buna göre, *bir yabancı, 13. maddede yazılı suçlar dışında, Türk kanunlarına göre aşağı sınırı en az bir yıl hapis cezasını gerektiren bir suçu yabancı ülkede bir Türk vatandaşının veya Türk kanunlarına göre kurulmuş özel hukuk tüzel kişisinin zararına işlenmesi ve failin Türkiye’de bulunması hâlinde, bu suçtan dolayı yabancı ülkede hüküm verilmemiş olması koşulu ile suçtan zarar görenin şikâyeti üzerine fail, Türk kanunlarına göre cezalandırılır”.*

Türkiye’nin yargılama yetkisine giren bir suç söz konusu ise kişinin iade talebinden önce Türkiye’de yargılanarak hakkında beraat veya mahkûmiyet kararı verilmiş olabilir. Bu hâllerde de CKUAİK’in 11. maddesinde iade talebinin kabul edilmeyeceği düzenlenmektedir.

3.1.2.4. Zamanaşımı veya Affa Uğramamış Olmalı

İade talebine esas fiilin hem talep eden hem de talepte bulunulan hukuka göre dava ve ceza zamanaşımının dolmamış olması gerekmektedir. Konu, CKUAİK’in 11. maddesinde düzenlenmektedir. Buna göre, iade talebine esas teşkil eden fiilin zamanaşımı veya affa uğraması halinde iade talebi kabul edilmeyecektir. Türk Ceza Hukuku bakımından ceza dava zamanaşımı TCK’nın 66. maddesinde ceza zamanaşımı ayrıntılı şekilde düzenlenmektedir. Bunun yanı sıra fiilin genel veya özel af kapsamında olmaması gerekir.

SİDAS’ın 10. maddesinde de zamanaşımına ilişkin olarak “*dava veya cezanın, kendisinden geri verme talep edilen taraf veya geri verme talebinde bulunan taraf mevzuatına göre zamanaşımına uğramış olması halinde geri verme kabul edilmeyecektir”* denilmektedir. SİDAS Ek 2 Nolu Protokol’ün 2. maddesinde affa ilişkin düzenleme kaleme alınmıştır. Buna göre, “*kendisinden geri verme istenen devlet, kendi ceza kanununa göre söz konusu suçu kovuşturmaya yetkili bulunduğu takdirde suç, ilan edilen affın kapsamında ise, geri verme talebi kabul olunmaz”.*

3.1.2.5. Belirli Bir Ağırlıkta Olmalı

İade talebine esas fiilin belirli bir ağırlıkta olması gerekmektedir. Bu husus CKUAİK’in 10. maddesinde düzenlenmektedir. Buna göre, “*talep eden devlet hukuku ile Türk hukukuna göre, soruşturma veya kovuşturma aşamasında üst sınırı bir yıl veya daha fazla hürriyeti bağlayıcı cezayı gerektiren suçlardan dolayı iade talebi kabul edilebilir. Kesinleşmiş mahkûmiyet kararları bakımından iade talebinin kabul edilebilmesi için hükmolunan cezanın en az dört ay hürriyeti bağlayıcı ceza olması gerekir”.*

Kişinin iadeye esas fiili birden fazla suç teşkil edebilir yahut birden fazla fiil nedeniyle iade talep edilebilmektedir. Bu halde her bir suç için cezanın ağırlığı ayrı ayrı incelenecektir. Suçlardan bazılarının cezası belirtilen sürelerin altında olması halinde ise CKUAİK’e göre birlikte iadeye konu edilebilecektir.

3.2. İade Usulü

Aynı kişi hakkında birden fazla devlet tarafından iade talebinde bulunulması halinde hangi devlete teslim işlemi yapılacağı CKUAİK’in 10. maddesinde düzenlenmektedir. Buna göre, “*aynı kişi hakkında birden fazla devlet tarafından iade talebinde bulunulması hâlinde,*

suçların ağırlığı ve işlendiği yer, taleplerin geliş sırası, kişinin vatandaşlığı ve yeniden iade edilme ihtimali gibi şartlar dikkate alınarak, iade taleplerinden hangisinin öncelikli olarak işleme alınacağı Merkezî Makam tarafından belirlenir". Görüldüğü üzere Kanunda farklı kıstaslar belirlenerek iade yapılacak devleti belirleme konusunda takdir yetkisi Adalet Bakanlığına verilmiştir.

Kişinin birden fazla suç teşkil eden fiilleri bulunması rağmen bunlardan yalnızca biri için iade talebinde bulunulabilir. Bu halde iade talep eden devlet iade talebinde yer almayan fiillerden dolayı yargılama yapabilecek midir? Konu CKUAİK'in 10 maddesinde düzenlenmektedir. Buna göre, "*iade talebinin kabulü halinde kişi ancak iade kararına dayanak teşkile eden suçlardan dolayı yargılanabilir veya kişinin mahkûm olduğu ceza infaz edilebilir*".

İadeye ilişkin usul CKUAİK'in 13 ilâ 20. maddeleri arasında düzenlenmektedir. İade taleplerini inceleme yetkisi merkezi makama aittir. CKUAİK'e göre merkezi makam Adalet Bakanlığı'dır. Uygun görülen iade taleplerini inceleme konusunda yetkili ve görevli mahkeme ise iadesi talep edilen kişinin bulunduğu yer ağır ceza mahkemesidir. Kişinin ülke içinde bulunduğu yer bilinmiyor olabilir. Bu durumda ise yetkili ve görevli mahkeme Ankara ağır ceza mahkemesidir.

İade usulü Adalet Bakanlığı'na yapılan iade talebi ile başlamaktadır. Adalet Bakanlığı iade taleplerini incelemekte ve gerekli olması halinde ek bilgi ve belge talebinde bulunmakta ve gerekli şartları taşımayan iade taleplerini reddetmektedir.

Adalet Bakanlığı tarafından uygun görülen iade talepleri yetkili ve görevli ağır ceza mahkemesi nezdindeki Cumhuriyet Başsavcılığına gönderilmektedir. Cumhuriyet Başsavcılığı Kanunda yer alan şartların yerine getirilip getirilmediğinin tespiti ve iade talebine ilişkin karar verilmesi için ağır ceza mahkemesinden talepte bulunmaktadır. Ağır ceza mahkemesinin izleyeceği usul kişinin iadeye rızasının varlığına göre rızaya veya yargılamaya dayalı olmak üzere iki şekilde olmaktadır.

İade işlemine ilişkin nihai karar, ağır ceza mahkemesinin iade talebinin kabul edilebilir olduğuna karar verilmesi halinde Dışişleri ve İçişleri Bakanlığı'nın görüşü alınarak Adalet Bakanı'nın teklifi ve Cumhurbaşkanı'nın² onayı ile verilmektedir.

İadesi talep edilen kişi iadeye rıza gösteriyorsa normal iade yargılaması usulü uygulanmadan talep eden devlete iade edilebilir. Kişinin iadeye rızasının olup olmadığı sorulmadan önce aydınlatılması gerekmektedir. Aydınlatılma hakkı CKUAİK'in 17. Maddesinde düzenlenmektedir. Buna göre, "*ağır ceza mahkemesince kişiye, Ceza Muhakemesi Kanununda belirtilen haklarıyla birlikte rızaya dayalı iadenin mahiyeti ve hukukî sonuçları anlatılır*". Kişinin iradesi sorulduktan sonra mahkeme CKUAİK ve Türkiye'nin taraf olduğu başta SİDAS olmak üzere uluslararası antlaşma hükümleri uyarınca iadenin kabul edilebilirliği hakkında karar verir. Mahkemenin kararının kesinleşmesi üzerine iade evrakı onay işlemi için Adalet Bakanlığı'na gönderilmektedir.

İadesi talep edilen kişinin iadeye rıza göstermemesi halinde iadeye ilişkin yargılama yapılmaktadır. Söz konusu yargılamada mahkeme CKUAİK ve Türkiye'nin taraf olduğu başta SİDAS olmak üzere uluslararası antlaşma hükümleri uyarınca iadenin kabul edilebilirliği hakkında karar verir.

² Kanunun ilk halinde onay vermeye yetkili makam Başbakanıdır. 2 Temmuz 2018 tarihli ve 698 sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin 70. maddesi ile bu fıkrada yer alan "Başbakanın" ibaresi "Cumhurbaşkanının" şeklinde değiştirilmiştir.

Rızaya dayalı iade usulünde mahkemenin kararına karşı itiraz yoluna başvurma imkânı varken rızaya dayanmayan iade kararına karşı temyiz başvuru yolu düzenlenmektedir. Temyiz başvurusu üzerine Yargıtay başvuruyu üç ay içinde sonuçlandırmakla yükümlüdür. Temyize başvuru sonrası verilen karar veya temyiz başvurusu olmaksızın kesinleşen iade evrakı Adalet Bakanlığı'na gönderilecektir.

4. Sonuç

Suç ve suçluluk ile etkin bir şekilde mücadele için devletlerarasında adli yardımlaşmaya ilişkin anlaşmaların yapılması kaçınılmazdır. Bu gerekliliğin sonucunda yapılan SİDAS konuya ilişkin en önemli düzenlemelerden biri niteliğindedir. TCK'nın hükmünün yetersiz olması nedeniyle uzun yıllar geri verme kurumu SİDAS hükümleri esas alınarak uygulanmıştır. Yabancınn kişi dokunulmazlığının bir istisnası olan geri verme kurumunun CKUAİK'te ayrıntılı şekilde düzenlenmiş olması yabancılar hukuku açısından büyük önem taşımaktadır. 2016 yılında kabul edilen CKUAİK ile geri vermeye ilişkin hukuki şartlar ve geri verme usulü ayrıntılı şekilde kaleme alınmıştır.

CKUAİK'te geri verme talebinin incelenmesi sırasında kişinin iradesine başvurulması kabul edilmiştir. Kişinin geri vermeyi kabul etmesi halinde rızaya dayalı iade usulü gündeme gelmekte ve süreç hızlı şekilde sonuçlanmaktadır. Rızanın bulunmadığı hallerde yargılama usulü uygulanacak olup yargılama sonunda verilen karara karşı temyiz imkânı getirilmektedir. Burada kanun koyucu temyiz merciinin incelemesinin hızlı bir şekilde sonuçlanması için üç aylık bir üst süre öngörmüştür.

Kaynakça

- Altun H. M. (2001). *Suçluların Geri Verilmesi Hukuku*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Doğan, V. (2018). *Türk Yabancılar Hukuku*, Ankara: Savaş Yayınevi.
- Donay, S. (1984). "Suçluların İadesinde Yeni Gelişmeler", *İHFM*, 50 (1-4): 239-274
- Dönmezer S. & Erman S. (1985). *Nazari ve Tatbiki Ceza Hukuku Genel Kısım*, Cilt 3, İstanbul.
- Erdem, B. B. (2017). *Türk Vatandaşlık Hukuku*, İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Ergül, E. (2003). *Teori ve Uygulamada Suçluların İadesi ve Hükümlülerin Nakli*, Ankara: Yetkin Yayınevi.
- Gözübüyük, A. P. (1958). *Devletlerarası Ceza Hukuku*, Ankara.
- Güler, Ü. (2007). "5237 Sayılı Türk Ceza Kanununa Göre Suçluların Geri Verilmesi", *Adalet Dergisi*, 28: 55-110.
- Güngör, G. (2017). *Tâbiyet Hukuku*, 5. Baskı, Ankara: Yetkin Yayınları.
- İçel, K. (1964). "Suçluların Geri Verilmesi Üzerine Bir inceleme", *İUHFM*, 30 (3-4): 692-721.
- Meran, N. (2008). "Hukukumuzda Suçluların Geri Verilmesi", *İstanbul Barosu Dergisi*, 82 (1): 31-49.

Racsmany, Z. D. (2004). "A New Passport to Impunity?, Non-Extradition of Naturalized Citizens versus Criminal Justice", *Journal of International Criminal Justice*, 2: 761-784.

Ruhi, A. C. (2003). "Türk Hukukunda Suçluların İadesi", *AÜEHFD*, 7 (1-2): 497-539.

Savaş, C. N. (2013). "İnsan Hakları Bağlamında Suçluların Geri Verilmesi", *Ankara Barosu Dergisi*, 1: 250-284.

Shearer, I. A. (1971). *Extradition In International Law*, London: Manchester University Press, Oceana Publications Inc.

Soyaslan, D. (1998). *Ceza Hukuku Genel Hükümleri*, Ankara: Yetkin Yayınları.

Şimşek, K. (2014). *Yabancıların Türkiye'de Yargılanması ve Uluslararası Adli Yardımlaşma*, Ankara: Adalet Yayınevi.

Ulutaş, A. (2012a). *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Işığında Suçluların Geri Verilmesi*, Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları.

Ulutaş, A. (2012c). "Türk hukukunda Suçluların Geri Verilmesi Sürecinde Alınabilecek Koruma Tedbirlerinin AİHS'nin 5. Maddesi Açısından Değerlendirilmesi", *Ankara Barosu Dergisi*, 4: 141-176.

Ulutaş, A. (2011). "Suçluların Geri Verilmesinde Vatandaşlığın Rolü ve Türk Vatandaşlığı Kanununun 28 inci Maddesinin Geri Verme Hukuku Bakımından Değerlendirilmesi", *Ankara Barosu Dergisi*, 4: 179-210.

Ünver, Y. (2000). "Uluslararası Normlar Bağlamında Suçluların Geri Verilmesi ve Türkiye", *Anayasa Yargısı Dergisi*, 17: 410-436,

Қазақстандағы урбандалу және индустрияландырудың өзекті мәселелері

Бейсекенова Жанар САРСЕМБЕКОВНА¹

Аннотация

Мақалада Қазақстандағы және басқа да мемлекеттердегі урбандалу мәселесі қарастырылған. Дүние жүзіндегі дамыған елдерде урбандалу жоғарғы қарқынға ие болып отыр. Қазақстанда урбандалуға әсер етіп отырған басты мәселе ауылдағы жұмыссыздық болып табылады. Урбандалудың жақсы жақтарымен бірге кемшіліктері де бар. Бұл экологиялық, әлеуметтік, экономикалық және басқа мәселелерді тудырады. Өнеркәсіптің дамуымен қалалардың саны өсуі мақалада пайызды көрсеткішпен көрсетілген. Қалалардың дамуы әлеуметтік әл-ауқаттың өсуіне, мәдениетті дамытуға және қоғамдық өмірдің алуан түрлілігін арттыруға ықпал ететіндігі қарастырылған.

Түйінді сөздер: урбандалу, субурбандалу, индустрияландыру, агломерация, инфрақұрылым, моноқалалар.

Код JEL: O15

Actual Problems of Urbanization and Industrialization in Kazakhstan

Abstract

The article deals with urbanization in Kazakhstan and other countries. Urbanization in developed countries is becoming wide-spread. The main problem affecting urbanization in Kazakhstan is rural unemployment. There are some disadvantages with the good aspects of urbanization. This creates environmental, social, economic and other issues. The increase in the number of cities with the development of industry is reflected in the article in percentage. Development of cities will promote social well-being, culture development and diversification of public life.

Keywords: urbanization, suburbanization, industrialization, agglomeration, infrastructure, single-industry towns.

¹ Candidate of ecological sciences, Senior Teacher of Almaty High Medical College, Almaty, Kazakhstan, zhanar.beysekenova@mail.ru

Урбандалу мәселесі әлемнің 30 дамыған елі арасында Қазақстанға кіру міндетін қалыптастыруға байланысты өзектілігін жоғарылату болып табылады [1]. Қазақстан Республикасы Президентінің Жолдауында халыққа инфрақұрылымның үш мақсаты - агломерация, көлік, энергетиканың серпінді дамуын қамтамасыз ету қажеттігі туралы айтылады. Агломерациялар Қазақстанның ғылымды қажет ететін экономикасының қаңқасы ретінде қарастырылады. Астана, Алматы, Шымкент және Ақтөбе Қазақстанның қазіргі заманғы қалалық орталықтарына айналуы тиіс. Үкіметке 2030 жылға дейін Астана және Алматы қалаларында агломерацияларды қалыптастыру стратегиясының жобаларын әзірлеу бойынша нақты нұсқаулар берілді [2].

Тарих өркениетінің негізгі жетістіктері урбандалу үдерісімен байланысты екендігін дәлелдейді. Қалалардың дамуы әлеуметтік әл-ауқаттың өсуіне, мәдениетті дамытуға және қоғамдық өмірдің алуан түрлілігін арттыруға ықпал етті. Қалалық халықтың елдің жалпы халқына пайыздық қатынасы бойынша өлшенетін урбандалу деңгейі дамыған елдерде өте жоғары және халықтың жан басына шаққандағы табыс деңгейі төмен елдерде әлдеқайда төмен. Урбандалу кезеңінде көптеген экологиялық, әлеуметтік, экономикалық және басқа мәселелерді тудырады, бұл урбандалу проблемаларын зерттеуге кешенді көзқарасты қолдануды білдіреді.

Әлемнің көптеген елдерінде урбандалуға тұрақты үрдіс бар, ол индустрияландыру және постиндустрияландыру кезеңдерінен өтетін экономикалық дамудың табиғи салдары және ынталандыру болып табылады. Өткен кезеңде экономиканың қарқынды дамуы ғылым мен техника саласындағы жетістіктерді қолданусыз мүмкін емес еді. Өнеркәсіптік өркениеттің тарихына жүгінсек, бұл ғылымның түрлі салаларында, ғылымдағы түбегейлі жаңалықтардың және инженерлік-технологиялық көрнекті өнертабыстардың үлкен көлемін жинақтауға байланысты болды. Бір кездері техникалық өнертабыстар мен олардың өндірісте қолданылуы өнеркәсіптік революцияның негізін қалады, ол өндірістегі өндірістен машина өндірісіне көшуді қамтамасыз етті. Индустриалды революция үшін алғышарттар болды: өндірістің арқасында капитал жинақтау; еңбек нарығы; өнеркәсіптік өндіріске сұраныс (ішкі нарықтың сыйымдылығы); қорғау саясаты. Англия бірінші индустриалды күшке айналды, өнеркәсіптік төңкеріс елді «әлемнің шеберханасына» айналдырды. Ұлыбританиядан кейін Құрама Штаттар, Франция, Германия, Ресей және басқа да еуропалық елдер өнеркәсіптік революция кезеңіне өтті.

Жапониядағы өнеркәсіптік революцияның ерекшелігі еуропалық технологияны және оның қысылған табиғатын өндіруге кірісу болды. Феодалдық қалдықтарды сақтау, өнеркәсіптің әлсіз шикізат базасы және басқалары қазіргі заманғы ірі кәсіпорындардың пайда болуына қиындық тудырды. Мұндай жағдайларда мемлекет ірі және тиімсіз салалардың құрылысын алып, кәсіпкер ретінде әрекет етті. Үкімет құрған кәсіпорындар Мицубиси және Мицуи сияқты ірі, табысты коммерциялық және өнеркәсіптік компанияларды сата алады. Осыған орай, жапондық мемлекет тиімді емес кәсіпорындарды одан әрі қаржыландыру қажеттілігінен босатылып, сонымен бірге жеке кәсіпкерлікті қолдады.

Өнеркәсіптің дамуымен қалалардың саны өсті, Англияда, Францияда урбандалу процесі күрт өсті. Егер 1750 жылы Англияда 50 мың адамнан тұратын екі қала болса, онда 1831 жылы - сегіз. XIX ғасырдың соңына қарай, қала халқы жалпы халық санының 75% -ын құрады. Францияда 1870 жылға қарай қала халқының саны 1780-ге қарағанда бір жарым есе өсті және халықтың үштен бір бөлігін құрады. Құрама Штаттарда урбандалу 1960 және 1970 жылдары өнеркәсіптік өктемдік жүргізу кезеңінде әсіресе белсенді болды. XIX ғасыр. Қаланың Ресейдің өнеркәсіптік орталықтарында жылдам

өсті. Германияда индустрияландыру процесі, ол жұмысшы санының күрт өсуіне алып келді, еңбек қозғалысын күшейтті.

Екінші ғылыми-техникалық революция (XIX ғасырдың соңғы жартысы) энергетикалық базаны өзгертіп, өнеркәсіп, көлік және тұрмысты электрлендіру жүзеге асырылды. Электрлендіру үрдісінің негізі қайтадан динамика, электр теміржолы, генератор, трансформатор, ішкі жану қозғалтқышы және т.б. қоса алғанда көптеген өнертабыстар болды. Екінші ғылыми-техникалық революцияның нәтижесінде өнеркәсіптік өркениет пайда болды: өнеркәсіп негізгі өндіріс саласына айналды, өнеркәсіпті әртараптандыру, ауыл шаруашылығын механикаландырды, қала тұрғындарына ауыл тұрғындарының қатынасы өзгерді.

Капитализмнің мемлекеттік монополия даму сатысына енуі монополиялардың қалыптасуымен және елдің экономикалық өміріне мемлекеттік араласудың күшеюімен сипатталды. Материалдық өндірістің дамуы едәуір жеделдетілді. 30 жыл бойы (XIX ғасырдың 70-90 жылдарында) әлемдік өнеркәсіптік өндіріс көлемі үш есе өсті. Болат өндірісінің тиімді жолдарын ашу 1870 жылдан бастап 1900 жылға дейін оның өндірісін 56 есе ұлғайтуға мүмкіндік берді.

БҰҰ жіктемесіне сәйкес дамыған елдерді қоспағанда, әдетте әлемнің көптеген елдері дамушы елдер қатарына кіргізеді. Тәуелсіздік алғаннан кейін олардың көпшілігі өнеркәсіптік өндіріс әдістеріне көшу бағдарламасын қабылдады. Нәтижесінде олар ғылыми-техникалық революцияның соңғы жетістіктеріне негізделген өндірістің индустриалды және өнеркәсіптік түрлеріне, сондай-ақ өндірістің іргетасына жатады. Бірақ негізінен алғашқы екі түрі басым. Халық шаруашылығының салаларын дамытуда үйлесімсіздіктің болмауы, олар жетекші елдер секілді экономикалық дамудың дәйекті кезеңдерін толық өтпегендігімен де түсіндіріледі.

Көптеген дамушы елдер үшін этатизм саясаты тән, атап айтқанда. оның өсуін жеделдету үшін экономикаға тікелей мемлекеттік араласу. Жеке капиталға инвестициялардың және шетелдік инвестициялардың жеткілікті санының болмауы мемлекет инвестордың функцияларын өзіне қабылдауға мәжбүр етеді. Әрине, соңғы жылдары көптеген дамушы елдерде жекешелендіру саясаты іске асырылды - жеке меншік секторды ынталандыру шаралары: жеңілдікті салық салу, ең маңызды жеке меншік кәсіпорындарға импортты ырықтандыру және тауарға қымбат салық салу жүйесін енгізу.

Қазіргі уақытта дамушы елдер бірыңғай емес, оларды елдің экономикасының құрылымы, экспорты мен импорты, елдің ашықтығы мен оның әлемдік экономикаға қатысуы, әсіресе, мемлекеттің экономикалық саясатының ерекшелігі сияқты белгілер бойынша топтарға бөлуге болады. Экономикалық дамуында елеулі табыстарға қол жеткізген елдер қатарына жаңа өнеркәсіптік және мұнай өндіретін елдер кіреді. Осы елдердің экономикасының құрылымы аграрлық сектормен, ішкі және сыртқы саудада неғұрлым дамыған саламен салыстырғанда үлкен үлесімен сипатталады. Осы елдер мен дамыған елдер арасында үлкен технологиялық айырмашылық болғанына қарамастан .

Қазақстан мұнай өндіруші елдерге тән экономикалық ерекшелікке ие. Мұнайдың бай резервтері елге қысқа уақыт ішінде дамудың орташа деңгейімен (жан басына шаққандағы жылдық табыс бойынша) әлемдегі елдердің қатарына кіруге мүмкіндік берді. Қашаған кенішін толық іске қосқаннан кейін, Қазақстан мұнай экспорттаушылардың бес ірі компанияларының бірі болады. Дегенмен, тұтастай алғанда экономиканың құрылымы экстремалды бір жақтылық, теңгерімсіздік және осылайша әлеуетті әлсіздікпен сипатталады. Тау-кен өнеркәсібінің жоғары дамуымен қатар, басқа

салалар экономикада маңызды рөл атқармайды. Сондықтан, әлемнің жоғары дамыған мемлекеттерінің қатарына кіру міндеті ұлттық экономиканың түбегейлі құрылымын өзгертуге бағытталған. Экономиканың өсу қарқынын жоғары деңгейде индустрияландыру есебінен қолға алынуы мүмкін, бұл индустрияның қарқынды дамуы, соның ішінде жоғары технологиялық экспортқа бағдарланған салалармен сипатталатын жаңа индустриалды елдерде орын алған. Осы елдердің мемлекеттік саясаты жеке меншікті (отандық және шетелдік) капиталды тарту, жеке секторды кеңейту арқылы мемлекеттік секторды қысқартуды көздейді. Олардың индустриалды өнімі әлемдік нарықта бұрынғыдан да орнықтырылып келеді, бұл шетелдік капитал мен трансұлттық корпорациялардың қатысуымен дамып келе жатқан және осы елдерде қарқынды дамып келе жатқан көптеген заманауи өндірістердің дәлелі. Жаңа индустриалды елдер дағдылы қарыз алу, Батыс өркениетінің талассыз жетістіктерін іріктеу және олардың ұлттық салт-дәстүрлерге және салауатты өмір салтын ұтымды қолдануына байланысты дамып келеді. Мысалы, Корея Республикасы әлемдегі ең урбандалған елдердің тобына (82%) 22 670 АҚШ доллары тұратын жан басына шаққандағы жалпы ұлттық табыспен қосылды, бұл урбандалудың дамуы мен елдің экономикалық дамуының жалпы деңгейін көрсетеді.

Қазір әлемде қала тұрғындары шамамен 50% құрайды және бұл үлес өсе береді. Алайда, қалалардың қарқынды өсуі әлемнің барлық дерлік елдерінде байқалғанына қарамастан, әртүрлі географиялық өңірлерде урбандалу деңгейі әр түрлі болады. Түрлі елдердің урбандалуы мен әлеуметтік-экономикалық даму деңгейін салыстыру осы көрсеткіштердің тәуелділігін көрсетеді.

Урбандалу тұрғысынан әлемдегі елдердің рейтингі Біріккен Ұлттар Ұйымының Экономикалық және әлеуметтік мәселелер жөніндегі департаментімен шығарылған елдер мен аумақтардың жалпы санындағы қала халқының үлесі туралы статистикалық деректерді салыстырмалы талдаудың нәтижелерін көрсетеді [3]. 2012 жылы жарияланған рейтингі 2011 жылы урбандалу деңгейі бойынша әлемнің 193 елі мен аумақтарының тізімін қамтиды. Оның айтуынша, әлемде урбандалу деңгейі 100 пайызға жететін 4 ел бар - Гонконг, Сингапур, Науру және Монако. Франция (85,9%), АҚШ (82,6%), Ұлыбритания (79,8%), Германия (74%). ТМД елдерінің арасында урбандалу (75,2%), Ресей (73,2%), Украина (69,1%), Армения (64,3%), Қазақстан (58,8%).

Тиісінше, бұл үлгі халықтық жан басына шаққандағы жалпы ұлттық табыс (Дүниежүзілік банктің бағалауы) бойынша Монако (\$ 186,950), Сингапур (47,210 \$), Гонконг (\$ 36,560) бойынша қарастырылған елдердің рейтингіне негізделген. Осындай ұсынылған дамыған елдер келесідей тәртіпте орналасады: АҚШ (\$ 50120), Германия (\$ 44010), Франция (41 750 АҚШ доллары), Біріккен Корольдік (38 250 АҚШ доллары). Жоғарыда айтылған ТМД елдері арасында Ресей (12 700 АҚШ доллары) жан басына шаққандағы ЖІӨ көрсеткіші бойынша көшбасшы болып табылады, одан кейін Қазақстан (9 730 АҚШ доллары), Белоруссия (6 530 доллар), Армения (3 720 доллар), Украина (3,500 доллар). Бұл топта Ресей тек халықтың жан басына шаққандағы табыс деңгейі жоғары, ал қалған бөлігі халықтың жан басына шаққандағы орташа табысы бар елдердің бірі болып саналады [4]. Бұл екі көрсеткіш бойынша Қазақстан Орталық Азия елдерінен әлдеқайда жоғары [5].

Қазір ұсынылған мәліметтердің негізінде урбандалу деңгейі мен жан басына шаққандағы ЖІӨ мөлшерінің айқын көрінетініне қарамастан, олардың орналасу тәртібінің қатаңдығы бар. Бұл келіспеушіліктер, егер мәселе урбанизацияланған Латын Америкасы, Оңтүстік-Шығыс Азия және Орталық Африка елдерінің көпшілігіне қатысты шешілсе, бірақ олар негізінен ауыл шаруашылығы болып қала береді. Нәтижесінде көптеген дамушы елдерде урбанизацияның негізгі себептері - аграрлы

халықтың көптігі және ауылдық жерлердің тозуы, оның негізінен жастар жұмыс іздеумен айналысатын қалаларға түседі. Ірі қалалар әрдайым жұмыс орындарын қамтамасыз ете бермейді, бұл олар үшін маңызды әлеуметтік-экономикалық проблемаларды тудырады және олардың дамуы үшін халықтың өсуімен «жүріп жатқан жоқ» инфрақұрылым мен қаланың дамуына ықпал етеді.

Соған қарамастан, урбандалу мен елдің экономикалық дамуының жалпы деңгейінің арасындағы тәуелділік көптеген дамушы елдерге бұл даму факторына ең үлкен назар аударуға мүмкіндік береді. Мысалы, бұл қатынас ҚХР билігі тарапынан жақсы түсініледі. Қазіргі уақытта Қытайда урбандалу пайызы дамыған елдерден артта қалып отыр. Жоғарыда айтылған көзқарасқа сәйкес, бұл үлес 47,8 пайызды құрайды, ал АҚШ-тың қалалық тұрғындарының үлесі 82,6 пайызды құрайды. Урбандалу мемлекеттік органдар тарапынан жоспар бойынша 7,5 пайызға жетуі тиіс экономикалық өсуді қолдаудың бір түрі ретінде қарастырылады. 2014 жылы Қытай трассаны жаңғырту, кірме жолдарды салу, сондай-ақ тіркеу ережелерін жұмсарту және жергілікті билік органдарының өз облигацияларын шығару мүмкіндіктерін кеңейту үшін триллион юань (163 миллиард доллар) инвестициялауға ниетті. Үкімет еліміздің орталық, батыс және солтүстік-шығыс өңірлерінде қала кластерлерін құруды көздейді. Болжам бойынша, 2020 жылға қарай ел халқының 60 пайызы ҚХР қалаларында өмір сүреді.

Мұнда басты көрсеткіш - урбандалу деңгейі қала тұрғындарының жалпы халық санындағы үлесімен өлшенетінін атап өту керек. Ал қалалардың санатына есептеуді беру әрбір елде қолданылатын заңға сәйкес жасалады.

«Қазақстан Республикасының әкімшілік-аумақтық құрылысы туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 3-бабына сәйкес қалалар:

- 1) республикалық маңызы бар қалалар, оларға ерекше мемлекеттік маңызы бар немесе халқының саны бір миллион адамнан асатын елді мекендер жатады;
- 2) облыстық маңызы бар қалалар, оларға ірі экономикалық және мәдени орталықтар болып табылатын, дамыған өндірістік және әлеуметтік инфрақұрылымы бар және халқының саны 50 мың адамнан асатын елді мекендер жатады;
- 3) аудандық маңызы бар қалалар, оларға аумағында өнеркәсіп орындары, коммуналдық шаруашылық, мемлекеттік тұрғын үй қоры, оқу және мәдени-ағарту, емдеу мен сауда объектілерінің дамыған желісі бар, халқының саны кемінде 10 мың адам болатын, халқының жалпы санының үштен екісінен астамын жұмысшылар, қызметшілер және олардың отбасы мүшелері құрайтын елді мекендер жатады [6].

Қазақстанда 87 қала бар, оның үшеуі республикалық маңызы бар қалалар - Алматы, Шымкент және Астана, 40 облыстық бағыныстағы қала, 45 облыстық маңызы бар қала. Қазақстан қалаларының дамуының типтік ерекшелігі - шағын қалалардың басым бөлігі (59), бірақ олар қалалықтардың 16% -ын құрайды, орташа қалаларда (11) 11% -дан астам, ал қалалықтардың 72,7% -ы 14 ірі және Елдің 3 ірі қаласы. Қарағанды облысындағы көптеген қалалар - 11. Қаланың урбандалуының жоғары қарқыны Астана, Алматы және Алматы облыстарында байқалады. Келесі 20 жылда урбандалу 10 пайызға өседі деп күтілуде, бұл, әрине, елдің әлеуметтік саласына жүктемені арттырады.

Қазақстандағы урбандалу үдерісі үшін қалаларға ауыл тұрғындарының азаюы және ауылдық жерлердегі және жақын маңдағы шағын қалалардан үлкен қалаларға дейін маятниктің қозғалысы, сондай-ақ, қала маңындағы аумақтарды қалыптастыру Қазақстанға тән. Ірі қалалардың қала маңы аймағының өсуі мен дамуы нәтижесінде (субурбандалу) қалалық агломерациялар қалыптасады. Ірі қалалық орталықтардың

айналасында экономикалық және мәдени байланыстардың қарқынды дамуы нәтижесінде біртұтас біріктіруге негізделген қалалық типтегі елді мекендердің кластері қалыптасады. Әлемде қазіргі заманғы агломераттар бірнеше шақырымға созылып жатыр. Солтүстік Америка мен Батыс Еуропадағы урбандалу процесі 1950 жылдары басталды.

Субурбандалған жағдайда, қала маңындағы халықтың өсу қарқыны қалалармен салыстырғанда - орталық агломерациялар - жоғары, бұл Алматы облысының басым бөлігінде байқалады. Алматы қаласының маңы аймағы Алматы қаласын қосып, Алматы агломерациясы ретінде анықталуы мүмкін. Қазіргі уақытта бірқатар көрші елді мекендерде өнеркәсіптік кәсіпорындар мен қоймалар салынады, агломерация халықтары басқа өңірлерден иммигранттарға байланысты көбеюде, олардың кейбіреулері қалалық өмір салтына ауысады.

Осыған орай, қалалық халықтың қарқынды өсуі жұмыс орындарының жеткілікті өсуімен қатар жүрмейтін, урбанизацияның жаһандық үрдісін сипаттайтын қалалық функциялардың дамымаған кезде пайда болатын жалған урбандалу көріністерін анықтау маңызды. Көптеген авторлар урбандалу мәселелері бойынша өздерінің зерттеулерінде қалалық халықтың өсу қарқынын қалалық тұрғындарда жұмыспен қамтылғандар санының өсу қарқыны туралы айтады. Бірақ, Алматы агломерациясын қалыптастыру үдерісінің бастапқы кезеңі көрсеткендей, мұндай модель өзін әлі ашпайды. Бұл, атап айтқанда, осы агломерацияның әлеуетті қорларының болуын көрсете алады және осы тұрғыдан оның одан әрі дамуы туралы міндет уақтылы белгіленеді.

Сонымен бірге, қолайсыз экологиялық жағдайдың пайда болуы және, демек, қалалық тұрғындардың, әсіресе кедей адамдардың денсаулық жағдайының нашарлауы елемеуге болмайды. Ауылдан қала ортасына қоныс аударатын мигранттар процесі өте баяу, себебі олар бұрыннан бері бірдей өмір сүрді. Нәтижесінде ауылдық өмір салты үлкен қалаларға енеді. Қалаға келген ауыл тұрғындары көбінесе тұрғын үй тапшылығынан зардап шегеді және бұл әлеуметтік шиеленістің көзі болуы мүмкін, бұл «жерді басып алу» және «қолайсыз» тұрмыс жағдайында қала маңындағы жерлердің пайда болуы.

Кедей және ыңғайсыз қалалардың шет аймақтарында қалыптасуы шаруалардың қалаларға көшуі, олардың ағымы еңбек қажеттілігіне айтарлықтай асып түседі. Қазақстанда жалған урбанизацияның ерекшеліктері бар.

Егер жаңа қала тұрғындары үшін жұмыс орындары туралы айтатын болсақ, олар көбінесе қызмет көрсету секторында қарастырылады.

Қазақстан мен Алматы экономикасының құрылымын салыстыру көрсеткендей, қалада жұмыс істейтін қызметтердің өсуі тұтастай елде қарағанда, яғни жоғары деңгейде жүреді. Урбандалу индустрияландыру деңгейін арттыру есебінен арта бермейді. Осыған назар аударуымыз керек, өйткені, біздің ойымызша, индустрияландыру урбанизацияның басты алғышарттарының бірі болуы керек.

Қазіргі урбандалу әлеуметтік және аумақтық айырмашылықтардың тереңдеуіне әкеледі. Ең дамыған елдерде аумақтық-әлеуметтік поляризация металлургиялық және алдыңғы қатарлы аудандар арасында, қала және қала маңындағы орталық аудандар арасында жүреді.

Қалалық халықтың үлесі жоғары және индустрияландырудың жоғары коэффициенті ел өңірлері бойынша ЖІӨ-нің 70% -дан астамын құрайды, онда жан басына шаққандағы ЖІӨ және орташа номиналды жалақы орташа республикалық деңгейден асып түседі. Аймақаралық көші-қон сальдосымен бағалануы мүмкін, әдетте,

еліміздің халқы жұмыс іздестіруге осы аймақтарға барады, ал басқа облыстарда көші-қонның теріс сальдосы бар. Алматы облысының ерекшелігі, бірақ Алматы қаласының маңындағы аймақтарына қоныс аударуына байланысты халықтың елеулі ағымы бар екенін ескеру қажет.

Ал, керісінше, қала халқының үлесі аз және индустрияландырудың төмен коэффициенті бар өңірлер үшін төмен әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштер тән. Мысалға, Жамбыл облысында қала халқының үлесі 38,9%, индустрияландыру коэффициенті - 0,22, елдің ЖІӨ жалпы көлеміндегі үлесі тек 2,1%, жан басына шаққандағы ЖІӨ - 39,8 %, орташа номиналды жалақы - тиісті ұлттық орташа көрсеткіштен 71,4%. 2015-2017 жылдарға арналған іс-шаралар нәтижесі Қазақстанның ірі қалалары мен өнеркәсіптік орталықтарының еліміздің индустриалды қуатын арттыру, инновациялық өнімнің көлемін ұлғайту, кәсіпорындардың инновациялық белсенділігін арттыруда жетекші рөл атқаратындығын көрсетеді.

Қазақстандағы өнеркәсіптік әлеуеттің басым бөлігі моноқалаларда (27 қалада) шоғырланған, онда қалалықтардың 17 пайызы өмір сүреді. Соңғы жылдардағы бірқатар моноқалалардағы жағдай ұзақ уақытқа созылған экономикалық құлдырау және жұмыссыздықтың жоғары деңгейі, халықтың өмір сүру деңгейін төмендету, халықтың кетуі және т.б. байланысты айтарлықтай нашарлады. Өндірістің төмендеуі минералды қорлардың таусылуына, өнімге деген сұраныстың төмендеуіне (Арқалық, Текелі, Жітіқара және т.б.) байланысты болды. 2012 жылдың мамыр айында Үкімет 2012-2020 жылдарға арналған моноқалаларды дамыту бағдарламасын мақұлдады, онда орта және ұзақ мерзімді перспективада моноқалалардың тұрақты әлеуметтік-экономикалық дамуына қол жеткізу болды. Бұл мынадай төрт міндеттерді шешу арқылы қол жеткізілетін болады: тұрақты өндіретін кәсіпорындардың өндірістік қуаттарына байланысты моноқалаларды оңтайландыру; Моноқалаларды жұмысқа орналастырудың оңтайлы құрылымын қамтамасыз ету үшін экономиканы әртараптандыру және шағын және орта бизнесті дамыту; моноқалалардың еңбек мобильділігін арттыру, әлеуметтік-экономикалық дамудың жоғары әлеуеті бар елді мекендерге ерікті түрде қоныс аударуды ынталандыру және халықтың оңтайлы санына негізделген моноқалалардың әлеуметтік және инженерлік инфрақұрылымын дамыту. Бағдарлама екі кезеңде жүзеге асырылады: бірінші - 2012 (пилоттық), екінші кезең - 2013 - 2020. Елдегі экономиканың өсуіне байланысты мемлекет монографтарға орталықтандырылған көмек көрсетуге қабілетті. Республикалық бюджеттен қаржыландырудың бірінші кезеңінде 2013-2014 жылдарға арналған 6,0 млрд. Теңге болады. - 135,3 млрд. Теңге [7]. Осы бағдарлама бойынша моноқалаларды қолдауды күшейту елдің урбанизациясының сақталуына және әрі қарай өсуіне және индустриалдандыруға негізделген оның қолайлы нұсқасына ықпал етеді.

Агломерацияларды қалыптастырудың жедел өсуін қамтамасыз ету, индустрияландырудың қалалық локомотивтерінің қарқынды өсуі және өндірістік күштердің аумақтық бөлінуін оңтайландыру проблемасын шешуде олардың тиімділігі критерийлерін дұрыс анықтау қажет, оларды қалыптастыру стратегиясын әзірлеу кезінде екпін қою дұрыс. Біздің ойымызша, мегаполистерді біріктіру стратегиясы, мысалы, Алматы сияқты, көршілес жерсеріктік қалалармен, ресурстарды тиімді әртараптандыруды және оларды көпфункционалды агломерацияларға айналдыруды қамтамасыз ету. Агломерация шеткі, өмір сүру сапасын теңестіруге және орталық пен қала маңындағы атқарымдық теңгерімсіздіктерге ықпал етіп, қосымша салаларды құруға, инфрақұрылымды орталықсыздандыруға және мегаполистің шеткі аймақтарын дамытуға ресурстық ағындарды қайта бағыттауға ықпал етуі тиіс. Сонда ғана агломерация аймақтың жалпы дамуын және жаңғыртуын ынталандырып қана қоймай, әлемнің жетекші елдерінің ресурстық ағындарын тартатын орталыққа айнала алады.

Елімізде урбандалу процесін дамытумен үдемелі индустриялық-инновациялық дамыту жөніндегі мемлекеттік бағдарламаның екінші кезеңін әзірлеу мен енгізуді өзара үйлестіру үлкен рөл атқарады. Бұл ретте, біздің ойымызша, міндет, қалалық тұрғындардың өсуіне, соның ішінде агломерацияларды қалыптастыру арқылы, бұл өзі автоматты түрде экономикалық өсімге алып келетініне ақылға қонымды түрде сену керек. Бұл шаралар әлемнің жоғары дамыған елдерінің қатарына ену үдерісін қамтамасыз ететін маңызды факторларға айналатын қалалардың гүлденуін қамтамасыз ететін қолайлы инвестициялық ахуал қалыптастырумен қатар жасалады.

Қолданылған әдебиет

Қазақстанға әлемнің ең дамыған 30 елінің қатарына кіру тұжырымдамасы. Қазақстан Республикасы Президентінің 2014 жылғы 17 қаңтардағы № 732 Жарлығымен бекітілген.

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. «Қазақстан жолы - 2050: бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ», 17 қаңтар 2014 ж. - Akorda.kz.

Қалалық тұрғындардың жалпы санындағы үлесі. - Біріккен Ұлттар Ұйымының экономикалық және әлеуметтік мәселелер жөніндегі департаменті, 2011. - un.org/deza.

Дүниежүзілік банк: Дүниежүзілік даму индикаторлары, 2013. Жалпы ұлттық табыс 2002. - gtmarket.ru.

Орталық Азиядағы урбанизация: проблемалар, проблемалар және перспективалар. CER аналитикалық есебі. - Ташкент, 2013.

«Қазақстан Республикасының әкімшілік-аумақтық құрылысы туралы» Қазақстан Республикасының Заңы (03.07.2017 жылғы өзгерістер мен толықтырулармен).

2012-2020 жылдарға арналған компания қалаларын дамыту бағдарламасы. - government.kz.

References

The Concept of Kazakhstan's entry into the top 30 developed countries of the world. Approved by the Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated January 17, 2014 № 732.

Address of the President of the Republic of Kazakhstan N.A. Nazarbayev to the people of Kazakhstan. "Kazakhstan's way - 2050: common goal, common interests, common future", January 17, 2014 - Akorda.kz.

Share of urban population. - United Nations Department of Economic and Social Affairs, 2011. - un.org/deza.

World Bank: World Development Indicators, 2013. National Gross Domestic Product 2002. - gtmarket.ru.

Urbanization in Central Asia: Challenges, Problems and Perspectives. CER Analytical Report. - Tashkent, 2013.

The Law of the Republic of Kazakhstan "On Administrative and Territorial Structure of the Republic of Kazakhstan" (as amended and supplemented by 03.07.2017).

Cities City Development Program for 2012-2020. - government.kz.

Woman Subject in Gaëlle Josse's *Quite Hours*

Ümran TÜRKYILMAZ¹

Abstract

Gaëlle Josse fictionalizes life of a woman, whom he portrayed facing back and playing harpsichord in the sitting room of the famous Dutch artist Emmanuel de Witte in 17th century. In the short novel, which is put on paper based on a picture, different lives in the eyes of Magdalena Van Beyeren.

Even though the author is the sister of a wealthy family, she gives rise to questions on the woman subject, who cannot go out to work due to the fact that engagement of women in trade is not approved by the society, thus kept under the thumb of men, restricted, cannot be free to be happy, to love, exist and find a way out. Tightly surrounded with male dominant values Magdalena's suppression of her individuality in social and private relations due to sexist approaches against women is implied in the work.

In this study, woman subject, trying to find herself and exist under a repressive and overwhelming cultural system, is examined within the scope of feminist criticism.

Keywords: Maurice Blanchot, *The Infinite Repetition (Après coup précédé par Le ressassement éternel, 1983)*, alienation, emigration.

Gaëlle Josse'un *Sessiz Saatler*'inde Kadın Özne

*Kadın öyle bir durumdadır ki,
-bütün insanlar gibi özgür ve özerk bir varlık olduğu halde-
yine de kendini, erkeklerin onu Öteki statüsünü
benimsemeye zorladıkları bir dünyada yaşam bulur.
Simone de Beauvoir, 1949.*

Özet

Gaëlle Josse, 17. yüzyılda ünlü Hollandalı ressam Emmanuel de Witte'nin oturma odasında klavsen çalan sırtı dönük olarak resmettiği bir kadının yaşamını kurgular. Resimden

¹ Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Fransız Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, uturkyilmaz@gazi.edu.tr

yola çıkılarak yazıya dökülen kısa romanda, Magdalena Van Beyeren'in gözünden farklı yaşamlar serimlenir.

Yazar, varlıklı bir ailenin kızı olmasına karşın, o dönemde kadınların ticaretle ilgilenmesi hoş karşılanmadığı için çalışma yaşamına giremeyen, yasaklarla kısıtlanan, erkeğin denetimi altında tutulan, varılmakta, sevmekte, mutlu olmakta özgür olamayan ve başka çıkış yolu bulamayan kadın öznenin üzerine bir sorgulamanın yolunu açar. Erkek egemen değerlerle sınımsız çevrelenen Magdalena Van Beyeren'in, kadına karşı cinsiyet ayrımı gözetilen yaklaşımlar yüzünden toplumsal ve özel ilişkiler içinde bireyselliğini gizlemesi imlenir.

Çalışmamızda baskıcı ve ezici bir kültürel dizgenin altında varılmaya ve kendini bulmaya çalışan kadın özne feminist eleştiri kuramı çerçevesinde ele alınacaktır.

Anahtar Sözcükler: Gaëlle Josse, *Sessiz Saatler*, kadın, feminist eleştiri.

21. yüzyılda Fransız yazar Gaëlle Josse, 17. yüzyılda ünlü Hollandalı ressam Emmanuel de Witte'nin oturma odasında klavsen çalan sırtı dönük olarak resmettiği bir kadının yaşamını kurgular. Resimden yola çıkılarak yazıya dökülen kısa romanda kadın özne Magdalena Van Beyeren'in gözünden farklı yaşamlar serimlenir. Görme ile düşünme eylemleri arasında varolan yakın ilişki, Gaëlle Josse'un görme eylemine yüklediği anlamı açığa çıkarır.

17. yüzyılda Hollanda tarihine yakından bakıldığında içe dönüklüğün yerini ekonomik ve siyasi olarak dışa dönüklüğe ve eşzamanlı olarak kendini gösteren bir tür uyanışa bıraktığını görürüz. Yeni pazar ve limanlar aracılığıyla kendi varlığının bilincine varan, süreklilik sağlamak isteyen ve dünyadaki konumunu güçlendirme yolunda önemli adımlar atan Hollanda, hızla büyük bir ekonomik güce sahip olur. Ticaret ile zenginleşen burjuva sınıfının egemenliğinin söz konusu olduğu bu dönem, Hollanda tarihinin "Altın Çağı" (Gouden Eeuw) olarak adlandırılır.

"Ortaçağ'dan Altın çağa geçiş döneminde, Hollanda toplumunun yapısına ve geçirdiği dönüşümlere bakmamız gerekir. Zamanın bu kesitinde, toplumsal gelişim, Hollanda'da, ticari ve ekonomik etkinliği yeniden düzenleme ve tümel düzeydeki dengeleri keşfetme sürecine" (Güleç, 2016: 192) girer.

Her şeyden önce özgürlük ve hoşgörü ortamının doğmasına yol açan bu yenilik ve gelişmeler, 17. yüzyılda Hollanda'da yaşamın tüm alanlarını kapsar. Bu bağlamda şu nokta belirleyicidir: Hollanda'yı diğer toplumlardan farklı kılan söz konusu özellikler, geniş bir toplumsal taban kazanır. Ticari ve ekonomik düzlemde kendini gösteren bu gelişmeler, Güleç'in ifadesine koşut olarak, sanatsal, yazınsal ve siyasi düzlemde de ortaya çıkar.

Özellikle "Hollanda'nın siyasi ortamı, prensi ve zorbayı altdip yasa önünde boyun eğmeye zorlamış bir aristokrasi tarafından belirlenmemiştir; keza halkı da, özgürlüklerine kavuşmak için başkaldıran İsveçliler gibi çiftçilerden ve ezilen köylülerden oluşmuyordu. Tam tersine, karada dövüşen yiğit askerler, gözüpek denizciler dışında burada yaşayan herkes kentliydi, kent halkıydı; ticaretle uğraşan, varlıklı ve rahat hayat tarzlarına rağmen gösteriş düşkünü olmayan, sade orta sınıf mensubu burgher'lerdi (...) Bu duyarlı ve doğuştan sanata yakınlık duyan insanlar güç sahibiydi ama aynı zamanda adildi; hayatları doyurucu ve rahattı ve resimlerinden, bu hayatın zevkine varmak için yararlanmak istediler. Onlar, durumun elverdiği her an resimlerinde bunların bir kez daha tadını çıkarmak istediler: kentlerinin, evlerinin, mobilyalarının tertipli olmasının, evde hüküm süren huzurun ve bir o kadar da eşlerinin, çocuklarının saygın giyiminin, zenginliklerinin, sivil ve siyasi törenlerinin, denizcilerin cesaretinin, ticaretteki ünlerinin ve dünyaya yelken açan gemilerinin. Hollandalı

ressamlar aynı zamanda doğadaki nesnelere içten ve neşeli bir varoluş duygusu katarlar. Resimlerini, kılı kırk yararcasına yapmışlar, en üstün sanatsal kompozisyon özgürlüğü ile rastlantısal ayrıntılara karşı duydukları ince hassasiyeti birleştirmişlerdir. Konular hem özgürce hem sadakatle ele alınmıştır ve yalnızca bir an var olan şeyleri sevdikleri çok açıktır. Taze bir bakışa sahiptirler ve dikkatlerini yoğun bir biçimde, en minik ve en sınırlı nesnelere üzerinde toplarlar (North, 2014: 1, 14).

Kaldı ki 17. yüzyılda yeni boyutlara kapı açabilecek olan Hollanda resminin gelişmesini etkileyen toplumsal koşullar, sanatsal bir bakış açısıyla yorumlanır. Dolayısıyla Hollanda toplumunun yaşadığı bu değişimler, bir bakıma her alanda ortaya çıkan dönüşümlerin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Bu çerçevede ekonomik, toplumsal ve sanatsal alanlardaki gelişmelerin gündeme geldiği ve aralarındaki etkileşimlerin yaşandığı söz konusu yüzyılda Hollanda’da “yılda 70.000 resim yapılıyor, 110.000 parça kumaş dokunuyordu, gayri safi millî gelir 200 milyon guldendi. Hollandalılar Avrupa’nın en kentleşmiş toplumuydu ve ülke en yüksek okur-yazar oranına sahipti; evinde sanat eseri bulunan kişi sayısı ortalamasının çok üstündeydi, toplumsal altyapı sağlamdı ve farklı dinî inançlara tolerans gösterilirdi. Bunlar, Hollanda’yı 17. yüzyılda öylesine eşsiz kılan özelliklerden yalnızca bazılarıydı. İspanya’ya karşı yapılan Seksen Yıl Savaşı’nı (1568-1648) izleyen yıllarda, Avrupa’da güç yapısının baştan aşağı değiştiği bir zamanda, Hollanda önde gelen bir dünya gücü ve tüccar millet olarak ortaya çıktı: Nihayet modern dünyanın ekonomik ve politik merkezi, Akdeniz’den Kuzey Denizi ve Atlantik’e taşınmıştı. Ticaret, toplum ve sanatta meydana gelen değişimler işte böyle bir arka planda gelişmiş, Holland eyaletinde başlayıp tüm Hollanda’ya yayılmıştı. Sonradan “Altın Çağ” olarak bilinen bu dönem, o gün bugündür tarihçileri ve sanat tarihçilerini büyülemiştir. Altın Çağ’da meydana gelen tüm değişimlerin en açık dışavurumu, 17. yüzyıl Hollanda resmidir” (North, 2014: 11-12).

Sanat eserlerinin aristokrasi için üretildiği ülkelerin aksine, yeni toplum yapısıyla birlikte söz konusu yüzyılda, sanatsal üretim alanında tüccar olan orta sınıflar dikkate alınmaya başlanır. Toplumsal ve kültürel bir üretim olan sanatın hitap ettiği kitle değişir. Bu da demektir ki sanat, üretildiği toplumun yapısı ile doğrudan bir ilişki içindedir.

“Sanat yapıtının ortaya çıkmasında toplumsal kurumların etkisi, diğerleri arasından sıyrılarak, kimin sanatçı olacağına, nasıl sanatçı olduğuna, sanat etkinliğinin nasıl gerçekleştirilip, sanat ürününün sunuma hazır hale geldiğine nasıl karar verileceğine ilişkin ölçütleri belirlemek şeklinde ortaya çıkmaktadır. Eserlerin yorumlanması, değerlendirilmesi, sanat okullarının edebiyat ve sanat tarihi içinde nasıl yer bulacağına karar verilmesi basit birer bireysel ve saf estetik tercihler değildir, aynı zamanda toplumsal koşulların ve toplumsal gelişmelerin belirlediği” (Wolff, 2000: 44) kararlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hollanda toplumunda sanatsal üretimin en yüksek olduğu söz konusu dönemde sanatçılar, yeni bir anlatım biçiminin oluşmasına katkıda bulunurlar. Kültürel değerler ve duyarlılıklara yön veren yazar, şair ve ressam, toplumsal, ekonomik, entelektüel ve sanatsal unsurlarla yaratıcılıklarını ön plana çıkarırlar.

Yukarıda açılanmaya çalışılan sanatsal üretime yönelik yeni dinamiklerin söz konusu olduğu 17. yüzyıl sanat alanına damgasını vuran ressam Emmanuel de Witte de odaklandığı sanatında, içinde bulunduğu dönemin toplumunu ve giderek ilerleyen dönüşümünü gözlemler. Hiç kuşku yok ki, dönüşüm etkisine tepki veren ressam, şair ve yazarlar, insan / toplum ilişkisini önceler.

Ressam Emmanuel de Witte, insani ve toplumsal varoluşa ilişkin en yetkin örneklerini sunduğu tablolarında, Hollanda toplumunun geçirdiği dönüşümleri adeta bir ayna gibi yansıtır. Bunun yanı sıra sanatçı, görünmeyen kısımları görünür kılmak için çaba harcar ve eksik

parçaları böylelikle tamamlar. Keşfettiği toplumsal koşullar ile daha derin ve daha gizemli bir güç kazanan ressam, sanat eserlerini toplumsal varoluş koşulları ile ilişkilendirir. Şüphesiz ki bir toplumun gelenekleri, görenekleri, tarihi, örf ve adetleri bu tür mesajlar içeren tablolar aracılığıyla daha iyi anlaşılabilir ve çözümlenebilir.

Bu bağlamda insan doğasının bir parçası olarak gördüğü yaşamın uğraş ve eğlencesi içindeki kadın özneyi resmeden Emmanuel de Witte, sanatı aracılığıyla kendi zamanının yansıttığı egemen görüşü de ortaya koyar. Sırtı dönük olarak klavsen çalan kadını, tablosunda konu olarak işleyen Emmanuel de Witte, özel alanın önem kazandığı aile düzenini ve toplumun aileye yüklediği kutsallığı da böylece açığa çıkarmış olur.

“17. yüzyılda Hollanda’da evlerin iç mekanlarını konu alan resimler, genellikle gündelik hayata dair basit göndermeler gibi görünmelerine rağmen” (Burke, 2017: 100) aslında okuru, gittikçe daha önemli bir hale gelen tarih ile karşı karşıya getirmektedir.

Anlaşılacağı üzere mesajlar yüklü olan anlık fotoğrafik bu tablolar, derin karanlıklar ve benzersiz aydınlıklar dolu olan günlük yaşamı yansıtmaları açısından son derece açıcıdır. Bu açıdan değerlendirildiğinde her tür imge, Hollanda toplumunu anlama bağlamında insanlığa yol gösterebilecek olan belgeleri gözler önüne sermektedir. Bu noktada insanın yeryüzündeki varoluşu içinde, öteki insanların ya da nesnelerin arasında, çoğu kez evinin sınırları içinde ortaya konan resimlerin, modern insanı betimlediği açıkça serimlenir. Bu durum Hollanda’da beliren modern toplumun habercisi ve yansıması olarak karşımıza çıkar (Todorov, 2011: 22).

Sanatsal alanlarda en eski tarihsel toplumlardan başlayarak, insanlık tarihinin belirli bir döneminin betimlenişi ve en açık bir biçimde dışavurumu söz konusudur. Dolayısıyla ressamın, tablolarında karşımıza çıkan bir beden, bir yüz ya da bir bakış son derece önem taşımaktadır. Zira simgesel referanslar taşıyan bu tablolar, benzersiz çizgiler ile ayırt edilir ve tarihin önemli duraklarını belirlemede çok önemli bir ayrıcalık taşır.

21. yüzyıl Fransız yazar Gaëlle Josse, tamamlanmış bir resme gerçekçi ve sosyolojik olarak yaklaşır ve koşulları tartışmaya açar. Emmanuel de Witte, kadın öznenin sınırsız görünüm olanakları arasından o görünümü resmeder. Resim sanatı aracılığıyla o uzamda var olan görünümleri sunan tabloyu, okunması gereken bir nesne olarak ele alan yazar, metni yoruma açık bir hale getirir. Böylece yazar, içinde bulunduğu dünyayı yalnızca yansıtmakla kalmaz, aynı zamanda ona bir şekil de vermeye çalışır.

Yapıtını bu bilgiler üzerine kuran yazar Gaëlle Josse, kadın öznenin kendisini çevreleyen dünyadaki durumunu, sözcüklerden önce görme eylemi yoluyla bulur. Söz konusu bu eylem ile kadın öznenin dünyasını yorumlamak ister. Bu bağlamda Gaëlle Josse, sanat yapıtında resmedilen ve dünyanın bir parçası olan kadının, çevresindeki nesnelere ve diğer insanlar ile arasındaki ilişkisini, sözcüklerle açıklamayı arzular. Böylelikle okura, var olabilecek her şeyi göstermenin peşindedir. Kadın öznenin dünyasını çoğu zaman görülebilir kılarak onu algılamamızı sağlar. Bundan dolayı ressam ve yazarın, görünen ve görünmeyenleri resmetme ve yazma eylemlerine biz de katılmış oluruz. Zira gördüklerini dile getirme çabası ile görsel imgeler yaratan ressamlar ve bu resimlere bir kurgu oluşturan yazarların katkısıyla, o döneme ilişkin bakış açımız, görüş ve düşüncelerimiz biçim kazanmaya ve bizi yönlendirmeye devam eder. Tarihsel süreçte özellikle baskıcı erkek egemenliğindeki kadın kurgusunu yaratan Gaëlle Josse, resmedilen kadının kaotik ve sancılı bir özne olarak yaşamını *Sessiz Saatler*’inde ele alır.

20. yüzyılda feminist teörinin temel uğraşının; ırk, sınıf, etnik bağlam ve cinsellik farklılıklarına karşı direnmek olduğunu söyleyebiliriz. Feminist teori, bu konulara dikkati çekerek, çoklu ve farklı sesleri duyurarak yazın dünyasına en büyük katkıyı sağlamış olur.

“17. yüzyıldan beri en önemli feminist tezlerden biri, kadınların erkeklerle aynı kapasite ve yeteneklere sahip oldukları ve uygun biçimde eğitilirse, erkeklerin yapabileceği her şeyi yapabilecekleriydi. Bu tez, işlediği sürece takdire şayandır. Örtbas edilen şey, erkeklerin sahip olmadıkları bir kadın kapasitesinin var olduğu” (Donovan, 2015: 355) gerçeğidir.

Yaşamın her döneminde içinde bulunduğu koşullardan en fazla etkilenen kadınlar, erkek egemen bir dünyada ezilmekte ve her şeyden önce “öteki” ya da “öteki’nin bedeni” olarak değerlendirilmektedir. Dahası bu noktada, “öteki” kategorisine giren kadınların açık bir biçimde ezildiği gerçeği çoğu kez görmezden gelinmektedir.

İkinci dalga feminist eleştirinin mimarı Simone de Beauvoir’ın, kadınların ezilmesi üzerine ele aldığı izlekler, günümüzde de feminizme merkez olmayı sürdürür. “Kadın nedir?” sorusunu soran ve yapıtları aracılığıyla özgürce bu soruya yanıt vermeye çalışan Simone de Beauvoir, bu dünyanın içinde erkekler tarafından “öteki” olarak yansıtılan kadına ilişkin şu görüşünü ortaya koyar:

“Eski Yunan’dan bugüne, kadına yönelen suçlamaların hepsinde neden bunca ortak nokta bulunduğunu anlamak kolaydır: kadının içinde bulunduğu durum, birtakım yüzeysel değişikliklere rağmen hep aynı kalmıştır ve kadının “kişiliği” dediğimiz şeyi oluşturan da işte bu durumdur: kadın “dünya kurulumu beri içinde taşıdığı niteliklerin, içkinliğin kurbanıdır” (Beauvoir, 1993: 7).

Fransız feministlerin “-erkek tanımlı akıllsallığın “öteki” yarısı olarak betimlenemeyecek yeni bir yazma / düşünme biçimi yaratarak – ataerkil eleştiri pratikleri kırma yönündeki kararlılığı, heyecan ve tartışma esinlemiştir (...) Ataerkilliğin içinde sessizce yatarak düşünme yolları yaratmış olan bastırılmış bir cinselliğe sahip çıkmışlardır” (Humm, 2002: 39).

Erkeklerin yönettiği bir toplumda, aklın uzağında “öteki” olarak konumlandırılmak istenen ve kuşkusuz yadsınan kadınlar, ikincil bir konumda yaşamaya yazgılı dünyalarında içine kapanmaktadırlar tıpkı Gaëlle Josse’un *Sessiz Saatler*’inde görüldüğü gibi. Her dönemde olduğu gibi, erkek egemen bir dünyada kuşatıldıktan sonra kadınların hiç bir uzama yerleşemediklerini söyleyebiliriz, çünkü özgürlük yanlısamasını yaşayan “kadının kısmetinde söz dinlemek ve saygı göstermek vardır” (Beauvoir, 1993:8).

Bu yorumun ışığında *Sessiz Saatler*’de anlaşılabilir isteklerle dolu olduğu vurgulanmaya çalışılan Magdalena Van Beyeren’in yaşamının tüm akışının kendi isteği dışında belirlendiğini görürüz. Toplumun, zaman içinde kurbanlaştırdığı ve kendi varoluşunu bile doldurmakta zorlanacak olan Magdalena Van Beyeren’in, gerçek hüznüne çoğu zaman sessizliğin eşlik ettiğini algılarız.

“Gece ve rüzgâr camlara vuruyor. Biliyorum, bu gece uykum gelmeyecek. Güneş batınca beni saran korkunun nedenlerini bu sayfalara dökmenin tam zamanı. Karanlık çöker çökmez içine bir korku giriyor, soluğum kesilecek gibi oluyor, göğsümde bir yanma hissediyorum (...) Beni bunalttığını ona nasıl itiraf edecektim” (Josse, 2012: 19).

Varlıklı bir ailenin kızı olmasına karşın, o çağda kadınların ticaretle ilgilenmesi hoş karşılanmadığı için Hollanda Doğu Hindistan Şirketi’nin yönetici Pieter Van Beyeren’in eşi olarak, ruhunu besleyeceğini düşündüğü çalışma yaşamına giremez. Kocasını Pieter Van Beyeren’in kadın hakları konusunda kendisini onaylamasını da beklemez ve sanki onun önünde diz çöker. 36 yaşındaki kadın özne Magdalena Van Beyeren’in ne istediğini tam olarak bilemediği ergenlik çağlarındaki evliliğine tanık oluruz:

“İnsan yazgısı bir anda belirlenir ve bir yaşamın tüm akışı bu ana bağlı olur. İsteğim dışında evlenmeyeceğimi biliyordum, ama ne istediğimi de bilmiyordum (...) Babil’de kralların

on iki yaşında ilk evliliklerini yaptıklarını ve yirmi yaşında eşlerinin sayısının iki yüzden az olmadığını öğrendim” (Josse, 2012: 14, 57).

Sessiz Saatler'de göz önüne aldığımız nedenlerden ötürü, Magdalena Van Beyeren'in gücü elinde bulunduran erkekte daha güçlü olmayı istemesine karşın, evlilikten sonra kendisinin ve çocuklarının üzerinde kocasının bir otoritesi olduğunu yadsımaz. Tüccar ya da yüksek dereceli memurlar, portrelerini yaptırdığından, Magdalena Van Beyeren'in kocası da aklındaki tabloyu, karısı ve kendisi için çizdirmek ister:

“O tabloda sırtımı dönmüş olarak görünmek istedim. Bu, kocama tuhaf bir istek gibi görüldü. Bunu çok önemseydiğimi görerek sonunda razı oldu, nedenini de sormadı. Evi ve mobilyaları aslına uygun bir biçimde göstermeliydi. Tek isteği buydu, geriye kalanı üzerinde durulmaya değmez bir kapristen başka bir şey değildi. Pencerenin yanına yerleştirilen küçük klavsen annemin babamın evinden getirilmişti (...) O, benim belleğim ve sesim; tabloda onun yanında görünmem önemliydi benim için” (Josse, 2012: 12).

Sevinçte olduğu gibi acı günlerinde de her zaman Magdalena Van Beyeren'i avutan, yaşam öyküsünün içindeki yavanlığı ortadan kaldıran ve köleliğin en dar sınırlarına mahkum olan kadını, nesne durumuna indirgemekten kurtaran müziğin, son derece önemli olduğunu söyleyebiliriz.

Sessiz Saatler, müziğin vereceği katkısız sevinci, dostluğu, yalnızlığı, gözyaşını ve acıyı tadan Magdalena Van Beyeren'in, evlilik içinde kendi varoluşunu vererek ikincil bir konuma itilmesini serimler. Zira tarihsel süreçte kadının üzerinde hâkimiyet kurmayı sağlayan mutlak otorite; güçlü ve iktidar sahibi olarak görülen erkeğin görevi şeklinde değerlendirilmektedir. Bu noktada “evlilik ile birlikte kanun önünde eşler tek bir kişi haline gelirler. Bunun anlamı şudur: Evlilik sırasında kadının yasanın tanıdığı bir varoluşu kalmamıştır ya da en azından, onu himayesi altına alan erkeğin varoluşuyla ortaklaşmıştır” (Donovan, 2015: 26).

Gaëlle Josse, yasaklarla kısıtlanan, erkeğin denetimi altında tutulan, var olmakta, sevmekte, mutlu olmakta özgür olamayan ve başka çıkış yolu bulamayan kadın öznenin üzerine bir sorgulamanın yolunu açar. Yazar, erkek egemen değerlerle sınırlı çevrelenen Magdalena Van Beyeren'in, annesinin ve kız kardeşinin, kadına karşı cinsiyet ayrımı gözetilen yaklaşımlar yüzünden, tüm aşağılanmaları sineye çekmek zorunda kalışlarına özel olarak odaklanır.

Magdalena Van Beyeren'in baskıcı bir toplumda çelişki içinde yaşayan ve tepki gösteremeyen küçük kız kardeş Judith'nin durumu, yapıtın satırlarına şöyle yansır:

“Judith kısırdı; bu da onun şansızlığı. İki üç kez umut doğdu onun için, ama bu umutlar onu zayıf, üzgün bırakarak kan ve gözyaşları içinde yok olup gitti (...) Onun adına buna üzülmüyorum, acısını hafifletmek için elimden bir şey gelmemesi bana acı veriyor (...) şimdi kocasının canını sıkılamaya ve işlerinin yürütülmesinde ona yardımcı olmaya çalışıyor. Onun için üzülmüyorum, ama bunu pek az belli ediyor. Karısının geriye çocuk bırakmamanın neden olduğu düş kırıklığı Paulus'u çabuk öfkelenen biri yaptı” (Josse, 2012: 31).

Günümüze dek her toplumda çocuk sahibi olamadığı için değerden düşen ve acı dolu bir yaşamı sürdürmeye yazgılı kadınlar söz konusudur. Roman boyunca da çocuğu olmayan küçük kız kardeş Judith, yaşamının gerçekleri ile uzlaşma çabası içinde karşımıza çıkar. Judith, koşullar gerektirdiği için stoacı bir çaba sarf etmek zorunda kalır. Aslında Judith'nin devinimlerinin neredeyse dört duvar arasına sıkıştırıldığını ve kadın öznenin boyun eğdiğini görürüz. Adeta bir hapis yaşamı sürdürmesinin yol açtığı psikolojik ve fizyolojik sorunlar net bir biçimde ortaya konulur. Bu sorunlar, yaşadığı uzamların daraltılmasından kaynaklanmaktadır. Bunun sonucunda yıpratıcı edimlerle karşı karşıya kalan dişil özne, eril

özne tarafından kendisini aşağılanmış hisseder ve çocuk doğuramadığı için her şeyi kabul etmek zorunda kalır. Bu noktada kadın bedeninin işlevsel olmadığı vurgulanmak istenir.

“Kocası Paulus Nieuwenhuis iyi yürekli, ama hemen parlayıveren bir insandır. Ailesi içinde ve iş hayatında çabuk öfkelenir (...) Yüzünüze karşı bir şeyler söylemişse, bunların izi uzun zaman içinde kalır. Judith de nasibini alıyor; bu yüzden şimdilerde pek gülümsediği olmuyor” (Josse, 2012:28).

Magdalena Van Beyeren’in annesinin tüm yaşamı; ev işlerinin tekdüzelik içindeki tekrarından ibarettir. Yakınlarına yararlı olduğu zaman ancak kendisinin var olduğuna inanan anne, geri kalan anlarda hep kaygılıdır. Hayal gücünde bile başarısızlığa uğrar. Anne, erkek çocuğu olmadığı için adeta yüzüstü bırakılır. Bu aşamada kadın bedenine yönelik pejoratif düşünceleri ve yıkıcı bir şiddet döngüsünü gözlemlemek olasıdır. Kocasının cinsiyete dayalı ayırımına maruz kalan anne, istemeden boyun eğdiğinin farkındadır çünkü, “kendisine danışmadan kadın yaratmışlar onu; başkaldırmaya cesaret edemez; istemeye istemeye boyun eğ: tutumu sürekli bir yakınma, acı acı söylenmedir (...) Öfkeli umutsuzluğu bütün çareleri yadsır” (Beauvoir, 1993:17).

Anne, yeni doğan her kız çocuğundan sonra ciddi olarak suçlanma ve kınanma tehlikesi ile karşı karşıya kalır. Kız çocuk doğurduğu için anneye gereken özenin gösterilmediğini belirtebiliriz. Anlaşılacağı üzere iki cins arasındaki ayırım, yüzyıllardan beri sürmektedir. Bu bağlamda anne, üst üste kız çocuk doğurduğu için eril tahakküm tarafından küçük düşürücü edimlere maruz kalır. *Sessiz Saatler*’de Magdalena Van Beyeren’in babası, çocuk cinsiyetinin kadın tarafından belirlenmiş olduğu düşüncesiyle hareket etmektedir. Cinsiyetleştirilmiş bedene karşı çıkan annenin, bu açıdan açmaza düştüğünü görmek zor değildir. Bilimin ilkelerini yadsıyan erkeğin gözünde erkek çocuk doğuramayan kadının aşağılandığını görebiliriz. Magdalena Van Beyeren’in annesi de yazgısının ve kocasının kendisine hep başka türlü davranmasını boşuna bekler. Tüm bu yaşadıklarından dolayı yorgundur anne, daha da çok bıkkın. Hınç duyduğu tüm erkek dünyasına ve yazgısının haksızlığına karşı son derece kızgındır. Bu noktada erkek çocuk doğurma umudu hep belirsiz bir geleceğe ertelenir.

“Erkekler galiba soyları devam etmeyecek diye çok kaygılanıyorlar. Erkek çocuğu olmayan babam da böyle bir kaygı içindeydi. Karakteri bu yüzden çok bozuldu. Isabel’in, Anna’nın ve Judith’den sonra da Hendrickje’nin ve benim art arda dünyaya gelişimiz onu pek sevindirmede. Buna tanık oldum (...) Annemin doğum sancıları tuttuğu zaman, ebenin gelip odanın eşğinde görünmesini bekleyerek, ne yapacağını bilemez bir halde ayağa kalkıp oturması gözümün önüne geliyor. Doğan çocuğun cinsiyetini öğrenir öğrenmez, yeni doğan bebeğin ve doğum yapmış bitkin durumda, gözleri yaşlı lohusanın yüzüne bile bakmadan evden ayrılıyordu (...) Oysa kimi zaman fazla ileri gitmiş bir sözcük, bir söz, yalnızca bir sürü kız çocuk doğurmuş olmaktan suçlu annemize karşı beslediği kini acımasızca yeniden alevlendiriyordu” (Josse, 2012: 33-34).

Yapıtta kadın öznenin yeri, erkek çocuk doğurmasına göre belirlenir. Bu noktada yaşamı haksızlık üzerine kurulu olan annenin üzülp ağladığı görülür. Oysaki yaşamak zorunda kaldığı tüm bu karmaşayı “zayıf cins” olarak nitelendirilen anne yaratmamıştır. Üstelik anne, aşağılama, korkutma ve küçük düşürme şeklinde beliren şiddet türleri ile yüz yüze gelir. “Bu evde bir erkek evlat bulunsaydı her şey değişirdi” sözünü bir kez daha işitmek korkusuyla” (Josse, 2012: 35) yaşayan anne, sık sık umutsuzluğa kapılır. Bununla birlikte her doğum olayı ile yazgısının haksızlığını yeniden fark eder. Onun için mutluluğun erkek çocuk dünyaya getirmekten başka yolu yoktur ve artık bunun dışında bir şey istemez.

Sessiz Saatler’de tüccar eşi Pieter’in bakış açısına göre Magdalena Van Beyeren’in, kendini savunma gücü yoktur. Magdalena Van Beyeren, toplumsal cinsiyet temelli bir olgu

olarak karşımıza çıkan erkek egemenliğine adım adım karşı koymayı arzular. Kadın öznenin “yazgıya beni dünyaya kız olarak getirdiği için az mı lanet okudum” (Josse, 2012: 48) sözleri, Magdalena’nın kadın olmak ve kadın olarak kalmak istemeyişini gözler önüne serer. Kadın olarak kalmak istemeyişi, öbür cinse yaklaşma isteğini ve erkek dünyasına girebildiği anda eksiksiz bir varlık olacağını düşünmesinin bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Söz konusu alıntı, kadınların ölene kadar küçük düşürüldüğünü, saygınlıklarının olmadığını ve aynı zamanda aşağılandıklarını ortaya koyması açısından son derece önemlidir.

Kadın özneye göre aslında insan olarak kadının pek bir önemi yoktur ve bu noktada hiç kimseden görebileceği bir yardım bulunmamaktadır. Şurası bir gerçek ki eziyet görmeye yazgılı kadını açımlayan bu anlayış, kadının aşağılık duygusundan kurtulmasının olanaksızlığına işaret eder. Böylece erkek boyunduruğundan çıkamayan kadınlar, kendilerine yakıştırılan tüm zayıf yanları istemeyerek de olsa yaşarlar. Her şeyden önce kendilerini özne olarak ortaya koymak isteseler de çoğu kez ağlatan çabalarından başka çıkar yol bulamazlar ve yitik bir özne durumuna düşmekten kendilerini kurtaramazlar. Çoğu zaman akıl tarafından etkisizleştirilmiş olarak karşımıza çıkan kız çocuklarının okuma özgürlüğüne de kavuşamadıkları görülür.

Sessiz Saatler’de de kadınları eğitmenin zor oluşu ve erkeklerle arasındaki açığı kapatamayışı, bir başka deyişle “öteki” bedene yönelik olumsuz bir algı, romanda altı çizilerek vurgulanan izlekler arasındaki yerini alır:

“Erkek çocuklarını eğitmek daha kolay; başa pek dert olmuyorlar” (Josse, 2012: 69).

Anlaşıldığı üzere sorunların en zorları; eğitim ve çalışma alanında kadının karşısına çıkacaktır. Erkeğe eşit ve eksiksiz bir varlık olabilmesi için kadının da eğitim alması ve çalışması gerekir ve ancak bu yolla kadın, özgürlüğünü kazanabilir. Ancak erkekler ve kadınlar aynı düşünsel öze sahip olarak değerlendirilmediğinden, erkek çocuk yeterli derecede akıllı olarak kabul edilir. Bu yüzden erkek çocuk, “doğal olarak bir aileyi yönetme kapasitesine sahiptir. Kadınlar ise, Locke’un teorisine göre, “doğal” olarak akıldan yoksun görünürler ve doğal olarak özgür ve eşit birey statüsünün dışında tutulurlar, kamusal hayata katılmaları da uygun değildir” (Donovan, 2015: 28).

Oysaki sayısız engeller ve yıpratıcı bir süreçle karşı karşıya kalan kadın, hiç kimseden yardım istemeden kendi başının çaresine bakabilir.

“Birçok kadın, fizikçi olacakken, bir çiftlik yönetecekken, bir dükkan idare edecekken ve müstakil çalışarak dimdik duracakken, duygusallık ve utanç yüklenerek, hoşnutsuzluk kurbanı olarak hayatını boşa harcamıştır” (Donovan, 2015: 38).

Tıpkı çalışmanın onuruna inanan Magdalena Van Beyeren’in evlendikten sonra çalışmaması yüzünden tam bir bağımsızlığı yaşayamaması gibi. Bu noktada karşımıza çıkan toplumsal yapının günümüzde de pek bir değişikliğe uğramadığını belirtebiliriz.

“Yarıdan tezi yok, anneniz size çocukluğunuzdan bu yana sizin için saklamış olan inci kolyeyi verecek. Size bir dantel yaka da sağlayacak, ayrıca uzun bir eteklik yaptırtacak. Bugünden başlayarak, artık çocuk değilsiniz. Şimdi, gelin Magda, evimize dönüyoruz” (Josse, 2012: 45).

Yukarıdaki alıntıdan anlaşılacağı üzere, özgürlüğünü kullanmasını engelleyen bir bakış açısı nedeniyle kadının yalnızca iş yaşamında değil, tüm edimlerinde kısıtlanmalara maruz kaldığı serimlenir, çünkü tam da bu noktada güçlü bir erkek egemen eğilimin benimsenmesi yüzünden kadınlar, yüzyılların kemikleşmiş görüşleri ile mücadele etmek zorunda kalırlar. Özgür bir insan olarak varolma olanağının bile çoğu zaman bulunmadığı durumlarda eril iktidar tarafından oluşturulan sınırlandırmalar ve küçümsemeler, şüphesiz belirleyici bir rol üstlenir.

Sonuçlandırırken 21. yüzyıl Fransız yazarlarından Gaëlle Josse, toplumsal alanın analizini kadına yönelik tahakkümün içinden okura sunar. *Sessiz Saatler*, kadın özne olmanın ağır yükünü yaşayan ve erkek ile eşit haklara sahip olmayı isteyen Magdalena Van Beyeren'in başka bir dünyayı yaratabilmek için kendisini hiç olmazsa ifade etme arzusunun ve bu bağlamdaki edimlerini ele alır.

Yazar, *Sessiz Saatler* aracılığıyla ikincil bir konumda yaşamaya yazgılı diğer kadın öznelerine reva görülen acınası yaşamın zincirlerinden kurtulabilmeleri için ihtiyaç duydukları yolu göstermeye çalışır. Bu surette Gaëlle Josse, cinsiyetler arasındaki eşitsizliğin altını çizerek söz konusu ayırıcı ve baskın değerleri ortadan kaldırmayı arzular. Toplumsal gerçekliğin kadın öznenin bedeninde cisimleşmesinin yadsınması, yapıtın en etkin boyutunu oluşturur. Bu bağlamda tüm dünyada, kadın öznenin kendi başının çaresine bakabilmesi için özellikle hak ve özgürlükler bağlamında üzerine düşen sorumluluğu alması gerektiği vurgulanır.

Gaëlle Josse *Sessiz Saatler*'inde gözden ve güçten düşürülen dişil beden, tahakküm eden davranışlarla karşı karşıya kalışını imler. Romanda kadın öznenin kendini bulmaya çalışması ve yaşamına yönelik tutumundaki değişimleri, gerçekten ihtiyaç duyulan bir durum olarak aktarılır. Magdalena Van Beyeren'in, varoluşun çetin koşullarında yaşamdan beklediklerini ortaya koymaya çalıştığı görülür. Eril / dişil ikiliği karşıtlığında, kadınlara atfedilen özellikleri serimleyen Gaëlle Josse, yaşamın anlamına ilişkin her iki cinsi de düşünmeye zorlar.

Kaynakça

- Beauvoir, S. de. (1993). *Kadın İkinci Cins III bağımsızlığa Doğru*, (Çev.) Bertan Onaran, İstanbul: Payel Yayınevi.
- Burke, P. (2016). *Tarihin Görgü Tanıkları*, (Çev.) Yelçe, Z., İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Donovan, J., (2015). *Feminist Teori Entelektüel Gelenekler*, (Çev.) Bora, A., Gevrek, M.A., Sayılan, F., İstanbul: İletişim Yayınları.
- Güleç, M., (2016). "Hollanda Klasik Dönem Başyapıtında Amsterdam - Truva Koşutluğu: Joost van den Vondel'in Gysbreght van Aemstel Adlı Tiyatro Oyunu" *Batı Kültür ve Edebiyatlarında Klasik Dönem*, No: 419, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Humm, M., (2002). *Feminist Edebiyat Eleştirisi*, (Yayına Hazırlayan) Bakay, G., İstanbul: Say Yayınları.
- Josse, G., (2012). *Sessiz Saatler*, (Çev.) Avunç, Y., İstanbul: Sel Yayıncılık.
- North, M., (2014). *Hollanda Altın Çağı'nda Sanat ve Ticaret*, (Çev.) Ulaş Belge, T., İstanbul: Öteki Yayınevi.
- Todorov T., Focroulle, B., ve Legros, R., (2011). *Sanatta Bireyin Doğuşu*, "Resimde Bireyim Gösterimi", (Çev.) Özdoğan, E., İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Wolff, J. (2000). *Sanatın Toplumsal Üretimi*, (Çev.) Demir, A., İstanbul: Özne Yayınları.

The Effect of Multilateral Interdependent Business Relationship on Interpersonal Conflict Dynamics in Organizations: A Pilot Research in Yacht Production Companies in Antalya Free Zone

Fulya ALMAZ¹

Abstract

This study was designed as a pilot study of a broad study that will examine whether the relationship of mutual dependence as a result of the reflection of technology on the way of doing business causes a conflict. In this context, interviews were conducted with managers, technical personnel and craftsman groups working in yacht production companies operating in Antalya Free Zone, and it was questioned whether the relationship of mutual duty dependency had an effect on the conflicts among employees. As a result, it was determined that the conflict causes defined by each group focus on structural, functional, perceived differences of conflict and employee qualifications, and that the relationship of mutual dependence between the causes of structural conflict has a significant effect on the conflicts among employees.

Keywords: Mutual Task Dependence, Conflict, Yacht Production Sector

JEL Codes: M10, M16

Örgütlerde Çok Yönlü Karşılıklı Bağımlı İş İlişkisinin Bireyler Arası Çatışma Dinamikleri Üzerine Etkisi: Antalya Serbest Bölgesinde Faaliyette Bulunan Yat Üretim Firmalarında Bir Pilot Araştırma

Özet

Bu çalışma, teknolojinin iş görme usullerine yansması sonucu gelişen karşılıklı görev bağımlılığı ilişkisinin bir çatışma nedeni doğurup doğurmadığını inceleyecek olan geniş bir araştırmanın pilot çalışması olarak tasarlanmıştır. Bu kapsamda, Antalya Serbest Bölgesinde faaliyette bulunan yat üretim firmalarında görev yapan yönetici, teknik personel ve zanaatkar grupları ile mülakatlar yapılarak karşılıklı görev bağımlılığı ilişkisinin çalışanlar arasında yaşanan çatışmalar üzerinde bir etkisinin olup olmadığı sorgulanmıştır. Sonuçta, her bir grubun tanımladığı çatışma nedenlerinin yapısal, işlevsel, algılama farklılıklarına ve çalışan niteliklerine bağlı çatışma nedenleri üzerinde yoğunlaştığı ve yapısal çatışma nedenlerinden karşılıklı görev bağımlılığı ilişkisinin çalışanlar arasında yaşanan çatışmalar üzerinde önemli bir etkisinin olduğu saptanmıştır.

¹Öğr. Gör. Dr. Akdeniz Üniversitesi, fulyaalmaaz@hotmail.com

Anahtar Kelimeler: Karşılıklı Görev Bağımlılığı, Çatışma, Yat Üretim Sektörü

1. Giriş

Bu çalışma, teknolojinin iş görme usullerine yansması sonucu gelişen karşılıklı görev bağımlılığı ilişkisinin bir çatışma nedeni doğurup doğurmadığını inceleyecek olan geniş bir araştırmanın pilot çalışması olarak tasarlanmıştır.

Örgütler, pek çok faaliyette bulunan birey ve grupların karşılıklı etkileşimlerinin ihtiyaçlarının, değerlerinin, inançlarının ve bunlara göre şekillenen bakış açılarının bir araya gelmesiyle oluşan yapılardır. Bireyler bu sayede tek başlarına üstesinden gelemeyecekleri işleri başarabilmektedirler. Ancak bu karşılıklı ve karmaşık ilişkiler örgütlerde çeşitli çatışmalara yol açabilmektedir (Altan, 2010:160).

Kapsamlı bir tanımını yapmak güç olmakla birlikte örgütsel çatışma kavramı, örgütte iki veya daha fazla birey ve/veya gruplar arasındaki kıt kaynakların paylaşılması veya görevlerin dağılımı ile yine bu birey ve/veya gruplar arasındaki statü, araç, değer ya da algı farklılıklarından kaynaklanan anlaşmazlık ya da uyuşmazlık şeklinde tanımlanabilmektedir (Düşükcan, 2003:6). Örgütsel çatışmanın kaynakları, çıkış yeri itibarıyla bireyler arası ilişkiler, bireyler ile gruplar arası ilişkiler ve gruplar arası ilişkiler olabileceği gibi söz konusu çatışma nedenleri amaç farklılıkları, algılama farklılıkları ve örgütsel yapıdan kaynaklanan karşılıklı görev bağımlılığı ile ilgili olmaktadır (Robbins, 1990; Baysal ve Tekarslan, 1996; Eren, 1984; Şimşek, 2002; Koçel, 2010).

Karşılıklı görev bağımlılığı, örgütte faaliyette bulunan iki veya daha fazla sayıdaki birey veya gruptan her birisinin, kendi amaç ve görevlerini gerçekleştirmek için diğer tarafın bilgisine, hizmetine veya çıktıklarına bağımlı olma durumu olarak ifade edilmektedir (Taştan, 2000, s.2-3). Karşılıklı görev bağımlılığında bir birey ve/veya grubun diğerinin bilgi, tecrübe, hizmet ve çıktıklarına işlevsel açıdan bağımlı olması (Değirmenci, 2008:23-24) ve karar verme, iletişim ve koordinasyon faaliyetlerinin sayısının oldukça fazla olması, bireylerin ve/veya grupların işbirliği halinde, uyumlu olarak çalışmalarını güçleştirmekte, dolayısıyla birey ve/veya gruplar arasında birtakım çatışmalar yaşanmaktadır (Uyguç ve Arbak, 1993:58). Bu nedenle, karşılıklı görev bağımlılığı bir örgütte faaliyette bulunan birey ve/veya gruplar için potansiyel çatışma kaynağı olarak görülmektedir.

Yat üretim sektörünün esnek ve sürekli geliştirmeye dayalı yüksek kalite standardı gerektiren yapısal özellikleri, güçlü bir işçilik ve teknik beceri gerektirmekte ve bu konuda uzmanlaşmış elemanlar sektörün kritik kaynağını oluşturmaktadır. Her üretim biriminin özel olarak üretildiği yat üretim sürecinin tüm aşamalarında, el işçiliği konusunda uzmanlaşmış usta grubu ile matematiksel hesaplamalar gerektiren mühendislik eğitimi almış mühendisler, mimarlar ve teknisyenlerden oluşan teknik grup birbirlerine karşılıklı bağımlı bir şekilde çalışmak durumundadırlar. Ancak el işçiliği konusunda çıraklık sistemi ile çekirdekten yetişmiş olan ustalar ile teknik bilgi ve beceriye sahip olmak için üniversite okumuş olan iki grup arasında zaman zaman birtakım çatışmalar yaşanmaktadır.

Bu araştırma ile teknolojinin iş görme usullerine yansması sonucu gelişen el işçisi ve teknik personel grupları arasındaki ilişkilerin karşılıklı bağımlılık yaklaşımından faydalanılarak açıklanması ve yat üretimi için kritik niteliğe sahip olarak tanımlanan söz konusu iki grup arasındaki karşılıklı görev bağımlılığı ilişkilerinin yaşadıkları çatışmalar üzerinde etkisinin olup olmadığının incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu bağlamda çalışmanın temel sorunsalı, "örgütlerde çok yönlü karşılıklı bağımlı iş ilişkisinin bireyler arası çatışma dinamikleri üzerine

etkisi var mıdır?" şeklinde ifade edilmiş ve söz konusu sorunsalın aşağıda yer alan alt sorunsallar ile dataylandırılması hedeflenmiştir.

1. Yat üretim firmalarında yaşanan çatışmaların nedenleri nelerdir?
2. Yat üretim firmalarında çalışma ilişkileri bir çatışma potansiyeli taşımakta mıdır?
3. Karşılıklı iş bağımlılığı yat üretim firmalarında bir çatışma nedeni olarak görülmekte midir?

Bu ön saptamalar ışığında, söz konusu çalışmada öncelikle çatışma kavramı ve çözüm yöntemleri genel hatları ile ele alınmış, ardından Thompson (1967) tarafından ortaya atılan ve örgütsel yapıyı etkileyen teknolojinin en önemli özelliği olan ve çalışanlar arasında potansiyel çatışma nedenlerinden biri olarak görülen karşılıklı görev bağımlılığı kavramının özellikleri üzerinde durulmuştur. Araştırmanın uygulama alanını oluşturan yat üretim sektöründe çalışma ilişkilerine değinildikten sonra karşılıklı görev bağımlılığının bir çatışma nedeni doğurup doğurmadığının keşfine yönelik nitel bir araştırma kurgusu geliştirilmiş ve uygulanmıştır. Araştırma sahası olarak yat üretim sektörünün seçilmesine bağlı olarak, Antalya Serbest Bölgesi'nde faaliyette bulunan yat üretim firmalarında çalışan ilgili personeller ile görüşmeler yapılmış ve elde edilen veriler yorumlanmıştır.

Söz konusu çalışma, karşılıklı görev bağımlılığının bir çatışma nedeni doğurup doğurmadığının belirlenmesi açısından önem taşımaktadır. Ayrıca strateji ve davranış bilimleri gibi iki disiplinin birleştirilerek ele alınması çalışmaya özgün bir değer katmaktadır. Çalışma kapsamında yanıtları aranan temel ve tamamlayıcı sorunsalların yanıtları yaşanan dünyadan elde edilmesi gereken veriler üzerinden yanıtlanması gereken sorunsallardır. Bu yöndeki çabalar araştırmanın ampirik bir zemin üzerinde inşa edilmesi gerekliliğini ve öznel bir araştırma yöntemi olan nitel araştırma yönteminin kullanılmasını zorunlu kılmıştır. İlgili çalışma kapsamlı bir nitel araştırma tasarımı yansıtmada noktasında da alanyazına katkıda bulunmaktadır.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. Çatışma Kavramı ve Nedenleri

Örgütler, pek çok faaliyette bulunan birey ve grupların karşılıklı etkileşimlerinin ihtiyaçlarının, değerlerinin, inançlarının ve bunlara göre şekillenen bakış açılarının bir araya gelmesiyle oluşan yapılardır. Bireyler bu sayede tek başlarına üstesinden gelemeyecekleri işleri başarabilmektedirler. Ancak bu karşılıklı ve karmaşık ilişkiler örgütlerde çeşitli çatışmalara yol açabilmektedir (Altan, 2010:160).

Çatışma konusu, günümüzde antropoloji sosyoloji, psikoloji, ekonomi ve yönetim bilimlerinin yoğun bir şekilde incelediği konuların başında gelmektedir (Thompson, 1967:4).Çatışma olgusu, bilim adamlarınca farklı açılardan incelendiği için bu konuda ortak bir tanım bulmak güçleşmektedir Kapsamlı bir tanımını yapmak güç olmakla birlikte örgütsel çatışma, kişiler ya da gruplar arasındaki ilgi alanlarının, amaçların, tercihlerin, değer yargıları ve algıların farklı olmasından kaynaklanarak ortaya çıkan, taraflardan birinin kazanması diğerinin kaybetmesine neden olan, huzursuzluk, sıkıntı, stres, düşmanlık ve kavga gibi olumsuzluklara neden olan sosyal bir olgu olarak ifade edilebilir (Akkirman, 1998:2).

Örgütlerde çatışma farklı düzeylerde ortaya çıkabilmektedir (Koçel, 2010:648). Bu konuda yapılan sınıflamalardan biri, örgütlerde çatışmaya taraf olabilecekler ile ilgilidir. Bu açıdan bir örgüt içerisinde bireylerin kendi içlerindeki çatışma, bireyler arası çatışma, bireyler ve gruplar arası çatışmalar, grupların kendi içinde ve gruplar arası çatışmalar, örgütler arası çatışmalar olmak üzere beş tür çatışma yaşanabilmektedir. Bu çalışmanın kapsamında vurgu

yapılan haliyle bireyler ve gruplar arası çatışmalar ele alınmaktadır. Bireyler arası çatışmalar sıklıkla bireyler arasındaki farklılıklardan kaynaklanmaktadır (Altan, 2010:162). Bireylerin amaçlarında, takip ettikleri metotlarda ve sahip oldukları bilgi ve tecrübelerdeki farklılıklar bireyler arası çatışmalara neden olmaktadır. Gruplar arası çatışmalarda çatışmaya giren her bir grubun kendi içinde bağlılık ve dayanışmaya yöneldiği, yine her bir grubun diğerine üstün gelmek için yoğun biçimde çaba sarf ettiği görülmektedir.

İlgili alan yazın incelendiğinde örgütsel çatışmanın çeşitli nedenlerinin olduğuna vurgu yapıldığı görülmektedir. Karşılıklı iş bağımlılığı, kararlara katılmama, işin nasıl yapılacağı konusunda farklı görüşler, tanımlanan iki grubun kendilerine özgü bir çalışma şekillerinin olması, çalışanlar arasındaki öğrenim farklılıkları, çeşitli birim ve kişileri arasındaki güç ve hâkimiyet kurma mücadeleleri, bazı çalışanların kendilerinin daha önemli olduğunu düşünmeleri ve bazı kişilerin yapmakta olduğu iş ve görevleri diğerlerinden çok daha önemli görmesi, iletişim yetersizliği, kendi faaliyetleri ile ilgili değişiklikler hakkında bilgilendirilmeme, gelir farklılıkları, görev tanımlamalarının yapılmamış olması, güven duygusunun azlığı, kaynakların ortaklaşa kullanılmaması, kaynak yetersizliği (para, personel, yer, malzeme), diğer çalışanların görevlerini zamanında ve yeterince yerine getirmemesi, yoğunluğun neden olduğu stres, iş yükünün eşit dağıtılmaması, etkin yöneticilerin bulunmaması, denetimin sıkı/gevşek olması, ekip çalışmasının uygulanamaması, yeni uygulamaların egemen kılınmaya çalışılması, hizmet içi eğitim yetersizliği, çalışan performanslarının objektif bir biçimde değerlendirilmemesi, görevlerin yeteneklere uygun olmaması, organizasyon yapısının büyüklüğü, çalışanların duygusal durumu, daha önce çözümlenmemiş çatışmaların mevcut çatışma oranını daha da arttırması, örgütsel çatışmanın nedenleri arasında yer almaktadır (Robbins, 1990; Akkirman, 1998; Baysal ve Tekarslan, 1996; Karip, 1999; Eren, 1984; Şimşek, 2002; Deniz ve Çolak, 2008; Koçel, 2010; Kılınç, 1985).

Yukarıda sayılan ve çatışmaya neden olan belli başlı faktörler yapısal çatışma nedenleri, amaç farklılıkları, algılama farklılıkları (Robbins, 1990; Baysal ve Tekarslan, 1996; Eren, 1984; Şimşek, 2002; Koçel, 2010) başlıkları altında daha sistematik bir yapı içerisinde değerlendirilebilmektedir.

Örgütsel çatışmaya neden olan yapısal çatışma nedenleri, daha çok gruplar arası çatışmalara neden olmakta (Ceylan vd, 1993:43) ve grupların birbirleriyle rekabet etmesinden kaynaklanmaktadır (Karip, 1999:12). Birlikte hareket etme, birlikte karar verme gibi eylemleri yerine getirmeyen gruplar kendi çıkarlarını korumakta ve çıkarlarını korumaya yönelik çatışmaları desteklemektedirler. Yani bu çatışma nedeninde, grubun davranışları daha ağır basmaktadır. Karşılıklı iş bağımlılığı, örgütün büyüklüğü, iş bölümü, yetki belirsizliği, fonksiyonel yapı, örgütsel değişim, örgütün bürokratik yapısı, örgütün denetim biçimi, örgütün hiyerarşik yapısı, örgütsel iklim, ödüllendirme sistemindeki farklılıklar, statü farklılıkları, kararlara katılım gibi örgütsel çatışma nedenleri yapısal çatışma nedenleri içerisinde sayılmaktadır (Ceylan vd, 1993:43; Deniz ve Çolak, 2008:305, Kılınç, 1985:114-118).

Örgütsel çatışmaya neden olan bir diğer etmen örgütün çeşitli düzeyleri ve çeşitli tarafları arasındaki amaç farklılıklarından kaynaklanmaktadır ve taraflardan birinin diğer tarafın amacına ulaşmasını engelleme noktasına kadar gidebilmektedir (Altan, 2010:162). Bölüm amaçlarındaki farklılıklar, örgütsel amaçların açık ve objektif olarak değerlendirilmemesi, amaç çatışması nedenleri arasında sayılmaktadır (Dişbudak, 2011:26).

Çeşitli kaynaklardan doğan algılama farklılıkları birey veya grupların belirli olay ve gelişmeleri farklı şekillerde yorumlamalarına ve muhtemel bir çatışmaya neden olabilmektedir. Değer yargısı farklılıkları, bilgi edinme ve göndermede farklılıklar, bilgi edinmede bağımsızlık ve işin zamanlamasındaki farklılıklar algılama farklılıklarından ortaya çıkan çatışma nedenleri olarak sayılabilmektedir (Aslan, 2003:70).

2.1. Bir Potansiyel Çatışma Nedeni Olarak Karşılıklı Bağımlı Üretim Faaliyetleri

Örgütlerde çeşitli düzeyler ve kişiler arasında ortaya çıkan çatışmaların potansiyel nedenlerinden birisi olan karşılıklı bağımlılık ilişkisi, örgütte faaliyette bulunan iki veya daha fazla sayıdaki birey veya gruptan her birisinin, kendi amaç ve görevlerini gerçekleştirmek için diğer tarafın bilgisine, hizmetine veya çıktıklarına bağımlı olma durumu olarak ifade edilmektedir (Taştan, 2000:2-3). Karşılıklı görev bağımlılığı yaklaşımının öncüsü olan Thompson örgütlerde gerçekleştirilen görevler arasında bütünleştirici, sıralı ve çok yönlü karşılıklı olmak üzere üç tür görev bağımlılığı olduğuna vurgu yapmaktadır (Daft ve Steers, 1986:269).

Bütünleştirici görev bağımlılığında, birbirinden bağımsız birimler örgütün bütünsel amacına katkıda bulunmaktadır (Thompson, 1967:54). Her bir görev bütüne ayrı bir şekilde katkıda bulunmakta ve her bir görev bütün tarafından ayrı ayrı desteklenmektedir. Bu durumda görevler birimler arasında aktığı için görevler arasındaki karşılıklı bağımlılık ilişkisi oldukça düşüktür.

Sıralı görev bağımlılığında, çeşitli görevler tamamlanmaları açısından ardışık olarak birbirlerine bağımlı oldukları için aralarında sıralı diye nitelendirilen bağımlılık bulunmaktadır (Badeian, 1980). Burada her üretim aşaması girdi olarak bir önceki aşamanın ürününü kullanmakta ve bir sonraki aşama için çıktı üretmektedir (Thompson, 1967:40). Yat üretiminde olduğu gibi montaj hattı üretimini de içinde barındıran sektörlerde sıralı görev bağımlılığından söz edilebilmektedir.

Çok yönlü karşılıklı görev bağımlılığında, bir işi başarmak için gerçekleştirilmesi gereken bütün görevlerin hepsi karşılıklı olarak birbirlerine bağımlıdır (Badeian, 1980). A faaliyetinin çıktısı B faaliyetinin girdisi olmakta ve B faaliyetinin çıktısı tekrar A faaliyetinin girdisi olmaktadır. Çok yönlü karşılıklı görev bağımlılığı ile bir işin başarıyla sonuçlandırılması, bir yandan gerekli niteliklerin varlığına diğer yandan söz konusu niteliklerden ne şekilde yararlanılacağına bağlı olduğu için görevlerin ve çalışanların koordinasyonu oldukça önemli olmaktadır (Brown ve Moberg, 1980:77). Yat üretiminde hangi teknik ve yöntemlerin kullanılacağı, bunların hangi sıra ile gerçekleştirileceği, üretilecek ürünün türüne ve onun özelliklerine bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Örneğin, ahşap yat üretiminde, ahşap yat ustalarından ve mühendislerinden oluşan bir ana gruba ihtiyaç duyulurken, kompozit yat üretiminde, kompozit üretim tekniği bilgisine vakıf ustalardan ve mühendislerden oluşan bir ana gruba ihtiyaç duyulmaktadır.

3. Alan Araştırması

3.1. Araştırma Tasarımı

İlgili araştırma ile teknolojinin iş görme usullerine yansımaları sonucu gelişen el işçisi ve teknik personel grupları arasındaki ilişkilerin karşılıklı bağımlılık yaklaşımından faydalanılarak açıklanması ve yat üretimi için kritik niteliğe sahip olarak tanımlanan söz konusu iki grup arasındaki karşılıklı görev bağımlılığı ilişkilerinin yaşadıkları çatışmalar üzerinde etkisinin olup olmadığının incelenmesi amaçlanmaktadır. Çalışma kapsamında yanıtları aranan temel ve tamamlayıcı sorunsallar ilgili çalışmanın ampirik bir tartışma zemini üzerine inşa edilmesini gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda, söz konusu çalışmada, yat üretim firmalarında karşılıklı bağımlılık ilişkisi içerisinde yer alan çalışan gruplarının arasında yaşanan çatışmanın tüm boyutlarına ilişkin daha derinlemesine araştırma olanağı sunan ve sosyal olay ve olguların neden, nasıl ve niçin yaşandıklarının anlaşılmasına yönelik güçlü ipuçları sunan *nitel araştırma yönteminin* kullanılması uygun görülmüştür (Yıldırım ve Şimşek, 2011; Silverman,

2005).Böylelikle, konu ile ilgili betimsel ve gerçekçi bir resmin ortaya konulması amaçlanmıştır.

Tablo 1: Araştırma Yöntemine Genel Bakış

Araştırma Süreci	
Araştırma Deseni	Bütüncül çoklu durum deseni
Araştırmanın Analiz Birimi	Yönetici, teknik ve zanaatkârlar gruplarında yer alan çalışanlar
Araştırmanın Evreni	Antalya Serbest Bölgesi yat üretim firmaları
Araştırmanın Örneklemi	Pilot çalışma kapsamında yer alan 2 firmada yer alan ilgili grupları oluşturan toplam 13 aktör
Veri Toplama Yöntemi	Görüşme
Veri Toplama Aracı	Yarı yapılandırılmış görüşme formu
Veri Analizi	İçerik analizi ve betimsel analiz

Kaynak: Araştırmacı tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 1’de özetlendiği gibi ilgili çalışmada *araştırma deseni* olarak bütüncül çoklu durum deseni kullanılmıştır. Çünkü çalışmanın temel ve tamamlayıcı sorunsalları ancak gerçek bağlamda yanıtlanabilecek nitelikte sorunsallardır. Bu çalışmada kendi başına bütüncül olarak ele alınabilecek birden fazla durum söz konusudur ve her bir durum kendi içerisinde bütüncül olarak ele alınıp daha sonra birbirleri ile karşılaştırılabilmektedir. Bu bağlamda tasarlanmış olan durum çalışması hem açıklayıcı hem de keşifsel bir özelliğe sahiptir.

İlgili araştırmada gerçekleştirilebilirlik, ulaşılabilirlik, uygunluk ve gönüllülük (Creswell, 2007) açısından ve nispeten daha yoğun etkileşimler sağlanabileceği düşüncesi ile araştırmacının yaşadığı şehirde yer alan Antalya serbest Bölgesi yat üretim firmaları tercih edilmiş ve ilgili firmalar *araştırmanın evrenini* oluşturmuştur. Bu noktada Denizcilik Müsteşarlığı Gemi ve Yat İnşa Tersaneler Genel Müdürlüğü’nde ve Antalya Serbest Bölgesi Anonim Şirketi’nin internet sitesi üzerinde bir inceleme yapılarak, Antalya Serbest Bölgesi’nde kayıtlı olduğu belirtilen 53 yat üretim firması olduğu görülmüş ancak derinlemesine bir araştırma sonucunda söz konusu firmalardan deniz araçları üreten ve tedarikçi firmalar ile pasif durumda olan firmalar (*toplam 31 firma*) kapsam dışı bırakılmıştır. Dolayısıyla ilgili çalışmanın evrenini Antalya Serbest Bölgesi’nde faaliyette bulunan 22 firma oluşturmaktadır.

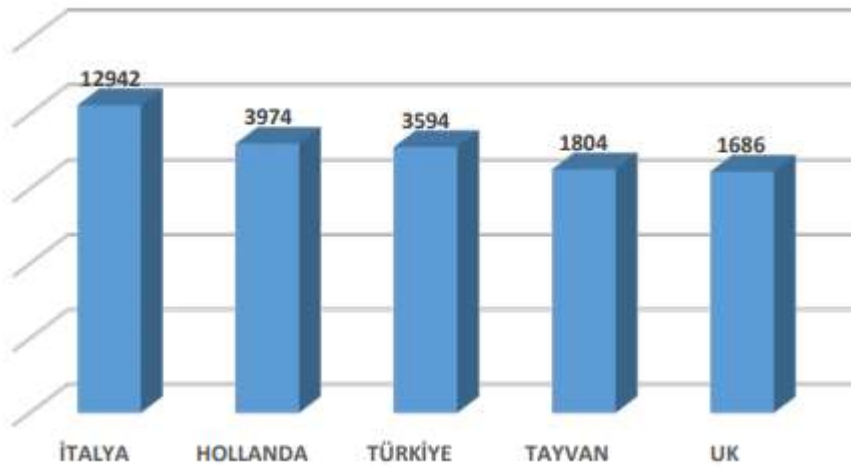
İlgili çalışma bir pilot çalışma olarak tasarlanmış ve çalışmada üç farklı benzeşik örneklem grubu (*yönetici grubu*, mühendis, mimar ve teknisyenlerden oluşan *teknik grup* ve ustalardan oluşan *zanaatkârlar grubu*) ile çalışılması hedeflenmiştir. Çalışmanın *örneklemi*ni kolay ulaşılabilir olmakla birlikte, araştırma sorularını cevaplamada gönüllülük esasına dayalı olarak tespit edilmiş olan aktörler oluşturmaktadır. Bu noktada *amaçlı örnekleme* yöntemlerinden *ölçüt örnekleme*ye dayalı bir seçim yapılmıştır. İlgili çalışmada örneklem ölçütü araştırmacı tarafından belirlenmiş olup yat üretim firmalarında çalışan yönetici, mühendis, mimar, teknisyenler ve zanaatkârlar ölçüt olarak alınmıştır. Elbette ki söz konusu çalışmada karşılıklı bağımlı üretim faaliyetleri örneği olarak yat üretim firmalarında çalışma

ilişkilerine odaklanılmasının diğer bir deyişle bu bağlamın seçilmesinin bir mantığı bulunmaktadır.

Yat üretim sektörü, denizciliğin alt sektörlerinden biri olup son yıllarda daha fazla uluslararası oyuncunun yer aldığı ve rekabetin yaşandığı bir pazar haline gelmiştir (Sarvan vd., 2012:6). Yat yapım sektörü yat imalatı, tasarım, bakım, onarım ve tamir hizmetleri, yedek malzeme, ekipman ve aksesuar imalat ve satışı, elektrik ve elektronik cihazlarının imalat ve satışı, döşeme ve dekorasyon hizmetleri, boya ve kimya sanayi, motor satışı ve motorların bakım onarım hizmetleri, ithalat, ihracat ve deniz turizmi amaçlı meslek faaliyetleri ile, bu sektörü doğrudan destekleyen diğer meslek faaliyetlerini kapsayan endüstri dalı olarak tanımlanmaktadır.

İlgili alanyazın incelendiğinde 1990'lı yılların sonlarına doğru dünyada zengin sayısının hızla artmasının yat sahipliğinin önemini arttırdığı, özellikle mega yat sahibi olmanın yüksek gelir grubu için prestij kaynağı olarak değerlendirildiği görülecektir. (Sarvan vd, 2012:14-15). 2000'li yıllara gelindiğinde, dünyada özellikle mega yatlarla karşı bir ilgi artışının olduğu, bu talep artışından ülkemiz tersanelerinin de yararlandığı ve yat yapımında Türkiye'nin dünyada sayılı ülkeler arasına girdiği gözlemlenmiştir.

Deniz Ticaret Odasının hazırlamış olduğu 2017 Sektör Raporu'na (2018:133) göre Türkiye özellikle 24 m ve üstü Süper yat üretiminde 2007 yılından itibaren istikrarlı bir yükseliş göstermiş ve 2010 verileriyle teslim edilen süper yat adet ve uzunluğu itibarıyla dünya üçüncüsü olmuştur. 2014 Global Order Book verilerine göre Türkiye yat sipariş sıralamasında 3 005 metre ve 68 proje ile yine dünya üçüncülüğünde yer almış ve 2016 yılı sipariş veya üretimdeki süper yatların toplam uzunluğa göre ülkeler sıralamasında üçüncülükteki yerini korumuştur. 2018 Ocak ayı verilerine göre ise 3594 metre toplam uzunluk ile yine üçüncü sırada yer almıştır (bkz. Şekil 1).

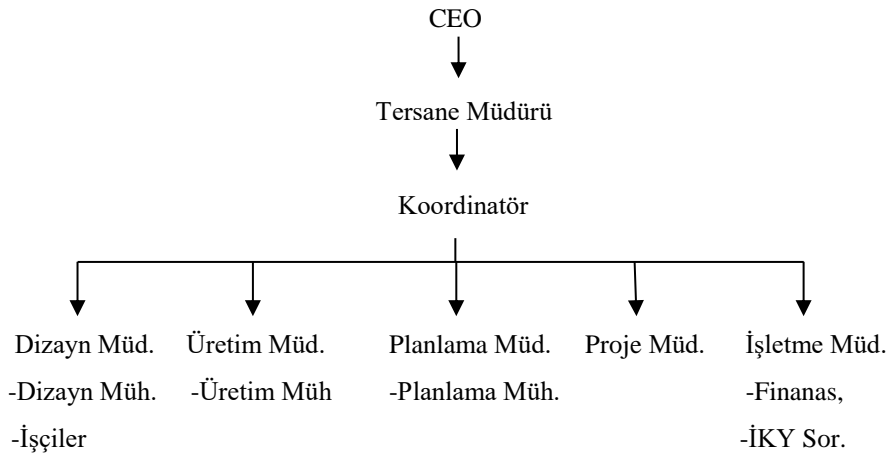
Şekil 1: Dünya 24 Metre ve Üzeri Yat Siparişleri Sıralaması.

Kaynak: 2017 Deniz Ticaret Odası Sektör Raporu, 2018:133.

Yat yapım sektörü, emek yoğun, zarif ve el emeği gerektiren bir sanayi dalı olması ve zaman içinde yat yapımı yanında bakım-onarım faaliyetlerinin artışıyla birlikte Türkiye ekonomisi için oldukça önemli bir yere sahiptir (Sarvan vd., 2012:25). Ülkemizde üretilen yatların kalitesinin dünya çapında verilen ödüller ile değerlendirilmesi, Türkiye'nin dünya genelinde söz sahibi olduğunun önemli göstergelerindedir.

Araştırmanın saha çalışması kısmının yürütüldüğü Antalya Serbest Bölgesi 6 Haziran 1985 tarih ve 3218 sayılı Serbest Bölgeler Kanunu'nun verdiği yetkiye dayanılarak Bakanlar Kurulu Kararı ile yer ve sınırları tespit edilip ülkemizde ilk kurulan iki serbest bölgeden biri olma özelliğini taşımaktadır (www.asbas.com.tr, 02.10.2018). Türkiye'nin 2000'lerin başında yaşadığı krizin ardından dünyada hızlı bir yükselme trendi yaşayan yat sektörü ASB için de yeni bir fırsat kapısı olmuş, özellikle yat inşa yatırımcılarının en büyük sıkıntısı olan tersane ve atölye kuracak alanların sınırlı olması onların yeni bölgelere yönelmelerine neden olmuştur (Sarvan vd., 2010:168). Antalya hem bölgenin serbest niteliği, hem denize kıyısı olması ve hem de dünya çapında önemli turizm kentlerinden biri olması nedeni ile yatırımcıların dikkatini çekmiştir. Böylece Antalya Serbest Bölgesi 2005 yılından itibaren, Türkiye'de ve yurt dışında kompozit, ahşap ve çelik mega yat üretiminde ün sahibi olmaya başlamıştır. Antalya Serbest Bölgesi Müdürlüğü'nden edinilen bilgilere göre yat üretiminin gerçekleştirildiği Antalya Serbest Bölgesi'nde yaklaşık 17 yıllık zaman dilimi içerisinde toplamda 309 adet yat üretilmiş ve 2015 yılı itibari ile 133 milyon Dolarlık satış hacmine ulaşılmıştır.

Aşağıda yer alan Şekil 2'de tipik bir yat üretim firmasının organizasyon yapısı verilmektedir.

Şekil 2: Tipik Bir Yat Üretim Firmasının Organizasyon Yapısı

Kaynak: Araştırmacı tarafından hazırlanmıştır.

Yat üretim firmaların genelinde tepede bir yöneticinin bulunduğu gözlemlenmektedir. Bu müdür genelde mühendis kökenli olup Tersane Müdürü olarak görev yapmakta ve işin tamamen teknik kısmı ile ilgilenmektedir. Bu müdüre bağlı olarak çalışan, yine mühendis kökenli dizayn müdürü, üretim müdürü, planlama müdürü, proje müdürü ve işletme müdürü bulunmaktadır. Teknik personel (mühendis, mimar, teknisyen, ustabaşı ve usta pozisyonlarında) ve zanaatkâr olarak görev alan çalışanlar üretim müdürüne bağlı olarak görev yapmaktadırlar. Üretim müdürü söz konusu iki grup ve tersane müdürü arasında gerekli bilgi akışını sağlamaktadır. Fiili üretimden bağımsız olarak görev yapan işletme müdürü personel alımı, onların özlük hakları, malzeme alım, satış-pazarlama, finans, departmanlarını yönetmekte ve söz konusu birimler arasında koordinasyonu sağlamaktadır. Teknik personeller mühendis, mimar ve teknisyenlerden oluşan eğitilmiş bireylerden meydana gelmektedir. Zanaatkâr grubu ise üretime el işçiliği ile katkı veren ve el işçiliği becerisine sahip olan ustabaşı ve ustalardan oluşmaktadır. Sektörün esnek ve sürekli geliştirmeye dayalı yüksek kalite standardı gerektiren yapısal özellikleri, güçlü bir işçilik ve teknik beceri gerektirmekte ve bu

konuda uzmanlaşmış bahsi geçen teknik elemanlar ve zanaatkârlar sektörün kritik kaynağını oluşturmaktadır.

Yat üretim sektöründe üretilen ürünler el işçiliğine dayalı olup, yüksek ustalık ve mühendislik becerilerinin birlikte kullanılmasını gerektirmektedir. Bu nedenle, her üretim biriminin özel olarak üretildiği bu sürecin tüm aşamalarında, el işçiliği konusunda uzmanlaşmış usta grubu ile matematiksel hesaplamalar gerektiren mühendislik eğitimi almış mühendisler, mimarlar ve teknisyenlerden oluşan teknik grup birbirlerine karşılıklı bağımlı bir şekilde çalışmak durumundadırlar. Bir başka deyişle, söz konusu elemanların sahip oldukları yetenek ve bilgi düzeylerine bağlı olarak üretim süreçlerine katılımları karşılıklı bağımlılığı gerektirmektedir. Bir yat üretimi faaliyetinin başarı ile sonuçlanabilmesi için her iki grubun birbirleri ile uyumlu olarak çalışması gerekmektedir. Ancak el işçiliği konusunda çıraklık sistemi ile çekirdekten yetişmiş olan zanaatkârlar ile teknik bilgi ve beceriye sahip olmak için üniversite okumuş olan iki grup arasında zaman zaman birtakım çatışmalar yaşanmaktadır.

Tüm bu açıklamalar ışığında söz konusu araştırmanın çalışma grubunun tespit edilmesinde öncelikle araştırmaya dâhil olmayı kabul eden ve örneklem içerisinde yer alan 2 yat üretim firması belirlenmiştir. Daha sonra bu firmalarda çalışan tüm teknik personelin (mühendisler, mimarlar, teknisyenler) ve zanaatkârların görüşmelere dâhil edilmesi planlanmış olduğu için firmaların yöneticileri ile yapılan görüşmelerde bu kategori içinde değerlendirdikleri toplam 18 aktör (1 CEO, 1 mimar, 10 zanaatkâr ve 2'sinin yönetici pozisyonunda olduğu toplam 6 mühendis) olduğu tespit edilmiş ve yöneticilerden bu personelle görüşmeler yapılması konusunda destekleri istenmiştir. 18 çalışandan 5'i (1 CEO ve 4 zanaatkâr) işlerin yoğunluğu nedeni ile görüşmeyi reddetmiştir. Dolayısıyla çalışmanın **örneklemine** kolay ulaşılabilir olmakla birlikte, araştırma sorularını cevaplamada gönüllülük esasına dayalı olarak tespit edilmiş olan söz konusu 2 firmada çalışan, araştırmaya dâhil olmayı kabul eden toplam **13 aktör** (2 yönetici, 5 teknik personel ve 6 zanaatkâr) (erişim oranı %72,2) oluşturmaktadır.

Söz konusu çalışmada odaklanılan durumu yaşayan ve bu durumu dışı vurabilecek konumda olan ve çatışma ve karşılıklı iş bağımlılığı hakkında görüşleri alınan yöneticiler, yat üretimine matematiksel hesaplamalar ile katkı veren mühendis, mimar ve teknisyenlerden oluşan bir grup ve üretime el işçiliği ile katkı veren ustalardan oluşan zanaatkârlar grubu çalışmanın **analiz birimini** ve **veri kaynaklarını** oluşturmaktadır.

İlgili çalışmada **veri toplama yöntemi** olarak görüşme tercih edilmiş ve böylece çalışmanın amacı doğrultusunda aktörler ile konuşmalar yapılarak durumlar hakkında derinlemesine bilgi edinmek hedeflenmiştir. Söz konusu görüşmelerde veri toplama aracı olarak **yarı yapılandırılmış görüşme formları** kullanılmış ilgili formlar üzerinden araştırmanın temel ve tamamlayıcı sorunsalları sorgulanmıştır.

Veri toplama süreci iki aşamada gerçekleştirilmiştir. İlk aşamada örneklem dahilindeki yat üretim firmalarının operasyonlarına hâkim birer yönetici ile yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığı ile derinlemesine görüşmeler yürütülmüş ve yaşadıkları ve/veya tanık oldukları çatışma türleri ve nedenleri sorgulanmıştır. Bu görüşmelerde toplanan veriler teknik grup ve zanaatkâr grupları arasında yaşanan çatışmaların boyutlarının değerlendirilmesi için geliştirilen yarı yapılandırılmış görüşme formu sorularının son haline getirilmesi için kullanılmıştır. İkinci aşamada ise ilgili gruplar ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Verilerin toplanması sürecinde araştırma ve nitel araştırma etiğine uygun davranılmış ve araştırmacı herhangi bir konuda yargıda bulunmaktan kaçınmış, görüşme esnasındaki etkileşimlerden kaynaklanabilecek olumsuzlukları kontrol edebilmek adına algı ve düşüncelerini betimsel verilerden ayrı not etmiş ve tüm dikkatini katılımcıların söylem ve

eylemleri üzerine yoğunlaştırmaya özen göstermiştir. Araştırmanın veri toplama aşamasında katılımcılardan **görüşmelerin kaydı** için izin istenmiş, elde edilen kayıtlar çözümlemeye tabi tutulabilecek bir metin bütünlüğü içerisinde yazılarak **ham veri metni oluşturulmuştur** ve elde edilen veriler gruplandırılarak **temalar** oluşturulmuştur. Verilerin analizi noktasında **betimsel** ve **içerik analizi** yapılarak, sonuçlar betimsel bir anlatım ile sunulmuş ve doğrudan anlatımlara yer verilerek, ortaya çıkan temalar ve örüntüler çerçevesinde elde edilen bulguların araştırma hedefleri doğrultusunda sınıflandırılarak açıklanması ve yorumlanması yoluna gidilmiştir.

Araştırmanın uygunluk ölçütlerinin sağlanması konusunda, inandırıcılık (iç geçerlilik), aktarılabilirlik (dış geçerlilik) ve tutarlılık (iç güvenilirlik) ve teyit edilebilirlik (dış güvenilirlik) ölçütlerinin kullanılmıştır. Bu bağlamda **inandırıcılık** için araştırma kapsamında toplanan veriler, belirlenen ölçütler doğrultusunda tek tek incelenmiş ve kodlanmıştır. **Aktarılabilirlik** için istatistiksel bir genelleme yapılmamış ulaşılan sonuçlar analitik genelleme temelinde tartışılmıştır. **Tutarlılık** için elde edilen veriler bir uzman görüşüne başvurularak sağlanmaya çalışılmıştır. Uzmandan aynı değerlendirmeyi yapması istenmiş ve bağımsız kodlamalar karşılaştırılmıştır. Böylece değerlendiriciler arasında kabul edilebilir bir uyumun olduğuna kanaat getirilmiştir. **Teyit edilebilirlik** için veri toplama süreci, tüm veriler, analiz aşamasında yapılan kodlamalar, çalışmaya ait çıkarımlar uzman görüşüne sunulmuş ve teyit incelemesi yapılmıştır. Sonrasında uzman görüşü ile bir araya gelinerek teyit edilebilirliğe ilişkin değerlendirmelerde ve geri bildirimlerde bulunulmuştur.

3.2. Bulgular

Çalışmanın bu başlığı altında öncelikle örnekleme oluşturan grupların özellikleri (Tablo 2) sunulmuştur. Daha sonra alan araştırması sonucunda elde edilen verilerden yola çıkılarak oluşturulan ana tema ve alt temalar (Tablo 3) üzerinden araştırmanın temel ve tamamlayıcı sorunsalları yanıtlanmaktadır.

Tablo 2: Araştırmanın Örneklemini Oluşturan Firma ve Grupların Özellikleri

Firmalar	Yer	Kuruluş Yılı	Kadrolu Çalışan Sayısı	CEO	Mühendis Yönetici	Mühendis	Mimar	Zanaatkar
1	ASB	2004	9	-	1	1	1	6
2	ASB	2008	9	1	1	3	-	4
Toplam			18	1	2	4	1	10

Kaynak: Araştırmacı tarafından hazırlanmıştır.

ASB’de bulunan 1 nolu firma 2004 yılında kurulmuş olup, 1 yönetici, 1 mühendis, 1 mimar ve 6 zanaatkâr olmak üzere toplamda 9 kadrolu çalışan bulunmaktadır. 2 nolu firma 2008 yılında kurulmuş olup, CEO, 1 üst kademe yönetici, 3 mühendis ve 4 zanaatkâr olmak üzere toplamda 9 kadrolu çalışan bulunmaktadır. Örnekleme oluşturan bu 2 firmada 1 CEO, 2 üst kademe yönetici 4 mühendis, 1 mimar ve 10 zanaatkâr görev yapmaktadır.

Örnekleme oluşturan 2 firmanın birer üst düzey yöneticileri mühendis kökenli olup, biri uçak mühendisliği lisansına, diğeri gemi inşa mühendisliği lisansına sahiptir. Teknik grupta 3’ü erkek, 1’i kadın olmak üzere 4 mühendis ve kadın olan 1 mimar bulunmaktadır. Grubun tamamı lisans mezunudur. Grubun yaş ortalaması 31,4’tür. Görüşmeyi kabul eden çalışanlardan oluşan

zanaatkâr grubunda 1 ustabaşı, 2 şef ve 3 usta olmak üzere toplamda 6 kişi bulunmaktadır. Söz konusu zanaatkârların 4'ü teknik lise, 1'i ortaokul, 1'i ilkokul mezunudur. Grubun tamamı erkek olup, yaş ortalaması 37,3'tür. Söz konusu çalışanlar ortalama 14,3 yıldır yat üretim sektöründe çalışmakta olup, buldukları firmada ortalama 2,5 yıldır çalışmaktadırlar.

Tablo 3: Yönetici, Teknik ve Zanaatkar Gruplarının Yaşadıkları Çatışma Nedenlerine Yönelik Ana Tema ve Alt Temalar

Ana Temalar	Yönetici Grubuna Ait Alt Temalar	Teknik Gruba Ait Alt Temalar	Zanaatkar Grubuna Ait Temalar
Yapısal farklılıklardan kaynaklanan çatışma nedenleri	1) Karşılıklı iş bağımlılığı 2) Finansal sorunlar	1) Karşılıklı iş bağımlılığı 2) Üstlerin işe müdahale etmesi 3) Finansal sorunlar	1) Emir-komuta zincirinin dışına çıkılması 2) Görevlerin yeteneklere uygun olarak dağıtılmaması 3) Karşılıklı iş bağımlılığı 4) Finansal sorunlar
İşlevsel farklılıklardan kaynaklanan çatışma nedenleri	1) Teori ile uygulama arasındaki farklılıkların ihmal edilmesi 2) Malzemenin zamanında temin edilememesi 3) Anlık kararlar verme zorunluluğu	1) Yetersiz yöneticinin varlığı 2) Etkili planların yapılamaması 3) Teori ile uygulama arasındaki farklılıkların ihmal edilmesi 4) Malzemenin zamanında temin edilememesi 5) Gerçekçi projeler tasarlanmaması 6) Yeterli ar-ge'nin yapılmaması	1) Teori ile uygulama arasındaki farklılıkların ihmal edilmesi 2) Malzemenin zamanında temin edilememesi 3) Gerçekçi projeler tasarlanmaması
Algılama farklılıklarından kaynaklanan çatışma nedenleri	1) Ben daha iyi bilirim, daha üstünüm düşüncesi 2) Ekip ruhunu algılayamamak 3) Çalışanın emeğinin karşılığını almadığını düşünmesi	1) Ben daha iyi bilirim, daha üstünüm düşüncesi 2) Ekip ruhunu algılayamamak 3) Cinsiyet faktörü 4) Çalışanın emeğinin karşılığını almadığını düşünmesi	1) Ben daha iyi bilirim, daha üstünüm düşüncesi 2) Ekip ruhunu algılayamamak 3) Ücret, terfi talebi/ çalışanın emeğinin karşılığını almadığını düşünmesi
Çalışan niteliklerine bağlı çatışma nedenleri	1) Kişilik özelliklerinden kaynaklanan çatışmalar 2) Özel hayatın işe yansıtılması	1) Öğrenim farklılıkları 2) Değişime direnç gösterilmesi 3) Kişilik özellikleri 4) Özel hayatın işe yansıtılması 5) Sert bir üslup ve tavır takınarak işin dayatılması, emir verilmesi 6) Hemşerilik	1) Özel hayatın işe yansıtılması 2) Sert bir üslup ve tavır takınarak işin dayatılması, emir verilmesi 3) Kişilik özelliklerinden kaynaklanan çatışmalar

Kaynak: Araştırmacı tarafından hazırlanmıştır.

Tablo 3'te görüldüğü üzere araştırma verilerinin *yapısal farklılıklar, işlevsel farklılıklar, algılama farklılıkları ve çalışan nitelikleri* olmak üzere dört ana temanın varlığına işaret ettiği görülmüştür. Yapısal faktörlerden kaynaklanan çatışma nedenleri teması, örgütün

yapısını, yönetim yaklaşımını ve iş görme usullerini; işlevsel farklılıklardan kaynaklanan çatışma nedenleri teması, yat üretimini gerektirdiği üretim faaliyetlerinden kaynaklanan, sektöre özgü çatışma nedenlerini; algılamadan kaynaklanan çatışma nedenleri teması, bireylerin durum ve olayları ele alış biçimlerinden kaynaklanan çatışma nedenlerini çalışanların niteliklerinden kaynaklanan çatışma nedenleri teması, çalışanların kişilik özellikleri ve sahip oldukları yetilerden kaynaklanan çatışma nedenlerini ifade etmektedir.

İlgili araştırma kapsamında her bir ana tema ile ilişkili olarak ilgili gruplara özgü pek çok alt temanın olduğu tespit edilmiştir (Tablo 3). Araştırma verilerinin işaret ettiği alt temalara ait açıklamalar ilgili yönetim, teknik ve zanaatkar grupları bazında aşağıda sunulmaktadır.

3.2.1. Yönetici Grup Bazında Çatışma Nedenleri

Görüşme yapılan yöneticiler yat üretimini yapısı gereği üretimin her aşamasında gerçekleştirilen faaliyetlerin birbirlerine bağlı olarak yürütülmekte olduğunu, bir faaliyetin yerine getirilmemesinin iş akışını bozduğu ve bu durumun yaşanılmasının istenmeyen bir durum olduğunu belirterek sorunun önemli bir çatışma nedeni olduğuna vurgu yapmışlardır.

Aynı grup müşterilerden beklenen ödemelerin kendilerine zamanında yapılmaması nedeniyle zaman zaman sıkıntıya yaşadıklarını, bu durumun maaş ödemelerini, malzeme alımlarını geciktirmesi gibi sorunlara sebep olduğunu ve bir çatışma nedeni olarak karşılıklarına çıktığını belirtmişlerdir.

Söz konusu yöneticiler yat üretiminde çoğu zaman sahaya inmeden masa başında yapılan hesaplama ve çizimlerin gerçekte uygulanamamasının veya uygulanabiliritesinin düşük planlar yapılmasının söz konusu hesaplamaları ve çizimleri yapan teknik personelin hazırladıkları planların uygulanması için zanaatkâra baskı yapmasının önemli bir çatışma nedeni olduğunu ifade etmişlerdir.

Görüşme yapılan yöneticiler yat üretiminde sayısız miktarda malzemenin kullanıldığını ve üretimde kullanılan pek çok malzemenin yurtdışından temin edildiğini belirtmişlerdir. Sipariş verilen malzemelerin gümrükte takılması gibi bazı nedenlerle zamanında temin edilememesinin işleri aksattığını ve bu durumun gerek çalışanlar gerek çalışanlar ile yönetim arasında çatışmalara neden olduğunu ifade etmişlerdir.

İlgili grup söz konusu sektörde üretimin gerçekleştirilmesi için işlerin birbirlerine bağlı olduğunu ve işlerin yürütülmesi için zaman zaman yaşanan aksiliklerin giderilebilmesi için anlık kararlar verme zorunluluğunun çalışanlarda hem strese hem de çatışmalara neden olduğunu belirtmişlerdir.

Yönetici grubu, teknik personel ile zanaatkârlar arasındaki üstünlük kurma mücadelesinin önemli bir çatışma nedeni olduğuna değinmişlerdir. Şöyle ki, çoğunlukla işe yeni başlamış mühendis ve mimarların aldıkları eğitime güvenerek ben daha iyi bilirim yönünde bir davranış sergilediklerini, zanaatkârların ise bu işe yıllarını vermiş, işi mutfağında öğrenmiş ve işi fiilen gerçekleştirdikleri için ben daha iyi bilirim yönünde bir davranış sergilediklerini sonuç olarak iki grubun çatıştıklarını ifade etmişlerdir. Buna ilaveten üretimin gerçekleştirilmesinin aslında bir ekip işi olduğunu ve ekip olmanın önemini kavrayamamış çalışanların çatışmaya neden olduklarını dile getirmişlerdir. Söz konusu yöneticiler teknik personel ve zanaatkârlar arasında uyumun olması halinde üretim ile ilgili kararların daha sağlıklı verildiğini belirtmişlerdir.

Aynı grup çalışanların en çok ücret ve terfi nedeni ile çatışma yaşandığını ifade etmiştir. Bazı çalışanların kendilerini olduklarından daha iyi görmesi sonucu daha yüksek ücret alması gerektiği düşüncesinde olmasının çatışmaya neden olduğunu belirtmiştir. Ayrıca bazı

çalışanların uyumsuz kişilik özellikleri taşımaları sonucu onların bir yerde uzun süre çalışmadığı, sık sık iş değiştirme yoluna gittikleri ve bu tür çalışanların çatışmaya neden olduklarını ifade etmişlerdir. Buna ilaveten bazı çalışanların özel hayatlarını işe yansıtılmalarının yönetim tarafından istenmeyen bir durum olduğu ve bunun çatışma nedeni olduğu belirtilmiştir.

3.2.2. Teknik Grup Bazında Çatışma Nedenleri

Görüşme yapılan teknik personel, yönetici grubu gibi yat üretimini yapısı gereği üretimin her aşamasında gerçekleştirilen faaliyetlerin birbirlerine bağlı olarak yürütülmekte olduğunu, bir faaliyetin yerine getirilmemesinin iş akışını bozduğunu belirterek sorunun önemli bir çatışma nedeni olduğuna vurgu yapmışlardır.

Teknik personel üstlerinin işe müdahale etmesi ve onların kendi görev alanları ile ilgili görevleri alt personele vermelerinin önemli bir çatışma nedeni olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca aynı grup üst yöneticinin veya patronun işin nasıl yapıldığından haberdar olmamasının önemli bir çatışma nedeni olduğunu belirtmiştir. Ayrıca yapılan çizimlerin, hesaplamaların, tasarımların ve planların uygulanamamasının yani teori ile uygulama arasındaki farklılıkların bir diğer çatışma nedeni olduğunu dile getirmişlerdir. Buna ilaveten tasarımcıların gerçekte üretilmeyecek projeler tasarlamalarının bir çatışma nedeni olduğunu belirtmişlerdir.

Aynı grup müşterilerden beklenen ödemelerin kendilerine zamanında yapılmaması nedeniyle zaman zaman sıkıntı yaşadıklarını, bu durumun çalışanlara yeterli imkânların sunulmaması, maaşların gecikmesi, malzeme alımlarını geciktirmesi ve düşük kaliteli malzeme kullanımı yoluna gidilmesi ve yeterli maaş verilememesi nedeni ile niteliksiz eleman çalıştırılması gibi problemlere sebebiyet vermesinin önemli bir çatışma nedeni olduğunu ifade etmişlerdir.

Görüşme yapılan teknik personel de yöneticiler gibi yat üretiminde sayısız miktarda malzemenin kullanıldığını ve üretimde kullanılan pek çok malzemenin yurtdışından temin edildiğini sipariş verilen malzemelerin gümrükte takılması gibi bazı sebeplerle zamanında temin edilememesinin işleri aksattığını ve bu durumun gerek çalışanlar gerek çalışanlar ile yönetim arasında çatışmalara neden olduğunu vurgulamışlardır. Ayrıca üst yönetimin üretim için sipariş alırken temrin planını sağlıklı yapmamasının çalışanlar üzerinde zaman baskısı yarattığını ve bu durumun çatışmalara neden olduğunu belirtmişlerdir. Buna ilaveten aynı grup, üretime başlamadan önce ar-ge yapılamaması yani etkili bir plan hazırlanmadan üretime girilmesinin üretimin hemen hemen her aşamasında sorunlara neden olduğunu belirtmişlerdir.

Teknik grup, teknik personel ve zanaatkârlar arasında yaşanan üstünlük mücadelesinin önemli bir çatışma nedeni olduğuna işaret etmiş, üretimin gerçekleştirilmesinin aslında bir ekip işi olduğunu ve ekip olmanın önemini kavrayamamış zanaatkârların kendi başlarına hareket etmelerinin çatışmaya neden olduğunu dile getirmişlerdir. Sıklıkla çatışma yaşadığını belirttikleri zanaatkârlar ile aralarındaki öğrenim farklılıklarından kaynaklanan sorunların iş görme usullerini de etkilediğine vurgu yaparak uluslar arası bir alanda faaliyette bulunan bu sektörde zanaatkârların İngilizce bilmemesinden, teknik çizimleri okuyamamalarından ve sağlıklı raporlama yapamamalarından yakınmışlar ve zanaatkârların yeni teknikleri kolayca benimseyememelerinin çatışmaya nede olduğunu belirtmişlerdir.

Teknik grup, çalışanlar arasındaki üslubun kontrol edilememesinin ve bazı kişilik özelliklerinin çatışmaya neden olduğunu belirtmişlerdir. Görüşme yapılan teknik personellerden biri çalışanlar arasındaki hemşerilik durumunun bir çatışma nedeni olduğunu ifade etmiştir. Aynı grup çalışanlar arasında ücret ve terfilerin bir çatışma nedeni olduğunu belirtmişlerdir. Görüşme yapılan teknik personellerden biri cinsiyet faktörünün bir çatışma

nedeni olduğunu belirterek, bazı erkek çalışanların bayanların işten anlamadığını düşündüklerini ve bir bayandan emir almak konusunda istenmeyen tepkilerin verildiğini ifade etmiştir.

3.2.3. Zanaatkâr Grup Bazında Çatışma Nedenleri

Görüşme yapılan zanaatkârlar grubu da yönetici grubu ve teknik grup gibi yat üretimini yapısı gereği üretimin her aşamasında gerçekleştirilen faaliyetlerin birbirlerine bağlı olarak yürütülmekte olduğunu, bir faaliyetin yerine getirilmemesinin iş akışını bozduğu ve bu durumun yaşanması istenmeyen bir durum olduğunu belirterek sorunun önemli bir çatışma nedeni olduğuna vurgu yapmışlardır.

Zanaatkârlar grubu, emir-komuta zincirinin dışına çıkılarak bir üstün kendi sorumluluğunda olmayan bir alta emir vermesinin, görevlerin yeteneklere uygun olarak dağıtılmamasının ve bir yat üretim firmasının asıl faaliyet alanı dışında bulunan faaliyetleri yerine getirme isteği sonucunda, çalışanlarını uzmanlıkları dışında iş yaptırmaya zorlanmasının bir çatışma nedeni olduğunu belirtmiştir.

Zanaatkar grubu da teknik personel ve yöneticiler gibi yat üretiminde sayısız miktarda malzemenin kullanıldığını ve üretimde kullanılan pek çok malzeme yurtdışından temin edildiğini ve sipariş verilen malzemelerin gümrükte takılması gibi bazı sebeplerle zamanında temin edilememesinin işleri aksattığını ve bu durumun gerek çalışanlar gerek çalışanlar ile yönetim arasında çatışmalara neden olduğunu ifade etmişlerdir.

Aynı grup mühendis ve mimarlarca yapılan çizimlerin, hesaplamaların, tasarımların ve planların uygulanamamasının yani teori ile uygulama arasındaki farklılıkların önemli bir çatışma nedeni olduğunu vurgulamıştır.

Teknik personel, zanaatkârlar arasında yaşanan üstünlük mücadelesinin önemli bir çatışma nedeni olduğunu ifade eden zanaatkar grubu üretimin gerçekleştirilmesinin aslında bir ekip işi olduğunu ve ekip olmanın önemini kavrayamamış teknik personelin kendi başlarına hareket etmelerinin çatışmaya neden olduğunu dile getirmişlerdir. Sıklıkla çatışma yaşadıklarını belirttikleri teknik grup ile aralarındaki öğrenim farklılıkları nedeniyle çatışma yaşadıklarını belirtmişlerdir.

Görüşme yapılan zanaatkârlar, çalışanlar arasında ücret ve terfilerin, bazı çalışanların özel hayatlarını işe yansıtmalarının, çalışanlar arasındaki üslubun kontrol edilememesinin ve bazı kişilik özelliklerinin birer çatışma nedeni olduğunu belirtmişlerdir.

4. Sonuç

Söz konusu çalışma, teknolojinin iş görme usullerine yansımaları sonucu gelişen karşılıklı görev bağımlılığı ilişkisinin yat üretiminde görev alan yönetici, teknik ve zanaatkâr grupları arasında yaşanan çatışmalar üzerinde bir etkisinin olup olmadığını inceleyecek olan geniş bir araştırmanın pilot çalışması olarak tasarlanmış ve çalışmada üç farklı benzeşik örneklem grubu (*yönetici grubu*, mühendis, mimar ve teknisyenlerden oluşan *teknik grup* ve ustalardan oluşan *zanaatkârlar grubu*) ile çalışılması hedeflenmiştir. Bu bağlamda çalışmanın temel sorunsalı, "örgütlerde çok yönlü karşılıklı bağımlı iş ilişkisinin bireyler arası çatışma dinamikleri üzerine etkisi var mıdır?" şeklinde ifade edilmiş ve söz konusu sorunsalın aşağıda yer alan alt sorunsallar ile dataylandırılması hedeflenmiştir.

- 1) Yat üretim firmalarında yaşanan çatışmaların nedenleri nelerdir?
- 2) Yat üretim firmalarında çalışma ilişkileri bir çatışma potansiyeli taşımakta mıdır?

3) Karşılıklı iş bağımlılığı yat üretim firmalarında bir çatışma nedeni olarak görülmekte midir?

İlgili çalışma kapsamında sahaya verili bir temasal çerçeve ile çıkılmamış çalışma sonucunda elde edilen verilerin bütünleştirilmesi sonucunda ana tema ve alt temalar oluşturulmuştur. Böyle çalışma kapsamında sorulan temel ve tamamlayıcı sorunsallar yanıtlanmıştır.

Yat üretim firmalarında yaşanan çatışmaların nedenleri ilgili gruplar bazında ayrı ayrı değerlendirilmiştir. Yapılan değerlendirme sonucunda yönetici, teknik personel ve zanaatkâr grupları arasında yaşanan çatışmaların nedenlerinin yapısal, işlevsel, algılama farklılıklarına ve çalışan nitelikleri üzerinde yoğunlaştığı saptanmıştır. Her üç grup da yat üretim faaliyetlerinin özellikleri gereği, üretimin gerçekleştirilmesi için yapılan işlerin birbirine bağlı olduğunu ve karşılıklı görev bağımlılığın bir sonucu olarak, üretimin herhangi bir safhasında çıkan bir aksiliğin diğer işleri ve çalışanları etkilemesinin çatışmaya neden olduğunu vurgulamışlardır. Ayrıca söz konusu alan araştırmasıyla her bir grubun üzerinde durduğu çatışma nedenlerinin bazı noktalarda farklılaştığı tespit edilmiştir.

Yönetici grubu, yaşanan finansal sorunların, teori ile uygulama arasındaki farklılıkların ihmal edilmesinin, malzemenin zamanında temin edilememesinin, anlık kararlar verme zorunluluklarının çatışmalara neden olduğunu belirtmişlerdir. Teknik grup ve zanaatkarlar grubu arasında yaşanan ben daha iyi bilirim, daha üstünüm düşüncesinin ve onların ekip ruhunu algılayamamalarının önemli bir çatışma nedeni olduğunu vurgulamışlardır. Bazı çalışanların özel hayatın işe yansıtılmalarının ve kişilik özelliklerinden kaynaklanan bazı sorunların da çatışma nedeni olarak karşılığını çıktığını ifade etmişlerdir.

Teknik grup, üstlerin işe müdahale etmesinin, işten anlamayan yönetici ve patronların davranışlarının, yeterli ar-ge çalışmasının yapılmadan üretime geçilmesinin, teori ve uygulama arasındaki farkların gözetilmeden, fiilen yatın üretiminde görev alan çalışanlardan uzak olarak tasarlanmış ve gerçekçi olmayan projelerin uygulamaya sokulmasının önemli çatışma nedenleri olduğunu ifade etmişlerdir. Teknik grubun sıklıkla çatışma yaşadığını belirttiği grup zanaatkârlar grubudur. Teknik personel, üretimin gerçekleştirilmesi için birlikte çalışmak durumunda oldukları zanaatkârların İngilizce bilmemesinin, teknik resim ve çizimleri okuyamamalarının, sağlıklı raporlama yapamamalarının, yeni teknikleri ve iş görme usullerini takip etmemelerinin ve söz konusu uygulamaları hayata geçirmede direnç gösteriyor olmalarının aralarında çatışmaya yol açtığını belirtmişlerdir. Teknik personel, yatın üzerinde işi fiilen yapan kişi olan zanaatkârların bilgilerinin teknik personelden daha fazla olduğunu ve teknik personel grubundan daha üstün olduklarını düşündükleri için iki grup arasında çatışmaların yaşandığını ifade etmişlerdir.

Zanaatkârlar grubu, sorumlu olmadığı başka bir bölümün üstünün kendilerine görev ve emir vermelerinin, görevlerin birbirine bağlı olması nedeni ile kendi iş planlarının dışına çıkmalarına neden olmasının önemli bir çatışma nedeni olduğuna vurgu yapmışlardır. Ayrıca, kendilerine yetenek ve uzmanlık alanları ile uymayan görevler verilmesinin, teori ve uygulama arasındaki farkların gözetilmeden, fiilen yatın üretiminde görev alan çalışanlardan uzak olarak tasarlanmış ve gerçekçi olmayan projelerin uygulamaya sokulmasının da çatışma nedenleri olduğunu belirtmişlerdir. Zanaatkâr grubunun sıklıkla çatışma yaşadığını belirttikleri grup teknik personel grubudur. Zanaatkârlar, teknik personele aslında okudukları okullarda üretimin gerçekleştirilmesi için yeterince bilginin öğretilmediğini ama teknik grubun diplomalarına güvenerek bilgilerinin daha fazla olduğunu düşünmelerinin, deneyim kazanmadan sadece diplomaya bağlı olarak kendilerinin üstü olarak da göreve başlatılmalarının pek çok soruna neden olduğunu ifade ederek bu grubun kendilerinin sanatlarına saygı göstermemelerinin iki grup arasında çatışma yaşanmasına neden olduğunu vurgulamışlardır.

Yat üretiminin yapısı gereği üretim faaliyetlerinde sıralı görev bağımlılığından ve çok yönlü görev bağımlılığından söz etmek mümkündür. Sıralı görev bağımlılığında her üretim aşaması girdi olarak bir önceki aşamanın ürününü kullanmakta ve bir sonraki aşama için çıktı üretmektedir (Thompson, 1967:40). Çok yönlü karşılıklı görev bağımlılığında, bir işi başarmak için gerçekleştirilmesi gereken bütün görevlerin hepsi karşılıklı olarak birbirlerine bağımlıdırlar (Badeian, 1980). Yat üretiminde hangi teknik ve yöntemlerin kullanılacağı, bunların hangi sıra ile gerçekleştirileceği, üretilecek yatın türüne ve onun özelliklerine bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Örneğin, ahşap yat üretiminde, ahşap yat ustalarından ve mühendislerinden oluşan bir ana gruba ihtiyaç duyulurken, kompozit yat üretiminde, kompozit üretim tekniği bilgisine vakıf ustalardan ve mühendislerden oluşan bir ana gruba ihtiyaç duyulmaktadır.

İlgili alanyazın incelendiğinde sayıca fazla olmasa da sıralı karşılıklı görev bağımlılığının ve çok yönlü karşılıklı görev bağımlılığının çatışma ortamı oluşturduğuna yönelik çalışmalar yapıldığı görülecektir. Bu çalışmalara göre sıralı karşılıklı görev bağımlılığı çatışmalar için kuvvetli bir ortam oluşurken, çok yönlü karşılıklı görev bağımlılığı çatışmaların ortaya çıkma ihtimalinin en yüksek olduğu ortamı oluşturmaktadır. Çünkü çok yönlü karşılıklı görev bağımlılığında bir birey ve/veya grubun diğerinin bilgi, tecrübe, hizmet ve çıktılarına işlevsel açıdan bağımlı olması (Değirmenci, 2008:23-24) ve karar verme, iletişim ve koordinasyon faaliyetlerinin sayısının oldukça fazla olması, bireylerin ve/veya grupların işbirliği halinde, uyumlu olarak çalışmalarını güçleştirecek dolayısıyla, birey ve/veya gruplar arasında yaşanan çatışma kaçınılmaz olacaktır (Uyguç ve Arbak, 1993:58).

Araştırma kapsamında elde edilen bulgular sonucunda, yat üretim firmalarındaki çalışma ilişkilerinin çatışma potansiyeli taşıdığı ve teknolojinin iş görme usullerine yansımaları sonucu gelişen karşılıklı iş bağımlılığı ilişkisinin yat üretiminde görev alan yönetici, teknik personel ve zanaatkar grupları arasında yaşanan çatışmalar üzerinde etkili olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu tespit Değirmenci (2008), Uyguç ve Arbark (1993) gibi araştırmacıların iddialarını destekler niteliktedir.

Söz konusu çalışma, karşılıklı görev bağımlılığının bir çatışma nedeni doğurup doğurmadığının belirlenmesi açısından önem taşımaktadır. Ayrıca strateji ve davranış bilimleri gibi iki disiplinin birleştirilerek ele alınması çalışmaya özgün bir değer katmaktadır. Çalışma kapsamında yanıtları aranan temel ve tamamlayıcı sorunsalların yanıtları yaşanan dünyadan elde edilmesi gereken veriler üzerinden yanıtlanması gereken sorunsallardır. Bu yöndeki çabalar araştırmanın ampirik bir zemin üzerinde inşa edilmesi gerekliliğini ve öznel bir araştırma yöntemi olan nitel araştırma yönteminin kullanılmasını zorunlu kılmıştır. İlgili çalışma kapsamlı bir nitel araştırma tasarımını yansıtmada noktasında da alanyazına katkıda bulunmaktadır.

Kaynakça

Akkirman, Ali Deniz (1998), "Etkin Çatışma Yöntemi ve Müdahale Stratejileri" D.E.Ü.İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt: 13, Sayı: 11, İzmir.

Almaz, F. Antalya Serbest Bölgesi Yat üretim Kümesinde Bilgi Paylaşım Süreçlerinin İncelenmesi, *Yüksek Lisans Tezi*, Akdeniz Üniversitesi, İşletme Anabilim Dalı, Antalya, (06.01.2011).

Altan, Y., (2010). Örgütsel Çatışma ve Etkileri, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:27.

Badeian, A. G. Organizations: Theory and Analysis, The Dryden Press, Illinois, 1980.

Baysal, C., Tekarslan, E. Davranış Bilimleri (2.baskı), İstanbul: Avcıol Basım-Yayın, 1996.

Brown, W. Moberg, D. J. Organization Theory and Management: A Macro Approach, Jhon Willey and Sons, New York, 1980.

Creswell, J. W. (2007). *Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing Among Five Approaches*, Thousand Oaks, Sage Publications, California.

Daft, L. R. ve Steers, R. M. Organizations- A Macro/Micro Approach, Scott, Foresman and Company, Gienvview, Illinois, 1986.

Deniz, M. ve Çolak, M. (2008). Örgütlerde Çatışmanın Yönetiminde Gücün Kullanımı ve Bir Araştırma, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:7, Sayı:23.

Düşükcan, M. Örgütlerde Çatışma Yönetimi Sürecinde Örgütsel İletişimin Et-kinliği: Kuramsal ve Uygulamalı Bir Çalışma, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Yönetim ve Organizasyon Bilim Dalı, Konya, 2003.

Değirmenci, H.A. Örgüt Kültürü ve Çatışma Yönetimi Arasındaki İlişkiler ve Bir Uygulama. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2008.

Dişbudak, T., Örgütlerde Çatışma Yönetimi: Bankacılık Sektöründe Kocaeli Örneği, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Sakarya Üniversitesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, İnsan Kaynakları Yönetimi ve Endüstri İlişkileri Bilim Dalı, Sakarya, 2011.

Eren, E., Yönetim Psikolojisi (3.baskı), İ.Ü. İşletme Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1984.

Karip, E. Çatışma Yönetimi, Ankara: Pegem Yayıncılık, 1999.

Koçel, T., İşletme Yöneticiliği, Yönetim ve Organizasyon, Organizasyonlarda Davranış, Klasik, Modern, Çağdaş Yaklaşımlar, İstanbul, 2010.

Kılınc, T. (1985). Örgütlerde Çatışma: Mahiyetleri ve Nedenleri, İstanbul: İ.Ü. İşletme Fakültesi Dergisi, cilt no:14, sayı no:1.

Robbins, S. P. Organization Theory, Third Ed., Prentice Hall Int. Inc. 1990

Sarvan, F., Durmuş, E., Almaz, F. Antalya Serbest Bölgesi Yat Üretim Kümesinde Bilgi Paylaşım Süreçleri, Bozok Üniversitesi Uluslararası Bölgesel Kalkınma Sempozyumu, Yozgat, (7-9 Ekim 2010).

Sarvan F., Durmuş E., Köksal C. D., Başer, G., Almaz, F., Türkiye’de Yat Yapım Kümelerinin Bilgi Paylaşım Ağları, Entelektüel Sermaye ve Kurumsal Çevrelerinin Yenilikçilik ve Performans Etkileri Açısından Karşılaştırmalı Analizi, 110K357 nolu SOBAG-TÜBİTAK Projesi, (15.04.2012).

Silverman, D. (2005). *Doing Qualitative Research*. Sage Publications, London.

Şimşek, M. Ş. Yönetim ve Organizasyon, (7. Baskı), Konya, 2002.

Taştan, S. (2000). Yönetim, Organizasyon ve İnsan Kaynakları Yönetimi.

Thompson, J. D. Organizations in Actions, Transaction Publishers, New Brunswick, New Jersey, 1967.

Uyguç, N. Arbak, Y. (1993), Bağımlılık-Çatışma Sıklığı ve Çatışma Çözüm Yöntemleri Performans İlişkileri, Dokuz Eylül Üniversitesi, İİBF Dergisi, Cilt:8, Sayı:2,

Yıldırım A., Şimşek, H. Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri, 8. Basım, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2011.

2017 Deniz Ticaret Odası Sektör Raporu, 2018.

November 22-24, 2018 Antalya
2014 Global Order Book
www.asbas.com.tr, 02.10.2018.

Congress Book

Ўзбек ва инглиз тилларида тақлид сўзлар прагматик таҳлили

Ғаниева Гулчехра Эгамбердиевна¹

Abstract

The article analyzes the division of Onomatopoeia as a separate part of speech, lexical and semantic features, communicative-pragmatic characteristics, their derivations; general study of imitative words in the Uzbek and English linguistics; pragmatically, semantic, syntactic peculiarities; capacities to build new words, a role in a sentence, the ways to combine with other members of the sentence.

Keywords: Imitative words, phenomenon, onomatopoeia, sound, morphological, pragmatically.

Аннотация

Тил бирликларининг нутқ эгасининг коммуникатив мақсади асосида прагматик вазифа бажаришга йўналтирилиши тақлид сўзларда ёрқин кузатилади. Биз кундалик ҳаётимизда турли-туман товушларни эшитамиз. Барглارнинг шитирлаши, кушларнинг чуғур-чуғури, ва ҳоказолар...

Таянч сўзлар: тақлид сўзлар, товуш, коммуникатив мақсад, прагматика.

Аннотация

Звукоподражательные слова- это особая группа слов, передающих различные звуки живой и неживой природы. Ранее они изучались наряду с междометиями и модальными словами, однако звукоподражательные слова в узбекском и английском языках значительно отличаются. Различия идут и по семантическому объему, и по морфологическому основу.

Ключевые слова: Звукоподражание, звуки, имитация, прагматика

¹ Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети, Хорижий, филология факультети, “Қиёсий тилшунослик” кафедраси ўқитувчиси, gulidil425@gmail.com

Til birliklarining nutq egasi maqsadi bilan bog'liq holda pragmatik xususiyat kasb etishi maxsus nutqiy qo'llanish, kontekstni taqozo etadi. Nutqiy vaziyat va kontekst asosida til birligiga yuklatilgan pragmatik vazifaga aniqlik kiritiladi.

Til birliklarining nutq egasining kommunikativ maqsadi asosida pragmatik vazifa bajarishga yo'naltirilishi, ayniqsa, modal va undov va taqlid so'zlarda yorqin tarzda kuzatiladi. Biz kundalik hayotimizda turli-tuman tovushlarni eshitamiz. Barglarning shitirlashi, qushlarning chug'ur-chug'uri, suvning shildirashi va shaloplashi..., motorlarning guvillashi, g'ildiraklarning g'ijillashi, gudoklar tovushi, qo'ng'iroqlar jiringi. Odamlarning ovozlari, qadam tovushlari, idish-tovoqlarning jarang-jurungi... Eng sokin va eng kimsasiz joylarda xam qulog'imiz har doim tovushlarni ilg'aydi, chunki hamma joyda nimadir harakatlanadi, uriladi, tebranib turadi... Shuning uchun bo'lsa kerak, qadimdan insoniyat tabiat tovushlarini nutqda aks ettiruvchi birliklar, ya'ni, taqlidiy so'zlarga qiziqqan. Taqlidiy so'zlar haqidagi ta'limotni qadimgi Yunonistonda er.av IV-III asrlarda stoiklar oqimiga mansub faylasuflar yaratgan bo'lib, tovushga taqlid qilib so'zlashni – onomatopiya nazariyasi deb atashgan. Ularning ushbu nazariyani yaratishdan ko'zlagan maqsadlari shundan iboratki, stoiklar so'zlarning etimologiyasini izohlash uchun «birlamchi so'zlar»ni aniqlashga harakat qildilar. Bunday birlamchi so'zlar, ularning fikricha, tovushlar simvolikasi yoki tovushga taqlid qilish, ya'ni, «yashmesis» bo'lib, ayrim tovushlarga qandaydir ma'no berishga asoslangan edi. Stoiklarning tovushga taqlid nazariyasining tarafdorlari XX asrda ham mavjud bo'lgan. Bularga nemis faylasufi va matematigi G.V.Leybnits va rus olimi N.I.Ashmarinlarni misol keltirishimiz mumkin. Shunisi diqqatga sazovorki, bugungi kunda ham taqlidiy so'zlar ko'pgina tillarda onomatopiya va mimemalar deb ataladi, shu jumladan ingliz va o'zbek tillarida xam. O'zbek va ingliz tillaridagi matnlar tahlilidan ma'lum bo'ladiki, taqlid so'zlarning so'zlovchi sub'ektiv munosabatini ham aks ettirishi ularni pragmatik aspektda tadqiq etish zaruriyatini yuzaga keltiradi. D.Lutfullaeva va L.Boboxonovlar o'zbek tilidagi ayrim taqlid so'zlarning pragmatik xususiyatini tekshirib, ularning quyidagi vaziyatlarda pragmatik vazifa bajarishini qayd etishadi: «... o'zbek tilida taqlid so'zlar: a) deyktik (ishoraviy) xususiyati asosida nutqda pragmatik vazifa bajaradi; b) nutq sub'ektining voqyelikka baho munosabatini ifoda etganda pragmatik vazifa bajaradi; v) nutqiy muloqat jarayonida nutq sub'ektining kommunikativ niyatiga bog'liq holda yashirin propozitsiyaga ishora qilish vazifasi yuklatilganda pragmatik vazifa bajaradi». O'zbek tilida taqlidiy so'zlar so'z turkumlaridan biri bo'lib, morfologiyada o'rganilsa, ingliz tilida taqlidiy so'zlar leksikologiyaning so'z yasash qismidagi tadqiq ob'ekti xisoblanadi. Nazariy adabiyotlarda tovushga taqlid so'zlar ma'nosining ekstralingvistik faktorlik dahldorligi, ya'ni tilshunoslikdan tashqarida bo'lgan realikka taalluqli ekanligi, tilda ma'lum zarurat asosida kelib chiqqanligi qayd etilgan.

Ingliz va o'zbek tillarida bunday so'zlar turlicha nomlar bilan ataladi. O'zbek tilida ular mimemalar yoki taqlidlar deb atalsa ingliz tilida onomatopiya, ehoizm (O.Esperson tomonidan kiritilgan atamalar, tovushga taqlid so'zlar (sound imitation words) deb nomlanadi. Tovushga taqlid deganda, so'zlarning turli ta'sirlar ostida o'zi chiqargan tovush orqali nomlanishi tushuniladi. Lekin tovushga taqlid so'zlar, real tovushlarni to'g'ridan-to'g'ri til qonuniyatlariga bo'ysunmagan holda ifoda etadi degan fikr ham mavjud bo'lib, bizning mazkur fikrga qo'shilishimiz qiyin, chunki tabiatda bir xil bo'lgan tovushlar har xil tillarda turlicha aks ettirilib ifodalanadi. Masalan, buni quyidagi jadvalda yaqqol ko'rish mumkin.

сўзлар	инглиз	рус	ўзбек	немис
Ит	Bark, howl	Лаять, выть	Вовулламок	Bellen
Хўроз	Cock-a-doodle-	Ку-ка-ре-ку	Кук-кукур-кур	Ki-ke-ri-ke
Ўрдак	do	Крякать	Гак-гак	Schnattern
Бақа	Quack	Квакать	Вак-вак	Quaken
Сув	Croak	Журчанье	Шилдираш	Das murmen
Юлдуз	Bubble	Сверкать	Ялт-ялт	Blitzen
Кўнғирок	Glitter	Динь-динь	Жиринг	Klingeln
Илон	Jingle	Щипеть	Виш-виш	Zischen
	Hiss			

Jadvalda ko'rinib turibdiki, ingliz tilida xudi rus, o'zbek va nemis tillaridagi kabi taqlid so'zlar shu tildagi fonetik xususiyatlarni aks ettirgan kombinatsiya yo'li bilan birikadi. Taqlidiy so'zlarning har ikkala tildagi ma'nosiga ko'ra turlariga keladigan bo'lsak, ingliz tilida taqlid so'zlar ma'nosiga ko'ra 5 turga ajratiladi.

1. Harakatni ifodalovchi tovushlarga taqlidlar: *bang, bump, crash, smack, clop, hum, dash.*

2. Odamlarning bir-biri bilan gaplashgan (suhbatlashgan)da chiqaradigan tovushlarga taqlid so'zlar: *babble, whine, giggle, grun, whisper, chatter, grumble, mitter, titter*

3. Hayvon, parranda va hasharotlarning tovushlariga taqlid so'zlar: *huzz, roar, moo, neigh, crook, crow, cackle, howl, purr*

4. Metall buyumlarning tovushiga taqlid so'zlar: *clink, clank, ding, jingle, tinkle, shriek*

5. Suv tovushiga taqlid so'zlar: *booble, gush, gurgle, splash, flush.*

Masalan :

water plops into pond

splash-splash downhill

warbling magpies in tree

trilling, melodic thrill

whoosh, passing breeze

flags flutter and flap

frog croaks, bird whistles

babbling bubbles from tap

O'zbek tilida esa taqlid so'zlar ma'nosiga ko'ra ikkiga bo'linadi:

1) tovushga taqlid so'zlar

2) obraz (holat, tasvirga) taqlid so'zlar

Tovushga taqlid so'zlar eshitish bilan, obrazga taqlid so'zlar ko'rish bilan aloqador, ya'ni tovushga taqlid so'zni eshitish mumkin (guv-guv, gumbur-gumbur).

Obrazga oid mimema (lip–lip,yalt–yult)ni esa faqat ko’rish mumkin. Ammo o’z navbatida tovushga taqlid so’zlar bir necha turlarga bo’linadi:

1. Insonning turli holati va kayfiyati tufayli sodir bo’ladigan tovushlarga taqlid so’zlar: xa–xa, xi–xi, inga–inga, pix–pix kabilar.

2. Hayvon, qush va hasharotlar chiqargan tovushlarga taqlid so’zlar: vov, mumu, ma–a, miyov–miyov, vish–vish, kag–kag, viz–viz kabilar

3. Tabiat tovushlariga taqlid so’zlar: gumbur–tumbur, jangur–jungur,tak–tak, tars–turs, shildir–shildir(shaldir–shuldur), taraq–turuq kabilar.

Ko’rinib turibdiki, o’zbek tilidagi tovushga taqlid so’zlarning turlari ingliz tilidagi mimemalarning turlariga yaqin. Chunki har ikkala tilda inson chiqaradigan tovushlarga, hayvon, parranda va hasharotlar ovozlari taqlidlar bir xil bo’lib, bir xil turlarga kiritilgan. Ingliz tilidagi metallardan yasalgan narsalar, hamda suv tovushlariga taqlid so’zlar o’zbek tilida umumlashtirilib, tabiat tovushlari nomiga taqlid so’zlar deb atalgan.

O’zbek tilida obrazga taqlid so’zlar ham bir nechta kichik guruhlarga bo’linadi.

1. Harakat va uning xarakteristikasini bildiruvchi obrazga taqlid so’zlar. Lop, lik–lik, lapang–lapang kabilar.

2.Kishi va narsa–buyumlarning holatini, ya’ni tashqi ko’rinishining tasvirini ifodalovchi obrazli mimemalar: dong (qotdi), xang–mang (bo’ldi), lang (ochiq), hil–hil (pishdi).

3. Yorug’lik tasvirini ifodalovchi taqlid so’zlar: jivir–jivir, yarq, milt–milt, yilt, lip. Ingliz tilining o’ziga xosligi shundaki, unda obrazga taqlid so’zlar mavjud emas.

Lekin ingliz tilida sparkle, glitter, flash, blaze, glimmer kabi so’zlar mavjud, shuning uchun ingliz tilidagi mimemalar bilan o’zbek tilidagi taqlidlarning ma’nosiga ko’ra turlarini ko’rib o’tgandan so’ng, yuqoridagi so’zlarni shartli ravishda obrazga taqlid so’zlarga kiritsak bo’ladi. Chunki ular yorug’lik ko’rinishiga taqlid so’zlar bulib, ularni faqat ko’z bilan ko’rish mumkin.

Xullas, ingliz va o’zbek tillaridagi taqlid so’zlarni o’zaro qiyoslash shuni ko’rsatdiki, mazkur tillarda taqlidlar (garchi turli nomlar bilan yuritilsa ham) mavjud bo’lib, ular turlicha tasnif qilinadi. Ayrim bir taqlidlar esa alohida olingan tillardagina mavjuddir. O’zbek tilida holatga taqlidning yuzga yaqin turlari farqlansa, ingliz tilida mazkur holat kuzatilmaydi.

Foydalanilgan Adabiyotlar Ro‘Yxati

- Arutyunova N.D. Tipi yazikovix znacheniy. Otsenka. Sobitie. Fakt. – M., 1988.
- Arutyunova N.D., Paducheva ye.V. Istoki, prorblemi i kategorii pragmatiki / Novoe v zarubejnoj lingvistiki. Vip. XU1. – M., 1986. – S. 3–42.
- Baranov A.G. Funktsionalno–pragmaticheskaya konsepsiya teksta. – Rostov na Donu, 1993.
- Belyaeva I. V. Pragmaticheskoe sodержanie kolichestvennoy otsenki: Diss. ... kand. filol. nauk. – Rostov na Donu, 2005.
- Bogdanov V.V. Lingvisticheskaya pragmatika i yee prikladnye aspekty// Prikladnoe yazykoznanie. Spb.: Izd–vo SPbGU, 1996. – s. 268–276.
- Boldyrev N.N. Kognitivnaya semantika. Tambov: Izd–vo TGU im. Derjavina G.R., 2000. – 110 s. .
- Volek B. Tipologiya emotivnykh znakov // Yazyk i emotsii / Otv. red. V.I. Shaxovskiy. Volgograd: Peremena, 1995.– s. 15–24.
- Jelvis V.I. Emotivnyy aspekt rechi. Psixolingvisticheskaya interpretatsiya rechevogo vozdeystviya. Yaroslavl: Izd–vo Yaroslavl, ped. in–ta, 1990.–81 s.

Investigation on The Perception of Space in The Photography in The Context of Heterotopia Concept

Eren GÖRGÜLÜ¹

Abstract

The way that human being expresses itself has changed in parallel with technological developments and social events. The search for reality, which influences the form of artistic expression, has led to the emergence of different perspectives. Photography, which has an important place in contemporary art developments with its communication identity, has become an important part of intellectual and artistic activity as a record of reality. In today's world, where new photography studies are the focus of attention, it is necessary to evaluate the photograph from a different perspective. The works that involve viewers in a different time-space perception through photography can be discussed within the concept of "heterotopia" which has been developed by Foucault. The fact that photography permits different spatial possibilities is defined as "another place" of temporal and spatial understanding. Today, there is an incredible flow of visuals, and internet and social media provide us with many opportunities. The Dutch artist Erik Kessels, who created an installation of photographs using these opportunities, shows his viewers a physically different representation of the world in which we are exposed to visual bombardment with his work "24 hours photo installation". In this context, the use of photography and the work of the artist within the framework of the concept of Heterotopia are examined.

Keywords: Photograph, Heterotopia, Space, Installation.

Fotoğrafta Mekân Algısının Heterotopya Kavramı Bağlamında İncelenmesi

Özet

İnsanoğlunun kendini ifade etme biçimi, teknolojik gelişmeler ve yaşanan toplumsal olaylara paralel olarak değişime uğramıştır. Sanatsal ifade biçimini etkileyen gerçekliğin arayışı temsili görüntü de farklı bakış açılarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. İletişim kimliği ile çağdaş sanat gelişmelerinde önemli bir yeri olan fotoğraf, önceleri gerçekliğin kaydı olarak daha sonra düşünsel ve sanatsal etkinliğin önemli bir parçası haline gelmiştir. Yeni fotoğraf çalışmalarının ilgi odağı olduğu günümüzde, fotoğrafı farklı bir açıdan değerlendirmek gerekmektedir. Fotoğraf aracılığıyla izleyicilere farklı bir zaman-mekân algısı içerisinde yer veren çalışmalar Foucault'nun geliştirdiği "heterotopya" kavramı içerisinde tartışılabilir.

¹ Öğretim Görevlisi Eren Görgülü, Kırklareli Üniversitesi Lüleburgaz MYO, Grafik Tasarım Programı, erengorgulu@gmail.com

Fotoğrafın farklı mekânsal olanaklara izin vermesi, zamansal ve mekânsal anlayışın “başka bir mekânı” olarak tanımlamaktadır. Görsel olarak inanılmaz bir akışın var olduğu günümüzde, internet ve sosyal medya bizlere birçok imkan sağlamaktadır. Bu imkanları kullanarak fotoğraflardan oluşan bir enstalasyon kurgulayan Hollandalı sanatçı Erik Kessels, “24 hours photo installation” çalışmasıyla görsel bombardımana maruz kaldığımız dünyanın fiziksel olarak farklı bir temsil biçimini izleyicilerine göstermektedir. Bu bağlamda Heterotopya kavramı çerçevesinde fotoğrafın kullanımı ve sanatçının çalışması incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Fotoğraf, Heterotopya, Mekân, Enstalasyon.

Fotoğraf, Mekan ve Heterotopya

Gerçek dünyada, görüntünün kendisi, “doğal” ve uygun olarak belirir; okunurluğuna karar verilen varsayım, ana yapısından bağımsız bir yanıtıcı koyar gibi görünür. Hiçbir şeye gazete sayfasından ya da cüzdanından bir fotoğraf çekip çıkarıp, “bu benim köpeğim” diyen bir adamdan daha doğal olamaz. Çokça düzenli olarak, “fotoğrafın kendine ait bir dili olduğuna”; “konuşmanın ötesinde konumlandırıldığına”; “evrensel anlamın” mesajı olduğuna ilişkin bilgilendiriliriz- kısaca fotoğraf, evrensel ve bağımsız bir dil veya işaret sistemidir (Burgin, 2013:97)”. Fotoğrafın evrensel bir dil oluşturması hem belgelemek amacıyla hem de sanat yaratmak amacıyla kullanılmıştır. Bu iki amacın bir arada kullanılmasıyla birlikte yeni formların ortaya çıkması fotoğrafın diğer sanat alanları içinde kendine ayrı bir yer edinmesini sağlamıştır. Özellikle günümüzde fotoğraf kendi sınırları dışında enstalasyon ile birlikte kullanılmaya başlanmıştır.

Nesne ve mekanların durumunu açıklamak, bulunduğu durum ile ilgili farklı anlamlar ifade eden nesne-mekan ilişkisini tanımlamak amacıyla Ünlü Fransız düşünür Michel Foucault tarafından kullanılan “Heterotopya” kavramı özellikle aynalar ile ilişkilendirilmiştir. Foucault, konuşmasında heterotopyaları örneklendirirken aynalardan bahseder. Aynalar bir mekânsız mekân oldukları için birer ütopyadır; kendimizi gördüğümüz o yer aslında yoktur, orada olduğumuz yerde yokuzdur. Fakat aynalar gerçek dünyada var oldukları için aynı zamanda birer heterotopyadır. Aynalar, bu noktada işgal ettiğimiz pozisyona dair yansıtma yoluyla bir karşıt hareket ortaya koyarlar (Mutlu, 2014:3).

Fotoğraf ise hem toplumu bize yansıtan hem de topluma çevrilen bir ayna görevi yerine getirdiği düşünüldüğünde, heterotopya kavramı ile bağlantılıdır. Hem düşünsel hem de mekânsal olarak heterotopya kavramı, birçok sanatsal araştırmanın kaynağını oluşturmaktadır. Ayrıca ortaya çıkan sanatsal üretim üzerinde yeniden tanımlama ve farklı bir şekilde gözlemlemeyi sunar. Bu bağlamda heterotopya güncel sanat içerisinde birçok sanatçı tarafından doğrudan veya dolaylı olarak kullanılmıştır. Özellikle enstalasyon sanatında görülen heterotopya, yaratılan karşı-mekan ilişkisi içerisinde yer alan nesnelere ile birlikte yan yana ve karşıtlık içerisinde yeni bir anlam ifade edecek şekilde bir araya gelebilir.

Roger Thompson, Yerleştirme Fotoğrafı ve İzleyicinin Dönüşümü isimli yazısında fotoğrafın diğer görsel sanatlara kıyasla, izleyiciden daha farklı bir ilişki kurma biçimi talep ettiğini söyler. Her yerde var olan fotoğrafın popüleritesi, gerçekliği yakalamak üzerine kurulmuştur. Fakat sanat formu olan fotoğrafın, temsil etme ve ifade etme arasındaki çizgiyi sorgulama gücü vardır. Bu gücü elinde tutabilir çünkü seyircinin kameranın yaygınlaşmasıyla beraber ortaya çıkan, fotoğrafın neyden oluştuğuna dair derin bir iç görüşü vardır. Zengin ve kapsamlı tarihsel kullanımı sayesinde fotoğraf, kişisel tarihler ve genel olarak dünya ile

bağlanma gücü sağlar. Yerleştirmeler ise bu bağlantı vaadini daha büyük bir kapasite ile gerçekleştirir.²

İzleyicinin fotoğrafla olan ilişkisi bağlamında, izleyici çalışmanın içerisine dahil edilmektedir. İzleyiciyi tamamen içine çeken bu çalışmalar esere bakan izleyici ile sanat çalışması arasında farklı bir karşılaşmaya sahne olmaktadır. Bununla birlikte izleyici ile sanat eseri arasında yeni bir oluşum yani diyalog kurma ortaya çıkmaktadır. İzleyici sanat eserini tamamlayan ve deneyimleyen bir parça olmaya başlar. İzleyici böylece sadece sanat eserine bakan kişi değil o sanat eseriyle var olan bir görünüme bürünmektedir.

Fotoğrafların enstalasyon sanatı içerisinde kullanımı ile birlikte fotoğraflar mekanlara yayılmaya başlamıştır. Özellikle son yıllarda fotoğraflar mekana yayılma ve mekan ile birlikte kullanımı üzerinde yeni çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Enstalasyon ve fotoğrafın bir arada kullanılması hem yönünde çalışmalar yapılırken bir farklılık üzerinde konuşmak gerekmektedir. İlk olarak eser ve izleyici arasında bir gerilim yaratmaktadır. Enstalasyon çalışmaları şimdi ve burada kavramlarını temsil ederken, fotoğraflar ise geçmişe ait görüntüler sunar. Ancak günümüzde dijital çağın getirdiği görsel bombardıman ile birlikte fotoğraf üretimi oldukça kolay ve fotoğraflara erişim oldukça zahmetsiz bir hal almıştır. Gerçekte var olan bir mekan gösteren ancak bunu yanıltma yolu ile bize gösteren heterotopya kavramı birbiriyle uymayan şeyler arasında yeni bir bağ kurmaktadır.

Mekandan zamanın içine ve zaman içinde şimdiden geçmişe geçiş, konu, koşullar ya da işin içine giren teknik uzmanlığın derecesi ne olursa olsun, her fotoğrafta vardır. Bu geçmiş zaman, şimdiden – herhangi bir şimdiki zamandan- geriye kalan bütün zamanı kapsar. Birçok konu için, şimdiden geçmiş zamana geçiş gözle görülür bir şey fark ettirmez” (Price, 2014:110). Mekânın içerisinde zaman kavramı ile birlikte fotoğraf ve enstalasyonun kullanımı yeni bir yaratıcı biçim meydana getirmiştir. Böylelikle fotoğraf ile birlikte imgelerin işlevleri yaşananları yeniden ortaya koymak olarak tanımlanırken, yaratıcı sanatın işlevi yaşananlar üzerinden bir yorum çıkarmaktır.

"Heterotopya kavramının, enstalasyon sanatının biçimine katkısı, daha önce bahsedildiği üzere, bu biçimin temel yapısında yatmaktadır. Yani, yaratılan 'karşı- mekân' içine dahil olan nesnelere, 'hem yan yana hem de karşıtlık içinde' yeni bir anlam yaratacak biçimde bir arada kullanılırlar. Heterotopyalar, bir tek mutlak ve olumlu sonucu kabul etmezler, birden çok alternatif yolu ve anlamı içlerinde barındırırlar. Dolayısıyla bu, içeriklerinde farklı öğeleri barındırmalarının yanı sıra, katılımcılarının farklı yorumlarda bulunabilmesine de olanak sağlar. Bu da enstalasyon sanatının 'kendilerine bakan bir özneye ihtiyaç duyma' özelliği ile bağdaşır durumdadır. Birden fazla farklı anlama ve yoruma olanak tanınması (kendisini izleyen özne tarafından), bir karşı-mekân olması (mekân olmayan yeni bir mekân, mekânsal hayal gücü) ve içindeki nesnelere yan yana ve birbirinden ayrı yeni bir anlamsal bütün yaratabilecek gibi yeniden düzenleyebilmesi kabiliyetiyle enstalasyon sanatı, heterotopya kavramının plastik karşılığı olma yolunda, diğer sanatsal disiplinleri olduğu kadar fotoğrafı da bünyesinde etkili bir biçimde kullanmayı başarmıştır” (Uysal, 2014:103).

24 Hour Photo Installation

Hollandalı fotoğrafçı Erik Kessels, günümüzde sosyal medya aracılığı ile nasıl bir günlük görüntü bombardımanına tutulduğumuzu bizlere göstermek istemektedir. Fotoğraflar arasında görüntü denizinde boğulma hissi veren çalışması, izleyiciyi bu görüntü dağı üzerinde geçmeye teşvik eder ve kişisel anların üzerinde yürüdüğünün farkına varılmasını sağlar. Sanatçı

² <http://ortaformat.org/fotografın-mekânsal-olanaklılığı-22>

çalışmasını gerçekleştirmek için sadece insanların internetten bakması için ücretsiz olarak sunulan fotoğrafları indirmiş ve bastırmıştır. Bu süreç 24 saatlik bir süre içerisinde sosyal medya platformları Flickr, Facebook ve Google'a yüklenen tüm görüntülerin fiziksel olarak çoğaltılmasıyla ortaya çıkmaktadır. Sanatçı yapmış olduğu çalışma ile özel fotoğrafların kamu alanında nasıl kamuya dönüştüğünü izleyiciye göstermeye çalışmıştır. İnternet ortamında milyonlarca görsel izleyici pek etkilemezken, bunların fiziksel olarak basılıp çoğaltılması ve bir alana konulması gerçekten izleyici şaşkırtan bir görüntü oluşturmuştur. İzleyici çalışmanın içine çekilerek başkasına ait deneyimlerin üzerinde gezinmesi sağlanmıştır. Günümüzde fotoğraflar akıllı telefonlarda bulunan kamera özelliğinin artık fotoğraf makineleriyle yarıştığı bir dönem içerisinde kullanıcıların hemen paylaşma isteğiyle birlikte inanılmaz bir üretim ivmesi kazanmıştır. Görsel üretimin bu denli yoğun olduğu fotoğraf alanında, bilgisayar ortamında görüntülenen fotoğraflar gerçekte net bir his uyandırmazken, fiziksel olarak basılan fotoğraf daha etkili bir his uyandırmaktadırlar. Sanatçının özellikle bizlere vermek istediği mesaj, başkalarına ait milyonlarca fotoğrafların içinde anıları deneyimlemenin imkânsızlığıdır. Birbirini hiç tanımayan ancak sosyal ağ üzerinde paylaşılan binlerce fotoğrafın fiziksel olarak basılıp bir yığın haline getirilmesinde başvurulan referans noktası tüm bu görsel çığ içerisinde izleyiciyi içine çeken boğulma hissidir. Farklı bir açıdan bakıldığında yıllarca biriktirilmiş fotoğrafların yığını gibi duran yerleştirme, aslında sadece bir günde internete yüklenen fotoğrafların basılması ve bir mekana yerleştirilmesi olarak düşünüldüğünde aradaki uçurum izleyici üzerinde önemli bir etki bırakmaktadır.

Fotoğraf 1: 24 Hour Photo Installation, Erik Kessels, 2011.

Geçtiğimiz 150 yıl boyunca amatör fotoğrafçılık ve güzel sanat fotoğrafçılığı iki farklı yol izledi. 1970'lere kadar, uzun zaman önce renkli baskıları tercih eden amatörlerce rağmen, galeri çevrelerinde siyah-beyaz görüntüler tercih edildi. Daha yakın zamanlarda, galeriler ve fotoğraf satıcıları, 19. yüzyılın üreme süreci olan jelatin gümüş baskıları tercih etme eğilimindeyken, çoğumuz fotoğraf çekmeye, paylaşmaya ve dijital olarak fotoğraf çekmekten mutluluk duyuyoruz.³ Kessels'in fotoğrafları belirli bir mekan içerisinde sahnelediği bu yeni fotoğraf olayı gerçekleştirdiği binlerce fotoğraf hem özel ve kamu kavramını hem de fotoğraf sanatı ile kitle ortamı kullanımı arasındaki ayrımı yıkmaya çalışmaktadır.

³ <https://uk.phaidon.com/agenda/photography/articles/2016/may/04/photos-that-changed-the-world-24-hrs-in-photos/>

Fotoğraf 1: 24 Hour Photo Installation, Erik Kessels, 2011.

Hiç durmadan ekrandan ekrana neredeyse her yerde olmaya başlayan fotoğraflar tek bir alan içerisinde basılarak sabitlenmiştir. Baskı kalitesinin aranmadığı fotoğraf yerleştirmesinde izleyicilerin başkalarına ait özel fotoğraflar içerisinde gezinmesi izleyicinin fotoğrafa yaklaşımını etkilemiştir. İnternet ve sosyal ağlar üzerinde yer alan görüntüler aracılığıyla ilişkimizi sorgulamamıza neden olmaktadır. Başka insanlara ait deneyimlerin içerisinde kaybolan izleyici, görüntü denizinde yolunu bulmaya çalışmaktadır. Sanatçının çalışması fotoğrafik gerçekliğin bugün ve geleceğin fotoğraf çalışmalarında yeni yollar aranmasında öncülük etmektedir. Aslında tüm bu fotoğraflar sadece 24 saat içerisinde sosyal ağlar üzerine yüklenen fotoğrafları tanımlamaktadır. Sosyal ağlara yüklenen görüntüler gün geçtikçe daha da artmaktadır. Dijital olarak yayınlanan bu görüntü okyanusunda sanatçının bizlere sunduğu fotoğraflar neredeyse bir damla kadardır. 800 milyon aktif kullanıcısı bulunan Instagram'a günde 95 milyon fotoğraf yüklenmektedir. Dijital fotoğraf paylaşımının günümüzde inanılmaz rakamlara ulaştığı düşünüldüğünde, dijital kameralar ve cep telefonları sayesinde dünya yeni fotoğraf çığlarına maruz kalmaktadır. Sanatçının çalışmasını gerçekleştirebilmesi için sadece 24 saat yeterli olmuştur. Sadece o güne ait görüntülerin basıldığı çalışmada galeri içerisine yerleştirilen fotoğraflar tabandan tavana bir fotoğraf dağı oluşturmuştur.

Sonuç

Mekan kavramı üzerinde şekillenen fotoğraf, mekanı kavramanın algılama biçimini de değiştirmektedir. Günümüzde fotoğrafik görüntü üretme biçimi iletişim araçlarının gelişmesiyle birlikte daha da artmıştır. Fotoğrafların kullanıcılar aracılığıyla sosyal medya üzerinde hemen paylaşım yapmaları günümüzde artık olağan karşılanmaktadır. Dolayısıyla fotoğrafın gündelik hayatın içinde önemli bir yere sahiptir. Sanatçının bu gündelik yaşam içerisinde insanların paylaştığı fotoğrafları belirli bir zaman aralığında internet üzerinden erişmesi ve fiziksel olarak belirli bir mekana yerleştirmesi eserin bağlamını enstalasyon ile birlikte kurgulamasına neden olmuştur. Bu perspektiften bakıldığında fotoğraf ve heterotopya kavramı arasında yenilikçi bir ilişkinin ortaya çıktığı görülmektedir. Bu ilişki zaman içerisinde simgesel ve işlevsel olarak bir niteliğe dönüşmüştür. Fotoğraf ve enstalasyon heterotopya kavramı içerisinde bir sanat yapıtı olarak veya sanatsal olanaklılık olarak farklılık yaratmıştır. Fotoğrafın mekan kavramı içerisinde bir görsel yığın olarak karşımıza çıkması izleyici için farklı bir durumdur. İzleyici fotoğrafın klasik sergilenme biçimine alışkın olduğu için, bir anda kendisini içine çeken bir fotoğraf formu ile karşılaştığında fotoğrafın sınırını aşarak yeni bir deneyim edinmektedir. İzleyicinin başkalarının fotoğraflarının binlerce baskısı arasında gezinebilir, fiziksel olarak temasta bulunabilir, fotoğrafları daha önce tanımladığı dijital alan dışarısında istediği gibi şekillendirebilir olması bu deneyimi iyice açığa çıkarmaktadır. Şimdi

ve burada olan ile geçmişte olmuşun tek bir noktada buluşması sonucunda ortaya çıkan sanat eserinin çarpıcılığı izleyicinin fotoğrafla olan ilişkisini sorgular niteliktedir.

Kaynakça

Burgin, V. (2013). *Fotoğrafi Düşünmek*, Espas Yayınları, İstanbul.

Mutlu N. T., (2014). *Heterotopik Bir Coğrafya Olarak Fotoğraf, Robert Frank, The Americans ve Yolculuk*.

Price, M. (2014). *Fotoğraf Çerçeveedeki Gizem*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Uysal, E. (2014). *Fotoğraf Mekan İlişkisi Bağlamında Nesne Üzerinden Dil Oluşturma*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Fotoğraf Anasanat Dalı.

<https://www.bbc.com/news/entertainment-arts-15756616>

<https://www.haberturk.com/instagram-hakkinda-5-carpici-rakam-2223352-teknoloji#>

<http://www.kesselskramer.com/exhibitions/24-hrs-of-photos>

<https://uk.phaidon.com/agenda/photography/articles/2016/may/04/photos-that-changed-the-world-24-hrs-in-photos/>

Etik Kodların İçerik Analizi ile Değerlendirilmesi

İbrahim AKSEL¹, Yeliz MOHAN BURSALI², Emine KOLBAŞI³, Sabahat BAYRAK KÖK⁴

Abstract

Morality, ethics and codes of ethics are mostly expressed during periods of crisis. In fact it is necessary to cover every aspect of working life.

KPMG, Rotterdam School of Management and Erasmus University have explored ethical codes of businesses in Fortune Global 200. This study aims at the implementation of similar scale of Turkey. Fortune Turkey is the first 100 businesses is sampling of this study. Business reports, corporate governance compliance reports, web pages and Fortune-Turkey releases has been made content analysis. It has not been investigated whether ethical codes exist in the business. It was researched to what extent the disclosures about these codes were publicly announced.

Keywords: Ethics, Ethics Code, Content Analysis

JEL Codes: M12, M14

Özet

İş dünyasında, ahlâk, etik ve etik kod gibi kavramlar daha çok kriz dönemlerinde gündeme gelse de çalışma hayatının her alanını kapsamaları gerekmektedir. Bu çalışma, KPMG, Rotterdam School of Management ve Erasmus Üniversitesi işbirliği ile yapılan Fortune Global 200'deki işletmelerin etik kodları araştırmasının benzerinin Türkiye ölçeğinde uygulanmasını amaçlamaktadır.

Fortune Türkiye'nin 2016 yılı verileri dikkate alınarak, ekonomik büyüklüğe göre belirlediği ilk 100 işletme bu çalışmanın ana kümesini oluşturmaktadır. Söz konusu ana kütlede yer alan işletmelerin, faaliyet raporları, kurumsal yönetim uyum raporları, internet sayfaları ve Fortune Türkiye'deki açıklamaları içerik analizine tabi tutulmuştur. KPMG-Rotterdam Ün.-Erasmus Ün. araştırmasında yer alan 10 etik kodun söz konusu kaynaklarda ne derece ilân edildiği incelenmeye çalışılmıştır.

¹ Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi, İİBF, YBS Bölümü, iaksel@pau.edu.tr, 0258 261 26 81

² Dr. Öğr. Üyesi, Pamukkale Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, ybursali@pau.edu.tr

³ Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, emineardic0@gmail.com

⁴ Prof. Dr., Pamukkale Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, sbayrak@pau.edu.tr

Araştırma bu kavramların söz konusu işletmelerde var olup olmadığını değil, bu kodlar ile ilgili açıklamaların halka açık olarak ne derece ilan edildiğinin içerik analizi yoluyla tespitini kapsamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Etik, Etik Kod, İçerik Analizi

JEL Kodları: M12, M14

1. Ahlâk, Etik ve Etik Kod

Ahlâk ve iş ahlâkı kavramları hiç şüphesiz yeni kavramlar değildir. Bununla birlikte sanayi devriminden bu yana iş ahlâkı kavramının önemi nispi olarak değişmektedir. Son dönemde yaşanan, büyük ölçekli işletmelerin iflasları ve bunların tetiklediği dünya çapındaki krizler, ahlâk konusunu iş dünyasının merkezine tekrar taşıdı. Gerek teoride gerekse uygulamada iş ahlâkı konuları içinde “etik kod” kavramı görece dikkat çeken konular arasında yer aldı.

Etik kodlar, kültürlere ve işletmelere göre farklılıklar gösterse de değişmeyen temel ilkelerden söz etmek mümkündür. Bir yandan kârını maksimize etmeye öte yandan ahlâkî olmaya çalışan işletmelerin yaşadıkları gri alanların sınırlarını çizmek için etik kodlar, çözüm arayanlar için sakin liman olma özelliğini taşımaktadır.

Etik: Türk Dil Kurumu (2018), etik kavramını, “töre bilimi”, “çeşitli meslek kolları arasında tarafların uyması veya kaçınması gereken davranışlar bütünü”, “etik bilimi”, “ahlâkî, ahlâkla ilgili” olarak açıklamaktadır.

Ahlâk: Türk Dil Kurumu (2018), ahlâk kavramını, bir toplum içinde kişilerin uymak zorunda oldukları davranış biçimleri ve kurallar olarak tanımlamaktadır. Günlük kullanımda neredeyse eş anlamlı olarak kullanılan ahlak ve etik kavramları birbirinden farklıdır. İngilizce “*morality*” olarak ifade edilen ahlâk kavramı âdet, gelenek-görenek; “*ethos*” olarak ifade edilen etik kavramı ise karakterin eğitilmesi anlamında kullanılmaktadır (Terkel ve diğ., aktaran Yüksel, 2006, 172).

2. Etik Kodlar:

Etik Kod, kurumların çalışanlarına, beraber iş yaptığı kişi ve diğer kurumlara ve kamuya sorumluluklarını özetleyen, temel değerlerini ve ilkelerini yansıtan, çalışanlara kabul edilebilir ve edilemez davranışlar konusunda yol gösteren bir kurallar bütünüdür (KPMG, 2017).

Etik kodlar, piyasanın aktörleri tarafından, belirsiz ve karmaşık durumlarda karar vermeyi kolaylaştırmak amacıyla geliştirilen yazılı veya yazılı olmayan davranış kalıpları olarak tanımlanabilir. Diğer bir ifadeyle etik kodların, çalışanın ahlâkî çıkmazla karşılaştığında hareket yönünü tayin eden bir pusula olduğu söylenebilir (Bektaş ve Köseoğlu, 2007: 97).

3. Araştırma

3.1 Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Araştırmanın ana amacı, etik kodların işletmelerin gündeminde ne kadar var olduğunu ortaya koymaktır.

Denetim, vergi ve danışmanlık firması olan KPMG, 2014 yılında Rotterdam School of Management, Erasmus Üniversitesi işbirliği ile dünyanın en büyük şirketlerini oluşturan Fortune Global 200'ün etik kodlarını inceledi. Çalışma sonunda, etik kodlarda en fazla atıf yapılan 10 temel değer ortaya çıkarken, doğruluk, saygı ve dürüstlük ilk üçte yer aldı (KPMG, 2017). Bu çalışmanın çıkış noktası bu araştırmadır. Bu doğrultuda Fortune Türkiye'de bulunan ilk 100 işletmenin belirlemiş oldukları etik davranış kodlarının içinden belirlenen 10 değeri içerik analizi yoluyla ne ölçüde ele aldıkları incelenmiştir.

Fortune Türkiye, her yıl gelir büyüklüğüne göre ilk 500 şirketi ilân etmektedir. Bu çalışmada, Fortune Türkiyede 2016 verilerinde bulunan en çok gelir elde eden 500 şirketten ilk 100 işletme ele alınmıştır. Bu işletmeler, 8 ayrı sektör başlığı altında kategorileştirilmiştir.

Çalışmada kullanılan içerik analizine tabi tutulan bilgiler Fortune-Türkiye ve ilgili işletmelerin kurumsal web sayfalarından elde edilmiştir.

3.2 Araştırmanın Yöntemi

Çalışmada, araştırma kapsamına giren 100 işletmenin kurumsal internet (web) sayfalarında yayınlamış oldukları “Etik Davranış Kuralları” incelenmiş ve 89 işletmenin web sayfalarında yer alan bilgiler analize tutulabilmiştir. Söz konusu bu işletmelerin, “Etik Davranış Kuralları” olarak belirlenen ortak değerler kapsamında 10 değeri içerik analizi yoluyla ne ölçüde ele aldıkları incelenmiştir.

İçerik analizi, yazılı, sözlü ya da görsel iletişim mesajlarını analiz yöntemidir (Cole, 1998: 54). Başlangıçta açık bilgilerin objektif, sistematik ve nicel açıklaması olarak ele alınan bu kavram, daha sonra gizli içerikleri yorumlamayı kapsayacak doğrultuda genişletilmiştir (Graneheim ve diğ., 2004: 105).

Çalışmada, KPMG'nin yaptığı araştırmalar sonunda en çok ele alınan 10 temel değer dikkate alınmıştır. Bu 10 temel değer sırasıyla şu şekilde belirtilebilir; doğruluk, dürüstlük, saygı, sorumluluk, güven, müşteri odaklılık, performans, iletişime açıklık, takım çalışması, inovasyon.

Çalışmaya konu olan Fortune-Türkiye en büyük ilk 100 işletme incelenmiş, 89 işletmenin etik kodları belirleyip ilân ettiği, geri kalan 11 işletmenin hâlihazırda etik kodları var olsa bile internet üzerinden ilân etmediği tespit edilmiştir.

İşletmelerin, etik kitapçığında ve etik davranış kurallarında ele alınan “etik kodlar” dikkate alındığı gibi misyon-vizyon-değerler başlığı altında yer alan “etik kodlar” da dikkate alınmıştır.

Araştırma ölçüsü olarak belirlenen bu 10 değer işletmelerin açıkladıkları etik davranış kurallarında yer almış ve yer almamış olarak kodlanmıştır. İşletmelerin yayınlamış oldukları rapordaki ifadelere bakıldığında bazı değerlere verilen önemden dolayı başlıklar şeklinde raporlarında belirtmiş oldukları görülmüş ve ‘var’ kriteri bazında değerlendirilmiştir. Örneğin işletmelerin belirledikleri etik kodlar başlıklarında belirtmedikleri ancak açıklama olarak performans kriterini başka bir alanda açıklanmasına ilişkin bu yönde verilen bilgiler de “var” olarak kodlanmıştır. Çalışma kapsamında değerlendirilen işletmeler 8 sektör olarak kategorize edilmiştir; sağlık; elektrik, su, gaz, maden, imalat; teknoloji; toptan-perakende ticaret; ulaştırma ve haberleşme; inşaat; holding.

3.3 Araştırma Bulguları

İşletmelerin etik davranış kuralları incelendiğinde ortaya çıkan ortak değerler bazında ele alındığında 10 etik davranış kodu üstünde atıf yapıldığı bulunmuştur. Belirlenen bu değerlere bakıldığında, araştırma boyunca değerlendirilen işletmelerin bütün değerleri tam olarak firmalarına yansıtmadıkları görülmüştür. Belirlenen değerlere ilişkin elde edilen bulgular Tablo-1’de görülmektedir.

Belirlenen değerler ve işletme sayıları dikkate alındığında; saygı (61), dürüstlük (58), sorumluluk (75), güven (71), müşteri odaklılık (53), inovasyon (58) konularının işletmelerin yarısından fazlasının firmalarda önem verildiği görülmektedir.

Buna karşılık doğruluk (57), performans (51), iletişime açıklık (53), takım çalışması (61) konularında işletmelerin önem arz etmediği görülmektedir.

Araştırmaya göre, belirli bir oran altında kalan değer görülmemektedir. Doğruluk kavramını diğer saygı ve dürüstlük kavramları ile doğru orantılı olması beklenirken istenilen ölçüyü karşılamamış, aksine ters oran gözlemlenmiştir.

Tablo-1’de dikkat çeken “sorumluluk” (75) en çok işletmede var olmasının sebebi, değerler farklı boyutları içermesidir. Bunlar, çalışanlarına karşı sorumluluk, paydaşlarına karşı sorumluluk, çevreye karşı sorumluluk ve sosyal sorumluluk boyutlarıdır. Araştırma kapsamında değerlendirilen işletmelerde söz konusu bu boyutlardan herhangi birisinin var olması durumunda sorumluluk değeri “var” olarak kodlanmıştır.

İşletmelerin KPMG’de açıklanan değerlere ilişkin araştırmada ele alınan konuların sektörel olarak nasıl bir dağılım gösterdikleri incelenmiştir. Sektör ayrımı dikkate alındığında işletme sayısının 87 olarak değerlendirilmesinin sebebi, söz konusu iki işletmenin araştırma konusu 8 sektörden birine dâhil edilmemesi olmuştur.

Araştırma konusu etik kodların içerik analizi için, işletmelerdeki frekans dağılımı ve sektör ayrımından daha sağlıklı bir analiz yapılabilmesi için Dahlsrud (2006)’un kullandığı katsayı ve oran ile hesaplanmıştır;

PB_i katsayısı, aşağıdaki formülde görüldüğü gibi oluşturulan bilgi sınıflamasında (toplam 16) yer alan paylaşılan bilgiler toplanarak bulunmuştur.

$$PB_i = \sum_{j=1}^x S_{BSji}$$

PB_i = paylaşılan toplam bilgi puanı i

$S_{BS,ji}$ = paylaşılan bilgi sınıflaması j paylaşılan bilgi sayısı i x = paylaşılan konuların toplamı i

PBO_i katsayısı ise her bir sektör için elde edilen PB_i katsayısının sektördeki toplam açıklanan bilgi sayısına oranlanmasıyla elde edilmiştir.

$$PBO_i = \frac{PB_i}{\sum_{k=1}^y S_{BSk}} \times 100$$

PBO_i = paylaşılan bilgi oranı i

PB_i = paylaşılan toplam bilgi puanı i

SBS_k = sektördeki işletme sayısı k paylaşılan bilgi sayısı i y = paylaşılan konuların toplam puanı i

Yukarıdaki formüller ele alındığında sektörlerin katsayıları 1’e yaklaştıkça atıf yapılan değerlerin işletmelerin belirledikleri etik kodlar içinde mevcut oldukları söylenebilir. Araştırma

sonuçlarına göre sağlık ve inşaat sektörü haricinde diğer sektörlerin katsayısı 0,5'i geçmektedir. Araştırma kapsamındaki işletmeler sektörel olarak değerlendirildiğinde atıf yapılan değerleri kendi etik davranış kurallarına daha fazla yansıtan sektörler olarak elektrik-su-gaz-maden (0,52), imalat (0,63), teknoloji (0,52), toptan-perakende ticaret (0,68), ulaştırma ve haberleşme (0,51), holding (0,52) olarak görülmektedir.

Araştırma sonuçlarına bakıldığında sağlık sektörü düşük bir orana sahiptir. Bunun sebebi araştırma evreninde yer alan işletmelerden sadece 2 tanesinin sağlık sektöründe olması olabilir.

Sonuç

Çalışmada Türkiye'nin ilk 100 şirketinin içinde yer alan 89 şirketin KPMG'nin belirlediği etik kodlar ile ilgili ilk 10 değer bağlamında işletmelerde hangi ölçülerde yer aldığı değerlendirilmiştir.

Araştırma kapsamında Türkiye'nin ilk 100 şirketine bakıldığında her işletmenin ayrı bir şekilde etik kod kitapçığı belirlemediği bazıları faaliyet raporlarında ele alırken bazıları sürdürülebilir faaliyet raporlarında etik koddan bahsederken bazıları ise vizyon, misyon yanında değerlerimiz olarak başlık atmış bulunmakta olduğu görülmüştür. Ayrıca ilk 100 işletme ile yola çıkıldığında araştırmalar sonucu bazı işletmeler etik koddan bahsetmezken bazıları ise halka açmadıklarını belirttikleri için 89 işletmeye indirgeyerek araştırmaya devam edilmiştir.

Araştırma sadece her işletmenin "Etik Davranış Kuralları" kapsamında ayrı bir alan olarak ele alınmayıp etik kodları farklı belgelerle belirttikleri için tam olarak gerçekliği yansıtmayabilir.

Araştırma kapsamında işletmeler söz konusu bu değerleri raporlarında belirttikleri halde hangi ölçüde uyguladıkları başka bir araştırma konusu olabilir.

Kaynakça

Bektaş Ç. ve Köseoğlu M. A. (2007). Etik Kodlarının Yönetmelik Karar Alma Sürecine Etkileri ve Bir Model Önerisi. İş, Güç" Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi. Cilt:9. Sayı:2

Cole F.L. (1988) Content Analysis: Process and Application. Clinical Nurse Specialist 2(1):53-57.

Dahlsrud, A. (2006). How Corporate Social Responsibility is Defined: an Analysis of 37 Definitions. Corporate Social Responsibility And Environmental Management, 15 (1):1-13.

Graneheim, U. H. and Berit L. (2004), Qualitative Content Analysis in Nursing Research: Concepts, Procedures and Measures to Achieve Trustworthiness. Nurse Education Today, 24.2, 105-112

Kpmg. (2017). İşletmelerin Olmazsa olmazı: Etik Kod. Kpmg Gündem. İstanbul

Terkel, E., Terkel, S. N., & Duval, R. S. (1999). Encyclopedia of ethics. Facts On File.

Türk Dil Kurumu, Büyük Türkçe Sözlük, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts, Erişim: 15 Mart 2018

Method in Strategy as Practice

Fulya ALMAZ¹

Abstract

The study was designed as a pilot study of a large-scale study aiming to determine the method that is considered appropriate at the point of answering the main problems of the strategy as practice. The basic and complementary problems of the study are the determinants of the research method, it encourages the investigator to make an inquiry through secondary data. This questioning gave the design a descriptive working identity. When the related literature is examined, it will be seen that the strategy approach, which is discussed in the study in question, is subject to new researches worldwide. It is claimed that this new approach extends both the conceptual and methodology of strategic management literature. However, it is seen that there is no study on how it provides expansion in terms of methodology. Upon answering the problems asked in the study axis, it is evaluated that the existing gap in this direction will be filled and will contribute to the literature.

Keywords: Strategy as practice, quantitative research method, qualitative research method, research patterns

JEL Codes: M10, M16

Uygulamada Strateji Yaklaşımı İçinde Yöntem

Özet

İlgili çalışma, uygulamada strateji yaklaşımının temel sorunsallarını yanıtlama noktasında uygun olduğu değerlendirilen yöntemi belirlemek amacını taşıyan geniş çaplı bir araştırmanın pilot çalışması olarak tasarlanmıştır. Çalışmanın temel ve tamamlayıcı sorunsalları araştırma yönteminin belirleyicisi olduğu için araştırmacıyı ikincil veriler üzerinden bir sorgulama yapmaya itkilemektedir. Bu sorgulama ise çalışmaya tanımlayıcı (deskriptif) çalışma kimliği kazandırmıştır. İlgili alanyazın incelendiğinde söz konusu çalışma dâhilinde tartışılan uygulamada strateji yaklaşımının, dünya çapında yeni yeni araştırmalara konu edildiği görülecektir. Bu yeni yaklaşımın stratejik yönetim alanyazınına hem kavramsal hem de yöntembilim bakımından genişlettiği iddia edilmektedir. Ancak yöntembilim bakımından nasıl genişleme sağladığına yönelik bir çalışma yapılmadığı görülecektir. Söz konusu çalışma

¹Öğr. Gör. Dr. Akdeniz Üniversitesi, fulyaalmaaz@hotmail.com

ekseninde sorulan sorunsalların yanıtlanması ile bu yöndeki mevcut boşluğun doldurulacağı ve alanyazına katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Uygulamada strateji yaklaşımı, nicel araştırma yöntemi, nitel araştırma yöntemi, araştırma desenleri

1. Giriş

İlgili çalışma, uygulamada strateji yaklaşımının temel sorunsallarını yanıtlama noktasında uygun olduğu değerlendirilen yöntemi belirlemek amacını taşıyan geniş çaplı bir araştırmanın pilot çalışması olarak tasarlanmıştır. Bu bağlamda çalışmanın temel sorunsalını "uygulamada strateji yaklaşımı için uygun olan araştırma yöntemi hangisidir?" şeklinde ifade etmek mümkündür.

Uygulamada strateji yaklaşımı örgütsel ve sosyal pratiklerin yaygınlaşması ile örgütsel eylemlerin nasıl etkinleştirildiğini ve/veya nasıl sınırlandırıldığını anlamamıza olanak verdiği gibi (Feldman ve Orlikowski, 2011) ilgili yaklaşım dahilinde uygulayıcılar, pratikler ve praksisler etiketleri adı altında kapsamlı araştırma parametreleri tanımlanmaktadır (Almaz, 2015:183; Almaz ve Çizel, 2016; Jarzabkowski ve Spee, 2009:70; Jarzabkowski 2005; Jarzabkowski vd.,2007; Johnson vd.,2007; Whittington 2006). Böylece söz konusu yaklaşımüzerindenstrateji oluşturma faaliyetlerinin yorumlanmasında sosyal yapıların ve bireylerin birbirleri ile olan etkileşimlerini (Vaara ve Whittington, 2012), stratejilerin kimler tarafından uygulandığını ve süreçte hangi araçların kullanıldığını (Jarzabkowski, 2004) ayrıntılı bir biçimde tanımlanabilmektedir.

İlgili yaklaşım dâhilinde yanıtları aranan sorular yaşanan dünyadan elde edilen veriler ışığında yanıtlanması gereken sorulardır (Almaz, 2017). Bu yöndeki çabalar ilgili yaklaşım dahilinde yapılan araştırmaların ampirik bir tartışma zemini üzerine inşa edilmesini, bağlamın içeriden keşfini ve konu ile ilgili betimsel ve gerçekçi bir resmin ortaya konulmasını gerekli kılmaktadır. Bu gereklilik araştırmacıyı, öznel bir araştırma yöntemi olan, belirlenen sorunsalların tüm boyutlarına ilişkin daha derinlemesine araştırma olanağı sunan ve sosyal olay ve olguların neden, nasıl ve niçin yaşandıklarının anlaşılmasına yönelik güçlü ipuçları sunan nitel araştırma yöntemini (Silverman, 2005) kullanmaya itkilemektedir.

Nitekim, Vaara ve Whittington (2012) uygulamada strateji yaklaşımı kapsamında yapılan araştırmalarda özellikle çeşitli organizasyonel düzeylerde yapılan görüşmeler (Mantere, 2005; Regne'r, 2003), katılımcı gözlem (Samra-Fredericks, 2010), eylem araştırmaları (Heracleous ve Jacobs, 2011), fotoğraflama (Molloy ve Whittington, 2005), araştırmacı günlükleri (Balogun ve Johnson, 2005) ve gizli gözlem (Jarzabkowski ve Seidl, 2008) gibi çeşitli nitel yöntemlerin kullanıldığını ve son yıllarda nitel araştırma analiz yöntemi olarak da söylem analizinin yaygın bir şekilde kullanıldığını saptamışlardır. Uygulamada strateji yaklaşımının önemli isimlerinden biri olan Jarzabkowski, 2000 yılında yapmış olduğu tez çalışmasında yöntem olarak etnografiyi kullanmış ve elde ettiği önemli bulgularla söz konusu yaklaşımın ilerlemesine önemli bir katkı sunmuştur. Bu çalışmalardan yola çıkılarak stratejik yönetim disiplini içerisinde yer alan uygulamada strateji yaklaşımının, kapsamı gereği araştırma yöntemi olarak nitel araştırma yöntemlerini kullanmayı gerekli kıldığı söylenebilmektedir. Dolayısıyla uygulamada strateji yaklaşımının, stratejik yönetim alanını, yöntem bakımından da genişletmekte olduğu görülmektedir.

Bu çalışmanın yukarıda belirtilen temel sorunsalı araştırma yönteminin belirleyicisi olduğu için araştırmacıyı ikincil veriler üzerinden bir sorgulama yapmaya itkilemektedir. Bu

sorgulama ise çalışmaya tanımlayıcı çalışma kimliği kazandırmıştır. Dolayısıyla söz konusu çalışma tanımlayıcı (deskriptif) çalışma niteliği taşımaktadır.

İlgili alanyazın incelendiğinde söz konusu çalışma dâhilinde tartışılan uygulamada strateji yaklaşımının, stratejik yönetim alanında yaklaşık son on senelik bir zaman zarfı içerisinde gelişim gösterdiği ve dünya çapında yeni yeni araştırmalara konu edildiği görülecektir. Bu yeni yaklaşımın stratejik yönetim alanyazını hem kavramsal hem de yöntem bilim bakımından genişlettiği iddia edilmektedir. Ancak yöntem bilim bakımından nasıl genişleme sağladığına yönelik bir çalışma yapılmadığı görülecektir. Aynı zamanda ilgili alanyazın incelendiğinde uygulamada strateji yaklaşımının temel sorunsallarına hangi yöntem ile yanıt aranmasının daha uygun olduğuna yönelik bir çalışma yapılmadığı da görülecektir. Oysa bilimsel bir çalışma için aslolan soruyu ve/veya soruları yanıtlamak için en uygun yöntemin seçilmesi büyük önem arz etmektedir. Söz konusu çalışma ekseninde sorulan temel sorunsalın yanıtlanması ile ilgili alanyazının bu yöndeki mevcut boşluğunun doldurulacağı ve alanyazına katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir.

2. Kavramsal Çerçeve

Çalışmanın bu başlığı altında Uygulamada Strateji Yaklaşımı ana hatlarıyla anlatılmakta ve söz konusu yaklaşımın ampirik araştırmalara konu edilmesi dahilinde tercih edilmesi gereken yöntemin neden nitel araştırma yöntemi olması gerektiği ayrıntılandırılmaktadır.

2.1. Uygulamada Strateji Yaklaşımı ve Uygun Yöntem Seçimi

Whittington 1996 yılında yapmış olduğu çalışmasında 1960'lerde ortaya çıkan plânlama yaklaşımının yöneticilerin karar almasına yardımcı olan, pazar yapısının ve rekabet yapısının anlaşılmasında kullanılan araçlara ve tekniklere odaklandığını, 1970'lerde inovasyon, şirket birleşmeleri, şirket satın almaları, uluslararasılaşma gibi politika araştırmalarının gelişim gösterdiğini ve 1980'lere gelindiğinde araştırmacıların stratejik değişime uyum sağlama konusunda yardımcı olan süreç araştırmalarına yoğunlaştığını, şimdilerde ise süreç okuluna yeni bir içgörü kazandıran ancak temel meseleleri örgütsel düzeyde değil de yönetim düzeyinde ele alan pratik yaklaşımın gündemde olduğunu belirtmiştir. Yazar akademisyenlerin ve uygulayıcıların katılımı ile uygulamada strateji yaklaşımı (strategy as practice) adını verdiği yeni bir bakış açısının belirdiğini ve bu yeni bakış açısının bazı boşlukları doldurduğunu iddia etmektedir (Almaz, 2018).

İlgili alanyazın incelendiğinde uygulamada strateji yaklaşımının stratejik yönetim alanında yaklaşık son on senelik bir zaman zarfı içerisinde gelişim gösterdiği ve dünya çapında yeni yeni araştırmalara konu edildiği tespit edilmiştir (Almaz ve Çizel, 2016). Bu durum söz konusu yaklaşımın henüz değerlendirilmemiş bir potansiyelinin olduğuna işaret etmektedir.

Uygulamada strateji yaklaşımı örgütsel ve sosyal pratiklerin yaygınlaşması ile örgütsel eylemlerin nasıl etkinleştirildiğini ve/veya nasıl sınırlandırıldığını anlamamıza olanak veren bir yaklaşımdır (Feldman ve Orlikowski, 2011). Söz konusu yaklaşım strateji oluşturma faaliyetlerinin yorumlanmasında sosyal yapıların ve bireylerin birbirleri ile olan etkileşimlerini (Vaara ve Whittington, 2012), stratejilerin kimler tarafından uygulandığını ve süreçte hangi araçların kullanıldığını (Jarzabkowski, 2004) ayrıntılandırmaktadır. Bu noktada uygulayıcılar, pratikler ve praksisler etiketleri adı altında kapsamlı araştırma parametreleri tanımlanmaktadır (Almaz, 2015:183; Almaz ve Çizel, 2016; Jarzabkowski ve Spee, 2009:70; Jarzabkowski 2005; Jarzabkowski vd.,2007; Johnson vd.,2007; Whittington 2006). Dolayısıyla, uygulamada strateji

yaklaşımında, strateji esas olarak belirtilen bu üç temel parametre üzerinde yükselmektedir (Bkz. Şekil: 1).

Uygulayıcılar, stratejik kararların alınmasında etkin rol oynayan, sosyo-politik duruşları, yetenekleri, cinsiyetleri, ulusal kültürleri ve bütün farklılıkları ile bir bütün olarak değerlendirilen sosyal varlıklardır olarak tanımlanmaktadır (Vaara ve Whittington, 2012). İlgili yaklaşım uygulayıcıların niteliklerinin ve rollerinin söylemsel ve diğer pratikler vasıtasıyla nasıl inşa edildiğini ve strateji oluşturma faaliyetleri üzerinde uygulayıcıların belirtilen niteliklerinin etkisinin olup olmadığını incelemektedir (Angwin vd., 2009; Nordqvist ve Melin, 2008; Hoon, 2007).

Şekil 1: Uygulamada Strateji Yaklaşımı ve Üzerine Yükseldiği Parametreler

Kaynak: Jarzabkowski, 2005 ve Whittington, 2006'dan uyarlanmıştır. (Almaz ve Çizel, 2016; Almaz, 2017; Almaz 2018).

Pratik, örgüt içerisinde faaliyette bulunan aktörler ve örgütsel rutinler, normlar, gelenekler, kurallar arasında paylaşılan ve örgütsel faaliyetleri yerine getirmenin kabul edilebilir yollarını belirten, somutlaştırılmış ve aracılık rolü olan bir kavram olarak tanımlanmaktadır (Reckwitz, 2002; Schatzki vd., 2001). Stratejik plânlama (Jarzabkowski, 2003), 5 güç analizi, SWOT analizi gibi analitik araçlar, strateji toplantıları, strateji çalıştayları gibi sosyomateriyel pratikler (Hodgkinson vd., 2006; Jarzabkowski ve Seidl, 2008; Jarzabkowski ve Spee, 2009) ve özellikle de stratejik söylemsel pratikler (Kornberger ve Clegg, 2011) ilgili yaklaşımın pratikler parametresi kapsamında incelenmektedir.

Praksis, stratejinin başlangıcından bitişine kadar geçen bütün süreci kapsamakta olup tüm eylemliliğin gerçekleştiği geniş bir kurumsal yapı içerisindeki bireylerin ve grupların birbirlerine bağlı, bağlama özgü ve katkı sağlayıcı tüm mikro eylemlerin akışını ifade etmektedir (Jarzabkowski ve Spee, 2009:73). Bu kavram yazılı doküman eylemleriyle birlikte her bir uygulayıcının örtülü eylemlerini (Jarzabkowski, 2000; Jarzabkowski ve Spee, 2009; Vaara ve Whittington, 2012) ve stratejik plânlama süreçleri, strateji plânlama toplantıları gibi tüm strateji oluşturma faaliyetlerini kapsamaktadır (Stevens, 2016).

Söz konusu yaklaşım örgütlere ve tek tek stratejilere (stratejilerin ne olduğuna) odaklanmaktan ziyade stratejilerin hayata geçirilmesi sürecine (strategizing) ve sosyal bir pratik olarak alanda var olmuş ve stratejileri uygulayanların eylemlerine ve birbirleri ile etkileşimlerine vurgu yapmaktadır. Öte yandan uygulamada strateji yaklaşımı yaygın örgütsel ve sosyal pratikler tarafından stratejilerin nasıl oluşturulduğunu ve/veya oluşturulacağını ve strateji oluşturma faaliyetlerinin yorumlanmasında sosyal yapıların ve bireylerin birbirleri ile olan etkileşimlerini anlamamıza imkân veren bir yaklaşımdır (Vaara ve Whittington, 2012).

Dolayısıyla söz konusu bakış açısı kapsamında Stratejiyi kim yapar? Ne yapar? Nasıl yapar? Hangi araçları kullanır? Strateji sürecinin değişkenleri nelerdir? (Jarzabkowski ve Spee, 2009: 69) Yetkin bir strateji uygulayıcısı nasıl olur? Yetkin bir strateji uygulayıcısı olabilmek için ne gerekmektedir? Yetkin bir strateji uzmanı stratejik kararları nasıl almaktadır? (Whittington, 1996) sorularına cevap aranmaktadır.

İlgili yaklaşım dâhilinde yanıtları aranan sorular yaşanan dünyadan elde edilen veriler ışığında yanıtlanması gereken sorulardır (Almaz, 2017). Bu yöndeki çabalar ilgili yaklaşım dahilinde yapılan araştırmaların ampirik bir tartışma zemini üzerine inşa edilmesini, bağlamın içeriden keşfini ve konu ile ilgili betimsel ve gerçekçi bir resmin ortaya konulmasını gerekli kılmaktadır.

2.2. Uygulamada Strateji Yaklaşımı İçin Uygun Yöntem: Nitel Araştırma Yöntemi

Yorumsamacı paradigma toplumsal dünyayı öznel deneyim vasıtasıyla, olduğu gibi anlamaya ve keşfetmeye çalışmaktadır (Burrell ve Morgan, 1979). Toplumsal yaşamın temel özelliği bireyler arasındaki yüz yüze ilişkiler olduğundan, toplumun nasıl işlediğini anlamak için bireylerin duruma ilişkin tanımlamalarının kavranması gerekmektedir. Yorumsamacı paradigma, kendi dışında var olan nesnel gerçeklikle ilgilenmek yerine, içeride var olan belirli öznel durumları bilmek ve keşfetmekle uğraşmaktadır (McKenna vd., 2011). Söz konusu paradigmanda bireyler anlamların yaratılması sürecine etkin bir şekilde katılmaktadır (Özenç-Uçak, 2000). O halde insan davranışları ve ilişkilerinin araştırmaya dâhil olan bireylerin görüşleri ve deneyimlerinden hareketle ancak esnek ve bütüncül bir yaklaşımla araştırılması ve yorumlanması gerekmektedir.

Söz konusu gereklilik araştırmacıyı, sosyal dünyanın göreceli doğasına vurgu yapan betimleyici yöntembilimi (idiyografik metodolojiyi) tercih etmeye ve kullanmaya itmektedir. Temelde bu yöntembilim, sosyal dünyanın ancak araştırılan etkinliğe doğrudan katılan bireyin bakış açısıyla anlaşılabilirliğini iddia eden, araştırmacının gözlemci duruşunu ve bilimin pür objektif bilgi üretebileceğini reddeden, sosyal meselelerdeki düzenliliklerin izini sürerek kural oluşturmaya karşı olan ve bilginin göreliliğini savunan anti-pozitivizme dayanmaktadır. Dolayısıyla sosyal dünyanın ancak araştırılan konunun birinci elden bilgisine ulaşılarak, içerden bir bakışla anlaşılabilirliğini ve konunun içine girilerek ana hikâyeyi ortaya çıkarabilecek öznel bir yöntemi savunmaktadır (Burrell ve Morgan, 1979 akt: Gölbaşı, 2004: 147-152). Çünkü sosyal bilimlerin temel harcı insandır (Williams, 1999) ve sosyal olaylar ve ilişkiler birbiriyle örüntülü ve iç içe geçmiş durumdadır (Yıldırım ve Şimşek, 2011).

Öznel bir araştırma yöntemi olan nitel araştırma, belirlenen sorunsalların tüm boyutlarına ilişkin daha derinlemesine araştırma olanağı sunan ve sosyal olay ve olguların neden, nasıl ve niçin yaşandıklarının anlaşılmasına yönelik güçlü ipuçları sunan bir araştırma yöntemidir (Silverman, 2005). Bireylerin olaylara ne tür anlam veya anlamlar yükledikleri diğer bir ifade ile olayları nasıl nitelendirdikleri sorusuna yanıt aramaktadır (Dey, 1993).

Nitekim, Molina-Azorin (2009) yapmış olduğu çalışmasında 1997 ve 2006 yılları arasında Strategic Management Journal dergisinde yayınlanmış olan 676 çalışmanın, 106'sının (%15.7) ampirik olmayan ve 570'inin (%84.3) ampirik olduğunu, ampirik çalışmaların 441'inde (%77.4) nicel araştırma yönteminin, 99'unda (%17.4) karma araştırma yönteminin (mixedtype) ve 30'unda (%5.2) nitel araştırma yönteminin kullanıldığı sonucuna ulaşmıştır. Bu çalışmaya dayanarak stratejik yönetim disiplininde genellikle nicel araştırma yönteminin kullanıldığı sonucu çıkarılmaktadır. Vaara ve Whittington (2012) uygulamada strateji yaklaşımı kapsamında yapılan araştırmalarda özellikle çeşitli organizasyonel düzeylerde yapılan görüşmeler (Mantere, 2005; Regne'r, 2003), katılımcı gözlem (Samra-Fredericks,

2010), eylem araştırmaları (Heracleous ve Jacobs, 2011), fotoğraflama (Molloy ve Whittington, 2005), araştırmacı günlükleri (Balogun ve Johnson, 2005) ve gizli gözlem (Jarzabkowski ve Seidl, 2008) gibi çeşitli nitel yöntemlerin kullanıldığını ve son yıllarda nitel araştırma analiz yöntemi olarak da söylem analizinin yaygın bir Şekilde kullanıldığını saptamışlardır. Uygulamada strateji yaklaşımının önemli isimlerinden biri olan Jarzabkowski, 2000 yılında yapmış olduğu tez çalışmasında yöntem olarak etnografiyi kullanmış ve elde ettiği önemli bulgularla söz konusu yaklaşımın ilerlemesine önemli bir katkı sunmuştur. Bu çalışmalardan yola çıkılarak stratejik yönetim disiplini içerisinde yer alan uygulamada strateji yaklaşımının, kapsamı gereği araştırma yöntemi olarak nitel araştırma yöntemlerini kullanmayı gerekli kıldığı söylenilmektedir. Dolayısıyla uygulamada strateji yaklaşımının, stratejik yönetim alanını, yöntem bakımından da genişletmekte olduğu görülmektedir.

3. Sonuç

İlgili alışma, uygulamada strateji yaklaşımının temel sorunsallarını yanıtlama noktasında uygun olduğu değerlendirilen yöntemi belirlemek amacını taşıyan geniş çaplı bir araştırmanın pilot çalışması olarak tasarlanmıştır. Bu bağlamda çalışmanın temel sorunsalını "uygulamada strateji yaklaşımı için uygun olan araştırma yöntemi hangisidir?" ve söz konusu sorunsalı detaylandırđımızda yanıtlanması hedeflenen alt sorunsalı ise "uygulamada strateji yaklaşımı için uygun olan araştırma yöntemi içerisinde yer alan araştırma deseni veya desenleri nelerdir?" Şeklinde ifade edilmiştir. Belirtilen temel ve tamamlayıcı sorunsallar araştırma yönteminin belirleyicisi olduğu için araştırmacıyı ikincil veriler üzerinden bir sorgulama yapmaya itmiş ve bu sorgulama çalışmaya tanımlayıcı çalışma kimliği kazandırmıştır. Böylece söz konusu çalışma tanımlayıcı (deskriptif) alışma niteliği kazanmıştır.

Uygulamada strateji yaklaşımı, strateji oluşturma faaliyetlerinin yorumlanmasında sosyal yapıların ve bireylerin birbirleri ile olan etkileşimlerini (Vaara ve Whittington, 2012), stratejilerin kimler tarafından uygulandığını ve süreçte hangi araçların kullanıldığını (Jarzabkowski, 2004) ayrıntılı bir biçimde tanımlayan bir yaklaşımdır. İlgili yaklaşım dâhilinde yanıtlanışan sorular yaşanışan dünyadan elde edilen veriler ışığında yanıtlanması gereken sorulardır (Almaz, 2017). Bu yöndeki çabalar ilgili yaklaşım dahilinde yapılan araştırmaların ampirik bir tartışma zemini üzerine inşa edilmesini, bağlamın içeriden keşfini ve konu ile ilgili betimsel ve gerçekçi bir resmin ortaya konulmasını gerekli kılmaktadır. Bu gereklilik araştırmacıyı, öznel bir araştırma yöntemi olan, belirlenen sorunsalların tüm boyutlarına ilişkin daha derinlemesine araştırma olanağı sunan ve sosyal olay ve olguların neden, nasıl ve niçin yaşandıklarının anlaşılmasına yönelik güçlü ipuçları sunan nitel araştırma yöntemini (Silverman, 2005) kullanmaya itkilemektedir.

Vaara ve Whittington (2012) uygulamada strateji yaklaşımı kapsamında yapılan araştırmalarda özellikle çeşitli organizasyonel düzeylerde yapılan görüşmeler (Mantere, 2005; Regne´r, 2003), katılımcı gözlem (Samra-Fredericks, 2010), eylem araştırmaları (Heracleous ve Jacobs, 2011), fotoğraflama (Molloy ve Whittington, 2005), araştırmacı günlükleri (Balogun ve Johnson, 2005) ve gizli gözlem (Jarzabkowski ve Seidl, 2008) gibi çeşitli nitel yöntemlerin kullanıldığını ve son yıllarda nitel araştırma analiz yöntemi olarak da söylem analizinin yaygın bir Şekilde kullanıldığını saptamışlardır. Uygulamada strateji yaklaşımının önemli isimlerinden biri olan Jarzabkowski, 2000 yılında yapmış olduğu tez çalışmasında yöntem olarak etnografiyi kullanmış ve elde ettiği önemli bulgularla söz konusu yaklaşımın ilerlemesine önemli bir katkı sunmuştur.

Bu alışma kapsamında gelinen nokta söz konusu araştırmacıların neden nitel araştırma yöntemini tercih ettiklerini açıklamaktadır. Söz konusu çalışma ekseninde sorulan "uygulamada

strateji yaklaşımı için uygun olan araştırma yöntemi hangisidir?" temel sorunsalın yanıtlanması ile ilgili alanyazının bu yöndeki mevcut boşluğunun doldurulacağı ve alanyazına katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir. Daha önce bu çalışmanın pilot bir çalışma olarak tasarlandığına değinilmiştir. İlgili çalışmanın temellendirmesinden yararlanılarak nitel araştırma yönteminin ve nitel araştırma yöntemi içerisinde hayat bulan etnografik araştırma ve eleştirel söylem analizinin uygulamada strateji yaklaşımı için neden daha fazla önemli olduğunun geniş çaplı bir araştırma ile ortaya konulması önerilmektedir.

Kaynakça

Almaz, F., (2015). "Stratejik Yönetim alanında Yeni Bir Yaklaşım: Pratik Olarak Strateji (Strategy as Practice)". *23. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi*, Muğla-Bodrum, ss. 182-189.

Almaz, F. ve Çizel, B. (2016). "Strategy as Practice: Reflections from University Hospital, International Journal of Innovation". *Management and Technology*, 7(4):161-165.

Almaz, F.,(2017). *Uygulamada Strateji Yaklaşımı ile Tepe Yönetim Takımını Oluşturan Aktörlerin Kendi İçlerinde ve Örgüt Yapısı ile Etkileşimlerinin İncelenmesi: Hastaneler Üzerinde Nitel Bir Araştırma*.Yayımlanmamış Doktora Tezi. Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.

Almaz, F., (2018). "Uygulamada Strateji Yaklaşımının Entelektüel Temelleri: Giddens ve Yapısallaşma Teorisi". *III. Uluslararası Sosyal Araştırmalar ve Davranış Bilimleri Sempozyumu, Tam Metin Kitabı*, Antalya.

Angwin, D., Paroutis, S. ve Mitson, S. (2009). "Connectingup Strategy: Are Senior Strategy Directors (SSDs) a Missing Link?". *California Management Review*, 51(3):74-94.

Balogun, J. ve Johnson, G. (2005). "From Intended Strategies to Unintended Outcomes: The Impact of Change Recipient Sensemaking". *Organization Studies*, 26(11):1573–1601.

Burrell, G. ve Morgan, G. (1979). *Sociological Paradigms and Organizational Analysis*, Aldershot: Ashgate Publishing,

Dey, I. (1993). *Qualitative Data Analysis: A User-Friendly Guide for Social Scientist*. Routledge Publications, London.

Feldman, M. S. ve Orlikowski, W. J. (2011). "Theorizing Practice and Practicing Theory", *Organization Science*, 22(5): 1240–1253.

Gölbaşı, Ş. (2004). "Sociological Paradigms and Organizational Analysis (Gibson Burrell ve Gareth Morgan, Heinemann Educational Books Ltd., UK, (1979) Kitap Kritiği", *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 2(2).

Heracleous, L. ve Jacobs, C. D. (2011). *Crafting Strategy: Embodied Metaphors in Practice*. Cambridge University Press, Cambridge.

Hodgkinson, G. P. ve Wright, G. (2002), "Confronting Strategic Inertia in a Top Management Team: Learning From Failure". *Organization Studies*, 23(6): 949–976.

Hoon, C. (2007), "Committees as Strategic Practice: The Role of Strategic Conversation in a Public Administration". *Human Relations*, 60(6): 921–952.

Jarzbkowski, P. (2000). *Putting Strategy into Practices. Top Management Teams in Action in Three UK Universities*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. University of Warwick.

Jarzabkowski, P. 2004 “Strategy as Practice: Recursiveness, Adaptation, and Practices-in-Use”. *Organization Studies*, 25: 529–560.

Jarzabkowski, P. (2005). *Strategy as Practice*, Sage, London.

Jarzabkowski, P. (2003). ”Strategic Practices: An Activity Theory Perspective on Continuity and Change”. *Journal of Management Studies*, 40(1): 23–55.

Jarzabkowski, P. ve Spee, P. (2009). “Strategy As Practice: A Review and Future Directions for the Field”. *International Journal of Management Reviews*, 11(1): 69–95.

Jarzabkowski, P., Balogun, J. ve Seidl, D. (2007). “Strategizing: The Challenges of a Practice Perspective”, *Human Relations*, 60(1): 5–27.

Johnson, G., Langley, A., Melin, L. ve Whittington, R. (2007). *Strategy as Practice: Research Directions and Resources*. Cambridge University Press, Cambridge, UK.

Kornberger, M. ve Clegg, S. (2011), ”Strategy as Performative Practice: The Case of Sydney 2030”. *Strategic Organization*, 9(2):136–162.

Mantere, S. (2005). “Strategic Practices as Enablers and Disablers of Championing Activity”. *Strategic Organization*, 3 (2): 157–184.

McKenna S., Richardson J. ve Manroop L. (2011). “Alternative Paradigms and the Study and Practice of Performance Management and Evaluation”, *Human Resource Management Review*, 2: 148-157.

Molina-Azorin, J. F. (2009). “Understanding How Mixed Methods Research is Undertaken Within a Specific Research Community: The Case of Business Studies”, *International Journal of Multiple Research Approaches*, 3 (1): 47–57.

Molloy, E. ve Whittington, R. (2005). “Organising Organising: The Practice inside the Process”, *Advances in Strategic Management*, 22: 491–515.

Nordqvist, M. ve Melin, L. (2008). “Strategic Planning Champions: Social Crafts persons, Artful Interpreters and Known Strangers”. *Long Range Planning*, 41(3): 326-344.

Özenç-Uçak, N. (2000). “Sosyal Bilimler ve Kütüphanecilik Alanında Nitel Araştırma Yöntemlerinin Kullanımı”. *Bilgi Dünyası*, 1(2): 255-279.

Reckwitz, A. (2002). “Toward a Theory of Social Practices: A Development in Cultural Theorizing”. *European Journal of Social Theory*, 5(2): 243–263.

Regne’r, P. (2003). “Strategy Creation in the Periphery: Inductive Versus Deductive Strategy-Making”. *Journal of Management Studies*, 40 (1): 57–82.

Samra-Fredericks, D. (2010). “Researching Everyday Practice: The Ethnomethodological Contribution”. Golsorkhi, L. Rouleau, D. Seidl, ve E. Vaara (Ed.), *Cambridge Handbook of Strategy as Practice* içinde, Cambridge University Press, Cambridge. ss. 230–242.

Schatzki, T. R. (2006). “On organizations as They Happen”. *Organization Studies*, 27: 1863–1873.

Silverman, D. (2005). *Doing Qualitative Research*. Sage Publications, London,

Vaara, E. ve Whittington, R. (2012). “Strategy-as-Practice: Taking Social Practices Seriously”. *The Academy of Management Annals*, 6 (1): 285-336.

Whittington, R. (1996). “Strategy as Practice”. *Long Range Planning*, 29(5): 731–735.

November 22-24, 2018 Antalya

Congress Book

Whittington, R. (2006). "Completing the Practice Turn in Strategy Research". *Organization Studies*, 27(5):613–634.

Williams, M. (1999). *Science and Social Science: An introduction*, Psychology Press.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2011). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık, Ankara.

Varlık, Dasein'in Ölümü ile mi Anlamlandırılır?

Ufuk Özen BAYKENT¹

Abstract

In Time and Being, Heidegger, in his analysis of the meaning of Being, he clearly declares that it is necessary that Death should be studied in order to find out the meaning of Being. Death is a concept that has to be investigated deeply in order to explore the authentic Dasein Being-a-whole. The first part of the present study displays how Heidegger questions the role of the temporality in comprehending the authentic Dasein which is a Being of care. In the second part of the study Dasein as a Being- towards- death will be explored which sits as a problem in understanding Dasein as-a-whole. Next part is a discussion of if Dasein's being incomplete before experiencing death would be considered as a defect or not. Then, Dasein as Being- of- care will be discussed in relation with historicity, prioritising and falling of Dasein. In the fifth part, the exploration of Dasein's everydayness as a necessary condition for the comprehension of the Death of Dasein will be questioned. Finally, the certainty and indefiniteness of Dasein's Death will be discussed.

Keywords: Heidegger, Death, Time, Dasein.

Özet

Varlık ve Zaman adlı eserinde, Heidegger'in yaptığı Varlığın anlamına dair analizde, Varlık'ın anlamını keşfetmek için Ölümün incelenmesinin gerekliliği de görülmektedir. Ölüm, bir bütün halindeki otantik Dasein'in açıklanabilmesi için derinlemesine incelenmesi gereken bir kavramdır. Bu çalışmada ilk bölümde, ihtimam-göstermeklik varlık yapısına sahip olan Dasein'in otantik olarak kavranmasında zamansallığın rolünün Heidegger tarafından incelenmesi ele alınacaktır. İkinci bölümde, Dasein'in bir bütün olarak incelenbilmesinde bir problem olarak karşımıza çıkan bir olgu olarak Dasein'in ölüme yöneliklik oluşu incelenecektir. Üçüncü aşamada, hitama kavuşmadan bütün olamayan Dasein'in bu durumunun bir noksanlık olup olmadığı tartışılacaktır. Dördüncü bölümde, temel karakteri ihtimam-göstermeklik olan Dasein'in kendini öncelemesi, gerçekliği ve düşkünlüğü ile birlikte ele alınacaktır. Beşinci bölümde, otantik Dasein'in ölüme yönelikliğini kavramasının onun hergünlüğündeki açıklanışı incelenecektir. Altıncı bölümde, otantik Dasein'in ölümünün kesin ve belirsiz olma özellikleri betimlenecektir.

Anahtar Kelimeler: Heidegger, Ölüm, Zaman, Dasein

¹ Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkiye. ufukozen@uludag.edu.tr

Giriş

Heidegger'in, *Varlık ve Zaman* adlı eserinin birinci kısmı hazırlık niteliğinde görülmektedir ve hazırlık terimi, eserin genel hedefi olan, varlığın anlamına ilişkin sorunun cevaplanmasına göndermede bulunur. Heidegger, kitabının 2. kısmının başlangıcında o noktaya kadar ulaşılanın, dünya-içinde-varolan olarak Dasein'in özsel yapı bütünlüğünün, ihtimam göstermeklik olarak açığa çıkışı olduğunu belirtir. İhtimam göstermeklik kavramı incelenmiş ve varoluşun somut yapısı, Dasein'in gerçekliği ve düşmüşlüğü ile bağlantılı olarak ortaya konmuştur.

Heidegger, varlığın anlamının analizinin, Varlık kavramının Zaman kavramı ile bir araya getirilmesiyle tamamlanacağı görüşündedir. İhtimam göstermeklik yapısının Dasein'in varlığını anlattığını vurgulayan Heidegger, daha dikkatle bakıldığında bu yapının temelinde bir zemin olarak, onun anlarını (momentlerini) içsel bir bütünlük içinde bir arada tutan bir şeyler olduğunu belirtir. İhtimam göstermekliğin yapı bütünlüğüne zemin olan şey zamansallıktır. Her yapısal an (moment), Heidegger'in deyiimiyle zamansal bir ekstazdır. Örneğin, kendisinin önüne sıçramak, gelecek zaman, dünyada olmuş olmaklık, geçmiş zaman ve dünyadaki varlık ise şimdiki zamanın ekstazlarıdır.

Heidegger'in Varlığı ve Zamanı bir araya getirerek anlamlandırmaya çalıştığı Varlık ve Zaman'ın ikinci kısmında zamansallık incelemesi "bizim en zati varlık imkanımız" olan ölüm üzerinden incelenmektedir. Dasein'in Varlığı ve Zamansallık arasında bir ilişki olduğu aşikardır. İnsan Varlığı zamansaldır, otantikliğinin ve bütünlüğünün incelenmesi ise Ölüm'ün analizi ile mümkün olacaktır.

Mulhall, Dasein'in varlığını bir bütün olarak kavrama girişiminin bir problemle karşı karşıya geldiğini belirtir çünkü Dasein varoluşunun bir sonraki anına yönelmekte olan olarak tamamlanmamıştır. Varoluşu bir sona ulaştığında, yani yaşamı bir bütün halinde sona erdiğinde ise artık inceleme yapabiliyor olmayacaktır. Artık, Dasein bir araştırma yürütmek için orada olamayacaktır. (1996, 114) Demske, Heidegger'in ölüm kavramını özgün bir biçimde ele aldığını ve bu problemi keskin bir biçimde ve ontolojik bir derinlikle incelediğini vurgular. (1970, 2-5) Heidegger'in betimlediği ölüm kavramının destekçileri olduğu gibi ona karşı duranlar da olmuştur. Edwards, Heidegger'in, ölümü bir imkan olarak betimlemesinin herhangi yeni bir keşif, bakış veya katkı oluşturmadığını belirtmiştir. (1975, 549)

Mulhall, Heidegger'in ölüm üzerine yaptığı analizi, araştırmasının teorik anlaşılabilirliğinin bir parçası olarak sunduğunu belirtir. İnsanın ölümlülüğü, insanın varoluşunun ontolojik yapısını tek ve bir bütün olarak kavramanın önünde aşılması güç bir engel oluşturmaktadır. Bütünlüğün hem teorik hem de varoluşsal bir önemi vardır. Bütün olmak, iyi bir fenomenolojik analizin göstergesi olmasının yanı sıra, ölümlü ve dolayısıyla yaşamla otantik bir ilişkinin de ölçütüdür. (1996, 121)

Blattner ise Dasein'in varlığının araştırılması sürecinde, varoluşsal analitiğin, Dasein'in sonluluğunu, onun bir sonunun olacağını hesaba katmadan yapılamayacağını vurgular. Heidegger ölüm anksiyetesini inceleyerek otantiklik kavramını da sunar ve geliştirir. Bu incelemeler nedeniyle de Dasein'in varlığını yeni bir kavram olan zamansallık çerçevesinde tekrar ele alır. Blattner'a göre Heidegger'in ölüm üzerine yaptığı inceleme pek dikkat çekmemiştir. Oysaki, bu inceleme, Dasein'in varlığının geleneksel varoluşçu temalar olan anksiyete, ölüm ve suçluluk gibi kavramları ele almak suretiyle Dasein'in varlığını daha radikal bir yoldan tekrar betimlemektedir. (1994, 49)

Yukarıda tartışıldığı üzere, Varlığın ontolojik incelemesi ve anlamının betimlenmesi hedefinde Dasein'in ölümünün analizinin önemi büyüktür. Bu nedenle, bu çalışmanın amacı

Heidegger'in yaptığı Varlığın anlamına dair analizde, Varlık'ın anlamını keşfetmek için Ölümün incelenmesinin nasıl yardımcı olabileceğini göstermektedir. Ölüm, bir bütün halindeki otantik Dasein'in açıklanabilmesi için derinlemesine incelenmesi gereken bir kavramdır. Bu çalışmada ilk bölümde, ihtimam-göstermeklik varlık yapısına sahip olan Dasein'in otantik olarak kavranmasında zamansallığın Heidegger tarafından incelenmesi ele alınacaktır. İkinci bölümde, Dasein'in bir bütün olarak incelenebilmesinde bir problem olarak karşımıza çıkan bir olgu olarak Dasein'in ölüme yönelikliği incelenecektir. Üçüncü aşamada, hitama kavuşmadan bütün olamayan Dasein'in bu durumunun bir noksanlık olup olmadığı tartışılacaktır. Dördüncü bölümde, temel yapısı ihtimam-göstermeklik olan Dasein'in kendini öncelemesi, gerçekliği ve düşkünlüğü ile ele alınacaktır. Beşinci bölümde, otantik Dasein'in ölüme yönelikliğini kavramasının onun her günlükliğindeki açıklanışı incelenecektir. Altıncı bölümde, otantik Dasein'in ölümünün kesin ve belirsiz olma özellikleri betimlenecektir. Yedinci bölümde, öndeleyen Dasein'in, ölümün, şahsa özgülüğünün, irtibatsızlığının, atlatılamazlığının, kesinliğinin ve belirsizliğini nasıl kavradığı irdelenecektir.

1. Zamansallık İçinde İhtimam-Gösteren Dasein

Heidegger, ilk kısmın varlığın anlamına ilişkin soruyu cevaplama açısından eksiklikler içerdiğini belirtir. İhtimam gösterdiği dünya içindeki varlığı ve başkalarıyla birlikte oluşu ile Dasein inotantik bir varlık kipi olarak ele alınırken, Dasein'in otantik kavranışı gerçekleştirilememiştir. Heidegger, otantik bir varoluşun mümkün olduğunun, ancak ontolojik düzeydeki bir inceleme ile gösterilebileceğini belirtir. Otantiklik olgusal olarak imkansız olmasına rağmen, otantik Dasein'i betimlemek yine de mümkündür. Otantikliğin, varoluşun ontik veya pratik düzeylerinde de görünebilirliğini ifşa eder. (Sembera, 2008, 148) Dasein'in varlık kipi açısından bu eksik ele almışa ek olarak, Heidegger, yorumlamanın formel yapısı adına da halen eksikliklerin olduğu görüşünü bildirir.

Bu noktada Heidegger, anlamının ön-yapısına göndermede bulunarak, varlığın anlamının ontolojik incelemesinin, ön-sahiplik, ön-görme ve ön-kavrama şeklindeki yapıya sahip olması gerektiğini belirtir. Ön-sahip olma, bütünlük kavramı ile, ön-görme bu bütünlük içindeki belirli bir görev veya varlık ile, ön-kavrama ise bütünlük içindeki bu belirli varlığın kavranması ile ilgilidir. Bu açıdan bakıldığında birinci kısımdaki incelemeler, ön-sahip olma boyutunu yerine getirememektedir, çünkü ön-sahip olma bütünlük ile ilgilidir ve henüz Dasein bir bütün olarak ele alınmamıştır. Heidegger'in vurguladığı üçüncü eksiklik ise yorumlamanın birincilliğindedir, öyle ki ihtimam göstermeklik yapısının kendisinin birincil bir temellendirmeye ihtiyaç duyar. Dünya-içinde-varlık fenomenin altında yatan yapısal momentler ele alınmasına rağmen, bu momentlerin veya başka bir deyişle ihtimam göstermekliğin bütünlüğü yeterince serimlenmemiştir. Ancak Dasein bir bütün olarak kavrandığı ve Dasein'in otantikliği açığa kavuşturulduğu takdirde, ihtimam göstermekliğin varoluşsal yapıları tekrar ele alınabilecektir. Bu sayede de bu yapıların bütünlüğünün üzerindeki örtü kaldırılarak, Zaman bunların temelindeki zemin olarak gösterilebilecektir. Zamansallığın bütünleştirici rolü şu şekilde algılanmalıdır: Olmuşluğun sürecinde, şimdiki oluşturacak olan geleceğin bütünlüğü. Dasein'in Varlığının zamansallığa bağlantısı budur. Bu nedenle de Varlık ve Zaman birlikte düşünülmüştür.

Dasein'in yorumlanmasında ön-sahiplik açısından Dasein'i bir bütün olarak, ön-görme açısından Dasein'in kendisini ve ön-kavrama açısından da zamansallığı anlayabilmeliyiz. Heidegger'e göre eğer ön-sahip olmayı ve ön-görmeyi yeterince gerçekleştirmezsek, ön-kavramanın bir taslağına da ulaşmamız mümkün değildir. Bu nedenle sorunumuz şudur: ilk olarak Dasein'in bir bütün olarak ve daha sonra da Dasein'in otantik kipinde kavranması gerekmektedir. Ancak bundan sonra zamanın ön-kavramasına ve Dasein'in Varlığının

anlamına ulaşabilme yoluna girebiliriz. “Dasein, varolduğu müddetçe, hep *henüz daha var olmamış* olarak varolmalıdır. Özü varolmak olan bir varolan, bütün bir varolan olarak kavranılabilmeye ihtimaline özselle olarak direnmektedir o halde.” (VZ, 45: 247) Heidegger Dasein’in Analitiğinin tamamlanması yolundaki ilk adımın Dasein’in bir bütün olarak kavranması probleminin aşılması olduğunu vurgular. Heidegger, Dasein’in bir bütün olarak kavranmasının, onun, ölüme yönelik varlık olarak, ölümünün ele alınması ile bağlantılı değerlendirilmesi gerekliliğini şöyle vurgulamıştır:

Dasein var olduğu müddetçe, onda hep bir şeyler noksandır; o, şunu veya bunu olabilmektedir ve olmaktadır da. Söz konusu noksanlığa bizatihi “hitamın” kendisi de aittir. Dünya-içinde- varolmanın hitamı ölümdür. Varlık imkanına, yani varoluşa ait olan bu hitam, Dasein’in olası bütünlüğünü hep tahdit eder ve belirler. Dasein’in ölümle hitam oluşunun ve böylelikle bu varolanın bütün-oluşunun, olası bir bütün- oluş irdelemesinin içine fenomenal bakımdan münasip bir biçimde dahil edilebilmesi için, ontolojik bakımdan yeterli, yani eksistensiyel bir ölüm kavramını elde etmiş olmak şarttır. Dasein’sal bakımdan ölüm, sadece varoluşa dair bir *ölüme- yönelik- varlık* içinde *vardır*. (VZ, 45: 248)

Dasein’in her zaman imkanlarına yönelik projeleri vardır, bu nedenle henüz aktüel olmayana doğru yönelim gösterir. Dasein’in yapısal tamamlanışı ancak artık şurada varolmayan olduğunda mümkün olacaktır. Bu nedenle Dasein’in varoluşunu bir bütün olarak kavrayışı fikri çelişik gibi görünmektedir: Dasein’in bütün olması, Dasein’in artık olmamasıdır ve kendine artık bir bütün olarak yönelemeyecek olmasıdır. (Mulhall, 1996, 114)

Heidegger’in ölümü bir imkan olarak betimlerken, imkanı ne olarak değerlendirdiğine ve ölümün nasıl olup da bir imkanımız olduğuna yönelik inceleme yapan Blattner, imkanı bir şeyler “uğrunalık” durumu olarak açıklar. Bir görevin yerine getirilmesinin, bir başka şeye doğru yönelerek, onun uğruna yapılması olduğunu belirtir. Şu örneği verir: bir sandalyeye otururum, bilgisayarı kullanmak uğruna bilgisayarı kullanırım, bir kitap yazmak uğruna. “Uğruna yapmalık” durumları, Dasein’in varlığının imkanlarıdır. Bir kitap yazarı olmak benim için zorunlu ve kesin olmasa da Dasein’in ölümü öyledir. Ama tüm bu uğrunalık durumları, ölüme yönelik olarak Dasein’in gerçekleştirdiği şeylerdir. Dasein kendisini bu uğrunalıklara fırlatarak belirler ve anlar. (1994, 52- 53)

2. Dasein’in Bütünlüğü ve Ölüme Yönelikliği Arasındaki İlişki

Heidegger, Dasein’in bütün oluşuna, kendi varoluşu içindeyken erişilip erişilemeyeceği sorusunu ortaya atar. Dasein’in varlık konstitüsyonunda, onun varoluşsal bir momentisi olarak “kendini önceleme” vardır ve bu da Dasein’a bir bütün olarak ulaşılmasının önünde bir problem olarak durmaktadır. Dasein devamlı surette dünya-içindeki varoluşu için kendi olanaklarına doğru planlar yaparak kendini önceler. (Sembera, 2008, 148) “Dasein’da hep noksan bir şeyler vardır.” (VZ, 46: 251) Dasein henüz *gerçekleşmemiş* olandır ama aynı zamanda *imkanlarına doğru yönelendir*. Gür, Dasein’ı Dünya-içinde-bir-varlık olduğunu tartışırken insan ve dünya ilişkisinde insanı ikamet etme imkanına sahip olan olarak betimler. “İnsanın mekanı dünyadır, imkanı da oradadır.” (Gür, 2017, 138). Dasein yaşadığı müddetçe *tamamlanmamıştır*. “Fakat Dasein kendi varlığı bakımından artık hiçbir şeyin noksan olmadığı bir varoluşa kavuştuğu anda artık-şurada var-olmamakla eş hale gelmiş olur. Varlık noksanlığının ortadan kaldırılması, Dasein’in varlığının yok oluşu demektir. Dasein, bir varolan olarak var olduğu müddetçe, kendi tamlığına asla erişmiş olamaz.” (VZ, 46: 251)

Dasein, başlangıçtan itibaren yaşamakta olduğu anın son anı olabileceği imkanına fırlatılmıştır. Gelecekteki her ana doğru, onun gerçekleştiremeyeceği imkanını bilerek kendini projelendirir. Bu anlamda Dasein'in Varlığı, ölüme yöneliktir: her an ölümlüyle yüzleşebilme imkanı ile kurduğu ilişki varoluşunun özsel yapısıdır. (Mulhall, 1996, 117)

Dasein var olduğu sürece onun için yapılacak bir şeyler kalmaya devam edecektir. Varoluşun deneyimi, hep arta kalan imkanların deneyimi ile nitelendirilir. Bizim için canlı olmak gelecekteki olanakları anlamak ve farkına varmaktır. Bu açık uçlu geleceğin deneyimi bittiğinde artık yaşıyor olamayız, varoluş diye bir şey de bizim için mümkün olamaz. (Sembera, 2008, 149) Dasein öyle bir varlıktır ki, ontolojik olarak bütün oluşu içinde deneyimlenmeye karşı direnir. Ölümü ile tamlığına kavuşan Dasein, şurada-varlığını da ölümlüyle yitirir. Böylelikle, bütünlük probleminin çözümünün, yaşam ve ölüm probleminin ortasında yer aldığı aşikar olur.

Heidegger sorunun çözümüne doğru yönünü ölüm duygusunun incelenmesine çevirir. Dasein, şurada var olmamaya geçişi, yani ölümü, kendi üzerinden o sürece dahil olmak suretiyle deneyimleyemez. Dasein ölümü ile aynı anda Da-sein, yani şurada varlık olmamaya geçecektir. "Dasein, özü gereği başkalarıyla birlikte olma olarak var olduğundan, belli bir ölüm tecrübesi kazanmış olur." (VZ, 47: 252) Fakat bu ölüm tecrübesi nesnelidir. Başkalarının ölümüne tanıklık etmek, gerçek anlamda deneyimleyebildiğimiz bir şey değildir. Heidegger "Başkalarının can verişini sahici anlamda tecrübe edemeyiz, olsa olsa onların yanında" oluruz sadece" der. (VZ, 47: 254) Biz sadece başkaları ölürken onların yanında olmuşuzdur. Bu nedenle onların ölümü, benim ölümümün yerini alamaz. Bir başkasıymış gibi ölmemiz mümkün değildir. (Sembera, 2008, 151) Bu açıdan bakıldığında, ne ontik ne de ontolojik açıdan hitama kavuşmak anlaşılabilir olmaz.

Ölümün bir bütün olarak incelenebilmesi problemi onun insanın varoluşunu bir sona getirerek onu tamamlamasından kaynaklanır. Kimse ölmeden kendi ölümünü deneyimleyemez. Kimse kendi varoluşunu bir ürün olarak kavrayamaz gibi görünmektedir. Ölme veya ölü olması bakımından başkalarının ölümüne yönelebiliriz. Bir başka Dasein'in ölen varlığından varlık olmayışa geçişini deneyimleyebiliriz. Onların ölü bedenleri bizim için yaşamın terk ettiği bedenlerdir. Onun için yas tutmak, onu anmak veya mezarını ziyaret etmek onunla bağımızı sürdürmemizi sağlayacaktır. Ama bunlar bizim gibi halen yaşamakta olan insanların, o (ölü) insanın ölümünün bizim için olan öneminin görünümüdür. Onlar bizim devam eden varoluşumuzun kipleridir, ölenlerin değil. Ölmüş kişinin yaşamını bir bütün olarak kavramak için onun ölmesinin ve ölümün "onun" haline gelişinin ontolojik anlamını görebilmeliyiz. (Mulhall, 1996, 114-115)

Dünya-içinde-hep-beraber olmaklık çerçevesinde Dasein'in bazı durumlarda başka bir Dasein'in yerine geçebildiği görülmektedir. Bu Dasein'in *vekalet-edebilirliği*nden kaynaklanır. Bu durumlar, bir yere gitmek, bir şeyleri temin etmek gibi, "bir şey içinde" veya "bir şey için" vekalet etmektir. Bu sınırlar içinde Dasein, "bir başka Dasein olarak "var" olur." (VZ, 47: 255) Fakat ölüm söz konusu olduğunda bu durum geçerli olamaz. "Kimse başkasının canını vermeliğini onun kendi üzerinden alamaz." (VZ, 47: 255) Birisi bir başkası için ölüme gidebilir, bir dava uğruna başkasının yerine savaşır, ölebilir ama bu başkasının ölümünü onun üzerinden devralmak değildir. Dasein *benimkilik* karakterine sahip olduğu içindir ki bir başkasının ölümüne vekalet etmesi imkansızdır.

"Diğerinin Dasein'ı kendi tamlığında ölümlüyle yüzleşirse, artık o Dasein'in kendisi Dünya-içinde-varlık değildir ve Dasein'ı yoktur. Fakat ölen Dasein'in vücudu, Dasein olarak, Varlığını sürdüren Daseinler için, önünde-hazır nesne olmakta ve anatomi öğrencileri için de incelenecek kadavra olmaktadır." (Çüçen, 2000, 59-60) Ölümü benimki olan bir imkan olarak görmeliyiz ve ölümü sosyal veya fizyolojik bir fenomen olarak değil varoluşsal bir fenomen olarak analiz etmeliyiz. Mulhall, Heidegger'in hayvanların ölümü ve Dasein'in ölümü arasında

keskin bir ayrım yaptığından söz eder. Dasein ölüme karşı her canlı gibi korunmasızdır ve onun biyolojik sonu herhangi bir anatomi incelemesine açıktır. Ama bu biyolojik son bile hayvanlarınkinden farklıdır. Çünkü Dasein'in biyolojik kimliği zorunlu olarak onun özel varoluşsal Varlık kipinden etkilenir. Dasein'in yaşamı, kaçınılmaz sonunun bilgisi ile dolmuştur. Öte yandan hayvanlar da ölmek için beslense de veya düşmanlarından kendilerini korusalar da, bu davranışlar onların bireysel canlılar olarak aldıkları kararlar değildir, sadece doğuştan getirdikleri davranış biçimleridir. (1996, 116)

Dasein'in ölümlerle ilişkisi, bir hayvanın ölümlerle ilişkisinden farklıdır. Dasein'in sürdürmesi gereken, var olan bir yaşamı vardır. Hangi *existentiell* imkanları gerçekleştireceğine hangilerini gerçekleştirmeyeceğine kendisi karar vermek zorundadır. Dasein için ölüm varoluş için bir yoldur. Ölüm, Dasein'in yaşamının her anında bir kenarda durmaktadır. Çaç, ölüme-yönelik yaşamı, insanın kendini zorunlu olarak bulduğu bir savaş alanı olarak betimler. "Sonsuz ve belirsiz olan ölüm karşısında duran ve aynı zamanda ölüme-yönelik olan insan varoluşunun kendi faniliğini, bilgiyle, dünya içinde varolan her şeyi bilenebilirin alanına dahil etme savaşıyla sonuçlanan bir gerilimdir." (2010, 251)

3. Dasein'in Ölümü ve Noksanlık

Dasein'in yaşadığı sürece tam olamayacağını yani henüz olmamışlığın Dasein'a ait olduğunu, hitama kavuştuğu anda artık Dasein olmamak karakterine sahip olduğu ve hitama kavuşmanın Dasein'ın vekalet ettiremeyeceği bir şey olduğunu bu noktaya kadar belirttik. Heidegger ölümün ontolojik yorumlanışına Dasein'in noksanlığının anlamını kavrama girişimi ile başlar. "Noksanlık şu demektir: Birbirine ait olanın henüz bir arada olmayışı. Ontolojik açıdan bakıldığında halen el altında olanlarla aynı varlık minvaline sahip olup da ileride ilave edilecek olan parçaların el altında olmayışı söz konusudur." (VZ, 48: 258) Dasein'in noksanlığı, henüz olmamışlığı ona hep aittir. Sembera'ya göre, Heidegger karşılaşılabilecek bir kafa karışıklığına karşı varlıksal noksanlık ve varoluşsal noksanlık ayırımını vurgular. Her günkü el-altında olan varlıklara uygulandığında noksanlık parçalardan namevcudiyetini ifade eder. Varlıksal bir bütün, eksik parçaları bir araya getirilip birleştirilerek tekrar oluşturulabilir. Fakat Dasein, her günkü el altındaki varlıklardan farklı bir varlık minvaline sahiptir çünkü Dasein, varoluşu ile nitelendirilir. (2008, 152)

Heidegger henüz-olmamışlığı betimleyen bir takım bağlamlardan bahseder. Bunlardan ilki borç ve ödemedir. Bir arada olmamışlığın örneklendirildiği bu durum şunu gösterir: borç, ödeme yapılmadıkça kapanmayacaktır ve borç kapandığında ise henüz olmamışlık doldurularak tamamlanmış olur. Bu örnekte kendisinde noksanlık bulunan borçlu meblağ el-altında olmaklık varlık minvaline sahipken, Dasein'in henüz-olmamışlığı el-altında-olmaklık karakterinde değildir. Dasein'in yaşamı belirli bir zamanda ödenecek bir borç değildir. "Dasein hep öyle var olur ki, ona kendi henüz olmamışlığı daima ait kalır." (VZ, 48: 258) Henüz-olmamışlık kavramı ile ilgili olarak verilen bir başka örnek ise Ay'dır. Ay, *tam* olarak henüz algılanamadığında bile, onun bir bütün olduğu algılanabilir. Burada ayın, henüz-olmamışlığı, el-altında- olanın algılanabilirliğidir. Bir başka örnek ise ham meyvenin henüz olmamışlığıdır. Meyvenin olgunlaşması, henüz-mevcut olmayanın, mevcut olana eklenmesi değildir, meyvenin olgunluğa taşınması, onun Varlığının kendisinde vardır. Meyve "olgunlaşmak suretiyle hamlık olarak *vardır*." (VZ, 48: 259) Fakat meyvenin henüz-olmamışlık varlık minvali, Dasein'inkinden farklıdır. Meyve olgunlaşarak erginleşir ama erginleşmeden hitama ulaşan Dasein da mümkündür. Bu örneklerden sonra Heidegger şu soruyu yöneltir: "Ölüm esasen hangi anlamda Dasein'in hitamı olarak kavranmalıdır?" (VZ, 48: 260)

Hitam bitmek demektir. Bitmek iki anlamdadır: mevcut olmayışa geçmek veya hitam ederek mevcut oluşa geçmek. İlk anlamıyla bitmek ortadan kalkmaktır, tıpkı yağmurun bitışı gibi. Oysa ki, Dasein'in hitamı onun yok oluşu olamaz. İkinci anlamıyla bitmek yine iki farklı biçimde olabilir. İlki namevcut olanın mevcut hale gelişidir, bir yolun inşaatının tamamlanması gibi. İkincisi ise mevcut olanın tamamlanmasıdır, son fırça darbesi ise resmin tamamlanması gibi. Hitam ederek mevcut oluşa geçmekte el-altında-olanın belirlenimi olduğu içindir ki Dasein'in hitamı da böyle bir bitmek olamaz. Dasein mevcut olan veya el altında olan değildir. Dasein'in hitamı ile ilişkisi hitama-doğru-varlık oluşunda yatar. "Dasein'in öylece hep varolduğu kendi henüz-olmamışlığı, noksanlık olarak yorumlanmaya karşı ayak diremektedir. Dasein'in varolarak var olduğu hitama doğru var olmayı, hitam-oluş olarak belirlemek uygun değildir." (VZ, 48: 261) Heidegger, Dasein ve hitamı arasındaki varoluşsal ilişkiyi, Ölüm-doğru-Varlık olarak incelemiştir.

4. İhtimam - Gösteren Dasein'in Kendini-Öncelemesi, Faktisitesi ve Düşkünlüğü

Dasein'in ölüm fenomeni, onun temel konstitüsyonu olarak ihtimam göstermeklikten hareket ederek yorumlanmalıdır. İhtimam-göstermeklik ifadesinin ontolojik tanımı şöyledir: "(dünya içinde) karşılaşılan varolanlarla beraber-var-olmak suretiyle (bir-dünya-içinde) zaten-var-olarak-kendini-öncelemek. Bu tanımdan Dasein'in üç özelliği ortaya çıkar: kendini-önceleme, faktisite ve düşkünlük.

Heidegger ilk olarak, varoluşsallığın en temel özelliği olan imkan üzerinde durarak Dasein'in *kendini öncelemesini* betimler. Dasein'in hitamı, ölümü noksanlık değildir çünkü o, mevcut-olan da değildir. Dasein'in hitamı, "en uç henüz-olmamışlığı"dır. (VZ, 50: 265) Dasein en uç henüz-olmamışlığı ile hitama yönelik varlıktır. Ölüm "başa gelmedir." (VZ, 50: 265) Başa-gelmeklik ölümü nitelendirebilecek tek özellik değildir, çünkü ölüm dışında Dasein'in başına başka şeyler de gelebilir. Deprem (el-önünde olma), evin tadilatı (el-altında olma) veya misafir ağırlamak (başkalarıyla-birlikte-olma) da başa-gelmeklik niteliğindedir. Fakat bunlar mevcut olan, el altında olan gibi farklı varlık minvallerindeki şeylerin başa gelmesidir. Ölüm ise farklı bir varlığa sahiptir.

Heidegger ikinci olarak Dasein'in *olguşallığını* betimleyerek ölümü ile bağlantılandırır. Ölüm, Dasein'in seçtiği belli bir imkan değildir, hatta ölümünün doğasında Dasein'in onu seçebilirliği bulunmamaktadır. "Ölüm, Dasein'in hep bizatihi kendisinin üstlenmesi gereken bir varlık imkanıdır. Ölümle birlikte Dasein, bizatihi kendi en zati varlık imkanıyla yüz yüze gelir." (VZ, 50: 266) Ölüm, her Dasein'in kendisinin olarak önünde duran bir imkanıdır. Dasein'in, ölümü şurada-olmama imkanının olanağıdır. Ölüm, Dasein'in ancak bizzat kendisinin yaşayabileceği en uç imkandır. "Ölüm, Dasein'in imkansızlığının imkanıdır." (VZ, 50: 266) Mulhall'a göre, ölüm Dasein'in şahsına özgü imkanıdır çünkü onun varoluşunun benimsiliğini yoğunlaştıran bir imkandır ölüm. Diğer existentiell imkanlarının hiçbirisi bana bu kadar yakın, bu kadar aralıksız ve bu kadar dolu dolu yaşamımın her bölümüyle ilgili değildir. (1996, 117)

Ölüm, Dasein'in kendine özgü, irtibatsız imkanıdır. Ölüm, Dasein'in öyle bir imkanıdır ki onunla varoluşuna dair tüm imkanları yitirilmiş olacaktır. Dasein *fırlatılmışlığı* ile varoluşunu gerçekleştirmek için ölüm de dahil olmak üzere önüne serilen tüm imkanların içinde bulur kendisini, bu da onun faktisitesidir. Ölümle fırlatılmışlık kendisini en asli bir biçimde havfta (anxiety) açığa çıkarır. Heidegger hiçbir Dasein'in ölümlü olmayı seçmediğini, ölümlüğünün onun dünyaya fırlatılmışlığının değişmez bir sonucu olduğunu ifade eder. Dasein'in dünyaya fırlatılmışlığı onun ölüm gerçeğinin kaçınılmazlığına fırlatılmışlığıdır. (Sembera, 2008, 157) Mulhall da benzer bir biçimde ölümün benim irtibatsız imkanım

olduğunu çünkü ölümümün hiç kimsenin benim yerime geçemeyeceği bir imkan olduğunu belirtir. Ölüm, beni, başkalarıyla olan ilişkilerimden tümüyle soyan, beni tam anlamıyla izole eden bir imkandır. (1996, 117)

Dasein'in hitama yönelikliği özsel olarak onun fırlatılmışlığından kaynaklanır ve her zaman onun ruhsal durumu nedeniyle bir biçimde açığa çıkar. Heidegger üçüncü olarak varolduğu müddetçe hitama yönelen Dasein'in bu durumunun öncelikle *düşkünlük* suretiyle gerçekleştiğini belirtir. İlgilendiği dünya içine fırlatılmış olan her günkü Dasein düşkünlük içinden en uç imkanı olan ölümden kaçır.

5. Ölüme Yönelik Varlık'ın Her günlükte Açılması

Heidegger'in kendini-önceleme, faktisite ve düşkünlük olarak betimlediği bu üç moment ölüm kavramının varoluşsallığının ancak başlangıç aşamasındaki bir incelemesidir. Bu momentlerle birlikte Dasein'in somutlaşması gerekmektedir ve Dasein somut olarak her günlükte içinde görünür. Bu açıdan Heidegger, Dasein'in düşkünlük kipindeki analizini yapar. Ölüme yönelik Dasein kendi kendisiyle ilişkidir. Her günkü Dasein hep bir ruh durumunda bulunmaktadır. Ölüm, her günkü hep beraberliğin kamusalılığı tarafından bilinir yani ölüm dünya-içinde bilinir bir olaydır. Ölümün herkes için olduğu bilirse de Dasein kaçarcasına sıranın kendinde olmadığını söyler. Ölüm, Dasein'in her günlükte kendisi açısından henüz mevcut olmayan ve onu henüz tehdit etmeyen bir şeydir. Böylelikle hiç kimsenin vekalet edemediği ölümün herkesin karşılaşacağı bir olay haline dönüşür. Ölüm bu şekilde aktüelleşmiş olurken, onun, bir imkan olma doğası, irtibatsızlığı ve atlatılamazlığı da gizlenmiş olur. Bu *ayartılma* ile herkes için olan ölümün, Dasein'in şahsına özgünlüğünün de üstü örtülür.

Ölümün üstünün örtülerek gizlenmesi ve böylece ondan kaçılması her günlükte hükmetmektedir. Her günkü Dasein, etrafındaki başkalarının, ölüm döşeginde olsalar bile, ölmeyeceğini, tekrar sağlıklı her günkü yaşamına döneceğini vurgulayarak ölüm ile ilgili sürekli bir *teskin* etme ve olma durumuna yönelir. Bu şekilde ölümün Dasein'in şahsına özel ve irtibatsız olma özellikleri de gizlenmiş olur.

Herkes, Dasein'ı ölümünden uzaklaştırmak suretiyle ondan havf duyma cesaretini de göstermesini engellemiş olur. Dasein ölümünü düşünmeyerek, kendini teskin ederek ölümden havf duymaz hale gelir. Ölüme duyulan havf, korkuymuş gibi düşünülür ve böyle hisseden de zayıflık sergilemiş olur. Dasein, herkesin öleceği fikrinden yola çıkarak kendisinin de öleceğine kayıtsız kalır ve kayıtsız bir huzur içinde bulunur. Böyle bir kayıtsızlık durumu da Dasein'in kendi şahsına özgü varlık imkanına *yabancılaşmasıdır*.

Heidegger'in betimlediği ayartılma, teskin ve yabancılaşma durumları, Dasein'in her günlükte varlık minvalini nitelendirir. "Ölüme yönelik her günlükte varlık, düşkün bir varlık olup, ölümden *sürekli bir kaçış içindedir*." (VZ, 51: 270) Dasein ölümü her gün herkesin başına gelen bir olay gibi düşünürken belli bir gamsızlık içindedir. Aslında, Dasein, böyle düşünürken de herkesin hep ölüme yönelik varlık olduğuna tanıklık eder. Dasein her günlükte içindeyken bile kendi şahsına özgü, irtibatsız ve atlatılamaz olan o varlık imkanını kendisine mesele edinir. Ama bunu mesele edinişinde bir kayıtsızlık hali bulunmaktadır.

Dasein kendine özgü, irtibatsız ve atlatılamaz olan varlık imkanı ile imkansızlığı ile karşı karşıya gelir. Dasein her günlükte halinde açığa çıkar. Özü gereği düşkünlük içinde olan Dasein ölümü örterek ondan kaçır. Heidegger, ölümünden ve dolayısıyla kendisinden kaçan Dasein'in bu kaçışını fenomenal olarak inceledikten sonra, Dasein'in ölümünü fenomenolojik olarak tasarlamaya açır. Ölümden kaçışın otantik olmayan betimlemesinden sonra, Ölüm

kavramının otantik betimlemesine geçer. Ontolojik yapıdan hareketle her günkü somut varlığın incelemesini yapan Heidegger, şimdi tam tersi bir yoldan her günkü hitama yönelik varlıktan yola çıkarak eksistensiyal ölüm kavramına ulaşmayı hedefler.

6. Varoluşsal Ölüm Kavramının Kesinliği ve Belirsizliği

Heidegger ölümün varoluşsal yapısına dair iki yeni kavram ortaya atar. Ölüm imkanı hem “kesin” hem de “belirsiz”dir. Ölüm kendisini ilk olarak kesin olarak ortaya koyar, fakat, bu empirik veya mantıksal bir kesinlik değildir. Bir gün herkesin ölecek olması düşüncesi şeklindeki her güncülük ölümün kesinliğinin de ifade edilmesidir. bir şeyin kesin olması demek onun hakikat olarak kabul edildiğini söylemektir. Dasein da açılmayan-açılan ve keşfeden olarak hakikat içindedir. Kesinliği, Dasein’ın kesin-olma varlık tarzıdır. Ölüm kesindir çünkü ölüm Dasein’ın açılmışlığının zorunlu bir özelliğidir. Sembera, modern tıp biliminin, yaşlanma sürecini belirsiz bir süre ertelediğini umabileceğimizi belirtir ama bu noktada Heidegger’in hitamı, vefat etme ve can vermeden ayırmış olduğunun göz önünde bulundurulması gerektiğini belirtir. (2008, 159) Bedenin biyolojik canlılığını belirsiz bir süre korumak mümkün olsa bile bu durum da ölüme doğru varlığın olumsuz bir varlık kipi olacaktır. Her Dasein ölümlülüğünün bu değiştirilemezliğine karşı bir tavır takınmalıdır. Yaşamın yapay bir biçimde belirsiz bir süre için uzatılması Dasein’a doğası gereği ait olan ölümlülük yapısının kesinliğini çürütmek şöyle dursun onu onaylar bile. Bu nedenle, Heidegger’in kullandığı kelime anlamıyla ölüm ölümlülüğün onaylanması olarak kesindir. Herkes ölümle ilgilenme şeklini kendisi seçmelidir ve bu seçimden kaçmanın hiçbir yolu yoktur.

Ölüm, kesin olmasının yanı sıra belirsizdir de. Ölüm her an için mümkündür. Onun aktüel olarak gerçekleşme anı da belirsizdir. Öleceğimizi biliriz ama ölümümüzün ne zaman gerçekleşeceğini bilemeyiz. Çaç, ölümün belirsizliğini şöyle ifade eder: “ölüm her an kendini an-sızın gösterendir.” (2010, 251) Her günkü, otantik olmayan Dasein el altında mevcut olanlara karşı aldığı tavırlarla haşır neşir olurken, ölüm imkanını da gizlemiş olur. Her günkü düşmüşlük içine kendisini kaptırmasının asıl işlevi, ölümün belirsizlik özelliğinin saklanabileceği bir takım yolları sunmasıdır.

Bu noktaya kadar olan bütüne bakıldığında ölümün 5 özsel yapısal özelliğini görebiliriz. Bunlar şahsa özgü, irtibatsız, atlatılmaz, kesin ve belirsiz olmasıdır. Bu özelliklerin otantik olmayan varlık tarzlarında incelendiğini belirten Heidegger bu özellikleri otantik varlık imkanı olarak ölüme yönelik varlıkta da inceleyerek devam eder. “Sahih varlığın ontolojik imkanını nesnel” olarak betimlemeyi hedefler. (VZ, 53: 276) Ölüme yönelik otantik varlık, bu imkanından kaçınmaz, onu örtemez ve dönüştüremez. Ölüme yönelik otantik varlık, ölüm imkanını bir imkan olarak korumak zorundadır. İntihar da ölüme karşı otantik bir tavır takınma değildir çünkü intihar, ölümü, bir imkan olmaktan aktüel olana taşıyarak, imkan olarak yok etmiş olur. (Sembera, 2008, 161) Ölüme karşı otantik olan bir tavır ölümün karşısında, onu, bir imkan olarak anlayarak durabilmektir.

Sonuç

Varlık ve Zaman’ın ikinci kısmının başlangıç hedefi İhtimam Göstermeklik Yapısını birinci kısımda eksik kalan iki gerekliliği betimleyerek tamamlamaktır: Dasein’ı bir bütün olarak kavramanın gerekliliği ve Dasein’ın otantikliğinin daha derin bir biçimde anlaşılmasını sağlamaktır. Ankiyete’yi aşmanın yolu şudur: “bütünlüğü içerisinde varoluşumla yüz yüze gelmek yoluyla ve insan varoluşu için bu, imkanın sınırı olarak kendi ölümüm olgusuyla yüz yüze gelmektir.” (MacIntyre, 2001, 35) Ölümün tartışıldığı bölüm, Dasein’ın ölüme-yönelik-

varlık olarak bir bütün halinde ön sahipliğimize ulaşabileceğidir. Ölüme doğru varlık olan otantik Dasein, ölümü şahsına özgü, irtibatsız, atlatılamaz, kesin fakat belirsiz bir imkan olarak kavrar. Mulhall'a göre, ölüme yönelik otantik Varlık, Dasein'in ölüyor olması meselesi değildir, Dasein'in ölümlü olduğunun farkındalığının ışığında *existentiell* imkanlarına doğru kendini projelendirmesidir. Başka bir deyişle, Dasein, kendine yönelik en uç ve sabit tehditin bilinciyle *existentiell* imkanlarından tercihler yapar. (1996, 120) Ölümü ile böyle bir bağlantı içine giren Dasein öndeleyerek varolur. Dasein açısından, bu en zati imkanının böyle bir kavrayışı otantikliğin ontolojik temelidir. Otantikliğin *existentiell* gösterimini ise Heidegger vicdanın betimlenmesi ile gerçekleştirir.

Kaynakça

Blattner, William D. (1994) The Concept of Death in Being and Time. *Man and World*. Vol. 27, ss. 47-70

Çaça, Eda. (2010) Dasein'in Yalnızlığının Yazgıya Vecibesi. *Cogito* Sayı: 64, Yapı Kredi Yayınları.

Çüçen, A.Kadir. (2000) *Heidegger'de Varlık ve Zaman*. Asa Kitabevi, Bursa.

Edwards, Paul. (1975) Heidegger and Death as "Possibility". *Mind*. Vol. 84, No. 336, ss. 548-566.

Gür, Aysun. (2017) "Heidegger'de Varolanlar ile Dünyanın İlişkisi Üzerine" Kaygı. Sayı 28, ss 127-141.

Heidegger, Martin. (2006) *Varlık ve Zaman*. Çev. Kaan H. Ökten. Agora Kitaplığı, İstanbul.

MacIntyre, Alasdair. (2001) *Varoluşçuluk*. Çev. Hakkı Hünler. Paradigma, İstanbul.

Mulhall, Stephen. (1996) *Routledge Philosophy Guidebook to Heidegger and Being and Time*. Routledge, London.

Sembera, Richard. (2008) *Rephrasing Heidegger: A Companion to 'Being and Time'*. University of Ottawa Pres, Ottawa.

İyi, Sevgi. (2003) *Martin Heidegger'de İnsan Sorunu*. Asa Kitabevi, Bursa.

Career Hard Sledding in Corporate Career Management: A Comparison in The Career Path of The Banking Sector

Büşra ERSAVAŞ¹, Osman Kürşat ACAR², Nesrin KAPLAN³

Abstract

The concept of career is the person's professional positions during its life and the steps of its work experience. This etc. when the definitions are considered, we can evaluate the career path like advance in one's career. However, nowadays career is a concept which includes the cross and horizontal movements within the work life as it is considered as a psychological process. When the career management processes are evaluated in terms of individual and organizational aspects, they come up with different stages. In the context of career development, the individual and the organization that identifies the job should be dealt with together. The importance of balance between the labor requirement of institutions and the career needs of individuals should be emphasized. Otherwise, labor turnover rates will be high because conflicts may increase in the institution. When the concept of career management is examined in Turkey, it can be said that one of the sectors where in-company trainings for career management and personnel are most applied and where competition is most intense is the banking sector. On the other hand, it can be said that one of the sectors where employees like glass ceiling syndrome e have the most difficulty in the career path is the banking sector. In this study, which will be used qualitative analysis method, 3 public banks and 3 private banks were interviewed with the personnel of 6 large banks. The corporate career management of these banks was examined. And what kind of difficulties they face in the career paths of the bank employees have been tried to be put forward with the concept of career hard sledding.

Keywords: Career Management, Career Planning, Career Development, Career Management in Turkey, Banking Sector

JEL Codes: 015, P41, G21

Kurumsal Kariyer Yönetiminde Kariyer Patinajı: Bankacılık Sektörünün Kariyer Patikasında Bir Karşılaştırma

Özet

Kariyer kavramı, kişinin yaşamı boyunca sahip olduğu mesleki pozisyonları ve işi ile ilgili tecrübelerinin basamaklarıdır. Bu vb. tanımlar ele alındığında kariyer yolu merdiven basamaklarından yukarı doğru çıkmak olarak değerlendirilebilir. Ancak günümüzde kariyer,

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi, busra.ersavas@hotmail.com

² Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, osmanacar@sdu.edu.tr

³ Arş. Gör., Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, nesrinkaplan@sdu.edu.tr

psikolojik yönden bireyi tatmin edici bir süreç olarak ele alındığından iş yaşamı içindeki çapraz ve yatay hareketleri de kapsayan bir kavramdır. Kariyer yönetim süreçleri, bireysel ve örgütsel açıdan değerlendirildiğinde farklı aşamalarla karşımıza çıkmaktadır. Kariyer geliştirme kapsamında işi yapan birey ve tanımlayan örgüt birlikte ele alınmalı, kurumların işgücü ihtiyacı ile bireylerin kariyer ihtiyaçları arasında denge kurmanın önemi vurgulanmalıdır. Aksi takdirde, kurumda çatışmalar artabileceği için işgücü devir oranları da yüksek olacaktır. Türkiye’de kariyer yönetimi kavramı incelendiğinde, kariyer yönetimi ve personele yönelik şirket içi eğitimlerin en çok uygulandığı ve rekabetin en yoğun olduğu buna karşın cam tavan sendromu gibi çalışanların kariyer patikasında en çok patinaj yaptıkları sektörlerden birinin de bankacılık sektörü olduğu söylenebilir. Nitel analiz yöntemini kullanılacağı bu çalışma ile 3 kamu bankası ve 3 özel banka olmak üzere toplamda 6 büyük bankanın personelleriyle görüşülerek kurumsal kariyer yönetimleri incelenmiştir. Ve banka çalışanlarının kariyer patikalarında ne gibi zorluklar ile karşılaştıkları kariyer patinajı kavramı ile ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kariyer Yönetimi, Kariyer Planlama, Kariyer Geliştirme, Türkiye’de Kariyer Yönetimi, Bankacılık Sektörü

1. Giriş

Günümüzde bireyler, iş hayatları için kariyer planları oluşturup, bu planları kariyer yönetimiyle yönetmeye ve kariyer geliştirme adımlarıyla hep bir adım daha ileri gitmeye çalışmaktadır. Örgütler ise, örgütün gelecekteki adımlarını örgüt planlaması ve örgüt kariyer yönetimiyle oluşturmanın dışında personellerinin kariyer yönetimlerini gerçekleştirebilmeleri için kariyer geliştirme adımlarıyla desteklemektedirler.

Türkiye’de kariyer yönetimi, kamu sektöründe belirli adımlarla, performansa dayanmaktan çok kıdem yılına ve yıllık sicil puanına bağlıyken; özel sektörde daha sert ve yarış halinde; hedeflere, başarılarla, performans gibi kriterlere bağlı olarak gerçekleşmektedir. Bakıldığında özel sektörde kariyer yönetimi planlamaları bireyin bilgi, sektördeki başarısı, yeterli eğitimi ve isteği gibi uygun koşullara bağlıdır. Bu kariyer planlamasını daha yukarıya çıkarılabilmesini sağlarken, bireyi aynı zamanda yıpratıcı bir süreçtir. Kamu sektörünü belirli sınavlarla ve sınavların ağırlıkları oranında kamu sektörü personel alımına gider. Daha sonra içeriden sınavlarla kariyer yönetimlerine bir nebze yön vermeye çalışsa da performans değerlendirmesinin yapılamaması nedeniyle adil olmayan bir kariyer yönetimi bulunmaktadır.

Türkiye’de ki kariyer yönetiminin en iyi yapıldığı sektörlerden biri olan bankacılık sektörüne bakıldığında; bankaların kariyer yönetimi adımlarını tebliğ, bildiri gibi duyurularla personeline açıkladığı görülebilir. Personel hangi adıma gelmek için nelere sahip olması gerektiğini, hangi adımları gerçekleştirmesi gerektiğini, kaç yıl çalışması gerektiğini, görev ve pozisyonundan kaynaklı gelirin tahmini ne kadar olacağını ya da ne kadar artış göstereceğini bilmektedir. Ama en önemlisi rekabetin yoğun bir şekilde hissedildiği bankacılık sektöründe bankanın piyasada tutunması için kendi kariyer yönetimini iyi oluşturması ve personelini kendi kariyer yönetimine göre yetiştirmesi gerekmektedir. Yapılan araştırmada bankacılık alanındaki personel kariyer yönetimi adımlarından bahsettiğimizde bu konu daha iyi anlaşılacaktır. Nitel analiz yöntemini kullanılarak yapılan bu çalışmada 3 kamu bankası ve 3 özel banka olmak üzere toplamda 6 büyük bankanın personelleriyle görüşülerek kurumsal kariyer yönetimleri incelenmiştir. Tüm bankalarda göreve başladıktan sonraki kariyer yolunda nasıl bir kurumiçi yükselmeye tabi tutuldukları ortaya konulmuştur. Kariyer yolunda karşılaştıkları problemler

genel olarak ele alınmıştır. Banka çalışanlarının kariyer yollarında hangi durumlarda ne gibi zorluklar ile karşılaştıkları kariyer patinajı kavramı ile ortaya konulmaya çalışılmıştır.

2. Bireysel ve Kurumsal Kariyer Planlaması

Kariyer planlama; çalışanların, fırsatların, seçeneklerin ve sonuçların farkına varmalarını, kariyer hedeflerini belirlemelerini, bu hedeflere ulaşmada yön ve zaman tespiti yapmalarını sağlayacak iş, eğitim ve diğer geliştirmeye yönelik faaliyetleri programlamaları süreci olarak tanımlanabilir (Anafarta, 2001: 3). Kariyer planlaması hem örgütün hem de bireyin sorumluluğu paylaştığı bir aşamadır. Kariyer planlaması bir sistem olarak ele alındığında, bireyinde örgütünde sistem içinde beraber çalıştıkları görülmektedir. Birey, kendi kişisel amaçları ile örgütün amaçlarının benzer olduğunu düşünürse yaptığı işten tatmin olma duygusu artar (İshakoğlu, 1994: 39).

Bireysel kariyer planlaması, kişilerin kendi yetenek ve ilgi alanlarını ve yapabilirliklerini değerlendirerek, halihazırdaki kariyer fırsatlarını incelemesi sonucunda, bireysel kariyer hedeflerini oluşturması aşamasıdır. Bu aşamada çalışanlar, kendilerini amaçlarına ulaştıracak araçları belirleyerek bu manada öngördükleri yolu belirlerler. Sürekli bir aşama olmasının nedeni, çevrede, kurumda ve çalışanlarda meydana gelen değişikliklerle, bireylerin kariyer beklentilerini zaman zaman gözden geçirme zorunluluklarından kaynaklanmaktadır (Bingöl, 2006: 286).

Birey açısından kariyer yönetimi beş farklı aşamada ele alınmaktadır (Akgeyik, ve diğ., 2011: 148-150);

1.Aşama: Bireyin, güçlü ve zayıf yönlerini kendisinin tespit etmesiyle başlayan bu süreçte, bireyler kendini iyi tanıdıktan sonra ne yapmak istediklerine ve hangi alana yönelik istekli çalışarak başarılı olabileceklerine karar vermeleri gerekmektedir. Bireyler kendilerinde var olan özellikleri değerlendirmeleri sonucunda gerçekçi kararları yine kendileri almaktadırlar.

2.Aşama: Bireylerin etrafında oluşmuş ya da oluşacak imkanlar aşamasıdır. Bu aşama bireylerin aynı meslek grubundaki farklı kişileri, çevresinde olan işletmeleri, çeşitli işleri ve mevcut çevresi hakkında bilgi toplama aşamasıdır. Bu aşama bireyin kariyer hedefinde nasıl bir yol çizmesi gerektiğine yardımcı olmaktadır. Çünkü bu bilgiler sayesinde birey kendisine en uygun olanakları tespit ederek karşısına çıkacak fırsatların fazla olduğu alana yönelebilir ve kariyer planında ilerleyeceği yolu daha net bir şekilde çizebilir.

3.Aşama: Bireylerin hedeflerini belirlemesi aşamasıdır. Bireyler gelecekte olmak istedikleri noktalara hedeflerini gerçekleştirerek gelebilmektedirler. Yine bireyler bu aşamada meslek, sektör ve işletmeler hakkında topladığı bilgileri kendi kişisel özellikleriyle ve istekleriyle kıyaslama yaparak istedikleri hedefleri daha net şekilde ortaya çıkarmaktadırlar.

4.Aşama: Bireyin elde ettiği kariyer kararını ve planlarını hazırlama aşamasıdır. Bu aşamada birey, çalışma yaşamındaki deneyimlerini ve kısa vadeli planlarını da işin içine katarak planladığı kariyer hedeflerine ulaşmak için hazırlanmaktadır. Kişi bu planları hazırlarken, eksik olduğu noktalara tekrar dönüş sağlama fırsatı yakalarken gözünden de hiçbir şey kaçırmamış olmaktadır. Kariyer yönetiminin önemi yukarıda yer alan bilgiler doğrultusunda incelendiğinde; bireyin hedeflerine ulaşması, örgütün de başarısını arttırması konusunda yardımcıdır.

Örgütler için kariyer yönetimine bakıldığında ise; günümüz değişen iş hayatında işletmelerde personel devir oranlarının giderek artması, özellikle yönetsel, profesyonel ve teknik yetenek alanında işletmelerin emek talebi ihtiyaçlarını önemli derecede arttırmıştır. Bu gelişen, dinamik yapıları örgütlerde yüksek yetenekli personeli işletmeye çekmek, örgütte

kalmasını sağlamak ve geliştirmek de giderek zorlaşmıştır. Bu bakımdan örgütte yöneticilerin geliştirilmesi, şirketlerin çeşitli iş alanlarında temel yatırımlar yapmasını gerekli kılmıştır. Bu yatırımların gelecekte de verimli ve etkin işgücüne dönüşmesi için örgütlerin şimdiden kariyer planlama ve geliştirmeye önem vermesini zorunlu hale getirmiştir (Beer vd., 1985: 234).

Örgüt açısından kariyer yönetimi dört farklı aşamada ele alınmaktadır. Bunlar (Şimşek & Öge, 2014: 275-276);

1.Aşama: Kariyer planlamasına dahil edilecek personelin belirlenmesi, yani örgütte görev yapan tüm çalışanların kariyer planlamasına dahil edilmesinin öneminin gözden kaçırılmaması ilk aşamadır. Bu noktada kariyer planlamasında yükselme arzusu olmayan çalışanlar söz konusu olabilmekte ve o çalışanlar bazı sorunlara sebep olacağı için planlama sürecinin içinde var olmayabilirler.

2.Aşama: Örgüt içindeki pozisyonların işlevsel çerçevesinin belirlenmesidir. Bu çerçevenin belirlenmesi örgüt içinde çalışan bireyin aslında kariyer haritası olmaktadır. İş analizi verilerinden faydalanmak; iş için gerekli olan bilgi, yetenek, tecrübe ve gereken diğer nitelikleri belirlemiş olmaktadır. Bireyin bu bilgiler ışığında istediği pozisyona yükselme ve hedeflerini yerine getirebilme konusunda başarı sağlaması daha da kolaylaşmaktadır.

3.Aşama: Örgüte kariyer danışmanları atamasını kapsamaktadır. Bu süreç tamamen uygulamaya dönük olmaktadır. Kariyer danışmanlığı örgüt içinden veya dışarıdan bu alanda profesyonel kişiler aracılığıyla yapılır. Böylece hem bireyin kariyer beklentisi karşılanırken hem de örgütün ihtiyaçları ve beklentileri için orta bir nokta belirlenmiş olur.

4.Aşama: Son olarak, kariyer danışmanları tarafından bireysel ve örgütsel planların geliştirilmesi gerekmektedir. Bu noktada danışmanlar özellikle gelecek beklentisi olmayan çalışanlara farklı ufuklar açarak onların motivasyonlarını yükseltirken aynı zamanda uzmanlaşma noktasında da yol gösterici bir rol üstlenmektedirler.

3. Kariyer Patikası

Bireyin kişisel amaçlarına ulaşmak için bir meslekte ilerleme veya bir kurumda ilerlenen merdivenler veya rotaları ifade eder. Kurum açısından çalışanın kurumda bir pozisyondan diğerlerine gidebileceği iş atamaları dizisinin belirlenmesi sürecidir. Çalışanın, kurum içinde arzuladığı kariyer amacına ulaşmasında izleyeceği iş pozisyonlarını belirler (Şimşek & Çelik, 2004: 23).

Bu uygulamada, iş analizlerinin yapılarak iş tanımlarının ortaya çıkarılması ve görev tanımlarının gerçekleştirilmesi şeklinde görüntülenir. Kariyer patikasının çizilmesinde ikinci adımda, değişik işler arasındaki benzerlikler belirlenir. Benzer bilgi, beceri ve yetenek gerektiren iş veya pozisyonlar belirlenip ayrıntıları oluşturularak, aralarındaki ortak yön ve ilişkiler belirlenir. İlk iki adımdan sonra ortak paydadaki işler tek bir çatıda birleştirilir. Bütünleştirme ile aynı iş yapısı içindeki işler “iş ailelerini” oluşturur. Bunlar arasında mantıksal ve fonksiyonel bağlar pekiştirilerek güçlendirilir. Böylece organizasyonun alt kademelerinde görev yapan bir çalışanın, bir üst pozisyon görevi için gerekli bilgi, beceri açıkları kapatılarak yetiştirilebilecektir. Sonuç olarak çalışan, kendisi için çizilmiş olan kariyer patikasında ilerleyecektir (Kaynak, 1996: 176).

4. Kariyer Patinajı

Kariyer patinajı kavramı, bireyin uzun süre çeşitli gerekçelerle aynı pozisyonda kariyerini devam etmesi olarak tanımlanabilir. Sekmen'e göre (2018), çalışanlar zaman

içerisinde ilerleyemediklerini fark ettiklerinde; isteksizlik, heves kırılması gibi sorunlar yaşarlar. Kariyer patinajı kavramı, kariyerde sıkışıp kalmak olmak değerlendirildiğinde karşımıza çıkan bazı durumlar şöyledir; terfi konusunda umudun kalmaması, kariyer ile ilgili sizin ya da yöneticinizin plan yapmıyor olması, maaş, unvan yetki ve sorumluluklarınızda zaman geçmesine rağmen bir değişimin olmaması, kişinin haksızlığa uğraması, karar vericilerin yeteneklerinize değil duygularınıza göre hareket etmesi ve yetenekleriniz gelişmesinin aksine zamanla körelmesi gibi durumlarla karşılaşan kişide zamanla kariyerde sıkışıp kalma hissini ortaya çıktığı görülebilmektedir.

5. Bankacılık Sektöründe Çalışanların Kariyer Patikasındaki Kariyer Yolculukları

Bu çalışma ile kariyer patikası ve kariyer patinajı kavramı doğrultusunda özel ve devlet destekli 6 büyük bankanın şube içi kariyer yapısını incelemek adına çalışan kişilerle görüşmeler yapılmıştır. Banka personelleriyle yapılan görüşmeler ele alınmadan önce, Türkiye bankacılık sektöründe kariyer yönetimi ve bankacılık sektöründeki kariyer yönetimi adımları ele alınarak karşımıza çıkan bilgiler aşağıda değerlendirilmiştir;

Bankacılık sektörüne değinmeden özel sektör alanındaki kariyer yönetimi kavramı ele alındığında, her ne kadar kariyer planlamasının bireysel bir faaliyet olarak görünse de örgütün kariyer yönetimi politikaları ve uygulamalarından bağımsız değerlendirilmediği de görülmektedir. Kamu kesimine bakıldığında işe alma, terfi, atanma, eğitim gibi kariyer yönetim adımlarının birçok alanda önceden belirlenen kurallar çerçevesinde belirlendiği ve bireyin elinde kariyer planlamalarına dayandırabileceği verileri bulunmaktadır. Kamu kesimindeki dejenere edilmiş, kuşuklara neden olan kayırmacılık, objektiflikten uzak kararlar, yazılı sisteme olan güvenin azalması gibi bakış açıları bulunsa da ortada belirlenmiş bir sistem bulunmaktadır. Buna karşılık özel sektörde birkaç büyük grup, büyük firmalar ve uluslararası firmalar dışında kariyer yönetimi planlaması yapan sektörler bulunmamaktadır. Türkiye’de özel sektörde kariyer yönetimine temel oluşturabilecek politikalar bile belirlenmemiştir. Buna özel sektördeki iş güvenliğinin olumsuzlukları eklendiğinde özel sektörde kariyer planlaması yapmanın olanaksızlığı da kendini göstermektedir.

Arthur Andersen Danışmanlık Şirketi tarafından yapılan Türkiye’de faaliyette bulunan 750 kuruluşa yönelik insan kaynakları fonksiyonlarını incelemek üzere araştırma yapılmıştır. Bu araştırma içerisinde insan kaynakları ve kariyer yönetimiyle ilgili bölümler bulunmaktadır. Araştırmadaki 750 kuruluşun yalnızca % 42’sinde kariyer yönetimi işlevlerinin yerine getirildiği ortaya çıkmaktadır. Hâlbuki bu oran ABD’de % 90’ların üzerindedir. Araştırma kapsamındaki kuruluşların çoğunda kariyer yönetimi sisteminin bulunmadığı görülmekte, bu sisteme sahip kuruluşların ise % 84,7’si de bu sistemi performans sistemi ile bağlantılı bir şekilde yürütmektedir (2001’e Doğru İnsan Kaynakları Araştırması, 2000: 73). Araştırma sonuçlarına bakıldığında araştırmaya dahil olan kuruluşların yarısından azında kariyer yönetimi uygulamaları yapılmaktadır. Bu kuruluşların büyük sermayeli kuruluşlar olduğu varsayılırsa Türkiye’de kariyer yönetimi uygulamalarının henüz yaygınlık kazanmadığı sonucu çıkarılabilir. Günümüzde eskiye kıyasla kariyer yönetimine şirketler açısından daha çok önem verildiği gerçeğini atlamamak kaydıyla özel sektörde kariyer yönetimi uygulamaları açısından hala yetersiz olduğumuz gerçekliği değişmemektedir. Büyük firmalarda uygulanan kariyer yönetimi ve bireysel kariyer planlamalarına destek diğer firmaların örnek alması gereken bir sistemdir. Türkiye’de kariyer yönetime önem verilmemesi daha doğrusu bu sistemin öneminin anlaşılmasının nedeni kısa vade de kazanca dönüşeceğini planladıkları program ve aktivitelere yatırım yapmak istemelerinden kaynaklanmaktadır. Kariyer geliştirme gibi maliyet getiri oranı hesaplanamayan kısa vadede gözle görülür kazanca dönüşmeyen bir insan

kaynakları aktivitesi olan kariyer yönetimine ilgiyi azaltmaktadır. Burada bir diğer sorun Türkiye’de iş değiştirme oranının, eğitim alınan işkoluyla ilgili meslek seçimlerinin yapılmaması gibi oturmamış bir özel sektör anlayışı olması da etkilidir. Çalışan daha iyi imkânlar sahip başka bir firmadan teklif aldığı veya kendi başvurusu kabul edildiğinde şirket değiştirmekte kariyer planlaması düşünmemektedir. Burada problem çalışanın şirket değişikliğine gitmesi değil çok sık iş değiştirmesi hatta ücret bakımından daha iyi imkânlar sunulduğunda sektör değiştirmesidir. Kariyer yönetimi ve planlaması bu aşamada oturtulamamaktadır. Türkiye’de belirli başlı meslekler dışındaki çalışanlar hangi sektörde kariyer planlaması yapabileceklerini bile bilmemekte, su nereye çekerse o tarafa gitmektedirler. Şirketler açısından kalifiye eleman eksikliği oluşmaktadır. Şirketlerin kariyer yönetimini sağlıklı yaparak elemanlarını ellerinde tutmaları gerekmektedir. Çünkü şirket açısından da oluşan personel açığına kalifiye eleman bulma zorluğu çıkmakta ya da eleman yetiştirilme aşamasında üretim kayıpları yaşanmaktadır.

Türkiye’de bankacılık sektörü kariyer yönetimi ise kariyer yönetimi çalışmaları yapan görece en iyi sektörlerden biridir. Devlet destekli bankalar ve özel bankalar sektörü oluşturur. Bu da kariyer yönetimindeki dinamikliğin nedenidir. Çünkü bankalar ayakta kalabilme çabası içinde birbirleriyle rekabet halinde bulunmaktadırlar. Bu aşamada da insan faktörü ortaya çıkar yani çalışan personelin müşteri ilişkisi, ürünlerin bilinçli ve tabana yayılabilmesi gibi unsurlar personele bağlıdır. Ne kadar kaliteli personel eğitimleri verilirse personel ne kadar bankayla bütünleştirilirse rekabette diğer bankaların önüne geçilebilmektedir. Bankacılık sektörü gelişen teknolojiye ayak uydurmaya çalışması ve modernleşme çabaları içinde sürekli yeni ürünler geliştirip müşterilere sunması ile yapısal değişimlere ihtiyaç duymaya başlamıştır. Bankacılık sektörü değişen, dinamikleşen ve eğitim seviyesi yüksek yeni müşterilerinin beklentilerini karşılayabilmek için onların bir adım önünde olması gereken bir sektördür. Günümüzde bunu sağlamanın yolu insana yatırım yapmak olduğu bankalarca vurgulanan en önemli gerçekliktir. Çalışanlarla ilgili hem bireysel hem de işle ilgili yatırımlar yapılması, değişen sürece daha uyumlu olan bir personel sistemi demektir. Banka personelinin işine bağlı olması bankaya olan katma değerinin artması demektir. Bu nedenle, finans sektöründe başarılı bir kariyer yönetimi ve insan kaynakları yönetimi bu sürece katkı sağlayacaktır. Rekabet koşulları olan işyeri kalitesi, donanım, teknoloji gibi unsurlar kolay kopyalanabilir unsurlardır. Fakat başarılı bir insan kaynakları yönetiminin kopyalanması mümkün olmamaktadır.

Kariyer yönetiminde bankacılık sektörünün daha başarılı olmasının nedeni her bankanın farklıda olsa kariyer yönetimi ve çalışanlar için kariyer planlaması yapabileceği alanların bulunmasıdır. Bankalar kariyer yönetimi politikalarını tebliğleri ile çalışanlarına bildirir. Çalışanların kariyer yönetimi ve planlamaları için şirket içi eğitimler hazırlar. Çalışan bir sonraki adımda nerede olacağını ve ne kadar sürelerde yükselbileceğini tahmin edebilirler bu da kariyer yönetimi açısından bireye şeffaflık sağlar.

Banka personel alımında öğrenim durumu önem kazanmıştır. Daha önce lise mezunları da işe alınabilirken artık bu uygulamadan tamamen vazgeçmiş görülmektedir. Seçilen elemanların üniversite mezunları olduğu saptanmıştır. Bunun dışında belirli bölümler için belirli sınavlardan belirli puan üstünde yabancı dil puanı almaları beklenmektedir. Yani öğrenim durumu ve yeterlilik kariyer yönetimi ve bireysel kariyer planlamasının oluşabilmesi için ilk adımdır. Banka şubelerinin ihtiyacı olan elemanlarını iki şekilde tedarik ettiği belirlenmiştir. Şubeler bu işi ya tamamen genel müdürlüğün inisiyatifine bırakırlar ya da kendilerinin, bilhassa müdürlerin referans olduğu bir aday genel müdürlük insan kaynaklarına yönlendirmektedirler. Devlet destekli bankalara bakıldığında dışardan yönetici kadrosuna personel alımı olmadığı görülürken özel bankaların diğer bankalardan transferle eleman alımına gittiğini görülmektedir. Ülkemiz bankalarının genel personel alımına bakıldığında ise internet üzerinden online sınav veya devlet destekli bankalar gibi yazılı sınav sonucuna göre eleman alımına gittiği

görülmektedir. Bu sınavların içeriği değişse de başarılı olan adaylar daha sonra mülakat sürecine alınır ve burada da başarılı olanlar işe girmeye hak kazanırlar. Ayrıca bankaların eleman tedarikinde danışmanlık firmalarıyla da çalıştıkları ve interneti çok yoğun kullandıkları görülmektedir.

Bankalardaki performans değerlendirme uygulamasının hedefine bakıldığında bankaların tamamında çalışanların alacakları ağırlıklı olarak ücretle alakalı olduğu görülmektedir. Burada aynı işi yapan çalışanların, performanslarına göre farklı ücretler almaları mümkün olabilmektedir. Burada çalışanların hak ettiği ücretleri alabilmeleri, banka geneli adaletli gelir dağılımı ve belirli bir oranda çalışanlar arası rekabetin sağlanması hedeflenmektedir. Bu sürecin banka çalışanlarının motivasyonunun olumlu yönde etkilediği düşünülmektedir.

Kariyer yönetimi uygulaması ise büyük oranda performans değerlemeye bağlı olmaktadır. Bunun yanında biraz daha karmaşık bir yapıya sahip olduğu söylenebilir. Performans değerlemenin sonuçlarına göre çalışanı değerlendiren müdür ya da yöneticinin rapor ya da puanlamasına istinaden yükselme yetisi görülen çalışan ücret artışıyla birlikte özel değerlendirilip eğitime alınabilmekte veya terfi edilebilmektedir. Böylece çalışanlar kariyer yönetimlerini üstleri ile beraber kendileri de gerçekleştirebilmekte bu durumda kişisel beklentileri ve iş tatminini sağlayarak motivasyonu arttırdığı gözlemlenmektedir. Yönetici ve insan kaynakları yetkililerine göre kariyer yönetimi uygulamasının bankalara sağladığı en önemli katkı yöneticilerinin kendi içlerinden yetiştirilmesi böylece çalışan sadakatinin sağlanmış olmasıdır.

Özel bankalarda kariyer yönetimi kişisel hedef başarısına göre değişiklik gösterirken devlet destekli bankalardaki sadece dikey yükselme anlayışı ortadan kalkmaya başlamıştır. Özel bankalar günümüzde daha agresif çalışmakta çalışanlarını hedefler konusunda zorlamaktadır. Hedeflerinde başarılı olan personel ödüllendirilirken başarısız olan personel belirli dönemler üst üste hedeflerini gerçekleştiremediklerinde işten çıkarılmakta bu da personel üzerinde zaten stresli olan iş yüküne yük katmaktadır. Çalışanlar sürekli iş kaybı korkusu yaşamakta hedeflerini gerçekleştirebilmek için olması gerekenin üstünde performans harcayarak kendilerini yıpratmaktadırlar. Bunun yanı sıra hedef ve kotalarını tutturana ücret ve kariyer basamakları bakımından devlet destekli bankalardan daha hızlı yükselmektedir. Özel bankalarda dışardan kalifiye personel yani yönetici kadrosu oluşturulabilmekte iken devlet destekli bankalara yönetici ve müdür gibi kadrolara banka içi yükselme ile gelinebilmektedir. Fakat burada da belirli yıl ve kademelerin atlanması gerekmektedir. Örneğin işe en alt kademededen başlayan çalışan 20 yıl gibi uzun süre sonra belki müdür olabilirken uzmanlık kadrolarından gelenler 8 yıl gibi daha kısa sürede müdür olabilmektedir. Bu da ilk kademe başlayan memurda yükselme adımı ve kariyer planlaması açısından motivasyon kaybına neden olmaktadır. Bir diğer sorun devlet destekli bankalarda yönetici kadrosunda olanların dahi gişe veya yönetici kadrosundan daha alt kademe bir bölümde değerlendirilmeleridir. Bu temel maaşlarda değişikliğe neden olmasa da görev, pozisyon ücretlerindeki azalış nedeniyle kendilerinden alt kademe çalışandan daha az maaş almalarına bile neden olmaktadır. Çünkü devlet destekli bankalarda işten çıkarma; yüz kızartıcı suç, zimmete para geçirme gibi ağır suçlar dışında pek olmamakta bu da çalışan açısından iş güvenliği için iyi olmakla birlikte hak ettiği görev pozisyonunda yer olmadığından daha alt kademe görev almasına neden olmaktadır. Ayrıca işten çıkarmanın sayılan zorunlu ağır durumlar dışında olmaması devlet destekli bankaları özel sektör bankaların bir adım gerisine düşürmektedir. Bunun nedeni işten çıkarılmayacağını bilen personelin kamu personeline olduğu gibi işten kaytarmaya çalışması, performans değerlendirilmede bulunduğu bölüme ait hedefleri yoksa objektif değerlendirilememesi nedeniyle işi düzgün yapmamasına neden olmaktadır.

Özel bankalarda dikey ve yatay yükselme imkânları bulunmaktadır. Yani dikey olarak amirlik, yöneticilik, müdür yardımcılığı, müdürlük gibi kademeler atlarken bunların yanı sıra aynı kariyer adımıyla yatay olarak ücret veya bir üst kariyer adımına geçişi kolaylaştıracak yatay pozisyonlarda ilerleyebilir. Örneğin gişeden bireysel pazarlamaya geçiş bir üst kademeye yükselmeyi kolaylaştırabilir. Genel olarak dikey yükselme için süreler olduğu görülse de dışardan yönetici personel alımı veya başarılı olarak gördükleri personelin yükselme olanağı da bulunmaktadır.

Diğer yandan belirli devlet bankalarının hazineye devredilmesinden sonra kariyer yönetimlerinde değişikliğe gittikleri görülmüştür. Bu bankalarda dikey yükselme imkânlarını değiştirmiş dikey ve yatay yükselme olarak düzenlemişlerdir. Özel bankalara göre daha çok kurallara dayalı olan bu kariyer yönetimleri şu an için ücretlerde bir miktar artışa neden olmaktadır. Dikey ilerleme eskisi gibi alınan sicil puanları ve belirli yılların doldurulmasından sonra bir üst kademeye geçiş için uygulanan yazılı sınavın başarılı olarak tamamlanmasıyla olmaktadır. Bu sınavda alan konuları hukuk, muhasebe gibi branşlar yönetim kademelerine göre ağırlaştırılarak sorulmaktadır. Yatay pozisyon ilerlemesine gelindiğinde ise gene belirli dönemlere, o pozisyondaki çalışma yıllarına ve verilen hedeflerde üst üste belirli dönemlerde alınan puanların ortalamaları alınarak ve sicil puanlarının da baz alındığı ilerleme sistemi oluşturulmuştur. Yatay pozisyonda ilerlemenin en büyük katkısı ücret artışıdır. Fakat gerekli koşullar diğer dönemlerde sağlanamadığında yatay pozisyonda geriye doğru yükselme bulunmaktadır. Bu da sistemin aslında dinamik tarafı olmakla birlikte çalışan için stres ve yoğun çalışma temposu demektir. Çünkü günümüzde rekabet koşullarının daha çok artması, buna bağlı olarak da verilen hedefler ve beklenen performanslarda gün geçtikçe çeşitlenmesine ve çoğalmasına neden olmuştur. Dikey yükselmede ise geriye doğru ilerleme bulunmamaktadır. Dikey yükselme kazanılmış temel hak olmakta birlikte soruşturma veya buna benzeyen çalışma kariyerine uygun olmayan hatalar yapılması sonucu geriye kariyer ilerlemesi nadirde olsa olabilmektedir.

Bankalar arasındaki rekabete bakıldığında internet bankacılığı ve mobil bankacılığın hayatımıza girmesi ve müşterilerin artık kendilerini her bankanın gözünde önemli görmeleri yani müşterinin seçeneğinin çok olması bankalardan beklentilerini arttırmaktadır. Devlet destekli veya özel banka olması müşteri için fark etmemekte yeni seçenekler sunan, kendini özel hissettiren, işini çabuk ve kolay halledebildiği bankayı tercih etmektedir. Burada çalışan personelin performansının önemli olduğunu bilen banka kariyer yönetimini banka içi eğitimlerle çalışanlarına bu yönde aşılama çalışmakta ve daha hızlı sistemler kurmak için çaba sarf etmektedir.

6. Bankaların Kurumsal Kariyer Yönetim Uygulamaları

Bu çalışma ile 3 kamu bankası ve 3 özel banka olmak üzere toplamda 6 büyük bankanın personelleriyle görüşülerek ve kurumsal kariyer planları incelenerek kariyer patikaları ve kariyer patikalarında patinaj olarak adlandırılacak süreler ana hatları ile ortaya konulmuştur. Bu görüşmeler ışığında elde edilen bilgiler derlenerek bankaların kariyer yönetim planları incelemelerine aşağıda yer verilmiştir;

Tablo 1: Devlet Destekli A Bankası İçin Kariyer Yönetimi Planı

Ana Yükselme Basamağı		Yan Yükselme Basamağı	
Dikey Yükselme	Bir Üst Basamak İçin İstenilen Deneyim Süresi	Yatay Yükselme	Bir Üst Basamak İçin İstenilen Deneyim Süresi
<i>Memur</i>	-	<i>Sorumlu 2</i>	<i>Bulunduğu bölüme göre belirlenen kriterleri yerine getirmesi gerekmektedir.</i>
<i>Yetkili Yardımcısı</i>	<i>4 Yıl</i>	<i>Sorumlu 1</i>	
<i>Yetkili</i>	<i>4 Yıl</i>	<i>Yönetici 3</i>	
<i>Üst Yetkili</i>	<i>4 Yıl</i>	<i>Yönetici 2</i>	
<i>Müdür Yardımcısı</i>	<i>4 Yıl</i>	<i>Yönetici 1</i>	
<i>Müdür</i>	<i>3 Yıl</i>		

Devlet destekli A bankasının kariyer yönetimine bakıldığında dikey ve yatay olarak iki kariyer yönetim planı olduğu görülmektedir. Örgüt kariyer adımı olarak dikey adımda belirli yılları baz almış, alınan sicilün uygunluğuna göre personelini bir üst kariyer adımına ilerlemesi için genellikle her yılın belirli bir ayı açtığı sınavlarla personelin dikey olarak yükselbilmesini amaçlamıştır. Bu sınavlar her adıma göre zorluk derecesi belirlenen sınavlardır. Yani personelin açılan sınava hangi kariyer adımıdaysa o adıma ait sınava tabi olması istenmektedir. Başarılı olan personel sınavların açıklanmasından sonra ücret ve yetkinlik açısından bir üst kariyer adımına geçmektedir.

Yatay yükselme incelendiğinde dikey yükselme adımına bağlı olarak ilerlediği görülmektedir. Yani bir memur, yönetici 1 pozisyonunda olamamaktadır. Memur ve yetkili yardımcısı sorumlu kadrolarının dışına çıkamamaktadır. Fakat olağanın dışında yetkili, üst yetkili ve müdür yardımcısı kadroları belirlenen kriterlere göre yönetici 3, yönetici 2 veya yönetici 1 kadrolarından herhangi birinde olabilir. Örnekle anlatmak gerekirse; müdür yardımcısı pozisyonunda bulunan personelin satış bölümünde çalıştığı ve 3 dönem hedefini gerçekleştirmediği veya başarı kriterlerini sağlayamadığı varsayıldığında yönetici 1 kadrosunda olması gerekirken yönetici 3 kadrosuna düşürülebilmektedir. Yatay yükselmede, dikey yükselme kariyer adımları önemlidir fakat A bankasının planlamış olduğu bu yeni kariyer sisteminde aslında amaçlanan; bireylerin performans kriterlerine göre yatay alanda ilerlemelerini sağlamaları ve performanslarına göre ücret yönetiminin planlanmasıdır. Yukarıda verilen tablo genel ortalama bir tablodur. Operasyon ve satış kadrolarına göre değişiklik göstermektedir. Operasyon kadrolarında yatay yükselmede yeni düzenlemeyle yönetici 3 pozisyonunun üstüne çıkılmadığı görülmektedir. Satış kadrolarında ise hedeflerin gerçekleşme oranlarının yanı sıra sicil puanlamaları ve SPK, BEAS, SEGEM sertifikaları gibi ilerlemek için özel koşullar bulunmaktadır. Buradan anlaşılacağı üzere banka satış kanalına önem vermeye başlamış, özel sektörün rekabet gücüne yetişmeyi hedeflemiştir. A bankasının klasik devlet destekli banka modelinden çıkmaya çalıştığı görülebilmektedir.

A bankasında yatay ve dikey olarak yükselme sonucunda personelin kariyer adımı ne olursa olsun ihtiyaç alanı nerdeyse orada çalıştırıldığı görülmektedir. Yani bir yetkilinin yatay adımda yönetici olsa dahi gişede bile çalıştığı görülmektedir. Bu personelin kariyer planlamasında kariyer aşamalarını bilmesine fakat görev pozisyonu için kariyer planı yapamamasına neden olmaktadır. A bankasının bu konuda eksik olduğu görülmektedir. Diğer yandan bir memurun, sorumlu olduğu ve kariyer planında işe ilk başlamada hedeflediği birimde ihtiyaç nedeniyle başlaması da olası olduğundan, bu aşamada da personelini tatmin etme ihtimali olduğu görülmektedir.

A bankasının kariyer yönetimi planları incelendiğinde; çalışan eğitimleri ve banka vizyonunu personele aşlamak amacıyla eğitimler gerçekleştirilmektedir. Bu eğitimler sanal ortamda çalışana atandığı gibi sınıf ortamında da verilmektedir. Yeni kariyer yönetmeliğine göre artık personelin bağlı olduğu birimdeki en üst yetkiliyle beraber personel için kariyer planlama adımları oluşturulması için görüşmeler yapılması buna göre eğitimler belirlenmesi ve personelin hedeflenen kariyer planı doğrultusunda ilerletilmesi hedeflenmektedir. Ayrıca banka personeli teşvik amacıyla SPK lisanslama düzey sınavlarına göre ve dil tazminatı ödenmektedir. Bu da bankanın personel kariyer yönetimini desteklediği aşamalardan bir tanesi olarak ele alınabilmektedir.

A bankası personelinin kariyer yönetimine bakıldığında ise; dikey ve yatay yükselme adımları için gerekli yetkinliklerin sabit olması kariyer yönetimi açısından şeffaflık sağlamaktadır. Personeller kariyer yönetimlerini, görev pozisyonlarını belirlemelidir. Hedef ve beklentileri gerçekleştirdiklerinde istedikleri konumda olabileceklerini büyük olasılıkla tahmin edebilmektedirler. Fakat burada yukarıda değinildiği gibi bir yetkilinin bile gişede oturtulabiliyor olması yani ihtiyaç nerdeyse oraya ilk kişinin oturtuluyor olması personelde kaygıya neden olmaktadır. Ayrıca operasyon çalışanlarının yönetici 1 pozisyonuna çıkamıyor olması personelde hayal kırıklığı oluşturmakta, kendilerini değersiz hissetmelerini sağlamakta bu da maksimum performansla çalışmalarını etkilemektedir. Bunların yanı sıra buldukları bölüme göre zorunlu eğitimler dışında bankanın personele eğitim vermesi veya bazı sertifikaları alabilmeleri için özel eğitim sınıfları kurması personel kariyer planlaması açısından önemlidir. A bankası personelinin çok fazla istifa etmediği veya başka bankaya geçmediği görülmektedir. Genellikle personeller kariyer plan ve hedeflerini banka içerisinde değerlendirmektedir. Bunun en önemli nedeni A bankasının dışarıdan yönetici kadrolarına eleman almaması, yöneticilerinin tamamını içerisinden yetiştirip seçmesidir. Bu da A bankası çalışanlarının dışarıdan yönetici alınarak önlerinin kesilmemesi anlamına gelmektedir. Ayrıca A bankası zorunlu ve hırsızlık, zimmet gibi yüz kızartıcı suçlar dışında personelin iş akdine son vermemekte bu da personelin iş garantisi nedeniyle daha az stres altında çalışabilmesini sağlamaktadır.

Devlet destekli B bankasında kariyer yönetimi görüldüğü gibi tek aşamalı ve sabit yıl esaslarına dayanmaktadır. Performans ölçümü kamu sektörüne daha çok benzemektedir. Baz alınan yıl olan 3. Yılı dolduran personel bir üst kariyer adımına geçmek için sınava tabi tutulur. Başarılı olanlar bir üst kariyer adımından iş hayatlarına devam etmektedir. Personellerle yapılan görüşmelerin sonucunda bankasını değiştirmeyi veya farklı sektöre geçiş yapmayı planlamadıkları görülmüştür. Örgüt burada kamu zihniyetiyle personeline sahip çıkmıştır. İşten atılmalar A bankasındaki gibi, sadece zimmete para geçirme, yolsuzluk, banka sırlarını verme gibi affedilemeyecek suçlar nedeniyle olmaktadır. Örgüt personeli için gerekli eğitimleri sağladığı görülmektedir. Diğer bankalar gibi zorunlu eğitimler koymuş, gelişim için esas olan sınavlar için (SPK, SEGEM, BEAS., gibi) personeline destek vermektedir. Bazı sertifikalara sahip personel veya dil sınavından belirli bir puanı alanlar ayrıca maaşlarına ek tazminatlar almaktadır. Burada da bankanın personelini teşvik edip bu sertifikalar sahip daha kalifiye elemana sahip olmak istedikleri görülmektedir. Personellerin kariyer planlamalarını banka içerisinde oluşturdukları görülmektedir. Kariyer adımları sabit olduğundan personelin kariyer

yönetimi planı banka içi pozisyon görevlerine göre oluşmaktadır. Satış kadrosu veya operasyon kadrosunda kendilerine uygun kariyer planları oluşturmaktadırlar.

Tablo 2: Devlet Destekli B Bankası İçin Kariyer Yönetimi Planı

Dikey Yükselme	Bir Üst Basamak İçin İstenilen Deneyim Süresi
<i>Servis Asistanı</i>	<i>3 Yıl</i>
<i>Servis Görevlisi</i>	<i>3 Yıl</i>
<i>Servis Yetkilisi</i>	<i>3 Yıl</i>
<i>Yönetmen Yardımcısı</i>	<i>3 Yıl</i>
<i>Yönetmen</i>	<i>3 Yıl</i>
<i>Müdür Yardımcısı</i>	<i>3 Yıl</i>
<i>Müdür</i>	<i>3 Yıl</i>

B bankasının devlet destekli A bankasına, ek sertifika tazminatları ve işten çıkarılma konusunda benzediği görülmüştür. Aşağıda incelenen özel bankalarda ise sertifika tazminatları olduğunu fakat kariyer adımları ve işten çıkarılma açısından hem örgütsel hem de bireysel farklılıklar olduğu görülebilir.

Tablo 3: Özel C Bankası İçin Kariyer Yönetimi Planı

Dikey Yükselme	Bir Üst Basamak İçin İstenilen Deneyim Süresi
<i>Asistan</i>	-
<i>Uzman Yardımcısı</i>	<i>Min. 6 Ay Bankacılık Deneyimi veya Min. 2 Yıl Emeklilik Şirketi Deneyimi</i>
<i>Uzman</i>	<i>Min. 2 Yıl Bankacılık Deneyimi</i>
<i>Yetkili</i>	<i>Min. 3 Yıl Bankacılık Deneyimi</i>
<i>Yönetmen</i>	<i>Min. 4 Yıl Bankacılık Deneyimi</i>
<i>Müdür</i>	<i>Gelişim Merkezi Katılım Şartlı Kriterler</i>

Bir özel banka olan C bankası incelendiğinde: kariyer adımları için belirli deneyim süreleri aradığı görülmektedir. Yani C bankası kendi içinde yönetici adımları için personel yetiştirirken aynı zamanda dışardan yönetici alımına da daha açık bir bankadır. Emeklilik şirketlerinde görev alan çalışanlara da iş imkânı sağladığı ve uzman yardımcısı olarak işe aldığı görülmektedir. C bankasında kariyer adımlarını atlama koşulu Tablo 3’de gösterildiği gibi olup sınav sistemiyle gerçekleşmektedir. Bankada ayrıca kariyer grubuna geçiş sınavı düzenlenmektedir. Bu sınavla görev değişikliği yapılabilmektedir. Sınavda başarılı olunması ve insan kaynaklarının yaptığı mülakatın olumlu sonuçlanmasıyla banka ihtiyaçları doğrultusunda personele görev değişikliği yapılabilmektedir.

C bankasında performans değerlendirmesi yılda iki kez müdür tarafından yapılmaktadır. Buradaki örgütün amacı; çalışanların bireysel ve ekip gelişimi için kendilerine ve birbirlerine

değer katmaları, performanslarını ve kariyerlerini geliştirmelerini destekleyen bir yönetim ve planlama aracı oluşturmaktır. Bu değerlendirme örgüt için, aday seçme ve yerleştirme, kariyer planlama, eğitim ve geliştirme gibi konularda bir başlangıç noktasıdır.

Bankanın terfi koşullarına bakıldığında; bankaya giriş tarihinden itibaren en az 1 yıl geçmesi veya son terfi tarihinin üzerinden 1 yıl geçmiş olması gerekmektedir. Görev değişikliği olmuşsa görev değişikliği tarihinden itibaren en az 3 ay geçmiş olması gerekmektedir. Son değerlendirme raporlarının başarılı olması gerekmektedir. Son 6 ayda içerisinde uyarı almamış olmamalıdır. Gerekli sertifikasyon eğitimlerini tamamlamaları zorunludur ve yukarıdaki tablodaki bankacılık deneyimlerine sahip olmalıdırlar.

C bankası da diğer bankalardaki gibi sertifikası bulunan personele ek tazminat ve dil tazminatı vererek personeli bu alanlarda başarılı olabilmeleri için desteklemektedir. Örgüt piyasa rekabet koşulları nedeniyle devlet destekli bankalara göre daha agresif çalışan bir bankadır. Bu da dışardan tecrübeli eleman almasını, kendi içerisi dışında da yönetici kadrosunu doldurmasının nedenini açıklar niteliktedir. Personelin kariyer yönetimine zorunlu eğitimlerle ve personelin birimine göre atadığı online veya sınıf içi eğitimlerle destek olarak sektörde lider olmaya çalışmaktadır.

C bankası personelinin kariyer planlarına bakıldığında; ücret yönetimi açısından devlet destekli bankalardan daha iyi yönde farklılık gösteren ücret yönetimi personele daha cazip gelmektedir. Personel kariyer hedefini daha çok banka içi düşünürken, daha iyi imkânlar sunulduğunda bankasını veya sektörünü değiştirebileceği görülmektedir. Bu da özel bankalardaki sadık çalışan anlayışının yani örgüte bağlı çalışan anlayışının işsiz kalmaktan veya daha iyi kariyer imkânı ve ücret sunan diğer banka ve sektörlerle geçişinin nedeni olarak görülmektedir.

Tablo 4: Özel D Bankası İçin Kariyer Yönetimi Planı

Dikey Yükselme	Bir Üst Basamak İçin İstenilen Deneyim Süresi
<i>Yetkili Yardımcısı</i>	<i>2 Yıl ve Tam Hedef Gerçekleştirme</i>
<i>Yetkili</i>	<i>2 Yıl ve Tam Hedef Gerçekleştirme</i>
<i>Yönetmen</i>	<i>2 Yıl ve Tam Hedef Gerçekleştirme</i>
<i>Müdür</i>	<i>2 Yıl ve Tam Hedef Gerçekleştirme</i>

Özel D bankası incelediğinde kariyer yönetimi adımları açısından diğer bankalarla kıyaslandığında pek fazla kriterinin olmadığını görülebilir. Bir üst kariyer adımına geçmek için 2 yıl istemekte ve tam hedef gerçekleştirme beklemektedir. Örgütün yükselme yılını düşük tutması personelin daha hızlı ilerleyebileceğini bilmesine bu da personel kariyer planını buna göre oluşturarak bu amaçla daha çok çalışmasına neden olmaktadır. Fakat her özel sektörde olduğu gibi hedeflerinde başarısız olan personelin işten çıkarılma ihtimali personelde baskıya neden olmaktadır. Özel D bankası da diğer bankalar gibi personelinin eğitim alanında desteklemekte gerekli eğitimleri sağlamakta ve teşvik amaçlı olarak alınan sertifika ve dil belgelerine tazminat vermektedir. Personelin kariyer planını sadece banka içerisinde değil diğer bankalara yönetici olarak veya diğer sektörlerle geçiş yaparak da değerlendirebildiği gözlenmiştir.

Tablo 5: Özel E Bankası İçin Kariyer Yönetimi Planı

Dikey Yükselme	Bir Üst Basamak İçin İstenilen Deneyim Süresi
<i>Memur</i>	-
<i>Servis Yöneticisi</i>	<i>3 Yıl</i>
<i>İkinci Müdürlük</i>	<i>5 Yıl</i>
<i>Müdür Yardımcısı</i>	<i>İkinci müdürlük sonunda performans ve ihtiyaca göre</i>
<i>Müdür</i>	<i>İkinci müdürlük sonunda performans ve ihtiyaca göre</i>

Özel E bankası incelendiğinde kariyer adımları için gerekli yılları sabit tutmadığı görülmektedir. Memur adlı kariyer adımından başlayan personel 3 yıl sonra yapılan sınavda başarılı olması koşuluyla servis yöneticisi olmaktadır. Servis yöneticisi olduktan sonra 5. Yılın sonunda yapılan sınavda başarılı olması sonucunda ise ikinci müdürlük kariyer adımına yükselmektedir. Daha sonra ihtiyaca göre havuzda bekletilen personel müdür yardımcısı veya müdür olarak atanmaktadır. Bu adımların hepsinde de sicil notuna bağlılık vardır. Yani sicil notu düşük olan personel yılını doldursa da bir üst kademeye geçmeye ve bir üst kariyer adımının sınavına girmeye hak kazanamaz.

Özel E bankası, devlet destekli bankaların anlayışına daha yakındır. Bu bankada da gerekli eğitimler sağlanır ve işten çıkarma açısından diğer özel bankalara göre daha personeline düşkündür. Aynı şekilde sertifikalara ve dil puanına göre tazminatıyla personeli daha kalifiye hale getirmeyi amaçlamaktadır. Özel E bankası personelinin büyük bir kısmı içerde kariyer planlaması yaparken, bir kısmının da başka bankalarda yönetici olmak istediği veya sektör değiştirmek istediği gözlemlenmiştir. Ancak bu oranın diğer özel bankalara göre çok daha az sayıda olduğu görülmüştür.

Özel F bankasına bakıldığında ise ilk kariyer adımı geçişinde 2 yıl tecrübe istediği görülmektedir. Daha sonraki her kariyer yönetimi adımında her yıl şans verilebildiğini görülmekte. F bankası için kariyer planında terfiler için gerekli koşulun; gerekli online kariyer eğitimlerini tamamlamak ve bu eğitim sonunda yapılan sınavların ortalamasını en az 70 ortalamayla geçmek gerekmektedir. Eğitim ortalama koşulunu sağlamak yeterli gelmemektedir. 6 aylık verilen hedeflerini %90 oranında tutturmaları beklenmektedir. Burada F bankasının her yıl personeline verdiği bu yükselme imkânıyla kariyer adımlarında başarılı personellerine daha kolay ilerleme imkânı verildiği görülmekte. Diğer bankalardaki belirli yılı beklemek zorunda olmamaları kariyer planlamasını iyi oluşturan ve başarılı olan personelin basamakları hızla çıkılmalarını sağlamaktadır. Bu açıdan F bankası kalifiye elemanı hem ödüllendirmekte hem de kendine bağlamaktadır. Fakat burada gördüğümüz hedef standardı aynı zamanda personelin daha çok baskı altında olup olmadığı konusunda akıllarda soru işareti oluşturmaktadır. Örgütün beklentilerini karşılamak amacıyla oluşturduğu bu kariyer yönetimi dışında diğer tüm bankalarda olduğu gibi ek tazminatları bulunmaktadır.

Tablo 6: Özel F Bankası İçin Kariyer Yönetimi Planı

Dikey Yükselme	Bir Üst Basamak İçin İstenilen Deneyim Süresi
Müşteri Hizmetleri Temsilcisi	-
Kıdemli Müşteri Hizmetleri Temsilcisi	- 2 Yıl -Bir Sonraki Basamak İçin Gereken Online Kariyer Derslerini Takip Etmek ve Sonuç Ortalaması 70 Puan Almak. -6 Aylık Pazarlama Standardı %90 Tamamlamak- -Bir Sonraki Basamak İçin Gereken Online Kariyer Derslerini Takip Etmek ve Sonuç Ortalaması 70 Puan Almak. -6 Aylık Pazarlama Standardı %90 Tamamlamak
Yetkili Yardımcısı	-Bir Sonraki Basamak İçin Gereken Online Kariyer Derslerini Takip Etmek ve Sonuç Ortalaması 70 Puan Almak. -6 Aylık Pazarlama Standardı %90 Tamamlamak
Yetkili	-Bir Sonraki Basamak İçin Gereken Online Kariyer Derslerini Takip Etmek ve Sonuç Ortalaması 70 Puan Almak. -6 Aylık Pazarlama Standardı %90 Tamamlamak
Yönetmen	-Bir Sonraki Basamak İçin Gereken Online Kariyer Derslerini Takip Etmek ve Sonuç Ortalaması 70 Puan Almak. -6 Aylık Pazarlama Standardı %90 Tamamlamak
Müdür	-Bir Sonraki Basamak İçin Gereken Online Kariyer Derslerini Takip Etmek ve Sonuç Ortalaması 70 Puan Almak. -6 Aylık Pazarlama Standardı %90 Tamamlamak

7. Sonuç

Bulduğumuz koşullarda gelişen teknoloji rekabet koşullarını her alanda etkilemektedir. Örgütlerin bu koşullara uyum sağlayabilmesi için yenilikçi girişimlerde bulunmaları gerektiği açıkça görülmektedir. Bunun yanı sıra örgütler ayakta kalmak istiyorlarsa sadece kendilerini değil çalışanlarını da bu uyum sürecine dâhil etmek zorundadırlar. Çünkü piyasalarda teknolojiye şu an imkanlar dâhilinde bütün örgütler sahiptir; bu nedenle firmalar bunun yanı sıra kalifiye ve örgüte bağlı işgörene sahip olmalıdırlar. Günümüz iş dünyasında kariyer yönetimi için yeterince bilimsel çalışmanın yapılmadığı görülmektedir. Ülkemize bakıldığında ise özel sektör kuruluşlarında göreceli olarak daha fazla başarı ve performans sistemine dayalı bir kariyer sistemi ve kariyer planlamasına önem verilmesine karşın, kamu sektörü kuruluşlarında bu anlayışın yeterince yerleşmemiş olduğu söylenebilir.

Uygulama konumuz olan bankacılık sektörüne bakıldığında; devlet destekli veya özel bankaların tam rekabet halinde olduğu görülmektedir. Teknolojik anlamda bazı bankalar daha öne geçse de insan iletişimi gerektiren bankacılığın kalifiye eleman ihtiyacını şu an için geçememektedir. Bunun bilincinde olan bankalar özellikle pazarlama alanlarında çalışanları adına kariyer planlamalarını, kariyer yönetimi tebliğlerinde veya kariyer haritalarında personellerine bildirmektedirler. Bununla beraber personellerinin de kendilerine kariyer

haritaları oluşturmalarını beklerler. Bankalar personelin bulunduğu birime bağlı zorunlu eğitimleri gerek online gerekse sınıf eğitimleri olarak atayarak hem bankanın misyon ve vizyonunu benimsemelerini hem de kariyer planları için gerekli bilgi ve birikimleri sağlayarak iş hayatlarına uygulamalarını beklemektedir. Bunların yanı sıra SPK, BEAS, SEGEM., gibi sınavların verilerek işin gereği olan sertifikalara sahip olmaları için destekler ve gerektiğinde eğitimlerini sağlarlar. Ayrıca yüksek lisans yapabilmeleri adına özel üniversitelerle anlaşarak öğrenim ücretleri üzerinde indirim yapılmasını sağlayıp personellerinin yüksek lisans yapabilmelerine yardımcı olmaya çalıştıkları görülmektedir. Yine aynı şekilde yabancı dil kurslarıyla da bu şekilde anlaşmalar yaptıkları görülmektedir.

Devlet destekli bankalarda çok nadir görülen banka değişimi veya sektör değişimi özel bankalarda daha sık rastlanan bir sorundur. Örgütün yetiştirdiği elemanı kaybetmesine neden olan bu sistemin nedeni ücret ve yan haklarını arttırmayı tercih eden işgörenin, örgütten ayrılmak istemesidir. Bunun bir diğer nedeni bankacılık sektörünün tempolu ve çok stresli bir iş kolu olmasıdır. İşgörenler hem yoğun bir şekilde hem de verilen hedeflerin ağırlığı nedeniyle çok stresli bir iş hayatı geçirmektedirler. Çoğu çalışan yaptıkları işin ağırlığından daha az ücretlendirildiğini düşünmektedir. Bakıldığında bankalar ilk işe alımda asgari ücret üzerinden personel almaktadır. Hâlbuki bankacılık bir kariyer mesleğidir ve yetkinliği olan personeli bir sürü sınav ve mülakata tabi tutarak bünyesine almaktadır. Yani bir kariyer mesleğine bile asgari ücretle ve zorluklarla başlayan işgören, yoğun stres ve temponun bu ücrete değmediğini düşünmektedir. Bu da bireyin ya sektörünü değiştirmesine ya da başka bankalara daha iyi imkânlarla, iş başvurusu veya iş teklifiyle geçişine neden olmaktadır. Burada yapılması gereken kariyer yönetimi adımlarının işgören için daha dikkatli incelenmesi ve işgörenin saygınlık, iş tatmini gibi kariyer beklentilerinin yanı sıra ücret ve yan haklarla da tatmininin sağlanması gerekmektedir. Bu aslında direkt olarak bankanın getirisine olmaktadır. Çünkü mutlu ve tatmin sağlamış işgören, müşteri ilişkileri ve banka vizyonunu yerine getirmede daha istekli olacaktır. Bu da banka ürünlerinin pazar payının arttıracaktır.

Bankalarda bireysel kariyer planına işgören açısından bakıldığında ise gerekirse; işgörenlerin banka sektörünü seçmelerinin büyük bir nedeni bankacılığın kariyer meslek grupları içerisinde yer almasıdır. Birey bankaya ilk girişte saygın bir mesleğin üyesi olacağını düşünmektedir. Toplumda kendine saygın bir yer edineceğini, statü sahibi olacağını bilmektedir. Bankacılık sektörü rekabet ve hedefleri yüksek olan bir meslek olduğundan yıpratıcıdır. Birey bankacılık sektörüne girerken kesinlikle bu işi yapıp yapamayacağını kendi kendine sorgulamalıdır. Bankacılık sektöründe başlayan bireyin kariyer planlaması ise banka vizyon ve misyonu içerisinde bankada hangi pozisyona yetkinliği olduğunu çözümlenmeli yöneticisiyle bir kariyer planı oluşturmalı ve bu yönde devamlı kendini geliştirmelidir. Eğitimlerini tamamlamalı ve sertifika programlarına mutlaka katılmalıdır. Bankacılık sektörü sürekli değişken piyasaya göre gelişim göstermekte sabit kalmamaktadır. Birey bu süreçte sürekli olarak uyum sağlamayı başarabilmeli, değişen sektör yapısına göre dinamik bir kariyer planı sürdürmelidir.

Kariyer yönetimi günümüzün gerçek ihtiyaç duyduğu bir süreçtir. Örgüt ve bireylerin kariyer yönetimi planlarını doğru yapmaları ve buna uygun gelişim ve ilerleme süreçlerini beraber, birbirlerine bağlılıkla gerçekleştirmeleri gerekmektedir. Özetle bireyin, örgütün sunduğu kariyer yöntemi ve kariyer planlama adımlarıyla desteklenmeye ihtiyacı varken; örgütünde nitelikli işgücüne ve örgüte sadık çalışanlara ihtiyacı vardır. Görüldüğü gibi beraber yapılan kariyer yönetimi iki tarafı da kazançlı kılacaktır.

Kaynakça

- Akgeyik, T. & diğeri. (2011). *İnsan Kaynakları Yönetimi*, Bursa: Ekin Yayınevi.
- Anafarta, N. (2001). “Orta Düzey Yöneticilerin Kariyer Planlamasına Bireysel Perspektif”, *Akdeniz Üniv. İİBF Dergisi*, C.1, (2).
- Arthur Andersen Danışmanlık Şirketi (2000) 2001’e Doğru İnsan Kaynakları Araştırması, İstanbul: Sabah Yayınları.
- Bingöl, D. (2006). *İnsan Kaynakları Yönetimi*, İstanbul: Arıkan Basım Yayım Dağıtım.
- Beer, M. & diğeri (1985). *Human Resource Management: A General Manager’s Perspective: Text and Cases* (Vol. 1), USA: Free Press.
- İshakoğlu, G. (1994), Kariyerde Plato, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kaynak, T. (1996). *İnsan Kaynakları Planlaması*, İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım.
- Şimşek, M. Ş. & Çelik, A. (2004). *Kariyer Yönetimi*, Ankara: Gazi Yayınları.
- Şimşek, M. Ş. & Öge, H. S. (2014). *İnsan Kaynakları Yönetimi*, Konya: Eğitim Yayınevi.
- Sekmen, M. (2018). “Kariyer patinajı” yapıyor olabilirsiniz!”, <https://www.kigem.com/kariyer-patinaji-yapiyor-olabilirsiniz.html>, (12.11.2018).

An Assessment on The Sukuk Implementations in Turkey and Around the World

Figen BÜYÜKAKIN¹, Ali KÜÇÜKÇOLAK²

Abstract

As a result of globalization, the integration initiatives of the international financial markets cause various problems. Moreover, these problems are not only limited to the country in which they occur, but can also spread to other countries by snowball-effect or transmission.

When we review the world financial history, countries have often experienced financial crises in recent years. At the same time, they have developed various methods to eliminate or reduce the negative effects of crises. Sukuk issues made in a country change the effects of the financial crisis that country is exposed to. This is mainly because of the fact that the Sukuk instruments are insensitive to interest.

In this paper, the case study method has been adopted. In accordance with this method, it is intended to make an assessment of the sukuk applications in the world and in Turkey.

Keywords: sukuk, capital movements, global financial crisis

JEL Codes: G 10, G 15, G 20, G 21

Dünyada ve Türkiye’de Sukukun Uygulanabilirliği Üzerine Bir Değerlendirme

Özet

Küreselleşmenin bir sonucu olarak, uluslararası finansal piyasaların birbirleriyle olan entegrasyon girişimleri çeşitli sorunların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Üstelik bu sorunlar, sadece meydana geldikleri ülkeyle sınırlı kalmayıp kartopu veya bulaşma etkisiyle diğer ülkelere de sıçrayabilmektedir.

Dünya finans tarihine bakıldığında, son dönemlerde ülkeler, oldukça sık finansal krizler yaşamışlardır. Aynı zamanda krizlerin olumsuz etkilerini ortadan kaldırabilmek veya etkilerini azaltabilmek için de çeşitli yöntemler geliştirmişlerdir. Bir ülkede sukuk ihraçlarının yapıyor olması ise ülkelerin maruz kaldığı finansal krizlerin etkilerini azaltıcı yönde değişikliğe uğratmaktadır. Sukuk enstrümanının faize karşı duyarsız olması bu sonucun elde edilmesinde önemli bir etkidir.

¹ Doç.Dr., Kocaeli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü Öğretim Üyesi, bfigen@kocaeli.edu.tr.

² Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü Öğretim Üyesi, akucukcolak@ticaret.edu.tr.

Ele alınan bu çalışmada vak'a çalışması yöntemi benimsenmiştir. Bu yöntem doğrultusunda dünyada ve Türkiye'de sukuk uygulamalarına ilişkin bir değerlendirme yapmak amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sukuk, Sermaye Hareketleri ve Küresel Finansal Krizler.

1. Giriş

Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler ve yaygınlaşan küreselleşme eğilimleri sonucunda, faize duyarlı sermaye hareketleri olarak bilinen sıcak para giriş ve çıkışlarının artması, ülke ekonomilerinin olumsuz yönde etkilenmesine ve krizlerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bilindiği üzere, sermaye hareketleri ödemeler bilançosunun önemli bir değişkenidir. Bu değişken doğrudan yabancı sermaye yatırımları biçiminde değil de dolaylı yabancı sermaye yatırımları biçiminde yani spekülatif amaçlı kısa vadeli sermaye girişleri olarak gerçekleştiğinde ülkede küresel ekonomik krizlerin yaşanma olasılığı yükselmektedir.

Özellikle ülkemiz gibi gelişen piyasa ekonomileri, yüksek dış finansman ihtiyaçlarını karşılayabilmek ve sürdürülebilir büyüme ve kalkınmalarını gerçekleştirebilmek için kalıcı ve yatırıma yönelik sermaye girişlerini çekebilmek zorundadırlar. Bununla birlikte, ihtiyaç duydukları döviz girişlerinin sürdürülebilirliğini sağlamak ve sıcak para akımlarının neden olduğu kriz riskinden korunabilmek için kur sisteminin istikrarlı bir mali yapı ile uyumlu biçimde yürütülmesi de son derece önemlidir.

Son yıllarda yaşanan gelişmelere bakıldığında, ekonomik kalkınmanın sürdürülebilirliği için yabancı sermayeye ihtiyaç duyan pek çok ülkenin, faize göre hareketlenen sermaye giriş ve çıkışlarına kıyasla daha güvenli olduğu kabul edilen İslami finans piyasasının enstrümanlarını tercih ettikleri anlaşılmaktadır. Bir yenilik olarak ortaya çıkan ve uygulanma alanı olarak da her kesime hitap eden söz konusu enstrüman ise sukuktur. Finansal kriz ihtimalini zayıflatan Sukuk kullanımının yaygınlaşması, hiç kuşkusuz dünya genelinde İslami finans piyasasının gelişimini de etkileyici ve dikkat çekici kılmaktadır.

Bilindiği gibi, son 35 yılda pek çok ülke, oldukça sık denebilecek aralıklarla ortaya çıkan finansal krizlerle mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Söz konusu krizlerin en önemli sebeplerinden biri de dolaylı sermaye hareketliliğidir. Ele alınan bu çalışma, finansal krizlerin yaşanmasını önleyecek bir finansal enstrüman olarak değerlendirilen sukuk uygulamalarının hem dünyada hem de ülkemizdeki gelişimini analiz etmeyi amaçlamaktadır.

Çalışmada öncelikle, sermayeyi küresel anlamda hareketlendiren faiz değişkeni ve finansal krizler arasındaki ilişkilere değinilmekte, ardından sukuk piyasasına ilişkin açıklamalarda bulunmaktadır. Son olarak da sukukun dünyada ve Türkiye'deki uygulamalarına ilişkin bir değerlendirme yapılmaktadır.

2. Faiz, Sermaye Hareketliliği ve Finansal Krizler

Küreselleşmeyle birlikte, sosyal ve ekonomik açıdan dünya piyasalarının birbirleriyle olan bütünleşme girişimleri, uluslararası sermaye hareketlerinin ivme kazanmasına neden olmuştur. Bir ülkeden diğer bir ülkeye doğru hareketlenen sermayeye yön veren en önemli değişken ise faiz oranlarıdır. Buna göre, faiz oranlarında bir artış meydana geldiğinde dışarıdan içeriye, faizlerde bir azalma meydana geldiğinde de içerden dışarıya sermaye akışı

gerçekleşmektedir³. Bu hareketlilik, temel makroekonomik hedeflerden biri olan ödemeler bilançosunun dengelenebilmesi açısından önemlidir. Ancak, eğer ekonomide finansal sektör ve şirket bilançolarının bozulması, faiz oranlarının artması, belirsizliğin yaygınlaşması gibi nedenlerden kaynaklanabilen bir kriz ortamı varsa reel ekonomik aktivitenin gerileme göstermesi ve gelir dağılımının olumsuz yönde etkilenmesi kuvvetle muhtemeldir (Mishkin, 2001: 3).

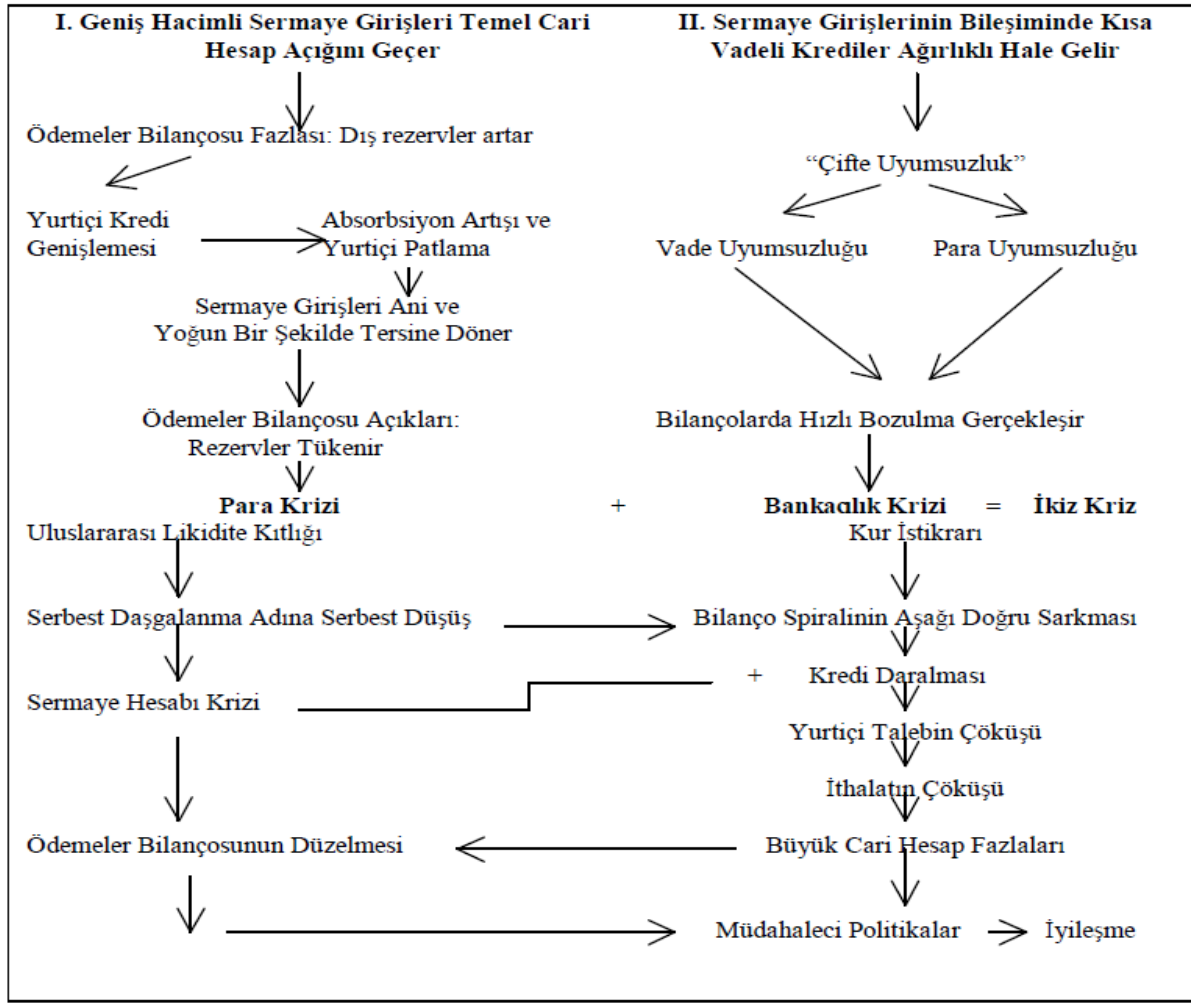
Öte yandan, ülkeler arası sermaye hareketlerinin sadece faiz değişkenine bağlanmasının eksik olacağını da ifade etmek gerekmektedir. Koç Aytekin (2018) çalışmasında, uluslararası faiz farklılıkları dışında sermaye kaçışlarına neden olan başlıca faktörlerin şu şekilde sıralanması gerektiğine işaret etmektedir: Devalüasyon beklentisi, enflasyon, risk ve karlılık farklılıkları, sermaye kaçışının mekanizmaları, uluslararası ödemeler yoluyla transferler, nakit transferleri, uluslararası ticarete bağlı transferlerin kötüye kullanımı, spekülasyon, uluslararası para ve sermaye piyasalarında spekülasyon gibi.

Dünya genelinde, 1980'li yıllarda başlayan finansal serbestleşme süreci sonrasında sermaye hareketleri serbestliğinin bir sorun olarak algılanmasının en önemli nedeni (Cansen, 2002), pek çok ülkede uzun yıllardır var olan yüksek enflasyon oranıdır. Bu da beraberinde devalüasyonu getirir. Devalüe edilen bir paranın tasarruf edilmesi ise çok zordur. Tasarruf olmayınca da yatırımlar için gerekli olan kaynağın maliyeti yükselmeye başlar, yatırımlar azalır, büyüme geriler, iflaslar yaşanır ve kıt olan sermaye ülkeden kaçır. Böylece ekonomi kötüleşerek krizin eşiğine gelir. Özellikle 1990'larda gelişmekte olan ülkelerin çoğunda ortaya çıkan krizler, sermaye hareketliliğinde meydana gelen bu tersine dönüşün bir uzantısıdır. Ülke içinde artan faiz oranları ülkeye sıcak para girişini tetikler, bu da öncelikle para krizlerinin ve sonrasında da bankacılık krizlerinin habercisidir (Delice, 2003: 60). Aşağıda sermaye hesabı krizlerinin izlediği süreç Şekil 1'de açık bir şekilde gösterilmektedir.

Buradan da anlaşılacağı üzere, sermaye piyasalarının serbestleşmesi, daha çok kazanç elde etme peşinde koşan sermayenin hangi ülkeye yöneleceği konusunda daha seçici, daha hareketli, daha kısa vadeli, daha tedirgin ve daha spekülatif özellikler taşımasına neden olmuştur (İnandım, 2005: 13). Spekülatif nitelikli sermaye giriş ve çıkışları ise koşulları ve yapısı ne olursa olsun tüm ekonomiler için bir istikrarsızlık kaynağı ve onları kırılganlaştıran bir unsur olarak görülmektedir. Spekülatif amaçla ülkeye giriş yapan sermaye, başlangıçta ülke ekonomisinin likidite ihtiyacını karşılayarak büyümesine yol açmakta, ancak daha sonra ithalatın artması ve bunun maliyetli ve kısa vadeli kaynaklarla finanse edilmeye çalışılması krizin tetikçisi olmaktadır (Koç Aytekin, 2018: 206 ve Yeldan, 2016: 104-105).

Ayrıca, kısa vadeli ve yüksek faiz getirisinin cazibesine kapılıp, geri ödeme gücüne bakmadan verilen kredilerin geri ödenememesi de zincirleme olarak bütün finansal kurumları etkisi altına almakta ülkede bir krizin patlak vermesine neden olmaktadır. İşte bu tür durumlarda, yegane amacı kazanç olmayan, aşırı kazanç elde etmesi hoş karşılanmayan ve İslami olarak helal kabul edilen finansal enstrümanlar, alternatif olarak ortaya çıkmaktadırlar (Yadımcıoğlu vd., 2015: 200-201). Günümüzde söz konusu enstrümanlar, finansal krizlerin pan zehiri olarak değerlendirilmektedirler. Çünkü bu araçlar, faizi dikkate almamakta kar-zarar ortaklığına dayanmakta ve bu yolla kullanılan fonlar doğrudan reel ekonomiye aktarılarak istihdam artışı sağlayabilmektedirler (Büyükakın & Bilal, 2016: 45). Konvansiyonel bankacılık uygulamalarında ise bu süreci takip etmek tam olarak mümkün değildir (Büyükakın & Önyılmaz, 2012: 13).

³ Ayıntılı bilgi için bakınız: Büyükakın & Bilal, 2016: 33-55; Koç Aytekin, 2018: 193-194.

Şekil 1. Sermaye Hesabı Krizi ve Kredi Daralması Arasındaki Nedensellik Bağları

Kaynak: Delice, 2003: 60.

3. Faizsiz Finansman Bonosu Sukuk

“İslami tahvil” olarak da ifade edilen sukuk, bir varlık üzerindeki mülkiyet hakkını gözeterek hak sahibinin bu varlıktan gelir elde edebilmesini sağlayan bir sermaye piyasası aracıdır (Alpaslan, 2014: 16). Her türlü varlık sukuka konu olabilmektedir. Ancak daha çok kamu ve özel sektör tarafından yürütülen alt yapı projelerinin finansmanı amacıyla hizmet etmektedir (Ayub, 2007: 412). Sukuk belli bir vadeye sahiptir ve vade süresince yatırımcılarına düzenli getiri sağlamaktadır. Ayrıca sukuk, söz konusu vadede sukuk sahiplerinin sermayesini geri alma fırsatı tanımaktadır (Ulusoy & Ela, 2016: 344). Eğer bir temerrüde düşülürse varlık satılamamakta veya haciz edilememektedir. Bununla birlikte sukuka konu edilen varlık kullanım süresi boyunca tüketilemeyen bir niteliğe sahip olmalıdır (Ulus, 2013: 300). Sukuk faiz yerine kar payı içerdiği için Şeriata uygun bir finansal araçtır.

Sukuk oldukça çeşitleri olan bir finansal enstrümandır. Bilinen yaklaşık 14 farklı türü bulunmaktadır⁴. Bunlardan Mudârabe (kar paylaşımı), Müşâreke (kar/zarar paylaşımı), İcara

⁴ Konu ile ilgili bilgi almak için bakınız Büyükkayın & Önyılmaz, 2012: 3.

(kiralama), Murâbaha (maliyet ve kar paylı satış), Salam (ön ödemeli satış), İstisnâ (alış emri) ve Melez (karma) sukukları en yaygın olarak kullanılan sukuk çeşitleridir.

4. Dünyada Sukuk Uygulamaları

Dünyada sukuk benzeri ürünler, ilk olarak 1980 ve 1990'lı yıllarda Malezya'da ihraç edilmiştir (IIFM, 2011: 3; Hussin vd., 2012: 92). Yaklaşık 125 milyon Malezya Ringiti (30 milyon \$) tutarındaki bu sukuk ihracı, Müslüman bir ülkede Müslüman olmayan İngiltere'nin Shell firması tarafından gerçekleştirilmiştir (IIFM, 2011: 3). 1990-2000 döneminde ise sadece özel sektöre ilişkin sukuk ihraçları yapılırken, 2002 yılında Malezya ilk olarak devlet sukuku ihracında bulunmuş ve sukuk piyasası dünya genelinde hızla büyümeye başlamıştır (Ulusoy & Ela, 2016: 348). 2004'te Saksonya Eyaleti, 2006'da ABD ve daha sonraları da Japonya, Singapur, Almanya ve diğer Avrupa Birliği ülkeleri de sukuk ihraç ederek sukuk piyasasının gelişimine katkıda bulunmuşlardır.

Aşağıdaki tablolardan da (Tablo 1 – Tablo 2) anlaşıldığı üzere, 2001-2017 döneminde dünya üzerinde 35 ülkede sukuk ihracı gerçekleştirilmektedir. Bu ülkelerden Malezya en fazla sukuk ihraç eden ülke pozisyonundadır. Malezya'yı, Bahreyn, Endonezya, Gambiya, Türkiye ve Brunei Sultanlığı takip etmektedir. Faizsiz finansman bonusu olan sukukun tamamen şariat hükümlerine göre yönetilen İran'da ihraç sayısı yok denecek kadar azdır. Çin, Maldivler, Sri Lanka, Güney Afrika, Togo, Fransa ve Kazakistan'ın global sukuk ihraçlarının içindeki oranı da hemen hemen İran'a eşittir.

Dünya genelindeki toplam global sukuk ihraçlarının %72,1 oranı Asya ve Uzakdoğu ülkelerinde, %23,3'ü Ortadoğu ülkelerinde, %2,2'si Afrika ülkelerinde ve %2,4'ü de Avrupa ve diğer ülkelere gerçekleştirilmektedir. Buradan da anlaşılacağı üzere sukuk ihraçları daha çok Asya, Uzakdoğu ve Ortadoğu ülkelerinde yoğunluk göstermektedir. Söz konusu ülkeler içinde sadece Müslüman ülkelerin yer almaması sukuk kullanımının daha da yaygınlaşacağına bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Tablo 1: Global Sukuk İhraçlarının Bölgesel Dağılımı (2001:01-2017:12)

ASYA & UZAK DOĞU ÜLKELERİ	İhraç Sayısı	İhraç Miktarı (Milyon \$)	Toplam Değerin Yüzdesi (%)
Bangladeş	4	37	0.004%
Brunei Sultanlığı	149	9,583	0.98%
Çin	1	97	0.01%
Hong Kong	5	3,196	0.33%
Endonezya	244	62,816	6.41%
İran	1	144	0.01%
Japonya	3	190	0.02%
Malezya	5,711	612,305	62.53%
Maldivler	1	3	0.0003%
Pakistan	83	15,930	1.63%
Singapur	16	1,498	0.15%
Sri Lanka	1	3	0.0003%
Toplam	6,219	705,802	72.1%
ORTA DOĞU ÜLKELERİ	İhraç Sayısı	İhraç Miktarı (Milyon \$)	Toplam Değerin Yüzdesi (%)
Bahreyn	392	27,72	2.83%
Ürdün	3	272	0.03%
Kuveyt	18	3,658	0.37%
Umman	7	3,523	0.36%
Katar	30	25,851	2.64%
Suudi Arabistan	122	95,215	9.72%
Birleşik Arap Emirlikleri	110	71,895	7.34%
Yemen	2	253	0.03%
Toplam	684	228,387	23.3%

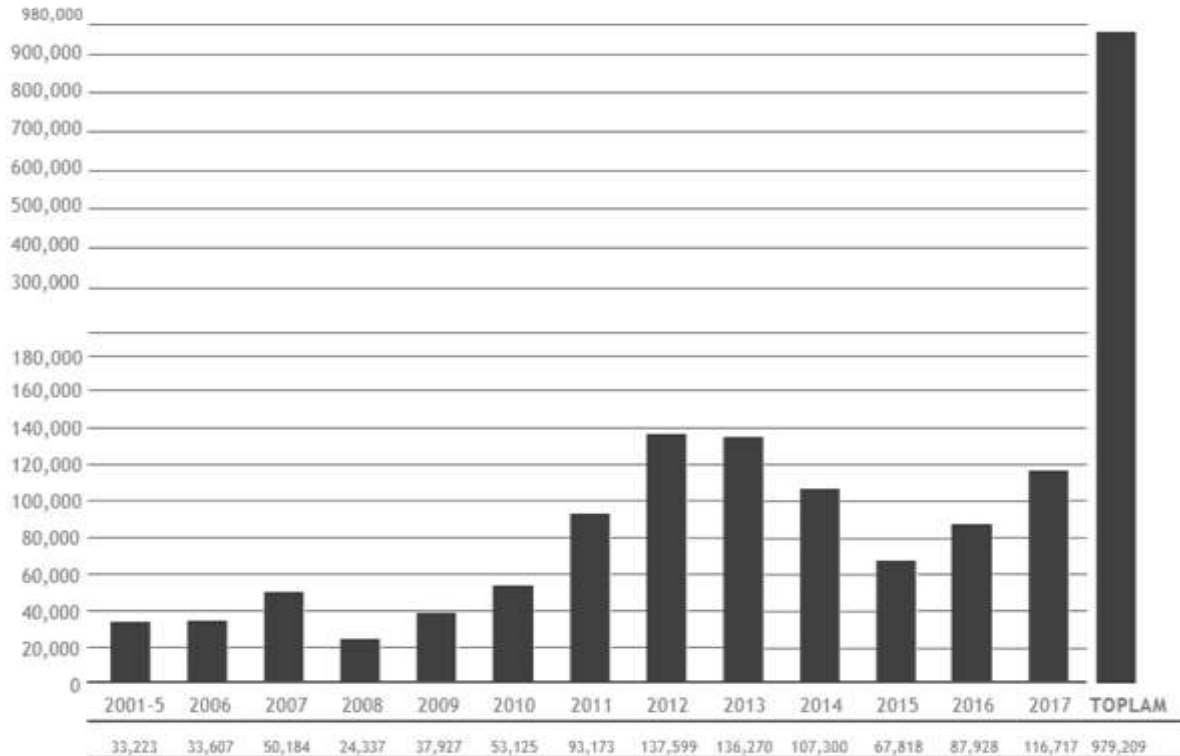
Kaynak: IIFM Sukuk Report 2018, Erişim Tarihi: 12.11.2108.

Tablo 2: Global Sukuk İhraçlarının Bölgesel Dağılımı (2001:01-2017:12)

AFRİKA	İhraç Sayısı	İhraç Miktarı Milyon \$	Toplam Değerin Yüzdesi (%)
Gambiya	210	136	0.01%
Fil Dişi Sahilleri	2	460	0.05%
Nijerya	4	594	0.06%
Senegal	2	445	0.05%
Güney Afrika	1	500	0.05%
Sudan	30	19,559	2.00%
Togo	1	245	0.02%
Toplam	250	21,938	2.2%
AVRUPA VE DİĞER ÜLKELER	İhraç Sayısı	İhraç Miktarı Milyon \$	Toplam Değerin Yüzdesi (%)
Fransa	1	1	0.0001%
Almanya	3	206	0.0211%
Lüksemburg	3	280	0.0286%
Türkiye	183	19,783	2.02%
İngiltere	9	1,368	0.14%
ABD	5	1,367	0.14%
Kazakistan	1	77	0.01%
Toplam	205	23,082	2.36%
Genel Toplam	7,358	979,209	100%

Kaynak: IIFM Sukuk Report 2018, Erişim Tarihi: 12.11.2108.

Şekil 2: Toplam Global Sukuk İhraçları (2001:01-2017:12) Milyon \$

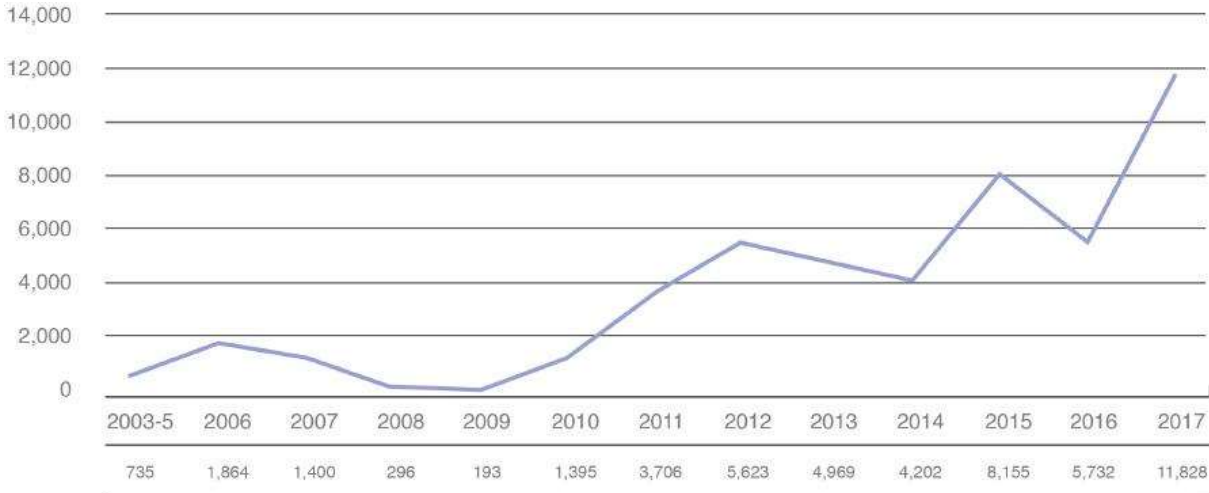
Kaynak: IIFM Sukuk Database

Şekil 2’den de görüldüğü üzere, global sukuk ihraçları yıllar itibarıyla 2008 küresel kriz dönemini göz ardı edersek sürekli bir artış eğilimi içindedir. 2012 yılında en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Bu yıldan itibaren bir azalış trendi gösteren rakamlar, 2016’dan itibaren yeniden yükselişe geçmiştir. Bu yükselişe, 2002’den bu yana ağırlıklı olarak ihraç edilen devlet sukuklarının neden olduğu söylenebilir.

2008 Mortgage Krizinden global sukuk ihraçları, şekilden de anlaşıldığı gibi, olumsuz yönde etkilenmişlerdir. Çünkü kredi daralması sonucunda yatırımcıların tüm sabit getirili piyasalardan çekilme kararı alması, global sukuk ihraçlarının azalmasına neden olmuştur. Bu da sukuk enstümanının krizlere karşı kırılma ve duyarlı bir yapıda olduğunu göstermesine rağmen yine de sukukun geleneksel tahvillerle kıyaslandığında daha dayanıklı olduğu ve belirli prensipler ışığında krizlerden korunduğu gözlemlenmiştir (Ahmad & Radzi, 2011:33). 2015 yılında meydana gelen azalışın nedeni ise petrol fiyatlarındaki gerilemenin yatırımcı talebini düşürmesi ve gelişmekte olan ülkelerin büyümelerindeki yavaşlamadır (Ulusoy & Ela, 2016: 350).

2001-2017 dönemine ilişkin global sukuk ihraçlarının finansal kurumlar açısından genel seyrine (Şekil 3) baktığımızda da bir önceki analize (Şekil 2) benzer sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Şöyle ki; 2003-2006 yılları arasında artan ihraçlar, 2008 yılında kriz nedeniyle azalış yönünde seyretmiş, krizin ardından bir toparlanma dönemi başlamış ve 2012 yılına kadar da yükselme eğilimi devam etmiştir. Ancak, 2012-2014 yılları arasında azalış yönünde bir kırılma yaşanmış, 2014’den sonra ise yine artış ortaya çıkmıştır. 2015’te yeniden azalan finansal kurumların global sukuk ihraçları 2016’dan itibaren yükseliş eğilimini sürdürmektedir. Buradan hareketle diyebiliriz ki; yakın bir gelecekte dünya genelindeki global sukuk ihraçlarının sadece 35 ülkeyle sınırlı kalmayıp 35’den daha fazla ülkede söz konusu ihraçların gerçekleştirilmesi kuvvetle muhtemeldir.

Şekil 3: Finansal Kurumların Toplam Global Sukuk İhraçları (2001:1-2017:12) Milyon \$

Not: Toplam Finansal Kurumların Toplam Grobal Sukuk İhraçları 50,098 Milyon Dolardır.

Kaynak: IIFM Sukuk Report 2018, Erişim Tarihi: 12.11.2108.

5. Türkiye’de Sukuk Uygulamaları

Dünyanın en büyük 17. ekonomisi olan Türkiye, dinamik ve güçlü büyüme piyasasına sahip olması nedeniyle yatırımcılara farklı türde pek çok yatırım seçenekleri sunmaktadır. 2010 yılında ilk sukuk ihracının gerçekleştiği günden bu yana Türkiye’de, finansal altyapıyı ve kurumsal kapasiteyi geliştirmek, finansal ürün ve hizmet çeşitliliğini artırmak için sermaye piyasalarında çok sayıda önemli reformlar yapılmıştır (IIFM, 2018: 178). İstanbul Finans Merkezi Eylem Planı kapsamında, Özel Türk Sukuklarına ilişkin düzenleyici çerçeveyi geliştirmek için son birkaç yılda önemli kilometre taşları tamamlanmıştır.

Türkiye’deki uygulamaya bakıldığında, sukukun pek çok çeşidi olmasına rağmen başlangıçta (dünyadaki ülkelerin çoğunluğunda da bu böyledir) sadece ijara (leasing) sukuk ihraç edildiği anlaşılmaktadır. Bunun en önemli nedeni ise hem söz konusu sukuk çeşidinin basitliği ve genel kabul görmüşlüğü hem de Türkiye’deki yasal düzenlemelerin beş çeşit sukuk türünün ihraç edilmesine imkân vermesine rağmen vergisel düzenlemelerin sadece ijara sukuka yönelik olmasıdır (Ulusoy & Ela, 2016: 341). Öte yandan ijara sukuk, İslam dünyasında çeşitli eleştirilere maruz kaldığından önemli oranda Seri risk taşımaktadır (Ulusoy & Ela, 2016: 355).

Türkiye’de mali piyasalar, genellikle kamuya ait menkul kıymetler yoluyla yönetilirken özellikle son yıllarda özel sektörün ihraçları da dikkat çekmeye başlamıştır (Tablo 3). Yasal ve vergisel düzenlemelerdeki eksikliklerin giderilmesinin ardından devlet sukuku artışları, sukuk piyasasının gelişimini de tetikleyici yönde etkilemiştir.

2010-2017 Yılları Arası	USD (Bin USD)	MYR (Bin MYR)	TL (Bin TL)	TL Karşılığı Toplamı (Bin TL)
Özel Sektör	3.600.000	1.960.000	6.848.705	16.391.605
Kamu	4.750.000		17.782.449	28.042.449
TOPLAM	8.350.000	1.960.000	24.631.154	44.434.054

Kaynak: www.tkbb.org.tr/Documents/Yonetmelikler/Ihrac_Edilen_Kira_Sertifikalari.xlsx.

Türkiye’de sukuk ihracına yönelik ilk düzenlemeler, 2012 yılında Sermaye Piyasası Kanunu (SPK) kapsamında yapılmıştır. Buna göre SPK gözetiminde Merkezi Kayıt Kurulu ve Takasbank tarafından yürütülen işlemler, Sukuk işlemleri için de geçerli olmakta ve sağlam bir altyapı oluşturularak ikincil piyasa faaliyetleri açısından güvenilir bir Sukuk veri tabanı oluşturulmaya çalışılmaktadır (IIFM, 2018: 181). Son yıllarda Türk sukuk piyasasının uluslararası alanda tanınırlığını artırmak için önemli adımlar atılmış ve İslam Kalkınma Bankası 2016 yılında Londra Dubai ve Malezya’da işlem gören sukukları Borsa İstanbul’da ihraç etmiştir. Aynı zamanda 2016 yılında, hazine ilk olarak likiditeyi artırmak amacıyla 5 yıl vadeli sukuk ihracı gerçekleştirmiş, ardından yine 5 yıl vadeli TÜFE ile bağlantılı Sukuk iç piyasaya satılmıştır. 2017 yılında ise yastık altındaki altınların ekonomiye kazandırılması için altına endeksli İjarah Sukuk ihraçları yapılmıştır (IIFM, 2018: 181).

6. Sonuç

1990’lı yıllardan itibaren önce özel sektör sukuk ihraçları ile başlayan 2002 yılından sonra da ağırlıklı olarak devlet sukuku ihraçlarının gerçekleştiği zamandan bu yana sukuk piyasalarında önemli gelişmeler yaşanmıştır. Faize karşı duyarsız olan kar/zarar ortaklığı

esasına dayanan sukuk finansal piyasalarda meydana gelebilecek istikrarsızlıklara karşı da geleneksel piyasa araçlarına göre daha dayanıklı bir yapıya sahiptir. Sukuk uygulamalarında risk, belirsizlik ve spekülasyon hareketleri yoktur. Ülke ekonomilerinin daha sağlam kaynaklarla finanse edilmesini, sermaye piyasalarının gelişmesini ve derinlik kazanmasını sağlamaktadır. Böylece özellikle kamu sektörü farklı, kaliteli, ucuz ve çeşitli borçlanma kaynaklarını elde edebilme kolaylığına kavuşmaktadır. Aynı zamanda, sukuk uzun vadeli bir borçlanma kaynağı olduğundan ülke kalkınmasına, üretime ve istihdama önemli katkılar sağlar nitelikte kullanılabilir.

Sukuk uygulamaları yoluyla, hem fon fazlalıklarının yurt dışına çıkışları önlenmekte hem de pek çok yatırımcının ülkeye yönelerek sermaye girişinde bulunmaları sağlanmaktadır. Bu sayede sermaye daha geniş bir taban yayılma fırsatı yakalayabilmektedir. Ancak vergilendirme ile ilgili problemlerin giderilmesi sukuk piyasalarının daha da genişleyebilmesi açısından büyük önem arz etmektedir.

Kaynakça

Ahmad, W. & Radzi M. R. (2011), “Sustainability Of Sukuk And Conventional Bonds During Financial Crisis: Malaysian Capital Market”, *Global Economy and Financial Journal*, 4(2), 33-45.

Alpaslan, H.İ. (2014), “Yeni Bir Finansman Aracı Olarak Sukuk (Kira Sözleşmesi) Ve Muhasebeleştirilmesi”, *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 6, (11), 15-31. DOI: 10.14784/JFRS.2014117325.

Ayub, M., (2007), *Understanding Islamic Finance*, John Wiley and Sons, West Sussex.

Büyükkakın, F. & Bilal, E. (2016), “Finansal Krizlere Karşı Sukukun Uygulanabilirliği Üzerine Bir Değerlendirme”, *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 8 (14), 33-55. DOI: 10.14784/jfrs.21594.

Büyükkakın, F. & Önyılmaz, O. (2014), “Faizsiz Finansman Bonusu Sukuk Ve Türkiye Uygulamaları”, *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 4 (7), 1-16. Retrieved from <http://dergipark.gov.tr/marufacd/issue/503/4571>.

Cansen, E. (2002), “Sermaye Hareketleri”, <http://www.hurriyet.com.tr/sermaye-hareketleri-94048>.

Delice, G. (2003), “Finansal Krizler: Teorik ve Tarihsel Bir Perspektif”, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 20, 57-81.

Hussin, M. Y., Muhammad, F. & Awang, S. A. (2012). “Development of sukuk ijarah in Malaysia”. *Journal of Islamic Economics, Banking and Finance*, 8(2), 91-102.

International Islamic Financial Market (IIFM), (2011), *Sukuk Report 1st Edition*, http://www.institutfrancaisdefinanceislamique.fr/docsfiles/14_IIFM_Sukuk_Report_1st_Edition.pdf.

International Islamic Financial Market (IIFM), (2018), *Annual Sukuk Report 2018 (7th Edition)*. http://www.iifm.net/system/files/private/en/IIFM%20Sukuk%20Report%20%287th%20Edition%29_0.pdf, Erişim Tarihi: 15.11.2018.

İnanadım, Ş. (2005), “Kısa Vadeli Sermaye Hareketleri İle Reel Döviz Kuru Etkileşimi: Türkiye Örneği”, Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası,.

Koç Aytekin, G . (2018), “Uluslararası Sermaye Hareketleri Kapsamında Sıcak Para Akımlarının Ekonomik Etkileri ve Spekülasyon”, *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 4 (7), 184-207. Retrieved from <http://dergipark.gov.tr/ijhe/issue/36883/404784>.

Mishkin, F. S. (2001), “Financial Policies and the Prevention of Financial Crises in Emerging Market Countries”, *NBER Working Paper Series*, 8087.

Ulus, S., (2013). “Fixed Income Investment (Sukuk) İn Islamic Finance”, *Afro Eurasian Studies*, 2(1-2), 298-305.

Yardımcıoğlu, M., Ayriçay, Y., Sabuncu, İ. & Gerekli, İ. (2015), “Türkiye’de Sukuk: Kira Sertifikaları”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4 (1), 199-222. Retrieved from <http://iibfdergisi.ksu.edu.tr/issue/10268/125954>.

Yeldan, E. (2016). *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi, Bölüşüm, Birikim Ve Büyüme* (17. Baskı), İstanbul: İletişim Yayınları.

A Qualitative Research Design

Fulya ALMAZ¹

Abstract

The study was designed as a pilot study of a large research paper designed and reported to indicate how the design should be designed in accordance with the nature of a qualitative research. Since the basic and complementary problems of the study are the determinants of the research method, it encourages the investigator to make an inquiry through secondary data. This questioning gave the design a descriptive working identity. This questioning gave the design a descriptive working identity. It is evaluated that the researcher should follow the path in the research process and how to report the study by taking the data obtained, in other words, how it should be conducted and concluded in accordance with the nature of a qualitative research and this study aims to provide a significant and meaningful contribution to the field.

Keywords: Paradigm, Positivist Paradigm, Interpretative Paradigm, Qualitative Research Design, Qualitative Research Report.

JEL Codes: M10, M16.

Bir Nitel Araştırma Tasarımı

Özet

İlgili çalışma bir nitel araştırmanın doğasına uygun olarak nasıl tasarlanması ve raporlanması gerektiğine işaret etmek amacıyla hazırlanmış geniş bir araştırmanın pilot çalışması olarak tasarlanmıştır. Çalışmanın temel ve tamamlayıcı sorunsalları araştırma yönteminin belirleyicisi olduğu için araştırmacıyı ikincil veriler üzerinden bir sorgulama yapmaya itkilemektedir. Bu sorgulama ise çalışmaya tanımlayıcı (deskriptif) çalışma kimliği kazandırmıştır. Araştırmacının araştırma süreci içerisinde nasıl bir yol izlemesi gerektiğini ve elde ettiği verilerden yola çıkarak söz konusu çalışmayı nasıl raporlaştırması gerektiğini bir diğer ifade ile bir nitel araştırmanın doğasına uygun olarak nasıl yürütülmesi ve sonuçlandırılması gerektiğini irdelemek amacı taşıyan bu çalışma ile alana önemli ve anlamlı bir katkı sunulacağı değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Paradigma, Pozitivist Paradigma, Yorumsamacı Paradigma, Nitel Araştırma Tasarımı, Nitel Araştırma Raporu.

¹ Öğr. Gör. Dr., Akdeniz Üniversitesi, fulyaalalmaz@hotmail.com

1. Giriş

İlgili çalışmanın amacı bir nitel araştırmanın doğasına uygun olarak nasıl tasarlanması ve raporlanması gerektiğine işaret etmektir. Bu amaçtan hareketle çalışmanın özgül sorunsalını “nitel araştırma tasarımı nasıl olmalıdır?” şeklinde ifade etmek mümkündür. Çalışmayı detaylandırdığımızda yanıtlanması hedeflenen alt sorunsallar ise aşağıda belirtildiği gibidir:

- 1) Nitel çalışma yapmaya karar vermiş olan araştırmacı bu süreçte nasıl bir yol izlemelidir?
- 2) Nitel çalışma nasıl raporlaştırılmalıdır?

Paradigma kavramına ün kazandıran önemli bilim adamlarından biri olan Khun'a (1970) göre paradigma kabul görmüş olan bir model olarak tanımlanmıştır. Söz konusu kavram bir dünya görüşü ve izlenceler bütününe kavramsallaştırmaya hizmet etmekte olup, ontolojik (gerçekliğin doğası), epistemolojik (neye bilgi denir ve nasıl doğrulanır) ve metodolojik (araştırma süreci) varsayımlara dayanmaktadır. Dolayısıyla herhangi bir paradigmayı benimseyen kişi gerçekliği söz konusu bu paradigmanın kabulleri ekseninde açıklamaya ve yorumlamaya çalışmaktadır.

İlgili alanyazın incelendiğinde sosyal bilimler alanında egemen olan pozitivist paradigma ve yorumsamacı paradigma olmak üzere iki temel paradigmadan söz edildiği görülmektedir. Pozitivist paradigma gerçekliğin ampirist bilim ve bilimsel metodoloji ile doğa bilimleri yasalarına göre açıklanabileceğini savunmakta ve toplumun gelişimini, sosyal değişimin temel nedenlerini ve sonuçlarını görünür kılmak için aynı metodolojiyi sosyal bilimlere uygulamaktadır. Yorumsamacı paradigma, kendi dışında var olan nesnel gerçeklikle ilgilenmek yerine, içeride var olan belirli öznel durumları bilmek ve keşfetmekle uğraşmaktadır. Söz konusu paradigmanda bireyler anlamların yaratılması sürecine etkin bir şekilde katılmaktadır. O halde insan davranışları ve ilişkilerinin araştırmaya dâhil olan bireylerin görüşleri ve deneyimlerinden hareketle ancak esnek ve bütüncül bir yaklaşımla araştırılması ve yorumlanması gerekmektedir.

Öznel bir araştırma yöntemi olan nitel araştırma, belirlenen sorunsalların tüm boyutlarına ilişkin daha derinlemesine araştırma olanağı sunan ve sosyal olay ve olguların neden, nasıl ve niçin yaşandıklarının anlaşılmasına yönelik güçlü ipuçları sunan bir araştırma yöntemidir. Nitel araştırmalar süreç odaklı çalışmalar olup veri toplama sürecinde bir araç konumunda olan araştırmacı süreç içerisinde nasıl bir yol izlemesi gerektiğine odaklanmak ve verileri topladıktan sonra nitel araştırmayı raporlaştırmak için doğasına uygun bir biçimde hareket etmek durumundadır. Araştırmacının belirtilen süreç içerisinde nasıl bir yol izlemesi gerektiğini ve elde ettiği verilerden yola çıkarak söz konusu çalışmayı nasıl raporlaştırması gerektiğini bir diğer ifade ile bir nitel araştırmanın doğasına uygun olarak nasıl yürütülmesi ve sonuçlandırılması gerektiğini irdelemek amacı taşıyan bu çalışma ile alana önemli ve anlamlı bir katkı sunulacağı değerlendirilmektedir.

2. Nitel Araştırma Yöntemi: Felsefesi ve Kapsamı

Paradigma kavramına ün kazandıran önemli bilim adamlarından biri olan Khun'a (1970) göre paradigma kabul görmüş olan bir model olarak tanımlanmıştır. Söz konusu kavram bir dünya görüşü ve izlenceler bütününe kavramsallaştırmaya hizmet etmekte olup (Şimşek, 1997), ontolojik (gerçekliğin doğası), epistemolojik (neye bilgi denir ve nasıl doğrulanır) ve metodolojik (araştırma süreci) varsayımlara dayanmaktadır (Guba ve Lincoln, 1994). Dolayısıyla herhangi bir paradigmayı benimseyen kişi gerçekliği söz konusu bu paradigmanın kabulleri ekseninde açıklamaya ve yorumlamaya çalışmaktadır (Morgan, 1980). İlgili alanyazın

incelendiğinde sosyal bilimler alanında egemen olan pozitivist paradigma ve yorumsamacı paradigma olmak üzere iki temel paradigmadan söz edildiği görülmektedir.

Pozitivist paradigma gerçekliğin ampirist bilim ve bilimsel metodoloji ile doğa bilimleri yasalarına göre açıklanabileceğini savunmakta ve toplumun gelişimini, sosyal değişimin temel nedenlerini ve sonuçlarını görünür kılmak için aynı metodolojiyi sosyal bilimlere uygulamaktadır (Slaterry, 2010: 71). Pozitivist paradigma, insan etkinliğinin genel kalıplarını kestirmek amacıyla kullanılabilir bir dizi olasılığa dayalı nedensel yasa bulmak ve bu yasaları doğrulamak üzere tümdengelimci mantığı bireysel davranışın kesin ampirik gözlemleriyle birleştirmektedir (Neuman, 2016: 122).

Söz konusu paradigma görünenlerin dışındaki hiçbir şeyi bilimsel olarak kabul etmemekte (Çelebi, 2007: 132) ve bilimsel yöntemi, nedensellik, açıklama ve ispat edilebilirlik üzerine kurmaya çalışmaktadır (Köker, 2008: 23). Araştırmacıyı sosyal dünyayı anlama noktasında doğa bilimlerini modelleyen pozitivist paradigma, anket, soru formu gibi standartlaştırılmış formlar ve sayısal teknikler kullanarak sosyal dünyanın kavranabileceği genelleştirici yöntembilimi (nomotetik metodoloji) kullanmaya itmektedir (Burrell ve Morgan, 1979).

İnsanı doğa bilimlerinin varsaydığı gibi bir doğası değil bir tarihi olduğu düşüncesinden hareket eden yorumsamacı paradigma, pozitivist paradigmaya bir alternatif olarak bilim dünyasında yer bulmuştur. Pozitivist paradigma nasıl sorusundan yola çıkarak teknik açıklamalarla uğraşırken ve geleceğe dair kestirimlerde bulunmaya çalışırken, yorumsamacı paradigma niyet ve anlam ile ilgilenmekte ve geçmiş deneyimler, yorumlar, eylemler kısacası tarihi dikkate alınması gereken başlıca yönelimler olarak değerlendirilmektedir (Yılmaz, 2009: 117).

Burrell ve Morgan'a (1979) göre, yorumsamacı paradigma toplumsal dünyayı olduğu gibi ve öznel deneyim vasıtasıyla anlamaya ve keşfetmeye çalışmaktadır. Toplumsal yaşamın temel özelliği bireyler arasındaki yüz yüze ilişkiler olduğundan, toplumun nasıl işlediğini anlamak için bireylerin duruma ilişkin tanımlamalarının kavranması gerekmektedir. Yorumsamacı paradigma, kendi dışında var olan nesnel gerçeklikle ilgilenmek yerine, içeride var olan belirli öznel durumları bilmek ve keşfetmekle uğraşmaktadır (McKenna vd., 2011). Söz konusu paradigmada bireyler anlamların yaratılması sürecine etkin bir şekilde katılmaktadır (Özenç-Uçak, 2000). O halde insan davranışları ve ilişkilerinin araştırmaya dâhil olan bireylerin görüşleri ve deneyimlerinden hareketle ancak esnek ve bütüncül bir yaklaşımla araştırılması ve yorumlanması gerekmektedir.

Söz konusu gereklilik araştırmacıyı, sosyal dünyanın göreceli doğasına vurgu yapan betimleyici yöntembilimi (idiyografik metodolojiyi) tercih etmeye ve kullanmaya itmektedir. Temelde bu yöntembilim, sosyal dünyanın ancak araştırılan etkinliğe doğrudan katılan bireyin bakış açısıyla anlaşılabilirliğini iddia eden, araştırmacının gözlemci duruşunu ve bilimin pür objektif bilgi üretebileceğini reddeden, sosyal meselelerdeki düzenliliklerin izini sürerek kural oluşturmaya karşı olan ve bilginin göreliliğini savunan anti-pozitivizme dayanmaktadır. Dolayısıyla sosyal dünyanın ancak araştırılan konunun birinci elden bilgisine ulaşılarak, içerden bir bakışla anlaşılabilirliğini ve konunun içine girilerek ana hikâyeyi ortaya çıkarabilecek öznel bir yöntemi savunmaktadır (Burrell ve Morgan, 1979 akt: Gölbaşı, 2004: 147-152). Çünkü sosyal bilimlerin temel harcı insandır (Williams, 1999) ve sosyal olaylar ve ilişkiler birbiriyle örüntülü ve iç içe geçmiş durumdadır (Yıldırım ve Şimşek, 2011).

Öznel bir araştırma yöntemi olan nitel araştırma, belirlenen sorunsalların tüm boyutlarına ilişkin daha derinlemesine araştırma olanağı sunan ve sosyal olay ve olguların neden, nasıl ve niçin yaşandıklarının anlaşılmasına yönelik güçlü ipuçları sunan bir araştırma

yöntemidir (Silverman, 2005). Bireylerin olaylara ne tür anlam veya anlamlar yükledikleri diğer bir ifade ile olayları nasıl nitelendirdikleri sorusuna yanıt aramaktadır (Dey, 1993).

3. Genel Bir Nitel Araştırma Akış ve Raporlama Önerisi

Nitel araştırma felsefi varsayımlardan yorumsamacı paradigmaya ve sosyal sorunsalları yanıtlamaya doğru akan bir araştırma sürecine vurgu yapmaktadır. Veri toplama sürecinde bir araç konumunda olan araştırmacı belirtilen süreç içerisinde nasıl bir yol izlemesi gerektiğine odaklanmak ve verileri topladıktan sonra nitel araştırmayı raporlaştırmak için doğasına uygun bir biçimde hareket etmek durumundadır. Nitel bir çalışmanın nasıl tasarlanacağına ilişkin üzerinde anlaşmaya varılmış bir yapı olmamasına (Creswell, 2016:49) karşın nitel araştırma yöntemi üzerinden soru ve/veya sorularına yanıt arayan bir araştırmacının en genel haliyle ilgili çalışmanın araştırma deseni, evren, örneklem, analiz birimi, veri toplama yöntemi, veri toplama aracı, veri analizi, uygunluk ölçütleri (İnandırıcılık, Aktarılabilirlik, Tutarlılık ve Teyit Edilebilirlik) ve raporlama aşamalarını ayrıntılandırması önerilmektedir.

Tablo 1: Genel Bir Nitel Araştırma Akış Önerisi

Araştırma Akışı
Araştırma Deseni
Araştırmanın Evreni
Araştırmanın Örneklemi
Araştırmanın Analiz Birimi
Veri Toplama Yöntemi
Veri Toplama Aracı
Veri Analizi
Uygunluk Ölçütlerinin (İnandırıcılık, Aktarılabilirlik, Tutarlılık ve Teyit Edilebilirlik) Sağlanması
Raporlaştırma

Nitel araştırma deseni, söz konusu araştırmanın yaklaşımını belirleyen ve araştırmanın izleyen aşamalarının birbirleriyle tutarlı olmasına rehberlik eden bir strateji olarak tanımlanmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2011:69). Araştırma deseninin belirlenmesi ile araştırmacının odaklanması sağlanarak dağılımı riski azaltılmış olmaktadır. Nitel araştırma desenini netleştirmiş olan araştırmacının bu aşamadan sonra yapması gereken ilk iş araştırmanın evrenini ve örneklemi belirlemektir. **Evren**, araştırmacının çalışma alanını oluşturan grup olarak tanımlanmakta (Saruhan ve Ödemirci, 2011:141) olup genellikle bir araştırmacının ulaşamayacağı kadar büyüktür (Yıldırım ve Şimşek, 2011:101). Bu noktada geleneksel bilimin indirgeme ilkesi kullanılarak araştırma, **örneklem** olarak tanımlanan, evreni temsil etme gücüne sahip sınırlı sayıda birey, olay veya olgudan oluşan daha küçük bir grup üzerinde yürütülebilmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2011:101). İlgili alanyazın incelendiğinde

nitel araştırma geleneği içerisinde hayat bulmuş olan örnekleme yöntemlerinin olduğu görülecektir. Aşırı ve aykırı durum örnekleme, maksimum çeşitlilik örnekleme, benzeşik örnekleme, tipik durum örnekleme, kritik durum örnekleme, kartopu veya zincir örnekleme, ölçüt örnekleme, doğrulayıcı veya yanlışlayıcı örnekleme ve kolay ulaşılabilir durum örnekleme başlıca nitel araştırma örnekleme yöntemleridir. Bu noktada araştırmacıdan yürüttüğü çalışma kapsamında nasıl bir evreni belirlediğini, bu evren içerisinde çalışmayı planladığı örnekleme hangi gerekçelerle ve yöntemle belirlediğini açıkça anlatması beklenmektedir.

Nitel araştırmada araştırmanın desenine bağlı olarak değişen *analiz birimlerinden* söz edilmektedir. Örneğin araştırma bir durum çalışması ise ilgili durumu yaşayan ve bu durumu dışı vurabilecek olan birey(ler) ve/veya grup(lar) analiz birimini oluştururken (Yıldırım ve Şimşek, 2011:74) araştırma bir doküman incelemesi ise araştırmanın amacına bağlı olarak değişkenlik gösterebilecek sözcük, tema, karakter, cümle, içerik gibi analiz birimlerinden söz etmek mümkün olmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2011:199). Sürecin bu aşamasında araştırmacının analiz birimini yani verileri alacağı kaynağı netleştirmesi gerekmektedir.

Nitel veri, belirli amaçlar doğrultusunda, doğal ortamda, gözlem ve görüşme gibi çeşitli teknikler yoluyla elde edilen ve bireylerin olaylara ilişkin algı ve düşüncelerini içeren her türlü bilgiyi kapsayan veridir (Leech ve Onwuegbuzie, 2007). Bu veriyi elde edebilmek amacıyla araştırmacının veri toplama yöntemini ve veri toplama aracını belirlemesi gerekmektedir. İlgili alan yazın incelendiğinde *veri toplama yöntemi* olarak görüşme, katılımcı gözlem, katılımcı olmayan gözlem, doküman incelemesi ve arşiv kayıtları gibi bir dizi nitel veri toplama yönteminin, sorunsalın doğasına ve araştırmacının beklentilerine göre tek başlarına veya birlikte kullanılabilirdiği görülmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2011: 285). Veri toplama yöntemini belirlemiş olan araştırmacı ilgili yöntemle uygun olan *veri toplama aracını* hazırlamak durumundadır. İlgili alanyazın incelendiğinde yapılandırılmış, yarı yapılandırılmış ve yapılandırılmamış görüşme formları, gözlem notları, arşiv kayıtları (Yin, 2009; Creswell, 2016; Yıldırım ve Şimşek, 2011) gibi veri toplama araçları üzerinden veri toplandığı görülmektedir.

Nitel araştırmalarda *veri analizi süreci*, verilerin organizasyonunu, verilerin ön okuma işleminden geçirilmesini, temaları kodlamayı ve organize etmeyi, verilerin sunumunu ve yorumlanmasını kapsayan etkinlikler sarmalı olarak tanımlanmaktadır (Creswell, 2017: 179). Creswell'in (2017: 269) *hikâyeye dönüştürme* olarak ifade ettiği yorumlama süreci ile elde edilen temalar anlamlandırılmaktadır. Strauss ve Corbin (1990) betimsel analiz ve içerik analizi olmak üzere iki çeşit veri analizinden söz etmektedir. Elde edilen verilerin, belirlenen temalara göre özetlenip yorumlanması olarak tanımlanan betimsel analizde doğrudan alıntılara yer verilmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Elde edilen verileri açıklayabilecek kavram ve ilişkilere ulaşma amacı taşıyan içerik analizinde verilerin daha derin bir işleme tabi tutulması çabası söz konusudur. Bu aşamada araştırmacıdan elde ettiği verileri hangi analiz türü veya türlerini kullanarak analiz edeceğini netleştirerek verileri seçtiği analiz türü veya türlerine uygun olarak analize tabi tutması beklenmektedir.

Nitel araştırma yöntemini benimseyerek araştırma yapmakta olan bir araştırmacı araştırmanın *uygunluk ölçütlerinin sağlanması* konusunda, inandırıcılık, aktarılabilirlik ve tutarlılık ve teyit edilebilirlik ölçütlerini (Yıldırım ve Şimşek, 2011) kullanılması ve uygulaması gerekmektedir. *Inandırıcılık* araştırmacının bulduğu sonuçlara nasıl vardığını açık seçik ortaya koyması ve çıkarımları ile ilgili kanıtları diğer kişilerin ulaşabileceği tarzda sunması demektir. *Aktarılabilirlik* araştırmanın sonuçlarının genellenebilmesi ile ilgili olup nitel araştırmalarda istatistiksel bir genelleme söz konusu olmadığı için bir kurama analitik genelleme yapılabilmektedir. *Tutarlılık* araştırmaya dışarıdan bir gözle bakılması ve araştırmacının baştan

sona gerçekleştirdiği araştırma etkinliklerinde tutarlı olup olmadığının tespitine yönelik bir çabadır. *Teyit edilebilirlik* araştırmacının ulaştığı sonuçların, topladığı verilerle sürekli olarak teyit edilmesi ve okuyucuya mantıklı bir açıklama sunması demektir. Bu aşamada araştırmacıdan tüm araştırma sürecini detaylı bir biçimde betimlemesi, araştırma tasarımı, yöntemi, analiz birimi, araştırma alanı, veri toplama yöntem ve araçları, veri analizinde izlenen adımlar, elde edilen bulgular ve sonuçlar üzerine yapılan değerlendirmeleri ayrıntıları ile aktarması beklenmektedir. Ayrıca araştırmacının nitel araştırma konusunda deneyimli olan bir dış göz kullanması ve yapılan kodlamaların ve sürecin karşılaştırılarak tutarlılığı ve teyit edilebilirliği sağlanması önerilmektedir.

Araştırma raporunu yazmak ve düzenlemek bütün bir çalışmayı bir araya getirme çabası olarak tanımlanmaktadır (Creswell, 2016). İlgili alanyazın incelendiğinde nitel araştırmalarda öyküleme, odak daraltma, genişletme, betimleme, tema veya (bakış açısı) ve tori odaklılık gibi çok kapsamlı ve çeşitli anlatı biçimlerinin olduğunu görmekteyiz. Bu noktada araştırmacıların yazılarındaki rolleri, yansıtıcılığı ve temsiliyeti, araştırmacının rolünün katılımcılar üzerindeki etkileri, aktarılan bilgi ile ilgilen hedef kitle nitel çalışmaların kaleme alınış biçimlerini şekillendirmektedir.

4. Sonuç

İlgili çalışmanın amacı bir nitel araştırmanın doğasına uygun olarak nasıl tasarlanması ve raporlanması gerektiğine işaret etmektir. Bu amaçtan hareketle çalışmanın özgül sorunsalını “nitel araştırma tasarımı nasıl olmalıdır?” ve çalışmayı detaylandırdığımızda yanıtlanması hedeflenen alt sorunsallar ise 1) Nitel çalışma yapmaya karar vermiş olan araştırmacı bu süreçte nasıl bir yol izlemelidir? 2) Nitel çalışma nasıl raporlaştırılmalıdır? şeklinde ifade etmek mümkündür. Çalışmanın temel ve tamamlayıcı sorunsalları araştırma yönteminin belirleyicisi olduğu için araştırmacıyı ikincil veriler üzerinden bir sorgulama yapmaya itkilendirmektedir. Bu sorgulama ise çalışmaya tanımlayıcı (deskriptif) çalışma kimliği kazandırmıştır.

Öznel bir araştırma yöntemi olan nitel araştırma, belirlenen sorunsalların tüm boyutlarına ilişkin daha derinlemesine araştırma olanağı sunan ve sosyal olay ve olguların neden, nasıl ve niçin yaşandıklarının anlaşılmasına yönelik güçlü ipuçları sunan bir araştırma yöntemidir (Silverman, 2005). Bireylerin olaylara ne tür anlam veya anlamlar yükledikleri diğer bir ifade ile olayları nasıl nitelendirdikleri sorusuna yanıt aramaktadır (Dey, 1993).

Nitel araştırma felsefi varsayımlardan yorumsamacı paradigmaya ve sosyal sorunsalları yanıtlamaya doğru akan bir araştırma sürecine vurgu yapmaktadır. Veri toplama sürecinde bir araç konumunda olan araştırmacı belirtilen süreç içerisinde nasıl bir yol izlemesi gerektiğine odaklanmak ve verileri topladıktan sonra nitel araştırmayı raporlaştırmak için doğasına uygun bir biçimde hareket etmek durumundadır. Nitel bir çalışmanın nasıl tasarlanacağına ilişkin üzerinde anlaşmaya varılmış bir yapı olmamasına (Creswell, 2016:49) karşın nitel araştırma yöntemi üzerinden soru ve/veya sorularına yanıt arayan bir araştırmacının en genel haliyle ilgili çalışmanın araştırma deseni, evren, örneklem, analiz birimi, veri toplama yöntemi, veri toplama aracı, veri analizi, uygunluk ölçütleri (İnandırıcılık, Aktarılabilirlik, Tutarlılık ve Teyit Edilebilirlik) ve raporlama aşamalarını ayrıntılandırması önerilmektedir.

Nitel araştırma yapan bir araştırmacıdan veri toplanması sürecinde araştırma ve nitel araştırma etiğine uygun davranması beklenmektedir. Araştırmacı araştırmanın doğası gereği görüşmeler yapıyorsa Hammersley ve Atkinson'un (2007) araştırmacının tecrübelerinden kaynaklanan kişiselleştirme tehdidini en aza indirmek olarak tanımladığı *etik durumsallık duruşunu* benimsemesi önerilmektedir. Görüşmeye geçmeden önce araştırmacı her bir katılımcıyı araştırmanın amacı hakkında bilgilendirilmeli, araştırmaya katılımlarının

gönüllülük esasına dayalı olarak gerçekleştirileceği ve araştırmada hiçbir surette isimlerinin geçmeyeceği ve kendilerine takma bir isim atanacağı söylenmelidir. Böylece araştırmacının gizliliği ve güvenliği konusunda katılımcılara güven verilmiş olunacaktır. Ayrıca her görüşme öncesinde araştırmacı ve katılımcı arasındaki *sosyal bariyerleri* ortadan kaldırmak amacıyla görüşmeye sohbet tarzı yapılandırılmamış görüşme ile başlanması ve araştırmacı ve katılımcı arasında güven tesis edilmeye gayret gösterilmesi gerekmektedir (King, 1994). Katılımcıların araştırmaya gönüllü olarak katılacaklarını beyan etmelerinin ardından onlardan araştırmaya katılım için sunulacak olan izin formunu okuyup imzalamaları istenmelidir.

Araştırmacı, veri toplama sürecinde herhangi bir konuda yargıda bulunmaktan kaçınmalı, görüşme esnasındaki etkileşimlerden kaynaklanabilecek olumsuzlukları kontrol edebilmek adına algı ve düşüncelerini betimsel verilerden ayrı olarak not etmeli ve tüm dikkatini katılımcıların söylem ve eylemleri üzerine yoğunlaştırmaya özen göstermelidir. Görüşmeleri kayıt altına alması gerekiyorsa katılımcılardan mutlak surette izin alması gerekmektedir. Kayıtları deşifre ettikten sonra ifadelere netlik kazandırmak amacıyla katılımcılara geri dönerek *katılımcı teyidi* alması önerilmektedir.

Deşifrelerden yola çıkılarak ham veri metni oluşturulduktan sonra çalışmanın gereklilikleri göz önünde bulundurularak ortak ana temalar belirlenip araştırmacının tercih ettiği veri analiz yöntemi ile Creswell'in (2017:269) hikayeye dönüştürme olarak ifade ettiği yorumlama süreci ile verilerin anlamlandırılması gerekmektedir. Ardından araştırmacının uygunluk ölçütlerinin sağlanması konusunda, inandırıcılık, aktarılabirlik, tutarlılık ve teyit edilebilirlik ölçütlerinin kullanılması ve ayrıntıları ile kaleme alınması uygun görülmektedir. Son olarak araştırmacının tercih ettiği anlatı biçimi üzerinden nitel çalışmayı raporlaması gerekmektedir.

Nitel araştırmalar süreç odaklı çalışmalar olup veri toplama sürecinde bir araç konumunda olan araştırmacı süreç içerisinde nasıl bir yol izlemesi gerektiğine odaklanmak ve verileri topladıktan sonra nitel araştırmayı raporlamak için doğasına uygun bir biçimde hareket etmek durumundadır. Araştırmacının belirtilen süreç içerisinde nasıl bir yol izlemesi gerektiğini ve elde ettiği verilerden yola çıkarak söz konusu çalışmayı nasıl raporlaması gerektiğini bir diğer ifade ile bir nitel araştırmanın doğasına uygun olarak nasıl yürütülmesi ve sonuçlandırılması gerektiğini irdelemek amacı taşıyan bu çalışma ile alana önemli ve anlamlı bir katkı sunulacağı değerlendirilmektedir. Daha önce bu çalışmanın pilot bir çalışma olarak tasarlandığına değinilmiştir. İlgili çalışmanın temellendirmesinden yararlanılarak tüm sürecin daha fazla ayrıntılandırılarak ve nitel araştırma için zorlayıcı etkenlerin ve kısıt ve sınırlılıkların neler olabileceği ve bunların nasıl kaleme alınabileceğini anlatan geniş çaplı bir çalışmanın yapılması önerilmektedir.

Kaynakça

Burrell, G. ve Morgan, G. (1979). *Sociological Paradigms and Organizational Analysis*, Aldershot: Ashgate Publishing,

Creswell, J. W. (2016). *Nitel Araştırma Yöntemleri Beş Yaklaşımına Göre Nitel Araştırma Deseni*. (çev. M. Bütün ve S. B. Demir), 3. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara.

Çelebi, N. (2007). *Sosyoloji Notları*. Anı Yayınları, Ankara.

Dey, I. (1993). *Qualitative Data Analysis: A User-Friendly Guide for Social Scientist*. Routledge Publications, London.

Gölbaşı, Ş. (2004). "Sociological Paradigms and Organizational Analysis (Gibson Burrell ve Gareth Morgan, Heinemann Educational Books Ltd., UK, (1979) Kitap Kritiği", *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 2(2).

Guba, E. G. ve Lincoln, Y. S. (1998). "Competing Paradigms in Qualitative Research". (s.195-220). *The Landscape of Qualitative Research*, (Ed. Norman K. Denzin - Yvonna S. Lincoln), Sage Publications, United States of America.

Hammersley, M. ve Atkinson, P. (2007). "Ethnography Principles in Practice". Routledge, New York.

King, N. (1994). *The Qualitative Research Interview*. C. Cassell ve G. Symon (Ed). *Qualitative Methods in Organizational Research*, Sage Publication, London.

Köker, L. (2008). *İki Farklı Siyaset Teorisi Siyaset Bilimi Açısından Pozitivizm ve Eleştirel Teori*. Dipnot Yayınları, Ankara.

Kuhn, T. S. (1970). *The Structure of Scientific Revolutions*, The University of Chicago Press, USA.

Leech, N. L. ve Onwuegbuzie, A. J. (2007). "An Array of Qualitative Data Analysis Tools: A Call For Data Analysis Triangulation", *School Psychology Quarterly*, 22: 557-584.

McKenna S., Richardson J. ve Manroop L. (2011). "Alternative Paradigms and the Study and Practice of Performance Management and Evaluation". *Human Resource Management Review*, 21: 148-157.

Morgan, G. (1980). "Paradigms, Metaphors, and Puzzle Solving in Organization Theory". *Administrative Science Quarterly*, 25(4): 605-622.

Neuman, W. L. (2016). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri*. (çev: S. Özge), Cilt I, Yayın Odası, Ankara.

Özenç-Uçak, N. (2000). "Sosyal Bilimler ve Kütüphanecilik Alanında Nitel Araştırma Yöntemlerinin Kullanımı". *Bilgi Dünyası*, 1(2): 255-279.

Saruhan, Ş. C. Ve Özdemirci, A. (2011). *Bilim, Felsefe ve Metodoloji*. Beta Yayınları, İstanbul.

Silverman, D. (2005). *Doing Qualitative Research*. Sage Publications, London,

Strauss, A. ve Corbin, J. (1990). *Basic of Qualitative Research: Grounded Theory Procedures and Technics*. Newbury Park, CA: Sage.

Şimşek, H. (1997). "Pozitivizm Ötesi Paradigmatik Dönüşüm ve Eğitim Yönetiminde Kuram ve Uygulamada Yeni Yaklaşımlar". *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 3(1): 95-109.

Williams, M. (1999). *Science and Social Science: An introduction*, Psychology Press.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2011). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık, Ankara.

Yin, R. K. (1984). *Case Study Research: Design and Methods*. Sage Publications, Beverly Hills, CA.

A Study on Determining the Stress Levels of The Y Generation Accounting Professionals and Determining the Effects of Their Working Periods and Income on Competing with Stress: Muğla Case

Ali APALI¹, Mesut BOZCU²

Abstract

The subject of this study is the ability to overcome stress and stress by the professions of the Y generation of accounting professionals who have an active role in the operation of the accounting bureaus. The aim of the study was to determine whether working time of Y generation accounting professionals and monthly average salary variables cause a differentiation on stress and stress struggles. The data of the research was carried out in the sample of accounting professionals working in Muğla with the survey data collection method. Four hypotheses were analyzed with anova test. As a result of the study, it was determined that the daily average working time on the stress levels of accounting professionals working in Muğla province caused differentiation between the groups but the average monthly income did not cause differentiation between the groups. Therefore, two of the research hypotheses were accepted and two of them were rejected.

Keywords: Y Generation, Accountant, Stress, Muğla.

JEL Codes: M41, M49.

Y Kuşağı Muhasebe Meslek Elemanlarının Stres Düzeyleri ve Stresle Başa Çıkabilmeleri Üzerinde Çalışma Sürelerinin ve Gelirlerinin Etkisinin Tespit Edilmesine Yönelik Bir Araştırma: Muğla Örneği

Özet

Bu çalışmanın konusunu günümüzde muhasebe meslek mensuplarının nazarında muhasebe bürolarının işleyişinde etkin rol üstlenen Y kuşağı muhasebe meslek elemanlarının, stres ve stresin üstesinden gelebilme durumları oluşturmaktadır. Çalışmanın konusu doğrultusunda Y kuşağı muhasebe meslek elemanlarının çalışma sürelerinin ve aylık ortalama maaş değişkenlerinin stres ve stresle mücadeleleri üzerinde bir farklılaşmaya neden olup olmadıkları araştırmanın amacı olarak belirlenmiştir. Araştırma verileri, anket veri toplama yöntemi ile Muğla İlinde faaliyet gösteren muhasebe meslek elemanları örnekleminde gerçekleştirilmiştir. Anket ile elde edilen verilerle dört adet hipotez, anova testi ile analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda Muğla İlinde faaliyet gösteren muhasebe meslek elemanlarının

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, aapali@mehmetakif.edu.tr.

² Öğretim Görevlisi, Akdeniz Üniversitesi, mesutbozcu@akdeniz.edu.tr

stres düzeyleri üzerinde günlük ortalama çalışma süresinin gruplar arasında farklılaşmaya neden olduğu, ancak ortalama aylık gelirin gruplar arasında farklılaşmaya neden olmadığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla araştırma hipotezlerinden ikisi kabul edilmiş, ikisi ise red edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Y Kuşağı, Muhasebe Meslek Elemanı, Stres, Muğla İli.

JEL Kodları: M41, M49.

1. Giriş

Muhasebe mesleğinde dikkatli ve yoğun çalışma zorunluluğu, mevzuatın sık sık değişmesi ve mevzuatı takip etme zorunluluğu, muhasebe bilgi sistemi içerisinde bilgilerin kullanıcılar nazarında çok önemli olması, mesleği yapmaya istekli personel bulma sıkıntısı gibi etkenlerden kaynaklı çalışma ortamları muhasebe mesleği içerisinde görev alanların stresli bir iş yaşamı geçirmelerine neden olmaktadır. Mesleğin mutfağında görev alan büro elemanlarının stres düzeyi belirli günlerde daha da artmakta, dolayısıyla bu günlerde muhasebe meslek elemanlarının çevresinde bulunan kişilerin de stres ve kaygı seviyeleri etkilenmektedir.

Günümüzde muhasebe meslek elemanlarının yaş grubu daha çok Y kuşağı olarak tanımlanan 1980-2000 yılları arasında yoğunluk kazanmaktadır. Bu nedenle Y kuşağı ve bu kuşağın stres seviyesi çalışmada hedef örneklem kitlesi olarak kabul edilmiş ve çalışma bu çerçevede şekillenmiştir. Hedef kuşağın stres seviyeleri ve stresle başa çıkabilme durumlarının günlük çalışma saatleri ve aylık ortalama gelir değişkenine göre araştırılması sonucunda farklı sonuçlar ortaya çıkarıp çıkarmayacağı soruları çalışmaya yön vermiştir. Bu doğrultuda önce çalışmada kısaca Y kuşağı, stres kavramları üzerinde durulmuş sonrasında ise sırasıyla literatür incelemesi ve uygulamaya yer verilmiştir.

2. Y Kuşağı Kavramı

Kuşak kavramı “yaklaşık olarak aynı yıllarda doğmuş, aynı çağın şartlarını, dolayısıyla birbirlerine benzer sıkıntıları, kaderleri paylaşımı, benzer ödevlerle yükümlü olmuş kişilerin topluluğu” olarak tanımlanmaktadır (www.tdk.gov.tr). Anlaşılacağı üzere bir topluluğun kuşak olmasından bahsedebilmek için benzer özellikler çerçevesinde bir arada olmaları gerekmektedir. Literatürde bu ortak özelliklerin bir araya getirildiği farklı sınıflandırmalarla karşılaşmak olasıdır.

Kuşak kavramının sınıflandırılmasının, kültürden kültüre farklılık gösterdiği ifade edilmektedir. Ancak buna rağmen genel hatlarla ve bazı kriterlerle içinde bulunulan dönemin dört aktif kuşağın bireylerinden oluştuğu kabul edilmektedir. Bu sınıflandırma (Twenge vd. 2010: 1130; Aydın ve Başol, 2014: 3);

- Bebek Patlaması Kuşağı (Baby Boomer; 1946-1964 arası doğanlar),
- X Kuşağı (Gen X; 1965-1979 arası doğanlar),
- Y Kuşağı (Gen Me, Gen Y ve Gen; 1980-2000 arası doğanlar),
- Z Kuşağı (Gen ve Kuşak I; 2000 yılı ve sonrasında doğanlar) şeklindedir.

Bahsedilen sınıflandırmada iş yaşamında genç ve aktif olanlar daha çok Y kuşağı içerisinde yer almaktadır. Y kuşağının temel özelliklerini şu şekilde belirtmek yerinde olacaktır;

- Y kuşağının en önemli özelliği teknoloji ile yakından ilgilenmeleridir. Bu kuşaktaki bireyler işyerlerinde de teknolojik imkânlardan faydalanmak isterler (Starkey ve Wise, 2009: 151; Çetin ve Karalar, 2016: 161),

- Y kuşağı değişimden hoşlanır ve gerçekleştirdikleri işlerde güvenliği ön plana çıkarmazlar (Hart, 2006; İlic ve Yalçın, 2017: 137),
- Bu kuşakta hiyerarşik liderlik yerine başarıya dayalı bir liderlik anlayışı söz konusudur. Bu nedenle Y kuşağı üyeleri iletişimde pozitifliği ön plana çıkarmaktadır (Jackson, 2012: 396; Çetin ve Karalar, 2016: 161),
- Y kuşağı kolektif eylemlere girişme eğilimindedirler ve başarılı olmaktadır. Kariyer adımlarını teker teker tırmanırlar (Hart, 2006, 2),
- Bu kuşak değişime açık, sabırsız, kolay tatmin olmayan, hırslı ve birden fazla işi aynı anda yapabilmektedir (Myers ve Sadaghiani, 2010; İlic ve Yalçın, 2017: 137),
- Kendi işlerini kurmayı tercih ederler (Tolbize, 2008, Kelan vd. 2009).

Günümüz iş dünyasında oldukça etkin bir nüfusa sahip olan Y kuşağının özellikleri arasında iş hayatlarını özel hayatlarından daha ön plana çıkarmamaları gelmektedir. İşlerini, yaşamlarının odak noktası olarak görmedikleri gibi, işlerini sadece yaşamlarını devam ettirebilmek için bir araç olarak gördükleri, dolayısıyla işlerinde ortaya çıkan tatil günlerini heyecanla bekledikleri ifade edilmektedir. Bunun yanında çok fazla denetime giremedikleri ve yavaş çalışacakları işleri tercih ettikleri bilinmektedir (Köse vd. 2014: 153).

3. Stres Kavramı

İngilizce stress kelimesinden Türkçe'ye geçmiş olan stres kelimesi tıp biliminde “*ruhsal gerilim*” olarak ifade edilmektedir. Diğer yandan stres “dayanıklılığı azaltan fiziksel veya mental gerilim, gerginlik ve canlıların yaşamı için uygun olmayan koşullar” şeklinde tanımlanmıştır (www.tdk.gov.tr). Stres, 17. Yüzyılda felaket, bela, musibet, dertli, keder, elem gibi anlamlarda kullanılırken, 18. ve 19. Yüzyıla gelindiğinde, güç, baskı, zorlamanın daha çok kişiye, organa veya ruha yönelik ortaya çıkması olarak kullanılmıştır (Güçlü, 2001: 92). Stres ile ilgili belirtiler fiziksel, duygusal, zihinsel ve sosyal olmak üzere dört grupta toplanmaktadır (Braham, 1998: 52-54; Güçlü, 2001: 95).

Fiziksel Belirtiler: Bu durum insan fizyolojisini çeşitli rahatsızlıklarla normalliğinin bozulması olarak ifade edilmektedir. Baş ağrısı, düzensiz uyku, sırt ağrıları, çene kasılmaları, kas ağrıları gibi belirtiler sözkonusu olabilmektedir.

Duygusal Belirtiler: Ruhsal durumlarında ani ve hızlı değişimler, aşırı kaygı ve endişe durumları ile özgüven azalması, saldırganlık ortaya çıkmaktadır.

Zihinsel Belirtiler: Konsantrasyon eksikliği, karar vermede güçlük çekme, anlayamama, muhakeme edememe, iş kalitesinde düşüş, mizah anlayışının kaybolması, hayal kurmaların artış göstermesi gibi belirtiler bulunmaktadır.

Sosyal Belirtiler: Herhangi bir olumsuzlukta başkalarını suçlama, randevulara gidememe, diğer insanlara karşı yüksek düzeyde güvensizlik, topluma karşı küs olma ve onlarla iletişim kurmama gibi durumlar bu sınıflandırmada ortaya çıkan belirtilerdir.

Stres kişilerde birçok faktöre bağlı olarak ortaya çıkmakla birlikte yukarıda bahsedilen belirtilerin ortaya çıkması ile kişilerin iş yaşamlarında olumsuzluklara neden olmasına neden olabilmektedir. Bu nedenle stres konusu literatürde sık sık işlenen araştırma konularındandır.

4. Literatür

Literatürde çalışanların stres düzeyleri, strese neden olan faktörlerle ilgili birçok çalışma bulunmaktadır. Ancak bu araştırma muhasebe mesleği ile ilgili olduğu için, muhasebe mesleği ile ilişkilendirilen literatürden örnekler aşağıda sunulmuştur.

Yıldırım vd. (2004) çalışmalarında İzmir ili Organize Sanayi Bölgesi'nde faaliyet gösteren işyerlerinin muhasebe departmanlarında çalışanların stres kaynaklarının hangilerinin daha fazla etkili olduğunu tespit etmeyi amaçlamışlardır. Araştırma sonucunda aile ile ilgili sorunlar, kişilerarası ilişkiler, zaman baskısı, ekonomik ve politik belirsizlikler gibi stres kaynaklarına ulaşmışlardır.

Bekçi vd. (2007) araştırmalarında Burdur ve Isparta illerinde muhasebe meslek mensuplarının stresin kaynağını, stresin performans üzerindeki etkisini belirlemeyi amaçlamışlardır. Çalışma sonucunda meslek mensuplarının stresli oldukları, stresin kendilerini yıpratmış ve performanslarını düşürdükleri sonucunu elde etmişlerdir.

Yıldırım (2008) çalışmasında, muhasebe meslek mensupları ile muhasebe eğitimi veren öğretim elemanlarının stres düzeylerini araştırmıştır. Araştırma sonucunda cinsiyet, yaş grubu değişkenlerine göre stres düzeylerinin farklılaştığı ancak unvan değişkenine göre farklılaşmadığını ortaya koymuştur.

Zeytin ve Gökgez (2011), Bilecik ve Yalova illerinde gerçekleştirdikleri çalışmalarında muhasebe meslek mensuplarında strese neden olan faktörlerin ağırlık derecesini tespit etmeyi amaçlamışlardır. Araştırma sonucunda iş yükünün fazlalığı, tahsilatların zamanında yapılamaması, mevzuatın sürekli değişmesi, gece gündüz çalışma zorluğu gibi nedenlerin stres üzerinde etkili olan faktörlerden olduğunu ifade etmişlerdir.

Tepeli vd. (2014), araştırmalarında Muğla ilinde faaliyet gösteren muhasebe meslek mensuplarının stres kaynaklarının demografik özelliklere göre değişimini araştırmışlardır. Araştırma sonucunda, strese neden olan faktörlerin demografik özelliklere göre farklılaştığını belirtmişlerdir.

Kayıhan vd. (2015), çalışmalarında muhasebe meslek mensuplarında strese neden olan faktörlerle iş tatmini arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda muhasebe meslek mensuplarının strese neden olan faktörlerin içsel tatmin düzeyi arasında herhangi bir ilişkinin olmadığını, dışsal tatmin düzeyi ile teknolojik sorunlar, mesleki beklenti gibi faktörler arasında negatif ilişki olduğunu tespit etmişlerdir.

Yanık (2017), Kocaeli ilindeki muhasebe meslek mensuplarının algıladıkları stres düzeyini demografik faktörler çerçevesinde incelemiş ve muhasebe meslek mensuplarının yaş ve deneyim yılı değişkenine göre stres düzeylerinin değiştiği sonucuna ulaşmıştır.

Literatürde “stres” konusu çerçevesinde gerçekleştirilen araştırmaları çoğaltmak mümkündür. Bu çalışmalar incelendiğinde daha çok muhasebe meslek mensupları hedefinde sonuca gidildiği anlaşılmaktadır. Ancak muhasebe mesleğinde aktif görev alan, muhasebe meslek mensuplarının beraberinde çalışan muhasebe büro elemanları da mesleğin içerisinde dirler. İncelenen literatürde muhasebe meslek elemanlarının stresleri üzerine çalışma tespit edilememesinin yanında muhasebe meslek elemanlarının çalışma süresi ve aylık ortalama gelir ile stres seviyesinin ilişkilendirildiği çalışma da tespit edilememiştir. Bu nedenler doğrultusunda bu araştırma dizayn edilmiştir.

5. Araştırma

5.1. Araştırmanın Konusu ve Amacı

Stres iş hayatının içerisinde az ya da çok bütün çalışanların karşılaştıkları ve üstesinden gelmek için uğraş içerisinde oldukları bir konudur. Meslek yaşamlarında yoğun ve dikkat isteyen çalışanların daha fazla stres yaşamaları beklenen bir gerçektir. Dikkat ve yoğun çalışma ile işlerini ifa eden Y kuşağı muhasebe meslek elemanlarının stres durumları araştırmanın konusu olmuştur. Bu konu doğrultusunda Y kuşağı muhasebe meslek elemanlarının stres

seviyeleri ile stresle başa çıkabilme durumları üzerinde günlük çalışma süreleri ve aylık ortalama gelirlerinin gruplar arasında bir farklılığa neden olup olmadıklarının araştırılması çalışmanın amacını oluşturmuştur.

5.2. Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları

Araştırma Muğla ilinde gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla gerek zaman gerekse maliyet açısından çalışmanın yer sınırı Muğla ilidir. Çalışma verileri 2018 yılı mart ve nisan aylarında elde edilmesi dolayısıyla bu tarihler araştırmanın zaman sınırını oluşturmuştur. Diğer yandan muhasebe mesleğinin stresli bir meslek olduğu öngörüsü ile araştırma sadece mesleğin daha çok icra edilmesi kısmı ile ilgilenen meslek elemanları (stajyer öğrenciler hariç) çalışmanın meslek (konu) sınırı olarak belirlenmiştir. Ayrıca günümüzde muhasebe mesleğinde daha çok kariyer yapma dönemi olan genç yaş olarak belirlenen ve Y kuşağı olarak kabul edilen 1980-2000 yaş aralığı ise çalışmada kuşak sınırını oluşturmuştur.

5.3. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evreni Muğla ili olarak belirlenmiştir. TÜRMOB verilerine göre Muğla'da 88'i serbest muhasebeci ve 640'ı SMMM olmak üzere toplam 728 meslek mensubu faaliyet göstermektedir (www.turmob.org.tr). Böylece Muğla il sınırları içerisinde faaliyet gösteren meslek mensupları ile birlikte çalışan meslek elemanları çalışmanın kapsamını oluşturmuştur. (Muhasebe Meslek Mensupları hariç) Bu kapsam içerisinde 206 katılımcıya ulaşılmıştır. Bu katılımcılardan (sadece tanımlayıcı sorularda) 4'ünün anket formlarında eksiklikler tespit edilmiştir. Bu nedenle çalışma 202 anket formu verileri ile sonuçlandırılmıştır.

5.4. Araştırmanın Veri Toplama Yöntemi

Araştırmada veri toplama yöntemi olarak anket yöntemi kullanılmıştır. Ankette esas olarak Paşa'nın (2007), öncesinde geçerlilik ve güvenilirliğini test ettiği formlardan faydalanılmıştır. Anket formu üç kısımdan oluşmuştur. Birinci kısım demografik soruların yer aldığı 9 sorudan, ikinci kısım muhasebe meslek çalışanlarının stres düzeylerinin belirlenmesine yönelik 20 sorudan ve son kısım olan üçüncü kısım ise muhasebe meslek mensuplarının stresle başa çıkma yollarının araştırıldığı 15 sorudan oluşmaktadır. Böylece çalışmada toplam 44 anket sorusu ile sonuca ulaşılmıştır. Elde edilen veriler Cronbach's alpha güvenilirlik analizine, frekans ve yüzde dağılımına, One Way Anova ve post hoc testlerine tabi tutulmuşlardır.

5.5. Araştırma Verilerinin Güvenilirliği

Araştırma anketinden elde edilen verilerin birinci kısım haricindeki diğer 35 soru ayrı ayrı ve toplu olarak güvenilirlik testine tabi tutulmuştur. Bunun sonucunda aşağıdaki tabloya ulaşılmıştır.

Tablo 1. Araştırma Verilerinin Güvenilirliği

	N of Items	Cronbach's Alpha
İkinci Kısım	20	0,897
Üçüncü Kısım	15	0,814
Tamamı	35	0,833

Tablo 1'den anlaşılacağı üzere araştırmada kullanılan verilerin güvenilirliği oldukça yüksektir.

5.6. Araştırmanın Hipotezleri

Araştırmaya sadece Y kuşağı muhasebe elemanlarının dâhil edilmesi sonucu amaç ve konuya uygun olarak dört adet hipotez belirlenmiştir. Bu hipotezler şu şekildedir;

H1: Y Kuşağı muhasebe meslek elemanlarının günlük çalışma sürelerinin, stres düzeyleri üzerinde ortaya çıkardığı farklılık istatistiksel olarak anlamlıdır.

H2: Y Kuşağı muhasebe meslek elemanlarının aylık ortalama gelirlerinin, stres düzeyleri üzerinde ortaya çıkardığı farklılık istatistiksel olarak anlamlıdır.

H3: Y Kuşağı muhasebe meslek elemanlarının ortalama çalışma sürelerinin, stresle başa çıkabilmeleri üzerinde ortaya çıkardığı farklılık istatistiksel olarak anlamlıdır.

H4: Y Kuşağı muhasebe meslek elemanlarının aylık ortalama gelirlerinin, stresle başa çıkabilmeleri üzerinde ortaya çıkardığı farklılık istatistiksel olarak anlamlıdır.

5.7. Araştırmanın Bulguları

5.7.1. Araştırmanın Tanımlayıcı Bulguları

Araştırma verilerinden elde edilen verilerin tanımlayıcı bulguları iki kısımda incelenmiştir. Bunlardan birincisinde, katılımcıların daha çok mesleği ve işyeri ile doğrudan ilgisi olmayan sorulardan elde edilen sonuçlar yer alırken, ikincisinde ise katılımcıların işyerleri ile doğrudan ilgili olan sorulardan elde edilen sonuçlar yer almaktadır.

Tablo 2a: Katılımcıların Demografik Verilerinin Yüzde ve Frekans Dağılımları

Tanımlayıcı Sorular	Seçenekler	Frekans	Yüzde
Cinsiyet	Kadın	82	40,6
	Erkek	120	59,4
	Toplam	202	100,0
Yaş	19-30 Yaş Aralığı	122	60,4
	31-39 Yaş Aralığı	80	39,6
	Toplam	202	100,0
Medeni Durum	Evli	99	49,0
	Bekâr	101	50,0
	Hata	2	1,0
	Toplam	202	100,0
Mezun Olunan Lise	Düz Lise	76	37,6
	Anadolu Lisesi	16	7,9
	Ticaret Meslek Lisesi	86	42,6
	Diğer Meslek Liseleri	7	3,5
	Diğer	9	4,4
	Hata	8	4,0
	Toplam	202	100,0

Eğitim Düzeyi	Lise	14	7,0
	Önlisans	16	7,9
	Lisans	155	76,7
	Lisansüstü	16	7,9
	Hata	1	0,5
	Toplam	202	100,0

Tablo 2a'da ankete katılan toplam 202 katılımcıdan 82'si kadın, 120'si erkek katılımcıdan oluşmaktadır. Katılımcıların cinsiyet yüzdeleri sırası ile kadınlarda %40,6 iken, erkeklerde ise 59,4'tür.

Katılımcıların yaşları Y kuşağı sınırları içerisindeydir. Ancak Y kuşağını iki kısımda ayırmak gerekirse, 122 katılımcı yani %60,4'ü 19-30 yaş aralığında yer alırken, 80 katılımcı yani %39,6'sı 31-39 yaş aralığında yer almıştır.

Anket çalışmasına katılan katılımcıların 99'u (%49,0) evli, 101'i (%50) bekârdır. Ayrıca % 1'lik dilimde bulunan 2 katılımcı medeni durum tanımlayıcı değişkenine yanıt vermemiştir.

Katılımcıların mezun oldukları lise incelendiğinde ise 76 katılımcının düz lise, 16 katılımcının Anadolu lisesi, 86 katılımcının ticaret meslek lisesi, 7 katılımcının diğer meslek lisesi ve 9 katılımcının diğer liselerden mezun olduğu görülmektedir. Ayrıca 8 katılımcı herhangi bir seçeneği işaretlememiştir. Katılımcıların mezun oldukları lise türlerinin toplam içerisindeki yüzdelik paylarına bakıldığında ise düz lisenin toplam içerisindeki payı %37,6, anadolu lisesinin %7,9, ticaret meslek lisesinin %42,6, diğer meslek liselerinin %3,5 ve diğer liselerin %4,4 olduğu görülmektedir. Eksik bilginin payı ise %4,0'dır.

Katılımcıların en son mezun oldukları eğitim düzeyleri incelendiğinde lise mezunu 14 (%7,0) ve önlisans mezunu 16 (%7,9) katılımcı çalışmaya dâhil olmuştur. Çalışma katılımcılarından lisans mezunu katılımcılar 155 kişi ile %76,7, lisansüstü katılımcılar ise 16 katılımcı ile %7,9'luk paya sahiptir. Toplam 202 katılımcıdan 1 katılımcı bu değişkene yanıt vermemiş ve %0,5'lik payla hata olarak yorumlanmaktadır ayrıca anket çalışmasına katılan katılımcıların büyük çoğunluğu %76,7'lik payla lisans mezunu olduğu verisi öne çıkmaktadır.

Tablo 2b: Katılımcıların Mesleklerine İlişkin Tanımlayıcı Verilerin Yüzde ve Frekans Dağılımları

Tanımlayıcı Sorular	Seçenekler	Frekans	Yüzde
Mesleki Deneyim Süresi	1-5 Yıl	90	44,5
	6-10 Yıl	61	30,2
	11-15 Yıl	28	13,9
	16-20 Yıl	16	7,9
	21 Yıl ve Üstü	6	3,0
	Hata	1	0,5
	Toplam	202	100,0
Aylık Ortalama Gelir	1500 TL ve Altı	43	21,3
	1501-2500 TL Aralığı	100	49,5
	2501-3500 TL Aralığı	36	17,8
	3501 TL ve Üzeri	22	10,9

	Hata	1	0,5
	Toplam	202	100,0
Ortalama Çalışma Süresi (Günlük)	8 Saat ve Altı	58	28,7
	9 Saat	53	26,2
	10 Saat	60	29,7
	11 Saat ve Üzeri	31	15,4
	Toplam	202	100,0
İşyerinde Çalışan Sayısı	1 Kişi	13	6,4
	2 Kişi	29	14,4
	3 Kişi	53	26,2
	4 Kişi	30	14,9
	5 Kişi	32	15,8
	6 Kişi	16	7,9
	7 Kişi	10	5,0
	8 Kişi	7	3,5
	9 Kişi	12	5,9
	Toplam	202	100,0

Tablo 2b’de çalışmaya katılan katılımcıların mesleklerine ilişkin olarak hazırlanan tanımlayıcı değişkenlere ait yüzde ve frekans analizlerinin sonuçları gösterilmektedir. Tabloya göre anket çalışmasına katılan katılımcılardan 90 (%44,5) katılımcı 1-5 Yıl arası mesleki tecrübeye sahipken, 61 (%30,2) katılımcı 6-10 Yıl, 28 (%13,9) katılımcı 11-15 yıl, 16 (%7,9) katılımcı 16-20 yıl ve 6 (%3,0) katılımcı 21 yıl ve üstü mesleki deneyime sahiptir. 1 katılımcı yöneltilen soruya cevap vermemiştir yani %0,5’lik yüzdeler dilime sahip katılımcı eksik bilgi doldürmüştür.

Katılımcıların aylık gelirlerinin tespitinde, 100 katılımcı toplam pay içerisinde %49,5 gibi büyük bir payla 1501-2500 TL aralığında aylık ortalama gelire sahipken, 43 katılımcının (%21,3) 1500 TL ve altı, 36 katılımcının (%17,8) 2501-3500 TL aralığı ve 22 katılımcı (%10,9) 3501 TL ve üzeri aylık ortalama gelire sahiptir. Ayrıca 1 katılımcı yöneltilen bu soruya cevap vermemiştir.

Katılımcılara yöneltilen açık uçlu sorudan, meslek çalışanlarının günlük ortalama çalışma sürelerinin 6 ve 12 saat aralığında değiştiği anlaşılmaktadır. Bu nedenle bu veriler 8 saatten az, 9 saat, 10 saat ve 11 saatten fazla şeklinde bir sınıflandırmaya gitmiştir. Sırasıyla 8 saatten az 58 (%28,7) katılımcı, 9 saat, 53 (%26,2) katılımcı 9 saat, 60 (%29,7) katılımcı 10 saat, 31 katılımcı (%15,4) katılımcı 11 saat ve üzeri çalışmaktadır. Toplam 202 katılımcının tamamı günlük ortalama çalışma süresi değişkenini eksiksiz yanıtlamışlardır.

Çalışmaya katılanlara sorulan açık uçlu soruda toplam 202 katılımcının çalıştıkları işyerinde (işveren hariç) bulunan çalışan sayısı değişkeninin yüzde ve frekans analizi sonuçlarında 1-9 kişi aralığında olduğu ortaya çıkmıştır. Katılımcıların işyerlerinde çalışan sayısı değişkenine, 13’ü yani %6,4’ü, bir kişi, 29’u yani %14,4’ü 2 kişi, 53’ü yani %26,2’si 3 kişi, 30’u yani %14,9’u 4 kişi, 32’si yani %15,8’i 5 kişi, 16’sı yani %7,9’u 6 kişi, 10’u %5,0’i 7 kişi, 7’si yani %3,5’i 8 kişi ve 12’si yani %5,9’u 9 kişi yanıtını vermişlerdir.

5.7.2. Araştırmanın Analiz Sonuçları

Araştırmanın birinci hipotezi olan “Y Kuşağı muhasebe meslek elemanlarının günlük çalışma sürelerinin, stres düzeyleri üzerinde ortaya çıkan farklılık istatistiksel olarak anlamlıdır” ifadesinin analiz sonuçları tablo 3’de gösterilmiştir.

Tablo 3. Y Kuşağı Muhasebe Meslek Elemanlarının Stres Düzeyleri ile Çalışma Süreleri Arasındaki İlişkinin Analiz Sonuçları

	Çalışma Süreleri			Kareler Toplamı	Kareler Ortalaması	F	P	
	(Saat)	N	X					SS
Muhasebe Meslek Mensuplarının Stres Düzeyleri ile Çalışma Süreleri Arasındaki İlişki	8 Saat ve Altı	58	3,1220	0,73287	103,911	2,747	5,800	0,001
	9 Saat	53	3,1274	0,69956				
	10 Saat	60	3,2119	0,68484				
	11 Saat ve Üzeri	31	3,7048	0,57711				

Tablo 3’te X değerleri varyans kaynağı olan çalışma sürelerinin, muhasebe meslek elemanlarının çalışma süresi değişkeninin stres düzeyi üzerindeki etkisinin yönünü göstermektedir. Buna göre en yüksek etkinin 11 saat ve üzeri çalışanlara ait olduğu, sonrasında 10 saat çalışanların, daha az etki ile 9 saat olan çalışanların ve az bir farkla en az etkinin ise 8 saat ve az çalışanlara ait olduğu görülmektedir. Tablodan ‘da görüleceği üzere 8 saat ve altı çalışanlardan 11 saat ve üzeri çalışanlara doğru stres düzeyinin arttığı görülmektedir. %95’lik güven aralığında $F=5,800$; $P=0,001 < 0,05$ şeklinde ortaya çıkmıştır. Bu sonuç araştırmanın H1 hipotezinin kabul edildiği anlamını taşımaktadır. Y kuşağı muhasebe meslek mensuplarının stres seviyeleri üzerinde çalışma süreleri değişkeninin etkisinin olduğu istatistiksel olarak anlamlıdır.

Muhasebe mesleğinde özellikle mali karakterli tarihlerin yaşandığı anlarda çalışma saatleri uzamaktadır. İşlerin yetiştirilmesi, uzayan mesai saatleri muhasebe meslek elemanlarını iş yaşamlarında stresli saatlerin içerisine itmektir. Tabi bu durum sadece iş yaşamını etkilemekle kalmamaktadır. İş yaşamının stresi, özel yaşama da yansımaktadır. Özel yaşamdaki stresli anların, beraberindeki kişileri etkilemesi de olasıdır. Dolayısıyla araştırma sonuçlarından da ortaya çıktığı gibi uzayan mesai saatleri muhasebecinin stresini arttırmaktadır.

Muhasebe meslek elemanlarında ortaya çıkan farklılığın hangi gruplar arasında gerçekleştiği Post Hoc testinde görülmektedir. Tablo 4’de gruplar arasındaki farklar gösterilmiştir.

Tablo 4. Post Hoc Testi

Varyans Kaynağı (İl)		Ortalamaların Farkı	P	
Muhasebe Meslek Mensuplarının Stres Düzeyleri ile Çalışma Süreleri Arasındaki İlişki	9 Saat	-0,00532	1,000	
	8 Saat ve Altı	10 Saat	-0,08987	0,978
		11 Saat	-0,58280*	0,001
		8 Saat ve Altı	0,00532	1,000
	9 Saat	10 Saat	-0,08455	0,986
		11 Saat	-0,57748*	0,001
		10 Saat	0,08987	0,978

	9 Saat	0,08455	0,986
	11 Saat	-0,49293*	0,006
	8 Saat ve Altı	0,58280*	0,001
11 Saat ve Üstü	9 Saat	0,57748*	0,001
	10 Saat	0,49293*	0,006

Post Hoc Test sonucuna göre farklılık (*) işareti olan çalışma süreleri ortalamaları arasında bulunmuştur. Buna göre, 11 saat ve üzeri çalışan Y kuşağı muhasebe meslek elemanlarının vermiş olduğu cevapların ortalamaları ile 8 saat ve daha az, 9 saat ve 10 saat süreyle çalışan Y kuşağı muhasebe meslek elemanlarının vermiş oldukları yanıtların ortalamaları arasında farklılık ortaya çıkmaktadır. Başka bir ifadeyle $P=0,001$ ve $0,006 < 0,05$ 'ten küçük olduğu için gruplar arasında anlamlı bir fark bulunmaktadır. Diğer yandan 8 saat ve daha az, 9 saat ve 10 saat süreyle çalışan Y kuşağı muhasebe meslek elemanlarının yanıtlarının ortalamaları arasında fark tespit edilememiştir. Anlamlılık düzeyine bakıldığında $P=1,000$ ve $0,986$ ve $0,986 > 0,05$ olduğu için anlamlı bir fark yoktur.

Araştırmanın devam eden kısmında H2 hipotezi olan “Y Kuşağı muhasebe meslek elemanlarının aylık ortalama gelirlerinin, stres düzeyleri üzerinde ortaya çıkan farklılık istatistiksel olarak anlamlıdır” ifadesinin ret kabul durumu araştırılmış ve analiz sonuçları tablo 5’te gösterilmiştir.

Tablo 5. Y Kuşağı Muhasebe Meslek Elemanlarının Stres Düzeyleri ile Aylık Ortalama Gelirleri Arasındaki İlişkinin Analiz Sonuçları

	Çalışma Süreleri			Kareler Toplamı	Kareler Ortalaması	F	P	
	(Saat)	N	X					SS
Muhasebe Meslek Mensuplarının Stres Düzeyleri ile Aylık Ortalama Gelirleri Arasındaki İlişki	1500 ve Altı	43	3,3419	0,67471	103,063	0,197	0,385	0,764
	1501-2500 Arası	100	3,2115	0,70585				
	2500-3500 Arası	36	3,2243	0,77052				
	3501 ve Üzeri	23	3,1917	0,74172				

Tablo 5’e göre Y kuşağı muhasebe meslek elemanlarının stres düzeyi arasında, gelir düzeyleri değişkenine göre herhangi bir farklılık görünmemektedir. Buna göre 1500 ve altı gelir seviyesine sahip katılımcıların ortalaması 3,3419, 1501-2500 arası gelire sahip meslek elemanlarının ortalaması 3,2115, 2500-3500 arası gelire sahip seçeneğini tercih eden katılımcıların yanıtları ortalaması 3,2243 iken 3501 ve üzeri gelire sahip olanların yanıtlarının ortalaması ise 3,1917 olarak ortaya çıkmıştır. Sadece bu sonuçlar bile bütün katılımcıların birbirine yakın yanıt verdikleri sonucunun çıkmasının yanında $F=0,385$; $P=0,764 > 0,05$ olduğu için de ikinci hipotez kabul edilememiştir. Dolayısıyla “Y Kuşağı muhasebe meslek elemanlarının aylık ortalama gelirlerinin, stres düzeyleri üzerinde ortaya çıkan farklılık istatistiksel olarak anlamlıdır” ifadesini içeren H2 ret edilmiştir.

Y kuşağı muhasebe meslek mensuplarının aylık ortalama gelirlerinde önemli bir kısmı 1500 TL’nin üzerinde gelir elde ettiklerini göstermektedir. Günümüzde her ne kadar belki de stresli bir ortamda çalışsalar da meslek elemanlarının stresleri üzerinde gelir değişkeninin bir farklılaşmaya neden olmadığı anlaşılmaktadır.

Araştırmanın üçüncü hipotezi olan “Y Kuşağı muhasebe meslek elemanlarının ortalama çalışma sürelerinin, stresle başa çıkabilmeleri üzerinde ortaya çıkan farklılık istatistiksel olarak anlamlıdır” ifadesinin analiz sonuçları tablo 6’da gösterilmiştir.

Tablo 6. Y Kuşağı Muhasebe Meslek Elemanlarının Stresle Başa Çıkabilme Düzeyleri ile Çalışma Süreleri Arasındaki İlişkinin Analiz Sonuçları

	Çalışma Süreleri			Kareler Toplamı	Kareler Ortalaması	F	P	
	(Saat)	N	X					SS
Muhasebe Meslek Mensuplarının Stresle Başa Çıkabilmeleri ile Çalışma Süreleri Arasındaki İlişki	8 Saat ve Altı	58	3,6610	0,57526	66,582	1,179	3,778	0,011
	9 Saat	53	3,3748	0,43603				
	10 Saat	60	3,5534	0,57966				
	11 Saat ve Üzeri	31	3,3204	0,66163				

Y kuşağı muhasebe meslek mensuplarının çalışma düzeylerinin stresle başa çıkabilmelerinin çalışma saatleri değişkenine göre farklılık gösterdiği katılımcıların yanıtlarının ortalamalarından ortaya çıkmaktadır. Buna göre 8 saat ve altı çalışan katılımcıların ortalaması 3,6610, 9 saat çalışanların 3,3748, 10 saat çalışanların ortalamaları 3,5534 iken 11 saat ve üzeri çalışan katılımcıların ortalaması ise 3,3204 olarak gerçekleşmiştir. Diğer yandan bu ortalamaları $F=1,179$; $P=0,011 < 0,05$ sonucu da desteklemektedir. Dolayısıyla Y Kuşağı muhasebe meslek elemanlarının ortalama çalışma sürelerinin, stresle başa çıkabilmeleri üzerinde ortaya çıkan farklılık istatistiksel olarak anlamlıdır” hipotezi olan H3 kabul edilmiştir. Yani çalışma süreleri Y kuşağı muhasebe meslek mensuplarının stresle başa çıkabilmeleri üzerinde anlamlı bir farklılığa neden olmaktadır. Ortaya çıkan gruplar arasındaki farklılık post hoc testi ile tablo 7’de gösterilmiştir.

Tablo 7. Post Hoc Testi

Varyans Kaynağı (İl)		Ortalamaların Farkı	P	
Muhasebe Meslek Mensuplarının Stresle Başa Çıkabilmeleri ile Çalışma Süreleri Arasındaki İlişki	8 Saat ve Altı	9 Saat	0,28617*	0,043
	8 Saat ve Altı	10 Saat	0,10758	0,869
		11 Saat	0,34059*	0,035
		8 Saat ve Altı	-0,28617*	0,043
	9 Saat	10 Saat	-0,17860	0,420
		11 Saat	0,05441	0,999
		8 Saat ve Altı	-0,10758	0,869
	10 Saat	9 Saat	0,17860	0,420
		11 Saat	0,23301	0,286
8 Saat ve Altı		-0,34059*	0,035	
11 Saat ve Altı	9 Saat	-0,05441	0,999	
	10 Saat	-0,23301	0,286	

Tablo 7’ye göre Y Kuşağı muhasebe meslek mensuplarının stresle başa çıkabilmelerinde çalışma saatleri değişkenine göre 8 saat ve üzeri çalışanlar ile 9 saat çalışanlar

ve 11 saatten çok çalışanlar arasında farklılığa yol açtığı tespit edilmektedir. Bu durum p değerlerinden de ortaya çıkmaktadır.

Araştırmanın devam eden kısmında H4 hipotezi olan “Y Kuşağı muhasebe meslek elemanlarının aylık ortalama gelirleri, stresle başa çıkabilmeleri üzerinde ortaya çıkan farklılık istatistiksel olarak anlamlıdır” ifadesinin test sonuçları tablo 8’de gösterilmiştir.

Tablo 8. Y Kuşağı Muhasebe Meslek Elemanlarının Stresle Başa Çıkabilme Düzeyleri ile Aylık Ortalama Gelirleri Arasındaki İlişkinin Analiz Sonuçları

	Çalışma Süreleri			Kareler Toplamı	Kareler Ortalaması	F	P	
	(Saat)	N	X					SS
Muhasebe Meslek Mensuplarının Stres Düzeyleri ile Aylık Ortalama Gelirleri Arasındaki İlişki	1500 ve Altı	43	3,3814	0,61055	66,333	0,370	1,133	0,337
	1501-2500 Arası	100	3,5500	0,53454				
	2500-3500 Arası	36	3,5568	0,61868				
	3501 ve Üzeri	23	3,5010	0,57163				

Araştırmanın dördüncü hipotezi olan ortalama aylık gelirin stresle başa çıkabilme durumu üzerindeki etkisinin gruplar arasında farklılaşmaya neden olmadığı sadece gruplar arasında dahi ortaya çıkmaktadır. Diğer yandan $F=1,133$; $P=0,337>0,05$ olması da bu durumu destekleyen bir sonuçtur. Böylece araştırmanın son hipotezi olan “Y Kuşağı muhasebe meslek elemanlarının aylık ortalama gelirleri, stresle başa çıkabilmeleri üzerinde ortaya çıkan farklılık istatistiksel olarak anlamlıdır” ifadesi ile H4 Red edilmektedir. Yani gruplar arasında ortaya çıkan farklılık istatistiksel olarak anlamlı olmayıp, aslında sonuçlar birbirinden farklı değildir.

6. Sonuç

Çağın hastalığı olarak tanımlanan stres, her meslek grubunda olduğu gibi muhasebe meslek elemanlarında da görülmektedir. Başta yoğun çalışma saatleri ve ortalama gelir seviyesi olmak üzere, personel sıkıntısı, planlanmayan hataların ve işlerin yetişmesi gibi birçok etkenin muhasebe meslek elemanlarını strese sokabilmesi olasıdır. Bu çalışmada da Y kuşağı muhasebe meslek elemanlarının stresleri üzerinde çalışma saatleri ve aylık ortalama gelirlerinin gruplar arasında farklılığa neden olup olmadığı araştırılmıştır. Bu amaç çerçevesinde iki hipotez ve muhasebe meslek elemanlarının stresle başa çıkabilmeleri üzerinde aynı değişkenlerin etkisinin olup olmadığı da iki farklı hipotez olmak üzere toplam dört hipotez ile çalışma verileri analiz edilmiştir.

Araştırma amacına uygun olarak hazırlanan hipotezlerden iki adedi kabul, iki adedi ise ret edilmiştir. Bu doğrultuda Y kuşağı muhasebe meslek elemanı olarak çalışan büro personelinin stres düzeyi üzerinde günlük çalışma saatlerinin gruplar arasında farklılaşmaya neden olduğu, ortalama aylık gelirin ise gruplar arasında farklılaşmaya neden olmadığı, yani ortaya çıkan farklılığın istatistiksel olarak anlamlı olmadığı anlaşılmaktadır. Diğer yandan aynı katılımcı grubun stresle başa çıkabilmelerinde ise, çalışma saatlerinin farklılaşmaya neden olduğu, ancak aylık ortalama gelirin ise farklılaşmaya neden olmadığı anlaşılmıştır.

Uzun dönemde bundan sonraki stres ve muhasebe meslek elemanlarından muhasebe dünyasında etkili olacak olan Z kuşağı ile aynı çalışma yapılabileceği gibi, stresi oluşturan etkenler üzerinden farklı değişkenlerle meslek elemanlarının stres durumları farklı uygulama bölgelerinde araştırılabilir.

Kaynakça

Bekçi, İ. Ömürbek V., Tekşen Ö. (2007). “Muhasebe Meslek Mensuplarının Stres Kaynağının Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(1), 145-161.

Braham, B., (1998). *Stres Yönetimi, Ateş Altında Sakin Kalabilmek*, (çev. Vedat G. Diker), Hayat Yayınları, İstanbul.

Büyük Sözlük, Türk Dil Kurumu, <http://www.tdk.gov.tr/>, Erişim: 03.05.2018.

Çakmak A., F., Biçer İ. H., (2006). “Performans Değerleme Sisteminden Duyulan Memnuniyeti Etkileyen Unsurlar”, *İTÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 3-14.

Çetin C., Karalar S., (2016). “X, Y ve Z Kuşağı Öğrencilerin Çok Yönlü ve Sınırsız kariyer Algıları Üzerine Bir Araştırma”, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 14(28), 157-197.

Hart, K.A. (2006). *Generations in the Workplace: Finding Common Ground*, <http://content.ebscohost.com/ContentServer.asp?T=P&P=AN&K=24039645&S=R&D=a9h&EbscoContent=dGJyMNLe80Sep7c4v%2BbwOLCmr1CeprZSsKm4SrGWxWXS&ContentCustomer=dGJyMOzprk%2Bzqa5KuePfgeyx44Dt6fIA>, erişim: 18.04.2018.

Güçlü, N., (2001). *Stres Yönetimi*, *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21(1), 91-101.

İlic K. D. Yalçın B. (2017). “Y Jenerasyonunun Farklılaşan İş Değerleri ve Liderlik Algılamaları”, *Journal of Yaşar University*, 12(46), 136-160.

Kayıhan, B. Tepeli Y. Heybeli B., Bakan H. (2015). “Muhasebe Meslek Mensuplarında Strese Neden Olan Faktörlerle İş Tatmin Düzeyleri Arasındaki İlişkinin Analizi: Muğla İli Örneği”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(14), 374-390.

Kelan, E, vd. (2009). *The Reflexive Generation: Young Professionals' Perspectives on Work, Career and Gender*, Report by the Centre for Women in Business at Londol Business School.

Köse S., Lale O., Hilmiye T. T. (2014). “Y Kuşağının Birinci ve İkinci Yarısında İş Değerlerinin Karşılaştırılması Üzerine Bir Araştırma”, *Humanitas*, 3, 149-165.

Myers, K. Sadaghiani, K. (2010). “Millennials in the Workplace: A Communication Perspective on Millennials Organizational Relationships and performance”, *Journal of Business & Psychology*, 25, 225-238.

Paşa, M. (2007). *Stresin Bireysel Performans Üzerindeki Etkileri ve Bir Uygulama*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Scott, C.L., Byrd M.Y. (2012). *Handbook of Research on Workforce Diversity in Global Society: Technologies and Concepts* içinde Jakson L.S., *Leveraging Intergenerational Diversity to Meet Business Goals*, Hershey: Business Reference.

Tan Ö., Çetin C., (2011). “Performans Değerlendirme Sistemine İlişkin Örgütsel Adalet Algısının Sistemden Duyulan Memnuniyet Üzerindeki Etkisini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma”, *Öneri*, 9 (35), 1-13.

Tepeli Y., Heybeli B., Kayıhan B., (2014). “Muhasebe Meslek Mensuplarında Strese Neden Olan Faktörlerin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma: Muğla İli Örneği”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(35), 742-756

Tolbize A. (2008). “Generational Differences in the Workplace”, https://rtc3.umn.edu/docs/2_18_Gen_diff_workplace.pdf, erişim, 18.04.2018.

TÜRMOB, Meslek Mensubu Dağılım Tablosu (SM-SMMM),
[http://www.turmob.org.tr/istatistikler/c8172e63-2bef-4919-a863-86e403bdfd0a/meslek-mensubu-dagilim-tablosu-\(sm-smmm\)](http://www.turmob.org.tr/istatistikler/c8172e63-2bef-4919-a863-86e403bdfd0a/meslek-mensubu-dagilim-tablosu-(sm-smmm)), erişim: 01.03.2018.

Varlejs J., Blackburn Walton G. (2009). “Strategies for Regenerating the Librarian and Information Profession” içinde H., A. Starkey and K.Wise, *Generational Tug-of-War: Playinmg Nice Between Millennials and Baby Boomers in a Multi-Generational Staff*, The Hague: IFLA Publications.

Yanık A. (2017). “Muhasebe Meslek Mensuplarının Algıladıkları Stres Düzeyine Yönelik Bir Araştırma”, *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 3(1), 99-107.

Yıldırım, O., Tektüfekçi O., Çukacı C.Y. (2004). “Modern Toplum Hastalığı: Stres ve Muhasebe Meslek Elemanı Üzerindeki Etkileri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 9(2), 1-20.

Yıldırım, S. (2008). “Muhasebe Öğretim Elemanları ve Meslek Mensuplarının Mesleki Stres Düzeyi Üzerine Bir Araştırma”, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 38, 153-162.

Zeytin, M., Gökgöz A. (2011). “Muhasebe Meslek Mensuplarında Strese Neden Olan Faktörlerin İncelenmesi: Yalova ve Bilecik İlleri Örnekleri”, *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 2(3), 99-118.

Examining of the Studies on Professional Judgement and Professional Skepticism Issues in the Field of Accounting and Auditing

Sadiye OKTAY¹, Bertaç Şakir ŞAHİN², Serdar BOZKURT³

Abstract

The main purpose of this study is to examine the studies about professional judgment and professional skepticism of employees in the fields of accounting and auditing with content analysis. Within the scope of the research, 13 studies, which open access, were identified in the Google Scholar and YÖK Thesis database. The research was conducted by content analysis which is qualitative data analysis methods. As a result of content analysis; one-third of the researches consisted of articles and two-thirds of researches consisted of theses. The studies are concentrated in 2015, 2016 and 2018 especially after 2011. The mixed method was used as the research methodology. In these studies, the sample size was determined as 51-100.

Keywords: Professional Judgement, Professional Skepticism, Content Analysis

JEL Codes: M41, M42

Muhasebe ve Denetim Alanında Mesleki Yargı ve Şüphencilik Konularına Yönelik Çalışmaların İncelenmesi

Özet

Bu çalışmanın temel amacı, muhasebe ve denetim alanlarındaki çalışanların mesleki yargı ve mesleki şüphencilik özelliklerine ilişkin çalışmaların içerik analizi ile incelenmesidir. Araştırma kapsamında, Google Scholar ve YÖK Tez veritabanında açık erişime sahip 13 adet çalışma belirlenmiştir. Araştırma nitel veri analizi yöntemlerinden içerik analizi ile gerçekleştirilmiştir. İçerik analizi sonucunda; çalışmaların üçte birinin makalelerden, üçte ikisinin ise tezlerden oluştuğu saptanmıştır. Çalışmalar özellikle 2011 yılından sonra 2015, 2016 ve 2018 yıllarında yoğunlaşmıştır. Araştırma metodolojisi olarak karma yöntem dikkate alınmıştır. Bu çalışmalarda da örneklem büyüklüğü en çok 51-100 aralığı olarak belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mesleki Yargı, Mesleki Şüphencilik, İçerik Analizi

¹ Dr. Öğr., Üyesi, Yıldız Teknik Üniversitesi, sadiyeoktay5@yahoo.com.tr (Sorumlu yazar)

² Arş. Gör., Yıldız Teknik Üniversitesi, bertacsahin@yandex.com

³ Doç. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, serdarbozkurt34@gmail.com

1. Giriş

İşletmelerin dış çevreye açılan penceresi olarak ifade edebileceğimiz muhasebe bilgi sistemi tarafından üretilen finansal bilgilerin; doğru, güvenilir, tam, zamanında, şeffaf, anlaşılabilir ve karşılaştırılabilir şekilde sunulması işletmelerle ilgili taraflar açısından son derece gerekli ve önemlidir. Muhasebe bilgi sisteminin ürettiği bilgilerden yararlanan tarafların (yatırımcılar, devlet, kredi kurumları, sendikalar vb.) sayısı; Bilgi Çağı'nın beraberinde getirdiği hızlı gelişmelerden ötürü oldukça fazladır. Küresel ekonomik sistem içerisinde ilgili tarafların bu bilgilere dayanarak aldıkları kararlar belirli yönleriyle tüm toplumu etkilemektedir.

Muhasebe bilgi sisteminde finansal bilgilerin üretilmesi ve daha sonrasında da denetlenmesi sürecinde; ulusal ve uluslararası düzeyde geçerli olan muhasebe ve denetim ilke ve standartları esas alınır. Ancak bu ilke ve standartlar genel bir kılavuz niteliğindedir. Bu kılavuz her faaliyet ya da duruma yanıt verebilecek nitelikte değildir. Bu gibi durumlar söz konusu olduğunda gerek muhasebeciler gerekse denetçiler mesleki yargılarını devreye sokarak sürecin aksamadan ilerlemesini sağlarlar. Bu tip durumlarda mesleki yargının kullanımı bir ihtiyaç olarak ortaya çıkar. Mesleki yargı kavramı, hem muhasebe hem de denetim alanında 20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren güncelliğini korumaktadır. Ayrıca 2000'li yılların başlarında dünyada yaşanan büyük muhasebe ve denetim skandalları sebebiyle gerek iş dünyasının gerekse akademik literatürün konuya olan ilgisi artmış ve bu ilgi günümüze kadar hep sıcak kalmıştır.

Mesleki yargı konusunda muhasebe literatüründe yer alan tanımlamalardan bazıları şu şekilde ifade edilebilir. CICA(1995)'nin tanımına göre mesleki yargı; muhasebe standartları çerçevesinde muhasebe meslek mensuplarının bilgi ve deneyimlerini esas alarak alternatifler arasından seçim yapmasıdır. Gibbins & Mason (1988), finansal değerlendirme, kayıt ve raporlama esnasında nesnellik ve dürüstlük içinde karara varma süreci olarak ifade etmiştir. Rentfro(2000) ise mesleki yargıyı, meslek mensuplarının finansal raporlama sürecinde bilgi ve deneyimlerini muhasebe standartları çerçevesinde basiretli bir şekilde kullanması olarak tanımlamıştır. Duchac(2004), etik farkındalığın direkt olarak etkili olduğu süreç olarak olguyu ifade etmiş ve kavramın tanımın bir süreç doğrultusunda genişletmiştir. Dalkılıç(2008)'in tanımında ise mesleki yargı; gerekli dikkat, objektiflik ve doğruluk bağlamında ve mesleğe yönelik standartlar doğrultusunda, uzman bireylerce gerçekleştirilen bir olgudur. Moore (2009), meslek mensuplarının gerçeklerden yola çıkarak bir işlem veya olay karşısında tarafsız olarak fikir beyan etmesi olarak tanımlamıştır. Popa vd.,(2011), muhasebe mesleğinin gerçekleştirilmesi sırasında, mesleğe yönelik düzenlemelerin yeterince tanımlı olmaması durumunda ilgili bireylerin mesleki uzmanlıklarından yola çıkarak alternatifler arasından ilgili kurum ve toplum için en mantıklı olanının seçilmesi faaliyeti olarak ifade etmiştir. Akenbor vd.,(2013), iradi olmayan, aksine ciddi sonuçlar alabilmek için mesleki şüpheciliğin etkin bir şekilde kullanıldığı bir karar biçimi olarak tanımlamıştır.

Denetim literatüründe mesleki yargı konusunda yer alan tanımlamalardan bazıları da şu şekildedir: Gibbins & Mason(1988), denetçinin bilgi ve deneyimine dayanarak, meslek ahlakı ilkeleri çerçevesinde muhasebe ve denetim standartlarının uygulanmasıdır. CICA(1995), denetçinin bilgi ve deneyimi esas alarak alternatifler arasından en uygun olanını seçmesi sürecidir. Schmutte & Duncan(2009), bağımsız denetim sürecinde yanlışlık yapılan finansal bilgilerin doğuracağı riski tanımlayıp, uygun olan denetim prosedürünü geliştirme sürecidir.

Mesleki yargı süreci kusursuz ve mükemmel bir süreç değildir. Süreç sonunda alınan kararların her zaman olumlu neticeler doğurması beklenemez. Mesleki yargı kullanımında tahmin hatası, bilgi yoksunluğu ve deneyim eksikliği gibi bireye özgü kısıtlamalara ek olarak yargının bilinçli olarak kötüye kullanılması gibi risklerde mevcuttur (Sürmen & Bayraktar, 2015: 108-109). Kişisel ve kurumsal çıkarlar, tüm toplumun çıkarlarının önünde tutulabilir.

Böyle durumlarda ciddi anlamda olumsuz neticelerle karşılaşılabilir. İçinde bulunulan yüzyılın başında yaşanan muhasebe ve denetim skandalları, bu durumun en önemli göstergesidir. Yaşanan skandallar muhasebe ve denetim mesleğine ve meslek mensuplarına duyulan güvenin azalmasına neden olmuştur. Dolayısıyla azalan güvenin ve yitirilen itibarın yeniden kazandırılması için düzenleyici ve denetleyici otoriteler ile uygulamacılar birtakım sorumluluklar yüklenip gerekli girişimlerde bulunmuşlardır. Yapılan çalışmalar, ortaya çıkan yeni gelişmeler ve ihtiyaçlar doğrultusunda sürekli olarak revize edilmekte ve yenileri eklenmektedir.

Mesleki yargı muhasebe ve denetim alanında her zaman önemli bir konu olmuştur. Mesleki yargının muhasebe ve denetim uygulamaları içindeki yeri ve gerekliliği her daim var olmaya devam edecektir.

Mesleki şüphencilik, modern denetim uygulamalarında vazgeçilmez bir unsurdur. Son 10 yıl içerisinde büyük ölçekte muhasebe hilelerinin meydana gelmesi ve muhasebe işlemlerindeki karmaşıklığın artması nedeniyle mesleki şüphencilığe daha fazla önem verilmeye başlanmıştır(Farag & Elias, 2016: 125). Enron vb. denetim ilgili skandallarda yetersiz düzeydeki mesleki şüphencilik tutumu ve akabinde meslek mensuplarının gerekli özeni ve davranışları göstermemesi meydana gelen durumların büyük bir denetim başarısızlığı olduğunu düşündürmektedir (Benston & Hartgraves, 2002: 122).

Denetim uygulamaları sırasında en uygun mesleki yargıya ulaşabilmek için denetçiler deneyimlerine güvenmeli, dürüstlük ve tarafsızlık içinde bulunmalı ve mesleki şüphencilik yaklaşımından yararlanmalıdır. Bu nedenle mesleki şüphencilik, mesleki yargıya ulaşmayı kolaylaştıran, ona yön vermekle görevli, mesleki yargının köşe taşlarından biri olarak görülebilir. Mesleki şüphencilik mesleki yargıya ulaşmada mutlaka yararlanılması gereken bir yaklaşım biçimidir. Mesleki şüphencilik, yüksek kalite düzeyinde mesleki yargı için gereklidir(Glover & Prawitt, 2013: 2). Dolayısıyla denetim uygulamalarında mesleki yargı ve mesleki şüphencilik birbirleriyle çok yakından ilintilidir.

Mesleki şüphencilik kavramına ilişkin denetim literatüründe yer alan bazı tanımlamalar yer almaktadır. Bu doğrultuda Nelson(2009) ilgili kavramı, denetçinin kendisine ifade edilen bilgilerin açıklığını ve objektifliğini sorgularken değerlendirme kriterlerini yüksek düzeyde tutmasıdır. McMillan & White(1993) ise, finansal tablolarda hile ve hata olasılığı riskini düşüren denetim kanıtlarına yönelik gösterilen hassasiyet olarak mesleki şüphenciliği tanımlamıştır. Hurr(2010) mesleki şüphenciliği, alternatifler arasından bir tanesini net bir şekilde ayırt etmeye yönelik denetim kanıtlarını buluncaya kadar karar vermeyi erteleme eğilimi olarak ifade etmiştir. Cömert vd.'nin tanımında ise,(2013), denetçinin irdeleyici bir bakış açısıyla, denetim kanıtlarının geçerliliğini ve güvenilirliğini ele alması ve kanıtların, yönetim tarafından yapılan açıklamalar ile diğer bilgi ve belgelerle çelişip çelişmediğinin değerlendirilmesi olarak ifade edilmiştir. Azgın(2018), hata ve hileden kaynaklanan olası yanıltıcı beyanları gösteren durumlara karşı tetikte olmayı ve denetim kanıtlarının eleştirel bir şekilde değerlendirilmesinde sorgulayıcı bir zihinsel yaklaşımı içeren bir davranış şeklidir.

Mesleki şüphenciliğin temelini oluşturan sorgulayıcı zihinsel tutum ve davranış, etkili ve yüksek düzeyde kaliteli denetimlerin gerçekleştirilebilmesi için gereklidir. Mesleki şüphencilik yaklaşımını, her denetçinin bütün bir denetim sürecinde ve her denetim sahasında uygulaması gereklidir(Ciolek, 2017:34). Denetçilerin mesleki şüphencilik yaklaşımına aykırı hareket etmeleri denetim firmalarını orta ve uzun vadede denetim başarısızlıkları, çeşitli davalar ve her şeyden de önemlisi itibar kaybı ile karşı karşıya bırakabilir(Karahan, 2018: 41).

2. Araştırma Metodolojisi

2.1. Araştırma Problemi

Araştırmanın temel amacı, mesleki şüphencilik ve mesleki yargı konularına ilişkin çalışmaların içerik yönüyle geldiği noktayı tespit edebilmektir. Böylelikle muhasebe ve denetim alanlarının iki önemli kavramı olan mesleki şüphencilik ve mesleki yargıyı değerlendirmelere yönelik perspektif ortaya konulabilecektir. Bu çerçevede araştırmada aşağıda belirtilen temel sorunsallar incelenmiştir. Bunlar;

- *Mesleki yargı ve mesleki şüphencilik konusuna ilişkin çalışmaların dağılımı (makale, tez) nasıldır?*
- *Mesleki yargı ve mesleki şüphencilik konusuna ilişkin çalışmaların yıllara göre dağılımı nasıldır?*
- *Mesleki yargı ve mesleki şüphencilik konusuna ilişkin çalışmaların araştırma metodolojisi ne şekildedir?*
- *Mesleki yargı ve mesleki şüphencilik konusuna ilişkin çalışmaların örneklem büyüklüğü nasıldır?*

2.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Muhasebe ve denetim uygulamalarında önem arz eden, birbiri ile yakın ilişki ve etkileşim halinde bulunan mesleki yargı ve mesleki şüphencilik kavramlarını esas alan bu çalışmanın amacı; mesleki yargı ve mesleki şüphencilik alanında ulusal bazda yapılan çalışmaların yönünü tespit etmek ve sonraki çalışmalar için bir farkındalık oluşturmaktır. Bu alandaki çalışmalar, ülkemiz bağlamında çok yeni sayılabilecek nitelikte olduğu için araştırmalarda ele alınan değişkenlerin tespiti önem arz etmektedir. Ayrıca çalışmanın literatür açısından bir farkındalık oluşturarak, daha sonraki zamanlarda literatürün derinleşmesine ve olgunlaşmasına katkıda bulunulması beklenmektedir. Araştırmada mesleki yargı ve mesleki şüphencilik çalışmalarının içerik analiz ile incelenmesi amaçlanmıştır. Böylelikle ülkemizde bu konulara ilişkin araştırmalara ne düzeyde ağırlık verildiğine dair değerlendirmeler daha sağlıklı yapılabilir hale gelebilecektir.

2.3. Araştırmanın Kapsamı

Araştırma kapsamında Google Scholar ve YÖK Tez Merkezi veri tabanlarındaki çalışmalar incelenmiştir. Araştırmada ilgili veri tabanlarındaki çalışmalar; yazar, çalışmanın türü dergi adı, yıl, araştırma metodolojisi, varsa veri toplama aracı ve tekniği ile örneklem ve bu kavram ile ilişkili konular ile birlikte değerlendirilmiştir. Araştırmada 13 adet erişime açık çalışma incelenebilmiştir.

2.4. Veri Analizi

Araştırmada veri analiz tekniği, içerik analizidir. Bu çerçevede muhasebe ve denetim alanlarındaki mesleki yargı ve mesleki şüphencilik ile ilgili tez ve ulusal literatürdeki makaleler içerik analizi yoluyla incelenmiştir. İçerik analizi, yazılı, sözlü veya görsel iletişim mesajlarını analiz etmenin bir yöntemidir (Cole, 1988). Bir araştırma yöntemi olarak içerik analizi, olguları açıklamak ve nicelleştirmek için sistematik ve objektif bir araçtır. Ayrıca belgelerin analiz edilmesi için uygun bir yöntem olarak bilinir. İçerik analizi, araştırmacının verilerin anlaşılmasını geliştirmek için teorik konuları açıklamasını sağlar. İçerik analizi sayesinde, kelimeleri daha az içerikli kategorilere ayırmak mümkündür. Aynı kategorilere ayrıldığında,

kelimeler, cümlelerin, temaların ve kategorilerin aynı anlamı paylaştığı düşünülmektedir (Elo ve Kyngas, 2008). Bu amaçla «mesleki yargı» ve «mesleki şüphecilik» kavramları seçim kriteri olarak belirlenmiştir.

2.5. Bulgular ve Yorumlar

Araştırmada incelenen 13 adet makalenin türü incelendiğinde bunlardan 4'ü (%30.8) makale, diğer 4'ü (%30.8) yüksek lisans tezi ve 5 tanesi de (%38.4) doktora tezi şeklindedir (Tablo 1). Bu bulgulardan görüleceği üzere, konu ile ilgili çalışmaların çoğunluğu tez olarak tespit edilmiştir.

Tablo 1. Çalışmaların Niteliğine Göre İncelenmesi

ÇALIŞMANIN TÜRÜ	FREKANS	YÜZDE
Makale	4	30.8
Yüksek lisans tezi	4	30.8
Doktora tezi	5	38.4

Araştırmaların yıllara göre dağılımı incelendiğinde, 2018 ve 2016 yıllarında 2'şer çalışma (%15.38), 2015 ve 2011 yıllarında 3'er adet çalışma (%23.07), 2013,2012 ve 2008 yıllarında ise 1'er adet (%7.7) olarak belirlenmiştir (Tablo 2).

Bu çerçevede araştırmaların 2011 yılındaki (3 adet) yoğunluğunun ardından 2015 yılında yine 3 adet ve 2016 ile 2018 yıllarında 2 adet çalışmayla artış kaydettiği düşünülebilir.

Tablo 2. Çalışmaların Yılına Göre İncelenmesi

YILLAR	FREKANS	YÜZDE
2018	2	15.38
2016	2	15.38
2015	3	23.07
2013	1	7.7
2012	1	7.7
2011	3	23.07
2008	1	7.7

Çalışmaların araştırma metodolojisi incelendiğinde, karma yöntemle ele alınan çalışmaların 6 adet olduğu (%46.2), teorik 5 adet (%38.5) ve nitel 2 adet (%15.3) olduğu

görülmüştür. Bu bağlamda çalışmalarda nitel ve nicel yöntemlerin bir arada kullanımının daha yüksek olduğu belirtilebilir (Tablo3).

Tablo 3. Araştırma Metodolojisine Göre Çalışmaların İncelenmesi

METODOLOJİ	FREKANS	YÜZDE
Karma	6	46.2
Teorik	5	38.5
Nitel	2	15.3

Açık erişime sahip 13 çalışmanın sadece 6 tanesinde örnekleme yönteminin kullanıldığı belirlenmiştir. Örneklem büyüklüklerine bakıldığında, bunlardan 1 tanesi 50'den az (%17), 4 tanesi 51-100 arasında (%66) örnekleme sahip olduğu ve 101 üzeri örnekleme sahip 1 çalışmanın (%17) olduğu belirlenmiştir (Tablo 4).

Tablo 4. Örneklem Büyüklüğüne Göre Çalışmaların İncelenmesi*

ÖRNEKLEM	FREKANS	YÜZDE
50'den az	1	17
51-100	4	66
101 üzeri	1	17

* Sadece 6 adet nicel nitelikteki çalışma incelenebilmiştir.

4. Sonuç ve Öneriler

Mesleki yargı ve mesleki şüphecilik konularına ilişkin çalışmaların zaman içinde artması sonucunda ulusal bağlamdaki çalışmaların nasıl evrildiği sorununun belirlenmesi önem arz eder hale gelmiştir. Özellikle son 3 yıl içerisinde konuya ilginin arttığı görülmektedir. Mesleki yargı ve mesleki şüphecilik konusu çoğunlukla tezlerde (% 69,2) ele alınmıştır. Veri analiz tekniklerinden en çok tanımlayıcı istatistik yöntemi (% 83.3) kullanılmıştır. Örneklem büyüklükleri 51-100 arasındadır (% 66). Çalışmaların geçmişi 10 yıl öncesine kadar gitse de, özellikle 2015, 2016 ve 2018 yıllarında yoğunlaşmıştır. Çalışmalarda bağımsız değişken olarak finansal raporlama standartları kullanılmıştır. Bu çalışmanın kapsamı, ulusal ve uluslararası, farklı kaynaklardan elde edilecek diğer makaleler de dahil edilerek genişletilebilir. Yine çalışmaların analizi bir meta analiz çalışması ile değerlendirilebilir. Ayrıca bu çalışmaya, Web of Science'taki diğer makaleler de dahil edilerek genişletilebilir. Yine çalışmaların analizi bir meta analiz çalışması ile değerlendirilebilir.

Yapılan incelemeler neticesinde Türkiye'de, muhasebe ve denetim alanında mesleki yargı ve özellikle de mesleki şüphecilik konularına ilişkin yapılan çalışmalar son derece kısıtlı sayıda kalmıştır. Konuların gerek kuramsal çalışmalarla gerekse ampirik araştırmalarla desteklenmesinin literatüre önemli ölçüde katkıda bulunacağı ve meslek mensuplarına yol gösterebileceği söylenebilir.

Kaynakça

Akenbor, C. O. & Onuoha, T. E. (2013). “Ethical Concept and Professional Judgment in Corporate Financial Reporting: Empirical Evidence from Nigeria”, *International Journal of Business and Economic Development*, 1(3), pp.46 - 59.

Azgın, N. (2018). *Denetçinin Mesleki Şüphesizliğinin Denetim Kalitesine Etkisi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Benston, G.J. & Hartgraves A.L. (2002). “Enron: What Happened and What We Can Learn From It” *Journal of Accounting and Public Policy*, 21(2), pp. 105-127.

CICA, (1995). “Professional Judgment and The Auditor”, *The Canadian Institute of Chartered Accountants, Research Report*, Toronto: CICA, pp.1-89.

Ciolek, M. (2017). “Professional Skepticism in Auditing and Its Characteristics”, *Research Papers of Wrocław University of Economics*, (474), pp. 33-40.

Cole, F.L. (1988). “Content Analysis: Process and Application”, *Clinical Nurse Specialist*, 2(1), pp.53–57.

Cömert, N., Uzay, Ş., Kardeş Selimoğlu, S., & Uyar S. (2013). *Uluslararası Denetim Standartları Kapsamında Bağımsız Denetim*, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sürekli Eğitim Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları.

Dalkılıç, A.F. (2008). *Ulusal ve Uluslararası Finansal Raporlama Standartlarında Mesleki Yargının Rolü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Duchac, J. (2004). “The Dilemma of Bright-Line Accounting Rules and Professional Judgment”, *International Journal of Disclosure and Governance*, 1(4), pp.324 - 338.

Elo, S. & Kyngas H. (2008). “The Qualitative Content Analysis Process”, *Journal of Advanced Nursing*, 62(1), pp. 107–115

Farag, M.S. & Elias, R.Z. (2016). “The Relationship Between Accounting Student’s Personality, Professional Skepticism And Anticipatory Socialization”, *Accounting Education*, 25(2), pp. 124-138.

Gibbins, M. & Mason, A. K. (1988). “Professional Judgment in Financial Reporting”, *Research Study*, Toronto: Canadian Institute of Chartered Accountants.

Glover, S.M. & Prawitt, D.F. (2014). “Enhancing Auditor Professional Skepticism: The Professional Skepticism Continuum”, *Current Issues in Auditing*, 8(2), pp.p1-p10.

Hurt, R. K. (2010). “Development of a Scale to Measure Professional Skepticism”, *AUDITING: A Journal of Practice & Theory*, 29(1), pp. 149-171.

Karahan, A. (2018). *Ulusal ve Uluslararası Finansal Raporlama Standartlarında Mesleki Yargının Rolü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

McMillan, J.J. & White, R.A. (1993). “Auditors’ Belief Revisions and Evidence Search: The Effect of Hypothesis Frame, Confirmation Bias, and Professional Skepticism”, *The Accounting Review*, 68(3), pp.443-465.

Moore, G. (2009). “Using Professional Judgment”, *The Auditor's Report: American Accounting Association*, 33(1).

Nelson, M.W. (2009). “A Model and Literature Review of Professional Skepticism in Auditing”, *AUDITING: A Journal of Practice & Theory*, 28(2), pp. 1-34.

Popa, I.E., Tudor, A. T., Şpan, G. A. & Fulop, M. T. (2011), “Essential Characteristics of A Correct Professional Judgment Process”, *International Journal of Business Research*, 11(1).

Rentfro, R. (2000), *The Role of Professional Judgment in The Application of U.S. Accounting Standards: An Experimental Study of The Effect of Professional Judgment on Financial Reporting Decision of Accountants*, Unpublished Doctoral Thesis, Florida: Florida Atlantic University.

Schmutte, J., & Duncan, J. R. (2009). “Professional Judgement: A Model for Accounting and Auditing Decisions”, *The CPA Journal*, 79(9), pp. 32–35.

Sürmen, Y. & Bayraktar, Y. (2015). “Muhasebe ve Denetim Mesleğinde Mesleki Yargı Kullanımının Değerlendirilmesi: Borsa İstanbul (BIST) 100 Endeksindeki Şirketler Üzerine Bir Araştırma”, *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (9), ss.108-152.

Antik Rotaların Turizm Açısından Yeniden Canlandırılması: Kral Yolu-Frig Vadisi için Frig Yürüyüş Yolu Önerisi

Alp YURDAKUL¹, Hümeyra TÖRE-BAŞAT²

Özet

Antik rotalar, tarihin ilk dönemlerinden beri önemli ticaret yolları olarak bilinmektedir. Medeniyetlerin buluşma noktası olarak kabul edilen Anadolu topraklarından İpek Yolu, Baharat Yolu ve Kral yolu olmak üzere üç önemli ticaret yolunun geçtiği görülmektedir. Kral yolunun belli bir bölümü Frig Vadisi içerisinde yer almaktadır. Frig Vadisi'nin turizm potansiyelini artırmak, burada bulunan doğal, tarihi ve kültürel mirası gelecek nesillere aktarmak amacıyla bu bölgede alternatif turizm türlerini belirlemek gerekmektedir. Bu türler arasında bölge için spor turizmi bir seçenek olarak değerlendirilebilir. Bu çalışmanın amacı Kral Yolu'nun bir bölümünü içeren Frig Vadisi'nin yürüyüş açısından değerlendirmek ve yürüyüş yolu rotalarını tanıtarak turizm potansiyelini arttırmaktır.

Anahtar Sözcükler: Kral Yolu, Frig Vadisi, Yürüyüş Yolu.

Abstract

Ancient Routes have been known as important trade roads since first periods of modern history. Important trade roads such as Silk Road, Spice Road and Royal Road are seen to be in Anatolian lands which are regarded as meeting point of civilizations. Phrygian Valley contains some part of Royal Road. Regarding the types of Alternative Tourism is necessary for increasing tourism potential of Phrygian Valley and transferring the natural, historical and cultural heritages of region to next generation. In types of Alternative Tourism, Sport Tourism might be regarded as an option. Purpose of this work is to evaluate the possibilities of nature sport of Phrygian Valley containing some part of Royal Road and increase potential of hiking trail routes by making widely known.

Keywords: Royal Road, Phrygian Valley, Hiking Trail

1. Giriş

Antik ticaret yolları, eski dönemde tüccarların çeşitli vasıtalarla mallarını uzak diyarlara ulaştırmak için kullandığı güzergah ve rotalardır (Sesli Sözlük, 2018). Yapılan araştırmalar sonucunda, antik dönemde dokuz farklı ticaret yolu ve ticaret rotasının olduğu anlaşılmaktadır. Bu yol ve rotalar sırasıyla şöyledir; İpek Yolu, Baharat Yolu, Kehribar Yolu, Tütsü Yolu, Trans-Sahra Ticaret Yolu, Tuz Yolu, Kalay Yolu, At ve Çay Yolu ve Kral Yolu'dur (Whitefield, 2007,

¹ Afyon Kocatepe Üniversitesi Turizm İşletmeciliği Bölümü Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi, alp.yurdakul@hotmail.com

² Dr. Öğr. Üyesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Afyon M.Y.O., humeyratore@gmail.com

s.201-203; Rezakhani, 2010, s.421; Andrea, 2014, s.107; French, 1998, s.15). Bu ticaret yollarından Anadolu üzerinde yer alan üç farklı ticaret rotası bulunmaktadır. Bunlardan birincisi dünyanın en ünlü antik ticaret güzergahı olarak kabul edilen İpek Yolu'dur. Çin ve Roma İmparatorluğunu birbirine bağlayan, M.Ö. ilk yüzyıldan itibaren Avrupa'dan gelen yün, gümüş ve altın karşılığında ticaret gerçekleştirilen bir yoldur. İkinci yol baharat yoludur. Diğer yollardan farklı olarak Baharat yolu Doğu'yu Batı'ya bağlayan deniz yollarından geçmesidir. Adından da anlaşılacağı üzere özellikle Avrupa'da rağbet gören biber, tarçın, karanfil, Hindistan cevizi gibi baharatlar üzerine ticaretin gerçekleştirildiği yoldur. Üçüncü yol ise Kral Yolu'dur.

Kral Yolu, Lidya'da bulunan Sart şehri ile İran'da bulunan Susa şehri arasında karayoluyla ilerlenen çok eski bir ticaret yoludur (Calder, 1925, s.7). Kral Yolu, M.Ö. VII. yüzyılda Lidya Kralı Gigges tarafından yaptırılmıştır. Kral tarafından yaptırıldığı için Kral Yolu adını almıştır. Arkeolojik kazılardan, yolun batı kısmının M.Ö. XIV.-VII. yüzyıllar arasında (bir ara Hitit'lerin egemenliğine girmiş) hüküm sürmüş olan Asur imparatorları tarafından yapıldığı anlaşılmıştır. M.Ö. VII. yüzyılda, Lidyalılar zamanında bu yol Mezopotamya'ya kadar genişletilmiştir. Böylece Doğu-Batı arasında ekonomik ve kültürel gelişiminin hızlanması sağlanmıştır. Bu yol sayesinde Mezopotamya'dan gelen ürünler Ege Denizi'nden Avrupa'ya taşınırdı (Anadolu'yu Zenginleştiren Üç Önemli Ticaret Yolu. 2018.)

Kral yolu'nun belirli bir bölümü Frig Vadisi'nden geçmektedir. Frig Vadisi'nin Seydiler, Karakaya, Döğler, Çatağıl ve Sarıcaova yerleşim yerleri yakınlarında Kapadokya bölgesindeki gibi peri bacaları ve benzer doğal oluşumlar bulunmaktadır. Bu oluşumlar, tüflü toprak dokusunun rüzgar, yağmur gibi doğal etkenlerle aşınması veya oyulması ile oluşmuştur. Peri bacalarının yanında, vadide yer alan göller, yaylalar ve ormanlar da peri bacaları ile bütünleşerek doğa harikaları oluşturmaktadır (Frig Vadisi Tanıtım Broşürü, 2013, s.2).

Günümüzde yaşanan teknolojik gelişmeler insanlar arasındaki ilişkileri ve etkileşimleri artırmaktadır. Boş zamanın artması, gelirin yükselmesi, sağlık alanında yaşanan gelişmeler turizme olan bakış açısını olumlu anlamda değiştirmekte, turizm faaliyetlerine katılma eğiliminde olan insanlar sadece deniz, kum, güneş üçgeniyle sınırlı olmayan, farklı kendi özel ilgi alanlarına göre turizm tercihlerine yönelmektedirler. Bu alternatif turizm türleri arasında spor turizmi gerek sporcu, gerekse izleyici olarak önemli bir tür olarak değerlendirilmektedir.

Spor Turizminin de kendi içerisinde farklı bölümlere ayrıldığı görülmektedir. En bilinen Hava Sporları Turizmi, Kış Turizmi, Dağ Turizmi, Akarsu Turizmi, Yat Turizmi, Sualtı Turizmi, Golf Turizmi, Av Turizmi, Futbol Turizmi ve Doğa Yürüyüşüdür (Albayrak, 2013, s.187-230).

Bu çalışmada antik rotaların günümüzde bilinirliğini arttırmak, yeniden canlandırmak, Frig Vadisi için spor turizmi kapsamında değerlendirilebilecek bir yürüyüş yolu önermektir. Böylece bu bölgenin hem tanınması, turizme konu olan doğal, tarihi ve kültürel varlıklarının korunması ve gelecek nesillere kültürel miras olarak aktarılması düşünülmektedir.

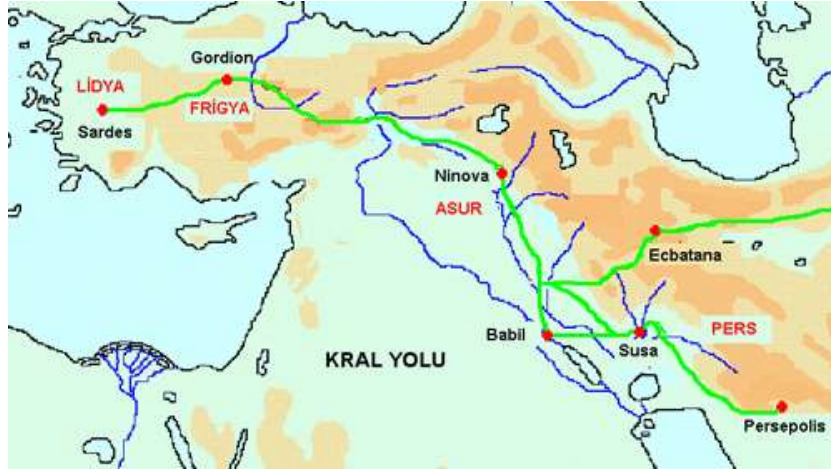
2. Kral Yolu ve Frig Vadisi

Antik zamanlardan, günümüze kadar ticaret yolları ürünlerin üretildikleri yerlerden ihtiyaç duyulan satılacakları yerlere taşımak amacıyla geliştirildi. En bilinen ticaret yolları; İpek Yolu, Baharat Yolu, Kehribar Yolu, Tütsü Yolu, Trans-Sahra Ticaret Yolu, Tuz Yolu, Kalay Yolu, At ve Çay Yolu ve Kral Yolu'dur. Ticaret yolları geçtiği bölgelerde bulunan devletlere ciddi ekonomik kazanımlar sağladığı gibi korunması zor bölgelerin ortaya çıkmasına da neden oluyordu (Erdem, 2005, s.2; Şahin, 2014, s.350; Kırpık, 2012, s.176; Alkan, 2006, s.143).

Antik ticaret rotalarının isimleri, ticaretin olduğu dönemde değil 19. ve 20. Yüzyılda arkeolog, yer bilimci ve tarih araştırmacıları tarafından taşınan değerli ürünlerin isimlerine ya da yolun geçtiği bölgenin ismine göre verilmiştir. Örneğin, İpek Yolu'nun ticaret yolu olarak kullanıldığı dönemlerde doğudan batıya ipek ticaretinin yürütüldüğü güzergah olmasından dolayı Alman yer bilimci ve araştırmacı Baron Ferdinand Von Richtofen İpek Yolu (die Seidenstrasse) ismini 1877'de vermiştir. (Whitefield, 2007, s.201-203; Rezakhani, 2010, s.421; Andrea, 2014, s.107; French, 1998, s.15).

Yapılan araştırmalara göre, Anadolu üzerinde üç farklı ticaret rotası bulunmaktadır. Bunlardan ilki İpek Yoludur. İpek Yolu, çeşitli araçlar vasıtasıyla Çin'den Akdeniz'e, Akdeniz'den Roma'ya kadar hem karadan hem de deniz üzerinden yürütülen ticaret rotası sistemidir (Liu, 2010, s.10-11). İkincisi Baharat Yoludur. Baharat yolu, Çin, Kore, Hindistan ve çeşitli Güneydoğu Asya ülkelerinde bulunan ürünlerin İran körfezi üzerinden Afrika ve Arabistan'a, Kızıldeniz üzerinden Mısır ve Akdeniz'e gönderildiği deniz ticaret rotasıdır (Sidebotham, 2011, s.2-7).

Üçüncüsü ise Kral Yoludur. Kral Yolu, günümüzde İran'da bulunan Susa kentiyile Manisa'da bulunan Sart kenti arasında bulunan, Lidya döneminde ticaret yolu olarak kullanılan, Pers İmparatorluğu döneminde hem ticari hem de askeri geçiş güzergahı olarak kullanılmış, ilkçağda kendiliğinden oluşan, yaklaşık 2500 km uzunluğunda olan antik bir ticaret yoludur. Kral Yolu'nun Sart şehrine ilerleyiş güzergahında Afyonkarahisar ili üzerinden geçmesi Frig Vadilerinde bulunan peribacalarının işlenerek konut haline dönüştürülmesine yol açmıştır (Taştan ve Çelebi, 2007, s.234).

Şekil 1. Kral Yolu ve Kral Yolu-Frig Vadisi Bağlantısı

Frig Vadileri ise, kırgıbayır ve volkanik arazide bulunan peri bacası oluşumlarıyla bezeli doğal sit alanıdır. Afyonkarahisar ili içerisinde bulunan volkanik bölgelerdeki ignimbirit volkanik kayalardan oluşan volkan tüfleri, rüzgar ve sel suları gibi dış kuvvetlerin de yardımıyla aşınmaya uğramışlardır. Zaman içerisinde aşınan volkan tüfleri peribacalarına dönüşmüşlerdir (Akkuş, 1998, s.84; Şahin, 2006, s.30). Afyonkarahisar ili içerisinde bulunan Frig Vadilerinde yoğunlaşan peribacaları, turistik çekiciliğe sahip unsurlardır. Bu unsurların benzerleri Nevşehir ilinde bulunan Göreme ve Avanos bölgelerinde de görülmektedir (Güngördü, 2003, s.23).

Anadolu kültürlerinde önemli bir yeri olan Frigler, M.Ö.yedinci yüzyıldan itibaren, Afyonkarahisar, Eskişehir ve Kütahya illerinin birleştiği bölümde, sanatsal kaya anıtlarını

yaparak, insanlığa bir kültür armağanı sunmuşlardır. Friglerin siyasi gücü kısa bir sürede bitmesine rağmen, kültürleri günümüze kadar sürdürülmüştür. Bu nedenle, özellikle kaya kültürü olan anıt, tapınak, mezar, yerleşim yerleri gibi kaya işçiliği, bu bölgenin her yerinde tek veya gruplar halinde görülebilmektedir. Çünkü bu bölge, volkanik özellikli jeolojik yapısı nedeniyle işlemeye elverişli kayaç oluşumludur. Hatta peribacaları da yoğun olarak bulunmaktadır. Bu özelliklerinden dolayı üç ilin valiliklerince, Frigya kültürünü korumak ve tanıtım adına FRİGKÜM Birliği kurulmuştur. Frig Vadisinde bulunan jeolojik bir oluşum olan tabii varlıklar (peri bacaları) ile kaya yerleşimleri, Frig kaya anıtları, mezarları ve metropollerini görülmeye değer varlıklardır.

Şekil 2. Frigler

Orman ve Su İşleri Bakanlığı'nın hazırladığı Afyonkarahisar İli Doğa Turizmi Master Planı 2013-2023'te, Frig Vadisi'nin günümüzdeki durumuna dair bir S.W.O.T. analizi hazırlamıştır. Bu analize göre (Afyonkarahisar İli Doğa Turizmi Master Planı, 2013, s.129-131):

Afyonkarahisar İli Vadileri S.W.O.T. Analizi		
Vadi Adı	İlçesi	Bilinirlik
Frig Vadisi	İhsaniye Bayat İscehisar'ın tamamı Merkez, Bolvadin ve Emirdağ ilçelerinin bir kısmı	Bölgesel Seviyede
Güçlü Yönleri		Zayıf Yönleri
-Bölgenin Kapadokya'ya benzemesi -Bölgenin çam ormanları, göller ve yaylalarla bir arada olması -Bölgenin Doğa ve Kültür Turizmi potansiyelinin olması -Bölgede ve civarında jeo-termal kaynakların olması		-Bölgede bulunan unsurların turistik değere dönüştürülememiş olması Bölgede konaklama imkanlarının yetersizliği -Bölge tanıtımının az yapılması -Bölgede altyapı ve üstyapı eksikliklerinin bulunması -Bölge tanınırlığının yetersiz olması

-Afyonkarahisar, Eskişehir ve Kütahya valilikleri tarafından kurulan FRİGKÜM'ün olması	
Fırsatlar	Tehditler
-Bölgenin Doğa ve Sağlık Turizmi açısından önemli bir yere sahip olması -Bölgede pek çok tarihi, doğal ve kültürel unsurun var olması -Bölgedeki turistik değerlere yerel yönetimlerin, sivil toplum kuruluşlarının ve özel sektörün ilgi göstermeye başlaması -Bölgenin Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın hazırladığı Türkiye Turizm Stratejisi-2023 Master Planı'nda belirtilen Frigya Kültür ve Termal Turizm Gelişim Bölgesi içinde yer alması -Bölgenin termal turizmin geliştirilmesi için oluşturulan Termal Turizm Kentleri Projesi'nde ilk olarak geliştirilecek bölgeler arasında yer alması	-Bölgede bulunan turistik ve kültürel unsurların iyi korunamaması -Bölgenin define avcıları tarafından macera alanı olarak görülmesi -Bölgedeki doğal, kültürel ve turistik unsurların bölge halkı tarafından depo ve hayvan barınağı olarak değerlendirilmesi

3. Spor Turizmi ve Frig Yürüyüş Yolu

Dünyada turizm eğilimleri incelendiğinde spor turizmine olan ilgi her geçen gün artmaktadır. Sporun insan sağlığına, bedensel ve zihinsel gelişimine olan etkisi oldukça yüksektir.

Spor Turizmi, spora meraklı olan katılımcıların tarihleri önceden ayarlanmış aktivitelerin aktif ya da pasif olarak içinde bulunmak için gerçekleştirdikleri seyahatlerden oluşan alternatif turizm türüdür (Albayrak, 2013, s.187). Spor Turizminin geçmişi Antik Yunanlılara dayanır. Mitolojik tanrılara bağlılıklarını göstermek isteyen Yunanlılar özel olarak oluşturulmuş platformlarda çeşitli spor müsabakaları düzenler ve düzenlenen müsabakalara pek çok insan katılırdı (Çağlayan Takımcı, 2016, s.4; Tekin ve Tekin, 2014, s.123). Antik Mısır'da da Spor Turizmine yönelik çeşitli müsabakalar yapılırdı. Bu müsabakalar arasında avcılık, balıkçılık, güreş, boks ve yüzme bulunmaktaydı (Erman, 1971, s.234-251). Roma döneminde ise, at yarışları, savaş arabası yarışları, koşu, güreş, boks müsabakaları ve gladyatör dövüşleri yapılırdı (Köhne, Ewigleben ve Jackson, 2000, s.9).

Spor Turizmi, üç ana başlık altında incelenmektedir. İlki, etkinlik temelli Spor Turizmidir. Etkinlik temelli Spor Turizmi, Olimpiyat Oyunları ve Dünya Kupası gibi etkinliklere katılımcıların iştirak etmesiyle ortaya çıkan türdür. İkincisi, aktif Spor Turizmidir. Aktif Spor Turizmi, golf, kayak, sörf gibi bireysel yapılan sporlarla ilgili düzenlenen etkinliklere katılımcıların iştirak etmesiyle ortaya çıkan türdür. Üçüncüsü ise, Nostalji Spor Turizmidir. Nostalji Spor Turizmi, katılımcıların tarihi stadyumlar, müsabaka alanları ya da spor müzeleri gibi yerlere ziyaretleriyle ortaya çıkan türdür (Albayrak, 2013, s.187-230).

Doğada ve doğal ortamda, bir malzeme yardımıyla veya malzemesiz olarak yapılan sporların tümüne doğa sporları denir. Dağcılık, kaya tırmanışı, doğa yürüyüşü, kampçılık, mağaracılık, kanyon geçişi, yamaç paraşütü, paramotor, kanat, yelken kanat, motorlu deltakanat, kano, rafting, su altı dalıcılığı, serbest dalış, doğa fotoğrafçılığı, tur kayağı, buzul tırmanışı, donmuş şelale tırmanışı, dağ bisikleti, orientering (yön bulma), yelken, rüzgar sörfü, uçurtma sörfü ve benzeri aktiviteler doğa sporlarına örnek olarak gösterilebilir (Tortop, Kılınç, Keskin ve Şenay, 2016, s.53).

Doğa yürüyüşü (Trekking), gerekli malzemelerin taşındığı, yürüyerek ya da bisiklet, motosiklet gibi araçlarla ya da binek hayvanlarıyla ilerlenen, birkaç saat ile birkaç hafta

arasında süren, doğada önceden belirlenen rota üzerinde ya da doğal patikalarda bireysel ya da az miktarda insanla yapılan rekreasyon faaliyetleridir (Böhmer-Bauer, 2012, s.50; Reuter ve Pechlaner, 2012, s.7).

Frig Vadisinde Afyonkarahisar, Eskişehir ve Kütahya il sınırları içerisinde toplam da 506 km uzunluğunda ve Türkiye'nin 3. en uzun yürüyüş parkuru olan Frig Yolu bulunur. 140 km'si Afyonkarahisar ili sınırları içerisinde yer almaktadır. Yol güzergâhında ortalama rakım 1080 metredir. Afyonkarahisar il sınırları içerisindeki güzergâh Afyonkarahisar-Ankara karayolu üzerinden, Seydiler beldesinden başlar. Frigya'daki jeolojik oluşumların en güzel örneklerinin görülebileceği bu rota antik dönemlerdeki birçok medeniyetin izlerini taşıyan Ayazini üzerinden geçerek önemli Frig Vadileri'nin (Köhnüş ve Karababa Vadileri) ve özgün Frig eserlerinin (Aslantaş, Yılantaş, Maltaş, Aslankaya ve Burmeç gibi) görülebileceği patikaları takip ederek şirin bir Çerkez köyü olan Sarıcaova'ya ulaşır (Tortop ve diğerleri, 2016, s.53-56). Frig yolu bu noktada yürüyüşçülere iki seçenek sunar; birincisi bu rotanın devamı olan Yazılıkaya'ya giden parkur, diğeri ise Kütahya sınırları içerisinde kalan bağlantı yoludur. Ayrıca Frig Vadisi bisiklet, kampçılık, binicilik, paramotor, foto safari, mağaracılık, oryantring ve motokros gibi doğa sporları içinde elverişlidir (Frigya Kültürel Mirasını Koruma ve Kalkınma Birliği (FRİGKÜM), 2018).

Şekil 3. Frig Yürüyüş Yolu

Ülkemizdeki tematik kültür yollarından biri olan Frig Yolu; gönüllü bir ekip tarafından 5 yıllık bir çalışmanın ardından bölgede var olan patika, antik ve orman içi yolların birleştirilmesiyle 2013 yılında hayata geçirilmiştir.

Şekil 4. Frig Yürüyüş Yolu İşaretleme Çalışmaları

Frig Yolu, antik dönemde Friglerin hüküm sürdüğü, günümüzde Ankara, Afyonkarahisar, Eskişehir ve Kütahya illeri arasında kalan bölgede, antik yürüyüş yollarına dayalı ve Frig eserlerinin görülebileceği yürüyüş parkurları esas alınarak oluşturulmuş ve uluslararası standartlara uygun işaretlenmiş uzun yürüyüş ve bisiklet yoludur.

Yürüyüş Yolu'nun toplam uzunluğu yaklaşık 506 km'dir. Üç noktadan (Frig Yolu, 2018);

1-Gordion (Polatlı, Ankara),

2-Seydiler (Afyonkarahisar) ve

3-Yenice Çiftliği (Ahmetoluğu Köyü-Kütahya) başlayıp Frig Vadilerine giren Yol, Friglerin kalbi Yazılıkaya'da birleşir. Yolun ana parkurlarının yanısıra parkurları birbirine bağlayan bağlantı yolları ve alternatif yollar da bulunmaktadır.

4. Sonuç ve Öneriler

Sonuç olarak Kralyolu-Frig Vadisinin olduğu bölgenin Doğa Yürüyüşü ve türleri için uygun olduğu anlaşılmaktadır. Bölgenin henüz turizm için yeterli altyapı ve üstyapı tesislerine sahip olmamasına rağmen doğa sporları konseptine uygun konaklama, rekreasyon, yeme-içme ve alışveriş hizmeti veren hizmet üreticilerinin artırılmasının önemli olduğu düşünülmektedir. Bu hizmet üreticilerinin yerel halkın desteğiyle oluşturulmasına önem verilmelidir.

Bu bağlamda;

- Spor turizminin bu bölgede geliştirilebilmesi için konu ile ilgili paydaşlarla koordineli bir şekilde çalışmaların yürütülmesi gerekir.
- Bölgede ulusal ve uluslararası faaliyetleri planlamak, organizasyonlara ev sahipliği yapmak bilinirliği arttıracaktır.
- Doğa sporları ve yürüyüş sporunun gerçekleştirilebilmesi için rotaların belirlenmesi, haritalandırılması, işaretlemelerin yapılması ve konu ile ilgili tanıtıcı broşürlerin hazırlanması gerekir.

- Tanıtım faaliyetlerinin hedef kitlenin iyi tespit edilerek ulaştırılması başarıyı arttıracaktır.
- Konaklama için bölgede bulunan öncelikle Frig evleri, pansiyonlar, kamp ve karavan alternatifleri düzenlenmeli, ayrıca bölgedeki otellerle de işbirliği yapılmalıdır.
- Ulusal alanda faaliyet gösteren seyahat acentelerinin yürüyüşlere yönelik paket turlar planlaması ve satışı gerçekleştirmesi önemlidir.
- Bölgede yapılacak tüm çalışmalarda yerel halk önemli bir paydaş grubu olarak yeterli bilgilendirme ile turizm konusunda bilinçlendirilmesi gerekmektedir.
- Gelecek olan turistlerin temel ihtiyaçlarını karşılayacak işletmelerin kurulması ve sürekli hizmet vermesi sağlanmalıdır.

Kaynakça

Afyonkarahisar İli Doğa Turizmi Master Planı. (2013). Erişim Adresi:

<http://bolge5.ormansu.gov.tr/5bolge/files/resimlihaber/masterplan/afyonkarahisardtmp.pdf>

Akkuş, A. (1998). *Genel Fiziki Coğrafya*. Ankara: Nobel Yayıncılık.

Albayrak, A. (2013). *Alternatif Turizm*. Ankara: Detay Yayıncılık

Alkan, N. (2006). 15. ve 16. Yüzyıllarda İran İpek Yolu'nda Kervanlar. Bursa: *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 11 (2), 141-157.

Anadolu'yu Zenginleştiren Üç Önemli Ticaret Yolu. (2018). Erişim Adresi: <https://www.haberedio.com/galeri/anadoluyu-zenginlestiren-uc-onemli-antik-ticaret-yolu-109>

Andrea, A. J. (2014). The Silk Road in World History: A Review Essay. Osaka: *The Asian Association of World Historians* 10.12773/arwh.2014.2.1.105, 105-127

Böhmer-Bauer, K. (2012). Is Trekking Tourism Sustainable? Examples from Nepal. Garhwal: *Journal of Tourism*. 8 (2), 47-68.

Calder, W. M. (1925). The Royal Road in Herodotus. Cambridge: *Cambridge University Press* 39 (1/2).

Çağlayan Takımcı, M. (2016). *Antik Çağ'da Bayramlar ve Festivaller (Yunan-Roma)*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Klasik Arkeoloji Bilim Dalı Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi.

Erdem, İ. (2005). İlk Dönem Türkiye Selçuklu-Moğol İlişkilerinin İktisadi Boyutu (1243-1258). Ankara: *Tarih Araştırmaları Dergisi* 24 (38), 1-10.

Erman, A. (1971). *Life in Ancient Egypt*. New York: Dover Publication

French, D. (1998). Pre- and Early-Roman Roads of Asia Minor. The Persian Royal Road. London: *Taylor and Francis Publication* 36, 15-43.

Güngördü, E. (2003). *Türkiye'nin Coğrafyası* (S. 23). Ankara: Asil Yayıncılık.

Frig Vadisi. (Tanıtım Broşürü) (2013). İl Kültür Turizm Müdürlüğü tarafından hazırlanmış, İl Özel İdaresi tarafından bastırılmıştır. Afyonkarahisar: İleri Ofset Matbaa.

Frigya Kültürel Mirasını Koruma ve Kalkınma Birliği (FRİGKÜM). (2018). Erişim Adresi: <http://frigvadisi.gov.tr/index.php/frig-vadisi-2/frig-yuruyus-yolu/>

Frig Yolu. (2018). Erişim Adresi: <http://www.frigyolu.com/>

Sesli Sözlük. (2018). Erişim Adresi:

<https://www.seslisozluk.net/trade-route-nedir-ne-demek/>

Kırpık, G. (2012). Haçlılar ve İpek Yolu. Ankara: *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 61, 173-200.

Köhne, E., Ewıgleben, C. ve Jackson, R. (2000). *Gladiators and Caesars: The Power of Spectacle in Ancient Rome*. Los Angeles: University of California Press.

Lıu, X. (2010). *The Silk Road in World History*. Oxford: Oxford University Press.

Reuter, C. ve Pechlaner, H. (2012). Sustainable Trekking Tourism Development with a Focus on Product Quality Asssment-Two Cases from The Indian Himalayas. Garhwal: *Journal of Tourism*. 8 (2), 1-22.

Rezakhanı, K. (2010). The Road That Never Was: The Silk Road and Trans-Eurasian Exchange. North Carolina: *Duke University Press* 10.1215/1089201x-2010-025, 421-434

Sıdebotham, S. E. (2011). *Berenike and The Ancient Maritime Spice Route* California: University of California Press.

Şahin, C. (2006). *Türkiye Fiziki Coğrafyası*. Ankara: Gündüz Yayıncılık.

Şahin, V. (2014). Lojistik Coğrafyası Üzerine Bir Değerlendirme. İstanbul: *Marmara Üniversitesi Coğrafya Dergisi*, 1303-2429, 344-362.

Taştan, M. ve Çelebi, Y. (2007). *Tarih Sözlüğü*. Ankara: Asil Yayın Dağıtım.

Tekin, A. ve Tekin, G. (2014). Antik Yunan Dönemi: Spor ve Antik Olimpiyat Oyunları. İzmir: *Tarih Okulu Dergisi* 7 (13), 121-140.

Tortop, Y. (Koordinatör), Kılınç, İ., Keskin, H. ve Şenay, Ö. (Hazırlayanlar). (2016). *Afyonkarahisar Spor Turizmi Rehberi*. Diomedya Yayıncılık-Afyonkarahisar

Whitefield, S. (2007). Was There A Silk Road? Leiden: *Brill Journal* 10.1163/157342008X307839, 201-213

Directive 2004/38/EC on The Right of Citizens of The Union and Their Family Members to Move and Reside Freely Within the Territory of The Member States

Şule ARSLAN¹

Abstract

The main aim of the European Union is to realize the integration of Europe. For this reason, it was aimed to establish a common market where the free movement of goods, services, capital and labor was established among the member states and the idea of free market brought about the free movement of the workers - workers of the coal and steel production sector - and the right of residence accordingly. Free movement depending on the right to work covers the right of the citizens of the member state and their family members to freely enter, to travel, to reside and to work without any prohibition and restriction in member states.

In the European Union, there were numerous and complex arrangements concerning the right to free movement of persons. By eliminating this confusion, the need to review the right of residence and travel in accordance with today's conditions has arisen. This fact was reflected in the opinion of The European Committee of the Regions (COR) on 13-14 March 2002. In the opinion of the Committee, *“it became necessary to reinforce this right by establishing a single, comprehensive legislative instrument which would bring together the existing items of Community legislation”*.

Thus, Directive 2004/38/EC on The Right of Citizens of The Union And Their Family Members to Move and Reside Freely Within The Territory of The Member States was adopted by the European Parliament and Council on 29 April 2004.

The objective of this study is to examine the provisions of Directive 2004/38/EC.

Keywords: Directive 2004/38/EC, free movement, European Union, family reunification

JEL Codes: K33

¹ Arş. Gör., Akdeniz Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Milletlerarası Özel Hukuk ABD, Araştırma Görevlisi; aarslansule@gmail.com

Avrupa Birliği Vatandaşları ve Aile Fertlerinin Üye Devlet Ülkelerinde Serbest Dolaşım ve İkametine İlişkin 2004/38 Sayılı Direktif

Özet

Avrupa Birliği'nin temel amacı Avrupa'nın bütünleşmesini gerçekleştirmektir. Bu nedenle üye devletler arasında malların, hizmetlerin, sermayenin ve emeğin serbest dolaşımının sağlandığı bir ortak pazarın kurulması amaçlanmış ve serbest pazar fikri beraberinde üye devletlerde çalışan işçilerin -kömür ve çelik üretim sektörü işçilerinin- serbest dolaşımı ve buna bağlı olarak ikamet hakkını gündeme getirmiştir. Çalışma hakkına bağlı olan serbest dolaşım günümüzde üye devlet vatandaşlarının ve bu kişilerin aile fertlerinin diğer üye ülkelere herhangi bir sınırlama ve yasaklama ile karşılaşmaksızın serbestçe girme, ülkelerde dolaşma, ikamet etme ve çalışma hakkını kapsamaktadır.

Avrupa Birliği'nde kişilerin serbest dolaşım hakkı ile ilgili çok sayıda ve karmaşık düzenleme bulunmaktaydı. Bu karışıklığın giderilerek ikamet ve seyahat hakkının günümüz koşullarına uygun olarak tekrar gözden geçirilmesi ihtiyacı doğmuştur. Nitekim bu husus Avrupa Birliği Bölgeler Komitesi'nin 13-14 Mart 2002 tarihli görüşüne de yansımıştır. Komite'nin görüşüne göre, “*serbest dolaşım ve ikamet hakkının güçlendirilmesi amacıyla yapılacak kapsamlı bir mevzuat değişikliği ile tek bir yasal düzenlemede mevcut Birlik mevzuatının bir araya getirilmesi zorunluluğu bulunmaktadır*” . Böylelikle, Avrupa Birliği Vatandaşları ve Aile Fertlerinin Üye Devlet Ülkelerinde Serbest Dolaşım ve İkametine İlişkin 2004/38 sayılı Direktif 29 Nisan 2004 tarihinde Avrupa Parlamentosu ve Konseyi tarafından kabul edilmiştir.

Bu çalışmanın amacı 2004/38 sayılı Direktif hükümlerini genel hatları ile incelemektir.

Anahtar Kelimeler: 2004/38 sayılı Direktif, serbest dolaşım, Avrupa Birliği, Aile Birleşimi.

Giriş

Kişilerin serbest dolaşım hakkı Avrupa Birliği (AB) müktesebatında birçok Tüzük ve Direktif ile karışık şekilde düzenlenmekteydi. Müktesebattaki bu karışıklık serbest dolaşımın önünde bürokratik engel oluşturmaktaydı. Nitekim AB Komisyonunun 27 Mayıs 1997 tarihli AB Vatandaşlığı Hakkındaki 2. Raporu'na göre mevzuat prosedürlerinin karışıklığı nedeniyle serbest dolaşım ve ikamet hakkının uygulanmasında etkinlik tam olarak sağlanamamış ve bu alanda şeffaflık istenen düzeyde gerçekleştirilememiştir (Alyanak, 2004: 150; Doukas, : 3, Roos, 2016: 1).

29 Nisan 2004 tarihinde kabul edilmesiyle birlikte Avrupa Birliği Vatandaşları ve Aile Fertlerinin Üye Devlet Ülkelerinde Serbestçe Dolaşım ve İkametine İlişkin 2004/38 sayılı Direktif² serbest dolaşıma ilişkin dağınık mevzuatı bir araya getirmiş olup serbest dolaşımın içeriğinin netleşerek fiilen serbest dolaşım ilkesinin kullanımını konusunda etkinlik sağlamıştır (Bilgin, 2010a: 4, Demiray, 2014: 13)³.

² OJ: 30.4.2004-L 158/77. Bundan böyle 2004/38 sayılı Direktif olarak anılacaktır.

³30 Nisan 2006 tarihinden itibaren İşçilerin Serbest Dolaşımı Hakkında 1612/68 sayılı Tüzüğün m. 10-11 hükümleri, Topluluk İçinde Üye Devlet İşçilerinin ve Ailelerinin Toplulukta Seyahat ve İkamet Serbestisine İlişkin Kısıtlamaların Kaldırılması Hakkında 68/360 sayılı Direktif (OJ: 19.10.1968- L 257/13), Kamu Düzeni, Kamu

İnceleme konumuz olan Avrupa Birliği'nde serbest dolaşım vatandaşlık bakımından ayrımcılık yapılmaksızın üye devlet vatandaşlarının bir üye ülkede çalışması (iş araması dâhil), ikamet hatta çalışması sona erdikten sonra bazı şartların gerçekleşmesi kaydıyla ülkede ikametini kapsamaktadır (Özkan, 2007: 415, Çağatay, 2009: 3; Yüksel, 2007: 3).

Serbest dolaşım aile hayatına saygı hakkı ile de doğrudan bağlantı içindedir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin (AİHM) bir kararına konu olayda kişinin ceza soruşturması amacıyla gözaltına alınarak pasaportuna el konulmuş ancak serbest bırakılınca pasaportun iade edilmemiştir. Kişinin soruşturma süreci dâhil yargılama süreci yedi yıl sürmüş ve süre sonunda beraat etmiştir. AİHM kararında, özel hayata saygı hakkının kullanımına müdahale olduğunu kişinin soruşturma yapılan ülkeden farklı ülkede bulunan ailesi ile kişisel ilişkisinin ciddi derecede etkilendiğini belirtmiştir. Yine kararda serbest dolaşım hakkı soruşturma yapılması gerekliliği ile kıyaslandığında -ki burada özel hayatına saygı hakkının bir yönü olarak- ağır basmaktadır (Göçmen, 2015: 443).

Bu çalışma kapsamında 2004/38 sayılı Direktifte kaleme alınan ikamet izni türleri ve bu izinlere başvuru için gerekli şartlar incelenecektir.

2004/38 Sayılı Direktifin Konusu, Amacı ve Kapsamı

Direktifin 1. maddesi Direktifin konusunu düzenlemektedir. Buna göre, birlik vatandaşları ve aile fertlerinin serbest dolaşım ve ikamet hakkının kullanım koşulları ve sürekli ikamet hakkı Direktifin konusunu oluşturmaktadır.

2004/38 sayılı Direktifin amacı, serbest dolaşım ile ilgili AB düzenlemelerinin tek bir düzenleme altında toplanmasıdır. 2004/38 sayılı Direktifin kapsamına vatandaşı olduğu üye devletten diğer bir üye devlete giden ve o üye devlette ikamet eden tüm birlik vatandaşları ve aile fertleri girmektedir. Direktifte geçen *aile* kavramı Avrupa Topluluğu Adalet Divanıca (ATAD) sürekli birlikte olma şartıyla ayrı yaşadığı hâlde evli olan çiftleri ve evli olmayan çiftleri de kapsar şekilde yorumlanmaktadır. Görüldüğü üzere ATAD kararlarında aile birliğini koruyucu şekilde aile kavramını geniş şekilde yorumlamaktadır.

Direktifin Başlangıç Bölümünün 25. Paragrafına göre, 2004/38 sayılı Direktifin temel amacı, birlik vatandaşlarının üye devletlerarasında, bulunduğu üye devletin vatandaşları ile aynı şartlarda ikamet ve dolaşım hakkını sağlamaktır (Baklaçlı, Akıntürk: 2000:120). Hakkın etkin şekilde kullanılması için devletlerin hakkın kullanımına ilişkin işlemler ve hukukî yükümlülüklerin asgari düzeyde tutmasını sağlama yükümlülükleri bulunmaktadır.

Aile birleşiminden faydalanacak aile fertleri 2004/38 sayılı Direktifin 2. maddesinde ayrıntılı şekilde düzenlenmektedir. Buna göre, "*aile üyesi kavramı; eşi, eğer ev sahibi üye devletin ilgili mevzuatında birlikte yaşam modeli evliliğe eşit ise ev sahibi üye devletin mevzuatındaki şartlara uygun olarak, birlik vatandaşının kayıtlı birliktelik kurduğu partneri, birlik vatandaşının veya eşinin veya kayıtlı birliktelik partnerininin 21 yaş altındaki çocuklarını*

Sağlığı ve Güvenliği Gerekeçesi ile Yabancıların Serbest Dolaşım ve İkametine İlişkin Kısıtlamaların Koordine Edilmesi Hakkında 64/221 sayılı Direktif (OJ: 04.04.1964- P 056), Üçüncü Ülkelerden Gelenlerin İkamet ve Dolaşım Haklarının Kamu Güvenliği, Sağlığı ve Düzeni Çerçevesinde Koordinasyonu ile İlgili 64/221 sayılı Direktifin Kapsamının Genişletilmesi ile İlgili 72/194 sayılı Direktif (OJ: 26.05.1972- L 121), Üye Devlet vatandaşlarının Toplulukta Yerleşmesi ve Hizmetlerin Serbest Dolaşımına İlişkin Kısıtlamaların Kaldırılması Hakkında 73/148 sayılı Direktif (OJ: 17.11.1974- L 14), Serbest Meslek Sahibi Üye Devlet Vatandaşlarının Faaliyetleri Son Bulunca Diğer Bir Üye Devlette Kalabilmesi Hakkında 75/34 sayılı Direktif (OJ: 20.01.1975- L 014), İkamet Hakkın Konusunda 90/364 sayılı Direktif (OJ: 13.07.1990- L 180) ve İşçiler ve Serbest Çalışanların Faaliyetlerine Son Verdikten Sonra İkamet Hakkı Konusunda 90/365 sayılı Direktif (OJ: 13.07.1990- L 180) yürürlükten kaldırılmıştır.

veya bağımlı çocuklarını, eşinin veya birliktelik kurduğu partnerinin alt ve üst soyundan bağımlı akrabalarını ifade etmektedir". Görüldüğü üzere, aile birliğinin kurulması bakımından klasik medeni evlilik dışında farklı evlilik benzeri yaşam modelleri de esas alınmıştır (Bayhan, 2010:186).

Serbest dolaşım kapsamında aile birleşiminin kaleme alınması Avrupa'nın bütünleşme süreci açısından hızlandırıcı bir rol oynamaktadır. Bu bakımdan serbest dolaşım çerçevesinde 2004/38 sayılı Direktif aile fertlerinin kapsamını geniş tutarak aile birleşimini kolaylaştırmaktadır (Kutucu, 2014: 29, Arslan, 2018: 88).

Yasal İkametin Ön Şartı Olarak Üye Devlet Ülkesine Giriş

Avrupa Birliğinde hukuka uygun şekilde ikamet için kişinin geçerli bir pasaport sahibi olması, istisnai durumlar dışında vize alması, ülkede kalış için makul gerekçesinin bulunması, ilgili ülkeye döneceğine ilişkin yeterli maddi gelir şartının sağlanması ve kamu düzeni, iç güvenlik, kamu sağlığı veya uluslararası ilişkiler bakımından bir tehdit oluşturmaması gerekmektedir.

Birlik vatandaşları ve aile fertleri, vatandaşı oldukları devlet tarafından düzenlenen pasaport veya kimlik kartları ile seyahat edebilir (Alyanak, 2004: 150, Yılmaz, 2008: 19). Direktifin 5. maddesinde üye devlet vatandaşları bakımından ülkeye giriş için geçerli belge kimlik olarak öngörülmekteyken; üye devlet vatandaşı olmayan aile fertleri için ise pasaport esas alınmaktadır.

2004/38 sayılı Direktifin 5. maddesine göre, üye devlet vatandaşları bakımından ülkeye girişte vize uygulaması dâhil herhangi bir hukuki formalitenin uygulanamayacağı vurgulanmaktadır. İkamet izni sahibi üçüncü devlet vatandaşı aile bireyleri için vize muafiyeti söz konusudur; ikamet izni bulunmayanlardan ise giriş vizesi talep edilmektedir (Özkan, 2007: 415).

Üçüncü ülke vatandaşı aile üyeleri bakımından vize şartı aranacağına yukarıda değinmiştik. Kişilerin vize başvuruları bakımından Direktifte üye devletlere bu kişilere bazı kolaylıklar sağlanması konusunda yükümlülük getirilmiştir. Direktifin 5. maddesine göre, Bu kişiler için vize başvurularında gerekli kolaylığı sağlamak adına üye devletlerin mümkün olduğunca hızlandırılmış prosedür ile ücretsiz hizmet sunma yükümlülüğü bulunmaktadır.

Direktifte Kabul Edilen İkamet İzni Türleri

2004/38 sayılı Direktifte ikamet türleri süre kıstası esas alınarak belirlenmiştir. Direktifin 6. maddesinde üç aya kadar süreli ikamet hakkı, 7. maddesinde *üç aydan fazla-kısa-süreli ikamet hakkı* ve 16. maddesinde *sürekli ikamet hakkı* olmak üzere üç tür ikamet izni düzenlenmektedir.

4.1. Üç Aya Kadar İkamet Hakkı

AB vatandaşları ve aile üyeleri üç aya kadar herhangi bir şarta bağlı olmaksızın yalnızca geçerli bir kimlik veya pasaporta sahip olmaları koşuluyla ev sahibi devlette ikamet etme imkânına sahiptir. Ancak, Direktifin 5. maddesinin 2. fıkrasına göre, AB vatandaşının üye devlet vatandaşlığı bulunmayan aile üyeleri için ülkeye giriş için 539/2001 sayılı Tüzük hükümlerine göre vize istenebilecektir.

4.2. Kısa Süreli İkamet Hakkı

Direktifin 7. maddesinde üye devlet vatandaşları ve bu kişilerin üçüncü ülke vatandaşı aile üyelerinin üç aydan daha uzun süre için üye devletlerde ikamet şartları düzenlenmektedir. Kısa süreli ikamet hakkına sahip olmak için üye devlet vatandaşının;

- Ev sahibi üye devlette işçi veya bağımsız çalışan olması,

- ikametleri sırasında ev sahibi ülkenin sosyal yardım sistemine yük olmayacak ve aile üyeleri için yeterli kaynağa sahip olan ve ev sahibi ülkede kapsamlı hastalık sigortası teminatı bulunması (*Yargıya konu olayda, eşi için geçici oturma izni talep eden Hollanda'da sürekli ikamet hakkına sahip Fas vatandaşının talebini yeterli geliri olmaması nedeniyle reddetmiştir. Karara karşı yapılan başvuruda kişinin düzenli ve yeterli geliri olması gerektiği belirtilmektedir: Özkan, 2017: 264'den naklen).*

- mesleki eğitim dâhil bir kursa devam etmek ana amacı çerçevesinde, ev sahibi üye ülkenin kendi mevzuatı veya idari uygulaması gereği tanıdığı veya finanse ettiği özel bir kuruluşa veya kamu kuruluşuna kaydolmak ve ev sahibi üye ülkede kapsamlı hastalık sigortası teminatı sahibi olmak ve ilgili ulusal otoriteyi, ikamet müddeti boyunca ev sahibi üye ülkenin sosyal yardım sistemine yük olmayacak ölçüde kendileri ve aile üyeleri için yeterli kaynak sahibi oldukları yönünde, resmi bildirim yoluyla ya da söz konusu otoritenin belirleyeceği buna benzer başka bir yöntemle temin etmek gerekmektedir.

Kısa süreli ikamet hakkının üye devlet vatandaşına eşlik eden üçüncü ülke vatandaşı aile üyelerini kapsayacak şekilde geniş ele alınması mümkündür. Ancak bunun için aile üyelerinin de ayrıca yukarıda değindiğimiz şartları sağlaması gerekir.

2004/38 sayılı Direktif AB vatandaşı işçi ve bağımsız çalışan kişiler bakımından bazı kolaylıklar öngörmektedir. Bu kişiler üye devletlerde üç (3) aydan daha fazla ikamet etme hakkına sahiptir. Direktifin 8. maddesinin 3. fıkrasına göre, üye devlet kimlik kartı veya pasaportu bulunan işçilerden, çalışacağı işe ait belgeler veya işvereni tarafından çalışmasına onay verildiğine dair belge, bağımsız meslek sahiplerinden ise, bu mesleğin sahibi olduğuna dair delil istenmektedir. Bunun yanı sıra, Direktifin 7. maddesine göre, bu kişiler yeterli mali imkâna ve kapsamlı sağlık sigortası sahip olma koşullarını kanıtlamakla yükümlü değildir.

Yukarıda değinilen maddi şartlar dışında ev sahibi devletin üç aydan fazla süreli ikametlerde kayıt usulü öngörmesi mümkündür. Üye devletlerde ikamet süresinin üç ayı geçmesi halinde üye devlet vatandaşları ve üçüncü devlet vatandaşları arasında ayırım yaparak inceleme yapmak gerekmektedir.

Direktifin 8. maddesine göre, üye devlet vatandaşları için bu usul zorunlu olmayıp ev sahibi üye devletin mevzuatına bırakılmıştır. Kayıt için öngörülen son süre geliş tarihinden itibaren üç aydan az olmamalıdır. Kayda ilişkin belgenin derhal düzenlenmesi ve kişinin adı, adresi ve kayıt gününü içermesi gerekmektedir.

Kaydı zorunlu tutan ev sahibi devletlerde kayıt yükümlülüğünü ihlal eden kişiler için orantılı olmak ve ayrımcılık içermemek kaydıyla sorumluluk doğabilecektir.

Üçüncü ülke vatandaşı aile üyeleri yukarıda değindiğimiz 539/2001 sayılı Tüzüğe göre, giriş vizesi dışında Direktifin 9. maddesine göre, üç aydan uzun süreli ikamet etmek için üye devlet vatandaşlarından farklı olarak ikamet kartı (*residence card*) almalıdır.

İkamet kartı başvurusu için son tarih varış tarihinden itibaren üç aydan daha az olmayacaktır. Söz konusu yükümlülüğün ihlali halinde kayıt zorunluluğunun ihlalindeki düzenlemeye paralel şekilde ikamet kartı alma yükümlülüğünü ihlal eden kişiler için orantılı olmak ve ayrımcılık içermemek kaydıyla sorumluluk doğabilecektir.

Direktifin 10. maddesine göre, üye devletin vatandaşı olmayan birlik vatandaşının aile üyelerinin ikamet hakkı başvurudan itibaren en geç altı ay sonra “*birlik vatandaşı aile üyesi ikamet kartı*” adı verilen belgenin verilmesi ile kanıtlanacaktır. İkamet için başvuruya dair belge derhal verilecektir.

Direktifin 11. maddesine göre, ikamet kartı düzenleme tarihinden itibaren kural olarak beş yıl geçerlidir. Ancak aile birleşimi talep edilen Birlik vatandaşının ikamet süresi beş yıldan az ise ikamet kartının geçerliliği bu süre kadardır. Ev sahibi ülkeden ayrılmanın ikamet kartının geçerliliğine etkisi de aynı maddede düzenlenmiştir. Buna göre ikamet kartının geçerliliği yılda altı ayı aşmayan geçici veya zorunlu askerlik hizmeti için daha uzun süreli veya gebelik ve doğum, ciddi bir hastalık, çalışma veya mesleki eğitim veya başka bir üye devlette veya üçüncü bir devlete gönderilme gibi önemli bir nedenden on iki ay üst üste yokluktan etkilenmeyecektir. Görüldüğü üzere, ikamet kartının geçerliliğine etki edecek süre sınırı kural olarak yılda altı ay iken özel hallerde bu süre daha uzun olarak soyut şekilde veya üst üste on iki ay olarak öngörülmüştür.

4.3. Sürekli İkamet Hakkı

2004/38 sayılı Direktifin 16. maddesi sürekli ikamet hakkının şartlarını düzenlemektedir. Buna göre, ev sahibi üye devlette hukuka uygun ve kesintisiz beş (5) yıl süre ile ikamet eden AB vatandaşları ve bu kişilerin AB vatandaşı olmayan aile üyeleri sürekli ikamet hakkına sahip olmakta; bu hak otomatik olarak kişilere sağlanmaktadır. 2004/38 sayılı Direktif öncesi dönemde sürekli ikamet başvuru halinde yenilenmekteydi (Doukas, 2008: 5).

2004/38 sayılı Direktifin aynı maddesinin 4. fıkrasında sürekli ikamet hakkının kazanılmasında öngörülen beş (5) yıllık sürenin hesaplanmasında hangi hallerin ikamette kesinti yapmayacağı düzenlenmektedir. Buna göre, “*bir yıl içerisinde toplam 6 (altı) ayı aşmayan geçici ayrılmalar veya zorunlu askerlik hizmeti nedeniyle uzun süreli ayrılmalar veya hamilelik, doğum, ciddi hastalık, öğrenim, mesleki eğitim, diğer bir üye devlette veya üçüncü bir ülkede görevlendirilme gibi önemli sebeplerden biri yüzünden en fazla birbirini takip eden on iki ay boyunca ayrılmalardan, ikamet sürelikiği etkilenmez*”.

Sürekli ikamet hakkının kullanımı bakımından ise üst üste iki yılı aşmayan kesintilerin hak kaybına neden olmayacağı düzenlenmektedir.

4.3.1. İstisnaî Haller

2004/38 sayılı Direktifin 17. maddesinde sürekli ikamet hakkının kazanılmasında beş yıllık hukuka uygun ve kesintisiz ikamet süresi şartından bazı kişi grupları istisna tutulmuştur. Buna göre;

-işçiler ve bağımsız çalışanlardan işi bıraktıkları zaman ev sahibi devletin millî hukuku uyarınca emekli aylığına hak kazanmak için gerekli yaşa ulaşmış olanlar (Direktifin 17. maddesinin ilk iki fıkrasına göre, “*eğer Üye Devlet hukuku belirli kategorideki bağımsız çalışanlara emekli aylığı hakkı vermiyorsa, ilgili kişi altmış (60) yaşına ulaştığında yaş şartı karşılanmış olacaktır*”),

-erken emekli olmak için ücretli işi bırakanlardan üye devlette geriye doğru on iki (12) ay boyunca çalışmış olan ve üç (3) yıldan uzun bir süre ikamet etmiş olanlar,

-ev sahibi üye devlette iki yıldan uzun süre kesintisiz ikamet eden ve sürekli iş göremez hale gelmesi sonucu çalışmayı bırakanlar (eğer bu iş göremez hale gelme ilgili kişiye ev sahibi üye devletteki kurum tarafından ödenmesi gereken kısmi veya tam tazminata hak kazandıran iş

kazası veya meslek hastalığı sonucu meydana gelmişse, ikamet süresine ilişkin şart aranmamaktadır),

-ev sahibi devlette üç (3) yıl kesintisiz çalıştıktan ve ikamet ettikten sonra, kural olarak her gün veya haftada en az bir kez kabul eden devlete gidip gelen ve ikametini burada muhafaza ederek, bir başka üye devlette çalışanlar, beş (5) yıllık hukukî ve kesintisiz süre şartı aranmaksızın sürekli ikamet hakkını kazanmaktadır.

2004/38 sayılı Direktifin 17. maddesinin 4. fıkrası, sürekli ikamet hakkı kazanmadan ölen kişi ile birlikte ikamet etmekte olan AB vatandaşı olmayan aile üyelerinin ikamet hakkının bazı şartlarla korunacağını düzenlemektedir. Buna göre, işçi veya bağımsız çalışan kişi ölüm zamanında üye devlet ülkesinde iki (2) yıldan beri kesintisiz olarak ikamet etmekteyse, ölüm, iş kazası veya meslek hastalığı sonucu meydana gelmişse veya sağ kalan eş, çalışan kişi ile evlenmesi nedeniyle ev sahibi devletin vatandaşlığını kaybetmişse bu hâlde, ilgili sürekli ikamete hak kazanır. Bu bakımdan AB vatandaşı olmayan aile üyelerine destekleyici kişi olmaksızın ülkede ikamet hakkı tanınmıştır.

4.3.2. Usul

Direktifin 19. maddesinde sürekli ikamet hakkına sahip üye devlet vatandaşına gerekli ikamet süresi doğrulandıktan sonra belge verilecektir. Söz konusu daimi ikamet belgesi mümkün olan en kısa sürede verilecektir.

Direktifin 20. maddesine göre, başvurudan sonra altı ay içinde sürekli ikamet sahibi üçüncü ülke vatandaşı aile üyelerine sürekli ikamet kartı verilecektir. Sürekli ikamet kartı her on yılda otomatik olarak yenilenmektedir. Sürekli ikamet kartı süresi sona ermeden başvuruda bulunulması gerekmektedir. Başvuru usulüne aykırılık halinde usule uymayan kişi hakkında orantılı olmak ve ayrımcılık içermemek kaydıyla bazı yaptırımlar uygulanabilir.

Ardışık iki yılı aşmayan ikamet kesintisi sürekli ikamet hakkını etkilememektedir.

5. İkamet Hakkının Sona Ermesi

Üye devlet vatandaşı kişiler ve aile fertlerinin ikamet hakkının sona ermesi 2004/38 sayılı Direktifte ayrı başlık altında düzenlenmemektedir. Kural olarak üç (3) aylık ikamet izni süresinin dolması, ikamet izni şartlarının artık sağlanamaması, sürekli ikamet hakkı sahibinin üst üste iki (2) yıl ev sahibi üye devlet ülkesinde bulunmaması ikamet hakkını sona erdirmektedir.

Aile birleşimine esas olan birlik vatandaşının ikamet ettiği ülkeden ayrılması, eşinden boşanması veya kayıtlı birlikteliğin sona ermesi gibi hallerde kural olarak üye devlet vatandaşının aile üyelerinin ikamet hakkı sona ermemektedir.

6. Sonuç

Birlik vatandaşı kişilerin Avrupa Birliği'ne üye ülkelere serbestçe girme, ülkede ikamet etme ve çalışma hakkı serbest dolaşım ilkesinin kapsamını oluşturmaktadır. Serbest dolaşım kavramının tanımı zamanla genişlemiş ve birlik vatandaşı kişilerin üçüncü ülke vatandaşı aile üyelerini de kapsar hale gelmiştir. Bu gelişim sürecince serbest dolaşıma ilişkin Direktif ve Tüzüklerde düzenlemeler yapılmıştır. Ancak mevzuatın karışık olması çeşitli bürokratik engellere neden olmuş ve bu durum serbest dolaşım hakkının etkin şekilde

kullanımını aksatmıştır. Bu sakıncaları gidermek için 2004/38 sayılı Direktif kabul edilmiş ve yürürlüğe girmiştir.

2004/38 sayılı Direktif hükümlerine genel olarak bakıldığında birlik üyesi kişiler ve bu kişilerin aile üyelerinin üye devletlere girişi ve üye devletlerde ikametine ilişkin ayrıntılı hükümler bulunduğu söylenebilir.

Direktifte üç aya kadar ikamet hakkı, kısa süreli ikamet hakkı ve sürekli ikamet hakkı olmak üzere üç tür ikamet izni kaleme alınmıştır. Birlik vatandaşı kişilerin ülkeye girişinde yalnızca geçerli kimlik bulundurmaları yeterli görülmekte olup üç aydan daha uzun süreli ikametleri için üye devletlerin bu kişilerden kayıt olmalarını talep etme imkânları bulunmaktadır. Ev sahibi ülkede çalışması nedeniyle ikamet hakkına sahip kişiler için iş ilişkisinin sona ermesi halinde ikamet statüsünün devamına ilişkin koruyucu hükümler bulunmaktadır.

Sürekli ikamet hakkı için beş yıl kesintisiz ikamet etme şartı öngörülmüştür. Kesintisiz süre hesabı bakımından *geçici ayrılma, zorunlu askerlik hizmeti, hamilelik, doğum, ciddi hastalık, öğrenim, mesleki eğitim, görevlendirilme gibi bazı hallerin dikkate alınmayacağı* kaleme alınmıştır.

Birlik üyesi olmayan aile üyelerinin ev sahibi üye devlete girişlerinde geçerli pasaport ve birlik vatandaşlarından farklı olarak Vize Koduna göre vize talep edilecektir. Aile üyelerinin üç aydan uzun süreli ikametlerinde *birlik vatandaşı aile üyesi ikamet kartı* almaları gerekmektedir. İkamet kartı düzenleme tarihinden itibaren kural olarak beş yıl için verilmekte olup ikamet kartının üst süresini destekleyici olan birlik vatandaşının ikamet süresi belirlemektedir. Sürekli ikamet hakkı bakımından birlik vatandaşına benzer şekilde beş yıllık kesintisiz ikamet süresi gerekmektedir.

Kaynakça

Arslan, Ş. (2018). *Yabancıların Türkiye’de İkamet ve Seyahat Hakkı*, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.

Alyanak, S. (2014). “AB Vatandaşlığının AB içerisindeki Serbest Dolaşım ve İkamet Hakkı Yönünden Temel Statü Olması”, *TAAD*, 15 (17): 141-176.

Baklacı, P. & Akıntürk E. (2007). “Avrupa Birliği Vatandaşlarının ve Aile Fertlerinin Üye Devlet Ülkelerinde Serbestçe Dolaşımına İlişkin 2004/38 sayılı Direktif Hakkında Genel Bilgilendirme”, *İzmir Barosu Dergisi*, 72 (2): 122-123.

Bayhan, T. (2010). “Avrupa Birliği Ülkelerinde Türk İşçilerin Serbest Dolaşım ve Aile Birleşimi Hakları, sorunlar ve Beklentiler. *Çalışma İlişkileri Dergisi*”, 1 (1): 173-206.

Bilgin, A. A. (2010). “Avrupa Birliği Adalet Divanı İçtihadı ile İş Arayan Kişilere Tanınan Sosyal Avantajlar”, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 9 (2): 1-19.

Çağatay, U. (2009). “Avrupa Birliğinde İşçilerin Serbest Dolaşımı ve Türk İşçilerin Durumu”, *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 8 (16): 1-19.

Demiray, V. (2014). *Avrupa Birliğinde İşçilerin Serbest Dolaşım Hakkı ve Türk İşçilerin Durumu*, Avrupa Birliği Uzmanlık Tezi, Ankara.

Doukas, I. (2008). Non-Discrimination On Grounds of Nationality: The Position of Third Country nationals’ Within The EU, *Cambridge Student Law Review*, 1: 1-10.

Göçmen, İ. (2015). *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Işığında Avrupa Birliği ve Türkiye Göç Hukuku*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Kutucu, S. (2014). *Avrupa Birliğinde Üçüncü Devlet Vatandaşlarının Serbest Dolaşımı (Ortak Sınır Denetimi ve Vize Politikası)*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Özkan, I. (2007). “Türk Vatandaşlarının Avrupa Ülkelerine Giriş Hakkı ve Vize Sorunu”, *DEÜHFD*, 9 (Özel Sayı): 409-446.

Özkan, I. (2015). *Göç, İltica ve Sığınma Hukuku*, 2. Baskı, ankara: Seçkin Yayıncılık.

Roos C. (2016). “The Brexit and EU Freedom of Movement: Legal Uncertainty on Both Sides of the Border”, *Institute for European Studies*, 7: 1-4.

Yılmaz, A. (2008). *Avrupa Birliği'nde Kişilerin Serbest Dolaşımı Müktesebatı Ve Türkiye'nin Durumu*, Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü.

Yüksel, S. (2007). *Avrupa Birliği'nde İşçilerin Serbest Dolaşımı ve Türk İşçilerinin Statüsü*, İstanbul: Arıkan Yayıncılık.

Investigation of Modern Accounting Approaches That Affects Decision Making

Ali APALI¹, Yasemin EKER²

Abstract

The subject of this study is to examine the mental and behavioral accountings which are handled in a process up to the reflection of the behavior of decision-making resulting in the usage process of accounting output. In the study, cognitive, mental and behavioral accounting approaches have been revealed by conducting a search of the domestic and foreign literature. As a result of the study, it has been concluded that cognitive, mental, and behavioral accounts have formed a process that interferes with each other by intertwining with past behavior that is effective in decision-making processes and processing of information in mind.

Keywords: Decision Making, Mental Accounting, Behavioral Accounting.

JEL Codes: M41, M49.

Karar Alma Sürecinde Etkili Olan Modern Muhasebe Yaklaşımlarının İncelenmesi

Özet

Bu çalışmanın konusu, muhasebe çıktılarının kullanım süreci ile sonuçlanan karar alma yetisinin davranışa yansımaya kadar bir süreçle ele alınan mental ve davranışsal muhasebenin incelenmesidir. Araştırmada yerli ve yabancı literatür taraması yapılarak, mental ve davranışsal muhasebe yaklaşımları ortaya konmuştur. Çalışma sonucunda, karar alma süreçlerinde etkili olan geçmiş davranışları ile zihinde bulunan bilginin işlenmesi sonucu kodlanarak davranışa dönüşmesi mental ve davranışsal muhasebenin birbirleri ile içiçe girerek etkileşim halinde olan bir süreci oluşturdukları kanaatine varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Karar Alma, Mental Muhasebe, Davranışsal Muhasebe.

1. Giriş

Karar verme ileriye doğru en iyi alternatiflerin zihinsel süzgeçten geçirilerek kişiye en iyi gelen alternatifin belirlenmesi ve bu belirlenen durumun uygulanmaya hazır hale getirilmesidir. Karar verme süreçleri muhasebe bilgisini kullanan bütün tarafları ilgilendiren bir durumdur. Her ne kadar sadece yöneticilerin karar vermesi olarak algılsa da, muhasebenin

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, aapali@mehmetakif.edu.tr.

²Ziraat Bankası Operasyon Asistanı, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, yasemintepe@gmail.com

bilgi sistemleri ile ortaya çıkan bilgiler işletme paydaşlarının tamamını ilgilendiren bir olgudur. İşletme paydaşları muhasebe bilgilerini elde ettiklerinde, önce zihinsel bir sürece tabi tutarlar sonrasında ise geçmişten itibaren içinde buldukları belirleyicilerin etkisiyle bir karar verirler. Bu verilen karar bazen bilgi kullanıcısının yararına olurken, bazen de zararına olmaktadır. Muhasebe bilgisinin kullanıcısı bilgiyi zihinsel sürecinden geçirdikten sonra mutlu ya da mutsuz mu olmaktadır? zihinsel süreçten geçen bilgiler davranışa nasıl yansımaya sahip olacaktır? Bu soruların yanıtı zihinsel ve davranışsal muhasebenin ilgi alanını oluşturmaktadır.

Bu çalışmada işletme paydaşlarının karar verme süreçlerinde etkili olan zihinsel ve davranışsal muhasebe kavramları üzerinde durulmaktadır. İçselleştirilen bilgilerin davranışa dönüşme sürecinde muhasebe bilgilerinin karara dönüşmesi çalışmanın konusunu, bahsedilen kavramlar hakkında kavramsal incelemelerin gerçekleştirilmesi ise çalışmanın amacını oluşturmuştur.

2. Mental (Zihinsel) Muhasebe

Zihinsel muhasebe en basit tanımıyla insanların para hakkındaki düşünceleridir. Bu teori insanların harcama kararı verirken, parayı zihin muhasebesinde değerlendirmeye alarak finansal aktivitelerini izleyip yönetme önerisi sunması ile belirginleşmiştir (psychology.iresearchnet.com). Atik vd. (2018), mental muhasebeyi “insanların zihinlerinde oluşturdukları duygusal ve bilişsel bir davranış şeklidir. Zihinsel muhasebe, birey tarafından finansal bir durumu veya olayı değerlendirmek, daha önce kodlanmış verilere göre kategorize ederek sınıflandırmak ve sonuçlarını kaydetmek için kullandığı bilişsel, duyuşsal ve sosyal operasyonlar kümesi”dir (Atik vd., 2018: 717) şeklinde tanımlamışlardır. Zihinsel muhasebe, kişilerin gerçek hayatta muhasebe sistemlerindeki gelirlerin ve harcamaların, bütçelerin hazırlanması ve ortaya çıkacak olan durumların izlenmesi gibi zihinsel kararların ortaya çıkmasında da zihinsel bir karar alma sisteminin varlığını kabul etmektedir. Alınan kararlar ve bu kararlar sonrasında eylemlerin sonucunda ortaya çıkan sonuçlar zihinsel süzgeçten geçirilmektedir.

Mental muhasebe ilk olarak 1980 yılında Thaler tarafından beklenti teorisi ile birlikte bahsedilmiştir. Thaler, mental muhasebeyi, insanların parasal işlemlerle ilgili süreçleri nasıl değerlendirip, bu süreçleri nasıl yönettiği ile ilgili olduğunu ortaya koymuştur. Mali işlemleri ile ilgili süreçlerde kişilerin kayba uğramaktan kaçınmaları mental süreçleri ve dolayısıyla zihinsel muhasebeyi ilgilendirmektedir (Barberis ve Huang, 2001: 1248-1253)

Bireyler mali kaynaklarına ait kararları farklı zihinsel süzgeçten geçirerek belirli düşünceler çerçevesinde farklı şekilde sonuçlandırır. Bazen zihinsel süreçlerin sonucunda ortaya çıkması olası durumlarda zarara uğrayacaklarını bilmelerine rağmen, almış olduğu durumun zihinsel şematığı daha önceden çizildiği için tutumlarında bir değişikliğe gitmeyecektir. Bazen daha az maliyetli olan kararlar alınmaz iken daha fazla maliyetli kararlar alınmasına neden olunmaktadır. Bu durumlar zihinsel muhasebenin kişiler üzerinde ortaya çıkardığı sonuçlardır. Zihinsel muhasebe zihinsel muhasebe yatırım kararlarında da kişileri etkilemektedir. Belirli bir zihinsel süreç ile daha önceden belirli alanlara yerleştirilen kararlar bazen yatırımcı kişileri olumsuz olarak da etkilemektedir.

Mental muhasebede üç bileşen öne çıkmaktadır. Bunlardan birincisi, kararların nasıl alındığı ve bunların sonradan nasıl algılanıp, değerlendirildiği ile ilgilidir. Muhasebe sistemi bu durumda, hem önceden planlanan (ex ante) hem de olayın gerçekleşmesinden sonra gelecekte ortaya çıkacak olan (ex poste) fayda-maliyet analizlerinin yapılmasında zihinsel girdi sağlamaktadır. Örneğin herhangi bir faydanın satın alınmasından önceki seçim süreci ile değerinin zihinsel süreçten geçirilerek satın alınmasından sonraki faydasının maliyeti ile

karşılaştırılarak karar alma sürecine dahil edilmesi ile işlem sonuçlandırılmaktadır. Mental muhasebenin ikinci bileşeni, belirli faaliyetlerin belirli değerlendirmelere zihinsel olarak atanması ile ilgilidir. Hem kaynaklar hem de kaynakların kullanımı zihinsel muhasebe sistemi içerisinde belirli alanlarda belirginleşmiştir. Örneğin harcamalar bütçeler çerçevesinde şekillenmektedir. Harcamalar çok çeşitli iken, kaynaklar sınırlıdır. Eğer bir yurtdışı tatiline gitmek zihinsel olarak kişiyi çok fazla mutlu etmez iken, yurt dışındaki bir konferans ile tatili bir arada yapmak kişiyi daha fazla mutlu edebilecektir. Bu durumda kişilerin kazançları daha fazla iken kayıpları azalacağı için kişi, daha az zihinsel olarak sıkıntı yaşayacaktır. Üçüncü bileşen, zihinsel hesaplamaların sıklığı ile ilgilidir. Hesaplamalar günlük, haftalık veya yıllık olarak işleme tabi olmaktadır. Belirsizlik durumlarında harcama yapma eğilimi daha fazla olmaktadır. Bu durumların hepsinde zihinsel muhasebe kişilerin seçimleri üzerinde etkili olmaktadır (Thaler, 1999: 184). Kişiler zihinsel süreçlerin sonucunda seçenekleri arasındaki tercihleri karar verme süreçlerinin bir sonucudur. Verilen kararlar bazen kişilerin memnuniyeti olarak ortaya çıkarken bazen de kişilerin pişmanlığı ile sonuçlanmaktadır (Akçi, 2017: 285). Bu durum kişilerin zihinsel muhasebesi ile ilgilidir.

Zihinsel muhasebe farklı durumlarda sonuçlar değişirse de seçicilikler üzerinde etkili olan algılar ortaya çıkarabilmektedir. Farklı hesaplamaların ikilemi olarak isimlendirilen bu düşünceye göre, şu şekilde bir örnek verilmektedir; kişi kendisine öğle yemeği için bir bütçe belirlediğini, bu bütçenin 10 TL olduğu düşünülürse ve bu kişi için iki durum sözkonusu ortaya çıktığı kabul edilmektedir. Bunlardan birincisi, kişi zihinsel olarak cebindeki paralardan sandviçi almadan 10 TL'sini kaybetmekte, ikincisinde ise sandviçi aldıktan sonra elinden sandviçi düşürmektedir. Buna rağmen kişinin cebinde hala parası bulunmaktadır. Bu durumda yeni bir sandviç almak mantıklı mıdır? Mantıksal olarak düşünüldüğünde aslında her iki durumdaki sonuç aynıdır. Bütçesinden ayırmış olduğu öğle yemeği parasından fayda elde edememiştir. Fakat gerçek hayatta bazı kişilerin farklı zihinsel muhasebe yanlılığına göre davrandığı ortaya çıkmıştır. Pek çok kişi yemeği almadan kaybettiği parayı öğle yemeği ile ilişkilendirmeyip, sandviçi alma yoluna gitmektedir (Reiff, www.investopedia.com).

Başka bir örnek; var olan kaynakların elde edildiği kaynakların zihindeki konumu ile ilgilidir. Buna göre piyangodan para çıkan kişilerin zihinsel muhasebelerinin bu paraların kişilerin hakkı olduğunu ve bunu istedikleri gibi harcayabilecekleri gibi bir etiketleme ile ortaya çıkmaktadır. Eğer kişiler bu paraları harcarlarken daha dikkatli bir şekilde harcamış olsalardı, belki daha iyi bir konumda olacaktı. Ancak birçok piyango zengininin elde ettikleri paraları kısa sürede tüketmeleri zihinsel muhasebenin bir sonucudur.

Anlaşılabileceği üzere zihinsel muhasebede kişiler her ne kadar doğru karar verdiklerini düşünseler de kişilerin sosyal, duyuşsal ve diğer etkenlerden dolayı her zaman mantıklı sonuçlar verdikleri ifade edilemez. Zihinsel muhasebe, kişilerin karar verme süreçlerinde doğru ve istenen şekilde karar verme davranışından gösterdiği sapmalar, bilimsel bir yaklaşımla incelemeye çalışmaktadır. Bu muhasebe alanı, zihinde ortaya çıkan kategorilerin sınırlarını belirleyerek buna uygun bir planlamanın yapılmasını ve bunun izlenmesini sağlayan bir süreç görevini üstlenmektedir (Heath ve Soll, 1996; Prelec ve Loewenstein, 1998 aktaran Atik vd., 2018: 717).

Doğru sonuçlar ortaya koyamayan zihinsel muhasebenin zararlı etkilerinden nasıl kaçınmak gerekmektedir? Kişilerin öncelikle gelir ve giderlerini ortaya koymaları gerekmektedir. Gerekirse gelirler ve giderler bir bütçe gibi hazırlanmalıdır. Gelecek dönemdeki hedefler belirlenmelidir. Bu durumda zihinsel muhasebe notları fiziksel ve somut olaylara dönüşmüş olacaktır (thecollegeinvestor.com).

3. Davranışsal Muhasebe

Muhasebe parayla ölçülebilen ekonomik olayları esas alan ve gerçeğe uygun olarak bilgileri üretip işletme yönetimine bu verileri sağlarken sayısal verileri kullanmakta ve veriler ışığında karar almaktadır. Oysaki işletmeler tüzel kişiliğe sahip olmakla birlikte, çalışanlar ve yönetim gibi paydaşlar insanlardan oluşmaktadır. Verileri kullanıp karar verecek olanlar bu insanlardır. Bu aşamada karar vericilerin duygu, düşünce, sahip olduğu değerler, kültürel yapısı gibi unsurların baskın rol alacağı göz ardı edilemez bir gerçektir (Usul: 2007: 3-4).

Davranışsal muhasebe, geleneksel muhasebeden ayrı düşünülmediği gibi eksik bırakılan yerleri tamamlama amacı gütmektedir. Bir taraf matematiksel verilerle çalışırken diğer tarafı psikolojik yöne eğilmektedir. Böylece nicel ve nitel sonuçları bir arada değerlendirilirken en doğru ve sağlıklı sonuca ulaşmak hedeflenir. Muhasebenin davranışsal boyutunu etkileyen faktörler incelenecek olursa ilk sırada inançlar ele alınmaktadır. İnsanlar çocukluk çağından itibaren öğrenme yoluyla oluşan ve olaylar arasında neden sonuç ilişkilerini kurup inançlar oluştururlar ve bu inançlar davranışlarına etki eder. Aynı zamanda insanların ürettikleri bütün maddi ve manevi değerlerin toplamını oluşturan kültür kavramı da davranışları etki eden bir diğer faktördür. Ayrıca toplumun politik yapısı ve etik anlayışı da karar almada ve uygulamada insan davranışlarını etkilemektedir.

Geleneksel muhasebe tarafından dikkate alınmayan faktörlerin öneminin artması ve davranış bilimleri, bilgi teknolojisi gibi alanlarda yaşanan gelişmeler muhasebeyi yakından etkilemiştir. Bunun sonucunda geçmişten günümüze süre gelen muhasebenin alt dalları oluşmaya başlamış olup farklı bakış açıları ortaya çıkmıştır. Böylelikle davranışsal muhasebe doğmuş, kayıt ve raporlamadan ibaret olan muhasebenin kapsamı genişlemiştir (Usul, 2007: 14-15). Davranışsal muhasebeye göre bireyler farklı kişisel özelliklere sahiptir. Geçmişten itibaren içinde buldukları toplumun, kültürün, siyasi ideolojilerin, dinin kişiler üzerinde etkisi bulunmaktadır. Bu nedenle aynı verilere sahip kişilerin almış oldukları kararlar birbirinden farklı olacaktır (Marşap ve Gökten, 2016: 347).

Davranışsal muhasebe, karar verme süreçlerinde sadece finansal tablolar sonucunda ortaya çıkan davranışları incelemek ile yetinmemiştir. Karar vericilerin elinde olan finansal bilgiler ile bireysel davranışlarının sonucunda ortaya çıkanla ilgilenmektedir. Geleneksel muhasebe sadece işletmelerin hesaplamalar sonucu ortaya koydukları raporlar elde edilirken, davranışsal muhasebe ile kişilerin zihinsel hesapları kayıt altına alınmaktadır. Bu durumda karar alıcıların, mali işlemleri değerlendirirken, sebepler ve sonuçlar davranışsal muhasebe ile açıklanmaktadır (Gönen ve Rasgen, 2017: 189).

Davranışsal muhasebe, davranış bilimleri ile muhasebenin beraberce ortaya çıkardıkları karar alma süreçlerindedir. Muhasebenin davranışsal boyutu, ilk olarak davranışsal muhasebe ifadesi ile 1967 yılında “Journal of Accounting Research” isimli dergide geçmektedir (Birnberg ve Shields, 1989: 24). Bu yıllardan sonra muhasebeciler artık faaliyet alanlarında davranışsal yapının farkına varmışlardır. Ancak bu farkındalık bazı soruları beraberinde getirmiştir. Bu sorulardan bir tanesi “Muhasebecilerin insan davranışlarını üzerine araştırma yapmaları uygun mudur?” Hofstedt ve Kinard (1970), bu soruya şu şekilde açıklık getirmiştir; İnsan davranışlarını kontrol etmeye yönelik sorular zaman zaman etik sorularla birlikte anılmakta ve buna göre tartışılmalıdır. Fakat muhasebecilerin davranışlarının rakamlara etkisi olduğunun farkına varması göz önüne alındığında, davranışlarının sorumluluklarını ortadan kaldırmayacağı bir gerçektir. Fakat geleneksel muhasebe, davranışının veri toplama ve analiz aşamasında etkisi olamayacağını savunmakla birlikte, davranışsal muhasebeye iki tür itiraz yapmaktadır. Bunlardan birincisi, bu muhasebe değildir, ikincisi ise davranışın manipülasyonu etik olarak yanlıştır. Bu iki itiraz şu anda savunulamamaktadır (Hofstedt ve Kinard, 1970: 38-54).

Davranışsal muhasebe, muhasebe yönü ile incelendiğinde üç perspektif ortaya çıkmaktadır. Bunlardan birincisi, muhasebenin teknik özelliklerinin muhasebecilerin davranışları üzerindeki rolü, ikincisi, muhasebecilerin kişisel davranışsal özellikleri ve üçüncüsü muhasebe bilgisinin bilgi kullanıcıları üzerindeki rolüdür. Bu doğrultuda, davranışsal muhasebenin ortak hedefi, bireylerin bilgiyi nasıl işlediklerini öğrenmektir (Kutluk, 2010: 139).

Davranışsal meseleler, muhasebecinin geleneksel görevleri ve geleceği ile iç içe geçmiş durumdadır. Dolayısıyla yüksek öncelikli bir araştırma çabasına girilmesi için uygundur. Ancak faydalı bulguların eksikliği ve bu eksikliğin üstesinden gelmek için yapılan araştırmaların çarpıtılması konusundaki endişelere rağmen, bu bulguların nasıl oluşturulacağı, hangi araştırma sorularının sorulması gerektiği ve hangi sırada yapılması gerektiği hakkında çok az şey söylenmiştir. Araştırmada hangi yöntem kullanılmalıdır? Bu sorular, sınırlı bir miktarda kaynağın optimal bir yaklaşımla birleştirilmesi için genel bir araştırma stratejisine duyulan gereksinimi işaret etmektedir (Hofstede ve Kinard, 1970: 38-54).

Sonuç

İşletme ile karar verenler sadece yöneticiler ile sınırlı değildir. Muhasebe bilgisini kullananlar işletme ile doğrudan ya da dolaylı bir şekilde etkileşim kuran tarafların tamamıdır. Bu durumda paydaş kavramı ortaya çıkmaktadır. İşletme paydaşları (iç ve dış) işletme hakkındaki kararlarını alırken muhasebe bilgi sistemlerini kullanmaktadırlar. Ancak karar nasıl alınmaktadır? İşletme hakkında bir tutum oluşturan kararlar sadece muhasebenin geleneksel anlamdaki bilgilerini kullanarak açıklanamamaktadır.

Günümüzde hızla büyüyen ve küreselleşme etkisi ile sert rekabete giren işletmelerin gelecek için isabetli karar alabilmelerine olanak sağlayan muhasebe verilerine duyduğu ihtiyaç her geçen gün artmaktadır. Halen kullanılmakta olan muhasebe sistemi yalnızca sayısal verileri kaynak olarak kullanmakta ve bu veriler altında karar verilmektedir. Fakat işletmede karar verici durumunda olan insan faktörünün seçimlerinde etkin rol alan algı, dikkat, bellek, dil, duygu, düşünce, kültürel yapı, sahip olunan değerler gibi faktörler göz ardı edilmektedir. Geleneksel muhasebenin göz ardı ettiği insanların davranışlarını etkileyen bu unsurların karar almada ne denli etkili olduğu muhasebe ile ilgili farklı yaklaşımların muhasebede kullanılmasını gerektirmiştir. Mental ve davranışsal muhasebe olarak ortaya çıkan bu muhasebe yaklaşımları karar alıcıların kararları üzerinde etkili olmaktadır.

Son zamanlarda muhasebe bilgilerini kullanarak alınan kararların nasıl oluştuğu farklı bilim dalları ile ilişkilendirerek açıklanmaya çalışılmaktadır. Karar alma sürecinde bireyler ile en çok ilişkilendirilen bilim dalları psikoloji ve sosyolojidir. Psikoloji ile ilişkilendirilen yaklaşım, mental muhasebe (zihinsel muhasebe), sosyoloji yani davranışsal boyutu ise daha çok davranışsal muhasebe yaklaşımları ile açıklanmaya çalışılmaktadır.

Muhasebe işletmedeki karar alıcılara sayısal veriler sunmakta bu kararların uygulanmasında rasyonel oldukları ileri sürülmekle beraber çeşitli kişisel ve çevre faktörü üzerindeki etkilerini göz ardı etmektedir. Bireylerin karar alma aşamasında, örneğin alınan kararın maliyet ve faydalarını zihinlerinde hesaplayıp çıkan sonuçları kodlayıp, sınıflandırıp ve değerlendirme sürecine soktukları yaklaşım mental muhasebeyi ilgilendirmektedir.

Zihinsel muhasebe, kişilerin farkında olmadan elde ettikleri bilgileri belirli hesap ya da kod şeklinde zihinlerinde belirli yerlere koyarak karar vermeleri ile ilgili iken, davranışsal muhasebe ise daha somut, kişilerin içinde buldukları toplum, din, siyasi yapı, gelenek, görenek vs. gibi değişkenlerle bireylerin kararlarını açıklama eğilimi göstermektedir. Zihinsel muhasebe, karar alma sürecinde bireyleri kararı almada önceki zihinsel hesaplamaları ve karar alındıktan sonra sonuçlarının bireyler üzerindeki etkisini araştırmaktadır. İçselleştirilen

bilgilerin karar verme davranışı ile sonuçlanması, zihinsel muhasebe ve davranışsal muhasebeyi birbirine yaklaştırmıştır.

Bundan sonraki çalışmalarda, yine karar alma sürecinde etkili olan bilişsel muhasebe yaklaşımından başlanarak işletme paydaşlarının davranışları incelenebilir.

Kaynakça

Akçi, Y. (2017), “Fiyat Algısında Zihinsel Muhasebe ve Tüketici Tercihi”, *International Journal of Academic Value Studies*, 3(9), 285-297.

Barberis, N. Huang, M. (2001), “Mental Accounting, Loss Aversion, and Individual Stock Returns”, *The Journal of Finance*, LVI(4), 1247-1292.

Birnberg J.G., Shields J.F. (1989), “Three Decades of Behavioral Accounting Research” *Behavioral Research in Accounting*, 1, 23-74.

Cross, J., “Mental Accounting” and How to Avoid Them www.thecollegeinvestor.com/8748/examples-of-mental-accounting/ Examples of

Gönen, S., Rasgen, M., (2017), “Davranışsal Muhasebe Alanını İçeren Araştırmalara Yönelik Literatür Taraması”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6(6), 189-198.

Heath, C. Ve Soll, J. (1996), “Mental Budgeting and Consumer Decisions”, *Journal of Consumer Research*, 23, 40-52.

Hofstedt, R. T., Kınard J.C. (1970), “A Strategy for Behavioral Accounting Research”, *The Accounting Review*, 45(1), 38-54.

Kutluk Angay, F.(2010), *Davranışsal Muhasebe Çerçevesinde Etik Konusunun Değerlendirilmesi*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Antalya.

Mental Accounting, <http://psychology.iresearchnet.com/social-psychology/decision-making/mental-accounting>.

Marşap, B., Gökten, Okan, P. (2016), “Davranışsal Muhasebe: Kuramsal Yaklaşım”, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 8(4), 345-359.

Rahayuningsih, D.A. (2018), “The Word Framing Effects, Moral Dilemma And Decision Making: Conceptual Paper”, *South East Asia Journal of Contemporary Business, Economics and Law*, 13(1), 23-27.

Prelec, D. Ve Loewenstein, G. (1998), “The Red And The Black: Mental Accounting of Saving and Debt”, *Marketing Science*, 17, 4-27.

Reiff, N. “Behavioral Finance: Key Concepts-Mental Accounting” https://www.investopedia.com/university/behavioral_finance/behavioral5.asp

Thaler, R.T. (1980), “Toward a Positive Theory of Consumer Choice”, *Journal of Economic Behavior and Organization*, 39-60.

Thaler, R.T. (1999), “Mental Accounting Matters”, *Journal of Behavioral Decision Making*, 12(3), 183-206.

Developing an Approach for Personnel Selection of Companies by a Designed Expert Systems

Rahmi BAKI¹

Abstract

The personnel selection process is a difficult and costly process for companies. The process must be generated in a way that is efficient and functioning properly. The mistakes in the selection of personnel may cause some irreversible damage. Today, many candidates apply to positions opened by companies. The evaluation process of these candidates requires a significant amount of time to be spent by the human resources departments of companies. In this work, an expert system was developed by using SPSS Clementine application in order to evaluate the candidates applied to a sales engineer position in a prefabricated building and construction company. Thus, it is aimed to reduce the workload of the employees of human resources departments and the companies and to assign the personnel to the related positions effectively.

Keywords: Expert Systems, Data Mining, Personnel Selection

JEL Codes: M12, C82, O15

Hazırlanan Bir Uzman Sistem ile Firmaların Personel Seçimine Yönelik Bir Yaklaşımın Geliştirilmesi

Özet

Personel seçim süreci firmalar için zahmetli ve maliyetli bir süreçtir. Süreç etkin ve düzgün işleyecek bir şekilde oluşturulmalıdır. Personel seçiminde yapılacak olan hatalar süreç içerisinde geri dönülmesi güç sonuçlara neden olur. Günümüzde firmaların açtıkları pozisyonlara pek çok aday başvurmaktadır. Bu adayların değerlendirilme süreci firmaların insan kaynakları departmanları için önemli bir zaman kaybıdır. Yapılan çalışmada bir prefabrik firmasında, satış mühendisliği pozisyonuna başvuran adayların değerlendirilmesi için SPSS Clementine uygulaması kullanılarak bir uzman sistem geliştirilmiştir. Bu sayede firmaların insan kaynakları departmanı çalışanlarının ve işletmelerinin iş yükünün hafifletilmesi ve ilgili pozisyonlara etkin bir biçimde personel atanması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Uzman Sistemler, Veri Madenciliği, Personel Seçimi

¹ Araştırma Görevlisi., Aksaray Üniversitesi, rahmi.baki@hotmail.com

1. Giriş

Gelişmiş bilgi teknolojileri firma organizasyonları içerisinde bilgi paylaşımının ve iletişimin daha kolay sağlanması için yeni fırsatlar sağlamıştır. Bu durum organizasyon içerisinde dikkate değer bir öneme sahip olan insan kaynakları departmanı için de geçerlidir. Hazırlanan bu çalışmada geliştirilen uzman sistem aracılığı ile firmaların insan kaynakları biriminde personel seçimine, bilgi teknolojileri açısından katkısı dokunması hedeflenmiştir.

Çağımızda, yenilik yaratmak ve rekabet avantajı sağlamak gittikçe önem arz etmektedir. Bu bağlamda firmalarda personelin etkin bir biçimde seçilmesinin önemi aşikârdır. Çalışanlar, işletme içerisinde organizasyonda en önemli kaynağı oluşturmaktadır. Bir firmanın hangi bölümü olursa olsun her bölümde mutlaka bir çalışana ihtiyaç duyulmaktadır. En alt kademe bulunan vasıfsız bir işçi de, işi doğrudan yapan üst kademe yöneticileri de bu sistemin içerisinde yer almaktadır. Burada önemli olan nokta herhangi bir pozisyon için doğru elemanı belirleyebilmektir. Çünkü firmalardaki görevler çeşit ve farklılık içerir. Doğal olarak bu görevlere seçilen personellerinde aynı nitelikte olmaları ve aynı yeteneklere sahip olmaları beklenemez. Bu noktada amacımız her göreve uygun özelliklere sahip elemanların tercih edilmesidir. Bu amaca ancak tecrübe, uzmanlık ve etkin çabalar ile ulaşılabilir.

Firma içindeki pozisyonlara uygun niteliklere sahip personellerin seçimi, tesadüfi ve gelişigüzel yapılabilecek bir iş değildir. Bir işletmenin gücü, niteliği ve başarısı doğru pozisyonlara doğru personellerin seçimi ile doğrudan bağlantılıdır.

Yapılan çalışmada üç aşamalı bir personel seçim süreci (Temel Niteliklere Uygunluk Tespiti, Pozisyon İçin Gerekli Yeteneklerin Değerlendirilmesi ve Öznel Uzman Görüşü) hazırlanmıştır. Birinci ve ikinci aşamalarda adayların yeterliliklerini hazırlanan uzman sistem değerlendirecek, üçüncü aşamada firma yöneticileri uzman sistemlerin başarılı gördüğü adaylar ile görüşecektir. Çalışmada, bir prefabrik firmasında satış departmanında çalışacak satış mühendisliği pozisyonu için uygulama gerçekleştirilmiştir. Öncelikle firmanın insan kaynakları çalışanları başvuran adayların ilk iki aşamada başarı durumlarını değerlendirmiştir. Veriler SPSS Clementine uygulamasında analiz edilmiş, C5.0 ve CRT algoritmaları kullanılmıştır. Hazırlanan uzman sistem bu veriler ışığında, pozisyona başvuran kırk üç adaydan sadece dört tanesinin üçüncü aşamaya geçmesi gerektiğini bildirmiştir. Bu sayede ilerleyen süreçte aynı pozisyona başka bir eleman alınacağına firma çalışanları sadece ilk iki aşamayı geçen adaylar ile iletişime geçecektir. Yapılan çalışma ile insan kaynakları departmanı çalışanlarının ve firmaların zaman ve maliyet açısından avantaj kazanmaları amaçlanmıştır.

2. Personel Seçimi

İnsan Kaynakları Yönetimi kavramı 1980'lerden sonra ortaya çıkmış ve işletme fonksiyonlarına farklı bir bakış açısı getirmiştir. İş odaklı olan yönetim anlayışı, insan odaklı dinamik bir yapıya dönüşmüştür (Werther ve Davis, 1993). Bu yönetim anlayışında başarının temel şartı organizasyon için gerekli iş gören gereksinimlerinin saptanması ve iş gücü planları çerçevesinde belirlenen pozisyonlara ihtiyaçları karşılayacak iş görenlerin bulunmasıdır.

Personel seçimi, organizasyon içerisindeki bir birime başvuran adaylar arasından en uygun olanın veya olanlarının tercih edilme sürecidir (Bali, 2013). İşletmelerde personel seçimi boş bulunan bir kadroya, başvuran adaylar arasında ilgili işin gereklerini en iyi şekilde karşılayacak olanı belirleme işlemidir (Paksoy ve Esnaf, 1995).

Personel seçim sürecinde işletmeler tarafsız davranmalıdır. Aranılan pozisyon için istenen kriterler düzgün bir biçimde tanımlanmalıdır. Oluşturulan kriterler çerçevesinde bilgi, beceri ve yetenekler başvuru sürecinde değerlendirilmelidir (Dağdeviren ve Yüksel, 2007).

Personel seçim süreci firmalar için zahmetli ve maliyetli bir süreçtir. Seçim süreci etkin ve düzgün işleyecek şekilde oluşturulmalıdır (Kücü, 2007). Personel seçiminde yapılan hatalar, ilerleyen süreçte geri dönülmesi güç ve maliyetli sonuçlar doğurur (Yelboğa, 2008). Yanlış personel seçimi işletme içerisinde hem sosyal hem ekonomik yapıya zarar verir. İşe uygun olmayan bir personelin alınması; iş kazalarının artmasına, iş ve işçi arasında uyumsuzluğa, çalışma ortamının bozulmasına ve işletme veriminin düşmesine neden olabilir (Erdoğan, 2013). İlgili pozisyon için uygun adayın seçilmesi tüm bu olumsuzlukları tersine çevirir.

İşletmeler kendi bünyelerine uygun personeli seçme noktasında farklı metotlar kullanabilmektedir. Personelde aranan özellikler arttıkça seçim işlemi zorlaşmakta ve firmalar daha farklı yöntemler kullanma arayışına girmektedir (Yılmaz, 2009). Personel seçiminde kullanılan teknikler; testler, yazılı ve sözlü sınavlardır (Kaynak vd., 1998). İlgili pozisyona başvuran adayların kullanılan bu teknikler ile değerlendirilmesi, söz konusu firmaya ve firmanın insan kaynakları departmanına ekstra bir yük getirmektedir.

3. Personel Seçiminde Geliştirilen Yaklaşım

Yapılan çalışmada uluslararası bir prefabrik firmasında satış mühendisi pozisyonu için üç aşamalı bir personel seçim süreci geliştirilmiştir. Süreçteki aşamalar; Temel Niteliklere Uygunluk Tespiti, Pozisyon İçin Gerekli Yeteneklerin Değerlendirilmesi ve Özel Uzman Görüşünden oluşmaktadır.

İşe alım sürecinin ilk aşamasında adaylar bir başvuru formu dolduracaklar. Bu formda verilen cevaplara göre pozisyon için gerekli ön şartların sağlanıp sağlanmadığı uzman sistem tarafından cevaplanacaktır. Bu aşamada, adayların yetenekleri ölçülüp değerlendirilmeyecektir. İkinci aşamada adayların pozisyon için aranan özellikleri ne ölçüde sağladıklarını tespit etmek için adaylar çeşitli sınavlara tabi tutulacaklardır. Burada ölçülen yetenekler pozisyonun niteliğine göre değişiklik gösterecektir. Hangi pozisyonda hangi yeteneklerin test edilmesi gerektiği ve ne kadar başarının yeterli olduğuna insan kaynaklarının tecrübe ve bilgi birikimleri ile ulaşılabilecektir. Bu yetenek ölçümlerinden sonra elde edilen sonuçlar uzman sisteme girilecektir. Uzman sistemler pozisyon için asgari yetenekleri taşıyan personel adaylarını belirleyecektir. Son aşamaya ise uzman sistemler tarafından iki aşamada seçilen personeller katılacaktır. Böylece insan kaynakları personelleri bir pozisyon için başvuran yüzlerce vasıflı-vasıfsız adayla vakit kaybetmez. Sadece final mülakatında birkaç tane nitelikli aday arasından seçim yapar.

3.1. Temel Niteliklere Uygunluk Tespiti

Günümüzde firmaların açtıkları pozisyonlara başvuran her adayın yüksek bir özene ve bilince sahip olduğunu söylemek zordur. Özellikle kariyer sitelerinden yapılan başvurularda adaylar, aranan pozisyonların temel şartlarını sağlayıp sağlamadıklarına bakmadan başvuruda bulunurlar. Örneğin bir iktisat mezunu, makine teknikerliği ilanına sırf çalışmayı arzu ettiği bir firmanın bu ilanı açmış olduğu gerekçesiyle veya özgeçmişinin firmada bulunması arzusuyla başvuruda bulunabilir.

Çalışmanın birinci aşamasında aranan pozisyon için temel özellikler belirlenecektir ve başvuran adayların özellikleri uzman sisteme girilecektir. Uzman sistem de adayların temel özellikleri sağlayıp sağlamadığını bildirecektir.

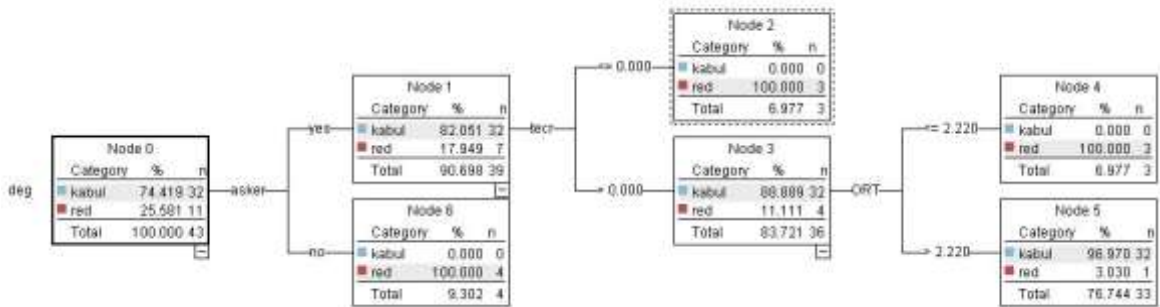
İncelenen firma satış departmanı için satış mühendisi pozisyonunda bir eleman aramaktadır. Firma bu departmanda yetiştirmek üzere, kendilerine uzun yıllar katkıda bulunabilecek bir eleman aramaktadır. Bu yüzden aranan personelin genç olması ve askerlik

görevini tamamlamış veya askerlik görevinden muaf olması beklenmektedir. Firma bu bölümde çalıştıracağı personelin alan ile ilgili bir lisans diplomasına sahip olmasını ve lisans ortalamasının yüksek olmasını beklenmektedir. Ayrıca adayların kronik bir sağlık problemlerinin olmaması ve adli sicil kayıtlarının temiz olması arzulanmaktadır. Bu aşamada adaylardan kendi İngilizce ve bilgisayar bilgilerinin değerlendirmeleri istenmektedir. Fakat bu aşamada bilgileri ölçülmeyecektir. Bununla birlikte adaylardan belirli bir iş tecrübesine sahip olmaları istenir.

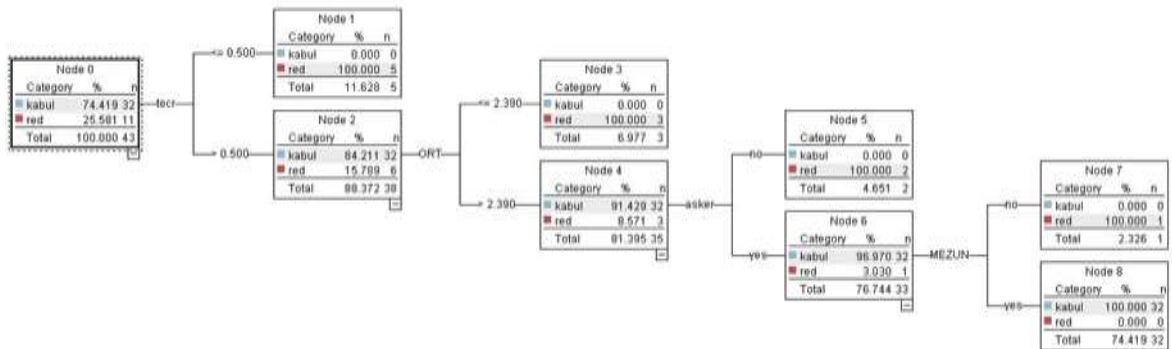
İlgili pozisyona başvuran adayların bilgileri, firmanın insan kaynakları departmanına sunulmuştur. Departman yetkileri adayların bilgilerini inceleyerek adayları başarılı veya başarısız olarak değerlendirmiştir. Adayların cevapları ve başarı durumları SPSS Clementine’de analiz edilmiştir. Çıkarılan karar ağacı doğrultusunda eğer aday aranan tüm temel özelliklere sahip ise uzman sistem adayın birinci aşamayı geçmesini kabul eder. Yapılan uygulamada, birinci aşamada başvuran kırk üç adaydan on bir tanesinin gerekli şartları sağlamadığı görülmüştür. Otuz iki aday ikinci aşamaya geçmeye hak kazanmıştır.

Sonuçlar SPSS CLEMENTINE uygulamasında CRT VE C5.0 algoritmaları ile analiz edilmiştir. Algoritmaların adayları değerlendirme sonuçları Şekil 1 ve Şekil 2’de verilmiştir.

Şekil 1. Birinci Aşama C5.0 Algoritma Sonucu

Şekil 2. İkinci Aşama CRT Algoritma Sonucu

3.2. Pozisyon İçin Gerekli Yeteneklerin Değerlendirilmesi

Bir firmada her pozisyon için farklı yetenek ve nitelikler gerekmektedir. Personellerin bilimsel temellere dayanılarak işe alınabilmesi için pozisyona uygun bazı standartların belirlenmesi gerekir. Bu standartlar, bir adayın işe alınabilmesi için sahip olması gereken asgari koşul ve nitelikleri belirler. Bu koşul ve nitelikler belirlenirken hangi işe eleman alınacaksa o işin incelenmesi gerekir. Bu aşamada insan kaynakları departmanına, pozisyonun amirine ve üst kademe yöneticilerine danışılır.

İkinci aşamada adayların sahip olması gereken özellikler belirlenmiştir. Adayların bu özellikler hakkında sahip oldukları yetenekler yapılan nitel ve nicel sınavlarla ölçülür. Sınav sonuçları uzman sisteme girilir. Uzman sistem işi gerektiği biçimde yapacak personelde aranan asgari niteliklerin sağlanıp sağlanmadığını analiz eder. Niteliklere sahip adaylar üçüncü aşamaya kabul edilirken, sağlayamayan adayların başvuruları reddedilir.

Satış bölümüne alınacak mühendisin bir takım özelliklere sahip olması gerekir. Adayın belli bir düzeyde İngilizce bilgisine sahip olması gerekir. Satış mühendisinin bu firmada çalışmalarını mail yoluyla yürüttüğü ve müşterilerle sözlü diyaloga satış şefinin girdiği göz önünde bulundurulur. Adaylar İngilizce; reading, writing ve speaking sınavlarına tabi tutulur. Adaylardan, reading ve writing sınavlarından iyi seviye istenirken, speaking sınavından orta seviye yeterli gözükmektedir. Ayrıca adaylardan bilgisayar bilgisine sahip olmaları beklenir ve bu konuyla alakalı bilgi sistem departmanının hazırladığı bir sınav yapılır. Sınav üç aşamalıdır ve bu aşamalar; yazılım, işletim sistemleri ve donanım kısımlarından oluşur. Adayların bu üç aşamadan orta ve üzeri puanlar alması istenir. Adaylar mezun oldukları bölüm ile ilgili bir sınava tabi tutulur. Adaylardan alanındaki bilgi sınavından orta veya üst düzeyde başarılı olmaları beklenir. Adaylara ekip çalışmasına uygunluk ve karakter testleri yapılır. Adayların bu testlerden de başarılı olmaları beklenir. Adayların sınav sonuçları uzman sisteme girilir. Uzman sistem hangi adayların ikinci aşamaya geçebileceğini hangi adayların reddedileceğini kullanıcıya belirtir.

Yapılan çalışmada, firmanın insan kaynakları departmanı çalışanlarına adayların istenen şartlara ilişkin aldıkları skorlar verilmiştir. İnsan kaynakları, mevcut skor değerlerine göre adayların başarılı olup olmadıklarını değerlendirmiştir. SPSS CLEMENTINE aracılığıyla geliştirilen uzman sistem, başvuran adayların bir sonraki aşamaya geçebilmesi için istenen şartlardan almaları gereken minimum puanları belirler. Bu sayede ilgili pozisyon için alımlarda insan kaynaklarını vaktini harcamadan sistemin tespit ettiği şartlara göre adaylar değerlendirilir. İstenen tüm yeteneklere olumlu reaksiyon gösteren aday uzman sistem tarafından kabul alır ve üçüncü aşamaya katılmaya hak kazanır. Yapılan uygulamada ikinci aşamaya geçmeye hak kazanan otuz iki adaydan yirmi sekiz tanesinin gerekli şartları yerine getirmedeği görülmüştür. Üçüncü aşamaya geçmeye dört aday hak kazanmıştır.

3.3. Öznel Uzman Görüşü

Yüz yüze görüşmeler öznel olmasına karşın en çok kullanılan personel seçme yöntemlerinden biridir. Üç bölüme ayırdığımız personel seçiminde ilk iki aşamada süreci hazırlanan uzman sistem yürütmektedir. Üçüncü aşamada ise uzman devreye girer ve kalan adaylar ile yüz yüze görüşme sağlanır. Bu uzmanlar, insan kaynakları müdürü, alınacak personelin bölümün şefi veya uzmanı ve bir adet üst yöneticinin olması tavsiye edilir. Satış mühendisi örneği için: insan kaynakları müdürü, satış şefi ve genel müdürün mülakata katılması uygundur. Bu aşamada uzman sistemlerin değerlendiremeyeceği kıstaslar devreye girer. Örneğin adayın görünüşü, giyinişi, sesi mülakatçıya fikir verir. Ayrıca mülakat, işletmenin iyi bir iş imkânı sağladığı hakkında adayı ikna eder ve mülakatçının istediği bilgileri temin etmek

için kullanılır. Ayrıca mülakatta pozisyonun özelliklerine göre; sözlü ifade yeteneği, analitik düşünme yeteneği, liderlik özelliği, karar verebilme, dürüstlük gibi özelliklere de dikkat edilir.

4. Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmada insan kaynakları personellerinin iş yükünü hafifletebilmek ve firmalardaki pozisyonlara etkin bir biçimde personel atayabilmek için bir uzman sistem tasarlanmıştır. Personel alımı için gerekli olan aşamalar üçe ayrılmıştır. İlk aşamada, adayların pozisyon için gerekli olan temel özelliklere sahip olup olmadıkları tespit edilir ve uzman sistem sahip olmayan adayları eler. İkinci aşamada adayların pozisyonlar için gerekli olan yeteneklere hangi ölçülerde sahip oldukları ölçülür ve sahip olmayan adaylar uzman sistem tarafından elenir. Uzman sistem tarafından kabul alan adaylar, uzman sistemin dâhil olmadığı ve uzmanların katılacağı sözlü mülakata girmeye hak kazanır.

Çalışmanın yapıldığı firmada satış mühendisi pozisyonu için başvuran adaylar analiz edilmiştir. Adayların birinci ve ikinci aşamada istenen kriterlerden aldıkları puanlar, firmanın insan kaynakları departmanı tarafından değerlendirilmiştir. Değerlendirme sonuçları SPSS Clementine uygulamasına girilmiş ve adaylardan istenen asgari koşullar tespit edilmiştir. İncelenen örnekte satış pozisyonu için kırk üç aday başvuruda bulunmuştur. Başvuran adaylardan on tanesi birinci aşamada, yirmi dokuz tanesi ikinci aşamada elenmiştir. Üçüncü aşamaya sadece dört aday katılmaya hak kazanmıştır. Uzman sistemden elde edilen sonuçlar aynı pozisyona başka bir aday alındığında kullanılacak ve insan kaynakları departmanı personel seçimine sadece üçüncü aşamada katılacaktır. Birinci ve ikinci aşamalarda değerlendirmeye katılmayacakları için başvuruda bulunan kırk üç adaydan dört tanesi ile (%9.3) ile iletişime geçecektir. Bu sayede insan kaynakları departmanı ve firma zaman ve maliyet açısından büyük bir avantaj kazanacaktır.

Mevcut uzman sistem sadece satış mühendisi pozisyonu için hazırlanmıştır. Uzman ve yöneticilerin fikir ve görüşleri alınarak aynı süreç başka pozisyonlar için de uygulanabilir. Ayrıca gelecek çalışmalarda yöntemin bir Çok Kriterli Karar Verme Tekniği ile entegre edilmesi yöntemin etkinliğini arttıracaktır.

Kaynakça

Bali, Ö. (2013). “Bulanık Boyut Analizi ve Bulanık Vikor ile Bir ÇNKV Modeli: Personel seçimi Problemi”, *KHO Bilim Dergisi*, 23(2): 125-149.

Dağdeviren, M. & Yüksel, İ. (2007). “Personnel Selection Using Analytic Network Process”, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 6(11): 99-118.

Erdoğan, E. (2013). *İnsan Kaynakları Yönetiminde Personel Seçimi ve Psikoteknik Testlerin Önemi*, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Atılım Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Kaynak, T., Adal, Z., Ataay, İ., vd. (1998). *İnsan Kaynakları Yönetimi*, İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Yayınları, 276, İstanbul.

Kücü, H. (2007). *Promethee Sıralama Yöntemi ile Personel Seçimi ve Bir İşletmede Uygulanması*, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Paksoy, M., & Esnaf, Ş. (1995). “Personel Seçiminde Çok Özellikli Karar Verme Yaklaşımından Yararlanılması”, *İÜ İşletme Fakültesi Dergisi*, 24.

Werther, W. B. & Davis, K. (1993). *Human Resource and Personnel Management*, 4. Baskı.

Yelboğa, A. (2008). “Örgütlerde Personel Seçimi ve Psikolojik Testler”, *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2): 11-26.

Yılmaz, N.T. (2009). *Personel Seçim Problemine Analitik Hiyerarşi Yöntemi ile Bir Yaklaşım*, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Effects of International Portfolio Investments on Turkey's Economy with Intensity of Trading, Positive Feedback Trading and Herding Effect

Kartal SOMUNCU¹

Abstract

In this study, foreign portfolio investments' three basic investment behaviors were investigated. These investment behaviors are sequently, intensity of trading, positive feed-back trading and herding.

In this study, these investment behaviors' validity in Istanbul Stock Exchange for the period of January 1, 2016 with October 31, 2018 were investigated. According to the findings of the research, it was determined that local investors did more intensity of trading than international portfolio investors. Moreover, it was understood that, while foreign investors were making negative feedback trading, local investors were making positive feedback trading for the whole period. The third finding in this study is, foreign investors create more herding effect than local investors.

Keywords: Positive or negative feedback trading, herding effect, intensity of trading, local and foreign investors, asymmetric information, foreign portfolio investments.

JEL Codes: G01, G11, G12

Uluslararası Portföy Yatırımlarının Ticaret Yoğunluğu, Olumlu Geri Bildirim İşlemi ve Sürü Etkisi ile Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri

Özet

Bu çalışmada, uluslararası portföy yatırımlarının gittikleri ülkelerde neden oldukları üç temel sorun ya da yatırım davranışı incelenmiştir. Bunlar, sırası ile, menkul kıymet ticareti yoğunluğu, olumlu geri bildirim işlemi ve toplu olarak hareket etme davranışlarıdır.

Çalışmamızda 1 Ocak 2016 ile 31 Ekim 2016 döneminde Borsa İstanbul'da bu yatırım davranışlarının geçerli olup olmadıkları araştırılmıştır. Elde edilen bulgulara göre, Borsa İstanbul'da yerli yatırımcıların yabancı yatırımcılara göre daha yoğun hisse senedi alım satımı işlemi yaptıkları belirlenmiştir. Ayrıca yabancı yatırımcıların tüm dönemler itibari ile olumsuz geri bildirim işlemi yapar iken, yerli yatırımcıların tüm dönemler için olumlu geri bildirim ticareti yaptıkları anlaşılmıştır. Çalışmada elde edilen üçüncü sonuç ise, yabancı yatırımcıların yerli yatırımcılara nazaran daha fazla sürü etkisi yarattıklarıdır.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, İİBF, ksomuncu@gmail.com

Anahtar Kelimeler: Olumlu ya da olumsuz geri bildirim işlemi, sürü etkisi, ticaret yoğunluğu, yerli ve yabancı yatırımcılar, asimetrik bilgi, uluslararası portföy yatırımları.

JEL Kodları: G01, G11, G12

1. Giriş

Türkiye, 2016 yılından bu yana, kimi zaman ekonomik kimi zamanda politik bir türbülansın geçmektedir. Bu sürecin, özellikle ekonomi boyutunun merkezinde, ya ülkemize doğrudan yatırım yapan ya da uluslararası portföy yatırımlarını gerçekleştiren yabancı yatırımcılar yer almaktadır. Yabancı yatırımcılar, gelişmekte olan ülkelerde görülen mali krizlerin, en önemli sorumluları olarak görülmektedir (Stiglitz, 1998).

1970’li ve 1980’li yıllarda ticari banka kredileri, uluslararası sermaye piyasalarında en büyük paya sahip iken, 1990’lı yıllardan itibaren yerini portföy yatırımlarına bırakmıştır. Ancak bu süreç beraberinde birçok sorunu ve uluslararası düzeyde yaşanan krizleri de beraberinde getirmiştir. 1994 Meksika, 1997-98 Güney Asya ülkeleri ve 2001 de Türkiye’de yaşanan krizler ve son iki üç yıldır yeniden dünya ekonomi gündemine oturan Kırılgan Beşli diye adlandırılan ülkelerde ortaya çıkan türbülanslar ve anomaliler, uluslararası portföy yatırımlarının gelişmekte olan ülke piyasalarına etkilerini yeniden tartışma ortamına taşımıştır. Özellikle ülkelerin başında yer alan politik liderler, uluslararası portföy yatırımlarının gelişmekte olan piyasa ekonomileri üzerinde istikrarı bozucu bir etki oluşturduğunu öne sürmeye başlamışlardır. Bu tartışmalar, özellikle, türbülansların yaşandığı dönemlerde ön plana çıkmaktadır. Aslında uluslararası sermaye hareketlerinin, gelişmekte olan ülkelerin ulusal tasarruf açıklarını kapatma, ödemeler dengesine katkıda bulunma ve yurt içinde kaynak dağılımını olumlu etkileme gibi çok önemli yararları bulunmaktadır. Bu nedenle, son yıllarda, gelişmekte olan ülkelere bir çoğu daha fazla uluslararası portföy yatırımı çekebilmek için ulusal finans piyasalarında düzenlemeler yapılmaktadır.

Portföy yatırımları, tasarruf sahiplerinin, kendi ülkelerinde elde edebilecekleri getirilerden daha fazlasını elde etmek amacı ile yabancı ülkelerin sermaye piyasalarında ek bazı riskler üstlenmek sureti ile hisse senedi, tahvil ve diğer sermaye piyasası araçlarına yatırım yapmalarını ifade eder. Kendi ülkesinin dışında yatırım yapan yatırımcılar, politik risk, döviz kuru riski ve bilgi edinebilme riski gibi kendi ülkelerinde yatırım yapmaları durumunda sahip olmayacakları bir takım ek risklere de sahip olurlar. Taşıdıkları bu riskler nedeniyle de yurt dışına yatırım yapmak, yurt içine yatırım yapmaktan daha risklidir. Yurt dışı yatırımların farklı prosedürlere tabi olması, ülkeler arasında politika koordinasyonunun bulunmaması, yatırım yapılan ülkenin farklı bir hukuk sistemine sahip olması ve ülke hükümetlerinin yabancı yatırımlara müdahalelerde bulunabilmesi gibi yasal nedenler, enflasyon ve faiz oranlarında ve döviz kurlarındaki belirsizlikler gibi ekonomik nedenler yurt dışına yapılan yatırımları yurt içine yapılan yatırımlara göre daha riskli hale getirmektedir. Aynı zamanda yerli yatırımcılar, yabancı yatırımcılara nazaran bilgi sağlama avantajına da sahiptirler (asimetrik bilgi avantajı). Tüm bu risklerin sonucunda yabancı yatırımcılar daha fazla getiri beklentisi ile hareket ederler.

Gelişmekte olan ülkelerdeki şeffaflığın düşük (opazitenin yüksek) olması, kurumsal sınırlamalar ve kısa vadeli fonların uzun vadeli fonlar ile swap edilmesini mümkün kılacak finansman enstrümanlarının ve türev piyasalarının olmaması, menkul kıymetlerin vadelerinin gelişmiş ülkelere göre oldukça kısa olması, bu ülkelerdeki piyasaların etkin işleyişini önleyen faktörler olarak sıralanabilir.

Gelişmekte olan ülkelerin finansman piyasalarındaki kısa vadeli fonların uzun vadeli fonlar ile değiştirilmesinde sorunların yaşanmasının bir sonucu olarak, yabancı yatırımcıların bu fonları değiştirmek istedikleri dönemlerde bu davranışları küçük yatırımcı tarafından da takip edilebilmektedir. Oluşan sürü hareketi dolayısı ile finansman piyasalarındaki menkul kıymetlerin fiyatları orijinal ve olması gereken fiyatlarının çok ötesine taşınabilmektedir. Bu durum ise genelde piyasalarda bir kriz olarak algılanmaktadır. Örneğin Ağustos 2018'de Türkiye'de yaşanan durum buna örnek olarak verilebilir. Türkiye'de enflasyonun yükselme eğilimine girmesine karşın, Merkez Bankası'nın kısa vadeli faiz oranlarını arttırmakta isteksiz davranması, Türkiye'ye yatırım yapan uluslararası portföy yatırımcılarını, kısa vadeli fonlarını uzun vadeli olanlar ile değiştirmek üzere harekete geçirmiştir. Bu durum yerli yatırımcılar arasında da paniğe neden olmuş ve onların da yabancı yatırımcıların davranışını taklit etmelerine neden olmuştur. Sonuç olarak aynı anda oluşan homojen beklentiler, özellikle döviz fiyatlarının, olmaları gereken seviyelerin çok ötesine taşınmasına neden olmuştur. Bu durumda ülke içinde kısa dönemli bir finansal kriz olarak algılanmıştır.

Uluslararası portföy yatırımlarının ulusal ekonomilere yararlarının yanı sıra, sürü etkisi yaratarak krize neden olma veya oluşan krizi derinleştirme, olumlu geri bildirim işlemi veya tam tersi olumsuz geri bildirim işlemleri nedeni ile hisse senedi fiyatlarını olmaları gereken seviyelerin çok daha ötesine taşınmaları sonucunda fiyat oluşumunu bozma ve aktif alım satım işlemleri yolu ile pazara hakim olma gibi bir takım sakıncaları bulunmaktadır.

2. Araştırma Soruları ve Hipotezler

Araştırma kapsamında sorgulanacak soruları üç temel hipotez etrafında toplamak mümkündür.

Bu hipotezler sırası ile aşağıdaki gibidir:

Hipotez 1 : Yabancı yatırımcılar, Borsa İstanbul'da yerli yatırımcılara nazaran, daha yoğun olarak menkul kıymet ticareti ile uğraşmaktadırlar.

Hipotez 2: Yabancı yatırımcılar, Borsa İstanbul'da yerli yatırımcılara nazaran, olumlu geri bildirim menkul kıymet ticareti ile daha fazla ilgilidirler.

Hipotez 3 : Yabancı yatırımcılar, Borsa İstanbul'da yaptıkları işlemlerde yerli yatırımcılara nazaran, daha fazla toplu olarak hareket etme eğilimindedirler.

3. Yöntem

Bu araştırma kapsamında, yabancı portföy yatırımcılarının sıklıkla uyguladıkları varsayılan üç temel yatırım stratejisi tartışılacaktır. Bu yatırım stratejileri, sırası ile, menkul kıymet ticareti yoğunluğu (intensity of trading), olumlu geri bildirim menkul kıymet ticareti (positive feedback trading) ve toplu olarak hareket etme (herding) davranışıdır.

Uluslararası portföy yatırımlarının karşılaştığı kurumsal çevre ve düzenlemeler yerli fonların karşılaştıklarından oldukça farklı olabilir. Bu konuda Helm (1997), yalnızca ABD'deki sermaye piyasalarında işlem yapan fonlar (yerli fonlar) ile kıyaslandığında, uluslararası portföy yatırımlarının daha az kural ile karşılaştığını gösteren 7 alan olduğu konusunda bizi bilgilendirmektedir. Uluslararası portföy yatırımlarından sermaye kazanç vergisinin hiç alınmaması veya yerli karşılıklarına nazaran daha az alınması, yatırımcının uluslararası portföylerden beklediği gerekli kazancı azaltır. Başka bir önemli neden ise yabancı fonların kaldıraç etkisinden yararlanmaları konusunda üzerlerinde hiçbir kurumsal sınırlamanın olmamasına karşın, yerli fonların, kaldıraçlı pozisyon almalarının kesinlikle yasaklanmasıdır.

Yabancı fonlar, kaldıraç etkisinden, özellikle, “açığa satış” işlemleri yaparken faydalanmaktadırlar. Bu ve benzeri birçok avantajlar, uluslararası fonların, yerli fonlara nazaran daha yoğun bir şekilde menkul kıymet ticareti yapmalarına neden olabilir.

3.1. Ticaret Yoğunluğu (Intensity of Trading) İşlemi

Yabancı yatırımcıların yerli yatırımcılara nazaran daha yoğun bir şekilde menkul kıymet ticareti ile uğraşp uğraşmadıklarını test etmek amacı ile Kim ve Wei (2002)'nin kullandıkları yöntemden faydalanılmıştır.

Bu yöntemde aynı zaman diliminde aynı aracı kurumun² sahip olduğu tüm hisse senetlerinin toplam değerine bölünen t ayının sonunda k aracı kurumu tarafından tutulan j hisse senedinin değeri $w(k,j,t)$ ile gösterilecektir. w, t zamanında, k aracı kurumu için tüm hisse senetleri arasında ağırlık değişimlerinin mutlak değer toplamını şu şekilde hesaplayabiliriz:

$$(1) \quad TN(k,t) = \sum_j |w(k,j,t) - w(k,j,t-1)|$$

Bu formülde yer alan değişkenler sırası ile aşağıdaki gibidir:

t : ilgilenilen dönemi (ay),

$t-1$: bir önceki dönemi (ay),

k : herhangi bir aracı kurumu,

j : aracı kurum k 'nin portföyünde bulunan herhangi bir hisse senedini,

$w(k,j,t)$: herhangi bir aracı kurum k 'nin, herhangi bir ay sonunda elinde bulundurduğu, j hisse senedinin piyasa değerinin, aynı aracı kurumun o ay sonu itibariyle elinde bulundurduğu portföyünün tamamının piyasa değeri içindeki oranını,

$TN(k,t)$: ilgili ay sonu ile bir önceki ay sonundaki $w(k,j,t)$ değerlerinin mutlak farklarının toplamını,

gösterir.

$$(2) \quad TN(k) = \frac{1}{(T-1)} \sum_{t=2}^T TN(k,t)$$

T : örnekteki toplam ay sayısını,

$K(i)$: i aracı kurum grubundaki toplam aracı kurum sayısıdır. Örneğin yerli yatırımcılara hizmet veren aracı kurum grubunda yer alan aracı kurumların sayısı.

$TN(k)$: aracı kurumu için ortalama menkul kıymet ticareti yoğunluğunu (ağırlık değişimini),

gösterir.

Verilen i grubundaki aracı kurumlar için ortalama yatırım yoğunluğu (TN), $TN(k)$ toplamının i grubundaki tüm aracı kurumların sayısına bölünmesi ile bulunur. Hesap edilen

² Kim ve Wei, çalışmalarında bu yöntemi, yatırımcılara uygulamalarına karşılık, çalışmamızda daha önce belirttiğimiz sınırlamalara göre yöntem, yerli ve yabancı kurumlara hizmet veren aracı kurumlara uygulanmıştır.

TN(k,t) değerlerinin toplamı alınmış ve bu toplam, toplam ay sayısının bir eksiğine bölünmek suretiyle her bir aracı kurum grubu için TN(k,t) değerlerinin ortalaması bulunmuştur.

$$(3) \quad TN = \frac{1}{K(i)} \sum_k TN(k)$$

Son aşamada ise yerli ve yabancı yatırımcılara hizmet eden aracı kurumlar için bulunan ticaret yoğunluğu endekslerinin toplamı alınmış ve bu toplam değerler, yerli ve yabancı yatırımcılara hizmet eden aracı kurumlar gruplarında yer alan aracı kurum sayılarına bölünmek suretiyle yerli ve yabancı yatırımcılar için ayrı ayrı menkul kıymet ticareti yoğunlukları hesap edilmiştir. Merkezi limit teorisine göre, elde edilen TN değerleri asimptotik olarak normaldir. TN değerleri, her bir yatırımcı grubunun menkul kıymet ticareti yoğunluklarını ifade eder. Eğer bir yatırımcı grubu yoğun olarak menkul kıymet alım ve satımı ticareti ile uğraşmıyor ise yani, ticaret yoğunluğu yok ise, TN'nin beklenen değeri sıfır çıkacaktır. İstatistiki olarak sıfırdan farklı bulunacak değer ise yatırımcı grubunun yoğun bir şekilde menkul kıymet ticareti ile uğraştığını gösterecektir. Menkul kıymet yoğunluğunu saptamak için kullanılan yöntemde farkların mutlak değerleri alındığı için bulunacak sonuçlar, eğer sıfırdan farklı ise, pozitif olacaktır.

3.2. Olumlu Geri Bildirim (Positive Feedback Trading) İşlemi

Uluslararası fonlar ayrıca yerli fonlardan farklı menkul kıymet işlemleri ile de meşgul olabilirler. Örneğin, literatürde, uluslararası portföy yatırımcılarının olumlu geri bildirim menkul kıymet ticareti ile ilgilenebilecekleri belirtilmektedir. Olumlu geri bildirim menkul kıymet ticareti (positive feedback trading), yatırımcıların, menkul kıymetlerin fiyatları artarken bu menkul kıymetleri satın almak için acele etmeleri, fiyatlar düşerken ise sahip oldukları menkul kıymetleri satmak için acele etmeleri durumunu ifade eder. Bu konuda yapılmış bir çok çalışma, yabancı yatırımcıların yaptıkları işlemlerin, geçmişte elde ettikleri getirilerden etkilendiğini ve bu nedenle yabancı yatırımcıların, hisse senetlerinin fiyatları artarken alımda bulduklarını ve fiyatlar düşerken de hisse senetlerini sattıklarını göstermektedir. Bazı durumlarda ise yatırımcılar olumlu geri bildirim menkul kıymet ticaretinin tam tersi yönde de hareket edebilmektedirler. Yatırımcılar, hisse senetlerinin fiyatları artarken satmak için, hisse senetlerinin fiyatları düşerken ise satın almak için acele etmektedirler. Bu ise olumsuz geri bildirim menkul kıymet ticareti (negative feedback trading) olarak adlandırılmaktadır.

Uluslararası portföylerin karşılaştıkları sınırlamalar yerli yatırımcılara nazaran daha az olduğu için, uluslararası yatırımcıların yerli yatırımcılardan daha fazla olumlu geri bildirim menkul kıymet ticareti ile meşgul olduğu varsayılmaktadır. Olumlu geri bildirim menkul kıymet ticareti, piyasadaki istikrarı bozabilmektedir. Fiyatlar yükseldiğinde hisse senedi satın alma ve fiyatlar düştüğünde ise hisse senedi satma işlemi, fiyatları olması gereken denge fiyatlarından daha aşırı noktalara sürükleyebilmektedir. Bu da borsadaki istikrarı bozucu bir durumun oluşmasına neden olabilecektir. Bu ticaret, borsada, zarar durdurma emirleri (fiyatlar arttığında satın alma ve fiyatlar düştüğünde hisse senedi satmaya dayalı portföy güvenlik yatırım stratejisinden ya da yatırımcının ek para yatırma çağrılarını karşılayamaması durumunda zorunlu tasfiye gereği, fiyatlar belli bir noktanın aşağısına indiği zaman otomatik olarak satma) beklentilerinin sonucu olabilmektedir.

Yatırımcıların olumlu geri bildirim menkul kıymet ticareti ya da tam tersine olumsuz geri bildirim menkul kıymet ticareti ile ilgilenip ilgilenmediklerini araştırmak için belli hisse senetlerinin önceki performansları arasındaki ilişkilerin ölçülmesi gereklidir. Grinblatt, Titman ve Wermers(1995)'in önerdiği ve Kaminsky, Lyons ve Schmukler (2000) tarafından biraz değiştirilen yöntemi izleyerek, k yatırımcı grubu için momentum işlemi (olumlu veya

olumsuz geri bildirim menkul kıymet işlemini tanımlamak için kısaca momentum işlemi tanımlaması da kullanılabilir) şu şekilde ölçmek mümkün olabilecektir:

$$(4) \quad M_{(k,j,t)} = \left[\frac{Q(k,j,t) - Q(k,j,t-1)}{Q^*(k,j,t)} \right] R(j,t-1)$$

Bu formülde yer alan değişkenler sırası ile aşağıdaki gibidir:

t : ilgilenilen dönemi (ay),

$t-1$: bir önceki dönemi (ay),

k : herhangi bir aracı kurumu,

j : aracı kurum k 'nin portföyünde bulunan herhangi bir hisse senedini,

$M(k,j,t)$: t zamanında, k aracı kurumunun (ya da yatırımcı grubunun) momentum ölçüsünü,

$Q(k,j,t)$: t zamanında, k aracı kurumunun (ya da yatırımcı grubunun) elinde tuttuğu j hisse senedinin pay sayısını,

$Q^*(k,j,t)$: $Q(k,j,t)$ ve $Q(k,j,t-1)$ 'in ortalamasını,

$R(j,t-1)$: $t-2$ 'den $t-1$ 'e kadar geçen sürede j hisse senedinde oluşan getiri miktarını,

gösterir.

Verilen bir örnek dönemde k aracı kurum (ya da yatırımcı grubu) için momentum işleminin ölçüsü:

$$(5) \quad M(k) = \frac{1}{JT} \sum_t \sum_j M(k,j,t)$$

J : k tarafından işlemi yapılan hisse senetlerinin toplam sayısını,

T : zaman dönemlerinin toplam sayısını,

$M(k)$: k aracı kurum (ya da yatırımcı grubu) için momentum işleminin ölçüsünü,

gösterir.

Geri bildirim işleminin olmaması durumunda $M(k)$ 'nin ortalama değeri sıfır olacaktır. Sistemik bir olumlu geri bildirim işleminde $M(k)$ 'nin değeri pozitif olacaktır. Sistemik bir negatif geri bildirim işleminde ise, $M(k)$ 'nin değeri negatif olacaktır.

3.3. Sürü Halinde Hareket Etme (Herdning) Davranışı

Belirli bir grupta bulunan yatırımcıların, birbirlerinin ticari davranışını taklit etme eğilimine sürü halinde (toplu olarak) hareket etme denir. Portföy yatırımcıları, mantıklı ya da mantıksız şekilde sürü halinde hareket edebilirler. Bilginin asimetric olması, bilgi sahibi olmayan akıllı yatırımcıların, bilgi sahibi olan yatırımcılarla aynı ticaret stratejisini seçmelerine neden olabilir (Bikhchandani, Hirshleifer ve Welch, 1992; ve Banerjee, 1992). Bu tanımdan, sınır ötesi fonların sınır içi fonlara göre daha fazla ya da daha az sürü halinde hareket edip etmeyeceği, bu fonların gelişmekte olan piyasalar ile ilgili bilgi toplama ve kullanma kapasitelerine bağlı olduğu sonucunu ortaya çıkarmaktadır.

Kurumsal yatırımcılar arasındaki toplu olarak hareket etme davranışı için alternatif bir açıklama vardır. Bireysel yatırımcılardan farklı olarak fon yöneticileri (yatırım fonları için 3 ayda bir, emeklilik fonları için yılda bir) bir benchmarka ve/veya birbirlerine göre performansları için düzenli olarak gözden geçirilirler. Bu da, onların birbirlerinin yatırım davranışlarını, daha fazla taklit etmelerine neden olabilir (Scharfsten ve Stein, 1990).

Toplu olarak hareket etme davranışını gözlemleyen bazı ampirik (deneysel) çalışmalar yapılmıştır. Bu konuda yapılan ilk çalışmada, Lakonishok, Shleifer ve Vishny(1992), İngiltere ve Amerika'daki kurumsal yatırımcıların arasındaki toplu olarak hareket etme davranışının (herding) varlığına ilişkin kanıtlar sunmuşlardır.

Kurumsal yatırımcılar üzerine toplu olarak hareket etme davranışının ölçülmesine yönelik endeks, Lakonishok, Shleifer ve Vishny (1992) tarafından geliştirilmiştir.

$$(6) H(i, j, t) = \left| \frac{B(i, j, t)}{B(i, j, t) + S(i, j, t)} - p(i, t) \right| - E \left| \frac{B(i, j, t)}{B(i, j, t) + S(i, j, t)} - p(i, t) \right|$$

$$(7) p(i, t) = \frac{\sum_{j=1}^N B(i, j, t)}{\left(\sum_{j=1}^N B(i, j, t) + \sum_{j=1}^N S(i, j, t) \right)}$$

$$(8) H(i, t) = \frac{1}{N} \sum_{j=1}^N H(i, j, t)$$

$$(9) H(i) = \frac{1}{NT} \sum_{t=1}^T \sum_{j=1}^N H(i, j, t)$$

Bu formülde yer alan değişkenler sırası ile aşağıdaki gibidir:

t : ilgilenilen dönemi (ay),

k : herhangi bir aracı kurumu,

j : aracı kurum k 'nin portföyünde bulunan herhangi bir hisse senedini,

N : hisse senetlerinin sayısını,

T : ay sayısını,

$H(i, j, t)$: i grubundaki yatırımcılar için t ayında j hisse senedinde sürü halinde hareket etme endeksini,

$H(i, t)$: tüm hisse senetleri karşısında ortalaması alınmış t ayında, i grubunun toplu olarak hareket etme endeksini,

$H(i)$: örnekteki tüm aylar karşısında ortalaması alınmış, i grubunun toplu olarak hareket etme eğilimini,

$B(i, j, t)$: t ayında j hisse senedinde net olarak alıcı olan i grubundaki aracı kurumların (yatırımcıların) sayısını,

$S(i, j, t)$: t ayında j hisse senedinde net olarak satıcı olan i grubundaki aracı kurumların sayısını,

$p(i,t)$: t ayında, tüm hisse senetlerinin toplandığı, aktif haldeki toplam aracı kurum sayısına bölünen (net alıcı sayısı + net satıcı sayısı), i grubundaki net alıcı sayısını, gösterir.

Eğer, elde edilecek $H(i)$ değeri sıfırdan farklı olur ise bu, toplu olarak hareket etme davranışına işaret edecektir.

$H(i,j,t)$ 'nin tanımında, indeksin genel piyasa koşullarından etkilenmediğinden emin olmak için $p(i,t)$ değeri çıkarılmıştır. Mutlak değerlerin alınması ile alım ya da satım doğrultusunda yatırımın ne kadar kutuplaştırılacağını 6. eşitliğin ilk kısmı vermektedir. Uyum faktörü de denilen 6. eşitliğin ikinci kısmı, toplu olarak hareket etme eğiliminin olmadığı varsayımı altında, ilk kısmın ortalama değerini doğrulamak için çıkarılır. İkinci kısım, $B(i,j,t)$ 'nin binom dağılımı izleyeceği varsayımına dayanarak hesaplanmıştır.

4. Veriler

Hisse senedi ile ilgili veriler şu şekildedir:

- 01/01/2016 tarihi ile 31/10/2018 tarihi arasındaki dönem boyunca yerli ve yabancı yatırımcılar adına alım satım yapan aracı kurumların, yatırım fonlarının, ticari bankaların, yatırım ortaklıklarının, emeklilik fonlarının ve portföy yönetim şirketlerinin ve diğer kurumların hesap bakiyelerinde bulunan gün sonu hisse senedi takas dökümleri (miktar (lot) ve tutar (Türk Lirası (TL)) olarak),
- Gün sonu itibarıyla her bir hisse senedinin Türk Lirası cinsinden düzeltilmiş kapanış fiyatları,

Aracı kurum hesabında bulunan gün sonu takas bakiye bilgileri Merkezi Kayıt Kuruluşu'ndan ve düzeltilmiş ağırlıklı ortalama fiyat verileri de Borsa İstanbul'dan sağlanmıştır.

5. Araştırmadaki Alt Dönemler

Ocak 2016 ile Kasım 2018 arası dönemdeki yatırımcı davranışlarını daha iyi anlayabilmek amacı ile bu dönem de kendi içinde alt dönemlere bölünmüştür. Bu alt dönemler ve bu dönemlere ait karakteristik özellikleri aşağıdaki gibidir:

- 1.Ocak.2016 – 31.Ekim.2018, örneklemin tamamını içeren dönem,
1. Dönem (1.Ocak.2016 – 15.Temmuz.2016), askeri darbe girişimi öncesi,
2. Dönem (16.Temmuz.2016 – 31.Aralık.2016), askeri darbe girişimi sonrası,
3. Dönem (1.Ocak.2017 - 31.Aralık.2017), 2017 yılının tamamını kapsayan ara dönem,
4. Dönem (1.Ocak.2018 - 24.Haziran.2018), Cumhurbaşkanlığı Seçimi öncesi dönem,
5. Dönem (25. Haziran.2018 - 27.Temmuz.2018), döviz kuru türbülansı öncesi dönem,
6. Dönem (30.Temmuz.2018 - 13.Ağustos.2018), döviz kuru türbülansı dönemi,
7. Dönem (14.Ağustos.2018 - 31.Ekim.2018), döviz kuru türbülansı sonrası dönem.

6. Sonuç

Elde edilen sonuçlara göre, tüm dönemler için, hem yabancı yatırımcılar ve hem de yerli yatırımcılar %1 anlamlılık düzeyinde yoğun olarak menkul kıymet alım ve satımı ile uğraşmaktadır. Ancak aralarındaki farklara bakıldığında, yerli yatırımcıların yabancı yatırımcılara nazaran daha yoğun bir şekilde menkul kıymet alım ve satımı ile uğraştıkları anlaşılmaktadır. Bu durum Kim ve Wei (2001)'nin çalışmaları ile çelişmektedir. Ancak Somuncu ve Karan (2010)'ın sonuçları ile paralellik taşımaktadır.

Tablo 6.1: Ticaret Yoğunluğu (Portföy Ağırlıklarında Değişim Sıklığı)

Dönemler	Yabancı Yatırımcılar (1)	Yerli Yatırımcılar (2)	Farklılık (3) = (1) - (2)
2016-2018	0.2627** (0.0147) [49]	0.5562** (0.0171) [180]	- 0.2935** (0.0225)
1.Dönem	0.2268** (0.0113) [49]	0.5789** (0.0216) [180]	- 0.3521** (0.0244)
2.Dönem	0.2732** (0.0156) [49]	0.5598** (0.0249) [180]	- 0.2866** (0.0293)
3.Dönem	0.2547** (0.0149) [49]	0.5640** (0.0253) [180]	- 0.3092** (0.0294)
4.Dönem	0.2727** (0.0175) [49]	0.5199** (0.0196) [180]	- 0.2472** (0.0263)
5.Dönem	0.1860** (0.0115) [49]	0.4683** (0.0220) [180]	- 0.2823** (0.0248)
6.Dönem	0.2535** (0.0134) [49]	0.6805** (0.0278) [180]	- 0.4270** (0.0309)
7. Dönem	0.2642** (0.0146) [49]	0.5645** (0.0232) [180]	- 0.3002** (0.0274)

Standart hatalar parantez içinde gösterilmiştir.
Gözlem sayıları köşeli parantez içinde verilmiştir.
** %1 anlamlılık düzeyini,
* %5 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Ayrıca elde edilen sonuçlara göre 6. dönem hariç tüm dönemler boyunca yerli yatırımcıların olumlu geri besleme işlemi ile uğraştıkları saptanmıştır. Yani, fiyatlar ve getiriler artarken alım için düşerken de satım için aceleci davranmışlardır. Yabancı yatırımcıların ise 6. dönem hariç, tüm dönemler boyunca olumsuz geri bildirim işlemi yaptıkları bulunmuştur. Yani fiyatlar artarken satım işlemi, fiyatlar düşerken ise alım işlemi gerçekleştirmişlerdir. Yalnızca 6. dönem yani Ağustos 2018'de yaşanan döviz kuru türbülansı boyunca yabancı yatırımcılar

olumlu geri bildirim işlemi yapmışlar ve fiyatlar düşerken ellerinde tuttıkları menkul kıymetleri satmaya çalışmışlardır. Ancak bu durumu, siyasi otoritenin iddia ettiğinin aksine Türkiye Ekonomisini baltalamaya yönelik bir eylem olmaktan ziyade, yalnızca ortaya çıkan çok büyük zararları hızla hedge etmeye yönelik bir panik hareketi olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır. Çünkü, 14.Ağustos.2018 tarihinden itibaren piyasada başlayan rahatlamayla birlikte yabancı yatırımcılar borsadaki asli fonksiyonlarına geri dönmüşlerdir. Bu sonucu da 7. dönemdeki faaliyetlerinden anlamak mümkündür. Oluşan paniğin en büyük nedeni, Merkez Bankasının kısa vadeli faiz oranlarını arttırmaması sonucunda özellikle Forex piyasalarında başlayan Türk Lirasının satılmaya başlaması (short) işlemi, Türkiye sermaye ve para piyasalarına çok büyük miktarlarda yatırım yapan uluslararası portföy yatırımcılarını, Türk Lirasının hızla değer kaybetmesi karşısında paniğe sokmuştur. Yıllardır yaptıkları yatırımlarının bir anda kendi para birimleri cinsinden zarara dönüşmeye başlaması onları da ellerinde tuttıkları menkul kıymetleri hızla satmaya mecbur bırakmıştır.

Tablo 6.2 : Olumlu Geri Bildirim (Momentum) Menkul Kıymet Ticareti

Dönemler	Yabancı Yatırımcılar (1)	Yerli Yatırımcılar (2)	Farklılık (3) = (1) - (2)
2016-2018	- 0.0029* (0.0010) [49]	0.0021 (0.0014) [180]	- 0.0050** (0.0017)
1.Dönem	-0.00002 (0.0013) [49]	0.0047 (0.0032) [180]	- 0.0047* (0.0035)
2.Dönem	- 0.0037** (0.0012) [49]	0.0181* (0.0088) [180]	- 0.0218** (0.0088)
3.Dönem	-0.00009 (0.0005) [49]	0.0015 (0.0036) [180]	- 0.0014 (0.0037)
4.Dönem	-0.0003 (0.0006) [49]	0.0007 (0.0018) [180]	- 0.0010 (0.0019)
5.Dönem	- 0.0012 (0.0007) [49]	0.0032 (0.0028) [180]	- 0.0044 (0.0029)
6.Dönem	0.0062** (0.0013) [49]	- 0.0066* (0.0030) [180]	0.0128** (0.0033)
7. Dönem	- 0.0081* (0.0033) [49]	0.0026 (0.0030) [180]	- 0.0107* (0.0044)
Standart hatalar parantez içinde gösterilmiştir. Gözlem sayıları köşeli parantez içinde verilmiştir. ** %1 anlamlılık düzeyini, * %5 anlamlılık düzeyini göstermektedir.			

Elde edilen son sonuç ise, tüm dönemler boyunca hem yabancı yatırımcılar ve hem de yerli yatırımcılar, toplu olarak hareket etmektedir. Ancak aradaki farklılıklara bakıldığında zaman zaman yabancı yatırımcıların, yerli yatırımcılara nazaran daha fazla sürü etkisi yarattıkları anlaşılmaktadır. İstisnasız araştırma dönemlerinin tamamında yabancı yatırımcılar yerli yatırımcılardan daha fazla düzeyde toplu olarak hareket etmekte yani sürü etkisi oluşturmaktadır. Bu durum Somuncu ve Karan (2010)'ın elde ettiği sonuçlarla da örtüşmektedir.

Tablo 6.3 : Toplu Olarak Hareket Etme Eğilimi (Lot Bazında)

Dönemler	Yabancı Yatırımcılar (1)	Yerli Yatırımcılar (2)	Farklılık (3) = (1) - (2)
2016-2018	0.3846** (0.0051)	0.1314** (0.0037)	0.2532** (0.0065)
1.Dönem	0.3666** (0.0095)	0.1108** (0.0061)	0.2558** (0.0112)
2.Dönem	0.3389** (0.0078)	0.0998** (0.0049)	0.2391** (0.0099)
3.Dönem	0.3555** (0.0076)	0.1260** (0.0055)	0,2295** (0.0090)
4.Dönem	0.3729** (0.089)	0.1101** (0.0040)	0.2628** (0.0107)
5.Dönem	0.3099** (0.0077)	0.1413** (0.0066)	0.1686** (0.0092)
6.Dönem	0.3662** (0.090)	0.1405** (0.0088)	0.2257** (0.0122)
7. Dönem	0.3888** (0.0066)	0.1261** (0.0067)	0.2627** (0.0115)

Standart hatalar parantez içinde gösterilmiştir.
** %1 anlamlılık düzeyini,
* %5 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Kaynaklar

Banerjee, Abhijit. "A Simple Model of Herd Behavior", *Quarterly Journal of Economics* 107, pp.797-817, 1992.

Bikhchandani, Sushil, D. Hirshleifer and I. Welch. "A Theory of Fads, Fashion, Custom and Cultural Change as Information Cascades", *Journal of Political Economy* 100, pp. 992-1020, 1992.

Grinblatt, Mark, S. Titman and R. Wermers. "Momentum Investment Strategies, Portfolio Performance and Herding: A Study of Mutual Fund Behavior", *American Economic Review*, 85, pp.1088-1105, 1995.

Kaminsky, Graciela, Richard Lyons, and Sergio Schmukler. "Managers, Investors, and Crises: Mutual Fund Strategies in Emerging Markets," NBER Working Paper 7855, 2000.

Kim, W. and S. J. Wei. "Offshore Investment Funds: Monsters in Emerging Markets?", *Journal of Development Economics*, Volume LXVIII:1, June 2002: 205-224.

Kim, W. and S. J. Wei. "Foreign Portfolio Investors Before and During a Crisis", *Journal of International Economics*, Vol. 56, No. 1, pp. 77-96, 1999.

Lakonishok, J., A. Shleifer and R. W. Vishny. "The Impact of Institutional Trading on Stock Prices", *Journal of Financial Economics* Vol.32, 1992: 23-43.

Lakonishok, J., A. Shleifer and R. W. Vishny. "Do Institutional Investors Destabilize Stock Prices? Evidence on Herding and Feedback Trading", NBER Working Paper, No: 3846, 1991.

Scharfstein, David S. and Jeremy C. Stein. "Herd Behavior and Investment", *American Economic Review*, 80, 1990: 465-479.

Somuncu, Kartal ve M. Baha Karan; (2010), "The Impacts of International Portfolio Investments on Istanbul Stock Exchange Market", *Sayıştay Dergisi*, pp. 149-167.

Effect of Profitability Rates on Corporate Governance Rating: Panel Data Analysis on BIST Corporate Governance Index (XKURY)

Fevziye KALIPÇI ÇAĞIRAN¹, Alp Eren KAYASANDIK²

Abstract

The aim of this study is to analyze the relationship between the profitability and corporate governance ratings of companies after the determination of the which companies have been in the index since 2007 the first year of the BIST Corporate Governance Index (XKURY). In this context, a panel data analysis was performed with EViews and Stata software in order to examine the effect of years 2007-2017 profitability ratios (ROA, ROE, ROS, ROCE) of the five companies that have been listed in BIST Corporate Governance Index since XKURY's first calculation year on the corporate governance ratings. According to findings, the return on equity (ROE) has a positive and significant effect on the corporate governance rating of selected companies. Furthermore, the results indicate that return on capital employed (ROCE) has a negative and significant effect on the corporate governance rating.

Keywords: Istanbul Stock Exchange, Corporate Governance, BIST Corporate Governance Index, Profitability, Panel Data Analysis.

JEL Codes: M41, M10.

Kârlılık Oranlarının İşletmelerin Kurumsal Yönetim Derecelendirme Notuna Etkisi: Bist Kurumsal Yönetim Endeksi'nde (XKURY) Panel Veri Analizi

Özet

Bu çalışmada BIST Kurumsal Yönetim Endeksi'nin (XKURY) ilk hesaplandığı yıl olan 2007 yılından günümüze kadar endekste yer alan işletmeler tespit edildikten sonra derecelendirme şirketleri tarafından yıllara göre bu işletmelere verilen kurumsal yönetim derecelendirme notları ile kârlılıkları arasındaki ilişkinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda, BIST Kurumsal Yönetim Endeksi'nin hesaplandığı ilk yıldan beri kurumsal yönetim notu hesaplanarak endekste yer alan 5 işletmenin (VESTL, TOASO, TTRAK, HURGZ, TUPRS) 2007-2017 yılları arasındaki kârlılık oranlarının (ROA, ROE, ROS, ROCE) kurumsal yönetim notlarına etkisini incelemek için EViews ve Stata yazılımları kullanılarak panel veri analizi gerçekleştirilmiştir. Analiz sonucunda elde edilen bulgular; bağımsız değişkenlerden özkaynakların kârlılığının kurumsal yönetim derecelendirme notu üzerinde pozitif ve anlamlı

¹ Arş. Gör., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, fevziye.kalipci@omu.edu.tr

² Arş. Gör., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, alperen.kayasandik@omu.edu.tr

etkisi olduğunu, kullanılan sermayenin kârlılığının ise kurumsal yönetim notu üzerinde negatif ve anlamlı etkisi olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Borsa İstanbul, Kurumsal Yönetim, Kurumsal Yönetim Endeksi, Kârlılık, Panel Veri Analizi.

Giriş

İşletmeler gelişen teknoloji sayesinde zaman içerisinde üretim tekniklerini değiştirmişler ve iletişimin çeşitlenip artması ile dünyaya açılmışlardır. Dünyaya açılma, farklı ülkelerde üretim yapmak kadar farklı ülkelerdeki işletmelerle de rekabet edebilme ve farklı ülkelerden yatırımcı çekebilme anlamına gelmektedir. Basit birer girdi-süreç-çıkıtı formülasyonu ile ifade edilemeyecek kadar büyüyen ve çeşitlenen bu grift yapıların yönetim sistemlerinin ve faaliyetlerinin sadece şirket yöneticileri ve iç müşterileri olan çalışanları değil ait oldukları toplum ve yasa koyucuyu da etkilediğinin farkına varılması birtakım skandallar ve küresel krizler sayesinde fark edilmiştir. Diğer taraftan yatırımcıları korumak için şirketlerin sadece sayısal değerlerden ibaret olan finansal tablolarının denetlenmesinin yeterli olmadığı, kurumsal işleyiş bilgilerinin daha şeffaf, hızlı ve zamanında öğrenilmesi gerektiği de günümüzden fazla uzak olmayan bir tarihte, bu yüzyılın başlarında arka arkaya yayınlanan rapor, rehber ve ilkelerle oluşturulmaya çalışılmıştır.

Uluslararası kapsamda OECD'nin ortaya koyduğu Kurumsal Yönetim Uygulama Rehberi, ülkemizde TÜSİAD, TBB ve TKYD gibi STK'lar ile SPK ve İMKB (şimdiki adıyla BİST) gibi piyasa denetleyicileri tarafından takip edilerek 2003 yılında kurumsal yönetim ilkeleri şekillenmiştir. Devam eden süreçte birtakım güncellemeler geçiren bu ilkeler kapsamında bağımsız derecelendirme kuruluşları tarafından kurumsal derecelendirme notları verilen borsaya kote işletmelerin derecelendirme notlarının finansal göstergeler ve yönetim kurulu yapıları değişkenleri ile ilişkisini irdeleyen pek çok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalardan farklı olarak, bu araştırmanın amacı, kurumsal yönetim derecelendirme notunu bağımlı değişken olarak ele alarak varlıkların kârlılık oranı, özkaynakların kârlılık oranı, satışların kârlılık oranı ve kullanılan sermaye kârlılık oranının kurumsal yönetim notu üzerinde bir etkisinin olup olmadığını tespit etmektir. Bunun için kurumsal yönetim ve kurumsal yönetim derecelendirmesinin gelişiminden başlayarak konuyla ilgili yapılmış çalışmalara değinilmiş, ardından araştırma modeli ve yöntemiyle ilgili bilgiler verilerek test bulguları ve yorumları sunulmuştur.

1. Kurumsal Yönetim Kavramı ve Kurumsal Yönetim Derecelendirmesi

Kurumsallık etimoloji itibarıyla latince (corpus-corporate) “yekvücut” ve “bütüncül, tek parça” gibi anlamlara karşılık gelirken, TDK tarafından Türkçe Sözlük'te kelimenin anlamı “değişik birim ve fonksiyonlarıyla bir kurumun niteliklerine tam manasıyla sahip olan” şeklinde verilmiştir. Kurumsallaşma ise, tanımlanan farklı görev ve rollerin belirlenmesiyle kurumun amaçlarını etkin şekilde yerine getirmesine uygun olarak dağıtılan yetki ve sorumlulukların bir sistem olarak yerine getirilmesi çabasını ifade etmektedir.

Bu kavramların bir uzantısı olarak kurumsal yönetim kavramı, bakış açısına ve amacına göre pek çok farklı formda karşımıza çıkmaktadır. Yine de bu çalışmanın bakış açısına göre kurumsal yönetim kavramı açıklanırken bir arka plandan bahsetmek mümkündür. Günümüz modern şirket yapılarında kurucuların yönetim işlerini profesyonellere devretmesiyle işletmelerdeki gelişmelerden yeterince haberdar olamaması ve bunun yarattığı ortak hareket

problemi, ortak sayısı fazlalığı ve bilgi asimetrisi nedeniyle yönetim zorluğu, yönetici-yatırımcı-kreditörler arasında çıkar farklılaşması, finansal tabloların yöneticiler eliyle şirketin çıkarına manipüle edilmesiyle patlak veren skandallar sonucu yaralanan yatırımcı güveni gibi problemler, etkin kurumsal yönetim uygulamalarının gündeme gelmesini kaçınılmaz kılmıştır (Doğan, 2018: 85; Dalğar, 2011: 100).

Koçel (2014) kurumsal yönetimi kurumun iç ve dış paydaşlarına şeffaf davranması ve doğru bilgiler aktarması olarak tanımlarken, Gregory & Lillien (2000) kurumsal yönetimi hissedarlar ile diğer paydaşların menfaatlerini koruyan ve firma değerinin artmasını sağlayacak düzenlemeler bütünü olarak ifade etmişlerdir. Gill (2002) ise kurumsal yönetimi disiplin, bağımsızlık, doğruluk ve dürüstlük, şeffaflık, eşitlik, hesap verebilirlik ilkeleriyle bağdaştırmıştır (Doğan, 2018: 86). TKYD (2013) kurumsal yönetimi, işletmelerin sermayeyi ve insan kaynaklarını cezbetmesi, etkin ve yüksek bir performans göstermesi, amaçlarına ulaşmasında hukuki zorunlulukları karşılama ve toplumsal beklentilere yönelik, yasa, düzenleme ve özel sektör uygulamaları olarak tanımlamaktadır.

Kurumsal yönetim geniş anlamda; şirket ile toplumun ilişkilerini düzenleyen ve iyi şirket yönetimi için gerekli resmî ve resmî olmayan kurallar bütünü olarak tanımlanabilirken dar anlamda şirket yönetimi ile hissedarlar ve paydaşlar arasındaki ilişkileri düzenleyen, hissedarların haklarının şirket tarafından tanınmasını sağlayıp bu haklarının etkin şekilde kullanılmasına yardımcı olan ve uzun vadede hissedarlarına ekonomik değer yaratmaya imkân sağlayan her türlü kanun, yönetmelik, kod ve uygulamalardır (Güler, 2017: 2; Kula & Baykut, 2013: 122).

Kurumsal yönetimin nasıl olması gerektiği ile ilgili yapılan ilk çalışma 1999'da OECD tarafından yapılmış, aynı yıl Eylül ayında bu ilkeleri temel alan Bankalarda Kurumsal Yönetim Raporu Türkiye Bankalar Birliği tarafından hazırlanmış, devamında TÜSİAD Kurumsal Yönetim Çalışma Grubu 2002 yılında "Kurumsal Yönetim En İyi Uygulama Kodu: Yönetim Kurulunun Yapısı ve İşleyişi" raporunu sunmuş ve 2003 yılında SPK "Kurumsal Yönetim İlkeleri"ni yayınlamıştır. 2005 yılında ise Kurumsal Yönetim Uyum Beyanları'na yıllık faaliyet raporlarında yer vermek mecburi hâle getirilmiştir. Sermaye piyasalarının da bu değişime ayak uydurması ve şirketler ile yatırımcıların özendirilmesi amacıyla 2007 yılında borsaya Kurumsal Yönetim Endeksi (XKURY) eklenmiştir (TÜSİAD, 2002: 9; Kula & Baykut, 2013: 123). SPK belirlediği ilkeleri uluslararası gelişmeleri dikkate alarak 2011, 2012 ve 2014 yıllarında güncellemiştir.

Her bir sektörü ve uygulamayı içine alacak şekilde üzerinde uzlaşmış bir "kurumsal yönetim" tanımı bulunmasa da genel kabul görmüş tüm kurumsal yönetim yaklaşımlarında "eşitlik", "şeffaflık", "hesap verebilirlik" ve "sorumluluk" olmazsa olmaz kavramlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kavramlar aşağıdaki gibi açıklanmaktadır (Dalğar, 2011: 101):

• **Eşitlik:** Şirket yönetiminin yapacağı tüm faaliyetlerde, hisse sahiplerine ve çıkar gruplarına eşit davranmasını ve bu kesimler arasında oluşabilecek olası çıkar çatışmalarının önüne geçmesini ifade etmektedir.

• **Şeffaflık:** Ticari sır niteliğinde ve henüz kamuya açıklanmamış bilgiler hariç olmak üzere şirket ile ilgili finansal ve finansal olmayan her türlü bilginin zamanında, doğru, eksiksiz, anlaşılabilir bir biçimde, herkes tarafından yorumlanabilecek ve bütün menfaat gruplarının düşük maliyetle ulaşabileceği bir kolaylıkla kamuya paylaşılmasını ifade etmektedir.

• **Hesap Verilebilirlik:** Yönetim kurulu üyelerinin kendi arzuları doğrultusunda işletmeyi yönetemeyeceği gerçeğinden hareketle, şirket tüzel kişiliğine ve dolayısıyla hisse sahiplerine karşı olan hesap verme yükümlülükleridir.

• **Sorumluluk:** Anonim şirket adına yönetim tarafından gerçekleştirilen her türlü işletme faaliyetinin mevzuata, esas sözleşmeye ve şirket içi düzenlemelere uygunluğunun denetlenmesidir.

Sermaye Piyasası Kurulu (SPK), sermaye piyasalarının daha şeffaf ve güvenilir organizasyonlar olması amacıyla çalışmalarını yürütmekle birlikte yayınladığı kurumsal yönetim ilkeleri ile asimetrik bilginin ve haksız kazançların önüne geçerek, piyasaya duyulan güveni artırmak, finansal raporların daha şeffaf yapıya kavuşmasını sağlayarak bu sayede hisse senetlerine olan talebi ve dolayısıyla işlem hacmini artırmak gibi bir amaca da hizmet etmektedir. Kurumsal Yönetim Endeksi'ne (XKURY) dâhil olan şirketlere ise aylık kotasyon ücretlerinde indirim ayrıcalığı sağlanarak kurumsal yönetim politikalarını benimsemeleri ve endekse dâhil olmaları konusunda özendirici bir uygulama sürdürülmektedir.

Yukarıda ulaşılabildiği öngörülen hedefleri destekleyecek şekilde SPK tarafından oluşturulan Kurumsal Yönetim İlkeleri “Pay Sahipleri”, “Kamuyu Aydınlatma ve Şeffaflık”, “Menfaat Sahipleri” ve “Yönetim Kurulu” olarak dört ana başlıktan ve bu başlıkların altında belirlenen alt kriterlerden oluşmaktadır (Karamustafa vd., 2009: 102-103).

• **Pay Sahipleri:** Pay sahiplerinin hakları; şirket hakkında bilgi alma ve inceleme hakkı, genel kurula katılma ve oy kullanabilme, dönem kârından pay alabilme, şirketin geleceğiyle ilgili kararlara katılabilme gibi haklardır. Bu haklar şirket hissedarının kurumsal yönetim süreciyle korunması anlamına gelmektedir.

• **Kamuyu Aydınlatma ve Şeffaflık:** Şirketlerin görünürlüğünü ve kurumsal yapısını artırmak amacıyla KAP (Kamuyu Aydınlatma Platformu) ve internet siteleri üzerinden ortakları ilgilendiren bilgilerin paylaşılmasını, faaliyet raporları hazırlanmasını, şirketin finansal ve finansal olmayan her konuda doğru ve zamanında açıklama yapmasını gerektiren kriterdir.

• **Menfaat Sahipleri:** Üçüncü bölümde yer alan düzenlemeler, işletmeyle doğrudan ya da dolaylı ilişki içinde olan çıkar gruplarının şirket yönetimiyle iletişim kurabilme yeteneklerini artırıcı, standartları belli insan kaynakları politikalarını ve sosyal sorumluluk çalışmalarının tanımlandığı kriterdir.

• **Yönetim Kurulu:** Şirketin kurumsal yönetim kimliğine kavuşabilmesi için, yönetim kurulunun etkin bir şekilde denetiminin yapılması, yönetimde yer alan her bireyin, şirket tüzel kişiliğine, dolayısıyla hissedarlara hesap verebilir olması gerekmektedir. Bu açıdan bakıldığında bu kriter grubu yönetimin, hissedarların çıkarları doğrultusunda yerine getirmek zorunda olduğu görev ve sorumlulukları vurgular niteliktedir.

Kurumsal yönetim ilkeleri ile bağlantılı olarak kurumsal yönetim derecelendirmesi; işletmelerin finansal durumlarını ortaya çıkarmayı amaçlayan kredi ve finansal risk derecelendirme işlemlerinden ayrı olarak, pay sahiplerinin haklarını da dikkate alarak işletmelerin yönetim kalitelerini inceleyen bir derecelendirme süreci olarak ifade edilebilir (www.hakanguclu.com/kurumsal-yonetim/soru-cevap/imkb-kurumsal-yonetim-endeksi/).

İşletmelerin kurumsal yönetim derecelendirmesinde, Pay Sahipleri kriterleri %25, Kamuyu Aydınlatma ve Şeffaflık kriterleri %25, Menfaat Sahipleri kriterleri %15 ve Yönetim Kurulunun Sorumlulukları kriterleri %35 oranında ağırlıklandırılarak hesaplanır. Bağımsız derecelendirme kuruluşları işletmelere bu kriterlere uyum derecelerine göre bahsi geçen ana bölümlerin her biri için ayrı ayrı 1 ile 10 arasında değişebilen not vermektedir. Toplamda 10 üzerinden 7 ve üzeri not alabilen işletmeler Kurumsal Yönetim Endeksi'nde (XKURY) işlem görmeye hak kazanırlar (www.borsaisistanbul.com/endeksler/bist-pay-endeksleri/ kurumsal-yonetim-endeksi).

BIST Kurumsal Yönetim Endeksi, Borsa İstanbul'da işlem gören, kurumsal yönetim ilkeleri uyum notu 10 üzerinden en az 7 olan ve her bir ana başlıktan da 10 üzerinden en az 6,5 puan alan işletmelerin fiyat-getiri performanslarını ölçmek amacıyla oluşturulmuş bir endekstir (<http://www.borsaistanbul.com/endeksler/bist-pay-endeksleri/kurumsal-yonetim-endeksi>).

Türkiye'de Kurumsal Yönetim Endeksi'nin hesaplanmasına 31.08.2007 tarihinde başlanmıştır. Vestel Elektronik Sanayi ve Ticaret A.Ş. 07.03.2007 tarihinde; Y ve Y GYO A.Ş. 20.04.2007 tarihinde; Tofaş Türk Otomobil Fabrikası A.Ş. 28.05.2007 tarihinde; Doğan Yayın Holding A.Ş. 02.08.2007 tarihinde Kurumsal Yönetim Endeksi'ne alınma kriterlerini sağlamışlardır. Türk Traktör ve Ziraat Makinaları A.Ş.'nin 23.08.2007 tarihinde Kurumsal Yönetim Endeksi'ne alınma kriterlerini sağlamasıyla söz konusu kriterleri sağlayan işletme sayısının 5'e ulaşması nedeniyle, 31.08.2007 tarihinden itibaren BIST Kurumsal Yönetim Endeksi hesaplanmaya başlanmıştır (<http://www.hakanguclu.com/kurumsal-yonetim/soru-cevap/imkb-kurumsal-yonetim-endeksi/>). Hesaplanmaya başladığında 5 olan endeksteki işletme sayısı günümüze gelindiğinde 50'ye çıkmıştır (<https://www.kap.org.tr/tr/Endeksler>).

2. Kurumsal Yönetim ve İşletmelerin Finansal Performansları Üzerine Yapılan Çalışmalar

Farklı ülkelerde yapılan birçok ampirik çalışmada kurumsal yönetim ile işletmelerin performansları arasındaki ilişki açıklanmaya çalışılmıştır. Bu konudaki çalışmaların bazılarında finansal tablo temelli performans göstergeleri dikkate alınırken bazılarında ise piyasa temelli performans göstergeleri dikkate alınmıştır.

Bu bölümde kurumsal yönetim ve işletmelerin finansal performansları arasındaki ilişkiyi araştıran çeşitli çalışmalara yer verilecektir. Ülkemizde son yıllarda kurumsal yönetim alanındaki gelişmeler doğrultusunda kurumsal yönetim derecelendirme notu alan işletmelerin sayılarındaki artışla birlikte yapılan çalışma sayılarında da bir artış söz konusudur.

Karamustafa vd. (2009), Kurumsal Yönetim Endeksi'nin 2007 yılında hesaplanmaya başlanmasıyla endekse dâhil olmanın, işletmelerin finansal performanslarında nasıl bir etki yarattığını inceledikleri çalışmalarında endekse girmeden önceki beş çeyrek, endekse girdikten sonraki iki çeyrek dönemi analiz etmişlerdir. İşletmelerin finansal performans göstergesi olarak; özsermaye kârlılığı, cari oran, aktif kârlılığı, faaliyet kâr marjı, net kâr marjı, finansal kaldıraç derecesi, borç oranı ve aktif devir hızının esas alındığı çalışmada, t testi uygulanmıştır. Araştırmada, Kurumsal Yönetim Endeksi'ne dâhil olmanın işletmelerin aktif kârlılığı, özsermaye kârlılığı ve aktif devir hızı değişkenlerinde istatistiksel olarak anlamlı artışlar yarattığı sonucuna ulaşılmıştır.

Dalğar & Çelik (2011), kurumsal yönetimin işletmelerin finansal yapısı üzerindeki etkisini araştırdıkları çalışmalarında Kurumsal Yönetim Endeksi'nde yer alan imalat sektörü işletmelerinin endekse girmeden önceki (2006) ve sonraki (2009) dönemine ait finansal oranlarını sektör ortalamaları ile karşılaştırmışlardır. Yapılan analiz sonucunda, özellikle kârlılık ve faaliyet oranları açısından endekse girdikten sonraki dönemde işletmelerin sektörde hesaplanan ortalamalara göre daha iyi bir performans gösterdiklerine ulaşılmıştır.

Çonkar vd. (2011), çok değişkenli karar verme yöntemlerinden biri olan TOPSIS yöntemi uygulayarak gerçekleştirdikleri çalışmalarında, BIST Kurumsal Yönetim Endeksi'nde (XKURY) yer alan 2007 yılı için yedi, 2008 yılı için on işletmeyi esas almışlardır. Çalışmada işletmeler için finansal performans oranları (Cari Oran, Brüt Kâr Marjı, Net Kâr Marjı, Özsermaye Kârlılığı, Yatırım Kârlılığı, Kaldıraç Oranı, Borç/Özsermaye Oranı, Fiyat/Kazanç Oranı) hesaplanarak TOPSIS yöntemi ile tek bir puana dönüştürülmüştür. Bu yöntem ile

işletmelerin belirlenen finansal performansları derecelendirme şirketleri tarafından işletmelere verilen kurumsal yönetim derecelendirme notlarıyla karşılaştırılarak paralellik gösterip göstermediği incelenmiştir.

Kula & Baykut (2013), çalışmalarında Kurumsal Yönetim Endeksi'nde yer alan beş mevduat bankası ile endekste yer almayan ancak Borsa İstanbul'da işlem gören dokuz mevduat bankası arasında endekste yer almanın performans etkisinin olup olmadığını araştırmışlardır. Bu amaçla 2007-2012 yılları esas alınarak panel veri analizi uygulanmıştır. Bağımlı değişken olarak piyasa değerinin; bağımsız değişkenler olarak mevduat büyüklüğü/aktifler, aktif kârlılık oranı, özsermaye/aktifler, krediler/aktifler oranlarının ve endekste olmanın belirlendiği çalışmada piyasa değeriyle endekste yer alma arasında anlamlı bir ilişkiye rastlanılmamıştır. Ayrıca piyasa değeriyle aktif kârlılık ve özsermaye büyüklüğü arasında pozitif bir ilişki belirlenmekle birlikte piyasa değeriyle mevduat büyüklüğü arasında ise negatif ilişki tespit edilmiştir.

Ege vd. (2013), çalışmalarında 2009-2011 döneminde BIST Kurumsal Yönetim Endeksi'nde yer alan 18 işletmenin finansal performans göstergelerini (aktif devir hızı, stok devir hızı, aktif kârlılığı, özsermaye kârlılığı, yatırım kârlılığı, net kâr marjı, fiyat/kazanç ve pay başına kazanç) TOPSIS yöntemi kullanarak analiz etmişlerdir. Analiz sonucu, işletmelerin finansal performansları bakımından belirlenen sıralamalarıyla kurumsal yönetim derecelendirme notlarına göre belirlenen sıralamalarının paralellik göstermediğini göstermiştir.

Acaravcı vd. (2015), BIST İmalat Sanayi Endeksi'nde yer alan işletmelerin kurumsal yönetimleriyle finansal performansları arasındaki ilişkiyi 2005-2011 yılları arasında incelemişlerdir. Aktif kârlılığı, özsermaye kârlılığı ve Tobin Q oranının finansal performans göstergesi olarak ele alındığı çalışmada panel veri analizi uygulanmıştır. Analiz sonuçlarına göre aktif kârlılık oranı ile işletme büyüklüğü ve yönetim kurulu büyüklüğü arasında pozitif ilişki; aktif kârlılık oranı ile kurumsal yatırımcı sahipliği, genel müdürün yönetim kurulu üyeliği ve halka açıklık oranı ile negatif ilişki bulunmuştur. En büyük üç hissedarın sermaye tutarı, genel müdürün yönetim kurulu üyeliği ve halka açıklık oranı ile özsermaye kârlılığı arasında negatif ilişki tespit edilmiştir. Tobin Q oranıyla kurumsal yönetim göstergelerinden hiçbirisi arasında ilişki belirlenmemiştir.

Kara vd. (2015) çalışmalarında 2006-2012 döneminde Kurumsal Yönetim Endeksi'nde yer alan 33 işletmenin kurumsal yönetim düzeylerinin finansal performanslarına etkisini panel veri analiziyle araştırmışlardır. Özsermaye kârlılık oranı, net kâr marjı oranı, aktif kârlılık oranı, kaldıraç oranı, net kârları ve Tobin Q oranının finansal performans göstergesi olarak ayrı ayrı bağımlı değişken olduğu çalışmada kurumsal yönetim derecelendirme notuyla Tobin Q oranı ve kaldıraç oranı arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur.

Karakoç vd. (2016) tarafından yapılan çalışmada BIST Kurumsal Yönetim Endeksi'nde 2007 yılından beri faaliyet gösteren beş işletmenin 2007-2014 yılları arasındaki finansal performanslarıyla kurumsal yönetim derecelendirme notları karşılaştırılmıştır. Finansal oranlar (likidite oranları, mali yapı oranları, kârlılık oranları, faaliyet oranları) kullanılarak Gri İlişkisel Analiz yöntemiyle işletmelerin finansal performansları sıralanmıştır. Sonuç olarak işletmelerin kurumsal yönetim derecelendirme notları sıralamalarıyla finansal performans sıralamaları arasında bir ilişki bulunamamıştır.

Esendemirli & Erdener Acar (2016), mali sektör dışındaki işletmelerin kurumsal yönetim derecelendirme notları ile finansal performanslarını inceledikleri çalışmalarında 2013 yılı için 24 ve 2014 yılı 28 işletmeyi esas almışlardır. Çalışmada finansal performans göstergesi olarak cari oran, asit test oranı, nakit oranı, özsermaye kârlılık oranı, faaliyet kârlılık oranı, varlık kârlılık oranı, finansal kaldıraç oranı, alacak devir hızı ve aktif devir hızı dikkate

alınmıştır. İşletmelerin TOPSIS yöntemi ile sıralanan genel finansal performansları kurumsal yönetim derecelendirme notlarıyla karşılaştırılmıştır. Sonuçta, işletmelerin finansal performanslarıyla kurumsal yönetim notlarının hem 2013 hem de 2014 yılları için aynı yönde hareket etmediğine ulaşılmıştır.

Tükenmez vd. (2017) çalışmalarında 2009-2014 döneminde BIST Kurumsal Yönetim Endeksi'ndeki 15 işletmenin Kurumsal Yönetim İlkeleri Uyum Derecelendirme puanları (pay sahipleri, menfaat sahipleri, kamuyu aydınlatma ve şeffaflık, yönetim kurulu puanları) ile finansal performansları arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Bağımlı değişken olarak aktif kârlılık oranı (ROA) ve Tobin Q oranının kullanıldığı çalışmanın sonucunda işletmelerin kamuyu aydınlatma ve şeffaflık puanları ile aktif kârlılıkları arasında anlamlı ve negatif bir ilişki tespit edilmiş olup benzer şekilde kamuyu aydınlatma ve şeffaflık puanları ile Tobin Q oranı değişkeni arasında negatif ve anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Ayrıca pay sahipleri ve menfaat sahipleriyle Tobin Q oranı arasında anlamlı ve pozitif bir ilişkinin olduğu belirlenmiştir.

Aydın (2017) çalışmasında 2011-2015 yılları arasında BIST Kurumsal Yönetim Endeksi'nde yer alan 24 işletmenin kurumsal yönetim politikalarını etkileyen faktörleri panel regresyon yöntemiyle analiz etmiştir. Kurumsal yönetim derecelendirme notunun bağımlı değişken olduğu çalışmada, bağımsız değişkenler olarak performans ölçütlerinden cari oran, aktif kârlılık oranı (ROA), özsermaye kârlılık oranı (ROE), toplam borç/özsermaye oranı ve özsermaye büyüme oranları seçilmiştir. Çalışmanın sonuçları cari oranın kurumsal yönetim notu üzerinde negatif etkisi olduğunu; özsermaye kârlılık oranı, aktif kârlılık oranı, toplam borç/özsermaye oranı ve özsermaye büyüme oranlarının ise işletmelerin kurumsal yönetim notu üzerinde pozitif etkileri olduğunu göstermiştir.

Yıldırım vd. (2018) Borsa İstanbul Kurumsal Yönetim Endeksi'nde işlem gören, beş gıda ve içecek sektörü firmasının 2013-2016 dönemindeki kurumsal yönetim notlarıyla finansal performansları arasındaki ilişkiyi Entropi Ağırlıklandırılmış TOPSIS yöntemiyle değerlendirmişlerdir. Analiz sonucunda belirlenen işletmelerin kurumsal yönetim notlarıyla finansal performans notları arasında sürekli ve anlamlı bir ilişki bulunmadığına ulaşılmıştır.

Uluslararası literatürde yer alan ve kurumsal yönetimle işletme performansı arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmaların belli başlılarına ise aşağıda yer verilmiştir.

Black vd. (2003) Güney Kore'deki 525 firmanın kurumsal yönetim uygulamaları ile firma değeri arasındaki ilişkiyi araştırdıkları çalışmalarında kurumsal yönetim uygulamaları ile Tobin Q oranı arasında pozitif ve anlamlı bir ilişkinin varlığını tespit etmişlerdir.

Klapper & Love (2004) Türkiye'nin de dâhil olduğu 14 gelişmekte olan ülkeyle yapmış oldukları çalışmada, kurumsal yönetim düzeyi daha yüksek olan işletmelerde finansal performansın daha iyi olduğunu ve bu işletmelerin piyasa değerinin de arttığı sonucuna ulaşılmıştır.

Gruszczynski (2006)'nin çalışmasında Polonya'daki Varşova Hisse Senetleri Piyasası Kurumsal Yönetim Endeksi'nde yer alan 37 işletmenin kurumsal yönetim düzeyleri ile firma performansları arasındaki ilişki araştırılmıştır. Çalışmanın sonucunda, kurumsal yönetimle firma performansı arasında güçlü bir ilişkinin varlığı ispatlanamamıştır.

Kim & Yoon (2007) kurumsal yönetim ve firma performansı arasındaki ilişkiyi Kore'deki şirketler üzerinde araştırdıkları çalışmalarında, bağımsız yönetim kurulu oluşturulmasıyla firma kârlılığı arasında olumlu bir ilişkinin varlığına ulaşılmıştır. Böylelikle, firmaların kurumsal yönetim uygulamalarının kârlılık açısından performanslarını pozitif yönde etkilediği görüşüne ulaşılmıştır.

Ponnu & Ramthandin (2008) kurumsal yönetim ve firma performansı arasındaki ilişkiyi Malezya'daki halka açık işletmeler üzerinde araştırdıkları çalışmalarında finansal performans ölçütleri olarak hisse senedi fiyatı ve özkaynakların kârlılığı oranı kullanmışlardır. Araştırmanın sonucu kurumsal yönetim uygulamaları ile firma performansı arasında pozitif bir ilişki tespit edilmiştir.

Hodgson vd. (2011) kurumsal yönetim ile firma performansı ilişkisini Tayland için araştırdıkları çalışmalarında aktif kârlılığı, özkaynakların kârlılığı, serbest nakit akışı ve çalışan başına satış rakamlarını performans ölçütü olarak kullanmışlardır. Çalışma sonuçları kurumsal yönetim ve performans arasındaki pozitif ilişkiyi destekler nitelikte olmuştur.

Al-Haddad vd. (2011) Amman Borsasında işlem gören 44 işletmede kurumsal yönetimin firma performansı üzerine etkilerini araştırdıkları çalışmalarında, kârlılık, likidite ve işletme büyüklüğü ile kurumsal yönetim arasında pozitif ilişki bulmuşlardır.

Onakoya vd. (2012), 2005-2009 yılları arasında Nijerya Menkul Kıymetler Borsasındaki altı banka özelinde zaman serileri analizini kullanarak gerçekleştirdikleri çalışmalarında kurumsal yönetimin zayıflamasının firma performansını da düşürdüğü sonucuna ulaşmışlardır.

Gull vd. (2013), Pakistan'da Karaçi Borsasında işlem gören tekstil sektörü işletmelerinin 2007-2011 yılları arasındaki kurumsal yönetim uygulamalarının finansal performanslarına etkisini araştırdıkları çalışmalarında seçilen işletmelerin finansal performanslarıyla kurumsal yönetim uygulamaları arasında pozitif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Nur'ainy vd. 2013 yılında yaptıkları çalışmalarında Endonezya Borsasında işlem gören en büyük 40 üretim işletmesinin 2006-2010 dönemindeki finansal performanslarıyla kurumsal yönetim ilişkisini incelemişlerdir. Finansal performans göstergesi olarak Ekonomik Katma Değer (EVA) yöntemi esas alınarak kurumsal yönetimin işletmelerin finansal performanslarındaki etkisini Path analiziyle araştırmışlardır. Sonuçlara göre, kurumsal yönetim işletmelerin finansal performanslarında direkt etki yaratmakla birlikte işletme büyüklüğü de kurumsal yönetimden etkilenip finansal performans üzerinde dolaylı etki yaratmaktadır.

Katragadda (2013) yapmış olduğu çalışmasında Hindistan'da da kurumsal yönetim uygulamalarının finansal performansı pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Bu anlamda, kurumsal yönetim uygulamalarının firma performansını arttırdığıyla ilgili çalışmaları destekler nitelikte sonuçlara varılmıştır.

Kurumsal yönetim ve işletmelerin finansal performansları üzerine yapılan çalışmalar kurumsal yönetim uygulamalarının işletmelerin finansal performansları üzerinde pozitif etkisi olduğunu göstermektedir.

3. Araştırma

3.1. Araştırmanın Amacı, Önemi, Kapsamı

Bu çalışma ile BIST Kurumsal Yönetim Endeksi'nin (XKURY) hesaplandığı ilk yıl olan 2007 yılından günümüze kadar endekste yer alan işletmeler tespit edildikten sonra derecelendirme şirketleri tarafından 2007-2017 yılları arasında bu işletmelere verilen kurumsal yönetim derecelendirme notları ile kârlılıkları arasındaki ilişkinin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Bu amaçla endekse ilk dâhil olan ve kurumsal yönetim derecelendirme notu her yıl hesaplanarak endekste kalan beş işletme olan Vestel Elektronik Sanayi ve Ticaret A.Ş., Tofaş Türk Otomobil Fabrikası A.Ş., Türk Traktör ve Ziraat Makineleri A.Ş., Hürriyet Gazetecilik ve Matbaacılık A.Ş., Tüpraş-Türkiye Petrol Rafinerileri A.Ş.'nin 2007-2017 yılları

arasındaki farklı kârlılık oranlarının (ROA, ROE, ROS, ROCE) kurumsal yönetim notlarına etkisi incelenmiştir. Çalışma kapsamında hangi kârlılık oranlarının daha etkili olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır.

Kurumsal yönetim ve işletmelerin finansal performansları üzerine yapılan birçok çalışmada, genellikle kurumsal yönetimin işletmelerin hangi finansal oranları üzerinde daha çok etkili olduğuna yönelik farklı sonuçlar elde edilmiştir. İncelenen çalışmalar arasında özellikle ulusal literatürde kurumsal yönetimin bağımlı değişken olduğu çok az çalışma olmakla birlikte spesifik olarak sadece farklı kârlılık oranlarının işletmelerin kurumsal yönetim derecelendirme notlarına etkisini inceleyen çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu açıdan çalışmanın var olan konuyu farklı boyutuyla ele almasıyla diğer çalışmalardan ayrılacağı ve literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

3.2. Araştırmanın Metodolojisi

3.2.1. Örneklem Süreci

Çalışmaya BIST Kurumsal Yönetim Endeksi'nde yer alan beş işletme (VESTL, TOASO, TTRAK, HURGZ, TUPRS) dâhil edilmiştir. Bu işletmeler, endeksin ilk yılından günümüze dek endekste bulunmalarından dolayı ve veri setinde kayıp veriye neden olunmadığı gerekçesiyle seçilmişlerdir.

3.2.2. Veri Toplama Yöntemi

Bu çalışma kapsamında BIST Kurumsal Yönetim Endeksi'nde (XKURY) halen faaliyet gösteren beş işletmenin ihtiyaç duyulan farklı kârlılık oranlarına ilişkin veriler, her birinin Kamuyu Aydınlatma Platformu'nda (www.kap.gov.tr) yer alan 2007-2017 yılları finansal tablolarından elde edilmiştir. İşletmelerin kurumsal yönetim derecelendirme notlarına ise Türkiye Kurumsal Yönetim Derneği'nin internet sitesinden (www.tkyd.org.tr) ulaşılmıştır.

3.2.3. Çalışma Modeli ve Değişkenler

Çalışma kapsamında farklı kârlılık oranlarının bağımlı değişken olan kurumsal yönetim notunu (CGR) nasıl etkilediğini belirlemek için bağımsız değişken olarak kârlılık oranlarından varlıkların kârlılık oranı (ROA), özkaynakların kârlılık oranı (ROE), satışların kârlılık oranı (ROS) ve kullanılan sermaye kârlılık oranı (ROCE) çalışmaya dâhil edilerek model oluşturulmuştur. Kârlılık oranlarının seçiminde literatürde sıklıkla yer alan oranlar olmasına dikkat edilmiştir.

Yapılacak analiz kapsamındaki bağımlı değişken ve bağımsız değişkenler Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1: Çalışmada Kullanılan Bağımlı ve Bağımsız Değişkenler

<i>Bağımlı ve Bağımsız Değişkenler</i>		<i>Ölçüm Yöntemleri</i>
CGR	Kurumsal Yönetim Derecelendirme Notu	Derecelendirme şirketleri tarafından en az 7 olarak verilen not
ROA	Varlıkların Kârlılık Oranı	Net Kâr / Aktif Toplamı
ROE	Özkaynakların Kârlılık Oranı	Net Kâr / Özkaynaklar Toplamı
ROS	Satışların Kârlılık Oranı	Net Kâr / Net Satışlar
ROCE	Kullanılan Sermaye Kârlılık Oranı	FVÖK / (Toplam Varlıklar – Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar)

Çalışmanın veri seti 5 yatay kesit birimiyle 2007-2017 dönemine ilişkin 11 yıla ait bir zaman periyoduna sahiptir. Çalışmada veri setinde, yatay kesit ve zaman serisi verinin bir arada olduğu panel veri yer aldığı için analiz yönteminde panel veri analiz yöntemleri tercih edilmiştir. Zaman boyutu olan yatay kesit veriler diğer bir ifadeyle panel veriler kullanılarak oluşturulan panel veri modelleriyle ekonomik ilişkilerin tahmin edilmesi yöntemi “panel veri analizi” olarak ifade edilmektedir. Analiz kapsamında her bir işletmeye ait beş adet değişken 2007-2017 yılları için kullanılmıştır. Böylece beş farklı işletmeden oluşan beş yatay kesit ve on bir yıllık bir zaman serisi mevcut olmaktadır. Bu verileri birleştirerek elde edilen 55 gözlemlili genel panel veri regresyon modeli aşağıdaki şekilde gösterilebilir:

$$CGR_{it} = \alpha_i + \beta_{1it}.ROA_{it} + \beta_{2it}.ROE_{it} + \beta_{3it}.ROS_{it} + \beta_{4it}.ROCE_{it} + \varepsilon_{it}$$

$$i = 1, \dots, 5$$

$$t = 2007, \dots, 2017$$

Modelde parametreler hem birimlere hem de zamana göre değişkenlik gösterebilir. Yukarıdaki modelde i alt indisi yatay kesit birimleri yani işletmeleri, t alt indisi ise zaman kesitini yani yılı ifade etmektedir. Değişkenler, parametreler ve hata teriminin i ve t alt indisini taşıması, panel veri setine sahip olduklarını göstermektedir.

Panel veri setinde yatay kesitlerin her birinin eşit uzunlukta zaman serileri içermesi durumuna “dengeli panel”, zaman serisi uzunluklarının yatay kesitler arasında farklılık göstermesi durumuna ise “dengesiz panel” denilmektedir (Wooldridge, 2003: 250). Bu çalışmadaki veri seti, dengeli panel durumu özelliklerini taşımaktadır.

Panel veri analiz yöntemiyle oluşturulacak modellerde zaman etkileri, bireyler arası etkiler ve eşanlı birim ve zaman etkilerine göre uygulanacak tahmin yöntemleri; Havuz Modeli, Sabit Etkiler Modeli ve Rassal Etkiler Modeli olarak üç şekilde sınıflandırılabilir.

Aşağıda yer alan havuz modelinde sabit terim ve eğimin birimlere ve zamana göre değişmediği varsayımı vardır. Modelin gösterimi şu şekildedir:

$$CGR_{it} = \alpha + \beta_1.ROA_{it} + \beta_2.ROE_{it} + \beta_3.ROS_{it} + \beta_4.ROCE_{it} + \varepsilon_{it}$$

Diğer bir tahmin yöntemi olan sabit etkiler modelinde, sabit terimlerin yatay kesit birimlerinin her birine göre değişken olduğu varsayımı geçerlidir. Sabit etkiler modelinde, işletmeler arasındaki farklılıkların sabit terimdeki farklılıklarda yakalanabildiği varsayılmaktadır (Wooldridge, 2012: 485). Model aşağıdaki şekilde ifade edilebilir:

$$CGR_{it} = \alpha + \beta_1.ROA_{it} + \beta_2.ROE_{it} + \beta_3.ROS_{it} + \beta_4.ROCE_{it} + \mu_i + \varepsilon_{it}$$

Birimler arasındaki farklılıkların tesadüfi olduğunu varsayımının geçerli olduğu rassal etkiler modeli ise, şu şekilde gösterilebilir:

$$CGR_{it} = \alpha + \beta_1.ROA_{it} + \beta_2.ROE_{it} + \beta_3.ROS_{it} + \beta_4.ROCE_{it} + \varepsilon_{it}$$

Modelde $\varepsilon_{it} = u_{it} + \mu_i$ şeklindedir. Burada u_{it} , artıkları ifade ederken; μ_i , birimler arasındaki değişmeyi gösteren sabiti ifade eder. Rassal etkiler modelindeki birim etki, sabit parametre içerisinde yer almayıp hata payı içerisinde yer almaktadır. Çünkü burada birim etki sabit değil, tesadüfidir (Yerdelen Tatoğlu, 2012: 103).

3.3. Araştırmanın Bulguları

Panel veri analizine geçmeden önce veri setinde yer alan değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistikler Tablo 2’de verilmiştir. Tabloya göre beş işletmenin kurumsal yönetim

derecelendirme notu ortalaması 10 üzerinden 8.75'tir. 11 yıllık veriler dikkate alındığında en düşük kurumsal yönetim notu 7.52 iken en yüksek not 9.49'dur.

Kârlılık oranları ortalamasına bakıldığında ise en yüksek ortalama kullanılan sermaye kârlılık oranında iken bu oranı özkaynakların kârlılık oranı izlemektedir. Veri setinde yer alan değişkenlere ilişkin diğer tanımlayıcı istatistikler Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2: Değişkenlere İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

	CGR	ROA	ROE	ROS	ROCE
Ortalama	8.75	0.041	0.134	0.022	0.310
Medyan	9.01	0.058	0.214	0.040	0.261
Max.	9.49	0.224	0.528	0.182	1.134
Min.	7.52	-0.583	-0.897	-0.505	-0.272
Std. Sapma	0.537	0.119	0.259	0.113	0.278

Panel veri analizinde havuz modeli, rassal etkiler ve sabit etkiler modelleri arasından hangi modelin kullanılması gerektiği ve hangisinin daha tutarlı sonuçlar vereceği bazı testlerle belirlenebilmektedir.

Panel veri modelleri arasında seçim yapabilmek için bu çalışmada F testi, Hausman testi ve Breusch-Pagan LM testi kullanılmıştır. Bu testlerden F testi, modelin havuzlanmışlığını test eder ve havuz modeli ile sabit etkiler modeli arasında tercih yaparken kullanılır. Hausman testi, sabit etkiler modeli ve rassal etkiler modeli arasında bir fark olup olmadığı ve bu modellerin hangisi kullanılırsa tutarlı sonuçlar elde edilebileceğinin belirlenmesinde kullanılır. Breusch-Pagan LM testi ise, havuz modeli ve rassal etkiler modeli arasında tercih yaparken kullanılır (Karakuş & Yılmaz Küçük, 2016: 127).

F testi, Hausman ve Breusch-Pagan LM testleri sonuçları Tablo 3'teki gibidir.

Tablo 3: F Testi, Hausman Testi ve Breusch-Pagan LM Testi Sonuçları

<i>Testler</i>	<i>p değeri</i>	<i>Test İstatistiği</i>
F	0.012899	3.533578
Hausman	0.2604	5.271714
Breusch-Pagan LM	0.0000	66.37052

Çalışmaya ilişkin F testi olasılık değeri incelendiğinde olasılık değeri (0.012899), 0.05'ten küçük olduğundan panel veri analizinde sabit etkiler modelinin ve buna ilişkin

tahmincilerin, havuz modeline ve buna ilişkin tahmincilere göre daha tutarlı sonuçlar vereceği söylenebilir.

Breusch-Pagan LM testi sonucu elde edilen olasılık değeri (0.0000) ise 0.05'ten küçük olduğundan, panel veri analizinde rassal etkiler modelinin ve buna ilişkin tahmincilerin, havuz modeli ve buna ilişkin tahmincilere göre daha tutarlı sonuçlar vereceği söylenebilir.

Hausman testi sonuçları incelendiğinde, olasılık değeri 0.2604 olarak elde edilmiştir. Modele ilişkin olasılık değeri 0.05'ten büyük olduğu için panel veri analizinde rassal etkiler modelinin ve buna ilişkin tahmincilerin sabit etkiler modeline ve buna ilişkin tahmincilere göre daha tutarlı sonuçlar vereceği söylenebilir.

Yapılan testler sonrasında, veri seti için rassal etkiler modeli uygun bulunmuştur.

Modelin geçerli olabilmesi için yatay kesitler arasında bağımlılığın olmaması, hata terimleri arasında otokorelasyon olmaması ve hata terimleri için değişen varyans sorununun olmaması gerekmektedir. Bu varsayımların kontrol edilmesi için uygulanan test sonuçları Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4: Modele Ait Panel Veri Varsayım Testleri ve Sonuçları

<i>Testler</i>	<i>p değeri</i>	<i>Test İstatistiği</i>
Pesaran CD	0.0000	8.030900
Wooldridge	0.0002	169.612
Wald	0.0069	14.13431

Modeldeki birimlerin kendi aralarındaki ilişkili olma durumlarını (birimler arası korelasyon) ifade eden yatay kesit bağımlılığı varsayımı için Pesaran CD testi kullanılmıştır. Pesaran CD olasılık değeri (0.0000), 0.05'ten küçük olduğu için yatay kesit bağımlılığı sorunu söz konusudur.

Hata terimleri arasındaki korelasyonu tespit etmek için ise Wooldridge testi kullanılmıştır. Wooldridge testi olasılık değeri (0.0002), 0.05'ten küçük olduğu için hata terimlerinin birbirlerine yakın olduğu dolayısıyla otokorelasyon sorununun olduğunu göstermektedir.

Değişen varyans (heteroskedastite) sorununun bulunup bulunmadığını tespit etmek için Wald testi kullanılmıştır. Test sonucu olasılık değerinin 0.0069 çıkması değişen varyans sorununun bulunduğunu göstermektedir.

Birimler arası eşzamanlı korelasyon, heteroskedastite ve otokorelasyon durumlarında varyanslar ve dolayısıyla standart hataların, t ve F istatistiklerinin ve R^2 'nin güven aralıklarının geçerliliği etkilenmektedir (Dücan & Akan, 2017: 74). Yatay kesitler arasında bağımlılığın olması, hata terimleri arasında otokorelasyon olması veya hata terimleri için değişen varyans sorunundan en az birisi varsa, parametre tahminlerine dokunulmadan standart hatalar düzeltilmeli (dirençli standart hatalar elde edilmeli) veya varlıkları hâlinde uygun yöntemler ile tahmin yapılmalıdır (Yerdelen Tatoğlu, 2012: 241). Bu çalışmada varsayımların üçünde de bozulma görülmektedir. Bu nedenle, panel veri modeli için dirençli standart hatalar üreten bir tahmin ediciyle çalışmanın uygun olacağı düşünülmektedir.

Driscoll-Kraay, Parks-Kmenta ve Beck-Katz tahmincileri birimler arası korelasyon, otokorelasyon ve değişen varyans sorununun olduğu durumlarda kullanılan dirençli tahmincilerdir. Bu tahmincilerden Parks-Kmenta Esnek Genelleştirilmiş En Küçük Kareler (EGEEK) yöntemi, bu çalışmanın veri setindeki gibi zamanın yatay birimlerden büyük olduğu verilerde dirençli tahminciler vermektedir. Bu yöntemde önce model en küçük kareler yöntemiyle tahmin edilerek elde edilen kalıntılar değişen varyans ve otokorelasyonu hesaplamak için kullanılmaktadır. Sonrasında ise genelleştirilmiş en küçük kareler yöntemi ile tahmin yapılmaktadır (Yerdelen Tatoğlu, 2012: 253-259).

Zaman boyutunun yatay kesitten büyük olduğu durumlarda kullanılan güçlü bir tahminci olan Parks-Kmenta tahmincisinin çalışma kapsamında kullanılmasına karar verilmiştir.

Tablo 5: Parks-Kmenta (EGEEK) Yöntemi Tahmin Sonuçları

	<i>Katsayı</i>	<i>Standart Hata</i>	<i>t-istatistiği</i>	<i>p-değeri</i>
Sabit Terim	8.809508	0.1176451	74.88	0.000
ROA	-3.250066	2.233991	-1.46	0.146
ROCE	-0.571813	0.2505073	-2.28	0.022
ROE	2.009414	0.7840327	2.56	0.010
ROS	-0.994525	1.902261	-0.52	0.601
$R^2 = 0.22$				
p değeri = 0.0037				

Parks-Kmenta tahmincisi ile tahmin edilmiş rassal etkiler modeli şu şekilde yazılabilir:

$$CGR_{it} = 8.81 - 3.25.ROA_{it} + 2.01.ROE_{it} - 0.99.ROS_{it} - 0.57.ROCE_{it} + \varepsilon_{it}$$

Tablo 5 sonuçlarına göre modelin p değeri (0.0037), 0.01 ve 0.05'ten küçük olduğu için model bir bütün olarak anlamlıdır ve bağımsız değişkenlerin kurumsal yönetim derecelendirme notundaki değişimi açıklama oranı %22'dir.

Bağımsız değişkenlerin p değerlerine bakıldığında ROE ve ROCE'nin %5 önem seviyesinde anlamlı oldukları görülmektedir. Diğer bir ifadeyle, ROE ve ROCE kurumsal yönetim derecelendirme notu üzerinde etkilidir ve bu etki istatistiksel olarak anlamlıdır.

Analiz sonuçlarına göre, kârlılık oranlarından özkaynakların kârlılık oranı (ROE) kurumsal yönetim derecelendirme notu üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahipken kullanılan sermaye kârlılık oranı (ROCE) ise kurumsal yönetim notu üzerinde negatif ve anlamlı bir etkiye sahiptir.

Özkaynakların kârlılık oranındaki bir birimlik artış kurumsal yönetim derecelendirme notunda yaklaşık 2.01 birimlik artışa sebep olurken kullanılan sermaye kârlılık oranındaki bir

birimlik artış kurumsal yönetim derecelendirme notunda yaklaşık 0.57 birimlik azalışa sebep olmaktadır.

Varlıkların kârlılık oranı (ROA) ve satışların kârlılık oranı (ROS) ile kurumsal yönetim notu arasında negatif bir ilişki tespit edilmiş olmakla birlikte bu ilişki istatistiksel olarak anlamlı değildir.

Sonuç

Kurumsal yönetim ile kârlılık arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlayan bu çalışmada, BIST Kurumsal Yönetim Endeksi'nde (XKURY) işlem gören ve endeksin ilk hesaplandığı yıl olan 2007 yılından günümüze kadar endekste yer almaya devam eden beş işletme seçilmiştir. Çalışmada bağımlı değişken olarak kurumsal yönetim politikasını temsilen kurumsal yönetim derecelendirme notu; bağımsız değişken olarak ise literatürde sıklıkla yer alan kârlılık oranlarından varlıkların kârlılık oranı, özkaynakların kârlılık oranı, satışların kârlılık oranı ve kullanılan sermaye kârlılık oranı belirlenmiştir.

Çalışma kapsamında karar verilen rassal etkiler modelinin varsayımları sağlayıp sağlamadığı test edilmiş ve varsayımlardan sapmalara karşı geliştirilen Parks-Kmenta (EGEKK) dirençli standart tahmincisiyle model tahmin edilmiştir.

Çalışmada kullanılan veri seti kapsamında dört farklı kârlılık oranından özkaynakların kârlılık oranı ve kullanılan sermaye kârlılık oranının belirlenen işletmelerin kurumsal yönetim derecelendirme notu üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu etki, özkaynakların kârlılık oranı bakımından pozitif iken kullanılan sermayenin kârlılık oranı bakımından negatiftir. Hangi kârlılık oranlarının daha etkili olduğu sorusuna cevaben ise değişkenlerin katsayıları incelendiğinde özkaynakların kârlılık oranının kullanılan sermaye kârlılık oranına göre yaklaşık dört kat etkili olduğu görülmüştür. Özkaynakların kârlılık oranı ile kurumsal yönetim arasında bulunan pozitif ilişki literatür ile benzer bir sonuç olduğunu göstermektedir.

SPK ve STK'lar tarafından birtakım rehber ve ilkeler ile gelişimini sürdüren kurumsal yönetim yaklaşımı günümüzde en somut olarak bağımsız değerlendirme şirketleri tarafından yapılan derecelendirmelerle ölçülmektedir. Elbette ki finansal raporların ve faaliyet raporlarının dışında işletme içerisindeki uygulamalarda kurumsal yönetimin ne olduğu ve nasıl ölçülebileceği konusu henüz olgunluğa erişmemiştir. İzleyen çalışmaların konuyu daha geniş kapsamda veya farklı değişkenlerle/yöntemleri dâhil ederek ele alması kurumsal yönetimin bir bütün olarak anlaşılmasını ve uygulanmasını kolaylaştıracak gayretler olacaktır.

Kaynakça

Acaravcı Kakilli, S., Kandır, S.Y., Zelka, A. (2015). "Kurumsal Yönetimin BİST Şirketlerinin Performanslarına Etkisinin Araştırılması", *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8 (1): 171-183.

Al-Haddad, W.M.Y., Alzurqa, S.T., Al Sufy, F.J. (2011). "The Effect of Corporate Governance on the Performance of Jordanian Industrial Companies: An Empirical Study on Amman Stock Exchange", *International Journal of Humanities and Social Science*, 1(4): 55-69.

Aydın, A. (2017). "İyi Yönetilen Şirketlerin Sırrı Olarak Kurumsal Yönetim ve Firma Performansı Üzerindeki Etkisi", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(4): 1541-1553.

Black, B., Kim W., Jang H. (2003). “Does Corporate Governance Affect Firm Value? Evidence From Korea”, <http://www.rieti.go.jp/jp/events/03010801/pdf/Jang.pdf>.

Çonkar, M. K., Elitaş, C., Atar, G. (2011). “İMKB Kurumsal Yönetim Endeksi’ndeki (XKURY) Firmaların Finansal Performanslarının TOPSİS Yöntemi İle Ölçümü ve Kurumsal Yönetim Notu İle Analizi”, *Istanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 61 (1): 81-115.

Dalğar, H. & Çelik, İ. (2011). “Kurumsal Yönetimin İşletmelerin Finansal Yapısına Etkileri: İMKB Kurumsal Yönetim Endeksi (XKURY) Üzerine Bir İnceleme”, *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 48(557): 99-110.

Doğan, M. (2018). “Kurumsal Yönetimin Teorik Temelleri”, *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 1(1): 84-96.

Dücan, E. & Akal, M. (2017). “Komşu Ülkelerle Yapılan Dış Ticaretin DYY Girişleri Üzerine Etkisi: Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Panel Veri Analizi”, *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 3(1): 63-80.

Ege, İ., Topaloğlu, E.E., Özyamanoğlu, M. (2013). “Finansal Performans ile Kurumsal Yönetim Notları Arasındaki İlişki: BIST Üzerine Bir Uygulama”, *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 5 (9): 100-117.

Esendemirli, E. & Erdener Acar, E., (2016). “Finansal Performans ve Kurumsal Yönetim Derecelendirme Notları: Borsa İstanbul Kurumsal Yönetim Endeksi 2013-2014 Yılları Karşılaştırması”, *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 18 (özel sayı 1): 625-671.

Gruszczynski, M. (2006). “Corporate Governance and Financial Performance of Companies in Poland”, *International Advances in Economic Research*, 12: 251-259.

Gull, A.A., Saeed, A., Abid, A. (2013). “Corporate Governance and Performance: An Empirical Evidence from Textile Sector of Pakistan”, *African Journal of Business Management*, 7(22): 2112-2118.

Güler, E. (2017). “The Relationship Of Corporate Governance And Financial Performance An Application On Manufacturing Enterprises Covered By ISE Corporate Governance Index”, *Journal of Applied Research in Finance and Economics*, 3(2): 1-12.

Hodgson, A., Lhaopadchan, S., Buakes, S. (2011). “How Informative is the Thai Corporate Governance Index? A Financial Approach”. *International Journal of Accounting & Information Management*, 19(1): 53-79.

Kara, E., Erdur Acar, D., Karabıyık, L. (2015). “Effects Of Corporate Governance Level On The Financial Performance Of Companies: A Research on BIST Corporate Governance Index (XKURY)”, *Ege Akademik Bakış / Ege Academic Review*, 15 (2): 265-274.

Karakoç, M., Tayyar, N., Genç, E. (2016). “Gri İlişkisel Analiz Yöntemiyle Kurumsal Yönetim Endeksinde Yer Alan Şirketlerin Finansal Performanslarının Ölçümü Ve Kurumsal Derecelendirme Notları İlişkisi”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(59): 1327-1338.

Karakuş, R. & Yılmaz Küçük, Ş. (2016). “Katılım Bankalarında Kârlılığın Belirleyicileri: Türkiye Örneği İçin Bir Panel Veri Analizi”, *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(2): 119-132.

Karamustafa, O., Varıcı, İ., Er, B. (2009). “Kurumsal Yönetim ve Firma Performansı: İMKB Kurumsal Yönetim Endeksi Kapsamındaki Firmalar Üzerinde Bir Uygulama”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17: 100-119.

Katragadda, R. (2013). "Corporate Governance and Firm Performance: A Theoretical Review". *International Journal of Advance Research in Computer Science and Management Studies*, 1(7): 368-371.

Kim, H. J. & Yoon, S. S. (2007). "Corporate Governance and Firm Performance in Korea", *Malaysian Accounting Review*, 6(2): 1-19.

Klapper, L. F. & Love, I. (2004). "Corporate Governance, Investor Protection and Performance in Emerging Markets", *Journal of Corporate Finance*, 10: 703–728.

Kula, V. & Baykut, E. (2013). "Kurumsal Yönetim Endeksinde Yer Almanın Mevduat Bankalarının Performansına Etkisi: BIST Örneği", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15 (2): 121-136.

Nur'ainy, R., Nurcahyo, B., Sri Kurniasih, A., Sugiharti, B. (2013). "Implementation of Good Corporate Governance and Its Impact on Corporate Performance: The Mediation Role of Firm Size (Empirical Study from Indonesia)", *Global Business and Management Research: An International Journal*, 5 (2&3): 91-104.

Onakoya, A.B.O., Ofoegbu D.I., Fasanya I.O. (2012). "Corporate Governance and Bank Performance: A Pooled Study of Selected Banks in Nigeria". *European Scientific Journal*, 8(28): 155-164.

Ponnu, C. H. & Ramthandin, S. (2008). "Governance and Performance: Publicly Listed Companies In Malaysia". *Journal Of Business System, Governance and Ethic*, 3(1): 35-39.

SPK, (2005), "Kurumsal Yönetim İlkeleri", <http://www.spk.gov.tr/Sayfa/Dosya/845>

TKYD, (2013), Kurumsal Yönetim İlkeleri Işığında Aile Şirketleri Yönetim Rehberi. İstanbul, http://www.tkyd.org/files/downloads/faaliyet_alanlari/yayinlarimiz/kyd_yayinlari/aile_sirketleri_yonetim_rehberi_2013_2.pdf

Tükenmez, N, Gençyürek, A, Karakelleoğlu, M. (2017) "Kurumsal Yönetim Derecelendirme Notlarının Şirketlerin Finansal Performansları Üzerindeki Etkisi", *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 8(1): 1-18.

TÜSİAD (2002) Kurumsal Yönetim En İyi Uygulama Kodu: Yönetim Kurulunun Yapısı ve İşleyişi, <https://tusiad.org/tr/tum/item/1877-kurumsal-yonetim-en-iyi-uygulama-kodu--yonetim-kurulunun-yapisi-ve-isleyisi>, Yayın No. TÜSİAD-T/2002-12/336

Wooldridge, J.M. (2012). *Introductory Econometrics: A Modern Approach*. South-Western Pub.

Yerdelen Tatoğlu, F. (2012). *Panel Veri Ekonometrisi*, Ankara: Beta Yayınevi.

Yıldırım, M., Altan İ. M., Gemici, R. (2018). "Kurumsal Yönetim İle Finansal Performans Arasındaki İlişkinin Entropi Ağırlıklandırılmış TOPSIS Yöntemi İle Değerlendirilmesi: BİST'te İşlem Gören Gıda ve İçecek Şirketlerinde Bir Araştırma", *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 11(2): 130-152.

<https://cgf.ku.edu.tr/tr/content/kurumsal-yonetim-nedir>

www.borsaistanbul.com/endeksler/bist-pay-endeksleri/kurumsal-yonetim-endeksi

www.kap.gov.tr

www.tkyd.org.tr

www.hakanguclu.com/kurumsal-yonetim/soru-cevap/imkb-kurumsal-yonetim-endeksi

www.hakanguclu.com/kurumsal-yonetim/soru-cevap/kurumsal-yonetim/

Evaluating the Presentation of Obesity from Consumption Perspective in Internet Journalism

Yasemin BİLİŞLİ¹

Abstract

The basic function of health communication are awareness of individuals about health-related issues and to improve the health of the society by directing to the right behaviors. A large part of the society doesn't take health information from health professionals, but rather uses information from the media. However, the media often market food habits or lifestyle changes that promote consumption through miracle foods, miracle practices and diet programs, which are claimed to be effective rather than raising public awareness. In this context, the aim of the study is to evaluate the presentation of obesity from the consumption perspective in the news published in Internet newspapers. In this study, the data obtained by scanning the obesity term for 3 months in Sabah and Yeni Şafak newspapers were analyzed by content analysis method.

Keywords: Obesity, consumption, health news, health communication.

JEL Codes: I10, P46

İnternet Haberciliğinde Obezite'nin Sunumunun Tüketim Perspektifinden Değerlendirilmesi²

Özet

Sağlık iletişiminin temel fonksiyonu, bireylerin sağlık ile ilgili konularda doğru bilgilerle bilinçlendirilmesi ve doğru davranışlara yönlendirilerek toplumun sağlığının geliştirilmesinin sağlanmasıdır. Toplumun büyük bir bölümü, sağlık bilgisini sağlık profesyonellerinden almak yerine medyadan edindiği bilgileri uygulamaktadır. Ancak medya da çoğu zaman halkı bilinçlendirmek yerine mucize gıdalar, mucize uygulamalar, etkili olduğu iddia edilen diyet programları ile tüketimi özendiren beslenme alışkanlıkları ya da yaşam tarzı değişikliklerini pazarlamaktadır. Bu bağlamda çalışmanın amacı, İnternet gazetelerinde yayımlanan haberlerde obezitenin sunumunu tüketim perspektifinden değerlendirmektir.

¹ Öğr. Gör. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO, yasemin@akdeniz.edu.tr.

²Bu çalışma Akdeniz Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Komisyonu'na kabul edilen 3956 nolu proje kapsamında desteklenmiştir.

Çalışmada Sabah ve Yeni Şafak gazetesinin internet sayfasında, 3 ay boyunca “obezite” teriminin taranmasıyla elde edilen veriler içerik analizi yöntemiyle analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Obezite, tüketim, sağlık haberleri, sağlık iletişimi.

JEL Kodları: I10, P46

1.Giriş

Günümüzde medyada sağlıkla ilgili oldukça fazla yayın yapılmaktadır. Televizyon ve radyoda sağlık profesyonellerinin de yer aldığı sağlık programlarında bireyler şikâyetlerini söyleyerek bilgilenmeye çalışmaktadırlar. Ayrıca internet sitelerinde de sağlıkla ilgili birçok web sitesi ve bilgi mevcuttur. Bununla birlikte gazetelerde de toplumun ilgisini çeken popüler konular, yaygın olan hastalıklar veya beslenme alışkanlıkları üzerine birçok sağlık bilgisi kimi zaman köşe yazısı niteliğinde kimi zaman da haber niteliğinde okuyucunun dikkatine sunulmaktadır. Ancak sağlık konusunda medyada yer alan bilgiler kimi zaman amacına uygun bir biçimde bireyleri sağlığın korunması ya da geliştirilmesi yönünde doğru bir biçimde bilgilendirerek olumlu etkileri olduğu gibi kimi zaman da kaynağı belli olmayan eksik ya da yanlış bilgilerle bireyleri olumsuz yönde etkilemekte ve tüketime yönlendirmektedir.

Bu çalışmada, 1 Ocak-31 Mart 2018 tarihleri arasında internette en çok okunan gazetelerin (Sabah ve Yeni Şafak) web sayfalarında yayımlanmış olan “obezite” terimine yer verilen yazılar içerik analizi uygulaması ile analiz edilmektedir.

2.Obezite ve Medya

Toplumsal bir sorun haline gelen obezite, Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ)’ne göre bireyin sağlığına önemli ölçüde zarar verebilecek anormal veya aşırı yağ birikimi olarak tanımlanır. Erişkinlerde obezitenin tespitinde yaygın olarak kullanılan yöntem vücut kitle indeksi (VKİ) hesaplamasıdır. Bu hesaplama bireyin kilosunun, boy uzunluğunun karesine bölünmesiyle yapılır (kg/m²). DSÖ Bu hesaplama neticesinde VKİ’si 25’e eşit ya da daha fazla olanlar aşırı kilolu; 30’a eşit veya daha fazla olanlar ise obez olarak tanımlanmaktadır (<http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs311/en/>). Alpert (2009: 442) ise obeziteyi; vücuda alınan enerjinin harcanan enerjiden fazla olmasından kaynaklı olarak ortaya çıkan bir hastalık şeklinde tanımlamıştır. Öte yandan DSÖ tarafından obezitenin kanserle yakın ilgisi olduğu belirlenmiştir ve dünyadaki en riskli 10 hastalıktan biri olarak kabul edilmiştir (WHO 1997). Halk sağlığını koruma bilincinin geliştirilmesinde, yaşam kalitesinin artırılması ve sağlıklı bir yaşamın sürdürülmesinde medyadan yararlanmak etkili bir yöntem olarak tanımlanmaktadır (Yüksel ark. 2013: 23). Bu doğrultuda çağın sorunu olan obeziteden korunma bilincinin geliştirilmesinde de medyadan yararlanılmalıdır.

Ancak medyada obezite ile mücadele etmek için ise bireylere zayıflatan ilaçlar, alternatif diyet ürünleri, cerrahi müdahale ile birlikte fitness, plates, zumba vs. sporlarla uğraşmaları önerilmekte ve böylece, bireyler tüketime yönlendirilmektedir (Bilişli 2018: 35).

3.Metodoloji

3.1. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın temel amacı, son yıllarda toplumsal bir sorun haline gelen obezite olgusunu internet gazetelerinde yayımlanan haberlerde tüketim perspektifinden değerlendirmektir.

3.2.Araştırma Önemi

Araştırmada elde edilecek sonuçların internet gazetelerinde sunulan sağlık bilgilerinde “obezite” söyleminin nasıl kullanıldığına ve medyanın obezite konusunu nasıl ele aldığına ilişkin bilgi vermesi bakımından, önemli bir halk sağlığı sorunu olan obeziteye ilişkin halkın bilinçlendirilmesinde medyanın üstüne düşen sorumluluğu yerine getirip getiremediğinin tespit edilmesi bakımından önemlidir.

3.3.Araştırmanın Sınırlılıkları

Çalışmanın amacı doğrultusunda belirlenen en çok okunan iki internet gazetesi olan Sabah ve Yeni Şafak gazetesinin web sayfalarında 2018 yılı ocak-şubat-mart aylarında obezite terimi ile yapılan tarama sonucu bulunan 209 haber ile sınırlandırılmıştır.

3.4. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmanın yöntemi ise, genel tarama modeli kullanılarak Türkiye’de yayımlanan internet gazetelerinin obezite terimi içeren yayınlarının, bilgisel içerik bakımından nasıl yapılandırıldığına belirlenmesine yönelik olarak, iletişim çalışmalarında en fazla tercih edilen yöntemlerden biri olan “içerik analizi” yöntemidir.

İçerik analizinin iletişim çalışmalarında kabul gören bir yöntem olarak kullanılması, Berelson’nun “Content Analysis in Communication Research” adlı eseri ile olmuştur (Atabek ve Atabek 2007: 2). Berelson (1952) eserinde içerik analizini “İletişimin açık içeriğinin, nesnel, sistematik ve niceliksel olarak tanımlanmasına yönelik bir araştırma tekniği” şeklinde tanımlamıştır (Krippendorff 2004: 19). İçerik analizinin sözlü iletişim unsurları dahil yazıya dökmek koşuluyla her metne uygulanabilme özelliğinden dolayı birçok disiplinlerde ilgi konusu olmuştur. İçerik analizinde, bir yandan incelenen mesajların ne anlam ifade ettiği anlaşılmalı çalışılırken, öte yandan da anlaşılabilir kanıtlanmaya çalışılır (Bilgin 2000: 7). Bu nedenden dolayı içerik analizi, sosyal bilimcilerin ve özellikle de iletişim alanında çalışan araştırmacıların, medya metinleri üzerinden çıkarımlar yapmalarına imkân tanıyan bir araştırma tekniğidir. Bu tekniği kullanarak araştırmacılar sözlü ya da yazılı metinlerin ilettiği mesajlar, temsiller ve imajlar ile bunların toplumsal anlam ve önemleri hakkında çıkarımlar yapabilmektedir. Bu bağlamda içerik analizi ile benzer veriler, belirli kavramlar ve temalar doğrultusunda bir araya getirilerek okuyucunun anlayabileceği bir biçimde sınıflandırılarak yorumlama yapmak mümkündür (Yıldırım ve Şimşek 2011: 227).

3.5.Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

İnternet gazetelerinde “obezite” nin sunumunu sağlık iletişimi bağlamında tanımlayan bu araştırmanın evrenini Türkiye’de yayımlanan internet gazeteleri oluşturmaktadır. Örneklemi ise Türkiye’de internet ortamında en çok okunanlar listesinde ilk sırada yer alan (<https://www.alexa.com/topsites/countries/TR> sitesinden elde edilen verilerine göre) Sabah ve ikinci sırada yer alan Yeni Şafak gazetelerinin web sayfasında “Obezite” terimi içeren

haberlerden 2018 yılı ocak, şubat ve mart ayı olmak üzere toplam 3 ay ve toplam 209 haber oluşturmaktadır.

3.6.Verilerin Çözümü ve Yorumu

Çalışmada elde edilen verilerin çözümlenmesinde; “SPSS 22.0” istatistik paket programı kullanılmıştır. Verilerin analizi konusunda; tanımlayıcı istatistikler ortalama, standart sapma, frekans ve yüzde değerleri ile sunulmuştur. Haber içeriklerinin kendi aralarında özelliklerine göre farklılıklarının incelenmesi amacı ile ki-kare (X²) testi yapılmıştır. Çalışmada 0,05'den küçük p değerleri istatistiksel olarak anlamlı kabul edilmiştir.

3.7.Bulgular

3.7.1. Haber İçeriklerinin İncelenmesi

İncelenen metinlerin % 82'si Sabah ve % 18'i Yeni Şafak gazetesinde yer almıştır ve metinlerin % 81'i ulusal ve % 19'u yerel haber niteliğindedir. İncelenen yayınların % 23'ü ocak, % 33'ü şubat ve %44'ü mart aylarına aittir. 2018 yılı ilk çeyreğini içeren haber dönemlerinde dikkat çeken husus, her ay obezite konusundaki yayınların sayısının bir önceki aya göre artış göstermiş olmasıdır.

İncelenen yayınların % 31'i pazartesi, % 13'ü salı, % 19'u çarşamba, % 12'si perşembe, % 15'i cuma ve %10'u hafta sonunda yayınlamıştır. İncelenen obezite terimi içeren metinlerin % 44'ü haber, % 10'u köşe yazısı, % 33'ü röportaj ve % 13'ü dolgu haber niteliğindedir (Tablo 1).

Tablo 1. Haber İçeriklerinin İncelenmesi

Haber Türü	n	%
Ulusal	169	81
Yerel	40	19
Gazete Adı	n	%
Sabah	172	82
Yeni Şafak	37	18
Yayın Dönemi	n	%
Ocak	48	23
Şubat	69	33
Mart	92	44
Yayın Günü	n	%
Pazartesi	65	31
Salı	28	13

Çarşamba	39	19
Perşembe	26	12
Cuma	31	15
Cumartesi	10	5
Pazar	10	5
Metnin türü	n	%
Haber Metin	93	44
Köşe Yazısı	20	10
Röportaj	69	33
Dolgu Haber	27	13

İncelenen haberlerin hedef kitlesinin % 9'unun kadın, % 2'sinin erkek, % 12'sinin çocuk, % 1'inin yaşlılar ve %76'sının tüm kesimler olduğu görülmüştür. Hedef kitle olarak en yüksek orana çocukların sahip olmasında, küresel ve 21. yüzyılın en ciddi halk sağlığı sorunu olan çocukluk çağı obezitesinin 2016 yılı verilerine göre beş yaşın altındaki kilolu çocukların sayısının 41 milyonun üzerinde olmasının etkisi olduğu düşünülmektedir (<http://www.who.int/dietphysicalactivity/childhood/en/>). Ülkemizde 2017 yılı beslenme ve sağlık araştırması verilerine göre kadınların yüzde 20,9'unun erkeklerin ise 13,7'sinin obez olduğu görülmektedir (<https://balikesirism.saglik.gov.tr/TR,43758/2017-yili-turkiye-beslenme-ve-saglik-arastirmasi.html>). Bu oranlar da kadınların hedef kitle olarak erkeklerden daha yüksek orana sahip olmasını açıklamaktadır. Öte yandan gıda ve beslenme ile ilgili kararların genellikle kadınlar tarafından veriliyor olması da yine obezite ile ilgili haberlerde hedef kitle olarak kadınların erkeklerden daha yüksek oranda olmasının bir diğeri nedeni olarak değerlendirilebilir.

Haberlerin dayandığı kaynakların % 20 ile yazarın kendi görüşleri, % 30 ile doktorlar, % 29 ile haber ajansları, % 2 ile Sağlık Bakanlığı bürokratları, dış haberler, akademisyenler, %3 ile diyetisyenler olduğu tespit edilirken, haberlerin %12'nde ise herhangi bir kaynak kullanılmadığı bulgulanmıştır. İncelenen Obezite terimi içeren haberlerde kaynak kullanılmaması ya da kaynaktan bilim dışı bilginin kullanılıyor olması (yazarın kendi görüşleri) pseudo-science kavramı ile açıklanabilir. “Sözde bilim” ya da “sahte bilim” olarak Türkçeye çevirdiğimiz pseudo-science kavramı genellikle bilim dışı yöntemlerle elde edilmiş bilgi söz konusu olduğunda kullanılmaktadır (Atabek ve ark. 2013: 19). Sokal (2011: 292), bilim ile sahte bilim arasındaki temel farklılığın bu bilgilerin ele aldığı konulardan değil, bu konuların ele alınış yöntemlerinden kaynaklandığını vurgulamaktadır. Medyada özellikle de sağlık alanında sahte bilimsel bilginin ya da bilim dışı bilginin çok yaygın bir biçimde sunulduğu gözlenmektedir (Atabek ve ark. 2013: 19).

Haberlerin %48'inin doğrudan obezite ile ilgili olduğu ancak % 52'sinin ise başka bir haber içeriğinde obezite konusuna değinildiği tespit edilmiştir. Bu durum obezitenin sağlıklı ilgili birçok haberde sağlık probleminin kimi zaman sebebi kimi zaman da sonucu olarak değinilecek bir konu olduğunun göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Tablo 2. Haber İçeriklerinin İncelenmesi

Hedef Kitle	n	%
Kadın	19	9
Erkek	4	2
Çocuk	25	12
Yaşlılar	3	1
Herkes	158	76

Haber Kaynağı	n	%
Yazarın Kendisi	42	20
Doktor	62	30
Haber Ajansı	61	29
Sağlık Bakanlığı Bürokratları	4	2
Akademisyenler	4	2
Diyetisyen	6	3
Dış Haber	5	2
Kaynak Yok	25	12

Obezite İle İlgili Durumu	n	%
Doğrudan İlgili	101	48
Dolaylı	108	52

3.7.2. Haber İçeriklerinin Tüketim Bağlamında İncelenmesi

Haberlerin tüketime yönlendirip yönlendirmediğinin tespiti amacıyla yapılan analizlerde; incelenen haberlerin % 64'ünde tüketime yönlendirme olmadığı ancak % 36'sında ise tüketime yönlendirme yapıldığı görülmüştür. Haberlerin % 48'inde gizli reklam kullanılmıştır. Haberlerin %38'inde tüketim öğelerine yönlendirme sağlık dolayısıyla yapılmıştır (Tablo 3).

Haberlerde tüketim öğesi olarak % 13 ile yiyecek-içecek, % 3 ile uygulama ve cihaz önerisi, % 19 ile yöntem önerisi ve % 64 ile hiçbir öğe kullanılmadığı gözlemlenmiştir.

Haberlerde obezite ile ilgili mesajların % 21'inde eğitim veya bilgilendirme, % 7'sinde öneri, % 23'ünde özendirme, % 6'sında uyarma, % 43'ünde korkutma şeklindedir. Bu durum sağlık haberlerinde ikna yöntemlerinden korku çekiciliğinin yaygın kullanımının obezite haberlerinde de geçerli olduğunu göstermektedir.

Tablo 3. Haber İçeriklerinin Tüketim Bağlamında İncelenmesi

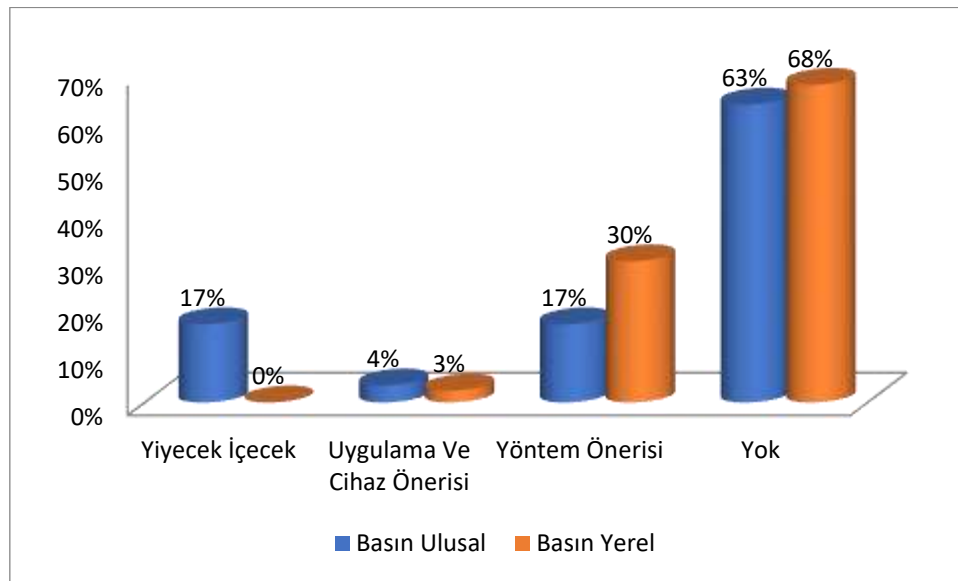
Tüketime Yönlendirme	n	%
Var	76	36
Yok	133	64
Gizli Reklam	n	%
Var	101	48
Yok	108	52
Tüketim Öğelerinin Sağlık Dolayısıyla Sunumu	n	%
Var	79	38
Yok	130	62
Tüketim Ögesi	n	%
Yiyecek İçecek	28	13
Uygulama Ve Cihaz Önerisi	7	3
Yöntem Önerisi	40	19
Yok	134	64
İçeriğin Verdiği Mesaj	n	%
Eğitim Bilgilendirme	44	21
Öneri Verme	15	7
Özendirme	48	23
Uyarma	13	6
Korkutma	89	43

3.7.3. Haber İçeriklerinin Karşılaştırılması

Tüketim ögesi kullanımının ulusal ve yerel haberlere göre farklı olup olmadığını ortaya koymak amacıyla yapılan analizde; ulusal haberlerde tüketim ögesi olarak daha yüksek oranda yiyecek içecek ögesi kullanılırken, yerel haberlerde ise tüketim ögesi olarak yöntem önerisi verme oranının daha yüksek olduğu görülmüştür ($p=0,01, p<0,05$).

Tablo 4. Tüketim Ögesi ve Haber

Tüketim Ögesi		Haber		X ²	p
		Ulusal	Yerel		
Yiyecek İçecek	n	28	0	14,81	0,01
	%	16,6%	0,0%		
Uygulama ve Cihaz Önerisi	n	6	1	3,6%	2,5%
	%	3,6%	2,5%		
Yöntem Önerisi	n	28	12	16,6%	30,0%
	%	16,6%	30,0%		
Yok	n	107	27	63,3%	67,5%
	%	63,3%	67,5%		

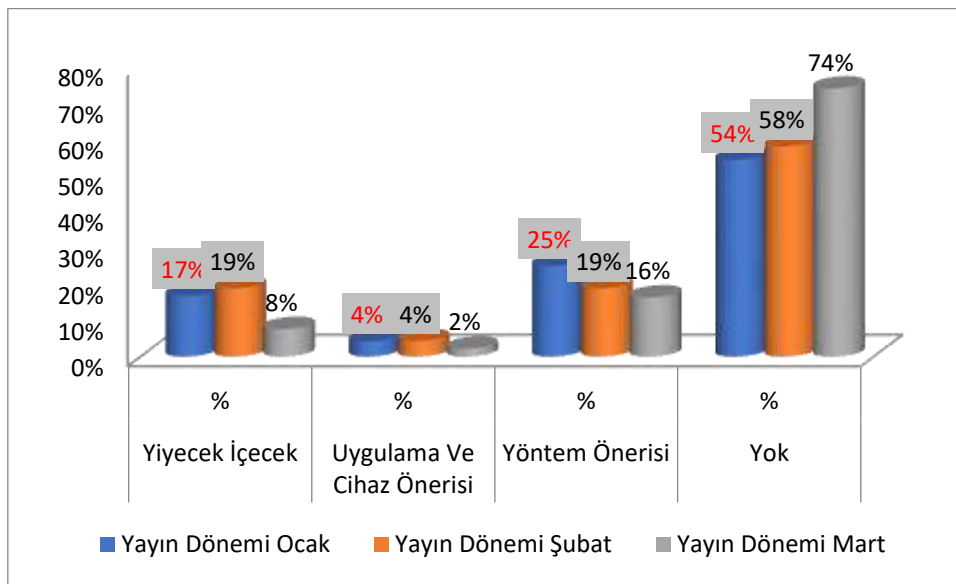

Şekil 1. Tüketim Ögesi ve Basın

Tüketim ögesine yönlendirmenin yayın dönemine göre de farklı olduğu ve ocak ile şubat aylarındaki haberlerde tüketim ögesi olarak daha yüksek oranda yiyecek içecek önerisi kullanılırken, mart ayında yöntem önerisi kullanımının diğer aylara göre daha yüksek olduğu görülmüştür ($p=0,02, p<0,05$).

Tablo 5. Tüketim Ögesi ve Yayın Dönemi

Tüketim Ögesi		Yayın Dönemi			X ²	p
		Ocak	Şubat	Mart		
Yiyecek İçecek	n	8	13	7	5,87	0,02

	%	16,7%	18,8%	7,6%
Uygulama Ve Cihaz Önerisi	n	2	3	2
	%	4,2%	4,3%	2,2%
Yöntem Önerisi	n	12	13	15
	%	25,0%	18,8%	16,3%
Yok	n	26	40	68
	%	54,2%	58,0%	73,9%

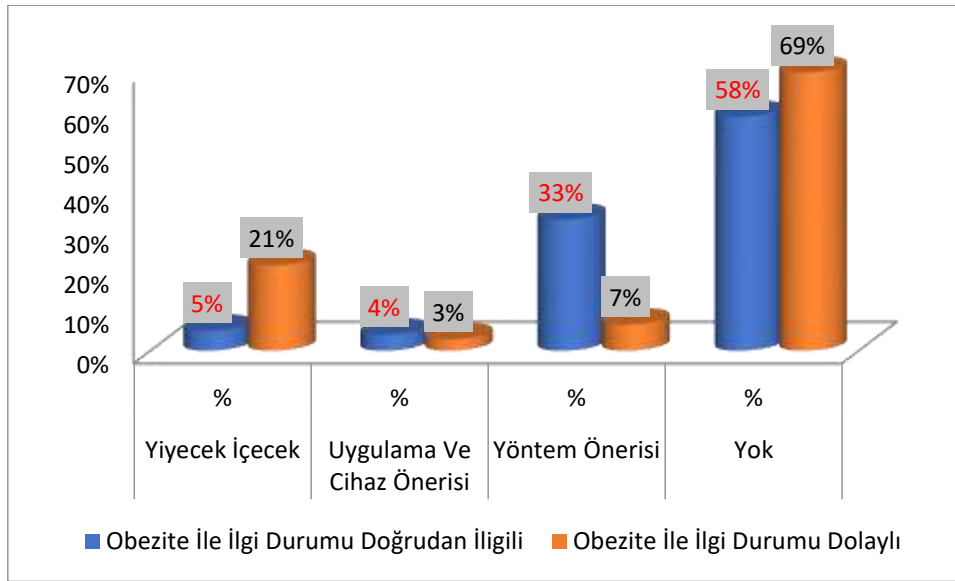
Şekil 2. Tüketim Ögesi ve Yayın Dönemi

Tüketim ögesi kullanımının haberin obezite ile ilgili olma durumuna göre farklı olduğu ve obezite ile dolaylı ilgisi olan haberlerde daha yüksek oranda yiyecek içecek ögesi kullanılırken, obezite ile doğrudan ilgili olan haberlerde yöntem önerisinin kullanımının daha yüksek olduğu görülmüştür ($p=0,01, p<0,05$).

Tablo 6. Tüketim Ögesi ve Obezite ile İlgili Durumu

Tüketim Ögesi		Obezite ile İlgili Durumu		X ²	p
		Doğrudan	Dolaylı		
Yiyecek İçecek	n	5	23	30,25	0,01
	%	5,0%	21,3%		
	n	4	3		

Uygulama ve Cihaz Önerisi	%	4,0%	2,8%
Yöntem Önerisi	n	33	7
	%	32,7%	6,5%
Yok	n	59	75
	%	58,4%	69,4%

Şekil 3: Tüketim Ögesi ve Obezite ile İlgili Durumu

Tablo 7. Tüketim Öğelerinin Sağlık Dolayımıyla Sunumu ve Yayın Ayı

Tüketim Öğelerinin Sunumu	Sağlık Dolayımıyla	Yayın Dönemi			X ²	p
		Ocak	Şubat	Mart		
Var	n	23	32	24	9,80	0,01
	%	47,9%	46,4%	26,1%		
Yok	n	25	37	68		
	%	52,1%	53,6%	73,9%		

Tüketim öğesine yönlendirmenin sağlık dolayımıyla yapılmasının yayın aylarına göre farklı olduğu ve ocak ile şubat aylarındaki haberlerde daha yüksek oranda tüketim öğesi kullanımının sağlık ile sunumu kullanılırken, mart döneminde tüketim öğesi kullanımının sağlık ile sunumu diğer aylara göre daha düşük olduğu görülmüştür (p=0,01, p<0,05).

Tablo 8. Tüketime Yönlendirme ve Gazete

Tüketime Yönlendirme		Gazete Adı		X ²	p
		Sabah	Yeni Şafak		
Var	n	62	14	0,04	0,84
	%	36,0%	37,8%		
Yok	n	110	23		
	%	64,0%	62,2%		

Haberlerde tüketime yönlendirmenin gazete türüne göre farklı olmadığı görülmüştür ($p=0,84, p>0,05$). Sabah ve Yeni Şafak gazetelerinde yer alan haberlerde benzer oranlarda tüketime yönlendirme yapıldığı söylenebilir.

Tablo 9: Tüketime Yönlendirme ve Obezite ile İlgili Durumu

Tüketime Yönlendirme		Obezite ile İlgili Durumu		X ²	p
		Doğrudan	Dolaylı		
Var	n	43	33	3,26	0,04
	%	42,6%	30,6%		
Yok	n	58	75		
	%	57,4%	69,4%		

Haberlerde tüketime yönlendirmenin haberin obezite ile ilgili olma durumuna göre farklı olduğu görülmüştür ($p=0,04, p<0,05$). Dolaylı haberlerde daha yüksek oranlarda tüketime yönlendirme yapılmaktadır.

3.Sonuç

Obezite konusunda daha önce yapılan çalışmalar dikkate alınarak, internette en çok okunan Sabah ve Yeni Şafak gazetelerinde obezite konusunun nasıl sunulduğunu ve obezite haberlerinde tüketime yönlendirme durumunu da sorgulayarak medyanın obezite olgusuna bakışını ortaya koymayı amaçlayan bu çalışmada; 2018 yılı ilk çeyreğinde örnekleme dahil edilen gazetelerin web sayfalarından obezite teriminin taranmasıyla elde edilen toplam 209 haber incelenmiştir.

Araştırmanın sonucunda, internet gazetelerinde yayımlanan obezite içerikli metinlerde, bireylerin sağlığına ilişkin katkı sağlaması bakımından önemli olan, obezitenin nedenlerine, obezitenin çözüm önerilerine, obezite riskini azaltan durumlara ve obezitenin neden olduğu durumlara ilişkin bilgilere değinilmediği kategorisinin en yüksek orana sahip olduğu

görülmektedir. Bu durum gazetelerdeki obezite haberlerinin halkı bilgilendirme noktasında yetersiz kaldığının göstergesi olarak değerlendirilmektedir.

İncelenen obezite terimi içeren haberlerde büyük oranda kaynak kullanılmadığı ya da bilim dışı bilginin kullanıldığı (kurum muhabirinin ismiyle verilen haberler) tespit edilmiştir. Bu durum gazetelerde sağlığa ilişkin bilgilerin güvenilirliği konusunda şüphe doğurabileceği şeklinde yorumlanmaktadır. Bu sonuç Yüksel ve arkadaşlarının 2010 yılı verileriyle yaptığı “Obezite Konusu Basında Nasıl Çerçevelenmektedir” çalışmalarının sonucuyla (Yüksel ve ark. 2014: 170) benzerlik göstermektedir.

Tespit edilen diğer bir bulgu gazetelerde obezitenin nedenlerinin büyük oranda bireysel sorumsuzluklardan kaynaklandığı vurgulanmaktadır. Obezitenin nedeni ilk sırada kötü beslenme % 27, ikinci sırada hareketsizlik % 14 olarak gösterilmektedir. Bu durum obezite sorununun bireye yüklenerek bireyselleştirildiğini göstermektedir. Literatürde benzer sonuçlar elde eden çalışmalardan; Montgomery (1990)'nin çalışmasında haber medyasının, önemli sağlık sorunlarını küçük bireysel düzeydeki sorunlara indirgediği, sosyal sorumluluklar büyük ölçüde göz ardı edilirken bireysel nedenler ve çözümler tekrar tekrar vurgulandığı eleştirilmektedir. Wallack (1990) ise haber medyasının genel olarak sağlık sorunlarına katkıda bulunan sosyal düzenlemeleri sorgulamadığını, yoksulluğun ya da etik olmayan iş uygulamalarının hastalığın bu gibi önemli nedenlerini göz ardı ettiğini belirtmektedir. Ayrıca Yüksel ve ark. (2014) çalışmasında da obezitenin nedenleri olarak bireysel /davranışsal unsurların ön planda olduğu tespit edilmiştir. Bu durum ülkemizdeki bulgular açısından yıllar içerisinde haber medyasında obezitenin nedenlerinin sunumunda herhangi bir değişiklik olmadığını göstermektedir.

Medyada obezite ile ilgili haberler verilirken sorunun birçok nedeni ya da çözümü varken, sorunun bireyselleştirilmesi; bireyin sağlığını korumak amacıyla sağlık bilgisi arayışını teşvik etmek suretiyle sağlık, spor ve ilaç endüstrileri tarafından kilo ile mücadele için pazarlanan ürünlerin tüketimini teşvik etmektedir. Çalışmanın sonuçlarından biri de obezite haberlerinde bireylerin gerek gizli reklamlar aracılığıyla gerekse açık bir biçimde tüketime yönlendirildiğidir.

Obezitenin nedeninin ve çözümünün medyada bireyselleştirilerek verilmesi, toplumumuzdaki kilo kaygısına katkıda bulunabilir. Ayrıca bu durumun fazla kilo önyargısını ve obezite damgalanmasını pekiştireceği de dikkate alınırsa medyanın bu tarz anlatıları değiştirmesinin yararlı olacağı öngörülmektedir.

Kaynakça

Alpert, T. P. (2009). “Obesity: A Worldwide Epidemic”, *Home Health Care Management & Practic*, 21 (6), 442-444.

Atabek, G. Ş. ve Atabek Ü. (2007). *Medya Metinlerini Çözümlemek: İçerik, Göstergibilim ve Söylem Çözümleme Yöntemleri*, Ankara: Siyasal Kitabevi.

Berelson, B. (1952). *Content Analysis in Communication Research*, New York: Hafner.

Bilgin, N. (2000). *İçerik Analizi*, İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Bilişli, Y. (2018). *Sağlık İletişimi Tıbbileştirme, Bireyselleştirme, “Healthism” ve Tüketime İlişkin Sağlık Haber Çözümlemeleri*, Ankara: Nobel Yayınları.

Krippendorff, K. (2004). *Content Analysis: An Introduction to Its Methodology*, London: Sage Publications.

Montgomery, K. C. (1990). "Promoting Health Through Entertainment Television", *Mass Communication and Public Health: Complexities and Conflicts*, (Ed.) Atkin C. and Wallack A., California: Sage Publications, ss. 114–128.

Sokal A. (2011) *Şakanın Ardından: Postmodernizmin Bilimsel, Felsefi ve Kültürel Eleştirisi*, (Çev) Eryılmaz G., İstanbul: Alfa Yayınları.

Wallack, L. (1990). "Mass Media and Health Promotion: Promise, Problem and Challenge", *Mass Communication and Public Health: Complexities and Conflicts*, (Ed.) Atkin C. and Wallack A., California: Sage Publications, ss. 41–51.

WHO (1997). *Prevention and Management of the Global Epidemic of Obesity. Report of the who Consultation on Obesity*, Geneva.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2011). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayınları.

Yüksel, E., Adıyaman, F., Keçeli, D., Doruk, Ö., Yavuz, Ö. ve Kasedemir, B. (2014). "Obezite konusu basında nasıl çerçevelenmektedir?", *Selçuk İletişim*, 8 (2), 149-176.

<https://www.alexa.com/topsites/countries/TR> (28.05.2018)

<https://balikesirism.saglik.gov.tr/TR,43758/2017-yili-turkiye-beslenme-ve-saglik-arastirmasi.html> (20.11.2018)

<http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs311/en/>(04.06.2018)

<http://www.who.int/dietphysicalactivity/childhood/en/> (05.07.2018)

The Effect of Managers' Practices in Business Ethics on Organizational Citizenship Behaviors of Employees: A Research in Hotel Establishments

Elbeyi PELİT¹, Nihan YARMACI²

Abstract

Practices related to business ethics in working life are important factors in the perception and behavior of employees. The main objectives of the managers are to spread the organizational behaviors that have a positive contribution to the enterprises. One of the factors that impact on organizational citizenship behaviors are also practices in business ethics. In this context, the purpose of this research is to put forward the impact of practices of the employers in the hotels regarding business ethics on employees' organizational citizenship behavior. For the survey researcher applied questionnaire technique as a method of data collection. The questionnaire given out 570 five-star hotels' employees in Afyonkarahisar. The findings from the survey were analyzed through percentage, frequency, mean, standard deviation, t test, Anova, tukey, correlation and regression analysis parallel with the purpose of this research. In conclusion, according to the correlation analysis results performed for the definition of the relation between business ethics and organizational citizenship behavior a positive relation was defined between two variables.

Keywords: Business ethics, organizational citizenship, hotel establishment, employees.

JEL Codes: D23, M12, M10

Yöneticilerin İş Etiği Kapsamındaki Uygulamalarının İşgörenlerin Örgütsel Vatandaşlık Davranışları Üzerine Etkisi: Otel İşletmelerinde Bir Araştırma

Özet

Çalışma hayatında iş etiğine ilişkin uygulamaları işgörenlerin algı ve davranışlarının oluşmasında önemli bir etkidir. İşletmeler açısından pozitif katkıya sahip örgütsel davranışların yaygınlaştırılması, yöneticilerin temel amaçlarındandır. Bu davranışlardan biri olan örgütsel vatandaşlık davranışın üzerinde etkili olan unsurlardan birisi de iş etiğine yönelik uygulamalardır. Bu kapsamda araştırmanın temel amacı, otel işletmeleri yöneticilerinin iş etiğine ilişkin uygulamalarının işgörenlerin örgütsel vatandaşlık davranışı üzerindeki etkisini belirlemektir. Araştırmada, veri toplama yöntemi olarak anket tekniğinden faydalanılmıştır. Anket uygulaması Afyonkarahisar'da beş yıldızlı otel işletmelerindeki 570 işgören üzerinde gerçekleştirilmiştir. Araştırmadan elde edilen bulgular, araştırmanın amacına uygun istatistiki

¹ Doç.Dr. Elbeyi PELİT, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Turizm Fakültesi

² Dr. Öğr. Üyesi Nihan YARMACI² Nişantaşı Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi

veri analiz teknikleriyle çözümlenmiştir. Araştırma sonucunda iş etiği ile örgütsel vatandaşlık arasındaki ilişkinin tespitine yönelik gerçekleştirilen korelasyon analizi sonuçlarına göre iki değişken arasında pozitif yönlü orta düzeyde bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İş etiği, örgütsel vatandaşlık, otel işletmeleri, işgörenler

JEL Kodları: D23, M12, M10

Giriş

Toplumun değerleri doğrultusunda oluşan ve toplumun ortak noktada buluşmasını herkes tarafından kabul edilen kurallarla gerçekleştiren etik; çalışma hayatında da topluluk halinde olan çalışanlar için de ortak noktanın bulunması gerekliliği iş etiği kavramının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Toplum ve sosyal hayatla doğrudan ilişkili olmasının yanı sıra işletmelerde iş etiği uygulamalarının yaygınlaşmasında özellikle paylaşılan artan baskısı (Koh ve Boo, 2004: 677) etkili olmaktadır. Özellikle işletmelerdeki etiksel standartların düşmeye başlamasıyla birlikte iş etiği kavramı daha fazla önem kazanmıştır. Bununla birlikte artan rekabet koşulları, pazar ve piyasadaki belirsizlik işletmenin sahip olduğu kaynakları verimli ve etkin kullanmasını güç hale getirmiştir. Bu durum, işletmelerin verimlilik ve performans düzeylerini işgörelere daha da bağımlı hale getirmiştir. İşgörelerin gönüllü olarak görev tanımlarının ötesine geçmeleri (Somech ve Drach-Zahavy, 2004) işletmenin performansına pozitif yönde etkileyecek örgütsel davranışların önemini arttırmaktadır (Van Dyne, Graham ve Dienesch, 1994). Bu pozitif örgütsel davranışlardan biri de örgütsel vatandaşlıktır. Diğer taraftan bireylerin hayatlarının önemli bir kısmı çalışma ortamında geçmekte ve davranışlarının şekillenmesinde içsel faktörler kadar dışsal faktörler de etkili olmakta; bu dışsal faktörlerden biri de yöneticileri tarafından işletmedeki iş etiğine yönelik uygulamalardır. Yöneticilerin adil, tarafsız ve eşit uygulamaları, İşgörelerin işletme ile uyumlu ve katkı sağlayan çalışanlar olması desteklemektedir. Bu doğrultuda araştırmada, Afyonkarahisar'da faaliyet gösteren beş yıldızlı otel işletmelerindeki işgörelerin örgütsel vatandaşlık düzeyleri ve yöneticilerin iş etiği uygulamalarını işgörelerin nasıl algıladıkları belirlenerek, iş etiği uygulamalarının örgütsel vatandaşlık üzerindeki etkisi incelenmiş olup, ilgililere araştırma konusuna yönelik öneriler sunulmaktadır.

Kuramsal ve Kavramsal Çerçeve

İyi, kötü, doğru, yanlış ve yarar sağlama gibi kavramları inceleyen, bireysel ve grup davranışlarında veya ilişkilerinde neyin iyi, neyin kötü olduğunu belirleyen ahlaki ilkeler, değerler ve standartlar sistemi (Hatcher, 2004: 358) olan etik; genel olarak tüm toplumlar tarafından kabul edilen ortak bir anlayışla doğru ve yanlış ölçütlerini içermektedir. Bu kapsamda birçok meslek grubu ile ilgili oluşturulan etik ilkeler o alanla ilgili tüm ilişkileri düzenleyici (Önal, 2003: 1) niteliktedir. Genel etik ilkelerin çalışma hayatına uyarlanması (Frederick, Davis ve Post, 1988: 52) ile işletmelerin varlıklarını devam ettirmek için gerçekleştirdiği faaliyetlerin bu ilkeler doğrultusunda gerçekleştirilmesi; işletmenin hedef kitlesi, çalışanları ve diğer tüm paydaşlarına karşı sorumluluklarını yerine getirerek önceden belirlediği vizyon, hedef ve misyonunu gerçekleştirmesinde iş etiği önemli etkenlerden biridir. Farklı bir ifadeyle, etik düşünce ve ilkelerin işletmenin faaliyetlerine uygulanmasıyla ortaya çıkan bir kavram olarak ifade edilebilir.

İşletmelerde etik sorunlar, insan kaynakları yönetimi ile ilgili konularda da ortaya çıktığı (Pelit ve Arslantürk, 2011) belirtilmektedir. Bu doğrultuda özellikle hizmet işletmeleri gibi

insan faktörüne bağımlılık düzeyi yüksek olan işletmelerde iş etiğinin işletmenin itibarı ve performansı üzerinde etkili olduğu kadar, işgörenlerin işletmeye bakış açıları ve örgütsel davranışlarının şekillenmesinde de etkili olması beklenmektedir. İş etiği kapsamında uygulanması gereken ilkeler tüm toplum tarafından kabuledilen değerler olsa da her işletmede yöneticilerin uygulamaları açısından farklılık göstermektedir. Bu farklı uygulamalar işgörenlerden beklenen ve yöneticiler tarafından geliştirilmesi hedeflenen pozitif davranışların nasıl etkilediğinin incelenmesi gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Bu doğrultuda yöneticilerin iş etiği uygulamalarının işgörenlerin “isteğe bağlı gerçekleşen ve iş gerekliliklerinin ötesine geçen, ödül mekanizması içerisinde yeri olmayan, örgütün bir bütün olarak fonksiyonlarını daha etkin biçimde yerine getirmesine destek olan davranışlar” (Organ, 1988: 4) olarak tanımlanan ve pozitif örgütsel davranış niteliği taşıyan örgütsel vatandaşlık davranış düzeylerinin değişkenlik göstermesinde etkili bir unsurdur.

İşletmenin performans ve etkililiğinin artmasında etkili olan örgütsel vatandaşlık işgörenin gönüllü olarak işletmenin amaçlarını desteklemesi, işletme çıkarlarını bireysel çıkarlarının üstünde tutmasıyla birlikte işletmeye yenilikler kazandıran yapıcı niteliğe sahip davranışları içermekte (Çetin, 2011: 7) olup etik davranışla doğrudan ilişkisini vurgulamaktadır. Ancak örgütsel vatandaşlık kapsamında değerlendirilen her davranış etik nitelikte bir davranış olarak değerlendirilemez (Turnipseed, 2002: 1).

Örgütsel vatandaşlık davranışı Organ (1988) tarafından diğergamlık, vicdanlılık, centilmenlik, nezaket ve sivil erdem olmak beş alt boyutta ele alınmaktadır. İşletmede sıra dışı bir durum gerçekleşmesi halinde, bir çalışanın diğer çalışana ya da çalışanlara görevlerini yerine getirebilmeleri için gönüllü olarak (Podsakoff ve Mackenzie, 1994: 351) yardım etmesi diğergamlık (Organ, 1988: 12) alt boyutunu ifade etmektedir. Mesai ücreti verilmediği halde işi bitirmek için çalışmaya devam etme, çalışma zamanını etkili kullanma, iş ortamı ile ilgili kurallara bağlılık, toplantılara düzenli olarak katılım gösterme, örgüt içerisinde belirlenen kurallara uyma gibi çabaların hepsi (Podsakoff, MacKenzie ve Hui, 1993: 7; Gürbüz, 2006: 55). vicdanlılık alt boyutunu ifade etmektedir. Diğergamlık ve vicdanlılık alt boyutları yardımseverlik (İşbaşı, 2000) esaslı açısından ortak özellik gösterse de vicdanlılık alt boyutu işletme diğergamlık alt boyutu ise çalışma arkadaşı/larına (Gügerçin ve Ay, 2016) yöneliktir. Sivil erdem altboyutu; örgütün gelişimine destek verme (Organ, 1988: 11-12) olarak tanımlanmaktadır. Örgütün performans ve verimliliğinin yanı sıra üst yönetimin performansına olumlu (Acar, 2006: 9) katkılar sağlayacağı belirtilmektedir. Nezaket alt boyutu ise işyerinde oluşabilecek problemleri önlemek için birine yardım etmeyi içeren davranışları (Ölçüm Çetin, 2004) kapsamaktadır. Son alt boyut olan centilmenlik; şikayette bulunmama, işgörenlerin küçük sorunları büyütmeyle sızlanmaması, olumsuzluklara rağmen işletmeye karşı olumlu tutum göstermesi ve gerginlik yaratabilecek olumsuzlukları tolere etmeye dönük davranışlardan oluşmaktadır. (Gügerçin ve Ay, 2016; Podsakoff, Mackenzie, Paine ve Bachrach, 2000; Organ, 1988). Dolayısıyla örgütsel vatandaşlığın alt boyutları kapsamında gerçekleşen her bir davranış etik olarak değerlendirilemese de, işgörenlerin gerçekleştirdiği birçok davranışın temelinde etik değerler yer almaktadır. İşgörenlerin davranışlarını etkileyen içsel faktörlerinyanında dışsal faktörlerde etkili olmaktadır. Bu kapsamda yöneticilerin uyguladıkları iş etiğine yönelik uygulamalar da işgören davranışları üzerinde belirleyici etkiye sahiptir. Bu konuyla ilgili literatürde birçok araştırma yer almakta (Ryan, 2002; Elçi, 2005; Turnipseed, 2002; Baker, Hunt ve Andrews, 2006; Kepenek, 2008; Sparrow, Chadrakumara ve Perera, 2010; Rayner, Lawton ve Williams, 2012) olup iki değişken arasında pozitif bir ilişki olduğu vurgulanmaktadır.

İş etiği uygulamaları ile örgütsel vatandaşlık değişkelerinin birbiri ile olan etkileşim ve ilişkisinin incelenmesi, işletmedeki üst düzey yöneticilerin yanısıra insan kaynakları departmanı açısından da önemli bilgiler sağlayarak işgörenlerin örgütsel amaçlar doğrultusunda

yönlendirilmesi için yöneticilerin işgörenlerine karşı etik sorumluluklarını bilmesi ve etik ilkelere uygun olarak uygulanmasına ve işgörenlerin olumsuz algıya sahip oldukları konulara yönelik çözüm öneriler sunmasına katkı sağlayacaktır.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırmanın amacı, otel işletmelerindeki yöneticilerin iş etiği kapsamındaki uygulamalarının işgörenlerin örgütsel vatandaşlık davranışları üzerindeki etkisini belirlemektir. Artan rekabet koşulları ve işletmelerin farklılaşma ihtiyacı özellikle sunulan hizmetin insan unsuruna bağımlı olduğu hizmet sektöründe daha da önemli hale gelmektedir. Hizmet işletmelerinde verimlilik ve performansın artması işgörenlerin çalışmaları sırasında sergiledikleri davranışlarıyla da ilişkilidir. Sunulan hizmetin kalitesi işgörenin işletme içerisinde gördüğü değer ve yapılan uygulamalara göre değişkenlik göstermektedir. İşgörenlerin örgütsel davranışlarına olan etkisi nedeniyle değişkenlik müşteri memnuyetini de etkilemektedir. Bu bağlamda, hizmet sektörü içerisinde önemli bir yere sahip olan otel işletmeleri yöneticilerinin iş etiği kapsamındaki uygulamalarının işgörenlerin örgütsel vatandaşlık düzeyleriyle ilişkisini oluşturmaktadır. Dolayısıyla işgörenlerin çalışma arkadaşları ve işletmelerine karşı geliştirdikleri/geliştirecekleri önemli bir tutum olan örgütsel vatandaşlık düzeylerinin yüksek olması, rekabet ortamında örgütün başarısına olumlu katkılar sağlamakta olup, konuyla ilgili yapılan çalışmalar örgütlerde olumlu davranışların gelişmesi ve yaygınlaşmasına yönelik öneriler sunması açısından da önem taşımaktadır. Bu kapsamda araştırmada şu sorulara yanıt aranmıştır:

- Otel işgörenlerinin iş etiğine yönelik algıları nedir?
- Otel işgörenlerinin örgütsel vatandaşlık düzeyleri nedir?
- Otel işgörenlerinin iş etiği algıları ile örgütsel vatandaşlık düzeyleri arasında bir ilişki var mıdır?
- Otel işgörenlerinin kişilik özeliş etiği algılarının örgütsel vatandaşlık davranışına etkisi nedir?

Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada veri toplama yöntemi olarak anket tekniğinden yararlanılmıştır. İlgili anket 3 bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde katılımcıların bazı demografik bilgilerini belirlemeye yönelik sorular bulunmaktadır. İkinci bölümünde iş etiğini belirlemek amacıyla yöneticilerinin çalışanlara karşı davranışlarının etik açıdan uygunluğunu değerlendirmelerine ilişkin Pelit ve Güçer (2007) tarafından geliştirilen ölçekten yararlanılmıştır. İş etiği ölçeği tek bir boyut olmak üzere 18 ifadeden oluşmaktadır. Söz konusu ölçeklerde beşli Likert tipi derecelendirme kullanılmıştır. Araştırmanın üçüncü bölümde otel işletmelerinde çalışan işgörenlerin örgütsel vatandaşlık düzeylerini belirlemek için Basım ve Şeşen (2006) tarafından geliştirilen örgütsel vatandaşlık ölçek kullanılmıştır. Söz konusu ölçek beş boyut olmak üzere toplam 19 ifadeden oluşmaktadır.

Araştırmanın evrenini, Afyonkarahisar'da faaliyet gösteren beş yıldızlı otel işletmelerindeki işgörenlerden oluşmaktadır. Afyonkarahisar merkezde faaliyet gösteren 7 beş

yıldızlı otel işletmelerinin tamamıyla görüşülmüştür. Anket uygulamasını kabul eden otel işletmelerine işgörenlere uygulamaları için bırakılan anketlerden çeşitli nedenlerle (eksik ve hatalı doldurma vb.) toplamda 570 anket değerlendirmeye alınmıştır.

Araştırma sonucunda elde edilen verilerden; işgörenlerin bazı demografik ve bireysel özellikleri (cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim vb.) frekans ve yüzde dağılımı ile iş etiği ve örgütsel vatandaşlık düzeyleri frekans, yüzde dağılımı, aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri hesaplanarak betimlenmiştir. İşgörenlerin iş etiği uygulamalarına yönelik algıları ile örgütsel vatandaşlık arasındaki ilişkiyi korelasyon analizi ile ortaya konmuş olup, işgörenlerin etiği uygulamalarına yönelik algıları örgütsel vatandaşlık düzeyleri üzerindeki etkisi için ise basit doğrusal regresyon analizinden yararlanılmıştır.

Bulgular

Araştırmada geçerli kabul edilerek değerlendirmeye alınan 570 işgören anketine göre; katılımcıların %42,3'ü kadın, %57,7'si ise erkek olup, %12,8'i ilköğretim, %45,1'i ortaöğretim (lise), %42,1'i lisans eğitim düzeyine sahip oldukları ve %13,5'inin bir yıl ve/veya daha az, %29,5'inin 2-4 yıl, %26'sının 5-7 yıl ve %17,7'sinin de 8-10 yıl, %13,3'ünün ise 10 yıl ve/veya daha fazla bir süredir sektörde çalıştıkları belirlenmiştir. Araştırmada, iş etiği ile örgütsel vatandaşlık ölçeklerine yönelik gerçekleştirilen bazı tanımlayıcı istatistikler Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2: İş Etiği ve Örgütsel Vatandaşlık Ölçeklerine İlişkin Bazı Tanıtıcı İstatistikler

DEĞİŞKENLER	N	İfade Sayısı	\bar{x}	S.S.
İş Etiği	570	18	1,79	0,755
Örgütsel Vatandaşlık	570	19	1,35	0,556
Diğergamlık	570	5	1,35	0,659
Vicdanlılık	570	3	1,42	0,689
Nezaket	570	3	1,36	0,694
Centilmenlik	570	4	1,97	0,936
Sivil Erdem	570	4	1,28	0,626

Söz konusu bu sonuçlar, kullanılan ölçeğin sosyal bilimler alanında yapılan araştırmalar için geçerli güvenilirlik düzeyine sahip olduğunu göstermektedir (Ural ve Kılıç, 2010). Yine Tablo 2'deki işgörenlerin iş etiği algılarına yönelik bulgular incelendiğinde, aritmetik ortalama değerlerinin orta düzeyin altında olduğu görülmektedir. Bu bulgulara göre, işgörenlerin iş etiği algılarının olumsuz yönde olduğu belirlenmiştir ($\bar{x}=1,79$). Otel işletmelerinde çalışan işgörenlerin örgütsel vatandaşlık düzeyine ($\bar{x}=1,35$) ilişkin aritmetik ortalama değerleri değerlendirildiğinde ise düşük düzeyde ve örgütsel vatandaşlık davranışlarının olumsuz yönde olduğu şeklinde değerlendirilebilir. Örgütsel vatandaşlığın alt boyutları açısından işgörenlerin düzeyleri incelendiğinde; işgörenlerin ağırlıklı olarak centilmenlik ($\bar{x}=1,97$) alt boyutuna ve sırasıyla vicdanlılık ($\bar{x}=1,42$), nezaket ($\bar{x}=1,36$), diğergamlık ($\bar{x}=1,35$) ve sivil erdem ($\bar{x}=1,28$) alt boyutuna sahip işgörenlerden oluştuğu belirlenmiştir.

Tablo 2'deki bulgular incelendiğinde, özellikle tüm ifadelerle ilişkin işgören görüşlerinin aritmetik ortalamaları, 2,37-1,61 (az katılıyorum) seçeneğinde yoğunlaştığı görülmekle birlikte, özellikle, “Sendikal faaliyetlere katılmamız konusunda olumluydu.” ($\bar{x}=2,37$) ve “Çalışanlara işletme içinde üst kademelere yükseltme konusunda eşit fırsat sağladılar.” ($\bar{x}=2,05$), konularındaki ifadeler, işgörenlerin en olumlu görüş bildirdikleri ifadeler olduğu belirlenmiştir. İlgili ifadelerin, genellikle, işgörenlerin işletmelerdeki terfi ve sosyal ve güvenlik haklarıyla ilgili konular olduğu göz önüne alındığında, yöneticilerin belirtilen bu konularda diğer konulara daha adil ve eşit olarak değerlendirildiği düşünülse de genel olarak değerlendirildiğinde yöneticilerin bu konuda da gelişim göstermeleri gerekmektedir. Bununla birlikte işgörenlerin iş etiği ile ilgili ifadeler içerisinde özellikle “Bizle olan her türlü iletişimde (yazılı, sözlü, telefon) nezaket kurallarına özen gösterirdi.” ($\bar{x}=1,42$), “İş kazalarından korunmamız için gerekli önlemleri alırdı.” ($\bar{x}=1,61$), “Çalışanlar arasında din, dil ve ırk ayrım yapmazdı.” ($\bar{x}=1,62$), “İşgörenlerin onurlarını kırıcı davranışlardan kaçınırdı.” ($\bar{x}=1,63$) ve “Sağlık sorunlarımızın çözümünde bizlere yardımcı olurdu.” ($\bar{x}=1,64$) konularındaki ifadeler, işgörenlerin en olumsuz görüş bildirdikleri ifadeleri oluşturmaktadır.

Hizmet sunan işletmelerde işgörenlerin müşterilerle doğrudan iletişim ve etkileşim içerisinde olmasından dolayı özellikle yöneticilerin astları olan işgörenleri ile iletişimlerinde sırasında nezaket kurallarına uygun davranması, işgörenlerin sağlık sorunları gibi hususların hizmet kalitesini etkilemesi nedeniyle duyarlı ve çözüm odaklı karar vermesi, müşterilerinde etkileneneğini dikkate alarak yasal zorunluluk kapsamında olan iş kazalarına yönelik önlemleri işletmede uygulaması ve işgörenler arasında sosyokültürel farklılıklara göre davranmaması zorunluluk taşımaktadır. Müşteri tarafından hizmet kalitesini değerlendirirken hizmeti sunan kişiyi de değerlendirmektedir. Bu nedenle diğer işletme türlerine göre özellikle hizmet işletmelerinde yöneticiler tarafından nezaket kuralları dışında ve onur kırıcı davranılması, din, dil ve ırk açısından ayrımcılık yapılan davranışlara işgörenlerin maruz kalması işgörenler üzerinde olumsuz etki yaratarak müşteri memnuniyetinin de olumsuz yönde etkilenmesine neden olacaktır.

Yöneticileri tarafından tutarlı, eşit, adil ve demokratik uygulamalar işgörenlerin çalıştıkları işletme ya yaptıkları işi daha fazla sahiplenerek iş tanımının dışında hem işletme hem de çalışma arkadaşlarını destekleyici davranması ve yaptığı işi daha anlamlı bularak iş doyumunun artmasına da katkı sağlayacaktır.

Tablo 3'de işgörenlerin yöneticilerin iş etiği uygulamalarına yönelik algıları ile örgütsel vatandaşlık düzeyleri arasındaki ilişkiye ait korelasyon analizi sonuçları yer almaktadır. Korelasyon testi sonucunda elde edilen bulgular, literatürde yer alan değişkenler arasındaki ilişki düzeyine (Akgül ve Çevik, 2003; Ural ve Kılıç, 2011) ilişkin korelasyon katsayısının 0-0,20 arasında olması çok zayıf; 0,20-0,40 arasında olması zayıf olarak değerlendirilmiştir. Korelasyon katsayısının 0,40-0,60 arasında olması orta; 0,60-0,80 arasında olması kuvvetli/yüksek ve 0,80-1 arasında olması ise çok kuvvetli/çok yüksek düzeyde ilişki olduğu dikkate alınarak yorumlanmıştır.

Bu doğrultuda, tablo 3'deki sonuçlara göre, beş yıldızlı otel işletmelerinde örgütsel vatandaşlık alt boyutu olan centilmenlik ($p=0,816$) boyutları ile iş etiği arasında pozitif yönde çok kuvvetli; nezaket ($p=0,579$), diğergamlık ($p=0,523$), sivil erdem ($p=0,499$) ve vicdanlılık ($p=0,450$) alt boyutları ile iş etiği arasında ise Pearson korelasyon katsayısının pozitif yönde orta düzeyde ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bu doğrultuda, yöneticilerin iş etiği uygulamalarının işgörenlerin örgütsel vatandaşlık davranışının alt boyutu olan centilmenlik davranışı üzerinde çok kuvvetli düzeyde olumlu yönde bir ilişki olduğu; nezaket, diğergamlık, sivil erdem ve vicdanlılık özellik gösteren işgörenlerin ise iş etiği ile pozitif yönde bir ilişki olduğu belirlenmiştir.

Tablo 3: İşgörenlerin Yöneticilerin İş Etiği Uygulamalarına Yönelik Algıları ile Örgütsel Vatandaşlık Düzeyleri Arasındaki İlişkiye Yönelik Korelasyon Analizi Sonuçları

Kişilik Özellikleri	Pearson Korelasyon Katsayısı	İş Etiği
Örgütsel Vatandaşlık	r	0,623
	p	0,000***
Diğergamlık	r	0,523
	p	0,000*
Vicdanlılık	r	0,450
	p	0,000*
Nezaket	r	0,579
	p	0,000*
Centilmenlik	r	0,816
	p	0,000*
Sivil Erdem	r	0,499
	p	0,000*

*p<0,001

Tablo 4’de, yöneticilerin iş etiği uygulamalarının örgütsel vatandaşlık üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik basit doğrusal regresyon analizine ilişkin sonuca yer verilmiştir.

Tablo 4: İş Etiği ile Örgütsel Vatandaşlık Düzeyleri Arasındaki İlişkiye Ait Basit Regresyon Analizi Sonuçları ve Modeller

Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	Sabit	β_j	Regresyon Modelleri
İş Etiği	Örgütsel Vatandaşlık (ÖV)	0,528	0,460	ÖV=0,528 + 0,460 İE

*p<0,001

Tablo 4’deki bulgular incelendiğinde, değişkenlere ilişkin uygulanan tüm basit doğrusal regresyon analizlerinin anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmış olup (p<0,001); iş etiğinin örgütsel vatandaşlık üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik regresyon modeline tablo 4’de yer verilmiştir. Tablo 4’te yer alan regresyon modeli değerlendirildiğinde, iş etiğinde gerçekleşen 1 birim artışın, örgütsel vatandaşlık üzerinde 0,460’lık bir artış yaratacağı regresyon modelinde saptanmıştır.

Araştırma sonucunda elde edilen bulgular değerlendirildiğinde, yöneticilerin iş etiği kapsamındaki uygulamaları ve bu uygulamaların iş etiğine uygunluğu ile işgörenlerin örgütsel vatandaşlık düzeyleri arasında önemli bir ilişki vardır. Söz konusu bu ilişki, genel olarak yönetici davranışlarının etik ilkelere uygunluğu ile işgörenlerin örgütsel vatandaşlık düzeyleri üzerinde olumlu etkiye sahiptir. Yöneticilerin iş etiğine yönelik uygulamaları işgörenlerin çalışkan, düzenli ve görevine düşkün olmalarının yanısıra nezaket, sivil erdem, davranış şekillerini tercih etmelerinde önemli düzeyde katkısının olması örgütü benimseyerek örgüt yararına davranışlar sağlayarak çatışma gibi durumların yaşanması yerine uyum ve sinerji içerisinde çalışmalarına katkı sağlamaktadır. Ayrıca, işletme içerisinde pozitif örgütsel davranışlar geliştirilmek isteniyor ise, işgörenlerin hangi uygulamalardan dolayı örgütsel vatandaşlık düzeylerini olumlu etkilendiği belirlenmek amacıyla alınan kararlar ve uygulamaların iş etiği kapsamında tekrar değerlendirilmesi yani iş etiği ile örgütsel vatandaşlık

arasındaki ilişki değerlendirilmelidir. Elde edilen araştırma sonuçlarına göre yöneticilerin örgütsel faaliyetlere ilişkin karar alırken herkes için en iyi olduğu varsayılan eylemlerin seçilmesi ve eylemlerde dürüstlük, adalet, sevgi, saygı, hoşgörü, demokrasi, eşitlik vb. gibi evrensel değerler doğrultusunda hareket ederek işgörenler tarafından pozitif davranışların olumlu yönde etkileyecek farklı uygulama ve stratejiler geliştirmesi gerekmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Otel işletmelerinin nitelikli hizmet sunabilmek için diğer hizmet işletmeleri gibi insan unsuruna olan bağımlılığının ön plana çıkmasına neden olmaktadır. Hizmetin sunumu yönetim tarafından işgörelere yönelik uygulamalarla ilişkili olarak değişim göstermektedir. Bu durum müşterinin satın aldığı hizmeti değerlendirirken hizmeti sunan işgörenin etkisi altında gerçekleşmektedir. Teoride yönetim anlayışının daha insan odaklı hale dönüşmesine rağmen yöneticilerin bu bakış açısını benimsemesi işletmelerde uygulanmasını ve işletmeden işletmeye yönetsel farklılıkların gözlenmesine neden olmaktadır. Dolayısıyla varlığını sürdürmek isteyen ve rakiplerine karşı rekabet üstünlüğü sağlamak isteyen işletmelerin işgörelere karşı iş etiğine yönelik uygulamaları pozitif örgütsel davranışların gözlenmesinde belirleyici olmaktadır. Bu noktada otel işletmelerinin sunduğu hizmetin özelliklerinden biri olan üretildiği anda tüketilmesi daha da bu durumun önemini vurgulamaktadır. Müşterilerin istek ve ihtiyaçlarına hızlı bir şekilde cevap verilmesi, karşılaşılan sorunlarda işgörenlerin yaratıcılıklarını kullanarak iş tanımı kapsamında yer alması da işletmeye ya da çalışma arkadaşlarına yardımcı olmak için gönüllü olarak müşteriye çözümler yaratması da pozitif değer yaratacak faktörlerden birini oluşturmaktadır. Dolayısıyla, bireylerin örgütsel vatandaşlık düzeylerini etkileyen olumlu ve olumsuz faktörlerin belirlenerek, bu davranışı geliştirici ve destekleyici uygulama ve stratejilerin belirlenmesi işletmenin uzun dönemde farklılaşarak örgüt kültürü oluşturması açısından hayati önem taşımaktadır.

Otel işletmelerindeki yöneticilerin iş etiği uygulamalarının işgörenlerinin örgütsel vatandaşlık düzeyleri üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla yapılan bu çalışmada elde edilen bulgulara göre, otel işletmelerindeki işgörenlerin iş etiğine yönelik algıların orta düzeyin altında olumsuz olduğu belirlenmiştir. Ayrıca işgörenlerin örgütsel vatandaşlık düzeyleri de orta düzeyin altında olumsuz yönde olduğu araştırma sonuçları arasındadır. Örgütsel vatandaşlığın orta düzeyin altında olması işgörenlerin işletmenin performans, verimlilik ve işleyişin olumsuz yönde olmasına neden olacaktır. Dolayısıyla bu durum sunulan hizmetin kalitesine yansıtacağı için işletmenin ve bu işletmeyi tercih eden müşterileri de olumsuz yönde etkilemesi beklenmektedir.

Katılımcıların iş etiği ifadelerine yönelik belirttikleri görüşler incelendiğinde ise yöneticilerinin genel olarak etik davranmadıklarını belirtmekle birlikte özellikle “iş kazaları”, “onur kırıcı”, “nezaket” ve “sağlık sorunları” gibi konularda diğer konulara göre daha fazla etik davranmadıklarını belirtmişlerdir. Anket katılan işgörenler, örgütsel vatandaşlık düzeyleri ile ilgili olarak özellikle; “değişime uyum”, “gücenme ve kızgınlık duymama” ve “yeni işe başlayan birinin işi öğrenmesi için yardımcı olma”, konularında ise diğerlerine göre daha olumsuz davranış sergiledikleri sonucuna ulaşmışlardır.

Araştırma kapsamında ele alınan iki değişken arasındaki ilişki kuvvetli olup örgütsel vatandaşlığın alt boyutlarına sırasıyla centilmenlik, nezaket, diğergamlılık, sivil erdem ve vicdanlılık düzeyleri üzerinde pozitif yönde anlamlı bir ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Araştırmada iş etiğinin işgörenlerin örgütsel vatandaşlık düzeylerine etkisi yönelik sonuçlar değerlendirildiğinde orta düzeyde etkisinin olduğu belirlenmiştir. Elde edilen tüm bulgular incelendiğinde; otel işletmelerinin daha kaliteli hizmet sunabilmesi ve işletmenin varlığını

devam ettirebilmesiyle birlikte ilgili literatüre katkısı sağlaması amacıyla bazı öneriler sunulmaktadır.

İşletmelerde özellikle yöneticilere yönelik olarak etik ilkeler ve iş etiği ile ilgili düzenli aralıklarla eğitim/seminerler düzenlenmeli ve olumsuz durumlar tespit ederek, iyileştirmeler yapılması gerekmektedir. Bu eğitim/seminerler sadece yöneticilere yönelik olmamalı ki gelecekte yönetici olacak olan işgörenlerinde gelişmesine ve işgörenlerde iş etiğine yönelik bilinç oluşturulmasına katkı sağlayabilsin.

Ayrıca etik ilkeler ve iş etiği ile ilgili düzenlenen eğitim/seminerlerin etkisini ölçebilmek için kurum içi anketlerin tarafsız bir şekilde değerlendirilmesi eksik ya da hatalı olarak yapılan etik ihlaller tespit edilerek çözüme ulaştırabilmek için farklı yöntemler oluşturulabilsin.

Araştırma sadece Afyon ilinde faaliyet gösteren beş yıldızlı otel işletmelerini kapsamaktadır. Benzer bir araştırmanın, farklı özellik ve statüde yer alan diğer turizm işletme türleri (seyahat, yiyecek içecek işletmeleri vb.) üzerinde de uygulanarak tüm sektörü kapsayacak şekilde gerçekleştirilebilir.

Kaynakça

Acar, A. Z. (2006) Örgütsel Yurttaşlık Davranışı: Kavramsal Gelişimi ile Kişisel ve Örgütsel Etkileri. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 7(1), 1-14.

Akgül, A. ve Çevik, O. (2003). *İstatistiksel Analiz Teknikleri*. Emek Ofset, Ankara.

Baker, T. L., Hunt, T. G. ve Andrews, M. C. (2006). Promoting Ethical Behavior and Organizational Citizenship Behaviors: The Influence of Corporate Ethical Values. *Journal of Business Research*, 59(7), 849-857.

Basım H.N. ve Şesen, H. (2006). Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Ölçeği Uyarlama ve Karşılaştırma Çalışması. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 61(4), 83-102.

Çetin, F. (2011). Örgütsel Vatandaşlık Davranışlarının Açıklanmasında Örgütsel Bağlılık, İş Tatmini, Kişilik ve Örgüt Kültürünün Rolü. *Doktora Tezi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Elçi, M. (2005). Örgütlerde Etik İklimin Personelin Vatandaşlık Davranışlarına Etkileri. *Doktora Tezi*, Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gebze.

Frederick, W.C., Davis, K., ve Post, J.E. (1988). *Business and Society: Corporate Strategy. Public Policy, Ethics*. 6. Baskı New York: McGraw-Hill Publishing Company.

Gügerçin, U. ve Ay, Ü. (2016). Etik Konumun Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Üzerindeki Etkisi: Etik Konum Kuramı Çerçevesinde Bir Analiz. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 19 (32): 34-46.

Gürbüz, S. (2006). Örgütsel Vatandaşlık Davranışı ile Duygusal Bağlılık Arasındaki İlişkilerin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma. *İstanbul Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(1), 48-75.

Hatcher, T. (2004). Environmental Ethics As An Alternative For Evaluation Theory In For Profit Business Context. *Evaluation And Program Planning*, 27, 357-363.

İşbaşı, J. Ö. (2000). Çalışanların Yöneticilerine Duydukları Güvenin ve Örgütsel Adaletle İlişkin Algılamalarının Örgütsel Vatandaşlık Davranışının Oluşumundaki Rolü: Bir Turizm Örgütünde Uygulama. *Yüksek Lisans Tezi*, Akdeniz Üniversitesi, Antalya.

Kepenek, Ö. (2008). Öğretmenlik Meslek Etik İlkelerinin Örgütsel Vatandaşlık Davranışına Etkisi (Kocaeli ili örneği). Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

Koh, H. C. ve Boo, E. H. Y. (2004). Organisational Ethics And Employee Satisfaction And Commitment. *Management Decision*, 42(5), 677-693.

Organ, D. W. (1988). O.C.B.: The Good Soldier Syndrome. Lexington MA, Lexington Book. akt. W. D. Organ. (1997). Organizational Citizenship Behavior: It's Construct Clean-Up Time, *Human Performance*, 10(2), 85- 97.

Ölçüm Çetin, M. (2004). Örgütsel Vatandaşlık Davranışı. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Önal İ. (2003). Koruma Kültürü ve Etik Kurallar. <http://www.imo.org.tr/resimler/ekutuphane/pdf/289.pdf>. Erişim Tarihi: 02.10.2018.

Pelit, E. ve Güçer, E. (2007). İşletme Yöneticilerinin Çalışanlara Karşı Davranışlarının İş Etiği Kapsamında Değerlendirilmesine İlişkin Bir Araştırma. *Seyahat ve Turizm Araştırmaları Dergisi*,

Pelit, E. ve Arslantürk, Y. (2011). Turizm İşletmelerinin İş Etiğine Yönelik Uygulamalarının Çalışma Yeri Tercihindeki Önemi: Turizm Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16 (1),163-184.

Podsakoff, M., P., Mackenzie, B., S., Paine, B., J. ve Bachrach, G., D. (2000). Organizational Citizenship Behaviors: A Critical Review of the Theoretical and Empirical Literature and Suggestions for Future Research. *Journal of Management*, 26(3), 513-563.

Podsakoff, P. M., MacKenzie, S. B. ve Hui, C. (1993). Organizational Citizenship Behaviors as Determinants of Managerial Evaluations of Employee Performance: A Review and Suggestions For Future Research. In G.R. Ferris ve K.M. Rowland (Ed.), *Research in Personnel and Human Resources Management*, 11(1-40). Greenwich, CT. JAI Press.

Podsakoff P. M. ve MacKenzie, Scott B. (1994). Organizational Citizenship Behaviors And Sales Unit Effectiveness. *Journal of Marketing Research*, 351-363.

Rayner, J., Lawton, A. ve Williams, H. M. (2012). Organizational Citizenship Behavior and the Public Service Ethos: Whither The Organization?. *Journal of Business Ethics*, 106(2), 117-130.

Ryan, J. J. (2002). Work Values and Organizational Citizenship Behaviors: Values That Work For Employees and Organizations. *Journal of Business and Psychology*, 17(1), 123-132.

Somech, A. ve Drach-Zahavy, A. (2004). Exploring Organizational Citizenship Behaviour From an Organizational Perspective: The Relationship Between Organizational Learning and Organizational Citizenship Behaviour. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, (77), 281-298.

Sparrow, P. R., Chadrakumara, A. ve Perera, N. (2010). Impact of Work Values and Ethics on Citizenship and Task Performance in Local and Foreign Invested Firms: A Test in a Developing Country Context. 11th International Human Resource Management Conference (1-25). Birmingham, UK: Aston Business School.

Turnipseed, D. L. (2002). Are Good Soldiers Good? Exploring the Link Between Organizational Citizenship Behavior and Personel Ethics. *Journal of Business Research*, 55(1),

November 22-24, 2018 Antalya

Congress Book

1-15. akt. M. Özdevecioğlu (2003). Örgütsel Vatandaşlık Davranışı ile Üniversite Öğrencilerinin Bazı Demografik Özellikleri ve Akademik Başarıları Arasındaki İlişkilerin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 20, 117-135.

Ural, A. ve Kılıç, İ. (2013). Bilimsel Araştırma Süreci ve SPSS ile Veri Analizi. Detay Yayıncılık, Ankara.

Van Dyne, L., Graham, J. W. ve Dienesch, R. M. (1994). Organizational Citizenship Behavior: Construct Redefinition, Measurement and Validation. The Academy of Management Journal, 37 (4),765-802.

Quality Control Processes on Leather Goods Products

Selime MENTES ÇOLAK¹, Selmin ÖZKAYA

Abstract

Leather goods manufacture is a very complex process involving a large number of processes and materials. Leather goods production sector is a labor intensive sector. Especially the ratio of handwork is extremely high in the production of leather goods items. This causes some quality problems in the leather goods sector.

Because of leather goods are luxury product class and highly cost-effective product, the product has low degree of error tolerance in during the production. Human factor absolutely takes its place in quality production process. Especially in labor intensive sectors quality leather goods production need for qualified labor occurs in a more visible way.

One of the most important competition force in market for companies is quality. For of competition with the world firms requires qualified labor-force, rationalization and high quality products. Aims of rationalization are to decrease the cost, increase the efficiency and effectiveness, and raise the quality of the production. For to produce high value-added leather goods must be produce quality products. The aim today is not to only control the quality, but in one time to achieve the goal of zero error by producing the correct. In this review, It was given inform about quality control and check points in the leather goods production

Anahtar Kelimeler: Leather goods, Quality control, Leather goods, bag

Saraciyeye Ürünlerinde Kalite Kontrol Süreçleri

Özet

Deri ürünleri üretimi, çok sayıda proses ve malzeme içeren karmaşık bir süreçtir. Deri ürünleri üretim sektörü, emek yoğun bir sektördür. Özellikle deri eşyalarının üretiminde el işçiliği oranı oldukça yüksektir. Bu, deri ürünleri sektöründe bazı kalite problemlerine neden olur.

Deri ürünleri, lüks ürün sınıfı ve yüksek maliyetli ürün olması nedeniyle, üretim sırasında düşük derecede hata toleransına sahiptir. İnsan faktörü kesinlikle kaliteli üretim sürecinde yerini alır. Özellikle emek yoğun sektörlerde kaliteli deri ürünleri üretimi için nitelikli işgücü ihtiyacı daha görünür bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Şirketler için pazardaki en önemli rekabet gücü kalitedir. Dünya firmalarıyla rekabet için nitelikli işgücü, rasyonalizasyon ve yüksek kaliteli ürünler gerekmektedir. Rasyonalizasyonun amacı, maliyeti düşürmek, verimliliği ve etkinliği arttırmak ve üretim

¹ Doç. Dr., Ege Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi

kalitesini arttırmaktır. Yüksek katma değerli deri ürünleri üretmek için kaliteli ürünler üretilmelidir. Günümüzde amaç sadece kaliteyi kontrol etmek değil, bir seferde doğru olanı üreterek sıfır hata hedefine ulaşmaktır. Bu derlemede, deri ürünleri üretiminde kalite kontrol ve kontrol noktaları hakkında bilgi verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Saraciye, Kalite Kontrol, Deri ürünleri, Çanta

1.Giriş

İnsanoğlunun ihtiyaçlarını gidermek için kullandığı ilk malzemelerden biri deridir. Deri, prestiji, sağlamlığı, şıklığı ve işlendikten sonra canlılığını koruyan bir malzeme olması dolayısıyla, çok eski zamanlardan beri kullanım eşyalarının özellikle de lüks kullanım eşyalarının vazgeçilmez hammadde olmuştur. Bundan dolayı deri ürünleri (saraciye) çok geniş bir ürün yelpazesine sahiptir. Farklı fonksiyonlara, boyutlara, yapıya ve farklı malzemelerin birlikte kullanıldığı her türlü çanta, bavul ve diğer seyahat eşyaları kemer, sümen takımları, cüzdan, anahtarlık, vb. küçük eşyalar gibi deriden mamul eşyalar saraciye ürünü olarak nitelendirilmektedir. Saraciye sektörü emek yoğun bir sektördür. Bu özelliği kendine özgü bir sanat kolu olmasının dışında, sektör kapsamına giren ürünlerin üretiminde uygulanan yöntemlerin esas itibarıyla dünyanın her yerinde aynı veya birbirine yakın olmasını sağlamaktadır. Saraciye ürünleri tüketimi yaşam standartlarına bağlıdır. Genel olarak, saraciye ürünleri pazarı yavaş yavaş iki ana bölüme ayrılmaktadır; lüks ürünler ve gündelik ürünler. Büyük ve prestijli markalar lüks segmenti paylaşmaktadır. Bu tür saraciye ürünleri yüksek kalitelidir. Lüks segmentli ürünlerin üretimi büyük yatırımlar gerektirir, mükemmel teknolojik kontroller, yüksek vasıflı işgücü, yüksek performanslı makineler ve en kaliteli hammaddelerin kullanımını gerektirir. Aynı zamanda lüks deri ürünler her zaman faydacı bir yön gerektirir (örneğin evrak çantaları, cüzdanlar ve kredi kartlıklar gibi). Bu ürünler, temel işlevlerinin yanı sıra tasarım kaliteleriyle, sofistike işçilik ve kullanılan değerli malzemeler nedeniyle kullanıcı için sosyal statü göstergesi anlamına da gelmektedir.

Saraciye üretimi için geçmişte usta ve yardımcıları ile yapılan tezgah sistemi uygun iken, günümüzde müşterilerine lüks ürünler sunabilen büyük markalar, yüksek adette, aynı standartta ürün sağlama beklentisindedirler. Bu da ancak, emek yoğun karakter gösteren saraciye üretimini, mühendislik ve planlamayla modernize edip, sürekli akan bir sistemle üretim yapmakla mümkün olmaktadır. Çıkan ürünün özelliklerinin standart hale gelebilmesi için üretim; yapan kişi odaklı değil, kurulan sistem odaklı devam etmektedir.

Deri maliyetlerinin yüksek olması, moda faktörü, yüksek maliyetli üründe güvenilirlik ihtiyacı sebebiyle müşterilerin marka ürünleri tercih etmesi sebebiyle saraciye sektörü lüks ürün gurubuna hitap etmektedir. Genelde yabancı, büyük markalar ürünlerini kendi bünyelerinde yapıp, üretimi için düşük maliyete, yüksek kalitede üretim yaptırabilecekleri tedarikçi arayışındalardır. Ülkemizin Avrupa pazarına yakın olması, terminlerin ve kalitenin gerçekleştirilmesi ve müşteri isteklerine çok hızlı cevap verilerek karşılanması ülkemizi söz konusu ülkelere göre daha avantajlı duruma geçirmektedir. Tüm bu avantajların korunabilmesi ve işletmelerin rekabet ortamında ayakta kalabilmeleri ve varlıklarını sürdürebilmeleri kaynakların etkin ve gerçekçi kullanılması ve üretim sırasında sürekli kalite kontrolün uygulanması ve iyileştirmelerin yapılması ile mümkündür.

Kalite, bir ürünün ifade edilen veya beklenen ihtiyaçları karşılama kabiliyetini oluşturan özelliklerin toplamıdır. Kalite, şartlara uygunluktur. Kalite, müşteri memnuniyetidir. Kalite,

amaç ve isteklere uygunluktur. Kalite, bir mal veya hizmetin müşteri beklenti ve gereksinimlerini karşılayabilme yeteneğidir.

Saraciye ürünün kalitesi, tasarım kalitesi ve uygunluk kalitesi bütünlüğü ile tanımlanabilir. Tasarım kalitesi; estetik, sağlamlık, kullanıma uygunluk, malzeme ve moda unsurlarının kalitesini temsil eder. Uygunluk kalitesi ise tasarımı yapılan çantanın üretimi ve ürün halinin tasarıma uyumu ile ilgilidir. Bu sebeple yönetim, üretim ve ürün kalitesi uygunluk kalitesinin oluşmasını sağlar.

Yönetim kalitesi, üretimin, ürünün, teslimatların ve tüm talimatnamelerin kalitesinin bütünüdür. Kaliteyi benimseyen firmalar kaliteli şekilde yönetilir. Toplam kalite yönetimi ilkeleri bu amaç için bir çözümdür. Yönetimde kalite ile ilişkiler, bilgi paylaşımı, sürekli iyileşme, verimlilik mümkün olacaktır.

Üretim, kaynakların optimum şekilde kullanılıp, zamanında ürünün elde edilmesiyle sağlanır. Üretici firmanın şartnamelere uygun ürün oluşturma hedefi sistematik üretim anlayışıyla mümkün olur. Mühendislik teknikleri, ürünün, ürün kalitesinin izlenmesi, hataların zamanında tespiti ve hata önlem faaliyetleri kaliteli üretim anlayışını meydana getirir.

Ürün, kaliteli üretim sonucunun çıktısıdır. Ürün kullanılan malzeme, tasarım unsurları, ölçü, kullanılan malzemeler ve malzemelerin kalitesi ile onaylı numunesinin aynı olmalıdır.

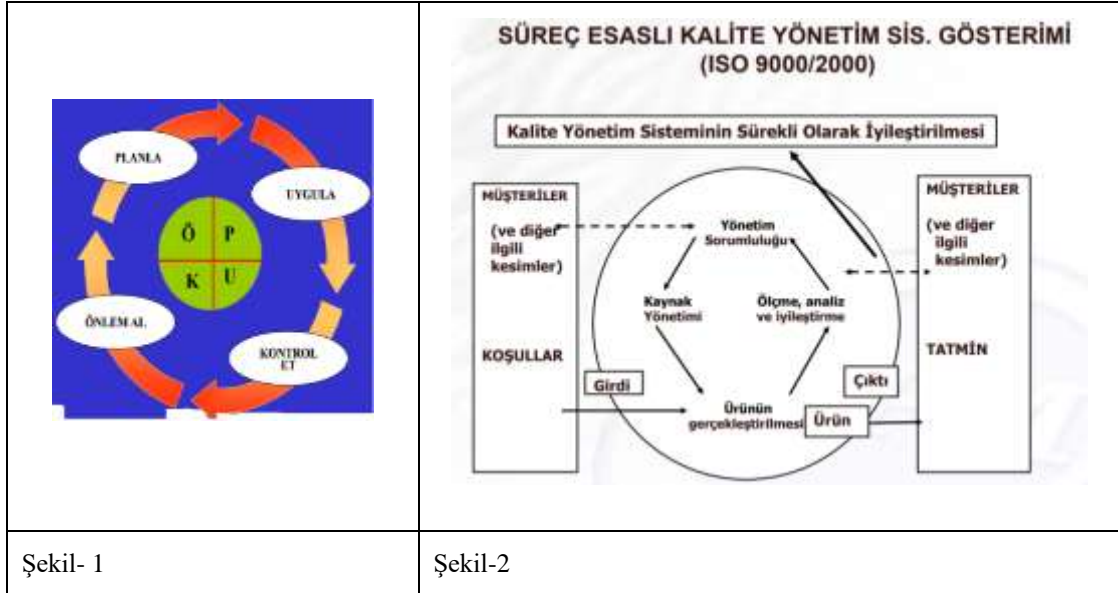
Toplam Kalite Kontrol, tüketici isteklerini en ekonomik düzeyde karşılamak amacıyla işletme içindeki pazarlama, mühendislik, üretim ve müşteri hizmetleri gibi çeşitli ünitelerin kalitelerin oluşturulması, yaşatılması ve geliştirilmesi yolundaki çabalarını birleştirip koordine eden sistemdir. Müşterilerin memnuniyet duyarak satın alacakları ürün ve hizmetlerin geliştirilmesi, tasarımı, üretimi pazarlanması ve satış sonrası hizmetinin maliyet düşürülerek yapılmasıdır. Bu hedeflere ulaşmak için bir kuruluşun bütün kısımları beraberce çalışmalıdır. İşletmenin bütün kısımları işbirliğini kolaylaştıracak sistemleri kurmak ve standartları hazırlamak ve uygulamak için gayret göstermelidir. Bu ancak; istatistik, teknik metotlar, standart ve kurallar, otomatik kontrol, ölçü kontrolü, yöneylem araştırmaları, pazar araştırması gibi teknik bilgilerin tam olarak kullanılması ile oluşabilir. Kaliteyi odak alan, süreçteki bütün bireylerin katılımına dayanan, müşteri memnuniyeti yoluyla uzun vadeli başarıyı amaçlayan ve organizasyonun bütün üyelerine ve topluma yarar sağlayan bir yönetim yaklaşımıdır. TKY'nin başarılı olabilmesi için tüm organizasyon tarafından benimsenmesi ve yukarıdan aşağıya doğru tam bir kararlılıkla uygulanması gerekir. TKY, yapılan işin her aşamasında kalitenin geliştirilmesini hedef almaktadır. Bu sadece üretilen ürünü değil, aynı zamanda ürünü üreten ve kullanan kişilerin kalitesinin düşünülmesini ve hatta kaliteyi bir hayat tarzı olarak benimsenmesini de kapsamaktadır. Günümüz kalite kavramı, müşteri memnuniyetini kârdan önce gören bir sistemdir. Müşteri memnuniyeti uzun vadeli kârlar getirir, fakat sadece kâra öncelik vermek ancak kısa vadede kazandırır, Yeni kalite bakış açısı, işin hedeflerine memnun müşteriler ve mutlu çalışanlar oluşturarak ulaşmak için kullanılan felsefe, takım ve süreçlerin entegre bir setini kapsamaktadır.

Yeni kalite kontrol anlayışında, İnsan, Sürekli Gelişim, Süreç ve Müşteri en önemli unsurlardır;

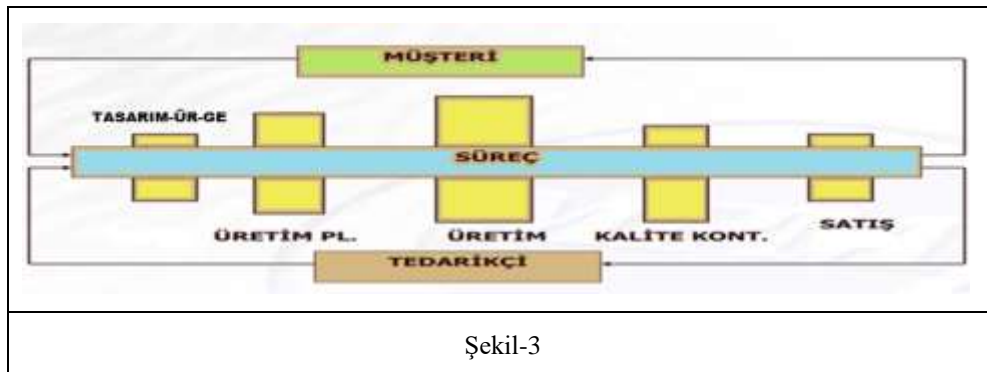
İnsan: Hedef, insanlara yetki vererek ekip çalışmasından optimal sonuçların elde edilmesini sağlamaktır. Bu hedefin yolu; iletişim, karşılıklı etkileşim üzerinde yoğunlaşan eğitim ile başlar. Bu gibi bir eğitim, insanların grup aktiviteleri içerisinde etkin rol alarak ürün ve süreçlerin sürekli gelişimine katkıda bulunmalarını sağlar.

Sürekli Gelişim : Problemlerin ana nedenlerini bulmak için "Niçin?" sorusunun beş defa sorulmasıyla uygun kararlar verilebilmesine yardımcı olacak bilgilerin toplanması çalışanlar

öğretilir. Sürekli gelişim kalitenin temel prensibini oluşturmaktadır. Planla, Uygula, Kontrol Et, Devam Et veya Değiştir (PUKD). (Şekil-1). Bu çevrimin tekrarlanması, mükemmelliğin hiç bitmeyen bir arayışıdır. Standardizasyon, başarılı uygulamaların dokümantasyon ve eğitimin kullanımıyla standart operasyon modu olarak belirlenmesi sürecidir.(Şekil-2)

Süreç: Sürekli gelişim için problem çözme süreci ve kalite geliştirme süreci, süreç geliştirmek için temel takımları ve ortak dili sağlamaktadır. Bir ekip, problemi analiz ederken, problem çözme sürecini rehber olarak kullanır, çözümleri seçer, bir eylem planı geliştirir ve uygulama sonuçlarını değerlendirir. Kalite Geliştirme Süreci ise, dikkatin müşteri ve müşteri ihtiyaçları üzerine yoğunlaşmasına yardım eder. (Şekil-3)

2.Saraciye Üretiminde Kalite Kontrol

Saraciye sektörü, derinin spesifik yapısı ve diğer materyallere göre farklı olması sebebiyle emek yoğun olmasını gerektirir. Bu sebeple saraciye ürünlerinin üretimi sırasında hata riski de artmaktadır. Hatanın oluşabileceği birçok aşama ve bileşen vardır. Bunlar; deri, aksesuar, destek malzemesi, montaj, dikim ya da kenar düzeltme sırasında oluşan hatalardan ileri gelebilir. Üretim sırasında yüksek kalite hedeflenip, en yüksek verim amaçlanmaktadır. Kalitenin oluşumu hammadde ve satın alınmış parçaların kalitesi, teknolojik kullanımın kalitesi

ve işçilik kalitesi ile birlikte bu parametrelerin uygulama kalitesine, ürünün tasarım kalitesine ve müşterinin kullanım kapasitesine bağlıdır. Saraciye ürünleri için kalite kavramı; tasarımı, işçiliği, kullanılan malzemeyi, ürünün ergonomisini içine alır. Bu faktörlerin başarı derecesi kalite düzeyini belirler.

Deri homojen bir malzeme olmadığı için ve saraciye üretimi de el emeği bir işlem olduğu, yetenek gerektirdiği için, üretim talimatlarına uyulsa da çıkan ürün form olarak, müşteri onaylı numunesiyle aynı görüntüde, duruşta olmayabilir. Saraciye sektörünün doğasında olan bu varyasyonlar müşteriler tarafından hedef son müşteri tercihleri dikkate alınarak değerlendirilir ve kalitesi hakkında karar verilir. Karar sürecinde, üreticinin başarılı olabilmesi. müşteri kalite beklentisini bilmesine bağlıdır.

Saraciye ürünlerinin müşteri ve üretici açısından durumu tablo-1’de tanımlanmıştır.

Tablo-1	
Deri Ürün	
Müşteri açısından; • Saraciye ürünleri işlevi yanında önemli ve lüks bir moda unsuru• Müşterinin kalite beklentisi fazladır• Moda unsuru olması sebebiyle ürün & deri & aksesuar çeşitliliği aranır.• Deri ürünün “marka” olması tercih edilirliliği açısından önemlidir ve bir anlamda marka, kalite güvencesidir.	Üretici açısından; • Emek yoğun bir sektörün ürünü• Sermaye, tecrübe birikimi gerektirir.• Türkiye’de çanta yapımı konusunda eğitim almış eleman çok az.• Müşterinin yüksek kalite beklentisini karşılayabilecek niteliklere sahip üretici firma çok az.

Üretim kalitesinin yükseltilmesi için aşağıdaki faaliyetlerin sürekli canlı tutulması, ürün kalitesi önemlidir. Bunlar;

Giriş kalite kontrol: Saraciye yapımında kullanılacak tüm malzemelerin giriş kalite kontrolü yapılmış olmalıdır.

Ara kontrol: Üretim sonundaki kalite kontrol ekibi, kontrol takiplerini büyük oranda üretim sırasında yapmalı

Eğitim: Çalışanın eğitimi, çalışanın yapılması gereken işleri anlayıp, sorumluluklarını daha düzgün yerine getirmesinde önemli bir faktördür. Çalışanın mesleki anlamda eğitim alması, işletmelerin uzmanlığı arttırıp, sorunların azalmasına ve oluşabileceklerin de hızlı çözülebilmesine olanak sağlamaktadır.

Bilgilendirme: Genelde yeni modele başlamak daha çok zaman alır ve yapımı alışılmış modellere göre daha zordur. Modele başlamadan önce kontrat numunesi ile birlikte çalışanlara yapılış ve kritik noktalarla ilgili bilgi vermesi önem taşımaktadır.

Geri Bildirim: Model başlangıcında kalite sorumluları, ürünle ilgili geçmişte yaşanan sıkıntılarla dair bilgileri operatörlerle paylaşımlarının muhtemel hataları önlenmesinde etkili olmaktadır.

Saraciyeye üretiminde 4 farklı kalite kontrol süreci önem taşır. Bu süreçler aşağıda verilmiştir (şekil-4).

2.1.Malzeme Kontrolü

Malzeme kontrolünün, ürünün depoya ulaşmasıyla birlikte yapılması işletmeler için zaman kazandırır. Üretim sırasında malzemede tespit edilen hata, üretimde durmalara, zaman kayıplarına yol açar.

2.1.1.Deri Kontrolü: Deriler fabrikaya girdiğinde bekletilmeden kontrol işlemi yapılmalıdır. Kontrole başlanmadan önce derinin onaylı numunesi edinilir. Onaylı numune özellikleri ile gelen deri partisinin özellikleri karşılaştırılır. Kimyasal içerikleri ve fiziksel özellikleri ile ilgili müşteri talebi olduğu takdirde bu testler, akredite laboratuvarlarda önceden yaptırılmalıdır. Derinin onaylı numune referansı ile kontrolünde; derinin rengi, renk dağılımı, deri yüzey özellikleri (gerin), baskı özellikleri, boyanın çıkması, derinin sağlamlığı kontrol edilir. Gelen derinin kalite sınıfları ile fatura edilen kalite gruplandırmasının uyumu, derinin rengi gözle kontrol edilir. Deriden boya çıkması, yağ ve kuru sürtme testi sürtme testi cihazında (keçe ile) kontrol edilir. Bu cihazın olmadığı durumda temiz, beyaz pamuklu kumaşla yapılır. Deride boya çıkması; derinin işleminde alt işlemlerden ya da finisajdan kaynaklanabilir. Bu durum ürünün kullanımı sırasında, kullanıcının cildine, giysisine boya bulaşmasına sebep olabilir. Deri yüzey özellikleri (gerin) kontrolü elle ve gözle yapılır. Homojen olmalıdır, deri yüzeyinde genel kusur/hata olmamalıdır. Abraj, nokra, yara, damar gibi deri kusurları derinin dolayısıyla ürün kalitesini olumsuz etkileyebilecek sorunlardır.

Yağ sürtme haslığı testi; yukarıda belirtilen kuru sürtme haslığı testinin ıslak keçe ile yapılanıdır. Yağlı havalarda ya da yüksek nemli bölgelerde derideki değişimi tespit etmek için kontrol edilir.

Finisajda açılma; deri gerildiğinde boya aralarından derinin açık renkli boyanmamış kısımlarının ortaya çıkması sorundur. Sorunun tespiti için; deri boyun, kropon ve karın bölgelerinden ayrı ayrı tutulup, cilt tarafı bombe yapacak biçimde gerilir.

Yağ kusması; Derinin gereğinden fazla doğal yağ içerdiği ve bunun deri işleminde sırasında gereği gibi uzaklaştırılmaması durumlarında ortaya çıkmaktadır. Deri yüzeyinde beyaz, bulutumsu hareler şeklinde görülür. Harelerin kaynağının yağ kusması olduğunu anlamak için, lekenin üzerine çakmakla ısı verilir, leke yani yağ, ısıyla anlık olarak yayılır ve geçici olarak kaybolur.

Saraciyelik derilerin fiziksel olarak sahip olması gereken en temel özellikler aşağıdaki şekilde verilmiştir.

Saraciyelik derilerin fiziksel olarak sahip olması gereken en temel özellikler;	
• Kopma mukavemeti, kopma uzaması, • Yırtılma mukavemeti, • Dikiş yırtılma mukavemeti, • Yüzey uzama mukavemeti, • Patlama dayanımı, • Yüksek sıcaklıkta finisaj dayanıklılık mukavemeti, • Bükülme elastikiyeti, • Aşınma mukavemetidir • Sürtünme haslığı,	• Penetrometre, su buharı geçirgenliği, • Ter haslığı, • Kimyasal temizlemeye karşı dayanım, • Kimyasal maddelere karşı dayanıklılık, • Işık haslığı, büzülme sıcaklığı, • Finisaj katı tutunma özellikleri

Saraciyelik derilerde bu özelliklerin biri, yada daha fazlası talep edilebilir. Bu derilerin kontrolü üretimden önce yapılarak veya test laboratuvarlarına yaptırılarak sonuçlar, standart değerlerle yada müşteri tarafından istenen değerlerle karşılaştırılmalı daha sonra ürünün üretiminde kullanılmalıdır.

2.1.2.Astar Kontrolü: Saraciyede kullanılan astarlar genelde tekstil ürünü, deri-süet ya da suni deri olabilir. Onaylı numunesiyle görsel kontörlü ve müşteri kalite kriterleri izlenerek görsel kontrol yapılır. Alan ölçümleri de kontrol edilir.

2.1.3.Boya Kontrolü: Depoya giriş yapan boyanın kullanım tarihlerine bakılır ve önerilen saklama koşullarında tarih öncelikli raflara yerleştirilir.

2.1.4.İplik Kontrolü: İplik kontrolü, iplik renk numarasının kartelyle karşılaştırmasıyla yapılır.

2.1.5.Metal aksesuar kontrolü; Kontrole başlamadan önce kontrol edilecek metal malzemenin orjinal numunesi edinilir. Kontroller genellikle gözle ve dokunarak yapılır. Malzemenin dökümü incelenir, rengi ve biçim olarak orjinal numuneye uygunluğu, malzemenin fonksiyonu, kilitlerin çalışması, vidaların ölçülerinin uygunluğu elle kontrol edilir.

2.1.6.Besleme Kontrolü: Gelen beslemenin tutumu, kalınlığı, alanı, rengi referans numunesiyle karşılaştırılarak kontrol edilir.

2.2. Üretim Sırasında Ara Kontrol

2.2.1. Kesim kısmında kontrol: Saraciye üretiminde; ürün kalitesini ve üretimin verimliliğini etkileyen en önemli aşamalardan biri kesim operasyonudur. Ölçülerin birbirini tutması büyük önem taşır

Derinin homojen bir madde olmaması, deri; deriden deriye, hatta bir deri üzerinde bölgeden bölgeye farklılık göstermesi nedeniyle kumaş gibi çok katlı kesime uygun değildir, tek tek kesilir. Astar kesimi çok katlı yapılabilir. Derinin verimli kullanımı da kalıp yerleştiren kişinin tecrübesine bağlıdır. (Damga, S., 2006). Kesimde; cilt deseni, renk, cilt (gren) uyumu, bölgenin simetrisinin/devamının sağlanması önemlidir

Hangi yöntem kullanılırsa kullanılsın kesim yaparken derinin en hatasız bölgelerine en büyük kalıplar yerleştirilmelidir. Deri, lif yapısından dolayı; hem parti içinde, hem de kendi üzerinde farklılıklar bulunabilir, bu nedenle kesilen kalıp parçalarının tekrar asortu yapılmalıdır.

İnceltme Kontrolleri: Yarma ya da traştan çıkan derilerin kalınlıkları kumpas yardımıyla ölçülür. Ayrıca işlem kaliteleri gözlemlenir (traş yapılan parçaların düzgünlüğü, deride yırtılma olmaması vb)

2.2.2. Montajda Kontrol: Montaj, parçaların bir araya getirilmesi işlemidir. Çanta parçaları tutkalla, çift taraflı bantlarla birleştirilir. Bu işlemin hatalı ya da yetersiz yapılması çanta kalitesini, geri dönüşü zor şekilde etkiler.

Kenar boyası kontrol yöntemleri; Renk kontrolü, Kenar düzgünlüğü kontrolü, Boya düzgünlüğü kontrolü, Soyulma kontrolü

Deride Dikiş Kontrolleri; Dikiş ipliği rengi, iplik kalınlığı, iplik geriliminin uygunluğu, dikiş atlamaları, iplik atlamasında dikişin gidişine göre tekrar başlaması, dikilmemiş iplikler, dikiş büzülmeleri, arzu edilmeyen yedirmeler ve bolluklar, çeken dikiş, dikiş sağlamlığı kontrol edilir.

2.3. Son Kontrol; son kalite kontrolü, deneyimli kalite kontrolcüler tarafından yapılır. Son kontrolde; Logonun düzgün çıkıp çıkmadığı, logonun içinin boyanıp boyanmadığı, dikiş hatası (dikiş atlaması) olup olmadığı, maatın iyi çıkıp çıkmadığı, unutulup unutulmadığı, ipliklerin temizlenip temizlenmediği, çıtırtının düzgün basılıp basılmadığı; çalışıp çalışmadığı, ürün köşelerinin düzgün yapılıp yapılmadığı, deri yüzeyinde hata (beyazlama) olup olmadığı, ürünün dışında ve astarlarında yapıştırıcı lekesi olup olmadığı kontrol edilir. Bu kontroller sırasında bir hata görüldüğünde derhal düzeltilir.

Modele göre özel yaptırılmış üzerinde hangi renk ve model olduğunu ve gösteren model kodu bulunan kutuların içinde, ince koruma kâğıdına sarılarak barkotlanan kutular depolanıp sevkiyatı yapılır.

2.4. Paketleme ve sevkiyat sürecinde kontrol

Ürünlerin gerek ürünün albenisini arttırmada gerekse ürünün korunmasında önem taşımaktadır. Paketlemede müşterinin tercih önemlidir. Son yıllarda yasal kısıtlamalar nedeniyle ekolojik ürünlerin kullanılması ve geri dönüştürülebilir olması alıcılar/firmalar tarafından istenen bir özellik olmuştur. Sevkiyat sırasında firmaların güvenilirliği ve itibarı için terminlere dikkat edilmelidir, sevkiyatı sırasında ürünlerin zarar görmeyecek şekilde yapılması önem taşımaktadır.

3.Sonuç

Kaliteli bir üretim müşteri memnuniyetine dayanmaktadır. İstenmeyen bir durumla karşılaşılması için saraciye ürünlerinin üretimi, müşteriden gelen talep doğrultusunda yapılmalıdır. Saraciye sektörü, günümüz rekabet ortamında varlığını sürdürebilmek için, müşterilere; ihtiyaç ve beklentilerinin üzerinde kalitede ve düşük maliyetli, ikincil fayda özellikleri de taşıyan ürünleri sunması gereklidir. Bunun yanında temrin tarihine uyma, müşteri şikayetlerini zamanında cevaplama ve çalışanlardan gelen öneriler doğrultusunda faaliyetlerini sürdürme, kuruluşların piyasada tutunmasına etki eden faktörlerdir. Müşteri, üründen memnun kaldığı sürece talebinin sürekliliğini devam ettirir. Müşterinin talebinin sürekli olması, diğer müşteriler üzerinde olumlu etkilemektedir. Süreç yönetimi uygulayan bir kuruluşun hedeflediği sonuçlara ulaşması için süreçlerini belirgin bir şekilde tanımlaması gereklidir. Süreç iyileştirme fırsatları araştırılmalı ve değerlendirilmelidir. Üretim sırasında oluşabilecek her hata saraciye ürünlerinin kalitesinde problemlere sebep olmaktadır. Saraciye ürünlerinin üretimi sırasında oluşabilecek hatalar fark edilmediği sürece işletmede; emek, zaman, deri ve diğer malzeme yönünden kayıplara yol açmaktadır. Deri çok değerli bir materyaldir. Bu sebeple kalite kontrol, saraciye ürünlerinin kalitesinin iyileştirilmesinde büyük önem taşımaktadır. Süreçler, her girdi aşamasından çıktı aşamasına kadar tüm işlemlerin performansı ve kaliteyi arttıracak, gereksiz zaman ve materyal kayıpları engelleyecek, oluşan problemlerin hızla giderileceği ve sürekli bir iyileşmenin sağlanacağı şekilde dizayn edilmelidir.

Kalite Yönetim sürecinin diğer tüm süreçlerle güçlü bir ilişkisi vardır. Üretim akışı planlamasında, operasyonun maliyetine, zorluğuna ve taşıdığı riske göre ara kontrol noktaları belirlenerek düzenli kontrol ve bilgi akışı sağlanmalıdır. Her süreç için, çıktı kalitesini etkileyen noktalarda süreç performans göstergeleri oluşturulmalı, ölçülebilir ve ulaşılabilir kalite hedefleri belirlenmelidir. Hedeflenen kalite düzeyini sürekli yakalamak için disiplinli, özverili, ekip ruhu gerektiren bir çalışma yapılmalıdır. Bu nedenle; süreç sorumlularının birbirleriyle sürekli iletişim halinde olmaları, süreçlerin verimli işleyişi açısından çok önemlidir.

Müşteri tarafından istenen kalitenin yakalanması ve rakipler arasında fark yaratmak için süreç yönetiminin doğru uygulanması, iyileştirilmesi, süreç performansının ve kalite hedeflerinin sürekli izlenmesini gerektirir.

Kaynakça

Açık, S., 2006, "Toplam Kalite Yönetimi İle Tam Zamanında Üretim Sisteminin Birlikte Kullanılması ve Bir Uygulama", Doktora Tezi, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Erzurum, 157 sf.

Anon, 2012, Deri ve Deri Ürünleri Sektörü Raporu, Batı Akdeniz Kalkınma Ajansı, Aralık.

Anon, 2017, TS EN ISO 9001:2008, Kalite Yönetim Sistemi Kurum İçi Bilgilendirme Eğitimi sunumu, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı İl Müdürlükleri)

Bağrıaçık., A., Şimşek., M., Nacar, N., 1999 "ISI 9000 ve 9002 Nedir? Nasıl kurulur?!", Bilim Teknik Yayınevi., Temmuz İstanbul., s. VII).

Başaran, B., Aydemir, M., 2004, Toplam Kalite Yönetimi Çalışmalarının Gerçekleştirilebilirliği Açısından, Sektörlerin Elverişlilik Düzeylerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Çalışma, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı: 23, Temmuz-Aralık 2004, s. 97-113.

Bek, G.A., Sabır, E.C., 2008, Bir Konfeksiyon Fabrikasında Proses ve Kalite Kontrol, Ç.Ü Fen Bilimleri Enstitüsü Yıl: Cilt:19-1 .

Brown, A. (1992), “Industrial Experience With Total Quality Management”, Total Quality Management, March, Vol. 3, Issue 2, pp.147-157.

Dereli, T., Baykasoğlu, A, 2003, “Kalite ve Hayata İzdüşümleri”, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara., Şimşek, M. 1998, “Kalite Yönetimi”, İstanbul, M.Ü Teknik Eğitim Fakültesi Yayın No:11).

Damga, S., Menteş Çolak, S., 2011, The Importance of Inline Inspection for Leather Bag Manufacturing, 2nd International Leather Engineering Congress, Innovative Aspects for Leather Industry, May 12th 13th, İzmir-Türkiye Bizim kongre sunum.

Damga, S., 2006, Deri Giyim Üretiminde Optimizasyonunda CAD/CAM Sistemlerinin Kullanımı Üzerine Araştırmalar, Ege Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir.

Efil, İ. (1999), Toplam Kalite Yönetimi ve İSO 9000 Kalite Güvence Sistemi, Alfa, Genişletilmiş 4. Baskı.

Gurnanı, H. (1999), “Pitfalls In Total Quality Management Implementation: The Case Of A Hong Kong Company”, Total Quality Management, Vol. 10, Issue 2, March.

Kanji, G. K., and M. Asher (1993), “Understanding Total Quality Management”, Total Quality Management, Supplement Advances, pp.9- 18.

Kaya, S., 2006, “Konfeksiyonda Kalite Düzeyini Etkileyen Faktörlerin İncelenmesi”, Doktora Tezi, EÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir, 170 sayfa

Özkaya, S., “2013, Deri çanta üretiminde kalite sorunları ve çözümüne yönelik uygulamalar”, Doktora Tezi, EÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir, 105 sayfa

Özman, S., 2000, Saraciye Sektörü Araştırması, Dış Ticaret Arastırma Servisi İstanbul, Kasım).

Pekdemir, I. M. (1992), İşletmelerde Kalite Yönetimi, Beta Basım Yayın Dağıtım A.Ş.

Shanı, A.B., Mıtkı, Y., (1994), “Roadblocks In Total Quality Management Implementations: A”, Total Quality Management, November, Vol. 5, Issue 6, pp.407-417.

Soylu, K., Soylu, F., Suer A., Suer, E. Ö., 1998, Toplam Kalite Yönetimi Sözlüğü, Beyaz Yayınları.

Soydan, S., 2006, Süreç Yönetimi ve İyileştirilmesi Üzerine Bir Uygulama, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Toplam Kalite Yönetimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi)

<https://www.mevzuatdergisi.com/2002/07a/02.htm> ,2018)

Unido, 2010, Future Trends in the World Leather and Leather Products Industry and Trade, Vienna.

Rethinking Translation Techniques and Strategies Applied when Translating from English to Turkish

İlknur SAVAŞKAN¹

Abstract

The act of translation, due to its nature adheres to linguistic and cultural transference. However, at times the translator faces the thorny problems of rendering meaning within the transference process. The nature of the transference of meaning at first necessitates the translator to analyze and evaluate the linguistic meaning coded in the source language and then to restructure and recode this meaning within the process of transference to the target language. Within this process, in order to reach the most appropriate or intended equivalence in the target language, it is possible for the translator to apply translation techniques and various strategies which recreate the meaning and achieve the intended equivalence. In this dimension of translation, prominent translation theorists and researchers have provided certain terminologies and taxonomies relating to translation techniques and strategies. The aim of the present study is to investigate and provide examples of how translation techniques and strategies can be applied by the translator when translating from English to Turkish. In this study, the translation techniques and strategies based on comparative stylistics which were originally defined Vinay and Darbelnet (1958) are presented in order to provide a better understanding to the act of translating from English to Turkish and to display examples that can guide the translator in the attempt to recreate a comprehensive and effective rendering of the source text message while establishing the target text.

Keywords: Translation, Technique, Strategy, Equivalence, Meaning.

1. Introduction

Among the primary aims of translation, due to its nature, rendering the meaning within the transference process poses many thorny issues to the translator because the transference of meaning at first necessitates the translator to analyze and evaluate the linguistic meaning coded in the source language and then to restructure and recode this meaning within the process of transference to the target language. As a result, in this process, the translator who has the goal of reaching the most appropriate or intended equivalence in the target language, is required to apply translation techniques and various strategies in the recreation of the meaning and the formation of the intended equivalence.

Translation studies within the paradigm of analyzing linguistic meaning has paved the way for various translation techniques and strategies. While translating from the source text to

¹ Assoc. Prof. Dr., Bursa Uludag University, Faculty of Education, ELT Department, Bursa / Turkey, ilknurp@uludag.edu.tr

the target text, translators employ strategies and techniques which are the conscious, verbal or non-verbal procedures in order to solve the problems they face when aiming to render the equivalent meaning. Within this dimension of translation, prominent translation theorists and researchers provided the field of translation studies with certain terminologies and taxonomies relating to translation techniques and strategies.

The aim of the present study is to investigate and provide examples of how the techniques and strategies as primarily defined by Vinay and Darbelnet (1958), and then used as a springboard by following researchers, can be applied by the translator when translating from the English to the Turkish language. The translation techniques and strategies presented in this study aim to provide a better understanding to the act of translating from English to Turkish within the scope of compared stylistics.

2. Translation Techniques and Strategies

Translation procedures are associated with equivalence and a division between both literal and free translation strategies. Translation strategies assist in the comprehension of the main and supporting ideas, or to depict specific information in the decoding of the source text and then the recoding of the meaning in the target text through paraphrasing, omission or addition of words. It must also be noted that translation researchers have coined terms which are at times overlapping in meaning. For example, paraphrasing can also be considered a translation technique. As the researchers' Molina and Albi (2002) claim that paraphrasing can be used to solve problems in the translation process and it can be used as an amplification technique in translation, for example if there is a cultural word, this can be paraphrased in order to make it comprehensible to the target text reader.

It is claimed by Molina and Albi (2002, 499) that "Vinay and Darbelnet's pioneer work *Stylistique Comparée du Français et de L'Anglais (SCFA)* (1958) was the first classification of translation techniques that had a clear methodological purpose." Prominent researcher Pym (2014, 06), assumes that "because of their proximity to practical application, Vinay and Darbelnet's work had a marked impact on the training of translators and indeed on the development of Translation Studies. Their book was revised in 1960, reprinted in 1968, 1972, 1977, and 1984, and translated into English by Juan Sager and M. J. Hamel in 1995."

Vinay and Darbelnet (1958) had defined a total of seven basic procedures which in the process of translating operated on three levels of style that were named: lexis, distribution (morphology and syntax) and message. These researchers classified these procedures to be as direct (or literal) or oblique. According to Vinay and Darbelnet (1958), literal translation occurs when the source and target languages are close to one another and there is an exact equivalence in terms of structure, lexis, and morphology of these languages. The literal translation procedures described by Vinay and Darbelnet (1958) are: Borrowing, calque and literal translation. In the situation where word for word translation is not possible, oblique translation occurs. The oblique translation procedures offered by Vinay and Darbelnet (1958) are: Transposition, modulation, equivalence and adaptation. According to Wallinski (2015, 57) "it must be emphasized, however, that while the direct translation is more closely tied to the original text and the oblique translation relies to a greater extent on interpretive resemblance to function independently, this distinction is not always a clear-cut dichotomy. In real life scenarios, it marks two opposite ends of a wide spectrum of options available to translators."

3. Literal Translation Procedures

Literal translation which is also known as word for word translation occurs when there is an exact structural, lexical or morphological equivalence between the source and target language. However, this technique results in difficulties between the English and the Turkish languages due to the difference in the grammatical structures between the two language families. In linguistic typology, the English language has subject-verb-object (SVO) word order system and the Turkish language has a subject-object-verb (SOV) word order system. As a result, literal translation may have no meaning or can be nonsensical.

3.1 Borrowing

In this technique, the translator is able to take the word from the source language and preserve this word in the target language. This characteristic can often be observed in situations where there is a new technical process which does not have in existence a corresponding term or word within the target language. It can also be observed when the translator wants to create a stylistic effect and maintains the word to display a foreign influence or flavor to the translated version.

3.2 Calque

In another effort to form the equivalent of the source language expression is to literally transfer the expression into the target text and this technique is labelled as calque. Calque can be achieved through either preserving the syntax of the source language or by translating the word literally. As stated by Wallinski (2015, 58) “the result creates either, a lexical calque, which preserves the syntactic structure of the TL, but at the same time introduces a new mode of expression; or a structural calque, which introduces a new construction into the language.” An example of calque can be the word “honeymoon” which is translated into Turkish literally as “balayı” and the word “weekend” is translated into Turkish as “hafta sonu.”

3.3 Literal Translation

This third procedure described by Vinay and Darbelnet (1958) embeds the idea of translating “word for word”. This type of translation is the direct transfer of the source language into the target language without altering the meaning and preserving the proper grammatical structure. However, literal translation also has the risk of resulting in a translation which is unacceptable, for e.g. if the idiom feeling blue is translated word for word as in “this morning I was feeling quite blue” it becomes nonsensical in the Turkish translation “bu sabah oldukça mavi hissediyordum.”

In addition, according to Wallinski (2015, 60) “despite seemingly limited scope of applications, this procedure is among preferred ways of translating in those functional contexts where more emphasis is laid on preserving the verbatim meaning of the original text than attaining stylistic elegance, which is often the case with legal translation.”

4. Oblique Translation Procedures

Oblique translation occurs when word for word translation is impossible. It is also known as free translation because in this process the translator has the freedom to select the words and grammatical structures to reach the desired equivalent. At this point it must be noted

that languages have their own characteristics, for example a term expressed in the source language may have more than one equivalent in the target language or vice versa. Based on this situation, the translator faces one-to-many correspondences between languages. While translating from English to Turkish, the translator searching for the equivalent of a word needs to consider both the context and the micro-context in order to reduce the choice for the Turkish correspondence. For example the English word “friend” in an English-Turkish dictionary is provided by no fewer than five translations; arkadaş, dost, ahbap, yaren, and yar. In this example Turkish does not use the word “arkadaş” for the whole range of types of friends because there are alternatives operating in this set which divide up an area of meaning. The translator, while searching for the equivalent addresses the strategy of using the dictionary which can despite being very useful can also be misleading if the translator does not select the word which best fits the context.

4.1 Transposition

According to Vinay and Darbelnet (1958), transposition is the procedure where there is a shift of word class, i.e., verb for noun or adverb for adjective. This technique is one of the most functional procedures because it can also be applied intralinguistically within a language. For instance, “She announced she would resign” can be transposed to “She announced her resignation” (Wallinski, 2015, 60). In the following example the adverb can be shifted for an adjective in the English to Turkish translation: “He lives dangerously” can be translated into Turkish as “Tehlikeli bir hayat sürüyor (He lives a dangerous life).”

4.2 Modulation

This procedure defined by Vinay and Darbelnet (1958), refers to the changing of the form of the source text message through a change in point of view. Wallinski (2015, 62) states that “an alteration of this kind may be required in contexts where a literal or transposed translation still sounds unidiomatic or awkward in the TL, despite being a grammatically correct utterance.” As quoted by Delzendehrooy and Karimnia (2013, 29) “The changes can also be optional when they fall in the realm of translator's own style, which Vinay and Darblenet (2008) call ‘option’ which can be separately studied in depth or they can reveal specific choices made by translators in particular translation situation (Hatim & Munday, 2004, p. 240).” An example of modulation where the meaning is not sacrificed from the source text can be for example the translation of “Every three months I donate a pint of blood” can be translated into Turkish as “Her üç ayda bir, bir ünite kan bağışlarım.” In the former example a “pint” was rendered with “ünite” a term used in Turkish as a measurement of blood.

4.3 Equivalence

This translation procedure described by Vinay and Darbelnet (1958), is also known as reformulation because it aims to produce an equivalent text in the target language through conducting different stylistic and structural methods. These researchers state that in general, equivalence is inherited culturally for instance most examples of equivalences are fixed, such as idioms, clichés, proverbs, and onomatopoeia. Examples of onomatopoeia are: “wolf wolf” in English becomes “hav hav” in Turkish.

4.4 Adaptation

According to Vinay and Darbelnet (1958), the adaptation technique is necessary when a word or phrase is specific to the source language culture is translated in a totally different way but at the same time appropriate to the target language culture. Wallinski, (2015, 63) says that adaptation is “used when the type of situation referred to by the SL message does not function in the TL culture. In such cases the translator must recreate a situation that can be regarded as more or less equivalent. From this outlook, adaptation is a specific kind of situational equivalence.” This process involves the issue of changing the cultural reference when the situation stated in the source culture does not exist in the target language culture. For e.g. an English menu dish “mince pie” does not exist in the Turkish language and is translated into Turkish as “kıymalı börek” the reference of cultural food is said to be adapted.

5. Conclusion

In conclusion, Vinay and Darbelnet’s (1958), taxonomy of translation procedures displays that in order to reach an acceptable and faithful translation, the translator must think and evaluate beyond the meaning of the words. Translation techniques and strategies can be described as the result of a procedural choice made by the translator in order to fulfill a specific functional discourse. However, it must be kept in mind that the technique preferred by the translator also depends on the genre of the source text, the type and purpose of the translation. As this study has displayed, the translation techniques which have been addressed were based on the comparison of the styles of the source and target language texts. To sum up, the translation techniques adopted by the translator have an impact on the text and context, and the function of the translation.

References

- Baker, M. (2011). In *Other Words: A Coursebook on Translation*, 2nd Ed. [First edition published in 1992]. New York: Routledge.
- Delzendehrooy, M and A. Karimnia (2013). A Comparative Study of Modulation in English Translations of Khayyam’s Quatrains. *Akdeniz Language Studies Conference 2012 Procedia - Social and Behavioral Sciences* 70 (2013) 28 – 40.
- Molina, L. and A. H. Albir. (2002). Translation Techniques Revisited: A Dynamic and Functionalist Approach. *Meta* 47(4):498. Also available from: https://www.researchgate.net/publication/272899204_Translation_Techniques_Revisited_A_Dynamic_and_Functionalist_Approach [accessed Dec. 03 2018].
- Pym, A. (2014). Vinay and Darbelnet and the Politics of Translation Solutions. 1-14. Also available from: http://usuaris.tinet.cat/apym/online/translation/2014_vinay_darbelnet.pdf [accessed on Nov. 20 2018].
- Vinay, J.P. and Darbelnet, J. (1958). *Stylistique Comparée du Français et de l’Anglais: Méthode de Traduction*. Paris: Didier. (Transl. and ed. by Sager, J.C. and Hamel, M.J. (1995) as *Comparative Stylistics of French and English: A Methodology for Translation*. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins.)
- Wallinski, J. T. (2015). Translation Procedures. *Ways to Translation*, Publisher: Lodz: Lodz University Press, Editors: L. Bogucki, S. Gozdz-Roszkowski, P. Stalmaszczyk, pp.55-67.

Modeling BIST Banking Index Volatility with GARCH Models

Berfu Ece BAYÇELEBİ¹, Murat ERTUĞRUL²

Abstract

In this study, the volatility of the BIST Bank (XBANK) index was tried to be modeled by using the conditional variance models GARCH, TGARCH and EGARCH. The XBANK Index daily closing values for 2010-2016 were obtained from the Thompson Reuters-Eikon database and used in the study. By the obtained data, the logarithmic return series of the Banking Index was calculated during the period covered and GARCH (1,1), TGARCH (1,1) and EGARCH (1,1) models were established to calculate the index return volatility. The models are examined, a suitable model is determined and the volatility calculation is performed with the help of the conditional variance obtained from the appropriate model GARCH (1,1).

Keywords: Volatility, Banking, Banking Index, Conditional Volatility

JEL Codes: G12, G21, G

BIST Banka Endeksi Volatilitesinin GARCH Modelleri Kullanılarak Modellenmesi

Özet

Bu çalışmada BIST Banka (XBANK) endeksinin volatilitesi koşullu varyans modelleri GARCH, TGARCH ve EGARCH kullanılarak modellenmeye çalışılmıştır. Çalışmada kullanılmak üzere 2010-2016 arası XBANK Endeksi günlük kapanış değerleri Thompson Reuters-Eikon veri tabanı üzerinden elde edilmiştir. Elde edilen veriler yardımı ile ele alınan dönemde Bankacılık Endeksi logaritmik getiri serisi elde edilmiş ve endeks getiri volatilitesini hesaplama amacıyla GARCH(1,1), TGARCH(1,1) ve EGARCH(1,1) modelleri kurulmuştur. Kurulan modeller incelenerek uygun model belirlenmiş ve uygun model GARCH(1,1)'den elde edilen koşullu varyans yardımı ile volatilité hesaplaması yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Volatilité, Bankacılık, Bankacılık Endeksi, Koşullu Varyans

Giriş

¹Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme A.B.D. Doktora Programı, bebaycelebi@anadolu.edu.tr
² Doç. Dr., Anadolu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Muhasebe ve Finansman Anabilim Dalı, mertugrul@anadolu.edu.tr

Tüm tahmin süreçlerinde olduğu gibi piyasa riski tahmin edilirken de tahmin gücünün yüksekliği kullanılan modelin eldeki veriye uygunluğu ile birebir bağlantılıdır. Bu durum piyasa riskinin ölçüsü olarak kullanılan volatilitenin tahminlemede kullanılan modeller için de geçerlidir. Volatilitenin tahmin modellerinde veri olarak kullanılan finansal fiyat serileri incelendiğinde fiyat serilerinin sahip olduğu özellikler nedeniyle geleneksel modellerin volatilitenin tahmin gücünün zayıf olduğu görülmüştür. Bu sebeple finansal fiyat serilerinin sahip olduğu değişen varyans ve kaldıraç etkisi gibi özellikleri modelleyebilen ve finansal verilere uygunluğu daha yüksek olan model arayışları devam etmektedir. Bu çalışmada fiyat serilerinde görülen değişen varyans (heteroskedastisite) varlığında kullanılması mümkün GARCH modeli ve buna ek olarak kaldıraç etkisinin de ayrıştırılabilmesine olanak tanıyan modeller olarak bilinen TGARCH ve EGARCH modelleri ele alınmış ve bankacılık sektörü açısından benchmark kabul edilebilecek BIST Banka (XBANK) endeksinin 2010-2016 yılları arası volatilitenin modellenmesi için alınan GARCH modelleri yardımı ile yapılmıştır. Çalışma sonucunda Bankacılık Endeksi verileri açısından en uygun modelin GARCH(1,1) modeli olduğu belirlenmiş ve bu model yardımıyla koşullu varyans hesaplaması gerçekleştirilmiştir.

Literatür

Volatilitenin hesaplamalarında kullanılan fiyat serilerinin dinamikleri araştırıldığında, söz konusu serilerin özellikle koşullu değişen varyansın (heteroskedastisite) varlığına işaret eden volatilitenin kümelenmelerine sahip oldukları görülmektedir (Korkmaz ve Bostancı, 2011, s.4). Volatilitenin kümelenmeleri, sıradan en küçük kareler yönteminin varsayımları arasında bulunan hata terimlerinin sabit varyansa sahip olması (homoskedastisite) varsayımının ihlal edilmesi anlamına geldiğinden, değişen varyansın var olduğu durumda kullanılmak üzere Engle (1982) tarafından ARCH modeli önerilmiştir. ARCH modelinin aşırı parametre gerektirme sorununun çözülmesi adına ise Bollerslev (1986) tarafından ARMA (p,q) sürecine benzer şekilde ifade edilen GARCH (p,q) modeli literatüre kazandırılmış ve koşullu varyans hesaplamalarında kullanılmaya başlanmıştır.

ARCH modeli uygulaması kolay bir yöntem olmasına rağmen bazı zayıflıklara sahiptir. Bunlar arasında, varyans sürecinin açıklanmasında genellikle aşırı parametreye ihtiyaç duyması bulunmaktadır. Ayrıca, ARCH modeli varyans modeli kurulurken ortalama modelden (örn. ARMA modeli) elde edilen hata terimlerinin kareleri modellendiğinden, modelde pozitif ve negatif şokların aynı etkiye sahip olacakları varsayılmaktadır. Bunun yanı sıra, modelde katsayılar için zorlayıcı kısıtlar bulunmaktadır ve volatilitenin görece yüksek tahminliyor olması ARCH modelinin eleştirilen bir diğer yanıdır (Tsay, 2010, s.119). Bu çalışmada ilgili sınırlılıklar nedeniyle ARCH modeli kullanılmamış, ilgili seriye ait volatilitenin yalnızca GARCH modeli ve türevleri ile modellenmiştir.

Korkmaz ve Bostancı (2011, s.4)'da belirtildiği üzere finansal fiyat serilerinin volatilitenin etkileyen bir diğer özelliği fiyat üzerinde negatif etki yapabilecek haberlerin pozitif etki yapabilecek haberlere kıyasla daha yüksek volatilitenin neden olması anlamına gelen kaldıraç etkisidir. Belirtildiği üzere ARCH modelleri bu etkiyi ayrıştıramayan modellerdir. Benzer şekilde, GARCH modelleri değişen varyans problemine çözüm getirmiş olsa da GARCH(p,q) süreci de kaldıraç etkisini ayrıştıramayan simetrik modeller olduğundan bu yönde ileri modellerin geliştirilmesi gerekmiştir. Bu doğrultuda Nelson (1991) tarafından geliştirilen ve kaldıraç etkisini de hesaba katabilen EGARCH modeli veya Glosten, Jagannathan ve Runkle (1993) tarafından geliştirilen GJR GARCH veya Zakoian (1994) tarafından geliştirilen TGARCH modelleri örnek verilebilir. Bu modeller asimetric modeller olup bunlar ile koşullu varyans modellerinde kaldıraç etkisinin de ayrıştırılabilmesi sağlanmıştır (Reschenhofer, 2013, s.48). Bu şekilde pek çok model geliştirilmiş ve literatürde modeller farklı ekonomilere ait farklı

fiyat serileri ile pek çok kez denenmiştir. Günümüzde finansal fiyat serileri üzerinde etkili olan farklı dışsal etmenlerin (Pazartesi etkisi vb.) kukla değişkenler yardımıyla modellere entegre edildiği ileri çalışmalar, doğrusal olmayan ve çok değişkenli GARCH modelleri gibi alternatif modeller literatürde bulunmakta ve farklı piyasalarda gerçeğe en uygun model arayışı devam etmektedir.

Yurtiçi örneklerde de endeks volatilitésinin ARCH ve GARCH yöntemleri ile modellenmesi konusunda Türkiye piyasasına ait veriler ile gerçekleştirilmiş pek çok çalışma bulunmaktadır. Ancak bu çalışmaların Türkiye örnekleri genel olarak piyasa endeksi olarak görülen BIST100 endeksi volatilitésini üzerine gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalara örnek olarak Atakan (2009)'da, 1987-2008 arası İMKB100 endeksi (2013'ten itibaren BIST100 endeksi) volatilitésini günlük veriler ile ARCH (1)-(5) ve GARCH (1,1)-(3,3) arası alternatif tüm modellerde modellenmiş ve endekse en uygun modelin GARCH (1,1) modeli olduğu görülmüştür. Korkmaz ve Bostancı (2011)'da ise İMKB 100 endeksi için farklı volatilité hesaplama yöntemleri ile tahminleme yapılmış ve yöntemler birbiri ile kıyaslanmıştır. 1996-2009 arası veriler ile tarihi ortalama, hareketli ortalama, ağırlıklı hareketli ortalama, EWMA, RiskMetrics, GARCH ve rassal yürüyüş yaklaşımlarına göre hesaplanan volatilité tahminleri birbirleri ile kıyaslandığında RiskMetrics, EWMA ve GARCH(1,1) yaklaşımlarının birbirine yakın sonuçlar verdiği ve yine GARCH (1,1) modelinin en tutarlı ve uygun model olduğu gösterilmiştir. Bu gibi örneklerde koşulsuz varyansı ele alan modeller ile koşullu varyansı ele alan modeller kıyaslandığında koşullu varyans modellemesine olanak sağlayan GARCH modelinin çok daha uygun bir model olduğu görülmüştür. Ancak GARCH modelinin pek çok genişletilmiş versiyonu olduğundan ve koşullu varyans modellemesi yapan birden fazla yaklaşım bulunduğundan bu modellerin birbiri ile karşılaştırılarak en uygun modelin bulunması bir başka konudur. Örneğin, Özden (2008)'de 2000-2008 dönemleri arası günlük veriler ile İMKB100 endeksi volatilitésini analiz edilmiş ve analizde ARCH (1), GARCH (1,1), EGARCH(1,1) ve TGARCH (1,1) modelleri kullanılarak modeller birbirleri ile kıyaslanmıştır. Özden (2008)'in çalışmasında ele alınan modeller arasından kaldıraç etkisinin ayrıştırılmasını sağlayan eşikli model TGARCH (1,1)'in Türkiye örneği piyasa endeksi için en uygun model olduğu belirlenmiştir. İMKB100 endeksi için 2002-2012 arası günlük veriler kullanılarak yapılan çalışma ile endekse en uygun modelin TGARCH (1,1) olduğunu gösteren bir diğer çalışma ise Kutlar ve Torun (2012)'ye aittir. İlgili çalışmada TGARCH (1,1) modelinin en uygun model olduğu belirlendikten sonra model ile elde edilen koşullu varyans değerleri ile getiri arasındaki nedensellik ilişkisi araştırılmıştır. Kutlar ve Torun (2012)'da olduğu gibi volatilité modellemeleri ile hesaplanan risk ölçütlerinin ilişkisel analizlerde kullanılması bu gibi çalışmalarda uygulanabilecek bir genişletme biçimidir. Bu çalışmada gerçekleştirilen XBANK endeksi çıktılarının da izleyen çalışmalarda nedensellik ilişkisi ya da ilişkisel analizler gibi genişletilmiş analizlere olanak sağlaması umulmaktadır. Ayrıca BIST100 endeksi ile XBANK endeksi arasında korelasyon olduğu ve BIST100 için gerçekleştirilen modellemelerin XBANK endeksi verilerine de uyabileceği düşünülse de XBANK endeksinde yer alan banka hisse fiyatlarının diğer sektörlerin etkisi dışarıda bırakılarak ele alınmasının ve bu bakış açısıyla volatilité hesaplaması yapılmasının sektörün risk durumunu ortaya koymada daha doğru olacağı düşünülmektedir. Bu bağlamda gerek bu çalışma gerek izleyen çalışmalar ile XBANK gibi farklı sektör endeksi verileri ile yapılan modellemelerin literatüre katkısı olacağı düşünülmektedir.

Yöntem

ARCH modelinin GARCH modeline genişletilmesi klasik AR sürecinin ARMA sürecine genişletilmesine benzer. ARCH sürecinden farklı olarak GARCH sürecinde koşullu varyans, hem hata terimlerinin önceki dönem değerlerine hem de kendi geçmiş dönem değerlerine bağlıdır. Koşullu varyansın kendi gecikmeli değerlerinin de modele bağımsız değişken olarak dahil edilmesi modelin ARCH sürecinden farkını ortaya koymaktadır. Modelde hata terimleri, kareleri alınarak modellendiğinden, ARMA modelinden elde edilen artıkların karelerine ait otokorelasyon fonksiyonu GARCH sürecinin derecesinin belirlenmesinde kullanılabilir (Işığışık, 1999, s.7).

Ortalama denklemi kurulmuş bir getiri (r) serisi varsaydığımızda, buradan elde edilen $e_t = r_t - \mu_t$ kalıntılarının ARCH etkisi taşıdığı belirlenmiş bir süreç için izleyen aşamada GARCH (p, q) modeli aşağıdaki gibi ifade edilmektedir (Bollerslev, 1986, s.309);

$$e_t / \psi_{t-1} \sim N(0, h_t)$$

$$\sigma_t^2 = \alpha_0 + \sum_{i=1}^p \alpha_i e_{t-i}^2 + \sum_{i=1}^q \beta_i \sigma_{t-1}^2$$

$$e_t = r_t - \mu_t$$

Burada,

$$p \geq 0, \quad q > 0$$

$$\alpha_0 > 0, \quad \alpha_i \geq 0, \quad i=1, \dots, q,$$

$\beta_i \geq 0, \quad i=1, \dots, p$ ve $\sum_{i=1}^{\max(p,q)} \alpha_i + \beta_i < 1$ kısıtları bulunmaktadır. $\sum_{i=1}^{\max(p,q)} \alpha_i + \beta_i > 1$ olması durumunda model çalışmanın analiz bölümünde açıklanan durağanlık ve çevrilebilirlik koşullarını ihlal ettiğinden, ilgili durumda IGARCH (Integrated GARCH) modeli ile modelleme yapılması gerekmektedir.

Modelde bulunan parametrelerden $p=1, q=0$ olması durumunda model birinci dereceden ARCH modeli, başka bir ifade ile ARCH (1) modeline dönüşmektedir. ARCH (1) modeli GARCH (1,0) modeli olarak da gösterilebilir. Aynı şekilde $p=1$ ve $q=1$ olması durumunda ise literatür kısmında belirtildiği üzere Türkiye piyasa verilerine uygunluğu yüksek olduğu görülen GARCH (1,1) modeli elde edilmektedir. Böylece, GARCH (1,1) modeline ait değişen varyans denklemi aşağıdaki gibi gösterilecektir (Işığışık, 1999, s.6);

$$\sigma_t^2 = \alpha_0 + \alpha_1 e_{t-1}^2 + \beta_1 \sigma_{t-1}^2$$

Daha önce de söylendiği gibi, kaldıraç etkisi şeklinde tanımlanan ve finansal fiyat serilerinde pozitif etki yaratacak olan haberlerin negatif etki yaratan haberlere göre daha az volatiliteye neden olması şeklinde gerçekleşen etkiyi ayırıştırın modellerden biri olan ve çalışmada GARCH modeli ile birlikte kullanılan model, Threshold (Eşikli) GARCH modelidir. Modelin temel varsayımı $e_{t-1}=0$ eşik değerinde pozitif şokların (olumlu haberler, $e_{t-i} \geq 0$) koşullu varyans üzerindeki etkisinin negatif şokların (olumsuz haber, $e_{t-i} < 0$) etkisinden az olacaktır. Bu varsayım altında TGARCH (p, q) modeli;

$$\sigma_t^2 = \alpha_0 + \sum_{i=1}^q (\alpha_i + \gamma_i N_{t-i}) e_{t-i}^2 + \sum_{j=1}^p \beta_j \sigma_{t-j}^2$$

şeklinde ifade edilir. Burada N_{t-i} değişkeni;

$e_{t-i} < 0$ ise 1 ve $e_{t-i} \geq 0$ ise 0 değerini alacak şekilde modele kaldıraç etkisini ayırtmak amacıyla eklenen kukla değişkeni ifade etmektedir (Tsay, 2010, s.149). Böylece pozitif şoklar kukla değişkeni yardımı ile negatif şoklardan daha küçük etki yaratacak şekilde modellenmiş olmaktadır.

Işığışok (1999, s.7)'da belirtildiği üzere özellikle önemli belirsizliklerin yaşandığı dönemleri içeren finansal serilerde kullanımı etkili olan ve Nelson tarafından 1988 yılında geliştirilen EGARCH modeli de logaritmik dönüşümler ile geliştirilmiştir. Asimetrik etkilerin modellenmesini sağlayan bir diğer model olan EGARCH (p,q) modeli;

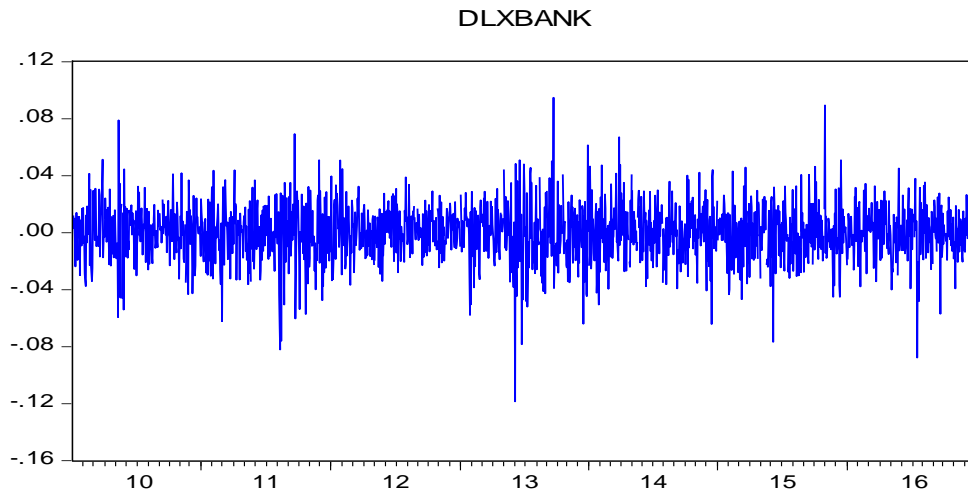
$$\ln(\sigma_t^2) = \alpha_0 + \frac{1 + \beta_1 B + \dots + \beta_{q-1} B^{q-1}}{1 + \alpha_1 B - \dots - \alpha_p B^p} g(\varepsilon_{t-1})$$

şeklinde gösterilmekte ve burada α_0 sabiti, B gecikme operatörünü ifade etmektedir (Tsay, 2010, s.143). Çalışmada kullanılan modeller GARCH, TGARCH ve EGARCH modelleri olduğundan diğer modellerin açıklamalarına yer verilmemiştir. Ancak daha önce belirtildiği gibi farklı özellikler ve değişkenlerin modellere dahil edildiği ve/veya doğrusal olmayan modelleme imkanı sunan farklı model formları bulunmaktadır.

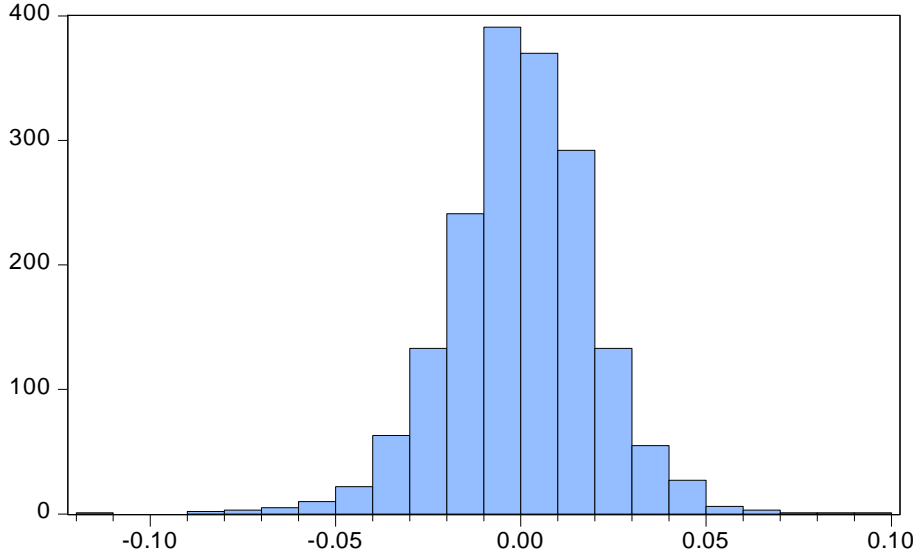
Analiz

Çalışmada 4 Ocak 2010-30 Aralık 2016 arası dönemi kapsayacak şekilde günlük veriler kullanılmıştır ve ilgili döneme ait 1761 adet XBANK bankacılık endeksi günlük fiyat verileri Thompson Reuters Eikon veritabanı üzerinden elde edilmiştir. Günlük fiyat verileri yardımıyla logaritmik getiriler hesaplanmıştır. Analizlerde E-views 9.0 paket programı kullanılmıştır.

Veri

Grafik 1. 2010-2016 yılları arası XBANK endeksi logaritmik getiri serisinin zaman yolu grafiği

Ortalama	4.21e-05
Standart Sapma	0.019707
Çarpıklık	-0.256804
Basıklık	5.081541
Jarque-Bera	337.0844
P	0.000000

Grafik 2. 2010-2016 yılları arası XBANK endeksi logaritmik getiri serisine ait betimleyici istatistikler

Görüldüğü üzere, XBANK endeksi logaritmik getiri serisi yaklaşık 0 ortalama ve %1,9 standart sapma ile dağılım göstermektedir. Serinin çarpıklık değeri 0'a yakın olmasına rağmen, basıklık değerinin 5,08 olması normal dağılımdan uzaklığın işareti iken, Jarque-Bera test sonucu da %5 anlam düzeyinde $H_0 = \text{Seri normal dağılıma sahiptir}$. hipotezinin red edilmesi ile serinin normal dağılmadığını doğrulamaktadır ($p=0,0000 < 0,05$).

Durağanlık Analizi

XBANK endeksi getiri serisine ait durağanlık testi Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) testi kullanılarak Schwarz Bilgi Kriteri yardımı ile gerçekleştirilmiştir. Düzeyde gerçekleştirilen durağanlık testlerinde yalnızca sabitin dahil olduğu, trend ve sabitin dahil olduğu ve hiçbirinin dahil edilmediği modellerin tümünde ADF test istatistiği anlamlılık derecelerinin sırasıyla $p=0,0001$, $p=0,0000$ ve $p=0,001$ şeklinde $\alpha=0,05$ 'den küçük olduğu görülmüştür. ADF birim kök testi sonuçlarına göre $H_0 = \text{Seri birim kök içermektedir}$ hipotezi %5 anlam düzeyinde red edilmiştir. Serinin düzeyde birim kök içermediği ve düzeyde durağan olduğu görülmüştür.

XBANK endeksi için elde edilen getiri serisinin durağan olması literatüre uygundur. Finansal fiyat serilerinde en sık karşılaşılan durum getiri serilerinin düzeyde durağan olmasıdır. Belirtmek gerekir ki kırılma testi ile birlikte gerçekleştirilen birim kök testinde de serinin durağan olduğu ($p < 0,05$) ancak 31 Mayıs 2013 tarihine denk gelen 863'üncü gözlem değerinde kırılma yaşandığı görülmüştür. Grafik 1'de yer alan zaman yolu grafiği incelendiğinde de aynı veriye denk gelen dönemde bir uç değer olduğu düşüncesi desteklenmektedir. İleride elde edilecek nihai model üzerinden hesaplanan volatilitenin bu dönemde yüksek olması beklenmektedir.

Uygun Ortalama Modelin Kurulması

XBANK endeksi getiri serisi için otokorelasyon fonksiyonu incelendikten sonra uygun ARMA modelinin belirlenmesi amacı ile farklı gecikme uzunlukları kullanılarak modeller elde edilmiştir. Farklı otoregresif modeller türetilirken literatüre uygun olarak otokorelasyon

fonksiyonu incelenmiş, en uygun model seçilirken katsayıların anlamlılık testleri, Akaike Bilgi Kriteri (AIC), Schwarz Bilgi Kriteri (SIC) ve Log-Olabilirlik (LL) değerleri karşılaştırılmıştır. Ayrıca model seçiminde Box-Jenkins metodolojisi uygulandığından, ilgili yöntemin sıkılık (parsimony) ilkesine göre birden fazla uygun modelin var olduğu durumda en düşük parametre sayısına sahip modelin seçilmesi gerekmektedir (Hibon ve Makridakis, 1997, s.5).

ARMA modellerinin uygunluk kontrolü aşamasında yapılması gereken bir diğer kontrol sürecin durağanlık ve çevrilebilirlik koşullarına uygunluğunun araştırılmasıdır. Durağanlık AR parametreleri yardımı ile çevrilebilirlik ise MA parametreleri yardımı ile kontrol edilmektedir. Zayıf durağanlık bir sürecin birinci ve ikinci momentlerinin zamandan bağımsız olması iken, tam durağanlık daha yüksek dereceden momentlerinin de zamandan bağımsız olması anlamına gelmektedir. MA süreci, ortalama ve varyansı zamandan bağımsız olan beyaz gürültü serisinin sonlu doğrusal kombinasyonlarından oluştuğundan, bir MA sürecinin her zaman zayıf durağan olduğu söylenebilir. Bir AR (p) sürecinin durağanlığı ise AR (p) polinomunun kökleri yardımı ile kontrol edilmektedir.

AR (p) polinomunun kökleri $(1 - \phi_1 r - \phi_2 r^2 - \dots - \phi_p r^p) = 0$ koşulunu sağlayan reel ya da karmaşık sayılardır. AR (p) polinomu köklerinin birim çemberin dışında olması, başka bir deyişle mutlak değerce 1'den büyük olması durağanlık koşulunun sağlandığı anlamına gelir.

Örneğin; AR(1) süreci $y_t = \phi_1 y_{t-1} + u_t$ şeklindedir ve $1 - \phi_1 r = 0$ polinomuna sahiptir. Bu polinomun kökü $r = 1/\phi_1$ olduğundan, $|\phi_1| < 1$ olduğu sürece $|r| > 1$ olacak ve durağanlık koşulu sağlanmış olacaktır. Bu nedenle AR(1) süreci için durağanlık koşulu AR(1) katsayısı için; $|\phi_1| < 1$ şeklindedir. Benzer işlemler AR(2) süreci için yapıldığında, $|\phi_1 + \phi_2| < 1$ koşuluna ulaşılır. Böylece, AR türünden katsayılar toplamının 1'den küçük olması durumunda durağanlık koşulunun sağlandığı sonucuna ulaşılmaktadır (Montgomery, Jennings ve Kulahci, 2008, s.241).

Çevrilebilirlik ise gözlem değerlerindeki değişime neden olan gerçek şokların tahminlenebilme yeteneğini ifade eder. Çevrilebilirlik sağlandığı sürece kalıntılar rassal şokların doğru tahminçileri olarak sayılabilir ve çevrilebilirlik kısaca bir MA modelinin AR modeli şeklinde yazılabilmesi şeklinde ifade edilir. Başka bir deyişle bir ARMA modelinin AR modeli türünden yazılabildiği durumda çevrilebilirlik geçerlidir. Çevrilebilirlik koşulu daha önce söylendiği gibi MA modeli parametreleri yardımı ile kontrol edilir ve durağanlık koşulunda olduğu gibi MA (p) polinomunun köklerinin birim çemberin dışında olması halinde çevrilebilirlik koşulu sağlanmaktadır (Tsay, 2010, s.60). Yukarıda AR modeli için verilen aşamalar aynı yaklaşımla MA modeli için düzenlendiğinde, MA (p) süreci için MA türünden katsayılar toplamının 1'den küçük olması koşuluna ulaşılmaktadır.

Durağan logaritmik getiri serisine ait 1-5 arası gecikmeler için farklı kombinasyonlarda ARMA modelleri türetilmiş ve yukarıda açıklanan kriterler altında değerlendirilen modeller arasında AR ve MA parametrelerinin ilk 5 gecikmesini içeren ARMA (5,5) modeli en uygun ortalama model olarak belirlenmiştir. Süreçten elde edilen katsayılar aynı türden katsayılar toplamının mutlak değerce 1'den küçük olma koşulunu sağlamakta ve durağanlık ve çevrilebilirlik koşullarının yerine getirildiği görülmektedir. Parametreleri anlamlı, durağan ve çevrilebilir ARMA(5,5) model çıktısı aşağıda verilmiştir.

Değişken	Katsayı	Std. Hata	t-İstatistiği	Olasılık (p)
AR(1)	0.795423	0.045975	17.30108	0.0000
AR(2)	0.753466	0.031142	24.19484	0.0000
AR(3)	-0.696875	0.042859	-16.25968	0.0000
AR(4)	-0.829560	0.030839	-26.89977	0.0000
AR(5)	0.904922	0.042654	21.21565	0.0000
MA(1)	-0.812244	0.043060	-18.86329	0.0000
MA(2)	-0.739464	0.037397	-19.77333	0.0000
MA(3)	0.719112	0.041899	17.16294	0.0000
MA(4)	0.796717	0.036539	21.80438	0.0000
MA(5)	-0.913394	0.039451	-23.15265	0.0000
SIGMASQ	0.000384	9.51E-06	40.34930	0.0000
R-kare	0.011302	Bağımlı Değişken Ortalaması		4.21E-05
Düzeltilmiş R-kare	0.005649	Bağımlı Değişken Standart Sapma		0.019707
Standart Hata	0.019651	Akaike Bilgi Kriteri		-5.014917
Toplam Hata Kare	0.675421	Schwarz Bilgi Kriteri		-4.980710
Log likelihood	4424.127	Hannan-Quinn Bilgi Kriteri		-5.002275
Durbin-Watson İstatistiği	2.033290			

Tablo 1. ARMA(5,5) model çıktısı

ARCH Testi

Uygun model kurulduktan sonra modelin ürettiği artıkların incelenmesi ve ARCH etkisi olup olmadığının belirlenmesi gerekmektedir (Sevüktekin ve Nargeleçekenler, 2006, s.258). ARCH testi ile artıkların karelerinden oluşan seri bağımlı değişken olarak alınarak kendi gecikmeli serilerinin bağımsız değişken olduğu bir modele dahil edilmektedir. Yardımcı regresyon modeli denilen ve

$$\sigma_t^2 = \alpha_0 + \alpha_1 u_{t-1}^2 + \alpha_2 u_{t-2}^2 + \dots + \alpha_p u_{t-p}^2$$

şeklinde ifade edilen modelin belirlilik katsayısı R^2 terimi p adet veri kayb olduğundan $T=(n-p)$ terimi ile çarpılarak Lagrange Çarpanı (LM) test istatistiği elde edilir. LM test istatistiği ki-kare dağılımına yaklaşır ve $H_0 = \alpha_1 = \alpha_2 = \dots = \alpha_p = 0$ hipotezi ilgili test istatistiği yardımı ile sınanır. Hipotezin reddedilmesi en az 1 α_i katsayısının sıfırdan farklı olduğunu ve ARCH etkisinin varlığını gösterir (Gökçe, 2001, s.39). Bu durumda kalıntı karelerin kendi

gecikmesi ile ilişkili bir yapı göstermesi, başka bir ifade ile otoregresif bir yapıya sahip olması heteroskedastisitenin varlığını göstermektedir. Hata terimlerinin birbirinden bağımsız bir yapıya sahip olmadığı, başka bir ifade ile ARCH etkisinin var olduğu görüldüğünde ARCH ve GARCH modellemesine geçilebilir.

En uygun ortalama model denklemi ARMA(2,2)'den elde edilen kalıntı serisi ARCH Heteroskedastisite testi ile sınanmıştır. Bu amaçla;

$H_0 = \text{Hatalar beyaz gürültü sürecine sahiptir.}$ şeklinde kurulan hipotez test edilmiş ve serinin ARCH etkisi taşıyıp taşımadığı görülmüştür.

Heteroskedastisite Testi: ARCH				
F-istatistiği	16.52866	Olasılık (p) F(3,1753)		0.0000
Gözlenen*R-kare	48.33200	Olasılık (p) Ki-Kare(3)		0.0000
Değişken	Katsayı	Std. Hata	t-İstatistiği	Olasılık (p)
C	0.000286	2.32E-05	12.31421	0.0000
RESID^2(-1)	0.064073	0.023818	2.690135	0.0072
RESID^2(-2)	0.117571	0.023701	4.960568	0.0000
RESID^2(-3)	0.074907	0.023817	3.145040	0.0017

Tablo 2. ARCH testi sonucu

Tablo 2'den görüldüğü üzere, 3 gecikme ile gerçekleştirilen ARCH testi sonucu H_0 hipotezi %5 anlam düzeyinde red edilmiş, modelden elde edilen hataların karelerinin otoregresif bir yapıda olduğu ve ARCH etkisi taşıdığı görülmüştür ($p=0,0004<0,05$).

Koşullu Varyans Modelleri Kurulması

İzleyen aşamada GARCH (1,1) arası, TGARCH (1,1) ve EGARCH (1,1) modelleri hataların normal dağılımı varsayımı ile denenmiştir. Modeller arasından ortalama ve varyans denklemlerinin parametreleri anlamlı, AIC ve SIC değerleri en düşük ve modellerin sahip olduğu kısıtlara uyan varyans modeli seçimi yapılmıştır. Seçilen anlamlı ve en uygun GARCH(1,1) modeline ilişkin bilgiler aşağıda verilmiştir.

GARCH(1,1) Modeli

$$\text{GARCH} = C(11) + C(12) \cdot \text{RESID}(-1)^2 + C(13) \cdot \text{GARCH}(-1)$$

Varyans Denklemi

C	2.68E-05	7.15E-06	3.754806	0.0002
RESID(-1)^2	0.070083	0.011345	6.177201	0.0000
GARCH(-1)	0.860732	0.025388	33.90317	0.0000
R-kare	0.009967	Bağımlı Değişken Ortalaması		4.21E-05
Düzeltilmiş R-kare	0.004876	Bağımlı Değişken Standart Sapma		0.019707
Standart Hata	0.019659	Akaike Bilgi Kriteri		-5.056846
Toplam Hata Kare	0.676332	Schwarz Bilgi Kriteri		-5.016420
Log likelihood	4463.025	Hannan-Quinn Bilgi Kriteri		-5.041907
Durbin-Watson İstatistiği	2.027858			

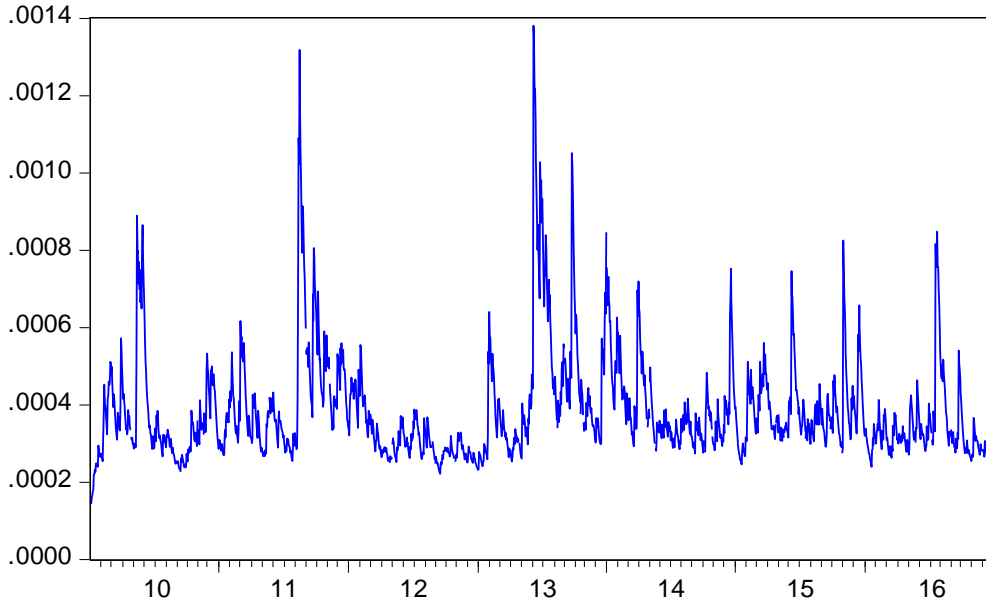
Tablo 3. GARCH (1,1) model çıktısı

Tablo 3 incelendiğinde, GARCH (1,1) modeli parametrelerinin modelin sahip olduğu kısıtları yerine getirdiği ve %5 anlam düzeyinde anlamlı olduğu görülmektedir (Her iki katsayı için $p=0,0000 < 0,05$).

Heteroskedastisite Testi: ARCH				
F-istatistiği	0.473361	Olasılık (p) F(3,1753)		0.7009
Gözlenen*R-kare	1.422170	Olasılık (p) Ki-Kare(3)		0.7003
Değişken	Katsayı	Std. Hata	t-İstatistiği	Olasılık (p)
C	0.955308	0.061520	15.52850	0.0000
WGT_RESID^2(-1)	0.005923	0.023881	0.248026	0.8041
WGT_RESID^2(-2)	0.018715	0.023877	0.783799	0.4333
WGT_RESID^2(-3)	0.020333	0.023881	0.851443	0.3946

Tablo 4. GARCH(1,1) modelinden elde edilen kalıntılara ait ARCH testi

Tablo 4'ten GARCH (1,1) modelinden elde edilen kalıntılara ait ARCH testi incelendiğinde %5 anlam düzeyinde ARCH etkisinin yok edildiği görülmektedir ($p=0,7009 > 0,05$). Böylece koşullu varyans serisi GARCH (1,1) modeli kullanılarak elde edilmiştir.

GARCH11**Grafik 3.** GARCH (1,1) modeli ile elde edilen koşullu varyans serisi dağılımı**Sonuç**

Çalışmada XBANK bankacılık endeksinin 2010-2016 arası dönemi kapsayan volatilité modeli GARCH modelleri yardımı ile elde edilmiştir. Çalışmada ele alınan modeller arasından ilgili dönemde endeks volatilitésini en iyi açıklayan model GARCH(1,1) modelidir. GARCH (1,1) modeli ile yapılan modelleme sonucu ARCH etkisinin giderildiği ve GARCH (1,1) modeli kullanılarak bankacılık endeksi volatilitésinin hesaplanabileceği görülmüştür. İzleyen çalışmalarda ilgili model yardımı ile hesaplanan volatilité dağılımı ile bankacılık endeksi risk değerlendirmesi yapılabilir ya da risk göstergesi olarak kullanılan volatilité dağılımı ile risk-getiri analizleri gerçekleştirilebilir. Endekse dair koşullu varyans değişimini açıklama amacı ile volatilité üzerinde etkili olan değişkenlerin araştırılması izleyen çalışmalara verilebilecek diğer öneriler arasında bulunmaktadır.

Kaynakça

- Atakan, T. (2009). İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nda değişkenliğin (volatilitenin) ARCH-GARCH yöntemleri ile modellenmesi. *Yönetim Dergisi*, 62, 48-61.
- Bollerslev, T. (1986). Generalized autoregressive conditional heteroskedasticity. *Journal of econometrics*, 31 (3), 307-327.
- Bollerslev, T., Chou, R. Y. & Kroner, K. F. (1992). ARCH Modelling in Finance. *Journal of Econometrics*, 52, 5-59.
- Engle, R. F. (1982). Autoregressive conditional heteroscedasticity with estimates of the variance of United Kingdom inflation. *Econometrica*, 50 (4), 987-1007.
- Gökçe, A. (2001). İstanbul Menkul Kıymetler Borsası getirilerindeki volatilitenin ARCH teknikleri ile ölçülmesi. *G.Ü. İ.İ.B.F. Dergisi*, 1, 35-58.
- Hibon, M. & Makridakis, S. (1997). ARMA models and the Box-Jenkins methodology. Methodology. Fontainebleau, INSEAD, Fransa, Working Paper.
- Işığışık, E. (1999). Türkiye'de enflasyonun varyansının ARCH ve GARCH modelleri ile tahmini. *Uludağ Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 17 (2), 1-17.
- Kıran, B. (2006). Sektörel bazda hisse senetleri getiri volatilitelerinin asimetric koşullu değişen varyans modelleri ile tahmini. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Korkmaz, T. & Bostancı, A. (2011). RMD hesaplamalarında volatiliteler tahminleme modellerinin karşılaştırılması ve Basel II yaklaşımına göre geriye dönük test edilmesi: İMKB 100 endeksi uygulaması. *Business and Economics Research Journal*, 2 (3), 1-17.
- Kutlar, A. & Torun, P. (2012). İMKB 100 endeksi günlük getirileri için uygun genelleştirilmiş farklı varyans modelinin seçimi. (Bildiri) *Üçüncü Uluslararası Ekonomi Konferansı*, Kasım 2012, İzmir.
- Montgomery, D.C., Jennings, C.L. & Kulahci, M. (2008). *Introduction to time series analysis and forecasting*. New York: John Wiley & Sons.
- Özden, Ü. H. (2008). İMKB bileşik 100 endeksi getiri volatilitelerinin analizi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13, 339-350.
- Reschenhofer, E. (2013). Does anyone need a GARCH (1,1)? *Journal of Finance and Accounting*, 1 (2), 48-53.
- Sevüktekin, M. & Nargeleçekenler, M. (2006). İstanbul Menkul Kıymetler Borsasında getiri volatilitelerinin modellenmesi ve öngörülmesi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 61 (4), 243-265.
- Tsay, R. S. (2010). *Analysis of financial time series*. New York: John Wiley & Sons.

Effective Factors on Edge Painting in Leather Bag Production

Selime ÇOLAK¹, Pelin DANACIOĞLU, Atakan GEZİCİ

Abstract

Leather bag is a natural material that needs to be cared for in the right way to preserve the quality and ensure that design products properties last a lifetime.

Environmental exposure to such as high temperatures and humidity can be resist challenging for leather bag edge painting systems. Additionally, long term contact with body oils, perspiration and acids which naturally come into contact with leather through normal use may cause cracking and discoloration of coating systems.

In this study, edge painting process was applied on different types of leather in different conditions. In the study, the properties of edge painting, application technique and its effects on quality were investigated and examined with physical tests. Different leather samples with edge painting were dried at three different temperatures (65C, 80C and 100C). In order to determine the change in the edge dyes of the leathers, tensile strength and % elongation test were used to test the flexural strength. When the results of the tests are examined, it is seen that the control group leather and experimental group skins are compared with the edge paintings; It was observed that the edge paints increased the strength, but the strength values were lost when the high temperatures were reached.

Keywords: Leather goods, Leather, Edge Paint, Bag, Quality

Deri Çanta Üretiminde Kenar Boyama Üzerine Etkili Faktörler

Özet

Deri çanta, kaliteyi korumak ve tasarım ürünlerinin özelliklerinin ömür boyu sürmesini sağlamak için doğru şekilde bakılması gereken doğal bir malzemedir. Yüksek sıcaklık ve nem gibi çevresel maruziyet deri çanta kenar boyama sistemleri için zorlayıcı olabilir. Buna ek olarak, normal kullanımda deri ile doğal olarak temas eden vücut yağları, terleme ve asitlerle uzun süreli temas, kenar boyalarında çatlama ve renginin bozulmasına neden olabilir.

Bu çalışmada farklı şartlarda, farklı deri tiplerine kenar boyama işlemi uygulanmıştır. Çalışmada kenar boyasının özellikleri, uygulama tekniklerinin ve kalite üzerine etkileri araştırılmış ve fiziksel testlerle incelenmiştir. Kenar boyama ile farklı deri örnekleri üç farklı sıcaklıkta (65°C, 80°C ve 100°C) kurutulmuştur. Derilerin kenar boyalarındaki değişimi belirlemek için, çekme dayanımını test etmek için çekme mukavemeti ve % uzama testi

¹ Doç. Dr., Ege Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Deri Mühendisliği Bölümü, Sorumlu yazar: selime.mentes.colak@ege.edu.tr

kullanılmıştır. Yapılan testlerin sonuçları incelendiğinde, Kontrol grubu deriler ile deneysel grup derilerinde yapılan kenar boyamaları karşılaştırıldığında; kenar boyalarının mukavemeti arttırdığı, fakat yüksek sıcaklıklara çıkıldığında mukavemet değerlerinde kayıplar olduğu gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Saraciye, Deri, Kenar Boyası, Çanta, Kalite

1.Giriş

Çanta, cüzdan, kemer gibi saraciyelik ürünlerde ya da daha kapsamlı ifade ile deri ürünlerinde, kesilen deri kenarları, derinin lifsi strüktürü nedeniyle pürüzlüdür. Ayrıca kesimden sonra deri kenarı(cilt kısmı) ile deri kesiti arasında renk farklılıkları görülebilmektedir. Üretilecek çantanın tasarımına göre, deri kenarları yapıştırılır ya da dikilir. Ancak bunların yapılmadığı tasarımlarda, açık kalan deri kenarlarına kenar boyama işlemi yapılır. Bu işlem ürüne güzellik, estetik ve dayanım katar. Düzgün yapılmadığı durumlarda ise, çatlama, soyulma gibi pek çok sorunlarla karşılaşmaktadır. Bu durum, deriden mamul ürün üreticileri (saraciye) çok karşılaşılan ve müşteri ile üretici arasında ciddi sıkıntılara yol açan önemli sorunlardan biridir.

Deriden mamul ürünlerin üretimi sırasında görsel ve işlevsel amaçlarla, belirlenen kenarlara veya yüzeylere, farklı şekillerde uygulanan ve uygulandığı yüzeyde ince bir film oluşturan ve yüzeye düzgün bir görüntü sağlamak ve yıpranmaya karşı dayanıklılığı kazandırmak amacıyla yapılan işleme kenar boyaması denir. Bu işlem ile, deri cildi ile kesiti arasındaki renk farklılıkları kapatılır ve deri kenarına parlaklık ve estetiklik kazandırılır.

Boya işleminde çeşitli sebeplerden kaynaklanan birçok hata ile karşılaşmaktadır. Çantalık deriler; seçilen deri türüne veya uygulanan tabaklama- finisaj yöntemlerine göre farklılık gösteren kesit ve deri cilt özelliklerine sahiptir. Buna bağlı olarak derilerin kesit liflenmesi ya da saçaklanması farklılık gösterir. Kenar boyaması işlemi öncesi ya da boyalama sırasında derilerin bu farklılıkları giderilmek, düzgün ve homojen bir yüzey elde edilmesi için haraçlama-zımpara-şimşir gibi bazı mekanik olarak yüzeyi düzeltme işlemleri yapılır, boyanır ve kurutulur, gerekiyorsa bu işlemler düzgün bir kenar filmi oluşturuluncaya kadar devam ettirilir. Kenar boyasının düzgün kuruması iyi bir film oluşması açısından önem taşımaktadır. Bunun yanı sıra boyanın kurutulması sırasında uygulanan sıcaklığın kenarda oluşan film kalitesi ve özelliği üzerine etkisi bulunmaktadır. Kenar boyalarının kurutulması için standart belirlenmiş bir sıcaklık yoktur. Fakat kurutma sıcaklıklarının uygun olmaması ya da ani kuruma gibi durumlar da daha sonra deri üründen kenar boyasının soyulmasına neden olmaktadır.

Bu amaçla çalışmada, kenar boyama işlemi üzerine etkili faktörlerden biri olan farklı sıcaklıklarda kenar boyası uygulamalarının deri özelliklerini nasıl etkilediği araştırılmıştır.

2. Materyal – Metod

Bu çalışmada çantalık olarak üretilmiş vejetal (bitkisel tabaklanmış) deriler kullanılmıştır. Bu deriler tek başına ve farklı destek malzemeleri ile birlikte kullanılarak kenar boyası işlemi yapılmış daha sonra farklı sıcaklıklarda boya kurutulmuştur. Bunlardan birinci uygulamada deri tek başına, ikincisi salpa destek malzemesi ile birlikte, üçüncüsü ise, syntex destek malzemesi ile birlikte kullanılarak kenar boyası yapılmıştır. (Tablo-1). Bunun nedeni çanta üretiminde gerektiği zaman istenen tutum ve özelliği çantaya verebilmek için derinin destek malzemeleri ile birlikte de kullanılmasıdır.

Tablo-1. Çalışmada kullanılan deri ve destek malzemesi türleri		
Örnek	Deri 1	Destek(Besleme) Malzemesi
(A)	Vejetal	--
(B)	Vejetal	Salpa
(D)	Vejetal	Syntex

Tabloda verilen deriler ve destek malzemeleri lateks yardımıyla yapıştırılmıştır.

Tablo-2: Kenar Boyama Hazırlık İşlemleri
Deri Kesimi
Besleme Malzemelerinin Kesimi
Deri ve besleme malzemelerinin yapıştırılması
Haraçlama

Tablo-1'deki şekilde hazırlanan deri örnekleri tablo-2'de belirtilen hazırlık işlemlerinden geçirilmiştir. Haraçlama işlemi yapılmış örneklerin, önce zımpara, şimşir işlemleri yapılmış, sonrasında boyamaları uygulanmıştır. Bir başka grup örneklerde ise zımpara, şimşir işlemleri yapılmaksızın, yalnızca boya katları uygulanmıştır. Bu çalışmada Zımpara, Şimşir, Boya, Şimşir, Boya, Boya işlem sıralaması izlenmiştir (Tablo-3).

Tablo-3: Kenar Boyama İşlemleri
Zımpara
Şimşir
Boyama
Kurutma
Şimşir
Boyama
Kurutma
Boyama
Kurutma

Her boyama sonunda örnekler, 65°C, 80°C ve 100°C olmak üzere üç farklı kurutma sıcaklığında kurutma fırınında boyanın kuruması sağlanmıştır (10 dakika). Kontrol grubu olarak ise; zımpara ve şimşir yapılmış ve makinede kenarları boyanarak 65°C kurutma uygulanmış örnekler belirlenmiştir.

Şekil 1. Kenar Boyama- Zımpara ve Şimşir makinaları.ile kurutma kabini

2.1.Çekme dayanımı ve % uzamanın belirlenmesi

Deri bir kuvvet ile karşılaştığında ya da küçük zorlamalara maruz kaldığında esneyerek ya da uzayarak karşılık verir, sürekli olarak etki eden kuvvetin ağır yükü altında büyük bir mukavemet gösterir. Derinin bu özelliği, lif yapısının üç boyutlu örgüsü ve özellikle de retiküler tabakanın dokusuna dayanmaktadır. Deri liflerindeki her değişiklik dayanıklılık değerini etkiler. Dayanıklılık testlerinden elde edilen veriler ise, deriden yapılan mamul eşyanın kalitesinin durumu ve kullanılabilirliği hakkında bilgi verir. Çekme dayanımı belirlenmesinde, kavrayıcı kuvvet derinin bütün kesiti üzerine dengeli dağılır ve böylece lif dokusu bütün olarak kavranır. Saracıye ürünleri kenar boyama filminin kuvvet ve zorlanmalar karşısında göstereceği tepkinin belirlenmesi için çekme mukavemeti ve uzama testi yapılmıştır.

Bu test TS 4119 EN ISO 3376 Deri – Fiziksel ve Mekanik Deneyler – Çekme Mukavemeti ve Uzama Yüzdesinin Tayininde belirtildiği şekilde yapılmıştır.

2.2. Deri Malzemelerde Bükülme Dayanımı Testi

Bükülme dayanımı ayakkabılık ve saracıyelik deriler için büyük önem arz taşımaktadır. Çantaların kullanım sırasında özellikle sap ve kıvrımlı kısımların maruz kaldığı bükülme durumunda belli bir süre sonra bu kısımlardan kenar boyasının filmde soyulmalar ayrılmalar meydana gelebilmektedir. Bu nedenle çantalık derilerde bükülme dayanımı testi büyük önem taşır ve bükülme sayısının yüksek olması istenir. Derilerde bükülme dayanımı testi için fleksometre cihazı kullanılmaktadır. Bu alet özellikle saracıye, ayakkabı, mobilya ve giysilik deri sektöründe kullanılmakta ve cihaz bükülme hareketini yapmaktadır. Derilerin cilt tabakası ve finisaj özelliklerinin belirlenmesinde yaygın olarak kullanılmakla beraber çanta, kemer gibi saracıyelik ürünlerin kenar boyalarının test edilmesinde de bu yöntemden faydalanılmaktadır.

2.3. SEM

Örneklerin kenar boyaları SEM(taramalı elektron mikroskobu) altında incelenmiştir. Bu amaçla HITACHI TM-1000 tabletop cihazı kullanılmıştır. Zımpara, şimşir boyama

işlemleri yapılmış, 65°C, 80°C ve 100°C kurutma uygulanmış deri örneklerde yüzey görüntüsü incelenerek; çatlama, yırtılma, ayrılma olup olmadığı incelenmiştir. TM-1000 cihazıyla yapılan incelemede, örnekler 200 büyütme altında kenar boyası filmine meydana gelen değişim incelenmiştir.

3.Bulgular Tartışma

3.1. Çekme mukavemeti test sonuçları

Çalışmada, deri ve farklı destek malzemeleri ile birleştirilen deri örneklerinde, farklı sıcaklıklarda kenar boyama işleminin yapılmasıyla elde edilen deri örneklerine yapılan çekme mukavemeti testi sonuçları tablo 4' te verilmiştir.

Tablo-4 incelendiğinde, bitkisel tabaklanmış (vejetal) ve hiçbir destek malzemesi ile birleştirilmemiş olan A deri örneğinde sıcaklık arttıkça örneklerin çekme dayanımının düştüğü görülmüştür. Bitkisel tabaklanmış derinin salpa destek malzemesiyle birleştirilmesi ile elde edilen deri örneklerinde (B)ise, kenar boyama işleminde 80°C sıcaklıkta çalışıldığında derilerin kopma mukavemetinin arttığı, 100°C'ye çıkıldığında ise, 65°C'de kurutulan örneklerin çekme mukavemetinden daha düşük olduğu tespit edilmiştir. Bitkisel tabaklanmış derilerin syntex destek malzemesi ile birlikte kullanıldığında uygulanan kenar boyaması işlemi sonucu elde edilen derilerin çekme mukavemeti; 80°C'de kurutulan boyamalarda 65°C'de kurutulan örneğe göre önce arttığı, kurutma sıcaklığı 100°C'ye çıktığında ise 65°C'de kenar boyası kurutulan örnekler yakın sonuç verdiği ortaya konulmuştur.

Tablo 4. Çekme Dayanımı Test Sonuçları Çekme(N/mm²)			
	(A)-Deri (vej.)	(B)-Deri(vej)-Salpa	(C)-Deri(vej.)-Syntex
65°C	28,41	18,33	12,69
80° C	24,43	21,46	14,8
100°C	24,38	16,94	12,91
Boyasız(65° C)	28,33	17,43	11,75
Zımparasız (65° C)	24,96	18,98	13,82

Kenar boyama sırasında uygulanan sıcaklığın örneklerin çekme mukavemeti üzerine etkisi birlikte kullanılan destek malzemesinin türüne ve kurutma sıcaklığına bağlı olarak farklılık göstermektedir. Destek malzemeleri deriden beklenen özelliklerin iyileştirilmesi amacıyla kullanılmaktadır. Fakat seçilen destek malzemesinin türü ve kenar boyasının kurutulması sırasında kullanılan sıcaklık kenar boyasını farklı şekilde etkilemektedir. Destek malzemesiyle birlikte kullanılan deri örneklerinde sıcaklığın 65C'den 80C'ye çıkması mukavemet üzerinde olumlu etki yaratırken, derinin destek malzemesiz kullanıldığı durumlarda kurutma sıcaklığının yüksek değerlere çıkması olumsuz yönde etkilemektedir.

Tablo-5: Boyalı 650°C kurutulmuş derilerle boyasız kurutulmuş deri örneklerine göre çekme dayanımı değişimi	
Örnekler	
(A)-Deri (vej.)	%0.28
(B)-Deri-Salpa (vej)	%5.16
(C)-Deri-Syntex (vej.)	%8.0

Boyamanın etkisini ortaya koyabilmek için örnekler boyasız hazırlanmış örnekler ile karşılaştırılmıştır. Boyama işleminde; 65°C kurutulmuş boyalı örneklerde, boyama yapılmamış kurutulmuş yapılmış kontrol grubu örneklerine göre, A örneğinde %0.28, B örneğinde % 5.16, C örneğinde %8, oranında mukavemet değerini arttırdığı gözlemlenmiştir. (Tablo-5).

Tablo-6 : 65 °C ve 80 °C Kurutması Yapılmış Derilerin Karşılaştırmalı deri örneklerinin çekme dayanımı değişimi	
Örnekler	
(A)- Deri (vej.)	% 16
(B)- Deri-Salpa (vej)	-% 14.59
(C)- Deri-Syntex (vej.)	-% 14.25

65°C kurutması yapılmış örneklerde, 80°C'ye göre; A örneğinde %16, oranında mukavemet değerlerini arttırdığı tespit edilmiştir. B örneğinde % 14.59, C örneğinde %14.25 oranında mukavemet değerlerinin düştüğü ortaya konulmuştur.(Tablo-6).

65°C kurutma yapılmış örneklerde 100°C'ye göre; A örneğinde %16.53, B örneğinde % 8.21, oranında mukavemet değerini arttırdığı gözlemlenmiştir. C örneğinde ise %1.7 oranında mukavemet değerinin düştüğü tespit edilmiştir.(Tablo-7).

Tablo- 7: 65 °C ve 100 °C Kurutması yapılmış derilerin örneklerinin karşılaştırmalı çekme dayanımı değişimi	
Örnekler	
(A)- Deri (vej.)	% 16,53
(B)- Deri-Salpa (vej)	% 8,21,
(C)- Deri-Syntex (vej.)	-% 1,7

Tablo- 8 : 65°C Kurutulmuş, boyalı ve Zımparalı şimşirli örnekler ile 65°C kurutmalı ve zımparasız şimşirsiz boyalı örneklerin karşılaştırmalı çekme dayanımı değişimi	
Örnekler	
(A)- Deri (vej.)	%13.82
(B)- Deri-Salpa (vej)	-%3.43
(C)- Deri-Syntex (vej.)	-%8.18

65°C kurutması yapılmış ve zımpara şimşirden geçmiş örneklerde, 65°C kurutması yapılmış ve zımpara şimşir işlemi yapılmamış örneklere göre; A örneğinde %13,82, oranında mukavemet değerlerini arttırdığı gözlemlenmiştir. B örneğinde %3,43, C örneğinde %8,18 oranında mukavemet değerlerinin düştüğü gözlemlenmiştir (Tablo-8).

3.1.1. % Uzama test sonuçları

Tablo-9'daki % uzama testi sonuçları incelendiğinde, bitkisel tabaklanmış deri örneklerinde sıcaklık arttıkça uzamanın arttığı görülmüştür. Bitkisel tabaklanmış deri ve salpanın birlikte kullanıldığı örneklerde ise, uzamanın tek başına bitkisel tabaklanmış deri örneklerine göre 65°C ve 80°C 'de kurutulan örneklerde daha fazla olduğu görülmüştür. Fakat bu örneklerde kenar boyasının kurutma sıcaklığı 100°C'ye çıktığında % uzama diğer sıcaklık uygulamalarına göre, düşmektedir.

Tablo-9 : % Uzama Test Sonuçları			
	(A)- Deri (vej.)	(B)- Deri-Salpa (vej)	(C)-Deri-Syntex (vej.)
65°C	50,2	69,67	143,16
80° C	57,89	69,91	124,75
100°C	57,02	51,13	140,19
Boyasız (65° C)	28,33	17,43	11,75
Zımparasız (65°C)	49,86	80,66	48,89

Bitkisel tabaklanmış derinin syntex ile birlikte kullanıldığı örneklerde ise, 65°C'de uzama 80°C'den daha yüksek iken, 100°C'de birbirine yakın uzama değerleri vermiştir. Örnek türleri birbiri içinde kıyaslandığında ise, Tek başına, destek malzemesiz kullanılan vejetal deri örneklerinin % uzama değerlerinin diğer iki örnekten daha düşük olduğu tespit edilmiştir. Salpa

ve syntax in kullanıldığı deri örnekleri arasında ise, syntax kullanılan deri örneklerinin uzama değerlerinin daha yüksek olduğu görülmüştür.

Tablo-10 : 65°C Kurutulmuş, boyanmış ve zımparalı şimşirli ile 65 °C kurutmalı ve zımparasız şimşirsiz, boyalı örneklerin % uzama değişimi	
Örnekler	
(A)-Deri (vej.)	% 0.68
(B)- Deri-Salpa (vej)	-% 13.63
(C)- Deri-Syntax (vej.)	% 192.82

65°C kurutması yapılmış ve zımpara şimşirden geçmiş örneklerde, 65°C kurutması yapılmış ve zımpara şimşir işlemi yapılmamış örneklere göre; A örneğinde %0.68, C örneğinde %192.82, oranında %uzama değerlerini arttırdığı tespit edilmiştir. B örneğinde ise %13.63 oranında %uzama değerlerinin düştüğü gözlemlenmiştir (Tablo-10).

65°C kurutması yapılmış örneklerde, 80°C'ye göre; C örneğinde %14.76, oranında %uzama değerlerini arttırdığı gözlemlenmiştir. A örneğinde %13.28, B örneğinde %0.34, oranında % uzama değerlerinin düştüğü tespit edilmiştir (Tablo-11).

Tablo-11 : 65C ve 80C Kurutması Yapılmış Derilerin Karşılaştırmalı % Uzama değişimi	
Örnekler	
(A)-Deri (vej.)	-% 13,28
(B)-Deri-Salpa (vej)	-% 0,34
(C)-Deri-Syntax (vej.)	% 14,76

65°C kurutma yapılmış örneklerde 100 °C'ye göre; B örneğinde %36.26, C örneğinde %2.12 oranında %uzama değerini arttırdığı gözlemlenmiştir. A örneğinde %11.96, oranında %uzama değerinin düştüğü ortaya konulmuştur (Tablo-12).

Tablo-12 :65°C ve 100°C Kurutması yapılmış derilerin karşılaştırmalı % uzama değişimi	
Örnek	
(A)- Deri (vej.)	-% 11,96
(B)- Deri-Salpa (vej)	% 36,26
(C)- Deri-Syntax (vej.)	% 2,12

Tablo-13 : Boyalı 65°C kurutması yapılmış ve boyasız kurutması yapılmış derilerin % uzama değişimi	
Örnekler	
(A)- Deri (vej.)	%77,20
(B)- Deri-Salpa (vej)	% 300
(C)- Deri-Syntex (vej.)	%1118,38

Boyama işleminde 65°C kurutulmuş örneklerde boyamanın, A örneğinde %77,20, B örneğinde %300, C örneğinde %168.21, C örneğinde %1118.38, % uzama değerini arttırdığı gözlemlenmiştir (Tablo-13).

3.2. Bükülme dayanımı test sonuçları

Çanta, kemer vb. saraciye ürünlerinde kenar boyasının kontrolünde en önemli testlerden birisi, bükülme dayanımıdır. Saraciye ürünlerinde bükülme dayanımı için henüz belirlenmiş bir standart değer olmamasına rağmen bu değer en az 10.000 bükülme olması istenir. Çanta lüks bir tüketim ürünü olması nedeniyle özellikle bu konuda önde gelen lüks ürün satan firmalar kendi standart değerlerini belirlemişlerdir. Bu değerler firmadan firmaya değişmekle birlikte çanta, kemer gibi ürünlerde 10.000 ile 50.000 bükülme arasında değişmektedir.

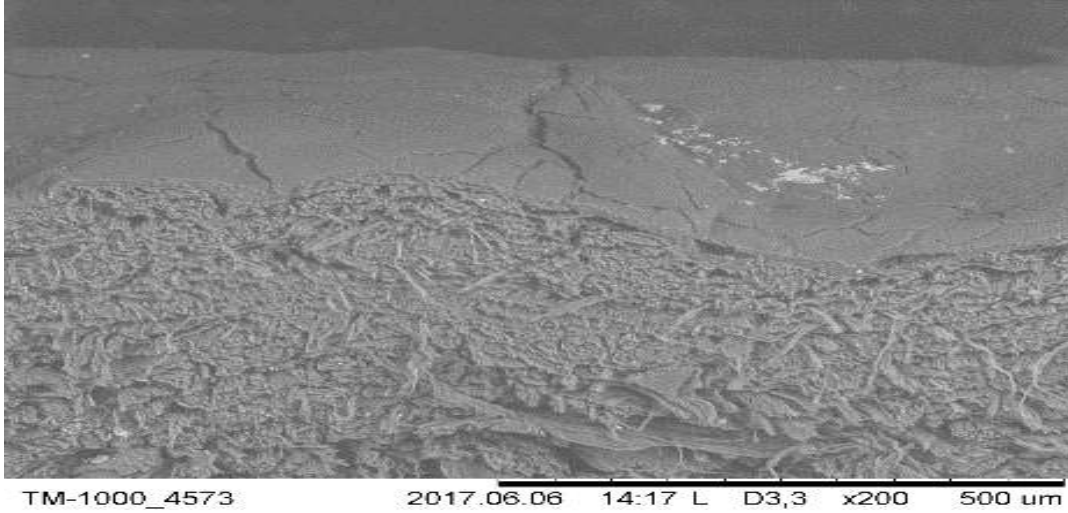
Çalışmada koşulları zorlamak amacıyla fleksometre cihazında örnekler; 10.000, 20.000, 30.000 bükülmeye maruz bırakılmıştır. İşlem sonunda A-B-C örneklerinin hiçbirinde 30.000 devir bükülmeden sonra bile bir zarar görülmemiş, örneklerin kenar boyalarında herhangi bir çatlama kusur veya ayrılma gözlemlenmemiştir.

3.3. Sem Test Sonuçları

Çalışmadaki deri örneklerinin farklı sıcaklık uygulamaları sonunda kenar boyamalarındaki değişimler SEM' de incelenmiştir. Örneklere ait SEM görüntüleri şekil- 'te verilmiştir.

Şekil 2: 80°C'de kurutma sonrası derinin kenar boyasında oluşan çatlaklar

Şekil 3: 100°C'dekurutma sonrası derinin kenar boyasında oluşan çatlaklar

TM-1000 cihazında yapılan bu sonuçlara göre, zımpara ve şimşirin yapılmaması, örneklerde saçaklara yol açmıştır, yüzeyde düzgün olmayan bir görüntü vermiştir. 65 °C'de yapılan kurutmalarda ise yüzeyin daha düzgün olduğu gözlemlenmiştir. Daha yüksek sıcaklıklarda kurutma yapıldığında ise (80°C ve 100°C) boya yüzeyinde çatlaklar gözlemlenmiştir.

4.Sonuç

Saraciye sektörü incelendiğinde, deri çantalar büyük bir deri eşya pazarını temsil etmektedir. Deri çantalar sadece kullanışlı bir aksesuar değildir; aynı zamanda fonksiyonu bulunmaktadır ve sosyal statünün de bir göstergesi olması ve lüks bir tüketim ürünü olması nedeniyle kaliteli bir çanta üretiminde önemli unsurlardan biri olan kenar boyama işleminde uygulanan sıcaklık koşullarına dikkat edilmelidir.

Bu çalışmada elde edilen sonuçla, sıcaklığın kenar boyasının özellikleri üzerinde etkili olduğu, uygun sıcaklık seçimlerinin mukavemeti arttırdığı, fakat yüksek sıcaklıklara çıktığında (100°C) ise mukavemet değerlerinde kayıplara sebep olduğu ortaya konmuştur. Zımpara ve şimşirin yapılması ise örneklerin mukavemet değerlerinde kayıplar ortaya çıkardığı gözlemlenmiştir. Zımpara ve şimşirin yapılması ile yüzde uzama değerlerinin arttığı gözlemlenmiştir. Zımpara ve şimşirin yapılması ile yüzeyde saçakların önlenmesi gözlemlenirken, yüksek sıcaklıklarda yapılan kurutmalarda ise boya yüzeyinde çatlaklar olduğu gözlemlenmiştir. Yüksek sıcaklıklarda kurutma sonucu boyada çatlaklar, soyulmalar görülebilir. Bunun nedeni kurumanın yüzeysel gerçekleşmesi ve iç katların kurumamasıdır. Son boya katı ardından yüzeyde çeşitli yönlerde ve çeşitli boyutlarda çatlakların oluşmasıdır. İstenmeyen bu durumun gerçekleşmemesi için çok yüksek sıcaklıklarda çalışılmaması gerekmektedir.

Kaynakça

SF Leather Deri ve Tekstil Konfeksiyon Sanayi ve Ticaret Ltd. Sti. Kilit Müşteriler Müdürü Ahmet Oğuz Deliktaş ile İkili Görüşme-2017.

TS 4119 EN ISO 3376:2012; Deri – Fiziksel ve Mekanik Deneyle – Çekme Mukavemeti ve Uzama Yüzdesinin Tayini.

TS EN ISO 5402-1:2012; Deri - Fiziksel ve Mekanik Deneyle-Fleksometre Metoduyla Bükülme Dayanımının Tayini.

Anon, 2010, Future Trends in the World Leather and Leather Products Industry and Trade, UNIDO, Vienna.

Damga, S., Menteş Çolak, S., 2011, The Importance of Inline Inspection for Leather Bag Manufacturing, 2nd International Leather Engineering Congress, Innovative Aspects for Leather Industry, May 12th 13th, İzmir-Türkiye.

Özkaya, S., “2013, Deri çanta üretiminde kalite sorunları ve çözümüne yönelik uygulamalar”, Doktora Tezi, EÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir, 105 sayfa.

Teşekkür

Çalışmanın gerçekleştirilmesi sırasında yardımlarından dolayı SF Leather Deri ve Tekstil Konfeksiyon Sanayi ve Ticaret Ltd. Sti.’ye ve Kilit Müşteriler Müdürü Ahmet Oğuz Deliktaş’a teşekkür ederiz.

Modern Classical Music

H. Zeynep ÇİLİNGİR¹

Abstract

It is possible to say that the theoreticized classical music has a history of about 1500 years. Within this 1500-year time frame many composers had brought innovation by getting out of traditional forms. In the 20th century, along with all the global changes there has been break outs from the traditional understanding of aesthetics in classical music. The composers who were opposed to this aesthetic understanding had created compositions that would challenge the human ear, and the idea of beauty that was valid until then. As a result, it became difficult for the standart audience, the people who were not trained in classical music, to understand the new music. Today as a result of all these, in many concerts that are presented as "classical music," the compositions that are at least 100 years old are performed.

Making the society become more acquainted with and enjoy this music is only possible by making the audience understand the philosophy that lies behind the music. In this presentation, modern era classical music, the changes that are experienced in this, era and their influences will be discussed with this specific goal in mind.

Keywords: Classical music; 20th century; 21st century

JEL Codes: Y90

Modern Klasik Müzik

Özet

Kuramsallaşmış klasik müziğin yaklaşık 1500 yıllık bir tarihi olduğunu söylemek mümkündür. Bu 1500 yıllık tarih içinde bir çok besteci geleneksel formların dışına çıkarak müziğe yenilikler getirmiştir. 20. yüzyılda dünyadaki tüm değişimlerle beraber klasik müzikteki alışlagelmiş estetik anlayışta da bir takım kırılmalar olmuştur. Bu estetik anlayışa meydan okuyan besteciler insan duyusunu, o döneme kadar gelmiş olan güzellik anlayışını zorlayacak besteler yapmaya başlamışlardır. Sonucunda klasik müzik konusunda uzman olmayan, standart dinleyicilerin müziği anlamaları çok zorlaşmıştır. Günümüzde tüm bunların bir sonucu olarak klasik müzik olarak sunulan birçok konserde minimum 100 yıllık eserler sunulmakta ve günümüz müziği çok da fazla seslendirilmemektedir.

Bu müziğin topluma yaklaşmasını sağlamak, dinleyicilerin günümüz klasik müziği ile barışmalarını sağlamak ancak ve ancak dinleyicilerin müziğin arkasında yatan felsefeyi anlayabilmeleriyle mümkün olabilecektir. Bu sunumda, bu amaca hizmet edecek şekilde

¹ Doç. Dr., Anadolu Üniversitesi, Devlet Konservatuvarı, zcilingir@gmail.com

modern dönem klasik müziğine, bu dönemde yaşanan değişimlere ve bunların etkilerine örneklerle değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: Klasik Müzik; 20. yüzyıl; 21. Yüzyıl

1. Giriş

19. yüzyılın sonlarında *empresyonistler* olarak bilinen Fransız ressamlar, sanata karşı olan tavrı tamamen değiştirecek olan bir dizi sanatsal akımı başlatmıştı. Bu yeni akımların çoğunda sanatçılar Rönens döneminden Romantik döneme kadarki zamanda olduğu gibi güzelliğe ve seyirciyi memnu etmeye değer vermiyorlardı. Bunun yerine özgünlük ve içeriğe değer veriyor ve izleyicinin gördüğünü anlamaya ve yorumlamaya çalışmasını bekliyorlardı. Resim sanatında ortaya çıkmış olan bu akımların, özellikle de *sembolizm*, *empresyonizm* (izlenimcilik), *ekspresyonizm* (dışa vurumculuk) ve *kübizm* akımlarına paralel olarak müzikte karşılık bulunduğunu görüyoruz (Burkholder v.d., 2005: 762-64).

20. yüzyıl hem dünya tarihi hem de klasik müzik tarihi açısından oldukça hareketli bir dönemdi. İki dünya savaşı, nükleer güç, uzay keşifleri, Soğuk Savaş ve ekolojik sorunlar dünya tarihinde önemli izler bırakmıştı. 20. yüzyılın başında batılı sanatçılarda belki de insancıl idealleri ile zihni kar amaçlı çalışan toplum arasındaki çatışmadan dolayı bir yorgunluk vardı. Yüzyılın ortalarına doğru sanatçılar, ses ve ritim alanındaki felsefik, teorik ve stilistik gelişmelerin müzik sanatının yeniden tanımlanmasını gerektirdiğini farkettiler (Poultney, 1996: 175). Böylece müzik sanatında da farklı akımlar ortaya çıktı.

2. Modern Klasik Müzik ve Akımlar

20. yüzyılda müzikte ortaya çıkmış olan, bazıları birbirine taban tabana zıt, bazıları ise birbiri üzerine kurulmuş olan, daha önce klasik müzik tarihinde hiçbir dönemde olmadığı kadar çok sayıda farklı görüş ve akım aynı anda var olmuştu. Genel anlamda yeni müziğin amacı o zaman kadar süregelen güzel kavramını bir kenara bırakıp yeni bir müzik anlayışı geliştirmektir. Artık güzel olanı yansıtmak yerine (güzel-çirkin tüm tarafları ile) gerçeği yansıtmak önemli olmuştu. Bu artık *empresyonizm* ve *ekspresyonizmden neo-klasizm'e*, *minimalizm* ve *neo-romantizm'e* kadar birbiriyle yarışan stillerin ve *deneysel müzik*, *boyutsal müzik*, *elektronik müzik*, *belirsizlik*, *şans müziği* ve *kolaj* da dahil olmak üzere yeni sesler ve yaklaşımların dönemi idi. Bu kökten değişimin etkisi ile bazı besteciler hala eski stilde tonal müzik yazmaya devam ederken, diğer besteciler *atonalite*, *politonalite*, *neotonalite* ve *12-ton* yöntemi gibi yeni sistemleri kullanmışlardı (Burkholder v.d., 2005: 757). Bu da müzikal unsurlara şöyle yansımıştı:

- Tonal armoninin majör-minör gamlarının yerine pentatonik diziler, kilise makamları, antik makamlar kullanılmış, tüm sesleri eşdeğer sayan atonal ezgi kavramı ortaya çıkmıştı.
- Ritim, artık ezgi ve armoniye yardımcı unsur olarak kullanılmak yerine önemli bir anlatım aracı haline gelmişti.
- Klasik formların dışına çıkılarak yepyeni biçimler yaratılmıştı.
- Kontrapuan yeni bir bakış açısıyla ele alınmış, tüm partiler bağımsız kullanılabiliyordu.
- Yeni tınılar ortaya çıkarılmış ve kullanılmıştı (Say, 2000: 468-471).

2.1. Modern Müzik Akımları/Yaklaşımları/Teknikleri

19. yüzyılın sonlarından itibaren müzik tarihinin başından beri gelişerek süregelen geleneksel tonal, ritmik ve biçimsel anlayışlar terk edilmeye başlanmış ve farklı fikirler ortaya çıkmıştı. Genelde, dönemin sanatsal trendlerine bağlı olarak ortaya çıkmış olan bu fikirler müzikteki akımları da ortaya çıkartmıştı. Müzikteki değişimler, bu akımların felsefesinin müzikal bir ifadesini sağlamaya yönelik değişimlerdi. Bu sebeple, modern klasik müziğin anlaşılabilmesi için bu akımların ve yeni yaklaşımların anlaşılması büyük önem taşımaktadır. Aksi takdirde bazen insan kulağının alışık olmadığı biçimler, bazense "güzel" olarak nitelendirilmeyeceğimiz seslerden oluşabilen bu müziğin anlaşılması, dolayısıyla bu müzikten sanatsal bir keyif alınması mümkün olamayabilecektir.

Şimdi modern müzikte kullanılmış olan akımlar, yeni yaklaşım ve kompozisyon tekniklerinden bazılarını örneklerle inceleyeceğiz.

2.1.1. Empresyonizm

Empresyonizm, yani izlenimcilik akımının müzikteki en bilinen ve güzel örneklerinden birisi Claude Debussy'nin müziğidir. Tonal dönemin müziğinden farklı olarak Debussy, müzikal görüntüler oluşturmak amacı ile motifler, armoniler, egzotik ses dizileri (pentatonik, oktatonik, tam-ton vb.) enstrümantal tınılar ve diğer elemanları yanyana getirir. Ancak motiflerin geliştirilmesi gerekmez, küçük değişimlerle farklı açılardan bakılan bir obje gibi tekrar edebilir; disonansların çözülmesi gerekmez; sesler paralel hareket edebilir; enstrümanlar sadece renk vermek için kullanılmak yerine müzikal içeriğe bağlı olarak kullanılırlar. Bu şekilde Debussy'nin müziği, Romantik müzikte olduğu gibi derin olarak hissedilen bir duyguyu ifade etmektense kişide bir ruh halini, duyguyu, ortamı veya sahneyi uyandırmayı amaçlar. Normal anlatım sıklıkla bölünür ve dikkatimiz eserin yapı ve anlamını taşıyan bireysel görüntülere yönlendirilir. Bestecinin *L'isle joyeuse* başlıklı piyano eseri empresyonist müziğe güzel bir örnek olarak dinlenebilir (Burkholder v.d., 2005: 782).

2.1.2 12-Ton Tekniği

Arnold Schoenberg müzikte ekspresyonizmin öncülerindendi; klasik müzikte çığır açacak olan bir kompozisyon tekniğini ortaya atmıştı: *12-Ton tekniği*. Bu tekniğe göre tonalite kavramı tamamen ortadan kalkıyor, her nota birbirine eşit düzeyde önem taşıyordu. Eseri birleştiren yeni unsur ise müzikteki 12 tona (notaya) verilen sıra oluyordu. Belirlenmiş bir sırada olan bu 12 notanın oluşturduğu dizi, eserin temelini oluşturuyordu ve belirli prensipler uygulanarak bu dizi değiştirilerek eser boyunca farklı şekillerde kullanılıyordu. Dönemin bir çok bestecisi bu tekniği matematiksel ve müzikten uzak olduğu gerekçesiyle eleştirmiş olsa da sonradan onu kullanarak eserlerine dahil etmişlerdir. Schoenberg de bu eleştirileri 12-ton tekniğinin besteleme sürecinin sadece bir kısmını oluşturduğu gerekçesiyle reddeder (Encyclopaedia Britannica, n.d.)

2.1.2. Avant-Garde

19. yüzyılın ortalarında kendilerini müzikteki yeni alanların keşfinde öncü olarak gören Fransız besteciler tarafından ilk kez adapte edilmiş olan Avant-Garde terimi ölümsüz klasikler konseptine meydan okur. Bu akıma ait müzikleri birleştiren unsur stiller değil ortak olan tavırlarıdır, özellikle de statükoya boyun eğmeyen bir muhalefet. Avant-Garde müziğin örneklerinden biri Erik Satie'nin müziğidir. Satie her eserinde dinleyicinin beklentilerini

sorgular, her ne zaman takipçileri olursa onları tamamen farklı bir şey yaparak terk eder, beklendik olanı vermemeye çalışır. Örneğin, besteci piyano için yazdığı üç *Gymnopédies*'de Romantik dokunaklılık ve bireyselliğe meydan okur. Bu tür bir seriden beklendiği üzere çeşitlilik sağlamak yerine eserler dikkat çekici bir şekilde düz ve duygusuzdur, aynı yavaş tempoyu, aynı melodik ritmi ve benzer modal armoniler ile akıl karıştırıcı nüansları kullanırlar (Burkholder v.d., 2005: 796).

2.1.3. Fütürizm

20. yüzyılın ilk yıllarında Tommaso Marinetti tarafından 1909'da ortaya çıkarılmış olan Fütürist akım, İtalyan sanatını geçmişin "tiranlığından" kurtarmayı amaçlıyordu; eski olan her şeyi, özellikle de "ince zevk" in tipik örneğini yansıtan durağan biçimsellik ve türetilmiş duygusallığı bilinçli bir şekilde reddediyordu. Ayrıca bu akım, modern dünyayı, makineleri, hız ve vahşeti, savaş, militarizm, vatanseverlik ve anarşistlerin yıkıcı hareketlerini, öldüren güzel fikirlerini yüceltiyordu ve insanın doğa üzerindeki zaferini kutluyordu (Lee, 2017: 84).

İtalyan bir grup ressam, Marinetti'nin bu fikrini benimseyerek fütürist akımı devam ettirmişlerdi. Fütürist ressam Luigi Russolo büyük bir ciddiyetle müzikal seslerin bayatladığını ve makinelerin modern dünyasının, gürültüye dayalı yeni bir müzik gerektirdiğini ortaya attı ve bu fikrini *Gürültü Müziği: Fütürist bir Manifesto*'unda savundu:

Biz fütüristler, hepimiz, büyük bestecilerin müziklerini derinden sevdik. Beethoven ve Wagner uzun yıllar boyunca kalplerimizi etkiledi. Ama şimdi bizler onlara doyduk ve ideal olarak tramvayların, içten yanmalı motorların, otomobillerin ve meşgul kalabalıkların gürültülerini karıştırmaktan, örneğin "Eroica" veya "Pastorale"yi [Beethoven'ın iki ünlü senfonisinin başlıkları] dinlemekten çok daha fazla keyif alıyoruz" (Slonimsky, 1971: 1299-1301).

Russolo gürültüleri altı kategoriye ayırdı, sonra da kendisi ve arkadaşları *intuonarumori* (gürültü yapıcılar) denilen entrümanlar yaptılar. Bu enstrümanların her biri en az bir buçuk oktavlık bir ses genişliği içinde belirli bir gürültütüyü üretebiliyordu. Bu enstrümanlarla, bazen de bunları geleneksel entrümanlarla beraber kullanarak besteler yaptılar ve 1913 ile 1921 yılları arasında İtalya, Londra ve Paris'deki konserlerinde sundular (Burkholder, v.d., 2005: 798).

2.1.4. Yeni Nesnellik

Geç romantizmin yoğun duygusallığına ve Schoenberg ve Berg'in dışa vurumculuğuna zıt olarak 1920'lerde *Yeni Nesnellik (Neue Sachlichkeit)* sloganıyla yeni bir akım ortaya çıkmıştı. Terim, önce sanat eleştirilerinde kullanılmış sonra da müzisyenler tarafından benimsenmişti. Bu akım kompleks olana karşı çıkıyor ve tanıdık unsurların kullanımını, pop ve caz müziklerinden ya da klasik ve barok tekniklerden alıntı yapmayı destekliyordu. Müziğin özerk bir yapı olması reddediliyor, tersine yaygın olarak ulaşılabilir, net bir şekilde iletişim kurabilir olması ve zamanın olayları ve meseleleriyle bağlantı kurması gerektiği belirtiliyordu. Ernst Krenek'in *Jonny Spielt Auf* başlıklı operası tüm bu fikirlerin vücut buluşuydu.

Aynı zamanda Kurt Weill'in Bertolt Brecht ile işbirliği içinde yazdığı *Üç Kuruşluk Opera (Three Penny Opera)* başlıklı eseri de türün en ünlü eserlerindedir. Opera Amerikan hit parçalarını tiye almakta, 18. yüzyıl balad tekstlerini, Avrupa dans müziğini ve Amerikan cazını sürreal bir formda yanyana koymaktadır (Burkholder, v.d., 2005: 872).

2.1.4. Minimalizm

Minimalizm, kendisinden önce gelmiş olan 12-ton tekniğinin karmaşıklığına, yapısına ve bakış açısına bir reaksiyon olarak 1960'larda New York'ta ortaya çıkmıştır. Her minimalist besteci bu olguya farklı şekilde yaklaşmış olsa da hepsinin ortak yanı müzikte basitliğin bir arayışıydı. Steve Reich, John Adams ve Philip Glass bu akımın en bilinen bestecilerinden sayılabilirler. İsminden de anlaşılacağı gibi minimalist müzik, müziği en temel unsurlarına indirgeyerek uyandırabileceği veya temsil edebileceği herhangi birşey yerine saf ses gücüne odaklanmayı hedefler. (Lumen, n.d.; BBC Proms, 2016).

John Adams'ın piyano için yazdığı *Phrygian Gates* başlıklı eseri minimalizmin avant-garde'in ötesine geçip bir stil olmaya başladığı dönemin temsilcisi olarak kabul edilir (Burkholder, v.d., 2005: 955).

2.1.5 Neo-klasizm

Bu, 1910-1950 yılları arasında ortaya çıkmış olan, bestecilerin Romantik dönemden önceki müziğe, özellikle de 18. yüzyıl müziğine ait stilleri, türleri, formları canlandırdıkları, taklit ettikleri ya da uyandırdıkları bir akımdır. Erken 18. yüzyıl müziği için "Barok" terimi ancak 1940'lardan sonra kullanılmaya başlandığı için, bu yıllardan önce bu dönem müziğine de "Klasik" deniyordu. Neo-klasizm kısmen yoğun duygular, mantıksızlık, özlem, bireysellik ve bireysellik duygularıyla özdeşleşen Romantizmin reddedilmesiyle ortaya çıkmıştı. Bu akımın öncüsü yaygın olarak Rus besteci Igor Stravinsky kabul ediliyordu. Onun neo-klasizmi, denge, soğukkanlılık ve objektifliğe olan tercihi yansıtan anti-Romantik bir tonu benimser. Stravinsky'nin neo-klasizmi önceki stiline devamı ile beraber Latin Vulgata İncili'nden ilahiler üzerine yazdığı karışık koro ve orkestra için 1930'da yazdığı *Symphony of Psalms* başlıklı eserinde görülebilir (Burkholder, v.d., 2005: 826).

2.1.6. Belirsizlik - Aleatori & Şans Müziği

20. yüzyılın en önemli bestecilerinden John Cage aynı zamanda bir filozof olarak da nitelendirilir. Geçmişin müziğini korumak yerine dinleyicinin şu ana odaklanmasını güçlü bir şekilde savunan besteci, bunu belirsizliği kullanarak ve müzik, sanat ve yaşam arasındaki sınırları bulanıklaştırarak yapar. Onun müziğinde kompozisyonun ardındaki fikir, felsefe daha önemli hale gelir. Yerel olarak önemli olan bir mesaj ya da anlatım yerine besteci bir dünya görüşü vermeye çalışır (Burkholder v.d., 2005: 932; Tipei, 2008).

Cage bestecinin kompozisyonu oluşturma sürecinde ve eserin seslendirilişi sırasında eseri oluşturan unsurlarda belirsizliği uygulamıştı. Eserin oluşum sürecinde bestecinin kendi niyetini ortadan kaldırarak bir takım şans prosedürleri ile kompozisyonu oluşturmaya *Şans Müziği* adı verilmişti. Bu prosedürler, zar atma, I-Ching gibi uzak doğu felsefelerinin kullanımı, yazı-tura atmak gibi prosedürler olabiliyordu. Besteci prosedürü uygulayarak eseri yazdıktan sonra ortaya çıkan müzik aynen geleneksel müziklerde olduğu gibi seslendiriliyordu. Bir de eserin performansı sırasında icracılardan bazı tercihlerde bulunmalarının istendiği Aleatori Müziği bulunuyordu. Bu müzikte de nota üzerinde icracıya "5 dakika boyunca çal" gibi belirsiz bazı direktifler veriliyordu. Aleatori müziğine bir örnek olarak Cage'in 1951'de yazdığı piyano için *Music of Changes* verilebilir (Burkholder v.d., 2005: 933; Tipei, 2008; Encyclopaedia Britannica, n.d.)

3. Sonuç

Barok dönemden Rönesans dönemine kadar klasik müzik bestecileri belirli formları ve yöntemleri geliştirerek kullanmış ve her yenilik, kendisinden önce gelenin gelişmiş hali olarak ortaya çıkmıştır. Ancak 19. yüzyılın sonunda toplumsal değişimler ve olaylar kendini sanatta da göstermiş, sanat da geleneksel yapısının dışına çıkmaya başlamıştır. 20. yüzyılda bu değişim bir çok farklı akımı beraberinde getirmiştir. Her akım, bir ideolojiden, genelde de başka bir fikre ya da oluşuma reaksiyon olarak doğmuş ve bağlı olduğu ideolojinin sanatsal çerçeve içinde ifadesine çalışmıştır.

Bu akımların sonucu olarak çıkan eserlere baktığımızda bunların geleneksel anlamdaki "müzik sanatı"nın çok dışına çıkılabildiğini, ifade edilen ideolojinin sanatın önüne geçebildiğini ve müziğin bir manifesto olarak kullanılabildiğini görmekteyiz.

Geleneksel anlamda, ruha hitap eden, güzel olması beklenen müziğin bu ani değişimine standart dinleyicilerin hemen ayak uydurabilmesini beklemek pek mümkün değildir. Her ne kadar dinleyicilerin keyif aldıkları stiller sürekli bir dönüşüm içinde olsa da toplumun çok ilerisinde olan müziklerin, arkasındaki ideoloji bilinmeden anlaşılması ve dolayısıyla bunlardan keyif alınması pek mümkün değildir.

Günümüz klasik müziği yüzlerce yıllık bir gelenek üzerine inşa edilmiş, oldukça gelişmiş bir müzik türüdür. Bu müziğin dinleyicilere aktarılmaması, bunun yerine konser salonlarında 100, 200, 300 yıllık eserlerin tekrar tekrar seslendirilmesi günümüz dinleyicisi için büyük bir kayıptır.

Tüm bunlar göz önüne alındığında günümüz müziğinin konser salonlarına çok daha sık girmesi, ancak bu müziğin arkasında yatan ideolojinin, bestecinin eseri ile yapmaya çalıştıklarının, kullandığı tekniklerin seyirciye mutlaka aktarılması modern sanat için büyük bir kazanç sağlayacaktır. Bu bilgiler olmadan standart dinleyicinin bu müzikten keyif alması çoğu zaman imkansız olabilecektir.

Kaynakça

BBC Proms. (2016). *A Minimal Guide to Minimalism*, <https://www.bbc.co.uk/music/articles/9147162a-f36f-41df-a67a-9952d41c161e>, (10.11.2018).

Burkholder J. P. v.d. (2005). *A History of Western Music*, 7. baskı, New York: W. W. Norton & Company Inc.

Encyclopaedia Britannica (n.d.) *Aleatory Music* <https://www.britannica.com/art/aleatory-music>, (10.11.2018).

Encyclopaedia Britannica (n.d.) *Complexity, Structure, And Perception Of Twelve-Tone Serialism*, <https://www.britannica.com/art/12-tone-music>, (10.11.2018).

Lee, A. (2017). "The Music Of Time No 6: The Art Of Noises",

Lumen (n.d.). *Minimalist Music*, <https://courses.lumenlearning.com/musicapp-medieval-modern/chapter/minimalist-music/>, (10.11.2018).

Poultney, D. (1983). *Studying Music History*, 2. baskı, New Jersey: Prentice-Hall Inc.

Say, A. (2000). *Müzik Tarihi*,

Slonimsky, N. (1971). *Music Since 1900*, 4. baskı, New York: Charles Scribner's Sons.

Tipei, S. (2008). *Indeterminacy*, <http://cmp.music.illinois.edu/courses/tipei/M202/index.html>, (10.11.2018).

About Development of Critical Thinking of Modern Lecturer in Musical and Pedagogical Direction at University

Гульзада Хусаинова¹, Инна Кобозева², Наргиза Щерботаева³

Abstract

In this article, authors reviewed innovative changes in the music education system of the Kazakh National University of the Arts (Kazakhstan, Astana) as part of the student-centered learning. It was also found that the implementation of these changes in the process of preparing future music teachers is not feasible if the lecturers of musical-pedagogical specialty do not own assessment-reflexive skills and abilities, which are the main components of critical thinking. In the experimental part of the study, authors tested the next forms of work: as discussions, project activities, problem-based training and the development of the didactic capabilities of computer and multimedia technologies through their critical analysis and reflection; also authors described results of research and obtained experimental indicators of the development of critical thinking among teachers lecturers of musical and pedagogical specialty.

Keywords: critical thinking of university lecturer, music education.

О Развитии Критического Мышления Современного Преподавателя Музыкально-Педагогического Направления В Университете

Абстракт

В данной статье рассмотрены происходящие в рамках студентоцентрированного обучения инновационные изменения в музыкально-образовательной системе Казахского национального университета искусств (Казахстан, Астана). Было также установлено, что реализация этих изменений в процессе подготовки будущих учителей музыки не осуществима без наличия у преподавателя музыкально-педагогической специальности оценочно-рефлексивных навыков и способностей, которые являются главными компонентами критического мышления. В статье описаны наиболее оптимальные педагогические подходы, принципы, этапы работы для развития критического мышления преподавателя музыкально-педагогической специальности. В опытно-экспериментальной части исследования апробированы такие формы работы, как дискуссии, проектная деятельность, проблемное обучение и освоение дидактических возможностей компьютерных и мультимедийных технологий через их критический

¹ PhD, кандидат педагогических наук, профессор Казахского национального университета искусств, husainovagulzada@mail.ru

² доктор педагогических наук, профессор Мордовского государственного педагогического института им. М. Евсевьева, kobozeva_i@mail.ru

³ PhD докторант казахского национального университета искусств, nargiza--86@mail.ru

анализ и осмысление; описаны полученные экспериментальные показатели развития критического мышления у преподавателей.

Ключевые слова: критическое мышление преподавателя, музыкальное образование.

На сегодняшний день реформы в области высшего образования Республики Казахстан требуют адаптации процессов преподавания к условиям происходящей модернизации мирового сообщества. В своем послании (2018 г.) президент Республики Казахстан отметил о повышении статуса педагога и о необходимости повышения требований к качеству подготовки специалистов в высших учебных заведениях.

В Законе Республики Казахстан от 27.07.2007 "Об образовании" описан ряд требований к современному преподавателю высшей школы, среди которых: владение соответствующими теоретическими и практическими знаниями и навыками преподавания в области своей профессиональной компетенции; обеспечить качество предоставляемых образовательных услуг в соответствии с требованиями государственных общеобязательных стандартов образования; постоянно совершенствовать свое профессиональное мастерство, интеллектуальный, творческий и общенаучный уровень.

В связи с переходом к Болонской системе образования в Казахском национальном университете искусств (КазНУИ) актуализирован вопрос о качестве преподавания профессорско-преподавательским составом, ведущего подготовку специалистов в области искусства. Так в «Кодексе чести» КазНУИ сказано, что преподаватель должен владеть и внедрять в практику современные методы, приемы и педагогические технологии, возможности компьютерных и мультимедийных технологий, проводить оценку, рефлексию и коррекцию собственной педагогической деятельности для повышения качества обучения и ведения научно-исследовательской работы. Что стало важным для нашего PhD докторского исследования, посвященного современному процессу подготовки будущих учителей музыки, в том числе, вопросам совершенствования профессиональных компетенций преподавателей, осуществляющих их подготовку.

На сегодняшний день в процессе подготовки студентов специальности "Музыкальное образование" центральным стержнем является студентоцентрированное обучение, которое осуществляет переход от знаниевого к деятельностному типу профессионального музыкально-педагогического развития, самопознания и способов самостоятельной деятельности будущих учителей музыки, когда компетенции осваиваются способом «проживания».

В рамках студентоцентрированного подхода деятельность преподавателя музыкально-педагогической специальности трансформируется в задачу поддержки учения, а позиция обучаемого меняется от пассивного получателя готовой учебной информации до субъекта, самостоятельно познающего свою будущую музыкально-педагогическую профессию. Поэтому основной задачей преподавателя музыкально-педагогической специальности в КазНУИ, в рамках требований Болонской системы образования, становится создание музыкально-образовательной среды, ориентированной на самостоятельность, интерактивность и продуктивность учебно-профессиональной деятельности студентов, когда происходит обеспечение

возможностей получения индивидуального образовательного опыта студентов по собственной образовательной траектории.

В ходе проводимого нами PhD докторского исследования мы изучали нынешнее состояние и содержательные компоненты инновационной составляющей на основе студентоцентрированной парадигмы образовательного процесса по специальности «Музыкальное образование» в нашем университете. Придерживаясь мнения российского исследователя Л. М. Левиной (Левина, 2010), мы считаем, что применение инноваций в музыкально-педагогическом процессе предполагает:

- 1) ориентацию процесса обучения будущего учителя музыки на самостоятельность, образовательную автономию;
- 2) трансформацию функции обучения в функцию педагогической поддержки учения преподавателем
- 3) перераспределение времени между самостоятельной и аудиторной работой в пользу первой и одновременное увеличение времени на личное общение со студентами;
- 3) поддержку новой установки образования на развитие критического мышления студентов;
- 4) создание учебно-информационной музыкально-образовательной среды открытого характера, которая постоянно обогащается за счет внешних источников информации, в том числе и на иностранных языках;
- 5) активное внедрение компьютерных и мультимедийных технологий в музыкально-образовательное пространство.

В нашем исследовании мы определили, что в связи с происходящими инновационными преобразованиями в системе высшего музыкального образования, современный преподаватель - музыкант должен обладать следующими профессионально-значимыми компетенциями:

- знанием содержания Государственного образовательного стандарта музыкально-педагогической специальности;
- навыками научной и педагогической коммуникации;
- управленческими (организационными) компетенциями в области менеджмента музыкального образования, организации совместной деятельности студентов, самоорганизации собственной деятельности;
- креативными компетенциями - быть способным к творчеству, иметь чувство новизны; гибкость и критичность ума, изобретательность, самобытность.

Однако для реализации инновационных изменений, повышающих качество высшего музыкального образования выполнение преподавателем вышеперечисленных задач недостаточно, если в нем не сформированы навыки профессионального самосовершенствования. Основой профессионального самосовершенствования преподавателя является комплекс оценочно-рефлексивных умений (Кунаковская, 2011: 35), который предполагает:

- a) осмысление содержания музыкального образования, оценку форм и методов музыкально-педагогической работы;

б) самодиагностику уровня сформированности различных профессиональных качеств и разработку методов для их совершенствования;

в) самостоятельное проектирование собственных профессиональных музыкально-педагогических траекторий;

г) наличие комплекса умений профессиональной самокоррекции и саморегуляции.

В ходе нашего исследования по определению уровня сформированности оценочно-рефлексивных умений среди преподавателей музыкально-педагогической специальности проведенное тестирование на констатирующем этапе показало недостаточный уровень развития умений профессионального самосовершенствования. Одной из причин возникновения данной проблемы, на наш взгляд, является сложившийся у преподавателей вуза образ мышления в процессе их обучения в вузе, закрепившийся у них на практике, который направлен на репродуктивное обучение знаниям, умениям и навыкам будущих учителей музыки и как отмечают российские дидакты В. А. Сластенин (Сластенин, 2008: 49) и Н. М. Борытко (Борытко, 2001: 79), подвержен «следованию заложенным алгоритмам» музыкально-педагогической деятельности.

На комплексе оценочно-рефлексивных умений преподавателя вуза основывается процесс профессионального самосовершенствования. Он связан с развитием у преподавателя музыкально-педагогической специальности мыслительных навыков, направленных как на самодиагностику уровня сформированности профессиональных дескрипторов, проектирование путей и способов самокоррекции, так и на отбор содержания учебного, музыкального материала, выбор форм и методов организации учебно-профессиональной деятельности будущих учителей музыки, диагностику результатов музыкально-образовательной деятельности студентов. (Попков, 2002).

В трудах зарубежных исследователей отмечается, что оценочно-рефлексивные умения являются составным компонентом критического мышления (Д. Халперн, Д. Кластер и т.д.) и формирование таких умений у преподавателя музыкально-педагогической специальности возможно при условии развития у него критического мышления.

В нашем исследовании критическое мышление педагога-музыканта рассматривается как *процесс активного познания, для выстраивания личностной системы суждений с целью дальнейшего совершенствования своей деятельности.* (Кобозева, Хусаинова, Щерботаева, 2018: 77).

В число основных умений сформированного критического мышления входят анализ, оценка и умозаключение. Такое определение подразумевает, что преподаватель вуза по музыкально-педагогической специальности должен уметь совершенствовать процесс собственной профессиональной деятельности через критический анализ, осмысление и обдумывание всех видов работы.

В нашем исследовании, опираясь на мнение российского ученого Л. Н. Макаровой, «критическое мышление преподавателя музыкально-педагогической специальности» мы рассматриваем как *профессионально-ориентированное мышление, определяющее индивидуальную рефлексивно-аналитическую позицию преподавателя-музыканта.* (Макарова, 2014:51-59)

Критическое мышление преподавателя музыкально-педагогической специальности проявляется в понимании и анализе проблемных аспектов музыкально-

исполнительского и музыкально-педагогического взаимодействия со студентами, оценке степени адекватности принимаемых мер для выполнения профессионально значимых задач, готовности к разумному отказу от стереотипов и поиску логично-альтернативных решений возникающих научно-педагогических, музыкально-исполнительских и научно-исследовательских проблем.

Опытно-экспериментальная часть нашего докторантского исследования осуществлялось на базе курсов повышения квалификации при КазНУИ по специально разработанной программе "Развитие критического мышления преподавателя музыкально-педагогической специальности в высшей школе", в которой участвовало 16 преподавателей.

Программа охватывала три направления профессиональной деятельности педагогов-музыкантов: учебно-методическое, научное и инновационное.

Совершенствование профессиональной деятельности преподавателя музыкально-педагогической специальности в учебно-методической работе было направлено на критический анализ, осмысление и введение в практику музыкального образования обновляющегося содержания образования и обучения, критическое освоение современных образовательных технологий (в том числе технологий развития критического мышления), разработку и внедрение музыкально-дидактического и методического обеспечения согласно требований студентоцентрированного обучения, основанного на развитии критического мышления студентов.

Процесс совершенствования деятельности преподавателя музыкально-педагогической специальности в научной деятельности на курсах повышения квалификации базировался на:

- анализе и осмыслении современных методов исследования, критическом анализе проблем современной музыкально-педагогической науки;
- применении методов критического познания в научно-исследовательской деятельности педагога-музыканта;
- применение критического подхода в ходе рефлексии собственной научной деятельности;
- проектировочной деятельности преподавателя, направленной на организацию не только своей научной деятельности в области истории, педагогики и методики музыкального образования, но и научно-исследовательской работы студентов в данных областях.

В процессе совершенствования преподавателя музыкально-педагогической специальности в инновационном направлении, мы особое внимание уделяли развитию в нем таких компонентов критического мышления, как самостоятельность, креативность и ответственность. Данные компоненты использовались в ходе создания, распространения и использования новых практических, наглядных, дидактических, электронно-образовательных средств и материалов (с обязательным использованием компьютерных и мультимедийных средств), а также преобразования результатов учебной, методической и научной деятельности преподавателей вуза и дальнейшего эффективного их использования в процессе подготовки будущих учителей музыки.

Опытно-экспериментальная работа по развитию критического мышления преподавателей музыкально-педагогической специальности в нашем исследовании

состояла из 4 этапов, избранных нами в ходе изучения работы российского ученого В. А. Попкова (Попков, 2002).

- 1 этап - мотивационный;
- 2 этап - этап обобщенного теоретического восприятия проблемы;
- 3 этап - этап восхождения к конкретному;
- 4 этап - этап обобщения и готовности реализовывать критический стиль мышления в своей профессиональной деятельности.

Остановимся на подробном описании каждого из этапов.

1 этап - мотивационный. В опытно-экспериментальной работе по развитию критического мышления преподавателя музыкально-педагогической специальности мы большое внимание уделяли мотивации преподавателей к развитию у них профессиональных мыслительных навыков, так как мотивация есть поддерживающее условие развития критического мышления. Наше предположение находит свое подтверждение в исследованиях иранского ученого М. Фахим (Fahim, 2014: 607-608), который говорит, что критическое мышление тесно связано с мотивацией, так как критическое мышление включает как мыслительные умения и способности, так и диспозиции личности. В психологии В. Штерна диспозиция это готовность, предрасположенность субъекта к поведенческому акту, действию, поступку, их последовательности (Штерн, 1998).

Вышесказанное также подтверждается высказыванием американского ученого П. Фассиоуна, что стремление критически мыслить это «постоянная внутренняя мотивация для решения проблем и принятия решений с использованием критического мышления (Facione, 2000).

Для мотивации преподавателей музыкально-педагогической специальности к совершенствованию своих когнитивных и мыслительных навыков в рамках курсов ПК нами были использованы разнообразные технологии развития критического мышления, анализа, оценки, осмысления и рефлексии фрагментов профессиональной деятельности преподавателя музыкально-педагогической специальности для ее дальнейшей самокоррекции. Для создания правильного мотивационного пространства мы использовали иллюстрацию критического осмысления структуры учебного материала на уровне программы отдельного курса, её элементов, разделов, глав и параграфов. При этом соблюдалось соответствие общедидактическим принципам и критериям отбора музыкально-учебного материала на показе примеров музыкально-педагогического опыта (педагогических форумов, видео лекций, записей выступлений ведущих педагогов-новаторов и ученых по всему миру на научных конференциях).

Для получения положительных результатов, для мотивации преподавателей музыкально-педагогической специальности к совершенствованию мыслительных навыков мы применяли разработку индивидуального плана каждым из участников курсов ПК, включающего следующие виды работ:

- сбор портфолио преподавателя;
- анализ, осмысление казахстанского и зарубежного опыта по развитию критического мышления, разработке стратегий, внедрения технологий развития такого стиля мышления в практику музыкального образования в вузе;
- проведение педагогических конкурсов профессионального мастерства;

- открытые занятия и внеаудиторные мероприятия с внедрением технологий развития критического мышления и других инновационных технологий;
- участие педагогов в конкурсах и олимпиадах;
- создание индивидуальной траектории профессионального развития педагога;
- совместные публикации студентов и преподавателей в научных журналах, сборниках конференций.

2 этап опытно-экспериментальной работы нашего исследования был посвящён процессу обобщенного теоретического восприятия проблемы развития критического мышления, которому соответствует адаптационный уровень сформированности критического мышления преподавателя-музыканта. На данном этапе преподаватель музыкально-педагогической специальности овладевал обобщенной структурой критического мышления на основе следующего алгоритма: *вызов - осмысление (типология, классификации) - выводы*.

На данном этапе работы педагогам-музыкантам на курсах были даны содержательные и методологические основы критического стиля мышления и его структуры. В качестве теоретического материала нами использовались книги, научные труды, электронно-образовательные ресурсы, раскрывающие сущность, структуру критического мышления, основы развития мышления в педагогической и музыкально-педагогической науке, в том числе, использовались базы электронных библиотек и платформы Springer, авторские материалы в виде учебного пособия "Применение современных инновационных технологий будущим учителем музыки" и электронно-образовательного ресурса "Образовательные инновационные методы для будущего учителя музыки", опубликованных научных статей по данной проблеме.

Третий этап опытно-экспериментальной работы нашего исследования был посвящён вопросам формирования локально-моделирующего и системно-моделирующего (восхождения к конкретному) уровней сформированности критического мышления педагога-музыканта. Преподаватели смогли "апробировать" методы и технологии критического познания и мышления в процессе осмысления структуры учебного материала по музыкально-педагогическому направлению; выполнения заданий на оценку соответствия фрагментов учебного и музыкально-исполнительского материала критериям содержательной насыщенности и корректности учебной информации, а также задания на корректировку учебного материала в направлении максимального соответствия этим критериям.

Последним этапом развития критического мышления преподавателей музыкально-педагогической специальности был этап обобщения и готовности использования критического стиля мышления в собственной музыкально-педагогической деятельности, который считается этапом высшего уровня развития критического начала личности преподавателя музыкально-педагогической специальности. На данном этапе выполнялись проектные работы, привлекавшие преподавателей к руководству научно-методической работой различных групп, в решении стратегических задач высшего музыкального профессионального образования. В том числе, происходила работа в группах по созданию мультимедийных продуктов по музыкальному и музыкально педагогическому направлению (создание нотных сборников, электронно образовательных ресурсов, методических указаний и т.д.

В нашем исследовании при организации и проведении опытно-экспериментальной работы с преподавателями музыкально-педагогической специальности мы учитывали следующие подходы, которые также выделяются учёным

Н.Ю. Туласыновой в процессе развития критического мышления студентов в процессе обучения иностранному языку (Туласынова, 2010). К ним относятся:

- 1) системный;
- 2) когнитивно-коммуникативный;
- 3) личностно-ориентированный;
- 4) деятельностный.

Необходимость системного подхода к учебному процессу была обоснована в педагогической науке и практике учёными Т. Ильиной (Ильина, 1972) и другими.

Таким образом, в процессе развития критического мышления преподавателей музыкально-педагогической специальности на курсах повышения квалификации, была доказана объективная необходимость системности и структурно-функциональной связности в процессе формирования критического мышления как профессионально-ориентированного мышления, определяющего индивидуальную рефлексивно-аналитическую позицию преподавателя-музыканта.

Данный процесс в нашем исследовании был обусловлен получением соответствующих результатов в реальном музыкально-образовательном процессе, связанном с :

- успешной реализацией самой образовательной программы по специальности 5В010600 «Музыкальное образование», которая не осуществима без систематизации и структуризации учебного материала путём применения рефлексивно-аналитической позиции преподавателей-музыкантов, которые проводят существенно большую по объёму подготовительную работу по критическому анализу, оценке, осмыслению, структуризации и систематизации рабочих учебных программ дисциплин, учебно-методических комплексов, силлабусов, учебных материалов и установлению структурно-функциональных связей между их фрагментами;

- структурированием и систематизацией изучаемого учебного материала в ходе подготовки будущих учителей музыки на основе, выявления структурно-функциональных связей в его изучении, которые способствуют развитию как системного, так и критического мышления и интеллекта преподавателей вуза в целом;

- структурированным и систематизированным учебным материалом, который значительно лучше воспринимается и легче усваивается студентами.

Значимость личностно-ориентированного подхода в образовании находит свое обоснование в трудах российских и зарубежных авторов (В.Сериков, С.Белова и др.).

В нашем исследовании главным условием реализации личностно-ориентированного подхода в процессе развития критического мышления преподавателей музыкально-педагогической специальности стало создание «личностно-утверждающей» ситуации. Оптимальность применения данной ситуации была отмечена российским исследователем В.В.Сериковым (Сериков, 1994) и обусловлена тем, что ставит преподавателя музыкально-педагогического направления в условия, трансформирующие привычный ход его профессиональной деятельности. При этом происходит пересмотр и обновление собственной модели педагогического и музыкально-исполнительского поведения преподавателя с использованием методов критического познания, таких как, рефлексия, осмысление и переосмысление сложившейся музыкально-педагогической ситуации. При этом у преподавателя вуза основательно происходит ситуация, связанная с :

- нравственным выбором;
- самостоятельной постановкой цели обучения будущих учителей музыки на основе потребностей современной школы;
- реализацией роли автора в разработке образовательной программы «Музыкальное образование»;
- ощущением собственной значимости;
- профессиональным самоанализом и самооценкой;
- отказом от прежних воззрений и принятием новых культурно-образовательных ценностей;
- осознанием своей ответственности за совершенствование собственной профессиональной деятельности для улучшения качества подготовки будущих учителей музыки.

Нами было выявлено, что реализация личностно-ориентированного подхода в работе по развитию критического мышления преподавателей формирует в них готовность к дальнейшему развитию в основных профессиональных направлениях:

- 1) постоянной мотивации к развитию критического мышления и применения технологий развития критического мышления в музыкально-педагогической деятельности;
- 2) рефлексии усвоенных знаний, сформированных умений и компетентностей, а также собственной профессиональной деятельности;
- 3) системности знания;
- 4) постоянном пополнении педагогического багажа инновационными технологиями, средствами и приемами педагогической деятельности.

При реализации когнитивно-коммуникативного подхода в процессе развития критического мышления у преподавателей музыкально-педагогической специальности в ходе курсов повышения квалификации в нашем исследовании, мы выявили следующие положения:

- знания, получаемые преподавателями в ходе курсов ПК выполняли лишь функцию ориентиров, а развитие когнитивных, рефлексивных умений и когнитивных стратегий осуществлялось на основе данных знаний (Клустер, 2002);
- процесс развития критического мышления преподавателя-музыканта построен на переносе общепредметных познавательных дескрипторов и способов деятельности на предметные знания, умения, навыки и способы музыкально-педагогической деятельности. Это дало возможность формировать обобщенные приемы и способы музыкально-педагогической деятельности, вырабатывать когнитивные стратегии, позволяющие преподавателям решать музыкально-педагогические и научно-педагогические проблемы в ходе самостоятельной профессионально-познавательной деятельности.

Применение деятельностного подхода в ходе самосовершенствования позволил преподавателям постоянно обновлять профессиональные знания и ценностные ориентации, обновлять собственный опыт в преподавании музыкально-образовательных дисциплин путем включения в процесс активного познания профессии.

Принципы развития критического мышления преподавателей музыкально-педагогических дисциплин основывались на вышеперечисленных подходах. Как показали результаты нашего исследования реализация данных принципов обеспечила эффективность развития критического мышления преподавателя вуза музыкально-педагогического направления. Перечислим их:

- принцип мотивации и потребности в знании, который основан на том, что отправным пунктом мыслительной деятельности вообще и проявлении критичности ума в особенности, является рефлексия, которая проявлялась преподавателями вуза при проявлении профессиональной мотивированности на то, чтобы узнать, понять, осмыслить, установить истину или получить положительный результат в профессии;
- принцип информационной насыщенности учебного музыкально-теоретического, музыкально-исполнительского и практического материала, проявленных при использовании аргументов, доказательств или опровержений, основанных на конкретных фактах, источниках, данных, показанных в реальной профессиональной музыкально-педагогической деятельности;
- принцип социальной обусловленности предмета осмысления. Когда критическое мышление понимается как мышление социальное (Facione, 1990; Braus, Wood, 1993; Халперн, 2000; Клустер, 2002), с учётом потребностей и требований социума. Например, на сегодняшний день остро стоит проблема полиязычной подготовки будущего учителя музыки в связи с требованиями новой программы по музыке для общеобразовательных школ и к чему показывают на сегодня своё стремление преподаватели вуза ;
- принцип коммуникативности в процессе осмысления проблемы и ее обсуждения с учетом того, что это мышление индивидуальное и самостоятельное, оно проявлялось преподавателями в спорах, организованных дискуссиях, в ходе профессиональных обсуждений и публичных выступлений, поэтому коммуникативные навыки преподавателей в осмыслении музыкально-педагогических проблем для формирования данного типа мышления сыграли решающую роль в полученном успехе каждого преподавателя, прошедшего курсы повышения квалификации;
- принцип научности, достоверности и доступности информации, полученных преподавателями в показе знаний и умений в определении ценности профессиональной информации, показанной в процессе для формирования критического мышления в ходе обучения и самосовершенствования;
- принцип дополненности, руководство которым в нашем исследовании сориентировало преподавателя на изучение явлений, предметов и процессов музыкально-педагогической действительности с разных сторон, в осмыслении их рационально-логического и эмоционально-образного содержания; умения воспринимать педагогическую проблему как многоаспектную, при одновременном видении, учёте или объединении нескольких противоположных условий, предпосылок и принципов;

- принцип управляемого перехода от деятельности в учебной ситуации к деятельности в жизненной ситуации помог предусмотреть преподавателям перенос формируемых умений в ситуации самостоятельной деятельности на курсах для решения практических педагогических задач, в анализе и преобразовании музыкально-образовательной действительности;
- принцип рефлексии в нашем исследовании, помог преподавателям музыкально-педагогической специальности проводить анализ собственной мыслительной деятельности для выявления сильных и слабых сторон своей работы, эффективных технологий, методов и приемов преподавания и оценивания в ходе коррекции и регуляции музыкально-образовательного процесса в вузе.

Процесс развития навыков рефлексии и критического мышления в нашем исследовании был нацелен на формирование у преподавателей музыкально-педагогической специальности навыков саморегуляции, самоанализа и самокоррекции. В опытно-экспериментальной работе нашего исследования саморегуляция осуществлялась преподавателями за счёт самоконтроля познавательной и музыкально-педагогической деятельности, их элементов и полученных результатов, в ходе применения аналитических умений в процессе подготовки будущих учителей музыки и оценки собственных суждений с целью подтверждения, обоснованности или корректировки мнений или полученных результатов музыкально-педагогической деятельности.

Навыки самоанализа у преподавателей музыкально-педагогической специальности проявлялись в оценке собственных суждений, проверке полученных результатов и правильном применении познавательных навыков, объективной познавательная самооценке собственного мнения и его причин, оценке степени влияния стереотипов, предубеждений, эмоций или других факторов, ограничивающих объективность или рациональность суждения. В том числе в процессе профессиональной самооценки, собственной мотивации, отношения и интересов, оценке, полученных выводы или суждений. Процесс самокоррекции преподавателя музыкально-педагогической направленности для выявления ошибок или недостатков и разработка процедуры исправления ошибок входят в состав профессионального самоанализа.

В опытно-экспериментальной части нашего исследования на констатирующем этапе приняло участие 2 группы (контрольная и экспериментальная) по 8 преподавателей в каждой из групп. В контрольной группе участвовали 8 преподавателей кафедры «Музыкальное образование» Павлодарского государственного университета им. С. Торайгырова (РК, г. Павлодар), в экспериментальной - 8 преподавателей кафедры «Музыкальное образование» Казахского национального университета искусств (РК, г. Астана)

Для определения уровня сформированности критического мышления у преподавателей мы провели претест по методу Лорен Старки, предложенный автором в ее книге «Critical thinking skills success».

При обработке результатов тестирования уровни определились по следующей шкале:

Низкий уровень. Низкий уровень развития критического мышления у преподавателей-музыкантов характеризуется либо отсутствием, либо очень слабым развитием качеств критического мышления, преподаватели не умеют тщательно

взвешивать все доводы за и против своих педагогических гипотез и не подвергают их всесторонней проверке. Они принимают за истину каждое первое пришедшее им на ум утверждение. Они, как правило, несамокритичны, несамостоятельны в своих педагогических решениях.

Средний уровень. Преподаватели-музыканты умеют не поддаваться внушающему влиянию чужих мыслей, а строго и правильно оценивать их. Иногда им удается видеть сильные и слабые стороны высказываний и мнений на различные музыкально-педагогические темы и те ошибки, которые допущены в них, но не всегда умеют рассматривать проблемы музыкального образования с разных точек зрения, устанавливать множественные связи между явлениями данной области, строить музыкально-исполнительские педагогические прогнозы и обосновывать их.

Высокий уровень. Преподаватели-музыканты обладают гибкостью, самостоятельностью и критичностью ума. Они рассматривают музыкально-исполнительские и музыкально-педагогические проблемы с различных точек зрения, хорошо анализируют поставленные педагогические проблемы и предлагают конкретные решения.

По результатам тестирования нами были выявлены следующие показатели (Рисунок 1, рисунок 2):

Рис. 1.

Рис. 2.

На констатирующем этапе нашего исследования мы определили, что низкий уровень развития критического мышления преподавателей музыкально-педагогической специальности контрольной группы был на 25% выше, того же уровня экспериментальной группы. Показатели среднего уровня развития критического мышления преподавателей в экспериментальной группе был также выше на 25%.

Преподавателей с высоким уровнем развития критического мышления на констатирующем этапе в обеих группах не наблюдалось.

На формирующем этапе опытно-экспериментальной работы нашего исследования основными формами работы по развитию критического мышления преподавателей музыкально-педагогической специальности в рамках явились:

- дискуссия;
- проектная деятельность;
- проблемное обучение;
- освоение дидактических возможностей компьютерных и мультимедийных технологий через их критическое осмысление.

Дискуссии, в нашем исследовании, использовались для активации мыслительной деятельности преподавателей музыкально-педагогического направления и эта форма работы предшествовала остальным методам. Работа по развитию критического мышления начиналась с дискуссий на различные темы в области музыкально-педагогической науки и современного процесса подготовки будущего учителя музыки, чтобы у преподавателей было постоянное желание высказаться, выразить свою точку зрения по поводу существующих проблем и тенденций в области музыкального образования. Так сформировав умения аргументации, рассуждения, анализа, мы целенаправленно перешли к остальным методам и приемам развития критического мышления. (Ковалевская, 2000)

Проектные технологии. Активное распространение технологии проектной деятельности в системах образования разных стран мира обусловлено рядом причин, корни которых лежат не только в сфере педагогики, но и в сфере социальной. Перечислим некоторые из них:

- необходимость преподавателем не только передавать студентам знания, но и научить приобретать эти знания самостоятельно, уметь пользоваться приобретенными знаниями и умениями в области музыкального образования для решения новых познавательных и практических задач;
- необходимость приобретения преподавателем музыкально-педагогической специальности коммуникативных навыков и умений для работы в группах, исполнения разных социальных ролей: лидера, исполнителя, посредника и пр.;
- необходимость умений осуществления научно-исследовательской деятельности для развития современного музыкального образования;
- уметь анализировать музыкально-педагогические ситуации и проблемы, выдвигать гипотезы, делать выводы и заключения.

В процессе организации проектной работы преподавателей музыкально-педагогической специальности были использованы следующие принципы (Никитина, 2007)

- принцип интегративности: единство всех субъектов эксперимента с учетом их личностных потребностей;
- принцип оптимизации: удовлетворение потребностей преподавателей музыкально-педагогической специальности в процессе совершенствования их мыслительных навыков на основе соблюдения принципов гуманизации;

- принцип коммуникативности; взаимодействие преподавателей музыкально-педагогической специальности в процесс совместной проектной деятельности;
- принцип активности: формирование познавательного интереса, навыков профессиональной самомотивации;
- принцип адаптивности: подразумевает формирование адаптивных и коммуникативных навыков, что ведет к формированию конкурентоспособных качеств преподавателя;
- принцип креативности: раскрытие интеллектуального и творческого потенциала преподавателей музыкально-педагогической специальности, формирование навыков самостоятельной работы в выборе форм и средств выполнения проектной работы.

При этом в ходе анализа результатов были использованы психолого-педагогические критерии, обуславливающие готовность преподавателей к выполнению проектной деятельности со студентами, когда на основе развития критического мышления:

- преподаватель во главу угла ставит личность студента, ее самооценку для решения лично значимых профессиональных проблем;

- преподаватель учится выступать в роли консультанта, всячески помогает студенту приобрести собственный музыкально-педагогический опыт через самоорганизацию проектной работы на основе студентоцентрированного обучения;

- преподаватель музыкально-педагогической специальности строит процесс организации проектной деятельности студента с максимальной опорой на его субъективный опыт, который согласуется с содержанием его профессионального обучения (Хусаинова, Щерботаева, 2017: 76).

Общеизвестно, что *проблемное обучение* -- это тип развивающего обучения, при котором преподаватель, систематически создавая проблемные ситуации и организуя деятельность студентов по решению учебных проблем, обеспечивает оптимальное сочетание их самостоятельной поисковой деятельности с усвоением готовых выводов науки (М.И. Махмутов).

На основе проблемного обучения и с учетом передового педагогического опыта происходило самосовершенствование преподавателей на курсах повышения квалификации, которое было призвано обеспечить оптимальное развитие их интеллектуальных способностей, а также формирование их познавательной профессиональной самостоятельности.

Однако анализ теории и практики современного преподавания музыкально-педагогических дисциплин на современном этапе показал, что процесс обучения, в основном, ориентирован на развитие памяти обучающихся, в то время как в современных образовательных требованиях мы делаем акцент на развитии критического мышления и активизации познавательной деятельности преподавателей.

Важной профессиональной компетенцией преподавателя вуза в ходе опытно-экспериментальной работы стал навык осуществления учебно-профессиональной деятельности не только на родном, но и на иностранном языке, приобретая неоценимое

значение в условиях глобализации, толерантности и национальной идентификации общества и личности.

Одним из путей совершенствования процесса обучения преподавателей вуза явилась направленность на последовательную реализацию проблемного обучения, т.е. создание проблемных ситуаций, выдвижение гипотез, постановка и решение проблем, формирование учебно-познавательного интереса и моделирование умственных процессов, адекватных творчеству в ходе прохождения курсов повышения квалификации.

Традиционная вузовская дидактика основную цель видит в накоплении студентом определенного объема знаний и ориентирует преподавателя на объяснение сущности новых понятий, законов, принципов, правил изучаемой профессии и показ приемов умственной деятельности, показ образца действия. Практические знания и умения студенты усваивают, главным образом, подражая преподавателю, действуя по образцу. Как было сказано ранее, в традиционном (объяснительно-иллюстративном) обучении почти все знания приобретаются путем репродуктивного усвоения, то есть осознанного заучивания обучаемым теории и воспроизведения образца умственного и практического действия.

В ходе эксперимента мы опирались на деятельностную теорию обучения (теория развивающего учения), которая определяется как образовательная теория, опирающаяся на понятия «действие» и «задача». Действие предполагает преобразование преподавателем вуза того или иного объекта. Задача включает в себя цель, представленную в конкретных условиях своего достижения. Решение задачи состоит в поиске преподавателем того действия, с помощью которого можно так преобразовать условие задачи, чтобы достигнуть требуемой цели в обучении студентов.

Таким образом, своеобразие применения в обучении преподавателей развивающей теории состоит в том, что она стремится объяснить процесс активно-исследовательского усвоения знаний и умений студентами, не как репродукцию готовых знаний, а творческое овладение ими генетическими истоками, происхождением знаний и умений посредством мотивированного и целенаправленного решения учебно-профессиональных задач, связанных с проблемными ситуациями. В центр своего внимания проблемно-развивающая теория обучения применяемая преподавателями музыкально-педагогической направленности ставит развитие не памяти, а профессионального мышления.

Успешное решение проблемной задачи продуктивно при прохождении следующих этапов (по Дж. Дьюи):

- принимаются во внимание все возможные решения или предположения;
- обучающийся осознает затруднение и формулирует проблему, которую необходимо решить;
- предположения используются как гипотезы, определяющие наблюдения и сбор фактов;
- проводится аргументация и приведение в порядок обнаруженных фактов;
- проводится практическая или воображаемая проверка правильности выдвинутых гипотез.

Существенную роль в применении основ проблемного обучения сыграла концепция Дж. Брунера, в основе которой лежат идеи структурирования учебного материала и доминирующей роли интуитивного мышления в процессе усвоения новых знаний. При этом особое внимание мы уделяли:

- значению структуры знаний в организации обучения;
- готовности преподавателей учиться;
- интуитивному мышлению как основе развития критического мышления;
- мотивации обучения в современном обществе .

Суть проблемной интерпретации учебного материала состоит в том, что лектор не сообщает знаний в готовом виде, а ставит перед обучающимися преподавателями проблемные задачи для поиска путей и средств их решения. Проблема сама прокладывает путь к новым знаниям и способам действия. Новые знания преподавателям давались не для сведения, а для решения заданной профессиональной проблемы.

При традиционной педагогической стратегии (от знаний к проблеме) обучающиеся преподаватели не смогли выработать дескрипторы, необходимые для самостоятельного научного поиска, поскольку им давались для усвоения уже готовые результаты. Общеизвестно, что в ходе научного поиска важен не только результат исследования, а сам результат вместе со своим процессом решения. «Потребление» готовых достижений науки не может сформировать в сознании обучающихся модель будущей реальной деятельности. Актуализация проблемного метода придала исключительно важное значение замене стратегии «от знаний к проблеме» на стратегию «от проблемы к знаниям».

Начав с якобы нерешенной задачи, лекторы создавали в аудитории проблемную ситуацию, формируя в сознании обучающихся преподавателей мотив овладения рубежом научного знания. Только мотивация помогла стать действенным фактором активного вовлечения личности повышающих квалификацию преподавателей в процесс познания, когда мотивы возникали из профессиональных потребностей, а потребности определялись имеющимся опытом, установкой, оценкой, волей, эмоцией педагогов-музыкантов как профессионалов своего дела.

Решение проблемы требовало включения творческого мышления. Репродуктивные психические процессы, связанные с воспроизведением усвоенных шаблонов, в проблемной ситуации просто неэффективны. Активизации творческого мышления способствовало субъект-объект-субъектным отношениям, возникающим при коллективном проектном решении проблемы, имевшем место на данных курсах повышения квалификации.

Развитие способности мыслить и процесс формального усвоения знаний, предусмотренных музыкально-образовательной программой это два процесса, не совпадающих автоматически, хотя и невозможных один без другого. Если первую задачу можно решить формально путем обычного ученического подхода, то есть «выучить соответствующий параграф», и для этого годится любой учебник, в котором грамотно изложены необходимые знания, то вторую задачу решить таким путем невозможно.

Проблемные вопросы были направлены на мобилизацию профессионального интеллекта, познавательный поиск преподавателей. Основными критериями, предъявляемыми к проблемной ситуации, явились следующие:

- противоречивость информации, так как путь познания истины лежит через выявление и преодоление противоречий, а не через констатацию известных истин;
- ориентированность на максимальную самостоятельность и познавательную деятельность преподавателей;
- значимость для преподавателей;
- соответствие их интеллектуальным возможностям;
- создание достаточной трудности в решении проблемы, которая в то же время должна быть посильной;
- порождение в процессе преодоления противоречий потребности в анализе новых ситуаций;
- опора на основные дидактические принципы обучения.

Использованные в ходе повышения квалификации проблемные ситуации должны быть динамичными, то есть проблемные ситуации должны заключать в себе ряд более частных. Общая проблема должна распадаться на ряд подпроблем, связанных между собой и вытекающих одна из другой. Их последовательное разрешение показывает причинно-следственную зависимость изучаемых явлений, процессов. Мастерство преподавателя проявляется именно в умении создавать профессионально-учебные проблемные ситуации.

Обучающиеся преподаватели осмысливали проблемные ситуации, формулировали для себя проблему и предлагали гипотезы для ее решения. На лекции преподаватели стремились выполнять этап решения проблемной ситуации непосредственно с коллегами, обсуждали основные гипотезы вместе в группе. В том числе, осуществляли показ множества путей решения проблемных вопросов, систематически демонстрируя всевозможные пути решения музыкально-педагогической проблемы.

Далее в процессе совместного анализа преподавательских гипотез отклонялись ошибочные и выбирались оптимально ведущие гипотезы, способствующие решению проблемы наиболее легким путем.

Следующим этапом явилось доказательство оптимальной гипотезы. Для этого этапа характерна актуализировалась динамичность, заключающаяся в естественном переходе от одного положения к другому при сообщении преподавателем основной информации по проблеме. Активизация профессионального мышления происходила в ходе размышления вслух и использовании активизирующих вопросов.

Последним этапом решения проблемы явился анализ полученных результатов. Преподаватели хорошо усвоили, что никакая проблема не может быть исчерпана до конца, всегда остается что-нибудь, над чем следует поразмыслить для переосмысления учебно-профессиональной проблемы.

Самое главное - преподаватели получили удовлетворение от проделанной плодотворной работы, что стимулировало их познавательную активность, сформировало положительное отношение к профессиональному самосовершенствованию.

Проблемное обучение расширило границы познавательной деятельности преподавателей, развило их творческое и критическое мышление, способствовало проявлению способности как к самостоятельному овладению новыми знаниями в области музыкально-педагогического образования.

Проблемное обучение предполагает целенаправленное развитие познавательной самостоятельности обучающихся (выступления с докладами перед аудиторией, семинары-коллоквиумы, семинары-олимпиады). Важную роль в развитии критического мышления сыграли семинары проблемного характера, когда происходило углубление основных идей музыкально-педагогической направленности, формирование навыков профессионального мышления, в том числе, приобщение преподавателей к научно-исследовательской, креативной деятельности.

Проблемное обучение предполагает структуру развития критического мышления, состоящую из трёх компонентов: актуализации опорных знаний и способов действия; усвоения новых понятий и способов действия; применения их (формирование умений и навыков) в ходе организации диспута или обсуждения профессионально-ориентированной тематики.

Проблемное обучение не поглотило всего учебно-профессионального процесса повышения квалификации преподавателей, т.к. не всякий учебный материал содержит проблемное знание и не всякое проблемное знание можно представить в форме познавательной задачи или противоречивого суждения. При постановке учебных проблем преподавателю необходимо руководствоваться принципом целесообразности.

Наивысшей формой выражения активизации критического мышления преподавателей явилась дискуссия на профессиональные музыкально-педагогические темы.

Примерами проблемных ситуаций, в основу которых положены противоречия, характерные для познавательного процесса преподавателей музыкально-педагогического направления явились:

- проблемная ситуация как следствие противоречий между имеющимися знаниями и новыми для преподавателей фактами, разрушающими теорию и педагогику музыкального образования;
- понимание научной важности музыкально-педагогической проблемы и отсутствие теоретической базы для ее решения;
- многообразие концепции и отсутствие надежной теории для объяснения музыкально-педагогических фактов;
- практически доступный результат и отсутствие теоретического обоснования музыкально-педагогической научной проблематики;
- противоречие между теоретически возможным способом решения и его практической нецелесообразностью;
- противоречие между большим количеством фактических данных и отсутствием метода их обработки и анализа.

Все указанные противоречия возникают из-за дисбаланса между теоретической и практической информацией теории и педагогики музыкального образования.

Проблемное обучение реализовалось также в ходе использования ролевых игр, имитирующих и воссоздающих различные ситуации музыкально-педагогического общения, при обучении в сотрудничестве, при опоре на студентоцентрированный подход в обучении преподавателей. Были выделены три уровня проблемного обучения преподавателей:

а) проблемное изложение материала, при котором преподаватель сам ставит проблему и находит ее решение;

б) постановка проблемы, а поиск ее решения осуществляется совместно с преподавателями;

в) творческое обучение, предполагающее активное участие преподавателей в формулировании учебно-профессиональной проблемы и поиске ее решения.

Итак, проблемный метод предполагает следующие шаги: проблемная ситуация => проблемная задача => модель поисков решения => решение.

Правильно сформулировать обучающемуся преподавателю проблему - значит уже наполовину ее решить. Но на начальном этапе решения в формулировке такой задачи не содержится ключ к ее решению.

Хотя преподавателю с самого начала известен кратчайший путь к решению проблемы, его задача - ориентировать сам процесс поиска, шаг за шагом приводя студентов к решению проблемы и получению новых знаний.

В процессе работы по освоению дидактических возможностей компьютерных и мультимедийных технологий через их критическое осмысление, проанализировав ряд научных работ по вопросам психолого-педагогического обоснования возможности использования компьютерных и мультимедийных технологий в высшей школе Н. Талызиной (Талызина, 1985), В. Беспалько (Беспалько, 1989) и др, мы в нашем исследовании решали следующие задачи по :

- формированию информационной культуры преподавателей, повышению их уровня профессиональной подготовки в области современных информационных и коммуникационных технологий на основе их критического анализа и осмысления;

- использованию компьютеров как средства обучения при изучении музыкально-исполнительских и музыкально-педагогических дисциплин;

- подготовке преподавателей к инновационной работе в современной непрерывной системе музыкального образования;

- определению, критическому анализу, осмыслению, апробации и внедрению современных подходов в применении компьютерных технологий в музыкальном образовании;

- созданию электронных образовательных учебников, ресурсов, нотных сборников, контролирующих и обучающих программ т.д. (создание электронной библиотеки кафедры);

- использованию компьютеров, как средства повышения профессиональных музыкально-педагогических компетенций;

- поиску информационного материала с применением методов критического познания в Internet-ресурсах, обмена опытом с ведущими педагогами-новаторами по всему миру на педагогических форумах, через социальные сети и по электронной почте.

В процессе проведения практической работы по освоению компьютерными и мультимедийными технологиями через критический анализ и осмысление их дидактических возможностей, мы руководствовались следующими принципами (Талызина, 1985; Машбиц, 1988; Козлова, 1992):

- принцип соответствия дидактического процесса и дидактической системы закономерностям переподготовки преподавателей вуза;

- принцип единства образовательной и развивающей (развитие мыслительных навыков, включающих самостоятельность, креативность) функций в процессе повышения квалификации преподавателей вуза;

- принцип стимулирования и мотивации к применению компьютерных и мультимедийных технологий в музыкально-педагогической практике в процессе повышения квалификации преподавателей вуза;

- принцип проблемности в ходе повышения квалификации преподавателей вуза;

- принцип соединения групповой формы работы с индивидуальным подходом в процессе совершенствования компьютерных компетенций преподавателей вуза;

- принцип ориентированности на активность преподавателей в критическом и практическом освоении дидактических возможностей компьютерных и мультимедийных программ в процессе повышения квалификации преподавателей вуза.

На контрольном этапе проведенного исследования с участниками контрольной и экспериментальной групп было проведено повторное тестирование для определения уровней развития критического мышления преподавателей музыкально-педагогической специальности. По результатам тестирования выяснилось, что показатели контрольной группы остались неизменными, в то время, как показатели экспериментальной группы имеют положительный рост. Так высокий уровень развития критического мышления преподавателей музыкально-педагогической специальности из экспериментальной группы вырос с 0 % до 50%, показатели среднего уровня не изменились - 50%, а процент преподавателей с низким уровнем развития критического мышления снизился до 0%.

Наглядно наши показатели можно сравнить следующим образом (Рисунок 3, рисунок 4):

Рис. 3.

Планомерное изменение структуры профессионального мышления преподавателей в процессе повышения квалификации, которое характеризуется целенаправленным отбором фактов, их анализом, соотнесением известного и неизвестного, выдвижением гипотезы, составлением плана решения гипотезы, доказательством и соотнесением результатов с гипотезой, способствовало развитию критического мышления преподавателей.

При таком подходе преподаватель из информатора превращается в организатора создающей самостоятельной познавательной деятельности студентов. Очень важен стиль коммуникативного общения, без нравственного климата взаимного уважения и

взаимной требовательности творческой учебно-профессиональной атмосферы создать нельзя.

Рис. 4.

Студентоцентрированное обучение предполагает в каждом обучающемся самоощущение личности будущего специалиста. При этом учебно-профессиональные задачи, при решении которых формируется его критическое мышление как важное условие современного инновационного процесса обучения, выполняют тройную функцию:

- обеспечивают успешные условия владения профессией;
- представляет собой основное средство контроля для выявления уровня развития профессионального мышления и критического, в том числе;
- они являются стратегическим звеном регулярного процесса в усвоении новых знаний преподавателем музыкально-педагогического направления.

Список литературы

Braus, J., Wood, D. (1993). Environmental education in the schools - Creating a program that works!, Washington: Peace Corp.

Bruner, J. (1960). The process of education, Cambridge: Harvard university press.

Facione, P. (1990). Critical thinking: a statement of expert consensus for purposes of educational assessment and instruction, URL: <https://eric.ed.gov/?id=ED315423> (дата обращения 12.03.2018).

Fahim, M., Najimaghsood, A. (2014). «The relationship between motivation and critical thinking ability of Iranian efl learners», International Journal of Language Learning and Applied Linguistics World, Volume 5 (№2): pp. 607-608.

Акопов, С., Алексеев, В., Андреев, А. (1991). Совершенствование учебного процесса вузов на основе его компьютеризации (опыт, исследования), (Ред.) Золотарев, О., Москва: ВПА, стр. 260.

Беспалько В. (1989). Слагаемые педагогической технологии: Проблемы и методы психологии, Москва: Педагогика.

Борытко, Н. (2001). Педагог в пространствах современного воспитания, Волгоград: Перемена.

Дьюи Дж., (1999). Психология и педагогика мышления, (Ред.) Никольская, Н., Москва: Лабиринт,

Ильина, Т. (1972). Системно-структурный подход к организации обучения, Москва:

Клустер, Д. (2002). Что такое критическое мышление?, <http://rus.1september.ru/article.php?ID=200202902>, (1.03.2017).

Кобозева, И., Хусаинова, Г., Щерботаева, Н. (2018). «Критическое мышление в музыкально-педагогическом образовании», Научно-методический журнал ГНиО, Том 9 (№ 3): стр. 73-82.

Ковалевская, Е. (2000). Генезис и современное состояние проблемного обучения: Общепедагогический анализ применительно к методике преподавания иностранных языков, кандидатская диссертация, Москва: МПУ.

Козлова, Г. (1992). Дидактическая эффективность компьютеризации обучения (по материалам зарубежных публикаций), кандидатская диссертация, Москва: Москва: Московский педагогический университет.

Коржуев, А., Попков, В., Рязанова, Е. (2002). «Рефлексия и критическое мышление в контексте задач высшего образования», Педагогика, (№1): стр. 18-22.

Кунаковская, Л. (2011). Рефлексивная культура педагога, Воронеж: Издательско-полиграфический центр Воронежского государственного университета.

Левина, Л. (2010). Организация самостоятельной работы студентов в условиях перехода на двухуровневую систему высшего профессионального образования http://window.edu.ru/catalog/pdf2txt/994/73994/53248?p_page=1, (26.02.2018).

Макарова, Л. (2014). «Критическое мышление и индивидуальный стиль деятельности преподавателя вуза: вопрос взаимосвязи», Вестник Тамбовского университета, том 8 (№136): стр. 51-59.

Машбиц, Е. (1988). Психолого-педагогические проблемы компьютеризации обучения, Москва: Педагогика.

Никитина, И. (2007). Проектная деятельность как средство организации образовательной среды, кандидатская диссертация Москва: Университет Российской академии образования.

Попков, В. (2002). Критический стиль мышления в профессиональном самостановлении преподавателя высшей школы, докторская диссертация, Москва: Московский государственный открытый педагогический университет им. М. А. Шолохова.

Серииков, В. (1994). Личностно-ориентированный подход в образовании: концепции и технологии, Волгоград: Перемена.

Скальский, И. (1994). Компьютеризация информационного обеспечения тактической подготовки в вузе, кандидатская диссертация, Москва: Академия ВДБ.

Сластёнин, В., Исаев, И., Шиянов, Е. (2008). Педагогика, (Ред.) Сластёнин, В., Москва: Академия.

Талызина, Н. (1985). «Психолого-педагогические основы автоматизации учебного процесса», Психолого-педагогические и психофизиологические проблемы компьютерного обучения, (№1): стр. 15-26.

Туласынова, Н. (2010). Развитие критического мышления студентов в процессе обучения иностранному языку, кандидатская диссертация, Якутск: Якутский государственный университет им. М. К. Аммосова.

Халперн, Д. (2000). Психология критического мышления, (Ред) Мальгина, Н., Рысев, С., Царук, Л., Санкт-Петербург: Питер, стр 18-43.

Хусаинова, Г., Щерботаева, Н. (2017). Применение современных инновационных технологий будущим учителем музыки, Астана: ТОО «Типография ПО».

Штерн, В. (1998). Дифференциальная психология и её методические основы, Москва: Наука.

Метафорада тил ва маданият яхлитлиги

Зарипбоева Нафосат МАРАТОВНА¹

Аннотация

В статье поднят вопрос о культурологические аспекты и статусе родного языка и его влияния. А также рассматривается роль метафоры, реч и оптимальные методы преподавания языка в системе высшего образования.

Ключевые слова: дискурс, процесс речевого общения, лингвистических средств, коммуникативное значение и социальная природа языка

Annotation

The article raises the question of the status of the native language and its influence.

Тил ва маданият муштараклиги кўпроқ метафорада кўзга ташланади. Инсон маданият субъекти сифатида унинг вужудга келиши ва тилда акс этишини ташкил этади. Шу боисдан метафорада тил ва маданият муштараклиги бошқа метафораларга нисбатан яққолроқ акс этади. Инсонда табиат ҳодисалари, табиатда инсон хусусиятларини кўриш тафаккурнинг асотирий даври анъаналарининг сақланиб қолганлиги билан боғлиқ. “Тафаккурнинг илк тарихий шакли асотирий тафаккурдир. Ибтидоий жамият кишиси оламни билишда, турли ҳодисалар, жараёнлар ўртасидаги ҳақиқий ёки хаёлий боғлиқликни, уларнинг бир-бирига ва ердаги ҳаётга, одамлар тақдирига таъсирларини аниқлашда ва ифодалашда асотирлардан (мифологиядан) фойдаланган. Асотир оламни кенг қамровли, умумлашган, системали ва айни пайтда конкрет-образли идрок қилишнинг ибтидоий универсал, синкретик шаклидир. Асотирлар тизимини оламнинг ибтидоий ажодларимиз томонидан яратилган илк модели дейиш мумкин” [1].

Инсон табиатда ҳайвонлар билан ўзини ҳимоя қилиш ёки уларни қўлга ўргатиш мақсадида курашиб келган. Умуман олганда, одам табиатнинг бир бўлаги сифатида унда ўз ўрнини сақлаб қолиш ва ҳукмронликни қўлга олиш илинжида пайдо бўлгандан буён табиат билан зиддиятли муносабатда бўлиб келган. Инсон табиат билан курашар, уни бўйсундириш учун ҳаракат қилар экан, шу мақсадда табиатни ўрганади. Табиатни ўрганиш борлиқ ҳақида билим ҳосил қилишга олиб келади. Билим эса табиатни бўйсундириш, унга ўз ҳукмини ўтказиш жараёнида инсонга қўл келади. Курашиш, яшаб қолиш истаги инсондан жидду-жаҳд кўрсатишни талаб қилар экан, бу фаолият ўз-ўзидан инсонда маълум бир кўникма ва малакани ҳосил қилади. Кўникма ва малака, одат ва табиат даражасига кўтарилади. Натижада инсоний маданият шаклланади. Инсоний

¹ Тошкент шаҳар ХТВДУМ

маданиятнинг метафорада акс этиши турли- туман тарз ва кўринишларда, шаклларда содир бўлади. Инсоннинг кайфияти, мақсади, жисмоний ва рухий ҳолати, интилишлари, орзу-мақсадлари каби ички, табиий-жўғрофий, иктисодий, диний ёки мифологик муҳит эса ташқи мушатарак омиллар сифатида унинг онгида метафорик баҳоларнинг вужудга келишини таъминлайди. Табиат ҳодисаларига кўйилган ҳар бир ном, макон ва замон ифодалари, белги ва миқдор тушунчалари атамалари, ҳатти-ҳаракат ва ҳолат сўзларининг барчаси, умуман олганда, тил яшаб қолиш истаги маҳсулидир. Яшаб қолиш истаги эса онгсиз равишда инсоннинг тараққий қилиши ва ривожланишини келтириб чиқарган. Табиатда инсонни ифодаловчи тил воситалари билан номланадиган тушунчаларда акс этадиган нарса ва ҳодисалар миқдори инсоннинг ўз сифат ва хусусиятлари каби чексиз ва ранг-барангдир. Тил ва маданият муштараклиги инсоний фаолият билан бевосита боғлиқ соҳа, нарса ва ҳодисалар ҳақидаги тушунчаларда кўпроқ намоён бўлади. Хусусан, чорвачилик, деҳқончилик маданияти билан боғлиқ тушунчалар антропоцентрик метафоризация жараёнида муҳим роль ўйнайди.

Инсон чорвага манба сифатида муносабатда бўлади. Уни тирикчиликнинг асоси, ҳаётнинг негизи, тўқлик ва фаровонлик воситаси сифатида баҳолайди. Шу боисдан қадимдан чорвага муносабат уни муқаддаслаштириш даражасидаги маданият кўринишини олган. Инсон нафақат чорва молининг хусусиятларини атамалар билан номлаган, ҳатто уни ўзига тенглаштирган, уни бамисоли “одам” сифатида алқаган, мақтовлар билан улуғлаган. Натижада инсоний хусусиятларни унда кўришга ҳаракат қилган, инсоний сифат, хатти-ҳаракат атамаларни уларга нисбатан қўллаган, антропоцентрик метафорик моделлар билан улар ҳақидаги билимларни шаклга солган.

Чорва билан боғлиқ инсоний жараёнлар – молнинг боласини эмишга, эмизишга ўргатиш, эмиздирини, соғиш жараёнларида молга маълум маънодаги “хушомад” лар қилинган:

Асли моли оқилим, ҳўш, ҳўш,

Кўра бошим, туморим, ҳўш, ҳўш,

Тайсалламай турагай, ҳўш, ҳўш,

Бошинг болангга бурагай, , ҳўш, ҳўш.

Адирларда андиз бор, ҳўш, ҳўш,

Кўнглингни қилмагил тор, ҳўш, ҳўш,

Ийиб берсанг сутингни, ҳўш, ҳўш,

Қимирлатма путингни, ҳўш, ҳўш.

Болагинанг бети қашқа, ҳўш, ҳўш,

Бошгинанг тегмасин тошга, ҳўш, ҳўш,

Оғзимиз етганда ошга, ҳўш, ҳўш,

Бетингни қилмагин қашқа, ҳўш, ҳўш.

Инсон сифатлари кайсидир йўсинда ҳайвонга кўчирилади. Бу билан ҳайвонга гўё “юмшоқ” муомала қилинади. Бунинг замирида жонсиз нарсаларда жон, ҳайвонларда руҳ бордек ибтидоий тасаввур анъаналари ётади. Зеро, “барча предметларни, ҳодисаларни ўз руҳига эга мавжудот деб ҳисоблайди. Яъни табиатни “жонлантиради. ... Воқеликни бундай идрок этиш асотирий тафаккурнинг ҳаётга магиявий (магия – тилсим, сеҳр-жоду)

муносабатини тақозо этади ва шакллантиради. Нарса ва ҳодисалар, предметлар ўртасидаги, шу жумладан, инсон ва табиат, инсон ва жамият, инсон ва инсон ўртасидаги алоқалар негизда турли тилсимлар, ғайритабиий кучлар, таъсирлар ва қонуниятлар ётади деб ҳисобланади. Ҳаётга тилсимий (магиявий) муносабат маълум предметларни фетишга айлантириб, уларга сиғинишга, у ёки бу жониворни (ёки ўсимликни) тотем ҳайвон (уруғнинг асосчиси, манбаи) деб эълон қилишга ва унга сиғинишга, у ёки бу жониворни (ёки ўсимликни) тотем ҳайвон (уруғнинг асосчиси, манбаи) деб эълон қилишга ва унга сиғинишга олиб келади. Тилсимий муносабат табу (тақиқ) га таянади. Магияда табу сакрал (муқаддас) аҳамият касб этади ва турмуш меъёрига, қондасига айланади.” Ўзбек маданияти тарихида ҳам ҳайвон ва паррандаларга сиғиниш даври бўлган. Ҳайвонларни тотемлаштириш давридан қолган асотирий тафаккур анъаналари натижасида киши исмларининг ҳайвон номларидан олинishi ҳоллари ҳозир ҳам учраб туради: *Бўри, Бургут, Қоплон* каби. Улар гарчи метонимик асосларда бўлса-да (яъни уруғ номининг шахсга боғлиқлик асосида олиб ўтилган) бўлса-да, атаманинг иккинчи ҳосил маъноси замирида метафорик моделлар ишлаганлигига шубҳа йўқ. Қолаверса, ирреал ўхшашлик асосидаги ният, орзу ҳам метафорик модел асосидаги миллий-ментал моҳиятли, ҳайвон номларига асосланган исмларнинг пайдо бўлишини келтириб чиқаради: 1. “Бўри (ўз.) – қадимий одатга кўра соғ бўлсин, маҳкам бўлсин деб бўрининг жағидан (терисидан) ўтказиб олинган бола ёки тиш билан туғилган фарзанд Шакллари: *Бўрибой, Бўрижон, Бўрибек, Бўритой, Бўриқул.*”² 2. “Қоплон (ўз.) – қоплондек довюрак, жасур бўлиб ўссин ёки асад (июль) ойида туғилган бола.” [2]

Инсон турмушида деҳқончилик чорвачилик билан бир даражада туради. Шу боисдан деҳқончилик маданияти ҳам тилда кенг қўламда акс этади. Бунда деҳқончилик маданиятининг антропоцентрик метафорадаги ўрни ҳам ўзига хос ва ранг-баранг. “Конкрет бирор тилда у ёки бу тип сўзларнинг бор бўлиши ёки бўлмаслиги, кўп бўлиши ёки, аксинча, кам бўлиши тил эгаси бўлган халқнинг объектив эҳтиёжига боғлиқ. Бундай эҳтиёжни ўша халқ яшаб турган табиий муҳит, иқтисодий-ижтимоий шароит, маънавий ва маданий талаблар белгилайди. Масалан, ўзбек тилида деҳқончилик, сувчилик ва бошқа касб-кор билан боғлиқ терминлар жуда кўп. Узоқ шимолда яшовчи халқлар тилида эса қор ва совуқ билан боғлиқ, буғучилик ва балиқчилик ҳўжалиги билан алоқадор сўз ва терминлар кўп.” [3]. Бу фикрларни тил лексикасининг метафорик қатлами, метафорик маъноли ифодалар ва воситалар тизимида нисбатан ҳам айтиш мумкин.

Тириклик сув билан бирга яхлит идрок этилади. Тириклик манбаи сифатида сувни фаранг адиби Антуан Сент Экзюпери юксак пардаларда тасвирлайди: “Сув! Сув, сенинг на таъминг бор, на рангинг, на ҳидинг бор. Сени таърифлаб бўлмайди! Сенинг нималигингни билмасдан туриб, сендан аловат топадилар, таърифингга сўз йўқ. Сен ҳаёт учун заруриятгина эмас, балки ҳаётнинг ўзисан!” [4]. Ўтмиш машаққатлари қонқонимизга сингиб кетган. У бизнинг ментал дунёмизда ҳануз ўз изларини кўрсатиб туради. Халқ дарди сифатида қоғозларга тушади, байтларга айланади:

*Мен бу кун дўстларимга афсус-надомат билан,
Ерга чўп қадамаган амирлардан сўйлайман.*

*Менинг қадим элимдан уйқучи Саид Олим
Чўл ошиб Ҳисор томон чиққани маҳал йўлга,*

*Жиловдори бўлмаса юган тортмаган золим,
Қайси ҳафсала билан сув чиқарсин бу чўлга?*

*Шу боисдан саҳронинг қалбида бир гўр ётар,
У менинг бобом қабри, қизимнинг бобожони.
Ҳар ўтганда руҳимга туганмас қайғу ботар,
Қултум сув ҳасратида узилган йигит жони.*

*У бир замон қудуқнинг тубида қолган экан,
Сув кўзин очай деса — босиб қолибди тупроқ.
Шум ажсал бояқишининг пайдан чалган экан,
Тўғрироғи, муҳтожлик дастини қирққан кўпроқ.*

*Мен бу кун саҳар чоғи, заррин қуёшга боқиб,
Шу шўрлик аждодимнинг номини шеърга солдим.
Масканин ёритмоққа қалбимда шуъла ёқиб,
(А.Орипов)*

Турмушимизнинг мағзи, ҳаётимиз мазмуни, тириклик маъноси сув билан ана шу тарзда боғлиқ экан, унинг ҳар бир сўзимизда, мақол ва маталларимизда акс этиши муқаррар:

*Ер – она, сув – ота,
Меҳнат – бойлик.*

*Ер – хазина,
Сув – олтин.*

Отанг мироб бўлса ҳам, қулоқнинг бошида бўл.

*Сув – деҳқоннинг қони,
Ер – унинг жони.*

Сув – зар, сувчи – заргар.

Сувни берсанг элга,

Яшарсан минг йилга.

Сувнинг пири – Сулаймон,

Ундан ҳаёт сўрайман.

Эл ҳаёти ер билан,

Ер ҳаёти сув билан

Халқнинг деҳқончилик маданиятига доир ҳодисаларни баҳолашда метафорик ифодалардан фойдаланиши чорвачилик маданияти ҳодисаларига нисбатан бирмунча унумсизроқ. Бу деҳқончилик объектининг чорвачилик объектидан фарқли равишда жонсиз нарса ва ҳодисалар сифатида идрок этилишидир. Лекин шундай бўлса-да, ерни онага, сувни отага, сувни деҳқоннинг қонига, ерни унинг жонига менгзаш асосидаги

метафоралар, *сувнинг пири – Сулаймон, ёшлик – тошқин сув, ҳавас – лойқа сув, келин билан қайнона – ўт билан сув, текинхўр – сувсиз ариқ*, деган парафразалар, *ернинг иши, жон суви, сувга суянма, сувнинг онаси* каби бирикмалардаги *иш, жон, суянмоқ, она* каби сўзларнинг антропоморфик метафора асосли ҳосила маъноларда эканлиги, “Пес песни топар, сув пастни топар”, “Сув бузади ҳам, тузади ҳам” каби мақоллардаги *топмоқ, бузмоқ, тузмоқ* каби антропоморфик лексемаларнинг ушбу матнлардаги кўчма маънолари эътиборга молик. Демак, айтиш мумкинки, тилимизда деҳқончилик билан боғлиқ талай сўзларнинг антропоморфик метафора асосидаги маъноларга эгаллиги тил ва маданият муштараклигини антропоцентрик кўчимлар мисолида далилловчи ҳодисалардир.

Адабиётлар

Эркаев А. Маънавият ва тараққиёт. – Тошкент: Маънавият, 2009. (– 480 б.) – Б.398.

Бегматов Э. Ўзбек исмлари. Тошкент: “Ўзбекистон Миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 1998. (- 608 б.) – Б.82.

Мақоллар филология фанлари номзоди, доцент Х.Жабборовнинг “Ўзбек тилида сув лексемасининг луғавий-маъновий хусусиятлари” (– Қарши: Насаф, 2005. -152 б.) китобидан олинди.

Жабборов Х. Ўзбек тилида сув лексемасининг луғавий-маъновий хусусиятлари. – Қарши: Насаф, 2005. (-152 б.) – Б.7.

Диагностика и хирургическая тактика при ложной гигантской аневризмы общей и наружной артерии левой нижней конечности

**Касымов А.Л., к.м.н.¹, Салахидинов С.З., к.м.н.², Маткаримов Б.Х. к.м.н.³,
Тургунов А.И. к.м.н.⁴, Ахмадалиев С.М.⁵, Суюнов Д.М.⁶, Зайнобиддинова Д.С.⁷**

Ключевые слова: Каротидная хемотектома, диагностика, хирургическое лечение

Ложные аневризмы магистральных артерий в структуре реконструктивных операций на магистральных сосудах составляют от 0,5 до 8-9 % [1]. Наиболее известными причинами их возникновения являются катетеризация бедренной артерий при диагностических и лечебных процедурах и травмах сосуда [2]. Диагностика и оперативное лечение аневризм поверхностно расположенных артерий не представляет сложностей, однако клиническое наблюдение аневризм больших размеров этих локализацией являются казуистикой [3]. В связи с этим, представляем клинический случай успешного хирургического лечения гигантского ложного аневризма общей и наружной артерии левой нижней конечности.

Приводим случай клинического наблюдения

Больной А., 54 лет (история болезни №; 9915/696) госпитализирован в специализированное отделение сердечно-сосудистой хирургии клиники АГМИ 04.06.2018 г. с жалобами на наличие довольно больших размеров объемного образования по передней поверхности верхней трети бедра левой нижней конечности, которое со слов больного прогрессивно стало увеличиваться в размерах и сопровождаться появлением болей в области опухолевидного образования, а также отмечает ограничение движений в конечности, общую слабость, снижение трудоспособности. Из анамнестических сведений установлено, что считает себя больным в течении 2 лет, когда впервые стал замечать появление небольшого опухолевидного образования в области верхней трети бедра левой нижней конечности. Со слов больного в 2016 году он получил травму в область паха слева. Больному в амбулаторных условиях была проведена хирургическая манипуляция, однако уточнить и выяснить характер и вид лечебной либо диагностической манипуляции не представлялось возможным. Постепенно опухолевидное образование стало увеличиваться в объеме, а за последнее время оно

¹ доцент, кафедры общей хирургии Андиганского Государственного медицинского института

² доцент, заведующий кафедрой общей хирургии Андиганского Государственного медицинского института

³ доцент, кафедры общей хирургии Андиганского Государственного медицинского института

⁴ кафедры общей хирургии Андиганского Государственного медицинского института

⁵ ассистент кафедры общей хирургии Андиганского Государственного медицинского института

⁶ ассистент кафедры факультативной хирургии Андиганского Государственного медицинского института

⁷ студентка 3 курса медико-педагогического направления Андиганского Государственного медицинского института, durjon04@gmail.com, durjon04@gmail.ru

прогрессивно увеличивалось в размерах, которое стало причинять ограничение движений и болезненность в левой нижней конечности. Все это заставило больного обратиться за медицинской помощью и в связи с этим 04.06.2018 г., больной был госпитализирован в специализированное отделение сердечно-сосудистой хирургии клиники АГМИ для дальнейшего полноценного обследования и лечения.

Общее состояние больного при поступлении средней тяжести. Нормостеник. Кожные покровы и видимые слизистые бледноватой окраски. Периферические лимфатические узлы не увеличены. В легких везикулярное дыхание. Тоны сердца приглушены, тахикардия. А/Д 140/70 мм. рт. ст. пульс 80-82 ударов в минуту. Язык влажный, обложен белесоватым налётом. Живот мягкий, безболезненный. Стул оформленный. Мочеиспускание регулярное. Status localis: При осмотре по передней поверхности верхней трети бедра слева определяется объёмное образование размерами 40x25см., малоподвижное, плотноватой консистенции. Кожа над образованием истончена, напряжена, с участками цианоза и формирующегося некроза. Определяется ограничение движения и болезненность в левой нижней конечности. При аускультации систоло-диастолический шум.

В 2017 году больному было проведена ультразвуковая доплерография (УЗДГ) и при этом было выявлено следующее: «Аневризма верхней трети бедра левой нижней конечности размерами 120x102x130мм., на 80% заполнена сгустками крови объёмом 800мл. Бедренная артерия проходит по задней внутренней стороне аневризмы на уровне малого таза, подвздошная артерия дилатирована с образованием S хода (от 26.10.2017). Следует отметить, что больной в 2017 году практически не обращался за медицинской помощью. Больному 07.04.2018 году проведена МСКТ (ангиография) и при этом установлено наличие объёмного образования проксимального вентрального отдела левого бедра, возможно гемангиома.

Заключение МСКТ: «Аневризма левой общей и наружной подвздошной артерии. Деформация и расширение брюшной аорты. Аневризма левой бедренной и левых наружной и общей подвздошных вен».

Результаты клинико-лабораторных методов исследования: НЬ 61.6 $\frac{г}{л}$; эритроциты-4.6; лейкоциты-7.7; ДС-ИФА-НВsAg-0,100/0.012: ДС-ИФА-НСВ-0,230-0,020; ПТИ-100%; общий билирубин-17.4; прямой билирубин-3.48; непрямо́й билирубин - 13.92; АЛТ- 0.6; АСТ-0.24; общий белок-69,5.

На ЭКГ синусовая тахикардия, ишемия миокарда. Рентгеноскопия грудной клетки без особенностей.

В клинике, принимая во внимания анамнестические сведения, результаты объективного и инструментальных методов исследования (УЗДГ, МСКТ) был выставлен клинический диагноз: «Гигантская аневризма левой общей и наружной подвздошной артерии. Аневризма левой бедренной и левых наружной и общей подвздошных вен. Артерио-венозный шунт».

В клинике учитывая прогрессивное увеличение объёмного образования, возможность развития осложнения после предварительной предоперационной подготовки больному 09.06.2018 году под эндотрахеальным наркозом выполнена операция «Лапаротомия, ревизия брюшной аорты и подвздошной бедренной артерии». Ликвидация артериовенозного свища и аневризмы бедренной артерии. Протезирование общей бедренной и подвздошной артерии слева с протезом север №9.

Во время операции было выявлено: тотальное расширение эндо и супроренальной части стенки брюшной аорты, расширение подвздошной артерии, при пальпации определялось систоло-диастолическое дрожание нижней трети брюшной аорты и подвздошной артерии. Продольным разрезом вскрыта ложная аневризма, в полости которой имеются тромботические массы объёмом до 1,5-2 л. Далее произведена ликвидация артериовенозного свища и аневризмы бедренной артерии с протезированием общей бедренной и подвздошной артерии слева.

Этапы выполненной операции иллюстрированы на рисунках 1, 2, 3, 4, 5.

Рисунок 1. Гиганская аневризма общей и наружной артерии левой нижней конечности

Рисунок 2. Этап выделения магистральных сосудов.

Рисунок 3. Этап протезирования.

Рисунок 4. Окончательный вид протезирования.

Рисунок 5. Вид гистологического препарата.

Послеоперационный период протекал гладко, однако 19.06.2018 году наступило осложнение «Послеоперационная эвентрация кишечника» и в связи с чем была произведена операция «Ликвидация эвентрации кишечника». В послеоперационном периоде больному проводилась антибактериальная, дезинтоксикационная, кардиальная, антикоагулянтная и общеукрепляющая терапия. Постепенно общее состояние больного стабилизировалось и 23.06.2018 году больной выписан из стационара на амбулаторное лечение с рекомендацией находится под наблюдением следующих специалистов: ангиохирурга, кардиолога и абдоминального хирурга по месту жительства. Больной повторно обследован через месяц и через три месяца после операции, состояние удовлетворительное, жалоб не предъявляет, общее самочувствие хорошее.

Таким образом, случай клинического наблюдения свидетельствует о том, что диагностика и лечение гигантских аневризм магистральных сосудов представляется довольно сложным в связи с опасностью прогрессирования и развития угрожающих жизни осложнений. В плане диагностики гигантских аневризм магистральных сосудов следует пользоваться информативными и высокотехнологическими методами исследований, которые дают возможность выполнить оперативное вмешательство с благоприятным исходом.

Литература

Righini M. Post-catheterization false femoral aneurysms // *Rev. Med. Suisse.* – 2007.- Vol. 3 (97). – P. 341-345.; Tisi P. V., Callam M. J. Treatment for femoral pseudoaneurysms // *Cochrane Database Syst. Rev.* – 2009; (2): CD004981.

Webber G.W., Jang J., Gustavson S., Olin J. W. Contemporary management of postcatheterization pseudoaneurysms // *Circulation.* – 2007. – Vol. 115. – P. 2666-2674.

Максимов А.В., Гайсина Э.А., А.К. Фейсханов, Глинкин В.В. Опыт хирургического лечения ложной аневризмы глубокой бедренной артерии // *Кардиология, кардиохирургия, практическая медицина 1-2 (13) Актуальные проблемы медицины, том 2 – 2013.*

Непосредственные результаты хирургического лечения демпинг-синдрома

Зайнобиддинова Д.С.¹, Калиш Ю.И.², Салахидинов С.З.³, Ахмадалиев С.М.⁴, Суюнов Д.М.⁵

Ключевые слова: Демпинг-синдром, заболевание оперированного желудка, синдром приводящей петли

Соблюдение мероприятий, направленных на улучшение условий жизни и режима питания, применение медикаментов обеспечивают успех только при легкой и средней степени тяжести демпинг-синдрома (ДС). При наличии тяжелых форм расстройств, пожалуй, единственным способом их устранения является оперативное вмешательство [1,3].

Из 81 наблюдавшихся у нас больных с тяжелыми формами ДС, реконструктивных операций нами выполнено 65 (80%), корригирующих 16 (20%). Объем и характер выполненных операций в каждом конкретном случае определялся индивидуально, с учетом характера первично выполненной операции, сочетания с другими заболеваниями оперированного желудка (ЗОЖ). Учитывая, что в наших наблюдениях имели место пациенты с изолированными (49,4%) и сочетанными (50,6%) формами ДС, отличающимися между собой по клиническому течению, хотелось бы их представить сравнительно в аспекте хирургического лечения (Таблица 1). В наших наблюдениях основными факторами, определяющими способ выполнения операции были, естественно, вид ранее произведенной операции, наличие сочетания ДС с другими ЗОЖ и результаты интраоперационных находок. Среди реконструктивных операций пальму первенства занимает редуоденизация (64,2%), а корригирующих – сужение ранее наложенного анастомоза или сужение выхода из желудка (17,3%), причины наших предпочтений к этим операциям, мы объясним ниже.

Более чем 50-летний опыт реконструктивных операций у больных с ДС после резекции желудка (РЖ) по второму способу Бильрота показал преимущества реверсии гастроюнальных анастомозов в гастродуоденальные (редуоденизация) [4]. Впервые эту операцию выполнил в 1926 году Bohmanson G., (1950). К аналогичным выводам, основанным на результатах 25 подобных операций, пришел Perman A (1947).

¹ студентка 3 курса медико-педагогического направления Андиганского Государственного медицинского института

² д.м.н., профессор, Руководитель лазерного отделения Республиканского специализированного центра хирургии имени академика В.Вахидова

³ к.м.н., доцент, заведующий кафедрой общей хирургии Андиганского Государственного медицинского института

⁴ ассистент кафедры общей хирургии Андиганского Государственного медицинского института

⁵ ассистент кафедры факультативной хирургии Андиганского Государственного медицинского института, durjon04@gmail.com, durjon04@mail.ru

Таблица 1.

Распределение пациентов с демпинг-синдромом в зависимости от характера оперативных вмешательств

Вид операций	Характер операций	Форма демпинг-синдрома		Всего
		изолир-й	сочет-й	
		n	n	
Реконструктивные	Редуоденизация	21	31	52
	РРЖ:по Б-I	4	-	4
	РРЖ по Б-II	-	2	2
	РРЖ по Ру	-	1	1
	РРЖ по Смит-Пейну	-	2	2
	РЖ по Б-I	1	1	2
	Дегастроэнтеростомия	1	-	1
	Антиперистальтическая тонкокишечная вставка	1	-	1
	Всего	28	37	65
Корригирующие	ТВ	2	-	2
	ТВ+сужение ГДА	2	1	3
	ТВ+сужение ГЭА	1	-	1
	ТВ+сужение выхода из желудка	1	-	1
	Сужение ГДА	3	2	5
	Сужение ГЭА	1	1	2
	Сужение выхода из желудка	2	-	2
	Всего	12	4	16
Итого	40	41	81	

В наших наблюдениях, операция Бохмансона – Пирмана выполнена у 49 (60,5%) пациентов: с наложением прямого гастродуодено анастомоза (ГДА) у 23 и терминолатерального у 26 (Габереру–Финнею – 13, Андреау – 13). Второй подобной операцией, при которой пассаж пищи осуществляется через двенадцатиперстную кишку (ДПК), предложенной позже, является гастроеюно-дуоденопластика, впервые выполненная Henley F (1951). В России ее разработал Захаров Е.И. (1938) и применял при РЖ, а при ДС он ее выполнил в 1960 году, в связи, с чем она носит название операции Захарова – Хенлея. Мы в своих наблюдениях произвели ее в 3 (3,7%) случаях. Общее число редуоденизаций составило 52 (64,2%), т.е. более половины всех операций

при ДС и львиную долю реконструктивных операций (81,25%) (Таблица 1). Превалирующее выполнение этой операции у наших больных мы обосновываем ее физиологичностью, быстротой выполнения и полной ликвидацией некоторых сочетанных ДС, например ДС в сочетании с синдромом приводящей петли (СПП) (таблица 2). Из таблицы видно, что в 26 (83,9%) случаях из 31, когда ДС сочетался с СПП, производилась редуоденизация.

В 22 наших наблюдениях редуоденизации предшествовали РЖ по второму способу Бильрота (19), по Ру (2) и Смит-Пейну.

В 4 наблюдениях больным с изолированными формами ДС произведена резекция по первому способу Бильрота (эти больные ранее перенесли РЖ по первому способу Бильрота – 3 и редуоденизацию – 1). При этом основным механизмом ликвидации ДС являлся искусственный клапан, образующийся в результате наложения терминолатерального анастомоза по Андреау, т.е. мы превращали прямой ГДА в терминолатеральный.

Таблица 2.

Частота редуоденизаций в зависимости от формы демпинг-синдрома и предыдущей операции

Вид ДС	Форма демпинг-синдрома	Предыдущая операция			Редуоденизация
		Б-П	Ру	Смит-Пейну	
Изолированной	ДС	19	1	1	21
Сочетанной	ДС+СПП	22	-	-	22
	ДС+холецистит	3	-	-	3
	ДС+ПВД	1	-	-	1
	ДС+панкреатит	-	1	-	1
	ДС+СПП+диарея	1	-	-	1
	ДС+СПП+холецистит	2	-	-	2
	ДС+СПП+панкреатит	1	-	-	1
	Всего сочетаний	30	1	-	31
Итого	49	2	1	52	

Резекция по второму способу Бильрота выполнялась у 2 больных (ранее им была выполнена РЖ по второму способу Бильрота). Тот же объем резекции, но по Смит-Пейну выполнен у 2 пациентов с сочетанными синдромами (ДС+СПП), которые ранее перенесли резекцию желудка по второму способу Бильрота.

Реконструктивную РЖ по первому способу Бильрота мы выполнили в 2 случаях, у 1 больного с изолированным ДС после тункулярной ваготомии (ТВ) с наложением ГЭА и у второго с сочетанным ДС (ДС+СПП) после порочной операции наложения ГЭА. И последняя реконструктивная операция, выполненная нами, заключалась в ликвидации ранее наложенного ГЭА. Операция произведена у больного с изолированным ДС, которому вышеуказанный анастомоз был наложен по поводу гастростаза после РЖ по первому способу Бильрота.

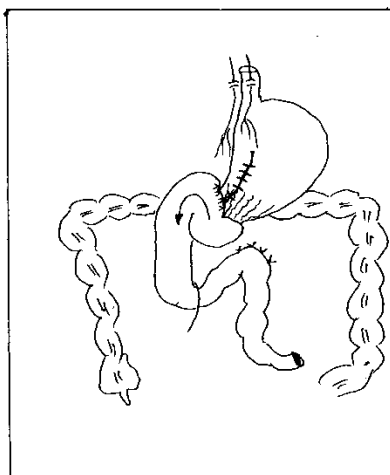
В основу корригирующих операций мы положили принцип замедления пассажа из желудка или ее культы (ТВ, сужение анастомоза или сужение выхода из желудка путем гофрирования), а также замедление пассажа по тонкой кишке (антиперистальтическая тонкокишечная вставка, создание искусственных изгибов ДПК и тощей кишки путем фиксации к килу культы желудка в первом случае, и к мезоколон во втором). Как видно из таблицы 1, корригирующая изолированная поддиафрагмальная двухсторонняя ТВ выполнена у 2 пациентов с изолированным ДС (после селективной проксимальной ваготомии (СПВ) + пилоропластика (ПП) по Финнею – 1 и редуоденизации с термилоатеральным ГДА по Габереру – Финнею – 1). Корригирующее сужение выхода из желудка или из ее культы произведено в 14 случаях (ГДА – 8, ГЭА – 3 и сужение выхода из желудка – 3). В 6 из них операция дополнялась ТВ, в их числе, ТВ в сочетании с сужением ГДА произведена у 3 пациентов с изолированным ДС (2), ранее перенесшим редуоденизацию (1), резекцию желудка по первому способу Бильрота (1), а также одному больному с сочетанным ДС (ДС+ Х-т), ранее перенесшему РЖ по первому способу Бильрота. ТВ в сочетании с сужением ГЭА выполнена одному больному с изолированным ДС после РЖ по второму способу Бильрота. ТВ в сочетании с сужением выхода из желудка произведена так же одному больному с изолированным ДС, перенесшим ранее изолированную ПП по Гейнеке – Микуличу. Корригирующее изолированное сужение выхода из желудка или из ее культы проведено у 8 пациентов, в том числе, у 5 - с ГДА, в том числе, с изолированным ДС (3) и сочетанным ДС – 2 (ДС+Х-т – 2), ранее всем им произведены РЖ по первому способу Бильрота; у 2 ГЭА, по одному с изолированным ДС и сочетанным (ДС + грыжа пищеводного отверстия диафрагмы (ГПОД)) после РЖ по второму способу Бильрота. Двум пациентам выполнено сужение выхода из желудка с изолированным ДС, в одном случае после СПВ с ПП по Гейнеке – Микуличу, в другом - после СПВ с ПП по Финнею. Корригирующая антиперистальтическая тонкокишечная вставка путем транспозиции участка тонкого кишечника длиной до 10 см на расстоянии 40 см от связки Трейца, выполнена одному больному с изолированным ДС, который ранее перенес две операции, а именно, СПВ с ПП по Финнею, затем ТВ.

Опыт и оценка результатов 800 различных реконструктивных и корригирующих операций при ЗОЖ привел нас к следующему решению проблемы хирургической коррекции тяжелой формы ДС, возникающего после РЖ по Б – I. В его основу положены следующие соображения:

1. Сужение гастроэюнального анастомоза при ДС после РЖ по второму способу Бильрота было предложено W. Abbot et al., в 1958, 1961 гг. Положительную оценку операции как этапа реконструктивной гастроэюнодуоденопластики ей дали В.С. Маят с соавторами (1965).

2. Стволовая ваготомия, как способ лечения ДС, была впервые выполнена в 1949 году N. Stapler (трансторакально), затем ее использовали с успешными результатами W. Abbot, et al., (1961) и В.М.Сегалов (1971).

С целью замедления пассажа пищи через двенадцатиперстную и тощую кишку нами было предложено создание искусственных изгибов ДПК (ее фиксация к килу культы желудка – первый изгиб) и тощей кишки в области связки Трейца путем ее фиксации к мезоколон (создание тупого угла – второй изгиб) (Рисунок 1). Комбинация четырех факторов (стволовая ваготомия, сужение гастродуоденального анастомоза и создание искусственных изгибов в ДПК и тощей кишке), указанных выше, легла в основу нашего предложения, на который получен патент Республики Узбекистан №4283 от 30.06.1997 г. (способ хирургического лечения ДС) [2].

Способ хирургического лечения (ТВ + гофрирование ГДА + создание искусственных изгибов в двенадцатиперстной и тощей кишке) при ДС, развившемся после резекции желудка по первому способу Бильрота.

Рисунок 1.

Из 81 пациента, находившихся под нашим наблюдением, у 13 (16%) ДС наблюдался после РЖ по Б – I (10) и редуоденизации (3). Четверым больным из тринадцати, произведена РРЖ с наложением терминолатерального ГДА. У 5 пациентов для ликвидации ДС была применена изолированная стволовая ваготомия (1), стволовая ваготомия с сужением просвета ГДА путем гофрирования (1) и просто сужение ГДА путем гофрирования (3). Для устранения ДС у оставшихся 4 пациентов, корригирующая операция была осуществлена по нашей методике.

Приводим наше наблюдение

Больная Р., 32 года, (и/б – 562). Поступила в РСЦХ 02.02.1996 г., с типичными жалобами, характерными для ДС. Из анамнеза: в 1993 году больной по поводу ЯБДПК по месту жительства произведена РЖ по первому способу Бильрота. Через 6 месяцев после операции стала отмечать вышеперечисленные жалобы, которые со временем стали прогрессировать. Проводимая многократная консервативная терапия эффекта не дала. В связи с ухудшением качества жизни больной была присвоена II группа инвалидности. При поступлении состояние относительно удовлетворительное, пониженного питания, дефицит массы тела – 12 кг. Кожные покровы чистые, бледные. Пульс 78 уд. в 1 мин, АД 100/60 мм. рт. ст. Живот мягкий, безболезненный. Печень и селезенка не увеличены. Стул периодически жидкий.

Обследована. Со стороны анализов крови и мочи без отклонения от нормы. ЭКГ: метаболические изменения миокарда. ЭГДФС: оперированный желудок по Б – I, зияющий ГДА до 4 – 5 см, гастрит культи желудка. Рентгенологическое исследование культи желудка: оперированный желудок по Б – I, культи желудка

небольших размеров, стенки тоничные, рельеф слизистой сохранен, эвакуация контраста из культы желудка в течение 5 минут, пассаж по ДПК не нарушен. Вывод:

Ускоренный тип эвакуации (по типу провала) из культы желудка (Рисунок 2). Демпинг-провокация по Stafford: демпинг-реакция III степени тяжести. После предоперационной подготовки 12.02.1996 г. произведена корригирующая операция в нашей модификации. Послеоперационный период протекал благоприятно. При контрольном обследовании

на 10 сутки: по данным ЭГДФС – оперированный желудок по Б – I, ГДА до 2 см в диаметре, свободно проходимый прибором. На контрольном рентгенологическом исследовании культы желудка – культы небольших размеров, область ГДА сужена, эвакуация контраста из культы желудка в течение 1 часа. Вывод: оперированный

желудок по Б – I, порционно-ритмичный тип эвакуации (Рисунок 3). Демпинг-провокация по Stafford: демпинг-реакции не наблюдается. Больная выписана в удовлетворительном состоянии. При контрольном осмотре в отдаленном периоде, через 3,6,18 месяцев жалоб не предъявляет. Диету не соблюдает.

Ускоренный тип эвакуации (по типу провала) из культы желудка (До операции).

Рисунок 2.

Порционно-ритмичный тип эвакуации из культы желудка (После операции).

Рисунок 3.

Таким способом, как уже указывалось, было оперировано 4 больных. Непосредственные и отдаленные результаты лечения, как показывают наши наблюдения, хорошие. Это позволяет нам рекомендовать несложную в техническом плане операцию в нашей модификации, как корригирующую операцию выбора в хирургическом лечении ДС тяжелой степени, развившегося после РЖ по первому способу Бильрота. Преимуществом ее также является и то, что операция осуществляется без вскрытия просвета полых органов.

Литература

Волобуев Н.Н., Сидоренко В.Д.Воронов Н.В. и др., Реконструктивная хирургия болезней оперированного желудка // Материалы XIX съезда хирургов Украины. – Харьков, 2000. С.73-74.

Калиш Ю.И., Хан Г.В. Способ хирургического лечения демпинг-синдрома // Патент Республики Узбекистан №4283 от 30.06.97 г. Бюллетень №2.

Саенко В.Ф., Полинкевич Б.С., Диброва Ю.А. и др. Повторные и реконструктивные оперативные вмешательства по поводу болезней оперированного желудка // Клиническая хирургия. -2002. -№5-6 (711-712). -С. 21-22.

Lygidakis N.J. A new method for the surgical treatment of the dumping syndrome // Ann. roy. Coll. Surg. Engl. -1981. Vol. 63. -№6. -P. 411-414.

Means and Actors in Policies Towards Disabled People in Public Service

Hatice ALTUNOK¹, Mustafa ALTUNOK²

Abstract

Public policies are carried out to meet the expectations of different social groups on the basis of social needs and problems. These activities, which are comprehensive due to their public nature, are occasionally in the working field of an organization directly and sometimes take place in the intersection point of multiple ministries or organizations directly or indirectly. Policies towards disabled people which directly touch upon the lives of approximately 10% of the society mostly carry the features of the second type. In fact, policies towards disabled people correspond to a political activity chain at the heart of various activity groups, ranging from education policy to zoning policy, from local government policies to the central management policy area, from transportation policy to working policy, as well as being a direct subject of social policy. On the other hand, even though every healthy person is a potential disabled citizen, it is not possible to say that this policy can be handled in all aspects and sufficiently. Considering this aspect, it is not possible to even touch roughly on any aspect of this political area, which has a very broad study area, within a paper or article, let alone analyzing all aspects in a detailed way. The scope of this study is limited due to the width of the subject, the importance of which is clear though. This topic has been examined within the framework of policy means and actors of policies towards disabled people after the year 2000.

Keywords: Employment of Persons with Disabilities in the Public Sector, Public Policy Public Personnel Policies, Disability Policies.

JEL Codes: H830, D730

Kamuda Engelli Personel Politikalarında Araçlar ve Aktörler

Özet

Kamu politikaları toplumsal ihtiyaç ve sorunları merkeze alarak farklı toplumsal grupların beklentilerine cevap olmaya yönelik yürütülürler. Kamusal niteliği dolayısıyla geniş kapsamlı bir nitelik taşıyan bu faaliyetler bazen doğrudan bir örgütün ilgi ve çalışma alanına girerken bazen de birden fazla bakanlığın veya örgütün doğrudan ya da dolaylı ilgi alanının kesişme noktasında yer alırlar. Toplumun yaklaşık %10'unun doğrudan hayatına dokunan engelli politikaları ise daha çok ikinci tür bir niteliktedirler. Öyle ki engelli politikaları sosyal politika alanının doğrudan konusu olma yanında eğitim politikasından imar politikasına, yerel

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İİBF, Kamu Yönetimi Bölümü

² Dr. Öğr. Üyesi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İİBF, Kamu Yönetimi Bölümü

yönetim politikalarından merkezi yönetim politika alanına, ulaşım politikasından çalışma politikasına kadar oldukça farklı faaliyet gruplarının merkezinde yer alan bir politik faaliyet zincirine denk gelmektedir. Öte yandan sağlıklı her insan potansiyel bir engelli vatandaş adayı olsa da bu politika alanın her yönüyle ve yeterince ele alınabildiğini söylemek de çok mümkün görünmemektedir. Bu yönüyle düşünüldüğünde oldukça geniş bir çalışma alanı bulunan bir konuda bir tebliğ veya makale sınırları içerisinde bu politik alanın tüm boyutlarına eğilmek bir yana kabaca dokunabilmek bile mümkün değildir. Önemi aşıkarak olmakla birlikte bu çalışmanın da kapsamı belirtilen konu genişliği nedeniyle daha sınırlı tutulmuştur. Konu engelli personel politikalarının, 2000 yılı sonrası politika araçları ve aktörleri özelinde çerçevelendirilerek incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kamu Sektöründe Engellilerin İstihdamı, Kamu Politikası, Engelli Politikası, Kamu Personel Politikaları, Engelli Politikaları.

JEL Kodları: H830, D730

1. Giriş

Engelli vatandaşların kamuda personel olarak istihdam edilmeleri genel olarak personel politikalarının bir parçası niteliğindedir. Personel politikaları; personelin işe alınma, değerlendirilme, eğitim, yükselme, emeklilik gibi kariyer aşamalarını belirleyen ilkeleri ve uygulamaları kapsar (Özkal, Altunok, 2018: 14). Bu doğrultuda engelli vatandaşların da işe alınma, değerlendirilme, eğitim, yükselme, emeklilik gibi ilkeler karşısındaki durumu da kamuda engelli istihdam politikaları kapsamında ele alınır. Türkiye 2000’li yıllar itibarıyla sosyal hizmetlerin ulaştığı vatandaş sayısının arttığı bir ülke olmuştur. 2011’de kadın, yaşlı, engelli gibi öncelikli politika üretilmesi gereken kesimlere yönelik kamu hizmet birimleri birleştirilerek Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı kurulmuştur. 2018 yılına gelindiğinde ise Aile Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı çatısı altında bu hizmet alanları örgütlenmiştir. Engelli vatandaşlara yönelik kamu hizmetlerini sunan genel müdürlük de bu bakanlık bünyesinde yer almıştır.

Engelli vatandaşlara yönelik hizmetlerin doğrudan yürütücüsü olan Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü’nün yanında özellikle kamuda istihdam konusunda Devlet Personel Başkanlığı da bu sürecin aktörü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu aktörlerle birlikte engellilerin kamuda istihdamları konusunda araç niteliğinde olana politika metinleri bulunmaktadır. Bunlar; kalkınma planları, hükümet programları ve Avrupa Birliği İlerleme Raporlarıdır. Bu çalışma kapsamında 2000 sonrası kamuda istihdam edilmesinin belirginleşmesi, konuya ilişkin kurumsal yapı ve mevzuat ayaklarının oluşmasıyla birlikte kamuda engelli istihdamına ilişkin araçların ve aktörlerin genel bir görünümü çıkarılmıştır. Bu kapsamda 2000 yılı sonrası kalkınma planları, hükümet programları ve Avrupa Birliği İlerleme Raporları politika araçları olarak betimlenmiştir. Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü ile Devlet Personel Başkanlığı da politika aktörleri olarak tanıtılmıştır.

2. Kamuda Engelli İstihdamında Politika Araçları

Kamu politikalarının şekillendirilmesi ve uygulamasında çeşitli araçlar yardımcı olur. Bunlar çeşitli hukuksal ve kurumsal düzenlemeler, değişiklikler şeklinde olabileceği gibi politika sürecinde yönlendirici metinler de olabilir. Türk kamu politikaları incelendiğinde ele alınabilecek başlıca politika araçları olarak kalkınma planları, hükümet programları ve

uluslararası nitelikte politika metinlerine örnek olarak ise Avrupa Birliği İlerleme Raporları incelenmiştir.

2.1. Kalkınma Planları

Kalkınma planları 1960'lar itibarıyla Türk yönetim sisteminin en önemli yönlendirici metinleri olmuştur. Planlarda³ genel olarak o döneme 2000 yılı itibarıyla ilk olarak Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı hazırlanmıştır (2001-2005). Planın 'Çalışma Hayatı' başlığını taşıyan kısmında; "kadınlar, çocuklar ve sakatlar başta üzere, çalışma hayatında özel ilgiye muhtaç gruplara gerekli özen gösterilecektir" hedefi yer almıştır. Planın 'Sosyal Hizmetler ve Yardımlar' başlığını taşıyan bölümünde Bu planda; 1999 yılında *Sakatların Mesleki Rehabilitasyonu ve İstihdamı Hakkında 159 sayılı ILO Sözleşmesi* onaylanarak yürürlüğe girdiği belirtilmiştir. 1997 yılında 571 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Özürlüler İdaresi Başkanlığı kurulmuş, 572 ve 573 sayılı KHK'larla ise özürlülerin istihdamı ve eğitimleri konusunda yeni düzenlemeler yapıldığı vurgulanmıştır.

Dokuzuncu Kalkınma Planında (2007–2013) istihdam politikalarının özürlüler, kadınlar ve gençler gibi dezavantajlı grupların iş bulmasını, girişimcilik eğitimlerini ve istihdam garantili eğitim programlarını da kapsadığı belirtilmiştir. Sürekli hastalığı olan özürlülerin % 24,8'i ve diğer özürlülerin % 36,3'ünün okuma-yazma bilmemesi, ayrıca, sosyal yaşam alanlarının hareket edebilirliklerini kısıtlaması, işyerlerinde uygun ortamın yaratılamaması ve özürlü işgücüne olan talebin oldukça sınırlı olması gibi nedenlerle, her 5 özürlüden yalnızca 1'i işgücü piyasasında yer alabilmekte olduğu tespitlerine yer verilmiştir. Özürlülerin sağlık, eğitim, istihdam ve sosyal güvenliğe erişimlerinin artırılarak topluma katılımlarının sağlanmasını amaçlayan 5378 sayılı Özürlüler Kanunu 2005 yılında yürürlüğe girdiği bilgisine yer verilmiştir. İşgücü piyasasının geliştirilmesine yönelik kısımda ise; kadınlar, gençler, uzun süreli işsizler, özürlüler ve eski hükümlüler için fırsat eşitliğinin sağlanacağına dikkat çekilmiştir.

Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planında (2014-2018), engellilerin işgücü piyasasına katılımının artırılmasının önemine Planın sosyal koruma kısmında dikkat çekilmiştir. Engellilere yönelik eğitim, istihdam ve bakım hizmetlerinin etkinliğinin ve denetiminin artırılacağı ve bu kapsamda kaynakların daha verimli kullanılacağı ve fiziksel çevre şartlarının engellilere uygun hale getirileceği belirtilmiştir.

2.2.Hükümet Programları

1999 yılında kurulup 2002 yılına kadar iktidarda kalan 57. Hükümetin Programında (28.05.1999-18.11.2002); Engellilerin, yaşlıların ve muhtaç durumdakilerin yaşama uyum sağlayabilmeleri için her çaba gösterileceği ve engellilerin istihdamı için getirilmiş olan yasal zorunluluklara uyulmasının sağlanacağı ifade edilmiştir. 58. Hükümet Programında (18.11.2002-14.03.2003); özürlülerin kendi kendine yetmesi, belli bir bilgi ve kültür düzeyine ulaşması, meslek edininip üretken hale gelmesi ve çevresiyle sağlıklı ilişkiler kurarak toplumsal hayata katılmasının sağlanması devlete yüklenen anayasal bir görev olduğu vurgulanmıştır. Devletin özürlü vatandaşlarının eğitim, rehabilitasyon, sağlık, hukuk, yönetim gibi alanlardaki ihtiyaçlarını karşılamak suretiyle, başkalarına en az muhtaç olarak yaşamalarını sağlayacağı belirtilmiştir. Bedensel ve zihinsel özürlüleri nedeniyle insanlar arasında ayırım yapılmasına izin

³ Kalkınma Planları Metinlerine <http://www.sbb.gov.tr/kalkinma-planlari/> sayfasından ulaşılmıştır.

verilmeyeceği ilkesi, Hükümetin özürllülerle ilgili politikasının temelini oluşturacağı ve bunların gerçekleştirilmesi için her türlü tedbir alınacağı vurgulanmıştır.

59. Hükümet Programında (14.03.2003-29.08.2007) hükümetin özürllüleri gözeten onların insan onuruna yakışacak şekilde yaşamalarını sağlayacak bir sosyal devlet anlayışını uygulayacağı ifade edilmiştir. Özürllülerin kendi kendine yetmesi, belli bir bilgi ve kültür düzeyine ulaşması, meslek edininip üretken hale gelmesi ve çevresiyle sağlıklı ilişkiler kurarak toplumsal hayata katılmasının sağlanması devlete yüklenen anayasal bir görev olduğu bir önceki hükümet programındaki ile benzer şekilde ifade edilmiştir. Devletin özürllü vatandaşlarının, eğitim, rehabilitasyon, sağlık, hukuk, yönetim gibi alanlardaki ihtiyaçlarını karşılamak suretiyle, başkalarına en az muhtaç olarak yaşamalarını sağlayacağı ifade edilmiştir. Bedensel ve zihinsel özürleri nedeniyle insanlar arasında ayırım yapılmasına izin verilmeyeceği ve bunların gerçekleştirilmesi için her türlü tedbirin alınacağı belirtilmiştir.

60. Hükümet Programında (29.08.2007-06.07.2011); Hükümet bir önceki dönemdeki iktidarında Özürllüler Kanunu çıkarılarak toplumda özürllü bireylere hak ettikleri değerin verildiği belirtilmiştir. Bu itibarla özürllüler konusunda yapılan reform niteliğindeki düzenlemelerin en iyi şekilde hayata geçirilmesinin sağlanacağı, özürllülerimizin toplumla bütünleşmeleri, refah seviyelerinin, huzur ve mutluluklarının artırılması için önümüzdeki dönemde de yeni düzenlemeler yapmaya devam edileceği vurgulanmıştır. Özürllü vatandaşların istihdamını artırmak amacıyla, özel sektörde çalışan özürllülerin sosyal sigorta primleri hazine tarafından ödeneceği ve işverenlerin zorunlu özürllü istihdamında SSK işveren prim tutarı hazine tarafından karşılanacağı ifade edilmiştir. 61. Hükümet Programında; özürllü vatandaşların çalışma hayatında daha fazla yer alması için yapılan çalışmalar sonucunda 2002-2010 döneminde kamu kurumlarında istihdam edilen engelli memur sayısını 6.103'ten, 19 bine, kamu ve özel sektörde istihdam edilen engelli işçi sayısını ise 10.883'ten 32.257'ye yükselterek 3 kat arttırıldığı belirtilerek, engellilere yönelik kurumsal düzenlemeler ve altyapı desteklerin arttırılacağı dile getirilmiştir.

62. Hükümet Programında; Kamuda engelli istihdamının beş kat arttığı dile getirilmiş. Engelli çalıştıran işverenlere prim teşvikinin sağlandığı belirtilmiştir. Engelli vatandaşların kamuda istihdamına ilişkin 2002 ve 2014 döneminde 6.103'ten 34.088'e kamu ve özel sektörde istihdam edilen engelli işçi sayısının 45.621'den 89.980'e yükseltildiği dile getirilmiştir. Bu doğrultuda da kamu ve özel sektördeki engelli kontenjanlarının doldurulmasına yönelik tedbirlerin alınmaya devam edileceği hedefi belirlenmiştir. 64. Hükümet Programında; özellikle genç işsizliğine yönelik Ulusal Genç İstihdamı Strateji Belgesi hazırlanacağı işaret edilmiştir.

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçilmesiyle birlikte bakanlıkların eylem planları yayınlanmıştır. Aralık 2018'de İkinci 100 günlük eylem planları yayınlanmış, bu doğrultuda Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'nın eylem planında; "İŞKUR'a kayıtlı 60 bin genç, 50 bin kadın ve 1.000 engelli vatandaşımızın daha, "Aktif İşgücü Piyasası Programı"ndan yararlandırılacağı hedefine yer verilmiştir.

2.3. Avrupa Birliği İlerleme Raporları

Kamu politikası yapım sürecinde etkili olan uluslararası araçlar arasında da Avrupa Birliği (AB) İlerleme Raporları yer almaktadır. Türkiye açısından engelli istihdamı konusunda AB İlerleme Raporlarında öne çıkarılan hususlara burada yer verilmiştir. 2000 öncesi 1998 ve 1999 AB İlerleme Raporlarında engelli kamu personeli istihdamına ilişkin tespit ve öneriler yer almamıştır. 2000 AB İlerleme Raporunda Türkiye'de özürllüler için bir ulusal program bulunmadığına dikkat çekilmiştir. Türk Çalışma Kanunu, toplam personel sayısının en az %3'ü

olarak öngörülen özel ve resmi kurumların özürülü kişi istihdam etme oranlarının uygulamaya yansımadağı dile getirilmiştir (2000: 38). Bunu takiben 2001 AB İlerleme Raporunda engelli istihdamına ilişkin dikkat çeken bir husus görülmemiştir.

2002 AB İlerleme Raporunda engelli kişiler konusunda bir gelişme kaydedilmediğı belirtilmiştir (2002: 80). Engelli kişilerin durumunun iyileştirilmesi için ilave çalışmalar yapılması gerektiğı ve Özürülüler İdaresi Başkanlığı'nın idari kapasitesinin güçlendirilmesine önem verilmesi gerektiğı önerilmiştir (2002: 83). 2003 AB İlerleme Raporunda engellilerin durumunu iyileştirmek için yapılması gereken çok çalışma bulunduğu vurgulanarak öncelikle engelli çocukların eğitim hizmetlerine erişiminin artırılması ile ilgili olarak Özürülüler İdaresi Başkanlığının idari kapasitesinin güçlendirilmesine daha fazla önem verilmesi gerektiğı önerilmiştir (2003: 85).

2004 AB İlerleme Raporunda *istihdamda eşit muamele* ilkesini tanıyan yeni İş Kanunu'nun 2003'de kabul edilmesine rağmen engellilik gibi durumlara ilişkin ayrımcılığın karşı mevzuat eksikliğinin bulunduğu tespiti dikkat çekmektedir (2004: 26).

2005 AB İlerleme Raporu 2005 yılında engellilere ilişkin kabul edilen kanunda engellilerin istihdamına ilişkin hükümler yer aldığı vurgulanmıştır. Kanunun, engellilere karşı ayrımcılıkla mücadele ihtiyacını vurgulamakta ve engellilik temelinde ayrımı suç olarak tanımladığı belirtilmekle birlikte engelli kişiler için merkezi ve merkezi olmayan yapıların ve tesislerin (toplumsal hizmetler ve kuruluşlar) geliştirilmesine ve ayrıca engelli çocukların eğitime erişimini geliştirmeye daha fazla önem verilmesi gerektiğı dile getirilmiştir. (2005: 113). 2006 AB İlerleme Raporunda engelli kişilerin istihdamı için bir eylem planı hazırlandığı ve Engelliler Kanunu ile ilgili olarak birkaç uygulama yönetmeliğı çıkartıldığı ve bunların engelli insanlar için işyeri ve eğitim hizmetlerini alanlarını kapsadığı yönünde betimleyici bilgilere yer verilmiştir (2006: 52). Sosyal koruma ve yeni Engelliler Kanunu'nun uygulanmasında çok az bir ilerleme kaydedildiğı tespiti dikkat çekmektedir. İstihdam Politikası Önceliklerinin Ortak Değerlendirilmesi Belgesi ile Ortak İçerme Mutabakatı belgelerinin tamamlanması için çaba harcamaya gerek olduğu belirtilmiştir (2006: 52-53).

2007 AB İlerleme Raporunda Engellilerin Haklarına İlişkin BM Sözleşmesi, Aralık 2006'da BM Genel Kurulu'nda kabul edilmesini takiben 2007 Mart'ta imzalandığı bilgisine yer verilmiştir (2007: 11). Engellilerin eğitim, sağlık, sosyal ve kamu hizmetlerine erişimleri konusunda herhangi bir ilerleme kaydedilmediğı, özellikle kamu binalarına erişimdeki fiziki engellerin devam ettiği belirtilmiştir. Bu bağlamda Engelli Kişilere Dair Kanun ve ilgili düzenlemelerin uygulanması engellilerin hakları ve yaşam koşullarının geliştirilmesi açısından önem taşıdığı vurgulanmıştır (2007: 19). Engellilerin istihdam edilebilirliklerini artırmaya tahsis edilen kaynakların artırıldığı belirtilmiştir (2007: 54). 2008 AB İlerleme Raporunda genel olarak insan haklarına ilişkin belgelerin onaylanması bağlamında herhangi bir gelişme olmadığı bu bağlamda Engellilerin Haklarına İlişkin BM Sözleşmesi'nin onay sürecinin beklendiğı dile getirilmiştir (2008: 10). 2007 Raporundaki gibi engellilerin istihdam edilebilirliklerini artırmaya tahsis edilen kaynakların artırıldığı belirtilmiştir (2008: 54). 2009 AB İlerleme Raporunda kamu yönetimi reformu konusunda, Bakanlar Kurulu Temmuz 2009'da, idarenin vatandaşlara daha iyi kamu hizmeti sunmasına yönelik esas ve usulleri belirleyen bir Yönetmelik yayımlamıştır. Bu düzenlemede engellilere yönelik tedbirler alınması konularına odaklanıldığı belirtilmiştir (2009: 9). Raporda insan haklarına ilişkin belgelerin onaylanması konusunda, TBMM 18 Aralık 2008 tarihinde yürürlüğe giren BM Engelliler Sözleşmesini onayladığı ve bu sözleşmenin İhtiyari Protokolünün Eylül 2009'da imzalandığı bilgisine yer verilmiştir (2009: 13).

2010 AB İlerleme Raporunda engelli kişilerin kamu kurumlarında istihdamı, bütçedeki personel kısıtlamalarından muaf tutulmuş, böylece bu kişilerin istihdam imkânlarının

iyileşmesinin yolu açıldığı vurgusu yapılmakla birlikte farklı istihdam yöntemlerinin teşvik edilmesi, kamuda ve özel sektörde engelli kişilerin istihdam edilebilirliklerini artırmak için ilave tedbirlerin alınması gerektiği önerilmiştir. Raporda engelli kişiler hakkında bilgi ve araştırma eksikliği, bilgiye dayalı politika oluşturma önünde bir engel olduğu tespitine yer verilmiştir. Mevzuat olmasına rağmen engelli kişilerin eğitim, sağlık, sosyal ve kamu hizmetlerine erişiminin sorunlu bir konu olduğu, kamu binalarına erişimde karşılaşılan fiziksel engellerin önemli bir sorun teşkil ettiği hususları yinelenmiştir. Bu bağlamda sosyal ve ekonomik hayata katılımlarını artırmak amacıyla, engelli kişiler hakkındaki önyargılarla mücadeleye yönelik farkındalık yaratma çabalarının yoğunlaştırılması önerilmiştir (2010: 29). Engelli kişilerin kamu kurumlarında istihdamına yönelik olarak bütçedeki kadro kısıtlamalarının kaldırıldığı belirtilmiştir (2010: 70).

2011 AB İlerleme Raporunda 2011'de Devlet Memurları Kanunu'nda yapılan değişiklikler ile engelli memurlara avantajlar sağlandığı (2011: 11). Raporda sosyal bakımdan korunmaya muhtaç ve/veya engelli kişiler ile ilgili olarak, Ulaşılabilirlik Strateji Belgesi ve Ulusal Eylem Planı'nın kabul edildiği ancak, engelli kişiler lehine pozitif ayrımcılık yapılmasını öngören anayasa değişiklikleri belirli tedbirlere dönüştürülmediği tespitine yer verilmiştir (2011: 34). Engelli kişilerin istihdamını artırmak için sarf edilen çabalar kamu sektöründe belli ölçüde başarı sağladığı bununla birlikte, yeni işler yaratılması ve evden çalışmanın teşvik edilmesi dâhil, hem kamu hem de özel sektörde ilave tedbirlerin alınması gerektiği önerilmiştir (2011: 34). Engelli kişilerin kamu kurumlarında istihdam edilmesi için kadro ile ilgili bütçe kısıtlamaların kaldırılmasının olumlu etkisi olmuştur ancak bu kişilerin kamu sektöründe ve özel sektörde istihdam edilebilirliğinin artırılması için daha fazla çaba sarf edilmesinin gerektiği önerilmiştir (2011: 79). BM Engelli Hakları Sözleşmesi ve İhtiyari Protokolünün uygulanmasını izlemeye yönelik ulusal mekanizma henüz oluşturulmadığı; engelli kişiler ve akıl hastaları hakkında bilgi ve araştırma eksikliği, bilgiye dayalı politika oluşturma önünde bir engel olmaya devam ettiği yinelenmiştir (2011 ABİR: 87).

2012 AB İlerleme Raporunda; *BM Engelli Hakları Sözleşmesi ve İhtiyari Protokolü* ile uyumlu ulusal bir izleme mekanizmasının oluşturulmadığı, engellilere yönelik pozitif ayrımcılık ilkesinin gerektiği şekilde somut politika tedbirlerine yansıtılmadığı vurgulanmıştır (2012 ABİR: 28-73). Engelli vatandaşların kamu sektöründeki istihdamını artırmak için çabaların devam ettiği ancak, alternatif istihdam yöntemleri ve işveren teşviklerinin yanı sıra, engellilerin kamu sektöründe ve özel sektörde istihdam edilebilirliğinin ve bu kişilerin finansmana erişimlerinin artırılmasının gerektiği önerilmiştir (2012: 28). Engelli kişilerin istihdam edilebilirliğinin artırılmasının sorun olmaya devam ettiği ve korunmaya muhtaç gruplara ulaşmak için hedeflenen politikalar da şekillendirme, uygulama, izleme ve değerlendirme kapasitesinin artırılmasının gerektiği önerilmiştir (2012: 66).

2013 AB İlerleme Raporunda engellilerin kamu sektöründe istihdamıyla ilgili kısıtlı bir artış olmasına rağmen özel sektörde istihdam edilmeleriyle ilgili olarak ciddi sorunlar yaşandığı belirtilmiştir (2013: 41). Raporda sosyal bakımdan korunmaya muhtaç ve/veya engelli kişiler ile ilgili farkındalığın artırılmasına yönelik olarak hükümetin desteklediği bir pilot faaliyet gerçekleştirilmiş ve Türkiye'nin de imzaladığı ilgili BM Sözleşmesi'ne uyum sağlanması amacıyla Engelli Hakları İzleme ve Değerlendirme Kurulu'nun kurulduğu tespitlerine yer verilmiştir. Bununla birlikte, BM Engelli Hakları Sözleşmesi uyarınca, ulusal bir izleme mekanizması henüz oluşturulmamıştır ve Ulaşılabilirlik Strateji Belgesi ve Ulusal Eylem Planının uygulamasının sınırlı kaldığı tespitlerine yer verilmiştir (2013: 59). Engelli kişilerin kamu sektöründeki istihdam oranı artmış olmakla birlikte bu oran, toplamın % 2'sinden az olduğuna dikkat çekilmiştir. İşverenlerin engelli kişileri istihdam etmelerine ve korumalı işyerleri oluşturmalarına yönelik mali teşvikler bulunmaktadır fakat engelli kişiler özel sektörde istihdam edilme konusunda zorluklarla karşılaşmışlardır (2013: 59).

3. Engelli Personel İstihdamında Aktörler

3.1.Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü

2011 yılında Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'nın kurulması ile Özürlüler İdaresi Başkanlığı ile Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğüne (SHÇEK) bağlı Özürlü Bakım Hizmetleri Dairesi Başkanlığı ve Yaşlı Bakım Hizmetleri Dairesi Başkanlığı ve Yaşlı Bakım Hizmetleri Dairesi Başkanlığının birleştirilmesiyle Özürlü ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü kurulmuştur. 2013 yılında yürürlüğe giren 64462 sayılı Kanunla Genel Müdürlüğün adı Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü olarak değiştirilmiştir. (eyh.aile.gov.tr/kurum).

Genel Müdürlüğün misyonu; engellilerin ve yaşlıların ayrımcılığa uğramadan insan haklarından yararlanarak toplumsal hayata katılmaları için ulusal düzeyde politika ve stratejilerin belirlenmesi çalışmalarını koordine etmek, engellilere ve yaşlılara yönelik yürütülen sosyal hizmet faaliyetlerine ilişkin ilke, usul ve standartları belirlemek, bu alanda ilgili kamu kurum ve kuruluşları ile gönüllü kuruluşlar ile gönüllü kuruluşlar arasında işbirliği ve koordinasyonu sağlamak şeklinde belirlenmiştir.

10.07.2018 tarihli 1 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'nde Aile, Çalışma ve Sosyal hizmetler Bakanlığı'nın merkez teşkilatı kapsamında Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü yer almıştır. Bu birim engellilerin ve yaşlıların ayrımcılığa uğramadan insan haklarından yararlanarak toplumsal hayata katılmaları için ulusal düzeyde politika ve stratejilerin belirlenmesi çalışmalarını koordine etmek, engellilere ve yaşlılara yönelik yürütülen sosyal hizmet faaliyetlerine ilişkin ilke, usul ve standartları belirlemek bu alanda ilgili kamu kurum ve kuruluşları ile gönüllü kuruluşlar arasında işbirliği ve koordinasyonu sağlamaktır.

1 Nolu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesininin 71. maddesinde Genel Müdürlüğün görev ve yetkileri şu şekilde belirlenmiştir: Bakanlığın engellilere ve yaşlılara yönelik koruyucu, önleyici, eğitici, geliştirici, rehberlik ve rehabilite edici sosyal hizmet faaliyetlerini yürütmek ve koordine etmek. Engelliliğin önlenmesi ile engellilerin eğitimi, istihdamı, rehabilitasyonu, ayrımcılığa uğramadan insan haklarından yararlanarak toplumsal hayata katılmaları ve diğer konularda ulusal düzeyde politika ve stratejilerin belirlenmesi çalışmalarını koordine etmek, belirlenen politika ve stratejileri uygulamak, uygulanmasını izlemek ve değerlendirmek, engellilerin sorunlarını ve çözüm yollarını araştırmak, bu konuda uygulamanın geliştirilmesine yönelik öneri ve programlar hazırlamak ve uygulamak. Engellilerle ilgili konularda inceleme ve araştırmalar yapmak, projeler hazırlamak ve uygulamak. Mühnasıran engellilere tanınan haklar ve sunulan hizmetlerden yararlanmada kullanılmak üzere hazırlanan engelli kimlik kartlarına ilişkin işleri yürütmek. Kamu kurum ve kuruluşları, gönüllü kuruluşlar ile gerçek ve tüzel kişilerce engellilere ve yaşlılara yönelik yürütülen sosyal hizmet faaliyetlerine ilişkin ilke, usul ve standartları belirlemek ve bunlara uyulmasını sağlamak.

3.2. Devlet Personel Başkanlığı

Kamu kurumlarında personel olarak engellilerin istihdamları Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'nın birimi olan Devlet Personel Başkanlığı tarafından koordine edilmektedir. Kamu personel politikaları kapsamında engelli istihdamı kota uygulaması esasında gerçekleştirilmektedir. 657 sayılı Devlet Memurları Kanununun 53. maddesine göre; kamu kurum ve kuruluşları çalıştırdıkları personele ait kadrolarda % 3 oranında engelli çalıştırmak zorundadır. Bu oranın hesaplanmasında ilgili kurum veya kuruluşun (yurtdışı teşkilat hariç) toplam dolu kadro sayısı dikkate alınır. Engelliler için sınavlar, ilk defa devlet memuru olarak atanacaklar için açılan sınavlardan ayrı zamanlı olarak, engelli kontenjanı açığı

bulunduğu sürece engel grupları ve eğitim durumları itibarıyla sınav sorusu hazırlanmak ve ulaşılabilirlik suretiyle merkezi olarak yapılır veya yaptırılır.

Engelli personeli çalıştırma yükümlülüğünün yerine getirilmesinin takibi ve denetimi Devlet Personel Başkanlığı'na verilmiştir. 657 sayılı Kanuna dayanarak 2014 yılında 28906 sayılı “Engelli Kamu Personel Seçme Sınavı ve Engellilerin Devlet Memurluğuna Alınmaları Hakkında Yönetmelik” çıkarılmıştır. Bu yönetmelik ile birlikte belirtilen kotanın ne şekilde doldurulacağı, girilecek sınav ve kuranın ayrıntıları düzenlenmiştir. Bu yönetmekteki engelli tanımı; “Doğuştan veya sonradan; bedensel, zihinsel, ruhsal, duyuşsal ve sosyal yetenekleri bakımından engel oranının yüzde kırk veya üzerinde ve çalışabilir durumda olduğunu mevzuat hükümlerine göre alınacak sağlık kurulu raporu ile belgeleyenleri” kapsamaktadır.

Sonuç

Kamu personel politikaları kamuda göreve başlamadan emekli oluncaya kadar tüm süreç ve uygulamaları kapsar. Bunların sosyal adalet ve insan hakları açısından en hassas boyutlarından birini ise engelli vatandaşların kamuda istihdam edilmesine yönelik geliştirilen politikalar oluşturur. Türkiye bu politikalar konusunda dikkate değer bir çaba sarfetmektedir. Engelli vatandaşlara yönelik genel politikalara ilişkin hukuki ve kurumsal düzenlemelere önem verilmektedir. Engellilere yönelik pek çok çözüm bekleyen mesele olmakla beraber hemen her politika aracında engelli politikalarına işaret edilmiştir. Buna uluslararası politika aracı niteliğini taşıyan Avrupa Birliği İlerleme Raporları da dâhil edilebilir. Bu bildiri kapsamında odaklanılan hususlar kamuda engelli istihdamının politika araçlarındaki yeri ve bu konudaki politika aktörlerinin betimlenmesi olmuştur. Politika aracı olarak incelenen metinler Kalkınma Planları, Hükümet Programları ve Avrupa Birliği İlerleme Raporları olmuştur. Bu araçlarda hazırlandıkları tarihlerden önce yapılanların hatırlatılması ve gelecekte gerçekleştirilmesi planlananlar hakkında da bilgiler sunulmuştur. Bu metinlerin her birinde engelli istihdam politikalarına yönelik hedeflerin olması önem taşımaktadır. Bununla birlikte engelli politikalarından genel olarak sorumlu bir genel müdürlüğün varolması bu politikaların uygulanmasının izlenmesi adına önem taşımaktadır. Devlet Personel Başkanlığı da Devlet Memurları Kanunu'nda yapılan düzenlemeler ve engelli istihdamına ilişkin istatistiklerin tutulması önemli bir politika aktörü olarak işlev üstlenmiştir.

Kaynakça

Özkal, İ., Altunok, H. (2018). “Kamu Personel Politikaları”, Kamu Politikası Analizi Türkiye Uygulamaları, Gazi Kitabevi, Ankara.

http://www.ab.gov.tr/files/ab_1liskileri/adayliksureci/1lerlemeraporlari/turkiye_1lerleme_rap_2000.pdf

http://www.ab.gov.tr/files/ab_1liskileri/adayliksureci/1lerlemeraporlari/turkiye_1lerleme_rap_2001.pdf

http://www.ab.gov.tr/files/ab_1liskileri/adayliksureci/1lerlemeraporlari/turkiye_1lerleme_rap_2002.pdf

http://www.ab.gov.tr/files/ab_1liskileri/adayliksureci/1lerlemeraporlari/turkiye_1lerleme_rap_2003.pdf

http://www.ab.gov.tr/files/ab_1liskileri/adayliksureci/1lerlemeraporlari/turkiye_1lerleme_rap_2004.pdf

http://www.ab.gov.tr/files/ab_1liskileri/adayliksureci/1lerlemeraporlari/turkiye_ilerleme_rap_2005.pdf

http://www.ab.gov.tr/files/ab_1liskileri/adayliksureci/1lerlemeraporlari/turkiye_ilerleme_rap_2006.pdf

http://www.abgs.gov.tr/files/ab_1liskileri/adayliksureci/1lerlemeraporlari/turkiye_ilerleme_rap_2007.pdf

http://www.abgs.gov.tr/files/ab_1liskileri/adayliksureci/1lerlemeraporlari/turkiye_ilerleme_rap_2008.pdf

http://www.abgs.gov.tr/files/ab_1liskileri/adayliksureci/1lerlemeraporlari/turkiye_ilerleme_rap_2009.pdf

http://www.abgs.gov.tr/files/pub/ilerleme_2010.pdf

http://www.abgs.gov.tr/files/ab_1liskileri/adayliksureci/1lerlemeraporlari/2011_ilerleme_raporu_tr.pdf

http://www.abgs.gov.tr/files/strateji/2012_ilerleme_raporu.pdf

http://www.abgs.gov.tr/files/ab_1liskileri/adayliksureci/1lerlemeraporlari/2013_ilerleme_raporu_tr.pdf

<https://eyh.aile.gov.tr/kurum-hakkinda>

<http://www.sbb.gov.tr/kalkinma-planlari>

1 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi (Resmi Gazete: 10/7/2018-30474).

657 Sayılı Devlet Memurları Kanunu (Resmi Gazete: 23/7/1965-12056).

28906 sayılı Engelli Kamu Personel Seçme Sınavı ve Engellilerin Devlet Memurluğuna Alınmaları Hakkında Yönetmelik

Vehicle Routing with Savings Heuristic and An Application

Harun SULAK¹, Nihat ÇETİN², Aykut ÇOMAR³, Abdurrahim ERSOY⁴

Abstract

The vehicle routing problem is the problem of determining the optimal route which will minimize the total distance and the total cost to the branches or points determined at different locations from a central starting point. One of the many methods and algorithms used in literature for vehicle routing problems is savings heuristic. In this study, the total route of the cargo vehicle circulating between the 13 PTT branches in Isparta center was tried to be minimized. In the study, Savings Heuristic was used. Using the Saving Method, an optimum route is found among the alternative routes and compared with the current route. As a result, the optimum route obtained in the study has been found to provide 4500 km less road and approximately 2750 TL cost savings.

Keywords: Vehicle Routing, Savings Heuristic, Distance Matrix

JEL Codes: C44, C61

1. Giriş

İşletmeler, kar elde etme amacıyla kurulur ve bu yüzden birçok maliyete katlanır. Bu maliyetlerin en yüksek olanlarından bazıları taşıma, pazarlama ve ürünlerin dağıtımıdır. Sektördeki diğer rakip işletmelerle rekabet edebilmek için bu maliyetleri minimize etmesi gerekir. Bu çalışmada işletmeler için hayati önem taşıyan ve toplam maliyetler içerisinde en büyük maliyet kalemi oluşturan taşıma maliyetlerinin minimize edilmesi amacıyla Araç Rotalama Problem (ARP)'lerinin bir türü olan Gezgin satıcı problemi (GSP) ele alınmıştır.

ARP, günlük yaşantıda birçok şekilde insanoğlunun karşısına çıkmaktadır. Bunlardan bazıları: her türlü yiyecek, içecek, giyecek, yakacak, çöp toplanması gibi insanların temel ihtiyaçlarının dağıtılması, posta hizmeti, çeşitli organizasyonların personelinin ve okul öğrencilerinin taşınmasıdır. Bu anlamda bakıldığında ARP, yük ve insan taşımacılığı olarak iki temel alanda kendisini göstermektedir.(Demiral, 2008) Gezgin satıcı problemi, başladığı noktaya tekrar dönmek koşulu ile n-1 sayıda başka yerleşim yerlerine uğrayan satıcı ile ilgilidir. Amaç, sayısı n olan yerleşim yerlerinden bir satıcının n-1 sayıdaki kente en kısa sürede uğrayarak başladığı kente dönmelerini sağlayacak bir gezi planı hazırlamaktır. Bir anlamda toplam gezilen mesafeyi minimum kılmak için gezilen şehirlerin optimal sıralamasını belirlemektir. (Öztürk, 2004)

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, harunsulak@sdu.edu.tr (Yazışma yapılacak yazar)

² Süleyman Demirel Üniversitesi, nihat.72@hotmail.com

³ Süleyman Demirel Üniversitesi, comaraykut@outlook.com

⁴ Süleyman Demirel Üniversitesi, abdurrahimersoy34@gmail.com

Gezgin satıcı problemi, başladığı noktaya tekrar dönmek koşulu ile n-1 sayıda başka yerleşim yerlerine uğrayan satıcı ile ilgilidir. Gezgin satıcı probleminde amaç sayısı n olan yerleşim yerlerinden bir satıcının n-1 sayıdaki kente en kısa sürede uğrayarak başladığı kente dönmesini sağlayacak bir gezi planını hazırlamaktır.

Bu çalışmada PTT Şubesi Müdürlüğüne bağlı kargo aracını şehir merkezinde bulunan 13 şubeye rotalanması ve bu aracın tekrar merkez şubeye en az maliyetle rotalanması amaçlanmıştır. Bu problem bir gezgin satıcı problemidir. Gezgin satıcı probleminin çözüm yöntemlerinden biri olan Clark ve Wright tarafından ortaya atılan tasarruf yöntemi ile çözülmüştür.

2. Tasarruf Sezgiseli

ARP problemlerini çözmek için geliştirilen yöntemlerden birisi, Clarke ve Wright tarafından 1964 yılında geliştirilen ve belki de bilinen en iyi tur oluşturma sezgiseli olan Tasarruf yöntemidir. Bu yöntem, her bir müşteri ikilisi arasındaki maliyet tasarrufunu hesaplayarak başlar. Maliyet tasarrufları hesaplanarak iki müşteri arasına bir müşteri eklenir. Bu yöntemin amacı her turda daha iyi bir verim elde edebilmek için kâğıt üzerinde ya da bilgisayar ortamında depodan yapılacak sevkiyatların düzenlenmesidir. Şekil 1’de görüldüğü gibi i ve j. müşteri ayrı turlardadır, i. müşteriden sonra j. müşteri eklenerek turlar birleştirilir. (Demircioğlu, 2009)

Tasarruf sezgiseline göre tasarruflar şu şekilde hesaplanmaktadır:

$$S_{ij} = (C_{oi} + C_{io} + C_{oj} + C_{jo}) - (C_{oi} + C_{ij} + C_{jo}) \quad (1)$$

$$S_{ij} = C_{io} + C_{oj} - C_{ij} \quad (2)$$

Şekil 1. Tasarruf Sezgiselinin İşleyişi

Kaynak: (Demircioğlu, 2009)

Tasarruf yöntemi, kolay anlaşılabilmesi ve diğer ARP yöntemlerine göre esnek olması sayesinde geniş bir kullanım alanına sahiptir. Bu yöntem pek çok araştırmacı tarafından günümüze kadar uzanan zaman diliminde geliştirilmiştir. (Demircioğlu, 2009)

Tasarruf yönteminin adımları aşağıda verilmiştir.

Adım 1: (i, j) çiftleri için $S_{ij} = C_{io} + C_{oj} - C_{ij}$ formülasyonu ile tasarruf değerlerini hesapla.

Adım 2: Tasarruf değerlerini (S_{ij}), büyükten küçüğe sırala.

Adım 3: Büyük tasarruf değerlerine sahip (i, j) çiftinden başlayarak uygun rotalar bul.

Adım 4: İlk başlangıç noktasına göre elde edilen rotalar içerisinde en az maliyetli rotayı seç.

Bu yöntemde merkezi noktadan ilk olarak hangi noktaya hareket edileceği belirlenirken uygun başlangıç çözümlerinin her birisi için uygun rotalar belirlenmekte ve bunlar içerisinde en yüksek tasarrufu sağlayan rota optimal rota olarak kabul edilmektedir.

Gezgin satıcı probleminin ilk kez ortaya atıldığı 1800'lü yıllardan bu yana araştırmacılar, probleme çözüm üretebilmek için birçok çalışma gerçekleştirmiştir. Bu çalışmalar boyunca çok sayıda farklı yöntem geliştirilmiş, farklı yöntemler geliştirildikçe de daha iyi sonuçlara ulaşılmıştır. Uygulama adımlarının az, anlaşılmasının kolay olması nedeniyle bu çalışmada tercih edilen tasarruf sezgiseli ile araç rotalama problemi ise literatürde pek çok çalışmada ele alınmıştır.

Eryavuz ve Gencer (2001), Balıkesir Ordu Donatım Okulu personel servis araçlarının toplam güzergah mesafesini minimum yapmak için tasarruf sezgiseli kullanmışlardır. Toplam rota uzunluğunda %28'lik bir tasarruf sağlamışlardır. (Eryavuz & Gencer, 2001)

Altinel ve Öncan (2005), tasarruf yöntemini, talebi de dikkate alarak geliştirmişlerdir. Orijinal tasarruf yönteminde ve geliştirilmiş tasarruf yöntemlerinde yapılan tasarruf miktarları sonlara doğru azalmaktadır. Bu yüzden Altinel ve Öncan talebi de dikkate alarak büyük malları önce yerleştir mantığını kullanarak yeni bir tasarruf denklemi önermişlerdir. (Altinel & Öncan, 2005)

Demircioğlu (2009), zaman pencereli araç rotalama problemleri ile bir problemi bir dağıtım firması için tasarruf sezgiseli kullanarak çözmüşlerdir. Önerilen yöntem ile dağıtım firmasının mevcut duruma göre % 24 tasarruf ettiği sonucuna ulaşmıştır. (Demircioğlu, 2013)

Kosif ve Ekmekçi (2012), Türkiye'de faaliyet gösteren önemli bir lojistik firmasının dağıtım rotalaması tasarruf sezgiseli kullanılarak elde edilmiştir. Araç kapasitelerinin ve birden fazla aracın ele alındığı ve 5 araç için 5 farklı rotanın oluşturulduğu uygulamada toplamda %27'lik bir maliyet tasarrufuna gidilmiştir. (Kosif & Ekmekçi, 2012)

Ulutaş ve ark. (2017), 15 markete ekmek dağıtan bir fırın için dağıtım rotası tasarruf sezgiseli kullanılarak oluşturulmuştur. Geliştirilen yeni rota ile günlük 10 TL maliyet tasarrufu sağlanmıştır. (Ulutaş vd., 2017)

3. Uygulama

Bu çalışmada Isparta da hizmet veren PTT Şubesi Müdürlüğüne bağlı kargo aracını şehir merkezinde bulunan 13 şubeye rotalanması ve bu aracın tekrar merkez şubeye en az maliyetle dönmesi amaçlanmaktadır. Bir gezgin satıcı problemi olan bu durumun klasik yöntemlerle çözülmesi çok zor ve zaman alıcıdır. Bu nedenle bu çalışmada bu problem için tasarruf sezgiseli yöntemiyle optimale en yakın çözüm elde edilecektir.

Kargo aracının dolaşacağı şubeler ve kodları Tablo 1'de görülmektedir. Tablo 2'de ise kargo aracının mevcut rotası ve katettiği toplam mesafe verilmiştir.

PTT kargo aracının 2018 eylül ayı içerisinde gün içerisinde iki sefer yapmak koşuluyla katettiği toplam mesafe yaklaşık 2000 km olup, bu mesafe için almış olduğu yakıt miktarı 190 litre ve 1200 TL'dir.

Tablo 1. Isparta PTT Şube İsimleri ve Kodları

ISPARTA MERKEZ	0	YENİ SANAYİ SİTESİ ŞB.	7
GÜL ŞB.	1	PİYADE ER TABURU ŞB.	8
GÜLİSTAN ŞB.	2	SDÜ ŞB.	9
GÜLKENT ŞB.	3	ÇÜNÜR ŞB.	10
GÜLPETEK ŞB.	4	MEHMET TÖNGE ŞB.	11
HANİFE SULTAN ŞB.	5	DAVRAS ŞB.	12
YEDİŞEHİTLER ŞB.	6	ADIYE ŞB.	13

Tablo 2. PTT Kargo Aracının Mevcut Rotası ve Toplam Mesafe (km)

mevcut rota			km	mevcut rota			km
0	~	9	8,1	7	~	6	1,4
9	~	10	2,4	6	~	2	1,9
10	~	11	2,2	2	~	1	1,8
11	~	8	9,4	1	~	5	1,9
8	~	4	2,3	5	~	12	2,4
4	~	13	3,7	12	~	0	4,5
13	~	3	3,8				
3	~	7	1,9	Toplam km			47,7

Şubeler arasındaki mesafeler için Yandex'in harita hizmetinden yararlanılmış ve uzaklıkların km olarak alındığı Tablo 3'deki mesafe matrisi elde edilmiştir. Aynı şubeler arası gidiş ve dönüş uzaklıkları tek yönler nedeniyle eşit olmadığı için elde edilen matris asimetriktir. Matriste "0" kodlu Isparta PTT şubesi merkez şube olup kargo aracı buradan diğer şubeleri dolaşmakta ve tekrar merkez şubeye dönmektedir.

Uzaklık matrisindeki veriler ve tasarruf sezgisel algoritmasının tasarruf hesabı kullanılarak şubeler arası tasarruf miktarları hesaplanmış ve sonuçlar Tablo 4'te sunulmuştur. Tablo 4'teki değerler hesaplanırken daha önce açıklanan $S_{ij} = C_{i0} + C_{0j} - C_{ij}$ formülü kullanılmıştır.

Tablo 5'te ise tasarruf matrisindeki verilerden hareketle ikili rotalar için tasarruf değerleri büyükten küçüğe sıralanmıştır. Örneğin, 10-11 rotası için bu değer merkez şubeden 11 ve 9 nolu şubelere ayrı ayrı gidip gelmek yerine merkez şubeden 10 nolu şubeye, 10 nolu şubeden 11 nolu şubeye ve tekrar merkez şubeye dönmek için ilk duruma göre 10,6 km tasarrufa sebep olacağını göstermektedir. Bu şekilde elde edilen bu tasarruf değerleri uygun rotaların belirlenmesinde kullanılacaktır.

Tablo 3. PTT Şubeleri Arası Mesafe Matrisi (km)

PTT ŞUBELERİ															
SUBE ADI VE KODU	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	
ISPARTA MERKEZ SB.	0	0	2.5	2.4	2.7	5.4	3.6	1.0	1.2	4.3	8.1	6.1	7.9	3.4	2.2
GÜL SB.	1	3.0	0	1.9	1.0	4.3	1.9	2.2	2.6	4.9	9.6	7.6	9.4	1.8	4.4
GÜLİSTAN SB.	2	2.3	1.8	0	3.3	3.5	3.6	1.6	2.9	4.8	9.7	7.7	9.5	3.8	3.2
GÜLKENT SB.	3	2.3	0.6	2.0	0	3.5	1.7	2.2	1.9	3.7	8.8	6.8	8.6	1.6	3.7
GÜLPETEK SB.	4	2.8	4.4	3.6	3.6	0	5.5	4.3	2.7	1.5	8.4	6.4	8.2	2.8	3.7
HANİFE SULTAN SB.	5	4.1	2.6	3.9	2.0	6.1	0	4.0	4.2	6.4	11.0	10.0	10.0	2.4	5.4
YEDİSEHİTLER SB.	6	1.0	2.7	1.9	2.8	4.9	3.8	0	1.4	4.5	7.6	5.6	7.4	3.3	1.9
YENİ SANAYİ SİTESİ SB.	7	1.1	2.5	2.3	1.9	2.6	3.9	1.4	0	3.1	7.6	5.6	7.4	1.9	2.4
PİYADE ER TABURU SB.	8	4.2	4.5	4.7	3.7	2.3	4.5	4.3	3.1	0	9.2	7.2	9.0	3.2	4.5
SDÜ SB.	9	6.7	9.1	9.0	9.4	8.4	10.0	7.6	7.6	9.4	0	2.4	4.1	9.6	6.2
CÜNÜR SB.	10	4.9	7.2	7.2	7.5	6.5	8.4	5.8	5.7	7.6	2.4	0	2.2	7.7	4.3
MEHMET TÖNGE SB.	11	6.6	9.0	9.0	9.3	8.3	10.0	7.5	7.5	9.4	4.3	2.3	0	9.5	6.1
DAVRAS SB.	12	4.5	1.9	3.3	1.3	2.8	2.8	3.2	2.0	3.1	9.4	7.7	9.2	0	5.7
ADIYE SB.	13	1.2	3.6	3.5	3.8	3.4	4.7	2.1	2.0	4.4	6.0	4.0	5.8	4.5	0

Tablo 4. Şubeler Arası Tasarruf Matrisi (km)

PTT SUBELERİ															
SUBE ADI VE KODU	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	
ISPARTA MERKEZ SB.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
GÜL SB.	1	0	0	3.5	4.7	4.1	4.7	1.8	1.6	2.4	1.5	1.5	1.5	4.6	0.8
GÜLİSTAN SB.	2	0	3.0	0	1.7	4.2	2.3	1.7	0.6	1.8	0.7	0.7	0.7	1.9	1.3
GÜLKENT SB.	3	0	4.2	2.7	0	4.2	4.2	1.1	1.6	2.9	1.6	1.6	1.6	4.1	0.8
GÜLPETEK SB.	4	0	0.9	1.6	1.9	0	0.9	-0.5	1.3	5.6	2.5	2.5	2.5	3.4	1.3
HANİFE SULTAN SB.	5	0	4.0	2.6	4.8	3.4	0	1.1	1.1	2.0	1.2	0.2	2.0	5.1	0.9
YEDİSEHİTLER SB.	6	0	0.8	1.5	0.9	1.5	0.8	0	0.8	0.8	1.5	1.5	1.5	1.1	1.3
YENİ SANAYİ SİTESİ SB.	7	0	1.1	1.2	1.9	3.9	0.8	0.7	0	2.3	1.6	1.6	1.6	2.6	0.9
PİYADE ER TABURU SB.	8	0	2.2	1.9	3.2	7.3	3.3	0.9	2.3	0	3.1	3.1	3.1	4.4	1.9
SDÜ SB.	9	0	0.1	0.1	0.0	3.7	0.3	0.1	0.3	1.6	0	10.4	10.5	0.5	2.7
CÜNÜR SB.	10	0	0.2	0.1	0.1	3.8	0.1	0.1	0.4	1.6	10.6	0	10.6	0.6	2.8
MEHMET TÖNGE SB.	11	0	0.1	0.0	0.0	3.7	0.2	0.1	0.3	1.5	10.4	10.4	0	0.5	2.7
DAVRAS SB.	12	0	5.1	3.6	5.9	7.1	5.3	2.3	3.7	5.7	3.2	2.9	3.2	0	1.0
ADIYE SB.	13	0	0.1	0.1	0.1	3.2	0.1	0.1	0.4	1.1	3.3	3.3	3.3	0.1	0

Tablo 5. Şubeler Arası Tasarrufların Büyükten Küçüğe Sıralaması (km)

rota	Sij	rota	Sij	rota	Sij	rota	Sij	rota	Sij	rota	Sij	rota	Sij	rota	Sij		
10 - 11	10,6	8 - 12	4,4	13 - 10	3,3	7 - 12	2,6	2 - 8	1,8	6 - 4	1,5	4 - 5	0,9	2 - 7	0,6	9 - 1	0,1
10 - 9	10,6	2 - 4	4,2	13 - 11	3,3	4 - 11	2,5	2 - 3	1,7	6 - 9	1,5	6 - 3	0,9	9 - 12	0,5	9 - 2	0,1
9 - 11	10,5	3 - 1	4,2	13 - 9	3,3	4 - 9	2,5	2 - 6	1,7	6 - 10	1,5	7 - 13	0,9	11 - 12	0,5	10 - 5	0,1
9 - 10	10,4	3 - 4	4,2	12 - 11	3,2	4 - 10	2,5	1 - 7	1,6	6 - 11	1,5	8 - 6	0,9	10 - 7	0,4	11 - 1	0,1
11 - 9	10,4	3 - 5	4,2	13 - 4	3,2	1 - 8	2,4	3 - 7	1,6	11 - 8	1,5	4 - 1	0,9	13 - 7	0,4	11 - 6	0,1
11 - 10	10,4	1 - 4	4,1	8 - 3	3,2	2 - 5	2,3	3 - 11	1,6	6 - 13	1,3	5 - 13	0,9	9 - 5	0,3	13 - 2	0,1
8 - 4	7,3	3 - 12	4,1	12 - 9	3,2	7 - 8	2,3	7 - 9	1,6	2 - 13	1,3	6 - 7	0,8	9 - 7	0,3	13 - 5	0,1
12 - 4	7,1	5 - 1	4,0	8 - 9	3,1	8 - 7	2,3	7 - 10	1,6	4 - 7	1,3	7 - 5	0,8	11 - 7	0,3	13 - 12	0,1
12 - 3	5,9	7 - 4	3,9	8 - 11	3,1	12 - 6	2,3	7 - 11	1,6	4 - 13	1,3	1 - 13	0,8	10 - 1	0,2	9 - 3	0,0
12 - 8	5,7	10 - 4	3,8	8 - 10	3,1	8 - 1	2,2	9 - 8	1,6	7 - 2	1,2	3 - 13	0,8	5 - 10	0,2	11 - 2	0,0
4 - 8	5,6	9 - 4	3,7	2 - 1	3,0	5 - 11	2,0	10 - 8	1,6	5 - 9	1,2	6 - 1	0,8	11 - 5	0,2	11 - 3	0,0
12 - 5	5,3	12 - 7	3,7	3 - 8	2,9	5 - 8	2,0	4 - 2	1,6	6 - 12	1,1	6 - 5	0,8	9 - 6	0,1	4 - 6	-0,5
5 - 12	5,1	11 - 4	3,7	12 - 10	2,9	7 - 3	1,9	3 - 10	1,6	7 - 1	1,1	6 - 8	0,8	10 - 2	0,1		
12 - 1	5,1	12 - 2	3,6	10 - 13	2,8	8 - 13	1,9	3 - 9	1,6	3 - 6	1,1	7 - 6	0,7	10 - 3	0,1		
5 - 3	4,8	1 - 2	3,5	11 - 13	2,7	4 - 3	1,9	1 - 9	1,5	5 - 6	1,1	2 - 9	0,7	10 - 6	0,1		
1 - 3	4,7	5 - 4	3,4	9 - 13	2,7	2 - 12	1,9	1 - 10	1,5	5 - 7	1,1	2 - 11	0,7	13 - 3	0,1		
1 - 5	4,7	4 - 12	3,4	3 - 2	2,7	8 - 2	1,9	1 - 11	1,5	13 - 8	1,1	2 - 10	0,7	13 - 1	0,1		
1 - 12	4,6	8 - 5	3,3	5 - 2	2,6	1 - 6	1,8	6 - 2	1,5	12 - 13	1,0	10 - 12	0,6	13 - 6	0,1		

Uygun başlangıç rotasının belirlenirken merkez şubeden diğer şubelerin her birisine 13 farklı rota başlangıç rotası olarak ele alınmakta ve sonraki adımlarda en yüksek tasarruf değerini veren uygun rota ikilileri kullanılarak tüm şubeler birbirine bağlanmaktadır. Bu nedenle uygun rotanın belirlenmesinde tüm şubeler döngüye dahil olana kadar ara düğümler atlanmaktadır. Bu şekilde elde edilen farklı başlangıç rotaları için tasarruf değerleri aşağıda Tablo 6'da özetlenmiştir.

Tablo 6. Merkez şubeden ilk gidilecek şubeye göre toplam rota mesafesi, km

ilk gidilecek şube	toplam km	ilk gidilecek şube	toplam km				
0	~	1	47,1	0	~	8	41,1
0	~	2	39,8	0	~	9	41,7
0	~	3	41,7	0	~	10	41,7
0	~	4	41,7	0	~	11	41,7
0	~	5	39,5	0	~	12	39,7
0	~	6	39,0*	0	~	13	39,5
0	~	7	45,6				

Bu sonuçlara göre en yüksek tasarruf değerini veren 0-6 başlangıç rotasının oluşturduğu rota toplam 39,0 km ile optimal rota olarak elde edilmiştir. Mevcut rota ile optimal rota Tablo 7'de karşılaştırılmaktadır.

Tablo 7. Mevcut Rota ile Optimal Rota Bilgilerinin Karşılaştırılması

mevcut rota			km	optimal rota			km
0	~	9	8,1	0	~	6	1,0
9	~	10	2,4	6	~	2	1,9
10	~	11	2,2	2	~	4	3,5
11	~	8	9,4	4	~	8	1,5
8	~	4	2,3	8	~	12	3,2
4	~	13	3,7	12	~	3	1,3
13	~	3	3,8	3	~	1	0,6
3	~	7	1,9	1	~	5	1,9
7	~	6	1,4	5	~	11	10,0
6	~	2	1,9	11	~	9	4,3
2	~	1	1,8	9	~	10	2,4
1	~	5	1,9	10	~	13	4,3
5	~	12	2,4	13	~	7	2,0
12	~	0	4,5	7	~	0	1,1
toplam			47,7	toplam			39,0

Bu sonuçlardan optimal güzergah 0-6-2-4-8-12-3-1-5-11-9-10-13-7-0 rotasıdır. Tablo 7’de görüldüğü üzere kargo aracı merkez şubeden çıkarak diğer PTT şubelerini dolaşırken mevcut rotasında bir günde toplam aldığı yol 47,7 km iken tasarruf algoritması yöntemi ile elde edilen en iyi rotada bu mesafe 39,0 km’dir. Bulunan yeni rota sonucu kargo aracı bir turda 8,7 km daha az yol katetmektedir. PTT kargo aracının haftada toplamda 5 gün çalıştığı düşünülürse yılda 52 hafta boyunca yaklaşık 4500 km daha az yol kat ederek yaklaşık 2750 TL maliyet tasarrufu yapacaktır.

4. Sonuç

Bu çalışmada tasarruf sezgiseli ile bir araç rotalama problemi için uygun rotanın belirlenmesi problemi ele alınmıştır. Uygulama adımlarının basit ve sonuçların anlaşılabilirliğinin kolay olması nedeniyle tercih edilen tasarruf sezgiseli ile Isparta PTT Şubesi kargo aracı için 13 şubeyi dolaşacak günlük rota planı elde edilmiştir. Elde edilen sonuçlar mevcut durumla karşılaştırılmış ve önerilen yöntemle elde edilen rotanın kullanılması durumunda kurumun yılda yaklaşık 520 TL tasarruf edebileceği sonucuna ulaşılmıştır. Kullanılan model pek çok araç rotalama problemi için uygun veriler kullanılarak kolaylıkla uyarlanabilecek sadelikte ve kolaylıktadır. Gelecek çalışmalarda uygun bir yazılımla doğrudan optimal rotanın bulunması da mümkün olabilecektir.

Kaynakça

Altinel, İ. K., & Öncan, T. (2005). A new enhancement of the Clarke and Wright savings heuristic for the capacitated vehicle routing problem. *Journal of the Operational Research Society*, 56(8), 954-961.

Demiral, M. F. (2008). *Servis araçlarının rotalamasında optimizasyon ve bir uygulama*. Sosyal Bilimler.

Demircioğlu, M. (2009). Araç rotalama probleminin sezgisel bir yaklaşım ile çözümlenmesi üzerine bir uygulama. *Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana*.

Demircioğlu, M. (2013). Zaman Pencereli Araç Rotalama Problemine Tasarruf Yöntemi ile Bir Uygulama. *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(2).

Eryavuz, M., & Gencer, C. (2001). Araç rotalama problemine ait bir uygulama. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1).

Kosif, B., & Ekmekçi, İ. (2012). Araç rotalama sistemleri ve tasarruf algoritması uygulaması.

Öztürk, A. (2004). *Yöneylem Araştırması*, Bursa.

Ulutaş, A., vd. (2017). Araç Rotalama Probleminin Tasarruf Algoritması İle Çözümü: Sivas'ta Bir Ekmek Fırını İçin Uygulama. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 18(1), 185-197.

Spatial, Social, Economical, Political Factors and Urban Life Quality

Hayriye SAĞIR¹, Esra ÇELEBİ ZENGİN²

Abstract

Urban life quality is a concept that is addressed in the literature by different disciplines through bringing its various aspects into prominence. It is possible to say that no consensus has been arrived on a single definition of the concept. However, there are common denominators on which we can make deductions from these definitions. The effects of objective and subjective variables on welfare of the society are usually brought into prominence in the studies conducted on urban life quality. The researches conducted show that spatial, social, economical and political factors are influential elements in urban life quality. The urban life quality definition made by the World Health Organization emphasizes these elements, and expresses urban life quality as a manner of evaluation of life standards within the framework of the cultural structures and system of values which the individuals belong to. According to the World Health Organization, urban life is a complex concept shaped as a result of interaction of the variables listed as the individual's physical health, psychological state, liberty level, social relations, and characteristics of the environment he/she lives in. The concept (in urban life quality) is recently expressed as a phenomenon determined by the measurable objective conditions such as the individuals' economic status, living environment, education, job opportunities, cultural structure, health status, degree of participation in social life, and positive or negative thoughts and emotions of the individuals taking part in a society about their life quality. As a key concept that is able to identify the approaches of local administrations to urban planning system, sustainability puts forth the requirement of meeting the economical, environmental and social requirements without harming the living conditions of the future generations in most of the developed countries. In line with this, sustainability comes across us as a concept that is directly linked with urban life quality. The main focus of this study prepared in line with this is evaluation of the urban life quality with the sustainable development perspective.

Keywords: Urban Space, Life Quality, Urban Life Quality, Local Government

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Selçuk Üniversitesi İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü , Kentleşme ve Çevre Sorunları Anabilim Dalı, Konya, hayriyesamur@selcuk.edu.tr

² Dr. Öğretim Üyesi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi NSBMYO, Yerel Yönetimler Programı, Niğde, esracelebi@ohu.edu.tr

Mekansal, Sosyal, Ekonomik, Politik Etmenler ve Kentsel Yaşam Kalitesi

Özet

Literatürde kentsel yaşam kalitesi farklı disiplinler tarafından, farklı yönleri ön plana çıkarılarak ele alınan bir kavramdır. Kavramın tek bir tanımı üzerinde herhangi bir konsensüs sağlanmadığını söylemek mümkündür. Ancak bu tanımlardan çıkarım yapabileceğimiz ortak paydalar bulunmaktadır. Kentsel yaşam kalitesine ilişkin yapılan çalışmalarda, genel olarak objektif ve sübjektif değişkenlerin toplum refahı üzerindeki etkileri ön plana çıkarılmaktadır. Araştırmalar, mekânsal, sosyal, ekonomik ve politik etmenlerin kentsel yaşam kalitesinde etkili olan unsurlar olduğunu göstermektedir. Dünya Sağlık Örgütü tarafından yapılan kentsel yaşam kalitesi tanımında bu unsurlar vurgulanmakta ve kentsel yaşam kalitesi; bireylerin, ait oldukları kültürel yapıları ve değerler sistemi çerçevesinde hayat standartlarının değerlendirilme şekli olarak ifade edilmektedir. Dünya Sağlık Örgütü'ne göre kentsel yaşam kalitesi, bireyin fiziksel sağlığı, psikolojik durumu, özgürlük seviyesi, sosyal ilişkileri ve yaşadığı çevrenin özellikleri olarak sıralanan değişkenlerin etkileşimi sonucunda şekillenen karmaşık bir kavramdır. Kavram (kentsel yaşam kalitesi) son zamanlarda literatürde temel olarak, bireylerin ekonomik durumu, yaşam çevresi, eğitim, iş olanakları, kültürel yapısı, sağlık durumu, sosyal yaşama katılım derecesi gibi ölçülebilen nesnel koşullar ve bir toplumda yer alan bireylerin yaşam kalitelerine ilişkin olumlu veya olumsuz düşünce ve duyguları tarafından belirlenen bir olgu olarak ifade edilmektedir. Sürdürülebilirlik, gelişmiş ülkelerin çoğunda, yerel yönetimlerin kent planlama sistemine yaklaşımlarını tespit edebilen bir anahtar kavram olarak, ekonomik, çevresel ve toplumsal gereksinimlerin, gelecek kuşakların yaşam koşullarına zarar vermeden karşılanması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda sürdürülebilirlik kavramı da kentsel yaşam kalitesi ile doğrudan ilgili bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Hazırlanan bu çalışmanın temel odak noktası, kentsel yaşam kalitesinin sürdürülebilir kalkınma perspektifiyle değerlendirilmesidir.

Anahtar Kelimeler: Kentsel Mekan, Yaşam Kalitesi, Kentsel Yaşam Kalitesi, Yerel Yönetim

Giriş

Kentsel mekanlar, günümüz dünya nüfusunun büyük çoğunluğunun isteyerek yada istem dışı kendisine yaşam alanı olarak seçtiği yerleşimlerdir. Kuruldukları zamandan günümüze kadar geçen süreçte kentler, sunmuş oldukları imkanlar nedeni ile kıra karşı ayrıcalıklı mekanlar olarak tahayyül edilmişlerdir. Sanayi devrimi, kentsel mekanda çok önemli değişiklikleri ortaya çıkaran bir süreç olmuştur. Hızlı bir şekilde artan nüfus, sınırlı bir coğrafya beraberinde olumsuz birçok sonuç ortaya çıkarmıştır. Toplumsal açıdan bir durum değerlendirmesi yapıldığında çıkarılacak en önemli tespit; kentin içinde yaşayan her bireye eşit imkanlar sunmamakta olduğudur. Kentsel mekanda ortaya çıkan eşitsizliklerin yerel yönetimler tarafından alınacak önlemlerle azaltılması, uluslararası toplumunda özellikle yirmi yüzyılın ikinci yarısından itibaren sürekli gündeminde yer alan bir konudur. Ekonomik kalkınmanın tek başına yeterli bir toplumsal başarı olarak görülmemesi, önemli olanın ekonomik kalkınmayla birlikte toplumsal kalkınmanın gerçekleştirilmesi olduğu, konu ile ilgili metinlerde özellikle vurgulanmaktadır. Aslında hakkaniyetli bir kalkınma anlayışının temel odak noktası sürdürülebilir kalkınma anlayışı olmalıdır. Bu doğrultuda kentsel mekanda kentte yaşayan

bireylerin hem doğal hem de toplumsal çevrelerinin iyileştirilmesi hususunda, kentsel yaşam kalitesi kavramı önemli bir kriter olarak değerlendirilmektedir.

1.1. Kentsel Mekan ve Kentsel Yaşam Kalitesi

Kentsel mekan, kentin üzerinde şekillendiği yükseldiği ve yayıldığı arazi olarak ifade edilmektedir. Söz konusu genel mekanın içinde ise, alış-veriş merkezleri, konutlar, parklar, yollar, resmi binalar gibi birçok serbest piyasa kurallarına göre veya güç ilişkilerine göre şekillenen mekanlar yer almaktadır. Bu doğrultuda mekan kendisini önce fiziksel olarak sunmaktadır, mekana anlam kazandıran boyutu ise içinde yer alan insan ilişkilerinin niteliği ve bu ilişkilere hayat veren ekonomik-sosyal-kültürel-inaşsal değerler sistemidir. Mekanın, fiziki boyut verili iken, sosyal boyut o kentte yaşayan bireyler tarafından üretilmiştir. Bu nedenle kentsel mekanda sürekli karşılıklı bir etkileşim söz konusudur (Bal, 2016; 277-278). Kentsel mekan, kentte yaşayanların kültürel birikimlerini paylaştıkları, aktarım yaptığı ve tekrar öğrendikleri yerdir. Bununla birlikte kente dair imaj oluşumu, kullanıcıların kültürel kimlikleri, kişisel gelişimleri ve insanların birbirleriyle etkileşimleri sonucu kentli olma deneyimini kazanması da bu mekanlarda olmaktadır (İnceoğlu & Aytuğ, 2009; 131). Kentsel mekan, kentte yaşayan farklı aktörler tarafından sürekli bir değişime tabi tutulmaktadır. Özellikle yerel yönetimler tarafından alınan kararlar ve uygulanan politikalar, kentteki mekânsal değişimleri önemli ölçüde etkilemektedir. Örneğin, kente göç ile gelen gruplar ve bu grupların konut ihtiyaçlarını gecekondular ile çözüme kavuşturmaları sonucu ortaya çıkan gecekondular kentsel mekanda ortaya çıkan önemli bir sorun alanıdır. Kentsel dönüşüm uygulamaları ise bir başka mekânsal düzenleme olarak kentte yaşayan bireyleri etkilemektedir. Sonuçta kentsel mekanda, o kentte yaşayan her birey farklı açılardan bir etkileşim sürecine tabi tutulmaktadır. Kentsel yaşam kalitesi seviyesinin yüksek olması ise o kentin içinde yaşayan her birey için daha yaşanabilir bir yerleşim yeri olmasının önemli bir kıstası olarak değerlendirilebilir.

Kentlerin sunmuş oldukları ekonomik imkanlar çerçevesinde cazibe merkezi haline gelmeleri ve bölgesel olarak çekiciliklerini arttırmaları ise ekonomik bir etmen olarak kentsel yaşam kalitesine etki eden bir faktördür. Kentte meydana gelen ekonomik refah artışının kentte yaşayan her bireye etki etmesi yani bu refah artışından her bireyin etkilenmesi beraberinde toplumsal kalkınmayı da getirecektir. Tabii bu durum belli bir nüfus eşliğine kadar sürdürülebilir olacaktır.

1.1.1. Yaşam Kalitesi

Dünya Sağlık Örgütü(WHO) yaşam kalitesi kavramını, bireylerin hayat içerisindeki durumlarını, kültürel yapı ve değerler sistemi çerçevesinde algılama ve değerlendirme şekilleri olarak ifade etmektedir. Bu değerlendirme, bireyin beklentileri, hedefleri, hayat standartları ve hayata bakış açısı tarafından şekillenen bir durumdur. Yaşam kalitesi Dünya Sağlık Örgütü'ne göre, bireylerin fiziksel sağlığı, psikolojik özellikleri, özgürlük seviyesi, sosyal ilişkileri ve içinde yaşadıkları çevrenin özellikleri başta olmak üzere çok sayıda etkenle ilişkili karmaşık ve geniş bir terimdir (Marans, 2007).

19. ve 20. yüzyılda geçerli olan iktisadi kalkınma anlayışı beraberinde ortaya çıkarmış olduğu olumsuzluklar nedeni ile 21. yüzyılda yerini insan odaklı bir kalkınma anlayışına bırakmıştır. Kentsel yaşam kalitesi kavramı da bu anlayış sonucu gündeme gelen bir terimdir. Kalite kavramıyla ifade edilen husus ise, kent mekanındaki fiziksel ve sosyal ortama ilişkin değerlerin sürdürülerek, günün değişen koşullarına göre iyileştirilmesidir (Tosun, 2010: 141).

Kentsel yaşam kalitesi kavramı, ilk olarak ekonomik ve sosyal iyilik ile bireysel ve toplumsal iyilik arasındaki ilişkilere dair varsayımları sorgulayan 1960'lı yıllardaki Sosyal Göstergeler Hareketi tarafından ortaya atılmıştır (Oktay, 2007).1960'lı yıllarda ekonominin bolluk yılları olmasına rağmen özellikle gelişmiş ülkelerde ve özellikle de Amerika Birleşik Devletleri'nde, üretim artışlarına rağmen sosyal sorunların çözüme kavuşturulmamış olması nedeni ile üretim miktarındaki artış yerine daha kaliteli yaşam standartlarının önemine dikkat çekmek amacıyla ortaya çıkan hareket, göstergelerle sorunların saptanabileceği ve aynı göstergelerin yardımı ile uygulanacak politikaların, toplumu daha iyi bir duruma getireceğini savunmuştur (Akder, 2004).

Yaşam kalitesi konusunda iki farklı yaklaşım sözkonusudur: İskandinav Yaklaşımı ve Amerikan Yaklaşımı. İskandinav yaklaşımı objektif yaşam koşullarına, edinilmiş kaynaklara odaklanırken, Amerikan yaklaşımı, koşullar ve süreçlerin nihayetinde erişilen durumun, ilgili birey tarafından değerlendirilmesini esas alarak ve "mutlu musun" sorusuna cevap aramaktadır (Akder, 2004). İskandinav yaklaşımı maddi imkanlar dahilinde yaşam kalitesini değerlendirirken, Amerikan yaklaşımı tinsel değerleri ön planda tutmakta ve ona göre bir değerlendirme yapmaktadır. Burada önemli olan bireylerin nelere sahip oldukları değil, sahip oldukları imkanların bireylerin yaşamlarına yapmış olduğu pozitif yada negatif katkılardır.

Yaşam kalitesi kavramı literatürde temel olarak bir insan topluluğunun, yaşam kalitelerine ilişkin olumlu ve olumsuz öznel düşünce ve duyguları (karşılıklı güven, toplumsal gerilim, yaşam çevresinin güvenliği) ile ölçülebilen nesnel koşulları; ekonomik durumu(gelir dağılımı, yoksulluk düzeyi, yaşam standardı), yaşam çevresi(konut, yaşam ve çalışma mekanları), eğitim, iş imkanları, aile yapısı(iş va aile hayatı dengesi, ailede işbölümü), sosyal yaşama katılım (yaşama ve çalışma dengesi, sosyal etkinlikler), sağlık durumu (sağlık hizmetlerinden yararlanma oranı), tarafından şekillenen bir olgu olarak ifade edilmektedir (Tağmat, 2007)

1.2. Kentsel Yaşam Kalitesi

Yaşam kalitesi, zaman içinde ortaya çıkan değişim ve dönüşümlere koşut olarak modern hayatın gelişimi ve toplumların çağdaşlaşmasıyla birlikte gündeme gelen ve gelişen bir kavramdır. Yapılan araştırmalar gelir seviyesinin yükselmesi ve teknolojinin gelişmesiyle birlikte yaşam kalitesinin tek göstergesinin maddi zenginlik olmadığını; mekansal, sosyal politik faktörlerin tamamının bireylerin yaşam kalitesi üzerinde etkili olduğunu ortaya koymaktadır (Marans 2007'den aktaran, Bıçk1, 2015; 160). Kentsel yaşam kalitesi bu çerçevede bireylerin beklentileri, hedefleri, hayat standartları ve hayata ilişkin kayguları ile ilişkili olarak şekillenen bir kavramdır ve çevresel kalite, yaşanabilirlik ve sürdürülebilirlik gibi farklı kavramlarla ilişkilendirilmektedir (Bıçk1, 2015; 161-162). Yaşam kalitesinin güvenilir bir şekilde ölçülmesi ve izlenmesi, ekonomik ve özellikle sosyal eğilimlerin ve gelişimlerin kapsamlı bir şekilde anlaşılmasını gerektirmektedir. Bu gereklilik doğrultusunda, politikacılar ve karar mekanizmaları, ulusal, bölgesel ve yerel kaynakların tespit edilmesi amacıyla yaşanabilirlik (liveability), çevresel kalite, yaşam kalitesi, sürdürülebilirlik gibi kentsel yaşam ilişkin unsurları ele alan bilgi birikimleri geliştirmeye yönelmişlerdir (Marans, 2007).

Toplum, ekonomi ve çevre ekseninde ele alınan kentsel yaşam kalitesi, yaşam kalitesi ve çevre kalitesinin karşılıklı etkileşiminde gerçekleşen nesnel ve öznel değerlendirme ölçütleri ile ifade edilebilen bir kavramdır. Algıya dayalı, esenlik, sağlık, güvenlik, huzur vb değerler önemli bileşenleri oluştururken, toplumsal çevre, doğal çevre, ekonomik ve sosyal fonksiyon alanları gibi somut değerler ise nesnel bileşenleri oluşturmaktadır. Çevresel kalite, kalite ile ilişkilendirilen bir bölgenin parçalarının bileşimi yada toplamıdır. Sözkonusu parçalar içinde

herbiri kendi özellik ve kalitesine sahip olan doğa, açık ve yeşil alanlar, altyapı, yapı çevre, doğal kaynaklar vb. bulunmaktadır (Emür & Onsekiz, 2007; 367). Sürdürülebilirlikle yakından ilişkili olarak sürdürülebilirliği konu alan araştırma ve uygulamaların öneminin giderek artmasına bağlı olarak, yaşam kalitesi kavramı da önem kazanmaktadır. Yaşam kalitesi ile ilgili yapılan araştırmalar özellikle planlama, dönüşüm, konut alanlarının planlanması alanlarında bilimsel veriye dayalı politikalara dayanan sürdürülebilir uygulamaların gerçekleştirilmesine yönelik uygun bir araç olarak nitelendirilmektedir. Bunun nedeni ise yaşam kalitesi araştırmalarının, politikalar ve uygulamalar arasındaki etkileşimi bir bütün olarak ele alıp analiz etmesinden kaynaklanmaktadır (Marans, 2007).

Kentsel yaşam kalitesi, toplumsal, kültürel, siyasal öge ve süreçleri kapsamaktadır. Kentin sunmuş olduğu imkan ve fırsatlardan içinde yaşayan bireylerin eşit, dengeli, gereksinimleri doğrultusunda faydalanması, eğitsel, sanatsal, siyasal etkinliklere, süreçlere etkin biçimde katılabilme olanaklarına sahip olabilmesidir (Salihoğlu, 2016; 268).

Kentsel yaşam kalitesi farklı disiplinler tarafından farklı yönleri ön plana çıkarılarak ele alınan ve değerlendirilen bir kavramdır. Bu nedenle kavramın farklı tanımları bulunmaktadır. Bu tanımların birleştikleri ortak paydalar ise, yaşam kalitesinin bireyin hayatına ilişkin objektif değişkenlere ve bireyin kendi düşünceleri doğrultusunda şekillenen subjektif değişkenlere bağlı olarak algılanan çok boyutlu bir kavram olmasıdır. Yapılan araştırmalar gelişen teknoloji ve gelir seviyesinde meydana gelen artışla birlikte ortaya çıkan maddi zenginliğin yaşam kalitesinin tek başına bir göstergesi olmadığını, mekânsal, sosyal ve politik faktörlerin bireylerin yaşam kalitesi üzerinde etkisi olduğunu göstermektedir (Marans, 2007).

Günümüzde yaşam kalitesinin ölçülmesi ile ilgili olarak araştırmacılar temelde iki farklı uygulama ile değerlendirme yapmaktadırlar: ilki yaşam kalitesinin anlamı ve ölçülmesi hususu diğeri ise yaşam kalitesindeki değişikliği değerlendirmede kullanılacak ölçütler yada göstergelerin belirlenmesi ve kullanımı hususudur (Türkoğlu vd., 2008; 105).

1.3. Mekansal, Sosyal, Ekonomik, Politik Etmenler ve Kentsel Yaşam Kalitesi

Kentleşme hareketleri 20.yüzyıla damgasını vurmuştur, 21. yüzyılda benzer şekilde kentleşme hareketlerinin artan bir ivmeyle devam ettiği bir dönemdir. Teknolojide meydana gelen ilerlemeler sayesinde bilgi kolaylıkla erişilebilir bir düzeye gelmiştir. İnsanlar günümüzde farklı coğrafyalarda farklı bireylerle etkileşim kurma imkanına sahip olmuşlardır. Bu durum bir anlamda bireylerin kendi yaşamlarına ilişkin farkındalık seviyelerinin de yükselmesine sebep olmuştur. Teknoloji aynı zamanda ulaşımında kolaylaştırmıştır bu durumda bireylerin hareket imkanlarını hem ucuzlatmış, hemde kolaylaştırmıştır. Mobilitenin artış göstermesi ise farklı kültür ve coğrafyaların birbirleriyle daha kolay etkileşim girmesine sebep olmuştur.

Teknolojik gelişmeler mekansal engelleri çok daha rahat aşılabilir hale getirmiştir buda kentleri ülke içinden ve dışından yoğun bir insan akınıyla karşı karşıya bırakmıştır. Göç ile birlikte kent merkezinde, hava kirliliği, gürültü, trafik sorunları, güvenlikle ilgili sorunlar ve güven problemi ortaya çıkmıştır (Tosun, 2013; 234). Yaşam kalitesi, nüfus hareketlerini açıklama ve yayılımı denetleneme konusunda da önemli bir bileşen olarak ele alınmaktadır. Günümüz dünyasının önemli sorun alanlarından birini teşkil eden bölgesel dengesizlik konusu da sadece ekonomik imkânsızlıklardan değil sosyal ve çevresel faktörlerden de kaynaklanmaktadır. Bireylerin göç kararı almasında kentsel yaşam kalitesi önemli kriter olarak görülmektedir. Kavram aynı zamanda, teknoloji sayesinde mekansal engellerin ortadan kalkması nedeniyle firmaların yer seçim kararlarında önemli bir etkidir (Türksever, 2001; ix).

Kentsel mekana ilişkin ortaya çıkan sorunların öncelikli muhatapları kent yöneticileridir. Kentsel yaşamın ve kentsel mekanın şekillenmesinde başrolü o kentin yerel yöneticileri oynamaktadır. Sunmuş oldukları kentsel kamusal hizmetlerin eşit, etkin, verimli olması belkide yerel yönetimlerin kentsel yaşam kalitesine en önemli katkıları olarak nitelendirilebilir.

Son zamanlarda kentsel makro formda alışveriş merkezleri ve onlara benzer mimari tasarımların sayısının arttığı görülmektedir. Herhangibir yere ait olmayan, farklı kültürler, farklı mekanlara ait izler taşıyabilen, mimari ve ışıklandırma aracılığı ile zamanın dondurulduğu, mevsimsel ve günlük değişimlerden etkilenmeyen bir görünüme sahip olan bu mekanlar çoğu kentlinin vazgeçilmez mekan tercihlerinden birini oluşturmaktadır (Tosun K., 2013; 234). Tüketim toplumu ideolojisi küreselleşmenin en önemli etkilerinden biri olarak kentsel mekan üzerinde oldukça önemli bir etkiye sahiptir bu ideolojinin kentteki somutlaştığı mekanlar ise alışveriş merkezleridir. Aynı zamanda içinde bulundurdıkları mağzalar, çocuk oyun alanları ve kafeler gibi sosyalleşme mekanları ile 7’den 70’e her yaş grubuna hitap eden unsurları da içlerinde barındırmaktadır. Özel güvenlik görevlileri tarafından girişlerin kontrol edilmesi ve denetlenmesi nedeni ile kentin güvenilir mekanı olarak algılanmaktadırlar. Ancak bu mekanlar ekonomik bakımdan belli bir gelir seviyesinin üzerindeki bireylere hitap etmektedir.

Mekansal gelişmenin ana birimi “yerel” olarak kabul görmektedir. Yereli önemli kılan unsurlar ise, kendi kapasitesi ve birikimini, yapabilirliği, kendinde gömülü olan bilgiyi kullanarak küreselleşen dünyada rekabet gücü kazanan bir birim olarak benimsenmesidir (Ertürk & Sam, 2016; 112).Küreselleşme hareketleri ile birlikte hız kazanan yerelleşme eğilimleri, yerel yönetimlerin ve kentlerin nitelik ve işlevlerinde birtakım değişikliklere yol açmıştır. Demokratik bir yönetim birimi olarak bu yönetimler, kentli bireylerin beklenti ve isteklerine uygun etkin ve verimli kamu mal ve hizmeti sunan birimler olarak kentsel mekanda ve kentsel yaşamda ön plana çıkmaktadırlar. Yerel yönetimler yerel nitelikli ortak ihtiyaçları karşılamak üzere kurulmuş yerel halka en yakın yönetim birimleridir (Göküş & Alptürker, 2011; 122). Hizmet sundukları kentsel mekandaki kentsel yaşam kalitesini artırmak için yerel yönetimlerin odaklanması gereken stratejik çalışma alanları şöyledir (Görün & Kara , 2010; 144)

1. Planlama ve imara ilişkin faaliyetler,
2. Kentsle altyapının geliştirilmesi,
3. Kentsel donatı alanlarının zenginleştirilmesi,
4. Sağlıklı ulaşımın tesis edilmesi.
5. Kentsel yapı stoğunun iyileştirilmesi.
6. Sosyal ve beşeri sermayenin geliştirilmesi,
7. Kültürel mirasın korunması ve kültürel altyapının tesis edilmesi,
8. Sürdürülebilir kentleşmenin sağlanması,
9. Kent güvenliğinin sağlanması,
10. Kent hukukunun geliştirilmesi,
11. Kentlilik bilincinin geliştirilmesi
12. Kent ekonomisi ve ticaretin geliştirilmesi,
13. Kurumlararası işbirliğinin tesisi
14. Belediye yönetiminde kalite, etkinlik ve verimlilik sağlanması.

Yukarıda bahsedilen her bir kalemde meydana gelen iyileşme, kentin yaşam kalitesine etki edecek ve kentte yaşayan her bireyin daha kaliteli bir yaşama sahip olmasında katkıda bulunacaktır.

Sonuç

Yaşanabilirlik, zamana, mekana ve algıya göre değişebilen bir kavramdır ve farklı paydaş grupları tarafından ortak bir kamusal hedef olarak önem arz etmektedir. Kentsel yaşam kalitesi de yaşanabilirlik kavramı ile birlikte 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kent yöneticilerinin gündeminde yer almaya başlamıştır. 1960'lı yıllarda Sosyal Göstergeler Hareketi (Social Indicators Movement) içinde ilk kez ortaya çıkan kavram, ekonomik ve sosyal iyilikle bireysel ve toplumsal iyilik arasındaki ilişkilere ilişkin varsayımları sorgulamıştır. Kalite kavramı ile ifade edilmek istenen doğal ve yapay çevre özellikleri ile ilgili olarak kentsel donanım ve konfor öğeleridir. Ayrıca, yer ve aidiyet duygusu, okunabilirlik, ortak bellek gibi kolay ölçülemeyen öznel yanları da bulunmaktadır. Bununla birlikte kentsel ekonomi tarafından belirlenen yaşam standartları da kentsel yaşam kalitesine etki eden bir başka faktördür (Oktay, 2007).

İnsan ve mekan arasında bağ kurmak, kalitesi yüksek bir kentsel yaşamın önemli bir teması olarak nitelendirilmektedir. Burada önemli olan husus mekanlarla kurulan duygusal ilişkilere dir. İnsanlara yüksek yaşam kalitesi sağlayan mekanlar; insanların ilişki kurabilecekleri, bağlanabilecekleri, aidiyet hissedebilecekleri, kendileriyle özdeşleştirebilecekleri, hatırlayacakları, özleyecekleri yerlerdir. İnsanların kendileriyle özdeşleştirdikleri, kendilerini bir parçası olarak gördükleri ve sevgiyle hatırladıkları mekanlar, yaşam kalitesi iyi olarak nitelendirilebilecek mekanlardır (Mazumdar, 2007). Mekanın toplumsal olması üzerinde yaşayan insanların mekanla kurdukları bağ doğrultusunda ortaya çıkmaktadır. Bireylerin kentsel yaşamla bütünleşmelerinde kenti sahiplenmelerinde mekana ilişkin öğeler önemli bir yer tutmaktadır. Mekanın fiziksel ve toplumsal çevre öğeleriyle birlikte sağlıklı bir yapıda inşaa edilmesi, yaşam kalitesi daha yüksek bir kentsel alan ortaya çıkaracaktır.

Dünya nüfusu hızla kentleşmektedir, bu nedenle kentsel yerleşimler söz konusu nüfus değişimlerinden en fazla etkilenecek olan mekanlar olacaktır. Artan nüfus kentsel yerleşimlerde beraberinde birçok sorun ortaya çıkaracaktır. Bu nedenle kentsel alan yönetimi ilerleyen yıllarda daha da fazla önem kazanacaktır. Kentsel mekana ilişkin olarak alınacak kararlar, politika uygulamaları kentte yaşayan bireylerin yaşam alanlarının şekillenmesindeki en önemli faktörlerin başında gelecektir.

Kentlerin belli bir ekonomik kalkınma ivmesi yakalamaları sadece kendi sınırları değil içlerinde buldukları bölge açısından da büyük önem arz etmektedir. Belli bir kalkınma kutbu oluşturabilmiş yerleşim yerleri hem kalifiye insan gücünü hem de sermaye birikimini kolayca kendisine doğru çekebilecektir. Ancak burada göz ardı edilmemesi gereken en önemli nokta ekonomik kalkınmanın toplumsal kalkınmayla birlikte gerçekleştirilebilmesidir. Göz önünün de bulundurulması gereken bir diğer önemli unsur ise kalkınma çabalarının sürdürülebilir bir bakış açısıyla gerçekleştirilmesidir. Çevresel değerler kentsel yaşamın vazgeçilmeyen öğeleridir. Kentsel alandaki temel çevre değerlerinin kalitesi de kentsel yaşam kalitesi açısından önem taşımaktadır. Kentte yaşayan bireylerin enerji kaynaklarını etkin ve verimli bir şekilde kullanmaları, temiz ve sağlıklı su kaynaklarına kolay erişebilme imkanlarının olması, temiz bir hava, gürültü kirliliği olmayan çevre kaliteli bir kentsel yaşamın olmazsa olmazları olarak nitelendirilebilir. Kentte yaşayanlar için en önemli mutluluk kaynaklarından birisi yaşam kalitesi yüksek bir mekanda hayatlarını sürdürmektir. Bu nedenle yaşam kalitesi, belki de gündelik hayatın en önemli ihtiyaçlarından biri olarak nitelendirilmektedir.

Kaynakça

- Akder, A. (2004). *İnsani Gelişme Ya Da Yaşam Kalitesi*. Aralık 01, 2018 tarihinde Asomedyta: www.aso.org.tr adresinden alındı
- Bal, H. (2016). *Kent Sosyolojisi*. Bursa: Sentez Yayıncılık.
- Bıçkı, D. (2015). *Kentte Yoksulluk, Ayrışma ve Yaşam Kalitesi*. Bursa: Dora Basım-Yayın.
- Emür, S., & Onsekiz, D. (2007). Kentsel Kalitesi Bileşenleri Arasında Açık ve Yeşil Alanların Önemi Kayseri Kocasinan İlçesi Park Alanları Analizi. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(22), 367-396.
- Ertürk, H., & Sam, N. (2016). *Kent Ekonomisi*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Göküş, M., & Alptürker, H. (2011). Beldiyelerin Sunduğu Hizmetlerde Vatandaş Memnuniyeti: Silifke Belediyesi Örneği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* S.25., 121-133.
- Görün, M., & Kara, M. (2010). Kentsel Dönüşüm ve Sosyal Girişimcilik Bağlamında Türkiye'de Kentsel Yaşam Kalitesinin Arttırılması. *Yönetim Bilimler Dergisi* 8:2, 17-164.
- İnceoğlu, M., & Aytuğ, A. (2009). Kentsel Mekanda Kalite Kavramı. *Megaron Cilt:4 Sayı No:3*, 131-146.
- Marans, R. (2007, Mayıs- Haziran Sayı 335). Kentsel yaşam Kalitesinin Ölçülmesi. *Mimarlık Dergisi*, Çev:Handan Dülger Türkoğlu.
- Mazumdar, S. (2007, Mayıs-Haziran). Kentsel Yaşam Kalitesi ve Yer Duygusu, Çev: Ebru Yetiş. *Mimarlık Dergisi*, <http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&dergisayi=53&recid=1330>.
- Oktay, D. (2007, Mayıs- Haziran). Sürdürülebilirlik, Yaşanabilirlik ve Kentsel Yaşam Kalitesi. *Mimarlık Dergisi*, <http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&dergisayi=53&recid=1329>.
- Salihoğlu, T. (2016). Kentsel Yaşam Kalitesi ve Göstergeleri. M. Ersoy içinde, *Kentsel Planlama Ansiklopedik Sözlük* (s. 266-269). İstanbul: Ninova Yayıncılık.
- Salihoğlu, T. (2016). *Kentsel Yaşama Kalitesinin Yükseltilmesinde Boş Zaman Aktivitelerinin Rolü: İstanbul Örneği*. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Tağmat, T. (2007, Mayıs- Haziran). Mimarlık ve Yaşam Kalitesi: Avrupa'da Kentsel Yaşam Kalitesi Yaklaşımları. *Mimarlık Dergisi*.
- Tosun, E. (2010). *21. yüzyıl Kentleri: Mekan, Kültür ve Yönetim Perspektifinde*. Bursa: Ekin Kitabevi.
- Tosun, K. (2013). Yaşam Kalitesi Endeksinde Şekillenen Alternatif Bir Kentsel Yaşam Modeli: Yavaş Kentleşme Hareketi. *Uludağ Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi C/Vol.XXXII, Sayı/No:1*, 215-237.
- Türkoğlu, H., Bölen, F., Baran, P., & Marans, R. (2008). İstanbul'da Yaşam Kalitesinin Ölçülmesi. *İTÜ Dergisi/a Mimarlık Planlama Tasarım*, Eylül-2018, C.7, S.2, 103-113.
- Türksever, N. (2001). *Türkiye'de Büyükşehir Alanlarında Yaşam Kalitesinin Değerlendirilmesine Yönelik Bir Yöntem Denemesi*. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimler Enstitüsü.

Technological Solutions to Urban Problems; Smart Municipalism Practices

Esra ÇELEBİ ZENGİN¹, Dr. Öğretim Üyesi Hayriye SAĞIR²

Abstract

Urban population rate is further increasing day by day across the world. According to the forecasts, world population will prefer especially the metropolitan areas as living environment in the coming years. Meeting the needs of the increasing population with limited natural resources will be the primary one among the most important fields of problem the urban administrations will face in the upcoming periods. As the institutions which best identify the needs of local public, municipalities are administration centers of optimal scale in terms of both identifying the problems in many matters involving daily life and having the necessary inventory for solution. The advancements taking place in technology bring forward many alternative solution suggestions in regard to solving the urban problems faced by the local administrations. One of the reflections of the said advancements in urban space is the smart municipalism practices. The main objective of smart municipalism practices is using the data obtained in relation with to urban area effectively and efficiently in regard to solving the urban problems.

Keywords: Smart City, Smart Municipalism, Big Data, Local Administration, Sustainability.

Kentsel Sorunlara, Teknolojik Çözümler; Akıllı Belediyecilik Uygulamaları

Özet

Kentsel nüfus oranı, dünya genelinde her geçen gün daha fazla artış göstermektedir. Yapılan öngörülere göre ise, ilerleyen yıllarda dünya nüfusu özellikle metropol alanları yaşam alanı olarak tercih edecektir. Sınırlı doğal kaynaklarla artan nüfusun ihtiyaçlarının karşılanması kent yönetimlerinin önümüzdeki dönemlerde karşı karşıya kalacakları en önemli sorun alanlarının başında gelecektir. Yerel halkın ihtiyaçlarını en iyi tespit eden kurumlar olarak belediyeler, günlük hayata ilişkin birçok konuda hem problemleri tespit etme, hem de çözüm için gerekli envanterlere sahip olma açısından optimal ölçekli yönetim merkezleridir. Teknolojide meydana gelen ilerlemeler ise yerel yönetimlerin karşı karşıya oldukları kentsel sorunların çözüme kavuşturulması noktasında birçok alternatif çözüm önerileri ortaya

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi NSBMYO, Yerel Yönetimler Programı, Niğde, esracelebi@ohu.edu.tr,

² Dr. Öğretim Üyesi, Selçuk Üniversitesi İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Kentleşme ve Çevre Sorunları Anabilim Dalı, Konya, hayriyesamur@selcuk.edu.tr

koymaktadır. Söz konusu ilerlemelerin kentsel mekanda yansımalarından biri ise akıllı belediyeçilik uygulamalarıdır. Akıllı belediyeçilik uygulamalarının temel hedefi ise, kentsel alana ilişkin elde edilen verilerin kentsel sorunların çözüme kavuşturulması noktasında etkin ve verimli bir şekilde kullanılmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Akıllı Kent, Akıllı Belediyeçilik, Büyük veri, Yerel Yönetim, Sürdürülebilirlik.

Giriş

Eqümenopolis kavramı 1960'lı yılların sonunda Yunan asıllı bir kent plancısı tarafından, gelecekte dünyadaki tüm kentlerin sınırlarının birleşip dünyanın tek bir kent haline geleceği öngörüsüyle ortaya atılan bir kavramdır. Söz konusu öngörü henüz yaşama geçmese de dünya genelinde azımsanmayacak derecede hızlı bir kentleşme düzeyi yaşanmaktadır. Özellikle az gelişmiş ülke kentlerinde daha hızlı bir şekilde yaşanan bu durumun birtakım olumsuz sonuçları beraberinde getirmesi de kaçınılmaz olacaktır. Çünkü kentleşme ve sanayileşme birbirlerini tamamlayan süreçlerdir. Bu süreç gelişmiş ülkelerde, birlikte gerçekleşmiştir ve bu nedenle de bu ülkeler günümüzdeki refah seviyelerine ulaşmışlardır. Ancak az gelişmiş ülkelerde ve gelişmekte olan ülkelerde sanayileşme, kentleşme süreçlerini geriden takip etmektedir. Bu da birtakım olumsuzlukları beraberinde getirmektedir. Kent terimi, uygarlık, ilerleme, modernlik, yaşam kalitesi gibi olumlu düşünceler çağırırsa da, kuralsızlık, düzensizlik, kaos, suç, anomi gibi olumsuz düşüncelerle de anılabilmektedir. Günümüzün hızla büyüyen dünyasında özellikle az gelişmiş ülke metropolleri söz konusu olumsuzluklarla birlikte anılır olmuştur. Çünkü hızlı bir şekilde gerçekleşen kentleşme hareketlerine, kent yöneticileri kolayca çözüm bulamamaktadırlar, başta kamusal hizmetlerin yetersiz sunumu olmakla birlikte, altyapı eksiklikleri gibi birçok problem bazı kentlerde kısır bir döngü haline gelmeye başlamıştır.

Küreselleşme ve teknolojik ilerleme az yada çok tüm bireylerin yaşamlarına etki eden çağımızın en önemli iki gerçeğidir. Küreselleşme olgusu kentler üzerinden hayat bulurken, teknolojik gelişmelerin en yoğun gerçekleştiği yerler de yine kentsel mekânlar olmaktadır. Kentler artık günümüzdeki küresel ekonomik sistem içerisinde ulus devletlerden daha etkili bir pozisyona geçmeye başlamışlardır. Çünkü bu kentler küresel ekonominin karar, koordinasyon ve yönetim merkezi olmak gibi birtakım önemli işlevlere sahiptirler. Bu durumda kentlerin giderek daha fazla otonomlaşmasına imkân tanımaktadır.

Teknolojik ilerlemeler, kentsel yapılanmalarda önemli değişiklikler ortaya koymaktadır. 3. Sanayi Devrimi metropol kentleri ortaya çıkarmıştır. 4. Sanayi Devrimi ise, Akıllı Kent olarak adlandırılan, teknolojinin mekâna yansması şeklinde ifade edebileceğimiz yeni kent forumlarını ortaya çıkarmaya başlamıştır. Temel mantık, bireyi odak alarak kentsel yaşam kalitesini artırmak ve kentsel hayatı kolaylaştırmaktır. Bu yeni teknolojik oluşumların dünya geneline dengeli bir şekilde dağılmayacağı aşıkârdır. Bu durumun gelişmiş ülkelerle, az gelişmiş ülkeler arasındaki uçurumun daha da büyümesine neden olmaması için, uluslararası toplumun dayanışma içinde hareket etmesi ise en önemli koşul olmaktadır.

1. Akıllı Kent

Akıllı kentin tanımıyla ilgili olarak henüz bir konsensüs sağlanamamıştır. Farklı açılardan yapılan birçok tanım sözkonusudur. Sözkonusu tanımların birleştikleri ortak payda ise kentlerin bilgi ve teknoloji altyapısı ile donatılmaları ve elde edilen veriler aracılığı ile farklı kentsel sorunlara farklı çözüm yolları üretmeleridir. Teknolojide meydana gelen ilerlemeler

neticesinde gerek bireysel gerekse toplumsal yaşama ilişkin olarak sınırsız veri elde etme imkânı ortaya çıkmıştır. Akıllı kent olarak adlandırılan bu uygulamalar, elde edilen verilerin karşılaşılan sorunlar için çözüm üretmede kullanılmasıdır, yani verilerin yöneticiler için kullanılabilir hale dönüştürülebilmesidir.

Katılımcı yönetim yoluyla ulaşım, bilgi ve teknoloji altyapı yatırımlarının gerçekleştirilmesi ve bunun yanında doğal kaynakların akıllıca yönetimi ile sürdürülebilir bir ekonomik büyüme aracılığı ile kentsel yaşam kalitesi arttırıldığı zaman bir kent akıllı kent olarak nitelendirilmektedir (Caragliu, Del Bo, & Nijkamp, 2009).

Birçok kentsel hizmeti, tesisatları ve yolları internetle bağlantılı hale getiren akıllı kentler enerjilerini, malzeme akışlarını, lojistiklerini ve trafiklerini daha kolay bir şekilde yönetme imkânına kavuşacaktır. Akıllı kentler değişik teknoloji projelerini birbirleriyle bağlantılı hale getirmenin, veri analitiği ve tahmin modellere dayalı yeni nesil hizmetleri eklemenin çekirdeği olacak sensör teknoloji şebekelerini ve veri platformları üzerindeki çalışmalarını sürekli olarak genişletmektedirler. Akıllı kentlere ilişkin öngörüler aşağıdaki tabloda şematize etmek mümkündür (Schwab, 2017:154).

Tablo1. Akıllı Kentler ve Öngörüler

Olumlu Etkiler	Olumsuz Etkiler	Hem Olumlu Hem de Olumsuz Olabilecek Etkiler
• Kaynak kullanımında artan verimlilik • Üretkenlik artışı • Yoğunluk artışı • Yaşam kalitesinde iyileşme • Çevre üzerinde etkiler • Genel nüfus için artan kaynak erişimi • Hizmet sunumunda maliyet azalması • Kaynakların kullanımı ve durumu hakkında daha fazla şeffaflık • Suçlarda azalma • Artan mobilite • İklim dostu adem-i merkezi enerji üretimi ve tüketimi • Ürünlerin adem-i merkezi üretimi • Artan dayanıklılık(iklim değişiminin etkilerine karşı) • Azalan kirlilik • Eğitime erişimin artması • Pazarlara daha hızlı erişim • İstihdam artışı • Daha akıllı e-devlet	• Nezaret, mahremiyet • Enerji sistemi iflas ettiği zaman çöküş riski • Siber saldırılar karşısında artan hassasiyet	• Kent kültürü ve kent hissi üzerindeki etkisi • Kentlerin bireysel yaşam alışkanlıklarında değişim

Kaynak: Schwab, 2017; 154-155.

Tabloyu incelediğimiz zaman, akıllı kentlere ilişkin olumlu değerlendirmelerin oldukça fazla olduğunu söylemek mümkündür. Teknoloji, zorluklar karşısında yeni alternatifler ortaya koyacaktır. Her kentin kendine has sorun alanları bulunmaktadır ve bu sorunlarını çözme konusunda akıllı kent uygulamaları oldukça faydalı alternatifler ortaya koymaktadır. Bununla

birlikte akıllı kent uygulamalarının birtakım dezavantajları da mevcuttur. Dijital devrimle birlikte elde edilen sayısız veri ile ilgili en önemli sorun alanı mahremiyet konusunda ortaya çıkmaktadır. İnsanların yaşamlarına ilişkin çok fazla verinin elde edilmesi ve bu verilere kötü niyetli kişiler tarafından ulaşılmasının beraberinde önemli sorun alanları ortaya çıkarması muhtemel görünmektedir. Tüm uygulamaların elektronik ortamda gerçekleştirilmesi ise enerji temini konusunda yaşanması muhtemel olası riskler karşısında temkinli davranma gereğini ortaya koymaktadır. Siber saldırılar ise risk taşıyan bir başka sorun alanı olarak ele alınmaktadır. Özellikle devletlerin siber saldırılar karşısında ciddi güvenlik önlemleri almaları büyük önem arz etmektedir.

Teknolojide yaşanan değişimler çok hızlı bir şekilde gerçekleşmeye başlamıştır, hergeçen gün artan bir ivme ile teknoloji kendisini yenilemektedir toplumsal açıdan bu durumu ele aldığımız zaman toplumun da bu değişimlere uyum sağlayabilecek bir yapıda olması gerçekleştirilecek uygulamaların etkinliğini arttıracaktır. Toplumla birlikte hukuk sisteminin de meydana gelen değişimlere karşı esnek bir yapıya kavuşturulması gerekmektedir.

2. Dünyada ve Türkiye’de Akıllı Kent Uygulamaları

Birleşmiş Milletler’in yaptığı çalışmalara göre şu anda 7 milyarı aşan dünya nüfusunun yaklaşık yarısı kentlerde yaşamakta olup, 2050 yılına gelindiğinde bu nüfusun yüzde 70’inin kentlerde yaşayacağı öngörülmektedir (NOVUSENS, 2016: 10). İlerleyen yıllarda kentleşme süreçleri azalmayan bir ivme ile devam edecektir. Bununla birlikte yüzünde kentleşme oranıyla birlikte dijitalleşme de giderek artmakta ve her boyutuyla yaşamın içinde yer almaktadır (Çukurçayır, 2003: 121). Buradan hareketle denilebilir ki; biri aşırı nüfus artışı, diğeri ise dijital yetenekler gerektiren oldukça fazla verinin varlığı olmak üzere kentler bugün bastırılmaz iki saldırıyla karşı karşıyadır. Bu durum ise, başta yükselen ülkeler olmak üzere pek çok ülkede kentsel yaşam kalitesine karşı tehdit oluşturmaktadır. Günümüzde kentlerin çoğu, devasa nüfus artışıyla başa çıkabilecek bir donanıma sahip değildir ve mevcut alanları etkili bir şekilde kullanmamaktadırlar. Pek çok kent on dokuzuncu yüzyıl altyapılarını kullanmaktadır, eskimiş, pahalı ve kirletici ulaşım araçları bunun yanında köhneleşmiş su şebekeleri ve kanalizasyon sistemleri halen varlıklarını sürdürmektedir (Herzberg, 2018: 20). Dolayısıyla şehirleşmenin hızı karşısında konut, altyapı, ulaşım, eğitim, sağlık, güvenlik gibi hizmetlerin kaliteli ve sürdürülebilir biçimde sunulması giderek güçleşmektedir (Kalkınma Bakanlığı, 2015: 30).

Nüfusun hızlı artışı karşısında mevcut kaynakların yetersizliği sorunu ile karşı karşıya kalan ve aynı zamanda da artan dijitalleşme karşısında bilgi iletişim temelli teknolojilerden yoksun olan kent yönetimleri, kentsel sorunların çözümüne yönelik yeni stratejiler geliştirmek durumundadır. Bu gerçeklik karşısında *dijital kent* kavramı ortaya çıkmıştır. Hem bilgisayar destekli uygulamalar hem de internet tabanlı hizmetlerin esas alındığı bu uygulamalarda bir yandan kentin tüm boyutlarıyla bilgisayar ortamına aktarılması diğer yandan kentsel hizmetlerin internet üzerinden yürütülebilmesi için gerekli altyapının hazırlanarak yurttaşların hizmetine sunulmasına imkân sağlayan bir içerik gözlemlenmiştir (Çukurçayır, 2003: 123). Ancak tek bir alanda yoğunlaşan ‘Dijital Kent’ kavramı, ‘Akıllı Kent’ kavramının ön plana çıkması ile geri planda kalmıştır (Doğan, 2017: 33). Bu noktada kentlerin kaynaklarını daha etkin kullanmaları ve kent sakinlerine daha iyi hizmet sunmalarını sağlayan bir “modernleşme” çabası (Elvan, 2017: 6) olarak görülen *akıllı kent/şehir*, kısaca, sürdürülebilir bir yaşam ve kentleşme için teknolojinin kentlere uygulanması olarak tanımlanmaktadır. Uygulanan teknolojik çözümlerden en çok vurgulananlar ise su yönetimi, temiz ve yenilenebilir enerji, akıllı trafik kontrolü, e-devlet, şehir içi hareketlilik, kablosuz internet erişilebilirliği ve atık yönetimi ile ilgili çözümler olarak sayılmaktadır (Terzi ve Ocakçı, 2017: 11). Bu çerçevede söz

konusu teknolojilerin yerel yönetimlerde daha yaygın bir kullanım alanı bulduğu, kentsel hizmetlerin otomasyonu ve ulaşım sistemlerinde yaygın olarak kullanıldığı (Al, 2002: 88) belirlenmektedir. Ayrıca halkın yönetime ve kentsel sorunların çözümüne katılımına imkân veren dijital platformlar da bu kavram kapsamında ele alınmaktadır.

Akıllı kentlerin kurulumunda yerel yönetimlere önemli görevler düşmektedir. Bu hususta politika yapıcılarının dikkat etmeleri gereken noktalar şöyledir (Dickinson, 2017):

- Akıllı kentlerin inşa edileceği bölgelerde, politika yapıcılarının ve vatandaşların talepleri birbirleriyle uyumlu hale getirilmelidir.
- Akıllı kentlerle ilgili faaliyetler hayata geçirilirken uygulanacak yöntemlerde yerel yöneticilerin yeni teknolojileri benimsemeleri gerekmektedir.
- Kente ilişkin elde edilen verileri yorumlamak da bir diğer önemli husus olarak nitelendirilmektedir. Verileri iyi yorumlayabilmek ise, kentin tüm sistemlerine hâkim olabilmeyi ve olası hataları önceden fark ederek zamanında harekete geçme imkânını sağlayacaktır.

Akıllı kent yaklaşımının özellikle yerel hizmetler ve yerel yönetimler boyutunda etkinlik sağladığı görülmekle birlikte, bu alandaki projelerin uluslararası alanlarda da desteklendiği bilinmektedir. Örneğin akıllı kent uygulamalarında vatandaşların ihtiyaçlarının daha etkin kanallar aracılığıyla tespit edildiği, bu ihtiyaçlara uygun BİT ürün ve hizmetlerinin geliştirildiği ve bunların gerçek hayatta, ihtiyaç sahibi kesimler tarafından test edildiği yaşayan laboratuvarlar uygulamaları üzerine bilgi ve tecrübe paylaşımı amacıyla 2006 yılında Avrupa Yaşayan Laboratuvarlar Ağı (ENoLL)'nın kurulduğu görülmektedir. Akıllı kentler yaklaşımının çevre boyutuna ilişkin olarak Avrupa'da önemli kentlerin üyesi olduğu EURO CITIES tarafından yapılan "en düşük enerji kullanımı ile en yaşanabilir çevreyi sunabilme vurgusu" da dikkat çekmektedir (Kalkınma Bakanlığı, 2015: 30-31). Bu doğrultuda akıllı kent yaklaşımı, sürdürülebilir kentleşme anlayışını da daha etkili bir biçimde sunulabilecek bir model oluşturmaktadır. HABİTAT III Yeni Kentsel Gündem'de vurgulandığı gibi, yüzyılımızın kentleşme anlayışı sürdürülebilir kentleşmedir. Çevresel kaynaklar üzerindeki baskıyı olabildiği ölçüde azaltmayı hedefleyen ve gelecek nesilleri de düşünen bir anlayışla kurgulanan sürdürülebilir kentleşme hedefleri akıllı kent uygulamaları ile daha kolay bir şekilde gerçekleştirilebilecektir. Çünkü elde edilen verilerin doğru olarak kentsel hizmetlerin sunumunda etkin ve verimli bir şekilde kullanılması akıllı kent konseptinin temel niteliklerinden birini oluşturmaktadır.

3. Türkiye'de Akıllı Kent ve Akıllı Belediyecilik Uygulamaları

Kentleşme oranları, kentsel sorunlar ve teknolojik gelişmelerin hızla arttığı ülkelerden biri olması nedeniyle akıllı kent yaklaşımı Türkiye'de de benimsenmekte, hem merkezi yönetim hem de yerel yönetimler bu konuda belirli projeler hayata geçirmektedir. Ancak Türkiye'de kamu hizmeti alanında benimsenen akıllı uygulamalara geçmeden önce ülkenin dijital çehresinden kısaca bahsetmek yararlı olacaktır. Teknolojinin her alana sirayet etmesinin neticesinde dünyanın diğer ülkelerinde olduğu gibi Türkiye'de de kamu yönetimi başta olmak üzere her alanda bilgi iletişim teknolojilerinden yararlandığı görülmektedir. Bu doğrultuda bir taraftan devletin merkez örgütleri bir taraftan da daha küçük ölçekte ama etkin hizmet sunan yerel birimler, bilgiye ve hizmete erişebilirliği kolaylaştıran politikalar benimsemektedir.

Tablo 2. E-Devlet Kalkınma Endeksi (AB-Türkiye Karşılaştırması, 2018)

Sıra	Ülke Adı	Online Hizmet Endeksi	E-devlet Endeksi	Telekomünikasyon Altyapı Endeksi
1	Danimarka	1	0,915	0,7978
2	Fransa	0,9792	0,879	0,7979
3	İngiltere	0,9792	0,8999	0,8004
4	Finlandiya	0,9653	0,8815	0,7284
5	İtalya	0,9514	0,8209	0,6771
6	İsveç	0,9444	0,8882	0,7835
7	İspanya	0,9375	0,8415	0,6986
8	Almanya	0,9306	0,8765	0,7952
9	Hollanda	0,9306	0,8757	0,7758
10	Polonya	0,9306	0,7926	0,5805
11	Portekiz	0,9306	0,8031	0,6617
12	Lüksemburg	0,9236	0,8334	0,7964
13	Estonya	0,9028	0,8486	0,7613
14	Türkiye	0,8889	0,7112	0,4298
15	Avusturya	0,8681	0,8301	0,7716
16	Malta	0,8403	0,8011	0,7657
17	İrlanda	0,8264	0,8287	0,697
18	Yunanistan	0,8194	0,7833	0,6439
19	Litvanya	0,7986	0,7534	0,6293
20	Slovenya	0,7986	0,7714	0,6232
21	Güney Kıbrıs R.Y.	0,7847	0,7736	0,7279
22	Bulgaristan	0,7639	0,7177	0,5785
23	Belçika	0,7569	0,808	0,693
24	Macaristan	0,7361	0,7265	0,6071
25	Slovak Cumhuriyeti	0,7361	0,7155	0,5964
26	Hırvatistan	0,6806	0,7018	0,6051
27	Letonya	0,6667	0,6996	0,6188
28	Romanya	0,6597	0,6671	0,5471
29	Çek Cumhuriyeti	0,6528	0,7084	0,5971

Kaynak: TÜİK, 2018a.

Tablo 2. incelendiğinde AB üyeliğine aday ülke statüsünde olan Türkiye'nin bilgi toplumuna entegrasyonu hakkında fikir sahibi olabilmek mümkün görünmektedir. Telekomünikasyon altyapı endeksi en düşük ülke olan Türkiye'nin, online hizmet endeksi bakımından ortalama bir durumda olduğu görülmektedir. AB üyesi 28 ülke değerlendirildiğinde Türkiye'nin e-devlet endeksi noktasında sonlara yaklaşırken online hizmet endeksinde 14. Sırada olduğu belirlenmektedir. Bu noktada Türkiye'de bilgi iletişim teknolojilerinin yönetsel açıdan kullanımında birtakım eksikliklerinin halen bulunduğu tahmin edilmekte, ancak elektronik ortamlarda sunulan hizmetlerin kapsamının genişletildiği anlaşılabilmektedir. Dolayısıyla Türkiye'nin her ne kadar telekomünikasyon altyapısına ilişkin AB standartlarının

altında kaldığı görülmekle birlikte, yurttaşlara sunulan online hizmetlere ilişkin konununun birçok AB üyesi ülkeden daha ileri düzeyde olduğu yorumlanabilmektedir.

Tablo 3. Türkiye Bilgi Toplumu İstatistikleri, 2004-2018 (%)

	2004	2005	2006(*)	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Girişimlerde Bilişim Teknolojileri Kullanımı															
Bilgisayar Kullanımı	-	87,8	-	88,7	90,6	90,7	92,3	94,0	93,5	92,0	94,4	95,2	95,9	97,2	97,0
İnternet Erişimi	-	80,4	-	85,4	89,2	88,8	90,9	92,4	92,5	90,8	89,9	92,5	93,7	95,9	95,3
Web Sitesi Sahipliği	-	48,2	-	63,1	62,4	58,7	52,5	55,4	58,0	53,8	56,6	65,5	66,0	72,9	66,1
Hanelerde Bilişim Teknolojileri Kullanımı															
Bilgisayar Kullanımı	23,6	22,9	-	33,4	38,0	40,1	43,2	46,4	48,7	49,9	53,5	54,8	54,9	56,6	59,6
İnternet Kullanımı	18,8	17,6	-	30,1	35,9	38,1	41,6	45,0	47,4	48,9	53,8	55,9	61,2	66,8	72,9
Hanelerde İnternet erişimi	7,0	8,7	-	19,7	25,4	30,0	41,6	42,9	47,2	49,1	60,2	69,5	76,3	80,7	83,8

Kaynak: TÜİK, 2018b. (*) Araştırma, 2006 yılında yapılmamıştır.

Türkiye’de girişimlerde ve hanelerde bilişim teknolojilerinin yaygınlığının yani ülkenin bilgi toplumu istatistiğinin yer aldığı Tablo. 3 incelendiğinde ise, yıllar itibariyle önemli ilerleme kaydedildiği anlaşılmaktadır. Bu noktada araştırmanın ilk kez yapıldığı 2004 yılında girişimlerde bilişim teknolojisi kullanımı görülmezken, 2018 yılında girişimlerde bilgisayar kullanımı %97 gibi yüksek bir oranda ölçülmüştür. Dolayısıyla ülkede neredeyse tüm girişimlerde bilgisayar olduğu ve bilgisayar bulunanların da tamamına yakının internet erişimine sahip olduğu belirlenmektedir. Ancak online alışverişin ve erişimin gittikçe yaygınlaştığı günümüzde web sitesi bulunmayan girişim sayısının %34’ler civarında olduğu görülmektedir.

Bilişim teknolojilerinin hanelerdeki kullanımı incelendiğinde de yıllar itibariyle bilgisayar kullanımı, internet kullanımı ve erişiminin ciddi boyutlarda değiştiği belirlenmektedir. Bu noktada 2004 yılında bilgisayar kullanan hane sayısı % 24 civarında iken, internet erişimi olan hane sayısının %7’de kaldığı görülmektedir. Dolayısıyla hane dışı internet kullanımının belirlenen yıl için daha yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Günümüzde ise, bilgisayar kullanımı %60 civarında iken, internet erişimi olan hane sayısı yaklaşık %84’lerdedir. Söz konusu farklılık cep telefonları gibi akıllı cihazların kullanımının artışı ile açıklanabilecektir. Bu noktada belirtmek gerekir ki, 1929 yılında 15.262 abonesiyle (TÜİK, 2018c) sabit telefon abonesi olmak bile lüks sayılırken, 2018 yılında nüfusu 80.810.525 (TÜİK, 2018d) olan ülkede cep telefonu abone sayısı 80 milyona, internet abone sayısı ise 72 milyona yaklaşmaktadır (TÜİK, 2018c).

Türkiye, sadece bilgisayar ve internet kullanımı değil, kentleşme oranı da hızla artan bir ülke konumundadır. Ayrıca toplam gayrisafi katma değer yaklaşık yüzde 90’ı kentlerde üretilmektedir (Elvan, 2017: 6). Hem artan kentleşme oranları hem de teknoloji Türkiye’de de

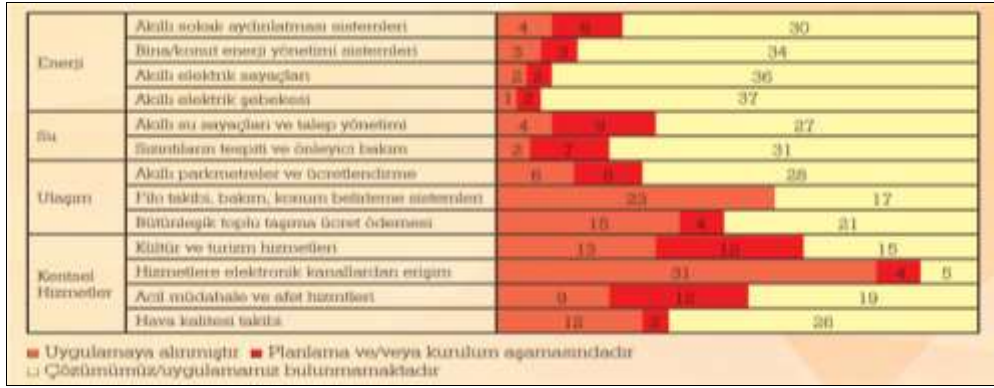
akıllı kentler stratejisinin benimsenmesini zorunlu hale getirmektedir. Hatta bu gereklilik başta Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı olmak üzere önemli strateji belgelerinde yer almaktadır.

2014-2018 yıllarını kapsayacak şekilde hazırlanan Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda, "akıllı uygulamaların sağlık, ulaştırma, bina, enerji ile afet ve su yönetimi gibi alanlar başta olmak üzere kullanımı yaygınlaştırılacaktır. Kentlerin bilgi ve iletişim teknolojileri alanındaki altyapı, kapasite ve beceri düzeyleri artırılarak akıllı kentlere dönüşmesi desteklenecektir" (SBB, 2014) ifadesine yer verildiği görülmektedir. Ayrıca Trafik Elektronik Denetim Sistemlerinin Akıllı Ulaşım Sistemleriyle entegre bir şekilde yaygınlaştırılması, kent içi ulaşımında trafik yönetimi ve toplu taşıma hizmetlerinde bilgi teknolojileri ve akıllı ulaşım sistemlerinden etkin bir şekilde faydalanılması, ulaşımında toplu taşımanın, küçük motor hacimli, elektrikli ve hibrit araç kullanımının yaygınlaştırılması, uygun yerleşim yerlerinde akıllı bisiklet şebekeleri kurulması ve trafiğe kapalı yaya yolları oluşturulması, ileri malzemelerin, akıllı bina teknolojilerinin geliştirilmesinin ve üretiminin teşvik edilmesi gibi hususların da hedeflendiği belirlenmektedir (SBB, 2014).

Türkiye'de akıllı kent projelerinin oluşturulması ve yürütülmesinden sorumlu olan Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından ise teknoloji kullanımıyla, kaynaklarını etkin kullanan ve vatandaşlara daha iyi bir yaşam ortamı sağlayan kentleri oluşturmak üzere "Akıllı Kentler Stratejisi ve Eylem Planı" hazırlanmaktadır. Ayrıca yine Bakanlık tarafından hem kentlerde sürdürülebilirliği sağlamak hem de BİT ile entegre olmuş, yaşam standardı yüksek akıllı kentler yaratabilmek için "TUCBS-Türkiye Ulusal Coğrafi Bilgi Sistemleri", Ulusal Kent Bilgi Sistem Standartları", "Akıllı Kentler-Bulut Kent Bilgi Sistemi", "KENTGES - Bütünleşik Kentsel Gelişme Stratejisi ve Eylem Planı 2010-2023" ve tüm coğrafi veri servislerini bir arada gösterebilen ATLAS Uygulaması gibi uygulamalar da hayata geçirilmektedir (Kayapınar, 2017: 18-19). Ayrıca kamu sektörü ve özel sektöre ait çeşitli kurumların bu konuya ilgi göstermeye başladığı da anlaşılmaktadır.

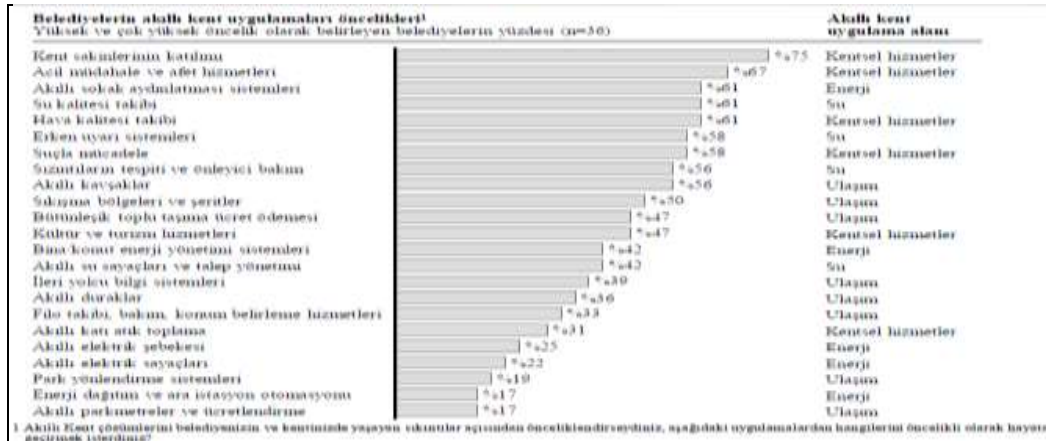
Akıllı kent yaklaşımına yerel yönetimler cephesinden bakıldığında ise akıllı kent ile ilgili deneyimleri ve yaşayan laboratuvarları her ne kadar sınırlı olsa da (Kayapınar, 2017: 18), dünyanın pek çok ülkesinde olduğu gibi Türkiye'de de belediyelerin akıllı sistemleri özellikle ulaşım ve diğer kentsel hizmetlerin sunumunda kullanmaya başladığı görülmektedir. Hatta bu noktada bazı belediyelerin akıllı uygulamaları ile ilkleri oluştururken bazılarının ise henüz bu uygulamalar ile neredeyse hiç tanışmamış olduğunu söylemek mümkün olabilmektedir (Erkek, 2017: 70). Bu konuda belediyelerin akıllı kent uygulamalarına yaklaşımı ve sorun alanlarının tespiti için çeşitli kurum ve kuruluşlar tarafından anket çalışması yürütüldüğü belirlenmektedir.

Kalkınma Bakanlığı tarafından 2015-2018 yıllarını kapsayacak şekilde hazırlanan Bilgi Toplumu Stratejisi ve Eylem Planı dâhilinde, Bilgi ve İletişim Teknolojileri Destekli Yenilikçi Çözümlere ayrı bir yer verilmiş ve belediyelerin akıllı kent uygulamalarına ilişkin küçük çapta bir araştırma yapılmıştır. Araştırma kapsamında, Şubat 2013'te 40 belediye ile yapılan "Belediyeler Akıllı Kent Uygulamaları Anketi"ne göre belediyelerde kentsel hizmetler ve ulaşım alanındaki akıllı kent uygulamaları öne çıkarken, enerji ve su alanındaki akıllı kent uygulamalarının daha az sayıda belediye tarafından hayata geçirildiği belirlenmiştir (Kalkınma Bakanlığı, 2015: 54).

Grafik 1. Belediyelerde Kullanılan Akıllı Kent Uygulamaları, 2013

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, 2015: 55.

Grafik 1.'de yer alan hususlar değerlendirildiğinde ankete katılan genelinde kentsel hizmetlere elektronik kanallardan erişim noktasında uygulamaların yürütüldüğü, bunu takiben diğer yaygın uygulamaların filo takibi, bakım, konum belirleme hizmetleri bütünleşik toplu taşıma ücret ödemesi kültür ve turizm hizmetleri hava kalitesi takibi gibi hizmetlere yönelik olduğu görülmektedir. Akıllı elektrik şebekesi konusunda, ankete katılan 40 belediyeden 37'sinin uygulamasının bulunmadığı görülmektedir. En az uygulanan diğer hizmetlerin ise akıllı elektrik sayaçları, bina/konut enerji yönetimi sistemleri ve akıllı sokak aydınlatması gibi enerji kapsamındaki hizmetlerden oluştuğu tespit edilmektedir. Kısacası ulaşım ve kentsel hizmetler konusunda belli bir mesafe kat edilirken, enerji ve su kullanımı konusunda pek fazla başarı sağlanamamıştır. Oysaki ilerleyen yıllarda yerel yönetimlerin karşı karşıya kalacakları en temel sorun alanlarından biri sınırlı doğal kaynaklarla artan kentsel nüfusun ihtiyaçlarının karşılanması hususu olacaktır.

Grafik. 2 Belediyelerin Akıllı Kent Uygulamalarındaki Öncelikleri

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, 2013:56.

Katılımcıların öncelik verilmesini istedikleri akıllı kent uygulamaları sorulduğunda ise, belediyelerin ağırlıklı olarak kentsel hizmetler ve su hizmetleri alanındaki akıllı kent uygulamalarının yaygınlaştırılmasını tercih ettikleri belirlenmektedir. Belediye hizmetlerine internet üzerinden erişimi içeren "kent sakinlerinin katılımı" hizmeti katılımcıların %75'inin tercihi ile en çok hayata geçirilmek istenen uygulama olarak öne çıkmaktadır (Kalkınma

Bakanlığı, 2013: 56). Ayrıca anket kapsamında belediyelerin akıllı kent çözümlerinin hayata geçirilmesi aşamasında pek çok sorun ile karşılaşırken finansman, standartlara uyumluluk ve entegrasyon gibi önemli sorunlar ile karşılaştıkları, nitelikli insan kaynağı eksikliği, standartlara uyumluluk ve entegrasyon problemlerinin ise en kritik sorunlar olarak belirtildiği görülmektedir (Kalkınma Bakanlığı, 2013: 56).

Tablo 4. Kent Sorunları ve Akıllı Çözümler

ALANLAR	SORUNLAR	AKILCI ÇÖZÜMLER
Ulaşım	Trafik sıkışıklığı Trafikte geçen uzun süre Zararlı gaz emisyonu	Uyarlanabilir trafik kontrolü Akıllı kavşak uygulaması Park yönlendirme sistemleri Akıllı bisiklet
Enerji	Artan enerji talebi Pahalı, verimsiz enerji kullanımı Kaçak kullanım	Akıllı sayaçlar Akıllı şebekeler, Bina enerji yönetimi
Su	Artan su talebi Kaynakların yenilenebilirlik özelliğini yitirmesi	Akıllı sayaçlar, Su kalitesi takibi, Sızıntıların tespiti
Sağlık	Hizmet kalitesinde düşüş Hizmet sunumunda yaşanan zorluklar	Evde bakım hizmeti
Çevre	Çevre kirliliği	Akıllı katı atık toplama sistemi
Güvenlik	Artan suç oranları	Akıllı güvenlik sistemleri (MOBESE, kamera, sensörler, yazılım, lazer vb.)
Kentsel	Plansız kentleşme Hizmetlerde zaman ve mekân kavramının ortadan kalkması	Kent bilgi sistemi Kent rehberleri Atık yönetim sistemi Bilgi kioskları Adres ve nüfus bilgi sistemi Kablosuz internet altyapısı

Kaynak: Derleyen Erkek, 2017: 62-63.

Her ne kadar uygulamada birtakım eksiklikler tespit edilse de akıllı kentleri ile sorunların çözümüne teknoloji ve yenilik odaklı çözümler sunarak akıllı bir ülke olma yolunda ilerleyen Türkiye’de tespit edilen birtakım kentsel sorunlar ve önerilen akıllı çözümler Tablo 4.’te belirtilmektedir. Buna göre ulaşım, enerji, su, sağlık, çevre, güvenlik ve kentsel hizmetler alanında başta nüfus artışına bağlı olmak üzere çeşitli sorunlar dikkat çekmektedir. Özellikle büyük yerleşim yerleri açısından düşünüldüğünde artan nüfusa bağlı olarak trafikteki araç sayısının, buna bağlı olarak trafik sorunlarının aynı zamanda da hava kirliliği gibi ciddi sorunların yaşanması bunlardan yalnızca biridir. Dolayısıyla kent yönetimleri, kentsel

sorunları, sürdürülebilir, akılcı ve BİT temelli araçlarla çözmek için çeşitli uygulamaları hayata geçirmektedirler.

Türkiye’de akıllı kent çözümlerinin özellikle nüfusun yaklaşık olarak %20’sini barındıran İstanbul’da uygulanmaya başladığı görülmektedir. Bu akıllı kent uygulamalarından bazıları şunlardır (Kalkınma Bakanlığı, 2013: 47-48): BEDAŞ, AYEDAŞ – Akıllı sayaçlar, EU Smart Spaces – SPOR A.Ş. akıllı Binalar, İSKİ SCADA, İBB – Trafik Kontrol Merkezi, Elektronik Denetleme Sistemi, İSPARK – Akıllı park ücretlendirmesi ve otomatik otoparklar, akıllı toplu taşıma ve durak sistemleri, İstanbul Kart, İSBAK – Akıllı konteyner, Hava kalitesi takibi, MOBESE – Kamera ağı, İBB sağlık uygulamaları ve dijital kütüphane, vb.

İstanbul dışında diğer başka kentlerimizde de (Konya, İzmir, Kocaeli, Eskişehir, Antalya, Ankara, Bursa, Gaziantep, Manisa gibi) genelde kentsel hizmetler, ulaşım ve su hizmetleri alanlarında akıllı kent uygulamaları hayata geçirilmektedir (Kalkınma Bakanlığı, 2013: 10). Çalışma kapsamında tüm uygulamalara yer verilmesi mümkün olmadığı için, dikkat çeken uygulamalardan bazıları örnek verilebilecektir. Örneğin;

- Antalya Büyükşehir Belediyesi tarafından uygulamaya sokulan Akıllı Trafik Sistemi ile, trafikte zaman ve yakıt tasarrufu sağlanması hedeflenmektedir. Akıllı Trafik Sistemi’nde anlık araç sayısı, araçların ortalama hızı gibi değerler hesaplanmaktadır. Bu sayede, sistemin yerleştirildiği kavşaktaki trafik ışıkları, araçların trafik ışıklarında bekleme süresini en aza indirecek şekilde yönlendirilmektedir (Kalkınma Bakanlığı, 2013: 49).

- Konya Büyükşehir Belediyesi tarafından kent merkezindeki bisiklet yolları ve akıllı bisiklet uygulaması ile 40 istasyonda 500 bisiklet konumlandırılmıştır. Akıllı bisiklet sistemine, cep telefonunu, tramvay ve belediye otobüslerinde kullanılan elektronik biletlerini veya kredi kartını tanımlatan kullanıcılar, bir istasyondan aldığı bisikleti başka istasyona bırakabilmektedir. Ayrıca, 2012 yılında, Konya Büyükşehir Belediyesi ile Bankalar arası Kart Merkezi (BKM) A.Ş. arasında “Toplu Ulaşım Ücretlendirme Sisteminde kredi kartlarının kullanılabilmesi” amacıyla protokol imzalanmış ve toplu taşıma hizmetlerinden yararlanmak için Konya Büyükşehir Belediyesi Elektronik Kartı (ELKART) yanı sıra banka ve kredi kartlarının da kullanılabilmesine ilişkin pilot proje başlatılmıştır (Kalkınma Bakanlığı, 2013: 49)

- Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Akıllı Durak sistemi ile otobüs duraklarına dijital tabelalar yerleştirmiştir. Akıllı durak sayesinde vatandaşların özel ve resmi halk otobüslerini anlık takip edebilmesi, otobüslerin duraklara varış mesafesini hesaplanması ve durakta beklemelerin azaltılması amaçlanmıştır. Ulaşım uygulamalarının yanında, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi İSU Genel Müdürlüğü Karamürsel’de 24 bin civarında aboneye ücretsiz Radyo Frekanslı Sayaç Okuma ve Kaçak Takip Sistemi dağıtmıştır (Kalkınma Bakanlığı, 2013: 49-50).

- Ankara Büyükşehir Belediyesi EGO Genel Müdürlüğü, iOS ve Android işletim sistemli cep telefonlarının yanı sıra internet üzerinden de hizmete sokulan bir uygulama ile otobüslerin nerede olduğunu, yaklaşık kaç dakika sonra durağa geleceğini, durak ve hat bilgilerini otobüs kullanıcılarına sunmaktadır (Kalkınma Bakanlığı, 2013: 50).

- İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2012 yılında “Akıllı Trafik Yönetim Sistemi” projesine başlamıştır. Bu sistem ile kavşaklardaki bekleme sürelerinin azaltılması, trafik ve park ihlallerinin elektronik olarak denetlenmesi, trafik yoğunluk bilgilerinin vatandaşlara ulaştırılması, otoparkların doluluklarına göre sürücülerin uygun otoparklara yönlendirilmesi ve engelli vatandaşlar için konuşan yeni bir yaya geçiş uygulaması oluşturulması amaçlanmıştır (Kalkınma Bakanlığı, 2013: 50).

• Bursa Büyükşehir Belediyesi, kentin en önemli sorunu olan ulaşım ve trafikte, ulaşım aksları arasında koordinasyonu sağlayarak, kaybedilen zamanı halka kazandırmak, raylı sistemle entegre, modern, hızlı ve ucuz ulaşım hizmeti sunmak amacıyla elektronik bilet sisteminin tüm toplu taşıma araçları ile birlikte; otopark, parkomat ve diğer hizmetlerde kullanılmasını, yolcu bilgilendirme sistemi kurulmasını, otobüslere elektronik takip sistemi kurulmasını ve kent merkezine akıllı durak yerleştirilmesini odak alanı olarak belirlemiştir (Kalkınma Bakanlığı, 2013: 50).

• Gaziantep Büyükşehir Belediyesi, 2013 yılı içinde kent merkezindeki kavşaklara sensörler koyarak yoğun trafiği rahatlatmayı amaçlamaktadır. Böylelikle araç yoğunluğunun olduğu yönde otomatik olarak daha fazla yeşil ışık süresinin tanınması ve bunun sonucunda kavşaklardaki yığılmaların önüne geçilmesi hedeflenmektedir (Kalkınma Bakanlığı, 2013: 51).

• Manisa Büyükşehir Belediyesi, Emniyet Müdürlüğü ve Türk Telekom İl Müdürlüğü ile protokol imzalayarak, kent içindeki sinyalizasyon kavşaklarında elektronik denetim sistemi (EDS) kurulması projesiyle, trafik akış ve yoğunluklarının izlenebilmesini, kural ihlallerinin gözlenerek kontrol altına alınmasını ve olası arızaya en kısa sürede müdahale edilmesini amaçlamaktadır (Kalkınma Bakanlığı, 2013: 51).

• Seferihisar Belediyesi, E-Kasaba projesi ile vatandaşların “SeferiKart”larıyla çevrimiçi ödeme, borç sorgulama, evrak takip, düzenlenen etkinlikler hakkında bilgi edinme, otobüs ve dolmuş saatleri bilgilerine ulaşma ve telefon rehberine erişim gibi hizmetleri kentin çeşitli noktalarına yerleştirilecek kiosklerden gerçekleştirebilmelerini amaçlamaktadır. Seferihisar Belediyesi ayrıca kentlerin karbon ayak izlerini azaltmak, yenilenebilir enerji kaynaklarından faydalanma yollarını araştırmak, geri dönüşüm, atık yağ ve pillerin toplanması, enerji tasarrufu kampanyaları düzenleme gibi konularda projeler geliştirmesini teşvik etmeyi amaçlayan, 24 ülkeden 147 üyeye sahip uluslararası bir belediyeler birliği olan Cittaslow’a üyedir (Kalkınma Bakanlığı, 2013: 51).

• Bakırköy Belediyesi, dünyada belediyecilik ve afet yönetimi alanında bir ilk olan ve Artırılmış Gerçeklik desteği ile afet öncesi ve afet sonrası, kurtarma faaliyetlerinde kullanılabilecek bir mobil afet yönetim uygulaması sunmaktadır. Proje kapsamında aynı zamanda Bakırköy Belediyesi sınırları içerisinde yer alan acil durum yollarının görüntülenmesi, en kısa yol analizleri, kapasitelerine göre acil ilk toplanma bölgeleri ve su deposu, jeneratör, iş makineleri parkı gibi kaynakların harita destekli olarak görüntülenmesi ve analiz edilmesi sağlanmaktadır. Bakırköy Belediyesi, “Artırılmış Gerçeklik (AG) Destekli Afet Yönetimi ve Mobil Belediyecilik Uygulamaları” projesiyle 2012 yılında Orta Ölçekli Belediye Kategorisi’nde eTürkiye (eTR) ödülüne layık görülmüştür (Kalkınma Bakanlığı, 2013: 51-52)

Sonuç

Bugün dünya üzerindeki tüm toplumlar ve kentler 20.yüzyılın kendi yapısı tarafından şekillendirilen geniş kapsamlı bir tarihsel dönüşüm yaşamaktadırlar. Sözkonusu dönüşümün temelinde bilgi teknolojileri etrafında organize edilen teknolojik bir devrim yatmaktadır. Yeni teknoloji tarafından sağlanan altyapı aracılığı ile ekonomiyi ve iletişimi küreselleştirme süreci, üretme, tüketme, yönetme, bilgilendirme ve düşünme şeklimizi değiştirmiştir. Sözkonusu yapısal değişimlere kentleşme süreçleri, kentler ve vatandaşlar yakalanmaktadır. Tarihin en hızlı ve en geniş kapsamlı kentleşme sürecine şahit olmaktayız. Bu süreçte dikkat edilmesi gereken en önemli husus, kentlerin dönüşümünü destekleyen, teknolojik, ekonomik, kültürel ve kurumsal süreçlerin ve süreç aracılığı ile elde edilen verilerin iyi analiz edilmesidir (Borja, Castells, Belil, & Chris, 2003).

Artan dünya nüfusu kentsel yerleşimlerde beraberinde birçok sorun alanı getirecektir. Göç ve konut sorunu, su kullanımı ile ilgili ortaya çıkabilecek problemler, su kaynaklarında meydana gelen azalma, gıda güvenliği ile ortaya çıkması muhtemel sorunlar, ulaşım sorunları, atık sorunları, enerji kullanımı ile ilgili sorunlar kent yönetimlerinin karşı karşıya kalabilecekleri sorunlardan ilk akla gelenleri olarak sıralanabilir. Teknoloji hayatımızı kolaylaştırma amacıyla hergeçen gün daha hızlı bir şekilde ilerlemekte ve karşılaşılan sorunlarla ilgili çözüm yolları üretmektedir. Akıllı kent olarak adlandırılan yeni nesil uygulamalar kamusal sorunlara çok paydaşlı ve BİT temelli çözümler ile yaklaşmakta, karşılaşılan sorun alanları ile ilgili olarak özellikle yerel yönetimlere alternatif çözüm yolları sunmaktadırlar.

Kaynakça

Al, H. (2002). *Bilgi Toplumu ve Kamu Yönetiminde Paradigma Değişimi*, Ankara: Bilimadamı.

Borja, J., Castells, M., Belil, M., & Chris, B. (2003). *Local and Global Management Of Cities In the Information Age*. New York: Earthscan.

Caragliu, A., Del Bo, C., & Nijkamp, P. (2009). Smart Cities in Europa . *3rd Central European Conference in Regional Science-CERS* (s. 45-59). Slovakia: Central European Initiative.

Çukurçayır, M. A. (2003). “Dijital Kentler ve Türkiye’de Bazı Uygulamalar”, *Yerel ve Kentsel Politikalar*, Ed.: Çukurçayır, M. A. ve Tekel A., Konya: Çizgi, ss. 121-143.

Doğan, M. (2017). “Akıllı Şehirler ve Dünya Şehirlerinin Geleceği”, *Akıllı Şehirler, İTÜ Vakfi Dergisi*, S. 77, ss. 32-35.

Dickinson, E. (2017). Tips For Getting Smart Tech Into Policymakers Hands. www.devex.com., E.T: 01/10/2018

Elvan, L. (2017). “Akıllı Şehirler: Lüks Değil İhtiyaç”, *Akıllı Şehirler, İTÜ Vakfi Dergisi*, S. 77, ss. 6-9.

Erkek, S. (2017). “Akıllı Şehircilik Anlayışı ve Belediyelerin İnovatif Uygulamaları”, *Medeniyet ve Toplum*, Cilt 1 (Sayı 1), ss. 55-72.

Herzberg, C. (2018). *Akıllı Şehirler Dijital Ülkeler*, Çev.: Nadir Özata, İstanbul: Optimist.

Kalkınma Bakanlığı, (2013). *Bilgi ve İletişim Teknolojileri Destekli Yenilikçi Çözümler Eksenli Mevcut Durum Raporu*, Bilgi Toplumu Stratejisinin Yenilenmesi Projesi, http://www.mobilsiad.org.tr/img/ebulten/aylik/Nisan_2013_bilgi_ve_iletisim_teknolojileri_de_stekli_yenilikci_cozumler_mevcut_durum.pdf, E.T. 20/11/2018.

Kalkınma Bakanlığı, (2015). *2015-2018 Bilgi Toplumu Stratejisi ve Eylem Planı*; <http://www.bilgitoplumustratejisi.org/tr/doc/8a9481984680deca014bea4232490005>, E.T. 20/11/2018.

Kayapınar, Y. E. (2017). “Akıllı Şehirler ve Uygulama Örnekleri”, *Akıllı Şehirler, İTÜ Vakfi Dergisi*, S. 77, ss. 14-19.

NOVUSENS, (2016). *Türkiye Akıllı Şehirler Değerlendirme Raporu*; http://www.novusens.com/s/2462/i/Turkiye_Akilli_Sehirler_Degerlendirme_Raporu-WEB_TR_FINAL.pdf,

Schwab, K. (2017). *Dördüncü Sanayi Devrimi Çev: Zülfü Dicleli*. İstanbul: Optimist Yayınları.

Terzi, F. ve Ocakçı, M. (2017). “Kentlerin Geleceği: Akıllı Kentler”, Akıllı Şehirler, *İTÜ Vakfı Dergisi*, S. 77, ss. 10-13.

TÜİK (2018a), E- Devlet Endeksi <https://biruni.tuik.gov.tr/secilmisgostergeler/degiskenleruzerindensorgula.do?secilenyillar>, e.t. 16/11/2018.

TÜİK (2018b) Girişimlerde Bilişim Teknolojileri Kullanımı Araştırması, Hanelerde Bilişim Teknolojileri Kullanımı Araştırması; <http://www.tuik.gov.tr/ustmenu.do?metod=temelist>, E.T. 16/11/2018.

TÜİK (2018c), “Türkiye’de sabit telefon, Cep Telefonu ve İnternet Abone Sayısı, http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?alt_id=1062, E.T. 16/11/2018.

TÜİK (2018d), Nüfus ve Demografi, Yıllara Göre İl Nüfusları, 2000-2017; <http://tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>, E.T. 16/11/2018.

<http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Onuncu-Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-2014-2018.pdf>, E.T. 19/11/2018.

Farg'ona vodiysining Shimoliy Qismi Tabiiy Landshaftlari va Ularning Ekologik Holati

Naraliev N.M., Ibroximova G.A., Madaminov F.M.¹

Kalit So'zlar: Landshaft, o'simlik qoplami, antropogen transformatsiya, dominant, endemik o'simliklar.

Klyuchevie Slova: Landshaft, rastitelniy pokrov, antropogennaya transformatsiya, dominant, endemichniye rasteniya.

Keywords: Landscape, vegetation cover, anthropogenic transformation, dominant, endemic plants.

O'zbekiston Respublikasi Yevroosiyo materigining markazida joylashgan. Mamlakatning 80 foizdan ko'proq maydoni cho'l va chalacho'l xududlariga to'g'ri keladi. O'zbekistonning qumli cho'llarida o'rtacha yog'in miqdori 100-200 mm ni, tog'li xududlarida esa o'rtacha 400-800 mm ni tashkil qiladi. YUNESKO ning va BMTning "Cho'llanishga qarshi kurash Konventsiyasi"ga ko'ra, O'zbekiston xududi arid regionda joylashgan bo'lib, ekologik nuqtai –nazardan bu yerda tabiiy ekosistemalarning tanazzulga, inqirozga hamda cho'llanishga moyilligi yuqori hisoblanadi. O'zbekistonning asosiy xududlarida qurg'oqchilik kuchli bo'lishiga qaramay, Respublika iqtisodiyotida agrar sektor yetakchi ro'l o'ynaydi.

O'tgan asrning 50-60 yillaridan boshlab qishloq xo'jaligini barqaror rivojlantirish uchun xududning tabiiy landshaftlarini o'zlashtirish keng tus olgan. Tabiiy xududlar rejasiz ravishda aholi yashash xududlari sifatida ajratib berilgan, ya'ni qishloqlar, ovullar kengaytirilgan, dam olish maskanlari, dachalar, choyxonalar va kungilochar manzillar sifatida foydalanishga berilgan. Yuqori tog' va yaylov mintaqalarida esa tabiiy o'tloqzorlardan betartib va rejasiz foydalanish avj olgan. Xususan, tabiiy landshaftlarga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi asosiy antropogen omillar quyidagilar;

tog'-kon sanoatini rivojlanishi

magistral yo'llarni o'tkazilishi

tog' va tog'oldi xududlarini asosan xo'jalik maqsadlari uchun o'zlashtirilishi

daraxt va butalarni o'tin sifatida kesilishi

chorva hayvonlarini betizim va rejasiz o'tlatilishi va b.

O'tgan yillar davomida antropogen omillarning salbiy ta'sirini kuchayishi nafaqat Farg'ona vodiysi, balki O'zbekiston o'simliklari qoplamida ham jiddiy o'zgarishlarni yuzaga

¹ Naraliev N.M.- biologiya fanlari nomzodi, dotsent. Andijon davlat universiteti Biologiya i ekologiya kafedrasini mudiri.

Ibroximova G.A. - Andijon davlat universiteti mustaqil tadqiqotchi-izlanuvchisi

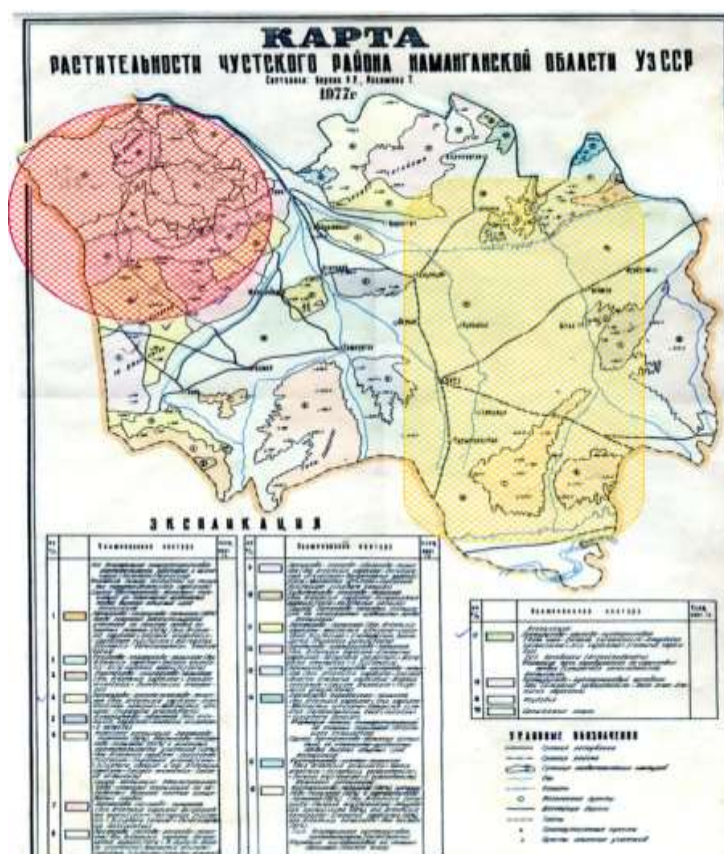
Madaminov F.M.- Andijon davlat universiteti magistri

keltirdi. O'zbekiston Respublikasining bir qator qonunlarida va xuquqiy hujjatlarida hamda xalqaro ekologik Konventsiyalarida (CBD, CCD) qayd etilganidek, o'simliklar qoplamining zamonaviy (hozirgi) holatini o'rganish, tadqiq etish, baholash va monitoringini olib borish dolzarb ekologik muammolardan biridir.

Ishning maqsadi: Farg'ona vodiysi tabiiy xududlarining hozirgi kundagi holatini o'rganish asosida antropogen omillarning o'simlik qoplamiga ta'sirini o'rganishdan iborat.

Material va metodika: Geobotanik, floristik, qiyosiy shuningdek, floraning tarkibini tavsiflash metodi, fitotsenotik va dominant turlarni aniqlash metodlari bilan amalga oshirildi.

Tadqiqot xududi sifatida Farg'ona vodiysining shimoliy qismi – Qurama va Chotqol tizmalarining adir va tog' mintaqalari olingan. O'simliklar qoplamida ro'y bergan o'zgarishlarni aniqlashda asosan S.A. Kudryashev [7]; O.N. Bondarenko [2]; M.M. Arifxanova [1]; T.T. Raximova, R.S. Vernik [3,4]larning ilmiy asarlaridan foydalanildi (1-rasm)

1-rasm. T.T.Raximova, R.S.Verniklar tomonidan tayyorlangan Namangan viloyati Chust tumani o'simliklar qoplamini aks ettiruvchi kontur kartasi (1977).

O'zbekiston respublikasi fanlar akademiyasi Botanika institutida saqlanayotgan (TAHS) gerbariy namunalarini o'rganish hamda ayrim ilmiy manbalarning taxlillari shuni ko'rsatadiki, XX asrning boshlarida Farg'ona vodiysi xududidan *Allium anisotepalum* Vved., *A. elegans* Drobow, *A. ferganicum* Vved., *Asparagus ferganensis* Vved., *Iris oxypetala* Bunge, *I. narynensis* O. Fedtsch., *Iris sogdiana* Schrenk., *Ixiolirion ferganicum* Kovalevsk. & Vved., *Fritillaria karelinii* Poljak., *Tulipa ferganica* Vved., *Astragalus austroferganicus* Kamelin,

Dorema microcarpum Korovin kabi turlar juda ko'plab terilgan [5,8,9,11]. Lekin hozirgi kunda xududning o'simliklar qoplamida kuchli antropogen transformatsiya jarayoni kuzatilmoqda. Dala tadqiqotlari davomida aksariyat tabiiy xududlar o'zlashtirilganligi, yashash joylariga aylantirilganligi va shu kabi boshqa sabablarga ko'ra konturlarda qayd etilgan turlarni topish imkoni bo'lmadi. Antropogen omillarning kuchli ta'sirida noyob va ayrim endemik o'simliklar butunlay yo'qolib ketganligini hozirda bu joyda invaziv turlar dominantlik qilishida ko'rish mumkin.

2015-2017 yillarda asosan, biz Namangan viloyati Chust tumanining shimoliy-sharqiy qismida ilmiy izlanishlar olib bordik va xududni batafsil o'rgandik. Olib borilgan dala tadqiqotlari bu hududda (1-rasm) 17 kontur bilan belgilangan *eremurus-iris-buta* assotsiatsiyasida Echison na'matagi (*Rosa esae* Aitch), yovvoyi olisha (*Cerasus erythcarpa* Nevski), tikanli bodom (*Amygdalis spinosissim* Bunge), Sug'd irisi (*Iris sogdiana* Bunge), Sug'd shirachi (*Eremurus sogdianus* (Regel) Franch.); 18 konturda esa *Juniperus polycarpus* var., *J. seravschanica*, *Rosa ecae*, *Eremurus sogdianus* kabi turlar butunlay yo'qolib ketganligi ko'rsatdi (2-rasm).

2-rasm. 17 - kontur landshaftining umumiy ko'rinishi.

(Namangan viloyati Chust tumani)

Chust tumanining shimoliy-sharqiy hududida hatto "archazor" populyatsiyasi umuman uchramaydi, tog' mintaqasida (d.s.100-1200m.) ayrim joylarda yakka archalarni uchratish mumkin. Ilmiy manbalarda areal bo'ylab archalarning tarqalishi ularning zichligi, tig'izligi yoki kamligi bilan harakterlanadi. Ma'lumotlarga ko'ra G'arbiy Tyan-Shanning O'zbekiston ma'muriy hududidagi archalarning bir-biriga jips turishi odatda 0,3m dan oshmaydi [9]. Bizning ob'ektda esa archalar zichligi kuzatilmaydi. Demak, bu holatni antropogen tazyiqlarning yillar mobaynida ro'y berib kelayotganligi bilan izohlash mumkin. Aytish joizki, archalar va shu kabi o'rmon hosil qiladigan daraxtlar, butalardan qadim zamonlardan buyon mahalliy aholi o'tin, yoqilg'i va yog'ochko'miri sifatida foydalanib keladi. Bundan tashqari o'rmonzorlar haydab boqiladigan chorvachilik tufayli hozir ham yanada ko'proq kuchaygan holda davom etmoqda. Bu kabi antropogen xarakterli o'simliklar qoplamining tabiiy tarzda tiklanishini sekinlashtiradi, gullash va urug' hosil qilish jarayonini, imkoniyatlarini qisqartiradi.

Bu o'z-o'zidan tuproqning unumdor qatlamini yemirilishiga, o'simlik turlarini kamayishiga oxir oqibat o'rmon maydonlarini kamayishiga olib keladi.

Kartada aks ettirilgan konturda Sug'd irisi - *Iris sogdiana* Bunge (*Iris halophila* var. *sogdiana* (Bunge) Grubov) asosiy fonni hosil qilgan (3-rasm). Bu tur O'rta Osiyoda Zayson chuqurligida, shuningdek Balxasholdi va Uraloldi qumliklarida, Qoraqumning Repetekida, Jung'or Olatovda, Tyan-Shanda, Pomir-Oloyda, Badxiz, Kapet-tog'da uchraydi. Ushbu turning fitotsenotik optimum holati Chimyon tog'larida, tor maydonda o'sadigan ko'rinishlar esa Pomir Oloyda kuzatiladi. Yanada aniqlik kiritish maqsadida O'zbekiston florasiga mansub G'arbiy Tyan'-Shanning janubiy tizmalarida tarqalgan (*Iris* L.) gulsafsar turlarini tahlil qildik. Turkum bo'yicha sistematik va floristik taxlillar shuni ko'rsatdiki, kartada berilgan tur *Iris halophila* var. *sogdiana* (Bunge) Grubov emas, balki *Iris songarica* ga to'g'ri keladi. Biroq, bu turning areali G'arbiy Tyan-Shanning tog'oldi va quyitog' mintaqalarigacha cho'zilganligi to'g'risida aniq ma'lumotlar yo'q. Bundan tashqari *Iris* L. ning qolgan turlari boshqa taksonomik sektiysalarga kiradi. Bu holat Farg'ona vodiysida tarqalgan *Iris* L. turkumi sistematik, taksonomik, anatomo-morfologik va ekologik jihatdan chuqur o'rganish zarurligini taqozo etadi.

Chust tumani o'simliklar qoplami kartasida dominant tur sifatida aks ettirilgan yana bir tur *Eremurus sogdianus* (Regel) Franch. dir. Bu turning tarqalish areali G'arbiy Tyan-Shanning G'arbiy va shimoliy qismidan Pomir-Oloy tog' tizmalarigacha cho'zilgan. Tog'oldi hududlarining tipik o'simligi bo'lib, Farg'ona vodiysida yuqori adirlardan Pomir-Oloyning quyi qismigacha ko'tariladi. *Eremurus sogdianus* ning aynan gullash va mevalash fazalariga to'g'ri keladigan paytlarda dala tadqiqotlari olib borilishiga qaramay, bu turni hududdan topilmaganligini kuchli antropogen omillarni ta'siri yoki bu turni aniqlashda taksonomik nuqtai nazardan xatolikka yo'l qo'yilgan bo'lishi mumkin, deb izohlaymiz.

Shuni ta'kidlashimiz kerakki, hozirda quyitog' va tog'oldi mintaqalari uchun *Eremurus tianschanicus* (Tyanshan shirachi) dominant tur holida tarqalgan. Farg'ona vodiysining shimoliy qismida tabiiy o'tloqlarning begona o'tlari sifatida esa *Eremurus kaufmanniana*, *E.olga*, *E. regilii* larning populyatsiyalari kengayib tobora kattaroq hududlarni egallab bormoqda.

Farg'ona vodiysining shimoliy qismi, ya'ni Qurama tog' tizmasining d.s.1500-2500m. balandlikdagi tog' va yaylov mintaqalari (O'ng'or, G'ova, Parada Tursun va b.) Oloy tog' tizmasining shimoliy yonbag'irlari (Shohimardon, Yordon, So'x) bir so'z bilan aytganda, vodiyning davlat chegaralari va chegara oldi xududlari hisoblanadigan, maxsus qo'riqlanadigan maydonlarigina qisman antropogen transformatsiyadan cheklangan deyish mumkin. Bu joylarda olib borilgan dala tadqiqotlari natijasida bir qancha yo'qolib ketish xavfi kuchli bo'lgan, "Qizil kitob"ga kiritilgan noyob va endem turlar topildi. *Allium chorkessaricum* F.O. Khass. et Tojibaev, *A. haneltii* F.O. Khass., *A. kuramense* F.O. Khass. et Friesen, et R.M. Fritsch, *A. michaelis* F.O. Khass. et Tojibaev, *A. orunbairii* F.O. Khass. et R.M. Fritsch, *A. scharobitdinii* F.O. Khass. et Tojibaev, *Tulipa scharipovii* Tojibaev i *T. intermedia* Tojibaev et J.J. de Groot turlar topilib, botanika faniga yangi tur sifatida kiritildi (Karimov, Noralieva). *Acanthophyllum albidum* Schischk., *Anthochlamys tianschanica* Iljin ex Aellen, *Lamyropappus schakaptaricus* (B. Fedtsch.) Knorr. & Tamamsch., *Mogoltavia sewerzowii* Korovin kabi turlarning o'sish joylari va nuqtalari aniqlandi. O'zbekiston florasiga uchun *Allium tatyanae* F.O. Khass. & F. Karim., *Iris austrotschatkalica* Tojibaev, F. Karim. & Turgunov kabi turlar yozildi [5,6]

Ming afsuski, avvalgi tuzilgan geobotanik xaritalar olingan natijalar bilan solishtirilganda *Amygdalis spinosissima* Bunge, *Cerasus cryptocarpa* Nevski., *Rosa ecae* Aitch

kabi bir nechta turlarning butunlay yo'qolib ketganligini, ularning o'rnini shuvoqli-efemerlardan iborat fitotsenozlar egallaganligini ko'rish mumkun.

Chotqol va Qurama tizmalarining tog'oldi landshaftlari "*efemer-shuvoqli-akontolimon aralashgan*" (№ 7), *cho'g'on-teresken-shuvoqli-akontolimon aralashgan* (№ 8), *shuvoqli-eremus- sutlama aralashgan* (№ 12) konturlar o'rnini hozirda "*efemer- shuvoqli- shirachzor*", "*efemer shuvoqli- shirachzor -sutlama aralashgan*" assotsiatsiyalar egallagan. Hozirda mavjud tabiiy landshaftlarda akantolimon, teresken, cho'g'on kabi turlarning populyatsiyalarini qisqarib, *Artemisia*, *Eremurus*, *Euphorbia* larning populyatsiyalarini kengayib borayotganligi fikrimizning dalilidir (3-rasm).

3-rasm. Qurama tog' tizmasining quyi qismidagi "*efemer- shuvoqli- shirachzor*"

Yer kurrasining barcha joylarida bo'layotganidek, Farg'ona vodiysida ham o'simliklar qoplami kuchli darajada tanazzulga uchragan. O'tgan asrning 70 yillarida olingan ma'lumotlarga solishtirilganda antropogen transformatsiyaga uchragan tabiiy landshaftlarning maydoni kengaygan, archazorlar va boshqa o'rmon hosil qiluvchi buta o'simlik jamoalari kuchli tanazzulga uchragan. Tabiiy o'simlik jamoalarida adventiv va invaziv turlarning soni yildan yilga ortib bormoqda, noyob va endemik turlar soni hamda ularning fitotsenotik zichligi kamayib, efemerlik holatiga o'tib borishi kuchaymoqda.

Demak, Farg'ona vodiysida kichik maydonlardagina saqlanib qolgan tabiiy landshaftlar qa'tiy nazoratga olinishi, qonun doirasida muhofaza qilinishi zarur. O'zbekistonda botaniklar va ekologlar chet el olimlari bilan birgalikda o'simliklar qoplamini qayta tiklash maqsadida xalqaro grantlar, qo'shma loyihalar doirasida jiddiy ilmiy izlanishlar, floristik tadqiqotlar olib borilishi maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan Adabiyotlar Ro'yhati

Arifxanova M.M. Rastitelnost Ferganskoy dolini. Tashkent, 1967.294 s.

Bondarenko O.N. Rastitelnost Namanganskoy oblasti i yeyo xozyaystvennoe znachenie: Avtoref. dis. ... kand. biol. nauk. – Tashkent, 1956. –21 s.

Vernik R.S., Raximova T. Yestestvennaya rastitelnosti i pastbisha adirov Namanganskoy oblasti – Tashkent: Fan, 1982. – 89 s.

Vernik R.S., Raximova T. Sxematicheskaya karta rastitelnosti Chustskogo rayona Namanganskoy oblasti. – Tashkent: Fan, 1977. – 1 list.

Karimov F.I., Naralieva N.M. Fargona vodiysining bir urug'pallali o'simliklari. O'zRFA "Fan" nashriyoti. Toshkent, 2016.120b.

Krasnaya kniga Uzbekistana.Rasteniya i gribi. Tashkent, 1996, 2006, 2009.

Kudryashev S.N. Efiromaslichnie rasteniya yujnix sklonov vostochnogo Chatkala. – Tashkent: izd. Komiteta nauk, 1938. – S. 3-58.

Madumarov T.A., Tojiboev K.Sh., Naralieva N.M. Klyuchevie botanicheskie territorii Ferganskoy dolini – bedlendi severnix predgoriy. Vestnik GulDU. №3. 2014. –C.33-39.

Pratov U.P. Marevie Ferganskoy dolini. – Tashkent: Fan, 1970.167 s.

Tojibaev K.Sh., Naralieva N.M. Novie mestonaxojdeniya redkix i endemichnix vidov Apiaceae Uzbekistana // *Turczaninowia* 2012. T. 15, vip. 4. S. 31–33.

Tojibaev K. Sh., J.J. de Groot & Naralieva N.M. A new species of the genus *Tulipa* (Liliaceae) from the Ferghana Depression, Uzbekistan. *Nordic Journal of Botany*. 2014, in press.

O'zbekiston Respublikasida Xotin -Qizlarning Xalqaro Xuquqiy Muhofazasi

M.SH.Sodiqova, M.B. Abduvalieva, SH.B. Abduvalieva¹

Mustaqillik yillarida O'zbekistonda xotin-qizlarning jamiyatdagi mavqei yanada mustahkamlandi. Xotin-qizlarning faolligini yanada oshirish huquqlarini har tomonlama himoyalash, jamiyatda o'zining munosib o'rniga ega bo'lishi uchun zarur ijtimoiy, siyosiy-iqtisodiy shart-sharoitlarni yaratish masalasi davlat siyosati darajasiga ko'tarildi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoev o'zining "Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak" nomli kitobida aytib o'tganidek "Iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirishning asosiy yo'nalishlari va ustuvor vazifalariga jiddiy o'zgartirishlar kiritish uchun poydevor bo'lishi kerak"² deb ta'kidlagan.

Demokratik jamiyat hamda erkin shaxs munosabatlarining konstitutsiyaviy asosida jamiyat iqtisodiy negizlarining jamoat birlashmalari, oila, ommaviy axborot vositalarining huquqiy kafolatlari yotadi.

"Mamlakatimizda inson huquqlari va erkinligining ustunligidan kelib chiqadigan, xalqaro miqyosda qabul qilingan yangi yuridik tamoyil va talablarga asoslangan keng huquqiy muhit vujudga keltirildi. Eng asosiysi, fuqarolarning qonun oldida huquqiy tengligi hamda qonunning ustunligini kafolatlovchi huquqiy davlatni shakllantirishning mustahkam asosi yaratildi³.

Prezident Sh.M.Mirziyoev o'z so'zida: "Barchamizga ma'lumki, har bir suveren davlat o'zining betakror tarixi va madaniyatiga egadir. Bu tarix, bu madaniyatning haqiqiy ijodkori, yaratuvchisi esa haqli ravishda shu mamlakat xalqi hisoblanadi.

O'zbekistonimizning ko'p asrlik tarixi va keyingi 25 yillik rivojlanish davri, o'z davlat mustaqilligi va suverenitetini mustahkamlashga qaratilgan taraqqiyoti bu haqiqatni yana bir bor yaqqol tasdiqlab berdi. Ana shu bunyodkorlik jarayonining qudratli va hal qiluvchi kuchi, hech shubhasiz, ko'pmillatli xalqimizdir. O'zbek xalqining necha ming yillik tarixida qanday murakkab davrlar, og'ir sinovlar bo'lganini barchamiz yaxshi bilamiz.

O'zbekistonning eng yangi tarixi va biz erishgan olamshumul yutuqlar mard va matonatli xalqimiz har qanday qiyinchilik, to'siq va sinovlarni o'z kuchi va irodasi bilan yengib o'tishga qodir, deb baralla aytishga to'la asos beradi.

Biz ajdodlarimizning yorqin xotirasini asrab-avaylab, qalbimizda, yuragimizda abadiy saqlaymiz. Bukilmas iroda, fidoyilik va jasorat namunasini amalda namoyon etib, o'z hayotini

¹ M.SH.Sodiqova, M.B. Abduvalieva, Sh.B. Abduvalieva

²Sh.M.Mirziyoev "Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik-har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak" Toshkent. "O'zbekiston"-2017 yil. 7-bet.

³I.A.Karimov. "Hozirgi bosqichda demokratik islohotlarni chuqurlashtirishning muhim vazifalari". -T.: O'zbekiston, 1996. 11-b.

aziz Vatanimizning har tomonlama ravnaq topishiga bag'ishlagan ustoz va murabbiylarimiz, zamondoshlarimiz bilan biz cheksiz faxrlanamiz"- deb ta'kidladi.⁴

Xalqimiz va rahbarlarimiz o'z tarixida tengsiz jasorati va matonati, okilaligi yuqori tadbirkorligi bilan nom qoldirgan To'maris, Bibixonim, Gulbadanbegim, Zebuniso, Nodirabegim, Uvaysiy, Anbar otin va boshqa ayollarni hamisha ehtirom bilan tilga oladi. Ulug' momolarimizga xos bo'lgan oliyjanob fazilatlar bugun ham munis ayollarimiz siymosida davom etib kelmoqda.

O'zbekistonda xotin-qizlar va erkaklarning teng huquqli ekanligi konstitutsiyaviy printsip hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi XIV bobining to'rtta (63,64,65,66) moddalari O'zbekiston Respublikasidagi oilalarni mustahkamlash, ularning qonuniy asoslarini yaratish, onalik va bolalik muhofazasini ta'minlash maqsadida qabul qilingan.

Ayolni ulug'lash – oilani, hayotni, vatanni ulug'lash demakdir. Ayol huquqlari haqida gapirganda, ko'z o'ngimizda Konstitutsiyamiz namoyon bo'ladi. Konstitutsiyamizning 46-moddasida “Xotin-qizlar va erkaklar teng huquqlidirlar” deya kafolatlangan.

Bosqichma-bosqich, tadrijiy yo'lni tanlagan yosh davlatimiz o'ziga xos «o'zbek modeli»ni rivojlantirar ekan, bu borada ayollarga nisbatan g'amxo'rlik siyosati diqqatga sazovordir. Natijada mustaqillik yillarida jamiyatimizda ayollarga hurmat va ehtirom bilan munosabatda bo'lishdek umuminsoniy qadriyatlar tarkib topdi. Ularning har sohada erkaklar bilan teng huquqqa ega ekanligi, gender tenglik sohasida amalga oshirilayotgan siyosatning mazmun-mohiyati shuni ko'rsatmoqdaki, “Eng rivojlangan demokratik mamlakatlar, avvalo, Yevropa davlatlari tajribasi, ularning bugun kechirayotgan tinch, farovon va osuda hayoti, yuksak bilim va malakaga ega bo'lgan oqila ayollarimiz hokimiyatning qonunchilik, ijro va sud tarmoqlarida nufuzli o'rinni egallab, xotin-qizlarimizning, xalqimizning ishonchli vakillari sifatida faoliyat olib borishlari uchun keng imkoniyatlarni ochib bermoqda.

Ayol, avvalambor ona, yaxshi umr yo'ldosh, maslahatchi, uy bekasi, bolalar tarbiyachisi, ishchi-xizmatchi, davlat arbobi, olim, shoira, ishbilarmon tadbirkordir.

Kuchli davlatdan kuchli fuqarolik jamiyatiga o'tish davrida davlat boshqaruvini to'g'ri tashkil etish va uni amalga oshirish ijtimoiy hayotning barcha jabhalarini erkinlashtirish, jamiyat va davlat oldida turgan asosiy vazifalarni ro'yobga chiqarishda katta ahamiyatga ega.⁵

Hozirgi davrda ham ayollarimizga bo'lgan e'tibor davlat siyosati darajasining eng yuqori pallasida turibdi. Davlatimizning ayollarga e'tibori, ularga yaratilayotgan shart-sharoitlar natijasida, dunyoga tanilgan taniqli davlat arbobi Dilbar G'ulomovani, ma'naviyatimiz markazi xodimi shoira Tursinoy Sodiqovani, olimlardan xalqaro Nobel' mukofoti laureati Nozimaxonim Dexqonxo'jaevani, butun Yevropani larzaga keltirib, Gollandiya simfonik orkestrini chaldirib “Dunyo” ashulasini aytgan Yulduz Usmonovani, o'nlab-yuzlab uyda uy bekasi, bolalarga ona- murabbiya, eriga yaxshi umryo'ldosh, jamiyatda o'tkir zexnli ishbilarmon tadbirkor ayollarimizni madaniyatimiz, she'riyatimiz rivojiga qo'shayotgan xizmatlari va hissasi beqiyosdir.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoev 2018 yil 2 fevralda Xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlash va oila institutini mustahkamlash sohasidagi faoliyatini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risidagi №5325 sonli Farmonini chiqardi. Bu Farmon

⁴ Mirziyoev SH.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bag'ishlagan Oliy Majlis palatalarining ho'shma majlisidagi nutqi. SH.SH.Mirziyoev –Toshkent.”O'zbekiston” NMIU.2016. (56 b) B.7.

⁵ O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi “O'zbekiston” nashriyot - matbaa ijodiy uyi. 2018 y.

“O‘zbekistondagi xotin-qizlarning ijtimoiy-siyosiy va sotsial faolligini oshirish, ularning turli soha va tarmoqlarda o‘z qobiliyat va imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarishi uchun shart-sharoit yaratish, huquq va qonuniy manfaatlariga so‘zsiz rioya qilinishini ta‘minlash, onalik va bolalikni har tomonlama qo‘llab-quvvatlash, shuningdek, oila institutini mustahkamlash, shu bilan birga, ushbu sohadagi ishlarning holati xotin-qizlarni har tomonlama qo‘llab-quvvatlash, ular bilan maqsadli ishlarni tashkil etish, oilalarda ma‘naviy-axloqiy muhitni mustahkamlash va sog‘lomlashtirishning samarali mexanizmlarini yaratishdan iborat.

Mamlakatimizda mustaqillik yillarida amalga oshirilgan keng ko‘lamli islohotlar milliy davlatchilik va suverenitetni mustahkamlash, xavfsizlik va huquq-tartibotni, davlatimiz chegaralari daxlsizligini, jamiyatda qonun ustuvorligini, inson huquq va erkinliklarini, millatlararo totuvlik va diniy bag‘rikenglik muhitini ta‘minlash uchun muhim poydevor bo‘ldi, xalqimizning munosib hayot kechirishi, fuqarolarimizning bunyodkorlik salohiyatini ro‘yobga chiqarish uchun zarur shart-sharoitlar yaratdi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining ayollarimiz uchun yana bir eng muhim xujjatlaridan biri, 2018 yil 26 apreldagi №3680 sonli Farmonidir. Bu Farmonda esa uy ishlari bilan band bo‘lgan ayollarga, uydagi mehnatlarini hisobga olgan holda ularga pentsiya ta‘minoti uchun imtiyozlar yaratib berildi.

“O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”⁶gi Prezident Farmonida 2017 – 2021 yillarga mo‘ljallangan O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi belgilab olindi.

Yurtboshimiz aytib o‘tganidek, “O‘zimiz istagan zamon uchun kurashish, kerak bo‘lsa, o‘zimizni, butun borligimizni beri- shimiz lozim. SHunday intilish bilan yashasak, nafaqat o‘z hayotimiz, balki kelajak avlodlarimiz hayotini, ularning ertangi yorug‘ kunini o‘zimiz, o‘z qo‘limiz bilan barpo etgan bo‘lamiz”.⁷

O‘zbekiston Respublikasi“ Ayol huquqlari” bo‘yicha bir qator xalqaro-huquqiy hujjatlarga ham qo‘shilgan.

-Odam savdosi va foxishabozlik bilan uchinchi shaxslar tomonidan ekspluatatsiya qilinishga qarshi kurash to‘g‘risidagi konventsiya, 1949 y.,

-Ayollarning siyosiy huquqlari to‘g‘risidagi konventsiya, 1953 y.

-Turmushga chiqqan ayolning fuqaroligi to‘g‘risidagi konventsiya, 1957 y.

-Turmushga chiqishga va nikohning minimal yoshi hamda uni qayd etishga rozilik berish to‘g‘risidagi konventsiya, 1962 y.

-Xotin-qizlar huquqlari kamsitilishining barcha shakllariga barham berish to‘g‘risidagi konventsiya, 1979 y.

-BMTning Transmilliy uyushtirilgan jinoyatchilikga qarshi konventsiyani to‘ldiruvchi Odam savdosi, ayniqsa ayollar va bolalar savdosini oldini olish va to‘xtatish va u uchun jazolar to‘g‘risidagi Protokol;

-Bola huquqlari to‘g‘risidagi Konventsiyaiga doir, bolalar savdosi, bolalar foxishabozligi va bolalar pornografiyasiga oid qo‘shimcha protokol;

⁶ O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi.-Toshkent.2017 y.7 fevral PF – 4947-son.

⁷ I.A.Karimov” Ona yurtimiz baxtu iqboli va buyuk kelajagi yo‘lida xizmat qilish –eng oliy saodatdir”T.O‘zbekiston.2015.y.16.bet.

-Xotin-qizlar huquqlari kamsitilishining barcha shakllariga barham berish to'g'risidagi Konventsiya e'tirof etayotgan huquqlar:

- Qonun oldida tenglik huquqi
- Ta'lim olishda tenglik;
- Siyosiy hayotda teng ishtirok etish;
- Mehnat qilishda teng sharoitlarga ega bo'lish;
- Iqtisodiy va salomatlik himoyasi;
- Jinsiy zo'rlikdan xalos bo'lish;
- Tengsizlikni bartaraf qilishga qaratilgan davriy va maxsus choralar ko'rish.

Konventsiyaning a'zo davlatlari Konventsiyani ro'yobga chiqarish bo'yicha o'z milliy ma'ruzalarini muntazam taqdim etadilar. BMTning maxsus Qo'mitasidan siyosiy baho va tavsiyalar oladilar.

2010 yil 20 yanvarda Jenevada BMTning Ayollarga nisbatan kamsitishga barham berish bo'yicha qo'mitasi tomonidan O'zbekiston Respublikasining Ayollarga nisbatan kamsitishning barcha shakllariga barham berish to'g'risidagi konventsiya bajarilishi yuzasidan To'rtinchi davriy ma'ruzasi ko'rib chiqildi, uning tayyorlashda 22 davlat organlari va 14 nodavlat tashkilotlar ishtirok etgan.

Har qanday hisobdor davlat Konventsiyani ro'yobga chiqarish bo'yicha o'z milliy ma'ruzasini muntazam taqdim etayotib, BMT ning ushbu Qo'mitasidan siyosiy xato va tavsiyalar oladi.

O'zbekiston Qo'mitaga 4 ta davriy ma'ruza taqdim qildi. O'zbekistonda davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri onalik va bolalik himoya qilish, ayollarning iqtisodiy va ijtimoiy sharoitlarini yaxshilash, ayollarning jamiyat hayotining barcha sohalaridagi islohotlarda ishtirokini ta'minlashga qaratilgandir.

“Yod yetishmasligi kasalliklari profilaktikasi to'g'risida”gi qonun, Oila kodeksi, Jinoyat kodeksi, Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksi va qonun hujjatlariga qo'shimchalar kiritildi:

O'zbekistonda ayollar huquqlarini himoya qilish bo'yicha davlat va nodavlat tizim ham yaratilgan. Bugungi kunda 210 dan ortiq ayollar faoliyatini rivojlantirish va ularning huquqlarini himoya qilish bo'yicha davlat va nodavlat tashkilotlari faoliyat olib bormoqda.

- Vazirlar Mahkamasi huzuridagi “Oila ilmiy amaliy tadqiqot ” markazi;
- Xotin- qizlar qo'mitasi va uning joylardagi bo'linmalari;
- Tadbirkor ayollar assotsiatsiyasi;
- “O'zbekiston madaniyati va sa'nati forumi” jamg'armasi;
- O'zbekiston kasaba uyushmalari federatsiyasi Kengashi;
- Nodavlat notijorat tashkilotlar Milliy assotsiatsiyasi;
- “Ayollar kengashi” jamoat birlashmasi;
- “Mehr nuri” jamg'armasi va boshqalar.

Parlamentning Qonunchilik palatasiga bo'lib o'tgan saylovlar natijalari bo'yicha, 33 ayol deputat bo'lib saylandi, ya'ni bu 22 % tashkil etadi. (31 – bir mandatli okruglar bo'yicha

saylangan, 2 - Ekologik harakatdan), senator ayollarning soni 15% tashkil etadi. Viloyatlarning vakillik organlarida ayol deputatlarning soni 15 % tashkil etadi, sud tizimida xodimlarning 22 % ni ayollar tashkil etadi.

O'zbekiston hukumati tomonidan ijtimoiy himoyaga muhtoj oilalar, ko'p bolali oilalar, yordamga muhtoj ayollarga ko'mak ko'rsatish bo'yicha aniq maqsadga yo'naltirilgan ishlar olib borilmoqda.

Ta'kidlash lozimki, "Xotin-qizlarga qo'shimcha imtiyozlar to'g'risida"gi Qonun, "Oila yili", "Ayollar yili", "Onalar va bolalar yili", "Sog'lom avlod yili", "Sihat-salomatlik yili" davlat dasturlari, shuningdek, O'zbekiston Prezidentining "Ayollarning ijtimoiy himoya qilinishini kuchaytirishning qo'shimcha chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni "Oila va jamiyat" gazetasi va boshqa huquqiy-me'yoriy hujjatlarning qabul qilinishi va ularning amalga oshirilishi yurtimiz ayollari hayotida muhim ahamiyatga ega bo'lmoqda.

Shunisi yaxshi ma'lumki, ayollarning huquqlari va erkinliklari kamsitilgan jamiyatni madaniy jamiyat deb bo'lmaydi. Bizning davlatimiz o'z mustaqilligiga erishgan ilk qadamlaridanoq, demokratik rivojlanish yo'lini tutdi va insonni eng oliy qadriyat, deb e'lon qildi. O'zbekistonning jahon hamjamiyatiga a'zo bo'lib kirishi, uning inson huquqlari sohasidagi umume'tirof etilgan xalqaro xujjatlarga, shu jumladan, butun dunyoda ma'lum bo'lgan ayollarga nisbatan diskriminatsiya qilishning hamma shakllarini bartaraf qilish to'g'risidagi konventsiyaga qo'shilganligi buning yorqin dalilidir.

O'zbekiston Respublikasi jahon hamjamiyati oldida mazkur "Ayollar masalasidagi eng muhim" Konventsiya qoidalarini jamiyat turmushi amaliyotiga tadbiq etishga doir majburiyatni o'z zimmasiga olgach, izchillik bilan, qadamba qadam ayollarning oiladagi, jamiyatdagi va davlatdagi ahvolini yaxshilash yuzasidan milliy dasturni ishlab chiqmoqda va ayollarning erkaklar bilan amalda teng huquqli bo'lishi, ularning maqomini oshirishga erishish uchun intilmoqda.

O'zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti I.A.Karimov BMT Bosh kotibi Pan Gi Munning taklifiga binoan 2010 yil 20-sentyabrda BMT Bosh Assambleyasining Ming yillik rivojlanish maqsadlari bo'yicha oliy darajadagi yalpi majlisida so'zlagan nutqidan kelib chiqqan holda "O'zbekistonda Ming yillikning rivojlanish maqsadlari" belgilangan. Unga ko'ra onalar sog'lig'ini yanada yaxshilash, bolalar o'limini kamaytirish hamda gender tengligini rag'batlantirish va xotin-qizlarga vakolat berish masalalariga alohida e'tibor qaratilgan. Bu o'z navbatida O'zbekiston Respublikasida ayollar huquqlari va gender tengligini rag'batlantirish masalalari dolzarb masala ekanidan dalolat beradi. Biz demokratik, huquqiy davlat va fuqarolik jamiyatini shakllantirish yo'lidan borar ekanmiz, huquqiy davlatning asosi bo'lgan adolatli va insonparvar qonunchilikni mustahkamlash muhim ahamiyatga ega.

O'zbekiston 1995 yilda Markaziy Osiyo mamlakatlari orasida birinchilar qatori BMT ning "Xotin-qizlarni kamsitishning barcha shakllariga barham berish to'g'risida"gi konventsiyasiga qo'shildi. Jahonda 876 million katta yoshdagi savodsiz axoli mavjud bo'lib, shuning 75% ni ayollar tashkil etadi. Oiladagi jabr-zulm butun dunyoda eng ko'p tarqalgan ko'rinishdir. BMTning ayollar muammolariga bag'ishlangan, 1995 yil sentyabr oyida Pekinda bo'lib o'tgan to'rtinchi anjumani siyosiy dasturida aytilishicha, uydagi zo'ravonlik ko'pgina davlatlarda "Epidemiya"ga aylangan. Ilgargilar BMTning majlislarida, asosan, "Uydagi zo'raqonlik", "Oiladagi zo'ravonlik" xususida gapirildilar, umuman, ayollarga nisbatan zo'ravonlik to'g'risida gapirmasdilar. 1992 yilda BMT Jeneva Komissiyasi bo'yicha nazorat komissiyasini ta'asis etib, unga ayollar ustidan qilinayotgan zo'ravonlik farqlarini aniqlash hamda jinoyatlarni oldini olish bo'yicha davlatlarning majburiyatlarini aniqlash hususida alohida topshiriq berganda ilk bor "Yorib o'tish" amalga oshirildi.

Unda insonning yashashi, shahsiy dahlsizligi, shaʼni, qadr-qimmati, shaxsiy hayotga aralashishdan himoyalaniishi, soʻz eʼtiqodi, erkinligi, oʻziga tegishli xujjatlar, qarorlar va boshqa materiallar bilan tanishish kabi huquqlari, shuningdek, jamiyat va davlatning boshqarilishida oʻzi yoki oʻz vakili orqali qatnashish, kasaba uyushmalariga, siyosiy partiyalarga aʼzo boʻlish, oʻz huquqlarini roʻyobga chiqarish maqsadida istalgan joyga aʼriza, taklif va shikoyatlar bilan murojaat etish, mulkdor boʻlish, mehnat qilish, erkin kasb tanlash, dam olish, ijtimoiy taʼminot olish, malakali tibbiy xizmatdan foydalanish, bilim olish, madaniyat yutuqlaridan foydalanish kabi huquqlari belgilab qoʻyilgan. Har bir shahsga tegishli boʻlgan yuqoridagi huquqiy meʼyorlari oʻndan ortiq kodeks va yuzlab qonunlar bilan tartibga solingan .

Xotin-qizlar va erkaklar teng huquqliligi talabining Konstitutsiyaga kiritilishi muhim ahamiyatga ega. Negaki BMT ning 1979 yilgi “Ayollar huquqlarining barcha turlarini kamsitishga barham berish toʻgʻrisida”gi Konvetsiya talablariga koʻra “Davlatlar oʻz Konstitutsiyalvriga jinsiy tenglik toʻgʻrisida aloxida qoidalar kiritishlari zarur”degan maxsus qoida Kopstitutsiyaning 18-moddasida ham oʻz aksini topgan.

Ayollar bilan erkaklarning teng huquqliligini taʼminlash maqsadida davlat qoʻshimcha chora-tadbirlarni amalga oshirmoqda. Ayollarning bilim olish, kasb egallash, mehnat qilish, unga teng xaq olish siyosiy va ijtimoiy xayotda faol ishtirok etish, muhim bir imtiyozlarga ega boʻlishlari uchun erkaklar bilan teng imkoniyatlar berilgan. Ayollarning oiladagi oʻrni, jismoniy imkoniyatlari hisobga olinib, ularga mehnat qilishda, sogʻliqni saqlashda maʼlum bir mansablarni egallashda ijtimoiy ximoyalaniishda sogʻlam avlodni oʻstirishda huquqiy himoyalaniishda, onalik va bolalikni qoʻllab-quvvatlashda lozim boʻlgan shart-sharoitlar va imtiyozlar yaratilgan.

Xotin-qizlar mehnatini muxofaza qilishga oid qoʻshimcha talablar Mexnat Kodeksi va boshqa qonun xujjatlarida belgilab qoʻyilgan. Jumladan, Oʻzbekiston Respublikasi Mehnat Kodeksining 225-moddasida ayotilishicha, “Mehnat sharoiti noqulay ishlarda ayollar mehnatining qoʻllanilishi taʼqiqlanadi, yer ostidagi baʼzi ishlar (jismoniy boʻlmagan ishlar) bundan mustasnodir”.

Oʻzbekiston Respublikasi Mehnat Kodeksining 225-moddasi, 2-qismida aytilishicha, “Ayollarning ular uchun mumkin boʻlgan normadan ortiq yukni koʻtarishlari va tashishlari man etiladi”.

Oʻzbekiston Respublikasi Davlat sanitariya bosh shifokori tomonidan 1996 yil 19 martda tasdiqlangan “Yuklarni qoʻlda koʻtarish, tashishda ayollar uchun yoʻl qoʻyilishi mumkin boʻlgan ogʻirlikning sanitariya meʼyorlari”da mazkur sanitariya meʼyorlari va qoidalari mulkchilikning barcha shakllaridagi korxonalar, tashkilot va birlashmalar uchun majburiy bajarilishi shartligi qayd etilgan. Ushbu sanitariya meʼyorlarining belgilanishidan koʻzlangan asosiy maqsad – ayollar uchun eng maqbul mehnat sharoitlarini yaratish, reproduktiv funktsiya (bola tugʻish) ning buzilishi va ayol salomatligiga putur yetishiga yoʻl qoʻymaslikdan iboratdir. 16, 18 yoshdagi oʻsmir qizlar uchun qoʻlda koʻtariladigan va bir joydan ikkinchi joyga tashiladigan yuk massasi 7 kg. dan, 14, 15 yoshli qizbolalar uchun esa, 3,5 kg.dan oshmasligi qonun xujjatlarida belgilangan.

Xulosa oʻrnida shuni aytish mumkinki, xuquqiy demokratik fukarolik jamiyatimizda ayollarimizning nufuzi davlat siyosati darajasiga koʻtarildi. -Oʻzbekiston Respublikasi qonunchiligida ayollar huquqlari taʼminlandi va kafolatlandi. Ayollarning huquqiy madaniyatini yuksaltirishda xotin-qizlar tashkilotlarining oʻrni va roli yuqori darajaga koʻtarildi Ayollarning huquqiy madaniyatini yuksaltirishda mahallaning mavkei oshirildi Oʻzbekistonda

gender tenglikni boskichma-boskich ta'minlash siyosatining asosiy yo'nalishlarini tahlil qilish masalalari belgilab olindi.

Foydalanilgan Adabiyotlar Ro'yxati

Ш.М.Мирзиёев "Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик-ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қондаси бўлиши керак" Тошкент. "Ўзбекистон"-2017 йил. 7-бет.

Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатининг биргаликда барпо этилиши, Ўзбекистон Республикаси Президенти лавозимига киришиш тантанали маросимига бағишланган Олий Мажлис палаталарининг қўшма мажлисидаги нутқи. Ш.Ш.Мирзиёев –Тошкент."Ўзбекистон" НМИУ.2016. (56 б) Б.7.

И.А.Каримов" Она юртимиз бахту иқболи ва буюк келажаги йўлида хизмат қилиш –энг олий саодатдир"Т.Ўзбекистон.2015.й.16.бет.

И.А.Каримов."Ҳозирги босқичда демократик ислохотларни чуқурлаштиришнинг муҳим вазифалари". –Т.: Ўзбекистон, 1996. 11-б.

Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси "Ўзбекистон" нашриёт - матбаа ижодий уйи. 2018 й.

Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси "Ўзбекистон" нашриёт - матбаа ижодий уйи. 2018 й.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. Ўзбекистон Республикасининг янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида"ги.- Тошкент.2017 й.7 феврал ПФ – 4947-сон.

Ўзбек тилида унлилар мўътадиллашуви (нейтрализацияси)

Нурманова Д.А.¹

Мўътадиллашув (нейтрализация) тушунчаси тилшуносликка лисоний бирликларга функционал нуктаи назардан ёндашувчи функционал лингвистика тарафдорлари томонидан киритилди.

Икки реалликнинг муайян шароитда ўзаро фарқли белгиларининг кучсизланиши мўътадиллашув (нейтрализация) саналади. Масалан *боғ*, *боқ* сўзлари икки реаллик саналиб, охирги товушлар жарангли-жарангсизлик белгисига кўра ўзаро фаркланади. Лекин талаффузда *боғ* сўзидаги «ғ» жарангли ундоши сўзнинг охирги позициясида жаранглилик белгисини йўқотади. Натижада *боқ* билан талаффузда бир хил бўлиб қолади.

Мўътадиллашув тушунчаси дастлаб фақат фонологик сатҳ бирликлари учун қўлланилди. Фонологияда эътироф этилган бу тушунча кейинчалик тилнинг бошқа сатҳ бирликлари учун ҳам қўлланила бошланди.

Бугунги кунда лисоний бириликлар зидланиши (оппозицияси) ва бу зидланишлар ўртасидаги зидланиш белгиларининг маълум шароитда йўқолиши, мўътадиллашуви (нейтрализацияси) тушунчалари тилшуносликда қатъий ўрин олди.

Фонологик оппозициялар мўътадиллашуви масаласига Н.С.Трубецкой жуда катта эътибор берди. У мўътадиллашувни фонологиянинг тамал тоши деб баҳолайди.²

Ҳар қандай тил фонологик системасининг даврлар ўтиши билан маълум ўзгаришларга учрашида конвергенция (икки фонеманинг бир фонемага бирлашуви) ва дивергенция (бир фонемадан иккинчи фонеманинг ажралиб чиқиши) ҳодисалари марказий ўринни эгаллайди. Конвергенция ва дивергенциянинг рўй беришида мўътадиллашув ҳодисаси муҳим роль ўйнайди. Ҳар икки жараён, албатта, мўътадиллашув орқали юзага чиқади.

Тил сатҳидаги фонологик зидланишлар мўътадиллашувини В.К.Журавлёв эътироф этганидек, мўътадиллашиш қисмлари асосида қуйидагича тасниф қилиш мумкин:

1. Мўътадиллашувчи қисмлар хусусиятига кўра;
2. Мўътадиллашувчи позиция хусусиятига кўра;
3. Мўътадиллашиш хусусиятига кўра.

Мўътадиллашув ҳодисасини ўрганишда икки нарсага эътиборни қаратиш лозим бўлади:

- 3) нутқ артикуляцияси сатҳидаги мўътадиллашув (синхрония);

¹ Нурманова Д.А. Ўзбекистон, Андижон давлат университети доценти, филология фанлари номзоди.

² Трубецкой Н.С. Основы фонологии. Москва: Иностранная литература. 1960. – с. 87.

4) икки давр оралиғидаги фонологик ўзгариш – дивергенция ва конвергенция (диахрония).

Бу икки ҳодисани фарқлаш муҳим аҳамиятга эга.

Артикуляция жараёнида маълум позицияда (кўпроқ перцептив кучсиз ва сигнификатив кучсиз позицияларда) фонема вариантлари ўртасидаги фарқланишнинг йўқолиши мумкин. Фарқланишнинг йўқолиши ҳодисаси ундошлар зидланиши доирасида ҳам, унлилар зидланиши доирасида ҳам учраши мумкин.

Унлилар зидланишида тилнинг уч даражадаги (юқори, ўрта ва қуйи) кўтарилиш ва лабланиш-лабланмаслик белгилари асосий (конститутив) белгилари ҳисобланади. Унлилар қатори (олд қатор, орқа қатор) сўз шакл таркибидаги позицияга боғлиқ бўлган белги бўлганлиги учун унлиларнинг асосий белгилари қаторига кирмайди.

А.А.Абдуазизов ўзбек тили унлиларини икки фарқловчи белгисига кўра оппозициясини кўрсатади³. Бунга асосан унлилар қуйидагича оппозицияга киришади.

(и-у) ёпиқ, лабланмаган - ёпиқ, лабланган;

(и-о) ёпиқ, лабланмаган - ярим ёпиқ, лабланган;

(э-о) ярим ёпиқ, лабланмаган - очик, лабланган;

(а-у) очик, лабланмаган - ёпиқ лабланган;

(а-ў) очик, лабланмаган - ярим ёпиқ лабланган.

Кўриниб турибдики, ўзбек тили унлиларининг бир белги асосида фарқланувчи уч оппозицияси, икки белги асосида фарқланувчи олтига (унда лабланиш белгиси билан тилнинг кўтарилиш даражаси белгиси бирга олинади) жами 9 та унлилар оппозицияси мавжуд. Агар лабланиш белгиси билан тилнинг кўтарилиш белгиси алоҳида олинса, ўзбек тилида 13 та унлилар оппозицияси мавжуд бўлади.⁴ Лекин бу оппозицияларнинг барчаси мўътадиллашувга олиб келади дегани эмас. Муайян унли фонема маълум унли билан минимал фарқланишга эга бўлса, бошқа унли фонемалар билан зидланиб максимал фарқланишга эга бўлади. Масалан, *и* фонемаси *э, ў, а, о* фонемалари билан ҳам зидланиши мумкин. Лекин бу зидланишда бирдан ортиқ белги билан фарқланади: *и-э* жуфтлигида икки белги фарқловчи белги саналади.

Нутқий жараёнда кўпроқ минимал фарқланиш белгисига эга бўлган фонемаларнинг кучсиз вазиятдаги вариантлари ўзаро мўътадиллашади. Масалан, *кейин-кийин, пулим-пулум, бўйин-бўйун*.

Шуни таъкидлаш керакки, унлилар позицияси ҳақида гап кетганда, кўпчилик туркологлар кўп бўғинли сўзларда унлиларнинг биринчи ва биринчи бўлмаган бўғинларда қўлланиш белгисига диққат қиладилар.⁵

Биринчи бўлмаган бўғинларда унлилар урғунинг ўрни, сўзнинг структур тип, бўғинларнинг миқдори, унлилар гармониясининг мавжудлиги, умлаут ва бошқа бир қатор факторларга боғлиқ ҳолда турли хил ўзгаришларга учрайди. Натижада ана шундай вазиятда бир фонеманинг варианты билан иккинчи фонеманинг варианты ўртасида фарқланиш белгиси кучсизлашади ва мўътадиллашув учун қулай имконият вужудга келади. Биринчи бўғин таркибидаги унли ҳақида фикр юритилганда эса бир бўғинли сўздаги унлининг реаллашув шароити ўзаро маълум даражада фарқ қилади. Бир бўғинли

³ Абдуазизов А. Ўзбек тили фонологияси ва морфонологияси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1992. – Б.53.

⁴ Нурмонов А. Ўзбек тили фонологияси ва морфонологияси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1990.

⁵ Щербак А.М. Сравнительная фонетика тюркских языков. – Ленинград: Наука. 1970. – с.59.

сўзда унли фонетик куршов таъсирида (комбинатор), маълум ҳудудий белги асосида (диалектал), ёки муайян услуб талаби билан (услубий) турли вариантларга эга бўлса, кўп бўғинли сўзларнинг биринчи бўғинидаги унли буларга қўшимча равишда урғули ёки урғусиз бўғинда жойлашиши, айрим ўзбек шеваларида умлаут асосида ҳам вариантланади. Шунинг учун ҳам бир бўғинли сўзларга нисбатан кўп бўғинли сўзларнинг биринчи бўғинида, кўп бўғинли сўзларнинг биринчи бўғинига нисбатан эса биринчи бўлмаган бўғинларида унлиларнинг вариантланиши бойроқ ва шу билан бирга, мўътадиллашув ҳодисаси ҳам кўпроқ бўлади.

Шунинг учун ҳам биринчи бўғиндаги мўътадиллашув билан биринчи бўлмаган бўғинлардаги мўътадиллашувни фарқли ҳолда кўриб чиқишга тўғри келади.

Ҳозирги ўзбек тили жонли сўзлашувида ёки турли диалектларида кўп бўғинли сўзларнинг биринчи ва иккинчи бўғинларида қуйидаги унлилар зидланиши ўртасида мўътадиллашиш кузатилади:

1. Оғизнинг очилиш даражаси белгисига кўра зидланишнинг мўътадиллашуви.

Э-и. Бу унлилар ўзбек тилининг фонологик системасида кенглик-торлик белгисига кўра зидланади. Маъноли бирликлар таркибида келиб, уларнинг маъносини фарқлаш вазифасини бажаради. Масалан, *эт-«гўшт»*, *«қил»*; *ит-«ҳайвон»*; *эс-«ақл»*, *«эсмоқ»*; *ис-«ҳид»* каби.

Лекин баъзан сўз таркибида синтагматик муносабатга киришганда бу унлилар ўртасидаги фарқловчи белги кучсизланиб, мўътадиллашув рўй беради. Масалан, *йемоқ-йимоқ (Тошкент шевасида)*, *неча-нича (желовчи шеваларда)*, *эчки-ички (Тошкент)*, *кейин-кийин* ва бошқ.

И-э. Кўп бўғинли сўзларнинг биринчи бўғинида *и* унлиси билан *э* унлиси ўртасида фарқланиш белгисининг йўқолиши натижасида этимологик *и* унлиси *э* тарзида талаффуз этилиши мумкин. Масалан, *ҳисоб-ҳесоп*, *ҳисобчи-ҳесопчи*, *ҳисобламоқ - ҳесопламоқ*; *бир оз-берос (Наманган)*, *тирик – териг (Наманган)* ва бошқалар.

Юқоридаги унлилар зидланиши ўртасида мўътадиллашувнинг содир бўлишига сабаб, бу унлилар ўзаро минимал фарқланиш белгисига эга: ўрта кенглик-торлик белгиларигина фарқловчи белги саналади. Торлик белгисига эга бўлган *и* унлисининг кутбий зидди кенглик белгисига эга бўлган *а* унлиси саналади. Бу белгига кўра зидланишда *э* кутбий зидланувчи икки чегара аъзолар ўртасида ораликни ҳосил қилади ва торлик белгисига эга бўлган аъзо билан ҳам, кенглик белгисига эга бўлган аъзо билан ҳам зидланиш хусусиятига эга. Шунинг учун *э* унлиси *и* унлисига ҳам *а* унлисига ҳам кучли зидланмайди. Чунки уларнинг кутбий зидди эмас. Бу эса *э* унлисининг *и* унлиси билан ҳам фарқлаш белгисининг маълум шароитда йўқолишига, уларнинг мўътадиллашувига имконият яратади.

Бу унлилар парадигматик қаторда ўзаро ўрта кенглик ва кенглик белгисига кўра зидланади. Бу белги улар ўртасидаги асосий фарқловчи белги саналади. Юқоридаги унлилар бир фонетик куршов ва бир хил фонетик вазиятда бири ўрнида иккинчиси келиб (контраст дистрибуция) маъно фарқлаш вазифасини бажаради. Масалан, *кел-кал*, *сел-сал* ва бошқалар.

Лекин ўзбек тилининг диалектлариаро бу фонемалар бир шароитда ўзаро алмашилиб келиб, маъно фарқлаш функциясини йўқотиши мумкин. Натижада бир

сўзнинг икки фонетик варианты ҳосил бўлади. Масалан, *мен-ман, сен-сан* ва бошқалар. Бундай лексик вариантларнинг ҳосил бўлиши бир фонетик қуршов ва бир фонетик вазиятдаги зидланувчи унлилар ўртасида зидланиш белгисининг йўқолиши, мўътадиллашув билан боғлиқдир. Бу ҳодиса диахронияда юмшоқ *a* унлисидан *э* унлисининг ажралиб чиқиши билан ҳам боғланади. Масалан, *аки - экки - икки, сакиз - секкиз, ал-эл* ва бошқалар.

Ўзбек тилининг маълум тараккиёт босқичида бу икки унли фарқланиш белгисига эга бўлмаган. Бир унлининг икки варианты бўлган. Даврлар ўтиши билан улар дивергенция ҳодисаси асосида икки алоҳида-алоҳида фонемага айланади.

Ҳозирги ўзбек тилида нутқ жараёнида *э – а* унлилари ўртасида фарқланиш белгисининг йўқолиши уларнинг ўзаро фарқланиши ўта кучсиз эканлиги билан айрим диалектларда қадимги *а-э* вариантланишининг сақланиб келаётганлиги билан изоҳланади. Масалан, *янги-йенги (Тошкент), кесади – кеседи (Наманган)*.

Кўп бўғинли сўзларнинг биринчи бўғинида ҳам учрайди. Масалан, *калит – кельт (Наманган), вазифа – везица (Наманган), балиқ - бэльқ (Наманган)*.

А–и. Кенг лабланмаган унли билан тор лабланмаган унлилар зидланишида лаб белгиси умумий, бирлаштирувчи; кенг-торлик белгиси эса фарқловчи белги саналади. Нутқ жараёнида кўп бўғинли сўзларнинг кўпроқ иккинчи бўғинида бу унлилар ўртасидаги фарқланиш белгисининг йўқолиши, мўътадиллашуви мумкин. Масалан, *кичкина – кичкана (желовчи шеваларда), насихат – наса:т (желовчи), дастурхон – дастархон (желовчи), нарироқ - нарароқ, табиат – табаат, фотиҳа – пата:а* ва бошқалар.

Ў–у. Бу унлилар ўзаро ўрта кенглик ва торлик белгисига кўра зидланади. Сигнификатив кучсиз позицияда улар ўртасидаги фарқланиш белгиси мўътадиллашади. Масалан, *ўғлим – у:лум (желовчи), ўғил – у:л (желовчи)*.

2. Лабланган-лабланмаганлик белгисига кўра зидланишнинг мўътадиллашуви.

Э–ў. Бу фонемалар ўзбек тилининг фонологик системасида лабланиш-лабланмаслик белгисига кўра ўзаро зидланади. Биринчиси лабланиш белгисининг йўқлиги, иккинчиси эса борлиги билан фарқланади. Кўп бўғинли сўзларнинг биринчи бўғинида айрим ўзбек шеваларида ва жонли нутқда бу унлилар ўртасида фарқланиш белгисининг йўқолиб, мўътадиллашуви ва бир хил шароитда ўзаро алмашилиб, маъно фарқламаслиги мумкин. Масалан, *этик-ўтик (Наманган) – ўту: (Тошкент), бедана – бўдана (желовчи), бу ерда – бўтта // бўта (Наманган)*.

И–у. Бу унлилар оғизнинг очилиш даражаси жиҳатидан бир хил белгига эга бўлиб, ўзаро лабланганлик-лабланмаганлик белгисига кўра фарқ қилади ва шу белги маъно фарқлаш вазифасини бажаради. Масалан: *қил - қул, бир – бур* ва бошқалар.

Нутқ жараёнида *и – у* унлилари ўртасидаги зидлик мўътадиллашуви мумкин. Мўътадиллашиш кўпинча кўп бўғинли сўзларнинг иккинчи, қисман биринчи бўғинида рўй беради. Масалан, *о:лунгъзъ-«ўғлингизни» (Наманган), оғир-овур (желовчи), оғиз-овуз (желовчи), товуқ-тўвиқ (желовчи); ким билан-кумман,* ва бошқалар.

Биринчи ва иккинчи бўғиндаги мўътадиллашув натижасида икки бир-бирига зид йўналишдаги ҳодиса юзага чиқади: иккинчи бўғинда биринчи бўғиндаги лаб унлисига ассимиляцияланиш натижасида, биринчи бўғинда эса, аксинча, иккинчи бўғиндаги лаб унлисининг таъсири, ёки биринчи бўғин унлисидан кейин лаб ундошининг таъсирида юзага чиқади.

И-у унлилари ўртасидаги мўътадиллашув туркий тиллар ўртасида ва ўзбек тилининг диалектлариаро бир бўғинли сўзларда ҳам рўй бериши мумкин. Масалан, *туш-тиш «тушмоқ», бит-бут «битмоқ»; қараим ва татар тилларида кул-кил «кулмоқ».*

Ў-и ўрта кенг лабланган ў унлиси билан тор лабланмаган у унлиси икки белгиси билан ўзаро зидланади: оғизнинг очилиш даражаси белгиси, лабланиш-лабланмаслик белгиси. Бу белгилар юқоридаги унлиларнинг фарқловчи белгилари саналади ва шу белгиларига кўра маъноли бирликларнинг маъносини фарқлаш учун хизмат қилади. Масалан, *қўл-кил, кўр-кир ва бошқалар.*

Ҳозирги ўзбек тилининг шеваларида бу унлилар ўртасидаги фарқланиш белгиси йўқолиб, ўзаро эркин алмашилиш дистрибуцияси муносабатида бўлади. Кучсиз позицияда фонемаларнинг сигнификатив жиҳатдан фарқли белгисининг йўқолиши маъноли бирликларнинг диалектал вариантларини ҳосил қилади. Масалан, *жўяк-жияк (жловчи шеваларда): Кетмимман жияк оламиз (кетмон билан жўяк оламиз).*

Бир маъноли бирликнинг бундай диалектал вариантлари ў-и унлилари ўртасидаги мўътадиллашув натижасида майдонга келади.

Юқоридагилардан кўринадики, кенг лабланмаган унлилар билан ўрта кенг, лабланган ва тор, лабланган унлилар зидлиги кучли саналиб, сигнификатив кучсиз позицияда ҳам, перцептив кучсиз позицияда ҳам фарқловчи белгиларини сақлаб қолади. Мўътадиллашувга кам берилади. Унлиларнинг қолган барча зидланишлари сигнификатив кучсиз (позицияда) вазиятда мўътадиллашувга учраши мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

Абдуазизов А. Ўзбек тили фонологияси ва морфонологияси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1992. – Б.53.

Нурмонов А. Ўзбек тили фонологияси ва морфонологияси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1990.

Трубецкой Н.С. Основы фонологии. Москва: Иностранная литература. 1960. – с. 87.

Щербак А.М. Сравнительная фонетика тюркских языков. – Ленинград: Наука. 1970. – с.59.

Pedagogik Kompetentlik, Kreativlik O'qituvchi Faoliyatining Asosi Sifatida

Xalimova M. V., Toxirova G.D.¹

Kalit So'zlar: kompetentlik, layoqat, konstruktiv, kommunikativ, diagnostik, kreativlik, loyihalash, tashkilotchilik, gnostik, ko'nikma.

Jamiyatda ta'lim tizimini rivojlantirishning strategik yo'nalishi – bu insonning turli sohalarida maqsadli mustaqil faoliyati asosida uning intellekt va ahloqiy rivojlanishidir. Jahonning rivojlangan davlatlari qatori mamlakatimizda ham ta'limdagi islohotlar jarayonida mustaqil ta'limni rag'batlantirish muhim yo'nalish sifatida kelmoqda. Pedagogning kasbiy layoqatliligini tarbiyalash fenomenini tadqiq qilishga bir qator olimlarning ishlarida o'z ifodasini topgan. Bu mualliflar kasbiy layoqatlilik – ishonchlilik sifatleri bilan birgalikda o'qituvchining kasbiy – individual hodisa sifatida pedagogik madaniyatini tavsiflaydi degan fikrni olg'a surganlar. O'z navbatida, kasbiy layoqatlilik tushunchasi, V.A.Slatsenin ta'kidlaganidek, pedagogning pedagogik faoliyatini amalga oshirishga nazariy hamda amaliy tayyorligining birligini ifodalaydi va uning kasbiy shakllanganligini tavsiflaydi [2.47].

Pedagog kasbi o'ta individualdir. Har bir pedagogning bosh vazifasi – o'z ishining ustasi bo'lish. Pedagogik mahorat o'z kasbi sohasida individuallikni yorqin ifoda etish sifatida tushuniladi. Pedagogik mahorat unsurlari kasbiy vazifalarni bajarish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalar bilan belgilanadi. Ko'nikmalarning quyidagi guruhlari farqlanadi:

1. Loyihalash ko'nikmalari.
2. Konstruktiv ko'nikmalar.
3. Tashkilotchilik ko'nikmalari.
4. Kommunikativ ko'nikmalar.
5. Gnostik ko'nikmalar.

Pedagog nutq madaniyati va texnikasiga e'tibor berishi lozim. Nutq madaniyati o'z fikrini aniq, lo'nda va o'rinli bayon etish ko'nikmasi bilan belgilanadi. Nutq texnikasi nafas olish, ovoz va diktsiya usullari bilan belgilanadi. Bularning barchasini uzoq mashq qilish yo'li bilan o'zlashtirish mumkin. Pedagog teatr pedagogikasi unsurlarini ham o'zlashtirishi muhimdir. Zero pedagog ishi rejissyor ishi, aktyor ijodiga yaqin turadi. Pedagog tashkilotchilik qobiliyatlariga ega bo'lishi, tez qaror qabul qilishi va ishni tez tashkillashtira olishi lozim.

Zamonaviy o'qituvchi shaxsida quyidagi fazilatlar namoyon bo'la olishi kerak:

¹ Xalimova M. V. - Andijon davlat universiteti psixologiya kafedrasi mudiri, psixologiya fanlari nomzodi, dotsent.
Toxirova G.D. - Andijon davlat universiteti magistranti

1. O'qituvchi jamiyat ijtimoiy hayotida ro'y berayotgan o'zgarishlar, olib borilayotgan ijtimoiy islohotlar mohiyatini chuqur anglab yetishi hamda bu borada o'quvchilarga to'g'ri, asosli ma'lumotlarni berib borishi lozim.

2. Zamonaviy o'qituvchi ilm-fan, texnika va texnologiya yangiliklari va yutuqlaridan xabardor bo'lishi talab etiladi.

3. O'qituvchi o'z mutaxassisligi bo'yicha chuqur va puxta bilimga ega bo'lishi, o'z ustida tinimsiz ishlashi va izlanishi lozim.

4. O'qituvchi pedagogika va psixologiya fanlari asoslarini puxta bilishi, ta'lim-tarbiya jarayonida o'quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlarini inobatga olgan holda faoliyat tashkil etishi kerak.

5. O'qituvchi ta'lim-tarbiya jarayonida eng samarali shakl, metod va boshqalardan unumli foydalana olish imkoniyatiga ega bo'lmog'i darkor.

6. O'qituvchi ijodkor, tashabbuskor va tashkilotchilik qobiliyatlariga ega bo'lishi shart.

7. O'qituvchi yuksak darajadagi pedagogik mahoratga, chunonchi, kommunikativlik layoqatiga ega bo'lishi, pedagogik texnika, nutq, yuz, qo'l-oyoq va gavda harakatlari (mimika, jest, pantomimika) qonuniyatlarini chuqur o'zlashtirib olishga erishishi lozim.

8. O'qituvchi yuksak nutq madaniyatiga ega bo'lishi va uning nutqi bir qator sifat va xususiyatlarga ega bo'lishi kerak.

9. O'qituvchi kiyinish madaniyatiga (sodda, ozoda va bejirim kiyinish, ta'lim-tarbiya jarayonida o'quvchilarning diqqatini ko'p jalb etuvchi turli xil bezaklar (qimmatbaho taqinchoqlar va yorqin rangli pardoz-andoz vositalari)dan ortiqcha va o'rinsiz foydalanmaslik, fasl, yosh, gavda tuzilishi, yuz qiyofasi, hatto soch rangi va turmagiga muvofiq ravishda kiyinishga odatlanish kabilar) ega bo'lishi lozim.

10. O'qituvchi shaxsiy hayotda pok, atrofdagilarga o'rnak bo'la olishi lozim. O'qituvchi shaxsining mazkur talablarni o'zida aks ettira olgan ichki va tashqi qiyofasi uning o'quvchilar va hamkasblari hamda ota-onalar o'rtasida obro'-e'tibor qozonishini ta'minlaydi.

Uzluksiz ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlarning ikki muhim ko'rsatkichi – sifat va samaradorlik aynan o'qituvchining salohiyati va kasbiy mahoratiga uzviy aloqadordir. Uning kasbiy talabnomasi (professiogrammasi) kun sayin kuchaymoqda. “Barkamol avlod-O'zbekiston taraqqiyotining poydevoridir”,-degan shior kun tartibiga o'rni kiritilgan mustaqillik yillarida bu masalaning yechimi o'qituvchi va tarbiyachi shaxsiga yanada mustahkam aloqador bo'lib qoldi. Boisi, o'qituvchi tajriba va malakasining uyg'unligi muvaffaqiyatlar garovi ekanligi sir emas. O'qituvchining ijodkor va tashabbuskor bo'lishi lozimligini mazkur darslik epigrafidagi buyuk nemis pedagogining fikri ham tasdiqlaydi.

Ta'lim tizimini insonparvarlashtirish (gumanizatsiyalash) muammosi kun tartibiga qo'yilgan bugungi kunda o'qituvchi shaxsining insonparvarlik jihati oldingi o'ringa chiqdi. O'qituvchining shaxsiy fazilatlarini: axloqiy barkamollik, ya'ni sahovatpeshalik, mehribonlik, talabchanlik, ma'naviy poklik qanoatlilik, rostgo'ylik, sadoqatlilik, pokizalik, ziyraklik, andishalilik, vazminlik, sabr-bardoshlilik, muloyimlik va boshqalardir. O'qituvchining kasbiy fazilatlarini: o'z sohasining puxta bilimdoni bo'lish, hunar sirlarini sodda usulda o'rta olish, hayotiy tajribalari asosida tarbiyalovchilik, shogirdlar ehtiyojlari va yutuq-kamchiliklarini idrok eta oluvchanlik, nutq madaniyatiga ega bo'lish, shaxsiy namuna bo'la olishlik va shu kabilardir.

SHogirdlik odobi bo'yicha quyidagicha mezonlar qayd qilinadi: “Agar sendan shogirdlik odobi nechta, deb so'rasalar, yettita degin”. 1) avvalo: o'z ishiga yaxshi munosabatda

bo'lish, ya'ni o'z kasbini sevish; 2) o'z ishiga e'tiqod qo'yish va unga ishonish; 3) ustoz oldida xokisor bo'lish, o'z nojo'ya odatlarini tark etish; 4) ko'rish (nojoiz) lozim bo'lmagan hamma narsalardan nigohini olib qochish; 5) eshitish mumkin bo'lmagan barcha narsalarga quloq solmaslik; 6) barcha noloyiq ishlardan qo'l tortish; 7) ustoziga qarshi bo'lgan kishilar bilan muomala qilmaslik. Ana shu kesimlarda o'qituvchi va o'rganuvchi o'rtasidagi dialektik munosabat to'laqonli amalga oshiriladi.

O'qituvchidan birinchi navbatda quyidagilar talab qilinadi: 1. Jismoniy va aqliy salomatlik. 2. Yuksak axloqiy va insoniy fazilatlar. 3. Kuchli va keng qamrovli poyindor bilim. 4. Metodik mukammallik va sayqallangan kasbiy mahorat. 5. Nutq madaniyati, notiqlik san'ati va imlo savodxonligi. 6. Muttasil o'z ustida ishlash va malakasini oshirish va boshqalar.

Kreativlik. Pedagogning ijodiy potentsiali uning o'z ijodkorlik sifatlarini shakllantirishga intilishida, pedagogik odobining namoyon bo'lishida, qobiliyati va kasbiy malakasini takomillashtirishida, kutilmagan vaziyatlarda topqirlik qila olishida, o'quvchi-talabalarni komillik sari mohirlik bilan yetaklay olishida ko'rinadi. Pedagogik jarayonda o'zining yangi g'oyalarni ishlab chiqish qobiliyatini doimo rivojlantiradigan va takomillashtiradigan o'qituvchi iqtidorli hisoblanadi. Pedagogik ijodiyot - o'z mohiyatiga ko'ra odamning yangi bilimlarni hosil qilish va takomillashtirish buyicha ijodiy ishining kasbiy, maxsus ifodasidir. Pedagogik izlanish o'qitishda doimo ma'lum yo'nalishdagi sub'ektga nisbatan aniqlashtirilgan bo'ladi. Pedagogik izlanish natijasida yangilikning asosiy namoyon bo'lish shakllari kundalik o'quv-tarbiyaviy muammolarning nostandart yechimlari, pedagogik ta'sir usullarining metodik va nazariy jihatdan mukammal ishlab chiqilishi, ixtiro etilishi va takomillashuvi hamda ulardan samarali foydalanishda ko'rinadi.

1. Kreativlik – bu madaniyat vositasi asosida shaxs sifatida shakllanish jarayonida namoyon bo'ladigan shaxsning shaxsiy sifati (fazilati)dir.

2. Kreativlik – bu insonning shaxsiy xususiyati bo'lib, uning o'z-o'zini takomillashtirib va rivojlantirib borishi bilan bog'liq.

3. Psixolog olimlar tomonidan kreativlikning qo'yidagi ikkita komponenti aniqlangan. Bular: A). SHaxsiy mazmun. ya'ni har bir insonning shaxsiy hayotining umumiy mazmuni. Bu mazmun madaniyatshunoslik bilan bog'liq. Har bir inson biron bir soha yoki faoliyat bilan shug'ullanar ekan, u kreativlik, ya'ni yaratuvchanlik munosabatda bo'ladi va uni iloji boricha chiroyli, insonlarni o'ziga tortishga yo'naltiriladi. Bu esa o'z navbatida insoniyatning madaniyatga yo'naltirilganligidir. B). Signifikatsion ko'nikmalar.

4. Kreativlikni tashxis qilish psixosemiotik tahlil bilan bog'liq Kreativlikning darajasini aniqlash qo'yidagilar bilan belgilanadi:

- shaxsiy ma'noning rivojlanish darajasi;
- verballi belgilar sistemasini yaratish

5. Ta'lim olish kengligi ikkinchi semiotik tizimni tashkil etadi. Uning kreativlikni rivojlantirishga ta'siri gomomorfizik madaniyat bilan bog'liq.

6. Psixologiya fanida kreativlik bilan bog'liq bo'lgan qo'yidagi jihatlarni aniqlashga doir qator metodlar tavsiya etilgan. Lekin bu metodlar bevosita kreativlikni emas, balki kreativlikni belgilab beruvchi muayyan jihatlarni aniqlashga qaratilgandir.

7. Kreativlik shaxsiy mazmun va unga doir belgilarning ob'ektivligi bilan belgilanadi.

8. Kreativlikning rivojlanishi uning komponentlerining rivojlanishiga bog'liq. Bular: shaxsiy mazmun va signifikatsion ko'nikmalar.

9. Kreativlikni tashxis qilish - ijodiy faoliyatning maxsulotining ko'rsatkichlari bilan bog'liq [3.63].

Ijodkorlik psixologiyasining asosiy maqsadi psixologik qonuniyatlar, ijod jarayoni mexanizmi va kreativ (creativity– inglizcha ijodiy) likni o'rganishdan iborat. Ijodkorlikka rivojlanishning asosiy mexanizmi sifatida (N.V. Kipiaki, A.M. Matyushkin, Y.A. Ponomarev, I.N. Semenov va boshqalar) qaraladi va uning o'rganilishi M.S. Bernshteyn, V.S. Bibler, V.N. Shkin, O.K. Tixomirov, E.G. Yudin va boshqalar nomi bilan bog'liq. Psixologik ijodkorlikning kreativlik deb nomlanuvchi yo'nalishi ustida g'arb olimlari: J. Gilford, S. Liding, V. Smit, D. Xalperik va boshqalar izlanishlar olib borishgan. CHet el olimlarining kreativlik tushunchasi haqidagi izlanishlarini tahlil qilib va umumlashtirib R. Xameni yozadi: «Kreativlik o'zida yangicha yo'sinda amalga oshirilgan o'zlashtirish to'lqinini (Makkelif), yangicha aloqadorliklarni aniqlash (Kyubi), yangicha munosabatga kirishish (Rodjers), yangiliklar (Lassuel), ongning yangicha e'tirozlariga sabab bo'luvchi faoliyatidir». Ko'pchilik tadqiqotchilar kreativlikni belgilashda shaxsning o'ziga xosligi va xususiyatlariga e'tibor qaratadilar. J. Gilfordning fikricha, kreativlik va ijodiy imkoniyat qobiliyatlar va ijodiy tafakkurga ta'sir etuvchi omillar yig'indisi sifatida namoyon bo'ladi. E. Torrens kreativlikni yechimlarni topishda bilimlarning yetarli bo'lmasligi muammosi, qiyinchiliklar qarshidagi identifikatsiya va taxminlarning shakllanishi, yechimlarning topilish jarayoni deb qaraydi. (E. Torrens, 1996-y.) Ijtimoiy-psixologik va ijtimoiy-boshqaruv darajasida – ijodkorlik determinantlari borasida jamoa ijodkorligini boshqarishda tashkilotchilik muammosi, jamoaning funktsional-rolli differentsiyasi yo'nalishi bo'yicha izlanishlar olib borilmoqda. Kreativlik ijodiy tafakkurning yangi mahsuli yoki natijasi ekanligi yuzasidan bahslar hali ham ayrim olimlar orasida davom etmoqda. Boshqa izlanishlarda *ijodkorlikning yangilik yaratishdagi yetakchiligi* ta'kidlanadi.

V.Arteymning izlanishlarida ijodkorlik uning mahsuli bo'lgan ob'ektga qarab baholanmaydi, deb aniq munosabat belgilanadi. Uning fikricha: «Kreativlik bilim, faoliyat va istakning uyg'unligi». Ko'rinib turganidek, kreativlik masalasi ilm-fanda asosan psixologik tushuncha (kategoriya) sifatida tahlil etilgan hamda uning bevosita inson psixikasi bilan bog'liq ekanligi e'tirof etilgan. Agarda til va nutq inson psixikasining mahsuli sifatida namoyon bo'ladigan bo'lsa, uning shakllanishi va rivojlanishi pedagogik muammo sifatida ham tahlil etishni taqozo etadi [3.28].

SHu bilan bir qatorda filologiya fanlari doktori M.Ayimbetov ham o'qituvchilarning pedagogik mahoratiga doir o'z fikrlarini bayon etish bilan bir qatorda pedagogning shaxsiy va kasbiy faoliyati masalalariga to'xtab o'tgan. Olim «kreativlik» yoki «ijodkor» tushunchalarini bevosita qo'llanmagan bo'lsalar ham ijodkor o'qituvchining sifat ko'rsatkichlarini yoritib berishga doir fikrlarini bayon etgan. Olim mahoratli zamonaviy o'qituvchining strukturaviy komponentlarini ko'rsatib bergan. SHu bilan bir qatorda olim bunday pedagoglarning oltita belgisini alohida e'tirof etgan. Bular: 1. Pedagogik jamoada katta obro'ga ega bo'lishi. 2. O'zlarini juda jiddiy tutishi va pedagogik taktga ega bo'lishi. 3. Darslarini oliy darajada tashkil etishi. 4. O'quvchilar bilan do'stona munosabatda bo'lish. 5. Murakkab vaziyatlarda o'zlarini tuta bilishi va pedagogik faoliyatini bir maromda olib borishi. 6. Pedagogik jamoada hamda maxallada katta ta'sir ko'chiga ega bo'lishi Sanab o'tilgan sifatlarga Biz o'qituvchining kreativlik faoliyatini ham qo'shimcha qilgan bo'lar edik. Negaki, o'qituvchilarning oliy darajada darslarni tashkil etishi o'z-o'zidan bo'ladigan holat emas, balki o'qituvchining izlanishlari, o'z sohasidagi yangiliklarni tajribalarida qo'llay olishi, o'quvchilarni «o'qitish» emas «o'qishga» o'rgatishiga doir qator faoliyatlar tizimi bilan bog'liqdir [3.55].

O'qituvchining kreativ faoliyati pedagogik mahoratning mazmunida aks etar ekan, bu haqda keyingi bo'limda batafsil to'xtalamiz.

Demak, ta'limning zamonaviy globallashuv va axborotlashuv sharoitida o'qituvchining ijodkorlik faoliyati muhim ahamiyat kasb etadi. Bugungi kunda ta'lim-tarbiya sohasiga kirib kelayotgan innovatsion yangiliklar pedagogika faniga yangi tushunchalarni ham olib kirmoqda. SHunday tushunchalarning biri «kreativlik» tushunchasidir. Bu tushuncha ko'proq psixologiya fanida kengroq rivojlangan. Ammo pedagogika fani bu tushunchaning mazmun va ma'nosini tadqiq etish talab etiladi. «Kreativlik» tushunchasi «ijod» tushunchasi bilan bog'liq. SHaxsning ijodkorlik imkoniyatlarini tadqiq etishga bo'lgan ijtimoiy buyurtma kreativlik muammosining alohida muhimligini belgilaydi. Shaxsiy ijodkorlikning dinamik (rivojlanib, o'sib boruvchi) tasniflanishi kreativlik va uning asosiy qirralarida aks etadi. Biroq, kreativlik psixologiya va pedagogika fanlarining belgilangan ilmiy kategoriyasi bo'lsa-da, «kreativlik» tushunchasi tegishli lug'atlarda munosib defferentsiyasini topmagan va ijod psixologiyasida yetarlicha aniqlanmagan. O'nlab ilmiy ishlarda ilmiy ijodkorlikning u yoki bu qirralariga turlicha yondashib, har xil darajada qamrab olinayotganligiga qaramasdan, hozirgacha na muammoning o'ziga va na unga taalluqli bo'lgan amaliy savollarga nisbatan yagona to'xtam mavjud emas. Hozirda, rivojlanishning zamonaviy bosqichida, mazkur an'analari inson faktorining hal qiluvchi o'rnini belgilamoqda. Bu faktorning fenomenologiyasida ijodkorlik uning belgilangan asosini tashkil etadi. Ijodkorlik inson fenomenining namoyon bo'ladigan yuksak ko'rinishi bo'lishiga qaramasdan, u eng kam o'rganilgan soha bo'lib, tabiiy qonuniyat sifatida qaraladi. Gap shundaki, ijod jarayonining tabiatidagi tasodifanlik, kutilmaganlik avvalboshdanoq uning zamonaviy ilmiy metodlarda o'rganish imkoniyatini chegaraladi. Zamonaviy fan imkoniyatlari ijodkorlik tabiatining mavjud dalillar va savollarni to'liq qoniqtiradigan universal tushuntirish imkoniyatiga ega emas. 1. Kreativlik – bu insonning butun hayoti davomidagi sifatlari majmuidir. 2. Kreativlik – bu insonning o'ziga topshirilgan muayyan topshiriq va vazifalarni bajarish usulidir. 3. Kreativlik – bu intellekt (aql) ning mahsulidir. Kreativlik – bu insonga xudo tomonidan berilgan qobiliyat, kashfiyotlardir. 5. Kreativlik – bu ijodiy faoliyatdir. 6. Kreativlik – bu ijodkor insonlarning ma'naviy-axloqiy va ijtimoiy adaptatsiyalanishidir. 7. Kreativlik – bu madaniyat bilan uzviy bog'liq bo'lgan kategoriyadir. Yuqoridagi fikrlarni umumlashtirgan holda kreativlik - shaxsni rivojlantiruvchi kategoriya sifatida inson ma'naviyatining ajralmas qismi bo'lib, shaxsni o'z-o'zini rivojlantirish omili, shaxsiy jonbozlikning asosi, shaxs ega bo'lgan bilimlarning ko'pqirrali ekanligida emas, balki yangi g'oyalarga intilishda va o'rnatilgan stereotiplarni yangilik yaratish jarayonini isloh qilish va o'zgartirishda, hayotiy muammolarni yechish jarayonida kutilmagan va noodatiy qarorlar chiqarishda namoyon bo'ladi, degan xulosaga keldik. O'qituvchining kreativlik faoliyati dastaval pedagogik maxorat bilan bog'liq.

Adabiyotlar Ro'yxati

Mirziyoev SH. M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz.-T.: O'zbekiston, 2016.

S.A. Muxina A.A.Solovyova. Sovremennye innovatsionnye texnologii obucheniya. M.:«GEOTAR-Mediya» 2008 43 s.

Selevko S.Sovremennye obrazovatelnye texnologii, Moskva.1998.-75-90 s.

Maxmutov, Ibragimov, CHoshanova "Pedagogicheskie texnologii razvitiya myshleniya uchashixsya", Kazanь,1993.- 75s.

Xo'jaev N, Xasanboev J,Mamajonov I, Musaxonova G.Yangi pedagogik texnologiyalar.O'quv qo'llanma.T,TDIU.-2007.71-74

Xoshimova M.K. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. (Ma'ruzalar matni). T.:TDIU.- 2012.- 50 bet.

Ochilov M. "Yangi pedagogik texnologiyalar". Qarshi, 2000.

Golish L.V. "Zamonaviy pedagogik texnologiyalar"., M. 1999.

Yo'ldoshev J, Xasanov S. Pedagogik texnologiyalar.T.: «Iqtisod-moliya», 2009.

Elektron Resurslar

www.tdpu.uz

www.pedagog.uz

www.Ziyonet.uz

www.edu.uz

Қасамёд нутқий жанрининг фалсафий диний хусусиятлари (инглиз лингвомаданияти мисолида)

Ф.М. Хасанова, М.Анорбоева¹

Кузатишлар шуни кўрсатадики, қасамёд нутқий жанрининг фалсафий диний хусусиятлари инглиз лингвомаданиятида ўзига хосдир. Маълумки, инглиз лингвомаданиятида (Буюк Британия) қасамёд диний садоқат рамзи сифатида шаклланган. Христиан динида ҳақиқатни, адолатни, тўғрилиқни юзага чиқариш зарурияти юзасидангина қасамёд этишга чақирилади. Христиан дини таълимотида “Эгамизга берган ваъдаларингни бажаргин”², каби айтилган сўзлар Худо гувоҳлигидаги қасамёдни сирли равишда муқаддас аҳд, ваъда сифатида илоҳийлаштиради.

Инглиз лингвомаданиятида диалогик шаклдаги қасамёдлар илоҳий аҳд ва ваъда сифатида киши онгида муҳрланган. Шу сабабли ҳам диалогик қасамёдларни илоҳий қасамёд сифатида бузиш мумкин эмас, қасамёдга амал қилмаслик Худони таҳқирлаш билан тенглаштирилади. Демак, диалогик типдаги қасамёдлар динийлик руҳини бутунлай қамраб олади. Қасамёд сўзларини сўзловчининг нутқида батафсил айтилиши тўғри бўлмайди, диний китобларда ёзилишича, сўзловчи диалогик шаклда Ҳа ёки йўқ деб тасдиқлаб қўйиши керак, холос. “Муқаддас китоб”нинг Матто 6:4 қисмида “сизларнинг сўзингиз фақат Ҳа ёки йўқ бўлсин. Бундан ортиғи эса ёвуз шайтондандур”³ дейилади. Шу сабабли ҳам Ҳа ёки йўқ жавобини талаб қилувчи диалогик қасамёдлар илоҳийлаштирилган. Шундан бўлса керакки, ушбу мамлакат қироличаси қасамёднинг муқаддаслаштирилган шакли ҳисобланган диалогик шакл орқали архиепископ иштирокида қасамёд қабул қилади.

Христиан дини қасам ичишни қоралайди, бу таълимотларда “Осмон ҳақи дея қасам ичманглар, чунки осмон Худонинг тахтидир. Ер ҳақи дея ҳам қасам ичманглар, чунки ер Худонинг пояндозидир. Қуддус ҳақи дея ҳам қасам ичманглар. Чунки Қуддус буюк Шохнинг шахридир. Бошингиз ҳақи ҳам қасам ичманглар. Чунки ўзларингиз сочингизнинг бир толасини ҳам оқ ёки қора қила олмайсиз”⁴ каби ғоялар етакчилик қилади.

Инглиз лингвомаданиятидаги диний қасамёд типларини тушуниш динни тушуниш билан бошланади. Христиан динида асосан, уч мазҳаб, яъни католийлик, проваславие, протестантизм ажратилади. Протестантизмнинг илк шакллари ва оқимлари, жумладан, лютеранлик, англиканлик, кальвинизм, цвинглианлик, унитаризм ва сочинчилик, анабаптизм ва менночилик бўлган бўлса, кейинроқ. Баптистлар, адвентистлар, Иегова шоҳидлари, староверлар, духоборлар, молоканлар, мормонлар ёки

¹ Ф.Хасанова – Андижон давлат университети ўқитувчиси М.Анорбоева - Андижон давлат университети ўқитувчиси

² Муқаддас китоб. Тошкент., 2016, 1161бет

³ Қасам ҳақида. Муқаддас китоб. Т., 2016, 1161 бет

⁴ Қасам ҳақида. Муқаддас китоб. Т., 2016, 1161 бет

“охират авлиёлари”, нажот армияси, христиан фани, пятидесятниклар ва бошқа бир қатор диний оқимлар вужудга келган⁵.

Католик, протестант, проваслав таълимотининг ўзига хослиги шунда кўринадики, католик таълимотида барча руҳонийларнинг уйланмаслиги, диний мартабадан чиқиш мумкин эмаслиги, кардиналлар институтининг мавжудлиги (кардинал католик черковида Рим папасидан кейинги олий руҳоний), дунёвий кишиларнинг Библияни изоҳлашлари мумкин эмаслиги, никоҳнинг бекор қилишнинг мумкин эмаслиги ва ҳоказолар. Протестантлик таълимотида эса шахсий эътиқод билан нажот топиш, динга ишонувчи барча кишиларнинг руҳоний бўлиши мумкинлиги, Библиянинг олий нуфузи каби. Протестантлик монастирлар ва монахлардан холи саналади. Қавмлар ибодатларни ўз она тилларида олиб борадилар. Протестантликда руҳонийларнинг оила қуриши тақиқланмайди. Проваславия (Чин эътиқод) таълимотида эса аъроф тўғрисидаги таълимот йўқ. Унда 7 сирли маросим алоҳида ўрин эгаллайди. Булар чўқинтириш, нон ва вино тортиш, руҳонийлик унвонини бериш, тавба- тазарру, миро суртиш, муқаддас зайтун мойи суртиш ва никоҳ маросимларидир⁶.

Руҳонийлик унвонини бериш маросими бу руҳонийлик мартабасига кўтарилиши билан боғлиқ маросимдир. Диний таълимотга кўра, руҳоний бўладиган шахснинг бошига епископ қўл теккизгандан сўнг гўё у муқаддас руҳнинг алоҳида марҳамати билан худо ва одамлар ўртасида воситачилик хусусиятига эга бўлади. Руҳоний унвони Проваславияда уч даража, яъни дьякон, пресвитер, епископ билан белгиланади⁷. Диний лавозим қасамёдларининг аксариятининг мазмуний қисмида диний лавозим тўғрисидаги қонун қоидаларнинг айтилиши ва махсус дуоларни ўқиб, Худонинг исми билан боғлаб, уни кўқларга кўтариб, яқунлаш тушунилади.

Шуни айтиш керакки, инглиз черковида (The church of England) шахсий (personal) ва касбий (professional) қасамёдлар ажратилади. Масалан, 7 чи қоидалар китобида (Canon's 7th edition) дин жамоасининг ҳаракатланиш тартиб қоидалари берилган. Ушбу диний тўпламда христиан оламида инсон ҳаёти билан боғлиқ барча жараёнлар, жумладан, чўқинтириш ва никоҳ ҳамда диний идораларда хизмат кўрсатувчи барча диний жамоатчилик вакиллари томонидан қабул қилинувчи қасамёдлари намуналари келтирилган ва ўтказилиш тартиблари белгилаб қўйилган. Бунга кўра, содиқлик қасамёди инглиз черковларида ишлаш, хизмат кўрсатиш учун сайловда иштирок этувчи ҳар бир сайланувчидан талаб қилинади. Бошқа мамлакат фуқаролари учун эса содиқлик ҳақидаги қасамёдлар мазмунан фарқланади. Ушбу қасамёдларни қабул қилиш билан махсус сертификатлар берилади (a certificate of confirmation), диний жамият томонидан бирдек тан олинувчи тасдиқланганликни англатади. Диний хизмат ёки лавозимга кирувчиларда махсус талабларни ижро этишлари шарт. Улардан ўзини динга фидокорлигини кўрсатиш, исботлаш мақсадида бир нечта иерархияли диний қасамларни навбатма навбат қабул қилиш талаб қилинади. Монархнинг ҳаёт йўли ҳар қандай ишни чин дилдан бажаришни талаб қилади. Шунинг учун ҳам монарх бир нечта диний қасамларни қабул қилиш муносабати билан унинг онги ва қалби руҳий тозаланади. Черков маданиятида инсон бурчи ва мажбурияти тушунчасининг мазмунида руҳий бурч ва ижтимоий бурч иккиси бир биридан фарқланади. Руҳий бурч орқали кўпроқ руҳий тозаланиш, масалан, нутқида ёмон сўзлар айтиш, сўқиниш, кимгадир зарар бериш кабилар тушунилади. Диний қасамларни қабул қилиш орқали энди у худованда йўлида хизмат қилиш учун тайёр демакдир. Роҳиблар уч хил қасамёд қабул қилиш орқали дунё

⁵ А. Абдурахмонов. Саодатга элтувчи билим. Т., 2002. 272 бет

⁶ У.Т. Тўраев, Ш.С. Саиджонов. Дунё динлари тарихи. Т., 2001, 95 бет

⁷ У.Тўраев, Ш.С.Саиджонов. Дунё динлари тарихи. Т., 2001

найранглари (poverty), нафс ва изтироб(chastity), шайтоннинг алдов ва тузоқларига (obidience) қарши курашиш йўлида қилган аҳди ва ваъдаси сифатида намоён бўлади. Диний қасамд хилма хилдир, уни қабул қилиш епископ талаби билан амалга ошади. Инглиз черковларида диний ҳаётга киришиш жараёнида қабул қилинадиган диний қасамдларда маҳаллий тавофутлар кузатилади. Лекин барча черковлар учун умумий бўлган қисқа муддатли (temporary vows) қасамдлар мавжудки, булар диний ҳаётга киришган янги уламо томонидан қабул қилинади. Тантанали (solemn) қасамдлар деб номланган умрининг охиригача бериладиган қасамдни қабул қилишгача бўлган уч йилдан тўққиз йилгача бўлган ҳаёти давомида бу қасамдлар амалда бўлади. Уч йилдан тўққиз йилгача бўлган муддат шахсни бутун ҳаётини Худо йўлига бахшида қилиш учун ўйлаб олишни назарда тутати. Монарх риёзат қасамини ичиш орқали у ўзлиги (унинг насл насаби ва мавқеи муҳимлигини йўқотади, дин йўлида хизматкор вазифасини бажаради) ва ғуруридан кечади, риёзат бу дин йўлида каффорат бериш, ўзининг қилган гуноҳларини ювиш учун монастирда монахларнинг оғир ишларини бажариш демакдир,

Инглиз лингвомаданиятида, Буюк Британия худудида Христиан таълимотининг кўплаб йўналишлари католик, методистлар, баптистлар, квакерлар (биродарлик жамияти) каби, Христиан бўлмаган кичик диний гуруҳлар (non Christian), яҳудийлар, мусулмонлар, Хиндулар каби турли диний эътиқодларнинг мавжудлиги⁸ билан ҳам характерланади. Шунга қўра бу мамлакатда турлича ўзига хос ваъда, аҳдга асосланган диний расм русумлар кузатилади. Масалан, Чўқинтириш маросими - христианлик динининг энг ассий маросимларидан биридир. чўқинтириш еттига илоҳий маросимлардан бири саналади. Чунки бу маросим бажарилгач, инсон черков даргоҳига қабул қилинган бўлади ва шу вақтдан бошлаб, чўқинтирилган сўзи христиан сўзи билан тенг маъно касб этади. Проваславия черковида бу маросим қуйидагича ижро этилади: янги туғилган болани черковга олиб келишади. Бу ерда руҳоний унинг юзига қарата уч марта куф-суфлайди. Инс ва жинсларга қарши дуо ўқийди. Шайтондан юз ўгиришга, уни пуфлашга ва туфлашга чақиради. Бу ишларнинг ҳаммасини бола номидан чўқинтираётган эркак ёки аёл бажо келтиради. Шундан кейин руҳоний болани уч марта сувга ботириб олади ва унга зайтун мойи суртади. Сўнгра бошидан бир тутам сочини кесиб олиб, унга ном беради. Одамнинг туғилган пайтидаёқ гуноҳкор эканлиги ҳақидаги ғоя, дастлабки гуноҳ тўғрисидаги ақида бу маросимга асос қилиб олинган. Чўқинтириш маросимида инсон шахвоний, гуноҳли ҳаёт учун ўлиб, диний муқаддас ҳаёт учун туғилади, деб таъкидлайдилар руҳонийлар. Христианлар таълимотига қўра, одамлар дастлабки гуноҳга ботган одамзод ажодидан гуноҳкор бўлиб туғилдилар. Чўқинтириш маросими эса ана шу гуноҳни ювиш учун хизмат қилади. Черковларда чўқинтириш маросимидан кейин миро суртиш маросими бўлади. Бу маросим бевосита чўқинтириш билан боғлиқ маросимдир. Черковларда чақалоқлар чўқинтирилгандан кейин улар хушбўй ёғ (миро) суртилади. Шундан кейингина инсон илоҳий мурувватга эришади, деб таълим берилади.

Проваславия таълимотида чўқинтириш бу христианлар учун иккинчи туғилиш кунидир. Бу кунда христиан беҳишда абадий ҳаёт кечириш учун ҳуқуқ олади. Инглиз халқида бола туғилганда унга исм қўйиш миллий ёки маҳаллий газеталарга эълон бериш билан бошланади. Одатда бола олти ойлик бўлгунига қадар чўқинтириш мақсадга мувофиқдир. Бу маросимда ўғил бола учун бир она ва икки ота қатнашиши, қиз бола

⁸ Britain today. Richard Musman and D'Arcy Adrian-Vallance. Printed in Hong-Kong Longman Group UK Limited. 1989.

учун эса бунинг акси икки она ва бир ота бўлиши шарт. Аммо айрим черковларда маҳаллий тавофут ҳам кузатилади⁹.

Кўринадики, ушбу тамойил муайян лингвомаданиятдаги қасамёд нутқий жанри тўғрисидаги диний қарашлар, диний маросимлар ва диний тушунчалар, жумладан, муқаддас шахслар, жойлар (зиёратгоҳ, алтар, икона, қибла каби), махсус диний сўз ёки дуолар, предметлар (китоб, крест каби)нинг мазмун моҳиятини очиб беришга хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

Муқаддас китоб. Тошкент., 2016, 1161бет

Қасам ҳақида. Муқаддас китоб. Т., 2016, 1161 бет

А.Абдурахмонов. Саодатга элтувчи билим. Т., 2002. 272 бет

У.Т. Тўраев, Ш.С.Саиджонов. Дунё динлари тарихи. Т., 2001, 95 бет

У.Тўраев, Ш.С.Саиджонов. Дунё динлари тарихи. Т., 2001

Britain today. Richard Musman and D'Arcy Adrian-Vallance. Printed in Hong-Kong Longman Group UK Limited. 1989

⁹ Т. Khimuhina, N. Konon, L. Walshe. Customs, Traditions and festivals of Great Britain. М., 1984

Visual Perception in Advertising Photos as an Effective Tool of Consumption Culture

Eren GÖRGÜLÜ¹

Abstract

The social changes experienced with mass production and consumption not only changed the way people look at consumption, but also changed the structure of enterprises. With the industrial revolution, it has become inevitable that these changes are intensified and enterprises tend to turn to more modern marketing instead of classical marketing. Advertising has gained a new dimension within these marketing activities. Advertising has not only evoked the impact of many areas of social life, but also it has become a mass media tool. As a result, the producer and the consumer are able to meet the product on a common denominator. In this meeting, the concepts of need and consumption emerge. The concept of consumption, which is directly related to the concept of need, has an important place in understanding the concept of consumption at the most basic level where needs can be defined. The relation between the concepts of consumption and, advertising and advertising photographs shape our perception and interpretation. This study focuses on the visual perception and interpretation of advertisement photographs by individuals.

Keywords: Consumption, Advertisement, Advertising Photography, Visual Perception.

Tüketim Kültürünün Etkili Bir Aracı Olarak Reklam Fotoğraflarında Görsel Algılama

Özet

Kitlesel üretim ve tüketimle birlikte yaşanan toplumsal değişimler, insanların tüketime olan bakışını değiştirmekle kalmamış aynı zamanda işletmelerinde yapısında değişikliğe yol açmıştır. Sanayi devrimiyle birlikte bu değişikliklerin yoğunlaştığı ve işletmelerin klasik pazarlama anlayışı yerine daha modern bir pazarlamaya yönelmeleri kaçınılmaz olmuştur. Bu pazarlama çalışmaları içerisinde reklam yeni bir boyut kazanmıştır. Reklam, toplumsal hayatın pek çok alanında etkisini hissettirmekle kalmamış bir kitle iletişim aracı haline gelmiştir. Bunun sonucunda üretici ile tüketici ortak bir payda olan ürün üzerinde buluşabilmektedir. Bu buluşmada ise ihtiyaç ve tüketim kavramları karşımıza çıkmaktadır. İhtiyaç kavramıyla doğrudan ilişkili olan tüketim kavramı, ihtiyaçların tanımlanabileceği en temel düzeyde tüketim kavramını anlamamızda önemli bir yere sahiptir. Tüketim kavramının reklam ve reklam fotoğraflarıyla olan ilişkisi, algılama ve yorumlama biçimimizi şekillendirmektedir. Bu çalışma

¹ Öğretim Görevlisi, Kırklareli Üniversitesi Lüleburgaz MYO, Grafik Tasarım Programı, erengorgulu@gmail.com

reklam fotoğraflarının bireylerin görsel algılama ve yorumlama biçimleri üzerine odaklanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tüketim, Reklam, Reklam Fotoğrafı, Görsel Algı.

Giriş

İletişim açısından ele alındığında reklam birden fazla şekilde tanımlanabilir. Kurtuluş (1982:25) reklamı "Tüketicileri bir ürün veya hizmetin varlığı hakkında uyarmak ve ürüne, markaya, hizmete veya kuruluşa yönelik eğilim yaratmak amacıyla, göze veya kulağa hitap eden mesajlar hazırlamak ve bu mesajları kitle iletişim araçlarıyla yaymaktır", Ünsal (1984:12) "Bir işin, bir malın veya bir hizmetin para karşılığında, genel yayın araçlarında tarif edilerek geniş halk kitlelerine duyurulması", Mutlu (2012:260) "Malların ve hizmetlerin elde edilebilirliğiyle ilgili bilgilerin kimi araçlarla (basın, film, televizyon, vb.) geniş bir kamuya bildirilmesi süreci", şeklinde tanımlarken, Türk Dil Kurumu² ise reklamı şöyle tanımlar; "Bir şeyi halka tanıtmak, beğendirmek ve böylelikle sürümünü sağlamak için denenen her türlü yol". Reklam ve reklamcılık bir kitle iletişim biçimidir ve reklam veren/yapan firma tarafından sıklıkla kullanılır. Çoğu zaman kar amacı güderek oluşturulan reklamlar nadir de olsa kar amacı gütmeyen tüketiciye sunulan bir iletişim aracıdır. Reklamın temel amacı bir ürün veya hizmetin satın alınmasına yönelik çalışmalar bütünüdür.

Reklam, günümüzde, toplumsal hayatın pek çok alanında etkisi oldukça hissedilen ve gündelik hayatta bireylerin pratiklerini biçimlendiren kitle iletişim endüstrisinin bir parçasını oluşturur. Reklamı yalnızca herhangi bir mal ya da hizmetin satışına destek sağlayan bir araç olarak değil, kimliği dönüştürücü bir unsur olan tüketim mekanizmasının işleyişini sürdüren kültürel bir kaynak olarak da görmek mümkündür (Becan, 2015: 109). Tüketicuyu yönlendirmek için kullanılan reklam kavramı sadece ürünlerin satışlarını arttırmak ve bu ürünleri sağlamak amacıyla da kullanılır. Üretici ile tüketici arasındaki bir iletişim biçimi olan reklam, günümüzün yoğun rekabet ortamı içerisinde şirketlerin veya kurumların buldukları konumu sağlamlaştırmaları açısından önemlidir. Tüketim kültürün en etkili araçlarından biri olarak kabul edilen reklamlar, modern sanayi kapitalizminin malları için pazar düzenlediği ve garanti ettiği mekanizmalardan biridir. Müşteriden uzak ve denetime tabi tutulmayan yerlerde, ürünler ile ilgili kararlar vermede ve üretici denetiminin olduğu yerlerde üreticiyi geri plana atmada bütünsel bir etkiye sahiptir (Dyer, 2010: 9).

Reklam ve kapitalizm sistemi arasında bulunan bağ, şirketler için önemli bir role sahiptir. Reklam bu bağı hem korur hem de yeniden üretilmesine katkıda bulunur. Reklam, dünyadaki en kapsamlı ve verimli iletişim biçimlerinden biridir. Reklam bizleri kendi evimizde; dergiler, televizyon, internet, radyo ve doğrudan postalama yoluyla bombardımana tutuyor. Billboardlar, radyo ve arabada bile reklamdan kaçış kolay değildir (Reichert, 2004:24). Reklam, markaların itibarını arttırmak, kurumların itibarını sağlamak, kişisel satış programının etkinliğini destelemek, dağıtım kanallarını genişletmek ve sektörde markaya genel talebi arttırmak gibi amaçlarla, farklı tekniklerdeki iletişim araçlarında farklı içeriklerle işlev görmektedir. Ancak reklamın başlıca görevi bir şeyler satmaktır. Satılacak şey bir ürün, bir hizmet ya da bir düşünce olabilir. Reklam, yaşamımızı şekillendiren, yansıtan, her yerde hazır ve nazır olan ve herkesin yaşamının kaçınılmaz bir parçası olan en önemli tüketim kültürü araçlarından biridir. Gazete okunmayıp televizyon izlenmese bile kentsel ortama egemen

² <http://www.tdk.gov.tr>

kılınan reklam imgelerinden kaçış mümkün değildir. Bütün medyayı kaplayan ve hiçbir sınırı bulunmayan reklamcılık, açıkça özerk bir varoluşa ve önemli bir etkileme gücüne sahip geniş bir üstyapıyı oluşturur (Williamson, 2001: 11).

Tüketim

Fizyolojik, biyolojik, sosyal ve kültürel pek çok bakımdan kendi kendine yeterli olmayan insanın oldukça çeşitli ve çok sayıda ihtiyacı bulunmaktadır. Bu ihtiyaçların giderilmesi ile ilgili faaliyetlerin tamamı, tüketim olarak ifade edilebilir. Bu tanım dışında insanın gerçekte ihtiyacı olmadığı halde harcadığı bazı değerleri için de tüketim kavramını kullanmak mümkündür. Dolayısıyla tüketim; meşru bir ihtiyaç karşılığı olsun ya da olmasın, bunların giderilmesi için göze alınan maddi ve manevi değerlerin seferber edilmesi, şeklinde tanımlanabilir (Torlak, 2000:17).

Tüketim, ihtiyaçlarla doğrudan ilişkili bir kavramdır. Dolayısıyla da nelerin ihtiyaç olarak tanımlanabileceği tüketim kavramını anlamamızda anahtar bir rol oynamaktadır. Her ne kadar toplumsal yapı ve könjüktüre bağlı olsa da insan için değişmez bazı ihtiyaçların olduğu tartışılmaz bir gerçektir. İhtiyaçlar arasındaki öncelik sırası ise kişisel gelir, toplumsal yapı ve algı farklılıkları gibi faktörlerin etkisine bağlı olarak değişim gösterebilir. Bu bağlamda Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi kuramı oldukça önemlidir. Maslow'a göre insan ihtiyaçları beş aşamada incelenebilir. Bunlar;

1. Fizyolojik ihtiyaçlar,
2. Güvenlik ihtiyaçları,
3. Sevgi, ait olma ihtiyaçları,
4. Saygı ihtiyaçları ve
5. Kendini gerçekleştirme ihtiyaçlarıdır.

Maslow'a göre kişi ancak önceki ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra bir diğerine geçebilir. Bir seviyedeki ihtiyaçların giderilmesi beraberinde bir sonraki ihtiyaçların giderilmesini getirir. Bu sıralama kişi en son sıradaki ihtiyaçları giderme noktasına gelinceye kadar devam eder (Odabaşı ve Barış, 2002:107-108).

İhtiyaçlar üzerine göre şekillenen tüketim kavramını sadece bu bakış açısıyla bakmak yerine aynı zamanda toplumsal etkinlik ile birlikte değerlendirilmesi gerekir. Göstergelerin ve sembollerin dâhil olduğu bir kültürel/sosyal süreç olarak düşünebileceğimiz tüketim kavramı artık günümüzde bireylerin salt ihtiyaçlarını karşılamaktan çıkmıştır. Tüketim kavramı ile birlikte reklamın etkisi de tüketiciyi ve toplumu yönlendirebilecek etkiye sahiptir. Reklamın günümüzde imgeler yolu ile yaşam alanımızın her yerinde görmek mümkündür. Berger (2006:129) şöyle söyler; “Yaşadığımız kentlerde hepimiz her gün yüzlerce reklam imgesi görürüz. Karşımıza bu denli sık çıkan başka hiçbir imge yoktur. Tarihte başka hiçbir toplum böylesine kalabalık bir imgeler yığını, böylesine yoğun bir mesaj yağmuru görmemiştir. İnsan bu mesajları aklında tutabilir ya da unutabilir; ama gene de okumadan görmeden edemez. Bir an için de olsa bu mesajlar belleğimizi imgeleme, anımsama ya da beklentiler yoluyla uyarırlar. Reklam imgesi anlıktır”.

Reklam Fotoğraflarında Görsel Algılama

Hâlihazırda var olan, üretilen herhangi bir ürünü istenildiği gibi göstermeye çalışılması reklam fotoğrafının temel amacıdır. Reklam fotoğrafları üretilen malı veya hizmeti tüketicieye

beğendirmek ve bu beğeniyle birlikte tüketiciye satma gayesi taşımaktadır. Reklam fotoğrafları oldukça özenle hazırlanmalı ve ilgi çekici olmalıdır. Bu bağlamda fotoğraf tüketiciye yönelik olarak üretilen ürünün satışını arttırmaya yönelik olarak kullanılmaktadır. Ayrıca fotoğraf gerçekliğin bir belgesi olarak sunulması da bu etkiyi arttırmaktadır.

Reklam fotoğrafçılığının bir diğer amacı ise, imaj yaratmaktır. Çekim sırasında ürünün açısı, ışığı vb. faktörlerle oynanarak ürün çok daha cazip hale getirilmektedir. Bu şekilde, sıradan bir zeytinyağı şişesi uygun bir ışık ve fonla mücevher gibi görünebilmektedir.

Reklam fotoğraflarında yeni çıkan bir ürünün "tıpkısının aynısı" bir fotoğrafının yayın organları aracılığı ile her eve yollanması, bu ürünün kendisini aynı şekilde dağıtmaktan çok daha ekonomik bir çözüm olmaktadır. Burada, fotoğraftaki ürünün sanki kendisi karşımızdaymış gibi algılanması sağlanmaktadır (Topçuoğlu, 1994:6).

Görsel bir anlatım biçimi olarak fotoğraf bir sadece fiziksel olarak değil psikolojik olarak da ilgi görmektedir. Psikolojik etkisi üretici ve izleyici olarak insanı merkezine almaktadır. Görsel işlemin sonucu olarak görsel algılama etkilenmektedir. Etrafımızda var olan cisimleri fark etmeye ve görmeye yarayan duyu organımız olan gözümüz aracılığıyla bize ulaşan bilgiyi algı ve duyum aracılığıyla almaktayız. Duyumları yorumlama ve onları anlamlı hale getirme süreci algıyı ortaya çıkarmaktadır.

İnsanoğlu çevresini, olayları ve haberleri algılayabilmek için duyu organlarından yararlanmaktadır. Ruth Schwarze "The Science Of Creativity" adlı eserinde, insanların evreni algılamak için duyu organlarından yararlanma yüzdelerini şöyle belirtmektedir;

- a. %78'ini görerek,
- b. %13'ünü duyararak,
- c. % 3'ünü dokunarak,
- d. % 3'ünü koklayarak,
- e. % 3'ünü de tat duygusuyla algılanmaktadır.

Algılamanın en belirgin özelliklerinden biri seçici olmasıdır. Belirli bir anda kişinin duyu organları pek çok uyarıyla karşılaşır. Bu kısa zaman sürecinde kişi tüm uyarıcılardan yalnızca bazılarını belirgin olarak algılamaktadır. Göz, algı işlemi sırasında bilginin bir kısmını almaktadır. Hangi uyarıcının algılanıp, hangilerinin dışlanacağı kişinin,

- a. Dikkatine,
- b. İlgi alanına,
- c. O andaki ruhsal durumuna,
- d. Eğitimine göre değişiklik gösterir (Özel, 1998:95).

Reklam faaliyetlerini tüketici üzerinde sürekli şekilde hatırlanması konusunda görüntüler oldukça önemlidir. Reklamda kullanılan fotoğraf ve görseller izleyici tarafından göz aracılığıyla okunarak burada görülen bilgiler beyne iletilmekte ve bu bilgiler ışığında karşılaştırma yapılmaktadır. İnsanda görsel algılama, bir filmin kaydettiklerinden çok daha karmaşık ve seçici bir süreçtir. Gene de hem fotoğraf makinesinin objektifi hem de göz –ışığa karşı duyarlılıkları nedeniyle- imgeleri büyük bir hızla ve olayın olduğu anda kaydederler. Bununla birlikte fotoğraf makinesinin yaptığı, oysa gözün hiçbir zaman yapamayacağı şey, o olayın görünümünü dondurmaktır (Berger, 2016:71). Bir ürünün üretilme aşamasından tüketim aşamasına kadar her alanda var olan fotoğraflar ve bu fotoğrafların tüketimi sosyolojik, ekonomik ve kültürel olarak birbirine bağlıdır. Sosyolojik ve ekonomik olarak daha ön plan çıkan reklam fotoğrafları kültürel anlamda da etkisini hissettirmektedir. Kültür, toplumun hem

üretim ve idaresini sağlaması, hem de dönüşümüne katkıda bulunması açısından politiktir. Kültür ayrıca, toplumdaki farklı grupların birbiriyle ilişkiye girdikleri çeşitli yollardan biridir (Barnard, 2002: 244). İnsanların ve toplumların kendi bünyelerinde meydana getirdikleri kendilerine ait kültürel sembolleri bulunmaktadır ve insanlar bu sayede daha rahat iletişimde bulunabilirler. Reklam ve reklam fotoğrafları toplumda görebileceğimiz kültürel değerler üzerinden dilini oluşturmaktadır. Toplum içerisinde yaşam biçiminden ahlaki değerlere estetik kaygıdan eğitim ve gelişmişlik düzeyine kadar reklam fotoğrafları bu konularla iç içedir.

Reklam Fotoğraflarının Bireyler Üzerinde Psikolojik Etkileri

Hedef kitleye yönelik olarak üretilen reklam fotoğrafları amacına ulaşmak için tüketici davranış biçimlerinin yanı sıra yaş, gelir düzeyi, eğitim düzeyi, cinsiyet gibi verileri kullanmaktadır. Bu açıdan bakıldığında tüketici kitleye ulaşılması ve bu sayede satın alma davranışının oluşturulması gerekmektedir. Hedef kitlenin tutumu ve bu tutumun etkilenmesinde farklı sonuçlar ortaya çıkmaktadır.

1. Hedef kitlede yeni bir tutum geliştirmek,
2. Hedef kitlenin var olan tutumunun şiddetini arttırmak,
3. Hedef kitlenin var olan tutumunu değiştirmek.

Birinci durumda, reklam fotoğraflarıyla piyasaya yeni çıkan bir ürün hakkında bilgi sahibi olmayan tüketiciye bir görüşün benimsetilmesi kolaydır; çünkü, tüketicide bu ürüne karşı direnç göstermesine neden olacak bir temel yoktur. Buna karşılık, ikinci ve üçüncü durumlar, yani var olan tutumun şiddetinin artırılması ve özellikle tutumun değiştirilmesi daha zordur; çünkü bu durumlarda hedef kitleyi oluşturan bireylerin kendi tutumu ile reklam fotoğraflarıyla verilen tutum arasında farklılıklar bulunmaktadır. Bu bağlamda, zaman zaman tüketiciler direnç göstermekte veya ürünü reddedebilmektedirler. Bu nedenle, ortak bir tutumda birleşebilmek için, reklam fotoğraflarıyla, seçilen hedef kitleyi oluşturan tüketicilerin gereksinimleri çakışacak biçimde konumlandırılmalıdır. Bir reklamda fotoğrafla hedef kitle etkilenmeye çalışılıyorsa, öncelikle fotoğrafın hedef kitlenin özelliklerine göre çok iyi tasarlanmış olması gerekmektedir. Bu şekilde, tüketicilerin dikkatini üzerine çekebilecek ve ilgi uyandıracaktır. Reklam veren mesajını hedef kitesine ulaştırabilmek, diğer bir deyişle tüketicinin reklam fotoğrafına maruz kalmasını sağlayabilmek için reklamın izlenme olasılığını yükseltmek zorundadır. Bu da farklı kitle iletişim araçlarında, reklam fotoğraflarının defalarca kullanılmasıyla sağlanabilir. Reklam fotoğraflarının gösterilme sıklığı arttıkça, izleyicinin reklama duyduğu tepkilerde de artış olacak ve istenen yönde tutum değişikliğine yol açabilecektir. Reklam fotoğrafları, hedef kitlede ürüne karşı olumlu tutumların oluşmasında ya da tutum değişmelerinin yaratılmasında önemli rol oynamaktadır. Tutumların yaratılabilmesi için, tüketici kitlesinin yapısı ve davranışları çok iyi bilinmeli ve hedeflenen bireylerin alışkanlıklarına, inançlarına ve geleneklerine ters düşülmemelidir. Olumlu tutumun oluşması için, öncelikle fotoğrafla hedef tüketiciler bilgilendirilmelidir. Sonraki aşamada mal veya hizmete karşı olumlu tutumlar geliştirilmeli ve son olarak da tüketiciyi motive ederek, satın alma davranışının ortaya çıkması sağlanmalıdır (Özel, 1998:104).

Toplumsal düzen içerisinde yer alan bireylerin reklam aracılığıyla kendisine sunulan ürüne karşı olumlu veya olumsuz tutumlarını değiştirmesi, reklam fotoğraflarının bireyler üzerinde bıraktığı etkiyle paralellik göstermektedir. Tüketicinin reklam fotoğraflarıyla istenilen davranış biçimine yöneltilmesi gereksinimlere karşı çözüm üretimi ile gerçekleşmektedir. Örnek olarak kişisel bakım ürünleri üreten bir markanın şampuanının reklam fotoğraflarında yer alan bakımlı güzel bir mankenin saçları dolgun, parlak ve istenilen biçime göre dümdüz

veya kıvrıkcık olacak şekilde yer alır veya cinsiyete göre değiştirilerek güçlü, dayanıklı gibi ifadelerde kullanılabilir. Bireyler reklam fotoğraflarında gördükleri modelin saçları gibi aynısının olmasını isteyen bireyler, bu reklam fotoğraflarından etkilenerek bu markanın ürettiği ürünü kullanmaya yönelik bir davranış sergilemektedir. Eğer tüketim sonrasında üründen beklediği tatmin veya ürünün sağladığı fayda arasında bir denge oluşursa tüketici davranışını ürünü yeniden kullanmaya göre değiştirmektedir. Ancak bireylerin davranışlarına etki edebilmek için tüketiciye sunulan ürüne ihtiyaç duyulmalı ve bu ürün ile ilgili olarak gerekli bilgiye sahip olunmalıdır. Tüm bu koşullar sağlandığında tüketicinin davranışları daha kolay şekillenebilir.

Sonuç

Reklamlarda yer alan fotoğrafların ürün satışının gerçekleştirilmesi için sosyal/kültürel tüm değerleri kullanması, tüketim ve reklam kavramları için vazgeçilmez unsurlardır. Tüketici üzerindeki düşünceleri etkilemek ve gerçekliği yansıtmada kullanılan reklam fotoğrafları birebir gerçeğin kopyası olarak karşımıza çıkar. Ayrıca fotoğrafın kendi doğasında olan gerçeklik ile olan ilişkisi reklamlarda verilmek istenen mesajın daha gerçekçi ve ilgi çekici şekilde kurgulanmasına neden olmaktadır. Yaşadığımız bu dünya tüketimi arttıran ve gittikçe daha fazla tüketimi teşvik eden bir yapıya sahiptir. Bu bağlamda reklamcılık ile birlikte reklam fotoğrafları da bu tüketimi destekleyecek şekilde devam etmektedir. Reklam kavramı artık var olan kendi tanımından daha da ötesine geçmiştir. Reklamlar pek çok alanda dolaylı veya doğrudan tüketicilere görsel algıyı kullanarak ulaşmaktadır. Bu sayede reklam ürün ve hizmet ile çevrelenmiş toplumda, tüketicinin ürünü sağlaması kolaylaştırılmış ve tüketim kültürünün gittikçe daha da yaygınlaşmasına olanak sağlamıştır.

Kaynakça

- Barnard, M. (2002). *Sanat, Tasarım ve Görsel Kültür*, Çev. Güliz Korkmaz. Ütopya Yayınevi, İstanbul.
- Becan, C. (2015). *Reklamı Ters Yüz Etmek*. Eğitim Kitabevi, Konya.
- Berger, J. (2016). *Bir Fotoğrafı Anlamak*, Metis Yayınları, İstanbul.
- Berger, J. (2006). *Görme Biçimleri*, Metis Yayınları, İstanbul.
- Dyer, Gillian (2010) İletişim Olarak Reklamcılık, Çev. M. Nurdan Öncel Taşkiran. Beta Basım Yayım A.Ş. İstanbul.
- Kurtuluş, K. (1982). *Reklâm Harcamaları*, İ.Ü. İstanbul Matbaası.
- Mutlu, E. (2012). *İletişim Sözlüğü*. Ark Yayınevi, Ankara.
- Odabaşı, Y. ve Barış, G. (2002). *Tüketici Davranışı*, Kapital Medya Hizmetleri, İstanbul.
- ÖZEL, Z. (1996). *Kitle İletişiminde Reklam Fotoğrafçılığının Önemi*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Radyo Televizyon Ana Bilim Dalı, 1996
- Reichert, T. (2004). *Reklamcılığın Erotik Tarihi*, Çev. Lidya Yazmacıyan-Vahit Bora. Güncel Yayıncılık, İstanbul.
- Topçuoğlu, N. (1992). *İyi Fotoğraf Nasıl Oluyor Yani?*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Torlak, Ö (2000). *Tüketim: Bireysel Eylemin Toplumsal Dönüşümü*, İnkılâp Yayınları, İstanbul.

November 22-24, 2018 Antalya

Congress Book

Ünsal, Y. (1984). *Bilimsel Reklâm ve Pazarlamadaki Yeri*, ABC Kitapevi.

Williamson, J.(2001). *Reklamların Dili, "Reklamlarda Anlam ve İdeoloji"*, Çev. Ahmet Fethi. Ütopya Yayınevi, Ankara.

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5beb0736e30ac6.54131203

Istanbul as A Setting in Short Fiction

Ufuk Özen BAYKENT¹

Abstract

One of the elements of fiction is setting which includes the place, time and atmosphere of the story. The present study discusses how Istanbul appears as a setting in two contemporary stories written by two female authors. These stories are chosen for analysis because they approach the metropolis from two different perspectives. The first story is *Mahur Saz Semai'm* by Stella Acıman, and the second is *When Solmaz* was Fading* by Nilüfer Açıkalın. The former narrates the current condition of the metropolis as one that has lost all its attractiveness. The second regards the city's difficulties as steps towards its miracles. The protagonist in the first decides to walk away from Istanbul, while the one in the latter feels complete when she lands there. The aim of the study is to show how the current condition of Istanbul is interpreted differently by two contemporary women writers.

Keywords: Istanbul, short story, setting, Stella Acıman, Nilüfer Açıkalın

Introduction

Istanbul has always been a tempting, satisfying and enriching scene for fiction. The history, location, geography, culture and people of the city provide valuable source of inspiration for the men of letters. Many novels, short stories and poems are written for and about the city by various poets and authors from around the world. The well-known novels like *Istanbul* and *the Museum of Innocence* by Orhan Pamuk, *Istanbul Passage* by Joseph Kanon, *the Birds Have Also Gone* by Yaşar Kemal, *Constantinople* by Edmondo De Amicis, *the Sultan's Seal* by Jenny White, *the Janissary Tree* by Jason Goodwin, *the Bastard of Istanbul* by Elif Şafak and *Last Train to Istanbul* by Ayşe Kulin have all been set in Istanbul and narration in these novels has been carried out with reference to either today's Istanbul and the city in the past. *I'm listening to Istanbul* by Orhan Veli, *Tell me about Istanbul* by Nazım Hikmet, *Istanbul* by Ivan Bunin, *Poems from Istanbul* by Moris Farhi are some examples of poems written to express the poets' feelings about Istanbul. The literature includes short fiction that tells stories set in this marvellous city. The present study aims to explore Istanbul as a setting in contemporary short fiction by women writers. The stories chosen for the analysis of setting for this paper are *When Solmaz² was Fading* by Nilüfer Açıkalın and *Mahur Saz Semai'm* by Stella Acıman. It is suggested that the setting in these stories contribute to the themes, characterization and plot of the whole story.

¹ Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkiye. ufukozen@uludag.edu.tr

Setting as an Element of Fiction

Analysis of fiction requires exploration a number of elements in a literary text such as plot, characterization, setting, symbol, irony, point of view and theme. These elements of fiction are usually connected to each other in a number of ways. Furthermore, some of them are dependent on the other. These elements not only contribute to the narration but also to the development of one another. For instance, the elements of plot and character are interdependent; one cannot be described without reference to the other. Likewise, both of them contribute to the fascination of a literary text.

Before the analysis of the settings in the short stories selected for this paper, it is necessary to explain the elements of fiction with an emphasis on the element of setting. Plot is related to the sequence of events composing a short story. The element of plot is associated with the content of the story. When you ask what a story is about, the people generally tell about the incidents rather than the insight of a character. Perrine argues that immature readers read for actions but mature one for how life and characters are revealed (1974, 43). Some readers value violent physical action, some demand fights, dangerous duties and some want mixed identities, disguises, hidden treasures. The classical plot structure dates back to Antiquity, the plot of the Greek drama. In 1863, Gustav Fraytag after his analysis of the Greek drama and a lot more, argued that the same five-act- plot structure can be recognized in most of fiction. The organization in plot begins with exposition during when the text is introduced with some information about setting and main characters. The second step in the plot is rising action which displays the conflicts and suspense. Conflicts are disagreements in terms of actions, ideas or desires. Suspense is the quality that makes a reader wonder about the course of events. The quality and quantity of conflicts and suspense enrich the attractiveness and support the readability of the text. The tension and curiosity of the reader increase during the rising action. The third step is climax when there is a turning point in the story and the course of actions changes and begins to be resolved. The climax is the point when the main conflict of the story is solved. The fourth step in the classical plot structure is falling action and the reader's tension decreases once the main conflict is resolved. Other minor conflicts are usually resolved during the falling action. The final step is called resolution which is a conclusion to the whole text. The classical plot structure is not necessarily used by modern authors. New experimental forms are applied in narration and some fiction finishes with climax or the narration is not carried out in a chronological order. Flashbacks are used to describe the past events or the narration might begin from the end of the events.

The second element of analysis in fiction is characterization which is closely linked to the element of plot. Without the characters in a fiction, it seems impossible to narrate the plot. On the other hand, a plot is a necessary element to reveal the characters. The characters necessarily go through a number of events, act in one way or the other or think and feel in a certain way. The most important characters in a fiction are called protagonist and antagonist. Protagonist is the leading character or the hero. The protagonist might be sympathetic or not but she/he is the central character. The protagonist is the one who experiences the main conflict in a literary work and it appears that everything told in a story is somehow related to this main character. The antagonist is a force against the protagonist. That force might be in the form of another character, things, conventions or traits of his own character (Perrine, 1974, 44). If the protagonist conflicts with himself, he suffers from internal conflict. But if the antagonist is external to the protagonist, the main conflict is called external. In addition to the main characters of protagonist and antagonist on whom the story is centred, there are other major and minor characters. A classification of the characters is made in terms of change. Some characters are called static and some are dynamic. The static ones do not go through any change throughout the story while dynamic ones do. The change might be physical, psychological or emotional.

The easiest way of presenting a character to a reader is through external means like by describing what the character says and does. Additionally a character's description may be vivid by associating it with a particular setting. The modernist writers use a technique called stream of consciousness through which the narrator describes the mental processes of a character. The character is revealed by means of the description of her thoughts, ideas and feelings. As pointed above, the actions sequenced in a plot are organized around conflicts most of which are experienced between characters. This is why the elements of plot and character are so interdependent.

Point of view is another element for analysis in fiction. The viewpoint is related to the narrator of the story. The story might be told through the eyes of a character that experiences the events in the story. In this case the narrator is one that is part of that story and such narration is called first person viewpoint. However, an author might choose to present the actions and characters of his story by a narrator who does not participate in the action. A narrator that is an outsider to the events told in the story is a third person and this kind of narration is called third person view point. The outsider-narrator may differ in capabilities such as his allowance to know, see and look. A third person who can see everything, everyone, and everywhere and whose knowledge and privilege is unlimited. One that can go through the minds and feelings of all characters is an omniscient third person narrator. But, if the third person narrator's view is limited to the perspective of only of the characters in the story, she/he is called limited third person narrator.

Symbol is another element to study in fiction. In symbolism, something relatively concrete is described in a work of fiction to represent something abstract. For instance, an object or scene might be described to symbolize a concept or idea. It is an image of an event or a physical object (a thing, person, or place) that is used to represent something non-physical such as an idea, a value, or an emotion. Authors use symbols to suggest a meaning through the narration of a concrete thing. Some symbols are classical and may repetitively be used in different literary texts. The red rose being the symbol of love or the colour white being the symbol of purity are examples of such reoccurring symbols. However, the authors may use elusive and unique symbols to convey unlikely meanings.

Another element in the analysis of fiction is irony, a term involving some sort of discrepancy and incongruity. Irony is a contrast between what appears to be and what really is. There are three kinds of irony: verbal, dramatic and situational. In case of verbal irony, the author tells something but implies the opposite of what he has told. The words imply the opposite of what they literally mean. In the dramatic irony, the reader knows more than what one of the characters knows in the story. For instance, when the reader knows who the murderer is but the police in the story are still trying to find out who he is, the dramatic irony occurs. The situational irony occurs when the writer leads his reader to believe in a situation but shows the opposite. In this case, the state of affairs the author presents contrasts with what is expected by the reader.

Theme is another element in the analysis of fiction, referring to the ideas and underlying meanings of a literary work. The theme is not usually overtly stated, but is often implied. "Theme is a term more usefully applied to a general concept or doctrine, whether implicit or asserted, which an imaginative work is designed to incorporate and make persuasive to the reader" (Abrams, 1993, 121). In order to derive the theme of a literary work, one must look for the author's purpose to tell that story. The view of life it supports and the insight into life it reveals will lead us to the theme of the text.

Finally, setting is another element in fiction and is the point of emphasis in this paper. The stories selected for analysis in this study are set in the city of Istanbul and how Istanbul is

used as a setting in short fiction and how the setting of Istanbul contributes to the story will be discussed. Setting refers to the location of a story in terms of place, time, social environment, and physical environment. It is not only limited to time and place; but, mood, atmosphere, historical era and social conditions are studied under the title of setting. The place in which the events of the story happen is the geographical location. A country, city, village, house, room or street may be narrated as the location for events in a story. A month, year, day, season or hour of the day may be directly stated in the story or in some cases the particular descriptions reveal the time. The descriptions in the story may be suggesting some social circumstances or a historical era. The environment may be implying concepts like freedom, satisfaction or happiness.

All the elements of fiction discussed above contribute to the quality of a work of fiction. They cannot be thought of being independent from each other. The insight into a character in a story may contribute to the exploration of a theme. The plot is revealed as the characters go through certain events. The actions of characters or their mental processes are narrated in a certain sequence which is called plot. A symbol or irony used in a story support the figurative richness. The setting of a story contributes to the feelings of a character or to the exploration of a theme. From the standpoint of the present study the settings of the chosen stories will be analysed in detail to discuss how they contribute to the narration in the stories.

Istanbul as a Setting in *Mahur Saz Semai'm*

The short story entitled *Mahur Saz Semai'm* is written by Stella Acıman. She is a novelist, short story writer and a businesswoman who was born in Istanbul to a Jewish family. She was first admired by her novel *Bella*. She is courageous to write about the untouched topics like being a lesbian or being a Jew in Turkey. She is known as a well-known author of minority literature (Çınar, 2006). The title of the story is a mode in Turkish classical music related to an overall indication of the melodic contour and patterns. Its closest counterpart in Western music is the medieval concept of mode.

The setting of the short story centres on the city of Istanbul which is described by means of personification. The story is told through first person view point and the narrator describes Istanbul as a man she found attractive and lovely in the past. The personified city is someone whose past is missed and whose current condition is unappreciated. The city is described with reference to both past and present. The narrator is clearly longing for the past and has decided to run away from the current state.

In the exposition the city's well-known attraction called Rumelihisarı, a fortress located on a hill at the European side of the Bosphorus just north of the Bebek district. The fortress was built by Ottoman Sultan Mehmed II in 1451 before he conquered the city. The narrator recalls sitting in her favourite tea house and watching across the Asian side of the city covered with judas trees. She contrasts the past and present in terms of the purple colour of the trees over the hills in spring time and misses the past. She points that when she fishes in Arnavutkoy, the opposite shore is today full of masses of buildings instead of the purple flowers. She argues that her attachment to the city is due to the judas trees and now she feels as if that bond is broken. She suddenly recalls the Arnavutkoy strawberries and laments for missing the odour and taste of them. She regrets that now they can only be grown in the small secret gardens that are hidden among the high apartments in the district.

The narrator describes the beautiful taste of Bayrampasa artichoke, the smell of the Turkish coffee cooked in a copper pot which has now been replaced by espresso, cappuccino, mocha of big chain stores. The Yesilkoy district's patio streets, ever-blooming roses, pavilions,

waterfront residences reminds her of the days when she cycled and enjoyed in the streets. The narrator focuses on the cosmopolitanism of the city in which people of different ethnic roots, different religions and languages live in peace. The good old days were like representations of the concepts of love, friendship and loyalty. The narrator seems to be proud of living in a multicultural and multilingual environment.

The narrator refers to the title of the short story when she remembers her late mother who was fond of Turkish classical music. No other song can better express the grief for Istanbul than the song entitled *Mahur Saz Semai'm*. The narrator personifies Istanbul and describes it as a close friend from whom she is running away. Istanbul, her friend has changed remarkably since her youth and now has become a different person. The narrator prefers to leave it rather than to stop loving. She is bidding farewell to Istanbul as if saying goodbye to an ex-beloved.

Solmaz Solarken's Istanbul

The second story of analysis in the present study in which Istanbul appears as a setting is *Solmaz Solarken* by Nilüfer Açıkalın. Nilüfer Açıkalın is a contemporary actress, novelist and short story author who has published 10 books. In the exposition of the story, Istanbul is described as “jewellery that is laid down on God’s table; that is one of a kind, unique, priceless.” It is shining bright in the night under the full moon. The protagonist has arrived in Istanbul after travelling for 22 hours, spending 6 hours in Munich airport and 16 hours in the sky, watching the full moon in two different continents.

The protagonist describes her longing for the city: “When the plane was up above the city, it was like I had regained my lost soul.” Everything occurs randomly in this city and there is always a possibility of an unexpected change. You feel that you are alive but that you are also mortal. The narrator feels that all the lands outside the border of this country are scenes in a movie. When one lands on this country, the movie ends. This is the real world in which all people are genuine. The rest of the world is of actors and actresses playing their parts in this spectacle.

The protagonist finds everything in this country as “extremely genuine”. The actions of the people are so sincere and natural. When they are angry, they are like bombs which are about to explode. You cannot observe unwilling smiles or artificial gestures on their faces. They act as they feel no matter what role they are in, such as the role of a mother, an officer, a sales assistant or a friend.

When she escaped from this city she loved so much, she found herself in a distant country of a completely different culture. She describes herself as being alienated from the environment and society. She disengaged from the rest of the people there who were tiring themselves when trying to act as if they feel happy, secure or unstressed. It is understood that the protagonist tried a life in America where the people have a fake smile and greet each other on the street. She contrasts these people with the citizens of her country who are not masked figures.

There is a twist in the plot when the protagonist admits her suffering from lung cancer. She is rather like a “carpe diem” woman, trying to enjoy every minute in life. She accepts an invitation to a party at a friend’s house where different sorts of people have gathered and are acting in both legal and illegal ways. The surprise ending of the story occurs when the protagonist falls in love with an undercover policeman. The night ends with a hope for future and with the protagonist’s idea that the rest of her life will be filled with love. She relates this unexpected event to the city of İstanbul, a city of miracles.

Conclusion

The two contemporary stories were studied in terms of their settings of the city of Istanbul. Both stories deal with the idea of cosmopolitanism in different ways and describe the narrators' longing for a different Istanbul. In *Mahur Saz Semai*'m, Istanbul is personified as a beloved who used to have a number of positive characteristics but do not anymore. The narrator realizing that her lover lost the good in him, decides to run away and remember him in the good old days. In *Solmaz Solarken* the setting of Istanbul appears as a city that is loved and missed. The current condition of the city is described as something being longed for. The chaos, complexity, distress, problems and arguments are what make this city exciting to the narrator. In both of the stories, Istanbul is described as a metropolis that offers its citizens some negativity. In the former, the protagonist is displeased with the city's condition and wants to run away. In the latter, the protagonist loves the city despite its difficulties and misses to be a part of the chaos.

References

- Abrams, M.H. (1993) *A Glossary of Literary Terms*. (6th edition) Texas: Harcourt Brace College Publishers.
- Acıman, Stella. (2009) "Mahur Saz Semai'm" in *Kadın Öykülerinde İstanbul*. Sel Yayıncılık. pp. 9-17.
- Açıkalin, Nilüfer. (2009) "Solmaz Solarken" in *Kadın Öykülerinde İstanbul*. Sel Yayıncılık. pp. 18-41.
- Çınar, Sayım. (03.12.2006) *An Interview with Stella Acıman*. "Korkak ve Cimri Yahudi Yaftası içimi Sızlatıyor".
- Perrine, Laurence. (1974) *Literature: Structure, Sound and Sense*. New York: Harcourt Brace Jovanovich Inc.

An Investigation on The Re-Designing of The Logos of The Ministry of The Republic of Turkey

Eren GÖRGÜLÜ¹

Abstract

The Republic of Turkey has passed a new system with the presidential election which is carried out on June 24, 2018. Following the transition to the presidential government system, the number of ministries was reduced to sixteen. With this new system, some changes have been made in the structure of many ministries. The logo of the two ministries has been announced to the public so far in the emblem / logo design process initiated by Presidency Communication Headship. Stars representing the sixteen Turkish States in the flag of the Presidency shall be placed in all ministerial emblems / logos. Emblem / logo designs are the most important elements of the visual identity of corporations and logo designs are the most remarkable elements of visual identity. Changes in the color, typeface, and brand character of the logo design will affect the image of the organization. In the process of restructuring, the old and new forms of the emblems / logos which will represent the state are examined comparatively. In this context, the aim of the study is to evaluate the renewed ministry emblem / logo designs in terms of graphic design.

Keywords: Logo, Graphic Design, Visual Identity, Reconstruction.

Türkiye Cumhuriyeti Bakanlık Logolarının Yeniden Tasarlanması Üzerine Bir İnceleme

Özet

Türkiye Cumhuriyeti 24 Haziran 2018’de gerçekleştirdiği Cumhurbaşkanlığı seçimiyle birlikte yeni bir sisteme geçmiştir. Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçilmesinin ardından bakanlıkların sayıları on altıya indirilmiştir. Bu yeni sistem ile birlikte birçok bakanlığın yapısında bazı değişikliklere gidilmiştir. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı’nın başlattığı ve halen devam eden amblem/logo tasarım sürecinde şu ana kadar iki bakanlığın logosu kamuoyuna duyurulmuştur. Cumhurbaşkanlığı forsunda yer alan ve on altı Türk Devleti’ni temsil eden yıldızlar, tüm bakanlık amblem/logolarında yer alacaktır. Kurumlara ait görsel kimliği oluşturan öğelerin en başında amblem/logo tasarımları gelmektedir ve logo tasarımları görsel kimliğin en dikkat çekici öğesidir. Logo tasarımını oluşturan renk, yazı karakteri, marka karakteri gibi öğelere yapılacak değişiklikler kurumun imajını da etkileyecektir. Yeniden

¹ Öğretim Görevlisi Eren Görgülü, Kırklareli Üniversitesi Lüleburgaz MYO, Grafik Tasarım Programı, erengorgulu@gmail.com

yapılanma sürecinde devleti temsil edecek olan amblem/logoların eski ve yeni formları karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Bu bağlamda çalışmanın amacı yenilenen bakanlık amblem/logo tasarımlarının grafik tasarım açısından değerlendirilmesidir.

Anahtar Kelimeler: Logo, Grafik Tasarım, Görsel Kimlik, Yeniden Yapılanma.

Giriş

İnsan topluluklarının kendilerini çeşitli sembol, bayrak, işaret, amblem gibi araçlarla ifade etmesi eski bir olgudur. İnsanın sosyal hayata geçmesi ile birlikte dünyanın farklı coğrafyalarında farklı toplumlar ortaya çıkmış, o dönemlerin yaşam standardının bir sonucu olarak okur-yazar oranının düşük olması nedeniyle toplumlar düşüncelerini arma ve simgelerle anlatmaya başlamışlardır (Ece ve Bayraktaroğlu, 2010:6). İnsanoğlunun ilk çağlardan itibaren kurmuş oldukları her türlü oluşumlarda farklı semboller ve ifade biçimlerini kullanmışlardır. Bu ifade biçimleri evrensel iletişimin yapı taşlarıdır ve insanoğlu var olduğu andan itibaren kullanılmaktadır. Değişen/gelişen yaşam standartları ile insanoğlunun, kendisini merkeze alan yaşam biçiminden sıyrılıp sosyal hayata geçmesi, dünyanın farklı coğrafyalarında farklı toplumların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Ardından zamanla gelişen aidiyet kavramı doğrultusunda, bu toplumlar kendi düşüncelerini bir bütün olarak dile getirmeye zorlanmıştır. Bu toplumlarda dönemsel yaşam standartlarındaki yapılanmanın göstergelerinden biri olan okur-yazarlık oranının düşük olması, toplumların düşüncelerini, önceleri arma/simgelerle anlatmaya başlamalarına neden olmuştur (Okay, 2000:17).

Günümüzde ise gelişen teknoloji ve bu teknolojinin getirdiği yeniliklerle birlikte kurum ve kuruluşlar artan rekabet ortamında üstünlüklerini, farklılıklarını ortaya koymak ve rakipleri arasından sıyrılarak ön plana geçmeye çalışmaktadırlar. Bu farklılıklarını yansıtmak ve algılanabilir olmak için ise çeşitli görsel göstergelere ihtiyaç duymaktadırlar. Kurumların algılanmasında, tanınmasında ve tüketicinin bilincinde etkili bir şekilde kalmasında bu göstergeler ön plana çıkmaktadır. Bu bağlamda görsel kimlik, kurum kimliği kavramının oldukça önemli bir parçasıdır.

Gün geçtikçe insanoğlu daha fazla biçim, sembol, imge ve görsel bombardımanına tutulmaktadır. Bunun sonucunda kurum ve kuruluşları ifade edecek görsel biçimler, amblem/logolar, semboller her zaman var olacaklar ve bu varlıklarını devam ettireceklerdir. Bu ifade biçimlerinin arasında amblem/logolar günümüzde sıklıkla kullanılan, zamanın değişimine göre şekillenebilen veya yalınlaştırılabilen bir yapıya sahiptir. Logo ve amblemi TDK şu şekilde tanımlar; Logo: “Bir kurum veya kuruluşun kendine seçtiği, bazı ticaret eşyası üzerine konulan, o eşyayı üreten veya satanı tanıtan resim, harf vb. özel işaret” olarak tanımlanmaktadır.² Amblem: “Soyut bir şeyin, bir kavramın sembolü olan varlık veya eşya” olarak tanımlanmıştır.³

İnsanlar arasında gelişen işbirliği ve örgütlenme sonucunda oluşan bu kurumlar, şirketler, Kamu Kurumları, Bakanlıklar, Cumhurbaşkanlığı vb. birimler de zaman içinde kendilerine özgü amblem/logolar kullanmaya başlamışlardır. İster özel kurumlar olsun isterse devlet kurumları kendini ifade etmek için öncelikle kurum kimliğini yansıtacak bir amblem/logo ortaya koymak zorundadır. Kurum kimliği tasarımında görsel etkiyi oluşturacak elemanların en önemlisi amblem/logo tasarımlarıdır. Kurum veya kuruluşları yansıtmada

² www.tdk.gov.tr

³ www.tdk.gov.tr

başarılı sayılabilmeleri için logo tasarımlarının; özgün, sade, akılda kalıcı, okunabilir vb. olması gerekmektedir. Bununla birlikte yıllardır değişmekte olan tasarım anlayışı günümüzde bu tür çalışmaların biçimlenmesinde etki etmektedir. Yaşamın temelinde var olan değişime paralel olarak kurumlar, insanlar, fikirler ve markalar da etkilenmektedirler. Reklam çalışmaları ve iletişim alanındaki değişimler zamanla kurumların kimliklerini tanımlayan ifade biçimlerinin değişimine zemin hazırlamıştır. Kurumların görsel kimliklerini tanımlayan logolar farklı şekillerde düzenlenebilir. Öncelikle yıllar içerisinde farklılaşan kurum veya kuruluşlar çağın gerekliliklerini göz önünde bulundurarak logo tasarımlarında yalınlaştırma stratejisine başvurabilirler. Ayrıca bu yalınlaştırma stratejisinden ayrı olarak logo değişimini de gerçekleştirebilirler. İster biçimsel olarak olsun isterse renk, uyum, tipografik vb. yenilikçi düzenlemeler ile birlikte ortaya farklı bir logo biçimi çıkmaktadır.

Logo tasarımları markanın kimliği ve görsel yüzünün tanınırlığı açısından oldukça önemlidir. Bu görsel kimliğin değiştirilmesi veya yalınlaştırılması oldukça önemli bir karardır. Çünkü değiştirme zamanına kadar insanların hafızasına kazınan biçim, şekil bir önceki logo etrafında şekillenmektedir. Logo tasarımlarında yer alan fontlar, renkler, biçimler ve ikonlar biz istemesek bile bilinçaltımıza yerleşmektedir.

Şekil 1: Logolarını değiştiren firmalar.

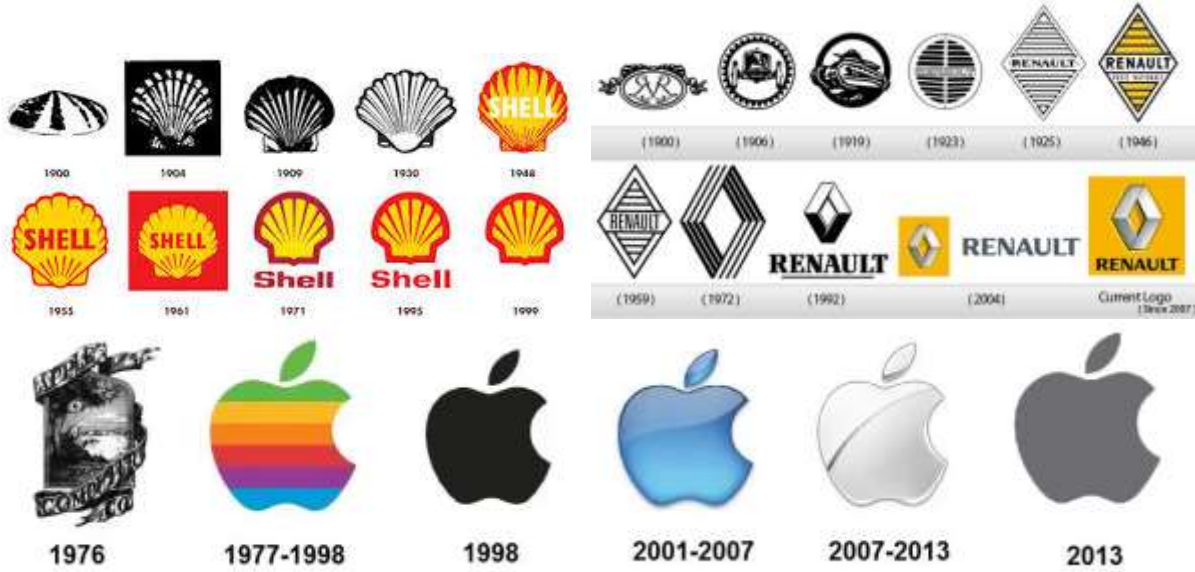
Amblem/Logonun Yenilenmesi

Kurum ve kuruluşları faaliyet gösterdikleri alanlarda onları etkileyen birçok faktör bulunmaktadır. Özellikle günümüzde kurumları etkileyecek faktörler arasında; ürün yelpazesinin genişlemesinden, yeni rakip firmaların kurulmasına, yaşanan ekonomik veya sosyal olaylardan teknolojik gelişmelere ayak uydurmaya kadar sayılabilecek etkenler bulunmaktadır. Tüm bu etkiler altında kuruluşlar kimliklerini ortaya koyup bu kimliği koruyabilmek için kurum kimliğine duydukları ihtiyaçta artmaktadır. Bu kimlik zamanla eskimiş ve değişen şartlara bağlı olarak değişmiş ise yeniden düzenlenmesi gerekmektedir.

Günümüz teknolojilerine ayak uyduran ve farklılaşmanın önemini anlayan firmalar zamanla yeniden yapılanma yoluna giderek ya görsel kimliklerini tamamen değiştirmiş ya da görsel kimliğin temelini oluşturan logo tasarımlarında değişiklik yapmıştır. Var olan imajlarını yenileyerek değişen dünyaya ayak uydurmaya çalışan kuruluşlar, kurumsal kimliklerini değiştirerek yani yüzlerini yenileyerek tazelenmektedir. İmaj tazeleme yarışına giren firmalar bu değişikliğe logolarıyla başlamaktadır (Çeken, Akengin, & Yıldız, 2016:1401).

Gün geçtikçe değişen koşullarla birlikte kurumlarında yapısında değişimler yaşanmaktadır. Kurum ister kendi içerisinde büyüsün veya küçülsün bunu kendi bünyesinde şekillendirebilir. Kurum kimliğine doğrudan etki edecek bu faktörler ile birlikte görsel tasarım ürünlerinden olan logo tasarımı da değişime uğrayabilir. Olins'e göre yeni bir kurumsal kimliğe duyulan ihtiyaç; bir kurumun yönetimi değiştiğinde, kurum genişlemek, farklı yönlerde ilerlemek veya yapısını değiştirmek istediğinde ya da bünyesinde barındırdığı çeşitli insan gruplarına yeni bir yön duygusu göstermek amacıyla ortaya çıkmaktadır (Olins, 1979:209). Burada kurum kimliğine yeni bir biçim vermek veya yalınlaştırma stratejisine gitmek yeni bir yol olarak görülebilir. Kurumun görünen yüzü olarak logo tasarımının değişimi gün geçtikte bir çok kurum ve kuruluş tarafından gerçekleştirilmektedir.

Kurumları etkileyebilecek birçok durum söz konusudur. Bunlar arasında hedef kitlenin değişmesi, görevin değişmesi, ürün yelpazesinin artması, yönetimin değişmesi, kurumun işleyiş şeklinin değişmesi, kurumun yeniden yapılanması, kurumların birleştirilmesi şeklinde çoğaltılabilir. Bu etkilerin arasında en göze çarpan değişiklik biçimi ise kurumların çağın gerekliliklerine göre hareket ederek logo tasarımlarında gerçekleştirmiş oldukları yeniliklerdir.

Şekil 2: Shell, Renault ve Apple logoları.

Türkiye Cumhuriyeti Bakanlık Logolarının Yeniden Tasarlanması

Markaları en bilindir, en tanınır kılan onların öncelikle isimleri, sonra amblem ve logolarıdır. Amblem, bir markanın sadece işaretle tasarlanmış, sembolleştirilmiş halidir. Logo, yine bir markanın isim olarak yazılmış, tasarlanmış halidir. Amblem ve logolar yüzyıllardır günlük yaşantımızda önemli bir yeri kaplamakta, isimleri markalaştırmaktadır. Bir firmanın ürettiği mal/hizmetin isminin herkesçe bilinmesi, çok meşhur olması onun marka olmasına yetmez. Marka yaratmak elbette bir bütçe gerektirir. Ancak bir ürün marka olduktan sonra artık kendi kendinin lokomotifine olmaya başlar, sadece bir logosu bile başlı başına bir reklam aracı

olabilir (Ak, 2011:156). Etkili, akılda kalan, hatırlanabilir bir logo tasarımı ortaya çıkarmak kurumların yeniden yapılanma sürecini destekleyecek önemli bir faktörlerdir.

Türkiye, 24 Haziran'da yapılan seçim ile birlikte yeni bir değişime sahne olmuştur. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçiş ile birlikte, devlet içerisinde yer alan kurumların yeniden yapılandırıldığı görülmektedir. Bu yeni yapılanma ile birlikte yeni logo, yeni web sayfası ve kurumsal kimlik içerisinde yer alan diğer öğelerin değişikliği söz konusu olmuştur. Bakanlıklar arasında etkin bir koordinasyon sağlanması için daha önce 26 olan bakanlıklar birleştirilerek 16'ya düşürülmüştür. Böylece kademeler azaltılarak karar alışı süreçlerinde bir kısalma olacağı hedeflenmiştir. Yeni yapılanma kapsamında bazı bakanlıklar birleştirildi ve isimleri değiştirildi. Cumhurbaşkanlığı sistemine geçilmesi ile birlikte başlayan dönüşüm, değişim sürecinde bu yenilenen bakanlıklara yeni logolar tasarlanması kararlaştırılmıştır. Bu kapsamda yenilenen idare biçimiyle birlikte Türkiye Cumhuriyeti Bakanlıkları yeni logo tasarımlarıyla gündeme gelecektir. Ancak yeni logolar halen tasarım süreci içerisinde bulunmaktadır. İletişim Başkanlığı'nın çalışmasına göre Adalet, Dışişleri, İçişleri, Milli Savunma, Milli Eğitim, Sağlık, Enerji ve Tabii Kaynaklar, Ulaştırma ve Altyapı, Çevre ve Şehircilik, Tarım ve Orman, Kültür ve Turizm, Gençlik ve Spor, Çalışma, Sosyal Hizmetler ve Aile, Hazine ve Maliye, Ticaret ve Sanayi bakanlıklarının amblemleri yeniden tasarlanmaktadır. İki bakanlığa ait logolar ise basına duyurulmuştur. Tarım ve Orman Bakanlığı ile Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı logoları gün güzüne çıkmış ve şu an resmi olarak kullanılmaktadır.

Tarım ve Orman Bakanlığı sitesindeki Kurumsal Kimlik sayfasında yeni logoya ilişkin henüz açıklayıcı bir ifade yer almazken, "Cumhurbaşkanlığı 1 Nolu Kararnamesi çerçevesinde T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı kurumsal kimlik çalışmaları devam etmektedir" ifadesine yer verilmektedir. Logoları tanımlayan biçimler formlar şu an için tam olarak açıklanamamaktadır. Bir önceki logonun ifade biçimi bize birçok şey anlatmaktadır. Öncelikle evrensel değerlerle tarımın işlevini anlatacak bir form üzerinde çalışılmıştır. Açık mavinin gökyüzünü, güneş ve başakların gıda ve tarımı, turuncu çemberin Bakanlığın geçmişten günümüze gıda tarım ve hayvancılık alanındaki çalışmalarını, logonun alt kısmındaki yeşil ile ülkemizdeki verimli tarım alanlarını, mavi rengi ise deniz ürünlerini sembolize ettiği görülmektedir.

Şekil 3: Türkiye Cumhuriyeti Tarım ve Orman Bakanlığı eski/yeni logoları.

Yeni logoda ise tarımı, ormancılığı, su ürünlerini anlatacak bir form aranmaktadır. Doğayı toprağı anlatacak herhangi bir renkten yoksun yeni logo tasarımı, Cumhurbaşkanlığı forsunda yer alan ve 16 Türk Devletini temsil eden yıldızlarla birlikte yeniden tasarlanmıştır. Renk olarak sadece kırmızı rengi seçilmiş, yuvarlak form etrafında dönen yıldızlarla birlikte yeni bir form oluşturulmuştur. Logonun içerisine ayrıca bir ay yıldız konumlandırılmıştır. Yüzey hatlarını incelediğimizde eski ve yeni logo arasında biçimler farklılıklar dikkat çekerken, sınırlandırmalarda herhangi bir değişiklik söz konusu değildir. Tarımın ve hayvancılığın kaynağını oluşturan temel renklerin yoksun olduğu yeni tasarımda devlet vurgusu verilebilmek için bayrak kırmızısı kullanılmıştır.

Şekil 4: Türkiye Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı yeni logosu.

İki ayrı bakanlığın tek bir bakanlık bünyesine alındığı ve birimler arasındaki koordinasyonun daha hızlı gerçekleştirilmesi hedeflenen yeni düzenlenen logo da görsel bütünlüğü sağlamak adına yine bayrak kırmızısı kullanılmıştır. Tahmin edilebilir bir şekilde tasarım sürecinde olan diğer bakanlık logoları da bayrak kırmızısı ve 16 yıldız formunun bir yuvarlak etrafında dizilişleriyle birlikte düzenlenecektir. Aile, çalışma, sosyal hizmetleri çağrıştıran bir form görülememekle birlikte yine karşımıza ay ve yıldız çıkmaktadır. Ellerin sanki özenle tuttuğu ay ve yıldız aileyi ve sosyal hizmetleri içerisinde barındırır ve korur gibi görünmektedir. Genel anlamda yeniden yapılanan bakanlıkları temsil eden logo biçimleri yuvarlak form kullanılarak bir bütün şeklinde görülmesi sağlanmıştır. Tek renk olan kırmızı kullanımı Türkiye Cumhuriyeti'ni temsil eden Türk Bayrağından esinlenen negatif pozitif alanı tanımlar. Tasarımda bütünlüğün sağlanmaya çalışıldığı logo tasarımlarda kendini hissettirmektedir.

Sonuç

Kurum kimliği bir kurumun veya kuruluşun bize kim olduğunu anlatan bir kavramdır. Kurum kimliği sadece amblem/logodan ibaret bir yapı değildir. Bir bütün olarak kurumu yansıtan görsel ifade biçiminde amblem/logo tasarımları ön plana çıkmaktadır. Kurumsal kimliğe önemin artması üretim ve tüketimde görülen farklılıklar ile paralel şekilde gelişmektedir. Bir devlet kurumu olduğunda ise durum daha farklı bir yol izlemiştir. Görsel kimlik unsurunun değişen yönetim sistemiyle birlikte bir bütünü temsil edecek ve koordinasyonun tek bir yerden sağlanmasına katkıda bulunacak şekilde belirli bir form üzerinden tasarlandığı görülmektedir. Değişen yeni yönetim sistemiyle yenilenen ve azaltılan bakanlıklar Cumhurbaşkanlığı'na bağlılığı ilk olarak görsel yapılanma sürecinde göstermektedirler. Yenilenen logo tasarımlarında renklerden biçimlere bir çok form tek bir düzleme indirgenmiş, yazı karakterleri yuvarlak bir form etrafına yerleştirilmiştir. Logonun anlatmak istedi biçimin doğasından yola çıkmak yerine tek bir renk kullanımı görsel algıyı kolaylaştırmak ve kalıcılığı arttırmak adına kullanılmıştır. Yeniden yapılanda sürecinde görülen görsel evrim, devlete ait bakanlıkların köklü geçmişlerine vurgu yapıldığını göstermektedir.

Kurumsal varlığın sürekliliğinin bir göstergesi olan ve toplumsal hafızamıza yer edinen bakanlık logoları artık yeni formlarıyla birlikte etkili, bütün ve devleti tanımlayacak bir gösterge olarak değerlendirilecektir.

Kaynakça

Ak, M. (1998). *Firma, Markalarda Kurumsal Kimlik ve İmaj*, İstanbul: M.Group Publishing

Çalış, E. Bayraktaroğlu, Ali M., “*Amblem ve Logo Tasarımlarında Yalınlaştırmalar*”, Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Hakemli Dergisi, ART-E, Cilt 3, Sayı 6, Yıl 2010.

Çeken, B., Akengin, G., & Yıldız, E. (2016). *Logo Değişiminin Kurumsal Kimlikle Bağlantısı: 2015 Yılında Kimlik Tazeleyen Marka Yörsan Örneği*. İdil Dergisi, 1401-1411.

Okay, A. (2000). *Kurum Kimliği*, 2. Baskı, Mediacat Yayınları, Ankara.

Olins, W. (1979). *Corporate Identity - The Myth and The Reality Journal of the Royal Society of Arts* , 208-223.

<http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/resmen-degisti-iste-yeni-logosu-40896559>

<http://www.milliyet.com.tr/16-bakanligin-amblemi-degisiyor--gundem-2758198/>

Investigating the Relationships Among Innovative Behaviors, Knowledge Sharing and Organizational Citizenship Behaviors in High-Tech Industry Workers

Mehmet AKAN¹, Serkan DOLMA²

Abstract

The aim of this research to examine the relation among innovativeness, knowledge sharing and organizational citizenship behaviors on high-tech industry workers.

This research consists of employees working for companies located in the Technopark in Yıldız Technical University Technology Development Area. Employees involved in the research adopt a team-based manner of work. Teams are comprised of team leaders and team members who work with them.

The scales used in the research consist of Innovation, Knowledge Sharing and Organizational Citizenship Behavior respectively. The cronbach alpha coefficient has been used to measure the structural reliability of the scales used in the research.

According to the research, technopark employees' tendency to share information, innovative behaviors and organizational citizenship behaviors are positively correlated.

Keywords: Innovative behaviors, Knowledge sharing, Organizational Citizenship Behaviors

JEL Codes: M12, M15

Teknoloji Sektörü Çalışanlarında Yenilikçilik, Bilgi Paylaşımı ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi

Özet

Bu araştırma, teknoloji sektörü çalışanlarında yenilikçilik, bilgi paylaşımı ve örgütsel vatandaşlık davranışları arasındaki ilişkiyi ortaya koymak amacıyla yapılmıştır.

Bu araştırma Yıldız Teknik Üniversitesi Teknoloji Geliştirme Bölgesindeki Technopark bünyesinde yer alan firmalarda çalışanlardan oluşmaktadır. Çalışmaya dahil olan firma

¹ mhmtakann@gmail.com (Bu çalışma, birinci yazarın yüksek lisans tezinden türetilmiştir.)

² Dr. Öğretim Üyesi, Pamukkale Üniversitesi, dolma@pau.edu.tr

çalışanları takım bazlı çalışma şeklini benimsemiştir. Takımları, takım liderleri ve onlara bağlı çalışan takım çalışanları oluşturmaktadır.

Çalışmada kullanılan ölçekler sırasıyla Yenilikçilik, Bilgi Paylaşımı ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışı ölçeklerinden meydana gelmektedir. Kullanılan ölçeklerin geçerlilik ve güvenilirlikleri incelendikten sonra hipotezlerin test edilmesinde, kolerasyon analizi ve bağımsız örneklem t-testleri kullanılmıştır. Ayrıca demografik özelliklere ilişkin betimleyici istatistikler raporlanmıştır.

Araştırma sonucunda teknopark çalışanlarının takım liderleri ve takım çalışanları arasında bilgi paylaşımı, yenilikçi fikirler ve örgütsel vatandaşlık davranışı sergileme eğilimleri arasında olumlu yönde ilişkiler olduğu ortaya çıkmıştır

Anahtar kelimeler: Yenilikçilik davranışları, bilgi paylaşımı, örgütsel vatandaşlık davranışları

1. Yenilikçilik, Bilgi Paylaşımı ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışı

1.1. Araştırmanın Amacı

Günümüz iş dünyasında mevcut piyasadaki kuruluşlara karşı üstün gelme hususunda öne çıkan kavramlardan belki de en önemlisi yenilikçiliktir. Yenilikçilik davranışı sergileyen çalışanlara sahip olmak, özellikle teknoloji alanında faaliyette bulunan çoğu firmanın temel hedefleri arasında yer almaktadır. Bu doğrultuda çalışanların yenilikçi davranış sergileme düzeylerine etki edeceği sanılan örgütsel vatandaşlık davranışı ve bilgi paylaşımı kavramlarından da bahsedilecektir. Bu üç kavram arasındaki ilişki incelenecek ve bu sayede çalışanların yenilikçilik ve yaratıcılık düzeylerini arttırmak isteyen yöneticilere öneriler sunulabilecektir. Yenilikçiliğin firmalar ve çalışma alanlarının yaygınlaşmasına bağlı olarak bilgi paylaşımı ve örgütsel vatandaşlık davranışı hareketlerinin de yaygınlaşması hedeflenmektedir.

1.2. Yenilikçilik Olgusu

Schumpeter, girişimciliğin ve yeni firmaların temel fonksiyonu olan yenilikçiliğin yaratıcı yıkım sonucunda ortaya çıktığını savunur. En kapsamlı haliyle yenilikçilik kavramını ele alan kişi Schumpeter'dir (Top, 2008). Schumpeter'e göre yenilikçilik kavramı girişimcilik tanımının temelinde bulunmaktadır. Girişimciyi ise şöyle tanımlamıştır. Girişimci: İşletme açısından yeni bileşenler bularak, mevcut bulunan ekonomik düzeni yıkan kişi olarak tanımlamıştır. Bunu da yaparken yeni mal ve hizmet üretme, yeni süreçler geliştirme, yeni pazarlar bulma, yeni bir örgüt yapısı kurma gibi faktörleri bir araya getirerek oluşturmaya çalışmıştır. Bu bağlamda girişimciliği farklı açıdan ele alarak tanımlayama çalışan ilk kişi olma özelliğini taşımaktadır. Global ölçekte rekabet eden, değişik alanlarda faaliyette bulunan işletmeler için müşterilerinin ihtiyaçlarının en kısa sürede, en kaliteli ve en ucuz şekilde karşılamak hayati önem taşımaktadır (Doğan, vd., 2003).

Günümüzde yenilikçilik lüks olmaktan çıkmış ve kuruluşlar için sürekliliklerinin devamı için temel bir gereklilik halini almaya başlamış sayılmaktadır. Bu durumu göz önüne alarak yenilikçilik için eskiden günümüze birçok tanım yapılmış ve yapılmaya da devam etmektedir.

Yenilikçilik kavramı Latince “innovatus” sözcüğünden türemiştir ve kültürel, idari ve toplumsal ortamlarda yeni uygulamaların hayata geçirilmeye başlanması anlamına gelmektedir. İnnovasyon kavramı Türkçede ‘yenileşim’, ‘yenilenme’, ‘yenilik’ gibi birkaç farklı çağrışımlar oluştursa da gerçek anlamını yansıtmamaktadır. Türk Dil Kurumu bu karışıklığı ortadan kaldırmak için bir tanımlama yapmış ve yenileşme kelimesinin kullanılmasına karar vermiştir. Bu tanımlama hakkında henüz bir mutabakat sağlanamasa da büyük ölçüde yenilik kelimesi en yakın tanımlamayı yapmaktadır (Önal, 2009).

Diğer bir tanımda ise yenilikçiliği kuruluşlarda daha önceden mevcut olan bilgilerin değişik şekillerde kullanılarak değer yaratmanın nasıl sağlandığını anlatan bir terim olarak karşımıza çıkar. Bu kavram sıklıkla yeni ürün ve hizmet geliştirme anlamında kullanılsa da yeni kuruluş yapıları, yeni iş ve yönetim modellerini de kapsamaktadır (Jamrog vd, 2006: aktaran; Aksay, 2011).

1.3. Bilgi Paylaşımı

Bilgi paylaşımı, en az iki kişinin bir araya gelerek ortaya çıkardığı bilgi alma ve vermeyi içeren günlük bir faaliyettir. Başka bir ifadeyle bilgi paylaşımı, birinin sahip olduğu bilgiyi başka birine yani diğerine yayma eylemidir (Koivula, 2008; aktaran, Dil Şahin, 2009). Bununla birlikte bilgi paylaşımı, bir grup, örgüt veya kişiden diğerine bilginin dağıtılması veya yayılması faaliyetleri olarak ele alındığı ve bilgi paylaşımını buna göre bireylerin haricinde örgütleri ve kurumları da içerecek şekilde kapsadığının genişliği görülmektedir.

Literatürde bilgi paylaşımı ile benzerlik gösteren faaliyetlerin ve davranışların bilgi akışı, bilgi transferi, enformasyon paylaşımı, yaygın bilgi ve bilgi toplama başlıkları altında incelendiği görülmüştür. Bunun yanında bilgi paylaşımı içerik bakımından her ne kadar bu kavramlara benzese de literatürde daha çok kabul gördüğü bir gerçektir. Bilgi paylaşımı kavramında bununla birlikte farklı olarak organizasyonlarda bilginin çalışanlar arasında karşılıklı olarak aktarılmasından da bahsedilebilir (Karaaslan vd., 2009).

Örgütlerin bünyesinde barındırdıkları bilgiyi etkili bir şekilde kullanmaları, örgütlerde bilgiyi oluşturan, paylaşan ve kullanan çalışanlara bağlıdır. Bilgiyi kullanmak, başkalarının sahip olduğu bilginin üzerine temellendirme yapmaları ve örgüt elemanlarının sahip oldukları bilgiler paylaşmaları ile oluşacaktır. Diğer bir tanımda ise bilgi paylaşımı; bilginin örgütlerde diğer kişiler tarafından da ulaşılabilir hale gelmesidir. Başka bir deyişle bilgi paylaşımı, örgüt çalışanlarının sahip oldukları bilgiyi diğer örgüt mensuplarının anlayacağı şekilde ve özümsemesini sağlayarak bu bilgiyi kullanılabilir bir hale dönüştürme süreci olarak da açıklanmaktadır. Paylaşım ifadesi, bireyin sahip olduğu bilgiyi başkaları tarafından kullanılmasına katkı sağlaması ve bu katkıyı bilinçli bir şekilde yapmasını söylemektedir (Ipe, 2003; aktaran, Ulusoy, 2015).

Örgütlerde bilgi paylaşımı konusunda iki ana strateji mevcuttur. Bunlar kişiselleştirme ve kodlama stratejileridir. Kişiselleştirme stratejisi, bilgi onu geliştiren bireylere bağlıdır ve bireyler tarafından yüz yüze etkileşim sayesinde paylaşılır. Kodlama stratejisi ise; bilgileri dikkatlice şifrelemeye, yeniden değerlendirebilmek için arşivlerde ve veri tabanlarında depolamaya dayanmaktadır (Ruuska ve Vartiainen, 2005; aktaran, Karaosmanoğlu, 2012).

1.4. Örgütsel Vatandaşlık Davranışları

Örgütsel vatandaşlık davranışı ile ilgili araştırmalar kapsamında yer alan “örgütsel vatandaşlık davranışı”nın bir kavram olarak literatür de yer alması iki süreç halinde meydana gelmiştir. İlk başlarda bahsedilmeye başlanılan zaman 1930’lu yıllara dayanmakta olan çalışmalarla ilişkilendirmek mümkündür. Daha sonraki süreç ise 1980’li yıllarda bağımsız bir kavram olarak ortaya çıkmış ve günümüze ilgi odağı haline gelmiştir ve bağımsız şekilde araştırmalara devam edilmektedir (Karaarslan, Ergun Özler ve Kulaklıoğlu, 2009).

1980’li yıllarda literatüre girmesine karşın örgütsel vatandaşlık davranışı ile yapılan çalışmalar ekstra rol (Barnard 1938) ve fazladan rol (Katz ve Kahn 1966) ifadeleriyle ilk kez 1930’lu yıllardan itibaren bu davranışın özelliklerinden bahsedilmiştir (Kanoğlu, Ü. 2015:9). Betaman ve Organ’ın (1983) yaptığı çalışmalar sonucunda örgütsel vatandaşlık davranışının temelinde iş tatmininin olduğu ortaya çıkmıştır. Bu çalışmalardan sonra yaklaşık on iki yıl sonra Organ ve Ryan, yine aynı sonuçla iş tatmininin örgütsel vatandaşlık davranışının temelinde yattığını belirtmiştir (Özdevecioğlu, 2003).

Sonraki yapılan çalışmalarda örgütsel vatandaşlık davranışının kişilik ile olan bağımlı Organ (1999); Organ ve Lingl (1995) ve Penner ve diğerleri (1997) tarafından, adalet ile olan bağımlı Moorman (1993), Aquino (1995), Skarlicki ve Latham (1996), Padsokoff, Mackenzie ve Boomer (1996) tarafından, motivasyon teorileri ile olan ilişkileri ise, Kemery, Bedeian ve Zacur (1996) ile Tang ve İbrahim (1998) tarafından incelenmiş ve yapılan araştırmaların sonucunda örgütsel vatandaşlık davranışları gösteren kişilerin, örgüt içindeki performanslarının diğerlerine göre daha yüksek seviyede olduğu tespit edilmiştir (Özdevecioğlu, 2003).

Başkalarına yardım etme, gece geç saatlere kadar veya hafta sonları çalışma, mesai saatleri içindeki çalışma performansının üstüne çıkma, iş yerinde yaşanan olumsuzluklara sabretme ve şirket içi faaliyetlere katılma konusunda azami gayret gösterme gibi çalışanın işiyle ilgili davranışları da örgütsel vatandaşlık davranışının diğer bir yansımasıdır (Bolino, Turnley ve Niehoff, 2004; aktaran; Tabakoğlu, 2016).

Örgütsel vatandaşlık kavramında ilgili kurum için çalışanların gönüllü olmaları esastır ve bir prosedür ya da kurala bağlı değildirler. Bu sebeple örgütsel vatandaşlık davranışı tamamen kişilerin kendi istekleriyle gerçekleştirdikleri davranışlardır. Sonucunda bir ödül sistemine bağlılıkta yoktur. Bu davranışın ne boyutta olduğu ise örgütün başarısını etkilemektedir (Samancı, 2006).

Organ’a göre örgütsel vatandaşlık davranışı, isteğe bağlı birey davranışlarıdır. Biçimsel ödül sistemi doğrudan dikkate alınmaz ve örgütsel işlevlerin etkili ve verimli bir şekilde yürütülmesini sağlar. Bu tanımda belirtmek istenen isteğe bağlı ifadesinin herhangi bir talimata dayanmadan, iş tanımında bahsedilen görevler dışında, bireyin kendi isteği ve rızasıyla yaptığı davranışları nitelemek için kullanır. Örgütsel vatandaşlık davranışlarının örgütün biçimsel ödül sistemine doğrudan bağlı olmadığı da vurgulanmaktadır (Organ, 1988; aktaran; Kulaklıoğlu, 2009).

2. Araştırma Metodolojisi

Bu bölümde araştırmanın modeli, hipotezleri, ana kütle ve örneklem, veri toplama araçları, uygulanan istatistiksel analizler konuları sırasıyla incelenmiştir.

2.1. Araştırma Modeli

Araştırmanın örneklemini, Yıldız Teknik Üniversitesi Teknoloji Geliştirme Bölgesindeki Teknopark bünyesinde yer alan firmalardaki çalışanlar oluşturmaktadır. Bu araştırma Serkan Dolma tarafından yürütülen bilişim sektöründeki çalışma takımları üzerine yapılan geniş kapsamlı bir araştırma projesinin ilk aşamasının bir parçasını oluşturacak şekilde tasarlanmıştır. Bu çalışma çerçevesinde ise çalışanlarının yenilikçilik, bilgi paylaşımı ve örgütsel vatandaşlık davranışları arasındaki ilişkilerin incelenmesi ele alınacaktır. Araştırmada dahilinde toplam üç temel değişken yer almaktadır.

2.2. Araştırmanın Temel Hipotezleri

Yapılan farklı çalışmalarda gerek örgütsel vatandaşlık davranışı gerekse bilgi paylaşımı konusu arasında ilişkinin varlığından söz edilmektedir. Connelly ve Kelloway, bilgi paylaşımı ve örgütsel vatandaşlık davranışının benzer davranışlar olduğunu belirtmektedir (Connelly ve Kelloway, 2003:294; aktaran; Kulaklıoğlu, 2009). Bilgi paylaşımı davranışının ölçülmesi ile ilgili çalışmada Yi, bilgi paylaşımı davranışı ile ilgili ölçekte örgütsel vatandaşlık davranışı ile ilgili önermelerden bahsederek bu iki kavram arasında ilişkinin varlığını destekleyen olumlu sonuçlara ulaşmıştır (Yi, 2005: aktaran; Kulaklıoğlu, 2009).

HA1: Örgütsel vatandaşlık davranışı ile bilgi paylaşımı arasında istatistiksel olarak anlamlı pozitif yönlü bir ilişki vardır.

İşletmelerin sağladığı değişimler yenilikçiliği teşvik etmek amacıyla geniş bir bilgi paylaşımı mekanizması ve dayanışma içermelidirler. Örneğin yeni fikirler üretmesi için çalışanlara maddi imkanlar sağlamak, bilgi paylaşımı eğitimleri için yeterli limitte bütçeye izin vermek ve yeni girişimler için takımlar kurarak bu takımlara destek vermek gibi. Sonuç olarak Lin'in çalışması yenilikçilik ile bilgi paylaşımı arasında ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Bulgular yeni düşüncelerin, süreçlerin, yeniliklerin ve hizmetlerin uygulanabileceği geniş anlamda bilgi paylaşımı sürecine sahip olduğunu ortaya koymaktadır (Lin, 2007:320-321; aktaran; Çakırel, 2016).

Jantunen'in çalışmasında bilginin biriktirilmesini değil, yenilikçilik performansı için bilginin çalışanlar arasında akışının sağlanmasını belirtmektedir. Bilgiyi kullanma yetenekleri firmaların yenilikçilik kapasitelerine de yansımaktadır (Jantunen, 2005:336; aktaran, Çakırel, 2016).

HA2: Yenilikçilik düzeyi ile bilgi paylaşımı düzeyi arasında istatistiksel anlamda pozitif yönlü bir ilişki vardır.

Bir örgütün iklimi, çalışanların yenilikçiliğini, verimliliğini etkilemektedir. Örgüt ikliminin kuruluşta bulunan bireylerin davranışlarını etki altında bırakan ve onlardan etkilenen, firma üyelerinin algılamasıyla işlerlik kazanan bir yapıya sahip olduğunu farz edersek çalışanların sergiledikleri örgütsel vatandaşlık davranışlarının yenilikçilik üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşılabilir (Ekvall, 1996; aktaran; Aygöl, 2014).

HA3: Örgütsel vatandaşlık davranışı ile yenilikçilik arasında istatistiksel anlamda pozitif yönlü bir ilişki vardır.

2.3. Anakütle ve Örneklem

Araştırmada ana kütlelerini, Yıldız Teknik Üniversitesi Davutpaşa Kampüsü Teknopark yerleşkesi içindeki çalışanlar oluşturmaktadır. Ana kütlede çalışan sayısı yaklaşık 3000'dür. Çalışanlar arasında yabancı uyruklu olanlarda vardır. Yaşanacak iletişim bozukluğunun önüne geçilmesi için bu kişiler araştırma dışında tutulmuştur. Bu kişilerin sayısı 30'u geçmemektedir. Ana kütlede toplamda 200'e yakın firma bulunmaktadır. Bu firmaların % 95 yerli sermaye ve yazılım alt yapılı çalışmaktadır. Anket çalışmaları sonucunda toplamda 20 farklı firmaya gidilmiş ve 205 çalışandan veri toplanmıştır.

2.4. Değişkenlerin Ölçülmesinde Kullanılan Ölçekler

Yenilikçilik, bilgi paylaşımı ve örgütsel vatandaşlık davranışı değişkenlerini ölçmek için beşli Likert tipi ifadelerden oluşan ölçekler kullanılmıştır. Ankette bulunan değişkenler dışında demografik özelliklere ilişkin sorular da bulunmaktadır. Çalışanların daha samimi cevaplar vermelerini kolaylaştırmak için, kimliğini ortaya çıkaracak demografik özelliğe sahip sorulardan kaçınılmıştır.

Çalışanların yenilikçi iş davranışlarını ölçmek için kullanılan bu ölçek orijinalin de 9 maddeden oluşmaktadır (Janssen,2000:287-299). Bu çalışmada 7. Madde iki kısma ayrılmış ve toplamda 10 madde olacak şekilde ölçek kullanılmıştır.

Araştırmanın bir diğer ölçeği Ramayah'ın geliştirdiği bilgi paylaşımı ölçeğidir. Bu ölçek orijinalinde 4 boyuttan oluşmaktadır (Ramayah,2014:161-180). Bu çalışmada sadece bir alt boyut (7 maddeli örgütsel iletişim boyutu) kullanılmıştır.

Araştırmamızdaki üçüncü değişken olan ÖVD ise Podsakoff, Ahearne ve Mac Kanzie (1997) tarafından geliştirilen ve Zhou ve George (2001) tarafından kısa versiyonu oluşturulan dört ifadeli örgütsel vatandaşlık ölçeği kullanılmıştır.

Anket çalışmaları teknopark çalışanlarına iş kaybı ve rahatsızlık vermeyecek şekilde gizlilik ve gönüllülük ilkesine uyarak gerçekleştirilmiştir.

3. Bulgular

Bu bölümde ölçüm araçlarının güvenilirliğine, araştırmanın temel hipotezlerine ve demografik özelliklere ilişkin değişkenlere ilişkin analizlerin sonuçları incelenmiştir.

3.1. Demografik Değişkenlere İlişkin Bulgular

Anket çalışmasına katılan teknopark çalışanlarının %87,3'ü (n=179) firmadaki kıdemi 1 yıldan az olan ve 1-5 yıl olan çalışanlardan meydana gelmektedir. %11,4'ü (n=23) 6-10 yıl arası firma kıdemine sahip olan ve 10 yıldan fazla çalışanlardan meydana gelmektedir. Anket çalışmamıza toplam 205 çalışan katılmıştır. Bunlardan 3 çalışan firma kıdemi sorusuna cevap vermemiştir.

Anket çalışmasına katılan teknopark çalışanlarının %15,2'i (n=31) lisans mezuniyeti derecesi altında dereceye sahipken, %71,2'si (n=146) lisans mezunlarından meydana gelmektedir. Kategorilere ayrılmış olarak ele aldığımızda ilk olarak mühendislik bölümü mezunlarından bahsedilmektedir. Lisans mezunları arasında en fazla orana sahip olan bölüm

ise mühendislik bölümüdür. Çalışmaya katılanların %8,8'i (n=18) yüksek lisans / doktora mezunuyken, halen okuyan çalışanların oranı %4,4'tür (n=9).

3.2. Ölçüm Araçlarının Faktör Yapısı ve Güvenilirlik Analizine İlişkin Bulgular

Kullanılan ölçüm aletlerinin faktör yapısını tespit etmek amacıyla keşfedici faktör analizi yapılmıştır. Beklenildiği gibi üç faktörün tüm ifadelerin değişkenliğinin önemli bir kısmını açıkladığı bulunmuştur (% 51,4). Tüm ifadeler kendi faktörünün altında toplanmıştır ve tüm faktör yükleri 0,4'ün üstünde değere sahip çıkmıştır. Yenilikçilik kavramına ait faktör yüklerine bakıldığında en düşük değer 0,5'e yakınken en yüksek değer 0,9 a yakındır. Bilgi paylaşımı kavramı için en düşük faktör yükü 0,5 iken en yüksek değer ise 0,8'dir. Örgütsel vatandaşlık davranışı için en düşük değer 0,5 iken en yüksek değer 0,7 olarak ölçülmüştür.

Araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenilirliğini Cronbach Alfa katsayısı ile analiz edilmiştir. Yenilikçilik ölçeği güvenilirlik düzeyi en yüksek olan ölçek olarak çıkmıştır (0,90). Daha sonra sırasıyla bilgi paylaşımı (0,88), örgütsel vatandaşlık davranışı ölçeği (0,77) gelmektedir. Araştırmada kullanılan ölçekler ile toplanan verilerin güvenilirlik değerlerinin hepsi 0,7 değerinden yüksek olduğu için verilerin kabul edilebilir düzeyde güvenilir olduğu sonucuna varılmıştır.

3.3. Değişkenler (Faktörler) Arası Kolerasyonların İncelenmesi

Keşfedici faktör analizinin bir çıktısı da faktörler arası korelasyon katsayıları tablosudur. Ancak keşfedici faktör analizinde faktörler arası kolerasyon katsayılarının istatistiksel anlamlılığı verilmektedir. Bu kolerasyon katsayılarının anlamlılığını test etmek için kolerasyon katsayısı kritik değerler tablosuna başvurulmuştur.

Bilgi paylaşımı ve yenilikçilik arasındaki kolerasyon katsayısı 0,566, yenilikçilik ve örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki kolerasyon ise 0,299'dur. Bu iki değer n=205 için yüzde bir anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. Bilgi paylaşımı ve örgütsel vatandaşlık davranışı faktörleri arasındaki kolerasyon katsayısı ise 0,175'tir. Bu değer yüzde bir anlamlılık düzeyinde olmasa bile yüzde beş anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. Dolayısıyla araştırmamızın temel hipotezleri olan HA1,HA2,HA3 hipotezleri değişkenler arasına istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler olduğu için muhafaza edilmiştir.

4. Sonuç

Araştırmaya yönelik yapılan istatistiksel analizler sonucunda, yenilikçilik ve bilgi paylaşımı, yenilikçilik ve örgütsel vatandaşlık davranışı ve son olarak da bilgi paylaşımı ve örgütsel vatandaşlık davranışı arasında istatistiksel anlamda olumlu ilişki olduğu ortaya çıkmıştır.

Yapılan araştırmalarda bilgi paylaşımı ve örgütsel vatandaşlık davranışı sonuçlarında her iki kavramın ortaya çıkardığı ve/veya her iki kavramdan beklenen sonuçlar açısından bir ilişkinin varlığını açıklayabilmekte yardımcı olmaktadır. Buna göre her iki kavramda; örgüte olumlu katkılar sağlamakta, örgütsel katılımı sağlamakta, örgütsel bütünlüğün sağlanmasında etkili olmakta, çalışanlar arasında etkileşimi ve iletişimi artırmakta, örgüte yeni katılan bireylerin örgüte uyum sağlamasını kolaylaştırmakta, çalışanlar arasında ortak duygu ve düşüncelerin gelişmesine katkı sağlamasını kolaylaştırmaktadır (Kulaklıoğlu, 2009).

Örgütsel vatandaşlık davranışı ve yenilikçilik kavramı arasında da olumlu anlamda ilişkinin olduğu belirlenmiştir. Çalışanların iş arkadaşlarına ve meslektaşlarına yardımcı olma, iş geliştirme ve süreçlerde önerilerde bulunma, çalışma zamanını etkin kullanma, işe zamanında gelmeye özen gösterme, örgüte yeni ve yaratıcı fikirler sunma, işe önceden gelemeyeceğini haber verme ve gerekenden daha çok işe katkı sağlama gibi örgütsel vatandaşlık davranışları sergilemesi, çalışanların mevcut sistemde yenilikler yapılmasını istemesine, yenilikçi fikirlerin ortaya atılarak hayata geçirilmesine, oluşacak olumlu yenilik süreçlerini çalışma arkadaşlarıyla paylaşma, ürün ve hizmet üretiminde yeni yöntemlerin kullanılmasına ve artmasına sebep olacağı düşünülmektedir. Sonuç olarak örgütsel vatandaşlık davranışı algısının, yenilikçi davranış üzerinde istatistiksel etkisi tespit edilebilmektedir (Aygül, 2014).

Kaynakça

Aksay, K. (2011). Yenilikçilik Kültürünün Örgütsel Yenilikçilik Üzerine Etkisi: Konya İlinde Faaliyet Gösteren Özel Hastanelerde Bir Uygulama. *Yayınlanmamış Doktora Tezi*. Selçuk Üniversitesi, Konya.

Aygül, Z. (2014). Örgütsel Vatandaşlık Davranışının Çalışan Yenilikçiliğine Etkisinde Örgütsel Bağlılığın Aracı Rolü. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Haliç Üniversitesi, İstanbul.

Çakırel, Y. (2016). İşletmelerde Bilgi Kültürü ve Yenilik Etkileşimi: Türk İşletmelerinde Bir Araştırma. *Yayınlanmamış Doktora Tezi*. İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

Dil Şahin, M. (2009). Sanal Örgütlerde Bilgi Paylaşımı ve İnsan Kaynakları Yönetimi Etkileşimi Üzerine Bir Araştırma. *Yayınlanmamış Doktora Lisans Tezi*. Dumlupınar Üniversitesi. Kütahya.

Doğan, Ö.İ., Marangoz, M., Topayan, M. (2003). İşletmelerin İç ve Dış Pazarda Rekabet Gücünü Etkileyen Faktörler ve Bir Uygulama. *Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5:2, S. 114-119.

Janssen, O. (2000). *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, University Of Groningen, The Netherlands, 73, 287–302.

Karaarslan, A., Ergun Özler, D., & Kulaklıoğlu, A.S. (2009). Örgütsel Vatandaşlık Davranışı ve Bilgi Paylaşımı Arasındaki İlişkiye Yönelik Bir Araştırma. *Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi (C.X I, S II, 2009)*, 137.

Kanoğlu, Ü. (2015). Bilişim Sektöründe Dış Kaynak Kullanımının Örgütsel Bağlılık ve Örgütsel Vatandaşlığa Etkisi. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Bahçeşehir Üniversitesi, Ankara.

Karaarslan, A., Özler, D., & Kulaklıoğlu, A. (2009). Örgütsel Vatandaşlık Davranışı ve Bilgi Paylaşımı Arasındaki İlişkiye Yönelik Bir Araştırma. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 11(2), 135-160.

Karaosmanoğlu, İ. (2012). Kurumlarda Çalışma Yöntemi ve Bilgi Paylaşımı Arasındaki İlişkiler: Sağlık Sektöründe Bir Araştırma. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Beykent Üniversitesi, İstanbul.

Kulaklıoğlu, S.A.(2009). Örgütsel Vatandaşlık Davranışı ve Bilgi Paylaşımı İlişkisi: Bir Uygulama. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya.

Önal, G. (2009). Yeniliğe Karşı Tüketici Tepkisi ve Tüketicilerin Yenilikleri Benimseme Düzeyleri İle İlgili Isparta İline Yönelik Bir Uygulama. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Afyon Kocatepe Üniversitesi. Afyon.

Özdevecioğlu, M. (2003). Örgütsel Vatandaşlık Davranışı İle Üniversite Öğrencilerinin Bazı Demografik Özellikleri Ve Akademik Başarıları Arasındaki İlişkilerin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20: 118.

Podsakoff, P.M., MacKenzie, S.B., Moorman, R.H. ve Fetter, R., (1990). Transformational Leader Behaviors and Their Effects on Followers Trust in Leader, Satisfaction, and Organizational Citizenship Behaviors. *Leadership Quarterly*, 1, ss. 107–142.

Ramayah, T., Yeap, J.A.L., Ignatius, J. (2014). Assessing Knowledge Sharing Among Academics: A Validation of the Knowledge Sharing Behavior Scale (KSBS). *Evaluation Review*. Vol 38 (2).P:160-186.

Samancı, S. (2006). Örgütsel İklim ve Örgütsel Vatandaşlık. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyonkarahisar.

Tabakoğlu, Z.E. (2016). İş Görenlerin Rol Çatışması ve Rol Benzerliği Algısının Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Üzerindeki Etkisi: Adana İlindeki Bir Sağlık Kurumu Çalışanları Üzerinde Bir Araştırma. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Çağ Üniversitesi, Mersin.

Top, S. (2008). İşletmelerde Yenilikçilik ve Yaratıcılık Yönetimi. 1. Baskı. Beta Yayınları.

Ulusoy, B. (2015). Bilgi Paylaşımı Perspektifinde Öz Yeterliliğin Çalışan Yaratıcılığına Etkisi. *Yayınlanmamış Doktora Tezi*. İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

Zhou, J., & George, J. M. (2001). When job dissatisfaction leads to creativity: Encouraging the expression of voice. *Academy of Management journal*, 44(4), 682-696.

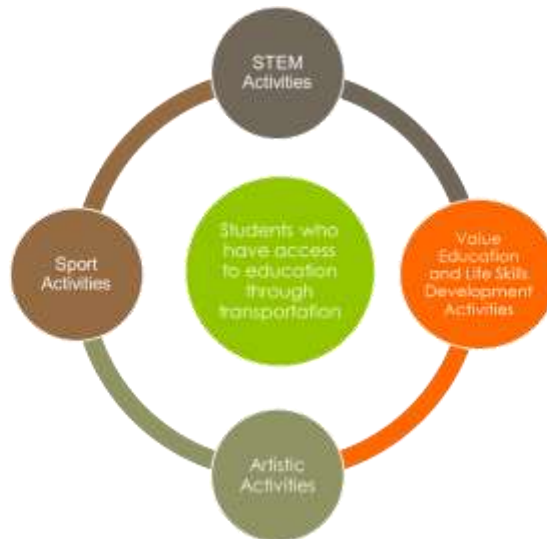
Move to Stem, Let's Meet Stem Nature Education and Science School¹

Ersen YAZICI², Hilal AKTAMIŞ³, Emrah HIĞDE⁴, Taner ARABACIOĞLU⁵, Deniz ÖZEN ÜNAL⁶

1. Introduction

Trying to equip future generations with certain achievements through today's teaching methods and techniques, to be contented with learning paradigms of the day in the learning environment will be insufficient to reach the level of developed countries. At this point, Stem education is one of the important tools that can be employed. The aim of this project is to provide a STEM education which is based not only on theoretical knowledge but also on application-oriented activities for disadvantaged students (who have access to education through transportation) in Aydın. In addition to STEM activities in the project, sport activities, value education and life skills development activities and artistic activities were also carried out within the scope of the project. Activities such as sky observation, workshops, group activities, activities and drama practices were presented.

Figure 1. Activities Model adopted in the Project

¹ This study was supported by the project number of 118B545 in 2018 within the scope of TÜBİTAK 4004 Nature Education and Science Schools Program

² Assoc. Prof., Aydın Adnan Menderes University Faculty of Education, ersenyazici@gmail.com

³ Prof., Aydın Adnan Menderes University Faculty of Education, hilalaktamis@gmail.com

⁴ RA., Aydın Adnan Menderes University Faculty of Education, emrahhigde@gmail.com

⁵ Asst. Prof., Aydın Adnan Menderes University Faculty of Education, tarabacioglu@adu.edu.tr

⁶ Asst. Prof., Aydın Adnan Menderes University Faculty of Education, deniz.ozen@adu.edu.tr

2. Methodology

There are many (8085) students in the province of Aydın who have access to education through transportation, especially in mountain villages. 30 participants living in Aydın and accessing education through transportation have participated in the activities carried out within the scope of the project. Within the scope of the project, which lasted 6 days in total, 42 activities with the theme of Stem education were held. The activities were carried out by 20 faculty members from different universities and different specialties.

2.1. Data Collection Tools

Data collection tools (Stem Career Interest Scale; Social Skill Scale) were applied to the students before the implementation of STEM activities and after the implementation of STEM activities. Stem Career Interest Scale (Hiğde and Aktamış, 2017) was applied in order to determine the tendency of the occupational selection tendencies regarding the Stem disciplines of the participants and to determine whether the activities carried out within the scope of the project had any effect on these trends. In addition, the Social Skills Scale (Kocayörük, 2000) was applied to determine the social skill levels and the effect of activities on this skill, based on the social skills behaviors of the participants in their daily lives.

STEM Career Interest (STEM-CIS) Scale; It was developed by Kier, Blanchard, Osborne and Albert (2013). The adaptation study was carried out by Hiğde and Aktamış (2017). In order to measure students' classroom and career interests in science, mathematics, engineering and technology, the factors of the scale were developed based on social cognitive career theory. The original Likert-type scale consisting of 44 items was applied to 1061 middle school students. The validity and reliability analyzes of the scale for secondary school students were performed by Kier, Blanchard, Osborne and Albert (2013) and Cronbach alpha values for the sub-dimensions of the scale were found to be 0.77 for science, 0.85 for mathematics, 0.89 for technology and 0.86 for engineering.

The scale, which was developed by Kocayörük (2000) consists of 20 items and has a 4-point Likert type. The scoring of the scale is lower than the scale, and the deficiency in the behaviors expected in terms of the social skills mentioned above, and the high score indicate the ability to show social skills behaviors.

2.2. Data Analyze

In the analysis of the data, the dependent samples t test, if the differences between the points given to the pre-test and post-test (posttest) measurement tools provide the normality assumption; in the absence of the assumption, the non-parametric alternative Wilcoxon signed rank test was used.

3. Findings

After the activities carried out during the project, participants' differences in career tendencies and social skills were examined. First of all, the situations of the distribution of the difference points to meet the assumptions of normality are examined and the results of the analysis are presented in Table 1:

Table 1. Stem Career and Social Skill Differences Scores Normality Analysis

		Shapiro-Wilk Statistics	p	Distribution
Stem Career	Science	0,936	.081	Normal
	Mathematics	0,756	.000	Non-Normal
	Technology	0,918	.027	Non-Normal
	Engineering	0,960	.324	Normal
Social Skill	Posttest-Pretest	0,851	.001	Non-Normal

According to normality analysis; while the distribution of difference scores related to science and engineering dimensions from the career scale sub-dimensions showed normal distribution characteristics; other sub-dimensions of the mathematics and technology sub-dimension and social skill test scores did not show normal distribution characteristics. According to this; dependent samples t test; for non-normal scores, the non-parametric alternative Wilcoxon signed rank test was used. The results of the analysis are presented in Table 2:

Table 2. Analysis of Stem Career and Social Skill Score Differences

		Difference	Statistics	p	
Stem Career	Science	3,24	t=2,195	.037	Significant
	Mathematics	(+) 9,95; (-) 14,32	Z=-1,446	.148	Not Significant
	Technology	(+) 10,55; (-) 14,63	Z=-1,537	.124	Not Significant
	Engineering	4,14	t=2,321	.028	Significant
Social Skill	Posttest-Pretest	(+) 13,55; (-) 13,36	Z=-2,085	.037	Significant

According to the results of the analysis; A significant increase was observed in career interest scale scores of the participants regarding vocational trends in Science and Engineering disciplines ($t_{\text{Science}}=2,195$; $t_{\text{Engineering}}=2,321$ $p<0.05$). No change was found in the professional tendencies of the disciplines of mathematics and technology ($Z_{\text{Mathematics}}=-1,446$; $Z_{\text{Technology}}=-1,537$ $p>0.05$). While this indicates an increase in the occupational selection tendencies of Science and Engineering disciplines; it shows that there is no change in professional tendencies in mathematics and technology disciplines.

In terms of social skills; It was determined that the participants' social skill scale scores increased significantly after the activities ($Z = -2,085$ $p < 0.05$). This indicates the development of participants' social skills after the project.

4. Conclusion

It was determined that the project, which was carried out with the theme of Stem education and carried out for a short period of 6 days, led to an increase in the career choice tendencies and social skills of Stem disciplines (Science and Engineering) provided to elementary school students who have access to education through transportation.

The project studies, which are equipped with similar content in different student groups, especially in the participants who are educated in the disadvantaged transportation system and who are compatible with the participant profile of this study, will be effective both in the development of students' social skills and in determining the professional preferences of the students at an early age. It is recommended to disseminate similar projects in different contexts, activities and student groups.

Stem'e Taşınım, Stem'le Tanışım Doğa Eğitimi ve Bilim Okulu⁷

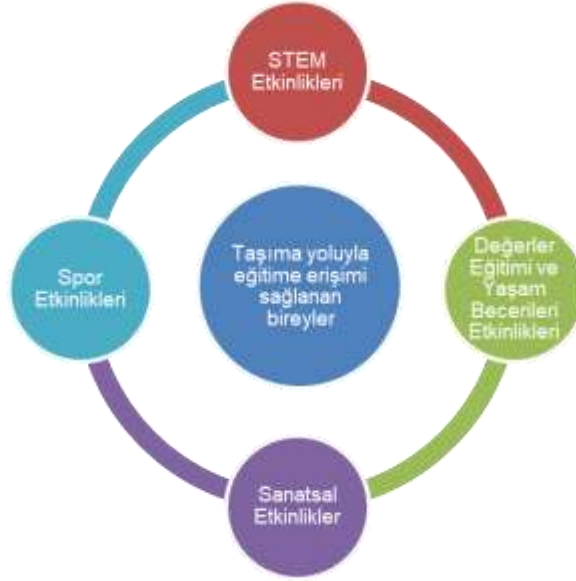
1. Giriş

Geleceğin nesillerini bugünün öğretim yöntem ve teknikleri ile belli kazanımlarla donatmaya çalışmak, öğrenme ortamında günün öğrenme paradigmaları ile yetinmek, gelişmiş ülkeler seviyesine yetişip geçme hedefinde yetersiz kalacaktır. Bu noktada Stem eğitimi işe koşulabilecek önemli araçlardan biridir. Sadece teorik bilgiye dayanmayan, aynı zamanda uygulamalı etkinliklere de yer verilen bir Stem eğitiminin Aydın ili genelinde taşıma yoluyla eğitime erişimi sağlanan (taşınım eğitimi gören) dezavantajlı öğrencilere ulaştırılması bu çalışmaya kaynak oluşturan projenin temel amacıdır. Projede gerçekleştirilen eğitim faaliyetlerinin temelinde Stem etkinlikleri bulunmakla birlikte, spor etkinlikleri, değer eğitimi ile yaşam becerilerini geliştirmeye dönük etkinlikler ve sanatsal etkinlikler de proje kapsamında gerçekleştirilen etkinliklerdir. Etkinlikler kapsamında gökyüzü gözlemi, atölye çalışmaları, grup çalışmaları, içeriği oyunla aktarılan etkinlikler ve drama uygulamaları gerçekleştirilmiştir.

2. Metodoloji

Aydın ili genelinde, özellikle dağ köylerinde olmak üzere eğitime taşıma yoluyla erişen çok sayıda (8085) öğrenci bulunmaktadır. Aydın ilinde ikamet eden ve taşıma yoluyla eğitime erişimi sağlanan 30 katılımcının, ön başvuru yapan katılımcılar içinden belirlenerek, proje kapsamında yürütülen etkinliklere katılmaları sağlanmıştır. Toplamda 6 gün süren proje kapsamında Stem eğitimi temalı 42 etkinlik gerçekleştirilmiştir. Etkinlikler farklı üniversitelerden ve farklı uzmanlık alanlarında 20 öğretim üyesi tarafından yürütülmüştür.

⁷ Bu çalışma, TÜBİTAK 4004 Doğa Eğitimi ve Bilim Okulları Programı kapsamında 2018 yılı 1.Çağrısında 118B545 proje numarası ile desteklenmiştir.

Şekil 1. Projede Benimsenen Etkinlikler Modeli**2.1. Veri Toplama Araçları**

Etkinliklerin başlamasından önce ve etkinliklerin tamamlanmasından sonra katılımcı öğrencilere veri toplama araçları uygulanmıştır. Katılımcıların Stem disiplinlerine ilişkin meslek seçimi eğilimlerinin belirlenmesi ve proje kapsamında yürütülen etkinliklerin söz konusu eğilimlerine herhangi bir etkisinin olup olmadığını belirlemek amacıyla Stem Kariyer İlgisi Ölçeği (Hiçde ve Aktamış, 2017) uygulanmıştır. Bunun yanında katılımcıların günlük yaşamlarında ortaya koyduğu sosyal beceri davranışlarından yola çıkarak sosyal beceri düzeylerini ve etkinliklerin bu beceriye etkisini belirlemek amacıyla Sosyal Beceri Ölçeği (Kocayörük, 2000) uygulanmıştır.

STEM kariyer ilgi (STEM-CIS) ölçeği; Kier, Blanchard, Osborne ve Albert (2013) tarafından geliştirilmiştir. Türkçeye uyarlama çalışması proje öğretmenlerinden Hiçde ve Aktamış (2017) tarafından gerçekleştirilmiştir. Öğrencilerin fen, matematik, mühendislik ve teknoloji alanlarına olan sınıf ve kariyer ilgilerini ölçmek amacıyla ölçeğin faktörleri sosyal bilişsel kariyer teoriye dayandırarak geliştirilmiştir. Orijinali 44 maddeden oluşan Likert tipi ölçek 1061 ortaokul öğrencisine uygulanmıştır. Ölçeğin ortaokul öğrencileri için geçerlilik ve güvenilirlik incelemeleri Kier, Blanchard, Osborne ve Albert (2013) tarafından yapılmış ve ölçeğin alt boyutlarına ilişkin Cronbach alpha değerleri sırasıyla bilim için 0.77, matematik için 0.85, teknoloji için 0.89, mühendislik için 0.86 olarak bulunmuştur.

Kocayörük (2000) tarafından geliştirilen ve katılımcının kendini değerlendirdiği ölçek 20 maddeden oluşmaktadır ve 4'lü likert tipindedir. Ölçeğin puanlanmasıyla ölçekten düşük puan almak söz konusu sosyal beceriler yönünden beklenen davranışlardaki yetersizliği, yüksek puan almak ise, sosyal beceri davranışlarını göstermede yeterliliği ifade etmektedir.

2.2. Veri Analizi

Verinin analizinde proje öncesi (öntest) ve proje sonrası (sontest) ölçme araçlarına verilen cevaplara ilişkin puan farklarının normallik varsayımını sağlaması durumunda bağımlı

örneklem t testi; varsayımın sağlanmaması durumunda ise non-parametrik alternatifi olan Wilcoxon işaretli sıralar testi kullanılmıştır.

3. Bulgular

Katılımcıların, proje süresince uygulanan etkinlikler sonrası, Stem mesleklerine yönelik kariyer eğilimleri ile sosyal becerilerindeki değişime ilişkin bulguların sunulmasında fark puanları kullanılmıştır. Öncelikle fark puanlarının dağılımlarının normallik varsayımlarını karşılama durumları incelenmiş ve analiz sonuçları Tablo 1 de sunulmuştur:

Tablo 1. Stem Kariyer ve Sosyal Beceri Fark Puanları Normallik Analizi

		Shapiro-Wilk İstatistiği	p	Dağılım
Stem Kariyer	Fen	0,936	.081	Normal
	Matematik	0,756	.000	Normal Değil
	Teknoloji	0,918	.027	Normal Değil
	Mühendislik	0,960	.324	Normal
Sosyal Beceri	Sontest-Öntest	0,851	.001	Normal Değil

Normallik incelemelerine göre; kariyer ölçeği alt boyutlarından fen ve mühendislik boyutlarına ilişkin fark puanlarının dağılımları normal dağılım özellikleri gösterirken; diğer alt boyutlar olan matematik ve teknoloji alt boyutu ile sosyal beceri testi puanlarına ait fark puanları dağılımının normal dağılım özelliği göstermediği görülmektedir. Buna göre; normal dağılım gösteren puanlarda bağımlı örneklem t testi; normal dağılım göstermeyen puanlarda ise non-parametrik alternatifi olan Wilcoxon işaretli sıralar testi kullanılmıştır. Analiz sonuçları Tablo 2 de sunulmuştur:

Tablo 2. Stem Kariyer ve Sosyal Beceri Puan Farklarının Analizi

		Fark değeri	İstatistik	p	Fark
Stem Kariyer	Fen	3,24	t=2,195	.037	Manidar
	Matematik	(+) 9,95; (-) 14,32	Z=-1,446	.148	Manidar Değil
	Teknoloji	(+) 10,55; (-) 14,63	Z=-1,537	.124	Manidar Değil
	Mühendislik	4,14	t=2,321	.028	Manidar
Sosyal Beceri	Sontest-Öntest	(+) 13,55; (-) 13,36	Z=-2,085	.037	Manidar

Analiz sonuçlarına göre; katılımcıların Fen ve Mühendislik disiplinlerine ilişkin meslek eğilimlerine yönelik kariyer ilgi ölçeği puanlarında etkinlikler sonrasında manidar bir yükselme görülmüştür ($t_{Fen}=2,195$; $t_{Mühendislik}=2,321$ $p<0.05$). Matematik ve Teknoloji disiplinlerine ilişkin meslek eğilimlerinde ise herhangi bir değişiklik bulunmamıştır ($Z_{Matematik}=-1,446$; $Z_{Teknoloji}=-1,537$ $p>0.05$). Bu durum katılımcıların Fen ve Mühendislik disiplinlerine yönelik meslek seçim eğilimlerinde artışa işaret ederken; Matematik ve Teknoloji disiplinlerine ilişkin meslek eğilimlerinde değişiklik olmadığını göstermektedir.

Sosyal beceriler yönünden ise; katılımcıların sosyal beceri ölçeği puanlarının etkinlikler sonrasında manidar şekilde yükseldiği belirlenmiştir ($Z=-2,085$ $p<0.05$). Bu durum katılımcıların proje sonrasında sosyal becerilerindeki gelişime işaret etmektedir.

4. Sonuç

Stem eğitimi temalı etkinliklerin gerçekleştirildiği ve 6 gün gibi kısa bir süre boyunca yürütülen projenin, eğitime erişimi taşıma yoluyla sağlanan ortaokul öğrencilerinin Stem disiplinlerine (Fen ve Mühendislik) yönelik meslek tercih eğilimlerinde ve sosyal becerilerinde artışa neden olduğu tespit edilmiştir.

Özellikle eğitime erişim noktasında dezavantajlı sayılabilecek taşınabilir sistemde eğitim gören ve bu çalışmanın katılımcı profili ile uyumlu katılımcılar başta olmak üzere, farklı öğrenci gruplarında benzer içeriklerle donatılmış proje çalışmaları, hem öğrencilerin sosyal becerilerinin gelişmesi hem de öğrencilerin meslek tercihlerinin erken yaşlarda belirlenmesi yönünden etkili olacaktır. Benzer projelerin farklı bağlamlar, etkinlikler ve öğrenci gruplarında yaygınlaştırılması önerilmektedir.

References

Hiğde, E., & Aktamış, H. (2017). "The Adaptation of STEM-CIS Survey into Turkish", *II. International Conference on Best Practices and Innovations in Education – Inoved 2017*, 19 – 21 October 2017, İzmir.

Kier, M., W., Blanchard, M., R., Osborne, J., W., & Albert, J., L. (2013). "The Development of the STEM Career Interest Survey (STEM-CIS)". *Research in Science Education*, 44(3), pp.461-481.

Kocayörük, A. (2000). *The Effect of Drama on Developing Social Skills of Primary School Students [İlköğretim Öğrencilerinin Sosyal Becerilerinin Geliştirilmesinde Dramanın Etkisi]*, Unpublished Master's Thesis, Ankara: Ankara University Social Sciences.

The Camp System of Kazakhstan – The Story of The Tragedy of The Stalinist Repression

Saurykova Zh.S.¹

Abstract

Today the study of Stalin's mass repression has finally passed from the category of popular topics to the category of scientific basic research. However, there are a number of questions that are not reflected in the scientific literature due to the inaccessibility of archival materials. One of such questions is the study of the history of corrective labor camps in Kazakhstan as a reflection of the tragic history of the Kazakh intelligentsia during the years of political repression. The results of the study of this topic are an opportunity to rethink and evaluate the events of the period under study in a new way methodologically and theoretically.

Keywords: repression, Karlag, ALZHIR, GULAG, NKVD

Изучение сталинской массовой репрессий в настоящее время окончательно перешло из разряда популярных тем в разряд научных фундаментальных исследований. Однако существует ряд вопросов, которые не нашли отражения в научной литературе по причине недоступности архивных материалов, одним из таких вопросов являются изучение истории исправительно-трудовых лагерей на территории Казахстана как отражение трагической истории казахской интеллигенции в годы политической репрессии. Результаты исследования этой темы возможность по-новому методологически и теоретически переосмыслить и дать оценку событий исследуемого периода.

Кілт Сөздері: репрессия, Қарлаг, АЛЖИР, ГУЛАГ, НКВД

1930 жылдардың аяғында КСРО-да партиялық мемлекеттік бюрократия, жаппай репрессия мен қорқыту, лагерлер мен түрмелер үстемдік еткен сталиндік социализм орнайды. Қазақ ұлты қатігез геноцидтке тап болып, ауыр кезеңдерді бастан өткереді. Тоталитарлық тәртіпті нығайту үшін арнайы мекемелер «желісі» қажет болды. Әсіресе Қазақстанның табиғи-географиялық ерекшелігі мұндай «желілер» құруға сәйкес келді. Сондықтан да болу керек 1939 жылдың аяғына қарай КСРО-да 600-ден аса жалпы және ішкі түрмелер болса, соның ішінде Қазақстанда 23 жалпы және 11 ішкі түрмелер орналасты, соның ішінде Қарлағанды лагері. Д. Шаймұхановтың пікірінше, Қарлаг сталиндік саяси қуғын-сүргіннің адам айтқысыз аюандықпен жүргізілген азалы тарихы: «Қарағанды лагері сол 1931 жылдан бастап 1956 жылға дейін Қарлаг болып келді. 1956

¹ Doctoral Student of the History of Kazakhstan KazNPU named after Abay, Almaty, Kazakhstan

жылдан бастап лагерлер қалды, бірақ, Карлаг деп аталмайтын болды. Ең алғашқы 1932 жылдың басында 22 мың адам болды мұнда. 22 мың адамның 87 проценті қазақтар болды. Кейін Қарлагтың тұтқындарының саны өсе бастады. 1931-1956 жылдар арасында Қарлагта 1,5 миллион адам болып кетті. Мен өзім көп жерді аралаған адаммын. Бухенвальдті көрдім, Освенцимді көрдім. Бұлардың тәртібі осы Карлагтың тәртібімен бірдей болды ғой. Мысалы, қой бағып жүрген әйелдерге қасқыр шапқандағы, бір екі-үш қойды жарып кеткен. Сол үшін лагердегі бүкіл әйелдерді жинап әкеп, жаңағы әйелдерді солардың көзінше атып тастаған. Мінеки, бір қой үшін, екі қой үшін. Освенцимдегі, Бухенвальдтағы озбырлықтардың бір түрі деген сөз бұл» [1].

Сондықтан да қазақ даласын атақты және адал азаматтарынан айырған саяси репрессия тақырыбын әлі де болса тереңірек зерттеп, жаңа ғылыми-зерттеу жұмыстарын жүргізу қажет. Қазақстан Республикасы тәуелсіздік алғаннан кейін, Қазақстан Республикасының 1993 жылғы 14 сәуірдегі «Жаппай саяси қуғын-сүргін құрбандарын ақтау туралы» Заңы орасан зор саяси маңызына қарамастан, ол нақты адамдарға қатысты болғандықтан, жалпы қуғын-сүргінге ұшыраған халықтарды ақтау проблемасын толық шеше алмады. ҚР Президентінің «1997 жылды Жалпыұлттық келісім және саяси қуғын-сүргін құрбандарын еске алу жылы жеп жариялау туралы» Жарлығымен келісімді нығайту мен өткен режимнің құрбандарын еске алып құрметтеудің құқықтық негізі жасалды. Бұл тарихи құжаттың басты идеясы – қоғамды шоғырландыруға арналған жүйелі іс-қимылды жандандыру, тоталитарлық режим кезеңінде жүзеге асырылған ұлттық мәселені шешу тәсілін түпкілікті және дәл айыптау. Оның негізгі бағыты – тарихи шындықты қалпына келтіру, мемлекеттік қолдаумен және барлық халықтың, елімізде өмір сүретін барлық ұлттық топтардың кеңінен қатысуымен егемен Қазақстан Республикасының даму жағдайында жүргізіліп отырған ұлттық саясатты парасатпен пайымдау. Еске алу және келісім жылының жалғасы ресми түрде Халықтық біртұтастық және ұлттық тарих жылы болып жарияланған 1998 жыл болды. Тоталитарлық режимнің құрбандарын ақтау үдерісі әлі де аяқтала қойған жоқ, ондаған, жүздеген іс қайта қаралып жатыр. «31 мамыр - Саяси қуғын-сүргін құрбандарын еске алу күні» болып ресми түрде жарияланды. Бұл жас ұрпақ бойына отаншылдық сезімін ұялатуға, тарихтың «ақтаңдақ беттерін» зерделей отырып, өшкенді жаңғырту, қоғамдық жүйені парасаттылық тұрғысынан пайымдау үлгілерін танытуға мүмкіндік береді [2].

1934 жылы Ішкі істер халық комиссариаты (НКВД) құрылды, оның құрылымына Лагерьлер мен колониялардың бас басқармасы – ГУЛАГ-қа берілді. 1941 жылға қарай соңғы органнан бірқатар бөлімшелер бөлінді, бір қарағанда олардың атаулары азаматтық аббревиатуралар болып көрінді – ЛТЖҚББ (Лагерьлердің теміржол құрылысы бас басқармасы), ЛТҚББ (ГУШОСДОР) (Лагерьлердің тасжол құрылысы бас басқармасы) және т.б. ГУЛАГ құрамына мамандандырылған басқармалар енді: өнеркәсіптік және арнайы құрылыс (қорғаныс объектілері, алюмин, целлюлоза-қағаз, цемент зауыттары және т.б.), тау-металл өнеркәсібі, отын өнеркәсібі басқармасы және т.б. [4, б.95]. Лагерьлік жүйе аса қарқынмен өсті. 1932 жылы ГУЛАГ-тың 11 еңбекпен түзеу лагері болса, 1949 жылдың басына қарай оның қарауында 53 лагерь мен НКВД құрылыс лагерьлері, 425 еңбекпен түзеу колониясы болды [4].

ГУЛАГ Қазақстан ішінде де қанат жайды, оның ірі құрылымдарының бірі Қарағанды лагері болды. Ол НКВД 42 лагерінің арасынан тұтқындалғандардың саны бойынша 9-шы орынды иеленді. МҚББ (НКВД-ІІМ) Қарағанды еңбекпен түзеу лагері МҚББ ҚазИТЛ бөлімінің – «Гигант» базасында құрылып, 1931 жылғы 1 қарашадан бастап дербес лагерь ретінде қызмет ете бастады. Қарлагтың даму тарихы бойы оның бөлімшелерінің саны өзгеріп отырды. Ең басында бұлар өндірістік аудандар болды, кейін оларды өндірістік телімдер деп, содан соң 1932 жылы лагерьлік бөлімшелер деп атады.

1933 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша Қарлаг аумағы 9 лагерьлік бөлімшеге бөлінсе, 1955 жылы олардың саны 33 болды. Лагерьлік бөлімшелер Қарағанды ИТЛ кең аумағының, қазіргі Қарағанды облысының Мичурин, Тельман аудандары мен Жаңаарқа, Шет аудандары (бұрынғы Жезқазған облысы), әртүрлі телімдеріне орналастырылды. Қарағанды еңбекпен түзеу лагерінің лагерьлік бөлімдерінің барлық атаулары (Қаражар, Долина, Балқаш, Сарептст, Самара, Спасск, Еспе, Қотыр, Жартаст, Тартауыл, Бұрма және т.б.) бөлімше орналасқан елді мекеннің атауынан алынды.

Шамамен 1940 жылы Қарлагтың Жезқазған бөлімшесі Жезқазғанлаг (мәселе құжаттық тұрғыдан зерттелмеген) деп атала бастады. 1943 жылдың мамыр айында Жезқазған лагері аудан құқығында Қарлагқа қосылып, Қарағанды ИТЛ Жезқазған ауданының басқармасы болып аталды, орталығы Жезқазған-Рудник кенті болды.

Қарлаг ірі ауылшаруашылық базасының бірі, дербес, өнімділігі жоғары шаруашылық болды. Лагерьдің бөлімшелері шаруашылық-экономикалық тұрғыдан дербес шаруашылық есеп айырысу бірлігі болып саналатын ауылшаруашылық кәсіпорындары болды. Бөлімшелер шаруашылық қызметі мен ұйымдасу сипаты мен бағыты бойынша үлкен ауылшаруашылық жерді алып жатқан алып совхоз болды. Лагерьде барлығы 106 мал өсіруші ферма, 7 бау-бақша және 10 егістік телім болды. Сондай-ақ лагерь ауқымды ауылшаруашылық жерді иеленді: 82,6 мың гектар негізгі жыртылатын жер, 19 мың гектар тың және тыңайма жер, 468 мың гектар пішендік, миллион гектардан астам жайылым. Осындай жерлерде 17,7 мың бас ірі қара, мыңдаған қой, 5,8 мың жылқы, 3,8 мың жұмыс өгізі ұсталды [3, б.95].

Лагерьдің шаруашылық инфрақұрылымы айтарлықтай дамыды. Мұнда дербес ауылшаруашылық тәжірибелік станция жұмыс істеді. Ол тіпті далалық мал өсіру шаруашылығы мен жалдамалы егіншілік бойынша ғылыми есептер дайындады. Мұнда барлық шаруашылық жұмыстарда тұтқындардың қол еңбегі басым болды, механикаландыру тіпті болмаған есебі. Бүкіл Қарлагта қойларды қыркуға арналған электрмен қыркатын бір ғана агрегат болды.

Шаруашылықтың негізгі бағыты астық егу және мал өсіру болды. Дегенмен металл өңдеу (Тері жөндеу зауыты), тігін (Ақмола тігін фабрикасы), киіз басу, құрылыс материалдарын жасау, тері илеу, әйнек дайындау, отын дайындау, тағам салалары бойынша өнеркәсіп те дамыды. Сонымен қатар Қарлагтың Жезқазған ауданы Қара металл Халық комиссариатының, Түрлі-түсті металл Халық комиссариатының шахталарына және темір жол құрылысына қызмет көрсетті. Сондай-ақ лагерь аумағында Тенкері фарфор зауыты жұмыс істеді.

Лагерьдің өнімі өз шаруашылығы мен лагерь тұрғындарының қажеттілігін қанағаттандыруға, сондай-ақ басқа лагерьлерді қамтамасыз етуге жұмсалды.

Қарағанды ИТЛ-ін толықтыру лимиті жыл бойына бақыланып отырды. Тізімдік құрам бойынша 1931 жылдың 1 қазанындағы жағдай бойынша 12174 адам, 1941 жылдың 1 қаңтарындағы жағдай бойынша – 51404 адам, 1950 жылдың 1 қаңтарындағы жағдай бойынша – 54180 адам болды. 1931 жыл мен 1959 жыл аралығында Қарлаг арқылы барлығы шамамен 800 000 адам өтті [5].

Қарағанды облысы аумағында жазасын өтеп жатқан тұтқындардың мынадай баптар бойынша сотталғандығы құжат түрінде анықталды: тыңшылық, бүлікшілік, Отанға сатқындық жасау, бандитизм, контрреволюциялық қылмыстар және қылмыстық қылмыстар.

Саяси тұтқындарды кеңес үкіметіне қарсы насихат таратқаны және контрреволюциялық әрекеттері үшін 58-бап бойынша соттық емес органдар – үштіктер мен ерекше кеңес соттағандар, сондай-ақ «ОСОМ» («ЧСИР»)– Отанын сатқан адамның отбасы мүшесі деген бап бойынша сотталғандар деген санатқа бөлуге болады. «ОСОМ» бабы бойынша негізінен «халық жауларының әйелдері мен туыс әйелдері сотталды. Адамдардың бұл санаты жазалау мерзімін арнайы Ақмола лагерьлік бөлімшесінде, сондай-ақ Қарлақтың Долина лагерьлік бөлімшесінде өтеді.

АЛЖИР (Акмолинский Лагерь Жән Изменников Родины – Отан сатқындары әйелдерінің Ақмола лагерьі) - сонау 1937-ші жылы ПХК-ның арнайы бұйрығымен салынған Ақмола халық жаулары әйелдерінің лагерьі, кейін баршаның аузында АЛЖИР аталып кеткен азап орталығында 20 мыңға дейін нәзік жандар қамауда болған. Қарағанды лагерьінің 17-ші бөлімшесінің артынан 26-шы нүкте болып құрылған осынау тозақ орталығында небір ел жайсаңдарының зайыптары, қыздары мен қарындастары жазықсыздан-жазықсыз жапа шекті. Ең сұмдығы – мұнда бойына нәресте біткен аналарға да мейірімділік жасалмады. Нәтижесінде темір тордың ар жағында 1 мың 507 нәресте дүниеге келіп, олардың басым көпшілігі аштық пен суықтың құрбаны болды. Ол Қарағанды лагерьінің («Карлаг») 26 бөлімшесі ретінде қазіргі Астана қаласының оңтүстік батысында, Төңкеріс (Малиновка) елді мекенінде КСРО Ішкі Істер Халық Комиссариатының (НКВД) 1937 ж. 5 тамыздағы №00486 бұйрығы негізінде құрылған. КСРО ОАК-нің 1934 ж. 8 маусымдағы қаулысына сәйкес «отанын сатқандардың» отбасы мүшелеріне 5 жылдан 10 жылға дейін бас бостандығынан айыру немесе 5 жылға Сібірдің аудандарына жер аудару жазасы берілген. Алжир лагерьі 30 -мың га жерді алып жатты. Оның Қарағанды, Ақмола өңірінде бірнеше бөлімшелері болды. Алжир тұтқындары егін екті, мал бақты, құрылыс жұмыстарымен айналысты. Ұлы Отан соғысы жылдары Алжирде 8 мыңнан астам тұтұын әйел ұсталды. Лагерде КСРО мемлекетінің басшыларының, әскери қолбасшылардың әйелдері мен жақын туыстары, Қазақстан басшы қызметкерлерінің әйелдері мен балалары, жаұын туыстары жапа шекті. Онда С. Сейфуллиннің әйелі Гүлбахрам, Б. Майлиннің әйелі Күнжамал, Т. Рысқұловтың әйелі Күләндам, С. Мендешовтың әйелі Рәзия, Т. Жүргеновтың әйелі Дәмеш, С.Асфендияровтың әйелі Рабиға Майнұр Сармолдаева,сонымен қатар Елизавета Садуақасова, Мария Есқараева, Мәриям Тоғжанова, Әйіш Құлымбетова, Бибіжамал Сырғабекова, Сағадат Таштитова, Шәкітай Тәтімова, Айша Қабылова, Кира Нұрмағамбетова (лагерьде атылды), Жанбике Шанина, Хадиша Мусина, Сақыпжамал Назарова (Зарап Темірбековтың әйелі), Уәзипа Күленова, Мағрипа Рүстемова, Әсма Шоманова, Зағипа Тінәлина, Баршын Қалменова, Мәдина Оразова, Мәрияш Есенгелдина және т.б. көптеген қазақ азаматтарының әйелдері, аяулы аналар «жазасын өтеді». Лагерге анасымен түскен сәбилер 2-3 жасқа жеткен соң аналарынан айырылып алынып, балалар үйлерінің «тәрбиесіне» берілді. Алжир 1950 жылдың басында таратылып, оның тұтқындары басқа лагерге ауыстырылды, мерзімін өтегендер босатылды [6].

Қарлаг 1959 жылдың тамыз айында таратылып, ҚазКСР Қарағанды облысы ІІБ Тұтқындау жерлері басқармасы болып қайта құрылды.

КСРО Министрлер Кеңесінің 1948 жылғы 2 ақпандағы қаулысымен аса қауіпті мемлекеттік қылмыскерлерді ұстау үшін қатаң режимдегі лагерьлер мен абақтылар ұйымдастыруға шешім қабылданды. «Особый» лагерьлерге жалпы еңбекпен түзеу лагерьлерінен бас бостандығынан айыруға сотталған бүлікшілдер, лаңкестер, кеңес үкіметіне қарсы ұйымдар мен топтарға қатысушылар ауыстырылды.

КСРО ІІМ «Степной» ерекше лагерьі Қарағанды облысы аумағындағы алғашқы «Особый» лагерь болды. Оның құрамында мына бөлімшелер құрылды: № 1 – Рудник

кентінде Қарағанды темір жол Новорудная станциясы, Түрлі-түсті металл министрлігінің тау-кен жұмыстарына тұтқындарды пайдалану арқылы ПМ Қарлагтың Жезқазған ауданының екінші лагерьлік бөлімшесі. «Степной» лагері 1956 жылға дейін жұмыс істеді.

«Песчаный» лагері 1955 жылдың қыркүйек айына дейін жұмыс істеді. Тұтқындар негізінен босатылды, ал олардың 58 «а» бабы бойынша ұзақ мерзімге сотталғандары Қарлагқа және Одақтың басқа да лагерьлеріне ауыстырылды.

1952 жылдың маусым айында «Песчаный» лагерінің 7-ші лагерьлік бөлімшесінің базасында орталығы Павлодар облысының Екібастұз қалалық типті кенті болған КСРО ПМ-нің «Дальний» лагері құрылды, ол 1954 жылдың мамыр айына дейін жұмыс істеп, қайтадан 7-ші лагерьлік бөлімше болып қайта құрылды. Бұл лагерьдің барлық мұрағаттық құжаттары КСРО ПМ «Песчаный» лагерінің қорында сақтаулы. Бұл қорда сондай-ақ сотталғандардың ерекше өкім шығарылғанға дейін толық көлемде қалдырылған, әліпбилік картотекасы мен мұрағаттық жеке істері және жалпы ісжүргізудің өңделмеген құжаттары осы тарауды зерттеудің теңдессіз дереккөздері болып табылады.

1949 жылдың соңында № 9 «Особый» лагері – КСРО ПМ «Луговой» лагері құрылды. Лагерьдің басқармасы Қарағанды облысының Долина ауылында орналасты. Оны құрудың мақсаты Қарағанды алабының Шұрыбай-Нұра көмір кен орнында көмір шахталары құрылысын салумен байланысты болды. «Особый» лагері абақтылардағы сотталғандар мен еңбекпен түзеу лагерьлерінде ұстаулы ерекше контингентті жіберу есебінен жасақталды. Ол 1951 жылдың күзіне дейін жұмыс істеді. «Луговой» лагерінің сақталған аздаған құжаттары «Песчаный» лагерінің қорының құрамында сақтаулы.

Әліпбилік картотекаға сәйкес Қарағанды облысының лагерьлері арқылы 850000-ға жуық адам өткендігін санауға болады. Бұл лагерьлердің қорлары 30-50-жылдардағы қуғын-сүргіннің жан түршігерлік кезеңін бейнелейді.

Карлаг, яғни, Қарағанды еңбекпен түзеу лагері - ГУЛАГ архипелагы құрамындағы ең ірі азап аралы. Ол кезінде Қазақстанның орталығында солтүстігі мен оңтүстігіне шейін 300 шақырым, шығысынан батысына шейін 200 шақырым ұлан-ғайыр жерді алып жатқан. Ал сыртқарғы Ақмола және Балқаш бөлімшелерін қосып есептегенде, Карлагтың ауқымы Францияның жер көлемімен теңеседі. Қарағанды лагері ауқымына, құрылымдық жүйесінің күрделілігіне және Мәскеуге ғана тікелей бағынған әлеуетіне қарай «мемлекет ішіндегі мемлекет», ал азаптау құралының күштілігі жағынан «Даладағы тамұқ» деген атқа ие.

Библиография

Азаттық радиосы, Тұрарұлы Т. Карлаг – сталиндік қуғын-сүргіннің азалы тарихы 21 шілде, 2005 ж.

Сәдуақасова П.Қ. Қазақстандағы саяси репрессия. Қарағанды университетінің хабаршысы, №4(56), 2009, -Б.56

Земсков В.Н. Заключение в 30 годы // Социологическое исследование. 1996. № 7. –С.3.

Депортированные в Казахстан народы: время и судьбы. –Алматы, «Арыс»-«Казахстан», 1998. –428 с.

Калыбекова М.Ч. История депортированных народов Казахстана (1937-1956 гг.) // -Алматы, ТОО «Издательство ЖЕМ». 2008. -188с.

Қарағанды. Қарағанды облысы: Энциклопедия. - Алматы: Атамұра, 2006, (Б.17) - 584 б.

Проблемы Модернизации Искусства Как Основа Развития Художественного Образования Республики Казахстан

Сманова Акмарал Смаиловна¹, Небесаева Жанар Орынбековна²

The authors of the article consider the development of modern art education. On the example of the artistic movement of Kazakhstan, which are based on the recommendations of UNESCO, in the "Roadmap of Art Education", on the adoption of the idea of ethno-cultural education. The current problems of modernization of art education in Kazakhstan are systematized. The potential of traditions was actively used in upbringing the system of values, ethnocultural adaptation and readiness for dialogue of cultures in the conditions of the information society. The authors show that through an understanding of aesthetic values and traditions, the comprehension of ethical norms comes, a careful attitude to the past, to the culture of their country is brought up.

Keywords: Art Education, The Republic of Kazakhstan, Traditions, Values, Adaptation, Folk Art, Dialogue of Cultures, Ethnocultural Education and Upbringing

Авторы статьи рассматривают вопросы развития современного художественного образования. На примере художественного течения Казахстана, которые опираются на рекомендации ЮНЕСКО, зафиксированные в «Дорожной карте художественного образования», на принятие идеи этнокультурного образования. Систематизируются актуальные проблемы модернизации художественного образования в Казахстане. Активно использовался потенциал традиций в воспитании системы ценностей, этнокультурной адаптации и готовности к диалогу культур в условиях информационного общества. Авторы показывают, что через понимание эстетических ценностей и традиций приходит постижение этических норм, воспитывается бережное отношение к прошлому, к культуре своей страны.

Ключевые слова: художественное образование, республика Казахстан, традиции, ценности, адаптация, народное искусство, диалог культур, этнокультурное образование и воспитание.

В настоящее время становятся актуальными вопросы, связанные с осмыслением роли традиций в современном художественном образовании, а также возможностей их

¹ кандидат педагогических наук, Казахский Национальный Педагогический университет имени Абая, Алматы, Республика Казахстан, Проспект Достык 13, smanova_s@mail.ru

² PhD доктор, Южно-Казахстанский Государственный Педагогический университет, город Шымкент, Республика Казахстан, Улица А.Байтурсынова 13, gold_15k1@mail.ru

продуктивного сочетания с процессами информатизации, глобализации, с влиянием мультикультурализма.

Прежде чем говорить о состоянии художественного образования в Республике Казахстан, обозначим кардинальные преобразования в социально-экономической сфере Республики Казахстан, произошедшие в конце XX - начале XXI в., которые потребовали реформирования национальной системы образования. В Послании Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева своему народу от 1 марта 2010 г. «Стратегия вхождения Казахстана в число 30 наиболее конкурентоспособных стран мира» четко обозначена основная цель реформирования казахстанского образования - обновление качества образования и повышение конкурентоспособности национальной системы образования [1, с. 3]. Официальными документами, определяющим стратегическую политику в области образования, являются Закон Республики Казахстан «Об образовании», «Концепция развития образования Республики Казахстан до 2018 года» и Стратегический план развития Республики Казахстан до 2020 года, где четко обозначены ориентиры реформирования системы образования.

Вхождение Казахстана в европейское образовательное пространство является не только очередным шагом в процессе интеграции в мировое пространство образования, но также отвечает внутренней потребности казахстанского рынка образовательных услуг. Основная цель политики модернизации образования в долгосрочной перспективе состоит в обеспечении конкурентоспособности Казахстана на мировом уровне. На современном этапе развития стратегические планы, программы развития образования в Республике Казахстан опираются на мировой опыт и на данные института ЮНЕСКО.

Таким образом, в коллективном сознании возникает глубоко ощущаемая, хотя и невидимая, неразрывная связь в образовании и в искусстве. Эта связь является основой социального бытия, сильнейшим сдерживающим механизмом и одновременно стимулирующим личность к духовному саморазвитию и культуротворческой самореализации. Такая связь рождает мотив к совершению высоконравственных поступков, к созданию ярких творческих работ, способных прославить не только отдельного человека, но и весь его род.

В настоящее время Казахстан проводит целенаправленную, последовательную работу по сближению казахстанской системы образования с образовательными системами стран - участниц Болонского процесса.

Роль и значение художественного воспитания были обозначены в «Дорожной карте по художественному образованию» (RoadMapforArtsEducation), подготовленной в результате проведения Первой Всемирной конференции ЮНЕСКО по образованию в области искусств (2006). Пришло время приступить к ее исполнению.

Проект концептуально-аналитического документа [2] подготовлен в рамках проекта «Художественное образование в странах СНГ: развитие творческих возможностей в XXI веке», реализуемого при финансовой поддержке Бюро ЮНЕСКО в Москве и Межгосударственного фонда гуманитарного сотрудничества государств - участников СНГ совместно с Кластерным Бюро ЮНЕСКО в Алматы.

Художественное образование по определению уже содержит набор основополагающих установок, критериев и ключевых идей, которые должны служить полезным и действенным подспорьем для любой преподавательской группы, школы и другой учебной организации, нацеленной на развитие гуманистического и международного аспекта обучения. Внедрение ценностного образования, основанного на уважении многообразия и стремлении к достижению консенсуса, должно стать

важной составляющей учебного плана, наряду с информацией, учебной методикой и средствами познания. Особенностью Казахстана является его этнокультурное многообразие, обусловленное исторически сложившимся полиэтничным и многоконфессиональным составом населения. В этих условиях важно создание возможностей для восстановления и развития этнических культур, взаимодействия между ними в интересах общенационального единства. Принятие идеи этнокультурного образования означает создание национальной системы обучения и воспитания, базирующейся на идее культурного и лингвистического плюрализма, сочетающей мировой уровень технической и информационной оснащенности образования с традиционными культурными ценностями.

Синтетическая культура Казахстана представляется неким культурным пространством, которое пронизывали встречно устремленные культурные потоки западноевропейского, передневозосточного и восточноазиатского регионов. Этнокультурная идентичность народа складывается в результате знания событий своей истории, культуры, верности сложившимся духовным ценностям, почитания национальных героев. Именно образованный человек причастен к исторической и культурной традиции. Одним из позитивных следствий глобализации является свободное движение информации, интеллектуальной продукции и идей. В Казахстане создана благоприятная среда для развития потенциала личности, межкультурного обмена, свободного выражения мысли, реализации инновационных проектов, воплощения творческих замыслов. Молодое поколение открыто новым идеям, мыслит глобально и думает категориями будущего. Все это является предпосылками создания прогрессивной системы художественного образования, которая будет максимально отвечать интересам и требованиям нации. Основное культурно-художественное поле переносится в школы.

Школа, как и все социальные группы, постоянно находится в состоянии перемен. Поскольку общество становится все более многообразным и более подверженным внутренним противоречиям, необходимо уделять особое внимание роли школы в содействии этому многообразию. Очевиден педагогический потенциал формирования данной ценности в художественном образовании. Помимо мотивации к совершенствованию, эта ценность является основой для обращения юных художников, музыкантов, актеров, танцовщиков к культурному наследию своего народа. В течение многих лет в Казахстане проходит Республиканский детский пленэр-мастер-класс, инициированный Алма-атинской школой изобразительного искусства и технического дизайна им. А. Кастеева- Клубом ЮНЕСКО. Этот фестиваль стал подлинным ежегодным творческим форумом детских художественных школ, школ искусств и изостудий. Этот проект укрепляет свои позиции в связи с созданием Национальной Федерации Клубов ЮНЕСКО Республики Казахстан в 2009 г. Благодаря тесному творческому сотрудничеству учреждений дополнительного образования Республики Казахстан, работающих с художественно одаренными детьми, число школ, заслуживших статус Клуба ЮНЕСКО, ежегодно растет. Среди педагогических задач Пленэр-мастер-класса значатся:

1. Расширение творческих возможностей учащихся художественных школ Республики Казахстан путем изучения более широкого круга изобразительно-декоративных средств.
2. Освоение различных технических приемов и технологий в декоративном искусстве.
3. Возрождение древних видов ремесел.

4. Развитие детского направления глобальной программы ЮНЕСКО по ремеслам.

5. Организация мастер-классов с участием прославленных казахстанских мастеров и мастеров из стран Центральной Азии. Участники этого представительного форума имеют возможность освоить различные креативные техники в декоративных работах -такие, как керамика, войлоковалание, традиционная вышивка и т.д.

Таким образом, юные художники приобщаются к существующим культурным традициям через освоение глубинной символики, заложенной в народном искусстве, через понимание опыта художественного труда, значения подлинного мастерства, тонкостей создания произведения народного промысла, в котором, с одной стороны, заключен историко-культурный опыт сотен поколений, а с другой -отражается индивидуальность мастера [3].

Через эстетическое, создается система духовно-нравственных ценностей, воспитывается бережное отношение к прошлому, к культуре своей страны. Понимание этого способствует позитивному процессу возрождения многих национальных ремесел (валяние шерсти, ювелирное мастерство, выделка кожи, изготовление музыкальных инструментов ит.д.), росту живого интереса молодого поколения к истории своего народа. Одним из важнейших направлений художественного образования современного Казахстана можно назвать взаимодействие с художественными школами и мастерами из разных стран мира.

Концептуально-аналитический документ является компонентом дополнительной программы ЮНЕСКО «Устойчивое развитие художественного образования для поощрения разнообразия форм культурного самовыражения» и направлен на анализ существующих систем художественного образования, актуальных программ и направлений развития и выработку рекомендаций для национальных правительств на основе тесного сотрудничества с соответствующими государственными учреждениями культуры и образования, включая Министерство культуры, Министерство образования, государственные университеты и институты культуры и искусств, творческие союзы, школы художественного образования и другие заинтересованные организации гражданского общества.

Исследования основаны на сборе информации по актуальным проблемам и подходам в сфере художественного образования на основе методик и рекомендаций ЮНЕСКО. Методики продолжают развитие принципов, зафиксированных в «Дорожной карте художественного образования». Проект имеет отношение к национальным программам реформирования и развития системы образования в странах кластера и призван содействовать развитию новых национальных стратегий в сфере художественного образования.

Государственная политика в области художественного образования в Республике Казахстан. Принципы государственной политики в художественном образовании. За последнее десятилетие система образования в Казахстане претерпела серьезные изменения, затронувшие все уровни и коренным образом изменившие подходы и трактовку художественного образования. Кардинальное изменение статуса и направленности деятельности учреждений художественного образования, наряду с другими объективными обстоятельствами, вызвало на практике ряд позитивных факторов и негативных тенденций, которые и в настоящее время обуславливают состояние учреждений образования, содержание учебных планов и программ, а также кадровый потенциал и состав педагогов творческого направления.

В рамках реализации Государственной программы развития образования (в настоящее время подготовлен проект следующего этапа ее реализации на 2011–2020 гг.) все уровни образования институционально обеспечены сетью соответствующих организаций. Структура образования приведена в соответствие с Международной стандартной классификацией ЮНЕСКО (МСК-1997), создаются условия для введения 12-летней школы, реструктурировано техническое и профессиональное образование, введена трехуровневая подготовка специалистов: бакалавр – магистр – доктор Ph.D.

Образование как средство формирования национального самосознания, реализации культурноязыковых интересов должно выполнять четыре главных функции: *транслирующую* (обеспечение целостности и воспроизводимости этнонациональных сообществ); *развивающую* (формирование и развитие национального самосознания); *дифференцирующую* (выявление национально-культурных потребностей человека, этнических групп); *интегрирующую* (обеспечение взаимодействия, взаимопроникновения и взаимообогащения культур, интеграция личности в системы мировой и национальной культуры).

Основными принципами реформы в системе художественного образования и воспитания в Казахстане являются: развитие и укрепление национальных начал образования и школы; признание и обеспечение безусловного приоритета для личности родного языка и культуры; демократизация образования; вариативность и мобильность образования как по типу собственности, так и по многообразию каналов реализации этнокультурных интересов; общедоступность и дифференцированность образовательных услуг; открытость и адаптивность национальной системы образования ко всему прогрессивному в мировой практике в художественной сфере; непрерывность образовательной деятельности, направленной на реализацию этнокультурных запросов личности и общества; наличие региональных программ этнокультурного воспитания с учетом этнических и конфессиональных особенностей.

Очевидная насущная потребность в концепции художественного образования вытекает также из кризиса образовательной системы в переходную эпоху. Отличительной чертой художественно-эстетического сознания является его воплощение в художественной практике, игре на музыкальных инструментах, пении, рисовании и других творческих формах. Поэтому оно наиболее отвечает целям этнокультурного образования. Его формирование позволяет индивиду ощутить личную причастность к культуре народа, национальная идентификация получает индивидуальную окраску.

Законодательное обеспечение художественного образования. Принятие закона Республики Казахстан «Об образовании» (от 27 июля 2007 г., с изм. и доп. от 17 июня 2009 г.), Стратегического плана развития Республики Казахстан до 2020 г. обозначило приоритеты образовательной деятельности и определило основные сферы национальной системы образования: дошкольное, общеобразовательное, дополнительное, профессионально-техническое, высшее.

Закон закрепил представление об образовании как органическом единстве воспитания и обучения в интересах человека, общества и государства; определил принципы государственной политики в области образования: равенство прав всех на получение качественного образования; приоритетность развития системы; подчеркнул непрерывность процесса образования, обеспечивающего преемственность его уровней, единство обучения и воспитания, стимулирование образованности личности и развитие одаренности, гуманистический и развивающий характер образования, приоритет гражданских ценностей, жизни и здоровья человека, свободного развития личности, уважение прав и свобод человека [4, с. 9].

Система художественного образования в Республике Казахстан соответствует основным сферам национальной системы образования и включает следующие уровни: дошкольное воспитание и обучение; начальное образование; общее среднее и дополнительное образование; техническое и профессиональное среднее образование; высшее образование; послевузовское образование. Общее среднее образование. В течение последних лет казахстанская школа готовится к переходу на 12-летнее обучение (к 2015–2020 гг.), что приводит к изменению содержания и улучшению качества предоставляемых знаний и компетенций, а также умения применить их в жизни. Преподавание творческих дисциплин предусмотрено с начальной школы; на старшей ступени школы запланировано введение интегрированных предметов «Художественная культура», «Художественная культура Казахстана», «Мировая художественная культура» (базовый и профильный компоненты).

Профессиональное среднее художественное образование. В Казахстане более пятидесяти средних профессиональных учебных заведений готовят специалистов творческого профиля. Сюда относятся специализированные художественные, музыкальные школы и лицеи для одаренных детей параллельно с общеобразовательной школой, с различными сроками обучения. Они предоставляют сертификат об окончании среднего специализированного обучения, дающий право на поступление в высшее художественное учебное заведение. Среднее профессиональное художественное образование также осуществляют колледжи различного направления: декоративноприкладного искусства, дизайна и изобразительного искусства, с вручением диплома с квалификацией художника по специальностям. Однако переход к рыночной экономике отчасти способствовал тому, что государство теряет контроль над качеством подготовки кадров, в частности в таких сложных и специфичных видах, как художественные специальности.

Профессиональное высшее образование. В Казахстане высшее профессиональное обучение по художественным специальностям осуществляют 48 университетов, институтов и высших школ. Системообразующими элементами художественного образования являются три учреждения: Казахская национальная академия искусств им. Т. Жургенова (КазНАИ им. Т. Жургенова), Казахская национальная консерватория им. Курмангазы, Казахский национальный университет культуры и искусств (до реорганизации – Казахская национальная академия музыки).

Наиболее крупной является КазНАИ им. Т. Жургенова – многоступенчатое многопрофильное учебное заведение, признанный центр подготовки творческой интеллигенции, выпускники которого составляют золотой фонд национальной культуры и искусства. В академии готовят специалистов на семи факультетах по следующим специальностям: режиссура, хореография, сценография, операторское искусство, живопись, графика, скульптура, искусствоведение, декоративное искусство, дизайн (по профилю и областям применения), актерское искусство, искусство эстрады. КазНАИ им. Т. Жургенова является эталоном высоких стандартов художественного образования в сфере культуры, крупнейшим учебно-научным центром подготовки высококвалифицированных специалистов и научных кадров.

Как веление времени, ведущими художниками, культурологами, искусствоведами, историками, архитекторами и археологами Казахстана 13 марта 2006 г. создана Академия искусств Республики Казахстан, миссия которой – представить новый культурный имидж Казахстана [5, с. 35].

Художественное образование в университетах и институтах Казахстана. В большинстве региональных университетов и педагогических институтах Казахстана

обучение творческим специальностям ведется на факультетах, наиболее представительными из которых являются: институт искусства, культуры и спорта Казахского национального педагогического университета им. Абая; факультет архитектуры, дизайна и изобразительного искусства и Гуманитарный институт Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева; факультет культуры Казахского государственного женского педагогического университета; Институт культуры и искусства ЗападноКазахстанского государственного университета им. М. Утемисова; факультет архитектуры Казахской государственной архитектурно-строительной академии; профессионально-творческий факультет Актюбинского государственного педагогического института; факультет культуры Южно-Казахстанского государственного университета им. М. Ауэзова; факультет искусств Международного казахско-турецкого университета им. Х.А. Ясави; профессиональнохудожественный факультет Карагандинского государственного университета им. Е.А. Букетова.

Высшее профессиональное художественное образование предоставляется также специализированными кафедрами, например: «Архитектура и дизайн» архитектурно-строительного факультета Павлодарского государственного университета им. С. Торайгырова; «Профессиональное обучение и изобразительное искусство» физико-математического факультета Кызылординского государственного университета им. КоркутАта; «Дизайн и инженерная графика» факультета информационно-коммуникационных технологий Семипалатинского государственного университета им. Шакарима; «Архитектура и дизайн» инженерной академии Инновационного евразийского университета (Павлодар); «Профессиональное обучение» Павлодарского государственного педагогического института – кафедра, специализирующаяся на дизайне одежды и интерьера, истории костюма, моделировании и конструировании одежды, технологии изготовления швейных изделий и декоративноприкладном искусстве.

В настоящее время введен в действие новый классификатор специальностей бакалавриата, магистратуры и докторантуры, основывающийся на МСКО-1997. В казахстанской сети высшего художественного образования наиболее представлены специальности изобразительного, декоративно-прикладного искусства, дизайна и архитектуры – в 43 из 48 учебных заведений; дизайн – в 33; музыкальное искусство, включая музыкальное образование, вокальное и инструментальные искусства, эстрадное пение и традиционное исполнительское искусство, литература, устное народное творчество и народные традиции как вид искусства изучаются в рамках специальностей литературоведение и фольклористика – в восьми учебных заведениях, преимущественно в южных регионах страны. Искусство хореографии преподается в семи учебных заведениях; специальности театрального искусства (режиссура и актерское мастерство) – в шести; техногенные искусства и модерн, включая кино и медиа-арт, преподаются только в КазНАИ им. Т. Жургенова, и Техничко-экономической академии кино и телевидения в Алматы.

Повышение квалификации и переподготовка кадров художественного образования.

Повышение квалификации педагогов системы художественного образования осуществляется институтами повышения квалификации, учебными курсами при национальных и ведущих государственных университетах, а также в рамках специальных стажировок в признанных центрах художественного образования в стране и за рубежом. Вопросы перестройки системы повышения квалификации и

переподготовки педагогических кадров остаются приоритетными для национальной программы развития образования. Образовательные учебные программы будут ориентированы на подготовку полиязычного учителя, владеющего инновационными педагогическими технологиями, навыками поисковой, исследовательской и творческой деятельности, информационными и дистанционными технологиями обучения.

Художественно-эстетическое образование и этическое воспитание. Сохранение и развитие культурного наследия. Акцентируется роль культуры в процессе становления государственности страны на основе многонациональности и многоконфессиональности. В настоящее время мы являемся свидетелями процесса становления казахской культуры как ядра, вокруг которого объединяется, но не растворяется культурная общность всего казахстанского народа. Казахский народ всегда был открыт к восприятию других культур. И одна из основных особенностей его менталитета – уважение к культуре, религии, традициям и обычаям другого народа.

Культурное наследие Казахстана вобрало в себя все многообразие культурных ценностей народов, проживавших на его территории. Это большое количество памятников истории, археологии, архитектуры и монументального искусства (в том числе включенных или представленных к включению в Список Всемирного наследия ЮНЕСКО) – более 2 млн 56 тысяч единиц культурных ценностей, находящихся в экспозициях и фондах 89 государственных музеев системы культуры. Одной из важнейших причин пристального внимания политической сферы к культуре является то, что культура выступает в качестве основного механизма гармонизации межэтнических отношений. Этим во многом и объясняется необходимость политического управления сферой культуры. Одним из основных принципов культурной политики Казахстана является глубокое изучение национальной традиции, признаков идентичности общества, разработка ценностных ориентаций всего комплекса явлений, которые можно объединить в понятие «культурное национальное наследие», а также исследование тенденций эволюции их восприятия и интерпретации современниками и выбор форм культурной модернизации.

Этнокультурное воспитание. Принятие идеи этнокультурного образования означает создание национальной системы обучения и воспитания, базирующейся на идее культурного и лингвистического плюрализма, сочетающей мировой уровень технической и информационной оснащенности образования с традиционными культурными ценностями.

Основной идеей последней является создание модели образования, ориентированной на сохранение самобытности этнических групп и одновременно освоение ценностей других культур.

В научно-аналитическом докладе представлено художественное образование в аспекте различных видов искусства: литература, изобразительное искусство, музыкальное искусство, хореографическое искусство, театральное искусство, дизайн, искусство фотографии, киноискусство, декоративноприкладное искусство, устное народное творчество и народные традиции, техногенные искусство и модерн, медиа.

Обобщая современный анализ образовательной тенденции в Республике Казахстан, резюмируем, что в настоящее время накоплен определенный опыт в области художественного, а также художественнопедагогического образования с учетом этнокультурной традиции, позволяющий казахстанской системе художественного образования постепенно осуществлять процесс вхождения в мировое образовательное пространство.

Проблемы модернизации художественного образования в Казахстане.
Рассмотрев проблему художественного образования в Республике Казахстан в аспекте осмысления национальных традиций и сближения культур, систематизируем актуальные проблемы модернизации художественного образования в Казахстане, опираясь на основные положения официального документа Казахстанской национальной федерации клубов ЮНЕСКО.

В казахстанском обществе все более заметна потребность в развитии художественного образования и воспитании эстетического вкуса, а уникальное сочетание национальностей и языков в Казахстане дает возможность разрабатывать и применять такие подходы в области образования, которые бы содействовали передаче и сохранению культурных и эстетических ценностей и самобытных черт. Между тем традиционное устное, музыкальное и декоративно-прикладное искусство, играющее особую роль в передаче культурных ценностей и в трансформации общества и личности, пока все еще остается частью повседневной жизни.

Несмотря на серьезные меры, предпринимаемые государственными органами, богатое культурное наследие, как материальное, так и нематериальное, и многовековой опыт национальных традиций находятся под угрозой вследствие многочисленных и сложных социально-культурных, экономических и экологических изменений, что ставит обеспечение всеобщего доступа к культурным ценностям и повышение художественной образованности подрастающего поколения в качестве приоритетной цели систем образования и культуры.

Роль художественного образования в подготовке учащихся и различных групп населения к восприятию разнообразных видов художественного творчества продолжает оставаться вне поля зрения государственной политики: не выработаны единые подходы к формированию учебных планов и программ различных учреждений; отсутствует преемственность в преподавании творческих специальностей на разных уровнях художественного образования; продолжает оставаться слабой материально-техническая база учреждений художественного образования.

Системы образования и культуры функционируют независимо друг от друга, что приводит к изоляции художественного образования; назрела необходимость участия творческих работников в процессах художественного образования. В программах подготовки учителей общего профиля недостаточно внимания уделяется роли искусств в преподавании и обучении; количество программ подготовки преподавателей, специализирующихся на художественном образовании, является абсолютно недостаточным.

В течение длительного времени не проводился анализ состояния системы художественного образования; не изучается и не систематизируется огромный опыт, накопленный в художественном образовании. Актуализируется явная необходимость в разработке и принятии на государственном уровне Концепции художественного образования.

Действия на национальном уровне (Правительство, Парламент, Министерства):

- считать целесообразным проведение исследований, направленных на выявление общественного мнения о роли художественного образования в развитии творческого потенциала и повышении качества человеческого ресурса;
- проанализировать роль масс-медиа и интернетисточников в освещении, развитии и пропаганде процессов в сфере художественного образования;

- рассмотреть вопрос о создании специальных государственных телеканалов «Білім», «Образование», «Культура», которые, наряду с пропагандой национального культурного наследия, должны содержать программы и рубрики по вопросам истории, теории и методики освоения учащимися творческими навыками и мастерством;
- содействовать активизации взаимодействия кафедр, сетей и обсерваторий ЮНЕСКО в обосновании учебно-методического обеспечения, пропаганды передового опыта и продвижении целей художественного образования;
- разработать и принять целевые программы по укреплению учебно-методической базы и финансовой поддержке бюджетных учреждений художественного образования; поощрять формы инициативной поддержки и спонсорства для учреждений художественного образования, в частности для местных и самостоятельных творческих организаций;
- рассмотреть вопрос о создании отдельного национального учреждения художественного образования с 3-ступенчатой структурой «школа – колледж – вуз» по специальностям изобразительного и декоративноприкладного искусства;
- изучить возможность открытия новых творческих специальностей для высших учебных заведений «Художник-педагог» по декоративно-прикладному искусству и «Реставратор»;
- рассмотреть вопрос об открытии отделений для подготовки специалистов в области теории искусства и культуры, а также специальностей «Теория художественного перевода и литературного творчества», «Культуролог со знанием иностранных языков», «Философ со знанием иностранных языков»;
- рассмотреть вопрос о разделении музыкального образования на классическое (академическое) и фольклорное (как в некоторых других странах, поощряющих развитие традиционных форм искусства);
- поощрять организацию и проведение республиканских выставок-конкурсов дипломных работ выпускников профессионального художественного образования; предусмотреть учреждение золотых и серебряных медалей для победителей, дающие им право на грантовую творческую стажировку за рубежом в признанных центрах искусства по данной специальности;
- рассмотреть содержание классификатора среднего специального образования в целях соответствия современным требованиям; образовать республиканское учебно-методическое объединение по проблемам среднего художественного образования;
- поддерживать постоянное повышение квалификации педагогов всех уровней художественного образования и творческих работников с целью расширения их возможностей по развитию у учащихся творческого, критического и инновационного потенциала, создавать и обмениваться современными продуктами знаний;
- поддержать инициативу создания ассоциаций художественного образования на региональном уровне;
- содействовать развитию художественного творчества с использованием цифровых медийных средств и иных новейших медиа-технологий для укрепления понимания важности культурного разнообразия всем гражданским обществом;
- организовать специальный сайт художественного образования и художественные виртуальные галереи для пропаганды искусства, обмена опытом, своевременного оповещения о предстоящих мероприятиях и их итогах и т.п.

Рекомендации по культурной политике, стратегиям и практике, совершенствованию художественного образования в Республике Казахстан.

- Уделять первостепенное значение развитию понимания и признания существенного вклада художественного образования для творческого потенциала общества.
- Включить художественное образование в законодательную базу Республики Казахстан.
- Способствовать исследовательской деятельности в области художественного образования; финансировать госбюджетные исследования в данной области.
- Привлекать для комплексных исследований наиболее квалифицированных и компетентных специалистов по художественному образованию из различных регионов республики.
- Поощрять создание и распространение востребованных учебных изданий по мировой художественной культуре, истории искусств Казахстана в системе школьного и вузовского образования, придать им статус республиканского значения, в частности по музееведению, описанию и анализу произведения искусства, педагогическому искусствоведению. Таким образом, на современном этапе развития стратегические планы, программы развития художественного, художественно-педагогического образования в Республике Казахстан должны полноценно использовать концепции института ЮНЕСКО и мировой опыт.

В целом, можно заключить, что формирование новой модели художественного образования Республики Казахстан связано с всеобщим возрождением культурно-исторических типов развития, которое должно сохранить все наиболее значимое и глубоко отражающее национальные достижения, при этом выдержать прессинг трансформации общества в результате действия процессов глобализации, стандартизации и унификации, что наиболее остро отражается именно в системе художественного образования, так как данные процессы значительно влияют на развитие системы художественной подготовки и ее роль в процессе осмысления национальных традиций и сближения культур.

Таким образом, реформирование художественного образования означает создание национальной системы обучения и воспитания, базирующейся на идее культурной толерантности, сочетающих высокий уровень мировой технической и информационной оснащенности с традиционными культурными ценностями всех народов, населяющих Казахстан с учетом концептуальных принципов этнокультурной адаптации [6].

Выявленные цели и задачи реформирования содержания художественного образования определяют необходимость сохранения всего многообразия культурно-духовного наследия, художественных традиций в процессе определения основ художественной подготовки, способствующей воспитанию культурной толерантности, осмыслению национальных традиций и сближению культур средствами художественного образования.

Использованная литература

Назарбаев Н.А. Стратегия вхождения Казахстана в число 30 наиболее конкурентоспособных стран мира, Казахстанская правда. - 2010. - 2 марта (№45-46). 2. Банзаров Д., Черная вера. СПб., 1891.

Художественное образование в Республике Казахстан: осмысление национальных традиций и сближение культур : науч.-аналит. доклад. - Алматы, 2010.

Мейрманова Г.А. Культура общения у казахов: трансформация традиционного этикета: автореферат дис. ... кандидата исторических наук: 07.00.07 / Ин-т этнологии и антропологии им. Н.Н. Миклухо-Маклая РАН. М., 2008. 28 с.

Об образовании: Закон Республики Казахстан, Законодательство об образовании. - Алматы, 2007.

5. Уразбекова Л.С. Первая Академия художеств Республики Казахстан, Культура. -2007. -№1 (13).

Бережная М.С. Концепция социокультурной адаптации молодежи в процессе художественно-творческой деятельности // Институт художественного образования РАО. Электронный научный журнал «Педагогика искусства». 2008. № 2. [Электронный ресурс]. URL: <http://www.art-education.ru/AE-magazine/new-magazine-2-2008.htm>

Political Repression in Kazakhstan: Features and Problems

Saurykova Zhanar Sansyzbaevna¹

In the 1930s, the totalitarian regime became firmly established in all spheres of social and political life. Its essence in Kazakhstan manifested itself in particularly ugly forms. Giving the republic status of the union, various social transformations were under the brutal dictatorship of the totalitarian regime. The second half of the 30s was marked by a new wave of political repression, which became widespread. Strengthening the personality cult of Stalin and the impatience of every kind of dissent, attempts to declare all the difficulties of the country's development as the result of the activities of the "enemies of the people" led to a physical elimination from the "undesirable population" to influential leaders who could form opposition to the ruling regime and including representatives of many ethnic groups. The study of Stalin's mass repression is now finally transferred from the category of popular topics to the category of basic scientific research. However, there are happy questions that are not fully reflected in the scientific literature due to the inaccessibility of archival materials.

Keywords: Totalitarian Regime, Repression, Bureaucracy, Socialism, Stalinism

Қазақстандағы Саяси Қуғын-Сүргін: Ерекшеліктері Мен Проблемалары

30-шы жылдары тоталитарлық тәртіп барлық қоғамдық-саяси ортада орнады, ол Қазақстанда өзгеше теріс тәртіпте байқалды. Республикаға одақ мәртебесін беру, әртүрлі қоғамдық өзгерістер тоталитарлық тәртіптің қатаң үстемдігімен өтетін. 30-шы жылдың екінші жартысы саяси қуғын-сүргіннің бұқаралық сипаттама алған, жаңа толқынымен есте қалды. Сталиннің жеке басқа табынушылығының күшеюі және түрлі-түрлі басқаша көзқарастарға төзімсіздік, елдің дамуына барлық қиыншылықтар әрекеті қызметтерінің нәтижесін «халық жауы» деп атап, ол күштілер құрған оппозициялар басқарушы тәртіптегі және оның ішінде көптеген ұлыстар өкілдерін «халықтың ұнамсыз санатынан» бастап беделді көшбасшыларына дейін жоюға алып келді. Сталиндік жаппай қуғын-сүргінді зерттеу қазіргі таңда кеңінен таралған тақырып дәрежесінен түпкілікті ғылыми іргелі зерттеуге ауысқан. Алайда, мұрағаттағы мәліметтер түсініксіздігі себебінен ғылыми әдебиеттерде толық бейнеленілмеген, бірқатар мәселелер бар.

Түйінді сөздер: тоталитарлық тәртіп, қуғын-сүргін, төрешілдік, социализм, сталиндік

¹ PhD doctoral student of the Institute of History and Law KazNPU named after Abai Almaty, Kazakhstan

Политическая Репрессия В Казахстане: Особенности И Проблемы

В 30-е годы тоталитарный режим утвердился во всех сферах общественно-политической жизни. Его сущность в Казахстане проявилась в особо уродливых формах. Придание республике статуса союзной, различные общественные преобразования проходили под жестоким диктатом тоталитарного режима. Вторая половина 30-х годов ознаменовалась новой волной политических репрессий, принявших массовый характер. Укрепление культа личности Сталина и нетерпение всяческого инакомыслия, попытки все трудности развития страны объявить результатом деятельности «врагов народа» привели к физическому устранению от «неугодных категории населения» до влиятельных лидеров, могущих составить оппозицию правящему режиму и включая представителей многих этносов. Изучение сталинской массовой репрессий в настоящее время окончательно перешло из разряда популярных тем в разряд научных фундаментальных исследований. Однако существует ряд вопросов, которые не нашли полного отражения в научной литературе по причине недоступности архивных материалов

Ключевые слова: тоталитарный режим, репрессия, бюрократия, социализм, сталинизм

Тарих ғылымының жеткіліксіз зерттелген қыры кеңестік дәуір адамдарының тағдырындағы асқан қаһарлы қоғамдық-саяси құбылыс – тоталитаризм болып табылды. Кеңестер Одағында тоталитаризм орныққан 1920-1930 жж. байлар мен кулактарды тап ретінде жою шаралары және ауыл шаруашылығын ұжымдастыру саясаты жүзеге асырылып, қазақ халқы алапат ашаршылық пен босқыншылықты бастан кешті. Кеңестік тоталитаризм ұлттық зиялы қауым өкілдерінің бір бөлігін өзіндік саяси ұстанымдарына орай «тап жаулары», «жат пікірдегілер» және «әлеуметтік қауіпті элементтер» ретінде қудалады. А.Байтұрсынов, Ә.Бөкейханов, М.Жұмабаев, Ж.Аймауытов, Ә.Байділдин, Д.Әбілов, М.Тынышбаев, Т.Рысқұлов, т.б. қазақ қайраткерлері кеңестік тоталитаризмнің құрбаны болды. 2-дүниежүзілік соғыстан кейінгі кезеңде де тоталитаризм қысымшылығын Е.Бекмаханов, Б.Сүлейменов, Б.Кенжебаев, М.Әуезов, Ә.Қоңыратбаев, Ә.Марғұлан, Қ.Сәтбаев сияқты қазақ зиялылары бастан кешті. Сонымен қатар Кеңестік тоталитаризмнің аса ауыр қылмысының бірі халықтардың этноәлеуметтік және территориялық тұтастығын күштеп бұзуға алып келген жер аудару үдерісі болды. XX ғасырдың 30-50-жылдарындағы кеңестік қоныстандыру саясаты мәжбүрлеу әдісімен жүзеге асырылғандығы белгілі. Бұл үдеріс алғашында әлеуметтік, одан кейін ұлттық белгілер бойынша жүргізілді. 20-30-жылдары КСРО-ның орталық өңірлерінен Қазақстан, Орал, Орта Азия аумағына «тақтан түсірілген таптың», дінбасылардың, сондай-ақ күштеп ұжымдастыру барысындауқатты шаруалардың өкілдері жаппай тәртіпте айдауылмен күштеп көшірілді. Соғысқа дейінгі жылдары әртүрлі сылтаулармен кәрістер, ирандар, курдтар және т.б. тұрақты тұрғылықты жерлерінен күштеп көшірілді. Екінші дүниежүзілік соғыс басталысымен Балтық маңынан, Батыс Украинадан, Батыс Белоруссиядан, Бессарабиядан «ұнамсыз элементтерді» жер аудару басталып, бұл әрекет мемлекеттің қауіпсіздігін нығайту қажеттігімен түсіндірілді. Ұлттық-аумақтық автономияға ие тұтас халықтар да Ұлы Отан соғысы жылдары жер аударуға ұшырады. Олардың негізгі бөлігі Қазақстанға жер аударылды. Тоталитарлық режим Қазақстанды КСРО-ның әртүрлі өңірлерінен жүздеген мың адам жер аударылған алып резервацияға

айналдырды. Халықтарды жер аудару жаңа тіршілік ортасына енгізілген қазақ халықының тарихында ұзаққа созылған теріс салдар қалдырды. Сонымен 1930 жылдардың аяғында КСРО-да партиялық мемлекеттік бюрократия, жаппай репрессия мен қорқыту, лагерлер мен түрмелер үстемдік еткен сталиндік социализм орнайды. Қазақ ұлты қатігез геноцидтке тап болып, ауыр кезеңдерді бастан өткереді. Тоталитарлық тәртіпті нығайту үшін арнайы мекемелер «желісі» қажет болды. Әсіресе Қазақстанның табиғи-географиялық ерекшелігі мұндай «желілер» құруға сәйкес келді. Сондықтан да болу керек 1939 жылдың аяғына қарай КСРО-да 600-ден аса жалпы және ішкі түрмелер болса, соның ішінде Қазақстанда 23 жалпы және 11 ішкі түрмелер орналасты, соның ішінде Қарлағанды лагері. Д. Шаймұхановтың пікірінше, Қарлаг сталиндік саяси қуғын-сүргіннің адам айтқысыз аюандықпен жүргізілген азалы тарихы: «Қарағанды лагері сол 1931 жылдан бастап 1956 жылға дейін Карлаг болып келді. 1956 жылдан бастап лагерлер қалды, бірақ, Карлаг деп аталмайтын болды. Ең алғашқы 1932 жылдың басында 22 мың адам болды мұнда. 22 мың адамның 87 проценті қазақтар болды. Кейін Қарлагтың тұтқындарының саны өсе бастады. 1931-1956 жылдар арасында Қарлагта 1,5 миллион адам болып кетті. Мен өзім көп жерді аралаған адаммын. Бухенвальдті көрдім, Освенцимді көрдім. Бұлардың тәртібі осы Карлагтың тәртібімен бірдей болды ғой. Мысалы, қой бағып жүрген әйелдерге қасқыр шапқандағы, бір екі-үш қойды жарып кеткен. Сол үшін лагердегі бүкіл әйелдерді жинап әкеп, жаңағы әйелдерді солардың көзінше атып тастаған. Мінеки, бір қой үшін, екі қой үшін. Освенцимдегі, Бухенвальдтағы озбырлықтардың бір түрі деген сөз бұл» [1].

АЛЖИР (Акмолинский Лагерь Жён Изменников Родины – Отан сатқындары әйелдерінің Ақмола лагері) - сонау 1937-ші жылы ПХК-ның арнайы бұйрығымен салынған Ақмола халық жаулары әйелдерінің лагері, кейін баршаның аузында АЛЖИР аталып кеткен азап орталығында 20 мыңға дейін нәзік жандар қамауда болған. Қарағанды лагерінің 17-ші бөлімшесінің артынан 26-шы нүкте болып құрылған осынау тозақ орталығында небір ел жайсаңдарының зайыптары, қыздары мен қарындастары жазықсыздан-жазықсыз жапа шекті. Ең сұмдығы – мұнда бойына нәресте біткен аналарға да мейірімділік жасалмады. Нәтижесінде темір тордың ар жағында 1 мың 507 нәресте дүниеге келіп, олардың басым көпшілігі аштық пен суықтың құрбаны болды. Ол Қарағанды лагерінің («Карлаг») 26 бөлімшесі ретінде қазіргі Астана қаласының оңтүстік батысында, Төңкеріс (Малиновка) елді мекенінде КСРО Ішкі Істер Халық Комиссариатының (НКВД) 1937 ж. 5 тамыздағы №00486 бұйрығы негізінде құрылған. КСРО ОАК-нің 1934 ж. 8 маусымдағы қаулысына сәйкес «отанын сатқандардың» отбасы мүшелеріне 5 жылдан 10 жылға дейін бас бостандығынан айыру немесе 5 жылға Сібірдің аудандарына жер аудару жазасы берілген . Алжир лагері 30 -мың га жерді алып жатты. Оның Қарағанды, Ақмола өңірінде бірнеше бөлімшелері болды. Алжир тұтқындары егін екті, мал бақты, құрылыс жұмыстарымен айналысты. Ұлы Отан соғысы жылдары Алжирде 8мыңнан астам тұтқын әйел ұсталды. Лагерде КСРО мемлекетінің басшыларының, әскери қолбасшылардың әйелдері мен жақын туыстары, Қазақстан басшы қызметкерлерінің әйелдері мен балалары, жаұын туыстары жапа шекті. Онда С. Сейфуллиннің әйелі Гүлбахрам, Б. Майлиннің әйелі Күнжамал, Т. Рысқұловтың әйелі Күләндам, С. Мендешовтың әйелі Рәзия, Т. Жүргеновтың әйелі Дәмеш, С. Асфендияровтың әйелі Рабиға Майнұр Сармолдаева, сонымен қатар Елизавета Садуақасова, Мария Есқараева, Мәриям Тоғжанова, Әйіш Құлымбетова, Бибіжамал Сырғабекова, Сағадат Таштитова, Шәкітай Тәтімова, Айша Қабылова, Кира Нұрмағамбетова (лагерьде атылды), Жанбике Шанина, Хадиша Мусина, Сақыпжамал Назарова (Зарап Темірбековтың әйелі), Уәзипа Күленова, Мағрипа Рүстемова, Әсма Шоманова, Зағипа Тінәлина, Баршын Қалменова, Мәдина Оразова, Мәрияш

Есенгелдина және т.б. көптеген қазақ азаматтарының әйелдері, аяулы аналар «жазасын өтеді». Осылай Қазақстан ГУЛАГ жүйесінің бір бөлігіне айналады.

Тоталитаризм мәселесі бастапқы кезде батыс зерттеушілерінің жұмыстарында айтылды, өйткені Кеңестер елінде социалистік қоғам құру идеясы адамзат тарихында оң құбылыс ретінде ғана түсіндіріліп, кеңес тарихшылары ресми идеология шеңберінде қарастырылды. Тіпті «тоталитаризм» термині ғылыми әдебиеттерде ХХ ғасырдың 30-жылдарының соңында қолданыла бастады. Батыстық әлеуметтік-философиялық ілімнің өзіндік классикасына айналған тоталитаризм тарихы туралы алғашқы жұмыстардың бірі Ф.А.Хайектің «Дорога к рабству» атты еңбегі болды [2]. Оның авторы, социализмнің экономикалық негіздерін талдай келе, әлеуметтік өмірді ұйымдастырудың екі балама тәсілінің – либерализм мен тоталитаризмнің (автор тоталитаризм ретінде социализмді түсінді) ерекшеліктерін зерттеді. Тоталитаризмнің мәні 50-60-жылдары тоталитаризм ретінде мемлекеттіктің жаңа нысанын түсінген және жалпы өзіндік белгілерді, атап айтқанда, адам құқықтарын бұзу үдерісін талдаған батыс зерттеушілерінің жұмыстарында егжей-тегжейлі талданды [3]. ХХ ғасырдың 70-80-жылдары Дж.Армстронг, У.Локер және т.б. сияқты бірқатар батыс ғалымдары тоталитаризмнің критерийлерін, оның өзіне тән негізгі сипаттарын анықтауға тырысты.

Р.Конквестің «Большой террор» деп аталатын жұмысында КСРО-дағы тоталитарлық режимнің шындығын ашып көрсету қуғын-сүргіннің ауқымы туралы пікірталастарға бастау болды. Алайда, ол келтірген деректер автор негізінен эмигранттық баспасөзді пайдаланғандықтан, асырылып айтылды. Р.Конквестің пікірінше, мұндай зерттеулерді батыс ғалымдары ғана жүргізе алуы мүмкін, өйткені Кеңес Одағында бұл проблеманы қозғауға тыйым салынған болатын [4].

ХХ ғасырдың 80-жылдарының соңы мен 90-жылдарының басында КСРО-да алғаш рет батыс зерттеушілері – Р.Слассер «Сталин в 1917 г.: Человек, оставшийся без революции» [5]; Л.Беллади мен Т.Краус «Сталин» [6] және т.б. сияқты еңбектері жарық көре бастады. Бұл еңбектер салмақты ғылыми базасымен және негізділігімен ерекшеленді. Мұнда авторлар батыс және кеңес дереккөздерін, құжаттарын, зерттеулерін, публицистикалық көркем шығармаларын көптеп пайдаланған.

Отандық тарих ғылымында ХХ ғасырдың 80-жылдарынан бастап қана елімізде басталған демократиялық үдерістерге байланысты баспасөз беттерінде сталинизмнің мәні туралы жарияланымдар көптеп көріне бастады. Бұл кезең ішінде жаппай қуғын-сүргіннің ауқымы туралы ақпаратты ақтарған бірқатар жинақтар, мақалалар мен монографиялар жарияланды. 30-жылдардағы саясаттың әлеуметтік-экономикалық және теориялық негізділігі және сталинизмнің алғышарттары туралы мәселелер Д.Волкогонов, О.Лариц, А.Ципко, Б.Курашвили сияқты зерттеушілердің еңбектерінде қарастырылды. Маңызды тарихи еңбектердің бірі Р.Медведевтің «Сталин и сталинизм: Исторические очерки» атты алғашқы кеңестік жарияланымы болды [7].

КСРО ыдырағаннан кейін тоталитаризмнің әртүрлі аспектілерін зерттеудің жаңа дәуірі басталды. Бұл тақырып Э.Баталов [8], Ю.Борисов, А.Голубев және т.б. [9] сияқты зерттеушілердің мұқият назарына ілікті.

Тарих ғылымындағы зерттелмеген аталған мәселелерге қарамастан, Қазақстан Республикасының тәуелсіздік жылдары отандық тарих ғылымы республикамыздың тарихының, оның ішінде біз қарастырып отырған тоталитаризм проблемасын зерттеуге Қазақстан ғалымдары да айтарлықтай үлес қосты. 90-жылдардан бастап қарастырылып отырған проблеманың әртүрлі аспектілеріне К.С.Алдажұманов, М.К.Баймаханов, С.Дильманов, М.Р.Қозыбаев, А.Н.Нысанбаев және т.б. ғалымдардың еңбектері арналды.

Осы тұрғыдан К.Нүрпейісовтің «Народ не безмолвствует» атты кітабы үлкен қызығушылық тудырды [10].

Тоталитаризмнің зардаптары ғылыми-теориялық конференцияларда, «дөңгелек үстелдер» мен семинарларда баяндалды. Тарих ғылымының дереккөздік қоры айтарлықтай байуда, зерттеушілердің мұрағаттық құжаттарға қол жеткізуі жеңілдетілді, мемлекеттік мұрағаттарда бұрын жабық болған қорлар мен істердің құжаттары құпиясын ашуда. Осы орайдағы проблемаларды зерттеушілер қатары мен олар қарастыратын мәселелер аясы айтарлықтай кеңеюде. Зерттеушілер қандай да бір проблеманы шешуде жаңа концептуальды әдіс-тәсілдерді ойлап табуда. Тарихи жарияланымдардың маңызы артып келеді, бүгінгі күнде академик М.Қ. Қойгелдиев еңбектерін атап кетсе болады [11].

Тоталитаризм проблемасының кейбір қырлары әлі де болса тереңірек зерттеп, жаңа ғылыми-зерттеу жұмыстарын жүргізуді қажет етеді, мысалы қазақ даласын атақты және адал азаматтарынан айырған саяси репрессия тақырыбы, репрессияның жүргізу әдісі, реабилитация мәселесі және т.б. Қазақстан Республикасы тәуелсіздік алғаннан кейін, Қазақстан Республикасының 1993 жылғы 14 сәуірдегі «Жаппай саяси қуғын-сүргін құрбандарын ақтау туралы» Заңы орасан зор саяси маңызына қарамастан, ол нақты адамдарға қатысты болғандықтан, жалпы қуғын-сүргінге ұшыраған халықтарды ақтау проблемасын толық шеше алмады. ҚР Президентінің «1997 жылды Жалпыұлттық келісім және саяси қуғын-сүргін құрбандарын еске алу жылы жеп жариялау туралы» Жарлығымен келісімді нығайту мен өткен режимнің құрбандарын еске алып құрметтеудің құқықтық негізі жасалды. Бұл тарихи құжаттың басты идеясы – қоғамды шоғырландыруға арналған жүйелі іс-қимылды жандандыру, тоталитарлық режим кезеңінде жүзеге асырылған ұлттық мәселені шешу тәсілін түпкілікті және дәл айыптау. Оның негізгі бағыты – тарихи шындықты қалпына келтіру, мемлекеттік қолдаумен және барлық халықтың, елімізде өмір сүретін барлық ұлттық топтардың кеңінен қатысуымен егемен Қазақстан Республикасының даму жағдайында жүргізіліп отырған ұлттық саясатты парасатпен пайымдау. Еске алу және келісім жылының жалғасы ресми түрде Халықтық біртұтастық және ұлттық тарих жылы болып жарияланған 1998 жыл болды. Тоталитарлық режимнің құрбандарын ақтау үдерісі әлі де аяқтала қойған жоқ, ондаған, жүздеген іс қайта қаралып жатыр. «31 мамыр - Саяси қуғын-сүргін құрбандарын еске алу күні» болып ресми түрде жарияланды. Бұл жас ұрпақ бойына отаншылдық сезімін ұялатуға, тарихтың «ақтаңдақ беттерін» зерделей отырып, өшкенді жаңғырту, қоғамдық жүйені парасаттылық тұрғысынан пайымдау үлгілерін танытуға мүмкіндік береді.

Пайданылған әдебиеттер тізімі

Азаттық радиосы, Тұрарұлы Т. Карлаг – сталиндік қуғын-сүргіннің азалы тарихы 21 шілде, 2005 ж.

Хайек Ф. Дорога к рабству // Вопросы философии, 1999. № 10-12.

Баллестрем К.Г. Апории теории тоталитаризма // Вопросы философии. 1992. № 5, –С.16-28; Капелюшников Р.И. «Дорога к рабству» или «дорога к свободе»: полемика Ф.А.Хайека с тоталитаризмом // Вопросы философии. 1990. № 10, –С.99-112.

Конвест Р. Большой террор // Нева. 1990. № 1-10.

Слассер Р. Сталин в 1917 г.: Человек, оставшийся вне революции. –М.: Прогресс, 1989. –320 с.

бБелади, Ласло, Краус, Тамаш. Сталин. –М.: Политиздат, 1989. –320 с.

Медведев Р.О. Сталин и сталинизм: Исторические очерки // Знамя. 1989. № 1-4.

Баталов Э. Тоталитаризм живой и мертвый // Свободная мысль. 1994. № 4.

Борисов Ю., Голубев А. Тоталитаризм и отечественная история // Свободная мысль. 1994. № 4. –С.110-119.

Нурпейсов К. Народ не безмолвствует. –Алматы, 1996. –305 с.

Койгелдиев М.К. «Сталинизм и репрессии в Казахстане 1920-1940-х годов», - Алматы, - 2009, -447с.; «Красный террор» сборник документальных материалов политических репрессий 20-5-х годов XX века, -Алматы, -2008, -306 с.

Educational Paradigm of Kazakhstan: Development Trends and Searches for Solutions

(In the Context of Musical and Art Education)

Laura KAKIMOVA¹

Abstract

The Article covers issues related to the serious changes occurring in the educational system of Kazakhstan. Over a period of several years, the reforms and concepts affected on the secondary and higher education had been solving problem in compliance with international quality standard of education that to make Kazakhstan society competitive.

The policy: a special status of a teacher, cult of knowledge and erudition put forward by the President of the country, has to lead to the radical and effective changes both in the educational system and personal and valuable making of a new formation person.

Critical thinking development, innovative approaches, functional literacy, professional competence, professional consciousness, moral mannerliness, spiritual culture and competences are the key indicators of the educational system.

The first part of the Article reveals development trends of the secondary education in the renewed content. Today, the achievements of the world's practice in pedagogical education are used effectively in teaching methods of the school subjects. Using of new technologies as innovative education opened the opportunities and perspectives of the perfection in pedagogical education. Unities of the upbringing and development of a general education school of Kazakhstan lead active pedagogical directivity oriented on the formation of a man of great scholarship and formation of a new intelligence through implementation of unity principle of content-related and processual side of education. Therefore, the change and trends occurring in pedagogical education are traced in going from reproductive education to constructive; in going from knowledge paradigm to pragmatist supposing active actions of the participants of cognitive process; in going from intellectual personality to reflective search of the content essence in the education process (A.Alimov, 2011).

Particularly, the second part of the Article considers pedagogical integration conditions of pedagogical education and practical understanding of new reforms providing overcoming difficulties in using of pedagogical knowledge as a scientific method of professional activity.

Keywords: Music and Art Education, Knowledge, Skills, Competencies, Learning Objectives, Concept.

¹ Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor Kazakh National Pedagogical University named after Abai, Almaty, Kazakhstan, laura_kakim@mail.ru

Аннотация

В статье освещаются вопросы, связанные с серьезными изменениями, происходящие в системе образования Казахстана. На протяжении нескольких лет реформы и концепции, затронувшие среднее и высшее образование решали задачу – в соответствии с международным стандартом качества образования сделать казахстанское общество конкурентоспособным. Выдвинутая Президентом страны политика – особый статус учителя, культ знания и образованность, должно привести к коренным и эффективным изменениям не только в образовательной системе, но и в личностно-ценностном становлении человека новой формации. Развитие критического мышления, инновационные подходы, функциональная грамотность, профессиональная компетентность, профессиональное самосознание, нравственная воспитанность, духовная культура, компетенции – ключевые показатели образовательной системы.

В первой части статьи раскрываются тенденции развития обновленного содержания среднего образования. В настоящее время достижения мировой практики в сфере педагогического образования эффективно используется в методике преподавания школьных предметов. Использование новых технологий образования в качестве инновационного обучения открыло возможности и перспективы совершенствования педагогического образования. Через реализацию принципа единства содержательной и процессуальной стороны обучения, единства воспитания и развития общеобразовательные школы Казахстана ведут активную педагогическую направленность, ориентированную на формирование высокообразованного человека и формирование новой интеллигенции. Таким образом, изменение и тенденции, происходящие в педагогическом образовании, прослеживаются «в переходе от репродуктивного обучения к конструктивному; от знаниевой парадигмы к деятельностной, предполагающей активные действия участников процесса познания; от интеллектуальной личности к рефлексивной исследовательской сущности содержания процесса обучения» (Алимов А., 2011).

Во второй части статьи, в частности, рассматриваются педагогические условия интеграции педагогического образования и практического осмысления новых реформ, обеспечивающие преодоление трудностей использования педагогических знаний в качестве научного метода профессиональной деятельности. Ведется поиск подготовки будущих специалистов уровня основного среднего образования по обновленному содержанию.

Ключевые слова: музыкальное и художественное образование, знания, умения, компетенции, цели обучения, концепция.

Introduction

There is a search for training of the future specialists of a level for the basic secondary education in the renewed content. All the time, the education was one of the central problems of humanity. This problem has not bypassed the XXI century: the century of new technologies and innovations. Today, pedagogical science and educational system in the whole world experience are hard and complex period of rethinking of own fundamentals, strategies, goals and directions. Certainly, it is hard not to agree with the expression of the academician B.S. Gershunsky that the education exactly works basically on the future by predetermining personal qualities of each person, his/her knowledge, skills and abilities, worldview and behavioral priorities (B.S. Gershunsky, 1998a:12).

Paradigm of new education displaced previous traditional system of education. Time for teaching system reformation focused on the priority of intellectual development and creative potential of the students appeared to replace the humanistic pedagogics of the past time. Today, the knowledge itself is not as important as how this knowledge will be applied in practice. The skills and competence are important for this that to use this knowledge.

That is why the education according to the words of the academician began to reflect in four aspects: education as a value, education as a system, education as a process and education as a result (B.S. Gershunsky, 1998b:12). Careful attention is allocated to the last one more than ever. The education directed its vector on the education efficiency. Neither system nor the best program and strict adjusted educational process will give such result as to have competence. It allows to develop reflection. To concentrate attention on ability to organize own education, ability to analyze and assess results of own education, ability to be responsible for the process of own education and creative development and spiritual potential: the key competences of the future specialist of new formation.

Main part

The use of new educational technologies as an innovative learning has opened up opportunities and prospects for improving teacher education. Through the implementation of the principle of unity of the content and procedural side of education, the unity of upbringing and development, general education schools in Kazakhstan lead an active pedagogical orientation focused on the formation of a highly educated person and the formation of a new intelligentsia.

In the first part of the Article, we would like to introduce with the development trends of pedagogical education in the middle level, to reveal the essence of main secondary education where main role in the upbringing and education of the coming generation is given to the cycle of aesthetic disciplines. It is time to make allowances concerning optimization and modernization of the teaching and educational and trainable processes in the light of new ideas and trends in pedagogical education system of Kazakhstan. The issues on science and practice integration affected on the disciplines of art and aesthetic cycles as music and fine arts having their own history and specific education forms. The Article's author specifies that the particularity of the renewed content of education includes such ways as value-oriented education; commitment to expected results; building of education goals under the principle of spirality; practical focus and connection with life; intersubject and intrasubject integration; trilingual education; criteria grading system; implementation of the methods and ways of active education (T.B. Kornilova, 2018).

For example, the *Art* cycle integrates three its fields: *Music*, *Fine Arts* and *Learning Technology*. The students need to perform different types of art, creative and performance activity such as drawing, molding, fictile art, computer graphics, 3-D modeling, singing and playing on musical instruments according to the renewed program of the school secondary education. It is wonderful idea according to the ideal plan. The students participate actively in creative and cognitive activity. Creative, cognitive, emotional, communicative and social skills are developed in them. Conversations about music, art, emotionality, communicativeness and direct active participation in the creation of works of art allow to develop the creative thinking. It is important to note such mechanisms as planning of lessons in new format and system of summative and formative evaluation allowing to form skills of self-independence and critical thinking. But is it possible to teach a child to many things and to such types of art which are difficult according to their activity? The time will show it. Transformations started in the

modern educational space have practical significance for the specialists of culture and teachers. It is important that personality with proactive view of life focused on self-fulfillment is formed by using of the means of different types of art.

Particularly, the program structure for the «*Music*» subject is based on the principle of interrelation of musical art's nature through active forms of music perception. The goal of such lessons is to form musical culture of the students and to develop creative abilities in them on the basis of involvement to the best examples of Kazakh traditional music, creativity of the nations of the world, world classics and modern music.

The Republic has a great practical and empirical experience. Such experience was realized in the practice of teaching of school musical lessons through development of a concept of musical and aesthetic education. Alternative music programs such as: «*Yelim-ai*» (M.Kh. Baltabayev, 1995), «*Murager*» (A.Raimbergenov, 1994), music programs (Zh.Yenssepov, 2005; Sh.B. Kulmanova, 2010-2015; A.Raimbergenov, 2013-2017) served to the single goal as the means of musical art of Kazakh nation within different years for the bringing up a special relationship to art in the students, the need to communicate with art, the formation of artistic taste allowing to perceive and evaluate works of art emotionally, the comparison of different musical events, for knowing genres, styles of works of art.

In addition to the above, artistic development of the children's abilities was taken into consideration. The perception of artistic images was achieved through integration of different types of art the main of which is music. School music lesson is beyond a simple lesson and it becomes a lesson of art. Therefore, the attempt to integrate scientific knowledge with practice of school musical education through synthesis of different types of art of Kazakh nation and implementation of traditional system of education in music teaching method have been occurred already at the end of XX century.

The concept of artistic and aesthetic education, developed by M.Kh. Baltabaev, meet the requirements of the time. One of the main reasons for the serious shortcomings in the aesthetic education of the younger generation was the lack of qualified teachers who were able to organize the process of aesthetic education. The pedagogical interpretation of the artistic culture of the Kazakh people was included in this concept, organically linking the methodological and theoretical foundations of the artistic and aesthetic education of young students, its culturological approach with the national mentality, patterns and specificity of Kazakh musical folk art (Baltabaev M.Kh., 2006: 281-283). The themes of the quarters «*Sary-Arkka/golden spaces*», «*Tulpar/steed*», «*Akky/swan*», «*Yelim-ai /my people*» passed through the entire content of the program. In the unity of various types and genres of art, they demonstrated a fusion of song, instrumental, dancing, poetry and decorative arts in the life of the Kazakh people.

So, the program «*Yelim-ai*» had a special impact on the spiritual world of students, on their ideological and moral views, the formation of aesthetic taste. At the lessons it was important not only the development of musical culture, but also the whole culture: the perception of life and the awareness of their impressions in the process of learning activities. Appeal to the traditional artistic culture of the Kazakh people under this program allowed music teachers to use the origins of the spiritual culture of the Kazakh people to carefully introduce the originality of folklore (folk holidays, ceremonies, artistic creativity, folk arts and crafts, folk games, folk pedagogy, national dances, genres of folk songs and *kyuis*), which is the essence of the ethnic group (Baltabaev M.Kh., 2007: 115-121). «The content of the program «*Yelim-ai*» included:

- ideological and educational orientation;

- synthesis of various types of art and artistic and aesthetic development of reality;
- actively developing character;
- Intersubject connection of art with other academic disciplines - native speech, literature, visual arts, labor, history, mathematics and others;
- achievements of cultural studies, art studies, philology, ethnography, folklore studies, history, social studies, local history, ecology and others, that is, all areas of knowledge, reflecting the totality of human knowledge in the field of spiritual culture;
- game tasks and situations;
- using the principles of artistic pedagogy: relying on the moral and artistic and creative experience of children, teacher communication with children in a collective search, creating an atmosphere, emotional emancipation as a condition for the development of empathy in children, introducing them to the world of art, to the world of beauty» (Baltabaev M. Kh., 2006: 285).

The goal of the «*Murager/cultural heritage*» program was to raise children as worthy citizens of the Republic of Kazakhstan, who love their Motherland, are able to become heirs to the national wealth, learn and master the traditions and customs, the arts and the language of their people. The author of the program A. Raimbergenov realized these tasks through teaching children to play drmbre using the oral folk tradition of teaching.

Today, the renewed and amended music program acting in the Republic continues goal and tasks laid in the foundation of school musical education. Emphasis is placed on the development of critical thinking, positive attitude to music and musical activity in the students. Great attention is paid to formation not only musical but creative abilities, performance and research skills, and different forms of communication through music.

Until recently, the current program for music in the development of the team of authors under the leadership of Sh.B. Kulmanova set as her goal “the upbringing of a developed student’s personality by means of folk music, a patriot of her country, loving and perceiving folk music as a reflection of the life, history, traditions and customs of the Kazakh people, respecting the art of other nations, and honoring classical music.” The single theme “-n – kyy - khalyk kazynasy / Songs and kiuis - treasures of the people” runs through the quarters and is based on the key genres of folk art, which are song, kui, zhyr, terme, aytys. They are the core of the musical culture of the Kazakh people, and as the author points out, they show the distinctive features of the culture and traditions of this ethnic group (Kulmanova Sh.B., 2007: 178).

Innovative approaches and interactive forms of education are used at the music lessons taking into account achievements in the world’s practice, (Bloom’s taxonomy, N.Sanders table on the ideas of A. Maslow, teaching methods in cooperation and in the team of Student Team Learning (STL); multilevel learning by ES Polat and etc.).

The secondary education under the renewed content developed by a collective of authors, teachers from Nazarbayev Intellectual School (NIS) is implemented in accordance with the developed regulatory documents approved by the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan. This program determines the content and volume of knowledge, abilities, and skills according to age cognitive capabilities of the students.

For example, in the content of the subject “Music” there are such sections as:

- 1) Hearing, analysis and execution;
- 2) Creation of musical and creative works;

3) Presentation and evaluation of musical and creative works.

Learning objectives are in the form of expected results. The subject of study is aimed at shaping the students' value-based attitudes toward musical art as part of life, part of national and universal culture. Therefore, the content, objectives and teaching methods confirm the ideological idea of the program document "*Rukhani Zhangyru*" - the formation of a highly educated person and the formation of a new intelligentsia. Only the best traditions of historical experience, the preservation of their culture and national code, national consciousness - the success of the modernization of public consciousness in the upcoming stage of development and improvement of teacher education.

Typical education programs are arranged under the principle of spirality according to which most of the goals of education and topics after expiration of a certain period of education are considered again with phased deepening and complicacy.

So, the education program for Music subject orients the education process for cognitive digestion of knowledge by the students and acquisition of abilities on the subject, development of self-independence through acquisition of approaches in educational, project and research activity, abilities to orient in social and cultural space.

The goals of education appear as expected results. Educational subject is focused on the formation of values-based attitudes to musical art in the students as a part of life, a part of national and universal culture. Therefore, the content, the tasks and the methods of education confirm an ideal thought of the program document: «*Rukhani Zhangyru*»: the formation of a man of great scholarship and formation of new intellectual society. Only the best traditions of historical experience, keeping own culture and national code, and national consciousness are the modernization success of the public consciousness at the coming stage of development and perfection of pedagogical education.

The second part of the Article raises a problem of training of the future specialists adapted to changeable social transformations and pedagogical conditions. There is a need to rethink some aspects of the higher artistic and pedagogical education and to create new concept harmonizing to the spirit of the times and actuality of modern foundations of human capital formation for the purposes of cultural, intellectual and spiritual and moral effect of aesthetic potential of artistic culture on the consciousness and formation of the cultural values.

The Article of N. Nazarbayev, the President of the Republic of Kazakhstan underlines that the education is the most fundamental factor of success in the future. The education must be on the first place in the priorities system of youth. (N.A. Nazarbayev, 2017). The President's program document: The future outlook: the public consciousness modernization is a course taken to the future for spiritual renewal of the society.

This document covers issues orienting the youth on the formation of a man of great scholarship and formation of new intellectual society where education and cult of knowledge are keystone for successful living of a man of today. There is no doubt, that correct and skillfully established educational policy of the country will lead to the prosperity of nation and growth of spiritual potential of Kazakhstani rising youth when training staff adapted to the global competitiveness. It should be mentioned that pedagogical science was under the conditions of crisis and contradictions in recent past. According to the scientist's comment we should bring up a well-mannered and educated youth generation with rich spiritual and national qualities (A.Kussainov, 2016:63). He noted that eight subsystems are affected on the foundations of the education quality improvement. They are: standards and education programs, educational material, competence quality of pedagogical staff, education quality assessment; spiritual, moral and patriotic upbringing; research works; management system; material and technical

resources (A.Kussainov, 2016:14-15). Many achievements have been already implemented into the training process.

It is needed to mention that implementation of the new content education has been beginning in the schools of the Republic from 2015 and a higher education institute was not ready enough for new transformations despite of development of the new educational programs. It was related to the contradictions arisen at a certain stage: between noncoordination of the educational programs in middle and higher level; between teaching practice of the educational programs under the renewed content and structure of educational subjects. The result is the creation of pedagogical conditions for the teachers training and retraining courses where implementation of the renewed programs is a creative platform in training of the future specialists in pedagogical direction from the perspective of the new trends in education system announced in the program article of the President of the country about spiritual modernization of public consciousness.

Arrangement of targeting and evaluation of education results, active forms of cooperation and constructive dialogue – all these are technologies of the new renewed content. Problems solving in teaching under the new education system was found in holding and attending of advanced training courses by the university faculty. They considered introducing with peculiarities of the renewed content of educational programs, systematization of educational goals and modern technologies of teaching and education, practical skills acquisition in planning of training classes and criteria evaluation within the framework of academic disciplines. Interactive mode of lectures, trainings and practical classes helped to the courses participants to get close to set tasks on implementation of key and priority approaches and forms of education in teaching method. Opportunity to share with own doubts, openness for constructive dialogue were effective for gain of pedagogical experience in teaching method of disciplines.

Such kind of courses are new reference point in understanding of the content of the renewed programs taking into account the importance of changes in modernization of the public consciousness of the society and a creative platform for the creation of new ideas and methods in research of further problems solving and transformations occurring in the arena of the native higher pedagogical education.

The century of information technologies and programming, cultural changes and reformation, modeling and designing led to that the cultural space is changed into the need to survive of humanity, keep values and cultural traditions, progressive and centuries-long experience created and shared with the future generations.

New information technologies and systems dramatically change the nature of creative process too. Undoubtedly, all this involve unexpected effects and negative factors in a great measure such as assimilation of Kazakh national culture due to expansion of ultramodern technologies and globalization of culture (M.Kh. Baltabayev, 1997: 8).

In any case, it is important that the society should direct their efforts on keeping of cultural values and come out into the world cultural space with keeping of Kazakhstan culture identity at the modern stage.

The mentality of the nation and cultural distinctive character play a major role in this process where mentality of Kazakh nation and its Eurasian orientation are condition and chance for progressive development of renewed system of continuous professional training in this historical segment (M.Kh.Baltabayev, 2000:81).

Therefore, the revival of national consciousness and cultural values must be a priority task of pedagogics of the higher education and upbringing.

There is no doubt that potential of artistic education is a compiler of social and cultural values of Kazakhstan. It may be qualitative only in context of the culture (L.R. Zolotareva, etc., 2013:31).

Artistic education develops both creative potential and professional abilities of personality by developing artistic thinking.

Consequently, the need to develop concept comes from main provisions of the state policy of the Republic of Kazakhstan regarding modernization of the public society subjecting to the Concept of cultural policy of the Republic of Kazakhstan, the President's article: the future outlook: the public consciousness modernization.

Cult of knowledge, competitiveness, keeping of own culture, own national code and identity, openness of consciousness are main directions of implementation of the state program: «*Rukhani Zhangyru*». Hence, development of real concept focused on professional and oriented training of the future specialists are rested upon main requirements of the time as well as on developed and acting concepts related to issues of modern education, specific of national traditions, the nation's mentality, peculiarities of culture and art, goal of national upbringing and education, human's role in the system of cultural space.

It is believed that cultural policy is one of the most effective means of creating national unity and modernization of national consciousness. One of the key problems of the state of culture of the country, indicated in the concept of cultural policy, is "the lack of modern works of art, embodying national spiritual values and landmarks in vivid artistic images", "the scientific approach and the theory's relationship with the practice of art are weak art education, art history, museum art, archeology, restoration, tourism, cinema, theater were coordinated with each other, practical steps for the implementation of the system progress in the development of a culture of leisure and cultural services "(Nazarbayev N.A). In this regard, the development of this concept should take into account not only its conceptual approach, but also the procedural aspect.

Conclusion

Taking in consideration the above, therefore, it is needed to note that one of the most important strategic priorities in the education is the revival of national consciousness and cultural values expressed in keeping of traditions, rituals and artistic creativity in cultural variety of arts, historical distinctive character and ethnocultural competence in formation of the new generation of Kazakhstan youth.

Particularly the pedagogical education provides implementation of opportunities of discovered cultural values into education process through adapted educational programs and technologies oriented on the development of creative capabilities and critical thinking.

Implementation of the Concept of the higher artistic education will be a foundation for spiritual renewal of Kazakhstan strengthening the national consciousness and cultural values in education, culture and art through development of creative individuality, pragmatism, openness of consciousness of the future specialists. Practical implementation of the concept has seen in the support of artistic education system historically developed in the Republic of Kazakhstan and including aesthetic upbringing, common artistic education and professional artistic education and may be carried out in all types and kinds of the educational institutions.

The revival of the national consciousness and cultural values in context of «*Mangilik yel*» in the higher artistic education should lead to positive results and in particular, to research modern condition of the pedagogical education, to make new developments in pedagogical culture; to direct specialists training adapted to global competitiveness in education; the specialists with developed intellectual abilities, spirituality and creative minded, competency based and ready to make contributions into the education.

We limited by emphasizing of main trends in development of the pedagogical education and noting only several searches for solutions in this context within the framework of this Article not disclaiming on the fullness and exclusivity of discovery of essential aspect of this problem. Our society is open for challenges of XXI century – to the century of innovations, pedagogical technologies combined with spiritual and moral and cultural potential of education by realizing of the singularity of cultural heritage of the past.

References

- Alimov A. Seminar-training "Interactive teaching methods." Compiled by business coach Askhat Alimov. - Almaty, 2011.
- Aryngazin K.M., Kontaev S.S. Theoretical and practical aspects of semantic pedagogy. Monograph. - Karaganda, 2004. - 232.
- Baltabaev M.Kh. Modern art culture of Kazakhstan: gnoseology, mentality, continuity, perspectives. - Almaty, 1997. - 156.
- Baltabaev M.Kh. Pedagogical culturology: Textbook. RIC KAO them. I. Altynsarin. - Almaty, 2000, 268.
- Baltabaev M.Kh., Utemuratova B.S. The concept of artistic and aesthetic education of students of the Republic of Kazakhstan // Music education in Kazakhstan. Tutorial. Issue 2. / Compiled by R.R. Dzherdimalieva, A.A. Mombek, Z.R. Akhmetov. - Almaty, 2006. - 296. - p. 281-287.
- Bloom, B. (1964). Taxonomy of Educational Objectives: the classification of educational goal. Longman.
- Gershunsky B.S. Philosophy of education. - Moscow, 1998. - p.12.
- Zolotareva L.R., Ospanov B.E., Zhaigozova Zh.N. Art education as socio-cultural value of Kazakhstan // Actual problems of modern university education: Collection of Kazakhstani-German scientific articles. - KazNPU named after Abai, Almaty, 2013. - 262 p.
- Interactive learning: https://pedagogical_dictionary.academic.ru/1291. [Date of appeal: 20.09.2018].
- Kornilova T.B. Teacher training - the first steps of reform [Electronic resource] // Access mode: <http://www.kaznpu.kz/ru/3770/press/>. Source: kazpravda.kz [Circulation date: 02.02.2018].
- Kulmanova Sh.B. The state and prospects of development of general music education of schoolchildren in Kazakhstan // Musical education in Kazakhstan. Tutorial. Issue 1. / Compiled by R.R. Dzherdimalieva, A.A. Mombek, Z.R. Akhmetova. - Almaty, 2007. - 272. - p. 176-179.
- Kussainov A. Crisis in the system of secondary education: ways out. / A.K. Kusainov. - Publishing house "Rond & A", Almaty, 2016. - 64.
- Nazarbayev N.A. On the national consciousness in the XXI century // Article of the head of state "Looking to the future: the modernization of public consciousness" - April 17, 2017. - URL: http://www.akorda.kz/ru/events/akorda_news/press_conferences/statya-glavy-gosudarstva-vzglyad-v-budushchee-modernizaciya-obshchestvennogo-soznaniya - [Contact Date 13.11.2017].
- Nazarbayev N.A. On the concept of cultural policy of the Republic of Kazakhstan. Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated November 4, 2014 No. 939.// <http://adilet.zan.kz/rus/docs/U1400000939> [Appeal Date: 10.02.2018].
- Modern Gymnasium: Theorist's View and Practice, Ed. E.S. Polat – «Vlados», Moscow, 2000. - 168.
- Nicole, D., & Macfarlane-Dick, D. (2006). Formative assessment and self-regulated learning: model and seven principles of good feedback. Studies in Higher Education, 34.1, pp. 199-218.
- New pedagogical and information technologies in the education system / Ed. E.S. Polat - Akademiya Publishing Center, Moscow, 1999.
- Shaybakova D.D. Problems of education in the messages of the President of the Republic of Kazakhstan of different years // Scientific-methodical journal "Pedagogy and Psychology" №1 (34), 2018. - p. 201-206.